

**ZINĀTNES UN
TEHNOLOĢIJAS
VĀRDNĪCA**

Fizikas fundamentālās konstantes

Gaismas ātrums vakuumā	c	$2,99792458 \cdot 10^8 \text{ ms}^{-1}$
Planka konstante	h	$6,6260876 \cdot 10^{-34} \text{ Js}$
Elektrona lādiņš	e	$1,60217734 \cdot 10^{-19} \text{ C}$
Elektrona masa	m_e	$9,1093897 \cdot 10^{-31} \text{ kg} = 0,51099905 \text{ MeV}/c^2$
Protona masa	m_p	$1,6726231 \cdot 10^{-27} \text{ kg} = 938,27231 \text{ MeV}/c^2$
Atommasas vienība	u	$1,6605402 \cdot 10^{-27} \text{ kg} = 931,49432 \text{ MeV}/c^2$
Elektriskā konstante	ϵ_0	$8,854187817 \cdot 10^{-12} \text{ F} \cdot \text{m}^{-1}$
Magnētiskā konstante	μ_0	$12,566370614 \cdot 10^{-7} \text{ N/A}^{-2}$
Sikstruktūras konstante	α	0,0007297352533
Klasiskais elektrona rādiuss	r_e	$2,81794092 \cdot 10^{-15} \text{ m}$
Elektrona Komptona viļņa garums	λ_e	$2,426310215 \cdot 10^{-12} \text{ m}$
Bora rādiuss	a_0	$0,529177249 \cdot 10^{-10} \text{ m}$
Ridberga konstante	R_∞	$10973731,568548 \text{ m}^{-1}$
Bora magnetons	μ_B	$927,400899 \cdot 10^{-24} \text{ JT}^{-1}$
Kodola magnetons	μ_N	$5,05078317 \cdot 10^{-27} \text{ JT}^{-1}$
Gravitācijas konstante	G	$6,67259 \cdot 10^{-11} \text{ m}^3 \text{ kg}^{-1} \text{ s}^{-1}$
Avogadro skaitlis	N_A	$6,0221367 \cdot 10^{23} \text{ mol}^{-1}$
Bolcmaņa konstante	k	$1,3806503 \cdot 10^{-23} \text{ JK}^{-1}$
Faradeja konstante	F	$96485,3415 \text{ Cmol}^{-1}$
Universālā gāzu konstante	R	

Grieķu alfabēts

Burts	Nosaukums	Transkripcija	Burts	Nosaukums	Transkripcija
Aα	alfa	a	Nν	nī	n
Bβ	bēta	b	Ξξ	ksī	x
Γγ	gamma	g	Oο	omikrons	o
Δδ	delta	d	Ππ	pī	p
Eε	epsilons	e	Ρρ	ro	r
Zζ	zēta	z	Σσ, ς	sigma	s
Hη	ēta	e	Tτ	tau	t
Θθ	thēta	th	Υυ	ipsilons	y
Iι	jota	i	Φφ	fī	ph
Kκ	kapa	k	Xχ	chī	ch
Λλ	lambda	l	Ψψ	psī	ps
Mμ	mī	m	Ωω	omega	ō

Mērvienību decimālo daudzkārtņu un decimālo daļu priedēkļu apzīmējumi

Saīsinātie apzīmējumi	Priedēkļi	Skaitliskās vērtības
E	eksa	10^{18} (kvintiljons)
P	peta	10^{15} (kvadriljons)
T	tera	10^{12} (biljons, triljons)
G	giga	10^9 (miljards)
M	mega	10^6 (miljons)
k	kilo	10^3 (tūkstotis)
h	hekto	10^2 (simts)
da	deka	10^1 (desmits)
d	deci	10^{-1} (desmitdaļa)
c	centi	10^{-2} (simtdaļa)
m	mili	10^{-3} (tūkstošdaļa)
μ	mikro	10^{-6} (miljonā daļa)
n	nano	10^{-9} (miljardā daļa)
p	piko	10^{-12} (biljonā daļa)
f	femto	10^{-15}
a	ato	10^{-18}

Romiešu cipari

I	1	XL	40
II	2	L	50
III	3	LX	60
IV	4	LXX	70
V	5	LXXX	80
VI	6	XC	90
VII	7	C	100
VIII	8	D	500
IX	9	M	1000
X	10	$\overline{X}$	10 000
XI	11	$\overline{C}$	100 000
XX	20	$\overline{M}$	1 000 000
XXX	30		

193

**ZINĀTNES UN
TEHNOLOĢIJAS
VĀRDNĪCA**

VĀRDNĪCA
TEHNOLĒGIJAS
UN ZINĀTĒS

45071

2001-4
193

ZINĀTNES UN TEHNOLOĢIJAS VĀRDNĪCA

UDK 001(038)+62(038)
ZI 666

NORDEN AB

Telia Latvija

Reģistrācijas numurs: 0005
A. Līdža ielā 7, Valmierā, LV-4301, Pasaule Nr. 8.
Vēlās Vīlānes mācību un datorizāciju, Iespēja 21A, "Lapa" Valmieras pilsētā.

Apģāds "Norden AB", 2001.

ISBN 9984-03-032-2

UDK 001(038)+62(038)(075)
Zi 666

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

03 010216020

Projekta vadītāja ILZE KAČEVSKA

Galvenā redaktore DAINUVĪTE GUĻEVSKA

Redaktore RAITA SALENIECE

Atbildīgā sekretāre INGA KAZAKA

Korektore LIGITA SMILGA un LONIJA DUKA

Mākslinieks REINIS DRUVIETIS

Zinātniskie recenzenti

Dr. h. fiz. JĀNIS BĒRZIŅŠ un inženieris tehnoloģs PĒTERIS VĪTOLS

“Zinātnes un tehnoloģijas vārdnīca” ir tapusi sadarbībā ar uzņēmumu
“Telīa Latvija SIA”

ISBN-9984-9383-5-2

© Apgāds “Norden AB”, 2001.

Visiem vārdnīcas autoriem autortiesības tiek aizsargātas.

Darba autortiesības ir aizsargātas saskaņā ar LR likumu “Par autortiesībām un blakustiesībām”.

Darba pārpublicēšana jebkurā drukātā vai elektroniskā formā, kopumā vai daļām, tā izdošana, izplatīšana masu saziņas līdzekļos, kā arī kopēšana ir stingri aizliegta bez apgāda rakstiskas piekrišanas.

ZINĀTNES UN TEHNOLOĢIJAS VĀRDNĪCA

Apgāds “Norden AB”, Pulkveža Brieža ielā 4-7, Rīgā, LV-1010. Tālr./fakss 7333249.

E-mail nordenab@parks.lv

Reģistrācijas numurs 000342655.

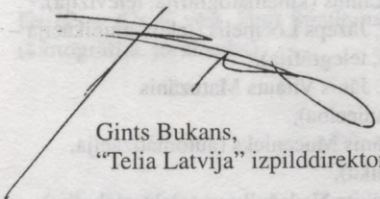
Veltas Vilcānes makets un datorsalikums. Iespiesta SIA “Lapa” Valmieras tipogrāfijā,

A. Upīša ielā 7, Valmierā, LV-4201. Pasūt. Nr. 8.

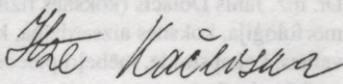
PRIEKŠVārDS

Ieejot trešajā gadu tūkstošā, mūsu sabiedrībai jārada jauna tipa darījumu pasaule bez ģeogrāfiskām un laika robežām, jāveido moderna ekonomika, kurā visu nosaka zināšanas; tehnoloģijas ir svarīgākais instruments daudzās dzīves jomās. Tehnoloģijas maina mūsu ikdienu, ietaupa laiku un resursus. Mēs sazināsimies bez šķēršļiem, iegūsim un analizēsim milzīga apjoma informāciju. Sabiedrībā veidosies efektīvākas attiecības – tas viss mums dos lielāku brīvību. Bet šo tuvās nākotnes vīziju varēs īstenot ļoti izglītoti cilvēki.

Mūsu apgāds sadarbībā ar uzņēmumu "Telia Latvija" pirmoreiz latviešu lasītājiem piedāvā vārdnīcu, kas, cerams, palīdzēs apgūt un papildināt zināšanas dažādās tehnoloģijās un veicinās pareizu latviešu valodas lietošanu.

Gints Bukans,
"Telia Latvija" izpilddirektors

Ilze Kačevska,
izdevēja

Vārdnīcu pa zinātņu nozarēm izstrādājuši:

- Ģeogr. maģ. Ilze Ancāne (ģeogrāfija),
 Dr. inž. Guntis Andersons (arhitektūra; ceļu un tiltu būvniecība),
 Inž. maģ. Uldis Antonovičs (elektrotehnika),
 Dr. h. fiz. Mārcis Auziņš (fizika – optika, kvantu fizika),
 Dr. inž. Pēteris Balckars (dzelzceļa transports),
 Dr. inž. Ilze Baltiņa (tekstilmateriāli, aušana),
 Dr. inž. Elmārs Beķeris (radioelektronika),
 Dr. h. fiz. Jānis Bērziņš (fizika – kodolfizika, elementārdaļiņu fizika),
 Dr. inž. Gunārs Brēmers (pārtikas tehnoloģija – spirts),
 Dr. inž. Jānis Briedis (elektrotehnika),
 Dr. mežk. Jānis Aldaris Broks (mežsaimniecība),
 Dr. inž. Inga Ciproviča (pārtikas tehnoloģija – piens, sviests),
 Dr. biol. Gunārs Daija (bioloģija),
 Dr. inž. Jānis Dolacis (koksnes fizika, koksnes morfoloģija, koksnes aizsardzība, koksnes vainas, kokapstrāde, mēbeļrūpniecība, mežrūpniecība),
 Dr. h. inž. Lija Dukaļska (pārtikas tehnoloģija – iekārtas, procesi),
 Dr. fiz. Viktors Ļorovs (fizika – teorētiskā fizika, fizikālās metodes un instrumenti, kondensētās vides fizika, siltumfizika un molekulārā fizika),
 Dr. h. ķīm. Jānis Freimanis (ķīmija – vispārējā, neorganiskā, analītiskā, organiskā, fizikāli organiskā ķīmija, fizikālā ķīmija, biokīmija, medicīniskā ķīmija),
 Dr. dat. Guntis Fricnovičs (informācijas tehnoloģija),
 Dr. inž. Ruta Galoburda (pārtikas tehnoloģija – konditoreja, sabiedriskā ēdināšana u. c. vispārīgi jautājumi),
 Dr. ekon. Zigrīda Goša (statistika),
 Dr. h. inž. Jānis Grabis (plazmas ķīmija),
 Dr. inž. Helmutš Guļevskis (materiālu tehnoloģija – griešana, abrazīvā apstrāde, erozijas apstrādes procesi, iekārtas un instrumenti),
 Dr. dat. Ilze Ilziņa (informācijas tehnoloģija),
 Dr. lauks. Daina Kairiņa (lopkopība),
 Dr. inž. Daina Kārklīņa (pārtikas tehnoloģija – alus, vīns, maize),
 Dr. h. inž. Mārtiņš Kleinhofs (aeronautika – aerodinamika, gaisakuģu uzbūve),
 Dr. inž. Ansis Klūga (aeronautika – avionika, aeronavigācija),
 Dr. inž. Voldemārs Kozuliņš (mežsaimniecība – zāģmateriālu ražošana),
 Dr. inž. Ivars Krieviņš (apģērbu tehnoloģija),
 Iveta Krūklīte (ādas apstrādes tehnoloģija),
 Dr. h. fiz. Ivars Lācis (fizika – optika, optometrija, redze),
 Dr. inž. Silvija Lagzdiņa (silikātu tehnoloģija),
 Dr. h. agr. Jānis Latvietis (lopkopība),
 Dr. inž. Gundars Liberts (autotehnika),
 Dr. inž. Pēteris Lielpēters (šķidrumu un gāzu mehānika, hidroiekārtas, pneimoiekārtas),
 Eduards Liniņš (kinematogrāfija, televīzija),
 Dr. h. inž. Jāzeps Ločmelis (telekomunikācija – telefonija, telegrāfija),
 Dr. mežk. Jānis Vitauts Matuzānis (mežsaimniecība),
 Dr. inž. Jānis Mucenieks (automatizācija, robottehnika),
 Dr. fiz. Ņikita Nadežņikovs (elektrotehnika),
 Dr. inž. Jānis Nagla (siltumtehnika, siltumenerģētika),
 Inga Novika (celtniecība),
 Dr. inž. Ivars Odītis (metroloģija un standartizācija),
 Dr. inž. Lilita Ozola (pārtikas tehnoloģija – siers, piena konservi, pārtikas piedevas),
 Dr. inž. Jānis Ozoliņš (materiālzinātne),
 Dr. h. inž. Jānis Ozols (lauksaimniecības tehnika, lauksaimniecība),
 Georgs Pavlovskis (oceanogrāfija, meteoroloģija),
 Dr. inž. Ēriks Priednieks (elektrotehnika, elektronika),
 Dr. inž. Skaidrīte Reihmane (tekstilmateriālu apstrāde),
 Dr. h. inž. Jānis Rudzītis (metroloģija un standartizācija),
 Dr. h. biol. Amands Rupais (bišķopība, dārzkopība),

Dr. inž. Zigurds Saliņš (mežizstrāde),
 Dr. h. inž. Ivars Sedlīšs (trikotāža),
 Dr. inž. Voldemārs Skrupskis (kokapstrāde –
 limēti koksnes materiāli),
 Agris Smilga (mežsaimniecība),
 Dr. inž. Jānis Staprāns (kokapstrāde – koksnes
 žāvēšana),
 Dr. ģeol. Austrā Stinkule (ģeoloģija –
 kristalogrāfija, ģeofizika, mineraloģija, nafta,
 okeanogrāfija),
 Dr. inž. Enviņa Strautniece (pārtikas
 tehnoloģija – sensorais vērtējums),
 Dr. h. mat. Indulis Strazdiņš (matemātika),
 Dr. h. ķīm. Arnis Supe (radiācijas ķīmijas
 tehnoloģija),
 Regīna Šeina (medicīna – medicīnas tehnika,
 farmakoloģija),
 Dr. h. fiz. Edvīns Šilters (fizika – teorētiskā,
 siltumfizika, fizikālās metodes un instrumenti,
 kondensētas vides fizika, molekulārā fizika),
 Dr. inž. Jānis Šmits (kokapstrāde – koksnes
 apdare),
 Dr. ģeogr./Dr. h. vēst. Jānis Štrauhmanis
 (kartogrāfija, jūrniecība),

Dr. inž. Ruta Švinka (keramika, polimēru
 plastmasas tehnoloģija),
 Dr. h. fiz. Ivars Tāle (fizika),
 Dr. h. inž. Henns Tuherms (kokapstrāde –
 kokapstrādes mašīnas un instrumenti),
 Inž. maģ. Velta Tupureina (polimēru
 tehnoloģija),
 Viktors Turlais (poligrāfija),
 Dr. agr. Ausma Veģe (lopkopība – cūkkopība,
 putnkopība),
 Dr. h. inž. Jānis Vība (mehānika),
 Dr. ped. Ilgonis Vilks (astronomija,
 kosmonautika),
 Igors Vītols (jūrniecība),
 Pēteris Vītols (vispārējās ķīmijas tehnoloģija),
 Haralds Zālītis (jūrniecība),
 Silvija Zandersone (mežķīmija un tehnoloģija,
 celulozes tehnoloģija, papīrrūpniecības
 tehnoloģija),
 Dr. h. fiz. Valters Zīraps (cietvielu fizika),
 Dr. inž. Uldis Zītaris (elektronika),
 Aija Zviedre (mežsaimniecība),
 Jānis Žīgurs (fotogrāfija).

Vārdnīcā ietvertās zinātnes, tehnikas un tehnoloģijas nozares un to nosacītie apzīmējumi

Ādu apstrāde	ā. apstr.	ģeomorfoloģija	ģeol.
Aeronautika	aeron.	vispārējā ģeoloģija	ģeol.
Aeronavigācija	aeron.	kristalogrāfija	krist.
Arhitektūra	arhit.	mineraloģija	min.
Astronomija	astr.	okeanoģija	okean.
Bioloģija	biol.	Informācijas tehnoloģija	inf.
anatomija	biol.	Jūrnieceība	jūrn.
biofizika	biol.	Kartogrāfija	kart.
bioķīmija	biol.	Keramika	ker.
biotehnoloģija	biol.	Kinematogrāfija	kino
botānika	biol.	Kokapstrāde	kokapstr.
citoloģija	biol.	koksnes aizsardzība	kokapstr.
ģenētika	biol.	koksnes fizika	kokapstr.
mikoloģija	biol.	koksnes morfoloģija	kokapstr.
mikrobioloģija	biol.	koksnes vainas	kokapstr.
Bišķopība	bišk.	mēbeļu rūpniecība	mēb.
Būvniecība	būvn.	Kosmonautika	kosm.
ēku celtniecība		Ķīmija	ķīm.
(būvmateriāli un		bioķīmija	ķīm., biol.
tehnoloģija)	būvn.	fizikālā ķīmija	fiz., ķīm.
tiltu būve	būvn.	medicīniskā ķīmija	ķīm., med.
ceļu būve (materiāli un		neorganiskā ķīmija	ķīm.
tehnoloģija)	c.	vispārīgā ķīmija	ķīm.
Dārzkopība	dārzk.	Ķīmijas tehnoloģija	ķīm. tehnol.
Ekoloģija, vides zinātne,		celulozes tehnoloģija	cel.
vides aizsardzība,		koksnes ķīmija	ķīm.
vides attīrīšanas tehnoloģija	ekol.	papīrrūpniecība	papīrr.
Elektronika	elektron.	plazmas ķīmija	ķīm.
Elektrotehnika	el.	polimēru tehnoloģija	ķīm.
Enerģētika	enerģ.	radiācijas ķīmija	ķīm.
Fizika	fiz.	silikātu tehnoloģija	sil. tehnol.
cietvielu fizika	fiz.	vispārējā ķīmijas	
elektromagnētiskā		tehnoloģija	ķīm. tehnol.
termodinamika	fiz.	Lauksaimniecība	lauks.
kodolfizika	fiz.	laukkopība	lauks.
kvantu fizika	fiz.	lauksaimniecības	
oftalmoloģija	fiz.	tehnika	lauks. tehn.
optika	fiz.	lopkopība (mājdzīvnieku	
Fotogrāfija	fotogr.	turēšana, ēdināšana,	
Ģeodēzija	ģeod.	izmantošana,	
Ģeogrāfija	ģeogr.	zvērkopība)	lopk.
fizioģeogrāfija	ģeogr.	Matemātika	mat.
Ģeoloģija	ģeol.	Matemātiskā loģika	loģ.
ģeofizika	ģeol.	Materiālzinātne (materiāli,	

materiāltehnoloģija,		Tehnika	<i>tehn.</i>
materiālu apstrāde)	<i>materiālt.</i>	automatizācija	<i>tehn.</i>
Medicīna	<i>med.</i>	hidrauliskā tehnika	<i>hidr.</i>
Mehānika	<i>meh.</i>	robottehnika	<i>tehn.</i>
Meteoroloģija	<i>met.</i>	Tekstilrūpniecība	<i>tekst.</i>
Metroloģija	<i>metr.</i>	adišana	<i>tekst.</i>
Mežsaimniecība un		apgēربي	<i>apg.</i>
mežkopība	<i>mež.</i>	aušana	<i>tekst.</i>
meža kopšana un		tekstildrānu apdare	<i>tekst.</i>
selekcija	<i>mež.</i>	tekstilšķiedras un	
meža izmantošana	<i>mež.</i>	tekstilmateriāli	<i>tekst.</i>
meža atjaunošana	<i>mež.</i>	vērpšana	<i>tekst.</i>
Mežrūpniecība	<i>mežr.</i>	Telekomunikācija	<i>telek.</i>
Pārtikas tehnoloģija	<i>pārt.</i>	Televīzija	<i>tel.</i>
Poligrāfija	<i>poligr.</i>	Transports	<i>transp.</i>
Radioelektronika	<i>elektron.</i>	automobiļi	<i>aut.</i>
Siltumtehnika	<i>siltumt.</i>	dzelzceļa transports	<i>dz.</i>
Standartizācija	<i>st.</i>	Veterinārija	<i>vet.</i>
Statistika	<i>stat.</i>	Vides attīrīšana	<i>ekol.</i>

Vārdnīcas uzbūve

Latviešu terminoloģisko materiālu klāstu pēdējos gados ir papildinājušas vārdnīcas par ekonomikas, politoloģijas, socioloģijas, tieslietu u. c. jautājumiem. Taču aizvien trūkst uzzīņu literatūras daudzās ražošanas nozarēs. Ar šo vārdnīcu ir mēģināts esošo robu aizlidzināt. Vārdnīcā ietverti dažādi ražošanas nozaru plašāk un biežāk lietotie termini un daļa zinātnes nozaru terminu, kas ir pamattermini attiecīgajās ražošanas nozarēs, piem., daudzi astronomijas, bioloģijas, fizikas, teorētiskās ķīmijas u. c. termini ir arī vairāku rūpniecības nozaru, tehnikas, lauksaimniecības, transporta u. c. terminoloģijas sastāvdaļa. Sprototams, ka viensējuma vārdnīcā var ievietot tikai nelielu daļu no pārstāvēto nozaru terminiem un šeit nebūt nav ietvertas visas Latvijā svarīgās tautsaimniecības nozares. Te ir veltīgi meklēt vārdus un vārdu nozīmes, kas tematiski neietilpst šajā vārdnīcā (piem., humanitāro zinātņu terminus). Tā, piemēram, vārda **morfoloģija** visiem pazīstamās valodniecības termina nozīmes nav, bet šis vārds ir skaidrots no bioloģijas un geoloģijas zinātņu viedokļiem.

Terminus katrai nozarei pamatos izvēlējušies autori. Skaidrojumi ir nozaru speciālistu oriģināldarbs, tāpēc vārdnīcā ir sastopamas izplatītu terminu šauri speciālas nozīmes, kas ir nepieciešamas attiecīgās nozares terminoloģijā un vispār ir nozīmīgas jēdziena dziļākai izpratnei.

Termini šķirkļavārdi vārdnīcā kārtoti alfabētiskā secībā. Šķirkļa ligzdā *r e t i n ā t ā r a k s t ā* pie pamattermina dotas attiecīgās terminoloģiskās vārdkopas. Tās skaidrotas kā atsevišķi jēdzieni, izmantojot šķirkļavārda skaidrojumu. Šķirkļavārds lietots īsināti – ar pirmo burtu un locījuma galotni; ja šķirkļa nosaukums ir salikts (vairākvārdu) termins, tad katrs vārds ir īsināts. Ligzdā parasti iekļauti vārdkoptermini, kuru sastāvā kā komponents ietilpst šķirkļavārds. Ja attiecīgajā terminu kopā iekļaujas termins, kas nav atdalāms no attiecīgās kopas, bet ir izteikts ar salikteni vai citu vārdu, tad tas gan dots un skaidrots savā alfabēta vietā, lai lasītāji to varētu vārdnīcā atrast, bet pamattermina ligzdā aiz citiem šīs pašas kopas terminiem šķirkļa (vai nozīmes) beigās ir norāde “Sk. arī ..”, kas attiecīgo vārdu saista ar pamattermina šķirkli, un lasītāji var gūt informāciju par visu terminu kopu. Vārds, uz kuru norāde attiecas, rakstīts kursīvā (*slīprakstā*). Tā, piem., šķirkļa **elements** elektrotehnikas terminoloģisko vārdkopu kopā ir skaidroti *galvaniskais elements*, *induktīvais elements*, *kapacitīvais elements*, *kūstošais elements* u. c., un aiz tiem ir norāde – Sk. arī *normālelements*, *sildelements*, *termoelements*.

Atsevišķos gadījumos, proti, kad apakšterminu kopā ir vārdi, kuru skaidrošana un izpratne ārpus šās kopas būtu sarežģīta, tie skaidroti ligzdā pie galvenā termina un doti arī alfabētiskajā sarakstā ar norādi uz terminu, kura ligzdā vārds ietverts ar skaidrojumu. Piemēram, termina **adijuma pinums** ligzdā līdz ar citiem pinumu veidiem (*atvasinātie pinumi*, *kombinētie pinumi* u. c.) skaidroti arī salikteni (*ažūrpinumi*, *gludpinums*, *plīšpinumi*, *valnīšpinumi* u. c. tml.) un pinuma veidi *kēdīte*, *triko*, vienlaikus tie ir šķirkļavārdu sarakstā ar norādi – *ažūrpinumi tekst.* Sk. *adijuma pinums*; *kēdīte tekst.* Sk. *adijuma pinums*; *triko tekst.* Sk. *adijuma pinums*.

Ja vārdkopa ir nozīmīgs termins arī citā zinātnē vai nozarē, pie tās dota attiecīga norāde, kāda nav pie pamattermina, piem.:

rifs [v. *Riff*] *geol.* Masīvs biogēna kalņakmens zemūdens veidojums, kas sastāv no koloņiālu koraļļu, sūneņu un aļģu skeletiem. **Barjerrifs** *okean.* – zemūdens rifs, kas stiepjas paralēli kontinentu un salu krastiem, nereti norobežojot lagūnu.

Vēl norāde “sk. arī ..” lietota, lai norādītu uz citu terminu, kurš saistīts ar aplūkojamo jēdzienu un kura skaidrojums var palīdzēt izprast to terminu, pie kā norāde dota, piem., pie astronomijas

termina **ekso sfēra** – Sk. arī *ģeokorona*; pie informācijas tehnoloģijas termina **iesākums** ir norāde Sk. arī *noslēgums*, pie **formāts** *inf.* – Sk. arī *formatēšana*.

Vairākozīmju vārdiem, kam dažādās zinātnes vai tehnoloģijas nozarēs ir atšķirīgas nozīmes, tās ir numurētas, apzīmētas ar attiecīgo nozaru norādēm un skaidrotas katrā nozarē atsevišķi vai arī, apvienojot saskarņozares, kurās terminam ir kopīga nozīme, piem., **fiksators** [...] 1. *tehn.* [Skaidrojums.]. 2. *biol., ķīm.* [Skaidrojums.]; **jonu saite** *fiz., ķīm.* [Skaidrojums.].

Šķirkļu skaidrojumu tekstā vairāki vārdi ir rakstīti kursīvā. Tie ir termini, kuru nozīmi ir svarīgi zināt, lai saprastu aplūkojamo šķirkli; kursivētie vārdi ir skaidroti savā alfabēta vietā.

Šķirkļavārdu sinonīmi rakstīti aiz šķirkļa galvenā termina pustreknā iespaidumā un ir atdalīti ar komatu vai iekavām. Ja autori abus sinonīmus uzskata par līdzvērtīgiem, tie atdalīti ar komatu un kopīgi skaidroti. Otrais sinonīms dots arī savā alfabēta vietā (bez skaidrojuma), norādot ar bultiņu (→) uz sinonīmu, pie kura ir skaidrojums un skaidrojamās vārdkopas. Piemēri:

ekstraktors [...], **difuzors** *ķīm.* [Skaidrojums.]

difuzors [...] *ķīm.* → **ekstraktors**;

filaments [...], **elementārpavediens** *tekst.* [Skaidrojums.]

elementārpavediens *tekst.* → **filaments**

Ja termina sinonīms rakstīts iekavās, tas nozīmē, ka sinonīms nav oficiāls termins, to lieto retāk vai tas nav ieteicams. Tādos gadījumos tas vārdnīcā savā alfabētiskajā vietā nav atkārtots, piem.,

hidromotors (**hidrauliskais motors**) *tehn.* [Skaidrojums.]

Tāpat dots arī terminu saīsinājumrakstījums; saīsinājums dots gan pie termina pilnā rakstījuma, gan atsevišķi ar norādi (→) uz pilno rakstījumu, kur ir skaidrojums un pārējā informācija, piem.,

ribonukleīnskābe, **RNS** [...] *biol., ķīm.* [Skaidrojums.]

RNS *biol., ķīm.* → **ribonukleīnskābe**

Dažos gadījumos, ja kāds vārds savā lietošanas sfērā ir populārs, bet nav vēlams no valodas kultūras vai cita viedokļa, piem., ir barbarisms, žargonisms, neiekļaujas latviešu valodas vārdarināšanas sistēmā vai tml., tas ir gan dots vārdnīcā, bet ar norādi *nevēl.* (nevēlams) un ar bultiņu (→) norādīts uz oficiālo terminu, lai lasītāji oficiālajā terminā pazītu viņam ar citu vārdu zināmo jēdzienu, piem.,

fūzelis [...] 1. *nevēl.; ķīm.* → **sīveļļas**. 2. *ķīm.* Tehniskais spirts.

fūzeļļas [...] *nevēl.; ķīm.* → **sīveļļas**

Dažkārt savulaik oficiāls, bet tagad novecojis termins minēts tikai oficiālā termina aprakstā ar norādi *nevēl.* un pēdīnās, piem., **vienrocis** Rokas zāģis ar vienu rokturi (*nevēl.* “*fuksītis*”). Ar to pašu mērķi, lai lasītājiem reizēm nerastos iespaids, ka vārdnīcas materiāls nesaskan ar praksi, dažiem terminiem parādīts sarunvalodā izplatīts, bet terminoloģiski neatzīts vārds, piem., ķīmijā otrā nozīme vārdam **rektifikāts** – *ķīm.* 1. Rektifikācijas produkts. 2. *sar.* Tīrtais etilspirts.

Homonīmie šķirkļavārdi numurēti ar arābu cipariem, piem.,

rūsa¹ *fiz.*; **rūsa²** *ķīm.*

mols¹ [it. *molo*] *hidr.*; **mols²** [v. *Mol*, *Molekul*] *ķīm.*

Daļai bioloģijas, medicīnas un veterinārijas terminu apaļajās iekavās pirms nozares norādes dots jēdziena latīniskais nosaukums (bez norādes “lat.”), piem.,

roņveidīgie (*Pinnipedia*) *biol.* [Skaidrojums.]

Dažkārt arī šķirkļu skaidrojumā ir lietoti bioloģijas termini latīņu valodā, arī tie rakstīti kursīvā, piem.,

miksomatoze (*Myxomatosis cuniculorum*) *vet.* Ļoti bīstama akūta trušu un zaķu infekcijas slimība, ko ierosina ģints *Leporipoxverus* vīrusi.

Aiz šķirkļavārda, kas ir svešvārds, kvadrātie iekavās seko vārda etimoloģija, resp., norāde par vārda cilti latviešu valodā. Vārdu cilmes gaita nav izklāstīta sīki un valodnieciski precīzi, jo tas šai

vārdnīcā nav iecerēts un bez tam daudzos gadījumos būtu vajadzīgs īpašs pētījums. Šis materiāls atspoguļots tikai tādā mērā, cik tas, pirmkārt, ir lietderīgi terminoloģiskās nozīmes jēdziena precizā-kai un dziļākai izpratnei un, otrkārt, kā ceļrādis tālākiem meklējumiem. Parasti ir izmantotas lat-viešu valodas vārdnīcās esošās etimoloģijas, precizējot tās pēc citvalodu svešvārdu materiāliem. Biežāk sastopamās cilmes valodas kvadrātiekvāvs rakstītas saīsināti (sk. saīsinājumu sarakstā), attiecīgās svešvalodas formas – *kursīvā*, nozīme latviešu valodā (tulkojums) – taisniem burtiem. Zīme < vai > lietota tikai tais gadījumos, kad divu formu pāreja ir neapstrīdama. Cilmes izklāsts dots fragmentāri, dažkārt garāk, bet dažkārt rādot tikai latviešu aizgūvumam tuvāko svešvalodas formu un aizgūvumu virknē senāko (izlaižot iespējamus starpposmus). Bieži nav nosakāms, tieši no kuras mūsdienu valodas aizgūvums ienācis latviešu valodā, tādos gadījumos ir dotas divas vai pat trīs iespējamās aizgūvumu valodas, piem., **vagons** [fr. *wagon*, a. *waggon* rati].

Ja cilmes valodā vārdam ir tā pati leksiskā nozīme, kas latviešu valodā, tad cilmes vārds nav tulkots, piem., **grupa** [fr. *groupe*]; **rifs** [v. *Riff*]; **fēns** [v. *Föhn*]; **frontons** [fr. *fronton*].

Ja turpretī vārdam cilmes valodā ir vairākas nozīmes, tulkojums parasti ir dots. Tiem aizgu-vumiem, kas darināti no vienas saknes, parasti katram nav dota etimoloģija; tā meklējama pie neatvasinātā vārda. Tāpat vārdkoptermini (kas sastāv no diviem vai vairākiem vārdiem) parasti etimoloģija nav dota; tā meklējama pie atsevišķo komponentu pamatvārda, ja tas ir vārdnīcā.

Saīsinājumi un apzīmējumi

a.	angļu, angļu valoda	kib.	kibernētika
ā. <i>apstr.</i>	ādas apstrāde	<i>kokapstr.</i>	kokapstrāde
<i>aeron.</i>	aeronautika, aeronavigācija	<i>kosm.</i>	kosmonautika
afr.	afrikāņu	kr.	krievu, krievu valoda
amer.	amerikāņu	<i>krist.</i>	kristalogrāfija
<i>apg.</i>	apgērbi	<i>ķīm.</i>	ķīmija
apm.	apmēram	<i>ķīm. tehnol.</i>	ķīmijas tehnoloģija
apz.	apzīmējums	lat.	latīņu (viduslaiku latīņu) valoda
<i>arhit.</i>	arhitektūra	<i>lauks.</i>	lauksaimniecība
<i>astr.</i>	astronomija	<i>lauks. tehn.</i>	lauksaimniecības tehnika
<i>astrol.</i>	astroloģija	lejasv.	lejasvācu valoda
atomnr.	atomnumurs	<i>loģ.</i>	matemātiskā loģika
austr.	austriešu	<i>lopk.</i>	lopkopība
<i>aut.</i>	automobiļu tehnika	malaj.	malajiešu valoda
<i>biol.</i>	bioloģija	<i>mat.</i>	matemātika
<i>bišk.</i>	biškopība	<i>materiālt.</i>	materiāltehnoloģija
<i>būvn.</i>	būvniecība	<i>mēb.</i>	mēbeļrūpniecība
c.	ceļu būve	<i>med.</i>	medicīna
<i>cel.</i>	celulozes rūpniecība	<i>meh.</i>	mehānika
dabaszin.	dabaszinātnieks (dabaszinātnieka)	mērv.	mērvienība
<i>dārz.</i>	dārzkopība	<i>met.</i>	meteoroloģija
<i>dz.</i>	dzelzceļš	<i>metr.</i>	metroloģija
<i>ekol.</i>	ekoloģija, vides aizsardzība	<i>mež.</i>	mežsaimniecība, mežzinātne, mežķīmija
<i>el.</i>	elektrotehnika	<i>mežr.</i>	mežrūpniecība
<i>elektron.</i>	elektronika	<i>milit.</i>	militārs termins
<i>enerģ.</i>	enerģētika	milj.	miljons
<i>fiz.</i>	fizika	<i>min.</i>	mineraloģija
<i>fotogr.</i>	fotogrāfija	<i>nevēl.</i>	nevēlams (vārds, lietojums)
fr.	franču, franču valoda	nīderl.	nīderlandiešu
gr.	sengrieķu, sengrieķu valoda	nos.	nosaukums (nosaukuma)
ģen.	ģenitīvs	<i>novec.</i>	novcojis termins
<i>ģeod.</i>	ģeodēzija	<i>okean.</i>	okeanoloģija
<i>ģeogr.</i>	ģeogrāfija	<i>papīrr.</i>	papīrrūpniecība
<i>ģeol.</i>	ģeoloģija	<i>pārt.</i>	pārtikas tehnoloģija
<i>hidr.</i>	hidroloģija, hidrauliskā tehnika	pers.	persiešu, persiešu valoda
hol.	holandiešu, holandiešu valoda	pils.	pilsēta (pilsētas)
ig.	igauņu, igauņu valoda	<i>poligr.</i>	poligrāfija
<i>inf.</i>	informācijas tehnoloģija	sar.	sarunvalodā
isl.	islandiešu, islandiešu valoda	senebr.	senebreju valoda
<i>it.</i>	itāliešu, itāļu valoda	sengr.	sengrieķu
jap.	japāņu	<i>sil. tehnol.</i>	silikātu tehnoloģija
<i>jūrn.</i>	jūrniecība	<i>siltumt.</i>	siltumtehnika
<i>kart.</i>	kartogrāfija	sk.	skatīt
<i>ker.</i>	keramika	sp.	spāņu, spāņu valoda

st.	standartizācija	u. c.	un citi
st.	stunda	ukr.	ukraiņu valoda
stat.	statistika	u. tml.	un tamlīdzīgi, un tamlīdzīgs
šveic.	šveiciešu	v.	vācu, vācu valoda
tehn.	tehnika	vet.	veterinārija
tehnol.	tehnoloģija	vidush.	vidusholandiešu
tekst.	tekstilrūpniecība, tekstilšķiedras, tekstilmateriāli	viduslejasv.	viduslejasvācu valoda
tel.	televīzija	zin.	zinātniecība
telek.	telekomunikācija	zinātn.	zinātnieks (zinātnieka)
t. i.	tas ir	zv.	zviedru, zviedru valoda
transp.	transports	→	sinonīms; tas pats, kas ..
t. s.	tā sauktais, tā saucamais	<	cēlies no ..; mazāks par ..
		>	pārveidojies par ..; lielāks par ..

A

A “Alfa” jūrn. Starptautisks signāls – nozīmē “nolaists ūdenslīdējs, ievērojiet attālumu un virzieties lēni!”.

abaka [malaj.] *tekst.* Šķiedra, kas iegūta no *Musa textilis* auga lapām.

abaks [gr. *abax (abaxos)*] *arhit.* *Kapiteļa* augšējā daļa, parasti četrstūraina plāksne.

abandons [fr. *abandon*] *jūrn.* Kravas īpašnieka vai kuģa īpašnieka atteikšanās no savām tiesībām uz apdrošināto īpašumu par labu apdrošinātājam, ja tas apņemas samaksāt īpašniekam pilnu apdrošināšanas summu.

aberācija [lat. *aberratio novirzīšanās*] 1. *fiz.* Dažādu veidu attēla defekti lēcās, elektronmikroskopā un spoguļos, kas izpaužas kā formas kropļojumi un asuma zudums. 2. *astr.* Debess spīdekļa stāvokļa šķietama nobīde, kas rodas tāpēc, ka *gaismas ātrums* ir galīgs un novērotājs attiecībā pret spīdekli atrodas kustībā. *D i e n n a k t s a.* – gaismas a., kuras cēlonis ir Zemes rotācija; tā novirza spīdekli uz austrumu pusi par leņķi, kas nepārsniedz 0°,3. *G a d a a.* – gaismas a., kuras cēlonis ir Zemes kustība ap Sauli; tā novirza zvaigznes uz kustības acumirkļīgā *apeksa* pusi, kā rezultātā gada laikā zvaigznes apraksta elipses, kuru lielās pusās visām zvaigznēm ir konstantas un vienādas ar 20",5. 3. *fotogr.* Gaismas staru novirze no ideālā virziena optiskajā sistēmā. *H r o m a t i s k ā a.* – parādība, kurā dažādas krāsas gaismas stari, kas nāk no viena punkta, izejot cauri optiskajai sistēmai, dažādas lūšanas dēļ nekrustojas vienā punktā; tāpēc priekšmeta attēls ir neass, bet tā malas – krāsainas. *S f ē r i s k ā a.* – parādība, kurā gaismas stari, kas iziet no viena punkta, atstarojoties no ieliekta spoguļa vai izejot cauri optiskajai sistēmai, nesaiet kopā vienā punktā (*fokusā*) un veido izplūdušu attēlu. 4. *biol.* Iekšsugas forma; sīkas atsevišķu indivīdu novirzes (galvenokārt krāsas) no sugai tipiskajām pazīmēm. 5. *biol.* Strukturālas pārmaiņas *hromosomās*.

abietināti ķīm. Abietīnskābes sāļi ($C_{19}H_{29}COOMe$) vai esteri ($C_{19}H_{29}COOR$) (Me – metāls, R – radikālis).

abietīnskābe ķīm. Organiska, nepiesātināta monokarbonskābe $C_{19}H_{29}COOH$.

abietīnsveķi ķīm. Egļu *kolofonija* dziļās oksidēšanas produkts, kuru ražo no egļu *sausveķiem* un izmanto par šellakas aizvietošanu, hidrobetonu sastāvā u. c.

abinieki (*Amphibia*) *biol.* *Mugurkaulnieku* klase – primitīvākie sauszemes mugurkaulnieki, kas vēl ir saglabājuši saistību ar ūdens vidi. Sk. *astainie abinieki*, *bezastainie abinieki*.

abiogēns [gr. *a ne.. + bios* dzīvība + *genos* izcelšanās] *biol.* Tāds, kas nav cēlies no dzīva organisma.

abiogēnēze [gr. *a ne.. + bios* dzīvība + *genos* izcelšanās] *biol.* Hipotēze par dzīvības rašanos uz Zemes no nedzīvās matērijas.

abiotisks [gr. *a ne.. + biōtikos* dzīvs] *biol.* Tāds, kas nav saistīts ar dzīvo dabu. *A-ie f a k t o r i* – 1) *ekol.* nedzīvās dabas vides apstākļu kopums, kas ietekmē organismu dzīvotspēju un nosaka to izplatību; 2) *lauks.* ārējās vides faktori: temperatūra, mitrums, apgaismojums u. c., kā arī konstrukcijas, ar kurām dzīvniekiem ir tieša saskare, – sienas, grīda utt.

abisāle [gr. *abyssos* bezdibenis] *okean.* Okeāna un jūras dziļūdens zona, kur dziļums pārsniedz 2000 m, ar zemu temperatūru, lielu ūdens spiedienu, bez saules gaismas.

abisāls [gr. *abyssos* bezdibenis] 1. *okean.* Dziļjūras (ģen.). *A-ās n o g u l a s* – okeāna dziļūdens zonu organogēnās un minerālās nogulas. *A-ie l ī d z e n u m i* – lēzeni dziļūdens apgabala okeāna dibena iecirkņi. 2. *ģeol.* Uz ļoti dziļiem magmatisma procesiem un veidojumiem attiecīgs.

A/B kopēšana [fr. *copier* < lat. *copia* daudzums] *kino* Kopēšanas metode, ko izmanto 16 mm filmu *izlaidumkopiju* izgatavošanai no *beznegatīva* filmas, izlaižot *internegatīva* procesu.

ablācija [lat. *ablatio* atņemšana, aiznešana] 1. *ģeol.* Sniegāja vai ledāja masas samazināšanās kušanas, iztvaikošanas, vēja vai citu faktoru mehāniskās iedarbības ietekmē.

2. *med.* Aortas, tiklenes u. c. atslāpošanās, atdalīšanās. 3. *tehn.* Materiāla saārdīšanās (izgarošanas, kušanas vai ķīmiskās erozijas rezultātā) augstas temperatūras gāzes plūsmas u. c. iedarbībā.
- ablaktācija** [lat. *ablactatio* bērna atšķiršana no krūts] *med.* 1. Piena sekrēcijas izbeigšanās. 2. Bērna atradināšana no krūts.
- ablaktēšana** [lat. *ablactare* atņemt bērnu no krūts] *lauks.* Īpašs dekoratīvo kokaugu dārza formu un augļu koku *potēšanas* veids, kad potcelms pirms potēšanas tiek piestādīts pie māteskoka, abu augu zari griezuma vietā tiek savienoti, nosieti, noziesti ar potvasku; piepotējamo zaru atdala no mātesauga tikai pēc tā pieaugšanas.
- ābols** (*pomum*) *biol.* Sulīgs daudzsēkļu auglis, raksturīgs ābelēm, bumbierēm, cidonijām, pīlādžiem u. c.
- ābolskābe** *ķīm.* Organiska *oksiskābe*
 $\text{HOOC}-\text{CH}_2-\text{CH}(\text{OH})-\text{COOH}$, cieta, ūdenī šķīstoša viela; ir negatavos augļos.
- abonenta komplekts** *telek.* Ierīce automātiskajā telefona centrālē, kurai pieslēdz *abonenta* telefona līniju. Ar a. k-u nosaka brīdi, kad abonents izsauc telefona centrāli. Tam var būt arī citi uzdevumi – pieslēgt standartiem neatbilstošu līniju, aparātu u. c.
- abonents** [v. *Abonnet* < fr. *abonné*] *telek.* Fiziska vai juridiska persona, kurai pēc līguma ir noteiktas tiesības lietot telekomunikāciju tīklu pakalpojumus.
- abonentu telegrāfs** *telek.* Telegrāfa sakaru tīkls operatīvai ziņojumu apmaiņai starp organizācijām un iestādēm pilsētas, valsts vai starptautiskā mērogā.
- aborigēni** [lat. *aborigenes* < *ab origine* no sākuma], **autohtoni** *biol.* Dzīvie organismi, kas radušies tikai kādā apvidū un ir sastopami tur arī pašlaik.
- aborigēnie mājdzīvnieki** [lat. *aborigenes* < *ab origine* no sākuma] *lauks.* Dažādu apvidu vai zemju iedzīvotāji, mazizkoptie mājdzīvnieki.
- aborts** [lat. *abortus* priekšlaicīga dzemdības] 1. *med.* Priekšlaicīga grūtniecības pārtraukšana vai izbeigšanās. 2. *vet.* Grūtnības pārtraukums, kam var sekot bojāgājušā augļa uzsūkšanās vai dzīva augļa izstumšana no mātes dzimumorgāniem.
- abpusējie kreiliskie pinumi tekst. Sk. adījuma pinums**
- abra pārt.** Garens koka trauks maizes mīklas gatavošanai.
- abrāzija** [lat. *abrasio* nokasīšana] *ģeol.* Okeānu, jūru, ezeru, lielu ūdenskrātuvi krastu noārdīšana viļņu, bangojuma straumju un termiskās (termoabrāzijas) iedarbības rezultātā.
- abrazīvi** [lat. *abrasio* nokasīšana] *materiālt.* Abrazīvie materiāli, cieti ieži, minerāli un māslīgi iegūtas vielas – bora, volframa un silīcija karbīdi, elektrokorunds, sintētiskais dimants u. c. –, ko lieto smalkās apstrādes procesos (slīpēšanai, pulēšanai, asināšanai, arī metālu griešanai). A-a p u l v e r i s – graudos sasmalcināts un pēc graudu lieluma frakcijās sašķirotas a-s. A-a p a s t a – a-a pulvera un konsistentas masas maisījums. A-a s u s p e n s i j a – a-a pulvera maisījums šķīdumā.
- abrazivitāte** [fr. *abrasif* < lat. *abrasio* nokasīšana] *materiālt.* Materiāla (arī papīra vai kartona) virsmas īpašība, saskaroties ar citu materiālu, samazināt tā gludumu.
- abris** [v. *Abriss* skice] *ģeod.* Uzmērīšanas procesā pēc acumēra rasēta skice.
- ABS** *ķīm.* Akrilnitrilbutadiēnstirola *kopolimērs*, *termoplastisks* materiāls ar divfāžu struktūru; lieto par konstrukcijas materiālu aprābībūvē un mašīnbūvē, pārtikas un tekstilrūpniecībā.
- abscess** [lat. *abscedere* atdalīties, atkāpties] *med.* → **augonis**
- abscisa** [lat. *abscissa* nogrieztā] *mat.* Pirmā no punkta *Dekarta koordinātām* (plaknē vai telpā).
- absints** [v. *Absinth* < gr. *absinthion* vērmele] *pārt.* Vērmeļu degvīns.
- absolūtais augstums** [lat. *absolutus* neatkarīgs] *aeron.* Vertikālais attālums starp jebkuru Zemes garozas punktu un okeāna vidējo līmeni. L i d o j u m a. a. – attālums pa vertikāli no gaisakuģa līdz vidējam jūras līmenim; nosaka ar barometrisko augstuma mērītāju, zinot atmosfēras spiedienu virs jūras līmeņa.
- absolūtā nulle** [lat. *absolutus* pilnīgs, neatkarīgs] *fiz.* Viszemākā iespējamā temperatūra (–273,15 °C).
- absolūtā temperatūra (Kelvina temperatūra) fiz.**

Temperatūra, kuru mēra *kelvinos* (K); skalas sākumpunkts – temperatūras absolūtā nulle atbilst $-273,15\text{ }^{\circ}\text{C}$; tā ir dabā iespējamās temperatūras zemākā robeža. Eksperimentāli sasniegtā zemākā temperatūra ir tikai par miljondaļām kelvina virs temperatūras absolūtās nulles.

absolūtā vērtība *mat.* Skaitlis l , kas reālam skaitlim a sakrīt ar a , ja $a \geq 0$, vai ir $-a$, ja $a < 0$.

absolūti melns ķermenis *fiz.* Ķermenis, kas absorbē visu uz tā krītošo starojumu. Šādam ķermenim absorbcijas un emisijas koeficients ir 1 jebkuram starojuma viļņa garumam; atstarošanas koeficients ir vienāds ar 0 visiem viļņu garumiem. Sakarsēta absolūti melna ķermeņa spektru pirmais izskaidroja M. Planks 1900. g., ar to liekot pamatus kvantu teorijas izveidošanai.

absolūti sausa koksne *kokaistr.* Koksne, kas izžāvēta līdz pastāvīgai masai $103 \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$ temperatūrā.

absorbēcija [lat. *absorbio* uzsūkšana] *fiz.* 1. Vielu uzsūkšana no šķidruma vai gāzu maisījuma absorbenta (cietvielas vai šķidruma) tilpumā. A-as jēdzienu attiecina arī uz dažādiem starojuma veidiem, piem., uz skaņas, gaismas, gamma staru, katodstaru, jonizējošās radiācijas, radioviļņu u. c. starojumu; ejot cauri videi (cietvielām, šķidrumiem, gāzēm), starojuma intensitāte samazinās. A-as *s p ē j a* – spēja absorbēt; fizikāls lielums, kas rāda, kāda daļa no monohromatiskā starojuma plūsmas, kas krīt uz ķermeni, tiek tajā absorbēta. *V i l ņ u a.* – viļņu enerģijas pārvēršanās citos enerģijas veidos, viļņiem ejot caur vielu un sadarbojoties ar to. 2. Viļņu (skaņas, gaismas, jonizējošā starojuma, radioviļņu u. c.) enerģijas pārvēršanās citos enerģijas veidos, viļņiem ejot caur vielu. Sk. arī *gaismas absorbcija*.

absorbcijas konstante *fiz., tehn.* Fizikāls lielums, apgriezti proporcionāls attālumam, kuru noejot, vidē monohromatiskā starojuma plūsma (kā paralēls kūlis) absorbcijas dēļ vājinās e reizes. A. k-es mērvienība ir m^{-1} .

absorbcijas spektrs *fiz.* Absorbcijas konstantes atkarība no monohromatiskā starojuma frekvences, viļņa garuma vai daļiņas (kvanta vai korpuskulas) enerģijas.

absorbents [lat. *absorbens* uzsūcošs] *fiz.* Uzsūcēja (absorbējoša) viela; viela, kurai piemīt absorbcijas spēja.

absorbers [a. *absorber*] *tehn.* Aparāts gāzu u. c. vielu uzsūkšanai vai saistīšanai. B a r b o t ā ž a s a. – absorbcijas iekārta, kurā absorbcija notiek, burbuļojot gāzi caur šķidrumu.

absorbēt [lat. *absorbere* uzsūkt] *fiz.* Uzsūkt, saistīt, piem., gāzes šķidrumā, starojumu cietā, šķidrā vai gāzveida vidē.

abstinence [lat. *abstinentia* atturēšanās, atturība] 1. Atturēšanās, īpaši no alkohola, ēdiena un seksuālās aktivitātes. 2. *med.* Traucējumu *sin-droms*, kas rodas, pēkšņi pārtraucot lietot pierastu narkotisku (vai līdzīgas iedarbības) vielu.

abstrakcija [lat. *abstractus* attāls, atrauts] *loģ.* Metode, ar kuru objektus un to klases raksturo ar būtiskajām pazīmēm, atmetot pārējās pazīmes.

abūlija [lat. *abulia* nedrošums] *med.* Patoloģisks gribas trūkums, gribas vājums.

aceknis (*reticulum*) *biol.* Atgremotāju dzīvnieku četrkameru kuņģa otrā daļa, viens no priekškuņģiem, kas atrodas starp *spurekli* un *grāmatnieku*. A-i notiek sīki sasmalcināto barības daļiņu atdalīšana no rupjajām, sīkās novadot tālāk uz grāmatnieku, bet rupjās atpakaļ.

acetaldehīds *ķīm.* CH_3CHO , otrs vienkāršākais aldehīds, etilspirta oksidēšanās produkts, zemā temperatūrā virstošs šķidrums.

acetātceluloze *ķīm.* Celulozes un etiķskābes esteri, *polimērs*; izejviela šķiedrām, arī plastmasām.

acetāti [lat. *acetum* etiķis] *ķīm.* Etiķskābes sāļi vai esteri. C e l u l o z e s a. – celulozes atvasinājumi; lieto plastmasu un mākslīgo šķiedru gatavošanā.

acetātšķiedras *tekst.* Mākslīgās šķiedras, ko iegūst no celulozes etiķskābes esteriem jeb celulozes acetātiem, acetilējot 74–92% celulozes hidroksilgrupu. A. slikti uzsūc mitrumu, maz uzbriest, ir elastīgas, berzes neizturīgas un ķīmiski neizturīgas, šķīst organiskos šķīdinātājos; izstrādājumi maz burzās; labi termofiksējami un plisējami, labi drapējas, daudz mazāk sarūk nekā citi mākslīgo šķiedru izstrādājumi, laiž cauri ultravioleto starojumu.

acetilēns [v. *Azetylen* < lat. *acetum* etiķis + gr. *hyle* viela] *ķīm.* C_2H_2 , vienkāršākais *alkīns*, gāze, deg ar kūpošu liesmu; plaši lieto ķīmijā un tehnikā.

acetilholīns [lat. *acetum* etiķis + gr. *cholē* žults] *ķīm.* *Holīna* etiķskābes esteris, darbojas kā kairinājuma impulsu novadītājs nervu galos.

acetilsalicilskābe, aspirīns *ķīm.* Salicilskābes atvasinājums; pretsāpju, pretiekaisuma un pretdrudža līdzeklis.

acetons [lat. *acetum* etiķis] *ķīm.* Vienkāršākais *ketons* CH_3COCH_3 , viegli gaistošs, ugunsnedrošs šķīdinātājs, kuru izmanto plēves veidotāju šķīdināšanai, laku un krāsu atšķaidīšanai, metāla virsmu attaukošanai.

acidimetrija [lat. *acidus* skābs + gr. *metrein* mērit] *ķīm.* Skābju daudzuma noteikšana, analīzes veids.

aciditāte [lat. *acidus* skābs] *ķīm.* Skābuma pakāpe, arī skābums.

acidofilie skābpiena dzērieni *pārt.* Skābpiena dzērieni ar izjauktu vai neizjauktu recekli, kas ražoti no piena, vājpiena, daļēji nokrejota piena vai jebkura šo produktu maisījuma, saraudzējot tos ar pienskābes baktēriju ierauģu, kura sastāvā ietilpst acidofilās nūjiņas (acidofilais piens, acidofilais rūgušpiens, lakto, biolakto, biolakts).

acidofilija [lat. *acidus* skābs + gr. *philia* mīlestība] *biol.* Organismu šūnu un audu spēja saistīt skābas krāsvielas.

acidofils [lat. *acidus* skābs + gr. *philein* mīlēt] 1. *biol.* Tāds (organisms), kas attīstās skābā vidē, veido skābu vidi. 2. *pārt.* Saraudzēts, ieskābēts ar acidofilām baktērijām.

acidoze [lat. *acidus* skābs] (*acidosis*) *biol.* Skābju un sārmu attiecību traucējums organismā ar novirzi uz skābju pusi.

acikliskis 1. Tāds, kam nav raksturīgs noslēgts cikls. 2. *ķīm.* Tāds molekulas vai molekulas daļas veids, kurā atomi ir savā starpā saistīti valējās virknēs.

acošana lauks., mež. *Potēšanas* veids – augļu un dekoratīvo kokaugu šķirņu pavairošana, pieaudzējot snaudpumpurus, augošus pumpurus vai ziedpumpurus potcelmam (potcelma mizas šķēlumā ievieto pavairojamā auga pumpuru).

actīnas kokapstr. Līdz dzinumam neattīstīto

snaudošo pumpuru atliekas koksne; to caurmērs nepārsniedz 5 mm. *Gaišs a. – a.*, kuru koksne pēc krāsas ir tuva apkārtējās koksnes krāsai. *Izklīdētais a. – a.*, kas atrodas viena no otras tālāk par 10 mm.

āda 1. (*integumentum, cutis*) *biol.* Dzīvnieku un cilvēka ķermeņa ārējā audu sega (pārsvārā klāta ar apmatojumu vai apspalvojumu), kam piemīt aizsargfunkcija, termoregulācijas un recepcijas, sekrēcijas, elpošanas un izdalīšanas funkcijas. 2. *ā. apstr.* Dzīvnieka *jēlādas derma*, kuras šķiedru struktūra pamatā ir saglabāta, bet fiziskās, fizikāli mehāniskās un ķīmiskās īpašības mainītas atbilstoši ādas turpmākai izmantošanai. *Galantērijas ādas* – glītas, vienmērīgi un izturīgi nokrāsotas ādas, ko izgatavo no aitu, kazu, kamieļu, cūku vai suņu ādas; izmanto somu, maku, jostu, cimdu un cepuru izgatavošanai. *Gludās ādas* – ādas ar dabisku ādas *graudu*. *Iespīestās ādas* – ādas ar mākslīgi veidotu ādas *graudu*, ko mehāniski iespīē ādas labajā pusē ar sakarsētu metāla plāksni. *Jēlmitās ādas* – nemiēcētas (sk. *miēcēšana*), ķīmiski un mehāniski īpaši apstrādātas plastiskas un izturīgas liellopu, cūku, kamieļu, aļņu ādas, kurās ievadīts līdz 20% tauku; lieto aizjūga piederumiem, tehniķiem izstrādājumiem. *Plūksnainās ādas* – ādas ar plūksnainu virsmu – *velūrāda, zamšāda*. *Tehnisks ādas* – ādas tehniskai izmantošanai; īpašības un tehniskās prasības var būt ļoti dažādas atkarībā no izmantošanas – dažos gadījumos ādai jābūt cietai, blīvai, izturīgai, vienmērīga biezuma, citos – mīkstai, porainai.

adamantāns *ķīm.* $C_{10}H_{16}$, telpisks policikliskis *ogļūdeņradis*.

adāmmašīna *tekst.* Dažādu elementu kompleks adījuma, trikotāžas detaļu vai gatavu trikotāžas izstrādājumu izgatavošanai. *A-as klasē* – a-u iedalījums pēc adatu skaita garuma vienībā. *Pamatņu a. – a.* pamatņu adījuma adīšanai. *Šķērsadīšanas a. – a.* šķērsadījuma adīšanai.

adamsīts [a. *adamsite*] *ķīm.* Arsēnu saturoša, kairinoša *indīgā kaujas viela*.

adaptācija [lat. *adaptatio* pielāgošanās] *biol., tehn.*

Sistēmas pielāgošanās reālajiem apstākļiem.
A c s a. – acs spēja piemēroties apgaismojuma izmaiņām. **A - a s i n d r o m s** – organisma pārmaiņas, ko izraisa pielāgošanās apkārtējās vides apstākļiem. **O r g a n i s m a** a. – organisma vai tā daļu (orgānu) jebkādas izmaiņas, kas ļauj tam pielāgoties videi un palīdz izdzīvot.

adapteris [a. *adapter* < lat. *adaptare* pielāgot, piemērot] *inf.* Ierīce, kas nodrošina sadarbību starp atšķirīgām *iekārtām* vai *sistēmām*, kuru konstruktīvās un funkcionālās īpatnības neļauj izmantot tiešu *savienojumu*. **G r a f i k a s a.** – *videoadapteris*, kas ļauj vizualizēt kā grafiku, tā arī *tekstu*. Personālajos datoros tas parasti izveidots kā izvēršanas plate, kas pārveido *programmatūras komandas signālos*, kuri attēlo grafiku un tekstus *displeja ekrānā*.

adaptīvais spārns [lat. *adaptatio* pielāgošanās] *aeron.* Lidošanas spārns, kura profils katrā lidojuma režīmā pieņem gandrīz optimālu formu; spārna priekšējā un astes daļa automātiski atliecas atkarībā no lidojuma Maha skaitļa un uzplūdes leņķa, saglabājot plūdinātāja ārējo virsmu.

adaptīvā optika *astr.* Optiskā sistēma, kurā ietilpst maināmas formas palīgelements, kas kompensē Zemes atmosfēras radītos attēla kropļojumus. Izmanto *optiskajos teleskopos* un *infrasarkanajos teleskopos*.

adaptīvs [lat. *adaptare* pielāgot, piemērot] *biol., tehn.* Saistīts ar pielāgošanos, piemērošanos (videi, apstākļiem).

ādas dziedzeri *biol.* Tauku, sviedru, piena u. c. dziedzeri.

ādas grauds ā. *apstr.* Apstrādātas ādas labās puses kārtas dabiskais raksts, kas dažādām dzīvnieku sugām ir atšķirīgs.

ādas-muskuļu maiss *biol.* *Bezmugurkaulnieku* ķermeņa maisveida siena, kas kalpo par kustību orgānu.

adata 1. *tekst.* Ierīce ar nolietu vai nenolietu smaili pavediena aizķerei vai materiāla caurdurei. **A d ī š a n a s a.**, **a d ā m a d a t a** – a. (ākadata, mēlīšadata, rievadata) ar nolietu smaili pavediena aizķerei. **A d ī š a n a s c a u r š u j a m ā a.** – a. ar nolietu smaili pavediena aizķerei un pildmateriāla

caurdurei. **A - a s s o l i s** – atstatums starp divām blakusstāvošām adatām adāmmašīnā.

2. *lauks. tehn.* Sienamā aparāta darbīgā daļa, kas siešanas procesā aptver stiebru (linu, labības) kūlīti un auklu padod spilēm.

adatādaņi (*Echinodermata*) *biol.* *Bezmugurkaulnieku* tips – jūras un okeāna dzīvnieki siltajos apgabalos: jūraszvaigznes, jūraseži, jūrasgurķi u. c.

adatas *biol.* Asi, cieti veidojumi uz dzīvnieka ķermeņa ar aizsardzības vai balsta funkcijām.

adatfiltrs *būv.* Zemē iedziļinātas caurules, kuru uzgaļi pārklāti ar sienu, caur kuru plūst ūdens, bet neiet cauri grietus daļiņās; paredzēts grunts ūdens limeņa pazemināšanai būvbedrēs.

adatu terapija *med.* → **akupunktūra**

adenīns *ķīm.* *Purīnbāze*, heterocikliskis savienojums $C_5H_5N_9$; ir daudzu bioloģiski aktīvu vielu un struktūru sastāvā.

adenoidi [gr. *adēn* dziedzeris + *eidos* veids] *med.* Palielināta *limfātisko* audu masa aizdegunē.

adenoma [gr. *adēn* dziedzeris] *med.* Labdabīgs dziedzeraudu audzējs.

adenozīns *ķīm.* *Adenīna* un *ribozes* atvasinājums, *nukleīnskābju* sastāvdaļa.

adhēzija [lat. *adhaesio* salīšana] *ķīm.* Divu daļādu cietu ķermeņu vai šķidrumu virsmu slāņu sasaistīšanās, tām nonākot saskarē; to izraisa šo vielu *starpmolekulārā mijiedarbība* (sk. *kohezija*).

adhezīvs *ķīm.* 1. *Aģents* *adhēzijas* uzlabošanai. 2. *Līme*.

adiabata [gr. *adiabatos* nepārejošs] *fiz., aeron.* Līkne termodinamiskajā vielas stāvokļa diagrammā, kas attēlo atgriezenisku termodinamisku procesu. A-u parasti attēlo koordinātu plaknē, kur par mainīgajiem izvēlas tilpumu *V* un spiedienu *p*.

adiabatiskā atmagnetizēšana *fiz.* Atdzesēšanas metode, ko lieto temperatūras iegūšanai zem 1 K (sk. *magnētiskā dzesēšana*).

adiabatiskais gradients *met.* Sk. **gradients**

adiabatisk process [gr. *adiabatos* nepārejošs] *fiz.* Termodinamisk process, kurā sistēma nesaņem siltumu no apkārtējās vides un neatdod to apkārtējai videi. A-u p-u aptuveni var realizēt, ja sistēmu ietver termiski izolējošā apvalkā (sk. *Džuāra trauks*) vai arī ja

process notiek tik strauji, ka siltumapmaiņa nepaspēj notikt. A. p. var būt atgriezenisks un neatgriezenisks. Atgriezeniskā a-ā p-ā saglabājas sistēmas *entropija*.

adījuma pinums tekst. Cilpu un to struktūras elementu noteikts sakārtojums. A b p u s ē j i e k r e i l i s k i e a. p-i – galvenie šķērsadījuma p-i, kuros noteiktā secībā mainās labiskās un kreiliskās cilpu rindas. A t v a s i n ā t i e a. p-i – a. p-i, kuru struktūrā ir vairāki vienādi galvenie p-i, kas savstarpēji saistīti tādā veidā, ka starp galvenā p-a cilpu stabiņiem novietojas viens vai vairāki tādi paši galvenā p-a cilpu stabiņi. A t v a s i n ā t i e g l u d p i n u m i – vienkārtas šķērsadījuma p-i, kuros starp viena gludpinuma stabiņiem ieadīts viens vai vairāki tādi paši gludpinuma cilpu stabiņi. A t v a s i n ā t i e t r i k o p-i – vienkārtas pamatņu p-i, kas veidoti ar vienu pavedienu sistēmu un kam starp blakusstāvošo cilpu stāviem ir viens vai vairāki triko p-a cilpu stāvi. A t v a s i n ā t i e v a l n ī š p i n u m i – dubultie šķērsadījuma p-i, kuros starp viena valnīšpinuma cilpu stabiņiem ir viens vai vairāki valnīšpinuma cilpu stabiņi. A ž ū r p i n u m i – rakstu šķērsadījumi, kuros daļa cilpu izvilktas arī caur blakusstāvošo cilpu stabiņu cilpām. D u b u l t a i s p a t e n t s – dubultais prespinums, kurā visām cilpām ir viens uzmetums. D u b u l t a i s p u s p a t e n t s – dubultais prespinums, kurā adījuma vienas puses visas cilpas satur vienu uzmetumu. G a l v e n i e a. p-i – a. p-i, kas veidoti no noteiktā secībā sakārtotām cilpām. G l u d p i n u m s – vienkārtas šķērsadījums, kas sastāv tikai no labiskām cilpām. K o m b i n ē t i e a. p-i – a. p-i, kas satur vismaz divus galvenos, atvasinātos un rakstu p-u elementus. Ķ ē d ī t e – vienkārtas pamatņu a. p., kas darināts ar vienu pavedienu un veido vienu cilpu stabiņu. N o s e g u m p i n u m i – rakstu a. p-i, kuros visas cilpas vai daļa cilpu veidotas no diviem vai vairākiem vienlaikus izadāmiem atsevišķiem p-iem. P l ī š p i n u m i – rakstu p-i, kuros ieadīti papildu pavedieni vai štāpeļa šķiedras, kas veido pagarinātus pārstaipus. P r e s p i n u m i – rakstu p-i, kas satur cilpas ar vienu vai vairākiem

uzmetumiem. R a k s t u p-i – a. p-i, kas iegūti uz galveno atvasināto a. p-u bāzes, ieadot tajos papildu struktūras elementus vai mainot adīšanas procesus. T r i k o p. – vienkārtas pamatņu a. p., kurš veidots ar vienu pavedienu sistēmu un kurā cilpas pamīšus veidotas divos blakusstāvošos cilpu stabiņos. V a l n ī š p i n u m i – dubultie šķērsadījuma p-i, kuros noteiktā secībā mainās labiskie un kreiliskie cilpu stabiņi. V i e n k ā r t a s p a t e n t s – vienkārtas prespinums, kurā visām cilpām ir viens uzmetums. V i e n k ā r t a s p u s p a t e n t s – vienkārtas prespinums, kurā mainās cilpu stabiņi ar vienu uzmetumu un bez uzmetuma. Z i g z a g p i n u m i – rakstu dubultie šķērsadījumi, kuros krustojas blakusstāvošo cilpu stabiņi. Ž a k a r d p i n u m i – rakstu p-i, kuros cilpas veidotas saskaņā ar rakstu, bet vietās, kur pavediens neveido cilpas, vecās cilpas tiek saglabātas.

adījums tekst. *Tekstiliju* veids – no nepārtraukta pavediena darināts cilpu sakārtojums trikotāžas drānas un trikotāžas izstrādājumu ražošanai. A-a b l ī v u m s – cilpu rindu vai cilpu stabiņu skaits garuma vienībā. A-a r a p o r t s – vismazākais cilpu rindu vai cilpu stabiņu skaits, pēc kura sākas cilpu rindu vai cilpu stabiņu atkārtošāns. D u b u l t a i s a. – a., kurā cilpas novietotas divās paralēlās plaknēs. G a r e n a d ī j u m s, p a m a t ņ u a. – a., kurā katra cilpu rindas cilpa veidota no sava pavediena. Š ķ ē r s a d ī j u m s – a., kurā cilpu rinda veidota no viena vai dažiem pavedieniem.

adinamija [gr. *adynamia* nespēks, vājums] *biol.* Nespēks slimības, vecuma vai badošanās dēļ.

adipīnskābe *ķīm.* Piesātināta dikarbonskābe $\text{HOOC}-(\text{CH}_2)_4-\text{COOH}$; lieto *poliamīdu* un *neilona* ražošanai.

adiri [tirku] *ģeogr.* Paugurainas, tuksnešainas priekškalnes vai atsevišķas izolētas augstienes Centrālāzijā.

adīšana tekst. Trikotāžas drānas vai trikotāžas izstrādājumu izgatavošana no nepārtrauktiem pavedieniem, izliecot tos cilpās. P a m a t ņ u a., g a r e n a d ī š a n a – cilpu rindas veidošana uz visām adāmmašīnas

adatām vienlaikus no paralēlām pamatņu pavedienu sistēmām. Šķērsadīšana – cilpu rindas veidošana uz adāmmašīnas adatām, pakāpeniski izliecot vienu vai nedaudzus pavedienus.

aditīvais process [lat. *additio* pielikšana; *processus* iešana uz priekšu] fotogr., kino, tel. Krāsu filmas pozitīvkopiju izgatavošanas metode – pamatņņu (sarkanā, zaļā, zilā) intensitāti regulē, papildus virzot attiecīgas krāsas gaismu uz filmas virsmu. Sk. arī *subtraktīvais process*.

aditīvs lielums [lat. *additivus* pieskaitāms] fiz., mat. Lielums, kura skaitliskajai funkcijai f ir īpašība $f(a+b)=f(a)+f(b)$.

adjunkts [lat. *adiunctus* blakus esošs, pievienots], **algebriskais papildinājums** mat. Determinanta *minors* ar pievienotu zīmi, ko nosaka atbilstošā elementa vieta.

ādliidoņi (*Dermoptera*) *biol.* Ziditāju kārtā tropiskajos mežos; ķermeņa sānos ir lidplēve, ar kuru dzīvnieks planē.

adonizīds ķīm. Sirds *glikozīds*, no auga adonisa izgatavoto zāļu darbīgā viela.

adrenalīns [lat. *ad pie + renalis* nieru] *biol.* Virsnieru korteksta daļas *hormons*.

adrenokortikotropas vielas [lat. *ad pie + renalis* nieru + *cortex* miza + gr. *tropos* pagrieziens, virziens] *biol.*, ķīm. Vielas, kas veicina *kortikosteroidu* sintēzi virsnieru garozā.

adrese [fr. *adresse*] *inf.* Rakstzīme vai rakstzīmju grupa, kas identificē reģistru, atsevišķas datora atmiņas daļas vai citus datu avotus. *Ab solūtā a. – mašīnvalodā* uzdota a., kas tieši identificē atmiņas šūnu vai ierīci. *Apraides a. – a.*, kas norāda, ka *kadrs* paredzēts visām aplūkojamām datoru tīkla stacijām. *Domēna vārda a. – tīkla Internet a.*, kas atšķirībā no skaitliskās IP a-es uzdota, izmantojot *resursdatora apakšdomēna* un *domēna vārdus*. Elektroniskā pasta a. – rakstzīmju virkne, kas precīzi identificē kādas personas *pastkastītes* atrašanās vietu. Tīklā Internet šo a-i veido *pastkastītes vārds*, kam seko zīme @ un datora domēna vārds, piem., *gfricnov@edi.lv*, kur *gfricnov* ir *pastkastītes vārds*, bet *edi.lv* apzīmē datora (*servera*) atrašanās vietu – organizāciju un valsti. *Grupas a. – a.*, kas norāda stacijas

grupu datoru tīklā. *Individuālā a. – a.*, kas identificē vienu noteiktu datoru tīkla staciju. *Instrukcijas a. – datora atmiņas apgabala a.*, kurā ierakstīta *instrukcija*. *IP a. – skaitliska a.*, kas identificē katru datoru tīklā Internet un kas izveidota kā četru ar punktiem atdalītu skaitļu virkne, piem., 192.100.81.101. *Tīkla a. – 1)* unikāls datoru tīkla *mezgla*, stacijas vai kādas tam pievienotas iekārtas vārds (*identifikators*); *2)* elektroniskā pasta a.

adresēšana [fr. *adresse*] *inf.* Objekta atrašanās vietas identificēšanas metode. Vienkāršās a-as gadījumā tiek norādīta tikai objekta atrašanās vieta, hierarhiskās a-as gadījumā *adreses* apvieno grupās.

adresvedība [fr. *adresse*] *inf.* Individuālo adrešu piešķiršana *lokālajā tīklā*. *Lokālā a. – a.*, kas nodrošina visu adrešu unikalitāti apskatāmajā lokālajā tīklā. *Universālā a. – a.*, kas nodrošina visu individuālo adrešu unikalitāti visos aplūkojamajos lokālajos tīklos.

adsorbciija [lat. *ad pie + sorbere* uzsūkt] fiz. Gāzes vai šķidruma daļiņu (atomu, jonu, molekulu) nosēšanās, piesaistīšanās un koncentrēšanās uz cietvielas vai šķidruma (adsorbenta) virsmas vai virsmas slāni *starpmolekulārās mijiedarbības* rezultātā. A-u pavada siltuma izdalīšanās (apm. 8–25 kJ/mol). Izšķir fizikālo a-u, kad adsorbēto vielu virsmai piesaista starpmolekulārie spēki, un ķīmisko a-u (hemosorbciiju), kad uz virsmas notiek ķīmiska reakcija.

adsorbenti [lat. *ad pie + sorbens* (*sorbentis*) uzsūcošs] fiz., ķīm. Cieti, poraini dabiski un sintētiski materiāli ar lielu īpatnējo virsmu (1–1700 m²/g), kas labi saista vielas no gāzēm un šķidrumiem. Lieto vielu attīrīšanai, hromatogrāfiskai atdalīšanai, par katalizatoru nesējiem, polimērmateriālu pildvielām. A. ir sīkdispersi (aerosils SiO₂, kvēpi) un poraini (silikagels, *alumogels*, aktīvā ogle, ceolīti).

ādspārņi, spīļastes (*Dermaptera*) *biol.* Kukaiņu kārtā, kuras raksturīgākais pārstāvis ir spīļaste.

adukti [lat. *adducere* pievest, pievadīt] ķīm. 1. Divu savienojumu molekulu saistīšanās produkti,

piem., šķīdinātāja molekulas un izšķīdinātās vielas molekulas vai jona saistīšanās produkts šķīdumā. 2. Molekulāri kompleksi un kovalenti savienojumi, kas rodas pievienošanās reakcijās.

advekcija [lat. *advectio* piegāde] 1. *met.* Gaisa un tā īpašību (gaisa masu, aukstuma, siltuma, ūdens tvaiku, spiediena) pārvietošanās horizontālā virzienā no apgabala uz apgabalu. 2. *hidr.* Ūdens pārvietošanās ūdenstilpēs kā horizontālā, tā vertikālā virzienā.

adventīvs [lat. *adventicus* svešs, jaunpienācis] *biol.* Tāds, kas nāk no citurienes. A-i a u g i – cilvēka darbības rezultātā kādā apgabalā nejauši ieviesušies augi. A-i o r g ā n i – auga papildorgāni, kas attīstījušies neparastā vietā.

aerācija [fr. *aeration* < gr. *aēr* gaiss] 1. Vēdināšana, piesātināšana ar gaisu; gaisa apmaiņa, cirkulācija. A-as z o n a *geol.* – Zemes garozas virskārtas starp gruntsūdens līmeni un Zemes virsmu. A u g s n e s a. *lauks.* – gaisa apmaiņa starp augšnes slāni un atmosfēru. Ū d e n s a. – gaisa apmaiņa starp ūdens slāni un atmosfēru. 2. *ķīm.* Gaisa ievadīšana reakcijas zonā.

aerators tehn. Ierīce aerācijai, arī irdināšanai.

aeroakustika [gr. *aēr* gaiss + *akustikos* dzirdes (ģen.)] *fiz.* Nozare, kurā pēta gaisa elastīgās svārstības un viļņus un to mijiedarbību ar citiem objektiem.

aerobi [gr. *aēr* gaiss + *bios* dzīvība] *biol.* Organismi, kas spējīgi dzīvot tikai brīva skābekļa klātbūtnē.

aerobs [gr. *aēr* gaiss + *bios* dzīvība] Tāds, kura attīstībai vai norisei nepieciešams gaisa skābeklis, piem., a. process, a-ie mikroorganismi.

aerobuss [gr. *aēr* gaiss + lat. (*omni*)bus visiem] *aeron.* Daudzvietīga (300–500 vietu) pasažieru lidmašīna, kas veic īsus un biežus reisus.

aerodinamika [gr. *aēr* gaiss + *dynamis* spēks] *fiz., meh.* *Aeromehānikas* nozare, kurā pēta gāzveida vides kustības likumus un šīs vides mehānisko, siltuma u. c. mijiedarbību ar cietiem ķermeņiem (lidaparātiem u. c.), kas atrodas kustībā. A-as likumus izmanto, projektējot lidaparātus, vēja dzinējus, ventilācijas iekārtas u. c. E k s p e r i m e n t ā l ā

a. – a-as nozare, kurā pēta a-as procesus, modelējot tos a-as laboratorijā vai lidojumā. L i e t i š ķ ā a. – eksperimentālo un teorētisko metožu kopums, ar kurām nosaka a-as spēkus un momentus, kas iedarbojas uz lidaparātu. T e o r ē t i š ķ ā a. – a-as nozare, kurā a-as likumsakarības pēta ar matemātiskās analīzes un datormodelēšanas metodēm, pamatojoties uz *mehānikas* un *termo-dinamikas* likumiem.

aerodinamiskā caurule aeron. Laboratorijas iekārta gaisa plūsmas radīšanai, lai eksperimentāli pētītu parādības, kas noris, gaisa masām applūstot cietus ķermeņus (piem., lidmašīnas spārnu). K r i o ģ ē n ā a. c. – a. c., kurā, izsmidzinot šķidro slāpekli, darbgāzi atdzesē līdz kondensāta līdzsvaram plūsmā.

aerodinamiskais aprēķins aeron. Lidaparāta (kā materiālā punkta) kustības aprēķins, kad tiek izpildīts visu spēku un momentu līdzsvars.

aerodinamiskais cēlējspēks meh., aeron. Aerodinamiskā spēka vertikālā komponente, kas raksturo gāzveida (vai šķidrās) vides iedarbību uz ķermeni, kurš tajā pārvietojas. A. c. ir atkarīgs no ķermeņa formas un izmēriem, kustības ātruma, ķermeņa orientācijas pret kustības virzienu un vides īpašībām.

aerodinamiskais sasilums aeron. Lidaparāta virsmas temperatūras paaugstināšanās lidojuma laikā ar virsskaņas ātrumu.

aerodinamiskā kvalitāte aeron. Aerodinamiskā cēlējspēka attiecība pret gaisakuģa aerodinamisko pretestību, kas rodas noteiktos lidojuma apstākļos.

aerodinamiskā pēda aeron. Virpuļu plūsmas josla aiz lidojošā gaisakuģa; dalās tuvajā un tālajā virpuļjoslā, kurās spiediena atšķirība no apkārtējās vides ir dažāda.

aerodinamiskā shēma aeron. Gaisakuģa agregātu ģeometriskā izvietojuma un konstruktīvās īpatnības, pēc kuru pazīmēm tos klasificē; ir klasiskā, pīles, tandēma u. c. tipa shēmas.

aerodinamiskā spiediena centrs aeron. Aerodinamiskā spēka pielikšanas punkts (attiecībā pret profilu, spārnu vai gaisakuģi kopumā).

aerodinamiskās plāksnes aeron. Konstruktīvs gaisakuģa elements, kas uzlabo nesošās virsmas aerodinamiskās īpašības.

aerodinamiskā spura *aeron.* Vertikāla aerodinamiska virsma lidmašīnas ceļa stabilitātes palielināšanai; parasti atrodas pie *spārnojuma*.

aerodinamiskie mērījumi *aeron.* Eksperimentāli ar tehniskām iekārtām noteikti aerodinamiskie raksturlielumi; ir statistiskie un dinamiskie mērījumi.

aerodinamiskie svāri *aeron.* Ierīce aerodinamiskos eksperimentos spēku un momentu mērīšanai.

aerodroms [gr. *aēr* gaiss + *dromos* skriešanas vieta] *aeron.* → **lidlauks**

aerofāģija [gr. *aēr* gaiss + *phagein* rit] *med.* Neapzināta gaisa rīšana.

aerofiltrs, biofiltrs *tehn.* Bioķīmiska notekūdeņu attīrīšanas iekārta, kurā filtrējošā slāni mītošās baktērijas, infuzorijas, tārpī u. c. organismi savu dzīvības procesu uzturēšanai noārda organiskās vielas. Filtrējošo slāni intensīvi aerē, zem tā ievadot gaisu.

aerofiti [gr. *aēr* gaiss + *phyton* augs] *biol.* Augi, kas nepieciešamās barības vielas uzņem no gaisa.

aerofotoaparāts *aeron.* Uz lidaparāta uzstādīta optiski mehāniska ierīce Zemes virsmas fotografēšanai.

aerofotogrāfija [gr. *aēr* gaiss + *phōs* (phōtos) gaismā + *graphein* rakstīt] 1. *tehn., aeron.* Zemes virsmas un atmosfēras slāņu fotografēšana no lidojoša objekta (*gaisakuģa*, *pavadoņa* u. c.); izmanto topogrāfijā, ģeogrāfisko karšu un apkārtnes (apvidus) plānu izgatavošanā, mežsaimniecībā, lauksaimniecībā, dabas aizsardzībā, ģeoloģijā, aerofotoizlūkošanā u. c. zinātniskās un tehniskās izpētes nozarēs. 2. *Aerofotouzņēmums.*

aerofotogrammetrija [gr. *aēr* gaiss + *phōs* (phōtos) gaismā + *gramma* pieraksts + *metrein* mērit] *kart.* Apvidus *plāna* sastādīšana, izmantojot *aerofotouzņēmumus*.

aerofotokamera [gr. *aēr* gaiss + *phōs* (phōtos) gaismā + lat. *camera* istaba] *kart.* Automatizēta optiska un elektromehāniska ierīce apvidus fotografēšanai no lidaparāta.

aerofotouzmērīšana [gr. *aēr* gaiss + *phōs* (phōtos) gaismā] *kart.* *Plānu* un *karšu* sastādīšana pēc apvidus *aerofotouzņēmumiem*.

aerofotouzņēmums [gr. *aēr* gaiss + *phōs* (phōtos)

gaismā] *kart.* Attēls, kas iegūts, fotografējot apvidu no lidaparāta.

aerogājējs *aeron.* Transportlidzeklis, kura kustībai izmantots gaisa spilvens.

aerogēns [gr. *aēr* gaiss + *genos* izcelšanās] Gaisa radīts; tāds, kas izplatās pa gaisu.

aerogrāfs [gr. *aēr* gaiss + *graphein* rakstīt] *tehn.* Ierīce krāsas izsmidzināšanai ar saspiestu gaisu; lieto tekstilrūpniecībā, poligrāfijā, scenogrāfijā, grafikā, keramikas izstrādājumu dekorēšanai u. c.

aerogēodēzija [gr. *aēr* gaiss + *gēodēzija*] *ģeod.* *Ģeodēzijas* nozare, kurā nodarbojas ar Zemes un citu planētu virsmas kartēšanu no attāluma, izmantojot *aerofotografēšanu* vai *infrasarkanu* viļņu izstarojumus.

aerogēoloģija [gr. *aēr* gaiss + *ģeoloģija*] *Ģeoloģijas* nozare, kurā nodarbojas ar Zemes dziļu izpēti, izmantojot *distances metodes* (pasīvās un aktīvās radiolokācijas, optiskās u. c. metodes).

aerjonizācija *fiz.* Gaisa molekulu *jonizācija*.

aerokamanas *aeron.* Pašgājējas kamanas ar vilces propelleri, kas pārvietojas pa sniegu un ledu ar ātrumu līdz pat 140–150 km/h. Izmanto Zemes ziemeļu apvidos.

aeroklimatoloģija [gr. *aēr* gaiss + *klima* (klimatos) slīps + *logos* mācība] Brīvās atmosfēras *klimatoloģija*; pēta klimatiskos apstākļus *troposfērā* un apakšējā *stratosfērā*.

aerokosmiskā lidmašīna *aeron.* Lidaparāts lidojumiem Visuma izplatījuma telpā.

aerolocija [gr. *aēr* gaiss + hol. *loodsen* vadīt kuģi] *aeron.* Gaisa līniju un maršrutu, aerodromu, netālu no tiem esošo celtnu un būvju apraksts, kas nepieciešams, lai vadītu *gaisakuģus* (lidmašīnas, helikopterus, dirižabļus u. c.), orientētos lidojumā un pareizi nolaistos lidlaukā.

aeroloģija [gr. *aēr* gaiss + *logos* mācība] *Atmosfēras fizikas* nozare, kurā pēta no Zemes virsmas ietekmes brīvo *atmosfēru* (*troposfēru* un *stratosfēru*) un tās procesus.

aeroloģiskais balons *aeron.* Ar ūdeņradi vai hēliju piepildīts kaučuka vai plastmasas balons brīvās atmosfēras *aeroloģiskai zondēšanai*.

aeroloģiskā zondēšana *aeron.* Gaisa īpašību un dažu atmosfēras procesu noteikšana ar aerostatiem, raķetēm vai akustiskām un elektromiskām *distances metodēm*.

aeroloģiskie aparāti *met. Meteoroloģiskie aparāti* gaisa fizikālā stāvokļa noteikšanai brīvā atmosfērā dažādos augstumos.

aeromagnētiskā uzmērīšana Zemes magnētiskā lauka izpētes metode ar aeromagnetometru no lidaparātiem, lidojot virs pētāmās teritorijas.

aeromagnetometrs [gr. *aēr* gaiss + *Magnētis* (lithos) magnēts + *metron* mērs] Ierīce ģeomagnētiskā lauka mērīšanai no lidaparāta.

aeromehānika [gr. *aēr* gaiss + *mēchanikē* mašīnu būvniecības māksla] *fiz., meh.* Hidroaeromehānikas nozare, kurā pēta gāzu vides līdzsvara un kustības likumus un gāzu vides mehānisku mijiedarbību ar cietiem ķermeņiem. A-u iedala *aerodinamikā* un *aerostatikā*.

aerometodes [gr. *aēr* gaiss + *methods* metode] *kart.* Tālizpētes metodes (piem., aerofotogrāfiskā, aerovizuālā metode) Zemes ģeogrāfiskā apvalka, tā sastāvdaļu un tajos notiekošo procesu izpētei un kartēšanai.

aeronautika [gr. *aēr* gaiss + *nautikē* kuģu vadīšana] *aeron.* Zinātne par lidojumiem atmosfērā (līdz 70 km augstumam); gaisakuģu lidojumu teorija un prakse.

aeronavigācija [gr. *aēr* gaiss + *navigācija*] *aeron.* 1. Zinātne par *gaisakuģu* vadīšanas metodēm un līdzekļiem. 2. Tehnisko līdzekļu un metožu kopums navigācijas elementu (kursā, lidojuma ātruma un augstuma, atrašanās vietas koordinātu) noteikšanai un šo elementu izmantošanai gaisakuģa vadīšanā. A-as līdzekļi ir ģeotehniskie (barometriskie altimetri, aerospidometri, kompasi, inerciālās navigācijas sistēmas u. c.), radiotehniskie (radioaltimetri, radiokompasi, radiolokatori, radionavigācijas sistēmas u. c.), astronomiskie (astrokompasi, sekstanti u. c.) un gaismtehniskie (gaismas bākas, aerodromu ugunis, drošības ugunis u. c.). A-as *b ā k a* – mirgojoša vai pastāvīgi degoša aeronavigācijas uguns uz Zemes; redzama no visiem virzieniem un kalpo noteikta punkta apzīmēšanai uz Zemes virsmas. A-as *k a r t e* – a-as vajadzībām paredzēts virsmas reljefa un būvju nosacīts attēlojums (ar mērogu 1:1 000 000 un lielāku), kas paredzēts lido-

jumiem pa maršrutu (maršrutu kartes), ielidošanai un izlidošanai u. c. Sastādīšanai izmanto starptautisku polikonisko projekciju vai stereogrāfisko polāro projekciju zemeslodes polārajiem apgabaliem. A-as *k o m p l e k s s* – gaisakuģu tehnisko līdzekļu kopums, ar kuriem automātiski nosaka gaisakuģu atrašanās vietu, izmantojot noietā ceļa aprēķināšanas un stāvokļu līniju metodes, kā arī izstrādā vadības signālus, lai nodrošinātu gaisakuģu virzību pa noteikto maršrutu; sastāv no a-as parametru mērītājiem, signālu kompleksās apstrādes ierīces (dato-ra), displeja un vadības pults.

aeronavigācijas degvielas rezerve *aeron.* Daļa no gaisakuģa degvielas, kas iepildīta virs lidojuma veikšanai nepieciešamās degvielas daudzuma un ko izlieto droša lidojuma pabeigšanai nelabvēlīgos apstākļos, lai sasniegtu rezerves lidlauku.

aeronomija [gr. *aēr* gaiss + *nomos* likums] *fiz. Ģeofizikas* nozare, kurā pēta fizikālo un ķīmisko procesu likumsakarības Zemes gāzu apvalkā.

aerons [gr. *aēr* gaiss] 1. *tehn.* Viegls alumīnija, vara un silīcija sakausējums, dažkārt ar litija piemaisījumu. 2. (*aeronum*) *med.* Preparāts pret vemšanu; lieto jūras un gaisa slimības gadījumos.

aerootīts [gr. *aēr* gaiss + *otos* auss] *med.* Vidusauss iekaisums *barotraumas* rezultātā.

aeroplāns [fr. *aeroplane* < gr. *aēr* gaiss + fr. *planer* līdināties] *aeron.* Novecojis *lidmašīnas* nosaukums.

aeroplanšete [gr. *aēr* gaiss + fr. *planchette* dēlītis] *aeron.* Ierīce, pēc kuras ietur lidojuma kursu.

aeroponika [gr. *aēr* gaiss + *ponos* darbs] *biol.* Augu audzēšana bez substrāta, apsmidzinot ar barības šķīdumu saknes, kas atrodas slēgtā kamerā.

aerosalons [gr. *aēr* gaiss + *salons*] *aeron.* Izstāde, kurā eksponē gaisakuģus; var būt arī demonstrējumi lidojumā.

aerosēja [gr. *aēr* gaiss + *sēja*] *mež.* Meža koku sēklu sēšana ar speciāliem sējaparātiem no lidmašīnām vai helikopteriem; izmanto reti – *meža atjaunošanai* lielos *izdegumos*.

aerosils [gr. *aēr* gaiss + lat. *silex (silicis)* krams] *tehnol.* Sikdisperss silīcija dioksīds; sauc arī par baltajiem kvēpiem; lieto par adsorbentu un gumijas un plastmasu pildvielu.

aerosola ģenerators tehn. Miglotāja galvenā sastāvdaļa, kas mehāniski vai termomehāniski pārvērš šķidrās indīgās ķīmikālijas *aerosolā* (daļiņu diametrs < 50 mm) un novada uz apstrādājamām virsmām.

aerosoli [gr. *aēr* gaiss + v. *Sol* < lat. *solutio* šķīdums] 1. *fiz.* Gāzveida vidē suspendētu šķidru vai cietvielu daļiņu sistēmas. A-u veidi: migla (dispersā fāze šķidra), dūmi un putekļi (dispersā fāze cieta), smogs (dispersā fāze jaukta). 2. *med.* Zālforma – gāzveida vidē suspendētas medikamentu daļiņas dozētai ieelpošanai vai izsmidzināšanai uz ādas. 3. Īpašs trauks (balons), kurā ir iepildīta izsmidzināma viela un *propelents*.

aerospidometrs [gr. *aēr* gaiss + a. *speed* ātrums + gr. *metron* mērs] *aeron.* Ierīce gaisakuģa ātruma (īstā gaisa ātruma) noteikšanai attiecībā pret gaisa masu. A-a darbības pamatā ir pilnā (dinamiskā un statiskā) un statiskā gaisa spiediena starpības mērīšana; rādījumi ir atkarīgi no gaisa blīvuma (resp., lidojuma augstuma); rādījumus bez korekcijas sauc par gaisakuģa aparātu ātrumu.

aerostatika [gr. *aēr* gaiss + *statikē* mācība par svaru, līdzsvaru] *fiz., meh.* *Aeromehānikas* nozare, kurā pēta gāzu vides (galvenokārt – atmosfēras) līdzsvara likumus un nekustīgas gāzes iedarbību uz nekustīgu cietu ķermeni, kas tajā atrodas. Galvenie a-as likumi un formulas ir *Arhimēda likums*, *Paskāla likums*, barometriskā formula un aerostatiskā spiediena formula.

aerostats [gr. *aēr* gaiss + *statos* stāvošs] *aeron.* Gaisakuģis, kas ir vieglāks par tā izspiesto gaisu un paceļas uz augšu ar tā čaulā esošās gāzes celjspēju; lieto pretgaisa aizsardzībā un artilērijā – novērošanai. Ir vadāmi (sk. *dirižablis*) un nevadāmi a-i; nevadāmie a-i ir sfēriskie un pūka a-i. *D r e i f ē j o š s a.* – automātisks a. ilgēm lidojumiem, atmosfēras procesu pētīšanai līdz 40 km augstumā; aprīkots ar zinātnisku aparāturu, vadības sistēmu, radoraidītāju, antenu, izpletņu iekārtām utt. *S i l t u m a.* – a., kura čaula

piepildīta ar siltu gaisu, kas ir 40–120 °C siltāks par apkārtējo vidi.

aerotanks [gr. *aēr* gaiss + a. *tank* tvertne] *ekol.* Mikrobioloģiska notekūdeņu attīrīšanas iekārta, kurā procesa norisei notiek intensīva *aerācija*.

aerotekne tehn. Tekne birstoša materiāla transportēšanai kopā ar gaisu; a-ei ir poraina auduma starpdibens, kas laiž cauri tikai gaisu, kurš plūstot iirdina un pārvieto materiālu; lieto pneimatiskajos izkļiedētājos.

aeroterapija [gr. *aēr* gaiss + *therapeia* kopšana, ārstēšana] *med.* Ārstēšanās un norādīšanās ar gaisu.

aerotopogrāfija aeron. Zinātnes nozare, kurā pēta topogrāfisko karšu izstrādāšanas metodes pēc attēliem, kas iegūti, fotografējot apvidu no lidaparātiem.

afāzija [gr. a ne.. + *phasis* izteikšana] *med.* Runaspējas zudums vai traucējumi galvas smadzeņu slimības dēļ.

afekts [lat. *affectus* noskaņojums, uzbudinājums] *med.* Spilgti izteikts īslaicīgs emocionāls stāvoklis, uzbudinājums, kura laikā cilvēks savu rīcību nekontrolē.

afēlijs [gr. *aphēlios* < *apo* tālu no + *hēlios* saule] *astr.* Sk. *apocentrs*

aferentas nervu šķiedras [lat. *afferens* atnesošs] *med.* Nervu šķiedras, pa kurām uzbudinājums nonāk centrālajā nervu sistēmā.

afgānietis met. Stiprs, puteklains vietējais dienvidrietumu vējš Amudarjas augštecē, kas saistīts ar auksto gaisa masu ieplūšanu Turānas zemienē.

afinitāte [lat. *affinitas (affinitatis)* radniecība] *ķīm.* Vielas tieksme savienoties ar citu vielu.

afonija [gr. *aphōnia* mēmums < a ne.. + *phōnē* skaņa] *med.* Patoloģisks balss zudums vai neskanīgums.

agalaktija [gr. a ne.. + *gala (galaktos)* piens] *vet.* Tesmeņa darbības traucējums, kam raksturīgs piena trūkums.

agamogonija [gr. *agamos* bezlaulības + *gonos* dzimšana] *biol.* Organismu vairošanās bez apaugļošanās – dalīšanās vai pumpurošanās ceļā.

agaragars, agars [malaj.] *pārt.* *Polisaharīds* (iegūts no jūras aļģēm), ko lieto *gelu* veidošanai dažādos pārtikas produktos, piem., ražojot mar-melādi.

aglomerācija [lat. *agglomerare* pievienot, uzkrāt]

1. *tehnol.* Irdeni, smalku daļiņu saistīšanās termiskā procesā, veidojot lielus, porainus gabalus, piem., cementa klinkera a., rūdu koncentrāta a., sausā piena a. 2. Ekonomiski un funkcionāli savstarpēji cieši saistītu apdzīvotu vietu kopums. Pilsētībūvniecībā – vairāku apdzīvotu vietu sakopojums.

aglomerāts [lat. *agglomeratus* uzkrāts] *ģeol.* Irdens, parasti nenoapaļotu, rupjgraudainu, pēc sastāva dažādu iezu atlūzu sakopojums.

agloporīts [lat. *agglō (merare)* pievienot, uzkrāt + gr. *poros* eja, izeja, ceļš] *tehnol.* Poraina vieglbetona pildviela, ko iegūst, apdedzinot mālu un akmeņogļu maisījumu.

aglutinācija [lat. *agglutinare* pielīmēt] *biol.* Mikroorganismu, eritrocītu u. c. šūnu salipšana un izgulsnēšanās specifisku antivielu *aglutinīnu* iedarbībā.

aglutinīni *biol.* Īpašas *antivielas* asins *serumā*, kuras ierosina asins šūnu salipšanu.

agnozija [gr. *a ne.. + gnōsis* zināšana] *med.* Uz tveres traucējumi, kas saistīti ar galvas smadzeņu darbības traucējumiem un izpaužas kā nespēja pazīt redzēto, dzirdēto, taustīto.

agonija [gr. *agōnia* cīņa] *med.* Organisma pirmsnāves stāvoklis.

agrārs [lat. *agrarius* zemes (ģen.)] Uz zemi, zemes īpašumu, zemes lietošanu attiecīgs; lauksaimniecisks; tāds, kur lauksaimnieciskā ražošana dominē pār rūpniecisko ražošana.

agregatēšana *lauks. tehn.* Mašīnu agregāta komplektēšana noteiktam darbam, piem., traktoru ar arklus sauc par aršanas *agregātu*, traktoru ar sējmašīnu – par sējas *agregātu* u. tml. Laukkopībā galvenokārt lieto mobilos (kas pārvietojas pa lauku), bet lopkopībā – stacionāros *agregātus*.

agregātmašīna *tehn.* No normalizētiem *agregātiem* izveidota darbmašīna.

agregāts [lat. *aggregatus* pievienots] 1. *tehn.* Konstruktīvi autonoma, maināma darbmašīnas ietaise noteiktas funkcijas izpildei. 2. *tehnol.* Divu vai vairāku dažāda tipa mašīnu, aparātu vai iekārtu mehāniskais savienojums noteikta darba veikšanai. *K r ā s n s a.* – a. materiāla vai izstrādājuma apdedzināšanai. *M a l š a n a s a.* – a. materiāla sasmalcināšanai. *Ž ā v ē š a n a s a.* – a.

materiāla žāvēšanai ar vienlaicīgu smalcināšanu. 3. *ķīm., min.* Daļiņa, kas sastāv no vairākām molekulām vai joniem, piem., kristālu saaugums. 4. *ģeol.* Minerālu sakopojums, kas veido kādu iezī vai tā daļu; ir vienminerāla (piem., marmors) vai vairākminerālu (piem., granīts) a-i.

agregātvoklis [lat. *aggregatus* pievienots] *fiz.* Viens no jebkuras vielas iespējamajiem fizikālajiem stāvokļiem – plazma, gāze, šķidrums vai cietviela dažādos temperatūras un spiediena intervālos.

agresīvi ūdeņi *tehnol.* Ūdeņi, kas aktīvi reaģē ar dažādiem materiāliem (betoniem, metāliem), tos noārdot.

agresīvs [v. *aggressiv* < lat. *aggredi* uzbrukt] *ķīm.* Kodīgs, parasti šķidrums vai gāze; tāds, kas saēd.

agrobioloģija [gr. *agros* lauks, tīrums + *bioloģija*] Zinātne par vispārīgām bioloģijas likumskarībām, ko izmanto lauksaimniecībā.

agrofītoceņoze [gr. *agros* lauks, tīrums + *fitoceņoze*] *lauks.* Mākslīgi radīta, komplicēta kultūraugu kopdzīves forma.

agrofizika [gr. *agros* lauks, tīrums + *fizika*] *lauks.* Zinātne, kurā agronomiskā aspektā pēta augšnes fizikālās īpašības, fizikālos procesus augsnē, piezemes atmosfēras slānī un augos; pētījumu rezultātus izmanto augšnes apstrādes teorētisko pamatu izstrādāšanai, meteoroloģijā un hidromeliorācijā.

agroklīmatiskā rajonēšana *lauks.* Teritorijas *rajonēšana* atkarībā no agroklīmatisko apstākļu izmantojamības lauksaimniecībā; a. r. nosaka lauksaimniecības kultūru un mājdzīvnieku racionālu izvietojumu dažādās klīmatiskajās zonās.

agroklīmatoloģija [gr. *agros* lauks, tīrums + *klima* (klīmatos) slīpums + *logos* mācība] *lauks.* Lauksaimniecības klimatoloģija, zinātne par klimatu kā lauksaimnieciskās vides faktoru, kas ietekmē ražošanu.

agroķīmija [gr. *agros* lauks, tīrums + *ķīmija*] *lauks.* Zinātne par ķīmijas izmantošanu lauksaimniecībā; pēta ķīmiskos un bioķīmiskos procesus augsnē un augos, augu barības vielu apriti, mēslojuma ietekmi uz augsnī un augiem.

agroķīmiskā karte *lauks.* Karte, kurā atzīmētas

augšnes ķīmiskās īpašības – augiem izmantotajā fosforā, kālijā (retāk magnijā, slāpekļa un mikroelementu) daudzums un augšnes reakcija; sastāda saimniecībām, lai noskaidrotu mēslojuma un kalpošanas vajadzību.

agromeliorācija [gr. *agros* lauks, tīrums + lat. *melioratio* uzlabošana] *lauks*. 1. Zinātnes nozare, kurā pēta augšņu uzlabošanas metodes un paņēmienus. 2. Pasākumi augšņu uzlabošanai (piem., nosusināšana, kalpošana, aramkārtas padziļināšana).

agrometeoroloģija [gr. *agros* lauks, tīrums + meteoroloģija] *lauks*. Lauksaimniecības meteoroloģijas zinātne, kurā pēta lauksaimniecībai nozīmīgus meteoroloģiskos, klimatoloģiskos un hidroloģiskos apstākļus, prognozē dažādas lauksaimniecībai nelabvēlīgas meteoroloģiskas parādības (salnas, sausumu, sausvēju, putekļu vētras), lauku darbu termiņus un zemkopības kultūru attīstību.

agronomija [gr. *agros* lauks, tīrums + *nomos* likums] *lauks*. Ar augu audzēšanu saistītu lauksaimniecības zinātņu kopums. Mūsdienās a-as ietvaros izveidojušās atsevišķas patstāvīgas zinātnes nozares: *augšnes zinātne*, *zemkopība*, *agroķīmija*, *agrofizika*, *augkopība*, *selekcija*, *sēklzinība*, *plavkopība*, *mežzinātne*, *lauksaimniecības meliorācija*.

agrotehnika [gr. *agros* lauks, tīrums + tehnika] *lauks*. Zemkopības tehnoloģija, lauksaimniecības kultūru audzēšanas paņēmienu komplekss stabilas un kvalitatīvas kultūraugu ražas nodrošināšanai ar minimālu pašizmaksu; balstās uz agronomijas, bioloģijas un tehnikas zinātnēm.

agrotehniskā erozija *lauks*. Augšnes nonese pa nogāzi apstrādes procesā.

agrotehniskā kopšana [gr. *agros* lauks, tīrums + *technikē* prasmīgs, meistarisks] *mež*. Ierīkotu *meža kultūru* kopšana pirmos 2–3 gadus, lai novērstu *zemsedzes* nomācošo konkurenci iestādiem vai iesētiem kociņiem.

aģents [lat. *agens* (*agentis*) rosīgs, darbīgs] 1. *ķīm*. *Reaģents*, darbīgā viela, kas izraisa reakciju. 2. *tehnol*. Faktors, arī līdzeklis, kas izraisa, uztur, veicina vai kavē kādu procesu. *Modificējošais a. kokapstr.* – piesūcināšanas šķīdums, kas iesūcas koksnes

šūnu sienā, bet ķīmiski neiedarbojas uz koksnes komponentiem. 3. *inf*. *Fona programma*, kuras darbību parasti izsauc kāds īpašs notikums. Tā, piem., a. var pārraudzīt ieejas *datus* un brīdināt *lietotāju* par to saņemšanu.

ahāts [pēc Ahates upes Sicīlijā] *min*. Minerāls, joslains *halcedona* paveids; izmanto juvelierizstrādājumiem un kā cietu tehnisku akmeni.

aholija [gr. *a* ne... + *cholē* žults] *med*. Žults neizdalīšanās divpadsmitpirkstu zarnā.

ahromatisms [gr. *achrōmatos* bezkrāsas] 1. Bezkrāsainība. 2. *fiz*. Optisko stiklu sistēmu spēja, laužot gaismas staru, nesadalīt to *spektra* sastāvdaļās.

ahromats [gr. *achrōmatos* bezkrāsas] *fiz*. Mikroskopa, *fotoaparāta*, tālskata u. tml. *objektīvs*, kurā novērsta hromatiskā *aberācija*.

aida *lopk*. Zirga gaita, kad, pārejot no soļiem uz paātrinātu gaitu, zirgs vienlaikus ceļ vienas puses kājas un tāpat vienlaikus arī noliek.

aidinieks *lopk*. Zirgs, kas iet, liekot abas vienas puses kājas reizē.

AIDS, aids *med*. Iegūta *imūndeficīta* sindroms, ko izraisa *HIV* vīruss un kas izpaužas kā organisma pretestības spēju zudums pret slimībām.

aila *būv*. Caurums, atvērums sienā, piem., logiem vai durvīm.

aina *kino, tel*. Mazākā filmas dramatiskā vēstījuma vienība, kurā vienas un tās pašas personas uzņemtas vienā vidē nepārtrauktā laika vienībā; sastāv no viena vai vairākiem *kadriem* un ir *epizodes* daļa.

ainava *ekol*. Zemes *ainavapvalka* teritoriāli norobežota sastāvdaļa; dabas (klimata, ūdeņu, veģetācijas, dzīvnieku, augšņu, to cilmiežu un reljefa formu) un cilvēku veidots vietējs dabas kompleksu sakopojums un izkārtojums uz Zemes.

ainavapvalks *ģeogr*. Zemes apvalks, kas aptver augšējo *litosfēru*, apakšējo *atmosfēras* slāni, *hidrosfēru* un *biosfēru*; a-ā ir izveidojušies dažāda lieluma un sarežģītības dabas kompleksi, un tajā darbojas cilvēks.

ainavzinātne *ģeogr*. Kompleksā *fizioģeogrāfija*; *fizioģeogrāfijas* nozare, kurā pēta ģeogrāfiskos kompleksus kā Zemes *ainavapvalka* teritoriālās struktūras sastāvdaļas.

aisbergs [v. *Eisberg* leduskalns] *ģeogr.* Leduskalns, peldošs vai uz sēkļa uzsēdies ledus blāķis; veidojas, atšķeloties no kontinentālajiem vai šelfa ledājiem.

aitāda lopk. Nodirāta aitas āda.

aitas 1. (*Caprinae*) *biol.* Dobradžu dzimtas, kazu apakšdzimtas ģints. 2. *lauks.* Aitu ģints lauksaimniecības dzīvnieki; aitū sugas sievišķie dzīvnieki. Aitū mātē – aitū sugas sievišķais dzīvnieks pēc atnešanās. Pusmalķvilnas a. – aitū šķirņu grupa, aitas ar vienveida pussmalku vilnu, kas sastāv no pārejas matiem vai rupjas dūnvilnas. Pusrupjvilnas a. – aitū šķirnes ar nevienveida vilnu, tās iegūtas, krustojot rupjvilnas aitas ar smalkvilnas vai pussmalkvilnas teķiem. Rupjvilnas a. – aitū šķirnes ar nevienveida rupju vilnu, kas sastāv no dūnvilnas, pārejas matiem un akotmatiem. Rupjvilnas aitū virzieni ir dažādu, jērādiņu, gaļas-tauku, vilnas-gaļas, gaļas-vilnas-piena aitas. Smalkvilnas a. – vilnas vai vilnas-gaļas, arī gaļas-vilnas virziena aitū šķirnes ar vienveida smalku vilnu, kas sastāv no dūnvilnas.

aitkopība lauks. Lopkopības nozare, kurā nodarbojas ar aitū audzēšanu vilnas, gaļas, dažādu un citu produktu ieguvei.

aiza *ģeogr.* Šaura, dziļa kalnu ieleja, ko cietos iežos iegrauzuši ūdeņi.

aizbāznis Priekšmets, ar kuru aizbāž trauka vai caurules atveri.

aizciršana mežr. Stumbra ieciršana koka resgalī, lai to nogāztu vēlāmā virzienā un novērstu resgaļa plīsumu.

aizdars pārt. Taukvielu piedeva, ko pievieno mīklai vai ēdienam.

aizdedze aut. Darbmaisījuma aizdedzināšana iekšdedzes motora cilindrā ar dzirkstelizlādi starp aizdedzes sveces elektrodiem. Agrā a. – darbmaisījuma aizdedzināšana pirms optimālā aizdedzināšanas momenta. Batērijas a. – a., kurā zemsprieguma enerģijas avots ir akumulatoru baterija vai, motoram darbojoties, ģenerators. Bezkontakta a. – a., kurā indukcijas spoles darbību vada bezkontakta pārtraucējs; visbiežāk lieto bezkontakta tranzistoru un bezkontakta tiristoru a-es sistēmas. Elektriskā a.,

elektroniskā (elektronu) a. – darbmaisījuma aizdedzināšana ar elektrisko dzirksteli, ko iegūst no līdzsprieguma avota ar elektromagnētiskām, elektromehāniskām un elektroniskām sprieguma pārveidošanas ierīcēm. Kompresijas a. – a. darbmaisījuma pašuzliesmošanās rezultātā, kad darbmaisījums tiek saspiests līdz 3,5 MPa; parasti izmanto dīzeļmotoros. Magnetoa. – a., kuras sistēmā visas enerģijas ražošanai, pārveidošanai, a-es apstēdzes leņķa regulēšanai lieto vienu agregātu – magneto. Vēlā a. – darbmaisījuma aizdedzināšana pēc optimālā aizdedzināšanas momenta.

aizdedzes svece aut. Ierīce (tērauda korpus ar sānelektrodu un izolatorā ietvertu centrālo elektrodu), kas padod augstsprieguma strāvas impulsu motora cilindrā un nodrošina elektrisko izlādi starp tās elektrodiem. Autā s. – a. s., ko lieto forsētiem motoriem ar augstu saspišanas pakāpi un lielu griešanās frekvenci. Karstā s. – a. s., ko lieto neforsētiem motoriem ar nelielu griešanās frekvenci.

aizgalds lauks. Norobežots nodalījums lauksaimniecības dzīvnieku turēšanai bez piesiešanas grupās vai individuāli.

aizjūgs lauks. → zirglietas

aizkadra balss kino, tel. Stāstītāja balss, kas runā paralēli citām skaņām un attēlam, ar kuru balss nav sinhronizēta.

aizkave inf. Laika intervāls starp pieprasījuma nodošanu un tā izpildes sākumu. Tikla a. – laiks, kas vajadzīgs, lai pārsūtītu informāciju ar datu pārraides tīkla starpniecību; pakēšu komutācijas tīklos par a-i uzskata laika intervālu no paketes pirmā bita nosūtīšanas līdz tās pašas paketes pēdējā bita saņemšanai adresārstacijā. Sk. arī atbildes laiks.

aizklāšanās, okultācija astr. Zvaigznes vai planētas a. ar Mēnesi, planētas (Merkura vai Veneras) pāriešana pāri Saules diskam, planētas pavadņa aiziešana aiz planētas, zvaigznes a. ar planētu, aptumsuma maiņzvaigznes komponentu savstarpējā a., arī Saules aptumsums.

aizkrūtes dziedzeris (thymus) biol. Viens no mugurkaulnieku iekšējās sekrēcijas dziedzeriem.

aizkuņģa dziedzeris (pancreas) biol. Viens no

mugurkaulnieku ārējās un iekšējās sekrēcijas dziedzeriem.

aizlaišana lauks. Piena veidošanās mērķtiecīga pārtraukšana, lai sagatavotu dzīvnieku nākamajai laktācijai.

aizlīcis *ģeogr.* Neliels upes līcis pie lēzeniem krastiem ar lēnu, bieži vien pat pretēju strauimi, kuru veido asi gultnes pagriezieni un izvīrīti zemesragi.

aizliegtās pārejas fiz. Pārejas starp diviem elektroniskajiem stāvokļiem molekulās vai atomos, kuras ir pretrunā ar izvēles likumiem, kas nosaka atļautās kvantu skaitļu izmaiņas.

aizlieguma zona aeron. Noteikta gaisa telpa virs valsts sauszemes vai ūdens teritorijas, kurā lidojumi ir aizliegti; valsts (atbilstoši 1944. g. Čikāgas konvencijai) var noteikt aizliegumu virs svarīgiem aizsardzības objektiem, vēsturiskiem pieminekļiem, liegumiem u. c.

aizplīvurojums kino, tel. Dūmaka uz filmas negatīva vai kopijas, kuru rada nevēlama gaismas ķīmiskā iedarbība.

aizsargājamie augi ekol. Retas un izzūdošas augu sugas un sugas ar lielu zinātnisku, estētisku vai praktisku nozīmi, kuras ir valsts aizsardzībā.

aizsargājamie dabas objekti ekol. Savrupi dabas elementi, veseli kompleksi vai teritorijas, kas atrodas īpašā valsts uzraudzībā.

aizsargājamie dzīvnieki ekol. Retas un izzūdošas dzīvnieku sugas un sugas ar lielu zinātnisku, estētisku vai praktisku nozīmi, kuras ir valsts aizsardzībā.

aizsargājamie meži ekol., mež. Meži, kuru galvenais uzdevums ir nodrošināt vides aizsardzību.

aizsargājošās gāzes pārt. Gāzes, kas aizkavē produktu sastāvdaļu oksidēšanos un mikroorganismu attīstību, pagarinot produkta uzglabāšanas laiku.

aizsargapģērbs, specapģērbs apģ. Ģērbu kopums, kas aizstāj vai ko pārklāj darbinieka personiskajam apģērbam, lai pasargātu viņu no veselībai bīstamu vai kaitīgu vides faktoru iedarbības. Ir pretnetīrības, prettriecienu, karstumdrošie, pretradiācijas, pretindīguma, ūdensdrošie, skābjizturīgie un sārmiturīgie, elļdrošie, biodrošie, pretgurduma, brīdinošie u. c. a-i.

aizsargatmosfēra materiālt. Karsēšanas vide, kas nepieļauj metāla virsmas koroziju; to veido no gāzu maisījuma krāsnī vai atsevišķā ģeneratorā; izmanto arī cēlgāzes un vakuumu.

aizsargbarjera c. Barjera kā aizsargāšanai. G ā-j ē j u a. – aizžogojums gājēju un citu tilta lietotāju (jātnieku, riteņbraucēju), arī dzīvnieku, aizsardzībai, tas novietots tilta garenvirzienā uz atbalststienas augšmalas vai uz līdzīgām konstrukcijām, bet nav aizsargsistēma transportlīdzekļiem.

aizsargbloķēšana el. Speciāla sistēma aizsardzībai pret iekārtas vai cilvēka nepareizu darbību.

aizsarggaisma aeron. Aeronavigācijas bāka aeronavigācijā bīstamu šķēršļu apzīmēšanai.

aizsargjosla c. Zemes platība no autoceļa (ceļa) ass uz abām pusēm, ko izmanto ceļa paplašināšanai, sniega aizturēšanai, stādījumu un barjeru ierīkošanai u. tml.

aizsargmati lauks. Gari un rupji mati, kas veido krēpju, astes un kāju lejasdaļas apmatojumu.

aizsargpārmija dz. Pārmija, ar kuru, sagatavojot vilciena pieņemšanas vai aizlaišanas maršrutu, var noslēgt iespēju ritošajam sastāvam iebraukt noteiktajā ceļā.

aizsargs tehn. Sk. putekļ aizsargs

aizsargslēdzis el. Ierīce, kas nenormāla darba režīma, nepareizas darbības vai bojājuma gadījumā automātiski atslēdz aizsargājamo objektu.

aizsargstādījumi mež. Mākslīgi ierīkotas mežaudzes vai koku joslveida stādījumi lauksaimniecības zemju un dzīvnieku, ūdenskrātuvju, apdzīvotu vietu, ceļu u. tml. aizsardzībai pret nelabvēlīgiem un postošiem dabas faktoriem (vēja un ūdens eroziju, smilšu un sniega sanesumiem, aukstiem un karstiem vējiem).

aizsargstrupceļš dz. Speciālas nozīmes ceļš, no kura ritošais sastāvs nevar iebraukt uz vilcienu kustības maršrutiem.

aizsargtērps tehnol. Individuālie aizsardzības līdzekļi, kas aizsargā ādu un apģērbu no indīgajām vielām. Filtrējošais a. – impregnētas bikses, jaka un galvassega, kā arī aizsargveļa un aizsargcepures pasega; aiztur kaitīgās vielas, gāzes un aerosolus, netraucējot ādas elpošanu.

aizsargzemējums *el.* Elektrisko mašīnu, aparātu un iekārtu korpusu *zemējums*, kas aizsargā cilvēkus no elektriskās strāvas iedarbības.

aizspārns *aeron.* Profilēts, atliecams, var būt arī izbīdāms spārna elements spārna pakalējā malā; atliecot to uz leju līdz 60°, uzlabo gaisakuģa pacelšanās un nosēšanās aerodinamisko raksturojumu. **F a u l e r a.** – viens no izbīdāmo spraugu a-a veidiem, kam ir raksturīgs plānāks a-a profils un ir iespējama lielāka izbīdīšana pa hordu. **S p r a u g u a.** – atliecams un izbīdāms a. ar spraugām starp a-u un spārna pamatdaļu; ir a-i ar vienu, divām un trim spraugām. **S t r ū k l a s a.** – ierīce spārna cēlējspēka palielināšanai, izmantojot saspiesta gaisa strūklu no spraugām spārna astes malās.

aizsprosts *būvn.* Šķērsām ūdens plūsmai ierīkota hidrotehniska būve, kas aiztur ūdens noteci un paaugstina ūdenslīmeni *augšbjefā*, veidojot ūdenskrātuvi; a-us ierīko ūdens enerģijas izmantošanai, kuģošanai, apūdeņošanai, ūdensapgādei, plūdu novēršanai.

aizstājvārds *inf.* Vārds, ar kuru datoru tiklā apzīmē personu vai personu grupu.

aiztures laiks (laika aizture) *el.* Laika relejiem – regulējams laika posms starp signāla saņemšanas momentu un kontaktu sistēmas pārslēgšanas momentu.

aizvars 1. Noslēdzējelements, kas neļauj vielai izplūst no tīlpnes, piem., bunkura a., stikla kausēšanas krāsns klonā a. u. c. 2. *tehn.* Ietaise *aizsprostā* vai ūdens *kanālā*, kuru atverot, izlaiž ūdens plūsmu. 3. *elektron.* Lauktranzistora (sk. *tranzistors*) *elektrods*, kuram pievadītais spriegums izsauc strāvas maiņu kanālā; apz. G [a. *gate* vārti].

aizvietotājterapija *med.* Ārstēšana ar medikamentiem, kas kompensē dabisko vielu trūkumu organismā (piem., insulīns cukura diabēta slimniekiem).

aizzāģējums *mež.* Koka resgalī izzāģēts trijstūrveida robs koka gāšanas virziena pusē, kas sekmē tā krišanu vēlamajā virzienā un novērš resgaļa plīsumu; tieviem kokiem a-u izdara ar seklu iezāģējumu.

aizzīmēšana *tehnol.* Paņēmiens kontūrlīniju un palīglīniju uzvilkšanai uz sagataves pirms tās iestatišanas apstrādes mašīnā; līnijas uz-

velk ar smailu darbarīku un nostiprina, tās iepunktējot galos, krustpunktos un urbumu centros.

aka 1. *būvn., lauks.* Pazemes ūdens ieguves vieta vertikālas šahtas veidā neliela ūdens daudzuma savākšanai un glabāšanai (krājaka). **A r t ē z i s k ā a.** – speciāli aprīkots urbums *artēzisko* ūdeņu ņemšanai. **G r o d u a., r a k t ā a.** – irdenos iežos izrakta un ar grodiem nostiprināta a. (parasti 6–10 m dziļa). **U r b t ā a.** – līdz 300 m dziļumam izurbta a. 2. Vertikāla šahta, piem., pazemes komunikāciju kontrolei (skatāka kanalizācijā, drenu a. meliorācijā). **K a r s t ā a.** *geol.* – pazemes karsta radītā reljefa forma.

akacis, dzelve *geogr.* Brīvs ūdens laukumiņš purvā, kas veidojies, pāraugot ezeram. Šādi laukumiņi bieži sakrīt ar visdziļākajām vietām aizaugušajos ezeros.

akants [fr. *acanthē* < gr. *akantha*] *Arhitektūrā* un dekoratīvajā mākslā – rotājums stilizētu akanta lapu un stublāju veidā korintiešu *ordera* kolonnu *kapiteļos*, kā arī dažādos ornamentos.

akariāze [gr. *akari ērce*] (*acariasis*) *med.* Ērcu ierosināta slimība.

akaricīdi [gr. *akari ērce* + lat. *caedere* nonāvēt] *biol.* Ķīmiskas vielas, ko lieto ērcu iznīcināšanai.

akaroloģija [gr. *akari ērce* + lat. *logos* mācība] *biol.* Zooloģijas nozare, kurā pēta ērces.

akcelerācija [lat. *acceleratio* paātrināšana] *biol.* Organisma paātrināta attīstība un nobriešana.

akcentapgaismojums [lat. *accentus* akcents, uzsvars] *kino, tel.* Filmēšanas laukuma daļas apgaismojums.

akceptors [lat. *acceptor* saņēmējs] *fiz., ķīm.* Pusvadītājos piemaisījumu atoms ar zemāku *valenci* salīdzinājumā ar pamatvielas atomu valenci (B atomi Si, Ge), kas var satvert elektronu no valences zonas; elektronu satveršana ir ekvivalents *cauruma* radīšanai valences zonā.

akcija [lat. *actio* rīcība] *fiz.* Fizikāls lielums, kas skaitliski ir vienāds ar sistēmas procesā patērētās *enerģijas* un procesa norises (novērošanas) laika reizinājumu (vai arī ar kustības daudzuma un pārvietoējuma reizinājumu); viens no *dinamikas* svarīgākajiem lielumiem.

miem mehānikā. A-ai ir svarīga nozīme arī mikropasaulē, piem., *Planka konstante* ir akcijas kvants.

AKEI *ķīm.* → *angiotenzīna konvertējošā enzīma inhibitori*

akinēzija [gr. *akinēsia* nekustīgums] *med.* Locītavu darbības nespēja *paralīzes* vai slimības dēļ.

aklā zarna (*intestinum caecum*) *biol.* Resnās zarnas izaugums, kurā sārmains vides apstākļos notiek barības daļiņu mikrobiālā šķelšana; nozīmīga barības sagremošanā zīrgiem, trušiem, arī putniem.

aklimatizācija [lat. *ad pie* + *klimats*] *biol.* Dzīvo būtnu pielāgošanās nepierastiem klimatiskajiem vai ģeogrāfiskajiem apstākļiem.

akmens materiāls. Minerāls materiāls ar lielu cietību un augstu kušanas temperatūru, ķīmiski stabils; izmanto celtniecībā, tēlniecībā, ceļu būvē u. c. Sk. arī *akmeņi*.

akmensmasa (smalkā) *ķīm. tehnol.* Keramisks materiāls ar blīvu, stiklainu, necaurspīdīgu, gaišu vai brūnu *drumstalu*, mehāniski un ķīmiski izturīgs; ražošanā izmanto smalk-keramikas tehnoloģiju. Lieto traukiem, grīdas flīzēm, skābes izturīgiem izstrādājumiem.

akmensmateriāli *materiāls*. Dabiskas izcelsmes (dolomīts, smilšakmens) vai mākslīgi izgatavoti (betons, dzelzsbetons) cieti materiāli, ko lieto par rūpnieciskām izejvielām vai būvmateriāliem.

akmens plātnes būvsn. Dabisks akmensmateriāls, ko iegūst, mehāniski apstrādājot (zāģējot, skaldot, slīpējot, pulējot) dabiskos iežus (akmeņus).

akmens vate *materiāls*. Viegls, ķīmiski stabils, nedegošs termoizolācijas materiāls, ko izgatavo no izkausētas akmensmasas, izpūšot diegveida šķiedru; lieto termoizolācijai celtniecībā, rūpniecībā.

akmeņdārzs *dārzk.* Dekoratīvi augu stādījumi mākslīgi izveidotās akmens terasēs vai akmeņu krājumos – grupveidīgi stādītas zemās ziemeļietes, sīpolpuķes u. c. krāšņumaugi, ieskaitot skujkošu pundurformas.

akmeņi 1. *ģeol.* Lielas iežu atļūzas, pēc būvmateriālu rūpniecībā pieņemtās klasifikācijas vairāk nekā 70 mm diametrā. Sk. arī

akmens. 2. *tehnol.* Stikla defekts – *uguntura* vai nesakusušu izejvielu ieslēgumi stikla masā.

akmeņogles *ģeol.* Augu izcelsmes ciets, degošs derīgais izrakteņis ar lielu pārļaušanās pakāpi, viena no galvenajām enerģētiskajām izejvielām. K o k s ē j o š ā s a. – veidojas ogļošanās pakāpes a., kas, karsējot bez gaisa piekļuves, pāriet plastiskā stāvoklī un saķep.

akmeņsāls *min.* → *halīts*

aknas (*hepar*) *biol.* Dzīvnieku un cilvēka dziedzis, kas piedalās olbaltumvielu, tauku, ogļhidrātu, mikroelementu, vitamīnu un ūdens vielmaiņā un veido gremošanas sekretu – žulti.

aknes [lat. *acne*] *med.* Strutainu iekaisumu perēkļi ādas matu maisiņos un tauku dziedzeros (pinnes, pūtītes).

aknu sūnas (*Hepaticae*) *biol.* Viena no *sūnaugu* klasēm – lapaņveida augi vai augi ar stumbru un lapām.

akomodācija [lat. *accommodatio* piemērošanās] *biol.* Acs spēja piemēroties priekšmeta aplūkošanai dažādā attālumā.

akoti *lauks.* Graudzāļu zieda plēkšņu gludi vai zobaini veidojumi, ir miežu un rudzu *pelavās* (lopbarībā); *barotāvērtība* maza.

akotmati *lopk.* Mazvilņoti, rupji vilnas matiņi, kas veido *vilnsegas* ārējo, redzamo daļu.

akrēcija [lat. *accrescere* palielināties, pieaugt] *astr.* Process, kurā zvaigzne vai cits debess ķermenis uzkrāj vielu no apkārtējās vides. Visbiežāk a. novērojama ciešās *dubultzvaigžņu* sistēmās, kurās viela pārplūst no vienas zvaigznes uz citu, izveidojot ap zvaigzni *tora* formas a-as d i s k u, no kura viela pakāpeniski pa spirālveida trajektoriju krīt uz zvaigzni.

akridīns [a. *acridine* < lat. *acer* (*acris*) ass, kodīgs] *ķīm.* *Heterocikliskis savienojums* C₁₃H₉N; trešējais *amīns*, akmeņogļu darvas sastāvdaļa, izejiela krāsvielu un daudzu medikamentu sintēzei.

akrilaldehīds, akroleīns *ķīm.* Nepiesātināts aldehīds, propenāls CH₂=CH-CHO; bezkrāsains, viegli gaistošs un uzliesmojošs šķidrums ar nepatīkamu smaku; lieto plastmasu ražošanā, organiskajā sintēzē u. c.

akrilāts *ķīm.* *Akrilskābes sāls* vai *esteris*.

akrilnitrils *ķīm.* $\text{CH}_2=\text{CH}-\text{CN}$, toksisks šķidrums, *polimēru* izejviela.

akrils [a. *acrylic*] *tekst.* Poliakrilnitrila šķiedra.

akrilskābe *ķīm.* Organiska skābe

$\text{CH}_2=\text{CH}-\text{COOH}$, *polimēru* izejviela.

akrilsveķi *ķīm.* *Polimēri*, kas iegūti no *akrilskābes*, metakrilskābes vai to atvasinājumiem.

akroleīns *ķīm.* → **akrilaldehīds**

akromegālija [gr. *acros* galējs + *megas* (megalon) liels] *med.* Slimība, kas rodas no *hipofīzes* augšanas *hormona* pārprodukcijas un izpaužas pārmērīgā sejas kaulu, plaukstu un pēdu augšanā.

akselerators [lat. *accelerare* paātrināt] *tehn.* Spēkatora vadības svira kustības ātruma mainīšanai.

akselerometrs [lat. *accelerare* paātrināt + gr. *metron* mērs] *aeron.* Ierīce paātrinājuma (pārslodzes) mērīšanai; izmanto inerciālajās navigācijas sistēmās un pārslodzes mērītājos.

aksiāls [lat. *axis* ass] 1. Tāds kam ir ass (piem., aksiālā turbīna). 2. *ķīm.* Tāds aizstājēja novietojums ciklā, kad saite "cikls-aizstājējs" ir apmēram perpendikulāra molekulas galvenajai plaknei.

aksioma [gr. *axiōma* stāvokļa ieņemšana] *loģ., mat.* Deduktīvas teorijas pamatapgalvojums, ko uzskata par acīmredzamu, tāpēc neprasa pierādījuma.

aksiometrs [lat. *axis* ass + gr. *metron* mērs] 1. *ģeod.* Ģeodēzijas aparātu ierīce, ar kuru mēra aparāta ass attālumu (novirzi) no sākumplaknes. 2. *jūrn.* Stūres mehānisma ierīce, kas rāda stūres leņķi pret kuģa diametrālo plakni.

aksonometrija [gr. *axōn* ass + *metrein* mērit] *mat.* Grafisks paņēmieni telpisku figūru attēlošanai plaknē, izmantojot paralēlprojekcijas taisnleņķa koordinātu sistēmu.

aksu [tirku – balts, tīrs ūdens] *ģeogr.* Nosaukums kalnu upēm ar dzidru ūdeni Eirāzijā no Balkānu pussalas līdz Altajam un Centrālāzijā.

aktīnijs *ķīm.* [gr. *aktis* (aktinos) stars] Ķīmiskais elements Ac, atomnr. 89, atommasa 227,03, metāls, *aktinoids*, ir 12 izotopu.

aktinogrāfs [gr. *aktis* (aktinos) stars + *graphein* rakstīt] *met.* Pašrakstītājs aparāts Saules radiācijas nepārtrauktai reģistrācijai.

aktinogramma [gr. *aktis* (aktinos) stars + *gramma*

raksts] *met.* *Aktinometra* pierakstījuma likne, kas attēlo Saules radiācijas gaitu.

aktinoidi *ķīm.* Periodiskās sistēmas 3. grupas 14 (90.–103.) ķīmiski tuvu radioaktīvu elementu (metālu) kopa, kas šai sistēmā atrodas aiz *aktīnija*. Dabā ir *urāns* un *torijs*, citus iegūst mākslīgi.

aktinometrija [gr. *aktis* (aktinos) stars + *metrein* mērit] *Meteoroloģijas* nozare, kurā pēta Saules, Zemes un atmosfēras izstarojuma enerģiju.

aktinometrs [gr. *aktis* (aktinos) stars + *metron* mērs] *met.* Aparāts, ar kuru mēra Saules staru enerģiju.

aktinomīcētū rinda (starainās sēnes) (*Actinomyces*) *biol.* Sēnes, kas ietilpst *baktēriju* nodalījumā.

aktinomikoze [gr. *aktis* (aktinos) stars + *mykēs* sēne] (*actinomycosis*) *med., vet.* Sēnīšu izraisīta cilvēku un dzīvnieku slimība.

aktīns [v. *Aktin* < gr. *aktis* (aktinos) stars] *ķīm.* Muskuļaudu *olbaltumviela*, kas piedalās muskuļu savilkšanās kustībās.

aktivācija → **aktivizācija**

aktīvā galaktika [lat. *activus* rosīgs, darbīgs; gr. *galaktikos* piena] *astr.* *Galaktika*, kuras kodols izstaro spēcīgu elektromagnētisko starojumu plašā viļņu garumu intervālā. *S e i f e r t a g a l a k t i k a* – a. g., kuras centrā ir mazs, spožs kodols un tā spektrā intensīvas emisijas līnijas. Sk. arī *kvazārs*, *radiogalaktika*.

aktīvais posms [lat. *activus* rosīgs, darbīgs] *kosm.* *Kosmiskā lidojuma* posms, kura laikā ieslēgti paša *KLA* vai nesējraķetes *raķešdzinēji*, lai sasniegtu *kosmisko ātrumu*; tā laikā uz *KLA* darbojas *pārslodze*.

aktīvais slānis 1. *met.* Augsnes vai ūdens slānis, kura siltuma stāvokli nosaka Saules radiācijas procesi un siltuma apmaiņa ar atmosfēru. 2. *Ģeokrioloģijā* – vasarā atkūstošs augšnes un grunts slānis mūžīgā sasaluma apgabalos.

aktīvā optika [lat. *activus* rosīgs, darbīgs] *astr.* Optiskā sistēma, kurā tiek kompensēta gravitācijas un temperatūras izmaiņu radītā optisko virsmu deformācija; izmanto *optiskajos teleskopos*, *infrasarkanajos teleskopos*, *ultravioletajos teleskopos*.

aktīvās ogles ķīm. Oglekļa *adsorbents* ar porainu struktūru, kas labi adsorbē organiskās vielas, bet slikti amonjaku un ūdeni; izgatavo no pārogļotiem organiskiem, oglekli saturošiem materiāliem (koksnes, akmeņogļēm, riekstu čaumalām u. c.), tos aktivējot ar pārkarsētu ūdens tvaiku, CO₂, cinka hlorīdu u. c. sāļiem.

aktivators [lat. *activus* rosīgs, darbīgs], **paātrinātājs** ķīm. *tehnol.* *Agēnts*, kas izraisa reāģenta pāreju aktīvā stāvoklī. *Devulkanizācija* s. a. – aģents (parasti organiska viela), kas paātrina devulkanizācijas procesu, reģenerējot gumiju. *Vulkānizācija* s. a. – a., kas saīsina gumijas maisījumu vulkanizācijas laiku un uzlabo gumijas īpašības.

aktīvā vēdināšana lauks. Gaisa pūšana vai sūkšana caur lauksaimniecības produkciju, lai optimizētu tās temperatūru un mitrumu; lieto apvītīnātās zāles un graudu kaltēšanai, graudu un kartupeļu temperatūras regulēšanai. A-ajai v-ai izmanto sasildītu vai āra gaisu. Gaisa izlietojums optimizēšanas režīmā ir 50–200 m³/h, bet kaltēšanas režīmā 300–800 m³/h uz 1 m³ masas.

aktīvā zvaigzne [lat. *activus* rosīgs, darbīgs] *inf.* *Zvaigžņtīkls*, kurā izmantots aktīvais *centrmezgls*. Sk. arī *pasīvā zvaigzne*.

aktivitāte [lat. *activus* rosīgs, darbīgs] Darbīgums, rosīgums, aktīva darbība. 1. Reaģēšanas spēja. *Cementa a. tehnol.* – cementa stiprības pieaugums pēc noteikta cietēšanas laika (pārbauda pēc standartnoteikumiem). *Hidrauliskā a. tehnol.* – vielu un materiālu spēja reaģēt ar ūdeni, tā rezultātā palielinās mehāniskā stiprība. 2. Reakcijas spējas mērs. *Radioaktīvā starojuma a. v. o. t. a. a. fiz.* – lielums, kas raksturo laika periodā notiekošo sabrukšanas aktu skaitu; mērvienība *SI mērvienību sistēmā bekerels* (Bq).

aktivizācija, aktivācija [lat. *activus* rosīgs, darbīgs] 1. *ķīm.* Molekulu vai atomu savstarpējās iedarbības pastiprināšana, pievadot enerģiju. 2. *biol., ģeol.* Darbības pastiprināšana vai pastiprināšanās. *Tektonikā* – strauja *tektonisko kustību* intensitātes (ātruma un amplitūdas) palielināšanās mazkustīgās Zemes garozas daļās.

aktīvo masu likums ķīm. Fizikālās ķīmijas likums; saskaņā ar šo likumu ķīmiskās reakcijas līdzsvara stāvokli reakcijas produktu un izejvielu koncentrāciju reizinājumu attiecība ir konstants skaitlis, kas atkarīgs tikai no temperatūras.

aktuālā bezgalība [lat. *actualis* darbīgs] *mat.* *Bezgalības* koncepcija, kurā bezgalīgu kopu aplūko kā iepriekš dotu neatkarīgi no tās veidošanas procesa (pretstatā potenciālajai b-ai).

akumulācijas punkts *mat.* → **robežpunkts**

akumulators [lat. *accumulator* savācējs] *fiz., tehn.* Ierīce enerģijas uzkrāšanai, lai vēlāk to izmantotu; atkarībā no uzkrājamās enerģijas veida ir gāzes, hidrauliskie, inerces (mehāniskie), pneimatiskie un siltuma a-i. *Elektriskā a. s. a.* – uzkrāj ķīmisko enerģiju elektriskās uzlādes strāvas iedarbībā un pēc tam pārvērš un atdod šo ķīmisko enerģiju atpakaļ elektriskajā enerģijā; atkarībā no *elektrolīta* un *elektrodu* materiāliem izšķir skābes (svina) un sārma (dzelzs-niķeļa, niķeļa-kadmija u. c.) a-us. *Hidrauliskā a. s. a.* (un *hidroakumulators*) – a., kurā uzkrāj *hidraulisko* enerģiju, ko pēc tam var izmantot (piem., uzkrāj ūdeni paaugstināta līmeņa tilpnē; uzkrāj tvertnē eļļu ar augstu *spiedienu*, ko uztur ar slogu, atspēri vai saspiestu gāzi); bieži izmanto aviācijas un citās hidroiekārtās. *Siltuma a. s. a.* – a., kas uzkrāj siltuma enerģiju, kuru pēc tam atdod kā siltuma vai mehānisko kinētisko enerģiju (piem., *tvaika katls*, *tvaika turbīna*, *tvaikmašīna*).

akupunktūra [lat. *acus* adata + *punctum* dūriens] *med.* *Adatu terapija*, Ķīnas tautas medicīnas metode, kuras pamatā ir noteiktu aktīvo punktu kairināšana ar speciālām adatām.

akustika [gr. *akūstikos* dzirde] *fiz., meh.* Fizikas nozare, kurā pēta *skaņu*, tās īpašības un skaņas viļņu (*elastisko svārstību* un viļņu) mijiedarbību ar vielu, kā arī to izmantošanas iespējas. Šādu svārstību frekvenču intervāls ir no 0 līdz 10¹⁰ Hz. Izšķir *arhitektūras a-u* (pēta skaņas īpašības slēgtās telpās), *atmosfēras a-u*, *elektroakustiku*, *fizioloģisko a-u* (pēta skaņas uztveri un rašanos dzīvos organismos), *hidroakustiku*, *mūzikālā a-u* (pēta mūzikas skaņu un instrumentu īpatnības), *vispārējo a-u*

(pēta skaņas rašanos, izplatīšanos un mērīšanu) u. c.

akustiskā jūras mīna *jūrn.* Ar mērķi nekontaktējot, uz grunts guļoša vai pie enkura piesieta mīna ar sprāgstvielu; iedarbojas no mērķa akustiskā lauka.

akustoelektriskais efekts *elektron.* Līdzstrāvas vai EDS rašanās vadošā vidē (*metālā, pusvadītājā*) ultraskaņas skrejviļņa iedarbībā.

akustoelektronika [akustika + elektronika] *elektron.* Elektronikas nozare, kurā izmanto akustisko svārstību un elektronu mijiedarbību cietvielā, galvenokārt piezoelektriskā materiālā. Izmantojot gan akustiskos tīlpuma, gan virsmas viļņus, tiek veidotas daudzveidīgas miniatūras signālu apstrādes ierīces: aiztures līnijas, filtri, ģeneratori, pastiprinātāji u. c.

akūts [lat. *acutus* tāds, kas sākas pēkšņi un noris strauji] *med.* Pēkšņs, straujš (par slimības izpausmi).

akvalangs [a. *aqualung* < lat. *aqua* ūdens + a. *lung* plauša] *jūrn.* Autonoms aparāts elpošanai zem ūdens ar baloniem, kuri pildīti ar saspiestu gaisu vai īpašu gāzu maisījumu, kas novērš kessona slimību; 40 m dziļumā ar a-u var uzturēties dažas minūtes, seklāk – līdz stundai un ilgāk.

akvamarīns [lat. *aqua marina* jūras ūdens] *min.* Zaļganzils minerāls, *berila* paveids, dārgakmens.

akvometrija [lat. *aqua* ūdens + gr. *metrein* mērīt] *ķīm.* Metožu kopums ūdens kvantitatīvai noteikšanai neorganiskos un organiskos materiālos.

akvatorija [lat. *aqua* ūdens + (teri)torija] *jūrn.* Noteikts, reizēm norobežots ūdenstilpes (okeāna, jūras, liča) vai ostas ūdens virsas iecirknis, piem., *hidroaerodroms*.

alabastrs [gr. *alabastros*] 1. *ģeol.* Ģipša paveids – sikgraudains ģipsis $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$. 2. *būvn.* Augstvērtīgs celtniecības ģipsis.

alālīja [gr. a ne.. + *lalia* runa] *med.* Runas defekts vai pilnīgs runas trūkums, ja ir normāla dzirde.

alanīns [v. *Alanin*] *ķīm.* Aizvietoājama *amino-skābe*, kas ir visu olbaltumvielu un dažu citu dabas vielu sastāvā.

alas *ģeol.* Pazemes dobumi un ejas Zemes garozas augšējās slāņos ar vienu vai vairākām izejām Zemes virspusē.

alasi [jakutu] *ģeol.* Lēzeni, ieapaļi muldveida

pazeminājumi mūžīgā sasaluma rajonā, kas rodas, izkūstot ledum un iegrimstot gruntij; dibenu klāj pļavu un stepju veģetācija, tajos atrodas mazi ezeri.

alatau [tirku] *ģeogr.* Kalnu grēdas Centrālāzijas, Dienvidsibīrijas un Urālu kalnos.

alauni [v. *Alaun* < lat. *alumen*] *ķīm.* Ūdenī šķīstoši *sērskābes* dubultsāļi kristālhidrāti, piem., kālija alumīnija alauns $\text{KAl}(\text{SO}_4)_2 \cdot 12\text{H}_2\text{O}$, kālija hroma alauns $\text{KCr}(\text{SO}_4)_2 \cdot 12\text{H}_2\text{O}$; lieto ādu miecēšanai.

ālavība *lopk.* Mājdzīvnieku mātīšu neauglība, nespēja radīt pēcnācējus *dzimumbrieduma periodā*.

albedo [lat. *albus* gaišs, balts] *astr., fiz.* 1. Virsmas atstarotās radiācijas plūsmas attiecība pret plūsmu, kas krīt uz šo virsmu; lieto nespīdošu debess ķermeņu virsmas atstarotājspējas raksturošanai. Z e m e s a. – attiecība starp Zemes atstaroto enerģijas daudzumu un visu no Saules uz Zemi krītošās staru enerģijas daudzumu. A. tipiska vērtība tīram sniegam ir 0,8–0,9, vidējā vērtība Zemes virsmai – 0,4, Mēness virsmai – 0,073. 2. Varbūtība, ka neitrons, kas ir iekļuvis vidē caur noteiktu virsmu, atgriezīsies atpakaļ caur to pašu virsmu.

albedometrs [lat. *albus* gaišs, balts + gr. *metron* mērs] *fiz.* Mēraparāts dažādu fizisku ķermeņu *albedo* mērīšanai.

albertoli *ķīm.* Ar *kolofonija* esteriem modificēti *fenolaldehīdu* sveķi.

albīnisms [fr. *albinisme*] *biol.* Iedzimts normālas pigmentācijas trūkums. Cilvēka un dzīvnieku a-a izpausmes ir ādas, matu, spalvu un varavīksnenes pigmentācijas trūkums, bet augam – zaļās krāsas trūkums.

albīns *biol.* Organisms ar *albīnisma* pazīmēm.

albīts [lat. *albus* gaišs, balts] *min.* Balts vai bezkrāsains iežveidotājs minerāls, nātrija laukšpats $\text{NaAlSi}_3\text{O}_8$, viens no *plagioklazu* izomorfās rindas galējiem locekļiem; izmanto par *kusni* porcelāna ražošanā.

albumīni [lat. *albumen* (*albuminis*) olbaltumviela] *ķīm.* Vienkāršas, ūdenī šķīstošas olbaltumvielas; ir augu un dzīvnieku audos.

albuminūrija [lat. *albumen* (*albuminis*) olbaltumviela + gr. *ūron* urīns] *med.* Olbaltumvielu izdalīšanās ar *urīnu*.

aldehydi [v. *Aldehyd* < lat. *al(cohol) dehyd(ro-genatum)* alkohols bez ūdeņraža] *ķīm.* Kopīgā formula $R-CHO$ (R – radikālis), dažu *spirtu* veidu oksidēšanās produkti, ķīmiski ļoti aktīvas vielas.

aldoli [v. *Aldol* < *Ald(ehyd)* + (*Alkoh*)ol] *ķīm.* Ķīmiskie savienojumi, kas satur gan aldehīdgrupu, gan hidroksilgrupu.

aldosterons [v. *Aldosteron* < *Ald(ehyd)* + *Ster(in)* + ..*onē* (ķīmisku savienojumu nosaukumu darināšanas izskaņā)] *ķīm., med.* *Steroids*, virsnieru garozas *hormons*, kas veicina nātrija uzsūkšanos nieru kanāliņos.

aldozes [v. *Aldose* < *Ald(ehyd)* + lat. ..*ose* (cukuru nosaukumu darināšanas izskaņā)] *ķīm.* → **monosaharīdi**

aleirīts [gr. *aleuron* milti] *ģeol.* Irdens, smalkgraudains (0,01–0,1 mm) drupiezis, kas ir starpstāvokli starp smiltīm un māliem.

aleirolīts [gr. *aleuron* milti + *lithos* akmens] *ģeol.* Sacementējies, blīvs *aleirīts*.

aleja [fr. *allée*] Ceļš, kas abās pusēs apstādīts ar kokiem, krūmiem; ceļiņš parkā vai dārzā.

aleksandrīts [pēc Krievijas cara Aleksandra II vārda] *min.* Minerāls, caurspīdīgs *hrizoberila* paveids, dārgakmens, kas maina krāsu atkarībā no apgaismojuma – dienas gaismā smaragdzaļš, mākslīgā – violeti sārts.

alēles [gr. *allēlōn* cits citu], **dominantie gēni** *biol.* Viena gēna dažādas formas, kas atšķirīgi ietekmē kādu organisma pazīmi.

alēlisms [gr. *allēlōn* cits citu] *biol.* → **alelomorfisms**

alelomorfisms, alēlisms *biol.* Gēna pastāvēšana dažādās – alēliskās – formās.

alelopātija [gr. *allēlōn* cits citu + *pathos* ciešanas] *biol.* Augu savstarpēja iedarbība ar ķīmisku vielu starpniecību.

alēni *ķīm.* Ogļūdeņraži, kuru molekulā ir atomu grupa $=C=C=C=$ ar divām dubultsaitēm pie viena oglekļa atoma.

alerģēns [gr. *allos* cits + *ergon* darbība] *med.* Viela vai mikroorganisms, kas izraisa *alerģiju*.

alerģija [gr. *allos* cits + *ergon* darbība] *med.* Organisma patoloģiska jutība, pastiprināta reakcija uz kādu vielu vai mikroorganismu, kas atkārtoti iedarbojas uz organismu.

alerģisks dermatīts [gr. *allos* cits + *ergon* darbība;

gr. *derma* āda] *med.* Slimīgas izmaiņas ādā alerģijas rezultātā.

alerģisks iekaisums [gr. *allos* cits + *ergon* darbība] *med.* Iekaisums, kas rodas, alerģēnam atkārtoti nonākot organismā un sastopoties ar antivielām.

alfa daļiņa [gr. *alpha*] *fiz.* Hēlija atoma kodols, kas rodas periodiskās sistēmas smago kodolu radioaktīvajā sabrukšanā un dažās kodolreakcijās; sastāv no diviem protoniem un diviem neutroniem.

alfa dzelzs, α dzelzs materiāls. Dzelzs polimorfā forma, kuras kristālais režģis ir telpiski centrēts kubs, kas var izšķīdināt nelielu oglekļa daudzumu; alfa dzelzs struktūru sauc par *ferītu*. Tīrā dzelzī alfa kristālais režģis saglabājas līdz 910 °C.

alfa sabrukšana [gr. *alpha*] *fiz.* Radioaktivitātes veids, kurā atoma kodols izstaro *alfa daļiņu*; kodola elektriskais lādiņš samazinās par divām vienībām, masa – par četrām vienībām.

algebra [arābu *al-džabr* pārveidošanas māksla] *mat.* 1. Matemātikas nozare, kurā pēta *operāciju* un ar tām veidoto algebrisko sistēmu īpašības. 2. Konkrēta *algebriska sistēma* (piem., vektoru a., Būla a.).

algebriska daļa *mat.* Daļveida izteiksme, kuras skaitītājs un saucējs ir veselas algebriskas izteiksmes.

algebriskā ģeometrija *mat.* Matemātikas nozare, kurā pēta algebriskas līknes un virsmas, kā arī to vispārinājumus – algebriskās varietātes.

algebriskais papildinājums *mat.* → **adjunkts**

algebriska sistēma *mat.* Kopa ar tajā definētām algebriskām operācijām, kurā ietilpst visu šo operāciju rezultāti, proti, sistēma ir algebriski slēgta pret tām.

algicīdi [a. *algicide* < lat. *alga* aļģe] *ķīm.* Preparāti ūdensaugu iznīcināšanai.

alogoloģija [lat. *alga* aļģe + gr. *logos* mācība] *biol.* Botānikas nozare, kurā pēta *aļģes*.

algoritms [pēc arābu matemātiķa Alhorezmi vārda] *kib., mat.* Priekšraksts secīgai operāciju izpildei (piem., uzdevuma atrisināšanai), lai no sākumdatiem iegūtu rezultātu ar galīgu skaitu elementāru darbību (soļu).

algoritmu teorija *mat.* Matemātikas nozare, kurā pēta algoritmu vispārīgās īpašības, masveida

problēmu atrisināmību un algoritmisko sarežģītību.

alidāde [arābu *al-adad* skaits, skaitlis] Ģeodēzijā un astronomijā lietoto leņķu mērīšanas instrumentu (teodolīta u. c.) daļa – lineāls vai aplis, kas atrodas uz vienas ass ar *limbu*.

alifātiskie savienojumi [gr. *aleiphar* (*aleiphatos*) tauki] *ķīm.* Organiski savienojumi, kuru uzbūves pamatā ir *ogļūdeņraži* un to atvasinājumi ar vaļēju taisnu vai sazaroātu oglekļa atomu virkni; var būt piesātināti (ar vienkāršajām C–C saitēm) un nepiesātināti (satur C=C vai C≡C saites) a. s.

alilgrupa *ķīm.* Atomu grupa ar summāro formulu C_3H_5- un struktūru $CH_2=CH-CH_2-$.

alīts *sil. tehnol.* Silikātmateriāls – *portlandcementa* galvenā sastāvdaļa, trikalcijsilikāts $3CaO \cdot SiO_2$.

alizarīns [v. *Alizarin* < arābu *al-asara* izspiesta augu sula] *ķīm.* Senāk populāra krāsviela audumu krāsošanai sarkanā vai violetā krāsā; svarīga izejviela sarežģītu krāsvielu sintēzei.

alkadiēni *ķīm.* Alifātiskie *ogļūdeņraži*, kas satur divas dubultsaites; lieto organiskajā sintēzē, polimēru iegūšanai u. c.

alkālijieži *min.* Sārmainie *ieži*.

alkalimetrija *ķīm.* Ķīmiskās analīzes metode, kas pamatojas uz *sārma* precīzu neitralizāciju ar skābi.

alkāliskis *ķīm.* Sārmainis.

alkaloīdi [v. *Alkaloid* < arābu *al-qāli* sārms + gr. *eidos* veids] *ķīm.* *Slāpekli* saturošas, parasti bioloģiski ļoti aktīvas augu izcelsmes vielas.

alkāni, parafīni *ķīm.* Piesātinātie *ogļūdeņraži*, vispārējā formula C_nH_{2n+2} . Var būt gāzveidīgi (dabsgāzē), šķidri (naftas produktos) vai cieti (parafīns).

alkēni *ķīm.* Nepiesātinātie *ogļūdeņraži*, kas satur vienu divkāršo C=C saiti, vispārējā formula C_nH_{2n} .

alkīdemalja [a. *alkyd* < *alky(l)* alkils + (*aci*)d skābe + fr. *email*] *ķīm.* Pigmentu un pildvielu suspensija *alkīdlakā*.

alkīdkrāsa *ķīm.* Pigmentu un pildvielu suspensija *alkīdlakā*.

alkīdlaka *ķīm.* *Alkīdsveķu laka*.

alkīdsveķi *ķīm.* Daudzvērtīgu skābju, daudzvērtīgu spirtu un vienvērtīgu augstāko taukskābju kondensācijas produkts; ja izmanto

glicerīnu, iegūst *gliftālsveķus*, ja *pentaeritrītu* – *pentaftālsveķus*; lieto laku un krāsu izgatavošanai.

alkili [v. *Alkyl* < *Alk(ali)* + gr. *hyle* izejviela] *ķīm.* Vienvērtīga piesātināto *ogļūdeņražu* grupa, aizstājējs sarežģītākā ķīmiskā molekulā, piem., etilgrupa C_2H_5- .

alkīni *ķīm.* *Ogļūdeņraži* ar trīskāršo oglekļa-oglekļa saiti, vispārējā formula C_nH_{n-2} .

alkoholāti *ķīm.* *Spirtu* R–OH (R – brīvais radikālis) atvasinājumi, kuros ūdeņradis *hidroksilgrupā* ir aizstāts ar metāla atomu; lieto organiskajā sintēzē.

alkoholi *ķīm.*; *novec.* → **spirti**

alkoholīze *ķīm.* Apmaiņas reakcija starp izšķīdušo vielu un šķīdinātāju, kurā notiek arī vielas un šķīdinātāja sadalīšanās, ja šķīdinātājs ir spirts.

alkohols [arābu *al-kuhl* smalks pulveris] *pārt.* *Etilspirts* kopā ar tā piemaisījumiem – *sivēļām*, *esteriem*, *aldehīdiem* u. c. – *alkoholiskos dzērienos*. *Absoļūtais* a. – izrēķināms bezūdens a., jēdziens, ko lieto atskaitēs vai aprēķinos, piem., uzskaitot a-a daudzumu, izsakot tā koncentrāciju u. c.

alkīmija [v. *Alchimie* < arābu *al-kīmīyā*] Viduslaikos – meklējumi, lai pārvērstu vienkāršus metālus (piem., svīnu, dzelzi) dārgmetālos (parasti zeltā).

almandīns [pēc Alabandas pils Turcijā nos.] *min.* *Granātu* grupas minerāls $Fe_3Al_2(SiO_4)_3$ violeti sarkanā krāsā; lieto abrazīviem, juvelierizstrādājumiem.

almukantarats [lat. *almucantarath* < arābu *al-muqantarāt* saules pulkstenis] *astr.* Jebkurš iedomājams debess sfēras mazais riņķis, kas ir paralēls horizontam.

alniko materiāli. Alumīnija, niķeļa un kobalta sakausējums.

alogāmija [gr. *allos* cits + *gamos* laulība] *biol.* → **svešāppute**

alogenēze [gr. *allos* cits + *genesis* izcelšanās] *biol.* → **alomorfoze**

alohori [gr. *allos* cits + *chōrein* iet, virzīties] *biol.* Augi, kuru sēklas vai augļi izplatās ar kāda ārēja faktora palīdzību: ar vēju – *anemohori* [gr. *anemos* vējš], ar ūdeni – *hidrohori* [gr. *hydōr* ūdens], ar dzīvniekiem – *zoohori* [gr. *zōon* dzīvnieks] vai ar cilvēku

darbību – antropohori [gr. *anthrōpos* cilvēks].

alohtoni [gr. *allos* cits + *chthōn* zeme] *biol.* Organismi, kas attiecīgajā dzīvesvietā nav izveidojušies, bet ieceļojuši.

alometrija [gr. *allos* cits + *metrein* mērit] *biol.* Nevienmērīga, neproporcionāla ķermeņa daļu augšana.

alomorfoze [gr. *allos* cits + *morphōsis* veids], **aloģenēze** *biol.* Evolūcijas virziens, kam raksturīgas nelielas organisma struktūras un funkciju pārmaiņas.

alopatrija [gr. *allos* cits + *patria* dzimtene] *biol.* Tuvu radniecīgu organismu grupu izolēta eksistence.

alotigēns [gr. *allothi* citā vietā + *genos* izcelsme] *geol.* Tāds (iezis vai tā komponents), kas veidojies citur, parasti visai tālu no pašreizējās atrašanās vietas.

alotropija [gr. *allos* cits + *tropē* maiņa] *ķīm.* Ķīmiskā elementa stāvokļa modifikācijas, viena un tā paša elementa pastāvēšana dažādās formās, piem., ogleklis kā grafitis un ogleklis kā dimants.

alpaks [sp. *alpaca*] *ķīm.* → **argentāns**

alpins [lat. *Alpinus* Alpu (ģen.)] Tāds, kas raksturīgs augstiem kalniem, kuri saņem ievērojamu nokrišņu daudzumu. A-a j o s l a – augstkalnu josla ar kalnu pļāvām; plašākā nozīmē – visa josla, kas atrodas kalnos virs mežu joslas. A. k r o k o j u m s – jaunākais tektoniskais cikls Zemes garozas attīstībā, kas īpaši intensīvi norisinājās Vidusjūras un Klusā okeāna *ģeosinklinālajā* joslā. A. r e l j e f s – snīgiem un ledājiem klātu kalnu reljefs, kam raksturīgas asas, robotas kores, smailas virsotnes, stāvas, klinšainas nogāzes ar *karēm* un dziļām *trogieļējām*.

alsifers [lat. *Al(umini)um* + *Si(lici)um* + *Fer(rum)* dzelzs] *materiālt.* Alumīnija, silīcija un dzelzs sakausējums.

altāris [lat. *altare* upurgalds] 1. Paaugstinājums upurēšanai dieviem pirmskristīgajās reliģijās, ziedoklis. 2. *arhit.* Dievkalpojuma svētdarbībām ierīkots galds kristīgajā baznīcā.

altigrāfs [lat. *altum* (alti) augstums + gr. *graphein* rakstīt] Pašrakstītājs augstummērītājs.

altimetrs [lat. *altum* (alti) augstums + gr. *metron* mērs] *aeron.* Aviācijas ierīce gaisakuģa lido-

juma augstuma mērīšanai. **Barometrisks a i s a. – a.**, kura darbība pamatojas uz atmosfēras statiskā spiediena atkarību no lidojuma augstuma; atkarībā no ievadītā statiskā sākuma spiediena lieluma lieto absolūtā, relatīvā un patiesā gaisakuģa augstuma mērīšanai. I m p u l s s i g n ā l u a. – a., kas, izstarojot impulsveida signālus, mēra laika intervālu no elektromagnētisko viļņu impulsa noraidīšanas līdz no Zemes virsmas atstaroto impulsu uztveršanai; izmanto militārajā aviācijā. Impulssignālu a-i mēra augstumu no 0 līdz 20–30 km. **R a d i o a l t i m e t r s – a.**, kas mēra raidītāja izstaroto un no Zemes virsmas atstaroto elektromagnētisko viļņu frekvences starpību, kas proporcionāla mazākajam attālumam (patiesam augstumam) no gaisakuģa līdz Zemes virsmai. Barometrisko a-u un radioaltimetru izmanto civilajā aviācijā augstuma mērīšanai no 0 līdz 1500 m ar precizitāti 0,6–6 m.

altitūda [lat. *altitudo* augstums] *geod.* Kāda zemes virsmas punkta augstums virs jūras līmeņa, ko nosaka nivelējot.

alumels *ķīm.* Niķeļa sakausējums ar alumīniju (1,8–2,5%), silīciju (0,85–2%) un mangānu (1,8–2,2%). A-a stiepli pāri ar *hromelu* lieto hromelalumela *termopāru* izgatavošanai, kurus lieto temperatūras mērīšanai līdz 1000 °C.

aluminātcements *sil. tehnol.* Ātri cietējošs, izturīgs cements, ko iegūst, apdedzinot līdz saķepšanai ar *korundu* Al_2O_3 bagātu izejvielu maisījumu un to smalki samaļot.

alumināti *ķīm.* Alumīnijkābju sāļi. **K a l c i j a a. –** aluminātcementa un portlandcementa un to hidratācijas produktu sastāvdaļas.

alumīnija pulverkausējumi materiālt. Metālķeramiskais materiāls, ko iegūst, sapresējot alumīnija vai alumīnija un silīcija sakausējuma pulveri, saķepinot un karsti deformējot.

alumīnija rūdas min. Dabiskas minerālvielas ar paaugstinātu (vairāk par 25–30%) alumīnija daudzumu (boksīti, aluniti, nefelīns, kaolini), kuras var izmantot alumīnija ieguvei.

alumīnījniecēšana ā. apstr. Sārmošanas procesā jēlādā ievadīto hidroksīdu un nātrija sulfīdu izvadīšana, miecēšana ar alumīnija sāļu šķīdumiem.

alumīnījorganiskie savienojumi *ķīm.* *Elementorganisko savienojumu* veids, kuros alumīnijs saistīts ar oglekļa atomu.

alumīnijs [v. *Aluminium* < *alumen* (*aluminis*) alauni] *ķīm.* Ķīmiskais elements Al, atomnr. 13, atommasa 26,98, sudrabbalts, viegls metāls.

alumogels [alumīnijs + lat. *gel*(atina) < *gelare* sasalt] *ķīm.* Izžāvēts alumīnija hidroksīda gels; lieto par *adsorbentu*.

alumosilikāti *min.* Minerāli (laukšpati, vizlas, māla minerāli), kuru struktūrā alumīnijam ir tāda pati vieta kā silīcijam.

alumotermija [alumīnijs + gr. *thermē* siltums] *tehnol.* Metālu iegūšana, to oksīdus reducējot ar alumīnija pulveri (sk. *termīts*). Šādi iegūst titānu, niobiju, boru, hromu un citus metālus, kuru oksīdi grūti reducējami. A-u izmanto arī liela šķēluma tērauda detaļu, piem., dzelzceļa sliežu, sametināšanai.

alunds [v. *Alundum* < *Al(uminium oxid)* + (*Kor*)undum] *ķīm.* Alumīnija oksīds Al_2O_3 , ko iegūst mākslīgi no *boksītiem*; lieto par *abrazīvu* materiālu un ugunsizturīgu *tīģeļu* izgatavošanai.

alunīts [fr. *alun* alauns] *min.* Minerāls $KAl_2(SO_4)_2(OH)_6$, alaunu, kālija sāļu, sērskābes un alumīnija izejviela.

alus pārt. Putojošs alkoholisks dzēriens, ko parasti gatavo no raudzētas, apipotas *misas*.

aluviāls [lat. *alluvio* saneši] *ģeol.* Tāds, kas radies no sanešiem.

alūvijs (aluviālie nogulumi, upju nogulumi) [lat. *alluvio* saneši] *ģeol.* Tekošu ūdeņu (upju, strautu) nogulumi; sastāv no oļiem, grants, smilts, aleirīta, māla.

alva *ķīm.* Ķīmiskais elements Sn, atomnr. 50, atommasa 118,69, parastā, baltā forma ir sudrabbalts, viegli kūstošs metāls, kušanas temperatūra 232 °C, blīvums 7,31 g/cm³; lieto lodēšanai un pretkorozijas pārklājumiem.

alvars *ģeogr.* Bezmežu *ainava* Zviedrijā, Igauņijas salās un Lahemā ar atsevišķiem kokveida kadiķiem un to krūmveida puduriem, kas veidojušies uz kailas vai ar plānu augsnes kārtu klātas kaļākmens virsmas.

alvas rūdas *min.* Dabiskas minerālvielas, ko var izmantot alvas ieguvei; galvenais rūdu minerāls ir kasiterīts.

alveolas [lat. *alveolus* silīte, dobums] *biol.* 1. Pūslīši vissīkāko bronhu galos. 2. Zobu sakņu dobumi žokļos. 3. Mazi, mikroskopiski pūslīši tesmenī; a-u iekšpusi klāj dziedzeršūnas, kas ražo pienu.

aļģes (*Algae*) *biol.* *Autotrofiski zemākie augi*, kuru ķermenīs (*laponis*) nav diferencēts orgānos; barības vielas uzņem ar visu virsmu.

aļģsēnes (*Phycomycota*) *biol.* *Zemākās sēnes*; parasti ir *parazītiskas*, retāk *saprofītiskas* sēnes.

amalgama [fr. *amalgame* < gr. *malagma* mīkstināšana] *ķīm.* Metālu šķīdums dzīvsudrabā.

amatniecība Dažādu izstrādājumu sīkražošana, kam pamatā ir roku darbs un vienkārši darbariki.

amazonīts [pēc Amazonas upes nos.] *min.* Zilganzaļš vai zaļš *mikrokļīns*; izmanto par rotakmeni vai apdares akmeni.

ambi [amharu *amba* kalns] *ģeogr.* *Palikņu* kalnu nosaukums Etiopijas kalnienē.

ambifunkcionāls savienojums [lat. *ambo* abi] *ķīm.* Savienojums ar tipiskām divējādām reakciju iespējām, piem., *diketoni* dod atvasinājumus pie skābekļa un centrālā oglekļa atoma.

ambra [arābu] Aromātiska, vaskveidīga viela, kas veidojas kašalota gremošanas orgānos; lieto, piem., parfimērijā.

ambulance [lat. *ambulare* staigāt] *med.* Ārstnieciska un profilakses iestāde, kas sniedz palīdzību slimniekiem gan uz vietas, gan mājās.

amence [lat. *amentia* bezprāts] *med.* Apjukums un nesakarīga domāšana psihisku traucējumu rezultātā.

amenoreja [gr. *a ne..* + *mēn* mēnesis + *rhoē* tecēšana] (*amenorrhoea*) *med.* Menstruālā cikla trūkums.

amensālisms [gr. *a ne..* + lat. *mensa* galds] *biol.* Viena komponenta nomākšana *simbiotiskajās* attiecībās.

amerīcijs *ķīm.* Ķīmiskais elements Am, atomnr. 95, atommasa 243,06, *aktinoīds*.

Amerikas rikšotāju standartšķirne *lauks.* Specializēta sacikšu zirgu šķirne; plaši lietota citu šķirņu zirgu ātruma uzlabošanai.

ametists [gr. *amethystos*] *min.* Dzidrs, violets kvarca paveids, pusedārgakmens.

ametropija [gr. *a ne..* + *metron* mērs + *opsis* redze] *med.* Redzes traucējumi, kad acs

nevar skaidri saredzēt priekšmetus bez optikas (brillēm, kontaktlēcām vai lupas).

amfibijs [gr. *amphibion* < *amphi* divkārs + *bios* dzīve] *transp.* Sauszemes transportlīdzeklis, kas var pārvietoties arī pa ūdeni, tam ir ūdensnecaurīdīgs korpuss un attiecīgs dzinēklis.

amfiboli [gr. *amphibolos* divdomīgs] *min.* Tumšo iezveidotāju minerālu grupa, kalcija, nātrija, magnija, dzelzs un alumīnija silikāti; izplatīti magmatisko un metamorfo iezu komponenti.

amfibolīti [gr. *amphibolos* divdomīgs + *lithos* akmens] *geol.* Tumši metamorfi iezī, kuru galvenie minerāli ir *amfiboli* un *plagioklazi*; izmanto būvniecībai un apdares materiāliem.

amfoliti [v. *Ampholyt* < *ampho(ter)* amfotērisks + *Elektro(lyt)* elektrolīts] *ķīm.* Jonīti, kas atkarībā no apstākļiem var darboties gan kā anjonīti, gan kā katjonīti.

amfotērisks *ķīm.* Tāds, kas atkarībā no apstākļiem reaģē gan kā skābe, gan kā bāze.

amfotēriskums [gr. *amphoter* abējāds] *ķīm.* Dažu savienojumu spēja atkarībā no apstākļiem reaģēt gan ar skābēm, gan ar bāzēm.

amīdi [v. *Amid* < *Am(moniak)* amonjaks + *..id* < gr. *eidos* veids] *ķīm.* Organisko skābju atvasinājumi, kuros OH grupa aizstāta ar *amīna* atlieku un kuri satur raksturīgo grupu $-CO-N<$; izejvielas daudzu sintētisku šķiedrvielu ražošanai.

amidols *ķīm.* Fotogrāfijā lietojams *diaminofenols* rindas attīstītājs.

amigdalīns *ķīm.* Plūmju u. c. augļu kauliņu rūgtviela (ar rūgto mandeļu smaržu), kurai sadaloties, rodas zilskābe.

amilacetāts *ķīm.* Etiķskābes un amilspirta *esteris*; labs šķīdinātājs.

amilāzes [v. *Amylase* < gr. *amylon* ciete] Ferments, kas šķēļ *ogļhidrātus*, piem., cieti sašķēļ *dekstrīnos* un *maltozē*; ir siekalās, iesalā, kuņģa sulā.

amiloidoze [gr. *amylon* ciete] *med.* Patoloģiska olbaltumvielu nogulsnešanās cilvēka orgānos (piem., nierēs).

amilopektīns [gr. *amylon* ciete + *pēktos* sareģis] *ķīm.* Cietes makromolekulas struktūrelements, kas veido tās sazaroto daļu.

amiloze *ķīm.* Cietes makromolekulas struktūrelements, kas ietilpst gan tās lineārajā, gan sazarotajā daļā.

amilspirti *ķīm.* Alifātiskie spirti $C_5H_{11}OH$; izmanto šķīdinātāju ražošanā.

amīmija [gr. *amimia*] *med.* Sejas mīmikas traucējumi vai izžušana.

amīni [v. *Amin* < *Am(moniak)* amonjaks + *..in*] *ķīm.* Organiskas vielas, *amonjaka* atvasinājumi; vispārējās formulas pirmējiem a-iem ir $R-NH_2$, otrējiem $-R_2NH$ un trešējiem $-R_3N$ (R – radikālis); dzīvnieku ēdināšanā izmanto par proteīna avotu.

aminobenzols *ķīm.* → **anilīns**

aminogrupa *ķīm.* *Amīniem* raksturīga funkcionāla grupa; pirmējā a. $-NH_2$, otrējā a. $=NH$, trešējā a. $\equiv N$.

aminoplasti *ķīm.* *Plastmasas*, ko iegūst no dažādu *amīnu* un *aldehīdu* sveķiem un kas satur pildvielas, cietinātājus, krāsvielas, ziežvielas u. c.; lieto par apdares materiāliem mēbeļu ražošanā, celtniecībā u. c.

aminoskābes *ķīm.* Organiskas skābes, no kurām alfa aminoskābes ar vairākuma vispārējo formulu $R-CH(NH_2)-COOH$ (R – radikālis) veido olbaltumvielas. Ir aizstājamās (piem., cilvēkam alanīns), ko ražo organisms pats, un neaizstājamās (piem., cilvēkam leicīns), kas jāuzņem ar barību.

amīnsveķi *ķīm.* Sintētiski sveķi, ko iegūst amīnu vai amīdu *polikondensācijā* ar aldehīdiem; lieto aminoplastu un saistvielu iegūšanai.

amitoze [gr. *a ne..* + *mitos* pavediens] *biol.* Šūnas kodola tiešā dalīšanās.

amnēzija [gr. *a ne..* + *mnēis* (mnēmē) atmiņa] *med.* Patoloģisks atmiņas zudums.

amonāls [amon(ijs) + al(umīnijs)] Sprāgstviela (sk. *amonīti*²).

amonifikācija [amonjaks + lat. *facere* darīt] *biol.* Mikroorganismu izraisītā slāpekli saturošu organisku vielu noārdīšanās, kuras rezultātā veidojas augiem izlietojams amonjaks.

amonījs *ķīm.* Dažos sāļos ietilpstoša pozitīvi vienvērtīgi lādēta atomu grupa, vienkāršākajā veidā amonija katjons NH_4^+ .

amonīti¹ [pēc ēģiptiešu dieva Amona vārda] (*Ammonoidea*) *biol.* Izmirusi galvkāju klases kamerčauļu apakšklases kārta.

amonīti² [v. *Ammonit* < *Ammoniumnitrat*] *ķīm.*

Sprāgstvielas, kas satur amonija nitrātu NH_4NO_3 kopā ar citiem savienojumiem; kopā ar trinitrotoluolu nosaukums ir amotols, kopā ar trinitrotoluolu un alumīnija pulveri – *amonāls*, kopā ar trinitrotoluolu, heksoģēnu un alumīnija pulveri – klinšu amonīts.

amonijs [v. *Ammoniak* < gr. *ammōniakon*] ķīm. Slāpekļa un ūdeņraža savienojums NH_3 , bezkrāsaina, viegla, ūdenī labi šķīstoša gāze ar asu smaku; dabā rodas olbaltumviel u. c. slāpekli saturošu vielu sadalīšanās procesā. Sašķidrinātā a-u izmanto lauksaimniecībā par slāpekļa mēslojumu, lieto arī aukstuma iekārtās par siltumnesi. A-a šķīdums ūdenī ir ožamais spirts; lieto medicīnā.

amorfs [gr. *amorphos* bezveidīgs] fiz. Bezveidīgs, tāds, kam nav noteiktas formas; tāds, kam nav kristāliskas uzbūves. A. ķermenis – ķermenis, kurā pretstatā kristālam atomi, molekulas vai citas daļiņas izvietotas bez jebkādas kārtības. A-a viela – vielas stāvoklis, kam raksturīga īpašību izotropija un kam nav noteiktas kušanas temperatūras; nav stingras periodiskas struktūras, atomu struktūrai piemīt tuva kārtība un nepiemīt tālā kārtība (sk. *tālā un tuva kārtība*).

amorfs metāls materiālt. Metāls, kas, ļoti strauji atdzesēts, nekristalizējas, bet saglabā šķidrai fāzei raksturīgo nesakārtoto uzbūvi. A-i m-i ir cieti, trausli, bet saglabā metāla elektrovadītspēju un magnētiskās īpašības; tos dēvē par metāla stikliem.

amorfs sakausējums materiālt. Sakausējumi ar amorfu uzbūvi, labu dilšanas noturību un magnētisko caurlaidību; viens no sakausējuma komponentiem, piem., bors, pazemina amorfizēšanai nepieciešamo dzesēšanas ātrumu.

amortizācija [fr. *amortir* vājināt, mīkstināt] tehn. Triecienu, grūdienu vājināšana.

amortizators tehn. Svārstību slāpētājs – ierīce mehānisko (parasti vertikālo) svārstību slāpēšanai; vājina triecienus, grūdienus mašīnu un mehānismu konstrukcijās, lai pasargātu tās no satricinājumiem un lielas slodzes. A b p u s ē j a s d a r b ī b a s a. – a., kas pārvietoja svārstības slāpē divos pretējos virzienos. Hidrauliskais a. – a., kas slāpē svārstības ar pretestību, kura rodas,

izspiežot eļļu caur kalibrētu urbumu; lieto būvju, mašīnu un aparātu, karkasu un korpusu konstrukcijās, transporta un celšanas mašīnās. P n e i m a t i s k a i s a. – a., kas svārstības slāpē ar pretestību, kura rodas, saspiežot inerti gāzi, parasti slāpekli. T e l e s k o p i s k a i s a. – hidrauliskais a., kuram virzuli pārvieto ar kātu.

Ampēra likums [pēc fr. fiziķa A. M. Ampēra (*Ampère*, 1775–1836) vārda] el., fiz. Viens no elektrodinamikas pamatlikumiem, kas nosaka elektriskās strāvas magnētiskās mijiedarbības spēku (Ampēra spēku), šis spēks ir proporcionāls vada aktīvās daļas garumam, tajā plūstošās strāvas stiprumam un magnētiskā lauka indukcijai.

ampērmetrs [ampērs + gr. *metron* mērs] fiz., el. Mēraparāts elektriskās strāvas stipruma mērīšanai. A-a darbības pamatā ir dažādi strāvas radīti elektromagnētiskie, elektrodinamiskie u. c. efekti (sk. *elektromēraparāti*).

ampērs [pēc fr. fiziķa A. M. Ampēra (*Ampère*, 1775–1836) vārda] el., fiz. Elektriskās strāvas stipruma vai magnētiskā sprieguma mērvienība (*SI mērvienību sistēmas* pamatmērvienība); apz. A.

ampērstunda el. Elektrības daudzuma (*elektriskā lādiņa*) ārpussistēmas mērvienība – elektrības daudzums (*elektriskais lādiņš*), kas izplūst caur vadītāja šķērsgriezumu vienā stundā, ja strāvas stiprums ir 1 ampērs; apz. Ah; 1 Ah=3600 C (kulonu). A-ās mēra *akumulatoru* un galvanisko elementu uzkrāto un atdoto elektrības daudzumu.

ampērvijumi el. Spolē plūstošās elektriskās strāvas stipruma reizinājums ar spoles vijumu skaitu; raksturo strāvas radītā *magnētiskā lauka intensitāti*.

ampērvoltmetrs el. Mēraparāts, kurā apvienoti *ampērmetrs* un *voltmetrs*.

ampulsterapija med. Fizioterapijas metode, kurā izmanto maiņstrāvas amplitūdu pulsācijas.

amplitūda [lat. *amplitudo* plašums] 1. fiz. Mainīga fizikālā lieluma maksimālā vērtība (novirze no tā vidējās vērtības pozitīvā vai negatīvā virzienā; novirze no *svārstību centra* vai *līdzsvara* stāvokļa) periodisku *svārstību* procesā. Neharmonisku svārstību gadījumā

lieto jēdzienu *dubultamplitūda*, kas varētu būt divas reizes lielāka, jo mēra pārvietošanu no viena galējā stāvokļa otrā.

2. *el. Strāvas, sprieguma, magnētiskās indukcijas* un citu periodiski mainīgu lielumu maksimālā vērtība. *I m p u l s a.* – īslaicīgi plūstošas strāvas vai īslaicīga sprieguma maksimālā vērtība.

amplitūdvoltmētrs [lat. *amplitudo* plašums + *voltmētrs*] *el.* Elektriskais *voltmētrs*, kas mēra sinusoidāla *sprieguma* amplitūdas vērtību.

ampula [lat. *ampulla* pudelīte] *ķīm.* Aizkausēta caurulīte, kurā glabā, piem., šķidras zāles, gaistošas organiskās vielas vai izdara īpašas ķīmiskas reakcijas.

amputācija [lat. *amputatio* nociršana] *med.* Orgāna vai locekļa atdalīšana operācijas vai traumas ceļā.

anabioze [gr. *anabiōsis* atdzīvošanās] *biol.* Dzīva organisma stāvoklis, kurā visi dzīvības procesi ir būtiski palēnināti un iestājas pamiņums, kas tomēr ir atgriezenisks.

anaboliskie steroīdi [gr. *anabolē* celšana; gr. *stereos* plašs + *eidos* veids] *med.* Vielās, kas veicina muskuļu masas pieaugumu; sportistiem – *dopings*.

anabolisms [gr. *anabolē* pacelšanās] *biol.* Vielmaiņas procesi organismā, kuros no vienkāršākām vielām veidojas komplicētākas organiskās vielas.

anaerobs [gr. *an* ne.. + *aēr* gaiss + *bios* dzīvība] *biol.* Tāds (organisms), kas spēj dzīvot un vairoties bezskābekļa vidē vai kam nepieciešama bezskābekļa vide. *A-a i n f e k c i j a* – smaga infekcija (piem., *botulisms*), ko ierosina patogēnie *a-ie* mikroorganismi.

anafilakse [gr. *ana* pret + *phylaxis* aizsardzība] *med.* Organisma patoloģiska jutība pret kādas vielas atkārtotu ievadīšanu.

anafilaktiskais šoks *med.* Organisma spēcīga reakcija uz atkārtoti ievadītu svešu vielu (medikamentiem un *bišu indi*).

anafrote [gr. *ana* augšup + *v. Front*] *met.* Atmosfēras fronte, ko raksturo augšupejoša siltu gaisa masu plūsma.

anaglifiskais process [gr. *ana* atkal + *glyphein* iegravēt, iegriezt; lat. *processus* iešana uz priekšu] *kino* Paņēmiens stereoskopiska attēla iegūšanai, pārklājoši kopējot divas fil-

mas kopijas, kuru attēli savstarpēji papildinās krāsu ziņā.

analeptiskie līdzekļi [gr. *analēptikos* spēcinošs, atjaunojošs] *med.* Preparāti, kas uzbudina un atjauno dzīvībai svarīgus (elpošanas un asinsritņķošanas) centrus iegarenajās smadzenēs, uzbudina centrālo nervu sistēmu (piem., *kofeīns*, *bemegrids*).

analģētiķis [gr. *analgēs* nesāpīgs] *med.* Analģētisks (pretsāpju) līdzeklis.

analģētiskie līdzekļi [gr. *analgēs* nesāpīgs] *med.* Vielās, kas noņem sāpes. Sk. arī *narkotiskie analģētiskie līdzekļi*.

analģija, analģēzija [gr. *analgesia* nejutīgs] *med.* Sāpju sajūtas zudums.

analītiskā ģeometrija [gr. *analytikos* < *analysis* sadalīšana, saskaldīšana] *mat.* Ģeometrijas nozare, kurā pēta ģeometriskus objektus (vektorus, līnijas, virsmas) ar algebras līdzekļiem, izmantojot koordinātu metodi un vienādojumus.

analītiskā ķīmija Ķīmijas nozare, kurā izstrādā un pēta dažādu vielu noteikšanas (analīzes) metodes.

analizatori [gr. *analysis* sadalīšana] *biol.* Nervu sistēmas veidojumi, kas uztver kairinājumus un analizē iegūto informāciju.

analizators *fiz.* Ierīce, kas reģistrē un analizē optiskos, elektromagnētiskos, akustiskos vai citus signālus pēc to amplitūdas, frekvences, polarizācijas vai citiem parametriem.

analīze [gr. *analysis* sadalīšana] *fiz., ķīm.* Pētīšanas metode, kam raksturīga objektu sadalīšana daļās, cēloņu atrašana, sastāva noteikšana. *A r e o m e t r i s k ā a.* – šķidruma blīvuma noteikšana ar *areometru*. *D e r i v a t o g r ā f i s k ā a.* – a., kuras pamatā ir parauga vienlaicīga masas un temperatūras reģistrēšana karsēšanas vai dzesēšanas gaitā. *D i f e r e n c i ā l i t e r m i s k ā a.* – jutīga a-es metode, kurā, izmantojot diferenciālo *termopāri*, karsēšanas gaitā reģistrē pētāmās vielas un etalonvielas temperatūras starpību. *D i s p e r s i t ā t e s a., g r a n u l o m e t r i s k ā a.* – metode daļiņu vai poru lieluma un procentuālā sadalījuma noteikšanai. *F ā ž u a.* – pētāmās sistēmas atsevišķu fāžu sastāva noteikšana. *F i z i k ā l ķ i m i s k ā a.* – a-es metožu kopa, ar kurām noskaidro sakarības

starp īpašībām un stāvokļa parametriem līdzsvara sistēmās. **Gravimetriskā a.** – kvantitatīvās a-es metode, kuras pamatā ir vielas masas noteikšana. **Kvalitatīvā a.** – metode parauga ķīmisko elementu, atomu grupu vai struktūrgrupu noteikšanai. **Kvantitatīvā a.** – metode ķīmisko elementu, atomu grupu vai struktūru daudzuma noteikšanai paraugā. **Luminescētā a.** – a., kuras pamatā ir intensitātes noteikšana spīdēšanai, kas rodas, ja pētāmo vielu apstaro ar ultravioleto starojumu vai arī ja *luminescenci* izraisa notiekošā reakcija. **Mikroskopiskā a.** – a-es metožu kopa, pēc kuras ar optiskajām ierīcēm, aplūkojot ļoti sīkas daļiņas palielinājumā, nosaka to izmērus, formu un savstarpējo izvietojumu. **Racionālā a.** – mineralogiskā sastāva noteikšana ar ķīmiskās analīzes metodēm. **Refraktometriskā a.** – kvantitatīvā a., kurā mēra pētāmās vielas gaismas laušanas koeficientu. **Rentģenā a.** – kristāliskas vielas parauga kvalitatīvā un kvantitatīvā fāžu sastāva noteikšana pēc rentgenstaru difrakcijas ainas. **Sedimentācijas a.** – daļiņu lieluma noteikšana pēc izgulsnēšanās ātruma no šķidruma vai gāzes. **Sietanalīze** – vielas granulometriskā sastāva noteikšana, izsijājot vielu caur standartizētiem sietu komplektiem. **Sistēmātiskā a.** – kvalitatīvā a. ar noteiktu jonu sadalīšanas un noteikšanas secību. **Spektrālā a.** – a-es metožu kopa vielu kvantitatīvā vai kvalitatīvā sastāva noteikšanai, balstoties uz elektromagnētiskā starojuma izstarošanas, absorbcijas, kombinētās izkliedes un luminescences spektru izpēti. **Termiskā a.** – metode fizikālo, fizikālķīmisko un ķīmisko pārvērtību izsekošanai vielā, to karsējot un atdzesējot. **Termogravimetriskā a.** – a., kuras pamatā ir parauga masas izmaiņu un temperatūras reģistrēšana karsēšanas gaitā.

analogais signāls, analogsignāls [gr. *analogos* līdzīgs, atbilstošs; lat. *signalis* tāds, kas dod zīmi] *inf., telek.* **Signāls**, kura vērtības (*amplitūdas*) izmaiņas laikā ir nepārtrauktas un kura vērtība mainās atbilstoši (analogiski) tam, kā mainās mērāmais fizikālais lielums

(piem., skaņas stiprums, spiediens, temperatūra utt.). Signāls ir mērāmā fizikālā lieluma analogs. Parasti signāls ir elektriskas dabas (spriegums, strāva).

analogi orgāni [gr. *analogos* līdzīgs, atbilstošs; gr. *organon* rīks, instruments] *biol.* Orgāni ar dažādu uzbūvi un izcelsmi, bet ar vienādām funkcijām.

analogsignāls *inf., telek.* → **analogais signāls**

anastigmats [gr. *an* ne.. + *astigmats*] *fotogr.* Optiska sistēma, kurā ir praktiski novērsts *astigmatisms* un citas *aberācijas* un kura dod asu un neizkropļotu priekšmeta attēlu.

anastomoze [gr. *anastomōsis* savienošana] *biol.* Asinsvadu, nervu vai dobu orgānu savienojums.

anatoksīns [gr. *ana* pret + *toxikon* inde] *med.* Novājināts *toksīns*, ko lieto potēšanai pret infekcijas slimībām, piem., pret difteriju.

anatomija [gr. *anatomē* uzšķēršana] *biol.* Zinātne par organismu formu un uzbūvi saistībā ar to funkciju un attīstību; *morfoloģijas* daļa; ir augu, dzīvnieku un cilvēka a.

andaluzīts [pēc Andalūzijas novada Spānijā nos.] *min.* Brūns, zaļš, pelēks vai sarkanīgs metamorfo iežu minerāls, alumīnija silikāts Al_2SiO_5 ; izejviela ugunsizturīgiem un skābjizturīgiem materiāliem.

andezīts [pēc Andu kalnu nos.] *geol.* Pelēks vai melns efuzīvs iezis, kas sastāv no *plagioklaziem* un viena vai vairākiem tumšajiem minerāliem (biotīta, amfiboliem, piroksēniem); pēc izplatības otrais (aiz bazalta) vulkānisko *izlijumiežu* tips, mineralogiski un ķīmiski līdzīgs dioritam, ir tā efuzīvais ekvivalents.

androcejs [gr. *anēr* (*andros*) vīrietis + *oikia* mitekļis] *biol.* Putekšņlapu (vīrišķo orgānu) kopa ziedā.

androfobija [gr. *anēr* (*andros*) vīrietis + *phobos* bailes] *med.* Patoloģiska vīriešu nišana.

androgēni [gr. *anēr* (*andros*) vīrietis + *genos* izcelšanās] *biol.* Ķīmiskās vielas – vīrišķie dzimumhormoni.

androģenēze [gr. *anēr* (*andros*) vīrietis + *genesis* izcelšanās] *biol.* Tādas olšūnas attīstība, kuras kodolu aizstājis spermatozoīda ienestais kodols.

aneiploīdija [gr. *aneu* bez + *haploos* vienīgs + *eidos* veids], **heteroploīdija** *biol.* Parādība,

kad sugai raksturīgais *hromosomu* skaits mainījies par vienu vai dažām hromosomām.

aneirisma [gr. *aneurysma* paplašinājums] *med.*

1. Norobežots asinsvada paplašinājums.

2. Sirds iztūpums pēc *infarkta*.

anēmija [gr. *an ne.. + haima* asinis] (*anaemia*)

med., vet. Mazasinība, kas saistīta ar eritrocītu vai hemoglobīna daudzuma samazināšanos.

anemofilija [gr. *anemos* vējš + *philia* mīlestība]

biol. Ziedu spēja apputeksnēties ar vēja palīdzību.

anemogrāfs [gr. *anemos* vējš + *graphein* rakstīt]

met. Pašrakstītāja ierīce vēja ātruma un parasti arī tā virziena reģistrēšanai.

anemohorija [gr. *anemos* vējš + *chōrein* virzīties]

biol. Sēklu un augļu izplatīšanās ar gaisa plūsmu.

anemoklinogrāfs [gr. *anemos* vējš + *klinein* noliekt + *graphein* rakstīt] *met.*

Pašrakstītāja ierīce, kas reģistrē vēja nolieci pie horizonta plaknes.

anemometrija [gr. *anemos* vējš + *metrein* mērīt]

Lietišķās *meteoroloģijas* novirziens, kurā nodarbojas ar vēja mērīšanu.

anemometrs [gr. *anemos* vējš + *metron* mērs]

met., aeron. Ierīce vēja, gāzu un šķidruma plūsmu ātruma un virziena mērīšanai.

anemorumbogrāfs [gr. *anemos* vējš + a. *rhumb*

rumbs + gr. *graphein* rakstīt] *met., aeron.* Pašrakstītājs aparāts vēja ātruma un virziena reģistrēšanai.

aneroīds [gr. *a ne.. + nēros* mitrs + *eidos* veids]

met., aeron. Viens no *barometra* veidiem atmosfēras spiediena mērīšanai; sastāv no elastīgas metāla kārbīņas ar rievotām skaldnēm, kuras iekšienē ir stipri retināts gaiss un pēc kuras deformācijas fiksē atmosfēras spiediena maiņu; izmanto gaisakuģu barometriskajos *altimetros*.

anestēzija [gr. *anaisthēsia* nejutīgums] *med., vet.*

Pilnīgs jutīguma zudums, kas saistīts ar nervu sistēmas slimību vai radīts mākslīgi, ievadot anestēzijas līdzekļus.

anfilāde [fr. *enfilade*] *arhit.* Caurstaigājamo telpu

virkne, kas savā starpā savienotas ar durvīm, kuras atrodas taisnā līnijā cita aiz citas.

angārs [fr. *hangar*] *aeron.* Būve lidaparātu glabāšanai, tehniskai apkopei un remontam.

angīna [lat. *angere* smacēt] (*angina*) *med.* Aukstlēju mandeļu iekaisums.

angiogrāfija [gr. *angeion* asinsvads + *graphein*

rakstīt] *med.* Asinsvadu rentgenoloģiska izmeklēšana, ievadot tajos kontrastvielas.

angioloģija [gr. *angeion* asinsvads + *logos* zi-

nātne] *Anatomijas* nozare, kurā pēta asinsvadus un limfvadus un ar tiem saistītos orgānus – sirdi, liesu, limfmezglus, kaulu smadzenes.

angioma [gr. *angeion* asinsvads] (*angioma*) *med.*

Labdabīgs asinsvadu vai limfvadu audzējs.

angioprotektori [gr. *angeion* asinsvads + lat. *pro-*

tektor aizstāvis] *med.* Līdzekļi, kas uzlabo audu apasiņošanu, normalizē asinsvadu caurlaidību.

angiotenzīna konvertējošā enzīma inhibitori,

AKEI ķīm. *Vazodilatatori*, kas samazina renīna-angiotenzīna-aldosterona sistēmas aktivitāti.

angoba [fr. *engobe*], **toņmāls** *ker.* Plāns, necaur-

spīdīgs, balts vai krāsains keramikas pārklājums, kura pamatsastāvdaļa ir balti vai krāsaini māli; izmanto arī zemglazūras dekoriem.

angobēšana *ker.* Izžāvēta vai apdedzināta kera-

miska izstrādājuma dekorēšana vai pārklāšana ar angobas *šlikeri*. A-ai izmanto 4 paņēmienus: iemērkšanu, apliešanu, uzklāšanu ar otu un pulverizāciju.

angora [pēc Angoras (Ankaras) provinces (Tur-

cijā) nos.] *tekst.* No Angoras šķimmes trušu apmatojuma iegūta šķiedra.

angstrēms [pēc zv. zinātn. A. J. Angstrēma (*Ång-*

ström) vārda] *fiz.* Optikā un mikrofizikā dažkārt izmantojama garuma mērvienība; $1 \text{ Å} = 10^{-10} \text{ m}$.

anhedonija [gr. *an ne.. + hēdonē* bauda] *med.*

Patoloģiska nespēja just patiku un prieku.

anhidrīdi [gr. *anhydros* bezūdens] ķīm. 1. Aktīvas

vielas, ko iegūst, skābju molekulām atņemot molekulu ūdens. 2. *Karbonskābju dehidratācijas* produkti, kas satur a-iem raksturīgu atomu grupu $-C(O)-O-C(O)-$.

anhidrīts [gr. *an ne.. + hydōr* ūdens] *min.* Mi-

nerāls, bezūdens kalcija sulfāts $CaSO_4$ un izeis, kas sastāv no šā minerāla; izmanto būvmateriālu ražošanai.

anihilācija [lat. *anihilatio*] *fiz.* Process, kurā

elementārdaļiņa un tai atbilstošā *antidaļiņa* sadursmes rezultātā pārvēršas citās elementārdaļiņās vai elektromagnētiskā lauka kvantos (*fotonos*).

anilīns, aminobenzols *ķīm.* Vienkāršākais aromātiskais *amīns* $C_6H_5NH_2$, bezkrāsains, eļļains šķidrums, viens no svarīgākajiem ķīmiskās rūpniecības produktiem; lieto dažādu organisko vielu, anilīna krāsu, *azokrāsvielu* un ārstniecības vielu sintēzei.

animācija [a. *animation* < lat. *animare* atdzīvināt]

1. *kino* Filmēšanas tehnika, uzņemot *filmu* kā statisku attēlu virkni, kurus projicējot, rada kustības ilūziju. *B e z k a m e r a s a.* – a., kurā attēlu tieši uzzīmē vai uzdrukā uz filmas lentes. *L e j l u a.* – a., kurā uzņem filmā trīsdimensiju lelles, pirms katra kadra nedaudz mainot to stāvokli. *S i l u e t u a.* – a., kurā kadru pa kadram uzņem filmā divdimensiju figūras un formas. *Z i m ē t ā a., m u l t i p l i k ā c i j a* – a., kurā attēlu uzzīmē uz celuloīda pamatnes un to uzņem kā filmas kadru. 2. *inf.* Kustības ilūzijas radīšana, izveidojot *datorā* virkni nedaudz atšķirīgu *attēlu*, kurus ātri rādot *displeja ekrānā*, iegūst nepārtrauktas kustības iespaidu.

anizokorija [gr. *anisos* nevienāds + *korē* acs zīlīte] (*anisocoria*) *med.* Nevienāds acu zīlīšu platums.

anizotropija [gr. *anisos* nevienāds + *tropos* virziens] *fiz.* Vielas fizikālo (mehānisko, elektrisko, magnētisko, optisko utt.) īpašību, kā arī lauka fizikālo īpašību atkarība no virziena vai orientācijas telpā (pretstats *izotropija*); materiālu anizotropiskās īpašības izmanto tehnikā, panākot materiālu ekonomiju un izstrādājumu kvalitātes uzlabošanu. *D a b i s k ā a.* – a., kas piemīt monokristāliem un materiāliem, kuriem ir *tekstūra*. *K o k s n e s ī p a š ī b u a. kokapstr.* – koksnes fizikāli mehānisko īpašību nevienādība dažādos virzienos tās iekšienē, piem., priecī pretestība stiepei ir ap 30 reizi lielāka šķiedru virzienā nekā šķērsvirzienā, elastības modulis – 24,2 reizes; attiecīgi osim – 34,5 un 19,7 reizes. *M ā k s l ī g ā a.* – a., kas rodas vielā ārējas iedarbības rezultātā.

anjonīti *ķīm.* *Jonīti*, kas spēj apmainīt *anjonus*.

anjons *fiz.* Negatīvi lādēts jons; elektriskajā

laukā (*elektrolīzē* u. c.) kustas *anoda* virzienā. A-i ir dažādu sāļu šķīdumos un kausējumos, *cietvielās* ar *jonu saiti*, jonizētās gāzēs, *plazmā* u. c.

ankilozē [gr. *ankylos* liks, šķībs] (*ankylosis*) *med.* Locītavas nekustīgums, kas radies *saistaudu* bojājumu rezultātā.

anodēšana *ķīm. tehnol.* Elektroķīmiska plānas oksīda kārtiņas izveidošana uz dažādu sakausējumu virsmas.

anods [gr. *anodos* ceļš augšup] *fiz., el., elektron.*

1. Elektriskās enerģijas (strāvas) avota *polis*, kam ir pozitīvs elektriskais *potenciāls* attiecībā pret otru avota polu – *katodu*. 2. Dažādu elektrisko ierīču, aparātu un iekārtu (mērinstrumentu, elektronu lampu, elektrolītiskās vannas, elektriskā loka u. c.) elektrods, kuru savieno ar enerģijas avota pozitīvo polu.

anoksija [gr. *an* ne.. + lat. *oxy*(*genium*) skābeklis] *biol.* Skābekļa trūkums organismā vai atsevišķā orgānā.

anomālija [gr. *anomalía*] Novirze no normas, no vispārējās likumsakarības. *Ģ e o ķ ī m i s k ā a.* – teritorija, kurā ķīmisko elementu saturs iezos, augsnē, ūdenī, dzīvajos organismos vai citi ģeokīmiskie rādītāji atšķiras no ģeokīmiskā fona. *M a g n ē t i s k ā a.* – vieta Zemes garozā, kurā Zemes magnētisma intensitāte ir ievērojami lielāka nekā blakus esošajās vietās.

anoraks [pēc Grenlandes eskimosu roņādu augšģērba nos.] *apģ.* Parasti ūdensnecaurīdīga, ar rāvējslēdzēju pilnīgi atdarāma vējjaka vai pusatdarāma vējblūze ar kapuci un gurnos savelkamu lejas malu.

anoreksigēnie līdzekļi *med.* Apetītes samazināšanas vielas.

anoreksija [gr. *an* ne.. + *orexis* apetīte] *med.* Apetītes trūkums.

anormālā nobeidze [lat. *abnormis* neatbilstošs likumam] *inf.* Procesa (darba) apture gadījumos, kad tā tālākā izpilde kļūst neiespējama. A-ās n-es mērķi ir informēt par avārijas situāciju, atbrīvot *resursus*, saglabāt *datu apstrādes sistēmas* darbību, turpināt citu uzdevumu risināšanu.

anortīts [gr. *an* ne.. + *orthos* taisns] *min.* Balts, pelēks vai sārts iezveidotājs minerāls, kalcija laukšpats $CaO \cdot Al_2O_3 \cdot 2SiO_2$, viens no *plagio-*

klazu izomorfās rindas galējiem locekļiem, raksturīgs bāziskiem un ultrabāziskiem iežiem.

anortozīti *ģeol.* Pelēki, gandrīz monominerāli intruzīvi ieži, sastāv no *plagioklaziem*; izmanto būvniecībā un pieminekļiem.

anosmija [gr. *an* ne... + *osmē* smarža, smaka] (*anosmia*) *med.* Ožas zudums saslimšanas rezultātā.

ansamblis [fr. *ensemble* kopā] Celtu, gleznu, skulptūru un lietišķās mākslas priekšmetu saskaņots kopums *arhitektūrā* un mākslā.

anšlifs [v. *Anschliff*] *ģeol.* Ieža vai minerāla *preparāts* ar vienu populētu virsmu necaurspīdīgu rūdu pētījumiem atstarotā gaismā.

antablements [fr. *entablement*] *arhit.* Klasiskā *ordera* augšējā daļa, kas balstās uz kolonnām (arī pilastriem) un sastāv no *arhitrāva*, *frīzes* un *dzeģas*.

antabuss *ķīm.* → *teturams*

antacīdie līdzekļi [gr. *anti* pret + lat. *acidus* skābs] *med.* Vielas, kas neitralizē kuņģa sulas sālskābi (piem., almagels, magnēzijs).

antagonisms [gr. *antagōnisma* strīds, cīņa] *med.* *Farmakoloģiskais koerģisms*, kad medikamenti pavājina cits cita iedarbību.

Antarktika [gr. *anti* pret + *arktikos* ziemeļu] *ģeogr.* Zemeslodes dienvidu polārais apgabals, kas ietver Antarktīdu, Atlantijas, Klusā un Indijas okeāna dienvidu daļu un salas (Dienvidu okeāns).

antarktisks [gr. *anti* pret + *arktikos* ziemeļu] *ģeogr.* Antarktīkai piemītošs, ar to saistīts.

antegmīts *materiālt.* *Plastmasa*, ko iegūst no *fenolformaldehīda sveķiem* un *grafīta*; lieto cauruļu, iekārtu oderēšanas plāksnīšu u. c. izgatavošanai.

anteklīze [lat. *ante* pirms + gr. *klisis* liekšana] *ģeol.* Liela (simti km²) antiklinālā platformas daļa ar samērā seklu kristālisko pamatklintāju, veidojas Zemes garozas lēnas, ilgstošas celšanās rezultātā.

antena [lat. *antenna* buru kāts, rāja] 1. *el.* Iekārta radioviļņu izstarošanai un uztveršanai; izmēri un konstrukcija atkarīgi no lietojuma un radioviļņu frekvences. 2. *biol.* Katrs no *posmkāju* galvas *taustekļiem*.

anteridijs [gr. *anthēros* ziedošs] *biol.* Aļģu, sēņu, sūnaugu un paparzaugu vīrišķais dzimumorgāns.

antibakteriāls *biol.* Tāds, kas nomāc *baktēriju* augšanu vai iznīcina tās.

antibiotikas [gr. *anti* pret + *bios* dzīvība] *biol., med.* Vielas, kuras producē augu un dzīvnieku organismi un daži mikroorganismi un kurām piemīt spēja aizkavēt citu mikroorganismu augšanu un vairošanos; iegūst arī ķīmiskajā sintēzē.

antibiotisks *biol., med.* Tāds, kas spēj iznīcināt mikroorganismus un aizkavēt to vairošanos. *Antibiotiskās vielas* – sk. *antibiotikas*.

anticiklons [gr. *anti* pret + *kyklōn* tāds, kas griežas] *met.* Augsta atmosfēras spiediena plašs apgabals, kurā gaisa masas no centra lēnām plūst uz perifēriju; laiks ir rāms un nemainīgs, debesis skaidras.

antidaļiņa *fiz.* *Elementārdaļiņa*, kurai masa, *spins* un vidējais dzīves laiks ir tādi paši kā attiecīgajai daļiņai, elektriskais lādiņš, *bariona* vai *leptona* lādiņš, divainība, šarms un magnētiskais moments ir tādi paši pēc absolūtās vērtības, bet ar pretēju zīmi.

antidepresanti [gr. *anti* pret + lat. *depressio* nomāktība] *med.* Vielas, ko lieto depresīvu stāvokļu ārstēšanai (piem., amitriptilīns).

antidetonators [gr. *anti* pret + lat. *detonare* dārdēt, rūkt] *tehn.* Piedevas degvielai (mazāk par 1%), kas, palielinot *oktānskaitli*, samazina *detonāciju* iekšdedzes dzinējā.

antidotisms [gr. *antidoton* pretinde] *med.* *Farmakoloģiskais koerģisms*, kad medikamenti fizikālā vai ķīmiskā mijiedarbībā iet bojā.

antidots [gr. *antidoton* pretinde] *med.* → *pretinde*
antiferomagnētisms *fiz.* Magnētiski sakārtots vielas stāvoklis, kam raksturīga blakusesošo vielas daļiņu magnētisko momentu savstarpējā orientācija pretējos virzienos (antiparalēli).

antifriktīvs [gr. *anti* pret + lat. *frictio* berze] *fiz., tehn.* Tāds, kam ir niecīgs berzes koeficients; šādas materiālus lieto pašlīdojošos gultņos, rotējošos iekārtu mezglos u. tml.

antifrīzi [gr. *anti* pret + a. *freeze* sasalt] *ķīm., tehn.* Šķidrumi ar zemu sasaldšanas temperatūru; etilēnglikola, *glicerīna*, *spirtu* u. c. vielu ūdens šķīdumus lieto par a-iem automobiļu u. c. motoru šķīdumdzesēs sistēmās un saldētavās.

antigēni [gr. *anti* pret + *genos* dzimšana, izcelšanās] *med.* Lielmolekulāri savienojumi, kas, ievadīti organismā, izsauc *antivielu* rašanos, kuras ar a-iem reaģē.

antihlorēšana tekst. Tekstilizstrādājumu apstrāde hlorsaturošo savienojumu palieku aizvākšanai.

antiklināle [gr. *anti* pret + *klinein* liekt] *ġeol.* Uz augšu izliekta iežu slāņu kroka ar vecākiem iežiem kodolā; *reljefā* parādās paaugstinājuma veidā.

antiklināls [gr. *anti* pret + *klinein* liekt] Uz augšu izliekts.

antiklinorijs [gr. *anti* pret + *klinein* liekt + *oros* kalns] *ġeol.* Sarežģītas uzbūves *antiklināla* iežu kroka, kas veidojas *ġeosinklinālēs*.

antikoagulanti [gr. *anti* pret + koagulācija] *med.* Vielas, kas aizkavē asins sarecēšanu.

antilogaritms [gr. *anti* pret + logaritms] *mat.* Skaitlis, kura logaritms ir vienāds ar doto skaitli.

antimetabolīti [gr. *anti* pret + *metabolē* pārmaiņa, pārvēršanās] *biol.* Vielas, kas aizkavē bioloģiski aktīvu vielu darbību organismā.

antimikotiskie līdzekļi [gr. *anti* pret + *mykēs* sēne] *med.* Vielas, ko izmanto sēnīšu izraisīto slimību *mikožu* ārstēšanai.

antimons ķīm. Ķīmiskais elements Sb, atomnr. 51, atommasa 121,76; ir 4 *alotropi* veidi, kam ir metālu vai nemetālu īpašības.

antioksidanti [gr. *anti* pret + fr. *oxydant* oksidējošs] 1. *pārt., lauks.* Vielas, kas novērš vai kavē organisko vielu oksidēšanas skābekļa ietekmē; iespējams lietot karotīna un A vitamīna stabilizēšanai barības līdzekļos, taukiem bagātu barības līdzekļu un pārtikas produktu kvalitātes saglabāšanai. 2. *tekst.* Vielas, kas kavē oksidēšanas procesus, uzlabojot tekstilizstrādājumu izturību pret novecošanos.

antiozonāti ķīm. Vielas, kas palielina sintētisko materiālu un gumijas izturību pret atmosfēras *ozona* iedarbību.

antipasāti [gr. *anti* pret + v. *Passat*] *met.* Pastāvīgas gaisa strāvas augstos (5–10 km) atmosfēras slāņos, kas pārvietojas virs *pasātiem* tiem pretējā virzienā.

antipirēni [gr. *anti* pret + *pyr* uguns] *tehnol.* Vielas vai maisījumi, kas kavē vai novērš kok-

snēs, plastmasu u. c. materiālu aizdegšanos; visbiežāk lieto amonija fosfātu, amonija sulfātu, boraku un borskābi.

antipirētiķi [gr. *anti* pret + *pyretos* drudzis, karstums] *med.* Medikamenti pret drudzi un paaugstinātu temperatūru.

antipirētiskās vielas med. → **antipirētiķi**

antipodi [gr. *antipodes* < *anti* pret + *pus* (podos) kāja] Vietas uz zemeslodes, kas atrodas savstarpēji diametrāli pretējos punktos.

antiputotāji ķīm. Vielas, kas kavē putu veidošanos.

antiradi [gr. *anti* pret + lat. *radius* stars] *ķīm.* Vielas, kas palielina *polimēru* u. c. organisku savienojumu izturību pret jonizējošo starojumu iedarbību.

antiraķete [gr. *anti* pret + raķete] *aeron.* Raķete pretinieka raķešu uztveršanai un iznīcināšanai.

antirezonators [gr. *anti* pret + lat. *resonare* atbalsoties] *kino, tel.* Mehāniska vai elektroniska ierīce rezonanses efekta novēršanai.

antiseptika [gr. *anti* pret + *sēptikos* puvumu izraisošs] *med.* Iedarbība uz slimību izraisošiem mikrobiem strutainā brūcē vai profilaktiska brūces apstrāde pret iekaisumu.

antiseptikas [gr. *anti* pret + *sēptikos* puvumu izraisošs], **antiseptiskie līdzekļi ķīm.** Vielas, kas aizkavē pūšanu, mikrobu attīstību; lieto, piem., medicīnā, koksnēs apstrādē, tekstilrūpniecībā u. c. A-u i z s ā l ī š a n ā s *kopakstr.* – a-u uzkrāšanās uz piesūcinātas koksnēs virsmas sāļu veidā, iztvaikojot šķīdinātājiem. A-u k o r o d ē š a n a s s p ē j a – a-u spēja iedarboties uz metāliem vai citiem materiāliem, sagraujot to virsmas vai pazeminot fizikāli mehāniskās īpašības.

antiseptiskie līdzekļi ķīm. → **antiseptikas**

antiseptizēšana kokapstr. Zāģmateriālu virsmas sekla piesūcināšana ar indīgu ķīmikāliju šķīdumiem, kas īslaicīgi (4–6 nedēļas) pasargā zāģmateriālus no zilēšanas un pelēšanas.

antistatiķi [gr. *anti* pret + *statos* stāvošs] *ķīm.* Vielas, kas palielina *polimērmateriālu* elektrovadītspēju, tādējādi samazinot to statisko elektrizēšanos.

antivielas biol. Asins seruma *globulīni*, kuru sintēzi ierosina kāds mikroorganisms vai *antigēns* un kuri ar šo antigēnu reaģē, aizsargājot organismu. A. ir imunoglobulīni.

antivitamīni *ķīm.* Vielas ar *vitamīniem* līdzīgu ķīmisko struktūru, kuras spēj izspiest no biķīmiskām reakcijām vitamīnus, izraisot vielmaiņas traucējumus, visbiežāk – *avitamīnozes*; atrodas jēlās zivīs, nevāritās olās, papražaugos, purvu kosā, baltajā amoliņā u. c.

antociāni *ķīm.* Augu *pigmenti*, kas nosaka to sarkano, zilo vai violeto krāsu.

antracēns *ķīm.* Ciets aromātiskais *ogļūdeņradis* $C_{14}H_{10}$, sastāv no trim taisnā virknē kondensētiem *benzola* gredzeniem.

antracīts [gr. *anthrax* (*anthrakos*) ogle] *ģeol.* Melnas, spīdīgas akmeņogles ar visaugstāko ogļošanās pakāpi un lielu sadedzes siltumu; satur 93–97% oglekļa.

antrahinons *ķīm.* *Antracēna* rindas *hinons*; tā kodols ir daudzu krāsvielu molekulu sastāvā.

antraksolīti [gr. *anthrax* ogle + *lithos* akmens] *ģeol.* Dabiski, cieti naftas metamorfisku izmaiņu produkti, satur vairāk nekā 90% oglekļa; sastopami nogulumiežos, īpaši degslāņķos.

antrekots [fr. *entrecôte*] *pārt.* Nepanēts, šķēlēs cepts gaļas gabals, kas ņemts no liellopu muguras biezās daļas.

antresols [fr. *entresol*] *būvn.* Virs skapja vai kādas telpas iebūvēta tīlpne retāk lietojama mantu glabāšanai.

antropais princips [gr. *anthrōpos* cilvēks; lat. *principium* pamats, pirmsākums] *astr.* Atziņa, ka *Visuma* raksturlielumi ir tieši tādi, kādi nepieciešami, lai tajā eksistētu cilvēks. Teorētiski var pastāvēt dažādi Visumi ar atšķirīgām fizikālajām īpašībām, bet tikai noteiktā Visumu grupā iespējama saprātīgu novērotāju eksistence.

antropogēns¹ [gr. *anthrōpos* cilvēks + *genos* dzimšana] 1. *ģeol.* *Kainozoja* ēras jaunākais, 2–2,5 miljonu gadu ilga periods, kurš aptver *kvartāru* un *neogēna* beigu posmu un kura sākumā parādījās cilvēks. 2. *ģeol.* Šaurākā nozīmē – *kvartāra periods*. 3. *biol.* Cilvēka darbības izraisīts faktors, antropogēnais faktors.

antropogēns² [gr. *anthrōpos* cilvēks + *genos* dzimšana] Cilvēka darbības radīts, *sociogēns*. A-ā a i n a v a *ģeogr.* – dabas komplekss, ko stipri mainījusi cilvēku darbība; starp dabisko un a-o ainavu nav krasas

robežas. A-ais r e l j e f s *ģeogr.* – cilvēka mainīts vai no jauna veidots Zemes virsmas reljefs. A-ās a u g s n e s *ģeogr.* – seno apmetņu vietās izveidojušās augsnes, kam ir biezs trūdvielu slānis.

antropogēnēze [gr. *anthrōpos* cilvēks + *genesis* izcelšanās] *biol.* Cilvēka izcelšanās un attīstība kā zinātniskas izpētes joma.

antropoģeogrāfija [gr. *anthrōpos* cilvēks + *gēzeme* + *graphein* rakstīt] *ģeogr.* Ģeogrāfijas virziens, kurā pēta cilvēka un sabiedrības vietu ģeogrāfisko parādību kompleksā, ņemot vērā vides faktoros.

antropohorija [gr. *anthrōpos* cilvēks + *chōrein* iet, virzīties] *biol.* Sēklu un augļu izplatīšanās ar netiešu cilvēka palīdzību.

antropoloģija [gr. *anthrōpos* cilvēks + *logos* zinātne] Kompleksa bioloģiska zinātne par cilvēku.

antropometrs [gr. *anthrōpos* cilvēks + *metron* mērs] *apģ.* Instruments cilvēka ķermeņa lineāro *somatomēru* mērīšanai.

antropomorfisms [gr. *anthrōpos* cilvēks + *morphē* veids] Cilvēka īpašību piedēvēšana dabas parādībām, augiem, dzīvniekiem un mītiskām būtnēm.

antroponozes [gr. *anthrōpos* cilvēks + *nosos* slimība] *med.* Infekcijas slimības, ar kurām slimo tikai cilvēks.

antropozoonozes [gr. *anthrōpos* cilvēks + *zōon* dzīvnieks + *nosos* slimība], **zooantroponozes** *med.*, *vet.* Infekcijas un invāzijas slimības, kuru ierosinātāji parazitē cilvēka un dzīvnieku organismā.

anūrija [gr. *an ne..* + *ūron* urīns] (*anuria*) *med.* *Urīna* neizdalīšanās nieru mazspējas dēļ.

aorta (*aorta*) *biol.* Lielā asinsrites loka galvenā artērija, pa kuru no sirds plūst arteriālās (apskābekļotās) asinis.

apakšapgaismojums *kino*, *tel.* Filmējamās ainas apgaismojums no apakšas.

apakšaug (*pasējas kultūra*) *lauks.* Lauksaimniecības kultūra (piem., āboliņš, lucerna, stiebrzāles, seradella, viengadīgā airene), ko audzē vienā platībā ar *virsaugu* (parasti labību) un kas veģetācijas perioda sākumā aug un attīstās lēnāk nekā *virsaugs* un sējas gadā ražu parasti nedod; sēj reizē ar *virsaugu* vai vēlāk.

apakšbrunči, **apakšsvārki** *apģ.* Sieviešu *apakš-*

veļas nestaklētais *gurnģērbs*, kuru vidukli notur elastīga piejosta tā, lai lejas mala nepārsniegtu *virsgērba*, piem., virsbrunču, lejas malas garuma līmeni.

apakšdirektorijs [lat. *directiare* vadīt, virzīt] *inf.* Direktorijs, kas iekļauts augstākas hierarhijas direktoriņā. Lai organizētu *pieeju datnēm* a-ā, jāuzrāda visi direktoriņi, kas hierarhiskajā *sistēmā* atrodas virs tā.

apakšdomēns [fr. *domaine* (zemes) īpašums] *inf.* Tikla Internet adreses daļa, kas parasti norāda organizāciju, kurā meklējams adresāts, piem., hb@lanet.lv a. ir lanet.

apakšējās mākoņu robežas augstums aeron. Vertikālais attālums starp zemes vai ūdens virsmu un pašu zemāko mākoņu slāni, kas aizsedz vairāk par pusi debess.

apakšģērbi apģ. *Apakšveļa* un *korseģērbi*, kurus valkā zem *virsdrebēm*.

apakšizvēlne inf. *Izvēlne*, kas ir kādas citas izvēlnes (galvenās vai pamatzvēlnes) sastāvdaļa.

apakšjaka apģ. *Apakšveļas jaka*.

apakškopa mat. Kopa, kas satur daļu dotās kopas elementu; atsevišķā gadījumā – arī visa dotā kopa.

apakškreklis apģ. *Apakšveļas rocētais plecģērbs*, parasti bez aizdares, rumpja garumā; ir garpiedurkņu, īspiedurkņu (piem., *T krekliņš*), bezpiedurkņu (piem., *lenčkrekliņi*) a-i.

apakšslānis inf. Atvērto *sistēmu* sadarbības bāzes etalonmodeli – konceptuāli pilnīga *pakalpojumu*, *funkciju* un *protokolu* grupa, kas ir kāda slāņa daļa un var ietilpt visu atvērto sistēmu sastāvā.

apakšsvārki apģ. → **apakšbrunči**

apakštūklis inf. *Aparatūras un pārraides vides* kopums, kas veido vienotu veselumu un ko izmanto *sakariem* starp reālajām *sistēmām*.

apakšveļa apģ. Ģērbi, kurus valkā zem *virsdrebēm* tieši uz miesas vai virs *korseģērbiem*. *Dienas a.* – *apakšsvārki*, *apakškrekli*, *apakšjakas*, *apabinē*, *apakšbikses*.

apaļknaibles tehnol. Sk. *knaibles*

apaļmutnieki (Cyclostomata) biol. Bezžokleņu klase, kurā tipiski pārstāvji ir *miksinas* un *nēģi*.

aparātdzija tekst. No īsām šķiedrām un ķemm-dzijas vēršanas atsukām izstrādāta dzija.

aparāts [lat. *apparatus* ierīce, darbarīks] *tehn.*

1. Precīza tehniska *ierīce* (piem., fotoaparāts, mēraparāts). *Elektriskais a. el.* – ierīce, kas elektriskajās ķēdēs izpilda noteiktās operācijas (izslēgšanu, ieslēgšanu, regulēšanu u. c.); neelektriskās ietaisēs elektriskie a-i pilda savas funkcijas, izmantojot elektrisko enerģiju. 2. Rūpnieciskā iekārta (ierīce) tehnoloģiskā procesa veikšanai. *Klasificijas a.* – a. cietvielu daļiņu sadalīšanai pēc to izmēriem, veida un blīvuma; lieto minerālo izejvielu bagātināšanai. *Saistīšanās laiku noteikšanas a.* – a. neorganisko saistvielu saistīšanās laiku (sākuma un beigu) noteikšanai pēc a-a adatas iegrimšanas dziļuma *normālkonsistences* cementa javā. *Smilšstrūklas a.* – a. cietu virsmu apstrādei ar smilšu strūklu, ko padod ar saspiestu gaisu; lieto stikla virsmu dekoratīvai apstrādei, ķieģeļu ēku virsmas tīrīšanai, metāla virsmu apstrādei. *Termiskās apstrādes a.* – sildīšanas, dzesēšanas, tvaicēšanas un kausēšanas a.

aparātūra [lat. *apparatus* ierīce, darbarīks] 1. *tehn.* Aparātu un ierīču kopums. 2. *inf.* *Datu apstrādes sistēmas* fizikālā daļa, kurā ietilpst elektriskās, elektroniskās un elektromehāniskās shēmas, iekārtas un to savienojumi (dažādas ievadizvades ierīces, rādītāji ierīces u. c.), kā arī konstruktīvie elementi (piem., statnes).

aparātūrpārtraukums [lat. *apparatus* ierīce, darbarīks] *inf.* Pārtraukums, ko rada ārējo iekārtu, piem., *tastatūras*, *diskdziņu*, ievadizvades *pieslēgvietu*, *peles* vai centrālā *procesora*, darbība.

aparātūrsaderība [lat. *apparatus* ierīce, darbarīks] *inf.* *Datora* spēja sadarboties ar citam datoram paredzētām ierīcēm.

apātija [gr. *apatheia* nejūtīgums, vienaldzība] (*apathia*) *med.* Psihisks stāvoklis, kam raksturīga pilnīga vienaldzība pret sevi un apkārti.

apatiti [gr. *apatē* māns] *min.* Minerālu grupa, kalcija fosfāti; nozīmīgas fosfora, tā savienojumu un minerālmēsļu izejvielas.

apaugļošanās biol. Virišķās un sievišķās dzimumšūnas (gametas) saplūšana, tā rezultātā veidojas kvalitatīvi jauna šūna – *zigota*, no kuras attīstās jauns organisms. *A. procenti*

lauks. – apaugļoto dzīvnieku procentuāla attiecība pret visu lecināto dzīvnieku skaitu.

apauši lopk. Iemaukti bez *laužņiem*, ko lieto zirga piesiešanai stalli un atpūtas laikā starp darba cēlieniem.

apavu āda ā. *apstr.* Izturīga, elastīga, plastiska āda apavu izgatavošanai.

apbūve būvn. Noteiktā teritorijā izvietotu būvju un inženiertiklu, kā arī labiekārtojumu kopums.

apcilnis tehnol. Veidnes apmale.

apdare 1. *kopakstr.* Virsmas apstrāde, veidojot tai dekoratīvas īpašības un aizsargīpašības. A-es klājuma izturība – apdarītās virsmas spēja pretoties apkārtējās vides iedarbībai un ekspluatācijas slodzēm. A-es klājuma novecošana – a-es klājuma īpašību nelabvēlīgas izmaiņas laika gaitā. A-es materiāls – viela, ar ko apdara (laka, krāsa, a-es vasks, a-es eļļa). A-es paņēmiens – a-es materiāla uzklāšanas veids (izsmidzinot, uzlejot, veltņojot, iegremdējot u. c.). Caurspīdīga a. *mēb.* – (koksnes) izstrādājumu a., kurā pārklājums nenosedz apdarināmās virsmas tekstūru. Koksnes atvērtā pora a-es paņēmiens *mēb.* – koksnes a., kurā pārklājums atkārtoti koksnes virsmas struktūru. 2. *būvn.* Darbu kopums ēku un izbūvju ilgmūžības pagarināšanai, ekspluatācijas, sanitārtehnisko un dekoratīvo īpašību uzlabošanai. Sk. arī *apstrāde*.

apdarinātājs inf. *Programma* datu apstrādes sistēmā, kas reaģē uz sevišķām situācijām. Pārtraukuma a. – speciāla programma, ko izpilda konkrēta pārtraukuma gadījumā; datora apakšējā *atmiņā* tiek izveidota tabula ar šo speciālo programmu adresēm (tās dažkārt sauc par pārtraukuma vektoriem).

apdedzināšana 1. sil. tehnol. Cietu materiālu un izstrādājumu pakāpeniska uzkaršēšana un izturēšana augstā temperatūrā, lai tie iegūtu vajadzīgās īpašības (piem., cietību, stiprību) un attīrītos no piemaisījumiem. Apdedzinot silikātrūpniecībā keramikai iegūst no māla, cementa klinkeru no kaļķakmens un māla maisījuma, kaļķus no karbonātiežiem. A. verdošā slānī – a., pulverveida

vielai sajaucoties ar virpuļojošas gāzes plūsmu, kurā notiek intensīva masas un siltuma apmaiņa. *Kalcinēšana* a. – sk. *kalcinēšana*. 2. *ker.* Izžāvēta keramiska materiāla termiskā apstrāde, lai iegūtu nepieciešamās izstrādājuma īpašības. Biskvīta a. – neglazētu *smalkkeramikas* izstrādājumu pirmā a., lai iegūtu tālākai apstrādei nepieciešamās īpašības, galvenokārt mehānisko izturību. Otrā a. – glazūras uzkausēšana, izstrādājuma īpašību veidošana. Trešā a. – dekorējuma termiskā nostiprināšana uz izstrādājuma virsmas.

apdegulis mez. Nepilnīgi pārogļojies koksnes gabals *sausās pārtvaices* vai *kokogļu* ražošanas procesa cietajā atlikumā – kokogļēs.

apdiegšana apģ. Šuveļa griezummalas apdarināšana ar rokdarba vai overloka šujmašīnas pārmales diegu dūrieniem, kas novērš griezummalas iršanu.

apdobe lauks. Augļu koku piestumbra joslā apstrādātā augsnes platība.

apdzišanas punkts dz. Dzelzceļa līnijas sadales punkts divceļu līnijā, kam ir ceļu izvērsē vilcienu apdzišanai un nepieciešamības gadījumos vilciena pārejai no viena galvenā ceļa uz otru.

apekss [lat. *apex* virsotne, galotne] *astr.* 1. Debess sfēras punkts, uz ko vērsta Saules relatīvā kustība attiecībā pret citām zvaigznēm. A-am diametrāli pretējo debess sfēras punktu sauc par *antiapeksu*. 2. *ZMP* orbītas punkts, kas atrodas vistālāk uz ziemeļiem no Zemes ekvatora plaknes.

apendicīts [lat. *appendix* (*appendicis*) piedēklis] (*appendicitis*) *med.* Aklās zarnas tārpeida piedēkļa iekaisums.

apendikulārījas [lat. *appendicula* neliels pielikums, papildinājums] (*Appendiculariae*) *biol.* *Tunikātu* klase; jūru un okeānu *planktona* iemītņieki.

apēnošana lauks. Saules starojuma negatīvās ietekmes novēršana vasaras karstajā periodā – stiklotās siltumnīcās un lecektīs stiklus piesedz ar režģotiem koka rāmjiem, apšļaksta ar krīta vai māla suspensiju.

aperitīvi [lat. *aperitivus* < *aperire* atvērt] *pārt.* Dzērieni, kurus pasniedz ceturksni pirms mēģinājuma, jo tajos ir ēstgribu un ēdiena sagremo-

jamību veicinošas un tonizējošas sastāvdaļas.

apertūra [lat. *apertus* vaļējs, atklāts] *fiz., fotogr., kino, tel.* Optiskās sistēmas funkcionējošā atvere – *diafragmas* diametrs, kas nosaka gaismas kūļa šķērsriezuma izmērus un regulē optiskajā sistēmā ieejošās gaismas plūsmu. *K a m e r a s a.* – maskēta atvere, kas uzņemšanas laikā ierobežo kadra attēla laukumu. *K o p ē t ā j a a.* – atvere, kas ierobežo gaismas plūsmu *kopētājā*. *O b j e k t i v a a.* – *objektīvam* pievienota atvere, kas ierobežo objektīva uztverto gaismas plūsmu. *P r o j e k t o r a a.* – maskēta a., kas projicēšanas laikā ierobežo kadra attēla laukumu.

apertūras korekcija *tel.* Paņēmiens, ar kuru kompensē attēla augšējo frekvenču zudumu, ko izraisa izvēršes plankuma ierobežotais lielums kameras katodstaru lampā. *V e r t i k ā l ā a. k.* – izvēršes plankuma vertikālā diafragma korekcija.

apertūras sintēzes metode *astr.* Metode, kas ilgstošu novērojumu rezultātā ļauj iegūt kosmiskā radiostarojuma avota augstas izšķirtspējas attēlu, izmantojot *radiointerferometru* ar mainīgu bāzi un mainīgu bāzes orientāciju. *A. s. m-es* izmantošana ir ekvivalenta novērojumiem ar radioteleskopu, kura diametrs ir vienāds ar *radiointerferometra* maksimālo bāzi.

apgabals 1. *ģeogr.* *Ainavapvalka* rajonēšanas reģionāla vienība; fiziogeogrāfiskās zemes sastāvdaļa, kas nodalās *azonālo* faktoru (jaunāko tektonisko kustību, jūras uzvirzīšanās vai atkāpšanās, apledojuuma u. c.) radīto atšķirību dēļ. *B e z n o t e c e s a.* – iekškontinentālās noteces a., ko upju sistēmas nesaista ar okeānu un iekšējām jūrām. 2. *mat.* Sakarīga vaļēja plaknes vai telpas punktu kopa.

apgaisme Telpas, laukuma vai atsevišķa objekta apgaismošana. *A v ā r i j a p g a i s m e* – objekta vai telpas apgaismošana laikā, kad avārijas dēļ nedarbojas vispārējā a. *E l e k t r i s k ā a.* – apgaismošanas sistēma, kurā izmanto elektriskās gaismas avotus. *V i e t ē j ā a.* – atsevišķa objekta pastiprināta apgaismošana ar *gaismekli*, kas parasti at-

rodas nelielā attālumā no apgaismojamā objekta; darbojas vienlaikus ar vispārējo a-i. *V i s p ā r ē j ā a.* – telpas, laukuma vai atsevišķa objekta apgaismošana ar gaismekli, kas novietots lielā augstumā virs zemes (grīdas).

apgaismes shēma [gr. *schēma* izskats, veids] *būvn.* Komplekss, kurā ietilpst *gaismekli*, nozārkārbas, slēdži un kontaktligzdas, kas savā starpā savienotas ar divdzīslu vai vairākdzīslu vadiem.

apgaismojums 1. *fiz.* Gaismas plūsma, kas krīt uz apgaismojamās virsmas vienu laukuma vienību; apz. *E*; mērv. *lukss* (lx) un vats uz kvadrātmetru (W/m^2). 2. *met.* Saules radiācijas efekts, ko dod Saules staru redzamā spektra daļa ar viļņu garumu 0,4–0,76 mikrometri. *D a b i s k a i s a.* – telpas a. caur logiem; tā noteikšanai izmanto loga laukuma attiecību pret grīdas laukumu. 3. *kino, tel.* Mākslīgu gaismas avotu radīta gaisma filmēšanas laukumā. *A - a l i m e n i s* – uzņemamās telpas vispārējās apgaismošanas raksturlielums, ko nosaka filmējamo objektu dabiskā atstarošanas spēja salīdzinājumā ar kontrastainību attiecīgā apgaismojumā; parasti mēra *sveču gaismas pēdās*. *J a u k t s a.* – filmējamās ainas a. no dažādām pusēm. *T i e š a i s a.* – filmējamās ainas a. no priekšpusēs. Sk. arī *akcentapgaismojums*, *apakšapgaismojums*, *atspīdumgaisma*, *augšapgaismojums*, *balansapgaismojums*, *kontrapgaismojums*, *sānapgaismojums*.

apgaita *mež.* Mežniecības administratīva vienība – zeme, kurā ietilpst mežsarga pārziņā esošā valsts vai citu lietotāju un īpašnieku zeme.

apgrieztais skaitlis *mat.* Skaitlis $1/a$, kura reizinājums ar doto skaitli a ($a \neq 0$) ir 1.

apgrieztā proporcionalitāte *mat.* Sakarība starp lielumiem x un y , ko raksturo vienādojums $xy=k$ (k – proporcionalitātes koeficients).

apgērbs *apg.* Tērpu galvenā sastāvdaļa – *ģērbu* kopums, kas aptver cilvēka ķermeni.

apiņi (*Humulus*) *biol., pārt.* Viengadīgs vai daudzgadīgs augs, kura sievišķās augļkopas (rogas) izmanto alus rūpniecībā, medicīnā, kosmētikā. *A-u* rūgtvielas piedalās alus garšas veidošanā un kavē pienskābes baktēriju attīstību, ēteriskās eļļas un miecvielas,

veicina olbaltumvielu koagulāciju *misas* vārišanā.

apitoksīns [lat. *apis* bite + gr. *toxikos* indīgs] *bišk.* → **bišu inde**

apjoma palielinātāji *pārt.* Vietas, kas sekmē produkta tilpuma palielināšanu bez to enerģētiskās vērtības ievērojamas palielināšanas.

apjoms *tehn.* Priekšmeta īpašību kopums, ko veido garums, platums un augstums. **E l e m e n t ā r a i s a.** – a., kura izmēri reducējas uz punktu, bet tiek saglabātas ķermeņa īpašības.

apakle *apg.* **Kaklē** iešūts vai citādi, piem., vienlaidu piegriezumā vai atdalāmi piesaistīts **plečgērba** augšējās malas dekoratīvo piegriezumdetāļu (vai to sastāvdaļu) vienums. Pēc aizdarāmības ir slēgtās, vaļējās un pārvēršamās a-es; pēc pamatdetāļu konstrukcijas – atlokapkakles, apašpakakles, stingrās kreklapakles, mikstās pārvēlumapakles u. c. stāvatliktās a-es (kurām ir stāvdaļa un atlokāmā daļa), stāvapakles (bez atlokāmās daļas), guļapakles (bez stāvdaļas).

apkalpe *tehn.* Cilvēku grupa, kas apkalpo mašīnu vai ierīci.

apkalšana *lauks.* **Pakavu** piestiprināšana pie dzīvnieka naga, lai pasargātu nagu no traumām, arī ārstniecības nolūkā.

apkāre *bišk.* Koka rāmis, kurā mājas bites velk šūnas. Stāvpstropa, guļstropa peru telpas a-es izmēri ir 435x300 mm, medus telpas a. – 435x150 mm, pārvadājama stropa a. visos stāvos ir 435x230 mm.

apkope *tehn.* Mašīnas vai ierīces sagatavošana darbam.

apkure *būvn.* Sistēma, ar kuru telpās aukstajā gada periodā rada un uztur vēlamo gaisa temperatūru; pamatelementi: siltuma avots (ģenerators), sildķermeņi, kas atdod siltumu telpas gaisam un konstrukcijām, un caurules vai gaisa vadi, pa kuriem siltums pieplūst sildķermeņiem.

aplanāts [v. *Aplanat* < gr. *aplanēs* tāds, kas nenovirzās; nemaldīgs] *fotogr.* Optiska sistēma, kurā ir novērsta sfēriskā **aberācija**.

aplaupīšanās *bišk.* Parādība dravā bezienesuma laikā – speciģāko saimju darbības laupa medu vājākās saimēs.

aplāzija [gr. *a ne..* + *plasis* veidošanās] (*aplasia*)

med. Kāda orgāna vai ķermeņa daļas iedzimts trūkums.

apledojs 1. *met.* Blīvs ledus slānis, kas izveidojies uz Zemes virsmas vai priekšmetiem.

2. Glacioloģijā – dabisks ledusmasas sako-pojums uz Zemes virsmas hidrosfēras virsējā daļā, kas veido segledājus, šļūdoņus, ledus segas ūdenstilpēs, sniega segu, dreifējošo un pazemes ledu, šelfa ledu, uzledojumus, sniega palikas u. c. 3. *ģeol.* Ledus segas plaša izplatība tālu aiz polāro apgabalu robežām, kā arī kalnu ledāju paplašināšanās. 4. *transp.* Ledus uz ceļa, skrejceļa, lidaparātiem, kuģiem; rodas no ledus, sarmas, pāratdzisūša lietūs. Lidaparāts, dzinējs un propelleris apledo kā uz zemes, tā gaisā, visbiežāk no +3 līdz -25 °C temperatūrā; uz zemes a. vienmērīgi klāj korpusu, lidojumā – galvenokārt priekšējās malas; atkarībā no lidaparāta ātruma rodas ķīļveida, siles veida vai ovālas formas a.

apliecēja *mat.* Plaknes likņu saimei atbilstoša likne, kura katrā punktā pieskaras vienai no šīs saimes liknēm.

apliecinājums *inf.* Speciāla veida vadības ziņojums vai *signāls*, ar kuru *lietotāji* apmainās sadarbības gaitā. Ar a-u apstiprina pārraidītā ziņojuma saņemšanu.

aplieva *biol.* Zem mizas esošā stumbra ārējā daļa, kas vada ūdeni un uzkrāj rezerves barības vielas. Stumbra šķērsgriezumā a. atšķiras ar gaišāku nokrāsu.

aplikāta [lat. *applicata* klātpieliktā] *mat.* Trešā (z) no punkta koordinātām (x, y, z) telpā.

aplis *mat.* → **riņķis**

aploce *mat.* → **riņķa līnija**

aploda *būvn.* Konstrukcija vienas vai vairāku logu un durvju vērtņu piestiprināšanai ar viru palīdzību; a-u stiprina sienā; pa a-as perimetru ir grope, lai vētnes ciešāk piekļautos.

aploks *lauks.* Iežogota ganību platība, ko ierīko lopu mītņu tuvumā. Ir **p a s t ā v ī ģ i a**-i (ar dzeloņstieples žogiem) un **m a i n ā m i a**-i (nožogojšanai izmanto elektriskos ganus).

apmaināmība *st.* Sk. **savstarpējā apmaināmība**
apmale 1. Sloksne, līste, īpaša josla vai tml., kas apņem kādu priekšmetu vai citu objektu. **C e ļ a a. c.** – ceļa elements atšķirīgu segumu atdalīšanai, iezīmējot brauktuvi vai

veidojot segas malas balstošu ietvaru. *Loga*, *durvju* *a. būvn.* – dēlis vai liste *aplo-*
das un sienas sadurvietas noseģšanai. **2. būvn.**
Veidojums ap ēku atmosfēras u. c. ūdeņu
aizvadišanai no ēku pamatiem; ierīko ietves
veidā ar slīpumu, kas vērsts prom no ēkas.

apmalot *kokapstr.* Apstrādājot kokmateriālu,
apzāģēt, nogriezt sānu malas. *A. baļķus* –
noņemt baļķu raukuma zonu (no vienas, di-
vām vai četrām pusēm). *A-ta zāģmata-*
riāla platums – zāģmateriāla izmērs starp
šaurākajām skaldnēm. *A-ts gulsnis* –
gulsnis četrskaldņu brusas veidā. *A-ts zāģ-*
mata rīāls – zāģmateriāls ar paralēlām
skaldnēm un malām, kas apzāģētas perpen-
dikulāri skaldnēm. *A sšķautnīnī a-ts*
dēlis – zāģmateriāls bez lokmalām.

apmatojums *Matu* sega, kas klāj dzīvnieku ķer-
meni. *A-maiņa lauks.* – veco matu izkri-
šana un jauno matu augšana ādā.

apmetnis *apģ.* Pilnīgi atdarāms, vaļīgs *ādrēbju*
nerocētais plecģērbs.

apmetums *būvn.* *Būvjavas* apdares kārtā uz ēku
un būvju konstrukcijelementu virsmām ne-
gludumu izlīdzināšanai un sagatavošanai
tālākiem darbiem. *Ārējais a. – a. ārējo*
konstrukcijelementu aizsardzībai pret
atmosfēras iedarbību un izskata uzlabošanai.
Cementa a. – mitrumizturīgs,
mazplastisks cementa javas a. Ģipša a. –
ģipša javas a. ēku iekšējai apdarei, mitrum-
neizturīgs. Iekšējais a. – galvenokārt
kaļķa a. ar skaņas un siltumizolācijas un de-
koratīvām īpašībām.

apmežošana *mež.* *Mežaudžu* veidošana kā meža,
tā nemeža zemēs, izmantojot *meža atjauno-*
šanas paņēmienus – sēšanu un stādīšanu vai
dabiskās meža atjaunošanās veicināšanu.

apnoja [gr. *apnoia* elpošanas trūkums] (*apnoea*)
med. Išlaicīga elpošanas kustību apstāšanās,
ja asinis ir izteikti samazināts ogļskābās gā-
zes daudzums.

apocentrs [gr. *apo no + kentron* viduspunkts]
astr. Debess ķermeņa *orbītas* punkts, kas at-
rodas vistālāk no centrālā ķermeņa, ap kuru
tas riņķo. Ja tas riņķo ap zvaigzni, a-u sauc
par *apoastru*, ja ap Zemi – par *apoge-*
ju, ja ap Mēnesi – par *aposelēniju*, ja
ap Sauli – par *afēliju*.

apoferments *ķīm.* *Fermenta* sastāvdaļa, kas
nosaka tā specifisko darbību.

apofīze [gr. *apophysis* izaugums] **1. med.** Pato-
lōģisks kaula izaugums. **2. biol.** Izaugums
pie dažu sūnu sporu vāceļu pamata. **3. ģeol.**
Ar magnētisko iežu ķermeni tieši saistīts tā
dzīslveida atzarojums.

apogejs [gr. *apogeios* tāds, kas atrodas tālu no
Zemes] *astr.* Sk. **apocentrs**

apogļojums *mež.* No zibens vai uguns apdegusi
melna koksne.

apomikse [gr. *apo bez + mixis* sajaukšanās],
aposporija *biol.* Vairošanās bez apaugļoša-
nās; embrijs attīstās no neapaugļotas olšūnas.

apopleksija [gr. *apoplēxia* trieka], **insults** (*apo-*
plexia) *med.* Pēkšņs smadzeņu asinsrites traucē-
jums.

aposelēnijs [gr. *apo no + selēnē* Mēness] *astr.*
Sk. **apocentrs**

aposporija [gr. *apo bez + sporos* sēkla] *biol.* →
apomikse

apotēcijs [gr. *apothēkē* krātuve] *biol.* Vaļējs *asku*
sēņu un *asku ķērpju* augļķermenis.

apotēma [gr. *apothema* atliktais] *mat.* **1.** Regu-
lāram daudzstūrim – perpendikuls no centra
pret tā malu (arī tā garums). **2.** Regulārai
piramīdai – sānskaldnes augstums.

applūdinātais (apslapētais) perimetrs *tehn.* Ne-
pilnīgi pildītā šķidruma *kanālā* – šķērsgriezu-
ma perimetra daļa, kas saskaras ar *plūsmu*.

applūsma *aeron.* Plūstoša ūdens vai gāzes kārtā,
kas apņem kustībā esošu ķermeni. *A-as čaula* –
konstrukcijas plūdlīnijas formas papild-
elements, ko uzstāda konstrukciju agregātu
savienojumu vietās, lai samazinātu aerodina-
misko pretestību. *A-as vairogas* – gai-
sakuģa palīgkonstrukcija plūdlīnijas formā,
ko uzstāda virs konstruktīvām daļām, deta-
ļām vai agregātu salaiduma vietās, lai sama-
zinātu aerodinamisko pretestību.

apputeksnēšana *dārzk., mež.* Ziedputeķņu no-
vadišana uz driksnas vai *sēklaizmetņa*, kur
notiek apaugļošana. *Mākslīgā a. – a.*,
kurā no dabiskā puteķņu fona izolētus sie-
višķos ziedus apputeksnē ar vēlamā auga
puteķšiem.

apputeksnēšanās *biol.* *Puteķņu* nokļūšana no
puteķšnīcas uz driksnas (*segsēķļiem*) vai *sēkl-*
aizmetņa (*kailsēķļiem*).

apraide *inf.* Vienu un to pašu datu pārraide vi-
siem saņēmējiem.

apraksija [gr. *a ne.. + praxis* darbība] (*apraxia*)
med. Mērķtiecīgas darbības traucējumi saka-
rā ar galvas smadzeņu bojājumu (piem., slim-
nieki neprot apģērbties, lietot pazīstamus
priekšmetus).

aprēķina gadījums *aeron.* Gaisakuģa slogojums
ekstremālos apstākļos, kas jāņem vērā pro-
jektējot, aprēķinot gaisakuģa stiprību.

aprēķina metodes *el.* Līdzstrāvas un maiņstrāvas
ķēžu aprēķina metodes. *Kirhofa liku-*
m u a. m-e – strāvas *a. m-e*, pēc kuras
vienādojumu sistēmu sastāda, izmantojot
pirmo un otro Kirhofa likumu. K o n t ū r-
s t r ā v u a. m-e – *a. m-e*, pēc kuras
izmanto tikai otro Kirhofa likumu, vispirms
aprēķinot fiktīvas *kontūrstrāvas. M e z g l u*
p o t e n c i ā l u a. m-e – *a. m-e*, pēc kuras
vispirms aprēķina shēmas *mezglu potenciā-*
lus. S u p e r p o z ī c i j a s a. m-e – *a. m-e*,
pēc kuras shēmā atrod katra *EDS avota* dar-
bības rezultātu, pēc tam tos summē saskaņā
ar *superpozīcijas principu*.

aprēķina slodzes *aeron.* Gaisakuģa ārējās slodzes
maksimālās vērtības, pēc kurām nosaka gai-
sakuģa konstrukcijas stiprību; *a. s-i* nosaka
katram atsevišķam aprēķina gadījumam,
maksimālo ekspluatācijas slodzi reizinot ar
drošības koeficientu.

aprete [fr. *apprêt*] *tekst., ā. apstr.* Ķīmisko vielu
maisījums, kuru izmanto tekstilizstrādājumu
vai ādu *apretēšanai*.

apretēšana [fr. *apprêtage*] 1. *ā. apstr.* Viena no
ādu un kažokādu apdares nobeiguma apstrā-
des operācijām ekspluatācijas īpašību uzla-
bošanai – ādu gruntēšana ar gruntīm, noseg-
šana ar segkrāsām, krāsu fiksācija. (Neapretē
plūksnainas ādas – *velūru, zamšu*.) 2. *tekst.*
Tekstilizstrādājumu ķīmiskā apstrāde ar
dažādām vielām (*antioksidantu, antipirēnu,*
antiseptiķi, antistatiķi u. c.), lai veidotu tiem
noteiktas īpašības.

aprikojums 1. *tehnol.* Rīki un ierīces, ar kurām
papildina mašīnu vai iekārtu noteiktu tehnolo-
ģisku operāciju veikšanai. Ir standarta un
nestandarta *a-i*; nestandarta *a-u* projektē un
veido mašīnas vai iekārtas lietotāji. 2. *aeron.*
Priekšmeti (izņemot gaisakuģa krājumus un

noņemamās rezerves daļas), kas paredzēti
izmantošanai lidojuma laikā, arī pirmās palī-
dzības līdzekļi, avārijas un glābšanas iekār-
tas. *A u g s t u m a a.* – individuālais lidotāja
a., kas aizsargā no retinātās atmosfēras
negatīvās iedarbības un *hipoksijas* lielā aug-
stumā; sastāv no skābekļa maskas, augstuma
kompensācijas apģērba, hermētiskas aizsarg-
maskas, var būt arī skafandrs. *Z e m e s a.* –
speciālas iekārtas gaisakuģu tehniskajai
apkopei, remontam; arī izmēģinājumu iekār-
tas un kravu apstrādes iekārtas.

apriņķojuma (orbitālais) periods [gr. *periodos*
apkārtceļš, riņķojums] *astr.* Laika posms,
kurā debess ķermenis veic pilnu apriņķoju-
mu attiecībā pret noteiktu atskaites punktu.
D r a k o n i s k a i s a. p. – laika posms,
kurā debess ķermenis veic pilnu apriņķo-
jumu attiecībā pret orbītas *mezglu līniju*.
S i d e r i s k a i s a. p. – laika posms, kurā
debess ķermenis veic pilnu apriņķojumu
attiecībā pret zvaigznēm. *S i n o d i s k a i s*
a. p. – laika posms, kurā debess ķermenis
veic pilnu apriņķojumu attiecībā pret citu
planētu vai Sauli; ar sinodisko *a. p-u* atkā-
rtojas planētas vai pavadoņa noteiktas
konfigurācijas un fāzes.

aprites koeficients *lauks.* Rādītājs, ar ko izsaka
gadā iegūto, izaudzēto dzīvnieku mazuļu
metienu skaitu vai nobaroto dzīvnieku grupu
skaitu vienā novietnē, aizgaldā vai sprostā.

aprobācija [lat. *approbatio* atzišana par labu]
lauks. 1. Augkopībā – sējumu vai stādījumu
novērtēšana, noteicot to derīgumu sēklas vai
stādu audzēšanai; galvenais šķirņu kontroles
veids. 2. Lopkopībā – jaunizveidotu dzīv-
nieku šķirņu vai ciltslinijas novērtēšana.

aproximācija [lat. *approximare* tuvojies] *mat.*
Matemātiska objekta (skaitļa, funkcijas) aiz-
stāšana ar tā tuvinājumu.

APS (*a. Advanced Photo System*) *fotogr.*
1996. gadā ieviests amatieru *fotofilmas* for-
māta standarts ar *kadru* izmēru 16,7x30,2 mm
un tā apstrādes sistēma automatizētai *foto-*
attēlu izgatavošanai. Uz APS fotofilmas
magnētiskās joslas tiek ierakstīta informācija
par *kadru ekspozīcijas* lielumiem, kuru iz-
manto, kopējot *fotoattēlus* automātiskā re-
žīmā.

apsarme *met.* Bālganu ledu kristālu nokrišņi, kas veidojas aukstā laikā, nosēžoties siltā un mitrā gaisa ūdens tvaikiem uz kaila mūra vai akmens sienām un klintīm.

apsēklošana *biol.* Process, kurā notiek sievišķo un vīrišķo *gametu* kontaktēšanās. M ā k s l i g ā a. *lauks.* – *spermas* ievadīšana mātītes dzimumorgānos ar speciāliem instrumentiem.

apsēstība *med.* → *obsesija*

apsida [gr. *apsis* (*apsidos*) velve, arka] *arhit.* Pusapļa vai daudzstūra veidā izvirzīta ēkas daļa, kam ir pašai savs pārsegums; baznīcās parasti altārtelpas daļa.

apsidas [gr. *apsis* (*apsidos*) loks, velve] *astr.* Kāda debess ķermeņa *orbītas* vistuvākais un vistālākais punkts attiecībā pret centrālo debess ķermeni, piem., Mēness a. attiecībā pret Zemi ir *perigejs* un *apogejs*. A-u l i n i j a – līnija, kas savieno a.

apslāpētais perimetrs *tehn.* → **applūdinātais perimetrs**

apsmidzināšana *lauks.* Augu virsmas vienmēriga noklāšana ar ļoti plānu šķīduma vai cita šķīduma (emulsijas vai suspensijas) pilieni kārto kaitēkļu, slimību vai nezāļu iznīcināšanai, *defoliācijai*, *desikācijai*; apsmidzina ar miglotājiem, smidzinātājiem un apputinātājsmidzinātājiem.

apspalvojums *lopk.* Putnu spalvu sega, kas aizsargā ķermeni un ir nepieciešama lidošanai.

apstādījumi *dārzk.* Vietējo un introducēto kokaugu u. c. krāšņumaugu stādījumi parkos, skvēros, ielas malās, alejās u. c.

apsteidzes leņķis *tehn.* A i z d e d z e s a. l. – kloķvārpstas pagrieziens leņķis no dzirksteles pārlēkšanas momenta starp aizdedzes sveces elektrodēm līdz brīdim, kad virzulis sasniedz augšējo maiņas punktu. I e s m i d z i n ā š a n a s a. l. – dīzeļmotora kloķvārpstas pagrieziens leņķis no degvielas iesmidzināšanas sākuma cilindrā līdz brīdim, kad virzulis sasniedz augšējo maiņas punktu.

apstiprinājumpoga *inf.* Spiežampoga grafiskā *dialoglodziņā*, ar kuru lietotājs apstiprina savu izvēli un iniciē komandas izpildi.

apstiprinājums *inf.* Programmēšanā – programmas noderīguma noteikšana paredzētā uzdevuma risināšanai. *Datu pārraides sistē-*

mās – *apliecinājums* par *datu* saņemšanu. Dialogsistēmās – partnera piekrišana veikt kādu darbību.

apstrāde 1. *materiāl.* Iedarbošanās uz materiālu vai ķermeni ar mērķi iegūt vajadzīgās formas, izmēru un kvalitātes izstrādājumu. A b r a z ī v ā a. – mehāniskā a. ar abrazīva pulveri, pastu vai suspensiju. A. a r e l e k t r o n u s t a r u k ū l i – materiāla lokāla kausēšana un iztvaicēšana ar elektronu plūsmas radītiem siltuma efektiem. A. a r p l a z m u – materiāla griešana ar plazmas strūklu; izmanto ļoti cietu metālisku un nemetālisku materiālu griešanai. A. a r u l t r a s k a ņ u – materiāla daļiņu atdalīšana ar speciāla instrumenta ultraskaņas svārstību enerģiju. A. g r i e ž ō t, g r i e z a p s t r ā d e – a., kurā skaidu no apstrādājamā ķermeņa atdala ar griezējinstrumentu. A-es s h ē m a – a-es procesa shematiskais attēls ar apstrādājamo ķermeni, instrumentu un a-ci nepieciešamo izpildkustību nosacītiem apzīmējumiem. E l e k t r o e r o z i j a s a. – a. ar elektrisko izlādi starp apstrādājamo ķermeni un speciālu elektrodu. E l e k t r o f i z i k ā l ā a. – materiāla atdalīšana no apstrādājamā ķermeņa, izmantojot specifiskās fizikālās parādības, kas rodas elektriskās strāvas iedarbībā. E l e k t r o ķ ī m i s k ā a. – metāla lokālu apjomu šķīdināšana ar elektrisko strāvu elektrolītiskā vidē. G a l i g ā a. – pēdējais no vairākiem secīgi izpildāmiem a-es posmiem. G l u d ā a. – aiz rupjās a-es sekojošs a-es posms, kurā iegūst apstrādātās virsmas lielāku kvalitāti. L ā z e r a p s t r ā d e – metāla atdalīšana, izmantojot augstas enerģijas lāzerstara izraisītus siltumefektus. R u p j ā (i e p r i e k š ē j ā) a. – pirmais no vairākiem secīgi izpildāmiem a-es posmiem. S m a l k ā a. – galīgā a., kurā noņem ļoti plānu materiāla kārtu. Sk. arī *apstrāde ar aukstumu*, *termiskā apstrāde*. 2. *inf.* Programmā paredzēto instrukciju izpilde datorā centrālajā *procesorā*, lai pēc noteiktiem kritērijiem pārveidotu, kārtotu un atlasītu *datus* vai izdarītu ar tiem matemātiskus aprēķinus. A t t ā l ā s p i e e j a s d a t u a. – datu a., kuras procesā datu ievade datorā un to izvade notiek no attāliem *termināļiem* ar datu pār-

raides līdzekļiem. **A t t ē l u a.** – datorizēta grafikas attēlu (fotogrāfiju, zīmējumu, videoattēlu u. c.) analīze, pārveidošana, uzglabāšana un izspīdināšana *displeja ekrānā*. **A u t o m ā t i s k ā d a t u a.** – datu a. ar datoru. **D a l ī t ā d a t u a.** – datu a., kurā a-es, uzglabāšanas un vadības funkcijas, kā arī ievadizvades funkcijas ir sadalītas starp vairākām attālām datu a-es sistēmām. **D a t u a.** – datu *vākšana*, glabāšana, modificēšana, *izguve* un citas operācijas ar datiem. **I n t e r a k t ī v ā a.** – tāds datora lietošanas veids, kad visas izpildāmās operācijas parādās displeja ekrānā; lietotājs pirms attiecīgās operācijas izpildes var izlabot kļūdas. **N e s a i s t e s a.** – datu a., ko, neizmantojot centrālā procesora vadību, patstāvīgi veic perifērijas ierīces vai perifērijas datori. **R e ā l l a i k a a.** – datu a-es sistēmas darba režīms, kurā dati tiek saņemti un apstrādāti atbilstoši kāda ārējā procesa norisei, lai rezultātus varētu izmantot šā paša procesa gaitā. **T i e š s a i s t e s a.** – datu a., ko centrālā procesora vadībā veic perifērijas ierīces vai perifērijas dators. **V a i r ā k u z d e v u m u a.** – 1) divu vai vairāku programmu vai instrukciju vienlaicīga izpilde datorā vai datoru tīklā; 2) darbu sadale starp vairākiem savstarpēji saistītiem procesoriem.

apstrāde ar aukstumu materiālt. *Termiskā apstrāde*, kurā rūdītu leģēto tēraudu ar lielu palielinošu *austenīta* daudzumu turpina atdzesēt līdz negatīvai temperatūrai; tēraudā palielinās *martensīta* daudzums, palielinās cietība.

apstrāde ultraaugstā temperatūrā pārt. Neiesaiņotu šķidru produktu apstrāde augstā temperatūrā (132–150 °C) īsā laikā (3–10 s) ar sekojošu aseptisku pildīšanu (sk. *aseptika*).

apsveķošanās mež. → **sasveķošanās**

apšuvums 1. *aeron.* Materiāla kārta, no kā veido lidaparāta ārējo virsmu; lieto cietā metāla, kompozīta loksnes, kā arī audeklu (viegliem lidaparātiem). 2. *būvn.* Sienu pārklājums ēkas siltumtehnisko un dekoratīvo īpašību uzlabošanai; izmanto dažādus materiālus: dēļus, ķieģeļus, sausā apmetuma loksnes, kokšķaidu un kokšķiedru plātnes, keramikas un plastmasas plāksnītes u. c. 3. *apg.* Ar

drānas virspusēm kopā savietotu griezumu malu savienojums (parasti ar divdiegu slēgdūrieniem), kam seko iegūtā piegriezumdetāļu pusfabrikāta apvēršana, lai gatavajā izstrādājumā no abām pusēm būtu redzamas apvērstā šuvekļa (piem., *apakles*, *aproces*, *pārloka drānas*) virspuses.

aptauja inf. Metode, ko izmanto datoru tīklos, lai vadītu pieeju kopējai datu pārraides videi. Datoru tīkla centrālā stacija noteiktā kārtībā aptaujā datoru tīkla perifērijas stacijas.

aptaukošanas med., vet. Pārmērīga tauku nogulsnešanās organismā, kas traucē tā funkcijas.

apterijas [gr. *apteros* neapspalvots] *biol.* Putna ķermeņa vietas (zem spārniem, paslēpenēs), kas nav klātas ar spalvām.

aptumsums astr. Astronomiska parādība, kuras laikā debess ķermenis ieiet otra debess ķermeņa ēnā vai arī to aizklāj otrs debess ķermenis. Pirmajā gadījumā notiek t. s. *i s t a i s a.*, pie kā pieskaitāms *Mēness a.*, planētas pavadona ieešana planētas ēnā (pavadoņa a.) un pavadoņa ēnas pāriešana planētas diskam. Otrajā gadījumā notiek *aizklāšanās*, pie kuras pieskaitāms *Saules a.* un visi citi gadījumi, kad viens debess ķermenis aizklāj otru.

apūdepošana, irīgācija lauks. Ūdens pievadišana lauksaimniecības zemēm, lai optimizētu augsnes mitruma režīmu un uzlabotu augu barošanās apstākļus; a. sekmē arī derīgo mikroorganismu darbību augsnē, labvēlīgi ietekmē augsnes un piezemes atmosfēras mikroklimatu (ir mitrinoša, mēslojoša, silodoša, vēsinoša, skalojoša un dezinficējoša a.). **P i l i e n v e i d a a.** – a-as veids, kad ūdeni un barības vielas dod tieši augam pilnienu veidā pa neliela diametra cauruļvada tīklu caur speciāliem pilinātājuzgaļiem. **V i r s p u s ē j ā p a š t e c e s a.** – a-as veids, kad ūdeni pa apūdepojamā lauka virsmu sadala pašteces ceļā pa vagām, plūdjoslām vai plūdlaukiem. Sk. arī *laistīšana*.

apvalkdūmenis (arī dižais skurstenis, mantel-skurstenis, skursteņa nams) *arhit.* Līdz 19. gs. vidum izplatīta izbūve pavadam dzīvojamās ēkās – liels, ēkai stāvi caurejošs skurstenis, kas augšgalā piltuvveidīgi sašaurinās, bet apakšējā daļā aptver veselu pavarda telpu (namu).

apvārsnis *astr.* Redzamais *horizonts*.

apvedceļš *c.* Ceļa posms tranzītsatiksmei gar pilsētas vai apdzīvotas vietas malu.

apvelings [a. *upwelling* uzpeldēšana] *okean.* Okeāna dziļū aukstā, ar barības vielām bagātā ūdens pacelšanās augšpusē (sildo, vēja aizpūsto virsējo ūdens slāņu vietā); var izraisīt strauju dzīvības attīstību, jo bagātina ūdens virsu ar slāpekļa un fosfora savienojumiem. A. īpaši raksturīgs kontinentu rietumu nomalēm.

apvērsiens *aeron.* Pilotāžas *figūra* – gaisakuģa pagriešanās ap savu garenasi par 180° ar sekojošu lejupejošu lidojuma trajektoriju līdz horizontālam lidojumam pretējā virzienā.

apvidus mašīna *tehn.* *Spēkrati* braukšanai pa sliktiem ceļiem un bezceļu; labo pārgājību panāk ar vairākām dzenošajām asīm, speciālām (arkveida, maiņspiediena) riepiem vai kāpurķēdēm un transmisiju (*demultiplikators*, bloķējams diferenciālis).

apvienojums *mat.* Kopa A ∪ B, kas sastāv no visiem elementiem, kuri pieder vismaz vienai no kopām A un B.

apzālumošana *dārz.* 1. Apstādījumu iekārtošana apdzīvotās vietās pēc daiļdārznika projekta. 2. Podos, kastēs u. c. audzētu telpaugu izvietošana sabiedriskajās, rūpnīcu u. c. telpās.

apzīmēšana *lauks.* Dzīvnieku iezīmēšana ar numuriem tetovējot, robojot ausis, ar plastmasas *krotālijām*, kaklasiksniem, numura krāsošanu uz dzīvnieka sāniem un ar elektronisku ierīci, kas satur dzīvnieka identitātes numuru (nolasīšanai lieto speciālu aparāturu).

apziņošana *inf.* Elektroniskā pasta ziņojuma nosūtīšana kādai *datoru tīkla* intereškopai vai adresātu sarakstam.

aragonīts [pēc Aragonas provinces Spānijā] *min.* Balts, dzeltens vai pelēks minerāls, kalcija karbonāts CaCO₃.

arahnoidīts [gr. *arachnos* zirnekļa tīkls + *eidōs* veids] (*arachnoiditis*) *med.* Galvas vai muguras smadzeņu apvalku iekaisums.

arahnoloģija, araneoloģija [gr. *arachnē* zirneklis + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zooloģijas nozare, kurā pēta *zirnekļveidīgos*.

aramīds *ķīm.* Polimērs uz aromātisko poliamīdu

bāzes, izturīgāks par dzelzi un vieglāks par alumīniju; lieto kosmonautikā, aviorūpniecībā un autobūvē.

aramsloksne *lauks.* Arot apvērstā augsnes sloksne. Lai a. arumos ieņemtu stabilu stāvokli, tās platumam jābūt vismaz par 30% lielākam par biežumu, t. i., aršanas dziļumu. A-es stabilitātes koeficients – vagas platuma attiecība pret aršanas dziļumu; lai a. pēc apvēršanas nogultos stabili, stabilitātes koeficientam jābūt lielākam par 1,27.

araneoloģija [lat. *aranea* zirneklis + gr. *logos* jēdziens, mācība] *biol.* → **arahnoloģija**

arbolīts [lat. *arbor* koks + gr. *lithos* akmens] *būv.* Kompozītmateriāls ar lielporainu struktūru, sastāv no organiskas pildvielas un minerālsaistvielas; slikti deg, nepūst, labas siltumtehnikās īpašības.

arborētums [lat. *arborum* < *arbor* koks] *biol.* → **dendrārijs**

arboricīdi [lat. *arbor* koks + *caedere* nonāvēt] *mež., lauks.* Ķīmiskas vielas noteiktu sugu kokaugu iznīcināšanai izlases veidā; reti un piesardzīgi lietojamas *meža kultūru* vai dabiski atjaunojušos *meža jaunaudžu* kopšanai, iznīcinot tās koku un krūmu sugas, kuras traucē saimnieciski vērtīgāko koku sugu augšanu un audžu veidošanos.

arbovīrusi [a. *arboviruses* < ar(*thropod*) bo(*rne*) viruses] *biol.* Vīrusi, ko pārnēsā asinsūcēji *posmkāji*.

ārdi *siltumt.* Restes kurtuvē, uz kurām balstās cietā kurināmā degošais slānis. Pa spraugām starp ārdstieņiem pieplūst gaiss degošajam kurināmajam; ir nekustīgie (horizontālie un slīpie) ā. un kustīgie (ķēžu) ā.

ārdrebes, ārgērbi *apģ.* Ģērbi, kurus parasti valkā virs virsdrēbēm (piem., *mētelis, ārkaka*), vai ģērbi, virs kuriem parasti nevelk citus ģērbus, piem., *priekšauts*, virsvalks, peldkostīms.

ārdš *siltumt.* Ārdu režģa elements (kurtuvēs, kaltēs, cepšanas iekārtās).

ārdu režģis *sil. tehnol.* Lēnas gaitas konveijers no masīvām metāla plāksnītēm, uz kura padod apstrādājamo materiālu (apdedzināmo, dzesējamo), kam cauri pūš karstas gāzes vai aukstu gaisu; lieto, piem., cementa klinķera ražošanā.

areāls [lat. *area* laukums] 1. Kādas parādības izplatības apgabals. 2. *biol.* Teritorija, kurā organismi dzīvo un vairojas.

arefleksija [gr. *a* ne.. + *reflekss*] *med.* Refleksu trūkums nervu sistēmas darbības traucējumu dēļ.

arēni ķīm. Aromātiskie ogļūdeņraži, piem., benzols.

areometrs [gr. *araios* šķidrums + *metron* mērs] *ķīm.* Pludiņam līdzīga ierīce ar skalu šķidrumu blīvuma un šķidruma koncentrācijas noteikšanai.

aretieris [v. *Arretier(er)* < fr. *arrêter* apturēt] *fiz., tehn.* Ierīce mērinstrumentos un dažādās ierīcēs jutīgo un kustīgo elementu nostādīšanai un nostiprināšanai fiksētā (nekustīgā) stāvoklī to darbības pārtraukuma laikā (pārvietojot, uzglabājot), lai tos pasargātu no nolietojšanās un bojāšanās.

argals (*Ovis ammon ammon*) *biol.* Vislielākā un smagākā savvaļas kalnu aitu pasuga Altajā; no tās cēlušās *kurdjukaitas*.

argentāns [lat. *Argentum* sudrabs], **alpaks ķīm.** Vara (73–80%), niķeļa (15–20%) un cinka (7%) sakausējums; lieto rotaslietu un sadzīves priekšmetu gatavošanai.

argilīts [gr. *argilos* podu māls] *ģeol.* Blīvs, akmensciets māla iezis, kas ūdenī neatmieckšķējas.

argons ķīm. Ķīmiskais elements Ar, atomnr. 18, atommasa 39,95, cēlgāze.

arguments [lat. *argumentum* pierādījums, pamats] *mat.* 1. Funkcijas neatkarīgais mainīgais. 2. Kompleksais skaits $a - atbilstošā kompleksās plaknes punkta rādusvektora leņķis φ ar reālo asi (0 ≤ φ < 2π)$.

ārgērbis apģ. → ārdrēbes

arhajs (arhaja ēra, **arheozojs**) [gr. *arhaios* sens] *ģeol.* Vissenākais Zemes vēstures posms pirms 2,6–4,5 miljardiem gadu.

arhegonijs [gr. *archē* sākums + *gonē* dzimšana] *biol.* Sūnaugu, paparzaugu un kailsēkļu sievišķais dzimumorgāns.

arheoastronomija [gr. *archaios* sens, senlaiku + *astronomija*] *astr.* Zinātnes nozare, kurā pēta senos priekšstatus par debess spīdekļiem, izmantojot galvenokārt arheoloģiskos izrakumus, etnogrāfiskos materiālus un vēstures pieminekļos ietvertu astronomisko informāciju.

arheopterikss (*Archaeopteryx lithographica*) *biol.* Vienīgā zināmā izmirusās senputnu apakšklases (*Archaeornithes*) suga.

arhetips [gr. *archetypon* pirmveids, paraugs] *arhit.* Kāda celtnu tipa tradicionāls veidols.

arhikarps [gr. *archē* sākums + *karpos* auglis] *biol.* Asku sēņu sievišķais dzimumorgāns.

Arhimēda ķermeņi [pēc sengr. zinātn. Arhimēda (*Archimēdēs*, ap 287.–212. p. m. ē.) vārda], **pusregulārie daudzskaldņi** *mat.* Daudzskaldņi, kuru skaldnes ir vairāku veidu regulāri daudzstūri.

Arhimēda likums [pēc sengr. zinātn. Arhimēda (*Archimēdēs*, ap 287.–212. p. m. ē.) vārda] *fiz.* Likums, pēc kura šķidrums vai gāze uz tajā iegremdētu ķermeni darbojas ar vertikālu cēlējspēku, kas vienāds ar ķermeņa izspiestā šķidruma vai gāzes smaguma spēku.

Arhimēda spirāle [pēc sengr. zinātn. Arhimēda (*Archimēdēs*, ap 287.–212. p. m. ē.) vārda] *mat.* Plaknes likne, ko iegūst, punktam vienmērīgi kustoties pa staru, kas vienmērīgi rotē ap savu sākumpunktu.

arhipelāgs [gr. *archē* sākums + *pelagos* jūra] *ģeogr.* Salas ar vienādu vai līdzīgu ģeoloģisko uzbūvi (kontinentālās, vulkāniskās, koraļļu), kuras atrodas tuvu cita citai un tiek uzskatītas par vienotu veselumu.

arhitektonika [gr. *architektonikē* celtniecības māksla] *arhit.* Celtnes māksliniecisko un konstruktīvo elementu vienība.

arhitektūra [lat. *architectura* < gr. *architektonikē*] *arhit.* 1. Celtniecības māksla, māksla projektēt un būvēt. 2. Celtnes mākslinieciskais izveidojums. S a k r ā l ā a. – celtnes reliģiskai darbībai un ceremonijām. Sk. arī *koka arhitektūra*.

arhitrāvs [fr. *architrave* < gr. *archi* galvenais + lat. *trabs* sija] *arhit.* Nesoša sija, *ordera antablementa* apakšējā sastāvdaļa.

arhivolta [it. *archivolto*] *arhit.* Profilēta arkas loka vai ailas ārējā apmale.

arhīvs [lat. *archivum* < gr. *archaios* sens] *inf.* 1. Reti lietojamu programmu un datu un to uzkrāšanai (saglabāšanai) paredzētās programmatūras apvienojums datu vidē; var saglabāt, piem., programmu versijas un dublētājkopijas. 2. Datoru tīklā glabātu datu kopums.

aridizācija [lat. *aridus* sauss] *ģeogr.* *Arīdu* klimatisko apstākļu izplatīšanās cilvēka darbības vai globālu klimata pārvērtību dēļ.

arids [lat. *aridus* sauss] *ģeogr.* Sauss, tuksnešains, ar nelielu gada nokrišņu daudzumu (līdz 150–200 mm), intensīvu iztvaikošanu, ar krasām diennakts un sezonālām temperatūras svārstībām un intensīvu mehānisku dēdēšanu. A-ās a u g s n e s – augsnes, kas veidojas a-a klimata apstākļos. A-ais k l i m a t s – krasi kontinentāls klimats.

aritmētika [gr. *arithmētikē* < *arithmos* skaitlis] *mat.* Mācība par skaitļiem (galvenokārt racionāliem) un darbībām ar tiem.

aritmētiskā progresija *mat.* Skaitļu $a_n = a_1 + (n-1)d$ virkne, ko nosaka pirmais loceklis a_1 un difference d .

aritmija [gr. *arrhythmia* ritma trūkums] (*arrythmia*) *med.* Sirds darbības ritma traucējumi.

ārjaka *apg.* *Ādrēbju jaka* (sk. arī *anoraks*, *bluzons*, *parka*).

arka [it. *arco*] *arhit.* Lokveida pārsedze sienā vai starp balstiem (piem., starp divām kolonnām vai tilta balstiem).

arkāde [fr. *arcade*] *arhit.* Pēc formas un lieluma vienādu, uz kolonnām balstītu arku rinda.

arkbutāns [fr. *arc-boutant*] *arhit.* Ārējā arka (galvenokārt gotiskajā arhitektūrā), kas pārnes velves horizontālo spiedienu uz balstiem (kontrforsiem) ēkas ārpusē.

arkls *lauks. tehn.* Augsnes pamatapstrādes rīks aršanai ar augsnes apvēršanu; galvenās daļas ir rāmis ar korpusiem, priekšlobītājiem, nažiem, riteņiem un aprikojumu. Ir zirga a-i un traktorarkli. A-a drošības ierīces – ierīces a-a darbīgo daļu pasargāšanai no salaušanas pārslodzē, kad a-a korpus saduras ar akmeni. A-a k o r p u s s – a-a darbīgo daļu (lemeša, vērstuves un sliedes) balstenis; atkarībā no vērstuves izveidojuma ir kultūrkorpusu, ātrgaitas, pusskrūves, skrūves u. c. korpusi. A-a s l i e d e – a-a korpusa balstvirsmā pret vagas dibenu un sienu; sliede palielina a-a gaitas stabilitāti un neļauj a-am sašķiebties amsloksnes radītā spiediena ietekmē. A-a z o l e – stipri noblīvēts augsnes slānis, kas izveidojas, ilgāku laiku arot vienādā dziļumā; a-a zole kavē nokrišņu ūdens iesūkšanos un augu

sakņu augšanu un attīstību, ūdens pacelšanos pa kapilāriem no zemes dziļākajiem slāņiem; a-a zoli iznīcina ar augsnes dziļjirdināšanu.

Arktika [gr. *arktikos* ziemeļu] *ģeogr.* Zemeslodes ziemeļu *polārais* apgabals, kas aptver Eiropas, Āzijas un Ziemeļamerikas kontinentu nomales un gandrīz visu Ziemeļu Ledus okeānu ar visām tā salām, kā arī Atlantijas un Klusā okeāna tuvējās daļas.

arktisks [gr. *arktikos* ziemeļu] *ģeogr.* Tāds, kas raksturīgs Arktikai, saistīts ar Arktiku.

armatūra [gr. *armatura* apbruņojums, aprikojums] 1. *būv.* Dzelzsbetona konstrukciju sastāvdaļa, stiegrījums, galvenokārt stiepes spēku uzņemšanai un iepriekšējā sprieguma radišanai. 2. *tehn.* Tehniskas sistēmas palīgierīces, kas nepieciešamas, lai nodrošinātu normālu galvenās iekārtas darbību. C a u r u l v a d u a. – ventiļi, aizbīdņi, krāni u. c. E l e k t r o t e h n i s k ā a. – pultis, ietveres, slēdži u. c. G a i s m e k l a a. *el.* – elektriskās kvēlspuldzes aprikojumu kopums tās nostiprināšanai, elektriskās strāvas pievadišanai, gaismas plūsmas izkliedēšanai un aizsardzībai no mehāniskiem bojājumiem.

armēta kokskaidu plātne kokapstr. Sk. **plātne**

armilārā sfēra [lat. *armilla* aproce; gr. *sphaira* lode] *astr.* Vēsturisks astronomijas instruments debess spīdekļu koordinātu noteikšanai. A-o s-u veido vairāki koncentriski riņķi, kurus var griezt ap sfēras centru; riņķiem piekārtoti dioptri spīdekļu stāvokļa vizēšanai.

aroģenēze [gr. *airein* pacelt + *genesis* izcelšanās] *biol.* → **aromorfoze**

aromātisks 1. *ķīm.* Tāds (savienojums), kas satur *benzola* u. c. īpaša veida cikliskus atomu grupējumus. 2. Smaržīgs.

aromatizācija *ķīm. tehnol.* Naftas vieglo destilātu apstrādes process, kurā palielina aromātisko *ogļūdeņražu* saturu, lai uzlabotu benzīna un šķīdinātāju īpašības.

aromāts [gr. *arōma* (arōmos) smaržīga viela] *pār.* Patikama, raksturīga smarža.

aromorfoze [gr. *airein* pacelt + *morphōsis* veids], **aroģenēze** *biol.* Dzīvās dabas evolūcijas virziens, kam raksturīga organismu struktūras un funkciju komplicēšanās.

ārpusgalaktikas astronomija *astr.* *Astrofīzikas*

nozare, kurā pēta pie mūsu Galaktikas nepie-
derošus debess objektus, galvenokārt *galak-
tikas*.

āpusstudijas raidītājs *tel.* Telepārraidīšanas
aparātūra, kas nogādājama un uzstādāma
raidīšanai atstatu no stacionāriem raidītā-
jiem.

āpuszemes civilizācija [lat. *civilis* pilsonisks,
sabiedrīks, valstisks] *astr.* Hipotētiska civi-
lizācija, kas pastāv ārpus Zemes uz kosmis-
ka objekta, piem., *planētas*, kas riņķo ap
zvaigzni.

arsenāls [fr. *arsenal* < arābu *dār as-san'a* darb-
nīca] 1. Ieroču un munīcijas noliktava. 2. Uz-
ņēmums, kurā izgatavo un glabā ieročus,
munīciju un uzkabes priekšmetus.

arsēna rūdas *min.* Dabiskas minerālvielas ar pa-
lielinātu (vismaz 2%) *arsēna* daudzumu; var
izmantot arsēna ieguvei, galvenie rūdu mine-
rāli ir *arsenopirīts*, *auripigments*, *realgārs*.

arsēniks *ķīm.* Arsēna trioksīds As_2O_3 , stipra inde.

arsenopirīts [arsēns + gr. *pyritēs* (*lithos*) uguns
akmens] *min.* Balts vai pelēks minerāls
 $FeAsS$, galvenais arsēna rūdu komponents.

arsēns [gr. *arseny* stiprs, spēcīgs] *ķīm.* Ķīmiskais
elements As, atomnr. 33, atommasa 74,92;
ir vairāki *alotropi* veidi, izplatītākais ir pelē-
kais a. ar metāla īpašībām.

ārstniecības augi *biol.* Augi, ko izmanto cilvēka
un dzīvnieku slimību ārstēšanā un profilaksē.

āršana *lauks.* Augsnes pamatapstrāde, kurā ap-
vērš, drupina, iirdina un vēdina augsnes ap-
strādājamo slāni, samazina augsnes blīvumu,
palielina porainību, iestrādā mēslojumu un
augu atliekas.

artērijas (*arteriae*) *biol.* Asinsvadi, kuri atiet no
aortas un pa kuriem asinis plūst no sirds uz
visiem ķermeņa orgāniem un audiem.

arteriolas *biol.* Artēriju sīkākie sazarojumi (pirms
kapilāriem).

arterīts [gr. *artēria* artērija] (*arteritis*) *med.* Artē-
rijas sienas iekaisums.

artēzisks [pēc Francijas provinces *Artua* latīņu
nos. *Artesium*] *ģeol.* Tāds, kas raksturīgs
pazemes spiedienūdeņiem. A-ā a k a -
speciāli aprīkots urbums, no kura ūdens iz-
plūst bez sūkņēšanas. A-ais b a s e i n s -
a-o baseinu veido ģeoloģiskās struktūras,
kurās uzkrājas un zem spiediena cirkulē

pazemes ūdeņi, tajā ir barošanās (pieplū-
des), spiediena un noplūdes apgabali. A-ie
ū d e ņ i - pazemes spiedienūdeņi, kas atrodas
starp ūdensnecaurīdīgiem slāņiem un var
izplūst zemes virspusē bez sūkņēšanas. A-ie
u r b u m i *tehn.* - speciāli urbumi artēzisko
ūdeņu ņemšanai; urbuma vidusdaļa ir stobrs,
ko nostiprina tērauda apvalka caurule; tajā
ievieto arī ierīces ūdens ņemšanai no akas -
paštecēs vadu vai iegremdētu sūkni ar spied-
vadu.

artīkls *inf.* Tāds *intertīkls*, kuram ir vairāki ārējo
lietotāju pieejas līmeņi. Arējais lietotājs var
izmantot ā-u tikai tad, ja viņam ir *lietotāj-*
vārds un *parole*.

artikulācija [lat. *articulare* skaidri izrunāt < *artus*
posms] 1. *ģeogr.* Saposmojums, zemes vir-
sas nelīdzenumu mija. 2. *biol.* Runas orgānu
saskaņota darbība skaņas veidošanai.

artikulācijas metode *tel.* Sakaru sistēmas sarunas
trakta kvalitātes pārbaudes metode - nosaka
uztverto runas elementu (zilbju, vārdu) sa-
protamību, ko raksturo pareizi uztverto ele-
mentu skaita attiecība pret pārraidīto ele-
mentu skaitu. Sistēma ir apmierinoša, ja šī
attiecība ir 40-50%, laba - ja 55-80% un
teicama - ja vairāk par 80%.

artrīts [gr. *arthron* locītava] (*arthritis*) *med.* Lo-
cītavu iekaisums.

artroloģija [gr. *arthron* locītava + *logos* jēdziens,
mācība] Medicīnas nozare, kurā pēta locī-
tavu uzbūvi, darbību un slimības.

artroze [gr. *arthron* locītava] (*arthrosis*) *med.*
Hroniska deģeneratīva locītavu slimība.

ASA [a. *American Standards Association* Ame-
rikas Savienoto Valstu Standartu asociācija]
fotogr., kino Vispārpieņemts etalons filmas
emulsijas reakcijas ātrumam dienasgaismā.

asamblēris [a. *assembler* < fr. *assembler* savienot]
inf. *Programma*, kas pārvērš *asamblervalodā*
rakstītas instrukcijas *mašīnvalodas* koman-
dās (objektkodos).

asamblervaloda [a. *assembler* < fr. *assembler*
savienot] *inf.* *Programmēšanas valoda*, kuras
komandu struktūru nosaka *mašīnvalodas* ko-
mandu un *datu formāti*, kā arī *datora* arhi-
tektūra. A-ā pieļaujamas arī augstāku līmeņu
valodu konstrukcijas, piem., izteiksmes un
makroinstrukcijas. Sk. arī *makrodefinīcija*.

asarveidīgie (*Perciformes*) *biol.* Sugām bagātākā augstāko kaulzivju kārtā, kurā ietilpst tunču, stavridu, lucišu, zobenzivju, zaķzivju u. c. dzimtas.

ascīdijas [gr. *askidion* maisiņš] (*Ascidiae*) *biol.* *Tunikātu* klase; vienuļas un koloniālas formas *bezmugurkaulnieki* jūrās un okeānos.

ascīts [gr. *askos* ādas maiss vīna glabāšanai] (*ascites*) *med.* Šķidrums uzkrāšanās vēdera dobumā.

aseismisks [gr. *a ne.. + seismos* zemestrīce] *ģeol.* Zemestrīču neapdraudēts vai mazapdraudēts.

aseptika [gr. *a ne.. + sēptikos* puvumu izraisošs] *pārt.* Pasākumi, kas novērš mikrobu iekļūšanu organismā un produktos.

aseptiska pārtikas iesaīošana *pārt.* Pārtikas produktu iesaīošana, kas novērš mikroorganismu iekļūšanu produkta iesaīojumā.

asfaltbetons *būvn.* Būvmateriāls – asfalta java ar šķembu, grants vai oļu pildvielām.

asfaltēni *ķīm.* Naftas u. c. bitumu komponenti, kas sastāv no daudzkodolu aromātiskiem un heterocikliskiem savienojumiem; šķīst hloroformā un benzolā.

asfalts [gr. *asphaltos* kalnu sveķi] 1. *ģeol.* Dabiska melna vai brūna, cieta vai puscieti viela, oksidētu naftas ogļūdeņražu maisījums, izplatīts seklās naftas iegulās; izmanto ceļu būvē, elektrotehnikā, ķīmiskajā rūpniecībā. 2. *būvn.* Saistmateriāls – 25–40% eļļvielu saturošs *bitumens*, ceļa seguma materiāls. 3. *c., sil. tehnol.* Minerālo izejvielu – smilts, šķembu – un organisko saistvielu maisījums, ko lieto ceļa segumam un elektroizolācijai. 4. *Asfaltbetons.*

asfiksija [gr. *a ne.. + sphysis* pulss] (*asphyxia*) *med.* Patoloģisks stāvoklis, kad elpošanas traucējumu vai apstāšanās dēļ organismā trūkst skābekļa un uzkrājas ogļskābā gāze.

asimetrija [gr. *asymmetria* nesamērība] Simetrijas trūkums vai tās neievērošana.

asimetriskais atoms (centrs) *ķīm.* Atoms organisko vielu molekulās, kam visi aizstājēji ir savstarpēji atšķirīgi. A. a. ir pamatā vielu optiskajai aktivitātei.

asimetriskā sintēze *ķīm.* Ķīmiskās sintēzes veids, kurā, veidojoties jaunam asimetriskam centram (atomam), vienlaikus rodas optiski

aktīvi produkti vai vismaz viens optiskais izomērs rodas pārākumā.

asimilācija [lat. *assimilatio* pielīdzināšana] *biol.* Vīlu uzņemšana un izmantošana organismam nepieciešamu savienojumu sintēzei.

asimptota [gr. *asymptotos* neskarošs] *mat.* Taisne, kurai neierobežoti tuvojas kāds līknes zars, aizejot bezgalībā.

asināšana tehn. Instrumenta izgatavošanas beigu operācija (slīpēšana un lepēšana), kurā veido instrumenta griezējasmens optimālo formu un virsmu un griezējšķautņu gludumu; ekspluatācijā noliegota instrumenta griešanas spēju atjaunināšana. Asina ar universālām un speciālām asināšanas mašīnām.

asinerģija [gr. *a ne.. + synergia* līdzdalība] *med.* Patoloģiska nespēja savienot vienkāršas kustības kustību kompleksā.

asinhronizācija *el.* Maiņstrāvas elektrodzinējs, kura rotora rotācijas frekvence nav vienāda ar magnētiskā griežlauka (sk. *lauks*) rotācijas frekvenci. Fāžu rotora a. – trīsfāžu elektrodzinējs, kura rotora tinumi savienoti zvaigznes slēgumā un pieslēgti pie trim slīdgredzeniem, caur kuriem ar suku starpniecību pieslēdz palaišanas un regulēšanas reostatu. Īs slēgtā rotora a. – trīsfāžu vai vienfāzes elektrodzinējs, kam rotora tinums sastāv no atsevišķiem stieņiem, kurus rotora abos galos savieno kopā ar diviem gredzeniem, t. i., stieņus saslēdz īsi. Trīsfāžu a. – elektrodzinējs, kuru darbina, pieslēdzot trīsfāžu maiņstrāvas avotam. Vairākā trumu a. – a., ar kuru, mainot statora tinumu slēgumu (savienojumu), iespējams iegūt dažādas magnētiskā griežlauka rotācijas frekvences un līdz ar to dažādus rotora griešanās ātrumus. Vienfāžu a. – elektrodzinējs, kuru darbina, pieslēdzot vienfāzes maiņstrāvas avotam.

asinhronisms [gr. *a ne.. + synchronos* vienlaicīgs] *kino* Skaņas un attēla savienojums kinofilmā laika ziņā neatbilstoši realitātei.

asinis, asins *biol.* Šķidrums, kas cirkulē cilvēka un dzīvnieku asinsrites sistēmā, pārnēsā organismā skābekli, ogļskābo gāzi, barības vielas, vielmaiņas galaproduktus un veic aizsargfunkcijas.

"asins atjaunošana" *lauks.* Dzīvnieku audzēšanas

metode, pēc kuras *tīraudzēšanas* ietvaros pieļaujama to šķirņu ģenētiskā materiāla izmantošana, kas piedalījušās šķirnes izveidošanā.

asins milti lauks. Vērtīgs, olbaltumvielām bagāts barības līdzeklis, ko iegūst no svaigām asinīm, tās *koagulējot*, presējot, žāvējot un samalot; izlieto *bagātinātājpiedevu* un *kombinētās lopbarības* sastāvā.

asinsrite biol. Nepārtraukta asins plūsma *asinsrites sistēmā*.

asinsrites sistēma biol. Valēja vai slēgta cilvēka un dzīvnieku asinsvadu un dobumu sistēma, pa kuru plūst *asinis* vai *hemolimfa*.

asinssporaiņi (*Haemosporidia*) **biol.** *Telesporidiju* kārtā, *vienšūņi*; zidītāju, putnu un rāpuļu *eritrocītu* un *endotēliju* šūnu parazīti.

asinsvadi (vasa) biol. Cilvēka un dzīvnieku organisma elastīgi cauruļveida orgāni (*artērijas, vēnas, kapilāri*), pa kuriem plūst *asinis*.

asistolija [gr. *a ne.. + systolē* saraušanās] **med.** Sirds muskuļa saraušanās vājums, kas izraisa sirdsdarbības atslābumu.

askaridoze [gr. *askaris* cērme] (*ascaridosis*) **med., vet.** *Ascaris* ģints *veltnētārpa* (cērmju) izraisīta cilvēka un dzīvnieku parazitāra slimība.

aski [gr. *askos* maiss] **biol.** *Asku* sēņu veidojumi, kas rodas pēc dzimumprocesa.

asknaibles tehnol. Sk. *knaibles*

askorbīnskābe biol. C *vitamīns*, balta, kristāliska, ūdenī šķīstoša viela, kas organismā regulē vielmaiņu un palielina pretestību infekcijas slimībām.

asku ķērpji (*Ascolichenes*) **biol.** Plašākā *ķērpju* klase; lapoņus veido *asku sēnes*, kurām ir raksturīga *simbioze* ar *aļģēm*.

asku sēnes (*Ascomycota*) **biol.** Augstākās sēnes, kam ir daudzšūnu *micēlijs* un *sporas* veidojas *askos*.

asociācija [lat. *associare* savienot] **ķīm.** Vienkāršu molekulu vai jonu apvienošanās sarežģītākos, nemainot vielu ķīmisko dabu; ir jonu un molekulu a-as.

asociāti ķīm. Jonu vai molekulu grupas šķidrā vai gāzes fāzē, ko saista starpmolekulāro spēku iedarbība.

asorti [fr. *assorti*] **pārt.** Īpaši izlasīts maisījums (piem., konfekšu a., cepumu a.).

asparagināze [gr. *asparagos* sparģelis] **ķīm.**

Ferments, arī medikaments *leikozes* ārstēšanai.

asparagīnskābe ķīm. Aminodzintarskābe, aizstājama *aminoskābe*, ir *olbaltumvielu* sastāvā.

aspekts [lat. *aspectus* skats] **astrol.** Tāds *horoskopā* attēloto debess spīdekļu izvietojums, kurā to *ekliptisko garumu* starpības absolūtā vērtība ir noteikts skaitlis. Ja šis skaitlis ir tuvs 0°, a-u sauc par *konjunciju*, ja tuvs 60° – par *seksstilo* a-u, ja tuvs 72° – par *kvintilo* a-u, ja tuvs 90° – par *kvadratūru*, ja tuvs 120° – par *trigonālo* a-u, ja tuvs 180° – par *opozīciju*.

aspergili [lat. *aspergere* slapināt, mitrināt] (*Aspergillus*) **biol.** Pelējumsēņu ģints; vairākas sugas var būt patogēnas cilvēkam un dzīvniekiem.

aspergiloze (*aspergillosis*) **med., vet.** Infekcijas slimība, ko ierosina patogēno aspergilu ģints mikroorganiskās sēnes; biežāk slimo jaunputni, it sevišķi ūdensputni, retāk govīs, aitas, cūkas. Var saslimt arī cilvēks.

aspirācija [lat. *aspiratio* dvesma, pūsma] **1. tehn.** Iesūkšana; putekļu un citu kaitīgu vielu (kas rodas, darbojoties tehnoloģiskām iekārtām) uzsūkšana; visu sūcējiekārtu kopums. **2. med.** Svešu vielu iekļūšana elpošanas ceļos ieelpas fāzē.

aspirators 1. ķīm. Aparāts gāzu paraugu noņemšanai. **2. med.** Aparāts šķidruma uzsūkšanai no organisma dobumiem.

aspirīns [v. *Aspirin* < *A(zetyl)* + *Spir*(sāure) salicilskābe] **ķīm.** → *acetilsalicilskābe*

ass 1. meh. Nekustīgas vai kustīgas atskaites sistēmas (arī cieta ķermeņa) punktu ģeometriskā vieta taisnes veidā, pa kuru vērsts noteikts vektors, piem., vienības vektors (orts), leņķiskais ātrums. **M o m e n t ā n ā r o t ā c i j a s a.** – tādu cieta ķermeņa punktu ģeometriskā vieta, kuru ātrumi dotajā laika momentā ir vienādi ar nulli; pa šo asi vērsts momentānā leņķiskā ātruma vektors. **2. tehn.** Mašīnas elements, ap kuru rotē citi elementi. A. var būt kustīga vai nekustīga, to sloģo šķērsspēki un lieces momenti; izgatavo no tērauda velmējuma vai kaluma, retāk no tērauda vai čuguna lējuma.

asslodze 1. transp. Transportlīdzekļa svara daļa, kuru uzņem vienas ass riteņi. **2. dz.** Slodze,

ar kādu katrs ritošā sastāva *riteņpāris* spiež uz sliedēm. *D i n a m i s k ā a.* – kustīga ritošā sastāva riteņpāru papildu slodze uz sliedēm, kura rodas, riteņiem pārvietojoties pa ceļa nelīdzenumiem vai no nelīdzenas riteņu velšanās virsmas inerciālā spiediena spēka ietekmē. *M a i n ī g ā a.* – kustīga ritošā sastāva riteņpāru papildu slodze uz sliedēm, kura rodas virsbūves un ratiņu atsperejuma svārstību rezultātā. *S t a t i s k ā a.* – a. ritošā sastāva nekustīgajā stāvoklī.

astainie abinieki (*Urodela, Caudata*) *biol.* *Abinieku* kārtā, kuras raksturīgākie pārstāvji ir tritoni.

astēnija [*gr. astheneia* nespēks, vājums] *med.* Psihisks un fizisks vājums, nespēks, kam raksturīga paaugstināta jūtība un ātrs nogurums.

astenopija [*gr. asthenēs* vājš + *ōps* acs] *med.* Redzes vājums.

astenosfēra [*gr. asthenēs* vājš + *sphaira* sfēra] *geol.* Slānis Zemes mantijas augšējā daļā 50–400 km dziļumā ar pazeminātu viskozitāti un palielinātu plastiskumu; izraisa lielu litosfēras plātņu horizontālu pārvietošanos (kontinentu dreifu).

asteroīds (mazā planēta) [*gr. astēr* zvaigzne + *eidos* veids] *astr.* *Saules sistēmas* planēta, kuras izmēri salīdzinājumā ar pārējo planētu izmēriem ir mazi. Lielākā daļa mazo planētu atrodas a-u j o s l ā starp Marsa un Jupitera orbītām; nelielas a-u grupas, kuras sauc par grieķiem un trojiešiem, riņķo pa Jupitera orbītu. A-us, kuru perihēlija attālums mazāks par vienu *astronomisko vienību*, sauc par bīstamajām mazajām planētām, jo tās principā var sadurties ar Zemi.

astigmatisms [*gr. a ne.. + stigmē* punkts] 1. *fiz.* *Optiskās sistēmas* (arī *lēcas*, *acs* u. c.) refrakcijas spējas defekts (*aberrācija*), kura dēļ gaismas stari, kas iziet no viena punkta, pēc izešanas cauri sistēmai (lēcai, acij) vairs nesaiet vienā punktā (piem., lēcas vai *fotoparāta fokusā*, *acs tiklenē*), bet *attēlā* veido divus savstarpēji perpendikulārus taisnes nogriežņus, kuri neatrodas vienā plaknē; tā rezultātā rodas neskaidrs un izplūdis šā punkta attēls. 2. *med.* *Acs refrleksijas anomālija*.

astigmats fotogr. *Fotoobjektīvs*, kam piemīt *astigmatisms*.

astma [*gr. asthma* aizdusa, elpas trūkums] *med.* Aizdusa. *B r o n h i ā l ā a.* – lēkmjveida *bronhu* spazmas. *K a r d i ā l ā a., s i r d s a.* – lēkmjveidīgs elpas trūkums sakarā ar dažām sirds slimībām.

astmatisks *med.* Ar *astmu* saistīts.

astopnieks *aeron.* Pilotāžas figūra – gaisakuģa lidojums, kas sastāv no divām pretējos virzienos izpildītām virāžām un ir līdzīgs ciparam 8.

astrobioloģija, eksobioloģija [*gr. astron* zvaigzne + *bioloģija*] *astr.* Zinātne, kurā pēta problēmas par dzīvības eksistenci uz citiem debess ķermeņiem.

astrodinamika [*gr. astron* zvaigzne + *dynamikos* uz spēku attiecīgs, spēka] *astr.* Debess mehānikas nozare – zinātne par *KLA* kustību; atšķirībā no *debess mehānikas* pēta arī *kosmiskā lidojuma* aktīvos posmus, kuros *KLA* kustību nosaka arī *raķešdzinēju vilces* spēks.

astrofizika [*gr. astron* zvaigzne + *fizika*] *astr.* Mūsdienās visplašākā un svarīgākā *astronomijas* nozare, kurā pēta kosmisko objektu uzbūvi, fizikālās īpašības, ķīmisko sastāvu un tajos norisošos procesus. Pēc pētījumu objektiem a-u var iedalīt *planētu fizikā*, *komētu fizikā*, *heliofizikā*, *zvaigžņu fizikā*, *starpzvaigžņu vides fizikā*, *nukleārajā astrofizikā*, *relativistiskajā astrofizikā* un *ārpusalaktikas astronomijā*. *P r a k t i s k ā a.* – a-as nozare, kurā lieto īpašus astronomijas instrumentus, izstrādā un īsteno novērojumu apstrādes metodes; galvenās metodes ir *astrofotogrāfija*, *astrofotometrija*, *astropolarimetrija*, *astrospektroskopija*, *astrospektrofotometrija*, *interferometrija*, *radiolokācija*. *T e o r ē t i s k ā a.* – a-as nozare, kurā interpretē novērojumu rezultātus, analizē atklātās parādības un likumsakarības, izstrādā teorijas.

astrofotogrāfija [*gr. astron* zvaigzne + *fotogrāfija*] *astr.* Praktiskās *astrofizikas* metode, ko izmanto debess spīdekļu attēlu iegūšanai; lieto speciālu teleskopu – *a s t r o g r ā f u*, kas sastāv no attēlu veidojoša objektīva un *starojuma uztvērēja*.

astrofotometrija [*gr. astron* zvaigzne + *fotometrija*] *astr.* Praktiskās *astrofizikas* metode, ko izmanto debess objektu starojuma, galve-

nokārt redzamās gaismas intensitātes mērišanai; lieto speciālu mēriekārtu – *astrofotometru*.

astrogrāfs *astr.* Sk. **astrofotogrāfija**

astroklīmate [gr. *astron* zvaigzne + *klimats*] *astr.* Ģeogrāfisko un klimatisko faktoru kopums (mākoņainība, atmosfēras turbulence, gaisa mitrums, gaisa piesārņotība), kas nosaka apvidus piemērotību astronomiskajiem novērojumiem. Tas jāņem vērā, izvēloties vietas, kur uzstādīt lielus *optiskos teleskopus* un *infrasarkanos teleskopus*.

astrokompas [gr. *astron* zvaigzne + it. *compasso* cirkulis] *aeron.* Ierīce gaisakuģa ģeogrāfiskā kursa noteikšanai, izmantojot debess spīdekļu peilējumus un ievērojot Zemes griešanos un vietas koordinātas; sastāv no debess spīdekļa kursa virziena mērītāja, skaitļotāja un indikatora.

astrolābija [gr. *astron* zvaigzne + *labē* satveršana] *astr., ģeod.* Vēsturisks astronomijas instruments Saules un spožāko zvaigžņu stāvokļa noteikšanai jebkuram laika momentam; sastāv no zvaigžņu kartes, grozāma tīkliņa un papildu skalām; ja a. bija aprīkota ar vizūras iekārtu, to varēja izmantot arī debess spīdekļu *lepķiskā augstuma* noteikšanai.

astroloģija [gr. *astron* zvaigzne + *logos* jēdziens, mācība] Mācība par debess parādību saistību ar notikumiem uz Zemes. Pēc a-as cilvēka raksturs un dzīves gājums atkarīgs no debess spīdekļu savstarpējā stāvokļa cilvēka dzimšanas brīdī; to paredzēšanai sastāda *horoskopu*.

astrometrija [gr. *astron* zvaigzne + *metrein* mērit] *astr.* *Astronomijas* nozare, kurā, izmantojot novērojumu datus par debess objektu koordinātām un pētījumiem par Zemes rotāciju, izveido telpā inerciālu koordinātu sistēmu un fundamentālu astronomisko konstanšu kompleksu astronomiskajiem novērojumiem. *Fotogrāfiskā* a. – a-as nozare, kurā noteic kosmisko objektu koordinātas, izmērot novērojumos iegūtos fiziskos vai elektroniskos objektu attēlus. *Fundamentālā* a. – a-as nozare, kurā izstrādā *astronomisko koordinātu sistēmas*, noteic svarīgāko *astronomisko konstanšu* skaitliskās vērtības un sastāda fundamentālus

zvaigžņu katalogus. Sk. arī *sfēriskā astronomija*, *praktiskā astronomija*.

astronautika [gr. *astron* zvaigzne + *nautikē* kuģu vadīšana] *kosm.* → **kosmonautika**

astronavigācija [gr. *astron* zvaigzne + *navigācija*] 1. *astr.* Navigācijas nozare, kurā izmanto astronomijas metodes; orientieri ir debess spīdekļi. Agrāk a-u plaši izmantoja aviācijas astronomijā un jūras astronomijā, kurās pēc debess spīdekļu novērojumiem noteica gaisakuģa vai kuģa atrašanās vietu (koordinātas) un kustības virzienu. Mūsdienās a-as metodes arvien vairāk aizstāj radiotehniski paņēmieni un *satelītnavigācija*. 2. Zinātne par gaisakuģu vadīšanas metodēm ar astronomiskajām ierīcēm (*astrokompasu*, *sekstantu* u. c.).

astronomija [gr. *astron* zvaigzne + *nomos* likums] Zinātne par Visumu un tajā sastopamo debess ķermeņu, to sistēmu u. c. veidojumu uzbūvi, izvietojumu, kustību un attīstību; galvenās nozares ir *astrometrija*, *debess mehānika*, *zvaigžņu astronomija*, *astrofizika*, *kosmogonija* un *kosmoloģija*. Pēc elektromagnētiskā starojuma diapazona, kurā tiek novēroti kosmiskie objekti, a-u dala *radioastronomijā*, *infrasarkanajā astronomijā*, *optiskajā astronomijā*, *ultravioletajā astronomijā*, *rentgenastronomijā*, *gammaastronomijā*. *Kosmiskā* a. – a., kurā pēta debess ķermeņus ar aparāturu, kas pacelta virs Zemes atmosfēras. *Virszemes a.* – a., kurā pēta debess ķermeņus ar aparāturu, kas atrodas uz Zemes virsmas.

astronomiskā gadagrāmata, **astronomiskais kalendārs** [gr. *astron* zvaigzne + *nomos* likums] *astr.* Speciāla grāmata, kurā ievietotas debess ķermeņu *efemerīdas* u. c. ziņas par astronomiskajām parādībām attiecīgajā gadā.

astronomiskā ģeodēzija *ģeod.* Ģeodēzijas nozare, kurā aplūko ģeodēzijas problēmas, kas saistītas ar Zemi kā planētu, – astronomiski ģeodēzisko tīklu veidošanu, Zemes veida un lieluma noteikšanu, gravitācijas lauka pētīšanu. Mūsdienās šīs problēmas risina galvenokārt kosmiskā ģeodēzija, kas izman-

to ZMP novērošanas datus; izmanto fotogrāfiskās, lāzerlokācijas un radiotehniskās metodes.

astronomiskais kalendārs *astr.* → **astronomiskā gadagrāmata**

astronomiskā observatorija [astronomija; lat. *observare* novērot] *astr.* 1. Specializēta zinātniskās pētniecības iestāde, kas apgādāta ar aparāturu astronomiskiem pētījumiem. 2. Astronomiskiem novērojumiem paredzēts instrumentu un telpu komplekss. Sk. arī *orbitālā observatorija*.

astronomiskās (debess) koordinātas *astr.* Skaitļi, kas raksturo astronomisko objektu un palīgpunktu stāvokli uz *debess sfēras*. Praksē lieto *horizontālo, ekvatoriālo, ekliptisko un galaktisko koordinātu sistēmu*; pēc būtības tās visas ir sfēriskās koordinātu sistēmas, kas atšķiras ar pamatplaknes un pamatvirziena izvēli. Atkarībā no koordinātu sistēmas sākumpunkta atrašanās vietas astronomijā lieto *topocentriskās koordinātas, ģeocentriskās koordinātas, heliocentriskās un baricentriskās koordinātas*.

astronomiskā vienība *astr.* Astronomijā lietota ārpussistēmas garuma mērvienība, vienāda ar vidējo attālumu no Zemes līdz Saulei – 149 597 870 km; apz. *ua*.

astronomiskie gadalaiki *astr.* Pavasaris, vasara, rudens, ziema – aptuveni vienu ceturtdaļu *gada* gari laika intervāli no *ekvinokcijas* līdz sekojošiem *saulgriežiem* vai otrādi.

astropolarimetrija [gr. *astron* zvaigzne + lat. *polaris* < gr. *polos* pols + *metrein* mērit] *astr.* Praktiskās *astrofizikas* metode, kuru izmanto debess spīdekļu starojuma polarizācijas mērīšanai; lieto speciālu mēriekārtu – *polarimetru*.

astrospektrofotometrija [gr. *astron* zvaigzne + *spektrs* + *fotometrija*] *astr.* Praktiskās *astrofizikas* metode, kuru izmanto enerģijas sadalījuma mērījumiem debess spīdekļu spektros; lieto kombinētus *astrofotometrijas* un *astrospektroskopijas* instrumentus.

astrospektroskopija [gr. *astron* zvaigzne + *spektroskopija*] *astr.* Praktiskās *astrofizikas* metode, kuru izmanto debess spīdekļu spektru pētīšanai; lieto *teleskopu*, kura fokālajā plaknē novietots *spektrogrāfs*.

asuma regulētājs *tel.* Televizora vai *monitora* sastāvdaļa, kas regulē signāla amplitūdu ekrāna katodstaru lampā.

asums *fotogr.* No skaidra detaļu attēlojuma atkarīgs subjektīvs iespaids, aplūkojot fotogrāfisku attēlu; to nosaka pārejas joslas lielums uz dažāda optiska blīvuma zonu robežas. *A-a s k a l a* – skala uz *fotoobjektīva* projicētā attēla *a-a* iestādīšanai. *A t t ē l a a.* – optiskas sistēmas reproducēta vai filmā fiksēta *a-a* precizitāte, ko bieži izsaka ar izšķiramo līniju vai citu elementu skaitu vienā mm^2 . *D z i l u m a a.* – *fotoobjektīva* spēja vienlīdz asi vienā plaknē projicēt telpiski izvietotus objektus; tas atkarīgs no *fotoobjektīva fokusa attāluma, diafragmas* atvēruma lieluma un attāluma līdz fotografējamam objektam.

ataksija [gr. *ataxia* < *a ne..* + *taxis* kārtība] (*ataxia*) *med.* Kustību koordinācijas un līdzsvara traucējumi.

atāls lauks. Pēc pļaušanas vai noganīšanas ataugusi zāle; izmanto galvenokārt siena vai skābsiena gatavošanai, arī izbaro svaigu.

ataudzējums lauks. Kultūrauga sēklas paaudze, ko skaita no elites sēklas pavairošanas sākuma, – izsējot elites sēklu, iegūst pirmo *a-u*, izsējot pirmā *a-a* sēklu, iegūst otro *a-u* utt. Sējumus aprobē līdz piektajam *a-am* (tālākie ir masas *a-i*); ar katru nākamo *a-u* var palielināties mehāniskie un bioloģiskie piemaisījumi, savairoties augu slimības un kaitēkļi.

atavisms [lat. *atavus* sencis] *biol.* Parādība, kad atsevišķam indivīdam attīstās tālu senču pazīmes, kuru tā sugai un tuvākiem senčiem parasti nav (aste vai vairāki pāri piena dziedzera cilvēkam, kāju sānpirksti zirgam u. tml.).

atbalss *fiz.* No šķēršļa atstarotais *vilnis* (akustiskais, elektromagnētiskais), ko uztver novērotājs. Izmantojot *a-i*, var noteikt attālumu (*L*) no viļņa avota līdz šķērslim: $L=0,5vt$ (*v* – viļņa izplatīšanās ātrums, *t* – laiks, kurā vilnis nokļūst līdz šķērslim un atpakaļ). *S k a ņ a s a.* – no lieliem šķēršļiem atstarotais skaņas vilnis, kuru novērotājs dzird kā atbalsi – izraisītās skaņas vienreizēju vai daudzkārtīgu atkārtojumu. Sk. arī *reverberācija*.

atbalstsiena būv. No akmeņiem, ķieģeļiem, betona vai velēnām veidota siena mākslīga reljefa radīšanai un terašu veidošanai; paredzēta grunts horizontālā spiediena uzņemšanai.

atbildes laiks inf. Laika intervāls, kas sākas tad, kad dators saņem lietotāja pieprasījumu, un beidzas ar pieprasījuma izpildi vai ziņojumu, ka pieprasījums nav izpildāms.

ATC telek. → **automātiskā telefona centrāle**

atcelmošana mež. Pilnīga vai daļēja nocirsto koku celmu novākšana ar celmu rāvēju un šķeldotāju mašīnām izcirtumos, lai atvieglotu meža atjaunošanas darbu mehanizēšanu.

atcirte mež. 10–15 m plata izcirtuma josla ziemeļu–dienvidu virzienā lielu, 35–45 gadus vecu egļu masīvu vidū, ko izcērt ar mērķi egļu audzes rietumu malu padarīt noturīgu pret vējgāzēm.

atdalenis bišk. No vienas vai vairākām bišu saimēm mākslīgi izveidota jauna saime.

atdalītājs tehn. Mehānisms (ietaise) detaļu vai sagatavju atdalīšanai no plūsmas pa vienai vai noteiktā komplektā.

atdaļa 1. apģ. Ģērba piegriezuma augšējās joslas pamatdetaļa, ar kuru panāk ģērba virsmas piekļāvumu valkātāja figūrai un citus vēlamus formas efektus. Pēc lokalizācijas izšķir plecu, virskrūšu, kamiešu, sānu, gurnu, virsgūžu u. c. a-as; pēc konstrukcijas – iešūtās, uzšūtās, atstāvošās u. c. a-as. **2. mež.** Mežā iestīgota cirsma vai tās norobežota daļa īpašai vajadzībai. **T e h n o l o ģ i s k ā a.** – cirsmas daļa, kuru izstrādā pēc atšķirīgas tehnoloģijas.

atdarvošana ķīm., mēb. Skujkoku koksnes virsmas apstrāde ar īpašām vielām, lai aizvāktu svekus.

atduļķošana sil. tehnol. Cietu, smalku daļiņu sadalīšana pēc lielumiem, iejaucot vielu ūdenī; a-as pamatā ir dažāds daļiņu izgulsnēšanās ātrums atkarībā no to izmēriem; izmanto mālu attīrīšanai no rupjiem piejaukumiem.

atdzēsējamā konstrukcija aeron. Viena no silumizturīgām hiperskaņas lidaparātu konstruktīvajām, kurā izmanto iekšējo konvektīvo dzesēšanas sistēmu.

atelektāze (atelectasis) med. Plaušu alveolu nepilnīga izplešanās vai saplakšana, ja ir nospros-

tots bronhs un alveolās nav gaisa; normāla parādība auglim pirms piedzimšanas.

atēnošana mež. Meža sastāva kopšanas circes veids 1–10 gadu vecos nepabeigtos apmežojumos un jaunaudzēs.

ateroma [gr. athērē putriņa] (atheroma) med. Labdabīgs veidojums, kas attīstās, aizsprostojoties ādas tauku dziedzeru izvadkanālam.

ateroskleroze [gr. athērē putriņa + sklēros ciets] (atherosclerosis) med. Hroniska artēriju slimība, kam raksturīga lipīdu nogulsnešanās artēriju sienā.

atetoze [gr. athetos nepastāvīgs] (athetosis) med. Patvaļīga, krampjveidīga muskuļu saraušanās, ja ir bojātas galvas smadzenes.

ATF ķīm. Adenozīntrifosfāts, nukleotīds, enerģijas uzkrājējs visos dzīvajos organismos.

atgaisošana 1. Gaisa izlaišana no tehniskas sistēmas, kurā darbojas šķidrums. **2. tehnol.** Gaisa vai citu gāzveida vielu ieslēgumu aizvākšana no šķidruma, kausējuma vai izstrādājuma.

atgaiss tehn. Gaiss, kas izplūst no pneimodzinēja. **atgājas tekst.** → **atlikas**

atgāze 1. tehn. No iekšdedzes motora izplūstošā gāze pēc lietderīgā darba veikšanas. **2. tehnol.** No krāsns aizejošās gāzes, kas rodas, sadegot kurināmajam, kā arī apdedzināmā materiāla pārvērtībās (piem., ogļskābā gāze CO₂ kaļķakmens apdedzināšanā, ražojot kaļķus).

atgāznis 1. aeron. Lidmašīnas spārna vai stabilizatora sānu balsts. **2. būv.** Slīpi novietoti balsta elementi, kas ir pretēji horizontālām vai vertikālām slodzēm.

atgreušana biol. Sarežģīts reflektorisks akts atgremotājiem (govīm, aītām, kazām) – no priekškuņģa atrītās barības atkārtota sasmalcināšana mutes dobumā.

atgremotāji biol. Augdēdāji dzīvnieki pārnadži ar saliktu (daudzkameru) kuņģi, kuriem raksturīga apēstās barības atgreušana. Latvijā a. ir govīs, aitas, kazas, brieži, stīrnas, aļņi.

atgriešana inf. Sistēmas (iekārtas, ierīces) iestatīšana sākuma vai kādā citā iepriekš noteiktā stāvoklī.

atgriezējiekārtas dz. Mehāniskas ierīces ritošā sastāva riteņa uzmalas un slīdes mijiedarbībā radušos horizontālo šķērsvirziena dinamisko slodzi samazināšanai.

atgriezeniskā saite elektron. Elektroniskas iekārtas (piem., *pastiprinātāja*) izejas signāla pievadīšana atpakaļ ieejai, lai mainītu iekārtas parametrus. **Negatīva a. s.** (*pretsaitē*) – a. s., kurā izejas signāla fāze ir pretēja ieejas signāla fāzei; samazinās *pastiprinājuma koeficients*, bet uzlabojas stabilitāte, samazinās signāla *kropļojumi*. **Positīva a. s.** (*līdzsaitē*) – a. s., kurā izejas signāla fāze sakrīt ar ieejas signāla fāzi; iegūst lielāku *pastiprinājuma koeficientu*, bet pasliktinās iekārtas darbības kvalitatīvie rādītāji – palielinās signāla *kropļojumi*, pasliktinās darba stabilitāte, dažreiz var ierosināties pašsvārstības; pastiprinātajos lieto reti; izmanto sinusoidālu un nesinusoidālu signālu ģeneratoros.

atgriezenisks process fiz. Termodinamisks process, kurā sistēma var nonākt no beigu stāvokļa sākumstāvoklī, atgriežoties pa to pašu ceļu kā tiešajā procesā, tikai ejot pretējā virzienā.

atgriezeņi tekst. Vērpšanas procesā radušās atlikas, ko maisījumā ar izejvielu izmanto tālākajā vērpšanā bez attīrīšanas.

atgriezumi 1. kino Uzņemti kadri vai dubli, kurus neiekļauj filmas pabeigtajā variantā. **2. tehnol.** Atliekas, kas radušās, sagriežot, izgriežot ko pēc noteiktas formas un lieluma.

atgrūdejspēks tehnol. Perpendikulāri apstrādājamai virsmai vērsta pretestības spēka komponente; liektu virsmu apstrādes procesos a. ir *normāls spēks*, bet rotācijas virsmu apstrādes procesos – *radiāls spēks*.

atgrūšana meh. Mehāniskās darbības veids, kurā starp materiālajiem objektiem rodas atgrūšanās spēki.

atika [gr. *attikos* atisks] **arhit.** 1. Sienas daļa virs dzegas, parasti uzrakstiem vai bareljefiem. 2. Stāvs, kas atrodas virs galvenās dzegas (atikas stāvs).

atjaunināšana inf. *Datnes* vai *datu bāzes* satura maiņa, kas var ietvert sevī jaunu *datu* ierakstīšanu, *datu* dzēšanu vai atsevišķu to fragmentu aizstāšanu ar citiem.

atkala met. Nokrišņu veids, apledojums; ledus garoza, kas izveidojas uz zemes un priekšmetiem aukstā laikā, kad list lietus vai kad pēc atkušņa uzņāk sals.

atkarība med. *Fiziskā* jeb *somatiskā a.* – izteiktas abstinences parādības (piem., depresija, sirdsdarbības traucējumi, vemšana, pat nāve), ja pārtrauc lietot atkarību un pieprasīšanu izraisošas vielas. *Medikāmēnto zā a.* – stipra tieksme pēc atkārtotas medikamentu (visbiežāk *neirotropo līdzekļu*) lietošanas *eiforijas* radīšanai. *Psihiskā a.* – emocionāla diskomforta depresijas rašanās, ja pārtrauc vielas ievadīšanu.

atkārtojāmība tehnol. Vienādos apstākļos pēc vienas metodes veiktu eksperimentu rezultātu sakritība.

atkārtotājs inf. *Ierīce datoru tīklā*, kas pastiprina un reģenerē *datu signālu*, lai palielinātu *pārraidē* attālumu starp *stacijām* vai *tīkla segmentiem*.

atkļūdošana inf. Procedūra *programmas* sastādīšanas vai *shēmas* izstrādāšanas gaitā pieļauto kļūdu atrašanai, lokalizēšanai un novēršanai, ko parasti veic ar datoru. *Attālā a.* – *programmu a.*, ko veic no attālā *termināļa*.

atkopšana inf. Saglabājamās *informācijas* atjaunošana pēc *datora kļūmes* novēršanas. Šaurākā nozīmē – *datu bāzes* rekonstrukcija, izmantojot, piem., *dublētājkopijas* vai modificētu ierakstu *bloku kopijas*.

atkrāsošana ķīm. tehnol. Tehnoloģiska operācija, ar ko panāk apstrādājamā materiāla krāsas izžušanu, piem., dzelzs savienojumu piemaisījumu radītās nevēlamās stikla krāsainības novēršanu.

atkritumi ekol., tehnol. Izejvielu, materiālu, pusfabrikātu u. c. izstrādājumu un produktu atlikumi, kas radušies produkcijas ražošanas procesā vai to izmantošanā un zaudējuši lietderīgās īpašības.

atkritumvedējs, atkritumvedis transp. Specializēts transportlīdzeklis atkritumu pārvadāšanai.

atkritumvedis transp. → **atkritumvedējs**

atkusenis ģeol. Nesasalušas grunts iecirknis mūžīgā sasaluma apgabalā; sastopams arī zem lielām ūdenstilpēm un pastiprinātas pazemes ūdeņu cirkulācijas vietās.

atkusnis met. Parādība, kuras laikā ziemā gaisa temperatūra paaugstinās virs 0 °C.

atkvēlināšana materiālt. Materiāla termiskā apstrāde, kurā iegūst pareizi veidotu, līdzsva-

rotu struktūru – materiālu atbrīvo no iekšējiem spriegumiem, samazina tā cietību un palielina plastiskumu. **D i f ū z i j a s a.** – a., kurā novērš lietu metālu ķīmisko nevienmērību – lējumu karsē līdz augstai temperatūrai, iztur un dzesē gaisā. **G r a f i t i z ā c i j a s a.** – a., kurā baltā čuguna lējumu karsē līdz augstai temperatūrai un ilgstoši iztur, lai dzelzs karbīds sairtu un veidotos pārsļveida grafitis; grafitizācijas a. ir kaļamā čuguna ražošanas pamatā. **I z o t e r m i s k ā a.** – leģētu tēraudu a-as veids – tēraudu pēc karsēšanas mazliet atdzesē, izotermiski iztur sāls vannās, kur pilnīgi notiek struktūras pārvērtības, un atdzesē gaisā. **N e p i l n ā a.** – auksti deformētu instrumentu tēraudu termiskā apstrāde, lai uzlabotu apstrādājamību ar griešanu un palielinātu plastiskumu. **P i l n ā a.** – konstrukcijas tēraudu termiskās apstrādes veids – tēraudu karsē virs atbilstošās kritiskās temperatūras un kopā ar krāsni lēni atdzesē; notiek pilnīga fāžu pārkristalizācija, un materiāls iegūst lielu plastiskumu. **R e k r i s t a l i z ā c i j a s a.** – a., kurā auksti deformētiem metāliem, tos karsējot virs rekristalizācijas temperatūras, noņem uzkaldi.

atlaidināšana 1. materiālt. Rūdīta tērauda termiskā apstrāde – karsēšana, izturēšana un dzesēšana –, samazinās iekšējie spriegumi, cietība un stiprība, bet palielinās stigrība. **A u g s t ā a.** – rūdītu, atbildīgu detaļu termiskā apstrāde, karsējot līdz 500–600 °C temperatūrai, – pilnīgi izzūd iekšējie spriegumi, palielinās stigrība, mazliet pazeminās cietība un stiprība. **V i d ē j ā a.** – rūdītu atspēru tēraudu termiskā apstrāde (350–500 °C), lai panāktu visaugstāko elastības robežu. **Z e m ā a.** – rūdītu instrumentu apstrāde, karsējot līdz 220–250 °C temperatūrai, pēc izturēšanas un atdzesēšanas instruments saglabā lielu cietību, pieaug stigrība. **2. pārt.** → **defrostēšana**

atlantisks ģeogr. Tāds, kas piemīt Atlantijas okeānam, radiēs Atlantijas okeāna ietekmē. **A - a i s l a i k s** – pēcdeduslaikmeta klimata periods pirms 7500–4700 g.

atlants [gr. *Atlas* (*Atlantos*)] **kart.** Sistematizēts ģeogrāfijas, vēstures un citu karšu krājums,

kas sastādīts pēc zināmas programmas albuma, grāmatas, mapes vai kasetes veidā.

atlase lopk. Mērķtiecīga pārjamo dzīvnieku izvēle, lai iegūtu pēcnācējus ar vēlamajām īpašībām. **G r u p u a.** – pārjamo dzīvnieku a., kurā noteiktas kvalitātes vaislinieču grupas apkalpošanai izvēlas vairākus vaisliniekus. **H e t e r o g ē n ā j e b n e v i e n d a b ī g ā a.** – pēc selekcijas īpašībām atšķirīgu pārjamo dzīvnieku izvēle; šās atlases galējās formas ir *krustošana* un *hibridizācija*. **H o m o g ē n ā j e b v i e n d a b ī g ā a.** – pēc selekcijas īpašībām līdzīgu pārjamo dzīvnieku izvēle; šās a-es galējā forma ir *inbrīdings*. **I n d i v i d u ā l ā a.** – katrai mātītei piemērota vaislinieka izvēle. **K o r i ģ ē j o š ā a.** – pārjamo dzīvnieku izvēle ar mērķi novērst kāda vecāka kļūdas un trūkumus.

atlass [arābu] **tekst.** Audums, kurā audi un šķēri sapīti a-a pinumā.

atlikas, atgājas tekst. Materiālu pārpalikumi ražošanas tehnoloģiskajos procesos.

atlikums 1. mat. Vesels skaitlis r , ko iegūst, dalot veselus skaitļus a ar b , ja $a = qb + r$ ($0 \leq r < b$). **2. tehnol.** Vietas vai materiāla daudzums, kas paliek pēc tehnoloģiskās apstrādes. **S a u s a i s a.** – vielas daudzums, kas paliek pāri pēc pilnīgas izžāvēšanas.

atlikumu klase (pēc moduļa m) **mat.** Visu to veselo skaitļu kopa, kurus dalot ar doto veselo skaitli m (moduli; $m \geq 2$), iegūst vienu un to pašu atlikumu.

atloks 1. tehn. Konstrukcijas elements detaļu savienošanai vai to malu izturības palielināšanai; neizjaucamā savienojumā a-u samektina, salodē, salīmē vai aizvalcē, izjaucamā – saskrūvē. **2. tehn.** Caurules, vārpstas vai ieliktna daļa plakana diska veidā ar caurumiem skrūvēm vai tapām. **3. apģ.** Īpaši veidota atlocīta, atliekta mala.

atļautā zona fiz. Atļauto enerģijas vērtību apgabals, kurā var atrasties kvantu sistēma (sk. *zonu teorija*).

atmagnetizācija fiz., tehn. Palielējošās magnetizācijas samazināšanās *feromagnētiķi* pēc ārējā magnētiskā lauka noņemšanas; pilnīgu a-u panāk, uzsildot magnētiķi virs *Kirī punkta*. **A d i a b a t i s k ā a.** – vielas atdzesēšanas

metode, ko lieto temperatūras iegūšanai zem 1 K (sk. *magnētiskā dzesēšana*).

atmata lauks. Tīrums, kas vismaz gadu, sākot ar rudenī, nav izmantots kultūraugu audzēšanai.

atmiecēta miza (koksne) mežr. Miza un koksne pēc miecvielu ekstrakcijas.

atmiekšķēšanās tehnol. Izstrādājuma (piem., ģipša) mehāniskās stiprības samazināšanās mitruma ietekmē. A. k o e f i c i e n t s – attiecība starp materiāla mehānisko stiprību ar ūdeni piesūcinātā stāvoklī un sausā stāvoklī; ja šis koeficients > 0,75, materiāls ir mitrumizturīgs.

atmiņa elektron., inf. Iekārta vai datu vide, kurā var uzglabāt informāciju tās vēlākai izmantošanai. A-u raksturo tajā uzglabājamās informācijas apjoms, kuru parasti izsaka *baitos*, *kilobaitos* (1024 baiti), *megabaitos* (1024 kilobaiti), dažreiz arī *bītos* un *kilobītos*. A-as s a r d z e – ierīce vai programma, kas aizliedz *pieeju* kādai a-as daļai. B r ī v p i e e j a s a. – datora primārās (operatīvās) a-as daļa, kurā glabātajām programmu *instrukcijām* un datiem ir iespējama tieša pieeja no centrālā procesora, izmantojot ātrdarbīgo ārējo kopni; atšķirībā no otra primārās a-as komponenta – lasāmatmiņas – brīvpieejas a-as centrālais procesors var ne tikai nolasīt, bet arī ierakstīt datus. D i n a m i s k ā a. – brīvpieejas a., kurā informācija glabājas *kondensatoros*. Dinamiskās a-as mikroshēmas ir ievērojami ietilpīgākas par statiskās a-as mikroshēmām. E n e r g o a t k a r ī g a a. – a., kuras saturs zūd, ja tai pārtrauc pievadīt barošanas spriegumu; energoatkarīga ir, piem., brīvpieejas a. E n e r g o n e a t k a r ī g a a. – a., kas izveidota tā, lai saglabātu ierakstīto informāciju arī tad, kad barošanas spriegums tiek atslēgts; energoneatkarīga, piem., ir lasāmatmiņa. I z v ē r s t ā a. – pamatmiņas paplašinājums *IBM PC* tipa vai ar tiem saderīgajos *personālajos datoros*. L a s ā m a t m i ņ a, p a s t ā v ī g ā a. – a., no kuras informāciju var tikai nolasīt; apz. *ROM*. Ieraksts notiek, speciālā iekārtā (t. s. programmatorā) ar strāvas impulsu pārdezinot mikroshēmā izveidotus celiņus, uzlādējot kondensatorus (ar paaugstinātu sprie-

gumu caursitot izolāciju), vai arī informāciju ievieto jau mikroshēmas izgatavošanas procesā. L i e l a p j o m a a. – palīgatmiņa lielu, relatīvi reti izmantojamu datu masīvu glabāšanai. P a l ī g a t m i ņ a – a., kurā ierakstītajai informācijai var piekļūt ar *ievadizvades komandu palīdzību*, bet nav iespējams piekļūt ar tieši adresētām *programmas komandām*. P a m a t a t m i ņ a, o p e r a t ī v ā a. – ar datu apstrādes procesoru tieši saistīta a., kurā līdz pārsūtīšanai palīgatmiņā glabājas izpildāmā programma, starprezultāti un dati. P r i m ā r ā a. – datora operatīvā a., kas sastāv no brīvpieejas a-as un lasāmatmiņas, kurām ir tieša pieeja no centrālā procesora. S e k u n d ā r ā a. – datora energoneatkarīgā a., kam atšķirībā no primārās (operatīvās) a-as ir lielāka ietilpība, bet arī lielāks pieejas laiks; šajā a-ā ietilpst tādas a-as ierīces kā, piem., cietie *diski*, *disketes*, optiskie diskī. S t a t i s k ā a. – brīvpieejas a., kurā informācija glabājas *D triggeros*. Statiskā brīvpieejas a. – datora a., kurā katra informācijas elementa (bita) uzglabāšanai izmanto pusvadītāju triggeri; atšķirībā no dinamiskās brīvpieejas a-as tās saturu nav nepieciešams regulāri atjaunot. V i r t u ā l ā a. – datora brīvpieejas a-as šķietama palielināšana, izmantojot daļu cietā diska.

atmofilie elementi ķīm. Ķīmiskie elementi, kas veido Zemes gāzveida komponentus.

atmomētrs [gr. *atmos* iztvaikošana + *metron* mērs] *fiz.* Ierīce ūdens iztvaikošanas ātruma mērīšanai.

atmosfēra [gr. *atmos* tvaiks + *sphaira* lode] Plašākā nozīmē – gāze, tvaiki un putekļi, kas aptver cietu ķermeni vai šķidrumu. 1. *fiz., astr., met.* Zemes vai kāda cita debess ķermeņa gāzu apvalks, kas rotē kopā ar to. A-as *a k t i v i t ā t e s c e n t r i* – zema vai augsta spiediena apgabali klimatiskajās kartēs; tos nosaka ciklonu un anticiklonu statistiskais pārsvars attiecīgā rajonā. A-as d u l ķ o j u m s – a-as spēja absorbēt un izkļiedēt Saules radiāciju; šī spēja pieaug, palielinoties a-as piejaukumu daudzumam. A-as d z i d r u m s – Zemes a-as spēja laist cauri gaismu, to neizkļiedējot. A-as e l e k t r i b a –

elektriskās parādības un procesi a-ā. A-as piezemes slānis – a-as robežslāņa apakšējā daļa no Zemes virsmas līdz 50–100 m augstumam, kur mikroreljefa, ekspozīcijas un pagulvirsmas ietekmē raksturīgas lielas diennakts temperatūras, mitruma un vēja izmaiņas. A-as pretstarojums – a-as garvīņu starojums, kas virzīts pret Zemes virsmu, tā intensitāte ir atkarīga no ūdens tvaiku, ogļskābās gāzes un ozona daudzuma a-ā. A-as robežslānis – a-as apakšējais slānis, kura īpašības nosaka *pagulvirsmas* dinamiskā un termiskā iedarbe; tā biežums ir no Zemes virsmas līdz 300–2000 m augstumam, tam raksturīgs paaugstināts putekļu, dūmu, kondensācijas produktu piejaukums. A-as spīdēšana – gāzu spīdēšana augšējā a-ā līdz 50–400 km augstumam, ko galvenokārt izraisa Saules starojums, kas a-ā disociē un jonizē gaisa molekulas un atomus. *Standarta* a. – internacionālā nosacītā a. (pieņemts a-as modelis), kura aptuveni atbilst vidējai reālai a-ai (ar noteiktu spiedienu un temperatūru dažādos augstumos) un kuras spiediena sadalījumu atkarībā no augstuma virs Zemes aprēķina, izmantojot *barometrisku formulu*; izmanto aviācijā u. c. *Zemes a.* – gaisa slānis ap zemeslodi (gāzu maisījums – apm. 78% slāpekļa, 21% skābekļa, 0,9% argona, 0,03% ogļskābās gāzes) vairāku simtu km biezumā, kura īpašības (blīvums, sastāvs, gāzu jonizācijas pakāpe, temperatūra u. c.) stipri mainās atkarībā no augstuma. Zemes a-ai ir slāņaina struktūra: *troposfēra* (līdz 11–17 km augstumā), kurā koncentrējas līdz 80% a-as masas un temperatūra pazeminās līdz ar augstumu vidēji par 6 °C kilometrā, sasniedzot apm. -56,5 °C; *stratosfēra* (no 11–17 līdz 40–50 km), kurā līdz 25 km temperatūra maz mainās, bet virs 25 km palielinās par 2–3 °C kilometrā, sasniedzot +50–55 °C; *mezosfēra* (no 40–50 līdz 80 km), kurā temperatūra atkal pazeminās un augšējā slānī sasniedz -100 °C; *termosfēra* (80–1000 km), kurā gāzu daļiņu lielā kustīguma dēļ temperatūra paaugstinās, sasniedzot apm. 1500 °C; Saules un kosmiskā jonizējošā starojuma

ietekmē a-as slānī no apm. 50 līdz 400 km notiek intensīva gāzes molekulu un atomu jonizācija, tāpēc to sauc par *jonosfēru*; *ekzosfēra* (no 1000 km līdz apm. 2–20 tūkst. km); *geokorona* (Zemes apvalks) – virs 2–20 tūkst. km. *2. fiz., meh., tehn.* Spiediena mērvienība; apz. atm (sk. *atmosfēras spiediens*).

atmosfēras akustika *fiz.* Atmosfēras fizikas un akustikas nozare, kurā pēta skaņas izplatīšanos un ģenerācijas īpatnības reālā atmosfērā un pēta atmosfēru ar akustikas metodēm.

atmosfēras fizika *met.* *Meteoroloģijas* nozare, kurā pēta atmosfēras procesu un parādību fizikālās likumsakarības.

atmosfēras fronte [v. *Front* < fr. *front* piere] *met.* Pārejas josla starp silto un auksto gaisa masu. *Aukstā a. f.* – a. f., kurā aukstais gaiss aizņem siltāka gaisa apgabalus. *Oklūzijas a. f.* – a. f., kas rodas, aukstajai vai siltajai a. f-ei panākot pretējo a. f-i un saplūstot ar to. *Siltā a. f.* – a. f., kurā siltais gaiss virzās uz priekšu, aizņemot arvien aukstāka gaisa apgabalus.

atmosfēras perspektīva *Sk. perspektīva*

atmosfēras spiediens *fiz., tehn.* Aerostatiskais *spiediens*, ar kuru *atmosfēra* spiež uz ķermeni tajā un uz Zemes virsmu. *A. s.* (atmosfēras blīvums) ir atkarīgs no augstuma virs Zemes, temperatūras (sk. *barometriskā formula*), no ģeogrāfiskā platuma, klimata, gadalaika, dienas un nakts maiņām, meteoroloģiskajiem apstākļiem utt. *A. s-u mēra paskālos* (apz. Pa), *hektopaskālos* (apz. hPa), *milibāros* (apz. mbar) vai ar dzīvsudraba staba augstumu mm (apz. mm Hg; 1 mm Hg = 1 tors = 133,322 Pa). *Normālā jeb fizikālā atmosfēra* (apz. atm) – *spiediens*, ko līdzsvaro 760 mm Hg stabs, ja temperatūra ir 0 °C: 1 atm = 760 mm Hg = 101324,72 Pa = 1013,2472 hPa. *Tehniskā atmosfēra* (apz. at) – *spiediens*, ja perpendikulāri virsmai uz 1 cm² (vienmērīgi sadalīts pa to) darbojas 1 kG liels spēks: 1 at = 1 kG/cm² = 98066,5 Pa = 980,665 hPa = 735,559 mm Hg. Pastāv sakarība: 1 at = 0,9678 atm.

atmosfēras zondēšana *met.* Regulāra radiozondes vai citu aeroloģisko aparātu pacelšana

atmosfērā, lai iegūtu datus par augšējo atmosfēras slāņu temperatūru, mitrumu, spiedienu, vēju un notiekošajiem procesiem.

atnešanās lopk. Dzīvnieku mazuļu piedzimšana.

A. s i n h r o n i z ā c i j a – dzīvnieku dzemdību regulēšana ar hormonāliem preparātiem, plānojot dzemdības noteiktā laikā.

A. s p r o s t s – sprosts sivēnmāšu kustību ierobežošanai grūsnības pirmajā mēnesī un sivēnu zīdīšanas laikā.

atņemšana mat. Operācija, kas apgriezta saskaitīšanai: ja $a+b=c$, tad $b=c-a$ (skaitļu c un a starpība).

atols [a. *atoll* < maldviešu *atolu*] **ģeogr.** Zema, gredzenveidīga koraļļu sala (rifs), kas ietver seklu lagūnu.

atoma kodols fiz. Atoma centrālā daļa ar diametru apm. 10^{-15} m, kurā koncentrēta gandrīz visa atoma masa; sastāv no *protoniem* un *neutroniem*.

atomelektrostacija (AES) enerģ. *Termoelektrostacija*, kurā siltumu iegūst dažu smago elementu (^{235}U , ^{239}Pu) atomu kodolu dalīšanās ķēdes reakcijā.

atomkuģis jūrn. Kuģis ar kombinētu kodolreaktora, tvaika turbīnas un elektrodzinēja iekārtas dzinēju.

atomlaiks astr. Vienmērīga *laika mērīšanas sistēma*, kurā vienības laika intervālu nosaka ar kādas vielas atomu vai molekulu izstaroto vai absorbēto elektromagnētisko svārstību skaitu; mēra ar atompulksteni, kura pamatsastāvdaļa ir frekvences kvantu standarts, kas ģenerē elektromagnētiskās svārstības ar sevišķi precīzu un stabilu frekvenci. A-a etalonvienība ir *atomsekunde*. Ar a -u ir cieši saistīts *dinamiskais laiks*.

atommasa fiz., ķīm. Skaitlis, kas rāda, cik reižu kāda atoma masa ir lielāka par $1/12$ daļu oglekļa izotopa ^{12}C atoma masas ($1,6605402 \cdot 10^{-27}$ kg).

atommasas vienība fiz., ķīm. Lielums, kas vienāds ar oglekļa nuklīda ^{12}C $1/12$ masu kilogramos: $1 A_r = 1,6605402(10) \cdot 10^{-27}$ kg; apz. A_r .

atoms [gr. *atomos* nedalāms] **fiz., ķīm.** Ķīmiskā elementa elementārākā daļiņa, kam vēl piemīt visas šā elementa īpašības. Atomu apvienojumi veido vielu subelementārās struk-

tūras, piem., molekulas, kristālrežģu elementāršūnas u. c. Sk. arī *iezīmētie atomi*.

atomsekunda [gr. *atomos* nedalāms + lat. *secunda* otrā] **astr.** *Atomlaika* etalonvienība – laika intervāls, kas vienāds ar 9192631770 cēzija pulksteņa svārstību periodiem. Kopš 1967. gada a. ir pieņemta par sekundes etalonu *SI mērvienību sistēmā*.

atomu kodolu dalīšanās fiz. Smago elementu atomu kodolu sašķelšanās divās vai vairākās daļās. Novērojama spontānā a. k. d. un dalīšanās kodolreakcijās ar neutroniem vai citām elementārdaļiņām. Enerģētiski izdevīga kodoliem ar *masas skaitli* A lielāku par 100. *Urāna* un *plutonija* kodolu dalīšanos izmanto kodolenerģijas iegūšanai.

atomu rādiusi fiz. Konstantes, kas ļauj tuvināti novērtēt starpatomu attālumus molekulās un cietvielās. Sk. arī *jonu rādiusi*, *kovalenta* *rādiuss*.

atonija [gr. *atonia* slābums] **med.** Elastīguma trūkums audiem, orgāniem.

atpakaļgaita transp. Transportlīdzekļa kustība ar pakālgalu pa priekšu, parastai gaitai pretējā virzienā.

atplisums kokapstr. No apaļkoka gala sākusies caurejoša sānu plaisa; rodas mežmateriālu sagatavošanas un sagarumošanas gaitā.

atplūdi enerģ. → vējatplūdi

atpumpurošana mež. Metode skujkoku, galvenokārt priedes, izaudzēšanai ar bezzarainu stumbru, ik gadu izlaužot galotnē visus sānpumpurus (sākot ar 3. *mieturī*), līdz koks sasniedz iecerēto augstumu (balķiem 6–7 m).

atpūtas krēsls mēb. *Krēsls*, kura sēdekļa augstums ir zemāks par parasto krēsla sēdekļa augstumu.

atradne ģeol. Dabisks derīgo izrakteņu sakopojums, kuru ir izdevīgi izmantot.

atradze ģeogr. Kalnu grēdas atzarojums.

atragošana lopk. Ragu aizmetņu iznīcināšana.

atrakcija [lat. *attractio* pievilksana] **ģeod.** Svārstīga novirze smagas masas pievilksanas spēka iedarbībā.

atraktanti [lat. *atrahare* pievilkt] **biol.** Vielas (dabiskas vai sintezētas), kas pievilkina dzīvniekus.

ātraudzība lauks. Dzīvnieka spēja īsā laikā sasniegt tādu attīstības pakāpi, kas ļauj to agri izmantot paredzētajam mērķim.

atrautenis *geol.* Liels (100 m un vairāk) iežu blāķis, kuru ledājs pārvietojis no sākotnējā saguluma vietas.

atrāvumplaisa *geol.* → **bergšrunds**

atražošanas spēja *lopk.* Dzīvnieku fizioloģiskā spēja radīt pēcnācējus. **P u t n u a. s.** – dējējputnu kvalitātes rādītājs, ko nosaka pēc olu apaugļotības un čāļu šķilšanās (procentos).

atrepsija [*gr. a ne.. + threpsia* barošana] (*athrep-sia*) *med.* Smagi zīdaiņu barošanās traucējumi, kas rodas, barojot zīdaiņus mākslīgi.

atrēzija [*gr. a ne.. + trēsis* atvere] (*atresia*) 1. *med.* Dobuma vai atveres trūkums dobajos orgānos – zarnās, vaginā, asinsvados. 2. *vet.* Olšūnu atmiršana zīdītājdzīvniekiem.

ātrgriezējītēraudi *materiālt.* Instrumentu materiāls ar lielu siltumnoturību (600–640 °C), cietību, stiprību un nodilumizturību augstā temperatūrā.

ātrijs [*lat. atrium*] Seno romiešu dzīvojamās mājas vidusdaļa – galvenā telpa ar augšējo gaisumu.

atrisinājums *mat.* 1. Lineārai vienādojumu sistēmai ar *n* nezināmajiem – *n* skaitļu virkne (vektors), kas apmierina šo sistēmu. 2. Funkcionālviensādojumam vai diferenciālvienādojumam – funkcija, kas apmierina šo vienādojumu.

atrofija [*gr. atrophia* barības trūkums, novāļēšana < *a ne.. + trophē* barība] (*atrophia*) Cilvēka un dzīvnieku orgānu vai audu apmēru samazināšanās, kas izraisa funkciju traucējumus vai pārtrauc tās.

atropīns [no *beladonna* lat. nos. *Atropa belladonna*] *ķīm.* *Alkaloids*, indīga viela, kas ir drīģenēs, velnābolā u. c.; lieto medicīnā.

ātruma augstums *hidr.* Šķidruma plūsmas īpatnējā *kinētiskā enerģija*, ko izsaka ar atbilstošu šķidruma līmeņa augstumu (viens no *Bernulli vienādojuma* locekļiem).

ātruma koeficients *hidr.* *Caurplūdes koeficienta* sastāvdaļa – skaitlis, kas izsaka berzes radītu faktiskās *izplūdes* ātruma samazinājumu salīdzinājumā ar teorētiski aprēķināto *izplūdes* ātrumu. Mazviskozam *fluidam*, piem., ūdenim un gāzei, ātruma samazinājums ir niecīgs.

ātrumkārbā *materiālt.* Metālgriešanas mašīnas

galvenās piedziņas pārvadu kārbā griešanas ātruma regulēšanai.

ātrummērītājs *dz.* Mehāniskis, elektromehāniskis vai elektroniskis aparāts lokomotīvu un motorvagonu *ritošā sastāva* kustības parametru (ceļa, ātruma un laika) mērīšanai, reģistrācijai un signalizācijai, kā arī bremsēšanas parametru, lokomotīves luksofora rādījumu un mašīnista modrības aparatūras darbības reģistrācijai.

ātrums 1. *fiz.* Mainīga fizikālā lieluma *f* izmaiņas Δf laika intervālā Δt raksturlielums (izmaiņas “straujums”), ko izsaka ar šo divu izmaiņu lielumu attiecību $\Delta f/\Delta t$, precīzāk ar funkcijas *f* atvasinājumu pēc laika *t*: df/dt . 2. *fiz., meh.* Viens no mehāniskās kustības galvenajiem fizikālajiem lielumiem – vektoriāls lielums, kas vienlīdzīgs materiālā punkta kustības *rādiusvektora* *r* pirmajam atvasinājumam pēc laika *t*: $\mathbf{v} = d\mathbf{r}/dt$. Punkta ā-a vektors *v* ir vērsts tā kustības trajektorijas pieskares virzienā. Materiāla punkta (ķermeņa) taisnvirziena kustības ā-u raksturo tā noietais ceļš (pārvietojums) *s* laika vienībā. Ā-a *p a r a l e l o g r a m s* – ģeometriskā konstrukcija, kas attēlo ā-u saskaitīšanas likumu. Ja materiālais punkts vai ķermenis vienlaikus piedalās divās kustībās, tad rezultējošais kustības ā. attēlojams ar diagonāli paralelogramā, kura divas malas veido šo divu kustību ā-u vektorus. *D r e i f a ā.* – daļiņu sistēmas (atomu, jonu, elektronu, caurumu u. c.) lēnas virzītas kustības ā., kas klājas pāri to haotiskajai kustībai. *F ā z e s ā.* – harmoniskas svārstības (monohromatiska viļņa) izplatīšanās ā. vidē. *G r u p a s ā.* – enerģijas (elektromagnētisko viļņu grupas, signāla) kustības ā. *L e ņ ķ i s k a i s ā.* – vektoriāls lielums *w*, kas raksturo ķermeņa rotācijas ā-u un ir vienāds ar tā elementāro pagrieziena leņķi *dj* elementāra laika intervālā *dt*: $\mathbf{w} = d\mathbf{j}/dt$. *S k a ņ a s ā.* – mazas amplitūdas elastiskā viļņa pārvietošanās ā. elastiskā vidē; to nosaka vides blīvums un saspietamība. *V i l ņ u i z p l a t ī š a n ā s ā.* – jebkura viļņa punkta pārvietošanās attāluma attiecība pret laiku, kurā šis attālums noiets; atkarīgs no vides dielektriskās un magnētiskās *caurlaiddības*. 3. *materiālt.* Procesa parametra maiņa

laika vienībā. *Ā-a diapazons* – intervāls starp ā-a mazāko un lielāko iespējamo vērtību; tā lielumu izsaka ar lielākā un mazākā ā-a starpību. *Ā-a iestatīšana* – mašīnas izpildietais piedziņas elementu nomaiņa vai pārslēgšana pirms apstrādes procesa sākuma, lai izpildietais apstrādes procesā pārvietotos ar uzdoto ā-u. *Ā-a pakāpe* – viens no iespējamiem iestatāmiem (iergulējamiem) ā-iem regulēšanas diapazona robežās. *Ā-a regulēšana* – mašīnas izpildietais uzdotās pārvietošanās ā-a funkcijas realizēšana apstrādes laikā. *Ā-u rinda* – pieaugošā kārtībā sakārtota iespējamo ā-a pakāpju kopa. *Bezpakāpju ā-a regulēšana* – regulēšana ar iespējām realizēt regulēšanas diapazona robežās jebkuru uzdoto ā-u. *Griešana* ā. – apstrādājamā ķermeņa vai (un) instrumenta pārvietošanās ā. griešanas *kustībā*. *Nominālais ā. el.* – ilgstoša darba režīma kustības ā. nominālas slodzes apstākļos. *Padeves ā.* – apstrādājamā ķermeņa vai (un) instrumenta pārvietošanās ā. padeves *kustībā*. *Pakāpjveida ā-a regulēšana* – regulēšana ar iespējām realizēt regulēšanas diapazona robežās noteiktas ā-a pakāpes. *Reakcijas ā. ķīm.* – ķīmiskās reakcijas aktu skaits laika vienībā. *Sinhronais ā.* – magnētiskā griežlauka ā., kas atkarīgs no elektriskās strāvas *frekvences* un statora polu pāru skaita. *Tukšgaitas ā.* – nenoslogotas ierīces kustības ā. 4. *transp.* Kustības īpašība, ko raksturo ar zināmā laikposmā noietu ceļu. *Atļautais ā.* – transportlīdzekļa kustības ā., kuru reglamentē normatīvie dokumenti. *Atļautais ā.* – gaisakuģa ā. momentā, kad tā atbalsta ierīces atraujas no skrejceļa ieskrējiena beigās. *Ekonomiskais ā.* – gaisakuģa ā. horizontālajā lidojumā, kam nepieciešama minimāla dzinēja vilkme un degvielas patēriņš stundā. *Evolūtīvais ā.* – minimālais gaisakuģa ā., ar kuru tas var izpildīt minimālos manevrus; nemanēvra lidmašīnām svarīgs paceļoties, nosēžoties un aizejot uz otro riņķi. *Hiperskaņas ā.* – gāzes ā., kas ievērojami pārsniedz skaņas ā-u (Maha skaitlis lielāks par 5). *Iecir-*

kņa ā. dz. – vilciena kustības vidējais ā. iecirknī, ieskaitot ieskrīšanās ā-u, ā-a samazināšanas papildlaiku un vilciena stāvēšanas laiku starpstacijās. *Indikatora ā.* – gaisakuģa ā., ko noteiktos lidojuma apstākļos rāda borta *indicators* un kas saistīts ar gaisa spiediena starpības mērīšanu dinamiskajā un statiskajā kamerā. Pēc indikatora ā-a vērtībām aprēķina īsto ā-u gaisā, kā arī aprēķina spēkus un momentus, kas iedarbojas uz gaisakuģi lidojumā. *Konstruktīvais ā. dz.* – vislielākais kustības ā., kas noteikts, projektējot ritošo sastāvu, pamatojoties uz pieļaujamo sliežu ceļa slodzi, kustības drošību un elementu stiprības kritērijiem. *Kravas piegādes ā. dz.* – kravas vidējais pārvietošanas ā. diennaktī visā tās pārvadāšanas laikā. *Kreīšanās ā.* – pastāvīgs gaisakuģa lidojuma ā., parasti pastāvīgā augstumā. *Kritiskais ā.* – maksimālais pieļaujamais transportlīdzekļa kustības ā. konkrētos ceļa apstākļos, kurā vadītājam ir iespējams saglabāt stabilu transportlīdzekļa kustību vai izvairīties no ceļu satiksmes negadījuma. *Maksimālais ā.* – lielākais transportlīdzekļa ā., kuru var sasniegt ar konkrētu pārnese un pilnu slodzi ar pilnu degvielas padevi uz horizontāla asfaltbetona seguma ceļa. *Maršruta ā. dz.* – vilciena kustības vidējais ā. maršruta iecirknī, ieskaitot ieskrīšanās ā-u, ā-a samazināšanas papildlaiku un vilciena stāvēšanas laiku visos sadales punktos. *Minimālais ā.* – mazākais transportlīdzekļa kustības ā. konkrētos ceļa apstākļos, kad var pārvietoties laideni, bez raustīšanās. *Nosēšanās ā.* – gaisakuģa ā. momentā, kad tā atbalsta ierīces pieskaras skrejceļam. *Satiksmes (kustības) aprēķina ā. c.* – maksimāli pieļaujamais transportlīdzekļa braukšanas ā. visgrūtāk izbraucamajos attiecīgā ceļa posmos (kāpumos, asos pagriezienos ar visnelabvēlīgākajiem riteņu un ceļa segas saistes apstākļiem uz slapjām vai slidenām ceļa segām). *Tehniskais ā. dz.* – vilciena kustības vidējais ā. iecirknī, ieskaitot ieskrīšanās ā-u un ā-a samazināšanas papildlaiku. *Transskaņas ā.* – gāzes ā., kas ir tuvs vietējam skaņas ā-am;

lidojot ar transskaņas ā-u, rodas gaisa blīvējuma lēcieni un raksturīgas krāsas aerodinamisko spēku maiņas. **V e r t i k ā l a i s ā. aeron.** — gaisakuģa augstuma maiņa laikā vienībā; mēra ar *variometru*. **V i r s s k a ņ a s ā.** — gāzes ā., kas pārsniedz skaņas ā-u (Maha skaitlis 1–5); lidojumam raksturīgi trieciena viļņi (sk. *skaņas "barjera"*). **Z e m s k a ņ a s ā.** — gāzes plūsmas ā., kas ir mazāks par skaņas ā-u (Maha skaitlis mazāks par 1). **5. lopk.** Zirga darbaspēju raksturlielums, ko izsaka ar noietā ceļa posmā patērēto laiku.

ātrumsplēdiens, dinamiskais spiediens meh.

Spiediena palielinājums, ko izraisa *šķidruma* vai *gāzes* plūsma, sadurdamās ar kādu cietu ķermeni, kad plūsmas *kinētiskā enerģija* pārveidojas *spiediena enerģijā* un gāzes iekšējā enerģijā un spiediens paaugstinās. Ja plūsmas ātrums ir liels, var rasties ļoti liels ā.

atsāknēt inf. Uzsākt darbināt *datoru*, atkārtoti ielādējot *operētājsistēmu*.

atsālnis ķīm. Šķīdums, kas paliek pēc kristālu atdalīšanas *kristalizācijas* un *sintēzes* procesos.

atsāļošana 1. ķīm. tehnol. Tehnoloģisks process sāļu satura samazināšanai šķīdumā. **2. būv.** Ēku sienu apmetuma un mūru attīrīšana no sāļu izsvīdumiem.

atsārmošana ā. apstr. Jēlādu apstrāde ar kalcija hidroksīda suspensiju; izmanto visu jēlādu apstrādē.

atsārms cel. Šķīdums, ko iegūst, vārot *koksnes šķeldas*. **M e l n a i s ā.** — šķīdums, ko iegūst, vārot *koksnes šķeldas* pēc *natrona* vai *sulfāta* metodes. **S u l f ī t a ā.** — šķīdums, ko iegūst, vārot *koksnes šķeldas* pēc *sulfāta* metodes.

atsauces materiāls metr. Materiāls (viela) vai substance, kurai vienas īpašības vai vairāku īpašību vērtības ir pietiekami viendabīgas un labi konstatējamas, lai lietotu mērīšanas līdzekļu kalibrēšanai, mērīšanas metožu novērtēšanai vai materiālu vērtību noteikšanai.

atsēdināšana uz celma mež. Bojātu, vāji vai kropli augošu jaunu kociņu nogriešana līdz 5–7 cm augstumā virs zemes, lai no *snau-došā* vai *papildu pumpura* veicinātu jaunas, spēcīgas *atvases* augšanu, kas veido smidru stumbru.

atsegums ģeol. Zemes virspusē atsegtu iežu virsma, kas var būt dabiska (kalnos, upju, jūru krastos) un mākslīga (karjeros, šahtās, tuneļos).

atsēnalošana lauks. Labības graudu virsmas mehāniska tīrīšana un daļēja graudu apvalka un dīgļa atdalīšana. A-as m a š ī n a — mašīna graudu a-ai — graudi attīrās, kad rotors ar tērauda lāpstiņām triec tos pret cilindra iekšējo virsmu, kas var būt gluda vai raupja; sēnālas un putekļus no a-as mašīnas aizvada pa nosūkšanas kanālu.

atsijas 1. tehnol. Vietas atlikums, kas sijāot paliek uz sieta ar noteiktu acu izmēru. **2. kok-apstr.** Koksnes daļiņu kopums, kas iziet cauri visiem šķirošanas iekārtu sietiem un uzkrājas paliktņā.

atskabarga mežr., kokapstr. Asa šķēluma formas *nags*, kas piekļaujas zāģmateriāla vai detaļas garenmalai.

atskaites sistēma mat., fiz. 1. Koordinātu sistēma, attiecībā pret kuru nosaka objektu, parādību un procesu raksturlīknes un parametrus. **2.** Materiāla sistēma, attiecībā pret kuru nosaka ikvienā cita materiāla objekta stāvokli telpā jebkurā laikā momentā. **A b s o l ū t ā a. s.** — nosacīti nekustīga inerciālā a. s., pret kuru aplūko materiālo objektu absolūto kustību. **I n e r c i ā l ā a. s. — a. s.,** kurā ir spēkā pirmais Ņūtona likums, proti, ja uz ķermeni neiedarbojas nekādi ārējie spēki, tas kustas vienmērīgi pa taisni. **N e i n e r c i ā l ā a. s. — a. s.,** kurā atskaites ķermeņi savstarpēji kustas paātrināti. **R e l a t ī v ā a. s. — a. s.,** kas kustas attiecībā pret absolūto a. s-u. **3.** Ķermeņis, ar kuru cieši saistīti koordinātu sistēma un pulkstenis. **I n e r c e s c e n t r ā a. s. — a. s.,** kurā fizikālās sistēmas *inercs* centrs ir nekustīgs. Bieži par atskaites ķermeņiem izvēlas nozīmīgus, pēc iespējas nemainīgus objektus, piem., Zemi — *ģeocentriskajā a. s.-ā*, Sauli — *heliocentriskajā a. s.-ā*.

atskarpe tehnol. Ass negludums uz stikla, metāla u. c. izstrādājumu malām vai uz mēbeļu virsmas.

atslāpošanās 1. ķīm. Patvaļīga pārkļājuma atdalīšanās no pamatnes; izraisa iekšējo spriegumu koncentrēšanās, pārsniedzot to pieļau-

jamās vērtības. **2. meh. Sabrukuma** paveids slāņaino (kārtaino) plastu konstrukcijās.

atslēga tehn. Rīks vai ierīce, ar ko var noteikt, mainīt vai fiksēt kādas sistēmas stāvokli.

atslēgvārds inf. Valodas vārds vai vārdu grupa, ko izmanto kāda teksta vai dokumenta satura noteikšanai un meklēšanai.

atslodzes dienas lopk. Viens no dzīvnieku ierobežotas ēdināšanas veidiem – dienas, kurās dzīvniekiem regulāri (katru otro, trešo vai septīto dienu vai citā intervālā) nedod barību; izmanto dzīvnieku ēdināšanā, lai palēninātu pārāk strauju augšanu un dēģības uzsākšanu (jaunputniem), ekonomētu darbaspēku un barību (nobarojamām cūkām, liellopiem), pielāgotu barības režīmu dabiskiem apstākļiem (kažokzvēriem un vairākām dzīvnieku sugām zooloģiskajos dārzos).

atsmitēšana tekst. Auduma šķēru atbrīvošana no smites ar ķīmisko vai bioloģisko paņēmieni.

atspārnošana mež. Lidspārnu atdalīšana no priedes, egles un lapegles sēklām (jo tie traucē sēklu sēšanu un apgrūtina glabāšanu). Dabā spārns nokrīt, kad samitrinās; čiekurkaltēs izmanto mehāniskus atspārnotājus.

atspere tehn. Mašīnu, aparātu un iekārtu detaļa (elements), kas mehāniskās slodzes (koncentrēta spēka vai spēkpāra momenta) iedarbībā elastiskās deformācijas rezultātā uz laiku uzkrāj mehānisko enerģiju. Pēc slodzes veida izšķir spiedes, stiepes, vērpes un lieces a-es, bet pēc lietojuma – mēratsperes, dzenatsperes, piespiedatsperes, amortizatoru a-es u. c.; pēc formas – plakanatsperes, spirālatperes, šķīvjsperes, atspērpaplāksnes. Automobiļos lieto sloksņu a-es, spirālatperes un vērpstieņu a-es. **B a l s t a t s p e r e** – transportlīdzekļa balstiekārtas sistēmā funkcionējoša a., kas aprēķināta darbam kā nenošlogotā, tā pilnīgi noslogotā transportlīdzeklī; bieži pilda balstiekārtas elementu fiksācijas funkcijas. **P a p i l d u a.** – virs pamatatsperes piestiprināta a., kas darbojas, ja transportlīdzeklis ir noslogots. **S l o k š ņ u a.** – a., kas sastāv no vienas vai vairākām dažāda garuma sloksnēm, kuras darbojas liecē. **atsperēcēšas lauks. tehn.** Ecēšas akmeņainu augšņu sastrādāšanai un garsakņu nezāļu iznīci-

nāšanai līdz 12 cm dziļumam; darbīgās daļas ir atspērzari.

atsperes piedziņa kino, tel. Mehāniska piedziņa, ko izmanto vienkāršākajās kamerās; var uzņemt nepārtrauktu kadru 30–45 s ilgumā.

atsperojums dz. Ritošā sastāva ekipāžas elastīgu mehānisku elementu sistēma, kas paredzēta triecienslodžu samazināšanai, *ratīņu* un virsbūves svārstību regulēšanai un vertikālās slodzes izlīdzināšanai starp *riteņpāriem*. **D i v p a k ā p j u a.** – a., kura elastīgie elementi refrīeratorvagonos, pasažieru lokomotīvēs un vagonos ir starp *ratīņu* rāmi un *riteņpāriem* (bukšu atspērojums) un ritošā sastāva galveno rāmi un *ratīņu* rāmi (centrālais atspērojums). **V i e n p a k ā p e s a.** – a., kura elastīgie elementi kravas lokomotīvēs un vagonos ir starp *ratīņu* rāmi un *riteņpāru* buksēm vai ritošā sastāva galveno rāmi un *ratīņu* rāmi.

atspīdumgaismas fotogr., kino, tel. Apgaismojums acu atspīduma radīšanai.

atspīdums fotogr., kino, tel. Gaismas kūlis, kas rodas no spēcīga gaismas avota atstarošanās objektīva virsmā un veido aplus filmas attēlā. **A c u a.** – tuvplānos redzamais gaismas avota a. filmētās personas acis.

atspirdzinošie dzērieni pārt. Dzērieni, kas dod spirtumu, možumu, dzesē slāpes, atveldzē.

atspole tekst. Audu pavediena uztinuma nesējs, ko aužot vada cauri šķīrienam.

atstarošanās fiz. Attiecība starp starojuma plūsmu, ko virsma atstaro, un plūsmu, kura uz šo virsmu krīt; var būt difūza a. vai spoguļatstarošanās.

atstarotā signāla korektors tel. Ierīce, kas novērš videosignāla rindu fāzes vai amplitūdas kropļojumus, kurus izraisa atstarotie signāli.

atstiklošanās sil. tehnol. Spontāna stikla kristalizācija.

atsūkņēšana ģeol. Ilgstoša ūdens sūkņēšana no akas vai urbuma, lai noteiktu tā produktivitāti.

atsvaīdzināšana inf. 1. Datu saglabāšana *datora atmiņā*, tos periodiski atjaunojot. 2. Periodiska *informācijas* attēlojuma atkārtošana *displeja ekrānā*.

atsvari tehnol. Dažādas masas viena materiāla

un formas ķermeņu komplekts, ko lieto vielu un izstrādājumu masas noteikšanai sverot.

atsveķošana *mežr.* Sveķu tecināšana un savākšana no augošos kokos izdarītām brūcēm (meža blakus izmantošanas nozare). *A.* ar ķīmisko stimulāciju – a-as brūču apstrāde ar ķīmiskām vielām, lai paildzinātu sveķu iztecēšanu vai palielinātu sveķu daudzumu. *A-as brūce* – augošos skujkokos (priedē, eglē, ciedrā) secīgi izdarītu ievainojumu (atsveķošanas sānteku) kopa. *A-as brūces atjaunošanas leņķis* – leņķis starp abiem slīpajiem iegriezumiem (atsveķošanas sāntekām) atsveķojamā koka stumbūrā. *A-as brūces spoguļplatums* – sezonas laikā uz stumbra virsmas secīgi iegrieztās a-as brūces laukuma plātums. *A-as periods* – laikposms pirms ciršanas, kad meža nogabalā atļauta a. *A-as sāntek a* – slīps iegriezum koka mizā, lūksnē un koksne, lai panāktu sveķu iztecēšanu. *Lejupesjā a.* – sveķu tecināšana, kad secīgās sāntekas iegriež citu zem citas.

atšķelums *mežr., kokapstr.* Atšķeltas koksnes gabals kokmateriāla resgaļa zonā; rodas mežmateriālu sagatavošanas un apstrādes laikā.

atšķiramība *kino, tel.* Sīku detaļu fiksējuma kvalitāte attēlā, ko nosaka optiskās sistēmas atšķirtspēja un attīstīšanas procesa kvalitāte.

atšķiršana *lopk.* Dzīvnieku mazuļu atņemšana no mātes. *Ag rā a.* – sīvēnu a. no sīvēnmātes pirms 8 nedēļu vecuma.

atšķirtspēja *kino, tel.* Filmas emulsijas vai optiskās sistēmas spēja fiksēt attēlā sīkas detaļas.

atšūšana *apg.* Šuvekļa malas nolocījuma galīgā nostiprināšana ar rokām vai šujmašīnu, arī uz abām pusēm atlocītu sašuvumvīles uzlāžu nostiprināšana ar papildu nošuvēm.

attāluma mērīšanas sistēma *aeron.* Radiotehniska sistēma gaisakuģa attāluma noteikšanai līdz noteiktai vietai uz Zemes virsmas, navigācijas satelītam vai citam gaisakuģim. Attāluma noteikšana pamatojas uz elektromagnētisko viļņu izplatīšanos atmosfērā ar pastāvīgu ātrumu $c=299792$ km/h. Attālumu mēra, nosakot laika intervālu no izstarotā signāla līdz uztvertajam signālam.

attālumu starpības mērīšanas sistēma *aeron.*

Radiotehniska sistēma, kas sastāv no dažādās vietās uz zemes novietotiem raidītājiem un gaisakuģa radiosignālu uztvērēja un mērītāja.

attaukošana 1. *ķīm. tehnol.* Virsmas atbrīvošana no eļļām, ziežvielām u. c. taukiem, tos šķīdinot, emulģējot vai ķīmiski noārdot. 2. *ā. apstr.* Taukvielu izvadišana no *dermas* (pirms ādu krāsošanas).

atteice *tehnol.* 1. Kļūme, situācija, kad ierīce vai sistēma bojājumu dēļ daļēji vai pilnīgi zaudē spēju izpildīt tai paredzētās funkcijas. 2. Situācija vai stāvoklis, kad pārtrauc vai beidz realizēties process.

attekā *ģeogr.* Upes gultnes atzars, kas rodas, upei pārraujot likumu un iztaisnojot gultni, vai arī vietās, kur, intensīvi uzkrājoties sanešiem, notiek upes gultnes zarošanās.

attēla diagonāle *tel.* Attālums starp optiskā attēla pretējiem stūriem televizora *kineskopā*.

attēla sašķošanās līdztekus rindām *tel.* Televizora attēla kropļojums.

attēlkarte *inf.* Iezīmēšanas valodā sastādītā dokumentā iekļauts *attēls*, kurā atzīmētas īpašas vietas, kas, izmantojot *hipersaites*, ļauj lietotājam iegūt ar tām saistīto informāciju, piem., a. ir kādas valsts karte, kurā, noklikšķinot *peļi* noteiktā kartes punktā, lietotājs var iegūt par šo punktu nepieciešamo informāciju.

attēlojums *mat.* Atbilstības likums f starp kopām A un B , ar kuru kopas A elementiem a piekārto zināmus kopas B elementus $b=f(a)$, b ir a attēls. B i j e k t ī v s (abpusējs) a. – a., kurā katram elementam a atbilst tieši viens b un otrādi. I n j e k t ī v s (viennozīmīgs) a. – a., kurā katram a atbilst viens elements b. S i r j e k t ī v s (pārklājošs) a. – a., kurā katrs b ir kāda elementa a attēls.

attēls 1. *fiz.* Objekta (ķermeņa, ainas utt.) formas (kontūra), struktūras, detaļu un krāsu atveidojums (reprodukcija) vai kopija. H o l o g r ā f i s k s a. – no hologrammas iegūts a. O p t i s k a i s a. – a. (aina), ko veido optiskie stari no objekta pēc iziešanas caur optisko sistēmu. R e ā l s a. – a., kas veidojas, no objekta nākošajiem gaismas stariem krustojoties. S t e r e o s k o p i s k s a. – optisks a., kas redzams kā telpisks objekts (sk. *stereo-*

fotogrāfija, stereoskops). 2. inf. Datu vidē ierakstītu datu (teksta, grafikas) precīza un loģiska kopija, piem., izvadot datora atmiņā ierakstītos datus uz *displeja ekrāna* vai *plotera*, lietotājs redz šo datu a-u. 3. kino, tel. Uzņemamās vides ainas fiksējums *filmas emulsijas slānī*. Divu lauku a. tel. – televīzijas a., kuru veido divi pārmiti izvērse lauki, parasti dēvēti par nepāra un pāra lauku. Izbalojis a. tel. – televīzijas a., kura baltajās vai gaišākajās daļās zudusi toņu gradācija. 4. kino Kinofilmas emulsijas slānī fiksētās ainas projekcija uz ekrāna. 5. kino Kinofilmas vizuālā daļa. A-a a s u m s – optiskās sistēmas reproducētā vai filmā fiksētā a-a precizitāte, ko bieži izsaka ar izšķiramo līniju vai elementu skaitu laukuma 1 mm^2 . A-a l i d z e n u m s – vienāds a-a asums gan negatīvā kadra vidū, gan tā malās. A-a o p t i s k ā d e f o r m ē š a n a – uzņemtā a-a mērķtiecīga deformēšana, izmantojot platleņķa fotoobjektīvu. L a t e n t a i s a. – filmas emulsijā fiksētais a. pirms filmas attīstīšanas. N e g a t ī v a i s a. – kinofilmas a., kura gaismas un ēnu laukumu attiecības ir pretējas to attiecībām uzņemtajā ainā. P o z i t ī v a i s a. – kinofilmas a., kura gaismas un ēnu laukumu attiecības atbilst to attiecībām uzņemtajā ainā.

attēluztverošā virsma *kino* Ar emulsiju pārklātā filmas daļa.

attiecība *mat.* Divu skaitļu a, b dalījums a/b ($b \neq 0$); bieži raksta a : b. H a r m o n i s k ā a. – zelta griezums.

attieksme (bināra attieksme) *mat.* Kopas A attēlojums (R) sevī, kas tās elementu pārim (a, b) piekārto patiesu vai aplamu izteikumu aRb (piem., skaitļiem: $3 < 6$, $4 = 2$). R e f l e k s ī v a a. – a., kurai visiem a izteikums aRa ir paties. S i m e t r i s k a a. – a., kurai aRb līdzvērtīgs bRa . T r a n s i t ī v a a. – a., kurai no aRb , bRc izriet aRc (piem., vienādība =).

attīstība *lauks.* Organisma morfoloģisko, bioķīmisko un fizioloģisko izmaiņu kopums, t. i., organisma kvalitatīvās izmaiņas – no sākotnējām šūnām rodas jaunas šūnas ar citām īpašībām.

attīstīšana *kino, fotogr.* 1. Fotomateriāla gaism-

jutīgā apstrādāšana *fotoķīmiskā* šķīdumā (*attīstītājā*) redzamā attēla iegūšanai. A-as p ā r t r a u k š a n a – attīstītāja neitralizācija, lai pasargātu fotoemulsiju no krāsainu laukumu vai joslu izveidošanās, kas var notikt, ja fotomateriālu tieši no attīstītāja pārliet fiksāzā. F i z i k ā l ā a. – a., kurā attēlu veidojošais metāliskais sudrabs reducējas no attīstītājšķīduma sastāvā ietilpstošā sudraba. Ķ ī m i s k ā a. – a., kurā reducējas emulsijas sudraba halogenīda graudi. 2. *kino* Ekspozīcijas filmas apstrāde laboratorijā – attīstīšana, skalošana, fiksēšana, mazgāšana, žāvēšana, kuras rezultātā iegūst filmas oriģinālo *negatīvu* vai *pozitīvu*. A-as a m p l i t ū d a – iespējamās filmas a-as ilguma variācijas, kas neietekmē attēla kvalitāti.

attīstītājs *kino, fotogr.* Fotoķīmiskais šķīdums, kas satur attīstītājielas fotomateriāla sudraba halogenīda pārvēršanai metāliskā sudrabā, arī paātrinošas, konservējošas, pretplūvura un ūdeni mikstinošas fotoķīmiskas vielas.

atraipošana *tehnol.* Traipu tīrīšana, izmantojot dažādus vielu un apstrāžu kombinācijas.

attvaiks *tehnol.* Novadāmais tvaiks, kas paliek neizlietots tehnoloģiskā procesā (piem., tvaicēšanā, kondensācijas tvaika turbīnā).

atūdens *papīrr.* Masas atūdeņošanā atdalīts ūdens, parasti *papīra* (kartona) ražošanā.

atūdeņošana *tehnol.* Tehnoloģiska operācija ūdens aizvākšanai no gāzēm, šķidrumiem un cietiem ķermeņiem, tos apstrādājot termiski vai ar vielām, kas spēj saistīt ūdeni.

atvairbarjera [fr. *barrière* aizžogojums] *c.* Drošības barjera gar tilta, atbalststienas vai līdzīgas konstrukcijas malu gājēju (jātnieku, riteņbraucēju u. c.) aizsardzībai un norobežošanai.

atvārīšana *tekst.* Dabisko šķiedru jēlmateriālu apdares process, kurā atdala dabas un tehnoloģiskos piemaisījumus.

atvars *geogr.* Padziļinājums, bedre upes gultnē; ūdens virpulis šādā vietā.

atvārsnīte *biol.* Īpašs veidojums, kas regulē *transpirāciju* un gāzu maiņu augā; atrodas augu virszemes daļu epidermā, galvenokārt lapās.

Ū d e n s a. – *hidatode*.

atvasājs *mež.* No atvasēm cēlusies audze.

atvasara *met.* Ilgstošs sausa, saulaina un salīdzīgi

noši silta laika periods rudenī, septembra beigās vai oktobra sākumā; veidojas noturīga anticiklona apstākļos.

atvases biol., mež. Adventīvās vasas. *C e l m u* a. – no lapkoku celmu *snaudošiem*, retāk *papildu pumpuriem* izaugušas, ātri augošas atvases, kas veido koku stumbrus. *S a k ņ u* a. – no augsnes virsējos horizontos augošu sakņu papildu pumpuriem augošās vasas, resp., *pievasas*; to ataugšanu veicina sakņu ievainošana.

atvasinājums mat. Robeža funkcijas $y=f(x)$ pieauguma Δy attiecībai pret argumenta pieaugumu Δx punkta $x=x_0$ apkārtnē, kad Δx tiecas uz 0; apzīmē y' , $f'(x_0)$ vai dy/dx . *P a r c i ā l s a.* – vairākargumentu funkcijas a. pēc viena no argumentiem, pārējos atstājot konstantus.

atveidošana būv. Veidņu noņemšana no betona vai dzelzsbetona konstrukcijām tad, kad betons cietējot ir sasniedzis pietiekamu stiprību.

atvērtne būv. Atverama durvju vērtnes augšdaļa telpas vēdināšanai un izgaismošanai.

atvietotājkadri kino, tel. Filmas posms bez attēla (parasti – balts), ko iemontē *darba kopijā* bojātu vai trūkstošu kadru vietā.

atzala lauks. Augšanā un attīstībā atpalicis labības stiebrs, kam izveidojusies ziedkopa (vārpa, skara), bet nav normāli attīstītu graudu. A-as veidojas nelabvēlīgos meteoroloģiskos apstākļos, kā arī tad, ja sējumi agri saveldrējas.

atzarošana mež. Zaru nociršana, nozāģēšana vai nolaušana no koku stumbriem. *A u g o š u k o k u a.* – metode bezzarainas koksnes izaudzēšanai – augošam kokam līdz noteiktam augstumam (kad stumbra caurmērs krūšaugstumā sasniedz 14 cm) nozāģē vai nogriež apakšējos zarus, netraucējot koka augšanu.

audi¹ biol. Organisma šūnu grupas, ko veido šūnas ar līdzīgu izcelsmi, vienādu uzbūvi un fizioloģiskām funkcijām.

audi² tekst. Pavedieni auduma šķērsvirzienā no vienas eģes līdz otrai.

audiofiltrs [lat. *audire* klausīties + *filtrum* kasteve no tūbas] *kino, tel.* Ierīce nevēlamo frekvenču atdalīšanai skaņas ierakstā.

audioierakstītājs kino, tel. Iekārta skaņas fiksē-

šanai ar magnētiskiem (magnetofonu) vai optiskiem līdzekļiem (optisko ierakstītāju).

audiokasete [lat. *audire* klausīties + it. *casseta* kastīte] *inf.* Magnētiskās lentes *kasete*, kas paredzēta galvenokārt skaņu ierakstam, bet ko var izmantot arī *cipardatu* uzglabāšanai lētos sadzīves datoros.

audioperspektīva [lat. *audire* klausīties + *perspicere* skaidri redzēt, redzēt cauri] *kino, tel.* Atšķirības skaņas kvalitātē atkarā no skaņas avota attāluma no kameras.

audioretušas ielāps [lat. *audire* klausīties + fr. *retouche* palabot] *kino* Neliels, necaurspīdīgs ielāps, kas nosedz *skaņas celiņa* salaidumu *montāžas* vietā, tā novēršot nevēlamu skaņas efektu.

audioterminālis [lat. *audire* klausīties + a. *terminal* galastacija < lat. *terminus* robeža, beigas] *inf.* Datu apstrādes sistēmas *terminālis*, kas skaņas veidā saņemtu *ziņojumu* pārveido diskretā formā un pēc *informācijas* apstrādes atbilsti atkal pārveido skaņā.

audiovizuālā ieraksta studija [lat. *audire* klausīties + *visualis* saistīts ar redzi, redzes; it. *studio* mākslinieka darbnīca] *kino, tel.* Īpaši aprīkota (skaņas izolēta) un kontrolēta telpa, kurā notiek skaņu filmu uzņemšana.

audu kultūra biol. No dzīva organisma izolēti *audi*, kas aug mākslīgi sagatavotā vidē.

auduma pinums tekst. Veids, kādā audi un šķēri audumā sapiti savā starpā; tas lielā mērā nosaka auduma struktūru, izskatu un īpašības. Ir galvenie, atvasinātie, sīkrakstainie, komplicētie jeb sarežģītie un lielrakstainie a. p-i. Galvenie a. p-i ir audekla, triniša jeb sarža, satīna un atlasa pinumi. *A t l a s a a.* p. – a. p., kurā auduma gludo virsmu veido šķēru pārsedes, bet kas nav triniša pinums; mazākais raports ir 5. *A t v a s i n ā t a i s a.* p. – a. p., ko iegūst, mazliet pārveidojot un (vai) pastiprinot galvenā p-a efektu uz auduma virsmas. *A u d e k l a a.* p. – a. p., kas veidojas, pirmajam šķēram pārklājoties pāri pirmajam audam, bet otrajam šķēram ejot audam pa apakšu, tad atkal audam pāri, tad pa apakšu un tā tālāk; otrs šķērs sapinas ar audiem pretēji pirmajam; audekla p-ā gan šķēru, gan audu *raports* ir 2. *K o m p l i c ē t a i s a.* p. – a. p., ko iegūst no vairākām

šķēru un audu sistēmām. *Lielrakstainais a. p.*, *žakarda p.* – a. p., kuram raksturīgi lieli raksti, ieaustas puķes, ģeometriskas figūras, ornamentu utt. *Satīna a. p.* – a. p., kurā auduma gludo virsmu veido audu pārsedes, bet kurš nav trīnīša pinums; mazākais raports ir 5. *Sīkrakstainais a. p.* – a. p., ko iegūst, dažādi kombinējot galvenos un atvasinātos p-us. Sk. arī *trīnītis*.

audums tekst. Drāna, kas austa (sk. *aušana*) no divām perpendikulārām pavedienu sistēmām – audiem un šķēriem. Sk. arī *auduma pinums*.

audze mež. Meža kokaugu kopums. *A-es s a s t ā v s* – koku sugu kociņu skaita (līdz 9 g. vecās jaunaudzēs) vai koku sugu krāju (10 g. un vecākās audzēs) savstarpējā skaitliskā attiecība nogabalā; parasti izsaka desmitdaļās un apzīmē ar koeficientiem no 1 līdz 10. *A-es s t ā v s* – koku kopa, kuras augstumu atšķirības no vidējā nepārsniedz 20%. Audžu taksācijā otro stāvu izdala, ja tā augstums nav mazāks par 1/4 no pirmā stāva augstuma (16 m un vairāk) un biežība nav mazāka par 0,3. *A-es v i d ē j a i s a u g s t u m s* – vidējā caurmēra koku aritmētiski vidējais augstums audzē. *A-es v i r s a u g s t u m s* – 100 resnāko vai augstāko koku vidējais augstums. *D a b i s k i i z c ē l u s i e s a.* – ar mežu aplāta zeme, kuras valdošā suga izcēlusies dabiski. *D a ž ā d v e c u m a a.* – a., kuras koku vecuma atšķirība ir pāri par 10 (mikstajiem lapkokiem) vai 20 gadiem (skujkokiem). *I z k o p t a a.* – a., kurā paredzētajā laikā kvalitatīvi veikti visi vajadzīgie mežsaimnieciskie pasākumi. *P ā r a u g u s i a.* – a., kas ir vecāka par virscirtmeta vecumklasi. *P i e a u g u s i a.* – cirtmeta vai *virscirtmeta* vecumklases a. *S a l i k t a a.* – a., kuras koki aug divos vai vairākos stāvos. *V i e n k ā r š a a.* – a., kuras koki izvietoti vienā stāvā (augstuma atšķirības no vidējā nepārsniedz 20%). *V i e n v e c u m a a.* – a., kuras koku vecums svārstās 10 (mikstajiem lapkokiem) vai 20 (skujkokiem) gadu robežās. Sk. arī *audzes biežība*, *audzes papildināšana*, *audzes šķērs-laukums*.

audzes biežība mež. Līdz 9 gadu vecās dabiski

izcēlušās audzēs – vainagu projekcijas platības attiecība pret kopējo platību; līdz 9 gadu vecās mākslīgi izcēlušās audzēs – pašreizējā kociņu skaita attiecība pret normatīvo skaitu; 10–19 gadu vecās audzēs – koku vainagu slēguma pakāpe. *K r i t i s k ā a. b.* – audzes kritiskā šķērslaukuma attiecība pret normālo. *N o r m ā l ā (p i l n ā) a. b.* – (20 gadu un vecākās audzēs) – faktiskā šķērslaukuma attiecība pret augšanas gaitas tabulās (attiecīgās sugas, vecuma un bonitātes audzei) uzrādīto šķērslaukumu. *O p t i m ā l ā a. b.* – optimālā audzes šķērslaukuma attiecība pret normālo šķērslaukumu.

audzes papildināšana mež. Mērķa vai palīgmērķa koku sugu eksemplāru stādīšana mazas biežības nenaslēgušās kultūrās, nepabeigtās rekonstrukcijās, nepabeigtās dabiskās atjaunošanas zemēs, kā arī līdz 15 gadu vecās jaunaudzēs.

audzes šķērslaukums mež. Audzes koku krūšaugstuma šķērslaukumu summa m²/ha, ko pieņem par mēru salīdzināšanai un biežības noteikšanai. *K r i t i s k a i s a. š.* – tāds šķērslaukums, zem kura noslidot, audze savā tālākajā attīstības gaitā līdz pat ciršanas vecumam vairs nevar sasniegt optimālo šķērslaukumu. *N o r m ā l a i s a. š.* – galveno koku sugu normālo audžu šķērslaukumi dažādām bonitātēm un vecumiem, sakopoti augšanas gaitas tabulās. Normālās audzes biežību pieņem par 1,0; normālā šķērslaukuma noteikšanai lieto arī standartizēto šķērslaukumu tabulu, kur attiecīgo lielumu nosaka atkarībā no koku sugas un vidējā augstuma. *O p t i m ā l a i s a. š.* – šķērslaukums, kas ir 8/10 no normālā šķērslaukuma.

audzēšana pa līnijām lopk. Lauksaimniecības dzīvnieku šķirņu izkopšanas metode, pēc kuras vaislinieku izlasi un pāru atlasīveic līnijas ietvaros.

auga jūrn. Cilpa, kas veidota troses vai virves galā, iepinot galu trosē (virvē).

augājs biol. → **veģetācija**

augēdāji biol. → **fitofāgi**

augkopība lauks. Zinātne par kultūraugiem un to audzēšanu, ietver laukkopību, pļavkopību, mežkopību, dārzenkopību, auglīkopību,

pušķkopību, dāļdārzniecību; arī attiecīga ražošanas nozare.

augļenīca biol. Ziedaugu vairošanās orgāns, kas izveidojies zieda vidū, saaugot vienai vai vairākām *augļlapām*. Ziedā var būt viena vai vairākas a-as.

auglis (fructus) biol. Ziedaugu vairošanās orgāns, kas sēklu nogatavošanās laikā attīstās no *augļenīcas*.

augļaugi biol. Augi ar ēdamiem augļiem – kultivēti vai savvaļas koki, krūmi, puskrūmi, liānas, retāk lakstaugi.

augļkopība lauks. Zinātne, kurā pēta *augļaugu* uzbūves un attīstības likumsakarības, to pavairošanas un ražošanas nosacījumus.

augļķermeņi biol. Sēņu *hifu* veidojumi, kuros attīstās *aski* un *bazīdijas*.

augļlapas biol. Sk. *ginecejs*

augļu dārzs lauks. Sēkleņu un kaulēņu *augļaugu* stādījums augļu ražošanai.

augļu glabātava lauks. Telpa ar aukstuma iekārtu augļu ilgstošai uzglabāšanai. Vēlamais glabāšanas režīms ir no -2 – $+3$ °C temperatūra un 80–95% relatīvais gaisa mitrums (gaisu mitrina, siki izsmidzinot ūdeni).

augļu nektārs pārt. Sulas un cukurūdens maisījums, kurā cukura koncentrācija desmit reizi pārsniedz kopējo skābes koncentrāciju.

augļu puve dārk. Augļu sapūšana kokos un glabātavās, ko izraisa slimību ierosinātājas sēnes.

augonis, abscess med. Norobežots sastrutojums organisma audos vai orgānos.

augš biol. Organisms, kam raksturīga *autotrofiska* barošanās (*fotosintēze*) un blīvi šūnapvāki, kuri sastāv galvenokārt no celulozes.

augseka lauks. Kultūraugu izvietojuma secība saimniecības teritorijā; audzēšanas secības galvenais uzdevums ir nezāļu, augu slimību un kaitēkļu iznīcināšana. A-as pretstats ir *bezmaiņas sējumi*. A-as *shēmā* – secība, kādā kultūras nomaina cita citu un iziet visus a-as laukus (periodu, kurā tas notiek, sauc par rotāciju).

augšne lauks. Zemes garozas auglīgā virskārta, kas veidojusies, virszemes un pazemes ūdenim, gaisam un dažādiem dzīvajiem organismiem iedarbojoties uz iežiem. Aprakstās a-es – a-es, kas atrodas dažādos nogulumu

slāņos; tās norāda uz pārtraukumiem nogulumu uzkrāšanās procesā. A-es *erozija* – a-es auglīgās virskārtas iznīcināšana vēja, ūdens vai nogāžu procesu (nobiru, noslīdeņu, noplūdeņu u. c.) vai cilvēka saimnieciskās darbības rezultātā. Sk. arī *agrotehniskā erozija*, *irigācijerozija*, *ūdenserozija*, *vējerozija*. A-es *jaunveidojumi* – a-es veidošanās procesā radušās vielas, kas atšķiras no a-es horizontiem krāsas un ķīmiskā sastāva ziņā. A-es *monolīts* – a-es *profila* paraugs, kurā ietverti vairāki vai visi a-es ģenētiskie horizonti ar netraucētu dabisko uzbūvi. A-es *pamatpārveidošana* – dziļa intensīva a-es apstrāde, kas maina a-es profila ģenētisko horizontu sakārtojumu; nepieciešama galvenokārt velēnu podzolētajām a-ēm. *Augšņu kartes* – kartes, kurās attēlots augšņu izvietojums. *Kūdrainās a-es* – augšņu grupa, kas veidojas pārmitros apstākļos un kam virskārtā ir kūdra; klasificē pēc kūdras kārtas biezuma: ja tā ir 30 cm, kūdrainās a-es sauc par purvainu jeb hidromorfajām a-ēm, ja kūdra plānāka – par slapjainu jeb pushidromorfajām a-ēm. *Pālienēs a-es* – augšņu tips, kas veidojas upju *pālienēs* un deltās, dažkārt arī ezeru lēzenajos krastos; pālienes a-es ir auglīgas, bet tās jāmeliorē. *Sašālotās a-es* – a-es ar palielinātu (virs 0,25%) ūdeni viegli šķīstošu minerālsāļu daudzumu. *Velēngļēja a.* – mežu zonas purvainu augšņu tips, kas veidojies apstākļos, kad nelielas drenāžas dēļ a-ē pastāv ilgstošs periodisks pārmitrums un anaerobos apstākļos izveidojies *glejs*. *Velēnu karbonātu a.* – mežu un mežastepju zonu augšņu tips, kas veidojies uz karbonātiem cilmiežiem (kalņakmeņiem, dolomītiem, karbonātiem morēnas un ledāja kušanas ūdeņu nogulumiem); dabiskās auglības ziņā labākās Latvijas a-es. *Velēnu podzolētās a-es* – podzolēto augšņu apakštips, raksturīgs brūnpeļēks vai tumšpeļēks trūda horizonts, zem tā gaišāks, pelēcīgs podzola horizonts, kas dziļāk pāriet rūsganbrūnā iluviālajā horizontā un augsnes cilmiežī. *Velēnu podzolētās gļēja a-es* – podzolēto gļēja

augšņu apakštips, kas veidojies vāji vai vidēji izteikta sezonāla vai pastāvīga pārmitruma apstākļos; raksturīgākais veidošanās process ir glejošanās, kam līdztekus var norisēt kūdrošanās sākuma procesi. Sk. arī *kultūraugšnes*.

augšnes aizstājēji *lauks*. Minerāli vai organiski substrāti, kuros izvietojas augu sakņu sistēma, ja augus audzē bez augšnes (piem., pakaišu kūdra, perlīts); augiem vajadzīgos barības elementus piegādā ar barības vielu šķīdumu; izmanto zinātniski pētnieciskajā darbā, praksē galvenokārt segtajās platībās.

augšnes analīze *lauks*. Augšnes īpašību un sastāva noskaidrošana augšnes izpētes, vērtēšanas un kartēšanas nolūkos.

augšnes apakškārtas blīvētājs *lauks. tehn.* Rīks, kas sablīvē augšnes dziļākās kārtas un atstāj irdeni virskārtu. Blīvētājs (Kempbela veltnis) sastāv no ass, uz kuras brīvi noteiktā atstatumā cits no cita nostiprināti asšķautņaini gredzeni; blīvētāju pārvietojot arumos, gredzeni iebrūk augsnē un aizpilda tukšumus.

augšnes auglība *lauks*. Augšnes spēja nodrošināt augiem nepieciešamos augšanas apstākļus – faktoru kopums, kas atkarīgs no dažādām augšnes īpašībām. *E f e k t ī v ā a. a.* – auglība, kas augšnei piemīt attiecīgajā veģetācijas periodā un kas var mainīties gan dabas procesu ietekmē, gan arī cilvēku darbības rezultātā. *P o t e n c i ā l ā (d a b i s k ā) a. a.* – auglība, kas augšnei piemīt no dabas.

augšnes blīvēšana *lauks. tehn.* Mehāniska darbība, kas mākslīgi izraisa augšnes daļiņu satuvināšanos (sk. *pieveļšana*). *A u g s n e s a p a k š k ā r t a s b l ī v ē š a n a* – aramkārtas apakšējo tukšumu piepildīšana, lai pēc sējas augšne mazāk sēstos un mazāk tiktu saraustītas kultūraugu saknes; tiek atvieglota mitruma pacelšanās aramkārtā un sakņu virzīšanās apakškārtā.

augšnes mitrināšana *lauks*. Mitruma ievadīšana augsnē. *A u g s n e s i e k š ē j ā m i t r i n ā š a n a* – a. m., kurā ūdeni augsnē ievada pa perforētiem 30–50 cm dziļi iebūvētiem cauruļvadiem un tā samitrinās galvenokārt kapilārā veidā. *A u g s n e s a p a k š ē j ā m i t r i n ā š a n a* (subirigācija) – augšni mitrina,

apūdeņojamā platībā uz laiku paceļot gruntsūdens līmeni. *V i r s p u s ē j ā p a š t e c e s m i t r i n ā š a n a* – ūdeni sadala paštecēs ceļā pa vagām, plūdjoslām vai plūdlaukiem. Sk. arī *laistīšana*.

augšnes morfoloģija *lauks*. Augšnes zinātnes nozare, kurā pēta augšnes ārējās, tieši laukā konstatējamās pazīmes – augšnes slāņu biežumu.

augšnes nogurums *lauks*. Augšnes nespēja ilgstoši saglabāt ražīgumu vienai kultūrai. *A. n-u* izraisa lini, āboliņš, cukurbietes, ābeles, bumbieres, plūmes, ķirši u. c., kas augsnē atstāj alelopātiskās nomācošās vielas, kuras negatīvi ietekmē savas sugas augšanu un attīstību.

augšnes urbis *lauks*. Instruments augšnes parauga ņemšanai noteiktā dziļumā tā apskatei un analīzei.

augšnes zinātne *lauks*. Dabaszinātņu nozare, kurā pēta augšni, tās izcelsmi un attīstību, uzbūvi, sastāvu un īpašības, ģeogrāfisko izplatību, racionālas izmantošanas un auglības celšanas pasākumus.

augstākā matemātika *mat.* Matemātikas disciplīna, kas (pretstatā elementārajai matemātikai) nosacīti aptver *analītiskās ģeometrijas*, *lineārās algebras* un *matemātiskās analīzes* pamatus.

augstākā nervu darbība *biol.* Cilvēka un dzīvnieku galvas smadzeņu nervu darbība, kas nosaka organisma attiecības ar vidi.

augstākās sēnes *biol.* Sēnes, kuru veģetatīvais ķermenis ir zarains daudzšūnu *micēlijs*.

augstākie augi *biol.* Augi, kuriem ķermeņa zarošanās un diferencēšanās dēļ radušies specializēti orgāni un struktūras.

augstākie vēži (*Malacostraca*) *biol.* Viena no vēžveidīgo apakšklasēm.

augstenerģētiskā tehnoloģija *ķīm.* Ķīmiskās rūpniecības nozare, kurā vēlamā procesa īstenošanai izmanto enerģijas avotus (plazmu, ultravioleto, jonizējošo vai lāzera starojumu), kas būtiski pārsniedz molekulu *siltumkustības* enerģiju.

augstiene *ģeogr.* Pozitīva *reljefa* lielforma, kas paaugstināta vairāk nekā 200 m virs jūras līmeņa (Latvijā virs 120 m).

augstspiede *poligr.* Poligrāfiskās iespiešanas teh-

noloģijas veids – *iespiedelementi* ir augstāki par *starpelementiem*.

augstspriegums *el.* Elektriskais *spriegums*, kas ir lielāks par 1000 voltiem.

augstuma emfizēma [gr. *emphysēma* piepūšanās, pildīšanās ar gaisu] *med.* Gaisa pūslīšu uzkrāšanās asinīs un limfā, cilvēkam paceļoties lielā augstumā, kur samazinās gaisa spiediens.

augstuma griesti *aeron.* Gaisakuģa maksimālais lidojuma augstums. Izšķir statisko augstumu (kurā var norisināties ilgstošs horizontāls lidojums ar pastāvīgu ātrumu) un dinamisko lidojuma augstumu (augstums, kurā vēl iespējams kontrolēt gaisakuģa vadāmību).

augstuma slimība *med.* Cilvēka patoloģisks stāvoklis, kas rodas, samazinoties parciālajam spiedienam ieelpojamā gaisā retinātā atmosfērā.

augstuma uzņemšana (kāpšana) *aeron.* Lidojuma posms, kurā ievērojami palielinās augstums; var notikt ar maksimālo vertikālo vai ekonomisko ātrumu.

augstuma zudums (zudumu augstums) *tehn.* Berzes radītie *spiediena zudumi*, ko izsaka ar atbilstošo šķidruma staba augstumu.

augstumjoslojums *ekol.* Vertikālā *zonalitāte*; likumsakarīga dabas apstākļu maiņa kalnos, mainoties augstumam virs jūras līmeņa.

augstums **1.** *mat.* Perpendikuls, kas novilkts no kādas daudzstūra virsotnes pret tā malu (malas pagarinājumu) vai no ķermeņa (piramīdas, kona) virsotnes pret pamatu. **A a l i k n e** *mež.* – izmērīto koku a-a grafisks attēls (likne), kas izlīdzināts pēc mazāko kvadrātu metodes. **2.** Attālums starp augšējo un apakšējo pamatu. **A b s o l ū t a i s a.** *ģeogr.* – attālums pa vertikāli no kāda Zemes virsmas punkta līdz okeāna līmenim; absolūtā atzīme. **R e l a t ī v a i s a.** *ģeogr.* – virsotnes un piekājes absolūtā a-a starpība (nosaka, izmantojot karti) vai relatīvais paugstinājums no piekājes līdz virsotnei (dabā). **G a i s a k u ģ a** **a u g s t u m s** *aeron.* – attālums pa vertikāli no gaisakuģa līdz zemes virsmai (**p a t i e s a i s a.**) vai līdz noteiktam līmenim (**r e l a t ī v a i s a.**), vai līdz vidējam jūras līmenim (**a b s o l ū t a i s a.**). Aeronavigācijā plaši izmanto relatīvo aug-

stumu attiecībā pret lidlauka līmeni un relatīvo augstumu attiecībā pret iedomātu virsmu normāla atmosfēras spiediena 1013,25 hPa apstākļos. *Sk. arī drošības augstums.*

augšana *biol.* Organisma masas, izmēru un tilpuma palielināšanās, pieaugot šūnu skaitam, kā arī rodoties citiem struktūrelementiem – audiem un orgāniem. **A - a s ā t r u m s** *lopk.* – rādītājs, ko raksturo ar *absolūto* un *relatīvo* jeb *attiecināto* *pieaugumu*.

augšanas apstākļi *mež.* Noteiktā vietā sastopamas dzīvo organismu un nedzīvās vides pašregulējošas sistēmas ar līdzīgu uzbūvi un dzīvības norisēm galveno koku sugu audžu augšanas gaitā un līdzīgu meža atjaunošanos pēc audzes nociršanas. **A - a s a u t i p s** – apvienotas ekosistēmas (bioģeocenozes) ar līdzīgu uzbūvi audzes stabilizācijas stadijā un līdzīgu atjaunošanās gaitu pēc audzes novākšanas vai nopostīšanas.

augšanas konuss *biol.* Auga ass orgānu (stumbra, zaru, saknes) galotne, kur intensīvi veidojas jaunas šūnas.

augšapgaismojums *kino, tel.* Filmējamās ainas apgaismojums no augšas.

augšbjefs *būv.* Ūdenstece (ūdenstilpes) daļa augšpus aizsprosta.

augšģērbs *apg.* Rumpja augšdaļu, dažkārt arī delmus pilnīgi vai daļēji aptverošs *plecģērbs*, kas ir valkājams pārlaisti vai nepārlaisti kādam komplektējošam *gurnģērbam*.

augšķiedra (celulozes šķiedra) *tekst.* Šķiedra, kas veidojas augos; iedala sēklšķiedrās, lūksnes šķiedrās un lapu šķiedrās.

augšņu ģeogrāfija *lauks.* Augsnes zinātnes nozare, kurā pēta augsnes segas ģeogrāfiskā sadalījuma likumsakarības.

augštece *ģeogr.* Upes sākuma posms, arī šā posma tuvākā teritorija.

augšupsaderīgs *inf.* Datoru un programmatūras īpašība, kas norāda, ka dators var izpildīt nākamā datora modeļa un nākamās programmatūras versijas *funkcijas*.

augtene *biol.* Kādam augam vai augu kopai piemērota augšanas vieta.

augu aizsardzība *ekol.* Augkopības nozare, kurā pēta kultūraugiem kaitīgo organismu bioloģiju un ekoloģiju, izstrādā un realizē to ierobežošanas un iznīcināšanas pasākumus.

augu anatomija [lat. *anatomia* < gr. *anatomē* uzšķēršana] *biol.* Botānikas nozare, kurā pēta augu iekšējo uzbūvi.

augu barošana *biol.* Process, kurā augi no apkārtējās vides uzņem nepieciešamās barības vielas un sintezē attiecīgajai augu sugai raksturīgos organiskos savienojumus; šis process kopā ar vielu noārdīšanos ir augu vielmaiņa; augos atrodami gandrīz visi ķīmiskie elementi, kas ir augsnei.

augu fizioloģija [gr. *physis* daba + *logos* mācība] *biol.* Botānikas nozare, kurā pēta dzīvības procesus augos – vielu un enerģijas maiņu, augu barošanu, augšanu, vairošanu, augu kustības un izturību.

augu ģeogrāfija *biol.* → fitoģeogrāfija

augu kaitēkļi *biol.* Augēdāji dzīvnieki, kas, bojājot dažādus augu orgānus, traucē augu attīstību, samazina ražu un tās kvalitāti; tie var būt posmkāji, nematodes, gliemji, putni, zīdītāji.

augu kopa *biol.* → fitocenoze

augu mājas dārzk. → siltumnīcas

augu miera periods *biol.* Fizioloģisks stāvoklis, kurā augšanas un vielmaiņas intensitāte ir samazinājusies; augu dziļā miera posmu nosaka dažādas augu fizikāli ķīmiskā un bioķīmiskā sastāva, hormonu daudzuma un attiecību pārmaiņas šūnās; p i e s p i e d u m i e r a p e r i o d u izraisa nelabvēlīgi ārējās vides apstākļi.

augumlielums *apģ.* → lielums

augu morfoloģija [gr. *morphē* veids, forma + *logos* mācība] *biol.* Botānikas nozare par augu ārējās uzbūves likumsakarībām un formu veidošanās procesiem.

augums, ķermeņa augstums *apģ.* *Somatomērs*, kuru mēra ar *antropometru* vai ar mērlatu kā vertikālās projekcijas attālumu no pēdapakšu līmeņa līdz paura virsotnes līmenim; mēra bez apaviem, stāvot taisni, ar kājām kopā. A. ir bērnu *ģērbu lielumu* skalas primārais *vadmērs* un pieaugušo *ģērbu lielumu* skalas sekundārais *vadmērs*.

augu sega *biol.* → veģetācija

augutis (*Sternorrhyncha*) *biol.* Kukaiņu kārtā; raksturīgākās grupas ir laputis, lapblusiņas, baltblusiņas un bruņutis.

Aujeski slimība [pēc ungāru zinātn. A. Aujeski

(Aujeszy) vārda] *vet.* Zīdītāju infekcijas slimība, ko ierosina *Herpetoviridae* dzimtas *herpesvirus* ģints vīruss; uzņēmīgākās ir cūkas, lapsas un ūdeles.

auka *met.* Spēcīgs 11 balles stiprs vējš (< 25 m/sec), kas rada lielus postījumus.

auksīni [v. *Auxin* < gr. *auxanein* augt] *biol.* Augu hormoni, kas regulē (veicina) augšanas procesus.

aukslējas (*palatum*) *biol.* Mutes dobuma augšējā daļa.

auksohromi [gr. *auxanein* pastiprināt + *chrōma* krāsa] *ķīm.* Elektrodonoras atomu grupas (–OH, –SH, –NH₂, –NR₂) (R – radikālis), kas palielina organisko savienojumu krāsas intensitāti.

auksta gaisma *kino, tel.* Gaisma, kurā ir ļoti maz sarkanā elementa.

aukstais starts [a. *start* sākt skriet] *inf.* *Datora* iedarbināšana, sākot ar barošanas sistēmas ieslēgšanu un *operētājsistēmas* ielādi. Sk. arī *karstais starts*.

aukstasiņu dzīvnieki, poikilotermi *biol.* Dzīvnieki ar nepastāvīgu ķermeņa temperatūru, kura mainās atkarībā no vides temperatūras (rāpuļi, abinieki, zivis, apaļmutnieki un visi bezmugurkaulnieki).

aukstlūstamība *materiālt.* Materiāla trausla sagrūšana triecieniecē zemā, negatīvā temperatūrā. A-u raksturo materiāla pārejas temperatūra no stigra stāvokļa trauslā.

aukstumaģents [lat. *agens* (*agentis*) tāds, kas darbojas] *siltumt.* Aukstumnesējs – aukstummašinas (saldēšanas mašīnas) *darbviela* (vai *darbķermenis*). Tvaika kompresijas aukstummašīnās izmanto amonjaku, ogļūdeņražus (propānu, etānu, etilēnu u. c.), oglekļa dioksīdu, freonu u. c. darbvielas. Absorbcijas aukstummašīnās parasti izmanto amonjaka un ūdens šķīdumu; tvaika *ežekcijas* aukstummašīnās – ūdens tvaiku.

aukstumizturība *materiālt.* Materiāla izturība zemā, negatīvā temperatūrā.

aukstumjauda *siltumt.* Siltuma daudzums, ko aukstummašina spēj aizvadīt no dzesējamā objekta laika vienībā.

aukstummašina (saldēšanas mašīna) *siltumt.* Iekārta mākslīgai temperatūras pazemināšanai (dzesēšanai), izmantojot pievadīto

enerģiju (piem., elektroenerģiju). **Absorbcijas a.** – a., kurā tieši patērē siltuma enerģiju; par **aukstumaģentu** parasti lieto amonjaku. **Kompresijas a.** – a., kurā aukstumaģentu (amonjaku, freonu u. c.) saspiež kompresorā. **Strūklakompresora a.** (tvaika, ēkēcijas a.) – a., kurā par aukstumaģentu parasti lieto ūdens tvaiku (gaisa kondicionēšanas iekārtās). **Termoelektriskā a.** – a., kurā izmanto *Peltjē efektu*.

aukstumnesējs siltumt. Šķidrums, kas cirkulē aukstuma iekārtas sistēmā un aizvada siltumu no dzesējamās vides uz aukstumašinu. Par a-u lieto ūdeni, ja temperatūra $> 0^{\circ}\text{C}$, zemākā temperatūrā lieto sāļu (NaCl , CaCl_2 , MgCl_2) un organisko vielu (etilēnglikola, propilēnglikola un dihlormetāna) ūdens šķīdumus.

aukstumražīgums siltumt. Aukstumašinas aukstumjauda – siltuma daudzums, ko aukstumašina spēj novadīt no dzesējamā objekta, piem., aukstuma kameras.

aukstums Zema vai samērā zema apkārtējās vides gaisa temperatūra; arī atbilstošie laika apstākļi. **A-apols ģeogr.** – zemeslodes apgabals, kur vērojama viszemākā gaisa temperatūra.

aukstumtehnika tehn. Tehnikas nozare, kurā nodarbojas ar zemas temperatūras iegūšanu un mākslīgo dzesēšanu.

aula [lat. *aula* pagalms, zāle] **arhit.** Plaša svinību, sarīkojumu zāle, aktu zāle mācību iestādē (parasti augstskolā).

aunapieres ģeol. **Pamatklintāja** virsas izciļņi, ko nogludinājis un nopulējis ledājs.

auns lauks. Kastrēts aitu sugas vīrišķais dzīvnieks.

auripigments [lat. *aurum* zelts + *pigmentum* krāsa] **min.** Zelta dzeltens minerāls As_2S_3 , arsēna rūdu komponents, minerālkrāsa.

auskultācija [lat. *auscultatio* klausīšanās] **med.** Medicīniska izmeklēšana – iekšējo orgānu izklausīšana.

austenīta struktūra materiālt. Dzelzs un oglekļa sakausējuma struktūra augstā temperatūrā, ciets oglekļa šķīdums *gamma dzelzī*. Oglekļa šķīdība mainās atkarībā no temperatūras (727°C – 0,83% oglekļa, 1147°C – 2,14%

oglekļa). **A-a s.** ir mīksta, plastiska, nemagnētiska.

austenīts [pēc a. metalurga V. Robertsas-Ostena vārda] **materiālt.** Oglekļa cietais šķīdums *gamma dzelzī*, viena no dzelzs un oglekļa sakausējuma struktūrām.

ausiņas telek. Ausīm cieši pieguļoša elektroakustiska ierīce, kas pārvērš elektriskās svārstības skaņas svārstībās; lieto telestudijas personāls, lai dzirdētu skaņas, kas nedrīkst nonākt studijas mikrofonos.

ausiņķemme tekst. Ierīce pavediena noklāšanai uz pamatņu adāmmašīnas adatām.

austrumu plūdums ģeogr. Samērā stabila gaisa pārnese no austrumiem uz rietumiem vispārējā *atmosfēras* cirkulācijas sistēmā; pasāti tropos.

austrumu punkts ģeogr. Viens no 4 galvenajiem *horizonta* punktiem, atrodas pa labi no novērotāja, kas nostāties ar seju pret ziemeļiem.

austrumu saldumi pārt. Ap 170 dažādu konditorejas izstrādājumu karameļu un monpansjē (griljāžas u. c.), konfekšu (rahatlukums, nuga u. c.) un miltu izstrādājumu veidā (pahlava, šakerlukums u. c.), kuros papildus parastajām konditorejas izejvielām ir vēl dažas piedevas un garšvielas neparastā kompozīcijā.

ausu smidži vet. Parazitāra trušu slimība, ko izraisa *kašķērce* – ausu iekšpusē izveidojas pelēcīgi brūnas kreves, kuras atdalot, āda mazliet asiņo.

aušana tekst. Process, kura laikā, savstarpēji sapinot divas pavedienu sistēmas – audus un šķērus, veido audumu.

aušanas pamatne tekst. Paralēlu šķēru pavedienu uztinums, ko novieto stēļu aizmugurē un no kā aušanas laikā tiek padoti šķēri uz auduma veidošanas zonu.

autbreds [a. *out* ārā + *breed* šķirne] **biol.** Tāds, kas cēlies, krustojot neradnieciskus dzīvniekus.

autbrīdings [a. *outbreeding*] **lauks.** Neradniecisku indivīdu krustošana. Sk. arī *pārošana*.

autekoloģija, faktorekoloģija [gr. *autos* pats + *ekoloģija*] Ekoloģijas virziens, kurā pēta vienas sugas indivīdu un vides mijiedarbību.

autentificēšana [gr. *authentikōs* īsts, ticams] **inf.** Ziņojuma, datu avota un datu saņēmēja autentiskuma apstiprināšana, kā arī lietotāja

identitātes pārbaudes procedūra. **Lietotāja** a. – procedūra, kas vairāklīdztāju sistēmās un datoru tīklos ļauj pārbaudīt, vai lietotājs atbilst uzrādītajam identifikatoram; lietotāja a-u izmanto, lai aizsargātu datu apstrādes sistēmas no nesankcionētas pieejas, reģistrētu lietotāju un izvēlētos tam atbilstošu apkalpošanas režīmu. **Ziņojuma** a. – ziņojuma identitātes pārbaude; ziņojuma autentificē, lai aizsargātos no tā tīšas vai netīšas sagrozīšanas pārraides laikā.

autigēns [gr. *authi* savā vietā + *genos* izcelsme] *ģeol.* Tāds, kas atrodas savas veidošanās vietā (piem., autigēni minerāli).

autisms [gr. *autos* pats] (*autismus*) *med.* Slimīga norobežošanās no ār pasaules un noslēgšanās sevi.

autobetonmaisītājs būv. Automašīna, uz kuras šasijas ir uzmontēts cikliskās darbības betonmaisītājs ar tūlumu līdz 10 kubikmetriem.

autobetonvedējs būv. Automašīna betonmasas transportēšanai, uz kuras šasijas ir uzmontēta aizverama, apgāžama tvertne; var transportēt betonmasu līdz 25 km attālumam.

autobuss [auto(mobilis) + lat. (*omni*)bus visiem] *transp.* Automobilis pasažieru un viņu bagāžas pārvadāšanai ar vismaz deviņām sēdvietām, ieskaitot vadītāja vietu. **Dīkstāvu** a. – a., kam ir arī otrais stāvs ar sēdvietām un kāpnēm a-a iekšpusē. **Mikroautobuss** – a., kura garums ir no 6,0 m līdz 7,5 m. **Piepilsētā** (pilsētā) a. – pilsētā vai piepilsētā satiksmei paredzēts maršruta a. ar palielinātu stāvvietu skaitu, pasažieru uzkrājuma laukumiem un vismaz divām platām durvīm, lai paātrinātu pasažieru iekāpšanu un izkāpšanu. **Poss** a. – a., kas sastāv no divām ar cietu šarnīru savienotām sekcijām, kuras kopā veido pasažieru salonu. **Starppilsētā** a. – maršruta a. satiksmei starp pilsētām, ar mikstiem sēdekļiem un bagāžas nodalījumu; kustības ātrums ir vismaz 100 km/h. **Tūristu** a. – ceļojumiem paredzēts a., aprīkots ar iekārtām ekskursijas vadītāja vajadzībām un pasažieru ērtībām.

autoceļnis tehn. Uz automobiļa bāzes izveidots pašgājējs ceļnis ar šarnīrveida pastiprinātu izlīci.

autoceļš c. Kompleksa inženierbūve ārpus pilsētas robežām transportlīdzekļu satiksmei ar noteiktu ātrumu, normatīvos paredzētajām slodzēm un gabarītiem (sauc arī par ceļu).

autoelektronu emisija (tuneļemisija, lauka emisija) fiz. Elektronu emisija no vadošām cietvielām un vadošiem šķidrumiem lielā ārējā elektriskajā laukā ($E \sim 10^9$ V/m) (sk. *tuneļefekts*); paaugstinot temperatūru un vienlaikus samazinot lauku, a. e. pāriet *termoelektronu emisijā*.

autofokuss [gr. *autos* pats + *fokuss*] *fotogr.* Automātiska fotoobjektīva fokusēšanas sistēma. **Aktīvā** a-a sistēma – a. kompaktkamerās, kas attālumu līdz fotografējamam objektam nosaka ar ultraskaņas vai *infrasarkanu* staru impulsu. **Pasīvā** a-a sistēma – a. spoguļkamerās, kas attālumu līdz fotografējamam objektam nosaka pēc fotoaparātā iebūvēto gaismas sensoru uzvertē projicētā attēla kontrasta analīzes.

autofurgons transp. Kravas automobilis ar furgona tipa kravas telpu.

autogāmija [gr. *autos* pats + *gamos* laulība] *biol.* → pašappute

autogreiders [gr. *autos* pats + a. *grader* < a. *grade* līdzināt] *lauks. tehn.* Pašgājēja mašīna zemes darbu veikšanai. Darborgāni ir grozāma vērstuve un irdinātājs ar mehānisku vai hidraulisku vadību; var pierīkot automātisko vadības sistēmu.

autohēzija ķīm. Pašsalipšana, *adhezīvās* saites veidošanās starp kontaktā esošām viena un tā paša polimēra virsmām.

autohori [gr. *autos* pats + *chōrein* iet, virzīties] *biol.* Augi, kas sēklas un augļus izplata bez ārējo faktoru palīdzības.

autohroms [gr. *autos* pats + *chrōma* krāsa] *fotogr.* Fotografisks materiāls un apstrādes process tiešu krāsainu diapozitīvu iegūšanai uz stikla fotoplates.

autohtoni [gr. *autochthōnes* < gr. *autos* pats + *chthōn* zeme] → **aborigēni**

autoinfekcija [gr. *autos* pats + lat. *inficere* aplināt] *med.* Atkārtota saslimšana, ko izsauc mikrobi, kas palikuši pēc kādreiz pārslimotas infekcijas slimības un kādu noteiktu apstākļu pēc savairojas.

autointoksikācija [gr. *autos* pats + intoksikācija]

med. Saindēšanās ar toksīniem, kas veidojas paša organismā.

autojonizācija *fiz., ķīm.* 1. Jonizācijas divpakāpju process – pirmajā pakāpē atoms vai molekula tiek ierosināta stāvoklī, kura enerģija atrodas virs jonizācijas sliekšņa enerģijas; otrajā pakāpē atoms vai molekula sabrūk par elektronu un pozitīvu jonu ar zemāku enerģiju nekā ierosinātajai daļiņai. 2. Atomu un molekulu *jonizācija* stipru elektrisko lauku ietekmē.

autokārs [gr. *autos* pats + a. *car* ratiņi] *transp.* Iekšdedzes motora darbināmi bezsliežu ratiņi ar zemu kravas platformu kravas paceļšanai un pārvietošanai mazā attālumā; var būt pierīkota paceļama platforma, celtnis vai cita ierīce kravas satveršanai, uzkrāšanai un noņemšanai.

autokatalīze [gr. *autos* pats + *katalysis* sagraušana] *ķīm.* Ķīmiskas reakcijas paātrināšanās, šās reakcijas produktiem iedarbojoties kā katalizatoriem.

autoklavēšana [gr. *autos* pats + lat. *clavis* atslēga] *tehnol.* Materiālu un izstrādājumu termiska apstrāde ar tvaiku paaugstinātā spiedienā (apm. 0,7 MPa).

autoklāvs [gr. *autos* pats + lat. *clavis* atslēga] *tehnol.* Hermētiski noslēdzams aparāts dažādu procesu veikšanai paaugstinātā spiedienā un temperatūrā, piem., sterilizēšanai, betona u. c. silikātmateriālu cietēšanas paātrināšanai.

autoknipsis [gr. *autos* pats + v. *Knips(er)* slēdzis] *fotogr.* Ierīce, kas regulē laika intervālu *fotoaparāta slēdža* autonomai iedarbināšanai.

autokokvedis *aut.* Kravas automobilis balķu pārvadāšanai.

autokrāvējs *aut.* Pašgājējs kravas transportlīdzeklis ar maināmām iekārtām kravu iekrāšanai, izkrāšanai un pārvietošanai nelielā attālumā.

autolīze [gr. *autos* pats + *lysis* šķīšana] 1. *biol.* Organismu audu un šūnu sadalīšanās tajos esošo fermentu iedarbībā. 2. *ģeol.* Minerāla pašattīrīšanās no piemaisījumiem pārkristalizācijas procesos.

autols [auto(mobilis) + lat. *ol(eum)* eļļa] *tehn.* Šķidrās, samērā vienkārša sastāva zieģeļas

šķirne smagajiem automobiļiem un traktoriem.

automātiskais radiokompass *Sk. radiokompass*
automātiskā jūgierīce *lauks. tehn.* Ierīce lauksaimniecības mašīnu sakabei ar traktoru. Izmantojot traktora uzkares mehānismam piemontēto jūgrāmi un mašīnai piemontēto slēgrāmi, traktoru atpakaļgaitā piebrauc pie mašīnas un saslēdz, ar hidrauliku ceļot jūgrāmi uz augšu, līdz jūgrāmis automātiski saslēdzas ar slēgrāmi.

automātiskā lidojuma vadības sistēma, pilotāžas un navigācijas komplekss *aeron.* Kompleksa sistēma gaisakuģa vadīšanai pa noteikto trajektoriju; sastāv no *aeronavigācijas kompleksa* un *autopilota*.

automātiska līnija *tehn.* Tehnoloģiskā secībā izvietotas automātiskas darbmašīnas un agregāti, kas apvienoti ar kopējām transporta un vadības sistēmām un kuros ietilpst ražošanas atkritumu novākšanas sistēma. A. r o t o r u l. – no automātiskām, ar *transporta rotoriem* saistītām *rotoru mašīnām* izveidota a. l. E l a s t i ģ a a. l. – a. l., kurā, mainoties ražojumu nomenklatūrai, ir iespējama automātiska pārstādīšana, darba priekšmetu uzkrāšana un to nesinhrona pārvietošanās starp mašīnām.

automātiskā telefona centrāle, ATC *telek.* Tehnisko ierīču komplekss, kas veido savienojumu starp izsaucēju un izsaucamo abonentu bez operatora (telefonista) līdzdalības; klasificē pēc lietojamiem komutācijas elementiem: dekažu soļu meklētāji, mašīnmeklētāji, koordinātu savienotāji, mazgabarītu releji u. c.; ir elektromehāniskās, kvazielektroniskās un elektroniskās a-ās t. c-es.

automātiskā vadība *tehn.* Darbmašīnas vadīšana, ko realizē vadības sistēma pēc noteiktas programmas bez cilvēka līdzdalības.

automātiskie telefona tālsakari *telek.* Savienojums starp diviem abonentiem, kas atrodas dažādās apdzīvotās vietās un savienojumu nodrošina ar ATC.

automatizācija *tehn.* Tehnisku, organizatorisku, ekonomisku u. c. pasākumu komplekss, kas rada priekšnoteikumus dažādu procesu norisei bez tiešas cilvēku līdzdalības. D a l ē j a a. – tehnoloģiskā procesa (ieskaitot

vadību) vai procesu sistēmas a., kurā daļa cilvēku izmantojamās enerģijas ir aizvietota ar nedzīvās dabas enerģiju. **Komplekss a.** – tehnoloģiskā procesa vai procesu sistēmas divu vai vairāku primāro sastāvdaļu daļēja vai pilnīga a. **Ražošana a.** – ražošanas procesu vai to sastāvdaļu izpilde un vadība bez tiešas cilvēku līdzdalības, izmantojot tikai nedzīvās dabas enerģiju.

automāts [gr. *automatos* pašdarbīgs] 1. *tehn.*

Mašīna, kas darbojas pēc noteiktas programmas bez tiešas cilvēka līdzdalības. **A-tehnoloģiskā shēma** – apstrādājamā priekšmeta pārvietošanās shēma daudzpozīciju automātiskajās mašīnās un līnijās, kas nosaka arī plūsmu skaitu un iekārtas struktūru. **Garenvirpošana a.** – virpošanas a. garenapstrādei un šķersapstrādei; izmanto garu, nestingu detaļu apstrādei. **Revolvera automāts** – ar revolvergalvu apgādāts garenapstrādes un šķersapstrādes a.; izmanto sarežģītas konfigurācijas vidēja garuma detaļu apstrādei. **Šķersvirpošana a.** – virpošanas a. šķersapstrādes procesiem; izmanto īsu detaļu apstrādei. **Virpošana a.** – automātiski funkcionējoša virpa detaļu izgatavošanai no stieņveida materiāla. 2. *kib., mat.* Diskrētas informācijas pārveides sistēmas modelis, ko raksturo ieejas, izejas un iekšējo stāvokļu kopas, kā arī pārejas un izejas funkcijas.

automātu teorija *kib., mat.* Zinātnes nozare, kurā pēta automātu veidus, automātu analīzi, sintēzi, atšifrēšanu un prognozēšanu.

automobilis [gr. *autos* pats + lat. *mobilis* kustīgs] *aut.* Bezsliežu pašgājējs transportlīdzeklis, kas pārvietojas, izmantojot tajā uzstādīto enerģijas avotu. **Ārpusceļa a.** – pilnpiedziņas a., kuram ar speciālām sistēmām un agregātiem palielina pārgājību; a-ļiem, kas paredzēti ekspluatācijai sarežģītos apstākļos (Arktikā, džungļos, purvā), var būt speciāli dzinēkļi (pneimatisks veltnis, soļojošais mehānisms u. c.). **Eksperimentālais a.** – dažādu parametru testēšanai paredzēts a. **Gāzbaloņa a.** – a., kas aprīkots ar gāzu baloniem un speciālu aparāturu motora barošanai ar gāzi. **Krava a.** – a. kravu pārvadāšanai, kuram ir *kravas*

kaste, platforma, furgons vai *cisterna*. **Militārais a.** – speciālām militārām vajadzībām piemērots a. **Pakalējās piedziņas a.** – a. ar pakalējiem dzenošajiem riteņiem. **Pilnpiedziņas a.** – a. ar visiem dzenošajiem riteņiem. **Priekšējās piedziņas a.** – a., kam dzenošie ir priekšējie riteņi. **Sanitārais a.** – a., kas aprīkots ar medicīniskās palīdzības sniegšanas iekārtām. **Sporta a.** – a. ar izmaiņām, kuras reglamentē Starptautiskā automobiļu federācija (FIA), paredzēts dalībai sacensībās. **Ugunsdzēsēju a.** – specializēts a. ugunsgrēku dzēšanai, aprīkots ar speciālām ugunsdzēsības iekārtām. **Vieglais a.** – pasažieru a., kas paredzēts ne vairāk kā 9 pasažieru pārvadāšanai, ieskaitot autovadītāju. (Sk. arī *avārijautomobilis, celtpautomobilis, cisternautomobilis, darbnīcautomobilis, laistītājautomobilis, rekordautomobilis, vilcējautomobilis*.) **Daudzasu a.** – a. ar vairāk nekā divām asīm; tam ir labāka pārgājība, ilgāks riepu un a-ļa tiltu darbmūžs, daudzasa a. labāk saglabā ceļa segumu; pašizmaksa un ekspluatācija ir dārgāka. **Gāzbaloņa a.** – a., kura motora barošanai izmanto balonos iepildītu sašķidrinātu propāna un butāna maisījumu vai metānu. **Gāzģeneratora a.** – a., kura motoru baro ar a-i uzstādīta gāzģeneratora ražotu gāzi; gāzģeneratorā sadedzina iepriekš sagatavotu cieta kurināmo (malku, ogles, kūdru). **Iztermiskais a.** – autofurgons ar siltumizolāciju no speciāla siltumizolējoša materiāla (poliuretāna, putuplasta u. c.); izmanto tādu ātrbīgu kravu transportēšanai, kuru saglabāšanai saldētā vai atdzesētā stāvoklī pietiek ar siltumapmaiņas koeficientu 0,4–0,7 W/m² K. **Konteinervēdējs a., konteinervēdis** – specializēts kravas a. konteineru vešanai, parasti ar celtni konteineru iekraušanai un izkraušanai. **Sanitārais a.** – a. speciālu sanitāro uzdevumu veikšanai. Ir ātrās medicīniskās palīdzības, kardioloģijas, reanimācijas, medicīnisko operāciju, asins pārliešanas, asins transporta u. c. sanitārie a-ļi. **Ugunsdzēsības a.** – speciāli aprīkots a. ugunsdzēsēju apkalpes, dzēšanas līdzekļu un iekārtu

nogādāšanai ugunsgrēka vietā; ir ugunsdzēsības pamatautomobiļi, speciālie ugunsdzēsības a. un ugunsdzēsības palīgautomobiļi; pamatautomobiļi ir *cisternautomobilis*, sūkņu-šļūteņu a., sūkņautomobilis, mobilās sūkņu stacijas, gaisa-putu dzēses a., pulverdzēšanas a. u. c.

automotrisa [fr. *automotrice* pašgājējs] dz. Pašgājējs *motorvagon*s ar iekšdedzes dzinēju pasažieru pārvadājumiem vai dienesta braucieniem.

autonomā aeronavigācijas sistēma *aeron.* Sistēma, kas mēra aeronavigācijas parametrus, izmantojot tikai gaisakuģa tehniskos līdzekļus; izmanto no zemes virsmas vai citiem gaisakuģiem atstarotos elektromagnētiskos viļņus (radioaltimētrs, Doplera ātruma un nonesuma leņķa mērītājs), Zemes elektromagnētisko lauku (kursā sistēma), Ņūtona mehānikas likumus (inerciālā navigācijas sistēma), atmosfēras īpašības (barometriskais altimētrs).

autooperators [gr. *autos* pats + lat. *operator* darītājs] *tehn.* Automātiskais *manipulators* ar nemaināmu darbības programmu detaļu vai *sagatavju* pārvietošanai.

autopārkārvējs *aut.* Automobilis, kam uz šasijas uzmontēta pašizgāzēja kravas kaste, kuru pirms izgāšanas var pacelt. Izmanto sēklu un minerālmēslu pievešanai sējmašīnām un izkļiedētājiem.

autopilots [gr. *autos* pats + fr. *pilote* lidotājs] *aeron.* Gaisakuģa automātiskā lidojuma vadības sistēmas galvenā sastāvdaļa – ierīce, kas automātiski vada gaisakuģi un stabilizē lidojuma kursu, augstumu un ātrumu, saglabājot uzdoto lidojuma režīmu.

autopsija [gr. *autos* pats + *opsis* redze], *obdukcija* *med.* Līķa uzšķēršana nāves cēloņa noskaidrošanai.

autorotācija [gr. *autos* pats + lat. *rotatio* griešanās] *aeron.* Propellera vai gaisa skrūves darba režīms, kurā enerģiju to griešanai dod gaisa plūsma.

autosvārstības *fiz.* Ārēju enerģijas avotu nodrošinātas nerimstošas svārstības, kuru periodu un amplitūdu nosaka pašas svārstību sistēmas īpašības.

autotomija [gr. *autos* pats + *tomē* griešana] *biol.*

Pašsakropļošanās – dažu dzīvnieku reflektorka spēja aizsargāšanās nolūkā nomest savas ķermeņa daļas, ja tās tiek stipri kairinātas.

autotransformators [gr. *autos* pats + transformators] *el., tehn.* Transformators, kura katras fāzes primārais un sekundārais tinums veido kopēju elektrisko ķēdi un zemākā sprieguma tinums ir augstsprieguma tinuma daļa.

autotransfūzija [gr. *autos* pats + transfūzija] *med.* Slimnieka asiņu pārliešana viņam pašam.

autotransports *transp.* Transporta nozare kravu un pasažieru pārvadāšanai automobiļos.

autotrofi [gr. *autos* pats + *trophē* barība], **producenti** *biol.* Organismi, kas dzīvībai nepieciešamās organiskās vielas sintezē no neorganiskām vielām, izmantojot Saules (*fotosintēze*) vai ķīmisko (*hemosintēze*) enerģiju.

autouzpildītājs *aut.* Specializēts kravas automobilis ar cisternu un tilpnēm degvielas un ziežvielu pārvadāšanai un transportlīdzekļu uzpildei ar degvielu, eļļu, ziežvielām vai ūdeni. S ē j m a š ī n u a. *lauks. tehn.* – automobilis ar ierīcēm sēklu un minerālmēslu iepildīšanai sējmašīnās; dažus sējmašīnu a-us var izmantot arī minerālmēslu sajaukšanai un sēklu kodināšanai.

autovakcīna [gr. *autos* pats + vakcīna] *med.* Vakcīna, kas gatavota no baktērijām, kuras izraisījušas saslimšanu tam pašam slimniekam, kura ārstēšanai vakcīna paredzēta.

autovilciens *transp.* Kombinēts transporta agregāts, kas sastāv no vilcējautomobiļa un vienas vai vairākām piekabēm vai puspiekabēm.

autožirš [fr. *autogires* < gr. *autos* pats + *gyros* riņķis, aplis] *aeron.* Par gaisu smagāks lidaparāts, kura nesošā virsma ir gaisa skrūve (rotors), kas griežas gaisa pretstrāvas iedarbībā un ko virza dzinējs ar propelleri; a. var pacelties gaisā no neliela laukuma un nolaisties zemē gandrīz vertikāli.

auzu piens *lauks.* No izsijātiem auzu miltiem pagatavota šķidra barība, ko izēdina jaundzīvniekiem, galvenokārt teļiem un sivēniem, daļēji aizstājot pienu.

avanports [fr. *avant-port*] *jūrn.* → priekšosta

avanšelfs [fr. *avant* uz priekšu + a. *shelf*] *okean.* Okeānā ievirzīta šelfa daļa.

avārija [fr. *avarie* < it. *avaría* < arābu – bojāta krava] 1. *tehn., transp.* Sistēmas (iekārtas, aparātūras, ierīces, darbgalda, transportlīdzekļa) vai citu objektu pēkšņa sabojāšanās (defekts), kura rada neplānotu to darbības apstādināšanu un kuras sekas var būt nelaimes gadījums. A-as situācija *aeron.* – sevišķa situācija lidojumā, kuras dēļ parasti notiek gaisakuģa piespiedu nosēšanās. 2. *inf.* Datora aparātūras vai programmatūras defekts, kas rada neplānotu darbības apturi un parasti nav labojams, izmantojot datora iekšējos līdzekļus. Atsevišķos gadījumos, datoru atkārtoti ieslēdzot, a-as sekas var novērst.

avārijapgāisme *el.* Sk. **apgāisme**

avārijas glābšanas sistēma [it. *avaría* + gr. *systēma* no daļām kopā salikts veselais] *kosm.* Kosmosa kuģa iekārtu kompleks apkalpes glābšanai, nesējraķetei avarējot. A. g. s. nodrošina kosmosa kuģa vai tā nolaižamā aparāta strauju atdalīšanos no nesējraķetes ar raķešdzinēju, pēc tam kosmosa kuģis atgriežas uz Zemes kā normāla kosmiskā lidojuma beigās.

avārijas radioboja jūrn. Automātiska iekārta uz kuģa, kas dod avārijas radiosignālus, kurus pieņem starptautiska satelītsistēma KOSPAS-SARSAT.

avārijas radiosakari jūrn. Radiosakari starp sakaru dienestiem krastā un kuģu radiostacijām to dzirdamības robežās. Uztvērušās signālus SOS un pa radiotelefonu MAYDAY, visas radiostācijas pārtrauc citas pārraides un seko avarējošā kuģa informācijai.

avārijautomobilis *tehn.* Specializēts automobilis ar iekārtu tehniskās palīdzības sniegšanai.

aviācija [fr. *aviation* < lat. *avis* putns] *aeron.* Lidošanas teorija un prakse, lietojot gaisakuģus, kas smagāki par gaisu.

aviācijas astronomija *astr.* Praktiskās astronomijas nozare – zinātne par metodēm un tehniskajiem līdzekļiem, ar kuru palīdzību pēc debess spīdekļiem var noteikt gaisakuģa atrašanās vietu (koordinātas) un lidojuma virzienu. Galvenie instrumenti ir *astrokompas*, *aviācijas sekstants* un stūrmaņa pulkstenis.

aviācijas bāzeskuģis *aeron.* Liels jūras kuģis, uz kura paredzēta gaisakuģu bāzēšanās, pacelšanās, nolaišanās un tehniskā apkope.

aviācijas medicīna *med.* Medicīnas nozare, kurā pēta cilvēka drošību lidojumā no medicīnas viedokļa un slodžu iedarbību uz cilvēka fizioloģisko un psiholoģisko stāvokli dažādos lidojuma posmos un režimos.

aviācijas meteoroloģija *aeron.* Lietišķā zinātne, kurā pēta meteoroloģiskos apstākļus, kādos darbojas gaisakuģis, un šo apstākļu iedarbību uz lidojuma drošību un efektivitāti.

aviācijas sekstants *aeron.* Ierīce debess spīdekļa augstuma un kursa virziena noteikšanai no gaisakuģa kabīnes.

aviete [fr. *aviette*] *aeron.* Viegla (vienvietīga) lidmašīna ar mazas jaudas motoru.

avioakustika [*avio..* aviācijas (ģen.) + *akustika*] *fiz., tehn.* Zinātnes nozare, kurā pēta lidaparāta ekspluatācijā radušos trokšņu izplatīšanos un iedarbību uz apkārtējo vidi.

aviobāze *aeron.* Liels, kapitāli iekārtots *lidlauks*.

aviobruņas *aeron.* Kara gaisakuģa apkalpes un gaisakuģa ierīču un mezglu aizsardzība pret bojājumiem no ieroču iedarbības (piem., vairāku slāņu metāla un kompozītu lokšnes).

aviobrupojums *aeron.* Ieroču un iekārtu kopums kara gaisakuģī pretinieka iznīcināšanai.

aviobumba *aeron.* No gaisakuģiem noņemams īpašas konstrukcijas šāviņš mērķu sagraušanai uz sauszemes vai jūras (piem., kodola, fugasa, šķembu bumbas), arī šāviņš speciāliem uzdevumiem (piem., spīdošās, fotogrāfiskās bumbas).

aviodzinēja gaisa patēriņš *aeron.* Gaisa daudzums, kas ieplūst dzinējā noteiktā laika vienībā; viens no parametriem, kas nosaka reaktīvā dzinēja gabarītus.

aviohorizonts *aeron.* Žiroskopiska *aeronavigācijas* ierīce, kas mēra gaisakuģa garensveres un sānsveres leņķus un rāda gaisakuģa garens un šķersass stāvokli attiecībā pret patieso horizontu; sastāv no *žiroskopa*, patiesās vertikāles korekcijas sistēmas un indikatora.

aviokonstrukcija *aeron.* Izstrādājumu (agregātu) kopums, kas veido lidaparāta iekšējo struktūru un virsmu.

aviokontainers *aeron.* Ierīce (tara) gabalpreču, pasažieru bagāžas pārvadāšanai; ierīce kravu iesaiņošanai un desantēšanai; ierīce cilvēku grupu desantēšanai.

aviolīnija *aeron.* Gaisa līnija noteiktam gaisa-

kuģa maršrutam regulāriem lidojumiem starp nosēšanās punktiem.

aviometeoroloģija *aeron., met.* Lietišķās meteoroloģijas zinātne, kurā pēta meteoroloģisko apstākļu ietekmi uz aviāciju un izstrādā aviācijas apkalpošanas metodes; galvenais uzdevums ir panākt lidojumu drošību dažādos meteoroloģiskajos apstākļos.

aviomodelis *aeron.* Lidaparāta modelis.

aviomodelisms *aeron.* Sporta veids – aviomodeļu konstruēšana, būvēšana un sacensības ar tiem.

avionika *aeron.* Zinātne par gaisakuģu elektriskajām un radioelektroniskajām ierīcēm, to projektēšanu, izmantošanu lidojumā un tehnisko apkopi.

aviosports *aeron.* Tehniskais sporta veids – augstākās pilotāžas figūru izpilde, lidojums ar lielu ātrumu, liela augstuma sasniegšana u. c.

aviotiesības *aeron.* Likumu un normu kopums, kas regulē savstarpējas attiecību saistības gaisa telpas izmantošanā.

aviotransports *aeron.* Gaisa transports – transports, kurā transportlīdzekļi ir gaisakuģi.

avitaminoze [gr. *a ne...* + vitamīns] *med.* Pilnīgs kāda vitamīna trūkums organismā.

Avogadro likums [pēc itāl. fiziķa un ķīmiķa A. Avogadro (Avogadro, 1776–1856) vārda] *fiz.* Viens no gāzu fizikas pamatlikumiem, saskaņā ar kuru dažādu *idē* *ālu* *gāzu* molekulu skaits tilpuma vienībā (vienādā temperatūrā un spiedienā) ir vienāds (sk. *Avogadro skaitlis*); jebkuras gāzes viena gram molekula normālos apstākļos ieņem 22,414 litru tilpumu.

Avogadro skaitlis [pēc it. fiziķa un ķīmiķa A. Avogadro (Avogadro, 1776–1856) vārda] *fiz.* Fundamentāla fizikas konstante N_A , struktūrdaļiņu (atomu, molekulu, jonu u. tml.) skaits vielas 1 molā (gramatomā vai gram molekulā); $N_A = 6,0221367 \cdot 10^{23} \text{ mol}^{-1}$.

avoksnājs *ģeol.* Izkļiedēta pazemes ūdeņu, visbiežāk gruntsūdeņu, izplūdes vieta, kur palielināta mitruma apstākļos veidojas kūdra, saldūdens kaļķi vai *limonīti*.

avots 1. *ģeol.* Dabiska pazemes ūdeņu izplūdes vieta zemes virspusē vai zem ūdens. *Kā p-* *j o š s a.* – spiedienūdeņu a. ar ūdens pieplūdi no apakšas uz augšu. *K r i t o š s a.* – gruntsūdeņu un citu bezspiedienūdeņu a. ar

ūdens pieplūdi no augšas uz leju. *S u b m a r i n a i s a.* – a., kas izplūst okeānā vai jūrā. Sk. arī *minerālavots*. 2. Objekts (ved, izejmateriāls, ierīce u. tml.), no kā var iegūt, piem., vielu, enerģiju, materiālu. *A l t e r n a t i v s e n e r ģ i j a s a. el.* – Latvijas apstākļos netradicionālais enerģijas avots, piem., vēja, saules, bioenerģijas avoti. *E l e k t r o d z i n ē j s p ē k a (EDS) a. el.* – elektriskās enerģijas a., kura iekšējā pretestība daudzkārt mazāka par slodzes pretestību. *E l e k t r o e n e r ģ i j a s a. el.* – ierīce, kas citu veidu (siltuma, mehānisko, ķīmisko u. c.) enerģiju pārveido elektriskajā enerģijā. *I d ē ā l s EDS a. el.* – elektrodzinējspēka a. ar nemainīgu spriegumu uz spailēm un iekšējo pretestību, kas vienāda ar nulli. *I d ē ā l s s t r ā v a s a. el.* – strāvas a. ar nemainīgu strāvu un bezgalīgi lielu iekšējo pretestību. *L i d z s p r i e g u m a a. el.* – laikā nemainīga sprieguma elektriskās enerģijas a. *M a i ņ s p r i e g u m a a. el.* – laikā periodiski (parasti sinusoidāli) mainīga sprieguma elektriskās enerģijas a. *S t r ā v a s a. el.* – elektriskās enerģijas a., kura iekšējā pretestība daudzkārt lielāka par slodzes pretestību.

azbestcements *būvñ.* Mākslīgs akmensmateriāls, ko izgatavo no *azbesta*, *portlandcementsa* un ūdens. Izstrādājumiem liela stiepes un lieces stiprība, relatīvi maza siltumvadītspēja, tas ir ūdensnecaurlaidīgs, ilgizturīgs, salizturīgs un ugunsdrošs; kaitīgs veselībai.

azbestīns *papīrr.* Šķiedrveida *talks* (magnija, alumīnija vai kalcija silīcijskābes sāls), kam ir ļoti laba *pildvielu* noturība papīrā.

azbestkartons *papīrr.* Kartons, kuru lieto uguns aizsardzībai, siltumizolācijai, elektroizolācijai un dažādu iekārtu un komunikāciju savienojumu blīvēšanai; iegūst no *hrizotilazbesta* 2–8 mm biezumā.

azbests [gr. *asbestos* nepārtraukts, pastāvīgs] 1. *min.* Šķiedraini serpentīnu un amfibolu grupu minerāli $\text{Mg}_6(\text{Si}_4\text{O}_{10})(\text{OH})_8$ vai $3\text{MgO} \cdot 2\text{SiO}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$, ko lieto *azbestcementsa* izstrādājumu izgatavošanai, arī par izolācijas un ugunsdrošu materiālu (nelabvēlīga ietekme uz cilvēka organismu). 2. *tekst.* Sk. *minerālšķiedra*

azbohetinakss *ķīm. tehnol.* Azboplastiķis ar azbesta papīra pildvielu; lieto zemsprieguma iekārtu elektroizolācijas detaļām.

azbolīts [azb(ests) + gr. *lithos* akmens] *ķīm. tehnol.* Azboplastiķis ar azbesta kartona pildvielu; lieto par siltumizolācijas un ķīmiski izturīgu elektroizolācijas materiālu.

azboplastiķis, azbovoloknīts *ķīm. tehnol.* Plastmasas, kuru galvenās sastāvdaļas ir termoreaktīvi sveķi un azbesta šķiedras pildviela; tām ir liela mehāniskā un siltumizturība, labas elektroizolācijas īpašības.

azbrotekstolīts *ķīm. tehnol.* Azboplastiķis ar azbesta auduma pildvielu; lieto elektrogeneratoru detaļu un sūkņu lāpstiņu, kā arī kosmisko aparātu siltumaizsardzības elementu izgatavošanai.

azbovoloknīts [azb(ests) + kr. *волокно* šķiedra] *ķīm.* → azboplastiķis

azeotropie maisījumi [gr. *a ne.. + zein* vārieties + *tropē* maiņa] *ķīm., pārt.* Šķidrumu maisījumi, kuri vārās pastāvīgā temperatūrā un pārtvaicējas, nemainot sastāvu; mainot spiedienu, mainās ne tikai viršanas temperatūra, bet arī a-o m-u sastāvs.

azīdi [v. *Azid* < lat. *acidus* skābs] *ķīm.* Slāpekļūdeņražskābes sāļi; daudzi ir eksplozīvi.

azimutālā radiobāka *aeron. Sk. radiobāka*

azimuts [arābu *as-sumūt* ceļi] 1. *astr.* Koordināta horizontālajā koordinātu sistēmā, ko skaita pa horizontu no dienvidu punkta pulksteņrādītāja kustības virzienā līdz spidekļa augstuma riņķim – debess sfēras lielajam riņķim, kas iet caur zenītu, spidekli un nadīru. A. mainās no 0° līdz 360°. 2. *aeron., jūr.* Horizontāls leņķis starp novērošanas vietas meridiāna ziemeļu virzienu un noteicamā virziena vertikālo plakni; a. mainās no 0° līdz 360° pulksteņrādītāja kustības virzienā. Atkarībā no atskaites meridiāna ir īstais jeb ģeogrāfiskais a., magnētiskais, ortodromiskais vai nosacītais a. Ī s t a i s (ģ e o g r ā f i s k a i s) a. – leņķis, ko mēra no ģeogrāfiskā meridiāna ziemeļu virzienā.

azokrāsvielas [fr. *azo(te)* slāpekļis + krāsvielas] *ķīm.* Plaši lietotu, spilgtu organisku krāsvielu grupa, kuru sastāvā ietilpst azogrups (-N=N-).

azonalitāte [gr. *a ne.. + zōnē* josla] *ģeogr. Ģeo-*

grāfiskas parādības vai procesa neatkarība no teritorijas zonālajām īpatnībām.

azonāls [gr. *a ne.. + zōnē* josla] *ģeogr.* Neatkarīgs no zonālajām īpašībām.

azotēmija [fr. *azote* slāpekļis + gr. *haima* asinis] (*azotaemia*) *med.* Palielināts atlieku slāpekļa daudzums asinīs sakarā ar nieru darbības mazspēju.

āži, jumtāži *arhit.* Tautas celtniecībā – jumta augšdaļā sakrustotie vējdēļu gali, parasti izgriezti dzinieka galvas vai ornamenta veidā.

ažitācija *med.* Nemiers ar spēcīgu uzbudinājumu, piem., apkārtstaigāšana un roku laužšana.

ažūrpīnumi [fr. *à jour* caurumots] *tekst. Sk. adījuma pinums*

B

babīts [pēc amer. izgudrotāja I. Babita vārda] *materiāl.* Antifriktīvs sakausējums uz alvas vai svina bāzes ar svina (Sb), vara (Cu) u. c. elementu piedevām; lieto dzinēju, turbīnu, kompresoru un mašīnu gultņiem.

bacilis [lat. *bacillum* nūjiņa] *biol., med.* Nūjiņveida baktērija, kas veido sporas.

bada vilna *lauks.* Trūcīgas ēdināšanas dēļ izveidojušies vilnas matiņi ar iežņaugumiem; nav piemērota tekstilrūpniecībā un vilnas izstrādājumiem.

badeleīts [pēc I. Bedeleja (Y. Baddeley) vārda] *min.* Cirkonija minerāls ZrO₂; ietilpst ugunsizturīgos materiālos.

baftings [a. *buffeting* < *buffet* sist] *aeron.* Lidaparāta vai tā atsevišķu daļu piespiedu svārstības, ko rada nestacionāru aerodinamisko spēku iedarbība, gaisam noraujoties no priekšējām nesošajām virsmām (spārna vai spārnojuma), ja ir lieli uzplūdes leņķi vai liels ātrums.

bagātināšana *tehnol.* Rūdu un citu izejvielu pirmāpstrādes process, kurā palielina vajadzīgos komponentus un samazina kaitīgo piemaisījumu daudzumu. B-ā izmanto minerālu atšķirīgās fizikālās un ķīmiskās īpašības. **F l o t ā c i j a s b.** – b-as metode, kas pamatojas uz izejvielu minerālo sastāvdaļu

ūdens *slapināšanās* atšķirībā, sevišķi pēc apstrādes ar *flotācijas* šķidrumiem; daļa minerālu kopā ar putām pāriet koncentrātā (derīgais produkts), daļa paliek ūdenī (atkritumi). *Gravitācijas* b. – b-as metode, kuras pamatā ir minerālo sastāvdaļu blīvuma un krišanas ātruma atšķirības ūdens vai gaisa vidē un suspensijās. *Magnētiskās* sēparācijas b. – b-as metode, kas pamatojas uz minerālo sastāvdaļu atšķirīgo spēju pievilkties ķermenim ar magnētiskām īpašībām (piem., magnetītam, mākslīgam magnētam).

bagātinātājpiedevas lauks. Spēkbarības koncentrāti, kas satur olbaltumvielas, minerālvielas, vitamīnus, fermentus, aminoskābes un ir paredzēti graudu vai citas barības maisījumu bagātināšanai.

bagāznieks *aut.* Vieta automobili bagāžas novietošanai vai ietaise bagāžas novietošanai un stiprināšanai automobiļa ārpusē.

bagijs [a. *buggy* viegli rati] *aut.* Krosa sacensībām paredzēts apvidus *automobilis*. B-am ir platas apvidus riepas un liela *šķērsbāze*, spēcīga šasija, drošības stieņi, piemērots motors un transmisija.

baika *tekst.* Biezs, smags kokvilnas divslāņu audums ar abpusēju uzkarsumu.

baipass [a. *bypass* apkārtceļš] *hidr.* Ietaise, kas aizvada visu plūsmu vai tās daļu pa apkārtceļu.

baitis [a. *byte by(nary) te(r)m*] binārs loceklis] *inf.* Kā vienots veselums apstrādājama *bitu* grupa. B. var būt *rakstzīme*, *komanda* vai mašīnvārda daļa; parasti ir *datora* vismazākā adresējama *atmiņas* daļa, sastāv no 8 bitiem.

bajonete [fr. *baionnette*] *fotogr.* *Fotoobjektīva* un *fotoaparāta* korpusa savienošanas mezgls operatīvai optikas nomainīšanai, kā arī mehāniskai vai elektroniskai informācijas pārnei no kameras uz *fotoobjektīva* mehānismiem.

bāka *jūrm., aeron.* Navigācijas orientieris – tornis, no kura raida atbilstošus gaismas un skaņas signālus navigācijas drošībai. *Lidlauka* b. – aeronavigācijas b., ko izmanto lidlauka atrašanās vietas noteikšanai no gaisa.

bakas (*variola*) *med., lopk.* Akūta cilvēka un dzīvnieku infekcijas slimība, ko izraisa ba-

ku vīruss; bakām raksturīgs tipisks drudzis, specifiski izsitumi, pēc kuriem paliek rētas.

bakelīts [v. *Bakelit* pēc amer. ķīmiķa L. Beke-lenda (*Baekeland*, 1863–1944) vārda] *ķīm.*

1. Termoreaktīvie *fenolformaldehīda* rezol-sveķi; b-a šķīdumu spirtā lieto par laku; ilgstoši sildīts, b. neatgriezeniski sacietē. 2. Pil-dīta *plastmasa* no fenolformaldehīda sveķiem.

bakors *tehnol.* *Cirkoniju* saturošs *ugunturis*; lieto stikla kausēšanas krāšņu oderēšanai.

baks [hol. *bak* kaste] *jūrn.* Klāja paaugstinājums kuģa priekšgalā; uz klāja vai baka iekšpusē parasti atrodas enkura un vilkšanas ierīces.

bakštova [hol. *bakstouw*] *jūrn.* Zāļu troses gals, padots no kuģa pakaļgala, kad kuģis stāv pie enkura un pie b-as ir piestiprinātas kuģa laivas vai kuteri (var būt arī kuģis).

baktericīdā fāze [gr. *baktērion* nūjiņa + lat. *caedere* nonāvēt] *pārt.* Laiks, kurā svaigi slauktā pienā nepalielinās tajā esošo mikroorganismu skaits. B-ās fāzes ilgums atkarīgs no mikroorganismu daudzuma un piena uzglabāšanas temperatūras.

baktericīda viela, baktericīds [gr. *baktērion* nūjiņa + lat. *caedere* nonāvēt] *ķīm.* Vielas, kas kavē baktēriju vairošanos vai iznīcina baktērijas.

baktericīds¹ [gr. *baktērion* nūjiņa + lat. *caedere* nonāvēt] *ķīm.* Tāds (piem., viela vai starojums), kas iznīcina baktērijas.

baktericīds² *ķīm.* → **baktericīda viela**

baktericīdspuldze *tehn.* Gāzizlādes ultravioletā starojuma avots, jauda 15, 30 un 60 W; lieto ūdens, pārtikas produktu, operāciju telpu u. c. sterilizēšanai.

bakteriēmija [gr. *baktērion* nūjiņa + *haima* asinis] *med.* Baktēriju iekļūšana asinīs.

baktērijas [gr. *baktērion* nūjiņa] *biol.* Sīki, ar neapbruņotu aci nesaskatāmi vienšūnas vai vienkārši daudzšūnu mikroorganismi, kuriem ir šūnapvalks, bet nav kodola, un kuri vairojas daloties.

bakteriofāgi [gr. *baktērion* nūjiņa + *phagos* rijējs] *biol.* Vīrusi, kas parazitē baktērijās u. c. mikroorganismos.

bakterioloģija [gr. *baktērion* nūjiņa + *logos* zinātne] *biol.* Mikrobioloģijas nozare – zinātne par baktērijām.

bakteriostatisks [gr. *baktērion* nūjiņa + *statikos*

stāvošs] *biol.*, *ķīm.* Tāds, kas aizkavē baktēriju vairošanos (par vielu).

baktēriūrija [gr. *baktērion* nūjiņa + *ūrōn* urīns] *med.* Baktēriju izvadišana no organisma ar urīnu.

balansapgaismojums [fr. *balance* līdzsvars + *apgaismojums*] *kino*, *tel.* Viendabīgs neintensīvs apgaismojums, kas novērš pārāk spilgtus ēnu kontrastus.

balansēšana [fr. *balancer* šūpot] *tehn.* Rotējošu elementu līdzsvarošana vibrāciju novēršanai. *D i n a m i s k ā b.* – b., kas līdzsvaro rotora masas sadalījuma nobīdes ass garenvirzienā. *S t a t i s k ā b.* – b., kas novērš rotora masas ekscentricitāti.

balasts [a. *ballast*] 1. *dz.* Sasmalcināts, birstošs kalnu iežu materiāls (šķembas, azbests, grants vai smiltis), kas, ieklāts starp zemes klātni un gulšņiem, uzņem slodzi no gulšņiem un, samazinot slodzes nevienmērību, novada to tālāk uz zemes klātni, nodrošina sliežu ceļa noturību, nepieļaujot gulšņu pārvietošanos šķērsvirzienā un garenvirzienā. *B-a p r i z m ā* – sliežu ceļa virsbūves prizmeveida kontūra šķērsgriezumā. 2. *jūrn.* Krava, ar ko uzlabo kuģa stabilitāti – panāk nepieciešamo kuģa iegrimi, novērš kuģa sānsveri un galsveri; par pagaidu b-u parasti izmanto ūdeni, ko ieņem dubultdibena tilpnēs.

balastvielas *lopk.* Barības sausas grūti sagremojamā vai nesagremojamā daļa, kas paliek gremošanas traktā, līdz izdalās no organisma ekskrementu veidā.

baldriānskābe [v. *Baldrian* < lat. *valeriana* + skābe] *ķīm.* Organiska *alifātiska* skābe C_4H_9-COOH , baldriāna sakņu smaržvielas un daudzu mākslīgo smaržvielu sastāvdaļa.

balināšana *tehnol.* Dažādu materiālu (papīra, ādas, auduma u. c.), izstrādājumu un produktu atkrāsošana; izmanto īpašas vielas – *balinātājus*. *K a ž o k ā d u b.* – tehnoloģisks process, kurā izbalina kažokādas apmatojumu, lai no tumšām kažokādām veidotu dažādu krāsu vērtīgu kažokādu imitāciju. *T a u k u b. pārt.* – sakarsētu tauku atkrāsošana, pārkaisot ar balināmajiem māliem (piem., *bentonītu*, *floridīnu*), kurus procesa noslēgumā atdala centrifugējot.

balinātāji *tehnol.* vielas, ko lieto dažādu materiālu, visbiežāk šķiedrvielu un pārtikas produktu, balināšanai. Sk. arī *optiskie balinātāji*.

balka [kr. *балка* valks] *ģeogr.* Sengrava mežastepes un stepes zonā.

balkeris [a. *bulker*] *jūrn.* Specializēts kuģis beramkravu pārvadāšanai.

balkertankkuģis [a. *bulk* krava + *tank* tvertne] *jūrn.* Kuģis beramkravu un lejamkravu pārvadāšanai speciālās tilpnēs. Šos kuģus izmanto kuģošanas līnijās ar beramkravām vienā virzienā un lejamkravām – otrā virzienā (tā izvairās no kuģošanas bez kravas).

balkons [fr. *balcon*] *arhit.*, *būvñ.* 1. Valējs, iežogots izvirzījums, ko būvē ārpus ēkas ārsienas plaknes, parasti starpstāvu pārseguma līmenī. 2. Skatītāju vietas (piem., teātrī) paaugstinātā izbūvē virs *partera*.

balle [fr. *balle*] Mērvienība, ar kuru novērtē kādas dabas parādības vai ģeogrāfiskas parādības izpausmes pakāpes vai intensitāti (piem., vēja stiprums, zemestrīces intensitāte, mākoņainība).

ballistika [v. *Ballistik* < gr. *ballein* mest, sviest] *fiz.*, *meh.* Praktiskās mehānikas nozare par nevadāmo raķešu, bumbu un šāviņu kustību gaisa vidē. *Ā r ē j ā b.* – b-as daļa, kurā noskaidro nevadāmu šāviņu kustības likumsakarības gaisā. *I e k š ē j ā b.* – b-as daļa, kurā pēta pulvera gāzu sadegšanas izraisītos procesus ieroča stobra kanālā un pulvera gāzu kamerā.

Balmera sērija *fiz.* Ūdeņraža atoma spektra spektrālīniju sērija, kuras daļa atrodas spektra redzamajā daļā.

balneoterapija [lat. *balneum* vanna, peldēšanās + gr. *therapeia* ārstēšana] *med.* Ārstniecisko minerālūdeņu ārīga lietošana ārstnieciskos un profilaktiskos nolūkos.

balonkatetrs *med.* Instruments, ko ievada asinsvados diagnostiskos un ārstnieciskos nolūkos.

balons [v. *Ballon* < fr. *ballon* lode ar tukšu vidu] 1. *tehn.* Rezervuārs gāzes vai šķidruma uzglabāšanai. *G a i s a b.* – b. ar saspiestu gaisu, ko izmanto automobiļa bremžu sistēmas vai citu sistēmu darbībai. *P n e i m a t i s k a i s b.* – b. ar saspiestu gaisu, kas izpilda balstiekārtas elastīgā elementa funk-

cijas. 2. Apvalks piepildīšanai ar gāzi vai gaisu – gaisskuņniecības ierīču galvenā sastāvdaļa (arī rotaļlieta).

baložveidīgie (*Columbiformes*) *biol.* Viena no putnu kārtām.

balstaudi, mehāniskie audi *biol.* Augu patstāvīgie audi, kas dod augiem mehānisku izturību un elastību.

balstenis materiālt. → **konsole** (2)

balsteņi (stutmalka) *mežr.* Skujkoku apaļais kokmateriāls šahtu eju nostiprināšanai. Eksporta b-us sauc arī par propsiem.

balstiekārta *aut.* Transportlīdzekļa ierīču kopums, kas veido elastīgu saikni starp atspēroto un neatspēroto masu, resp., starp riteņiem un virsbūvi. **A t k a r ī g ā b. – b.,** kurā vienas ass viena riteņa pārvietojums izraisa šās ass otra riteņa pārvietojumu. **A t s p e r u b. – riteņa b.,** kurā elastīgais elements ir atspere. **H i d r o p n e i m a t i s k ā b. – riteņa b.,** kurā elastīgais elements ir saspīests gaiss mijiedarbībā ar šķidrumu, kura spiedienu var regulēt. **N e a t k a r ī g ā b. – b.,** kurā vienas ass riteņa pārvietošanās nav atkarīga no šās ass otra riteņa pārvietošanās. **P n e i m a t i s k ā b. – riteņa b.,** kurā par elastīgo elementu izmanto saspīestu gāzi, parasti gaisu. **S v e c e s v e i d a b. – riteņa b.,** kurā ir teleskopiska vadotne un ritenim ir iespēja pārvietoties tikai ap šā teleskopiskā elementa asi. **V ē r p s t i e ņ a b. – riteņa b.,** kurā elastīgais elements ir *vērpstienis* (torsions).

balsts *meh.* Objekts, kas ierobežo ķermeņa kustību. **E l a s t ī g s b. – b.,** kas zem slodzes elastīgi deformējas (pārvietojas). **G l u d s b. – ķermeņa kustību ierobežojošs objekts,** kurā saites (balsta) reakcija vērsta pa *normāli* saskares punktā. **I e s p ī l ē j u m a b. – b.,** kas neļauj ķermenim pārvietoties. **K u s t ī g s b. – b.,** kas ļauj ķermenim pārvietoties pa pieskari kontakta virsmām, pieļaujot tikai normālo reakciju. **N e k u s t ī g s b. – b.,** kas ļauj ķermenim griezties ap to, neradot reakcijas momentu. Sk. arī *locikla*.

baltā gaisma *fiz.* Gaisma, kas satur visus redzamās gaismas viļņu garumus tādās proporcijās, ka priekšmeti ir redzami to reālajās krāsās, piem., dabiskā gaisma dienā.

baltais punduris *astr.* Zvaigzne evolūcijas beigu stadijā, kurā vairs nenotiek kodolreakcijas. Par b-ajiem p-iem kļūst zvaigznes, kuru kodola masa nepārsniedz 1,4 Saules masas. B-ajiem p-iem ir ārkārtīgi mazs diametrs, augsta temperatūra un liels blīvums; tie staro, izmantojot uzkrāto siltumenerģiju, pakāpeniski atdziest un vairāku miljardu gadu laikā pārvēršas par *m e l n a j i e m* p-iem. Sk. arī *zvaigžņu evolūcija*.

baltais sārms *cel.* Koksnes šķeldu vārīšanas sārms, kas satur aktīvo vārīšanas reaģentu nātrija hidroksīdu (vārot pēc *natronmetodes*) vai nātrija hidroksīda un nātrija sulfīda maisījumu (vārot pēc *sulfātmetodes*).

baltā limeņa ierobežotājšēma *tel.* Shēma, kas novērš telesignāla amplitūdas paplašināšanos virs noteiktā maksimuma baltā limeņa.

baltā puve *lauks.* Augu slimība, ko ierosina sēne *Sclerotinia sclerotiorum* un veicina liels augsnēs mitrums; bojā burkānus, kāpostus, tomātus, gurķus, zirņus, pupiņas, pētersīļus, selerijas u. c. augus gan lauka apstākļos, gan sētajās platībās un glabātavās.

baltās nakts *astr.* Gaišās nakts, kad Saule nogrimst tikai dažus grādus zem horizonta un vakara *krēsla*, neiestājoties tumsai, tieši pāriet rīta krēslā; novērojamas vietās, kuru ģeogrāfiskais platums pārsniedz 9,5° ziemeļu vai dienvidu platuma.

baltā svītra *tel.* Vairākas baltas rindas, ko izmanto par atskaites vai pārbaudes signālu.

baltmuskulu slimība *vet.* Jaundzīvnieku vielmaiņas patoloģiska novirze, kam raksturīgas degeneratīvas pārmaiņas skeleta un sirds muskulatūrā; galvenais cēlonis ir selēna nepietiekamība; biežāk slimo jēri, kazlēni un teļi.

baltvīns *pārt.* Gaišās krāsas vīnogu vīns.

balustrāde [fr. *balustrade*] *arhit.* Galerijas, terases, balkona, jumta malas nožogojums, kas sastāv no stabiņiem (balustriem) un horizontālās margas.

balzams [lat. *balsamum* < gr. *balsamon* aromātiskie sveķi] 1. Dabisks augu produkts, kas satur ēteriskās eļļas, dažādus sveķus un aromātiskas vielas; lieto pārtikas rūpniecībā, medicīnā, parfimērijā. 2. *pārt.* Rūgts, stiprs alkoholiskais dzēriens, kura sastāvā ir dažādu drogu izvilkumi ar 35–45 tilpuma pro-

centiem alkohola un kuram ir arī ārstnieciskās īpašības.

balķa apapaļošana *kokapstr.* Balķa apstrāde, izveidojot tam cilindrisku formu.

balķis *mežr.* Apaļais kokmateriāls, kas garāks par 3 m.

bandāža [fr. *bandage* apsējs] 1. *med.* Jostas veida apsējs vēdera sienas vai vēdera dobuma orgānu noturēšanai pareizā stāvoklī. 2. *tehn.* Metāla gredzens uz mašīnu vai konstrukciju daļām nodilšanas samazināšanai un izturības palielināšanai. 3. *dz.* Speciāla profila noņemams tērauda gredzens, kas ir nostiprināts uz lokomotīvu riteņa centra loka un atrodas nepārtrauktā saskarē ar sliedi. (Vagonu riteņi ir no vienlaidu metāla bez b-as.) B-as (riteņa) uz maļas – b-as (riteņa) velšanās virsmas norobežojošs izcilnis sliežu ceļa iekšpusē; novērš riteņpāra nobraukšanu no sliedēm. B-as (riteņa) velšanās loks – jebkura b-as (riteņa) velšanās virsmas aploce, pa kuru notiek b-as (riteņa) velšanās pa sliedi. B-as (riteņa) velšanās virsma – b-as (riteņa) virsma, kas saskaras ar sliedi un kam ir koniska forma (1:20 vidū un 1:7 ārējā), kura riteņu nobraukto ceļu daļēji izlīdzina, samazinot velšanās virsmas un b-as uzmaļas nodilumu.

bankets [fr. *banquette*] *c.* Ceļam ierakumā vismaz 1 m attālumā no nogāzes malas uzbērtā trīsstūrveida grunts prizma, kas neļauj virsmas ūdeņiem pa ierakuma nogāzi noplūst uz ceļa. B-a grāvis – grāvis blakus b-am, kas uztver ūdeni no ierakumā izveidotajam ceļam pieguļošās platības.

bara dzīvnieki *biol., lopk.* Dzīvnieki, kas dzīvo baros visu dzīves laiku.

baranka [kr. *баранка*] *pārt.* Apvārīts un pēc tam cepts baltmaizes miklas izstrādājums, kam ir gredzena forma.

barankoss [sp. *barrancoso* nelidzens, dobumains], **vulkāngrava** *ģeol.* Sniega un šļūdoņa kušanas ūdeņu izgrauzta dziļa grava vulkāna konusa nogāzē.

baražošana [fr. *barrage* aizsprotojums] *aeron.* Gaisakuģu patrulēšana gaisā, lai nodrošinātu sauszemes karaspēka, aviācijas vai flotes operācijas, kā arī pasargātu svarīgus objektus no ienaidnieka uzbrukuma.

barbiturāti [v. *Barbiturat* < *Barbara*] *ķīm., med.* Barbitūrskābes sāļi, īpaša heterociklisku savienojumu grupa; lieto par miega, pretkrampju un narkozes līdzekļiem.

barbitūrskābe *ķīm.* Heterocikliskais savienojums, pirimidīna atvasinājums $\text{CH}_2(\text{CONH})_2\text{CO}$.

barbotēšana [fr. *barboter* šļakstīties] *tehn.* Šķidruma slāņa caurpūšana ar gāzi vai tvaikiem; izmanto sildīšanā, dzesēšanā, maisīšanā, absorbcijas un pārtvaices procesos.

barbotēt [fr. *barboter* šļakstīties] *tehn.* Burbuļot gāzi (caur ko).

bareljefs [fr. *bas-relief* zems reljefs], **zemcilnis** *arhit.* Skulptūra vai ornaments, kas no plakana virsmas izceļas uz augšu mazāk par pusi no sava biezuma.

barels [a. *barrel*] *tehn.* Beramu vai šķidru vielu ārpussistēmas tilpuma mērvienība, saīs. bbl; atšķirīgs dažādās zemēs: angļu sausais b. – 163,65 l, ASV sausais b. – 115,63 l, vīna b. – 119,24 l, naftas b. – 158,99 l.

barhans [tirku *barhan* ceļojošā kāpa] *ģeogr.* Vēja sapūsta un veģetācijas nenostiprināta birstošu smilšu pūsmēness vai sirpja formas kāpa tuksnešainā apvidū ar garu, lēzenu nogāzi vēja pusē un īsu, stāvu aizvēja nogāzi.

barība *biol., lauks.* Augu vai dzīvnieku produkti, kas nepieciešami dzīvības procesiem organismā. B. tiek izmantota vielmaiņā noārdīto šūnu sastāvdaļu atjaunošanai, jaunu šūnu veidošanai, enerģijas ieguvei; b-as vērtību nosaka tās ķīmiskais sastāvs, sagremojamība, garša. *G r a u d u b.* – stiebrzāļu, pākšaugu un eļļas augu graudi (sēklas), ko izmanto dzīvnieku ēdināšanai un kas piešķaitāmi spēkbarības līdzekļiem un nepieciešami visu sugu mājdzīvnieku, īpaši putnu, cūku, zirgu un augstāzīgu govju, ēdināšanai. *Hidroponā* (hidroponiskā) b. – zaļmasa, kas iegūta, izdiedzējot graudus bez augšnes ūdens un minerālāļu šķīdumos un augšnes aizstājējos; ar vitamīniem un proteīnu bagāts b-as līdzeklis putniem, kažokzvēriem, jaundzīvniekiem un vaisliniekiem. *R u p j ā b.* – izkaltēti augi vai to daļas, ko lieto galvenokārt zālējādu ēdināšanai. *S u l i g ā b.* – ar augu šūnsulu vai ūdeni bagātu b-s līdzekļu grupa (*zaļbarība, skābbarība, sakņaugi, arī ūdeņainā barība*). *Ū d e ņ a i-*

n ā b. – lopbarībai izmantojami pārtikas rūpniecības blakusprodukti ar lielu ūdens daudzumu, kas pievienots pārstādes procesā (*šķiedenis, drabiņas, kartupeļu gremzdi, cukurbiešu grauzījumi*). B-as d e v a – b-s līdzekļu kopums, ko dzīvniekam dod dienā vai atsevišķā ēdināšanas reizē. B-as e n e r ģ ē t i s k ā v ē r t ī b a – b-as barotājpvērtības rādītājs, kas izteikts kādā no dzīvnieka organismā notiekošās enerģijas maiņas pakāpēm – bruto, sagremojamo vielu, maiņas vai neto enerģijā. B-as l ī d z e k l ī s – augu, dzīvnieku, minerālas, ķīmiskas un mikrobioloģiskas izcelsmes produkts, kas lietojams dzīvnieku ēdināšanai un ar ko apgādā dzīvniekus ar barības vielām. B-as m a i s ī j u m s – kombinētā lopbarība. B-as v i e l a s – ķīmiskie savienojumi, kas ietilpst b-as līdzekļu sastāvā un ko dzīvāis organisms var sagremot un izmantot ķermeņa audu veidošanai un fizioloģiskām norisēm; pēc ķīmiskā sastāva iedala *proteīnā, ogļhidrātos, lipīdos, minerālvielās, vitamīnos*.

barības galds *lopk.* Iekārta (sile, redeles, padziļinājums) mājlopu novietnēs barības pasniegšanai un izēdināšanai.

barības vienība *lopk.* Barības kopējās enerģētiskās vērtības rādītājs, ko izmanto dažādu barības līdzekļu barotājpvērtības salīdzināšanai. B. v. ir cietes ekvivalenta modifikācija, kas izteikta neto enerģijā un pielīdzināta 1 kg cietes, 1 kg auzu vai miežu vērtībai (tauku uzkrāšanai) ar atbilstošu nosaukumu: cietes b. v., auzu b. v., miežu skandināvu b. v. Sk. arī *vitamīnbarība*.

baricentriskās koordinātas [gr. *barys* smags + *kentron* viduspunkts, centrs; koordinātas] *astr.* Astronomiskās koordinātas, kam sākumpunkts izraudzīts debess ķermeņu sistēmas, piem., Saules sistēmas, masas centrā. Sistēmā ietilpstošie ķermeņi riņķo ap *baricentru*.

baricentrs [gr. *barys* smags + *kentron* viduspunkts, centrs] *astr.* Sk. **baricentriskās koordinātas**

bārijs [gr. *barys* smags] *ķīm.* Ķīmiskais elements Ba, atomnr. 56, atommasa 137,33, metāls.

barioni [gr. *barys* smags] *fiz.* Smago elementārdaļiņu grupa; masa vienāda ar protona masu

vai lielāka par to, b-a lādiņš ir 1 un *spins* – pusvesels skaitlis (1/2, 3/2...). Grupā ietilpst *nukloni, hiperoni, šarmantie b. un b-u rezonanses*.

barisfēra [gr. *barys* smags + *sphaira* lode] *ģeol.* Sfēra zemeslodes iekšienē, resp., kodols. Dažreiz par b-u sauc kodolu kopā ar mantijas daļu, kas apņem kodolu.

bārisks [gr. *barys* smags] *met.* Ar atmosfēras spiedienu saistīts. B-ā d e p r e s i j a – zema atmosfēras spiediena apgabals ar noslēgtām (ciklons) vai pusnoslēgtām (bāriskā grava) *izobārām*. B-ais g r a d i e n t s – lielums, kas raksturo atmosfēras spiediena maiņu attālumā vienībā spiediena krituma virzienā. B-ā k ā p e – attālums metros pa vertikāli, kurā atmosfēras spiediens mainās par 1 vienību; pie zemes virsmas b-ā kāpe ir 8 m/h Pa jeb 11 m/mm Hg. B-ais l a u k s – atmosfēras spiediena teritoriālais sadalījums, ko raksturo vienāds spiediens. B-ās s i s t ē m a s – lieli atmosfēras b-ā lauka apgabali ar tipisku atmosfēras spiediena sadalījumu, zema un augsta spiediena apgabali – cikloni, anticikloni, sedlienes, atzari, vaļņi.

barjera [fr. *barrière*] Aizžogojums, šķērslis, kas kavē kādu kustību vai brīvu pieeju kam. D r o š ī b a s b. c. – transportlīdzekļu aizžogojumu sistēma autoceļa malās vai sadalošajā joslā.

barjerriifs [fr. *barrière* šķērslis + v. *Riff* rifs] *ģeol.* Koraļļu rifu grēda, kas stiepjas paralēli kontinenta vai salas krasta līnijai.

barka [hol. *bark* < lat. *barca* kuģa laiva] *jūrn.* Liels burukuģis ar 3, 4 vai 5 mastiem; pakalējā mastā ir tikai slīpās buras, bet pārējos mastos – taisnās buras.

barkass [hol. *barcas*] *jūrn.* 1. Liela airu laiva uz kuģa (airu skaits no 14 līdz 22). 2. Upju baržu paveids – neliels kuģis pasažieru un nelielas kravas pārvadāšanai, arī nelielu kuģu vai laivu vilkšanai.

barkentīna [a. *barquentine*] *jūrn.* Burukuģis ar 3–5 mastiem; priekšējā mastā ir taisnās buras, bet pārējos mastos – slīpās buras.

barogrāfs [gr. *baros* smagums + *graphein* rakstīt] *met.* Pašrakstītājs *barometrs*, kas nepārtraukti reģistrē atmosfēras spiediena svārstības.

barogramma [gr. *baros* smagums + *gramma* raksts] *met.* Barogrāfa pierakstījuma likne.

barokamera [gr. *baros* smagums + lat. *camera* istaba] *fiz.* Hermētiski slēgta telpa pazemināta vai paaugstināta barometriskā spiediena radīšanai.

baroks [it. *barocco*] Dekoratīvi krāšņs un dinamisks mākslas stils (ar tieksmi uz monumētālismu) Eiropā un Amerikā 17.–18. gs. (radies Itālijā).

barometriskā formula *aeron.* Formula, kas izteic gaisa statiskā spiediena vai blīvuma atkarību no augstuma (h): $r(h) = r_0 \exp(-mgh/kT)$, kur r_0 – gāzes blīvums uz zemes virsmas, m – gaisa masa, k – Bolcmaņa konstante, g – brīvas krišanas paātrinājums. B-o f-u izmanto *barometriskajos* altimetros gaisa kuģa augstuma noteikšanai.

barometriskais altimētrs *aeron.* Sk. *altimētrs*

barometriskais augstums *aeron.* Relatīvais lidojuma augstums, kuru nosaka no noteikta (lidlauka vai jūras standarta) līmeņa.

baromētrs [gr. *baros* smagums + *metron* mērs] *fiz.* Ierīce atmosfēras spiediena mērīšanai. Pazīstami šķidruma un deformācijas b-i (sk. *aneroīds*). Izmantojot to, ka atmosfēras spiediens mainās atkarībā no augstuma, b-us, kuru skala ir graduēta augstuma vienībās, izmanto arī augstuma noteikšanai (sk. *altimētrs*).

barošana 1. *lauks.* Dzīvnieku apgādāšana ar *barību*. 2. *tehn.* Materiāla, *sagatavju* vai *detaļu* nogādāšana pārstrādes iekārtā. A u t o m ā t i s k ā b. (ielādēšana) – materiāla, *sagatavju* vai *detaļu* automātiska *orientēšana* (ja tā ir vajadzīga) un padošana mašīnas darba zonā. A u t o m ā t i s k i e b-as (ielādēšanas) l i d z e k l i – mehānismi un ietaises, kas veic detaļu (*sagatavju*) glabāšanu, automātisku orientēšanu un padošanu automāta darba zonā.

barošanas ķēde, trofiskā ķēde *biol.* Organismu virkne, kuras dažādus locekļus saista barošanās attiecības.

barotājs *tehn.* Mehānisms (ietaise), kas veic beramvielu un orientētu gabalobjektu (*detaļu* vai *sagatavju*) padošanu no *bunkuriem, reņēm* un *magazīnām* automāta darba zonā.

barotājvērtība *lauks.* Barības līdzekļa produk-

tīvās vērtības rādītājs, kas izteikts *barības vienībās*, sagremojamo vielu summā (TDN), neto enerģijā laktācijai (NEL), neto enerģijā taukos (NEF) (ievērojot tajā esošās barības vielas).

baroterapija [gr. *baros* smagums + *therapeia* ārstēšana] *med.* Ārstēšanas metode – ārstēšana ar atmosfēras spiediena mākslīgu maiņu *barokamerā*.

barotrauma [gr. *baros* smagums + *trauma* bojājums, ievainojums] *med.* Dzirdes orgāna bojājums, ko rada strauja apkārtējās vides spiediena maiņa.

bārs [gr. *baros* smagums, svars] 1. *ģeol.* No jūras sanešiem veidojies iegarens sēklis vai virsūdens grēda, kas stiepjas paralēli krasta līnijai vai ir ar krastu daļēji savienots. 2. *fiz.* *Spiediena mērv. CGS mērvienību sistēmā*; 1 bārs = $10^6 \text{ dyn/cm}^2 = 10^5 \text{ Pa} = 749 \text{ mm Hg}$; izmanto *tehniskās atmosfēras* vietā, par kuru bārs ir mazliet (2%) lielāks.

barža [fr. *barge*] *jūrn.* Plakandibena kuģis kravas pārvadāšanai pa upēm, kanāliem, ezeriem un jūru slēgtā rajonā (pārvietojams ar velkoni vai pašgājējs).

baseins [fr. *bassin* ūdenstilpe] 1. *būv.* Mākslīga ūdenskrātuve – inženierbūve ar dekoratīvu un funkcionālu nozīmi; ūdenstvertne. I z t v a i c ē š a n a s b. c. – ūdenskrātuve ūdens savākšanai; ierīko līdzenā apvidū reljefa zemākajā vietā, kad ūdens izvadišana no ceļa *sāngrāvjiem* un *sānu rezervēm* ir apgrūtināta. 2. *ģeol.* Zemes iecirknis, kura virszemes un pazemes ūdeņi ietek upē (upes baseins), ezerā (ezera baseins) un jūrā. A r t ē z i s k a i s b. – ar negatīvu ģeoloģisku struktūru (*sinekklīzi*, ielieci) saistīts pazemes spiedienūdeņu b. S e d i m e n t ā c i j a s b. – ūdenstilpe, kurā notiek vai ir notikusi nogulu uzkrāšanās. 3. *hidr.* Upes ūdensguves apgabals. B e z n o t e c e s b. – apgabals, kam ir notece uz iepaklu kontinenta vidienē un ko upju sistēma nesaista ar jūru. P i e l e d ā j a b., s p r o s t e z e r s – ledāja kušanas ūdeņu ūdenstilpe, kas radusies leduslaikmeta beigu posmā, ūdeņiem sastājoties ledāja malas priekšā. 4. *ģeogr.* Dabiskas vai mākslīgas izcelsmes ūdenstilpe. 5. *ģeol.* Zemes garozas ieliece vai virsas pazeminājums ar

vientipiskiem iežiem un derīgo izrakteņu iegulām. **6. ģeol.** Plaša norobežota nogulumu izrakteņu platības teritorija ar kopīgu ģeoloģiskās attīstības vēsturi. **7. tehnol.** Mākslīga ūdenstilpne ar piepildīšanas, maisīšanas un iztukšošanas ierīcēm.

basma [tirku] Melna vai tumši brūna augu krās-viela matu krāsošanai.

baterija [fr. *batterie*] Vairāku vienveidīgu savstarpēji saistītu elementu kopa. **A k u m u l a t o r u b. el.** – vairāku viena tipa *akumu-latoru* savienojums. **K o n d e n s a t o r u b. el.** – vairāku *kondensatoru* savienojums. **S a u s ā b. el.** – vairāku *sauso elementu* savienojums; sauso elementu elektrolīts ir pusšķidrā stāvoklī. **T e r m o e l e k t r i s k ā b. el.** – virknē slēgtu *termoelementu* savienojums. **S p r o s t u b. lauks.** – vairāku putnu *sprostu* komplekts ar mehānismiem barības izdālei, dzirdināšanai, olu savākšanai, ventilācijai un apsildīšanai. **K a s k ā d e s t i p a b. lauks.** – trijos vai četros stāvos novietotas putnu sprostu b-as.

batīāle [gr. *bathys* dziļš] *okean.* Vāji apgaismots okeāna dibena apgabals uz kontinenta nogāzes 200–2000 km dziļumā starp nerītisko apgabalu un abisāli.

batigrāfija [gr. *bathys* dziļš + *graphein* rakstīt] *okean.* Jūras dziļumu pētīšana.

batika [malaj. *ambatik* krāsots] *tekst.* Aizsedzes krāsošanas metode; aizsedzi iegūst ar dažādiem paņēmieniem. **A u k s t ā b.** – aizsedzi veido ar aukstu rezervi; parasti lieto zīmējumu kontūrām. **K a r s t ā b.** – aizsedzi veido ar speciālu rezervi (vaskiem, parafinu, stearīnu), ko karstu uzklāj tekstilizstrādājumam. **L o c ī t ā b.** – aizsedzi veido, tekstilizstrādājumu lokot un locījumus nostiprinot. **S i e t ā b.** – aizsedzi veido, tekstilizstrādājumu nosienot. **Š ū t ā b.** – aizsedzi veido, tekstilizstrādājumu nošujot.

batisfēra [gr. *bathys* dziļš + *sphaira* lode] *okean.* Izturīga sfēriskā kamera zemūdens pētījumiem, ko zem ūdens no kuģa nolaiž ar trosi.

batiskafs [gr. *bathys* dziļš + *skaphos* kuģis] *okean.* Autonoms dziļūdens pašgājējs aparāts jūras dziļumu pētīšanai.

batists [fr. *batiste* pēc 13. gs. audēja vārda] *tekst.* Mīksts, plāns ķemmdzijas audums audekla

pinumā; var būt dažāds šķiedru sastāvs, bet pēc taustes līdzīgs kokvilnas audumam; virsmas blīvums 60–70 g/m².

batitermogrāfs [gr. *bathys* dziļš + *thermos* silts, karsts + *graphein* rakstīt] *jūrn.* Aparāts temperatūras mērīšanai jūras ūdens slānī dažādā dziļumā; datus fiksē nepārtrauktas liknes veidā.

batolīts [gr. *bathos* dziļums + *lithos* akmens] *ģeol.* Ļoti liels iežu masīvs, kas veidojies Zemes garozā, sacietējot granitiskā sastāva *magmai*.

batometrs [gr. *bathos* dziļums + *metron* mērs] *jūrn.* Ierīce ūdens paraugu ņemšanai dažādā dziļumā.

bazāls [gr. *basis* pamats] Pamata, uz pamatu (bāzi) attiecīgs; tāds, kas atrodas pamatā, pie pamata, zem pamata vai ir vērsti pret to. **B. i e ž a c e m e n t s ģeol.** – minerālviela, kas sastiprina ieža graudus tā, ka tie nesaskaras. **B. s l ā n i s ģeol.** – iežu slāņkopas pamatnes slānis.

bazalts [lat. *basaltes*, pēc Sīrijas provinces Bazānas nos.] *ģeol.* Tumšs, smalkgraudains vai stiklains bāzisks iezis, kas sastāv no plagioklaziem, piroksēniem un stiklainas pamatmasas; visizplatītākais efuzīvais iezis, lieto keramikā un būvmateriālu ražošanā.

bāze [gr. *basis* pamats] Pamats, balsta punkts. **1. arhit.** *Kolonnas* vai *pilastra* apakšējā, profilētā daļa – kolonnas vai pilastra *pamatne* jeb pēda. **2. elektron.** Nesimetriskas *p-n pārejas* apgabals ar mazu *lādiņnesēju* koncentrāciju, kurā caurlaides virziena sprieguma gadījumā no *emitera* ieplūst lādiņnesēji. **3. elektron.** Bipolārā *tranzistora* vidējais slānis un atbilstošais izvads; apz. **B. 4. ģeod.** Apvidū precīzi izmērīta taisna līnija, pēc kuras, izdarot *triangulāciju*, nosaka citu līniju garumu un aprēķina punktu koordinātas. **5. ķīm.** Viela, kas reaģē ar skābi, veidojot sāļus. **6. mat.** Skaitlis, kura attiecīga pakāpe ir dotā skaitļa logaritms. **7. mat.** Maksimālā lineāri neatkarīgu vektoru kopa, ar kuriem izsakāms ikkatrs cits šās telpas vektors. **8. tehnol.** *Sagataves* vai izstrādājuma virsma vai to pašu funkciju izpildoša virsmu kombinācija, ass un punkts, kurus izmanto bāzēšanai. **K o n s t r u ē š a n a s b.** – b., kuru izmanto detaļas vai salikšanas vienības stā-

vokļa noteikšanai izstrādājumā. Tehnol. g. i s k ā b. – b., kuru izmanto sagataves vai izstrādājuma stāvokļa noteikšanai izgatavošanas vai remonta procesā. 9. tehn. Atskaites virsma, līnija vai punkts tehnikā; izmanto mērījumiem, aprēķiniem un izstrādājumu izgatavošanā. Sk. arī garenbāze, šķērsbāze.

Bāzedova slimība [pēc v. ārsta K. Bāzedova (Basedow, 1799–1854) vārda] (*morbus Basedow*) med. → tireotoksikoze

bāzes garums st. Detaļas virsmas profila garums, kurā nosaka virsmas negludumu parametru skaitliskās vērtības.

bāzēšana tehnol. Sagataves, detaļas vai izstrādājuma novietošana attiecībā pret izraudzīto koordinātu sistēmu.

bazīdija [gr. *baseidon* neliels pamats] biol. Iegarens vai vālesveida vienšūnas vai četršūnu orgāns, kura galotnē attīstās 4 bazīdijsporas.

bazīdiju ķērpji (*Basidiolichenes*) biol. Ķērpju klase; lapoņus veido bazīdiju sēnes kopā ar zaļajģēm vai zilajģēm.

bazīdiju sēnes (*Basidiomycota*) biol. Augstākās sēnes, kam ir daudzšūnu micēlijs un sporas veidojas uz bazīdijām.

bazilika [lat. *basilica* < gr. *basilikē* valdnieka nams] arhit. Celtnie iegarena taisnstūra veidā, kas ar stabu vai kolonnu rindām sadalīta trijās vai piecās gareniskās daļās – jomos, no kuriem vidējais ir augstāks par sānu jomiem. (Visbiežāk kristīgo dievnami.)

bāzisks [gr. *basis* pamats] ķīm. Sārmais, tāds, kam ir bāzes īpašības; tāds, kam vides skābuma rādītājs pH ir lielāks par 7. B-ie i e ž i geol. – tumšas krāsas izvirduma ieži, kuros kopējais kramskābes daudzums ir 45–52%.

bazīti geol. Bāziskie ieži.

bazofili [gr. *basis* pamats + *philein* mīlēt] 1. biol. Augi, kas pielāgojušies bāziskai augsnei. 2. med. Leikocīti, kas iekrāsojas ar bāziskām krāsvielām.

B "Bravo" jūrn. Starptautisks signāls – nozīmē "es iekrauju, izkrauju" vai "man uz borta ir bīstama krava".

bedlands [a. *badlands* nabadzīga augsne] ģeogr. Grūti šķērsojams, īslaicīgu ūdens strauvmju erozijas saposmots reljefs priekškalnēs.

bēgums ģeogr., astr. Plūdmaiņa – ūdenslīmeņa

pazeminājums ap zemeslodes virsmas punktiem, kas atrodas vienādos attālumos no paisuma punktiem.

beinīta struktūra materiālt. Tērauda struktūra, kas sastāv no adatveida cementīta un ar oglekli pārsātināta ferīta maisījuma; iegūst, izotermiski izturot pārdzesētu austenītu 250–350 °C temperatūrā; cietība HRC 40.

bekerels [pēc fr. fiziķa A. A. Bekerela (*Becquerel*, 1852–1908) vārda] fiz. Radioaktīvā starojuma avota aktivitātes mērv. SI mērvienību sistēmā; apz. Bq; 1 Bq liela aktivitāte ir starojuma avotam, kurā vienā sekundē notiek viens sabrukšanas akts.

bekoncūka lopk. Cūka ar noteiktām vecuma, dzīvmasas, spēka biezuma u. c. īpašībām, kuru izmanto bekona gaļas izgatavošanai.

bekons pārt. Mazsālīts, kūpināts bekoncūkas kautķermeņa produkts ar ādu, bez mugurkaula, lāpstīņām, galvas un kājām.

belemnīti [gr. *belemnion* bulta] (*Belemnitoidea*) biol. Izmirusi galvkāju klases iekščauļu apakšklases kārtā.

beletāža [fr. *bel-étage* skaists stāvs] arhit. 1. Pirmais balkons virs partera (skatītāju zālē). 2. Ēkas (galvenais) stāvs virs puspagrabā vai virs pirmā stāva saimniecības telpām.

belīts sil. tehnol. Kalcija silikāts β -2CaO·SiO₂, viens no galvenajiem portlandcimenta minerāliem.

bels [pēc amer. zinātn., telefona izgudrotāja A. G. Bella (*Bell*, 1847–1922) vārda] fiz., meh. Mērvienība, ar kuru mēra divu vienāda nosaukuma fizikālu signālu (skaņas, elektriskā u. tml.) intensitāšu, enerģiju vai jaudu attiecību decimālā logaritma skalā; apz. B. Piem., jaudu (P_1 un P_2) attiecības mērvienība $1\text{ B} = \log_{10} (P_1/P_2)$. Praksē (akustikā, elektrotehnikā, radiotehnikā u. c.) parasti lieto mērvienību decibels: $1\text{ dB} = 0,1\text{ B}$.

beltings [a. *belting*] tekst., tehn. Smags, ļoti blīvs, izturīgs audeklpinuma tehniskais audums no rupjas šķeterētas kokvilnas vai linu dzijas, vai no ķīmiskas šķiedras; lieto gumijas transportlīdzekļu un dzensiksnu izgatavošanai un par filtraudumu.

bendzele [hol. *bindsel* saite] jūrn. Divas ar tievu zāļu trosi apsaitētas troses.

benediktīns [fr. *bénédictine*] *pārt.* Sākotnēji benediktiešu klosteros darināts liķieris ar aromātisku augu izvilcumu un medus piedevu.

bēniņi *būvn.* Telpa starp jumtu un augšējā stāva pārsegumu.

bentālā cenoze *biol.* Ūdenstilpju pamatnes – bentāles organismu kopa.

bentāle, bentālā zona [gr. *benthos* dziļums] *biol.* Ūdenstilpes dibens, kur dzīvo organismi, *bentoss*.

bentonīts [pēc Bentonas forta ASV Montānas štatā] *geol.* Smektīta māls, kas veidojies no vulkānisko pelnu un stiklu dēdēšanas produktiem; piemīt lielas briešanas un *sorbcijas* spējas; lieto par baltinošu mālu, vīnmateriālu un sulu dzidrīnāšanai, sorbentu ūdens un naftas produktu attīrīšanai, keramikas rūpniecībā un par struktūrējošu pildvielu laku un krāsu materiālos.

bentoss [gr. *benthos* dziļums] *biol.* Ūdensorganismu kopums, kas mīt gruntī vai uz tās un uz zemūdens priekšmetiem.

benzaldehīds *ķīm.* Vienkāršākais aromātiskais *aldehīds* C_6H_5CHO , bezkrāsains šķidrums ar rūgto mandeļu smaržu; izejviela organiskajā sintēzē, krāsvielu un parfimērijas ražošanā.

benzilspirts [v. *Benzyl* + *spirts*] *ķīm.* Fenilmetanols $C_6H_5CH_2OH$, bezkrāsains šķidrums ar patīkamu smaržu; lieto parfimērijas ražošanā.

benzīns [v. *Benzin*] *ķīm.* Naftas pārtvaices produkts, *ogļūdeņražu* maisījums; bezkrāsains, gaistošs, viegli uzliesmojošs šķidrums (viršanas temperatūra 30–205 °C); lieto par iekšdedzes motoru degvielu, tehniskām vajadzībām, par šķīdinātāju, ekstrakcijai. A u g s t o k t ā n a b. – b., kam pievienoti augstoktāna komponenti (benzols, izooktāns u. c.) vai antidetonācijas piedevas; lieto motoriem ar augstu kompresijas pakāpi (virs 8,5). E t i l ē t a i s b. – b., kam antidetonācijas piedeva ir etila šķidrums, piem., tetraetilsvins (šis b. ir toksisks). N e e t i l ē t a i s b. – b. bez etila šķidrums piedevas.

benzols [v. *Benzol* < *Benz(oe)* benzosveķi + (*Alkohol*) alkohols] *ķīm.* Vienkāršākais aromātiskais *ogļūdeņradis* C_6H_6 , labs šķīdinātājs, plaši lietota izejviela organiskajā sintēzē.

benzoskābe [v. *Benzoe* benzo(sveķi) + skābe] *ķīm.* Vienkāršākā aromātiskā skābe C_6H_5COOH , balta cieta viela; lieto konservēšanai un organiskajā sintēzē, izejviela krāsvielu, smaržvielu un ārstniecisko preparātu ražošanā.

benzosveķi [v. *Benzoe* benzosveķi] *biol.* Kvēpināmie sveķi, ko iegūst no īpaša koka *Dienvidaustrumāzijā*.

benzpirēns [v. *Benzpyren* < *Benz(ol)* + gr. *pyr* uguns] *ķīm.* Aromātiskais *ogļūdeņradis* ar pieciem kondensētiem *benzola* gredzeniem $C_{20}H_{12}$.

Bēra likums [pēc zinātn. K. Bēra (*Baer*, 1792–1876) vārda] 1. *geogr.* Upju ieleju asimetrijas cēloņa izskaidrojums ar *Koriolisa spēka* ietekmi, kas rodas, Zemei griežoties ap savu asi. 2. *ķīm.* Viens no elektronspektroskopijas un ķīmiskās analīzes metožu pamatlukumiem, saskaņā ar kuru šķīduma optiskais blīvums ir tieši proporcionāls izšķīdinātās vielas koncentrācijai.

beramblīvums kokapstr. Smalcinātas koksnes b. – smalcinātas koksnes masas attiecība pret tās tilpumu.

Bēra pauguri [pēc zinātn. K. Bēra (*Baer*, 1792–1876) vārda] *geogr.* Paralēlas, ģeogrāfisko platumu virzienā izstieptas 10–45 m augstas un 200–300 m platas grēdas, kuras veido māla drupatu un smilšu sablīvējums (Piekaspijas zemienē starp Kumas un Embas ieteku Kaspijas jūrā).

bergšrunds [v. *Bergschrund* kalnu plaisa], *atrāvumplaisa* *geol.* Plaisa šļūdonī starp tā kustīgo daļu un pie kāres stāvēs sienas piesalušo ledū vai *firnu*; aizmugures plaisa.

beriberi [singulu *beriberi* liels vājums] *med.* B₁ avitaminoze.

berilija rūdas *min.* Dabiskas minerālvielas ar palielinātu *berilija* daudzumu (vismaz 0,1%), galvenie berilija rūdu minerāli ir berils un *hrizoberils*.

berilijs *ķīm.* Ķīmiskais elements Be, atomnr. 4, atommasa 9,01, ļoti viegls, elastīgs, trausls metāls, blīvums 1,86 g/cm³, augsta kušanas temperatūra – 1284 °C; lietojumu ierobežo toksiskums; izmanto b-a un vara sakausējumos.

berils [gr. *bēryllos* sens dārgakmeņu nos.] *min.* Krāsains, visbiežāk zaļš minerāls, alumīnijs

un berilija silikāts $\text{Be}_3\text{Al}_2\text{Si}_6\text{O}_{18}$, kura dzidrie paveidi ir dārgakmeņi (smaragds, akvamarīns, heliodors), galvenais *berilija rūdu* minerāls.

berma [v. *Berme*] 1. *būvn.* Horizontāls laukums, josla ierīkojuma, uzbēruma, krasta nogāzes malā, ko ierīko, lai slīpums būtu noturīgs un lai to neizskalotu. 2. *ģeol.* Horizontāls vai mazliet slīps laukums starp dažāda augstuma derīgo izrakteņu ieguves *kāplēm*.

Bermudu trijstūris *jūrn.* Vieta Atlantijas okeāna ziemeļrietumu daļā starp Bermudu salām, Puertoriko un Floridas pussalu, kur notikuši mistiski kuģu un lidmašīnu nozušanas gadījumi bez jebkādam avārijas pazīmēm.

Bernulli formula *mat.* → **binomiālais sadalījums**

Bernulli–Senvenāna vienādojums [pēc šveic. zinātn. D. Bernulli (*Bernoulli*, 1700–1782) un A. Senvenāna (*Saint Venant*, 1797–1886) vārdiem] *meh.* Bernulli vienādojuma analoģs gāzes plūsmai.

Bernulli vienādojums [pēc šveic. zinātn. D. Bernulli (*Bernoulli*, 1700–1782) vārda] 1. *fiz.* Līkumsakarība, kas nosaka nesaspiežamu gāzu vai šķidrumu tecēšanu viendabīgā gravitācijas spēka ietekmē. 2. *hidr.* Hidraulisko aprēķinu vienādojums – izsaka, ka stacionārā šķidruma plūsmā stāvotnes, *spiediena* un *kinētiskās enerģijas* summa kopā ar *spiediena enerģijas* zudumiem ir konstanta. Ir vairāki dažādiem apstākļiem piemēroti B. v-u veidi.

bērs *lopk.* Zirga apmatojuma krāsa, kuru veido brūnas krāsas segmati un melnas krāsas aizsegmati.

Bertolē sāls [pēc fr. ķīmiķa K. L. Bertolē (*Berthollet*, 1748–1822) vārda] *ķīm.* Kālija hlorāts KClO_3 , labs oksidētājs; lieto sērkoņu ražošanā un pirotehnikā.

berze *fiz., meh.* 1. Ārējā berze – materiālo objektu ārējā mijiedarbība kontakta punktā vai virsmā; pretestības spēki, kas vienmēr rada enerģijas zudumu. B-es koeficients – proporcionalitātes koeficients f_1 maksimālā b-es spēka un normālās reakcijas formulā: $F_b = f_1 N$ (F_b – maksimālais b-es spēks, N – normālā reakcija). B-es konuss – telpisks konuss, kura veidule ir pilnā reakcija (normālās reakcijas un b-es spēka summa), ja

ķermenī cenšas pārvietot pieskarplaknē visos iespējamajos virzienos. B-es leņķis – leņķis starp normālo reakciju un pilno balsta reakciju maksimālās b-es gadījumā. Rites b. – b., ko izsaka ar rites pretestības momentu (rites b-es momentu), kas rodas, vienam ķermenim ritot pa otra ķermeņa virsmu. Rites b-es moments M_r ir proporcionāls normālajai reakcijai N : $M_r = dN$, (d – rites b-es koeficients, kam ir garuma dimensija). 2. Iekšējā berze (cietvielās) – īpašība materiāla deformācijas procesā mehānisko enerģiju pārvērst siltumā; to nosaka cietvielas neelastība un *plastiskā deformācija*, šķidrumos un gāzēs – *viskozitāte*.

berzes (frikcijas) pārvads *tehn.* Pārvads, kas pārnes mehānisko kustību, izmantojot berzi. B. p-u ar nepārtraukti maināmu pārnesumskaitli sauc par berzes variatoru.

bēta daļiņa [gr. *bēta*] *fiz.* Elektrons vai pozitrons, kuru izsviež atoma kodols vai brīvais neitrons bēta sabrukšanā.

betaīni [lat. *beta* biete] *ķīm.* Organiskas vielas, kuru molekulās vienlaikus ir telpiski šķirti pozitīvais un negatīvais lādiņš.

bēta sabrukšana [gr. *bēta*] *fiz.* Radioaktivitātes veids, kurā atoma kodols izsviež bēta (β) daļiņu, pārvēršoties par cita ķīmiskā elementa kodolu. Ir trīs β sabrukšanas veidi: β^- sabrukšana,
$$\left({}^A_Z X \rightarrow {}^A_{Z+1} Y + e^- + \nu \right),$$

β^+ sabrukšana
$$\left({}^A_Z X \rightarrow {}^A_{Z-1} Y + e^+ + \nu \right)$$

un elektrona satveršana
$$\left({}^A_Z X + e^- \rightarrow {}^A_{Z-1} Y + \nu \right)$$

(X, Y – ķīmisko elementu simboli, Z – atomnumurs, A – masas skaitlis, e^- (e^+) – elektrons (pozitrons), ν (ν') – neitriņo (anti-neitriņo)).

betona maisītājs *būvn.* Būvmašīna, kas pagatavo betona masu, mehāniski samaisot tās komponentus – saistvielas, pildvielas un ūdeni. **Betona vibromaisītājs** – ierīce, kas masu vienlaikus samaisa un vibrē, uzlabojot tās kvalitāti.

betona masas blīvēšana *būvn.* Betona masas blīvēšanas paņēmieni (ar rokas vai pneimatisko blieti), ko izmanto betona un mazstiegrotu dzelzsbetona konstrukciju blīvēšanai.

betona masas durstīšana būvn. Betona masas sablīvēšanas veids, ko lieto biezi stiegotu konstrukciju blīvēšanai, izmantojot tērauda vibroadatas.

betona masas sagatavošana būvn. B. m. s-as darbi sastāv no komponentu dozēšanas, to iepildīšanas maisītājā, samaisīšanas, betona masas izkraušanas pieņemšanas bunkurā vai transportlīdzeklī un palīgoperācijām.

betona masas vibrēšana būvn. Izplatītākais betona masas sablīvēšanas paņēmieni ar dziļuma, virsmas vai ārējo vibratoru. (Jāvibrē, kamēr virspusē parādās cementa piens un gaisa burbuļi.)

betonēšana būvn. Tehnoloģisko procesu kopums – betona masas sagatavošana, transportēšana, iestrādāšana un kopšana cietēšanas laikā.

betonpolimērs tehnol. Materiāls, ko iegūst, veicot betona un organisko monomēru radiācijas inducēto kopolimerizāciju.

betons [fr. *béton* < lat. *bitumen* zemes piķis] būvn. Mākslīgs celtniecības akmensmateriāls, sastāv no cementa, ūdens un pildvielām (smiltīm, oļiem, akmens šķembām); smiltis, šķembas un oļi aizņem 80–85% b-a tilpuma. Sk. arī dzelzsbetons, gāzbetons, izdedžbetons, pildbetons, skaidbetons, vieglbetons. B-a i n j i c ē š a n a – iepriekš uzspriegto (saspiesto) dzelzsbetona konstrukciju kānālu aizpildīšana ar smalkgraudainu b-a vai cementa javu.

bezānmasts [hol. *bezaan* masts] jūrn. Kuģa pakalējais masts, ja ir trīs (vai vairāk) masti.

bezastainie abinieki (*Anura*, *Ecaudata*, *Salientia*) biol. Abinieku kārta; raksturīgākie pārstāvji – vardes un krupji.

bezčauļi (*Anostraca*) biol. Žaunkāju kārta; vidēji lieli, slaidi vēžveidīgie.

bezdzimumvairošanās biol. Vairošanās process, kurā piedalās tikai viens vecāku organisms – no tā somatiskajām šūnām vai atsevišķām daļām veidojas divi vai vairāki jauni organismi.

bezē [fr. *baiser* skūpst] pārt. No saputota olas baluma un cukura gatavots gaisīgs cepums.

bezgalība 1. mat. Jēdziens, kuru piemēro neierobežotiem lielumiem vai kopām, kas nav aprakstāmas galīgā veidā. Sk. arī *aktuālā bezgalība*. **2. fotogr.** Fotoobjektīva stāvoklis

(apzīmēts ar bezgalības zīmi), kādā uz fotogrāfiskā attēla visattālākos objektus iegūst asus.

bezgalīga kopa mat. Kopa, kuras elementu skaits nav izsakāms ar naturālu skaitli.

bezgalīgi tālais punkts mat. Ideāls punkts, ar kuru papildina Eiklīda plakni, lai iegūtu paralēlu taisņu kūļa “krustpunktu” projektīvajā ģeometrijā. Arī komplekso skaitļu plakni paplašina ar b. tālo $p-u z=\infty$.

bezmugurkaulnieki (*Invertebrata*) biol. Dzīvnieku grupa, kuriem nav (ne skrimšļa, ne kaula) mugurkaula; aptver 2 izmirušus un 18 mūsdienās sastopamus dzīvnieku tipus.

beznegatīva filma kino Filma, kurā var iegūt pozitīvu attēlu tieši ar kameru.

bezpakāpju transmisija tehn. Transmisija pārnesumskaits laidenai mainīšanai; lietderības koeficients mazāks nekā pakāpju transmisijai.

bezrocis apģ. Pulovers bez piedurknēm.

bez sala periods lauks. Laika posms starp pēdējām pavasara un pirmajām rudens salnām, t. i., laiks, kad gaisa temperatūra nenoslīd zem 0 °C. Latvijā b. p-a ilgums Baltijas jūras piekrastē ir 160–180 dienu, Vidzemes Centrālajā augstienē – 120 dienu.

bezstaru biksišgrācija apģ. → **krūskorsebiksītes**
bezsvara stāvoklis fiz. Ķermeņa stāvoklis, kurā ķermeņa kustība vai tam pieliktie ārējie spēki nerada ķermeņa daļiņu savstarpēju spiedienu. B. s-i atrodas brīvi krītošs ķermenis; ilgstošā b. s-i atrodas KLA, kas pārvietojas pa orbītu ar izslēgtiem dzinējiem.

bezvējš met. Niecīga horizontālā gaisa kustība, kuras ātrums nepārsniedz 0,5 m/s.

bezžoklepi (*Agnatha*) biol. Galvaskausaiņu nodalījums; ūdensdzīvnieki, kuriem ir mute bez žokļiem.

bicepss [lat. *biceps* divgalvains] biol. Divgalvainais augšdelma muskulis, kas saliec roku elkoņa locītavā; divgalvainais augšstilba muskulis, kas saliec kāju ceļa locītavā.

bīde, bīdes deformācija fiz., meh. Elastīga deformācija, kurā ķermenim pielikto spēku iespaidā rodas atsevišķu vielas slāņu paralēla nobīde, bet attālums starp šiem slāņiem paliek nemainīgs. B ī d e s l e ņ ķ ī s – leņķis starp ķermeņa vielas slāņiem perpendikulārā nogriežņa sākuma un pagrieziņa stāvokli

b. d-as gadījumā. **Bīdes modulis** *G* – fizikāls lielums, kas rāda sakarību starp tangenciālo spriegumu τ un bīdes leņķi γ mazu deformāciju gadījumā ($\tau = G\gamma$) un rāda materiāla spēju pretoties formas izmaiņai, saglabājot nemainīgu tilpumu (piem., paralēlskalda deformēšanās par rombveida ķermeni ar nemainīgu romba augstumu un nemainīgām malām). **Bīdes spriegums**, **tangenciālais spriegums** – fizikāls lielums, kas raksturo materiāla b. d-ā radušos iekšējos spēkus.

bīdes modulis fiz. Proporcionalitātes koeficients *Huka likumā* bīdes deformācijas gadījumā (piem., tēraudiem b. m. mainās robežās (7,9–8,9) 10^{10} Pa).

bīdmērs tehn. Bīdinstruments detaļu ārējo un iekšējo lineāro izmēru mērīšanai, sastāv no pamatskalas un rāmiša ar *noniju*; ir atsevišķi mērtaustu pāri ārējo un iekšējo izmēru mērīšanai un bīdlineāls dziļuma mērīšanai.

biezenis pārt. Viendabīga masa, ko iegūst, saspaidot, izberžot caur sietu vai samāļot dārzeņus, augļus, ogas, pākšaugus, arī gaļu un zivis.

biezinātāji tehnol. Vietas, kas palielina materiālu, produktu viskozitāti.

biezpiens pārt. Skābpiena produkts, kas ražots no piena, vājpiena, paniņām, daļēji nokrejata piena vai jebkuru šo produktu maisījuma, saraudzējot tos ar mezofilo pienskābes baktēriju ieraugu, pievienojot fermentu preparātu un atdalot raudzēšanas rezultātā radušās sūkalas. B-a i z s t r ā d ā j u m i – piena produkti, kas ražoti no speciāli apstrādāta b-a, pievienojot garšvielas, aromātvietas u. c. piedevas (b-a sieriņi, pastas, krēmi, tortes u. c.).

biezputra pārt. Ūdenī, pienā, ūdens un piena maisījumā vai buljonā vārīti jebkura veida putraimi vai milti.

biežums mat. Notikuma realizēšanās reižu skaita attiecība pret visu izmēģinājumu skaitu varbūtību teorijā.

bifšteks pārt. Neapanēts, šķēlēs cepts gaļas gabals, kas ņemts no liellopu *filejas* resnās daļas.

bifurkācija [lat. *bifurcus* divzūburu] *geogr.* Upes un tās gultnes sadalīšanās divos zaros, kas

turpmāk nesavienojas un ietek dažādos baseinos.

bihromāti [lat. *bi..* div.. < *bis* divreiz + *hromāti*] *ķīm.* → **dihromāti**

bikarbonāti [lat. *bi..* div.. < *bis* divreiz + *karbonāti*] *ķīm.* *Ogļskābes* skābie sāļi (hidrogēnkarbonāti), piem., dzeramā soda NaCO_3 .

bikforda aukla [pēc a. izgudrotāja V. Bikforda (*W. Bickford*) vārda] *tehn.* → **degaukla**

biksēs apģ. Staklēts *gurnģērbs*, kas aptver iegurni (bezstaru b., piem., peldbiksītes) un (ar *starām*) atsevišķi abus stilbus (staru b.). Staru bikšu garums var būt līdz pastaklei, pusgurnam, ceļgalam, pacelei, puslielam, potītei, pēdai, pēdapakšai (piem., b. ar pēdsloksnēm). Pēc staru *silueta* ir ciešās S veida, taisnās H veida, šaurgalu V veida, platgalu A vai X veida, ovālās O veida un platgurnaino P veida staru b. Sk. arī *biksītes*, *džinsi*, *dungrīpi*.

biksītes, mazbiksītes apģ. *Apakšveļas* staklētais *gurnģērbs*, kas cieši aptver iegurni tā, ka lejasmala nesniedzas zemāk par kājstakles līmeni un neveido *staras*. Sk. arī *krokbiksītes*, *stīgtangas*, *tangas*.

balance [it. *bilancia* < lat. *bi..* div.. + *lanx* (*lancis*) svaru kauss] Savstarpēji saistītu rādītāju sistēma, kas aptver rādītājus, kuri raksturo kādas vienmēr mainīgas parādības stāvokli. J a u d u b. *el.* – noslēgtā sistēmā visu enerģijas avotu atdoto jaudu summa ir vienāda ar visu patērētāju jaudu summu.

bilateralitāte [lat. *bi..* div.. + *lateralis* sānu (ģen.)] *biol.* Divpusēju organismu simetrija – viena simetrijas plakne dala organismu divās vienādās pusēs (labajā un kreisajā).

bilirubīns [lat. *bilis* žults + *rubeus* sarkans] *biol.* Dzeltēni oranža vai brūna žults krāsviela.

biliverdīns [lat. *bilis* žults + fr. *vert* (*verd*) zaļš] *biol.* Zaļā žults krāsviela.

bimetāls [lat. *bi..* div.. < *bis* divreiz + *metallum* metāls] *tehn.* Plāksne, lente, stieple u. c. izstrādājumi, kas sastāv no diviem dažādu metālu vai sakausējumu slāņiem; izmanto ķīmiskās rūpniecības aparātu būvē (samazinot dārgo ķīmiski izturīgo metālu patēriņu), mēraparātu un automatizācijas iekārtu izgatavošanā un radiotehnikā.

bims tehn. Garenisks pastiprinājuma elements lielu konstrukcijas izgriezumā stiprināšanai.

binoklis [fr. *binocle* < lat. *bini* pa divi + *oculus* acs] *astr., fiz.* Optisks instruments, kas sastāv no diviem kopā sastiprinātiem tālskatiem; lieto tālu priekšmetu aplūkošanai ar abām acīm. Galileja b-ļa konstrukcijas pamatā ir Galileja tālskatis. Prizmatiskā b-ļa konstrukcijas pamatā ir Keplera tālskatis; tieša attēla iegūšanai prizmatiskajā b-ī iebūvēta apgriezējsistēma.

binokulārs [fr. *binoculaire* < lat. *bini* pa divi + *oculus* acs] *fiz.* Saskatāms ar abām acīm reizē. B-ā redze – redzēšana ar abām acīm reizē. B-ais mikroskops – mikroskops ar diviem okulāriem.

binomiālais sadalījums, Bernulli formula *mat.* Diskrēta gadījumieluma varbūtību sadalījums, kuram vērtības k varbūtība n izmēģinājumos ($k \leq n$) ir

$$C_n^k p^k (1-p)^{n-k}$$

(p – notikuma varbūtība katrā izmēģinājumā).

binomiālkoefficients *mat.* Skaitlis

$$C_n^k = \frac{n!}{k!(n-k)!}$$

kas izsaka kombināciju skaitu no n elementiem pa k ($k \leq n$).

binoms [fr. *binôme* < lat. *bi..* div.. + gr. *nomē* daļa; dalījums] *mat.* Polinoms, kas sastāv no diviem locekļiem (piem., $x^3 + 2xy$).

bioakustika [gr. *bios* dzīvība + *akustikos* dzirdes (ģen.)] *biol., meh.* Bioloģijas nozare, kurā pēta dzīvnieku balsis un akustisko sazināšanos, arī dzīvnieku (sīkspārņu, delfīnu) orientēšanos ar skaņas signāliem.

biocenoloģija [gr. *bios* dzīvība + *koinōsis* < *koinos* kopīgs + *logos* jēdziens, mācība] *ekol.* Ekoloģijas nozare, kurā pēta biocenozes un tajās norisošās sakarības.

biocenoze [gr. *bios* dzīvība + *koinōsis* < *koinos* kopīgs], *cenoze* *biol.* Noteiktā teritorijā sastopamo organismu kopa, kas piemērojusies ilgstošai eksistencei attiecīgajā vidē.

biocīds [gr. *bios* dzīvība + lat. *caedere* nogalināt] *mež.* Aizsardzības līdzeklis vai tā aktīvā daļa, kas pasargā koksni no bioloģiskās sairšanas.

bioelektriskie potenciāli *biol.* Elektriskie potenciāli dzīvās šūnās un audos.

bioenerģētika [gr. *bios* dzīvība + *enerģētika*] *biol.* Zinātne, kurā ar fizikālām metodēm pēta enerģijas pārveidošanās mehānismus dzīvajos organismos.

biofāgi [gr. *bios* dzīvība + *phagein* ēst] *biol.* Organismi, kas ēd citas dzīvas būtnes.

biofiltrs [gr. *bios* dzīvība + *filtrs*] *biol.* → *aerofiltrs*

biofizika [gr. *bios* dzīvība + *fizika*] Bioloģiskā fizika, zinātne par fizikālajām un fizikālķīmiskajām parādībām dzīvajos organismos.

biogāze [gr. *bios* dzīvība + *gāze*] *ķīm.* No organiskajiem atkritumiem rūgšanas procesā radusies gāze; satur metānu CH_4 (56–62%), ogļskābo gāzi CO_2 (37–43%), nelielu daudzumu sērūdeņraža H_2S , ūdeņraža H un slāpekļa N ; var lietot par kurināmo.

biogēn(isk)ie stimulatori lauks. Bioloģiski aktīvas vielas, kas rodas izolētos dzīvnieku un augu audos organismam nelabvēlīgos apstākļos un veicina dzīvības procesus audos šajos apstākļos. Ievadīti dzīvnieku vai augu organismā, b. s. stimulē tajā reģenerāciju, darbojas tonizējoši.

biogēn(isk)s [gr. *bios* dzīvība + *genesis* izcelšanās], **organogēn(isk)s** *biol.* Organiskas izcelsmes; tāds, kas cēlies no dzīviem organismiem.

biogenosfēra [gr. *bios* dzīvība + *genos* izcelšanās + *sphaira* lode] *biol.* Dzīvības izcelšanās sfēra; planētas apvalka daļa, kurā pamazām izveidojās apstākļi, kas ir labvēlīgi matērijas attīstībai no neorganiskām formām līdz dzīvībai.

biogēniskais likums *biol.* Dzīvās dabas likumsakarība, ka organisma individuālā attīstība (ontogēnēze) isi un pārveidoti atkārtu sugas vēsturiskās attīstības (filogēnēzes) posmus.

biogēnēze [gr. *bios* dzīvība + *genesis* izcelšanās] *biol.* Hipotēze, ka dzīvība radusies uz Zemes no dzīvās matērijas.

biogeocenoze [gr. *bios* dzīvība + *gē* zeme + *koinos* kopīgs] *biol.* Viendabīga, vidēja lieluma ekosistēma, kurā ietilpst *biocenoze* un tai nepieciešamā vide – *ekotops*.

biogeogrāfija [gr. *bios* dzīvība + *ģeogrāfija*] *biol.* Zinātne par dzīvo organismu izplatīšanās likumsakarībām.

bioģeokīmija [gr. *bios* dzīvība + ģeokīmija] *ģeol.*

Ģeokīmijas nozare, kurā pēta dzīvības procesus ietekmi uz ķīmisko elementu sadalījumu un migrāciju Zemes garozā.

bioģeokīmiskās derīgo izrakteņu meklēšanas

metodes *ģeol.* Metožu komplekss, kura pamatā ir anomālu ķīmisko elementu koncentrācijas pētījumi biosfēras objektos: augsnē, kūdrā, augu pelnos u. c.

bioindikatorī [gr. *bios* dzīvība + indikatori] *biol.,*

ekol. Organismi, pēc kuru klātbūtnes, daudzuma un attīstības intensitātes var spriest par kādas vides *ekoloģisko* stāvokli, piem., piesārņojumu.

biokatalizatori [gr. *bios* dzīvība + katalizatori] *biol.*

Vielas, kuru klātbūtne organismā maina dzīvības norišu ātrumu.

biokeramika [gr. *bios* dzīvība + keramika] *med.*

Keramikas materiālu grupa, ko izmanto cilvēka organismā bojātu dabisko audu – kaulu, skrimšļu, asinsvadu, sirds vārstuļu – aizvietošanai. **B i o a k t ī v ā b.** – fosfora savienojumus saturoša keramika kaulaudu aizvietošanai; dabiskos audus saista ar ķīmisku saiti (pateicoties virsmas aktivitātei). **B i o i n e r t ā b.** – ļoti tīri alumīnija un cirkonija oksīdi, silīcija nitrīds, silīcija karbīds, pirolītiskais ogleklis sirds vārstuļiem u. c.; ar dzīvjiem audiem nereaģē.

bioklimatoloģija [gr. *bios* dzīvība + klimats +

logos jēdziens, mācība] *biol.* Mācība par klimata ietekmi uz organismiem, sevišķi uz dzīvnieku un augu attīstību, uz lauksaimniecības kultūru attīstību, bioklimatiskajām sezonām, arī uz cilvēku veselību.

biokonversija [gr. *bios* dzīvība + lat. *conversio*

pārmaiņa], **biotransformācija** *ekol.* Bioloģiska vielu pārvēršanas metode, ar kuru lauksaimniecības un sadzīves atkritumus pārvērš derīgās vielās un produktos (skābēs, spirtos, deggāzē).

biokīmija [gr. *bios* dzīvība + ķīmija] *biol.* Zinātne

par dzīvo organismu ķīmisko sastāvu un ķīmiskajiem procesiem, arī vielmaiņu.

biokīmiskais skābekļa patēriņš *ekol.* Ūdens pie-

sārņotības raksturotājs – skābekļa daudzums miligramos, kas vajadzīgs vienā litrā esošo vielu biokīmiskai oksidēšanai.

bioloģija [gr. *bios* dzīvība + *logos* jēdziens, zi-

nātne] Zinātņu komplekss par dzīvību visās tās izpausmēs un par dzīvās matērijas uzbūvi, attīstību un likumsakarībām.

bioloģiskā daudzveidība *biol.* Dzīvo organismu

formu dažādība visās vidēs; tā ietver daudzveidību sugas ietvaros, starp sugām un starp ekosistēmām.

bioloģiskais diķis *lauks., ekol.* Dabiska vai māks-

slīga ūdenskrātuve lopkopības lielfermas notekūdeņu attīrīšanai.

bioloģiskais pulkstenis *biol.* Dzīvo organismu

spēja orientēties laikā.

bioloģiskā membrāna [lat. *membrana* ādiņa]

biol. Molekulāra izmēra robežslānis, kas morfoloģiski un fizioloģiski norobežo gan šūnu, gan tās *organoīdus*.

bioloģiskā notekūdeņu attīrīšana *ekol.* Notek-

ūdeņos esošo organisko vielu biokīmiska mineralizēšana ar tādu mikroorganismu palīdzību, kas organismās vielas izmanto barībai.

bioloģiskā produktivitāte *ekol.* Organiskās vielas

(*biomasas*) pieaugums *ekosistēmā* noteiktā laika vienībā.

bioloģiski aktīva viela *biol., ķīm.* Ķīmiskais savie-

nojums, kura iedarbība var mainīt dzīva organisma funkcijas.

bioloģiskie aģenti *biol.* Koksnes noārdītāji b. a. –

koksnes saārdīšanas bioloģiskas izcelsmes aģenti: baktērijas, sēnes, kukaiņi, moluski un vēži.

bioloģiskie ritmi *biol.* Bioloģisko procesu cik-

liskas intensitātes un rakstura svārstības.

bioluminiscence [gr. *bios* dzīvība + *luminis-*

cence] *biol.* Dažu organismu spēja spīdēt.

bioma [v. *Biom* < gr. *bios* dzīvība], **biota** *biol.*

Noteiktā klimatiskā rajonā (bioreģionā) sastopamo dzīvo organismu kopums.

biomasa [gr. *bios* dzīvība + lat. *massa* pika,

gabals] *lauks., mež.* Noteikta organismu grupējuma (atsevišķu sugu, sugu grupu vai veselas ekosistēmas) kopējā masa noteiktā laukumā vai tilpuma vienībā; parasti izsaka masas sausnas vienībās – g/m², kg/ha, g/m³.

biomedicīniskā fizika Fizikas nozare, kas bio-

loģijā un medicīnā izmanto fizikas atziņas.

biomehānika [gr. *bios* dzīvība + mehānika]

Zinātne par bioloģisko audu un sistēmu mehānisko deformāciju un kustību likumsakarībām.

biometeoroloģija [gr. *bios* dzīvība + *meteoroloģija*] Zinātne par sakarībām starp atmosfēras ķīmiskajiem un fizikālajiem procesiem un dzīvajiem organismiem.

biometrija [gr. *bios* dzīvība + *metrein* mērīt] Matemātisko metožu kopa, ko lieto bioloģijā novērojumu un eksperimentu plānošanai, datu apstrādei, bioloģisko sistēmu un procesu optimizēšanai un vadīšanai.

bionika [v. *Bionik* < *Bio(logie)* + (*Tech*)*nik*] Zinātne par bioloģisko sistēmu struktūras un darbības principu izmantojamību tehniskā.

biopolimēri [gr. *bios* dzīvība + *polimēri*] *biol.* *Biogēni* lielmolekulāri savienojumi, kas ir dzīvo organismu materiālais pamats (piem., olbaltumvielas, nukleīnskābes) un piedalās svarīgākajos organisma dzīvības procesos.

biopsija [gr. *bios* dzīvība + *opsis* redze] *med.* Slimā orgāna audu gabaliņa izgriešana mikroskopiskai izmeklēšanai.

Bio-Savāra likums [pēc fr. zinātn. Ž. B. Bio (*J. B. Biot*, 1774–1862) un F. Savāra (*Savart*) vārdiem] *el., fiz.* Elektrodinamikas likums, kas nosaka strāvas magnētiskā lauka indukciju brīvi izraudzītā telpas punktā.

biosavietojamība *biol.* Bioloģiskas un mākslīgas sistēmas saderība, kopā pastāvēšana, neradot nevēlamu reakciju.

biosedimentācija [gr. *bios* dzīvība + *lat. sedere* nosēsties, nogrimt] *geol.* Nogulšņu veidošanās ūdenstilpēs.

biosfēra [gr. *bios* dzīvība + *sphaira* lode] *geol.* Zemes apvalka daļa, kurā pastāv dzīvība; b-ā ietilpst atmosfēras apakšējā daļa, visa hidro-sfēra un Zemes garozas augšējā daļa.

biosfēras rezervāts *ekol.* Starptautiskas vai valsts nozīmes vides dabas stāvokļa etalons ar absolūtu rezervācijas režīmu.

biosildmateriāls *lauks.* Organiski *substrāti* (kūtmēsli, augu atliekas, nesadalījusies kūdra, koku mizas, skaidas, mājturības atkritumi), kuru bioloģiskās noārdīšanās procesā izdalās siltums; izmanto lecektīs, siltumniecās, retāk laukā siltumprasīgiem kultūraugiem.

biosintēze [gr. *bios* dzīvība + *sintēze*] *biol.* Organisko savienojumu sintēze šūnā vai ārpus tās, jaunu vielu veidošanās dzīvības procesos.

biostimulators [gr. *bios* dzīvība + *lat. stimulus*

stība, pātaga] *biol.* *Stimulators*, kas veicina dzīvības procesus.

biota [gr. *biotē* dzīve] *biol.* → **bioma**

biotehnika [gr. *bios* dzīvība + *tehnika*] *ekol.* Bioloģisku un tehnisku pasākumu kompleks derīgo savvaļas dzīvnieku pavairošanai un to produktivitātes palielināšanai.

biotehnoloģija [gr. *bios* dzīvība + *tehnoloģija*] Zinātnes un tehnikas nozare, kurā pēta un izstrādā metodes dzīvo šūnu un audu audzēšanai un pavairošanai, kā arī pēta šo metožu lietošanu dažādu bioloģiski svarīgu vielu (aminoskābju, fermentu, vitamīnu, organisko skābju, medikamentu u. c.) ražošanā.

biotīns [v. *Biotin* < gr. *bios* (*biotos*) dzīvība] *biol.* *H vitamīns*; to satur fermenti, kas regulē olbaltumvielu un taukvielu maiņu.

biotips [gr. *bios* dzīvība + *typos* nospiedums, paraugs] *biol.* Morfoloģiski līdzīgu vienāda *genotipa* organismu grupa *populācijā*.

biotisks [gr. *biōtikos* uz dzīvību attiecīgs] *biol.* Tāds, ko izraisa dzīvie organismi. B-ie f a k t o r i *ekol.* – dzīvās vides faktori, kas ietekmē organismu dzīvotspēju un nosaka to izplatību; izpaužas organismu savstarpējā mijiedarbībā.

biotīts [pēc fr. fiziķa Ž. B. Bio (*J. B. Biot*, 1774–1862) vārda] *min.* Melns vai tumši brūns vizlu grupas iežveidotājs minerāls $K(Mg,Fe)_3(Al,Fe)Si_3O_{10}(OH)_2$, tumšā vizla; izmanto ziežvielās, krāsvielās, elektroizolācijas materiālos.

biotops [gr. *bios* dzīvība + *topos* vieta], **ekotops** *biol.* Kādas *biocenozes* aizņemtais Zemes virsmas nogabals ar samērā vienveidīgiem vides apstākļiem.

biotransformācija [gr. *bios* dzīvība + *transformācija*] *biol.* → **biokonversija**

biplāns [lat. *bi..* div.. < *bis* divreiz + *planum* virsma] *aeron.* Lidmašīna, kurai ir divas nesošās virsmas (spārni), kas novietotas viena virs otras.

bipolārs [lat. *bi..* div.. < *bis* divreiz + *polaris* < gr. *polos* pols] *geogr.* Tāds, kas izplatīts apbūs Zemes poliēm.

birete [fr. *burette* mētrauciņš] *ķīm.* Stikla caurule ar iedaļām un krānu precīzai iztekoša šķidruma tilpuma mērīšanai.

birka *inf.* Viena vai vairākas *rakstzīmes*, kas

piekārtotas *datu* kopai, lai to identificētu un sniegtu *informāciju* par kopu.

bisektrise [fr. *bisectrice* < lat. *bissectrix* (*bissectricis*) tāds, kas dalās divās daļās] *mat.* Stars, kas iziet no dotā leņķa virsotnes un dala šo leņķi uz pusēm.

biskvīts [fr. *biscuit*] 1. *pārt.* No saputotām olām, miltiem un cukura cepts izstrādājums. 2. *pārt.* Cepumu šķirne. 3. *ker.* Neglazēts smalkkeramikas izstrādājums pēc pirmās apdedzināšanas.

bismuta rūdas *min.* Dabiskas minerālvielas, kurās var izmantot *bismuta* ieguvei, galvenais minerāls *bismutīns*.

bismutīns [pēc elementa bismuta] *min.* Gaiši pelēks minerāls, bismuta sulfīds Bi_2S_3 , galvenā bismuta rūda.

bismuts *ķīm.* Ķīmiskais elements Bi, atomnr. 83, atommasa 208,98, smags metāls.

bīstamā zona *aeron.* Noteiktu izmēru gaisa telpa, kurā ir palielināta lidojumu bīstamība.

bīstamības signalizators *aeron.* Ierīce, kas nosaka gaisakuģa *vertikālo ātrumu* un atkarībā no lidojuma augstuma signalizē par bīstamu tuvošanos zemes virsmai.

bistjē [fr. *bustier*] *apģ.* → **pieburkrūsturis**

bisulfāti [lat. *bi.. div..* < *bis* divreiz + sulfāti] *ķīm.* *Sērskābes* skābie sāļi (hidrogēnsulfāti).

bisulfīti [lat. *bi.. div..* < *bis* divreiz + sulfīti] *ķīm.* *Sērpaskābes* skābie sāļi (hidrogēnsulfīti).

bišu dejas *bišk.* Kustību kopums, ar kurām *darbābites* nodod citām bitēm stropā informāciju par nektāra vai citu saldvielu atradnēm – “dejojot” uz kārēm ar slidošiem apļiem, pusapļiem, galvas purināšanu, izplatot arī nektāraugu smaržu, izlūkbite dara zināmu nektāra izdalītāja attālumu un virzienu no stropa. Arī spīta organizētās bites ar dejām dažu minūšu laikā uzbudina visu saimi spīta veidošanai.

bišu dzelonis *bišk.* *Darbābišu* aizsargāšanās un uzbrukšanas ierocis – pārveidots, ass, atskabgains un hitinizēts olu dējeklis. Bišu māte izmanto dzeloni tikai divcīņai ar otru māti; traniem dzeloņa nav.

bišu inde, apitoksīns *bišk.* Toksisks bišu sekrēts, kas veidojas divos indes dziedzeros un uzkrājas indes pūslītī; izmanto medicīnā. Vis toksiskākā sastāvdaļa ir proteīns melitīns.

bišu kāpuri *bišk.* → **cirmeņi**

bišu maize *bišk.* Šūnās ievietoti, ar medu un bišu siekalām blīvi sajaukti un pienskābes rūgšanas procesā iekonservēti ziedputekšņi.

bišu māte *bišk.* Bite, kas atjauno saimes sastāvu, producē un dēj olas, kā arī aktivizē saimes darbību. Mājas bišu saimē ir viena b. m., kas diennakti izdēj no dažiem desmitiem līdz 2500 olu, no kurām attīstās *darbābites*, kā arī jaunās bišu mātes un *trani*; māšu darbīgais mūža ilgums ir 5–7 gadi, praksē biškopībā izmanto 1–2 gadus.

bitkarte *inf.* *Atmiņas* apgabals, kurā ierakstīts videoattēls. Vienkrāsas *displejiem* *bits* b-ē attēlo vienu *ekrāna pikseli*. Pelēkuma skalas un krāsu displejiem pikseli attēlo ar vairākiem b-es bitiem.

bits [a. *bit* < *bi*(nary) (*digi*)t binārs cipars] *inf.* *Informācijas* daudzuma mērvienība, kas atbilst vienai binārā skaitļa pozīcijai. Ar bitu skaitu parasti izsaka *datorā* apstrādājamās informācijas vienības: *baitus*, *vārdus*, *pusvārdus*, *dubultvārdus*, *kilobaitus* un *megabaitus*. P ā r b a u d e s b. – papildbits vārdā vai *ziņojumā*, kuru pievieno *datu kodiem*, lai konstatētu iespējamās *datu pārraides* kļūdas.

bitumeni [lat. *bitumen* zemes piķis] *ķīm. tehnol.* Cieti vai šķidri ogļūdeņražu un to nemetālisko atvasinājumu maisījumi, kas iegūti naftas, ogļu un degslānekļu pārstrādē; termoplastiski un ar lielu ūdensnecaurlaidību; lieto asfaltbetona, elektroizolācijas un hidroizolācijas materiālu ražošanā.

bitumi [lat. *bitumen* zemes piķis] *ģeol.* Dabiskas degošas vielas (nafta, asfalts, ozokerīts), augu un dzīvnieku atlieku sadalīšanās produkti, kas sastāv no *ogļūdeņražiem* un to atvasinājumiem.

bituminācija būv. Mākslīga grunts mehānisko īpašību uzlabošana, injicējot tajā bituminozas vielas.

bituminozs *ģeol.* Tāds, kas piesātināts ar *bitumiem*. B-ās o g l e s – visizplatītākais akmeņogļu paveids, satur 15–20% gaistošo komponentu.

bitumoīdi *ģeol.* Iežu un augšņu organiskie komponenti, kas šķīst organiskos šķīdinātājos; sastāv no eļļām, sveķiem un *asfaltēniem*.

biurets *ķīm.* *Karbamīda* termiskās sadalīšanās

produkts $\text{H}_2\text{NCONHCONH}_2$; lieto plastmasu iegūšanai, par uzpufošanas aģentu porainās gumijas ražošanā u. c.

bjazs [arābu] *tekst.* Kokvilnas audekla pinuma audums no kardu dzijas, kur šķēru lineārais blīvums ir 25 tex, bet audu – 29 tex; pēc taustes blīvāks un rupjāks nekā katūns. Virsmas blīvums 140–160 g/m².

bjefs [fr. *bief*] *hidr.* Ūdensteces posms starp divām hidrotehniskajām būvēm (aizsprostiem, slūžām) vai abās būves pusēs. Sk. arī *augšbjefs*, *lejasbjefs*.

blaknes *med.* Farmakoloģiskie efekti, kas konkrētajā gadījumā nav vēlamī.

blaktis (*Hemiptera*, *Heteroptera*) *biol.* Viena no kukaiņu kārtām, kurā ietilpst gan augu kaitēkļi, gan kukaiņi, kas sūc siltasiņu dzīvnieku asinis.

blakusgāzes (*asociētās gāzes*) *geol.* Gāzes, ko iegūst reizē ar naftu un izdala naftas pirmapstrādes procesā.

blakusieži *geol.* Ieži, kas no sāniem aptver derīgo izrakteņu iegulu.

blakusizmantošana *mež.* Meža izmantošana, kas nav saistīta ar kokmateriālu ieguvu (siena pļaušanai, lopu ganišanai, dravu izvietošanai, medību saimniecībai, sēklu, ogu, augļu, riekstu, sēņu, ārstniecības augu u. c. ieguvei, zinātniskās izpētes mērķiem, iedzīvotāju veselības nostiprināšanai un valsts aizsardzības vajadzībām).

blakusprodukts *tehnol.* Produkts, kas nav ražošanas mērķis, bet nenovēršami rodas tehnoloģiskā procesā, piem., apdedzinot kaļķakmeni, derīgais produkts ir kaļķi, bet b. – CO₂, cukurrūpniecībā b. ir melase, biezeņa, siera un kazeīna ražošanā – sūkalas, sviesta ražošanā – paniņas.

blakusreakcija *ķīm.* Reakcija, kas noris reizē ar citu reakciju, kurā iegūst vajadzīgo produktu, un samazina produkta iznākumu. B-as ietekmi samazina, izvēloties tādu procesa režīmu, kas mazina b-as ātrumu.

blanfikss *ķīm.* Mākslīgi izgulsnēts bārija sulfāts BaSO₄, balts pigments laku un krāsu materiāliem, papīra un gumijas ražošanai u. c.

blankējošais impulss *tel.* Papildinājums televīzijas kameras jaudai nevēlamu signālu novēršanai.

blankēšana *tel.* Televīzijas signāla daļas likvidēšana nolūkā izdzēst nevēlamas daļas un veidot vajadzīgā veida un garuma vilni. R i n d a s b. – signāla slāpēšana telekamerā vai televizorā uz laiku, kamēr izvērses plankums atgriežas nākamās rindas sākumā.

blanšēt [fr. *blanshir* mazgāt, balināt] *pārt.* Ar verdošu ūdeni, vārāmās sāls vai vājas koncentrācijas skābes šķīdumu ūdenī vai tvaiku applaucēt un tūlīt strauji ūdenī vai gaisā atdzēsēt augu valsts izejvielas, lai inaktivētu tajos esošos fermentus.

blastocēle [gr. *blastos* dīgļis + *koiolos* dobs] *biol.* → **primārais ķermeņa dobums**

blastoma [gr. *blastos* dīgļis] *med.* Embrionālo šūnu ļaundabīgs audzējs.

blastomēri [gr. *blastos* dīgļis + *meros* daļa] *biol.* Šūnas, kas rodas, olšūnai daloties (drostalojoties) (sk. *drostalošanās*).

blastula [gr. *blastos* dīgļis] *biol.* Daudzšūnu dzīvnieku dīgļa attīstības stadija, kad ir pabeigta drostalošanās.

blāvās rūdas *min.* Minerālu grupa, vara sulfosāļi; izmanto vara ieguvei.

blefarīts [gr. *blepharon* plakstiņš] (*blepharitis*) *med.* Plakstiņu malu iekaisums.

blende [v. *Blende*] *fotogr.* → **diafragma**

blenoreja [gr. *blennos* gļotas + *rhein* tecēt] (*blennorrhoea*) *med.* Acs konjunktīvas strutojošs iekaisums.

blietēšana *būv.* Sk. **betona masas blietēšana**

blīvējuma lēcieni *aeron.* → **tricienvilnis**

blivināšana *tehnol.* Blīvuma palielināšana. K o k s n e s b. *kokapstr.* – koksnes šūnu deformēšana spiediena ietekmē radiālajā vai tangenciālajā virzienā ar nolūku palielināt koksnes vielas daudzumu tilpuma vienībā.

blīvums 1. *el., fiz.* Fizikāls lielums, kas skaitliski ir vienāds ar šā lieluma relatīvo vērtību tilpuma, virsmas vai lineārā vienībā. E l e k t r o l ī t a b. – lielums, ko raksturo ar izšķīdinātās vielas daudzumu ūdenī; jo lielāks ir elektrolīta b., jo lielāka ir tā strāvas vadītspēja; mērvienība kg/m³. E n e r ģ i j a s b. – enerģijas daudzums tilpuma vienībā; mēra džoulos uz kubikmetru (J/m³). L i n e ā r a i s l ā d ī ņ u b. – lādiņu daudzums uz garuma vienību; mēra kulonos uz metru (C/m). M a s a s b. – masa tilpuma

vienībā (kg/m^3). **Optiskais b.** – b., kas raksturo materiāla gaismas absorbciju, gaismai izejot caur vielu; nosaka stikliem, šķīdumiem u. c.; bez mērv. **Strāvas b.** – vektoriāls lielums, kas raksturo strāvas stiprumu un virzienu katrā vadošā ķermeņa punktā; mēra ampēros uz kvadrātmētru (A/m^2). **Tilpuma lādiņu b.** – lādiņu daudzums tilpuma vienībā; mēra kulonos uz kubikmetru (C/m^3). **Virsma lādiņu b.** – lādiņu daudzums uz laukuma vienību; mēra kulonos uz kvadrātmētru (C/m^2). **2. fotogrāfiskais blīvums. 3. tekst.** A d i j u m a b. – cilpu stabiņu vai cilpu rindu skaits noteiktā garuma vienībā. A u d u m a b. – šķēru vai audu skaits noteiktā garuma vienībā. D r ā n a s v i r s m a s b. – viena kvadrātmētra drānas masa. L i n e ā r a i s b. – tekstilmateriāla viena metra masa. **4. inf. Rakstzīmju skaits,** ko var ierakstīt un uzglabāt noteiktā fizikālā datu vides laukuma (tilpuma) vienībā. B i t u b. – bitu skaits, ko iespējams ierakstīt datu vides garuma vai laukuma vienībā. **5. tehnol.** Viens no materiāla fizikālajiem parametriem – vielas daudzums, tilpuma vienības masa (bez porām); mērv. **SI mērvienību sistēmā** – kg/m^3 . **Koksnes reducētais b. mež.** – absolūti sausas koksnes parauga masas dalījums ar koksnes parauga maksimāli iespējamo tilpumu, t. i., tilpumu, kuru ieņem šis paraugs, kad tā mitrums ir lielāks par šķiedru piesātināšanas mitrumu; priedei vidēji ir 400 kg/m^3 , bērzam – 500 kg/m^3 , ozolam – 560 kg/m^3 , osim – 540 kg/m^3 , eglei – 360 kg/m^3 .

blizards [a. *blizzard*] *met.* Sniegavētra, putenis ar stipru ziemeļrietumu vēju un salu ASV un Lielbritānijā.

blizums kokapstr. Krasa apaļkoku resgaļa caurmēra vai neapmalotu zāgmateriālu platuma palielināšanās, kad resgaļa caurmērs (platums) ne mazāk kā 1,2 reizes pārsniedz sortimenta caurmēru (platumu) 1 m attālumā no resgaļa.

blokdigramma [a. *block* apvienība + gr. *digramma* rasējums, zīmējums] *ģeol.* Zemes garozas iecirkņa telpisks zīmējums, ko no sāniem un priekšpuses norobežo vertikāli

ģeoloģiski griezumī, bet no augšas – reljefa vai ģeoloģiskā karte.

blokiecirknis dz. Dzelceļa līnijas posma daļa starp diviem blakus esošiem garāmejas signāliem vai starp stacijas ieejas vai izejas un garāmejas signāliem.

blokingģenerators 1. elektron. Impulsu ģenerators, kurā *lidzsaiti* realizē ar impulsu transformatoru; iegūst taisnstūra formas impulsus. **2. telek.** Ģenerators, kas pats atslēdzas, veidots tā, lai radītu atdalītus vienādi virzītus impulsus.

blokkondensators el. Sk. kondensators

blokkopolimēri ķīm. Lineāri *kopolimēri*, kuru makromolekulās mijas *homopolimēru* vai statistisko kopolimēru bloki ar atšķirīgu ķīmisko sastāvu vai struktūru.

bloks [v. *Block*, a. *block*] **1. tehn.** Tipveida no-maināma iekārtas sastāvdaļa, kas veic noteiktu funkciju. B a r o š a n a s b. *el.* – b., kas apgādā iekārtu vai tās sastāvdaļu ar noteikta sprieguma, frekvences un jaudas elektrisko enerģiju. V a d ī b a s b. – b., kas nodrošina citu iekārtu ieslēgšanu, izslēgšanu, aizsardzību un regulēšanu atbilstoši iekārtas darba programmai. **2. tehn.** Iekārtas elementu kopums, kas veic noteiktas funkcijas un kas konstruktīvi izveidots kā atsevišķs funkcionāls *mezgls*. **3. būvn.** Konstruktīvs celtnes vienlaidu elements (sienu, pamatu un pārsegumu bloki). **4. ģeol.** Tektoniskais b. – ar lūzumiem norobežots Zemes garozas iecirknis. **5. jūrn.** Bloki – koka brusu paliktņi, uz kuriem novieto būvējamo kuģi; paliktņi, uz kuriem novieto laivas uz kuģa klāja, kā arī mazos kuģus krastā. **6. inf. Bitu vai rakstzīmju grupa,** ko apstrādā vai pārsūta kā vienotu veselumu. **7. inf. Datora atmiņā – ierakstu kopums,** ko apstrādā vai pārsūta kā vienotu veselumu. **8. inf.** Loģiski patstāvīga programmas daļa. A r i t m ē t i s k i l o ģ i s k a i s b. – *procesora* funkcionālā daļa, kas izpilda aritmētiskās, loģiskās un pārbīdes operācijas. D a l s a i s t e s b. – funkcionāls b., ko izmanto *staciju* pievienošanai *gredzentiklam* un atvienošanai no tā, nepārtraucot gredzentikla darbību. D a t u b. – *datu* kopums, kuru kā vienotu veselumu pārsūta starp dažādiem datora funkcionā-

liem b-iem vai datoru tikla komponentiem. **Funkcionālais b.** – 1) loģiski saistītu funkciju kopums; 2) sistēma vai iekārta (sistēmas vai iekārtas daļa), kas izpilda loģiski saistītu funkciju kopumu. **Mijiedarbības b.** – iekārtu kopums, iekārta vai tās daļa, kas veic *informācijas pārraidi* starp datoru tīkliem ar atšķirīgu arhitektūru un *protokoliem*. Sk. arī *maršrutētājs*, *tiltmaršrutētājs*, *tilts*, *vārtēja*. **Protokola datu b.** – datu b., ko saskaņā ar datoru tīkla protokolu izmanto *sakariem* starp vienranga *entitijām*; protokola datu b. satur protokola vadības informāciju un, iespējams, arī *lietotāja* datus. **Vides piesaistes b.** – lokālā tīkla stacijas ierīce, ar kuru datu *galiekārtas* pievieno datu pārraides videi. **9. poligr.** Brošēts un apgriezts papīra lapu kopojums. **Grāmatas b.** – pēc kārtas saliktas un sašūtas iesiešanai sagatavotas iespīestas grāmatas loksnes.

bloķēšana [a. *block* bloķēt] *tehn.* Mašīnas vai aparāta daļu fiksēšana noteiktā stāvoklī, lai palielinātu iekārtu darbības un apkalpes drošību; b. nepieļauj vienlaicīgas pretrunīgas darbības, novērš avārijas situācijas un ražošanas traumas. Ir mehāniskās, hidrauliskās, optiskās, magnētiskās, elektriskās b-as ierīces. **B-a s m e h ā n i s m s** – kustīgs mašīnas elementu savienojums, kur, vienam elementam darbojoties, pārējie tiek fiksēti noteiktā stāvoklī.

blūmings [a. *blooming*] *tehn.* Augstražīgs velmēšanas stāvs liela šķērsriezuma tērauda lietņū (1–12 t) pārvelmēšanai kvadrātveida sagatavēs (blūmos).

BLUP modelis [a. *best linear unbiased prediction* labākā lineārā nenobidītā prognoze] *lopk.* Metode vaislas dzīvnieku ciltsvērtības noteikšanai, ko izstrādāja Hendersona skola Ziemeļamerikā.

blusas (*Aphaniptera*, *Siphonaptera*) *biol.* *Kukaiņu* kārtā, kurā apvienoti siltasiņu dzīvnieku asinsūcēji *ektoparazīti*.

blūze [v. *Bluse* < fr. *blouse*] *apg.* Dažāda piegriezuma (parasti sieviešu) *virsdrēbju augšgērbs*, kuru valkā nepārlaistu vai pārlaistu *virsdrēbju gurngērbam* vai pavilkto zem attiecīga *plecgērba*, piem., zem ņieburkleitas,

lenčkleitas, *kostīmjakas*; arī vīriešu *virsdrēbju*, īpaši uniformu, valīgs, piedurkņots pusatdarāmais *augšgērbs*, kuru parasti valkā pārlaistu biksēm (piem., matrožblūze, virsblūze, pārlaidblūze).

bluzons [fr. *blouson* īsjaka ar piejostu] *apg.* Pavēlkamajām virsdrēbēm virsū velkama *virsjaka* vai *ārsjaka* (sk. arī *jaka*) ar valīgā stāva pārkrituma savilkumu vai piekrokojumu gludai valnišadījumā vai citādi lejasmalas *piejostai*; valkā pārlaistu *gurngērbam*, parasti līdz vidukļa līmenim, dažkārt līdz pastakles līmenim.

bodijs [v. *Body* < a. *body-suit*; *body-shaper*] *apg.* → **torstriko**

bods [a. *baud*, pēc fr. inženiera Ž. M. Bodo (*J. M. Baudot*, 1845–1903) vārda] *telek., inf.* Elektrisko signālu pārraides mērvienība – pārraidāmo elementāro impulsu skaits vienā sekundē; lieto telegrāfijā un datu pārraidē.

Boforta skala [pēc a. admirāļa F. Boforta vārda] *jūrn.* Sk. **skala**

boilers [a. *boil* vārit] *siltumt.* Aparāts ūdens karšēšanai siltuma un karstā ūdens apgādes sistēmā.

boja [hol. *boei*] *jūrn.* Noenkurota, peldoša zīme, kas novietota atklātā jūrā, reidā, jūras līcī vai upē bīstamu vietu (sēkļu, zemūdens klinšu) norādīšanai un kuģošanas joslu, zonu un enkurvietu norobežošanai; apgādāta ar automātiskām gaismas un skaņas signālierīcēm un radiolokācijas atstarotājiem.

bojājumniecība *inf.* Aparatūras vai programmatūras spēja pareizi funkcionēt gadījumos, kad sistēmas iekārtās ir bojājums.

bojājums *tehn.* Sistēmas darbību zudums, kura dēļ sistēmas tehnisko raksturotāju (precizitātes, efektivitātes u. c.) vērtība pazeminās vai sistēma pārstāj darboties un var notikt avārija. **B-u i n t e n s i t ā t e** – ierīces drošuma rādītājs, kas raksturo bojāšanās biežumu tehniskās sistēmās. Gaisakuģu sistēmām b-u intensitāte ir lielāka ekspluatācijas sākuma un beigu posmos.

boka [it. *bocca* mute] *ģeol.* Centrālo kanālu savienojumu atvere uz *vulkānu* nogāzi, pa kuru izvirduma laikā izplūst *vulkānisma* produkti.

boksermotors *tehn.* Motors ar opozitīvi (viens pret otru) novietotiem cilindriem.

boksīti [pēc Francijas vietas Bo (*Les Baux*) nos.] *min.* Ieži, kas galvenokārt sastāv no alumīnija oksīda hidratātiem un dzelzs oksīdiem ar silīcija dioksīda piejaukumu; izmanto alumīnija un ugunsizturīgu materiālu ražošanā, krāsu, abrazīvu, naftas pārstrādes rūpniecībā un metalurģijā.

bokss [a. *box* nodalījums, slēgta telpa] *lopk.* Govs individuālā atpūtas vieta, kuru brīvās turēšanas kūtī ierobežo ar metāla konstrukcijām. D z e m d ī b u b. – noslēgta govs atnešanās vieta, kurā to tur nepiesietu neilgi pirms atnešanās, atnešanās laikā un 12–24 stundas teļa zīdīšanas laikā. I n d i v i d u ā l a i s b. – sk. *steliņģis*.

Bolcmaņa konstante [pēc austr. zinātn. L. Bolcmaņa (*Boltzmann*, 1844–1906) vārda] *fiz.* Fundamentāla fizikāla konstante, kas skaitliski vienāda ar universālās gāzu konstantes (R) un Avogadro skaitļa (N_A) attiecību $1,380658 \cdot 10^{-23}$ džouli uz kelvinu (J/K).

bole [a. *bowl* apaļš, dziļš trauks] *pārt.* Alkoholisks dzēriens, ko gatavo no vīna, konjaka un rumā ar dažādu augļu (apelsīnu, ananasa u. c.) piedevu.

bolids [gr. *bolis* (*bolidos*) metamais šķēps] *astr.* Ļoti spožs meteors, ko rada relatīvi liels *meteorids*.

bolsoni [sp. *Bolson*] *ģeol.* Tektoniskas un denuvatīvas beznoteces ieplakas starp grēdām un masīviem Ziemeļamerikas dienvidrietumu starpkalni tukšnešos.

bonitāte [lat. *bonitas* (*bonitatis*) labums, vērtība] *mež.* Augšanas apstākļu labums, ko rāda audzes vidējais augstums noteiktā vecumā. T e k o š ā b. – b., kas noteikta pēc pēdējo 6–10 gadu vidējā pieauguma. V i r s a u g s t u m a b. – b., kas noteikta pēc 100 augstāko vai resnāko koku vidējā augstuma 100, 50 vai 20 gadu vecumā. V i s p ā r ē j ā b. – b., kas noteikta saskaņā ar M. Orlova 1911. gadā izstrādāto skalu audžu bonitēšanai pēc vidējā augstuma 100 gadu vecumā.

bonitēšana [lat. *bonitas* labums, vērtība] 1. *lopk.* Kompleksa dzīvnieku novērtēšana pēc izcelšanās, šķirnības, konstitūcijas un eksterjera, dzīvmasas, produktivitātes, pēcnācēju labuma un atražotspējas. B-as a t s l ē g a –

pieņemto apzīmējumu sistēma b-as ierakstu vienkāršošanai. 2. *lauks.* Augšņu auglības novērtēšana pēc iegūtajām ražām. 3. *mež.* Kokaudžu ražības novērtēšana noteiktos augšanas apstākļos.

bons [hol. *boom* balķis, šķērsis] *jūrm.* Peldošs aizsprosts no kopā saistītiem peldķermeņiem, balķiem, tīkliem, kas aizsargā ostu no zemūdenēm, kuģiem un torpēdām un ierobežo ūdeni nokļuvušu naftas produktu izplatīšanos.

bora (borejs) [it. *bora* < gr. *boreas* ziemeļu vējš] *met.* Stiprs, auksts ziemeļu vējš.

Bora atoma modelis [pēc dāņu fiziķa N. Bora (*Bohr*, 1885–1962) vārda] *fiz.* Atoma modelis (radīts 20. gadsimta sākumā), kura pamatā ir pieņēmums, ka elektrons ap kodolu var kustēties tikai pa diskrētām orbītām, kas atbilst stacionāriem atoma enerģijas stāvokļiem. B. a. m. ir nepilnīgs, precīzāku atoma aprakstu sniedz *kvantu mehānika*.

boraks ķīm. Nātrija tetraborāts $\text{Na}_2\text{B}_4\text{O}_7 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$, bezkrāsaini kristāli, kas, karsējot līdz 400 °C, pilnīgi zaudē ūdeni; lieto emalju, glazūru, optisko un krāsaino stiklu ražošanā, farmaceutiskajā rūpniecībā, par kusni lodēšanā u. c.

Bora magnetons [pēc dāņu fiziķa N. Bora (*Bohr*, 1885–1962) vārda; fr. *magnéton*] *fiz.* Fundamentāla konstante, ar kuru mikropasaulē raksturo daļiņu, atomu un molekulu magnētiskos momentus; skaitliskā vērtība *SI mērvienību sistēmā* ir $9,274096 \cdot 10^{-24} \text{ A} \cdot \text{m}^2$.

Bora rādiuss [pēc dāņu fiziķa N. Bora (*Bohr*, 1885–1962) vārda] *fiz.* Pirmās, kodolam tuvākās ūdeņraža atoma orbītas rādiuss *Bora atoma modelī*; atomfizikā B. r-u bieži izmanto par garuma mērvienību; tā lielums ir apmēram $0,53 \cdot 10^{-10} \text{ m}$.

borāti ķīm. Borskābes sāļi.

bordo [pēc Francijas pilsētas Bordo (*Bordeaux*) nos.] *pārt.* Vīna šķirne – vīns, kas izgatavots vīna ražošanas reģionā Bordo.

boreāls [lat. *borealis* ziemeļu] *ģeogr.* Ziemeļniecisks; tāds, kas raksturīgs ziemeļiem vai ir saistīts ar ziemeļiem. B-ais l a i k s – pēcdeduslaikmeta klimata intervāls pirms 9000–8300 gadiem ar samērā siltu un sausu klimatu, dominē priedes. B-ā f a u n a – ziemeļu puslodes mērenās joslas jūru b-ā

zooģeogrāfiskā apgabala dzīvnieku kompleks; ziemeļu puslodes sauszemes mērenās joslas skujkoku un jaukto mežu dzīvnieku kompleks. B-ie m e ž i – skujkoku meži.

borēšana materiālt. Ķīmiski termiskās apstrādes veids, kurā instrumentu virskārtu piesātina ar boru; bors veido *borīdus* un stipri palielina virskārtas cietību, nodilumizturību, instrumenta noturību.

borplastiki ķīm. Armētas plastmasas, kas pildītas ar *bora monošķiedrām* vai no tām austiem vai neaustiem materiāliem; lieto ļoti noslogotu konstrukciju izgatavošanai vai metāla konstrukciju pastiprināšanai.

bors¹ ķīm. Ķīmiskais elements B, atomnr. 5, atommasa 10,81, nemetāls.

bors² [a. *bore* augsts pausums upes grīvā] *jūrn.* Pausuma vilnis, kura priekšējā nogāze kļūst gandrīz vertikāla un kurš ar lielu ātrumu izplatās pa upi uz augšu stāvas, putojošas bangas veidā.

borskābe ķīm. H_3BO_3 (ortoborskābe), balta, cieta viela, neorganiska vāja skābe; 1–2% ūdens šķidrums ir vājš antisepiķis.

borta informācijas uzkrājējs (“melnā kaste”) *aeron.* Pret triecieniem aizsargāta ierīce, kas reģistrē lidojuma parametrus, pēc kuriem var noteikt lidaparāta trajektoriju, ātrumu, telpisko stāvokli, dzinēju darba režīmu, cēlējspēku un pretestību.

borta žurnāls aeron. Lidojumu uzskaites žurnāls, kas ietver šādu informāciju: gaisakuģa valstisko piederību un reģistrējumu; aviokompānijas pilnu nosaukumu; apkalpes locekļu uzvārdus un amatus; lidojuma plānu; lidojuma tipu (privāts, aviācijas specdarbi, regulārais vai čartera reiss u. tml.); lidojuma laikā novērotās aviotehnikas darba novirzes no normas, bojājumus un atteices; bojājumu novēršanu; uzpildi ar degvielu un tās atlikumu; piederumu komplektu; gaisakuģa tehniskos parametrus.

borts [hol. *board*] 1. *transp.* Kuģa korpusa sānu siena, kuģa sāni. 2. *transp.* Sauszemes transportlīdzekļa (automobiļa, dzelzceļa platformas) ārējā vertikālā mala vai sānu virsma. P a a u g s t i n ā t a i s b. – papildu b., kuru iestiprina vadotnēs virs esošā b-a. 3. *ģeol.* Karjera b. – karjera sānu virsma. 4. *min.*

Zemas kvalitātes dimants, ko izmanto abrazīviem materiāliem.

bortslēgs tehn. Ierīce, kas nodrošina transportlīdzekļa kravas platformas bortu pret pašatvēršanos.

bastons [pēc Bostonas pils. nos.] *tekst.* Tīrvilnas vienkāršs, vienmērīgi blīvs audums triņša pinumā ar izteiktu diagonālu svītrumu. Virsmas blīvums aptuveni 240 g/m².

botānika [gr. *botanikos* uz zāli, augiem attiecīgs] Bioloģijas nozare, zinātne par augiem.

botāniskais dārzs biol. Zinātniska un izglītojoša iestāde, kurā atrodas plašas augu kolekcijas no dažādām zemeslodes ģeogrāfiskajām vietām.

botriomikoze [gr. *botrys* ķekars + *mykēs* sēne] *vet.* Hroniska lipīga, sēnīšu ierosināta slimība, ar kuru visbiežāk slimo zirgi.

botulīns [lat. *botulus* desa] *med., pārt.* Ļoti spēcīga inde, ko bojātos konservos vai desās izdala mikroorganisms *Clostridium botulinum*.

botulisms [lat. *botulus* desa] *med., vet.* Uztura toksikoinfekcija, kas rodas, ja pārtikas produkti ir saindēti ar *botulīnu*.

Bozes–Einšteina kondensācija [pēc indiešu fiziķa Š. Bozes (*Sh. Bose*, 1894–1974) un vācu fiziķa A. Einšteina (*Einstein*, 1879–1955) vārdiem] *fiz.* Kvantu parādība *bozonu* sistēmā, raksturīga ar to, ka zemāk par noteiktu temperatūru daļa daļiņu pāriet stāvoklī ar nulles impulsu; par kondensāciju nosaukta pēc analogijas ar tvaika molekulu kondensāciju šķidrumā.

Bozes–Einšteina statistika [pēc indiešu fiziķa Š. Bozes (*Sh. Bose*, 1894–1974) un vācu fiziķa A. Einšteina (*Einstein*, 1879–1955) vārdiem] *fiz.* Kvantu statistika, kas raksturo daļiņu ar veselu *spinu* (*bozonu*) sadalījumu pa enerģētiskajiem stāvokļiem; kvantu daļiņas ir savstarpēji neatšķiramas.

Bozes gāze [pēc indiešu fiziķa Š. Bozes (*Sh. Bose*, 1894–1974) vārda] *fiz.* Kvantu gāze, kas sastāv no *bozoniem* un pakļaujas *Bozes–Einšteina statistikai*. Tuvojoties absolūtajai nullei, daļiņu skaits B. gāzē neierobežoti aug un var iestāties *Bozes–Einšteina kondensācija*.

Bozes šķidrums [pēc indiešu fiziķa Š. Bozes (*Sh. Bose*, 1894–1974) vārda] *fiz.* Kvantu

šķidrums, kurā kvazidaļiņas ar veselu *spinu* (0,1,2) pakļaujas *Bozes–Eiņšteina statistikai*; pie B. š-a pieder šķidrums ⁴He, kas zemā temperatūrā pāriet *supratelykošā* stāvoklī un Kūpera pāri *supravadītājos* (sk. *Kūpera efekts*). **bozons** (*Bozes daļiņa*) [pēc indiešu fiziķa Š. Bozes (*Sh. Bose*, 1894–1974) vārda] *fiz.* *Elementārdaļiņa* vai *kvazidaļiņa*, kuras *spins* ir vesels skaitlis (0,1,2 ...); pakļaujas *Bozes–Eiņšteina statistikai*. Biežāk sastopamie b-i ir *fotoni*, *gluoni*, *fononi*, *eksitonī*, arī kodoli ar pāra *nuklonu* skaitu (²H, ⁴He, ...).

bradikardija [gr. *bradys* lēns + *kardia* sirds] (*bradykardia*) *med.* Palēnināta sirds darbība.

brāga¹ lopk. → **šķiedenis**

brāga² [it. *braca*] *jūrn.* Stipra tērauda vai zāļu trose, kas apvilktā ap kuģa virsbūves daļu.

brahiantiklināle [gr. *brachys* īss + *anti* pret + *klinein* liekt] *ģeol.* Antiklināla slāņu kroka, kuras garums vairāk nekā 2–3 reizes pārsniedz platumu.

brahisinklināle [gr. *brachys* īss + *syn* kopā + *klinein* liekt] *ģeol.* Sinklināla, parasti ovālas formas slāņu kroka.

brahistohrona [gr. *brachistos* īsākais + *chronos* laiks] *fiz., mat.* Likne, pa kuru materiāls punksts smagumspēka iespaidā sasniedz no viena dotā stāvokļa otru minimālā laikā.

brambura [hol. *bram bura*] *jūrn.* Bura masta ceturtajā stāvā burukuģim ar taisnajām burām.

bramrāja [hol. *bramra*] *jūrn.* Rāja, pie kuras piestiprina *bramburu*, masta trešā vai ceturtā rāja no apakšas.

bramstenga [hol. *bramsteng*] *jūrn.* Burukuģa salikta masta trešais posms – koks, ar ko pagarināta *stenga* (masts ir pirmais, *stenga* – otrais posms).

brandspoits [hol. *brandspuit*] *lauks. tehn.* Ar roku darbināma ierīce augļu koku apsmidzināšanai.

branga [no latviešu *brangs*] *jūrn.* Kuģa korpusa šķērsvirziena stingrības elements (stingrības riba).

brasls *ģeogr.* Sekla vieta upē vai strautā, pa kuru to var pārbrist vai pārbraukt.

braucamzirgi (*siltasiņi*) *lopk.* Vidēji masīvi līdz smagi zirgi, kurus audzē izmantošanai aizjūgā. *S m a g i e b.* – zirgi, kas veidoti transportam, – ar vidēji lielu vilcējspēku izbrau-

kumiem ar karietēm nelielos attālumos; vēlāk sākti izmantot lauksaimniecības darbos. *V i e g l i e b.* (rikšotāji) – zirgi, ko izmanto vieglā aizjūgā *rikšu* gaitā; sākotnēji veidoti kā ātri b. regulārām transporta trasēm lielā attālumā un pilsētu transportā; darbaspējas pārbauda *hipodromos*.

brauktuve c. Ceļa klātnes vai tilta daļa, kas izbūvēta transportlīdzekļu satiksmei, ietver palīgoslas, apdzišanas joslas, autobusu pieturas u. tml.

Brauna kustība [pēc a. zinātn. R. Brauna (*Brown*, 1773–1858) vārda] *fiz.* Gāzē vai šķidrumā suspendētu mikroskopisku daļiņu haotiska kustība, ko izraisa vielas atomu vai molekulu triecieni; B. k-as cēlonis ir vielas mikrodaļiņu siltumkustība.

braunmillerīts [pēc amer. ķīmiķa L. T. Braunmiller (*Brownmiller*) vārda] *min.* Kalcija alumofērīts $4\text{CaO} \cdot \text{Al}_2\text{O}_3 \cdot \text{Fe}_2\text{O}_3$, viens no cementa minerāliem.

Bravē režģi [pēc fr. zinātn. O. Bravē vārda] *krist.* 14 trīsdimensiju ģeometriski režģi, kas apraksta iespējamās *kristāliskā režģa* translācijas simetrijas veidus (sk. *kristālu simetrija*).

brāzma aeron., met. Spēcīgs, straujš, īslaicīgs vējš, kura lielumu nosaka stiprības normās un kuru izmanto, aprēķinot aerodinamisko sloojumu.

brekcija [it. *breccia*] *ģeol.* Rupjgraudains iezis, kas sastāv no sacementētām, stūrainām dažādu iezu atlūzām.

brekers aut. Starpslānis pneimatiskā riepā starp *protektoru* un riepas karkasu, sastāv no vairākiem korda un gumijas slāņiem.

bremze 1. tehn., transp. Mehānisms transportlīdzekļa kustības ātruma samazināšanai vai tā noturēšanai nekustīgā stāvoklī. *B-es k l u c i s* – b-es mehānisma detaļa ar frikcijas uzliku uz cilindriskas virsmas, *B-es m e h ā n i s m s* – mehānisms, ar kuru tieši nobremzē riteņus vai transmisijas rotējošās vārpstas. *D a r b a b.* – ar pedāli vadāma b., kas paredzēta transportlīdzekļa efektīvai bremzēšanai visos kustības režīmos; parasti darbojas uz riteņiem. *D i s k a b-es m e h ā n i s m s* – b-es mehānisms, kurā rotējošā vai nerotējošā detaļa ir disks, kas savienots ar riteni vai transmisijas vārpstu, un brem-

zēšana notiek, diska sānu daļai piespiežot bremžu uzlikas. **E l e k t r i s k ā b.** – bremzēšanas ierīce, kuras darbināšanai izmanto elektrisko enerģiju. **E l e k t r o m a g n ē t i s k ā b.** – ierīce, kurā bremzēšanu panāk ar elektromagnētiskā lauka inducētu strāvu. **E l e k t r o m e h ā n i s k ā b.** – ierīce, kurā bremzēšanu panāk ar elektromagnēta kustīgā enkura izraisīto berzes spēku. **H i d r a u l i s k ā b.** – transportlīdzekļu bremžu iekārta, kurā spēka pārvešanai izmanto speciālu bremžu šķidrums (bremžu eļļu), ko no galvenā bremžu cilindra aizvada uz riteņu cilindriem. **K l u č u b - e s m e h ā n i s m s** – trumuļa tipa b-es mehānisms, kurā nerotējošā detaļa ir b-es klucis un bremzēšana notiek, to piespiežot pie trumuļa iekšējās virsmas. **L e n t e s b - e s m e h ā n i s m s** – trumuļa tipa b-es mehānisms, kurā nerotējošā detaļa ir lente un bremzēšana notiek, piespiežot lenti pie trumuļa ārējās virsmas. **P a p i l d u b.** – b., ko lieto transportlīdzekļa bremzēšanai garos nobraucienos, saglabājot darba b-es efektivitāti. **S t ā v b r e m z e** – ar roksvīru vai pedāli vadāma b., kas paredzēta transportlīdzekļa noturēšanai uz vietas. **2. tehn.** Hidrauliska enerģijas disipācijas (izkliedēšanas) ierīce, ko izmanto motoru jaudas noteikšanai; sastāv no rotora ar vairākiem ratiem, kas griežas ar ūdeni pildītā tvertnē; b-ē mehāniskā jauda pāriet ūdens *virpuļos* un pārvēršas siltumā.

bremzes dz. *Ritošā sastāva* iekārtu komplekss, kas rada vilcienā kustības pretestības spēkus, lai varētu apstāties vai regulēt kustības ātrumu. **A u t o m ā t i s k ā s b.** – bremžu sistēma, ar kuru vilciena pašatkarbināšanās gadījumā tā daļas var nobremzēt bez cilvēka iejaukšanās, kā arī var apturēt vilcienu no vagona ar stopkrānu. **E l e k t r i s k ā s b.** – bremžu sistēma, kurā izmanto elektriskajā enerģijā pārvērstu vilciena uzkrāto kinētisko enerģiju. **E l e k t r o m a g n ē t i s k ā s b.** – bremžu sistēma, kuras darbības pamatā ir elektromagnētisko iekārtu iedarbība uz slieđēm. **E l e k t r o p n e i m ā t i s k ā s b.** – frikcijas bremžu sistēma, kuru darbina ar saspīestu gaisu, bet vada ar elektrību. **F r i k**

c i j a s b. – bremžu sistēma, kurā vilciena bremzēšana notiek ar berzes spēku, kas rodas ritošā sastāva riteņu vai uz ass uzstādītu īpašu bremžu disku un bremžu kluču mijiedarbībā, izmantojot riteņu sākeri ar slieđēm. **P n e i m ā t i s k ā s b.** – frikcijas bremžu sistēma, kuras darbībai un vadībai izmanto saspīestu gaisu. **R e k u p e r a t i v ā s b.** – elektriskās b., kuras darbina ar elektriskā ritošā sastāva elektromotoru izstrādāto enerģiju, kas tiek atgriezta kontaktklā. **R e o s t a t u b.** – elektriskās b., kas darbojas ar dīzeļlokomotīvu vai gāzturbīnu lokomotīvu elektromotoru izstrādāto enerģiju, kura tiek absorbēta īpašos reostatos.

bremzes kāsis aeron. Lidmašīnas nosēšanās aprikojuma elements, kas aizķer aerofiniša trosi un aptur lidmašīnu uz skrejceļa vai uz kuģa klāja.

bremzēšana 1. tehn., transp. Fizikālu, mehānisku, tehnoloģisku u. c. procesu un reakciju, dažāda veida kustību u. tml. traucēšana, palēnināšana (*ātruma samazināšana*) vai apstādināšana. **D i n ā m i s k ā b.** – asinhronā dzinēju un paralēlās ierosmes dzinēju b. **E l e k t r o m a g n ē t i s k ā b.** – b. ar elektromagnētisko bremzi. **P r e t s l ē g u m a b.** – b., mainot dzinēja attīstītā griezes momenta virzienu. **R e k u p e r a t i v ā s b.** – b., kuras laikā dzinējs darbojas generatora režīmā un daļu uzkrātās enerģijas atgriež tīklā. **2. transp.** Transportlīdzekļa kustības ātruma samazināšana vai tā apstādināšana ar bremzēm iepriekš paredzētajā vietā.

bremzēšanas ceļš transp. Attālums, kuru transportlīdzeklis nobrauc laikā no bremžu iedarbināšanas momenta līdz transportlīdzekļa pilnīgas apstāšanās momentam.

bremzēšanas raķešdzinējs kosm. *Raķešdzinējs*, kura vilce ir vērsta tieši pretēji *kosmiskā lidaparāta* kustības virzienam. B. r-u izmanto *starplanētu zondes* bremzēšanai, lai tā pārietu no *starplanētu lidojuma* trajektorijas orbitā ap debess ķermeni; KLA bremzēšanai, lai tas uzsāktu nolaišanos uz debess ķermeņa virsmas, u. c. operācijām; parasti izmanto šķidrās degvielas *ķīmisko raķešdzinēju*.

bremztikliņš *elektron. Sk. tikliņš*

bremžu pievads *tehn.* Bremžu sistēmas daļa, kura bremžu pedālim vai svirai pielikto spēku palielina un pievada bremžu mehānismiem; transportlīdzekļos lieto mehānisko, hidraulisko, pneimatisko, hidropneimatisko, elektrisko vai elektropneimatisko pievadu. **D i v k o n t ū r u** *b. p. – b. p.*, kurā pēc bremžu krāna vai galvenā bremžu cilindra ir divas bremžu kontūras, kas darbojas atsevišķi un katra no tām ir savienota ar saviem bremžu mehānismiem. **V i e n k o n t ū r a** *s b. p. – b. p.*, kurā pēc bremžu krāna vai galvenā bremžu cilindra ir tikai viena ar visiem bremžu mehānismiem savienota kontūra.

bremžu plāksne (vairogs) *aeron.* Lidaparāta korpusa atliecama virsma gaisa pretestības palielināšanai.

brendijs [*a. brandy*] *pārt.* Alkoholisks dzēriens, kurā ietilpst vīna vai vīna izejvielu destilāti; gatavots, izmantojot konjaka tehnoloģijas elementus.

brese lopk. Zirga pazīme – dažāda lieluma un formas nepigmentētas ādas laukums starp nāsīm.

brezents [*kr. брезент < hol. presenning*] *tekst.* Biezs, ūdensnecaurīdīgs audums audekla pinumā.

bridels [*a. bridle*] *jūrn.* Ķēde, kuras viens gals piestiprināts pie stacionāra enkura, otrs pie kuģu tauvošanās mucas.

bridērs [*a. breeder*] *fiz.* Kodolreaktors, kurā, izmantojot kodolu dalīšanās reakcijā radušos neitronu pārpalikumu, notiek paplašināta kodoldegvielas atražošanas ($^{238}\text{U} \rightarrow ^{239}\text{Pu}$, $^{232}\text{Th} \rightarrow ^{233}\text{U}$); kodoldegvielas rodas vairāk, nekā to patērē. Visefektīvākie b-i ir ātro neitronu reaktori.

bristaudze *mež.* Audze, kuras valdošās koku sugas vecums ir vienas vecumklases robežās pirms ciršanas vecuma.

brigantīna [*it. brigantino*] *jūrn.* Viegls divmastu kuģis ar taisnajām burām *grotmastā* un slīpajām burām *bezānmastā*.

brikete [*fr. brique < brique* ķieģelis] *tehnol.* Noteiktā formā sapresēts kādas vielas, materiāla gabals. **L o p b a r ī b a** *s b-es lopk.* – parasti cilindriskos vai ķieģeļveida gabalos sapresēti barības līdzekļi.

briketēšana [*fr. brique < brique* ķieģelis] *tehnol.* Sīkgraudaina materiāla sapresēšana ģeometriski pareizos vienāda lieluma gabalos – briketēs – ar saistvielām vai bez tām. Briketē kurināmo (brūnogles, kūdras), pārtikas un lopbarības koncentrātus, dzelzs skaidas, putekļus, koksnis atkritumus.

briljants min. Slipēts dimants.

brilles *Optiska* vai acu aizsardzības palīgierīce, kas sastāv no ietvarā iemontētām divām oftalmiskajām lēcām; nēsājot b. balstās uz deguna, pareizajā pozīcijā tās notur uz ausīm balstītas kājiņas.

brioloģija [*gr. bryon* sūna + *logos* jēdziens, ziņātne] *biol.* Botānikas nozare par sūnām.

brīvais loceklis *mat.* Polinoma loceklis (skaitlis), kas nesatur mainīgos.

brīvā krišana *fiz., meh.* Ķermeņa brīva pārvietošanās telpā bez sākuma ātruma, uz to darbojoties tikai debess ķermeņa pievilkšanas spēkam, piem., Zemes gravitācijas spēkam, ievērojot vides (gaisa, ūdens) pretestību. B-ās k-as *b e i ģ u ā t r u m s*, $v_{\max}$ – robeža, uz kuru tiecas b-ās k-as ātrums vides pretestības spēka iedarbībā, pieaugot b-ās k-as laikam; $v_{\max}$ atkarīgs no gaisa pretestības un b-ās k-as paātrinājuma g. B-ās k-as *l a i k s t_b* – laika intervāls no ķermeņa b-ās k-as sākuma līdz tā saskaršanās momentam ar Zemes (planētas) virsmu.

brīvās krišanas paātrinājums *fiz.* Kustības paātrinājums, kuru bezgaisa telpā izraisa pievelkošā debess ķermeņa gravitācijas spēks uz brīvi krītošu ķermeni. Uz Zemes normālais brīvās krišanas paātrinājums $g=9,80665 \text{ m/s}^2$; tā vērtību mazliet ietekmē vietas ģeogrāfiskais stāvoklis un Zemes rotācijas efekti (Rīgā $g=9,815 \text{ m/s}^2$).

brīvgaita *tehn.* Mehānisma vai mašīnas darbība, neveicot lietderīgu darbu.

brīvgaitas mehānisms *tehn.* Mehānisms, kas pārnēs enerģiju tikai vienā virzienā. Šajos mehānismos izmanto izciļņu vai berzes sprūdmehānismus.

brīvgājiens *tehn.* Pedāļa vai stūres rata pārvietošanās, līdz pievada sistēmā nav atstarpes.

brīvības pakāpe *meh.* Kāds no neatkarīgajiem virtuālajiem pārvietojumiem, ko saites pieļauj kādā fiksētā laika brīdī. B. p-ju *s k a i t s* –

neatkarīgais virtuālais pārvietojumu skaits kādā fiksētā laika brīdī.

brīvie lādiņnesēji *fiz.* Elektronu un caurumi cietvielās.

brīvjosla *c.* Ceļa josla, kas atrodas zemes klātnes abās pusēs un ko neaizņem ceļš.

brīvpieeja *inf.* Informācijas uzglabāšanas un izguves metode, kas ļauj tieši vērsties pie vajadzīgajiem datiem neatkarīgi no to atrašanās vietas *datora atmiņā*.

brīvskrejiens *transp.* Transportlīdzekļa kustība pēc inerces, kad riteņiem nepievada vilces vai bremzēšanas spēku.

brīvtilks *inf.* Organizācijas *datoru tilks*, kas nodrošina bezmaksas vai ļoti lētu pieeju *tiklam Internet*.

brizants [fr. *brisant* < *briser* plēst, drupināt] Sprāgstošs, viegli eksplodējošs.

brīze [fr. *brise*] *met.* Vietējais vējš ar noteiktu dienakts ritmu jūru, lielu ezeru un lielu upju krasos, ko izraisa nevienmērīgais sauszemes un ūdens sasilšanas un atdzišanas ātrums. *D i e n a s (j ū r a s) b. – vējš, kas pūš no jūras uz sausu sauszemi. N a k t s (k r a s t a) b. – vējš, kas pūš no atdzisušās sauszemes uz jūru.*

brizols būvn. Bezpatmatnes *hidroizolācijas* ruļļmateriāls, ko izgatavo no sasmalcinātas gumijas un *bitumena*, pievienojot azbesta šķiedras un *plastifikatorus*; lieto ēku un konstrukciju aizsardzībai pret mitrumu.

Brjūstera leņķis *fiz.* Gaismas stara krišanas leņķis, ja, gaismai krītot uz caurspīdīgu vidi, kuras laušanas koeficients ir *n*, atstarotā gaisma ir lineāri polarizēta; *Brjūstera leņķis* $\hat{a} = \arctan n$.

broilers [a. *broiler* < *to broil* cept] *lauks.* Ātraudzīgs, agri nobarots (50–65 dienās) muskuļots gaļas putns vai citu dzīvnieku mazulis, kas iegūts, krustojot dažādas ātraudzīgas šķirnes vai linijas.

brokāts [v. *Brokat* < lat. *brocare* izrakstīt] *tekst.* Smags, rakstains, sākotnēji zīda audums ar ieaustiem sudraba vai zelta pavedieniem.

bromēļas process *fotogr.* Pozitīva kopēšanas metode, kas pamatojas uz broma sudraba *fotopapīra* *gaismjutīgā* slāņa želatīna spēju miecēties hroma sāļu ķīmiskā ietekmē; tas dod iespēju ļoti plašā *spektrā* variēt *fotoattēla* tonalitāti.

bromīdi *ķīm.* Bromūdeņražskābes sāļi.

broms [gr. *bromos* smirdoņa] *ķīm.* Ķīmiskais elements Br, atomnr. 35, atommasa 79,90, ļoti kodīgs, gaistošs, tumšsarkans šķidrums.

bromsudrabs *ķīm.* Sudraba bromīds AgBr, viens no gaismjutīgajiem savienojumiem, kuru lieto filmu vai fotopapīru emulsijās.

bronhadenīts [gr. *bronchos* elpvads + *adēn* dziedzeris] (*bronchoadenitis*) *med.* Bronhu limfmezglu iekaisums.

bronhektāzes [gr. *bronchos* elpvads + *ektasis* izstiepums] *med.* Cilindriski vai maisveidīgi bronhu paplašinājumi (reti iedzimti, parasti iegūti pēc plaušu saslimšanām).

bronhi [gr. *bronchos* elpvads] *biol.* Elpvada sazarojumi plaušās, pa kuriem cirkulē gaiss.

bronhiālā astma [gr. *asthma* aizdusa] *med.* Infekciozi alerģiska slimība, kurai raksturīga bronhu sašaurināšanās un apgrūtināta elpošana.

bronhioli *biol.* Sikāki bronhu sazarojumi plaušās.

bronhīts (*bronchitis*) *med.* Bronhu gļotādas iekaisums.

bronhogrāfija [gr. *bronchos* elpvads + *graphein* rakstīt] *med.* Bronhu rentgenoloģiska izmeklēšana, iepildot tajos kontrastvielu.

bronhoskopija [gr. *bronchos* elpvads + *skopein* skatīties] *med.* Elpvada un bronhu izmeklēšana ar aparātu – *b r o n h o s k o p u*.

bronza [fr. *bronze*] *materiāl.* Vara un alvas sakausējums; palielinoties alvas daudzumam līdz 4–5%, pieaug bronzas stiprība un plastiskums. Mūsdienās alvu aizstāj ar alumīniju, silīciju, beriliju u. c.

bruceloze [lat. *Brucella* baktērija, kas nosaukta pēc a. mediķa D. Brūsa (*Bruce*, 1855–1931) vārda] (*brucellosis*) *vet., med.* Siltasiņu dzīvnieku un cilvēku slimība, ko ierosina *Brucella* ģints baktērijas.

brūderis [a. *brood* perēt] *lopk.* Metāla iekārta ar sildelementiem dzīvnieku mazuļu apsildīšanai pirmajās dzīves dienās.

brūnais punduris *astr.* Kosmiskais objekts, kas izveidojas, saspiežoties starpzvaigžņu gāzes un putekļu mākonim, kura masa nepārsniedz 0,08 Saules masas. Temperatūra b-o p-u centrā ir nepietiekama, lai tajos sāktos zvaigznēm tipiskas kodolreakcijas, tāpēc tos var uzskatīt par starpstadiju starp zvaigznēm

un planētām; tie lēni saspiežas un izstaro galvenokārt infrasarkanā starojumu.

brūnaļģes (*Phaeophyta*) bot. Zemāko augu nodalījums, kurā apvienotas daudzšūnu aļģes, kam ir brūns pigments.

brunči, svārki apģ. Nestaklētais *gurnģērbs*, kas pilnīgi aptver vismaz iegurni un daļēji – arī abas kājas kopā, nesadaloties starās. Ap aļģriezumā b. – b., kuru piegriezumslejām ir riņķa sektora gredzena apveids vai citāds aplgriezums, piem., saules jeb pilnapļa b., pussaules jeb pusapļa b., vēdekļplisējuma b., arī volānjoslu b. Koniskie slīpgriezumā b. (svārki) – b., kuru piegriezumslejām ir trapeces apveids, piem., slīpsleju svārki jeb gabalsvārki, plandsleju svārki (ar kopgrieztiem godē). Taisngriezumā b. (svārki) – b., kuru piegriezumslejām (vai piegriezumjoslām) vismaz zem balstvirsmas ir taisnstūrains apveids, piem., taisnie divsleju svārki, četrslēžu svārki, piekrokotie kuplbrunči, arī kruzuljoslu b.

brūnogles ģeol. No augiem veidojies brūns vai dzeltenbrūns degošs derīgais izrakteņš ar zemu augu ogļošanās pakāpi, pārejas forma no kūdras uz akmeņoglēm; izmanto enerģētiskā un ķīmiskajā rūpniecībā.

bruņas biol. Cieti aizsargveidojumi, kas sedz dzīvnieku ķermeni.

brūngliemji (*Polyplocophora*) biol. Pirmgliemju klase; ovāli vai tārpveidīgi gliemji, kuru ķermeni klāj dakstiņveidā izvietotas čaulas plātnītes.

bruņreljefs ģeol. Salveida augstieņu reljefs, ko veido *galdkalnu palikšņi*, kurus klāj cietie ieži, kas pasargā zemākos slāņus no noārdīšanas.

bruņrupuči (*Testudines, Chelonia*) biol. Viena no rāpuļu kārtām.

bruņzivis (*Placodermi*) biol. Izmirusi zivju klase. Ģeoloģijā nozīmīgas kā vadfosilijas atsevišķu zemes slāņu identifikēšanai.

bruņvicaīņi (*Dinoflagellata*) biol. *Vicaīņu* kārtā; apvieno divvīcu *vienšūņus* ar divvāku bruņām, ko veido celulozes plātnītes.

brusa kokapstr. Zāgmateriāls, kura biezums un platums ir 100 mm un lielāks. Četrskaldņu b. – b., kurai ir apzāģētas vai nofrēzētas šķiedru garengriezienā četras

sānu skaldnes. Divskaldņu b. – b., kurai ir apzāģētas vai nofrēzētas divas pretējās sānu skaldnes. Trīskaldņu b. – b., kurai ir apzāģētas vai nofrēzētas trīs sānu skaldnes.

brusiņa kokapstr. Apmalots zāgmateriāls ar biezumu līdz 100 mm un platumu ne lielāku par divkārtu biezumam. B. asagatavē koksnes sagatave, kuras platums nav lielāks par tās dubultu biezumu.

bruto masa [it. *brutto* rupjš, netīrs] pārt. Produkta un taras kopējā masa.

bubonis [gr. *bubōn* cirkšņi] med. Limfmezglu iekaisums, sevišķi – slimojot ar mēri.

buferis [a. *buffer*] 1. dz. Pasažieru vagonu mehāniskas ierīces ar elastīgiem elementiem (cilindriskām atsperēm, gumijas elementiem, hidrauliskiem amortizatoriem) vilciena kustības vai manevru laikā radušos garenisko spiedienu un stiepes triecienspēku amortizēšanai. 2. aut. Autobiļa priekšpusē un aizmugurē izvīrēta detaļa, kas uzņem un samazina šķēršļa iedarbību. 3. inf. Atmiņa īslaicīgai datu glabāšanai, ko pārsūta starp divām ierīcēm, lai izlīdzinātu to darbības ātrumus, *signālu* limeņus vai nodrošinātu asinhrono pārraidi. T. a. stātūras b. – rezervēts atmiņas apgabals, kurā informācija par taustiņu piesitieniem saglabājas līdz tam laikam, kad programma var tos apstrādāt; tastatūras b. nodrošina iespēju strādāt ar tastatūru tajā laikā, kad dators pilda citus uzdevumus. 4. ķīm. Buferšķīdums.

buferizācija [a. *buffer*] inf. 1. Speciālu atmiņas apgabalu izmantošana operatīvajā atmiņā datu īslaicīgai glabāšanai, lai īstenotu datu apmaiņu starp atmiņu un ārējām ierīcēm. 2. Programmēšanas paņēmieni lēnas vai neregulāras darbības ātruma kompensēšanai ierīcei, kas darbojas par datu saņēmēju vai datu avotu. Sk. arī *buferis*.

buferšķīdums, buferis ķīm. Vide, kas spēj stabilizēt pati savu skābuma vai bāziskuma pakāpi. Lieto ķīmijas tehnoloģijā, analītiskajā ķīmijā.

bufete [fr. *buffet*] mēb. Skapis trauku un galda veļas glabāšanai, kura augšējā virsmas plakne paredzēta servēšanas darbiem.

bugsprits [hol. *boegspriet*] jūrn. Horizontāls vai

slīps uz priekšu izvirzīts apaļkoks vai metāla bomis burukuģa priekšgalā; pie tā piestiprina priekšburas, lai palielinātu kuģa manevrēšanas spējas.

buirepa [hol. *boei* boja + *reep* trose] *jūrn.* Tērauda trose, kuras viens gals nostiprināts pie stacionāra enkura, bet otrs – pie bojas, kas rāda enkura vietu.

bukse [v. *Buchse* ieliktnis] 1. *tehn.* Mašīnu elements ar cilindrisku vai konisku caurumu cita elementa ievietošanai elementu savienojumos vai slīdgultņos (nedalīts ieliktnis). 2. *dz.* Lokomotīves un vagona mehāniskais mezgls slodzes novadišanai no *ratīņiem* vai galvenā rāmja uz riteņpāra asi riteņpāra garrenisko kustību un šķērskustību ierobežošanai.

buķete [fr. *bouquet*] *pārt.* Vīna garšas un aromāta īpašību kopums.

Būla algebra [pēc a. matemātiķa Dž. Būla (*J. Boole*, 1815–1864) vārda] *mat.* Daļēji sakārtota *algebriska sistēma* ar trim operācijām – apvienošanu, šķelšanu un papildināšanu (piem., kopām).

bulbs [lat. *bulbus* iecapaļš izvirzījums] *jūrn.* Kuģa priekšvadņa pilienvēidīgs vai pussfērisks izvirzījums, kas samazina ūdens viļņu pretestību un dinamisko triecienu līdz 5%.

buldozers [a. *bulldozer*] *tehn.* Būvmašīna grunts izstrādāšanai un transportēšanai nelielos attālumos, uzbērumu veidošanai, būvbedres un laukumu planēšanai. B-a priekšgalā ir vērstuve.

bulīmija [gr. *būlimia* < *būs* vērsis + *limos* bads] (*bulimia*) *med.* Slimīga ēdēlība.

bulttaustiņi *inf.* *Tastatūras* četru taustiņu grupa, kas pārvieto *cursoru* vai rādītāju pa labi, pa kreisi, uz augšu un uz leju.

bulvāris [fr. *boulevard*] Aleja ielas vidū; plata, kokiem apstādīta iela.

bulļu mātes *lopk.* No populācijas ciltskodola izvēlētas visaugstākajās govīs jauno bulļiņu ieguvei mākslīgās apsēklošanas stacijām.

bumbulis (*tuber*) *biol.* Vasas pārveidne, saīsināta un paresnināta sulīga stumbra daļa, kurā uzkrājas rezerves vielas, galvenokārt ogļhidrāti.

bumbuļaugi *lauks.* Kultūraugi (piem., kartupeļi, topinambūrs), kuru galvenā produkcija (bum-

buli vai gumi) izveidojas kā atsevišķu augu pazemes daļu paresninājumi.

bumbulšipols (*bulbotuber*) *lauks.* Vasas pārveidne, kas ārēji līdzīga šīpolam, bet pēc uzbūves – bumbulim. B-i ir krāšņumaugiem – gladiolām, frēzījām, krokusiem u. c.

bumbvedējs *aeron.* Kaujas lidmašīna objektu iznīcināšanai ar aviobumbām, torpēdām un minām uz zemes vai ūdeni.

būna [v. *Buhne* < hol. *bun*] *hidr.* Upes krastā straumes šķērsvirzienā izveidota *hidrotehniska būve* (*dambis*), kas, samazinot *caurplūdes* šķērsgriezumu, palielina straumes ātrumu un novērš gultnes piesērēšanu un krastu izskalošanu.

bunkurs [a. *bunker*] 1. *tehn.* Pašizkrāvēja tvertne (kuru piepilda no augšas un iztukšo no apakšas) beramvielu vai biezu šķidrumu glabāšanai, pārkraušanai un dozēšanai. 2. *jūrn.* Degvielas kopums motorkuģim; arī ogļu telpa tvaikonī.

bunkurvagons *dz.* Specializēts segts kravas vagona bituma pārvadāšanai.

burbuļainums *tehnol.* Gāzes pūslīšu ieslēgumi cietu izstrādājumu masā, piem., stiklā.

Burdona caurule *fiz., tehn.* Parastā tehniskā *manometra* vai *vakuummembra* jutīgais elements – plakana izliekta caurule, kas pastiepjais taisnā, ja tajā ievada spiedienu.

burinieks *jūrn.* → **burukuģis**

burkānu novācējs *lauks. tehn.* Pusuzkarināma lauksaimniecības mašīna līdz 10 cm platas burkānu vai galda biešu rindas izplūķšanai, atlakstošanai un iekraušanai transportlīdzeklī.

bursa [lat. *bursa* soma] *biol.* → **gļotsomiņa**

burtstils [fr. *style* < lat. *stilus* rakstāmrīks] *inf.* Noteikta *burtveidola rakstzīmju* izpildījuma veids, piem., treknraksts, slīpraksts.

burtveidols *inf.* Speciāla drukāto rakstzīmju izveide, kam raksturīgs noteikts slīpums un līniju biezums. B. atšķiras no *fonta*, ar ko parasti saprot īpaša b-a noteiktu lielumu.

burukuģis, burinieks *jūrn.* Kuģis, kuru dzen buru uztverta un pārveidota vēja enerģija.

burzīgums *tekst.* Tekstildrānas īpašība veidot un saglabāt krokas un ieloces ārējo spēku iedarbībā.

busole [fr. *boussole* < it. *bussola*] *aeron., ģeod.*

Ierīce magnētisko azimutu un rumbu mērīšanai; sastāv no magnētadatas, grādu iedaļu loka un vizējamās ierīces.

būsters [a. *booster* < *boost* pacelt] *aeron.* Stūres pastiprinātājs, kas pilotam atvieglo lidaparāta vadīšanu.

butadiēns, divinils ķīm. Nepiesātināts *ogļūdeņradis* $\text{CH}_2=\text{CH}-\text{CH}=\text{CH}_2$, vienkāršākais diēns, gāze, mākslīgā kaučuka izejviela.

butāns ķīm. Piesātināts *ogļūdeņradis*, *alkāns* C_4H_{10} , sašķidrinātās gāzes (propāna-butāna) sastāvdaļa; lieto par gāzveida kurināmo un metālgriešanai.

butilkaučuks [v. *Butyl* < gr. *būt(yron)* sviests + *hyle* viela + kaučuks] *ķīm.* Sintētiskais kaučuks, izobutilēna un izoprēna *kopolimērs*.

butilspirts ķīm. *Alifātiskais spirts* $\text{C}_4\text{H}_9\text{OH}$; var būt četri dažādi izomēri.

butiromētrs [gr. *būtyron* sviests + *metron* mērs] *lauks.* Cilindriskis stikla trauks ar skalu piena tauku daudzuma noteikšanai; tauku daudzumu izteic masas procentos.

būvbalķis mežr. Apaļais kokmateriāls, ko izmanto celtniecībā.

būve būvn. Arhitektonisks, tehnisks vai konstruktīvs virszemes, pazemes vai zemūdens veidojums, kas darināts no būvmateriāliem un būvelementiem.

būvjava būvn. → **java**

būvkeramika būvn., ker. Celtniecības iekšdarbiem un āra darbiem izmantojama keramika ar rupjgraudainu (celtniecības un apdares ķieģeļiem, kārnīņiem) vai smalkgraudainu (flizēm, krāsns podiņiem) *drumstalu*.

būvlaide būvn. Līnija, kas apzīmē ēku un citu objektu tuvāko attālumu no ceļa vai ielas.

būvmateriāli būvn. Dabiski vai mākslīgi materiāli un izstrādājumi, ko lieto celtniecībā un remontdarbos.

būvmehānika būvn., meh. Zinātne par būvju un būvkonstrukciju (siju, kopņu, rāmju, čaulu u. c.) stiprības, noturības (stabilitātes) un stinguma aprēķinu principiem un metodēm.

būvpaamatne būvn. Grunts slānis, kas no ēkas pamatiem uzņem visas ēkas slodzi.

būvprojekts būvn. Dokuments, kas nosaka būves arhitektonisko risinājumu un inženierisinājumu, kā arī to realizāciju. *Tipveida b.* – b. daudzkārtējai lietošanai masveida celt-

niecībā noteiktā reģionā, kur klimatiskie apstākļi u. c. projektēšanas izejparametri ir vienādi.

C

cāļu šķīlšanās spēja lauks. Inkubatorā ielikto un apaugļoto olu procentuālā attiecība.

canga [v. *Zange*] *tehn.* Atsperīgs, šķelts ieliktnis cilindrisku vai prizmatisku priekšmetu iestiprināšanai; lieto virpās, avioslēdzenēs u. c.

caponlaka [v. *Zaponlack*] *ķīm.* Bezkrāsaina vai krāsaina *nitrocelulozes* laka, kas nesatur *plastifikatoru*.

caurlaidība fiz. Materiāla vai izstrādājuma spēja laist cauri dažādas (piem., gaisa, gāzes, gaismas, ūdens, siltuma, skaņas) plūsmas. *Dielektriskā c. el.* – vielas dielektriskā īpašība, ko mēra ar *faradiem* uz metru F/m. *Magnētiskā c.* – lielums, kas rāda, cik reizi magnētiskā indukcija vielā ir lielāka par ārējo magnetizējošo *magnētiskā lauka intensitāti*; mērv. *henriji* uz metru H/m.

caurlaidspēja 1. inf. Darba apjoms, ko var veikt *dators, datu (informācijas) apstrādes* un *pārraidē (sakar)* sistēmas laika vienībā. **2. transp.** Skaitlis, kas raksturo transportlīdzekļa plūsmas intensitāti ceļa posmā laika vienībā. *Dzelzceļa līnijas c.* – vislielākais noteiktas masas vilcienu vai vilcienpāru skaits, kādu ar esošo tehnisko aprikojumu, ritošo sastāvu un vilcienu kustības organizācijas metodēm var izlaist noteiktā līnijā vienā laika vienībā (diennaktī, stundā).

caurplūde (caurplūdums) tehn. Šķidruma vai gāzes daudzums, kas laika vienībā izplūst caur attiecīgo šķērsgriezumu. Gāzes plūsmu parasti raksturo ar masas *c-i* (piem., kg/s), šķidruma plūsmu – ar tilpuma *c-i* (piem., m³/s vai l/min).

caurplūdes koeficients hidr. Šķidruma vai gāzes *izplūdes* aprēķinā lietojams skaitlis, kas izsaka faktiskās izplūdes samazinājumu salīdzinājumā ar teorētiski aprēķināto izplūdi.

caursite 1. el. *Dielektriķa c.* – relatīvi lielas strāvas plūšana caur *dielektriķi* elektriskā lauka iespaidā. *Elektriskā c.* – fizikāls process, kad neliels skaits sākuma

brīvo lādiņnesēju izraisa to strauju vairošanās; notiek lielas intensitātes elektriskajā laukā. 2. *elektron*. Process, kas norisinās *p-n* pārejā, tai pieliekot pietiekami lielu *sprostsprigumu*, kura rezultātā strauji pieaug *sproststrāva*. L a v ī n c a u r s i t e – c. biezākās *p-n* pārejās; lādiņnesēji (elektroni un caurumi), elektriskajā laukā paātrinoties, iegūst enerģiju, kas ir pietiekama, lai sadursmē ar pusvadītāja atomiem izsauktu triecienu jonizāciju, atraujot elektronus. T u n e | c a u r s i t e un l a v ī n c a u r s i t e izbeidzas, ja spriegumu atkal samazina; parasti iesākusies t u n e | c a u r s i t e vai l a v ī n c a u r s i t e pāriet siltumcaursītē. S i l t u m c a u r s i t e – c., kurai raksturīga strauja *p-n* pārejas temperatūras palielināšanās, palielinoties *sproststrāvai*. Augstāka temperatūra savukārt palielina *sproststrāvu*, tāpēc šis process beidzas ar *p-n* pārejas izkušanu. T u n e | c a u r s i t e (Z ē n e r a c.) – c. plānās *p-n* pārejās, kad jau neliela sprieguma (5–10 V) iespaidā rodas ļoti spēcīgs elektriskais lauks, kas no pusvadītāja atomiem atrauj elektronus.

caurskats *papīr.* → **papīra caurskats**

caurslīpējums *materiālt.* Materiāla apstrādes defekts – materiāla daļas noņemšana, slīpējot dziļāk par apstrādājamo virsmu.

caurspīdīgums 1. *kino, materiālt., tel.* → **gaismas caurlaidība**. 2. *papīr.* Papīra īpašība laist cauri no paliktņa atstarotas gaismas plūsmu ar minimālu tās izkliedējumu.

caurspiednis *materiālt.* *Caurvilcim* līdzīgs daudz-zobu virzes griezējinstrumentu ar pieaugoša augstuma un platuma zobiem, kuru pārvieto spiežot, ne velkot.

caurspiešana *materiālt.* Apstrāde ar *caurspiedni*. **caurtece** *hidr.* Ūdens tilpums (upēs, strautos, kanālos), kas laika vienībā iztek caur attiecīgo šķēsgriezumu.

caurteka c. Hidrotehniska būve, kas izvada nelielas ūdens plūsmas pa ceļa vai uzbēruma apakšu.

caurule *tehn.* Dobs (parasti cilindrisks) izstrādājums, kura garums ir daudzkārt lielāks par šķēsgriezuma diametru (laukumu). C-ļu stiprība liecē un vērpe ir lielāka nekā tādu pašu izmēru pilniem izstrādājumiem. K a n a l i z ā c i j a s c. – apaļa vai elipsveida

ūdensnecaurlaidīga, ķīmiski izturīga, no iekšpuses un ārpusē glazēta, apdedzināta caurule no saķepošiem māliem, smalki malta šamota un kvarca smiltīm.

caurullīcējs, cauruļu līcējs *tehn.* Pašgājējs traktorceltnis ar izlici sānos; izlices un kravas svaru līdzsvaro pretējā pusē piestiprinātais cēlēj mehānisms un pretsvars. Garus cauruļvadus liek ar vairākiem c-iem vienlaikus.

caurums *fiz., elektron.* Cietvielas elektronu enerģijas līmeņos (*valentajā zonā* u. c.) ar elektronu neaizpildīts kvantu stāvoklis (*vakance*). C. fizikālos procesos izpaužas kā pozitīvs efektīvais lādiņš ar noteiktu masu; matemātiskais apraksts sakrīt ar pozitrona aprakstu. C-i nodrošina elektronisko vadītspēju p tipa pusvadītājos.

caurumsitnis *tehn.* Ierīce, instruments caurumu veidošanai (ar triecienu) materiālā. F i n i e r u c. *kokapstr.* – instruments finieru lokšņu defektu izcīršanai un ielāpu sagatavošanai.

caurumu kustīgums *fiz.* Sk. **lādiņnesēji**

caurumu vadāmība *fiz.* Pusvadītāju elektro vadāmība, kurā galveno ieguldījumu dod *caurumi*; c. v. realizējas, ja *akceptoru* koncentrācija pusvadītājā pārsniedz *donoru* koncentrāciju.

caurvedspēja *dz.* Sk. **dzelzceļa līnija**

caurvējš Paātrināta taisnvirziena jeb lineāra gaisa kustība.

caurvilcis *materiālt.* Daudzzobu virzes griezējinstrumentu ar pieaugoša augstuma un platuma zobiem.

caurvilksana *materiālt.* Apstrāde ar *caurvilci*; griešanas kustība ir *caurvilča* virzes pārvietošana, padeve – *caurvilča* blakuszobu augstuma pieaugums; izmanto dažādu formu caurumu apstrādei, rievu un zobu apstrādei *caurumos*, retāk ārējo *fasonvirsmu* apstrādei. C-as m a š i n a – darbmašīna c-ai ar horizontālu vai vertikālu *caurvilča* pārvietošanu (visbiežāk ar hidropiedziņu); ir horizontālās un vertikālās c-as mašīnas.

C “Čarli” *jūr.* Starptautisks signāls – nozīmē “jā” vai “iepriekšējā karogu (signālu) grupa ir jālasa apstiprinošā formā”.

cefalosporiņi [gr. *kephalē* galva + *spora* sēkla] *ķīm.* Antibiotisku vielu klase.

cefeida [pēc zvaigznes Cefeja δ nos.] *astr.* Pulsē-

joša *maipzvaigzne*, kurai raksturīga regulāra spožuma maiņa ar periodu 1–70 diennaktis, retos gadījumos vairāk.

cehšteins [v. *Zechstein*] *geol.* Perma sistēmas augšējā nodaļa.

ceks *ker.* → **matplaisas**

cēlējdzinējs *aeron.* Lidaparāta aviodzinējs ar vertikālo vilci, ko lieto, paceļoties gaisā vertikāli (bez ieskrējiena), un īsā ieskrējiena lidaparātos, radot daļu no vajadzīgā cēlējspēka.

cēlējgāze *aeron.* Par gaisu vieglāka gāze (ūdeņradis, hēlijs, silts gaiss), ar kuru piepilda aerostatisko lidaparātu čaulas, lai lidaparāts varētu pacelties gaisā.

cēlējs *tehn.* Periodiskas darbības transportierīce kravas un cilvēku pārvietošanai pa vertikālu vai slīpu fiksētu trajektoriju. Kravas nesējs var būt kauss, platforma, kravas tvērējs vai kabīne.

cēlējspēks *aeron.* Ķermeņa aerodinamisko spēku galvenā vektora projekcija uz tā kustības virziena *normāli*; ķermeņa aerodinamiskās īpašības raksturo ar *c*-a un pretestības spēka koeficientiem, kas ir atkarīgi no profila formas un kustības ātruma.

celestīns [lat. *caelestis* debess] *min.* Bezkrāsains vai gaišzils minerāls, stroncija sulfāts SrSO_4 , galvenā stroncija rūda.

cēlgāzes, inertās gāzes *ķīm.* Periodiskās sistēmas astotās grupas ķīmiski inerti elementi (hēlijs, neons, argons, kriptoni, ksenons, radons).

cēlināšana *cel.* Sk. **celulozes cēlināšana**

celiņš *inf.* Viens no vairākiem formatējot (sk. *formatēšana*) izveidotajiem *disketes* vai cietā *diska* koncentriskajiem riņķiem, kuros var ierakstīt un no kuriem var nolasīt *datus*.

celtis *ķīm.* Siltumizturīgs *celulozes* preparāts; arī nesējmateriāls analītiskajā *hromatogrāfijā*.

cēlmetāli *materiāl.* Korozijizturīgi metāli (zelts, sudrabs, platīna grupas metāli) un to sakausējumi. Zelta sakausējumu ar varu un sudrabu izmanto juvelierizstrādājumiem, platīna sakausējumu ar rodiju – *termopāriem*; *osmija* un *irīdija* sakausējumi ir ļoti cieti un nodilumizturīgi.

celms 1. *biol.* Noteiktas mikroorganismu sugas *tīrkultūra*. 2. *biol.* Pamatvienība mikroorga-

nismu klasifikācijā; *c*-us apvieno *sugās*. 3. *mež.* Koka daļa, kas paliek zemē un virs zemes pēc koka nogāšanas.

celofāns [cel(uloze) + gr. *phanos* gaišs] *ķīm.* Plāna, lokana un caurspīdīga plastificētas *celulozes* plēve, ko iegūst no sārmaina *celulozes ksantogenāta* šķīduma; lieto par iesaiņojuma materiālu u. c.

celoms [gr. *koilōma* dobums] *biol.* → **sekundārais ķermeņa dobums**

celosolvi *ķīm.* *Etilēnglikola monoēteri*; lieto *celulozes esteru* un dažādu laku un krāsu materiālu šķīdināšanai, raķešu degvielas piedevām u. c.

Celsija skala [pēc zv. zinātn. A. Celsija (*Celsius*, 1701–1744) vārda] *fiz., ķīm.* Temperatūras skala, kurā ūdens sasalšanas temperatūru normālā atmosfēras spiedienā pieņem par 0 °C un viršanas – par +100 °C.

celtne *būv.* Ēka; būve.

celtnis *būv., tehn.* Ierīce (mašīna) kravu pacelšanai un pārvietošanai; sastāv no nesošās konstrukcijas, celšanas mehānisma, troses vai ķēdes *trices*, kravas piekares vai satvērējierīces, pārvietošanas mehānismiem ar elektrisko, retāk hidraulisko vai manuālo piedziņu. *Celtņa gāzošais moments* – paceļamā elementa un takelāžas iekārtas masas reizinājums ar celtņa izlices sniegumu. *Kā p u r ķ ē ž u c.* – pašgājējs izlices *c.*, kura cēlēj mehānisms uzmontēts uz ekskavatora vai traktora tipveida šasijas. Sk. arī *autoceltnis, celtņautomobilis, torņceltnis*.

celtņautomobilis *tehn.* Uz kravas automobiļa šasijas izveidots *celtnis* (visbiežāk grozāmceltnis) ar konsolizlīci; celtspeja līdz 25 t, celšanas augstums līdz 20 m. Kravas celšanas laikā *c.* tiek atbalstīts uz četriem izlaižamiem balstiem.

celtspeja *tehn.* Vissmagākā elementa un takelāžas iekārtas kopējā masa, ko celtnis var pacelt, saglabājot nepieciešamo noturības un konstrukciju stiprības drošību.

celulāze [v. *Zellulase* < lat. *cellula* šūna] *ķīm.* Ferments, kas šķēļ *celulozi*.

celulīts [lat. *cellula* šūna] *med.* 1. Šūnu iekaisums. 2. Pārmērīga saistaudu izaugšana ap tauku šūnām vielmaiņas traucējumu rezultātā.

celuloīds [lat. *cellula* šūna] *ķīm.* Elastīga, ļoti

viegli uzliesmojoša plastmasa, ko gatavo no *nitrocelulozes* un *kampara*.

celuloze [fr. *cellulose* < lat. *cellula* šūna] *cel.* Polisaharīds, kura struktūru veido ar β glikozīdsaitēm saistītas anhidro-D-glikozes elementārvienības $[C_6H_7O_2(OH)_3]_n$; viena no dabā visvairāk izplatītajām organiskām šķiedrveida vielām, galvenā augstāko augu (kokvilnas, linu, džutas, *koksnes*, salmu, niedru) šūnapvalku sastāvdaļa; izmanto galvenokārt *papīrrūpniecībā*, mākslīgo šķiedru, plastmasu, laku ražošanā. **A l f a c.** – c-es daļa, kas nešķīst 17,5% nātrija hidroksīda šķīdumā. **B a l i n ā t ā c.** – balinot iegūta c., kas satur 86–88% alfa c-es. **C-es d z e l t ē š a n a** – baltuma pakāpes samazināšanās gaismas un gaisa iedarbībā. **C-es i z n ā k u m s** – no viena vārkatla tilpuma kubikmetra iegūtas gaissausas c-es daudzums kilogramos. **C-es m a s a** – c-es šķiedru suspensija ūdenī vai šķīdumos, ko lieto tehnoloģiskajos procesos. **T e h n i s k ā c.** – koksnes šķiedras, kas iegūtas, vārot *šķeldu* ar attiecīgām ķimikālijām *vārkatlā* augstā spiedienā un augstā temperatūrā, pilnīgi neatbrīvojoties no visiem necelulozes piemaisījumiem; iznākums 45–55%. *Sk. acetātceluloze, nitroceluloze, pusceluloze.*

celulozes cēlināšana cel. Celulozes apstrādāšana ar nātrija hidroksīda šķīdumu, lai paaugstinātu tās ķīmisko tīrību, molekulāro vienādību un alfa celulozes daudzumu.

celulozes ksantogenāts ķīm. Šķīstošs produkts, ko iegūst, apstrādājot sārmaino *celulozi* ar sēroglekli CS_2 ; lieto *celofāna* un *viskozes* ražošanai.

ceļa apzīmējumi transp. Noteiktas formas, izmēru un krāsas līnijas, uzraksti un norādes uz brauktuves (horizontālie c. a.) vai uz ceļa aizsargbarjerām, ceļa apmalēm, pārvadu balstiem u. tml. (vertikālie c. a.).

ceļa klātne c. Ceļa brauktuve kopā ar nomalēm. **C. k-es šķ a u t n e** – ceļa nomales virsmas un uzbēruma nogāzes krustojuma līnija.

ceļa līnija aeron. Gaisakuģa trajektorijas projekcija uz zemes virsmas.

ceļa normale c. Ceļa sānu josla, kas abās ceļa pusēs piekļaujas brauktuvei, balsta ceļa

brauktuvi un noder par drošības joslu (lai ceļa segu izmantotu braukšanai visā platumā), transportlīdzekļu apstādināšanai un islaicīgai ceļa segas remontdarbu tehnikas un materiālu novietošanai. **C. n-es šķ a u t n e** – c. n-es virsmas un nogāzes krustojuma līnija.

ceļa plāns c., dz. Ceļa trases projekcija horizontālajā plaknē ar taisniem un likiem ceļa posmiem.

ceļa postenis dz. Dzelzceļa līnijas sadales punkts bez ceļu izvēršes; paredzēts vilcienu kustības regulēšanai līnijās ar pusautomātisko *bloķēšanu*.

ceļa profils Sk. garenprofils

ceļa sega c. Ceļa konstrukcijas daļa virs uzlabotās grunts pamatnes. **C. s e g a s p a p i l d k ā r t a** – c. s., kas atrodas zem ceļa seguma pamata un var sastāvēt no drenējošā, salizturīgā, izlīdzinošā u. c. slāņiem; uzlabo ceļa konstrukcijas ūdens un siltuma režīmu, galvenokārt akumulē un izvada segā iekļuvušo ūdeni. **C e m e n t b e t o n a c. s.** – nestiegrota cementbetona sega ar šķērsšūvēm. **D z e l z s b e t o n a c. s.** – garenvirzienā un šķērsvirzienā stiegrota cementbetona sega ar šķērsšūvēm. **F i b r o b e t o n a c. s.** – cementbetona c. s., kas stiegrota ar (metāla, stiklšķiedru, polimēru u. c.) fibrām. **N e s t i n g ā c. s.** – c. s. ar bituminētu segumu uz graudaina materiāla pamata vai ar ogļūdeņražu saistvielām nostiprināta pamata. **P u s t i n g ā c. s.** – c. s. ar bituminētu segumu uz viena vai vairākiem ar cementu nostiprinātiem slāņiem. **S t i n g ā c. s.** – c. s. ar cementbetona vai dzelzsbetona segumu. **V a i r ā k k ā r t u c. s.** – c. s., kas sastāv no seguma, seguma pamata un papildkārtas.

ceļa segums c. Ceļa segas konstrukcijas virsējā kārtā, kas tieši uzņem transportlīdzekļa iedarbību. **C. s-a p a m a t s** – ceļa nesošā kārtā, kas balsta segumu un pārnēs transportlīdzekļu (riteņu) slodzi uz segas papildkārtu vai grunts pamatni.

ceļa slīpums c. Ceļa profila parametrs, kas raksturo tā stāvumu, – divu ceļa punktu augstuma starpības attiecība pret attālumu starp šiem punktiem.

ceļa zīmes 1. transp. Noteiktas formas, krāsas

un izmēru figūras uz autoceļiem un ielām, ar ko informē satiksmes dalībniekus par ceļa apstākļiem un satiksmes režīmu; galvenie ceļa zīmju veidi ir brīdinājuma, priekšrokas, aizlieguma, rīkojuma, informējošās norādījuma, servisa un papildu informācijas zīmes.

2. dz. Noteiktas formas tāfeles ar uzrakstiem, kas informē kustības darbiniekus par vilciena atrašanās vietu un ceļa stāvokli un nepieprasa darbinieku noteiktu rīcību.

ceļš 1. c. Iebraukta vai ierīkota (izbūvēta) zemes strēle braukšanai un iebrašanai. **A p s t ā š a n ā s c.** – attālums, ko transportlīdzeklis nobrauc laikā no momenta, kad ir radusies vajadzība nekavējoties iedarbināt bremzes, līdz pilnīgas apstāšanās momentam; uztveršanas un reaģēšanas laikā nobrauktā ceļa un bremzēšanas ceļa summa. **B r e m z ē š a n a s c.** – attālums, ko transportlīdzeklis nobrauc laikā no bremžu nospiešanas līdz tā apstāšanās brīdim. **2. inf.** Maršruts starp jebkuriem diviem *tīkla mezgliem*. **P i e e j a s c.** – 1) *datu bāzes ierakstu* secība, kas *lietojumprogrammai* kādas operācijas izpildes gaitā jāizskata. 2) *datoru* tīklos – mezglu secība, caur kuriem tiek pārraidīts nosūtāmais ziņojums.

ceļu mezgli c. Ceļu krustojumi (ja satiksmes plūsmas satiekas vienā līmenī) un šķērsojumi (ja satiksmes plūsmas šķērsojas divos vai vairākos līmeņos).

ceļu parks dz. Atsevišķa stacijas ceļu grupa vienu un to pašu operāciju izpildei.

ceļu šķērsojums c. Konstrukcija savstarpēji ne-saistītu satiksmes ceļu šķērsošanai dažādos līmeņos (piem., dzelzceļa šķērsojums ar autoceļu). **A p a k š ē j a i s c.** š. – c. š. ar pieejām, kas izvada vienu ceļu zem otra (vai ceļu zem kāda šķēršļa). **A u g š ē j a i s c.** š. – c. š. ar pieejām, kas pārvada vienu ceļu pār otru (vai ceļu pār kādu šķērslī).

cementācija 1. būvn. Mākslīga grunts mehānisko īpašību uzlabošana, injicējot tajā cementa javu, mīklu vai pienu. **2. materiālt.** Ķīmiski termiskā apstrāde, kurā mazoglekļa tērauda virskārtu piesātina ar oglekli (slēgtā traukā 910–930 °C temperatūrā). Aktivā oglekļa avoti ir cietvielas (kokogle), gāzes (propāns, butāns), šķidrums (benzols, spirts), kas aug-

stā temperatūrā sadalās. Pēc c-as detaļas norūda un atlaidina – virskārta iegūst lielu cietību, serdes daļa paliek stīgra; cementētās virskārtas dziļums atkarīgs no c-as ilguma.

cementīta struktūra materiālt. Dzelzs karbīda Fe_3C struktūra plāksnīšu, graudiņu un apvalku veidā ap *graudiem*. Cementīts veidojas, no šķidra sakausējuma kristalizējoties vai cietā stāvoklī izdaloties ogleklī pa graudu robežām.

cements [v. *Zement* < lat. *caementum* saskaldīti akmeņi] **1. ģeol.** Minerālviena, kas nogulumiežos aizpilda telpu starp dažāda sastāva un izcelsmes daļiņām, tās sasaistot. **2. sil. tehnol.** Pulverveida minerāla (neorganiska) saistviela, kas, iejaukta ūdenī, veido plastisku masu, kura pakāpeniski cietē, pārvēršoties akmensveida materiālā. Nozīmīgākais c-a veids ir *portlandcements*. **E k s p a n d ē j o š s c.** – c., kas sastāv no *aluminātcementa*, kaļķa un ģipša; ūdensnecaurlaidīgs c., kas cietējot izplešas par 1% pirmajās trīs dienās; lieto urbūmu aizdārišanai. **3. kino** *K i n o f i l m a s c.* – īpaša saistviela kinolentes posmu savienošanai.

cenoģenēzes [gr. *kainos* jauns + *genesis* izcelšanās] **biol.** Pazīmes, kas rodas organisma embrionālajā vai kāpura stadijā, organismam pielāgojoties eksistences apstākļiem, un turpmākajā attīstības gaitā izzūd.

cenoze [gr. *kainos* jauns] **biol.** → **biocenoze**

centimētrs [lat. *centum* simts + *metrs*] **fiz.** Viena no *CGS mērvienību sistēmas* pamatvienībām – garuma mērvienība 1cm=0,01 m.

centipuazs hidr. *Puaza* simtā daļa; apz. cP.

centistokss hidr. *Stoksa* simtā daļa; apz. cSt.

centners [v. *Zentner* < lat. *centum* simts] **lauks.** Ārpussistēmas masas mērvienība, vienāda ar 100 kg; apz. c.

centralizācijas postenis [fr. *centralisation* < lat. *centralis* vidū esošs; v. *Posten*] **dz.** Signālu un pārmiju centralizācijas iekārtu atrašanās vieta stacijā, kur koncentrēta centralizēto pārmiju un signālu vadība.

centrbēdzes regulators tehn. Mehānisms, kurā dzinēja darbības automātiskai regulēšanai izmanto rotējošus atsvarus.

centrifūga [v. *Zentrifuge* < lat. *centrum* viduspunkts + *fugere* bēgt] **tehnol.** Aparāts

suspensiju un emulsiju sadalīšanai ar centrālās spēku. *Filtrejošā c.* – c., kuras rotors ir perforēts un kur ir ieklāts audums, caur ko filtrējas šķidrums, bet nogulsnes paliek uz filtra. *Nostādīnāšanās c.* – c., kurā cietās daļiņas nogulsnejas uz rotora iekšējās virsmas un sablīvējas.

centrifugēšana *ķīm., pārt.* Šķidru, nevienmērīgu sistēmu sadalīšana sastāvdaļās centrālās spēka iedarbībā.

centriklinārs [lat. *centrum* viduspunkts + a. *clean* tīrs] *papīr.* Konusveida (7–10° leņķi) caurule, kurā pēc centrālās principa papīra vai celulozes masu attīra divpakāpju un trīspakāpju attīrīšanas iekārtās.

centrmezgls [lat. *centrum* viduspunkts + mežgls] *inf.* Ierīce, kas izpilda dažādu ierīču kopīga savienojuma punkta funkcijas *zvaigžņtīklos*. C-u izpildāmo funkciju diapazons ir no vienkāršas datu pārsūtīšanas starp datoru tīkla ierīcēm līdz datu apmaiņas nodrošināšanai starp dažāda tipa tīkliem, strādājot *tilta režīmā*.

centroīda [lat. *centrum* viduspunkts] *meh.* Teorētiska likne, ko apraksta plakanas figūras plakaniskas kustības momentānais ātrumu centrs. *Kustīgā c.* – plakanas figūras plakaniskas kustības momentānā ātrumu centra aprakstīta teorētiska likne kustīgās figūras plaknē (kustīgajā atskaites sistēmā). *Nekustīgā c.* – plakanas figūras plakaniskas kustības momentānā ātrumu centra aprakstīta teorētiska likne nekustīgajā atskaites sistēmā.

centroplāns [lat. *centrum* viduspunkts + *planum* plāksne] *aeron.* Lidmašīnas spārna vidējā daļa, kura centrālajā daļā savienota ar *fizelāžu* un kuras galos piestiprināti spārna gali.

centrosoma [lat. *centrum* centrs + gr. *sōma* ķermenis], *šūnas centrs* *biol.* Dzīvnieku, arī dažu augu šūnu kustību organoīds, kas parasti atrodas *plātniškompleksa* zonā.

centrs [lat. *centrum* viduspunkts] 1. *mat.* Figūras, ķermeņa vai cita matemātiska objekta sastāvdaļa (piem., punkts), kas paliek nemainīga, izpildot noteiktas transformācijas. 2. *meh.* Punkts, pret kuru (vai kurā) izdara matemātiskus pārveidojumus vai arī – kuram ir fizikālā jēga materiālo objektu kustības

analīzē, piem., redukcijas c., spēku momenti pret c-ru, smaguma c., masas c., momentānais ātrumu vai rotācijas c. *Masas c.* – ģeometrisks punkts telpā, kura stāvokli nosaka rādiuss vektors r_C un tā projekcijas x_C , y_C , z_C , kas vienādas ar masas statistiskajiem momentiem, dalītiem ar sistēmas masu m : $x_C = (S m_i x_i) / m$; $y_C = (S m_i y_i) / m$; $z_C = (S m_i z_i) / m$ (m_i – punktu masas, x_i , y_i , z_i – punktu koordinātas). *Momentānais ātrumu c.* – punkts plakaniskajā kustībā, kura ātrums dotajā laika momentā ir vienāds ar nulli. *Momentānais paātrinājumu c.* – plakanas figūras punkts, kura paātrinājums dotajā laika momentā plakaniskajā kustībā ir vienāds ar nulli. *Momentānais rotācijas c.* – punkts nekustīgajā atskaites sistēmā plakaniskajā kustībā, kas sakrīt ar momentāno ātrumu c-u. *Paralēlspēku c.* – rezultējošā spēka pielikšanas punkts, kas nemainās, ja visus spēkus ap to pagriež par vienādiem leņķiem. *Redukcijas c.* – ģeometrisks punkts telpā, kurā iespējams reducēt (vienkāršot) spēkus, aizstājot tos ar vienu spēku un vienu spēkpāri (t. i., spēku sistēmas galveno vektoru un galveno momentu). *Smaguma c.* – nemainīgs cietķermeņa punkts, caur kuru iet smaguma spēka darbības līnija neatkarīgi no tā, kā ķermenis orientēts telpā.

ceolīti [gr. *zein* vārieties + *lithos* akmens] *min.* Minerālu grupa, sārmu un sārmzemju metālu hidroalumosilikāti ar ļoti lielām sorbcijas un jonu apmaiņas spējām.

cepamais pulveris *pārt.* Mīklas irdinātājs, ko gatavo no dzeramās sodas, citronskābes un kartupeļu cietes.

cepetis *pārt.* Lielā gabalā (1–3,5 kg smags, ne biezāks par 10–12 cm) ceptas gaļas ēdiens.

ceplis 1. *mežr.* Darvas ceplis – kokogļu dedzināšanas krāsns – aparāts, kurā veic stipri sasveķotas priežu koksnes sauso pārtvaici, iegūstot priežu darvu, terpentīnu un kokogles. 2. *ker.* Keramikas apdedzināšanas periodiskas darbības krāsns.

cepšana *pārt.* Produktu karsēšana taukos vai sakarsētā gaisā.

ceptuve *pārt.* Uzņēmums, kur cep maizi un maizes izstrādājumus.

cepums *pārt.* Neliels konditorejas izstrādājums, parasti no saldās mīklas.

cepurīšu sēnes (*Agaricales*) *biol.* Bazīdiju sēņu rinda; galvenās ir beku, bērslapju un lapiņsēņu dzimtas; to auglķermeņi diezgan lieli, galīgi, ātri sapūst.

cerebrāls [lat. *cerebrum* smadzenes] *biol.* Galvas smadzeņu, uz galvas smadzenēm attiecīgs.

cerebrospinalis [lat. *cerebrum* smadzenes + *spinalis* mugurkaula] *biol.* Mugurkaula smadzeņu, uz mugurkaula smadzenēm attiecīgs.

cerezīns [lat. *cera* vasks] *ķīm.* Dabisks, ciets lielmolekulāru ogļūdeņražu maisījums; lieto izolācijas materiālu izgatavošanai (sauc arī par zemes vasku).

cērijs [pēc planētas Cereras vārda] *ķīm.* Ķīmiskais elements Ce, atomnr. 58, atommasa 140,12; mīksts, pelēks metāls, lantanoīds.

cerošana *lauks.* Graudzāļu un dažu lakstaugu zarošanās stublāja apakšzemes vai (retāk) virszemes mezglu vietās, sekundāro sakņu un papildu virszemes dzinumu veidošanās.

cervikāls [lat. *cervicalis* kakla] *med.* Kakla, uz kaklu attiecīgs.

cetāns [a. *cetane* < lat. *cetus* valis] *ķīm.* Ciets ogļūdeņradis $C_{16}H_{34}$, kušanas temperatūra 18 °C; lieto par standartu dīzeļdegvielas kvalitātes (cetānskaitļa) noteikšanā.

cetānskaitlis *tehn.* Dīzeļdegvielas pašuzliesmošanas spējas raksturotājs – rāda cetāna koncentrāciju (tilpuma procentus) tādā maisījumā ar metilnaftalīnu, kas pēc uzliesmošanas īpašībām ekvivalents pārbaudāmajai degvielai. Par cetāna c-i pieņemts 100, par metilnaftalīna c-i – 0. Dīzeļdegvielām c. ir 40–50.

ceturtdaļbalķis *koka* *str.* Zāģmateriāls, kuram apzāģētas vai nofrēzētas divas blakus sānu skaldnes.

ceturtdaļviļņa plāksnīte *fiz.* Plāna dubultlauzoša materiāla plāksnīte, kas izgriezta paralēli šā materiāla optiskajai asij. Plāksnītes biezums izvēlēts tā, lai noteikta viļņa garuma starojumam gaismas komponentu optisko ceļu starpība ar ortogonālām polarizācijām būtu vienāda ar ceturto daļu no gaismas viļņa

garuma; izmanto optiskajās ierīcēs, piem., lai lineāri polarizētu gaismu pārveidotu par cirkulāri polarizētu gaismu.

cēzijs [lat. *caesius* zils, pelēkzils] *ķīm.* Ķīmiskais elements Cs, atomnr. 55, atommasa 132,9; mīksts zeltainas krāsas ķīmiski ļoti aktīvs sārmmetāls.

CGS mērvienību sistēma *fiz.* Mehānisko lielumu mērvienību sistēma, kurā par galvenajām mērvienībām pieņemts centimetrs (garums), grams (masa) un sekunde (laiks); atvasinātas mērvienības ir – dins (spēks), ergs (darbs un enerģija) u. c.

ciānēšana *materiālt.* Ķīmiski termiskā apstrāde, kurā tērauda detaļu iztur izkausēta ciāna sāls vannā – virskārta piesātinās ar oglekli un slāpekli, un pēc rūdīšanas tai piemīt liela cietība un nodilumizturība.

ciānīdi *ķīm.* Ciānūdeņražskābes (zilskābes) sāļi; toksiski.

ciānīni *ķīm.* Krāsvielu tips; no dabā sastopamajiem c-iem atkarīga ziedu un tauriņu spārnu krāsa.

ciānkālijs *ķīm.* Kālija ciānīds, bīstama inde.

ciānkobalamīns *ķīm.* B_{12} vitamīns, tumšsarkani, ūdenī šķīstoši kristāli; atrodas aknās, nierēs, zivīs, pienā (augos nav); c. organismā veido eritrocītus, tā trūkums izraisa anēmiju.

cianoze [gr. *kyanos* gaišzils] *med.* Ādas un gļotādu zilgana nokrāsa, kas liecina par venozo asiņu sastrēgumu vai nepietiekamu asiņu piesātināšanu ar skābekli.

ciāns, diciāns [gr. *kyaneos* tumšzils] *ķīm.* Skābeņskābes dinitrils $N\equiv C-C\equiv N$, bezkrāsaina gāze ar asu smaku.

ciānūdeņražskābe (zilskābe) *ķīm.* Vāja, bet ļoti indīga neorganiska skābe $HC\equiv N$ ar rūgto mandeļu smaržu.

ciemats arhit. → **ciems**

ciems, ciemats *arhit.* Neliela viensētu grupa.

ciešmets (blīvais kubikmets) *mežr.* Koksnes (ar mizu vai bez mizas) tilpuma mērvienība, ar izmēriem pamatots tilpuma kubikmets. Sk. arī *sters*.

cietā koksne *fiz.* Nosacīts termins, kas pieņemts segsēkļu lapkoku koksnes apzīmēšanai; parasti attiecinā uz tām lapkoku sugām, kuru

koksnes *cietība* ir 40–80 ņūtonu uz kvadrātmilimetru (N/mm²).

cietā kopija [lat. *copia* daudzums, krājums] *inf.* No *personālā datora* iegūstamas informācijas paliekoša *izvades* forma, piem., izdrukā, filma, dokuments. Sk. arī *mikstā kopija*.

ciete *ķīm.* Polisaharīds ar tādu pašu empīrisku formulu kā celulozei (C₆H₁₀O₅)_n; sastāv no diviem polisaharīdiem – *amilozes* un *amilopektīna*; veidojas fotosintēzē un graudiņu veidā uzkrājas sēklās, bumbuļos, saknēs (piem., rīsi satur līdz 80% cietes, kvieši – līdz 75%, kukurūza – 72%, kartupeļi – 24%); lieto pārtirūpniecībā un pārtikas rūpniecībā. **M o d i f i c ē t ā c. – 1)** ar *enzīmiem* sašķeltas cietes molekulas, kas pašķidrina cietes klisteri, nemainot koncentrāciju (sevišķa nozīme papīra virsmas līmēšanā uz līmpreses) (sk. arī *modificēšana*); **2) pārt.** kartupeļu vai kukurūzas c., kas pakļauta 1% sālsskābes iedarbībai 50 °C temperatūrā un pēc tam apstrādāta ar kālija permanganātu. **C-es p i e n s pārt.** – c-es suspensija ūdenī. **C-es s i r u p s pārt.** – caurspīdīgs, gaišs, viskozs produkts ar nelielu saldumu; iegūst, šķīdinot kukurūzas cieti sērskābē, kā rezultātā c. noārdās par *glikozi*, *maltozi* un citiem *oligosaharīdiem*, rodas arī nedaudz ūdenī šķīstošu dekstrīnu.

cietes ekvivalents lauks. Barības līdzekļa kopējās *barotājvērtības* mērvienība – tāds sagremojamās cietes daudzums, kas pēc produktīvā efekta (tauku uzkrāšanās pieauguša nobarojama vērsa organismā) atbilst attiecīgā barības līdzekļa 100 masas vienībām. (Ieviesis vācu zinātn. O. Kelnars.)

cietēšana ķīm. Neatgriezenisku procesu kopums *oligomēru*, sveķu, saistvielu, laku un krāsu materiālu pārvēršanai nešķīstošos un nekūstošos telpiskos polimēros.

cietība 1. fiz., meh. Materiāla spēja pretoties cietāka ķermeņa iespiešanai tajā vai ieskrāpēšanai. C. mainās atkarībā no materiāla mehāniskās stiprības un plastiskuma (arī no noteikšanas metodes); nosaka ar Brīnēļa (HB), Rokvela (HRC), Vikersa (HV) u. c. metodēm. Visbiežāk c-u nosaka, iespiežot lodīti vai prizmu pētāmajā materiālā. **K o k s n e s t r i e c i e n a c. kokapstr.** – koksnes

spēja pretoties momentānai cietāku ķermeņu iespiešanai tajā. **2. papīrr.** *Papīra* sloksnes virsmas īpašība izstiepties liekuma virspusē un sarauties liekuma iekšpusē. Sk. arī *ūdens cietība*.

cietinātāji 1. pārt. vielas, kas pārstrādes procesā padara augļu un dārzeņu audus stingrus vai kraukšķīgus un savienojumā ar *recinātājiem* veido vai cietina *želeju*. **2. ķīm.** Speciālas piedevas, kas izraisa materiāla vai kompozīcijas neatgriezenisku cietēšanu. Sk. arī *sašūšanas aģents*.

cietkausējumi materiālt. Metālkeramiskie sakausējumi, ko iegūst, sapresējot un saķepinot ļoti cietus un grūti kūstošus (volframa, titāna un tantala) karbīdu pulverus ar metālisku saistvielu – *kobaltu*. C. saglabā cietību un nodilumizturību līdz 800–1000 °C temperatūrā.

cietmēsli lauks. Tvirtie *kūtmēsli*, kurus iegūst, lietojot pietiekamā daudzumā tāds pakaišu materiālus kā salmi, kūdra, zāģskaidas.

cietis šķīdums materiālt. Sakausējuma struktūra, kurā komponenti cietā stāvoklī saglabā savstarpējo šķīdību. Cietā šķīduma kristāliskajā režģī izvietojas abu komponentu atomi; tas ievērojami deformējas, un mainās mehāniskās un fizikālās īpašības.

cietviela fiz. vielas agregātstāvoklis, kam raksturīga formas stabilitāte un daļiņu termiskā kustība, daļiņām veicot mazas svārstības ap līdzsvara stāvokliem; ir *kristāliskas* un *amorfās* c-as, kas atšķiras ar tuvu un tālo kārtību. C-u elektronu īpašības apraksta *zonu teorija*.

cietzeme ģeogr. → sauszeme

cikādes (Auchenorrhyncha, Cicadinea) biol. *Kukaiņu* kārtā; *fitofāgi* (sūc augu sulu). Dziedātājkāžu tēviņi spēj radīt skaņas; putcāžu kāpuri dzīvo pašu izdalītās putās uz augiem.

ciklēšana būvn. Negludumu nokasīšana no koksnes virsmas.

cikloņošana kokapstr. Koksnes materiālu drāšana (ēvēlēšana), kurā rodas līdz 0,2 mm biezas skaidas.

cikliski [lat. *cyclicus* < gr. *kyklicos*] Tāds, kas noris cikla veidā, atkārtoties pēc noteikta laika; tāds, kam ir cikla veids. **C. s a v i e n o j u m s ķīm.** – organiska viela, kuras molekulā atomi veido gredzenu (ciklu).

ciklogrāfija [lat. *cyclus* < gr. *kyklos* riņķis; riņķojums + *graphein* rakstīt] *fotogr.* Dzīvu būtnu, cilvēka vai ķermeņa daļu kustības fāžu fotogrāfiska reģistrēšana; izmanto dažādu darba procesu un sporta vingrinājumu kustību izpēti.

ciklogramma [lat. *cyclus* < gr. *kyklos* riņķojums + *gramma* pieraksts] 1. *meh., tehn.* Cikla diagramma, kas atspoguļo mehānismu darbību mašīnās un agregātos, kuri darbojas pēc uzdotiem cikliem. 2. *tehn.* Automāta mehānismu darbības grafisks attēlojums viena darba cikla robežās atkarībā no laika. 3. *fotogr.* Kustībā esoša spīdoša punkta fotouzņēmums.

cikloheksāns [lat. *cyclus* < gr. *kyklos* riņķis + *hex* seši] *ķīm.* Cikliskis ogļūdeņradis C_6H_{12} , bezkrāsains šķidrums; lieto par šķīdinātāju organiskajā sintēzē.

cikloida [gr. *kykloidēs* riņķveida] *mat.* Plaknes līkne, ko zīmē riņķa līnijas punkts, tai bez slīdes veļoties pa taisni.

ciklokonvertors [lat. *cyclus* < gr. *kyklos* riņķis, riņķojums + lat. *convertere* izmainīt] *elektron.* Elektroniska iekārta maiņstrāvas *frekvences* izmaiņšanai.

ciklomorfoze [lat. *cyclus* < gr. *kyklos* riņķis, riņķojums + *morphosis* veids] *biol.* Tāda parādība, ka vienas sugas nākamās paaudzes organismi morfoloģiski atšķiras no iepriekšējās paaudzes organismiem.

ciklons [gr. *kyklōn* rotējošs] 1. *tehnol.* Aparāts gāzu attīrīšanai no suspendētām daļiņām ar *centrbēdzes* spēku; lieto zāģētāvās, galdniecībās, mēbeļrūpniecībā gaisa attīrīšanai no zāģskaidām un koksnes putekļiem, termoelektrostacijās un citās rūpniecības nozarēs dūmgāzu un gaisa attīrīšanai no putekļiem. 2. *met.* Milzīgs *atmosfēras* virpulis ar dažu simtu līdz dažu tūkstošu km lielu rādiusu un pazeminātu atmosfēras spiedienu centrā. Pārsvarā mākoņains laiks ar nokrišņiem; gaisa masu kustība ir pretēja pulksteņa rādītāja kustībai ziemeļu puslodē, bet pulksteņa rādītāja kustības virzienā dienvidu puslodē.

ciklopolimerizācija *ķīm.* Polimerizācija, kuras rezultātā polimēru makromolekulās veidojas tādas cikliskas grupas, kuru nav sākotnējos monomēros.

ciklotimija [lat. *cyclus* < gr. *kyklos* riņķojums + *thymos* garastāvoklis (gars, dvēsele)] (*cyclothymia*) *med.* Maniakāli depresīvās psihozes vieglākā forma – mijas nomāktība ar pacilātu garastāvokli.

ciklotimīkis [lat. *cyclus* < gr. *kyklos* riņķojums + *thymos* gars, dvēsele] *med.* Sabiedrisks un atklāts cilvēks ar labilu jūtu dzīvi.

cikls [lat. *cyclus* < gr. *kyklos* riņķis; riņķojums] 1. *fiz.* Fizikālās sistēmas stāvokļa tādas izmaiņas, kuru rezultātā tā atgriežas sākumstāvoklī (sk. arī *termodinamiskais cikls*, *Karno cikls*). 2. *meh., tehn.* Procesu, parādību un darbību kopums (kas periodiski atkārtojas noteiktā secībā), kuru rezultātā mainīgais objekts atkal nonāk sākumstāvoklī. Kustības kopums, kura attīstība noslēdzas kādā noteiktā laika sprīdī. *C-u frekvence* – *c-u* skaits laika vienībā. *Motora darba c.* – visu procesu norise motora cilindra klokvārpstas viena apgrieziena laikā noteiktā secībā. *Sasaldēšana c.* – ar ūdeni piesūcināta būvmateriāla secīga sasaldēšana un atkausēšana tā salizturības noteikšanai. *Tehnoloģiskais c.* – procesu kopums gatavās produkcijas vai pusfabrikāta izgatavošanai. 3. *tehnol.* Process vai darbību virkne, kas periodiski atkārtojas. *C-a ilgums* – laika intervāls, kurā realizējas *c.* *Darba c.* – automātiskas mašīnas darbību kopa, sākot ar *sagataves* vai materiāla iepildīšanu un beidzot ar apstrādātās detaļas (gatavā izstrādājuma) noņemšanu, kas periodiski atkārtojas. 4. *ķīm.* Organiskās vielas struktūras daļa, tās elementi. 5. *inf. Instrukciju (komandu)* secība, kas *programmas* izpildes gaitā tiek daudzkārt atkārtotas.

cilas lauks. Kukuržņi, blīvas, cietas augsnes pikas.

ciliārķermenis *biol.* → *starene*

cilindreļļa *tehn.* Ziežviela, ko lieto tvaikmašīnu cilindru eļļošanai.

cilindrs [lat. *cylindrus* < gr. *kylindros* < *kylindein* velt] 1. *mat.* Ģeometriskis ķermenis, ko norobežo cilindriskā virsma un divas paralēlas plaknes, kuras to šķēļ. *Taisns c.* – *c.*, kura cilindriskā virsma (veidule) ir per-

pendikulāra tā plaknē (pamatiem). 2. *meh., tehn.* Mašīnu un mehānismu detaļa ar cilindrisku formu; detaļa ar cilindrisku iekšējo vai ārējo virsmu. D a r b a c. – bremžu pievada sastāvdaļa, kas ar šķidrumu pārnēs spēku no galvenā c-a uz bremžu mehānisma bremžu uzlikām. G a i s d z e s e s c. – c., kura ārējā virsma tiek dzesēta ar gaisa plūsmu. G a l v e n a i s c. – bremžu pievada sastāvdaļa, kurā virzuļa mehāniskā kustība saspiež šķidrumu un šo palielināto spiedienu pievada bremžu mehānismiem. M o t o r a c. – c., kur norit virzuļmotora darba process. F o r m a s c. *poligr.* – c. iespiedmašīnā, uz kura tiek uzlikta *iespiedforma*. O f s e t a c. *poligr.* – c. iespiedmašīnā, uz kura tiek uzlikta *ofseta gumija*. S p i e d i e n a c. *poligr.* – c. papīra piespiešanai pie iespiedformas vai pie ofseta gumijas. Sk. arī *hidrocilinds*. 3. *tehnol.* Rotējoša, horizontāli vai ieslīpi novietota iekārta tehnoloģisku procesu veikšanai – izejmateriālu žāvēšanai un sajaukšanai, kaļķu veldzēšanai ādu rūpniecībā u. c.

cilmiezis *ģeol.* Zemes virspusē esošo iežu *horizonts*, kurā bioloģisko un bioķīmisko procesu un cilvēku darbības ietekmē veidojas augsnes.

cilpa 1. *tekst.* Pavediena izliektā daļa, kas veido noslēgtu kontūru. C-as s o l i s – atstatums starp divām blakus esošām c-ām c-u rindu virzienā. C-u r i n d a – adījuma šķērsvirzienā novietoto c-u kopums. C-u r i n d a s a u g s t u m s – atstatums starp divām blakus esošām c-u rindām. C-u s t a b i ņ š – adījuma garenvirzienā izvietoto c-u kopums. C-u v e i d o š a n a s m e h ā n i s m s – *adāmmašīnas* galvenais mehānisms pavediena izliekšanai un c-u veidošanai. 2. *kino* K i n o f i l m a s c. – vaļīgais kinofilmas posms pirms pārtinējmehānisma, lai kinolente projektorā vai kamerā nebūtu stingri nostiepta, mazāk diltu un retāk trūktu. 3. *el., fiz.* H i s t e r ē z e s c. – sakarība starp polarizāciju un elektriskā lauka intensitāti dielektriķos; sakarība starp magnētiskā lauka indukciju un intensitāti magnētiķos.

cilpenis *mežr.* Palīgierīce treilēšanā kokmate-

riālu piekabīnāšanai traktora kāsim, vilcēj-sijai vai vinčas trosei; izgatavo no troses vai ķēdes nogriežņa, kam abos galos ir stiprināšanas elementi (kāši, gredzeni u. c.).

ciltsapliecība *lopk.* Dokuments, kurā raksturota mājdzīvnieka izcelšanās un ciltsvērtība.

ciltsdarbs *lopk.* Zootehnisko pasākumu komplekss mērķtiecīgai mājdzīvnieku ģenētisko un saimnieciski derīgo īpašību izkopšanai, kurā ietilpst to pareiza izaudzēšana, *izlase* un *atlase*, ēdināšana, turēšana, kopšana un uzskate.

ciltsgrāmata *lopk.* Informācijas krājums par populācijās augstvērtīgu dzīvnieku izcelšanos, produktivitāti un *ciltsvērtību*.

ciltsvērtība *lopk.* Dzīvnieka izkopjamās pazīmes ģenētiski noteikta novirze no *ganāmpulka* vai *populācijas* vidējā rādītāja.

cilvēkekoloģija *Ekoloģijas* nozare, kurā pēta cilvēka un planētas dzīvās un nedzīvās dabas mijiedarbību kā vienotu *ekosistēmu*.

cinga [kr. *цинга*] *med.* → **skorbutis**

cinka rūdas *ģeol.* Dabiskas minerālvielas, ko var izmantot cinka iegūšanai, galvenais rūdu minerāls ir *sflerīts*.

cinks [v. *Zink*] *ķīm.* Ķīmiskais elements Zn, atomnr. 30, atommasa 65,39; viegli kūstošs (kušanas temperatūra 419 °C), plastisks metāls ar lielu blīvumu 7,1 g/cm³ un mazu stiprību; izmanto tēraudu lokšņu pārklājumiem, poligrāfiskajā rūpniecībā, sakausējumos.

cinobrs [senindiešu *cinnabaris* pūķa asinis] *min.* Sarkans minerāls, dzīvsudraba sulfīds HgS, nozīmīgākā dzīvsudraba rūda.

Ciolkovska formula [pēc kr. zinātn. K. Ciolkovska (1857–1935) vārda] *meh.* Formula, kas izsaka raķetes beigu ātruma $v_{\max}$ atkarību no tās sākuma ātruma v_0 , sadegšanas produktu izplūdes relatīvā ātruma v_r , raķetes korpusa masas m_k un kopējās degvielas masas m_D kustības sākumā: $v_{\max} = v_0 + v_r \ln(1 + m_D/m_k)$.

cipardati *inf. Dati*, ko attēlo, izmantojot *ciparsignālus*.

ciparotājs *inf.* Ievadierīce, ar kuru operators veic grafiskās informācijas pārveidošanu *cipardatos* un to ievadīšanu datorā.

ciparripa *telek.* Mehāniska telefona aparāta ierīce,

ar kuras palīdzību noraida uz automātisko telefona centrāli izsaucamā abonenta numuru. C. sastāv no diska ar 10 caurumiem, atsperes, kas atgriež disku izejas stāvoklī, impulsu kontakta un šuntējošā kontakta.

cipars [lat. *cifra* < arābu *sifr* nulle] *mat.* Grafiska zīme, ar kuru attēlo noteiktas šķiras vienību skaitu skaitļu pozicionālajā pierakstā (piem., decimālajā skaitīšanas sistēmā). T i c a m s c. – aptuvena skaitļa pēdējais c., kura absolūtā kļūda nepārsniedz pusi no attiecīgās šķiras vienības (sk. *noapaļošana*).

ciparsignāls [lat. *cifra* cipars + *signalis* tāds, kas dod zīmi] 1. *telek.* Elektriskais signāls, kura vērtību konkrētā laika brīdī izsaka ar kodētiem bināriem lielumiem; c-a pārraidi neietekmē līnijā esošie trokšņu signāli. Analogā signāla pārveidošanai c-ā un otrādi ir vajadzīgs speciāls pārveidotājs. 2. *elektron.* Skaitļu secība, kas iegūta, diskrētos laika momentos fiksētas signāla vērtības aizstājot ar skaitļiem, kam ir ierobežots ciparu skaits.

cipartastatūra [lat. *cifra* cipars + v. *Tastatur* < it. *tasto* taustiņš] *inf.* *Tastatūras* taustiņu grupa, kas paredzēta ātrai skaitlisko datu ievadei datorā. C. parasti novietota firmas IBM un ar to saderīgo tastatūru labajā pusē.

ciparu filtrs *elektron.* Ierīce vai programma, kas saskaņā ar izvēlētu *algoritmu* pārveido ieejas *ciparsignālu* izejas ciparsignālā; raksturīga darbības precizitāte un parametru atkārtojamība.

ciparvadība *materiālt.* Darbmašīnas vadība ar diskrētiem ciparu signāliem. D a t o r i z ē t a c. (a. *CNC* – *computer numerical control*) – c., kuras realizēšanā izmanto datoru.

ciparvoltmētrs *el.* *Voltmētrs*, kurā mērāmais spriegums vispirms tiek kodēts un iegūtais mērāmā lieluma skaitliskais ekvivalents parādās ciparu skalā.

cipslene, sklēra (*sclera*) *biol.* Acs ābola ārējā apvalka daļa – cieta, necaurspīdīga plēve, kas apņem acs ābola pakalējo un sānu daļu, veidojot t. s. acs baltumu.

cirkonijs *ķīm.* Ķīmiskais elements Zr, atomnr. 40, atommasa 91,22, metāls.

cirkons [v. *Zirkon* < persiešu *zargun* zeltains] *min.* Minerāls, cirkonija silikāts ZrSiO₄, gal-

venais cirkonija un hafnija rūdu minerāls; dzidri kristāli ir dārgakmeņi.

cirks [lat. *circus* aplis], **kāre** *geol.* Šļūdoņa vai sniegāja radīts kausveida padziļinājums nogāzes augšdaļā.

cirkulācija [lat. *circulatio* riņķošana, riņķojums] *fiz.* Šķidruma vai gāzes riņķveida kustība, plūšana pa slēgtām trajektorijām. A t m o s f ē r a s c. – visu planētu aptveroša gaisa plūsmu kustība. Sk. arī *kuģa cirkulācija*.

cirmeņi *bišk.* Bišu pirmsimaginālā attīstības stadija – no kāpuru izšķīlšanās no olām līdz kāpura iekūpošanās stadijai.

ciroze [v. *Zirrrose* < gr. *kirrhos* oranžs] (*cirrhosis*) *med.* Saistaudu saaugšana kādā orgānā bojāgājušo pamataudu vietā.

cirpšana 1. *lopk.* Process, kurā dzīvniekiem ar dzirklēm vai cērpamo mašīnu nogriež (nocērp) *apmatojumu*. 2. *ā. apstr.* Kažokādu apmatojuma augstuma izlīdzināšana, tā garuma izmaiņšana, lai veidotu dažādu ādu imitācijas. 3. *tekst.* Audumu mehāniska apdares operācija neiestrādāto šķiedru galu un pūku atdalīšanai.

cirsma *mež.* Iestīgots meža nogabals, kurā paredzēts izstrādāt vai kurā izstrādā kokmateriālus. C-as *pieslēšanās laiks* – gadu skaits (neskaitot ciršanas gadu), pēc kura atļauts nocirst nākamo c-u. C-as *saitība* – vienota norāde *taksācijas kartītē* par teritoriāli savstarpēji saistītām c-ām vienā kvartālā. C-as *virziens* – c-as garuma virziens, ko nosaka valdošo vēju virziens (no ziemeļiem uz dienvidiem vai no ziemeļrietumiem uz dienvidrietumiem). C-u *fonda* – c-u kopa, kurā plānots kokmateriālu sagatavošanu veikt noteiktā laika periodā, piem., gadā. O r g a n i z ē t a c. – c. ar izveidotu kokmateriālu pirmējā transporta ceļu tīklu un iekārtotu augšgala *krautuvi*. S v e ķ u c. – c., kurā paredzēts skujkokus pirms izstrādes atsveķot.

ciršana 1. *mež.* Augošu koku gāšana un sastrādāšana malkas vai kokmateriālu ieguvei. C-as *atliekas* – kokus gāžot, atzarojot, sagarumojot un transportējot, radušās koksnies atliekas (skaidas, zari, mizas, stubru atlūžņi u. tml.), kurām nav preču produkcijas vērtības. C-as *secības klase* – cirsmu

grupējums pēc prioritātes no saimnieciskās lietderības viedokļa cirtes veida ietvaros. C-as secības koeficients – konkrētās audzes kārtējā krājas pieauguma attiecība pret tās pašas sugas un bonitātes normālas audzes krājas kārtējo pieaugumu *bāzes vecumā*. C-as vecums – pieaugušo audžu vecuma zemākā robeža, ar kuru var uzsākt galveno izmantošanu. **2. būvn.** Iepriekšējās apstrādes operācija, kurā materiālu sadala daļās vai nogriež liekā materiāla kārtu.

cirte mež. Kokmateriālu izstrāde – pilnīga vai daļēja koku novākšana norobežotā platībā (*cirsmā*). Atjaunošanas c-es – dažādu paveidu pakāpeniskās c-es (regulētā izlases c., grupu izlases c., joslu izlases c.) pieaugušos, pāraugšos, aizsargājamus, saudzējamus un saimnieciskos mežos, lai nodrošinātu labvēlīgus apstākļus dabiskās meža atjaunošanas norisēm (*sēklinieku* klātbūtne, labvēlīgāks mikroklimats saimnieciski vēlamu koku sugu *paaugas* augšanai). C-es aprite – laiks, kurā vienas koku sugas visas audzes attiecīgajā mežu kategorijā tiek izcirstas un atjaunotas. C-es virziens – virziens, kādā cirsmas seko cita citai, pēc noteikumiem no austrumiem uz rietumiem vai no ziemeļaustrumiem uz dienvidrietumiem. Galvenā c. – c. pieaugušās (kad mežaudze sasniegusi ciršanas vecumu) un pāraugšās audzēs kailcirtes vai izlases c-es veidā. Grupu izlases c. – c-es paņēmieni, ko izmanto audzēs ar priedes paaugu vai kur iespējama meža dabiska atjaunošanās ar priedi; audzi nocērt pakāpeniski pa grupām 15 gados vai ilgākā laikposmā. Joslu izlases c. – c-es paņēmieni, ko izmanto audzes nociršanai slejās, kuru platums nepārsniedz vidējā koka augstumu. Krājas kopšanas c. – starpcirte pilnīgākai krājas izmantošanai un audzes ražības kāpināšanai. Meža atjaunošanas c. – kokmateriālu sagatavošana mežos, kur galvenā izmantošana ir aizliegta. Pakāpeniskā c. – audzes nociršana divos vai trijos paņēmienos 10 līdz 20 gadu laikā. Regulētā izlases c. – c-es paņēmieni, ko izmanto egļu dažāda vecuma *sausieņu* augšanas apstākļu tipu audzēs –

periodiski (pieauguma robežās) audzē izcērt bojātus, nekvalitatīvus un nevēlamu sugu kokus un ciršanas vecumu sasniegušos kokus. Rekonstruktīvā c. – starpcirte vidēja vecuma audzēs, ja ir paredzams, ka valdošā koku suga attiecīgajos augšanas apstākļos izveidos mazvērtīgu audzi un dos nelielu un mazvērtīgu koksnes pieaugumu. Sastāvā kopšanas c. – starpcirte, ar kuru izveido mežsaimniecības mērķim vai paligmērķim atbilstošu sugu sastāvu audzē. Speciālā izlases c. – pieauguša un pārauguša vecuma koku daļēja izciršana aizsargājamos mežos un īpaši aizsargājamās iecirkņos, kur atļauta galvenā c., lai uzlabotu meža dabisko atjaunošanos un sanitāro stāvokli. Sk. arī *starpcirte*.

cirtmets mež. Tādas *vecumklases* vidējais (saimnieciskajos mežos) vai augstākais (saudzējamajos mežos) gadu skaits, kuras zemākā robeža ir *ciršanas* vecums.

cirtnis tehn. Darbarīks ar šauru asmeni, galvenokārt metāla apstrādei – robošanai, atciršanai, rievotšanai.

cirvis būvn. Sens darbarīks, ko lieto ciršanai, plēšanai, tēšanai, veidošanai u. tml., sastāv no galvas un kāta.

cisoīda [gr. *kissoeidēs* efejas lapas veida] *mat.* Plaknes likne ar vienādojumu $x^2 = y^2(a-x)$.

cista [gr. *kystis* pūslis] 1. *biol.* Daudzu *zemāko dzīvnieku* un *sporaugu* pagaidu eksistences forma. 2. *med.* Patoloģisks dobums orgānos vai audos ar dažādu saturu un sienām.

cisteīns ķīm. Aizstājama *aminoskābe* $HS-CH_2-CH(NH_2)-COOH$.

cistektomija [gr. *kystis* pūslis + *tomē* griezum] *med.* Operācija zobārstniecībā – cistas izoperēšana no žokļa kaula.

cisterna [lat. *cisterna* ūdenstvertne] 1. *tehn.* Specializēta kravas tilpne ar kravas uzpildes un iztukšošanas ierīcēm šķidrumu, sašķidrinātas gāzes un beramkravu uzglabāšanai un pārvadāšanai. 2. *dz.* Kravas vagona ar virsbūvi cilindriskas tvertnes veidā šķidru, gāzveida, putekļveida un saķepinātu kravu pārvadāšanai.

cisternautomobilis transp. Specializēts kravas automobilis, kura šasijai uzmontēta viena vai vairākas cisternas.

cisternpiekabe *transp. Sk. piekabe*

cisticerkoze [gr. *kystis* pūslis + *kerkos* aste] (*cysticercosis med., vet.* Cilvēka un dzīvnieku invāzijas slimība, ko izraisa dažu *len-teņu* kāpuri.

cistīts [gr. *kystis* pūslis] (*cystitis med.* Urīnpūšļa gļotādas iekaisums.

cistoskopija [gr. *kystis* pūslis + *skopein* skatīties] *med.* Urīnpūšļa iekšējās virsmas aplūkošana ar īpašu endoskopu – cistoskopu.

citidīns *ķīm.* Nukleotīds, visu *nukleīnskābju* sastāvdaļa.

citodiagnostika [gr. *kytos* šūna + *diagnostika*] *med.* Organisma šūnu mikroskopiska izmeklēšana *diagnozes* noskaidrošanai.

citogēnētika [gr. *kytos* šūna + *ģenētika*] *biol.* *Ģenētikas* nozare, kurā pēta iedzimtības likumsakarības kopsakarībā ar šūnu struktūrelementu, galvenokārt *hromosomu*, uzbūvi un funkcijām.

citohromi [gr. *kytos* šūna + *chrōma* krāsa] *ķīm.* Olbaltumvielas, kurās dzelzi saturošā daļa – hēms – pilda elektronu pārnēsēja funkciju oksidēšanās procesā šūnās.

citokinīni *ķīm.* *Hormoni*, kas veicina šūnu dalīšanos.

citoloģija [gr. *kytos* šūna + *logos* jēdziens, zinātne] *Bioloģijas* nozare – zinātne par šūnu.

citoplazma [gr. *kytos* šūna + *plasma* veidojums] *biol.* Dzīvo organismu šūnas *protoplazmas* daļa, ko no ārpusē norobežo šūnas membrāna, bet no kodola satura – kodola *membrāna*.

citoplazmatiskais tīkls *biol.* → **endoplazmatiskais tīkls**

citoprotektori [gr. *kytos* šūna + lat. *protectos* aizstāvis] *biol.* Vielas, kas veicina šūnu atjaunošanās procesus.

citostatiskas (citotoksiskas) vielas [gr. *kytos* šūna + *statos* stāvošs] *med.* Vielas, kas kavē dažādu šūnu ļaundabīgo attīstību un vairošanos.

citozīns *ķīm.* Organiska bāze, *pirimidīna* atvasinājums $C_4H_5N_3O$, ietilpst visu *nukleīnskābju* sastāvā.

citrāti [lat. *citrus* citronkoks] *ķīm.* Citronskābes sāļi.

citronskābe [lat. *citrus* citronkoks + skābe] *ķīm.* Organiska trīsvertīga skābe $C_6H_8O_7$, balti kristāli.

CMYK poligr. Krāsu sistēma, kas sastāv no

četrām krāsām: C – (*Cyan*) zilā, M – (*Magenta*) sarkanā, Y – (*Yellow*) dzeltenā, K – (*black*) melnā.

cokols [it. *zoccolo*] 1. *arhit.* Celtnes redzamā arhitektoniski izceltā pamatne, virspamats. 2. *ģeol.* Reljefa formas (piem., augstienes, upes terases) pamatnes izcīlnis, kas veidots no vecākiem iežiem un pārklāts ar jaunākiem nogulumiem, kuri ir ģenētiski saistīti un radušies vienlaikus ar reljefa formu. 3. *el.* S p u l d z e s c. – konstruktīvs elements, kuram pievienoti kvēldiega elektrodi un ar kuru spuldzi iestiprina *ietverē* vai paneli.

cugs *fiz. Sk. vilņa cugs*

cūka (mājas cūka) (*Sus scrofa f. domestica*) *lauks.* Cūku dzimtas ģints lauksaimniecības dzīvnieks, kas izveidots no Eiropas mežacūkas (*Sus scrofa mideterancus*) un Āzijas mežacūkas (*Sus scrofa vittatus*). C ū k a s g a r u m s – attālums no pakauša paugura līdz astes saknei.

cukurbiešu cēlājs lauks. tehn. Rīks cukurbiešu rindu izaršanai (uzkarina šauriepu traktoram), lieto nelielās platībās, atvieglojot novākšanu ar rokām.

cukurbiešu grauzījumi lauks. Cukura rūpniecības blakusprodukts – ūdeņains barības līdzeklis, ko svaigu un skābētu izēdina nobarojamiem jauniņiem, arī govīm, kaltētus un melasētus izmanto *kombinētās spēkbarības* sastāvā.

cukurbiešu lapu griezejs lauks. tehn. Traktoram piekabīnāma mašīna neizceltu cukurbiešu lapu nogriešanai, savākšanai un iekraušanai transportlīdzeklī.

cukurbiešu retinātājs lauks. tehn. Traktoram uzkarināma mašīna cukurbiešu dīgstu retināšanai un vienlaicīgai augsnes ierdināšanai. M e h ā n i s k a i s c. r. ar rotējošiem kapļiem biešu rindās izcērt robus. S e l e k t i v a i s c. r. automātiski uztausta izgriežamos dīgstus un tos ar nažiem izgriež.

cukurbiešu sakņu racējs lauks. tehn. Pašgājēja 6 rindu mašīna atlapotu cukurbiešu izcelšanai, notīrīšanai un iekraušanai transportlīdzeklī; izmanto kopā ar 6 rindu *cukurbiešu lapu griezēju*.

cukurbiešu sējmašīna lauks. tehn. Traktoram uzkarināma mašīna precīzai kalibrētu viendīg-

sta cukurbiešu sēklu iesēšanai un vienlaicīgai minerālmēsļu lokālai iestrādei rindās; sējot izveido arī izolējošu augsnes kārtiņu starp sēklām un mēslojumu, augsni uzirdina un pēc sējas pievel. Rindu apstrādei ar herbicīdiem sējmašīnai pierīko slejsmidzinātājus.

cukuri *ķīm.* → **ogļhidrāti**

cukurot *pārt.* Gatavot cukurā, cukura sirupā, stipri saldināt ar cukuru.

cukurs *ķīm., pārt.* Kristāliska, ūdenī ļoti labi šķīstoša, salda organiska viela, *disaharīds saharoze* $C_{12}H_{22}O_{11}$, pārtikas produkts, ko ražo no cukurbietēm un cukurniedrēm. *P i e n a c. – laktoze. A u g l u c. – fruktoze. V i n o g u c. – glikoze.*

cukurslimība, (cukura) diabēts *med.* Slimība, ko rada aizkuņģa dziedzerā hormona insulīna trūkums un kam raksturīgi ogļhidrātu, tauku, olbaltumvielu, ūdens un minerālvielu maiņas traucējumi.

cukurviela *ķīm.* → **ogļhidrāti**

cunami [jap. *tsunami*] *jūr., met.* Garie jūras viļņi, kas veidojas okeānos un jūrās zemes triču un vulkānu izvirdumu rezultātā, galvenokārt Klusā okeāna piekrastes un salu rajonos; viļņu garums ap 300 km, ātrums – 400–800 km/h, augstums var sasniegt 30 m.

čagas *pārt.* Pārpalikumi – ogu un augļu izspaidas.

čaparels [sp. *chaparrol*] *ģeogr. Sk. makviss*

čarters [a. *charter*] *transp.* Pārvadājuma līgums, saskaņā ar kuru fraktētājs (sk. *fraktēt*) izmanto transportlīdzekļa (kuģa vai gaisakuģa) ietilpību kravu vai pasažieru pārvadāšanai vienā vai vairākos reisos, kurus izpilda ārpus regulāro reisu saraksta.

čaula 1. *biol.* Daudzu *bezmugurkaulnieku* ārējā skeleta veidojums. **2. tehn.** Telpiska konstrukcija, ko ierobežo divas liektas virsmas, kuru attālums (čaulas biezums) salīdzinājumā ar pārējiem diviem tās izmēriem ir mazs. **C i l i n d r a č.** – motora bloka augšdaļā iepresēta č., kas veido motora cilindru. **C i l i n d r i s k a č.** – č., kuras virsmas ir cilindriskas. **P u s a s s č.** – dzenošā tilta korpusa daļa, kurā ievietota pusass. **S a u s ā č.** – šķidrumdzesē motora cilindra augšdaļā iepresēta č., kuru dzesēšanas šķidrums tieši neapskalo. **S l a p j ā č.** – šķidrumdzesē motora blokkarteri iepresēta

cilindra č., kuru no ārpuses apskalo dzesēšanas šķidrums.

čaulamēbas [čaula + gr. *amoibē* maiņa] (*Testacea*) *biol.* *Sakņkāju* kārtā; *vienšūņi*, kuru ķermeni apņem čaula ar *hitīnam* līdzīgu organisku vielu, kurā var būt ieslēgti smilšu graudi.

čaulgliemji (*Concifera*) *biol.* *Gliemju* apakštips; gliemji, kuriem čaula parasti sedz visu ķermeni.

čaumala *biol.* Rāpuļu, putnu un *dējējzīdītāju* (pīlknābju, ehidnu) olu apvalks.

čemurs *biol.* *Ziedkopa* ar stipri sarukušu galveno asi; no tās starveidīgi izaug vienāda garuma sānasis – *ziedkāti*.

četrkāji (*Tetrapoda*) *biol.* *Mugurkaulnieku* virsklase, kurā ietilpst abinieki, rāpuļi, putni un zīdītāji.

četrpols *el.* Elektriskās ķēdes daļa vai ierīce ar četrām pieslēgspailēm.

čiekurkalte *mež.* Speciāli iekārtotas celtnes sēklu izkulšanai no čiekuriem – sausā, siltā gaisa plūsmā (18–36 stundu laikā čiekuri atveras, un no tiem izkrata sēklas).

čiekurs *biol.* *Sporofilu* vārpiņu (strobilu) sastats *skujkoku* dzinumu galos; sastāv no vīrišķiem vai sievišķiem vairošanās orgāniem.

činks [tirkū] *ģeol.* Stāva, vietām vertikāla krauja, kas radusies *denudācijas* procesā.

činuks [a. *chinook* < indiāņu] *met.* Silts, sauss *fēna* tipa rietumu vējš, kas rodas Klinšu kalnu austrumu nogāzēs Kanādā un ASV.

čipsi [a. *chips* cepti kartupeļi] *pārt.* Skraukšķīgi, plānās šķēlēs cepti kartupeļi.

čuguns materiālt. Dzelzs un oglekļa sakausējums (virs 2% oglekļa) ar citu elementu piemaisījumu (Si, Mn, P, S); iegūst *domnās* un izmanto mašīnbūvē, tēraudu un citu dzelzi saturošu kausējumu iegūšanai. **B a l t a i s č. – č.**, kurā viss ogleklis atrodas saistītā veidā; grūti apstrādājams griežot; lūzums gaišs. **K a l a m a i s č. – č.**, ko iegūst, ilgstoši augstās temperatūrās atkvēlinot baltā č-a lējumus (notiek karbīda sadalīšanās un grafitā kristalizācija pārslu veidā); tā rezultātā č. saglabā stiprību, iegūst nelielu plastiskumu. **L e ģ ē t i e č-i – č-i**, kas satur leģējošos elementus, kuri izmaina galvenokārt č-a fizikālās un ķīmiskās īpašības. **L i e l a s**

stiprības č. – č. ar lodveida formas grafītu; iegūst, šķidram č-am pievienojot modifikatoru, piem., magniju. Pelēkais č. – č., kurā ogleklis atrodas izliektu grafīta plāksnīšu veidā; grafīta plāksņveida ieslēgumi pazemina cietību, stiprību un dara č-u trauslu, bet viegli apstrādājamu griežot un uzlabo antifrikcijas īpašības.

čukurs būvn. → kore

čūsku inde biol. Dažu čūsku sugu indes dziedzeru sekrets.

čūskveidīgā, čūskas (Ophidia) biol. Zvīņrāpuļu apakšārta.

D

daba Dabaszinātņu izziņas objekts.

dabas aizsardzība ekol. Valsts, starptautisko un sabiedrisko pasākumu sistēma, kas sekmē racionālu dabas resursu izmantošanu, to atjaunošanu un aizsardzību, cilvēku dzīvei nepieciešamās vides saglabāšanu optimālā stāvoklī.

dabasgāze (gāze) geol. Dabiskais gāzveida metāna rindas ogļūdeņražu sakopojums, kas veidojies un uzkrājies Zemes garozā gan brīvā, gan ūdenī un naftā izšķīdusā veidā; galvenās sastāvdaļas ir metāns, etāns un ogļskābā gāze, retumis satur arī cēlgāzi hēliju; nozīmīga enerģētikas un ķīmiskās rūpniecības izejviela.

dabas parks ekol. Aizsargājama dabas teritorija, kurā norit dabas aizsardzības, atpūtas organizācijas, izglītības un audzināšanas darbs.

dabas pieminekļi ekol. Atsevišķi izcili un reti sastopami dabas veidojumi, kam ir zinātniska, estētiska vai kultūrvēsturiska nozīme.

dabas resursi Dabas apstākļu un objektu kopums vai to daļa, kas var tikt izmantoti cilvēka eksistences, materiālo un kultūras vajadzību apmierināšanai.

dabassaimniecība ekol. Zemes ģeogrāfiskā apvalka un tā saimnieciskās izmantošanas sociāli ekoloģisks komplekss.

dabas vide ekol. Dzīvo organismu eksistencei nepieciešamo dzīvās un nedzīvās dabas apstākļu un faktoru kopums.

dabaszinātnes Zinātņu kopums par norisēm nedzīvajā un dzīvajā dabā.

dabiskā izlase biol. Vides apstākļiem vairāk pielāgots organisms saglabāšanās un straujāka savairošanās, kamēr citi organismi atpaliek augšanā un iznīkst.

dabiskie sveķi ķīm. Dažādu augu un kukaiņu dzīvības procesu produkti, kurus izmanto laku un krāsu rūpniecībā un citur.

dagerotipija [pēc fr. izgudrotāja L. Ž. M. Dagēra (L. J. M. Daguerre, 1787–1851) vārda + gr. typos nospiedums] fotogr. Pirmā fotografiskā attēla iegūšanas metode (1839. g.) – kvalitatīva sudraba sāļu veidota attēla iegūšana, fotografējot uz joda tvaikos apstrādātas apsudrabotas vara plāksnes un apstrādājot to dzīvsudraba tvaikos.

dagerotips fotogr. Ar dagerotipijas paņēmieni iegūts fotouzņēmums.

daika [a. dike dzīsla, akmens siena] geol. Intrūzija – dzīsliežu ķermenis, kas veidojies, magmai piepildot Zemes garozas plaisas.

dakrons [a. Dacron] ķīm. Viens no poliesteru šķiedras veidiem.

dakstiņi būvn. → kārniņi

dakšas lauks. 1. Darbarīks ar diviem vai vairākiem zariem, parasti no tērauda ar koka kātu.

2. Lauksaimniecības mašīnu satvērēj mehānisma dakšveida darbīgās daļas, piem., cukurbiešu krāvēja d., kartupeļu racēja d.

Dalambēra princips [pēc fr. zinātn. Ž. Dalambēra (J. D'Alembert, 1717–1783) vārda] meh. Viens no dinamikas pamatprincipiem, pēc kura nebrīvas mehāniskās sistēmas kustības laikā aktīvie spēki un inerces spēki nosacīti līdzsvarojas ar saišu reakcijām.

dalāmība mat. Veselu skaitļu un polinomu īpašība dalīties bez atlikuma: skaitlis a dalās ar b, ja eksistē tāds c, ka $a=bc$. D-as p a z ī m e s – decimālajā sistēmā rakstītu naturālu skaitļu īpašības, kas ļauj noteikt to d-u ar vienkāršākajiem dalītājiem; piem., skaitlis dalās ar 3, ja tā ciparu summa dalās ar 3.

dalīšana 1. mat. Operācija, kas apgriezta reizināšanai: ja $ab=c$ un $a \neq 0$, tad $b=c/a$ (skaitļa c dalījums ar a). 2. materiāl. Apstrādes procesā periodiski veicama apstrādājamā ķermeņa un instrumenta savstarpēja, solveidīga pārvietošana, lai nodrošinātu

identisku konstruktīvu elementu secīgu apstrādi.

dalīšanās biol. Vienšūnas organismu un daudzšūnu organismu šūnu bezdzimumvairošanās veids.

dalītais ieraksts kino, tel. Skaņas un attēla ierakstīšana ar atsevišķām ierīcēm, izmantojot *sinhronās darbības sistēmu*.

dalītājdisk materiālt. *Dalitājgalvas* diskveida detaļa ar caurumiem pagrieziena leņķa fiksēšanai.

dalītājgalva materiālt. Izpildietais leņķiskai *dalīšanai*; ir mehāniskās un optiskās d-as.

Daltona likums ķīm. Sakarība, kas izsaka, ka ideālu gāzu maisījuma spiediens ir tā atsevišķo sastāvdaļu parciālo spiedienu summa.

daltonisms [pēc a. zinātn. Dž. Daltona (J. Dalton, 1766–1844) vārda] Iedzimts krāsu redzes traucējums, nespēja atšķirt krāsas, galvenokārt sarkano krāsu no zaļās krāsas.

daltons ķīm. Agrāk lietota atommasas vienība, kas vienāda ar 1/12 daļu no oglekļa izotopa ^{12}C atoma masas.

daļiņu teleskops (daļiņu detektors) astr., fiz. Iekārta, kas reģistrē no debess ķermeņiem nākošo *kosmisko starojumu* vai *neitrīno* plūsmu; daļiņu reģistrācijai izmanto kodolfizikas metodes. Sk. arī *kosmiskā starojuma teleskops* un *neitrīno detektors*.

daļplāns mež. Meža uzmērīšanas pamatdokuments ar robežām, kvartālu un vizūru tīklu un (neiekrāsotiem) meža nogabaliem mērogā 1:10 000.

daļskaitlis, daļa mat. Skaitlis a/b , kas ir divu veselu skaitļu a un b ($b \neq 0$) dalījums (attiecība), ja a nedalās ar b bez atlikuma. $\bar{a} \bar{b}$ s t s d. – d., kuram $a < b$. Ne $\bar{a} \bar{b}$ s t s d. – d., kuram $a > b$.

daļveida daļa mat. Starpība starp doto reālo skaitli un tā veselo daļu (piem., skaitlis, ko veido cipari aiz komata decimālajā pierakstā).

daļveida lineāra funkcija mat. Funkcija

$$y = \frac{ax+b}{cx+d}$$

kur a, b, c, d – skaitļi, $ad - bc \neq 0$.

damarsveķi [malaj. *dāmar*] ķīm. Tropisku koku sveķi, lieto nitrocelulozes laku ražošanā.

damasts [pēc Damaskas nos.] tekst. Žakarda

audums no viena veida šķēriem un audiem, kurā izmantoti šķēru atlasa un audu satīna pinumi.

dambis būv. Hidrotehniska būve, kas pēc uzbūves līdzinās aizsprostam; d. regulē upju gultnes, aizsargā teritorijas pret applūšanu un akvatorijas pret vilņošanās, veido kanālus, kuros ūdenslīmenis ir augstāks par zemes virsmu, sadala lielus zivju dīkus mazākos.

darba aizsardzība ekol. Tehnisko, sanitārhygēnisko, organizatorisko un tiesisko pasākumu sistēma veselīgu un drošu darba apstākļu radīšanai.

darbabites bišk. Nepilnīgi attīstīta *bišu māte*, kas nav spējīga pāroties ar *traniem*, bet ievāc nektāru, ziedputekšņus, propolisu un ūdeni, ligzdā d. veic visus darbus: baro māti un perus, velk šūnas, pārstrādā nektāru medū, ziedputekšņus – *bišu maizē*, regulē temperatūras un gaisa mitruma režīmu ligzdā, kā arī aizsargā ligzdu no svešām bitēm u. c. dzīvniekiem; attīstās no apaugļotām olām 20–22 dienās; ziemošanas periodā dzīvo 7–8 mēnešus, vasarā – 7–8 nedēļas.

darba pozīcija tehnol. *Automātiskas līnijas* vai *agregātmašīnas* ierobežota vieta līdz ar aprīkojumu, kurā tiek novietots darba priekšmets un veikta *tehnoloģiskā operācija*.

darba ražīgums lauks. tehn. Lielums, ar kuru izsaka padarītā darba daudzumu laika vienībā (parasti stundā). Darba daudzumu raksturo ar apstrādāto platību (ha/h), iegūtā produkta daudzumu (kg/h, t/h) vai kādu citu rādītāju.

darbgalva tehn. *Automātisku līniju* un *agregātmašīnu* mehānismu bloks apstrādes vai salikšanas operāciju veikšanai.

darbības samontēšana kino, tel. Viena no *montāžas* procesa sastāvdaļām – divu filmas posmu izvēle, kuros uzņemta viena un tā pati darbība, un norises saskaņotības prasībām atbilstošākās montāžas vietas noteikšana.

darbķermenis siltumt. Kopīgs nosaukums gāzei vai šķidrām vielām (ūdens tvaiks, dūmgāzes, gaiss, amonjaks u. c.), ko lieto enerģijas pārveidošanas mašīnās.

darbmaisījums tehn. Motora cilindrā izveidojies degmaisījuma un sadegušo gāzu atlieku maisījums.

darbņīcautomobilis tehn. Kravas automobilis, kas aprīkots ar remontdarbu instrumentiem, ierīcēm un iekārtām.

darbrats tehn. → **skrejrats**

darbs 1. fiz., meh. Fizikāls lielums, enerģijas maiņas mērs, kas kvantitatīvi raksturo enerģijas pārnēs fizikālos procesos, kuros mainās sistēmas ārējie parametri; mēra enerģijas mērvienībās (*SI mērvienību sistēmā* – džoulos; apz. J). **D. termodinamikā** – enerģija, ko termodinamiskā sistēma atdod apkārtējiem ķermeņiem vai saņem no tiem, mainoties tās ārējiem parametriem, piem., stāvoklim telpā, tilpumam, elektriskajam laukam utt. **2. inf.** Izpildāmo uzdevumu kopums, kas veido datorā veicamo darbību vienību un ko parasti attēlo kā vadības operatoru virkni, kuri nosaka izpildāmās programmas, izmantojamās datus, kā arī šo programmu izpildei nepieciešamos procesus, atmiņas un ārējo ierīču resursus.

darbspēja tehn. Mašīnas spēja veikt noteiktas funkcijas, tehniskajiem raksturotājiem paliekot normas robežās. **D.** raksturo sistēmas drošumu.

darbstacija [lat. *statio* uzturēšanās vieta] **inf.** *Datu apstrādes sistēma*, kas parasti apgādāta ar kāda noteikta tipa uzdevumu risināšanai nepieciešamajām iekārtām, programmatūru un sakaru līdzekļiem. **B e z d i s k a d.** – *lokālā tīkla d.* vai personālais dators, kam nav savas diskatmiņas; izmantojot bezdiska d-as, visas *datnes* tiek uzglabātas datoru tīkla datņu serverī.

darbvārpsta materiālt. Vārpstveida rotācijas izpildietāise ar bāzējošiem (sk. *bāzēšana*) elementiem instrumenta vai speciālu ierīču – patronas, plānripas u. c. – uzstādīšanai. **D-as k ā r b a – 1)** korpusveida detaļa **d-as iebūvēšanai**; **2)** virzes izpildietāise.

darbviela 1. kosm. Viela vai vielu kopums, kas pēc fizikāli ķīmiskām pārmaiņām, kuras ar tām notiek *raķešdzinējā*, ar lielu ātrumu tiek izsviestas pa raķešdzinēja sprauslu un rada raķešdzinēja *vilci*. **2. siltumt.** → **siltumnesējs**

darbvirsma inf. *Displeja ekrāna* apgabals, kas imitē galda virsmu, dod iespēju lietotājam pārvietot objektus, sākt un beigt uzdevumu izpildi tāpat kā uz reālas galda virsmas. **V i r**

t u ā l ā d. – par displeja ekrāna fiziskajām robežām lielāka d., kurā ir, piem., *teksts, attēli, logi*.

darbzemējums el. *Zemējums*, kas nodrošina iekārtas vai sistēmas normālu darbību (*transformatoru* neitrālo *ķēžu* un radiotehnisko *antenu* iezemēšana).

dārgakmeņi min. Skaisti minerāli un ieži, kurus izmanto juvelierizstrādājumiem; svarīgākās īpašības ir dzidrums, caurspīdīgums, skaista krāsa, spīdums un citi optiski efekti, liela cietība un ilgmūžība; reti.

Dārlingtona slēgums (saliktais tranzistors) elektron. Divu vai vairāku bipolāro tranzistoru apvienojums, kurā *kolektori* savienoti kopā, veidojot saliktā tranzistora kolektoru, bet pirmā tranzistora emitters savienots ar nākamā tranzistora bāzi. Šāds slēgums ir ekvivalents tranzistoram ar ievērojami lielāku *strāvas pārvades koeficientu*.

darsī fiz. Ārpussistēmu mērvienība porainas vides (piem., iežu) caurlaidības raksturošanai; lieto galvenokārt naftas ģeoloģijā.

darsonvalizācija [pēc fr. fiziologa Ž. A. d'Arsonvāla (J. A. d'Arsonval, 1851–1940) vārda] **med.** Augsta sprieguma un augstfrekvences strāvas izmantošana ārstēšanā, lai uzlabotu asinsriti, vielmaiņu un noņemtu sāpes.

darva tehnol. Akmeņogļu, brūnogļu, degakmens, kūdras, koksnes sausās pārtvaices produkts (tumša, šķidra vai viskoza, ūdenī nešķīstoša viela ar specifisku smaku); satur ogļūdeņražus, aromātiskos un heterocikliskos savienojumus; sastāvs sarežģīts, atkarīgs no izejvielas un iegūšanas temperatūras.

darvas eļļa tehnol. Koka darvas destilācijas produkts, kura galvenie komponenti ir *fenoli* (nosacīts nosaukums).

darvas tecināšana tehnol. *Sasveķotas* priežu celmu koksnes *sausā pārtvaice*, kurā iegūst priežu darvu, terpentīnu un kokogles.

darvas ūdens tehnol. Darvas ražošanas blakusprodukts, dažu zemmolekulāru organisko vielu, piem., metanola, ūdens šķīdums.

darwinisms [pēc a. zinātn. Č. Darvina (C. Darwin, 1809–1882) vārda] **Materiālistiska dzīvības dabas evolūcijas teorija**.

dārza grieznēs dārzk. Darbarīks kokaugu dažādu

resnuma zaru izgriešanai, apgriešanai vai zālveida dzinumumu apcīrpšanai; ir parastās d. g., dzīvzogu apcērpamās grieznes, rožu ziedkātu grieznes, zaru grieznes.

dārzaugi dārz. Visi dārzā audzējamie kultūraugi.

dārza zāģi dārz. Darbarīki augļu koku vainagu retināšanai, sausu vai slimību bojāto zaru izzāģēšanai.

dārzeni lauks. Lakstaugi, kuru sulīgās daļas (saknes un sakņu pārveidnes, lapas, augļus, sīpolus) izmanto uzturā. Pēc saimnieciskās izmantošanas d-us iedalā šādi: kāpostaugi (galviņkāposti, ziedkāposti, virziņkāposti, rožu kāposti, lapu kāposti, sparģeļu kāposti, kolrābji), sakņaugi (burkāni, pētersīļi, selerijas, pastinaki, galda bietes, redīsi, rutki, rāceņi, kāļi), ķirbjaugi (gurķi, ķirbji, kabači, patisoni), tomātaugi (tomāti, paprika, baklažāni, fizāļi), pākšaugi (zirņi, pupas, pupiņas), sīpolaugi (ķiploki, puravi, sīpoli), lapu d. (salāti, kressalāti, spināti, lapu cigoriņi), garšaugi (estravons, majorāns, baziliks, izops, fenhels, anīss, timiāns).

dārzenkopība lauks. 1. Zinātne par dārzenu bioloģiju un to audzēšanas paņēmieniem. 2. Augkopības nozare – dārzenu audzēšana laukā un segtās platībās (siltumnīcās, lecekļos, zem islaicīgiem segumiem).

dārzenu novākšanas mašīnas lauks. tehn. Mašīnas tādu dārzenu novākšanai, kas ienākas vienā laikā un lielās platībās (*kāpostu kombains, burkānu novācējs, pākšaugu novākšanas mašīnas, sīpolu novākšanas mašīnas, zāles pļaujmašīna, cukurbiešu cēlājs, kartupeļu kombains, dārzenu kuļmašīna*).

dārzkopība Lauksaimniecības nozare, kas aptver augļu, ogu, dārzenu, krāšņumaugu (arī ziedu) ražošanu, daļēji parku un apstādījumu ierīkošanu un attiecīgā stādāmā materiāla audzēšanu.

dārzs dārz. Platība, kur audzē kultūraugus: augļaugus (augļu d., ogu d., augļu koku mātes d.), krāšņumaugus (krāšņumdārzs, akmeņdārzs, rožu dārzs – rozārijs u. c.), dārzenus.

dastmērs mež. Rīks koku caurmēra mērīšanai.

dastošana mež. Koku caurmēra mērīšana ar *dastmēru* un grupēšana pa sugām un caurmēra pakāpēm. Sk. arī *iezīmēšana cirtei*.

dati [lat. *datum* dotais] *inf.* Formalizētā veidā attēlota tekstuāla, skaitliska, grafiska informācija, videoinformācija un audioinformācija, kuru *lietotājs* vai datu *apstrādes* ierīces var interpretēt, apstrādāt vai pārsūtīt. **A kredīta cijas d.** – d., kurus *datoru tīkla* lietotājs uzrāda, lai apliecinātu savu autentiskumu. **Burtciparu d.** – d., kuru pierakstam izmantotas kāda alfabēta *rakstzīmes*: burti, cipari vai citi simboli. **Datu avots** – datu *apstrādes sistēmas* komponents, kas ģenerē pārsūtāmos datus. **Datugalerija** – funkcionāls *bloks* datu *pārraidē tīklā*, kas izpilda datu avota, datu saņēmēja vai abu *funkcijas*. **Datuintegritāte** – 1) noteikumu kopums, kas saglabā datu pareizību, nepretrunīgumu un pilnību; datu integritāti ir svarīgi saglabāt pēc datu *atjaunināšanas* vai dzēšanas; 2) noteikumu kopums, kas datoru tīklos nodrošina datu saglabāšanu turpmākai izmantošanai; datu integritāte ietver sevī gan spēju apstrādāt atteikumus, gan arī datu automātisku atjaunināšanu. **Datukēde** – 1) datu *kanāls*, kas nodrošina divvirzienu datu apmaiņu un sastāv no datu ķēdes galiekārtas un datu *pārraidē līnijas*; 2) *savienojums* atvērto sistēmu sadarbības bāzes etalonmodeļa fizikālajā slānī, kas dod iespēju pārsūtīt datus starp diviem fizikālā slāņa aktīvajiem elementiem (*entitijām*). **Datukēdes galiekārta** – ierīču kopums datu *pārraidē tīklos*, kas no datu galiekārtas saņemtos datus pārveido tādā formā, kura piemērota to pārsūtīšanai pa datu *pārraidē līniju*; datu ķēdes galiekārta var būt atsevišķs funkcionāls *bloks* vai arī konstruktīvi iekļauties datu galiekārtā. **Datupārvaldība** – *pārvaldība*, kas saistīta ar datu izplatīšanu lietotājiem un to *aizsardzību* pret zudumiem un nesankcionētu *pieeju*; datu *pārvaldība* aptver tādas jomas kā arhivēšana, dublēšana, *klientservera arhitektūra*, datu bāzu *pārvaldības sistēmas*, dalītās datu bāzes un *drošība*. **Datuplūsma** – 1) datu kopums, ko noteiktā secībā no datu avota *pārraida* datu saņēmējam; 2) secība, kādā datorā datus *pārraida*, izmanto un pārveido *programmas* izpildes gaitā. **Datuposms** – datu *pārraidē līnija* un tai pievienoto divu

vai vairāku datu *staciju* apvienojums, kas nodrošina tiešu datu pārsūtīšanu starp datu avotu un datu saņēmēju, neizmantojot datu uzglabāšanas un apstrādes starppunktus. **Datū saspiešana** – 1) lielāka informācijas daudzuma ierakstīšana noteiktas ietilpības atmiņā, izmantojot dažādus datu organizēšanas vai kodēšanas paņēmienus; 2) datu pārveidošana kompaktā formā bez informācijas zudumiem; to izmanto datu pārraides sistēmās, lai paaugstinātu šo sistēmu efektivitāti. **Datutips** – datu paveids; raksturīgākie datu tipi ir skaitliskie dati, burtciparu (rakstzīmju) dati, loģiskie (patiesi/aplams) dati un datumi; *programmēšanas valoda* parasti nodrošina dažādu datu tipu veidošanu; datu bāzu pārvaldības sistēmās šo terminu izmanto, lai klasificētu datu laukus, kuri nosaka, kādus datus var ievadīt datu bāzē. **Datū vide** – fizikālā vide (materiāls), kurā tiek ierakstīti dati. **Drošības audita d.** – informācija, ko izmanto drošības audita veikšanai. **Elektroniskā datu apmaiņa** – sistēma pasūtījumu, maksājumu, pavadzīmju vai citas (parasti komerciālas) informācijas pārsūtīšanai pa datoru tīklu vai telefona līnijām, izmantojot elektronisko pastu. **Nominālie d.** – ierīci raksturojošu datu kopums, kas atbilst nominālam darba režīmam; nominālos datus uzrāda katalogā, tehniskajā pasē, uz ierīcei piestiprinātas plāksnītes. **Tiesīsaistes d.** – datora atmiņā, kas pieejami interaktīvajā režīmā.

datne inf. Datu kopā, tekstuāls vai grafisks dokuments, ko glabāšanas, pārsūtīšanas vai apstrādes procesā uzskata un identificē par vienotu veselumu un kas parasti sastāv no vienādas struktūras ierakstiem. **Aktīvā d.** – d., kas atvērta lietošanai; tajā ierakstītie dati ir pieejami lasīšanai un apstrādei. **D-es dzēšana** – process, kurā d-i padara par nelietojamu; ir divi datņu dzēšanas veidi: fiziskā un loģiskā; loģiskā dzēšana padara d-i lietotājam nemanāmu, bet saglabā tās atkopšanas iespējas, fiziskā dzēšana saistīta ar d-es magnētiskā ieraksta likvidēšanu. **D-es koplietošana** – situācija datoru tīklā, kurā divu vai vairāku uzdevumu

risināšanai vienlaikus izmanto vienu un to pašu d-i, ko parasti uzglabā vai nu centrālajā datorā, vai tīkla datņu serverī. **D-es pārsūtīšana** – d-es pārvietošana uz tās izmantošanas vai glabāšanas vietu, piem., no vienas datoru tīkla stacijas uz citu vai no vienas datu vides uz citu. **D-es saspiešana** – d-es uzglabāšanai nepieciešamās atmiņas telpas samazināšana. **Datū d.** – d., kas atšķirībā no instrukciju (komandu) vai programmu d-es satur tikai datus. **Konfigurēšana s.d.** – d., ko veido lietojumprogrammas un operētājsistēma un kas ietver informāciju, kuras izmantošana nodrošina datu apstrādes vides (datoru sistēmas, datoru tīkla un to programmatūras) instalēšanu un piemērošanu lietotāja vajadzībām. **Piesaistītā d.** – d., ko nosūta, pievienojot elektroniskā pasta ziņojumam. **Programmu d.** – d., kurā ir programmu izpildāmās daļas. **Slēptā d.** – d. ar apslēptu atribūtu kopu, kas norāda operētājsistēmai, ka informācija par šo d-i neparādās parastajās direktorijs izdrukās.

datogramma [lat. datum dotais + gr. gramma rakstzīme] inf. Pakete datu pārraides tīklos, kas ir neatkarīga no citām paketēm un kas satur nepieciešamo informāciju tās pārsūtīšanai no datu avota datu saņēmējam.

datorgrafika [a. dator + grafika] inf. Informācijas apstrāde, kurā ar atbilstošu programmu un ierīču (piem., grafisko displeju un ploteru) palīdzību var attēlot informāciju grafiskā veidā. Ir divi d-as pamatveidi: vektorgrafika jeb objektorientēta grafika un rastrgrafika jeb bitkartēta grafika.

datorizācija inf. Datoru plaša lietošana un efektīvas izmantošanas apguve dažādās sabiedrības dzīves sfērās, arī atsevišķa uzņēmuma, iestādes vai nozares apgāde ar dator-tehniku.

datorizdevniecība inf. Datora un specializētas programmatūras izmantošana, lai, apvienojot tekstu un grafiku, izveidotu materiālu, ko var tirzēt.

dators [a. dator < dat(a) (process) or datu apstrādātājs] inf. Tehniska sistēma (ierīču komplekts), kas saskaņā ar uzdotu programmu veic automātisku datu apstrādi un ievadiz-

vadi. D-a a r h i t e k t ū r a – d-a galveno ierīču un funkcionālo *bloku* apvienojums, kā arī starp tiem esošā vadības un informacionālo *sakaru* struktūra, kas nodrošina plānoto *funkciju* izpildi. D-u s a i m e – vienādas vai mazatšķirīgas arhitektūras d-i, kam ir dažāds tehniskais izpildījums un efektivitāte; parasti vienas saimes d-i ir lejup-saderīgi. IBM s a d e r ī g s d. – personālais d., kas var strādāt ar visu vai gandrīz visu firmas IBM personālajiem d-iem izstrādāto *programmatūru* un kam izmantojamas firmas IBM personālo d-u kartes, *adapteri* un ārējās ierīces. M u l t i v i d e s p e r s o n ā l a i s d. – personālais d., kas piemērots *multivides* lietojumiem un kas parasti ir aprīkots ar skaņas karti, *lasāmatmiņas kompaktdiska diskdzini* un krāsu *monitoru*. N o d r o s e s d. – d., ko izmanto dublējošās *sistēmas* un ar ko var apstrādāt datus, kad tas ir vajadzīgs. P e r s o n ā l a i s d. – vispārīgas lietošanas d., kas paredzēts individuālai izmantošanai. P o r t a t i v s d. – personālais d., kura konstrukcija un svars ļauj to viegli pārvietot. S a d z ī v e s d. – personālais d., kas paredzēts dažādu skaitļošanas un *informācijas apstrādes* uzdevumu risināšanai sadzīves vajadzībām un *datorspēlēm*. S a r e ž ģ ī t a s i n s t r u k c i j k o p a s d. – d. (*procesors*), kurā *instrukciju*, to izpildes ciklu un adresēšanas veidu skaits ir relatīvi liels; šā tipa d-os instrukciju *formāts* var būt patvaļīgs un to izpildei parasti nepieciešamas vairākas taktis. S a š a u r i n ā t ā s i n s t r u k c i j k o p a s d. – d. (*procesors*) ar relatīvi mazu instrukciju kopu; šā tipa d-u instrukcijām ir vienāds formāts, un katra no tām parasti tiek izpildīta vienā taktī. T i k l a d. – d. ar minimālu *atmiņas* apjomu un mazjaudīgu *procesoru*, kas speciāli projektēts izmantošanai d-u *tīklos*, īpaši *tīklā Internet*. V i e n k r i s t ā l a d. – *mikroshēma*, kurā realizēti visi galvenie d-a funkcionālie *mezgli* (*procesors*, brīvpieejas atmiņa, lasāmatmiņa, ievadizvades ierīču *kontrolleri* u. c.).

datorspēle *inf.* Izplatīts izklaidēšanās veids, izmantojot *datoru* interaktīvā režīmā. D-es aptver plašu interešu loku (alfabēta mācīšana

maziem bērniem, šahs, karaspēles, algoritmu meklēšana dažādu sadzīves un ekonomikas problēmu risināšanai).

datortehnika [a. dator + tehnika] *inf.* Datorzinātnes nozare, kurā ietilpst *datoru* aparatūras pamatprincipu izstrāde un projektēšana.

datortomogrāfija [a. dator + tomogrāfija] *med.* Staru diagnostikas metode, kurā ar datoru iegūst dažādu orgānu slāņu attēlu.

datorvadība (a. DNC – *direct numerical control*) *materiāl.* Ar datoru realizējama *ciparvadība*.

datorzinātne *inf.* Zinātnes nozare, kurā pēta *datoru* un *datu apstrādes sistēmu* uzbūves principus un to izmantošanu.

datu bāze *inf.* Savstarpēji saistītu informacionālu objektu tematisks kopums, kas ar speciālas *pārvaldības sistēmas* starpniecību organizēts tā, lai nodrošinātu ērtu *informācijas izguvi*, izdarītu tās atlasī un kārtošanu. D a l ī t ā d. b. – d. b., kas sadalīta pa vairākām datoru tīkla *stacijām* un ir pieejama kopīgai izmantošanai dažādiem *lietotājiem*. R e l ā c i j u d. b. – d. b., kurā viena tipa ierakstos ir norādes uz cita tipa ierakstiem; relāciju d. b. dod iespēju saistīt informāciju, kas glabājas dažādās *datnēs*, un veidot noteiktas attiecības starp dažāda tipa ierakstiem.

datuma maiņas līnija *astr.* Iedomāta līnija, kas iet pa 180° ģeogrāfiskā garuma meridiānu ar nelielām novirzēm ap salām un kontinentiem. Šķērsojot to austrumu virzienā, nākamajai dienai paliek iepriekšējās dienas datums, bet rietumu virzienā – nākamās dienas datumu izlaiž.

datu vizualizācijas ierīce *aeron.* → displejs

daudzauglība *lop.* Dzīvnieku pēcnācēju skaits *metienā*.

daudzgadīgas puķes *dārk.* → ziemicietes

daudzgadīgi augi *biol.* Visi *kokaugi* un *lakstaugi*, kas veģetē ilgāk nekā divus gadus.

daudzkāji (*Myriopoda*) *biol.* Sauszemes *posmkāju* – *traheātu* klase.

daudzkāršotājs *el.* F r e k v e n c e s d. – *ierīce*, kas pārveido dotās frekvences svārstības svārstībās ar vesela skaitļa reizes lielāku frekvenci. S p r i e g u m a d. – *ierīce*, kas palielina spriegumu vesela skaitļa reizes.

daudzkārtis *mat.* Veselam skaitlim a atbilstošs skaitlis na (n – vesels skaitlis), piem., 2a, -5a.

daudzmāju augi *biol.* Ziedaugi, kuriem ir gan divdzimuma, gan viendzimuma ziedi.

daudzsareņi (*Polychaeta*) *biol.* Posmtārpu klase; ķermenis sastāv no posmiem; tiem sānos ir īpaši izaugumi ar sariņu pušķiem, kam ir kustību orgāna funkcija.

daudzkaldnis, poliedrs *mat.* Ķermenis, kuru ierobežo galīgs skaits daudzstūru (skaldņu), kam malas ir kopīgas (d-ņa šķautnes), piem., piramīda, regulārie d-ņi. *R e g u l ā r s d. - d.*, kura visas skaldnes ir vienādi regulāri daudzstūri; ir pieci regulāri d-ņi (Platona ķermeņi): *tetraedrs, oktaedrs, kubs, dodekaedrs* un *ikosaedrs*.

daudzstūris, poligons *mat.* Figūra, ko ierobežo slēgta lauza līnija, kura sevi nekrusto, piem., četrstūris, regulārie d-i. *A p v i l k t s d. - d.*, kura visas malas pieskaras dotajai riņķa līnijai. *I e v i l k t s d. - d.*, kura visas virsotnes atrodas uz dotās riņķa līnijas. *R e g u l ā r s d., n-s t ū r i s - d.*, kura visas malas ir vienādas ($n=3, 4, \dots$).

daugulis [a. *daugul*], **kupolpaugurs** *ģeol.* Iepaļš vai iegarens kupolveida vai konusveida paugurs, kas veidojies ledāja mēļu sateces zonā.

D "Delta" *jūrn.* Starptautisks signāls – nozīmē "turieties no manis tālāk, eju ar grūtībām".

DDT *ķīm., ekol.* Dihlordifeniltrihioretāns ($\text{ClC}_6\text{H}_4)_2\text{CHCl}_3$ – balta, kristāliska viela ar raksturīgu smaku; 40.–60. gados plaši lietots insekticīds, toksisks, bīstams zīdītājdzīvniekiem un cilvēkiem; tagad aizliegts.

deaerācija [lat. *de* at., *nost* + gr. *aēr* gaiss] *tehnol., pārt.* Gāzu (visbiežāk gaisa) atdalīšana no šķidrums vai cieta materiāla, piem., sagatavojot barošanas ūdeni tvaika katlam, lai novērstu cauruļvadu un iekārtas metāla koroziju; lieto termiskos, ķīmiskos un desorbācijas *deaeratorus*.

deaerators [lat. *de* at., *nost* + gr. *aēr* gaiss] *tehnol.* Aparāts ūdenī izšķīdušo gāzu (skābekļa un oglekļa dioksīda) izdalīšanai, jo tas izraisa iekārtas koroziju; lieto termoelektrostacijās un katlu mājās katlu barošanas ūdens sagatavošanai.

debajgramma [pēc hol. fiziķa P. Debaja (*Debye*, 1884–1966) vārda + gr. *gramma* pieraksts] *fiz.* *Rentgenogramma* polikristālam, kas uzņemta pēc Debaja–Šerera metodes.

debajs [pēc hol. fiziķa P. Debaja (*Debye*, 1884–1966) vārda] *fiz.* Elektriskā *dipola momenta* mērvienība; $1 \text{ D} = 3,33564 \cdot 10^{-3} \text{ C} \cdot \text{m}$.

debarkaders [fr. *débarcadère* kuģu piestātne] *jūrn.* Noenkurota peldoša kuģu piestātne – pontons vai liellaiva, pie kuras kuģis var pietauvotes remontdarbu veikšanai.

debesspusēs *ģeogr.* *Horizonta* četri galvenie virzieni: ziemeļi, dienvidi, austrumi, rietumi.

debess *astr.* Izplatījums, telpa ap Zemi; redzamā izplatījuma daļa no horizonta līdz horizontam.

debess ekvators [lat. *aequator* izlīdzinātājs] *astr.* *Debess sfēras* lielais riņķis, kura plakne ir perpendikulāra *pasaules asij*. *D. e.* sadala debess sfēru ziemeļu un dienvidu puslodē, tā plakne ar *horizonta* plakni veido $90^\circ - \varphi$ lielu leņķi (φ ir novērojumu vietas ģeogrāfiskais platums).

debess krāsa *fiz.* Optiskā parādība, kas atkarīga no debess vērstā skatiena slīpuma leņķa attiecībā pret horizontu, atmosfēras piemaisījumu, mitruma un ūdens tvaiku kondensācijas produktu daudzuma. Dienas laikā pilnīgi tīram gaisam ir spilgti gaiši zila krāsa.

debess mehānika *astr.* *Astronomijas* nozare, kurā pēta dabisku un mākslīgu debess ķermeņu kustību un deformāciju dažādu spēku (gravitācijas, atgrūšanās, vides pretestības, elektromagnētisko spēku, radiācijas spiediena) ietekmē. Sk. arī *astrodinamika*.

debess meridiāns [lat. *meridianus* pusdienas (ģen.)] *astr.* *Debess sfēras* lielais riņķis, kas iet caur debess poliēm un *zenītu* un šķērso *horizontu* dienvidu un ziemeļu punktā.

debess sfēra [gr. *sphaira* lode] *astr.* Iedomāta sfēra ar patvaļīgi izvēlētu rādiusu, uz kuras debess spīdekļi projicējas tā, kā tie redzami novērošanas vietā. *D. s-as* centrā atrodas nosacītais novērotājs. Galvenie *d. s-as* lielie riņķi (*d. s-as* šķēlumi ar plakni, kas iet caur *d. s-as* centru) ir matemātiskais *horizonts*, *debess ekvators*, *debess meridiāns*, *ekliptika* un *Galaktikas ekvators*; galvenās līnijas ir *vertikālā līnija*, *pasaules ass*, *ekliptikas ass*, *Galaktikas ass*.

debess spīdekļu diennakts kustība *astr.* Debess spīdekļu redzamā pārvietošanās pie *debess sfēras* (rotācija ap *pasaules asi*) diennakts

laikā. Tās faktiskais cēlonis ir Zemes rotācija ap asi. Dienakts kustībā visi debess spīdekļi pārvietojas pa debess paralēlēm – debess sfēras mazajiem riņķiem, kas paralēli *debess ekvatoram*. No redzamības viedokļa debess spīdekļi iedalāmi trīs grupās. Uzlecošie un norietošie debess spīdekļi diennakts laikā uzlec un noriet, nenorietošie debess spīdekļi redzami visu laiku, bet neuzlecošie debess spīdekļi dotajā novērojumu vietā nepaceļas virs horizonta.

debilitāte [lat. *debilis* vājš, *gaudens*] (*debilitas mentis*) *med.* Visvieglākā iedzimtās plānpretības forma.

debits [fr. *debit* patēriņš] *ģeol.* Ūdens, naftas vai gāzes daudzums, ko iegūst no izmantojamā avota, akas vai urbuma vienā laika vienībā. *Īpatnējais d.* – ūdens daudzums, ko izsūkņējot iegūst no akas, ja līmenis tajā pazeminās par 1 m.

de Brojī vilnis [pēc fr. fiziķa L. V. de Brojī (*de Broglie*, 1892–1987) vārda] *fiz.* Vilnis, kas raksturo materiālu daļiņu noteiktos apstākļos, piem., elektronu difrakciju kristālos; brīvas daļiņas de Brojī viļņa garums vienlīdzīgs h/mv (h ir Planka konstante, m – daļiņas masa, v – daļiņas kustības ātrums).

decibels [lat. *decem* desmit + *bels*] 1. *fiz.* Skaņas spiediena mērvienība, kas vienāda ar tādu līmeni, kura 20 decimālogaritma attiecībai pret nosacīto dzirdamības sliekšni ($2 \cdot 10^{-5}$ N/m²) ir vienāda ar vienu; *bela* desmitā daļa, apz. dB. Cilvēka ausij uztveramais skaņas intensitātes līmenis mainās robežās no 0 līdz aptuveni 120 dB. 2. *elektron. Pastiprinātāju* pastiprinājuma koeficienta mērvienība. Lai izteiktu sprieguma pastiprinājumu d-os, izejas un ieejas spriegumu attiecības decimālogaritmu reizina ar 20.

decile [lat. *decem* desmit] *stat.* Pētāmās parādības pazīmes vērtības, kas daļa sakārtotu variācijas rindu desmit vienādās daļās tā, ka katrā no tām nonāk 10% kopas vienību.

decimālā skaitīšanas sistēma [lat. *decimus* desmitais] *mat.* Pozicionāla d. s. s. ar bāzi 10 un cipariem 0, 1, ..., 9; galvenā praksē lietotā skaitļu pieraksta sistēma.

decimāldaļskaitlis *mat.* Daļskaitlis, kas rakstīts

decimālajā skaitīšanas sistēmā. Cipari pirms komata veido tā veselo daļu, bet cipari aiz komata – daļveida daļu. *Bezgalīgs d.* – d., kura ciparu virkne aiz komata neierobežoti turpinās (periodiski vai nepierodiski). *Periodisks d.* – d., kura daļveida daļas visi cipari no kādas vietas periodiski atkārtojas.

decimālogaritms *mat.* Logaritms, kura bāze ir 10; apzīmē lg x.

dēdējumgaroza *ģeol.* Zemes garozas pati virsējā kārtā, kurā izpaužas iežu dēdēšanas procesi.

dederons [v. *Dederon* < *De(utsche) De(mokratische) R(epublik)* + *..on*] *ķīm.* Viena no *poliamīdu* šķiedrām.

dēdēšana *ģeol.* Iežu un minerālu sairšana un ķīmiska sadalīšanās, kas norisinās Zemes garozas virskārtā fizikālu, ķīmisku un bioloģisku faktoru iespaidā.

deduktīva teorija [lat. *deductio* izvešana] *loģ., mat.* Zinātniskas teorijas veids, kurā visus apgalvojumus (teorēmas) iegūst no sākumā pieņemtajiem pamatterminiem un aksiomām dedukcijas (loģiskās secināšanas, izveduma) ceļā.

dedveits [a. *deadweight*] *jūrn.* Kuģa pilnā *kravnesība* tonnās.

dedzināšana *mežr. Sk.* kokogļu dedzināšana

deemulgators *ķīm. tehnol.* Viela vai aparāts, kas izraisa *deemulģēšanu* vai kur notiek deemulģēšana.

deemulģēšana *ķīm.* Emulsijas izjaukšana, šķidruma sadalīšana divos slāņos.

defekācija [lat. *defaectio* attīrīšana] 1. *biol.* Izkārnījumu dabiska izvadišana no organisma. 2. *pārt.* Cukura ražošanā – kaļķu piena pievienošana difūzijas sulai, lai to attīrītu.

defektīvs [lat. *defectivus* nepilnīgs] *med.* Psihiski nepilnvērtīgs cilvēks.

defektoloģija [lat. *defectus* nepilnība, trūkums, vaina + *logos* mācība] *med.* Zinātne par tādu bērnu attīstību, kuriem ir psihiski vai fiziski trūkumi.

defektoskopija [lat. *defectus* nepilnība, trūkums, vaina + gr. *skopein* skatīties] *tehn.* Materiālu defektu noteikšanas metodes (magnētiskās, elektriskās, rentgena, akustiskās u. c.), ar kurām konstatē ar neapbruņotu aci nesaskatāmus defektus.

defekts [lat. *defectus* nepilnība, trūkums, vaina]

1. *fiz.* Kristāla veidojošo daļiņu (atomu, jonu, molekulu) precīza periodiskā sakārtojuma (to novietojuma *kristāliskā režģa* mezglos) izkropļojums (jebkura atkāpe, novirze). *L ī n i j d e f e k t s* – d., ko veido virkne punkta d-u, d-u līnijveida asociāts (kā punkta d-u ķēdīte); līnijdefektus bieži sauc par *dislokācijām*. *P u n k t a* d. – ļoti lokalizēts d., kad režģa kropļojums koncentrēts viena režģa mezgla apkārtnē, piem., *vakance*, starpmezgla atoms vai jons, ķīmisko elementu piejaukumu atoms vai jons, *donora* vai *akceptora* piejaukuma atoms *pusvadītājā* u. c. 2. *tehn.* Materiālu un produkcijas katra atsevišķa neatbilstība (nepilnība vai kvalitātes novirze) iepriekš izvirzītajām prasībām un tehniskajos noteikumos definētajiem rādītājiem.

defibrerakmens *papīrr.* *Defibrera* rotējošā daļa – rievains, rupjgraudains akmens, pret kuru berzoties nomizotām koksnes šķilām, atdalās koksnes šķiedras.

defibrers [fr. *défibreur* < lat. *fibra* šķiedra] *papīrr.* Koksnes smalcinātājs – mašīna, kas mehāniski sasmalcina koksni šķiedrainā masā.

defibrēšana [fr. *défibrer* sašķiedrot] *papīrr.* Koksnes šķiedru iegūšana, berzot koka šķīlas *defibrerā* ūdens klātbūtnē. (Ir aukstā un karstā d.)

defibrillācija [lat. *de* at., *nost* + a. *fibrillation* < lat. *fibra* šķiedra] *med.* Sirds muskuļu *fibrillācijas* pārtraukšana.

definīcija [lat. *definire* ierobežot] *loģ., mat.* Jēdziena saturā apraksts, ar kuru tas reducēts uz citiem saistītiem jēdzieniem.

definīcijas apgabals *mat.* Funkcijas argumentu vērtību kopa, kurām funkcijas vērtības ir pietiekami labi definētas un aprēķināmas (piem., funkcijai $\frac{1}{x-2}$ –

visi reālie skaitļi x , izņemot $x=2$).

definitīvais saimnieks *biol.* Dzīvnieks vai cilvēks, kura organismā *parazīts* sasniedz dzimumgatavību.

deflācija [lat. *deflare* nopūst] *geol.* Vēja ārdošā darbība, kas izpaužas irdena materiāla aizpūšanā.

deflegmācija [lat. *de* at., *nost* + gr. *phlegma*

karstums, iekaisums] *ķīm. tehnol.* Paņēmiens destilāta sastāvdaļu daudzuma attiecību izmaiņai – pārtvaicē iegūto tvaiku daļēja kondensēšana, iegūstot *flegmu*.

deflegmators *ķīm.* Aparāts, ko lieto šķidrumu pārtvaicē, lai atdalītu šķidrumus ar dažādu viršanas temperatūru.

deflektors [lat. *deflectere* noliekt, novirzīt] *tehn.* Ierīce, kas maina šķidruma, gāzes (skaņas viļņa) vai irdeni priekšmetu plūsmas virzienu; plāksnīte, kas ierobežo ziežvielu saskarsmi ar ārējo vidi. *K o l o n g a* d. *jūrn.* – instruments magnētiskā kompasa *deviācijas* lieluma mērīšanai un novēršanai.

defoliācija [lat. *de* at., *nost* + *folium* lapa] *lauks.* Augu lapu mākslīga atdalīšana ar *defoliantu* palīdzību; parasti izmanto, lai atvieglotu mehanizētu ražas novākšanu.

defolianti [lat. *de* at., *nost* + *folium* lapa] *ķīm., lauks.* Vielas, kas veicina augu lapu priekšlaicīgu nobīršanu (piem., kalcija ciānamīds, magnija hlorāts, butifoss); lieto, lai atvieglotu ražas novākšanu.

deformācija [lat. *deformatio* sagrozīšana, izkropļojums] *fiz., tehn.* Kāda objekta (vielas, ķermeņa vai ķermeņa daļas) konfigurācijas (formas vai izmēru, proti, materiālo punktu savstarpējā telpiskā izvietojuma) izmaiņa dažādu ārējo iedarbību (mehāniskās slodzes, temperatūras izmaiņas, gaisa mitruma, elektrisko vai magnētisko lauku utt.) vai iekšējo spēku (pašā vielā, ķermenī notiekošo procesu) rezultātā. Ir vairāki d-as veidi – bīde, liece, stiepe (spiede), vērpe. *E l a s t i s k ā* d. – d., kurā pēc slodzes noņemšanas ķermeņa forma un izmēri pilnīgi atjaunojas. *E l a s t i s k i p l a s t i s k ā* d. – d., kurā pēc slodzes noņemšanas ķermeņa forma un izmēri atjaunojas daļēji. *P l a s t i s k ā* (n e e l a s t i s k ā) d. – d., kurā pēc slodzes noņemšanas deformētais ķermenis neatgūst sākotnējo formu un izmērus. *V i r s k ā r t a s p l a s t i s k ā* d. *materiālt.* – viens no virsmas nostiprināšanas paņēmieniem, kurā virskārtu plastiski deformē ar instrumentu (āmuru, veltnīti, skrošu strūklu). *V i s k o z i e l a s t i s k ā* d. – d., kuras lielums nemainīgā slodzē ir atkarīgs no laika.

defrakcija [lat. *de* at., *nost* + *fractio* laušana]

fiz. Viļņu (skaņas u. c.) nestacionāra mijiedarbība ar vidi. *Triecienviļņa d. aeron.* – triecienviļņa nestacionāra mijiedarbība ar ķermeņa atstaroto viļni un turbulento apļūsmu.

defrosters [a. *defroster*] 1. *siltumt.* Iekārta sasaldētu produktu atlaidīšanai. 2. *aut.* Ierīce, kas pasargā automobiļa priekšējo stiklu no apledošanas.

defrostēšana [lat. *de at...*, nost + a. *frost* aukstums], **atlaidīšana pārt.** Sasaldētu pārtikas produktu atkausēšana ūdenī vai gaisā.

degakmens *ģeol.* → **degslānekļis**

degaukla, bikforda aukla *tehn.* Ar noteiktu ātrumu degoša aukla; lieto sprāgstvielu aizdedzināšanai no attāluma.

deggāze *enerģ.* Degošs gāzveida vielu maisījums, kas satur ūdeņradi, oglekļa oksīdu, sērūdeņradi, metānu, etānu, propānu un butānu. Izmanto par kurināmo un ķīmiskā rūpniecībā dažādu vielu sintēzei. *Dabiskās d-es – d-es*, ko iegūst no zemes dziļēm, – dabasgāzes. *Mākslīgās d-es – d-es*, ko iegūst sausās pārtvaices ceļā vai pārgāzējot cietos kurināmos (sk. *ģeneratorgāze*), ogļu koksēšanas un naftas pārstrādes procesos.

degkamera *tehn.* Slēgtā telpa iekšdedzes motorā gāzveida, šķidrās vai cietās degvielas sadedzināšanai; degvielai sadegot, palielinās caurplūstošā gaisa temperatūra un spiediens. *Forsāžas d.* – ierīce papildu degvielas dedzināšanai gāzes plūsmā aiz turbīnas ar nolūku paaugstināt tās temperatūru pirms reaktīvās sprauslas. *Gāzturbīnu dzinēja d.* – gāzturbīnu dzinēja ierīce, kurā, sadegot degvielai (petrolejai), paaugstinās gāzes temperatūra.

deglaciācija [lat. *de at...*, nost + *glacies* ledus] *ģeol.* Teritorijas atbrīvošanās no ledāja, tam sarūkot.

degļis *tehn.* Ierīce kurināmā *degmaisījuma* sagatavošanai un nogādei degšanas vietā; lieto gāzveida, šķidrā un putekļveida kurināmā sadedzināšanai tvaika katlu kurtuvēs un dažādās krāsnīs, piem., stikla kausēšanā, cementa klinkera un keramikas apdedzināšanā. *Impulsu d.* – d., ar kuru šķidro, gāzveida vai cieto kurināmo ritmiski ievada krāsnī no augšas. Ir arī inžekcijas, difūzijas un gaisa piespiedpadeves degļi.

degmaisījums *tehn.* Degvielas maisījums ar gaisu noteiktās proporcijās, kuru iesmidzina iekšdedzes motora cilindrā. *Liesas d.* – d., kura sastāvā gaisa daudzums ir lielāks, nekā tas vajadzīgs degvielas pilnīgai sadegšanai. *Normaļas d.* – d., kurā viena daļa degvielas sajaukta ar 15 daļām gaisa, t. i., tieši tik daudz, cik tas nepieciešams degvielas pilnīgai sadegšanai. *Treknas d.* – d., kurā degvielas pilnīgai sadedzināšanai ir gaisa iztrūkums.

degradācija [fr. *degradation* < lat. *de at...*, nost + *gradus* pakāpe] 1. Kvalitātes vai īpašību pakāpeniska pasliktināšanās. *Augsnes d. lauks.* – dabiskas vai cilvēka darbības radītas pārmaiņas, kuru rezultātā pasliktinās atsevišķas augsnes īpašības vai pazeminās augsnes auglība kopumā. 2. *biol.* Pakāpeniska dzīvo organismu uzbūves vienkāršošanās un funkciju pavājināšanās dažādu nelabvēlīgu vides faktoru, piem., klimata, veģetācijas vai cilvēka darbības, ietekmē.

degslānekļis, degakmens *ģeol.* Degoši mālaini, kramaini vai karbonātiski nogulumieži, kas satur daudz (10–80%) organisko vielu (keroģēna); izmanto enerģētikā un ķīmiskajā rūpniecībā.

degšana *tehnol.* Salikta, ātri norisoša fizikālķīmiska pārvērtība, kurā izdalās siltums; d-as pamatā ir degtspējīgu vielu un oksidētāja (skābekļa, ozona, peroksīdu, perhlorātu, halogēnu u. c.) savstarpējas eksotermiskas reakcijas; d-as ātrums atkarīgs no vielu ķīmiskajām un fizikālajām īpašībām, siltuma un masas pārnese. Iespējama procesa patvaļīga paātrināšanās, kad reaģējošā sistēmā uzkrājas siltums vai aktīvi ķēdes reakciju veicinoši produkti, kā rezultātā notiek pilnīga kurināmā sadegšana, bet var notikt arī sprādziens. *Heteroģēnā d.* – cietā vai šķidrā kurināmā d. *Homoģēnā d.* – d., kurā izmanto iepriekš izveidotu maisījumu (gaisa un deggāzes maisījums).

degums, izdega lauks., mež. Meža zeme, kurā kokaudzi iznīcinājis vai stipri bojājis ugunsgrēks. Nabadzīgās smiltis augsnes jēlbrūda slānis pārpelnojas un izskalojas, pastiprinās rūsakmens veidošanās, ieviešas īpatnēja d-a flora, bet, ja ugunsgrēks atkārtojas, var iz-

veidoties nemeža zeme – virsāji. Vājas noteces apstākļos d. pārpurvojas.

deguna riņķis *lopk.* Riņķis, ko lieto bulļu savaldīšanai un cūkām – zemes rakšanas kavēšanai ganībās.

deguns (*nasus*) *biol.* Elpošanas un ožas orgāns.

deguts *mežr.* Darva, ko iegūst, termiski sadalot bērzu tāsis, – melns viskozs šķidrums; lieto medicīnā un *juhtādu* ražošanā.

degviela 1. *enerģ.* Degoša viela, ko sadedzina ar mērķi izmantot degšanas rezultātā iegūto siltumu. 2. *tehn.* Šķidrās kurināmais (t. s. motoru kurināmais), piem., benzīns, petroleja, dīzeļdegviela, solāreļļa u. c., – oglekli saturoša viela, kas sadegot izdala lielu daudzumu siltuma, kuru izmanto enerģijas ieguvei. *K r i o g ē n ā d.* – šķidrā d., kuras temperatūra ir zemāka par -120 °C (perspektīvi šķidrās ūdeņradis, propāns, metāns). *S i n t ē t i s k ā d.* – mākslīga oglekļa ūdeņraža d. iekšdedzes dzinējiem; iegūst no akmeņogļiem, degakmens, bitumu smiltīm.

degvielas patēriņš *tehn., transp.* *A b s o l ū t a i s d. p.* – degvielas daudzums, ko dzinējs patērē stundā, uz vienu kilometru vai pasažierkilometru. *R e l a t i v a i s d. p.* – degvielas daudzums, ko dzinējs patērē uz vienu vilkmes vienību stundā.

degvielas sprausla *tehn.* Ierīce šķidrās degvielas izsmidzināšanai dzinēja degkamerā.

degvielas uzpildes stacija *transp.* Stacija *spēkratu* uzpildei ar šķidro degvielu, eļļu, ūdeni un saspīestu gaisu, kā arī siku autopiederumu un rezerves daļu iegādei, spēkratu mazgāšanai, tehniskā stāvokļa pārbaudei un nelieliem remontdarbiem.

degvīns *pārt.* No etilspirta specifiski pagatavots alkoholisks dzēriens (parasti 40–56% *etilspirta*), kura galvenās sastāvdaļas ir rektificēts spirts un mikstināts ūdens ar nelielām citu vielu piedevām; ir arī rūgtie, saldie un speciālie degvīni.

deģenerācija [lat. *degenerare* izvirst, izdzimt] 1. *biol.* Organisma pielāgošanās spējas vai saimnieciski izmantojamu īpašību pasliktināšanās. 2. *biol.* Orgānu izzušana *filoģenēzē* un normālā *ontogēnēzē* vai patoloģiskās pārmaiņās. 3. *med.* Audu noārdīšanās vai izmaiņšanās struktūrā. 4. *fiz.* Sistēmas stā-

voklis, ja noteikts skaits tās kvantu stāvokļu atbilst vienam un tam pašam enerģijas līmenim. D-as *p a k ā p e j e b s t a t i s t i s k a i s s v a r s* ir vienāds ar stāvokļu skaitu, kas atbilst šim enerģijas līmenim. 5. *fiz.* Vietas stāvoklis tik augstā temperatūrā, ka visi elektroni ir atrauti no atomu kodoliem, piem., neitronu zvaigznēs.

deģenerāts [lat. *degenerare* izvirst, izdzimt] *med.* Cilvēks ar psihiskas un fiziskas deģenerācijas pazīmēm.

dehelmintizācija [lat. *de* at., nost + gr. *helmins* (*helminthos*) tārps] *med.* Ārstnieciski profilaktisku pasākumu komplekss *helminthu* iznīcināšanai.

dehidratācija [lat. *de* at., nost + gr. *hydōr* ūdens]

1. *ķīm. tehnol.* *Strukturūdens* atdalīšana no vielām termiskajā un ķīmiskajā apstrādē.

2. *biol.* Audu atūdeņošana.

dehidrizācija [lat. *de* at., nost + gr. *hydōr* ūdens] *tehnol.* Ūdens atdalīšana no minerāliem, iežiem un augsnes.

dehidrogenizācija [lat. *de* at., nost + *Hydrogenium* ūdeņradis] *ķīm.* Ūdeņraža atomu atšķelšana.

dehidropolikondensācija *ķīm.* Polikondensācija oksidantu ietekmē, kuras gaitā izdalās ūdeņradis.

deidvuds [a. *dead wood*] *jūr.* 1. Uz koka kuģiem – vadņu pildklucis, novietots starp priekšvadni un pakalvadni un ķīli. 2. Priekšvadņa un pakalvadņa savienojums ar ķīli. Kuģiem ar vienu skrūvi pakaldeidvudā atrodas d-a iekārta, caur kuru iet kuģa skrūves dzenvārpsta.

deitērijs [lat. *deuterium* < gr. *deuteros* otrais] *ķīm.* Stabils ūdeņraža smagais izotops ²H, atommasa 2; apz. D.

deitrons (deitons) *ķīm.* Deitērija atoma kodols.

dējējziditāji (*Prototheria*) *biol.* Primitīvāko zīdītāju apakšklase; tiem saglabājušās vairākas *rāpuļu* pazīmes (kloāka, vairošanās ar olām).

dējība *lopk.* Viena putna izdētais olu skaits kalendārajā gadā vai mēnesī; skaita individuāli, izmantojot *kontrolligzdas*. D-as *b i o l o ģ i s k a i s c i k l s* – putnu produktīvais periods no olu dēšanas sākuma līdz spalvu mešanai. D-as *c i k l s* – laiks, kurā putni dēj olas katru dienu. D-as *c i k l a g a*

rums – vidējais laika intervāls starp d-as cikliem; nosaka, daļot izdēto olu daudzumu ar ciklu skaitu. D-as **intensitāte** – procentos izteikta izdēto olu daudzuma attiecība pret dēšanas perioda garumu. D-as **intervāls** – īslaicīgi pārtraukumi starp d-as cikliem. D-as **pauze** – par 10 dienām garāki d-as cikla pārtraukumi. D-as **ritms** – d-as ciklu atkārtošanās biežums. D-as **stabilitāte** – izdēto olu daudzums noteiktā garākā laikposmā; d-as stabilitātei raksturīga d-as ritma saglabāšanās, bet pakāpeniska ciklu saīsināšanās un intervālu palielināšanās.

dejonizācija *ķīm.* Jonu koncentrācijas samazināšana.

dekalīns *ķīm.* Dekahidronaftalīns; lieto tauku, sveķu un polimēru šķīdināšanai, apavu krēmu un grīdas vasku stabilizēšanai.

dekāns [lat. *decanus* desmitnieks < *decem* desmit] *ķīm.* Piesātināts ogļūdeņradis $C_{10}H_{22}$, bezkrāsas šķidrums; ir smagajos benzīnos un petrolejā.

dekantēšana [fr. *décanter* nokāst, notecināt] *ķīm.* Šķidruma noliešana no nogulsnēm.

dekapitācija [lat. *de at.*, nost + *caput* galva] *lopk.* Galvas nociršana, atdalīšana no ķermeņa.

dekarboksilēšana *ķīm.* Karboksila grupas $-COOH$ atšķelšana.

dekarbonizācija [lat. *de at.*, nost + *carbo* (carbonis) ogle] *ķīm.* Karbonātu sadalīšanās un atbrīvošanās no oglekļa dioksīda (CO_2).

dekarbonizācija [lat. *de at.*, nost + *carbo* (carbonis) ogle] *ķīm. tehnol.* Materiāla atbrīvošana no oglekļa dioksīda.

dekarbonizators *tehn.* Iekārta tvaika katlu barošanas ūdens atbrīvošanai no oglekļa dioksīda.

Dekarta koordinātas [pēc fr. zinātn. R. Dekarta (*Descartes*, 1596–1650) vārda] *mat.* Koordinātu sistēma ar divām (plaknē) vai trim (telpā) savstarpēji perpendikulārām koordinātu asīm, pret kurām punkta koordinātas ir attiecīgi (x, y) vai (x, y, z).

dekatēšana [fr. *décatir*] *tekst.* Vilnas auduma apstrāde ar karstu ūdeni un (vai) tvaiku, kurai seko auduma atdzesēšana ar aukstu ūdeni; d. novērš šķiedru iekšējos spriegumus, fiksē auduma izmērus un struktūru.

deklinācija [lat. *declinatio* novirzīšanās] *astr.* *Ekvatoriālās koordinātu sistēmas* koordināta, ko skaita pa spīdekļa d-u riņķi (*debess sfēras* lielo riņķi, kas iet caur debess poliem un spīdekli) no *debess ekvatora* līdz spīdeklim; d. mainās robežās no -90° līdz $+90^\circ$. Reizēm d-as vietā lieto *polārdistanci*. M a g n ē t i s k ā d. *aeron., jūrn.* – leņķis starp ģeogrāfisko un magnētisko meridiānu ziemeļu virzieniem dotajā punktā. Ja magnētiskais meridiāns novirzīts uz austrumiem – magnētiskā d. ir pozitīva (austrumu), ja uz rietumiem – negatīva (rietumu). Latvijā d. ir pozitīva un nepārsniedz $+5^\circ$.

dekodēšana [lat. *de at.*, nost + fr. *code* šifra atslēga] *inf.* Kodētas informācijas pārveidošana izejas formā (*kodēšanai* pretēja operācija).

dekodētājs [lat. *de at.*, nost + fr. *code* šifra atslēga] *inf.* Aparatūra un programmatūra, ar kuru dekodē (sk. *dekodēšana*).

dekols [vidushol. *decken* pārklāt] *sil. tehnol.* Uz speciāla papīra ar keramiskajām krāsām poligrāfiski izgatavots zīmējums, kuru samitrina un uzlīmē dekorējamā stikla vai keramikas izstrādājuma virsmai; nostiprina, apdedzinot $780-820^\circ C$ temperatūrā.

dekompensācija [lat. *de at.*, nost + *kompensācija*] *med.* Kāda orgāna nespēja pildīt savu funkciju.

dekompresija [lat. *de at.*, nost + *compressio* saspiešana] *aeron.* Spiediena samazināšanās apkārtējā vidē, palielinoties lidojuma augstumam; ūdens spiediena pakāpeniska samazināšanās, ķermenim iznirstot, kā arī hermētiskās kabīnēs – kabīņu dehermetizācijas gadījumā. D-as **slimība** – patoloģisks stāvoklis, ko rada apkārtējā gaisa spiediena krasa samazināšanās.

dekorēšana [lat. *decorare* rotāt] 1. Greznošana, rotāšana. 2. *sil. tehnol.* Ornamentu, zīmējumu, dažādu izstrādājumu izveidošana uz izstrādājuma virsmas. A p g l e z n o š a n a s d. – stikla izstrādājuma virsmas d., veidojot svītru ornamentu vai zīmējumu ar otu; izmanto silikātkrāsas vai šķidro zelta preparātu. D. a r n o v e l k a m a j ā m b i l d ī t ē m – novelkamās bildītes (*dekolus*) uzlīmē uz stikla izstrādājuma un pēc tam

apdedzina. D. ar silikātkrāsām – viegli kūstoša krāsaina stikla pārklājuma (emaljas) uzkausēšana uz stikla izstrādājuma virsmas. Difūzās krāsošanas d. – stikla izstrādājuma virsmas krāsošana ar pastu, kas satur sudraba vai vara savienojumus, un (pēc tam) apdedzināšana; krāsojošie joni (Ag^+ , Cu^+) difundē stiklā, un stikla virskārta iegūst noteiktu krāsu, piem., ja lieto vara savienojumu, iegūst vīnsarkanu krāsu. Gravēšanas d. – dziļā slīpēšana, ko lieto biezsienu kristālstikla izstrādājumu d. ai. Keramikas d. – izmanto keramikās krāsas, *angobas* vai dažu metālu sāļus. Kodināšanas d. – d., kas līdzīga ķīmiskai pulēšanai – dekorējamo izstrādājumu pārklāj ar aizsargkārtiņu (piem., parafīnu), kura izturīga pret fluorūdeņražskābi, pēc tam izveido zīmējumu un izstrādājumu apstrādā ar fluorūdeņražskābi. Ķīmiskās pulēšanas d. – apstrāde ar fluorūdeņražskābi; aizvācot produktus, kas izveidojušies, stikla komponentiem reaģējot ar fluorūdeņražskābi, iegūst caurspīdīgu virsmu. Slīpēšanas d. – d., ar dažāda profila slīpripām uz stikla izstrādājuma virsmas izveidojot dažādu elementu (riņķu, ovālu, staru u. c.) kompozīcijas. Viens no slīpēšanas veidiem ir skaldņošana. Smilšstrūkļa d. – matētas virsmas un ledusstikla ieguve, izmantojot smilšstrūklas apstrādi; ledusstikla ieguvei pirms tam virsmu pārklāj ar galdnieka limes šķīdumu.

dekors [fr. *décor*] Arhitektūrā un lietišķajā mākslā – rotājumu kopums; dekoratīva apdare.

dekortikācija [lat. *decortatio* nomizošana] med. Galvas smadzeņu lielo puslūžu garozas atdalīšana eksperimentējot vai arī saslimšanas vai traumas gadījumos.

dekrements [lat. *decrementum* samazināšanās] fiz. Lielums, kas raksturo rimstoša procesa pavājināšanās pakāpi. Svārstību d., svārstību rimšanas d. – attiecība starp jebkurām divām blakus esošām maksimālajām novirzēm (amplitūdām) rimstošu svārstību kustības grafikā.

dekstrīni [lat. *dexter* (*dextri*) labējais] ķīm. Cietes daļējas sašķelšanas produkti; lieto par limvielām.

dekulators papīr. Iekārta papīrmasas deaerācijai. **dēles** (*Hirudinea*) biol. Posmtārpu klase.

delignificēšana cel. *Lignīna*, hemiceluložu un ekstraktvielu izdalīšana no šķeldām, tās ķīmiski apstrādājot paaugstinātā temperatūrā un spiedienā.

delīrijs [lat. *delirium* murgi] med. Apziņas traucējumi ar redzes halucinācijām psihisku slimību, alkoholisma un infekcijas slimību gadījumos.

dēlis kokapstr. Zāģmateriāls, kura biezums ir līdz 50 mm un platums lielāks par divkārsu biezumu. Centrālīe dēļi – no balķa vai brusas centrālās daļas izzāģēti dēļi, kuru iekšējā platajā skaldnē ir gareniski pārzāģēta serde. Malējīe dēļi – dēļi, kas izzāģēti aiz centrālā vai serdes dēļa. Serdes d. – no balķa vai brusas centrālās daļas izzāģēts d., kas satur necaurzāģētu serdi.

dēlītis kokapstr. Dēlis, kura biezums ir līdz 16 mm.

delma garums apģ. *Somatomērs*, kuru mēra ar mērleti kā attālumu no delma plecgala virsotnes līdz plaukstas locītavai (līdz ilai); virskreklū lielumu skalas vadmērs.

delta [gr. *delta* grieķu alfabēta burts Δ, δ] 1. Grieķu alfabēta burts. 2. ģeogr. Upes nogulu radīts un atteku saposmots līdzenums upes grīvā.

deltaplāns aeron. Planieris ar elastīgu trīsstūrveida spārnu; sastāv no cauruļu karkasa, uz kura uzvilks hermētisks audums.

delūvijs [lat. *deluere* noskalot] ģeol. Nogulumi, kas uzkrājušies nogāzu pakājē no lietus vai sniega kušanas ūdeņu noskalotām iežu vai augsnes daļiņām.

demarkācija [fr. *démarcation*] 1. med. Atmirušu, bojātu organisma audu norobežošanās no veselajiem. D-as līnija – robeža starp veselajiem un atmirušajiem audiem, piem., gangrēnas gadījumā. 2. Valsts robežas nospraušana dabā. D-as līnija jūr. – datumu maiņas līnija, kas iet pa 180° garuma meridiānu; koordinātas nosaka, vienojoties starp ieinteresētajām valstīm. Kuģim šķērsojot d-as līniju ārpus teritoriālajiem ūdeņiem, uz kuģa maina datumu (ja maina arī kuģa vietas ģeogrāfiskā garuma nosaukumu) – virzoties no austrumiem uz rietumiem, nākamajā pusnaktī datumu atkārti, virzoties

no rietumiem uz austrumiem, vienu datumu izlaidz.

demekoloģija [gr. *dēmos* tauta + *ekoloģija*], **populāciju ekoloģija** *Ekoloģijas* nozare, kurā pēta *populāciju* un vides mijiedarbību.

demence [lat. *dementia* neprāts, ārprāts] *med.* Plānprātība, kas iestājusies slimības vai traumas rezultātā.

demerēdžs [a. *demurrage* dikstāve] *jūr.* Pārvaļuma līgumā paredzētais sods, ko kravas īpašnieks vai kravas nosūtītājs maksā kuģa īpašniekam par kuģa dikstāvi ostā.

demineralizācija *tehnol.* Apstrādes procesu kopums, kā rezultātā no sistēmas tiek izvadīti minerālsāļi.

demodulācija *elektron.* Modulācijai pretējs process – tāda signāla iegūšana no modulētas svārstības, ar kādu ir izdarīta modulācija.

demodulators, detektors *elektron.* Demodulācijas ierīce.

dempfers [v. *Dämpfer* slāpētājs] *aeron.* Ierīce vibrāciju novēršanai vai to amplitūdas samazināšanai.

dempinga sindroms [a. *dumping* izkraušana, izgāšana] *med.* Traucējumu komplekss pēc kuģa operācijas – nesagremota barība tūlīt nonāk tievajā zarnā.

demultipleksors [lat. *de* at., *nost* + *multiplex* salikts] *elektron.* Loģiska iekārta, kas ieejai pievadīto signālu nosūta uz vienu no vairākām izejām. Pretēju funkciju veic *multipleksors*.

demultiplikators [lat. *de* at., *nost* + *multiplicator* pavairotājs] *auto.* Visbiežāk divpakāpju papildu *pārnesumkārbā*, kura atrodas aiz automobiļa *pārnesumkārbas* un kuras mazākais *pārnesums* paredzēts kustībai ar mazu ātrumu vai bezceļa apstākļos, bet lielākais *pārnesums* – kustībai ar lielu ātrumu pa cieta seguma ceļiem.

denaturācija [lat. *denaturatus* tāds, kas zaudējis dabiskās īpašības] *ķīm.* Jebkuras dabiskās olbaltumvielas molekulas telpiskās struktūras izmaiņas, izņemot primāro kovalento saišu hidrolīzi, kuru rezultātā zūd biopolimēru bioloģiskā aktivitāte.

denaturāts [lat. *denaturatus* tāds, kas zaudējis dabiskās īpašības] *ķīm.* Spirts, kas padarīts dzeršanai nederīgs, – toksisks vielu maisi-

jums uz etanolu jēlspirta bāzes, kas satur sīveļļas, metanolu, piedevas ar nepatīkamu smaržu un garšu, kuras pilnīgi izšķīdušas spirtā un nav atdalāmas ar pārdestilēšanu, izdališanu u. c. metodēm, kā arī krāsvielas, kas to nokrāso zili violetā krāsā; lieto laku šķīdināšanai.

dendrārijs [gr. *dendron* koks], **arborētums** mež. Patstāvīgs vai botānisko dārzu sastāvā esošs zemes nogabals, uz kura brīvā dabā audzē sistematizēti izvietotas koku, krūmu un liānu kolekcijas.

dendrīts [gr. *dendron* koks] 1. *biol.* Nervu šūnas izaugums, kas vada nervu impulsus uz nervu šūnas ķermeni. 2. *min., ķīm.* Sazarots kristālisks veidojums; rodas, ja kristālu augšanas apstākļi visos virzienos nav vienādi. 3. *materiāl.* Sazarots kokveida metāla kristāls, kas veidojas lēnā dzesēšanas procesā, kad kristalizācijas centru skaits ir niecīgs; pēc kodināšanas d-i redzami uz lietņa virsmas vai sarkuma tukšumos.

dendrogrāfs [gr. *dendron* koks + *graphein* rakstīt] mež. Uz koka stumbra stiprināms aparāts, kas reģistrē stumbra *caurmēra* izmaiņas augšanas gaitā mitruma vai temperatūras svārstību ietekmē.

dendrochronoloģija [gr. *dendron* koks + *hronoloģija*] Mācība par arheoloģisko atradumu, vēsturisko notikumu un dabas parādību datēšanas metodēm, pamatojoties uz koksnēs gadskārtu analīzes rezultātiem.

dendroklimatoloģija [gr. *dendron* koks + *klima* (*klimatos*) slīpums (Senajā Grieķijā domāts saules staru slīpums pret zemes virsmu, no kā atkarīgi laikapstākļi) + *logos* jēdziens, mācība] mež. *Klimata* izmaiņu noteikšana pēc salīdzinošiem koku *gadskārtu* platumu un to struktūru mērījumiem.

dendroloģija [gr. *dendron* koks + *logos* jēdziens, mācība] mež. *Botānikas* nozare – zinātne par kokaugiem, aptver pētījumus par kokaugu *morfoloģiju*, *anatomiju*, *sistemātiku*, *fizioloģiju*, *ekoloģiju*, *ģenētiku*, *filoģenēzi*, izplatību, *introdukciju*, *aklimatizāciju*, saimniecisko un dekoratīvo nozīmi.

denims [fr. *serge de Nîmes* Nîmes saržs] *tekst.* Kokvilnas audums tradicionāli 3/1 triniša (sarža) pinumā, kas ražots no vidēji rupjas krāso-

tas šķēru un nekrāsotas audu dzijas; auduma virsmas blīvums aptuveni 270 g/m².

denitrifikācija [lat. *de* at., *nost* + *nitrifikācija*] *ķīm.* Slāpekļa savienojumu noārdīšanās, kurā izdalās brīvs slāpeklis.

denjē [fr. *denier*] *tekst.* Šķiedru, *filamentu* un pavedienu smalkuma mērvienība – 9 km masa gramos; apz. den.

densimētrs [lat. *densus* (*densi*) blīvs, biezs + gr. *metron* mērs] *ķīm.* Instruments šķidrumu un cietvielu relatīvā blīvuma mērīšanai.

densitometrija [lat. *densitos* blīvums + gr. *metrein* mērit] 1. *fiz.* Sensitometrijas daļa, kurā pēta optisku blīvumu mērījumu metodiku. 2. *med.* Kaulu blīvuma noteikšanas metode.

densitometrs [lat. *densitos* blīvums + *metron* mērs] *fiz.* Ierīce optisku blīvumu mērīšanai.

dentīns [lat. *dens* (*dentis*) zobs] *biol.* Kaulveida audi, kas ir zoba galvenā sastāvdaļa.

denudācija [lat. *denudatio* atsegšana] *ģeol.* Iežu dēdēšanas, noārdīšanās un drupu materiāla pārnēses procesu kopums, kas izraisa reljefa izlīdzināšanos un Zemes virsmas pazemināšanos.

depersonalizācija [lat. *de* at., *nost* + *persona* personība] *med.* Savas personības apziņas zaudēšana.

depigmentācija *biol.* Ādas un to veidojumu normālas krāsas pigmentācijas zudums (piem., putniem intensīvas olu dēšanas periodā vai nepilnvērtīgas ēdināšanas pēc).

depilācija [lat. *depilare* izraut matus] *med.* Ādas apmatojuma iznīcināšana.

depo [fr. *dépôt* glabātava] 1. *dz.* Dzelzceļa struktūrvienība ritošā sastāva ekspluatācijas, tehniskās apkopes un remontdarbu veikšanai. 2. *transp.* Speciāli iekārtota ēka un teritorija tramvaju vagonu vai trolejbusu novietošanai un remontam. 3. Ugunsdzēsēju d. – ēka ugunsdzēsēju mašīnām un ugunsdrošības piederumiem.

depolimerizācija *ķīm.* Polimēra fragmentu (elementārposmu) atšķelšana no makromolekulu virknēm – polimerizācijai pretēja reakcija.

depresanti *ķīm.* Ķīmiskas vielas – augstākās nervu sistēmas uzbudinājuma novērsēji vai mazinātāji.

depresija [lat. *depressio* nospiestība, nomāktība]

1. *ģeol.* Jebkurš Zemes virsmas pazeminājums; šaurākā nozīmē – ieplaka (sausā vai pildīta ar ūdeni), kas ir zemāk par jūras līmeni. *Tektoniskā d.* – Zemes garozas ieliece ar sinklinālu (ieliektu) slāņu sagulumu; veidojas Zemes garozas grimšanas procesos. 2. *ķīm.* Kāda materiāla fizikāli ķīmiskās īpašības parametra pazemināšanās, mainoties tā sastāvam (piem., vielas kušanas punkta d., šķidruma viršanas temperatūras d. u. c.). 3. *med.* Nomākts garastāvoklis. 4. *met.* Zema atmosfēras spiediena apgabals ar noslēgtām (ciklons) vai pusnoslēgtām (bāriskā grava) izobārām.

deratizācija [fr. *dératisation*] *ķīm.* Peļveidīgo graužēju iznīcināšana.

derealizācija [lat. *de* at., *nost* + *realis* priekšmetisks, vielisks] *med.* Sajūta, it kā citi cilvēki vai apkārtnē nebūtu reāli.

derīgā krava *kosm.* Kosmiskā lidaparāta iekārtas, konstrukcijas elementi u. c., kas nav tieši saistīti ar paša lidaparāta funkcionēšanu, bet ir paredzēti tikai lidojuma uzdevuma izpildei, piem., *nesējraķetes* d. k. nepārsniedz dažus procentus no nesējraķetes starta masas.

derīgie izrakteņi, minerālizejvielas *ģeol., tehnol.* Neorganiskas vai organiskas izcelsmes dabiski minerālveidojumi zemes dziļēs (arī pazemes ūdeņi), kurus, mehāniski, ķīmiski vai termiski apstrādājot, pārvērš tautsaimniecībai derīgos materiālos, vielās un izstrādājumos.

derivācija [lat. *derivatio* novadišana] Ūdens novadišana sāņus no upes ar kanāla palīdzību.

derivāti [lat. *derivatus* novadīts; atvasināts] *ķīm.* Atvasinājumi.

derivatogrāfs [lat. *derivatio* novadišana; atvasināšana + gr. *graphein* rakstīt] *tehnol.* Aparāts termiskai analīzei, kurā ar noteiktu ātrumu var mainīt temperatūru un vienlaikus reģistrēt analizējamās vielas temperatūras un masas izmaiņas un izmaiņu ātrumu.

derma [gr. *derma* āda] 1. *biol.* Mugurkaulnieku, arī cilvēka ādas saistaudu slānis, kas atrodas zem *epidermas*. 2. *ā. apstr.* → pamatāda

dermatīts [gr. *derma* (*dermatos*) āda] (*dermatitis*) *med.* Ādas iekaisums.

dermatogrāfisms [gr. *derma* (*dermatos*) āda + *graphein* rakstīt] *med.* Ādas asinsvadu reak-

cija, kas rodas, ādu mehāniski kairinot, lai noteiktu veģetatīvās nervu sistēmas traucējumus.

dermatoloģija [gr. *derma* (*dermatos*) āda + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare, zinātne par ādas slimībām, to profilaksi un ārstēšanu.

dermatols ķīm. *Bismuta* preparāts, sens antiseptisks līdzeklis.

desas pārt. Īpaši apstrādāta dabiskos (zarnu) vai mākslīgos apvalkos iepildīta sasmalcināta gaļas (desu) masa. *D e s u m a s a* – viendabīgā saistītā masā sastrādāta gaļa, sāls, garšvielas, ūdens un ūdeni saistošas vielas.

desensibilizācija [lat. *de* at., *nost* + *sensibilis* jutīgs] 1. *biol., med.* Organisma pastiprināta jutīguma (pret kādu vielu) mazināšana vai novēršana. 2. *fotogr.* Fotomateriāla mākslīga *gaismjutības* samazināšana speciālu organisku vielu (desensibilizatoru) šķīdumā; pēc tam fotomateriāla tālāko *fotoķīmisko* apstrādi var veikt gaišmā. 3. *med.* Psihiska kompleksa likvidēšana.

desertaugi dārzk. Latvijā reti kultivējamie dārzeņi (spargeļi, artišoki), no kuriem gatavo īpašus ēdienus.

deserts [fr. *dessert*] *pārt.* 1. Ēdiens vai dzēriens, ko pasniedz pusdienās pēc saldā ēdiena, galvenokārt augļi, ogas, atspirdzinoši dzērieni, cepumi, konfektes. 2. Saldais ēdiens.

desikācija [lat. *desiccare* izžāvēt] *lauks.* Mākslīga augu žāvēšana ar *desikantiem*; d. paātrina sēklu nobriešanu, augļu ienākšanas un atvieglo mehanizēto novākšanu.

desikanti [lat. *desiccans* (*desiccantis*) žāvējošs] *lauks.* Vielas (piem., kalcija un magnija hlorāti, deboss, reglons), kas paātrina augu izžūšanu.

desmitkājvēži (*Decapoda*) *biol.* Augstāko vēžu kārtā; lieli vēžveidīgie ar stipri pārveidotām krūšbruņām. Tipisks pārstāvis ir krabis.

desorbija [lat. *de* at., *nost* + *sorbere* uzsūkt] *fiz.* *Adsorbējai* pretējs fizikāls process – adsorbētās vielas (atomu, jonu, molekulu) atdalīšana, noņemšana no *adsorbenta* (*cietvielās*) virsmas un aizvākšana (arī atdalīšanās no virsmas un pāriešana apkārtējā vidē, atmosfērā).

destabilizatori aeron. Horizontālais spārojums, kas novietots pirms spārna "piles" shēmās

virsskaņas lidmašīnās; nodrošina garenstabilitāti un vadību; samazina statiskās stabilitātes rezervi (atšķirībā no stabilizatora).

dēsti lauks. Lakstaugi laikposmā no sadīgšanas līdz izstādīšanai ražošanas vietā. No dēstiem audzē galvenokārt dārzeņus agraī ražai, siltumprasīgos dārzeņus, dārzeņus, kam ir garš veģetācijas periods, un gandrīz visus siltumnīcu dārzeņus.

destilācija [lat. *destillatio* pilēšana] *ķīm. tehnol., pārt.* Pārtaice – šķidru vielu maisījuma sadalīšana, to daļēji iztvaicējot un kondensējot; pamatojas uz vielu dažādu gaistamību vienā un tai pašā temperatūrā. *A z e o t r o p ā d.* – d., kurā maisījumam pieliek vielas, kas saista vienu no azeotropā maisījuma komponentiem, veidojot citu *azeotropisku* vielu. *D. ar ū d e n s t v a i k u* – d., destilējamā šķīdumā barbotējot ūdens tvaiku (sk. *barbotēšana*) (pazeminās d-as temperatūra); izmanto, ja destilējamā viela ar ūdeni nejaucas. *D. v a k u u m ā* – d-as veids, ko izmanto termiski nestabilu, augstā temperatūrā virstošu vielu maisījumu sadalīšanai (vakuumā process noris zemākā temperatūrā). *F r a k c i o n ē t ā d.* – d., kurā iegūst vairākas frakcijas ar dažādu sastāvu. *V i e n k ā r š ā d.* – d., kurā iegūst tikai vienu produktu.

destilators [lat. *destillatio* pilēšana] *ķīm.* Pārtaices aparāts.

destilāts [lat. *destillatio* pilēšana] *ķīm.* Pārtaices produkts.

destrukcija [lat. *destructio* noārdīšana] *ķīm.* Vielas vai vielu maisījuma nekontrolējama, neatgriezeniska sadalīšanās; ļoti liela nozīme polimērmateriālu, plastmasu, gumiju un šķiedru pārstrādes procesos, jo d-as gaitā veidojas ļoti aktīvi *brīvie radikāļi* vai *jonī*, norīt daudzveidīgi ķīmiskie procesi, būtiski mainās polimēru molekulmasa; piem., d-as dēļ notiek *polimēru* vecošana.

destruktori [lat. *destructio* noārdīšana] *ķīm.* → **reducenti**

dešifrators elektron. Loģiska iekārta ar vairākām (parasti 2ⁿ, kur *n* ir ieeju skaits) izejām, no kurām tikai vienā veidojas signāls "1" (pārējās izejās ir "0"). Izeju, kurā būs "1", nosaka ieejas signālu kombinācija. (Pretēju funkciju veic *šifrators*.)

dešifrēt [fr. *déchiffrer*] 1. Atšifrēt, izlasīt šifrētas zīmes, speciālā vai svešā valodā rakstītu tekstu. 2. *aeron., ģeogr.* Identificēt vides objektus, noteikt to kvantitatīvos un kvalitatīvos raksturlielumus pēc *aerofotouzņēmumiem*.

detaļa [fr. *détail* sastāvdaļa, detaļa] 1. *tehnol.* No viena nosaukuma un vienas markas materiāla gatavots viengabala izstrādājums. **Tipveida d. (izstrādājums)** – d. (izstrādājums), kas iespējami pilnīgāk pārstāv noteiktas d-u (izstrādājumu) klases konstruktīvās un tehnoloģiskās īpatnības. 2. Daļa no veselā, sīkums.

detektēšana [lat. *detectio* atklāšana] *fiz., elektron.* 1. *Enerģijas* un fizikālo *lauku* meklēšana, atrašana un pārveidošana citos enerģijas veidos. 2. *Signāla* atrašana (piem., radiotehnikā). 3. Modulēšana, nesējfrekvences sprieguma vai strāvas signāla pārveidošana modulācijas spriegumā (skaņas vai video-frekvences signālā); informācijas signāla atdalīšana no tā nesējviļņa. **Amplitūda d.** – amplitūdas modulētā signāla d. **Amplitūda un fāze d.** – amplitūdas un fāzes modulētā signāla d. **Fāze d.** – fāzes modulētā signāla d. **Frekvence d.** – frekvences modulētā signāla d.

detektors [a. *detector* atklājējs] 1. *elektron.* → **demodulators**. 2. *fiz.* Jebkura ierīce, ko izmanto, lai konstatētu daļiņas, starojumu vai lauku.

deterģents [lat. *detergens (detergentis)* tāds, kas noslauka] *ķīm.* 1. Viela, kas samazina virsmas spraigumu. 2. Mazgāšanas līdzeklis.

determinācija [lat. *determinatio* noteikšana] *biol.* Sugai raksturīgo struktūru veidošanās organisma individuālajā attīstībā no noteiktām šūnu grupām.

determinants [lat. *determinans (determinantis)* noteicošais] 1. Noteicošais faktors, no kā kaut kas ir atkarīgs. 2. *mat.* Skaitlis, ko iegūst no kvadrātmatrixas kā noteiktu tās elementu reizinājumu summu (piem.,

$$\begin{vmatrix} a & b \\ c & d \end{vmatrix} = ad - bc$$

detonācija [lat. *detonare* dārdēt, rukt] 1. *tehn., ķīm.* Eksplozija, sprāgstvielas ķīmiskas pārvešanās process, kas saistīts ar enerģijas

izdalīšanos; enerģija lielā izplatās viļņveidā no viena slāņa uz otru ar virsskaņas ātrumu; izmanto sprādziena izraisīšanai. 2. *tehn.* Pārāk strauja darbmašīnējuma sadegšana motora cilindrā (pārsniedz skaņas ātrumu), tā rezultātā samazinās motora lietderīgā jauda un motora detaļām jāuzņem ievērojamas pārslodzes.

detrits [lat. *detritus* noberzts, nodilis] *biol.* Organiskas vai daļēji mineralizētas, ar mikroorganismiem bagātas organismu atliekas ūdenī, no kurām pārtiek daudzi dzīvnieki – virpotāji, sūkļi, daudzsaņņi, gliemji.

devastācija [lat. *devastatio* nopostīšana, iznīcināšana] *ekol.* Komplekss pasākumu kopums infekcijas un *invāzijas* slimību ierosinātāju iznīcināšanai visās to attīstības stadijās un atrašanās vietās.

devējs *el., tehn.* Mērpārveidotājs, kas uztver mērāmo lielumu un veido tā vērtībām atbilstošu signālu virkni, kuru tālāk apstrādā kontroles un vadības sistēmā. **Elektriskais d.** – elektroierīce, kas, reaģējot uz ārēju iedarbību, ģenerē elektrisku signālu. **Holld.** – strāvas vadītājs, kuru ievietojot magnētiskā laukā, starp vadītāja pretējām sānu virsmām rodas *potenciālu starpība*, kas ir proporcionāla strāvas stiprumam vadītājā un *magnētiskā lauka indukcijai*. **Impulsu d.** – elektroierīce, kas ārēju iedarbību iespaidā ģenerē īsus signālus (impulsus). Sk. arī *pjezodevējs, tenzodevējs, termodevējs*.

deviācija [lat. *deviatio* < *de* at., *nost* + *via* ceļš] 1. *aeron., fiz., jūr.* Kompasa magnētadatas novirze no magnētiskā meridiāna virziena, ko rada apkārtējo dzelzs priekšmetu inducēšanās Zemes magnētiskajā laukā vai ierīču radītais elektromagnētiskais lauks. D. ir pozitīva, ja magnētiskā kompasa rādījumi ir lielāki par patieso magnētisko kursu, un negatīva – ja mazāki. D-u novērš ar kompensācijas ierīcēm vai tabulām, kas sastādītas katram magnētiskajam kompasam. 2. *aeron., jūr.* Žirokompasa rādījumu novirze no ģeogrāfiskā meridiāna; kuģi vai gaisakuģi izraisa kursa maiņu, paātrinājums un sānsvere. 3. *fiz., meh.* Kustībā esoša ķermeņa (šāviņa, kuģa, gaisakuģa) novirze no aprēķinātās trajektorijas vai kursa (dažādu faktoru ietekmē).

devītais vilnis *jūrm.* Vētras laikā lielākais un stiprākais vilnis, kas periodiski atkārtojas.

dēvits, laivceltnis [a. *davit*] *jūrm.* Kuģa ierīce laivas nolaišanai ūdenī un izcelšanai uz klāja.

devons (devona periods) [pēc Devonšīras grāfistes Anglijā] *ģeol.* Paleozoja ēras ceturtais periods (pirms 405–350 miljoniem gadu), kam raksturīga masveidīga dzīvo organismu iznākšana no ūdens sauszemē.

devulkanizācija *ķīm.* Vulkanizētās gumijas telpiskās struktūras režģa sabrukšana mehāniskās slodzes, siltuma un skābekļa iedarbības rezultātā.

dezakarizācija [fr. *dés.* at., nost + lat. *acarus* ērce] *ķīm.* Ērcu iznīcināšana.

dezaktivācija [fr. *dés.* at., nost + lat. *activus* darbīgs] *ekol.* Pasākumu sistēma radioaktīvā piesārņojuma likvidēšanai.

dezinfekcija [fr. *dés.* at., nost + infekcija] *ķīm.* Patogēno mikroorganismu iznīcināšana ārējā vidē ar ķīmiskiem, mehāniskiem un fizikāliem līdzekļiem.

dezinsekcija [fr. *dés.* at., nost + lat. *insectum* kukainis] *ķīm.* Dažādu kaitīgu posmkāju iznīcināšana.

dezintegrators [fr. *dés.* at., nost + lat. *integer* neskarts, nebojāts] *tehnol.* Mašīna traušanu, arī plastisku materiālu smalkai malšanai; sastāv no diviem pretējos virzienos rotējošiem diskiem, kuriem koncentriski piestiprinātas cilindriskas vāļītes.

dezinvāzija [fr. *dés.* at., nost + *invasio* iebrukums] *ķīm.* Invāzijas slimību ierosinātāju iznīcināšana ārējā vidē.

dezodorācija [fr. *dés.* at., nost + lat. *odors* smaka]

1. *ķīm.* Nepatikamo smaku, kas rodas organisko vielu (cilvēku un dzīvnieku izdalījumu, pārtikas produktu u. c.) pūšanas procesā (amonjaka, sērūdeņraža, gaistošo taukskābju, *skatola* u. c.) likvidēšana; izmanto kālija permanganātu, nātrija hidroksīdu, etiķi, hloru, kūdru, kokogli, pelnus, formaldehīdu, varu un dzelzs sulfātus, ozonu. Dzīvojamās telpās lieto gaisa atsvaidzinātājus.

2. *pārt.* Nevēlamas smakas aizvadišana no šķidra pārtikas produkta 70–80 °C temperatūrā pazeminātā spiedienā pašiztvaices ceļā.

dezodorants *ķīm.* Viela sliktas smakas iznīcināšanai; kosmētisks līdzeklis šim nolūkam.

dezoksāns *lopk.* Dezinfekcijas līdzeklis, ko (0,2–0,5% šķīdumu) lieto olu slapjai dezinfekcijai.

dezoksiribonukleīnskābe, DNS *biol.* Lielmolekulārs organisks savienojums, dezoksiribonukleotīdu *polimērs*; vizizplatītākā ģenētiskās informācijas glabāšanas forma. Ir visās šūnās, daudzos vīrusos.

DFD sindroms [a. *dark* tumšs + *firm* ciets + *dry* sauss] *lopk.* Apzīmējums cūkgaļas kvalitātes raksturošanai – stresa faktoru iedarbībā gaļā glikoze ir ierobežota un pienskābes ir maz.

diabazs [gr. *diabas* tāds, kas šķeljas] *ģeol.* Tumši pelēks vai zaļgans, bāzisks intruzīvs iezis, kas veidojas nelielā dziļumā un sastāv no plagioklaziem un piroksēniem; izmanto būvniecībā.

diabēts [gr. *diabetes* tāds, kas iet cauri] (*diabetes inspidus*) *med.* Slimība, kam raksturīga liela urīna daudzuma izdalīšanās. B e z c u k u r a d. – starpsmadzeņu un hipofīzes bojājumi. B r o n z a s d. – dzelzs maiņas traucējumi organismā. C u k u r a d. – cukurslimība.

diadinamiskās strāvas [gr. *dia* caur + *dynamis* spēks] (**Bernāra strāvas**) *fiz.* Zemfrekvences modulētas pastāvīgas polaritātes strāvas impulsu virknes ar frekvenci 50 Hz un 100 Hz; lieto elektroterapijā.

diadinamoforēze *med.* Medikamentu ievadišana ar diadinamiskajām strāvām.

diadinamoterapija *med.* Fizioterapijas veids – līdzstrāvas impulsvēda iedarbība, kuras rezultātā uzlabojas perifērā asinsrite, vielmaiņa un mazinās sāpes.

diafanoskops [gr. *diaphaneia* caurspīdīgums + *skopes* skats] *med.* Instruments deguna blakusdobumu izmeklēšanai, apgaismojot to ar spuldzīti, ko ievada mutē vai pieliek pie pieres dobuma pamatnes.

diafilma [gr. *dia* caur + *filma*] *fotogr.* Filma, kas sastāv no tematiski saistītu, secīgu *diapozitīvu* virknes.

diafize [gr. *diaphysis*] *biol.* Organisma garo kaulu vidusdaļa.

diafragma [gr. *diaphragma* starpsiena] 1. *biol.* Cilvēka un dzīvnieku kupolveida elpošanas muskulis, kas nodala krūšu dobumu no vēdera dobuma. 2. *fiz., tehn.* Jebkura starpsiena, kas sadala fizikālo sistēmu daļās. 3. *tehn.*

Elastīga plānsienīņu plāksne, kuru parasti lieto, lai atdalītu ar gāzi vai šķidrumu pildītas blakus esošas kameras. **4. fiz., fotogr.** Gaismnecaurlaidīgs šķērsliis (plānsienu plāksnīte ar caurumu vidū), kas ierobežo gaismas staru kūļa šķērsgriezuma laukumu optiskajā sistēmā (fotoobjektīvā, mikroskopā, teleskopā u. c.) un līdz ar to izmaina gaismas plūsmas lielumu caur to. **5. tehn.** Caurums elektrovadošā plāksnītē, kas ierobežo lādētu daļiņu kūļa šķērsgriezuma laukumu.

diagnostika [v. *Diagnostik* < gr. *diagnōstikos* spējīgs atšķirt, noteikt] **1.** Fakta konstatēšana, noteikšana pēc kādām pazīmēm. **2. med., vet.** Mācība par slimību pazišanas metodēm; diagnozes noteikšana. **3. tehn.** Tehnisko zinātņu nozare, kurā pēta tehnisko sistēmu tehnisko stāvokli, izstrādā tā noteikšanas metodes un līdzekļus; tehnisko sistēmu darbīguma pārbaude un defektu noteikšana.

diagnoze [gr. *diagnōsis* uzzināšana] **med., vet.** Slimības rakstura un būtības īss apraksts, pamatojoties uz slimnieka vispusīgu izmeklēšanu.

diagonāle [gr. *diagōnios* caur stūri ejošs] **mat.** Taisnes nogrieznis, kas savieno divas daudzstūra vai daudzskaldņa virsotnes un nesakrīt ar tā malu vai neatrodas skaldnē.

diagramma [gr. *diagramma* rasējums, zīmējums] **mat.** Lielumu grafisks attēls ar figūrām (stabiņiem, sektoriem utt.), kuru izmēri vai laukumi ir proporcionāli šo lielumu vērtībām. **F ā ž u d. el.** – d., kurā attēloti visi iespējamie termodinamiskās sistēmas fāžu stāvokļi telpā; mērījumi ir sistēmas stāvokļa parametri (piem., temperatūra, spiediens). **L a i k a d.** – mainīga lieluma laika atkarības attēls. **R i ņ ķ a d.** – mainīgo lielumu attēlojošā vektora galapunkta ģeometriskā vieta. **T o p o g r ā f i s k ā d.** – komplekso skaitļu plaknes punktu kopums, kas attēlo sinusoidālas maiņstrāvas ķēdes atbilstošo punktu potenciālus. **V e k t o r u d.** – vektoru kopums, kas attēlo sinusoidālas maiņstrāvas ķēdes strāvas un spriegumus.

diagēnēze [gr. *dia* pār + *genesis* izcelšanās] **geol.** Irdenu nogulu pārveidošanās par iezī sablīvēšanās un ķīmisku reakciju rezultātā.

dialīze [gr. *dialysis* sadalīšana] **ķīm.** Lielmo-

lekulāru vielu, arī koloidālu šķīdumu, attīrīšana no mazmolekulārām vielām, lietojot puscaurlaidīgas membrānas (piem., celofānu, kolodiju, pergamentu); izmanto želatīna, farmaceitisko preparātu, mākslīgo šķiedru u. c. produktu ražošanā un medicīnā (hemodialīzē).

dialoglodziņš [gr. *dialogos* divsaruna] **inf.** *Lodziņš displeja ekrānā*, ar kura starpniecību lietotājs nodod pieprasīto informāciju sistēmai vai *lietojumprogrammā*, lai turpinātu tās izpildes procesu. Sk. arī *ziņojumlodziņš*.

diamagnētiskis fiz. Viela, kuras magnetizācijas virziens ir pretējs ārējā lauka indukcijas virzienam (ūdens, slāpekļis, ūdeņradis, varš, bismuts, vārāmā sāls u. c.); d-u magnetizācija parasti ir tik maza, ka daudzos gadījumos šīs vielas uzskata par nemagnētiskām.

diamagnētisms fiz. Vielas īpašība magnetizēties pretēji ārējā magnētiskā lauka virzienam.

diametrs [gr. *diametros* šķērsmērs] **mat.** **1.** Ģeometriskas figūras maksimālais hordas garums. **2.** Nogrieznis, kas *konikā* iet caur visu kādam virzienam paralēlo hordu viduspunktiem. **3.** Sakarīgam grafam – lielākais attālums starp tā virsotnēm.

diapauze [gr. *dia* caur + lat. *pausa* pārtraukums] **biol.** Dzīvnieku attīstības pārtraukums, kura laikā krasi pazeminās vielmaiņa un palielinās organisma spēja pretoties nelabvēlīgiem vides apstākļiem.

diapozitīvs [gr. *dia* caur + pozitīvs] **fotogr.** *Pozitīvs fotogrāfisks attēls uz caurspīdīgas (stikla, celuloīda, pauspapīra) pamatnes aplūkošanai caurstarotā gaismā vai arī – projicējot uz ekrāna ar diaprojektoru.*

diaprojektors [gr. *dia* caur + projektors] **fotogr.** Optisks aparāts mazformāta un vidējā formāta *diapozitīvu* vai *diafilmu* projicēšanai uz ekrāna.

diareja [gr. *diarrhoia* tecēšana cauri] (*diarrhoea*) **1. med.** Caureja – zarnu darbības traucējumi, kam raksturīga paātrināta zarnu iztukšošana. **2. vet.** *Jaundzīvnieku* slimība, kas noris ar kuņģa un zarnu funkciju traucējumiem.

dialtroze [gr. *diarthrosis*] **biol.** Kustīgs kaulu savienojums.

diaskops [gr. *diaskopein* uzmanīgi apskatīt] **tel.**

Ierīce testuzņēmumu vai atsevišķu fotouzņēmumu demonstrēšanai *telekamerā*.

diastāzes [gr. *diastasis* atdalīšana, šķelšana] *ķīm.* → *amilāzes*

diastēma [gr. *diastema* attālināšana] *med.* Paļaiņāta sprauga starp priekšzobiem.

diastole [gr. *diastolē* izplešanās] *med.* Sirds darbības muskuļu atslābuma fāze.

diatermija [v. *Diathermie* < gr. *dia caur* + *thermē* siltums, karstums] *med.* Elektroterapijas veids – ārstēšana ar siltumu, kas rodas audos, ja starp tiem plūst augstfrekvences elektriskā strāva.

diatēze [gr. *diathesis* tieksme, nosliece] (*diathesis*) *med.* Organisma uzņēmība pret dažādām noteiktām slimībām.

diatomīts [lat. *Diatomeae* kramaļģes] *ģeol.* Viegls, porains nogulumiezis, kas sastāv no kramaļģu (diatomeju) čauliņām; izmanto par adsorbentu, filtru, izolācijas un abrazīvu materiālu, betonu pildvielu.

diatrēma [gr. *diatrēma* caurums], **sprādzienpiltuve** *ģeol.* Dziļu sprādziena piltuve, ar kimberlīta iežiem aizpildīts cauruļveida karnāls, kas izveidojies eksplozīvas gāzu izlaušanās procesā, nereti satur dimantus.

diazonija savienojumi [gr. *di(s)*.. divreiz + fr. *azote* slāpekklis] *ķīm.* Organiskas vielas, kuru sastāvā ir raksturīgā grupa $R-N=N^+X^-$ (R – parasti ir aromātisks gredzens, bet X^- ir skābes anjons); plaši lieto krāsvielu rūpniecībā.

diciāns *ķīm.* → *ciāns*

dīdzība lauks., *mež.* → *dīgspēja*

diēdrs [gr. *di(s)*.. divreiz + *hedra* skaldne] *krist.* Divskaldnis, vienkāršā kristalogrāfiskā forma, kas līdzīga divslīpju jumtiem, divas nepārēlās skaldnes.

diēdzēšana dārzk. Paņēmiens dažu dārzeņu sēklu dīgšanas vai bumbuļu augšanas paātrināšanai.

diegs (šujamais diegs) tekst. Šķeterēts (var būt kombinēts ar *monopavedienu*) vai stiegrots pavediens, ko izmanto šūšanai gan ar rokām, gan ar šujmašīnu; parasti īpaši apdarīts vai eļļots.

diegveida kristāli krist. Mikroskopiski *monokristāli*, kuru izmēri vienā virzienā ir daudzreiz lielāki nekā pārējos virzienos (tipiski 1–10 mm gari ar diametru 1–2 μm). D. k-iem praktiski nav *defektu*, to mehāniskā izturība tuva teoretiskajai.

dielektriķis [a. *dielectric*] *el.*, *fiz.* Viela, kas ļoti vāji vada (praktiski nevada) elektrisko strāvu (izolators), jo visi atomu un molekulu elektroni, kā arī joni tajā ir saistīti. Ārējā elektriskajā laukā elektroni un joni d-i nevar brīvi kustēties (dreifēt), bet var tikai nedaudz nobīdīties no saviem līdzsvara stāvokļiem, izsaucot elektronu blīvuma pārdalīšanos un d-a elektrisko *polarizāciju*. Cietvielas d-i esošie elektrostatiskie lauki var ilgstoši saglabāties.

dielektriskā caurlaidība el., *fiz.* Bezdimensionāls fizikāls lielums, kas raksturo *dielektriķa* polarizāciju ārējā statiskā elektriskajā laukā un rāda, cik reizi divu elektrisko lādiņu mijiedarbības spēks viendabīgā izotropā dielektriķī ir mazāks nekā vakuumā, ja attālums starp lādiņiem paliek nemainīgs.

dielektriskā uzņēmība el., *fiz.* Fizikāls lielums, kas raksturo *dielektriķa* spēju polarizēties elektriskajā laukā.

dielektriskie zudumi el., *fiz.* Daļa mainīga elektriskā lauka enerģijas, kas *dielektriķī* “zūd”, proti, pārvēršas siltumā, laukam sadarbojoties ar elektroniem, joniem un *defektiem* dielektriķī.

diencefalīts [gr. *dia caur* + *enkephalos* galvas smadzenes] (*diencephalitis*) *med.* Starpsmādzeņu iekaisums.

diennakts astr. Laika intervāls starp divām vienādām debess spīdekļa *kulminācijām*. D-i iedala 24 *stundās*. Ar terminu “diennakts” bez apzīmētājiem parasti saprot vidējo Saules d-i. $D \ z \ e \ l \ z \ c \ e \ l \ a \ d.$ *dz.* – nosacīti pieņemts 24 stundu ilgs laika posms, kas Latvijā sākas plkst. 8.00. $P \ a \ t \ i \ e \ s \ ā \ S \ a \ u \ l \ e \ s \ d.$ – laika intervāls starp divām sekojošām vienādām Saules *kulminācijām*; *patiesās* Saules d. garums nav konstants. *Sk. patiesais Saules laiks.* $V \ i \ d \ ē \ j \ ā \ S \ a \ u \ l \ e \ s \ d.$ – laika intervāls starp divām sekojošām vienādām *vidējās* Saules *kulminācijām*. $Z \ v \ a \ i \ g \ ž \ ņ \ u \ d.$ – laika intervāls, kurā Zeme izdara vienu pilnu apgriezību ap asi attiecībā pret zvaigznēm, precīzāk – pret *pavasara punktu*; *Zvaigžņu d. garums* ir 23 h 56 min un 4 s pēc *vidējā Saules laika*.

Dienvidpols ģeogr. Punkts, kur iedomātā Zemes griešanās ass šķērso dienvidu puslodes virsmu.

dienvidu punkts *ģeogr.* Viens no četriem galvenajiem *horizonta* punktiem (pretējs ziemeļu punktam).

diēta [gr. *diaita* dzīvesveids, pārtika] *pārt.* Noteikts uztura režīms un produktu izvēle.

dietētika [lat. *dieteticus*] *med.* → **dietoloģija**

dietilēnglikols *ķīm.* Ēteris ar hidroksilgrupām molekulas galos $O(CH_2CH_2OH)_2$; lieto polimēru ražošanai, poliesteru sveķu un eļļu šķīdināšanai, par *plastifikatoru* un *antifrīzu* sastāvdaļu.

dietilēteris *ķīm.* Ēteris $C_2H_5OC_2H_5$, bezkrāsains, gaistošs šķidrums ar zemu viršanas temperatūru ($34,5\text{ }^\circ\text{C}$) un raksturīgu smaržu; lieto par sveķu un tauku šķīdinātāju, ekstrahentu u. c.

dietoloģija [gr. *diaita* dzīvesveids, pārtika + *logos* jēdziens, mācība], **dietētika** *med.* Uzturzinātne – medicīnas nozare, kurā pēta slima cilvēka uzturu un nosaka organisma stāvoklim atbilstošu uzturu.

diferenciālā fāze *tel.* Fāzes nobīde maza krāsainuma subnesējam krāsu videokanālā (ja ir noteikts spilgtuma līmenis) attiecībā pret fāzes nobīdi signāla blankēšanas līmenī.

diferenciālģeometrija *mat.* Ģeometrijas nozare, kurā pēta līkņu un virsmu lokālās īpašības ar diferenciālreķinu metodēm, izmantojot koordinātas.

diferenciālis [lat. *differentia* starpība, atšķirība]

1. *mat.* Funkcijas $f(x)$ pieauguma galvenā lineārā daļa $df(x)=f'(x)dx$ ($f'(x)$ – funkcijas atvasinājums, dx – argumenta x bezgalīgi mazs pieaugums). *Pilnais d.* – funkcijas $f(x, y)$ bezgalīgi mazā pieauguma galvenā (lineārā) daļa $df=f'_x dx+f'_y dy$ (f'_x un f'_y – funkcijas parciālie atvasinājumi). 2. *tehn.* *Transmisijas* mehānisms, kas, sadalot griezes momentu starp divām dzenamām vārpstām, nodrošina tām iespēju griezties ar dažādu leņķisko ātrumu. *Simetriskais d.* – d., kas griezes momentu starp dzenamām vārpstām sadala nevienādi (piem., attiecībā 1:2, viena daļa uz priekšējo dzenošo tiltu, divas daļas uz diviem pakalējiem dzenošajiem tiltiem). *Gliebmeždiferenciālais* – palielinātas berzes d. ar *gliemežpār vadu*. *Palielinātas berzes d.* – pašbloķējošs d., kurā griezes momenta pār-

dale starp dzenamajām vārpstām (pusasīm) notiek palielinātas berzes rezultātā starp d-ļa rotējošajām detaļām. *Pašbloķēšanas d.* – d., kurā daļēja tā elementu bloķēšana notiek automātiski. *Simetriskais d.* – d., kas griezes momentu starp dzenamām vārpstām sadala vienādās daļās. *Starpsānu d.* – d., kas transportlīdzekļos ar sānpiedziņas *transmisiju* sadala griezes momentu starp kreisās un labās puses *dzinekļiem*. *Starptiltu d.* – d., kas sadala griezes momentu starp dzenošajiem tiltiem.

diferenciālmanometrs *tehn.* *Manometrs*, kas rāda divu *spiedienu* starpību; lieto *caurplūdes mērītājos*.

diferenciālreķini *mat.* Matemātiskās analīzes nozare, kurā pēta funkcijas, izmantojot to atvasinājumu un diferenciāļu īpašības.

diferenciālvienādojums *mat.* Sk. **vienādojums**.

Lagranža pirmā veida kustības d-i – saistīta materiāla punkta kustības d-i kustībai pa nelīdzenu virsmu. *Lagranža otrā veida kustības d-i* – mehāniskas sistēmas kustības d-i vispārinātājās koordinātās. *Parciāls d.* – d., kas satur vairākargumentu nezināmo funkciju, tās *parciālos atvasinājumus*.

diferents [lat. *differentis* atšķirīgs] *jūrn.* → **galsvere**

difrakcija [lat. *diffractus* salauzts] *fiz.* Dažādu viļņu (elektromagnētisko, skaņas u. c.) novirze no taisnvirziena izplatīšanās vidē un apliekšanās ap šķēršļiem; rodas gaismas, skaņas u. c. plūsmu viļņu dabas dēļ. *Akustiskā d.* – gaismas d. nevienādīgā vidē, kas radīta ar ultraskaņas viļņiem. *Dalīšanu d.* – *elementārdalīšanu* (elektronu, neitronu u. c.) d. un izkļiede kristālos, kā arī molekulāros šķidrums un gāzēs, ko nosaka šo mikrodalīņu viļņu īpašības (sk. arī *elektronogrāfija* un *neutronogrāfija*). *Rentģenstarojuma d.* – rentģenstarojuma d. un izkļiede kristālos, molekulāros šķidrums un gāzēs.

difrakcijas režģis *fiz.* Optiska ierīce spektra iegūšanai, izmantojot difrakcijas parādību; parasti veido no ļoti daudzām paralēlām līnijām, kas ar dimanta griezni iegravētas stiklā, pulētā metālā vai uzputinātā alumīnija slānī.

difraktogramma [difrakcija + gr. *gramma* pie- raksts] *fiz.* *Debajgramma*, kas uzņemta (re- ģistrēta) ar fotoelektrisko vai jonizācijas detektoru (sk. *detektēšana*) *difraktometrā*.

difraktometrs [difrakcija + gr. *metron* mērs] *fiz.*

1. Ierīce *rentgenstarojuma* intensitātes un virziena mērīšanai pēc to *difrakcijas* kristālā.

2. Ierīce vielas sastāva un struktūras noteik- šanai pēc gaismas, rentgenstarojuma u. c. starojuma difrakcijas ainās šās vielas kristā- liskajā režģī.

difterija [gr. *diphtherion* ādiņa, plēvīte] (*diph- theria*) *med.* Akūta infekcijas slimība, kas rada izmaiņas galvenokārt augšējos elpoša- nas ceļos un izraisa bīstamus sarežģījumus.

difūzā matērija [lat. *diffusus* plašs, izplatīts; ma- tērija] *astr.* Ļoti retināta gāze un putekļi, kas atrodas Visumā izkliedētā stāvoklī. Atkarībā no d-ās m-as atrašanās vietas šķir *starppla- nētu vidi*, *starpzvaigžņu vidi*, *miglājus* un *starpgalaktiku vidi*.

difūzija [lat. *diffusio* izplūšana] 1. *fiz., ķīm.* Pro- cess, kurā molekulu vai atomu haotiskās ter- miskās kustības dēļ sajaucas dažādi šķidrumi vai cietas vielas. 2. *fiz.* Gaismas izkliede, atstarojoties no nelīdzenas virsmas vai izpla- toties caur noteiktiem materiāliem, piem., matētu stiklu.

difūzijas sula, jēlsula *pārt.* Ūdens, kurā, apstrā- dājot cukurbiešu graizījumus ar karstu ūdeni vai tvaiku, no biešu šūnām difundējas cukurs un arī necukuri.

difuzors [v. *Diffusor* < lat. *diffusus* plašs, iz- platīts] 1. *tehn.* Paplašināta vieta sistēmā (cau- rulē, kanālā u. tml.), kurā gāzes vai šķidruma plūsmas ātrums samazinās (notiek plūsmas bremzēšana), vai sašaurināta vieta, kurā gā- zes vai šķidruma plūsmas ātrums palielinās; zemskaņas gāzes plūsmā kanāls ir papla- šināts, virsskaņas plūsmā – sašaurināts; lieto centrālās sūkņos, centrālās kompreso- ros, reaktīvajos dzinējos. 2. *tehn.* Iekšdedzes motora karburatora daļa, kur degviela sajauc- as ar gaisu. 3. *fiz.* Ierīce, kas sastāv no para- lēlām stikla plāksnītēm ar svītrojumu (rež- ģi) attēla asuma samazināšanai. 4. *fiz.* Konis- kas formas membrāna skaļruņa akustiskās atdeves palielināšanai. 5. *ķīm.* Ekstra-ktors – aparāts vielu izvilšanai jeb ekstra-

hēšanai no citas vielas vai materiāla. 6. *aeron.* Profilēts kanāls šķidruma vai gāzes bremzēšanai ar nolūku plūsmas kinētisko enerģiju pārveidot spiediena enerģijā. D-u raksturo pilnā spiediena reducēšanas koe- ficients. 7. *fotogr.* Objektīva priekšpusē no- vietojams plakanparalēla stikla gaismas staru izkliedētājs ar koncentrisku vai rūtīņveidīgu gravējumu mikstināta *fotoattēla* iegūšanai.

digitālais konverters [lat. *digitus* pirksts; a. *con- verter* < lat. *convertere* mainīt, pārvērst] *tel.* Attēla standarta pārveidotājs, kurā izvēršes lauka un (vai) rindu konversija notiek tikai ar digitāliem līdzekļiem.

digitālais prožektors *tel.* Ierīce, kas dod iespēju ar digitāliem līdzekļiem panākt prožektora apgaismojuma efektu talelvīzijas attēlā.

digitālā krāsu korekcija *tel.* Digitāls process, kas kompensē krāsu atšķirības, demonstrējot fil- mu uz kinoekrāna un televīzijā.

digitālās iespiedmašīnas poligr. Iespiedmašīna ar visaugstāko iespieduma kvalitāti, iespiež attēlus un tekstu, saņemot datora signālu; d-ajās i-ās ir vismodernākie krāsu kopētāji un printeri, specializētās mašīnas un ofseta d. i.

dīgļis *biol.* Šūnu grupa ar dobumu iekšpusē, kas izveidojas, olšūnai *drostalojoties*.

dīgļa attīstība *biol.* Sk. *embriogēnēze*

dīgļa disks *biol.* Putna olas dzeltenuma sastāv- daļa, no kuras pēc apaugļošanās sākas *em- brija* attīstība.

dīgļapvalki *biol.* Ārpusdīgļa orgāni, kas aizsargā mugurkaulnieku dīgļi un apgādā ar barības vielām un skābekli.

dīgļlapas *biol.* 1. Pirmās auga lapas, kas izvei- dojas no sēklas dīgļzīmetņa. 2. Cilvēka un dzīvnieku embrionāli šūnu grupējumi, no kuriem rodas noteikti audi un orgāni.

dīgļsoma *biol.* *Segsēkļu* sievišķā dzimump- audze – sievišķais *gametofīts*.

dīgstība lauks., mež. → dīgtspēja

dīgsts dārkz. No sēklas izaudzis jauns augs pir- majā attīstības posmā.

dīgstu apēnošana *mež.* *Agrotehnisks* paņēmieni *kokaudzētāvās* audzējamo *juvenilā stadijā* jutīgo koku sugu (āra bērza, parastās priedes, parastās egles u. c.) *dīgstu* un *sējeņu* pasar- gāšanai no tiešās *Saules radiācijas* sausā un

karstā laikā, apēnojot tos ar dažādu konstrukciju un materiālu režģiem.

dīgšana lauks., mež. Miera stāvoklī esošas sēklas pārvēršanās *dīgstā* – sēkla uzņem ūdeni, uzbriest, sēklā aktivizējas fermentu darbība, mainās hormonu daudzums, pastiprinās elpošana, sēklas rezerves vielas pārvēršas šķīstošos, dīglim izmantojamās savienojumos; d. beidzas ar dīglsaknes un fotosintezējošu auga virszemes daļu izveidošanos (augš kļūst par *autotrofu*).

dīgšanas enerģija lauks., mež. → **dīgšanas spars**
dīgšanas spars, dīgšanas enerģija lauks., mež. Sēklas īpašība, ko izsaka dīgšanas ātrums (nedaudz mainās pa gadalaikiem) – lielums, ko noteic vienlaikus ar *dīgtspēju* pēc ļoti ātri uzdīgušo sēklu procenta (labībai 3–5 dienās); no sēklām ar vienādu dīgtspēju, bet nevienādu d. s-u, arī nelabvēlīgos apstākļos ātrāk un vienmērīgāk sadīgst sēklas, kam d. s. lielāks. Lauka kultūraugiem uzdīgšanas termiņš ir 7–10 dienas, dārzeniņiem 7–21 diena, kokaugiem 10–16 dienu.

dīgspēja, didzība, dīgstība lauks., mež. Sēklas kvalitātes rādītājs – lielums, ko noteic vienlaikus ar *dīgšanas spar*u pēc noteiktā laika posmā optimālajos apstākļos normāli uzdīgušo sēklu procenta.

dihlofoss ķīm. Agrāk viens no populārākajiem kukaiņu iznīcināšanas līdzekļiem; tagad toksiskuma dēļ nelieto.

dihloretāns ķīm. Organisks šķīdinātājs $\text{CH}_2\text{Cl}-\text{CH}_2\text{Cl}$.

dihotomija [gr. *dicha* divās daļās + *tomē* griešana] *loģ., mat.* Pētāmo objektu kopas pakāpeniska dalīšana divās daļās (pusēs), lai tuvotos uzdevuma atrisinājumam (piem., meklējot vienādojuma sakni).

dihroisms [gr. *dichroos* divkrāsains] *fiz.* Dažu kristālu, piem., turmalīna, īpašība absorbēt noteikta virziena (polarizācijas) gaismas viļņa svārstības, vienlaikus ļaujot izplatīties perpendikulāri noteiktošām svārstībām; kristālus, kam piemīt d., izmanto gaismas *polarizatoru* veidošanā.

dihromāti, bihromāti ķīm. Dihromskābes sāļi, spēcīgi *oksidētāji*.

diketoni ķīm. Organiski savienojumi, kuru molekulās ir divas *karbonilgrupas*.

dīkstāve tehn. Neplānots pārtraukums darba procesā.

diktiokauloze vet. Govju un aitu plaušās parazītējošu nematožu ierosināta slimība, kam raksturīga apgrūtināta elpošana, klepus un novājēšana; slimo galvenokārt *teļi* un *jēri*.

dīksaimniecība lauks. Saimniecība, kurā mākslīgās ūdenstilpēs audzē zivis. Ir trīs d-u veidi: 1) pilnas zivju un vaislas zivju audzēšanas saimniecības (savairo un audzē pārtikai realizējamas vai vaislas zivis); 2) zivju audzētavas (savairo un audzē galvenokārt zivju mazuļus citu saimniecību vajadzībām); 3) nepilnas zivju d-as (audzē pārtikai realizējamas zivis no iepirktiem mazuļiem).

dilatācija ķīm. Izplešana, izstiepšana; izplešanās, izstiepšanās.

dilatometrija [lat. *dilatare* izplest + *metrein* mērit] *tehnol.* Vielas pētīšanas metode, kas pamatojas uz ķermeņa tilpuma vai lineāro izmēru maiņu ārējo faktoru ietekmē.

dilatometrs ķīm. Aparāts, ar ko mēra dažādu ārējo faktoru radītas ķermeņa izmēru vai tilpuma izmaiņas.

dilbs, grozāmass tehn. Transportlīdzekļa priekšējās ass vai tilta daļa, kas nodrošina ar to saistītā vadāmā riteņa pagriešanu.

Dilona–Pti likums [pēc fr. fiziķu P. Dilonā (*Dulong*, 1785–1838) un A. Pti (*Petit*, 1791–1820) vārdiem] *fiz.* Empiriska sakarība – vienkāršu cietvielu molārā siltumietilpība pastāvīgā tilpumā nav atkarīga no temperatūras un ir vienāda ar $25,12 \text{ J} \cdot \text{mol}^{-1} \cdot \text{K}^{-1}$.

dilstamība materiālt. Materiāla īpašība deldēšanas spēku iedarbībā mainīt tilpumu un masu.

dilšana materiālt. Izmēru, masas vai virsmas stāvokļa izmaiņa izstrādājuma virsmas slāņa nobērzes rezultātā.

dimants [v. *Diamant* < gr. *adamas* (adamantos) nesagraujams] *min.* Viscietākais minerāls, ogkleļa alotropā forma, vērtīgākais no dārgakmeņiem; d-a kristālus un pulveri izmanto ļoti cietu materiālu griešanai un slīpēšanai.

dimensija [lat. *dimensio* mērīšana] 1. *fiz.* Priekšmeta lineārais izmērs (garuma vienībās). 2. *mat.* Nepieciešamais koordinātu skaits telpā, kuras nosaka punkta stāvokli (uz taisnes – 1 d., plaknē – 2, parastajā telpā – 3 d-as).

dimērs [gr. *di(s)*. divreiz + *meros* daļa] *ķīm.*

Molekula vai savienojums, kuru, ķīmiski saistoties, veido divas vienkāršas vielas molekulas.

dimetilformamīds *ķīm.* Skudrskābes dimetilamīds $(\text{CH}_3)_2\text{N}-\text{CH}=\text{O}$, labs šķīdinātājs.

dimetilftalāts *ķīm.* Ortoftalskābes dimetilesteris, lieto par *plastifikatoru* un *repelentu*.

dimetilsulfāts *ķīm.* Sērskābes dimetilesteris $(\text{CH}_3)_2\text{SO}_4$, lieto organiskajā sintēzē; ļoti toksiska viela.

dimetilsulfoksīds *ķīm.* $(\text{CH}_3)_2\text{SO}$, sēru saturošs organisks šķīdinātājs.

dimorfisms [v. *Dimorphismus* < gr. *dimorphos* divējāds] 1. *biol.* Izplatītākais *polimorfisma* veids – vienas sugas organismu divu dažādu formu pastāvēšana (dzimumdimorfisms, sezonālais d., d. starp paaudzēm). 2. *ķīm.* Vienas un tās pašas vielas pastāvēšana divās formās.

dinamika [gr. *dynamikos* saistīts ar spēku, spēka (ģen.)] *fiz., meh.* *Mehānikas* nozare, kurā pēta materiālu objektu (materiāla punkta un sistēmas, cietu ķermeņu, šķidrumu un gāzu) kustību atkarībā no arējo spēku iedarbības (sk. *aerodinamika*, *gāzdinamika*, *hidrodinamika*, *elektrodinamika*). *Relatīvistiskā* d. – d-as nozare, kurā pēta kustību, ja ātrums ir tuvs gaismas ātrumam vakuumā (sk. arī *relatīvistiskā fizika*).

dinamikas rinda *stat.* Statistisko rādītāju secīga virkne, kas skaitliski raksturo kādu parādību laikā. To veido divi elementi: laika norāde un līmenis, kas izsaka vai nu pētāmās parādības stāvokli noteiktos laika momentos, vai rezultātus, kas iegūti noteiktā laika posmā. D. r-as *vidējais līmenis* – rādītājs, kas izsaka raksturīgo parādības lielumu rindā ietvertajā laika periodā. D. r-as *vidējie rādītāji* – rādītāji, kas raksturo d. r-as īpašības visā aplūkojamā periodā.

dinamiskais laiks *astr.* Vienmērīgi ritošs laiks, kuru kopš 1984. gada lieto *efemerīdu* laika vietā Saules sistēmas debess ķermeņu kustības aprēķinos. D. l. ir priekšā *atomlaikam* par 32,184 s. Sk. *laika mērīšanas sistēmas*.

dinamiskais spiediens *meh.* → *ātrums spiediens*

dinamiskā pielāgošana *kino* Metode attēla izmēru un formas pielāgošanai kadra kompo-

zīcijas vai filmas vēstījuma vajadzībām, nosedzot attēla daļu ar necaurspīdīgu maskētājslāni.

dinamīts [zv. *dynamit* < gr. *dynamis* spēks] *tehn., ķīm.* Sprāgstviela, ko iegūst no *nitroglicerīna*, tajā izšķīdinot *nitrocelulozi* (izgudrojis A. Nobels).

dinamometriskie ratiņi *tehn.* Iekārta spēkratu vilces īpašību noteikšanai; vilces spēka mērīšanai ratiņus apgādā ar *dinamogrāfu* vai tenzometrisko mezglu un bremzēm. Pārbaudāmā objekta vilces raksturojumu nosaka, dažādā ātrumā velkot ratiņus ar iedarbinātām bremzēm.

dinamometrs [gr. *dynamis* spēks + *metron* mērs] *fiz.* Mērinstruments spēka mērīšanai.

dinass [a. *dinas*, pēc Dinasas klints Velsā nos.] *materiālt.* Ugunsizturīgs materiāls, kas satur ne mazāk par 93% silīcija dioksīda SiO_2 ; izmanto stikla un tērauda kausēšanas un koksa ieguves krāšņu oderēšanai.

dinastarteris [gr. *dyna(mis)* spēks + *starteris*] *tehn.* Ierīce, kas vienlaikus pilda *startera* un *ģeneratora* funkcijas.

dinatronefekts [gr. *dyna(mis)* spēks + *(elek)tron* dzintars + lat. *effectus* darbība] *elektron.* Sekundāro elektronu emisija no elektronu lampas anoda; to izsauc primārie elektroni, kas ar lielu ātrumu krīt uz anoda virsmu; izmanto sekundārās emisijas lampās jutīguma palielināšanai. *Tetrodē* d. izsauc anodstrāvas samazināšanos, anodspriegumam kļūstot mazākam par ekrāntīkliņa spriegumu.

dinistors, diodtiristors *elektron.* Sk. *tiristors*

dinoda efekts [gr. *dyn(amis)* spēks + *(elektr)ods*; efekts] *tel.* Attēla kropļojums *kineskopā*.

dinods *fiz.* Elektrods fotoelektronu daudzkrāšotājos un dažās elektronu lampās, ar kura palīdzību sekundārie elektroni emisijas rezultātā palielina uz tā krītošās elektronu plūsmas intensitāti.

dinozauri [gr. *deinos* briesmīgs + *sauros* ķirzaka] (*Dinosauria*) *biol.* Izmirusi *rāpuļu* apakšklase; dažāda lieluma dzīvnieki ar relatīvi mazu galvu un kaulu bruņām; vairojušies ar olām.

dins [gr. *dyn(amis)* spēks] *fiz.* Spēka mērvienība *CGS mērvienību sistēmā*; 1 dins ir vienāds

ar spēku, kas 1 g masai piešķir paātrinājumu 1 cm/s^2 ; $1 \text{ dyn} = 10^{-5} \text{ N}$ (N – ņutons).

diode [gr. *di(s)*.. divreiz + (elektr)ods] *fiz., elektron.* Elektroniska ierīce, kas vada strāvu tikai vienā virzienā – no *anoda* uz *katodu*; izmanto par *taisngriezi*. *Divbāzu d.*, *vienpārejas tranzistors* – sk. *tranzistors*. *Fotodiode* – pusvadītāju d., kas izveidota tā, ka caur lodziņu *p-n pārejai* var pievadīt gaismas plūsmu; izmanto gaismas signālu pārveidošanai elektriskos signālos un elektriskās enerģijas iegūšanai (Saules baterija). *Gaismas d.*, *mirzdiodē* – pusvadītāju d., kurai laižot cauri tiešā virziena strāvu, izdalās siltuma enerģija un gaismas enerģija; izmanto par indikācijas elementu un *optrona* sastāvdaļu. *Pusvadītāju d.* – pusvadītāju ierīce ar vienu *p-n pāreju*. *Vakuum d.* – elektronu lampa ar diviem elektrodiem – anodu un kvēlināmu katodu. *Zēnera d.*, *pusvadītāju stabilitrons* – silīcija d., kas var ilgstoši strādāt *tunelcaursites* (Zēnera caursites) vai *lavīncaursites* režīmā; izmanto sprieguma stabilizatoros.

diodtiristors, dinistors *elektron.* Sk. *tiristors*

dioksīds *ķīm.* Savienojums, kurā kāds elementa atoms saistīts ar diviem *skābekļa* atomiem, piem., ogļskābē gāze CO_2 .

dioksīni *ķīm.* Ārkārtīgi indīgas, parasti trīsgrēdzena *heterocikliskas* vielas, kas rodas, nepilnīgi sadegot *hloru* saturošiem organismiem savienojumiem.

dioli *ķīm.* → *glikoli*

dioptrijs [gr. *dioptra* < *dia* caur + *optos* redzams] *fiz.* Lēcas *optiskā* stipruma vienība – lēcas optiskais stiprums d-ās ir apgriezti proporcionāls metros izteiktam lēcas fokusa attālumam. *Savācējlēcu* optisko stiprumu ir pieņemts uzskatīt par pozitīvu, bet *izkliedētājlēcu* – par negatīvu.

diorīts [fr. *diorite* < gr. *diorizein* atdalīt] *geol.* Zaļganpelēks, graudains intruzīvs iezis, kas sastāv galvenokārt no plagioklaza un amfibola (ragmāņa); andezīta intruzīvais ekvivalents; izmanto būvniecībā.

diplopija [gr. *diploos* dubults + *ōps* redze] (*diplopia*) *med.* Redzes patoloģija – attēla dubultošānās.

diplūras (*Diplura*) *biol.* *Kukaiņu* kārtā – bezspārnu kukaiņi, dzīvo augsnē, trūdošā koksnē.

dipols [gr. *di(s)*.. divreiz + *polos* pols] *fiz., el.* Divu vienāda lieluma, bet pretējas zīmes elektrisku punktteida lādiņu sistēma. *Elektriskais d.* – divu vienlielu pretēju zīmju elektriskā sistēma, ko raksturo elektriskais d-a moments, kas vienāds ar pozitīvā lādiņa un abu lādiņu savstarpējā attāluma reizinājumu. Elektriskos d-us veido, piem., polāras molekulas, kurās novēro asimetrisku pozitīvā un negatīvā lādiņa izvietojumu. *Magnētiskais d.* – noslēgta elektriskās strāvas kontūra ekvivalents, ko raksturo magnētiskais d-a moments, kas ir vienāds ar kontūrā plūstošās strāvas stipruma un tās ietvertā laukuma reizinājumu; par magnētisko d-u var uzlūkot arī magnētu.

dipsomānija [gr. *dipsa* slāpes + *mania* ārpriests, kaisle, tieksme] (*dipsomania*) *med.* Nepārvarama tieksme pēc alkoholiskiem dzērieniem, kura izpaužas periodiskās dzeršanas lēkmēs.

diptanks [a. *deeptank* < *deep* dziļš + *tank* tvertne] *jūr.* Dziļa tilpne kuģī degvielas uzglabāšanai vai balastam.

dipteroloģija [lat. *di(s)*.. divreiz + *pteron* spārns + *logos* jēdziens, zinātne] *biol.* *Entomoloģijas* nozare, kurā pēta *divspārņus*.

direktorijs [lat. *directiare* vadīt, virzīt] *inf.* *Datora* diskatmiņā ierakstīta *datņu* vārdu un *apakšdirektoriņu* tabula. D. norāda saistību starp šīm *datu* struktūrām un to izvietojumu *atmiņā*. *Aktuālais d.* – d., ar kuru *operētājsistēma* vai *lietojumprogramma* strādā. *Saknes d.* – hierarhiskas *datņu sistēmas* sākuma d. – ieejas punkts d-u kokā; no šā saknes d-a atzarojas dažādi d-i un *apakšdirektoriņi*.

dirižablis [fr. *dirigeable* vadāms] *aeron.* Vadāms *aerostats* ar propelleru piedziņu un garenu plūdlīnijas korpusu, kas piepildīts ar gāzi, kura rada nepieciešamo aerostatisko cēlējspēku; konstrukcijā ietilpst spārņojums, gondola ar pasažieru vai kravas kabīni, spēka iekārta; ātrums līdz 130 km/h.

disaharīdi *ķīm.* *Ogļhidrāti*, kas sastāv no divām vienkāršo cukuru molekulām.

disbakterioze [gr. *dys* priedēklis, kas apzīmē ko

negatīvu + *bakterion* nūjiņa] (*dysbacteriosis*) *med.* Nelabvēlīgas pārmaiņas zarnu mikroflorā, piem., pārmērīgi savairojušās rūgšanas vai pūšanas baktērijas.

disele *tehn.* Sakabes iekārta piekabes savienošanai ar vilcējautomobiļa jūgkāsi.

disfāģija [gr. *dys* priedēklis, kas apzīmē ko negatīvu + *phagein* rīt] (*dysphagia*) *med.* Rīšanas traucējumi.

disforija [gr. *dys.. ne.. + phora* spars] (*dysphoria*) *med.* Nomākts garastāvoklis, kas saistās ar īgnumu, nemieru, ļaunumu, raksturīgs, piem., hroniskiem alkoholiķiem.

disfunkcija [gr. *dys.. ne.. + funkcija*] *biol., med.* Kādas funkcijas traucējumi organismā.

disimilācija [lat. *dissimilis* nevienāds] *biol.* Organisma šūnu vielu noārdīšanās un izdalīšanās vielmaiņas procesā.

disimulācija [lat. *dissimulatio* maskēšana, izlikšanās] *med.* Slimības, tās pazīmju vai miesas defektu slēpšana.

disjunktija [lat. *disiunctio* šķiršana, atdalīšana] *loģ.* Matemātiskās loģikas operācija "A vai B" ar rezultātu A/B, kas ir aplams izteikums tad un tikai tad, ja abi izteikumi A un B ir aplami.

disjunktīvs¹ [lat. *disiunctivus*] Tāds, kas šķir vai tiek šķirts.

disjunktīvs² [lat. *disiunctivus*] *ģeol.* Iežu plaisa. D-ās k u s t ī b a s – tektoniskās kustības, kuru rezultātā Zemes garozas ieži sašķeļas.

diskdzinis [gr. *diskos* aplis, ripa] *inf.* Ārējā ierīce, kas dod iespēju ierakstītos *datos* nolasīt no diska. L a s ā m a t m i ņ a s k o m p a k t d i s k a d. – ierīce, kas ietilpst CD-ROM atskaņotājā un nolasa kompaktdiskā ierakstīto informāciju un pārsūta to datoram. N o k l u s ē j u m a d. – d., ko operētājsistēma izmanto, lai no tā nolasītu vai tajā ierakstītu informāciju, ja lietotājs nav norādījis citu d-i.

diskete [a. *diskette*] *inf.* Aizsargapvalkā ievietots plastmasas disks, kas pārklāts ar magnētisku materiālu datu ierakstīšanai. D i v p u s ē j a d. – d. vai cietais disks, kurā datus var ierakstīt abās pusēs. D u b u l t b l ī v u m a d. – d., kurā var ierakstīt divreiz vairāk informācijas nekā agrāk lietotajā vienblīvuma d-ē. L i e l b l ī v u m a d. – labas kvalitātes

d., kurā var uzglabāt ievērojami lielāku datu daudzumu nekā dubultblīvuma d-ē (DD).

diskomicētes [gr. *diskos* aplis, ripa + *mykēs* (*mykētos*) sēne] (*Discomycetes*) *biol.* Asku sēņu klase – sēnes ar dažādas formas plāšiem, vaļējiem augļķermeniem un izliektu kātiņu; augu slimību ierosinātājas.

diskoplāns *aeron.* Lidaparāts ar apaļu spārnu formu plānā; d. var lidot līdz 45° uzplūdes leņķim, nezaudējot stabilitāti un saglabājot simetrisku applūsmas raksturu.

diskordance [lat. *discordans* (*discordantis*) nesašķanis] 1. *ģeol.* Iežu saguluma veids, kurā jaunākus nogulumus no vecākiem nodala izskalojuma virsma vai sedimentācijas pārtraukums. 2. *med.* Divu radniecisku būtņu, piem., dviņu, pazīmju neatbilstība, nesakrītība.

diskrētā matemātika Matemātikas nozaru kops, kuras aplūko diskrētus lielumus un objektus, kas veido galīgas un sanumurējamās kopas: *algebra, kombinatorika, skaitļu teorija, matemātiskā loģika* u. c.

diskrēts lielums [lat. *discretus* sadalīts, pārtraukts] *fiz., mat.* Lielums, kas mainās lēcienveidīgi (galīgā vai sanumurējamā kopā).

diskriminējošās metodes [lat. *discriminare* atdalīt, atšķirt] *pārt.* Sensorās metodes, kuras izmanto uztveramu atšķirību noteikšanai, salīdzinot vairākus pārtikas produktus.

disks [gr. *diskos* aplis, ripa] 1. *tehn., aut.* Plakana, apaļa detaļa. D z e n a m a i s d. – sajūga d., kas pārvada griezes momentu no motora uz pārnenumkārbas dzenošo vārpstu, tam saskaroties ar sajūga dzenošajām detaļām. D z e n o š a i s d. – berzes sajūga dzenošā daļa, kas, motoram darbojoties, vienmēr griežas; sastāv no spararata un tam pieskrūvētā sajūga apvalka. P i e s p i e d ē j d i s k s – d., uz kuru tieši iedarbojas piespiedējatspere un kurš pārvada motora griezes momenta daļu, ja sajūgs ir ieslēgts. 2. *inf.* Datu vide, kas izveidota kā vienas vai vairāku apaļu plašu komplekts, kas pārklāts ar tāda materiāla kārtiņu, kurā var ierakstīt un no kuras var nolasīt datus. Šķir magnētiskos, magnetooptiskos un optiskos d-us. Sk. arī diskete. C i e t a i s d. – personālā datora lielas ietilpības palīgatmiņa,

kas sastāv no vairākiem magnētiskajiem d-iem, to piedziņas iekārtas (*diskdziņa*), lasīšanas un rakstīšanas galviņu komplekta un elektroniskas saskarnes. D z ē š a m a i s o p t i s k a i s d. – optiskais d., kurā datus var pārvietot, mainīt un nodzēst tāpat kā magnētiskajā d-ā; šo d-u atmiņas ietilpība sasniedz 1 gigabaitu; izmanto, ja nepieciešams saglabāt ļoti lielu papildinformācijas apjomu. M a g n e t o o p t i s k a i s d. – datora atmiņas ierīce, kas apvieno optiskā un magnētiskā d-a īpašības. O p t i s k a i s d. – lielas ietilpības datoru atmiņas ierīce, kurā informāciju ieraksta un nolasa ar lāzera stara palīdzību.

dislokācija [fr. *dislocation* izvietojuums] 1. fiz. Viendimensijas kristāliskā režģa defekts – *līnijdefekts* (sk. *defekts*), gar kuru un kura tuvumā ir traucēta pareiza režģa atomu vai jonu plakņu (kārtu) novietojums un to maiņas secība. D. rodas kā kristāla pakāpeniskas, neideālas augšanas sekas, arī dažādu ārēju iedarbību rezultātā (*deformācijā*, apstarošanā ar jonizējošu, radioaktīvu starojumu, neitronu vai jonu kūli u. c.). D-u dēļ reālie kristāli pakļaujas to plastiskajai deformācijai un sabrūk zem slodzēm, kas ir mazākas nekā ideālam kristālam aprēķinātās slodzes. M a l a s d. – līnija kristālā, gar kuru izbeidzas (“apraujas”) kāda no kristāliskā režģa plaknēm. S k r ū v e s d. – d., kas veidojas kristālā no vienas vienīgas atomu vai jonu izliektas kārtas, kura vītņveidīgi aptver skrūves d-as līniju. 2. *geol.* Pārmaiņa iežu slāņu sākotnējā sagulumā tektonisko kustību, karsta procesu, ledāja spiediena, noslīdeņu u. c. iespaidā. D i s j u n k t ī v ā s d-as – iežu pārrāvumdislokācijas (plaisas, lūzumi). P l i k a t ī v ā s d-as – iežu slāņu saguluma plastiskas pārmaiņas (krokojumi, izliekumi), saglabājot slāņu viengabalainību. Sk. arī *glacioidislokācijas*.

dismenoreja [gr. *dys.. ne.. + men* mēnesis + *rhein* tecēt] (*dysmenorrhoea*) med. Menstruāciju traucējumi.

disociācija [lat. *dissociatio* atšķiršana, atdalīšana] 1. *biol.* Mikroorganismu mainības izpausme, ko nosaka *mutācijas*. 2. *fiz., ķīm.* Atomāro struktūru sadalīšanās divos vai vairākos

komponentos noteiktu ārēju faktoru (temperatūras, gaismas, elektriskā lauka u. c.) iedarbībā. E l e k t r o l ī t i s k ā d. – izšķīdušās vielas apgriezeniska sadalīšanās *anjonos* un *katjonos*.

dispečercentralizācija [a. *dispatcher* + centralizācija] dz. Vilcienu kustības vadības sistēma ar tālvadības un telesignalizācijas kanāliem no viena dispečerpunkta; veic automātisko bloķēšanu posmos, pārmiju un signālu elektrisko centralizāciju stacijās, kontrolē uz vadības pults pārmiju stāvokli un aizņemību, posmu, stacijas ceļu un tiem pieguļošo blokiecirkņu aizņemību un uz vadības pults atkārtos stacijas signālu rādījumus.

dispečerkontrole dz. Telesignalizācijas sistēma ar automātisko bloķēšanu aprīkotos vienceļa posmos – sniedz vilcienu dispečeram informāciju par kustības virzienu vienceļa posmos, blokiecirkņu un starpstaciju ceļu aizņemību, ieejas un izejas luksoforu rādījumiem un automātiskās pārbrauktuvju signalizācijas stāvokli.

dispečerrajons aeron. Kontrolējama gaisa telpa ar noteiktām robežām virs zemes virsmas.

dispečersakari telek. Sakari starp operatīvo vadītāju (dispečeru, operatoru, maiņas inženieri) un iestādes, rūpnīcas, ceha personālu, kas apkalpo atsevišķus agregātus vai ražošanas posmus; lieto telefona, telegrāfa, radio raidīšanas un uztveršanas, televīzijas iekārtas un individuālā izsaukuma portatīvos uztvērējus (peidžerus). Elektrosignāla pārraidīšanai bez sakaru līnijām var izmantot arī elektropārvades līnijas un *trolejus*.

dispepsija [gr. *dys.. ne.. + pepsis* gremošana] (*dyspepsia*) med., vet. Gremošanas traucējumi, cilvēku un dzīvnieku vielmaiņas slimība.

disperģēšana [lat. *dispergere* izbārstīt] ķīm. Kādas vielas daļiņu (dispersās fāzes) vienmērīga izkļiedēšana kādā citā vielā (dispersajā vidē). D-as l ī d z e k l ī – vielas, kuras veicina vielu sajaukšanos, samazinot izkļiedējamās vielas virsmas spraigumu.

dispersas sistēmas [lat. *dispersus* izkļiedēts; gr. *systema* no daļām kopā saliktais, veselais] ķīm. *Heterogēnas* sistēmas, kas sastāv no dispersijas vidē – gāzē vai šķīdumā (nepār-

trauktā fāze) – vienmērīgi izkļiedētām, sīkām gāzes, šķidruma vai cietvielas daļiņām (dispersās fāzes); d. s. ir aerosoli, dūmi, emulsijas, suspensijas, migla.

dispersija [lat. *dispersio* izkļiede] 1. *fiz.* Caurspīdīgas vides gaismas laušanas koeficienta atkarība no viļņa garuma; atkarība izraisa gaismas sadalīšanas spektrā. 2. *ķīm.* Izkļiede, izkļiedēšanās. Sk. arī *dispersas sistēmas*. 3. *lauks.* Noteiktas kvantitatīvas pazīmes daudzveidības rādītājs ganāmpulkā. 4. *mat.* Daudzjumlieluma X novirzes mērs no tā vidējās vērtības: $DX = E(X - EX)^2$ (EX – vidējā vērtība, DX – dispersija).

dispersitāte [lat. *dispersio* izkļiede] *ķīm.* Disperso sistēmu daļiņu lieluma raksturojums.

displejs [a. *display* rādīt, demonstrēt] *inf., tehn., telek.* 1. *Ievadizvades ierīce*, kas ar ekrāna starpniecību dod iespēju dažādās informācijas sistēmās, automātiskajās vadības sistēmās, informācijas un mērsistēmās vizuālā veidā ievadīt un izvadīt tekstu un dažāda veida grafisku informāciju. *Aktīvās matricas d.* – augstas kvalitātes šķidro kristālu d., kur katram d-a ekrāna punktam piesaistīts aktīvs tranzistors, lai uzlabotu attēla kontrastainību. *Burtciparu d.* – d., kas nodrošina burtu, ciparu un citu alfabēta rakstzīmju vizuālu izvadī. *Elektronluminiscences d.* – d. ar plakanu ekrānu, ko veido divas caurspīdīgas plates, starp kurām ievietots plāns gaismu emitējoša pildījuma slānis; šādas d-us izmanto portatīvajos datoros. *Pasīvas matricas d.* – šķidro kristālu d., kurā var izgaismot attiecīgo pikseli, pievadot strāvu atbilstošajai rindai un kolonnai. *Plakana d.* – plāns d-a ekrāns, ko lieto klēpj datoros un piezīmjdatoros; plakanā d-a izgatavošanai izmanto šķidro kristālu, gāzes plazmas, elektroluminiscences vai plāno plēvju tranzistoru tehnoloģiju. *Plazmas d.* – viens no elektroluminiscento d-u paveidiem, kurā par gaismu emitējošu pildījuma slāni izmantota gāze; sauc arī par gāzizlādes d-iem; parasti izmanto klēpj datoros. *Rastras d.* – d., kas izspīdina attēlus ekrānā, izmantojot horizontālas skenēšanas līnijas; rastra d-os attēlu veido, izgaismojot atsevišķus pikseļus uz

katras no šīm līnijām. *Šķidro kristālu d.* – d., kas veido rakstzīmes, izmantojot speciālus šķidrumā veidotus šablonus, kuri kļūst necaurspīdīgi, ja tiem pievada spriegumu; parasti šo tehnoloģiju izmanto ciparpulksteņos, mērinstrumentos un klēpj datoros. 2. *aeron.* Datu vizualizācijas ierīce – ierīce, kas ar elektriskiem signāliem kodētus datus attēlo vizuāli uztveramā formā. *Ciparu d-os* izmanto kvēlspuldžu un šķidro kristālu matricas. *Elektronstaru d.*, *grafisko attēlu d.* – d., kurā izmantojot elektronstaru lampas, attēlo lidojuma maršrutu un aeronavigācijas parametrus (ātrumu, augstumu, kursu u. c.), iespējams vienlaikus attēlot arī meteoradara informāciju.

disproporcionešanās *ķīm.* Vienas vielas molekulu savstarpēja reakcija, kurā notiek to sadalīšanās divu citu veidu molekulās, parasti saistīta ar izejvielas vienlaicīgu oksidēšanos un reducēšanos.

distāls [lat. *distalis* attālināts] *ģeol.* No reljefa formas centra tālāk stāvošs.

distance [lat. *distancia* attālums] 1. Attālums, atstatums starp objektiem telpā. 2. *dz.* Dzelzceļa struktūrvienība pastāvīgo iekārtu ekspluatācijai, apkopei un remontam noteiktās dzelzceļa līnijas robežās.

distorsija [lat. *distortio* izkroplojums] *fiz.* Viens no optisko attēlu izkroplojuma veidiem, kad optiska sistēma (*objektīvs*) dažādas priekšmeta vietas palielina nevienādi.

distributīvā īpašība [lat. *distributivus* sadalošs] *mat.* Divu bināru operāciju $\ast$ un $\ast$ īpašība $(a \cdot b) \cdot c = (a \cdot c) \cdot (b \cdot c)$ visiem a, b, c ($\ast$ ir distributīva pret $\ast$); piem., skaitļu reizināšana ir distributīva pret saskaitīšanu.

distrofija [gr. *dys.. ne.. + trophē* barība] (*dystrophia*) *biol.* 1. Audu vai orgānu barošanās hroniski traucējumi. 2. Kavēta vai nenormāla attīstība; deģenerācija.

diurētiskie līdzekļi [gr. *diurētikos* urīnu dzenošs], **salurētīki** *med.* Vielas, kas samazina cirkulējošā šķidruma daudzumu organismā.

diurēze (*diurēsis*) *med.* Urīna atdalīšanās.

dīvāngulta *mēb.* Dīvāns, kas pārveidojams par gulvietu.

dīvāns *mēb.* Komfortabls mēbeļu izstrādājums ar atzveltni sēdēšanai vairākiem cilvēkiem.

divāntahta mēb. Divāns, kas pārveidojams par tahtu.

divdīgļlapji (*Dictotyledoneae*) biol. Ziedaugu klase, kuras pārstāvju dīglim ir divas dīgļlapas.

divdzimuma zieds biol. Zieds, kam ir gan driksna ar sēklotni, gan putekšņica.

divergence [lat. *divergentia* sadalīšanās, saza- rošanās] 1. biol. Atšķirību palielināšanās starp radnieciskiem organismiem evolūcijas gaitā.

2. ģeol. Ģeomorfoloģijā – reljefa formu vēdekļveidīga paplašināšanās. 3. okean. Virsas straumju sazaurošanās Pasaules okeānā, ko izraisa nevienādaais ūdens blīvums un nevienmērīgais vēja ātrums virs ūdens virsas.

4. mat. Skalārs lielums, kas raksturo vektorlauka intensitāti telpas punktā; šis skaitlis (div *a*) ir proporcionāls lauka līniju skaitam, kuras iziet no lauka avotiem vai ieiet tajos; aprēķina pēc formulas $\text{div } \mathbf{a} = \partial a_x / \partial x + \partial a_y / \partial y + \partial a_z / \partial z$ (*a* – vektors, a_x, a_y, a_z – vektora projekcijas, *x, y, z* – punktu koordinātas, $\partial a_x / \partial x, \partial a_y / \partial y, \partial a_z / \partial z$ – daļiālie atvasinājumi).

divertikuls [lat. *diverticulum* novirzīšanās sāpus] med. Doba orgāna (piem., barības vada) sienas maisveida izspiedums uz āru.

divgadīgās puķes dārzk. Krāšņumaugi, kuru attīstības cikls ilgst divus gadus – pirmajā gadā izveidojas lapu rozete, otrajā uzzied un ražo sēklas.

divgadīgi augi biol. Lakstaugi, kuru dzīves cikls ilgst divus veģetācijas periodus.

divguļamā gulta mēb. Gulta diviem cilvēkiem.

divinils ķīm. → butadiēns

divkontūribas pakāpe aeron. Turboreaktīva divkontūru dzinēja parametrs, kas raksturo gāzturbīnu dzinēja ārējā kontūrā patērētā gaisa masas attiecību pret patērēto gaisa masu dzinēja iekšējā kontūrā.

divmājnieki biol. → divmāju augi

divmāju augi, divmājnieki biol. Augi, kam vīrišķie un sievišķie ziedi vai dzimumorgāni atrodas uz dažādiem vienas sugas augiem (piem., vītoli, apses, kaņepes, smiltsērķšķis), uz katra indivīda ir tikai viena dzimuma ziedi.

divpadsmitpirkstu zarna (*duodenum*) biol. Tievās zarnas sākumdaļa, kas cilvēkam, zīdītājdzīvniekiem un putniem ir krasi norobežota.

divpiesūcekņu sūcējtarpi (*Digenea*) biol. Plakantārpu klase – cilvēku un mugurkaulnieku endoparazīti.

divpols el. Elektriskās ķēdes daļa (vai visa ķēde) vai ierīce ar divām pieslēgspailēm.

divposmis aeron. Lidaparāta balsta sistēmas ierīce, kas savieno amortizatora cilindru ar kātu un pārvada vērpes momentu no riteņiem uz balsta cilindru.

divspārņi (*Diptera*) biol. Kukaiņu kārtā; daudzi pieaugušie kukaiņi ir asinssūcēji, izplata slimības, piedalās augu apputeksnēšanā; raksturīgākie pārstāvji ir odi un mušas.

divstāvu gulta mēb. Gulta ar vienu virs otras izvietotām guļvietām.

dizartrija [gr. *dys* priedēklis, kas apzīmē ko negatīvu + *arthron* locēklis] (*dysarthria*) med. Patoloģisks runas traucējums.

dīzelis tehn. → dīzeļmotors

dīzeļdegviela [pēc v. inženiera R. Dīzeļa (*Diesel*, 1858–1913) vārda] tehn. Dīzeļmotoru un gāzturbīnu motoru degviela, kas sastāv no naftas izdalītu ogļūdeņražu maisījuma, kura viršanas temperatūra ir 180–360 °C; kvalitāti raksturo *cetānskaitlis*.

dīzeļelektrokuģis [pēc v. inženiera R. Dīzeļa (*Diesel*, 1858–1913) vārda + elektrokuģis] jūrn. Kuģis, kuru dzen kombinēta dīzeļģeneratoru un elektrodzinēju enerģētiskā iekārta.

dīzeļeļļa tehn. Motoreļļa lietošanai dīzeļmotoros.

dīzeļģenerators tehn. Elektroģenerators, ko darbina dīzeļmotors.

dīzeļlokomotīve dz. Autonoma lokomotīve, kurā primārais enerģijas avots ir iekšdedzes virzuļdzinējs (dīzeļdzinējs). *L i d z s t r ā v a s d.* – d. ar elektrisko jaudas pārvadu, kas sastāv no līdzstrāvas vilces ģeneratora un elektromotoriem. *M a i ņ s t r ā v a s d.* – d. ar elektrisko jaudas pārvadu, kurā ietilpst maiņstrāvas vilces ģenerators un maiņstrāvas elektromotori. *M a i ņ s t r ā v a s d.* – d. ar elektrisko jaudas pārvadu, kas sastāv no maiņstrāvas sinhronā vilces ģeneratora un līdzstrāvas elektromotoriem.

dīzeļmotors tehn. Iekšdedzes virzuļmotors, kurā darbmaisījums (dīzeļdegviela) cilindrā aizdegas saspiešanas rezultātā. *K o m p r e s o*

r a d. – motors, kurā degvielas sadegšanai nepieciešamo gaisa daudzumu pievada ar kompresora radītu spiedienu.

dizentērija [gr. *dysenteria* < *dys.* priedēklis, kas izsaka ko negatīvu + *enteron* zarna] (*dysenteria*) 1. *med.* Akūta zarnu infekcijas slimība. 2. *vet., lopk.* Infekcijas slimība, kam raksturīga asiņaina caureja.

dizosmija [gr. *dys.* ne.. + *osmē* smarža] (*dysosmia*) *med.* Ožas traucējumi.

dizūrija [gr. *dys.* ne.. + *ūron* urīns] (*dysuria*) *med.* Urinēšanas traucējumi.

dižkoki *ekol.* Ļoti lieli un veci koki ar zinātnisku, kultūrvēsturisku, estētisku un ainavisku nozīmi.

dižmežs *mež.* No sēklām cēlusies audze.

dižstāds *mež.* Lielu izmēru, 1–2 m augsts, parasti lapkoku *stāds*, ko audzē auglīgākā, vairāk aizzeļošu platību *apmežošanai*, arī apzaļumošanai.

Djuāra trauki [pēc izgudrotāja Dž. Djuāra (*J. Dewar*, 1842–1923) vārda] Dažāda tilpuma un formas stikla un metāla trauki ar apsūdrābātām dubultsienām, starp kurām radīts vakuums; tiem ļoti laba siltumizolācija; lieto sašķidrinātu gāzu (N_2 , He, Ar, O_2 u. c.) uzglabāšanai un transportam. Sadzīvē lietojamais sauc par termosiem.

DNS *biol.* → **dezoksiribonukleīnskābe**

dobes *dārzk.* Ar celiņiem norobežoti zemes iedaļējumi dārzeņu u. c. kultūraugu audzēšanai.

dobspiede *poligr.* Poligrāfiskās iespiešanas tehnoloģijas veids – *iespiedelementi* ir zemāki par *starpelementiem*.

dobums *mež.* Sēņu vai putnu darbības rezultātā izveidojies caurs stumbrā vidus.

dodekaedrs [gr. *dōdeka* divpadsmit + *hedra* skaldne] 1. *krist.* Vienkāršā kristalogrāfiskā forma, divpadsmitstaldnis; pēc skaldņu formas šķīr rombododekaedrus un pentagondodekaedrus. 2. *mat.* Regulārs daudzskaldnis, kura skaldnes ir 12 piecstūri.

dokot [a. *dock*] *jūrn.* Novietot kuģi *dokā*.

doks [a. *dock*] *jūrn.* 1. Speciāla būve kuģu zemūdens daļu pārbaudei, remontam un būvēšanai; ir applūdināmie, peldošie un sausie doki. 2. Baseins kuģu piekraušanai un izkraušanai ostās ar lielu *paisuma* un *bēguma* starpību.

doktorāts *med.* → **ambulance**

dolomītkalķi *tehn.* Gaisa *kalķi*, kas satur MgO 20–40%.

dolomītmergelis, domerīts [dolomīts + v. *Mergel*] *min.* Mālains *dolomīts*; izmanto romāncementa un hidraulisko *dolomītkalķu* ražošanai.

dolomitmilti *ģeol.* Irdena masa, kas sastāv no dolomīta graudiem; veidojas, sadēdot masīviem dolomītiežiem; izmanto augšņu ielabošanai.

dolomīts [pēc fr. ģeologa D. Dolomjē (*Dolomieu*) vārda] *min.* Nogulumiežu minerāls, kalcija un magnija karbonāts $CaMg(CO_3)_2$, kā arī iezis, kura galvenais komponents ir šis minerāls; nozīmīga būvmateriālu izejviela. *G l i e m e ž d o l o m ī t s, p l a t i š i z m a d.* – Latvijā sastopams d-a paveids, kas sastāv galvenokārt no gliemežu *Platyschisma kirchholmensis* pārakmeņojumiem; izmantots par apdares materiālu vairākās Rīgas ēkās, inženierbūvēs un akmeņdārzos.

domēns [fr. *domaine* (zemes) īpašums] 1. *fiz.* Mikroskopiska izmēra apgabali, kuri izveidojas *feromagnētiķi* vai *segnetoelekttriķi*. Kristāla sadalīšanās d-os notiek tikai temperatūrā, kas zemāka par *Kirī punktu*. Atsevišķiem d-iem ir noteikta virziena spontānā *magnetizācija* (feroelekttriķos) vai spontānā *polarizācija* (segnetoelekttriķos). *C i l i n d r i s k i e m a g n ē t i s k i e d i* (CMD) – izolēti d-i *feromagnētiķi* vai *ferimagnētiķi*, kuru forma ir cilindriskā un kuru magnetizācija ir pretēja pārējai ķermeņa daļai. 2. *inf.* Apgabals (ģeogrāfisks vai funkcionāls), kam pieder *tīklā Internet* ieslēgts *dators*. Parasti d-ā norāda valsti, kurā atrodas dators, piem., Latvija (.lv), Kanāda (.ca). Dažreiz (īpaši ASV) d. saistīts ar tās organizācijas raksturu, kurai pieder attiecīgais dators, piem., komerciāla (.com), izglītības (.edu), militāra (.mil).

domerīts *tehnol.* → **dolomītmergelis**

domestikācija [fr. *domestication* < lat. *domesticare* pieradināt] *biol., lauks.* Dzīvnieku pieradināšana dzīvot un vairoties cilvēka regulētos apstākļos un savvaļas augu kultivēšana, pārvēršot tos par kultūraugiem.

dominantie gēni [lat. *dominans* (*dominantis*) valdošs; gēni] *biol.* → **alēles**

domkrats [hol. *dommekracht*] *tehn.* Pārvietojama

vai pārnēsājama ierīce smaguma celšanai nelielā augstumā; celtspēja no dažiem kilogramiem līdz simtiem tonnu. Pēc darbības principa šķir sviras, skrūves, zobratu, hidrauliskos un pneimatiskos d-us, kas darbināmi ar rokas, elektrisku, hidraulisku vai pneimatisku piedziņu.

domna [kr. *домна*] Šahtveida krāsns, kurā no dzelzsrūdas iegūst čugunu.

donors [lat. *donare* dāvināt, ziedot] 1. *ķīm.* Molekula vai atoms, kas atdod, piem., enerģiju, elektronus. 2. *fiz.* Piemaisījumu (piem., fosfora) atoms pusvadītājos ar augstāku valenci nekā pamatvielas (piem., silīcijs, germānijs) atomiem; var atbrīvot elektronu vadāmības zonā. 3. *med.* Cilvēks, kas dod savas asinis pārliešanai un ārstniecisko preparātu izgatavošanai, kā arī savus audus un orgānus pārstādīšanai slimniekam (recipientam). 4. *vet.* Dzīvnieks, no kura ņem audus vai orgānus pārstādīšanai.

dopings [a. *doping* < *dope* lietot narkotiskas vielas] *med.* Farmakoloģiskie u. c. līdzekļi, kas īslaicīgi stimulē organisma fizisko un psihisko darbību; stimulējoši medikamenti, ko lieto sportisti, narkomāni, noguruši cilvēki tonusa palielināšanai.

Doplera efekts [pēc austr. fiziķa K. Doplera (*C. Doppler*, 1803–1853) vārda; lat. *effectus* darbība] *fiz.* Svārstību frekvences vai viļņa garuma izmaiņa, kas rodas svārstību avota un tā izraisītā viļņa uztvērēja (novērotāja) savstarpējās kustības dēļ; piemīt gan skaņas viļņiem, gan elektromagnētiskajiem viļņiem. Ja debess ķermenis, kas izstaro elektromagnētisko starojumu, attālinās no novērotāja, tā spektrā novērojama sarkanā nobīde – spektrāllīniju viļņu garuma palielināšanās, ja tuvojas – novērojama violetā nobīde – spektrāllīniju viļņu garuma samazināšanās; nobīde ir proporcionāla debess ķermeņa radiālajam ātrumam. D. e-a izraisītās frekvences pazemināšanos vai paaugstināšanos izmanto, piem., svārstību avota kustības ātruma noteikšanai u. c.

Doplera mērītājs *aeron.* Gaisakuģa ceļa ātruma un nonesuma leņķa mērītājs – aeronavigācijas autonomā sistēma, kurā, izmantojot no zemes virsmas atstaroto elektromagnē-

tisko staru *doplera frekvences* nobīdi gaisakuģa kustības ietekmē, var aprēķināt gaisakuģa ceļa ātrumu un nonesuma leņķi; sastāv no raidītāja(iem), uztvērēja(iem), vairākstaru virzienantenas, skaitļotāja un indikatora. D. m-us nevar izmantot, lidojot virs gludas ūdens virsmas, jo strauji samazinās no zemes virsmas atstarotā signāla jauda.

doplerogrāfija *med.* Bezkontrastu asinsvadu izmeklēšana ar ultraskaņu.

dora [a. *dory*] *jūrn.* Zvejnieku laiva ar airiem un motoru; izmanto okeāna piekrastes zvejā.

dore *bišk.* 1. Bišu stropa medus telpas iekšējā daļa, kurā ievieto *apkāres*; magazīna. 2. Kokā izcirsts dobums bišu saimes mājoklim.

doza [gr. *dosis* deva, daudzums] *fiz., pārt.* Fizikāls lielums, kas raksturo jonizējošā starojuma (*rentgena* un *γ starojuma*, α un β daļiņu, *neitronu*) iedarbību uz vielu. $A b s o r b \bar{e} t \bar{a}$ d. – d., kas ir vienāda ar vielas masas vienībā absorbēto enerģijas daudzumu (mērv. *grejs*). $E k v i v a l e n t \bar{a}$ d. – d., kas raksturo starojuma bioloģisko iedarbību un ir vienāda ar absorbētās dozas reizinājumu ar koeficientu, kas nosaka starojuma bīstamību (mērv. *zīverts*). $P a s t e r i z \bar{e} j o \bar{s} \bar{a}$ d. – neliela (ap 1 kGy) jonizējošā starojuma d., kas nenodrošina pilnīgu apstarotā objekta sterilitāti, bet dod produkta termiskai *pasterizācijai* līdzvērtīgu efektu. $S t e r i l i z \bar{e} j o \bar{s} \bar{a}$ d. – jonizējošā starojuma absorbētā d. (25–50 kGy), kas garantē apstarotā objekta sterilitāti; pārtikas produktiem pieļaujamā d. ir līdz 10 kGy.

dozators [gr. *dosis* deva] 1. *tehn.* Automātiska iekārta beramu, šķidru vai pastveida vielu periodiskai daudzuma mērīšanai, atdalīšanai un izdošanai; lieto hidrauliskās sistēmās cauruļvadu noslēgšanai pēc noteikta šķidruma daudzuma izplūšanas. 2. *tehnol.* Ierīce, kas atmēra noteiktu šķidras vai cietas vielas masas vai tilpuma daudzumu; lieto iesaiņošanā.

dozimetrija [gr. *dosis* deva + *metrein* mērīt] *fiz.* Tehniskās fizikas nozare, kurā pēta fizikālos lielumus, kas raksturo radioaktīvā un jonizējošā starojuma īpašības, sadalījumu un mijiedarbību ar vielu; ietver jonizējošā starojuma dozu noteikšanu un radioaktīvo vielu

aktivitātes mērīšanu. D-as pamatā ir dažādas jonizējošā starojuma mērīšanas metodes, kuras izmanto tehnikā un vides piesārņotības noteikšanai.

dozimetr [gr. *dosis* deva + *metron* mērs] *fiz.* Iekārta jonizējošā starojuma *dozas* mērīšanai; sastāv no starojuma detektora un mēriekārtas; ir individuālie, pārnesamie un stacionārie d-i. Sk. arī *rentgenmētrs* un *radio-mētrs*.

draņķas pārt., lauks. Alus rūpniecības blakusprodukts (ieļavas nešķīstošā daļa) – ūdeņains barības līdzeklis ar salīdzinoši lielu proteīna daudzumu un labvēlīgu fermentatīvu iedarbību. Svaigas vai kaltētas d. izēdina govīm un cūkām; kaltētas – izbaro zirgiem un izmanto kombinētajā spēkbarībā.

draglains [a. *dragline*] *būvn.* Ekskavators ar piekārtu izmetamo kausu; lieto dziļu tranšeju un būvbiedru rakšanai.

draiveris [a. *driver*] *inf. Programma* vai speciāla ierīce, kas vada dažādu procesu norisi vai ierīču darbību (piem., *signālu* pārsūtīšanu pa sakaru *līnijām*, *diskdziņu*, *printeru* u. c. ierīču funkcionēšanu), lai saskaņotu šo procesu izpildi vai ierīču sadarbību ar *datoru*. I e r i c e s d. – programma, kas nodrošina *operētājsistēmas* sadarbību ar kādu perifērijas ierīci, sniedzot operētājsistēmai *informāciju* par tās raksturojumiem (piem., *displeja ekrāna* izšķirtspēju).

drāna, tekstildrāna tekst. Šķiedru un pavedienu saistījums plakniskā tekstilizstrādājumā, kura virsmas laukums ir daudzkārt lielāks nekā biežums un kuru raksturo pietiekama mehāniskā stiprība.

drapējāmība [fr. *draper* sakrokot] *tekst.* Tekstildrānas īpašība veidot krokas sava svara ietekmē.

draps [fr. *drap* vadmalā] Blivs, smags (450–760 g/m²) sarežģīta pinuma velts audums (mēteļaudums) no vilnas vai vilnas un ķīmisko šķiedru maisījuma *aparātdzijas*.

drava bišk. Bišu saimju kopums attiecīgā dabas teritorijā. P ā r v a d ā j a m ā d. – d., kas vienā sezonā (vienreiz vai vairākreiz) tiek pārvesta citā vietā, lai tuvinātu savvaļas nektāraugu platībām vai sekmētu kultūraugu apputeksnēšanu lielās platībās. S t a c i o

n ā r ā d. – d., kas visu gadu atrodas vienā vietā.

drāžamā mašina kokapstr. Finiera ražošanas darbgalds koksnes lokšņu drāšanai no brusas.

dražejas [fr. *dragée*] 1. *pārt.* Sikas, apaļas konfektes. 2. *med.* Zāļu zirnīši, kas klāti ar saldu vielu (cukuru, šokolādi).

drēbju pakaramais mēb. Mēbeļu izstrādājums virsdrēbju pakāršanai un galvassegu novietošanai.

dreifs [hol. *drijven* peldēt, dzīt] 1. Pasīva pārvietošanās horizontāli vēja vai straumes ietekmē. K o n t i n e n t u d. *geol.* – lielu lito-sfēras plātņu lēna horizontāla pārvietošanās, ko izraisa konvekcijas strāvas mantijā. L e d u s d. – ledus horizontāla kustība vēja vai straumes ietekmē. 2. *jūrn.* Kuģa patvaļīga pārvietošanās ar izslēgtu dzinēju. 3. *jūrn.* Kuģa novirzīšanās no noteiktā kursa vēja vai straumju ietekmē.

dreks [hol. *dreg*] *jūrn.* Viegls enkurs airu laivām un nelieliem buriniekiem.

drepelis [v. *Drempel*] *arhit.* Ēku ārsienas pacēlums no augstākā stāva pārseguma līdz tās sadurvietai ar *spāri*.

drempelšiena [v. *Drempel* + *siena*] *arhit.* Bēniņu ārsiena starp pēdējā stāva pārsegumu un jumta slīpes sākumu.

drena [a. *drain* nosusināt] Cauruļveida ietaise šķidruma aizvadišanai (piem., grunts nosusināšanai, organismā u. c.).

drenāža [a., fr. *drainage*] Šķidruma aizvadišana ar *drenu* sistēmu; drenu sistēma. 1. *būvn., geol.* Grunts nosusināšanas metode, novadot pazemes ūdeņus dabisko pazeminājumos. 2. *lauks.* Drenu sistēma zemes virskārtas mitruma regulēšanai. 3. *aeron.* Šķidruma izvadišana no kāda dobuma; šķidruma tilpņu savienošana ar ārējo vidi nolūkā izlīdzināt vai palielināt spiedienu. 4. *med.* Patoloģisku šķidrumu izvadišana no ķermeņa dobuma vai dziļas brūces.

drenāžas un uzpūtes sistēma aeron. Sistēma spiediena regulēšanai tvertnē virs degvielas vai cita šķidruma, lai sekmētu šķidrumu padevi sūkņiem bez *kavitācijas*; realizē, savienojot tvertnes ar ārēju atmosfēru vai saspiestās gāzes avotu.

drezīna [v. *Draisine*, pēc izgudrotāja K. Draisa

(Drais, 1785–1851) vārda] dz. Pašgājējs sliežu ceļa transportlīdzeklis, ko izmanto tehniskās apkopes, remonta un būvniecības darbos materiālu un iekārtu, kā arī piekabināmu platformu un dienesta vagonu pārvietošanai.

drifters [a. *drifter*] jūrn. Zvejas kuģis, kas zvejo ar peldošajiem tīkliem (driftertīkliem); zvejošanas laikā d. dreifē.

driftertīkls jūrn. Peldošs zvejas tīkls, ko virs ūdens notur tam piestiprināti pludiņi.

drifts [a. *drift*] Nogulas, saneši.

drīksna biol. Zieda veidojums, kas uztver ziedputekšņus.

drogas [fr. *drogues* zāles] med. Izžāvēti ārstnieciski augi, dzīvnieki, to daļas, orgāni, izdalījumi, ko lieto ārstniecībā, profilaksē vai preparātu gatavošanai.

drosele [v. *Drossel* < *drosseln* kavēt, samazināt]

1. *el.* Induktivitātes spole, ar kuru palielina elektriskās ķēdes pretestību maiņstrāvai un vājinā strāvas pulsācijas taisngriežu ķēdēs; zemfrekvences d-es induktivitāti parasti palielina, izmantojot *elektrotehniskā* tērauda vai cita feromagnētiska materiāla serdi.
2. *tehn.* Cauruļvadu sistēmā ievietota vietējā pretestība (sašaurinājums, diafragma, sprausla, ventilis, vārsts); izmanto plūsmas ātruma mērīšanai un regulēšanai, šķidruma iztvaicēšanai vai gāzes sašķidrināšanai.

droselēšana [v. *drosseln* kavēt, samazināt] *tehnol.*

Šķidruma, tvaika vai gāzes spiediena samazināšana, liekot tiem plūst caur sašaurinājumu (droseli) – ventili, krānu, aizbīdni, diafragmu u. c.; izmanto plūsmas spiediena un caurplūdes mainīšanai, šķidruma vai gāzes patēriņa mērīšanai un regulēšanai, zemas temperatūras iegūšanai un gāzu sašķidrināšanai. *Adiabātiskā* d. – d., kurā mainās visi gāzes parametri (sk. *Džoula–Tomsona efekts*). *Izotermiskā* d. – d., kurā mainās gāzes entalpija.

droselregulēšana *tehn.* Hidrodzinēja vai pneimodzinēja ātruma regulēšana, izmantojot *droseli* (izplatītākais regulēšanas veids).

droselvārsts *tehn.* Karburatora aizvārs, kas atrodas aiz difuzora un regulē cilindrā padošā degmaisījuma daudzumu.

drostalošanās biol. Daudzšūnu organismu embrionālās attīstības stadija – olšūnu dalīšanās.

drošība Apstākļi, situācijas un rīcības nosacījumi, kas pastāv vai ir jāievēro, lai pasargātu mašīnas (aparātus, ierīces) pret avārijām un bojājumiem un to lietotājus pret nelaimes gadījumiem. *D a t u d. inf.* – datu aizsargātība pret tīšu vai netīšu nesankcionētu rīcību, kas var radīt to modificēšanu, atklāšanu un bojāšanu. *T i k l a d. inf.* – datoru tīkla aizsargātība pret nesankcionētu pieeju, tīšu vai netīšu iejaukšanos tā normālā darbībā un pret komponentu bojāšanas mēģinājumiem.

drošības ātrums jūrn. Kuģa ātrums, kas nodrošina kuģošanu jebkādos laika apstākļos, kā arī kuģa apstādināšanu jebkuros apstākļos.

drošības attālums (distance) *transp.* Transportlīdzekļa pieļaujamais minimālais attālums līdz citiem transportlīdzekļiem; kuģa d. a-u norāda kapteinis, ņemot vērā kuģa manevrēšanas spējas un kuģa vadītāja pieredzi.

drošības augstums *aeron.* Minimālā pieļaujamā augstuma starpība starp šķēršļa vai virsmas augstumu un gaisakuģi. Sk. arī *augstums*.

drošības josla *aeron.* Lidlauka sastāvdaļa – speciāli sagatavota zemes josla pie skrejceļa gadījumiem, ja lidmašīna, piem., novirzās no skrejceļa.

drošības josta *transp.* Pie transportlīdzekļa sēdekļa piestiprināta josta, kas pasargā transportlīdzekļa vadītāju vai pasažieri no pārvietošanās transportlīdzekļa straujas palēnināšanās gadījumā.

drošības tehnika Pasākumi darba vietā, lai būtu droši darba apstākļi un strādājošie būtu pasargāti no kaitīgu faktoru ietekmes.

drošības vārsts *tehn.* Spiedienjutīgs hidraulisku un pneimatisku sistēmu elements, kas nodrošina šīs sistēmas pret pārslodzēm; saasniedzot iestatīto spiediena vērtību, d. v. atveras un izlaiž daļu šķidruma vai gāzes apkārtējā vidē vai speciālā tvertnē.

drošinātājs *el.* Aparāts (ierīce), kas bojājuma vai pārslodzes gadījumā pārtrauc elektrisko ķēdi.

drošums 1. *tehn.* Izstrādājuma vai detaļas sarežģītību īpašību kopa, kas nosaka to ilgstošu lietojamību, saglabāšanos un derīgumu turpmākajam remontam. 2. *aeron.* Gaisakuģa vai tā atsevišķu ierīču spēja dotajā laikā

posmā veikt visus uzdevumus; d-u raksturo nebojāšanās varbūtība, vidējā nostrāde līdz bojājumam, bojājumu intensitāte, vidējais kalpošanas laiks u. c. 3. *inf. Datora aparātūras vai programmatūras spēja izpildīt lietotāja prasības bez kļūmēm vai funkcionēšanas traucējumiem.*

drukāšana 1. tekst. Vienkrāsaina vai daudzkrāsaina raksta veidošana uz tekstilizstrādājuma ar īpašiem paņēmieniem; d-as beigu procesi ir krāsvielas fiksācija, tekstilizstrādājuma mazgāšana un žāvēšana. I z k o d i n ā t ā j a d. – krāsota auduma apdrukāšana ar sastāvu, kas sagrauj krāsvielu, tāpēc veidojas gaišs raksts uz krāsaina fona. P ā r v e d u m a d., t e r m o d r u k ā š a n a – raksta pārvešana no speciālas pamatnes, parasti no papīra, uz tekstilizstrādājumu, tos cieši kontaktējot paaugstinātā temperatūrā; izmanto sublimētis (sk. *sublimācija*) spējīgas krāsvielas. R e z e r v a n t a d. – 1) tekstilizstrādājuma apdrukāšana ar ķīmisku sastāvu, kas neļauj krāsvielai saistīties ar šķiedru; pēc d-as sastāvu fiksē un drānu krāso; 2) rezervantu uz drānas veido mehāniski, piem., ar papīru, pulveri u. c.; drukā caur sietu šablonu ar zīmējumu vai bez tā; parasti izmanto amatniecībā oriģināldarbu izgatavošanai. T i e š ā d. – balta vai krāsota tekstilizstrādājuma apdrukāšana. 2. *poligr.* Iespēšana – (teksta, attēla) tipogrāfiska atveidošana no tipogrāfijas salikuma, klišējas, negatīva u. tml.

drukāšanas šablons tekst. Rīks tekstilizstrādājumu apdrukāšanai. P l a k a n s i e t a d. š. – taisnstūra rāmis, uz kura uzvilks speciāls sietaudums, kas parasti daļēji pārklāts ar nešķīstošu laku; nepārklātās daļas veido drukājamo rakstu. C i l i n d r s i e t a d. š. – d. š., kurā drukājamais raksts veidots uz bezšuvju plānsienu cilindra sieta; izmanto rūpnieciskās iekārtās.

drumlīni [a. *drumlin*] *geol.* Iegareni zemledus gultnes materiāla pauguri vai vaļņi, vēdekļveidīgi stiepti ledāja kustības virzienā.

drumstala ker. Keramisks materiāls pēc apdedzināšanas, neskaitot glazūru. D. rāda materiāla gatavības pakāpi un izstrādājuma īpašības; apdedzinātas d-as raksturīgās īpašības ir blīvums, krāsa, caurspīdīgums, fāžu sastāvs,

struktūra. B l i v a d. – ūdensnecaurlaidīga d. ar ūdens uzsūci < 2%. P o r a i n a d. – ūdeni caurlaidoša d. ar ūdens uzsūci > 10%.

P u s b l i v a d. – d. ar ūdens uzsūci 2–10%. **drupieži (klastiskie ieži, terigēnie ieži)** *geol.* Ieži, kas sastāv no citu iežu mehāniskas sairšanas produktiem.

drupināšana tehnol. Dažādu materiālu sadrumstalošana gabalos, kuru izmēri lielāki par 5 mm. Cietos un abrazīvos materiālus drupina ar spiešanu, stīgos un plastiskos – ar spiešanu un beršanu, trauslos – ar skaldīšanu un triecienu.

drupinātājs tehn. Mašīna dažādu gabalmateriālu drupināšanai. Pēc iegūto gabalu lieluma izšķir d-us rupjai (gabalu lielums līdz 300 mm), vidējai (līdz 100 mm) un smalkai (līdz 25 mm) drupināšanai. C i l i n d r i s k a i s l o p b a r i b a s d. – universāls lopbarības d., kurā beramu barību drupināšanas kamerā smalcina veserišu trumulis, bet sienu vai citu stiebrbarību vispirms sagraiza nažu trumuli. L o p b a r i b a s d. – stacionāra lopbarības sagatavošanas mašīna galvenokārt sausas barības (graudu, lopbarības raušu, siena) samalcināšanai. V e s e r d r u p i n ā t ā j s d., kura galvenā sastāvdaļa ir rotējošā ass, pie kuras piestiprināti sitņi, kas materiālu sadauza pret ieliektiem ārdiem. Ž o k | v e i d a d. – d., kurā drupināšana notiek starp divām (kustīgām un nekustīgām) masīvām metāla plātnēm (žokļiem).

drūza [v. *Druse* < *Drüse* dziedzeris] 1. *ķīm.* Kristālu grupa, to saaugums. 2. *bot.* Kalcija oksalāta kristālu saaugums augu šūnā. 3. *geol.* Kristālu sakopojums uz kopīgas pamatnes, parasti uz iežu dobuma sienām; iecienīts kolekciju materiāls.

dublāža [fr. *doublage* dubultošana] *kino, tel.* Vienā valodā ierakstīta filmas dialoga no maiņa ar citā valodā ierakstītu to pašu tekstu.

dublējums [fr. *double* dubults, divkārsš] *inf. Programmas, diska* satura vai *datnes* dublikāts, ko gadījumā, ja aktīvie *dati* tiek bojāti vai iznīcināti, izmanto *arhīva* veidošanai vai vērtīgu datu drošai saglabāšanai.

dublētājkopija [fr. *double* dubults, divkārsš + lat. *copia* daudzums, krājums] *inf. Lietojumprogrammu* vai *datņu* kopija, ko izveido

arhivācijas vajadzībām vai aktīvās kopijas bojājuma gadījumam, lai nodrošinātos pret datu zaudēšanu.

dublikātnegatīvkopija [lat. *duplicatus* divkārsots + *negativus* noliedzošs + *copia* daudzums, krājums] *kino* Kinofilmas negatīvkopija, kas izgatavota no *oriģinālpozitīvkopijas* un izmantota *izlaidumkopiju* izgatavošanai.

dubls [fr. *double* dubultnieks] *kino, tel.* Ikviens kāda *kadra* uzņēmums, kas izdarīts, neapstādinot kameru.

dubļusargs *tehn.* Plākšņveida aizsargs, kas ierobežo dubļu pacelšanos no automobiļa vai cita transportlīdzekļa riteņiem.

dubultais patents *tekst. Sk. adījuma pinums*

dubultais puspatents *tekst. Sk. adījuma pinums*

dubultaplieva *kokapstr.* Gadskārtas kodola zonā, kuru krāsa un īpašības tuvas aplievas krāsai un īpašībām; vērojama apaļkoku galos dažāda platuma viena vai vairāku gredzenu veidā ar gaišāku koksni par apkārtējo, uz zāģmateriāla sānu virsmām – tādas pašas krāsas joslu veidā; bieži tā ir trupējusi.

dubultekspozīcija [dubults + lat. *expositio* izklāsts, izskaidrojums] *fotogr., kino, tel.* Vienas un tās pašas filmas eksponēšana divreiz, iegūstot divu attēlu pārklāšanos.

dubultklikšķis *inf.* Divkārsa *peles pogas* nospiešana pēc kārtas, nepārvietojot *peles rādītāju*. Ar d-i parasti veic tādas darbības kā *logu* atvēršanu un *programmu* palaišanu. *Sk. arī klikšķis, velkatase.*

dubultlaušana *fiz.* Kristālā ieejošā gaismas stara sadalīšanās divos paralēlos polarizētas gaismas staros, īpaši raksturīga kalcīta paveidam Islandes špatam. D-as parādību izmanto, veidojot optisko iekārtu elementus, piem., gaismas polarizatorus.

dubultošanās *krist.* Dažādas orientācijas apgabalu veidošanās monokristālos to audzēšanas gaitā vai mehāniskas deformācijas rezultātā. Apgabali pēc orientācijas var būt spoguļsimetriski, pagrieztī ap kristāla simetrijas asīm vai atbilst citiem kristāla simetrijas elementiem.

dubultsaite *ķīm.* Kovalentā saite starp diviem atomiem, ko veido četri elektroni, to apzīmē ar divām svītrām starp atomu simboliem –A=B–.

dubultzvaigzne *astr.* Divas zvaigznes, kas savstarpējās gravitācijas spēku ietekmē riņķo ap kopējo smagumcentru pa eliptiskām orbitām. Aptuveni puse *Galaktikas* zvaigžņu ir d-es vai *vairākkārtīgas zvaigžņu sistēmas*.

Astrometriskā d. (*neredzama* *isp.* *pavadoņi*) – d., kuras vajākais komponents spīd tik vāji, ka nav saskatāms; tā klātbūtni konstatē pēc periodiskām novirzēm spožākā komponenta *zvaigznes īpatnējā kustībā*. Mijiedarbojoshā d. – ciešā d., kurā viens vai abi komponenti aizpilda savu *Roša tilpumu*, savstarpējo gravitācijas spēku iedarbībā iegūst pilienvēda formu un starptiem notiek vielas apmaiņa. *Spektrālā d.* – d., kuras komponenti optiski nav atšķirami, tā konstatējama vienīgi pēc spektra līniju periodiskām novirzēm *Doplera efekta* dēļ. *Vizuālā d.* – d., kuras komponenti atsevišķi saskatāmi teleskopā vai attēlā. *Irari optiskās d-es* – zvaigžņu pāri, kas pie debess sfēras projicējas blakus, bet kosmiskajā telpā atrodas dažādos attālumos un nav savstarpēji fizikāli saistīti.

dūkans *lopk.* Zirga apmatojuma krāsa, kuru veido melni segmati ar pelēcīgu vai rūsganu nokrāsu galotnēs un melnas krāsas aizsargmati.

dūksnājs Dūksnaina vieta, purvājs.

dūkurveidīgie (*Podicipediformes*) *biol.* Putnu kārtā – ūdensputni ar garu kaklu un knābi; teicami peld un nirst, labi lido.

dūķainuma faktors *met.* Saules radiācijas vājināšanās raksturotājs atmosfērā – reālās atmosfēras un ideālas atmosfēras (tīra, sausa gaisa) dzidruma koeficientu logaritmiska attiecība.

dūķe *Sk. māls* **dūķe** (*dūķe*)

dūķis *sil. tehnol.* Smalki samaltu izejvielu (piem., kaļķakmens un mālu) ūdens maisījums cementa klinkera ražošanai.

dūmainība *aut.* *Dīzeļdegvielas* raksturlielums, kas raksturo dūmu daudzumu tās sadedzināšanas rezultātā.

dūmaka *met.* Neliels atmosfēras dūļķojums piezemes slānī, ko izsauc sīkie ūdens pilieni un kristāli, izkļiedējot gaismu.

dūmeklis *bišk.* Bišķopības darbarīks, ierīce dūmu ieguvei bišu nomierināšanai – cilindrisks metāla korpus (kurtuve) ar plēšām.

dūmenis *būvn., siltumt.* Būve vai ierīce dūmgāzu izvadīšanai no kurtuves atmosfērā; regulē arī gaisa ieplūdi kurtuvē. Velkmi izraisa apkārtējā gaisa un karsto dūmgāzu blīvuma starpība.

dūmgāzes Organiskā (fosilā) kurināmā sadedzes gāzveida produkti; satur oglekļa dioksīdu, brīvu slāpekli un skābekli, ūdens tvaiku u. c. gāzes; arī cietās daļiņas – pelnus un nesadeģušu kurināmo aerosola veidā. D. izmanto par siltumnesēju enerģētiskajās un tehnoloģiskajās iekārtās.

dūmi Dispersa sistēma, ko veido gaisā vai citā gāzē izkliedētas daļiņas; viens no aerosolu veidiem. D. satur nesadeģušu materiāla, pelnu, sodrēju, darvas u. c. daļiņas, ir veselībai kaitīgi un piesārņo vidi; izmanto kara tehnikā – indīgo kaujas vielu izplatīšanai, dūmu aizsega radīšanai; lapkoku dūmus izmanto pārtikas produktu kūpināšanai.

dūmistaba *būvn.* Dzīvojamā ēka ar apkures ierīci, kam nav dūmeņa; dzīvojamā telpa, kurā dūmi no krāsns nāk tieši istabā, sakrājas telpas augšdaļā un pamazām izplūst ārā.

dūmotās loksnes *ķīm. tehnol.* Dabiskā kaučuka šķirnes, ko iegūst, apdūmojot lateksu žāvēšanas procesā; ražo loksnes ar rievainu virsmu.

dumpkārs [a. *dumpcar*] *dz.* Specializēts kravas pašizkrāvējvagona rūdas un birstošu celtniecības materiālu pārvadāšanai; aprīkots ar automātiski atvāžamiem bortiem kravu izkraušanai.

dūmvads *būvn.* Dūmenī iebūvēts vai atsevišķi stāvošs taisnstūrveida, kvadrātveida vai apaļa šķērsriezuma vads dūmgāzu izvadīšanai atmosfērā no apkures ierīces (krāsns, apkures katla, pavarda).

dūnas Putnu spalvu veids – spalvas ar vāji attīstītu stumbru, kurām pārsvarā ir mīksta pūkas; no tām atdalās vēl sīkākas pūciņas; lieto spilvenu, guļammaisu un segu pildīšanai.

dungriņi [a. *dungarees* < hindu *dungri* dungraudums] *apg.* Sākotnēji – no ilgzoturīgā dungrauduma piegrieztās melnstrādnieku *ārdrēbju bikses* ar augšmalai piešūtu krūšautu un aizmugurē krusteniskām maiņgaruma plecu lencēm; kopš 20. gs. vidus – no dažādiem,

īpaši no balējoši zilo *šķēru denima* u. tml. audumiem darinātas līdzīga *piegriezuma* arī *modes tērpu virsdrēbju* krūšautlencu bikses, parasti ar *džinsiem* raksturīgām fasona īpatnībām.

dūnīts [pēc Duna kalna Jaunzēlandē] *ģeol.* Melns vai zaļganmelns intruzīvs ultrabāzisks iezis, kas sastāv no *olivīna*; izmanto ugunsizturīgiem materiāliem.

Dunninga process *kino* Agrīna divu attēlu apvienošana vienā kadrā, izmantojot *panhromatisko filmu* un dažādu uzņemamā kadra izgaismojumu.

dūnvilna (pūku vilna) Tievās, mīkstas smalkcirtotas vilnas šķiedras, kas sastāv no zvīņu slāņa un garozas.

dūnvilnas truši *lauks.* Trušu šķirnes, kuru apmatojumā ir līdz 96% *dūnvilnas*, pārējie ir *akotmati*.

dūņas *ģeol.* 1. Nesablīvējušās, ar ūdeni piesātinātas ūdenstilpju nogulas, kas sastāv no minerālvielām un organiskām atliekām. 2. Jūras nogulas (grunts), kuru sastāvā ir 30–50% daļiņu, kas mazākas par 0,01 mm.

dūņenes (*Megaloptera*) *biol.* *Kukaiņu* kārtā; dzīvo ūdenstilpēs, parasti dūņainās vietās; kāpuri plēšīgi.

duodenīts [lat. *duodeni* pa divpadsmit] (*duodentis*) *med.* Divpadsmitpirkstu zarnas gļotādas iekaisums.

dupleksie sakari *telek.* Divpusīgie elektrosakari starp diviem punktiem; katrā no tiem ziņojumu pārraide un uztveršana var notikt vienlaikus.

duplekss [lat. *duplex* dubults] *inf.* *Signālu* pārraide abos virzienos, izmantojot vienu un to pašu *sakaru kanālu*. Sk. arī *simplekss*.

dūralumīnijs [lat. *durus* ciets + *alumīnijs*] Alumīnija sakausējums ar varu (2,2–7%), magniju (līdz 2,7%) un mangānu (līdz 1,2%); nostiprina ar termisko apstrādi – rūdīšanu un novecināšanu; izmanto celtniecībā un aprātbūvē; izstrādājumiem maza korozijizturība.

dūrējutis, utis (*Anoplura*) *biol.* *Kukaiņu* kārtā – bezspārņu kukaiņi, zīdītājdzīvnieku un cilvēka *ektoparazīti*, kas sūc to asinis; var pārņemt slimības.

dūriens *apg.* Šujamdiegu pinuma elementār-

posms starp diviem adatas caurgājieniem šuveklī. Ir rokdarbu, piem., taisnie, slīpie, cilpveida, pārmaļas d-i, un šujmašīnu d-i, piem., slēgdūrieni, cilpdūrieni, pārmaļas apdiegumdūrieni, plakanie segdūrieni.

durvis būvn., tehn. Ēkas, transportlīdzekļu u. c. konstrukcijas elements satiksmei starp iekšpusi un āru un starp telpām; ēku durvju bloks sastāv no aplodas un vienas vai divām vērtņēm, kas iestiprinātas aplodas vertikālo elementu virās. B i d ā m ā s d. – d. ar neveramu, bet paralēli sānu sienai bidāmu vērtņi (vai vērtņēm). P a c e l a m ā s d. – d., kuras atver vai aizver, tās pārvietojot vertikālā plaknē.

durvjveris tehn. Ierīce durvju atvēršanai un aizvēršanai. A u t o m ā t i s k a i s d. – ierīce, kas atver un aizver salona durvis bez tiešas cilvēka līdzdalības. C e n t r a l i z ē t a i s d. – ierīce, kas atver vai aizver visas transportlīdzekļa durvis vienlaikus. H i d r a u l i s k a i s d. – d., kuru darbina ar hidrocilindru. P n e i m a t i s k a i s d. – d., kuru darbina ar pneimocilindru. V a k u u m a d. – d., kuru darbina ar vakuumcilindru.

dvarss [v. *dwars* šķērsām] **jūrn.** Taisnais leņķis starp kuģa diametrālo plakni un virzienu uz attiecīgo priekšmetu.

dvīņserde kokapstr. Divas (un vairāk) serdes ar patstāvīgām gadskārtu sistēmām, kas no perifērijas aptvertas ar vienu kopēju gadskārtu sistēmu; apaļkokos izpaužas stumbra šķērsriezuma ovālā formā; zāģmateriālos, detaļās un finieros radiālajās virsmās ir divas šauras, viena pret otru leņķī vērstas serdes svītrīņas.

DX kods fotogr. Četru veidu kods uz *kasetes* un *fotofilmas*, no kuriem fotoaparāta, filmu procesora un fotoattēlu printeris automātiski nolasa *gaismjutīgā* materiāla parametrus.

dzeģa būvn. Horizontāls, profilēts ēkas ār sienas izvirzījums, kas atdala sienu no jumta un pasargā sienu no nokrišņiem. Tā var būt arī sienu sadalošā josla (starp diviem stāviem, virs logiem un durvīm). Sk. arī *vainagdzega*.

dzeģužveidīgie (Cuculiformes) biol. Putnu kārtā; raksturīgs pārstāvis dzeģuze.

dzekļgalvji (Acanthocephala) biol. Dzelkņtārpu klase; cilvēka un dzīvnieku zarnu parazīti.

dzekļtārpi (Acanthelminthes) biol. Viens no *bezmugurkaulnieku* tipiēm; apvieno *dzekļgalvjus* un maistārpus.

dzelme Dziļa vieta upē, ezerā, jūrā.

dzelonis biol. Dažu *posmkāju* uzbrukšanas un aizsardzības orgāns; piem., bitēm tas ir atskabargainām malām un indes dziedzeriem.

dzelte (icterus) med. Slimīgi dzeltena ādas nokrāsa aknu un žults slimniekiem.

dzeltējums kokapstr. K o k s n e s d z. – pludinātas skujkoku koksnes aplievas gaišdzeltena iekrāsa, kas rodas intensīvā žāvēšanā.

dzeltenais ķermenis (corpus luteum) biol. Veidojums, kas attīstās cilvēka un zīdītājdzīvnieku olnīcās pēc *ovulācijas* un funkcionē kā iekšējās sekrēcijas orgāns.

dzeltenuma maiss biol. Orgāns, kas veic dzīvnieku digļa barošanās, elpošanas un asinsrades funkcijas.

dzeltenums biol. Barības vielu rezerve, kas uzkrājas cilvēka un dzīvnieku olšūnās.

dzeltenzaļās aļģes (Xanthophyta) biol. Viens no *zemāko augu* nodalījumiem – kustīgas vai nekustīgas vienšūnas, koloniju, daudzšūnu, sifonveida aļģes, kuru šūnas klātas ar pektīnvielu vai celulozes apvalku.

dzelve → **akacis**

dzelzainais kvarcīts geol. → **džespilīts**

dzelzceļa līnija dz. Sliežu ceļš ar tajā ietilpstošām tehniskām iekārtām un būvēm; ierīkots starp konkrētām apdzīvotām vietām. D i v c e l u d. l. – d. l., kurā ir divi galvenie ceļi vilcienu kustībai noteiktā virzienā. D. l-as c a u r v e d s p ē j a – iespējamais kravas pārvadājuma apjoms (miljonos tonnu), ko attiecīgajā līnijā var pārvadāt gada laikā. D. l-as i e c i r k n i s – d. l-as daļa starp iecirkņa stacijām. D. l-as n o t e i c o š a i s k ā p u m s – viens no stāvākiem un ilgstošiem kāpumiem d. l-ā, pēc kura vērtības nosaka sastāva aprēķina masas normu konkrētai lokomotīvei ar minimālo kustības aprēķina ātrumu. D. l-as p o s m s – d. l-as daļa starp diviem blakus esošiem sadales punktiem (stacijām, izmaiņas un apdzīšanas punktiem). E l e k t r i f i c ē t a d. l. – d. l., kas aprīkota ar iekārtu kompleksu elektriskās enerģijas pārveidošanai un pārvadei no vilces apakšstacijām caur kontakttīklu elektro-

lokomotīvu un elektrovilcienu barošanai. **Vairākcēļi** d. l. – d. l., kurā ir vairāki galvenie cēļi ar noteiktu vilcienu kustības virzienu tajos atkarībā no vilcienu plūsmu sadalījuma pa kustības virzieniem. **Viencēļi** d. l. – d. l., kurā ir viens galvenais cēļš, pa kuru vilcienu kustība notiek abos virzienos ar vilcienu izmaiņu un apdzīšanu stacijās un izmaiņas punktos.

dzeltceļa mezgls dz. Vairāku dzeltceļa līniju savienojuma punkts, kurā ir savienotājcēļi, kas saista vairākas dzeltceļa līnijas.

dzeltceļš dz. Transporta sistēma, kuras rīcībā ir tehniskie līdzekļi un to ekspluatācijai nepieciešamais speciālistu personāls pasažieru un kravu pārvadāšanai.

dzeltz ķīm., materiālt. Ķīmiskais elements Fe, atomnr. 26, atommasa 55,85; mīksts, plastisks, magnētisks melnais metāls ar kušanas temperatūru 1539 °C, blīvumu 7,87 g/cm³; lieto sakausējumos (čuguns, tērauds); var būt divās polimorfās modifikācijās – alfa un gamma. **Elektrotehniskā** d. el. – elektrotehnikā (galvenokārt līdzstrāvas elektriskajos aparātos) lietojams materiāls ar labām magnētiskām, mehāniskām un tehnoloģiskām īpašībām.

dzeltzbetons būv. *Stiegrbetona* veids, betons, kurā iestrādāts tērauda stiegrējums, kas uzņem stiepes spriegumu (līdz ar to ievērojami palielinās stiprība); lieto ēku, dambju, tilta balstu u. c. atbilstošu izstrādājumu izgatavošanai.

dzeltz rūdas min. Dabiskas minerālvielas, ko var lietot dzeltz iegūšanai; galvenie rūdu minerāli ir *magnetīts* (magnētiskā dzeltzrūda), *hematīts* (sarkanā dzeltzrūda), *getīts* (brūnā dzeltzrūda) un *siderīts*.

dzeltsporaiņi (*Cnidosporidia*) biol. Parazitisko *vienšūņu* klase – endoparazīti, galvenokārt zivju, retāk abinieku un rāpuļu audos un orgānos.

dzeltšūnas biol. *Zarndobumaiņu* šūnas, kas veic aizsargāšanās vai uzbrukšanas funkcijas.

dzemde (*uterus, metria*) Cilvēka un dzīvnieku iekšējais sievišķais dzimumorgāns.

dzemdētājziditāji (*Theria*) biol. *Ziditāju* apakšklase, kuras pārstāvji atšķirībā no *dējējziditājiem* dzemdē mazuļus.

dzemdības biol. Dabisks grūtniecības noslēgums, kas beidzas ar mazuļa (bērņa) piedzimšanu.

dzenošo riteņu slogotājs lauks. tehn. Traktora uzkares mehānisma vai tā hidropiedziņas sastāvdaļa, kas koriģē vertikālo slodzi sadalījumu starp traktora dzenošajiem riteņiem un uzkarināmo mašīnu. Palielinot pakalējo dzenošo riteņu slogojumu vai atbilstoši sadalot slodzi starp priekšējiem un pakalējiem riteņiem, ja visi riteņi ir dzenošie, samazinās dzenošo riteņu buksēšana.

dzensiksna tehn. Siksna pārvada elements. Ir plakansiksna, apaļsiksna, ķīlsiksna, daudzrievu siksna un zobsiksna. Plakansiksna izgatavo no ādas, sintētiska materiāla vai gumijota auduma, pārējās siksna – no gumijas vai elastīga sintētiska materiāla ar audekla, auklu, tērauda stiepli vai trošu kodu, kas neļauj siksnei stiepties.

dzenskrūve jūrn. Kuģa (ar mehānisko dzinēju) pārvietošanās mehānisma daļa – masīva ass, uz kuras noteiktā leņķī piestiprinātas lāpstas.

dzenuļis tehn. Ierīce, ar kuras palīdzību virzuļu, turboreaktivu u. c. dzinēji rada vilkmi transportlīdzekļa kustībai.

dzenvārpsta, vadvārpsta materiālt. Virpas *suporta* piedziņas vārpsta, no kuras ar slīdzobratu pievada enerģiju suporta vilcējietasei.

dzeņveidīgie (*Piciformes*) biol. Putnu kārtā; raksturīgākie pārstāvji ir dzeņi, dzilnas un titiņš.

dzērvjeidīgie (*Gruiformes*) biol. Putnu kārtā; sauszemes putni; daži piemērojušies dzīvei purvos un ūdenstilpēs.

dzese, dzēsšana tehn. Temperatūras pazemināšana līdz noteiktai robežai. *Gaisdzese* – d. ar aplūstošu gaisu. *Šķīdumdzese* – d. ar šķīdumu. *Ūdensdzese* – d. ar ūdeni.

dzeses (dzēsšanas) sistēma tehn. Sistēma ar dažādām ierīcēm iekšdedzes motora temperatūras uzturēšanai optimālās robežās; ir šķīdumdzeses (ar ūdeni vai *antifrīzu*) un gaisdzeses sistēmas.

dzēsšana 1. tehnol. Materiāla siltuma aizvadišana, pazeminot tā temperatūru līdz apkārtējās vides (dabiskā dzēsšana) vai zemākai temperatūrai (mākslīgā dzēsšana). D-u veic gaisā, siltuma apmainītājos, d-as kamerās

vai saldētavās. 2. *tehn.* → *dzese*. 3. *kosm.* *Nolaižamā aparāta* d. ar nolūku to aizsargāt no aerodinamiskās sakaršanas, tam ar lielu ātrumu nolaižoties debess ķermeņa atmosfērā.

dzēsēšanas cikls *siltumt.* Siltuma pārnese cikls no ķermeņa ar zemāku temperatūru uz ķermeni ar augstāku temperatūru (aukstummašīnās).

dzēsētājs *siltumt.* Labas siltumvadības elements, kas palielina siltumnovadišanas virsmu.

dzēsētājs *siltumt.* Iekārta siltuma novadišanai no siltumnesēja. Termoelektrostacijās ar noslēgtu dzēsēšanas ūdensapgādes shēmu lieto īpašus ūdens d-us torņus.

dzēsintājs *ķīm. tehnol.* Aparāts, ar kuru aizvada siltumu no šķidruma, gāzes vai cietas vielas, pazeminot tā temperatūru līdz apkārtējās vides temperatūrai un zemāk.

dzidrināšana *tehnol.* 1. Suspendēto daļiņu izdalīšana no šķidruma (nostādinot, filtrējot, centrifugējot). Sulu dzidrināšanai lieto fizikālās, fermentatīvās, koloidāli ķīmiskās metodes. 2. Gāzu ieslēgumu izdalīšana no stikla masas kausējuma.

dzidrinātāji *sil. tehnol.* Vielas, ko ievada stikla šīhtā, lai stikla masu kausēšanas beigās atbrīvotu no gāzu pūslīšu ieslēgumiem. Biežāk lietotie d. ir trīsvertīgie arsēna un antimona oksīdi, nātrijs un amonija nitrāti.

dzidruma koeficients *fiz.* Staru caurlaides koeficients, kas raksturo atmosfēras spēju laist cauri Saules radiāciju.

dziedātājputni (*Oscines*) *biol.* Zvirbulveidīgo apakškārtā – sīki, nelieli putni, kas ir labi dziedātāji (cīruļi, mušķērāji, zilītes u. c.).

dziedrs *būv.* Griestu sija, kuras gali izlaisti ārpus guļkoku sienas plaknes un dažkārt dekoratīvi apstrādāti. Reizēm par d-u sauc tikai ārpus sienas izlaisto sijas galu.

dziedzeri *biol.* Cilvēka un dzīvnieku orgāni, kas izdala sekrētus. Ir ārējās un iekšējās sekrēcijas d.

dziedzerkuņģis *biol.* Ar gremošanas sulu izdalošiem dziedzeriem bagāts gremošanas orgāns, kurā notiek barības ķīmiska un mehāniska pārstrādāšana. *Atgremotājiem* dzīvniekiem d. jeb *glumenieks* ir četrkameru kuņģa pēdējā daļa, bet putniem – divdaļīgā kuņģa pirmā daļa.

dzija *tekst.* No ierobežota garuma šķiedrām, tās sagrodojot, izgatavots pavediens, ko raksturo noteikta stiprība un vienmērīgums. *D a u d z k ā r t ī g ā d.*, *d a u d z k ā r t u d.* – d., kurā viena otrai paralēli savienotas divas vai vairākas vienkārtīgas d-as bez šķeterēšanas. *D a ž ā d š ķ i e d r u d.* – no dažādas izcelsmes šķiedrām iegūta d. *K a r d u d.* – no vidēja rupjuma un garuma kokvilnas šķiedrām iegūta d. *S t i e g r o t ā d.* – d., ko iegūst, vienkārtīgas vai šķeterētas d-as serdeni apvijot ar pavedienu. *Š ķ e t e r ē t ā d.* – d., ko iegūst, sašķeterējot kopā divas vai vairākas vienkārtīgas d-as. *V i e n d a b ī g ā d.* – no viena veida šķiedrām iegūta d. *V i e n k ā r t ī g ā d.* – d., ko iegūst vēršanas procesā. Sk. arī *aparātdzija*, *efektdzija*, *fasondzija*, *ķemmdzija*, *melanždzija*, *štāpeļdzija*.

dziļaršana *dārz.* Aramkārtas padziļināšana ar speciāliem arklīm, kuru veic pirms augļu dārzu ierīkošanas, kokaudzētavās vai sakņu dārzos (rabarberu, sparģeļu audzēšanā).

dziļirdināšana *lauks.* Augsnes dziļāko slāņu irdināšanas paņēmieni, lai iznīcinātu *arkla zoli* un sekmētu augu sakņu izplatīšanos dziļumā. Izmanto čīzelarklus, bezvērstuvju arkļus un parastos arkļus, kas aprīkoti ar vagas dibenā irdinātājiem.

dziļirdinātājs *lauks. tehn.* Traktoram piekabīnāma vai pašgājēja zemes darbu mašīna blīvas, akmeņainas, sasalušas vai klinšainas grunts irdināšanai; sastāv no traktora un paceļamas (nolaižamas) darbierīces, ko veido 1, 2 vai 3 zobi ar nodilumizturīgiem uzgaļiem; lieto kanālu un tranšeju ierīkošanai, ceļa seguma remontam, karjeru atsegšanai.

dziļlūzumi *ģeol.* Dziļas (desmitiem un simtiem km) Zemes garozas pārrāvumdeformācijas, kas var sniegties pat līdz *mantijai*; ar tām ir saistīti vulkānisma procesi un zemestrīces. **dziļrūdāmība** *materiāl.* Metāla īpašība norūdīties līdz noteiktam dziļumam; atkarīga no materiāla ķīmiskā sastāva, kritiskā rūdīšanas ātruma.

dziļūdens ieplaka *ģeol.* Sk. *ieplaka*
dziļumulle *jūrn.* Ūdenslīmenis, uz kuru attiecina jūras dziļuma mērījumus un no kura skaita kartēs norādītos dziļumus.

dziļums 1. Attālums no virsmas līdz dibenam, pamatnei vai kādam noteiktam punktam pamatnes virzienā (piem., par ūdenstilpēm, aizām). 2. Attālums no malas, robežas līdz vidum, tālākai vietai.

dziļvagas okean., *geol.* Garas (tūkstošiem km), šauras okeāna dibena ieplakas ar stāvām sienām, parasti stiepjas gar kontinentu zemūdens nomali paralēli kontinentam vai vulkānisko salu lokiem, vairākums atrodas pie *subdukcijas* zonām.

dzimta (familia) biol. Viens no dzīvo būtnu sistēmātikas pamattaksoniem (sk. *taksons*), kurā apvieno radnieciskas *ģintis* ar kopīgu izcelsmi.

dzimumcikls biol. Cilvēka un dzīvnieku dzimumnobriedušo sievišķo indivīdu morfoloģisko un fizioloģisko pārmaiņu komplekss, kas regulāri atkārtojas un ir saistīts ar vairošanās funkciju. D-a l i d z s v a r a s t a d i j a *lopk.* – viena no *policiklisko* dzīvnieku d-a stadijām; iestājas, ja nav notikusi apaugļošanās; šai laikā mātītēm nav dzimumaktivitātes.

dzimumdziedzeri, gonādas biol. Cilvēka un dzīvnieku orgāni, kuros veidojas dzimumšūnas.

dzimumgatavība biol. Attīstības stadija, kurā organisms spēj vairoties – dot pēcnācējus.

dzimumhormoni biol., *ķīm.* *Hormonu* grupa, kas regulē dzīvnieku vai cilvēka funkcijas, kuras saistītas ar dzimumpazīmēm vai vairošanos. Ir vīrišķie un sievišķie d.

dzimumorgāni biol. Cilvēka un dzīvnieku *dzimumvairošanās* orgāni.

dzimumpazīmes biol. Vīrišķo un sievišķo indivīdu īpatnības organisma uzbūvē un izturēšanās veidā. P r i m ā r ā s d. – atšķirības vīrišķo un sievišķo indivīdu dzimumorgānu uzbūvē. S e k u n d ā r ā s d. – atšķirības abu dzimumu ķermeņa uzbūvē un izturēšanās veidā.

dzimumvairošanās biol. Vairošanās veids, kad notiek jauna indivīda rašanās pēc pretēju dzimumu dzimumšūnu saplūšanas – apaugļošanās.

dzinēja emisija [lat. *emissio* izlaidšana] *ekol.* Apkārtējai videi kaitīgu vielu (oglekļa daļiņu, slāpekļa oksīdu, sodrēju u. c.) izmešana no dzinēja atmosfērā kopā ar gāzes strūklu.

dzinējs 1. tehn. Mašīna, kas noteikta veida enerģiju pārvērš mehāniskajā enerģijā. B ā z e s d. – jauna d-u tipa dažādu modifikāciju pirmais paraugs, kas būtiski atšķiras no iepriekšējo dzinēju konstrukcijas un raksturlielumiem; d-am var būt moduļkonstrukcija, kas sastāv no atsevišķām saliekamām vienībām, kuras var nomainīt ekspluatācijā (atteices, bojājumu, resursa izlietošanas, modifikācijas gadījumos). G ā z t u r b ī n u d. – siltuma d., kurā degvielas sadegšanas enerģija pārveidojas reaktīvās strūklas kinētiskajā enerģijā un vārpstas mehāniskajā enerģijā. I e k š d e d z e s d. – siltumdzinējs, kam degviela sadeg pašā d-ā; svarīgākās sastāvdaļas ir korpus, darbelements, barošanas sistēma, atgāzu aizvades sistēma, dzesēšanas sistēma, eļļošanas sistēma, aizdedzes sistēma, iedarbināšanas sistēma; iekšdedzes d-i ir iekšdedzes motors, iekšdedzes virzuļdzinējs un reaktīvais d. K o m b i n ē t a i s (h i b r ī d a) d. – aviodzinējs, kurā, lai iegūtu optimālus raksturlielumus lidojumā, apvienoti dažādu d-u darbības principi; piem., turboreaktīvais d. un taisntecies reaktīvais d., kas dod iespēju lidot ar mazu un hiperskaņas ātrumu. V ē j a d. – iekārta vēja kinētiskās enerģijas pārvēršanai mehāniskajā enerģijā. Sk. arī *raķešdzinējs*, *reaktīvais dzinējs*, *turbopropellera dzinējs*, *turboreaktīvais dzinējs*, *turbotaisntecies dzinējs*. 2. *el. Elektrodzinējs*. J a u k t a s i e r o s m e s d. – līdzstrāvas d. ar paralēlās un virknes ierosmes tinumiem; paralēlās ierosmes tinumu savieno paralēli ar enkura tinumu, virknes ierosmes tinumu – virknē ar abiem iepriekšējiem tinumiem. L i d z s t r ā v a s d. – elektrisks d., kas līdzstrāvas enerģiju pārveido mehāniskajā enerģijā. L i n e ā r a i s d. – elektriskā mašīna, kuras kustīgā daļa atšķirībā no rotējošām mašīnām darbojas virzes kustībā. M a i ņ s t r ā v a s d. – elektrisks d., kas maiņstrāvas enerģiju pārveido mehāniskajā enerģijā. M i k r o d z i n ē j s – mazas jaudas elektriskā mašīna (no vata 1/10 līdz dažiem simtiem vatu). N e a t k a r ī g a s i e r o s m e s d., s v e š i e r o s m e s d. – līdzstrāvas d., kura ierosmes tinums barojas no neatkarīga, ar enkura ķēdi

nesaistīta enerģijas avota. *Paralēlais ierosmes d.* – līdzstrāvas d., kura ierosmes tinums savienots paralēli ar enkura tinumu. *Reaktīvais d.* – sinhronais mikrodzinējs ar konstantu rotācijas frekvenci, bez ierosmes tinuma. *Trīsfāžu d.* – elektrodzinējs (asinhronais un sinhronais), kas trīsfāžu elektrisko enerģiju pārveido mehāniskajā enerģijā. *Vienfāzes d.* – elektrodzinējs, kas vienfāzes elektrisko enerģiju pārveido mehāniskajā enerģijā. *Virknē ierosmes d.* – līdzstrāvas d. ar virknē slēgtu enkura un ierosmes tinumu. Sk. arī *asinhronzinējs*, *servodzinējs*, *sinhronzinējs*, *soļdzinējs*.

dzineklis tehn. Ierīce, kas, iedarbodamās uz atbalstvidi, rada dzinējspēku, kurš pārvieto transportlīdzekli. Pēc d-ļa atbalstvides tos iedala sauszemes (riteņi, kāpurķēde), ūdens (airi, dzenskrūve), gaisa (buras, propelleris), reaktīvajos (gāzes vai šķidruma) un elektromagnētiskā lauka (elektromagnētiskais pasts, elektromagnētiskais sūknis) dz-os. *Kāpurķēžu d.* – d., kas virza transportlīdzekli, pārvietojoties kāpurķēdei. *Riteņu d.* – d., kas virza transportlīdzekli, rotējot dzenošam ritenim. *Soļojošais d.* – mehānisms, kas virza transportlīdzekli, d-īm secīgi paceļoties no atbalsta virsmas. *Vitņveida d.* – gliemežveida skrūve ar augstu vitnes profilu, kura, rotējot ap savu asi, virza transportlīdzekli.

dzintars min. Dzeltens vai brūns, retāk balts, sarkans, zaļš, zils organiskas izcelsmes minerāls, paleogēna un neogēna periodu skujkoku pārakmeņojušies sveķi; izmanto juvelierizstrādājumiem, ķīmiskajā un elektrotehniskajā rūpniecībā.

dzintarskābe ķīm. Dikarbonskābe

$\text{HOOC}-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{COOH}$ bezkrāsas kristāli.

dzirde biol. Organisma spēja uztvert un analizēt skaņu svārstības.

dzirdes orgāni biol. Cilvēka un dzīvnieku orgāni, kas specializēti skaņu svārstību uztveršanai un analīzei.

dzirdināšana lopk. Regulāra dzīvnieku apgāde ar dzeramo ūdeni.

dzirdinātava lauks. tehn. Iekārta lauksaimniecības dzīvnieku dzirdināšanai ganībās vai

pārdzišanas vietās; dabisku ūdenstilpi izmanto, nostiprinot un iežogojot gultnes posmu; par pārvietojamu d-u izmanto cisternu, tai pievienojot automātiskās *dzirdnes*.

dzirdne lopk. Ierīce dzīvnieka dzirdināšanai kūti vai ganībās. *Automātiskā d.* – iekārta, kas padod ūdeni automātiski, bez cilvēka klātbūtnes. *Grupveida d.* – d., no kuras vienlaikus var dzert vairāki dzīvnieki (ganībās vai grupveida turēšanas novietnēs). *Individuālā d.* – d. atsevišķu dzīvnieku dzirdināšanai (govīm piesietas turēšanas kūtis, cūkām atnešanās aizgaldos u. tml.).

dzirkles lopk. Ierīce dzīvnieku apmatojuma cirpšanai ar rokām.

dzirkstele fiz. Pulsējoša, nenostabilizējusies elektriskā izlāde gāzēs nelielā, atmosfēras spiedienam tuvā spiedienā, kad *dzirkstelzīlādes* spraugā spriegums krītas īsā (mikrosekundu) laikā.

dzirksteļzīlāde tehn. Darbmašīnā aizdedzināšana iekšdedzes motora cilindrā *dzirkstelzīlādē* starp aizdedzes sveces elektrodiem.

dzirkstelstarpa tehn. Atstarpe starp aizdedzes sveces elektrodiem.

dzirnakmeņi tehn. Disku dzirnavu darbīgā daļa, kas sastāv no dabiskā vai mākslīgā akmens disku pāra. Augšējais disks rotē ap vertikālu asi; maļamo materiālu starp d-iem ievada pa atveri augšējā diska vidū; atvere pāriet spraugās, kas uz d-u malām sašaurinās un, tāpat kā darba virsmās iekaltās rievās, materiālu pakāpeniski sasmalcina un virza uz perifēriju.

dzirnavas tehn. Iekārta cieta materiāla sasmalcināšanai daļiņās, kuru caurmērs ir mazāks par 5 mm. *Ložu d.* – cilindveida d. ar 1–4 kamerām, kas pildītas ar cieta materiāla malķermeņiem (dažāda lieluma lodēm vai cilindriņiem); materiāla sasmalcināšana notiek berzes un trieciena iedarbībā. *Plānētarā d.* – ložu d-u paveids ar vertikāliem cilindriem, kas kustas horizontālā plaknē (planetāri), – mehānisms, kurā viens vai vairāki zobratī griežas ap savu asi, vienlaikus griežoties ap cita rotējoša zobrata asi. *Strūklā d.* – d. supersmalkai malšanai; sasmalcināšana notiek turbulences plūsmā

esošu daļiņu savstarpējās trieciendarbības rezultātā. *Vesera d.* – d. mīkstu materiālu malšanai. *Vibrācija s d.* – ierīce supersmalkai malšanai; sasmalcināšana notiek maļķermeņu svārstību rezultātā.

dzīsla 1. el. Maza šķēsgriezuma elektriskās strāvas vadītājs. *Kabeļ a d.* – izolēts strāvas vadītājs. *Vērp t a d.* – no vairākām maza šķēsgriezuma alumīnija vai vara stieplēm savīta d. *Vienstieples d.* – izolēts strāvas vadītājs, ko veido viena stieple. **2. ģeol.** Iegarens minerālķermenis, kas pēc sastāva vai graudu izmēriem atšķiras no apkārtējiem iežiem.

dzīslene (chorioidea) biol. Acs ābola vidējā apvalka daļa, kas klāj *cīpslenes* iekšējo virsmu, ar to īrdeni savienojoties; d-ē daudz elastīgo šķiedru un asinsvadu.

dzīslieži ģeol. Magmatiskie ieži, kas, magmai iespiežoties atdziestoša intruzīva masīva vai apkārtējo iežu plaisās, veido *dzīslas* vai *daikas*.

dzīšanās vet. Dzemdē *kontrakcijas* dzīvnieka atnešanās laikā.

dzīvība biol. Matērijas eksistences forma, kam raksturīga īpaša vielas struktūra, vielu un enerģijas apmaiņa ar vidi, pašreproducēšanās, adaptācijas un pilnveidošanās spēja.

dzīvības nodrošināšanas sistēma 1. aeron. Sistēma, kas hermētiskā gaisakuģa kabīnē nodrošina cilvēka organismam nepieciešamo temperatūru, mitrumu, spiedienu, gaisa attīrīšanu un ventilāciju. Lieto ventilācijas un reģenerācijas tipa d. n. s-as. **2. kosm.** *Kosmiskā lidaparāta* vai *skafandra* konstrukcijas elementu un iekārtu kopums, kas kosmiskajā lidojumā vai uz kāda debess ķermeņa nodrošina cilvēka, retāk citu dzīvu būtnu, dzīvības norises. *Atklātā d. n. s.* – d. n. s., kurā visus patērējamo vielu krājumus ņem līdzī no Zemes. *Daļēji noslēgtā d. n. s.* – d. n. s., kurā dažas vielas lidojuma laikā tiek reģenerētas. *Noslēgtā d. n. s.* – d. n. s., kurā visas vielas lidojuma laikā tiek reģenerētas. Mūsdienu kosmonautikā ir realizētas atklātās un daļēji noslēgtās d. n. s-as. **“dzīvie izrakteņi” biol.** Senas dzīvo organismu sugas vai grupas, kas izveidojušās pirms daudziem desmitiem miljonu gadu un ir sagla-

bājušās līdz mūsu dienām bez būtiskām izmaiņām.

dzīvmasa lopk. Dzīva organisma masa.

dzīvniekēdāji biol. → **zoofāgi**

dzīvnieki (Animalia) biol. Viens no dzīvo organismu pamatnodalījumiem, augstākais dzīvnieku sistemātikas *taksons* – dzīvnieku ciltis *Regnum animalia*; vienšūnas vai daudzšūnu organismi, kam raksturīga *heterotrofā* barošana un plāni šūnapvalki bez celulozes.

dzīvniekšķiedra tekst. Šķiedra, ko iegūst no dzīvnieku apmatojuma (aitu, kamieļu vilna, mohēra, kašmira, alpaka, lamas šķiedras) vai ko izdala zīdītārpiņa siekalu dziedzeri (dabiskais zīds).

dzīvnieku anatomija biol. *Anatomijas* nozare, kurā pēta dzīvnieku ķermeņa formu un uzbūvi.

dzīvnieku auglība biol., lauks. Dzimumbriedumu sasniegušu dzīvnieku spēja regulāri dot pēcnācējus. *Primārā auglība* – mātišu spēja izdalīt darbīgas olšūnas, kas ir spējīgas apaugļoties; *vaisliniekiem* – apaugļošanai derīgo spermatozoīdu skaits. *Sekundārā auglība* – pāroto partneru spēja dot normāli attīstītus pēcnācējus.

dzīvnieku fizioloģija biol. Zinātne par dzīvnieku funkcijām un procesiem, kas norit to organismā.

dzīvnieku orientācija biol. Dzīvnieku spēja noņemt savu stāvokli telpā un laikā.

dzīvnieku sistemātika biol. Zinātne, kurā pēta dzīvnieku daudzveidību un sistematizē tos dažāda ranga grupās – *taksonos*.

dzīvojamā kabīne [fr. cabine] kosm. No ārējās vides un pārējām *kosmiskā lidaparāta* sastāvdaļām hermētiski nodalīta *kosmosa kuģa* vai *orbitālās stacijas* daļa, kurā cilvēks var ilgstoši uzturēties bez *skafandra*. D. k. ir aprīkota ar *dzīvības nodrošināšanas sistēmu*.

dzīvojamo telpu mēbeles mēb. Mēbeles dzīvojamām telpām ar apvienotām funkcijām (virtuves, guļamistabas u. c.).

dzīvoklis būvn. Mājokļa pamatveids. *Labi ekārtots d.* – d., kurā ir ūdensvads, kanalizācija, centralizēta siltumapgāde un gāze.

dzīvotspēja lopk. Procentos izteikta izdzīvojušo dzīvnieku attiecība pret visiem dzimušajiem.

dzīvsudraba rūdas min. Minerālvielas, no kurām

var iegūt dzīvsudrabu, galvenais rūdu minerāls ir cinobrs.

dzīvsudrabs *ķīm.* Ķīmiskais elements Hg, atomnr. 80, atommasa 200,59; šķidr, ļoti smags metāls, blīvums 13,55 g/cm³. D. un tā savienojumi ir toksiski.

dzīvžogs *dārzk., mež.* Biezs vienrindas vai vairākrindu joslveida koku un krūmu stādījums autoceļu un dzelzceļu aizsargāšanai no aizputināšanas, dzīvojamo ēku norobežošanai, atsevišķu celtnu maskēšanai, kādas platības norobežošanai.

džems [a. *jam*] *pārt.* Recekļveida masa, kas iegūta, vārot ogas, veselus augļus vai augļu gabaliņus ar cukuru vai cukura sīrupu, kurā augļi vai ogas ir daļēji izjukuši.

džespilīts [a. *jasper* jašma + gr. *lithos* akmens], **dzelzainais kvarcīts** *ģeol.* Kvarcīts ar daudziem plāniem magnetīta, hematīta un citu dzelzs minerālu starpslāniņiem, dzelzs rūda.

džins [a. *gin*] *pārt.* Stiprs alkoholisks dzēriens, kura sastāvā ietilpst kadiķogu spirta izvilums vai tā destilāts, satur 45% etilspirta.

džinsi [a. *jeans*] *apģ.* Sākotnēji – 19. gs. – no izturīga, īpaši apstrādāta auduma (džinsauduma), tad no balējoši zilo *šķēru denima*, vēlāk no citiem blīviem audumiem piegrieztas *virsdrebju bikses*, kuras parasti darina ar kontrastējošām nošuvēm, ar divām zem šaurām V veida gūžatdaļām uzšūtām dibenkatātām, dažādu fasonu sānkabatām; šuvumu nostiprina ar kniedēm.

Džoula–Lenca likums [pēc a. fiziķa Dž. P. Džoula (*J. P. Joule*, 1818–1889) un kr. fiziķa E. Lenca (1804–1865) vārdiem] *el.* Elektriskās strāvas likums, pēc kura siltuma daudzums, kas izdalās vadītājā, ir proporcionāls strāvas stipruma kvadrātam, vadītāja pretestībai un strāvas plūšanas laikam.

Džoula–Tomsona efekts [pēc a. fiziķa Dž. P. Džoula (*J. P. Joule*, 1818–1889) un V. Tomsona (*Thomson*, 1824–1907) vārdiem] *fiz.* Gāzes temperatūras maiņa, gāzei izplūstot caur cauruļvadu sašaurinājumiem, porainām starpsienām, spraugām u. tml., notiek bez siltuma apmaiņas ar apkārtējo vidi (adiabatiski); efektu izmanto gāzu sašķidrināšanai un zemu temperatūru iegūšanai.

džouls [pēc a. fiziķa Dž. P. Džoula (*J. P. Joule*,

1818–1889) vārda] *fiz.* Energijas, darba un siltuma daudzuma mērv. *SI mērvienību sistēmā*; apz. J; darbs, ko veic 1 ņūtonu liels spēks 1 m garā ceļā posmā.

Džozefsona efekts [pēc a. fiziķa B. D. Džozefsona (*Josephson*, dz. 1940) vārda] *el.* Supravadošas (sk. *supravadamība*) strāvas plūsma caur plānu *dielektriķa* kārtiņu, kas atdala divus supravadītājus (Džozefsona kontakts). *Nestacionārais D. e.* – parādība, ka kontaktā rodas pastāvīgs spriegums, caur kontaktu plūst maiņstrāva un kontakts izstaro elektromagnētiskos viļņus tikai tad, ja strāva pārsniedz kritisko robežu. *Stacionārais D. e.* – parādība, ka līdz noteiktam t. s. kritiskam strāvas stiprumam sprieguma krituma kontaktā nav.

džuleps [a. *julep*] *pārt.* Atspirdzinošs dzēriens, kurā viens no komponentiem ir piparmētras.

džungļi [a. *jungle* < hindi *jangal*] *ģeogr.* Grūti caurejami koku un krūmu biezokņi ar liānām, bambusiem un niedrēm mitrajās *tropu* un *subtropu* apgabalos.

džuta [a. *jute*] *tekst.* Šķiedra, kas iegūta no *Corchorus capsularis* un *Corchorus olitorius* augu lūksnes.

E

e mat. Skaitlis 2,71828...
$$e = \lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{n} \right)^n;$$

viena no svarīgākajām matemātikas konstantēm, *naturālogaritmu* bāze.

ebonīts [gr. *ebenos* melnkoks] *materiālt.* Cietgumija, kas satur ap 30% vulkanizēta sēra, ciets, melns materiāls, kas nevada elektrisko strāvu; elektrotehnikā izmanto par izolācijas materiālu.

ECDIS [*Electronic Chart Display and Information System*] *jūrn.* Jūras navigācijas karšu elektroniska sistēma, kas sastāv no datora, žirokompasa, eholotes un lagas.

ecēšana lauks. Augsnes virspusējās (3–12 cm dziļas) apstrādes un kultūraugu kopšanas paņēmieni, ar kuru irdina augsni, sadrupina cilas, nolīdzina lauka virsu, apkaro nezāles, iestrādā mēslojumu un sēklu.

ecēšas lauks. tehn. Rīks augšnes virskārtas irdināšanai, tiruma virsmas nolidzināšanai, nezāļu apkarošanai, izkliedsējā sētās sēklas un minerālmēsļu iestrādāšanai, zemes garozas drupināšanai un jaunaugu retināšanai. **G a n ī b u e. – e.**, kuru darbīgās daļas ir plakanlēdzena stienīšu tīkls; lieto kurmju rakumu nolidzināšanai, mēslojuma izkliedēšanai. **R o t ā c i j a s e. – e.** sastāv no horizontālas vārpstas ar pirkstiem, kuru piedzen traktora jūgvārpsta; paredzēta darbam māla augsnēs. **R o t ē j o š o n a ž u e. –** universāla augšnes apstrādes mašīna, kas labi loba augsni, samazina un mulčē daudzgadīgo zālāju velēnas, izlīdzina un sagatavo augsni pirms sējas. **S m a g ā s š ķ ī v j u e. –** e. ar lielāka diametra robotiem sfēriskiem šķīvjiem; lieto galvenokārt plūsmu šķīvošanai līdz 25 cm dziļumam. **Š ķ ī v j u e. –** e., kuru darbīgās daļas ir sfēriski gludu vai robotu tērauda šķīvju kopas ar nostādījuma leņķi 8–24°; lieto augšnes irdināšanai pēc aršanas, rugaines lobīšanai, pļavu un ganību ielabošanai. **T a p u e. – e.**, kuru darbīgās daļas ir tapas; ir smagās, vidējās un vieglās tapu e. **Z v a i g ž ņ u e. – e.**, kuru darbīgās daļas ir zvaigžņu (tapu) ripu kopa, kuras nostāda šķērsām kustības virzienam vai ar 8–16° novirzi pret šo virzienu; lieto augšnes garozas irdināšanai, nezāļu apkarošanai cukurbiešu u. c. kultūru sējumos.

edafons [gr. *edaphos* pamats, augsne] *biol., lauks.* Augu, dzīvnieku un mikroorganismu kopums, kuru dzīve pilnīgi vai lielākoties noris augsnē; augsnes fauna un flora.

edifikatori [lat. *aedificator* celtnieks] *biol.* Augu sugas neatkarīgi no augu daudzuma, kas raksturo *fitocenozes* pamatīpašības.

ēdināšana lauks. **D i ē t i s k ā ē. – ē-as** metode dzīvnieku veselības profilaksei un ārstēšanai – lieto noteiktu barību un ē-as režīmu (saudzējošās, stimulējošās, bada u. c. veidu diētas). **Ē-as p i l n v ē r t ī g u m s – barības devu** atbilstība ē-as normu prasībām. **Ē-as t i p s –** barības devas struktūras raksturojums, ievērojot spēkbarības un tīlpumainās barības attiecības (koncentrātu, puskoncentrātu, mazkoncentrātu un tīlpumainās ē-as tips). Putnkopībā izšķir sauso, mitro un kom-

binēto ē-as tipu. **F ā ž v e i d ī g ā p u t n u ē. –** barības sastāva izmaiņas atkarībā no putnu ganāmpulka vidējās produktivitātes izmaiņām. **I e r o b e ž o t ā ē. –** mājdzīvnieku ēdināšanas sistēma, pēc kuras noteiktā laikā ierobežo (samazina vai pārtrauc) barības vai barības enerģijas uzņemšanu; izmanto darba un barības ekonomijas nolūkā, zvērkopībā, jaunputnu augšanas ierobežošanai.

ēdināšanas normas lauks. Dzīvniekiem diennaktī vajadzīgais *barības vielu* daudzums pēc normējošajiem kritērijiem: barības sausas, enerģijas daudzuma, proteīna un neaizvietojamām aminoskābēm, kokšķiedras ar tās frakcijām, taukiem un nepiesātinātajām taukskābēm, bezslāpekļa ekstraktvielām, makroelementiem, mikroelementiem un vitamīniem; atbilstoši ē-as n-ām sastāda barības devas.

E “Eko” jūrn. Starptautisks signāls – nozīmē “es mainu kursu pa labi”.

efedrīns [pēc auga efedras nos.] *ķīm., med.* Aromātiski alifātisks *amīns*, medikaments, kas sašaurina asinsvadus, paplašina bronhus; e. var radīt atkarību.

efektdzija tekst. Dzija, ko iegūst, šķeterējot dažādas intensitātes groduma dzijas vai (un) šķeterēšanas laikā pievienojot baltas vai dažādas citas krāsas priekšdzijas gabaliņus.

efektīvais šķēsgriezums fiz. Fizikāls lielums, kas raksturo divu daļiņu *sadursmes* un sadarbības varbūtību; vienāds ar attiecību starp noteiktam beigu stāvoklim atbilstošu sadursmju vai reakcijas aktu skaitu un daļiņu plūsmas blīvumu sākuma stāvoklī; mēra laukuma vienībās (kodolfizikā lieto barnu; 1 barns = 10^{-24} cm²). **E. š.** ir vienāds ar efektīvo laukumu, kura robežās daļiņai jāpietuvojas otrai daļiņai, lai varētu notikt fizikālais process, piem., elektrona satveršana kristāla punkta defektā, neitrona satveršana atoma kodolā; mērv. *SI* *mērvienību sistēmā* – m².

efektīvā masa fiz. Lielums ar masas dimensiju, kas raksturo *kvazidaļiņu* dinamiskās īpašības, piem., *vadāmības elektronu* kustību kristālā ārējā spēka ietekmē var aprakstīt kā brīva elektrona kustību ar noteiktu *e-o* m-u.

efektīvā temperatūra [lat. *effectus* darbība; temperatūra] *astr.* Temperatūra, kāda būtu zvaigznes virsmai (*fotosfērai*), ja tā starotu kā

absolūti melns ķermenis ar zvaigznes starjaužu.

efekts [lat. *effectus* darbība] Kāda cēloņa, spēka izraisīta darbība; rezultāts, sekas; spēcīgs iespaids. *G a l a e. el.* – lineārās elektriskās mašīnās – magnētiskā skrejlauka sadalījuma īpatnības magnētvara sākuma un gala zonā. *H o l l a e. el.* – parādība, ka, strāvai plūstot vadītājā, kas atrodas magnētiskajā laukā, starp vadītāja abām sānu virsmām pastāv *potenciālu starpība* (1879. g. atklāja amerikāņu fiziķis E. Holls). *K o r o n a s e. el.* – mirdzīlādes veids – mirdzīlāde, kas rodas stipri neviendabīgā elektriskā laukā. *M a g n e t o e l e k t r i s k a i s e. el.* – kristālisku vielu *magnetizēšanās* ārējā elektriskajā laukā. Novērojams arī pretējs efekts – ja kristālisku vielu ievieto magnētiskajā laukā, tā polarizējas. *M a g n e t o s t r i k t i v a i s e. el.* – dažu feromagnētisku metālu un to sakausējumu īpašība deformēties magnētiskā lauka iespaidā (magnetizējoties) un mainīt savu magnētisko indukciju mehānisku deformāciju iespaidā. *P j e z o e l e k t r i s k a i s e. el.* – elektrisko lādiņu veidošanās uz ķermeņa virsmas mehānisku deformāciju rezultātā un mehānisku deformāciju rašanās, ja ķermeni ievieto elektriskajā laukā. *T e r m o e l e k t r i s k a i s e. el.* – *termoelektrodzinējspēka* rašanās termopārī, to sildot. *T u v u m a e. el.* – viena vadītāja *strāvas blīvuma* sadalījuma atkarība no tuvumā esoša otra vadītāja ar strāvu. Sk. arī *skinefekts*.

efektu bloks *tel.* Attēla pārslēgšanas matricas daļa, kas tiek lietota kombinācijā ar speciālo efektu aprikojumu.

efemeris [gr. *ephēmeros* viendienas, ātri pārējošs] *biol.* Viengadīgi lakstaugi ar ļoti īsu attīstības ciklu, galvenokārt tuksnešu un stepju augi.

efemerīda [gr. *ephēmeris* (*ephēmeridos*) dienasgrāmata] 1. *astr., jūrn.* Izrēķinātu debess ķermeņa stāvokļu tabula noteiktiem secīgiem laika momentiem. 2. *aeron.* Informācija par radionavigācijas satelītu sistēmas stāvokli, orbītu novirzi, mērījumu kļūdām un citiem parametriem.

efūzija [lat. *effusio* izplūšana] *geol.* Lavas izplūšana Zemes virspusē.

efuzīvs *geol.* Tāds, kas veidojies no Zemes virspusē izplūdušas lavas. Sk. *iezis* (efuzīvie ieži).

eguters [fr. *égoutter* ūdens izspiedējs] *papīr.* Veltis ar sietiņu *papīrmašīnas sieta* daļā *papīrmasas* virsmas izlīdzināšanai un ūdens izspiešanai.

eģe [v. *EGge*] *tekst.* Auduma mala, kas izveidota tā, lai šķēru pavedieni neizslidētu no auduma; eģu veidošanas princips atkarīgs galvenokārt no stēļu tipa.

ehiurīdi (*Echiurida*) *biol.* Posmtārpu klase; racējformas galvenokārt tropiskajās jūrās, barojas ar *detritu*.

ehoencefalogrāfija [gr. *ēchō* atbalss + *enkephalos* smadzenes + *graphein* rakstīt] *med.* Diagnostikas metode galvas smadzeņu un to apvalku slimību noteikšanai, reģistrējot to ultraskaņas svārstības.

ehokardiogrāfija [gr. *ēchō* atbalss + *kardia* sirds + *graphein* rakstīt] *med.* Ultraskaņas diagnostikas metode, ar kuru reģistrē sirds struktūru un parāda to kustības laikā.

eholote [gr. *ēchō* atbalss + *hol. lood*] *jūrn.* Hidroakustiska navigācijas ierīce, kas, izmantojot vertikāli lejup izstarotā signāla atstarošanu, automātiski mēra ūdenstilpes dziļumu; lieto jūras dziļuma mērīšanai zem kuģa ķīļa.

ehopulsogrāfija [gr. *ēchō* atbalss + lat. *pulsare* grūst + gr. *graphein* rakstīt] *med.* Galvas asinsvadu funkcionālā izmeklēšana.

eiforija [gr. *euphoros* viegli nesams] (*euphoria*) *med.* Objektīviem apstākļiem neatbilstoša bezrūpība, pacilāts garastāvoklis, bezdarbīgums, apmierinātība ar sevi un citiem (pārsvarā slimības izpausmes). *A u g s t u m a e.* – cilvēka psihiskā stāvokļa izmaiņas, kas saistītas ar skābekļa nepietiekamību smadzeņu audos, paceļoties augstumā (rodas jautrība, zūd uzmanība, piesardzība).

eigēnika [gr. *eugenēs* dižciltīgs, labas sugas] *biol.* Zinātne par ģenētisko principu izmantošanu cilvēku *populāciju* iedzimtības īpašību uzlabošanā.

eiglēnaļģes (*Euglenophyta*) *biol.* Zemāko augu nodalījums; iegarenas vai apaļas kustīgas vienšūnu, retāk koloniju aļģes.

eikarioti (*Eucaryota*) *biol.* Vienšūnas un daudzšūnu organismi, kuru šūnas saturis diferen-

cēts *citoplazmā* un ar *membrānu* norobežotā kodolā.

Eilera dinamiskie vienādojumi [pēc šveic. matemātiķa L. Eilera (*Euler*, 1707–1783) vārda] *fiz., mat.* Vairāki vienādojumi, kas apraksta ķermeņa sfērisko kustību uz izvēlētajām kustīgajām asīm, kuras ir galvenās inerces asis cietā ķermenī.

Eilera formula [pēc šveic. matemātiķa L. Eilera (*Euler*, 1707–1783) vārda] *mat.* Formula $e^{ix} = \cos x + i \sin x$ (i – imaginārā vienība).

Eilera raksturojums [pēc šveic. matemātiķa L. Eilera (*Euler*, 1707–1783) vārda] *mat.* Sakarība $n+p-q=2$, kur n , p , q attiecīgi ir izliekta *daudzskaldņa* vai plakana *grafa* virsotņu, skaldņu un šķautņu skaits.

Eiņšteina formula [pēc v. zinātn. A. Eiņšteina (*Einstein*, 1879–1955) vārda] *fiz.* Likumsakarība relativistiskajā fizikā $E=mc^2$, pēc kuras ķermeņa daļiņas vai ķermeņu sistēmas enerģija (E) ir proporcionāla to pilnajai masai (m) (c – elektromagnētisko mijiedarbību, arī gaismas, izplatīšanās ātrums vakuumā).

einuhoīdisms [gr. *eunuchos* gultas sargs + *eidos* veids] (*einuchoidismus*) *med.* Indivīda nepareiza attīstība nepietiekamas dzimumdziedzeru darbības dēļ.

eiploīdija [gr. *eu* labi + v. (*di*) *ploid* < gr. *diploos* dubults, pa pāriem] *biol.* *Hromosomu* skaita mainības veids.

eiribionti [gr. *eury* plašs + *biōn* (*biontos*) dzīvojošs] *biol.* Sugas ar plašu *ekoloģisko valenci*.

eirihalīni [gr. *eury* plašs + *hals* sāls] *biol.* Organismi, kas piemērojušies dzīvei plašā vides sāļuma diapazonā.

eiropijs [pēc Eiropas nos.] *ķīm.* Ķīmiskais elements *Eu*, atomnr. 63, atommasa 151,96, metāls, *lantanoīds*.

eitektika [gr. *eutektos* viegli kūstošs] *ķīm., materiālt.* Tāds vairāku vielu sakausējums, kam sacietējot sastāvdaļas no kausējuma izkristalizējas vienlaikus – temperatūrā, kas zemāka par atsevišķo vielu kušanas punktiem (piem., lodalva). E-as struktūra veidojas kā ļoti smalks divu fāžu mehāniskais maisījums.

eitrofikācija [gr. *eu* labi + *trophē* barība] *biol.* Ūdenstilpju bagātināšanās ar augu barības vielām, kas veicina ūdens organismu savairošanos un ūdenstilpju aizaugšanu.

eitrofisks [gr. *eu* labi + *trophē* barība] *biol.* Barības vielām bagāts. E-ais *p u r v s* – purvs, kas barojas ar minerālvielām bagātiem ūdeņiem (zemais purvs).

ejakulācija [lat. *ejaculatio* izsviešana] *biol.* Sēklas izplūšana no dzimumlocekļa.

ēka būvn. Atsevišķa, īslaicīgi lietojama būve (var būt arī bez sienām), kurā var iekļūt cilvēks un kas ir noderīga vai paredzēta cilvēku un dzīvnieku patvērumam vai priekšmetu turēšanai; iedala dzīvojamās mājās un nedzīvojamās ēkās. Pie ēkām pieskaita arī patstāvīgi izmantojamās pazemes būves (piem., pazemes slimnīcas, pazemes tirdzniecības centrus, pazemes garāžas).

ekers [fr. *équerre* < lat. *quadrare* padarīt četrstūrīgu] *geod.* Portatīvs ģeodēzijas instruments taisna leņķa nospraušanai dabā vai situācijas uzmērīšanai pēc taisnleņķa koordinātu metodes.

ekipāža [fr. *équipage* kariete] 1. *aeron.* Personālsastāvs, kas apkalpo kuģi, lidmašīnu, tanku u. c. transportlīdzekli. 2. *dz.* Vilces *ritošā sastāva* konstruktīvā daļa, kas realizē sastāva kustību pa sliežu ceļu, pamats virsbūvei ar tajā uzstādītajām iekārtām. E-as *b ā z e* – attālums starp vagona vai lokomotīves e-as atbalsta pēdu balsta centriem. R *ā m j a e.* – e., kurai *riteņpāri* ir lokomotīves galvenajā rāmī (tvaika lokomotīvē un pirmajām dīzeļlokomotīvē). R *a t i ņ u e.* – e., kurai *riteņpāri* ir divasu vai trīssasu *ratīņu* rāmjos (modernajām lokomotīvē).

ekipējums [fr. *équipement*] Vajadzīgie priekšmeti uzkabei vai ietērpam; viss vajadzīgais, lai sagatavotos kādām darbībām.

eklampsija [gr. *eklampsis* uzliesmojums] (*eclampsia*) *med.* Krampju un bezsamaņas stāvoklis.

eklektisms [gr. *eklektikos* tāds, kas izvēlas] *arhīt.* Dažādu pagātnes stilu atdarināšana un savienošana 19. gs. arhitektūrā un mākslā.

eklērs [fr. *éclair*] *pārt.* Kūku veids – glazēta, ar krēmu pildīta kūka.

eklimetrs [gr. *ekklīnein* noliekt + *metron* mērs] *geod.* Ierīce slīpuma leņķa mērīšanai dabā.

ekliptika [gr. *ekleipsis* aptumsums] *astr.* *Debess sfēras* lielais riņķis, pa kuru Saules centrs gada laikā veic pilnu redzamo apriņķojumu.

E-as plakne sakrīt ar Zemes orbītas plakni. E-as a s s – *debess sfēras* līnija, kas perpendikulāra e-as plaknei un iet caur debess sfēras centru. E-as p o l i – punkti, kuros e-as ass krusto debess sfēru. Debess Ziemeļpolam tuvāko e-as polu sauc par e-as Ziemeļpolu, tas atrodas Pūka zvaigznājā. Pretējo e-as polu sauc par e-as Dienvidpolu, tas atrodas Zelta Zivs zvaigznājā. E-as s l i p u m s – leņķis, ko veido e-as plakne ar *debess ekvatora* plakni; tā vērtība ir 23° 26'.

ekliptiskais garums *astr.* Ekliptiskās koordinātu sistēmas koordināta, ko skaita pa ekliptiku no *pavasara punkta* pretēji pulksteņrādītāja kustības virzienam līdz platuma riņķim – debess sfēras lielajam riņķim, kurš iet caur ekliptikas poliem un spīdekli. E. g. mainās robežās no 0° līdz 360°.

ekliptiskais platums *astr.* Ekliptiskās koordinātu sistēmas koordināta, ko skaita no ekliptikas pa platuma riņķi – debess sfēras lielā riņķī, kurš iet caur ekliptikas poliem un spīdekli, – līdz spīdeklim. E. p. mainās robežās no -90° līdz 90°.

ekliptiskā koordinātu sistēma *astr.* Astronomisko koordinātu sistēma, kuras pamatplakne ir ekliptikas plakne un pamatvirziens – ekliptikas ass. Ekliptiskās koordinātas ir ekliptiskais garums un ekliptiskais platums; lieto, analizējot Saules sistēmas debess ķermeņu kustību.

eklogīts [gr. *eklogē* atlase, izlase] *ģeol.* Ļoti dziļas izcelsmes tumšs metamorfs iezis, kas sastāv no *piroksēniem* un *granātiem*; ar e-iem saistītas rutila un dimantu atradnes.

ekoloģija [gr. *oikos* māja + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zinātne par organismu un vides attiecībām.

ekoloģiskā drošība *ekol.* Cilvēka dzīvei svarīgu ekoloģisku interešu aizsardzības stāvoklis.

ekoloģiskā ekspertīze *ekol.* Saimniecisko projektu, dokumentācijas, programmu, materiālu un izstrādājumu atbilstības iepriekšēja pārbaude *ekoloģiskās drošības* un vides aizsardzības prasībām.

ekoloģiskā kapacitāte *ekol.* Ekosistēmai raksturīgais *populācijas* blīvuma līdzsvars.

ekoloģiskā niša *ekol.* Sugas (*populācijas*) vieta *biocenozē* (*ekosistēmā*).

ekoloģiskā prognozēšana *ekol.* Ekoloģisko sistēmu attīstības tendenču izpēte.

ekoloģiskā valence *ekol.* Vides faktoru pārmaiņu amplitūda, kurā suga saglabā normālu dzīvotspēju.

ekoloģiskie faktori *ekol.* Atsevišķie vides elementi, kas iedarbojas uz dzīvajiem organismiem.

ekoloģiskie noziegumi *ekol.* Sabiedriski bīstami prettiesiski nodarījumi, kas apdraud noteikto ekoloģisko tiesību kārtību un sabiedrības *ekoloģisko drošību*, nodarot kaitējumu videi un cilvēku veselībai.

ekoloģiski tīri materiāli *ekol.* Materiāli, no kuriem vai no kuru klājumiem apkārtējā vidē neizdalās kaitīgas vielas.

ekonomizēšana [a. *economizer*] 1. *siltumt.* Katla elements, ierīce, kurā ar dūmgāzēm uzkaršē katla barošanas ūdeni. 2. *tehn.* Karburatora ierīce degmaisījuma bagātināšanai, ja *droseļšanas* vārsts daļēji vai pilnīgi atvērts; ierīce, kas regulē optimālu (ekonomisku) degvielas padevi. B r ī v g a i t a s e. – e., kas pārtrauc degvielas izplūdi no brīvgaitas sistēmas, motoram darbojoties piespiedu brīvgaitas režīmā. J a u d a s e. – e., kas patreknina degmaisījumu, motoram darbojoties pilnas jaudas režīmā. M e h ā n i s k a i s e. – e. ar mehānisko pievadu.

ekonometrija [gr. *oikonomia* saimniecības vadīšana + *metrein* mērīt] *stat.* Ekonomikas teorijas, statistikas un matemātikas robežzinātne, kurā nodarbojas ar statistisko un matemātisko metožu izmantošanu ekonomisko parādību pētīšanā.

ekonostats *tehn.* Karburatora ierīce (parasti sastāv no papildu *žikleriem*), kas patreknina pārlieku vāju degmaisījumu dažos motora darbības režīmos.

ekosfēra [gr. *oikos* māja + *sphaira* lode] Zemes atmosfēras slānis, *biosfēras* sastāvdaļa, fizioloģiskā robeža lidojumiem vaļējā lidmašīnas kabīnē.

ekosistēma [gr. *oikos* māja + sistēma] *ekol.* Sistēma, kurā ietilpst noteiktā teritorijā sastopamās *populācijas* (*biocenozē*) un to eksistences nedzīvā vide.

ekotips [gr. *oikos* māja + *typos* forma, paraugs] *biol.* Noteiktiem vides apstākļiem piemērojušies augu sugas indivīdu grupa, kas no

citām tās pašas sugas grupām atšķiras pēc iedzimtām morfoloģiskām un fizioloģiskām īpatnībām.

ekotops [gr. *oikos* māja + *topos* vieta] *biol.* → *biotops*

ekrānbufferis [fr. *écran* + a. *buffer*] *inf.* *Video-buferis* ar krāsu *videoadapteri* aprīkotajos personālajos datoros. E-ī parasti ir līdz astoņām *lappusēm informācijas*, ko var parādīt *displeja ekrānā*.

ekrānēšana [fr. *écran* ekrāns, aizbīdnis] *el.* *E l e k t r i s k ā e.* – telpas apgabala aizsardzība pret ārēju *elektrisko lauku* ietekmi. *E l e k t r o m a g n ē t i s k ā e.* – telpas apgabala aizsardzība pret augstas frekvences *elektromagnētisko lauku* iespaidu. *E l e k t r o s t a t i s k ā e.* – aizsardzība pret zemas frekvences *elektrisko lauku* iespaidu. *M a g n ē t i s k ā e.* – aizsardzība pret zemas frekvences *magnētisko lauku* iespaidu.

ekrāngalds *fotogr.* Fotopalielinātāja optiskajai sistēmai plakanparalēla horizontāla plakne (galds), uz kuras projicē fotogrāfisko attēlu.

ekrānplāns [fr. *écran* ekrāns + lat. *planum* virsma] *aeron.* Lidaparāts, kas lido zemes vai ūdens virsmas tuvumā, izmantojot zemi par ekrānu cēlējspēka iedarbības palielināšanai.

ekrāns [fr. *écran*] 1. *inf.* *Displeja virsma*, uz kuras vizuāli atveido *rakstzīmes* vai *attēlus*. E-a *t v e r š a n a* – e-a attēla saglabāšana *teksta* vai *grafikas datnes* veidā *datora* diskatmiņā. 2. *kino, tel.* Īpaši veidota virsma, kuras atstarojošās vai caurspīdīguma īpašības padara to piemērotu attēla *projekcijai*. *L u m i n o f o r a i s e. tel.* – *luminiscentu* ķīmisku savienojumu pārklājums uz katodstaru lampas ekrāna daļas.

ekrānsaudzētājs [fr. *écran* + *saudzētājs*] *inf.* *Programmatūra*, kas *displeja ekrānā* ar dažādiem kustīgiem objektiem aizvieto *attēlu*, lai aizsargātu ekrānu no bojāšanās, ja *lieto-tājs* ieslēgtu *datoru* kādu laiku neizmanto.

ekrāntīkliņš *elektron.* Sk. *tīkliņš*

eksantēma [gr. *exanthēma* iziziedēšana] (*exanthema*) *med.* Ādas izsitumi.

eksarācija [lat. *exsaratio* izaršana, izvagošana] *ģeol.* Ledāja erozija – ledāja veikta zemledāja gultnes iežu noārdīšana.

ekscentricitāte [lat. *ex* ārpus + *centrum* centrs] *mat.* Skaitlis, kas raksturo *konikas* formu un fokālās īpašības: riņķa līnijai *e.* ir 0, elipsei – no 0 līdz 1, parabolai – 1, hiperbolai > 1.

ekscentrs [lat. *ex* ārpus + *centrum* centrs] *tehn.* Mašīnu elements (cilindrs, disks), kura rotācijas ass nesakrīt ar simetrijas asi; parasti lieto rotācijas kustības pārveidošanai virzes kustībā (vibratoros, regulēšanas ierīcēs, sūkņos, bremžu mehānismos). E-a asu nobīdi sauc par ekscentricitāti.

ekscizija [lat. *excisio*] *med.* Izgriešana.

ekseļmašīna [v. *Häcksel* sakapāti salmi + mašīna] *lauks. tehn.* Pārvietojama vai stacionāra mašīna salmu, siena un zaļās masas sasmalcināšanai ar diska vai trumuļa tipa griezējaparātu.

ekserģija [v. *Exergie* < lat. *ex* ārpus + (*En*) *ergie*] *fiz.* Maksimālais darbs, kuru termodinamiskā sistēma var paveikt, atgriezeniski pārejot no esošā stāvokļa līdzsvarā ar apkārtējo vidi.

eksfoliācija [lat. *exfoliare* atlapot] *med.* Zvīņošanās.

ekshausters [a. *exhauster* < lat. *exhaurire* izsmelt] *tehn.* Sūcējventilators vienmērīgākas gaisa plūsmas iegūšanai; lieto kaltēs, ventilācijas iekārtās.

eksikators [v. *Exsikkator* < lat. *exsiccare* izkaltēt] *ķīm. tehnol.* Ierīce preparātu pasargāšanai no mitruma uzņemšanas (lieto arī žāvēšanai) laboratorijas apstākļos.

eksistences cīņa [lat. *existere* rasties, izcelties; cīņa] *biol.* Organismu aktivitāte, kas saistīta ar sevis saglabāšanu un pēcnācēju eksistences nodrošināšanu.

eksitons [a. *exciton* < lat. *excitare* ierosināt, izraisīt] *fiz.* Elementārs elektriski neitrāls elektronisks ierosinājums (ar *kvazidaļiņas* – *bozona* īpašībām) kondensētās vidēs (*pusvadītājos* un *dielektriķos*), ko veido savā starpā saistīti *elektrons* un *caurums* un kas, kustoties (migrējot) pa kristālu, pārnēs šā ierosinājuma enerģiju, bet nepārnēs lādiņu un masu.

ekskavators [lat. *excavare* izdobt] 1. *tehn.* Zemes darbu mašīna grunts rakšanai un kraušanai transportlidzekljos vai atbērtņē. Klasificē, piem., pēc darbības principa (vienkausa, daudzkausa), pēc gaitas iekārtas (kāpurķēžu, riteņu, soļojošie), pēc vadības iekārtas (ar mehā-

nisko, hidraulisko, elektrisko, pneimatisko vai kombinēto vadību). **D a u d z k a u s u e.** – nepārtrauktas darbības būvmašīna, kuras kausi nostiprināti uz riteņa vai kustīgas ķēdes vienādā attālumā cits no cita. **V i e n k a u s a e.** – universāls cikliskas darbības e. ar maināmiem darborgāniem (tiešo kausu, apgriezto kausu, bļietplāksni, ēveli, aizbērēju u. c.). **2. med.** Instruments zoba bojāto masu atdalīšanai.

ekskrēcija [lat. *excretum* izdalījumi] *biol.* Vielmaiņas galaproduktu izvadīšana no dziedzera vai orgāna.

ekskrementi [lat. *excrementum*] *biol.* Izkārnījumi.

ekskrēti [lat. *excretum* izdalījumi] *biol.* Vielmaiņas galaprodukti, ko organisms izvada.

eksobioloģija [gr. *exō* ārpus + *bioloģija*] *astr.* → **astrobioloģija**

eksoftalmija [gr. *exophthalmos* ar izvalbitām acīm] (*exophthalmia*) *med.* Acs ābolu izspiešanās no acu dobumiem dažādu slimību rezultātā.

eksogēns [gr. *exō* ārpus + *genos* izcelsme] *ģeol.* Tāds, ko izraisījuši ārēji cēloņi. **E-ie ģeoloģiskie procesi** – procesi, kas norisinās Zemes virspusē Saules radiācijas, gravitācijas spēku un dzīvo organismu darbības iespaidā.

eksosfēra [gr. *exō* ārpus + *sphaira* lode] *astr.* Zemes *atmosfēras* ārējais slānis, kas atrodas virs termosfēras, augstāk par 500 līdz 1000 km, un, blīvumam samazinoties, pakāpeniski pāriet *starpplanētu vidē*. No tā *starpplanētu vidē* izkliedējas atmosfēras gāzu atomi un molekulas. Sk. arī *ģeokorona*.

eksotermisks ķīm. Tāds, kas izdala siltumu.

eksoti [gr. *exōtikos* svešs, svešzemju] *biol.* Dzīvnie organismi, ko audzē zemēs, kurās klimats krasi atšķiras no to dzimtenes klimata.

ekspansija (izplešanās) [lat. *expansio* paplašināšana, izplešana] *fiz.* Gāzes izplešanās process gāzes mašīnā.

eksperimentāls Ar mēģinājumiem, eksperimentiem noteikts.

eksperiments [lat. *experimentum* mēģinājums] **1. tehnol.** Pētāmās parādības mākslīga izraisīšana vai atkārtošana dabiskos vai mākslīgi radītos kontrolējamos apstākļos. **2. Zinātnisks mēģinājums.**

eksplikācija [lat. *explication* attīšana, izskaidrošana] *kart.* Izskaidrojums, it īpaši pieņemto apzīmējumu izskaidrojums plānos, kartēs.

eksplodēt [v. *Explosion* < lat. *explosio* padzišana plaukšķinot] Sprāgt.

eksplozīvs [v. *explosiv* < lat. *explodere* padzīt plaukšķinot] Sprāgstošs.

eksploatācija [fr. *exploitation*] *tehn.* Mehānisma, mašīnas, transportlīdzekļa, būves u. c. izmantošana atbilstoši to uzdevumam.

eksploatācijas dzīvotspēja aeron. Aviokonstrukciju īpašība – gaisakuģa *drošums* visos apstākļos, kad notiek daļēja vai pilnīga spēka elementu sagrūšana.

ekspokorekcija [lat. *exponere* parādīt apskatei + *correctio* labošana] *fotogr.* Iespēja veikt *ekspozīcijas* izmaiņas automātiskos eksponēšanas režīmos, fotografējot sarežģītos apgaismojuma apstākļos.

eksponentfunkcija [lat. *exponens* (*exponentis*) parādošs + funkcija] *mat.* Sk. **funkcija**

eksponēt [lat. *exponere* parādīt apskatei] *fiz., fotogr., kino* Pakļaut kādu objektu vai fotomateriālu elektromagnētiskajam (gaismas, rentgenstarojuma, gamma starojuma u. c.) vai korpuskulārajam (katodstaru, neitronu u. c.) starojumam.

eksponometrija [lat. *exponere* parādīt apskatei + gr. *metrein* mērīt] *fotogr.* Optikas nozare, kurā pēta gaismas un apgaismojuma mērīšanas metodes, kā noteikt efektīvākās *fotoaparāta slēdža* un objektīva *diafragmas* kombinācijas optimālā fotomateriāla *ekspozīcijas* lieluma nodrošināšanai.

eksponometrs [lat. *exponere* parādīt apskatei + gr. *metron* mērs] *fotogr.* Autonoma vai *fotoaparātā* iebūvēta ierīce atstarota, kritoša vai impulsa apgaismojuma mērīšanai, lai noteiktu optimālos eksponēšanas parametrus (eksponēšanas ilgumu un objektīva diafragmas atvēruma lielumu).

eksportkopija [lat. *exportare* izvest + *copia* daudzums, krājums] *kino, tel.* Filmas kopija, kas īpaši sagatavota (ar *dublāžu* vai *subtitriem*) demonstrēšanai ārpus valsts, kurā tā uzņemta.

eksports [lat. *exportare* iznest, izvest] *inf.* Datnes pārvēršana no *formāta*, kādā to izmanto noteikta *programma* vai *datu apstrādes sistēma*.

citā formātā, lai to varētu izmantot cita programma vai sistēma. Vairākums programmu var viegli eksportēt ASCII formāta datnes, jo gandrīz visas programmas tās var lasīt un izmantot.

ekspozīcija [lat. *expositio* izklāsts, izskaidrojums] 1. *fiz.* Fizikāls lielums, ko izsaka ar objekta virsmas apstarojuma integrāli apstarošanas laikā (e n e r ģ ē t i s k ā j e b s t a r o j u m a e.); mērv. *SI* mērvienību sistēmā – džouls uz kvadrātmetru (J/m^2). Ja apstarojums ir konstants, e. ir virsmas apstarojuma reizinājums ar apstarošanas laiku. *G a i s m a s e.* – fizikāls lielums, ko izsaka ar virsmas *apgaismojuma* integrāli apgaismošanas laikā; mērv. *SI* mērvienību sistēmā – *lukse-kunde* ($lx \cdot s$). 2. *fotogr., kino* Gaismas daudzums, kas iedarbojas uz *fotomateriāla* gaismjutīgo slāni uzņemšanas (fotografēšanas) laikā. *E-as a m p l i t ū d a* – filmas *emulsijas* kvalitātes rādītājs, kas nosaka iespējamās *e-as* ilguma variācijas, kādas iespējamās, neietekmējot attēla kvalitāti. *E-as ā t r u m s* – laiks, kas nepieciešams *emulsijas e-ai*, lai iegūtu apmierinošu attēlu. *E-as s k a i t l i s* – nosacīts skaitlis, kas raksturo uzņemšanas apgaismojuma lielumu, pēc kura nosaka optimālo *e-u*. 3. *geod.* Nogāžu orientācija attiecībā pret debesspēsm, horizonta plakni vai gaisa masām.

ekspresanalīze [lat. *expressus* pastiprināts + analīze] *tehnol.* Metode ātrai analīzei; ātrā analīze.

ekspreskopija [lat. *expressus* pastiprināts + *copia* daudzums, krājums] *kino* Filmas kopija, kuru attīsta 24 stundu laikā pēc uzņemšanas. *E-as k o n t r o l k a d r i* – kadru sērija, kuru laboratorija nosūta filmas veidotājiem kopā ar filmas *e-u* (viena un tā pati aina vairākos kadrus kopēta ar citas intensitātes kopētāja gaismu).

ekstāze [gr. *ek no* + *stasis* miers] *med.* Jūsmīguma izpausmes augstākā pakāpe.

ekstensija [lat. *extensio* izstiepšana] *med.* Izstiepšana – mugurkaula, rokas vai kājas lūzuma vai *deformācijas* gadījumā.

eksterjers [fr. *extérieur* < lat. *exterior* ārējs] *lopk.* Dzīvnieka ārējais izskats un tā ķermeņa daļu proporcijas, kas raksturo organisma biolo-

ģiskās īpatnības un saimniecisko noderību; novērtē vizuāli, dzīvnieku mērijot un aprēķinot indeksus un fotografējot. *E-a l i n e ā r ā v ē r t ē š a n a* – dzīvnieku *e-a* vērtēšanas metode, kas pamatojas uz *e-a* pazīmju aprakstīšanu; vērtē ar punktiem.

ekstinkcija [lat. *extinctio* dzēšana] *astr., fiz.*

Gaismas plūsmu vājināšanās, ejot caur Zemes atmosfēru – gaismas izkliedes un absorbcijas kombinētās iedarbības rezultāts.

ekstirpācija [lat. *extirpatio* izraušana ar saknēm]

1. *med.* Orgāna vai tā daļas izoperēšana.

2. *lauks.* Augsnes apstrādes veids – nevēlamu augu izgriešana ar ekstirpatoru – kultivatoru, kas ar limeniskiem vai gandrīz limeniskiem zariem graiza un daļēji drupina augsni, nogriež augošas nezāles un izrausta nezāļu stīgas.

ekstrahents *ķīm. tehnol.* Šķīdinātājs, ko lieto *ekstrakcijā*.

ekstrahēšana, ekstrakcija [lat. *extrahere* izvilkt]

1. *ķīm. tehnol., pārt.* Šķīdru vai cietu vielu maisījuma komponentu savstarpēja atdalīšana ar šķīdinātājiem (*ekstrahentiem*); pamatojas uz vielu dažādo šķīdību ekstrahētā, ko sajauc ar maisījumu un pēc tam nostādinot, filtrējot vai centrifugējot atdala. Iegūst ekstraktu, kuru lieto vai no kura, iztvaicējot ekstrahentu, iegūst atdalīto vielu; procesus var intensificēt, palielinot fāžu dispersijas pakāpi. *E-as a p a r ā t s* – aparāts ekstrakcijai ar gāzēm vai šķīdumiem. 2. *med.* Izvilksana, izraušana (piem., zoba ekstrakcija).

ekstrahēta koksne *mežr.* Koksne pēc ekstraktvielu ekstrahēšanas ar organiskiem šķīdinātājiem, ūdeni vai sārnu šķīdumiem ūdenī.

ekstrā kategorija [lat. *extra* virs, ārpus; kategorija] *lopk.* Realizētās cūkgaļas kvalitātes kritērijs, kas nosaka, ka liemeņa masai jābūt 56–72 kg un zemādas spēķa biezumam ne lielākam par 2,5 cm.

ekstrakcija → **ekstrahēšana**

ekstraktīvas vielas *ķīm.* Organiskas vielas augu vai dzīvnieku audos, kuras var izvilkt ar ūdeni vai citu šķīdinātāju.

ekstraktors, difuzors *ķīm.* Aparāts vielu izvilksanai jeb ekstrahēšanai no citas vielas vai materiāla.

ekstrakts [lat. *extractum* izvilkts] *ķīm. tehnol., pārt.* 1. Koncentrēts augu vielu izvilkums spirtā vai ūdenī. 2. Vēlamā produkta šķīdums ekstrahētā.

ekstraktvielas *ķīm. tehnol.* Ekstrahētās vai ekstrahējamās vielas. *B e z s l ā p e k l a e.* (BEV) *lauks.* – viegli fermentējamu vielu grupa, kurā nav slāpekļa. Šai grupā pārsvarā ir cukuri un ciete, arī pentozāni, pektīnvielas u. c.

ekstrapolācija [lat. *extra* virs, ārpus + *poli*are pielabot] *mat.* Funkcijas vērtību noteikšana argumentiem, kuru vērtības atrodas ārpus tās sākotnējā definīcijas apgabala.

ekstrazonāls [lat. *extra* ārpus + gr. *zōnē* josla] *biol.* Tāds, kas atrodas ārpus savas sākotnējās izcelsmes dabas zonas.

ekstremāls [lat. *extremus* galējs] Ārkārtējs; tāds, kam piemīt galējas īpašības.

ekstremitātes [lat. *extremitas* (*extremitatis*) gals, galējā robeža] *biol.* Dzīvnieku pārvietošanās orgāni, cilvēka rokas un kājas.

ekstrēms [lat. *extremus* galējs] *mat.* Funkcijas maksimums vai minimums.

ekstrudāts *ķīm.* Termoplasta kausējums vai gumijas maisījums, kas izspiests no ekstrūdera caur formējošo elementu.

ekstrūders [lat. *extrudere* izstumt, izgrūst] 1. *ķīm. tehnol.* Tehnoloģiska iekārta polimērmateriālu (plastmasu – reaktoplastu, termoplastu, gumijas maisījumu) plasticēšanai un ekstrūzijai; ir gliemeža (viengliemeža un divgliemežu), diska un virzuļa e-i. 2. *ker.* Vakuumprese keramikas izstrādājumu (ķieģeļu, cauruļu, smalkkeramikas pusfabrikātu) veidošanai parastā temperatūrā no plastiskas keramikās masas.

ekstrūzija [lat. *extrusio* izstumšana] 1. *materiāl.* Polimērmateriālu (plastmasu, gumijas maisījumu) plasticēšana un pusfabrikātu vai gatavu profilētu izstrādājumu izgatavošana, izspiežot materiāla kausējumu caur noteiktas konfigurācijas atveri formējošā elementā; e. ir nepārtraukts, augstāzīgs process plēvju, lokšņu, cauruļu, dobu izstrādājumu izgatavošanai, papīra, auduma, metāla pārklāšanai, elektrisko vadu un kabeļu izolēšanai, polimēru kompozīciju sajaukšanai un granlēšanai. E-as p r e s e *kopakstr.* – prese, kurā izgatavo kokskaidu plātnes, ar saist-

vielu pārklāto šķeldu izspiežot starp divām apsildāmām plātnēm. 2. *ker.* Veidojamās keramikās masas nepārtraukta izspiešana caur veidni noteiktas konfigurācijas izstrādājuma iegūšanai. 3. *geol.* Vulkānu izvirdumu tips, kam raksturīga mazkustīga, viskozas lavas izspiešana no vulkāna krātera, veidojot virs tā kupolu.

eksudāts [lat. *exsudare* izsvīst] *med.* Iekaisuma gaitā audos vai ķermeņa dobumos uzkrāties šķidrums.

“Ektachrome” tehnoloģija *kino* 16 mm *beznegatīva* krāsu filmu izgatavošanas tehnoloģija.

ektāzija [gr. *ektasis* izstiepšanās] *med.* Dobo orgānu (piem., bronhu, kuņģa) izstiepšanās, deformācija un paplašināšanās.

ektoderma [gr. *ektos* ārpus + *derma* āda] *biol.* 1. Daudzšūnu dzīvnieku *digļa* ārējais slānis – ārējā *digļlapa*. 2. *Sūkļu* un *zarndobumaiņu* ķermeņa sienas ārējais šūnu slānis.

ektoparazīti [gr. *ektos* ārpus + *parazīti*] *biol.* Organismi, kas īslaicīgi vai pastāvīgi parazitē uz *saimniekorganisma* ķermeņa virsmas.

ektopija [gr. *ektopos* pārvietojies] 1. *biol.* Kāda orgāna vai ķermeņa daļas atrašanās neparastā vietā. 2. *med.* Orgāna atrašanās nenormālā vietā (biežāk – iekšēja orgāna izvīrzišanās uz āru).

ekumene [gr. *oikumenē*] Cilvēku apdzīvotā Zemes daļa.

ekvatoriālā koordinātu sistēma *astr.* *Astronomisko koordinātu sistēma*, kuras pamatplakne ir *debess ekvatora* plakne un pamatvirziens – *pasaules ass*. Astronomijā lieto pirmo un otro e-o k. s-u. *P i r m ā e. k. s.* – e. k. s., kuras koordinātas ir *stundu leņķis* un *deklinācija*. *O t r ā e. k. s.* – e. k. s., kuras koordinātas ir *rektascensija* un *deklinācija*. Ekvatoriālās koordinātas noteic tiešos mērījumos un lieto (rektascensiju un deklināciju) zvaigžņu stāvokļu reģistrēšanai.

ekvatoriāls [lat. *aequator* izlīdzinātājs] 1. *ģeogr.* Tāds, kas atrodas *ekvatora* tuvumā; tāds, kas ir raksturīgs šai zemeslodes joslai vai tās apgabalam. 2. *ķīm.* Tāds novietojums *ciklā*, kad saite “cikls–aizstājējs” ir apmēram parālēla molekulas vidējai plaknei.

ekvators [lat. *aequator* izlīdzinātājs] Sfēras viduslīnija. *D e b e s s e.* – debess sfēras lielais

riņķis, kura plakne ir perpendikulāra pasaules asij un kurš daļa debess sfēru ziemeļu un dienvidu puslodē. Ģeogrāfiskais e. – Zemes lielā aploce, kas veidojas, šķeļot zemeslodi ar plakni caur centru perpendikulāri Zemes asij, un daļa zemeslodi dienvidu un ziemeļu puslodē; ģeogrāfiskā e-a garums ir 40 075,7 km. Magnētiskais e. – līnija uz zemeslodes virsmas, kur magnētiskā inklinācija ir vienāda ar nulli.

ekvinokcija [lat. *aequus* vienāds + *nox* (noctis) nakts] astr. Laika moments, kurā Saules diska centrs savā redzamajā gada kustībā pa ekliptiku šķērso debess ekvatoru. E-ā dienas garums ir aptuveni vienāds ar nakts garumu. Pavasara e. – laika moments, kurā Saules diska centrs šķērso debess ekvatoru virzienā no debess sfēras dienvidpuslodes uz ziemeļpuslodi; pavasara e-ā Saule atrodas 20. vai 21. martā. Rudens e. – laika moments, kurā Saules diska centrs šķērso debess ekvatoru virzienā no debess sfēras ziemeļpuslodes uz dienvidu puslodi; rudens e-ā Saule atrodas 23. septembrī. Sk. arī astronomiskie gadalaiki.

ekvipotenciālā virsma fiz. Virsma, kuras visos punktos elektriskā lauka potenciāls ir vienāds; elektriskās intensitātes līnijas e-u v-u katrā punktā šķērso normāli pret to. E. v. ir, piem., vadītāja virsma elektriskajā laukā, elektriskā kondensatora klājuma virsma.

ekvipotenciāle [lat. *aequus* vienāds + *potentia* iespēja, jauda] el. Līnija, kas iet caur punktiem ar vienādu potenciālu.

ekvivalence [lat. *aequivalens* (aequivalentis) līdzvērtīgs] 1. loģ. Matemātiskās loģikas operācija ar rezultātu $A \Leftrightarrow B$ (arī $A \leftrightarrow B$, $A \sim B$), kas ir patiess izteikums tad un tikai tad, ja izteikumi A un B ir reizē patiesi vai aplami. 2. mat. Attieksme, kas ir refleksiīva, simetriska un transitīva (piem., vienādība =).

ekvivalences punkts ķīm. Analītiskajā ķīmijā – stāvoklis analīzes gaitā, kad reakcijā reaģents pilnīgi līdzsvarā analizējamās vielas daudzumu šķīdumā.

ekvivalents [lat. *aequivalens* (aequivalentis) līdzvērtīgs] ķīm. Vielas daudzums, kas savienojas ar vienu masas daļu ūdeņraža vai to aizstāj.

ekzēma [gr. *ekzema* izsitumi] (eczema) med. Hroniska ādas slimība, kam raksturīgi sīki pūslīši apsarkušā ādā.

elastāns [a. *elastane*] tekst. Elastošķiedra, kas veidota no vismaz 85% masas segmentēta poliuretāna un kas pēc trīskrāsas izstiepšanas tūlīt atgūst sākotnējo garumu.

elastība [gr. *elastos* staipāms, lokāms] fiz., meh.

1. Materiāla spēja izturēt ievērojamas elastiskās deformācijas, nesagrūstot nelielā slodzē.

2. Vielas (ķermeņa) spēja mehāniskās deformācijas rezultātā mainīt savu formu un tilpumu (cietiem ķermeņiem, šķidrumiem un gāzēm) un uzreiz pēc deformāciju izraisošās ārējās slodzes noņemšanas patstāvīgi atgriezties savā sākotnējā konfigurācijā (cietiem ķermeņiem – atjaunot savu sākotnējo formu un izmērus; šķidrumiem un gāzēm – atgūt savu tilpumu); e-u raksturo vielas *Jun-ga modulis*.

elastības moduļi fiz. Lielumi, kas raksturo spriegumu un deformāciju sakarību cietos ķermeņos.

elastiskā deformācija fiz., meh. Sk. mehāniskā deformācija

elastomēri [gr. *elastos* staipāms, lokāms + *meros* daļa] materiālt. Polimēri, galvenokārt dabiskie un sintētiskie kaučuki un gumijas, kas saglabā elastiskas īpašības plašā temperatūras intervālā (vairākumam e-u no -60 līdz 200 °C).

elastoplasti materiālt. Elastīgas plastmasas, kam paaugstinātā temperatūrā piemīt termoplastu tecētspēja, bet normālā temperatūrā – gumijai līdzīgas īpašības.

elefantiāze [gr. *elephantos* zilonis] med. Atsevišķa locekļa vai ķermeņa daļas izteikta palielināšanās sakarā ar ilgstošu limfas sastrēgumu un limfvadu paplašināšanos.

elektrets [a. *electret*] fiz., el. Dielektriķis, kas ilgstoši saglabā savu elektrisko polarizāciju (satverto, lokalizēto elektrisko lādiņu un elektrisko potenciālu telpisko sadalījumu) pēc ārējo, polarizāciju izraisījušo faktoru (piem., elektriskā lauka, berzes, apstarošanas u. c.) izbeigšanās. E. sev apkārt rada elektrisko lauku un ir pastāvīgā magnēta analogs.

elektrība [gr. *ēlektron* dzintars] el. 1. Procesu un parādību kopums, ko nosaka elektriski lādētu ķermeņu un daļiņu eksistence, kustība un

mijiedarbība; virzīta lādiņu plūsma, elektriskā strāva. *A t m o s f ē r a s e.* – elektriskās parādības un procesi atmosfērā; atmosfēras *elektriskais lauks*, tās jonizācija, atmosfēras elektrovadītspēja, mākoņu un nokrišņu lādiņi, atmosfēras elektriskās strāvas un izlādes (arī *zibens*; *Elma ugunis*). *S t a t i s k ā e.* – procesu un parādību kopums, ko nosaka elektriski lādētu nekustīgu ķermeņu eksistence un mijiedarbība. 2. Zinātnes nozare par lādētu daļiņu un to spēku lauku mijiedarbību.

elektrības daudzums *el.* Elektriskā lādiņa lielums; mērv. *kulons* (C), praksē lieto arī *ampērstundu* (Ah); 1 Ah=3600 C.

“elektriskā acs” *kino* Ierīce automātiskai vajadzīgā objektīva diafragmas atvēruma regulēšanai; ar baterijām darbināms *luksometrs*.

elektriskā instalācija [elektrisks + fr. *installation* (tehnisku ierīču) iekārtošana] *tehn.* Elektrisko kabeļu un vadu kopums, ko izmanto zemsprieguma (līdz 1000 V) elektriskās enerģijas sadalei tās patēriņa vietās. Ir atklātā e. i. (montēta tieši uz sienām un griestiem) un segtā (zemapmetuma) e. i.

elektriskais gans *el., lauks.* Pārveidojama vai stacionāra iekārta, kas ierobežo lauksaimniecības dzīvnieku ganišanās vai pastaigu platību – pie izolatoriem piestiprināta stieple, pa kuru impulsu ģenerators ar pārtraukumiem raida strāvas impulsus; pieskaroties stieplei, dzīvnieks saņem nepatīkamu, bet nekaitīgu strāvas triecienu, kas to atbaida.

elektriskais lādiņš *fiz.* Elektromagnētiskās mijiedarbības avots, diskrets lielums, ko raksturo lādiņnesējas elementārdaļiņas – pozitīvi un negatīvi lādiņi; starptautiskā mērv. *kulons* (C). Elektriskā lādiņa minimālā porcija ir vienāda ar negatīvi lādētā elektrona lādiņa absolūto vērtību $e=1,60217733 \cdot 10^{-19}$ C. *M a k r o ķ e r m e ņ u e-i e* l-i – pozitīva vai negatīva e-ā l-a porcijas daudzkārtņi.

elektriskais lauks *fiz.* Telpa vai tās apgabals, kurā izpaužas elektrisko spēku darbība. E-o l-u rada elektriskie lādiņi, un to raksturo elektriskā *intensitāte*; mērv. *SI mērvienību sistēmā* ir volts uz metru (V/m). Laikā nemainīga lādiņu sadalījuma e. l. ir elektrostatiskais lauks.

elektriskais raķešdzinējs *kosm.* Raķešdzinējs, kura vilcējspēku rada elektroenerģijas ierosināta reaktīva strūkļa, kas izplūst no dzinēja; reaktīvās strūkles ātrums var sasniegt vairākus simtus km/s. E-ajam r-am ir liels impulss, taču maza *vilce*. Daži e-o r-u veidi ir izmēģināti kosmosā.

elektriskā konstante *fiz.* Viena no *SI mērvienību sistēmas* pamatkonstantēm (ϵ_0), kas saskaņo elektrisko un magnētisko lielumu vienības; $\epsilon_0=8,85418782 \cdot 10^{-12}$ F·m⁻¹.

elektriskā mašīna *el.* Ierīce, kas pārveido mehānisko enerģiju elektriskajā vai elektrisko – mehāniskajā enerģijā, vai arī pārveido atsevišķus elektriskās enerģijas parametrus (strāvas veidu, spriegumu, frekvenci, fāžu skaitu u. c.).

elektriskā pretestība *el.* Fizikāls lielums, kas raksturo elektriskās ķēdes vai tās elementa pretdarbību elektriskās strāvas plūsmai; mērv. *oms* (Ω). *A k t ī v ā e. p.* (apz. R) raksturo elementa spēju pārvērst elektrisko enerģiju siltumā; *r e a k t ī v ā e. p.* raksturo enerģijas uzkrājeus (spoles, kondensatorus) maiņstrāvas ķēdē. Ir induktīvā (apz. XL) un kapacitīvā (apz. XC) e. p.

elektriskās enerģijas pārveidotājs *el.* Iekārta maiņstrāvas pārveidošanai līdzstrāvā (*taisngriezis*), līdzstrāvas pārveidošanai maiņstrāvā (*invertors*), maiņstrāvas frekvences izmaiņai, lieljaudas elektrisko ķēžu ieslēgšanai un atslēgšanai, sprieguma regulēšanai u. c.

elektriskie orgāni *biol.* Zivju orgāni, kas spēj radīt elektrisko izlādi.

elektrizācija *fiz., el.* 1. Elektriskā lādiņa radišana un uzkrāšanās (uzņemšana) objektam. 2. *aeron.* Elektrisko lādiņu uzkrāšanās uz gaisakuģa virsmas tā lidojumā vai uz Zemes, kā arī degvielas uzpildes procesā cauruļvados plūstoša šķidruma vai gāzes berzes rezultātā.

elektroacrosolterapija *med.* Dažādu ārstniecisku maisījumu ieelpošana ar saspiesta gaisa un kameras ģenerators palīdzību.

elektroanalgēzija [elektr(ība) + gr. *analgēs* – sāpīgs] *med.* Ritmiska bipolāru elektroimpulsu iedarbība uz atsevišķām ķermeņa daļām, ņemot vai mazinot sāpes uz 2–3 stundām.

elektrodializators *ķīm. tehnol.* Aparāts, kurā

realizē *elektrodialīzi* – iegūst divus šķīdumus, vienu ar pazeminātu, otru ar palielinātu sāļu koncentrāciju.

elektrodialīze [elekt(ība) + gr. *dialysis* sadalīšana] *tehnol.* Elektrolītu šķīdumu koncentrēšana vai atsāļošana līdzstrāvas elektriskajā laukā, lietojot jonu apmaiņas membrānas; lieto dzeramā ūdens iegūšanai no jūras un sāļiem pazemes ūdeņiem, rūpniecībā – šķīdumu koncentrēšanai un attīrīšanai.

elektrodinamika [elekt(ība) + gr. *dynamikos* saistīts ar spēku] *fiz., el.* Elektromagnētiskā lauka teorija, kurā noskaidro elektromagnētiskā lauka īpašības vakuumā vai vidē un lauka mijiedarbību ar vielu un elektriskajiem lādiņiem. E-as pamatā ir *Maksvela vienādojumi*. *Klasiskā e.* – teorija, kas elektromagnētisko lauku aplūko kā nepārtrauktu kontinuumu trīsdimensiju telpā, kurā izplatās elektromagnētiskās mijiedarbības. *Kvantu e.* – elektromagnētiskā lauka kvantu (fotonu, γ kvantu) un elementārļādiņu (elektronu, pozitronu) mijiedarbības teorija; kvantu e-as pamatā ir relativistiskās fizikas un kvantu mehānikas principi. *Relatīvistikā e.* – elektromagnētiskā lauka teorijas četrdimensiju formulējums, ievērojot speciālās relativitātes teorijas principus.

elektrods [elekt(ība) + gr. *hodos* ceļš] 1. *fiz., el.* Elektriskais vadītājs, ar ko vai caur ko pievada elektrisko strāvu (kam). E-u ar pozitīvo elektrisko potenciālu sauc par *anodu*, ar negatīvo – par *katodu*. *Zemēšanas e.* – elektrisko ietaišu zemēšanas kontūru sastāvdaļa. 2. *el.* Elektronu lampas sastāvdaļa, kas lampā izraisa vai uztver vajadzīgos elektriskos procesus. 3. *tehn.* Metāla stienītis (parasti pārklāts ar kušņiem), kas elektrometnāšanā pievada elektrisko strāvu un kūstot sametina šuvi.

elektrodzinējs, elektromotors *el.* Elektrisks *dzinējs*, kas pārveido elektrisko enerģiju mehāniskajā enerģijā.

elektrodzinējspēks (EDS) *fiz., el.* Lielums, kas raksturo līdzstrāvas vai maiņstrāvas avotus un nosaka ārējo (nepotenciālo) spēku darbību tajos; mēra sprieguma vienībās *volts* (V); iegūst dažādi, piem., izmantojot ķīmiskās reakcijas strāvas elementus, baterijās

un akumulatoros, izmantojot elektromagnētiskās indukcijas parādību strāvas ģeneratoros. *Inducētāis e.* – e., kas rodas kontūrā, ja mainās tā magnētiskās plūsmas saķēdējums vai pats kontūrs pārvietojas magnētiskajā laukā. *Kontaktelektrodzinējspēks* – divu kontaktā esošu metālu *potenciālu starpība*. *Pašinducētāis e.* – vadītājā plūstošās strāvas magnētiskā lauka inducētais e. pašā vadītājā. *Rotācijas e.* – rotējošā vadītājā vai ar rotējošu magnētisko lauku inducēts e. *Sinhronais e.* – tāds e., kura amplitūda, frekvence un sākuma fāze vienāda ar otra salīdzināmā e. vai sprieguma attiecīgiem lielumiem. *Termoelektrodzinējspēks* – e., kas rodas, ja silda divu vadītāju (piem., vara un konstantāna) sametinājuma vietu. *Transformācijas e.* – e., kas inducējas induktīvi saistītos kontūros; strāvas izmaiņa vienā kontūrā rada transformācijas e-a inducēšanos otrā kontūrā.

elektroepilācija [elekt(ība) + fr. *épilation* matu izraušana] *med.* Apmatojuma iznīcināšana ar elektrisko strāvu.

elektrofiltrs *tehnol.* Aparāts gāzu attīrīšanai no putekļiem un pilieniem ar elektrisko strāvu – izvadot gaisa vai gāzes plūsmu caur pamīšus uzstādītiem elektrodiem (spriegums 13–70 kV), jonizē un plūsmā esošās daļiņas nosēdina uz iezemētām metāla plāksnēm. *Mitrais e. cel.* – *selēna kamera* gāzu attīrīšanai, izgatavota no svina plāksnēm dzelzs kamerā; lai uztvertu sēra trioksīdu un selēnu, gāzei jābūt mitrai ar temperatūru ne augstāku par 35–40 °C. *Sausais e. cel.* – elektriskais sēra dioksīda gāzes attīrītājs, kas sastāv no divdaļīgas *kameras*, kuras sienas izliktas ar ķieģeļiem; katra daļa ir patstāvīgs e.; temperatūra ne zemāka par 250 °C.

elektroforēze [elekt(ība) + gr. *phoresis* pārvietošana] 1. *ķīm. tehnol.* Šķīdumā sadalītu elektriski lādētu daļiņu atdalīšana elektriskajā laukā; lieto vielu atdalīšanai un analīzei. 2. *med.* Fizioterapijas veids medikamentu ievadīšanai ar līdzstrāvas palīdzību.

elektrogravieris, lāzergravieris *poligr.* Iekārta *augstspiedes* un *dobspiedes* iespiedformu izgatavošanai.

elektroiekārta *el.* 1. Elektriskās enerģijas ražošanas, pārveidošanas, sadales vai patērēšanas iekārta. 2. Elektriskās enerģijas avotu, tās patērētāju un elektrisko vadu komplekss.

elektroierīce *el.* Sk. *ierīce*

elektroinstalācija [elektr(ība) + fr. *installation* iekārtojums] *el.* Elektriskās enerģijas avotu, elektrisko ierīču un elektrisko vadu iekārtojums.

elektroizpēte *geol.* Ģeofizikas metožu grupa, kas pamatojas uz iežu dabisko vai mākslīgi izraisīto elektrisko un elektromagnētisko lauku pētījumiem; ir ap 100 dažādu paveidu.

elektrokaloriskais efekts *el., fiz.* Dielektriķa temperatūras izmaiņa ārējā elektriskā lauka ietekmē. *Piroelektriķos* temperatūras izmaiņa ir proporcionāla elektriskā lauka intensitātes izmaiņai.

elektrokardiogrāfija [elektr(ība) + gr. *kardia* sirds + *graphein* rakstīt] *med.* Sirds biostrāvu reģistrācija ar aparātu elektrokardiogrāfu.

elektrokārs [elektr(ība) + a. *carati*] *transp.* Rati, kuros iebūvēts *elektromotors* un *akumulatoru baterija* tā barošanai; paredzēts kravu pārvadāšanai nelielos attālumos (noliktavās, darbnīcās).

elektrokartons *el.* Dielektrisks materiāls; lieto elektrisko ierīču strāvu vadošo daļu izolēšanai.

elektrokeramika *ker.* Kopīgs apzīmējums keramikas materiāliem un izstrādājumiem, kurus izmanto elektrotehnikā un elektrotehniskajā rūpniecībā; tehniskās keramikas veids, kas ietver funkcionālo, konstrukciju u. c. keramiku.

elektrokoagulācija *med.* Ķirurģiska operācija – audu piededzināšana, kurā augstfrekvences elektriskās strāvas iedarbībā sarec audu olbaltumvielas.

elektrokorunds *materiālt.* Mākslīgs abrazīvs materiāls, kura sastāvā ir *korunds* un silīcija, titāna, kalcija un dzelzs oksīdi; iegūst, elektriskā loka krāsnīs kausējot alumīnija oksīdu saturošu izejvielu un ļaujot kausējumam kristalizēties.

elektroķīmija *ķīm.* Ķīmijas nozare, kurā pēta sakarības starp elektriskajiem un ķīmiskajiem procesiem.

elektroķīmiskais ekvivalents *ķīm.* *Elektrolīzē* izdalījušās vielas masas attiecība pret elek-

trības daudzumu, kas izplūdis caur šķīdumu, ja process noris bez elektrības un masas zudumiem.

elektrolīnija *el.* Ietaise elektriskās enerģijas pārvadei. Ir *gaivadu* un *kabeļu* e-as. Sk. arī *elektropārvades līnija*.

elektrolīts [elektr(ība) + gr. *lytos* izšķīdināts, sadalīts] 1. *fiz., ķīm.* Viela, kurai šķīdā (šķīdumā vai kausējumā) vai cietā stāvoklī piemīt jonu *elektrovadītspēja*. Cietie e-i – kristāli, kuriem cietā stāvoklī ir raksturīga jonu tipa vadāmība līdzīgi e-iem ūdens šķīdumos. 2. *el., tehn.* Skābes vai sārmu šķīdums ūdenī, kuru iepilda elektriskajos akumulatoros; dažādu sāļu un skābju šķīdumi, kurus lieto elektrolītiskajās vannās u. c.

elektrolīze [elektr(ība) + gr. *lysis* izjaukšana, šķīdināšana] *el., fiz.* Elektroķīmiskie procesi, kas notiek pie *elektrodiem* un *elektrolītā*, ja caur to plūst elektriskā strāva; elektrolīta sadalīšanās jonos, ja caur to plūst elektriskā strāva, un tīru vielu (atomu vai molekulu) izdalīšanās uz elektrodiem.

elektrolīzers [elektr(ība) + gr. *lysis* izjaukšana, šķīdināšana] *el.* Ietaise, kurā notiek ūdens, izšķīdinātu sāļu un skābju sadalīšana, ja caur šķīdumu plūst elektriskā strāva.

elektrolokomotīve *dz.* Lokomotīve, kuras elektromotori elektrisko enerģiju saņem pa kontakttīklu no ārējā enerģijas avota vai no akumulatoru baterijas. *D i v k ā r š a s b a r o š a n a s e.* – e., kas var darboties no līdzstrāvas vai maiņstrāvas kontakttīkla un kam vilces piedziņā ir līdzstrāvas elektromotori. *L i d z s t r ā v a s e.* – e., kas darbojas no līdzstrāvas kontakttīkla un kam vilces piedziņā ir līdzstrāvas elektromotori. *M a i ņ s t r ā v a s e.* – e., kas darbojas no maiņstrāvas kontakttīkla un kam vilces piedziņā var būt līdzstrāvas vai maiņstrāvas elektromotori.

elektroluminiscence *el., fiz.* *Luminiscence*, ko ierosina elektriskais lauks. Svarīgākais e-es veids ir injekcijas e., kas raksturīga pusvadītāju *p-n pārejās*. *P i r m s c a u r s i t e s e.* – e., kas vērojama lumīniforos, piem., cinka sulfīdā (ZnS), kuri ievietoti starp kondensatora klājumiem, kuriem pielikts maiņspriegums.

elektromagnētiskā mijiedarbība fiz. Viena no četrām fundamentālajām mijiedarbībām fizikā, kas nosaka elektronu savstarpējo un elektronu un kodolu mijiedarbību atomā; realizējas ar elektromagnētiskā lauka (kvantu fizikā *fotonu*) starpniecību. E-ajā m-ā piedalās daļiņas ar elektrisko lādiņu; tai ir galvenā loma atomu, molekulu un vielas īpašību izskaidrošanā. Makropasaulē izpaužas kā elastības un berzes spēki, ķīmiskā saite un starpmolekulu spēki.

elektromagnētiskās indukcijas likums el. Viens no svarīgākajiem elektrotehnikas likumiem – ja mainās magnētiskā lauka indukcijas vektora plūsma caur noslēgtu kontūru, tad tajā inducējas *elektrodzinējspēks*, kura lielums proporcionāls plūsmas izmaiņas ātrumam. Likumam ir arī otrs formulējums: ja magnētiskā laukā perpendikulāri tā spēka līnijām pārvieto vadītāju, tad vadītājā inducējas elektrodzinējspēks, kura lielums proporcionāls lauka indukcijas un vada ātruma reizinājumam.

elektromagnētisms el. Elektriskās strāvas radīto magnētisko parādību kopums.

elektromagnēts el., tehn. Mākslīgs *magnēts* – iekārta (ierīce), kas sastāv no feromagnētiska materiāla (mikstas dzelzs, elektrotehniskā skārda paketes u. c.) serdes, kuru magnetizē elektriskā strāva, kas plūst pa šo serdi aptverošu izolētu elektrisko vadu tinumu (*solenoidu*). *C e l š a n a s e.* – līdzstrāvas e., kas iekārts celtnā trosē un kalpo feromagnētisku priekšmetu vai detaļu pacelšanai un pārvietošanai. *L ī d z s t r ā v a s e.* – e. ar masīvu serdi, kuru magnetizē ar līdzstrāvu. *M a i ņ s t r ā v a s e.* – e., kura serde ir veidota no plāna elektrotehniskā tērauda skārda; to magnetizē ar maiņstrāvu.

elektromēraparāti el. Mēraparāti elektrisku lielumu (strāvas, sprieguma, jaudas u. c.) mērīšanai, kā arī neelektrisku lielumu (temperatūras, spiediena, rotācijas frekvences u. c.) mērīšanai, tos iepriekš pārveidojot kādā elektriskā lielumā. *A s t a t i s k i e e.* – elektrodinamiskās vai elektromagnētiskās sistēmas e., kuru mērmehānismi izveidoti tā, lai ārējie magnētiskie lauki neietekmētu mērījumu rezultātus. *E l e k t r o d i n a m i s*

k i e e. – e., kuru darbības pamatā ir divu spoļu (kustīgas un nekustīgas) strāvu radīto magnētisko lauku mijiedarbība; rādītāja novirze proporcionāla spoļu strāvu reizinājumam; izmanto jaudas mērīšanai kā līdzstrāvas, tā maiņstrāvas ķēdēs. *E l e k t r o ķ i m i s k i e e. – e.*, kuru darbības pamatā elektriskās strāvas ķīmiskā iedarbība. *E l e k t r o m a g n ē t i s k i e e. – e.*, kuru darbības pamatā ir mēramajam lielumam proporcionālas strāvas magnētiskā lauka iedarbība uz feromagnētiska materiāla enkuru (ampēmetri, voltmetri, fazometri un hercmetri). Lietojami kā līdzstrāvas, tā maiņstrāvas ķēdēs; ir samērā liela precizitāte, vienkārša konstrukcija; izturīgi pret pārslodzēm, bet ir nevienmērīgs skalas iedalījums, samērā liels enerģijas pašpatēriņš; jutīgi pret ārējo lauku iedarbību. *E l e k t r o n i s k i e e.* – dažādas elektroniskas iekārtas (mēramā lieluma pārveidotājs, pastiprinātājs u. c.). *E l e k t r o s t a t i s k i e e. – e.*, kuru darbības pamatā ir divu vai vairāku elektriski uzlādētu, savstarpēji izolētu elektrodu elektrisko lauku mijiedarbība. Šie mēraparāti praktiski nepatērē enerģiju (svarīgi mērījumiem mazas jaudas ķēdēs), derīgi līdzspriegumam un maiņspriegumam, rādījumus neietekmē ārējie magnētiskie lauki un maiņsprieguma frekvence, bet ir zema jutība, ne visai augsta precizitāte, mērījumus ietekmē ārējie elektriskie lauki. *E l e k t r o t e r m i s k i e e. – e.*, ko veido, kombinējot magnētelektriskās sistēmas e-us ar termopāriem; jutība neliela, mērījumus neietekmē ārējie elektriskie un magnētiskie lauki; lieto kā voltmetrus un ampēmetrus paaugstinātās vai augstfrekvences ķēdēs. *F e r o d i n a m i s k i e e. – e.*, kuru darbības princips ir tāds pats kā elektrodinamiskajiem e-iem, bet nekustīgā spoļe nostiprināta uz feromagnētiska materiāla serdes; mērījumus maz ietekmē ārējie magnētiskie lauki, bet precizitāte ir mazāka nekā elektrodinamiskajiem e-iem. *I n d u k c i j a s e. – e.*, kuru darbības pamatā ir divu mainīgu magnētisko lauku mijiedarbība ar virpuļstrāvām, ko šie lauki inducē mēraparāta kustīgajā daļā (alumiņija diskā); izmanto tikai maiņstrāvas ķēdēs par

elektroenerģijas skaitītājiem. *Logometriskie e. – logometri.* Magnētiskie elektriskie e. – e., kuru darbības pamatā ir pastāvīga magnēta un spolē plūstošas strāvas magnētisko lauku mijiedarbība (ampēometri, galvanometri, voltmetri, omometri, arī logometri); liela jutība un precizitāte, vienmērīga skala, mērījumu rezultātus praktiski neietekmē temperatūras izmaiņas un ārējie magnētiskie lauki, jutīgi pret pārslodzēm un mehāniskiem triecieniem, lietojami tikai līdzstrāvas ķēdēs; maiņstrāvas ķēdēs lietojami kopā ar mērpārveidotājiem (taisngriežiem, termopāriem). *Taisngriežu sistēmas e. – e.*, ko veido, kombinējot magnētiskās sistēmas e-us ar taisngriežiem; mazs jaudas pašpatēriņš, liela jutība, mērījumus ietekmē temperatūras izmaiņas (izgatavo voltmetrus un hercmetrus paaugstinātas frekvences ķēdēm). *Vibrācijas e. – e.*, kuru darbības pamatā ir elektrisko svārstību pārvēršana mehāniskajās svārstībās un mehānisko svārstību rezonanse; izmanto zemu (rūpniecisko) maiņstrāvas frekvenču mērīšanai.

elektrometalurģija *ķīm. tehnol.* Metalurģijas nozare – metālu iegūšana no rūdām, koncentrātiem, metālu un sakausējumu kausēšana, rafinēšana un karsēšana ar elektrisko strāvu, kausējumu un šķīdumu *elektrolīze*.

elektrometrs *el.* Jutīga ierīce vāju un laika gaitā lēni mainīgu elektrisko signālu mērīšanai.

elektromiegs *med.* Mazas intensitātes elektriskās strāvas iedarbība uz galvas smadzenēm, lai normalizētu centrālās nervu sistēmas darbību.

elektromobilis [elektr(ība) + lat. *mobilis* kustīgs] *tehn., transp.* Elektriskais transportlīdzeklis, kura strāvas avots ir akumulatori. Līdzstrāva darbina elektromotorus, kas iebūvēti dzinšajos riteņos vai *transmisijā*; darbojas bez trokšņa, nepiesārņo atmosfēru; darbības rādii 60–150 km un ātrums 50–100 km/h.

elektromotora pakare *dz.* Speciāla *vadotņu* un elastīgu elementu konstrukcija vilces ritošajā sastāvā, kas, tiem nepārtraukti savstarpēji pārvietojoties, novada griezes momentu no vilces elektromotora vārpstas uz *riteņpāri*. *Ass baltā e. p.* – vilces elektromotora

novietojums *ratīņos*, kad tā karkasa viena mala ar slīdes gultņiem balstās uz riteņpāra ass, bet otra mala ar atsperu komplektu piekārtā pie ratīņu rāmja šķērssiļas. *Rāmja baltā e. p.* – vilces elektromotora novietojums *ratīņos*, piestiprinot pie ratīņu rāmja virs riteņpāra ass.

elektromotors *el.* → **elektrodzinējs**

elektronarkoze *med.* Narkozes vielu ievadīšana ar *elektroforēzi*.

elektronattēls *tel.* Attēls, kuru uz kameras raidlampas veido elektronu emisija no fotokattoda; izraisa luminoforu un uztvērēju elektronu darbības inerci.

elektroncaurumu pāreja *elektron.* → **p-n pāreja**
elektroni cietvielā *fiz.* Kvantu stāvokļi – *kvalitācija*, kas daļēji aizpilda cietvielas elektronu enerģētisko zonu (sk. *zonu teorija*).

elektroniskais pasts (e-pasts) *inf.* Ziņojumu pārsūtīšanas sistēma datoru tīklos.

elektronmikroskopija *fiz.* Objektu pētīšana ar *elektronmikroskopiem*.

elektronmikroskops *elektron.* Mikroskops, kurā gaismas staru vietā izmanto *elektronu* kūlus, kas ir paātrināti 50–100 kilovoltu (kV) spēcīgā elektriskajā laukā; elektronu kūlu fokusēšanai izmanto magnētiskās vai arī dažreiz elektrostatiskās lēcas; ar e-u var sasniegt izšķirtspēju 0,2–0,5 nanometri (nm).

elektronogrāfija *fiz.* Vielās uzbūves pētīšanas paņēmieni, kas pamatojas uz elektronu difrakcijas parādību. Ar e-as metodēm pēta, piem., kristālu atomāro uzbūvi, cietķermeņu virsmas īpašības.

elektronoptiskais pārveidotājs *tel.* Televīzijas attēla standartu pārveidotājs, kas demonstrē attēlu vienā standartā uz atbilstoša monitora un uzņem to no jauna citā standartā ar telekameru.

elektrons [gr. *ēlektron* dzintars] *fiz., ķīm.* Stabila elementārdaļiņa ar negatīvu elektrisko lādiņu, atoma sastāvdaļa, kas pieder pie *leptoniem*. E-a elektriskais lādiņš $e_e = 1,60217 \cdot 10^{-19}$ C, masa $m_e = 9,1091 \cdot 10^{-31}$ kg.

elektronstaru lampa *elektron.* Elektronierīce, kuras darbība pamatojas uz viena vai vairāku elektronu staru (kūlu) izmantošanu; lieto gan elektriskos, gan magnētiskos laukus, ko rada

dažādi elektrodi un spoles; izmanto elektrisku signālu pārveidošanai optiskā attēlā (osciloskopos, radiolokācijā, televīzijā), optiska attēla pārveidošanai elektriskajā signālā (televīzijā).

elektronu čaulas fiz. Ap atoma kodolu izvietota elektronu grupa, kam ir vienāda galvenā kvantu skaitļa n vērtība. Kodolam tuvāku e . $\check{c}$ -u ar $n=1$ sauc par K $\check{c}$ a u l u ; nākamās čaulas kvantu skaitļa n pieaugšanas kārtībā ir L , M un N čaulas.

elektronu ierosinājums fiz. Cietvielas elektronu sistēmas ierosināts stāvoklis, kas lokalizēts uz kāda no atomiem vai joniem, parasti pieņemamību atomiem, kuru ierosināto stāvokļu enerģija atrodas aizliegto enerģiju zonā (sk. *zonu teorija*), vai arī uz pamatvielas atomiem, ja ierosinātais elektrons (sk. *elektroni cietvielā*) vai *caurums* (sk. *caurums*) lokalizējas potenciāla bedrē, kura rodas, tā lādiņam polarizējot apkārtni.

elektronu kustīgums fiz. *Lādiņnesēju* kustīgums.

elektronu paramagnētiskā rezonanse (EPR) fiz. Elektromagnētisko svārstību enerģijas selektīva absorbcija vielās, kas satur paramagnētiskas daļiņas.

elektronu vadāmība (n-tipa vadāmība) fiz. *Metālu* un *pusvadītāju* vadāmība, kurā strāvas nesēji ir vadāmības elektroni (sk. *elektroni cietvielā*).

elektronvolts fiz. Enerģijas ārpussistēmas mērv. (eV) fizikā (optikā, atomfizikā, kodolfizikā, elementārdaļiņu fizikā), kas skaitliski vienāda ar enerģiju, kuru iegūst elektrons, tam pātrīnīoties elektriskajā laukā ar potenciālu starpību 1 V; $1\text{ eV} = 1,60217 \cdot 10^{-12}$ ergu $= 1,60217 \cdot 10^{-19}$ džoulu (J).

elektrosmofiltrācija ķīm. tehnol. Vielu atdalīšana šķīdumā, filtrējot caur atgriezeniskās osmozes membrānām, kam pievada elektrisko strāvu.

elektroosmoze [elektr(ība) + gr. *ōsmos* grūdiens, spiediens] **ķīm. tehnol.** Šķīdinātāja pāreja caur membrānu elektriskā lauka ietekmē; izmanto šķīdumu koncentrēšanai un attīrīšanai.

elektropārvades līnija el. *Elektrolīnija* lielu jaudu pārvadīšanai lielā attālumā.

elektrosakari tel. Informācijas pārraide ar elektriskiem vai optiskiem signāliem pa sakaru

līnijām un kanāliem vai ēteru. Pēc signāla pārraides veida e -us iedala vadu sakaros, radiosakaros un optisko signālu pārraides sakaros. Pēc pārraidāmās informācijas rakstura ir telefona sakari (runas pārraide), telegrāfa un datu pārraides sakari (teksta un dokumentu attēlu pārraide), videotelefona un videoteksta sakari (runas un attēla pārraide).

elektrostacija el. Iekārtu un būvju komplekss dažāda veida enerģijas pārvēršanai elektriskajā enerģijā. Ir vairāki e -u veidi (atkarībā no primārās enerģijas veida): atomelektrostacija, hidroelektrostacija, magnetohidrodinamiskā e ., dīzelelektrostacija, termoelektrostacija, vēja e . P $\check{a}$ r v i e t o j a m $\check{a}$ e . – elektrostacija transportlīdzekļos (automobiļos un to piekabēs, uz dzelzceļa platformām, plostiem); sastāv no primārā dzinēja, elektromašīngeneratora, sadales iekārtas, relejaizsardzības un signalizācijas ierīcēm un kabeļiem patērētāju pievienošanai; paredzēta īslaicīgai izmantošanai vietās, kas atrodas tālu no stacionārajiem elektrotīkliem; biežāk lieto dīzelelektrostaciju. V $\check{e}$ j a e . – iekārta vēja kinētiskās enerģijas pārvēršanai elektriskajā enerģijā; galvenās sastāvdaļas ir vēja dzinējs, elektriskais ģenerators, vadības aparātūra un mehānismi, arī būvkonstrukcija un iekārtas saražotās elektriskās enerģijas akumulēšanai; būvē vietās, kur gada vidējais vēja ātrums ir lielāks par 5 m/s.

elektrostarteris el. Neliela *mirdzizlādes* lampa zemspiediena luminiscences lampu iededzināšanai.

elektrostatika [elektr(ība) + gr. *statos* stāvošs] **el., fiz.** *Elektrodinamikas* nozare, kurā pēta nekustīgu *elektrisko lādiņu* īpašības, to radītos elektriskos laukus, spēkus un mijiedarbību, arī pastāvīgā *elektriskā lauka* īpašības.

elektrostimulācija [elektr(ība) + lat. *stimulare* mudināt] **biol., med.** Organisma audu vai atsevišķu orgānu (piem., sirds) darbības ierosināšana ar zemfrekvences līdzstrāvas impulsiem.

elektrostrikcija fiz. *Dielektriķu* deformācija elektriskajā laukā, ko izraisa dielektriķu polarizācija.

elektrošoks [elektr(ība) + fr. *choc* grūdiens, sitiens] **1. el.** Šoka stāvoklis, kurā cilvēks

nonāk elektriskās strāvas iedarbības rezultātā. 2. *med.* Elektrokrampju *terapija* iedarbībai uz galvas smadzenēm dažu psihisku slimību ārstēšanā.

elektrotehniskais tērauds *el., materiālt.* Ar silīciju leģēts, magnētiski mīksts tērauds elektrotehnisko ierīču (transformatoru, elektrisko mašīnu, droseļu) serdēm u. c. detaļām.

elektrotelfers [elektr(ība) + a. *telfer* < gr. *tēla* tālumā, tālu + *pherein* nest] *el.* Ar elektropiedziņu aprīkots celšanas mehānisms, kuru vada, stāvēt uz zemes (grīdas).

elektroterapija *med.* Elektriskās strāvas un elektriskā vai magnētiskā lauka izmantošana ārstniecībā.

elektrotermiskie procesi *tehnol.* Procesi, kuros augstas temperatūras radīšanai izmanto elektrisko strāvu, piem., fosfora, kalcija karbīda, kalcija cianīda, alumīnija u. c. vielu iegūšanas procesi.

elektrotrauma [elektr(ība) + gr. *trauma* bojājums; ievainojums, brūce] *el.* Elektriskās strāvas radīts organisma bojājums.

elektrovadītspēja *fiz., el.* 1. Fizikāls lielums, kas vienāds ar vielas *elektriskās pretestības* inverso lielumu; mērv. *SI* *mērvienību sistēmā* – *simenss* (S). *Ī p a t n ē j ā e.* – fizikāls lielums, kas vienāds ar vielas īpatnējās pretestības inverso lielumu, proti, strāvas blīvuma attiecība pret elektriskā lauka intensitāti viļņā; mērv. *SI* *mērvienību sistēmā* – *simenss* uz metru (S/m). 2. Vielas īpašība – spēja laist cauri (vadīt) elektrisko strāvu elektriskā lauka iedarbībā. 3. Elektriskās ķēdes raksturlielums – strāvas stipruma (pasīvās elektriskās ķēdes ieejā) attiecība pret spriegumu apskatāmajā ķēdes posmā. *K o k s n e s e.* – apgriezts lielums koksnes elektriskajai pretestībai; koksnes e. ir atkarīga no koka sugas, mitruma, temperatūras un strāvas plūsmas virziena attiecībā pret *šķiedru virzienu* – e. šķiedru virzienā ir vairākas reizes lielāka nekā šķērsām šķiedrām.

elementārā matemātika [lat. *elementarius* < *elementum* pirmviela; matemātika] Vienkāršāko matemātikas faktu kopums, kurā neizmanto matemātiskās analīzes jēdzienus: algebras, ģeometrijas, trigonometrijas, kombinātorikas pamatjautājumi.

elementārdaļiņas *fiz.* Subatomāras, tālāk nedaļāmas daļiņas, no kurām sastāv fizikālā matērija (viela). Ir zināmas ap 400 e-u. Jēdziens e-as ir nosacīts (relatīvs), jo būtībā tās ir sarežģīti fizikāli veidojumi, pārsvarā nestabīlas un savstarpēji pārvēršas; galvenie raksturlielumi ir *masa*, *elektriskais lādiņš*, *spins* un vidējais dzīves laiks. Saskaņā ar pašreizējiem priekšstatiem par *p r i m ā r ā j ā m* e-ām uzskata: *leptonus*, *kvarkus* (*spins* 1/2); *fotonus*, *gluonus* un smagos starpējos *bozonus* (*spins* 1); *gravitonu* (*spins* 2). Katrai e-ai eksistē tās *antidaļiņa*.

elementārdaļiņu paātrinātājs *fiz.* Iekārta lielas enerģijas lādētu daļiņu (*elektronu*, *protonu*, *atomu kodolu*) iegūšanai, tos paātrinot elektriskajā laukā. Daļiņas kustas vakuumkamerā, un to trajektorijas veido magnētiskais lauks. E. p-us pēc paātrināmo daļiņu tipa iedala elektronu, protonu un jonu paātrinātājos, bet pēc daļiņu trajektorijas – lineāros un cikliskos paātrinātājos (elektroniem – betatrons, mikrotrons, sinhrotrons; protoniem – ciklotrons, fazotrons, sinhrofazotrons). Daļiņu enerģija sasniedz elektroniem ap 20 gigaelektronvoltage (GeV), protoniem – vairāk par 1 teraelektronvoltage (TeV) un joniem – vairāk par 10 megaelektronvoltage (MeV) uz nuklonu. Izmanto elementārdaļiņu pētīšanā, kodolfizikā, cietvielu fizikā, ķīmijā, biofizikā, tehnikā un medicīnā.

elementārpavediens *tekst.* → **filaments**

elementārstrūklīņa *hidr.* Strūkla, kas plūst elementārās *plūsmas caurulītes* iekšienē.

elementorganiski savienojumi *ķīm.* Organiski savienojumi, kuros ar oglekli tieši saistīts kāds cits elements, izņemot ūdeņradi, skābekli, slāpekli, sēru, hloru, bromu un jodu.

elements [lat. *elementum* pirmviela] 1. No veselā izdalīta neliela daļa, sastāvdaļa. 2. *tehn.* *Detāļa*, izstrādājums, ierīce. 3. *ķīm.* Viela, ko ķīmiskā ceļā vairs nevar sadalīt vienkāršākās sastāvdaļās. *R e t z e m j u e-i* – dabā reti sastopamu e-u grupa – skandijs, itrijs, lantāns un *lantanoīdi*. 4. *el.* Elektriskās ķēdes iekārta (objekts), kurā noris noteikti elektromagnētiskie procesi. *A k t ī v a i s e.* – elektriskās enerģijas avots. *A k u m u l a t o r a e.* – elementārs akumulators, ko

veido elektrolītā iegremdētas viena pozitīvā un viena negatīvā plate. **G a l v a n i s k a i s e.** – elektriskās enerģijas avots, kurā elektrisko enerģiju iegūst, pārveidojot elementā iekļauto vielu ķīmisko enerģiju. **I n d u k t i v a i s e.** – elektriskās ķēdes reālā objekta idealizēts aizvietotājs aizvietošanas shēmā, lai ņemtu vērā objekta magnētiskā lauka iespaidu; raksturo ar induktivitāti *L*; mērv. *henrijs* (H). **K a p a c i t i v a i s e.** – elektriskās ķēdes reālā objekta idealizēts aizvietotājs aizvietošanas shēmā, lai ņemtu vērā objekta elektriskā lauka iespaidu; raksturo ar kapacitāti *C*; mērv. *farads* (F). **K ū s t o š a i s e.** – drošinātāja kustošais ieliktnis. **P a s i v a i s e.** – elektriskās enerģijas patērētājs. **R e z i s t i v a i s e.** – elektriskās ķēdes reālā objekta idealizēts aizvietotājs aizvietošanas shēmā, raksturo elektriskās enerģijas neatgriezenisku pārvēršanos siltumā šai objektā; izsaka ar pretestību *R*; mērv. *oms*. **S a u s a i s e.** – galvaniskais e., kura elektrolīts ir pusšķidrā recekļveidīgā stāvoklī. **S h ē m a s e.** – jebkurš no elektriskās ķēdes objektiem. Sk. arī *normālelements*, *sildelements*, *termoelements*.

elementu periodiskā sistēma ķīm. Ķīmisko elementu sakārtojums pēc atomnumuriem, kas raksturo elementu īpašību periodisku maiņu – elementu īpašības atrodas periodiskā atkarībā no to atoma kodola lādiņa lieluma. Visvairāk izplatīta taisnstūra formas tabula ar 7 periodiem un 8 grupām. (Periodiskuma likumsakarību atklāja D. Mendeļevs 1869. gadā.)

eleroni [fr. *aileron* spārniņš] *aeron*. Kustīgas aerodinamiskās plāksnes lidmašīnas sānsveres vadīšanai un balansēšanai; atrodas simetriski spārna pakalējā daļā tuvāk spārna galiem. E-u u z p e l d ē š a n a – patvaļīga e-u atliekšanās abās spārna pusēs vienādos leņķos vadības pārvadu deformācijas dēļ aerodinamiskā slogojuma iedarbībā.

elevatorgrediers tehn. Nepārtrauktas darbības zemes darbu mašīna grunts rakšanai un bērkšanai transportlīdzekļos vai atbērtņē; darbīces ir nazis un grunts sviedējs vai lentes konveijers, kas nostiprināts slīpi vai perpendikulāri e-a kustības virzienam.

elevators [lat. *elevator* tas, kas paceļ] 1. *tehn.* Pacēlājs; nepārtrauktas darbības celšanas un transporta mašīna kravas pārvietošanai vertikālā vai gandrīz vertikālā virzienā (slipums 60–90°). Beramo materiālu (graudu, sausas smilts) pacelšanai izmanto kausu e-u, gabalkravu transportam – e-u ar konsolveida plauktiņiem. 2. *pārt.* Liela labības noliktava, kurā ir mehānismi graudu pārvietošanai, svēršanai, žāvēšanai, tīrīšanai, uzglabāšanai. 3. *med.* Instruments smaganu atbīdīšanai un zoba sakņu izcelšanai.

elevoni [a. *eleven* < *elev(ator)* augstuma stūre + fr. (*ailer*)on spārniņš] *aeron*. Kustīgas aerodinamiskās plāksnes lidmašīnas sānsveres un augstuma vadīšanai un balansēšanai; parasti atrodas simetriski spārna pakalējā daļā, tuvāk spārnu galiem; lieto lidmašīnu shēmās bez astes horizontālā spārnojuma.

eliminācija [lat. *eliminare* izdzīt] Izstumšana, izslēgšana, atmešana.

eliņš [hol. *helling*] *jūrm.* 1. Krasta ierīce ar slīpu pamatu (stāpeli) kuģu būvēšanai. 2. Īpaša ierīce jahtu novietošanai remontā un ziemošanai.

elipse [gr. *elleipsis* trūkums] *mat.* Noslēgta plaknes likne (*konika*), kas dabūjama, saspiežot vai izstiepjot riņķa līniju. Katra e-es punkta attālumu summa līdz diviem fiksētiem punktiem (fokusiem) ir konstanta.

elipsoids [elipse + gr. *eidos* veids] 1. *mat.* Noslēgta virsma (*kvadrīka*), ko iegūst, saspiežot vai izstiepjot sfēru trijos savstarpēji perpendikulāros virzienos. R o t ā c i j a s e. – e., ko iegūst, elipsei rotējot ap vienu tās asi. 2. *ģeod.* Pieņemta matemātiski precīza Zemes forma, kuras izmēri atkarīgi no ekvatoriālās un polārās pusass garuma; tos izvēlas tā, lai Zemes forma būtu pēc iespējas tuvāka *ģeoidam*; šobrīd lieto Zemes e-u, kura ekvatoriālais rādiuss ir 6 378 137 m un polārais saplākums 1/298,257.

elite [fr. *élite* labākais, izraudzītais] *lauks.* Pēc *eksterjera*, konstitūcijas, produktivitātes un citām īpašībām vērtīgākie, attiecīgai šķirnei tipiskie lauksaimniecības dzīvnieki.

ellings [hol. *helling*] *aeron*. Celtne dirižabļu būvēšanai, remontam, apkopei un glabāšanai.

Elma ugunis el. *Atmosfēras elektriska* parādība –

spīdoši gaismas kūļi virs asiem, izstieptiem priekšmetiem (piem., kokiem, stabiem, torņiem).

elongācija [lat. *e(x)* iz, no + *longus* garš] *astr.* Leņķis, ko veido Saules sistēmas debess ķermenis, Zeme un Saule. To mēra no 0° līdz 180° uz austrumiem vai rietumiem no Saules, tāpēc ir *a u s t r u m u e.* (debess ķermenis redzams vakaros) un *r i e t u m u e.* (debess ķermenis redzams rītos). Sk. arī *konfigurācija*.

elpošana *biol.* Procesu kopums, kas nodrošina organismu ar skābekli un tā izmantošanu organisko vielu oksidēšanās reakcijās, kā arī ogļskābās gāzes izvadīšanu no organisma. E-as *o r g ā n i* – *orgānu* sistēma, kurā norit gāzu apmaiņa starp organismu un ārējo vidi.

elpvads *biol.* → *traheja*

eluents [lat. *eluere* izskalot] *ķīm.* Šķīdinātājs, ko lieto *hromatogrāfijā* vielu sadalīšanas procesā.

eluvāls [lat. *eluere* izskalot] *ģeol.* Tāds, kas radies iežu dēdēšanas procesā. E-ais *h o r i z o n t s* – izskalošanās *horizonts* augšnes profila augšdaļā.

elūvijs [lat. *eluere* izskalot] *ģeol.* Nogulumi, ko veido nepārvietoti iežu dēdēšanas produkti (augšne, dēdējumgarozas).

eļļa *tehn.* Naftas pārstrādes produkts vai sintētisks šķidrums, ko lieto, lai samazinātu berzi starp mehānisma detaļām. E l e k t r o i z o l ā c i j a s e. *el.* – speciālu minerāleļļu grupa – transformatoru, kondensatoru un kabeļu eļļas, ko izmanto elektrotehniskās ierīcēs elektroizolācijai un dzesēšanai. I n d u s t r i ā l ā e. *tehn.* – minerāleļļa, ko lieto dažādu mehānismu eļļošanai; vispārlietojamā industriālā eļļa paredzēta dažādu mehānismu un to mezglu eļļošanai, hidrauliskās sistēmas darbšķidruma un speciālās industriālās eļļas izgatavošanai. S i n t ē t i s k ā e. – e., kas, pazeminoties temperatūrai, ļoti maz maina viskozitāti, tas atvieglo motora iedarbināšanu zemā temperatūrā un eļļas pieplūdi eļļošanas virsmām. S p e c i ā l ā i n d u s t r i ā l ā e. – e., ko lieto iekārtām, kas darbojas īpašos apstākļos (pazeminātā vai paaugstinātā temperatūrā).

V a s a r a s e. – motoreļļa ar lielu kinemātisko viskozitāti. Z i e m a s e. – motoreļļa ar mazu kinemātisko viskozitāti. Sk. arī *ēteriskās eļļas*, *hipoideļļa*, *transmisij-eļļa*.

eļļas ietilpība *ķīm.* Pigmentu un *pildvielu* tehniskais raksturlielums, kas ļauj aptuveni novērtēt to saslapēšanai nepieciešamo eļļas daudzumu.

eļļas reģenerācija *tehn.* Lietotas ziezeļļas ekspluatācijas īpašību atjaunošana. Mehāniskos piemaisījumus un ūdeni atdala nostādinot, filtrējot vai centrifugējot, metāla daļiņas atdala ar magnētiem.

eļļas spiedne *tehn.* Ierīce eļļas izspiešanai no eļļas augu sēklām un augļiem; ir hidrauliskās spiednes un gliemežspiednes.

eļļas uztvērējs *tehn.* Ierīce motora karterī, no kuras eļļa tiek iesūkta eļļas sūkņī. N e k u s t i g a i s e. u. – motora karterī nekustīgi noteiktā augstumā nostiprināts e. u. P e l d o š a i s e. u. – kustīgs e. u., kas eļļu ņem no eļļas virsējā slāņa, kur tā ir tīrāka.

eļļošana *tehn.* Materiāla virsmas pārklāšana ar ziezvielu; ar to samazina mašīnu un mehānismu kustīgo daļu berzi, samazina jaudas zudumus, nodilumu, sakaršanu, koroziju un palielina savienojumu hermētiskumu. A e r o d i n a m i s k ā e. – gultņu un vadotņu e., eļļas vietā izmantojot t. s. nesošo gaisa ķīli, kas veidojas konstrukcijas elementu savstarpējā griezes vai virzes kustībā. A e r o s t a t i s k ā e. u. – gultņu un vadotņu e., eļļas vietā pievadot gaisu ar noteiktu *statisko spiedienu*; darbības princips līdzīgs kā *hidrostatiskajā eļļošanā*. G ā z s t a t i s k ā e. – gultņu vai vadotņu e., eļļas vietā pievadot gāzi (parasti gaisu) ar noteiktu *statisko spiedienu*; darbības princips līdzīgs kā *hidrostatiskajā eļļošanā*. H i d r o d i n a m i s k ā e. – gultņu un vadotņu e. bez eļļojamo virsmu tiešas saskares; darbojas t. s. nesošais eļļas ķīlis, kas veidojas eļļojamo konstrukcijas elementu savstarpējā griezes vai virzes kustībā. H i d r o s t a t i s k ā e. – gultņu un vadotņu e., pievadot eļļu ar statisko spiedienu.

eļļotājs 1. *tehn.* Ierīce eļļas padevei tieši pie berzes virsmām. 2. *tekst.* Ķīmisku vielu maisījums, ar kuru apstrādā *filamentus* vai *pave-*

dienus to iegūšanas procesā; parasti satur augu eļļas vai minerāleļļas.

emalja [fr. *émail*] *tehnol.* Uzkausēts pārklājums.

1. Neorganisks stiklveida pārklājums, ko vienā vai vairākos slāņos uzkausē uz metāla vai cita materiāla izstrādājumu virsmas aizsardzībai pret koroziju vai dekoratīvai apdarei. 2. Laku un krāsu materiāli, kas sastāv no lakas, kurā disperģēti pigmenti, pildvielas u. c. sastāvdaļas. 3. *biol.* Audi, kas veido zobu ārējo kārtu.

emaljēšana [fr. *émailler* pārklāšana ar emalju] *sil. tehnol.* Emaljas (šlikera veidā) uzklāšana uz izstrādājuma virsmas un nostiprināšana apdedzinot. E-as p a ņ ē m i e n i – iegremdēšana, uzliešana, uzputināšana ar nostiprināšanu, apdedzinot krāsnī, plazmā vai ar indukcijas paņēmieni.

emanācija [lat. *emanatio* izplūšana, izstarošana]

1. Izplūšana, izdalīšanās, izstarošana. 2. *ķīm.* Radioaktīva gāze, viens no elementa radona (Rn) nosaukumiem.

embolija [v. *Embolie* < gr. *embolos* ķilis, aizbāznis] (*embolia*) *med.* Asinsvadu vai limfvadu aizsprostojums ar dažādiem emboliem, piem., trombiem, gāzu pūslīšiem, tauku vai citām sīkām daļiņām.

embrijs [gr. *embryon* diglis] *biol.* 1. Dzīvnieku vai cilvēka diglis, organisms agrīnā attīstības stadijā. 2. Ziedaugu diglis, kas ieslēgts sēklā.

embriogēze [gr. *embryon* diglis + *genesis* izcelšanās] *biol.* Dzīvnieku organisma attīstība mātes organismā vai olas apvalkos ārpus mātes organisma.

embrioloģija [gr. *embryon* diglis + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zinātne par organismu pirmsdīgļa, dīgļa un *juvenālo* attīstību.

embrionālisms *lopk.* Parādība, ka dzīvnieka attīstība ir traucēta jau embrionālajā stadijā.

emfizēma [gr. *emphysēma* piepūšanās, piepildīšanās ar gaisu] (*emphysema*) *med.* Gaisa daudzuma palielināšanās kādā orgānā (piem., plaušās) vai audos (piem., zem ādas).

emisija [lat. *emissio* izlaišana] *fiz.* Elektronu vai elektromagnētiskā starojuma izstarošana no cietvielām, šķidrumiem vai gāzēm; notiek, kad elektronam ir dota pietiekama enerģija, lai pārvarētu potenciāla barjeru, kas notur elektronu vielā. Sk. arī *dzinēja emisija*.

emīters [lat. *emittere* izlaist] *elektron.* 1. Nesimetriskas *p-n* pārejas apgabals ar lielu lādiņnesēju (elektronu vai caurumu) koncentrāciju. Pievadot pārejai tiešā (caurlaides) virziena spriegumu, no *e-a* *p-n* pārejas otrajā apgalā ieplūst lādiņnesēji. 2. Bipolārā tranzistora elektrods, no kura lādiņnesēji ieplūst tranzistora bāzē. E-a a t k ā r t o t ā j s – tranzistora kopkolektora pastiprinātājpakāpe, kas nepastiprina spriegumu, bet pastiprina strāvu; bieži izmanto par pastiprinātāja pēdējo (izejas) pakāpi.

emocionālās (patērētāju) metodes [v. *emotional* < fr. *émotion* satraukums, saviļņojums] *pārt.* Sensorās produktu vērtēšanas metodes, kuras lieto, lai noteiktu kāda produkta pārākumu (izvēloties vienu no vairākiem vērtētajiem produktiem), patikšanu (nosakot “patīk” vai “nepatīk” pakāpi) vai produkta akceptēšanu (atzīstot vai noraidot).

empiēma [gr. *empyēma* augonis, sastrutojums] (*emphyema*) *med.* Strutu uzkrāšanās kādā ķermeņa dobumā vai dobā orgānā.

empīriskā formula [gr. *empeiria* pieredze; formula] *mat.* Formula, kas iegūta no novērojumu vai eksperimentu datiem un aptuveni raksturo sakarības starp pētāmajiem lielumiem.

emulācija [a. *emulation*] *inf.* Speciālas programmatūras un aparatūras izmantošana, lai ar kādu datoru izpildītu programmas, kas izstrādātas citas sistēmas datoram, un, izmantojot tos pašus datus, iegūtu identiskus rezultātus.

emulganti pārt. Viskas, kas palīdz izveidot un saglabāt divu vai vairāku savstarpēji nesajaucamo produktu fāžu viendabīgu maisījumu.

emulgators [lat. *emulgere* slaukt] 1. *tehnol.* Aparāts emulsijas pagatavošanai. 2. *ķīm.* Viela, kuru izmanto emulsijas veidošanai un stabilizēšanai.

emulģejošie sāļi pārt. Sāļi, kas reaģē ar sieru olbaltumvielām un veicina siera masas sastāvdaļu vienmērīgu sajaukšanos un viendabīgas masas izveidošanos kausēto sieru ražošanā.

emulģēšana tehnol. Emulsiju pagatavošana.

emulsija [fr. *émulsion* < lat. *emulgere* slaukt] 1. *ķīm.* Šķidrums, kurā izkliedētas cita šķidruma sīkas daļiņas; viens no *disperso sistēmu*

veidiem. 2. *kino* Gaismjutīgs ķīmikāliju slānis, kas tiek uzklāts filmas *pamatnei* un uzņemot fiksē attēlu. *Trīs slāņu e.* – uz vienas filmas *pamatnes* uzklāti trīs e-as slāņi, no kuriem katrs fiksē vienu gaismas krāsu spektra daļu – sarkano, zilo vai zaļo.

enantiēma [gr. *enanthēma* izsitumi] (*enanthema*) *med.* Izsitumi uz gļotādas.

enantiomērija (**enantiomorfijs**) [gr. *enantios* pretējs + *meros* daļa] *ķīm.* Vielās spēja pastāvēt divās spoguļattēliem līdzīgās formās.

encefalīts [gr. *enkephalos* galvas smadzenes] (*encephalitis*) *med.* Cilvēka un dzīvnieku galvas smadzenes iekaisums, ko ierosina dažādi *mikroorganismi*, galvenokārt *vīrusi*; ierosinātājus pārnēsā ērces.

encefalopātija [gr. *enkephalos* galvas smadzenes + *pathos* ciešanas] (*encephalopathia*) *med.* Galvas smadzeņu bojājuma dēļ radušies traucējumi: *astēnija*, atmiņas traucējumi, intelekta pazemināšanās.

ēncietīgi augi *mež.* Kokaugi, mežu lakstaugi un siltumnīcu augi, kas pacieš apēnojumu. *Ēncietīgā koka suga* – koku suga, kas var atjaunoties zem veco koku vainagu klāja un veidot audzes otro stāvu.

endarterīts [gr. *endon* iekšā + *arteria* artērija] (*endarteritis*) *med.* Artēriju iekšējā apvalka iekaisums.

endēmi [gr. *endēmos* vietējais] *biol.* Organismi, kas sastopami tikai kādā noteiktā ģeogrāfiskajā rajonā.

endēmija [gr. *endēmos* vietējais] *med.* Slimība, kas regulāri atkārtojas kādā apvidū, kur tās attīstībai ir labdabīgi apstākļi.

endogēns [gr. *endon* iekšā + *genos* izcelšanās] Iekšēju cēloņu izraisīts. *E-ie ģeoloģiskie procesi* – procesi, kas norisinās Zemes dzīlēs Zemes iekšējās enerģijas ietekmē.

endokardīts [gr. *endon* iekšā + *kardia* sirds] (*endocarditis*) *med.* Sirds iekšējā apvalka iekaisums.

endokrinoloģija [gr. *endon* iekšā + *krinein* atdalīt + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare par iekšējās sekrēcijas dziedzeru slimībām.

endometrīts [gr. *endon* iekšā + *mētra* dzemde] *med., vet.* Dzemes sienīņu iekšējā apvalka iekaisums.

endoparazīti [gr. *endon* iekšā + *parazīti*] *biol.* *Parazīti*, kas dzīvo cita dzīva organisma iekšienē – orgānos, audos un šūnās.

endoplazmatiskais tīkls [gr. *endon* iekšā + *plazma*], **citoplazmatiskais tīkls** *biol.* Šūnas *organoīds*, ko veido ar *membrānu* norobežota kanālu, pūšļu un cisternu sistēma.

endoskopija [gr. *endon* iekšā + *skochein* skatīties] *med.* Dobumorgānu un cauruļveida orgānu tieša apskate ar *endoskopu*.

endoskopiskais mikroskops [gr. *endon* iekšā + *skochein* skatīties; mikroskops] *med.* Mikroskops, ko lieto endoskopiskai (sk. *endoskopija*) izmeklēšanai.

endoskops [gr. *endon* iekšā + *skochein* skatīties] *med.* Dažādi konstruētas caurulītes ar optiku un apgaismošanu dobumorgānu un cauruļveida orgānu apskatei.

endosperms [gr. *endon* iekšā + *sperma* sēkla] *biol.* Īpaši audi augu sēklās, kuros uzkrājas dīgļa attīstībai nepieciešamās barības vielas.

endotēlijs [gr. *endon* iekšā + *thēlē* krūtsģals] *biol.* Šūnu slānis, kas klāj asinsvadu un limfvadu iekšpusi un sirds dobumus.

endotermisks [gr. *endon* uz iekšu + *thermē* karstums, siltums] *ķīm.* Tāds, kas uzņem siltumu.

endotoksīni [gr. *endon* iekšā + *toksīni*] *biol.* Indes, kas atbrīvojas, sarūkot mikrobu šūnām.

enerģētika Dažādu valsts vai reģiona dabas enerģijas veidu ieguves, pārvades, pārveidošanas un izmantošanas komplekss; e-ā ietilpst *elektroenerģētika*, *siltumenerģētika*, *hidroenerģētika*, *atomenerģētika*, saules un vēja enerģijas izmantošana u. c.

enerģija [gr. *energeia* darbība] *fiz., meh.* Kvantitatīvs materiālu, ķermeņu un sistēmu kustības un mijiedarbības mērs, kas kopīgs visām matērijas kustības formām; viena no matērijas pamatīpašībām. Katrai matērijas kustības formai atbilst noteikts e-as veids (gaismas, mehāniskā, ķīmiskā u. c. enerģijas). *Aktīvā e.* – aktīvās jaudas un tās izmantošanas laika reizinājums. *Eko loģiskā e.* – tāda e., kuru iegūstot un izmantojot, netiek piesārņota apkārtējā vide. *Elastīgi deformēta ķermeņa potenciālā e.* – e., kas ietver visa veida deformāciju (stiepes, spiedes, bīdes, vērpes,

lieces) potenciālo e-u summu, kuru rada iekšējie spēki. **Elektriskā e.** – e., kuras pārvade no tās avota līdz patērētājam notiek e-as plūsmas veidā elektromagnētiskajā laukā. **Elektromagnētiskā lauka e.** – elektromagnētiskā laukā lokalizēta e., kuru mainīga lauka gadījumā pārnes elektromagnētiskie viļņi. **Mehāniskā e.** sastāv no divām daļām: *kinētiskās* un *potenciālās* e-as. **Saites e.** – e., kas nepieciešama, lai saistītu sistēmu sadalītu to veidojošajās komponentēs. **Virsma e.** – e. uz divu vielu fāžu robežas, ko nosaka *starpmolekulārā mijiedarbība* abās fāzēs. Sk. arī *kinētiskā enerģija*, *potenciālā enerģija*.

enerģijas līmenis fiz. Fizikālās sistēmas stāvokli raksturojošs lielums, kurā sistēmai ir noteikta enerģija, kas atkarīga no sistēmu raksturojošiem parametriem; mainoties sistēmas stāvoklim, e. l. var mainīties nepārtraukti (nepārtraukts enerģētiskais spektrs) vai lēcienveidīgi – diskrēti (diskrēts enerģētiskais spektrs). Atomāro un subatomāro struktūru (atomu, molekulu, kristālu) stacionāro stāvokļu diskrētos e-as l-pus nosaka kvantu skaitļi.

enerģijas migrācija cietvielās fiz. Daudzkārša bezizstarojuma elektronu ierosinājuma *enerģijas pārnese*, kuru veic *elektroni*, *caurumi*, *eksitoni*.

enerģijas nezūdamības likums fiz. Likums, saskaņā ar kuru notiek enerģijas veidu savstarpējās pārvērtības, saglabājoties izolētas sistēmas pilnajai enerģijai.

enerģijas pārnese fiz. Bezizstarojuma procesi vielā, kuros *elektronu ierosinājumu* enerģija tiek nodota no ierosinātās daļiņas (molekulas, atoma, jona) uz neierosinātu daļiņu. E. p-i izraisa elektromagnētiskā mijiedarbība starp daļiņām; tā norisinās ar rezonanses nosacījumu, ka elektronu ierosinājuma enerģija neierosinātās daļiņas pārejai ierosinātā stāvoklī ir pietiekama.

enerģijas saglabāšanās likums fiz., meh. Likums, kas izsaka, ka atsevišķi enerģijas veidi var pārvērsties citā stingri noteiktos samēros, bet visas enerģijas pārveidības kopējais enerģijas daudzums nemainās.

enerģijas un proteīna attiecība (EPA) lauks.

Barības devā esošās enerģijas attiecība pret kopproteīnu; uzturot pareizu EPA, panāk barības racionālu izmantošanu.

enkoprēze [gr. *en* iekšā + *kopros* mēsli] (*encopresis*) med. Izkārnījumu nesaturēšana.

enkurbulta būvn. Mūra *enkurs*.

enkurķēde jūrn. Konstrukcija, kas sastāv no speciāli kaltiem ķēdes locekļiem, ir sadalīta posmos pa 25–27 m; atkarībā no kuģa lieluma posmu skaits ir 4–12.

enkurošana būvn. Divu konstrukciju savienošana savā starpā (parasti ar metāla stiegrām), lai novērstu to atraušanos vai deformāciju vienai konstrukcijai attiecībā pret otru; piem., koka karkasa sienas apakšējā vainaga enkurojums pie betona pamata.

enkurs [v. *Anker* < *Enker*] 1. jūrn. Speciālas formas izlieta, izkalta vai sametināta dzelzs ierīce kuģa vai cita peldoša objekta noturēšanai uz vietas brīvā ūdenī pret straumi, vēju un viļņiem. 2. el. Elektriskās mašīnas daļa, kurā darba laikā inducējas *elektrodzinējspēks*; līdzstrāvas mašīnās e. ir rotējošā daļa, sinhronajās mašīnās – stators ar tinumu. 3. el. Elektrisko aparātu magnētiskās sistēmas kustīgā daļa. 4. tehn. Īpašas konstrukcijas metāla elements dažādu konstruktīvu elementu nostiprināšanai. Mūra e., *enkurbulta būvn.* – konstruktīvs elements sienu un kolonnu nostiprināšanai. Sliedžu e. dz. – īpaša skava, ar ko sliedes atspiežas pret gulšņiem, lai novērstu sliežu garenvirziena pārvietošanos vilces un bremzēšanas kustības režīmu laikā. 5. jūrn. Ovāla koka mucīņa dzeramā ūdens uzglabāšanai glābšanas laivā.

ēnmīļi biol. → **heliofobi**

enstatīts sil. tehnol. Magnija silikāts $MgO \cdot SiO_2$; ietilpst *ugunturos*.

entalpija [gr. *enthalpein* sildīt] fiz. Termodinamikas pamatjēdziens – siltumsaturs; termodinamisks potenciāls (H), kas raksturo termodinamiskās sistēmas stāvokli. Nemainīgā spiedienā e-as izmaiņa (DH) ir vienāda ar sistēmai pievadīto siltuma daudzumu; mērv. džouls (J).

enterāls [gr. *enteron* zarna] med. Iekšīgi lietojams.

enterobioze [gr. *enteron* zarna + *bios* dzīve,

- dzīvība] *med.* Cilvēka zarnu invāzijas slimība, ko ierosina *spalīši*.
- enterokolīts** [gr. *enteron* zarna + *kolon* resnā zarna] (*enterocolitis*) *med.* Vienlaicīgs tievās un resnās zarnas iekaisums.
- enterovīrusi** [gr. *enteron* zarna + *vīrusi*] *biol.* Cilvēka un dzīvnieku zarnu vīrusi.
- entītija** [a. *entity*] *inf.* 1. Kādam konkrētam lietojumam (*sistēmai*) nozīmīgs reāls vai abstrakts objekts vai šo objektu kopums. 2. Atvērto sistēmu sadarbības bāzes etalonmodeļa apakšsistēmas aktīvais elements, kas īsteno noteiktu šā slāņa *funkciju* kopu.
- entoderma** [gr. *entos* iekšā + *derma* āda] *biol.* 1. Daudzšūnu dzīvnieku digļa iekšējais slānis. 2. *Sūkļu* un *zarndobumaiņu* ķermeņa sienas iekšējais šūnu slānis.
- entomofāgi** [gr. *entomon* kukainis + *phagos* rijējs] *biol.* Kukaiņēdāji.
- entomofauna** [gr. *entomon* kukainis + *fauna*] *biol.* *Faunas* daļa, ko veido *kukaiņi*.
- entomofilija** [gr. *entomon* kukainis + *philia* mīlestība] *biol.* Ziedu *svešapputē* ar kukaiņu starpniecību.
- entomoloģija** [gr. *entomon* kukainis + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zinātne par *kukaiņiem*.
- entomozes** (*entomoses*) *biol., med.* *Kukaiņu* izraisītas cilvēka un dzīvnieku slimības.
- entropija** [gr. *entropia* pagrieziens] 1. *fiz.* Termodinamikas pamatjēdziens – vielas iekšējās struktūras sakārtotības mērs: jo mazāka sakārtotība, jo lielāka e.; raksturo sistēmas novirzi no līdzsvara stāvokļa un ir vienāda ar sistēmas absorbētās enerģijas attiecību pret termodinamisko temperatūru; apz. S. 2. *biol.* Bioloģisko procesu termodinamiskā stāvokļa rādītājs. 3. *inf.* Informācijas teorijas pamatjēdziens, kas kvantitatīvi raksturo gadījumlieluma nenoteiktību.
- enurēze** [gr. *en* iekšā + *ūrēsis* urinēšana] (*enuresis*) *med.* Urīna nesaturēšana.
- enzīmi** [gr. *en* iekšā + *zymē* ieraugs] *ķīm.* → *fermenti*
- enzotija** [gr. *en* iekšā + *zōon* dzīvnieks] *vet.* Kādam apvidum raksturīga mājlopu infekcijas slimība.
- eočēns** [gr. *ēos* ausma + *kainos* jauns] *geol.* Paleogēna perioda vidējā *epoha* pirms 58–37 miljoniem gadu.
- eols** [gr. *aiolos*] Vēja; tāds, ko izraisījis vējš vai kas radies tā darbības ietekmē. *E o l a i s r e l j e f s* *geogr.* – reljefa formu kopums, kas veidojies vēja iedarbībā. *E o l i e n o g u l u m i* *geol.* – vēja pārvietoti smiltis vai aleirīta sakopojumi, piem., kāpas.
- eona** [gr. *aion* laikmets] *geol.* Lielākā ģeohronoloģiskā iedalījuma vienība; ir kriptozoja un fanerozoja eonas.
- eonotēma** [gr. *aion* laikmets + *thema* izvietojums] *geol.* Vislielākā stratigrāfiskā iedalījuma vienība, iežu kopums, kas veidojies *conas* laikā.
- eoziņš** [fr. *éosine* < gr. *ēos* rīta blāzma] *ķīm.* Sarkanā organiskā krāsviela.
- epeiroģenēze** [gr. *ēpeiros* kontinents + *genesis* izcelšanās] *geol.* Ilgstošas, lēnas Zemes garozas celšanās vai grimšanas kustības.
- epicentrs** [gr. *epi* uz + lat. *centrum* centrs] *geol.* Zemestrīces *hipocentra* projekcija uz Zemes virsmas; tā tuvumā ir vislielākais zemestrīces stiprums.
- epidēmija** [gr. *epidemos* izplatīts tautā] *med.* Infekcijas slimības izplatīšanās noteiktā apvidū, ievērojami pārsniedzot parasto līmeni.
- epiderma** [gr. *epi* uz, virs + *derma* āda] *biol.* 1. Augstāko augu *segaudi*, virsmziņa. 2. Mugurkaulnieku un cilvēka ādas virsējā kārtā, kas sastāv no vairākkārtainā plakanā *epitēlija*. 3. *ā. apstr.* → *viršāda*
- epidots** [gr. *epidotos* klāt pieliktais] *min.* Zaļš vai dzeltens iežveidotājs minerāls, kalcija, dzelzs vai alumīnija silikāts $\text{Ca}_2(\text{Al,Fe})_3\text{Si}_3\text{O}_{12}(\text{OH})$, raksturīgs metamorfem iežiem; dažus paveidus izmanto juvelierizstrādājumiem.
- epifiti** [gr. *epi* uz, virs + *phyton* augs] *biol.* Augi, kas aug uz citiem augiem, nebūdami to *parazīti*.
- epifize** [gr. *epiphysis* pieaugums] *biol.* Cilvēka un mugurkaulnieku iekšējās sekrēcijas nepāra dziedzeris, starpsmadzeņu veidojums, kas atrodas galvaskausā.
- epiģenēze** [gr. *epi* uz, virs + *genesis* izcelšanās] 1. *biol.* Teorija par organismu *embrionālo* attīstību kā secīgu jaunveidojumu rašanās procesu. 2. *geol.* Vēlākie iežu un minerālu izmaiņu procesi, kas norisinās zemas temperatūras un spiediena apstākļos.
- epikrīze** [gr. *epikrinein* izlemt, nolemt] *med.*

1. Slimības apraksta kopsavilkums, galīgais slēdziens. 2. Slimības parādības pēc krīzes.

epilepsija [gr. *epilepsia* saķeršanās] *med.* Krītamā kaite, slimība ar krampjiem un samaņas zudumu.

epirācija pārt. Spirta *rektifikācijas* procesa sākumdaļa, kurā atdala esteru – aldehīdu frakciju (EAF).

epitēlijaudi biol. → **epitēlijs**

epitēlijs [gr. *epi* uz, virs, pāri + *thēlē* krūtsgals] *biol.* Audi, kas sedz daudzšūnu organisma virsmu un visus tā dobumus, izpilda aizsardzības un barošanās funkciju; sastāv no cieši pieguļošām šūnām.

epitēlijšūnas mežr. Dzīvās plānsienu šūnas, kuru dobumi pildīti ar rezervēs vielām (cieti, eļļām), no kurām veidojas skujkoku *sveķi*, kas izdalās *sveķaiļu* kanālā.

epizode [gr. *epeisodion* darbība starp diviem koru dziedājumiem] *kino* Plašākā filmas vēstījuma vienība, kas atspoguļo vienu pabeigtu norisi; sastāv no *ainām* vai *kadriem*.

epizootija [gr. *epi* uz, virs + *zoon* dzīvnieks] *biol., vet.* Dzīvnieku infekcijas plaša izplatīšanās kādā rajonā, apvidū, valstī.

epizootoloģija [gr. *epi* uz, virs + *zoon* dzīvnieks + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zinātne par dzīvnieku infekcijas slimībām.

epoha [gr. *epochē* apstāšanās] 1. *astr.* Laika moments, kam atbilst astronomisko novērojumu vai aprēķinu dati, kuri raksturo debess spīdekļu stāvokli; piem., zvaigžņu kartes sastāda noteiktai e-ai. Šobrīd par standarta e-u pieņemts 2000. gada 1.5. janvāris (apzīmē J 2000.0). 2. *ģeol.* *Periodam* pakārtota ģeohronoloģiskā iedalījuma vienība, kurai stratigrāfiskajā iedalījumā atbilst nodaļa.

epoksīdi [gr. *ep(i)uz*, virs + oksīds] *ķīm.* Aktīvas organiskas vielas, kas satur īpašu skābekļa un oglekļa trislocekļu (epoksīda) gredzenu.

epoksīdsveķi ķīm. *Monomēri, oligomēri* vai *polimēri*, kurus iegūst epihlorhidrīna polikondensācijā ar *fenoliem* un kuru makromolekulās ir vismaz divas epoksīdgrupas; reakcijās ar cietinātājiem divvērtīgiem *amīniem* e. spēj veidot cietus telpiskas struktūras polimērus; lieto laku un krāsu materiālu, līmju, presmateriālu, slāņaino plastiku u. c. izgatavošanai.

epsomīts [pēc Epsomas minerālavotu nos.] *min.* Minerāls, magnija sulfāts $MgSO_4 \cdot 7H_2O$, kas veidojas sālsezeros, minerālavotos, ar sēra oksīdiem piesārņota gaisa ietekmē arī uz ēku sienām, pieminekļiem; izmanto medicīnā, ķīmiskajā un papīrrūpniecībā u. c.

ēra [lat. *era*] *ģeol.* Ģeohronoloģiskā iedalījuma vienība, kas aptver ilgstošu Zemes ģeoloģiskās vēstures un dzīvības attīstības posmu; ir paleozoja, mezozoja un kainozoja ēras.

eratēma [gr. *era* ēra + *thema* izvietojums] *ģeol.* Liela stratigrāfiskā iedalījuma vienība, kas aptver ēras laikā izveidoto iežu kopumu.

erātisks [lat. *erraticus* klejojošs] *ģeol.* Klejojošs. E-*ie l a u k a k m e ņ i* – ledāja tālu pārnesti laukakmeņi, kas pēc sastāva būtiski atšķiras no attiecīgā apvidus pamatiežiem.

ērces, smidži (Acari) biol. *Zirnekļveidīgo* kārtā; sīki, ekoloģiski un bioloģiski daudzveidīgi *posmkāji*, kas dzīvo augsnē, ūdenī, uz augiem un dzīvniekiem. Daudzi ir cilvēka un dzīvnieku parazīti, izplata slimības, piem., *encefalītu*.

erekcija [lat. *erectio*] *biol.* Dzimumlocekļa reflektoriska piebriešana seksuāla uzbudinājuma laikā.

ergotamīns [v. *Ergotamin* < fr. *ergot* melnie graudi + v. *Amin*] *biol., ķīm.* *Alkaloīds*, melno rudzu graudu galvenā iedarbīgā sastāvdaļa.

ergs¹ [arābu] *ģeogr.* Smilšu tuksnesis Ziemeļāfrikā; smilšu jūra.

ergs² [gr. *ergon* darbs] *fiz.* Darba un enerģijas mērv. *CGS mērvienību sistēmā*, vienāda ar darbu, ko veic vienu *dīnu* liels spēks vienu centimetru garā ceļā; 1 ergs = 10^{-7} J.

eritēma [gr. *erythēma* sārtums] (*erythema*) *med.* Ādas apsārtums.

eritrits [v. *Erythrit* < gr. *erythros* sarkans] *ķīm.* Ķērpjos, sūnās un aļģēs sastopams četrvērtīgs *spirts*, kas ūdenī dod saldu šķīdumu.

eritroblasti [gr. *erythros* sarkans + *blastos* dīgļis] *biol.* Šūnas, no kurām veidojas *eritrocīti*.

eritrocīti, sarkanie asins ķermeņi [gr. *erythros* sarkans + *kytos* šūna] *biol.* Cilvēka un dzīvnieku asins formelementi.

erkensators papīr. Ierīce *papīrmasas* attīrīšanai pēc centrālās principa, aizvācot smagākās daļiņas un piemaisījumus no papīrmasas; lieto augstvērtīgu papīru (fotopapīra pamat-

nes, augstvolta kabel(papīra) masas attīrīšanai.

erķers [v. *Erker*] *arhit.* Ēkas ār sienā uz āru izvirzīta ieapaļa, trīsstūrveida vai daudzstūrveida slēgta izbūve ar logiem, kas nesniedzas līdz zemei.

ērķšķi *biol.* Cietas, asas *vasu*, sakņu vai citu auga daļu pārveidnes.

ērlangs [pēc dāņu matemātiķa A. Ērlanga vārda] *telek.* Telefona un telegrāfa slodzes intensitātes mērvienība; viens ērlangs (Erl) ir viena aizņemtībunda vienas stundas laikā.

erozija [lat. *erosio* izskalošana, sairšana] 1. *matēriālt.* Lokāla metāla sairšana mehānisku parādību, elektriskās izlādes u. c. iedarbībā. 2. *ģeol.* Iežu mehāniska noārdīšana un aizskalošana tekošu ūdeņu darbības rezultātā. *Agrotehniskā e. lauks.* – augsnes nonese pa nogāzi apstrādes procesā (noaršana). *Augsnes e. lauks.* – augsnes auglīgākās virskārtas nonese vai noskalošanās; erodēta augsne ir maztrūdaina, blīva, tajā ir maz slāpekļa; visvairāk izplatīta ir noaršana un vienlaidu noskalošanās. *Sk. irigācijerozija, ūdenserozija, vējerozija.*

erozijas bāze *ģeol.* Upes baseina līdzsvara stāvoklis, kad ūdens plūsma zaudē savu enerģiju un nenotiek upes gultnes padziļināšanās un paplašināšanās; horizontāla virsma, par kuru zemāk nevar nokristies straumes ūdenslīmenis.

erupcija [lat. *eruptio* izvirdums] *ģeol.* Vulkānu darbība – lavas, gāzu un tvaiku izplūde, vulkānisko pelnu izmeši.

eruptīvs [lat. *eruptio* izvirdums] *ģeol.* Saistīts ar *erupciju*, raksturīgs *erupcijai*. *E-ie i e ž i* – vulkāniskie ieži.

essence [lat. *essentia* būtība] *ķīm., pārt.* 1. Kādas vielas koncentrēts šķīdums, kuru pirms lietošanas atšķaida. *E t i ķ a e.* – 20–70% etiķskābes šķīdums, ko atšķaidot, iegūst etiķi. 2. Ekstrakcijas ceļā no augiem iegūtas un koncentrētas gaistošas ēteriskās eļļas.

eskadras mīnukuģis *jūrn.* Vidējas tonnāžas kara kuģis, kas paredzēts pretinieka zemūdens un virsūdens kaujas līdzekļu iznīcināšanai, kuģu karavānu eskortēšanai, jūras desanta darbības atbalstīšanai.

eskadrīja [fr. *escadrille* < *escadre* eskadra] *aeron.*

Gaisa spēku pamatvienība, kas sastāv no vairākiem gaisakuģiem.

eskalops [fr. *escalope* šnicele] *pārt.* Neapanēts šķēlēs ceptas cūkas, teļa vai aitas gaļas ēdiens, ko gatavo no muguras (karbonādes) gabala bez kaula.

eskers [a. *esker*] *ģeol.* → **oss**

espināls [sp. *espinar*] *ģeogr.* *Sk. makviss*

esplanāde [fr. *esplanade* < sp.] 1. Neizbūvēta vieta starp cietoksni un tuvākajām pilsētās būvēm vai arī aiz pilsētas mūriem. 2. Laukums lielas ēkas priekšā. 3. Plata iela ar alejām vidū.

estakāde [fr. *estacade*] *c.* Vairāklaiduma tilts, kas izbūvēts uzberuma vietā, arī tehnoloģisku iekārtu, cauruļvadu u. c. ierīkošanai uz balstiem noteiktā augstumā virs zemes (arī virs ūdens); pa būves apakšu var izbraukt arī transportlīdzekļi.

esteri [v. *Ester* < *Es(sig)* etiķis + (Ä)ther ēteris] *ķīm.* Organiskas vielas, ko iegūst no *skābēm* un *spirtiem*.

esterifikācija [esteris + lat. *facere* darīt] *ķīm.* Skābes reakcija ar spirtu, kurā rodas *esteri*.

esteru-aldehīdu frakcija (EAF) *pārt.* Jēlspirta rektificēšanā atdalītā, par *etilspirtu* vieglāk gaistošo savienojumu daļa.

estrāde [fr. *estrade* < sp. *estrado* dēļu paaugstinājums] *būvn.* Paaugstināta grīda, kur priekšnesuma laikā novietoties māksliniekiem, runātājiem u. tml.

estriols [gr. *oistros* kaislība] *biol.* Sievišķais *dzimumhormons*.

estrogēni [gr. *oistros* kaislība + *genos* izcelsme] *ķīm.* Vielas, kuru iedarbība ir līdzīga sievišķajiem dzimumhormoniem *estrioliem*.

estrons [gr. *oistros* kaislība, niknums] *biol.* → **folikulīns**

estuārs [lat. *aestuarium*] *ģeogr.* *Plūdmaiņu* ietekmei pakļauts līcis dziļās piekrastēs piltuvveidīgā upes grīvā, kur jūras un plūdmaiņu straumes neļauj uzkrāties upes sanešiem.

etalons [fr. *étalon* paraugs] *fiz., metr.* *Sk. mērvienības etalons*

etalonuzdevums [fr. *étalon* paraugs + *uzdevums*] *inf.* Standartizēts *tests* datu apstrādes sistēmas aparatūras un programmatūras veikspējas noteikšanai.

ēteri [gr. *aithēr* gaiss, ēters] *ķīm.* Organisku sa-

vienojumu klase ar kopīgu formulu R_1-O-R_2 , kur R_1 un R_2 – ogļūdeņražu radikāļi.

ēteris *ķīm.* → **dietilēteris**

ēteriskās eļļas *ķīm.* No augu izejvielām iegūti, gaistoši, aromātiski organisku savienojumu maisījumi; lieto parfimērijā, pārtikas rūpniecībā.

etiķete [fr. *étiquette*] *pārt.* Preču zīme, uz kuras ir norādīts preces ražotāja uzņēmuma nosaukums, cena u. c. un kuru uzlīmē uz preces vai tās iesaiņojuma.

etiķis *pārt.* 3–6% *etiķskābes* šķīdums ūdenī, ko lieto par garšvielu un konservantu.

etiķskābe *ķīm.* Svarīga organiskā alifātiskā skābe CH_3COOH , bezkrāsas šķidrums ar asu smaku; lieto ķīmiskajā un pārtikas rūpniecībā, tekstilrūpniecībā u. c.

etilacetāts *ķīm.* *Etiķskābes* etilesteris $CH_3COOC_2H_5$, bezkrāsas smaržojošs šķidrums, labs šķīdinātājs.

etilalkohols *ķīm.* → **etilspirts**

etilēnglikols *ķīm.* Vienkāršākais divvērtīgais alifātiskais *spirts* CH_2OH-CH_2OH , bezkrāsains viskozs šķidrums; lieto ķīmiskajā rūpniecībā, ir *antifrīzu* sastāvdaļa.

etilēns [v. *Ethylen*] *ķīm.* Vienkāršākais nepiesātinātais *ogļūdeņradis* $CH_2=CH_2$, bezkrāsaina gāze; lieto ķīmiskajā rūpniecībā, nelielā daudzumā – dažu augļu paātrinātai nogatavināšanai.

etilēt 1. *tehn.* Pievienot benzīnam antidetonatoru *tetraetilsvinu*. **2.** *ķīm.* Savienojuma molekulā ievadīt *etilgrupu*.

etils (**etilgrupa**) [v. *Ethyl* < gr. *aith(ēr)* gaiss, ēteris + *hylē* koks, viela] *ķīm.* Organisks radikālis C_2H_5- .

etilspirts, etilalkohols *ķīm.* Vīna spirts jeb spirts C_2H_5OH ; spirtu grupas pārstāvis, visplašāk pazīstamais un lietojamais no visiem spirtiem; svarīgākā sastāvdaļa produktos ar apzīmējumiem: spirts, jēlspirts, rektificētais spirts, alkoholiskie dzērieni u. c.

etioloģija [fr. *étiolement* nikulēšana, vārgšana] *biol.* Augu izstīdēšana, augot tumsā vai nepietiekamā apgaismojumā.

etioloģija [gr. *aitia* cēlonis + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Mācība par slimību cēloņiem un nosacījumiem.

etiotropā (kauzālā) terapija [gr. *aitia* cēlonis +

tropē pagrieziens; terapija] *med.* Ārstēšana ar medikamentiem, kas iedarbojas uz slimības izraisītājiem mikrobiem, baktērijām.

etoloģija [gr. *ēthos* paraža, ieradums + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zinātne, kurā pēta dzīvnieku iedzimto, instinktīvo uzvedību, dzīvesveidu un sazināšanās īpatnības.

etringīts *ķīm. tehnol.* Kalcija hidrosulfoalumīnāts $3CaO \cdot Al_2O_3 \cdot 3CaSO_4 \cdot 31H_2O$. Silikātu tehnoloģijā sauc arī par cementa bacili (ja tas veidojas betonā, betona tilpums palielinās 2,5 reizes un rodas spriegumi un plaisas).

etrolī *ķīm.* Celulozes acetāta, acetobutirāna, nitrāta vai etilcelulozes *termoplasti*; lieto brillu ietvaru, automobiļu, lidmašīnu un kuģu stūres ratu, mērinstrumentu paneļu u. c. izgatavošanai.

evakuācija [lat. *evacuare* iztukšot] Cilvēku, materiālo vērtību un tehnisko iekārtu izvešana no apdraudētiem apvidiem vai notikuma vietas.

evaporācija [lat. *evaporatio*] Iztvaikošana.

evaporīti [lat. *evaporatio* iztvaikošana] *ģeol.* *Nogulumieži* (dabiskie sāļi), kas izgulsnējas karstā, sausā klimatā no sālsezeros, lagūnās, ličos iztvaikojoša ūdens.

evaporometrs [lat. *evaporatio* iztvaikošana + gr. *metron* mērs], **iztvaikotājs** Ierīce ūdens iztvaikošanas mērīšanai.

ēvele 1. materiālt. Koksnes griezapstrādes darbarīks koka virsmas nogludināšanai un biežuma samazināšanai; sastāv no ēvelnaža un spala. (Apstrādi veic galvenokārt šķiedru garenvirzienā.) Rupjapstrādei lieto ē-i ar ieapaļu zobu (skrubi). Gl u d ē v e l e – ē. ar taisnu griezējasmēni, kam nedaudz noapaļoti gali. R u p j ē v e l e – šaura ē., kam nazis veidots ar lokveidīgu griezējasmēni bez pretnaža; var noēvelēt biezu skaidu. T i r ē v e l e – ē., kuras nazim ir pretnazis skaidu laušanai. **2. pārt.** Vairākasmēņu rīks dārzenų smalcināšanai skaidās; kāpostu ēvele. **3. lauks. tehn.** T i r u m a ē., a u g s n e s ē. – 1,5–2,0 m garš un dažus cm plats slīps nazis augšnes ierdināšanai un nezāļu sakņu nogriešanai (sk. *ēvelēšana 3.*).

ēvelēšana 1. kokapstr. Lineāru virsmu apstrāde ar ēvelēšanas griezni; griešanas un padeves kustības ir instrumenta un apstrādājamā

ķermeņa virzes kustības. 2. *pārt.* Dārzeņu smalcināšana ar ēveli. 3. *lauks. tehn.* Mehāniska nezāļu iznīcināšana laukā ar tūruma ēveli; ē-u veic pavasarī pirms kultūraugu sējas – slīpi pa augsnes virsu (parasti 3–5 cm dziļumā) virza tūruma ēveles nažus.

ēvelmašina tehn. *Darbmašina* ēvelēšanai; galvenās izpildietāises ir slidnis un galds. *G a r e n ē v e l m a š ī n a* – ē., kurā griešanas kustību veic galds ar apstrādājamo ķermeni, bet padēvi – *suports* ar griezni. *Š ķ ē r s ē v e l m a š ī n a* – ē., kurā griešanas kustību veic slidnis ar griezni, padēvi veic galds ar apstrādājamo ķermeni.

ēvelnazis kokapstr. Griezējinstrument, kuru iestāda ēvelmašinas *suportā*, kas paredzēts finiera sloksnes nogriešanai no brusas sagataves, trīsskaldņu vai četrskaldņu brusas.

ēvelsols kokapstr. Kokapstrādes darbgalds, uz kura piestiprina apstrādājamās materiālus un detaļas.

evolūcija [lat. *evolutio* attīstīšana] *biol.* Dzīvās dabas vēsturiskā attīstība.

evolūta [lat. *evolutus* izvērsts] *mat.* Līkne, ko plaknē veido visi tās liekuma centri, t. i., šīs līknes *normāļu* saimes apliecēja.

evolvente [lat. *evolvens* iztinošs] *mat.* Plaknes līkne, kuras *evolūta* ir dotā līkne.

evorsija [lat. *evorsio* sagāšana, saārdīšana] *ģeol.* Vertikāli krītoša ūdens *erozijas* darbība. *E-as k a t l s* – krītoša ūdens trieciena, ūdens virpuļu un vērpēju veidota katlveidīga iedobe straumes gultnē.

ēze tehn. Valēja krāsns metālu karsēšanai un kausēšanai; kurināmo (kokogles, koksu, mazutu, deggāzi) dedzina ar ķieģeļiem izliktā, no augšas atvērtā dobumā (pavardā), kurā ievieto arī karsējamo materiālu; dobuma sānos ir caurumi (dūkas), pa kuriem no plēšām vai kompresora pievada degšanai nepieciešamo gaisu.

ēzelis (mājas) (*Equus asinus*) *lauks.* Zirgu dzimtas dzīvnieks, kas iegūts no savvaļas Āfrikas ēzeļa; domesticēts pirms 5–6 tūkstošiem gadu.

ezers ģeol. Dabiska ūdenstilpe Zemes virsmas padziļinājumā. *D i s t r o f i s k a i s e.* – sekls, purvains, ar skābekli un barības vielām nabadzīgs e. *E i t r o f i s k a i s e.* – sekla vai vidēji dziļa aizaugusi ūdenstilpe ar lielu

daudzumu barības vielu. *M e z o t r o f i s k a i s e.* – pārejas tipa e., kam ir gan oligotrofiska, gan eitrofiska e-a īpašības – dziļš, dzidrs ūdens, labi izteikta termiskā stratifikācija, daudz skābekļa līdz pat dibenam. *O l i g o t r o f i s k a i s e.* – dziļš e. ar dzidru ūdeni, nabadzīgu augu un dzīvnieku valsti, maz barības vielām un planktona.

ezerzinātne hidr. → **limnoloģija**

ežektorfils būv. Artēziskais dziļsūknis gruntsūdens līmeņa pazemināšanai.

ežektors [fr. *ejecteur* izsviedējs] 1. *tehn.* Strūklas sūknis šķidruma vai gāzes pārvietošanai; darbības pamatā ir retinājums, ko rada kustībā esošā darba vide (šķidrums, gāze, tvaiks); lieto arī vakuumiekārtās, šķidrumu vai gāzu sajaukējos. 2. Ierīce šaujamieročos izšautās patronas čaulītes izsviešanai.

F

Fabri–Pero etalons [pēc fr. fizikū Š. Fabri (*Fabry*, 1867–1945) un A. Pero (*Perot*, 1863–1925) vārdiem] *fiz.* Gaismas *interferometrs*, kas sastāv no divām savstarpēji paralēlām dažu milimetru vai centimetru attālumā novietotām stikla plāksnēm. Fabri–Pero interferometrā veidojas šauras interferences joslas, ko izmanto gaismas viļņa garuma mērīšanai.

fācija [lat. *facies* āriene, veids] 1. *ģeogr.* Zemes virsmas dabas teritoriālās diferenciācijas sīkāka vienība jeb elementārais (topoloģiskais) apvidus *ģeogrāfiskais komplekss*. 2. *ģeol.* Nogulumu uzkrāšanās vide, kas atspoguļojas iežu īpatnībās; iežu petrogrāfisko un paleontoloģisko pazīmju kopums, kas raksturo nogulumu veidošanos noteiktos vides apstākļos.

faetons [pēc gr. mitoloģijas varoņa Faetona vārda] *aut.* Viegļā automobiļa virsbūve, kurai ir saliekams vai noņemams jumts un izceļami sānu durvju logi.

fāgi [gr. *phagein* ēst] *biol.* Sk. **bakteriofāgi**, **entomofāgi**, **zoofāgi**, **fitofāgi**

fagocīti [gr. *phagein* ēst + *kytos* šūna] *biol.* Cilvēka un dzīvnieku organisma šūnas, kas spēj

satvert un sagremot svešķermeņus, arī mikro-organismus un bojāgājušo šūnu atliekas.

fagocitoze *biol.* Organisma paš aizsardzības funkcija – šūnu, organisko un neorganisko daļiņu satveršana un sagremošana īpašās šūnās – *fagocītos*.

faidešins *tekst.* → **fajs**

fajanss [fr. *faïence*, pēc Itālijas pils. *Faenza* nos.] *sil. tehnol.* Glazēti izstrādājumi no *kaolīnu*, *kvarcu* un *laukšpatu* saturošas keramiskas masas ar baltu vai gaišu sīkporainu, smalkgraudainu, necaurspīdīgu *drumstalu* un ūdens uzsūci līdz 12%.

fajs, **faidešins** [fr. *faïlle de Chine*] *tekst.* Vidēji blīvs zīda audums ar rieviņām audu virzienā.

faksimilizdevums *poligr.* Iespieddarba publikācija fotomehāniskā iespaidumā.

faksimils [a. *facsimile* < lat. *fac simile* dari to pašu] 1. Precīzs teksta (paraksta, rokraksta, dokumenta) atveidojums, ko var izlietot pavairošanai; šādi iegūts attēls. 2. Glezniecības, grafikas darba reprodukcija fotomehāniskā iespaidumā.

faksimilsakari [a. *facsimile* < lat. *fac simile* dari to pašu] *inf., telek.* Elektrosakaru veids grafiskas informācijas (nekustīgu plakānu attēlu) pārraidei; f-u traktā ietilpst raidītājs, sakaru kanāls un uztvērējs; pārraidāmā attēla kopiju uztvērējā izveido ar fotogrāfisku, elektroķīmisku, feroģrāfisku, kseroģrāfisku, lāzera u. c. metodēm.

faksmodems [a. *fax modem*] *inf.* Specializēts *modems*, kas ļauj izmantot personālo datoru faksu pārraidīšanai un saņemšanai.

fakss [a. *fax* < *facsimile*], **telefakss** *inf., telek.* 1. *Faksimilsakari*. Aparāts informācijas pārraidīšanai un uztveršanai ar faksimilsakariem. 2. Teksta vai grafisku attēlu kopija, kas saņemta ar faksimilsakariem.

faktorekoloģija → **autekoloģija**

faktoriāls [a. *factorial* < lat. *factor* veidojošs] *mat.* Skaitlis $n! = 1 \cdot 2 \cdot \dots \cdot n$, t. i., pirmo n naturālo skaitļu reizinājums.

faktūra [lat. *factura* apstrāde, uzbūve] *arhīt.* Materiāla virsmas apdares īpatnības.

falle [hol. *fall*] *jūrn.* Takelāžas elements (virve, trīce), ar kuru uz kuģa paceļ buras, rājas, kravu, karogus u. c.

falls [gr. *phallos*] *biol.* Virišķais dzimumloceklis.

falšborts [v. *Falschbord*] *jūrn.* Tērauda plākšņu josla virs kuģa augšējā klāja – kuģa borta turpinājums; f. samazina aizborta ūdens iekļūšanu uz klāja; f-a augstums ir ne mazāks par 1 m, bet tā metāla biezums – mazāks par borta metāla biezumu.

fanerozojs (**fanerozoja eona**) [gr. *phaneros* atklāts + *zōē* dzīvība] *ģeol.* Zemes ģeoloģiskās vēstures jaunākais posms (pēdējie 570 miljoni gadu) ar augsti attīstītām dzīvības formām; iedala *paleozoja*, *mezozoja* un *kainozoja* ērās.

Faradeja efekts [pēc a. zinātn. M. Faradeja (*Faraday*, 1791–1867) vārda] *fiz.* Gaismas polarizācijas plaknes pagriešanās, ja noteiktā vielā, kas atrodas ārējā magnētiskajā laukā, piem., ūdenī vai kvarcā, lineāri polarizēta gaisma izplatās magnētiskā lauka spēka līniju virzienā. F. e-a cēlonis ir *Zēmana efekts*.

Faradeja elektrolīzes likumi [pēc a. zinātn. M. Faradeja (*Faraday*, 1791–1867) vārda] *fiz., el.* Elektrolīzes kvantitatīvās likumsakarības starp elektrības daudzumu, vielas masu un tās ķīmisko dabu. P i r m a i s F. l-s – uz elektroda elektroķīmiski izreaģējušas vielas masa (m) ir proporcionāla caur elektrolīti izplūdušajam elektrības daudzumam. O t r a i s F. l-s – ja ir vienāds caurplūdušais elektrības daudzums, tad uz elektrodiem elektroķīmiski izreaģējušo vielu masa ir proporcionāla šo vielu ķīmiskajam ekvivalentam.

faradmetrs [farads + gr. *metron* mērs] *el.* Mēraparāts elektriskās kapacitātes mērīšanai.

farads [pēc a. zinātn. M. Faradeja (*Faraday*, 1791–1867) vārda] *el.* Elektriskās kapacitātes mērv. *SI mērvienību sistēmā*; apz. F.

Fārenheita skala [pēc v. fiziķa G. Fārenheita (*Fahrenheit*, 1686–1736) vārda] *fiz.* Temperatūras mērīšanas skala, simbols °F; pēc F. s-as ūdens sasalst +32 °F, vārās +212 °F temperatūrā. Pārejas formula izteikšanai pēc Celsija skalas ir $t(^{\circ}\text{C}) = [t(^{\circ}\text{F}) - 32] \cdot 5/9$.

faringīts [gr. *pharynx* rīkle] (*pharyngitis*) *med.* Rīkles gļotādas iekaisums.

faringoskopija [gr. *pharynx* rīkle + *skopein* skatīt] *med.* Rīkles apskate ar speciālu spoguļi.

farmācija [gr. *pharmakon* zāles + *logos* jēdziens,

mācība] *med.* Zinātne par zāļu līdzekļu iegūšanu, apstrādi, uzglabāšanu un izsniegšanu.

farmakodinamika [gr. *pharmakon* zāles + *dynamikos* spēka, uz spēku attiecīgs] *med.* Farmakoloģijas daļa, kurā pēta medikamentu efektu un darbības mehānismu dzīvā organismā.

farmakognozija [v. *Pharmakognosie* < gr. *pharmakon* zāles + *gnōsis* zināšana] *med.* Farmācijas nozare, kurā pēta ārstniecības augus un no augiem un dzīvniekiem iegūtus zāļu materiālus (*drogas*).

farmakokinētika [gr. *pharmakon* zāles + *kinētikos* uz kustību attiecīgs] *med.* Farmakoloģijas daļa, kurā pēta zāļu likteni organismā.

farmakoķīmija *ķīm.* Ķīmijas nozare, kurā sintezē jaunus medicīniskos preparātus un pēta to struktūru.

farmakoloģija [gr. *pharmakon* zāles + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Zinātne par ārstnieciskām vielām un to iedarbību uz dzīvu organismu.

farmakoloģiskais koerģisms [farmakoloģisks; lat. *co* ar + gr. *ergon* darbs] *med.* Parādības (*antagonisms*, *antidotisms*, *sinerģisms*, *summācija*), kas rodas, vienlaikus lietojot divus vai vairākus medikamentus.

farmakomānija [gr. *pharmakon* zāles + *mania* ārprāts, kaisle] *med.* Nepārvarama tieksme pēc *neirotropiem līdzekļiem* (piem., morfīna, alkohola, marihuānas).

farmakopeja [gr. *pharmakon* zāles + *poiein* gatavot] *med.* Oficiālo farmaceitisko noteikumu krājums.

farmakoterapija [gr. *pharmakon* zāles + *therapeia* ārstēšana] *med.* Universāla daudzu slimību ārstēšanas metode.

fārvaters [hol. *vaarwater*] *jūrn.* → kuģuceļš

fasāde [fr. *façade*] *arhit.* Ēkas ārējā siena pret-skatā; ir sānu un gala f. *P r i e k š ē j ā f. – f.* ar galveno ieeju.

fascija [lat. *fascia* saite] (*fascia*) *biol.* Saistaudu apvalks, kas sedz atsevišķus muskuļus vai to grupas un dažus iekšējos orgānus, asinsvadus un nervus.

fasetacis [fr. *facette* sejiņa + *acs*] *biol.* *Kukaiņu*, vēžveidīgo un dažu citu *bezmugurkaulnieku* redzes orgāns.

fasete [fr. *facette* sejiņa] *med.* Zoba metāla protēze, kuras redzamā virsma pārklāta ar plastmasu.

fasondzija [fr. *façon* + *dzija*] *tekst.* Dzija, ko parasti iegūst no divām dzijām, no kurām viena ir serdenis, bet otra, kuras garums ir daudzkārt lielāks par pirmās dzijas garumu, tiek apvīta ap šo serdeni.

fasonfrēze materiālt. Sk. **frēze**

fasongrieznis materiālt. Sk. **grieznis**

fatamorgāna [it. *fata morgana* < it. *fata* feja + arābu *Morgana*] *fiz., met.* Sarežģīta optiska *atmosfēras* parādība, kas sastāv no vairākām mirāžas formām – attālāki priekšmeti redzami vairākkārt un dažādi pārveidoti.

fauna [pēc romiešu dievietes *Faunas* vārda] *biol.* Vēsturiski izveidojies dzīvnieku sugu komplekss kādā noteiktā teritorijā.

faunistika *biol.* *Zooloģijas* nozare, kurā pēta dzīvnieku sistemātisko sastāvu – *faunu* – kādā noteiktā teritorijā.

fāze [gr. *phasis* stāvoklis, izpausme] 1. *fiz.* Procesa (parādības u. tml.) stāvoklis vai noteikts moments procesa attīstības gaitā. 2. *fiz., elektron., el.* *Svārstību* teorijā – fizikāls lielums (periodiski mainīgs funkcijas arguments), kas apraksta svārstību un *viļņu* procesus, šo procesu stāvokli jebkurā laika momentā. *H a r m o n i s k o s v ā r s t ī b u f. –* svārstību aprakstošo sinusa vai kosinusa funkciju arguments (leņķis). *S ā k u m a f. –* leņķa vērtība laika atskaites sākuma momentā. 3. *el.* Elektrotehnikā – daudzfāžu sistēmas sastāvdaļa elektriskajās ķēdēs, piem., viens no trīsfāžu sprieguma līnijas vadiem; daudzfāžu ģenerators, dzinēja, transformatora elektrisko vadu tinuma grupa. 4. *fiz., materiālt.* Termodinamiskās sistēmas homogēnā (viendabīgā) daļa (kuras visas fizikālās un ķīmiskās īpašības ir vienādas), ko atdala robežvirsma, aiz kuras mainās šās sistēmas īpašības (uzbūve, struktūra, ķīmiskais sastāvs u. c.). Materiālam cietā stāvoklī var būt vairākas fāzes, piem., *tērauda* struktūra sastāv no divām fāzēm – *ferīta* un *cementīta* (sk. arī *fāžu pāreja*). *D i s p e r s a f. – f.,* kas dispersas sistēmas tilpumā sadalīta sīku daļiņu, pilieni, pūslīšu vai citādu ieslēgumu veidā. 5. *astr.* Debess ķermeņa redzamā dis-

ka apgaismotās daļas laukuma attiecība pret visu redzamā diska laukumu (sk. arī *Mēness fāzes*).

fāzes ātrums fiz. Ātrums, ar kādu harmoniska viļņa maksimumi vai minimumi izplatās vielā.

fāzēšana el. Autonomu sistēmu spriegumu vienādu sākuma fāžu noteikšana.

fazometrs [gr. *phasis* stāvoklis + *metron* mērs] **el.** Elektrisks mēraparāts fāžu nobīdes mērīšanai.

fāžu līdzsvars ķīm. Termodinamiska līdzsvara sistēma, kas sastāv no vairākām fāzēm.

fāžu nobīde 1. fiz. Lielums, kas rāda starpību starp divu procesu fāzēm. **2. el.** Divu vienāda perioda sinusoidālu funkciju sākuma fāžu starpība.

fāžu pāreja fiz., materiālt. Vielas pāreja no vienas termodinamiskās fāzes kādā citā fāzē, mainoties ārējiem apstākļiem (ārējai iedarbībai). **P i r m ā v e i d a f. p. – f. p.,** kurā lēcienveidīgi mainās vielas iekšējā enerģija (izdalās vai absorbējas siltums) un blīvums; tas notiek, vielai iztvaikojot, kūstot, kondensējoties, kristalizējoties u. tml. **O t r ā v e i d a f. p. – f. p.,** kas notiek bez vielas iekšējās enerģijas un blīvuma lēcienveida izmaiņām, piem., vielas pāreja no feromagnētiskā stāvokļa paramagnētiskajā stāvoklī. **F. p-as s i l t u m s s i l t u m t. – f. p-as** enerģija, siltuma daudzums, ko viela absorbē vai izdala pirmā veida f. p-ā – kušanā, iztvaikošanā un sublimācijā (kad siltumu absorbē) vai sacietēšanā, kondensācijā, desublimācijā (kad siltums izdalās) un dažādu alotropisko modifikāciju savstarpējās pārejās.

fedings [a. *fading* dzišana] **elektron.** Īsviļņu raidstaciju radiosignālu intensitātes īslaicīgas haotiskas vai regulāras izmaiņas, kuru cēlonis ir radioviļņu izplatīšanās apstākļu maiņa, kā arī pa dažādiem ceļiem uzņemšanas vietā nonākušu radioviļņu summēšanās. F-u rada galvenokārt pārmaiņas jonsfērā, no kurienes radiosignāli atspoguļojas; radioklausītājs to jūt kā traucējošu skaļuma maiņu.

fedometrs ā. apstr. Ierīce dažokādu apmatojuma krāsas izturības pārbaudei.

fekālijas [lat. *faex* padibenēs] Cilvēka izkārnījumi.

feldšpatīdi [v. *Feldspat* laukšpats] **min.** Iežveidotāju minerālu grupa, nātrija, kālija, kalcija alumosilikāti (piem., nefelīns); līdzīgi *laukšpatiem*, bet satur mazāk SiO_2 , nekad nav sastopami asociācijā ar kvarcu.

feloderma [gr. *phellos* korķis + *derma* āda] **biol.** → **periderma**

fenamīns med. Psihostimulators, viela, kas veicina psihisko darbību.

fenders [a. *fender*] **jūrn.** Dažādas formas koka, gumijas vai no virvēm sapīts aizsargs, ko piestiprina pie piestātnes sāniem vai kuģa borta, lai mazinātu triecienu, kuģim pieejot pie piestātnes, un novērstu kuģa borta bojājumus, ko stāvēšanas laikā rada berze.

fenestrans [lat. *fenestra* logs] **aeron.** Balansēšanas un stūrēšanas ierīce helikopteram ar vienu nesošo gaisa skrūvi; ķīļa tunelī garenības galā ierīkots propelleris, ko mūsdienu helikopteros lieto astes propelleru vietā.

fenolformaldehīda sveķi, fenolsveķi ķīm. Sintētiski sveķi, ko iegūst, polikondensējot fenolus ar formaldehīdu dažādās vidēs; lieto par saistvielu *fenoplastu*, siltumizolācijas materiālu, koksnes un dekoratīvo slāņaino apdares plastiku, ar foliju pārklātu dielektriķu, sintētisko līmju un laku ražošanā.

fenoli [gr. *phainein* rādīt + lat. *ol(eum)* eļļa] **ķīm.** Aromātiskie savienojumi ar vienu vai vairākām –OH grupām pie benzola gredzena.

fenoloģija [gr. *phainein* rādīt + *logos* jēdziens, mācība] Zinātne, kurā pēta dzīvās dabas parādību periodiskumu, savstarpējo sakarību un atkarību no klimata u. c. **ekoloģiskajiem faktoriem.**

fenoloģiskais spektrs biol. Fitocenozes floristiskā (sk. *flora*) sastāva sezonālo pārmaiņu grafisks attēlojums.

fenols [gr. *phainein* rādīt + lat. *ol(eum)* eļļa] **ķīm.** Vienkāršākais f. – karbolskābe $\text{C}_6\text{H}_5\text{OH}$, bezkrāsaini kristāli ar asu smaku.

fenolsveķi ķīm. → **fenolformaldehīda sveķi**

fenomens [gr. *phainomenon* tas, kas parādās] Reta, neparasta, izcila parādība.

fenoplasti materiālt. Termoreaktīvas plastmasas, kuru pamatā ir *fenolformaldehīda sveķi*; izmanto siltumizolācijas un antikorozijs materiālu ražošanai, elektrotehnikā, radiotehnikā u. c.

fenotips [gr. *phainein* rādīt + *tips*] *biol.* Organisma pazīmju kopums, ko nosaka iedzimtības un vides faktoru mijiedarbība.

fēns [v. *Föhn*] *met.* Spēcīgs, brāzmais kalnu ieleju vējš ar augstu temperatūru un pazeminātu relatīvo mitrumu, kas pūš galvenokārt pavasarī un ziemā.

ferimagnētiķis *fiz.* Magnētiskais materiāls (*ferīts*), kurā zem *Kirī punkta* ir *ferimagnētiskais* sakārtojums. Lielākā daļa f-u ir dielektriskie vai pusvadītāju jonu kristāli, kuru sastāvā ir viena vai vairāku elementu magnētiskie joni, kas vienmēr atrodas dažādās neekvivalentās kristāliskā režģa pozīcijās.

ferimagnētisms *fiz.* Magnētisma veids – magnētiski sakārtots vielas stāvoklis, kurā par magnētismu atbildīgie atomi veido vairākus magnētiskos apakšrežģus ar magnētiskiem momentiem, kas vērsti cits citam pretī, vai arī veido sarežģītāku telpisko orientāciju. Apakšrežģu magnetizācijas vektorālā summa nosaka kopējo vielas magnetizāciju.

ferīta struktūra materiālt. Miksta, plastiska, magnētiska struktūra, kāda ir *alfa dzelzij* vai oglekļa cietam šķīdumam *alfa dzelzī*.

ferīts [lat. *ferrum* dzelzs] *materiālt.* Metālkermiskais materiāls, ko izgatavo, sapresējot un saķepinot dzelzs oksīda Fe_2O_3 un citu metālu oksīdu (ZnO , NiO un MgO) pulverus. Tam piemīt liela elektriskā pretestība un magnētiskā caurlaidība; lieto elektrotehnikā, radio-technikā, automātikā un telemehānikā.

ferma [fr. *ferme*] *lauks*. 1. Lauksaimniecības ražošanas privātuzaņēmums. 2. Dzīvnieku kopas nodalījums saimniecībā.

Fermā princips [pēc fr. matemātiķa P. Fermā (*Fermat*, 1601–1665) vārda] *fiz.* Princips, pēc kura gaismas stars, izplatoties starp diviem punktiem un ceļā tiekot atstarots un laužts, kustas pa tādu ceļu, kas atbilst ekstremālam (visīsākajam vai arī visilgākajam) izplatīšanās laikam starp šiem punktiem.

fermentācija ķīm. Bioķīmiskais izejvielu pārveidošanas process, kas notiek fermentu iedarbībā.

fermenti [lat. *fermentum* ieraugs], **enzīmi** *biol., pārt.* Sarežģītas organiskās vielas ar olbaltumvielu dabu, kas ir dzīvnieku un augu organismos un paātrina tajos notiekošos ķīmiskos procesus; svarīga nozīme vielmaiņā.

Fermi daļiņa fiz. → **fermions**

Fermi–Diraka statistika [pēc it. fiziķa E. Fermi (*Fermi*, 1901–1954) un a. fiziķa P. A. M. Diraka (*Dirac*) vārdiem] *fiz.* Viens no kvantu statistikas sadalījumiem, kuru izmanto *fermionu* sistēmas statistisko īpašību aprakstam (sk. *kvantu mehānika*, *kvantu fizika*) un saskaņā ar kuru katrā kvantu stāvoklī var atrasties tikai viens fermions. F.–D. s-ā *Fermi gāzes* daļiņu sadalījums pa kvantu stāvokļu enerģijām E_i ir atkarīgs no temperatūras T un ķīmiskā potenciāla μ kā funkcija $n_i = [\exp(E_i - \mu/kT) + 1]^{-1}$.

Fermi gāze [pēc it. fiziķa E. Fermi (*Fermi*, 1901–1954) vārda] *fiz.* *Fermionu* gāze, kas pakļaujas *Fermi–Diraka statistikai*; pie F. gāzes pieder elektroni metālos un pusvadītājos, nukloni smagos atomu kodolos un citas *kvazidaļiņas* ar pusveselu spinu. Absolūtās nulles temperatūrā F. g. atrodas savā pamatstāvoklī un tās daļiņas aizpilda visus kvantu stāvokļus ar enerģiju līdz noteiktai maksimālai enerģijai E_F , ko sauc par Fermi enerģiju; virs absolūtās nulles vidējais daļiņu skaits kvantu stāvoklī ir mazāks par 1 (daļējs aizpildījums).

fermions, Fermi daļiņa [pēc it. fiziķa E. Fermi (*Fermi*, 1901–1954) vārda] *fiz.* *Elementārdaļiņa* vai *kvazidaļiņa*, kuras *spins* ir pusvesels skaitlis ($1/2$, $3/2$...); pakļaujas *Fermi–Diraka statistikai*. F-i ar spinu $s=1/2$ ir *elektrons*, *protons*, *neitrons*, *mions*, daudzi *hiperoni* un kodoli ar nepāra *nuklonu* skaitu (arī to antidaļiņas).

ferocēns ķīm. *Elementorganiskais* savienojums, ciklopentadietildzelzs; satur molekulā dzelzs jonu. Vienkāršākais savienojums ar slāpāinu struktūru.

feroelektriķi fiz. → **segnetoelektriķi**

feromagnētiķis fiz. Viela, kurai līdz noteiktai temperatūrai (*Kirī punkts*) *magnētiskie momenti* ir sakārtoti (sk. *feromagnētisms*). F-i ir pārejas elementi dzelzs, kobalts, niķelis (Fe, Co, Ni), retzemju elementi, piem., gadolīnijs, terbijs, disprozijs (Gd, Tb, Dy); minēto elementu binārie un daudzkomponentu sakausējumi savā starpā un ar citiem elementiem. Sk. arī *ferīts*.

feromagnētiskie materiāli el. → **magnētiskie materiāli**

feromagnētisms 1. *fiz.* Magnētiski sakārtots vielas stāvoklis, kurā magnētisko daļiņu magnētiskie momenti lielā ir paralēli un viela parasti ir ar spontānu magnetizāciju, kura iestājas zem kritiskās temperatūras (*Kirī punkts*).

2. *el.* Dažu materiālu spēja magnetizēties, ja tos ievieto ārējā magnētiskā laukā.

feromoni [gr. *phorein* nest + (hor)moni] *biol.* Bioloģiski aktīvas vielas, ko izdala dzīvnieku ārējās sekrēcijas dziedzeri vai atsevišķas šūnas.

ferosakausējumi *tehnol.* Dzelzs sakausējumi, kuros ir daudz cita elementa; lieto tēraudkautēšanā tērauda dezoksidēšanai, leģēšanai, attīrīšanai no kaitīgiem piemaisījumiem un citu metālu ferosakausējumu iegūšanai.

fertilitāte [lat. *fertilis* auglīgs] *biol.* Organisma spēja radīt pēcnācējus.

fertilis [lat. *fertilis* auglīgs] *biol.* Auglīgs, vālis.

fetāls [lat. *foetus* auglis] *biol.* Uz augli, *embriju* attiecīgs.

F "Foxtrot" *jūrn.* Starptautisks signāls – nozīmē "neesmu vadāms; uzturiet sakarus ar mani".

Fibonači skaitļi [pēc it. zinātn. Fibonači (*Fibonacci*) vārda] *mat.* Skaitļu virkne 1, 1, 2, 3, 5, 8,..., kuras katrs skaitlis ir iepriekšējo divu summa.

fibra [lat. *fibra* šķiedra] 1. Šķiedra. 2. *papīr.* Presēts materiāls, ko izgatavo no līmētas *papīrmasas*, kura piesūcināta ar koncentrētu cinka hlorīda (retāk sērskābes vai kalcija rodanīda) šķīdumu. Ražo plātņu, cauruļu un stieņu veidā; lieto par elektroizolācijas un blīvju materiālu un par ādas aizstājēju.

fibrbetons *būv.* *Stiegrbetona* veids, betons ar dažādu izturīgu materiālu *fibru* (10–50 mm garu šķiedru) piejaukumu.

fibrilācija [lat. *fibra* šķiedra] *med.* Neregulāra muskuļaudu raustīšanās.

fibrillas [lat. *fibrilla* šķiedriņa] *biol.* Smalkas šķiedriņas organisma šūnās vai starpšūnu vielā.

fibrillēšana [lat. *fibrilla* šķiedriņa] *papīr.* Mehāniska šķiedru garenvirziena sadalīšana smalkākās šķiedrās.

fibrinogēns [lat. *fibra* šķiedra + gr. *genos* izcelsme] *ķīm.* Lielmolekulāra ūdenī šķīstoša *olbaltumviela*, kas asins plazmā var pāriet nešķīstošajā *fibrīnā*, veidojot asins recekli.

fibrīns [lat. *fibra* šķiedra] *biol.* Lielmolekulāra nešķīstoša *olbaltumviela*, asins recekļa saistviela.

fibroblasti [lat. *fibra* šķiedra + gr. *blastos* dīgļi] *biol.* Dzīvnieku un cilvēka saistaudu šūnas, kas piedalās šūnstarpu vielas veidošanā.

fibrocizofagogastroduodenoskopija [lat. *fibra* šķiedra + gr. *oisophagos* barības vads + *gaster* kuņģis + lat. *duodeni* pa divpadsmit + gr. *skopein* skatīties] *med.* Barības vada, kuņģa un divpadsmitpirkstu zarnas tieša apskate ar aparātu, ar ko vienlaikus var paņemt audus izmeklēšanai.

fibroīns *tekst.* Dabisko zīdu veidojoša lielmolekulāra *olbaltumviela*.

fibrolīts [lat. *fibra* šķiedra + gr. *lithos* akmens] *materiāl.* Siltumizolācijas materiāls, ko izgatavo, presējot speciālu kokskaidu un neorganisko saistvielu maisījumu.

fibroma [lat. *fibra* šķiedra] *med.* Labdabīgs saistaudu audzējs.

fibromioma [lat. *fibra* šķiedra + gr. *myos* muskuļi] *med.* Labdabīgs audzējs, kas sastāv no saistaudiem un muskuļaudiem.

figūra [lat. *figura* āriene, izskats] 1. *mat.* Plaknes vai telpas punktu kopa (apgabals), ko ierobežo līnija vai virsma (parasti noslēgta). Telpisku f-u bieži sauc par *ķermeni*. I z l i e k t a f. – f., kas līdz ar katriem diviem šās f-as punktiem satur arī visus šos savienošā nogriežņa punktus. 2. *apģ.* Cilvēka ķermeņa virsmas telpiskā forma. N e t i p ā l a f. – indivīda f., kas atšķiras no tā paša *lieluma tipfigūras* ar tik lielām novirzēm no atsevišķu *lielummēru* vērtībām, ka ievērojami pasliktinās tipāli konstruētā *ģērba* piegulums šādai (piem., staltai, kumpai, augstplecu, šļauptlecu, šaurplecu, platplecu, lordotiskai, platgurnu, šaurgurnu, O kāju, X kāju) f-ai. T i p ā l a f. – *tipfigūra*.

figūrāti *tehn.* Gāzputēja vai pneimomotora rotoru, līdzīgi zobratiem, kuriem zobu vietā ir tikai divi vai trīs izciļņi.

fiksators [fr. *fixateur* < lat. *fixus* noturīgs, stiprs] 1. *tehn.* Ierīce viegli izjaucama kustīgu elementu savienojuma izveidošanai. Slēdzamo (manuāli vadāmo) f-u nostiprina ar atspēri, bet atbrīvo, ar roku pārbīdot fiksējamajam elementam.

Automātiskā f-a savienojums izjūk tad, kad fiksētājelementa slodze pārsniedz robežvērtību. **2. biol., ķīm.** Šķīdums, ar ko iedarbojas uz organismiem, šūnām u. c., lai nostiprinātu un saglabātu dzīvo šūnu audu struktūru.

fiksāža [lat. *fixus* noturīgs, stiprs] fotogr. Ķīmisku vielu maisījums fotomateriālu fiksēšanai. Pēc ķīmiskā sastāva ir parastās, skābās, miecējošās un ātrdarbīgās f-as.

fiksēšana [lat. *fixus* noturīgs, stiprs] fotogr. Fotokīmiskais process (attēla nostiprināšanai), kurā nereducētais sudraba halogenīds no fotomateriāla *gaismjutīgā* slāņa pāriet šķīdumā.

fiksēt 1. fotogr. Nostiprināt fotoattēlu ar fiksāžu. 2. ķīm., tehnol. Nostiprināt krāsvielu uz šķiedras.

fisfokuss [lat. *fixus* noturīgs, stiprs + *fokuss*] fotogr. Vienkāršs, fotoaparātā stacionāri iebūvēts neliela fokusa attāluma *fotoobjektīvs* ar mazu *diafragmas* atvērumu, kas iestādīts hiperfokālā attālumā, kurš liela dziļuma *asuma* dēļ nav jāfokusē.

filaments [a. *filament* pavediens, šķiedra], **elementārpavediens** tekst. Neierobežota garuma šķiedra.

filembriogēnēze [gr. *phylon* ģints, suga + *embriogēnēze*] biol. Organismu individuālās attīstības gaitā radušās novirzes no filoģenētiski (sk. *filogēnēze*) radnieciskiem *taksoniem* raksturīgās attīstības gaitas.

filjera [fr. *filière* šķiedra, diegs] tehn. Plāksnīte ar kalibrēta izmēra caurumiņiem šķiedras vilkšanai no šķiedras masas, šķīduma vai kaušējuma.

fillīti [gr. *phyllon* lapa] ģeol. Tumši, blīvi, slāņoti metamorfi ieži, kas sastāv no sīkzvīņainas vizlas, hlorīta un kvarca.

filma [a. *film* plēve] fotogr. Fotomateriāls, kam *gaismjutīgie* slāņi un palīgslāņi uzklāti uz plānas, lokanas, parasti caurspīdīgas celulozes, lavsāna vai cita polimērmateriāla pamatnes.

filmēšana kino, tel. → **uzņemšana**

filmoskops [filma + gr. *skopein* skatīties] fiz., fotogr., kino Ierīce *diapozitīvu* un *diafilmu* demonstrēšanai caurstarotā gaismā.

filodijs [gr. *phyllon* lapa + *eidōs* veids] biol. Lapa kāta pārveidne, kas līdzīga lapai un veic lapas plātnes funkcijas.

filogēnēze [gr. *phylon* ģints, suga + *gēnēze*] biol. Dažādu organismiskās pasaules *taksonu* vēsturiskā attīstība.

filoklādijs [gr. *phyllon* lapa + *klados* zars] biol. Vasas pārveidne, kuras stumbram ir lapas plātnes veids un lapas funkcijas.

filtrācija [lat. *filtratio* caurplūšana] 1. ķīm. tehnol. Šķīdumu vai gāzu spiešanās cauri porainam slānim; šķidrumu vai gāzu attīrīšana ar *filtru* no mehāniskiem piemaisījumiem. 2. hidr. Ūdens pārvietošanās pilnīga ūdensspiesātīnājuma apstākļos. 3. būvn. Šķidruma kustība caur porainu vidi, kas notiek hidrostatiskā spiediena starpības dēļ filtrācijas apgabala dažādos punktos – 1) ūdens pieplūst drenām, urbumiem, susināšanas grāvjiem u. tml; 2) ūdens plūst caur zemes vai betona aizsprostu ķermeņiem un zem tiem un no grāvju nogāzēm, kur tā ir nevēlama parādība, jo apdraud nogāžu noturību, palielina ūdens zudumus no ūdenskrātuvēm u. tml. 4. ģeol. Pazemes ūdeņu pārvietošanās porainos vai plaisainos iežos.

filtrācijas koeficients Skaitlis, kas raksturo pazemes ūdenscaurlaidības spēju, to parasti izsaka metros dienāktī (m/d) vai centimetros sekundē (cm/s); izmanto urbumu un aku *debita* aprēķinos, nosakot ūdens filtrācijas zudumus hidrotehnisko būvju aprēķinos u. c.

filtrāts ķīm. Šķidrums, kas izlaists caur *filtru*.

filtraudums tehn. Speciāli izgatavots audums filtrēšanai *filtrpresēs*, centrifūgās u. c.

filtrēšana pārt., ķīm. Neviendabīgu sistēmu (suspensiju, aerosolu) sadalīšana sastāvdaļās, izmantojot porainu filtrējošo slāni.

filtrpapīrs ķīm. Speciāls porains papīrs *filtrēšanai*.

filtrprese 1. tehn. Filtrs ar filtrējošu šķērssienu, kas darbojas ar spiedienu starpību. 2. ker. Iekārta keramisku lejamo masu (šlikeru) atūdeņošanai līdz 20–22% mitrumam ar spiedienu un filtrēšanu.

filtrs [fr. *filtre* < lat. *filtrum* tūba] sadalītājs. 1. tehnol. Aparāts vai ierīce šķidru vai gāzveida divfāžu vai vairāku fāžu sistēmu sadalīšanai, lieto gāzu attīrīšanai no putekļiem, suspensiju sadalīšanai. G a i s a f. *lauks. tehn.* – ierīce gaisa attīrīšanai no putekļiem;

ir auduma gaisa f. (filtrējošais slānis ir speciāls audums), eļļas gaisa f. (filtrējošais slānis ir eļļā samitrināts metāla siets vai perforētas plāksnes), porainais gaisa f. (filtrējošais slānis – putu poliuretāns). **P i e d u r k ņ u f.**, **a u d u m a f.** – auduma f. gāzveida vielu attīrīšanai no putekļiem (lieto, piem., minerālo izejvielu sagatavošanā un cementa malšanas telpās). **2. tehnol.** Ierīce, kas laiž cauri, vājina vai aiztur elektromagnētiskos vai skaņas viļņus atkarībā no to frekvences. **E l e k t r o f i l t r s** – ierīce gāzu attīrīšanai no putekļiem, cietās daļiņas elektriski uzlādējot un pēc tam nosēdinot elektriskajā laukā; lieto, piem., cementa rūpnīcās. **3. tehnol.** Aparāts, ierīce vai porains ķermenis šķidrumu suspendēto cieto daļiņu vai citu šķidrumu atdalīšanai kāšot; drenāžas tīkla būves un iekārtas. **A p g r i e z t a i s f.** **b ū v n.** – divu vai vairāku kārtu dabiska vai mākslīgi sagatavota (šķirotā) grunts materiāla slāņi, kas sakārtoti ar pieaugošu daļiņu caurmēru gruntsūdens filtrācijas plūsmas virzienā, lai novērstu filtrācijas deformācijas grūti. **D i v s e k c i j u f.** – f., kas sastāv no diviem atsevišķos nosēdtraukos ievietotiem filtrējošiem elementiem. **K e r a m i s k a i s f.** – f., kura filtrelements izgatavots no keramiska materiāla. **S p r a u g u f.** – eļļas f., kura filtrējošais elements izveidots ar spraugām, caur kurām plūstot, eļļa attīrās. Sk. arī *nostādinātājfiltres*. **4. el. E l e k t r i s k a i s f.** – ierīce, kas dažādas frekvences elektriskiem signāliem izrāda dažādu pretestību – mazu, ļaujot signālam plūst bez vājinājuma, vai ļoti lielu, vājinot nevajadzīgos signālus. **5. fotogr.** Maināma optiska ierīce, kas pārveido caur *objektīvu* ejošās gaismas plūsmas spektrālo sastāvu, intensitāti un polarizāciju; lieto speciālu efektu iegūšanai. **K r ā s u k o r e k c i j a s f.** – starp diviem stikliem ievietotas dažāda blīvuma fotoželatīna plēves, kas atbilstoši krāsainā *negatīva* krāsvielām iekrāsotas dzeltenā, purpura vai gaišzilā krāsā; lieto kopēšanas ierīcē *pozitīvā* materiāla krāsu līdzsvara mainīšanai atbilstoši *negatīva* spektrālam līdzsvaram. **O p t i s k a i s f.** –

gaismas f., kas paredzēts uz tā krītošā *optiskā starojuma* spektra vienas vai vairāku sastāvdaļu vai pat apgabalu selektīvai izdalīšanai vai nomākšanai (izgriešanai). **P o l a r i z ā c i j a s g a i s m a s f.** – optiska palīgierīce, kas daļēji vai pilnībā novirza (dzēš) caur to ejošos polarizētās gaismas starus.

fimoze [gr. *phimos* uzpurnis] (*phimos*) *med.* Dzimumlocekļa *anomālija* – priekšādiņas sašaurinājums, kas neļauj atsegt dzimumlocekļa galviņu.

finiera nodrāznis (drāztaš brusas atlieka) *kokapstr.* Brusas daļa, kas paliek pāri pēc tās drāšanas finieros.

finieris [a. *veneer*] *kokapstr.* Plāna koksnes loksnē. **D r ā z t a i s (n a ž o t a i s) f.** – noteikta biezuma koksnes lokšņu materiāls, ko iegūst, drāžot brusu; lieto mēbeļu aplīmēšanai, kuras gatavotas no mazāk izskatīgas koksnes vai plātnēm. **F-a d r ā ž a m ā m a š ī n a** – sk. *drāžamā mašina*. **F-a g r i e z n e s (š ķ ē r e s)** – darbgalds f-a lentes griešanai noteikta izmēra gabalos un f-a gabalu apgriešanai. **F-a i e l ā p s** – noteiktas formas un izmēra f-a nogrieznis, kas paredzēts f-a lokšņu saplākšņa un saplākšņa plātņu ārkārtu labošanai. **F-a l e n t e** – noteikta biezuma finieris, ko iegūst no viena *finierkluča*. **F-a s a s p i e š a n a** – koksnes slāņa saspiešana f-a griešanas vietā, koksni lobot vai drāžot. **L o b ī t a i s f.** – koksnes lokšņu materiāls, noteikta biezuma koksnes lentveida slānis, ko iegūst, lobot finierklučus. **S l o k š ņ u f. kokapstr.** – f-a loksne, kuras izmēri pēc garuma vai platuma ir mazāki par pusi no pilnformāta loksnes.

finierklucis *mež.* Apaļais kokmateriāls lobītas vai drāztaš finierskaidas iegūšanai. **F-č a c e n t r ē š a n a kokapstr.** – f-čā novietošana starp lobmašinas darbvārpstām tā, lai lobīšanā iegūtu optimāli daudz finierskaidu.

finieru izejmateriāls *kokapstr.* Noteiktas koku sugas un izmēru mežmateriāli (*garkluči* vai *kluči*) finiera lentes vai finierskaidas ražošanai lobot vai drāžot.

finieru sadurlīmēšanas mašina *kokapstr.* Mašina sausu finieru lokšņu sadurlīmēšanai pilnformāta loksnes.

finieru salīmēšana slīpsadarā kokapstr. Finieru gabalu savienošana, salīmējot pa fazītēm pēc to nošļaupšanas.

finieru slīpsadars kokapstr. Vienpusējas fazītes (šļaupuma) noņemšana no finiera šķērsmaļas. *F. s-a m a š ī n a kokapstr.* – mašīna saplākšņu un finieru gabalu šķērsmaļu slīpsadarām.

finna [v. *Finne*] *biol.* Dažu *lenteņu* pūšļveida kāpurs.

firms [v. *Firn*] *met.* Vecs, blīvs, rupjgraudains sniegs ar ledus kristāliem, kas veido pārejas formu starp sniegu un šļūdoņa ledu.

fistula [lat. *fistula caurulīte*] *med.* Iegūts vai iedzimts *patoloģisks* cauruļveida kanāls, kas savieno ķermeņa vai kāda orgāna dobumu ar ārējo vidi vai citu ķermeņa vai orgāna dobumu.

fitings [a. *fitting*] *tehn.* Cauruļvadu savienotājelementi no tērauda, bronzas, kaprona u. c. materiāliem. Ar f-iem savieno vienāda vai dažāda diametra cauruļu posmus, veido līkumus, sazarojumus, galanoslēgumus.

fitīns [gr. *phyton* augs] *ķīm.* Cikliskā spirta *inozīta* fosforskābes estera kalcija un magnija sāls; dabas izcelsmes preparāts; lieto pret rahītu un anēmiju.

fitoaleksīni [gr. *phyton* augs + *alexein* aizstāvēt] *biol.* Bioloģiski aktīvas vielas, kas veidojas *augstākajos* augos, tiem nonākot saskarē ar patogēniem mikroorganismiem, un nomāc mikroorganismu augšanu.

fitocenoloģija [gr. *phyton* augs + *koinos* kopējs + *logos* jēdziens, mācība] *biol. Ģeobotānikas* nozare, kurā pēta *fitocenozes*.

fitocenoze [gr. *phyton* augs + *koinos* kopējs], **augu kopa** *biol.* Augu kopums kādā noteiktā teritorijā.

fitofāgi [gr. *phyton* augs + *phagein* ēst] *biol.* Augēdāji.

fitoģeogrāfija [gr. *phyton* augs + ģeogrāfija] *biol.* Augu *ģeogrāfija* – zinātne par augu izplatību un ar to saistītajām likumsakarībām.

fitohormoni dārzk. Fizioloģiski aktīvi savienojumi, kas kopā ar *inhibitoriem* regulē augu augšanu un attīstību.

fitols *ķīm.* Nepiesātināts *izoprēna* rindas spirts $C_{20}H_{39}OH$; ir daudzu dabas vielu, arī hlorofila, sastāvā.

fitoncīdi [gr. *phyton* augs + lat. *caedere* nonāvēt] *biol.* Bioloģiski aktīvas vielas, kas *sintezējas* augos un iznīcina mikroorganismus vai nomāc to augšanu un attīstību.

fitopatoloģija [gr. *phyton* augs + patoloģija] *biol.* Zinātne par augu slimībām, to profilakses un apkarošanas metodēm.

fitosterīns *ķīm.* *Talleļļas* sastāvdaļa – sitosterīnu maisījums.

fizelāža [fr. *fuselage* < *fuseau* vārpsta] *aeron.* Gaisakuģa agregāts pasažieru, apkalpes un kravas novietošanai, kā arī pārējo agregātu (spārna, spīrņojuma, šasijas, dzinēja) savstarpējai stiprināšanai. Pēc būvveida var būt kopnes, čaulas un pusčaulas f-as un f-as ar vairākām sijām.

fizikālā konstante [lat. *physicalis* < gr. *physika* dabas lietas; konstante] *fiz.* Nemainīgs, no sistēmas konkrētā stāvokļa neatkarīgs lielums. F-as k-es klasificē pa noteiktām fizikas nozarēm (piem., elektrodinamiskās, optiskās, kvantu, statistiskās fizikas u. c. konstantes). Šo konstanšu eksperimentāli noteiktās vērtības tiek dotas ar noteiktu precizitāti. Mūsdienās dažas nozīmīgākās konstantes tiek uzskatītas par absolūtām un to skaitliskās vērtības pašreiz netiek precizētas (gaismas ātrums vakuumā – c, elektriskā konstante – ϵ_0 , magnētiskā konstante – μ_0).

fizikālā ķīmija Ķīmijas zinātnes nozare, kurā pēta ķīmijas norises un izmanto fizikas principus parādību mehānisma, enerģētikas un norišu izskaidrošanai; aptver vielas uzbūves teoriju, koloidķīmiju, termodinamiku un kinētiku, šķīdumu teoriju, elektroķīmiju, augsto enerģiju ķīmiju.

fizikālā lieluma vienība *metr.* Fizikāls lielums, kam pēc definīcijas ir piešķirta skaitliskā vērtība. *F. l. ā r p u s s i s t ē m a s v. – vienība*, kas neietilpst nevienā vienību sistēmā. *F. l. a t v a s i n ā t a v. – atvasināta f. l. v.*, ko nosaka sakarība starp šo lielumu un citiem dotās sistēmas lielumiem. *F. l. d a l a s v. – vienība*, kas veselu skaitļu reizes mazāka par sistēmas vai ārpussistēmas vienību. *F. l. k ā r t a s v. – vienība*, kas veselu skaitļu reizes lielāka par sistēmas vai ārpussistēmas vienību. *Fizikālā lieluma pamatvienība – f. l. v.*, kas

izvēlēta patvaļīgi, veidojot doto vienību sistēmu. *F. l. v-u sistēma* – pamata un atvasināto vienību sakopojums, kas veido kādu sistēmu atbilstoši pieņemtajiem principiem. *F. l. sistēmas v.* – pamata vai atvasināta vienība, kas ietilpst kādā sistēmā. *Koherenta f. l. atvasinātā v.* – atvasināta f. l. v., kas saistīta ar citiem sistēmas lielumiem ar koeficientiem, kuri vienādi ar vienu. *Koherenta f. l. v-u sistēma* – vienību sistēma, kurā visas atvasinātās vienības ir koherentas.

fizikāli organiskā ķīmija *Fizikālās ķīmijas* nozare, kurā pēta organiskās vielas.

fizikāls lielums *fiz., metr.* Īpašība, kas kvalitatīvā ziņā kopīga daudziem fizikāliem objektiem, bet kvantitatīvā ziņā ir individuāla katram objektam. *Atvasināts f. l.* – f. l. sistēmā, kas noteikts, izmantojot sistēmas pamata f-os l-us. *Bezdimensjonāls f. l.* – f. l., kura mērvienībā pamatlīlumi ir nulles pakāpē. *Dimensjonāls f. l.* – f. l., kura mērvienībā kaut viens no pamatlīlumiem nav nulles pakāpē. *F-ā l-a īstā vērtība* – vērtība, kas raksturo attiecīgā objekta īpašības kvantitatīvās un kvalitatīvās attiecībās ideālā veidā. *F-ā l-a izmērs* – īpašība, kas izsaka kvantitatīvo saturu dotajā objektā atbilstoši jēdzienam f. l. *F-ā l-a mērvienība* – izteiksme, kas izsaka sakarību starp f-o l-u un pamata f-o l-u sistēmā, kurā proporcionalitātes koeficients ir viens. *F-ā l-a noteiktā vērtība* – vērtība, kas ir noteikta eksperimentāli un ir tik tuvu istajai vērtībai, ka var tikt izmantota tās vietā. *F-ā l-a sistēma* – dažādu f-u l-u sakopojums, kas izveidots, izmantojot noteiktas likumsakarības starp šiem lielumiem. *F-ā l-a skala* – vērtību secība, kas likumsakarīgi piešķirta dažādām vienno-saukuma f-o l-u vērtībām. *Pamata f. l.* – f. l. sistēmā, kas nosacīti pieņemts kā neatkarīgs no citiem lielumiem šai sistēmā.

fiziogēogrāfija [gr. *physis* daba + *geographia* zemes apraksts] Dabas ģeogrāfija – ģeogrāfijas zinātņu dabas pētniecības virziens; Zemes ģeogrāfisko apvalku pēta vispārīgā f., teritoriālos dabas vides kompleksus – ainav-ekoloģija, dabas vidi – f-as apakšnozaru

zinātnes (augšnes zinātne, biogēogrāfija, ģeomorfoloģija, hidroloģija, klimatoloģija).

fiziogēogrāfiskā rajonēšana Dabas rajonēšana – dabas apstākļu ziņā viendabīgu reģionu nošķiršana, to savstarpējās pakārtotības noteikšana un klasificēšana.

fizioloģija [gr. *physis* daba + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Mācība par dzīva organisma funkcijām, par procesiem, kas noris organismā un tā daļās – orgānos, audos un šūnās un to struktūras elementos.

fizioloģiskie izmēģinājumi *biol., lopk.* Metožu kompleks dzīvā organisma vai tā atsevišķu daļu fizioloģisko īpašību un norišu pētīšanai; lopkopībā izmanto sagremojamības un bilanču izmēģinājumus gāzu un enerģijas maiņas, asinsrites, gremošanas, muskuļu, nervu un citu audu un orgānu fizioloģijas pētījumiem.

fizioterapija [gr. *physis* daba + *terapija*] *med.* Medicīnas nozare, kurā pēta dabisko un mākslīgo fizikālo faktoru ārstnieciskās īpašības un izstrādā metodes to izmantošanai ārstniecībā un profilaksē.

fjelds [norv. *fjell*] *ģeogr.* Līdzenas, nesaposmotas kalnu virsotnes Skandināvijas kalnos virs mežu augšanas robežas, klātas ar tundru vai ledājiem.

fjērds [zv. *fjärd*] *ģeogr.* Plašs ūdenstilpes apgabals ar daudzām šērām.

fjords [norv. *fjord*] *ģeogr.* Šaurs, stipri garenstiepts, dziļš un sazarots jūras līcis ar stāviem, klinšainiem krastiem, kas veidojies, jūrai applūdinot *trogieles*.

fjumāras [it. *fiumara* upes pārlūdums, plūdi, pali] *ģeogr.* 1. Vidusjūras baseina upes, kas izveidojas tikai lietus periodā (ziemā, pavasarī) vai pēc spēcīgām lietusgāzēm, bet pārējā laikā tās ir sausas, ar oļiem un akmeņiem klātas gultnes. 2. Upju uzplūdums un plūdi, kas veidojas saistībā ar Vidusjūras tipa klimata īpatnībām, mežainumu un reljefa sa-posmojumu.

flaga [a. *flag*] *jūrn.* Kuģa karogs.

flagmasts [a. *flag* + v. *Mast*] *jūrn.* Neliels masts vai kārts, tur paceļ *flagu*.

flanelis [v. *Flanell* < a. *flannel* < velsiešu *gwlân* vilna] *tekst.* 1. Ļoti mīksts tīrvilnas audums audekla vai triniša pinumā. 2. Mīksts, viegls,

var būt balināts, vienkrāsains vai apdrukāts kokvilnas audums audekla vai triniša pinumā, parasti ar divpusēju uzkrāsumu.

flaperons [a. *flaperon* < *flap* aizspārns + (*ail*)eron elerons] *aeron*. Aerodinamiskā vadības plāksne, kas izpilda *eleronu* un *aizspārnu* funkcijas; atrodas spārna saknes daļā.

flaters [a. *flutter* plivināties] *aeron*. Viens no gaisakuģa elastīgo nesošo virsmu neslāpējamo svārstību veidiem gaisa plūsmā; leņķiskas svārstības ap stingruma asi masas inerces un aerodinamisko spēku iedarbībā; iestājas, kad gaisakuģis sasniedz kritisko ātrumu. F-u samazina ar pretflatera svarekļiem lidmašīnas spārnu priekšdaļā.

flatulence [v. *Flatulenz* < lat. *flare* pūst, uzpūst] *med*. Vēdera uzpūšanās ar biežu zarnu gāzu izplūdi.

flavoni [v. *Flavon* < lat. *flavus* dzeltens] *ķīm*. Dažu dzelteno dabas krāsvielu sastāvdaļas, ir puķu ziedlapiņās.

flebits [gr. *phleps* (*phlebos*) vēna] (*phlebitis*) *med*. Vēnas iekaisums.

flegma [gr. *phlegma* karstums, iekaisums] *ķīm.*, *pārt*. Destilācijas procesā kondensēto tvaiku daļa, kas tek tvaiku plūsmai preti un veicina tīrāka destilāta iegūšanu.

flegmona [gr. *phlegmonē* iekaisums] (*phlegmone*) *med*. Izplūdis zemādas saistaudu vai starpmuskuļu iekaisums.

fleksogrāfija [lat. *flexio* locīšana, liekšana + gr. *graphein* rakstīt] *poligr*. Tehnoloģija, kas līdzīga *augstspiedeī*; *iespiedforma* izgatavota no gumijas.

fleksors [lat. *flectere* locīt] *biol*. Saliecējmuskulis.

fleksūra [lat. *flexura* izliekums] Vienā virzienā vērstu slāņu pakāpjveida pārliece.

flīgelis [v. *Flügel* spārns] *arhit*. Ēkas spārns.

flintstikli [v. *Flintglas*] Optiskie stikli ar lielu gaismas laušanas koeficientu, satur daudz svina oksīda (PbO); lieto optiskās ierīcēs (lēcām un spoguļiem).

flišs [v. *Flysch*] *ģeol*. Ļoti bieza ritmiski slāņotas uzbūves terīgēno nogulumu slāņkopa, ko veidojušas *suspensiju* plūsmas dziļūdens ieliecēs.

fliterekrāns [v. *Flitter* vizuļi + fr. *écran*] *kino* *Ekrāns*, kura virsmā iestrādātas mazas stikla

lodītes, tāpēc attēls ir gaišs arī tad, ja projektora gaismas avots ir mazjaudīgs.

flīzes [v. *Fliese*] *būvn.*, *ker*. Celtniecībā izmantojamas plakanas keramikas plāksnītes; gatavo ar smalkkeramikas tehnoloģiju, presējot no pussausas vai sausas keramikās masas, un apdedzina rullīšu krāsnī vienu vai divas reizes. *Ap d a r e s f.* – f. iekšsienu un ārsienu apdarei; no virspuses glazētas, ar porainu smalkgraudainu struktūru un drumstalas ūdens uzsūci 9–20%. Ārsienu apdares f-ēm jābūt salizturīgām. *G l a z ē t ā s g r ī d a s f.* – no virspuses glazētas, spožas vai matētas nodilumizturīgas f. ar saķepušu smalkgraudainu drumstalu. *N e g l a z ē t ā s g r ī d a s f.* – 1050–1250 °C temperatūrā vienreiz apdedzinātas f. ar smalkgraudainu saķepušu krāsainu drumstalu un 3,5–4% ūdens uzsūci; izmanto iekštelpās un ārā (piem., terasēs, ja ir salizturīgas).

floēma [gr. *phloios* miza, lūki] *biol*. → *lūksne*

flogopīts [gr. *phlogopos* ugunīgs] *min*. Brūns vizlu grupas minerāls

$K(Mg,Fe)_3AlSi_3O_{10}(OH,F)_2$, dielektriķis, nozīmīgs elektroizolācijas materiāls.

flokulatori [lat. *flocculus* piciņa] *Vielas*, kas veicina suspensijas sīko daļiņu apvienošanas lielākās daļiņās un to izgulsnēšanas, filtrēšanas; lieto dzeramā ūdens attīrīšanas iekārtās.

flora [pēc romiešu dievietes *Floras* vārda] *biol*. Vēsturiski izveidojies augu sugas kopums kādā noteiktā teritorijā.

Floridas straume *ocean*. Silta jūras straume, kas sākas Meksikas līcī un caur Floridas šaurumu ieplūst Atlantijas okeānā; ātrums līdz 1,5 m/s.

floristika *biol*. *Botānikas* nozarē, kurā pēta augu sistematisko sastāvu – *floru* kādā noteiktā teritorijā.

floristiskā rajonēšana *biol*. Zemes virsmas sadalīšana pēc *floru* sistematiskā sastāva kopības, floru rašanās un attīstības vēstures.

flotācija [fr. *flottation* < *flotter* peldēt pa virsu] *tehnol*. Cietvielu maisījuma sadalīšana sastāvdaļās pēc to *slapināmības*; galvenā rūdu un citu derīgo izrakteņu bagātināšanas metode; izmanto arī tehnoloģiskos procesos, piem., netīru šķiedru atdalīšanai no

tīrām, notekūdeņu attīrīšanai. Parasti maisījums satur procesu traucējošas vielas – f-as indes.

flote [v. *Flotte*] *jūrn.* Vienam uzdevumam paredzētu, vienai valstij vai kompānijai piederošu kuģu kopums.

fluida dzinējs *tehn.* Fluida mašīna, kas pārveido fluida (šķidruma, gāzes, tvaika) enerģiju mehāniskajā enerģijā (piem., *pneimomotors*, *hidrocilindrs*, *tvaika turbīna*).

fluidika *tehn.* Tehnikas nozare, kurā izmanto no fluidistoriem veidotas sistēmas, ko izmanto līdzīgi kā elektronikas shēmas.

fluidistors [lat. *fluidus* tekošs] *tehn.* Signāla pastiprinātājs, kura darbība balstās uz fluida (šķidruma, gāzes) strūklu savstarpējo dinamisko iedarbību.

fluids [lat. *fluidus* tekošs] *fiz.* 1. Viela, kas var plūst; šķidrums vai gāze, piem., ūdens, eļļa, gaiss, tvaiks, izkausēts metāls. 2. Hipotētiska plūstoša viela, ar ko 18. gs. fiziķi izskaidroja siltuma, elektrības un magnētiskās parādības. 3. Strāvojums, bioloģiskās enerģijas plūsma, kas izstarojas no cilvēka, dzīvnieka vai cita bioloģiska objekta.

fluidu mehānika, plūsmas mehānika *meh.* Mehānikas nozare, kurā aplūko fluidu kustību un līdzsvara stāvokli.

fluksmetrs [lat. *fluxus* plūsma + gr. *metron* mērs], **vēbermetrs** *el.* Mēraparāts laikā nemainīgas magnētiskās plūsmas mērīšanai.

fluktuācija [lat. *fluctuatio* svārstība] *fiz.* Fizikālā lieluma haotiska novirze no vidējās vērtības. *K o k s n e s b l ī v u m a f. mež.* – šūnu kārta gadskārtas ietvaros, kura atšķiras no blakus kārtām pēc formas, izmēriem, šūnu sienīņu formas un biezuma; no *pseudogadskārtas* viegli atšķirt pēc gadskārtas difūzās robežas.

fluktuorforēze *med.* Medikamentu ievadīšana ar fluktuorizējošām (sk. *fluktuorizācija*) strāvām.

fluktuorizācija *med.* Zema sprieguma iztaisnotas maiņstrāvas izmantošana ārstniecībā, lai uzlabotu audu barošanu un mazinātu sāpes tieši strāvas plūsmas vietās.

fluorescence [a. *fluorescence*] *fiz.* Īslaicīga vielas spīdēšana, ko izraisa uz vielu krītošais ierosinošais starojums.

fluorīdi *ķīm.* Fluorūdeņražskābes sāļi.

fluorīts *min.* Minerāls, kalcija fluorīds CaF_2 ; izmanto metalurģijā (par kusni), optikā, fluora ieguvei, krāsainos paveidus – juvelierizstrādājumiem.

fluorogrāfija [lat. *fluor* plūsma + gr. *graphein* rakstīt] *med.* Rentgenoloģiska izmeklēšanas metode.

fluoroplasti *ķīm.* Fluoru saturoši polimēri un kopolimēri; ķīmiski un termiski ļoti izturīgi materiāli. Sk. arī *politetrafluoretilēns*.

fluors [lat. *fluor* plūsma] *ķīm.* Ķīmiskais elements F, atomnr. 9, atommasa 19,0, halogēns, ķīmiski ļoti aktīva, indīga gāze.

fluorūdeņražskābe *ķīm.* Fluorūdeņradis H_2F_2 , vienīgā skābe, kas šķīdina stiklu un smiltis.

flūtingi [a. *fluting*] *ģeogr.* Izvagota virsma, garas, samērā lēzenas, cigārveidīgas, ledāja veidotas reljefa formas.

fluviāls [lat. *fluvius* upe] *ģeogr.* Uz upi attiecīgs; upēs vai straumes darbības rezultātā radies.

fluvioglaciāls *ģeol.* → *glaciofluviāls*

fluviokēmi [lat. *fluvius* upe + a. *kames*] *ģeogr.* *Kēmi* no tekošu ūdeņu sanesta materiāla.

fobija [gr. *phobos* bailes] *med.* Uzmācīgu baiļu sajūta (*psichožu* gadījumos).

fokbura *jūrn.* → **foks**

fokmasts [hol. *fok* + v. *Mast* masts] *jūrn.* Kuģa priekšējais masts.

fokrāja *jūrn.* Apakšējā rāja uz fokmasta.

foks, fokbura [hol. *fok*] *jūrn.* Apakšējā taisnā bura pie burukuģa fokmasta; piestiprināma pie fokrājas.

Foksbora regulators *papīrr.* Automātisks vakuuma regulētājs papīrmašīnas sūckastēs.

fokusēšana *fotogr., kino, tel.* Asuma iestādīšana fotografējot; skaidra *fotoattēla* iegūšana, pamatojoties uz saistības likumsakarību, kāda pastāv starp *fotoobjektīva* projicētā attēla un fotografējamā objekta plakņu attālumu.

fokusēšanas servosistēma *tel.* Sistēma *telekamerās* tālvadības fokusēšanai.

fokusēt [lat. *focus* pavards] *kino, tel.* Noregulēt *objektīva fokusa garumu* asa attēla iegūšanai kadrā vai uz ekrāna.

fokuss [lat. *focus* pavards] *fiz.* 1. Punkts, kurā krustojas caur optisko sistēmu izgājuša paralēlu staru kūļa stari vai staru pagarinājumi. Katrai optiskai sistēmai ir divi fokusi:

priekšējais, priekšmeta telpas f. (attēls veidojas bezgalīgi tālu attēla telpā) un **aizmugurējais, attēla telpas f.** (bezgalīgi attālināta priekšmeta punkta attēls). **F-a attālumš** – attālums no optiskās sistēmas galvenā punkta līdz galvenajam f-am. Viendabīgā optiskā vidē priekšējais un aizmugurējais f. ir vienādi pēc absolūtās vērtības un pretēji pēc zīmēm. Sk. arī *autofokuss*. **Dalītais f. kino, tel.** – īpašs fokusēšanas paņēmieni, kad no diviem objektiem – vienam tuvumā, otram tālumā – jāiegūst pieteikami skaidrs attēls. **Dziļš f.** – sk. *panorāmfokuss*. **F-a garums** – attālums milimetros no *kameras objektīva* centra līdz filmas *emulsijas* slānim, kad gaismas stari, iziedami cauri objektīvam, krustojas uz filmas emulsijas, veidojot asu attēlu. **F-a nobīde** – nelielas f-a izmaiņas filmas projicēšanas laikā. **Optimālais f.** – stāvoklis, kurā konkrētais *objektīvs* konkrētajā *apertūrā* ir visprecīzāk fokusēts attiecībā pret noteiktā attālumā esošo filmējamo objektu. **Sekoš f-am** – uzņemšanas laikā mainīt objektīva f-u, panākot nemainīgu kustīga objekta attēla asumu. **Tiešā sekošana f-am** – filmēšanas paņēmieni – operators vēro filmējamo ainu caur objektīvu, ar kuru filmē. **2. fiz.** Punkts, kurā gaismas vai citi viļņi tiek savākti vienkopus pēc to laušanas vai atstarošanās spoguļu sistēmās. **F-a attālumš** – attālums no lēcas līdz f-am. **3. mat.** *Konikas* punkts, kura attālumā attiecība līdz līknes punktam un līdz fiksētai taisnei (direktrisei) ir konstants lielums (*ekscentricitāte*).

folija [lat. *folium* lapa] *tehnol.* Plāna krāsainā metāla loksne vai lente; lieto pārtikas preču iesaiņošanai, kulinārijā, tehnikā.

folijas karstspiede poligr. Iespēšanas veids, izmantojot krāsainu foliju un karstu klišeju; folijas spožais materiāls atdalās no pamatnes un tiek piepresēts pie papīra loksnes.

folijizols būvn. *Hidroizolācijas* ruļvmateriāls, plāna rievota vai gluda alumīnija *folija*, kas no apakšas pārklāta ar bitumena vai gumijas aizsargkārtām.

folijskābe ķīm. B grupas *vitamīns*. Visvairāk tā ir raugā, aknās, pētersīļos.

folikuli [lat. *folliculus* maisiņš] *biol.* 1. Dziedzeru pūslīši. 2. Pūslīši, kuros veidojas *olšūnas*. 3. Limfātiskie mezgli. 4. Matu maisiņi.

folikuliciti [lat. *folliculus* maisiņš] *biol.* Šūnas, kas apņem zīdītāju olšūnu visā tās attīstības gaitā – ontogēnēzē.

folikulīns [lat. *folliculus* maisiņš], **estrons** *biol.* Viens no sieviešu dzimumhormoniem, kas veidojas olnīcās.

fona projekcija kino, tel. Sk. *kombinētie kadri*

fonds [fr. *fond* < lat. *fundus* pamats] *mež.* A tsveķošana s f. – atsveķošanai piemērotas pieaugušas un pāraugušas priežu audzes, kā arī puse no atsveķošanai piemērotām priežu briestaudzēm visos izmantojamajos mežos. **Audžu ekspluatācijas f.** – pieaugušo un pāraugušo audžu kopējā krāja. **Cirsmu f.** – konkrētajam gadam iestīgotās cirsma. **Zemes hidromelioratīvais f.** – nosusinātās un no jauna nosusināmās zemes.

fonendoskops [gr. *phōnē* skaņa + *endon* iekšā + *skopein* skatīties] *med.* Instruments, galvenokārt sirds un plaušu izklausīšanai.

fonokardiogrāfija [gr. *phōnē* skaņa + *kardia* sirds + *graphein* rakstīt] *med.* Sirdsdarbības skaņu svārstību reģistrācija ar aparātu – fonokardiogrāfu.

fonokardiogramma [gr. *phōnē* skaņa + *kardiogramma*] *med.* Sirdsdarbības radīto toņu un trokšņu grafisks pieraksts.

fonons [gr. *phōnē* skaņa] *fiz.* Kvazidaļiņa, *bozons* ar nulles spinu, kas atbilst kristāla atomu kolektīvu elastisko svārstību vilnim ar enerģiju $E = h\nu$ un *kvaziimpulsu* $p = h\lambda$ (h – Plancka konstante, ν – svārstību frekvence, λ – viļņu izplatīšanās ātrums, l – viļņu garums). F-u skaits ar attiecīgo enerģiju palielinās, palielinoties temperatūrai saskaņā ar *Bozes-Einsteina statistiku*.

fons [fr. *fond* pamats] 1. *kino, tel.* Pamats, tālākais plāns, aizmugure; virsma vai tēlojuma daļa, pret kuru izceļas galvenais kompozīcijas elements. 2. *Vide, apkārtnē, apstākļu kops.* **Radioktīvais f. fiz.** – jonizējošais starojums, kas vidē ir pastāvīgi. 3. *inf.* Darbs, *programma* vai process, ko izpilda reizē ar citiem darbiem, programmām vai procesiem un kam attiecībā pret tiem

parasti ir mazāka prioritāte. 4. *inf. Displeja ekrāna* vai tā daļas, uz kuras attēlotas rakstzīmes, iekrāsojums (piem., melnas rakstzīmes uz balta ekrāna vai otrādi).

fonts [a. *font*] *inf.* Viena lieluma un viena burtveidola rakstzīmju kopa. Plašākā nozīmē – burtveidola konkrēts izpildījums *programmas* formā. **B i t k a r t ē t s f.** – noteikta lieluma un stila rakstzīmju kopa, kurā katra rakstzīme aprakstīta kā unikāla *bitkarte* – punktu šablons. **E k r ā n a f.** – bitkartēts f., ko izmanto teksta attēlošanai datora ekrānā. **F o n t u s a i m e** – viena burtveidola dažāda lieluma f-u kopa, piem., šo f-u slipraksta un treknraksta variācijas. **K a s e t n e s f.** – printera f., kas ierakstīts *lasāmatmiņas kasetnē*, kuru var ievietot tai paredzētajā lāzerprinterā vai matricprinterā ligzdā. **N o k l u s ē j u m a f.** – burtveidols vai rakstzīmes f., ko sistēma izmanto teksta drukāšanai, ja *lietotājs* nav devis citus norādījumus. **P r i n t e r a f.** – f., kas pastāvīgi atrodas printera atmiņā vai tiek uz to pārsūtīts; printera f. var būt iebūvēts f., ielādējams f. vai arī f-u kasetnes f. **P r o p o r c i o n ā l a i s f.** – noteiktu izmēru rakstzīmju kopa, kurā katra rakstzīme aizņem dažāda platuma horizontālu telpu, piem., burts “I” aizņem mazāku telpu nekā burts “m”. **V i e n p l a t u m a f.** – noteikta lieluma un stila rakstzīmju kopa, kas neatkarīgi no katras rakstzīmes platuma izdrukā aizņem vienāda horizontālā izmēra laukumu.

foraminīferas (*Foraminifera*) *biol.* Vienšūņu – *sakņkāju* kārta; ūdensdzīvnieki, vienšūnas organismi, kuru ķermenī apņēma čaula.

fordevinds jūr. 1. Burukuģa kurss, kas sakrīt ar vēja virzienu. 2. Burukuģa kursa izmaiņa, kad, mainot *halzi*, kuģa pakaļgals šķērso vēja virzienu.

forēzija [gr. *phorein* nest, pārnest] *biol.* Organismu savstarpējo attiecību forma, kad viens organisms izmanto citu organismu pārvietošanās un izplatīšanās vajadzībām.

forma [lat. *forma* veids, āriene] 1. Ārējais veids, apveids. 2. *apg.* Ģērba kā plastiskās izpausmes mākslas daiļdarba materiālu (galvenokārt *tekstildrānu*) sakārtojums apjomiskā,

cilvēka figūrai atbilstīgā veidojumā, kura virsmas faktūras un ģeometriskie komponenti ir saistīti vienotā tēlainā veidolā. Vispārinoši f-u raksturo, vārdiski pielīdzinot ģeometriskas figūras (cilindra, konusa, lodes), priekšmeta (zvana, mucas), rakstzīmes (T, X, 8, 0) izskatam vai *siluetam*.

formācija [lat. *formatio* veidojums] 1. *biol.* *Taksonomiska* vienība, kas apvieno augu asociāciju grupas, kurām valdošo stāvokli veido viena un tā pati suga. 2. *ģeol.* Ģenētiski un tektoniski radniecīgs iežu komplekss.

formaldehīds [v. *Formaldehyd* < lat. *form(ica)* skudra + *Aldehyd*] *ķīm.* Vienkāršākais *aldehīds* HCHO, gāze ar asu smaku.

formalīns [v. *Formalin*] *ķīm.* Līdz 40% *formaldehīda* šķīdums ūdenī; lieto dezinfekcijai, organisko vielu sintēzē u. c.

formatēšana [lat. *formatus* izveidots] *inf.* 1. Process, kura izpildes gaitā dokumentam piešķir noteiktu ārējo veidolu: malu un atkāpju lielumu, *burtstilu* un citus ārējā izskata elementus. 2. *Datu* vides (piem., magnētiskā *diska*, *disketes*) sagatavošana izmantošanai datu *apstrādes* procesā, ierakstot uz tās speciālu vadības *informāciju*.

formātpiegiešanas ripzāģmašīna *kopakstr.* *Ripzāģmašīna* produkcijas sagriešanai.

formāts [lat. *formatus* izveidots < *forma* veids, āriene] 1. *fotogr., kino, tel.* Fotogrāfiskā attēla parametri: 1) kinokadra vai ekrāna attēla garuma un augstuma attiecība; parasti aktierfilmām – 1,85:1; pārējām filmām un televīzijai – 4:3; *platekrāna filmām* – no 1,33:1 līdz 2,55:1; 2) filmas platums milimetros, filmas iedalā *šaurformāta* un *lielformāta* filmās. **F o t o g r ā f i s k a i s k a d r a f.** – no *fotoparāta* veida un izmantojamā fotomateriāla tipa atkarīgs *negatīva* vai *diapozitīva* laukuma taisnstūra lielums. 2. *inf.* Noteikta *informācijas* izkārtojuma struktūra, ko izmanto *informācijas apstrādei*, ierakstīšanai *datu* vidē, attēlošanai *displeja ekrānā* vai izdrukai. **D a t u f.** – datu sakārtojums *datnē* vai *ierakstā*. **D o k u m e n t a f.** – dokumenta ārējais veidols, ko tas iegūst *formatēšanas* procesā. **I n s t r u k c i j a s f.** – *instrukcijas* struktūra,

kas norāda tās sastāvdaļu izvietojumu. *P a k e t e s f.* – datoru tīklā pārraidāmās paketes lauku sakārtojums un izmēri. Sk. arī *formatēšana*.

formējošais elements *ķīm. tehnol.* Ekstrūdera metāla detaļa ar vienu vai vairākām noteiktas konfigurācijas un izmēru kalibrētām spraugām konkrētu plastmasas profilu veidošanai ekstrūzijas procesā.

formēšana materiālt. Plastmasas spiedapstrādes veids; dobas formas plastmasas izstrādājumu izgatavošana (mehāniski, izpūšot vai ar vakuumu) no iepriekš sakarsētas loksnes.

formiāti [v. *Formiat* < lat. (*acidum*) *formi(cum)* skudrskābe] *ķīm.* Skudrskābes sāļi.

formula [lat. *formula* veids, priekšraksts] 1. *loģ.* Formalizētas valodas simbolu virkne, kas atbilst parastās valodas teikumam. 2. *mat.* Ar simboliem pierakstīts apgalvojums, kas sastāv no divām *izteiksmēm*, kuras savienotas ar vienādības vai nevienādības zīmi. 3. *ķīm.* Ķīmiska savienojuma saīsināts viennozīmīgs apzīmējums ar burtiem un cipariem.

formulārs [v. *Formular* < lat. *formula* veids, priekšraksts] *aeron.* Īpaša veidlapa, kurā ieraksta galvenās ziņas (piem., par kādu būvi, mehānismu, ekspluatāciju, bojājumiem, remontu u. tml.). *G a i s a k u ģ a f.* – grāmata, ko sāk aizpildīt, būvējot gaisakuģi, un beidz ar ierakstu par tā norakstīšanu; ieraksta visus notikumus ekspluatācijas laikā.

forpolimēri *ķīm.* *Oligomēri*, kuru molekulās ir funkcionālas grupas, kas spēj piedalīties virkņu augšanas reakcijās un veidot lielmolekulārus savienojumus.

forsēšana [fr. *forcer* pastiprināt] *tehn.* Dzinēja tipam noteiktās maksimālās vilces pārsniegšana. Biežāk lieto trīs aviācijas gāzturbīnu dzinēju f-as paņēmienus: papildu degvielas padeve degšanas kamerā (palielinās dzinēja rotora griešanas frekvence); šķidruma iesmidzināšana pirms gaisa ieejas kompresorā vai degšanas kamerā (palielinās dzinēja vilce darba ķermeņa masas palielināšanās rezultātā); degvielas padošana speciālā f-as kamerā.

forsterīts [pēc dabaspētnieka G. Forstera (*Forster*, 1754–1794) vārda] *min., sil. tehnol.* Dzeltenīgs iežveidotājs minerāls, magnija

silikāts $2\text{MgO} \cdot \text{SiO}_2$; viens no olivīnu izomorfās rindas galējiem locekļiem; izmanto ugunsizturīgiem materiāliem.

forvaks papīrs. Vakuumvirpuļtipa masas attīrītājs, kas aizvāc piemaisījumus un izvada gaisu no *papīrmases*.

fosfāti *ķīm.* Fosforskābes sāļi.

fosfatīdi *ķīm.* Fosforskābes un dažādu organisko dabas vielu savienojumi.

fosfātu rūdas *min.* Dabiskas minerālvielas, ko var izmantot fosfora un tā savienojumu iegūšanai, rūdu derīgie komponenti ir apatīta grupas minerāli.

fosforescence [v. *Phosphoreszenz*] *fiz.* *Luminiscence*, kas ilgstoši (sekundes, stundas) turpinās pēc *luminofora* ierosināšanas pārtraukšanas. *K r i s t ā l f o s f o r u f.* – f., kas rodas, rekombinējot elektroniem ar caurumiem, kuri radīti ierosināšanas laikā un kādu laiku atradušies lokalizētā stāvoklī uz citiem kristāliskā režģa defektiem, kurus sauc par elektronu un caurumu ķērācentriem.

fosforģipsis *ķīm. tehnol.* Blakusprodukts, kas rodas fosforskābes ieguvē no apatīta koncentrāta, to sadalot ar sērskābi; var izmantot celtniecības ģipša iegūšanai.

fosforīti *ģeol.* *Nogulumieži*, kuru galvenā sastāvdaļa ir apatīta grupas minerāli.

fosfororganiskie savienojumi *ķīm.* Organisko vielu klase, kuru molekulās bez parastajiem oglekļa, ūdeņraža un skābekļa atomiem ir dažādas vērtības fosfora atomi.

fosfors [gr. *phōsphoros* mirdzošs] *ķīm.* Ķīmiskais elements P, atomnr. 15, atommasa 30,97, viegla, ķīmiski aktīva cieta viela, sastopams vairākās alotropās formās: viegli degošais, indīgais baltais fosfors, samērā stabilie sarkanais un violetais fosfors.

fosforskābes *ķīm.* Fosforu saturošas piecvērtīgā fosfora skābes; pazīstamākā ir parastā jeb ortofosforskābe H_3PO_4 .

fosģēns [v. *Phosgen* < gr. *phōs* gaissma + *genos* cilme] *ķīm.* 1. Smacējošas darbības ķīmiskā kaujas viela COCl_2 . 2. Izejviela polikarbo-nātu ražošanai.

fosilijas [lat. *fossilis* izraksts] *ģeol.* Senu augu vai dzīvnieku atliekas, kas iežos sastopamas pārakmeņojumu vai nospiedumu veidā.

fosils [lat. *fossilis* izraksts] *ģeol.* Tāds, kas pa-

stāvējis aizvēsturiskos laikos un saglabājis pārkmeņojumu veidā līdz mūsu dienām. F-ais l e d u s – pagātnē veidojies ledus, kas sastopams galvenokārt pazemes ledus veidā.

fotoanimācija [gr. *phōs* (*phōtos*) gaisma + lat. *animare* atdzīvināt] *kino Animācijas tehnika*, kurā izmanto dzīvu aktieru uzņēmumus reālā vidē. F-as filmu veido, izmantojot atsevišķus *kadrus* no parastajā tehnikā uzņemta skata, aktieriem liek darboties līdzīgi *leļļu animācijas* lellēm un uzņem normālu darbību ar stipri palēninātu *intermitējošo* kustību.

fotoaparāts *fotogr.* Optiski mehāniska ierīce fotografējamā objekta optiskā attēla iegūšanai uz fotomateriāla. *D i g i tā l a i s f.* – f., kurā fotofilmas vietā lieto pusvadītāju matricu, kas optisko attēlu pārveido elektroniskā formā un ieraksta atmiņās kartē, no kuras var informāciju izdrukāt vai ierakstīt cietajā diskā. *E l e k t r o m e h ā n i s k a i s f.* – f. ar elektronisku *slēdzi*, kurā bez strāvas avota var realizēt vienu vai vairākus patstāvīgus mehāniskus *eksponēcijas* laikus. *E l e k t r o n i s k a i s f.* – f. ar elektronisku *slēdzi*, kas darbojas tikai ar elektrisko strāvu. *F o t o g r a m m e t r i s k a i s f.* – ierīce *fotoattēla* iegūšanai ar *fotogrammetrijas* metodēm, speciāls f. ar dažādām palīgierīcēm: līmeņrāžiem, grādu iedaļu skalām kameras orientācijai telpā, *kadru* rāmja ar koordinātu asu indeksiem un vadību. *M e h ā n i s k a i s f.* – f. ar *slēdža* mehānismu, kam papildus nav vajadzīgs strāvas avots. *T ā l m ē r a f.* – f., kurā *asumu* iestāda ar tālmēru.

fotoattēls *fotogr.* Ar fotogrāfiskām metodēm iegūts attēls. *D i g i tā l a i s f.* – ar digitālo fotoaparātu iegūts f. *L a t e n t a i s*, *s l ē p t a i s f.* – neredzams attēls, kas veidojas fotomateriāla *gaismjutīgajā* slānī staru enerģijas iedarbībā un kļūst redzams pēc fotomateriāla *attīstīšanas* (*fotoķīmiskās* apstrādes). *O p t i s k a i s f.* – priekšmeta attēls, ko priekšmeta izstarotā vai izkliedētā gaisma, izejot caur optisko sistēmu (*objektīvu*), rada optiskās sistēmas izejā; atveido objekta kontūras un detaļas.

fotobaktērijas [gr. *phōs* (*phōtos*) gaisma + baktērijas] *biol.* Baktērijas ar *bioluminiscences* spējām.

fotobioloģija [gr. *phōs* (*phōtos*) gaisma + *bioloģija*] *biol.* Zinātne par bioloģiskajiem procesiem, ko izraisa gaisma, iedarbojoties uz organismiem.

fotostrukcija *ķīm.* *Destrukcija* gaismas ietekmē.

fotoodiode [gr. *phōs* (*phōtos*) gaisma + *diode*] *elektron. Sk.* *diode*

fotoefekts [foto + lat. *effectus* darbība] *fiz.* Elektronu ierosināšana (fotoierosme) un atbrīvošana (fotojonizācija, fotodisociācija) vielā elektromagnētiskā starojuma (gaismas u. c.) iedarbībā, kas izsauc vielā virkni *fotoelektrisko parādību*: i e k š ē j o f-u, kas pusvadītājos un dielektriķos izpaužas kā *foto vadāmība*, *fotohromisms*, *Dembēra efekts*, *fotogalvaniskais efekts*, *ventiļa f.*, *fotomagnetoelektriskais efekts*, *fotopjezoelektriskais efekts* u. c.; ā r ē j o f-u, kas izpaužas kā *fotoelektronu emisija*. F-u plaši izmanto daudzās fotoelektriskās ierīcēs, piem., *fotoelementos*, *fotoelektronu pavairotājos*, *fotorezistoros*, *photodiodēs*, *phototranzistoros*, *photokopēšanas iekārtās*.

fotoelektriskās parādības *fiz.* Elektriskās parādības vielas tilpumā un uz virsmas (virsmas slānī) elektromagnētiskā starojuma (gaismas u. c.) iedarbībā, tā rezultātā mainās vielas *elektrovadītspēja*, *dielektriskā caurlaidība*, *dielektriskie zudumi*, gaismas un radioviļņu (*EPR*) *absorbēcijas spektrs*, kā arī var parādīties vielas elektriskā polarizācija, *fosforescence*, *fotoelektronu emisija*, *fotoķīmijas* un *foto līzes* procesi utt.; visu šo f-o p-u pamatā ir *fotoefekts* vielā.

fotoelektronu emisija *fiz.* Elektronu atbrīvošana no cietvielām, šķidrumiem un gāzēm vakuumā vai vielā, iedarbojoties uz to ar elektromagnētisko starojumu. F. e. ir triju cits citam sekojošu procesu rezultāts: *foto n a* absorbēcija un *elektrona* ar relatīvi lielu kinētisko enerģiju parādīšanās; elektrona migrācija uz virsmu, daļēji zaudējot enerģiju; elektrona pāreja vakuumā caur virsmu. F. e. no metāla rodas, ja ierosinošā fotona enerģija pārsniedz metāla *izejas darbu*.

fotoelektronu pavairotājs *fiz.* Iekārta vājas gaismas reģistrēšanai – *fotoefekta* rezultātā emitēto primāro elektronu paātrina lielā

potenciālu starpībā, izraisot tā sadursmi ar sekundārajiem elektrodziem (diodēm) un sekundāro elektronu emisiju.

fotoelements [foto + lat. *elementum* pirmviela] *fiz.* Ierīce, kas, izmantojot fotoe efektu, pārvērš gaismas enerģiju elektriskajā enerģijā.

fotoemulsija *fotogr.* Uz pamatnes uzklāta un izžāvēta sudraba halogenīdu mikrokrīstālu suspensija želatīnā, kas veido fotomateriāla *gaismjutīgo* slāni; krāsu fotomateriālu emulsija satur arī krāskomponentus.

fotofilma *fotogr.* Filma fotogrāfisku attēlu iegūšanai ar *fotoaparātiem* un speciālām fotoiekārtām; ir vispārlietojamās un speciālās attiecīgu formātu f-as.

fotofobija [gr. *phōs* (*phōtos*) gaisma + *phobos* bailes] (*photophobia*) *med.* Patoloģiskas bailes no gaismas.

fotoforma *fotogr.* Galīgs, reprotēhniski iegūts fotogrāfisks attēls uz caurspīdīgas pamatnes – starpposms attēla pārvešanai uz iespaidformu; var būt grafisks, pustoņu vai rastrēts attēls tiešā vai spoguļapvērsumā.

fotogrāfija [gr. *phōs* (*phōtos*) gaisma + *graphein* rakstīt] Attēla iegūšanas metode, kuras pamatā ir gaismas vai cita starojuma radīta attēla pārvēršana saglabājamā attēlā, ko veido metāliskais sudrabs vai citas ķīmiskas vielas. Attēls (fotouzņēmums), kas izgatavots ar šo metodi. *D i g i t ā l ā f. – f-as* veids, kurā nepastarpināti iegūst digitālā veidā fiksētu fotoattēlu. *I n f r a s a r k a n ā f. – f.,* kurā izmanto infrasarkanā starojumu – objektu fotografē caur tumšsarkano vai speciālo infrasarkanā gaismas *filtru* uz infrahromatiskiem fotomateriāliem; izmanto astronomijā, spektroskopijā, mikroskopijā, medicīnā, kriminālistikā u. c. zinātnēs. *K r ā s u f. – f-as* veids, kurā, pamatojoties uz krāsu redzes trīskrāsu teoriju, iegūst fotogrāfisko attēlu dabiskās krāsās. Sk. arī *aerofotogrāfija, astrofotogrāfija, makrofotogrāfija, mikrofotogrāfija, stereofotogrāfija.*

fotografika *fotogr.* Ar fotogrāfiskiem paņēmieniem izgatavots attēls, kurā ir tikai divi toņi – melnais un baltais.

fotogrāfiskais blīvums *fotogr.* Attīstīta eksponēta fotomateriāla metāliskā sudraba *melnējuma* gaismas *absorbcijas* (caurspīdīguma) pakāpe.

fotogrāfiskais melnējums *fotogr.* Metāliskā sudraba nogulsnešanās fotomateriāla *gaismjutīgajā* slānī *fotoķīmiskās* apstrādes rezultātā.

fotogrāfiskais platums *fotogr.* Lielums, kas raksturo fotomateriāla *gaismjutīgā* slāņa spēju objekta optiskā attēla spilgtuma atšķirības attēlot ar proporcionāliem *fotogrāfiskajiem melnējumiem.*

fotogrāfiskais plīvurs *fotogr.* Fotoattēla kvalitātes bojājums – *gaismjutīgā* materiāla *nomelnējums*, kas rodas, fotoķīmiskajā (sk. *fotoķīmija*) procesā attīstoties arī neekspozētiem sudraba bromīda mikrokrīstāliem.

fotogramma [foto + *gramma* raksts, pieraksts] *fotogr.* Pozitīvs vai negatīvs priekšmetu siluētu attēls, ko iegūst tieši uz *fotopapīra*, nelietojot *fotoaparātu*; iegūst ar kontaktmetodi, novietojot objektus tieši uz fotopapīra un eksponējot ar virzītas gaismas plūsmu vai ar *projekcijas* metodi; izmanto mākslas *fotogrāfijā*, lietišķajā grafikā, botānikā, kopiju iegūšanai no dažādām detaļām, arī no rasējumiem un grafiskiem attēliem.

fotogrammetrija [gr. *phōs* (*phōtos*) gaisma + *gramma* raksts, pieraksts + *metrein* mērit] *fotogr.* Metodes, ar kurām pēc objekta fotogrāfiskā attēla nosaka objekta formu, izmērus un stāvokli; izmanto kartogrāfijā, celtniecībā, mašīnbūvē, arhitektūrā un medicīnā.

fotohromatisms [foto(grāfija) + gr. *chrōma* krāsa] *fotogr.* Vielās spēja optiskā starojuma iedarbībā atgriezeniski mainīt gaismas *absorbcijas* spektru.

fotohromi materiāli *fiz.* Materiāli, kuros izmanto *fotohromisma* parādību attēlu reģistrēšanai, optisko signālu ierakstam, glabāšanai un apstrādei.

fotohromisms *fiz.* Pusvadītāju un dielektriķu īpašība atgriezeniski mainīt optiskās absorbcijas spektru, ja tos apstaro ar elektromagnētisko starojumu optiskā diapazonā no vakuuma ultravioletā līdz tuvajam infrasarkanajam spektra rajonam. F-u kristālos rada *elektronu* un *caurumu* pārnese starp cietvielas defektiem.

fotokamera *fotogr.* → *fotoaparāts*

fotokatods *tel.* Puscaurspīdīga plāksnīte telekamas raidlampā, uz kuras fokusējas optis-

kais attēls un kura gaismas ietekmē emitē elektronus.

fotokopēšana *fotogr.* Fotogrāfisku attēlu pavairošana, kurā parasti no *negatīva* iegūst pozitīvu *fotoattēlu*.

fotokīmija *ķīm.* Lietišķās ķīmijas nozare, kurā pēta visus ar fotomateriāliem saistītos ķīmiskos un fizikāli ķīmiskos procesus, fotomateriālu izgatavošanas, eksponēšanas un apstrādes metodes, kā arī jaunu materiālu un procesu (bezsudraba *fotogrāfijas*, difūzās pārnese) izstrādāšanu.

fotokīmijterapija *med.* Fizioterapijas metode, kurā izmanto *furokumarīna* preparātu un garviļņu ultravioleto staru kombināciju; lieto gadījumos, kad citus fizioterapijas veidus nedrīkst lietot – galvenokārt nieru, aknu slimšanā, ja ir grūtniecība, katarakta.

fololaboratorija [foto(grāfija) + lat. *laborare* strādāt] *fotogr.* Speciāli iekārtota aptumšota vai *neaktīniski* (sk. *neaktīniskais apgaismojums*) apgaismota telpa vai telpu komplekss, kurā attīsta filmas un izgatavo fotokopijas.

fotolīze [gr. *phōs* (*phōtos*) gaisma + *lysis* sairšana] *ķīm.* Vielu sadalīšanās gaismas ietekmē. Sudraba sāļu f. *fotogr.* – metāliskā sudraba rašanās, gaismas staru ietekmē izirstot hlorsudraba, bromsudraba un jodsudraba ķīmiskajiem savienojumiem.

fololuminiscence *fiz.* *Luminiscence*, kuru ierosina ar optisku starojumu. Atšķirībā no gaismas izkliedes f. tiek izstarota pēc tam, kad *luminiscences centra* atomi kopā ar apkārtni pēc ierosināšanas ir nonākuši jaunā t. s. kvazilīdzsvara stāvoklī.

fotomateriāls *fotogr.* *Gaismjūtīgs* materiāls (ar *gaismjūtīgiem* slāņiem un starpslāņiem klāta *filma*, *fotopapīrs* un *fotoplate*), kuru izmanto fotogrāfiskā attēla iegūšanai.

fotometrija [gr. *phōs* (*phōtos*) gaisma + *metrein* mērit] *fiz.* *Optikas* nozare, kurā pēta un mēra optiskā starojuma enerģētiskos raksturlielumus (intensitāti, gaismas plūsmu, apgaismojumu, avota spožumu u. c.) un starojuma emisijas, izplatīšanās, absorbcijas un izkļedes procesu parametrus. Mērišanai izmanto *fotometrus* un dažādas *fotometriskās sistēmas*.

fotometriskā sistēma *astr.* *Astrofotometrijas*

metode enerģijas sadalījuma salīdzinājumam dažādu zvaigžņu spektros. Izmērot zvaigznes spožumu caur vairākiem gaismas filtriem ar noteiktu efektīvo viļņa garumu un caurlaides joslas pusplatumu, iegūst zvaigznes spožumu atsevišķās spektra joslās. Visizplatītākā ir UBVR I f. s., kurā zvaigznes spožumu mēra ultravioletajā (U), zilajā (B), dzeltenajā (V), sarkanajā (R) un infrasarkanajā (I) spektra joslā. Sk. arī *krāsas indekss*, *zvaigžņlielums*.

fotometrs [gr. *phōs* (*phōtos*) gaisma + *metron* mērs] *fiz.* Optisks instruments gaismas intensitātes, avota spožuma, gaismas plūsmas mērišanai.

fotomontāža *fotogr.* Vairāku atsevišķu fotouzņēmumu vai to daļu apvienošana jaunā attēlā.

fotons [gr. *phōs* (*phōtos*) gaisma] *fiz.* *Elementārdaļiņa*, elektromagnētiskā lauka kvants. Tā miera masa $m_0=0$, kustības ātrums $c=3\cdot 10^8$ m·s⁻¹, enerģija $E_\gamma=h\nu$, impulss ($h\nu/c$) (h – Planka konstante un ν – elektromagnētisko viļņu frekvence). F-us ar enerģiju virs 100 kiloelektronvoltu (keV) sauc par γ kvantiem.

fotonu raķešdzinējs [gr. *phōs* (*phōtos*) gaisma + *raķete*] *astr.* Hipotētisks *raķešdzinējs*, kura reaktīvo *vilci* rada virzīta fotonu plūsma, kas pārvietojas ar *gaismas ātrumu*; varētu izmantot starpzvaigžņu lidojumos.

fotoobjektīvs *fotogr.* Fotoaparāta *optiskā sistēma* attēla iegūšanai uz *gaismjūtīga* materiāla. F-a attēla leņķis – leņķis, ko veido caur f-u ejošie gaismas stari, savienojot *kadra* diagonāli ar optiskās sistēmas (fotoobjektīva) galveno aizmugures punktu. F-a dzidrinājums – f-a gaismas caurlaides palielināšana, pārklājot *lēcas* ar plānu plēvi, kurai ir mazāka gaismas laušanas spēja nekā optiskajam stiklam. F-a gaismas spēja – f-a projicētā optiskā attēla apgaismojuma attiecība gaismjūtīgā materiāla atrašanās plaknē pret fotografējamā objekta apgaismojumu. Makrofotobjektīvs – f. ar pastāvīgu vai maināmu *fokusa* attālumu, kura optiskā sistēma speciāli konstruēta sīku objektu fotografēšanai lielā palielinājumā no ļoti tuvas distances. Pamatfotobjektīvs – f., kura fokusa attālums ir vienāds ar *kadra* diagonāles garumu (šaurfilmu

fotoaparātiem apmēram 50 mm); tā attēlotā telpas perspektīva un redzes leņķis ir tuvi cilvēka redzes uztverei. *Perspektīvas kontroles f.* – īpašas konstrukcijas f., kurā var mainīt *optiskās ass* stāvokli pret gaismjutīgā materiāla plakni, proti, kontrolēt perspektīvas deformāciju, kas rodas, ja uzņemamā objekta un filmas plaknes nav paralēlas. *Platleņķa f.* – f., kura redzes leņķis ir lielāks par 60°; izmanto, ja ir ierobežota telpa vai ja attālumš līdz uzņemšanas objektam ir neliels. *SUPERPLATLEŅĶA F.* – f. ar fokusa attālumu līdz 20 mm un ļoti lielu redzes leņķi, kāds nepieciešams ainavu un arhitektūras fotogrāfiskai uzņemšanai; konstruēts tā, lai novērstu visas taisno līniju deformācijas. *TELEFOTOOBJEKTĪVS* – liela fokusa attāluma f., ar kuru dotajā fotogrāfiskajā formātā var iegūt lielāku objekta attēlu nekā ar normāla fokusa attāluma f-u. *F. "zivsačs"* – superplatleņķa f. ar izteiktu *distorsiju*, ļoti mazu fokusa attālumu un plašu redzes leņķi (līdz 180°).

fotopalielinātājs *fotogr.* Aparāts fotogrāfisko attēlu kopēšanai ar optiskās *projekcijas* metodi; sastāv no savstarpēji uz statņa savienota projektorā un *ekrāngalda*. *Bezkondeņsoru f.* – f., kurā, izkļiedējot gaismas starus atstarotājā, iegūst vienmērīgu ekrāna apgaismojumu, ar kuru iegūst mīkstāku, mazāk graudainu *fotoattēlu*. *Kondeņsoru f.* – f., kurā ekrānu apgaismo ar virzītu gaismas plūsmu, kas palielina fotogrāfiskā attēla *kontrastu* un izceļ *negatīva* defektus un graudainību.

fotopanorāma *fotogr.* Fotogrāfija ar lielu redzes lauka leņķi horizontālā virzienā.

fotopapīrs *fotogr.* Fotomateriāls, speciāls noteikta biezuma un blīvuma papīrs, uz kura uzklāts pozitīvas *fotoemulsijas* slānis; izmanto *negatīvu*, retāk *diapozitīvu fotokopēšanai*.

fotoperiodisms [gr. *phōs (phōtos)* gaismā + *periods*] *biol.* Organismu reakcija uz noteiktām gaismas un tumsas periodu attiecībām dienā.

fotoplate *fotogr.* Fotomateriāls ar 0,8–2 mm,

retāk līdz 5 mm biezu stikla pamatni; izmanto stacionāros lielformāta *fotoaparātos* *fotofilmu* vietā.

fotoregresija [foto(grāfija) + lat. *regressio* kustība atpakaļ] *fotogr.* Ekspozītu, neattīstītu fotomateriālu latentā *fotoattēla* novājināšanās vai pilnīga noārdīšanās, ko veicina paaugstināta temperatūra un mitrums.

fotoreprodukcija [gr. *phōs (phōtos)* gaismā + lat. *re* atpakaļ + *productio* darinājums, ražojums] *fotogr.* Ar fotogrāfiskām metodēm izgatavota plakanu informatīvo materiālu (rasējumu, zīmējumu, gleznu, fotogrāfiju) precīza kopija.

fotorezistors [gr. *phōs (phōtos)* gaismā + *resistor*] *elektron.* Pusvadītāju ierīce, kuras elektriskā pretestība mainās atkarībā no gaismas plūsmas.

fotosfēra [gr. *phōs (phōtos)* gaismā + *sphaira* lode] *astr.* Dziļākais un blīvākais *zvaigznes* (arī Saules) *atmosfēras* slānis, kas emitē lielāko daļu tās izstarotās enerģijas, galvenokārt redzamās gaismas veidā. Saules f-ā novērojamas *granulas*, *fotosfēras lāpas* un *Saules plankumi*.

fotosfēras lāpa [gr. *phōs (phōtos)* gaismā + *sphaira* lode] *astr.* Saules *fotosfēras* rajons ar pastiprinātu spožumu. F-l-as parasti novērojamas *Saules plankumu* tuvumā.

fotosintēze [gr. *phōs (phōtos)* gaismā + *sintēze*] *biol.* Sarežģītu organisko vielu (ogļhidrātu) veidošanās zaļajos augos no neorganiskajām vielām, iedarbojoties gaismas staru enerģijai, ko absorbē *hlorofils*.

fotostabilizatori *ķīm.* vielas, kas kavē polimēru un plastmasu destrukciju gaismas ietekmē.

fotostats [gr. *phōs (phōtos)* gaismā + *statos* stāvošs] *fotogr.* Stacionāra iekārta operatīvai automatizētai zīmējumu, dokumentu un grāmatu attēlu fotografēšanai.

fototaksija [gr. *phōs (phōtos)* gaismā + *taxis* izvietojums], **gaismtiece** *biol.* Organismu pārvietošanās gaismas virzienā.

fototelegrāfa sakari *telek.* Novecojis *faksimilsakaru* nosaukums; šaurākā nozīmē – faksimilsakari, kuros uztvertos attēlus reģistrē ar fotogrāfiskām metodēm.

fototelegrāfija *telek.* Elektrosakaru nozare, kas

saistīta ar nekustīgu plakanu attēlu (fotouzņēmumu, rasējumu, dokumentu) pārraidi un uztveršanu, ja uztveršanas ierīcē lieto fotogrāfiskās attēla reproducēšanas metodes.

fototelegramma *telek.* Nekustīgs plakans attēls (ziņojums, kas rakstīts ar roku vai rakstāmmašīnu, grafika, rasējums, fotogrāfija u. c.), ko pārraida pa vispārējās lietošanas *faksimil-sakaru* kanāliem.

fototiristors *elektron.* Sk. *tiristors*

fototranzistors *elektron.* Sk. *tranzistors*

fototropija *ķīm.* → **fototropisms** (2)

fototropisms [gr. *phōs* (*phōtos*) gaisma + *tropos* pagrieziens] 1. *biol.* Augu spēja pagriezties, noliekties gaismas virzienā vai pretēji tai. 2. *ķīm.* Vielas formas vai molekulārās struktūras pārveidošanās gaismas ietekmē.

fotouzņēmums *fotogr.* → **fotoattēls**

fotovadāmība *fiz.* Pusvadītāja vai dielektrika elektrovadāmības palielināšanās, ja tos apstaro ar elektromagnētisko starojumu (*fotonu* plūsmu) (sk. *fotoefekts*). F-as lielums atkarīgs no materiāla optiskās absorbcijas spektra. F. var būt kā *elektronu*, tā *caurumu* elektrovadāmība.

fotoželatīns *fotogr.* Kvalitatīvs, speciāli apstrādāts želatīns fotogrāfisko materiālu *fotomulsiju* izgatavošanai.

fraka [fr. *frac*] *apģ.* Kopš 19. gs. vidus vīriešu ceremoniālā vakartērpa (ielūgumos – “W. T.” angļu “*white tie*” – “baltā tauriņa” tērpa), arī izrāžu vai apkalpotāju, piem., viesmīļu (ar melno tauriņu papildināmo) tērpu, *virsdreģļu* nepogājami valējie, spīdīgi zidaino smailatloku *svārki*, kas priekšpusē sniedzas līdz viduklim, bet mugurpusē – līdz pacelei ar piešūto divdaļīgo stērbeli (“frakastēm”).

frakcija [v. *Fraktion* < lat. *fractio* laušana] 1. *ķīm. tehnol.* Šķidra, gāzveida vai birstoša materiāla daļa, kas no materiāla atšķiras ar kādām fizikālām vai ķīmiskām īpašībām (viršanas temperatūru, daļiņu izmēriem, krāsu, blīvumu, sastāvu vai citām īpašībām). 2. *ģeol.* Ieža daļiņu kopa, kuras parametri (izmēri, blīvums, forma u. c.) atbilst noteiktam intervālam.

frakcionēšana [v. *fraktionieren* < lat. *fractio* laušana] *ķīm. tehnol.* Vielu maisījumu vai materiālu sadalīšana *frakcijās*. F. *destilē-*

j o t – f., kurā šķidros maisījumus sadala frakcijās destilējot un noteiktos temperatūras intervālos, atkarībā no maisījuma viršanas temperatūras, savāc katru frakciju atsevišķi (piem., destilējot naftu, iegūst benzīna, ligroīna, solāreļļas u. c. frakcijas). F. *k o n d e n s ē j o t – f.*, kurā gāzu maisījumu sadala, to pakāpeniski atdzesējot un radušos kondensātus savācot atsevišķi. B *i r s t o š u m a t e r i ā l u f.* – materiālu sadala frakcijās pēc daļiņu izmēriem, sijājot caur dažādu izmēru sietiem; pēc daļiņu lieluma vai blīvuma – *hidrauliskos klasifikatoros*; pēc sasalpināmības – flotācijas iekārtās; pēc magnētiskām vai elektriskām īpašībām – magnētiskos vai elektrostatiskos separatoros. 2. *ģeol.* Minerālu sadalīšana frakcijās mineraloģiskai analīzei. 3. *ģeol.* Dabiska ķīmisko elementu nodalīšanās ģeokīmiskos procesos. **fraktēt** [v. *frachten*] *transp.* Nomāt kuģi vai tā daļu kravas pārvadāšanai. Sk. arī *čarters*.

frakts [v. *Fracht*] *transp.* Vedmaksa – maksa par kravas vai pasažieru pārvadājumiem pa ūdensceļiem.

francijs [pēc Francijas (*France*) nos.] *ķīm.* Ķīmiskais elements Fr, atomnr. 87, atommasa 223,02, radioaktīvs sārmu metāls.

franklinizācija [pēc amer. zinātn. B. Franklina (*Franklin*, 1706–1790) vārda] *med.* Augsta sprieguma līdzstrāvas elektriskā lauka izmantošana dažu galvas slimību ārstēšanā.

Fraunhofera līnijas [pēc v. fiziķa J. Fraunhofera (*Fraunhofer*, 1787–1826) vārda] *astr., fiz.* Šauras absorbcijas spektra līnijas nepārtrauktā Saules izstarotās gaismas spektrā; veidojas, Saules starojumam absorbējoties Saules atmosfēras ārējos slāņos, un satur informāciju par Saules atmosfēras ķīmisko sastāvu.

fregate [fr. *frégate* < it. *fregata*] *jūr.* 1. Vēsturiski – ātrs trismastu kara burukuģis. 2. Mūsdienu karakuģis, paredzēts galvenokārt transportkuģu apsargāšanai (konvojēšanai) no ienaidnieka aviācijas un zemūdeņu uzbrukumiem.

frekvence [lat. *frequentia* biežums] *fiz., elektron., el.* 1. Fizikāls lielums, kas vienāds ar identisku notikumu (sistēmas stāvokļu) skaitu laika vienībā. 2. Periodiska (cikliska,

svārstību) procesa *perioda* (T) inversais lielums: $n=1/T$. 3. Jebkura periodiska procesa (svārstību) pilnu ciklu skaita attiecība pret laika intervālu, kurā šie cikli norisinās; mērv. *hercs* (Hz). **F-ču spektrs** – salikta svārstību procesa atsevišķu tā sastāvdaļu f-ču skaitlisko vērtību kopa. **Leņķiskā (cikliskā) f.** – harmonisku svārstību f-es reizinājums ar 2π . **Nesējfrekvence** – harmonisku svārstību f., kuru modulē ar informācijas signāliem, lai tos pārraidītu. **Pāreja s f.** – elektromagnētiskā starojuma f., ko nosaka enerģijas līmeņu attālums, starp kuriem notiek elektronu pāreja. 4. Cikliska procesa *fāzes* atvasinājums pēc laika. 5. Mainīgais lielums Furjē transformācijā. 6. *el.* Svārstību skaits sekundē; svārstību vai norišu, kas atkārtojas, biežums. **Nominālā f.** – energosistēmas ierīces vai ietaises darba f., ar kuru tā ilgstoši var darboties. **Rotācija s f.** – elektrisko mašīnu rotoru apgriezienu skaits minūtē. **Rūpnieciskā f.** – uzņēmumu, pilsētu un lauku apdzīvoto vietu elektriskās enerģijasapgādes tīkla f. **Sinhronā rotācija s f.** – maiņstrāvas *elektrisko mašīnu* magnētiskā griežlauka apgriezienu skaits minūtē.

frekvences daudzkārstotājs elektron. Ierīce, kas sinusoidālu svārstību pārveido citā sinusoidālā svārstībā ar veselu skaitu reižu augstāku frekvenci.

frekvences pārveidotājs elektron. Radiotehnikā lietojama ierīce signāla spektra pārbīdīšanai uz citu frekvenču diapazona iecirkni.

frekvences sintezators elektron. Radioelektroniska ierīce lielas precizitātes stabila harmonisku svārstību iegūšanai, kuru frekvence maināma ar diskrētu soli.

Frenela formulas [pēc fr. fiziķa O. Ž. Frenela (A. J. Fresnel, 1788–1827) vārda] *fiz.* Formulas, kas optikā apraksta gaismas intensitātes izmaiņas, tai atstarojoties vai tiekot lauztai uz divu vižu robežvirsmas; intensitāte ir atkarīga no kritošās gaismas polarizācijas, krišanas leņķa un vielas laušanas koeficienta.

Frenela lēcas [pēc fr. fiziķa O. Ž. Frenela (A. J. Fresnel, 1788–1827) vārda] *fiz.* Īpašas konstrukcijas lēcas, kurās liela diametra gaismas kūļa fokusēšanai izmanto interfe-

rences parādību. Tās ir vieglākas un plānākas par tradicionālā veidā izgatavotām lēcām.

freoni ķīm. Fluoru saturošu alifātisku savienojumu tehniskais nosaukums; gāzes vai gais-toši šķidrumi bez smaržas un krāsas, nedeg un neveido eksplozīvu maisījumu ar gaisu, maztoksiski, ar zemu viršanas temperatūru. Izmanto par aukstumnesējiem *aukstummašīnās*, par aerosolpreparātu gaistošo komponentu un citur.

freska [it. *fresco* svaigs] Gleznošana ar ūdenī šķīstošām krāsām uz svaiga, mitra kaļķu apmetuma.

fretka [v. *Frettchen*] *lopk.* Kažokzvērs, kas iegūts, krustojot balto sesku ar Eiropas sesku; apmatojuma krāsa dažāda, vērtīgākās ir perlamutra krāsas f-as un zeltainās f-as.

frēze [fr. *fraise*] 1. *materiālt.* Daudz zobu rotācijas *griezējinstrument*s ar zobiem uz rotācijas ķermeņa; izmanto plaknes vai telpisku virsmu, arī riervu un spraugu apstrādei. **Aizmugurējā f.** – f. ar zobu mugurvirsmām, kas veidotas pēc logaritmiskas vai Arhimēda spirāles. **Cilindriskā f.** – f. ar skrūvlinijas vai taisniem zobiem uz cilindriskas virsmas. **Diskā f.** – f. ar zobiem uz diska cilindriskās virsmas un uz vienas vai abām diska sānu virsmām. **Fasonfrēze** – f. ar saliktas liklīnijas zobiem, kuru konfigurācija atbilst apstrādājamās virsmas profilam. **Gala f.** – f. ar zobiem uz cilindriskā ķermeņa gala virsmas. **Gliemežfrēze** – f. ar zobiem uz cilindriskā vai koniska ķermeņa virsmas ar zobu novietojumu pa skrūves līniju. **Kāta f.** – f. ar stiprināšanai paredzētu kātu. **Modulfrēze** – f. modulsistēmas zobratu zobu apstrādei; ir diska, pirksta, gliemeža un ķemmveida modulfrēzes. **Pirksta f.** – f. ar zobiem uz neliela diametra cilindriskā ķermeņa cilindriskās un (vai) gala virsmas. **Uzmācama f.** – f. ar stiprināšanai paredzētu centrālu caurumu. 2. *kokapstr.* Viengriežņa vai daudzgriežņu rotējošais *instrument*s ar griežņiem rotācijas vai gala virsmā (vai abās virsmās); izmanto plakano vai profilētu virsmu apstrādei, gropju un tapu iestrādāšanai. 3. *lauks. tehn.* Augsnes f. – mašīna augsnes intensīvai drupināšanai un jaukšanai aramkārtas dziļumā. **Rind-**

starpu augšnes f. – f. dārzu un rušināmkultūru apstrādāšanai. Vienlaidu aršanas f. – f. purvu, mežu un tīrumu augšnes sastrādāšanai.

frēzēšana 1. *materiālt.* Apstrāde ar frēzi; griešanas kustība ir frēzes rotācija, padeve – apstrādājamā ķermeņa un frēzes savstarpējā virzes kustība. Līdz frēzēšanai – f., kurā griešanas un padeves virzieni sakrīt. Pretfrēzēšanai – f., kurā griešanas virziens ir pretējs padeves virzienam. 2. *kokapstr.* Materiāla griezapstrāde ar rotējošo frēzi, apstrādājot plakana vai profilētas virsmas, veidojot gropes, tapas, tapu ligzdas u. c. Koksnes cilindriskā f. – koksnes materiālu f., kad instrumenta rotācijas ass paralēla apstrādājamai virsmai, bet griežna asmeņi telpā veido cilindriskas virsmas. Koksnes gala f. – koksnes f., kad apstrādes virsma un padeves virziens ir perpendikulāri šķiedru virzienam. 3. *lauks. tehn.* Augšnes pamatapstrāde un pirmsējās apstrāde ar augšnes frēzi, veidojot vienmērīgi sastrādātu sīkdrupatānu un izlīdzinātu augšnes virskārtas struktūru.

frēzgalva *materiālt.* 1. Frēzmašīnas mezgls ar iebūvētu darbvārpstu. 2. Frēzmašīnas virzes izpildietāise frēzes pārvietošanai.

frēzkultivators *lauks. tehn.* Mašīna augšnes pirmsējās apstrādei un dziļirdināšanai; sastāv no rāmja ar uzkari, frēzveltniem ar nažiem, pārvalka, aizmugurējām un priekšējām bultveida ķepām un balstīrtniem.

frēzmašīna *kokapstr.* Kokapstrādes darbmašīna virsmu apstrādei ar frēzi. Galvenie f-u veidi ir f-as balķu un brusu pārstrādei, garenfrēzēšanas mašīnas (galvenokārt zāgmateriālu plakano virsmu apstrādei) un f-as profilēto vai liklīnijas virsmu apstrādei.

frēznazis *kokapstr.* Plakans nazis, kuru iestiprina saliekamā frēzē vai nažu vārpstā virsmu frēzēšanai.

frigana [gr. *phryganon*] *ģeogr.* Zema, reta dzeloņkrūmu un daudzgadīgo dzeloņzaļu saauzde Vidusjūras zemēs.

frigiditāte [lat. *frigidus* auksts, vēss] (*frigiditas*) *med.* Sievietes dzimumvēsums.

frikadele [v. *Frikadelle*] *pārt.* Buljonā vārīta maltas gaļas vai zivs bumbiņa.

frite [fr. *fritte*] *sil. tehnol.* Strauji (ūdenī) atdzesēts stikla kausējums; lieto glazūrām un emaljām.

fritēt [fr. *friter*] *sil. tehnol.* Sakausēt un strauji (ūdenī) atdzesēt.

frīze [fr. *frise*] *arhit.* Ornamentāli dekoratīva josla, parasti sienas augšdaļā; klasiskā ordera sistēmā *antablementa* vidusdaļa.

frizers [a. *freezer* < *freeze* sasaldēt] *pārt.* Saldējuma ražošanas iekārta saldējuma masas sasaldēšanai un piesātināšanai ar sīki disperģētiem gaisa pūslīšiem.

frīzēšana *pārt.* Saldējuma masas vienlaicīga putošana un saldēšana.

frontāls [v. *frontal* < lat. *frons* (*frontis*) pierē] Tāds, kas vērstš šķērseniski pret objekta pārvietošanās vai darbības virzienu.

frontīts [lat. *frons* (*frontis*) pierē] (*frontitis*) *med.* Pieskaula dobuma gļotādas iekaisums.

frontoģenēze [v. *Front* < lat. *frons* (*frontis*) pierē + gr. *genesis* izcelšanās] *met.* Atmosfēras frontes veidošanās.

frontolīze [v. *Front* < lat. *frons* (*frontis*) pierē + gr. *lysis* izšķīšana, izšķīdināšana] *met.* Atmosfēras frontes izzušana.

frontons [fr. *fronton*] *arhit.* Arhitektonisks ēkas fasādes elements trīsstūra, pusloka, segmenta vai citā formā, kuru sānos ierobežo jumta slīpne, bet pie pamata – dzega; radies ordera arhitektūrā kā divslīpju *jumtgale*. Ja f-a apakšdaļā nav dzegas, to sauc par *zelmini*.

fruktoze [lat. *fructus* auglis] *ķīm.* Vienkārša cukurviela, augļu cukurs $C_6H_{12}O_6$; daudz f-es ir medū un dažos augļos.

ftalskābe [(na)ftal(īns) + skābe] *ķīm.* Benzoldikarbonskābe $o-C_6H_4(COOH)_2$; plaši lieto rūpnieciskajā organiskajā sintēzē.

ftalskābes anhidrīds *ķīm.* Ortoftalskābes dehidratācijas produkts; lieto fenolftaleīna, plastifikatoru un krāsvielu sintēzei, kā arī alkīdsveķu iegūšanai no glicerīna vai pentaeritritā un laku un krāsu materiālu ražošanā.

fūziatrija [gr. *phthisis* dilonis + *iatreia* ārstēšana] *med.* Medicīnas nozare, kurā pēta tuberkulozi un tās ārstēšanas metodes.

fugicitāte [lat. *fugitivus* aizlidojošs] *fiz., tehn.* → gaistamība

Fuko strāvas [pēc fr. zinātn. Ž. B. L. Fuko (J. B. L. Foucault, 1819–1868) vārda] *fiz.* Pa noslēgtiem kontūriem plūstošas strāvas

(virpuļstrāvas), kas inducējas masīvā vadītājā, tam atrodoties periodiski mainīgā magnētiskajā laukā. Viens no F. s-u izraisītajiem efektiem ir vadītāja sakaršana.

Fuko svārsts [pēc fr. zinātn. Ž. B. L. Fuko (J. B. L. Foucault, 1819–1868) vārda] *fiz.* Svārsts, ar kura palīdzību 1851. gadā eksperimentāli pierādīja Zemes rotāciju ap savu asi; tagad to izmanto demonstrējumos, lai pierādītu, ka Zeme diennakti izdara vienu pilnu apgrieziena ap savu asi.

fukssins [v. *Fuchsin* < *Fuchs*ie fuksijs] *ķīm.* Viena no pirmajām mākslīgi iegūtajām organiskajām sarkanajām krāsvielām.

fullerēni [v. *Fulleren*] *ķīm.* Ķīmiskas vielas, kas rodas, oglekļa atomiem savienojoties telpiskos veidojumos, kuriem saišu sakārtojums atgādina šuves basketbola bumbā. F-us uzskata par oglekļa ceturto alotropisko kristālisko formu.

fumarolas [lat. *fumare* kūpēt + it. *fumarola* < *fumo* dūmi] *ģeol.* Karstu vulkānisko gāzu strūkļas, kas izplūst no vulkāna vai lavas plāksmēm pēc vulkāna izvirduma.

fumigācija [fr. *fumigation* < lat. *fumigare* dūmot] *lauks., pārt.* Augiem un augkopības produkcijai kaitīgu organismu iznīcināšana ar *fumigantiem*. F-u veic ar speciālām iekārtām (*fumigatoriem*) slēgtā telpā (noliktavās, kuģu tilpnēs, siltumnīcās, teltīs, ar ko uz lauka nosedz augus).

fumiganti [lat. *fumigans* (*fumigantis*) tāds, kas apdūmo] *lauks.* Ķīmiski preparāti (*pesticīdi*), kurus lieto gāzu, tvaiku vai aerosolu veidā augu slimību, kaitēkļu un augkopības produkcijai kaitīgu organismu iznīcināšanai. F. ir elpošanas indes – gaistošas, parasti viegli uzliesmojošas, pat eksplozīvas vielas.

fumigators [lat. *fumigare* dūmot] *lauks. tehn.* Iekārta augsnes, augu vai noliktavu *fumigācijai*. Ar augsnes f-u augsnē ievada šķidros fumigantus; ar augu f-u izkļiedē pulverveida fumigantus.

fundamentālās mijiedarbības [lat. *fundamentalis* < *fundamentum* pamats; mijiedarbības] *fiz.* Fizikā pieņemta un eksperimentāli pierādīta koncepcija, pēc kuras visus dabā pastāvošos spēkus attiecina uz vienu no četrām fundamentālām (tālāk nereducējamām) mijiedar-

bībām. 20. gs. 60.–70. g. tika izveidota viena leptonu un kvarku elektrovājā mijiedarbību teorija. Sk. arī *stiprā mijiedarbība, elektromagnētiskā mijiedarbība, vājā mijiedarbība*.

fungicīdi [lat. *fungus* sēne + *caedere* nonāvēt] *lauks.* Ķīmiskas vielas, ko lieto augu slimību ierosinātāju sēņu iznīcināšanai vai to attīstības kavēšanai.

funkcija [lat. *functio* izpilde, darbība] 1. *tehnol.* Kādas iekārtas, programmas vai sistēmas darbības uzdevums. I e b ū v ē t a f. *inf.* – standartfunkcija, kuras aprēķināšanas programma ietverta *programmēšanas* sistēmas realizācijā, piem., logaritms, kvadrātsakne, trigonometriskās f-as. 2. *mat.* Viennozīmīgs *attēlojums* $y=f(x)$, ar kuru katram kopas A (definīcijas kopas) skaitlim x piekārto kopas B (vērtību apgabals) skaitli y. A l g e b r i s k a f. – aplēpta f., kurai F ir divu mainīgo polinoms. A n a l ī t i s k a f. – kompleksa mainīgā f., kas katra punkta apkārtņē izsakāma ar Teilora rindu. A p s l ē p t a f. – f., ko definē vienādojums $F(x, y)=0$. A r i t m ē t i s k a f. – f., kuras argumenti un vērtības ir naturāli skaitļi (piem., skaitļa n dalītāju skaits). A u g o š a f. – reāla f., kurai $f(a) \leq f(b)$, ja $a < b$. B ū l a f. *loģ., mat.* – bināru mainīgo (izteikumu) f., kuras vērtības ir 0 vai 1 (patiesumvērtības) un kura atbilst saliktam izteikumam. C i k l o m e t r i s k ā s f-as – inversās trigonometriskās f-as Arcsin, Arccos, Arctg, ..., kā arī to galvenās vērtības arcsin, arccos, arctg, ... D ī l s t o š a f. – reāla f., kurai $f(a) \geq f(b)$, ja $a < b$. E k s p o n e n t f u n k c i j a – funkcija $y=a^x$, kur bāze $a>0$, $a \neq 1$. E l e m e n t ā r ā s f-as – vienkāršākā skaitlisko f-u klase – f-as, kuras iegūstamas no pakāpes f-as, eksponentfunkcijas, trigonometriskajām f-ām un to inversajām f-ām. I e r o b e ž o t a f. – f. ar reālām vērtībām, kuras atrodas galīgā intervālā. I n v e r s a f. – funkcijai $y=f(x)$ atbilstošā funkcija $x=g(y)$. L i n e ā r a f. – funkcija $y=f(x_1, \dots, x_n)=a_1x_1+\dots+a_nx_n+b$ (a_i, b – skaitļi). L o g a r i t m i s k a f. – eksponentfunkcijas inversā funkcija $y=\log_a x$ ($a>0$, $a \neq 1$), kas definēta argumenta vērtībām $x>0$. Parasti bāze a ir 10 (apzīmē $y=\lg x$)

vai e ($y = \ln x$). **M e r o m o r f a f.** – kompleksa mainīgā analītiskā f , kuras vienīgie singulārie punkti ir *poli*. **M o n o t o n a f.** – augoša vai dilstoša f . **N e p ā r a f.** – f , ar īpašību $f(-x) = -f(x)$ visiem x . **N e p ā r t r a u k t a f.** – f , kuras argumenta bezgalīgi mazam pieaugumam atbilst bezgalīgi mazs f -as pieaugums. **P a k ā p e s f.** – funkcija $y = x^n$ ar konstantu kāpinātāju n . **P ā r a f.** – f , ar īpašību $f(-x) = f(x)$ visiem x . **P e r i o d i s k a f.** – funkcija $f(x)$, kuras vērtība nemainās, ja argumentam pieskaita kāda skaitļa (perioda) daudzkārtni: $f(x+nt) = f(x)$ (piem., trigonometriskās f -as). **P r i m i t ī v ā f.** – funkcija $F(x)$, kuras atvasinājums ir dotā funkcija $f(x)$: $F'(x) = f(x)$. **S k. integrālis** (nenoteiktais). **R a c i o n ā l a f.**, lauza f . – funkcija $f(x) = p(x)/q(x)$, kur $p(x)$, $q(x)$ ir polinomi ar mainīgo x ($q(x) \neq 0$). **S a l i k t a f.** – funkcija $f(g(x))$ vai $g(f(x))$, kur f , g ir dotās f -as. **S i m e t r i s k a f.** – vairāku mainīgo (argumentu) f , kas paliek nemainīga, ja argumentus maina vietām. **S p e c i ā l ā s f**-as – neelementāras f -as, ko definē ar rindām, integrāļiem (piem., gammafunkcija) vai kā atsevišķu diferenciālvienādojumu atrisinājumus (cilindriskās un sfēriskās f -as); izmanto matemātiskajā analizē un matemātiskajā fizikā. **T r a n s c e n d e n t a f.** – analītiska f , kas nav algebriska (piem., eksponentfunkcija, logaritmiskā f , trigonometriskās f -as). **V e k t o r f u n k c i j a** – f , kuras vērtības ir vektori. **3. mat.** Atkarīgais mainīgais lielums, kas mainās atkarībā no cita lieluma (argumenta). **P ā r v a d e s f.** – lineāras stacionāras sistēmas reakcija uz delta f -as iedarbību ar sākuma stāvokļa nulles noteikumiem. Pārvades f , ir skaitliski racionāla f -ai $W(p)$ no kompleksā mainīgā p , kas kā koeficients ieiet izteiksmē $Y(p) = W(p)U(p)$ (šeit $Y(p)$ – sistēmas izejas f -as attēlojums pēc Laplasa (atbalss, reakcija), $U(p)$ – sistēmas ieejas f -as (iedarbība, vadība) attēlojums pēc Laplasa ar nulles sākuma noteikumiem). **S p ē k a f.** – potenciālā spēka lauka skalāra f . U , kuras daļējie atvasinājumi pēc koordinātām x , y un z ir vienādi ar spēka projekcijām F_x , F_y , F_z : $F_x = \partial U / \partial x$; $F_y = \partial U / \partial y$; $F_z = \partial U / \partial z$.

funkcionālā keramika [lat. *functio* izpilde, darbība] *ker.* Keramikas materiāli, ko izmanto elektrotehnikā un elektronikā; kopējs apzīmējums izolējošajai, dielektriskajai, pjezo-elektriskajai, magnētiskajai un segnetoelektriskajai keramikai.

funkcionālanalīze *mat.* Matemātikas nozare, kurā pēta *operatoru* īpašības abstraktās funkciju telpās, vispārinot matemātiskās analīzes faktus.

funkcionālis *mat.* Patvaļīgā kopā definēta funkcija (operators), kuras vērtības ir reāli vai kompleksi skaitļi.

funkcionālisms [lat. *functio* izpilde, darbība] Arhitektūras virziens, racionālisma paveids, kurš radās 20. gs. sākumā Rietumeiropā un kura pamatprasība ir celtnes ārējā izskata nosacītība atkarībā no tās konstrukcijas un iekšējā plānojuma, kas savukārt atkarīgi no celtnes funkcijas; raksturīgs ģeometrisks būvmasu kārtojums, gludas sienu virsmas, plaši iestiklojumi, uzsvērts horizontālisms, limeniski jumti.

furacilīns *ķīm.* Viens no pirmajiem *nitrofurānu* cilmes baktericīdajiem medicīnas preparātiem.

furāns [v. *Furan* < lat. *furfur* klijas] *ķīm.* Skābekli saturošs pieclocēkļu *heterocikliskis* savienojums C_4H_4O ; lieto organiskajā sintēzē.

furfurols [lat. *furfur* klijas + *ol(eum)* eļļa] *ķīm.* *Heterocikliskis furāna* rindas *aldehīds* $C_5H_4O_2$, ko iegūst no augu izcelsmes izejvielām; nozīmīga izejviela ķīmiskajā rūpniecībā.

furgons [fr. *fourgon*] *aut.* Uz kravas automobiļa, piekabes, puspiekabes vai vieglā automobiļa šasijas montēta slēgta kravas telpa bez logiem, kas ar starpsieni atdalīta no autovadītāja kabīnes.

Furjē rinda [pēc fr. matemātiķa Ž. B. Furjē (*J. B. Fourier*, 1768–1830) vārda] *mat.* Trigonometriskā rinda

$$f(x) = \sum_{n=1}^{\infty} \left(a_n \cos nx + b_n \sin nx \right),$$

kas izsaka periodisku funkciju (a_n , b_n – Furjē koeficienti).

furnitūra [fr. *fourniture* < *fournir* piegādāt, apgādāt] Palīgmateriāli un izstrādājumi (piem., vadotnes, viras, slēdzenes, aizbīdņi, rokturi u. c.), ko pievieno mēbelēm, durvīm, logiem u. c. priekšmetiem.

furokumarīns *ķīm.* Viela (augos), kas pastiprina ādas gaismjutību, rada ādas sārtumu, pigmentāciju.

furunkuloze (*furunculosis*) *med.* Ādas slimība – daudzu *furunkulu* vienlaicīga veidošanās vai jaunu *furunkulu* rašanās pēc esošo sadzīšanas.

furunkuls [lat. *furunculus* zaglēns] (*furunculus*) *med.* Strutains matu maišiņa iekaisums.

fūzelis [v. *Fusel* sliktis degvīns] 1. *nevēl.*; *ķīm.* → *sīveļļas*. 2. *ķīm.* Tehniskais spirts.

fūzeļeļļas [v. *Fusel* sliktis degvīns] *nevēl.*; *ķīm.* → *sīveļļas*

G

gabalkrava *transp.* Skaitāmu priekšmetu krava, kuru var pārvadāt iesaiņojumā vai bez tā.

gabardīns [fr. *gabardine*] *tekst.* Klasisks, vienkrāsains, blīvs tīrvilnas vai pusvilnas audums, kas izstrādāts 2/1 vai 2/2 triniša pinumā no šķeterētas dzijas; auduma labajā pusē ir sīkas, cieši guļošanas rievās no labās uz kreiso pusi 75–78° leņķī.

gabarīta izmēri Attālums starp kāda objekta tālākiem punktiem noteiktā virzienā.

gabarīts [fr. *gabarit* mēršablons] 1. Objekta ārējie robežizmēri. 2. Priekšmetu (mašīnu, ēku, tiltu) izmēri, lielums; ārējā ģeometriskā robežkontūra. **Autoceļa tilta g. c.** – tilta braucamās daļas platums metros. **Būvju tuvināšanās g. dz.** – sliežu ceļa asij perpendikulāra robežkontūra, kuras iekšienē, izņemot ritošo sastāvu, nedrīkst atrasties nekādas ierīču vai būvju daļas. **Dzelzeļa tilta g. c.** – tilta kontūra, pa kuru notiek transportlīdzekļu un gājēju kustība. **G-a vārti dz.** – ierīce, kas sastāv no rāmja, kura iekšpusē atbilstoši iekraušanas g-a kontūrai uz šarnīriem nostiprinātas plāksnītes atklātā ritošā sastāvā iekrautas kravas g-a pārbaudei. **Gaisvadu līnijas g. dz.** – robežattālums no vadiem un līnijas balstiem līdz dzelzceļa sliežu galviņu virsmam, kā arī no zemes līdz dažādām būvējām un iekārtām. **Iekraušanas g. dz.** – sliežu ceļa asij perpendikulāra robežkontūra, ārpus kuras nedrīkst atrasties krava atklātā

ritošā sastāvā, kas atrodas uz horizontāla taisna sliežu ceļa. **Ritošā sastāva g. dz.** – sliežu ceļa asij perpendikulāra robežkontūra, ārpus kuras uz horizontāla taisna sliežu ceļa nedrīkst atrasties krauta vai tukša ritošā sastāva daļas. **Tuneļa caurbrauktuves g. dz.** – sliežu ceļa asij perpendikulāra tuneļa brīvās telpas robežkontūra, kuras iekšienē, izņemot ritošo sastāvu, nedrīkst atrasties nekādas tuneļa konstrukciju vai ierīču daļas, izņemot tos elementus, kas sadarbojas ar ritošo sastāvu. **Zemtilta g. c.** – trapeceveida kontūra, kurai pēc tilta izbūves jāpaliek brīvai (kuģošanai un plostošanai).

gabro [it. *gabbro*] *ģeol.* Melns vai pelēks, rupjgraudains, bāzisks intruzīvs iezis, kas sastāv no *plagioklaziem* un *piroksēniem*, dažreiz satur vara, niķeļa, titāna rūdas; intruzīvais bazaltu analogs; izmanto būvniecībā.

gadalaiki Ceturtdaļgadu ilgi laika intervāli (pavasaris, vasara, rudens, ziema); to iestāšanos un maiņu nosaka Zemes kustība ap Sauli.

gadfilda tērauds materiālt. Sk. **tēraudi**

gadījumlielums *mat.* Lielums, kura vērtību nosaka gadījumeksperimenta rezultāts (piem., metot spēļu kauliņu); ir diskreti un nepārtraukti g-i.

gadījumnotikums *mat.* Gadījuma rakstura (nejauša) parādība, kuras realizācija dotajos apstākļos nav droši paredzama. Fiksētā g-u kopā katru g-u raksturo ar tā *varbūtību*.

gadījumprocess *fiz., mat.* → **stohastisks process**
gadījumskaitļi *mat.* Savstarpēji nesaistītu ciparu virknes, kuras iegūst kā *gadījumlielumu* vērtības un izmanto eksperimentu plānošanā.

gadījumsvārstības meh. Svārstību kustība, ja sistēmas parametri ir *gadījumlielumi* vai ierosme ir gadījuma funkcijas.

gads *astr.* Laika intervāls, kurā Zeme apriņķo Sauli un kurā notiek viens cikls Saules redzamajā kustībā pa ekliptiku. Tā precīzais garums ir atkarīgs no atskaites punkta, attiecībā pret kuru tiek aplūkota Zemes orbitālā kustība. Ar terminu “gads” bez apzīmētājiem astronomijā parasti saprot tropisko gadu, bet ikdienas praksē – kalendāro gadu. **Anomālistiskais g.** – laika intervāls starp divām sekojošām Zemes iziešanām

caur orbītas *perihēliju*; anomālistiskā gada garums ir 365,2596 diennaktis (perihēlija stāvokļa maiņas dēļ tas ir par 27 minūtēm garāks nekā tropiskais g.). *D r a k o n i s k a i s g.* – laika intervāls starp divām sekojošām Saules izešanām caur vienu un to pašu Mēness orbītas *mezglu*; drakoniskā gada garums ir 346,6201 diennaktis. *K a l e n d ā r a i s g.* – laika intervāls, kurā ietilpst 365 vai 366 diennaktis (sk. *k al e n d ā r s*). *S i d e r i s k a i s g., z v a i g ž ņ u g.* – laika intervāls, kurā Saule savā redzamajā kustībā pa ekliptiku izdara pilnu apriņķojumu attiecībā pret nekustīgajām zvaigznēm; sideriskā gada garums ir 365,2564 diennaktis (*precesijas* dēļ tas ir 20 minūšu garāks nekā tropiskais g.). *T r o p i s k a i s g.* – laika intervāls starp divām sekojošām Saules izešanām caur *pavasara punktu*.

gadskārtā *biol., mež.* Koka stumbrā, zaru un sakņu pieauguma slānis, ko veido *kambijs* vienā veģetācijas periodā. G-as *a g r i n ā k o k s n e* – gaišā un irdenā koksnes g-as iekšējā daļa, kas veidojusies veģetācijas perioda sākumā. G-as *p l a t u m s* – attālums radiālajā virzienā starp koksnes divu g-u robežām. G-u *i z l i e k u m s mežr., kokapstr.* – g-u vietējais izliekums, kas rodas zaru vai ieaugumu ietekmē. Sk. arī *pseudogadskārtā*.

gafelbura [hol. *gaffel* dakša] *jūrn.* Slīpa četrstūrveida bura, kuras augšējā mala piestiprināta pie *gafeles*.

gafele [hol. *gaffel* dakša] *jūrn.* Apaļš koks, kura viens gals piestiprināts pie burukuģa masta augšgala, bet otrs gals ir slīpi uz augšu; pie g-es piestiprina buras augšējo malu.

gafelšoneris [hol. *gaffel* dakša + a. *schooner*] *jūrn.* Burukuģis ar slīpajām burām.

gaijots [pēc amer. ģeogrāfa un ģeologa A. Gaijota (*Guyot*) vārda] Jūras kalns; zemūdens kalns ar plakānu virsotni.

gaisa ātrums *aeron.* Gaisakuģa ātrums attiecībā pret gaisa masu; g. ā-a virziens parasti sakrīt ar gaisakuģa garenvirziena asi, un to mēra ar aerospidometru.

gaisa dzesētājs *tehn.* Siltummainis gaisa temperatūras pazemināšanai. Parasti lieto virsmas dzesētājus, kuros gaisu dzesē caurulēs plūstošs aukstumnesējs; dzesēšanu intensificē,

apsmidzinot cauruļu virsmu ar ūdeni vai sāļu šķīdumu.

gaisa kondicionēšana *tehn.* Noteiktām prasībām atbilstošu gaisa parametru iegūšana un automātiska uzturēšana slēgtās telpās, izmantojot atbilstošu tehnisko līdzekļu kopumu – gaisa kondicionēšanas sistēmu.

gaisakuģa apmešanās *aeron.* Gaisakuģa (kam ir pakalējais balsts) apmešanās uz muguras, bremzējot nosēšanās laikā vai riteņiem atdoties pret negaidītu šķērslī.

gaisakuģa komponējums *aeron.* Gaisakuģa agregātu savstarpējais izvietojums, no kā ir atkarīgi gaisakuģa parametri un ārējais izskats. Ir ārējais jeb aerodinamiskais g. k., kas veido ārējo izskatu, un iekšējais g. k., kas nosaka visu agregātu izmērus un kabīnes izkārtojumu.

gaisakuģa manevrēšana *aeron.* 1. Gaisakuģa pārvietošanās ar mazu ātrumu pa lidlauka marķējuma līnijām, izmantojot spēku iekārtas vilci; g. m-u izpilda kapteinis vai pēc viņa norādījuma otrais pilots, vada lidlauka kustības dienesta dispečers. 2. Tāda gaisakuģa, kas paceļas vai nolaižas vertikāli, pārvietošanās nelielā augstuma virs lidlauka, parasti Zemes virsmas efekta iedarbības apstākļos ar mazu ātrumu.

gaisakuģa pazišanas zīme *aeron.* Pieņemtie apzīmējumi (simboli, uzraksti) gaisakuģa veida un valstiskās piederības noteikšanai; izvieta uz lidmašīnas plāksnēm, fizelāžas un stabilizatora. Piederību Latvijas Republikai simbolizē sarkanbaltsarkans aplis.

gaisakuģis *aeron.* Lidaparāts, ko atmosfērā notur mijiedarbība ar gaisu, ja tā nav mijiedarbība ar gaisu, kas reflektēta no zemes vai ūdens virsmas. Par g-iem netiek uzskatīti lidaparāti, kuru kustību nodrošina reaktīvā vilce vai inerce, kā arī nevadāmi aerostati. *C i v i l ā s a v i ā c i j a s g.* – civilās aviācijas reģistrā ierakstīts g., kuru neizmanto militārie, muitas vai policijas dienesti. *K r a v a s g-i* – g-i kravu, pasta, tehnikas pārvadājumiem; aprīkoti ar lielu izmēru lūkām, rampu vai trupu tehnikas iebraukšanai, kravas stiprināšanas, iekraušanas un izkraušanas mehānismiem; iespējams kravu un cilvēkus desantēt ar izpletņiem gaisā. *M ā c i b u g.* – g. pilotu

sākumapmācībai un lidotāju trenēšanai, kas aprīkots ar dubultu vadības ierīču sistēmu, lai varētu pilotēt studentpilotus un pilots instruktors. **S p o r t a g.** – g. sportistu apmācībai, trenīgam un sacensībām; ar sporta g-i ir iespējams izpildīt sarežģītu pilotāžu ar lielām pozitīvām un negatīvām pārslodzēm.

gaisakuģu ierinda aeron. Stingri noteikts savstarpējs gaisakuģu stāvoklis kopējā lidojumā un manevrēšanā; izkārtojumu raksturo distance, intervāls un augstuma starpība; pēc konfigurācijas g. i. var būt fronte, peilējums, ķilis, rombs u. c.

gaisa maisi biol. Putnu *bronhu* turpinājums ārpus plaušām ķermeņa dobumā, kaulu dobumos un zem kakla ādas. G. m. regulē putna ķermeņa temperatūru, atvieglo lidošanu un peldēšanu.

gaisa masas met. Plaši *troposfēras* apgabali ar līdzīgām fizikālām īpašībām, kas pārvietojas ar kādu no vispārīgās atmosfēras cirkulācijas plūsmām kā viens vesels.

gaisa mitrums fiz. Fizikāls lielums, kas raksturo ūdens tvaiku daudzumu (blīvumu) atmosfērā attiecīgā temperatūrā un gaisa spiedienā. **A b s o l ū t a i s g. m.** – ūdens tvaika masa gaisa tilpuma vienībā; mērv. – g/m^3 , arī – kg/m^3 . **R e l a t ī v a i s g. m.** – procentos aprēķināta gaisā esošo ūdens tvaiku spiediena attiecība pret piesātinātu ūdens tvaiku spiedienu noteiktā temperatūrā.

gaisa patēriņa koeficients siltumt. *Kurināmā* sadedzes procesā *kurtuvē* faktiski pievadītā gaisa daudzuma attiecība pret teorētiski nepieciešamo gaisa daudzumu.

gaisa pūte tehn. Mašīna gaisa vai citas gāzes padevei un spiediena paaugstināšanai. Pēc spiediena palielināšanas pakāpes izšķir *ventilatorus* un *kompresorus*.

gaisa satiksme aeron. Gaisakuģu pārvietošanās gaisā vai lidlauka manevrēšanas laukumā.

gaisa satiksmes vadība aeron. Gaisakuģu kustības regulēšana nolūkā novērst sadursmes ar citiem gaisakuģiem un šķēršļiem.

gaisa satiksmes vadības gaisa telpa aeron. Noteikta gaisa telpa, kurā veic konkrētus lidojumu veidus, ir noteikti lidojumu noteikumi (instrumentālie vai vizuālie) un gaisa satiksmes vadības apjoms.

gaisa sildītājs tehn. → **kalorifers**

gaisa spiediena uzņēmējs aeron. Ierīce, ko uzstāda uz lidaparāta ārējās virsmas pilnā un statiskā spiediena mērīšanai, lai noteiktu lidojuma ātrumu un augstumu.

gaisa spilvens tehn. Paaugstināta spiediena gaisa slānis berzes samazināšanai starp saskarvirsmām. Spiedienu rada un uztur ar kompresoru vai ventilatoru.

gaisa trase aeron. Kontrolējama, ar radionavigācijas līdzekļiem apgādāta gaisa telpa vai tās koridorveida daļa.

gaisdalis dz., tehn. Pneimatiska ierīce *ritošā* satāva bremžu sistēmas rezervuāra uzlādēšanai, bremžu cilindru piepildīšanai ar saspiestu gaisu, kā arī pilnai vai daļējai gaisa izplūdei no bremžu cilindriem.

gaisdzese aut. Sk. dzese

gaisma 1. fiz. Elektromagnētiskie viļņi (starojums) noteiktā frekvenču intervālā, kurus spēj uztvert (redzēt) cilvēka acs; šī redzamā spektra daļa aptver viļņu garumus no apm. 380–400 nanometru (violetā g.) līdz apm. 750–780 nm (sarkanā g.). **B a l t ā g.** – g., kuras spektrālais sadalījums aptuveni atbilst Saules radiācijas redzamā spektra daļai. **2. aut., tehn.** Mākslīga gaismas avota radīta gaismas plūsma. **M i r g o j o š ā g.** – atkārtota gaismas iedegšanās pēc neliela laika intervāla. **T ā l ā g.** – transportlīdzekļa lukturu g., kas apgaismo ceļu ne mazāk kā 100 metru pirms transportlīdzekļa. **T u v ā g.** – transportlīdzekļa lukturu g., kas apgaismo ceļu apm. 30 m pirms transportlīdzekļa.

gaismas absorbcija fiz. Gaismas intensitātes vājināšanās, tai ejot cauri kādai videi, ar kuru gaisma sadarbojas, kā rezultātā daļa tās enerģijas vielā pārvēršas citu veidu enerģijā, piem., siltumā, elektriskajā enerģijā. G. a. jāatšķir no tās intensitātes vājināšanās vidē *gaismas izkliedes* dēļ, kas nav saistīta ar enerģijas pārvēršanos citu veidu enerģijā.

gaismas ātrums fiz. Elektromagnētisko viļņu, arī gaismas, izplatīšanās ātrums vakuumā vai vidē. Vakuumā gaismas izplatīšanās ātrums ir absolūta fizikālā *konstante* ($c=299792458$ m/s jeb aptuveni 300 tūkst. km/s). G. ā. vidē ir c/n (n ir vides gaismas laušanas koeficients).

gaismas caurlaidība, caurspīdīgums fiz.,

materiālt. Attiecība starp gaismas daudzumu, kas nonāk uz kāda priekšmeta virsmas, un gaismas daudzumu, kas izkļūst šim priekšmetam cauri.

gaismas dubultlaušana fiz. Gaismas staru sadalīšanās divos staros anizotropā vidē, ko nosaka materiāla refrakcijas koeficienta atkarība no gaismas viļņu elektriskā vektora virziena; katrā no stariem elektriskā lauka svārstību virzieni ir savstarpēji perpendikulāri.

gaismas filtrs fiz. Optiska vide, detaļa no speciāla optiska stikla vai ierīce ar noteiktu *gaismas caurlaidības* spektrālo raksturlielumu, kas maina uz to krītošās gaismas spektrālo sastāvu un intensitāti. Par g. f-u optisko vidi var būt gāzes, šķidrums (īpaši – dažādu vielu un sāļu šķīdumi) un cieti ķermeņi. Sk. arī *filtrs* (optiskais filtrs).

gaismas gads astr. Ārpussistēmas attāluma mērvienība, ko lieto astronomijā, – attālums, ko gaismas noiet vakuumā viena gada laikā; apz. ly; $1\text{ ly} = 63240\text{ astronomisko vienību}$.

gaismas izkliede fiz. Optiskā starojuma raksturlielumu izmaiņa, starojumam ejot cauri vielai; rodas izmaiņas intensitātes telpiskā sadalījumā, gaismas polarizācijā (*releja* jeb elastiskā izkliede) un frekvenču spektrā (*neelastiskā izkliede*). G. n e e l a s t i s k ā i., g. k o m b i n a t ī v ā i., R a m a n a e f e k t s – g. i. vielā, kam raksturīga izklienētās gaismas frekvences izmaiņa; process, kas sastāv no diviem savstarpēji saistītiem aktiem – *fotona* absorbcijas un fotona emisijas ar citu enerģiju vienlaikus ar fonona radīšanu (stoksa izkliede ar mazākas frekvences gaismas kvanta emisiju) vai fonona absorbciju (antistoksa izkliede ar lielākas frekvences gaismas kvanta emisiju). Ar g. kombinatīvo i-i var noteikt vielas fononu enerģētisko spektru. Sk. arī *Releja izkliede*.

gaismas laušana, refrakcija fiz. Gaismas stara izplatīšanās virziena maiņa, tam pārejot no vienas caurspīdīgas vides citā. G. l-as l e ņ ķ i s – leņķis, ko veido laužtais stars pēc tā laušanas uz divu viržu robežvirsmas un normāle pret šo robežvirsmu stara laušanas punktā. Sk. arī *Snelliusa likums*.

gaismas necaurlaidība kino, tel. Materiāla pretestība jebkura veida gaismas staru caurplūdei.

gaismas orgāni biol. Dzīvnieku orgāni, kam piemīt spīdēšanas jeb *bioluminiscences* spēja.

gaismas pilna iekšējā atstarošanās fiz. Parādība, kad, gaismai krītot no optiski blīvākas vides uz optiski mazāk blīvu vidi noteiktā krišanas leņķī, gaisma tiek pilnīgi atstarota, nenokļūstot optiski mazāk blīvajā vidē.

gaismas plūsma fiz. Fizikāls lielums, kas raksturo to starojuma plūsmas daļu, kura iedarbojas uz cilvēka aci; mērv. *lūmens* (lm).

gaismas polarizācija fiz. Parādība, ka lineāri polarizētā gaismas starā svārstības notiek tikai vienā plaknē perpendikulāri stara izplatīšanās virzienam. Sk. arī *polarizācija*.

gaismas slāpētājekrāns kino Stiklšķiedras ekrāns gaismas spilgtuma mazināšanai uzņemšanas laikā.

gaismas spiediens astr. Spiediens, ko uz ķermeni izdara elektromagnētisks starojums. Kvantu teorija to izskaidro ar fotonu impulsa maiņu, tiem mijiedarbojoties ar ķermeni. G. s. ietekmē līdzsvaru zvaigžņu dzīlēs, dažos gadījumos rada *zvaigžņu vēju*, nosaka *komētu* astu formu, ietekmē *ZMP* kustību. Sk. arī *saules bura*.

gaismas sprostekrāns kino Tumša auduma ekrāns studijas prožektoru gaismas slāpēšanai.

gaismas stiprums fiz. Viens no galvenajiem lielumiem, kas raksturo starojošus gaismas avotus redzamās gaismas diapazonā; g. s. nosaka avota starotspēju noteiktā virzienā. *SI mērvienību sistēmā* g. s-a vienība ir *kandela* (cd).

gaismas vads fiz., tehn. Noslēgta "ierīce" (kanāls, šķiedra, gaismas stara viļņvads u. c.) elektromagnētiskā starojuma (īpaši – gaismas, optiskā, infrasarkanā starojuma nestās enerģijas un informācijas) virzītai pārvadīšanai (*pārraidei*); vada lineārie izmēri daudzārt lielāki par pārvadamā starojuma viļņa garumu. *Mainīgās refrakcijas g. v.* (l ē c a s g. v.) – g. v., kurā notiek periodiska gaismas fokusēšana līdz ar attālumu. *Šķiedru g. v.* (optiskā šķiedra) – stikla, kvarca vai cita optiski caurspīdīga materiāla šķiedra, pa kuru gaisma (tās pilnīgas iekšējās atstarošanās dēļ) virzīti izplatās ar ļoti maziem zudumiem; šķiedrai ir centrālā daļa – serdenis, ko aptver ļoti plāna stikla apvalks, kura *refrakcijas koeficients* ir ma-

zāks nekā serdenim. Gaismas vadus un to kūļus optisko *kabeļu* veidā arvien plašāk izmanto dažādās tehnikas jomās, *sakaru kabeļos*, *sakaru*, *informācijas* un *vadības* sistēmās, *informācijas tehnoloģijā*, medicīnā utt.
gaismeklis *el.* Gaismu izstarojoša elektriska ierīce.
gaismēnu līdzsvars *kino* Gaismas un ēnu attiecības kinokadrā.

gaismjutība *fotogr.* Fotogrāfiskā materiāla gaismjutīgā slāņa spēja ķīmiski mainīties gaismas staru iedarbībā, radot latento *fotoattēlu*, kas pēc *fotoķīmiskās* apstrādes kļūst redzams.

gaismtiece *biol.* → **phototaksija**

gaiss Gāzu maisījums, kas veido Zemes *atmosfēru*; galvenās sastāvdaļas procentos: slāpekļis (78,09), skābeklis (20,95), cēlgāzes (0,94), ogļskābā gāze (0,03), inertās gāzes un citi piemaisījumi. G-a *s p i e d i e n s* – *atmosfēras* spiediens uz visiem atmosfērā esošiem priekšmetiem un Zemes virsmu.

gaistamība, **fugicitāte** *fiz., tehn.* Termodinamisks lielums, kas raksturo vielu spēju pāriet gāzveida stāvoklī un vielu īpašības tajā; aprēķina analītiski vai grafiski, izsaka spiediena vienībās *paskālos* (Pa).

gaivads *el.* Elektrolīniju vads virs zemes (uz izolatoriem). K o n t a k t t i k l a g. – cietvelmēta vara vads, pa kuru plūst elektriskā strāva, piekārts virs sliežu ceļa un atrodas nepārtrauktā saskarē ar *pantogrāfu*.

gaišā kamera (lat. *camera lucida*) *fotogr.* Statīvā iestiprināta četrskaldņu *prizma*, kuru novietojot atbilstošā augstumā virs papīra lapas un lūkojoties tieši cauri prizmas augšējai skaldnei, uz papīra lapas šķietami projicējas attēls, kas atrodas prizmas vertikālās šķautnes priekšā; izmantoja mākslinieki, lai iegūtu precīzu ainavas vai objekta zīmējumu.

gaitas ātruma koeficients → **īpatnējais ātrums**

gaitas laidenība *aut.* Automobiļa eksploataācijas īpašība, ko raksturo virsbūves svārstību parametri (frekvence, paātrinājums u. c.), tam braucot pa nelīdzenu ceļu. G. l. atkarīga no ceļa līdzenuma, automobiļa balstiekārtas, riepu konstrukcijas un automobiļa masas sadalījuma.

gaitenis būvn. Telpa dzīvokļa telpu saistībai savā starpā un iekštelpu saistībai ar āru.

gajals, **platpierainais vērsis** (*Bos gaurus fron-*

talis) *lopk.* *Gaura* domesticēta forma; audzē Indijā; pieder pie *govveidīgo apakšdzimtas*.

gājiena uguņi jūrn. Kuģa uguņu un zīmju tehniskais izvietojums citu kuģu informēšanai par kuģa stāvokli, gabarītiem, virzienu, manevrēšanas spējām un nodarbošanos.

gājiens *tehn.* Pārvietojums; mehānisma vai motora darba stāvoklis. A t s l o d z e s g. – detaļas vai mehānisma pārvietojums bez slodzes. D a r b a g. – mašīnas, mehānisma vai detaļas kustība, veicot lietderīgu darbu. V i r z u l a g. – pārvietojums, ko veic virzulis virzuļmotora cilindrā no augšējā maiņas punkta līdz apakšējam maiņas punktam vai otrādi. Sk. arī *brīvgājiens*.

gājputni *biol.* Putni, kas ik gadus *migrē* no ligzdošanas vietām uz ziemošanas vietām un atpakaļ.

gakaborts [hol. *hakkebord*] *jūrn.* Kuģa pakalģala augšējā daļa, kur atrodas g-a uguns.

gaks [hol. *haak*] *jūrn.* Tērauda āķis kravas pacelšanai un nostiprināšanai.

Galaktika (Piena Ceļa sistēma) [gr. *galaktikos* piena] *astr.* Spirālveida galaktika, kurā, neskaitot Sauli, ietilpst ap 200 miljardu citu *zvaigžņu*, kas pieder pie divām *zvaigžņu populācijām*, kā arī *starpzvaigžņu vide*. Daļa *zvaigžņu* veido *zvaigžņu kopas*, bet *starpzvaigžņu* vides blīvie apgabali veido *miglājus*. G-as d i s k s – G-as blīvākā daļa, kas līdzīga abpusēji izliektai lēcai. G-as diska centrā atrodas paresninājums, ko sauc par G-as c e n t r ā l o s a b l i v ē j u m u. No tā uz visām pusēm atzarojas spirālzari. G-as centrālais sablīvējums un spirālzari sastāv galvenokārt no jaunām, spožām un blīvi stāvošām zvaigznēm; šeit koncentrējas G-ā ietilpstošās vaļējās zvaigžņu kopas, miglāji, gāze un putekļi. G-as h a l o – G-as sfēriskā sastāvdaļa, ko veido vecas, izklaidus izvietotas zvaigznes un lodveida zvaigžņu kopas. G-as k o d o l s – ļoti kompakts vielas sablīvējums pašā G-as centrā; iespējams, ka G-as kodolā atrodas *melnais caurums*.

galaktikas [gr. *galaktikos* piena] *astr.* Giganatiskas, gravitācijas spēku saistītas zvaigžņu sistēmas, kas aizpilda *Visumu*; to izmēri un masa ir ļoti dažādi, ir gan pundurgalaktikas,

gan milzu g. Zināmo g-u skaits sasniedz vairākus miljonus. Vislabāk izpētīta ir mūsu *Galaktika*. *Eliptiskā g-a* – elipsoidāla g-a, kurā ir tikai vecas zvaigznes, nav gāzu un putekļu mākoņu, nav spirālzaru. *Lēcveida g-a*, *vārpstveida g-a* – pārejas forma starp eliptiskajām un spirālveida g-am; tām ir saplacināts zvaigžņu disks bez spirālzarēm ar blīvāku centrālo daļu un elipsveida zvaigžņu oreols. *Neregulārā g-a* – g-a, kurai raksturīga neregulāra forma un haotisks dažāda vecuma zvaigžņu izvietojums. *Normālās spirālveida g.* – g., kurām ir sfērisks centrālais sablīvējums. *Spirālveida g-a* – g-a, kurai ir spožs centrālais sablīvējums, no vecām zvaigznēm sastāvošs sfērisks halo un no jaunām zvaigznēm, gāzes un putekļiem sastāvošs disks; diskā atrodas spirālzari. *Šķērsotās spirālveida g.* – g., kurām ir izstiepts centrālais sablīvējums, t. s. šķērsis, kura galos sākas spirālzari. Pastāv arī *aktīvās g.* un *mijiedarbojošās g.*

Galaktikas ass *astr.* Debess sfēras līnija, kas perpendikulāra Galaktikas ekvatoram un iet caur debess sfēras centru. Punktu, kuros G. a. krusto debess sfēru, sauc par Galaktikas Ziemeļpolu un Galaktikas Dienvidpolu. Galaktikas Ziemeļpols atrodas Berenikes Matu zvaigznājā, bet Galaktikas Dienvidpols – Skulptora zvaigznājā.

Galaktikas ekvatora plakne *astr.* Galaktikas redzamā zvaigžņu sadalījuma simetrijas plakne, kas ar *debess ekvatora* plakni veido apm. 63° leņķi. G. e. p-es projekcija uz *debess sfēras* veido Galaktikas ekvatoru.

galaktiku grupa *astr.* Gravitācijas spēku saistīts *galaktiku* kopojums, kurā ietilpst vairākas galaktikas vai daži desmiti galaktiku. Parasti ap lielāku galaktiku grupējas vairākas pundurgalaktikas – galaktikas pavadoņi. Mūsu *Galaktika* ietilpst *Lokālajā g.* g-a.

galaktiku klasifikācija *astr.* Galaktiku iedalījums pēc to formas un īpašībām. Mūsdienās visplašāk lieto *Habla g.* k-u, kurā visas galaktikas iedalītas eliptiskās galaktikās, lēcveida galaktikās, neregulārās galaktikās un spirālveida galaktikās (sk. *galaktikas*).

galaktiku kopa *astr.* Gravitācijas spēku saistīts

galaktiku kopojums, kurā ietilpst vairāki simti līdz vairāki tūkstoši galaktiku.

galaktiskais garums *astr.* *Galaktiskās koordinātu sistēmas* koordināta, ko skaita pa Galaktikas ekvatoru pretēji pulksteņa rādītāja kustības virzienam no Galaktikas ekvatora un *debess ekvatora* krustpunkta līdz platuma riņķim – debess sfēras lielajam riņķim, kas iet caur Galaktikas poliem un spīdekli. G. g. mainās robežās no 0° līdz 360°.

galaktiskais platumums *astr.* *Galaktiskās koordinātu sistēmas* koordināta, ko skaita no Galaktikas ekvatora pa platuma riņķi – debess sfēras lielo riņķi, kas iet caur Galaktikas poliem un spīdekli, – līdz spīdeklim. G. p. mainās robežās no -90° līdz 90°.

galaktiskā koordinātu sistēma *astr.* *Astronomisko koordinātu sistēma*, kuras pamatplakne ir *Galaktikas ekvatora plakne* un pamatvirziens – *Galaktikas ass*. Galaktiskās koordinātas ir *galaktiskais garums* un *galaktiskais platumums*. Galaktiskās koordinātas lieto *zvaigžņu astronomijā* un aprēķina, zinot ekvatoriālās koordinātas.

galaktoze [v. *Galaktose* < gr. *gala* (*galaktos*) piens] *ķīm.* *Monosaharīds* $C_6H_{12}O_6$, kas atšķiras no glikozes ar –OH, –H grupu izvietojumu pie 4. oglekļa atoma.

galalietotājs *inf.* *Lietotājs*, kas savu uzdevumu risināšanai izmanto *datoru sistēmas lietojumprogrammas*.

galalīts [gr. *gala* piens + *lithos* akmens] *ķīm.* Mākslīga, sen pazīstama ragviela (plastmasa), ko gatavo no piena olbaltumvielas (kažeīna) un *formalīna*.

galamorēna *ģeol.* Druvu materiāls, kas nogulsņies vienā vai vairākās lokveida grēdās ielejas šļūdoņa vai kontinentālā *segledāja* mēles priekšā. G-as *valnīšs* – reljefa tips, kas veidojies ielejas šļūdoņa vai segledāja mēles galā.

galddators *inf.* *Mazs dators*, kas ir piemērots novietošanai uz galda. Sk. arī *mikrodators*.

galdkalni *ģeogr.* Atsevišķi kalni ar plakanām virsotnēm, stāvām vai kāplainām nogāzēm, kas paceļas *galdzemē* (plakanslāņu zemē) vai *plato* malā.

galdnieku plātnes kokapstr. Līmētie lokšņu materiāli, ko iegūst, salīmējot savā starpā koka līstītes un pēc tam aplīmējot ar lobīto finieri.

galds *materiālt.* 1. *Darbmašīnas* mezgls apstrādājamā ķermeņa novietošanai. 2. *Izpildietais* apstrādājamā ķermeņa pārvietošanai. **Magnētiskais g.** – g. apstrādājamā ķermeņa nostiprināšanai ar elektromagnēta spēku; lieto plakanslīpmašīnās. **Rotācijas g.** – ap vertikālu asi griežams g. **Virzes g.** – virzē pārvietojams g.

galdzeme *ģeogr.* Plaša teritorija, kura paceļas virs pārējās apkārtnes un kuras *reljefu* veido galvenokārt *galdkalni*.

galenis *tehn.* Izejošās vārpstas gals, pie kura stiprina kādu detaļu.

galēniskie preparāti [pēc seno romiešu ārsta Galēna (*Galenus*, 129–200 vai 201) vārda] *med.* Ārstniecības preparāti (tinktūras, ekstrakti, sirupi), ko iegūst no augiem vai dzīvniekiem.

galenīts [lat. *galena* svina spīdums] *min.* Svina pelēks minerāls, svina sulfīds PbS, nozīmīga svina rūda.

galerija [fr. *galerie*] 1. *arhit.* Segts gaitenis ēkas ārpusē, gara, šaura telpa, kas savieno ēkas atsevišķas daļas. 2. *būvn.* Apakšzemes eja, kas savieno vairākas aizsardzības būves vai šahtas. 3. *arhit.* Teātra zāles pēdējais balkons.

galeriju mežs (*tune/mežs*) *ģeogr.* Bieža meža joslas upes krastos savannās un prērijās.

galette [fr. *galette*] *pārt.* 1. Cepumu veids – plāni, sausi nesaldinātas mīklas cepumi. 2. Plāns neraudzētas mīklas sausiņš, ko lieto maizes vietā, parasti ilgākos pārgājienos vai braucienos.

galfvinds [a. *halfwind*] *jūrn.* Burukuģa kurss, kad tas attiecībā pret vēju ir 90°; g-u sauc arī par pusvēju.

galiekārta *inf.* Sk. **dati** (datu galiekārta, datu ķēdes galiekārta).

galīgais elements *meh.* Teorētiski tālāk nedalāms elements, kas sloģošanā kustas un relatīvi deformējas.

galīgo diferenču rēķini *mat.* Matemātikas nozare, kurā pēta diskrēta argumenta funkcijas, izmantojot to īpašības skaitlisku aprēķinu metodēs.

gallijs *ķīm.* Ķīmiskais elements Ga, atomnr. 31, atommasa 69,72, sudrabaini balts metāls ar zemu kušanas temperatūru (29,8 °C), brīvā veidā nav sastopams.

gallusskābe [lat. *galla* pangābols] *ķīm.* Vienkār-

šākā aromātiskā trikarbonskābe 1,2,3- $C_6H_3(COOH)_3$, ko satur ar miecvielām bagāti augu valsts materiāli, piem., ozolu mizas.

galons [a. *gallon*] Tilpuma mērvienība angļu mēru sistēmā; Lielbritānijā vienā g-ā ir 4,5 l, ASV – 3,8 l šķidrumu g-ā un 4,4 l beramvielu g-ā.

galotne *mež.* Koka vai stumbra tievākā daļa, kas beidzas ar galotnes pumpuru.

galotņošana *dārz.* Dzinumū apgriešana vai nolaušana (pārtraucot augu augšanu garumā); izmanto, lai no mātesaugiem vai jaunstādiem iegūtu sprauņus, aizkavētu ziedēšanu (krizantēmām) vai lai jaunstādiem izraisītu sāndzimumu attīstību; dārzeniem (tomātiem, gurķiem, pupām, ķirbiem) g. veicina ātrāku un vienlaicīgāku augļu ienākšanos.

gals *jūrn.* Neliela zāles vai tērauda trose, kurai pamatgals ir piestiprināts, bet otrs gals brīvs; “padot galu” nozīmē pārņemt galu uz otru kuģi, krastu vai ieņemt un nostiprināt.

galssvere, diferents jūrn. Kuģa priekšgala un pakalgala iegrimes starpība; ja g. ir 0, tad kuģis atrodas uz līdzena ķīļa.

Galuā lauks [pēc fr. matemātiķa E. Galuā (*Galois*, 1811–1832) vārda] *mat.* Lauks GF(p^k) ar galīgu elementu skaitu p^k (p – pirmskaitlis).

galva 1. (*caput*) *biol.* Cilvēka un dzīvnieku ķermeņa priekšējā vai augšējā daļa. 2. *tehn.* Ierīces augšējā daļa. **Cilindrg.** – virzuļmotora cilindra augšējā noņemamā daļa. **Klaņa g.** – klaņa augšējā vai apakšējā daļa; ja kloķvārpsta ir neizjaucama, klaņa apakšējā g. ir dalīta un tajā iemontēts slīdgultnis. **Vārsta g.** – vārsta daļa, kas veido slēgvirsmu. **Virzuļa g.** – virzuļa augšējā daļa, kas uzņem gāzu spiedienu.

galvanizācija [pēc it. zinātn. L. Galvāni (*Galvani*, 1737–1798) vārda] *med.* Iedarbība uz organismu ar nepārtrauktu pastāvīgu zema sprieguma elektrisko strāvu ārstnieciskā nolūkā.

galvanomagnētiskās parādības fiz. *Holla efekts, magnetopretestība*, ko izraisa lādiņnesēju noliekšanās metālos un pusvadītājos ārējā magnētiskā lauka ietekmē.

galvanometrs [galvano pēc it. zinātn. L. Galvāni (*Galvani*, 1737–1798) vārda + gr. *metron*

mērs] *fiz.*, *el.* Ļoti jutīgs elektrisks mērinstruments, ko izmanto par nulles indikatoru un vāju elektrisko signālu – elektriskās strāvas (līdz pat 10^{-13} A), spriegumu un lādiņu mērīšanai. Izveidota virkne magnetoelektriskās sistēmas g-u tipu – ballistikais g., diferenciālais g., ekranētais g., magnetoelektriskais g., rezonanses g., spoguļa g., stīgas g., vibrācijas g. u. c. G-u izmanto arī optiskajā skaņas ierakstā elektrisko impulsu pārveidei gaismas kūlu kustībā.

galvanostēģija [*galvano* pēc it. zinātn. L. Galvāni (*Galvani*, 1737–1798) vārda + gr. *stegein* nosegt, noklāt] *ķīm.* Galvanisko pārklājumu veidošana uz metāla izstrādājumu virsmas (galvanizācijas vannā).

galvanotehnika [*galvano* pēc it. zinātn. L. Galvāni (*Galvani*, 1737–1798) vārda + tehnika] *ķīm.* Elektroķīmijas nozare, kas aptver metālu elektrolītisku izgulsnēšanu no to savienojumu šķīdumiem uz metāla vai nemetāla virsmas; pamatā ir metāla *elektrokristalizācija* uz katoda. Izmanto precīzu metālisku kopiju iegūšanai, par katodu lietojot metāla vai nemetāla izstrādājuma matricu (*galvanoplastika*), izstrādājuma pārklāšanai un korozijizturīgu un dekoratīvu metāla kārtiņu (slāni) (*galvanostēģija*); tīru metālu iegūšanai no mazāk tīriem metāliem (*elektroķīmiskā rafinēšana*).

galvas apkārtmērs *apģ.* Virs ausīm galvas lielākā horizontālā perimetra *somatomērs*, kura skaitlisko vērtību nosaka ar mērlenti, savietojot aptvēruma atskaites un nolasījuma punktus; galvassegu, galvenokārt cepuru, *lielumu* skalas *vadmērs*.

galvaskausaiņi (*Craniata*) *biol.* Mugurkaulnieku apakštips, kurā ietilpst mugurkaulnieki, kam ir *galvaskauss*.

galvaskauss (*cranium*) *biol.* Mugurkaulnieku un cilvēka galvas skelets.

galvenais jeb nulles meridiāns *jūrn.* Kopš 1884. g. meridiāns, kas iet caur Griničas (*Greenwich*) observatoriju.

galvenais raķešdzinējs *kosm.* Raķešdzinējs ar lielu *vilci*, kas dod nesējraķetei vai *kosmiskajam lidaparātam* lielāko daļu ātruma pieauguma; parasti izmanto šķidrās degvielas ķīmisko raķešdzinēju.

galvenās secības zvaigzne *astr.* Zvaigzne, kas atrodas atbilstošajā *Hercšprunga–Rasela diagrammas* apgabalā. G. s. z-es var iedalīt baltās galvenās secības zvaigznēs, dzeltenajos punduros un sarkanajos punduros (sk. *pundurzvaigzne*). Tām ir atšķirīga masa, *starжда* un temperatūra, taču visām g. s. z-ēm galvenais enerģijas avots ir kodoltermiskās reakcijas, kurās ūdeņradis pārvēršas hēlijā (sk. *zvaigžņu kodolreakciju cikli*). Sava pastāvēšanas laika lielāko daļu zvaigzne pavadā kā g. s. z. Sk. arī *zvaigžņu evolūcija*.

galvene *inf.* 1. *Datu apstrādē* – pirmais ieraksts, kas identificē datni. G. var saturēt dātnes nosaukumu, tās pēdējo izmaiņu datumu un citu informāciju. 2. *Tekstu apstrādē* – viena vai vairākas identificējošas rindiņas, ko drukā lappuses augšā; parasti lappuses numurs, datums, autoru vārds vai dokumenta virsraksts. Sk. arī *kājene*.

galvenie horizonta punkti *astr.* Četri punkti (ziemeļu punkts, dienvidu punkts, austrumu punkts un rietumu punkts), kas veidojas matemātiskā *horizonta* krustpunktos ar *debess meridiānu* un *debess ekvatoru*. *Z i e m e ļ u p u n k t s* – debess meridiāna un matemātiskā horizonta krustpunkts tajā debess meridiāna pusē, kurā atrodas debess Ziemeļpols. *D i e n v i d u p u n k t s* – otrs debess meridiāna un matemātiskā horizonta krustpunkts. *A u s t r u m u p u n k t s* – debess ekvatora un matemātiskā horizonta krustpunkts, kas atrodas 90° leņķiskajā attālumā no ziemeļu punkta pulksteņa rādītāju kustības virzienā. *R i e t u m u p u n k t s* – otrs debess ekvatora un matemātiskā horizonta krustpunkts.

galvkāji (*Cephalopoda*) *biol.* Čaulgliemju klase.

galvkrūtis (*cephalothorax*) *biol.* Posmkāju ķermeņa nodaļums, kas veidojies, saplūstot galvas un krūšu segmentiem.

gaļa 1. pārt. Dzīvnieku valsts produkts, ko iegūst no kautiemi dzīvniekiem (liellopiem, cūkām, aītām, kazām, mājputniem, trušiem, medījumiem). 2. *lauks.* *Liemenis*, kurā ir skeleta muskulatūra ar kauliem, saistaudiem un taukaudiem. *A i t a s g.* – g., ko iegūst no aītām, teķiem un auniem, kas ir vecāki par 1 gadu. *J a u n l o p a g.* – g., ko iegūst no

3 mēnešus līdz 2 gadus veciem bulliņiem, kastrētiem bulliņiem un līdz 3 gadus vecām telēm vai pirmcipiem. Jēra g. – g., ko iegūst no abu dzimumu jēriem līdz gada vecumam. Liellopa g. – g., ko iegūst no govīm, vērsiem un telēm, kas vecākas par 3 gadiem. Teļa g. – g., ko iegūst no 14 dienu līdz 3 gadu veciem abu dzimumu teļiem. Gaļas marmorējums – cūku un liellopu gaļas struktūra, kas parādās gaļā, ja intramuskulāro tauku saturs ir ap 5%. Gaļas ražošanas cikls – laiks no vaislas dzīvnieka apaugļošanas līdz viņa pēcnācēju ieguvei un realizācijas dzīvības sasniegšanai. Tajā izdala grūsnības, zīdīšanas, izaudzēšanas un nobarošanas periodus. Liesās gaļas iznākums – procentuāla kautmasas liesās gaļas daudzuma attiecība pret visu kautmasu.

gaļas milti *lopk.* Olbaltumvielām bagāts barības līdzeklis – novārīti, izkaltēti un samalti pārtikai nederīgie gaļas atgriezumā un dzīvnieku iekšējie orgāni; izmanto putnu, cūku, arī jaundzīvnieku ēdināšanai, galvenokārt kombinētās spēkbarības sastāvā.

gaļas subprodukti *pārt.* Kautķermeņu apstrādē izņemti uzturā izmantojami iekšējie orgāni (aknas, nieras, mēles, smadzenes, kuņģi, liesas, plaušas) un atdalītas ķermeņa daļas (galvas, kājas, astes).

gaļas un kaulu milti *lopk.* Olbaltumvielām, kalciju un fosforu bagāts barības līdzeklis – termiski apstrādāti un samalti bojāgājušo un piespiedu nokauto, pārtikai nederīgo dzīvnieku pārstrādes produkti; izēdina putniem, cūkām, kažokzvēriem, galvenokārt kombinētās spēkbarības sastāvā.

gaļas virziena mājdzīvnieku šķirnes *lopk.* Mājdzīvnieku šķirņu grupa, kuru galvenais produkcijas veids ir gaļa.

gaļīguma koeficients *lopk.* Liemeņa gaļas un kaulu attiecība.

gametas [gr. *gametēs* laulāts draugs, *gametē* laulāta draudzene] *biol.* Dzīvnieku vai augu organismu dzimumšūnas; apaugļošanās procesā divas pretēja dzimumu šūnas saplūst.

gametofīts [gameta + gr. *phyton* augs] *biol.* Augu dzimumpaaudze, kas producē dzimumšūnas – gametas.

gametogonijs [gameta + gr. *angeion* tvertne] *biol.* Auga dzimumorgāns, kurā veidojas dzimumšūnas – gametas.

gametogēnēze [gameta + gr. *genesis* izcelšanās] *biol.* Gametu – dzimumšūnu – veidošanās un attīstības process.

gamma dzelzs, alfa dzelzs materiāls. Dzelzs polimorfā forma, kuras kristālais režģis ir skaldnēs centrēts kubs, kas labi šķīdina oglekli; šo struktūru sauc par *austenītu*. Tīrā dzelzī gamma polimorfā forma pastāv no 910° līdz 1890 °C.

gamma funkcija (γ funkcija) *mat.* Kompleksa mainīgā funkcija

$$\gamma(z) = \int_0^{\infty} t^{z-1} e^{-t} dt \quad (\operatorname{Re} z > 0),$$

kas ir faktoriāla vispārinājums: naturālam z $\gamma(z)$ ir $(z-1)!$.

gamma globulīni [gr. γ (gamma); v. *Globulin* < lat. *globulus* lodīte] *biol., ķīm.* Asins olbaltumvielu frakcijas, antivielas pret slimību ierosinātājiem.

gamma iekārta *Starojuma avots*, kas paredzēts dažādu objektu apstarošanai ar gamma (γ) stariem, lai realizētu tehnoloģiskus procesus (ķīmisko sintēzi, polimerizāciju, sterilizāciju utt.) vai veiktu pētījumus.

gamma starojums [gr. γ (gamma)] *fiz.* Īsviļņu elektromagnētiskais starojums, kura viļņu garums ir 10^{-13} – 10^{-11} m, bet kvantu enerģija 0,1–10 MeV. Tas izdalās radioaktīvo izotopu kodolsabrukšanas procesā, piem., kodolreaktorā. Tādiem elektromagnētiskā starojuma viļņu garumiem pārsvaru iegūst korpuskulārās īpašības, tāpēc bieži lieto terminu gamma kvanti (*fotoni*). Kodolu g. s. parasti ir robežās no 10 kiloelektronvoltiem (keV) līdz 10 megaelektronvoltiem (MeV). G. s. izmanto kodolu struktūras un cietvielu pētījumos, tehnikā un medicīnā.

gamma teleskops *astr.* Teleskops kosmisko objektu gamma starojuma uztveršanai un reģistrēšanai; tā izšķirtspēja ir loka grāda daļas. G. t-us novieto orbitālajās observatorijās, jo līdz Zemes virsmai kosmisko objektu gamma starojums nenonāk; izmanto kodolfizikā lietotos starojuma uztvērējus – scintilāciju skaitītājus, dzirksteļkameras, proporcionālos skaitītājus.

ganāmpulks lauks. Dzīvnieku kopums, kas sastāv no vienas vai vairāku lauksaimniecības vai savvaļas dzīvnieku un mājputnu sugām un pieder vienam īpašniekam. G-a a p g r o z ī b a – dzīvnieku skaita izmaiņas dažāda dzimuma, vecuma un izmantošanas grupās noteiktā laika periodā. G-a a t r a ž o š a n a – g-a skaitliskā sastāva regulāra atjaunošana tā kvalitatīvai uzlabošanai. G-a k o d s – septiņu zīmju kods, kura pirmie divi cipari apzīmē rajona kodu, otrie divi – pagastu, pēdējie trīs – ganāmpulku. G-a r e ģ i s t r s – dokuments, kurā ir iekļauti liellopu, cūku, ait, kazu, zirgu, trušu, nūriju, kažokzvēru un mājputnu g-i, kā arī savvaļas dzīvnieku un putnu g-i, kas audzēti fermā vai sugai atbilstoša lieluma īpaši nožogotā teritorijā. P ā r r a u d z ī b a s g. – vienam nolūkam un vienā novietnē turēta dzīvnieku grupa, kura pieder vienam īpašniekam un kurā veic pārraudzību.

ganaši lopk. Zirga apakšžokļa stūri. P l a t i g. – attālums starp abiem žokļa stūriem ir 8–9 cm. Š a u r i g. – zirga eksterjera kļūda – attālums starp žokļa stūriem ir par mazu; šādam dzīvniekam var būt aprūtināta elpošana.

ganglijs [gr. *ganglion* mezgls] 1. *biol.* Nervu mezgls, nervu šūnu – neironu – sakopojums. 2. *med.* Neliela cista, kas veidojas locītavā pēc traumas.

gangrēna (*gangraena*) *med.* Ķermeņa daļas, orgāna vai audu atmiršana, kad traucēta to asinsapgāde. G ā z e s g. – bīstama ievainojumu komplikācija, ko ierosina īpaši mikrobi (anaerobi) un kas saistīta ar organisma saindēšanos.

ganības lauks. Iežogotas vai neiežogotas zemes platības ar dabisku vai sētu daudzgadīgo zālaugu zemeni, kur gana mājdzīvniekus.

Ganna efekts [pēc amer. fiziķa Dž. B. Ganna vārda] *el.* Elektriskās strāvas augstfrekvences svārstību ģenerācija, ja pieliek līdzspriegumu dažiem pusvadītāju materiāliem, piem., gallija arsenīdam (GaAs), indija fosfidam (InP) un kadmija telurīdam (CdTe). Efekta cēlonis ir elektronu periodiska paātrināšanās un bremzēšanās stiprā iekšējā elektriskajā laukā.

garais gads astr. Kalendāra g., kurā ir 366, nevis

365 diennaktis. Garajā gadā februārī ir 29, nevis 28 dienas.

garais sortiments mežr. Apaļais kokmateriāls, kas ir garāks par 6 metriem.

garāža [fr. *garage*] *būvn.* Celtne spēkratu vai lauksaimniecības mašīnu glabāšanai.

gardemans [fr. *garde sargs*; *sardze* + *main* delna] *jūrn.* Ādas vai brezenta cimds bez pirkstiem, ar ielieltu apaļu metāla plāksni, ko izmanto brezenta šūšanai.

garderobe [fr. *garderobe* apģērbs; drēbju skapis] *būvn.* Īpaši šim nolūkam iekārtota telpa apģērba un veļas glabāšanai; tās mazākais variants var būt sienas skapis, kurā var ieviet un brīvi piekļūt plauktiem un pakaramajiem.

garenadījums tekst. Sk. **adījums**

garenadišana tekst. Sk. **adišana**

garenass aeron. Ass līnija, kas iet caur gaisakuģa smaguma centru un ir vērsta tā normāla *kreisēšanas ātruma* lidojuma virzienā.

garenbāze tehn. Attālums starp transportlīdzekļa riteņu asu centriem. Sk. arī **šķērsbāze**.

garengriezums Griezums garenass virzienā; figūra, kas rodas, šķēļot ķermeni ar plakni gareniskā virzienā. K o k s n e s g. *kopakstr.* – griezumš koksnes šķiedru virzienā, kas sakrīt ar galveno mehānisko un vadošo elementu garenasi.

garenloksne kokapstr. Lobītā finiera loksne, kuras garums pārsniedz tās platumu.

garenprofils Garena objekta šķēlums pa asi (garenasi). C e | a g. – 1) c. ceļa zemes *klātnes* vertikālais griezumš pa ceļa asi; 2) *dz.* sliežu ceļa trases projekcija vertikālajā plaknē; sastāv no horizontāliem un slīpiem ceļa elementiem.

garenslānis kokapstr. Līmētas slāņainās koksnes slānis, kura koksnes šķiedru virziens sakrīt ar loksnes vai līmētas slāņainās koksnes plātnes lielāko lineāro izmēru.

garenslīpums c. Paaugstinājuma vai pazeminājuma un ceļa horizontālā attāluma attiecības rādītājs, parasti izteikts procentos vai promilēs.

garenstiepnis tehn. Garenvirzienā noslogots stienis.

garensvere aeron. Vertikāls leņķis starp horizontālo plakni un gaisakuģa garenasi. G. ir pozitīva, ja garenass ir virs horizonta, un negatīva, ja – zem horizonta.

garenzāģēšana kokapstr. Zāģēšana, kurā zāģējuma plakne ir paralēla koksnes šķiedrām.

gārgaļveidīgie (*Gaviiformes*) *biol.* Putnu kārtā; ūdensputni, kas teicami peld, nirst, labi lido; raksturīgākie pārstāvji gārgales.

garīga [fr. *garrigue*, provansiešu *garriga*] *ģeogr.* Zemī, reti mūžzaļi krūmi, puskrūmi un daudzgadīgas zāles sausās, akmeņainās Vidusjūras kalnu nogāzēs karbonātiskās augsnēs.

garnitūra [fr. *garniture* < *garnir* apgādāt, aprīkot] 1. *siltumt.* Ierīces katla apkalpošanai – lūkas gāzēju tīrīšanai, skatlodziņi katla darbības kontrolei, aizbīdņi, ligzdas mēraparātu uzstādīšanai u. c. 2. *poligr.* Tipogrāfijas salikuma burtu komplekts, kas vienādi pēc zīmējuma stila, bet dažādi pēc lieluma, biezuma, slīpuma u. tml.

garoza Virsējā, sacietējusi kārtā, slānis. Sk. arī *Zemes garoza*.

garša pārt. Sajūta, ko izraisa mutes dobumā nonākušas šķīstošas vielas, kairinot garšas *receptorus*. R ū ģ t a g. – galvenā g., ko izraisa, piem., ūdenī izšķīdināts hinīns vai vērmeles. S a l d a g. – galvenā g., ko izraisa ūdenī izšķīdināta saharoze. S ā l a g. – galvenā g., ko izraisa ūdenī izšķīdināts nātrijs hlorīds. S k ā b a g. – galvenā g., ko izraisa vairākums ūdenī izšķīdinātu skābu vielu (piem., citronskābe).

garša + smarža pārt. Kompleksa garšas, smaržas un taustes sajūta, kas tiek uztverta garšošanas laikā.

gārša mež. Meža augšanas apstākļu tips barības vielām bagātās minerālaugsnēs.

garšas orgāni *biol.* Cilvēka un dzīvnieku orgāni, kas uztver un analizē garšas kairinājumus.

garšas un aromāta pastiprinātāji pārt. vielas, kas papildina, pastiprina produkta oriģinālo garšu un aromātu, bet nedod produktam savu garšu.

garšaugi lauks. Koki, krūmi vai lakstaugi, kuru saknes, miza, lapas, augļi u. c. daļas satur aromātiskas vielas ar īpatnēju garšu; lieto kulinārijā, medicīnā.

gastralģija [gr. *gastēr* (*gastros*) kuņģis + *algos* sāpes] *med.* Krampjveida sāpes kuņģa apvidū.

gastrīts [gr. *gastēr* (*gastros*) kuņģis] (*gastritis*) *med.* Kuņģa gļotādas iekaisums.

gastroenterīts [gr. *gastēr* (*gastros*) kuņģis + *enteron* zarnas] (*gastroenteritis*) *med., vet.* Kuņģa un tievās zarnas iekaisums. C ū k u g. – cūku infekcijas slimība, ko ierosina *Picornaviridae* dzimtas *Enterovirus* ģints vīruss.

gastroenteroloģija [gr. *gastēr* (*gastros*) kuņģis + *enteron* zarnas + *logos* jēdziens, mācība] *Medicīnas* nozare, kurā pēta gremošanas orgānu sistēmas uzbūvi, darbību un slimības.

gastroprotektori [gr. *gastēr* (*gastros*) kuņģis + lat. *protector* aizstāvis] *med.* vielas, kas pasargā kuņģa gļotādu no sālsskābes iedarbības (piem., sukralfats).

gastroptoze [gr. *gastēr* (*gastros*) kuņģis + *ptōsis* krišana] (*gastroptosis*) *med.* Kuņģa noslīdējums.

gastroskopija [gr. *gastēr* (*gastros*) kuņģis + *skopein* skatīties] *med.* Kuņģa iekšējās virsmas (gļotādas) apskate ar aparātu gastroskopu.

gastrostomija [gr. *gastēr* (*gastros*) kuņģis + *stoma* atvere, ieeja] *med.* Fistulas izveidošana kuņģa sienā mākslīgai barošanai.

gastrovaskulārā sistēma [gr. *gastēr* (*gastros*) kuņģis + lat. *vasculum* traucis; sistēma] *biol.* Dažu zarnodobumaiņu gremošanas sistēma.

gastrula [lat. *gastrulum* vēderains trauks] *biol.* Daudzšūnu dzīvnieku embrionālās attīstības stadija.

gastrulācija *biol.* Daudzšūnu dzīvnieku *digllapu* veidošanās.

gatavpāļi būvn. Rūpnīcā ražoti (dzelzsbetona, tērauda, koka vai kombinēti) *pāļi*, ko būvīdā iegremdē gruntī ar speciāliem mehānismiem (pāļu gremdēšanas iekārtām).

gateris [v. *Gatter*] *kokapstr.* Darbmašīna baļķu un brusu gareniskai sazāģēšanai zāģmateriālos; zāģi iestiprināti zāģu ietvarā, ko kļoķa un kļoķa mehānisms darbina turpatpakaļkustībā.

gaterzāģis kokapstr. Plātnes veida zāģis ar vienu zobotu malu.

gaučveltnis papīrr. Papīrmašīnas mitruma atsūkšanas iekārtas sastāvdaļa.

gaurs (džungļu vērsis) (*Bos gaurus*) *biol.* Vēršu ģints savvaļas dzīvnieks, kas dzīvo Indijā, Birmā, Malajas pussalā; pieder pie govveidīgo apakšdzimtas.

gāzbenzīns ķīm., tehn. → *gazolīns*

gāzbetons būvn. Porains *betons*, ko izgatavo no

portlandcements, maltu kaļķu, maltu smilšu, ūdens un poru veidotāja (alumīnija pulvera) maisījuma. Izstrādājumus veido metāla veidnēs, sākumā cietina gaisā, pēc tam – *autoklāvā*.

gāzdegviela tehn. Iekšdedzes motoru *degviela*, parasti saspiesta dabasgāze – metāns ar spiedienu līdz 20 MPa vai sašķidrināts propāna un butāna maisījums ar spiedienu līdz 1,6 MPa.

gāzdinamika meh. *Hidroaeromehānikas* daļa, kurā pēta gāzu kustības likumus, ņemot vērā tās saspiežamību.

gāze [hol. *gas* < gr. *chaos* bezveidīgs juceklis + hol. *geest* gars] 1. *fiz.* Vienas agregātstāvoklis, kurā daļiņu (atomu, molekulu) mijiedarbība ir vāja un tās (brīvi, haotiski pārvietojoties no sadursmes līdz sadursmei) piepilda visu iespējamo telpu. *I d e ā l ā g.* – priekšstats par retinātu gāzi, pēc kura neievēro molekulu izmērus un molekulu savstarpējo mijiedarbību; *ideāla g.* pakļaujas *gāzu likumiem*. *R e ā l ā g.* – g., kuras fizikālās īpašības (atšķirībā no ideālās gāzes) ir atkarīgas no molekulu mijiedarbības. 2. *tehn.* Viela gāzveida agregātstāvoklī. *I z p l ū d e s g. tehn.* – *atgāzes*, kas izplūdes sistēmā tiek attīrītas vai neitralizētas un izplūst atmosfērā. *O g l s k ā b ā g.* – oglekļa dioksīds CO₂. *S m i e k l u g.* – slāpekļa oksīds N₂O – anestēzējošs līdzeklis. *T v a n a g.* – oglekļa oksīds CO (indīga g.). *Ū d e n s g.* – oglekļa monoksīda un ūdeņraža maisījums. 3. *geol.* → *dabasgāze*

gāzeļļa ķīm. *Naftas* pārtvaices produkts, ko nodala pēc petrolejas, bet pirms ziezeļļu frakcijām; dīzeļmotoru *degviela*.

gāzesapgāde Organizēta deggāzes piegāde un sadale patērētājiem. *C e n t r a l i z ē t ā g.* – g-es sistēma, kurā gāzi no ieguves rajoniem vai gāzes fabrikām pa maģistrālajiem gāzes vadiem piegādā gāzes sadales stacijām, no kurām tā pēc spiediena samazināšanas nonāk patērētāju gāzes tīklos. *V i e t ē j ā g.* – g-es sistēma, kurā patērētājiem sašķidrinātu gāzi piegādā pēc tās *regazēšanas*.

gāzes cepure geol. *Dabasgāzes* sakopojums kupolā virs naftas iegulas.

gāzes dzinējs tehn. → *gāzes mašīna*

gāzes iegula geol. *Dabiskās dabasgāzes* sakopojums sprostā, ko veido kolektora slānis un necaurlaidīgu iežu segslānis.

gāzes krātuve tehn. Apakšzemes gāzes glabātava, ko pieslēdz gāzes vadu beigu posmam lielu gāzes patērētāju tuvumā, lai nodrošinātu tās nepārtrauktu piegādi.

gāzes mašīna, gāzes dzinējs tehn. Mašīna, kas pārveido gāzes enerģiju mehāniskajā enerģijā vai otrādi (piem., *kompresors, ventilators, vakuumsūknis, pneimocilindrs, gāzturbīna*).

gāzes raķešdzinējs kosm. *Raķešdzinējs*, kura darbviela ir saspiesta gāze. Tā kā šie dzinēji dod nelielu vilci, tos visbiežāk izmanto kosmisko lidaparātu *orientācijas un stabilizācijas sistēmā un individuālajās reaktivajās lidiekārtās*.

gāzes regulēšanas punkts siltumt. Gāzes tīkla ierīču komplekss spiediena pazemināšanai un stabilizēšanai.

gāzēt ķīm., tehn. Piesātināt ar gāzi.

gāzģenerators [gāze + lat. *generator* ražotājs] *tehn.* 1. Iekārta *ģeneratorgāzu* iegūšanai no cietā vai šķidrā kurināmā, to gazificējot. 2. *Turbokompresors* ar degkameru, kas atrodas starp kompresoru un turbīnu.

gāzholders [gāze + a. *holder* turētājs] Stacionāra virszemes gāzes glabātava, kas sastāv no tērauda tvertnes (tīlpums 500–100 000 m³), cauruļvadu armatūras un drošības iekārtām.

gazifikācija enerģ. Cietu un šķidru kurināmo organiskās masas pārveidošana degošās gāzēs augsttemperatūras oksidācijā.

gāzjaucis tehn. Ierīce, kurā gāze pirms ieplūšanas motora cilindros noteiktā proporcijā sajaucas ar gaisu.

gāzkondensāts [gāze + lat. *condensatus* sabiezināts] *geol.* Gāzveida un viegli gaistošo naftas ogļūdeņražu maisījums, kas Zemes dzīlēs atrodas gāzes fāzē, bet Zemes virspusē, samazinoties temperatūrai, sašķidrinās; izmanto enerģētikā.

gāzmaska Individuālās aizsardzības līdzeklis, kas pasargā elpošanas orgānus, seju un acis no kaitīgo vielu daļiņām un gāzēm. *F i l t r ē j o š ā g.* – g., kas ieelpojamo gaisu attīra filtrā, kurš ievietots g-as kārbā. *I z o l ē j o š ā g.* – g., kas pilnīgi norobežo elpošanas

orgānus no apkārtējās vides; elpošanai nepieciešamo skābekli iegūst ķīmiskā ceļā vai no skābekļa balona.

gāzme *met.* Spēcīgs lietus, kas reizēm krīt kopā ar krusu.

gāzmetināšana *materiālt.* Metināšana ar kausēšanu, kurā metālu šuves vietā izkausē ar siltumu, kas izdalās, degot gāzes (acetilēna, propāna, butāna) un skābekļa maisījumam. Gāzes sajaukšanai ar skābekli un liesmas veidošanai izmanto metināšanas degli.

gāzmotors *tehn.* Iekšdedzes virzuļmotors, kurā par degvielu izmanto saspiestu, sašķidrinātu vai gāzģeneratorā iegūtu gāzi.

gazolīns [a. *gasoline*], **gāzbenzīns** *ķīm., tehn.* Naftas ogļūdeņražu maisījums; frakcija ar viršanas temperatūras intervālu no 200 līdz 400 °C; iekšdedzes karburatormotoru degviela.

gazometrs *ķīm.* Trauks, ierīce dažādu gāzu savākšanai, glabāšanai un tilpuma mērīšanai laboratorijas apstākļos.

gazostrons [gāze + (elek)trons] *elektron.* Divelektrodu elektronierīce, kurā strāvu rada lokizlāde retinātā gāzē; agrāk izmantoja taisngriežu iekārtās.

gāzpūtējs, pūtējs *tehn.* Mašīna gāzes plūsmas radīšanai (spiediena ziņā vidējs starp ventilatoru un kompresoru); nosacītā maksimālā spiediena robeža ir 0,35–0,4 MPa.

gāzturbīna *tehn.* Iekšdedzes motors, kurā spārniņu turbīnratu griež sadegušās degvielas (gāzes) plūsma.

gāzu dinamika [gāze; gr. *dynamikos* uz spēku attiecīgs, spēka] *meh.* Hidroaeromehānikas nozare, kurā pēta gāzveida vides kustību un tās mijiedarbību ar cietiem ķermeņiem, pieņemot, ka vide ir saspiežama.

gāzu konstante *ķīm., fiz.* Universālā g. k. ir viena no vispārīgākajām konstantēm, kas ietilpst daudzos vielu fizikālo stāvokļu vienādojumos un likumsakarībās, simbols un vērtība $R=8,314 \text{ J/mol} \cdot \text{K}$.

gāzu likumi *fiz.* Likumsakarības, kas saista gāzes stāvokli noteicošos parametrus (tilpumu, spiedienu, temperatūru u. c.).

gāzu mehānika (aerodinamika) *Flūīdu mehānikas* daļa, kurā aplūko gāzveida flūīdus.

gāzumi Jūras (ezera) viļņi, kas plīst pie krasta,

tie galvenokārt noārda krastu un veido pludmali, pārvieto sanešus.

gāzu sadales fāzes *tehn.* Gāzes sadales mehānisma vārstu atvērtā un aizvērtā stāvokļa periodi, kas izteikti kloķvārpstas pagrieziena grādos attiecībā pret virzuļa maiņas punktiem.

gāzu sadales mehānisms *tehn.* Mehānisms, kas nodrošina regulāru degmaisījuma ieplūdi motora cilindrā un atgāzu izplūdi no tā.

geizers [isl. *geysir*] Ritmiski fontanējošs tvaika un karsta ūdens avots.

gelefekts *ķīm. tehnol.* Polimerizācijas paātrināšanās, pieaugot vides viskozitātei, ko parasti novēro radiācijas iniciētās blokkopolimerizācijas gaitā.

gels [fr. *gél(atine)*] želatīns < lat. *gelare* sasaldēt] *ķīm.* Viendabīgs koloīdu receklis.

gemmoloģija [lat. *gemma* dārgakmens + gr. *logos* jēdziens, mācība] *min.* Mācība par dārgakmeņiem.

genofonds [gēns + fr. *fond* pamats] *biol.* Populācijas vai sugas iedzimtības faktoru gēnu kopums.

genoms [a. *genome* < gr. *genos* izcelšanās] *biol.* Katram organismam raksturīgais gēnu komplekts.

genotips [v. *Genotypus*] *biol.* 1. Organisma hromosomās lokalizēto gēnu kopums. 2. Visu organisma iedzimtības faktoru kopums.

genovariācijas [gr. *genos* izcelšanās + variācijas] *biol.* → *mutācijas*

gēns [gr. *genos* dzimšana, izcelšanās] *biol.* Iedzimtības faktoru vienība, lokalizēts dezoksiribonukleīnskābes vai ribonukleīnskābes rajons, kam ir specifiska bioķīmiskā funkcija. Organismiem, kuriem šūnas diferencētas (kodols un citoplazma), gēns ir specifisks hromosomas rajons (sk. *lokuss*). L e t ā l i e g ē n i – gēni, kas izraisa organisma nāvi agrā attīstības stadijā. P u s l e t ā l i e g ē n i – gēni, kas izraisa organismā iedzimtus defektus un slimības.

gentekss [a. *Gentex*, *Gen(eral) T(telegraphy) Ex(change)*] *telek.* Vispārējās lietošanas starptautisko telegrāfa sakaru tīkls, kas organizēts pēc tiešo savienojumu principa.

gēnu dreifs *biol.* Populācijas ģenētiskās struktūras nejaušas pārmaiņas, ko rada indivīdu grupas izolācija no kopējās populācijas.

gēnu inženierija → **ģenētiskā inženierija**

geriatrija [gr. *gerōn* sirmgalvis + *iatreia* ārstēšana] *med.* *Gerontoloģijas* nozare par vecu cilvēku slimībām un to ārstēšanu.

germānijs [pēc Vācijas nos. lat. valodā *Germania*] *ķīm.* Ķīmiskais elements Ge, atomnr. 32, atommasa 72,59, trausla kristāliska viela; lieto pusvadītāju tehnikā.

gerontoloģija [gr. *gerōn* sirmgalvis + *logos* jēdziens, mācība] Medicīnas un bioloģijas nozare, kurā pēta novecošanās cēloņus un likumsakarības.

gerotora mašīna, gerotora sūknis *tehn.* Īpatnējas uzbūves zobratu *hidromašīna* ar iekšējo sažobi; parasti lieto hidroiekārtās gan par *sūkni*, gan par *hidromotoru*.

gerotora sūknis → **gerotora mašīna**

ģēste [v. *Geest*] *ģeogr.* Līdzens, smilšains, neauglīgs apvidus ar nabadzīgu augu segu Ziemeļjūras piekrastē Vācijā un Holandē.

getinākss materiāls. Polimēru kompozītmateriāls, slāņains plasts, ko iegūst no papīra, kas piesūcināts ar termoreaktīviem fenolformaldehīda sveķiem; lieto elektroizolācijas detaļu ražošanai, par apdares materiālu mēbeļu rūpniecībā un vilcienu, lidmašīnu un kuģu interjeros.

ģētijs [pēc v. dzejnieka J. V. Gētes (*J. W. Goethe*, 1749–1832) vārda] *min.* Sarkanbrūns minerāls, dzelzs oksīda hidrāts FeO(OH), kas veido brūnās dzelzsrūdas.

G "Golf" *jūrn.* Starptautisks signāls – nozīmē "man vajadzīgs locis".

giberelīni *biol.* Augu *hormoni*, kas regulē augšanu un attīstību; pirmoreiz iegūti no mikroskopiskas sēnes *Gibberella fujikuroi*.

gidēšana [fr. *guide* vadonis, ceļvedis] *astr.* Teleskopa griešana līdzī debess spīdeklim ar nolūku kompensēt tā redzamo kustību pie debess sfēras, lai debess spīdekli varētu ērti aplūkot, fotografēt u. tml. Nelielos *optiskajos teleskopos* šim nolūkam izmanto *gidēšanas tālskati* jeb *gidu*, kura optiskā ass novietota paralēli galvenā teleskopa optiskajai asij.

gigantisms [gr. *gigas* (*gigantos*) milzis] (*gigantismus*) *vet., med.* Cilvēka vai dzīvnieka organisma vai tā atsevišķas daļas pārmērīgs lielums.

ģīna [hol. *gijn*] *jūrn.* Ierīce smagu priekšmetu pacelšanai un novietošanai uz kravas bomaļiem vai celtniem.

ginecejs (augļlapas) [gr. *gynē* (*gynaikos*) sieviete + *oikon* mitekļis] *biol.* Augļlapu kopa ziedā.

ginekoloģija [gr. *gynē* (*gynaikos*) sieviete + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare, kurā pēta sievietes organisma īpatnības un slimības.

girlo [ukr. *горло* kakls, senkr. *гърло*] *ģeogr.* Attekas vai atzari lielo upju deltās, kas ietek Melnajā vai Azovas jūrā, arī jūras šaurumi, kas savieno no šīm jūrām nepilnīgi atdalītos *limānus*.

gitija [zv. *gyttja* dūņas] *ģeol.* → **sapropelis glābšanas kuģis** *jūrn.* Speciāli būvēts kuģis glābšanas, meklēšanas, kuģu pacelšanas un zemūdens tehniskiem darbiem.

glābšanas laiva *jūrn.* Laiva cilvēku glābšanai jūrā; negrimstību nodrošina galos, gar bortiem un zem sēdekļiem iebūvēti gaisa baloni; ir atklāta un slēgta tipa g. 1-as.

glābšanas veste [v. *Weste*] *jūrn.* Vestes veida individuāls glābšanas līdzeklis, kas notur cilvēku virs ūdens noteiktā stāvoklī.

glaciāls¹ [lat. *glacies* ledus] *ģeol.* Ledāju un ledāju kušanas ūdeņu iedarbībā radies, veidojies.

glaciāls² *ģeol.* Konkrētam apledojumam atbilstošs laikposms.

glacigēns [lat. *glacies* ledus] *ģeol.* *Ledāja* radīts, tāds, kas izcēlies paša ledāja darbības ietekmē.

glacioakvāls [lat. *glacies* ledus + *aqua* ūdens] *ģeol.* *Ledāja* kušanas ūdeņu radīts vai nosacīts.

glacioidislokācijas [lat. *glacies* ledus + fr. *dislocation* izvietoējums] *ģeol.* Iežu slāņu deformācijas ledāja spiediena ietekmē.

glaciofluviāls [lat. *glacies* ledus + *fluvius* ūdens plūsma] *ģeol.* *Ledāja* kušanas ūdeņu straumju radīts (attiecas uz nogulumiem un reljefa formām).

glacioizostāzija [lat. *glacies* ledus + gr. *isos* vienāds, vienlīdzīgs, līdzīgs + *stasis* stāvoklis] *ģeol.* Zemes garozas vertikālās kustības mūdienu un senā apledojuma apgabalos, segledājam uzkrājoties vai izkūstot.

glaciokarsts [lat. *glacies* ledus + pēc *Karsta plato* nos.] *ģeol.* Nogulumu sākotnējā saguluma traucējumi un noslēgtu katliežveida iepaklu

veidošanās, izkūstot apriņķa ledāja ledus blāķiem.

glaciolimniskis, limnoglaciāls [lat. *glacies* ledus + *limnē* ezers] *geol.* Tāds, kas veidojies ledāja kušanas ūdeņu baseinos (attiecas uz procesiem, nogulumiem, reljefa formām).

glacioloģija [lat. *glacies* ledus + gr. *logos* jēdziens, mācība] Zinātne par visiem dabiskā ledus veidiem atmosfērā, hidrosfērā un litosfērā.

glaciotektonika [lat. *glacies* ledus + gr. *tektonikē* celtniecības māksla] Zinātne par ledāja radītajām iežu deformācijām un to izpausmi reljefā.

glaciotektoniskis [lat. *glacies* ledus + gr. *tektonikē* celtniecības māksla] *Ledāja* spiediena radīts vai ietekmēts.

glagolāķis jūrn. Atvāžams āķis, kas atrodas zem spriedzes; izmanto ķēžu un vītņu turētājos, glābšanas laivu, klāja kravu nostiprināšanai.

glaubersāls [pēc v. ķīmiķa J. R. Glaubera (*Glau-ber*, 1604–1668) vārda], **mirabilīts min.** Evaporītu minerāls, nātrija sulfāta kristālhidrāts $\text{Na}_2\text{SO}_4 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$; izgulsnējas sāļezeros, seklos jūras līčos un karstajos avotos.

glaukoma [gr. *glaukos* gaišzaļš, zaļgans] (*glaucoma*) *med.* Bīstama acu slimība, kurai raksturīga acs iekšējā spiediena paaugstināšanās un kuru neārstējot var kļūt akl.

glaukonīts [gr. *glaukos* gaišzaļš] *min.* Zaļš minerāls, dzelzs, magnija un kālija alumosilikāts $(\text{K}, \text{Na})(\text{Al}, \text{Fe}, \text{Mg})_2(\text{Al}, \text{Si})_4\text{O}_{10}(\text{OH})_2$; lieto par minerālkrāsu, minerālmēslojumu, ūdens mikstinātāju.

glazēšana [v. *Glasieren*] 1. *ker.* Neapdedzināta vai vienreiz apdedzināta keramiska izstrādājuma pārklāšana ar glazūras suspensiju vai smalki samaltu glazūras pulveri. Ir vairāki g-as paņēmieni: g. ar iemērķšanu (apdedzinātu izstrādājumu iemērc glazūras suspensijā); g. ar apliešanu – izžāvēta vai apdedzināta izstrādājuma, piem., flīžu, virspusi aplej ar glazūras suspensiju; g. apsmidzinot (žāvētu vai apdedzinātu izstrādājumu). 2. *pārt.* Konditorejas izstrādājumu virsmas pārklāšana ar glazūru.

glazētājielas pārt. Vielas, ko izmanto produktu ārējās virsmas apstrādei, lai padarītu to spīdīgāku vai izveidotu aizsargslāni.

glazūra [v. *Glasure*] 1. *ker.* 0,15–0,4 mm biezs keramikas izstrādājumu stiklveida pārklājums, kas apdedzināšanas laikā ir saistījies ar keramisko *drumstalu*; g. var būt bezkrāsaina, krāsaina vai miglināta; izmanto, lai aizsargātu drumstalu no mitruma iesūkšanās, uzlabotu izstrādājuma mehāniskās un estētiskās īpašības. *Aventurīna g.* – necaurspīdīga g., kurā redzami sīki, mirdzoši dzelzs, vara vai hroma oksīdu, titāna vai cinka savienojumu kristāliņi. *Bezsvina g.* – fritēta, svina nesaturoša g. *Caurspīdīga g.* – bezkrāsaina, spoža g., caur ko redzama drumstalas krāsa; var būt ar svina vai bez svina, fritēta vai nefritēta (porcelāns, fajanss). *Fritēta g.* – sk. *fritēt*. *Podniecības g.* – viegli kūstoša g. (uzkausēšanas temperatūra nepārsniedz 1050 °C), ko lieto podniecības izstrādājumiem. *Pusvadošā g.* – speciāla tumšbrūna vai melna g., ko izmanto augstsprieguma izolatoros. *Sāļslazūra g.* – g., kas veidojas no krāsnī iebērtas vārāmās sāls (NaCl), kas apdedzināšanas laikā iztvaiko, atdziestot sublimējas uz izstrādājuma virsmas un veido 0,03–0,06 mm biezu pārklājumu. *Sedzošā g.* – *miglinātājus* un krāsvielas saturoša necaurspīdīga g., kas vājina drumstalas krāsu vai padara to neredzamu. *Svina g.* – fritēta, svina saturoša g. ar zemu uzkausēšanas temperatūru, labu spīdumu; skābā vidē ķīmiski neizturīga. Sk. arī *jēlglazūra*. 2. *pārt.* Salda, sastingusi masa, ar ko pārklāj konditorejas izstrādājumus (tortes, cepumus, konfektes, saldējumu).

glazūras defekti ker. Izplatītākie glazūras defekti ir: matplaisas – sīku plaisiņu tīkls glazūras slānī; nolobišanās – glazūra atdalās no drumstalas; savilkšanās – uzkausēšanas laikā glazūra savelkas pilienos; adatas dūrieni – punktveida iedobumi glazūras slānī līdz pat drumstalai; sausums – laukumi bez glazūras uz izstrādājuma virsmas; notecējumi – vietām uz izstrādājuma virsmas sabiezināta glazūras kārtā.

glečers [v. *Gletscher*] *geogr.* → šļūdonis **glejošanās** Bioķīmiskais process, kurā veidojas *gleja* horizonts, augsnei periodiski applūstot. **glejs** [kr. *глей* māls] *lauks*. Zilgana vai zaļgana

augšne, reizēm lāsaina, ar rūšainiem un zilganiem plankumiem; veidojas, augšnei pārpurvojoties, kad apsīkst skābekļa pieplūdums, samazinās porozitāte un augšnes auglība.

glets [v. *Glätte* gludums, gludenums] *ķīm.* Svina oksīda PbO sens nosaukums tehnikā.

glicerīdi [v. *Glycerid* < *Glycer(in)* + gr. *eidōs* izskats, veids] *ķīm.* *Glicerīna* un *tauskābju esterī*; augu un dzīvnieku tauku galvenā sastāvdaļa.

glicerīns [v. *Glycerin* < gr. *glykeros* salds] *ķīm.* Vienkāršākais trīsvērtīgais necikliskais spirts $\text{CH}_2(\text{OH})\text{--CH}(\text{OH})\text{--CH}_2\text{OH}$, biezs, salds, ūdenī šķīstošs šķidrums.

glicerofosfāti *ķīm.* Glicerīnosforskābes sāļi; lieto medicīnā.

glicīns [v. *Glyzin* < gr. *glykys* salds], **glikokols** *ķīm.* Visvienkāršākā *aminoskābe*, aminoetiķskābe $\text{H}_2\text{N--CH}_2\text{COOH}$.

gliemenes (*Bivalvia*) *biol.* Čaulgliemju klase; divpusēji simetriski *gliemji* ar divvāku čaulu, piem., austeres, pērles u. c.

gliemežvēži (*Ostracoda*) *biol.* Vēžveidīgo kārtā; sīki vēžveidīgie, kuru ķermeni apņem divvāku čaula; ūdensdzīvnieki.

gliemezis *tehn.* Mašīnu elements, viļņots rotācijas ķermenis; lieto gliemežpārvados, iestatīšanas ierīcēs, gliemežtransportieros.

gliemeždiferenciālis *tehn.* Sk. *diferenciālis*

gliemežfrēze *materiālt.* Sk. *frēze*

gliemeži, **vēderkāji** (*Gastropoda*) *biol.* Viena no čaulgliemju klasēm; jūrā, saldūdenī un uz sauszemes.

gliemežkonveijers (**gliemežtransportieris**) *lauks. tehn.* Nepārtrauktas darbības transportierīce birstoša materiāla pārvietošanai horizontālās plaknēs ar slīpumu līdz 20°; materiālu pārvieto tehnē ievietots rotējošs gliemezis.

gliemežpārvads *tehn.* Zobratu *pārvads*, kurš sastāv no skrūvrata (gliemeža) un gliemežrata un kura vārpstu asis šķērsojas telpā.

gliemji, **mīkstmieši**, **moluski** (*Mollusca*) *biol.* Viens no *bezmugurkaulnieku* tipiem.

gliftālsveķi [gli(cerīns) + ftal(skābe)] *ķīm.* *Alkīdsveķi*, ko iegūst no *glicerīna* un *ftalskābes anhidrīda*; modificē ar augu eļļām vai nepiesātinātām taukskābēm; lieto laku un krāsu ražošanai.

glikēmija [gr. *glykys* salds + *haima* asinis] (*glycaemia*) *med.* Cukura daudzums asinīs (cilvēkam norma ir 0,08–0,12%). Sk. arī *hiperglikēmija*, *hipoglikēmija*.

glikogēns [gr. *glykys* salds + *genos* dzimšana, izcelšanās] *ķīm.* Saliktais *ogļhidrāts*, kas veidojas aknās un muskuļos kā enerģētiska rezerve.

glikokols [gr. *glykys* salds + *kolla* līme] *ķīm.* → *glicīns*

glikoli [gr. *glykys* salds + (alkoh)ols], **dioli** *ķīm.* Divvērtīgie acikliskie alifātiskie *spirti*.

glikoproteīdi *ķīm.* Saliktas olbaltumvielas, kas satur gan parastos *proteīnus*, gan dažus vienkāršākos *cukurus*.

glikoze [v. *Glykose* < gr. *glykys* salds] *ķīm.* Vinogu cukurs, viens no izplatītākajiem vienkāršajiem *ogļhidrātiem* visos organismos $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$.

glikozīdi [v. *Glykosid* < gr. *glykys* salds] *ķīm.* *Cukurvielu* īpaša veida savienojums ar citas savienojumu grupas vielu. Daudziem g-iem piemīt bioloģiska aktivitāte, toksiskums.

glikozūrija [gr. *glykys* salds + *ūron* urīns] (*glycosuria*) *med.* Cukura izdalīšanās ar urīnu, visbiežāk tā ir *cukurslimības* pazīme.

glints [ig. *glint*] *ģeogr.* Stāva un augsta klints vai krauja no gandrīz horizontāli guļošiem nogulumiežiem.

glisāde [fr. *glissade* slidēšana] *aeron.* Nolaišanās *profils*, kas noteikts gaisakuģa vertikālajai vadišanai, nolaižoties lidlaukā. G-es s l ī p u m s – vertikāls leņķis starp horizontālo plakni un g-es plakni, parasti no 2° līdz 4°.

gliseris [fr. *glisseur* slidošais] *jūrn.* Ātrgaitas kuteris ar plakanu dibenu un mazu iegrimi; braucot ar noteiktu ātrumu, g-a dibens sāk slidēt pa ūdens virsmu (glisēt) un kutera iegrime tuvojas nullei.

globāls [fr. *global*] Vispārējs, tāds, kas aptver visu zemeslodi. G-ās p r o b l ē m a s – sevišķi svarīgu jautājumu kopums, no kuru risinājuma atkarīga Zemes un cilvēces pastāvēšana.

globīns [v. *Globin* < lat. *globus* (*globi*) lode] *ķīm.* *Hemoglobīna* sastāvdaļa.

globulas [lat. *globulus* lodīte] *ķīm.* Lodveida daļiņas, ko veido viena vai vairākas kamolā satīnušās makromolekulas.

globulīni [v. *Globulin* < lat. *globulus* lodīte] *ķīm.* Izplatīta augu un dzīvnieku olbaltumu vielu grupa.

globuss [lat. *globus* lode] *ģeogr.* Samazināts zemeslodes modelis, uz kura virsmas ar ģeometrisku līdzību attēloti kontinenti un okeāni un citi ģeogrāfiskie objekti; debess ķermeņa vai Visuma lodveida modelis.

glohīdija [gr. *glōchis* (*glōchidos*) bultas gals, smaile] *biol.* Dažu *gliemeņu* kāpurs.

glorija [it. *gloria* mirdzums] *fiz.* Optiska parādība atmosfērā – krāsaini gredzeni ap novērotāja ēnu, kas krīt uz mākoņu vai miglas grēdas, novērotājam stāvot ar muguru pret sauli (redzami kalnos vai lidojumā, atrodoties virs mākoņiem); g-u rada gaismas difrakcija.

glosīts [gr. *glossa* mēle] (*glossitis*) *med.* Mēles gļotādas iekaisums.

glūda *ģeol.* Glizda; plastisks pelēks vai zilganpelēks māls.

gludēvele materiālt. Sk. *ēvele*

gludinātājfilters *elektron.* Iekārta, ko taisngriežos izmanto izejas sprieguma pulsāciju nogludināšanai. Parasti g-a sastāvā ietilpst induktivitātes spoles (droseles) un kondensatori.

gludpinums tekst. Sk. *adījuma pinums*

glumenieks (lat. *abomasus*) *biol.* Atgremotāju dzīvnieku četrkameru kuņģa pēdējā daļa – *dziedzerkuņģis*.

gluons [a. *gluon* < *glue* līme] *fiz.* Elektriski neitrāla *elementārdaļiņa* ar *spinu* 1, masu vienādu ar 0 un īpašu kvantu skaitli – krāsu; stiprās mijiedarbības pārnēsējs starp *kvarkiem*, veidojot *hadronus*. Saskaņā ar elementārdaļiņu teoriju ir 8 g-i, kam raksturīgi dažādu krāsu lādiņi.

glutamīnskābe [lat. *glut(en)* līme + amīns + skābe] *ķīm.* *Aminoskābe* ar lielu nozīmi nervu un smadzeņu darbībā; lieto medicīnā un pārtikas rūpniecībā.

gļotsēnes (*Myxomycota*, *Myxophyta*) *biol.* *Zemāko augu* nodalījums, kuru organismiem ir dažas dzīvnieku iezīmes, piem., nav *hlorofila*.

gļotsomiņa, bursa *biol.* Ar gļotveida šķidrumu pildīta slēgta spraugveida telpa locītavā.

GMDSS [*Global Marine Distress Safety System*] *jūrn.* Globālā kuģošanas drošības sistēma.

gneiss [v. *Gneis*] *ģeol.* Pelēks vai sārti pelēks me-

tamorfis iezis, kas sastāv no laukšpatiem, kvarca un neliela daudzuma tumšo minerālu (vizlu, amfibolu, piroksēnu) ar daļēju vai pilnīgu graudu paralēlu orientāciju; izmanto būvmateriāliem.

gnomons [gr. *gnōmōn*] *astr.* Vēsturisks astronomijas instruments, kas sastāv no vertikāla stieņa uz horizontāla pamata; pēc stieņa ēnas garuma nosaka Saules *leņķisko augstumu*, bet pēc isākās ēnas virziena – *pusdienas* līnijas virzienu.

gnotobioloģija [gr. *gnōtōs* zināms + *bioloģija*] Eksperimentālās bioloģijas nozare, kurā iegūst un analizē sterilus laboratorijas dzīvniekus un *gnotobiotus*.

gnotobiots [gr. *gnōtōs* zināms + *bios* dzīve, dzīvība] *vet.* Ar ķeizargriezienu sterili iegūts dzīvnieku mazulis, ko izmanto veterinārijā slimību pētīšanai; no specifiskās patogēnās mikrofloras brīvs dzīvnieks.

gofrēšana [fr. *gauffer* iespiest rakstu] *tehnol.* Viļņveida formas veidošana loksņēm vai caurulēm.

Goldži kompleks [pēc it. histologa K. Goldži (*C. Golgi*, 1844–1926) vārda] *biol.* → *plātniškomplekss*

Golfa straume *ģeogr., jūrn.* Silto straumju sistēma, kas veidojas Atlantijas okeāna tropiskajos platuma grādos un plūst uz ziemeļiem gar Ziemeļamerikas piekrasti; vidējais ātrums 1,5 m/s; svarīgākais zvejniecības rajons pasaulē.

gonādas [gr. *gonē* sēkla + *adēn* dziedzeris] *biol.* → *dzimumdziedzeri*

gondola [it. *gondola*] *aeron.* Pie *aerostata* apvalka piekārts grozs apkalpei, mehānismiem un pārtikai; plūdlīniju apvalks gaisakuģa mehānismiem un dzinējam.

goniometrs [gr. *gōnio* stūris, leņķis + *metron* mērs] Vienkāršs horizontālo leņķu mērinstrumenti.

gonīts [gr. *gony celis*] (*gonitis*) *med.* Ceļa locītavas iekaisums.

gonoreja [gr. *gonos* sēkla + *rhein* tecēt], *triperis* (*gonorrhoea*) *med.* Infekcioza veneriska slimība, ar kuru inficējas dzimumceļā, reti – lietojot kopīgi sadzīves priekšmetus.

gotika [fr. *gothique* gotu (goti – ģermāņu cilts)] 12.–16. gs. Eiropas mākslas un arhitektūras

stils, kam raksturīga formu vertikalizācija un paslaidinājums, smailarka, ribu velves (arhitektūrā), dekoratīvā tēlniecība un vitrāžas ar kristietisma sižetiem.

govju spongiformā encefalopātija (*BSE, Bovine Spongiform Encephalopathy*) *vet.* Lēnas gaitas infekcijas slimība, kam raksturīgas centrālās nervu sistēmas patoloģiskas pārmaiņas.

govju tips lopk. Selekcijas ceļā izveidotas govīs, kam šķirnes ietvaros ir līdzīgs ārējais izskats, ķermeņa uzbūve un produktivitāte.

govkopība lopk. Lopkopības nozare, kas nodarbojas ar govju audzēšanu piena, gaļas un ādu ieguvei.

govs lauks. 1. (*Bos primigenius f. taurus*) Lauksaimniecības dzīvnieks piena, gaļas un ādu ieguvei; savvaļā nav sastopams, cēlies no *taura*. 2. Atnesies govju sugas sievišķais lauksaimniecības dzīvnieks.

govveidīgo apakšdzimta (*Bovinae*) *biol.* Mājas govīs, vēršī, bifeļi un bizoni.

grābeklis lauks. tehn. Rīks vai mašīna izklīdēta materiāla savākšanai vai izlīdzināšanai. Ir rokas, zirga, traktorgrābekļi, kā arī speciāli g-ļi akmeņu, celmu, krūmu novākšanai un ciņu nolīdzināšanai.

grābens [*v. Graben* grāvis] *ģeol.* Lūzumiem norobežota Zemes garozas daļa, kas reljefā atspoguļojas kā lineāra ieplaka.

grācija [lat. *gratia* pievilcība, daiļums] *apģ.* → krūškorsete

gradācija [lat. *gradatio* pakāpeniska paaugstināšanās, pastiprināšanās] 1. Pakāpeniskums; pakāpeniska pāreja. 2. Mēra, intensitātes pakāpe; izkārtojums šādās pakāpēs.

gradētava 1. *tehn.* Torņveida būve ar režģveida pildījumu ūdens atdzesēšanai ar gaisu slēgtā ūdensapgādes sistēmas ciklā, kurā ūdeni izmanto ražošanas procesa liekā siltuma aizvaidīšanai; izmanto termoelektrostacijās, kompresoru stacijās u. c. 2. *tehnol.* Iekārta, kurā ietvaicē, sabiezina sāļu šķīdumus brīvā gaisā.

gradients [lat. *gradiens* (*gradientis*) ejošs] Atšķirība. 1. *fiz., mat.* Vektors, kura virzienā kāds lielums mainās visstraujāk. *Ātruma g.* – lielums, kas vektorāli raksturo ātruma funkcijas telpisko izmaiņu (izmaiņu uz garuma vienību), kas vērsta līmeņa virsmas normāles virzienā. *Skalārais funkcijas*

g. – vektoriāls lielums, kura projekcijas uz attiecīgām koordinātu asīm ir vienādas ar šīs funkcijas parciālajiem atvasinājumiem pēc attiecīgajām koordinātām. 2. *fiz.* Skaitlis, kas rāda fizikāla lieluma pieaugumu vai samazināšanos telpā, šim lielumam pārvietojoties par vienu garuma vienību. *Adiabātiskais g.* – skaitlis, kas rāda gaisa temperatūras maiņu, augstumam pieaugot par 100 m. *Barometriskais g.* – skaitlis, kas rāda atmosfēras spiediena maiņu uz Zemes virsmas, ģeogrāfiskajam platumam mainoties par vienu grādu. *Ģeotermiskais g.* – skaitlis, kas rāda temperatūras paaugstināšanos Zemes dzīlēs uz Zemes centru ik pa 100 m (vidēji 3°). *Gaivējšg.* – gaisa masu horizontāla, stabila kustība, kad berzes spēku neņem vērā.

grāds [lat. *gradus solis*, pakāpe] Mērvienība dažādiem lielumiem. 1. *fiz.* Temperatūras mērvienība noteiktā temperatūras skalā, piem., pēc Celsija, Fārenheita, Kelvina, Reomīra skalas. 2. *mat., fiz.* Leņķu un loku mērvienība, kas vienāda ar 1/90 no taisna leņķa, resp., 1/360 aploces; grāds ir iedalīts 60 minūtēs, minūte – 60 sekundēs. *Gutikls* – Zemes *meridiānu* un *paralēļu* sistēma ģeogrāfiskajās kartēs un uz globusiem. 3. *ķīm., fiz.* Nosacīta mērvienība vielas sastāva un īpašību raksturošanai. *Bomessg.* – nosacīta blīvuma mērvienība šķidrumiem, kuru blīvums var būt no 650 līdz 2000 kg/m³, t. s. racionālā skala. *Englerag.* – mērvienība naftas produktu viskozitātes mērīšanai. *Spirtakoncentrācijas g.* – alkohola daudzums tilpuma procentos alkoholiskajos dzērienos. 4. *el.* Elektriskais *g.* – lielums, ko izmanto maiņstrāvas mašīnu teorijā; aprēķina ar nosacījumu, ka 180 elektriskiem *g*-iem atbilst leņķis starp blakus esošo *N* un *S* polu asīm.

grafisks atrisinājums [gr. *graphikos* ar rakstīšanu, zīmēšanu saistīts; uzzīmēts; atrisinājums] *mat.* Matemātikas uzdevuma (piem., vienādojuma) aptuvenš atrisinājums, kurā izmanto funkciju grafikus, meklējot to krustpunktu koordinātās.

grafitplasti *ķīm. tehnol.* Ar grafītu vai karbonizētiem produktiem (koku) pildītas *plastmasas*;

lieto par antifrikcijas, strāvu un siltumu va-
došiem materiāliem elektrotehnikā un
mašīnbūvē.

grafīts [gr. *graphein* rakstīt] *min.*, *materiālt.*
Melnš vai tēraudpelēks, mīksts minerāls,
brīvā oglekļa veids, ogleklis ar slāņainu kris-
tālisko režģi; izmanto ugunsizturīgiem mate-
riāliem, ziežvielām, krāsu, zīmuļu, elektrodu
ražošanā.

grafofobija [gr. *graphein* rakstīt + *phobos* bailes]
(*graphophobia*) *med.* Slimīgas bailes rakstīt,
sevišķi, ja citi skatās.

grafomānija [gr. *graphein* rakstīt + *mania* kaisle,
tieksme] (*graphomania*) *med.* Patoloģiska tiek-
sme rakstīt tukšus, liekvārdīgus sacerējumus.

grafs [gr. *graphein* rakstīt] 1. *mat.* Punktu (vir-
sotņu) un tos savienojošu līniju (šķautņu)
kopa. **M u l t i g r a f s** – g. ar vairākkārtīgām
šķautnēm. **O r i e n t ē t s g.** – g., kura
šķautnēm piemīt vērsums. **P i l n s g.** –
vienkāršs g., kurā katras divas virsotnes sa-
vieno šķautne. **P l a k a n s g.** – vienkāršs g.,
kura šķautnes nekrustojas. **P l a n ā r s g.** –
g., kam ir plakana realizācija. **R e g u l ā r s g.** –
vienkāršs g., kurā no katras virsotnes iziet
vienāds šķautņu skaits. **S a k a r ī g s g.** – g.,
kurā ikkatras divas virsotnes savieno
šķautņu virkne (maršruts). **V i e n k ā r š s g.** –
neorientēts g. bez cilpām (virsotņu paš-
savienojumiem) un vairākkārtīgām šķaut-
nēm. 2. *el.* Elektriskās shēmas attēls, kas
satur visus shēmas mezglus un zarus, no ku-
riem izslēgti visi shēmas elementi (enerģijas
avoti un patērētāji).

grafu teorija *mat.* Ar *kombinatoriku* saistīta dis-
krētās matemātikas nozare, kurā pēta grafus
un to vispārinājumus (hipergrafus).

grāmatnieks (*omasus*) *biol.* Atgremotāju dzīv-
nieku četrkameru kuņģa bezdziedzeru daļa
starp *acekni* un *glumenieku*. Nosaukums cē-
lies no gļotādas lapām g-ā, starp kurām ba-
rības daļiņas beržas, filtrējas un šķidrā veidā
nonāk glumeniekā.

gramatoms *ķīm.* Elementa daudzums gramos,
kas skaitliski vienāds ar tā *atommasu*.

gramāža *poligr.* Papīra īpatnējais svars, rāda, cik
sver viens kvadrātmētrs papīra; mērv. g/m².

gramekvivalents *ķīm.* Vielas daudzums gramos,
kas atbilst vielas ekvivalenta masai.

grammolekula *ķīm.* Vielas daudzums gramos, kas
vienāds ar vielas *molekulmasu*.

grams [gr. *gramma* (sīka masas vienība)] *fiz.* Ma-
sas mērv. *CGS* mērvienību sistēmā, vie-
nāda ar kilograma tūkstošdaļu: 1 g = 10⁻³ kg.
S p ē k a g. – spēka mērv. tehniskajā mērvienību
sistēmā; vienu gramu (1 G) liels spēks materiālam
punktam ar masu viens g. (1 g) piešķir paātrinājumu,
kas vienāds ar brīvās krišanas paātrinājumu (9,81 m/s²).

granāti [lat. *granatus* gaudains] *min.* Minerālu
grupa, krāsaini dzelzs, alumīnija, kalcija,
magnija, mangāna, hroma silikāti ar izteiksmīgu
dodekaedrisku kristālu formu; izmanto
abrazīviem un juvelierizstrādājumiem.

granitizācija [it. *granito* < lat. *granum* grauds]
ģeol. Granītu veidošanās procesi Zemes dzi-
lēs no agrinākiem magmatiskiem, metamor-
fiem iežiem vai nogulumiežiem.

granīts [it. *granito* < lat. *granum* grauds] *ģeol.*
Izplatīts rupjgraudains, pelēks vai sārts intru-
zīvs iezis, kas sastāv no kvarca, laukšpatiem,
vīzlām; galvenais kontinentālās Zemes ga-
rozās komponents, nozīmīgs būvmateriāls.

grants *ģeol.* Irdens, rupjgraudains *nogulumiežis*,
kas sastāv no vairāk vai mazāk noapaļotām
dažādu iežu atlūzām; lieto galvenokārt ēku
un ceļu būvniecībā, par betona pildvielu.

granulācija [lat. *granulum* graudiņš] *med.* Jaunu
saistaudu veidošanās, piem., dzīstot brūcei.

granulas [lat. *granulum* graudiņš] 1. *tehnol.*
Sīkas, blīvas, graudveidīgas vielas daļas.
L o p b a r ī b a s g. – nelielos cilindrvēda
vai kubveida gabaliņos sapresēta smalka
lopbarība, samalti vai citādi sīki sasmalcināti
lopbarības līdzekļi vai to maisījumi (zāles
milti, kombinētā barība u. c.). 2. *biol.* Graud-
veidīgi veidojumi dzīvnieku un augu šūnās.
3. *ķīm.* Cietu dispersu sistēmu nosacīta
struktūrvienība, kuras lielums ir 1–10 mm.
4. *astr.* Aptuveni apaļi veidojumi vairāku
simtu km diametrā, kas veido Saules *foto-
sfēras* redzamo virskārtu; veidojas Saules
konvektīvajā zonā notiekošo vielas kustību
rezultātā. Lielus g-u sakopojumus sauc par
s u p e r g r a n u l ā m.

granulācija *tehnol.* Iekārta vielu pulveru, kau-
sējumu vai gabalu pārvēršanai granulās.

granulēšana [lat. *granulum* graudiņš] *tehnol.*

Granulu veidošana. Stikla, polimēru un citu materiālu pārvēršana graudos (granulās), šo materiālu kausējumu pilienus, picīņas vai tml. strauji atdziestojot.

granulīti [lat. *granum* grauds + gr. *lithos* akmens] *ģeol.* Metamorfi, vienmērīgi sikgraudaini, parasti pelēki ieži, kas veidojas lielos dziļumos augstas temperatūras un liela spiediena apstākļos.

granulocīti [granula + gr. *kytos* šūna] *biol.* Graudaini *leikocīti*.

granuloma [lat. *granulum* graudiņš + gr. (*ongk*)-*ōma* uztūkums] *med.* 1. Patoloģisks saistaudu veidojums dzīstošā brūcē. 2. Saistaudu veidojums ar iekaisuma raksturu zoba saknes galā.

granulometrija [granula + gr. *metrein* mērit] *ķīm.* Cietfāžu *dispersu sistēmu dispersijas* analīze.

granulometriskais sastāvs *tehnol.* Dažādu daļiņu (frakciju) daudzums pulverveida materiālā; izmēru robežas katra materiāla daļiņām var būt citas. *M ā l u g. s.* – trīs frakcijas: smilšu frakcija – daļiņu caurmērs lielāks par 0,05 mm; putekļu frakcija – daļiņu caurmērs 0,05–0,005 mm; mālu frakcija – daļiņu caurmērs mazāks par 0,005 mm.

graudainība *kino* Lielu metāliskā sudraba daļiņu saskatāmība filmas attēlā, sevišķi raksturīga pirms 1930. g. ražotām filmām.

graudaugi *lauks.* Kultūraugu grupa, kurus audzē graudu (sēklu) ieguvei.

graudi *lauks.* Graudaugu augļi (sk. *grauds*), pākšaugu sēklas, eļļas augu augļi vai sēklas.

grauds 1. (*caryopsis*) *biol.* Sauss viensēklas auglis, kam augļapvalks cieši saaudzis ar sēklapvalku. 2. *materiālt.* → **kristalīts**

graudu kalte *lauks. tehn.* Iekārta labības graudu, arī zāļu un dārzeņu sēklu kaltēšanai; g. k-es pēc kaltēšanas kameras izveidojuma iedala šahtas, trumuļa un konveijera kaltēs. G. k-es ir arī tvertnes ar aktīvo vēdināšanu.

graudu kondicionēšana *lauks.* Graudu hidrotermiska apstrāde, kurā maina graudu struktūru, mehāniskās un bioķīmiskās īpašības – padara graudu apvalkus elastīgākus (kad maļ miltus, tie nesadrūp, pilnīgāk atdalās no grauda), iedarbojas uz graudu olbaltumvielu kompleksu (uzlabojas miltu cepamība), aktivizē fermentus, kas sekmē mīklas rūgšanu.

A u k s t ā g. k. – graudos 15–20 °C temperatūrā samitrina līdz 14,5–16,5% un iztur 6–24 stundas. *K a r s t ā g. k.* – graudos pēc samitrināšanas silda 0,8–1,5 stundas līdz 35–60 °C temperatūrai un iztur 2–16 stundas. *P a ā t r i n ā t ā g. k.* – graudos 20–40 sekundes silda ar ūdens tvaiku līdz 45–60 °C temperatūrai, atdziest, kaltē līdz 15–16% mitrumam un 3 stundas iztur 20–25 °C temperatūrā; ar karsto un paātrināto paņēmieni kondicionē tikai kviešus.

graudu tīrāmās mašīnas *lauks. tehn.* Iekārtas labības graudu, zāļu un dārzeņu sēklu attīrīšanai un šķirošanai pēc graudu lieluma, blīvuma, formas, virsmas rakstura, aerodinamiskām un elektriskām īpašībām, krāsas u. c. pazīmēm. Darbīgās daļas ir sieti, trijeri, aspiratori, elektroseparatori, pneimatiskie šķirojamie galdi, kratītālgaldi, magnētiskie separatori, atsītes galdi u. c. ierīces.

graudzāles (*Poaceae, Gramineae*) *biol.* Viendīgļlapju dzimta.

grauzdiņš *pārt.* Neliels apcepts maizes gabals.

grauzēji (*Rodentia*) *biol.* *Ziditāju* kārtā – sīki vai vidēji lieli dzīvnieki ar raksturīgu zobu uzbūvi; pārsvarā augēdāji (vāveres, bebrī, nutrijas, peles u. c.).

grauzējutis, spalvgrauži (*Mallophaga*) *biol.* *Kukaiņu* kārtā – sīki bezspārnu kukaiņi ar grauzēja tipa mutes orgāniem; putnu (spalvgrauži), retāk ziditāju (matgrauži) *ektoparazīti*.

grava *ģeogr.* Dziļa vaga ar stāvām nogāzēm, kuru veidojušas islaicīgas ūdeņu straumes.

gravelīts *ģeol.* Rupjgraudains nogulumiezis, saņemta *grants*.

gravigēns [lat. *gravitas* smagums] Tāds, ko izraisa vai ietekmē gravitācijas spēks.

gravimetrija [lat. *gravis* smags + gr. *metrein* mērit] 1. *ģeol.* Ģeofizikas nozare, kurā pēta Zemes gravitācijas lauka raksturlielumus. 2. *ķīm. tehnol.* Vielu ķīmiskā sastāva kvantitatīvās analīzes metožu kopums, kas pamatojas uz vielas masas mērīšanu; izmanto, piem., dažādu izejvielu un gatavo produktu pētījumos.

gravimetrs [lat. *gravis* smags + gr. *metron* mērs] *fiz.* Ierīce Zemes smaguma spēka paātrinājuma relatīvo maiņu mērīšanai.

grāvis lauks. Neliela, mākslīgi veidota, lineāra gultne gruntsūdens līmeņa pazemināšanai, virszemes noteces ūdeņu uztveršanai un novadīšanai. G-ja šķa u t n e – grāvja nogāzes un zemes virsmas šķelšanās līnija. K a l n a g. c. – ceļam kalna pusē kalna nogāzē izrakts grāvis virsūdeņu savākšanai un novadīšanai.

gravitācija [lat. *gravitas* smagums] *fiz.* Ķermeņu vispārīgā fizikālā īpašība savstarpēji pievilkties ar gravitācijas spēkiem, kas atkarīgi no to masām un savstarpējā attāluma. G-as l a u k s – Zemes smaguma spēka lauks, kurā darbojas Zemes pievilkšanas spēks un tās griešanās radītais centrālās spēks.

gravitācijas kolapss [gravitācija; lat. *collapsus* sabrucis, sagruvis] *astr.* Katastrofiski ātra zvaigznes saspiešanās savu gravitācijas spēku ietekmē evolūcijas beigu stadijā, kad zvaigznē beigušās kodolreakcijas un gāzes spiediens vairs nespēj līdzsvarot gravitācijas spēku. G. k-a rezultātā izveidojas *baltais punduris*, *neitronu zvaigzne* vai *melnais caurums*.

gravitācijas konstante *fiz.* Fundamentāla fizikāla konstante Ņūtona gravitācijas likumā, kas nosaka divu masu savstarpējās gravitācijas mijiedarbības spēka lielumu. G-as k-esskaitliskā vērtība $G=6,67259 \cdot 10^{-11} \text{ N} \cdot \text{m}^2 \cdot \text{kg}^{-2}$.

gravitācijas lēca *astr.* Parādība, kas rodas, tāla kosmiskā objekta elektromagnētiskajam starojumam mainot izplatīšanās virzienu tuvāk novietota kosmiskā objekta gravitācijas laukā. G. l. izmaina, izkropļo tālā kosmiskā objekta (kvazāra, galaktikas vai galaktiku kopas) attēlu.

gravitācijas likums *fiz., meh.* Likums, kas izsaka, ka divi materiāli punkti savstarpēji pievelkas ar vienādiem spēkiem (F), kas ir tieši proporcionāli to masu (m_1, m_2) reizinājumam un pretēji proporcionāli attāluma starp tiem (r) kvadrātam: $F=k m_1 m_2 / r^2$ (k – gravitācijas konstante).

gravitācijas nestabilitāte *astr.* Vietas blīvuma un tās daļiņu ātruma fluktuāciju (novirzes no līdzsvara stāvokļa) pieaugums, ko rada gravitācijas spēks un kas noved pie vielas sablīvējumu veidošanās. G. n-i uzskata par galveno *galaktiku*, galaktiku kopu, *zvaigžņu* un *zvaigžņu* kopu veidošanās faktoru.

gravitācijas transports tehn. Beramu materiālu vai gabalkravu pārvietošana pašsvara ietekmē pa taisnu, vītņveida vai pakāpjveida trasi (nogāzi, tekni, cauruli) ar tvertņu ierīcēm un slīpajiem rullištransportieriem.

gravitācijas viļņi *astr., fiz.* Šķērsviļņi, kurus saskaņā ar vispārējās relativitātes teoriju rada paātrinātā kustībā esoši masīvi ķermeņi vai to formas izmaiņa; vakuumā izplatās ar gaismas ātrumu. Potenciāli g. v-u avoti ir *pārnovu* sprādzieni, *neitronu zvaigžņu* un *melno caurumu* sadursmes; mijiedarbojoties ar ķermeņiem, tiem ir jāizraisa šo ķermeņu deformācija. Līdz šim g. v. eksperimentāli nav droši konstatēti – tas izskaidrojams ar gravitācijas mijiedarbības mazo intensitāti.

gravitons [lat. *gravitas* smagums] *fiz.* Gravitācijas lauka *kvants*, kura masa un elektriskais lādiņš ir vienādi ar nulli un *spins* 2; saskaņā ar gravitācijas kvantu teoriju nosaka gravitācijas mijiedarbību. Eksperimentāli vēl nav konstatēts.

grāvju racējs lauks. tehn. Pašgājēja mašīna grāvju un tranšeju rakšanai – daudzkausu ekskavators uz kāpurķēžu traktora bāzes; lieto meliorācijā, ceļu būvē, inženiertīklu ierīkošanā.

grēda 1. ģeogr. Izstiepta, relatīvi zema dažādas izcelsmes pozitīva *reljefa forma*. A u g s t a g a i s a s p i e d i e n a g. *met.* – atzars jeb cilnis starp diviem *cikloniem*. K a l n u g. – lineāri izstiepta, pozitīva reljefa lielforma, kas norobežota ar nogāzēm, kuras vērstas slīpi pretējos virzienos. V i d u s o k e ā n i s k ā g. – lielākā lineārā Zemes garozas virsmas nepārtrauktu pacēlumu josla, kas Pasaules okeānā veido vienotu sistēmu, radusies kādreizējās iekškontinentālā *rifta* sistēmas attīstības gaitā. 2. *mežr.* Īso kokmateriālu krautnēšanas vienība.

grēdājs ģeogr. Kalni; liela kalnu sistēma, kas sastāv no daudzām *grēdām* un *masīviem*.

gredzenošana 1. biol. Dzīvnieku iezīmēšana ar īpašiem gredzeniem migrācijas ceļu, izplatības, skaita dinamikas un *populāciju* struktūras pētīšanai; *lauks*. – putnu produktivitātes individuālajai kontrolei. 2. *dārzk.* Auglīkopībā lietojams paņēmieni, lai vēlū ražojamā abeļu un bumbieru šķirnēm samazi-

nātu augšanas fāzi un jau nākamajā gadā koki ražotu augļus – pavasarī ar nazi visapkārt skeletzaram izgriež 3–5 mm platu mizas kārtu. G-u var aizstāt ar stieplu žņaugiem.

gredzenplaisa kokapstr. Plaisa, kas iet starp *gadskārtām* un rodas augoša koka kodolā. Plaisa palielinās, nocirstajam kokam žūstot; kokmateriālu galos tā ir lokveida un gredzenveida plaisa, bet uz sānvirsām – garenplaisa.

gredzenplaisa 1. mat. Algebriska sistēma ar divām binārām operācijām – saskaitīšanu (komutīvu un asociatīvu) un reizināšanu (asociatīvu), kurā reizināšana ir distributīva pret saskaitīšanu, piem., veselo skaitļu g., polinomu g., matricu g. **2. tehn.** Gredzenveida detaļa. E l l a s g. – virzuļa apakšējais g., kas, virzulim pārvietojoties uz leju, noņem no cilindra sienām eļļu un aizkavē eļļas nokļūšanu *degkamerā*. K o m p r e s i j a s g. – virzuļa augšējais g., kas noblīvē spraugu starp virzuli un cilindru, novēršot gāzu caurplūdi no degkamas uz *karteri*.

gredzentīkls inf. Datoru tīkla variants, kurā katrs tīkla *mezgls* (*stacija*) savienots ar diviem citiem mezgliem, veidojot noslēgtu gredzenu. Šādā tīklā *ziņojumus* pārsūta vienā virzienā. L a i k s p r a u g a s g. – g., kas iepriekš noteiktos laika intervālos nodrošina *datu pārraidi* starp stacijām pa kopēju pārraides vidi un pārraidīto datu atgriešanos raidošajā stacijā. Z v a i g ž ņ u g. – g., kurā vairākas stacijas sagrupētas un pievienotas tīklam ar daļsaistes blokiem; šāda tīkla konfigurācija ļauj stacijas pievienot tīklam un atvienot no tā bez tīkla darbības traucējumiem.

Gregora kalendārs (jaunais stils) [pēc Romas pāvesta Gregora XIII (1502–1585) vārda] *astr.* Laika skaitīšanas sistēma, kurā *kalendāra* gada vidējais garums ir 365,2425 diennaktis. Katrs ceturtais gads tajā ir *garais gads*, izņemot tos pilno gadsimtu gadus, kuru pirmo divu ciparu veidotois skaitlis nedalās ar 4, piem., 1900, 2100. gads nav garie gadi. G. k-u sāka lietot 1582. gadā. Latvijā uz G. k-u pilnībā pārgāja 1919. gadā; lielākajā daļā pasaules valstu G. k. ir oficiālais kalendārs.

greiders [a. *grade* nolīdzināt] *tehn.* Zemes darbu

mašīna augstu uzbērumu veidošanai, laukumu un ceļu *planēšanai*, grunts izlīdzināšanai un nogāžu *planēšanai*; darbierīces ir vērstuve un irdinātājs.

greifers [v. *Greifer* < *greifen* tvert, ķert] *tehn.* Ekskavators, kura kausam ir divas vai vairāk izplešamas un kopā sakļaujamas daļas, kausis ir iekārts trosēs vai piestiprināts izliecei. Lieto aku, šurfu u. tml. padziļinājumu rakšanai, kā arī iekraušanas un izkraušanas darbos.

greizeni [v. *Greisen*] *geol.* Metamorfi ieži, kas sastāv no kvarca un muskovīta un veidojas no granītiem karsto magmas šķīdumu un gāzu iespaidā, satur alvas, volframa, berilija, litija rūdas.

greizšķiedrainums (greizšķiedrainība) mežr., kokapstr. Koksnes šķiedru novirze no kokmateriāla garenass. R a d i ā l a i s g. – koksnes šķiedru slīpums zāģmateriālu sortimentu radiālajā plaknē, kas izpaužas zāģmateriālu, detaļu un finieru radiālajās virsmās gadskārtu virziena nesakrītībā ar sortimenta garenasi, bet tangenciālajās virsmās – šķiedru zīmējuma izkļūšanās un gadskārtu pārgriešanās; raksturīgs zāģmateriāliem, detaļām un finieriem, kurus iegūst no apaļkokiem ar raukumu, blīzumu vai likumainību.

grejs [pēc a. fiziķa L. Greja (*Gray*, 1905–1965) vārda] *fiz.* Jonizējošā starojuma absorbētās dozas mērv. *SI mērvienību sistēmā*; apz. Gy. 1 Gy liela absorbētā doza ir tādām jonizējošām starojumiem, ar ko apstarojot 1 kg vielas, tai nodod 1 džoulu (J) enerģijas (1 Gy=1 J/kg).

gremdaka būv. Vertikāla pazemes būve, parasti dzelzsbetona konstrukcija, ko izveido virs zemes un iegremdē grunti, pakāpeniski izstrādājot grunti no tās iekšpusēs; lieto dziļu pamatu ierīkošanai, piem., tiltu balstiem upes gultnē, vai iedziļinātu būvju, piem., sūkņu staciju, pazemes rezervuāru u. tml. ierīkošanai. Var būt apaļas, taisnstūra u. c. formas šķēsgriezuma g-as.

gremdēšana materiālt. → **gremdurbšana**

gremdurbšana, gremdēšana materiālt. Caurumu ieejas paplašināšana ar urbi.

gremošana biol. Fizioloģisks process, kurā ar barību uzņemtas vielas pārveidojas par vien-

kāršiem savienojumiem, ko organisms var izmantot *vielmaiņā*.

gremošanas orgāni *biol.* Orgānu komplekss, kas veido gremošanas sistēmu uzņemtas barības mehāniskai un ķīmiskai pārveidošanai, organismam nepieciešamo vielu uzsūkšanai, nederīgo un nesagremoto vielu izdalīšanai.

gremzdi 1. *lopķ.* Cietes rūpniecības blakusprodukts – pārpalikums pēc kartupeļu vai graudu cietes izskalošanas; ūdeņains lopbarības līdzeklis, ko izēdina nobarojamiem liellopiem svaigā vai skābētā veidā. 2. *pār.* Sasmalcinātu augļu vai dārzeņu masa pēc apstrādes (sulas izspiešanas, cietes ieguves).

grīda būvn. Ēkas konstruktīvais elements, iekšējais horizontālais (dažādu materiālu) ieklājums, kas uzņem cilvēku, mēbeļu, dzīvnieku u. c. slodzes. *Apsildāmā g.* – g., kurā izvietoti sildelementi; ar ūdeni un elektrību apsildāmās grīdas ieteicams ierīkot vannasistabās, koridoros, telpās ar augstiem griestiem un maz mēbelēm. *Spraugu g.* – no dažādiem materiāliem (metāla sakausējuma, čuguna, plastmasas) veidotas kūts g-as režģis ar piemērotu spraugu platumu katrai dzīvnieku sugai un katram dzīvnieku vecumam, lai netraumētu kājas, bet mēsli izkristu cauri spraugām un nonāktu zemgrīdas kanālā; izmanto cūku, liellopu un aitu kūtis.

griesti būvn. Telpas virsējais iekšējais segums, galvenais dabiskās gaismas un elektriskā apgaismojuma atstarotājs un izkliedētājs. *Melnie g.* – g-u starpkārta skaņizolācijas un siltumizolācijas balstīšanai. *Pieķārtie g.* – g., kas ierīkoti pie jau esošajiem g-iem vai ēkas nesošajām konstrukcijām.

griešanas spēks tehnol. Griešanas ātruma vektora virzienā vērsta pretestības spēka komponente; liektu virsmu apstrādes procesos tas ir tangenciālspeks.

griezējinstrumenti materiālt. Instruments griešanai; galvenie elementi ir *griezējķilis* un ķermenis.

griezējķilis materiālt. *Griezējinstrumenta* ķīlveida griezējdaļa ar *skaidvirsmu*, *mugurvirsmu* un griezējasmēni (griezējšķautni) šo virsmu krustošanās vietā.

griezes moments tehn. Spēku pāra radīts moments, kas izraisa griezi. *Motora g. m.* –

visu motora cilindru summārais g. m. uz *kloķvārpstu*.

griezes materiālt. *Darbmašīna* vai darbarīks materiāla nogriešanai ar paralēliem, slīpiem (giljotīngriezes) vai diska asmeņiem. *Finieru g. (šķēres) kokapstr.* – darbgalds finiera lentes griešanai noteikta izmēra gabalos un finieru gabalu apgriešanai.

grieznis materiālt. Vienasmens stieņveida *griezējinstrumenti*; izmanto kā patstāvīgu instrumentu vai kā daudzasmēņu salikta griezējinstrumenta elementu; galvenās sastāvdaļas ir galva un kāts. *Apvirošanas g.* – g. ārējo rotācijas virsmu apstrādei. *Fasongrieznis* – g. ar saliktas konfigurācijas profilam atbilstošas formas griezējasmēni. *Griežņaturētājs* – *darbmašīnas* ierīce griežņa iestiprināšanai. *Griežņavirsotne* – leņķi novietotu *griezējasmens* posmu salaiduma vieta. *Ievirošanas g.* – g. gredzenveida rievu apstrādei. *Izvirpošanas g.* – g. iekšējo rotācijas virsmu apstrādei. *Modulgrieznis* – speciāls zobu apstrādes instruments ar starpzobu spraugas profilam atbilstošu griezējasmēni konfigurāciju; izmanto zobu apstrādei ar kopēšanas metodi. *Nogriešanas g.* – g. kāda elementa nogriešanai no apstrādājamā ķermeņa. *Pievirošanas g.* – g. gala virsmu apstrādei. *Tēšējgrieznis* – *tēšanai* piemērots grieznis. *Virpošanas g.* – g. rotācijas ķermeņu virpošanai. *Vītne s g.* – g. vītne ievirpošanai.

grieztuve lauks. tehn. Ar roku darbināmas *tītavas*; sastāv no vārpstas un kloķa, veltņa vai spoles, uz kuras uztin virvi, trosi vai ķēdi ar kravas ķērēju tās galā; lieto nelielu kravu pacelšanai, piem., ūdens izcelšanai no akas.

griežlauks fiz. Rotējošais magnētiskais *lauks*.

griežtransformators el. Maiņstrāvas mikromašīna, kas nodrošina no rotora pagrieziena leņķa atkarīgu *spriegumu*.

Grīneizena likums [pēc v. fiziķa E. Grīneizena (Grīneisen, 1877–1949) vārda] *fiz.* Sakarība, kas izsaka, ka cietvielas termiskās izplešanās koeficienta attiecība pret siltumietilpību, ja tilpums ir pastāvīgs, nav atkarīga no temperatūras.

Griničas laiks [pēc Griničas astronomiskās observatorijas Londonā nos.] *astr.* → **pasaules laiks**

Griničas meridiāns [pēc Griničas astronomiskās observatorijas Londonā nos.] *astr.* → **sākum-meridiāns**

grinis mež. Meža augšanas apstākļu tips barības vielām nabadzīgās, slapjās minerālaugsnēs.

grinsbons tekst. Biezs kokvilnas audums lauztā sarža pinumā no kardu dzijas, kuras lineārais blīvums šķēriem ir 25 teksti, audiem – 35,7 teksti, virsmas blīvums – 165–197 g/m².

gripa [fr. *gripper* sagrābt], **influence** (*grippus*) *med., vet.* Akūta, lipīga, vīrusu izraisīta infekcijas slimība. C ū k u g. *vet.* – lipīga slimība, ko ierosina A grupas vīruss vienlaikus ar stafilokokku, streptokokku, hemofilām un pasterellām baktērijām; vīruss izraisa elpošanas ceļu iekaisumus.

grīste 1. aeron. Gaisakuģa straujš kritiens pa skrūvēveida trajektoriju, pašam griežoties ap garenasi vai šķērsasi un daļēji vai pilnīgi zaudējot vadāmību; atkarībā no rotācijas ass un trajektorijas stāvuma iedala stāvā, lēzenā, plakanā, normālā u. c. g-ēs. **2. tehn.** Paralelu garu pavedienu (piem., stikla diegu) kūlis.

grīva ģeogr. Upes posms pie ietekas jūrā, ezerā, ūdenskrātuvē vai citā upē; vieta upes lejtece, kur ūdens izsīkst, nesasniedzot ieteku.

grīvi ģeogr. 1. Garas, šauras, lēzenas grēdas, kas izplatītas Rietumsibīrijas līdzenuma dienvidu daļā un ko veido smilšaini un mālaini nogulumieži. 2. Upes piegultnes vaļņi *paliēnē*.

grīvlīcis ģeogr. Jūras līcis, kurš iestiepjas tālu sauszemē un kura virsotnē ietek upē.

grodums tekst. Savērpums, ko raksturo vījumu skaits vienu metru garā pavedienā; palielinoties g-am, dzija vai pavediens kļūst stiprāki, gludāki, elastīgāki; g-u mēra ar ierīci – g-a mērītāju. K r e i s a i s g. – g., kurā vījumi iet no apakšējās labās puses uz augšējo kreiso pusi; apzīmē ar S burtu. K r i t i s k a i s g. – g., kuru palielinot, sāk samazināties dzijas vai pavediena stiprība. L a b ē j a i s g. – g., kurā vījumi iet no apakšējās kreisās puses uz augšējo labo pusi; apzīmē ar Z burtu. G-a k o e f i c i e n t s – g-a intensitātes salīdzinošs mērs dzijām vai

pavedieniem ar dažādu lineāro blīvumu; to aprēķina: $\alpha = 0,01 K \sqrt{T}$ (K – grodums, T – dzijas vai pavediena lineārais blīvums). G-a l e ņ ķ i s – leņķis starp vījumu un dzijas vai pavediena garenvirziena asi.

groks [a. *grog*] *pārt.* Alkoholisks dzēriens, ko gatavo no karsta ūdens un stipra alkoholiska dzēriena (ruma, konjaka).

grope tehnol. Kalts vai ēvelēts iedziļinājums kādā plaknē.

grota [it. *grotto*] 1. Sekla ala ar zemiem, velvainiem griestiem un plašu ieeju. 2. Alas paplašinājums aiz šauras ieejas. 3. Padziļinājums ledāja galā, no kura iztek kušanas ūdeņi.

grotbura [hol. *groot* liels + *bura*] *jūrn.* Burukuģa augstākā masta (grotmasta) apakšējā bura.

grotmasts [hol. *groot* liels + *masts*] *jūrn.* Augstākais burukuģa masts, otrais no kuģa priekšgala.

grozāmais aut. Sk. *dilbs*

grozāmlukturis aut. Lukturis, kas apgaismo ceļu atkarībā no priekšējo riteņu pagriešanas virziena, vai lukturis, kuru var pagriezt vēlamā virzienā objekta saskatīšanai vai darba zonas apgaismošanai.

groži lopk. Pie iemauktiem piestiprināmas garas ādas siksnas vai virve iejūgtā zirga vadīšanai.

grūbas pārt. Putraimu veids – no sēnālām attīrīti, noapaļoti miežu graudi.

gruntējums tehnol. Grunts klājums, materiāla pārklājuma kārtā pirms krāsas, emaljas vai cita klājuma slāņa; aizpilda virsmas poras, uzlabo adhēziju, aizsargā materiālu pret koroziju.

grunts [v. *Grund* pamats] 1. *ģeol., būvn.* Jebkuri ieži, kas atrodas litosfēras dēdēšanas zonā, – *drupiežu* daudzkomponentu sistēma, ko izmanto par pamatni, vidi vai materiālu būvniecībā; ir birstošas, saistīgas un klints g-is. G. k ū k u m o š a n ā s – g. apjoma palielināšanās uzbriešanas vai sasalšanas rezultātā, veidojot Zemes virspusē izciļņus. G. s t a b i l i z ē š a n a *būvn.* – g. uzlabošana, pievienojot citus materiālus, īpaši saistvielas, kas padara g-i salizturīgu un noturīgu pret ūdens iedarbību, palielina stiprību. G. u z l a b o š a n a *būvn.* – g. materiāla fizikālo īpašību uzlabošana, pievienojot citus

materiālus, arī saistvielas, kas tomēr būtiski nepalielina tā mehāniskās īpašības. **Klīnšainās g-is būvn.** – ēkas pamatne, kas praktiski ir nesaspiežama, tomēr atmosfēras procesu iedarbībā pakāpeniski sadēdē. **Mālainās g-is būvn.** – saistīgas un plastiskas grunts; sausā un mazliet mitrā stāvoklī mālainās g-is ir labas, bet, uzsūcot mitrumu, stipri samazinās nestspēja. **Plūstošā g.** – statistiski nenoturīgs putekļainas smilts vai mālsmilts g. slānis ar vāju caurlaidību, kas viegli pāriet plūstošā stāvoklī (piem., ja to rok). **Rupjdrupu g. būvn.** – šķembu, oļu un grants g., kas slodzes iedarbībā maz deformējas, ir droša, izturīga un grūti izskalojama. **Smilšainās g-is būvn.** – sausā stāvoklī birstošas g-is bez plastiskām īpašībām; būvīpašības atkarīgas no smilšu graudu lieluma un mitruma satura. **2. tehnol.** Materiālu pārklājuma kārtā, ko uzklāj pirms krāsas, emaljas vai cita klājuma slāņa; tas aizpilda virsmas poras, veicina pārklājuma adhēziju un aizsargā materiālu pret koroziju. **Piesūcinošā ādas g.** – ādas krāsojuma pirmais slānis, ko uzklāj, lai sekmētu klājošās krāsas vienmērīgu iesūkšanos. **Pigmentējošā ādas g.** – ādas krāsojuma otrais slānis (ādu klājošajā krāsošanā), kas dod ādas virsai vajadzīgo krāsu.

gruntscaurule jūrn. Ierīce grunts parauga iegūšanai no ūdenstilpes gultnes – tērauda caurule, kas ieiet gruntī sava svara, krītošā svara sitiena, vibrācijas vai citas darbības rezultātā; iegūst 20–30 m garu paraugu 2,5–20 cm diametrā.

gruntsmācība ģeol. Inženierģeoloģijas nozare par grunšu sastāvu, uzbūvi un īpašībām.

grunts mehānika meh. Nepārtrauktas vides mehānikas nozare, kurā pēta grunts mehāniskās īpašības (spriegumu, deformāciju, grunts masīva stiprību un noturību, tās spiedienu uz norobežojošām konstrukcijām un pazemes būvēm) atkarībā no tās uzbūves un fizikālā stāvokļa. G. m-as aprēķinus lieto būvju pamatņu un pamatu projektēšanā, ceļu būvē, pazemes komunikāciju ierīkošanā u. c.

gruntsmēlētājs jūrn. Ierīce grunts parauga iegūša-

nai no ūdenstilpes gultnes – kauss ar divviru aizvērtnēm.

gruntstveris ģeol. Ierīce iežu paraugu ņemšanai no urbuma sienām.

gruntsūdens ģeol. Zemes virspusei tuvākais pazemes ūdeņu horizonts virs pirmā ūdens aizturslāņa; veidojas, galvenokārt iesūcoties gruntī lietūs un sniega kušanas ūdeņiem; bezspiediena ūdeņi, kas pārvietojas iežu porās un plaisās gravitācijas spēka ietekmē. **Maldug., virsgruntsūdens** – pazemes ūdeņi aerācijas zonā, kas uzkrājas virs ūdenscaurlaidīgiem iežu slāņiem un atrodas virs g-s līmeņa; raksturīga izteikta sezonālitate un atkarība no nokrišņiem.

gruntszinātne Inženierģeoloģijas nozare, kurā pēta grunts, lai noteiktu dažādu būvju celtniecības iespējas, un izstrādā grunšu mākslīgās uzlabošanas metodes.

grupa [fr. *groupe* kopa] **mat.** Algebriska sistēma ar vienu asociatīvu bināru operāciju, kurā eksistē vienība un katram elementam – apgrieztais elements. **Ābela g.** – g., kuras operācija ir komutatīva. **Cikliska g.** – g., kuras visi elementi ir kāda tās elementa (veidotājelementa) pakāpes.

grupas ātrums fiz. Ātrums, ar kādu pārvietojas viļņu paketes apliecēja; tas var atšķirties no viļņa fāzes ātruma (pārvietojoties vielā, vielas dispersijas dēļ viļņu paketes forma un izmēri var mainīties).

grupprogramma [fr. *groupe* kopa + gr. *programma* paziņojums, priekšraksts] **inf.** Programmatūras klase, kas nodrošina lietotāju grupas sadarbību lokālajā tīklā.

grūsnība biol. Zīdītāju mātītes fizioloģisks stāvoklis augļa nēsāšanas periodā; sākas ar olšūnas apaugļošanu un beidzas ar dzemdībām (atnešanu).

gruzdēšana ķīm. Cietu materiālu degšana bez liesmas, bet bieži ar dūmiem, samērā zemā temperatūrā (400–600 °C).

guanīns ķīm. 2-amino-6-oksipurīns, heterocikliska bāze; ir dabas vielu sastāvā.

guanozīns ķīm. Guanīna savienojums ar piecvērtīgu cukurvielu ribozī, nukleozīds; ir visu ribonukleīnskābju sastāvā.

gubu vedējs lauks. tehn. Traktoram uzkarināma mašīna siena un salmu gubu savešanai stir-

pās; lieto arī kūtsmēsli, skābbarības u. tml. kravu iekraušanai transportlīdzekļos. Vest-spēja līdz 1 t.

gudrons [fr. *goudron* darva] *ķīm.* Stigra, melna viela, kas paliek pāri *naftas* destilācijas gaitā un no kā ražo *bitumēnus*.

gulsnis 1. dz. Divsliežu ceļa (koka, dzelzsbetona vai metāla) balsts, kas uzņem slodzi no slie-dēm un novada *balastam*, un nostiprina sliedes nemainīgā attālumā vienu no otras. 2. *koka* str. Brusas veida zāģmateriāls iz-mantošanai dzelzceļa sliežu atbalstam. Ne-a p m a l o t s g. – divskaldņu brusas veida g. 3. *būv.* Grīdas elements – koka brusa, dēlis, daļēji apzāģēts apaļkoks grīdas seguma atbalstīšanai un nostiprināšanai.

gultne *ģeogr.* Ūdensteces zemākā daļa, pa kuru plūst ūdens; ūdensteces un sanešu darbības rezultātā g. var mainīties. G-es n o t e c e – plūsma ar vaļēju ūdens virsu, pārvietojas smaguma spēka iedarbībā maksīgā vai dabiskā g-ē, ko tā izveidojusi. G-es p r o c e s s i – upes g-es un *palienes* morfoloģiskās uzbūves pārmaiņas tekoša ūdens iedarbībā.

gultnis *tehn.* Kustīgi saistīts *gultņojuma* ele-ments, kas, kopā ar citiem šādiem elemen-tiem savstarpēji pagriežoties, veido kon-strukcijas kustīgumu. A e r o d i n a m i s k a i s g. – g., kura nestspēju nodrošina ar *aerodinamisko eļļošanu*; darbojas ar ļoti lielu ritu (apgriezienu) skaitu. A e r o s t a t i s k a i s g. – g., kura nestspēju nodrošina ar *aerostatisko eļļošanu*. G ā z s t a t i s k a i s g. – g., kura nestspēju rada ievadītā saspiestā gaisa vai citas gāzes statiskais spiediens. H i d r o d i n a m i s k a i s g. – g., kura nestspēju nodrošina ar *hidrodinamisko eļļošanu*. H i d r o s t a t i s k a i s g. – g., kura darbību nodrošina ar hidrostatisko eļļošanu.

gultņojums *tehn.* Mašīnu un aparātu konstruk-cija, kas nodrošina kustīgo (rotējošo, svārstīgo) daļu vajadzīgo savstarpējo novieto-jumu.

gultņu materiāli *materiālt.* Čuguni ar grafīta ieslēgumiem, bronzas, alvas, svina un cinka sakausējumi, t. s. babīti, kaprons, teflons, koka plasti – materiāli ar mazu slīdes koef-ficientu, lielu nodilumizturību, spiedes un temperatūras noturību.

guļamdrēbes (**guļamģērbi**) *apģ.* Sadzīves, ārst-nieciskie vai higiēniskie *ģērbi*, kas paredzēti gulēšanai (piem., *pidžama*, naktskreklis).

guļamjaka *apģ.* *Guļamdrēbju jaka*.

guļamkrēsls *mēb.* Pārveidojams viegls krēsls atpūtai pusguļus.

guļbūve *būv.* Celtne, kuras sienas veido līme-niski cits virs cita likti apaļkoki vai *šķautņi*, kas savienoti *pakšos* vai statņos.

gumiarābiks [lat. *gummi* sveķi + *arabicus* arābu] *ķīm.* Īpaši akāciju sveķi, no kā gatavo līmi.

gumiguts [lat. *gummi* sveķi + *gutta* piliens] *biol.* Bieža asinszāļu dzimtas tropu koku sula, kas satur spilgti dzeltenu pigmentu un ko lieto par krāsvielu glezniecībā.

gumija [lat. *gummi* sveķi] *ķīm.* Elastīgs ma-teriāls, ko iegūst, dabisko kaučuku vai māk-slīgos kaučukpolimērus apstrādājot ar sēru; satur arī pildvielas (kvēpus, kritu u. c.) un krāsvielu.

gumiqbaktērijas *biol.* Ģints *Rhizobium* baktē-rijas, kas, simbiozējot (sk. *simbioze*) ar augiem, izraisa gaisa slāpekļa fiksēšanu un *gumu* veidošanos uz *tauriņziežu* saknēm.

gummas [lat. *gumma*] *med.* Mezglveida iekai-suma perēklī *sifilisa* trešajā stadijā, visbiežāk veidojas galvā, sejā, locekļu ādā, kaulos; tām sabrūkot, attīstās čūlas.

gums (*tubera radiculina*) *biol., lauks.* Sulīga, paresnīnātā sānsaknes pārveidne, kur uz-krājas rezerves barības vielas; ar gumiem augš veģetatīvi vairojas.

gurdviļņi *jūrn.* Gari, lēzeni viļņi, kas veidojas no vējviļņiem, vējam samazinoties vai pilnīgi izzūd. B e z v ē j a g. – g., kas izplatās pilnīgā bezvējā un kam ir neliels stāvums un regulārāka forma nekā vējviļ-ņiem.

gurnģērbs *apģ.* Ģērbs, kas, balstoties uz gurniem, daļēji vai pilnīgi aptver iegurni un abas kājas (atsevišķi vai kopā) jebkāda garumā. N e s t a k l ē t a i s g. – g., kas nesazarojoties pilnīgi vai daļēji aptver vai piesedz iegurni un abas kājas kopā (piem., *brunči*, *īskorsete*, *klēpjauts*). S t a k l ē t a i s g. – g., kas pilnīgi vai daļēji aptver iegurni, arī ar kāj-stakles daļu, kura sadala ģērba lejasmaļu di-vās stilbu atverēs (piem., peldbikšites, *bikšites*, *tangas*). S t a r u g. – g., kas aptver iegurni

un (ar staru stilbdaļām) katru kāju atsevišķi (piem., *džinsi, stilbbikses, dungriņi*).

gutācija [v. *Guttation* < lat. *gutta* piliens] *biol.* Ūdens pilienu izdalīšanās caur neievainotām augu lapām.

gutaperča [a. *gutta-percha* < malajiešu] *ķīm.* Dažu tropu augu sacietējusi piensula, līdzīga kaučukam.

Gūtenberga slānis [pēc amer. ģeofiziķa B. Gūtenberga (*Gutenberg*, 1889–1960) vārda] *ģeol.* Zemes augšējā *mantija* – mantijas slānis, kurā salīdzinājumā ar pārējiem slāņiem seismisko viļņu izplatīšanās ātrums samazinās.

guza (*ingluvies*) *biol.* Dažu bezmugurkaulnieku un putnu barības vada paplašinājums, kur notiek barības uzkrāšana, ķīmiskā pārstrāde un macerācija. Bitēm guzā notiek nektāra fermentatīvā pārstrāde medū. Plēsīgajiem putniem guzā uzkrājas nesagremotās barības atliekas (kauli, spalvas), ko tie vēlāk atriņ.

gūžu apkārtmērs *apģ.* Gūžu lielākā horizontālā perimetra *somatomērs*, kura skaitlisko vērtību nosaka ar mērlenti, savietojot aptvēruma atskaites un nolasījuma punktus; sieviešu *plecģērbi* un *gurnģērbi* lielumu skalas *vad-mērs*.

gvano [sp. *guano*] 1. *ģeol.* Fosfātiski, ar slāpekli bagāti *nogulumieži*, kas sastāv no putnu ekskrementiem (Peru un Čiles piekrastes salās); nozīmīgs minerālmēslojums. 2. *lauks.* No zivju atkritumiem ražots mēslojums.

ģenealoģija [gr. *genealogia* raduraksti] *biol.* Datu kopums par pētāmā indivīda vai indivīdu grupas izcelsmi, šo datu vākšana, apkopošana, ciltskoka sastādīšana.

ģenerācija [lat. *generatio* radīšana] → **paudze**

ģeneralizācija [lat. *generalis* vispārējs; galvenais] *kart.* Satura atlase un vispārināšanas process ģeogrāfijas karšu sastādīšanā, lai kartēs saglabātu un izceltu attēlojamo parādību svarīgākās iezīmes un raksturīgākās īpatnības atbilstoši kartes uzdevumam, tās tematikai un mērogam.

ģenerālkopa [lat. *generalis* vispārējs; galvenais] *mat.* Liela viendabīgu objektu kopa, par kuru statistiskus secinājumus izdara ar *iztvērumu metodi* (piem., kontrolējot ražojumu kvalitāti).

ģenerālkrauvu kuģis jūr. Kuģis dažādu sauskrauvu (maisu, mucu, cauruļu u. tml.) pārvadāšanai bez īpaša iesaiņojuma.

ģeneratīvie orgāni [lat. *generare* radīt, dzemdēt; orgāni] *biol.* Augu *dzimumvairošanās* orgāni.

ģeneratorgāze [lat. *generator* radītājs, ražotājs + gāze] *siltumt.* Gāzveida kurināmais, kuru iegūst *gāzģeneratoros*, gazificējot cietos vai šķīdros kurināmos; sastāvs atkarīgs no kurināmā veida, sastāva un gazifikācijas paņēmiena. Atkarībā no oksidētāja iegūst dažādas ģ-es, piem., *g a i s a g ā z i* (oksidētājs ir gaisa skābeklis), satur 33% CO, 65% N₂, *ū d e n s g ā z i* (oksidētājs ir ūdens tvaiks), satur 40% CO, 50% H₂, *ū d e n s u n g a i s a g ā z i* (oksidētājs ir ūdens tvaiks un gaiss), satur 26% CO, 14% H₂, 55% N₂.

ģenerators [lat. *generator* radītājs, ražotājs] *el., tehn.* Ierīce vai iekārta, kas ražo kādu produktu (piem., gāzi), ražo enerģiju vai pārvērš viena veida enerģiju cita veida enerģijā. *A u g s t f r e k v e n c e s ģ.* – augstas frekvences maiņsprieguma ģ-u kopējs nosaukums. *H i d r o ģ e n e r a t o r s* – elektriska mašīna, kas ūdensturbīnas mehānisko enerģiju pārveido elektriskajā enerģijā. *I m p u l s u ģ.* – relaksācijas svārstību ģ. – radioelektroniska iekārta, kas ģenerē noteiktas formas un noteiktu parametru elektriskus impulsus (relaksācijas svārstības); darbības pamatā parasti ir kondensatoru uzlādes un izlādes procesi, kuros vada nelineāras elektroierīces. *L i d z s t r ā v a s ģ.* – elektriska mašīna, kas ražo līdzstrāvas elektrisko enerģiju. *M a g n e t o h i d r o d i n a m i s k a i s ģ.* – ierīce, kurā elektrisko enerģiju iegūst, izmantojot plazmu, strāvu vadošu gāzi vai vadošu šķidrumu. *M a i ņ s t r ā v a s ģ.* – vienfāzes vai trīsfāžu sinusoidālas formas maiņsprieguma enerģiju ģenerējoša elektriska mašīna. *M e t i n ā š a n a s ģ.* – metināšanai paredzēts speciāls konstrukcijas līdzstrāvas ģ. *M o t o r ģ e n e r a t o r s* – agregāts, kurā cieši sajūgti maiņstrāvas dzinējs un līdzstrāvas ģ. vai līdzstrāvas dzinējs un maiņstrāvas ģ. *N e a t k a r i g a s i e r o s m e s ģ.* – līdzstrāvas ģ., kurā magnētisko lauku radā pastāvīgi magnēti vai no neatkarīga avota plūstoša ieros-

mes strāva. **Paralēlas ierosmes ģ.** – līdzstrāvas ģ., kura ierosmes tinums savienots paralēli ar enkuru. **S i g n ā l u ģ.** – augstfrekvences ģ., kurā iespējams plašās robežās mainīt sprieguma amplitūdu un frekvenci. **S i n h r o ģ e n e r a t o r s** – maiņsprieguma ģ., kurā magnētisko lauku rada uz rotora nostiprināti pastāvīgi magnēti vai ierosmes tinumos plūstošā līdzstrāva. **T a h o ģ e n e r a t o r s** – mikromašīna, kurā inducētais elektrodzinējspēks ir proporcionāls rotora rotācijas frekvencei. **T r ī s f ā ž u ģ.** – mašīna, kuras statora tinumos inducējas trīs vienāda lieluma laikā par 1/3 perioda savstarpēji nobīdīti elektrodzinējspēki. **T v a i k a ģ. s i l t u m t.** – aparāts vai agregāts virsatmosfēras spiediena tvaika ražošanai, izmantojot kurināmā *sadedzes siltumu* (tvaika katls) vai elektroenerģiju (elektriskais tvaika ģ.). **U n i p o l ā r a i s ģ.** – līdzsprieguma bezkolektora ģ., kura aktivajā vadītājā vienmēr inducējas nemainīga virziena elektrodzinējspēks. **V ē j ģ e n e r a t o r s** – ģ., kuru piedzen (griež) vējš. **V i r k n e s i e r o s m e s ģ.** – līdzstrāvas ģ., kura ierosmes tinumi slēgti virknē ar enkuru.

ģeneratorstarteris *tehn.* Iekārta, kas vienlaikus veic kā ģeneratora, tā startera funkcijas.

ģenerēt [lat. *generare* radīt, ražot] *tehnol.* Radīt (piem., gāzi, aktīvas, nestabilas daļiņas, elektrisko strāvu, skaņu), ražot, izraisīt.

ģenētika [gr. *genētikos* uz dzimšanu, izcelšanas attiecīgs] *biol.* Bioloģijas nozare, kurā pēta organismu iedzimtību un mainību.

ģenētiskā analīze *biol.* Kompleksa metode organismu iedzimtības un mainības parādību pētīšanai.

ģenētiskā inženierija, gēnu inženierija *biol.* Metožu komplekss, ko izmanto, lai vēlāmā virzienā mainītu iedzimtību.

ģenētiskais kods *biol.* Iedzimtais organisma struktūras un funkciju pamatplāns, kas ietverts katras indivīda šūnas ģenētiskajā materiālā.

ģenētiskās kartes, hromosomu kartes *biol.* *Hromosomu* shēmas, kurās parādīts *gēnu* vai *gēnu* saišu lineārais izvietojums un savstarpējie attālumi.

ģenēze [gr. *genesis* izcelšanās] *biol.* Izcelšanās,

raššanās un tālāka veidošanās līdz noteiktam attīstības līmenim.

ģenitālijas (*genitalia*) *biol.* Dzimumorgāni.

ģeoantiklināle [gr. *gē* zeme + antiklināle] *ģeol.* Liels, iegarens Zemes garozas pacēlums starp *ģeosinklinālēm*.

ģeobionti [gr. *gē* zeme + *biontos* dzīvojošs] *biol.* Dzīvnieki, kas visu dzīvi pavada augsnē.

ģeobotānika [gr. *gē* zeme + botānika] *biol.* Zinātne par *veģetācijas* un vides savstarpējām attiecībām.

ģeocentriskā pasaules sistēma [gr. *gē* zeme + *kentron* viduspunkts, centrs; gr. *systēma* no daļām kopā salikts veselais] *astr.* Naivs, nepareizs seno laiku uzskats par Zemi kā nekustīgu Visuma centru, ap kuru riņķo Saule un visi pārējie debess spīdekļi. Ģ. p. s-as kvalitatīvo ainu izveidoja sengrieķu zinātnieks Aristotelis, bet kvantitatīvu ģeocentrisku debess spīdekļu kustības teoriju – Aleksandrijas zinātnieks K. Ptolemajs (sk. *Ptolemaja teorija*).

ģeocentriskās koordinātas [gr. *gē* zeme + *kentron* viduspunkts, centrs; koordinātas] *astr.* *Astromiskās koordinātas*, kam sākumpunkts izraudzīts Zemes centrā; praksē ģ. k. izmanto galvenokārt *astrometrijā*.

ģeocentrisks [gr. *gē* zeme + *kentron* viduspunkts, centrs] Uz Zemes centru attiecīgs.

ģeodēzija [gr. *geōdaisia* zemes dalīšana] Zinātne, kurā pēta Zemes veidu, lielumu, gravitācijas lauku, kā arī nosaka dabas elementu un tautas saimniecības objektu savstarpējo stāvokli uz Zemes virsmas kādā ar Zemi saistītā koordinātu sistēmā.

ģeodēzisks [gr. *geōdaisia* zemes dalīšana] Uz *ģeodēziju* attiecīgs. Ģ-ais *p a v a d o n i s* – Zemes mākslīgais pavadonis Zemes virsmas punktu koordinātu noteikšanai. Ģ-ais *t ī k l s* – uz Zemes virsmas nostiprinātu ģ-u atbalstpunktu kopa, kuru koordinātas noteiktas vienotā koordinātu sistēmā. Ģ-ās *k o o r d i n ā t a s* – ar Zemi saistītā koordinātu sistēma; ģeogrāfiskās koordinātas. Ģ-ās *z ī m e s* – apakšzemes vai virszemes ierīces, ar kurām apvidū fiksē ģ-ā tīkla atbalstpunktus. Ģ-ie *m ē r ī j u m i* – mērījumi, ko veic dabā, lai noteiktu Zemes virsmas punktu savstarpējo stāvokli.

ģeodinamika [gr. *gē* zeme + *dynamikos* uz spēku attiecīgs, spēka] *ģeol.* Zinātņu nozaru kops pums par Zemes iekšienē un ārpusē notiekošajiem procesiem un tajos radušos spēku laukiem.

ģeofiti [gr. *gē* zeme + *phyton* augs] *biol.* Daudzgadīgi augi, kam atjaunošanās pumpuri un orgāni *veģetācijai* nelabvēlīgā laikā atrodas augsnē.

ģeofizika [gr. *gē* zeme + *fizika*] *ģeol.* Zemes fizika, zinātne par Zemes fizikālajām īpašībām un fizikālajiem procesiem dažādās ģeosfērās.

ģeofizikālā anomālija *ģeol.* Zemes fizikālo lauku skaitlisko raksturlielumu novirze no normālajiem lielumiem, ko nosaka iežu fizikālo īpašību atšķirības un dziļu uzbūve.

ģeofizikāls [gr. *gē* zeme + *physikos* < *physis* daba] Uz *ģeofiziku* attiecīgs. Ģ-ais p a v a d o n i s – Zemes mākslīgais pavadoņs, ko izmanto ģ-os pētījumos. Ģ-ā o b s e r v a t o r i j a – zinātniska iestāde ģeofizikālo procesu pētīšanai dabā un eksperimentēšanai. Ģ-ās i z p ē t e s m e t o d e s – fizikālās metodes, ko lieto *Zemes garozas* izpētē, izmantojot fizikālo lauku anomālijas, kas saistītas ar iežu, slāņu un veselu formāciju fizikālo īpašību maiņu atkarībā no to sastāva, struktūras, vecuma, ģeoloģiskās vēstures utt.

ģeofons [gr. *gē* zeme + *phōnē* skaņa] Ierīce, kas reģistrē akustiskos viļņus, kuri rodas Zemes garozā dažādu mehānisku procesu rezultātā; izmanto ģeofizikālos pētījumos, avāriju dienestā, kalnrūpniecībā.

ģeogrāfija [gr. *geographia* < *gē* zeme + *graphein* rakstīt] Mijiedarbību dabas (fizioģeogrāfija) un humanitāro (cilvēka ģ.) zinātņu sistēma par Zemes virsas objektu izvietojumu, dabas un cilvēka sabiedrības mijiedarbību un vides teritoriālajiem kompleksiem. Dabas vidi pēta fiziskā ģeogrāfija, ģeomorfoloģija, klimatoloģija, hidroloģija, okeanoloģija, augšnes zinātne, bioģeogrāfija. Cilvēka ģ-as apakšnozares pēta cilvēku sabiedrības darbības izvietojumu un attīstības priekšnoteikumus (sociālā, ekonomiskā, politiskā, pilsētu ģ., kultūrģeogrāfija). M e d i c ī n i s k ā ģ. – medicīnas un ģ-as saskarnozare, kurā pēta cilvēku slimību ģeogrāfisko izplatību, slimo-

šanas cēloņus un ģeogrāfiskās vides ietekmi uz iedzīvotāju veselību.

ģeogrāfiskais garums *ģeogr., jūrn.* Zemes ekvatora loks, skaitot no galvenā meridiāna līdz dotās vietas meridiānam; mainās līdz 180° E un līdz 180° W.

ģeogrāfiskais platums *ģeogr., jūrn.* Ģeogrāfiskā meridiāna loks no Zemes ekvatora līdz dotajai vietai.

ģeogrāfiskās koordinātas *ģeogr.* Ģeogrāfiskais *platums* un *ģeogrāfiskais garums*, kas norāda jebkura zemeslodes virsmas punkta stāvokli attiecībā pret ekvatoru un sākummeridiānu.

ģeogrāfisks Uz *ģeogrāfiju* attiecīgs, Zemes; saistīts ar Zemi. Ģ-ais a p v a l k s – *ainavapvalks*. Ģ-ais c i k l s – Zemes reljefa attīstības cikls, kas ietver dažāda vecuma stadijas. Ģ-ais k o m p l e k s s – dabas teritoriālais komplekss, ar ko apzīmē jebkuru Zemes ģ-ā apvalka teritoriālās struktūras taksonomisko vienību, sākot no ģeogrāfiskajām *fācijām* un beidzot ar plašiem planetāriem kompleksiem – ģ-ām zemēm, subkontinentiem, kontinentiem, okeāniem. Ģ-ais s t a c i o n ā r s – regulāru novērojumu vieta un iestāde, kas šai vietā ilgāku laiku veic kompleksus fizioģeogrāfiskus pētījumus. Ģ-ais s t ā v o k l i s – kādas vietas, areāla vai objekta stāvoklis attiecībā pret apkārtējām teritorijām vai objektiem; matemātiski vietas atrašanos var izteikt ar ģ-ajām koordinātām. Ģ-ā v i d e – apkārtējā daba, kas attiecīgā vēstures periodā iesaistīta cilvēku sabiedrības dzīves procesā. Ģ-ie k o m p o n e n t i – dabas komponenti; vieliski atšķirīgas ģ-ā apvalka sastāvdaļas.

ģeohronoloģija *ģeol.* Zemes vēstures hronoloģija, periodizācija un dažādu ģeoloģisko veidojumu un notikumu ģeoloģiskā vecuma (laika) noskaidrošana.

ģeoids [gr. *gē* zeme + *eidos* veids] *astr., ģeod.* Ķermenis, kura forma vistuvāk atbilst Zemes patiesajai formai. Ģ-a virsma sakrīt ar okeānu virsmu, ko iedomāti turpina zem sauszemes tā, lai jebkurā tās punktā *vertikālā līnija* būtu perpendikulāra ģ-a virsmai.

ģeokompozīts materiāls. Kompozīts materiāls, kura sastāvā ir *ģeotekstils*.

ģeokorona [gr. *gē* zeme + lat. *corona* vainags]

astr. Ļoti retināts lādētu daļiņu apvalks, kas apņem Zemes atmosfēru un stiepjas apm. 2000 līdz 20 000–100 000 km augstumā. To veido ūdeņraža joni, kas aizlido no eksosfēras.

ģeokrioloģija [gr. *gē* zeme + *kryos* aukstums + *logos* jēdziens, mācība], **sasalumzinātne** *ģeol.* Ģeoloģijas nozare par sasalušiem iežiem un gruntīm, to veidošanos, izplatību, sastāvu, fizikālajiem procesiem.

ģeokīmija [gr. *gē* zeme + *ķīmija*] *ģeol. Ģeoloģijas* nozare par Zemes ķīmisko sastāvu, ķīmisko elementu sadalījumu un migrāciju Zemes garozā un citās ģeosfērās. A i n a v u ģ. – ģ-as nozare par ķīmisko elementu migrāciju *ainavapvalkā*.

ģeokīmiskās barjeras *ģeol.* Zemes garozas iecirkņi, kuros ķīmisko elementu migrācijas virzienā kādu noteiktu vidi krasi nomaina cita, attiecīgi mainot viena vai vairāku elementu migrācijas spējas.

ģeoloģija [gr. *gē* zeme + *logos* jēdziens, mācība] *ģeol.* Daudznozaru zinātņu komplekss par Zemes uzbūvi un sastāvu, dabas apstākļu un organismu attīstības vēsturi, iežu un minerālu veidošanās likumsakarībām, ģeoloģiskajiem procesiem un derīgajiem izrakteņiem.

ģeoloģiskais griezum (profils) *ģeol.* Vertikāla Zemes garozas šķēluma grafisks attēlojums, kurā parādīts iežu sastāvs un sagulums.

ģeoloģiskais vecums *ģeol.* Laiks, kas pagājis kopš kādas ģeoloģiskas norises līdz mūsu dienām. A b s o l ū t a i s ģ. v. – norises laiks, kas izteikts Zemes gados. R e l a t ī v a i s ģ. v. – ģeoloģiskās norises laiks attiecībā pret citu norisi vai ieža vecums attiecībā pret citu iezi.

ģeoloģiskā izpēte *ģeol.* Darbu kopums, kas jāveic, lai noteiktu ciēto derīgo izrakteņu vai pazemes ūdeņu atradnes praktisko nozīmi. D e t a l i z ē t ā ģ. i. – ģ-as i-es darbi atradnēs, lai tās sagatavotu rūpnieciskai izmantošanai – noteiktu krājumus, kvalitāti, ieguves apstākļus. E k s p l u a t ā c i j a s i. – ģ. i., kuru veic atradnes izmantošanas procesā derīgā izrakteņa saguluma apstākļu, kvalitātes un krājumu precizēšanai.

geomagnētisms *ģeol.* Zemes magnētisms –

magnētiskie spēki, kas darbojas Zemes dzīlēs, uz virsmas, ārpus Zemes; izpaužas Zemes magnētiskā lauka veidā.

ģeomembrāna materiālt. Elastīga viengabala ģeosintētiska, šķidrums necaurļaidīga plēve, ko izmanto, lai aizsargātu konstrukcijas no ūdens vai norobežotu ūdeni noteiktas konstrukcijas iekšpusē.

ģeometrija [gr. *geōmetria* zemes mērisana] *mat.* Matemātikas daļa, kurā pēta un vispārina priekšmetu telpiskās formas un attiecības. A f ī n ā ģ. – ģ., kurā aplūko figūru īpašības, kas ir invariantas pret *afīnām transformācijām*: garumu, laukumu, tilpumu attiecības, paralelītāti un *incidenci*. E i k l ī d a ģ. – ģ-as uzskatāmā sistēma plaknē un telpā, kura apraksta Eiklīda aksiomas (ieskaitot *paralēļu aksiomu*). N e e i k l ī d a ģ. – ģ., kas atšķiras no Eiklīda ģ-as ar citādu paralēļu aksiomas formulējumu (Lobačevska, Rīmaņa ģ.). P r o j e k t ī v ā ģ. – ģ., kurā aplūko figūru īpašības, kas ir invariantas pret projicēšanu, kā arī kolineācijas (projektīvās transformācijas). S f ē r i s k ā ģ. – ģ., kurā aplūko uz sfēras esošu figūru īpašības, kas saglabājas visās rotācijas kustībās.

ģeometriskā progresija [ģeometrisks; lat. *progressio* kustība uz priekšu] *mat.* Skaitļu $a_n = a_1 q^{n-1}$ virkne, ko nosaka pirmais loceklis a_1 un kvocients q ($q \neq 0$).

ģeomorfoloģija [gr. *gē* zeme + *morphē* forma, veids + *logos* jēdziens, mācība] Zinātne par Zemes virsas reljefu un Zemi kā planētu kopumā.

ģeorežģis tehnol. Ģeosintētisks, no izturīgi savienotiem *polimēru* elementiem regulāra režģa veidā izgatavots materiāls, kas veido labu mehānisko sasaisti ar apkārtējo materiālu; to iestrādā gruntī būvju un ceļu pamatnes nestspējas palielināšanai, uzbērums, nogāžu noturības palielināšanai.

ģeosfēras [gr. *gē* zeme + *sphaira* lode] *ģeol.* Koncentriski Zemes apvalki ar savām īpašām fizikālām, ķīmiskām un bioloģiskām īpatnībām (atmosfēra, hidrosfēra, litosfēra, mantija, kodols, Zemes garoza, biosfēra, noosfēra).

ģeosinklināle [gr. *gē* zeme + *sinklināle*] *ģeol.* Liela Zemes garozas struktūrvienība, aktīvs, parasti iegarens Zemes garozas iecirknis,

kam raksturīgas intensīvas tektoniskas grimšanas kustības, iežu krokošanās, plaisu un lūzumu veidošanās, biezu nogulumiežu uzkrāšanās.

ġeosinklināls [gr. *gē* zeme + *synclinein* liekties kopā] *ġeol.* Ģeosinklinālei raksturīgs. Ģ-ais *a p g a b a l s* – liela, relatīvi nošķirta ġ-ās joslas daļa, kas atšķiras no blakusapgabala pēc krokošanās senuma un attīstības īpatnībām. Ģ-ā *j o s l a* – kalnveidošanās josla; plašs, garenstiepts, tektoniski aktīvs Zemes *litosfēras* rajons, kurā ietilpst dažāda vecuma un dažādas attīstības stadijas *ġeosinklināles*. Ģ-ā *s i s t ē m a* – noteikts ġ-ā apgabala posms vai atzars, ko norobežo senākas konsolidētas struktūras.

ġeosintētika [a. *geosynthetic*] *materiālt.* Būvniecībā un ġeotehnikā izmantojams sintētisks materiāls – *ġeotekstils*; *ġeotekstila* sieti, *ġeotekstila* tīkli, *ġeorežģi* un *ġeomembrānas*.

ġeostacionārā orbita *kosm.* *Orbīta*, kurā ievadītais Zemes mākslīgais pavadoņš nemaina stāvokli pret Zemes virsmu; ġ. o. ir riņķveida un atrodas Zemes ekvatora plaknē 35 800 km augstumā.

ġeostacionārs [gr. *gē* zeme + lat. *stacionarius* nekustīgs] Nemainīgs pret kādu Zemes virsmas punktu. Ģ-ais *p a v a d o ņ s* – Zemes mākslīgais pavadoņš, kas atrodas orbitā.

ġeotehnoloģija Derīgo izrakteņu bezšahu ieguve pazemē ar ķīmiskām, fizikāli ķīmiskām vai bioķīmiskām metodēm – kausēšanu (piem., sēru), selektīvu šķīdināšanu (sāļus, dažus metālus) u. c. paņēmieniem.

ġeotekstils *materiālt.* Polimēru *ġeosintētika*, kas var būt austa, neausta vai adīta.

ġeotektonika [gr. *gē* zeme + *tektonikē* (*technē*) celtniecības māka, tektonika] *ġeol.* → *tektonika*

ġeotektūra [gr. *gē* zeme + lat. *tectura* segums] *ġeol.* Zemes virsmas galvenās *reljefa* formas, planetāro un *megareljefa* formu kopums.

ġeotermālā elektrostacija siltumt. *Termoelektrostacija*, kurā izmanto Zemes dziļu siltumu elektroenerģijas ražošanai un *siltumapgādei*.

ġeotermālie resursi *ġeol., siltumt.* Zemes dziļu siltuma resursi – termālie ūdeņi un karstie ieži, ko konkrētajā tehnikas un tehnoloģijas līmenī var lietderīgi izmantot.

ġeotermāls [gr. *gē* zeme + *thermē* siltums] Tāds, kas saistīts ar Zemes iekšējo siltumu un tā izmantošanu. Ģ-ā *k ā p e* – intervāls Zemes dziļēs vertikālā virzienā, kurā temperatūra paaugstinās par 1 °C.

ġeotermija [gr. *gē* zeme + *thermē* siltums] *ġeol.* Ģeofizikas nozare par Zemes dziļu siltumu.

ġeotermiskais gradients *ġeol.* Sk. *gradients*.

ġeotīkls *materiālt.* Ģeosintētisks tīkls, kurā atveru laukums ir daudz lielāks par materiāla šķiedru laukumu un tīkla acis savā starpā ir savienotas ar mezgliem.

ġeotropisms [gr. *gē* zeme + *tropos* pagrieziens, virziens] *biol., mež.* Augu īpašība orientēt augšanas virzienus attiecībā pret Zemes pievilkšanas spēku. Saknēm, sevišķi *mietsaknēm*, ir izteikti pozitīvs ġ., bet virszemes dzinumiem, koku stumbriem – negatīvs ġ.

ġērbs *apg.* Atsevišķs, valkājot nedalāms *apgērba* priekšmets (izstrādājums) vai simetrisku priekšmetu pāris. Sk. arī *ārgērbs*, *augšġērbs*, *gurnġērbs*, *komplektġērbs*, *virsgērbs*.

ġēvele arhit. → *zelminis*

ġibonis *med.* Īslaicīgs samanažas zudums, kas saistīts ar strauju asins aizplūšanu no smadzenēm.

ġimene *lopk.* No kopīgas, izcilas ciltsmātes cēlušos un tai pēc produktivitātes un ķermeņa uzbūves līdzīgu dzīvnieku grupa. Ģenētiskā nozīmē ġ. ir vienādas radniecības indivīdu grupa (pusmāsa vai pusbrāļi, māsa vai brāļi).

ġints (*genus*) *biol.* Sistemātikas pamattaksons, kas apvieno tuvu radniecīgas sugas.

ġipsis [gr. *gypsos*] 1. *min.* Minerāls, kalcija sulfāta dihidrāts $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$, ġipšakmens galvenā sastāvdaļa; lieto ġipša saistvielu izgatavošanai un *portlandcimenta* ražošanā.

2. *būvn.* Ģipša saistviela – balts pulveris, kas, sajaukts ar ūdeni, ātri saistās un cietē, pārvēršoties ġipšakmenī.

ġipšbetons [gr. *gypsos* + betons] *sil. tehn.* Betons, ko izgatavo no ġipša saistvielas, minerālām (galvenokārt porainām) un organiskām (zāģskaidām, salmu griezumiem u. c.) pildvielām.

ġipšošana *lauks.* A u g s n e s ġ. – ġipša iestrāde sāļainās augsnēs liekās sārmainības novēršanai.

H

Habla likums [pēc amer. astronoma E. Habla (*Hubble*, 1899–1953) vārda] *astr.* E. Habla atklātā likumsakarība, ka ārpusgalaktikas objektu attālināšanās radiālais ātrums ir lineāri proporcionāls attālumam līdz šiem objektiem.

hadroni [gr. *hadros* liels, stiprs] *fiz.* Elementārdaļiņas, kas piedalās stiprajā mijiedarbībā, – *nukloni*, *hiperoni*, kaoni, pioni, *mezoni* u. c.; sastāv no *kvarkiem*.

hafnījs [pēc Kopenhāgenas nos. lat. valodā *Hafnia*] *ķīm.* Ķīmiskais elements Hf, atomnr. 72, atommasa 178,49, sudrabbalts plastisks metāls.

Haimora dobumi [pēc a. anatoma N. Haimora (*Highmore*, 1613–1685) vārda] *biol.* Augšžokļa *dobumi*.

haimorīts [pēc a. anatoma N. Haimora (*Highmore*, 1613–1685) vārda] (*highmoritis*) *med.* Augšžokļa *dobumu* iekaisums.

halcedons [pēc senpilsētas Halkēdonas Mazāzijā nos.] *min.* Blīvs, slēptkristālisks, mikrošķiedrains kvarca paveids, nereti krāsains; izmanto juvelierizstrādājumiem un kā cietu tehnisko akmeni.

halīts [gr. *hals* sāls], **akmeņsāls** *min.* Evaporītu minerāls, nātrija hlorīds NaCl, izmanto pārtikā (vārāmā sāls), ķīmiskajā rūpniecībā, elektrotehnikā, nātrija un hlora ieguvei.

halkofilie elementi [gr. *chalkos* varš + *philos* draudzīgs; elementi] *ģeol.* Ķīmiskie elementi, kas Zemes garozā sastopami galvenokārt sulfīdu veidā.

halkopirīts [gr. *chalkos* varš + *pyrites* ugunsakmens] *min.* Dzelzens minerāls, dzelzs un vara sulfīds CuFeS₂, galvenā vara rūda.

halkozīns [gr. *chalkos* varš] *min.* Svina pelēks minerāls, vara sulfīds Cu₂S, nozīmīga vara rūda.

halle [v. *Halle*] *arhit.* 1. Plaša telpa, zāle publikumiem pasākumiem, uzgaidāmā telpa viesnīcā, kinoteātrī. 2. Vislielākā telpa tradicionālajā angļu ģimenes mājā.

halles tipa baznīca *arhit.* Kulta celtnes, kurai atšķirībā no *bazilikas* visi jomi ir vienāda augstuma.

halo [gr. *halōs* aplis, ripa] *ģeogr.* Atmosfēras op-

tiskā parādība, kas saistīta ar gaismas laušanu un atstarošanu ledus kristālos galvenokārt augstajos spalvmākoņos. Visbiežāk h. novērojams kā gaišs vai varavīkšņains gredzens (vai tā fragments) ap Saules vai Mēness disku apmēram 22° leņķiskajā attālumā no tā. Sk. arī *Galaktikas*.

halofīti [gr. *hals* (*halos*) sāls + *phyton* augs] *biol.* Augi, kas mīl sāļu vidi.

halogēni *ķīm.* Ļoti aktīvi elementu periodiskās sistēmas septītās grupas elementi (fluors, hlors, broms, jods, astats), nemetāli, gāzes vai viegli gaistošas vielas ar asu smaku, toksiskas.

halogēnīdi *ķīm.* *Halogēnūdeņražskābju* sāļi.

halogēnspuldze *el.* Sk. *spuldze*

halogēnūdeņraži *ķīm.* *Halogēnu* savienojumi ar ūdeņradi; to šķīdumi ūdenī ir stipras skābes, ko sauc par halogēnūdeņražskābēm.

halogēnu lampas [gr. *hals* (*halos*) sāls + *gennan* veidot, radīt] *fotogr., kino, tel.* Gaismas avots, kurā izmantota kāda no halogēnu gāzēm.

halogēnēze [gr. *hals* (*halos*) sāls + *genesis* izcelšanās] *ģeol.* Dabiski sāļu uzkrāšanās procesi.

halotana tests *lopk.* Dzīvnieku *stresjutības* pārbaude ar narkotisko vielu – halotanu.

haloterapija *med.* [gr. *hals* (*halos*) sāls + *terapija*] *med.* Fizioterapijas veids, kurā izmanto minerālvielas.

halucinācijas [lat. *halutinat* murgi] (*hallucinatio*) *med.* Uztveres traucējumi – redzes, dzirdes, taustes, ožas, garšas šķietama uztvere bez reāla kairinājuma objekta.

halva [arābu *halvā* saldumi, gardumi] *pārt.* Drupeņu cukura konditorejas izstrādājums – saputotas karamelu masas un sasmalcinātu grauzdētu eļļas augu sēklu (zemesriekstu, sezama, sojas, saulespuķu) vai saberztu riekstu masa.

halze [hol. *hals*] *jūrn.* 1. Kuģa kurss attiecībā pret vēja virzienu – kuģis iet ar kreiso h-i, ja vējš pūš no kreisās puses, ar labo h-i, ja vējš pūš no labās puses. 2. Atsaite, ar ko nostiprina apakšējo, vēja pusē esošo buras stūri (h-es stūri).

Hamiltona funkcija [pēc a. matemātiķa V. Hamiltona (*Hamilton*, 1805–1865) vārda] *meh.*

Vispārināto impulsu p_j reizinājumu ar vispārinātiem ātrumiem q_j' summa, no kuras atskaitīta Lagranža funkcija: $H = \sum_j p_j q_j' - L$.

handikaps [a. *handicap*] *lopk.* Jāšanas un rikššanas sacensības, kurās piedalās pēc vecuma un spējām dažādi zirgi.

hanikss *lopk.* Jaku un govju krustojums.

haoss [gr. *chaos*] Liela nekārtība, juceklis.

haotiska kustība *meh.* Nekārtīga, jucekļiska kustība; piemīt, piem., gāzes un šķidrums daļiņām (turbulentā kustībā).

haploīdija [gr. *haploos* vienkāršs, atsevišķs + *eidos* veids] *biol.* Parādība, ka organisma šūnās ir viens *hromosomu* komplekts.

harmonikas [v. *Harmonika* < gr. *harmonikos* samērīgs, saskanīgs] *meh., elektron.* Harmoniskas (sinusoidālas) svārstības, kuru summa veido jebkuru praksē sastopamu periodisku signālu.

harmoniskā analīze [gr. *harmonikos* samērīgs, saskanīgs] *mat.* Matemātiskās analīzes nozare, kurā pēta funkciju attēlošanu ar *Furjē rindām* un ar to saistītos pārveidojumus.

harpūna [hol. *harpoen*] *jūrn.* Riks lielu zivju ķeršanai un jūras dzīvnieku medīšanai – garā virvē piesiets atskabargains šķēps, kuru met vai izšauj ar harpūnlielgabalu.

harvesters [a. *harvest* ražas novākšana] *mežr.* Mežizstrādes mašīna koku gāšanai, atzarošanai un sagarumošanai.

hašišs [arābu *hašiš*] *ķīm.* Narkotiska viela, ko iegūst no Indijas kaņepēm.

hau vienība *lopk.* Lielums, kas raksturo olas baltuma īpašības; nosaka pēc olas baltuma blīvā slāņa augstuma un olas masas.

hebefrēnija [gr. *hēbē* jaunība + *phrēn* prāts] *med.* Nelabvēlīga *šizofrēnijas* forma, kas sākas pubertātes periodā.

heiloze *med.* Lūpu sārtās daļas lobīšanās un mutes kaktiņu plaisāšana.

Heizenberga nenoteiktības [pēc v. fiziķa V. Heizenberga (W. Heisenberg, 1901–1976) vārda] *fiz.* Likumsakarības kvantu (mikroobjektu) fizikā, kas saista vienlaicīgas elementārdaļiņas (piem., elektrona) vietas un impulsa vai enerģijas un procesa ilguma noteikšanas iespējamo precizitāti.

heksahlorāns [gr. *hex* seši + *chlōros* zaļgandzel-

tens] *ķīm.* Hloru saturošs *cikloheksāna* atvasinājums, līdzeklis pret augu kaitēkļiem.

heksahroma iespiedums [gr. *hex* seši + *chrōma* krāsa] *poligr.* Poligrāfijas tehnoloģija, kurā papildus *CMYK* krāsām izmanto zaļo un oranžo vai citas krāsas; tas palīdz daudz precīzāk attēlot krāsu toņus.

heksametilēndiamīns *ķīm.* Alifātisks *amīns* $H_2N-(CH_2)_6-NH_2$; lieto *poliamīdu*, *poliurīnvielu* un *poliuretānu* iegūšanai.

heksametilēntetramīns, urotropīns *ķīm.* Kristāliska viela ar bāziskām īpašībām $C_6H_{12}N_4$, ko iegūst, kondensējot *amonjaku* ar *formaldehīdu*, lieto vielu sintēzē un par antiseptisku līdzekli.

heksāns [v. *Hexan* < gr. *hex* seši] *ķīm.* Alifātiskais *ogļūdeņradis* C_6H_{14} , ir vairāki *izomēri*.

heksozes [v. *Hexose* < gr. *hex* seši] *ķīm.* Vienkāršākās *cukurvielas* ar sešiem oglekļa atomiem (piem., glikoze, fruktoze).

hektārs [gr. *hekaton* simts + lat. *area* laukums] *lauks.* Laukuma mērv. metriskajā mērvienību sistēmā; apz. ha; 1 ha=10 000 m²; lieto lauksaimniecībā un mežsaimniecībā.

helāti *ķīm.* [gr. *chēlē* spēle, nags] Organiskie kompleksi savienojumi, kuru molekulām vai to daļām ir līdzība ar riņķi vai vēža spili.

helicerās [gr. *chēlē* spēle, nags + *keras* rags] *biol.* *Helicerātu galvkrūšu* ekstremitāšu pirmais pāris.

helicerāti (*Chelicerata*) *biol.* *Posmkāju* apakštips, kas apvieno sauszemes (gandrīz visi *zirnekļveidīgie*) vai jūras dzīvniekus (senčauli, jūraszirnekļi).

hēlijs [gr. *hēlios* saule] *ķīm.* Ķīmiskais elements He, atomnr. 2, atommasa 4,00, ļoti viegla cēlgāze.

helikobaktērija [gr. *helix* (*helikos*) spirālveidīgs, izliekts + *baktērija*] *med.* Mikroorganisms, kas ir nozīmīgs kuņģa un divpadsmitpirkstu zarnas čūlas slimības attīstībā.

helikoīds [gr. *helix* (*helikos*) spirālveidīgs, izliekts + *eidos* veids] (*skrūves virsma*) *mat.* Virsma, ko veido fiksētu asi krustojoša taisne, kura vienmērīgi rotē ap šo asi un vienmērīgi pārvietojas pa to.

helikopters [gr. *helix* (*helikos*) spirālveidīgs, izliekts + *pteron* spārns] *aeron.* Gaisakuģis, kas noturas gaisā nesošo propelleru un gaisa

mijiedarbības rezultātā. Propellerus griež dzinējs ap vertikālei tuvu rotācijas asi; cēlējspēku un vilces spēku var radīt ar vienu, diviem vai vairākiem propelleriem.

heliopkure [gr. *hēlios* saule] *siltumt.* Apkures sistēma, kurā Saules starojuma enerģija tiek pārvērsta siltuma enerģijā, ko izmanto telpu apsildīšanai. Enerģijas pārvēršanai izmanto plakanus Saules enerģijas kolektorus (sk. *heliotehnika*), ko izvieto uz ēku jumtiem saules pusē optimālā slīpumā. Lai telpā nodrošinātu nepieciešamo temperatūru arī naktī, siltuma akumulēšanai izmanto, piem., ar akmeņiem pildītus pazemes nodalījumus vai ūdens rezervuārus.

heliobioloģija [gr. *hēlios* saule + *bioloģija*] *astr.* Zinātnes nozare, kurā pēta, kā *Saules aktivitāte* ietekmē dzīvo dabu.

heliocentriskā pasaules sistēma [gr. *hēlios* saule + *kentron* viduspunkts, centrs; *sistēma* no daļām kopā salikts vesels] *astr.* Mācība, ka pasaules centrs ir Saule, bet pārējās planētas, arī Zeme, riņķo ap to. Pasaules robežu h. p. s-ā veido nekustīgā zvaigžņu sfēra (sk. *Kopernika teorija*).

heliocentriskās koordinātas [gr. *hēlios* saule + *kentron* viduspunkts, centrs; koordinātas] *astr.* *Astronomiskās koordinātas*, kam sākumpunkts izraudzīts Saules centrā. Praksē h. k. izmanto galvenokārt *debess mehānikā*.

heliofizika [gr. *hēlios* saule + *fizika*] *astr.* *Astrofizikas* nozare, kurā pēta Saules izcelšanos, uzbūvi un tajā norisošos procesus. H-as praktiskās metodes aptver Saules elektromagnētiskā starojuma un *Saules vēja*, Saules svārstību, kā arī magnētiskā lauka novērojumus, izmantojot *Saules teleskopu*, *daļiņu teleskopu* u. c. instrumentus.

heliofobi [gr. *hēlios* saule + *phobos* bailes], *ēnmiļi* *biol.* Organismi, kas baidās no saules gaismas.

heliogrāfs [gr. *hēlios* saule + *graphein* rakstīt] *astr.* 1. Instruments Saules fotografēšanai. 2. Instruments, kas reģistrē Saules diennakts spīdēšanas ilgumu.

heliogēofizika [gr. *hēlios* saule + *gē* zeme + *fizika*] *astr.* Zinātnes nozare, kurā pēta, kā *Saules aktivitāte* ietekmē ģeofiziskos procesus.

heliotehnika [gr. *hēlios* saule + *tehnika*] *tehn.*

Zinātne par Saules starojuma enerģijas uztveri un izmantošanu. Zemi sasniegušās Saules enerģijas daudzums apmēram 10^4 reižu pārsniedz to enerģijas daudzumu, kas pasaulē iegūts no dažādiem citiem enerģijas avotiem. Galvenās grūtības sagādā Saules starojuma enerģijas neregularitāte un mazais blīvums, kas pie Zemes virsmas nepārsniedz 1 kW/m^2 ; tāpēc jālieto Saules starojuma enerģijas kolektori ar lielu virsmas laukumu.

helinti [gr. *helmins* (*helminthos*) tārps] *biol.* Parazītiskie tārpi.

helmintoloģija [gr. *helmins* (*helminthos*) tārps + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zinātne, kurā pēta parazītiskos tārpus *helmintus* un to izraisītās slimības – *helintozes*.

helintozes (*helminthoses*, *helminthiasis*) *med.* Slimības, ko izraisa parazītiskie tārpi – *helinti*.

hemartroze [gr. *haima* asinis + *arthron* locītava] (*haemarthrosis*) *med.* Asinsizplūdums locītavā.

hematīts [gr. *haimatitēs* (*lithos*) asins (akmens)] *min.* Brūni sarkans minerāls, dzelzs oksīds Fe_2O_3 , sarkanā dzelzsrūda.

hematoloģija [gr. *haima* (*haimatos*) asinis + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare, kurā pēta un ārstē asins saslimšanas.

hematoma [gr. *haima* (*haimatos*) asinis] (*haematoma*) *med.* Audu vai dobuma sienu norobežots asinsizplūdums.

hematopoēze [gr. *haima* (*haimatos*) asinis + *poiēsis* radišana] *med.* Asinsrade – asins šūnu veidošanās.

hematūrija [gr. *haima* asinis + *ūron* urīns] *med.* Asiņu izdalīšanās ar urīnu.

hemiascomicētes (*Hemiascomycetes*) *biol.* Asku sēņu klase; vienkāršākās asku sēnes bez auglķermeņiem.

hemiceluloze [gr. *hēmi*.. pus.. + *celuloze*] *ķīm.* Polisaharīdi, dabiski pentožu un heksožu poliēri; veido augu šūnu apvalkus.

hemikriptofīti [gr. *hēmi*.. pus.. + *kriptofīti*] *biol.* Augi, kam ziemošanas vai atjaunošanās pumpuri atrodas tieši virs augsnes.

hemiluminiscence [lat. *chemi*.. ķīmisks, ķīmijas (ģen.) + *luminiscence*] *fiz., ķīm.* *Luminiscence*, kas pavada ķīmiskas reakcijas; vērojama arī bioloģiskos objektos, piem., jāņtāriņos.

- hemiparēze** [gr. *hēmi.* pus.. + *pareisis* novājināšanās] (*hemiparesis*) *med.* Vienas ķermeņa puses daļēja paralīze – kustību pavājinājums.
- hemiplēģija** [gr. *hēmi.* pus.. + *plēgē* sitiens] (*hemiplegia*) *med.* Vienas ķermeņa puses paralīze – kustības spēju zudums.
- hemofilija** [gr. *haima* asinis + *philia* nosliece, tieksme] (*haemophilia*) *med.* Asins recēšanas spēju samazināšanās – iedzimta slimība, ar ko pārsvarā slimo vīrieši.
- hemogēni ieži** *geol.* Ieži, kas veidojušies, izgulsnējoties no ūdens šķīdumiem, piem., minerālsāļi, krams.
- hemoglobīns** [gr. *haima* asinis + lat. *globus* lode] (*haemoglobinum*) *biol.* Sarkanais asins pigments, saliktā olbaltumviela, kas atrodas eritrocītos un pārnēsā skābekli no elpošanas orgāniem uz audiem un ogļskābo gāzi (oglekļa dioksīdu) no audiem uz elpošanas orgāniem.
- hemolimfa** [gr. *haima* asinis + *limfa*] (*haemolymph*) *biol.* Šķidrums, kas cirkulē pa vadiem un šūnu starptelpu tādiem dzīvniekiem, kuriem nav slēgtas asinsrites sistēmas.
- hemolīze** [gr. *haima* asinis + *lysis* sadalīšanās, sairšana] (*haemolysis*) *biol.* Eritrocītu sairšana un hemoglobīna atbrīvošanās.
- hemorāģija** [gr. *haimorrhagēs* asiņojošs] (*haemorrhagia*) *med.* Asiņošana, asinsizplūdums no asinsvadiem.
- hemorāģisks** [gr. *haimorrhagēs* asiņojošs] *med.* Tāds, kas saistīts ar asinsizplūdumu – hemorāģiju.
- hemoroīdi** [gr. *haimorrhoids* (*haimorrhoidos*) asiņošana] (*haemorrhoides*) *med.* Mezgliveidīgi taisnās zarnas vēnu paplašinājumi tūpļa apvidū.
- hemosintēze** [lat. *chemi.* uz ķīmiju attiecīgs + *sintēze*] *biol.* Dažu baktēriju spēja no neorganiskām vielām sintezēt organiskās vielas, izmantojot ķīmisko enerģiju.
- hemosorbcija** *ķīm.* Sorbcijas veids – piesaistāmās vielas molekulas ar sorbentu veido ķīmisku savienojumu.
- hemostāze** [gr. *haima* asinis + *stasis* stāvēšana] (*haemostasis*) *med.* 1. Asiņošanas pārtraukšana, apstāšanās. 2. Asiņu sastrēgums.
- hemotaksija** [lat. *chemi.* uz ķīmiju attiecīgs + gr. *taxis* kārtība, noteikts stāvoklis] *biol.* Organismu un kustīgo šūnu virzīšanās ķīmiskā kairinātāja iedarbības rezultātā.
- hemoterapija** [gr. *haima* asinis + *terapija*] (*haemotherapy*) *med.* Asiņu pārliešana ārstnieciskos nolūkos.
- hemotropisms** [lat. *chemi.* uz ķīmiju attiecīgs + gr. *tropos* pagrieziens, virziens] *biol.* Augu orgānu augšanas virziena mainīšanās ķīmisko vielu iedarbībā.
- hēms** [gr. *haima* asinis] *ķīm.* Hemoglobīna molekulas daļa, kas satur dzelzi un ir tieši saistīta ar skābekļa izmantošanu organismā.
- henna** [arābu] Dzeltsarkana augu krāsviela; lieto galvenokārt matu krāsošanai.
- henrijs** [pēc amer. fiziķa Dž. Henrija (*J. Henry*, 1797–1878) vārda] *el.* Induktivitātes un mijinduktivitātes mērvienība; apz. H.
- heparīns** [gr. *hēpar* aknas] *ķīm., med.* Viela, hormons, kas aizkavē trombu veidošanos; atrodas aknu u. c. audos.
- hepatīts** [gr. *hēpar* (*hēpatos*) aknas] (*hepatitis*) *med.* Aknu iekaisums.
- heptāns** [gr. *hepta* septiņi] *ķīm.* Alifātiskais ogļūdeņradis C₇H₁₆, ir vairāki izomēri.
- herbārijs** [lat. *herbarius* zāļu, augu] *biol.* Izžāvētu, presētu augu kolekcija.
- herbicīdi** [lat. *herba* zāle, augs + *caedere* nonāvēt] *ķīm., lauks.* Preparāti, ko izmanto nevēlamu augu, galvenokārt nezāļu, iznīcināšanai.
- hercmets** [hercs + gr. *metron* mērs] *el.* Mēraparāts frekvences mērīšanai.
- hercs** [pēc v. fiziķa H. Herca (*Hertz*, 1857–1894) vārda] *meh.* Frekvences mērvienība, apz. Hz; 1 Hz atbilst tāda periodiska procesa frekvencei, kurā 1 s laikā notiek viens pilns cikls.
- Hercšprunga–Rasela diagramma** [pēc dāņu astronoma A. Hercšprunga (*E. Hertzsprung*, 1873–1967) un amer. astronoma H. Rasela (*Russell*, 1877–1957) vārdiem] *astr.* Diagramma, kurā grafiski attēlots zvaigžņu sadalījums atkarībā no to temperatūras un starждаudas. Zvaigznes tajā veido nodalītas zvaigžņu grupas – *pārmilzu zvaigznes, milzu zvaigznes, galvenās secības zvaigznes un baltos pundurus*. Sk. arī *starждаudas klases*.
- heress** [sp. *Jerez*; pēc Spānijas pils. Heresas de la Fronteras nos.] *pārt.* Stiprināta vīna šķirne.
- herkons** [her(metizācija) + kon(takts)] *el.* Vāistrāvas relejs, kura feromagnētiska materiāla

kontakta plāksnītes hermētiski iekausētas stikla caurulītē; h-a darbību vada caurulītei uztītā tinumā plūstošās strāvas magnētiskais lauks.

hermafroditisms [gr. *Hermaphroditos* dievu Hermeja un Afrodītes dēls, divdzimumu būtne] (*hermaphroditismus*) *biol.* Vīrišķā un sievišķā dzimuma apvienojums vienā organismā.

hermētiķi *ķīm.* Šķidras vai pastveidīgas *polimēru* kompozīcijas, kam piemīt spēja noblīvēt dažādas savienojumu vietas un šuves.

hermetisks pārt. Necaurīdīgs, cieši noslēgts, tāds, kas nelaiž cauri gāzi vai šķidrumu.

hermetizācija [pēc ēģiptiešu leģendārā Hermeja Trismegista vārda, kam piedēvēja prasmi blīvi noslēgt traukus] *tehn.* Tilpuma, telpas vai tās daļas blīva noslēgšana, lai novērstu gāzu un šķidrumu apmaiņu ar apkārtējo vidi. H-ai izmanto lodēšanu, metināšanu, dažādas hermetizējošas vielas (galvenokārt sintētiskā kaučuka vai bituma un gumijas kompozīcijas).

heroīns [v. *Heroin* < gr. *hērōs* varonis] *ķīm.* Diacetilmorfinis, stipra *narkotiska viela* (*morfīna* atvasinājums), ko nelieto medicīnā.

Hērona formula [pēc sengr. zinātn. Hērona vārda] *mat.* Trijstūra laukuma formula

$$S = \sqrt{p(p-a)(p-b)(p-c)},$$

kur a, b, c – malas, $p = (1/2)(a+b+c)$ – pusperimetrs.

herpesvīrusi [gr. *herpēs* ēde + vīrusi] *med., vet.* Vīrusi, kas izraisa dažādas cilvēka un dzīvnieku infekcijas slimības.

herpētiskā infekcija (*infectio herpetica*) *med.* Vīrusu ierosinātās slimības, kas bojā ādu, gļotādu un nervu sistēmu.

herpetoloģija [gr. *herpeton* rāpulis + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zooloģijas nozare par rāpuļiem un abiniekiem.

HES *el.* → hidroelektrostacija

heteroatomi [gr. *heteros* cits, citāds + *atomi*] *ķīm.* Organiskajā ķīmijā – atomi, kas nav ogleklis vai ūdeņradis.

heterocikliskie savienojumi *ķīm.* Cikliski savienojumi, kas gredzenā satur vismaz vienu heteroatomu.

heterodīns [a. *heterodyne* < gr. *heteros* cits,

citāds + *dyn*(amis) spēks] *elektron.* Radiofrekvenču diapazona mazjaudas svārstību ģenerators, kuru izmanto radioizstarošanā.

heterofāzija, heterolālija [gr. *heteros* cits, citāds + *phasis* paziņojums] *med.* Runas traucējums, kur vārdu, zilbi vai skaņu izrunā cita vārda, zilbes vai skaņas vietā.

heterofilija [gr. *heteros* citāds, atšķirīgs + *phyllon* lapa] *biol.* Lapu dažādība vienam un tam pašam augam.

heterogāmija [gr. *heteros* cits, citāds + *gamos* laulība] *biol.* Organisma vairošanās pārmaiņus gan dzimumiski, gan partenogēnētiski (sk. *partenogēnēze*).

heterogēna sistēma *fiz.* Nevienmabīga, *nehomogēna* termodinamiska (fizikāli ķīmiska) sistēma (arī – viela), kas sastāv no divām vai vairākām savstarpēji atdalītām fāzēm ar atšķirīgām fizikālajām un (vai) ķīmiskajām īpašībām (piem., ūdens un virs tā esošais tvaiks).

heterogēns (nehomogēns) [gr. *heteros* cits, citāds + *genos* izcelšanās] *fiz., ķīm.* Nevienmabīgs; tāds, kurā ir vismaz divas daļas ar dažādu sastāvu un dabu (ar atšķirīgām fizikālajām un (vai) ķīmiskajām īpašībām); pretstats – *homogēns*. H-as *v i e l a s* – vielas, kas sastāv no vairākiem dažādas dabas komponentiem, vai vielas, kas vienlaikus ir dažādos stāvokļos (piem., šķidrums un tvaiks). Sk. arī *heterogēna sistēma*.

heterohromija [gr. *heteros* cits, citāds + *chrōma* krāsa] (*heterochromia*) *med.* Dažāda labās un kreisās acs varavīksnenes krāsa.

heterolālija [gr. *heteros* cits, citāds + *lalia* runa] *med.* → heterofāzija

heteropāreja *el.* Divu dažāda ķīmiska sastāva pusvadītāju kontaktpagabals, kurā mainās pusvadītāja elektriskās īpašības; izmanto pusvadītāju ierīču – lāzeru, gaismas diožu, fotoelementu, optronu – veidošanai.

heteroplastika [gr. *heteros* cits, citāds + *plastos* veidojums] *med.* Dzīvnieka audu vai orgānu pārstādīšana cilvēkam vai citas sugas dzīvniekam.

heteroploidija [v. *heteroploid* ar nenormētu hromosomu skaitu < gr. *heteros* cits, citāds + *ploos* ..kārkšs + *eidos* veids] *biol.* → *aneiploidija*

heteroseksuālisms [gr. *heteros* cits, citāds + *sek-suālisms*] *biol.* 1. Dzimumtieksme uz pretēja dzimuma individu. 2. Pretējam dzimumam raksturīgu pazīmju rašanās organismā.

heterotermi [gr. *heteros* cits, citāds + *thermos* silts, karsts] *biol.* Siltasiņu dzīvnieki, kas nelabvēlīgus apstākļus pārcieš mazaktīvā stāvoklī.

heterotopija [gr. *heteros* cits, citāds + *topos* veidojums] *biol.* Audu vai orgānu izveidošanās netipiskā vietā dzīvnieka organismā (piem., zobi izaug *aukslējās*).

heterotrofi [gr. *heteros* cits, citāds + *trophē* barība] *biol.* Organismi, kas barojas ar gatavām, *autotrofu* sintezētām organiskajām vielām.

heteroze [gr. *heteroiōsis* mainīšanās, pārvēršanās] *biol., lopk.* Parādība, ka dzīvnieku hibrīdu pirmā paaudze ir spēcīgāka, dzīvotspējīgāka un ražīgāka nekā vecāki. H-es pamatā ir labvēlīgu gēnu kombināciju veidošanās hibrīdiem atkarībā no vecāku organismu (šķirņu vai līniju) kombinatīvās spējas.

heterozigota [gr. *heteros* cits, citāds + *zigota*] *biol.* *Zigota* vai indivīds, kas attīstījies no divām *gametām*, kuras atšķiras pēc gēnu kvalitātes, kvantitātes vai strukturālā izvietojuma.

heveja *ķīm.* Kaučuka koks, galvenais dabiskā kaučuka ieguves avots pasaulē.

H "Hotel" *jūrn.* Starptautisks signāls – nozīmē "man uz borta ir locis".

hibridizācija [lat. *hibrida* jauktenis] 1. *biol.* → **krustošana**. 2. *ķīm.* Atoma elektronu *orbitāļu* savstarpējās sadarbības veids.

hibrīds [lat. *hibrida* jauktenis] *biol., lopk.* Organisms, kas iegūts, krustojot ģenētiski atšķirīgas vecāku formas.

hidatode [gr. *hydōr* (*hydatos*) ūdens + *hodos* ceļš] *biol.* Ūdens *atvārsnīte* – anatomisks veidojums augā, pa kuru notiek liekā ūdens izvadīšana pilieniņu veidā; parasti atrodas lapu vai lapu zobīņu galos; ir galvenokārt augiem, kam pavājināta *transpirācija* un kas aug pārmitrās vietās.

hidradenīts [gr. *hidrōs* sviedri + *adēn* dziedzeris] (*hidradenitis*) *med.* Strutains sviedru dziedzeru iekaisums.

hidrants [gr. *hydōr* ūdens] *tehn.* Pie ūdensvada pievienota ūdens ņemšanas ierīce, kas var

dot ūdeni lielā daudzumā, piem., ugunsdzēsības vajadzībām.

hidrargilīts [gr. *hydōr* ūdens + *argilos* balts māls] *min.* Balts minerāls, alumīnija hidroksīds $\text{Al}(\text{OH})_3$, viens no galvenajiem boksītu komponentiem.

hidratācija [gr. *hydōr* ūdens] *ķīm. tehnol.* Ūdens pievienošana vielai ķīmiskā reakcijā (piem., cementa hidratācijā un cietēšanā).

hidrāti [gr. *hydōr* ūdens] *ķīm.* Vielas un ūdens savienojumi.

hidrators [gr. *hydōr* ūdens] *sil. tehnol.* Periodiskas vai nepārtrauktas darbības (dažādas konstrukcijas) iekārta kaļķu *veldzēšanai*; lieto h-us ar rotējošu apvalku un nekustīgām lāpstiņām un daudzcilindru h-us ar lāpstiņām.

hidraulika [gr. *hydraulikos* ūdens (ģen.)] *fiz., meh.* Mācība par šķidrumu līdzsvara un kustības likumiem un par šo likumu praktiskās izmantošanas paņēmieniem.

hidrauliskais diametrs *hidr.* Četrkārsots *hidrauliskais rādiuss*; izmanto hidrauliskos aprēķinos.

hidrauliskais klasifikators *tehn.* Iekārta birstoša materiāla sadalīšanai frakcijās (klasēs) pēc blīvuma vai daļiņu izmēriem Zemes gravitācijas spēka iedarbībā un šķidruma plūsmas ietekmē.

hidrauliskais modulis *sil. tehnol.* Hidraulisko javu saistvielu raksturotājs – bāziskā kalcija oksīda (CaO) masas attiecība pret silīcija dioksīda, alumīnija oksīda un dzelzs oksīda summu ($\text{SiO}_2 + \text{Al}_2\text{O}_3 + \text{Fe}_2\text{O}_3$).

hidrauliskais pastiprinātājs, hidropastiprinātājs *tehn.* Ierīce, kurā ar *sekotājiemkārtas* (servoiekārtas) palīdzību palielina jaudu, izmantojot, piem., *hidrosūkņa* jaudu; lieto automobiļu stūres bremžu iekārtās u. c.

hidrauliskais rādiuss, profilrādiuss *hidr.* Hidrauliskos aprēķinos izmantojams lielums, kas raksturo neapaļa šķērsgriezuma šķidruma teces *kanāla hidrauliskās* īpašības salīdzinājumā ar apaļu pilnīgi pildītu cauruli; attiecība starp *plūsmas šķērsgriezuma* laukumu un *applūdināto perimetru*.

hidrauliskais slīpums *hidr.* Enerģijas līnijas kritums – lielums ūdens kustības raksturošanai vaļējā gultnē – *plūsmas enerģijas* mai-

ņas attiecība pret plūsmas noieta ceļu; vienmērīgā plūsmā h. s. ir vienāds ar gultnes ģeodēzisko slīpumu.

hidrauliskais trieciens *hidr.* → **hidrotrieciens**

hidrauliskais zudums *hidr.* → **spiediena zudums**

hidrauliskās piedevas [gr. *hydraulikos* ūdens (ģen.)] *sil. tehnol.* Ūdensizturīgas saistvielas; vielas (trepelis, diatomīts, trass, arī ķieģeļu lauskas, domnu sārnī), kas, sajauktas ar gaisa kaļķiem, dod tiem spēju pēc cietēšanas gaisā cietēt arī ūdenī; satur aktīvo *silīcija dioksīdu* un *alumīnija oksīdu*, kas, reaģējot ar kaļķiem, veido kalcija hidrosilikātus un kalcija hidroaluminātus.

hidraulisks [gr. *hydraulikos* ūdens (ģen.)] 1. *tehn.* Tāds, ko darbina šķidruma spiediens. 2. Tāds, kas saistīts ar šķidrumu; uz šķidrumu attiecīgs.

hidrazīns [v. *Hydrazin* < gr. *hydōr* ūdens] *ķīm., aeron.* Ūdeņraža un slāpekļa savienojums N_2H_4 ; bezkrāsains, kūpošs, ļoti indīgs šķidrums ar nepatīkamu smaku; lieto ķīmiskajā rūpniecībā; ietilpst dažu raķešdegvielu sastāvā.

hidrēmija [gr. *hydōr* ūdens + *haima* asinis] (*hydraemia*) *med.* Palielināts ūdens daudzums asinīs.

hidrēšana, hidrogenēšana [lat. *hydrogenium* ūdeņradis] *ķīm., pārt.* Ūdeņraža pievienošana, piem., šķidrajām augu eļļām vai taukiem (dubultsaišu vietās), lai paaugstinātu to kušanas temperatūru un palielinātu cietību.

hidrīdi [gr. *hydōr* ūdens] *ķīm.* Elementu, parasti metālu un ūdeņraža, savienojumi.

hidroaerodroms [gr. *hydōr* ūdens + *aerodroms*] *aeron.* Speciāli sagatavota akvatorija, no kuras paceļas un kur nolaižas vai stāv *hidrolidmašīnas* un kurā ietilpst ēku un aprīkojuma komplekss hidroplānu ekspluatācijai.

hidroaeromehānika [gr. *hydōr* ūdens + *aēr* gaiss + *mehānika*] *meh.* Mehānikas nozare, kurā aplūko gāzu un šķidrumu kustību un līdzsvara stāvokli, gāzu un šķidrumu mijiedarbību savā starpā un ar cietiem ķermeņiem, neņemot vērā to molekulāro uzbūvi; gāzes un šķidrumus apskata kā nepārtrauktu vidi, kam piemīt plūstamība. H-as sastāvdaļas ir *aeromehānika* un *hidromehānika*.

hidroakumulators [gr. *hydōr* ūdens + lat. *accumulator* savācējs] *Sk. akumulators*

hidroakustika [gr. *hydōr* ūdens + *akustika*] *fiz., jūrn.* *Akustikas* nozare, kurā pēta skaņas viļņu izplatīšanos, absorbciju un refleksiju šķidrumā.

hidroaviācija [gr. *hydōr* ūdens + *aviācija*] *aeron.* Lidaparāti, kas var pacelties gaisā no ūdens un nolaisties uz tā.

hidrobioloģija [gr. *hydōr* ūdens + *bioloģija*] *Bio-*loģijas zinātne, kurā pēta bioloģiskās norises ūdenstilpēs.

hidrobionti [gr. *hydōr* ūdens + *biōn* (*biontos*) dzīvojošs] *biol.* Organismi, kas dzīvo ūdenī.

hidrocefālija [gr. *hydōr* ūdens + *kephalē* galva] (*hydrocephalia*) *med.* Ūdensgalva – smadzeņu šķidruma daudzuma palielināšanās galvaskausa dobumā.

hidrocēle [gr. *hydōr* ūdens + *kēle* trūce] (*hydrocele*) *med.* Sēklinieka ūdenstrūce – seroza šķidruma uzkrāšanās starp *sēklinieka* apvalkiem sakarā ar attecēs traucējumiem limfvados.

hidrociklons [gr. *hydōr* ūdens + *kyklon* tāds, kas griežas] *tehn.* Aparāts minerāla daļiņu sadalīšanai pēc to masas ūdens vidē centrālās spēku ietekmē; izmanto kalnrūpniecībā – ogļu un iežu šķirošanai, arī mazgāšanai; celulozes un papīra rūpniecībā – šķiedru šķirošanai; silikātu tehnoloģijā – kaolina bagātināšanai.

hidrocilindrs [gr. *hydōr* + *cilindrs*] *tehn.* Hidraulisks mehānisms, kura virzulis vai cilindrs darbojas turpatpakaļkustībā.

hidrodinamika [gr. *hydōr* ūdens + *dinamika*] *meh.* *Hidromehānikas* nozare, kurā pēta šķidrumu kustību un šķidrumā iegremdētu ķermeņu kustību.

hidrodinamiskais spiediens *hidr.* Dinamiskais *spiediens* šķidruma plūsmā.

hidrodzinējs (hidrauliskais dzinējs) *aeron., tehn.* *Hidrauliskā mašīna*, kas šķidruma plūsmas *hidraulisko* enerģiju pārveido mehāniskajā enerģijā (piem., *hidrocilindrs, hidromotors*). Grozes h., nepilna pagrieziņa h. – h., kura vārpsta pagriežas par noteiktu leņķi gan uz vienu, gan uz otru pusi; lieto samērā reti.

hidroelektrostacija [gr. *hydōr* ūdens + *elektro-*

- stacija], **HES** *el. Elektrostacija* (hidrotehnisko būvju un iekārtu komplekss), kas pārvērš ūdens plūsmas enerģiju elektroenerģijā. Atšķirībā no *termoelektrostacijām* HES ātri var mainīt jaudu, tāpēc tās var izmantot elektriskās slodzes maksimuma segšanai.
- hidroelļa** (**hidrauliskā elļa**) *tehn.* Speciāla elļa, ko lieto *hidroiekārtās*.
- hidroenerģētika** *enerģ.* *Enerģētikas* nozare ūdens enerģijas resursu izmantošanai *hidroelektrostacijās*.
- hidrofilijs** [gr. *hydōr* ūdens + *philia* tieksme, sliecība] *biol.* Organisma audu spēja saistīt, saglabāt ūdeni, kavējot tā izdalīšanos.
- hidrofils** [gr. *hydōr* ūdens + *philia* tieksme, sliecība] *fiz., ķīm.* Tāds, kura molekulas vai virsmas ar ūdeni intensīvi pievelkas; tāds, ko ūdens slapina.
- hidrofīti** [gr. *hydōr* ūdens + *phyton* augs] *biol.* Ūdensaugi.
- hidrofobija** [gr. *hydōr* ūdens + *phobos* bailes] *fiz., ķīm.* Tāds, kura molekulas vai virsmas atgrūž ūdeni, neslapinās.
- hidrofobitāte** [gr. *hydōr* ūdens + *phobos* bailes] *papīr.* Neslapināmība ar ūdeni; *papīra* ūdens un tintes necaurļaidība, ko panāk, ievadot *papīrmasā* līmvielas.
- hidrofobizācija** [gr. *hydōr* ūdens + *phobos* bailes] *tehnol.* Materiālu apstrāde ar vielām, kas padara materiālus ūdensnecaurļaidīgus vai palielina materiālu virsmas neslapināmību.
- hidrofobizatori** [gr. *hydōr* ūdens + *phobos* bailes] *ķīm.* Preparāti, ar kuriem apstrādā virsmas, lai tās atgrūstu ūdeni, nesaslapinātos; aizsarglīdzekļi, kas pazemina materiāla ūdens uzsūcāmību.
- hidrofobs** [gr. *hydōr* ūdens + *phobos* bailes] *fiz., ķīm.* Ūdeni nesaistošs; tāds, kura molekulas vai virsmas atgrūž ūdeni; tāds, ko ūdens neslapina.
- hidroģenēšana** *ķīm., pārt.* → **hidrēšana**
- hidroģenerators** *el. Sk. ģenerators*
- hidroģeoloģija** [gr. *hydōr* ūdens + *ģeoloģija*] *ģeol.* Pazemes ūdeņu *hidroloģija* – ģeoloģijas nozare par pazemes ūdeņiem, to izcelšanos, sastāvu, dinamiku, fizikālajām un ķīmiskajām īpašībām.
- hidroģeoloģisks** [gr. *hydōr* ūdens + *ģeoloģisks*] Uz hidroģeoloģiju attiecīgs. H-ā k a r t e – tematiska karte, kurā attēlota pazemes ūdeņu izplatība, sagulumu apstākļi, dinamika, sastāva īpatnības.
- hidrohinons** [gr. *hydōr* ūdens + *hinons*] *ķīm.* Divvērtīgais *fenols*; lieto fotogrāfijā un krāsvielu rūpniecībā.
- hidrohorija** [gr. *hydōr* ūdens + *chōrein* iet, virzīties] *biol.* Augļu, sēkļu u. c. auga daļu izplatīšanās ar ūdens palīdzību.
- hidroiekārta** (**hidrauliskā iekārta**) *tehn.* Iekārta, kurā izmanto šķidrums radītu mehānisko enerģiju; h-as galvenās sastāvdaļas ir *hidrosūkņi*, *hidrodzinējs* un attiecīgās vadības ierīces; izmanto lidaparātos, metāla un koka apstrādes mašīnās, ēku un ceļu būves mašīnās, lauksaimniecības mašīnās u. c.
- hidroizohipsa** [gr. *hydōr* ūdens + *isos* vienāds + *hypsos* augstums] *kart.* Līnija, kas uz kartes savieno punktus ar vienādu gruntsūdens līmeņa absolūto augstumu.
- hidroizolācija** *būvñ.* 1. Būvkonstrukciju un ēku pasargāšana no ūdens un mitruma. 2. Ūdensnecaurļaidīgu materiālu kārtā ēku konstrukciju pasargāšana no ūdens. H-as r u l l m a t e r i ā l i – ūdensnecaurļaidīgi materiāli, ko izgatavo dažāda platuma un garuma ruļļu veidā.
- hidroizolācijas materiāli** *tehn.* Ūdensnecaurļaidīgi materiāli, kas novērš ēku un būvju saskari ar ūdeni. Pēc uzdevuma h. m-us daļa pretfiltrācijas, pretkorozijas un hermetizējošos h. m-os, pēc pamatmateriāla veida – asfalta, minerālos, polimēru un metāla h. m-os.
- hidroizols** *būvñ.* Ar bitumenu piesūcināts *azbestkartons*.
- hidrokanāls** [gr. *hydōr* ūdens + *kanāls*] *aeron.* Kanāls hidroplānu pludiņu, laivu un kuģu modeļu izmēģināšanai.
- hidroklons** *papīr.* Centrbēdzes tipa *papīrmassas* attīrītājs; lieto galvenokārt *makulatūras* masas attīrīšanai no metāliskiem piemaisījumiem.
- hidrokortizons** [gr. *hydōr* ūdens + *kortizons*] *ķīm.* Viens no svarīgākajiem virsnieru *hormoniem*, kas pasargā organismu no alerģijas un iekaisumiem.
- hidroksīdi** [gr. *hydōr* ūdens + *oksīds*] *ķīm.* Ķīmiski savienojumi, kas satur metāla atomu

un vienu vai vairākas *hidroksilgrupas*; tie var būt ar amfotērisku vai bāzisku raksturu. K ā l i j a h-s – kālija sārms KOH.

hidroksilgrupa [gr. *hydōr* ūdens + *oxys* skābs + grupa] *ķīm.* Vienvērtīga funkcionāla grupa, grupa –OH, daudzu ķīmisku savienojumu sastāvdaļa, piem., ūdenī (HOH), bāzēs (NaOH, Ca(OH)₂), spirtos (CH₃OH, C₂H₅OH), kas nosaka šo savienojumu īpašības.

hidroķīmija [gr. *hydōr* ūdens + lat. (al)*chemia* (al)ķīmija] *Ģeoķīmijas* un *hidroloģijas* saskarnozare, kurā pēta *hidrosfēras* ķīmisko sastāvu un tā maiņu laikā un telpā atkarībā no ķīmiskiem, fizikāliem un bioloģiskiem procesiem *hidrosfērā* un apkārtējā vidē.

hidrolakolīts [gr. *hydōr* ūdens + *lakkos* padziļinājums, dobums + *lithos* akmens] *ģeol.* Pāugurs ar ledus vai sasalušu iežu kodolu mūžīgā sasaluma joslā.

hidrolidmašīna [gr. *hydōr* ūdens + lidmašīna] *aeron.* Lidmašīna, kas bāzējas, paceļas un nolaižas uz ūdens; var būt pludiņveida, lidlaivas veida vai amfibijveida h-as; izmanto piejūras transportā, glābšanas darbos, cīņai ar zemūdenēm utt.

hidrolizāts *ķīm., cel.* Hidrolīzes produkts; šķīdums, kas rodas, *koksni* hidrolizējot ar ūdeni.

hidrolīze [gr. *hydōr* ūdens + *lysis* sadalīšanās, sairšana] *ķīm.* Vielas un ūdens ķīmiska mijiedarbība, kuras rezultātā rodas divas vai vairākas jaunas vielas vai mainās vides skābums, piem., polisaharīdu pārvēršana monosaharīdos.

hidroloģija [gr. *hydōr* ūdens + *logos* jēdziens, mācība] *ģeol.* Zinātne par *hidrosfēru* un procesiem, kas tajā noris mijiedarbībā ar *atmosfēru*, *litosfēru* un *biosfēru*.

hidroloģiskie spārniņi *jūrn.* Ierīce straumes ātruma un virziena mērīšanai.

hidroloģisks Uz *hidroloģiju* attiecīgs. H-ais g a d s – h-o procesu attīstības gada cikls. H-ais r e ž i m s – likumsakarīgas ūdens objekta ūdenslīmeņa, ūdens caurplūduma, ledus parādību, termisko, sanešu, gultnes u. c. procesu ilggadējās, sezonālās un diennakts izmaiņas, kas saistītas ar baseina fiziski ģeogrāfisko novietojumu. H-ais t i k l s – h-o staciju un posteņu kopums noteiktā teritorijā. H-ā r a j o n ē š a n a – noteiktas zemes

virsas platības (upju baseinu) iedalīšana apgabalos (rajonos) ar viendabīgu virszemes un pazemes ūdeņu hidroloģisko režīmu.

hidrolokācija [gr. *hydōr* ūdens + lat. *locatio* izvietojums] *jūrn.* Metode zemūdens objektu atrašanās vietas noteikšanai ar akustiskiem viļņiem.

hidrolokators, sonors [gr. *hydōr* ūdens + lat. *locatio* izvietojums] *jūrn.* Hidroakustiska iekārta zemūdens objektu atrašanās vietas noteikšanai ar aktivās *hidrolokācijas* metodi; izmanto zivju bara meklēšanai, zemūdens šķēršļu atklāšanai un pretinieka zemūdeņu meklēšanai.

hidromanipulators tehn. *Hidrauliski* darbināms mehānisms, ko vada operators un kas noteiktas darbības veic, atdarinot cilvēka roku kustības, spēj rīkoties arī ar ļoti smagiem priekšmetiem.

hidromašīna (hidrauliskā mašīna) tehn. Mašīna, kas šķidrums *hidraulisko* enerģiju pārveido mehāniskajā enerģijā vai otrādi (piem., *sūkņi*, *hidrocilindrs*, *ūdens turbīna*).

hidromehānika [gr. *hydōr* ūdens + *mēchanē* darbarīks, ierīce] Mehānikas nozare, kurā pēta šķidrums līdzsvaru un kustības likumus, kā arī šķidrumā iegremdētu cietu priekšmetu mijiedarbību vai daļēji iegremdētu cietu priekšmetu savstarpējās iedarbības likumus. H-u daļa *hidrodinamikā* un *hidrostatikā*.

hidromehānisms tehn. Mehānisms, kura darbībai vajadzīgs šķidrums, piem., *hidrocilindrs*.

hidromeliiorācija [gr. *hydōr* ūdens + lat. *melioratio* uzlabošana] *hidr., lauks.* Zemes platību ūdens balances regulēšana, tās nosusinot vai apūdeņojot.

hidrometeorī [gr. *hydōr* ūdens + *meteōros* tāds, kas līdinās gaisā] *met.* Produkti, kas rodas, atmosfērā kondensējoties ūdens tvaikiem: migla, mākoņi, rasa, sarma, atkala.

hidrometeoroloģija [gr. *hydōr* ūdens + *meteoroloģija*] *met.* Zinātnes nozare par ūdens riņķojumu dabā.

hidrometeoroloģiskā observatorija Zinātniska iestāde, kas metodiski un tehniski vada hidrometeoroloģiskās stacijas un apkopo novērojumu rezultātus atsevišķās teritorijās.

hidrometeoroloģisks met. Uz *hidrometeoroloģiju* attiecīgs. H-ais d i e n e s t s – hidroloģiskās un meteoroloģiskās novērošanas, hidrolo-

ģisko un laika apstākļu prognozēšanas un izziņošanas dienests.

hidrometrija [gr. *hydōr* ūdens + *metrein* mērit] *Hidroloģijas* nozare, kurā izstrādā metodes dažādu tekošam ūdenim raksturīgu lielumu mērīšanai; ūdens *caurteces* mērīšana ūdens-*teces* (upes, strauta, kanāla) gultnē.

hidromotors (hidrauliskais motors) *tehn. Hidrodzinētis*, kas šķidruma plūsmas enerģiju pārveido mehāniskajā enerģijā, radot griezes kustību.

hidronefroze [gr. *hydōr* ūdens + *nephros* niere] (*hydronephrosis*) *med.* Ūdensniere – nieres iekšējo dobumu progresējoša paplašināšanās un audu atmiršana traucētas urīna noplūdes dēļ.

hidropārvads (hidrauliskais pārvads) *tehn.* Iekārta, kas mehānisko jaudu pārvada ar *hidrauliskiem* līdzekļiem. Galvenās sastāvdaļas ir divas *hidromašīnas*: *sūkņi*, kas rada šķidruma plūsmu un spiedienu, un *hidrodzinētis*; izmanto hidropiedziņai transmisijās, kā arī vadības automatizācijā. Ir statiskās un dinamiskās darbības h-i (atbilstoši hidromašīnas tipam).

hidropastiprinātājs *tehn.* → **hidrauliskais pastiprinātājs**

hidroperoksīdi *ķīm.* Ķīmisko savienojumu grupa, kuru sastāvā ietilpst atomu grupa –O–O–H; spēcīgi *oksidētāji*; lieto par polimerizācijas procesu iniciatoriem, *sašūšanas aģentiem*.

hidropiedziņa *tehn.* Mašīnu un mehānismu darbināšana ar *hidrodzinētju*; šim nolūkam lietotā *hidroiekārta*.

hidroplāns [gr. *hydōr* ūdens + (aero)plāns] *aeron., jūr.* Lidmašīna, kas var nolaisties uz ūdens un pacelties no tā; h. var būt konstruēts ar laivas korpusu vai uz pludiņiem.

hidropneimoiekārtas [gr. *hydōr* ūdens + *pneuma* vēsma, vējš] *tehn. Hidroiekārtu un pneimoiekārtu* kopums.

hidroponika [gr. *hydōr* ūdens + *ponos* darbs] *lauks.* Augu audzēšana bez augsnes barības vielu šķīdumā vai augsnes aizstājējos, ko periodiski mitrina ar barības vielu šķīdumu. H-u izmanto galvenokārt zinātniskos pētījumos un siltumnīcās, arī vitamīnizētas graudzāļu zaļmasas ieguvei.

hidrosadalītājs (hidrauliskais sadalītājs) *tehn. Hidroiekārtā* lietojams *sadalītājs*. Biežāk lieto bīdāmo un grozāmo *plūsmdaļu sadalītāju*.

hidrosajūgs *tehn. Sk. sajūgs*

hidrosfēra [gr. *hydōr* ūdens + *sphaira* lode] *ģeol.* Viena no ārējām *ģeosfērām*, Zemes nevienlaidu ūdens apvalks, kas aptver jūru un okeānu ūdeņus, virszemes un pazemes ūdeņu kopumu.

hidrosistēma (hidrauliskā sistēma) [gr. *hydōr* ūdens + sistēma] *tehn.* Sistēma, kas vajadzīgās darbības veic ar *hidrauliskiem* līdzekļiem; hidraulisko mehānismu sistēma.

hidroslēgs *tehn.* Ierīce, kas automātiski bloķē *hidrocilindra* vai *hidromotora* darbību, noslēdzot eļļas vadus un tādējādi nepieļaujot iekārtas patvaļīgu kustību, piem., smaguma spēka iedarbībā.

hidrostatika [gr. *hydōr* ūdens + statika] *fiz., meh. Hidromehānikas* apakšnozare, kurā pēta galvenokārt nesaspiežama šķidruma līdzsvara stāvokļus un nekustīgu šķidrumu mijiedarbību ar tajos iegremdētiem ķermeņiem un trauka sienām. H-as pamatā ir *Arhimēda likums* un *Paskāla likums*.

hidrostatiskais spiediens *fiz., meh.* Lielums, kas izsaka nekustīga, nesaspiežama šķidruma spiediena atkarību no šķidruma slāņa biezuma h: $p = \rho gh$ (ρ – šķidruma blīvums, g – brīvās krišanas paātrinājums).

hidrotehnika *tehn.* 1. Zinātne par ūdeņu resursu izmantošanu un ūdens kaitīgās darbības novēršanu, attiecīgo būvju projektēšanu, celtniecību un izmantošanu. 2. Tehnikas nozare, kurā nodarbojas ar ūdens kustības regulēšanu dabā, piem., nosusināšanu, apūdeņošanu, aizsardzību pret palieni u. tml.

hidrotehniska būve būvn. Būve ūdens resursu izmantošanai vai ūdens (viļņu) kustības ierobežošanai – ūdens līmeņu un ūdens caurplūdumu regulēšanai, plūsmas virziena un ātruma mainīšanai, sanešu režīma vadīšanai, ledus novadīšanai, mākslīgas ūdens plūsmas, ūdensteces u. c. veidošanai.

hidrotermāls [gr. *hydōr* ūdens + *thermē* siltums, karstums] *ģeol.* Tāds, kas saistīts ar karstā ūdens darbību. H-a a t r a d n e – 1) praktiski izmantojamu termālo ūdeņu izplatības iecir-

knis Zemes garozā; 2) cietu derīgo izrakteņu iegula, kas veidojusies no Zemes garozā cirkulējošiem karstajiem ūdens šķīdumiem. H-ie p r o c e s i – minerālu veidošanās un izmaiņu procesi Zemes dzīlēs karstu ūdens šķīdumu ietekmē.

hidrotransformators (hidrodinamiskais transformators) *tehn.* Sk. **transformators**

hidrotrieciens, hidrauliskais trieciens *hidr.* Krass spiediena paaugstinājums cauruļvadā, ja ātri noslēdz vārstu; šāda šķidruma plūsmas bremsēšana, kā rezultātā rodas elastīgs spiediena vilnis, kas var sagraut cauruļvadus.

hidroturbīna [gr. *hydōr* ūdens + v. *Turbine* < lat. *turbineus* virpuļveida] *hidr., tehn.* Hidrauliskā *turbīna*, ūdens turbīna – dzinējs, kurš ūdens plūsmas enerģiju pārvērš rotācijas mehāniskajā enerģijā un kura darbratu griež ūdens plūsma; lieto elektroenerģijas ražošanai, dzirnavu mašīnu darbināšanai u. c.; jauda atkarīga no ūdens straumes jaudas. A k t ī v ā h. – h., kurā izmanto tikai ūdens plūsmas kinētisko enerģiju. R e a k t ī v ā h., – h., kuras darbrats izmanto gan ūdens plūsmas kinētisko enerģiju, gan ūdens potenciālo enerģiju.

hidrotvertne *tehn.* Hidroiekārtas sastāvdaļa, kurā ir darbam vajadzīgais eļļas krājums.

hidrovārsts *tehn.* Hidroiekārtas vārsts.

hidrozoji [gr. *hydōr* ūdens + *zōon* dzīvnieks] (*Hydrozoa*) *biol.* Viena no zarndobumaņu klasēm; lielākajai daļai ir regulāra bezdzimumpaaudzes (polipu) un dzimumpaaudzes (hidromedūzu) maiņa. Tipisks pārstāvis ir hidra.

hierarhija [gr. *hieros* svēts + *archē* vara] *biol.* Pakļautības kārtība dzīvnieku grupā, kurā indivīdu savstarpējās attiecības tiek stingri regulētas, t. i., vieni grupā dominē, citi – pakļaujas.

hifas [gr. *hyphē* audi] *biol.* Mikroskopiski šūnu pavedieni, kas veido *sēņotni* jeb *micēliju*.

higiēna [gr. *higieinos* dziedinošs, veselībai derīgs] *med.* Zinātne par veselības aprūpi.

higiēniskats Atbilstošs *higiēnas* prasībām, tīrs un apkopts.

higrogrāfs [gr. *hygros* mitrs + *graphein* rakstīt] *met.* Gaisa mitruma pašrakstītājs nepārtrauktai relatīvā gaisa mitruma reģistrēšanai.

higrogramma [gr. *hygros* mitrs + *gramma* raksts] *met.* Gaisa mitruma grafiks uz lentes.

higrometrs [gr. *hygros* mitrs + *metron* mērs] *fiz., met.* Ierīce gaisa mitruma mērīšanai.

higroskopisks [gr. *hygros* mitrs + *skopein* skatīties] *fiz., ķīm.* Tāds, kas uzsūc mitrumu.

higroskopiskums [gr. *hygros* mitrs + *skopein* skatīties] *fiz., ķīm.* Materiāla vai vielas spēja saistīt mitrumu no apkārtējās vides, parasti ūdens tvaikus no gaisa. K o k s n e s h. *kokapstr.* – koksnes spēja mainīt tās mitrumu atkarībā no apkārtējā gaisa temperatūras un mitruma maiņas.

higroskopis [gr. *hygros* mitrs + *skopein* skatīties] *met.* Ierīce gaisa mitruma konstatēšanai.

higrostats [gr. *hygros* mitrs + *statos* stāvošs] *tehnol.* Laboratorijas ierīce dažādu priekšmetu turēšanai nemainīgā mitrumā.

hileja [gr. *hylē* mežs] *ģeogr.* Mitro *tropu* meži; tropiskā lietus meži, ekvatoriālie meži.

himēnija sēnes (*Hymenomycetes*) *biol.* Bazīdiju *sēņu* klase. Tajā ietilpst arī *cepurīšu* sēnes.

himēnijs [gr. *hymēn* plēve, āda] *biol.* Asku un bazīdiju *sēņu*, arī ķērpju *augļķermēņa* slānis.

himēns [gr. *hymēn* plēve] *biol.* Jaunavības plēve.

himoziņs [gr. *chymos* sula] *biol.* Ferments, kas ir jaunu zīdītājdzīvnieku kuņģī un izraisa piena sarecēšanu.

hinidīns *ķīm.* *Alkaloīdiem* tuva organiska viela, kas palēnina sirdsdarbību un novērš aritmiju.

hinīns [v. *Chinin* < peruāņu *kina* miza] *ķīm.* No hinīnkoka rūgtās mizas iegūts *alkaloīds*, ko lieto medicīnā, piem., malārijas ārstēšanai.

hinolīns *ķīm.* *Heterocikliskss savienojums* C₉H₇N, bezkrāsains šķidrums ar nepatīkamu smaku; lieto par šķīdinātāju par izejvielu ķīmiskajā rūpniecībā.

hinons [v. *Chinon* < peruāņu *kina* miza] *ķīm.* Organiskss savienojums vai sarežģītāku savienojumu cikliskss struktūras elements ar oksidētāja īpašībām; ir daudzu krāsvielu struktūras pamatā.

hionosfēra [gr. *chion* sniegs + *sphaira* lode] *met.* Troposfēras slānis ar pozitīvu gada cioto atmosfēras nokrišņu bilanci, slānis, kurā iespējama sniega un ledus uzkrāšanās. H-as apakšējo robežu sauc par sniega robežu.

hiosciamīns [gr. *hyoskamos* drīģene] *ķīm.* Ļoti

indīgs *alkaloīds*, ko satur vilkogas, drīgenes un velnābols.

hiperbazīti [gr. *hyper* pāri, virs + *basis* pamats, pamatne] *ģeol.* Ultrabāziskie ieži.

hiperbilirubinēmija [gr. *hyper* pāri, virs + lat. *bilis* žults + *ruber* sarkans + gr. *haima* asinis] (*hyperbilirubinaemia*) *med.* Pārmērīgs bilirubīna daudzums asinīs.

hiperbola [gr. *hyperbolē* pārpalikums] *mat.* Divzaru likne (konika), kurai katra punkta attālumu starpība līdz diviem fiksētiem punktiem (fokusiem) ir konstanta.

hiperboloīds [hiperbola + gr. *eidos* veids] *mat.* No *hiperbolas* iegūstama divu veidu neierobežota virsma (viendobuma, divdobumu h.).

hiperēmija [gr. *hyper* virs + *haima* asinis] (*hyperaemia*) *med.* Orgāna vai ķermeņa daļas pārmērīga pieplūšana ar asinīm.

hiperestēzija [gr. *hyper* virs + *aistēsis* sajūta] *med.* Kāda maņu orgāna, it īpaši ādas, pastiprināta jutība.

hiperfokālais attālums [gr. *hyper* pāri, virs + lat. *focus* pavards] *fotogr., kino, tel.* Bezgalības sākums – uz bezgalību iestādīta fotoobjektīva asi (skaidri) attēlotās telpas attālums līdz tuvākajam asi attēlotajam plānam.

hiperfunkcija [gr. *hyper* virs + funkcija] *med.* Kāda orgāna vai dziedzera pastiprināta darbība.

hiperglikēmija [gr. *hyper* virs + *glykys* saldo] *med.* Palielināts cukura daudzums asinīs.

hiperģenēze [gr. *hyper* virs, pāri + *genesis* izcelšanās] *ģeol.* Iežu un minerālu izmaiņu procesi Zemes virsmā un tuvu tai zemā temperatūrā un spiedienā.

hiperhidroze [gr. *hyper* virs + *hidrōsis* svišana] *med.* Pārmērīga svišana.

hiperkapnija [gr. *hyper* pāri, virs + *kapnos* dūmi, tvaiks] *med.* Palielināts oglekļa gāzes daudzums asinīs.

hiperkinēze [gr. *hyper* pāri, virs + *kinēsis* kustība] (*hyperkinesia*) *med.* Pārspīlētas, liekas neapzinātas kustības.

hiperons [gr. *hyper* pāri, virs] *fiz.* Nestabila elementārdaļiņa, kuras masa ir lielāka par *nuklona* masu. Ir zināmas četras h-u grupas – λ (lambda), Σ (Sigma), Ξ (Xi) un Ω (Omega). Atklāts 1947. g.

hiperplāzija [gr. *hyper* virs, pāri + *plasis* veidošanās] 1. *biol.* Šūnu skaita palielināšanās;

notiek galvenokārt embrionālās attīstības laikā. 2. (*hyperplasia*) *med.* Patoloģiska audu un orgānu šūnu daudzuma palielināšanās.

hipersaite [gr. *hyper* virs, pāri, viņpus] *inf.* *Hipertekstu sistēmās* pasvītrots vai kā citādi izcelts vārds vai frāze, uz kura novietojot *cursoru* un noklikšķinot *peļi*, *displeja ekrānā* tiek parādīts kāds cits dokuments. (H-i sauc arī par enkuru.) I e g u l t ā h. – h., kas ir iekļauta kādā *teksta rindiņā*.

hipersensibilizācija [gr. *hyper* pāri, virs + *sensibilizācija*] *fotogr.* Sudraba halogenīda fotomateriālu gaismjutības palielināšana, tos pirms eksponēšanas ķīmiski apstrādājot.

hiperskaņa *fiz.* Svārstības ar ultraaugstu frekvenci no 10^9 līdz 10^{12} – 10^{13} Hz.

hiperteksts [gr. *hyper* virs, pāri, viņpus] *inf.* Datorizētas informācijas nelineāra pārlūkošanas un *izguves sistēma*, kas lietotājam ar īpaši izveidotu asociatīvu saišu (*hipersaišu*) palīdzību ļauj veikt informācijas izguvi no savstarpēji saistītiem dokumentiem neatkarīgi no to izvietojuma *datora* (datoru) *atmiņā*.

hipertensija [gr. *hyper* virs + lat. *tensio* spriegums] (*hypertensia*) *med.* Asinsspiediena paaugstināšanās; paaugstināts asinsspiediens.

hipertermija [gr. *hyper* virs, pāri + *thermē* siltums, karstums] *med.* Organisma pārkaršana; traucēts līdzsvars starp siltuma rašanos un tā atdošanu.

hipertireoze [gr. *hyper* virs + *thyreos* vairogis] (*hyperthyreosis*) *med.* Pastiprināta vairogdziedzera funkcija.

hipertonija [gr. *hyper* virs + *tonos* sasprindzinājums] (*hypertonia*) *med.* 1. → **hipertensija**. 2. Palielināts audu vai orgānu spraugums.

hipertrofija [gr. *hyper* virs + *trophē* barošana] (*hypertrophia*) *med.* Orgāna vai ķermeņa daļas pārmērīga palielināšanās slimības vai treniņa rezultātā.

hipervide [gr. *hyper* virs, pāri, viņpus] *inf.* *Datu, teksta, grafikas un audioinformācijas elementu integrācija hipertekstu sistēmā*. H-i veido *hipersaites*, kas atvieglo lietotājam pāreju no vienas *informācijas* formas uz citu.

hipestēzija [gr. *hyp(o)* zem + *aistēsis* sajūta] (*hypoesthesia*) *med.* Jutīguma pavājināšanās.

hipnotiskie līdzekļi *med.* → **miega līdzekļi**

hipnoze [gr. *hypnos* miegs] *med.* Mākslīgi izrai-

- sīts stāvoklis starp miegu un nomodu, kura laikā ir pastiprināta iespēja tikt sugēstētam.
- hipocentrs** [gr. *hypo* zem, apakšā + lat. *centrum* centrs] *ģeol.* Zemestrīces cilmvietas centrālais punkts.
- hipoderma** [gr. *hypo* zem, apakšā + *derma* āda] *biol.* *Epitēlija* slānis, kas atrodas zem dažu posmkāju *hitīna* skeleta.
- hipodinamija** [gr. *hypo* zem, apakšā + *dynamis* spēks] *lopk.* Kustību trūkums dzīvniekiem, kā rezultātā var samazināties to ražotspēja un dzimumdziņa.
- hipodroms** [gr. *hippodromos* < *hippos* zirgs + *dromos* skreje]š, skriešana] *lopk.* Jājamzirgu un rikšotāju treniņu, darbaspēju pārbaudes un sporta sacensību bāze.
- hipofīze** [gr. *hypophysis* izaugums, atvase] (*hypophysis*) *biol.* Apakšējais smadzeņu piedēklis, viens no cilvēka un mugurkaulnieku iekšējās sekrēcijas dziedzeriem.
- hipofunkcija** [gr. *hypo* zem + *funkcija*] *biol., med.* Kāda orgāna nepietiekama darbība.
- hipoglikēmija** [gr. *hypo* zem + *glykys* salds] *med.* Pazemināts cukura daudzums asinīs.
- hipohloriti** *ķīm.* *Hlorapskābes* sāļi, labi baliņatāji.
- hipohondrija** [gr. *hypochondrion* paribe] (*hypochondria*) *med.* Nomāktība, pārspīlētas, nepamatotas bailes par savu veselību.
- hipoīdella** *tehn.* Transmisijas eļļa ar labām pret-dilšanas un slīdes īpašībām; lieto zobratu pārvados, kuros starp zobratiem attīstās liels spiediens un slīdes ātrums.
- hipoīdpārvads** [hip(erbol)oīds + pārvads] *tehn.* Zobpārvads, kas ar koniskiem likzobu zobratiem pārnēs rotācijas kustību starp šķērsām vārpstām. H-am ir laidenāka darbība un lielāka slodzes izturība nekā taisnozobu zobratu pārvadam.
- hipokinēze** [gr. *hypo* zem, apakšā + *kinēsis* kustība] *med., lopk.* Mazkustība, kustību novājināšanās – tāds organisma fizioloģiskais stāvoklis, kurā ir stipri izteikts kustību trūkums.
- hipokotils** [gr. *hypo* zem + *kotylē* padziļinājums, bļodiņa] *biol., mež.* Auga *dīgsta* stumbriņa daļa no saknes kakla līdz *digļlapām*.
- hipoksija** [gr. *hypo* zem + lat. *oxygenium* skābeklis] *med.* Skābekļa daudzuma samazināšanās organisma audos, kā rezultātā ir traucēta organisma normāla darbība.
- hipoloģija** [gr. *hypos* zirgs + *logos* jēdziens, mācība] Zinātne par zirgiem.
- hipoplāzija** [gr. *hypo* zem + *plasis* veidošanās] *med.* Kāda orgāna vai audu nepilnīga attīstība.
- hipotenūza** [gr. *hypoteinūsa*] *mat.* Taisnleņķa trijstūra mala, kas atrodas pretī taisnajam leņķim.
- hipotermija** [gr. *hypo* zem + *thermē* siltums] (*hypothermia*) *biol.* *Siltasiņu organismu* temperatūras pazemināšanās zem to ķermeņa normālās temperatūras.
- hipotēze** [gr. *hypothesis* pamats, pieņēmums] *loģ., zin.* Pierādāms pieņēmums par kādas likumības vai sakarības pastāvēšanu zinātniskā teorijā.
- hipotireoze** [gr. *hypo* zem + *thyreos* vairogš] (*hypothyreosis*) *med.* Pavājināta vairogdziedzerā darbība.
- hipotonija** [gr. *hypo* zem + *tonos* sasprindzinājums] (*hypotonia*) *biol., med.* 1. Pazemināts asinsspiediens. 2. Pazemināts audu vai orgānu spraigums (*tonuss*).
- hipotrofija** [gr. *hypo* zem + *trophē* barošana] *med.* Kāda orgāna vai audu apjoma samazināšanās.
- hipovitaminozes** [gr. *hypo* zem + vitamīni] (*hypovitaminosis*) *med., vet.* Slimības, ko izraisa vitamīnu nepietiekamība.
- hipsometrija** [gr. *hypsos* augstums + *metrein* mērit] 1. *ģeogr.* Līmeņošana, Zemes virsmas absolūtā augstuma mērīšana. 2. *kart.* Metode Zemes virsmas reljefa attēlošanai *ģeogrāfiskajās kartēs*.
- hipsotermometrs (hipsometrs)** [gr. *hypsos* augstums + *thermos* silts, karsts + *metron* mērs] *met.* Ierīce atmosfēras spiediena noteikšanai pēc ūdens viršanas temperatūras. Zinot atmosfēras spiedienu, pēc barometriskās formulas var aprēķināt augstumu virs jūras līmeņa.
- hirsūtisms** [lat. *hirsutus* spalvainš, sarains] (*hirsutismus*) *med.* Apmatojuma augšana neparastās vietās sievietēm sakarā ar hormonāliem traucējumiem.
- hirudīns** [lat. *hirudo* dēle] *med.* Antikoagulants, ko izdala medicīniskās dēles.
- histamīns** [gr. *histos* audi + amīns] *ķīm.* Amīns,

kam ir liela nozīme alerģisko slimību un sāpju sajūtas izcelsmē.

histerēze [gr. *hysteresis* atpalikšana] 1. *fiz., meh., el.* Fizikāla parādība vai īpašība, ka fizikālais lielums, kas raksturo sistēmu (vielu), ir neviennozīmīga funkcija no argumenta, proti, no ārējiem apstākļiem vai ārējās iedarbības; h. notiek, ja vielas stāvoklis ir atkarīgs no ārējiem apstākļiem ne tikai aplūkojamajā momentā, bet arī pirms tam. Ja ārējie apstākļi mainās cikliski, tad grafiski šo funkciju attēlo histerēzes *cilpa*. *E l a s t i s k ā h.* – ķermeņa deformācijas atpalikšana laikā no tam pieliktās slodzes, kā arī atšķirīgi deformācijas lielumi tā paša lieluma slodzes apstākļos. *M a g n ē t i s k ā h.* – *feromagnētiska* magnetizēšanās un atmagnetizēšanās procesu atšķirība. 2. *el.* Fizikālās parādības atšķirība, elektriskajam laukam palielinoties un pēc tam samazinoties. *D i e l e k t r i s k ā h.* – *dielektriska polarizācijas* atšķirība, elektriskā lauka intensitātei palielinoties un pēc tam samazinoties.

histerija [gr. *hystera* dzemde] (*hysteria*) 1. *med.* Neuroze ar pārmērīgi emocionālām reakcijām. 2. *lopk.* Sprosts turētu vīstu slimība, kas izpaužas palielinātā uzbudināmībā; uzliesmo maksimālās dējības laikā.

histidīns *ķīm.* *Aminoskābe*, ir daudzu olbaltumvielu sastāvā.

histiocīti [gr. *histos* audi + *kytos* šūna] *biol.* Murgurkaulnieku un cilvēka saistaudu šūnas, kam organismā ir aizsargfunkcijas.

histogramma [gr. *histos* stabs + *gramma* raksts, burts] *mat.* Stabiņu diagramma, kas attēlo statistiska eksperimenta rezultātu biežumu un sadalījumu pa vērtību intervāliem.

histogēnēze [gr. *histos* audi + *genesis* izcelšanās] *biol.* Dzīvnieku un cilvēka audu veidošanās no embrionālo (sk. *embrijs*) aizmetņu šūnām.

histoķīmija *ķīm.* Zinātnes nozare, kurā pēta ķīmiskos procesus audos un šūnās.

histoloģija [gr. *histos* audi + *logos* jēdziens, mācība] Bioloģijas nozare, kurā pēta daudzšūnu dzīvnieku un cilvēka organisma audu uzbūvi, attīstību un funkcijas.

historisms [lat. *historia* vēsture] *arhit.* Arhitektūrā, tēlotāajā un lietišķajā mākslā – agrāku

stilu atdarināšana; īpaši uzplauka 19. gs. otrajā pusē, tāpēc dažkārt lieto kā sinonīmu jēdzienam *eklektisms*, bet dažādās izpausmes formās raksturīgs arī visai 20. gs. arhitektūrai.

hitīns [gr. *chitōn* hitons] *biol.* Organiska viela, polisaharīds, no kā sastāv *posmkāju* apvalki un kas ietilpst dažu mugurkaulnieku skeletā.

hitridiomicētes (*Chytridiomycetes*) *biol.* *Aļģ-sēņu* klase; to veģetatīvais ķermenis ir kails vienšūnas *protoplasts* vai vāji attīstīts vienšūnas *micēlijs*. Vairākas sugas ierosina kultūraugu slimības.

HIV [a. *Human Immunodeficiency Virus* cilvēka imūndeficīta vīruss] *med.* Cilvēka imūndeficīta vīruss, kas izraisa *AIDS*.

hloramīni *ķīm.* *Amonjaka* vai organisko *amīnu* atvasinājumi, kuru molekulu sastāvā ir saite N–Cl; lieto hlorēšanai, oksidēšanai, balināšanai, dezinficēšanai, degazācijai.

hlorapskābe *ķīm.* Skābekli saturoša hlora skābe HOCl; rodas, hlora gāzei reaģējot ar ūdeni. Spēcīgs balinātājs un dezinficētājs.

hlorāti *ķīm.* *Hlorskābes* sāļi.

hlorella (*Chlorella vulgaris*) *biol.* Vienšūnas zaļāļģe ar izcilām fotosintēzes spējām; h-as suspensija ir vitamīniem un olbaltumvielām bagāts barības līdzeklis zivīm, cāļiem, cūkām.

hlorēšana *ķīm.* 1. Organisku vielu reakcija ar hloru. 2. Dzeramā ūdens vai notekūdeņu dezinficēšana ar hloru.

hlorīdi *ķīm.* Hlorūdeņražskābes (sālsskābes) sāļi.

hloritī [gr. *chlōros* zaļgans] *min.* Iežveidotāju minerālu grupa, hidratizēti, pārsvarā zaļi magnija, dzelzs, alumīnija, litija alumosilikāti (Mg, Fe)₆AlSi₃O₁₀(OH)₈, raksturīgi metamorfiem iežiem; ar dzelzi bagātie paveidi ir dzelzsrušas.

hlorkaļķi *ķīm.* Balts pulveris ar asu smaku, satur kalcija hipohlorītu; lieto dezinficēšanai, balināšanai, degazācijai.

hlorofils [gr. *chlōros* zaļgans + *phyllon* lapa] *biol.* Fotosintezējošo organismu zaļais pigments, kas *fotosintēzē* saista gaismas enerģiju un pārvērš to ķīmiskajā enerģijā.

hloroforms [fr. *chloroforme*], *trihlormetāns* *ķīm.* Bezkrāsains šķidrums ar saldenu smaržu CHCl₃, piemīt narkotiskas un anestezējošas

īpašības; lieto par šķīdinātāju, organiskajā sintēzē un medicīnā.

hloroplasti [gr. *chlōros* zaļgans + *plastēs* veidotājs] *biol.* Augu šūnu organoīdi – zaļās *plastīdas*, kas satur *hlorofilu*.

hloroprēnkaučuki [gr. *chlōros* zaļgans + *prēnēs* slīps + kaučuks] *ķīm.* Sintētiskie kaučuki; hloroprēna homopolimēri vai kopolimēri ar stirolu, akrilnitrilu, metilmetakrilātu; h-u gumiju lieto līmes, apavu zoļu, dzensiksu u. c. izgatavošanai.

hloroze [gr. *chlōros* zaļgans] *lauks.* Augu slimība, kam raksturīgi *hlorofila* biosintēzes traucējumi. H-es cēloņi ir pārliecīgs mitrums, barības elementu trūkums vai pārliecīgs daudzums, arī patogēni mikroorganismi; raksturīgas pazīmes ir lapu dzeltēšana, priekšlaicīga nobīršana, galotņu atmiršana.

hlors [gr. *chlōros* zaļgans] *ķīm.* Ķīmiskais elements Cl, atomnr. 17, atommasa 35,453, *halogēns*, smacējoša, zaļgana gāze.

hlorskābe *ķīm.* Hlora skābe HClO_3 , kurā hlors ir piecvērtīgs.

hlorūdeņradis *ķīm.* Hlora savienojums ar ūdeņradi HCl, bezkrāsaina, smacējoša gāze; tā šķīdumu ūdenī sauc par hlorūdeņražskābi jeb sālsskābi.

hologrāfs [gr. *hodos* ceļš, kustība + *graphein* rakstīt] *mat.* Telpas līkne, kas attēlo *vektorfunkcijas* maiņu laikā, ja visu vektoru sākumpunkts ir fiksēts.

holangīts [gr. *cholē* žults + *angeion* trauks, vads] (*cholangitis*) *med.* Žultsvadu iekaisums.

holecistīts [gr. *cholē* žults + *kystis* pūslis] (*cholecystitis*) *med.* Žultspūšļa iekaisums.

holera [gr. *cholē* žults] (*cholera*) *med.* Bīstama, ļoti lipīga zarnu infekcijas slimība.

holesterīns [gr. *cholē* žults + *stear* tauki] *ķīm.* Lielmolekulārs *spirts*, *steroīds* $\text{C}_{27}\text{H}_{46}\text{O}$; organismā ir liela nozīme šūnu apvalku un membrānu veidošanā, *hormonu* biosintēzē.

Holla efekts [pēc fiziķa E. H. Holla (*Hall*) vārda] *fiz.* *Galvanomagnētiska parādība* cietvielā – potenciālu starpības (Holla EDS) rašanās uz cietvielas plāksnītes malām, ja tā ievietota magnētiskajā laukā un pa to plūst elektriskā strāva perpendikulāri magnētiskajam laukam. Holla EDS zīme un lielums ir atkarīgi

no *lādiņnesēju* zīmes un kustīguma, resp., H- e- u izmanto pusvadītāju, dielektriķu un metālu *elektrovadītspējas* pētījumos.

holocēns [gr. *holos* viss + *kainos* jauns] *geol.* Pēclēduslaikmets, kvartāra perioda vēlākā epoha, kas aptver pēdējos 10 000 gadus.

hologāmija [gr. *holos* viss, pilnīgs + *gamos* laulība] *biol.* Vienkāršākais viensūnas organismu *dzimumvairošanās* veids – saplūst nevis *gametas*, bet paši organismi, kas dzimumprocesā funkcionē kā gametas.

hologrāfija [gr. *holos* viss + *graphein* rakstīt] 1. *fiz.* Objektu (trīsdimensiju, telpisku veidojumu) telpiskā attēla iegūšanas metode, kas pamatojas uz koherentu *viļņu interferenci* un šīs interferences ainas (*hologrammas*) ierakstu fotogrāfiskajā materiālā (augstas izšķiršanas spējas *fotoemulsijas* slānī). 2. *kino, tel.* Metode objekta trīsdimensiju optiskā attēla iegūšanai ar *lāzera* staru palīdzību.

hologramma [gr. *holos* viss + *gramma* ieraksts] *fotogr.* Ar *hologrāfijas* metodi iegūts attēls.

holokopija [gr. *holos* viss + *kopija*] *fotogr.* Negatīvā fotoattēla *graudainības* samazināšana un attēla blīvo vietu gaismcaurlaidības palielināšana, apstrādājot *negatīvu* balinošā šķīdumā, kas attēla metālisko sudrabu pārvērš sudraba hloridā.

holotūrijas biol. → *jūrasgurķi*

homeostāze [gr. *homoiōs* līdzīgs + *stasis* stāvēšana] *fiziol.* Relatīvs organisma iekšējās vides un dažu fizioloģisko funkciju pastāvīgums.

homogāmija [gr. *homos* vienāds + *gamos* laulība] *biol.* Vīrišķo un sievišķo orgānu vienlaicīga nobriešana uz viena un tā paša *divmāju* auga.

homogenitāte [gr. *homogenēs* viendabīgs] Vien-dabība. *K e r a m i k a s h.* – vienāds mineraloģiskais un ķīmiskais sastāvs, mitruma daudzums, *graudu* lielums, sakārtojuma blīvums un porainība visā materiāla tilpumā.

homogenizācija [gr. *homogenēs* viendabīgs] 1. Sistēmas viendabīguma radīšana (metodes un procesi). *P l a s t m a s a s h. tehnol.* – polimēru kompozīciju sastāva un īpašību izlīdzināšana. *S t i k l a m a s a s h. sil. tehnol.* – stikla masas izturēšana augstā temperatūrā, lai izlīdzinātu tās ķīmisko sastāvu

- un īpašības. 2. *pārt.* Nevienmērīgā sistēmā suspendēto vai emulgēto daļiņu sasmalcināšana paaugstināta spiediena (20–30 MPa) iedarbībā.
- homogēns** [gr. *homogenēs* viendabīgs] *fiz., ķīm., meh.* Viendabīgs, ar vienādu uzbūvi; tāds, kurā ir tikai viena fāze. H-a v i d e – nepārtraukta vide (materiāls), kurā visos tās eksistences apgabalos ir vienāda uzbūve, struktūra un īpašības.
- homologi** *ķīm.* Tuvi organiski savienojumi, kas atšķiras tikai ar grupu $-CH_2-$ skaitu molekulā.
- homologs** [gr. *homologos* saskanīgs] *Saskanīgs, atbilstīgs.* H-i o r g ā n i *biol.* – orgāni ar vienādu izcelsmi, līdzīgu uzbūvi un līdzīgām vai atšķirīgām funkcijām.
- homopolikondensācija** [gr. *homos* vienāds + *poly* daudz + *kondensācija*] *ķīm.* *Polikondensācija*, kurā piedalās iespējami minimāls monomēru skaits.
- homopolimēri** *ķīm.* *Polimēri*, kas iegūti homopolikondensācijas vai homopolimerizācijas reakcijās.
- homopolimerizācija** *ķīm.* *Polimerizācija*, kurā piedalās tikai viens monomērs.
- homoseksuālisms** [gr. *homos* vienāds + *sexualis* dzimuma] *med.* Dzimumtieksme uz tā paša dzimuma personām.
- homosfēra** [gr. *homos* vienāds, tāds pats + *sphaira* lode] Apakšējie atmosfēras slāņi līdz 100 km, kuros gaisa sastāvs, augstumam pieaugot, maz mainās.
- homotermi** [gr. *homos* vienāds + *thermē* siltums] *biol.* → *siltasiņu dzīvnieki*
- homotētijā** [gr. *homos* vienāds + *thetos* novietots] 1. *mat.* Līdzības transformācija, kas katram punktam piekārto proporcionālā attālumā esošu punktu uz taisnes, kura savieno doto punktu ar fiksēto līdzības centru. 2. *kart.* Plaknes attēlu transformācija citā mērogā; lieto attēlu palielināšanai un samazināšanai ar *pantogrāfa* (1) palīdzību.
- homotipija** [gr. *homos* vienāds + *typos* paraugs, forma] *biol.* Simetrisku orgānu līdzība.
- homozigota** [gr. *homos* vienāds, tāds pats + *zīgota*] *biol.* *Zigota* vai organisms, kas attīstījies no divām *gametām*, kuras ir identiskas pēc gēnu kvalitātes, kvantitātes un struktūrālā izvietojuma.
- hondroma** [gr. *chondros* skrimslis] *med.* Labdabīgs skrimšļaudu audzējs.
- honēšana** [a. *honing* asināšana, trišana] *materiālt.* Smalkās apstrādes veids ar speciālu instrumentu – *honu*, ko izmanto iekšēju cilindrisku virsmu apstrādei; to veic ar speciālām h-as mašīnām, kas nodrošina hona rotāciju un aksiālu oscilējošu kustību, vai ar h-ai pielāgotām urbjmašīnām.
- hons** [a. *hone* galoda] *materiālt.* Cilindriskis instruments ar radiālā virzienā regulējamām sīkgraudaina abrazīva galodām; nodrošina galodu nemainīgu spiedienu uz apstrādājamās virsmas.
- hoppers** [a. *hopper*] *dz.* Specializēts segts kravas vagona ar grīdā atveramām lūkām beramkravas pārvadāšanai un ātrai izkraušanai.
- hopkalīts** [a. *hopcalit*] *ķīm. tehnol.* Aktīvs vielu maisījums, ko lieto, lai tvana gāzi oksidētu par ogļskābo gāzi.
- horda** [gr. *chordē* stīga] 1. *aeron.* Taisne, kas savieno profila vistālākos (priekšējo un pakalējo) punktus. Spārnām ir vairākas raksturīgas h-as: centrālā h., spārna gala h., borta h. V i d ē j ā a e r o d i n a m i s k ā h. – h., attiecībā pret kuru nosaka lidmašīnas centrējumu. 2. *biol.* Cilvēka un *hordaiņu* primārā skeleta ass – nesegmentēta, elastīga muguraspējīgā stiegra. 3. *mat.* Taisnes nogrieznis, kas savieno divus kādas liknes punktus.
- hordaiņi** (*Chordata*) *biol.* Dzīvnieku tips, kurā ietilpst *pushordaiņi*, *tunikāti* un *mugurkaulnieki*.
- horijs** [gr. *chōrion* plēve, apvalks] *biol.* Augstāko mugurkaulnieku, arī cilvēka, ārpusembrija orgāns – ārējais *dīgļapvalks*.
- horizontālā koordinātu sistēma** *astr., jūr.* *Astronomisko koordinātu sistēma*, kuras pamatplakne ir matemātiskā *horizonta* plakne un pamatvirziens – *vertikālās līnijas* virziens. Horizontālās koordinātas ir *azimuts* un *leņķiskais augstums*, tās noteic tiešos mērījumos un lieto novērotāja ģeogrāfisko koordinātu un novērojumu laika momenta noteikšanai.
- horizontāle** [gr. *horizōn* (horizontos) norobežojošs], *izohipsa ģeogr., kart.* Noslēgta, liekta augstuma *izolīnija*, kas kartē vai plānā savieno Zemes virsmas punktus ar vienādu absolūto augstumu.

horizonts [gr. *horizōn* (*horizontos*) norobežojošs; apvāršnis] 1. *astr., jūrn.* *M a t e m ā t i s k a i s h., p a t i e s a i s h.* – *debess sfēras* lielais riņķis, kura plakne ir perpendikulāra vertikālajai līnijai. Uz matemātiskā h-a izšķir četrus *galvenos h-a punktus*. *R e d z a m a i s h., a p v ā r s n i s* – līkne, kas norobežo novērotājam redzamo Zemes virsmas daļu. 2. *ģeol.* Vienai vai vairākām iežu *svītām* atbilstoša stratigrāfiskā iedalījuma pamatvienība, ko izdala galvenokārt pēc paleontoloģiskām īpatnībām. 3. *ģeol.* *Horizonta* (2) slānis. *I l u v i ā l a i s h.* – augšnes slānis, kurā ieskalojas un nogulsņējas vielas no augstākiem h-iem. *P a z e m e s ū d e ņ u h.* – ar ūdensnecaurīdīgiem iežiem norobežots slānis vai slāņkopa, kas piesātināta ar ūdeni.

hormonālā regulācija *lopk.* Hormonu ievadīšana dzīvniekam, lai ierosinātu, stimulētu vai sinhronizētu dzimumuzbudinājumu vai atnešanas noteiktā laikā.

hormoni [gr. *hormaein* pamudināt, ierosināt], *inkrēti biol., med.* Fizioloģiski aktīvas vielas, ko izstrādā iekšējās sekrēcijas dziedzeri un kas regulē svarīgas organisma funkcijas.

horoloģija [gr. *chōros* vieta + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zinātne, kurā pēta dzīvo organismu *taksonu* izplatības apgabalus – *areālus* un to dinamiku.

horoskops [gr. *hōra* laiks + *skopein* skatīties, vērot] *astrol.* Shēma, kas noteiktā laika momentā fiksē debess spīdekļu savstarpējo stāvokli (konstelāciju). H-a sastādīšanā ņem vērā *zodiaka* zīmju izvietojumu attiecībā pret horizontu, Saules, Mēness, planētu u. c. h-a punktu izvietojumu zodiaka zīmēs, kā arī to savstarpējos *aspektus*. H-u sastāda cilvēka dzimšanas brīdim vai arī kādam citam svarīgam momentam cilvēka vai valsts dzīvē, lai ar *astroloģijas* metodēm noteiktu cilvēka īpašības un likteni, pareģotu nākotni.

horsts [v. *Horst*] *ģeol.* Starp diviem tektoniskiem lūžumiem pacelts Zemes garozas bloks.

hospitālis [lat. *hospitalis* viesmīlīgs] Slimnīca, parasti kara slimnīca.

hostdators [a. *host* namatēvs, saimnieks + *dators*] *inf.* → **resursdators**

hrizoberils [gr. *chrysos* zelts + *berils*] *min.* Dzel-

tenzaļš minerāls, salikts berilija un alumīnija oksīds BeAl_2O_4 (dažiem paveidiem raksturīga vairākrāsainība, piem., aleksandritam); berilija rūda; dažī paveidi ir dārgakmeņi.

hrizotilazbests [gr. *chrysos* zelts + *tilos* izplūkāt + azbests], **serpentinazbests** *min.* Šķiedrains *serpentina* paveids, izplatītākais no azbestu minerāliem, kancerogēns; izejviela būvmateriāliem, skābju un karstumizturīgiem materiāliem.

hromādas [gr. *chrōma* krāsa] *ā. apstr.* Hroma sāļos miecētas, mikstas, plānas, elastīgas ādas ar tīklveida *ādas graudu*, pēc *miecēšanas* krāso, ietauko, žāvē, stiepj, gludina.

hroma rūdas *min.* Dabiskas minerālvielas, no kurām var iegūt hromu; galvenais minerāls *hromīts*.

hromāti ķīm. Hromskābes H_2CrO_4 sāļi.

hromatīns [gr. *chrōma* (*chrōmatos*) krāsa] *biol.* Šūnu kodola viela, kas veido *hromosomas*.

hromatogrāfija [gr. *chrōma* (*chrōmatos*) krāsa + *graphein* rakstīt] *ķīm.* Maisījuma sadalīšanas paņēmieni, kura pamatā ir sastāvdaļu nevienādā *sorbēcija* uz kāda materiāla. *A f ī n ā h.* – h., kurā bioloģiski aktīvas vielas saistās ar specifiskām molekulām (ligandiem), kas ir ķīmiskā veidā fiksētas uz nesēja.

hromatogrāfs ķīm. Aparāts, kuru lieto organisko vielu maisījumu analīzei ar *hromatogrāfijas* paņēmieni.

hromels [hrom(s) + (niķ)el(i)s] *tehn.* Hroma, niķeļa un kobalta sakausējums, ko lieto par pozitīvo elektrodu *termopāros* kopā ar *alumu*.

hromīts [gr. *chrōma* krāsa] *min.* *Hromšpinelīdu* grupas minerāls, saliktais dzelzs un hroma oksīds FeCr_2O_4 , galvenā hroma rūda.

hrommiecēšana *ā. apstr.* Jēlādu *miecēšana* ar hroma sāļu šķīdumiem ūdenī; process īsāks nekā sarkanmiecēšana un taukmiecēšana, iegūtā āda poraināka.

hromofori [gr. *chrōma* krāsa + *phoros* nesējs] *ķīm.* Atomu grupas, kas krāsvielas molekulā nosaka tās krāsu.

hromoplasti [gr. *chrōma* krāsa + *plastēs* veidotājs] *biol.* Dzeltenas vai sarkanas *plastīdas* augu šūnu *protoplazmā*.

hromosfēra [gr. *chrōma* krāsa + *sphaira* lode] *astr.* Vidējais, retinātais *zvaigznes* (arī Sau-

les) *atmosfēras* slānis. Saules h-ā novērojamā *spīkulas*, notiek *Saules uzliesmojumi*.

hromosomas [gr. *chrōma* krāsa + *sōma* ķermenis] *biol.* Šūnu kodola struktūras, kas ir galvenās iedzimtības nesējas.

hromosomu kartes *biol.* Hromosomās lokalizēto *gēnu* un to savstarpējo attālumu grafisks attēlojums.

hroms [gr. *chrōma* krāsa] *ķīm.* Ķīmiskais elements Cr, atomnr. 24, atommasa 51,996, ciets metāls.

hromšpinelīdi [gr. *chrōma* krāsa + v. *Spinell* špinelis] *min.* Hromu saturoši salikto oksīdu minerāli; raksturīgi bāziskiem un ultrabāziskiem iežiem, vieni no dimantu pavadon-minerāliem.

hronisks [gr. *chronikos*] *med.* Ilgstošs, ieildzis, pastāvīgs.

hronofotogrāfija [gr. *chronos* laiks + fotogrāfija] *fotogr.* Dzīvu būtņu, galvenokārt cilvēka, visa ķermeņa kustības fāžu fotogrāfiska reģistrācija, ko izmanto dažādu darba procesu un sporta vingrinājumu kustības izpētei.

hronotropisks [gr. *chronos* laiks + *tropos* pagrieziens, virziens] *med.* Tāds, kas ietekmē ritmisku periodisku kustību, piem., sirds ritmu.

Huka likums [pēc a. dabaszin. R. Huka (*Hooke*, 1653–1703) vārda] *fiz., meh.* Elastības teorijas pamatlikums, kas nosaka, ka mehāniskā sprieguma (σ) atkarība no relatīvās deformācijas (ϵ) ir lineāra. Homogēna stieņa vienusīgas stiepes (vai spiedes) gadījumā mehāniskais spriegums ir $\sigma = E\epsilon$ (E – Junga modulis). Likums ir spēkā mazām elastīgām deformācijām.

humīds [lat. *humidus*] *met.* Mitrš. H-ais k l i m a t s – pārmitrināts klimats, kurā nokrišņu daudzums pārsniedz iztvaikošanu un mitruma iesūkšanos augsnē.

humifikācija [lat. *humus* (*humus*) zeme, augsne + *facere* darīt] *biol.* Dzīvo organismu atlieku sadalīšanās mikroorganismu iedarbībā.

humolīti [lat. *humus* zeme, augsne + gr. *lithos* akmens] *ģeol.* Fosilās ogles, kas veidojušās no kūdras.

humuss [lat. *humus* zeme, augsne] *biol., lauks.* Augsnes organiskā daļa, kas radusies, biokīmiski pārveidojoties dzīvo organismu atliekām; satur humīnvielas un visus galve-

nos augu barības elementus, kas, darbojoties augsnē mikroorganismiem, pakāpeniski pārvēršas augiem uzņemamā veidā.

I

ideālā gāze [fr. *idéal* < gr. *idea* jēdziens, priekšstats] *ķīm., fiz.* Iedomāta daudzdaļiņu gāze, kurā starp molekulām nav telpiskas mijiedarbības; i-ās gāzes jēdzienu lieto klasisko daļiņu sistēmu aprakstam.

ideāls šķidrums [fr. *idéal* < gr. *idea* jēdziens, priekšstats] *ķīm., fiz.* Iedomāts nesaspiežams šķidrums, kurā viena slāņa pārvietošanās attiecībā pret citiem nerada iekšējās berzes jeb viskozitātes spēkus.

identifikācija [lat. *identificare* uzskatīt par vienādiem] 1. Tāpatības konstatēšana. 2. *ķīm.* Nezināmas vielas vai materiāla dažādu īpašību un raksturojumu noteikšana un salīdzināšana ar jau zināmo objektu tiem pašiem raksturojumiem un konstantēm. 3. *lopk.* Mājdzīvnieku apzīmēšana ar vārdiem vai numuriem.

identifikācijas bāka *aeron.* Aeronavigācijas bāka, kas izstaro kodētu signālu, pēc kura var identificēt noteiktu zemes orientieri.

identifikators [lat. *identificare* uzskatīt par vienādiem] *inf.* Rakstzīmju virkne, ko izmanto kādas funkcijas, procedūras vai mainīgā identificēšanai programā, arī cietā diska vai disketes apzīmēšanai. *Datu bāzēs* i. viennozīmīgi raksturo ierakstā glabājamo informāciju.

identitāte [v. *Identitāt* < lat. *identicus* tāds pats, pilnīgi vienāds] *mat.* → tāpatība

idioadaptācija [gr. *idios* savdabīgs + adaptācija] *biol.* Organismu mainīšanās to vēsturiskajā attīstībā, būtiski nemainoties kopējam organizācijas līmenim.

idiosinkrāzija [gr. *idios* savdabīgs + *synkrisis* sajuukums] *med.* Alerģijas paveids – iedzimts pastiprināts jutīgums pret dažādiem faktoriem, piem., pret dažiem pārtikas produktiem, augiem, medikamentiem.

idiotija [gr. *idiōteia* nezināšana] (*idiotia*) *med.* Smagākā garīgās atpalicības pakāpe, parasti iedzimta vai radusies agrā bērnībā.

ieaugums kokapstr. Aizaugoša vai aizaugusi koka rēta, parasti aizpildīta ar mizas atliekām un atmirušiem audiem, kurai ir radiāls, spraugai līdzīgs dobums. **C a u r e j o š a i s i.** – vaļējs i., kas iziet uz zāgmateriāla divām pretējām sānu malām. **G a i š a i s i.** – i., kura koksnes krāsa ir tuva apkārtējās koksnes krāsai un nesatur mizas iekļāvumus. **S a a u g u š a i s i.** – pēdas no slēgtā i-a uz finiera virsmas māzerainas koksnes veidā. **S l ē g t a i s i.** – i., kas iziet uz zāgmateriāla galu, bet neiziet uz sānu virsmu.

iebiezināšana pārt. Sausnas satura palielināšana šķīdumā, aizvadot daļu šķīdinātāja tvaika veidā (termiskā i.) vai sasaldējot – aizvadot šķīdinātāju ledus kristālu veidā (kriogēnā i.).

iebiezināti piena produkti pārt. Piena produkti, kas iegūti, daļēji iztvaicējot ūdeni no piena, vājpiena, krējuma, paniņām, sūkalām vai jebkura šo produktu maisījuma, piem., iebiezināts piens ar cukuru, iebiezināts piens ar cukuru un kakao, iebiezināts sterilizēts piens.

iebūvētās mēbeles būvn. Stacionāras, tikai vienas telpas izmēriem un vajadzībām atbilstošas mēbeles.

iecirknis Ražošanas iedalījuma vienība; teritorija kādai darbībai. **E l a s t i g s a u t o m a t i z ē t s i.** **tehn.** – automatizēts ražošanas i., kurā ir iespējams ātri mainīt iekārtu darbības programmas un tehnoloģisko iekārtu izmantošanas secību. **Ī p a š i a i z s a r g ā j a m i i-ņi mež.** – meža i-ņi ar ierobežotu meža izmantošanas režīmu.

iecirte mež. 20–30 m plata **kailcirte** līdz 40 gadu vecās egļu audzēs cirtes malu pieradināšanai pie vēja līdz audzes ciršanas vecumam.

iedarbes laiks el. **Relejam** – laika posms no impulsa saņemšanas momenta līdz kontaktu pārslēgšanas brīdim; **kūstošajam drošinātājam** – laika sprdis no īsslēguma (pārslozdes) strāvas iestāšanās brīža līdz ieliktņa izkušanai.

iedarbināšana aeron. Gāzturbīnu dzinēja nestacionārs darbības režīms palaišanas procesā, kura laikā rotors sasniedz darba apgriezienus; i-ā izmanto palaišanas sistēmu, kas iegriež dzinēja rotoru, iedarbina palaišanas degvielas padeves un aizdedzes sistēmas.

iedieģšana apģ. Divu piegriezumdaļu īslaicīga

savienošana pa slēgtu vai noslēdzamu likni ar roku darba dūrieniem vai ar viegli izārdāmu šujmašīnas cilddūrienu pagaidīšvi.

iedzelme ģeogr. Upes gultnes dziļākā daļa, kas atrodas starp šķēršļiem un kas veidojas vietās, kur palu laikā palielinās straumes ātrums un tiek intensīvi izskalota gultne.

iedzimstamība lopk. Ģenētiski nosacītā kvantitatīvo pazīmju fenotipiskās (sk. **fenotips**) mainības daļa populācijā. I-as **k o e f i c i e n t s** – statistisks rādītājs, kas rāda **genotipiskās** mainības daļu kopējā fenotipiskajā mainībā.

iedzimtība biol. Organisma spēja nodot pēcnācējiem savas sugas un individuālās pazīmes un attīstības īpatnības, kas ir ģenētiski noteiktas. I-as **p ā r b a u d e mež.** – izmēģinājumu stādījumi, ko ieaudzē ar mākslīgajā vai brīvajā apputeksnēšanā iegūtām sēklām, lai pārbaudītu jauno augu īpašības (augšanas ātrumu, zaru resnumu u. c.).

ieejas leņķis atmosfērā kosm. Leņķis starp **kosmiskā lidaparāta** kustības virzienu un vietējo horizontu brīdī, kad lidaparāts sasniedz atmosfēras blīvos slāņus. Ja i. l. a. ir pārāk liels, tad uz kosmisko lidaparātu darbojas nepieļaujami liela aerodinamiskā slodze un siltumslodze; ja i. l. a. ir pārāk mazs, tad kosmiskais lidaparāts nenokļūst pietiekami blīvos atmosfēras slāņos un aerodinamiskās bremzēšanas rezultātā nevar pietiekami samazināt ātrumu.

iegrava ģeogr. Lineāri izstiepts siles veida padziļinājums, ko veido īslaicīgi tekošie lietusgāzu vai sniega kušanas ūdeņi.

iegriešanās materiālt. **Griežējinstrumenta** iedziļināšanās apstrādājamā ķermeņa materiālā apstrādes procesa sākumposmā; i. laikā **griežējasmens** veido griešanas virsmu; i. beidzas, kad griežējasmens sāk veidot apstrādāto virsmu.

iegriežējnazis kokapstr. Skaidojamās mašīnas nazis noteikta garuma kokskaidu iegūšanai.

iegrodojums tekst. Nesagrodots un sagrodots dzijas vai pavediena garuma starpība; izsaka procentos no sākotnējā garuma:

$U = (L_0 - L) 100 / L_0$ (L_0 – nesagrodots dzijas garums, L – sagrodots dzijas garums).

iegruvums ģeogr. Reljefa padziļinājums, kas

veidojas *karsta* iežos, iegrūstot pazemes iedobuma griestiem vai arī izkūstot apraktam ledum nogulumiežu slānī.

iegula *ģeol.* Dabisks derīgo izrakteņu sakopojums Zemes garozā.

iejāde *lopk.* Klasiskais jātnieku sporta veids, kas parāda jātnieka prasmi zirga vadīšanā atbilstoši sacensību programmai dažādās gaitās un figūrās.

iejava 1. *pārt.* Iejavs; mikla, ko sagatavo raudzēšanai. 2. *pārt.* Iejavs; malta iesala un ūdens sajaukums noteiktā attiecībā alus pagatavošanai. 3. *tehnol.* Normālkonsistences maisījums, kas sastāv no saistvielas (cementa, ģipša, kaļķiem u. c.) un ūdens (bez pildvielām).

iejavs *pārt.* → **iejava**

iekāries koks *mež.* Nozāgēts, izgāzies vai nolauzts koks, kura nokrišanu aizkavējuši blakus augošie koki.

iekārta 1. *inf.* Mehānisko, magnētisko, elektrisko un elektronisko *ierīču* kopums un atbilstošā *programmatūra*, kas var funkcionēt autonomi vai kā *datu apstrādes sistēmas* sastāvdaļa. 2. *tehn.* Detaļu, mezglu vai elementu loģisks izkārtojums, kopa, kas atspoguļo tehniska objekta funkcionālās un konstruktīvās pazīmes. 3. *tehnol.* Aparātu un komunikāciju kopums, kas veido tehnoloģisko shēmu.

iekrāsa *kokapstr.* Viela koksnes ietonēšanai; koksnes ietonējums.

iekrāsojums *mež.* Sēņu vai baktēriju (retāk micēliu) darbības rezultātā mainījusies aplievas vai kodolkoksnes krāsa; trapes sākumstadija, kurā koksne vēl saglabā mehāniskās īpašības.

iekrāsošana *tehn.* *Krāsvielas ievadīšana* materiālā (papīrmasā, audumā, polimērā), lai tas iegūtu vieglu krāsu toni.

iekrāvējs *lauks. tehn.* Ierīce vai mašīna kravu sātveršanai, pārvietošanai un iekraušanai transportlīdzeklī, bērumos un krājumos.

iekšaudzēšana *lopk.* Radnieciskā *pārošana*, inbrīdīngs.

iekšējā enerģija *siltumt.* Enerģija, kas raksturo sistēmas iekšējo stāvokli (daļiņu termiskās kustības enerģija, atomu, jonu elektronu čaulu enerģija, kodolenerģija). Termodinamikā

parasti apskata nevis pilnu i-o e-u, bet tās izmaiņu, mainoties sistēmas stāvoklim.

iekšējais spēks *mež.* Materiālo punktu spēks, kas darbojas uz kādu citu mehāniskās sistēmas materiālo punktu, kurš pieder tai pašai sistēmai.

iekšējā situācija *mež.* Ceļi, grāvji, trases instrumentāli uzmērīto *nogabalu* robežās.

iekšējie spriegumi *tehn.* Spriegumi materiālā, kuru cēlonis ir dažādu ārēju faktoru (temperatūras, mehānisko slodžu, elektromagnētiskā starojuma) nelīdzsvarota iedarbība; i-o s-u lielumam pārsniedzot materiāla izturības robežu, materiāls sabrūk.

iekšējie ūdeņi *ģeogr.* Ūdeņi upēs, ezeros, ūdenskrātuvēs, purvos, ledājos, augsnes un iežu porās un tukšumos.

iekšledus *met.* Dažādas formas ledus kristāli vai to sakopojums porainā, necaurīdīgā masā ūdenstilpes ūdenī; veidojas atklātu ūdeņu virsējos slāņos, pāratdzēsētam ūdenim kristalizējoties.

iekšmorēna *ģeol.* Šjūdonī ieslēgta morēna.

iekštūklis *inf.* *Datoru tīkls*, kas izmanto TCP/IP *protokolu* saimi un pieder vienai organizācijai. No nesankcionētas pieejas i-u aizsargā *ugunsmūris*. Sk. arī *ārtīkls*.

iekultivēšana *lauks.* Zinātniski pamatots agrotehnikas un meliorācijas pasākumu komplekss augsnes īpašību uzlabošanai, mazauglīgas augsnes pārveidošanai auglīgā augsnē – mitruma regulēšana, akmeņu un krūmu novākšana, augsnes virsmas nolīdzināšana, aramkārtas padziļināšana, *mēslošana*, skābo augsņu kaļķošana.

ielādētājs *inf.* Sistēmaprogramma, kas ieraksta izpildāmo *programmu* no *diska* brīvpieejas *atmiņā*.

ielaidums *tel.* Speciālais televīzijas efekts – viena attēla aizstāšana ar citu kādā kadra daļā.

ielāsme *mež.* Koksnes iekrāsojuma veids. M i t r u m a i. – kodolkoksnes iekrāsojuma iecirkņi, kas rodas augošā kokā, ja krasi palielinās mitrums; redzama svaigi cirstas koksnes galos tumšu (ziemā – sasalušu) stiklveida dažādas formas un lieluma plankumu veidā, garengriezumos – joslu veidā. Koksnei žūstot, tumšā krāsa pa lielākajai daļai izzūd, bet tās vietā parādās sīkas plaisas. Sastopama

visām koku sugām, biežāk skujkokiem un pārsvarā kokmateriālos no stumbra resgaļa.
ieleja *geol.* Negatīva, lineāri stiepta reljefa forma, kam ir slīpums vienā virzienā un kas radusies tekošu ūdeņu erozijas darbības rezultātā. *S a u s ā i., s a u s l e j a* – lineāri pazeminājumi, kuros ūdens straume ir tikai sezonāli; veidojas *arīda* klimata apgabalos, kur izplatīti ūdenscaurlaidīgi ieži, arī *karsta* rajonos, apstākļos, kad upes ūdeņi pēkšņi aizplūst pazemē. *U p e s i. – i.* ar kritumu virzienā no upes iztekas uz ieteku; tās galvenās morfoloģiskās sastāvdaļas ir i-as dibens ar palieni un gultni, nogāzes, terases un pamatkrasts; upes i-u raksturo dziļums, platums un terašu skaits.

ielicis *geol.* Neliels krasta līnijas ieliekums, ko no viļņiem aizsargā zemesragi, *nērijas* vai salas.

ieliece *geol.* Iegrimusi vai ielikta Zemes garozas daļa, kuras garums vairākkārt pārsniedz platumu.

ieliktis *tehn.* Mašīnas vai ierīces tukša cilindriska vai koniska detaļa, kuras caurumā ieiet salāgotā detaļā; var būt viengabala vai divdaļīga. *D r o š i n ā t ā j a i. el.* – elektrisko ķēžu aizsardzības aparāta drošinātāja nomaināmā daļa, kas satur kūstošu elementu, kurš pārslodzes vai īsslēguma gadījumā izkūst un pārtrauc strāvas ķēdi. *N e i t r ā l a i s i. dz.* – kontakttikla blakussekciju sajūguma veids, kas izolē sekcijas, pantoģrāfam pārejot no vienas sekcijas uz otru.

iemaukti *lopk.* Zirglietu elements – galvai pieliekams rīks vieglākai zirga vadišanai; i-u sastāvdaļa ir mutes dzelži.

ienesums *bišk.* Bišu ievāktā nektāra un ziedputekšņu daudzums, kas nodrošina saimes patēriņu vai veido uzkrājumus. *S t i m u l ē j o š a i s i. – i.,* kas aktivizē saimes attīstību. *P r o d u k t ī v a i s, g a l v e n a i s i. –* ienestā nektāra krājumi, kas vairākkārt pārsniedz saimes patēriņu un veido atņemamo medu.

ieplaka *geol.* Zemes virsmas, visbiežāk tektoniskas izcelsmes, padziļinājums, kas ir noslēgts no visām vai gandrīz visām pusēm. *D z i l ū d e n s i. –* slēgts okeāna gultnes pazeminājums, kura nogāžu slīpums ir līdz 45 grādiem un dziļums pārsniedz 5000 m.

ierakstaizsardzība *inf.* Informācijas dzēšanas vai ierakstīšanas aizliegums. I-u var izmantot gan *disketei*, gan *datnei*, ko paredzēts ierakstīt vai kas ierakstīta disketē vai cietajā *diskā*.

ieraksts *inf.* 1. Saistītu *datu* elementu kopums, ko *datorā* apstrādā kā vienotu veselumu. Saistītu i-u kopums veido *datni*. 2. Datu *bāzes* struktūras elements, kas tiek uzglabāts datu laukos, kuriem piešķirts noteikts *vārds*.

ieraugs *pārt.* 1. Atsevišķi uzraudzēta masa miklas raudzēšanai, vielu kopums rūgšanas ierosināšanai un veicināšanai. 2. Mikroorganismu (pienskābes baktēriju) koncentrāts skābpiena produktu garšas, smaržas un konsistences veidošanai.

ierīce *tehn., inf.* Tehniskas sistēmas sastāvdaļa, detaļu, mezglu vai elementu kopums noteiktu funkciju veikšanai. *A t m i ņ a s i. –* jebkura optiska vai magnētiska i. informācijas glabāšanai datorā. *E l e k t r o i e r ī c e – i.,* kurā izmanto elektrisko enerģiju. *I e v a d i z v a d e s i. – i.,* kas nodrošina informācijas ievadi datorā vai izvadi no tā. Sk. arī *ievad-ierīce, izvadierīce*. *P e r i f ē r i j a s i. –* jebkura datu apstrādes sistēmas i., kas parasti konstruktīvi atdalīta no datora un nodrošina sistēmas ārējos sakarus vai rada papildu iespējas. *T i k l a p e r i f ē r i j a s i. –* perifērijas i., kas pievienota tieši *tīklam*, nevis kādam no tīklā ieslēgtajiem datoriem vai *darbstacijām*. *P r e t z a g l u i. – i.,* kas bloķē kādu transportlīdzekļa mezglu vai sistēmu, apgrūtinot tā aizbraukšanu. *S a k a b e s i. – i.* automobiļa rāmja pakalējā daļā automobiļa savienošanai ar velkamo piekabi vai citu transportlīdzekli. Sk. arī *krāvējierīce, pašizgāzējierīce*.

ierīvis *tehn.* Mašīnelements, ko lieto detaļas nostiprināšanai uz vārpstas tā, lai detaļa nevarētu pagriezties ap vārpstu. I-ja *s a v i e n o j u m s –* izjaucams mašīnas elementu savienojums vērpes momenta pārņemšanai. *P r i z m a t i s k a i s i. – i.,* kas mazāk ietekmē detaļu centrēšanas un dod iespēju detaļas pārbīdīt garenvirzienā, lieto kustīgos i-ja savienojumos. Sk. arī *rievķilis, segment-ierīvis*.

ierobežotājs *tehn.* Ierīce, kas ierobežo kādu parametru vai procesu līdz noteiktai robežai.

Griešanās frekvences i. – ierīce, kas ierobežo kloķvārpstas maksimālo griešanās frekvenci; karburatormotorā tā iedarbojas uz *droseļvārstu*, samazinot cilindros ieplūstošā degmaistījuma daudzumu, bet dīzeļmotorā – maina cilindrā padotās degvielas daudzumu, praktiski nemainot padoto gaisa daudzumu. **S tr ā v a s i.** – ierīce, kas ierobežo no ģeneratora padodamo strāvas stiprumu.

ierosa biol. Nervu un receptoru šūnu aktivitāte, ko izraisa kairinājums.

ierosme el. Elektriskās mašīnas darbam nepieciešamās magnētiskās plūsmas radīšana ar strāvu i-es tinumus. Līdzstrāvas ģeneratoros i-i var radīt ar neatkarīgu sprieguma avotu (svešierosme jeb neatkarīgā i.). **J a u k t ā i.** – i., kurā vienlaikus izmanto virknes un paralēlos i-es tinumus. **P a r a l ē l ā i.** – i., kuras tinumi slēgti paralēli *enkuram*. **P a š i e r o s m e – i.**, kurai izmanto paša ģeneratora ražoto strāvu. **V i r k n e s i.** – i., kuras tinumi slēgti virknē ar enkuru.

iesākums inf. Datu pārraidē – ziņojuma sākuma daļa, kurā ir vadības *informācija*, ziņas par datus pārraidošo un uztverošo *staciju*, ziņojuma tipu un tā prioritātes līmeni. **Z i ņ o j u m a i.** – ziņojuma sākumdaļā ierakstītā informācija: ziņas par sūtītāju un adresātu, ziņojuma garums un tā nosūtīšanas laiks. Sk. arī *noslēgums*.

iesalasnī lopk. Alus ražotnes blakusprodukts – izdiedzētu miežu graudu sakņu dīgļiši; izmanto lopbarībai par proteīna un vitamīnu avotu.

iesals pārt. Noteiktos apstākļos dīdēts graudu produkts dažādu i-a dzērienu gatavošanai.

ieskaņošana kino, tel. Filmas skaniskā satura ierakstīšana pēc filmas uzņemšanas īpašā ieraksta studijā.

ieskrejiens aeron. Lidmašīnas pacelšanās posms, kad tiek sasniegts atrašanās ātrums un sākas vadāms lidojums.

ieslēdzējrelejs aut. Relejs, kas ieslēdz un izslēdz strāvu *startera* ievilcējinuma ķēdē.

ieslēguma savienojumi ķīm. → klatrāti

ieslēgumi tehnol. Atšķirīgu vielu klātbūtne pamatmateriālā, piem., kristāliski veidojumi – “stikla akmeņi”, ugunsizturīga gāzes pūslīši stiklā un plastmasas izstrādājumos.

ieslīgumi ģeol. Lēzeni Zemes virsmas pazemīnājumi, kas sastopami tikai *lesa* vai *lesveidīgo* iežu izplatības rajonos.

iespiedelementi poligr. *Iespiedformas* daļa, uz kuras uzklāj poligrāfijas *iespiedkrāsu*.

iespiedforma poligr. Darba *matrīce*, uz kuras izvietoti *iespiedelementi* un *starpelementi*.

iespiedīpašības papīr. Papīra (kartona) īpašību kopums, kas nosaka iespieddarbu kvalitāti.

iespiedmašīna poligr. Iekārta tipogrāfiskajai iespiedšanai. **L o k š ņ u i.** – iekārta iespiedšanai, kas apdrukā materiālu loksnēs, izmantojot *pašpieliecēju*. **R u l l u i.** – iekārta iespiedšanai, kurā apdrukā materiālu no ruļļa.

iespiedmašīnas velmes poligr. Velmju sistēma krāsas un (*ofseta iespiedmašīnās*) ūdens uzklāšanai *iespiedformai*.

iespraudumkadrs kino, tel. Kadrs ar kāda statistiska objekta uzņēmumu.

iesprūšana tel. Attēla nevēlama aizkavēšanās televīzijas raidlāpā.

iestatīšana (iestādīšana) materiālt. Darbību kopums (izpildelementu pārvietošana uzdotajos sākumstāvokļos, ātruma ieregulēšana u. c. darbības), ko izdara pirms apstrādes procesa sākuma, gatavojot darbmašīnu attiecīgajai apstrādei.

iestigošana mež. Meža izmantošanai paredzētās platības norobežošanas ar vizūrām, maikstēm vai krāsu, punktu virsotņu vietās iedzenot stabīpus, tos numurējot un ierokot cirsmas nosaukuma stabu.

iesūtne inf. Datne, kurā elektroniskā pasta *programma* uzkrāj piēnākušos *ziņojumus*.

iešūšana apģ. Divu piegriezumdetāļu galīgā savienošana ar diegu šuvi pa slēgtu vai noslēdzamu likni (piem., *piedurknes i. rocē*).

ietaukošana ā. apstr. Taukvielu ievadīšana *pamatādā* vai *kažokādas* pamatādas daļā pirms žāvēšanas, lai āda kļūtu lokana, mīksta, labi stiepjama, izturīga.

ieteka ģeogr. Upes ieplūšanas vieta jūrā, ezerā vai citā upē.

ietvaice (ietvaicēšana) tehnol. Šķiduma koncentrēšana, daļu šķīdinātāja (parasti ūdeni) iztvaicējot – karsējot viršanas temperatūrā normālā, pazeminātā (vakuumietvaice) vai paaugstinātā spiedienā. Lieto periodiskas vai nepārtrauktas darbības vienpakāpes vai vai-

rākpakāpju i-es iekārtas; izmanto pārtikas un ķīmiskajā rūpniecībā.

ietvarsējeņi mež. Saknes ietverošos 50–500 cm² substrāta veidojumos no iesētām sēklām izaudzēti *sējeņi*, ko izmanto *apmežošanā*; var stādīt jebkurā laikā, kamēr zeme nav sasalusi.

ietvarstāds mež. No *sējeņa* izaudzēts stāds, kas pārstādīts un vēl 1–2 gadus audzēts izolētā, saknes ietverošā substrātā.

ietve c. Gājējiem paredzēta (ielas, ceļa, tilta u. tml.) josla gar brauktuves malām. **P a a u g s t i n ā t a (p a z e m i n ā t a) i. – i.**, kas atrodas augstāk (zemāk) par brauktuves līmeni.

ietvere tehn. Ierīces elements, detaļa, kurā iestiprina, ietver citu detaļu, elementu. **D r o š i n ā t ā j a i. el. –** drošinātāja sastāvdaļa, kurā ievieto vai iestiprina drošinātāja kustošo ieliktni. **S p u l d z e s i. el. –** gaismekļa sastāvdaļa, kurā ieskrūvē vai iestiprina spuldzi.

ievaddati [ievadīt + lat. *datum* dots] *inf. Dati*, ko ievada datorā to apstrādei vai glabāšanai.

ievade inf. Informācija, ko apstrādei datorā ievada ar *ievadierīču* starpniecību vai no *dātne*m, kas glabājas datora diskatmiņā.

ievadierīce inf. Ierīce, kas pārsūta datus, programmas vai vadības signālus datora *procesoram* un kalpo par *saskarni* starp cilvēku un datoru.

ievadizvade inf. Kopējs nosaukums *ievades* un *izvades* procesiem, kā arī attiecīgajiem *datiem* un *aparātūrai*. Šaurākā nozīmē – datu pārsūtīšanas process datorā (piem., starp *procesoru* un ārējām iekārtām), kura izpildes gaitā viena funkcionālā *bloka izvaddati* tiek iesūtīti cita bloka *ievadierīcē*. I-es **p a m a t s i s t ē m a –** *programmu* kopa, kas parastī ierakstīta firmas *IBM* vai ar tiem saderīgu personālo datoru *lasāmatmiņā*.

ievadlauks inf. *Displeja ekrānā* – laukums, kurā lietotājs var ierakstīt informāciju. Šā laukuma robežas parasti ir norādītas. Sk. arī *lauks* (2).

ievalka ģeogr. → tālvegs

ievārijums pārt. Vārīts augļu vai ogu un cukura vai cukura un cietes sīrupa maisījums, kurā augļi ir veseli, nesavārnjušies.

ievelmēšana tehn. Metāla sagataves virsmas reljefa veidošana, to spiedapstrādes procesā

plastiski deformējot; ievelmē vītnes, zobratu zobus, vārpstu izciļņus, rokturu rievojumu; palielinās arī apstrādāto detaļu nogurumizturība, dilumpretestība un cietība.

iezīmēšana cirtēi, dastošana mež. 1. Izcērtamo koku iesvīturošana krūšaugstumā (1,3 m), sadalot labuma kategorijās un noteikumos prasītajos gadījumos zīmogojot pie sakņu kakla.

2. Cirtē atstājamo koku iezīmēšana ar krāsu.

iezīmētie atomi fiz. Ķīmisko elementu atomu *izotopi*, kuru fizikālās īpašības (*radioaktivitāte* un (vai) atomsvars) atšķiras no tā paša elementa citiem izotopiem; tas ļauj i-os a-us atšķirt no citiem šā elementa izotopiem.

iezīmēto atomu metode fiz. Eksperimentālās fizikas metode, ar kuru pēta dažādus objektus (kā paraugi var būt fizikālas, ķīmiskas, bioloģiskas, medicīniskas u. c. dabas sistēmas) un procesus tajos, izmantojot iezīmētos atomus; metodes būtība: pētāmajā objektā (paraugā) ievada (piejauc klāt) ķīmisku vielu, kurā daļa atomu aizvietota ar to stabiliem vai radioaktīviem *izotopiem* (²H, ¹³C, ³²P, ³⁴S, ⁶⁰Co, ¹³¹I u. c.); to daudzumu un atrašanās vietu objektā nosaka ar *masspektrometriju* un radiometriju metodēm.

iezis ģeol. Dabisks noteikta sastāva un uzbūves minerālagregāts. **B ā z i s k i e i e ž i, b a z ī t i –** bezkvarca magmatiskie ieži (gabro, bazalti, diabazi u. c.), kas sastāv galvenokārt no kalcija laukšpatiem (plagioklaziem) un piroksēniem, satur 45–55% silīcija dioksīda SiO₂. **E f u z ī v i e i e ž i, i z l i j u m i e ž i –** magmatiskie ieži (bazalti, andezīti u. c.), kas veidojušies zemes virspusē vai zem ūdens no šķīdņas lavas izplūdumiem. **K l a s t i s k i e i e ž i – drupieži.** **K r i s t ā l i s k i e i e ž i –** magmatiskie un metamorfie ieži. **M e t a m o r f i e i e ž i –** ieži, kas veidojušies metamorfisma procesos. **S ā r m a i n i e i e ž i, a l k ā l i j i e ž i –** magmatiskie ieži, kas satur samērā daudz sārmu elementu (nātriju, kāliju), piem., nefelīnsienīts. **S k ā b i e i e ž i –** magmatiskie ieži ar lielu (vairāk par 65%) SiO₂ daudzumu; tipiska šo iežu pazīme ir kvarca klātbūtne. **T e r i ģ ē n i e i e ž i – drupieži.** **U l t r a b ā z i s k i e i e ž i, h i p e r b a z ī t i –** bezkvarca magmatiskie ieži, kas sastāv

galvenokārt no olīvīna un piroksēniem un satur mazāk par 45% SiO₂, šādos iežos sastopamas vara un niķeļa rūdas, dimanti. Sk. arī *dzīslieži*.

iezvankonts *inf.* Tikla Internet konta pamatveids, kas, izmantojot *modemu*, lietotājam dod iespēju par attiecīgu samaksu saņemt tikla Internet pakalpojumus.

iezvanlīnija *inf.* Komutējama *sakaru līnija*, kas, izmantojot vispārējās lietošanas telefona *kanālus*, paredzēta divu *datoru* sadarbībai. Datoru sadarbības ar automātiskās telefona centrāles starpniecību.

iezvanpieēja *inf.* Iespēja nodibināt *savienojumu* ar citu *datoru* vai *datoru tīklu* (piem., *tīklu Internet*), izmantojot *modemu*.

iežu kolektorīpašības *geol.* Iežu spēja laist cauri gāzes un šķīdumus un tos uzkrāt poru telpā vai citos tukšumos; galvenie parametri ir caurlaidība, porainums un plaisainums.

iehtiofāgi [gr. *ichthys* zivs + *phagein* ēst] *biol.* Zivjēdāji – dzīvnieki, kas pārtiek galvenokārt no zivīm.

iehtioģija [gr. *ichthys* zivs + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zooloģijas nozare, kurā pēta zivis.

iehtiols [v. *Ichthyol* < gr. *ichthys* zivs + lat. *ol(eum)* eļļa] *med.* Tumša, bieza ziede, ko iegūst no slānekļiem, kuri satur zivju un citu jūras dzīvnieku atliekas; lieto medicīnā pret sastrutojumiem.

iehtiostegāļi [gr. *ichthys* zivs + *stegos* pārsegums, jumts] (*Ichthyostegalia*) *biol.* Senākā un primitīvākā izmirušo abinieku kārta. To ķermenis bijis līdzīgs zivīm.

iehtiozauri [gr. *ichthys* zivs + *sauros* ķirzaka] (*Ichthyosauria*) *biol.* Izmirusi *mezozoja* rūpuļu kārta. Tie bijuši plēsīgi jūras dzīvnieki.

I "Indija" *jūrn.* Starptautisks signāls – nozīmē "es mainu kursu pa kreisi".

ikona [gr. *eikōn* attēls] *inf.* Ilustratīvs objekta vai *funkcijas* attēlojums *displeja ekrānā*. I. var attēlot gan objektus (*datnes, programmas, dokumentus* u. c.), ar ko lietotājs strādā, gan darbības, ko lietotājs var veikt.

ikonoskops [gr. *eikōn* attēls + *skopein* skatīties] *elektron.* Televīzijas pārraides lampa, kuras darbības pamatā ir fotoelektroda skenēšana ar elektronu staru. Fotoelektroda virsmā optiskā attēla radītā fotoemisija veido poten-

ciālus, kuru lielums atkarīgs no attēla spilgtuma. Elektronu stara radītā strāva ir proporcionāla tam fotoelektroda virsmas punkta potenciālam, uz kuru krit elektronu stars. Pārvietojot elektronu staru pa fotoelektroda virsmu, iegūst videosignālu.

ikosaedrs [gr. *eikosi* divdesmit + *hedra* skaldne] *mat., krist.* Regulārs daudzskaldnis, kura skaldnes ir 20 trijstūri; vienkāršā kristalogrāfiskā forma.

ikri *biol.* Zivju olas.

ilgizturība 1. *meh.* Mehāniskā sprieguma amplitūda cikliskā slogojumā līdz *sabrukšanai*, kas atkarīga no ciklu skaita. I-as r o b e ž a – cikliskā slogojuma sprieguma amplitūdas vērtība, kurā slogojuma ciklu skaits teorētiski var būt neierobežoti liels. 2. *materiālt.* Materiāla izturība – spriegums, ko materiāls iztur noteiktu laiku noteiktā pastāvīgajā temperatūrā.

ilgtspējīga apsaimniekošana *mež.* Meža un meža zemju pārvaldīšana un lietošana tā, ka saglabājas to bioloģiskā daudzveidība, produktivitāte, atjaunošanās spēja, vitalitāte un potenciāls un netiek apdraudētas citas *ekosistēmas*.

ilīts [pēc Ilinoisas štata Amerikā] *min.* Izplatīts māla minerāls, hidratizēts *alumosilikāts*.

ilmenīts [pēc Ilmeņa kalniem Urālos] *min.* Minerāls, salikts dzelzs un titāna oksīds FeTiO₃, nozīmīga titāna rūda.

iluminators [lat. *illuminator* apgaismotais] *aeron., jūrn.* Apaļš vai taisnstūrveida logs kuģa vai lidaparāta bortā ar vairākām bieza stikla kārtām un gaisa slāni starp tām.

iluvāls [lat. *illuvies* plūdi, pali] *geol.* Ieskalots.

ilūvijs [lat. *illuvies* plūdi, pali] *geol.* 1. Zona augšnes profilā, kur nogulsņējas no augšnes virskārtas izskalošanās organiskās vielas vai minerālvielas. 2. Minerālvielas un organiskās vielas, ko nokrišņu ūdeņi ieskalojusi augšnes dziļākā horizontā vai iežos.

imaginārā vienība [lat. *imaginarius* iedomāts, šķietams] *mat.* Skaitlis $i = \sqrt{-1}$, kuru pievieno reālajiem skaitļiem, lai konstruētu kompleksos skaitļus.

imago [lat. *imago* tēls, līdzība] *biol.* Dzīvnieku, galvenokārt kukaiņu, individuālās attīstības beigu stadija, kurā tie spēj vairoties.

imbecilitāte [lat. *imbecillus* nespēcīgs] (*imbecillitas*) *med.* Iedzimtas vai agrā bērnībā iegūtas garīgas atpalicības vidēji smaga forma.

imersijas metode [lat. *immersio* iegremdēšana; gr. *methodos* pētišanas ceļš] *min.* Iežu un minerālu pētījumu metode, kurā aplūkojamo preparātu ievieto šķidrumā ar noteiktu gaismas laušanas koeficientu.

imidžseters *poligr.* Iekārta poligrāfisko filmu izgatavošanai, kuras savukārt izmanto *iespied-formu* izgatavošanai.

imitācija [lat. *imitatio* atdarināšana] *inf.* Parādību un procesu pētišanas metode, kurā pētāmo objektu aizstāj ar kādu citu *sistēmu* (modeli), piem., ar tā matemātisko aprakstu, un pētišanu veic analītiski.

imobilizācija [lat. *immobilis* nekustīgs] *med.* Metode, ko lieto, lai panāktu traumētas ķermeņa daļas miera stāvokli.

impedance [v. *Impedanz* < lat. *impedire* kavēt] 1. *el., fiz.* Maiņstrāvas elektriskās ķēdes pilnā (kompleksā) pretestība, kas ietver sevī kā aktīvo (omisko) pretestību, tā arī reaktīvo (indukcijas spoļu un kondensatoru radīto) pretestību. *A k u s t i s k ā i.* – skaņas spiediena un plūsmas attiecība, ja svārstības ir harmoniskas. Ja spiediens un plūsma sakrīt fāzē, akustiskā *i.* ir reāls skaitlis (skaņas enerģija visu laiku tiek virzīta projām no skaņas avota). Ja akustiskā *i.* skaņas izplatīšanās ceļā ir dažāda, daļa enerģijas atstarojoties atgriežas atpakaļ (to izmanto akustiskā lokācijā). Attiecīgi konstruējot skaļruņus un akustiskos agregātus, cenšas sasniegt akustisko *i-i* ar lielu reālo un mazu imagināro daļu. 2. *biol.* Dzīvu audu reaktīva pretestība maiņstrāvai.

implantācija [lat. *implantare* uzpotēt] 1. *biol.* Cilvēka un dzīvnieku dīgļa iekļūšana dzemdes gļotādā. 2. *med.* Dzīva organisma audu vai orgānu pārstādīšana.

implantāts [lat. *implantare* uzpotēt] *med.* Pārstādāmie (pārstādītie) audi vai orgāni. *Z o b a i.* – mākslīgs zobs, ko ieaudzē žokļa kaulā.

implants [lat. *planta* stāds] *med., ker.* Dzīvā organismā sterili ievietots ilgmūžīgs biosavietojams (sk. *biosavietojamība*) keramikas, polimēru vai citu materiālu kaulu vai citu audu aizvietoja.

implikācija [lat. *implicatio* savijums] *loģ.* Matemātiskās loģikas operācija “ja A, tad B” ar rezultātu $A \Rightarrow B$ (arī $A \rightarrow B$, $A \supset B$), kas ir aplams izteikums tad un tikai tad, ja izteikums A (premisa) ir patiess, bet izteikums B (secinājums) – aplams.

imports [lat. *importare* ienest, ievest] *inf.* Citas programmas vai datu apstrādes sistēmas *datnes* formāta pārvēršana formātā, ko var izmantot aplūkojamā programma vai sistēma.

imposts [it. *imposta*] *arhit.* Staba, kolonnas vai sienas gals, kas noder par balstu *arkai*; arī loga sprāislis.

impotence [lat. *impotentia* nespēks] *med.* Dzimumnespēja.

impregnēšana [lat. *impraegnare* piepildīt] *materiālt.* Auduma, koksnes u. c. materiālu piesūcināšana ar speciāliem šķīdumiem, emulsijām vai eļļām, kas padara materiālu stiprāku, ugunsizturīgāku (ar antipirēniem), ūdensnecaurlaidīgu (ar hidrofofizatoriem), izturīgu pret mikroorganismu iedarbību (ar antiseptiskām vielām).

impulsa moments, kinētiskais moments *fiz.* Vektoriāls *dinamikas* lielums, kas raksturo ķermeni vai daļiņu liklīnijas kustībā spēka laukā; vienas daļiņas *i. m.* ir vienāds ar tās rādiusvektora un impulsvektora vektoriālo reizinājumu. Mikrodaļiņu sistēmu (atomu, molekulu u. c.) *i. m.* ir kvantēts lielums; mērv. *SI* mērvienību sistēmā – kgm^2/s .

impulsregulators *elektron.* Elektriskās enerģijas pārvēidotājs, kas paredzēts līdzstrāvas patērētāju darba sprieguma regulēšanai; satur strāvas pārtraucēju, kas periodiski pieslēdz slodzi sprieguma avotam un atslēdz no tā. Sprieguma vidējā vērtība atkarīga no *impulsa* un pauzes ilguma attiecības.

impulss [lat. *impulsus* grūdiens, ierosinājums, pamudinājums] *fiz., tehn., el. 1.* Īslaicīgs signāls – fizikālā lieluma (parādības) vērtības strauja (momentāna) novirze ierobežotā laika intervālā, kas nosaka *i-a g a r u m u*. 2. Diskrēts signāls (ar atšķirīgu no nulles gala vērtību), kura ilgstība (garums) ir mazāka par visa procesa laiku attiecīgajā sistēmā, iekārtā vai elementā. 3. *fiz.* Kustības daudzums – visa veida *matērijas* kustības kopējs mērs. *M e h ā n i s k ā s i.* (kustības

d a u d z u m s – vektorāls fizikāls lielums, kas raksturo *mehānisko kustību* un skaitliski ir vienāds ar materiālā punkta masas m un tā ātruma vektora v reizinājumu $m \cdot v$; ķermeņa (daļiņu sistēmas) i. ir vienāds ar tā atsevišķu daļiņu i -u summu; mērv. *SI mērvienību sistēmā* – $\text{kg} \cdot \text{m/s}$. **S p ē k a i.** – spēka vidējās vērtības reizinājums ar tā darbības laiku. **V i s p ā r i n ā t a i s i.** – Lagranža funkcijas parciālais atvasinājums pēc vispārinātā ātruma. **4. fiz., el. E l e k t r i s k a i s i.** – elektriskā signāla (sprieguma vai strāvas) īslaicīga lēcienveida izmaiņa laikā vai arī kā noteikta skaita svārstību virkne, kuras seko cita citai. **E l e k t r o m a g n ē t i s k a i s i.** – ātrs, vienreizējs elektromagnētiskā starojuma i., kas rodas, mainoties vides vai ķermeņa elektriskajam stāvoklim. **E l e k t r o m a g n ē t i s k ā l a u k a i.** – elektromagnētiskā lauka kustības raksturlielums, kas vienāds ar vides dotajā tilpumā esošā elektriskā lauka enerģijas attiecību pret *gaismas ātrumu* šai vidē. **F o t o n a i.** – fotona enerģijas attiecība pret *gaismas ātrumu* vakuumā. **Optiskā starojuma gigantiskais i.** – cietvielu *lāzera* ģenerēts gaismas i., kuru iegūst lāzera optiskā rezonatora labuma modulācijas rezultātā; gigantiskā i-a garums ir mazāks par 100 ns, un tā jauda sasniedz vērtības 10^{11} – 10^{12} W. **V i d e o i m p u l s s** – elektriskās strāvas vai sprieguma i., parasti ar nemainīgu polaritāti, kura nemainīgā komponente atšķiras no nulles.

impulstransformators *el. Transformators*, kas pārveido īsus (no mikrosekundes daļas līdz dažiem simtiem mikrosekunžu) signālus ar stāvu pieaugumu (fronti), būtiski nepārveidodams impulsu formu; lieto automātiskajās elektroniskajās un sakaru ierīcēs. *Sk. transformators.*

impulstraucējums *tel.* Videosistēmā nevēlams signāls, kas sastāv no impulsu virknes.

imūndeficīts [lat. *immunis* brīvs, neskarts + *deficit* trūksts] *med.* Organisma aizsargspēju zudums, imunitātes pavājinātība.

imūndepresīvie līdzekļi [lat. *immunis* brīvs, neskarts + *depressio* nospiestība], **imūnsupresorīvie līdzekļi** *med.* Zāļu vielas, ko lieto vēlino alerģisko reakciju (pēc 24–72 st.) novēršanai.

imūnglobulīni [lat. *immunis* brīvs, neskarts + *globulus* lodīte] *biol.* Antivielas, ko organisms izstrādā, sastopoties ar sev naidīgām vielām, antigēniem.

imunitāte [lat. *immunis* brīvs, neskarts] *biol., med., vet.* Organisma aizsardzības veids pret *infekcijas* ierosinātāju, ģenētiski svešiem audiem un vielām. **A k t ī v ā i.** – i., ko nodrošina organisma *imūnsistēma*. **P a s ī v ā i.** – i., ko organismam nodrošina ar specifisku aizsargvielu (*imūnvielu*) ievadīšanu (piem., jaunpiena izēdināšana jaundzīvniekiem).

imunogēnā reaktivitāte [lat. *immunis* brīvs, neskarts + gr. *genos* izcelšanās; v. *Reaktivitātē* < lat.] *med.* Organisma pret darbību *antigēniem* (piem., indēm).

imunoloģija [lat. *immunis* brīvs, neskarts + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zinātne, kurā pēta aizsargreakcijas, kas nodrošina cilvēka un dzīvnieku organisma neuzņemību pret *infekcijas* ierosinātājiem, svešiem audiem un vielām.

imunoterapija *med.* *Infekcijas* slimību ārstēšana ar vakcinām, specifiskiem *gamma globulīniem*.

imūns [lat. *immunis* brīvs, neskarts] *med.* Neuzņemīgs pret dažām *infekcijas* slimībām vai indēm.

imūnstimulatori [lat. *immunis* brīvs, neskarts + *stimulus* stiba, pātaga] *med.* *Imūno procesus* veicinātāji (piem., *interferons*).

imūnsupresorīvie līdzekļi [lat. *immunis* brīvs, neskarts + *supremus* augstākais] → **imūndepresīvie līdzekļi**

inaktivācija [lat. *in* ne.. + *activus* darbīgs] *ķīm.* Reagenta vai materiāla reakcijas spējas vai katalītiskās aktivitātes novēršana.

inbrīdinga depresija *biol.* Organisma dzīvotspējas pazemināšanās, nevēlamām *recesīvām* pazīmēm nonākot *homozigotas* stāvoklī.

inbrīdinga koeficients *biol.* Lielums, kas rāda, kā inbrīdinga rezultātā pieaug *homozigotība*.

inbrīdings [a. *inbreeding* < in iekšā + *breeding* audzēšana] *biol.* Radniecisku indivīdu savstarpēja apaugļošanās, ko izmanto augu un dzīvnieku selekcijā.

incests [lat. *incestus* nešķīsts] Asinsgrēks, dzimumattiecības starp tuviem asinsradniekiem.

incidence [lat. *incidens* tāds, kas gadās] 1. *mat.* Piederības vai saistījuma attieksme, piem., dotais punkts ir *incidents* dotajai taisnei (un

taisne – punktam), ja tas atrodas uz šīs taisnes. **2. med.** Saslimšanu skaits uz 1000 iedzīvotājiem gadā.

incidents [lat. *incidens* (*incidentis*) tāds, kas gadās] **aeron.** Jebkurš ar lidaparātu izmantošanu saistīts notikums (izņemot aviācijas nelaimes gadījumu), kas apdraud vai var apdraudēt tā ekspluatācijas drošību. **Nopietns i. – i.**, kurā ievērojami palielinās aviācijas negadījuma varbūtība.

incīzija [lat. *incisio*] **med.** Griezums (operācijā).

indandioni ķīm. Organiski savienojumi, cikliskie diketoni, bioloģiski aktīvas vielas (antikoagulanti, pretiekaisuma, pretkrampju līdzekļi).

indeksometrs [lat. *index* rādītājs + gr. *metron* mērs] **lopk.** Instruments putnu olas formas indeksa noteikšanai.

indekss [lat. *index* rādītājs] **1. mat.** Skaitlis vai burts, ko pievieno burtveida pamatapzīmējumam, lai norādītu dažādus tā variantus. **2. stat.** Skaitliskais rādītājs, kas procentos izsaka kādas sociāli ekonomiskās parādības secīgās pārmaiņas, piem., cenu i. **Sēzotnālītātes i. – i.**, kas raksturo dinamikas rindu līmeņa svārstības kādā slēgtā laika periodā (piem., gadā); aprēķina, dalot laika vienības (piem., mēneša, ceturkšņa) faktisko līmeni y_m ar laika vienības (attiecīgi mēneša, ceturkšņa) vidējo līmeni šai laika periodā (gadā) $\bar{y} : \bar{i}_s = y_m : \bar{y}$. **3. ķīm.** Skaitlis, kas rāda noteikta tipa atomu skaitu molekulā, piem., H_2O . **4. Raksturlielums**, piem., kausējuma i. – *termoplastu* kausējuma *viskozitātes* raksturlielums. **5. ģeol.** Nosacīts burtu un ciparu apzīmējums ģeoloģiskajam vecumam. **6. inf.** Dokumenta vai *datnes* sastāvā ietilpstošo elementu saraksts ar atsaucēm, kas nosaka elementa atrašanās vietu; *datu bāzu* vadības *programmās* – datne ar norādēm, kas nosaka datu bāzes *ierakstu* fizisko atrašanās vietu. **7. telek.** Pirmais vai pirmie divi, trīs, četri cipari abonenta līniju numērācijā, kuri raksturīgi reģiona, rajona, pilsētas vai telefona centrālei atsevišķi pieslēgtajiem aparātiem.

indes dziedzeri biol. Dzīvnieku ārējās *sekrēcijas dziedzeri*, kas izdala citiem dzīvniekiem un cilvēkam toksiskas vielas.

indes, indīgās vielas ķīm. Vielas, kas, iedarbo-

joties uz organismu, jau mazās devās izraisa saindēšanos vai nāvi.

indīgās vielas ķīm. → **indes** **Indīgās kaujas vielas milit.** – indīgās vielas, ko lieto pretinieka dzīvā spēka iznīcināšanai vai kaujas spēju samazināšanai.

indigo [lat. *indicum* indiešu krāsa] **ķīm.** Tumši zila dabiskā krāsviela.

indigokarmīns [lat. *indicum* indiešu krāsa + it. *carmino* < arābu *qermasi* spilgti sarkans] **ķīm.** Mākslīga organiska krāsviela, ko iegūst no *indigo*.

indijs [pēc raksturīgās indigozilās spektra līnijas] **ķīm.** Ķīmiskais elements In, atomnr. 49, atommasa 114,82, mīksts metāls; lieto sakausējumos un pusvadītāju tehnikā.

indikācija [lat. *indicatio* norādījums] **med.** Norādījums izvēlei par labu kādam ārstēšanas veidam, medikamentam.

indikatoraugi [lat. *indicator* rādītājs + augi] **biol.** Augi vai to grupas, kas cieši saistīti ar noteiktiem vides apstākļiem, kurus var konstatēt pēc šo augu klātbūtnes.

indikators [lat. *indicator* rādītājs] **1. el., fiz., tehn.** Mēraparāts, instruments vai ierīce, kas reģistrē, mēra kādu fizikālu lielumu vai uzrāda tā esamību; bieži i-u izmanto, lai grafiski attēlotu fizikālā lieluma izmaiņas laikā, telpā u. tml. **Sprieguma i. el.** – ierīce, kas rāda, vai attiecīgais vads vai kontakts ir pieslēgts spriegumam. Sadzīvē lietotajiem i-i parasti ir izgatavoti pildspalvas vai skrūvgrieža formā. **Vizuālais i. – i.**, kas atspoguļo informāciju par objekta stāvokli formā, ko var uztvert ar redzi. **2. tehn.** Sistēmas elements (aparāts, ierīce), kas kontrolējamā procesa gaitu vai novērojamā objekta stāvokli attēlo cilvēkam ērti uztveramā formā. Visvairāk izplatīti ir vizuālie i-i (signāllampas, rādītājaparāti, ciparindikatori), retāk izmanto akustiskos (zvani, sirēnas), taktilos, ožas u. c. i-us. **Pagrieziens un slīdēšanas i. aeron.** – i., kas vienlaikus mēra un attēlo gaisakuģa leņķisko ātrumu attiecībā pret tā vertikālo asi, kā arī tā šķērsvirziena slīdēšanu. **3. ķīm.** Viela, kas šķīdumā uzrāda ķīmiskās reakcijas beigas vai liecina par kādu šķīduma īpašību (parasti skābumu vai bāziskumu), arī kādas vielas vai jona klātieni.

indivīds [lat. *individuum* nedalāmais] *biol.* Ikviens patstāvīgi eksistējošs organisms, kādas bioloģiskas sugas pārstāvis.

individuālā reaktīvā lidiekārta *kosm.* Kosmonauta individuālā lidiekārta, ar kuru iespējama kosmonauta vadāma pārvietošanās atklātā kosmosā bez sasaistes ar kosmosa kuģi; parasti darbojas ar *gāzes raķešdziņiem*; izmanto *kosmiskā lidaparāta* montāžas, tehniskās apkopes, remonta un glābšanas operāciju veikšanai.

indols [v. *Indol* < lat. *ind(icum)* indigo + *ol(eum)* eļļa] *ķīm.* *Heterocikliskis savienojums*, kura *radikālis* sastopams daudzu dabas vielu, arī olbaltumvielu, sastāvā.

indukcija [lat. *inductio* ierosināšana] 1. *fiz., el.* Ietekme, kurā pēc noteiktas likumsakarības viena fizikāla parādība izraisa citu parādību. **Elektriskā i. (n o b ī d e)** – vektoriāls lielums, kas raksturo lādiņu elektrisko lauku neatkarīgi no *dielektriķa*, kurš aizņem lauka telpu; apz. *D*; mērv. kulons uz kvadrātmētru (C/m^2). **Elektromagnētiskā (F a r a d e j a) i.** – i-as elektroinducējamības rašanās vadītāja kontūrās, ja tos caurtver laikā mainīga magnētiskā plūsma. Elektromagnētiskās i-as parādību var izraisīt, kontūram pārvietojoties (rotējot) magnētiskajā laukā vai arī atrodoties nestacionārā magnētiskajā laukā. **Elektrostatiskā i.** – pozitīvo un negatīvo elektrisko lādiņu atdalīšanās vadītājā cita elektriski uzlādēta ķermeņa tuvumā, ķermeņiem tieši nesaskaroties; izraisa pievilkšanās (atgrūšanās) elektriskie spēki, kas darbojas starp lādiņiem. **M a g n ē t i s k ā l a u k a i.** – magnētisko lauku raksturojošs vektoriāls lielums; spēks, ar kādu magnētiskais lauks darbojas uz kustīgiem lādiņiem vai strāvu; apz. *B*, mērv. *SI mērvienību sistēmā* ir tesla (*T*). **M i j i n d u k c i j a** – divu elektrisku ķēžu magnētiska mijiedarbība – strāvas stipruma izmaiņa vienā ķēdē izsauc elektroinducējamības inducēšanos otrā ķēdē. **P a l i e k o š ā i.** – feromagnētiķa magnētiskā lauka i. pēc magnetodzinējspēka izslēgšanas. **P a š i n d u k c i j a** – vadītājā plūstošās strāvas radītā magnētiskā lauka elektroinducējamības inducēšana pašā vadītājā. 2. *biol.* Likumsakarīgas

attiecības starp diviem galvenajiem nervu darbības procesiem – *ierosu* un *kavēšanu*.

indukcijas periods *ķīm.* Laika periods starp momentu, kad ir radīti ķīmiskās reakcijas norisei nepieciešamie apstākļi, un momentu, kad redzami tās pirmie rezultāti.

indukcijas spole *el.* Ierīce augstsprieguma impulsu radīšanai iekšdedzes dzinēju aizdedzes sistēmās – transformators, kura primārā tinuma vijumu skaits ir ap 200, bet sekundārā tinuma – desmitiem tūkstošu. Pārtraucot strāvu primārajā tinumā, ko baro akumulators, sekundārajā tinumā inducējas augstspriegums (10–30 kV), kas rada dzirksteļi aizdedzes sveces dzirksteļstarpā.

indukcijas sūkņi *el.* Elektromagnētiskais *sūknis*.

induktīvā karsēšana *el.* Strāvu vadošu materiālu (galvenokārt metālu) un ķermeņu karsēšana ar mainīgu elektromagnētisko lauku, inducējot tajos virpuļstrāvas. Lauku rada caur induktoru plūstoša zemas (50–60 Hz), vidējās (līdz 10 kHz) vai augstas frekvences (virs 10 kHz) maiņstrāva; izmanto melno un krāsaino metālu kausēšanai (*indukcijas krāsns*), detaļu virsmu rūdīšanai, sagatavju karsēšanai u. tml.

induktivitāte *fiz., el.* No strāvas kontūra vai elektriskās ķēdes parametriem atkarīgs fizikāls lielums, kas nosaka strāvas radīto magnētisko lauku un strāvas mijiedarbību ar ārējo magnētisko lauku; apz. *L*; mērv. *SI mērvienību sistēmā* ir *henrijs* (*H*). **I z k l i e d e s i.** – i., kas kvantitatīvi raksturo izkliedes magnētisko lauku. **M i j i n d u k t i v i t ā t e** – lielums, kas kvantitatīvi raksturo divu vai vairāku kontūru (spoļu) magnētisko saiti; apz. *M*; mērv. *henrijs*. **P a r a z ī t i s k ā i.** – divu ķēžu vai elementu kaitīga un nevēlama magnētiska saite. **P a š i n d u k t i v i t ā t e** – ķēdes elementam piemītošā i.

induktivitātes spole *el.* Ierīce, ko veido spolē saistīts izolēts vads un kas paredzēta magnētiskā lauka un ar tā izmaiņām saistīto parādību radīšanai elektriskajā ķēdē. Ievietojot spolē feromagnētiska materiāla serdi, tās induktivitāti var palielināt (sk. arī *drosele*).

induktoelektroforēze *med.* Medikamentu ievadīšana ar *induktoterapijas* strāvām.

induktors [lat. *inductor* < *inducare* ierosināt] *el.*

1. Nelielas jaudas maiņstrāvas ģenerators; *elektromagnēts*, kas rada ģenerators magnētisko lauku; *indukcijas spoles* otrs nosaukums. 2. Elektriskās mašīnas daļa, kas sastāv no tinumiem un magnētiskās sistēmas un ko izmanto elektriskās mašīnas galvenā magnētiskā lauka radīšanai. Līdzstrāvas mašīnās i. ir *stators*, sinhronajās maiņstrāvas mašīnās i. parasti ir *rotors*. **K a r s ē š a n a s i.** – elektromagnētiska ierīce induktīvai karsēšanai, kuras galvenā sastāvdaļa ir inducējošais vads vai tinums mainīgā magnētiskā lauka radīšanai; lieto detaļu rūdīšanai, virsmas sakarsēšanai, tīpumpkarsēšanai, metālu kausēšanai u. tml.

induktotermija [lat. *inductio* ievēšana + gr. *thermē* siltums] *med.* Fizioterapijas metode, kurā izmanto augstfrekvences magnētisko lauku, kas rada audos siltumu.

inerce [lat. *inertia* nekustīgums, bezdarbīgums] *fiz.* Ķermeņa īpašība saglabāt vienmērīgu taisnvirziena kustību vai miera stāvokli, ja uz to neiedarbojas ārējie spēki. Ķermeņa i-es mērs ir tā masa. I-es a s s – ķermeņa ass, ap kuru notiek rotācijas kustība. I-es e l i p s – o ī d s – telpiska elipsoīda virsma, kuras punktu koordinātas raksturo ķermeņa rotācijas i-es īpašības. I-es s p ē k s – nosacīts lielums ar spēka dimensiju, kurš nav materiālo objektu mijiedarbības mērs, bet ir radies teorētiskā pārveidojumā, pārnesot Ņūtona otrajā likumā masas un paātrinājuma reizinājumu pie mijiedarbību spēkiem. I-es t e n z o r s – lielums, kas raksturo ķermeņa masas izvietojumu telpā; var aprakstīt ar sešiem skalāriem lielumiem; i-es tenzora matricas diagonālē ir novietoti aksiālie i-es momenti, bet pārējās vietās – centrifugālie i-es momenti.

inerces centrs *fiz.* → **masas centrs**

inerces moments *fiz.* Lielums, kas rotācijas kustībā raksturo ķermeņa vai daļiņu sistēmas masu sadalījumu attiecībā pret rotācijas asi. I. m. ir ķermeņa *inerces* mēram – masai – atbilstošs lielums rotācijas kustībā.

inerciālā aeronavigācijas sistēma *aeron.* Autonomās navigācijas sistēma gaisakuģa atrašanās vietas, kustības ātruma un virziena noteikšanai. Lai novērstu kļūdu, kas lidojuma

laikā pakāpeniski palielinās, i-ās a. s-as dati periodiski jākoriģē, izmantojot citu aeronavigācijas sistēmu (radionavigācijas, astronavigācijas) informāciju.

inertās gāzes [lat. *iners* (*inertis*) nekustīgs, bezdarbīgs; gāzes] *ķīm.* → **cēlgāzes**

inervācija [lat. *in* iekšā + *nervus* nervs] *biol.* 1. Cilvēka un dzīvnieku apgādātība ar nervu šķiedrām (caurnervotība), kas nodrošina saistījumu ar *centrālo nervu sistēmu*. 2. Ierosināšana, ierosas nokļūšana kādā orgānā, tā pāriešana ierosas stāvoklī. R e c i p r o k a i. – sk. *reciproks*.

infantilisms [lat. *infantilis* bērnišķīgs] (*infantilismus*) 1. *med.* Attīstības atpalicība, bērnišķīguma iezīmes pieauguša cilvēka fiziskajā un psihiskajā attīstībā. 2. *vet.* Dzīvnieka nepietiekama attīstība pēcmembrionālajā periodā, pieaudzis dzīvnieks saglabā jaundzīvnieka izskatu.

infarkts [lat. *infarctus* piebāzts] (*infarctus*) *med.* Orgāna (sirds, plaušu, smadzeņu) daļas atmirums asinspiegādes traucējumu dēļ.

infekcija [lat. *inficere* bojāt, saindēt] *med.* Aplīnāšana; slimības ierosinātāju (baktēriju, vīrusu, sēņu u. c.) iekļūšana cilvēka vai dzīvnieka organismā.

infiltrācija [lat. *in* iekšā + lat. *filtrare* sūkties cauri] *ģeod., lauks.* Ūdens iesūkšanās augsnē un virzīšanās pa kapilāriem līdz gruntsūdenim, neaizpildot zemes poras. I-as ātrumu veido i-as gravitācijas ātruma un kapilārās (laminārās) iesūkšanās ātruma summa; sākumā noteicošais ir kapilārās iesūkšanās ātrums, tālāk palielinās gravitācijas ātruma nozīme; stadijā, kad pārsvaru iegūst smaguma spēks, i. pāriet *filtrācijā* (2). I-as (v a d o z i e) ū d e ņ i – pazemes ūdeņi, kas veidojas, virszemes ūdeņiem, atmosfēras nokrišņiem un sniega kušanas ūdeņiem iesūcoties zemē.

infiltrāts [lat. *in* iekšā + *filtratio* sūkšanās cauri] *med.* Audu sabiezējums, ko rada šķidrums, šūnu elementi, asins plazmas un limfas uzkrāšanās audos.

influence [it. *influenza* ietekme, ietekmēšana] *med., vet.* → **gripa**

informācija [lat. *informare* veidot priekšstatu par ko] 1. *inf.* Jebkuras ziņas par apkārtējo pa-

sauli un tajā notiekošajiem procesiem, kas sistematizētas un organizētas tā, lai tās varētu nodot cilvēkam. 2. *kib., mat.* Ziņu (datu) kopums (simboli, vārdi, attēli utt.), kas iekodēts materiālā nesējā.

informācijas tehnoloģija [lat. *informare* veidot priekšstatu par ko; gr. *technē* meistariība + *logos* jēdziens, mācība] *inf.* Zināšanu, metožu, paņēmieni un tehniskā aprīkojuma kopums, kas ar datoru un sakaru līdzekļu starpniecību nodrošina jebkuras informācijas iegūšanu, glabāšanu un izplatīšanu. 1. t-as infrastruktūra – kabeļu, komunikācijas komponentu, datoru un citu ierīču kopums, kas, izmantojot sakaru līdzekļus, nodrošina dažāda tipa informācijas iegūšanu, uzglabāšanu un izplatīšanu.

informācijas teorija *kib., mat.* Zinātnes nozare, kurā pēta informācijas kodēšanas, pārvades un pārstrādes likumus.

informātika [lat. *informare* veidot priekšstatu par ko] Zinātnes nozare, kurā nodarbojas ar datu vākšanas, organizēšanas, apstrādes, pārraidīšanas un izplatīšanas problēmu izpēti datu apstrādes sistēmās.

infrasarkanais starojums *fiz.* [lat. *infra* zem + *sarkans*] Elektromagnētisko viļņu spektra apgabals no 740 nm līdz 1 mm, ko siltumstarojuma veidā emitē sakarsēti ķermeņi un dzīvi organismi; izmanto spektroskopijā un defektoskopijā.

infrasarkanais teleskops *astr.* Teleskops kosmisko objektu infrasarkanā starojuma uztveršanai un reģistrēšanai; konstruktīvi līdzinās optiskajam teleskopam; lai samazinātu paša i-ā t-a un starojuma uztvērēja infrasarkanā starojumu, tos dzesē līdz zema temperatūrai. I-os t-us novieto augstu kalnos, kur samazinās ūdens tvaiku radītā infrasarkanā starojuma absorbcija, vai orbitālajās observatorijās.

infrasarkanā spektroskopija *ķīm., fiz.* Pētīšanas metode vielas kvalitatīvai vai kvantitatīvai analīzei spektra infrasarkanajā daļā.

infrasarkanā starojuma gaisma terapija *med.* Fizioterapijas metode, kurā izmanto infrasarkanā starojuma lampu un siltuma starojumu.

infraskaņa [lat. *infra* zem + *skaņa*] *fiz.* *Skaņa*, kuras frekvence ir mazāka par cilvēkam

dzirdamo sakņu sliekšni, apmēram 16–20 hercu (Hz).

infūzija [lat. *infusus* ieliets] *med.* Lielāka šķidruma daudzuma pakāpeniska ievadīšana vēnā vai zemādas audos.

infuzorijas [lat. *infusus* ieliets] (*Infusoria*) *biol.* Bieži lietots skropstaiņu klases vienšūņu apzīmējums.

ingredienti [lat. *ingrediens* (*ingredientis*) sastāvdaļa] Maisījumu sastāvdaļas. *P o l i m ē r m a t e r i ā l u i.* – plastmasu sastāvdaļas (pildvielas, plastifikatori, stabilizatori), kas uzlabo polimērmateriālu tehnoloģiskās un ekspluatācijas īpašības.

ingesija [lat. *ingressio* ienākšana] *ģeod.* Izlīdzināta reljefa rajonu applūšana, ceļoties jūras līmenim.

inhalācija [lat. *inhalare* ieelpot] *med.* Dažādu vielu ieelpošana ārstnieciskā nolūkā.

inhibitors [lat. *inhibere* aizturēt] Palēninātājs.

1. *biol.* Viela, kas kavē fermentu aktivitāti vai pilnīgi pārtrauc to darbību un rezultātā izjauc normālo vielmaiņu organismā. 2. *ķīm.* Viela, kas palēnina vai pavisam pārtrauc ķīmisku reakciju norisi (piem., kaļķu piedeva palēnina ģipša javas saistīšanos), arī mikroorganismu attīstību.

iniciatori [lat. *iniciator* uzsācējs] 1. *tehn.* Ļoti jutīgas, eksplozīvas sprāgstvielas, kas spēj izraisīt lielāka citas sprāgstvielas lādiņa detonāciju (piem., metālu azīdi). 2. *ķīm.* Ķīmiski savienojumi (peroksīdi, hidroperoksīdi, persulfāti u. c.) vai citi faktori (temperatūra, ultravioletais starojums u. c.), kas ierosina konkrētu ķīmisku reakciju, piem., polimerizāciju.

injekcija [lat. *injectio* iemešana] 1. *med.* Šķidruma ievadīšana caur adatu audos, vēnās vai artērijās terapijas vai diagnostikas nolūkā. 2. *ģeol.* Magmas iespiešanās aptveriežos pa plaisām un citiem tukšumiem.

injicēšana 1. *med.* → injekcija (1). 2. būv. Sk. betons

inkapsulācija [lat. *in* iekšā + *capsula* kastīte] *med.* Saistaudu apvalka (*kapsulas*) izveidošanās ap organismam svešām vielām (svešķermeņiem).

inklinācija [lat. *inclinatio* noliekšanās] 1. *astr.* Leņķis, ko veido kādas planētas orbītas plak-

ne ar Zemes orbītas plakni. 2. *fiz.* Brīvi piekārtas magnētadatas nolieces leņķis pret horizontāli.

inklinators [lat. *inclinare* noliekt] Aparāts Zemes magnētiskā lauka *inklinācijas* mērīšanai.

inkrements [lat. *incrementum* pieaugums, augšana] *fiz., ķīm.* Vielas fizikālā raksturlieluma sastāvdaļa, kuru nosaka noteikts šās vielas *molekulas* struktūras fragments.

inkrēti [lat. *in* iekšā + (*se*)*cretus* izdalīts] *biol.* → **hormoni**

inkrētie orgāni [lat. *in* iekšā + (*se*)*cretus* izdalīts] *biol.* Iekšējās sekrēcijas orgāni.

inkubācija [lat. *incubatio* perēšana] *lauks.* Dzīvnieku (putnu, bišu, zivju, zīdtauriņu) mākslīga pavairošana. I. b i š k o p ī b ā – bišu peru turēšana termostātā jaunu viena vecuma bišu iegūšanai, ilgst 16–24 dienas. I. p u t n k o p ī b ā – putnu mazuļu izperināšana inkubatoros, ilgst vidēji 21 dienu; i. dod iespēju jebkurā gadalaikā izperināt mazuļus. I. z ī d k o p ī b ā – zīdtauriņu kāpuru izšķildināšana no oļiņām speciālā inkubatorā, ilgst 12–17 dienu. I. z i v k o p ī b ā – apauglotu ikru turēšana ūdenstilpnē vai speciālā aparātā (rūpnieciskā metode) zivju mazuļu iegūšanai; atkarībā no zivju sugas i. ilgst no dažām dienām līdz vairākiem mēnešiem. I-as a t b i r u m i – neapauglotās olas, olas ar asins gredzeniem, miruši embriji, *nosmacepi*, vārgie un kroplie putnu mazuļi. I-as b i o l o ģ i s k ā k o n t r o l e – olu īpašību, i-as apstākļu un izšķīlušos putnu mazuļu kompleksa novērtēšana. I-as r e ž ī m s – vajadzīgais apstākļu komplekss inkubatorā embriju attīstības laikā – noteikta temperatūra, mitrums, gaisa apmaiņa, olu stāvoklis sietos u. c.

inkubācijas periods [lat. *incubatio* perēšana] *biol.* Laiks, kas nepieciešams dīgļa attīstībai olā. I-as p-a i l g u m s – laiks no perēšanas sākuma līdz putnu mazuļu šķīšanās sākumam; vistām – 19, tītariem – 26, pīlēm – 25, zosīm – 29 dienas.

inkubatorijs *lauks.* Ēka, kurā ir visas nepieciešamās telpas un iekārtas olu pieņemšanai, šķīrošanai, uzglabāšanai, dezinficēšanai un inkubēšanai.

inkubators [lat. *incubare* perēt] *lauks.* Iekārta caļu mākslīgai izperināšanai.

inleja [a. *inlay* ieliktnis; plomba] *med.* Zoba stubra mākslīga atjaunošana, izpreparējot saknes kanālu.

inokulācija [lat. *inoculatio* potēšana] *biol.* Dzīvu *mikroorganismu* ievadīšana barotnē vai organismā, uzsēšana vai inficēšana.

inozīts [gr. *is* (*inos*) muskuļu šķiedra] *ķīm.* Cikliskais sešvērtīgs *spirts*, kas ir arī enerģijas avots daudzos audos ("muskuļu cukurs").

insekticīdi [lat. *insectum* kukainis + *caedere* iznīcināt] *ķīm., lauks.* Vielas, ko lieto kukaiņu iznīcināšanai.

insektofungicīdi [lat. *insectum* kukainis + *fungus* sēne + *caedere* iznīcināt] *ķīm., med.* Vielas, ko lieto kukaiņu un slimību izraisītāju sēņu vienlaicīgai iznīcināšanai.

insolācija [lat. *insolatio* sildīšana saulē] 1. *fiz.* Saules siltuma daudzums, ko saņem Zemes virsma; Saules radītais apgaismojums. 2. *lauks.* Saules tiešās radiācijas plūsma uz horizontālu virsmu.

instalēt [lat. *installare* ierīkot] *tehn.* Ierīkot, uzstādīt (tehniskas ierīces), piem., uzstādīt darbam datoru, ielaist *programmatūru* tajā.

instinkts [lat. *instinctus* mudinājums, ierosme] *biol.* Katrai dzīvnieku sugai, arī cilvēkam raksturīgs sarežģītu iedzimtu reakciju kopums, ko izraisa organisma iekšējās un ārējās vides kairinājumi.

instrukcija [lat. *instructio* pamācība] 1. *tehnol.* Norādījumi, pamācība ierīces, aparāta vai iekārtas lietošanai vai tehnoloģiska procesa veikšanai. 2. *inf.* Semantiska izteiksme *programmēšanas valodā*, kas apraksta izpildāmo operāciju un identificē tās operandus. Sk. arī *mašīninstrukcija*.

instrumentālais lidojums *aeron.* Sk. **lidojums**

instrumentālās nosēšanās sistēma *aeron.* Sistēma, kas nodrošina gaisakuģu nosēšanos sliktos redzamības apstākļos, izmantojot tikai indikatora rādījumus vai automātiskā lidojuma vadības sistēmas. Sastāv no kursa un *glisādes* zemes radiobākām un gaisakuģu ierīcēm.

instruments [lat. *instrumentum* rīks] *tehn.* Darbarīks, ar ko satver un pārveido darba priekšmetu. Ir rokas i-i (āmurs, ēvele, kalts, zāģis u. c.), mehānizētie (urbšanas, apzāģēšanas, slīpēšanas) un mašīnu i-i (griežņi, frēzes, urbjī), kurus maina manuāli vai auto-

mātiski. **A b r a z ī v a i s i.** – no abrazīvā pulvera un saistvielas izgatavots i., kurā abrazīva graudi ir saistītā stāvoklī. **E l e k t r i s k i e i-i** – darbarīki ar elektrisko piedziņu. **M e t ā l a p s t r ā d e s i.** – metālu un metālisku ķermeņu apstrādē lietojams i. **Z o b a p s t r ā d e s i.** – i. zobratu, zobstieņu, gliemežratu, ķēžratu, sprūdratu u. c. izstrādājumu zobu virsmu apstrādei.

insuficiency [lat. *insufficiencia* nepietiekamība] *med.* Orgāna (piem., plaušu, sirds) mazspēja.

insulīns [lat. *insulinum* < *insula* sala] *biol., med.* Aizkuņģa dziedzerā *hormons*, kas regulē ogļhidrātu, it sevišķi glikozes, maiņu organismā.

insults [lat. *insultare* ielēkt, lēkāt] (*insultus*) *med.* Trieka – pēkšņš smadzeņu asinsrites traucējums, kas var komplikēties ar *parēzēm, paralīzēm*. Sk. *apopleksija*.

integrācija [lat. *integratio* apvienošana, sakārtošana] Daļu apvienošana vienā veselā. **H o r i z o n t ā l ā i.** – ražošanas veids – nelielu uzņēmumu, piem., zemnieku saimniecību, kooperēšanās lopkopības produkcijas ražošanai un specializēšanās noteiktu dzīvnieku grupu turēšanā un kopšanā, izmantojot modernu tehnoloģiju. **V e r t i k ā l ā i.** – progresīvs ražošanas organizācijas veids, pēc kura, piem., zemnieku saimniecības realizē hibridizācijas programmas un saimniecību darbību nosaka galvenā firma.

integrālā (integrētā) mikroshēma (mikroshēma) elektron. Mikrominiatūra elektroniska cietvielu ierīce, kurā lielā blīvumā kopīgā struktūrā apvienoti dažādi elementi (tranzistori, diodes, rezistori, kondensatori), kas nav atdalāmi un izmantojami atsevišķi. **A t m i ņ a s i. m. inf.** – i. m., kas īslaicīgi (brīvpieces atmiņā), pastāvīgi (*lasāmatmiņā*, programējāmā lasāmatmiņā) vai arī līdz brīdim, kad nepieciešams to mainīt (pārprogramējāmā lasāmatmiņā), saglabā tajā ierakstītās *programmas* vai *datus*. **H i b r ī d ā m.** – m., ko veido uz keramikas pamatnes, uz kuras uzklāj vienu virs otra vairākus vadoša materiāla un dielektriķa slāņus. Pēc tam piemontē klāt diodes un tranzistorus un visu mikroshēmu hermetizē korpusā. **P u s v a d ī t ā j u m.** – m., ko veido silīcija kristālā un uz tā virsmas.

integrālais taimeris [lat. *integer* vesels; a. *timer*

< *time* laiks] *elektron.* *Integrālā mikroshēma*, kas paredzēta dažādu laika aiztures elementu izveidei; iegūstamais aiztures laiks maz atkarīgs no barošanas sprieguma.

integrālis [lat. *integer* vesels] *mat.* Matemātiskās analīzes pamatjēdziens, kas saistīts ar funkciju atrašanu pēc to atvasinājumiem un figūru laukumu un ķermeņu tilpumu aprēķināšanu. **N e n o t e i k t ā i s i.** – dotās funkcijas $f(x)$ *primitīvo funkciju* $F(x)$ kopa: $\int f(x)dx = F(x) + C$ (C – patvaļīga konstante). **N o t e i k t ā i s i.** – integrālsummā robeža funkcijas $f(x)$ vērtībām dotajā intervālā $[a, b]$; izsaka līklinijas trapeces laukumu zem līknes $y=f(x)$ intervālā $[a, b]$. Apzīmē

$$\int_a^b f(x) dx$$

integrālreķini *mat.* Matemātiskās analīzes nozare, kurā pēta funkciju integrāļus, to īpašības, aprēķināšanas metodes un lietojumus.

integrēšana *mat. 1.* Nenoteiktā integrāļa atrašana.

2. Diferenciālvienādojuma atrisināšana, atrodot tā vispārīgo atrisinājumu.

intensitāte [fr. *intensité* < lat. *intensio* intensīvs, saspriegts] **1.** Stiprums, spēka pakāpe, spraidums; spilgtums. **E l e k t r i s k ā l a u k a i. fiz.** – vektoriāls lielums, kas raksturo elektriskā lauka lielumu un virzienu noteiktā punktā; apz. E ; mērv. *SI* *mērvienību sistēmā* – volti uz metru (V/m). **M a g n ē t i s k ā l a u k a i. fiz.** – vektoriāls magnētisko lauku raksturojošs lielums; apz. H ; mērv. *SI* *mērvienību sistēmā* – ampērs uz metru (A/m). **2. mež.** Procentos no kopējās audzes krājas izteikta (regulētas un grupu izlases, pakāpeniskās, kopšanas un sanitārās izlases cirtēs) izcērtamās (izcirstās) koksnes krāja.

intensīvā izmantošana lopk. Liela skaita pēcnācēju ieguve no vaislas dzīvnieka gada laikā.

intensīvā nobarošana lopk. Dzīvnieku barošana, ar kuru īsā laikā iegūst realizācijas dzīvmasu.

interceptors [lat. *interceptor* atņēmējs, noņēmējs] *aeron.* Gaisakuģa aerodinamiskās vadības plāksne, spārna mehanizācijas elements, kas uzstādīts uz spārna augšējās virsmas un ko atverot (līdz 60°) samazinās cēlējspēks; var lietot arī šķērsvadībai. Sk. arī *spoilers*.

interference [lat. *inter* starp + *ferens* (ferentis) nesošs, pārnesošs] **1. fiz., tehn.** Fizikāla parā-

dība, kas rodas divu vai vairāku koherentu (sk. *koherence*) viļņu (ar vienādām vai dažādām frekvencēm) savstarpējas pārklāšanās un mijiedarbības procesos atsevišķos telpas punktos. Pārklāšanās rezultātā rodas *iesaiņa*, kas ir atkarīga no atsevišķu interferējošo viļņu *fāzēm* attiecīgajos telpas punktos: ja noteiktā punktā šo viļņu maksimumi sakrīt, tad tie summējas (pastiprinās), bet, ja sakrīt viena viļņa maksimums ar cita viļņa minimumu, tad viļņi savstarpēji vājinās vai pilnīgi dzēšas. 1. novērojama visiem koherentiem viļņiem neatkarīgi no to dabas (elektromagnētiskajiem, akustiskajiem u. c.). *Aerodinamiskā i. aeron.* – gaisa viļņu mijiedarbība (piem., no gaisakuģa *spārna* un dzinēja *gondolas*). 2. *med. Fizioterapijas* metode, kurā izmanto zemfrekvences strāvas iedarbību uz kādu ķermeņa daļu; strāvu pievada no diviem atšķirīgas frekvences strāvas avotiem; metodi izmanto arī medikamentu ievadīšanai.

interferences filtrs *fiz.* Gaismas filtrs, kas ir izveidots no daudzām uz kāda pamata uzputinātām dielektrīka kārtiņām. Gaismai interferējot šajās kārtiņās, var iegūt filtru, kas laiž cauri gaismu ļoti šaurā spektrālā apgabalā.

interferometrija [interfer(ence) + gr. *metrein* mērit] *astr.* Praktiskās *astrofizikas* metode, kurā debess ķermeņu attēlu iegūšanai, leņķiskā diametra un leņķiskā attāluma mērīšanai izmanto speciālus instrumentus – *radiointerferometru* un *zvaigžņu interferometru*.

interferometrs [interfer(ence) + gr. *metron* mērs] *fiz.* Iekārta, kurā izmanto *interferenci*, lai mēritu gaismas viļņa garumu, mehānisku nobīdi, vielas laušanas koeficientu vai kādu citu fizikālu lielumu.

interferons [a. *interferon* < lat. *inter* starp + *ferire* sist] *biol.* Olbaltumviela, ko šūnas izstrādā pēc saskares ar vīrusiem un kas kavē vīrusu vairošanos.

interglaciāls [lat. *inter* starp + *glacialis* ledus (ģen.), ledains] *ģeol.* 1. Starpleduslaikmets; siltāks laikposms starp diviem apledojumiem ar ledus kušanu un ledāja atkāpšanos. 2. Starpleduslaikmetā veidojies.

interjers [fr. *intérieur* iekšējs] 1. *arhit.* Visas celtnes iekštelpas vai atsevišķas telpas arhitek-

toniskais un mākslinieciskais izveidojums.

2. *biol.* Dzīvnieku organisma iekšējās histoloģiskās, fizioloģiskās un biokīmiskās īpašības, kas saistītas ar attiecīgu dzīvnieku *konstitūcijas* tipu.

intermediāts *ķīm.* Starpprodukts.

intermitējošs [lat. *intermittere* pārtraukt] Tāds, kas atkārtojas. I-*a k u s t ī b a kino* – filmas kustība *kamerā* vai *projektorā*, kad filma tiek pavilkta uz priekšu par attālumu, kas vienāds ar *kadru* augstumu, un tad uz mirkli apstādināta; to panāk ar *Maltas krusta mehānisma* vai *velkzobu mehānisma* palīdzību.

intermolekulārs *ķīm.* Tāds (process), kas risinās starp *molekulām*.

internegatīvkopija (internegatīvs) [lat. *inter* starp + *negativus* noliedzošs + *copia* daudzums] *kino* Tieši no krāsu *beznegatīva* filmas izgatavota negatīva kopija.

interpolācija [lat. *interpolatio* atjaunošana, pārtaisīšana] *mat.* Starpvērtību atrašana, t. i., funkcijas skaitlisko vērtību noteikšana tādām argumenta vērtībām, kas atrodas intervālā starp tām, kurām funkcijas vērtības jau zināmas.

interpozitīvkopija [lat. *inter* starp + *positivus* apstiprinošs, apliecinošs + *copia* daudzums] *kino* Pozitīvā filmas *kopija*, kas tiek izgatavota no samontētas filmas negatīvkopijas pēc tam, kad *pasūtītāja kopija* saņēmusi pozitīvu atsauksmi.

interstadiāls [lat. *inter* starp + *stadialis* kādu stadiju sasniedzis] Starpstāvokļi; tāds, kas ir starp divām stadijām, starpstadiāls.

intertīkls *inf.* Saīsināts apzīmējums vairāku *datoru tīklu* apvienojumam, kuru veido, izmantojot *maršrutētājus* vai citus starptīklu *pārveidotājus* un kurā parasti izmanto *protokolu TCP/IP* komplektu. Lai to atšķirtu no globālā *tīkla Internet*, šādu tīklu apvienojuma saīsināto apzīmējumu angļu valodā raksta ar mazo burtu.

intervāls [lat. *intervallum* attālums, starptelpa]

1. Attālums, atstatums (starp objektiem).

2. *ķīm. tehnol.* Procesa temperatūras diapazons; laikposms starp diviem stāvokļiem (piem., saistvielas javas saistīšanās sākumu un beigām). *K u š a n a s t e m p e r a t ū r a s i.* – i. starp kušanas sākuma un beigu temperatūru. *M i k s t t a p š a n a s i.* –

temperatūras i., kurā materiāls pakāpeniski pāriet no cieta stāvokļa šķidrā. **P ā r s t r ā d e s t e m p e r a t ū r a s i.** – temperatūras i., kurā no plastmasas ar atbilstošu tehnoloģiju var iegūt izstrādājumus. **S t i k l a a t l a i d i n ā š a n a s i.** – i. starp apakšējo un augšējo atļaidināšanas temperatūru. **S t i k l a k r i s t a l i z ā c i j a s i.** – i. starp apakšējo kristalizācijas temperatūru, kad stiklā parādās redzami kristāli, un augšējo kristalizācijas temperatūru, kurā kristāli izšķīst izkusušajā stikla masā. **3. mat.** Reālu skaitļu vai skaitļu ass punktu kopa, kuri atrodas starp diviem dotajiem skaitļiem vai punktiem (ģeometriski – nogrieznis). **4. stat.** Kopas vienību variējošās pazīmes lielumi, kas atrodas noteiktās robežās. **I - a b i e ž u m s** – kopas vienību skaits (absolūtais biežums) vai procentos izteikto kopas vienību skaits (relatīvais biežums), kas rāda, cik kopas vienībām piemīt i-ā ietverto pazīmu lielums. **I - a b l i v u m s** – kopas vienību skaits uz vienu variējošās pazīmes vienību; aprēķina, dalot i-a biežumu ar i-a garumu. **I - a c e n t r s** – skaitlis, ko iegūst, summējot i-a apakšējo robežu ar i-a augšējo robežu un iegūto summu dalot ar 2. **I - u v a r i ā c i j a s r i n d a s** – **variācijas** rindas, kurās uzrādītas nevis atsevišķas variantes $x_1, x_2 \dots x_n$, bet varianšu intervāli $x_1 - x_2; x_2 - x_3; \dots x_{n-1} - x_n$. Sk. arī **relativistiskais intervāls**.

intoksikācija [lat. *intoxicare* saindēt] *med.* Organisma saindēšanās ar **toksiskām** vielām.

intramolekulārs *ķīm.* Tāds (process), kas risinās **molekulas** iekšpusē.

intramuskulārs [lat. *intra* iekšpus + *musculus* muskulis] *med.* Muskulī ievadīts (piem., intramuskulāra medikamentu injekcija), muskuli notiekošs (process).

intravenozs [lat. *intra* iekšpus + *vena* dzīsla] *med.* Vēnā ievadīts (piem., intravenoza medikamentu injekcija).

intrazonāls [lat. *intra* iekšpus + gr. *zonē* josla] Tāds, kas ir zonas iekšpusē, iekšzonāls.

introdukcija [lat. *introductio* ieviešana] *biol., mež.* Augu vai dzīvnieku sugu un šķirņu ieviešana ārpus to dabiskā izplatības vai kultivēšanas **areāla**.

intrūzija [lat. *intrusio* ieģrūšana] **1. ģeol.** Mag-

mas ieplūšana **Zemes garozā** un dziļumiežu veidošanās. **2. ģeol.** Iežu ķermenis (*batolīts*, *lanolīts*, *daika*, *stumbenis*, *dzīsla*, *sills*), kas radies, magmai sacietējot Zemes garozā. **3. ķīm.** Polimērmateriālu spiedlīšanas process, kurā liešanas formu aizpilda, dažādi kombinējot gliemeža rotācijas un taisnvirziena kustības; lieto biežsienu izstrādājumu izgatavošanai.

intruzīvs *ģeol.* Tāds, kas veidojies no dzīlēs sacietējušas magmas.

intubācija [lat. *in* iekšā + *tuba* caurule] *med.* Speciālas caurules ievadīšana balsenē vai elpvadā, lai atvieglotu slimnieka elpošanu vai mākslīgi elpinātu operācijas laikā.

invaginācija [lat. *in* iekšā + *vagina* maksts] *med.* Zarnas vienas daļas iemaukšanās otrā, radot zarnu aizsprostojumu.

invariants [lat. *invariants* (*invariantis*) nemainīgs] *mat.* Lieluma vai matemātiska objekta īpašība, kas nemainās, izpildot noteiktu transformāciju (pārveidojumu).

invāzija [lat. *invasio* iebrukums] *biol.* **1.** Parazītisku dzīvnieku (*vienšūņu*, *tārpu*, *posmkāju*) iekļūšana cilvēka, dzīvnieku vai augu organismā. **2.** Organismu neregulāra, masveidīga ieceļošana kādā teritorijā.

inventāra numurs [lat. *inventarium* saraksts, apraksts; numurs] *lopk.* Dzīvnieka numurs, pēc kura *identificē* katru ganāmpulka dzīvnieku; sastāv no 1 līdz 4 zīmju koda.

inversija [lat. *inversio* apgriešana, pārstatīšana]

1. fotogr. Fotoķīmisks process, kurā latento negatīvo *fotoattēlu* pēc parastās attīstīšanas ķīmiski pārvērš *pozitīvā*, parasti *diapozitīvā*.

2. ģeol. Sākotnējā reljefa mainīšanās, ko izraisa dažādas cietības iežu nevienāda pretestība denudācijas procesiem. **3. ķīm.** Vielās molekulu optisko īpašību maiņa, kas rodas, ja mainās tās telpiskā uzbūve; vērojama no dzinēja izplūstošajā plūsmā aiz gaisakuģa.

4. met. Gaisa temperatūras paaugstināšanās kādā atmosfēras slānī, palielinoties augstumam. **5. mat.** Plaknes vai telpas transformācija, kura pret doto riņķa līniju vai sfēru katram iekšējam punktam piekārtu ārēju punktu uz stara, kas iziet no centra, un otrādi. **6. pārt.** Salikto cukuru sašķelšana skābes vai fermentu iedarbībā.

invertcukurs [lat. *invertere* apgriezt, pārvērst + cukurs] *ķīm., pārt.* Saldviela, kas sastāv no glikozes un fruktozes; iegūst, šķeļot biešu vai niedru cukuru – *saharozī*.

invertors [lat. *invertere* apgriezt, pārvērst] **1. elektron.** Loģiska iekārta, kas realizē loģisko funkciju NE; ieejai pievadot signālu "1", izejā iegūst "0". **2. el.** Elektriskā iekārta līdzstrāvas pārveidošanai maiņstrāvā. A u t o n o m a i s i. – i., kura izejā nav citu maiņstrāvas avotu, tāpēc iespējams iegūt maiņspriegumu ar jebkuru frekvenci. R e z o n a n s e s i., v i r k n e s i. – autonomais i., kurā *ventiļu* komutācijas nodrošināšanai izmanto pārejas procesu īpatnības ķēdēs ar induktivitāti un kapacitāti; strāvai plūstot caur kondensatoru, tas svārstību režīmā uzlādējas līdz spriegumam, kas ir augstāks par līdzstrāvas tikla spriegumu, bet pēc tam strāva virzienu mainīt vairs nevar, jo tad aizveras *ventiļi (tiristors)*. S p r i e g u m a i. – autonomais i., kura izejas spriegums periodiski lēcienveidā pārmetas no pozitīvas vērtības uz tikpat lielu negatīvu vērtību un atpakaļ. S t r ā v a s i. – autonomais i., kura izejas strāva periodiski ar lēcieni maina virzienu; samazinot slodzes strāvu, ievērojami pieaug izejas spriegums. T i k l a i. – i., kura izejā ir arī citi maiņstrāvas avoti, tāpēc šāda i-a darba frekvenci nosaka maiņstrāvas tiks.

involūcija [lat. *involutio* izliekums] **1. biol.** Kāda orgāna struktūru vienkāršošanās individuālās attīstības gaitā. **2. mat.** Transformācija, ko lietojot divreiz pēc kārtas, iegūst sākotnējo objektu (piem., plaknes atspoguļošana).

inžektors [fr. *injecteur* < lat. *inicare* iemest (iekšā)] *tehn.* Strūklas sūknis, kurā izmanto gāzes vai tvaika strūklas radīto retinājumu un spiedienu. Lieto tvaika katlu ūdensbarošanas iekārtās, iekšdedzes dzinēju degvielas padeves sistēmās, gāzes degļos.

inženierbūve [fr. *ingénieur* + būve] *būv.* Būve, ko neklasificē par ēku, piem., ceļš, sliežu ceļš, tilts, lidostas skrejceļš, dambis u. tml.

inženierģeodēzija [fr. *ingénieur* + gr. *ģeodaisia* zemes dališana] *ģeodēzijas* nozare, kas saistīta ar celtniecību.

inženierģeoloģija *ģeol.* *ģeoloģijas* nozare par Zemes garozas augšējo slāņu ģeoloģiskajām

īpatnībām un procesiem saistībā ar cilvēka inženierdarbību.

inženierģeoloģiskie procesi *ģeol.* Mūsdienu ģeoloģiskie procesi, ko izraisījusi vai pastiprinājusi cilvēka saimnieciskā darbība, piem., noslīdeņi, krastu izskalošana.

īpašības *ķīm. tehnol.* Vielas, materiāla, izstrādājuma vai procesa kvalitatīvi un kvantitatīvi rādītāji. A d i t ī v ā s i. – i., kas aritmētiski summējas no atsevišķu komponentu īpašībām, izveidojoties vielu maisījumam vai ķīmiskam savienojumam (piem., silikāstiklu izplešanās koeficients, blīvums u. c. summējas no to veidojošo oksīdu attiecīgiem lielumiem). E l e k t r i s k ā s i. – i., kas raksturo materiāla izpaušmi elektriskajā laukā (elektrovadāmība, dielektriskā caurlaidība, dielektriskie zudumi, elektriskā izturība). F i z i k ā l m e h ā n i s k ā s i. – i., kas raksturo materiāla stāvokli un izturību (blīvums, tilpummasa, cietība, stiprība). Ķ ī m i s k ā s i. – i., kas raksturo materiāla izpaušmi mijiedarbībā ar citām vielām un faktoriem. O p t i s k ā s i. – i., kas raksturo gaismas (elektromagnētiskā starojuma spektra diapazonā apm. 10 nm–1 mm, kas ietver redzamo gaismu, *IS* un *UV* starojumu) izplatīšanos un mijiedarbību ar materiālu. S p e c i f i s k ā s i. – i., kas raksturo objekta individualitāti (piem., saistvielu spēja saistīties un cietēt, ja tās iejauc ūdenī). T e r m i s k ā s i. – i., kas raksturo materiālu augstā un mainīgā temperatūrā.

īpašvektors *mat.* Nenulles vektors x , ko dotā *lineārā transformācija* A pārvērš kolineārā vektorā, t. i., $A(x) = lx$ (l – skalārs).

īpašvērtība *mat.* Lineāras transformācijas A īpašvektoram atbilstošā *skalāra* l vērtība.

īpatnējais ātrums, gaitas ātruma koeficients *tehn.* *Turbomašīnu* līdzības kritērijs; nosaka pēc mašīnas skrejrata griezes ātruma, caurplūdes un spiediena augstuma.

īpatnējais siltums *fiz.* Siltuma daudzums vielas masas vienības sasildīšanai par vienu *kelvinu*.

īpatnējais spēks *dz.* Vilces, pretestības vai bremzēšanas spēka attiecība pret vilciena masu.

īpatnējais svars *ķīm., fiz.* Fizikāls lielums, kas skaitliski vienāds ar ķermeņa svaru vienā tilpuma vienībā; mērv. *SI mērvienību sistēmā* ir N/m^3 .

ipatnējais tilpums *ķīm., fiz.* Fizikāls lielums, kas skaitliski vienāds ar vielas masas vienības tilpumu; mērv. *SI* mērvienību sistēmā ir m^3/kg .

iprīts [fr. *yperite*, pēc Beļģijas pils. Ipras] *ķīm.* Noturīga indīgā kaujas viela, sinepju gāze.

irdināšana lauks. Viens no galvenajiem augsnes apstrādes paņēmieniem, kurā samazina augsnes tilpummasu, palielina porainību (galvenokārt nekapilāro), līdz ar to uzlabo augsnes gaisa un ūdens režīmu. Augsni irdina ar *arkliem*, *ecēšām*, *kultivatoriem*, *lobītājiem*, *augšnes frēžēm* un speciāliem dziļirdinātājiem.

irdinātāji 1. lauks. Sk. **irdināšana. 2. pārt.** Vietas vai to maisījumi, kas, izdalot gāzes, palielina mīklas apjomu.

iridijs [gr. *iris* (*iridos*) varavīksne] *ķīm.* Ķīmiskais elements Ir, atomnr. 77, atommasa 192,22, ļoti ciets, ķīmiski izturīgs platīna grupas metāls.

iridociklīts [gr. *iris* (*iridos*) varavīksne + *kyklos* aplis] (*iridocyclitis*) *med.* Acs varavīksnēnes un starenes iekaisums.

iridoloģija [gr. *iris* (*iridos*) varavīksne + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Nekārtnās medicīnas metode, diagnozes noteikšana pēc acs varavīksnēnes.

irigācija lauks. → **apūdeņošana**

irigācijerozija [lat. *irrigatio* apūdeņošana + *erosio* sairšana] *lauks.* Nepareizas apūdeņošanas radīta siko augsnes daļiņu un augu barības vielu izskalošanās un aiznese.

iriss [gr. *iris* varavīksne] *pārt.* Cukura konditorejas izstrādājums, kura masu gatavo, iebiezīnot cukura un cietes sīrupu ar piena un sviesta vai margarīna maisījumu.

irizācija [gr. *iris* varavīksne] **1. min.** Gaismas un krāsu rotaļa uz dažu minerālu skaldnēm. **2. sil. tehnol.** Glazūras vai stikla virsmas pārklāšana ar plānu varavīkšņainu metālu oksīdu kārtiņu.

isgrācija apģ. Īsā krūškorsete.

isinājumtaustiņš inf. Taustiņu kombinācija, kas ar vienu taustiņa piesitienu, apejot *izvēlņu* hierarhiju, nodrošina kādas komandas izpildi vai *pieeju dialoglodziņam*.

iskorsete apģ. Nestaklētais zemvidukļa korseģģērbis iegurņa formas pārveidošanai joslā no

vidukļa līdz kājstakles līmenim, dažkārt izmanto arī garo zeķu piestiprināšanai ar zeķu turētājiem.

Islandes špats min. Caurspīdīgs, romboedrisks, bieži lielkristālisks kalcīta paveids, kam piemīt stipra dubultlaušana; nozīmīga optiskā izejviela.

ismatainie truši (rekši) lopk. 1919. g. Francijā izveidoti truši, kam dūnmāti un akotmāti ir gandrīz vienādā garumā; apmatojuma krāsa dažāda, īpaši skaists apmatojums ir Kastorrekšiem – mugura tumši brūna, sāni gaiši pelēki.

īsslēgums el. Elektriskās ķēdes posma pretestības samazināšanās līdz nullei tuvai vērtībai. Elektriskās ķēdes ī. – divu dažādu potenciālu ķēdes punktu savienojums; ķēdē plūst ļoti liela strāva, kas var izraisīt ķēdes elementu un vadu bojājumus.

IS starojums ķīm., fiz. Infrasarkanais starojums, elektromagnētiskā spektra diapazons, kur viļņu garums ir 10^{-2} – 10^{-5} .

īsvasa mež. Vasas ar īsiem posmiem, piem., lapegļu skuju aug ciešos pušķos uz ī-ām, skuju koku *čiekuri* vai lapu koku un krūmu ziedpumpuri veidojas uz ī-ām.

īšēmija [gr. *ischein* aizturēt + *haima* asinis] (*ischemia*) *med.* Asiņu daudzuma samazināšanās kādā orgānā vai tā daļā, izraisot vielmaiņas traucējumus.

īšiass [gr. *ischias* gurns] (*ischias*) *med.* Sēžas nerva iekaisums.

iterācija [lat. *iteratio* atkārtošana] *mat.* Atkārtota operācijas izpilde, kā arī tās rezultāts (īpaši vienādu funkciju superpozīcijas nozīmē, aprēķinot $f(x)$, $f(f(x))$, $f(f(f(x)))$ utt.).

iterbijs [pēc vietvārda Iterbija (*Ytterby*) Zviedrijā] *ķīm.* Ķīmiskais elements Yb, atomnr. 70, atommasa 173,04, *lantanoīds*.

itrijs *ķīm.* Ķīmiskais elements Y, atomnr. 39, atommasa 88,91, *retzemju metāls*.

izalobāras [gr. *isos* vienāds + *allos* cits + *baros* smagums] *ģeogr., met.* Līnijas, kas ģeogrāfiskajā kartē savieno punktus, kuros gaisa spiediens zināmā laika posmā mainās par vienādu lielumu.

izalotermas [gr. *isos* vienāds + *allos* cits + *thermē* karstums] *ģeogr., met.* Līnijas, kas ģeogrā-

fiskajā kartē savieno Zemes virsmas punktus, kuros gaisa temperatūra zināmā laika posmā mainās par vienu un to pašu lielumu.

izanomāles [gr. *isos* vienāds + *anomalos* nevienāds, nevienādīgs] *ģeogr., met.* Līnijas, kas ģeogrāfiskajās kartēs savieno punktus, kuros ir vienāda novirze no vidējiem lielumiem (piem., temperatūrai, atmosfēras spiedienam).

izcilāšana *mež. Sk.* sala **izcilāšana**

izcilspiedums, reljefspiedums *poligr.* Attēla iegūšana ar speciālām *iespiedformām*, deformējot papīru ar lielu spiedienu.

izcirtums *mež.* Ar mežu neapklāta platība, kas radusies, nocērtot audzi kailcirtē pēdējo 15 gadu laikā.

izdedzbetons *būvn.* Būvmateriāls, kas sastāv no *cementa, kaļķu* un izsijātu antracīta vai citu akmeņogļu izdedžu maisījuma.

izdedži *tehnol., siltumt.* **Atlikums** (atkritums) pēc kurināmā vai izejmateriāla (pirīta, degslānekļa, ogļu) degošās daļas sadedzināšanas; lieto par betona pildvielu un *minerālvates* un *pucolāncementa* ražošanai, metālu iegūšanai.

izdega lauks., mež. → **degums**

izdegošās piedevas *ker.* Keramikas izejvielas (zāģskaidas, akmeņogļu smalkumi, kūdra, mazuts), ko iejauc keramiskā masā un kas apdedzināšanas procesā izdeg, palielinot drumstalas porainību.

izdiegšana *apg.* Apšūto piegriezumdetaļu apvērsuma īslaicīga nostiprināšana ar roku darba slīpdūrieniem vai ar viegli izdārdāmu šujmašīnas cilpdūrienu pagaidīšuvi, lai iegūtu nepieciešamo, piem., 2 mm platu pārmaļojumu no apvērsumsūveklā, piem., no zempārloka, zemapkakles ārēji neredzamās puses.

izejas darbs *fiz.* Enerģija, kas jāpatērē, lai atbrīvotu elektronu no cietvielas vai šķidruma.

izejviela *1. tehnol.* Dabā rasts materiāls, ko izmanto ražošanā. Pēc izcelsmes iedala *a u g u* (piem., labība, kokvilna, koksne, cukurbietes), *d z ī v n i e k u* (piem., ādas, vilna), *m i n e r ā l ā s* (piem., rūdas, ogles, nafta, ģipšakmens, māls, kaļķakmens) un *o t r e i z ē j ā s* (nolietotie priekšmeti, piem., metāllūžņi, makulatūra, stikla lauskas) izejvielas. *2. pārt.* Tehnoloģisks dzīvnieku un augu valsts materiāls, kas veido produkta pamatu.

izguve *inf.* Operāciju, metožu un procedūru kopums, ko izmanto noteiktas tematikas *datu* atlasei no *datu bāzēm* vai *datnēm*.

izkadrējums [fr. *cadre* < lat. *quadrus* četrstūrainis] *kino, tel. Sk.* **mizanscēnas izkadrējums**

izkārījumi *lopķ.* Resnās zarnas beigu daļu saturs, ko dzīvnieks (arī cilvēks) izdala *defekācijas* (izkārnīšanās) laikā.

izklājlapa *inf.* Darba formulārs, *displeja ekrānā* attēlots kā divdimensiju matrica, kas sastāv no rindām un kolonnām. Rindu un kolonnu krustpunktus sauc par *šūnām*; šūnās var ievadīt iezīmes, skaitliskas vērtības un formulas. *Sk. arī izklājprogramma.*

izklājprogramma [izklāj(ums) + gr. *programma* paziņojums, priekšraksts] *inf.* *Programma*, kas nodrošina lietotāja interaktīvu sadarbību ar *displeja ekrānu* un dod iespēju izmantot uz ekrāna *izklājlapā* attēlotos skaitliskos *datus*, formulas un tekstu.

izklājums (izklātne) *1. mat.* Daudzskaldņa skaldņu vai koniskas virsmas novietojums plaknē (pieļaujot griezumus pa šķautnēm). *2. apg.* *F i g ū r a s i.* – cilvēka ķermeņa *figūras, tipfigūras manekena* vai tā sastāvdaļu virsmas tuvinātās atveidojums plaknē; sastāv no atsevišķiem segmentiem, kas rasējuma koordinātu plaknē pārklājas vai atraujas viens no otra atkarībā no ķermeņa figūras izvirzījumiem vai iedobumiem. *P i e g r i e z u m d e t a l ā s i.* – iecerētā vai materializētā *ģērba piegriezuma* apjomiskās aptvērumdetaļas virsmas bezuzlaižu pirmsagataves plakniskais apveids, kura izmēri atbilst uzdotā *lieluma figūras somatomēriem* un modeļa *virslaidēm*.

izkliede *1. mat.* Mainīga lieluma skaitliskās vērtības *variācija*. *2. fiz., tehn.* Fizikālu, tehnisku u. c. lielumu un parametru telpiskais sadalījums un novietojums dažādos telpas punktos un virzienos, kā arī šādu mainīgu lielumu vērtību variācija. *M a g n ē t i s k ā l a u k a i.* – daļa no kopējās *magnētiskās plūsmas*, kas ārpus magnētiskās serdes noslēdzas gaisā vai kas nav "saķēdēta" ar visiem magnetizēšanas tinuma vijumiem. *3. fiz.* *Kvazidaļiņu (fotonu, elektronu, neitronu u. c.) kūļa (plūsmas) novirze, kustības virziena maiņa un vājināšana* (to izplatīšanās vir-

zienā), ko izraisa kvazidaļiņu mijiedarbība ar citām daļiņām vai ar ārējo (elektrisko u. c.) lauku, kā arī tām sadarbojoties ar dažādas dabas izkļiedējošiem centriem, daļiņām, vides nehomogenitātēm un heterofāzes ieslēgumiem (sk. *heterogēna sistēma*) gāzēs, šķidrumos un cietvielās. *Viļņu i. (gaismas i., skaņas i. u. c.)* – sekundāro viļņu rašanās virzienos, kas nesakrīt ar krītošā viļņa virzienu un kas nav koherenti ar krītošo vilni; viļņu i-es cēlonis ir vides īpašību neregulāras lokālas izmaiņas, nehomogenitātes, termiskās u. c. fluktuācijas, citas fāzes mikroskopiski ieslēgumi, izkļiedējoši centri u. tml. (sk. arī *Ramana efekts*, resp., *kombinatīvā i.*). *Mikrodalīņu u. c.* – daļiņu *sadursmes* process, kura rezultātā mainās daļiņu impulss, to iekšējais stāvoklis vai arī veidojas citas daļiņas. Sk. arī *Releja izkļiede*.

izkļiedētājs lauks. *tehn.* Mobila mašīna mēslojuma pievešanai uz lauka un vienlaidu izkļiedēšanai joslās, kuru platums ir lielāks par i-a konstruktīvo platumu. Ir minerālmēslu i-i un organiskā mēslojuma (kūtmēslu, šķidrmēslu, vircas) i-i.

izkļiedsējmašīna lauks. *tehn.* Traktoram piekabīnāma vai uzkarināma lauksaimniecības mašīna minerālmēslu nogādei uz lauka un vienmērīgai vienlaidu izsējai augsnes virspusē (vienlaikus vai vēlāk tos ar augsnes apstrādes mašīnu iestrādā augsnē); darba platums ir noteikts, nemainīgs.

izkniebšana, pincēšana dārz. Pazarišu, pumuru, vasu izlaušana krāšņumaugiem, dārzeņiem, augļu kokiem.

izkodināšana tekst. Šķiedras vai krāsvielas ķīmiska sagraušana speciālu efektu iegūšanai (sk. *drukāšana*).

izkrāvējs lauks. *tehn.* Nepārtrauktas vai periodiskas darbības ierīce vai mašīna kravas izkraušanai no transportlīdzekļiem. Beramkravu kraušanai lieto kausu konveijeru, rautsējkonveijeru, gliemežkonveijeru, pneimotransportieri; gabalkravu izkraušanai – ar kravas tvērēju (kausu, kāsi, dakšām, spilēm u. tml.) aprīkotas pašgājiņas mašīnas.

izlāde el., fiz. Uzkrātās elektriskās enerģijas atdošana, atbrīvošanās no tās. *Dzirkstē i-*

izlāde – strāvas impulsa izplūšana pa kanālu, kas uz īsu brīdi izveidojas gāzē starp elektrodziem. *Elektriskā i. gāzēs* – elektriskās strāvas plūšana gāzēs; norisinās, mainoties gāzes stāvoklim (Volta lok, dzirkstelzilāde, koronizlāde u. c.). *Koronizlāde*, *korona* – mirdzizlādes veids, kas rodas stipri nevienmērīgā elektriskā laukā, ja gāzes spiediens ir apm. 1 atmosfēra; redzama elektrodu tuvumā kā vāja spīdēšana, ko pavada klusa šņākoņa. *Lokizlāde* – nepārtraukta, nestabilizējusies dzirkstelzilāde. *Mirdzizlāde* – i., kas norisinās gāzē ar mazu spiedienu, ja elektriskā lauka intensitāte starpelektrodu telpā ir daži tūkstoši V/m. Sk. arī *zibensizlāde*.

izlaidumkopija [izlaidums + lat. *copia* daudzums] *kino, tel.* Filmas kopija, kas paredzēta publiskai demonstrēšanai.

izlaidumnegatīvs [izlaidums + lat. *negativus* noliedzošs] *kino, tel.* Pilnīgi samontēts filmas *negatīvs*, kuru var izmantot filmas *izlaidumkopiju* izgatavošanai.

izlase 1. lopk. Pēc produktivitātes un vaislas īpašībām vērtīgāko dzīvnieku izvēle ganāmpulka atražošanai un mazākražīgu dzīvnieku brāķēšana. *Dabiskā i.* – vietējai videi piemērotāko indivīdu saglabāšanās. *Grupveidā i.* – i., kurā selekcijas vienība ir kopas elementu grupa. *Indivīdālā i.* – i., kurā selekcijas vienība ir viens selekcijas objekts. *Mākslīgā i.* – cilvēka apzināta darbība – produktīvāko dzīvnieku saglabāšana un izmantošana vaislai. **2. mat.** Dotās kopas apakškopa, ko izvēlas atbilstoši noteiktiem nosacījumiem (par elementu skaitu, kārtību u. tml.). **3. (arī izlases kopa) stat.** Ģenerālkopas daļa, kas ir izdalīta statistiskai novērošanai, lai spriestu par visas ģenerālkopas īpašībām. I-es *metode* – pētīšanas metode, ar ko, novērojot daļu no pētāmā objekta vienībām, iespējams iegūt reprezentatīvus pētāmo objektu raksturojošus rādītājus. I-es *kļūda*, *reprezentācijas kļūda* – izlases un ģenerālkopas raksturotāju neatbilstība, kas ir saistīta ar i-es nepareizu izvēli.

izlases kopa stat. → *izlase*

izlice tehn. *Celtpautomobiļa* kravas pacelšanas ierīce ar maināmu darba augstumu un leņķi.

izlīdzinājumvirisma Dažādas izcelsmes Zemes virsmas daļas ar izlīdzinātu reljefu, kas veidojas, pārsvarā darbojoties ārēju cēloņu izraisītiem procesiem.

izlīdzinātājpulsi *tel.* Divas īsas impulsu sērijas televīzijas vilnī, kuras iestarpinātas pirms un pēc kadra sinhronizācijas impulsiem un kuru frekvence ir divreiz lielāka un platums uz pusi mazāks nekā rindu sinhronizācijas impulsiem; tādējādi saglabājas nemainīgs līdzstrāvas līmenis.

izlīdzinātājs *tekst.* Tekstilpalīgviena, ko pievieno krāsošanas vannā krāsojuma vienmērības uzlabošanai.

izlīdzinošs laidums *dz.* 12,5 m garš vai mainīga garuma (12,62; 12,58; 12,54; 12,5; 12,46; 12,42; 12,38 m) sliežu posms starp sametinātiem vienlaidu sliežu ceļa posmiem, lai varētu regulēt spraugas sliežu salaidnē atkarā no temperatūras izmaiņām apkārtnē vidē.

izlietnes skapītis *mēb.* Neliela skapjveida mēbele izlietnes ierīkošanai.

izlijumieži *geol.* Efuzīvie ieži.

izlūkbites *bišk.* Darbības, kas dravas apkārtne sameklē ziedošus augus ar nektāru un ziedputekšņiem un ar dejām informē citas bites par atradnēm. **S p i e t a i.** – i., kas pirms izspiešanas izrauga mājokļus jaunajai saimei.

izmaiņas punkts *dz.* Dzelzceļa līnijas sadales punkts vienceļa līnijā, kur ir ceļu izvērsē vilcienu izmaiņai un apdzišanai un kurā notiek pasažieru iekāpšana un izkāpšana, atsevišķos gadījumos arī nelielas kravu operācijas.

izmēģinājumi *tehn.* Pasākums vai pasākumu kopums, kura mērķis ir pārbaudīt ierīces, konstrukcijas u. tml. kvalitāti, īpašības, piemērotību ekspluatācijai. **D i n a m i s k o i-u i e k ā r t a** *aeron.* – iekārta lidaparāta šasijas izmēģināšanai. **E k s p l u a t ā c i j a s i.** *aeron.* – vispusīgi gaisakuģa i. reālos apstākļos, lai novērtētu tā ekspluatācijas īpašības, zemes apkopes līdzekļus, izmantošanas īpatnības, paceļoties no skrejceļiem ar dažādu segumu dažādos diennakts laikos un meteoroloģiskajos apstākļos. **K l i m a t i s k i e i.** *aeron.* – konstrukciju un aprikojumu i., kuros pārbauda gaisakuģa darbības klimatisko faktoru (temperatūras, spiediena, gaisa mit-

ruma, piesārņotas atmosfēras) iedarbībā lidojumā un bāzēšanās vietās (jūras klimats, putekļi, sēnītes u. tml.). **R e s u r s a i.** *aeron.* – laboratorijas aviokonstrukciju i. līdz atteicei (sabrukšanai, plaisām, darbības zudumam), izmantojot pēc iespējas pilnīgāku ārējo iedarbību imitēšanu atbilstoši tipiskiem ekspluatācijas apstākļiem, lai konstatētu konstrukcijas trūkumus. **R e z o n a n s e s i.** *aeron.* – gaisakuģa un tā daļu darbības i., kad tiek ierosinātas un mērītas vibrācijas ar nolūku noteikt pašsvārstību raksturlielumus; kalpo aprēķina dinamiskās shēmas precizēšanai, lai nodrošinātos pret bīstamām svārstībām lidojumā (haftinga, flatera). **S t e n d a i.** *aeron.* – i. uz zemes, kuros pēta dzinēju, lidaparāta korpusa, borta sistēmu un aprikojuma funkcionēšanas spējas un drošuma pakāpi; posms lidaparāta sagatavošanai i-iem lidojumā.

izmēra efekti *fiz.* Parādības cietvielās, kas rodas, kad parauga izmēri kļūst salīdzināmi ar kādu no raksturīgiem fizikāliem garumiem – *lādiņnesēja* brīvā ceļa garumu, difūzijas garumu, *de Broji viļņa* garumu.

izmērs 1. *st.* Lineāro lielumu (diametra, garuma u. c.) skaitliskā vērtība. **N o m i n ā l i z m ē r s** – pamatizmērs, kuru nosaka atkarībā no detaļas funkcionālās nozīmes un no kura atskaita novirzes. **F a k t i s k a i s i.** – i., kuru nosaka, mērot ar pieļaujamo mērīšanas kļūdu. **L i e l ā k a i s r o b e ž i z m ē r s** – lielākā pieļaujamā izmēra vērtība. **M a z ā k a i s r o b e ž i z m ē r s** – mazākā pieļaujamā izmēra vērtība. 2. *apg.; nevēl.* → **lielums**

izmēru ķēde *st.* Izmēru kopa, kas veido noslēgtu kontūru un ir tieši iesaistīta izvirzītā uzdevuma atrisināšanā. **D e t a l a s i. ķ.** – i. ķ., kas nosaka vienas detaļas virsmu savstarpējo novietojumu. **K o m b i n ē t ā s i. ķ ē d e s** – i. ķēdes, kurām ir kopīgi locekļi un bāzes. **K o n s t r u k t ī v ā i. ķ.** – i. ķ., ar kuru risina precizitātes nodrošināšanas uzdevumu konstruēšanas procesā. **L e ņ ķ i s k ā i. ķ.** – i. ķ., kurā izmēri ir leņķiski lielumi. **L i n e ā r ā i. ķ.** – i. ķ., kurā izmēri ir lineāri lielumi. **M ē r i š a n a s i. ķ.** – i. ķ., kas nodrošina vajadzīgo dažādo detaļu mērījumu precizitāti. **P a r a l ē l i s a i s t ī t ā s i. ķ ē d e s** –

i. ķēdes, kurām ir vismaz viens kopīgs loceklis. Plakniskā i. ķ. – i. ķ., kurā visi locekļi atrodas vienā plaknē vai vairākās paralēlās plaknēs. Salikšanas i. ķ. – i. ķ., kas nosaka vairāku detaļu savstarpējo stāvokli salikšanas vienībā vai mehānismā. Secīgi saistītās i. ķēdes – i. ķēdes, kurām ir viena kopīga bāze. Tehnoloģiskā i. ķ. – i. ķ., ar kuru risina precizitātes nodrošināšanas uzdevumu izgatavošanas procesā. Telpiskā i. ķ. – i. ķ., kurā atsevišķi locekļi novietoti neparalēlās plaknēs. I. ķēdes shēma – i. ķēdes grafiskais attēls.

izmēru ķēdes loceklis *st.* Viens no izmēriem, kas veido izmēru ķēdi. I. ķ. kompensējošais l. – iepriekš izvēlēts i. ķ. l., ar kura izmaiņu panāk vajadzīgo slēdzošā locekļa precizitāti. I. ķ. sastādošais l. – i. ķ. l., kura izmaiņa izraisa slēdzošā locekļa izmaiņu. I. ķ. slēdzošais l. – i. ķ. l., kura lielums un precizitāte ir atkarīgi no visiem pārējiem locekļiem.

izmeši *geol.* Vulkānu izvirdumu irdenie produkti (bumbas, lapilli, smiltis, pelni, senāku lavu atlūzas), kas ar sprādzienu spēku tiek izsviesti atmosfērā vai pat stratosfērā.

iznākums *ķīm. tehnol.* Ķīmiskās reakcijas vai procesa norises pilnīguma raksturojums – attiecība starp reāli iegūto un teorētiski iespējamo savienojuma vai produkcijas daudzumu.

izneses konuss *geogr.* Nedaudz izliekta puskonusveida reljefa forma, kas veidojas, uzkrājoties drupiežu materiālam straumes grīvas daļā vai mazām upītēm iztekot no kalniem priekškalņu līdzenumā vai arī ieplūstot ielejas platākajā, lēzenajā daļā.

iznīcinātājumbvedējs *aeron.* Kara lidmašīna tehnikas, mazu un kustīgu zemes un ūdens mērķu iznīcināšanai; izmanto arī cīņā pret pretinieka lidmašīnām, helikopteriem, bezpilotu lidaparātiem un kaujas izlūkošanai; i-a ieroči ir raķetes, aviobumbas, šaujamieroči.

iznīcinātājs *aeron.* Kara lidmašīna pretinieka lidaparātu iznīcināšanai gaisā; izmanto arī zemes mērķu iznīcināšanai un izlūkošanai; bruņojums – ložmetēji un raķetes. I. pārr-

tvērējs – i. ar lielu lidojuma ātrumu un automatizētu radioelektronisko aprikojumu.

izoamplitūda [gr. *isos* vienāds + lat. *amplitudo* plašums] *geogr., met.* Izolīnija, kas savieno punktus ar vienādu starpību starp kāda lieluma (temperatūras, atmosfēras spiediena u. c.) maksimālo un minimālo vērtību noteiktā laikposmā.

izoanemona [gr. *isos* vienāds + *anemos* vējš], **izovela** [gr. *isos* vienāds + lat. *velox* ātrs] *geogr., met.* Izolīnija, kas savieno punktus ar vienādu vēja vidējo ātrumu.

izoatma [gr. *isos* vienāds + *atmos* iztvaikojumi] *geogr., met.* Izolīnija, kas savieno punktus ar vienāda daudzuma iztvaikojumiem.

izobāra [gr. *isos* vienāds + *baros* smagums, svārs] *geogr., met.* Izolīnija, kas savieno vietas ar vienādu atmosfēras spiedienu.

izobāri [gr. *isos* vienāds + *baros* smagums] *fiz.* Dažādu ķīmisko elementu atomi ar vienādu masas skaitli (A), bet atšķirīgu protonu (Z) un neitronu (N) skaitu, piem., ar A=10 sastopami ¹⁰Be (Z=4, N=6), ¹⁰B (Z=5, N=5) un ¹⁰C (Z=6, N=4).

izobāriskis [gr. *isos* vienāds + *baros* smagums] Tāds, kas noris, nemainoties ārējām spiedienam. I. process *fiz.* – termodinamiskais process, kas norit nemainīgā spiedienā.

izobata [gr. *isos* vienāds + *bathos* dziļums] *geogr., jūrn.* Izolīnija, kas savieno ūdenskrātuvju vietas ar vienādu dziļumu; i. attēlo zemūdens reljefu.

izobronta [gr. *isos* vienāds + *brontē* pērkons] *met.*

1. Izolīnija, kas savieno punktus, kuros vienā un tai pašā mirklī dzirdēts pērkona grāviens.

2. Izolīnija, kas savieno punktus, kuros vienāds dienu skaits gadā, kad dzirdams pērkons.

izobutilēns *ķīm.* Nepiesātināts ogļūdeņradis C₄H₁₀, bezkrāsas gāze; lieto organiskajā sintēzē.

izocianāti *ķīm.* Organiskas vielas, kuru sastāvā ietilpst viena vai vairākas funkcionālas grupas –N=C=O, svarīgas izejvielas poliuretānu ražošanai.

izodinama [gr. *isos* vienāds + *dynamis* spēks] *geogr., jūrn.* Izolīnija, kas savieno punktus ar vienādu Zemes magnētiskā lauka intensitāti.

izofāzes [gr. *isos* vienāds + *phasis* izpausme] *astr.* Saules aptumsuma i. – maksimālās aptumsuma fāzes vienādu vērtību izolīnijas.

izofēna [gr. *isos* vienāds + *phainein* rādīt] *kart.*, *biol.* *Izolīnija*, kas savieno punktus, kuros vienlaikus ir iestājusies kāda ar dzīvo dabu saistīta parādība.

izogāmija [gr. *isos* vienāds, vienlīdzīgs + *gamos* laulība] *biol.* *Dzimumvairošanās* veids – ārēji un pēc lieluma vienādu, bet fizioloģiski un bioķīmiski atšķirīgu *gametu* (izogametu) saplūšana.

izogona [gr. *isos* vienāds + *gōnia* leņķis] *kart.* 1. *Izolīnija*, kas savieno punktus ar vienādu *magnētisko deklināciju* noteiktā laikposmā. 2. *Izolīnija*, kas savieno punktus ar vienādu vēja ātrumu.

izogēotermā [gr. *isos* vienāds + *gē* zeme + *thermē* siltums, karstums] *kart.*, *ģeogr.* *Izolīnija*, kas savieno Zemes garozas punktus ar vienādu temperatūru.

izohalina [gr. *isos* vienāds + *hals* (*halos*) sāls] *okean.* *Izolīnija*, kas savieno punktus ar vienādi sāļu ūdeni.

izohasma [gr. *isos* vienāds + *chasma* mirdzums] *astr.*, *kart.* *Izolīnija*, kas savieno punktus ar vienādu ziemeļblāzmas atkārtotamību.

izohēlija [gr. *isos* vienāds, vienlīdzīgs + *hēlios* saule] *fotogr.* 1. *Fotokopēšanas* metode, ar kuru iegūst pēc optiskā blīvuma (toniēm) dažās laukumu grupās sadalītu monohromo attēlu. 2. Ar *i-as* metodi iegūts *fotoattēls*.

izohiēta [gr. *isos* vienāds + *hyetos* lietus] *ģeogr.*, *kart.* *Izolīnija*, kas savieno punktus ar vienādu nokrišņu daudzumu diennaktī, mēnesī vai gadā vai arī punktus, kuros daudzus gadus pēc kārtas ir vienāds nokrišņu daudzums mēnesī vai gadā.

izohiona [gr. *isos* vienāds + *chion* sniegs] *ģeogr.* *Izolīnija*, kas savieno punktus ar vienādu sniega līnijas atrašanās augstumu.

izohipsa [gr. *isos* vienāds + *hypsos* augstums] → **horizontāle**

izohorisks process [gr. *isos* vienāds + *chōra* telpa; *process*] *fiz.* Termodinamisks process, kas norit nemainīgā tilpumā.

izohrona [gr. *isos* vienāds + *chronos* laiks] *kart.* *Izolīnija*, kas savieno punktus, kuros vienlaikus iestājas kāda meteoroloģiska parādība.

izoklīna [gr. *isos* vienāds + *klinein* liekt] *kart.* Līnija, kas kartē savieno punktus ar vienādu *magnētisko inklināciju* – leņķi starp hori-

zontālo plakni kādā punktā un Zemes magnētiskā spēka virzienu.

izoklināls [gr. *isos* vienāds + *klinein* liekt] *ģeogr.*, *jūrn.* Vienādi slīps, vienādi noliekts; ar vienādu *magnētisko inklināciju*.

izolācija [fr. *isolation* atdalīšana, atšķiršana] 1. *el.* Elektriska kontakta novēršana starp elektriskās strāvas vadītājiem, atdalot tos ar *dielektriķi*; arī materiāls, ko izmanto šim nolūkam. *I-as l e n t e* – ar līpošu izolējoša materiāla kārtu pārklāta auduma vai sintētiska materiāla lente, ko lieto elektromontāžas darbos un sadzīvē. 2. *būv.*, *tehn.* Būvkonstrukciju, ēku, iekārtu, aparātu u. tml. pasargātība no nevēlamiem fizikāliem un ķīmiskiem faktoriem; arī materiāli, ko izmanto šim nolūkam.

izolācijas pretestība *el.* Izolācijas materiālu pretestība elektriskai strāvai. Izolācijas materiālu raksturo *īpatnējā tilpuma pretestība* (mērv. *SI mērvienību sistēmā* W/cm^3) un *īpatnējā virsmas pretestība* (W/cm^2).

izolators [fr. *isolateur* < *isoler* nošķirt] 1. *fiz.* Viena (materiāls) ar ļoti mazu īpatnējo elektrisko vadītspēju, kas praktiski nevada elektrisko strāvu vai arī vada ļoti vāji (sk. *dielektriķis*). Pazīstamākie *i-i* ir porcelāns, stikls, gumija, dažādas plastmasas. 2. *el.* Noteikta veida elektrotehniski izstrādājumi vai ierīces, ko izmanto elektriskajā instalācijā, aparatūrā vai ietaisēs strāvu vadošo daļu elektriskai *izolācijai* un mehāniskai nostiprināšanai. 3. *med.* No citām telpām norobežota telpa tādu slimnieku novietošanai, kas nedrīkst būt kontaktā ar citiem slimniekiem vai veseliem cilvēkiem.

izoleicīns [gr. *isos* vienāds + *leukos* balts, gaišs] *ķīm.* Neaizstājama *aminoskābe*; ir gandrīz visās *olbaltumvielās*.

izolīnija *kart.* Līnija, kas kartē, maketā, shēmā savieno punktus ar vienādām kādas parādības kvantitatīvajām vērtībām; ir vairāk nekā 50 izolīniju veidi (piem., *izobāra*, *izobata*, *izodīnama*, *izogona*, *izohalina*, *izoklīna*, *izotermā*).

izols *būv.* *Hydroizolācijas* ruļļmateriāls, kas izgatavots no gumijas un *bitumena*, pievienojot *plastifikatorus* un antiseptiķus; bioloģiski noturīgs, salizturīgs, elastīgs.

izomerāzes ķīm. *Fermenti*, kas katalizē dažu organisko vielu grupu iekšmolekulārās pārvērtības reakcijas.

izomēri ķīm. Vielas ar vienādu elementu sastāvu, bet atšķirīgu struktūru un īpašībām (piem., i. ir vīnogu cukurs un piena cukurs).

izomērija [v. *Isomerie* < gr. *isos* vienāds + *meros* daļa] *fiz.*, *ķīm.* 1. Molekulu i. – parādība, ka pastāv molekulas ar vienādu ķīmisko sastāvu un molekulmasu, kuras atšķiras ar atomu vai atomu grupu telpisko izvietojumu un atomu ķīmisko saišu kārtību; pastāv *struktūras i.* (atšķiras saišu kārtība starp atomiem), kā arī *stereoizomērija* (atšķiras atomu vai to grupu izvietojums telpā). 2. Atomu kodolu i. – parādība, ka dažiem atomu kodoliem pastāv vairāki to paveidi – to ierosinātie stāvokļi (izomēri) ar dažādiem relatīvi lieliem dzīves laikiem (*pussabrukšanas periodu*).

izomerizācija ķīm. Vielas pārvēršanās par savu izomēru.

izomorfisms [gr. *isos* vienāds + *morphē* veids, forma] Vienāds veids. 1. *ķīm.* Pēc ķīmiskā sastāva līdzīgu vielu spēja kristalizēties vienādās ārējās formās (piem., MgCO_3 , FeCO_3 , CaCO_3). 2. *ķīm.* Pēc kristāliskās uzbūves analoģu vielu spēja veidot jauktu saturu kristālus. 3. *mat.* Bijektīvs attēlojums starp divām kopām, kas saglabā visas tajās definētās operācijas un attiecības; visi izomorfe objekti ir identiski. 4. *min.* Ķīmisko elementu (atomu, jonu) spēja aizstāt citam citu minerālu kristāliskajā režģī, neizjaucot tā uzbūvi.

izoniazīds ķīm. *Piridīna* atvasinājums, viens no pirmajiem sintētiskajiem medikamentiem, ar ko ārstēja tuberkulozi.

izooktāns ķīm. Alifātiskais ogļūdeņradis C_8H_{18} , viens no *oktāna izomēriem*, standartviela benzīna *oktānskaitļa* noteikšanai; i-a oktānskaitli pieņem par 100.

izopahitas [gr. *isos* vienāds + *pachis* biezs] *ģeol.* Linijas kartē, kas savieno punktus ar vienādu iežu slāņu biezumu.

izopolihromija [gr. *isos* vienāds, vienlīdzīgs + *polychrōmos* daudzkrāsains] *fotogr.* Fotokopēšanas metode, ar kuru polihromu *fototēlu* sadala nedaudzos konkrētās krāsas laukumos.

izoprēns [gr. *isos* vienāds + *prēnēs* slīps] *ķīm.* Organisks nepiesātināts ogļūdeņradis, diēns C_5H_8 , izoprēnkaučuka un butilkaučuka izejviela.

izoprocess fiz. Process, kas norit apstākļos, kad nemainās kāds no sistēmas stāvokli noteicošajiem parametriem.

izopropilspirts ķīm. Visvienkāršākais otrējais spirts $\text{CH}_3\text{CH}(\text{OH})\text{CH}_3$, labs šķīdinātājs.

izoseista [gr. *isos* vienāds + *seistos* iešūpots] *ģeol.* *Izolīnija*, kas savieno punktus, kuros zemestrīce bijusi vienādi stipra.

izosporija [gr. *isos* vienāds + *spora*] *biol.* Vienādu *sporu* (izosporu) veidošanās augiem.

izostatiskā presēšana [gr. *isos* vienāds + *statos* novietots; presēšana] *ker.* Keramisku *prespulveru* presēšana elastīgā *matricā*, uz kuru presējošā vide (šķidrums vai gāze) vienādi spiež no visām pusēm.

izostāzija [gr. *isos* vienāds + *stasis* stāvoklis] *ģeol.* Lielu Zemes garozas bloku un mantijas masu gravitācijas līdzsvara stāvoklis ar spiediena izlīdzināšanos *astenosfērā*.

izotaha [gr. *isos* vienāds + *tachos* ātrums] *ģeogr., met.* *Izolīnija*, kas savieno punktus ar vienādu vēja, straumes u. c. ātrumu.

izotera [gr. *isos* vienāds + *theros* vasara] *ģeogr., met.* *Izolīnija*, kas savieno punktus ar vienādu vidējo vasaras temperatūru.

izoterma [gr. *isos* vienāds + *thermē* siltums, karstums] *ģeogr., jūr., met.* *Izolīnija*, kas savieno punktus ar noteiktā laikposmā vienādu vidējo gaisa, ūdens vai augšnes temperatūru.

izotermisks [gr. *isos* vienāds + *thermē* siltums, karstums] Tāds, kam ir pastāvīga vai vienāda temperatūra. I-ā *p l ū s m a* – gāzes plūsma, kurā statiskā temperatūra nemainās. I. *p r o c e s s fiz.* – termodinamisks process, kas norit nemainīgā temperatūrā.

izotoni [gr. *isos* vienāds + *tonos* spriegums] *fiz.* Dažādu ķīmisko elementu izotopi, kam ir vienāds neitronu skaits, piem., ^{15}N , ^{16}O ($N=8$).

izotopi [gr. *isos* vienāds + *topos* vieta] *fiz.* Viena ķīmiskā elementa atomi, kuru kodolos ir vienāds skaits *protonu*, bet atšķirīgs skaits *neitronu*. I-a apzīmējumā pie ķīmiskā elementa simbola norāda masas skaitli (augšā) un protonu skaitu (apakšā), piem., oglekļa i. ^{12}C , ^{13}C , ^{14}C .

izotopu starojuma avots *tehnol.* Tehnoloģiska iekārta, kas paredzēta *radioaktīvo izotopu* kodolenerģijas pārvēršanai ķīmiskajā enerģijā, lai realizētu dažādus tehnoloģiskos procesus vai zinātniskus pētījumus.

izotropija [gr. *isos* vienāds + *tropos* virziens] *fiz.* Vietas fizikālo īpašību vienādība visos virzienos; raksturīga šķidrām un gāzveida vielām un cietvielai *amorfā stāvoklī*. Sk. arī *anizotropija*.

izotropis *fiz.* Tāds, kam piemīt *izotropija*.

izovela *ģeogr., met.* → *izoanemona*

izpildelements *materiālt.* *Izpildsistēmas* funkcionāls elements kādas noteiktas darbības (pārvietošanas, iestiprināšanas u. c. funkciju) veikšanai apstrādes procesā.

izpildietais *materiālt.* *Darbmašīnas* konstruktīva vienība kādas noteiktas funkcijas (pārvietošanas, iestiprināšanas u. c. darbību) veikšanai apstrādes procesā; ir virzes un rotācijas i-es (pēc kustības veida). D a l ī š a n a s i. – i. *dališanās*; galvenās sastāvdaļas ir pārvietošanas normējošais loceklis – *dalītājdisks*, lineāls, *limbs* u. c.

izpildkustība *materiālt.* *Darbmašīnas izpildietais* pārvietošanās apstrādes procesā.

izplatāmprogrammatūra [izplatāms + gr. *programma* paziņojums, priekšraksts] *inf. Programmatūra*, kuru, lai pārbaudītu tās lietojamību, izstrādātājs izplata bez maksas. Ja šo programmatūru grib izmantot regulāri, par to jāmaksā. Lietotājs par šo maksu parasti saņem papildu dokumentāciju, konsultācijas un nākamo bezmaksas versiju.

izplešanās *tehnol.* Materiāla tilpuma palielināšanās. M i t r u m a i. – porainu izstrādājumu izplešanās apkārtējās vides mitruma ietekmē ilgākā laikā. T e r m i s k ā i. – ķermeņa izmēru palielināšanās, paaugstinoties temperatūrai.

izpletnis *aeron.* Bremzēšanas ierīce, kas kustības ātruma samazināšanai izmanto gaisa pretestību. I-ņa konstrukcijas pamatā ir viegla, izturīga auduma kupols, kas gaisa pretestības ietekmē izplešas; lieto lēkšanai no lidaparātiem, kravu nomešanai, lidaparāta bremzēšanai pēc nosēšanās. B r e m ž u i. – lidmašīnas astes daļā nostiprināts i., ar kuru pēc nosēšanās samazina noskrējienu.

izplūdums *kino* Uzņemta punkta attēla lielums uz filmas emulsijas, filmējot ar noteiktu objektīvu; kvalitatīviem objektīviem i. ir mazāks.

izraktnes *ģeol.* Atradņu izpētes darbos mākslīgi veidoti iežu atsegumi (attīrījumi, grāvji, šurfi, ejas, šahtas, urbumi).

izrāvums *kopakstr.* 1. Padziļinājums uz kokmateriāla virsmas ar nelīdzenu, ribainu dibenu; rodas vietējas koksnes daļas izraušanas rezultātā, koksni sagatavojot vai apstrādājot (no ieklēsumiem, zariem, šķiedru slīpuma, māzerainuma un gadskārtu izliekuma). 2. Padziļinājums visas zāgmateriāla vai detaļas apstrādājamās virsmas platumā, kas rodas, tos frēzējot dziļāk par frēzēšanas plaknes virsmu.

izrīvēšana *materiālt.* Urbumu gludās un precīzās apstrādes veids – apstrāde ar *rīvurbī*; panāk gludu urbuma virsmu, precīzus izmērus un centrē urbumu.

izrobījumi *kopakstr.* Uz zāgmateriālu virsmas vai detaļas cits citam līdzās sīki padziļinājumi – šķiedru kūlišu vai koksnes daļiņu izrāvumi.

izsālījumi *ker.* Balti izdalījumi uz keramikas izstrādājuma virsmas; rodas no *drumstalas*, difundējot šķīstošiem sāļiem.

izsālīšana *ķīm.* Izšķīdušas vielas izgulsnēšana šķīdumā, pieliekot kādu citu vielu, kas maziņa izdalāmās vielas šķīdību.

izsāļojumi *ķīm. tehnol., būvn.* Balti plankumi, notecējumi, uzsārmojumi uz akmensmateriālu būvēm; rodas šķīstošu savienojumu (alkāliju, sulfātu, kalcija hidroksīda) *izsalošanas* rezultātā.

izsaukums *inf.* 1. *Datora programmas* aktivizācija, ko realizē, nododot ieejas *datus* un vadību apakšprogrammai vai procedūrai tās ieiešanas punktā. 2. Datu *pārraidē sistēmās* – *sakaru seansa* nodibināšana ar abonentu.

izsējas norma *lauks.* Uz noteiktu platības vienību (ha, m²) vai rindas 1 m garumu izsējamais dīgstošu sēklu skaits vai masa normālas dīgstu biežības iegūšanai. I. n-as dažādām klimatiskām joslām noteiktas eksperimentāli; konkrētajos apstākļos tās pārrēķina, ievērojot sēklu masu, sēklas sējderīgumu un prognozējot laukdīdību.

iztvaikošana *fiz.* Vielas stāvokļa maiņa, pārejot no cietās vai šķidrās fāzes gāzveida stāvoklī.

I. no cieta ķermeņa virsmas ir *sublimācija*.

iztvaikošanas siltums *siltumtehn.* Siltuma daudzums, kas jāpievada vielai šķidrā vai cietā agregātstāvoklī, lai tā izotermiskā procesā pārvērstos tvaikā.

iztvaikotājs *Sk. evaporometrs*

iztvērumu metode *mat.* Statistiska metode, ar kuru izdara secinājumus par *ģenerālkopas* objektu īpašībām, novērojot objektus patvaļīgi izvēlēti apakškopā (iztvērumā).

izvadbuferis *inf.* Buferis, kas paredzēts īslaicīgai *izvaddatu* glabāšanai līdz to pārsūtīšanai uz *izvadierīci*.

izvaddati *inf.* Dati, kas kādas *programmas* darbības rezultātā tiek pārsūtīti no *datora* uz *izvadierīci*.

izvaddatne *inf.* Datne, kas satur darbu izpildes rezultātus.

izvade *inf.* Datorā izveidotās *informācijas* izspīdināšana *displeja ekrānā*, izdrukāšana, ierakstīšana *diskā* (lentē) vai nosūtīšana citam datoram ar *sakaru* līdzekļu starpniecību. *Sk. arī ievade, ievadizvade.*

izvaderice *inf.* Ierice datu pārveidošanai no veida, kādā tie glabājas *datora atmiņā*, veidā, kādā var lietot ārpus datu *apstrādes sistēmas*.

izvadorgāni *biol.* Dzīvnieku un cilvēka orgāni, kas izvada no organisma ūdeni, vielmaiņas galaproduktus u. c. vielas.

izvedums *loģ., mat.* Pārveidojumu virkne, ar kuru no dotajiem izteikumiem (premisām) pāriet uz galaslēdzienu (secinājumu) saskaņā ar loģikas likumiem un pieņemto darbību izpildes kārtību.

izvēles likumi *fiz.* Nosacījumi kvantu fizikā, kas ļauj vai aizliedz kāda konkrēta mikroprocesa norisi – kvantu pārejas notikšanu, starojuma kvanta emisiju vai absorbciju u. tml. I. l-us formulē, norādot iespējamās, mikrosistēmas stāvokli raksturojošās kvantu skaita izmaiņas.

izvēlne *inf.* Dažādu *režīmu, programmu, instrukciju* vai atbilžu saraksts, kas interaktīvās *sistēmās* tiek attēlots *displeja ekrānā* un piedāvāts lietotāja izvēlei. I-es e l e m e n t s – atsevišķa komanda vai izvēle, kas parādās i-ē. I z v ē l ņ u j o s l a – taisnstūrveida josla, kura parasti atrodas

displeja ekrāna vai *loga* augšējā daļā un kurā norādīti pieejamo *izvēlņu vārdi*. N o l a i ž a m ā i. – i., kuras vārdi ir izvēlņu joslā un kura parādās displeja ekrānā, ja lietotājs to izvēlēties, izmantojot *peli* vai *tastatūru*. U z n i r s t o š ā i. – i., kas parādās displeja ekrānā, ja lietotājs ar *rādītājierīces* starpniecību izvēlas kādu objektu, piem., *tekstu, ritjoslu* vai *dialoglodziņu*; kad lietotājs izvēlas noteiktu i-es elementu, tad šī i. no displeja ekrāna pazūd. V a d ī b a s i. – i., ko var atrast praktiski visos logos un dialoglodziņos un kas satur *opcijas* aktīvo logu pārvaldīšanai.

izvērse *tel.* Paņēmiens elektriska signāla pārveidošanai vizuāli uztveramā veidā, *izvērses plankumam* virzoties pa kineskopa ekrānu regulārā kustībā un tādā ātrumā, kas ir pietiekams, lai radītu pastāvīga apgaismojuma efektu. P r o g r e s ī v ā i. – i-es sistēma, viena attēla elementus izvēršot ar vienu i-es lauku, nākamā attēla elementus – ar nākamo.

izvērsējstars *tel.* Elektronu kūlis kinesiopā, kas, pārvietojoties pa tā ekrānu, veido televīzijas attēlu.

izvērses ģenerators *tel.* Elektroshēmas kamerā vai kinesiopā, kas ģenerē zāģveida vilni, lai virzītu signālu vai televīzijas rastru veidojošo katodstaru kūli.

izvērses lauks, izvērses puskadrs *tel.* Rastra nosegums telekamerā, monitorā vai televizora ekrānā; divi pārmīti i. l-i veido pilno attēlu.

izvērses linearitāte *tel.* Jebkura televīzijā reproducēta attēla punkta izvietoējuma precizitāte gan horizontālā, gan vertikālā virzienā.

izvērses plankums *tel.* Punkts, kurā elektronu kūlis saskaras ar *luminoforu* uz kineskopa ekrāna.

izvērses plate *inf.* Drukātā plate, ko pievieno *datora kopnei*, lai paplašinātu datora funkcionālās iespējas.

izvērses puskadrs *tel.* → *izvērses lauks*

izvietoījums *apģ.* Piegriezumdetāļu šablonu (le-kālu) savstarpējais izkārtojums piegriežamās drānas platumā, ievērojot orientācijas, raksta salaiduma u. c. tehniskās prasības un nepieļaujot lielas starpdetāļu atlikas u. c. drānas zudumus. Ir puskomplekta, pilnkomplekta, vienlieluma vai dažādliebumu divu, trīs utt. komplektu piegriezumdetāļu i-i.

izvirdumieži, magmatiskie ieži *geol.* Ieži, kas veidojušies, sacietējot magmai gan Zemes dzīlēs (intruzīvie ieži), gan arī tās virspusē (efuzīvie ieži).

izvirpošana materiālt. Sk. **virpošana**

izviršana lauks. Atsevišķu dzīvnieku vai šķirnes saimnieciski vērtīgo īpašību pasliktināšanās no paaudzes uz paaudzi.

J

jahta [v. *Jacht* < hol. *jacht*] *jūrn.* Burukuģis, motorukuģis vai laiva ar burām un iekšdedzes motoru sportam, atpūtai un tūrismam.

jaila [tirkū – vasaras ganības] *geogr.* Ganības Krimas kalnu galvenās grēdas bezmežu plato-veida kalņakmens virsotnēs.

jājamzirgi (tīrasīņi) lopk. Viens no senāk izmantotajiem zirgu tipiem, zirgi, ko izmanto jāšanai (sportā vai atpūtā). Darbspējas pārbauda auļos *hipodromos*.

jaka [v. *Jacke*] *apģ.* Priekšpusē pilnīgi atdarāms, piederīgs *augšgērbs*, kas aptver delmus un rumpi, sniedzoties līdz pārlaidu lejamalai, kura var atrasties joslā no pakrūtes līdz pusgurnam. Ir *ārjakas*, *virsjakas*, *apakšjakas*, *mājjakas*, *guļamjakas*. Sk. arī *kardiganjaka*, *kostimjaka*, *žakete*, *bluzons*, *spenceris*, *parka*, *anoraks*.

jaks (kalnu vērsis) (Bos mutus) lopk. Vēršu ģints dzīvnieks, kas sastopams gan savvaļā, gan pieradināts; audzē Mongolijā, Afganistānā, Ķīnā, Kirgīzijā u. c. Pieder pie govveidīgo apakšdzimtas.

jardangi [uiguru] *geogr.* Garenstieptas, šauras, cita citai paralēlas, līdz 10–12 m augstas grēdas ar asām korēm un stāvām, asimetriskām nogāzēm Centrālāzijas tuksnešos.

jasmons ķīm. Aizvietots cikliskis nepiesātināts *ketons*, jasmīnu ēteriskās eļļas sastāvdaļa (ar jasmīnu smaržu).

jašma [arābu *jašm*] *min.* Ciets, plankumaini vai joslaini krāsains krama iezis, kas sastāv no slēptkristāliska kvarca; izmanto mākslas priekšmetu (kausu, vāžu u. c.) izgatavošanai un kā cietu tehnisko akmeni.

jātnieks tehn. Aizmugures balsts – uz virpas va-

dotnēm uzstādāma ierīce garu apstrādājamo ķermeņu papildus balstīšanai; izmanto arī instrumenta iestiprināšanai.

jatrogēnija [gr. *iatros* ārsts + *genan* radīt, veidot] (*iatrogenia*) *med.* Psihogēna slimība, kas rodas, jūtīgam cilvēkam nepareizi novērtējot ārsta izteikumus vai rīcību.

jatroķīmija [gr. *iatros* ārsts + ķīmija] *med.* Virziens medicīnā 16.–18. gs., kas slimības rašanos izskaidroja ar ķīmisko procesu traucējumiem organismā un meklēja to ārstēšanai ķīmiskas vielas (piem., sāļus, metālus).
jaucējs 1. lauks. tehn. → **maisitājs**. **2. elektron.** → **frekvences pārveidotājs**; arī frekvences pārveidotāja sastāvdaļa, kurā notiek pārveidojamā signāla un *heterodīna* ģenerētās svārstības mijiedarbība.

jauda 1. fiz. Dinamikas lielums, kas raksturo darba veikšanas, enerģijas patērēšanas vai iegūšanas ātrumu. J ir vienāda ar pastrādāto darbu, patērēto vai ražoto enerģiju (mehānisko enerģiju, elektroenerģiju) laika vienībā; mērv. *vats* (W). Rūpnieciski ražotajām ierīcēm, mašīnām vai mehānismiem, kas patērē enerģiju, parasti norāda jaudu, kuru tie spēj atdot patērētājam, darbojoties paredzētajos nosacījumos. **A k t ī v ā j.** – momentānās jaudas vidējā vērtība maiņstrāvas perioda laikā; apz. P; mērv. *vats* (W). Sinusoidālai maiņstrāvai $P = UI \cos \varphi$ (kur U, I – sprieguma un strāvas efektīvās vērtības, φ – fāžu nobīdes leņķis starp spriegumu un strāvu). **E l e k t r i s k ā j.** – elektromagnētiskās enerģijas pārveidošanas, pārvadīšanas vai uzkrāšanas ātrums elektrotehniskās iekārtās; apz. P; mērv. *vats* (W). Līdzstrāvas ķēdēs, kur enerģijas uzkrāšanās nenotiek, $jauda P = UI = RI^2 = U^2/R$ (U, I, R – patērētāja spriegums, strāva un pretestība). **K o m p l e k s ā j.** – aprēķinos izmantojams lielums; apz. S; $S = P + jQ$ (j – imaginārā vienība). Maiņstrāvas ķēdē **m o m e n t ā n ā j.** (apz. p) vienāda ar momentānā sprieguma ($u = U_m \sin(\omega t + \Psi_u)$) un momentānās strāvas ($i = I_m \sin(\omega t + \Psi_i)$) reizinājumu: $p = ui$; mērv. *SI mērvienību sistēmā vats* (W). **P i l n ā** (šķīetamā) **j.** – j., kas vienāda ar sprieguma un strāvas efektīvo vērtību reizinājumu; apz. S; mērv. *voltampērs* (VA). **R e a k t ī v ā j.** –

lielums, kas raksturo enerģijas apmaiņu starp ķēdes reaktīvajiem elementiem un enerģijas avotu; apz. Q ; mērv. reaktīvais voltampērs (VA). Sinusoidālai maiņstrāvai $Q=UI\sin\varphi$. $S p \dot{e} k a j.$ – lielums, kas vienāds ar spēka vektora (F) un tā pielikšanas punkta ātruma (v) skalāru reizinājumu: $N=F \cdot v$; *SI mērvienību sistēmā* j-as mērv. ir vats, bet tehnikā to mēra arī ar zirgspēju. **2. tehn.** Fizikāls lielums, kas raksturo darbu, kuru sistēma (piem., motors, dzinējs) veic vienā laika vienībā. *Ārkārtējā režīmā* j. *aeron.* – j., ko dzinējs spēj attīstīt, lai lidaparāts izkļūtu no bīstamas situācijas. *E f e k t ī v ā j.* – motora kloķvārpstas j., ko izmanto lietderīgam darbam. *L i t r a j.* – maksimālā efektīvā j., ko attīsta viens litrs cilindra darba tilpuma. *M a k s i m ā l ā j.* – maksimālā efektīvā j., ko motors spēj attīstīt. *S t u n d a s r e ž ī m ā j. dz.* – vilces ritošā sastāva vilces dzinēju vislielākā kopējā j., ko dzinējs var attīstīt vienas stundas laikā, elektromotoriem nepārkarstot. *T a n g e n c i ā l ā j. dz.* – vilces ritošā sastāva dzenošo riteņpāru j., ko realizē, ritošam sastāvam pārvietojošies ar aprēķina kustības ātrumu, kad uz dzenošiem riteņpāriem attīstās aprēķina vai ilgstošā režīma tangenciālais *vilcējspēks*.

jaudas koeficients ($\cos\varphi$) el. Aktivās un pilnās jaudas attiecība maiņstrāvas ķēdē: $\cos\varphi = P/S = P/UI$ (φ – fāžu nobīdes leņķis starp spriegumu U un strāvu I). Ja $\varphi \neq 0$, tad $P < S$ un $\cos\varphi < 1$, t. i., vajadzīgās aktivās jaudas iegūšanai nepieciešama lielāka strāva, kas rada lielākus zudumus elektriskajā tīklā. Ja palielina elektrotehniskās iekārtas j-as k-u, paaugstinās arī tās lietderības koeficients.

jauktais reizinājums mat. Triju vektoru reizinājums $abc = a(b \cdot c)$, kas izsaka uz tiem konstruētā paralēlskaldaņa tilpumu. Sk. *skalārais reizinājums, vektoriālais reizinājums*.

jaunaudze mež. I un II vecumklases audzes.

jauncūkas lauks. Jaunas abu dzimumu cūkas no atšķiršanas līdz izmantošanai vaislai. *V a i s l a i a u d z ē j a m ā s j.* – cūciņas un kuilīši (kā tīršķirnes, tā krustojumi) no atšķiršanas vaislai līdz pirmajai lecināšanai.

jaundzimušais med. Bērns no dzimšanas līdz viena mēneša vecumam.

jaunkoki dārzk. Dārzos iestādītie un vēl neražojošie augļu koki.

jaunlops lauks. Govju mazulis no sešu mēnešu līdz divu gadu vecumam.

jaunlopu alimentārā anēmija vet. Jaundzimušu dzīvnieku (sivēnu, jēru, teļu, kumelju) slimība, ko izraisa mikroelementu, vitamīnu vai olbaltumvielu trūkums barībā; pazīmes – gļotāda bāla, aizdusa, tahikardija, gulšņāšana.

jaunmēness astr. Sk. Mēness fāzes

jaunpiens lopk. Zīdītāju dzīvnieku piens, kas veidojas piena dziedzerī pirmajās 5–7 dienās pēc dzemdībām; dzeltenīgi brūns, biezu konsistenci, specifiski sāļu garšu un smaržu; satur daudz olbaltumvielu, vitamīnus, imūnvielas u. c. vielas (mainās ar katru slaukšanas reizi); pārstrādei citos piena produktos nederīgs; *nevēl.* – *pirmpiens*.

jaunstādi dārzk. Ogulāju, krāšņumkrūmu, ziemeļciņu, siltumnīcu un telpu puķu pavairotais augu stādu materiāls līdz izstādīšanai pastāvīgā augšanas vietā.

jaunsudrabs materiālt. Vara, niķeļa un cinka sakausējums (5–35% Ni, 13–45% Zn), kam ir liela stiprība un plastiskums, sudrabaina krāsa, ķīmiska stabilitāte gaisā, organiskās skābes un sāls šķīdumos.

jaunveidojumi dārzk. Patoloģiski šūnu izaugumi – pangas – uz augu lapām, lapu kātiņiem, dzinumiem, ziedpumpuriem, kurus izraisa kukaiņi, ērces, baktērijas, vīrusi vai auga attīstības traucējumi, kad viss augu orgāns pārvērsts j-ā.

jaunzirgs lopk. Abu dzimumu zirgi vecumā no 1 gada līdz 3 gadiem.

java būvn. Saistvielu, smalkgraudainu minerālo pildvielu un ūdens maisījums, kas pēc iestrādāšanas sacietē; lieto mūrnieku, apmetēju un podnieku darbos. *C e m e n t a u n k a lķ u j.* – j., ko iegūst, smilšu un cementa maisījumam pievienojot kaļķu pienu. *K a lķ u j.* – j. no kaļķiem un ūdens, kam pievienotas izsijātas smiltis.

jēlāda ā. apstr. Tikko dzīvniekam novilkta, neapstrādāta āda. *J-u k o n s e r v ē š a n a* – j-u apstrāde pirms to piegādes ādu apstrādes uzņēmumiem.

jēlglazūra ker. Glazēšanai lietojama suspensija,

ko iegūst, ūdenī nešķīstošas glazūras izej-
vielas ūdenī samaļot.

jēlkokvilna tekst. Kokvilnas šķiedru masa, kurā
vēl ir kokvilnas sēklas.

jēlmateriāls tekst. Tekstilizstrādājums (jēlau-
dums, jēltriņotāža), ko pakļauj apstrādei. J.,
kas satur dabiskās šķiedras, satur dabas
(vaskus, *lignīnu*, *sericīnu* u. c.) un tehnolo-
ģiskos (*eļļotājus*, *smītes* u. c.) piemaisīju-
mus. J., kas izgatavots no ķīmiskajām (*vis-
kozēs*, *poliamīdu*, *poliesteru* u. c.) šķiedrām,
satur tikai tehnoloģiskos piemaisījumus.

Apdares procesos piemaisījumus atdala.

jēlspirts pārt. Norūguša ievaja pirmās destilācijas
produkts, spirts ar palielinātu piejaukumu
daudzumu.

jēlsula pārt. → difūzijas sula

jērādiņa lopk. Jēra āda, kurai izveidojies īpatnējs,
dažāda lieluma un formas vilnas sprogojums;
augstvērtīgas jērādiņas (karakulu) iegūst
galvenokārt no 1–3 dienas veciem Karakul-
aitas šķirnes jēriem.

jērs lopk. Abu dzimumu aitu sugas mazuļi no
dzimšanas līdz viena gada vecumam.

J “Juliett” jūrn. Starptautisks signāls – nozīmē
“pie manis ir ugunsgrēks un bīstama krava
uz borta; turieties tālāk no manis”.

jodīdi ķīm. Jodūdeņražskābes sāļi.

jodoforms ķīm. Dzeltens pulveris ar asu smaku
CHI₃, brūču dezinfekcijas līdzeklis.

jodometrija [jods + gr. *metrein* mērit] **ķīm.** Viena
no kvantitatīvās analīzes metodēm, kas
pamatojas uz joda lietošanu par *reāģentu* un
indikatoru.

jods [gr. *iōdēs* violets] **ķīm.** Ķīmiskais elements
I, atomnr. 53, atommasa 126,90, *halogēns*;
melnpelēki kristāli ar metālisku spīdumu.

jodūdeņražskābe ķīm. Jodūdeņraža (HI) šķīdums
ūdenī.

jogurts [turku *yoğurt* sarūdzis piens] **pārt.** Skāb-
piena produkts ar izjauktu vai neizjauktu
recekli un (vai) palielinātu sausnas daudz-
umu; ražots no piena vai vājpiena, daļēji no-
krejota piena vai no jebkuru šo produktu mai-
sījuma, saraudzējot ar termofilo streptokoku
un bulgāru nūjiņu ieraugu, kam ražošanas
procesā pievienoti saldinātāji, piem., dažādi
ogļhidrāti, saharoze, glikoze u. c.

johimbīns [v. *Yohimbin* < afr.] **ķīm.** No kāda

rubiju dzimtas tropu koka iegūts *alkaloīds*,
kas izraisa asinsvadu paplašināšanos un dzi-
mumzudinājumu.

jolla [hol. *jol*] **jūrn.** Neliela, plata airu laiva, pa-
rasti ar 2–8 airiem, kurai var uzstādīt mastu
ar buru.

joms arhit. Ar balstu (stabu, kolonnu) rindu no-
šķirta telpas daļa.

jonīti ķīm. Ūdenī nešķīstošas vielas, kas, mijie-
darbojoties ar *elektrolīta* šķīdumu, piedalās
jonu apmaiņā.

jonizācija [gr. *iōn* ceļojošs, ejošs] **fiz.** Vielas neit-
rālu atomu vai molekulu pārvēršana pozitīvi
lādētās daļiņās un brīvos elektronos dažādu
iedarbību (termiskās, jonizējošā starojuma,
gaismas, elektriskā lauka, daļiņu sadursmju,
vielas šķīšanas utt.) rezultātā. Sk. arī *auto-
jonizācija*. J. c i e t v i e l ā – elektronu
pāreja no pusvadītāja vai dielektrīka *valentās
zonas* uz *vadāmības zonu*; notiek atomu
termisko svārstību dēļ (termiskā jonizācija),
absorbējot fotonus (fotojonizācija), sadar-
bībā ar korpuskulāro daļiņu kūļiem (neitroni-
em, protoniem, elektroniem). V i r s m a s
j. – pozitīvu un negatīvu jonu termiskā
desorbēcija (iztvaikošana) no cietvielas vir-
smas; izmanto jonu avotos, plazmas dzinējos
kosmiskajā tehnikā u. c.

jonizācijas potenciāls fiz. Minimālā enerģija, kas
nepieciešama, lai elektronu atrautu no atoma
vai molekulas; parasti izsaka elektronvolts
(eV).

jonizējošs starojums fiz. Starojums, kura iedar-
bība uz vielu izsauc tās atomu un molekulu
jonizāciju, kā rezultātā lielā rodas brīvi
elektroni un dažādu zīmju joni.

jonosfēra [gr. *iōn* ceļojošs, ejošs + *sphaira* lode]
aeron. Atmosfēras augšējā jonizētā daļa (virs
50 km), kas dalās vairākos slāņos, kuriem
nav krasu robežu un kuri nepārtraukti mainās
diennakts, sezonas un Saules aktivitātes lai-
kā; j-as augšējā robeža ir zemes magneto-
sfēras ārējā daļa. Ultraīsie radioviļņi izplatās
j-ā bez atstarošanās, bet pārējie – atstarojas
no j-as slāņiem, tas dod iespēju veidot glo-
bālās radionavigācijas sistēmas, izmantojot
garos viļņus.

jonradikāļi ķīm. Organiskas molekulas, kas,
zaudējot vai iegūstot vienu elektronu, vienlai-

kus iegūst elektrisku lādiņu; paramagnētiskās daļiņas ar vienu nesapārotu elektronu.

jons [gr. *ion* ceļojošs, ejošs] *fiz., ķīm.* Elektriski lādēta daļiņa, kas rodas atomu vai molekulu jonizācijā, kā arī šķīdumos elektrolītiskās disociācijas ceļā. Sk. arī *anjons*, *katjons*. **Jons** *nā rādītājs* – lielums jonu izmēru un starpkodolu attālumu raksturošanai jonu savienojumos. **Jons** *saite* – viens no ķīmisko saišu veidiem – abi saites elektroni lokalizējas pie viena no saistītajiem atomiem (molekulām).

jonu emisija *fiz.* Pozitīvu un negatīvu jonu atbrīvošana no cietvielas virsmas augstā temperatūrā (*termojonu emisija*), kā arī apstarojot ar fotoniem (fotodesorbēcija).

jonu implantācija *fiz.* Piemaisījumu atomu ievadīšana cietvielā līdz 1 μm dziļumā, apšaudot virsmu ar joniem.

jonu rādītājs *fiz.* Konstantes, ko izmanto, lai tuvināti novērtētu starpkodolu attālumu jonu kristālos.

jonu saite *fiz., ķīm.* Ķīmiska saite, ko nosaka valences elektronu pārnese no atoma uz atomu, izraisot elektrostatisku (kulona) mijiedarbību starp radītajiem joniem; reālizējas jonu kristālos.

jonu traips *tel.* Attēla defekts, kas rodas dažās katodstaru oscilogrāfa lampās, joniem bombardējot nelielu laukumu izvēršes rastra centrā.

josta 1. c. Garš, šaurs laukums, plata sloksne; iegarens veidojums, laukums, kas atšķiras no pārējā. **Ceļa atdalotājs** j. – j., kas atdala pilsētas ceļa vai maģistrāles virzienu brauktuves no blakusbrauktuvēm, gājēju un velosipēdistu ceļiem. **Ceļarībotājs** j. – šaura paaugstināta vai speciāli teksturēta j. gar brauktuves malām, kurai uzbraucot, rodas troksnis un transportlīdzekļa vibrācijas, izraisot vadītāja modrību pirms bīstamām vietām (tuvojoties pilsētai, krustojumiem vai bīstamiem likumiem kalnos). **Ceļasadalotājs** j., **vidusjosla** – j., kas atdala ceļa pretējo virzienu brauktuves. **Braukšanas j.** – brauktuves daļa, kas paredzēta vienai braucošu satiksmes līdzekļu rindai; parasti j-as norobežo, apzīmējot ar garenvirziena līnijām. **Pagrieziens** j. c. – pagrieziens

manevram pielāgota un attiecīgi apzīmēta j. **Papildbraukšanas j.** – braukšanas j., kas paplašina brauktuvi kāpuma posmā. **Rezervētā satiksmes j.** – satiksmes j. vai j-as, kas rezervētas noteiktiem satiksmes līdzekļu veidiem visu dienu vai tikai maksimumstundās. 2. *ģeogr.* **Ģeogrāfiskā apvalka** vislielākais zonālais ģeogrāfiskais komplekss, kura galvenais veidošanās cēlonis ir Saules radiācijas nevienmērīgais sadalījums uz Zemes virsmas. Izšķir vienu ekvatoriālo j-u, divas subtropu, divas mērenās j-as, subarktisko un subantarktisko, arktisko un antarktisko j-u. **Nivālā j.** – kalnu augšējā aukstuma j. virs sniega līnijas.

joslas platums *inf.* Frekvenču diapazons, kas ir starpība starp caurlaižamo frekvenču augšējo un apakšējo robežu, ja *sakaru kanālā* ir viena caurlaides josla. Ja sakaru kanālā ir vairākas caurlaides joslas, tad j. p-u veido atsevišķo frekvenču j-u p-u summa.

joslsēja lauks. Sējas veids 5–7 cm platās joslās, starp kurām ir 4–5 cm atstatums; dārzenkopībā atstatums starp joslām ir 40–50 cm. J-ā sēj ar zemaugsnes izkliedsējas lemesīsiem.

joslu laiks *astr.* Starptautiska *laika skaitīšanas sistēma*, kurā visa Zemes virsma ir sadalīta 24 *laika joslās* tā, lai blakus esošo joslu laiks atšķirtos tieši par vienu stundu; joslas numurē no 0 līdz 23. Visā joslā lieto joslas centrālā meridiāna (sk. *laika joslas*) *vietējo laiku*. Dažās teritorijās lieto laiku, kas atšķiras no j. l-a. J. l-u sāka ieviest ar 1884. gadu, Latvija uz j. l-u pilnīgi pārgāja 1919. gadā. Kopš 1989. gada Latvijā lieto otrās j-as l-u (*Austrumeiropa laiku*), kas ir par divām stundām priekšā *pasaules laikam*. Dažādās valstīs pavasara, vasaras un rudens periodā lieto vasaras laiku, kas ir par vienu stundu priekšā j. l-am.

josta *apg.* No *ģērba* virsdrānas vai cita (piem., ādas, plastmasas) materiāla darināts iegarens sloksnes vai saites veida aksesuārs, ko apsien vai apjož, lai stingrāk saturētu *gurnģērba* tam paredzētajā līmenī, un dekoratīvos nolūkos – vaļīga *plecģērba formas* un *silueta* vidukļošanai vai kādas citas *tērpa* joslas vizuālai uzsveršanai.

jostturis *apg.* Ģērbam, parasti *piejostai* piestiprinātā sloksnītes veida papilddetaļa, kurā iever *jostu*, lai tā turētos paredzētajā vietā.

jūdze *aeron., jūrn.* Nemetrisko mērvienību sistēmu garuma mērvienība. *Starptauteskā jūras j.* – meridiāna loka 1' vidējais garums 1 nmile (int.)=1852 metri, Lielbritānijā lieto *jūras j-i* jeb 1 nmile (UK)=1853,18 km, ASV – *sauzemes j-i* – 1 nmile=1609,344 m.

jūgendstils 19. gs. beigu, 20. gs. sākuma Eiropas un Amerikas lietišķās un tēlotājas mākslas, arhitektūras un modes stils, kam raksturīgas neregulāras viļņveida formas un līnijas un organiskās dabas formu ornamentika, utilitāri funkcionālu elementu saistījums ar viendabīgu stilizāciju.

jūgkāsis *tehn.* Kāsis vilkšanas troses, piekabes jūgstieņa vai *dīseles* pievienošanai.

jūgs *el.* *Magnētvada* daļa, kas savieno serdes, uz kurām atrodas spoļu tūnīti.

jūgvārpsta lauks. *tehn.* Arējā vārpsta *spēkratiem* piejūgto darbmašīnu darbīgo daļu darbināšanai. J-as griešanās ātrums var būt tieši proporcionāls dzenošo riteņu griešanās ātrumam (sinhronā j.) vai arī motora kloķvārpstas griešanās ātrumam (neatkarīgā j.).

juchtāda [v. *Juchten* < kr. *юхтъ* < pers. *jucht* pāris] *ā. apstr.* Miecēta (sk. *miecēšana*) un stipri ietaukota apavu virsu āda, ko iegūst no lielopu, zirgu un cūku *jēlādām*; var būt ar dabisku vai mākslīgu *ādas graudu*.

Julijāna dienas *astr.* Laikposms diennaktis, kas pagājis kopš 4713. gada p. m. ē. 1. janvāra pusdienas pēc *pasaules laika*. J. d. izmanto, lai aprēķinātu, cik diennakšu pagājis starp diviem attāliem datumiem.

Jūlija kalendārs (vecais stils) [pēc Romas imperatora Jūlija Cēzara vārda] *astr.* Laika skaitīšanas sistēma, kurā *kalendāra* gada vidējais garums ir 365,25 diennaktis. Katrs ceturtais gads tajā ir *garais gads*. J. k-u ieviesa 46. gadā p. m. ē. Tā kā J. k-a gada garums precīzi nesakrīt ar tropiskā *gada* garumu, gadalaiku sākums pēc J. k-a pakāpeniski arvien vairāk atšķiras no *astronomisko gadalaiku* sākuma. Sākot ar 1582. gadu, J. k-u

pakāpeniski aizstāja ar *Gregora kalendāru*.

jumstīpi būvn. Īpaši izveidoti koka dēļi jumta segumam.

jumta dēļu klājs būvn. Virs spārēm pienaglots dēļu klājs – pamatne jumta seguma materiāliem.

jumta latojums būvn. Virs spārēm noteiktā attālumā pienaglotas lates – pamatne jumta seguma materiāliem.

jumta notekcaurules būvn. Caurules (no skārda vai plastmasas) jumta tehnēs savāktā nokrišņu ūdens novadīšanai uz kanalizāciju vai zemē, tālāk no ēkas pamatiem.

jumta pape būvn. *Jumta seguma* un *hidroizolācijas* ruļļmateriāls, ko iegūst, piesūcinot ar darvu speciālu kartonu un pārklājot to ar grūti kūstošiem darvas produktiem.

jumta skaida būvn. → *luba*

jumta slīpums būvn. Lielums, ko izsaka grādos vai ar spāres apakšējās skaldnes augstuma attiecību pret horizontālo attālumu starp kori un spāres balstīšanas vietu pie dzegas. Katram jumta seguma materiālam ir noteikts minimālais jumta slīpums.

jumta spraiši būvn. Konstrukciju elementi, kas novērš apakšējo *kopturu* deformēšanos un nodrošina tiem nemainīgu stāvokli telpā.

jumta statpi būvn. Vertikāli novietoti elementi, kas balsta kori vai augšējos *kopturus* un pārnēs slodzi uz apakšējo *kopturi* vai paliktņiem.

jumtāži arhit. → *āži*

jumtgale arhit. → *zelminis*

jumts būvn. Ēkas konstrukcijas elements, kas aizsargā ēku no atmosfēras nokrišņu, saules un vēja iedarbības. *Četrslīpju j.* – j., kuram slīpums ir uz četrām pusēm. *Daudzslīpju j.* – j. ar vairākām slīpēm; veido saliktas konfigurācijas ēkām. *Divslīpju j.* – j. ar slīpumu uz divām pusēm, visizplatītākais j-a veids mazstāvu ēkām. *Nošķaupts j.* – četrslīpju jumts ar pilnām plaknēm visās četrās ēkas pusēs (bez *zelmiņiem*). *Piekārtots j.* – j., kuram bēniņu pārsegumu sijas balsta uz garensijas, kas piekārtā pie kopnes statņa (piekara); statņa un kopnes apakšējās joslas (savilces) savie-

nojuma vietā veido jaunu mezglu, kas dod iespēju samazināt savilces garumu un novērst tās pārāk lielu izlieci. **S a v i e t o t a i s j.** – j., kas savienots ar griestiem vienā telpu norobežojošā konstrukcijā. **V i e n s l ī p e s j.** – j.-a konstrukcija, kurai slīpums ir tikai uz vienu pusi.

Junga modulis (E) [pēc a. zinātn. T. Junga (Young, 1773–1829) vārda] *fiz., meh.* Fizikāls lielums – proporcionālītātes koeficients E, kas raksturo sakarību starp mehānisko stiepes–spiedes spriegumu un relatīvo deformāciju ϵ Huka likumā: $\sigma = E\epsilon$.

jura (juras periods) [pēc Juras kalniem Šveices Alpos] *ģeol.* Mezozoja ēras otrais periods (pirms 195–130 miljoniem gadu), kam raksturīga rāpuļu (dinozauru) strauja attīstība.

jūra jūrn., okean. Okeāna daļa, ko daļēji norobežo sauszeme vai zemūdens reljefa pacēlumi; nosacīti par jūrām sauc arī dažas atklātā okeāna daļas (piem., Sargasu jūra) un lielus ezerus (piem., Kaspijas, Arāla, Nāves jūras). **I e k š ē j ā j.** – j., kas iestiepjas dziļi sauszemē un ko ar okeānu vai citām jūrām savieno jūras šaurumi. **M a l a s j.** – j. kontinenta malā, ko no okeāna atdala salas, pussalas vai zemūdens pacēlumi. **S t a r p s a l u j.** – j., ko pilnīgi vai daļēji aptver salas vai salu loks.

jūraseži (Echinoidea) biol. *Adatādaļu* klase; ķermenis ir apaļš vai lodveidīgs ar blīvām bruņām, pie kurām piestiprinātas cietas adatas.

jūras fizika okean. *Ģeofizikas* nozare, kurā pēta fizikālos procesus Pasaules okeānā.

jūrasgurķi, holotūrijas (Holothurioidea) biol. *Adatādaļu* klase – jūras dzīvnieki ar gurķveidīgu vai maisveidīgu ķermeni.

jūras ģeoloģija ģeol. Jauna *ģeoloģijas* nozare par jūru un okeānu ūdeņu pārklāto teritoriju ģeoloģisko uzbūvi.

jūras ģeomorfoloģija ģeol. *Ģeomorfoloģijas* nozare, kurā pēta jūru un okeānu gultnes reljefa veidošanos un izmaiņas.

jūras kāposti pārt. Uzturā un medicīnā izmantojamās *brūnāļģes* laminārijas rūpnieciskais nosaukums.

jūras karšu katalogs jūrn. Uzziņu materiāls par

visām noteiktā laikposmā lietojamām jūras kartēm un izmaiņām to saturā; izdod hidrogrāfijas dienestī.

jūras karte jūrn. Karte, kas attēlo *akvatoriju*; ir navigācijas un speciālās j. k-es; pie j. k-ēm pieskaita arī ostu plānus.

jūraslilijas (Crinoidea) biol. *Adatādaļu* klase – piecstarpaini simetriski dzīvnieki ar kausveidīgu ķermeni.

jūras līmenis jūrn. Jūru un okeānu brīvās virsmas stāvoklis, ko, pastāvot nosacītam sākumpunktam, fiksē pa vertikāli; ir paisuma, dienakts vidējais, mēneša vidējais, gada vidējais, daudzgadu vidējais j. l.

jūras (marīnie) nogulumi ģeol. *Nogulumieži*, kas veidojušies jūrās un okeānos.

jūras navigācija jūrn. Kuģošana (kuģu ceļa izvēle, kuģa vietas noteikšana u. c. kuģošanas uzdevumi). *Sk. arī navigācija.*

jūras navigācijas karte jūrn. Attēls, ko lieto kuģu ceļa aprēķināšanai un kuģa vietas noteikšanai jūrā; izmanto arī kuģošanas rajona izpētē un hidrotehnisko būvju projektēšanā.

jūras navigācijas kartes korektūra jūrn. Kartes satura atsevišķu elementu (piem., dziļuma atzīmju) atjaunošana.

jūras navigācijas kartes saturs jūrn. Attēls, kas raksturo kartes tēmu, – speciālie satura elementi ir dziļuma atzīmes, orientieri, navigācijas līdzekļi, gultnes raksturojumi, krasta līnija; matemātiskie satura elementi – kartogrāfiskā projekcija, kartes mērogs, tīkls.

jūras navigācijas kartes tīkls jūrn. Meridiānu un paralēļu, sfērisko un speciālo koordinātu attēlojums.

jūras navigācijas nodrošinājums jūrn. Kuģošanas maršruta izvēle, ņemot vērā kuģošanas laiku, sezonu, kuģa kravu veidu; jūras karšu u. c. palīg līdzekļu atlase reisam.

jūras navigācijas periods jūrn. Laikposms, kad klimatiskie apstākļi ļauj kuģot jūrā vai ostas akvatorijā.

jūrassirēnas (Sirenia) biol. *Ziditāju* kārtā – ziloņiem radniecīgi, lieli, masīvi ūdensdzīvnieki ar vārpstveida ķermeni.

jūras spīdēšana biol. Parādība, ko izraisa jūras virslānī dzīvojoši organismi ar *bioluminiscences* jeb spīdēšanas spējām.

jūras šaurums *ģeogr., jūrn.* Ūdens josla, kas atdala sauszemes daļas un savieno ūdens baseinus (jūras) vai to daļas.

jūras transports *jūrn.* Ūdenstransporta veids – kravu un pasažieru pārvadāšana pa okeāniem, jūrām un kanāliem.

jūrastrīce Parādību kopums, ko izraisa zemes–trīce jūrās un okeānos.

jūras ūdens ķīm. Pasaules okeāna ūdens, kurā dažādā koncentrācijā izšķīduši minerālsāļi un gāzes. J. ū-i raksturo galvenokārt tā sāļums, ko izsaka promilēs (vidēji 35 promiles).

jūras urbēji *biol.* Moluski un vēzveidīgie, kas bojā koksnī, kura atrodas jūras ūdenī.

jūraszirnekļi (*Pantopoda*) *biol.* Viena no *helicercātu* klasēm.

jūraszvaigznes (*Asteroidea*) *biol.* *Adatādaīņu* klase. Ķermenis sastāv no diska un 5–30 stariem.

jūrmala *ģeogr.* Jūras krasts; jūras piekraste.

justēšana [v. *justieren* pārbaudīt, regulēt < lat. *instare* izlabot] *tehn.* Mēriekārtu pārbaude un regulēšana, izmantojot mēriekārtās iebūvētās j-as ierīces.

jūtība 1. *fiz.* Fizikālas iekārtas atbilde uz vienu vienību lielām izmaiņām iekārtas ieejā. 2. *inf.* Iekārtas (ierīces, bloka, mezgla) spēja atbildēt ar attiecīgu darbību uz ienākošo komandu vai signālu.

juvenāls [lat. *iuvēnalis*] *biol.* Seksuāli nenobriedis.

juvenils [lat. *iuvēnilis* jauns, jauneklis] 1. *ģeol.* Endogēnas izcelsmes, izdalījies no magmas. J-ie ū d e ņ i – no magmas izdalījušies ūdeņi, kas vēl nav bijuši planetārajā ūdens aprītē. 2. Jauns, nenobriedis. J-ā k o k s n e m e ž. – koksne, kas radusies pirmajos augšanas gados ap stumbra un zaru serdi; j-ās koksnes struktūra un fizikāli mehāniskās īpašības atšķiras no vēlāk veidotās koksnes īpašībām.

K

kaba dz. Viens no sliežu stiprināšanas elementiem – īpašas formas stienis ar galviņu sliežu piestiprināšanai pie gulšņiem.

kabata apģ. Ģērba piegriezumdetāļu salikuma funkcionāls un dekoratīvs elements, kas pa-

redzēts sīkpriekšmetu ielikšanai. Pēc lokālizācijas iedala: iekšējās un ārējās, augšējās un apakšējās, sānu, priekšējās un aizmugurējās k-as, pēc konstrukcijas – iegrieztās, uzliktās, uzšūtās, vīles šķirtnes u. c. k-as.

kabelis [hol. *kabel* trose] *fiz., el.* *Signālu pārraides* fizikāla vide, ko parasti veido vara vadi vai optiskās šķiedras. Galvenie k-ļu veidi ir spēka k., sakaru k. un radiofrekvenču k. E k r a n ē t s k. – k., ko pret ārējā elektromagnētiskā lauka nevēlamu ietekmi aizsargā ar metalizētu ekrānu (īpašu vadu pinumu vai plānu metālisku pārklājumu). Sk. arī *vītais pāris*. K a m e r a s k. *tel.* – savienotāj-kabelis starp telekameru un KVS, kas nodrošina kameras raidītājlampai dažādus spriegumus un pārraida attēlu no raidītājlampas atpakaļ uz KVS. K o a k s i ā l a i s k. – k., ko veido divi ar izolāciju atdalīti vadītāji; viens no tiem ir centrālais vads, kuru apņem ar izolācijas slāni atdalīts otrs lielāka diametra cauruļvads vai vadu pinums. M a ģ i s t r ā l a i s k. – k. ar pastāvīgu *impedanci*; savieno *maģistrāles* pievienotājblokus, paredzēts datu apmaiņai starp *datoru* tīkla *stacijām*. O p t i s k a i s k. – no optiskajām šķiedrām izveidots k., kas informācijas pārsūtīšanai izmanto gaismas impulsus; šā tipa k-ļi ļauj pārsūtīt lielu datu daudzumu un ir nejutīgi pret elektriskajiem traucējumiem. S i l d k a b e l i s – speciāls k. ar lielu pretestību, ko lieto telpu vai citu objektu apsildei, to iebūvējot grīdās, sienās, notekcaurulēs u. tml. S p ē k a k. – k., ko izmanto elektriskās enerģijas pārvadei un sadalei galvenokārt pilsētu un rūpniecības teritorijās, tos izvieto uz balsta konstrukcijām, ēku sienām, tuneļos, tranšējās.

kabeltauva [v. *Kabeltau* < hol. *kabeltouw*] *jūrn.* Jūras navigācijā lietota ārpussistēmas garuma mērvienība, vienāda ar 1/10 jūras jūdzes, t. i., 185,2 m.

kabīne [fr. *cabine*] *tehn.* Neliela, norobežota telpa kāda darba izpildei vienam vai dažiem cilvēkiem, telpa, kura speciāli iekārtota noteiktam mērķim. A t g ā ž a m ā k. – kravas automobiļa k., kas ar šarnīrmehānismu ir pagriežama, lai ērtāk piekļūtu zem tās esošajam motoram. H e r m ē t i s k ā k.

aeron. – izolēts lidaparāta tilpums ar regulējamu pārspiedienu un temperatūru; ir ventilācijas, skābekļa ventilācijas, reģenerācijas tipa k-es.

kabotāža [fr. *cabotage*] *jūrn.* Kuģošana starp vienas valsts ostām.

kabotāžas kuģis *jūrn.* Kuģis, ko izmanto kuģošanaī savas valsts piekrastes ūdeņos.

kabrēšana [fr. *cabrue* pārvietoties ar paceltu galvu] 1. *aeron.* Lidaparāta kustība vertikālajā plaknē ap horizontālo šķērsasi, palielinot *uzplūdes leņķi* (lidaparāta priekšgals paceļas uz augšu attiecībā pret vietējo horizontu). 2. *aeron.* Strauja gaisakuģa augstuma palielināšana pa trajektoriju, kas ar horizontālo plakni veido leņķi, kurš lielāks par 30°.

kabriolets [fr. *cabriolet*] 1. *aut.* Viegļā automobiļa virsbūve ar saliekamu vai noņemamu jumtu un nolaižamiem sānu logiem. 2. Viegli, augsti vienjūga divriči.

kadastrs [fr. *cadastre* < gr. *katastichon* lapa, saraksts] Datu bāze, sistematizēts ziņu sakojums par kādas teritorijas dabas objektiem vai resursiem.

kadmjs [gr. *kadmeia* cinka rūda] *ķīm.* Ķīmiskais elements Cd, atomnr. 48, atommasa 112,41, sudrabains, viegli kūstošs metāls.

kadra sašķiebe *tel.* Teleattēla kropļojuma veids.

kadrēt [fr. *cadre* ietvars, ierāmējums] *kino, tel.* Izveidot *kadra kompozīciju*, noteikt kadrā ietveramo filmējamās vides daļu.

kadrs [fr. *cadre* ietvars, ierāmējums] 1. *fotogr.* Atsevišķs attēls *fotofilma* vai attēla robežas uzņemšanas un kopēšanas procesos. K-a d i a g o n ā l e – ģeometrisks lielums, pēc kura nosaka ideālas attēla kvalitātes *pamatfotoobjektīva fokusa* attālumu konkrētam k-a formātam. 2. *kino, tel.* Atsevišķa uzņēmuma laukums filmas lentē. 3. *kino, tel.* Epizodes daļa, ko bez pārtraukuma uzņem ar vienu kameru, nemainot tās stāvokli un nomainot objektīvu. A p m ā n o š a i s k. – k., kurā nav iekļauta daļa uzņemamā skata, līdz ar to skatītājam rodas cits priekšstats par notiekošo. A p t u m š o t i e k - i – k-i, kurus uzņem dienasgaismā, bet attēlam liek izskatīties tumšākam ar aptumšojošu kame-ras *filtru* vai īpašiem attīstīšanas paņēmieniem. A r h ī v a k - i – filmā iekļautas epi-

zodes, kas nav uzņemtas īpaši šās filmas vajadzībām, bet iegūtas no kinoarhīva vai citas speciālas glabātavas. D a l ī t a i s k. – k., kurā vienā laikā redzami vairāki savstarpēji atdalīti dažādi attēli. K-a k o m p o z ī c i j a – attēla elementu izvietojums k-ā attiecībā citam pret citu un pret k-a ietvaru. K-a n o b ī d e – projektora kadrētāja neregulētības izraisīta *starpkadru dalījumsvītras* parādīšanās ekrānā. K-i m e t r o s (kadri/m) – raksturlielums, kas atšķiras dažāda formāta filmām; 16 mm filmai tas ir 131, bet 35 mm filmā – 52. K. c a u r s t i k l u – k., kura dekorācija tikai daļēji izbūvēta dabiskā lielumā, pārējā daļa uzgleznota uz kamerai priekšā novietota stikla. K-u d a l ī j u m s v ī t r a – horizontāla līnija, kas atdala k-us filmas lentē. Sk. arī *kombinētie kadri*. K u s t ī g s k. – k., kura uzņemšanas laikā kamera pārvietojas – maina savu attālumu no filmējamā objekta vai izseko tā kustībai. P a n o r ā m a s k. – sk. *panorāma*. R e a k c i j a s k. – k., kurā parādīta reakcija uz iepriekšējā k-ā parādītu norisi. S t a r t a k - i – *ruļļa* sākumā piekopēts (reizēm pielīmēts) lentes posms ar informāciju filmu demonstrējošajam kinomehāniķim. T r a n s f o k ā c i j a s k. – k., kas uzņemts ar *transfokatoru*, uzņemšanas laikā mainot fokusa garumu. Z u d u s ī k - a d a ļ a – k-a attēla daļa, kas paliek ārpus ekrāna, demonstrējot filmu televīzijā (reizēm zaudē līdz 12% attēla). 4. *tel.* Divu secīgu izvēršes lauku veidots attēls. 5. *inf.* Datu struktūra, ko izmanto *lietotāja informācijai* vai vadības datu *pārraidei datoru tīklā* un ko veido lauki, kurus nosaka izmantojamais datu pārraides *protokols*. K-a kompozīcija (īpaši lauku tipi un to skaits) mainās atbilstoši izmantojamā protokola prasībām. K-a v a d ī b a s l a u k s – bitu virkne, kas raksturo k-a tipu un dažas vadības *funkcijas*. K-u a t s t a r p e – laika intervāls starp k-iem, kas nepieciešams, lai *lokālo tīklu* vides *pieejas* vadības *apakšslāni* un fizikālajā slānī beigtos pārejas procesi. K-u r e t r a n s l ē š a n a – k-u pārraides standartprocedūra *pakešu komutācijas* tīklos; k-u retranslēšana ir viens no standarta X.25 variantiem.

kafija [v. *Kaffee* < arābu *kahva*] *pārt.* 1. Grauzdētas kafijkoka sēklas (k-as pupiņas); no tām, ekstrahējot šķīstošās vielas, pagatavots dzēriens. 2. Dzēriens, ko gatavo no grauzdētas un samaltas labības (miežiem, rudziem), cīgoriņiem, ozolzīlēm, cukurbietēm u. c. Šķīstošā k. – k., ko ražo, kaltējot šķīstošo k-as vielu ekstraktu ūdenī.

kagors [kr. *karop*, pēc Kaoras (*Cahors*) pils. Francijā] *pārt.* Sarkanā vīnogu desertvīna šķirne.

kaheksija [gr. *kakos* slikts + *hexis* stāvoklis] (*cachexia*) *med.* Izteikts organisma novājinājums.

kailāda *ā. apstr.* Attīrīts ādas pusfabrikāts, pamatāda, ko iegūst jēlādu sagatavošanas procesos.

kailamēbas (*Amoebina*) *biol.* Sakņkāju kārtā, vienišķūņi ar mainīgu ķermeņa formu.

kailcirte *mež.* Cirte (atstājot tikai aizsargājamus kokus), pēc kuras izcirtuma platums ir lielāks par viena šīs audzes vidējā koka augstumu; pēc k-es nogabalu ieskaita ar mežu neapklātā kategorijā.

kailkalni *ģeogr.* Kailas, klinšainas, šķembu joslas aptvertas kalnu virsotnes, kas atrodas virs mežu augšējās robežas.

kailsals *met.* Stiprs sals bez sniega.

kailsēkli (*Gymnospermae*, *Pinophyta*) *biol.* Sēkļaugu apakšnodalījums, skuju augi, kuriem sēklaizmetņi valēji guļ uz sēklzviņām.

kailvads *el.* Elektriskais vads bez izolācijas slāņa.

kainīts [gr. *kainos* jauns] *lauks.* Iedzeltens, iepeļēks, sarkanīgs minerāls, kālija sāls; labi šķīst ūdenī. Iegulas satur 8–10% K₂O ar lielu (līdz 50%) NaCl piejaukumu. Lieto lauka kultūragu mēslošanai, iestrādājot rudeni 4–5 reizes lielākās devās nekā koncentrētus kālija minerālmēslus (KCl, K₂SO₄).

kainozojs (kainozoja ēra) [gr. *kainos* jauns + *zōē* dzīve] *ģeol.* Jaunākā, vēl nepabeigtā Zemes vēstures ēra (pēdējie 65 miljoni gadu), kam raksturīga strauja ziditāju attīstība (iedala paleogēna, neogēna un kvartāra periodos).

kairināmība *biol.* Organisma, tā orgānu, audu, šūnu un šūnu sastāvdaļu spēja reaģēt uz iekšējās un ārējās vides faktoru maiņu ar bioloģiskās aktivitātes samazināšanos vai palielināšanos.

kājas garums *apģ.* Somatomērs, kuru mēra ar mērlenti kā attālumu no kājstakles līdz pēdapakšu līmenim; *bikšu lielumu* skalas *vadmērs*.

kājene *inf.* Informācija, kas teksta apstrādes vai lappušu izkārtojuma *programmās* atkārtojas (lappuses numurs, dokumenta vai izdevuma nosaukums u. c.) un ko parasti drukā izdevuma vai dokumenta lappuses beigās.

kajīte [hol. *kajuit*] *jūrn.* Dzīvojamā telpa kuģī kuģa komandai un pasažieriem.

kakao [sp. *cacao* < acteku *kakauatl*] *pārt.* 1. No kakaokoka augļiem (kakao pupiņām) ražots pulveris dzēriena, šokolādes u. c. pagatavošanai. 2. Dzēriens no kakao pulvera, ūdens vai piena un cukura. K. m a s a – šķidra, viskoza masa, ko iegūst no grauzdētām k. pupiņām, tās attīrot un samaļot.

kakla apkārtmērs *apģ.* Kakla pamatnes perimetra *somatomērs*, kura skaitlisko vērtību nosaka ar mērlenti, savietojot aptvērumā atskaites un nolasījuma punktus virs jūga iedobes; stīvapakles *virskreklu lielumu* skalas *vadmērs*.

kakle, kakla izgriezumus *apģ.* *Plecģērba* stāva augšējā, kakla pamatni aptverošā atvere, kurā iešuj apkakli vai kuru apšuj ar zemapmali.

kakles izgriezumus *apģ.* *Plecģērba* modeļa augšējo robežlīniju apveids. Var būt apaļais jeb O veida, pakavveida jeb U veida, smailais jeb V veida, taisnstūru, sirdsveida, sakveidā drapētais u. c. k. i-i.

kakls *biol.* Sauszemes mugurkaulnieku un cilvēka ķermeņa daļa, kas atrodas starp galvu un vidukli.

kākslis *med.* → *struma*

kaķējums *būv.* Trīsstūrveida vai ieapaļš, tēsts iedziļinājums guļkoka apakšdaļā, kurā iekļaujas otra guļkoka ieapaļā mala.

kalandrēšana materiāl. Plastmasu, gumijas maisījumu, audumu, papīra spiedapstrādes veids – apstrādāšana ar *kalandru*.

kalandrēt [fr. *calandrer* velmēt, gludināt] *tehnol.* Laist materiālu (piem., papīru, tekstilizstrādājumu) starp veltniem mitruma atdalīšanai vai virsmas gluduma un spožuma vai reljefraksta veidošanai.

kalandrs [fr. *calandre* gludinātājs] *tehnol.* Kalandrēšanas mašīna; iekārta, kas sastāv no diviem vai vairākiem savstarpēji pretējos virzienos rotējošiem veltniem; lieto lokšņu un plēvju izgatavošanai un dažādu materiālu lokšņu dublēšanai un virsmas apstrādei.

kalcifils [lat. *calx* (*calcis*) kaļķi + gr. *philein*

mīlēt] *biol.* Tāds, kas labi aug karbonātiskā, sārmainā, kaļķiem bagātā augsnē.

kalcifobs [lat. *calx (calcis)* kaļķi + gr. *phobos* bailes] *biol.* Tāds, kas labi aug skābā augsnē.

kalcija kanālu blokētāji *med.* Medikamenti, kas kavē funkcionāli nepieciešamā kalcija jonu iekļūšanu miokarda muskuļšķiedrās un asinsvadu gludās muskulatūras šūnās, samazinot perifēro pretestību un arteriālo asinspiedienu.

kalcijš [lat. *calx (calcis)* kaļķi] *ķīm.* Ķīmiskais elements Ca, atomnr. 20, atommasa 40,08, sudrabbalts aktīvs metāls; tā savienojumi ļoti plaši izplatīti dabā.

kalcinēšana [vidusl. lat. *calcinare* pārvērst par kaļķi] *ķīm. tehnol.* Materiāla apdedzināšana vai karsēšana, lai sadalītu hidratūs un karbonātus un izdalītu gaistošās vielas (piem., kaļķu ieguvē); *kalcinētās sodas* iegūšana no nātrija hidroģēnkarbonāta.

kalcīts [lat. *calx (calcis)* kaļķi] *min.* Izplatīts izveidotājs minerāls kalcija karbonāts CaCO_3 , galvenais kaļķakmeņu komponents.

kaldera [sp. *caldera* liels katls] *ģeogr.* Vulkāniska katliene; liels, ovāls vai ieapaļš katlveida p dziļinājums, kas radies vulkānisko gāzu eksplozijas vai vulkāna konusa iegruvuma rezultātā un ir norobežots ar stāvām sienām.

kaledoniskā krokošanās *ģeol.* Kalnveidošanās etaps un procesu kopums, kas sākas kembrijā un beidzās devona periodā.

kalējmetināšana *materiālt.* *Kaļšana*, kurā divas vai vairākas līdz metināšanas temperatūrai (apm. 120 °C) sakarsētas daļas sakaļ vienā detaļā. Savienojuma vietai pēc k-as ir tāda pati izturība kā kalumam no veselas sagataves.

kalendārs [lat. *calendarium* parādu grāmata; saskaņā ar to Senajā Romā parādnieks mēneša pirmajā dienā, kalendās, maksāja procentus] *astr.* Laika skaitīšanas sistēma ilgām laikposmam, tās pamatā ir dabā novērojami periodiski procesi. *S a u l e s k., s o l ā r a i s k.* – laika skaitīšanas sistēma, kurā par pamatvienību izmanto tropisko gadu. Pie Saules k-iem pieder *Jūlija kalendārs* un *Gregora kalendārs*. Viens no pirmajiem Saules k-iem izveidots Senajā Ēģiptē. *M ē n e s s k., l u n ā r a i s k.* – laika skaitīšanas sistēma,

kurā par pamatvienību izmanto sinodisko *mēnesi*. Katra lunārā mēneša (tajā ir 29 vai 30 dienas) sākums sakrīt ar jaunmēness iestāšanos; gada 12 mēnešos ir 354 vai 355 dienas. Gada sākums attiecībā pret gada sākumu pēc Saules kalendāra ik gadu pārvietojas par 10 līdz 12 dienām. Mēness k-u vēl tagad lieto daudzās musulmaņu zemēs. *M ē n e s s – S a u l e s k., l u n ā r i s o l ā r a i s k.* – laika skaitīšanas sistēma, kurā par pamatvienībām izmanto gan lunāro mēnesi, gan tropisko gadu. Vidējā gada garuma saskaņā ar tropiskā gada garumu tiek panākta, 19 gadu ciklā noteiktā secībā iespraust 7 garos gadus, kuros ir 13 lunārie mēneši. Mēness–Saules k-u mūsdienās praktiski vairs nelieto.

kalibrēšana [fr. *calibre* < arābu *qālib* veidne] 1. *metr.* Operāciju kopums, ar kurām nosacītos apstākļos konstatē sakarību starp mērīšanas līdzekļu vai mērīšanas sistēmas izstrādāto lielumu vērtībām, materiālā mēra vai atsaucēs materiāla esošajām vērtībām un vērtībām, kas reproducētas no atbilstošā *mērvienības etalona*. *K o k s n e s k. kokapstr.* – koksnes apstrāde frēzējot vai slīpējot, lai iegūtu tās noteiktus izmērus. 2. *papīr.* *Papīra (kartona)* apdare ar speciālu kalibrēšanas *kalandru* noteikta vienmērīga biezuma iegūšanai. 3. *lauks.* Sēklu k. – sēklu sadalīšana frakcijās pēc izmēriem: pēc biezuma (uz garenacu sietiem), platuma (uz apaļacu sietiem) vai garuma (*trijeros*); izmanto sēklu *tīrāmās mašīnās*.

kalibrētais gaisa ātrums *aeron.* Gaisakuģa ātrums, kura mērīšanā ņemtas vērā aerodinamiskās un instrumentālās kļūdas. *K. g. ā.* vienāds ar patieso (īsto) gaisakuģa ātrumu standarta atmosfēras apstākļos jūras līmenī. **Kalifornijas straume** *jūrn.* Aukstā straume, Klusā okeāna Ziemeļu straumes turpinājums, kas plūst gar Kalifornijas piekrasti uz dienvidaustrumiem; vidējais ātrums 0,25–1 m/s, platums 550–650 km.

kālijs [v. *Kalium* < arābu *al-qalī* potaša] *ķīm.* Ķīmiskais elements K, atomnr. 19, atommasa 39,10, viegls, ļoti aktīvs metāls.

kalikons [a. *calico* pēc Kalikutas (*Calicut*) pils. nos.] *tekst.* Vienkrāsains vai balināts apretēts *mitkals*; izmanto starplikām.

kalluss [lat. *callus* bieža āda, tulzna] *mež.* Augu audi, kas izveidojas ievainojuma vietā un veicina tā sadzīšanu.

kalnājs *ģeogr.* Kalnu grēda.

kalni *ģeogr., ģeol.* Kalnājs; kalnzeme; Zemes virsmas daļa, kas paceļas virs apkārtējā līdzenā apvidus vismaz 100 m un kam piemīt izteikta virsmas artikulācija. **C i l u k.** – Zemes virsmas pacēlumi, ko norobežo tektoniski lūzumi. **K-u a t z a r i** – kalnu grēdu sānzari, kas visbiežāk sākas no galvenās grēdas augstākās vietas. **K-u k o r e** – k-u grēdas augšējā daļa. **K-u m a s i v s** – atsevišķa vāji saposmota, pacelta kalnāju daļa, kas atrodas ar kalnāju uz viena pamata, bet no pārējās daļas atdalīta ar dziļām ielejām. **K-u m e z g l s** – divu vai vairāku kalnu grēdu krustošanās apgabals. **K-u s i s t ē m a** – k-u grēdu kopums, kam vienāda izcelsme un ģeoloģiskās attīstības vēsture. **K-u t e r a s e s** – terasveidīgi neregulāras formas laukumi k-u nogāzēs virs mežu augšanas robežas. **K-u v e i d o š a n ā s** – tektonisko vai denudācijas procesu kopums, kuros veidojas k-u reljefs. **K r o k u k.** – pacēlumi Zemes garozas kustīgajās zonās, ko veido iežu slāņkopas, kuras sabīdītas dažāda lieluma un slīpuma krokās; visbiežāk tie ir jauni k., kas veidojušies alpinās krokošanās kalnveidošanās laikā. **K r o k u u n c i l u k.** – k., kas veidojušies no kroku k-iem, kuri laika gaitā ir sašķēlušies atsevišķās dažādā augstumā paceltās cilās (blāķos); visizplatītākais k-u tips. **S a l u k.** – *palikšņi*, kas izolēti vai nelielās grupās paceļas līdzenumos; veidojušies tektoniski stabilās teritorijās ilgstošas denudācijas rezultātā kādreizējās kalnzemēs vai plato vietās sausa klimata apgabalos.

kalniene *ģeol.* Plaša Zemes virsmas daļa, ko veido plakankaļņu, kalnu grēdu un masīvu un plašu *katlieņu* un ieleju sakopojums, kalnains apvidus.

kalnrūpniecība Rūpniecības nozare, kurā nodarbojas ar derīgo izrakteņu izpēti, ieguvu un bagātināšanu.

kalns *ģeogr.* Neliela izolēta Zemes virsmas daļa, kas augstā paceļas virs apkārtnes. **J ū r a s k.** – *gajjots*.

kalnu balzams *ģeol.* → *mūmijis*

kalnu-ieleju vējš *ģeogr.* Vietējais vējš; veidojas nevienmērīgas kalnu un ieleju sasilsšanas un atdzišanas rezultātā – dienā pūš no ielejas gar kalnu nogāzi uz augšu, bet naktī – pretējā virzienā.

kalnu kristāls *min.* Lieli, dzidri kvarca kristāli; izmanto optikā, aparātūvē un juvelierizstrādājumiem.

kalnu vasks *ģeol.* → *ozokerīts*

kalomels [gr. *kalos* skaists + *melas* melns] *ķīm.* Vienvērtīgā dzīvsudraba hlorīds Hg_2Cl_2 ; lieto par caurejas un žultsdzinēju līdzekli.

kalerifers [fr. *caloriferè* < lat. *calor* siltums + *ferre* nest] *siltum.* Gaisa sildītājs, *siltummainis* gaisa temperatūras paaugstināšanai; gaisu sasilda siltumnesējs (karsti gāzveida degšanas produkti, tvaiks, karsts ūdens), kas plūst pa gludām vai rievotām caurulēm; lieto ventilācijas, gaisa kondicionēšanas, gaisa apkures sistēmās u. tml. Ir arī elektriskie un uguns k-i.

kalerija [lat. *calor* siltums] *fiz.* Siltuma daudzuma mērvienība; apz. *cal*.

kalerimetrija [lat. *calor* siltums + gr. *metrein* mērit] *fiz.* Siltuma mērīšana. Metožu un tehnoloģiju kopums fizikā, ķīmijā, bioloģijā un citās dabaszinātņu jomās siltuma efektu (siltuma daudzuma, īpatnējās siltumietilpības, īpatnējā siltuma u. c.) mērīšanai.

kalerimētrs [lat. *calor* siltums + gr. *metron* mērs] *fiz.* Aparāts izdalītā vai absorbētā siltuma daudzuma mērīšanai ar *kalerimetrijas* metodēm.

kalšana 1. materiālt., tehn. Spiedapstrādes process, kurā *veseris* veic atkārtotu triecien darbību uz sakarsētu sagatavi, pakāpeniski veidojot vēlamo formu un izmērus. **K-as o p e r ā c i j a s** – nosēdināšana, stiepšana, liekšana, caurspiešana, savērpšana, ciršana un kalējmetināšana. **K-as m a š i n ā s** – pneimatiskie vai tvaika un gaisa k-as veseri un hidrauliskās k-as spiednes. **2. būvn.** Dobumu, gropju, rievu veidošana ar kalnu pirms detaļas nostiprināšanas.

kalte Iekārta mitruma samazināšanai kaltējamā materiālā. **I n d u k c i j a s k.** – k., kurā materiālu kaltē augstfrekvences elektromagnētiskajā laukā. **K o n t a k t a k.** – k., kurā kaltējamais materiāls tieši saskaras ar karstu virsmu. **K o n v e k t i v ā k.** – k., kurā kaltējamais materiāls tieši saskaras ar karstām

gāzēm, piem., gaisu. **Radiācijas k.** – k., kurā materiālu kaltē ar infrasarkanajiem stariem. **Sublīmācijas k.** – k., kurā karstumjutīgus materiālus (piem., medicīnas preparātus) sasaldētus kaltē vakuumā. **Trumuļak.** – nepārtrauktas darbības k. visu šķirņu kultūraugu sēklu kaltešanai; k-es cilindrs nostādīts horizontāli vai ar nelielu kritumu uz izejas pusi un lēni rotē.

kaltešana pārt. Konservēšanas veids – ūdens iztvaicēšana siltumā no šķidriem, pastveida vai cietiem pārtikas produktiem līdz produkta beigu mitrumam 4–15%. **Izsmidzināšana s k.** – šķidrumu k. gaisā sīki disperģētu pilienveidā. **K. virstošā slānī** – cietu, sīkraudzainu daļiņu k. karsta gaisa plūsmā, daļiņām atrodoties kustībā (lidinoties). **Kontakta k.** – šķidru vai pastveida produktu k., tiem saskaroties ar karstu kaltes virsmu. **Konvektīvā k.** – k. gaisa, dūmgāzu vai pārkarsēta tvaika vidē. **Sublīmācijas k.** – ūdens iztvaicēšana no sasaldētiem produktiem, kad kristāliskā viela pāriet gāzveida stāvoklī.

kalts būvn. Darbarīks ar samērā šauru tērauda griezējasmēni un spalvu iedobumu, caurumu un rievu veidošanai, parasti koka detaļās.

kalvas ģeol. Laukakmeņu sakopojumi un grēdas Kurzemes piekrastē.

kalve Kalēja darbnīca metāla sadzīves priekšmetu, būvdetaļu un darbarīku izgatavošanai, zirgu apkalšanai, arī lauksaimniecības mašīnu remontēšanai un mākslas priekšmetu izgatavošanai.

kalvings ģeol. Aisbergu veidošanās.

kaļamība materiālt. Materiālu (metālu un to sakausējumu) spēja pakļauties kalšanai; tiem piemīt plastiskums un maza pretestība deformācijai; viegli velmēt, presēt, vilkt.

kaļķakmens ģeol. Nogulumiezis, kas sastāv no kalcīta (CaCO_3); nozīmīga būvmateriālu izejviela.

kaļķi būvn., ķīm. tehnol. Saistviela, ko iegūst, apdedzinot karbonātiežus (kaļķakmeni, merģeli, dolomītu, dolomītmerģeli), kā arī produkts, kas rodas, saistvielai reaģējot ar ūdeni; lieto būvjavu, betonu, silikātķieģeļu gatavošanai. **Baltkāļķi** – gaisā cietējoša saistviela ar lielu CaO (> 95%) daudzumu.

Gaisa k. – gaisā cietējoši k. **Hidrauliskie k.** – ūdensizturīgi k., hidrauliska saistviela, ko iegūst, apdedzinot merģelainu **kaļķakmeni**, kas satur 6–20% mālvienas. **Kuপিens** – k-u java ar lielu ūdens daudzumu (sk. arī **kaļķūdens**). **Magneziālie k.** – gaisa k., kas satur 5–20% MgO . **Neveldzētie k.** – gabalveida vai maltie k., kuru pamatkomponenti ir kalcija oksīds (CaO) un magnija oksīds (MgO). **Veldzētie k.** – pulverveida vai plastiska masa, kuras galvenais komponents ir kalcija hidroksīds (Ca(OH)_2), arī magnija hidroksīds (Mg(OH)_2); iegūst, neveldzētos k-us apstrādājot ar ūdeni. Sk. arī **dolomītkaļķi**, **natronkaļķi**.

kaļķošana lauks. 1. **Augsnes k.** – k-as līdzekļu iestrāde augsnē skābuma neitralizēšanai; augsnes bagātināšana ar augu barības elementiem derīgo mikroorganismu dzīvotspējas palielināšanai, augsnes struktūras, ūdenscaurlaidības un mēslojuma efektivitātes uzlabošanai; kaļķo augsnes, kuru $\text{pH} < 5,5$. **K-as līdzekļi** – avotkaļķi, dedzinātais kaļķakmens, dedzinātie dolomīta milti, filtraļķis (lauku, dārza platībām), krīts (pakaišu kūdras skābuma neitralizācijai segtajās platībās). 2. **Noklāšana ar kaļķu kārtu.** Augļu koku stumbru un skeletzaru apstrāde ar kaļķa šķidrumu pret saules apdegumiem, vienlaikus iznīcinot sūnas un ķērpjus.

kaļķūdens ķīm. Kalcija hidroksīda Ca(OH)_2 šķīdums ūdenī.

kamanas materiālt. 1. **Darbmašīnas** korpusveida detaļa ar horizontālām vadotnēm. 2. **Darbmašīnas virzes izpildietaise.** Šķērskamam **anass** – frēzmašīnas izpildietaise, kas pārvietojas perpendikulāri galda trajektorijai.

kambijjs [lat. *cambium* apmaiņa, nomaiņa] **biol.** Kailsēkļu, divdīgļlapju, arī dažu paparžaugu **veidotājaudi** – **meristēma** –, kuras darbības dēļ stumbrs un saknes aug resnumā.

kambīze [hol. *kombuis*] **jūrn.** Kuģa virtuve.

kamera [lat. *camera* velve] 1. **tehn., tehnol.** Slēgtā telpa; aparāta, mašīnas, ierīces iekšējā dobā, slēgtā daļa. **Atputekļošana s k.** – k. gaisa (gāzu) plūsmas attīrīšanai no putekļiem un citiem mehāniskiem piemaisījumiem, tiem nosēžoties smaguma spēka ietekmē. **Hidrotermālās apstrādes k.** – k. betona

u. c. būvmateriālu apstrādei ar piesātinātu tvaiku, lai paātrinātu to cietēšanu un paaugstinātu mehānisko stiprību. **S a j a u c e s k.** – telpa karburatorā starp *difuzoru* un *droseļvārstu*, kur notiek degmaisiņuma veidošanās. **Sk. arī** *degkamera*, *pludiņkamera*. **S e l ē n a k. cel.** – mitrais *elektrofiltrs*. **S v i n a k.** – sērskābes ražotnes daļa. **Ž ā v ē š a n a s k.** – periodiskas darbības aparāts, kurā žāvējamais materiāls tieši saskaras ar kustībā esošām karstajām gāzēm. **2. fotogr.** *Fotoaparāta iekšējā daļa*, kurā ievieto *fotoplati* vai *filmu*. **Sk. arī** *gaišā kamera*.

kamerāls [lat. *camera* istaba] Istabas (ģen.). **K- i e d a r b i** – lauku pētījumos un ekspedīcijās iegūto materiālu zinātniska apstrādāšana kabinetos un laboratorijās.

kameras vadības sistēma (KVS) tel. Ierīce telekameras kanālā, kas satur lielāko daļu kameras kanāla regulēšanai nepieciešamo elektrisko shēmu.

kamerkurtuve siltumt. *Kurtuve*, kas izveidota vertikālas prizmatiskas kameras veidā; cietais putekļu, šķidrās vai gāzveida kurināmais tajā sadeg gaisa strūklā – liesmas kūlī; parasti lieto tvaika katlu un ūdens sildīšanas katlu iekārtās.

kamielis (camelus) lopk. Pārnodžu kārtas kamieļveidīgo sugas dzīvnieks. **K-ļa kupri** ir tauku uzkrājumi – barības vielu rezerve. **V i e n k u p r a i n a i s k.** (*C. dromedarius*) – k. ar vienu kupri; sastopams tikai kā mājdzīvnieks. **D i v k u p r a i n a i s k.** (*C. bactrianus*) – k. ar diviem kupriem; sastopams arī savvaļā Āfrikā.

kamieļkopība lopk. Lopkopības nozare, kurā nodarbojas ar *kamieļu* audzēšanu un izmantošanu.

kamīns [gr. *kaminos* ceplis, kausējamā krāsns] *būvn.* Ēkas elements, ko izmanto apkurei un telpu vēdināšanai.

kamols bišk. Blīvs bišu kopums starp kārēm, veidojas ziemas periodā, lai uzturētu izdzīvošanas temperatūru (virs 14 °C) – **z i e m o š a n a s k.** **S p i e t a k.** – ķekarveidīgs k., ko bites izveido pirms izlidošanas uz jauno mitkli, salidojot uz tuvumā augoša koka.

kampa [port. *campo*] *ģeogr.* Tropiskā savanna Brazīlijas plakankalnē un Laplatas līdzenumā.

kampareļļa [lat. *camphora* + eļļa] Kampara šķīdums augu eļļā.

kampari [pēc firmas nos.] *pārt.* Saldi rūgtens, Itālijai raksturīgs, ēstgribu rosinošs dzēriens ar 25% alkohola (rūgti uzlija, ar zaļu izvilkiem aromatizēti spirti).

kampars [lat. *camphora*] *ķīm.* Bīkklisks *monoterpēnu ketons* C₁₀H₁₆O, bezkrāsaina, kristāliska viela ar raksturīgu smaržu; iegūst no kamparkoka vai ķīmiskās sintēzes ceļā no terpentīna; lieto medicīnā, ķīmiskajā rūpniecībā.

Kanādas balzams min. Caurspīdīgs balzama baltēgles sveķu šķīdums ksilolā; lieto optisko stiklu limēšanai, plānslīpējumu izgatavošanai.

kanālēšana kristālos Lādētu daļiņu kustība parālēlo atomu slāņu veidotos virzienos.

kanalizācija būvn. Inženierbūvju, iekārtu un sanitāro pasākumu komplekss notekūdeņu savākšanai, novadīšanai un attīrīšanai pirms ievadīšanas ūdenstilpē.

kanālracējs tehn. Pašgājēja mašīna kanālu rakšanai un remontam; darbierīces nostiprinātas uz kāpurķēžu traktora. **K-u** izmanto meliorācijā, ceļu būvē, kūdras ieguvē.

kanāls [lat. *canalis* caurule; rene, grāvis] **1. būvn.** Mākslīga ūdenstece kuģošanai, nosusināšanai, apūdeņošanai, hidroelektrostācijas vai citām vajadzībām. **2. elektron.** Lauktranzistora (sk. *tranzistors*) struktūras daļa, kurā no *izteces* uz *noteci* pārvietojas *lādiņnesēji*. **3. tehn.** Gara, doba ierīce, detaļa, cauruļvads kādai plūsmai. **4. telek.** Ierīču, tehnisku līdzekļu kopums informācijas vai enerģijas pārvadei, piem., sakaru tehnikā. **5. biol.** Gara, doba telpa organismā. **6. inf.** *Sakaru sistēmas daļa*, kas savieno *ziņojuma raidītāju* un *uztvērēju*; *datora daļa*, kas tā centrālo *procesoru* savieno ar ārējām *ierīcēm*. **A t p a k a l- v ē r s t a i s k.** – platjoslas *lokālajos tīklos* – *datu pārraides k.*, kurā datu pārraides virziens ir pretējs virzienam, kādā tiek pārsūtīta *lietotāja informācija*; *atpakaļvērsta k.* ir saistīts ar *turpvrsto k-u*, un to izmanto *pārraidīto datu pārbaudei* vai *kļūdu labošanai*. **D a t u k.** – informācijas pārraides *trakts*, ko izmanto datu pārsūtīšanai starp datu *apstrādes sistēmām* vai to daļām. **I e v a d i z- v a d e s k.** – funkcionāls *bloks*, kas *pro-*

cesora vadībā kalpo datu pārsūtīšanai starp datoru *pamatatmiņu* un ārējām ierīcēm. K-a i e t i l p ī b a – vislielākais informācijas daudzums, ko var pārraidīt pa *sakaru* k-u laikā vienībā. S a k a r u k. – fizikālie līdzekļi, kas kalpo datu pārsūtīšanai starp divām ierīcēm; datoros izšķir iekšējos un ārējos sakaru k-us. T u r p v ē r s t a i s k. – datu pārraides k., kurā datu pārraides virziens sakrīt ar lietotāja informācijas pārsūtīšanas virzienu. 7. tel. Frekvenču josla, kas rezervēta specifiskai, piem., vienas raidsabiedrības lietošanai. K r ā s a i n u m a k. – krāsu televīzijas signāla frekvences spektra daļa, kas satur informāciju par attēla krāsām. S p i l g t u m a k. – krāsu televīzijas signāla frekvences spektra daļa, kas satur informāciju par attēla spilgtumu.

kancerogēns¹ (kancerogēn(isk)a viela) [lat. *cancer* vēzis + gr. *genos* izcelšanās] *ķīm., med.* Viela, kas var izraisīt ļaundabīgu audzēju rašanos.

kancerogēns², kancerogēniskais [lat. *cancer* vēzis + gr. *genos* izcelšanās] *biol.* Tāds, kas, ilgstoši iedarbojoties uz organismu, spēj izraisīt ļaundabīgas slimības.

kancerogēnēze [lat. *cancer* vēzis + gr. *genesis* izcelšanās] *med.* Ļaundabīgu slimību (piem., vēža) izcelšanās un attīstības process.

kandela [lat. *candela* svece] *fiz.* Gaismas stipruma *SI* mērvienību sistēmas pamatmērvienība; apz. cd; nosaka ar īpašu gaismas stipruma etalonu, uztverot sakarsētas platīna virsmas spīdējumu tā kušanas temperatūrā; gaismas avota stiprums ir viena k-a, ja šis avots izstaro monohromatisku gaismu ar frekvenci $5,4 \cdot 10^{14}$ Hz un attiecīgajā virzienā vienu steradiānu liela telpas leņķa ietvaros izstaro 1/683 vatu enerģijas.

kandijs bišk. No pūdercukura, medus, ziedputekšņiem un ūdens pagatavota pusieta mīklveida masa, ko pavasarī izmanto perošanas stimulēšanai.

kanelūra [fr. *cannelure* rieva] *arhit.* Grope, vertikāla rieva pilastra vai kolonnas stāvā.

kanēļaldehīds [fr. *cannelle* < lat. *canna* caurule + aldehyds] *ķīm.* Aromātisks nepiesātināts aldehīds $C_6H_5CH=CH-CHO$, kanēļa ēteriskās eļļas galvenā sastāvdaļa.

kanēļskābe [fr. *cannelle* < lat. *canna* caurule + skābe] *ķīm.* Aromātiska nepiesātināta skābe $C_6H_5CH=CH-COOH$.

kangari ģeol. Osi, arī senī kāpu un krasta vaļņi, kā arī nenoteiktas izcelsmes pauguru rindas purvos.

kanibālisms [fr. *cannibalisme* cilvēkēšana] 1. Savas sugas indivīdu ēšana. 2. *lopk.* Mājdzīvnieku netikums, tieksme izkropļot vai apēst savas sugas indivīdus; biežāk izpaužas vistām un tītariem intensīvas dējības un apspalvojuma maiņas laikā un izpaužas spalvu izknābšanā, kļoākas, izslidējušā olvada un sekstes knābāšanā, cūkām – astes, ausu vai citu ķermeņa daļu sakošanā, trušiem, kažokzvēriem – pēcnācēju apēšanā. Parastie cēloņi ir nepareiza ēdināšana un turēšanas apstākļi.

kanifass tekst. Mīksts, apdrukāts kokvilnas kleitu audums sikrakstainā garensvītru pinumā.

kanjons [sp. *cañon* caurule] *ģeogr.* Dziļa ieleja ar ļoti stāvām, dažreiz kāplainām nogāzēm un relatīvi šauru dibenu, ko parasti pilnīgi aizņem upes gultne. Z e m ū d e n s k. – jūras vai okeānu kontinenta zemūdens nogāzes šaura, likumaina un dziļa ieleja ar stāvām nogāzēm, šauru pamatu, kam ir izteikts gareniskais slīpums, līdz pat 20–30 grādiem.

kantāķis mežr. Rokas darbarīks kokmateriālu pagriešanai, velšanai vai celšanai.

kantals Metālu sakausējums, kas satur dzelzi (Fe), hromu (Cr), alumīniju (Al), kobaltu (Co); maksimālā izmantošanas temperatūra 1150–1350 °C; izmanto elektriskiem *sild-elementiem*.

kantaridīns ķīm. Kairinoša viela, ko iegūst no valbēm – kantaridām; lieto medicīnā un veterinārijā.

kanva [fr. *canevas* < lat. *cannabis* kaņepes] *tekst.* Ļoti rupjas kokvilnas, lina vai džutas dzijas audekla pinuma audums ar virsmas blīvumu no 200 līdz 2000 g/m².

kaolīnīts [pēc Kao-Lina kalna Ķīnā] *min.* Izplatīts māla minerāls, hidratizēts alumosilikāts.

kaolīns 1. min. Mālu minerālu kaolīnu $Al_2O_3 \cdot 2SiO_2 \cdot 2H_2O$ saturošs, balts, mīksts iezis (baltie māli); alumīnijsilīcijskābes savienojums, kas satur 39,6% alumīnija oksīda, 46,5% silīcija dioksīda un 13,9% kristalizā-

cijas ūdens; lieto par pildvielu gumijas rūpniecībā un papīrrūpniecībā; pamatizejviela porcelāna ražošanā. **2. med.** → **Ķīnas māli**
kapacitāte [lat. *capacitas* ietilpība] *fiz., el.* Ietilpības mērs. **E l e k t r i s k ā k.** – vielas, ķermeņa vai ķermeņu sistēmas spēja uzkrāt elektrisko lādiņu; mēra ar vadītājam piešķirtā lādiņa attiecību pret vadītāja potenciālu; apz. **C**; mērv. farads (**F**), praksē arī mikrofarads (μF); $1\text{F}=10^6\mu\text{F}$. Elektriskā **k.** ir atkarīga no vadītāja formas, izmēriem un apkārtējās vides elektriskajām īpašībām (*dielektriskās caurlaidības*), bet nav atkarīga no vadītāja materiāla. Tuvinot uzlādētam vadītājam neuzlādētu vadītāju, vadītāju sistēmas **k.** palielinās un vadītāji izveido *kondensatoru*. **A k u m u l a t o r a k.** – elektriskā lādiņa lielums, kuru tas izlādējoties var atdot barojamā ķēdē; praksē to mēra nevis kulonos (**C**), bet *ampērstundās* (**Ah**); $1\text{Ah}=3600\text{C}$.

kapaiņi *mežr.* Koksnes daļiņas, ko iegūst, sasmalcinot koksni ar drupinātāju vai *veserdzirnāvās*.

kāpas *ģeogr.* Vēja sanesti smalkgraudaini smilšu pauguri, vaļņi un grēdas jūru, upju un lielu ezeru krastos, kur zemes virspusē atsegta veģetācijas nenostiprinātas smiltis. **I e k š z e m e s k.** – **k.**, kas veidojas smilšainās teritorijās (ārpus tuksnešiem un jūru, upju vai ezeru piekrastēm) – *sandru* rajonos, subarktikā vai upju ielejās. **P a r a b o l i s k ā s k.** – sirpjveida iekšzemes **k.** pārpūstu smilšu apgabalos, kas veidojušās humīda klimata apstākļos. **P i e g u l t n e s k.** – pauguraini pacēlumi, kas veidojas no smiltīm un stiepjas joslā gar palienes pieguļtnes daļu.

kapela [lat. *capella* baznīca] *arhit.* Neliela katoļu vai anglikāņu baznīcas ēka; telpa (pili, baznīcā, klosterī) ģimenes vai citas kopas dievkalpojumiem, lūgšanām, relikviju uzglabāšanai, korim.

kapilāri [lat. *capillaris* mata (ģen.)] Dažāda veida sīki kanāliņi, piem., augsnē, organismā. **A s i n s v a d u k.** – vissīkākie asinsvadi, kuri savieno vēnu un artēriju sistēmu un kuros notiek gāzu un vielu apmaiņa starp asinīm un audiem. **L i m f a s k.** – limfas vadu gala sazarojumi audos.

kapilaritāte [lat. *capillaris* mata (ģen.)] *fiz.* Šķidrums spēja pārvietoties (pacelties vai nosē-

ties) pa ļoti sīkiem (matveida) kanāliņiem, ko izraisa šķidrums un cieta ķermeņa daļiņu molekulāro un menisko spēku mijiedarbība.
kāpināšana *mat.* Atkārtota reizināšanas darbība vienādiem skaitļiem.

kapitelis [lat. *capitellum* galviņa] *arhit.* Kolonnas vai *pilastra* vainagojums, kas atrodas zem horizontālā seguma – *antablementa*.

kapituls [lat. *capitulum* nodaļa, likuma pants] *arhit.* Reprezentācijas telpa augstākās garīdzniecības sapulcēm.

kāple 1. ģeod. Krauja vai stāva nogāze, kas norobežo dažādā augstumā atrodošās virsas. **N o a r u k.** – reljefa sīkforma, kas veidojusies ar tūriem aizņemtās pozitīvās reljefa formas nogāzes piekāvē; veido terasveida joslu ar līdzenu vai nedaudz slīpu virsu, kas tūruma lejasdaļā beidzas ar nelielu krauju. **2. ģeol.** Izstrādāšanai sagatavota, pakāpienveidīga iežu daļa, ko no augšas norobežo horizontāla, bet no sāniem vertikāla vai slīpa virsma.

kaplete [lat. *cap(sula)* kārbīņa + (*tab*)lele plāksnīte] *med.* Zālforma – garenas, ieapaļas plāksnītes veidā sapresēts zāļu pulveris.

kaplis lauks. Darbarīks rušināmo kultūru retināšanai, rindstapu irdināšanai un nezāļu iznīcināšanai nelielās platībās; atkarībā no izveidojuma ir cērtamie, velkamie un svārsta kapļi.

kāpnes būvn. Konstruktīvs celtnes elements satiksmei starp stāviem vai atsevišķiem dažāda augstuma celtnes posmiem; sastāv no slīpiem elementiem – laidieniem, kas veidoti no pakāpieniem, un horizontāliem elementiem – podestiem. **Ķ i e ģ e l u k.** – **k.**, ko ierīko uz grunts, kuras nestspēja jāuzlabo, ieblietējot šķembas vai oļus; pakāpiena platumu nosaka ķieģeļu izmēri.

kaproīds [lat. *capra* kaza + gr. *eidos* veids] *lopk.* Dzīvnieks, kas iegūts, krustojot kazu un aitu.

kapolaktams [v. *Kapolaktam* < lat. *capra* kaza + *lac (lactis)* piens + *Am(id)* amīds] *ķīm.* Organiska viela $\text{C}_6\text{H}_{11}\text{NO}$, bezkrāsaini kristāli; lieto *polimēra kaprona* iegūšanai.

kaprons [kr. *капрон* < a. *capron* < lat. *capra* kaza] **1. ķīm.** Viens no sintētiskā *polimēra* poliamīda nosaukumiem. **K-u** lieto mašīnu detaļu un šķiedru izgatavošanai. **2. tehn.** **K-a** šķiedra.

kapronskābe *ķīm.* Alifātiska karbonskābe $\text{C}_6\text{H}_{11}\text{COOH}$.

kapsele [v. *Kapsel* < lat. *capsula* kārbīņa] *ker.*

Apāļas, ovālas vai stūrainas formas lēzens vai dziļš ugunsizturīga materiāla, parasti šamota, trauks glazētu smalkkeramikas izstrādājumu apdedzināšanai, ja izmanto šķidro vai gāzveida kurināmo. K. pasargā izstrādājumu no saskaršanās ar atklātu liesmu, lai nerastos defekti.

kapsula [lat. *capsula* kārbīņa] **1. biol.** Saistaudu apvalks, kas apņem orgānus, to daļas vai patoloģiskus veidojumus. **2. med.** Zālforma – pulverveida zāļu deva želatīna apvalkā.

kāpšļi *lopk.* Metāla ieliktni kāju fiksēšanai jānot. K-u s i k s n a – ādas siksna k-u piestiprināšanai pie segliem.

kaptāža [fr. *captage* ķeršana] *būvn.* Inženierbūve pazemes ūdeņu, naftas vai gāzes uztveršanai un izolēšanai.

kāpurķēde *tehn.* Plata, īpašas konstrukcijas kustīgi savienotu plātņu (k-es locekļu) bezgalu ķēde; locekļi var būt gludi vai ar izciļņiem vienā vai abās pusēs. K-es lieto k-žu ritošajās iekārtās.

kāpurlieme *lauks.* Lipīga, ilgi nežuštoša pusšķidra masa, ko izmanto kaitēkļu (šalnas sprižmeša u. c.) iznīcināšanai; lieto līmes jostās.

kāpurs *biol.* Bez mugurkaulnieku vairākuma un dažu mugurkaulnieku (nēģu, zivju, abinieku) individuālās attīstības stadija.

kāpuru (kukaiņu) ejas *mež.* Kukaiņu ejas un caurumi koksnē.

karaļūdens *ķīm.* Koncentrētu skābju maisījums: viena tilpuma daļa slāpekļskābes (HNO_3) un trīs tilpuma daļas sālsskābes (HCl); spēcīgs oksidētājs, šķīdina zeltu, platīnu u. c. metālus, kas nešķīst parastās skābēs.

karamele [fr. *caramel*] *pārt.* Cukura konditorejas izstrādājums no cukura un cietes sīrupa ar aromātvielu, skābes, krāsvielu u. c. piedevām. K-ļu m a s a – caurspīdīga stiklveida masa k-ļu gatavošanai, ko iegūst, ietvaicējot cukura šķīduma maisījumu ar cietes sīrupu vai *invertcukuru* līdz 1,0–3,0% mitrumam.

karantīna [fr. *quarantaine* četrdesmit (dienu)] **1. med., vet.** Medicīnisku, sanitāru un administratīvu pasākumu komplekss, kas palīdz ierobežot infekcijas slimību izplatīšanos un pasargā veselos indivīdus no saslimšanas; slimnieku izolācija, lai novērstu saskarsmi

ar veselajiem cilvēkiem vai dzīvniekiem. **Profilaktiskā k. lopk.** – k., kas obligāta visiem saimniecībā jaunievestajiem dzīvniekiem pirms to ielaišanas ganāmpulkā. **2. ekol.** Pasākumu komplekss pret kaitīgu augu un dzīvnieku izplatīšanos.

karantīnas kaitēkļi *lauks.* Sevišķi bīstami augu kaitēkļi, kuru izplatības ierobežošanai un apkarošanai izstrādāta speciāla karantīnas pasākumu sistēma.

karantīnas nezāles *lauks.* Sevišķi bīstamas nezāles, kuru izplatības ierobežošanai un apkarošanai izstrādāta speciāla karantīnas pasākumu sistēma.

karaša pārt. No rupja maluma (kviešu vai miežu) miltiem cepta (parasti apaļas formas) maize.

karāšanās griesti *aeron.* Maksimālais augstums, kurā helikopters spēj nekustīgi karāties bez augstuma samazināšanas.

karatau [tirku – melnais kalns] *ģeogr.* Kalnu grēdas un masīvi, kurus klāj stepes un pustuksnešu veģetācija.

karāts [gr. *keration* radziņš] **1. min.** Dārgakmeņu masas mērvienība (ct), 1 ct=200 mg. **2. materiālt.** Lielbritānijā – zelta saturs sakausējumos, 1/24 no sakausējuma masas; tīrs zelts atbilst 24 karātiem.

kārba **1.** Plāna materiāla (stikla, skārda, plastmasas, kartona) trauks, kaste, parasti ar vāku. **2. kino, tel.** Metāla vai izturīgas plastmasas konteiners kinolēntes uzglabāšanai un transportēšanai.

karbamīds *ķīm.* → **urīnviela**

karbazols *ķīm.* Heterocikliska bāze $\text{C}_{12}\text{H}_9\text{N}$, bezkrāsas kristāli; lieto organiskajā sintēzē.

karbīdi [lat. *carbo* ogle] *ķīm.* Dzelzs, hroma, titāna u. c. elementu ķīmiskais savienojums ar oglekli. K. veido ļoti sarežģītu kristālisko režģi, tiem piemīt augsta cietība un trauslums.

karbocikliskie savienojumi *ķīm.* Organiski savienojumi, kuru molekulu uzbūves pamatā ir ciklā saistīti oglekļa atomi.

karbohemoglobīns [lat. *carbo* ogle + hemoglobīns] *med.* Viela, kas atrodas asinīs, nestabils hemoglobīna un ogļskābēs gāzes savienojums (tam ir nozīme organismā radušās ogļskābes pārveidošanai uz plaušām).

karboksihemoglobīns [lat. *carbo* ogle + *oxy* skābs + hemoglobīns] *med.* Asiņu hemoglo-

bīna un oglekļa oksīda (tvana gāzes) savienojums, kas nespēj saistīt un pārnēsāt skābekli un tādējādi izraisa saindēšanos ar tvanu.

karboksilāze *ķīm.* *Ferments*, kas izraisa COOH grupas sašķelšanos bioķīmiskajos procesos.

karboksilgrupa (karboksils) *ķīm.* Grupa COOH , kas raksturīga organiskajām skābēm jeb karbonskābēm un nosaka to skābes īpašības.

karbolīts [lat. *carbo* ogle + gr. *lithos* akmens] *ķīm.* Plastmasa, ko iegūst no *fenola* un *formaldehīda* sveķiem.

karbolskābe *ķīm.* Vienkāršais *fenols* $\text{C}_6\text{H}_5\text{OH}$, bezkrāsaini kristāli ar asu smaku.

karbonāde *pārt.* Panēts cūkas, teļa vai aitas gaļas ēdiens no muguras gabala (karbonādes) ar ribām.

karbonado [sp. *carbonado* melns dimants] *min.* Smalkgraudaini dimanta *agregāti* ar daudziem piemaisījumiem; izmanto abrazīviem.

karbonāti [lat. *carbo* (*carbonis*) ogle] *min.* Izplatīti iežveidotāji minerāli (kalcīts, dolomīts, siderīts u. c.), ogļskābes sāļi.

karbonātieži *ģeol.* Nogulumieži, kas sastāv no karbonātu minerāliem, piem., kaļķakmens, dolomīts.

karbonātisks [lat. *carbo* (*carbonis*) ogle] *ķīm.* Kaļķains, sārmains, pie oglekļa savienojumiem piederošs.

karbonatīti [lat. *carbo* (*carbonis*) ogle] *ģeol.* Magmatiski vai metasomatiski (sk. *metasomatoze*) ieži, kas sastāv galvenokārt no karbonātu minerāliem.

karbonatizācija [lat. *carbo* (*carbonis*) ogle] *min.* Iežu bagātināšanās ar karbonātu minerāliem.

karbonilgrupa *ķīm.* Funkcionālā grupa organiskajos savienojumos $>\text{C}=\text{O}$, kas raksturīga, piem., *aldehīdiem*, *ketoniem*, *karbonskābēm*, *laktoniem*, *laktamiem*.

karbonili [lat. *carbo* (*carbonis*) ogle + gr. *hylē* viela, materiāls] *ķīm.* Metālu savienojumi ar oglekļa monoksīdu.

karbonizācija 1. *ķīm. tehnol.* Materiāla piesātināšana ar ogļskābo gāzi. 2. *tekst.* Vilnas tekstilizstrādājumu attīrīšana no augu valsts piemaisījumiem, izmantojot minerālskābju, parasti sērskābes, šķīdumus.

karbons (karbona periods) [lat. *carbo* (*carbonis*) ogle] *ģeol.* Paleozoja ēras piektais periods

(pirms 350–285 miljoniem gadu), kam raksturīga plaša akmepogļu iegulu veidošanās.

karbonskābes *ķīm.* Organiskas skābes, kas satur karboksilgrupu COOH , piem., etiķskābe, pienskābe, sviestskābe.

karborunds, silīts [v. *Karborund* < lat. *carbo* ogle + (*Ko*)*rund* korunds] *min.* Silīcija karbīds SiC ; izmanto metālkausēšanas krāšņu oderēšanai, sildelementiem elektriskās pretestības krāsnīs, pārbīdāmiem krāšņu dibieniem, motoru un gāzes turbīnu būvē, no sprieguma atkarīgiem pusvadītājiem (varistoriem), par abrazīvu materiālu slīpēšanai.

karbunkuls [lat. *carbunculus* ogļīte] *med.* Cieši kopā lokalizēta vairāku *furunkulu* grupa ar kopēju ādas un zemādas strutainu *infiltrātu*.

karburatormotors *tehn.* Iekšdedzes motors, kam par degvielu lieto benzīnu un degmaisījumu sagatavo *karburatorā*.

karburators [fr. *carburateur* < *carburer* sadedzināt] *tehn.* Ierīce *degmaisījuma* sagatavošanai no benzīna un gaisa. *D a u d z k a m e r u k.* – k., kura korpusā ir divas vai vairākas samaisīšanas kameras.

karcinoloģija [gr. *karkinos* vēzis + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* *Zooloģijas* nozare, kurā pēta vēžveidīgos.

karcinoma [gr. *karkinos* vēzis] (*carcinoma*) *med.* Vēzis, ļaundabīgais audzējs, kas attīstās no epitēlijaudiem.

kardānpārvals *tehn.* Rotācijas kustības pārvals, kas savieno vārpstas, kuru rotācijas asis neatrodas uz vienas taisnes un slīpums var mainīties; sastāv no diviem vai vairākiem *kardāna* šarnīriem ar *kardānvārpstām*.

kardāns [pēc it. zinātn. Dž. Kardāno (*G. Cardano*, 1501–1576) vārda] *tehn.* Divu vai trīs krustenisku *šarnīru* veidots kustīgs savienojums.

kardānsavienojums *tehn.* Mehānisms, kas pārnēs *griezes momentu* starp vārpstām, kuras maina stāvokli viena pret otru vai kuru asis neatrodas uz vienas taisnes. *A s i n h r o n a i s k.* – k., kurā rotējošās savienojamās vārpstas griežas ar periodiski mainīgu leņķisko ātrumu. *S i n h r o n a i s k.* – k., kurā rotējošās vārpstas griežas ar nemainīgu leņķisko ātrumu neatkarīgi no to pagriešanās leņķa.

kardānvārpsta *tehn.* *Kardānpārvalda* vārpsta, kuras galā piestiprināts *kardāna šarnīrs*.

kardiganjaka [a. *cardigan*] *apģ.* Pogājama *virsdreģbu* adītā *jaka*, parasti ar valnišādījuma apmalēm bez apkakles, bez jostas vai dažkārt ar sasienu jostu, ja k. ir garāka par vidukļa līmeni.

kardiogēns šoks [gr. *kardia* sirds + *genos* izcelšanās] *med.* Sirds muskuļu kontraktilās spējas strauja samazināšanās.

kardioids [gr. *kardia* sirds + *eidos* veids, izskats] Zemes *sferoīda* matemātiskais modelis.

kardioloģija [gr. *kardia* sirds + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare, kurā pēta sirds uzbūvi, darbību un slimības, to ārstēšanu un profilaksi.

kardiomiopātija [gr. *kardia* sirds + *mys* (*myos*) muskulis + *pathos* slimība, sāpes] *med.* Sirds muskuļa hroniska distrofiska saslimšana.

kardiomonitors [gr. *kardia* sirds + lat. *monitor* brīdinātājs] *med.* Aparāts, kas kontrolē un regulē sirds darbību ar sirds *biostrāvu* palīdzību.

kardioprotektori [gr. *kardia* sirds + lat. *protector* aizstāvis] *med.* Vielas, kas veicina sirds muskuļu šūnu un asinsvadu atjaunošanos.

kardioskops [gr. *kardia* sirds + *skopein* skatīties] *med.* Aparāts ar ekrānu sirds darbības novērošanai.

kardiotoniskie līdzekļi [gr. *kardia* sirds + *tonos* spriegums] *med.* Līdzekļi sirds mazspējas ārstēšanai.

kardīts [gr. *kardia* sirds] *med.* Sirds iekaisums.

kāre 1. *bišk.* Apkāre ar šūnām; ir – peru kāres, medus kāres, bišu maizes kāres. 2. [v. *Kar*] *ģeol.* → **cirks**

kargoplāns [a. *cargo* krava + *plāns*] *jūrn.* Kravas izvietojuma plānojums kuģī.

kariess [lat. *caries* puve] *med.* Zoba cieto audu pakāpeniska bojāeja.

kariokinēze [gr. *karyon* kodols + *kinēsis* kustība] *biol.* Sk. **mitoze**

karioloģija [gr. *karyon* kodols + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* *Citoloģijas* nozare, kurā pēta šūnas kodolu.

kariosistemātika [gr. *karyon* kodols + *sistemātika*] *biol.* *Sistemātikas* nozare, kurā pēta dažādu *taksonu* organismu kodola struktūrelementu uzbūvi un evolūciju.

kariotips [gr. *karyon* kodols + *tips*] *biol.* Noteiktai sistemātiskai grupai raksturīgākais

hromosomu komplekta *morfoloģisko* īpašību kopums.

karjers [fr. *carrière* akmeņlauztuve] *ģeol.* Derīgo izrakteņu atklātas ieguves vieta (lauztuve, raktuve, grantsbedre); kalnrūpniecības uzņēmums, kas šādi iegūst derīgos izrakteņus.

karkass [it. *carcassa* skelets] *tehn.* Savstarpēji savienotu garensiju un šķērssiju sistēma konstrukcijā.

kārļings [v. *Karling*] *ģeol.* Piramidāla, parasti trijstūrīga formas kalnu virsotne, kas veidojas, saplūstot vairāku *kāru* aizmugures sienām.

karmīns [it. *carmino* < arābu *qermasi* spilgti sarkans] *ķīm.* Spilgti sarkana krāsviela, ko iegūst no dažu sugu bruņutīm, galvenokārt no kaktusaugu bruņuts košeniles.

kārmīņi būvn., ker. Neglazēts vai angobēts (sk. *angobēšana*) keramisks plāksnīšveida jumta seguma materiāls vairākās formās: s veida k., lentes k., kores k. (pusapļa veidā). **C e m e n t a k.** – ilgizturīgs un ugunsizturīgs materiāls, ko ražo no cietas konsistences cementa un smilšu maisījuma.

karnivori [lat. *carnis* gaļa + *vorare* negausīgi ēst, rīt] *biol.* Plēsīgi dzīvnieki, arī augi, kas barībai izmanto dzīvniekus.

karnīze [v. *Karnies* < gr. *korōnis* nobeigums, noslēgums] *ģeol.* Sniega, ledus vai iežu pārkare.

Karno cikls [pēc fr. fiziķa S. Karno (*Carnot*, 1796–1832) vārda] *fiz.* Ideāls atgriezenisks termodinamisks cikls, kas sastāv no pārmaiņus secīgiem diviem izotermiskiem un diviem adiabatiskiem procesiem. Ar K. c-u modelē un salīdzina daudzus citus atgriezeniskus termodinamiskus ciklus, kas norit, piem., siltuma dzinējos, saldējamās iekārtās u. c.

karotāža [lat. *carota* burkāns] *ģeol.* Ģeofizikālās metodes ģeoloģiskā griezumā pētījumiem urbumos, mērijot dabisku vai mākslīgi izraisītu fizikālo lauku (elektrisko, magnētisko, radiācijas lauku) un iežu fizikālo īpašību izmaiņas urbumā. K-as **s t a c i j a** – aparātu komplekts k-as mērijumiem.

karotinoīdi *biol.* Augu un dažu mikroorganismu pigmenti, kas nosaka to dzelteno, oranžo vai sarkano krāsu.

karotīns [lat. *carota* burkāns] *biol.* Oranždzeltens augu pigments, kas cilvēka un dzīvnieku organismā pārvēršas A vitamīnā (ir burkānos, tomātos, skābenēs, ābolos).

karpveida mugura *lopk.* Dažu šķirņu cūkām raksturīga *eksterjera* īpatnība – izliekta mugura.

karpveidīgie (*Cypriniformes*) *biol.* Augstāko *kaulzivju* kārta – morfoloģiski un bioloģiski daudzveidīgas zivis (karpu, akmeņgraužu, samu u. c. dzimtas).

karre [v. *Karren*] *ģeogr.* Karsta rieva, 1–2 m dziļa rievveida iepakla, kas radusies, ūdenim šķīdinot kalņakmeņus vai citus viegli šķīstošus iežus.

karstais starts [a. *start* sākt skriet] *inf.* *Datura* operatīva iedarbināšana, izmantojot stāvokli, kas saglabāties no iepriekšējās darbības. Sk. arī *aukstais starts*.

karstie elektroni (karstie caurumi) *fīz.* Kustīgi lādiņnesēji cietvielās, kuru enerģija pārsniedz termiski līdzsvarotu lādiņnesēju enerģijas. Ja materiālā plūst strāva, k. e. veidojas, tiem paātrinoties iekšējā elektriskajā laukā un vienlaikus zaudējot enerģiju sadursmēs ar kristāliskā režģa atomiem.

karstoloģija *ģeol.* → **karstzinātne**

karsts [pēc Karsta plato Dināru kalnos Slovēnijā] *ģeol.* Procesi un parādības, kas noris ūdenī šķīstošos iežos (karbonātiežos, ģipsakmeņos u. c.) ar savdabīgu reljefa formu veidošanos (piltuvveida kritenes, iegruvumi, alas, ejas). K-a k r i t e n e s – piltuvveida iepaklas Zemes virsmā, kas radušās, iebrūkot pazemē izskalo tiem iežiem, raksturīgas ģipša un karbonātiežu izplatības rajoniem. K-a r e l j e f s – k-a procesu radīti dažāda izmēra Zemes virsmas nelidzenumi vai vertikāli un horizontāli pazemes dobumi.

karstumizturība *materiālt.* Materiāla spēja augstā temperatūrā pretoties mehānisko slodžu izraisītām deformācijām un materiāla sagraušanai; nozīmīgs kritērijs, izvēloties krāšņu oderējamo materiālu (piem., stikla kausēšanas, cementa klinkera apdedzināšanas krāsnīs).

karstumnoturība *materiālt.* Materiāla spēja pretoties ķīmiskai korozijai augstā temperatūrā.

karstvīns *pārt.* Karsts alkoholisks dzēriens, ko gatavo no sarkanvīna, pievienojot cukuru un garšvielas.

karstzinātne, karstoloģija *ģeogr.* Zinātnes nozare par karsta procesiem, tā reljefa formām, karsta veidošanos un attīstību, ģeogrāfisko izplatību un praktisko nozīmi.

kārta (*ordo*) *biol.* Dzīvnieku sistēmātikas pamattaksons, kas apvieno radniecīgas *dzimtas*. (Augu sistēmātikā kārta atbilstošs taksons ir *rinda*.)

karte [lat. *charta* papīrs < gr. *chartēs* papirusauga lapa] *kart.* Proporcionāli samazināts, kartogrāfiskā projekcijā atveidots, vispārināts Zemes virsmas vai kāda apvidus attēls plaknē. A u g š ņ u k-es – k-es, kurās attēlots augšņu izvietojums; ir vispārīgās augšņu k-es, melioratīvās un analītiskās k-es jeb kartogrammas. B a t i m e t r i s k ā k. – jūras dibena reljefa k. Ģ e o l o ģ i s k ā k. – teritorijas ģeoloģiskās uzbūves attēlojums noteikta mēroga topogrāfiskajā kartē, parādot galvenokārt dažāda vecuma iežu izplatību (neieskaitot kvartāra nogulumus). K v a r t ā r ģ e o l o ģ i s k ā k. – k., kurā parādīta dažādu ģenētisko tipu kvartāra nogulumu izplatība. P a l e o ģ e o g r ā f i s k ā k. – k., kurā parādīti senāko epohu fiziogeogrāfiskie apstākļi – sauszone, jūras, reljefs, klimatiskās zonas u. c.

kartera ventilācija *tehn.* Sistēma, kas no motora kartera izvada tajā esošos degšanas produktus un degvielas tvaikus. S l ē g t ā k. v. – sistēma, kas caur gaisa filtru ievada kartera gāzes motora cilindros. V a l ē j ā k. v. – sistēma, kas atsūc kartera gāzes un izvada tās atmosfērā pa ežektora cauruli.

karteris [a. *carter*] *tehn.* Mašīnu un mehānismu nekustīgā daļa, kuras korpusā, no netūrumiem un bojāšanās pasargātas, balstās kustīgās detaļas. K-a apakšdaļu izmanto par eļļošanas sistēmas eļļas rezervuāru.

kartes mērogs *kart.* Attiecība starp attālumu uz Zemes un attālumu starp tiem pašiem punktiem kartē.

kartēšana [lat. *charta* papīrs] 1. *ģeogr.* → **kartografešana**. 2. *inf.* Vienā formātā kodētu datu pārveidošana citā formātā kodētos datos. 3. *inf.* Kādas objektu kopas pārsūtīšana no vienas vietas uz citu, piem., *programmu* moduļu pārsūtīšana no diskatmiņas uz operatīvo atmiņu vai viena tipa *adrešu* pārveidošana cita tipa adresēs. B i t u k. – *informācijas* attēlošanas metode *displeja ekrānā*, kur katram attēla elementam atbilst viens vai vairāki *biti*; vienkrāsas *displejos* bitu skaits, kas at-

bilst vienam attēla elementam, nosaka attēla toņu gradāciju; krāsu displejos vienam attēla elementam atbilstošais bitu skaits sakrīt ar attēla krāsu skaitu.

kartodiagramma [lat. *charta* papīrs + *diagramma*] *kart.* Teritoriālā iedalījuma karte, kurā ar diagrammām attēlotas kādas parādības skaitliskā rādītāja vidējās izmaiņas katrā teritoriālā vienībā.

kartografēšana, kartēšana [lat. *charta* papīrs + gr. *graphein* rakstīt] *ģeogr.* Informācijas vākšana un fiksēšana kartē. *M a g n ē t i s k ā k.* – Zemes magnētiskā lauka elementu vērtību mērīšana un fiksēšana kartē.

kartogrāfija [lat. *charta* lapa + gr. *graphein* rakstīt] Zinātne par kartēm, to sastādīšanas, izgatavošanas un lietošanas metodēm.

kartogramma [lat. *charta* papīrs + gr. *gramma* pieraksts] *kart.* Teritoriālā iedalījuma karte, kurā ar atšķirīgu iesvītrojumu vai iekrāsojumu attēlots kādas parādības rādītāja vidējais lielums vai intensitāte katrā teritoriālajā vienībā.

kartoīds [lat. *charta* papīrs + gr. *eidōs* izskats] *kart.* Kartoshēmas paveids, kur parādības vai procesa raksturlieluma teritoriālās izmaiņas attēlotas ar dabas, politisku vai administratīvi teritoriālu vienību platību proporcionālu sagrozījumu.

kartometrija [lat. *charta* papīrs + gr. *metrein* mērit] *kart.* Metodika ģeogrāfisko objektu kvantitatīvo lielumu noteikšanai pēc kartēm.

kartons [fr. *carton* < lat. *charta* papīrs] *papīr.* *Papīra* veids, kam raksturīgs liels loksnēs virsmas blīvums ($> 250 \text{ g/m}^2$); lieto galvenokārt iesaiņošanai un poligrāfijas, apavu, elektroizolācijas un apdares materiālu rūpniecībā.

kartoshēma [lat. *charta* papīrs + gr. *schēma* izskats, veids] *kart.* Shematiska karte, parasti bez grādu tīkla.

kārts *mežr.* Tieva, slaida skujkoku stumbra daļa, ko izmanto nožogojumiem.

kārtu lata būv. Lata ar ķieģeļu kārtu iedalījumiem mūrēšanas darbu atvieglošanai.

kartupeļu racējs lauks. tehn. Traktoram uzkarināma mašīna kartupeļu izrakšanai un izkliešanai uz lauka. *E l e v a t o r a k. r. – k. r.*, kura lemeši nogriež divas blakusvagas un novada to masu uz elevatoriem, kur notiek

atsijāšana; bumbuļi tiek nobērti 1–1,2 m platā joslā; izmanto vieglās un smilšainās augsnes. *K r a t i t ā j a k. r. – k. r.*, kam elevatoru vietā ir divi pakarināti ārdū sieti ar lemesī. *S v i e d ē j r a t a k. r. – k. r.*, kura lemesis paceļ vagas augsni ar bumbuļiem, pēc tam to sviedējrats aizsviež sānis, izkaisot līdz 3 m platā joslā; izmanto stipri nezāļainos, mitros laukus.

karuseļecēšas lauks. tehn. Ecēšas, kas sastāv no rotoriem ar vertikālām tapām, kuri novietoti blakus cits citam šķērsām traktora kustības virzienam.

karuseļvirpa materiālt. Sk. virpa

kasete [fr. *cassette* kastīte] 1. *fotogr.* Fotoaparāta un kinoaparāta daļa – gaismnecaurīdīga tilpne, kurā ievietots *gaismjutīgs* materiāls. 2. *inf.* Noslēgts pārvietojams modulis, kas kā *datu* vidi izmanto magnētisko lenti. K-i parasti lieto audioinformācijas, videoinformācijas un datu ierakstīšanai. *Sk. arī audio-kasete.* 3. *kino, tel.* Apvalks ar tajā ievietotu lenti attēlu vai skaņas fiksēšanai. *E l e k t r i s k ā v i d e o i e r a k s t a k. – k.*, kurā attēls tiek fiksēts fotofilmā. *H o l o g r ā f i s k ā i e r a k s t a k. – k.*, kurā trīsdimensiju attēls tiek fiksēts uz vinila lentes. *S u p e r 8 k. – k.*, kurā attēls tiek fiksēts uz 8 mm platas neperforētas kinofilmas. *Sk. arī videokasete.* 4. *tehn.* Apmaināma tilpne apstrādes priekšmetu (daļu, sagatavju vai pusfabrikātu) uzkrāšanai orientētā stāvoklī.

kasetne [fr. *cassette* kastīte] *inf.* 1. Plastikāta konteiners, kurā iepilda *printerī* vai kopēšanas *iekārtās* izmantojamo tinti vai pulveri. 2. Slēgts, pārvietojams *atmiņas* modulis, kurā ievietota diskatmiņa, magnētiskā lente vai *lasāmatmiņas mikroshēma*. *D i s k a k. –* plastmasas vai metāliskā k-ē iebūvēts cietais *disks*, ko var ielikt vai izņemt no *diskdziņa* līdzīgi *disketei*; šādai k-ei ir daudz lielāka ietilpība un piekļūšanas ātrums nekā lokālajam diskam. *F o n t u k. –* viena vai vairāku *burtveidolu* bitkartētu *fontu* vai kontūrfontu kopa, kas ierakstīti lasāmatmiņas modulī un ko var iespraust attiecīgajā *printerā* līdzdā, lai paplašinātu *printerā* fontu kopu. *L a s ā m a t m i ņ a s k. –* konstruktīvi noslēgts modulis, ko var ievietot *datorā* un kas

satur lasāmatmiņas mikroshēmā ierakstītus *datos*, fontus vai īpašas *programmas*.

kasiklis Darbarīks dažādu priekšmetu virsmas tīrīšanai, piem., augļu dārzos koku mizas attīrīšanai.

kasiterīts [gr. *kassiteros* alva] *min.* Minerāls, alvas oksīds SnO_2 , galvenā alvas rūda.

kaskādizvēlne [it. *cascata* < lat. *cadere* krist] *inf.* Izvēlnes sistēma, kurā komandas izvēle izvēršamajā izvēlnē izraisa nākamās izvēlnes parādīšanos; apzīmē ar trīsstūri izvēlnes labajā malā.

kastrācija [lat. *castratio*] *med., vet.* Dzimumdziedzeru (sēklinieku vai olnīcu) izoperēšana vai to funkciju pārtraukšana.

kašmirs [pēc izcelšanās vietas – Kašmīras novada nos.] *tekst.* No kašmīra šķirnes kazu (*Capra hircus laniger*) apmatojuma iegūta šķiedra.

katabolisms [gr. *katabolē* nomešana zemē] *ķīm.* Organisma bioķīmisko procesu kopums – saliktu vielu sadalīšanās vienkāršākās, atbrīvojoties enerģijai.

kadioptriskais teleskops (lēcu-spoļu teleskops) [gr. *kata* lejup + *dia* caur + *optos* redzams; teleskops] *astr.* Optiskais teleskops, kura optiskajā sistēmā ir gan lēcas, gan spoļi. K-ā t-a *objektīvs* parasti ir sfērisks spoļulis; lai kompensētu spoļu radītās optiskās aberācijas, staru ceļā novieto koriģējošu lēcu. Sk. arī *meniska teleskops*, *Šmita teleskops*.

katafronte [gr. *kata* lejup + v. *Front* < fr. *front* pierē] *met.* Atmosfēras fronte ar siltā gaisa masu lejupejošu kustību.

kataģenēze [gr. *kata* lejup + *genesis* izcelšanās] 1. *biol.* → **katamorfoze**. 2. *ģeol.* Iežu ķīmisko un mineraloģisko izmaiņu kopums pēc *diagēnēzes*, bet pirms *metamorfisma*.

kataklizma [gr. *kataklysmos* applūšana, plūdi] Liela katastrofa; katastrofālas pārmaiņas; dabas katastrofa.

katakombas [it. *catacomba* < lat. *catacumba* pazemes kapenes] Dabisku vai mākslīgi veidotu pazemes eju un telpu sistēma; apakšzemes labirinti.

katalāze [v. *Katalase* < gr. *katalysis* sagraušana] *ķīm.* *Ferments*, kas sadala ūdeņraža pārskābi.

katalepsija [gr. *katalēpsis* saķeršanās, lēkme]

(*catalepsia*) *med.* Ķermeņa vai atsevišķu locekļu sastingšana psihisku slimību, histērijas, letarģijas un hipnozes gadījumos.

katalizatori *ķīm.* Vielas, kas piedalās ķīmiskajās reakcijās, maina (parasti palielina) to ātrumu, bet pašas paliek ķīmiski nemainījušas un sākotnējā daudzumā.

katalīze [gr. *katalysis* sagraušana] *ķīm.* Ķīmiskās reakcijas ātruma maiņa *katalizatoru* ietekmē.

katalogs [gr. *katalogos* saraksts] Pēc kādas pazīmes izraudzītu priekšmetu sistematisks saraksts. Šķirnes dzīvnieku k. *lauks*. – vaislai izmantojamo dzīvnieku saraksts, kurā sniegta informācija par katra dzīvnieka izcelšanos un produktivitāti.

katamarāns [a. *catamaran* < tamilu *cattumaram* saistīti balķi] *jūrn.* 1. Kuģis, jahta ar diviem paralēliem korpusiem, kurus saista kopējs klājs. 2. Neliels plosts no vairākiem saistītiem balķiem.

katamorfoze [gr. *kata* lejup + *morphē* veids], **kataģenēze** *biol.* Kādas organismu grupas *morfoloģiskās* un *fizioloģiskās* organizācijas vienkāršošanās sakarā ar pielāgošanos mazāk sarežģītiem vides apstākļiem.

katapleksija [v. *Kataplexie* < gr. *kataplessein* sabaidīt] *med.* Stāvoklis spēcīgā emocionālā uzbudinājumā – cilvēks īslaicīgi zaudē runas un kustību spēju, bet apziņa saglabājas.

katapults [lat. *catapulta*] *tehn.* Mašīna smagu priekšmetu mešanai. *Pacelšanās k. aeron.* – ierīce lidaparāta starta paātrināšanai līdz lidojuma ātrumam īsā distancē; lieto uz aviācijas bāzeskuģiem; ir pulvera, hidrauliskās, pneimatiskās, rotora un tvaika *pacelšanās k-as*.

katapultējamais sēdekis *aeron.* *Gaisakuģa* ierīce, kas lidotājam dod iespēju avārijas gadījumā pamest *lidaparātu* pēc kapteiņa vai borta ierīču signāla un nolaisties ar izpletni.

katapultēšana [lat. *catapulta*] *aeron.* Lidotāja sēdekļa izmešana no lidaparāta vai atdalāmas kabīnes avārijas gadījumā. Atdalāmajai daļai, izmantojot teleskopisku izšaujamu mehānismu ar *piropatronu* vai cietās degvielas reakktīvo dzinēju, tiek dots paātrinājums 15–30° virzienā attiecībā pret vertikālo asi.

katarakta [gr. *katarrhaktēs* ūdenskritums] (*cataracta*) *med.* Acs lēcas apduļķošanās.

katarakts [gr. *katarrhaktēs* ūdenskritums] *ģeogr.*

1. Liels ūdenskritums, kurā ūdens masas plātā straumē krīt lejup no neliela augstuma.

2. Straujtece Nilā.

katarāls [gr. *katarrhous* tecēšana, sūce] *med.* Uz *kataru* attiecīgs, ar *kataru* saistīts. K. i e k a i s u m s – gļotādas iekaisums, ja ir vājš ierosinātāja kairinājums.

katars [fr. *catarrhe* < gr. *katarrhous* tecēšana, sūce] *med.* Augšējo elpošanas ceļu akūta infekcijas slimība.

katastrofa [gr. *katastrophe* apvērsums] Pēkšņa nelaime, notikums ar smagām sekām; transportlīdzekļa avārija, kurā iet bojā vai bez vēsts pazūd kādas personas, kas ir atradušās transportlīdzeklī.

katastrofāls [gr. *katastrophe* apvērsums] Tāds, kas var izraisīt *katastrofu*, tāds, kas raksturīgs katastrofai.

katatonija [gr. *katatonos* saspringts, nospiests] (*catatonía*) *med.* Neiropsihiski kustību traucējumi, kas izpaužas uzbudinājumā vai satīngumā.

katenārija [lat. *catenarius* ķēdes (ģen.)] *aeron.* Gaisa balona gondolas piekabes konstrukcija, kas nodrošina vienmērīgu masas piepūles sadali uz apvalka; sastāv no jostas uz apvalka un elementiem, kas savieno gondolu ar apvalku.

katete [gr. *kathetos* svērtenis] *mat.* Taisnleņķa trijstūra mala, kas atrodas uz vienas no taisnā leņķa malām.

katetrs [gr. *kathetēr* zonde] *med.* Medicīniskais cauruļveida instruments, ko ārstnieciskā nolūkā ievada organismā dobumos.

kātinga [tupi *Caatinga* balts, gaišs mežs] *ģeogr.* Tropiskais skrajmežs Brazīlijas kalnienes ziemeļaustrumos.

katjonīti [a. *cation* < gr. *kata* lejup + *iōn* ejošs] *ķīm.* *Jonītu* veids, kas no šķīduma spēj atgriezeniski piesaistīt *katjonus*.

katjons [a. *cation* < gr. *kata* lejup + *iōn* ejošs] *fiz.* Pozitīvi lādēts *jons*, kas elektriskajā laukā, lielā vai elektrolizē kustas *katoda* virzienā.

katlakmens *siltumt.* Nogulsnes, kas veidojas uz tvaika katlu un dažādu siltummaiņu iekšējām sienām no ūdeni esošajiem sāļiem; slikti vada siltumu, ievērojami samazina siltuma atdevi no sildvirsmām, izraisa metālu sienu

pārkaršanu. K. grūti notīrāms, tā veidošanos novērš, attiecīgi sagatavojot *katla barošanas ūdeni*.

katliene *ģeogr.* Ieapaļš vai nedaudz izstiepts Zemes virsmas pazeminājums.

katls *siltumt.* Agregāts tvaika vai karstā ūdens ražošanai, kurā vajadzīgo siltumu iegūst, sadedzinot kurināmo, izmantojot no tehnoloģiskajām iekārtām aizplūstošās karstās gāzes (utilizācijas k-i) vai elektrisko enerģiju (elektriskie k-i). K-a g r e g ā t s – k-u iekārtas sastāvdaļa – konstruktīvi vienots ierīču komplekss, kurā, dedzinot kurināmo, ražo tvaiku vai karstu ūdeni; sastāv no *kurtuves*, cauruļu sistēmas ar boileriem, ūdens *ekonomāzera*, *gaisa uzsildītāja*, apmūrējuma, dūmejām, *armatūras* un karkasa ar kāpnēm un platformām k-a apkopei. K-a b a r o š a n a s s ū k n i s – sūkns k-a *barošanas ūdens* padevei *tvaika* k-ā vajadzīgajā spiedienā; izmanto centrālās sūkņus un virzuļsūkņus ar elektrisko piedziņu, retāk tvaika sūkņus un *inžektorus*. K-a b a r o š a n a s ū d e n s – tvaika k-ā ar k-a *barošanas sūkni* (ar vajadzīgo spiedienu) ievadāmais attiecīgi sagatavotais ūdens. K-a i e k ā r t a – k-a un palīgiekārtu kopums tvaika vai karstā ūdens ražošanai, izmantojot *kurināmā* sadedzē iegūto siltumu. Pēc uzdevuma k-u iekārtas iedala a p k u r e s (ražo siltumu apkures un karstā ūdens piegādes sistēmām), a p k u r e s u n r ū p n i e c ī b a s (nodrošina apkuri un siltuma piegādi tehnoloģiskajām vajadzībām) un r ū p n i e c ī b a s k-u mājās (tehnoloģiskajai siltumapgādei). K-u m ā j a – atsevišķa māja vai telpa, kurā atrodas k-u *iekārta*, dienesta telpas un palīgtelpas; ir enerģētiskās, ražošanas (tehnoloģiskās) un apkures k-u mājas. Ū d e n s s i l d ī š a n a s k. – agregāts, kurā karsē ūdeni (bez vārīšanas) centralizētai siltumapgādei vai ēku centrālajai apkurei. Nelielas jaudas ūdens sildīšanas k-us parasti izgatavo no čuguna sekcijām ar ūdens karsēšanas temperatūru līdz 115 °C, lielākas jaudas – no tērauda caurulēm ar ūdens karsēšanas temperatūru līdz 180 °C.

katoda izputināšana *fiz.* Cietvielu sagraušana, apšaudot virsmu ar atomiem, joniem un neitroniem.

katodluminiscence *fiz.* *Luminiscence*, kas rodas, ja *luminoforu* apstaro ar elektronu kūli un ja elektronu enerģija vismaz 1,5 reizes pārsniedz vielas atomu jonizācijas potenciālu; veidojas gāzēs, molekulāros kristālos, *kristālfosforos*.

katods [gr. *kathodos* nokāpšana, lejupceļš] *el., fiz.* 1. Elektriskās enerģijas avota pols, kam ir negatīvs potenciāls attiecībā pret otru avota polu – anodu. 2. Elektrisko aparātu un ierīču elektrods, ko savieno ar enerģijas avota negatīvo polu.

katūns [v. *Kattun* < hol. *katoen*] *tekst.* Gluds, apdrukāts kokvilnas audums audekla pinumā; virsmas blīvums apmēram 100 g/m².

kaučuks *ķīm.* Elastīga lielmolekulāra viela. Dabiskais k. – augu valsts izcelsmes produkts, ko iegūst no *hevejas* u. c. koku *lateksa*; dabisko k-u plaši izmanto gumijas izstrādājumu ražošanai. Sk. arī *dūmotās loksnes*. Polisulfīdu k-i (*tiokoli*) – sintētiski k-i, ko iegūst, polikondensējot alifātiskos dihalogēnatvasinājumus ar sārmu metālu polisulfīdiem. Sintētiskais k. – sintētiski *polimēri*, ko izmanto gumijas izstrādājumu ražošanai; sintētiskā k-a dispersijas izmanto laku un krāsu materiālu ražošanā.

kaudāls [lat. *cauda aste*] *biol.* Tāds, kas atrodas dzīvnieka ķermeņa gareniskā asī tuvāk astei; pretstats *kranijāls*.

kaula smadzenes *biol.* Audi, kas atrodas mugurkaulnieku un cilvēka kaulu dobumos.

kaulaudi *biol.* Cieti audi, kas veido mugurkaulnieku un cilvēka kaulus; īpašs *saistaudu* veids.

kaulaudu šūnas, osteocīti *biol.* Neregulāri apaļas vai iegarenas, plakani saspiestas šūnas ar daudziem zarotiem izaugumiem.

kaulenis (*drupa*) *biol.* Sulīgs *auglis* ar vienu vai vairākiem kauliņiem.

kauliflorija [gr. *kaulos* stumbrs + lat. *flos* (*floris*) zieds] *biol.* Ziedu attīstīšanās tieši uz stumbra vai resnajiem zariem.

kaulplēve, periosts *biol.* *Saistaudu* apvalks, kas klāj kaulus.

kauls (*os*) *biol.* Mugurkaulnieku un cilvēka skeleta galvenā sastāvdaļa, kas veido ķermeņa balstu un kustību aparātu.

kaulu milti *lopk.* Lopbarības produkts, ko iegūst,

izkaltējot un samaļot sterilizētus atgaļotus dzīvnieku kaulus; minerālbarību visu sugu dzīvniekiem, galvenokārt kombinētās spēkbarības un minerālpiedevu sastāvā; lieto arī augšnes mēslošanai.

kaulzivis (*Osteichthys*) *biol.* Zivju klase; pēc sugu skaita bagātīgākā un daudzveidīgākā *mugurkaulnieku* klase.

kaupers [pēc a. izgudrotāja E. A. Kaupera (*Cowper*, 1819–1893) vārda] *tehn.* Gaisa sildītājs domnas iekārtā, kurā, sadedzinot gāzi, uzsilda domnā ievadāmo gaisu.

kausējums *tehnol.* Kūstoša materiāla šķidrā fāze, kas iegūta no cietās fāzes, kausējot materiālu paaugstinātā temperatūrā. *Stikla k.* – fizikālu procesu un ķīmisku reakciju rezultātā no mehāniska stikla izejvielu maisījuma iegūta šķidrā fāze ar noteiktām fizikālķīmiskām īpašībām.

kausēšana *materiālt.* 1. Materiāla sašķidrināšana augstā temperatūrā. 2. Dažādu izejmateriālu apvienošana (sakausēšana) vienā kausējumā ar noteiktu ķīmisko sastāvu. *Stikla k.* – stikla masas iegūšana no izejvielu maisījuma (šihtas), to karsējot. *Tērauda k.* – tērauda iegūšana no čuguna augstā temperatūrā.

kauslampa *kino, tel.* Sekls sfērisks reflektors ar vienu lampu; lieto *pamatapgaismojumam*.

kaustārpi (*Kamptozoa*) *biol.* *Bez mugurkaulnieku* tips – sīki tārpi, kuru ķermenis sastāv no kausa un kāta.

kaustika [gr. *kaustikos* dedzinošs] *med.* *Destruktīvs* vai *korozīvs aģents*, kas iznīcina dzīvus audus.

kaustobiolīti [gr. *kaustos* degošs + *bios* dzīve + *lithos* akmens] *geol.* Degoši, ar organiskām vielām bagāti biogēniskās izcelsmes ieži (kūdra, nafta, ogles, degslānekļi u. c.), kas radušies, uzkrājoties un pārveidojoties augu vai dzīvnieku organismu atliekām. *Naftas rinda s k.* – nafta, asfaldi, ozokerīts, arī dabasgāze. *Ogļu rinda s k.* – kūdra, fosilās ogles, sapropelīti, degslānekļi.

kausveida lāpsta būvnr. Mūrnieku darbarīks javas paņemšanai no javas kastes, padošanai uz mūra virsmu un izlīdzināšanai.

kautiznākums *lopk.* Procentos izteikta *liemeņa* (kautķermeņa) masas attiecība pret dzīvnieka *dzīvmasu* pirms kaušanas. Latvijā vidēja

barojuma govīm k. ir 45–50%, aitām 50–55%, cūkām 60–70%, trušiem 60%.

kautķermenis *lopķ.* → **liemenis**

kautsvars *lopķ.* Nokauta dzīvnieka svars kilogramos.

kauzālā terapija [lat. *causa cēlonis*] *med.* → **etiotropā terapija**

kauzalģija [gr. *kausalis* degšana + *algos* sāpes] (*causalgia*) *med.* Dedzinošas sāpes, kas rodas nerva bojājuma dēļ.

kaverna [lat. *caverna* ala] *med.* Dobums, kas izveidojas kādā orgānā, sabrūkot slimajiem audiem.

kavēšana *biol.* Fizioloģisks process, kas samazina šūnu vai orgānu aktivitāti.

kāvi *met.* Ziemeļblāzma, polārblāzma – polāros apgabalos novērojama gaismas parādība atmosfēras augšējos slāņos.

kavitācija [lat. *cavitas* (*cavitatis*) padziļinājums, iedobums] *fiz.* Tukšumu jeb dobumu veidošanās šķidrumā, kad, plūsmas ātrumam pieaugot, samazinās *spiediens* plūsmā un, dobumiem saplotot, rodas neskaitāmi hidrauliskie triecieni, kas sagrauj metālu (piem., *centrbēdzes sūkņos* un *turbīnās*). **A k u s t i s k ā k.** – gāzes pūslīšu (kavernu) veidošanās un zušana šķidrumos skaņas iedarbībā. **G ā z u k.** – nelineāras gāzes pūslīšu svārstības šķidrumā. **H i d r o d i n a m i s k ā k.** – k., kurā spiediena maiņa notiek sakarā ar lokālu šķidruma plūsmas ātruma palielināšanos; hidrodinamiskā k. negatīvi ietekmē sūkņu, hidroturbīnu, dzenskrūvju u. tml. darbību – samazinās to lietderības koeficients un vilces spēks, bojājas darbvirsmas.

kaza (*Capra*) *lopķ.* Ziditāju klases pārnadžu kārtas atgremotāju apakškārtas dobradžu dzimtas kazu un aitu apakšdzimtas un kazu ģints dzīvnieks. **M ā j a s k a z a s** (*Capra hircus*) – lauksaimniecības dzīvnieki, kurus pēc izmantošanas virziena iedala piena, dūnvilnas, vilnas, piena-dūnvilnas-gaļas un gaļas-ādiņu kazās. **S a v v a l a s k a z a s** – savvaļā dzīvojošas kazas, kas atkarībā no ragu formas dalās trīs apakšgrupās: *tūri*, *kalnu* jeb *akmens kazas* un *istās kazas*.

kazeināti *pārt.* Sausi, ūdenī šķīstoši piena olbaltumvielu produkti, kas iegūti, *kazeīnu* šķīdinot sārmos NaOH, Ca(OH)₂ u. c.

kazeīns [lat. *caseus* (*casei*) siers] *ķīm., pārt.* Piena

olbaltumviela, arī piena produkts – praktiski ūdenī nešķīstoši dažādas formas sausi, blīvi vai poraini graudi, ko iegūst, sarecinot vājpienu, atdalot sūkalas, skalojot un kaltējot; atkarībā no sarecināšanas paņēmiena veidojas skābes vai fermentu k.; izmanto pārtikas rūpniecībā, medicīnā, limju un mākslīgo šķiedru ražošanā.

kazkopība *lopķ.* Lopkopības nozare, no kuras cilvēku uzturam iegūst pienu un gaļu, bet rūpniecībai – ādas, vilnu u. c. izejvielas.

kažokāda *ā. apstr.* Dzīvnieku āda, kuras *zemādas* kārtā, dažos gadījumos arī daļa *dermas*, ir atdalīta, apmatojuma struktūra pamatā ir saglabāta, bet ādas šķiedru un apmatojuma fizikālās un ķīmiskās īpašības mainītas atbilstoši ādas izmantošanai. K-u kvalitāti nosaka apmatojuma krāsa, blīvums, biežums, mīkstums, akota spīdums un garums, izturība, masa, izmēri. K. var būt dabiskā krāsā vai krāsota.

kažokzvēri *lopķ.* Savvaļā dzīvojoši vai sprostos audzēti ziditājdzīvnieki, kuru ādas izmanto *kažokādu* izstrādāšanai.

kefīrs [mongoļu *kefir*] *pārt.* Skābpiena dzēriens ar izjauktu vai neizjauktu recekli, ražots no piena vai vājpiena, daļēji nokrejota piena vai jebkuru šo produktu maisījuma, saraukdzējot tos ar k-a ieraugu.

keitonijas (*Caytoniales*) *biol.* No *triasa* beigām līdz *krita* perioda sākumam izmirušu *sēklpāržu* rinda.

kēkss [a. *cake*, dsk. *cakes*] *pārt.* Veidnē cepts konditorejas izstrādājums no miltiem, olām, sviesta, cukura un dažādām piedevām, parasti ar rozīnēm.

keloids [gr. *kele* audzējs + *eidos* veids, līdzība] *med.* Izaugums, kas rodas brūču, dziļu apdegumu vietās.

Kelvina skala *fiz., ķīm.* Temperatūras skala, kuras sākumpunkts ir absolūtā nulle, kas atbilst –273,15° pēc Celsija skalas.

kelvins [pēc a. fiziķa V. Tomsona, lorda Kelvina (*W. Thomson*, *Lord Kelvin*, 1824–1907) vārda] *fiz.* Temperatūras termodinamiskās skalas vienība, kas vienāda ar 1/273,15 no ūdens trīskāršā punkta termodinamiskās temperatūras (sk. *absolūtā temperatūra*). Temperatūru kelvinos (T) un temperatūru Celsija skalā (°t) saista sakarība $T = 273,15 + ^\circ t$.

kembrijs (**kembrija periods**) [pēc Velsas latīņu nos. *Cambria*] *geol.* Senākais paleozoja ēras periods (pirms 570–500 milj. gadu).

kēmi [a. *kames*] *geod.* Dažādas formas pauguri, kas veidojušies no smilšainiem kušanas ūdeņu sanesumiem.

kempingpiekabe [a. *camping* < *camp* nometne + *piekabe*] *aut.* Specializēta, ar attiecīgām iekārtām aprīkota piekabe, kurā cilvēkiem uzturēties automobiļa stāvēšanas laikā.

kenotrons [gr. *kenos* tukšs + (elek)trons] *elektron.* Vakuuma *diode* ar vienu vai diviem anodiem, kas paredzēta izmantošanai par *ventili* taisngriežu iekārtās; tagad izmanto galvenokārt augstsprieguma iekārtās.

Keplera likumi [pēc v. astronoma J. Keplera (*Kepler*, 1571–1630) vārda] *astr.* Debess ķermeņu kustības likumi, kas ir spēkā jebkuram dabiskam vai mākslīgam debess ķermenim, kurš riņķo ap citu debess ķermeni. **P i r m a i s K. l.** – katra planēta riņķo ap Sauli pa elipsi, kuras vienā fokusā atrodas Saule. **O t r a i s K. l.** – planētas rādiusvektors vienādos laika sprīžos apraksta vienādus laukumus. **T r e š a i s K. l.** – planētu apriņķojuma periodu kvadrātu attiecība ir vienāda ar šo planētu orbītu lielo pusasu kubu attiecību.

keramika [gr. *keramos* māli, pods] **1. materiālt.** Materiāli un izstrādājumi, kas iegūti, sajaukot keramikas izejvielas (mālus, liesinātājus, kušņus), oksīdus u. c. neorganiskos nemetāliskos savienojumus un sagatavojot *keramisko masu*, veidojot, žāvējot un apdedzinot izveidotos izstrādājumus augstā temperatūrā (1200–2500 °C); raksturīgās īpašības k. iegūst saķešanas procesā. Polikristālisks, reti monokristālisks materiāls, kas satur arī stiklveida fāzi un poras. **O k s ī d u k.** – tehniskā k., kuras pamatā ir grūti kūstoši oksīdi, kas veido polikristālisks struktūru; oksīdu k. ir ķīmiski stabila, dielektriska, ar lielu stiprību augstā temperatūrā. **R u p j g r a u d a i n ā k.** – k. ar rupjgraudainu *drumstalu*; iegūta no smalki nemaltām izejvielām. **S m a l k g r a u d a i n ā k.** – k. ar smalkgraudainu *drumstalu*, iegūta ar smalkkeramikas tehnoloģiju. **2. el.** Keramikas izstrādājumi (elektrotehniskais porcelāns, steatīta

keramika, sitāli u. c.), ko izmanto par izolatoriem elektrotehniskās iekārtās.

keramikas plāksnītes būv. Plāksnītes jeb flīzes, ko izgatavo no māliem vai mālu maisījuma ar dažādām piedevām un pēc tam apdedzina. **F a s ā d e s k. p.** – gan glazētas, gan neglazētas k. p. ar gludu vai reljefu fasādes virsmu; lieto āršienų apdarei un ēku arhitektonisko elementu veidošanai. **I e k š s i e n u g l a z ē t ā s k. p.** – k. p. ar atšķirīgu formu un izmēriem, tās var būt gludas vai reljefas, vienkāršas vai daudzkrāsainas, glazūra var būt caurspīdīga vai necaurspīdīga. **M a j o l i k a s k. p.** – no parastajiem māliem gatavotas plāksnītes, ko nosedz ar necaurspīdīgu glazūru vai arī ar krāsainu glazētu mālu virskārtu. **P a r a s t ā s g r ī d a s k. p.** – vienkāršas vai daudzkrāsainas k. p. ar gludu, raupju, rievotu vai reljefu spiestu fasādes virsmu, mugurpuse rievota, lai tā labāk saķertos ar javu.

keramiskā masa materiālt. Ar sajaukšanas vai samalšanas metodēm sagatavots keramikas izejvielu un dažādu piedevu (*disperģēšanas līdzekļu, mineralizatoru* u. c.) viendabīgs maisījums ar dažādu mitruma saturu; izmanto keramikajiem izstrādājumiem. **L e j a m ā k. m.** – izejvielu maisījums (suspensija) ar 32–45% mitruma; lieto izstrādājumu veidošanai ar liešanas paņēmieni. **P l a s t i s k ā k. m.** – izejvielu maisījums ar 12–25% mitruma; lieto keramikas izstrādājumu veidošanai ar *ekstrūzijas*, plastiskās veidošanas un plastiskās presēšanas metodēm, piem., ķieģeļiem, smalkkeramikas izstrādājumiem, jumta ķārnīņiem. **P u s s a u s ā k. m.** – izejvielu maisījums ar 7–12% mitruma; lieto keramikas izstrādājumu veidošanai ar pussauso presēšanu, piem., flīzēm un šamota izstrādājumiem. **S a u s ā k. m.** – izejvielu un piedevu maisījums ar mitruma saturu 0–6%; lieto elektrokeramikas un ugunsizturīgās keramikas veidošanai ar presēšanu.

keramiskās krāsas materiālt. Karstumizturīgas minerālās krāsas, ko izmanto *glazūru, drumstalas* un *emalju* krāsošanai un dekorēšanai; sastāv no *pigmenta un kušņa* – viegli kūstoša stikla. **V i r s g l a z ū r a s k. k.** – krāsas ar neierobežotu toņu daudzumu glazētu kera-

mikas izstrādājumu (galvenokārt saimniecības porcelāna) dekorēšanai; krāsu nostiprina, apdedzinot 780–820 °C temperatūrā. *Zemglazūras k. k.* – krāsas mikstā un cietā porcelāna, akmensmasas izstrādājumu un fajansa neglazētu apdedzinātu vai neapdedzinātu izstrādājumu dekorēšanai; pēc dekorēšanas glazē ar caurspīdīgu glazūru un apdedzina 1100–1400 °C temperatūrā. *Glazūrā iekausēta k-ā k-a* – krāsa porcelāna un mākslinieciska fajansa glazētu neapdedzinātu izstrādājumu dekorēšanai; glazūru apdedzina kopā ar krāsas dekoru 1200 °C un augstākā temperatūrā.

keramzītbetons *sil. tehnol., būv.* No *keramzīta* un *cementa* gatavoti celtniecības bloki ar labām siltumizolācijas īpašībām.

keramzīts [gr. *keramos* māls] *būv.*, *ker.* Šūnaini porains siltumizolācijas materiāls, ko iegūst, strauji apdedzinot noteikta sastāva viegli kūstošas māla granulas, apdedzināšanas procesā tilpums palielinās vismaz trīs reizes; ieglabetonu pildmateriāls.

keratīni [gr. *keros* (*keratos*) rags] *ķīm.* Ūdenī nešķīstošas *olbaltumvielas*, galvenās matu, ragu, nagu, vilnas, spalvu, bruņrupu bruņu sastāvdaļas.

keratozes [gr. *keros* (*keratos*) rags] *med.* Ādas slimības, kurām raksturīga pastiprināta raga kārtas veidošanās.

kerogēni [gr. *keros* vasks] *ģeol.* Fosilizētas iežos izkļiedētās cietās organiskās vielas, kas nešķīst organiskos šķīdinātājos.

Kerra efekts [pēc a. fiziķa Dž. Kerra (*J. Kerr*, 1824–1907) vārda] *fiz.* Noteiktu šķidrumu un gāzu īpašības iegūt dubultlauzošas vides īpašības, ja tos ievieto ārējā elektriskajā laukā. *K. e-u* izmanto tehniskās ietaisēs, kas paredzētas gaismas staru vadīšanai.

kesons [fr. *caisson* kaste] *tehn.* 1. Ūdensnecaurlaidīga kamera zemūdens darbiem. 2. Dabā dzelzs kārbā metalurģiskajās krāsnīs, kurā cirkulē ūdens. 3. *arhit.* Ģeometriskas formas iedziļinājums griestu vai velvju apakšējā virsmā, parasti ar profilētām sienām. 4. *aeron.* Noslēgtas kontūras plānsienu spēka konstrukcija ar vismaz divām sijām garenvirzienā, vienu vai vairākām sasaistēm šķērsvirzienā un apšuvumu, kas pastiprināts ar stringe-

riem; plaši izmanto lidmašīnu spārnu konstrukcijā, ko hermetizējot lieto arī par degvielas tvertni.

kešatmiņa [a. *cache* (*memory*) < fr. *cache* slēptuve] *inf.* *Atmiņa*, kurai *pieejas* laiks ir ievērojami mazāks nekā operatīvajai atmiņai. *K-u* izmanto kā buferatmiņu starp *procesoru* un operatīvo atmiņu. *D i s k a k.* – *datora* atmiņas apgabals, kurā īslaicīgi uzglabā bieži lietojamus datus; diska *k.* izpilda starpnieka *funkcijas* starp *lietojumprogrammu* un diskatmiņu.

ketavejs [a. *cutaway*], **vizītsvārki** *apģ.* Vīriešu ceremoniālā dienas *tērpa virsdrēbju* vienpogaizdares *smailatloku* garsvārki, kuru vidukļa griezummalai piešūtās stērbeles lejasmalā, sākoties no priekšpusē vidukļa, ieslīpi pazeminās līdz pacelei mugurpusē. *K-u* valkā kopā ar melnpeleķi svitrainām *biksēm* u. c. ģērbīem un aksesuāriem *frakas* vakartērpam ceremoniāli līdzvērtīgā dienas *tērpa* sastāvā.

ketelēšana [v. *Ketteln*] *tekst.* Trikotāžas izstrādājumu detaļu savienošanas metode "cilpa cilpā".

ketguts [a. *catgut*] *med.* Ķirurģiskie diegi, ko izgatavo no lopu zarnām.

ketoni [v. *Keton*] *ķīm.* Organiski savienojumi, kuru molekulas satur *karbonilgrupu*, kas saistīta ar diviem oglekļa atomiem.

kianti [it. *chianti* < vietvārds Toskānā] *pārt.* Izplatīta skāba itāļu sarkanvīna šķirne.

kibernauts [a. *cybernaut* < gr. *kyber* (nētikē *technē*) vadīšanas māksla + *naut* (ēs) jūrasbraucējs] *inf.* *Lietotājs*, kurš, izmantojot *tīkla Internet* savienojumus, ceļo pa *kibertelpu*, lai detalizēti iepazītos ar *informāciju*, kas atrodama tās vistālākajos nostūros.

kibernētika [gr. *kybernētikē* (*technē*) vadīšanas māksla] Zinātne par vadību mašīnās, dzīvos organismos un sabiedrībā; aplūko vadības procesus no informācijas teorijas viedokļa.

kibertelpa *inf.* *Datoru tīklā* (arī *tīklā Internet*) veidotais diskrētais pasaules modelis (*virtuālā realitāte*).

kifoze [gr. *kyphos* saliecies] *med.* Kupris – mugurkaula deformācija uz mugurpusi.

kikstarteris [a. *kick-starter*] *tehn.* Starteris, kura dzenošo zobratu sazobē ar *spararata* zobvainu savieno un atvieno ar pedāli.

kilogrammetrs *fiz.* Darba un enerģijas mērvienība, vienāda ar 9,80665 J, – darbs, ko veic viens spēka kilograms (9,80665 N) vienu metru garā ceļa posmā.

kilograms [gr. *chilioi* tūkstoš + *grams*] *fiz.* Masas pamatmērvienība *SI* mērvienību sistēmā – starptautiskā masas k-a etalona masa, kuru nosaka ar īpašu, no platīna un irīdija sakausējuma izgatavotu cilindrisku ķermeni – masas etalonu; apz. kg. S p ē k a k. – spēka mērv. *tehniskajā mērvienību sistēmā*. Vienu k-u (1 kG) liels spēks materiālam punktam ar masu viens kilograms (1 kg) piešķir paātrinājumu, kas vienāds ar brīvās krišanas paātrinājumu ($9,81 \text{ m/s}^2$).

kilopaskāls *fiz.* Spiediena mērvienība, tūkstoš paskālu; apz. kPa.

kilotekss *tekst.* Šķiedru, filamentu un pavedienu lineārā blīvuma mērv. – viena kilometra masas kilogramos; apz. ktex.

kilovats *fiz.* Ārpussistēmas mērvienība jaudas mērišanai ($1 \text{ kW} = 1000 \text{ W}$).

kilovatstunda *fiz.* Ārpussistēmas mērvienība darba un enerģijas mērišanai ($1 \text{ kW} \cdot \text{h} = 3,6 \cdot 10^6 \text{ J}$); lieto galvenokārt elektrotehnikā.

kimberlīts [pēc Kimberli pils. Dienvidāfrikā] *geol.* Zaļganpelēks vai zilganpelēks brekčijveida ultrabāzisks iezis, kas sastāv galvenokārt no olivīna un aizpilda sprādzienpiltuves (diatrēmas), nereti satur dimantus.

“Kinemacolor” tehnoloģija *kino* Pirmā komerciāli izmantotā krāsu kinofilma uzņemšanas tehnoloģija, lietojot objektīva priekšā rotējošus zilus un sarkanus filtrus.

kinemātika [gr. *kinēma* (kinēmos) kustība] *meh.* Teorētiskās mehānikas daļa, kurā pēta materiālo objektu kustību telpā no ģeometriskā viedokļa un atkarībā no laika, bet ne objektu masu un spēkus, kas uz tiem darbojas. K. aplūko paņēmienus, kā noteikt materiālo objektu ģeometriskos kustības parametrus.

kinemātiskā skrūve *meh.* → **skrūvveida kustība**
kinematogrāfs [gr. *kinēma* (kinēmos) kustība + *graphein* rakstīt] *kino* Kombinēta iekārta *kinofilmu* uzņemšanai, demonstrēšanai un kopēšanai.

kineskops [gr. *kinēsis* kustība + *skopein* skatīties] *elektron.* Elektronstaru lampa videosignāla pārveidošanai optiskā attēlā; darbība balstās

uz fokusēta elektronu kūļa virzīšanu pa *luminofora* ekrānu, kur elektronu enerģija tiek pārvērsta gaismas enerģijā. Ē n m a s k a s k. *tel.* – k-a paveids, ko plaši izmanto krāsu televizoros kopš apm. 1980. gada.

kinētika [gr. *kinētikos* uz kustību attiecīgs] 1. *meh.* Mehānikas nozare, kurā pēta ķermeņu kustību un stāvokli atkarībā no ķermeņiem pieliktajiem spēkiem; dalās *dinamikā* un *statikā*.

2. *fiz.* Nepārtrauktas vides fizikā – mikroskopiska teorija, kas noskaidro masas, enerģijas, impulsa un citu fizikālu lielumu pārneses procesus vielā dažādos tās agregātstāvokļos. 3. *ķīm.* Fizikālās ķīmijas daļa, kurā pēta ķīmisko reakciju mehānismus un to norises ātrumus. A d s o r b e i j a s k. – k-as daļa, kurā pēta *difūzijas* likumsakarības *adsorbenta* porās.

kinētiskā enerģija *fiz.* Kustībā esoša ķermeņa vai daļiņas enerģija, kas ir proporcionāla ķermeņa masai un tā ātruma kvadrātam.

kinētiskais moments *meh.* → **impulsa moments**

kinetofons [gr. *kinētos* kustīgs + *phōnē* skaņa] *kino* Skaņu filmu demonstrēšanas iekārta – *kinetoskopa* un fonogrāfa apvienojums.

kinetoskops [gr. *kinētos* kustīgs + *skopein* skatīties] *kino* Ierīce filmu demonstrēšanai vienam skatītājam.

kinetostatika *meh.* Metode, ar kuru pēta dinamiskas uzdevumus ar līdzīgiem vienādojumiem kā statikā, izmantojot jēdzienu par inerces spēkiem un to reducēšanu.

kingstons [a. *kingston*] *jūrn.* Vārsts kuģa zemūdens daļā, pa kuru ielaiž aizborta ūdeni balastam vai kuģa dzinēja dzesēšanai.

kinofilma [v. *Kino* < *Kinematograph*] + a. *film* plēve] 1. *tel.* Perforēta plāna, elastīga celuloīda vai cita pamatnes materiāla lente, kas klāta ar gaismjutīgu *emulsiju* un tiek izmantota attēla uzņemšanai. A c e t ā t a k. – k., kuras pamatne izgatavota no celulozes acetāta. A p ā r t i n a m a k., B p ā r t i n a m a k. – apzīmējums 16 mm k-as perforācijas novietojumam; 16 mm k-as perforācija novietota tikai vienā lentes malā, savukārt dažādiem kopētāju modeļiem ir dažāds pārtinējamā kopētāja novietojums. B e z n e g a t ī v a k. – k., kas ļauj uzņemt pozitīvu attēlu tieši ar kameru, apejot attīstīšanas pro-

cesu. K-as daudzuma indikators – kameras indikators, kas rāda jau eksponētās vai vēl eksponējamās k-as daudzumu. K-a s kustības ātrums – ātrums, ar kādu k. kustas kamerā vai projektorā; mērvienība – kadri sekundē (kadri) vai metri minūtē (m/min); mēmās k-as kustības ātrums 16 kadri (18,3 m/min 35 mm filmai; 7,3 m/min 16 mm filmai); skaņu k-as kustības ātrums 24 kadri (27,5 m/min 35 mm filmai; 11 m/min 16 mm filmai). K-as s a g r i e š a n ā s – k-as deformācija, sagriežoties paaugstinātas temperatūras, materiāla novecošanas vai izstaiņāšanas ietekmē. K-as v e l k r a t s – zobrats, kura zobi izvietoti atbilstoši filmas perforācijai un kurš virza k-u cauri kamerai vai projektoram. L i e l f o r m ā t a k. – 35 mm un platāka k. N i t r ā t u k. – k. ar celulozes nitrāta pamatni; ugunsnedroša. O r t o h r o m a t i s k ā k. – melnbaltā k., kuras emulsija reaģē uz visu krāsu spektru, izņemot sarkano un oranžo daļu; izmanto pamatā speciālo efektu un melnbalto montāžas kopiju uzņemšanai. P a n h r o m a t i s k ā k. – melnbaltā k., kuras emulsija reaģē uz visām spektra krāsām. P l a t e k r ā n a k. – k., kuras demonstrēšanai nepieciešams ekrāns ar formātu, kas lielāks par 1,33:1. T ī r ā k. – nelietota film lente. T r i a c e t ā t a k. – k., kuras pamatne izgatavota no celulozes triacetāta.

2. Kinomākslas darbs.

kinofilmas pamatne *kino* Plāna, elastīga caurspīdīga materiāla lente, uz kuras tiek uzklāta gaismjutīgā emulsija. D r o š ā k. p. – no lēni degošā celulozes triacetāta izgatavota k. p.

kinoizmēģinājumi *kino* Pārbaudes uzņemšana, lai noskaidrotu tēlotāja atbilstību lomai, grīma vai kostīmu izskatu ekrānā, ekspozīcijas vai attīstīšanas apstākļu atbilstību.

kinokamera [*kino* + lat. *camera* velve; istaba] *kino* Ierīce attēla fiksēšanai kinolentē. A n i m ā c i j a s k. – k., kas uzņem attēlus animācijas filmām; katrā iedarbināšanas reizē uzņem vienu kadru. I z b r a u k u m a k. – relatīvi portatīva k. brīvības filmēšanai bez trokšņslāpējošā apvalka. K l u s ā k. – k., kas darbojoties nerada nekādus trokšņus. R o k a s k. – viegla pāmēsājama k., ko darbina baterijas vai uzvelkama atspere. S t u d i -

j a s k. – liela un sarežģīta k., ko galvenokārt izmanto filmēšanai studijā, sevišķi – ierakstot dialogus. T r o k š ņ i z o l ē t ā k. – k. ar īpašu apvalku, kas slāpē k-as radītos trokšņus, uzņemot filmu ar *dzīvo skaņu*. Sk. arī *sinhronā audiokamera*. K-as ā t r u m s – kinolentes kustības ātrums k-ā, mērvienība – kadri sekundē; skaņu filmas k-as ātrums ir 24 kadri sekundē, mēmās filmas k-as ātrums – 16 kadri sekundē. K-as p r o t o k o l s – noteiktas formas k-as darbības dokumentējums attīstīšanas laboratorijas un montāžas vajadzībām. K-as r a t i ņ s t a t i v s – neliels statīvs uz riteņiem, uz kura tiek nostiprināta k., lai to varētu ātri un ērti pārvietot. K-as s t ā v o k l i s – uzņemšanas tehnika, kas nosaka uzņemamā notikuma redzējumu no skatītāja viedokļa; k. var darboties kā neredzama notikuma vērotāja skatiens (objektīvs k-as stāvoklis); kā neredzama notikuma vērotāja skatiens, atrodoties kāda notikuma dalībnieka pozīcijā (skatpunkta k-as stāvoklis); kā uzņemamā procesa dalībnieka skatiens (subjektīvs k-as stāvoklis). K-as u z s t ā d ī j u m s – k-as pozīcijas un novietojums konkrēta kadra uzņemšanai; attiecībā pret filmējamo objektu k. var būt uzstādīta filmējamās personas acu augstumā, augstāk vai zemāk par filmējamo objektu.

kinoloģija [gr. *kyōn* (*kynos*) suns + *logos* jēdziens, mācība] Mācība par suņiem; suņkopības teorētiskais pamats.

kinostudija → **studija**

kippregelis [v. *Kippregel*] ģeod. Optisks ģeodēziskais instruments, ko lieto virziena grafiskai noteikšanai un attēlošanai.

Kirhofa likumi [pēc v. fiziķa G. R. Kirhofa (*Kirchhoff*, 1824–1887) vārda] *el*. Divi elektrisko ķēžu pamatlikumi, uz kuriem balstās elektrisko ķēžu aprēķini. P i r m a i s K. l. – shēmas mezglā ienākošo strāvu summa vienāda ar no tā aizejošo strāvu summu jeb strāvu algebriskā summa mezglā vienāda ar nulli. O t r a i s K. l. – noslēgtā kontūrā darbojošos elektrodzinējspēku algebriskā summa ir vienāda ar spriegumu kritumu algebrisko summu šai kontūrā.

kiri [pēc fr. fiziķu P. un M. Kiri (*Curie*) vārda] *fiz*. Ārpussistēmas mērv., ko lieto radionuk-

lidu aktivitātes mērīšanai radioaktīvā starojuma avotā; apz. Ci; $1 \text{ Ci} = 3,7 \cdot 10^{10} \text{ Bq}$.

kirijs [pēc fr. fiziķu P. un M. Kirī (*Curie*) vārda] *ķīm.* Ķīmiskais elements Cm, atomnr. 96, atommasa 247,07, *aktinoīdu* grupas radioaktīvs metāls; iegūst mākslīgi.

Kirī likums [pēc fr. zinātn. P. Kirī (*Curie*, 1859–1906) vārda] *fiz.* Īpatnējās magnētiskās uzņēmības (k) temperatūras atkarība: $k = C/T$, kur Kirī konstante $C = N_m/(3k)$ (m – materiāla magnētiskā caurlaidība, N – paramagnētisko dipolu skaits; k – Bolcmana konstante).

Kirī punkts (**Kirī temperatūra**) [pēc fr. zinātn. P. Kirī (*Curie*, 1859–1906) vārda] Otrā veida fāžu pārejas temperatūra, kam raksturīga nepārtraukta vielas stāvokļa izmaiņa, tuvojoties fāžu pārejas punktam un iegūstot kvalitatīvi jaunu īpašību šai punktā.

Kirī–Veisa likums [pēc fr. fiziķu P. Kirī (*Curie*) un P. Veisa (*Weiss*) vārdiem] *fiz.* Paramagnētiku magnētiskās uzņēmības (k) temperatūras atkarība: $k = C/(T-D)$ (C , D ir konstantes, kas vispārina *Kirī likumu*). K – V . l. labi apraksta jonu *paramagnētismu* kristālos, arī *feromagnētiskos* virs *Kirī punkta*. Analōģisks likums ir spēkā *segnetoelektriķos* virs *Kirī temperatūras*.

K “Kilo” jūrn. Starptautisks signāls – nozīmē “es vēlos ar jums uzņemt sakarus”.

KLA kosm. → **kosmiskais lidaparāts**

klabata, signāldēlis [lat. *signum* zīme] *kino* Vienkārša ierīce, ar kuru dod signālu katra *dubla* sākumā, – dēlītis, kura apakšmalā ar viru pietiprināta liste. K -as signāls ir orientieris *montāžas režisoram* filmas attēla un skaņas *sinchronizācijai*.

kladodijs [gr. *klados* zars] *biol.* Lapveidīgs stiebrs, kas dažiem augiem pilda lapu funkciju.

klaidstrāvas el. Strāvas, kas noplūst zemē no elektrovilcienu un tramvaju sliedēm un citos gadījumos; veicina *koroziju* metāla konstrukcijās, kas atrodas to ceļā.

klaipts, kukulis pārt. Izcepts vai cepšanai sagatavots garens, retāk apaļš (maizes) miklas veidojums.

klājs jūrn. Kuģa grīda. *Galvenais k.* – kuģa korpusa augšējā (horizontālā) noslēdzošā plakne.

klāni ģeogr. Periodiski applūstošas Lubāna ezera

palienplavas uz kaļķainām smilšmāla augsnēm.

klanis tehn. Kustīga detaļa *kloķa-klaņa mehānismā*, kas pārnēs virzes kustību no virzuļa griezes kustībā uz kloķvārpstu.

klarks [pēc amer. ģeokīmiķa F. Klārka vārda] *ģeol.* Ķīmiskā elementa vidējais saturs lielā ģeokīmiskā sistēmā (Zemes garozā, hidrospērā, Zemē kopumā u. c.).

klase [lat. *classis* grupa, klase] 1. *biol.* *Sistemātikas* pamattaksons, kas apvieno radnieciskas kārtas zooloģijā vai *rindas* botānikā. 2. *el.* Precizitātes k . – *elektromēraparāta* vispārīgs raksturojums, kas izsaka dotā mēraparāta maksimālo pamatklūdu procentos no mērāpjoja. Precizitātes k -i izsaka ar skaitli, ko izvēlas no skaitļu rindas $1 \cdot 10^n$; $1,5 \cdot 10^n$; $2 \cdot 10^n$; $2,5 \cdot 10^n$; $4 \cdot 10^n$; $5 \cdot 10^n$; $6 \cdot 10^n$, kur $n = 1; 0; -1; -2$ utt. Precizitātes k -es piešķir arī elektrisko lielumu mēriem.

klasicisms [fr. *classicisme* < lat. *classicus* parauga, pirmšķirīgs] *arhit.* 17.–19. gs. Eiropas un Amerikas zemju mākslas un *arhitektūras* stils, kam raksturīga seno grieķu un romiešu mākslas paraugu atdarināšana; radies Francijā kā pretstats *barokam*.

klasifikācija [lat. *classis* grupa, klase + *facere* darīt, taisīt] 1. Priekšmetu, parādību un jēdzienu iedalīšana grupās, klasēs pēc noteiktiem kritērijiem. 2. *biol.* Organismu grupēšana taksonomiskās (sk. *taksonomija*) vienībās atbilstoši to līdzīgajām un atšķirīgajām īpašībām.

klasiskā fizika fiz. Sen izveidojusies fizikas teorijas daļa, kas sevi neietver *relativitātes teoriju* un *kvantu fiziku*.

klasteri [a. *cluster* puduris, pulciņš] 1. *ķīm.* Daudzkodolu kompleksie savienojumi. 2. *fiz., ķīm.* Vietas kristāliskā režģa punktveida defektu sakopojums.

klastisks [gr. *klastos* salauzts gabalos] *ģeol.* Tāds, kas ir sadrupināts. K -ie i e $ž$ i – *drupieži*.

klātne Zemes k. dz. – sliežu ceļa grunts inženierbūvju komplekss (uzbērums, ierakumi, pusuzbērums, pusierakumi) – ceļa virsbūves pamats, kas nodrošina sliežu ceļa noturību un aizsargā pret atmosfēras un gruntsūdeņu iedarbību.

klatrāti, ieslēguma savienojumi ķīm. Kristāliski

savienojumi, kas rodas, vienas vielas molekulām ieslēdzoties otras vielas kristāliskā režģa tukšumos.

klastrofobija [lat. *claustrum* slēgta telpa + gr. *phobos* bailes] (*claustrophobia*) med. Slimīgas bailes atrasties slēgtā telpā, tikt ieslēgtam.

kleistogāmija [gr. *kleistos* ieslēgts + *gamos* laulība] biol. Augu pašapputē un pašapaugļošanās neizplaukušā ziedā.

kleistotēcijs [gr. *kleistos* ieslēgts] biol. Pilnīgi slēgts dažu asku sēņu auglķermenis.

kleita [v. *Kleid*] apģ. Sieviešu virsdrēbju plečģērbs, kura stāvs pilnīgi vai daļēji aptver rumpi un daļēji – kājas, nesadaloties starās. V i e n l a i d u k. – k., kuras stāvs ir piegriezts no slejām visā ģērba garumā bez horizontāliem dalījumiem.

klejotājsiseni biol. Vairākas siseni dzimtas sugas; izplatīts ir parastais klejotājsisenis (*Locusta migratoria*), kas dzīvo Eirāzijas un Āfrikas stepēs, atsevišķi indivīdi iekļūst arī Latvijā. K., stipri savairojušies, masveidā pārvietojas, nopostīdami augāju.

klēpjauts apģ. Klēpj priekšauts.

klēpjadators inf. Viegls, pārnēsājams personālais dators ar atvāzamu plakanu displeju, parasti ar autonomu barošanas avotu. Sk. arī *piezīmjdators*.

kleptomānija [gr. *kleptein* zagt + *mania* ārpāts, kaisle, tieksme] (*cleptomania*) med. Nepārvarama slimīga tieksme zagt.

klēts būv. Labības noliktava; ēka dažādu ražojumu vai mantu glabāšanai.

klients [lat. *cliens* (*clientis*) atkarīga persona] inf. Iekārta vai *lietojumprocess*, kam parasti ir tikai viens lietotājs un kas izmanto *servera pakalpojumus*. Datoru tīklos k. var būt personālais dators vai *darbstacija*, kas sadarbojas ar datņu serveri saskaņā ar *klientservera arhitektūras* prasībām.

klifs [a. *cliff*] ģeol. Stāva ezera vai jūras krasta krauja, kas izveidojusies abrāzijas rezultātā.

klījas 1. *lauks*. Labības graudu malšanas blakusprodukts, kas sastāv no sabiezinātām sēnām, graudu dīgļiem un nedaudz miltiem; izēdina visiem mājdzīvniekiem, galvenokārt kombinētās spēkbarības sastāvā. 2. *pārt*. Milto rūpniecības blakusprodukts, kas rodas, ap-

strādājot bezplēkšņu graudus; sastāv no samaltu graudu graudapvalkiem, dīgļiņiem un nedaudz endosperma.

klikšķis inf. Ātra peles pogas nospiešana un atlaišana pēc tam, kad peles rādītājs novietots uz izvēlēta objekta vai izvēlētajā vietā. Sk. arī *dubultklikšķis*, *velkatlase*.

klimakss [gr. *klimax* kāpnes] biol. 1. Ekoloģiskais k. – *biocenožu* likumsakarīgas nomainīgas rezultātā iestājusies relatīva stabilizācijas stadija. 2. → *klimaktērijs*

klimaktērijs, klimakss [gr. *klimax* kāpnes] biol. Fizioloģisks periods cilvēka dzīvē 45–50 gadu vecumā – notiek atrofiskas pārmaiņas dzimumorgānos, sievietēm iestājas *menopauze*.

klimatisks Uz *klimatu* attiecīgs, ar to saistīts. K-ais o p t i m u m s – kāda laikposma k-ā fāze, ko raksturo gada visaugstākā vidējā temperatūra un parasti arī palielināts nokrišņu daudzums. K-ā j o s l a – plaši, k-ā ziņā samērā viendabīgi Zemes apgabali. K-ā r a j o n ē š a n a – teritorijas iedalīšana rajonos ar vairāk vai mazāk vienveidīgiem klimatiskajiem apstākļiem. K-ā s e z o n a – gadalaiks, ko iedala pēc dažādām k-ajām pazīmēm; gada sadalījums k-ajās sezonās dažādās k-ajās joslās ir atšķirīgs. K-ie r e s u r s i – dabas resursu daļa; k-o elementu kopums, kas lielā mērā ietekmē cilvēku dzīvi un saimniecisko darbību, kā arī augu un dzīvnieku valsts raksturu.

klimatogrāfija [gr. *klima* (*klimatos*) slīpums + *graphein* rakstīt] *Klimatoloģijas* nozare, kurā apraksta dažādu apgabalu klimatu.

klimatoloģija [gr. *klima* (*klimatos*) slīpums + *logos* jēdziens, mācība] Zinātne par *klimatu*; pēta klimata veidošanos, izmaiņas un klasificē dažādus klimata tipus. D i n a m i s k ā k. – k-as daļa, kurā pēta klimata īpatnības kā vispārējās atmosfēras cirkulācijas procesu rezultātu un klimata apstākļus izskaidro ar procesiem dažādos atmosfēras cirkulācijas tipos. M e d i c ī n i s k ā k. – medicīnas un klimatoloģijas saskarnozare, kurā pēta klimata un laikapstākļu ietekmi uz cilvēka organismu un izstrādā metodes šo faktoru izmantošanai ārstniecībā un profilaksē.

klimats [gr. *klima* (*klimatos*) slīpums] Ilggadējs laikapstākļu režīms kādā apvidū vai vietā.

K-u veido Saules radiācijas pieplūde un patēriņš, mitruma apmaiņa un atmosfēras cirkulācija. N i v ā l a i s k. – aukstu klimatisko apstākļu kopums, kur visu gadu ir zema temperatūra un sniegs uzkrīt vairāk, nekā tas spēj izkust un iztvaikot, un izveidojas sniegāji, firna lauki, ledāji. O k e ā n i s k a i s k. – k., kas izveidojies spēcīgā okeānisko gaisa masu ietekmē.

klīnika [gr. *klinikē* guloša slimnieka kopšana, ārstēšana] *med.* Ārstniecības iestāde, kurā stacionāro slimnieku ārstēšana saistīta ar zinātnisko un pedagoģisko darbību.

klīniskā farmakoloģija [gr. *klinikē* guloša slimnieka kopšana, ārstēšana; *pharmakon* zāles + *logos* jēdziens, mācība] Farmakoloģijas nozare, kurā pēta zāļu vielu iedarbību uz veselību un slimu organismu slimnīcas apstākļos.

klinkers [v. *Klinker*] 1. *ker.* Keramikas materiāls ar saķepušu, blīvu, rupjgraudainu, krāsainu *drumstalu*, lielu mehānisko izturību, mazu ūdens uzsūci (< 5%); lieto ārējās apdares ķieģeļu, ietvju un gājēju celiņu plāksņu ražošanai. 2. *ķīm. tehnol.* Materiāls, ko iegūst, līdz saķepšanai apdedzinot izejvielu (piem., kaļķakmens un māla) maisījumu, kuru samalot kopā ar piedevām (ģipsi, pucolāniem, metalurģiskajiem sāļiem u. c.) vai bez tām, iegūst *cementu*.

klinometrs [gr. *klinein* noliekt + *metron* mērs] *ģeol.* Ierīce nogāzes slīpuma mērīšanai, slāņa krituma leņķa mērīšanai.

klintājs *ģeogr.* Klīnšaina vieta, klīnšaina augstiene. **klints** *ģeogr.* Iežu masīvs ar stāvām malām; masīva iežu krauja.

klintsslieksnis, rigels *ģeol.* Ledāja (šļūdoņa) ielejas (trogielejas) gultnes sliekšnis, kas veidojies, ledājam padziļinot upes ieleju un atsedzot gultnē cietos iežus.

klīņģeris *pārt.* Rauga miklas izstrādājums ar lielu daudzumu aizdara, garšvielu (apelsīnu miziņu, citrona, kardamona, safrāna, vanilīna) un piedevu (riekstu, rozīņu, mandeļu, sukāžu); parasti astoņnieka vai apla veidā.

klīpkopa [a. *clip* skava, spaile + *kopa*] *inf.* Iepriekš sagatavotu grafisku attēlu kopa, kas glabājas *datnē* un ko izmanto teksta apstrādē un datorizdevniecībā. No šīs kopas izvēlas

atsevišķus objektus un iesprauž veidojamajos dokumentos.

klips [a. *clip* izgriezums] *kino* Neliels filmas fragments, ko rāda atsevišķi kā citātu, ilustrāciju, reklāmas materiālu. A n o n s a k. – k., ko demonstrē kā reklāmu pirms filmas parādīšanās uz ekrāniem.

klīrenss [a. *clearance* atstatums, nobīde] 1. *aeron.* Divkanālu *radiobākas* papildkanāla frekvences (fāzes) nobīde. 2. *tehn.* Atstatums no balstvirsmas līdz spēkrata zemākajām daļām, neskaitot riteņus.

klīstrons [a. *klystron* < gr. *klyzein* viļņot, bangot + (*elec*)tron elektrons] *elektron.* Superaugsto frekvenču *elektronu lampa*, kuras darbības pamatā ir elektronu kūļa ātruma modulācija; elektronu kūlis, bremzējoties telpiskajā rezonatorā, atdod enerģiju tajā ierosinātajām svārstībām.

klīverkoks [v. *Klüver* < hol. *kluiver* + koks] *jūrn.* Burukuģa *bugspīta* turpinājums – apaļkoks, pie kura piestiprina priekšējās buras (klīverus).

klīvers [v. *Klüver* < hol. *kluiver*] *jūrn.* Slīpa trijstūrveida bura fokmasta priekšā.

klīze [v. *Klüse*] *jūrn.* Kuģa priekšgala borta atvere enkura novietošanai un enkurķēdes vai tauvas izlaišanai; komplektā ir borta un klāja k-es tauvošanās trosēm.

kloāka [lat. *cloaca* novadkanāls] *biol.* Taisnās zarnas paplašinājums, kurā atveras izvadorgānu un dzimumorgānu izvadkanāli; k. kā gremošanas trakta sastāvdaļa saglabājusies putniem un zīvīm.

klokē [fr. *cloque* pūslis, burbulis] *tekst.* Austa vai adīta drāna ar burbulainu reljefu.

kloķa-klāja mehānisms *tehn.* Mehānisms, kas vīrzuļa virzes kustību motora cilindrā pārvērš kloķvārpstas griezes kustībā.

kloķvārpsta *tehn.* *Kloķa-klāja mehānisma* vārpsta, kuras pamatgultņi sakrīt ar tās rotācijas asi un klāja gultņu rotācijas asi ir no tās nobīdītas. D a l ī t ā k. – k., kas sastāv no atsevišķām daļām, kuras savā starpā ir sapresētas; parasti lieto viencilindra divtaktu motoriem.

klonēšana [gr. *klōn* zars, dzinums] *biol.* Izvēlēta *klona* īpašībām ģenētiski identisku šūnu vai organismu veģetatīva pavairošana.

klons [gr. *klōn* zars, dzinums] *biol.* Vienas šūnas vai organisma pēcnācēji, kas radušies bezdzimumvairošanās ceļā.

kluatrs [fr. *cloître*] *arhit.* Klostera pagalms, kam apkārt ir *galerija*.

klucis *mežr.* Apaļais kokmateriāls, kas ir īsāks par 3 m. *S ē r k o c i ņ u k.* – lapkoku (parasti apses) apaļais kokmateriāls, ko izmanto lobītās *finierskaidas* iegūšanai sērkoņņu ražošanā.

Klusā okeāna Ziemeļu straume *jūrn.* Siltās Kuriosio straumes turpinājums Klusā okeāna ziemeļdaļā starp 35° un 45° Z platumu; vidējais ātrums 0,25–0,5 m/s.

klusinātājs, trokšņa slāpētājs *tehn.* Ierīce, kas samazina iekšdedzes motora vai *pneimodzinēja* atgāzu izplūdes troksni; k. mazliet samazina dzinēja jaudu.

kļūda *mat., stat.* Starpība starp lieluma patieso (precīzo) vērtību un novēroto vai aprēķināto (aptuveno) vērtību. *A b s o l ū t ā k.* – minētās starpības skaitliskā vērtība. *A r i t m ē t i s k ā k.* – aprēķinu k., kas rodas, uzkrājoties noapaļošanas kām darbību izpildē ar skaitļiem. *R e l a t ī v ā k.* – absolūtās k-as attiecība pret lieluma aptuveno absolūto vērtību (parasti procentos).

kļūdu teorija *mat., stat.* Matemātiskās statistikas nozare, kurā pēta kļūdas un izstrādā metodes mērījumu rezultātu racionālai apstrādei.

kļūme → **atteice** (1)

knaibles *tehn.* Rokas sviru instruments dažādu priekšmetu satveršanai, saturēšanai, saspiešanai, sadalīšanai vai liekšanai; sastāv no divām šarnīrveidā savienotām, lokveidīgām virsām – rokturiem, kuru galos ir tērauda žokļi. *A p a l k n a i b l e s* – k. ar koniskiem galiem stieplju, plāksnīšu u. c. priekšmetu liekšanai. *A s k n a i b l e s* – k. tērauda stieplju, vadu, naglu u. c. materiālu nokniebšanai. *K o m b i n ē t ā s k.* – instruments, kas apvieno plakanknaibļu un asknaibļu funkcijas, tām ir arī satvērējs ar zobiem maza izmēra cauruļu, nipeļu, uzgriežņu u. c. detaļu ieskrūvēšanai. *P a r a l ē l k n a i b l e s* – k. ar paralēlām žokļu iekšējām virsmām biežāku priekšmetu saturēšanai.

kniede *tehn.* Kniedētā savienojuma saistošais elements – stienītis, kura vienā galā ir gal-

viņa, otru galu pēc ievadīšanas detaļās pieplacina.

kniedēšana Neizjaucaamu (kustīgu vai nekustīgu) savienojumu veidošana ar kniedēm.

knope [augšvācu *Knopf* mezgls] *jūrn.* Īpašs pīts bumbiņas veida mezgls virves gala nobeigumā; nepieciešams, lai gals neizslidētu no bloka vai no rokām un neatšķetinātos.

koagulācija [lat. *coagulatio* sarecēšana, sacietēšana] *fiz.* Dispersas sistēmas daļiņu salīšana, veidojot lielākus agregātus. K-as dēļ šķīdumi saduļķojas (rodas pārsļveida nogulsnes) vai sarec (veidojas gels).

koagulants 1. *ķīm.* Viela, kas izraisa *koagulāciju*. 2. *tehn.* Tehniskais nosaukums vielām, ko lieto dzeramā ūdens attīrīšanai ar *koagulācijas* metodi.

kobalts [v. *Kobalt* < *Kobold* zemes gars] *ķīm.* Ķīmiskais elements Co, atomnr. 27, atommasa 58,93, sudrabbalts metāls; lieto sevišķi cietu, izturīgu sakausējumu ražošanai.

kodeīns [v. *Kodein* < gr. *kōdia* magoņgalviņa] *ķīm.* Metilmorfīns, *alkaloīds* ar narkotisku iedarbību; lieto medicīnā.

kodēšana [fr. *code* šifra atslēga] *inf.* 1. Viena datu attēlojuma veida pārveidošana citā, kādiem iepriekš pieņemtiem noteikumiem atbilstošā veidā, kas pieļauj pretējo procedūru – *dekodēšanu*. 2. *Programmas* sastādīšana *programmēšanas valodā*.

kodētājs [fr. *code* šifra atslēga] *inf.* Ierīce tādai *informācijas* pārveidošanai, kas katram ieejas *signālam* piekārto noteiktu izejas signālu kombināciju – *kodu*. Ar šo terminu apzīmē arī automātisku vai pusautomātisku ierīci *programmu* un *datu kodēšanai*, lai tos ievadītu datorā.

kodināšana 1. *ķīm. tehnol.* Materiālu un izstrādājumu virsmas ķīmiska vai elektroķīmiska apstrāde virsmas reljefa mainīšanai un korozijas produktu noņemšanai pirms krāsošanas vai citas apstrādes. 2. *ā. apstr.* Kažokādas pufabrikāta apstrādāšana ar smago metālu un sāļu šķīdumiem, sagatavojot ādu krāsošanai, lai panāktu noturīgu dažādu toņu krāsojumu. 3. *lauks., mež.* Sēklu k. – sēklas un stādāmā materiāla *dezinficēšana* ar ķīmiskiem preparātiem augu aizsardzībai augšanas sākumā, lai iznīcinātu augu slimību

ierosinātājus mikroorganismus. Lietojot kombinētos k-as līdzekļus (piem., fungicīdus kopā ar insekticīdiem), sēklu un dīgstu pasargā arī no kaitēkļiem.

kodola grupa *lopķ.* Ganāmpulka labākie, pāru atlasē izvēlētie dzīvnieki, no kuru pēcnācējiem izvēlas *jaundzīvniekus* ganāmpulka atjaunošanai.

kodoliņš *biol.* Šūnas *kodola organoīds*.

kodolkoksne *mež.* Cilindriski konisks nedzīvas koksnes veidojums *stumbra* centrālajā daļā, kas, kokam augot, pakāpeniski paplašinās. K. veidojas no atmirstošām *aplievas* audu šūnām, kurām izzūd barības vielu rezerves, pārkoksņējas šūnapvalki un atmirst *protoplasts*.

kodolķīmija *ķīm.* Zinātnes nozare, kurā pēta sakaru starp vielas ķīmiskajām īpašībām un tās atomu kodolu pārvērtībām.

kodolmagnētiskā rezonanse 1. *ķīm., fiz.* Parādība, kuras pamatā ir dažu atomu kodolu mijiedarbība magnētiskajā laukā ar noteikta diapazona *radiofrekvencēm*. 2. *med.* Izmeklēšanas metode, kurā ar magnētiskā lauka un radioviļņu palīdzību izmeklē iekšējos orgānus, smadzenes.

kodolreakcija *fiz.* Fizikāls process, kurā notiek atomu kodolu pārvēršanās, tiem mijiedarbojoties ar kodoliem, *nukloniem* vai citām *elementārdaļiņām*. Pirmo k-u realizēja 1919. g. E. Rezerfords, apšaudot slāpekļa kodolus ar *alfa* daļiņām: $^{14}\text{N} + ^4\text{He} \rightarrow ^{17}\text{O} + ^1\text{H}$.

kodolreaktors *fiz.* Iekārta, kurā notiek vadāma smago elementu urāna (U) un plutonija (Pu) kodolu dalīšanās *ķēdes reakcija*. K-a galvenās sastāvdaļas ir aktīvā zona ar kodoldegvielu, dzesēšanas sistēma, vadības un kontroles sistēma un bioloģiskā aizsardzība; izmanto pētnieciskiem nolūkiem un enerģētiskā (atomelektrostacijas).

kodols (*nucleus*) 1. *biol.* *Eikariotu* šūnas sastāvdaļa, kurā atrodas lielākā daļa šūnas ģenētiskās informācijas, kas iekodēta *dezoksiribonukleīnskābes* molekulās. 2. *ķīm., fiz.* Atoma centrālā daļa, kurā koncentrēta praktiski visa tā masa; ap k-u izvietotas elektronu *orbitāles*. 3. *kopapstr.* Koksnes *serde*. K o k s n e s ī s t a ī s k. – tumši iekrāsots k. sugām ar regulāro kodolveidošanos (priede,

lapegle, ozols, osis u. c.). K o k s n e s n e ī s t a ī s k. (p s e i d o k o d o l s) – koksnes trūpējuma sākumstadija, ko izraisa koksni bojātājas sēnes; sastopams bezkodola sugām ar neregulāru kodolveidošanos (eglei, bērzam, dižskābardim, kļavai u. c.) – tumši iekrāsota koksnes josla, kuras norobežojošā līnija ir izlocīta un nesakrīt ar gadskārtas riņķa līniju.

kodolspēki *fiz.* Spēki, kas darbojas starp *nukloniem* atoma kodolā, tuvdarbības spēki ar darbības rādīsu apm. 10^{-15} m; visintensīvākā zināmā mijiedarbība (sk. *stīprā mijiedarbība*).

kodoltermiskā sintēze *fiz.* Atomu kodolu sintēzes reakcija, kurā no diviem vai vairākiem vieglo elementu kodoliem veidojas smagāka elementa kodoli un izdalās ievērojams daudzums enerģijas (realizēta kā ūdeņraža bumbā). Tehnisku iemeslu pēc līdz šim laboratorijas apstākļos vadāma reakcija iegūta uz īsu laiku (dažas sekundes). Tiek uzskatīts, ka k. s. būs viens no galvenajiem 21. gs. enerģijas avotiem.

kodolu magnētiskā rezonanse *fiz.* Ar kodola *spinu* saistīto magnētisko līmeņu sašķelšanās apakšlīmeņos ārējā magnētiskajā laukā un pārejas starp šiem apakšlīmeņiem, ja vielu apstaro ar radiofrekvences lauku; izmanto vielas īpašību izpētē.

kodolu raķešdzinējs *kosm.* *Raķešdzinējs*, kurā *darbvielas* sakarsēšanai izmanto kodolenerģiju; karsējot ūdeņradi kodolreaktorā, iespējams panākt darbvielas izplūdes ātrumu 8 km/s un vairāk. Tehnisku problēmu pēc pašreiz kosmonautikā nelieto.

kodons [fr. *codon*] *biol.* Ģenētiskā *koda* vienība, *triplets*, kas sastāv no trim noteiktā secībā *dezoksiribonukleīnskābes* vai *ribonukleīnskābes* molekulā izvietotiem *nukleotīdiem*.

kods [fr. *code* šifra atslēga < lat. *codex* likumu krājums] 1. *inf., mat.* Diskrētas informācijas attēlojums noteiktā simbolu alfabētā (piem., ar bināriem vektoriem). K o r i ģ ē j o š a ī s k. – k., kas atklāj un izlabo noteikta veida kļūdas, kuras radušās ziņojumu pārraides procesā. 2. *inf.* *Programma* konkrēta datora valodā (sk. *mašīnvaloda*). B i n ā r a ī s k. – k., kura alfabētu veido simboli 0 un 1; bināro

kodu parasti izmanto informācijas pierakstam un uzglabāšanai datorā atmiņā. **P i e e j a s k.** – rakstzīmju un ciparu virkne, kas ļauj lietotājam piekļūt datoram. Sk. arī *parole, pieeja, pieteikšanās*. **V a d ī b a s k.** – viena vai vairākas rakstzīmes, kas noteiktā kontekstā iniciē, modificē vai aptur vadības operāciju izpildi. **3. biol.** → **ģenētiskais kods**

koeficients [lat. *co(n)ar + efficiens (efficientis)* tas, kas izgatavo] **1.** Ar relatīvu lielumu izteikts kvalitatīvs rādītājs (piem., lietderības k.). **G a i s a p ā r ā k u m a (p ā r u m a) k. tehnol.** – attiecība starp kurināmā degšanai patērēto un teorētiski aprēķināto gaisa daudzumu, piem., apdedzinot silikātu izstrādājumus ar šķidro un gāzveida kurināmo, gaisa pārākuma k. ir 1,02–1,15. **L i n e ā r ā s i z p l e š a n ā s t e r m i s k a i s k.** – lielums, kas raksturo materiāla lineāro izmēru maiņu karsējot – karsēšanā iegūtā parauga pagarinājuma attiecība pret sākotnējo garumu un temperatūras intervālu; mērv. 1/grad. **P i e s ā t i n ā š a n a s k. (cementa klinkeram)** – attiecība starp kalcija oksīda (CaO) daudzumu, kas paliek pāri pēc skābo oksīdu (Al_2O_3 , Fe_2O_3 , SO_3) piesātināšanas par savienojumiem ($3CaO \cdot Al_2O_3$, $4CaO \cdot Al_2O_3 \cdot Fe_2O_3$, $CaSO_4$) un to CaO daudzumu, kas teorētiski nepieciešams silīcija dioksīda (SiO_2) pārvēršanai par $3CaO \cdot SiO_2$. Rūpnīcu klinkeru piesātināšanas k. ir 0,80–0,95. **2. mat.** Skaitlisks reizinātājs monomā vai burtveida izteiksmē. **3. mat.** Matemātiska objekta vai transformācijas raksturlielums (piem., līdzības k.). **4. ķīm.** Skaitlis, kas rāda, cik daudz viena veida molekulu piedalās apskatāmajā ķīmiskajā reakcijā. **5.** Jēdziena kvantitatīvs raksturojums, arī salīdzinājumā.

koenzīmi [lat. *co(n)ar + gr. zyme ieraugs*] **ķīm.** → **kofermenti**

koercitīvais spēks [lat. *coercitio ierobežošana*] **fiz.** Feromagnētiķos – magnētiskās histerēzes raksturlielums – magnētiskā lauka intensitāte, kurā iepriekš līdz piesātinājumam magnetizēts feromagnētiķis atmagnetizējas līdz nullei; segnetoelektriķos – histerēzes raksturlielums – elektriskā lauka intensitāte, kas jāpieliek spēka polārajā fāzē, lai tā samazinātu polarizāciju līdz nullei.

kofeīns [hol. *koffie* kafija < arābu *qahwa*] **pārt.** *Alkaloīds*, ko satur kafijas pupiņas un tējas lapas; stimulē sirdsdarbību, centrālo nervu sistēmu.

koferdams [a. *cofferdam*] **1. jūrn.** Tirdzniecības kuģos – šaurs, ūdensnecaurļaidīgs nodalījums, kas norobežo divus blakus esošus nodalījumus, kuros ir naftas produkti vai cita ugunsnedroša viela; drošakai izolācijai k-u var piepildīt ar ūdeni. **2. jūrn.** Karakuģiem – ūdensnecaurļaidīgs nodalījums gar bortiem kuģa papildu aizsardzībai pret lādiņu triecieniem. **3. med.** Ierīce, ko lieto plombēšanas laikā zoba izolācijai no siekalām.

kofermenti, koenzīmi [lat. *co(n)ar + fermentum ieraugs*] **ķīm.** Organisko katalizatoru jeb *fermentu* darbīgā sastāvdaļa, kas pati nav olbaltumviela.

koģenerācija [lat. *co* kopā + *generatio* radīšana] **tehnol.** Patērētājiem piegādājamās siltumenerģijas un elektroenerģijas kopīga ražošana vienā enerģētiskajā iekārtā; salīdzinājumā ar dalīto siltumenerģijas un elektroenerģijas ražošanu ievērojami samazina kurināmā patēriņu.

koherence [lat. *cohaerentia* saistīšanās, saķeršanās] **fiz.** Viļņu fāžu saskaņotība laikā (laika k.) un telpā (telpas k.). Koherenta starojuma avota piemērs ir *lāzers*.

kohēzija [lat. *cohaesus* sasaistīts, saķēries] **1. ķīm.** *Adhēzijas* veids, vienas un tās pašas šķidrās vai cietas vielas molekulu, atomu, jonu savstarpēja saistīšanās visā ķermeņa tilpumā; cietviel k. ir lielāka par šķidrumu k-u, vismazākā ir gāzu k. **2. fiz.** Vienādas vielas ķermeņu virsmu saķeršanās, ko izraisa starpmolekulāro spēku darbība.

Koipera josla **astr.** *Asteroidu* vai *komētu* josla, kas sākas ārpus Neptūna orbītas. Tās pastāvēšanu teorētiski paredzēja jau iepriekš, bet pirmos objektus atklāja 1992. gadā.

koira (kokosšķiedra) [a. *coir* < tamilu *kayiru* virve] **tekst.** Šķiedra, kas iegūta no *Cocos nucifera* auga augļu apvalka.

koja [hol. *kooi*] **jūrn.** Iebūvēta gulta kuģa telpā.

koka, kokaīnkūms [sp. *coca* < peruāņu] (*Erythroxylon coca*) **pārt.** Krūms, kura lapas satur *koķainu*.

koka arhitektūra **mež.** Koka stumbra un zaru *biometrija* (raksturīgie struktūras elementi).

koka iekāršanās *mež.* Koka krišanas pārtraukšanās sakarā ar tā iekēršanos blakus augošo koku vainagos.

kokaīnisms *med.* Narkomānijas veids – slimīga tieksme lietot *kokaīnu*.

kokaīns [sp. *cocaina*] *ķīm., pārt.* *Alkaloids*, ko satur kokaīnauga lapas, anestezējošs un sāpes remdinošs līdzeklis; stipra narkotiska viela.

kokakola *pārt.* Bezalkoholisks tonizējošs dzēriens, kas gatavots no *colas* sēklām un *kokas* un satur *kofeīnu*.

kokapstrādes mašīna *kokapstr.* *Kombinētā k. m.* – darbmašīna, kurā uz kopējas statnes ar kopēju piedziņu ir apvienoti dažādu kokapstrādes darbmašīnu griezējmezgli (piem., zāgripa, garenfrēzēšanas mezgls un urbšanas mezgls). *Universālā k. m.* – darbmašīna, kurā uz vienas universālas darbvārpstas, lietojot speciālas palīgierīces, var uzstiprināt dažādus griezējinstrumentus.

koka spirts *ķīm.* *Metanols*, metilspirts.

kokaudze *mež.* Mijiedarbībā saistītu koku kumpus, galvenā mežaudžu sastāvdaļa.

kokaudzētava *1. mež.* Patstāvīgs mežsaimnieciskās ražošanas uzņēmums meža *reproduktīvā materiāla* izaudzēšanai *apmežošanas* un *apzaļumošanas* vajadzībām. *2. dārzk.* Saimniecība vai ražošanas nodaļa, kurā audzē augļu koku, ogulāju, dekoratīvo koku un krūmu stādus.

kokaugi *biol.* Daudzgadīgi augi, kam pārkoksņējas stumbrs, – koki, krūmi, liānas.

kokgāzis *mež.* Mašīna vai iekārta augošu koku gāšanai ar saknēm.

koki [gr. *kokkos* grauds] *biol.* Lodveida *baktērijas*.

kokile [fr. *coquille* gliemežnīca] Vairākkārt izmantojama metālliešanas veidne; izgatavo galvenokārt no čuguna vai tērauda; lieto sarežģītas konfigurācijas un precīzu izmēru lējumu iegūšanai.

kokmasa *papīrr.* *Koksnes šķiedra*, ko iegūst, mehāniski, ķīmiski un termiski apstrādājot *koksni*. *K-as sabiezīnāšana* – daļēja ūdens aizvākšana uz atūdeņošanas iekārtām, iegūstot *k-u* ar palielinātu sausnas procentu. *K-as šķīrošana* – rupjo koksnes daļiņu, neizstrādāto šķiedru kušķiņu un minerāldaļiņu izvadīšana no *k-as*.

kokmateriāli *mežr.* No stumbra izgarumoti vai mehāniskā apstrādē iegūti materiāli (apaļie, zāģētie, lobītie, drāztie, skaldītie, smalcinātie k.). *Apaļais k-s* – nozāģēts un atzarots koka stumbrs vai sagarumošanā iegūts tā stumbra nogrieznis – sortiments. *Resnie k.* – apaļie k., kuru tievgaļa caurmērs ir lielāks par 25 cm. *K-u izvešana* – *k-u* transportēšana no augšgala krautuvēm uz patēriņa vietām vai lejasgala *krautuvēm*. *K-u pievešana* – *k-u* transportēšana no cirsmas uz augšgala *krautuvē* paceltā stāvoklī. *K-u pirmējais transports* – *k-u* transportēšana no sagatavošanas vietas cirmā līdz ceļam. *K-u tālākais (tālais) transports* – *k-u* transportēšana no lejasgala *krautuvēm* līdz patēriņa vai pārstrādes vietai. *K-u sagatavošana* – koku gāšana, atzarošana un stumbru sagarumošana sortimentos.

kokmateriālu glabāšana *kokapstr.* *Apaļo k. mitrā g.* – apaļo k. g., kas pamatojas uz koksnes mitruma noturēšanu virs šķiedru piesātinājuma mitruma visā to glabāšanas laikā. *Apaļo k. g. ūdenī* – apaļo k. mitrā g., iegremdējot tos ūdenī. *Apaļo k. sausā g.* – apaļo k. g. gaissausā stāvoklī, noturot šo stāvoklī visā to glabāšanas laikā.

kokmateriālu krautuve *mežr.* Kokmateriālu uzkrāšanas vieta pie ceļa, rūpnīcā vai pārkraušanas vietā no viena veida transportlīdzekļa cita veida transportlīdzeklī. *Augšgala k. k.* – laukums cirmā vai ārpus tās (pie izvešanas ceļa), kur pieved vai treilē cirmā izstrādātus kokmateriālus; šeit tos krautnē, dažkārt daļēji apstrādā un iekrauj kokmateriālu izvešanas transportlīdzekļos. *Lejasgala k. k.* – k. k., kur novieto no meža izvestos kokmateriālus pirms to tālākas transportēšanas; parasti iekārto pie dzelzceļa, autoceļa, senāk – pludināšanai piemēroto upju u. c. ūdenstilpju krastos. *Starpkrautuve* – kokmateriālu uzkrāšanas krautuve, ko iekārto starp augšgala un lejasgala krautuvēm.

kokmateriālu pludināšana *mežr.* Kokmateriālu transportēšana lejup pa upes straumi; pludina valējus (nesaistītus savā starpā) vai plostos iepriekš sasaistītus kokmateriālus.

kokogles *mežr.* Melna, poraina viela, kas veido-

jas koksnes pārogļošanas procesā; izmanto *aktīvo ogļu* ražošanā, par reducētāju metalurģijā un silīcija ražošanā un par kurināmo.

kokogļu dedzināšana *mežr.* Kokogļu ražošana, koksni termiski sadalot bezskābekļa vidē, kurā koksnes termolīzes gaistošos produktus sadedzina termolīzes procesam nepieciešamās siltumenerģijas iegūšanai vai izlaiž apkārtējā vidē bez izmantošanas.

kokons [fr. *cocon* biedēklis] *biol.* Daudzu kukaiņu kūniņas apvalks.

kokošķiedra *tekst.* → **koira**

kokpits [a. *cockpit*] 1. *jūrn.* Valējs nodalījums jahtu vai motorkuteru pakaļgalā, kurā atrodas kuģa vadītājs un stūresvīrs (stūrmanis un matrozis). 2. *aeron.* Nodalījums helikopterā pilotam vai pilotam un apkalpei.

koks¹ 1. *aeron.* Lidaparāta palīgkonstrukcija konusveidīga plūsmas novirzītāja veidā gaisa aerodinamiskās pretestības samazināšanai; atrodas pirms fīzelāžas vai propellera centrālās daļas. 2. *inf., mat.* Sakarīgs vienkāršs grafs, kas nesatur ciklus; izmanto datu šķirošanas un meklēšanas procedūrās.

koks² [hol. *kok*] *jūrn.* Kuģa pavārs.

koksēšana Dabiskā kurināmā (galvenokārt akmeņogļu, retāk naftas smago produktu) karšēšana bez gaisa piekļūšanas. Koksējot iegūst cieta atlikumu – koksu, šķīdros produktus – darvu un darvas ūdeni, gāzveida produktu – koksas gāzi. Akmeņogles koksē 1250 °C un augstākā temperatūrā ar nolūku iegūt kvalitatīvu metalurģisko koksu (sk. arī *puskoksēšana*).

kokskaidu plātnes būv. Lokšņu būvmateriāls, ko izgatavo, sasmalcinātu koksni sajaucot ar saistvielu (termoreaktīvajiem šķidrājiem sintētiskajiem sveķiem) un šo maisījumu presējot paaugstinātā temperatūrā.

koksne 1. *biol.* Augstāko augu audi, pa kuriem augšupejošā plūsmā pārvietojas ūdens un tajā izšķīdušās vielas. 2. *mež.* Slāņains, porains lielmolekulārs savienojums starp koka mizu un serdi. *Agrīnā k.* – vasaras pirmajā pusē izveidojies gadskārtas slānis ar mazāku blīvumu un lielākām šūnām, pa kuru notiek ūdens un minerālo barības vielu pārvadīšana. *K-es stiprība kopapstr.* – k-es spēja

pretoties sagraušanai mehānisko slodžu ietekmē. *K-es vaļņi* – dažāda veida bojājumi vai augšanas gaitā radušās novirzes no k-es uzbūves, kas pazemina kvalitāti un ierobežo izmantošanu. *Likvidā k.* – saimnieciski izmantojamā audzes krājas daļa. *Masīvā k.* – dabiskai k-ei raksturīga struktūra. *Mikstā k.* – nosacīts termins, kas pieņemts kailsēkļu k-ei (skujkoku sugām). Zinātniskajā literatūrā terminu “mīkstā koksne” pieņemts attiecināt uz tām koku sugām, kuru cietība ir 40 N/mm². *Nobriedusi k. kopapstr.* – k-es centrālā daļa, kas pēc krāsas neatšķiras no apļievas, bet augošā kokā tai piemīt mazāks mitrums. *Rezonanses k.* – taisnšķiedraina k. ar šaurām vienmērīgām gadskārtām, ko izmanto mūzikas instrumentu ražošanai (parasti egle, priede). *Slapjā k.* – tāda k-e, kas ilgu laiku atradusies ūdenī un kuras mitrums ir virs 100%. *Vēlīnā k.* – augšanas perioda beigās izveidojusies gadskārtas daļa, kas ir blīvāka un tumšāka par agrīno koksni. 3. *mežr.* Izejviela, ko iegūst no koku stumbriem, zariem, saknēm. *K-es kaltēšana* – k-es mitruma samazināšana, viens no galvenajiem pasākumiem koka konstrukciju un izstrādājumu ilgzinātības palielināšanai un kvalitātes paaugstināšanai. *K-es plaisas* – plaisas, kas veidojas augošam vai nocirstam kokam, darbojoties nevienmērīgai spiedei žūšanas laikā, strauji mainoties temperatūrai ziemas apstākļos vai iedarbojoties citiem faktoriem; plaisas pazemina stiprību un veicina trūpes rašanos. *K-es trupe* – k-es bojāšanās, ko izraisa sēnes; labvēlīgos apstākļos koka trupēšanai rada pārmaiņus samitrināšana un daļēja izžūšana; aizsardzībai pret trupi lieto konstruktīvus un ķīmiskus paņēmienus. *Modificētā k. kopapstr.* – k-e ar uzlabotām fizikāli mehāniskajām, siltumfizikālajām, tribotehniskajām vai bioķīmiskajām īpašībām, kas iegūtas, k-i modificējot (sk. *modificēšana* 2). *Smalcināta k.* – k-es dažādas formas un izmēru daļiņas, kas iegūtas mehāniskās apstrādes rezultātā: šķeldas, kapaiņi, ēvelskaidas, zāgskaidas, frēzskaidas, koksnes milti, koka putekļi.

koksnes cildošana *mežr.* Koksnes mehāniska, ķīmiska, termiska vai kombinēta apstrāde (piesūcināšana ar antiseptiskām vielām, antipirēniem, amonjaku, sintētiskiem sveķiem, kombinējot to ar presēšanu, polimerizāciju vai radioaktīvo starojumu), veidojot tai jaunas fizikālmehāniskās īpašības.

koksnes gāze *mežr.* Ģeneratorgāze, ko iegūst, gāzificējot koksni.

koksnes piedegums *kokapstr.* Koksnes virsmas daļas satumšana daļējas pāroģļošanās rezultātā no augstās temperatūras iedarbības, kas rodas no griezējinstrumentu palielinātas berzes pret koksni.

koksnes smalcināšanas mašīnas *kokapstr.* Darbmašīnas koksnes smalcināšanai, lai iegūtu šķeldas (šķeldošanas mašīna) vai noteikta izmēra un formas skaidas (skaidošanas mašīna).

koksnes tilpīguma koeficients *kokapstr.* Koksnes tilpuma attiecība pret (no šīs koksnes iegūtās) sasmalcinātas koksnes tilpumu.

koksnes zilēšana *mež.* → **zilējums**

kokss [v. *Koks*] *ķīm. tehnol.* Ciets, gabalains akmeņogļu vai naftas termiskas pārstrādes (koksēšanas) produkts, kas sastāv no gandrīz tīra oglekļa; izmanto galvenokārt par reducētāju metalurģijā, arī elektrodu izgatavošanai.

kokšķiedra *biol., lopk.* Grūti sagremojamu vielu komplekss, kas veido augu šūnu apvalku; galvenās sastāvdaļas ir celuloze, hemiceluloze, pentozāni un lignīns. Atgremotāju priekškuņģos, kā arī zirga un truša *aklajā zarnā* k-u daļēji noārda baktērijas un infuzorijas.

kokšķiedru plātnes būv. Lokšņu materiāls, ko izgatavo, presējot karstajās presēs koksnes masu, kurai pievienotas pildvielas, sintētiskie sveķi un dažādas antiseptiskas, antipirēnas, hidroforas u. c. piedevas.

koktūkls *inf.* Tikla *topoloģijas* paveids, kurā ir vairāk nekā divi terminālmezgli un vismaz divi starpmezgli un kurā starp jebkuriem diviem *mezgliem* ir tikai viens ceļš.

koku gāšana *mežr.* Koku nozāgēšana un novirzīšana vēlamajā virzienā. K. g-as p a l l i g i e r i c e – rokas vai mehāniskie instrumenti, ar kuriem nozāgēto koku novirza gāšanai paredzētajā virzienā.

koku pludināšana *mežr.* Vaļēju vai plostos sastip-

rinātu koku transportēšana peldus pa kanāliem, upēm, ezeriem (lēts kokmateriālu transporta veids). Pludināšanai ietilgstot, kokmateriāli var nogrimt un rasties līdz 8% koksnes zudums.

kokvedējautovilciens *mežr.* Kokmateriālu transportēšanai piemērots automobilis ar piekabi vai piekabēm.

kokvilna *tekst.* Šķiedra, kas iegūta no kokvilnas augu (*Gossypium*) pogaļas. Sk. arī *jēlkokvilna*.

kola (*Cola*) *pārt.* Kakaoaugu ģints mūžzaļi koki, kuru sēklas satur *kofeīnu*, *teobromīnu* un miecvielas. *K o l a s d z ē r i e n i* – speciālas limonādes, kurās ir no 65–250 mg/l kofeīna; par garšvielu atļauts lietot arī fosforskābi (H_3PO_4 – līdz 700 mg/l).

kolagēns [fr. *collagène* < gr. *kolla* lime + *genos* ģints] *ķīm., pārt.* Vienkārša *olbaltumviela*, kas ir dzīvnieku organisma saistaudu galvenā sastāvdaļa, ietilpst arī ādā, asinsvados, kaulos; ilgstoši sildīta, ūdenī sadalās un veido želatīnu.

kolapss [lat. *collapsus* noģibis, sabrucis] 1. *med.* Pēkšņs sirds un asinsvadu vājums. 2. *astr.* → **gravitācijas kolapss**

kolba [v. *Kolben*] *ķīm.* Laboratorijas stikla trauks ar vienu vai vairākiem kakliem.

kolčedāns [gr. *chalkos* varš] *min.* Kopīgs apzīmējums dzelzs, vara u. c. metālu sulfīdu minerāliem ar metālisku spīdumu, ietilpst vairākos novecojušos rūdu minerālu nosaukumos: *s ē r a k.* (pirīts), *v a r a k.* (halkopirīts) u. c.

kolektorīpašības Sk. **iežu kolektorīpašības**

kolektors [lat. *collector* savācējs] 1. *ģeol.* Poraini vai plaisaini ieži, kuros uzkrājas nafta, gāze, ūdens. 2. *tehn.* Samērā liela diametra cauruļvads, kurā ieplūst gāzes un šķidrums no pievienotiem mazāka diametra cauruļvadiem. *D r e n u k.* – cauruļvads, kas kopējā drenu sistēmā apvieno atsevišķas nosusināšanas drenas un palīgūves. 3. *el.* Elektriskās mašīnas *rotora* sastāvdaļa, kas līdzstrāvas ģeneratoros darbojas kā mehāniskais *taisngriezis*, līdzstrāvas dzinējos kā mehāniskais *invertors* un kā mehāniskais *frekvences pārveidotājs* maiņstrāvas mašīnās; sastāv no savstarpēji izolētām vara plāksnītēm, kam pielodēti rotora tinumu vadi; pa k-a cilindru virsmu slid sukas, kas elektriskās mašīnas ro-

tora tinumus savieno ar ārējo elektrisko ķēdi.

4. *elektron*. Bipolārā tranzistora elektrods, kas uzņem no *emitera* cauri *bāzei* izgājušos *lādiņnesējus*; apz. C. 5. *tel*. Anods, kas savāc sekundāros elektronus no *ikonoskopa* vai līdzīgas ierīces mozaikas.

kolombolas (*Colembola*) *biol.* Viena no *kukaiņu* kārtām; dzīvo mežu zemsegā, sūnās, ķērpjos, augsnē, uz augiem.

koleopters [gr. *koleos* maksts + *pteron* spārns] *aeron*. Lidaparāts ar spārnu pareizā riņķa formā (pretskatā).

kolhicīns [v. *Kolchizin* < lat. *colchicum* vēlziede] *ķīm.* *Alkaloids*, ko lieto sugu selekcijas procesā; izsauc šūnu poliploidiju.

koliindekss [lat. *Esherichia coli* kolibaktērija, zarnu nūjiņa + indekss] *ekol.* Vides fekālij-piesārņojuma rādītājs.

kolikas [gr. *kōlikos* sāpes zarnās] (*colica*) *med.* Stipras sāpes vēdera dobuma orgānos.

kolimators [v. *Kollimator* < lat. *collineare* savīzt vienā līnijā] *fiz.* Optiska iekārta, kas rada paralēlu staru kūli; izmanto, piem., spektrometros, teleskopos u. c.

kolīni *dārzk.* Bioloģiski aktīvas (gan nomācošas, gan stimulējošas) vielas, ko augi izdala augšanas laikā un kas saglabājas augsnē (sāknēs, augu nobīrās).

kolīts [gr. *kōlon* resnā zarna] (*colitis*) *med.* Resnās zarnas iekaisums.

kolodijs [v. *Kollodium* < gr. *kollōdēs* lipīgs] *ķīm.* *Koloksilīna* šķīdums spirta un ētera maisījumā; veido plānas, caurspīdīgas plēves.

kolofonija līme *papīrr.* Pilnīgi vai daļēji neitrālizētas, ūdenī disperģētas kolofonijā esošās svešķābes, kas alumīnija sulfāta vai nātrija alumināta klātbūtnē tiek fiksētas uz papīrmasā esošo šķiedru virsmas, tā veidojot gatavam papīram daļēju *hidrofobitāti*.

kolofonija ziepes *mežr., ķīm.* Svešķābju nātrija vai kālija sāļi.

kolofonijs [pēc Mazāzijas pils. Kolofīnas nos.] *ķīm., papīrr.* Ciets amorfs skujkoku sveķu pārstrādes produkts, kas sastāv no izomērām diterpēnu svešķābēm un nelielu neitrālu vielu piemaisījuma. E k s t r a k c i j a s k. — ciets produkts, ko iegūst, pārstrādājot *sasveķotas* priežu celmu koksnes benzīna ekstraktus; sastāv no *svešķābju* $C_{20}H_{30}O_2$ izo-

mēru maisījuma un oksidētu svešķābju, augstāko taukskābju un neitrālo vielu piejaukuma. Plaši lieto lodešanā, laku un krāsu, papīra, ziepju, sikatīvu u. c. ražošanā. S v e ķ u k. *mežr.* — no *skujkoku sveķiem* ražots k. T a l l u k. *mežr.* — k., ko iegūst, vakuumā rektificējot *talleļu*.

koloidāls *ķīm.* Tāds, kam ir *koloīdu* īpašības.

koloīds [v. *Kolloid* < gr. *kolla* lime] *ķīm.* 1. *Dispersa sistēma* ar dispersās fāzes daļiņu lielumam no 10^{-7} līdz 10^{-9} m, kuras vienmērīgi izkliedētas dispersijas vidē. 2. Viela, kas nekrystalizējas, bet arī neiet cauri dzīvnieku vai augu plēvē, piem., olbaltumvielās, cieta.

koloksilīns [gr. *kolla* lime + *oxys* skābs] *ķīm.* Nepilnīgi nitrēta *celuloze*, ko lieto plēvju un *kolodija* iegūšanai.

kolonāde *arhit.* *Kolonnu* virkne, kas balsta nesošo konstrukciju.

kolonija [lat. *colonia* apmetne] *biol.* Individu kopa, kas veidojas, šūnām nepilnīgi pārdaloties, pumpurojoties vai paliekot savstarpēji saistītām ar gļotām. K-as veido baktērijas, rauga sēnes, vienšūnas aļģes un *bezmugurkaulnieki*.

kolonna [fr. *colonne* < lat. *columna*] 1. *arhit.* Ēkas elements — balsts (bieži apaļa šķērsgrīzuma), kas balsta siju, *antablementu* vai *arkas* pēdu un parasti sastāv no bāzes, stāva un *kapiteļa*; ir arī atsevišķi stāvošas kolonnas. 2. *būv.* Atsevišķi vertikāli balsti, kas paredzēti slodzes uzņemšanai no pārseguma un jumta konstrukcijām.

kolorimetrija 1. *fiz., ķīm.* Krāsas mērīšanas metožu kopums. 2. *ķīm.* Vielu kvantitatīvās analīzes metode, kuras pamatā ir šķīdumu krāsas intensitātes (optiskā blīvuma) mērīšana.

kolorimetrs [lat. *color* krāsa + gr. *metrein* mērit] 1. *ķīm.* Ierīce šķīdumu optiskā blīvuma noteikšanai; izmanto krāsainu vielu koncentrācijas noteikšanai šķīdumā, salīdzinot tā krāsas intensitāti ar kādu standarta šķīdumu. 2. *lopk.* Aparāts kažokzvēru apmatojuma krāsas un nokrāsu precīzai noteikšanai.

kolpīts (*colpitis*) *med., vet.* → *vaginīts*

kolūvijs [lat. *colluvio* sakopojums] *geol.* Nogāžu piekājes nogulumi, ko veido pa nogāzi nobrukušī, nobiruši vai noskaloti ieži dēdēšanas procesā.

koma [gr. *kōma* dziļš miegs] 1. (*coma*) med. Dziļš bezsamaņas stāvoklis. 2. astr. Komētas k. – gāzes un putekļu apvalks ap komētas kodolu.

komanda [fr. *commander* pavēlēt] inf. 1. Vadības signāls, kas iniciē noteiktas operācijas izpildi. 2. *Instrukcija*, kas pārveidota datorā tieši izpildāmā formā. I e g u l t ā k. – *tekstu apstrādē* – k., kas ievietota kādā dokumentu datnē un kalpo, lai, piem., izveidotu noteiktu lappuses izkārtojumu, mainītu fontus, veidotu pasvītrotumus.

komandpoga [fr. *commander* pavēlēt + poga] inf. Spiežampoga grafiskās lietotāju saskarņu dialoglodziņā, kas iniciē tādas darbības kā izvēlētas komandas izpildi, komandas atcelšanu vai cita dialoglodziņa izspīdināšanu displeja ekrānā. Sk. arī *apstiprinājumpoga*.

komandrinda [fr. *commander* pavēlēt + rinda] inf. 1. Vieta ekrānā, kur noteiktā secībā tiek ievadītas komandas. 2. Komandvalodā uzrakstīts teksts, kas tiek nodots izpildīšanai komandu interpretatoram.

komandtilts [fr. *commander* pavēlēt + tilts] jūrn. Telpa kuģa vadīšanai; tajā atrodas navigācijas un kuģa vadīšanas aparatūra.

komandu un mērījumu komplekss kosm. Komplekss kosmiskā lidaparāta trajektorijas mērīšanai, *telemetrijas sistēmas* informācijas uztveršanai un atšifrēšanai, *lidojuma vadības centra* izstrādāto komandu un darbības programmu pārraidei kosmiskajam lidaparātam; nodrošina abpusējus radio un televīzijas sakarus ar kosmosa kuģu apkalpēm.

kombains [a. *combine*] tehn. Darbmašīnu agregāts, kas veic materiālu vai produkcijas apstrādes pilnu ciklu; lieto lauksaimniecībā, izraktenu ieguvē, māsaimniecībā. K a r t u p e l u k. – mašīna kartupeļu novākšanai un iekraušanai transportlīdzeklī; ir piekabināmi, pusuzkarināmi un pašgājēji kartupeļu k-i; kartupeļu k. atgriež vagas ar kartupeļu cēriem, drupina augsni, izkrata un izsijā masu, atdala no bumbuļiem lakstus, nezāles, akmeņus un atlikušo augsni; pēc tam uz pārlasīšanas galda no bumbuļiem tiek izlasīti pārpalikušie piemaisījumi. L a b ī b a s k. – uzkarināma vai pašgājēja lauksaimniecības

mašīna, kas vienlaikus nopļauj vai savāc no vāļiem un izkuļ labību, attīra un savāc tvertnē izkultos graudus, uzkrāj gubotājā vai noklāj vālā salmus un pelavas; galvenās labības k-a sastāvdaļas ir heders (pļaujamā ierīce), kuļmašīna, gaitas iekārta, gubotājs, motors, graudu tvertne un vadītāja kabīne. L i n u k. – traktoram piekabināma lauksaimniecības mašīna linu noplūkšanai, atpogaļošanai un noklāšanai uz lauka vai sasiešanai kūļos. S k ā b b a r ī b a s k. – mobils agregāts skābarības kultūraugu pļaušanai, sasmalcināšanai un iekraušanai transportlīdzeklī; sastāvdaļas: griezējaparāts, masas sasmalcinātājumulis un izvadcaurule.

kombibokss [lat. *combinare* savienot + bokss] lopk. Govs individuālā stāvvietā, kas vienlaikus ir arī atpūtas un ēdināšanas vieta, aizmugurē papildināta ar fiksējošu ierīci – aizmugures loku.

kombinācija [lat. *combinatio* savienojums] mat. Nesakārtota izlase. K-u skaits no n elementiem pa k ir *binomiālkoefficients* C_n^k .

kombinatorika [lat. *combinare* savienot] mat. Diskrētās matemātikas nozare, kurā pēta galīgu kopu uzbūvi, to elementu un apakškopu izvēles un sakārtojuma paņēmienus.

kombinē [lat. *combinatio* savienojums] apg. Sieviešu krūsturkleitas izskata, lejasmalā nestaklētš *apakšgērbis*, kuru plecos notur lences un kura garums atkarīgs no pāri velkamā *virsgērba*, piem., no *kleitas* vai *brunču* garuma.

kombinēbiksītes, tedijs apg. Viduklī krokoti savilkts *lenčkrekla* un *krokbiksīšu* apvienojums *kombinē* līdzīgā vaļīgā viengabala *apakšgērbā* ar krokojošos lejasmalu gar cirkšņu līniju.

kombinēta augsnes apstrādes mašīna lauks. tehn. Pie kopēja rāmja izvietotas dažādas darbīgās daļas, kas veic vairākas tehnoloģiskas operācijas. Salīdzinājumā ar kombinētu augsnes apstrādes agregātu k. a. a. m. ir kompaktāka un ar labākām manevrēšanas spējām.

kombinētais augsnes apstrādes agregāts lauks. tehn. Agregāts, kas sastāv no vairākām vienoperācijas mašīnām, kas novietotas ciena aiz citās tehnoloģiskā procesa secībā (katru kombinētā agregāta mašīnu var izmantot arī

atsevišķi). Vienkāršs k. a. a. ir arklis ar piekabīnātu šļūci, ecēšu vai veltņiem.

kombinētais skapis mēb. Skapis ar nodalījumiem, plauktiem un atvilktnēm dažādu priekšmetu glabāšanai.

kombinētā virziena govju šķirnes lopk. Govju šķirņu grupa – govīs, kas ražo divu veidu produkciju – pienu un gaļu, tomēr tās kā piena, tā gaļas ražošanā atpaliek no specializētajām piena un gaļas govīm.

kombinētie kadri [lat. *combinare* saistīt, savienot; fr. *cadre* ietvars, ierāmējums] *kino, tel.* *Speciālie efekti*, ko iegūst, uzņemšanas laikā filmējamajā vidē projicējot agrāk uzņemtu kadru.

kombinezons [fr. *combinaison*] *apģ.* Bikšu un piedurkņotas jakas apvienojums valīgā ārgērībā, ko parasti valkā virs *virsdrebēm*, lai pasargātu tās no notraipīšanās, arī treniņtērpu, izrāžu u. c. *tērpu* sastāvā. Sk. arī *puskombinezons*.

komensālisms [fr. *commensal* galdabiedrs] *biol.* Viens no organismu kopdzīves veidiem – viens organisms dzīvo uz cita rēķina, tomēr neno-darot tam nekādu ļaunumu, piem., mikroor-ganismi, kas dzīvo tesmenī, nav patogēni.

komentārs [lat. *commentarius* pieraksts, piezī-me] *inf.* Pirmvalodas *programmas* priekš-raksts, ko izmanto *programmas* dokumentē-šanai. Vairākumā *programmēšanas valodu* sintakse pieļauj veidot k-u, ko *programmas* kompilēšanas procesā neņem vērā.

komentārskapas [lat. *commentarius* pieraksts, piezīme] *kino* Kinofilmas skaņas, kuru avots netiek parādīts kadrā vai kā citādi saistīts ar reālo ekrāna darbību.

komentārtitri [lat. *commentarius* pieraksts, piezīme + fr. *titre* saturs; raudze] *kino, tel.* *Titri*, kas parādās filmas vidusdaļā un sniedz papildu informāciju.

komercapskate [lat. *commercium* tirdzniecība + apskate] *dz.* Vagonu un vilcienu apskate ar mērķi noskaidrot vagonu derīgumu attiecī-gās kravas pārvadāšanai un iespējas nodro-šināt kravas saglabātību.

komēta (asteszvaigzne) [gr. *komētēs* (astēr) as-taina (zvaigzne)] *astr.* *Saules sistēmas* mazais debess ķermenis; lielākā daļa k-u riņķo pa ļoti izstieptām eliptiskām orbitām. K-as

k o d o l s – k-as centrālā daļa, ko veido cietas daļiņas, ledus un sasalušas gāzes. K-as a s t e – gāze un putekļi, kas atdalījušies no k-as kodola un dažādu faktoru ietekmē virzās prom no k-as. Sk. arī *koma* (2) (*komētas koma*), *kometopauze*.

kometopauze [komēta + pauze] *astr.* Robežslānis starp komētu un *starplanētu* vidi.

komētu fizika astr. *Astrofizikas* nozare, kurā pēta *komētu* izcelšanos, uzbūvi un tajās norisošos procesus. K. f-as praktiskās metodes aptver komētu elektromagnētiskā starojuma novē-rojumus no Zemes un tiešos kosmiskos pēti-jumus, izmantojot starplanētu zondes.

komforta zona [a. *comfort* ērtības; zona] *lopk.* Optimālā vides temperatūra, kurā dzīvnieks jūtas vislabāk. Aiz k. zonas galējām robe-žām sākas pastiprināta siltuma atdeve vai ražošana.

komonomērs ķīm. Monomērs, kas piedalās *kopoli-merizācijas* vai *kopolikondensācijas* reakcijās.

kompaktdisks [lat. *compactus* blīvs, koncentrēts + gr. *diskos* metamā ripa] *inf.* Optiskais *disks*, lielas ietilpības *atmiņas ierīce* dažāda rakstura diskretās *informācijas* uzglabāšanai. I e r a k s t ā m s k. – k., no kura informāciju var ne tikai operatīvi nolasīt, bet kurā to var arī ierakstīt. I n t e r a k t ī v a i s k. – *lasām-atmiņas k.*, kas paredzēts īpaši formatizētu *datu*, audioinformācijas un videoinformā-cijas uzglabāšanai un reproducēšanai per-sonālajos datoros un televizoros. L a s ā m a t m i ņ a s k. – k., ko izmanto *teksta* un grafikas, kā arī skaņas ierakstīšanai; lasāmat-miņas k. piemērots lielu *datu* masīvu uzgla-bāšanai.

kompass [v. *Kompass* < it. *compasso* cirkulis < *compassare* mērit soļiem] 1. *fiz.* Ierīce *azi-muta* noteikšanai uz Zemes, izmantojot mag-nētadatas orientēšanos Zemes magnētiskajā laukā. 2. Aparāts, kas rāda ģeogrāfiskā vai magnētiskā *meridiāna* virzienu. 3. *ģeol.* Apa-rāts nogāžu un slāņu kritumu leņķu noteik-šanai.

kompaundi [a. *compound* salikts] *ķīm.* Mono-mēru, oligomēru vai polimēru kompozīcijas, kas paredzētas elektroaparatūras vai radio-aparatūras strāvu vadošu shēmu un detaļu izolēšanai, tās piesūcinot vai aizlejot.

kompensācija [lat. *compensare* līdzsvarot, izlīdzināt] 1. Atlīdzināšana, izlīdzināšana, līdzsvarošana. **Aerodinamiskā k.** *aeron.* – vadības plāksņu šarnīra momentu līdzsvarošana ar aerodinamiskiem spēkiem; pēc darbības principa un konstruktīvā izpildījuma ir ass k., iekšējā k. un raga aerodinamiskā k. 2. Psiholoģijā – traucēta psihisko un psihofizioloģisko procesu līdzsvara daļēja atjaunošanās, izveidojoties pretējas virzības impulsiem vai reakcijai.

kompensators [v. *Kompensator* < lat. *compensare* līdzsvarot, izlīdzināt] 1. *tehn.* Ierīces (aparāta, mašīnas) detaļa, pildviela vai palīgierīce, kas novērš vai izlīdzina dažādu faktoru (temperatūras, spiediena, deformāciju, nodiluma u. c.) ietekmi uz šo ierīci un nodrošina tās normālu darbību. Ir nekustīgi (paplāksnes, plastmasas pildījumi, starplikas) un kustīgi (ekscentra, ķīļa, skrūves) k-i, kā arī neregulējami, regulējami un automātiski k-i. **Sinhronais k.** *el.* – pārierosināts *sinhronais* dzinējs, ko darbina tukšgaitā tikai reaktīvās jaudas ražošanai, t. i., sistēmas *jaudas koeficienta* uzlabošanai. 2. *fiz.* Aparāts polarizācijas plaknes griešanās leņķa mērīšanai.

kompilators [lat. *compilare* salaupīt, sagrābt] *inf.* *Programma*, kas veic augsta līmeņa *valodā* uzrakstītas programmas translēšanu *mašīnvalodā* (objektkodā).

kompleksā plakne [lat. *complexus* sakars, savienojums] *mat.* Koordinātu plakne, kuras katram punktam (x, y) piekārtots komplekss skaitlis $z = x + yi$. Abscisu un ordinātu asi k-ajā p-ē sauc attiecīgi par *reālo* un *imagināro* asi.

kompleksie savienojumi (koordinācijas savienojumi) *ķīm.* Ķīmiski savienojumi, kas sastāv no centrālā (parasti metāla) jona, kam apkārt ir neitrālas daļiņas vai pretēji lādēti joni (piem., *hlorofils*).

kompleksometrija *ķīm.* Analīzes veids, kam pamatā ir *kompleksu* veidošanās ar nosakāmo vielu.

kompleksoni [v. *Komplexone* < lat. *complexus* sakars, savienojums + gr. (*iōn*) ejošs] *ķīm.* Organiskie savienojumi, kas veido iekšmolekulārus kompleksus jeb t. s. *helātus* ar metālu joniem.

komplekss [lat. *complexus* sakars, savienojums]

1. Savstarpēji saistītu dabas parādību un veidojumu kopums. 2. Funkcionāls neviendabīgs sakopojums. **Robotizēts tehnoloģiskais k.** *tehn.* – patstāvīgi funkcionējošs iekārtu kopums, kas sastāv no tehnoloģiskās iekārtas, rūpniecības *robota* un aprikojuma un realizē daudzkārtējus darba ciklus. 3. *ķīm.* Plašākā nozīmē – nestabils savienojums, ko apgriezeniski veido ar kovalentām saitēm nesaistītas citu savienojumu molekulas. Šaurākā nozīmē – jebkura nestabila, reakcijas gaitā no divām citām daļiņām radusies molekula, kas noārdās par reakcijas beigu produktu. **Lādī pārnese k.** – nestabils savienojums no diviem citiem organiskiem savienojumiem, no kuriem viens ir elektronu donors, otrs – elektronu akceptors.

komplektģērbs [lat. *completus* pilnīgs + ģērbs] *apg.* Ģērbu kopums, kuru projektē, izgatavo, pārdod, uzskaita un valkā kā vairāku nesimetriski dažādo savrupģērbu komplektu, piem., *uzvalks, kostīms*.

komponente [lat. *componens* (*componentis*) sastādošs] Vides, vielas vai mijiedarbību sastāvdaļa jeb elements. **S p ē k a k.** – vektoriāls lielums, dotā rezultējošā spēka (kopspeka) sastāvdaļa. Saskaitot spēka k-es spēka pielikšanas punktā, iegūst rezultējošo spēku; attiecīgi rezultējošo spēku (kopspeku) iespējams sadalīt vairākās tam līdzvērtīgās k-ēs.

komponents [lat. *componens* (*componentis*) sastādošs] Sastāvdaļa. 1. *ķīm.* Sistēmas sastāvdaļa – viena vienkārša vai salikta viela. 2. *materiāl.* Sakausējumu veidojoša sastāvdaļa – var būt tīrs metāls, ķīmiskais elements un ķīmiskais savienojums.

komposts lauks. No augu un dzīvnieku atkritumiem satrudināts, humusvielām (sk. *humuss*) bagāts augsnes mēslošanas maisījums.

kompots [v. *Kompott* < lat. *compositus* salikts, veidots no vairākām sastāvdaļām] *pārt.* 1. Cukura sīrupā konservēti augļi un ogas. 2. Saldaiss ēdiens, ko gatavo, vārot cukura sīrupā svaigus, kaltētus vai konservētus augļus un ogas, arī dārzeņus (rabarberus, ķirbjus, melones).

kompozīcija [lat. *compositio* sastādīšana] *mat.* Attēlojumu secīga izpilde (reizināšana), kam funkciju gadījumā atbilst to *superpozīcija*.

kompozītmateriāli [lat. *compositus* salikts, veidots no vairākām sastāvdaļām + materiāli] *ķīm., tehnol.* Heterogēni konstrukciju materiāli, kas sastāv no divām vai vairākām atšķirīgām sastāvdaļām ar izteiktu robežvirsmu starp tām; tos veido nemetālisks pamatmateriāls (matrice), kurā noteiktā kārtībā izvietoti dažādas izcelsmes pastiprinošie elementi (dispersas daļiņas, monošķiedras, šķiedru kūļi u. c.). K-u īpašības ir labākas par atsevišķo sastāvdaļu īpašībām; lieto mašīnbūvē, aviobūvē, kosmiskajā tehnikā, kuģu būvē, celtniecībā, sporta inventāra ražošanā u. c. D a u d z s l ā ņ u k. – no k-a izgatavota konstrukcija, kuras struktūru veido tā dažādi slāņi ar dažādi orientētām šķiedrām.

komprese [lat. *compressus* saspiegts] *med.* Sauss vai mitrs ārstnieciskais pārsējs.

kompresija [lat. *compressio* saspiešana] 1. *tehn.* Gāzes saspiešana *gāzes mašīnā*. 2. *tehn.* Iekšdedzes motora cilindra pilna tilpuma attiecība pret sadegšanas kameras tilpumu.

kompresijas modulis, tilpuma elastības modulis [lat. *compressio* saspiešana; lat. *modulus* mērs] *fiz.* Fizikāla konstante, kas raksturo *fluida* saspiežamību, *spiediena* attiecība pret relatīvo tilpuma samazinājumu; izsaka spiediena mērvienībās; šķidruma k. m-i ērtāk izteikt gigapaskālos, GPa.

kompresors [lat. *compressio* saspiešana] 1. *tehn.* Gāzes mašīna, kas saspiež gaisu vai citu gāzi; lieto, piem., pneimatiskās enerģijas ģeneratoru *pneimoiekārtās*, aukstumiekārtās, ķīmiskajā rūpniecībā, k. ir daudzu reaktīvo dzinēju un arī iekšdedzes motoru sastāvdaļa. G ā z t u r b ī n u d z i n ē j a k. – lāpstīņu agregāts caurplūstoša gaisa spiediena paaugstināšanai; sastāv no ievirzes aparāta un vairākām secīgi izvietotām pakāpēm. L ā p s t i ņ u k. – k., kas uz gāzi iedarbojas ar rotējošām lāpstīņām (centrbēdzes, aksiālie k-i). P l a k a n s p ā r n u k. – uzbūvē un darbībā *plakan-spārnu sūkņim* līdzīgs k.; atšķiras ar to, ka k. gāzi ne tikai pārvieto, bet arī saspiež (tāpēc statora dobumam ir apaļa cilindra veids). S t r ū k l u k. – k., kas izmanto gāzu plūsmas kinētisko enerģiju. T i l p u m a k. – k., kas gāzi saspiež, samazinot tās tilpumu slēgtā telpā (virzuļu, rotācijas, membrānas k.). 2. *elek-*

tron., inf. Elektroniska ierīce elektrisko signālu dinamiskā diapazona saspiešanai. 3. *med.* Ierīce asinsvada saspiešanai.

Komptona efekts (Komptona izkļiede) [pēc amer. fizika A. H. Komptona (*Compton*, 1892–1962) vārda] *fiz.* Elektromagnētiskā starojuma elastiska izkļiede uz brīviem vai vāji saistītiem elektroniem (atomos, molekulās, šķidrumos, cietvielās), ko pavadā viļņu garuma palielināšanās.

komunikācija [lat. *communicatio* ziņojums] *inf.* Divpusējs *informācijas* apmaiņas process, kura gaitā saņemtā informācija ir saprotama abiem tā dalībniekiem.

komutācija [lat. *commutatio* izmaiņa, pārmaiņa] 1. *el.* Elektrisko ķēžu slēguma maiņa, t. i., to atsevišķo daļu ieslēgšana, atslēgšana vai pārslēgšana. 2. *elektron.* Procesi, kas norisinās elektriskās enerģijas pārveidotājos, strāvai pārslēdzoties no viena *ventiļa* uz citu. Ja slodzei piemīt induktivitāte un nevar arī ignorēt transformatora tinumu induktīvo pretestību, tad, mainoties taisngriežim pievadītā maiņsprieguma polaritātei, strāva turpina plūst pa iepriekš atvērtajiem ventiļiem, kaut gan jau ir atvērušies arī citi ventiļi; k-as laikā strāva pakāpeniski samazinās iepriekš atvērtajos ventiļos un pieaug jaunajos. K-as l e ņ k i s – fāzes leņķis starp momentu, kad atveras jaunie ventiļi, un momentu, kad beidzas k. – iepriekš atvērtie ventiļi ir aizvērušies. 3. *inf.* Metode, kas *sakaru* nodibināšanai un *informācijas* pārsūtīšanai starp diviem punktiem parasti izmanto īslaicīgus, nevis pastāvīgus *savienojumus*. Ķ ē ž u k. – *datu pārraides ceļa* izveides metode, kas paredz veidot savienojumu no *ķēdē* saslēgtiem sakaru posmiem; šādi izveidots fizikāls savienojums pastāv līdz sakaru seansa beigām. P a k e š u k. – datu pārraide adresētu *pakešu* veidā; izmantojot pakešu k-u, *kanāls* tiek aizņemts tikai paketes pārraides laikā. Z i ņ o j u m u k. – datu pārraides process datu pārraides *tīklos*, kas paredz, ka katra tīkla starpmezglā ziņojums tiks kādu laiku saglabāts, lai pirms tālākas pārsūtīšanas veiktu *maršrutēšanu*.

komutators [v. *Kommutator* < lat. *commutare* izmainīt, pārmainīt] Elektroniska aizdedzes

sistēmas ierīce, kas automātiski atvieno un pievieno strāvu indukcijas spoles primārajam tinumam.

koncentrācija [lat. *con* ar, kopā + *centrum* centrs]

1. Sakopošana. 2. *ķīm., tehn.* Lielums, kas raksturo komponenta saturu maisījumā, šķīdumā, sakausējumā, – attiecīgas sastāvdaļas daudzums noteiktā maisījuma masas vai tilpuma vienībā (piem., *komponenta* masas (tilpuma) *k*-u izsaka ar komponenta masas (tilpuma) attiecību pret visas sistēmas masu (tilpumu)).

koncentrators [lat. *con* ar, kopā + *centrum* viduspunkts]

1. *inf.* Ierīce, kas apvieno no dažādiem *tīkla mezgliem* pienākošus *sakaru kanālus*. *K.* uzkrāj pienākušos *datus* pirms to tālākās nosūtīšanas, vajadzības gadījumā veicot *tilta, maršrutētāja* vai citas *funkcijas*. 2. *telek.* Abonentu līniju pieslēguma bloks, kas uzstādīts ārpus telefona centrāles (iestādē, dzīvojamā ēkā, slēgtā skapī u. c.).

koncentrāts [lat. *concentratus* sakopots]

1. *tehnol.* Bagātināšanas procesa produkts, piem., derīgo izrakteņu *k.*, krāsvielu *k.* 2. *ķīm.* Lielā mērā ietvaicēts vielas šķīdums.

koncentrēt Sakopot, bagātināt, sabiezināt, uzkrāt.

kondensācija [lat. *condensatio* sabiezinājums]

Vielas *fāzu pāreja* no gāzveida stāvokļa kondensētā (šķidrā vai cietā) stāvoklī, ja pazeminās temperatūra vai palielinās spiediens. *K-as k o d o l i* – sīkas, cietas daļiņas, kas atrodas gaisā un ap ko ūdens tvaiki pārvēršas par ūdeni vai ledu.

kondensācijas elektrostacija (KES) *siltumt.* Tvaika turbīnu elektrostacija, kas ražo tikai elektroenerģiju. Turbinā nostrādātais tvaiks *kondensatorā* pazeminātā spiedienā (0,004–0,005 MPa) kondensējas; radušos kondensātu izmanto *tvaika katla barošanai*. *K. e-as* lietderības koeficients sasniedz 40%.

kondensācijas turbīna *siltumt.* Tvaika turbīna,

kurā darba cikls noslēdzas ar tvaika *kondensāciju*; lieto *termiskajās* elektrostacijās un *atomelektrostacijās*, arī kuģu galvenajās enerģētiskajās iekārtās.

kondensators [lat. *condensare* sablīvēt]

1. *siltumt.* *Siltummainis*, kurā, novadot vielas siltumu, notiek vielas pāreja no gāzveida agregātstāvokļa (tvaika) šķidrā vai cietā agregātstāvoklī.

2. *fiz.* Optikā – īsfokusa lēca vai lēcu sistēma, ko optiskajās sistēmās lieto aplūkojamo vai projicējamo objektu apgaismošanai. 3. *el., elektron.* No vadītājiem veidots elektrisko un elektronisko sistēmu elements ar noteiktu elektrisko kapacitāti. 4. *el.* Elektriska sistēma, kas sastāv no diviem vai vairākiem ar dielektriķi atdalītiem vadītājmateriālu klājumiem (elektrodiem) un izvadīem ieslēgšanai elektriskajā ķēdē. *B l o k k o n d e n s a t o r s* – *k.* ar nemaināmu kapacitāti. *K e r a m i s k a i s k.* – *k.*, kas sastāv no keramiska dielektriķa un uz tā uzklātiem metāla elektrodiem. *M a i ņ k o n d e n s a t o r s* – *k.* ar maināmu kapacitāti. *L i n e ā r o k*-u kapacitāte nav atkarīga no pieliktā sprieguma lieluma, *n e l i n e ā r o k*-u (*varikapu, varikondu*) kapacitāte ir atkarīga no pieliktā sprieguma lieluma. *K*-us iedala arī pēc pieļaujamā darba sprieguma (zemsprieguma un augstsprieguma *k-i*), darba frekvences (zemfrekvences un augstfrekvences *k-i*), pēc iespējamās klājumu polaritātes (polārie un nepolārie *k-i*) un pēc konstrukcijas.

kondensāts [lat. *condensatus* sabiezināts] *ķīm.* Produkts, ko iegūst, pārvēršot tvaikus šķīdumā.

G ā z e s k. *ķīm.* – *naftas ogļūdeņražu* vieglākā daļa, kas Zemes dzīlēs atrodas tvaikveidā vai gāzveidā, virszemē gāzes *k-u* parasti sašķidrina.

kondensēt [lat. *condensare* sabiezināt, sablīvēt]

1. Sabiezināt. 2. Pārvērst vielu no gāzveida agregātstāvokļa šķidrā vai cietā agregātstāvoklī.

kondensēts stāvoklis *fiz.* Viela cietā vai šķidrā stāvoklī, kam raksturīga pastāvīga mijiedarbība starp daļiņām (atomiem, joniem, molekulām) un struktūras *tuvā un tālā kārtība*.

kondensors [lat. *condensare* sabiezināt, sablīvēt]

fotogr. Lēca vai spogulis, vai to sistēma, kas koncentrē no gaismas avota ejošos gaismas plūsmas starus uz aplūkojamo vai projicējamo objektu; izmanto mikroskopos, diaprojektoros, fotopalielinātājos, kinoprojektoros, spektrālajos un fotometriskajos aparātos un speciālās apgaismošanas ierīcēs.

kondīcija [lat. *condicio* noteikums; stāvoklis]

1. Noteikums, līgums. 2. Norma, standarts.

kvalitāte, kādai pēc līguma noteikumiem jāatbilst priekšmetam (precei). 3. *lauks*. Īslaicīgs ķermeņa miesas stāvoklis, ko var viegli mainīt līdz ar dzīves apstākļiem. B a d a k. – k., kad dzīvnieka ķermenis ir noliesējis; krasī izceļas kaulu kontūras. D a r b a k. – par vaislas k-u mazliet vājāks miesas stāvoklis, kad dzīvnieki spēj attīstīt lielu fizisku spēku un saglabāt savu *dzīvmasu*. I z s t ā d e s k. – k., kad dzīvnieks ir labā miesas stāvoklī, izskatīgs, bet nav pārbarots. N o b a r o j u m a k. – miesas stāvoklis, kad dzīvniekam ir lieli tauku uzkrājumi zem ādas, muskuļaudos un ap iekšējiem orgāniem. T r e n i ņ a k. – tāds miesas stāvoklis, kad dzīvnieks ir sagatavots maksimālā ātruma, spēka un izturības pārbaudēm. V a i s l a s k. – miesas stāvoklis, kad ķermenī uzkrāts tik daudz barības vielu, ka organisms var enerģiski darboties, bet ir pasargāts no aptaukošanās. 4. *geol.* Prasību kopums pret atradnes derīgā izrakteņa kvalitāti, krājumiem, ieguves apstākļiem.

kondicionēšana [lat. *condicio (condicionis)* noteikums, nosacījums] *tehnol.* Īpašību mainīšana atbilstoši noteiktām normām (standartiem); piem., (papīrrūpniecībā) papīra (kartona) izturēšana apkārtējās vides standarta apstākļos līdz noteiktai mitruma pakāpei. F l u ī d a k. – *fluīda* īpašību pielāgošana tehniskajām vai higiēniskajām prasībām – nevēlamo piemaisījumu atdalīšana, vēlamās temperatūras uzturēšana u. c.; kondicionē hidroiekārtā lietojamo eļļu un dažādiem nolūkiem lietojamo gaisu. K o k s n e s k. *kokapstr.* – koksnes izturēšana atmosfēras spiedienā, noteiktā temperatūrā un relatīvā gaisa mitrumā, kamēr tie sasniedz līdzsvaru mitrumu. Sk. arī *gaisa kondicionēšana, graudu kondicionēšana*.

kondilomas [gr. *kondylos* izaugums] (*condyloma*) *med.* Ādas vai gļotādu kārpveida izaugumi (ap tūpli vai dzimumorgāniem).

konduktometrija [lat. *conductor* vadītājs + gr. *metrein* mērit] *ķīm.* Analīzes veids, kas pamatojas uz šķīduma elektrovadītspējas noteikšanu.

konduktori elementu montāžai būv. Iekārtas dzelzsbetona vai metāla konstrukciju fiksēšanai projekta stāvoklī, veicot montāžas

darbus; parasti konduktori ir apgādāti ar regulējošām skrūvēm.

konfabulācija [lat. *confabulatio* saruna] *med.* Atmiņas defektu aizpildīšana ar izdomājumiem.

konfektes [lat. *confectus* izgatavots] *pār.* Konditorejas izstrādājums no saldās (sīrupa, šokolādes u. c.) masas. P o m ā d e s k. – k., ko gatavo, cukura un cietes sīrupu vispirms vārot, tad vienlaikus kuļot un dzesējot, līdz izveidojas pomāde – sīkkristāliska masa.

konfidencialitāte [lat. *confidentia* uzticība] *inf.* Informācijas aizsargātība pret lietotājiem, kas mēģina tai piekļūt bez atbilstoša pilnvarojuma.

konfigurācija [lat. *configuratio* izvietojums] *mat.*

1. Ģeometrijā – galīga *incidences* sistēma, kas sastāv no punktiem un taisnēm. 2. Kombinatorikā – kopas apakškopu sistēma ar noteiktām īpašībām (piem., *latīņu kvadrāts*). 3. *aeron.* Lidmašīnas elementu (spārņa, šasijas, aizspārnu) savstarpējais izvietojums, kas nosaka tās ārējo izskatu. Atkarībā no lidojuma posma ir pacelšanās, lidojuma un nosēšanās k-as. 4. *astr.* Noteikts planētas stāvoklis uz debess sfēras attiecībā pret Sauli; pēc planētas un Saules *ekliptisko garumu* starpības izšķir *konjunkciju, maksimālo elongāciju* un *opozīciju*. 5. *ķīm.* Aizvietotāju izvietojums telpā attiecībā pret molekulu dubultsaitēm, cikliem vai polimēra galveno virkni. 6. *inf.* *Datoru sistēmas* komponentu kopums un savstarpējie *sakari*, ko nosaka šo komponentu tehniskie raksturojumi un risināmā uzdevuma īpatnības. K-as p ā r v a l d ī b a – *funkciju* kopa, kas nodrošina vispārēju sistēmas vadību, identificē un vāc *datus* no pārvaldāmajiem objektiem.

konformācija [v. *Konformation* < lat. *conformatio* (harmoniska) veidošana] *ķīm.* Molekulu forma telpā, kas veidojas atomu vai atomu grupu iekšējās pagriešanās, saišu deformāciju un citu deformāciju rezultātā, nemainot molekulu *konfigurāciju*.

konforms attēlojums [lat. *conformis* līdzīgs] *mat.* Plaknes attēlojums sevī, kas saglabā leņķus starp visām līnijām (piem., līdzības transformācija).

konfūzija [lat. *confusio* sajukums, apjukums]

med. Traucēta īstenības izpratne, apjukums, sajukums, apmulsums.

konfuzors [lat. *confusio* sajaukšana, sajukums] *tehn., aeron.* Šķidruma vai gāzes plūsmas *kanāla* sašaurinājums; sašaurinoši profilēts kanāls, kurā palielinās gāzes zemspāņas ātrums.

konglomerāts [lat. *conglomeratus* sakrājies, savākts] 1. Mehānisks, nejaus dažādu daļu savienojums. 2. *būv.* Dekoratīvs ēku apdares materiāls, ko izgatavo, sacementējot oļus, kuri satur grants, smilts un laukakmens gabaliņu piejaukumus. 3. *ģeol.* *Drupiezis*, kas sastāv no sacementētiem oļiem.

kongruence [lat. *congruens* samērīgs, atbilstošs] *mat.* 1. Ģeometrijā – figūru vai ķermeņu vienādība (sakrišana). 2. Skaitļu teorijā – skaitļu īpašība dot vienādus atlikumus, ja tos dala ar doto skaitli (moduli). Sk. *atlikumu klase*.

konīdijas [gr. *konia* putekļi + *eidos* veids] *biol.* Bezdzimumvairošanās *sporas* daudzām sēnēm; veidojas uz *micēlija* atzarojumiem.

konika *mat.* Otrās kārtas līnija, t. i., plaknes līkne, kuras vienādojums Dekarta koordinātās ir 2. pakāpes algebrisks vienādojums (piem., elipse, parabola, hiperbola).

konjaks [pēc Konjakas (*Cognac*) pilsētas nos. Francijā] *pārt.* Alkoholisks dzēriens, ko gatavo no īpašām vīnogu šķirnēm, tās raudzējot un destilējot iegūto k-a spirtu ilgstoši turot saskarē ar ozolkoku; satur 40–45% etilspirta.

konjugācija [lat. *coniugatio* saistīšana, savienošana] 1. *biol.* Zemāko organismu dzimumvairošanās process, kurā norit ģenētiskās informācijas apmaiņa, uz laiku saplūstot divām šūnām. 2. *biol.* Hromosomu pārkārtošanās vairošanās procesā. 3. *ķīm.* Divu dubulto saišu sadarbība pār vienu vienkāršo saiti starp atomiem.

konjunkcija [lat. *coniunctio* savienojums, saiklis] 1. *astr.* *Konfigurācija*, kurā planētas un Saules *ekliptisko garumu* starpība ir 0. K-as jēdzienu lieto arī planētas un Mēness (citas planētas, zvaigznes) satuvošanās raksturošanai. *A p a k š ē j ā k.* – k., kurā planēta atrodas starp Zemi un Sauli. *A u g š ē j ā k.* – k., kurā planēta, raugoties no Zemes, atrodas otrpus Saulei. 2. *loģ.* Matemātiskās loģikas operācija “A un B” ar rezultātu $A \wedge B$ (arī

AB, A&B), kas ir patiesi izteikums tad un tikai tad, ja abi izteikumi A un B ir patiesi.

konjunktīva [lat. *coniunctivus* savienojošs], *sais-tene* (*tumica conjunctiva*) *biol.* Plāns saistaudu apvalks, kas klāj plakstiņu iekšējo virsmu.

konjunktivīts [lat. *coniunctivus* savienojošs] (*conjunctivitis*) *med.* *Acs konjunktīvas* iekaisums.

konkordance [lat. *concordare* saskanēt] 1. *ģeol.* Iežu slāņu sagulums to pareizā vecuma secībā. 2. *med.* Pazīmju identitāte divīņiem.

konkrēcijas [lat. *concretio* sabiezēšana] *ģeol.* Dažādas formas minerālu veidojumi *nogulumiežos*, kas pēc sastāva atšķiras no apkārtējiem iežiem un ir auguši no centra uz perifēriju. *D z e l z s u n m a n g ā n a k.* – plakani vai lodveida minerālu veidojumi, kas sastāv no dzelzs un mangāna hidroksīdiem un ir sastopami ūdenstilpju (jūru, okeānu, ezeru) dibenā; perspektīvas dzelzs un mangāna rūdas.

konkrementi [lat. *concrementum* saaugums] *med.* Akmeņi, kas veidojas organisma dobumos vai audos, tur nogulsņējoties sāļiem.

konkūrs [fr. *concours*] *lopk.* → *šķēršļu pārvarēšana*

Konrāda virsma (Konrāda robeža) [pēc austr. ģeofiziķa Konrāda (*Conrad*) vārda] *ģeol.* Robeža Zemes garozā starp granīta un bazalta slāņiem.

kons *mat.* → *konuss*

konservācija [lat. *conservatio* saglabāšana] 1. *tehn.* Tehniski pasākumi dzinēja, mašīnas, detaļu pasargāšanai no vides iedarbības to glabāšanas laikā vai no to izgatavošanas līdz izmantošanas sākumam. 2. Dažādi līdzekļi un pasākumi celtnu, pieminekļu, mākslas darbu, dokumentu u. tml. pasargāšanai no bojāšanās un sairšanas.

konservants 1. *pārt.* Vielas, kas noteiktos uzglabāšanas apstākļos pagarina pārtikas produktu uzglabāšanas laiku, aizsargājot no mikroorganismu izraisītas bojāšanās. 2. *ķīm.* Speciāla piedeva ar fungicīdām īpašībām, kas novērš ūdens dispersiju atsevišķo sastāvdaļu bioloģisko noārdīšanos.

konservēšana [lat. *conservare* saglabāt] 1. *pārt.* Apstrāde, ar kuru pagarina ātrbojīgu pārtikas

produktu glabāšanas laiku, galvenokārt pasargājot tos no pūšanas un rūgšanas. **L o p b a r i b a s k.** *lauks.* – augu un dzīvnieku izcelsmes un pārtikas rūpniecības blakusproduktu izkaltēšana, ieskābēšana ar bioloģiskiem ieraugiem vai ķīmiskiem konservantiem, sasaldēšana vai konservēšana ar ogļskābo gāzi. **2.** Materiālu, detaļu u. c. objektu apstrāde ar konservantiem, antiseptiskiem u. tml. līdzekļiem, lai pasargātu no bojāšanās; speciālu uzglabāšanas apstākļu radīšana. **K o k s n e s k.** *kokapstr.* – koksnes aizsardzības ķīmiskais paņēmieni – koksnes apstrāde ar antiseptiskām vielām, iesūcinot tās koksnes struktūrā.

konservi [fr. *conserves* < lat. *conservare* saglabāt] *pārt.* No iepriekš apstrādātām dzīvnieku vai augu valsts izejvielām gatavoti pārtikas produkti, kas iepildīti hermētiski noslēgtās kārbās, metāla vai stikla burkā un sterilizēti vai pasterizēti ilgstošai uzglabāšanai.

konsilijs [lat. *consilium* padome; apspriešanās] *med.* Ārstu grupas apspriede slimības noskaidrošanai un ārstēšanas paņēmieni noteikšanai; arī šī ārstu grupa.

konsistence [lat. *consistere* sastāvēt] **1. fiz.** Vielas daļiņu savstarpējās saistības pakāpe, stingrība. **2. tehnol.** Izejvielu maisījumu un javu stāvokļa raksturojums. **3. ķīm.** Jēdziens laku un krāsas materiālu *viskozitātes* salīdzinošai raksturošanai (eļļas k., medus k., pastas k.).

konsole [fr. *console*] **1. arhit.** Nesoša konstrukcija, kuras viens gals ir stingri nostiprināts (piem., sienā), bet otrs – brīvs; pāri balstam izvirzīta konstrukcijas daļa; dekoratīvajā mākslā un arhitektūrā mēdz būt volūtas un akanta lapas formā. **2. materiālt.** Balstenis – vertikāli pa vadotnēm uz kādas no korpusveida detaļas sānu virsmām pārvietojama darbmāšīnas *izpildietaise*. **3. aeron.** Atvienojams spārna gals.

konсорcijas [lat. *consortium* līdzdalība] *biol.* Dažādu sugu indivīdu grupa, kurā locekļi ir savstarpēji cieši saistīti.

konstantāns [lat. *constans* (*constantis*) pastāvīgs, nemainīgs] *materiālt.* Vara sakausējums ar niķeli (39–41%) un mangānu (1–2%); tā elektrības vadāmība ir maz atkarīga no temperatūras; lieto elektrisko mēraparātu, rezistoru un termopāru ražošanā.

konstante [lat. *constans* (*constantis*) pastāvīgs, nemainīgs] **1. fiz., ķīm.** Fundamentāla fizikāla lieluma vērtība (piem., elektrona lādiņš). **E l e k t r i s k ā k.** – fizikāla k., kas ietilpst elektromagnētiskā lauka vienādojumos; apz. ϵ_0 ; $\epsilon_0 = 10^7/4\pi c^2 = 8,854187 \cdot 10^{-12}$ F/m (c – gaismas ātrums). **L a i k a k.** – k., kas raksturo pārejas procesu norises straujumu elektriskās ķēdēs ar vienu reaktīvu elementu (L vai C); tās lielumu nosaka pēckomutācijas shēmas parametri (R, L, C); apz. τ ; mērv. sekunde (s). **M a g n ē t i s k ā k.** – fizikāla k., kas ietilpst elektromagnētiskā lauka vienādojumos; apz. μ_0 ; $\mu_0 = 4\pi \cdot 10^7 = 1,256637 \cdot 10^{-6}$ H/m. **2. loģ.** Simbols, kas formālā sistēmā apzīmē fiksētu elementu, operāciju vai attieksmi. **3. mat.** Lielums, kas dotajā argumentu maiņas apgabalā nemaina savu vērtību; arī bieži lietots nemainīgs skaitlis (piem., p, e).

konstitūcija [lat. *constitutio* uzbūve] *lopķ.* Iedzimtības un ārējās vides ietekmē izveidoto organisma *anatomisko* un *fizioloģisko* īpašību kopums, kas nosaka organisma produktivitāti un reakciju uz ārējās vides kairinājumiem. **B l ī v a** (s a u s a) **k.** – k., kāda ir dzīvniekiem ar vāji attīstītiem saistaudiem un taukaudiem, spēcīgu, bet blīvu un sausu muskulatūru, plānu, blīvu ādu; dzīvnieki ir kustīgi un temperamentīgi, ar enerģisku vielmaiņu. **I r d e n a** (m i t r a) **k.** – k., kuras dzīvniekiem ir spēcīgi attīstīti saistaudi un taukaudi, āda ir bieza un irdena, apmatojums mīksts un gluds, bet nav sevišķi smalks, dzīvnieki ir mierīga rakstura, vielmaiņas process gaus (pretstats blīvaj k-ai). **P ā r s m a l c i n ā t a** **k.** – k., kuras dzīvniekiem vislielākā mērā piemīt visas smalkas k-as pazīmes. **R u p j a** **k.** – k., kuras dzīvniekiem ir bieza, blīva, rupjiem vilnas matiem klāta āda, spēcīga muskulatūra, bet vāji attīstīti saistaudi un taukaudi, kauli ir rupji, smagi un masīvi, ķermeņa formas stūrainas, galva liela un smaga. **S m a l k a** **k.** – k., kuras dzīvniekiem ir plāna, elastīga un viegli pabīdāma āda, kas uz atsevišķām ķermeņa daļām veido krokas, apmatojums rets un maigs, kauli smalki, bet stipri, neliela galva, samērā tievas kājas, vāji attīstīti saistaudi (pretstats rupjai k-ai).

konstruēšana [lat. *construere* būvēt] *tehnol.* *Konstruēšanas* izveidošana un konstruktora dokumentācijas sastādīšana, ievērojot atbilstību tehniskajām un estētiskajām prasībām.

konstrukcija [lat. *constructio* uzbūve] 1. *tehn.* Tehniskas sistēmas vai izstrādājuma (aparāta, celtnes, detaļas, mašīnas) izveidojums (uzbūve), ko nosaka mērķtiecīgi saistītu elementu forma, īpašības, novietojums un mijiedarbība; arī pati tehniskā sistēma vai izstrādājums (piem., dažādas būvkonstrukcijas). 2. *apģ.* Ģērba materiāli tehniskā uzbūve, kuru raksturo *piegriežuma* u. c. detaļu skaits, to izejmateriāli, pakētojums, apveidi, izmēri un savienojumi.

konstrukcijas sagrūšana *aeron.* Konstrukcijas slogošanas noslēguma stadija, kad sagraujošas slodzes iedarbībā ir notikušas neatgriezeniskas formas izmaiņas un zūd konstrukcijas darbspējas.

konstrukcijas uzdevumi *mat.* Ģeometrisku uzdevumu klase, kuri risināmi ar dotajiem instrumentiem (parasti ar cirkuli un lineālu bez iedaļām); piem., leņķa bisektrises konstruēšana.

konstrukciju keramika *tehn.* Tehniskās keramikas materiāli un izstrādājumi ar lielu mehānisko un termisko izturību; lieto mašīnbūvē, iekšdedzes dzinējos.

konsumenti [lat. *consumens (consumentis)* tērējošs] *biol.* *Heterotrofī* organismi, kas patērē citu organismu veidotās organiskās vielas.

kontagiozs [lat. *contagiosus*] Lipīgs.

kontaktelektrodzinējspēks *el. Sk.* elektrodzinējspēks

kontaktgredzens *el.* Elektriskās mašīnas *rotora* konstrukcijas elements, kam pievieno *rotora tinuma* izvadu.

kontaktkopēšana [lat. *contactus* saskaršanās + *kopēšana*] *fotogr.* *Fotoattēlu* kopēšanas veids, kurā, eksponējot pozitīvo fotomateriālu caur tam piespiestu oriģināla *negatīva* vai *pozitīva* virsmu, iegūst negatīvam identiska izmēra pozitīvas fotokopijas.

kontaktkopētājs [lat. *contactus* saskaršanās + *copia* daudzums] *kino* *Kopētājs*, kurā attēls no *negatīva* uz *pozitīvu* tiek pārnestš, abām filmām atrodoties tiešā kontaktā.

kontaktkopija [lat. *contactus* saskaršanās + *copia*

dauzums] *fotogr., kino* Ar *kontaktkopēšanas* metodi iegūta fotokopija vai filmas kopija.

kontaktlēca *med.* Neliela lēca redzes optisko defektu kompensācijai, ko novieto tieši uz acs radzenes. Ir dažādu konstrukciju, materiālu un lietojumu k-as.

kontakmetināšana *materiālt.* Elektriskā k. – metināšana, kurā savienojumu veido, sakarsējot metinājuma vietu ar caurplūstošu elektrisko strāvu un saspiežot to. *P u n k t v e i d a k.* – k., kurā metināmās daļas pārliet pārlaidus un saspiež starp diviem elektrodiem, kas pievada strāvu metinājuma vietā, – metāls sakarst, plastiski deformējas un sametinās. *R u l l i š u k.* – k., kur metināmās lokšnes saspiež starp elektrodu rullīšiem, kuriem laiž cauri strāvu, – metinājuma punkti pārkļāj cits citu un veido nepārtrauktu šuvi.

kontaktors *el.* Līdzstrāvas vai maiņstrāvas elektrisks aparāts biežai zemsprieguma elektrisko spēka ķēžu komutēšanai (līdz 1500 reižu stundā). K-a galvenās sastāvdaļas ir viens vai vairāki normāli atslēgti vai normāli noslēgti darba kontakti (polu) pāri, loka dzēšanas ierīce, vadības ķēdē ieslēgtie blokkontakti un piedziņas elektromagnēts, kas sastāv no serdes, spoles un enkura. Spoli pieslēdzot spriegumam, serde pievelk enkuru un kontakti maina savu stāvokli no atslēgta uz noslēgtu vai otrādi.

kontaktpotenciāla starpība *el.* Potenciālu starpība termodinamiskā līdzsvarā starp diviem kontaktējošiem metāliem vai pusvadītājiem; rodas elektronu apmaiņas rezultātā, ja elektronu *izejas darbs* ir dažāds.

kontakts [lat. *contactus* saskaršanās] 1. Cieša saskare, saskaršanās. 2. *el.* Elektriskās ķēdes strāvu vadošo daļu saskaršanās, kas nodrošina strāvas plūsmu ķēdē; arī konstruktīvi elementi (kontaktdetaļas), kas veido šo saskaršanos.

kontakttīkls *el.* Ierīču sistēma elektriskās enerģijas pārvadei no vilces apakšstacijas uz tramvajiem, trolejbusiem, elektrolokomotīvēm vai motorvagoniem. Elektriskās enerģijas pārvadei izmanto slidošu kontaktu starp kontaktvadu vai kontaktsliedi un ritošā sastāva

strāvas noņēmējierīci (pantogrāfu). K-a p i e k a r e dz. – balstu un trošu kopums, kas nodrošina k-a gaisvada noteiktu un nemainīgu stāvokli attiecībā pret *sliežu galvīgu* virsmu. K-a s e k c i j a – k-a gaisvada atsevišķs elektriski izolēts posms.

kontaktvads *el.* *Gaisvads*, no kura kustībā esošs (tramvaja, elektrovilciena) vagonš ņem *elektrisko strāvu*.

kontaktvirsmas 1. Saskaņas virsmas. 2. *el.* Elektriskās ķēdes strāvu vadošo daļu saskaņas *virsmas*.

kontaktžāvēšana *tehnol.* Sk. *žāvēšana*

konteinerkuģis [a. *container* tvertne, rezervuārs + kuģis] *jūr.* Kuģis preču pārvadāšanai noteikta lieluma un veida (20 un 40 pēdu garās) metāla kastēs (konteineros).

konteinerpārvadājumi *transp.* Kravu beztaras pārvadāšana *konteineros* (ir mehanizējami pārkraušanas darbi, paātrināta transportlīdzekļu apgrozība, samazināta kravas bojāšanās un zaudējumi, mazas transportēšanas izmaksas).

konteiners [a. *container* tvertne, rezervuārs] 1. *tehn.* Noteikta lieluma un veida kaste beztaras preču glabāšanai vai pārvadāšanai (ir universālie un kravas k-i). 2. *transp.* Slēgta, parasti noplombējama, pārvadājama kravas telpa, kuru ar speciālām ierīcēm fiksē uz transportlīdzekļa.

konteinersūtījums *dz.* Kravas sūtījums *konteinerā* bez pārkraušanas no nosūtītāja līdz saņēmēja noliktavai.

kontinentālie nogulumi *ģeol.* Nogulumi, kas veidojušies uz sauszemes – upēs, ezeros ledāju un vēja darbības rezultātā.

kontinentāls *ģeogr.* Kontinentam raksturīgs; tāds, kas saistīts ar kontinentu, atrodas uz kontinenta. K-ais š e l f s – kontinenta malas applūdinātā josla. K. k l i m a t s – klimats, kas veidojas lielo sauszemes masīvu ietekmē, tam raksturīga liela gaisa temperatūras svārstību amplitūda ziemā un vasarā, ierobežots vai samazināts nokrišņu daudzums.

kontinenta nogāze [lat. *continens (continentis)*] *okean.* Kontinenta zemūdens nomales galvenā daļa, kas atrodas starp šelfu un okeāna dziļgultni; platums parasti 20–100 km, dziļums no 100–200 m līdz 1400–3200 m.

kontinents [lat. *continens (continentis)* < (*terra*) *continens* sauszemes masīvs] 1. *ģeogr.* Ciet-

zeme, lielākā sauszemes teritoriālās struktūras vienība; planetārā reljefa forma, kuras lielākā daļa atrodas virs Pasaules okeāna līmeņa; ir seši k-i – Eirāzija, Āfrika, Ziemeļamerika, Dienvidamerika, Austrālija, Antarktida. 2. *ģeol.* Ļoti liels sauszemes masīvs, kas paceļas virs Pasaules okeāna. K-a z e m ū d e n s n o m a l a – k-a sauszemes daļas turpinājums zem ūdens.

kontinuuums [lat. *continuus* nepārtraukts, vienlaidu] 1. *fiz.* Nepārtraukta vide, ko veido cietviela, šķidrums, gāze vai *plazma*. 2. *mat.* Nepārtraukta kopa (piem., skaitļu ass vai tās intervāls), kuras elementi nav sanumurējami.

kontrakcija [lat. *contractio* savilkšana] *biol., med.* Savilkšana, savilkšanās, saraušana, saraušanās, sarukšana.

kontraktils [lat. *contractus* < *contrahere* savilkt] *med.* Tāds, kas spēj sarauties, savilkties, atbildot uz attiecīgo kairinājumu.

kontraktūra [lat. *contractus* < *contrahere* savilkt] *med.* Locītavas kustīguma ierobežojums.

kontrapgaismojums [lat. *contra* pret] *kino, tel.* Filmējamās ainas apgaismojums no aizmugures.

kontrastainuma koeficienta diferenciālvērtība *tel.* Līkne, kas raksturo logaritmisko attiecību starp gaismas daudzumu un elektriskā signāla spriegumu televīzijas raidlampā vai televizora kīneskopā.

kontrastizmeklēšana *med.* *Rentgendiagnostikas* metode, kurā lieto *kontrastvielas*.

kontrasts [fr. *contraste* krasi izteikts pretstats] *fotogr., kino, tel.* Fotoattēla raksturojums pēc tā tumšāko un gaišāko laukumu optisko blīvumu atšķirības.

kontrastvielas *med.* Organismam nekaitīgi ķīmiski savienojumi, ko lieto kontrastizmeklēšanā, lai ar parastajām rentgenoloģiskajām metodēm izmeklētu grūti atšķiramus orgānus. N e g a t ī v a s ķ. – k., kuru blīvums ir mazāks par organisma audu blīvumu un kuras rentgenstarojumu aiztur mazāk nekā organisma audi. P o z i t ī v a s ķ. – k., kuru blīvums ir lielāks par organisma audu blīvumu un kuras rentgenstarojumu aiztur vairāk nekā organisma audi.

kontratipēšana [lat. *contra* pret + gr. *typos* nopiedums] *fotogr.* Melnbaltā vai krāsainā fotogrāfiskā attēla (parasti oriģinālā negatīva)

dublikāta (kontratipa) izgatavošana ar *kontaktkopēšanas* vai *projekcijkopēšanas* metodi.

kontratips [lat. *contra* pret + gr. *typos* nospiedums] *fotogr.* Melnbaltā vai krāsainā fotogrāfiskā attēla dublikāts, kas izgatavots ar *kontaktkopēšanas* vai *projekcijkopēšanas* metodi.

kontražūrs [fr. *contre-jour* < à *contre-jour* pret gaismu] *fotogr.* → **pretgaisma**

kontreilers [a. *con trailer* < *con(tainer)* + *trailer*] *transp.* Kravas automobiļa *puspiekabes* veida *konteiners*; pārvadāšanai izmanto vilcēju-automobiļi ar seglierīci. Ir universālie un speciālie, vaļējie un slēgtie k-i.

kontrforss [fr. *contre-force* pretdarbīgs spēks] 1. *arhit.* Vertikāla izvirzīta sienas daļa, kas nodrošina sienas stabilitāti vai uzņem pārseguma velvju horizontālo spiedienu; izmantots galvenokārt gotikā. 2. *jūrn.* Čuguna spraislis lielkalibra (virs 37 mm) enkurķēdes katrā locekli ķēdes locekļa deformācijas novēršanai; enkurķēdes ar mazāku kalibru ir bez k-a (tās lieto par takelāžas ķēdēm).

kontrindikācija [lat. *contra* pret + *indicio* rādīšana] *med.* Slimības apstākļi, kuru dēļ nevar lietot kādu ārstniecisku paņēmieni vai medikamentu.

kontrolaka [fr. *contrôle* uzraudzība, pārbaude + aka] Aka (ar vāku), kurā ievadītas kanalizācijas caurules vai drenas un kurā var iekāpt un veikt pārbaudi un tīrīšanu.

kontrolējama gaisa telpa *aeron.* Noteikta gaisa telpa, kurā ir nodrošināta gaisa satiksmes vadība saskaņā ar vizuālo un instrumentālo lidojumu noteikumiem.

kontrolimpulss *tel.* Magnētisks impulss, kas ierakstīts videolentes transversajā kontrolceliņā, lai iezīmētu robežu starp diviem attēliem.

kontrolizaudzēšana *lopk.* Jauno vaislas dzīvnieku pārbaude pēc *fenotipa*.

kontrolizslaukums *lopk.* Piena daudzums, ko izslauc vienā slaukšanas reizē un precīzi nosver, lai aprēķinātu dzīvnieka produktivitāti zināmā laika periodā.

kontrolkopija *fotogr.* *Kontaktkopija* no mazformāta negatīviem kadru iepriekšējai izvērtēšanai pirms projekcijas kopēšanas, arī arhīvu un kartotēku materiālu sistematizēšanai.

kontrollers [a. *controller*] 1. *el.* Zemsprieguma elektrisks aparāts (daudzpakāpju pārslēgs) līdzstrāvas un maiņstrāvas elektrodzinēju palaišanai, ātruma regulēšanai, reversēšanai un elektriskai bremzēšanai; lieto tramvaju, troļlejbus, elektrovilcienu, celtņu u. c. vadīšanai, mainot elektrodzinēju vadības ķēdēs ieslēgto pretestību lielumu vai savienojumu shēmu spēka vai ierosmes ķēdēs. 2. *inf.* *Ierīce*, kas vada *datu* apmaiņu starp *datora* centrālā *procesoru* un citiem tā funkcionālajiem *blokiem* (*atmiņu*, *displeju*, *tastatūru*, *printeru* u. c. ārējām *iekārtām*), atbrīvojot no šā uzdevuma izpildes centrālā procesoru. Personālajos datoros k-i parasti ir *mikroskāmas*, kas iebūvētas to standartkomponentos (*displejos*, *tastatūrā*, *diskdziņos* u. c.) vai izvēršanas platēs.

kontrolligzda *lopk.* Speciāli iekārtota olu dēšanas vieta, pēc kuras veic individuālu dējības uzskaiti.

kontrolnobarošana *lopk.* Vaislas dzīvnieku pārbaude speciālās k-as stacijās, kur pārbauda pēcnācēju ātraudzību, barības patēriņu produkcijas vienības ražošanai un kautķermeņa kvalitāti.

kontrolpunkts [fr. *contrôle* uzraudzība, pārbaude + punkts] *inf.* Vieta *datora programmā*, kurā pārbauda procesa izpildes pareizību. K-u izmanto arī, lai reģistrētu un uzglabātu aktuālo *informāciju*, kas nepieciešama *programmas* izpildes atsākšanai no šā punkta.

kontrolsumma [fr. *contrôle* uzraudzība, pārbaude + lat. *summa* kopskaitlis] *inf.* Visu masīva elementu *summa*, ko aprēķina, lai veiktu *datu pārraides* pareizības pārbaudi.

konts [it. *conto* rēķins] *inf.* Vienošanās starp *datoru tīkla lietotāju* un servisa sniedzēju, kas apliecina, ka lietotājs pieņem servisa sniedzēja noteikumus, kuri jāievēro, lai īstenotu *pieeju* datoru tīklam un saņemtu tā *pakalpojumus*. **L i e t o t ā j a k - d r o š ī b a s m e h ā n i s m s**, ko izmanto, lai kontrolētu *pieeju* datoru *sistēmai* vai tīklam; lietotāja kontā ietilpst *informācija* par lietotāja paroli, tā tiesībām un, iespējams, cita *informācija*, kas ļauj identificēt lietotāju.

kontūra [fr. *contour*] Apveids.

kontūrfonts [fr. *contour* apveids + *fonts*] *inf.*

Fonts, ko ar matemātisku formulu palīdzību veido kā katras *rakstzīmes* pamatkontūru. Pirms drukāšanas šos kontūrus var mērogot un pārveidot par bitkartētām rakstzīmēm.

Vairākiem *lāzerprinteru* tipiēm ir iebūvēti k-i.

kontūrkarte *kart.* Ģeogrāfijas karte, kurā iezīmētas sauszemes un ūdensbaseinu kontūras un dažu citu objektu kontūrlīnijas, bet ģeogrāfisko objektu nosaukumi nav doti.

kontūrlīnija Punktēta līnija; līnija, kas iezīmē kontūru.

kontūrs [fr. *contour* apveids] *el.* Noslēgts ceļš elektriskajā shēmā. *Svārstību u. k., rezonanses k.* – elektriskā ķēde, ko var notikt svārstības ar frekvenci, kuru nosaka pašas ķēdes parametri. Vienkāršākais svārstību k. sastāv no induktivitātes spoles un kondensatora, kas slēgti virknē (virknes k.) vai paralēli (paralēlais k.). Izmanto pastiprinātajos un signālu ģeneratoros par rezonanses sistēmām. *Zemēš a n a s k.* – sk. *zemējums*.

kontūru paasināšana *tel.* Televīzijas attēla detaļu robežu paasināšana ar elektriskā signāla līdzekļiem.

kontūzija [lat. *contusio* sasitums] *med.* Stiprs ķermeņa satricinājums, kas izraisa spēcīgu nervu sistēmas kairinājumu.

konuss, kons [lat. *conus* < gr. *kōnos*] *mat.* Ķermenis, kura virsmu veido kustīga taisne – veidule, kas savieno katru dotās liknes – vadules (piem., riņķa līnijas) punktu ar fiksētu telpas punktu – k-a virsotni.

konveijerizācija [a. *conveyer* < *convey* pārvadāt] *tehn.* Darba procesa organizēšana plūsmas veidā, izmantojot darba priekšmetu pārvietošanai *konveijeru*.

konveijers [a. *conveyer* < *convey* pārvadāt] (arī *transportieris*) *tehn.* Nepārtrauktas darbības transportmašīna beramkravu un gabalkravu pārvietošanai; noteiktos gadījumos ar periodisku kustību.

konvekcija [lat. *convectio* sanešana, piegāde] *fiz.* Siltumapmaiņas process, kurā enerģijas pārnese saistīta ar vielas pārvietošanos; k. atmosfērā – siltuma apmaiņa starp atmosfēras augšējiem un apakšējiem slāņiem gaisa vertikālo kustību rezultātā, kuras izraisa spiediena maiņa vertikālā virzienā; k. okeānā ir siltuma apmaiņa starp ūdens augšējiem un

apakšējiem slāņiem, ko izraisa ūdens blīvuma maiņa atkarībā no tā temperatūras vai sāļuma. *D a b i s k ā (b r ī v ā) k.* – k., kurā viela pārvietojas temperatūras starpības ietekmē. *P i e s p i e d u k.* – k., kurā vielu pārvieto mehāniski ar sūkņiem, ventilatoriem, maisītājiem.

konvektors [lat. *convectare* pievadīt] *siltumt.* Sildķermenis – apkures sistēmas elements telpu apsildīšanai; parasti ribotas caurules, pa kurām plūst siltumnesējs – karsts ūdens vai tvaiks.

konventa ēka [lat. *conventus* sapulce, sanāksme] *arhit.* Klosters dzīvojamā ēka; viduslaiku pils tips – četri pils korpusi ar torņiem aptver taisnstūrveida pagalmu.

konverģence [lat. *convergere* savstarpēji tuvoties, tiekties] *biol.* Neradniecisku organismu grupu īpašību un ķermeņa uzbūves līdzību rašanās, pielāgojoties līdzīgiem eksistences apstākļiem.

konversija [lat. *conversio* pārvēršanās] *ķīm., tehn.* Vides vai vielas pāreja citā stāvoklī, ķīmiska reakcija; šās pārejas vai reakcijas norises pakāpe, dziļums.

konverters [a. *converter* < lat. *convertere* mainīt, pārvērst] **1.** *tehn.* Metalurģijas iekārta šķidra čuguna pārstrādei par tēraudu – caurpūšot gaisu vai tehnisko skābekli, samazina oglekļa un nevēlamo piemaisījumu (fosfora, sēra u. c.) daudzumu. **2.** *radiotehn.* Palīgiekārta, kas dod iespēju augstākas frekvences radio-signalus uztvert ar zemākas frekvences signālu uztveršanai paredzētu aparātu. **3.** *inf.* Pārveidotājs – ierīce vai programma, kas pārveido datus no viena formāta citā.

konvojs [fr. *convoi*] *jūr.* Karakuģu kopums, kas apsargā tirdzniecības un transporta kuģus karadarbības rajonos.

konvulsīvs [lat. *convulsus*] *med.* Krampjains.

koordinācija [lat. *coordinatio* sakārtošana] **1.** Sakarotība. **2.** *ķīm.* Divu atomu vai atomu grupu sadarbības veids.

koordinācijas skaitlis *ķīm.* Atoma tuvāko kaimiņu atomu skaits attiecībā pret doto atomu *kristāliskajā režģī*, amorfā materiālā, šķīdumā; arī molekulu skaits molekulāros kristālos.

koordinātas [lat. *co(n)* ar, kopā + *ordinatus* noteikts, sakārtots] *mat.* Skaitļi, kas nosaka punkta

stāvokli plaknē vai telpā attiecībā pret fiksētu atskaites (k-u) sistēmu. Punkta stāvokļa noteikšanai biežāk lietotās ir Dekarta k., polārās k. (plaknē), ģeogrāfiskās k., sfēriskās k., cilindriskās k., ortodromiskās k. u. c. Ķermeņa stāvokļa noteikšanai (papildus inerce centra stāvoklim) uzrāda vēl trīs leņķus (piem., Eilera leņķus). **P o l ā r ā s k.** – plaknes k-u sistēma, kurā punkta $M(r, \varphi)$ stāvokli raksturo ar tā rādiusvektora OM garumu r un nogriežņa OM leņķi φ ar fiksētu staru OA (polāro asi). **V e k t o r ā k.** – skaitliskie koeficienti, ar kuriem doto vektoru izsaka kā bāzes vektoru lineāru kombināciju. **V i s p ā r i n ā t ā s k. meh.** – neatkarīgu lielumu jeb parametru sistēma (apzīmē ar $q_1, \dots, q_j, \dots, q_m$), kas rāda dotās mehāniskās sistēmas stāvokli telpā. Sk. arī *ģeogrāfiskās koordinātas*.

koordinatīvā saite *ķīm.* Ķīmiskās saites veids – vienas vielas (donora) elektronu pāra nodošana otras vielas (akceptora) tukšajā orbitālē; visbiežāk sastopama *kompleksajos savienojumos*.

koordinātu sistēma *mat.* Sakārtota parametru sistēma (koordinātu kopa), kas nosaka objekta stāvokli telpā. **K o n v e k t ī v o k. s.** – atskaites sistēma, ko lieto šķidruma un gāzes mehānikā, kurā paātrinājumu un ātrumu izsaka kā koordinātu un laika funkcijas; piem., paātrinājumam ir divas komponentes: konvektīvais paātrinājums un lokālais paātrinājums.

koordinētais pasaules laiks [lat. *coordinatio* sakārtošana] *astr.* Vienmērīga laika skala, ko izmanto precīzā laika signālu pārraidei; no *atomlaika* atšķiras par veselu skaitu sekunžu (1996. gada 1. janvārī k. p. l. atpalika par 30 s no atomlaika), bet ar *pasaules laiku* saskaņota tā, ka k. p. l-a un pasaules laika starpības absolūtā vērtība nepārsniedz 0,9 s. Ja *Zemes rotācijas nevienmērības* dēļ starpība tuvojas šim lielumam, k-ā p. l-a skalā iestarpina vai izlaiž vienu sekundi.

kopa *mat.* Patvaļīgu elementu savienojums vienā veselā (arī klase, sistēma utt.), ko raksturo noteikta īpašība vai pazīme (piem., visu veselo skaitļu k., kuri dalās ar 5). **K o m p a k t ā k.** – k. topoloģiskā telpā, kuras katra bezga-

līga elementu virkne satur konverģentu apakšvirkni.

kopālsveķi [sp. *copal* < acteku] *ķīm.* Pārakmeņoti dienvidaugu sveķi; lieto laku izgatavošanai.

kopauglis (*syncarpium*) *biol.* No viena zieda vairākām *auglenīcām* veidojusies augļa kopa. Cik auglenīcu ir ziedā, tikpat daudz augļu ir kopauglī. Ir kaulēnu k-ļi, riektīņu k-ļi un soņņu k-ļi; sausi (piem., gundegām) un sulīgi k-ļi (piem., kazenēm, avenēm).

Kopernika teorija [pēc poļu astronoma N. Kopernika (*Kopernik*, 1473–1543) vārda; gr. *theōria* aplūkošana, vērošana] *astr.* Uz *heliocentrisko pasaules sistēmu* balstīta debess spīdekļu kustības teorija, kurā pieņemts, ka Saule atrodas Saules sistēmas centrā, bet Zeme riņķo ap to. Debess spīdekļu diennakts kustību skaidro ar Zemes rotāciju ap asi, Mēness redzamo kustību – ar tā riņķojumu ap Zemi, bet planētu redzamo kustību – ar to riņķojumu ap Sauli. Tā kā K. t-ā planētu orbītas bija riņķi, nevis elipses (sk. *Keplera likumi*), spīdekļu kustības raksturošanai nācās ieviest papildu riņķus tāpat kā *Ptolemaja teorijā*.

kopēšana [lat. *copia* daudzums] 1. *kino* *Filmas kopiju* izgatavošana. K. ar m ā k s l ī g o a t t ē l u – dzīva uzņēmuma kombinēšana ar *animācijas* tehnikā uzņemtiem kadriem. **O p t i s k ā k.** – agrāk uzņemta un optiskā sistēmā pārveidota attēla eksponēšana uz *tīrās filmas*. **P a l i e l i n o š ā k.** – sk. *palieelināšana*. **P ā r k l ā j o š ā k., k o m b i n ē j o š ā k.** – divu attēlu k. uz vienas tīrās filmas. 2. *materiāl.* Apstrāde ar instrumentu, kura *griezējasmens* konfigurācija atbilst apstrādājamās virsmas profilam. K-as m e t o d e – zobratu zobu veidošanas metode ar speciālu, starp zobu spraugas profilam atbilstošas formas griezējinstrumentu – *modulgriezni* (sk. *grieznis*) vai *modulfrēzi* (sk. *frēze*); izmanto rupjai vai pusgludai zobu apstrādei.

kopētājs [lat. *copia* daudzums] *kino* Iekārta filmas *kopiju* izgatavošanai. Visbiežāk no oriģinālā *negatīva* izgatavo *pozitīvu* kopiju, kopēšanas laikā regulējot eksponējošās gaismas intensitāti. **O p t i s k ā i s k.** – k., kurā attēlu no negatīva uz pozitīvu pārnēs ar op-

tiskas sistēmas starpniecību. **K a d r u k.** – optiskais vai kontaktkopētājs, kurā izmantota *intermitējoša kustība*.

kopija, pozitīvkopija [lat. *copia* daudzums] **kino** Kinofilma, kas izgatavota ar kopētāju no *oriģinālnegatīva* vai citas kopijas. **A p s k a ņ o t ā k.** – filmas pozitīva k., kurā ir gan attēls, gan skaņas celiņš. **B e z n e g a t ī v a k.** – filmas k. uz *beznegatīva filmas*. **D a r b a k., m o n t ā ž a s k.** – *uzņemta* filmas materiāla *pozitīva k.*, kuru montāžas režisors apstrādā un sinhronizē *montāžas procesā*. **P a s ū t ī t ā j a k.** – pirmā filmas k., kas no laboratorijas tiek nosūtīta filmas pasūtītājam. **P r i m ā r ā k.** – pirmāk., ko izgatavo no *beznegatīva filmas oriģināla* un izmanto *sekundāro kopiju* izgatavošanai. **R e d u c ē t ā k.** – filmas k., kuras *formāts* kopēšanas procesā mainīts uz mazāku formātu. **S a m o n t ē t a k.** – filmas k. pēc montāžas pabeigšanas, bet pirms *dublāžas* vai *postsinhronizācijas*. **S e k u n d ā r ā k.** – k., ko izgatavo no *beznegatīva filmas primārās k-as*. **S k a ņ a s k.** – filmas pozitīvkopija, kurai ir gan attēls, gan skaņas celiņš. **V i o l e t ā k.** – pozitīvkopija, kas izgatavota uz speciālas filmas ar iekrāsotu *pamatni* un var tikt izmantota *negatīvkopiju* izgatavošanai.

kopne 1. inf. Elektrisko signālu vadītāju (vadu) komplekts, pa kuru notiek informācijas apmaiņa starp dažādiem *datora funkcionālajiem blokiem* (*procesoriem, atmiņu, pieslēgvietām, ārējo iekārtu vadības ierīcēm* u. c.). Galvenokārt raksturo ar *bitu* skaitu, ko vienlaikus var pārsūtīt pa k-i (ir 8, 16, 32 utt. bitu k-es), un ar maksimālo datu ātrumu, ko norāda MHz. **A d r e š u k.** – k. vai tās daļa, kas izdalīta *datora atmiņai* vai *īevadīšanas pieslēgvietas adrešu pārraidei*. **R ē j ā d a t u k.** – *sakaru kanālu* kopums, kas nodrošina datu apmaiņu starp centrālo procesoru un citiem *mātesplates* komponentiem, ieskaitot brīvpieejas atmiņu. **D a t u k.** – vadu komplekts, ko lieto paralēlai datu pārsūtīšanai starp datora funkcionālajiem blokiem; vadu skaitu sauc par datu k-es platumu; katrs vads kalpo atsevišķa informācijas bita pārsūtīšanai; datu k-es platums parasti ir vienāds ar datorā izmantojamā *vārda garumu*. **I z v ē r-**

s e s k. – īpašas datora k-es un *protokolu* kopums, kas ļauj paplašināt datora *funkcijas* un *resursus*, pievienojot tam izvērses plates un perifērijas ierīces. **L o k ā l ā k.** – ātrdarbīga k., ko parasti personālajos datoros izmanto datu pārsūtīšanai starp centrālo procesoru un videoadapteriem; lokālo k-i ar zemākas ātrdarbības k-ēm savieno speciāli k-es *tilti*. **V a d ī b a s k.** – datora k. vai tās daļa, kas paredzēta vadības signālu pārraidei. **2. meh.** Ģeometriski neizmaināma konstrukcija, kas veidota no galapunktos savstarpēji savienotiem taisniem stieņiem. **J u m t a k.** *būv.* – jumta konstrukcija, kas vispārējā gadījumā sastāv no augšējās un apakšējās joslas, stieņiem un atgāžņiem, kuri savā starpā savienoti mezglu punktos. Visvienkāršākā jumta k. sastāv no divām spārēm un apakšējās joslas. **K-es m e z g l s** – k-es taisno stieņu savstarpējo savienojumu vieta. **P l a k a n a k.** – k., kurā visi stieņi atrodas vienā plaknē. **T e l p i s k a k.** – k., kurā stieņi atrodas telpā dažādās plaknēs.

kopolikondensācija [lat. *co(n)* ar, kopā + gr. *polys* daudz + lat. *condensatio* sabiezinājums] **ķīm.** Polikondensācija, kurā bez monomēriem, kas nepieciešami reakcijas norisei, piedalās vismaz vēl viens monomērs.

kopolimēri ķīm. Polimēri, kuru makromolekulās ir divu vai vairāku atšķirīga ķīmiskā sastāva elementārvienu veidi. **P i e p o t ē t i e k.** – sazaroti polimēri, kuri sastāv no ķīmiski saistītām galvenajām un sānu virknēm, kas atšķiras ar sastāvu un (vai) struktūru. **S t a t i s t i s k i e k.** – polimēri, kuru virknēs savstarpēji regulāri mainās atšķirīgo monomēru elementārvienības. **Sk. arī blokkopolimēri.** **kopolimerizācija ķīm.** Polimerizācija, kurā piedalās divi vai vairāki monomēri ar atšķirīgu ķīmisko sastāvu.

koppapīrs papīrr. Papīrs, kam uz pamatnes vienas puses uzklāta plāna kārtiņa nežūstošas krāsas; lieto kopiju izgatavošanai.

koppelni, pelnvielas lopk. Barības sausas neorganiskā daļa, kas paliek pēc barības līdzekļa pārpelnošanas; raksturo minerālelementu daudzumu barībā.

kopproteīns lopk. Specifisks zootehnisks apzīmējums slāpekli saturošo vielu kopumam

barības līdzekļos; k-u aprēķina, analizēs noteikto slāpekļa daudzumu reizino ar koeficientu 6,25. K-a veidi ir *olbaltumvielas* un slāpekli saturošās neolbaltumvielas (amīdi, amīni, nitrāti u. c.).

koprofāgi [gr. *kopros* izkārnījumi + *phagein* ēst] *biol.* Dzīvnieki, kas pārtiek no citu dzīvnieku izkārnījumiem.

koprofāģija [gr. *kopros* izkārnījumi + *phagein* ēst] *biol., lopk.* Izkārnījumu ēšana. Piem., truši naktī izdala un apēd savus izkārnījumus – īpašas gļotainas lodītes, kurās ir daudz proteīnu un B grupas vitamīnu.

koprogramma [gr. *kopros* izkārnījumi + *gramma* raksts] *med.* *Fekāliju* laboratoriski izmeklējumi.

kopspēks, rezultējošais spēks *meh.* Spēks, kura darbība ir līdzvērtīga dotās spēku sistēmas darbībai.

koptauki *lopk.* Sk. *tauki*

kopturis būvnr. Jumta konstrukcijas elements. A p a k š ē j a i s k. – elements, kas balsta statpus un atgāžņus, uzņemot no tiem slodzi un pārnesot to tālāk uz sienām vai bēniņu pārsegumu. K o r e s k. – elements, kas balsta spāru augšgalus, uzņemot no tiem slodzi un pārnesot to uz statņiem un atgāžņiem.

kopulācija [lat. *copulatio* savienojums, saistījums] *biol.* 1. Divu indivīdu savienošanās dzimumaktā. 2. Divu dzimumšūnu – gametu saplūšana.

kopulācijas orgāni *biol.* Orgāni, kam ir spermas ievadišanas funkcija (dzīvniekiem, kam raksturīga iekšēja apaugļošanās).

kopu teorija *mat.* Matemātikas nozare, kurā aplūko abstraktas (galvenokārt bezgalīgas) kopas un pēta to savstarpējās attiecības un sakarības.

kopvainaglapji (*Sympetalae*) *biol.* Ziedaugi ar koplāpīnu zieda vainagu, ko veido stobriņā saaugušas vainaglapas.

korāļi [v. *Koralle* < gr. *koralion*] (*Anthozoa*) *biol.* *Zarndobumaiņu* klase; pārsvarā koloniāli jūras dzīvnieki.

korāļu rīfi [v. *Koralle* < gr. *koralion* korallis; rīfs] Virsūdens un zemūdens ģeoloģiski veidojumi, kas sastāv no koloniju *korāļu* kalķakmeņiem. Sk. arī *rīfs*.

korāzija [lat. *corrasio* nokasīšana] *ģeol.* Ūdens,

vēja vai ledus pārnesta drupu materiāla, galvenokārt smilts, iedarbība uz iežu virsmu, tās nobēršana, slīpēšana, pulēšana.

korda [fr. *corde* virve, aukla] *lopk.* Pieci metri gara virve vai siksna ar spaili zirga vadīšanai pa apli dažādās gaitās.

kordiljeras [pēc Kordiljeru (*Cordilleras*) kalnu nos.] *ģeogr.* 1. Parālēlas kalnu grēdas kopā ar ielejām (ieplakām) un *plato*, kas stiepjas vienā virzienā. 2. Kalnu grēdu virknes Spānijā un Latīņamerikā.

kordīti [a. *cordite*] Bezdūmu pulveri; sastāvā ir ar nitroglicerīnu un šķīdinātājiem (acetona, etanola un ētera maisījumu) *plastificēta* nitroceluloze ar lielu slāpekļa daudzumu (13–13,5%), stabilizators (vazelīns, urīnviela) un ūdens; izmanto artilērijas šāviņiem.

kords [fr. *corde* virve, aukla] 1. *tekst.* Stipri grodīts kokvilnas vai ķīmisko šķiedru pavediens, ko izmanto auklu, virvju un drānu izgatavošanai. 2. *tehn.* Izturīgs diegs, ko izmanto automobiļu riepu izgatavošanai.

kore būvnr. Šķautne jumta plakņu sadurvietā.

korekcija [lat. *correctio* labošana] 1. *med.* Redzes traucējumu labošana ar brillēm vai kontaktlēcām. 2. *metr.* Mērāmā lieluma vienība, ko pieskaita mērījuma rezultātam, lai sistēmā izslēgtu kļūdas. K-as reizinātājs – skaitlis, ar kuru reizina mērījumu rezultātu, lai izslēgtu sistemātisko mērīšanas kļūdu.

korekta problēma [lat. *correctus* izlabots; problēma] *mat.* Matemātikas problēma (parasti diferenciālvienādojuma pētīšanā), kuras atrisinājumam piemīt stabilitāte pret sākumdatu (nosacījumu) maiņu.

korelācija [lat. *correlatio* sakarība] 1. Savstarpēja sakarība, atbilstība. 2. *lopk.* Dažādu pazīmju sakarība. *Fenotipiskā k.* – divu pazīmju sakarība vienā dzīvnieku grupā. *Genotipiskā k.* – pazīmju sakarība radniecīgu dzīvnieku grupā. *Pozitīvā k.* – k., kurā, palielinoties vienai pazīmei, palielinās arī otra. *Negatīvā k.* – k., kurā, palielinoties vienai pazīmei, otra samazinās. *Līnēārā k.* – k., kurā, mainoties vienai pazīmei, atbilstoši mainās arī otra pazīme. *Nelineārā k.* – k., kurā, vienas pazīmes lielumam pieaugot, otras pazīmes lielums pieaug līdz zināmai robežai, bet pēc tam saglabā savu vērtību

- vai sāk samazināties. 3. *mat.* Varbūtiska (statistiska) sakarība starp gadījumielumiem, kurā iesaistīti vēl citi gadījumfaktori (piem., k. starp cilvēka ķermeņa garumu un svaru). Sk. arī *kovariācija*.
- korigējošais raķešdzinējs** [lat. *corrigere* izlabot] *kosm.* Raķešdzinējs, kas veic orbītas korekciju un tuvina *kosmisko lidaparātu* citam kosmiskajam lidaparātam (sk. *manevrs*). K. r. var veikt arī *galvenā raķešdzinēja* vai *bremzēšanas raķešdzinēja* funkcijas. Parasti par k-o r-u izmanto šķidrās degvielas *ķīmisko raķešdzinēju*.
- korijs** [lat. *corium* āda], **patatāda biol.** Mugurkaulnieku un cilvēka ādas saistaudi.
- Koriolisa paātrinājums** [pēc fr. matemātiķa G. G. Koriolisa (*Coriolis*, 1792–1843) vārda] *meh.* Punkta paātrinājuma komponente saliktā kustībā.
- Koriolisa (inerces) spēks** [pēc fr. matemātiķa G. G. Koriolisa (*Coriolis*, 1792–1843) vārda] *fiz., meh.* *Inerces* spēks, kas darbojas uz materiālo punktu neinerciālā atskaites sistēmā, kura nekustas taisnvirzienā, bet, piem., rotē attiecībā pret inerciālo sistēmu; K. s. ir vienāds ar punkta masas un *Koriolisa paātrinājuma* reizinājumu, bet vērst pretējā virzienā. K. s. deformē materiālā punkta saites, piem., Zemes rotācijas izraisītais K. s. darbojas uz upju straumēm un veicina to krastu izskalošanu atkarībā no traumas virziena un vietas ģeogrāfiskā stāvokļa.
- korona, koronizlāde** [lat. *corona* vainags] *el. Sk.* izlāde
- koronārs** [lat. *coronarius* vainaga] *med.* Koronārie asinsvadi – sirds vainagartērijas, kas baro sirds muskuli.
- koronizācija tekst.** Stiklaudumu augsttemperatūras apstrāde *eflotāja* izdedzināšanai.
- koronogrāfs** [lat. *corona* vainags + gr. *graphein* rakstīt] *astr.* *Saules teleskops*, ko izmanto Saules vainaga novērošanai. K-a optiskās sistēmas fokālajā plaknē ievieto nekausējošu plāksnīti, kas aizklāj Saules disku.
- korozija** [lat. *corrosio* sabrukšana] 1. *materiālt.* Metāla, metāla sakausējumu un metālizstrādājumu sabrukšana apkārtējās vides ķīmiskā vai elektroķīmiskā iedarbībā. 2. *materiālt.* Akmens materiālu (betona, mūra) sabrukšana apkārtējās vides iedarbībā. 3. *ģeol.* Iežu *dēdēšana*.
- korozijizturība materiālt.** Materiāla spēja nesabrukt agresīvo faktoru (gaisa piesārņojuma, temperatūras svārstību, mitruma, bioloģisko faktoru) iedarbībā.
- korpulence** [lat. *corpulentia*] *med.* Tuklums, pārmērīgs ķermeņa barojums.
- korpuskulārā gaismas teorija fiz.** Priekšstats par gaismu kā par mazu daļiņu plūsmu, kas kustas ar gaismas ātrumu.
- korpuskulārais starojums** [lat. *corpusculum* ķermenītis] 1. *fiz.* *Jonizējošs starojums*, kas sastāv no daļiņām, kuru masa ir atšķirīga no nulles. 2. *fiz., astr.* → **kosmiskais starojums**
- korpus** [lat. *corpus* ķermenis] *tehn.* 1. Kuģa vai gaisakuģa karkass ar visu ārējo apšuvumu. 2. Mašīnas, mehānisma, aparāta pamatdaļa, kurā iemontē citas detaļas.
- korsešbiks** *apģ.* Staklēts *korsešģērbs*. B e z s t a r u k., k o r s e š b i k s ī t e s – k. no elastīgas drānas, kas, saspiežot vidukļa un iegurnā mikstos audus, dara figūru vizuāli slaidāku. S t i l b u k. – k. ar starām no elastīgas drānas.
- korsešģērbs apģ.** Atsevišķas torša daļas cieši ieskaujošs *apakšģērbs*, kas parasti ir darināts no elastīgas drānas, lai balstītu un pārveidotu ķermeņa virsmas miksto audu un figūras dabisko apveidu. Ir virsvidukļa k. (piem., *krūšturis*), zemvidukļa k. (piem., *korsešbiksītes*), abpusvidukļa k. (piem., *krūškorsete*).
- korsete** [fr. *corset*] *apģ.* Nestaklētais abpusvidukļa *korsešģērbs* kosmētiskai vidukļa un vēdera apveida pārveidošanai, galvenokārt miksto audu pieplacināšanai joslā no pakrūtes līdz kājstaklei (dažkārt izmanto arī zeķu piestiprināšanai ar zeķturētājiem). Ā r s t n i e c i s k ā j e b o r t o p ē d i s k ā k. – k. mugurkaula noturēšanai noteiktā stāvoklī vai tā deformācijas samazināšanai.
- kortikosteroīdi** [lat. *cortex* miza + *steroīdi*] *biol.* Virsnieru garozas hormoni; arī vielas, kurām ir šo hormonu īpašības.
- kortizons** [a. *cortisone* < *corti*(co)s(ter)one kortikosterons] *ķīm.* Viens no virsnieru hormoniem, ko plaši lieto medicīnā.
- korunds** [v. *Korund* < hindu *kuruvinda* rubīns]

min. Ļoti ciets kristālisks minerāls, alumīnija oksīds Al_2O_3 , abrazīvs materiāls, daži paveidi ir dārgakmeņi (rubīns, safīrs).

korvete [fr. *corvette*] *jūrm.* 1. Kuģis apsardzībai un izlūkošanai; karakuģis pretgaisa un pretzemūdeņu aizsardzībai Otrā pasaules kara laikā. 2. Burukuģu laikmetā (17.–19. gs.) – vidēja lieluma karakuģis sakaru dienestam un izlūkošanai, reizēm kreiseroperācijām.

kosa *ģeogr.* → **nērija**

kosinuss [lat. *co(n)* kopīgs + *sinus* izliekums] *mat.* Trigonometriskā funkcija $y = \cos x$, kuras vērtību šauram leņķim izsaka atbilstošā taisnleņķa trijstūra piekates attiecība pret hipotenūzu.

kosmētika [gr. *kosmetikē* izrotāšanas māksla] 1. Vielas, ko lieto ķermeņa (ādas, matu u. c.) ārstnieciskai un dekoratīvai kopšanai. 2. Šādu līdzekļu pagatavošana un lietošana.

kosmetoloģija [gr. *kosmetikē* izrotāšanas māksla + *logos* jēdziens, mācība] Zinātne par ārstniecisko un dekoratīvo *kosmētiku*.

kosmiskā bioloģija [gr. *kosmikos* pasaules (ģen.); *bioloģija*] *kosm.* Zinātņu komplekss par Zemes organismu eksistences iespējām kosmosā un dzīvības procesu nodrošināšanu kosmiskā lidojuma laikā. Galvenais k-ās b-as uzdevums ir pētīt *kosmiskā lidojuma* (vibrāciju, *pārslodzes*, temperatūras un gāzu sastāva maiņas, kustību ierobežojuma, izolācijas) un kosmosa faktoru (*bezsvara stāvokļa*, kosmiskās radiācijas, magnētiskā lauka svārstību) ietekmi uz organismu un dzīvības norisēm gan lidojuma laikā, gan pēc atgriešanās uz Zemes.

kosmiskā ģeodēzija *kosm.* Sk. *astronomiskā ģeodēzija*

kosmiskais ātrums [gr. *kosmikos* pasaules (ģen.)] *kosm., meh.* Minimālais sākuma ātrums, kāds dabiskam vai mākslīgam materiālam objektam jāiegūst pie Saules sistēmas debess ķermeņa virsmas, lai turpmākās kustības gaitā tas riņķotu ap minēto ķermeni pa aplveida *orbītu* (pirmais kosmiskais ātrums) vai aizlidotu starpplanētu telpā (otrais kosmiskais ātrums), vai aizlidotu starpzaigžņu telpā (trešais kosmiskais ātrums). Uz Zemes pirmais k. ā. ir 7,9 km/s, otrais – 11,2 km/s, trešais – 16,7 km/s.

kosmiskais lidaparāts (KLA) [gr. *kosmikos* pasaules (ģen.)] *kosm.* Pilotējams vai automātisks aparāts, kas veic lidojumu ārpus Zemes atmosfēras blīvajiem slāņiem, kā arī transportlīdzeklis, kas to nogādā orbītā. Pie pilotējamiem KLA pieskaitāmi *kosmosa kuģi* un *orbitālās stacijas*, pie automātiskiem KLA pieskaitāmi *Zemes mākslīgie pavadoņi*, *kosmiskās platformas*, *transportkuģi* un *starpplanētu zondes*, pie transportlīdzekļiem – *nesējraķetes* un *starporbitālie velkoņi*. K-ā 1-a sastāvdaļas, konstruktīvie mezgli, kas veic specializētas funkcijas, ir dzinēju nodalījums, dzīvojamā kabīne (tikai kosmosa kuģiem un orbitālajām stacijām), degvielas nodalījums, iekārtu nodalījums, kravas nodalījums (tikai kosmosa kuģiem un transportkuģiem), nolaižamais aparāts (ja paredzēta nolaišanās uz debess ķermeņa virsmas), sakabināšanās mezgls (ja paredzēta KLA sakabināšanās), slūžu kamera. Galvenās iekārtu sistēmas, kas nodrošina k-ā 1-a funkcionēšanu un drošību, ir *avārijas glābšanas sistēma* (tikai kosmosa kuģiem), dzīvības nodrošināšanas sistēma, energoapgādes sistēma, navigācijas sistēma, orientācijas un stabilizācijas sistēma, sakaru sistēma, termoregulēšanas sistēma.

kosmiskais lidojums [gr. *kosmikos* pasaules (ģen.)] *kosm.* *Kosmiskā lidaparāta* lidojums, kam raksturīgas visas vai daļa no sekojošām fāzēm – *starts*, *aktīvais posms*, *pasīvais posms*, *manevri* kosmiskajā telpā un *nolaišanās*.

kosmiskais radiācijas fons [gr. *kosmikos* pasaules (ģen.); *radiācija*; *fons*] *astr.* Relatīvi pastāvīgs jonizējošā starojuma fons, ko rada *kosmiskais starojums*. K. r. f. veido tikai nelielu daļu no dabiskā radiācijas fona, ko rada apkārtējā vidē un cilvēka organismā esošie dabiskie radioaktīvie elementi.

kosmiskais starojums [gr. *kosmikos* pasaules (ģen.)], **korpuskulārais starojums** *astr.* Regulāra augstas enerģijas lādētu daļiņu plūsma, kas krīt uz Zemes no kosmiskās telpas un veido *kosmisko radiācijas fonu*. K-ajā s-ā ir galvenokārt protoni, hēlija atomu kodoli un elektroni; tā avoti ir *Saules uzliesmojumi*, *pārnovu uzliesmojumi*, iespējams, arī *aktīvās*

galaktikas un pulsāri. Sekundārais k. s., k-ās šaltis – liels daudzums nestabilu elementārdaļiņu, kas rodas, primārajam k-ajam s-am saduroties ar Zemes atmosfēras atomu kodoliem.

kosmiskā navigācija [gr. *kosmos* pasaules (ģen.); navigācija] *kosm.* Kosmiskā lidaparāta kustības vadīšana, kurā ietilpst navigācijas mērījumu un trajektorijas parametru noteikšana (to veic *navigācijas sistēma*), kosmiskā lidaparāta kustības prognoze, *manevra* parametru aprēķini un manevri, automātiskā vai rokas vadība debess ķermeņa virsmas vai cita kosmiskā lidaparāta tuvumā.

kosmiskā platforma [gr. *kosmos* pasaules (ģen.); fr. *plate-forme* plakana forma] *kosm.* Kosmiskais lidaparāts ar viegli nomaināmu zinātnisko vai lietišķo ekipējumu. Atkarībā no konstrukcijas un lidojuma uzdevuma k. p. var funkcionēt kosmiskā lidaparāta kravas nodalījumā vai arī autonomā lidojumā par daudz-*kārt izmantojama Zemes mākslīgo pavadoni.*

kosmiskā starojuma fizika *astr.* Nukleārās astrofizikas nozare, kurā pēta kosmiskā starojuma īpašības un izcelšanos.

kosmiskā starojuma teleskops *astr.* Daļiņu teleskops, kas reģistrē no debess ķermeņiem nākošo protonu, hēlija atomu kodolu, elektronu u. c. lādēto daļiņu plūsmu, kura veido kosmisko starojumu. Tā kā primārais kosmiskais starojums sasniedz tikai augšējos Zemes atmosfēras slāņus, k. s. t-us izvieto galvenokārt orbitālajās observatorijās.

kosmiskās šaltis *kosm.* Sekundārais kosmiskais starojums.

kosmodroms [gr. *kosmos* kārtība; Visums + *dro-mos* sacikšu vieta; skriešanas sacikstes] *astr.* Būvju un iekārtu komplekss kosmiskā lidaparāta sagatavošanai lidojumam un startam; izmanto arī lidojošos k-us, kuros kosmiskais lidaparāts startē no stratosfērā lidojošas lidmašīnas.

kosmogonija [gr. *kosmogonia* pasaules izcelšanās] *astr.* Astronomijas nozare, kurā pēta debess ķermeņu sistēmu, īpaši *Saules sistēmas*, izcelšanās un attīstības likumsakarības.

kosmoloģija [gr. *kosmos* kārtība; Visums + *logos* jēdziens, mācība] *astr.* Astronomijas nozare,

kurās pētījumu objekts ir viss *Visums*, tā rašanās, uzbūves un attīstības likumsakarības.

kosmonautika, astronautika [gr. *kosmos* kārtība; Visums + *nautikē* kuģu vadīšana] *kosm.* Zinātnes un tehnikas nozaru komplekss kosmiskās telpas un ārpuszemes objektu apgūšanai ar automātiskiem un pilotējamajiem kosmiskajiem lidaparātiem.

kosmoplāns [gr. *kosmos* kārtība; Visums + fr. *planer* lidināties] *kosm.* Kosmosa kuģis, kas lidojuma posmus atmosfērā (pacelšanos un nolaišanos vai vienu no tiem) veic kā parasta lidmašīna.

kosmosa kuģis *kosm.* Pilotējams kosmiskais lidaparāts – cilvēku un dažos gadījumos arī kravu pārvadāšanai. Tam ir hermētiska kabīne, kas apgādāta ar *dzīvības nodrošināšanas sistēmu*, atdalāms vai kosmosa kuģa konstrukcijā integrēts *nolaižamais aparāts*, kas nodrošina apkalpes atgriešanos uz Zemes, dzinējiekārta *manevriem* kosmosā un iziešanai no orbitas. K. k. vai nu veic patstāvīgu lidojuma uzdevumu, vai nogādā apkalpi orbitālajā stacijā. Sk. arī *kosmoplāns*.

kosmoss [gr. *kosmos* kārtība; Visums] *astr.* → Visums

KOSPAS-SARSAT jūrn. Starptautiska satelītsistēma, kas pieņem briesmu signālu SOS un atklāj kuģa avāriju 20 minūšu laikā jebkurā Pasaules okeāna daļā ar precizitāti līdz 3–5 km; darbojas no 1983. g.

kostīmjaka *apģ.* Sieviešu *kostīma žakete*.

kostīms [fr. *costume* tērps] *apģ.* 1. Neikdienišķs, parasti vēsturisks tērps, piem., skatuves vai izrāžu k. 2. No vienas un tās pašas *drānas* piegriezts sieviešu vissezonu *virsdrēbju* komplekts, kas sastāv no *gurnģērba* (svārkjiem vai *biksēm*) un vismaz viena *augšģērba* (parasti *kostīmjakas*).

Koši problēma [pēc fr. matemātiķa O. L. Koši (A. L. Cauchy, 1789–1857) vārda] *mat.* Diferenciālvienādojuma atrisinājuma atrašana, ievērojot dotos sākumnosacījumus.

kotangenss [lat. *co(n)* kopīgs + *tangenss* skarošs] *mat.* Trigonometriskā funkcija $y = \text{ctgx} = 1/\text{tgx}$ (sk. *tangenss*).

kotilozauri (*Cotylosauria*) *biol.* Senākā izmirušo *rāpuļu* kārta.

kovalentais rādiuss *ķīm.* Konstante, kas ir puse

no vienkāršas ķīmiskās saites garuma viena un tā paša elementa savienojumā.

kovalentā (homeopolārā) saite [lat. *co(n)* kopīgs + *valens* (*valentis*) stiprs] *fiz., ķīm.* Ķīmiskā saite, ko veido abiem saistītajiem atomiem kopīgs elektronu pāris. Izteiktas k-ās s-es ir vienkāršo vielu gāzu un organisko savienojumu molekulās. *S a i t e s k ā r t a* – apvienoto elektronu pāru skaits.

kovariācija [lat. *co(n)* kopīgs + *variatio* maiņa] *mat.* Divu *gadījumlielumu* X, Y savstarpējās atkarības (korelācijas) mērs: $K(X,Y)=E((X-EX)(Y-EY))$, kur EX – gadījumlieluma X *vidējā vērtība*.

krabji [v. *Krabbe*] (*Brachyura*) *biol.* Viens no *rāpotājvēžu* nodalījumiem.

krāces *geogr.* Akmeņaini vai klinšaini seklūdens posmi upes gultnēs; veidojas vietās, kur upe šķērso lielus akmeņu krāvumus, klinšainas grēdas vai grūti šķīstošus iežus.

Krafta klasifikācija *mež.* Mežaudžu klasifikācija, kurā kokus pēc ārējā izskata un vainagu attīstības iedala piecās klasēs.

krāja *mež.* Audzes koku kopējais tilpums noteiktā platības vienībā, kuru izteic *ciešmetros* – m³. *K ā r t ē j a i s k - a s p i e a u g u m s* – augošo koku k. perioda beigās, no kuras atskaitīta augošo koku k. perioda sākumā un pieskaitīta periodā nokaltušu un izcirsto koku k. *K ā r t ē j ā k - a s i z m a i ņ a* – starpība starp augošo koku k-u perioda beigās un augošo koku k-u perioda sākumā. *K. uz celma* – koku virszemes daļas koksnes tilpums. *K r i t i s k ā k.* – kritiskajam šķērslaukumam atbilstošā audzes k. *N o r m ā l ā k.* – normālajam šķērslaukumam atbilstošā audzes k. *O p t i m ā l ā k.* – optimālajam šķērslaukumam atbilstošā audzes k. *P i e l ū ž ņ o j u m u k.* – atmirušo (parasti gulošu) koku koksnes tilpums, kas neatbilst likvidai koksnei. *R e a l i z ā c i j a s l i k v i d ā k.* – tās koksnes tilpums, ko var realizēt konkrēta pieprasījuma apmierināšanai. *T a k s ā c i j a s l i k v i d ā k.* – 90% koksnes tilpuma no k-as uz celma. *V i d ē j a i s k - a s p i e a u g u m s* – kārtējā k-as pieauguma attiecība pret perioda ilgumu gados. *V i d ē j ā k - a s i z m a i ņ a* – kārtējās k-as izmaiņas attiecība pret perioda ilgumu gados.

krājvertne *sil. tehnol.* Vertikāla riņķveida, taisnstūru vai daudzstūru tīlpne birstošu materiālu (piem., cementa) glabāšanai.

krājumu kategorijas *ģeol.* Derīgo izrakteņu krājumu grupas pēc izpētes detalitātes.

kramponmaigles *med.* Maigles metāla stieples locīšanai.

krams *ģeol.* Ciets, pusstiklains iezis, kas sastāv no slēptkristāliska kvarca vai halcedona; izmanto maļķermeņiem, senatnē – darbarīkiem un ieročiem.

kranīāls [gr. *kranion* galvaskauss] *biol.* Par ķermeņa daļu – tāds, kas atrodas uz ķermeņa garēniskās ass tuvāk galvai; pretstats – *kaudāls*.

kranioģija [gr. *kranion* galvaskauss + *logos* jēdziens, mācība] *Zoologijas un antropoloģijas* nozare, kurā pēta dzīvnieku un cilvēka *galvaskausa* uzbūvi, formu un evolūciju.

krāns [hol. *kraan*] 1. *hidr.* Pagriežams plūsmu sadalītājs, ar ko atver un noslēdz caurplūdi vai maina plūsmas virzienu. Ikdienā par k-u sauc ventili, kas paredzēts laidēnai plūsmas regulēšanai. 2. *tehn.* Slēgierīce hidrauliskajā vai gāzes sistēmā. *B r e m ž u k.* – ierīce, kas vada saspīestā gaisa padevi no *resivera* uz transportlīdzekļa bremžu kamerām.

krants *ģeogr.* Stāvs krasts; stāva nogāze, krauja.

krasa *met.* Pēkšņa, dažu minūšu īslaicīga vēja ātruma pastiprināšanās (līdz 20–30 m/s), ko pavada vēja virzienu strauja maiņa.

krāsa 1. *fiz.* Redzes sajūta, kas rodas, ja pietiekamas intensitātes gaisma ar noteiktu spektrālo sastāvu nonāk cilvēka acī. 2. *ķīm.* Materiāls, kas sastāv no neorganisku un (vai) organisku *pigmentu* viendabīgas dispersijas plēvi veidojošā vielā; k. satur arī šķīdinātājus, *sika-tīvus* u. c. piedevas; lieto pārklājumiem mašīnbūvē, celtniecībā, poligrāfijā, mēbeļu rūpniecībā, ādu apdarē u. c.; ir virsmas aizsargfunkcijas un estētiska nozīme. 3. *būv.* *A u k - s t ā k.* – zilā k.; zaļā un violetā k. var būt silta vai auksta atkarībā no tā, vai tajā pārsvarā ir zilais vai attiecīgi dzeltenais vai sarkanais tonis. *E l l a s k.* – k., kurai par saistītājieli izmanto žūstošu augu eļļu vai minerāleļļu, sintētiskos sveķus vai eļļas un lakas; eļļas k-ās ir arī smalki saberzti k-u pigmenti, var būt arī citas piedevas. *E m a l j a s k.* – k., kas sastāv no dažāda veida lakām,

kuras saberztas ar sausiem pigmentiem. *E m u l s i j a s k.* – ātri žūstoša k., kas sastāv no pernīcas, kaļķu piena un dzīvnieku līmes vai citiem komponentiem; lieto betona un apmetu virsmu krāsošanai. *L i m e s k.* – k., kas sastāv no pigmentu un samalta krīta maisījuma un dzīvnieku vai augu līmes šķīduma ūdenī; lieto tikai iekšējās apmetu vai ar sausā apmetuma loksniem pārklātu griestu un sienu krāsošanai. *S i l t ā s k-as* – sarkanas, oranžas un dzeltenas k-as, kas it kā rada siltuma sajūtu telpā. *S m a g ā s k-as* – tumšās k-as ir šķietami smagākas par gaišajām k-ām (tāpēc grīdu parasti krāso tumšāku par griestiem). *V i e g l ā s k-as* – baltā, dzeltenā, gaišzaļā u. c. gaišās k-as.

krāsainums *tel.* Kolorimetriskā atšķirība starp krāsu un standartbalto, kam ir ar krāsu vienāds spilgtums.

krāsas indekss *astr.* Zvaigznes spožuma starpība dažādās spektra joslās. *Sk. fotometriskā sistēma.*

krāsns tehnol. Ierīce siltuma iegūšanai, sadedzinot kurināmo, pārvēršot elektrisko vai Saules enerģiju siltumā, ko izmanto materiālu termiskajai apstrādei vai apkurei. Krāšņu veidu un konstrukciju ir ļoti daudz. *A p d e d z i n ā š a n a s k.* – k. dažādu materiālu un izstrādājumu apdedzināšanai līdz 1450 °C temperatūrā; lieto kaļķakmens, mālu izstrādājumu, cementa klinkera duļķa u. c. apdedzināšanai. Pēc konstrukcijas ir gredzenveida, konveijera, rotējošās, šahtu, tuneļa u. c. krāsnis. *A p k u r e s k.* – telpā iebūvēts sildķermenis, kurā telpu sildīšanai var lietot dažādu kurināmo. *A t l a i d i n ā š a n a s k.* (stikla) – k. paliekošo spriegumu novēršanai stikla izstrādājumos un to atdzesēšanai; spuldžu kolbu atlaidīšanai lieto elektriskās k-is ar vertikālu gaisa cirkulāciju. *E l e k t r i s k ā l o k a k.* – k., kurā metālu vai citu materiālu kausēšanai izmanto elektriskā loka izdalīto siltumu; tās darba telpā var iegūt līdz 2800 K augstu temperatūru. Tiešās darbības loka k-i loks veidojas starp elektrodiem un sakarsējamo šihstu; netiešās darbības loka k-i loks veidojas starp elektrodiem virs šihstas; k-i ar segtu loku loks veidojas starp elektrodiem zem cietais šihstas slāņa. Visplašāk

lieto tiešās darbības loka k-i, sevišķi tēraudu kausēšanai. *E l e k t r i s k ā s p r e t e s t i b ā s k.* – viegli kūstošu materiālu kausēšanas k., kurā siltuma avots ir elektropretestība. *N e t i e š ā s d a r b i b ā s e l e k t r i s k ā s p r e t e s t i b ā s k.* – k., kuras kamerā siltumu izdala pie tās sienām un griestiem piestiprinātajos sildelementos plūstošā maiņstrāva; darba temperatūra līdz 2000 °C; tiešās darbības elektriskās pretestības k-is par sildelementu izmanto pašu apstrādājamo materiālu. *I n d u k c i j a s k.* – metālu kausēšanas k., kurās siltumu rada parastas frekvences vai augstfrekvences indukcijas strāvas. *K o k o g l u d e d z i n ā š a n a s k. mežr.* – no kīģeļiem mūrēti dažādas formas aparāti, kuros realizē koksnes pārogļošanu (*sk. kokogļu dedzināšana*). *K o l ē d ā n a k. cel.* – k. 2–3 mm lielu *kolčedāna* graudiņu dedzināšanai. *K o n v e i j e r a k.* – k., kuras iekšpusē ir (lentes, ķēžu vai kausu) konveijers, kas apdedzināmos izstrādājumus apdedzināšanas laikā pārvieto; lieto kalcinēšanas apdedzināšanai cementa klinkera ražošanā. *L i e s m a s k.* – k., kurā apdedzināmais materiāls tieši saskaras ar karstajiem kurināmā sadedzināšanas gāzveida produktiem. *L i e s m u k.* – kausēšanas iekārta, kurā izmanto cieta, šķidra vai gāzveida kurināmā degšanas siltumu. *M i k r o v i l ņ u k.* – k., kurā par siltuma avotu izmanto superaugstu frekvenču elektromagnētisko lauku; mājāsaimniecībā – cepšanai, sautēšanai, ēdienu sildīšanai. *M u f e l k r ā s n s* – ugunsizturīga materiāla vai karstumizturīga tērauda kameras k., kurā apdedzināmais izstrādājums nav saskarē ar siltuma avotu, bet saņem siltumu, ko izstaro sienas. *P o d u k.* – periodiskas darbības stikla kausēšanas k., kuras darba kamerā uz klona izvieto ugunsizturīga materiāla (šamota) podus; lieto galvenokārt optiskā stikla un kristālstikla kausēšanai. *R o t ē j o š ā k.* – horizontāls vai mazliet ieslīps tērauda cilindrs, kas oderēts ar ugunsizturīgiem materiāliem; materiālu apdedzināšanai izmanto k-i ievadītā kurināmā sadegšanas siltumu; lieto cementa klinkera apdedzināšanai un stikla frišu (*sk. frīte*) iegūšanai. *R ū p n i e c i s k ā s k-is* izmanto dažādos tehnolo-

ģiskajos procesos materiālu termiskajai apstrādei (apdedzināšanai, metālu kausēšanai, rūdīšanai u. c.). Š a h t a s k. – k., kuras darba telpa ir vertikāls (apaļš, konisks vai taisnstūra) cilindrs; apdedzināmo materiālu iepilda k-i no augšas, bet gatavo produkciju izkrauj apakšējā daļā; lieto, piem., kaļķakmens apdedzināšanā. T u n e | k r ā s n s – k., kas sastāv no gara apdedzināšanas kanāla, kurā pa sliedēm pārvieto vagonetes ar apdedzināmajiem izstrādājumiem; lieto keramikas apdedzināšanai. V a k u m a l o k a k. – loka k. ar kūstošiem (no pārkausējamā materiāla) elektrodiem vai nekūstošiem (volframs, grafit) elektrodiem labas kvalitātes metālu un sakausējumu iegūšanai. V e r d o š ā s l ā ņ a k. – k., kurā pulverveida vai granulēts materiāls ir suspendēts gāzes plūsmā, kas rada intensīvu masas un siltuma apmaiņu; lieto birstošu materiālu (piem., kaļķu, cementa klinkera) žāvēšanai un apdedzināšanai. Sk. arī *stāvēplis*.

krāsns podiņi būvn. Celtniecības materiāls, ar kuru pārklāj krāsns, plīts u. c. ārējo virsmu; izgatavo no ugunsizturīgiem baltajiem māliem un kvarca smiltīm, var būt glazēti un neglazēti, ar gludu vai reljefu virsmu.

krāsojums mat. Grafa virsotņu kopas sadalījums tādās klasēs (krāsu kopās), ka nekādas divas ar šķautni savienotas virsotnes neatrodas vienā klasē.

krāsošana tehnol. Apstrādes process, kurā materiāls vai izstrādājums iegūst noturīgu vēlamo krāsu.

krāsošanas vanna tekst. Krāsvielas un tekstilpalīgvielas saturošs šķīdums, kurā notiek krāsošana.

krastmala ģeogr. Zemes josla gar ūdenstilpi vai ūdensteci; saskares josla starp ūdenstilpi (ūdensteci) un sauszemi; ūdenstilpes josla gar sauszemi.

krasts ģeogr. Sauszemes un ūdenstilpes (jūras, ezera, ūdenskrātuves) vai ūdensteces (upes) savstarpējas iedarbības zona, kur veidojas savdabīgas k-a reljefa formas. K-a a k u m u l ā c i j a s f o r m a s – virsūdens un zemūdens reljefa formas, kas veidojas jūras k-a zonā, uzkrājoties jūras sanešiem. K-a l i n i j a – nosacīta robeža starp jūras, ezera, okeāna vai cita ūdensbaseina virsu un sausz-

zemi, kas mainās, mainoties ūdensbaseina līmenim; par k-a līniju pieņem ilggadējo vidējo ūdenstilpes līmeni. K-a līnijas deformācija ir ūdensbaseina viena vecuma k-a veidojumu atrašanās dažādā augstumā. K-a v a l n i s – k-a akumulācijas forma, kas piekļaujas pamatkrastam.

krāsu aparāts poligr. Iespiedmašīnas daļa, kas uzklāj *iespiedelementiem* krāsas.

krāsu centri fiz. Kristāliskā režģa defekti, kas absorbē gaismu spektrālajā apgabalā, kurā pats kristāls gaismu neabsorbē; vērojami neorganiskos dielektriķu kristālos un stiklos, dabiskos minerālos.

krāsu kineskops tel. Kineskops, kas izmantojams televizoros standarta krāsu signāla pārraidei, kas dekodējams kvalitatīvā attēlā.

krāsu kodētājs tel. Ierīce, kas saņem sarkano, zaļo un zilo separācijas signālu un veido pilnīgu kodētu *videosignālu*.

krāsu lauka vektors tel. Krāsu televīzijas signālā matemātiskais noteikts vektors, kura leņķis atspoguļo krāsu un garums – piesātinājumu.

krāsu līdzsvars kino Krāsu attēla kvalitāte, ko nosaka trīs pamattoņu ekspozīcijas attiecība.

krāsvielas 1. ķīm. Ūdenī šķīstošas krāsojošas vielas. A k t ī v ā s k. – k., kuru molekulas ar krāsojamo materiālu veido ķīmiskas saites. B ā z i s k ā s k. – organiskās bāzes sāļi ar skābēm (sālsskābe, sērskābe, etiķskābe, skābeņskābe, slāpekļskābe). Šo krāsvielu molekulas satur kā brīvās, tā aizvietotās amino-skābes. D a b i s k ā s o r g a n i s k ā s k. – k., kuras satur dabas produkti, parasti augi: kvarcitrone (dzeltenā krāsā); katehu (brūnā krāsā); kampešs (zilā krāsā un citās tumšās krāsās no zaļās līdz melnai) u. c. D i s p e r s ā s k. tekst. – ūdenī mazšķīstošas sintētiskās k.; tekstilrūpniecībā lieto acetātšķiedru un sintētisko šķiedru izstrādājumu krāsošanai un drukāšanai. K a t j o n u k. tekst. – ūdenī šķīstošas sintētiskās k.; tekstilrūpniecībā lieto akrilšķiedru izstrādājumu krāsošanai un drukāšanai. K u b l u k. tekst. – ūdenī nešķīstošas dabas un sintētiskās k.; lieto galvenokārt celulozes šķiedru tekstilizstrādājumu krāsošanai un drukāšanai (kublu k. šķīstošā forma ir k u b l a s o l i). M ā k s l ī g ā s o r g a n i s k ā s k. – anilīnkrāsas,

ko iegūst galvenokārt no akmeņogļu pārtvaices produktiem. *N e i t r ā l ā s k.* – neitrālie vai sārmainie sulfoskābes vai karbonskābes sāļi vai arī organisko katjonu un anjonu neorganiskie sāļi. *S ē r a k. tekst.* – ūdenī nešķīstošās sintētiskās k.; tekstilrūpniecībā lieto galvenokārt celulozes šķiedru tekstilizstrādājumu krāsošanai. *S i n t ē t i s k ā s k.* – k., ko iegūst sintēzes procesā. *S k ā b ā s k.* – k., kuru molekulas satur sāļus veidojošas grupas (COOH, SO₃H u. c.). *T i e š ā s k. tekst.* – ūdenī šķīstošās sintētiskās k.; lieto, piem., celulozes tekstilizstrādājumu krāsošanai. *2. pārt.* Vīnas, kas maina, saglabā, pastiprina vai stabilizē produkta krāsu.

krāšņumaugi dārz. Kultūraugi vai savvaļas augi ar dekoratīviem ziediem, lapām vai citām auga daļām, kurus izmanto apstādījumos vai audzē griezto ziedu iegūšanai un telpu apzaļumošanai.

krāšņumkrūmi dārz. Apstādījumos audzētas krūmu sugas, pasugas, varietātes, šķirnes, kam raksturīga īpatnēja forma, dekoratīvs lapu krāsojums vai krāšņi ziedi.

krāšņvārņveidīgie (*Coraciiformes*) *biol.* Putnu kārtā, kuru Latvijā pārstāv tikai viena suga – zaļā vārņa (*Coracias garrulus*).

krāteris [gr. *kratēr* trauks vīna sajaukšanai ar ūdeni] *ģeol.* Vulkāna lavas kanāla konusveida vai piltuvveida iepakas augšējā atvere, kas pilnībā vai daļēji atveras izvirduma laikā, bet pārējā laikā ir noslēgta ar sacietējušu lavu vai dažāda rupjuma vulkāniskas izcelsmes drupu materiālu, caur kuru plaisām izplūst gāzes un tvaiki. *M e t e o r ī t a k.* – noapaļots padziļinājums planētas, tās pavadoņa vai asteroīda gruntī, kas radies, nokrītot meteorītam.

krāterveida pupi lopk. Cūku tesmeņa ārējās uzbūves kļūda: pupa ādas krokas sniedzas pāri pupa galam, un sivēnam ir grūti zīst.

kratons [gr. *kratos* spēks, stiprums] *ģeol.* Liela, mazkustīga *Zemes garozas* daļa, kam raksturīgs lēns lielu izmēru krokojums un biezs dziļu lūzumu tīkls.

krauja ģeol. Stāva vai vertikāla *reljefa* nogāze, kas veidojusies tektoniskos, erozijas, abraziācijas, nogrūvumu, noslīdeņu un dēdēšanas procesos vai to mijiedarbībā.

kraujmērs mežr. Kokmateriālu *krautnes* kopējais aizņemtais tilpums, ko nosaka pēc ārējiem izmēriem, ieskaitot ar gaisu un piejaukumiem aizpildītās spraugas.

kraupis lauks. Augu slimība, ko ierosina asku sēnes (ģints *Venturia*), nepilnīgi pazīstamās sēnes (ģints *Rhizoctonia*, *Cladosporium*), glotsēnes (ģints *Spongospora*), retāk starainās sēnes (ģints *Actinomyces*) un baktērijas. K. bojā augļu koku lapas, augļus, retāk dzinumus, izveidojot plankumus ar samtainu, tumšzaļganu apsarmi. Biežāk sastopams ābeļu, bumbieru, ķiršu k. Ar k-i slimu arī kartupeļi, gurķi, bietes.

krautne mežr. Garo kokmateriālu krautnēšanas vienība. *Z ā ģ m a t e r i ā l u k. kokapstr.* – uz starplikām precīzi sakrauti zāģmateriāli.

krautuve mežr. Sk. **kokmateriālu krautuve**

krava transp. Rūpniecības un lauksaimniecības produkcija, materiāli u. c., kas pieņemts pārvadāšanai. *K r a v a s m a r ķ ē j u m s* – ciparu, burtu un nosacītas informācijas uzraksts uz kravas saiņojuma vai speciālām birkām par kravas piederību un tās adresātu, par tās transportēšanas kārtību dažādos transporta veidos. *K r a v a s m a s a* – kravas daudzuma mērs un kravas saglabātības kontroles rādītājs.

kravas iekārta jūrn. Kuģa ierīču kopums kravas iekraušanai un izkraušanai.

kravas kaste transp. Platforma ar bortiem pārvadājamās kravas novietošanai, no kuriem viens vai vairāki borti var būt atverami.

kravas marka jūrn. Speciāla zīme uz kuģa bortiem, kas rāda vīrs ūdens pieļaujamo borta augstumu kuģim ar pilnu kravu; k. m-u apliecina starptautisks dokuments "Apliecība par kravas marku".

kravas sūtījums transp. Krava, kas uzrādīta pārvadāšanai ar atsevišķu *pavadzīmi*. *M a z t o n n ā ž ā s k. s. dz.* – k. s., kura masa ir 10–20 t un kura pārvadāšanai nepieciešams tilpums, kas ir mazāks par 1/2 no četrasīgā vagona tilpuma.

krāvējierīce tehn. Ierīce kravu iekraušanai un izkraušanai.

kravnesība transp. Transportlīdzekļa lietojamības raksturlielums – vienā reizē pārvedamās kravas maksimālā masa (tonnās). *K u ģ a t ī r ā,*

derīgā k. – kravas, pasažieru un viņu bagāžas, pārtikas un ūdens krājumu kopējā masa. **Kuģa pilnā k., dedveits –** tīrās (derīgās) kravas un kuģa komandas, pārtikas, dzeramā un tehniskā ūdens, degvielas u. c. reisam nepieciešamo rezervju kopējā masa, resp., viss, ko kuģi var iekraut līdz maksimālajai pieļaujamai iegrimei.

krājummetrs *mežr.* → **sters**

krāvums Grēda, sablīvējums.

kreacionisms [lat. *creatio (creationis)* radišana] Konceptija, ka dzīvās dabas daudzveidība ir radišanas akta rezultāts.

kreisās rokas likums *el.* Mnemonisks likums, kas nosaka *Ampēra spēka* virzienu.

kreiseris [hol. *kruiser*] *jūrn., mil.* Karakuģis ienaidnieka kuģu un krasta objektu iznīcināšanai, izlūkošanai, desanta uzbrukumu atbalstīšanai; bruņojumā ir artilērija, raķetes, torpēdas, helikopteri.

kreisēšana [hol. *kruisen* kreisēt] 1. *aeron.* Gaisakuģa horizontāls lidojums ar optimāliem lidojuma parametriem (*uzplūdes leņķi*, degvielas patēriņu u. c.). **K-as līmenis –** lidojuma augstuma līmenis, kas tiek saglabāts ilgāko lidojuma laiku. 2. *jūrn.* Burukuģa iešana pret vēju pa lauztu līniju (lavēšana). 3. *jūrn., mil.* Atsevišķa karakuģa vai eskadras braukāšana noteiktā rajonā, lai izlūkotu vai apsargātu krastu un uzbruktu pretinieka kuģiem.

kreisēšanas ātrums 1. *aeron.* Gaisakuģa ātrums horizontālā lidojumā, kad vilces attiecība pret ātrumu ir minimāla. **K. ā.** mazliet atšķiras no ātruma, kurā degvielas patēriņš uz vienu kilometru ir minimāls. 2. *jūrn.* Kuģa ātrums, kādā ir vismazākais degvielas patēriņš.

krējums *pārt.* Piena produkts, kas atdalīts no piena beztauku daļas. Atkarībā no k-a tauku satura izšķir saldo k-u ar pazeminātu tauku saturu, saldo k-u un saldo k-u ar paaugstinātu tauku saturu. **S k ā b a i s k.** – no salda k-a ražots skābpiena produkts, kas saraudzēts ar mezofilo pienskābes baktēriju ieraugu. **K-a k u l š a n a –** k-a mehāniska apstrāde, kurā veidojas sviesta graudi un izdalās piņiņas.

krekeri [a. *cracker*] *pārt.* Sausie cepumi, kuru mīklu gatavo ar taukvielām, bet bez cukura; pēc

izcepsšanas k-u virsmu pārklāj ar garšvielām (sāli, sieru u. c.).

krekingš [a. *cracking* < *crack* sašķelt] *ķīm. tehnol.* Naftas smago produktu pārstrādes process, kad lielmolekulāro *ogļūdeņražu* molekulas sašķeļas mazākos fragmentos; rezultātā iegūst motordegvielu un ķīmiskās rūpniecības izejvielas.

kreklis *apģ.* Pilnīgi vai daļēji atdarāms, parasti piedurknots *apakšveļas* vai *virsdrēbju* *augšgērbs*, kuru valkā nepārlaistu vai pārlaistu attiecīgās kārtas *gurngērbam*, arī kopā ar attiecīgu *plecgērbu*, piem., zemsvārku *virskreklu* – ar *uzvalka žaketi*. **H e n l i j a s k.** – **T k-am** līdzīgs k. ar pogu pusaizdari priekškakles šķirtnē. **P o l o k.** – no *aplaņas trikotāžas drānas* piegriezts, pusatdarāms *virsdrēbju k.* ar mīkstu atliekto apkaklīti. **T (v e i d a) k.** – no *aplaņa* adījuma taisngriezuma stāva daļām un parasti ar īsām *piedurknēm* **T** burta veidā darināts, lejasmaļā gludi atšūts, caur *apaļu valnišadījuma* piekakli pārmaucams bezaizdares *augšgērbs*, kuru sākotnēji valkāja *apakšveļas*, bet tagad arī *virsdrēbju* sastāvā. **Sk.** arī *apakškreklis*.

krēms [fr. *crème*] *pārt.* 1. Saputota saldā krējuma vai sviesta masa ar piedevām konditorejas izstrādājumu pildīšanai vai rotāšanai. 2. Saldais ēdiens, kas parasti gatavots no putota saldā krējuma ar dažādām piedevām, piem., šokolādi, augļu masu, želatīnu. 3. Ļoti salds liķieris.

kreozots [fr. *créosote* < gr. *kreas* miesa + *sōtēr* saglabātājs] *ķīm.* No lapkoku darvas iegūts šķidrums ar kodīgu smaku; lieto koka izstrādājumu piesūcināšanai pret pušānu.

krepešins [fr. *crêpe de Chine* Ķīnas kreps] *tekst.* Ļoti viegls, spīdīgs, parasti apdrukāts *audekla pinuma* audums, kurā audos ir ļoti stipri sagrodoti labā un kreisā groduma kompleksie pavedieni, bet šķēros vidēji grodoti kompleksie pavedieni.

krepešana *papīrr.* Krokotas struktūras veidošana *papīram*, lai padarītu to mīkstāku, palielinātu uzsūkšanas spēju un izstiepjamību (līdz pārtrūkšanai).

krepitācija [lat. *crepitare* čirkstēt] *med.* Čirkstēšana, skaņa, ko dzird, izklausot plaušas, dažu slimību gadījumos.

krepš [fr. *crêpe* < lat. *crispus* cirtains, sprogains]

1. *ķīm.* Dabiskais **kaučuks**, ko iegūst *lateksa* koagulācijas procesā nātrija sulfīta klātbūtnē.

2. *tekst.* Audums ar graudainu vai grubulainu virsmu, ko iegūst dažādos veidos, pirmkārt, lietojot ļoti stipri sagrodotus pavedienus (krepa pavedienus), otrkārt, izmantojot krepa pinumu, treškārt, ķīmiskā vai termiskā apstrādē izraisot dažādu auduma *rukumu* dažādos virzienos.

krepžoržets [fr. *crêpe Georgette*] *tekst.* Žoržeta audums, kurā audos ir tikai vai nu labā, vai kreisā groduma pavedieni.

krēsla *astr.* Gaismas parādība atmosfērā; rodas, atmosfēras augšējos slāņos izkļiedētajai Saules gaismai apgaismojot arī tieši neapspīdētos zemeslodes apgabalus; novērojama vakarā pēc Saules rieta un rītā pirms Saules lēkta. **Astronomiskā k.** – laika intervāls no brīža, kad Saules centrs atrodas 12° zem horizonta, līdz brīdim, kad Saules centrs atrodas 18° zem horizonta (no rīta virs horizonta). **Civīlā k.** – laika intervāls no Saules rieta līdz brīdim, kad Saules centrs atrodas 6° zem horizonta (no rīta – virs horizonta). **Nautiskā k.** – laika intervāls no brīža, kad Saules centrs atrodas 6° zem horizonta, līdz brīdim, kad Saules centrs atrodas 12° zem horizonta (no rīta virs horizonta).

krēslgulta *mēb.* Atpūtas krēsls, kas pārveidojams par guļvietu.

kretnisms [fr. *crétinisme*] *med.* Iedzimta fiziska un garīga atpalicība vairogdziedzera pavājinātas darbības dēļ.

kretnis [fr. *crétin*] *med.* Cilvēks, kas slimo ar *kretnismu*.

kretons [fr. *cretonne* pēc Francijas pils. Kretonas (Creton) nos.] *tekst.* Apdrukāts kokvilnas audums (smagāks par *katūnu*), bez spodrāpdares.

kreve (*crusta*) *biol., mež.* Atmirušo audu slānis, kas veidojas *kokaugu* stumbra virspusē no *peridermas* un *mizas* šūnām. K. katru gadu no iekšpuses pieaug, bet ārpusē pakāpeniski atdalās un nokrīt. Ir plēkšņu k. (ozolam, prielei) un gludā k. (dižskābardim, baltalksnim).

krezoli [v. *Kresol* < *Kre(o)s(ot)* kreozots + (*Phen*)ol fenols] *ķīm.* *Fenolu* rindas savienojumi, metilfenoli, kas ir akmeņogļu darvā.

kriks [a. *creek*] *ģeogr.* 1. Austrālijā – periodiski izsīkstoša upe, kas sausā gadalaikā sadalās atsevišķās, savā starpā nesaistītās ūdenstilpēs. 2. Anglijā – neliels līcis. 3. Ziemeļamerikā – pieteka vai strauts.

krinolīns [fr. *crin* astrs + *lin* lins] 1. *apģ.* 19. gs. sākotnēji – apakšbrunči no drānas, kas austa no kokvilnas un zirga astriem; vēlāk – kupli blīva auduma svārki ar iešūtām metāla stipām. 2. *tekst.* Stīvs, apretēts kokvilnas vai linu audekla pinuma audums.

kriobioloģija [gr. *kryos* aukstums, sals + *bioloģija*] *biol.* Bioloģijas nozare, kurā pēta zemas temperatūras ietekmi uz dzīvajiem organismiem.

kriofili [gr. *kryos* aukstums, sals + *philein* mīlēt] *biol.* Organismi, kuru augšanai un attīstībai nepieciešama zema vides temperatūra.

kriogēnā tehnika *tehn.* Zemas temperatūras (< 120 K) iegūšanas un izmantošanas tehnika; izmanto gāzu sašķidrināšanai, uzglabāšanai un transportēšanai.

kriogēnā temperatūra *fiz.* Zema temperatūra, kurā normālos apstākļos sašķidrinās gaisa sastāvā esošās gāzes, un vēl zemāka temperatūra, kuru iegūst laboratorijas apstākļos; zemākā robeža, kurai var tuvojies, ir temperatūras absolūtā nulle -273,15 °C. Celsija skalā par k-o t-u dēvē temperatūru, kas zemāka par -120 °C.

kriogēns [gr. *kryos* aukstums, sals + *genos* dzimšana, izcelšanās] 1. *biol.* Tāds, kas saistīts ar zemu temperatūru; mūžīgā sasaluma radīts, ar to saistīts. 2. *fiz., tehn.* Tāds, kas saistīts ar ļoti zemas temperatūras iegūšanu vai darbojas ļoti zemas temperatūras apstākļos.

krioloģija [gr. *kryos* aukstums, sals + *logos* jēdziens, mācība] Zinātne par *kriosfēru*, par *kriogēno* procesu un parādību norisi, izplatību un attīstību.

krioplāns [gr. *kryos* aukstums, sals + fr. *planer* lidināties] *aeron.* Lidaparāts, kura spēka iekārtā izmanto *kriogēno* degvielu.

kriosfēra [gr. *kryos* aukstums, sals + *sphaira* lode] Nevienlaidu Zemes apvalks ar nepastāvīgu konfigurāciju *atmosfēras*, *hidrosfēras* un *litosfēras* siltuma mijiedarbības zonā, kurā ūdens var pastāvēt cietā fāzē.

krioskops [gr. *kryos* aukstums, sals + *skopein* ska-

tūties] *lopk*. Iekārta *piena sasaldšanas temperatūras* noteikšanai ar precizitāti līdz 0,002 °C.

kriosoliflukcija [gr. *kryos* aukstums, sals + lat. *solum* augsne + *fluctio* tecēšana] *geol.* → **soliflukcija**

krioterapija [gr. *kryos* aukstums, sals + *therapeia* ārstēšana] *med.* Fizioterapijas veids – zemas temperatūras izmantošana ārstniecībā.

krips [a. *creep* slidēšana] *geod.* Grunts lēna slidēšana pa nogāzi.

kriptofiti [gr. *kryptos* apslēpts + *phyton* augs] *biol.* Augi, kuru ziemošanas un atjaunošanās pumpuri atrodas augsnē vai zem ūdens.

kriptogrāfija [gr. *kryptos* slepens, apslēpts + *graphein* rakstīt] *inf., mat.* Informācijas kodēšanas teorijas nozare, kurā izstrādā ziņojumu šifrēšanas un dešifrēšanas metodes, lai aizsargātu tos pret nevēlamu nolasīšanu.

kriptons [gr. *kryptos* apslēpts] *ķīm.* Ķīmiskais elements Kr, atomnr. 36, atommasa 83,80, cēlgāze.

kriptorhisms [gr. *kryptos* apslēpts + *orchis* ola] *lopk.* Dzīvnieku embrionālās dzimumorgānu attīstības *anomālija*.

kriptozojs (kriptozoja eona) [gr. *kryptos* slepens, apslēpts + *zōē* dzīvība] *geol.* Vissenākais Zemes vēstures posms (pirms 570 miljoniem gadu), kad eksistēja tikai primitīvas, apslēptas dzīvības formas, iedala *proterozoja* un *arhaja* ērā.

kristālfizika *Kristalogrāfijas* nozare, kurā pēta kristālu un citu anizotropu vielu fizikālās īpašības, dažādu ārējo iedarbību uz šīm īpašībām un kristālu reālo struktūru, arī apraksta kristālu mehāniskās īpašības (elastību, *plastiskumu*, *cietību*), dielektriskās, magnētiskās, viļņu optikas īpašības (dubultlaušanu, polarizācijas plaknes griešanu), simetrijas maiņu, otrā veida fāžu pārejas.

kristālfosfori Neorganiski kristāliski *luminofoori* – pusvadītāji un dielektriķi, kuros ievadīti *luminiscences centri*; luminiscence rodas, vai nu tieši ierosinot luminiscences centrus, vai arī absorbējot enerģiju k-u pamatvielā, radot *eksitonus* vai brīvus *elektronus* un *caurumus*, kas attiecīgi sabrūk vai no jauna savienojas uz luminiscences centriem; lieto luminiscentās spuldzēs, kineskopu ekrānos (sk. *katodluminiscence*).

kristālhidrāti [gr. *krystallos* ledus; kalnu kristāls + *hydōr* ūdens] *ķīm., sil. tehnol.* 1. Neorganiskas kristāliskas vielas, kas satur *kristalizācijas ūdeni*, piem., ģipsis ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$). 2. Kristāliskas vielas, kas sastāv no savstarpēji saistītām ogļūdeņražu un ūdens molekulām.

kristāliskais lauks *krist.* Pozitīvo vai negatīvo nekompensēto atomu vai jonu lādiņu radītais lauks cietvielā, kas darbojas attālumā, kurš ir tuvs starpatomu attālumam.

kristāliskais pamatklintājs, pamatklintājs *geol.* *Platformas* pamatne, ko veido magmatiskie un metamorfie ieži (loti reti – nogulumieži).

kristāliskais režģis *krist.* Vielas kristāliskajam stāvoklim piemērots regulārs daļiņu (atomu, jonu, molekulu) novietojums, kam piemīt periodiska atkārtotamība trīs dimensijās; kristāla plakanās skaldnes atbilst atomu plaknēm, taisnās šķautnes – atomu rindām. $H e k s a g o n ā l s k . r . - k . r .$, kurā atomi izvietoti sešstūra prizmas pamatnes virsotnēs un centrā, kā arī trīs atomi starp pamatņu plaknēm. $S k a l d n ē s c e n t r ē t s k u b i s k s k . r . - k . r .$, kurā atomi ir kuba virsotnēs un arī skaldņu centrā. $T e l p i s k i c e n t r ē t s k u b i s k s k . r . - k . r .$, kurā atomi izvietoti kuba virsotnēs un centrā. $V i e n k ā r š s k u b i s k s k . r . - k . r .$, kurā atomi izvietoti kuba skaldņu virsotnēs.

kristāliskā režģa defekti *krist.* Jebkura atkāpe no režģa periodiskā atomu sakārtojuma: *vakances*, *piemaisījumu atomi*, *dislokācijas*, *krāsu centri*, kristāla dažādas orientācijas apgabalu (sk. *dubultošanās*) robežvirsmas; veidojas kristalizācijā termiskās, mehāniskās un elektriskās iedarbības rezultātā, kā arī, ja režģi apstaro ar neitroniem, elektroniem, gamma stariem, rentgena stariem vai ultravioleto gaismu (sk. *radiācijas defekti*).

kristāliskā režģa svārstības *krist.* Viens no galvenajiem cietvielas iekšējās kustības veidiem – struktūras daļiņu (atomu, jonu, molekulu) svārstības ap saviem līdzsvara stāvokļiem. $K o l e k t i v ā s k . r . s . - e l a s t i s k i$ viļņi ar diskreto frekvenču spektru; to īpašības var aprakstīt kā *kvazidaļiņas* ar atbilstošiem enerģijas kvantiem – *fononiem*.

kristāliskais vairogs *geol.* *Platformas* daļa, kur Zemes virspusē atsedzas *kristāliskais* pamat-

klintājs. Baltijas (kristāliskais) v. – Austrumeiropas platformas ziemeļrietumu daļa, kur atsegts arhaja un proterozoja kristāliskais pamatklintājs; aizņem Skandināvijas un Kolas pussalas.

kristāliskie bloki *krist.* Monokristāla apgabali (ar izmēriem no mikrometriem līdz centimetriem), kas nav stingri paralēli cits citam.

kristāliskis [gr. *krystallos* ledus; kalnu kristāls] *ķīm.* Tāds cietvielas stāvoklis, kad daļiņas (atomi, joni, molekulas) izvietotas stingri noteiktā kārtībā (*kristāliskais režģis, tālā kārtība*), kas izpaužas ārējās formas simetrijā un fizikālo īpašību anizotropijā.

kristalīts, grauds *materiālt.* Kristāliskās uzbūves daļa, kurai piemīt viena kristālisko režģu orientācija, tā veidojas no viena kristalizācijas centra; k-iem neveidojas pareizas ģeometriskās formas.

kristalizācija [gr. *krystallos* ledus; kalnu kristāls] *ķīm., min., materiālt.* Vielas *fāžu* pāreja no šķīduma, kausējuma vai gāzveida stāvokļa kristāliskā stāvoklī; ja materiālu atdzesē zem k-as jeb kritiskās temperatūras, notiek k-as centru veidošanās un kristālu augšana. *H e t e r o g ē n ā k. – k.,* kad k-as centri ir citas fāzes piemaisījumi. *H o m o g ē n ā k. – k.,* kad k-as centri rodas *lokālās* struktūras vai sastāva nevienadības rezultātā un izveidojušies kristāli pēc ķīmiskā sastāva neatšķiras no k-as centriem. *P o l i m ē r u k.* var notikt no šķīduma vai kausējuma, vai arī kristāliskajai struktūrai pilnveidojoties cietā agregātstāvoklī. *S t i k l ā k. –* pāreja no stiklveida stāvokļa kristāliskā stāvoklī. K-as centri – savstarpēji saistītu atomu grupa, kas veidojas, pārdzesējot materiālu zem k-as kritiskās temperatūras; atomu izvietojums un starpatomu attālums k-as centrā līdzīgs to izvietojumam un attālumiem kristāliskā režģī. K-as *k r i t i s k i e p u n k t i* – katram materiālam raksturīga temperatūra, kas norāda uz stāvokļa vai struktūras maiņas procesa sākumu un beigām; nosaka ar termisko analīzi. K-as *s i l t u m s* – siltuma daudzums, kas izdalās k-as procesā, jo šķīdņa materiāla iekšējā enerģija ir lielāka par kristāliskās uzbūves iekšējo enerģiju. *Sk. pārdzesēšana.*
kristālķīmija *krist., min.* Kristalogrāfijas un mine-

raloģijas nozare, kurā pēta sakarības starp kristālu uzbūvi un to ķīmisko sastāvu.

kristālmasa *pārt.* No attīrīta, iebiezināta cukura sīrupa vārīta pārsātinātas koncentrācijas masa, kurā, pievienojot kristalizācijas centrus (pūdercukuru), veidojas cukura kristāli.

kristalogrāfija [gr. *krystallos* ledus; kalnu kristāls + *graphein* rakstīt] *krist.* Zinātne par kristāliem un vielas kristālisko stāvokli.

kristalogrāfiskais simbols *krist.* Kristāla skaldnes vai šķautnes stāvokļa skaitlisks raksturojums attiecībā pret noteiktām koordinātām.

kristalogrāfiskie indeksi *krist.* Trīs veseli skaitļi, kas nosaka kristāla skaldņu atomu plakņu novietojumu (Millera indeksi) vai arī kristāla šķautņu novietojumu (Veisa indeksi) attiecībā pret kristalogrāfiskajām asīm.

kristāloptika *fiz.* Optikas un kristālu fizikas starpnozare, kurā aplūko gaismas izplatīšanās likumus kristālos – *dubultlaušanu, gaismas polarizāciju*, polarizācijas plaknes griešanos, *pleohromismu*, elektrooptiku un magnetooptiku.

kristālporcelāns, pusporcelāns *ker.* Keramikas materiāls, kura drumstalai ir lielāka ūdens uzsūce nekā porcelānam; izgatavo saimniecības traukus un sanitāri tehnisko keramiku.

kristāls [gr. *krystallos* ledus; kalnu kristāls] *krist., ķīm., fiz.* 1. Cietviela, kuras daļiņas (atomi, molekulas vai joni) ir noteiktā periodiskā kārtībā, veido *kristālrežģi*. *I d e ā l s k. – 1)* k. ar ideālu trīsdimensiju periodisku režģi, kurā nav struktūras defektu, piemaisījumu atomu un *dislokāciju*; 2) ideālas formas k., kurā fizikāli ekvivalentas skaldnes ir vienādi attīstītas. *J o n u k. – k.,* kura kristāliskā režģa mezglos atrodas pozitīvi un negatīvi joni, starp kuriem veidojas *jonu saite*. K-a *s k a l d n e* – plakne, kas norobežo k-u un atspoguļo tā iekšējās uzbūves īpatnības. *S i n t ē t i s k a i s k. –* mākslīgi audzēts k., kas dabā ir reti sastopams vai arī nav sastopams; vairums to ir plaši lietoti, piem., *pusvadītāji, pjezoelektriķi, segnetoelektriķi*. *Š ķ i d r a i s k. –* viela, kurai noteiktā temperatūras intervālā ir gan šķīduma, gan cietvielas īpašības.
2. → **kristālstikls**

kristālstikls, kristāls [gr. *krystallos* ledus; kalnu kristāls] *sil. tehnol.* Stikla šķirne – stikls ar lielu gaismas laušanas koeficientu, ko nosaka liels

svina oksīda (PbO) vai bārija oksīda (BaO) daudzums; lieto šķirnes trauku un dekoratīvu izstrādājumu izgatavošanai.

kristālu defekti *materiāl.* Kristāliskās uzbūves nepilnības, kas pārtrauc atomu teorētisko izvietojumu un maina attālumu starp atomiem; rodas kristalizācijas procesā, apstrādes un karsēšanas rezultātā. *Lineārie k. d.* – defekti, kuru izmēri vienā virzienā pārsniedz atoma izmērus, rodas dislokācijas, kas deformēšanas procesā pārvietojas, savstarpēji izlīdzinās, vairojas un iziet līdz *graudu* robežām; *lineārie k. d.* ir galvenais cēlonis tam, ka materiālu praktiskā stiprība ir mazāka par teorētisko stiprību. *Punktveida k. d.* – defekti, kuru izmēri ir tuvi atomu izmēriem; punktveida defektus veido kristāliskajā režģī iespiedušies sveši atomi; rodas kristāliskā režģa deformācija, kas atvieglo difūziju un mazina stiprību.

kristālūdens *ķīm.* Ūdens, kas saistīts *kristāla* sastāvā kristālhidrātu veidā.

kristālu simetrija *krist.* Kristālu īpašība savietoties pašiem ar sevi, notiekot pagriezieniem, atstarošanām, paralēlajai pārnesei; kristālu ārējās formas simetriju nosaka kristāla atomu struktūra.

kristālu spektri Optiskās *absorbcijas*, *luminiscences*, *fotovadāmības*, kombinatīvās *gaismas izkļiedes*, atstarošanās spektri, kas rodas, gaismai mijiedarbojoties ar vielu kristāliskā stāvoklī.

kristobalīts [pēc Meksikas pils. Sankristobalas (*San Cristóbal*) nos.] *min., sil tehnol.* Minerāls, silīcija dioksīda SiO₂ *polimorfā modifikācija*, augsttemperatūras (virs 1470 °C) silīcija dioksīda paveids, kas kristalizējas silīkātmateriālos.

krišana *fiz., meh.* Materiāla objekta brīva vertikālā kustība smaguma spēka iespaidā.

krišanas leņķis *fiz.* Leņķis, ko veido stars, krītot uz robežvirsmu starp divām vidēm, un *normāle*, kas novilkta pret šo virsmu stara krišanas punktā.

kriņa periods, krīts [lat. *creta* krīts] *geol.* Mezozoja *erātes* noslēdzošais periods pirms 130–65 miljoniem gadu.

kritene *geod.* Zemes virspuses iepakla, kas veidojas *karsta* vai *pseudokarsta* procesā.

kritērijs [gr. *kritērion* pazīme] Noteicošā, būtiskā pazīme, pēc kuras vērtē, definē vai klasificē. Tehnoloģisko procesu vispārīgai vērtēšanai izmanto līdzības k-us, kas ir dažādu fizikālu lielumu noteiktas jēgas matemātiskā izteiksmē aprēķināti bezdimensionāli skaitļi. Tie parasti nosaukti ievērojamu zinātnieku (Arhimēda, Ņūtona, Reinoldsa, Nuselta u. c.) vārdos.

kritiskais punkts [gr. *kritikos* izšķirošs; punkts] *fiz.* Fāžu stāvokļa diagrammas punkts, kas atbilst vielas kritiskajam stāvoklim, kurā līdzsvarā esošās fāzes (piem., šķidrums – tvaiks, cietviela – šķidrums) pēc fizikālajām īpašībām kļūst neatšķiramas.

kritiskais spiediens *fiz.* Spiediens, kas atbilst vielas kritiskajam stāvoklim un ir viens no kritisko punktu raksturojošiem parametriem. Spiedienā, kas zemāks par k-o s-u, gāzi nevar sašķidrināt.

kritiskais stāvoklis *fiz.* Vielās divfāžu sistēmas stāvoklis, kur abas koeksistējošās, līdzsvarā esošās fāzes kļūst pēc fizikālajām īpašībām neatšķiramas.

kritiskās parādības *fiz.* Specifiskas parādības, kas rodas otrā veida fāžu pāreju rajonā: vielas saspiežamības palielināšanās tvaika un šķidruma līdzsvaram *kritiskā punkta* tuvumā; magnētiskās uzņēmības un dielektriskās caurlaidības palielināšanās *Kirī punkta* tuvumā, siltumietilpības anomālija hēlija pārejas punktā uz *supraterkošu* stāvokli u. c.

kritiskā temperatūra *fiz.* 1. Temperatūra, kas atbilst vielas *kritiskajam stāvoklim* un ir viens no kritisko punktu raksturojošiem parametriem. Gāzi temperatūrā, kas augstāka par kritisko, nav iespējams sašķidrināt. 2. Temperatūra, virs kuras metālos, to ķīmiskos savienojumos un sakausējumos izzūd *supravadītspēja*.

kritiskie režīmi *aeron.* Lidaparāta lidojuma bīstamās brīvās kustības formas – griešanās, novelšanās, grīste –, kas attīstās, pārsniedzot ierobežojumu raksturlielumus.

kritnis būv. Kapitāli izbūvēts gultnes posms, kura robežās šā posmā strauji mainās gultnes dibena limeņi; kritnī (atšķirībā no straujtekas) ūdens plūsma atsevišķos posmos atraujas no gultnes; k-ņu galvenais uzdevums ir ūdens plūsmas enerģijas dzēšana.

krītpapīrs *papīr.* Papīrs, kas no vienas puses vai abām pusēm pārklāts ar saistvielu un pigmentu slāni.

krīts [lat. *creta* krīts] *ģeol.* 1. Balts, miksts kaļķakmens, kas sastāv no jūras planktona aļģu un vienšūnas dzīvnieku atliekām. 2. → **krita periods**

kritums 1. Augstuma starpība (starp zemes virsmas u. c. līmeņiem), t. i., pazeminājums posmā starp uzdotajiem punktiem. 2. *hidr.* Līmeņu starpība kādā upes, *kanāla* vai citas teces posmā, piem., pie *aizsprosta* (absolūtais k.). *Relatīvais k.*, *gultnes slīpums* – absolūtā k-a attiecība pret aplūkojamā posma garumu.

kroka *ģeol.* Iežu slāņu viļņveida izliekums vai ieliekums. *Antiklināla k.* – uz augšu izliekta k-a ar vecākiem slāņiem kodolā. *Sinklināla k.* – ieliekta k. ar jaunākiem slāņiem kodolā. *K-u sistēma* – izvietojuma un veidošanās laika ziņā autonomu iežu k-u komplekss, kam ir analogiskas k-u morfoloģiskās īpašības.

krokbiksītes *apģ.* Greznās sieviešu *apakšveļas* valīgas, *piejostā* savilkts bezstaru *biksītes*, kas darinātas no zidaina izskata drānas, parasti ar krokojošos lejasmalu gar cirkšņa līniju.

krokodili (*Crocodylia*) *biol.* Visaugstāk organizētā *rāpuļu* kārtā.

krokojuma apgabals *ģeol.* *Ģeosinklināles* daļa, kurā krokošanās notikusi vienlaikus.

kronstikls [v. *Kronglas*] Optiskais stikls, kura sastāvā nav vai gandrīz nav svina oksīda (PbO); lieto optiskās ierīcēs (lēcās, spoguļos).

kronšteins [v. *Kragstein*] 1. *arhit.* *Konsole*, kam vairāk ir dekoratīva nozīme. 2. *tehn.* Balstenis, trijstūrveida balsts horizontāli izvirzītu elementu balstīšanai un nostiprināšanai.

kropļojumi *elektron.* Pastiprinātāja izejas signāla formas neatbilstība ieejas signāla formai. *Fāžu k.* – k., kas saistīti ar fāžu nobīdi starp ieejas un izejas signāliem; *fāžu k. nerodas*, ja nav fāžu nobīdes vai arī tā ir proporcionāla frekvencei. *Frekvenču k.* – k., kas rodas, ja pastiprina nesinusoidālas formas signālu; dažādas nesinusoidālā signāla harmoniskās komponentes pastiprinās dažādi, tāpēc izejas signāla harmonisko komponentu sastāvs ir dažāds. *Lineārie k.* –

frekvenču un fāžu k. *Nelineārie k.* – k., kas rodas tāpēc, ka pastiprinātajos izmanto nelineārus elementus, piem., tranzistorus, uz kuriem spriegums nav proporcionāls strāvai; lai nelineārie k. būtu mazi, tranzistoru darbā režīmi jāizvēlas tā, lai maksimāli tiktu izmantoti raksturlielumu lineārie posmi, un izvēlētais režīms jāstabilizē, lai tas neizmainītos, mainoties, piem., temperatūrai.

kross [a. *cross* šķērsot] *lopk.* Saderīgu *līniju* kombinācija produktīvu pēcnācēju ieguvei.

krotālāja lopk. Dzīvnieku apzīmēšanas elements – ausī iestiprināma metāla vai plastmasas plāksnīte ar *identifikācijas* numuru.

kruīzu kuģis [a. *cruise* < hol.] *jūr.* Pasažieru kuģis tūrisma vai izpriecu braucienam pa noteiktu maršrutu.

krūka *ker., pārt.* Keramikas trauks galvenokārt vīnam vai balzamam.

krūmājs *mež.* Krūmu audze, ekosistēma, kurā galvenie organiskās masas ražotāji ir krūmi un nelieli koki.

krūmgriezis *mež.* Plecā uzkarams motorinstruments krūmu un sīkkoku nogriešanai; sastāv no iekšdedzes dzinēja, apvalkā ietvertas starp-vārpstas un ripzāģa.

krumlins, morēnuvāls *ģeol.* Lancetiski iegareni pauguri vai vaļņi, kuri stiepjas ledāja kustības virzienā un kuru garenasis atšķirībā no *drumliniem* sakļaujas ledāja kustības virzienā.

krūms *mež.* Daudzgadīgs kokaugs ar vairākiem aptuveni vienādi attīstītiem stumbriem, kas zarojas pie pamata vai saknes kaklā; nav galvenā stumbra; augstums 0,8–6 m, mūža ilgums 10–20, retāk 40–50 gadu.

krupons [fr. *coupon*] *ā. apstr.* Izturīgākā, vienmērīgākā un biežākā, vērtīgākā *jēlādas* daļa, kas iegūta no dzīvnieka ādas muguras daļas.

krupozs iekaisums [v. *kruppös* ar krupu saistīts] *med.* Iekaisums, kas saistīts ar šķidruma veidošanos audos (piem., *pneimonija*).

krups [v. *Krupp*] *med.* Balseņu difterija (izraisa smakšanu).

krusa *met.* Nokrišņi, kas rodas siltajā gadalaikā no lieliem gubu lietusmākoņiem blīvu dažāda lieluma ledus graudu veidā.

krusta zari *kopakstr.* Divi iegareni viena mietura zari vai iegarens zars kopā ar tā paša mietura

ovālo vai šķautnes zaru neatkarīgi no tā, vai starp tiem atrodas trešais apaļais vai ovālais zars.
krusteja arhīt. Galerija ap klostera pagalmu sakrālajai procesijai un telpu savienošanai.

krustojummodulācija [krustojums + lat. *modulatio* ritmiskums, vienmērīgums] *kino Amplitūdas skaņas celiņam* raksturīgs skaņas kropļojums filmas *negatīvā*. K-as t e s t s – tests, lai panāktu maksimālu amplitūdas skaņas celiņa blīvumu, līdz ar to – minimālu skaņas defekta iespēju.

krustojums 1. c. Krustojums ir vieta, kur vienā līmenī krustojas, savienojas vai sadalās vairākas satiksmes plūsmas. 2. dz. Sliežu ceļa virsbūves metāla konstrukcija, kas paredzēta ceļu krustošanai bez ritošā sastāva pārejas no viena ceļa uz otru.

krustošana, hibridizācija lauks., lopk. Divu ģenētiski atšķirīgu organismu iedzimtības faktoru savienošana pārojot, apputeksējot u. tml., kurā iegūst pēcnācējus – *hibrīdus*. Atgriezeniskā k. – rūpnieciskās k-as veids – vienu no vienkāršajā k-ā izmantotām šķirnēm lieto atkārtoti, proti, pirmās pakāpes krustojuma dzīvniekus krusto ar jau izmantotās šķirnes *vaislinieku*. Dubultā k. – rūpnieciskās k-as veids – vienkāršajā k-ā iegūto dzīvnieku krusto ar vienkāršajā k-ā iegūto vaislinieku. Pārmaiņus vai rotācijveida k. – rūpnieciskās k-as veids, kurā jaunas vaislinieces vienmēr izvēlas no iepriekšējā krustojuma, bet izmanto tīršķirnes vaisliniekus, iesaistot tos pārmaiņus pēc kārtas no divām, trijām vai vairāk šķirnēm. Reciprokā k. – vienas šķirnes vai līnijas tēviņu pārošana ar otras šķirnes mātītēm un otrādi; pārbauda šķirņu un līniju saderību. Starplīniju k. – vienas šķirnes vai vairāku pēc saderības pārbaudītu šķirņu specializēto vai sintētisko līniju k. Starpsugu k. – dažādu sugu dzīvnieku savstarpēja k. Trīšķirņu k. – rūpnieciskās k-as veids, kur krusto vienkāršajā k-ā iegūto pirmās pakāpes krustojumdzīvnieku ar trešās šķirnes vaislinieku. Vienkāršā k. – rūpnieciskās k-as veids – tīršķirnes dzīvnieku krusto ar citas šķirnes tīršķirnes vaislinieku, iegūstot pēcnācējus nobarošanai, vaislai vai tālākai k-ai.

krustspole tekst. Spole ar krustenisku pavediena uztinumu. Cilindriskā k. – k., kur pavediena uztinums veido cilindrisku ķermeni. Koniskā k. – k., kur pavediena uztinums veido nošķeltu konisku ķermeni.

krūšaugstums mež. Augstums, kurā mēra augoša koka caurmēru – 1,3 m virs sakņu kakla.

krūškok mež. → kumbrs

krūškorsete, bezstaru biksīšgrācija apģ. Krūsturkorsetes un bezstilbu korsetebikšu apvienojums vienā korsetēģērbā, kas pārveido figūras mīksto audu dabisko formu, tos saspiežot un polsterējot.

krūškorsete (krūsturkorsete, grācija) apģ. Krūštura un korsetes apvienojums viengabala korsetēģērbā, kas pārveido rumpja dabisko formu joslā no virskrūšu līmeņa līdz kājstakles līmenim. Īsā k., īsgrācija – līdz viduklim saīsināta k.

krūškurvis (thorax) biol. Rāpuļu, putnu, zīdītājdzīvnieku un cilvēka ķermeņa skeleta daļa, ko veido mugurkaula krūšdaļa, ribas un krūšu kauls.

krūšons [fr. *cruchon* kausiņš] pārt. 1. Baltā vīnogu vīna maisījums ar rumu vai konjaku un svaigiem augļiem. 2. Limonādes šķirne.

krūsturis apģ. Virsvidukļa korsetēģērbs krūšu dziedzeru formas pārveidošanai un (vai) balstīšanai; varētu būt ar vai bez blodiņu vilēm, ar vai bez pamatnes, ar vai bez ieliktniem vai polsteriem, ar maigāruma, noņemamām vai mainīga platuma lencēm vai bez lencēm.

krūšu apkārtmērs apģ. Rumpja lielākā horizontālā perimetra somatomērs krūšgalu līmenī; tā skaitlisko vērtību nosaka ar mērļenti, savietojot aptvēruma atskaites un nolasījuma punktus; *plecģērbu lielumu* skalas *vadmērs*.

krūšu dobums (cavum thoracis) biol. Zīdītāju ķermeņa dobuma priekšējā un cilvēka ķermeņa augšējā daļa.

krūts dziedzeris (mamma) → piena dziedzeris ksantofili [gr. *xanthos* dzeltens + *phyllon* lapa] biol. Dzeltenie augu pigmenti.

ksantogenēšana ķīm. Sārmainās celulozes apstrādešana ar sēroglekli (CS₂).

ksenogāmija [gr. *xenos* svešs + *gamos* laulība] biol. → svešappute

ksenons [gr. *xenos* svešs] ķīm. Ķīmiskais elements Xe, atomnr. 54, atommasa 131,30, cēlgāze.

kserofiti [gr. *xēros* sauss + *phyton* augs] *biol.* → **sausmiļi**

kseroforms *ķīm.* *Bismuta* atvasinājums, ko lieto par antiseptisku līdzekli.

kseroftalmija [gr. *xēros* sauss + *ophthalmos* acs] (*xerophthalmia*) *med.* *Acs konjunktīvas un radzenes izžūšana* A vitamīna trūkuma dēļ.

kserostomija [gr. *xēros* sauss + *stoma* mute] *med.* Sausuma sajūta mutē.

ksilēma [gr. *xylon* koks, koksne] → **koksne**

ksilīts [gr. *xylon* koks, koksne] *ķīm.* Piecvērtīgais *spirts* ar C₅–oglekļa ķēdi, bezkrāsaina, salda, kristāliska viela; lieto par saldvielu diabētiķu uzturā, izmanto ķīmiskajā rūpniecībā.

ksiloli [gr. *xylon* koks, koksne] *ķīm.* Aromātiski ogļūdeņraži, dimetilbenzoli, ko iegūst no akmeņogļu darvas vai naftas *riforminga* procesos.

ksiloze [gr. *xylon* koks, koksne] *ķīm.* Vienkārša *cukurviena* ar pieciem oglekļa atomiem, "koka cukurs".

ktenoforas [gr. *kteis* (ktenos) ķemme + *phoros* nesošs] (*Ctenophora*) *biol.* *Zarndobumaiņu* klase – jūras dzīvnieki ar maisveidīgu, dzidru, caurspīdīgu ķermeni.

kubla kausi *būv.* Palīgierīce betona padošanai būvlaukumā no automašīnām ar celtni tieši uz iestrādes vietu.

kubriks [hol. *koebruk*] *jūrn.* Kopējā dzīvojamā telpa kuģa komandas ierindas sastāvam.

kubs [gr. *kybos*] *mat.* 1. Algebrā – kāda mainīgā trešā pakāpe: $a^3=aaa$. 2. Ģeometrijā – regulārs daudzskaldnis (heksaedrs), kura skalnes ir seši kvadrāti.

kūdra *geol.* Degošs *nogulumiezis*, kas sastāv no nepilnīgi sadalītām augu atliekām.

kūdras briketes *enerģ.* Presēti regulāras formas *kūdras* gabali – cietais kurināmais, ko ražo no gaissausas kūdras drupatām, tās žāvējot, līdz kūdras mitrums ir 17%, un bez saistvielām presējot īpašās presēs 1,2 MPa spiedienā.

kūdras sūnas *biol.* → **sfagni**

kūdreņi *mež.* Meži nosusinātās kūdras augsnēs.

kūdrošanās *biol.* Process, kas noris pastāvīga lieka mitruma apstākļos, kur šiem apstākļiem piemēroto augu atliekas lēni noārdās un veidojas kūdra.

kuesta [sp. *cuesta* nogāze, nokalne] *geol.* Asimetriska grēda ar gandrīz nespasmotu līdzenu

vienu nogāzi un klinšainu stāvu otru nogāzi, kas veidojusies denudācijas un erozijas ietekmē, dažādas cietības iežu slāņiem lēzeni krītot vienā virzienā.

kuģa apledošana *jūrn.* Kuģa pārklāšanās ar ledus kārtu negatīvā gaisa temperatūrā, ūdenim viļņojoties un nokļūstot uz klāja; apledojošs kuģis zaudē stabilitāti.

kuģa cirkulācija [lat. *circulatio* < *circulari* staigāt apkārt] *jūrn.* Kuģa kustība pa likni, mainot kursu (kustības virzienu); arī kuģa kursa maiņa, kad tam ir pagriezta stūre.

kuģa lūka *jūrn.* Hermētiski aizdarāma atvere kuģa klājā kravas iekraušanai un izkraušanai, arī iekļūšanai tilpnē un tās apgaismošanai.

kuģis *jūrn.* Ūdens transportlīdzeklis – peldoša inženiertehniska būve noteiktu (saimniecisku, pētniecisku, militāru) uzdevumu veikšanai.

kuģniecība Kuģu satiksme pa ūdenstilpēm un ūdenstecēm; attiecīgais ūdenstransporta uzņēmums.

kuģuocēšs, fārvaters *jūrn.* Kuģuocēšs upēs, ezeros, jūras šaurumos un līčos, kas aprikots ar navigācijas zīmēm.

kukaiņēdāji (*Insectivora*) *biol.* *Zīdītāju* kārtā; dzīvnieki, kas ēd galvenokārt *kukaiņus* (piem., eži, kurmji, cirši).

kukaiņēdāji augi *biol.* Daudzgadīgi *lakstaugi*, kam papildu barība ir *kukaiņi*, piem., rasenes, pūslenes, kreimules.

kukaiņi (*Insecta*) *biol.* *Posmkāju* klase; sugām bagātākā un ekoloģiski daudzveidīgākā dzīvnieku grupa.

kūkas [v. *Kuchen*] *pārt.* Mazi mīkstie miltu konditorejas gabalizstrādājumi ar lielu cukura, tauku un olu daudzumu. **B e z ē k.** – k., ko gatavo bez miltiem, cukuru saputojot ar olas baltumu. **B i s k v i t a k.** – k., kuru mīklā galvenās sastāvdaļas ir putotas olas, cukurs un milti; ļoti porainas (irdenas), elastīgas. **K ā r t a i n ā s k.** – k. no kārtainās mīklas ar krēma vai augļu pildījumu. **M a n d eļ u k.** – k. no saberztām mandelēm, miltiem, cukura un olas baltuma. **P l a u c ē t ā s k.** – k. no plaucētiem miltiem ar sviestu, sāli un olām; cepoties k-u iekšpusē veidojas tukšums, jo plaucēšanas procesā klīsterizētā ciete veido uz kūkas virsmas blīvu garozu, kas nelaiž cauri ūdens tvaikus. **R u m a k.** – ar cukura

sirupu, kam pievienota ruma esence, piesūcinātas k. S m i l š u k. – no smilšu mīklas gatavotas k.

kukersīts [pēc Kukruzes (Kukersas) ciema Igaunijā] *geol.* Brūns, karbonātikais *degslānekļu* paveids, kvalitatīvākais no degslānekļiem.

kukulis *pārt.* → **klaipts**

kulirēšana [fr. *couler* tecēt] *tekst.* Pavediena izliekšana cilpā.

kūlišu sienamais aparāts *lauks. tehn.* Kultūraugu, galvenokārt linu, novākšanas mašīnu sastāvdaļa stiebru savākšanai kūlišos un to sasiešanai ar speciālu auklu; sākotnēji izmantoja arī labības plāvējos.

kulminācija [lat. *culmen* (*culminis*) virsotne]

1. Procesa lielākais kāpinājums, attīstības augstākā pakāpe. 2. *astr.* Debess spīdekļa iziešana caur *debess meridiānu*. *Ap a k š ē j ā k.* – debess spīdekļa iziešana caur to debess meridiāna pusi, kurā atrodas *nadīrs*. *A u g š ē j ā k.* – debess spīdekļa iziešana caur to debess meridiāna pusi, kurā atrodas *zenīts*.

Kulona berzes likums [pēc fr. fiziķa Š. O. Kulona (*Ch. A. Coulomb*, 1736–1806) vārda] *fiz., meh.* Likums, kas izsaka sakarību, ka berzes spēks (F_b) kontakta punktā ir proporcionāls normālajai reakcijai (N): $F_b = fN$ (f – berzes koeficients).

Kulona likums [pēc fr. fiziķa Š. O. Kulona (*Ch. A. Coulomb*, 1736–1806) vārda] *el., fiz.* Elektrostatikas pamatlíkums, pēc kura nekustīgu punktteida lādiņu savstarpējās mijiedarbības spēks ir tieši proporcionāls šo lādiņu lielumiem un apgriezti proporcionāls to attāluma kvadrātam un vides dielektriskajai caurlaidībai. Pēc *K-a l-a* starp vienādu zīmju lādiņiem darbojas atgrūšanās spēks, bet starp pretēju zīmju lādiņiem – pievilkšanās spēks.

kulonmērs [kulons + gr. *metron* mērs] *el.* Mērāparāts elektrības daudzuma mērīšanai.

kulons [pēc fr. fiziķa Š. O. Kulona (*Ch. A. Coulomb*, 1736–1806) vārda] 1. *el.* Elektrības daudzuma (elektriskā lādiņa) mērvienība; *apz. C*; viens k. ir elektrības daudzums, kas iziet caur vadītāja šķēsgriezumā vienā sekundē, ja vadītājā plūst nemainīga vienu ampēru stipra strāva. 2. *el.* Elektriskā lauka indukcijas vektora plūsmas mērvienība; viens k. ir elektriskā lauka indukcijas vektora plūsmas

caur jebkuru noslēgtu virsmu, kas ietver 1 C lielu elektrisku lādiņu.

kulstāmmašīna *lauks. tehn.* Mašīna (linu, vilnas u. c. šķiedru) *kulstīšanai* – ar rotējošiem adatu vai nažu veltņiem (*kulstiklām*) rada biežus triecienus pa šķiedrām.

kulstikla 1. lauks. tehn. *Kulstāmmašīnas* sastāvdaļa. 2. Roku darbarīks linšķiedras atpogaļošanai, lietojams kopā ar kulstāmo galdiņu. Rietumlatvijā bija vienkoka, nažveidīga k., Austrumlatvijā – plāns, rokturī iestiprināts, abpusēji lietojams cieta koka dēlītis.

kulstīšana *lauks. Linu, vilnas u. c. šķiedru* apstrādes operācija, ko veic pēc irdināšanas un pirms kāršanas – pilnīgāk uzirdina šķiedras un atdala lielākos piemaisījumus.

kuļšana *lauks.* Graudu atdalīšana no vārpām, skarām, pākstīm, labību sitot vai izberžot. 19. gs. beigās Latvijā kuļšanai sāka lietot *kuļmašīnas*, bet no 20. gs. 50. gadiem visu labību kuļ ar *kombainiem*.

kultivācija [fr. *cultivateur* < lat. *cultus* kopšana, apstrādāšana] *lauks. tehn.* Traktoram piekabīnāma vai uzkarināma lauksaimniecības mašīna augsnes *kultivēšanai*. Ir vienlaidu, rindstarpu, universālie un speciālie k-i. *D z i ģ k u l t i v a t o r s* – k. augsnes irdināšanai visā aramkārtas dziļumā.

kultivēšana [fr. *cultiver* < lat. *cultus* kopšana, apstrādāšana] *lauks. tehn.* Augsnes virspusēja apstrāde, kurā ietilpst augsnes irdināšana, drupināšana, cilu un nezāļu iznīcināšana; lieto *kultivatorus*, arī *atsperu* un *šķīvjū ecēšas*. *R i n d s t a r p u k.* – rušināmaugu apkopšana. *V i e n l a i d u k.* – arumu sagatavošana sējai.

kultūraugi [lat. *cultura* kopšana, apstrādāšana, audzināšana + *augi*] *lauks.* Augi, ko cilvēki pārveidojuši, pielāgojot savām vajadzībām.

kultūraugnes lauks. Augsnes, kas veidojušās ilgstošas intensīvas *iekultivēšanas* rezultātā.

kultūrvērstuve *lauks. tehn.* Vērstuve kultivētu augšņu aršanai.

kuļmašīna *lauks. tehn.* Pārvietojama vai stacionāra lauksaimniecības mašīna augu sēklu un graudu izkulšanai un atdalīšanai no salmiem un pelavām. Ir dārzenų, labības, linu u. c. k-as.

kumbrs, krūškoks *mežr.* Klucis ar virspusē ietēs-

tiem robiem, ko nostiprina uz plosta airu balstišanai.

kumeļš lopk. Zirgu sugas dzīvnieka mazulis no dzimšanas līdz viena gada vecumam.

kumiss [tirk. *kimiz*] **pārt.** Skābpiena dzēriens ar izjauktu recekli, kas ražots no ķēves piena un saraudzēts ar specifisku pienskābes baktēriju ieraugu.

kumode [v. *Kommode* < fr. *commode* ērts, piemērots] **mēb.** Skapītis ar atvilktnēm veļas glabāšanai. **T u a l e s k.** – skapītis ar spoguļi un nodalījumiem tualetes piederumiem.

kumulācija [lat. *cumulare* kraut kaudzē, vairo] **med.** Ievadīto ārstniecisko vielu vai inžū darbības summēšanās, radot kāpinātu efektu; arī daudzkārtēju kairinājumu summēšanās.

kumulāta [lat. *cumulare* kraut kaudzē, vairo] **stat.** *Kumulatīvās variācijas rindas* grafisks attēls, kas rāda diskrētas un intervālu variācijas rindas, kuru variantes ir saistītas ar uzkrātajiem biežumiem.

kumulatīvā variācijas rinda **stat.** Sakārtota variācijas rinda, kuras absolūtie vai relatīvie biežumi ir uzkrāti. Uzkrātos biežumus iegūst, secīgi summējot (uzkrājot) līdz kādai variantei šīs variantes un visu iepriekšējo variantu biežumus.

kūniņa **biol.** Vienā no *kukaiņu* individuālās attīstības stadijām; stadija, kurā kāpurš pārvēršas par pieaugušu kukaini (imago).

kuņģis (*ventriculus, gaster*) **biol.** Dzīvnieku un cilvēka gremošanas orgāns (gremošanas trakta paplašinājums), kurā notiek barības mehāniskā un ķīmiskā pārstrādāšana. **V i e n k a m e r a s k.** ir cūkām, zirgiem, trušiem un gaļēdājiem dzīvniekiem; **d a u d z k a m e r u k.** (*atgremotājiem*) – k., kas sastāv no trim *priekškuņģiem* un *dziedzerkuņģa*; putniem ir *d i v d a l ī g s k.* – *dziedzerkuņģis* un *muskuļkuņģis*.

kupažēšana [fr. *coupage*] **pārt.** Pārtikas produktu sastāvdaļu sajaukšana noteiktās attiecībās un noteiktā secībā, lai uzlabotu un stabilizētu produktu kvalitāti; lieto dzērienu, tējas u. c. produktu ražošanā.

kupeja [fr. *coupé* < *couper* nogriezt] **transp.** 1. Viegļā *automobiļa* slēgtas virsbūves tips ar divām durvīm un vienu divvietīgu sēdekļu rindu; papildus var būt arī otra sēdekļu rinda

(bērniem). 2. *dz.* Pasažieru vagonā slēgts nodalījums ar atsevišķu ieeju diviem vai četriem pasažieriem. **K-u v a g o n s** – pasažieru vagonš ar kām ērtai braukšanai lielā attālumā.

Kūpera efekts [pēc amer. fiziķa L. Kūpera (*Couper*) vārda] Metālu vadāmības elektronu apvienošanās pāros (Kūpera pāri) – cēlonis *supravadāmībai*; pāri veidojas, vienam kustošam elektronam vielas polarizācijas rezultātā radot aiz sevis pozitīvi lādēta apgabala sliedi, kura velk līdzī citu elektronu, radot starp diviem elektroniem pievilksnās spēku; apraksta kā elektronu mijiedarbību ar *fononiem*.

kupēt [fr. *couper* nogriezt] **med.** Pārtraukt slimību ar efektīvu, ātru ārstēšanu.

kupica **ģeod.** Zemes gabala robežpunkta zīme – konusveida zemes vai akmeņu kopiņa ar stabu vidū.

kūpināšana **pārt.** Pārtikas produktu (parasti gaļas, zivju, siera) konservēšana, apstrādājot ar īpašām dūmgāzēm, lai palielinātu produktu glabāšanās laiku un radītu specifisku garšu.

kupolpaugurs **ģeol.** → **daugulis**

kupols [it. *cupola* < lat. *cupula* toverītis] 1. *aeron.* *Pilotāžas figūra* – augstuma uzņemšana vertikālajā plaknē līdz pilnīgai ātruma zaudēšanai un sekojoša krišana uz leju ar korpusa pagriezienu uz vienu vai otru pusi un pāreju stāvā pikējumā. 2. **ģeol.** Iepaļas formas *antiklināle*, kuras garums ir ne vairāk kā divas reizes lielāks par platumu, ledāja, augstā purva vai sāls tektonikas radīts uzvelvējums.

kuprāti [lat. *cuprum* varš] **ķīm.** Varu saturošu *elementorganisko savienojumu* klase.

kurāre [sp. *curare* < tūpu *urari*] **ķīm.** Inde, ko iegūst no dažiem Dienvidamerikas augiem.

kurdjukaitas **lopk.** Gaļas-tauku virzienu rupjvilnas un pusrupjvilnas šķirņu aitas, kurām krusu rajonā ir tauku maiss – *kurdjuks*.

kurdjuks [turkm. *kyuryk* aste] **lopk.** Zemādas tauku rezerves dažu rupjvilnas un pusrupjvilnas šķirņu aitam divu lielu spilvenu veidā uz krusu pakalējās daļas pie astes saknes; tā masa var sasniegt 20–30 kg.

Kuriļu straume **jūrn.** Aukstā jūras straume, kas veidojas Bēringa un Ohotskas jūrās un plūst gar Kamčatkas piekrasti uz dienvidrietumiem; ātrums līdz 0,6 m/s.

kurināmā elements *siltumt.* Ierīce ķīmiskās enerģijas tiešai pārveidošanai elektroenerģijā, jonizējot un oksidējot kurināmo elektrolīta klātbūtnē (piem., kurināmais – ūdeņradis, oksidētājs – skābeklis); ierobežoti izmanto autonomās energoiekārtās.

kurināmais *siltumt.* Dabisks vai mākslīgs organiskās dabas materiāls, kuru sadedzinot, iegūst siltuma enerģiju.

kurināmā sadedzes siltums *siltumt.* Siltuma daudzums, kas izdalās, pilnīgi sadegot vienam kilogramam cietā vai šķidrā kurināmā (kJ/kg) vai vienam kubikmetram gāzveida kurināmā (kJ/m³ normālapstākļos), arī (MJ/kg vai MJ/m³). **A u g s t ā k a i s k. s. s.** – pilns sadedzes procesā izdalītais siltuma daudzums. **Z e m ā k a i s k. s. s.** – k. s. s., kas ir mazāks nekā augstākais k. s. s. par dūmgāzēs esošā ūdens tvaika kondensācijā izdalīto siltuma daudzumu.

kurināmā sastāvs *siltumt.* Organiskajā kurināmajā ietilpstošo degošo elementu – oglekļa (C), ūdeņraža (H), skābekļa (O), slāpekļa (N), sēra (S) – un balasta, pelnu (A) un mitruma (W), daudzums, izteikts masas procentos (cietajam un šķidrajam kurināmajam) vai komponentu tilpuma procentos (gāzveida kurināmajam). Cietā un šķidrā kurināmā sastāvu izsaka ar šādām sakarībām: $d + r + b + a = 100\%$; sausai masai – $C^d + H^d + O^d + N^d + S^d + A^d + W^d = 100\%$; degošai masai – $C^{deg} + H^{deg} + N^{deg} + S^{deg} = 100\%$; gāzveida kurināmajam – $CH_4 + C_2H_6 + C_3H_8 + C_4H_{10} + C_5H_{12} + H_2S + H_2SO + CO + O_2 + CO_2 + H_2O = 100\%$.

kurkulis *biol.* Bezastaino abinieku kāpurs.

Kurosio straume *okean.* Siltā jūras straume, kas sākas pie Filipīnu salām, plūst uz Japānas austrumpiekrasti un uz austrumiem; vidējais ātrums līdz 3 m/s; viens no galvenajiem zvejniecības rajoniem pasaulē.

kursīvs [lat. *cursiva littera* ātrraksts] → **slīpraksts**

kursogrāfs [lat. *cursus* virziens + gr. *graphein* rakstīt] *jūrn.* Navigācijas iekārta, kas automātiski un nepārtraukti reģistrē kuģa kursu.

kursorbumba [a. *cursor* < lat. *cursorius* ātri skrejošs + *bumba*] *inf.* Ievadietā, ar kuru displeja ekrānā pārvieto kursoru, grozot šajā ierīcē iebūvētu lodveida manipulatoru.

kursors [a. *cursor* < lat. *cursorius* ātri skrejošs] *inf.* 1. Pārvietojams simbols, kas displeja ekrānā rāda, kurā vietā parādīsies ievadāmā zīme. Sk. arī *pele* (peles rādītājs). 2. Zīmulum vai pildspalvai līdzīga ierīce, ko izmanto grafikas planšetēs. Pārvietojot šādu ierīci pa planšeti, atbilstoši pārvietojas k. displeja ekrānā.

kursorsvira [a. *cursor* < lat. *cursorius* ātri skrejošs + *svira*] *inf.* Kursora pozicionēšanas ierīce, kas dod iespēju lietotājam pārvietot kursoru displeja ekrānā, kustinot vertikālu stienīti. Sk. arī *kursorbumba*.

kursortaustiņi [a. *cursor* < lat. *cursorius* ātri skrejošs + *taustiņi*] *inf.* Taustiņi, ar kuriem pa displeja ekrānu pārvieto kursoru. Pie k-iem pieskaitāmi bulttaustiņi un paplašinātās tastatūras taustiņi: sākumvietas taustiņš, beigvietas taustiņš, tabulēšanas taustiņš, augšupšķiršanas taustiņš un lejupšķiršanas taustiņš.

kurs [lat. *cursus* virziens] *transp.* Kuģa vai gaisakuģa pārvietošanās virziens, ko mēra ar horizontālās plaknes leņķi starp ziemeļu meridiānu un transportlīdzekļa diametrālo plakni (no 0 līdz 360° pulksteņrādītāja kustības virzienā); mēra ar magnētisko kompasu vai žiromkompasu. Lidojumā izmanto magnētisko, ortodromisko (žiroskopisko) un ģeogrāfisko (īsto) k-u. **Ģ e o g r ā f i s k a i s k. aeron.** – horizontāls leņķis starp ģeogrāfiskā meridiāna ziemeļu virzienu, kas iet caur gaisakuģa smaguma centru un garenass virzienu. **M a g n ē t i s k a i s k.** – horizontāls leņķis starp magnētiskā meridiāna ziemeļu virzienu, kas iet caur gaisakuģa smaguma centru un garenass virzienu. **O r t o d r o m i s k a i s k.** – horizontāls leņķis starp nosacīta meridiāna (piem., maršruta sākuma punkta ģeogrāfiskā meridiāna) ziemeļu virzienu, kas iet caur gaisakuģa smaguma centru un garenass virzienu. **K - a l i n i j a aeron.** – skrejceļass līnijai vistuvākā punktu ģeometriskā vieta jebkurā horizontālā plaknē, kurā signālu modulāciju starpība ir vienāda ar nulli.

kurtuve *siltumt.* Katla vai krāsns sastāvdaļa kurināmā sadedzināšanai, lai iegūtu karstas dūmgāzes, ko izmanto par siltumnesēju. **S l ā ņ a k.** – k., kurā cieto gabalkurināmo sadedzina slānī. Sk. arī *kamerkurtuve*.

kurums (akmeņplūsma) [tirkū] *geol.* Haotisks dažāda izmēra akmens blāķu un atlūzu sablīvējums kalnu nogāzēs, šaurās ielejās, gravās, kas lēnām pārvietojas virsmas krituma virzienā.

kustība fiz. Materiālo objektu stāvokļa maiņa (arī deformēšanās) telpā un laikā pret citiem materiālajiem objektiem. **Absolūtā k.** – materiāla objekta k. pret nekustīgo vai inerciālo atskaites sistēmu, piem., Zemes k. pret Galaktiku. **Griešanas (galvenā) k. materiālt.** – instrumenta un apstrādājama ķermeņa savstarpējā k. vai k-as komponente, kuras rezultātā nogriež skaidu no apstrādājamā ķermeņa. **K-as stabilitāte** – jēdziens, kas raksturo noteiktu mehāniskās sistēmas k-as parametru ilgstošu nemainību. **Nestacionārā k.** – mehāniskās sistēmas k. pārejas procesā no miera stāvokļa uz stacionāru k-u vai otrādi, arī nepārtraukta k. ar parametru nepārtrauktu maiņu laikā. **Pamatkustības materiālt.** – griešanas un padeves k-as griešanas procesā. **Relatīvā k.** – materiāla objekta k. pret kustīgu atskaites sistēmu, piem., Zemes k. pret Sauli, kas kustas pret Galaktiku. **Rotācijas k.** – k., kuras laikā vismaz divi cietā ķermeņa punkti uz rotācijas ass ir nekustīgi. **Saliktā k.** – materiāla objekta k. vienlaikus pret divām atskaites sistēmām – pret nekustīgo (absolūtā k.) un pret kustīgo (relatīvā k.). Sk. arī *izpildkustība*.

kustības paātrinājums 1. kino Paātrinātas kustības iespaids, demonstrējot filmu normālā ātrumā; rodas, ja filma uzņemta ar palēninātu filmas kustības ātrumu. **2. fiz. Sk. paātrinājums**

kustības palēninājums kino Palēninātas kustības iespaids, demonstrējot filmu normālā ātrumā; rodas, ja filma uzņemta ar paātrinātu filmas kustības ātrumu.

kustības pretestība fiz., meh. Spēku kopums, kas vērsti pretī ierices, transportlīdzekļa vai tml. mehāniskai kustībai.

kustības režīms tehn., transp. Darbmašīnas, transportlīdzekļa vai ierices lietošanas noteikumos paredzēts kustības raksturs, ko nosaka tiem pieliktā rezultējošā spēka lielums un darbības virziens. **Bremzēšanas režīms** – k. r., kad kustība notiek pretestības

un bremzēšanas rezultējošā spēka iedarbībā. **Brīvgaites režīms** – k. r., kad transportlīdzekļa kustība notiek ar iepriekš uzkrāto kinētisko enerģiju, uz transportlīdzekli darbojas tā pretestības spēks un slīpos ceļa posmos smaguma spēka komponente. **Vilces režīms** – k. r., kad transportlīdzekļa kustība notiek vilces un pretestības rezultējošā spēka iedarbībā.

kustības vienādojums transp. Matemātiskā formā izteikta sakarība starp transportlīdzekļa kustības *paātrinājumu* un īpatnējiem spēkiem, kas darbojas uz transportlīdzekli attiecīgajā kustības režīmā.

kustību orgāni biol. Pārvietošanās, barības uzņemšanas, elpošanas u. c. orgāni, ko veido skelets, tam piesaistītie muskuļi un saites.

kušana fiz., ķīm. Vielas pāreja no cietā agregātstāvokļa šķidrā agregātstāvoklī, kas saistīta ar enerģijas patēriņu, kuru raksturo *kušanas siltums*. **Inkongruenta k.** – ķīmiskā savienojuma k. sadaloties; piem., galvenais cementa minerāls $3\text{CaO} \cdot \text{SiO}_2$ kūst inkongruenti 2070°C , sadaloties par $2\text{CaO} \cdot \text{SiO}_2 + \text{CaO}$. **Kongruenta k.** – ķīmiskā savienojuma k. bez sadalīšanās.

kušanas siltums fiz. Siltuma daudzums, kas nepieciešams, lai izobāri izotermiskā procesā pārvērstu vielu no kristāliska stāvokļa šķidrā stāvoklī.

kušanas temperatūra fiz. Kristāliskas cietvielas līdzsvarotas fāžu pārejas temperatūra šķidrā stāvoklī pastāvīgā spiedienā.

kušete [fr. *couette* gultiņa] *mēb.* Gulāmmēbele ar galvgaļa atzveltni un pagalvi vai bez tiem.

kušņi tehnol. 1. Piedeva, ko ievada izejvielu maisījumā tā *kušanas temperatūras* pazemināšanai. 2. Materiāli un vielas, kas stabilizē tehnoloģiskos procesus un uzlabo izstrādājuma kvalitāti. 3. Metalurģijā un metāllīšanā – materiāli, ko pievieno šlihtai, lai veidotu sārnus un regulētu to sastāvu.

kuteris [a. *cutter*] *jūrm.* Neliels motorkuģis ar pilnīgi vai daļēji slēgtu korpusu kuģošanai ostās, reidā, upēs, ezeros.

kutikula [lat. *cuticula* ādiņa] *biol.* 1. Bezstruk-tūras plēvīte, kas klāj augu lapu un stumbru *epidermu*. 2. Blīvs veidojums uz dzīvnieku *epitēlij*audu virsmas.

kūts *būv.* Ēka, telpa mājdzīvnieku mitināšanai.

D z i j ā k. – k. bez speciālām grīdām, kur dzīvniekus tur uz dziļiem pakaišiem. **S e k l ā k.** – k. ar speciāli iekārtotām dažādu materiālu grīdām.

kūtsmēsli lauks. Dzīvnieku izkārnījumu, urīna un pakaišu materiālu maisījums. **K-u k r ā t u v e** – speciāli iekārtota vieta k-u savākšanai un uzglabāšanai; var būt virszemes, pusiedziņinātas, iedziļinātas un zemgrīdas krātuves, arī vaļējas, apjuntas vai slēgtas krātuves.

kvadrants [lat. *quadrans (quadrantis)* ceturtdaļa]

1. *astr.* Vēsturisks astronomijas instruments debess spīdekļu *leņķiskā augstuma* un to savstarpējā *leņķiskā attāluma* mērīšanai; sastāv no ceturtdaļriņķa loka ar leņķu mērvienību iedaļām un vizūras iekārtas. 2. *mat.* Katrs no četriem apgabaliem, kuros plakni sadala Dekarta koordinātu asis.

kvadrātfunkcija *mat.* → **kvadrāttrinoms**

kvadrāts [lat. *quadratum* četrstūris] *mat.* 1. *Algebrā* – kāda mainīgā otrā pakāpe: $a^2=aa$.

2. *Ģeometrijā* – vienādmalu taisnstūris, regulārs četrstūris.

kvadrāttrinoms, kvadrātfunkcija *mat.* Otrās pakāpes polinoms $y=ax^2+bx+c$.

kvadrātūra [lat. *quadratura* pārveidošana kvadrātā] *mat.* Figūras laukuma aprēķināšana, kā arī ar to saistīto integrāļu atrašana un diferenciālvienādojumu atrisināšana elementāru izteiksmju veidā.

kvadratūrplūdmaiņas jūrn. Plūdmaiņas ar minimāliem plūdmaiņu lielumiem; novērojamas Mēness fāžu pirmā un pēdējā ceturkšņa periodā, kad plūdmaiņas veidojošie Saules un Mēness spēki darbojas savstarpēji perpendikulāri.

kvadrika [a. *quadric* < lat. *quadra* četrstūris] *mat.* Otrās kārtas virsma, t. i., virsma, kuras vienādojums Dekarta koordinātās ir otrās pakāpes algebrisks vienādojums (piem., elipsoīds, hiperboloīdi, paraboīdi).

kvalimetrija [lat. *qualis* kāds, kādas kvalitātes + gr. *metrein* mērit] *tehn.* *Metroloģijas* nozare, kurā pēta ražojumu kvalitātes skaitliskās novērtēšanas metodes, paņēmienus un līdzekļus.

kvalitāte [lat. *qualitas (qualitatis)* īpašība, veids, kādība] 1. Lietām (priekšmetiem, būtnēm,

parādībām utt.) iekšēji piemītoša noteiktība, kas lietu dara tieši par šo, nevis par citu lietu (priekšmetu, būtni, parādību utt.). 2. *tehnol.* Materiāla, produkcijas, ražojuma īpašību kopums, kas nosaka to atbilstību izvirzītajām prasībām. **E l e k t r o e n e r ģ i j a s k. el.** – elektroenerģiju raksturojošo parametru atbilstība noteiktām prasībām; trīsfāžu patērētāju saņemtās enerģijas k-i raksturo sprieguma un frekvences novirzes no to nominālajām vērtībām, sprieguma nesinusoidalitātes koeficients, fāžu spriegumu nesimetrijas koeficients u. c.

kvantors [lat. *quantum* cik daudz] *loģ.* Matemātiskās loģikas operācijas $\forall x$ ("visiem x") un $\exists x$ ("eksistē x"), kas raksturo predikāta $P(x)$ patiesuma kopu.

kvants [lat. *quantum* cik daudz] *fiz.* Kvantēta fizikāla lauka struktūras elements, kas ir šā lauka īpašību nesējs; kāda fizikāla lieluma (kas var pieņemt tikai diskrētas vērtības) minimālā deva. **A k c i j a s k.** – sk. *Planka konstante*. **E l e k t r o m a g n ē t i s k ā s t a r o j u m a l a u k a k.** – *fotons*. **E n e r ģ i j a s k.** – galīgs *enerģijas* daudzums, kuru kāda kvantu sistēma (mikrosistēma) var atdot vai absorbēt atsevišķā tās izmaiņas aktā. **L a u k a k.** – daļiņa vai *photons*, kas pārnēs vienu no *fundamentālajām mijiedarbībām*. **M a g n ē t i s k ā s p l ū s m a s k.** – supravadošu strāvas kontūru caurtverošās magnētiskās plūsmas minimālā deva (sk. *supravadītājs*).

kvantu elektrodinamika *fiz.* Relativistiskās kvantu fizikas daļa, kurā apskata *elektronu, mio-nu* un *fotonu* kustību un mijiedarbību.

kvantu fizika *fiz.* Mikropasaules objektu fizika, kurā pēta atomārās un subatomārās struktūras, to elektromagnētisko starojumu un mijiedarbību ar starojuma lauku. Kvantu fizikas viens no konsekventiem formulējumiem ir *kvantu mehānika*.

kvantu hromodinamika *fiz.* Krāsaino *kvarku* un *gluonu* lauku *stiprās mijiedarbības* kvantu teorija. Pēc pašreizējiem priekšstatiem k. h. ir galvenais stipro mijiedarbību apraksts starp *hadroniem*; apraksta spēkus, kas saista *kvarkus* hadronos.

kvantu ķīmija Teorētiskās ķīmijas nozare, kurā

pēta ķīmisko saiti, vielu elektronisko uzbūvi un dažādas vielu īpašības molekulārā līmenī.

kvantu mehānika *fiz.* Teorētiskās fizikas nozare, kurā pēta mikrodaļiņu (molekulu, atomu, neitronu, protonu, elektronu utt.) un to sistēmu uzbūvi, mijiedarbību un kustību. Kvantu mehānika būtiski atšķiras no klasiskās mehānikas, kurā aplūko makroskopiskus objektus.

kvantu skaitļi *fiz.* Veseli vai pusveseli skaitļi, kas nosaka mikroobjektus raksturojošo fizikālo lielumu (enerģijas, orbitālā impulsa momenta, spina u. c.) iespējamās, diskrētās vērtības; piem., atoma elektronu čaulas enerģija un citi raksturlielumi ir atkarīgi no galvenā kvantu skaitļa (n), orbitālā kvantu skaitļa (l), magnētiskā kvantu skaitļa (m), spina projekcijas kvantu skaitļa (s_z) u. tml.

kvantu teorija *fiz.* → **kvantu fizika**

kvarcīts *ģeol.* Metamorfis iezis, kas sastāv galvenokārt no kvarca un ir veidojies no smiltīm un smilšakmeņiem. D z e l z a i n a i s k. – dzespilīts.

kvarks [v. *Quarz*] *min.* Viens no visizplatītākajiem iezveidotajiem minerāliem, silīcija dioksīds ar daudziem paveidiem, starp tiem ir dārgakmeņi (ametists, citrīns, kalnu kristāls, morions, prazems u. c.); izmanto aparātu būvē, optikā, juvelierizstrādājumiem, stikla rūpniecībā u. c.

kvarki [a. *quark*] *fiz.* Mikroskopiskas daļiņas ar spinu $3/2$, kas veido visus *hadronus* un *mezonus*. Saskaņā ar pašreizējiem priekšstatiem tos uzskata par primārām hadronu sastāvdaļām ar diametru, kas ir mazāks par 10^{-20} m. Pašlaik pazīstami seši k.; brīvā veidā nav konstatēti.

kvartāls [v. *Quartal* < lat. *quartale (anni)*] (gada) ceturtnis] *mež.* Meža inventarizācijas vienība – ar kvartālstīgām (5 m platām), robežstīgām (2 m platām) vai ar meža dabisko robežu nodalīta meža teritorija.

kvartārgēoloģija *ģeol.* Ģeoloģijas nozare par kvartāra veidojumiem un vides attīstības vēsturi kvartāra periodā.

kvartārs (kvartāra periods) [v. *Quartār* < lat. *quartus* ceturtais] *ģeol.* Jaunākais, vēl nepabeigtais Zemes ģeoloģiskās vēstures periods (pēdējie 1,7 miljoni gadu), iedala pleistocēnā (ledus-

laikmets) un holocēnā (pēcleduslaikmets); Krievijas *ģeol.* literatūrā sinonīms “antropogēns”.

kvartile [lat. *quarta (pars)* ceturtā (daļa)] *stat.* Sakārtotas variācijas rindas pētāmās pazīmes vērtības, kas dala rindu četrās vienādās daļās tā, ka katrā no tām nonāk 25% kopas vienību. Ir trīs k-es. P i r m ā k. – pazīmes vērtība, par kuru sakārtotā variācijas rindā 25% no kopas vienībām ir reģistrētas mazākas vērtības. O t r ā k. – pazīmes vērtība, par kuru sakārtotā variācijas rindā 50% kopas vienībām ir reģistrētas mazākas vērtības. O t r ā k. ir vienāda ar *mediānu*. T r e š ā k. – pazīmes vērtība, par kuru sakārtotā variācijas rindā 75% kopas vienībām ir reģistrētas mazākas vērtības.

kvass [kr. *kvac*] *pārt.* Raudzēts atspirdzinošs dzēriens, ko gatavo no rupjmaizes vai rudzu miltiem un iesala, pieliekot cukuru un raugu; garšas uzlabošanai var pievienot piparmētru vai apiņu novārijumu, apelsīnu vai citronu miziņas.

kvazārs [a. *quasar* < lat. *quasi* it kā + *stellaris* zvaigznes (ģen.)] *astr.* Zvaigžņveidīga *aktīvā galaktika*, kurai raksturīgs ļoti intensīvs starojums radioviļņu diapazonā.

kvazidaļiņa [lat. *quasi* it kā + daļiņa] *fiz.* 1. Daudzdaļiņu *kvantu fizikas* jēdziens, kas apzīmē elementāru kvantu mehānikas ierosinājumu cietvielā, plazmā, atoma kodolā u. c. To (līdzīgi daļiņai) raksturo viļņu funkcija, enerģija, impulss, spins u. c. 2. Kondensētas vides elementārie ierosinājumi, kuru īpašības ir līdzīgas kvantu daļiņu īpašībām. Daudzdaļiņu sistēmas ierosinātie stāvokļi ir visu sistēmas daļiņu viļņi, kas viļņu–korpuskulārā duālisma dēļ var būt k-as ar noteiktu *kvaziimpulsu* un enerģiju. K-u kolektīvās īpašības apraksta kā ideālu gāzi.

kvaziimpulss *fiz.* Vektoriāls lielums, kas raksturo *kvazidaļiņas* stāvokli periodiskā *kristāliskā režģa* laukā.

kvēlaizdedze *tehn.* Darbmaisījuma aizdedzināšana iekšdedzes motora cilindrā no nokvēlināta aizdedzes sveces elektroda vai izolatora.

kvēldiegs *el.* *Kvēlspuldzes* galvenā sastāvdaļa, ko izgatavo no grūti kūstoša strāvu vadoša materiāla (volframa), kura darba temperatūra

ir apmēram 2400–3200 °C. Lieto arī kvēlspuldzes ar ogles k-u.

kvēlskaitlis *aut., tehn.* Skaitlis, kas raksturo aizdedzes sveces siltumīpašības; tas ir proporcionāls vidējam indicētam spiedienam, kurā, sveci izmēģinot speciālā viencilindra motorā, no sakarsuša sveces elektroda vai izolatora sākas darbmašijuma *kvēlaizdedze*.

kvēlspuldze *el.* Gaismas avots, kurā gaismu izstaro elektriskās strāvas sakarsēts *kvēldiegs*, kas atrodas hermētiski slēgtā stikla kolbā, no kuras izsūkņēts gaiss vai kura pildīta ar slāpekli un (vai) inertām gāzēm (argonu, ksenonu, kriptonu).

kvēlsvece *aut., tehn.* Svece, kas darbmašijumu motora cilindrā aizdedzina ar kādu tās sakarsētu daļu.

kvēpi *ķīm.* Disperss ogleklis, kas rodas, ogļūdeņražiem nepilnīgi sadegot vai termiski sadaloties, – melnas sfēriskas daļiņas ar lielu īpatnējo virsmu; iegūst no dabasgāzes, acetilēna, šķidriem ogļūdeņražiem, no naftas un akmeņogļu darvas pārtvaices atlikumiem; lieto par pildvielu gumijas un plastmasu ražošanā, melno laku, emalju un tipogrāfijas krāsu izgatavošanai.

kvērslāgs [v. *Querschlag*] *ģeol.* Horizontāla vai ieslīpa pazemes eja derīgo izrakteņu izpētei, transportēšanai, ventilācijai, ūdens notecei.

Kvinkes tūska [pēc v. ārsta H. Kvinkes (*Quinke*, 1842–1922) vārda] *med.* Alerģiska reakcija, kas izpaužas ar tūsku plakstiņos, lūpās, mēlē, balsenē, dzimumorgānos.

KVS *tel.* → **kameras vadības sistēma**

ķēde 1. *tehn.* Lokana saite, kas sastāv no atsevišķiem šarnīrveidā savienotiem cieta materiāla (parasti metāla) posmiem. Pēc lietojuma ir pārvada ķēdes, vilcējķēdes (izmanto ķēdes konveijeros, eskalatoros u. tml. transporta ierīcēs par velkošo elementu), kravas celšanas ķēdes (lieto kravas iekarināšanai), enkurķēdes, griezējķēdes, kāpurķēdes u. c.; pēc konstrukcijas – metinātās ķēdes, viendiskas un vairākrindu plākšņu, buksiņu un rulliņu ķēdes, kāšu un zobu ķēdes. Locītas stieples ķēdes lieto mājdzīvnieku piesiešanai. 2. *el.* Elektriskā ķ. – ierīču kopums elektriskās (elektromagnētiskās) enerģijas vai

informācijas pārvadei pa vadiem, sadalei un pārveidošanai; ķēdē ietilpst arī komutācijas aparātūra (slēdži, releji), mēraparāti un aizsardzības ierīces. Ķ. ar izkliedētiem parametriem (*garā līnija*) – elektriskā ķ., kuras ģeometriskie izmēri ir lieli vai arī strāvas frekvence ir augsta un aprēķinos jāievēro pretestības, kapacitātes, induktivitātes un noplūdes vadītspējas izkliede pa visu ķēdi. Ķ. ar koncentrētiem parametriem – elektriskā ķ., kuras aprēķinos var neievērot tās elementu patiesos izmērus un pieņemt, ka elektriskie un magnētiskie lauki pastāv tikai atsevišķos ķēdes elementos, kam piemīt kapacitāte un induktivitāte, bet enerģijas pārveidošana notiek elementos, kam piemīt aktīvā pretestība. L i n e ā r a ķ. – ķ., kurā nav neviena nelineāra elementa. Ja ķēdē ir kaut viens nelineārs elements, arī ķ. ir nelineāra. M a g n ē t i s k ā ķ. – no feromagnētiskiem materiāliem veidota elektrotehniskas ierīces daļa magnētiskās plūsmas radīšanai, koncentrēšanai un virzīšanai noteiktā virzienā; ķēdē var būt arī nelielas gaisa spraugas, kurās dažkārt ievieto objektu, uz kuru jāiedarbojas magnētiskajam laukam; tām ir nelineārs raksturs. Visas elektriskās mašīnas, transformatori, elektromagnēti u. tml. satur magnētiskās ķēdes. Enerģētikā un sadzīvē izmanto vienfāzes un trīsfāžu un maiņstrāvas ķēdes. Pēc funkcionālās pazīmes ir spēka, vadības un aizsardzības ķēdes un mērķķēdes.

ķēdes reakcija *ķīm.* 1. Ķīmiska pārvērtība, kuras gaitā ģenerējas jauni reakcijas aktīvie centri (*brīvie radikāļi* vai *joni*), kas izraisa nākamā reakcijas aktu. Reakcija apstājas tikai tad, kad visas ķēdes ir pārtrukušas – sistēmā esošie aktīvie centri ir izzuduši savstarpējās rekombinācijas reakcijās. 2. *fiz.* Kodolreakcija, kurā reakcijas produkti ir elementārdaļiņas, kas uztur šo reakciju. Praksē zināma urāna un plutonija *kodolu dalīšanās* ķ. r., kurā atbrīvotie *neitroni* izraisa jaunu dalīšanos.

ķēdīte *tekst.* Sk. **adījuma pinums**

ķekars (*racemus*) *biol.* Ziedkopa ar pagarinātu galveno asi, uz kuras atrodas ziedkāti ar ziedu galā.

ķelle [v. *Kelle*] *būvn.* Mūrnieka darbarīks –

trīsstūrveida lāpstiņa ar kātu un rokturi javas nolīdzināšanai, vertikālo šuvju aizpildīšanai un liekās javas nogriešanai.

ķemmdzija tekst. No garām šķiedrām iegūta smalka dzija.

ķemmēšana ā. apstr. Kažokādu apstrāde, kurā, izlīdzinot, iztīrot un kārtojot noteiktā virzienā sapinušos, salīpušos matus, palielina apmatojuma spīdumu un uzlabo izskatu.

ķērējstrupceļš dz. Īpašs sliežu ceļš vadību zaudējušu vilcienu apturēšanai, kad vilcienam nedarbojas bremzes un tas virzās garā posmā ar kritumu, un vilciena daļu apturēšanai, kad dzelzceļa līnijas noteicošajā kāpumā vilciens ir pārrūcis.

ķermenis 1. fiz. Materiāls objekts kā fizikālu struktūru daļa, kas ar iekšējiem spēkiem satur kopā tā sastāvdaļas. **C i e t s ķ.** – materiāls objekts, kurā attālums starp tā jebkuriem diviem punktiem kustības laikā nemainās. Dabā tādu nav, bet pieņēmums vienkāršo daudzu tehnisku uzdevumu atrisināšanu. Ja attālums starp punktiem mainās nozīmīgi (ķ. var deformēties), lieto jēdzienu – **c i e t s d e f o r m ē j a m s ķ.** **2. mat.** Telpiska figūra, ko ierobežo noslēgta virsma. **I z l i e k t s ķ.** – ķ., kas līdz ar katriem diviem ķ-a punktiem satur arī visus tos savienojošā nogriežņa punktus. **R o t ā c i j a s ķ.** – ķ., ko ierobežo rotācijas virsma.

ķermeņa augstums apģ. → **augums**

ķermeņa lidojuma fāze lopk. Īss laika sprādis lēcienā, kad dzīvniekam nav kontakta ar zemi un ķermenis brīvi lido.

ķermeņa uzbūves indekss lopk. Procentos izteikta divu dzīvnieku ķermeņa izmēru attiecība.

ķērme lauks. Augšdaļā sašaurināts koka trauks ar vāku krējuma glabāšanai, arī sviesta kuļšanai; ķērmes apakšā ir ar tapu aizbāzams caurums sūkalu vai paniņu notecināšanai.

ķērpji (Lichenes) biol. Zemāko augu nodalījums; tajā apvienoti organismi, kuriem ir divas sastāvdaļas – sēnes un aļģes.

ķērpjuotis (Psocoptera) biol. Viena no kukaiņu kārtām.

ķertviela ķīm. tehnol. Celulozes vai kokmasas šķiedras ar pildvielu piedevām, kas iegūtas mehāniskajās atūdeņu attīrīšanas iekārtās, filtrējot atūdeņus caur sietu.

ķieģelis būvn. Taisnstūrveida paralēlskalda

formas mākslīga akmensmateriāla izstrādājums; ražo keramiskos ķ-ļus un silikātkieģeļus. **Ķ-ļu s a v i e n o j u m a s i s t ē m a s** – 1) laidņu savienojums (pretstatā redzamas ķ-ļu malas), 2) galenietu savienojums (pretstatā redzami ķ-ļu gali), 3) ķēdes jeb virknes savienojums, 4) krusta savienojums, 5) daudzkārtu savienojums un 6) trīskārtu savienojums.

ķilis [hol. kiel] 1. tehn. Izjaucams mašīnu elements ar slīpu darbvirsmu detaļu savienojumā ar vārpstu. **2. aeron.** Aerodinamiska plāksne, vertikālā spārnojuma daļa, kas kopā ar virziena stūri nodrošina gaisakuģa ceļa stabilitāti un vadāmību. **3. jūrn.** Centrālā garenskā, uz leju izvīrītā daļa kuģa un laivas apakšpusē.

ķīlūdens jūrn. Ūdens līnija aiz ejoša kuģa pakalga; ķ. garums un ilgums atkarīgi no kuģa ūdensizspaida, kuģa ātruma un jūras viļņošanās pakāpes.

ķīmija [v. Chemie, fr. chimie < lat. (al)chimia < arābu al-kīmiyā < gr. chēmia, chēmeia metālu sakausēšanas māka] Dabaszinātņu nozare, kurā pēta vielas sastāvu, īpašības un pārvērtības.

ķīmijas tehnoloģija ķīm. Zinātne par ķīmisko reakciju norisi, metodēm un īpatnībām rūpnieciskajos vai modelējošajos procesos.

ķīmikālijas Ķīmiski produkti, reaģenti, vielas.

ķīmiskā formula ķīm. Vielas sastāva kvalitatīvais un kvantitatīvais raksturojums ar burtu, simbolu un ciparu palīdzību.

ķīmiskais potenciāls ķīm. Sistēmas termodinamisks raksturlielums, no kā ir atkarīgi ķīmiskā līdzsvara nosacījumi šķīdumā.

ķīmiskais raķešdzinējs kosm. Raķešdzinējs, kura reaktīvo vilci rada ķīmiskajās reakcijās radušos karstu gāzu izplūde pa dzinēja sprauslu; gāzu izplūdes ātrums sasniedz apm. 5 km/s, un tiem ir liela *vilce*; galvenais kosmisko raķešdzinēju tips.

ķīmiskā izturība ķīm. tehnol. Materiāla spēja pretoties agresīvas vides – gāzu, sārmu, skābju un ūdenī izšķīdušu sāļu – graužošanai iedarbībai.

ķīmiskā saite fiz. Saite starp atomiem molekulā, kas rodas šo atomu ārējā apvalka elektronu (valento elektronu) struktūras izmaiņu rezul-

tātā, piem., ja elektrons no viena atoma pāriet uz citu atomu (veidojas *jonu saite*) vai arī elektroni no vieniem atomiem pāriet (nobīdās vai delokalizējas) uz citiem atomiem un kļūst kopēji noteiktam atomu kompleksam – molekulai vai kristālam (veidojas *kovalentā* vai *metāliskā saite*).

ķīmiska šķiedra *ķīm.* Šķiedra, kas iegūta no sintezētiem vai modificētiem dabas polimēriem.

ķīmiski termiskā apstrāde *materiālt.* Materiāla termiskās apstrādes veids, kurā izmaina virskārtas ķīmisko sastāvu – virskārtu augstā temperatūrā difūzijas ceļā piesātina ar dažādiem aktīviem elementu atomiem.

ķīmisks savienojums *ķīm.* Viela, kas sastāv vismaz no diviem dažādiem atomiem.

Ķīnas māli, kaolīns *med.* Viela (tehnoloģiski apstrādāts māls), ko lieto par iekšķīgo *absorbentu* saindēšanās gadījumā.

ķivete [fr. *cuvette* kubls, toveris] *dz.* Grāvis ūdens novadīšanai no sliežu ceļa.

L

labās rokas likums *el.* Mnemonisks likums vadītājā inducētā elektrodzinējspēka virziena noteikšanai, ja vadītāju pārvieto magnētiskā laukā.

labās skrūves likums *el.* → **svārpsta likums**

labība lauks. Graudzāļu dzimtas viengadīgi kultūraugi, ko audzē *graudu*, retāk *zaļmasas* ieguvei.

labirints [gr. *labyrinthos*] 1. *būv.* Būve ar sarežģītām, maldinošām ejām, no kurām grūti atrast izeju. 2. Daudzu sarežģītu eju kopums; parka daļa ar sarežģītiem, šauriem celiņiem starp augiem un cirptiem dzīvžogiem.

laboratorija [lat. *laboratorium* < *laborare* strādāt] 1. Iestāde, arī tās nodaļa, kurā veic eksperimentālu zinātniskās pētniecības darbu. 2. Īpaši iekārtota telpa zinātniskiem pētījumiem, eksperimentiem, analizēm u. c.

laboratorijas mēbeles *mēb.* Mēbeles laboratoriju, arī mācību un medicīnisko laboratoriju, aprīkošanai.

laboratorijas trauki *ķīm.* Trauki (parasti stikla) ķīmiska, bioloģiska, retāk fizikāla rakstura

darbu veikšanai, piem., kolbas, retortes, vārglāzes, mērcilindri, biretes, pipetes, mēģenes; porcelāna laboratorijas trauki – pietas, krūzes, vārglāzes, tūģeļi, bļodiņas, karotes u. c.

Labradoras straume *jūr.* Aukstā jūras straume, kas sākas Bafina jūrā un plūst līdz Lielajam Ņūfaundlendas sēklim; ātrums līdz 0,4 m/s.

labradorīts [pēc Labradoras pussalas nos.] *geol.* *Gabro* paveids, pelēks vai melns magmatisks iezis ar zilzaļu *irizāciju*, sastāv no plagioklaziem; populārs apdares un pieminekļu materiāls.

lāde *mēb.* *Korpusmēbeļu* izstrādājums ar atvāžamu vai noņemamu augšējo vāku.

lādiņa saites matrica [lat. *matrix* (*matricis*) māte] *astr.* *Starojuma uztvērējs* – fotoelektrisku pusvadītāju matrica ar ļoti augstu jutību. Katrs matricas elements uzkrāj elektrisko lādiņu proporcionāli uz to krītošā starojuma intensitātei. Izmanto *optiskajos teleskopos*, *infrasarkanajos teleskopos* un *rentgenteleskopos*.

lādiņnesēji elektron., fiz. Elektriski lādētas daļiņas vai kvazidaļiņas, kas elektriskā lauka ietekmē var pārvietoties, radot vielā elektrisko strāvu. Cietvielās l. galvenokārt ir elektroni un caurumi, elektrolītos – *joni*. L-u k u s t ī g u m s – cietvielās l-u (elektronu un *caurumu*) virzītās kustības (dreifa) ātrums metros sekundē elektriskā laukā ar intensitāti viens volts uz metru; l-u kustīgumu nosaka izkliede uz *kristāliskā lauka defektiem* un *fononiem*. P a m a t a l. – vadāmības elektroni *n-tipa pusvadītājā* un caurumi p tipa pusvadītājā nosaka vadāmības tipu. N e p a m a t a l. – vadāmības elektroni p tipa pusvadītājā un caurumi pusvadītājā.

lādiņš *el.* Elektriskais l. – viena no īpašībām, kas raksturo elementārdaļiņas un nosaka to elektromagnētisko mijiedarbību. Dabā eksistē divu veidu elektriskie l-i – p o z i t ī v i e l-i un n e g a t ī v i e l-i, piem., par pozitīvu sauc protona l-u, par negatīvu – elektrona l-u; apz. q; mērv. *kulons* (C). Lādēta ķermeņa l. var mainīties tikai diskreti, jo pastāv minimālais l. jeb elementārlādiņš. B r ī v i e l-i – l-i, kas elektriskā lauka iespaidā var brīvi pārvietoties (piem., elektroni metālos un vakuumā, joni gāzēs un elektrolītos). S a i s t ī t i e l-i – l-i, kas parādās polarizācijas

procesā; tie ir saistīti ar molekulām un var tikai ļoti ierobežoti pārvietoties pašu molekulu iekšienē. Ja lādēta ķermeņa ģeometriskie izmēri ir niecīgi salīdzinājumā ar attālumu, kādā tiek pētītas l-a īpašības, tad l-u sauc par **p u n k t v e i d a** l-u. Ja l. piešķirts ķermenim, kam var neņemt vērā šķersizmērus (piem., lādēta ass), runā par **l i n e ā r o** l-u. Ja l. izvietots kādā tilpumā, to sauc par **t e l p i s k o** (**t i l p u m a**) l-u. Ja l. izvietots uz ķermeņa virsmas, to sauc par **v i r s m a s** l-u. Ja ārējā laukā ievieto vadītāju, tad tā brīvie l-i pārvietojas uz vadītāja virsmu, pozitīvie l-i pārvietojas ārējā elektriskā lauka virzienā, bet negatīvie – pretējā virzienā; tādus l-us sauc par **i n d u c ē t i e m** l-iem.

laga [hol. *log*] **jūrn.** Navigācijas iekārta kuģa ātruma mērīšanai un noietā attāluma aprēķināšanai. **A b s o l ū t ā l.** – l., ar kuru mēra kuģa ātrumu un attālumu attiecībā pret grunti; **r e l a t ī v ā l.** – l., ar kuru mēra kuģa ātrumu attiecībā pret ūdeni. Ir hidrodinamiskās, indukcijas, elektromagnētiskās, doplera un borta lags.

laglīne jūrn. Speciāli pita zāļu trosīte aizborta lags piestiprināšanai; garums atkarīgs no kuģa ātruma.

Lagranža funkcija [pēc fr. zinātn. Ž. Lagranža (*J. Lagrange*, 1736–1813) vārda] **fiz., mat.** Funkcija (L), kas konservatīvu spēku gadījumā vienāda ar kinētiskās enerģijas (T) un potenciālās enerģijas (P) starpību (sauc arī par mehāniskās sistēmas kinētisko potenciālu): $L = T - P$.

Lagranža vienādojumi [pēc fr. zinātn. Ž. Lagranža (*J. Lagrange*, 1736–1813) vārda] **fiz., mat.** Kustības vienādojumi vispārinātās koordinātās. Ir pirmā veida Lagranža diferenciālvienādojumi (sistēmai ar viensusīgām neholonomām *saitēm*) un otrā veida Lagranža diferenciālvienādojumi (diferenciālvienādojumi vispārinātās koordinātās).

lagrēķins jūrn. Kuģa atrašanās vietas noteikšana. **A n a l ī t i s k a i s l.** – kuģa atrašanās vietas aprēķināšana ar matemātiskām metodēm. **G r a f i s k a i s l.** – kuģa atrašanās vietas un noietā ceļa grafiska attēlošana kartē pēc lags un kompasa rādījumiem.

lagūna [it. *laguna* < lat. *lacus* ezers] Sekls līcis,

ko no jūras atdala sēklis vai koraļļu rifs, arī jūras akvatorija atola vidū.

laidas [somu *laita*] 1. Paisuma laikā pārplūstošas un pārpurvotas piejūras pļavas jūras lēzenajā piekrastē. 2. Austrumsibirijā – nelieli ezeri tundras zonā.

laidis būvn. *Kāpņu* nesējelements.

laika aizture el. → **aiztures laiks**

laika joslas astr. 24 joslas, kurās aptuveni pa meridiāniem sadalīta zemeslodes virsma un kuras izmanto *joslu laika* skaitīšanā. Katras l. j-as centrālais meridiāns ir daudzkārtņis $15^\circ \times n$ (n – joslas numurs no 0 līdz 23).

laika mērīšanas sistēmas [gr. *systēma* no daļām kopā salikts veselais] **astr.** Sistēmas, kuru pamatā ir periodiski dabas procesi. Lielu laika intervālu mērīšanai izmanto Zemes kustību ap Sauli (*gads*), Mēness kustību ap Zemi (*mēnesis*), Zemes rotāciju (*diennakts*). Atomsekundes definēšanai un *atomlaika* skalas ieviešanai izmanto atomos notiekošos procesus. Ar Zemes rotāciju ir saistīts *patiesais Saules laiks*, *vidējais Saules laiks*, *zvaigžņu laiks*. Praktiskajā dzīvē lieto *joslu laiku* un *koordinētā pasaules laika* skalu. Saules sistēmas debess ķermeņu kustības pētīšanai lieto *dinamisko laiku*. Dienu skaitu un sakārtojumu gadā reglamentē *kalendārs*.

laika prioritāte fotogr. Fotoaparāta automātikas funkcija noteikt *diafragmas* atvērumu, vadoties pēc noteikta *ekspozīcijas* laika.

laikapstākļi met. Atmosfēras fizikālo parametru kopums noteiktā momentā vai laika vienībā (diennakti, mēnesi, gadā) kādā apgabalā vai rajonā piezemes gaisa slānī un brīvā atmosfērā. L-us raksturo gaisa temperatūra un mitrums, atmosfēras spiediens, vēja virziens un ātrums, to vidējās vērtības noteiktā laika posmā un meteoroloģisko parādību īpatnības (mākoņainums, atmosfēras nokrišņi, optiskās un elektriskās parādības).

laika un kontrasta līkne kino Likne, kas raksturo attiecību starp attēla attīstīšanas ilgumu un kontrastainību; atšķirīga katram *attīstītājam* un *emulsijai*.

laika vienādojums astr. *Patiesā Saules laika* un *vidējā Saules laika* starpība. L. v-a vērtība nepārtraukti mainās, jo Saules diennakts kustība gada laikā nav vienmērīga, tam cēlonis

ir Zemes kustība pa orbītu ar mainīgu ātrumu un tas, ka Saule kustas pa *ekliptiku*, nevis pa *debess ekvatoru*. Šo abu iemeslu pēc laika vienādojuma absolūtā vērtība var sasniegt 16 minūtes.

laiks 1. fiz. Viens no galvenajiem fizikas jēdzieniem (lielumiem), ar kuru apraksta notikumu (procesu) ilgstību un secību; ar l-u sakārtoto notikumus pēc to secības vai salīdzina procesus pēc to ilguma. Laiku mēra, salīdzinot notikumu secību vai procesu ilgumu ar laika momentu skaitīšanas ierīces (pulksteņa, hronometra) rādījumu vai arī – ar kādu nemainīgu, periodisku procesu dabā (Saules gaitu pie debess sfēras, ko izraisa Zemes rotācija ap savu asi, Zemes orbitālo kustību ap Sauli u. c.); pamatmērvienība SI mērvienību sistēmā *sekunde* (s). **2. meh.** Lielums, kas izsaka mehāniskās kustības secību izvēlētajā atskaites sistēmā. *Absolūtais l.* – neatkarīgais mainīgais lielums (arguments) mehāniskās kustības analizē; klasiskajā mehānikā l. ir absolūts, jo pieņem, ka visu inerciālo atskaites sistēmu hronometri iet vienādi. *L-a moments* – acumirkklis dotā laika vērtībā. *L-a sprīdis* – starpība l-a starp diviem l-a momentiem.

laiksakritība inf. 1. Divu vai vairāku procesu (*programmu*) paralēla izpilde. 2. Vienlaicīga datu bāzu resursu izmantošana, kad divi lietotāji mēģina vienā un tai pašā laikā rediģēt kādu datu bāzes ierakstu vai veikt citu līdzīga rakstura darbību.

laiksprauga inf. 1. *Maģistrāles tīkla* laika parametrs, kas nosaka, kad *stacija* var atsākt *pārraidī*. 2. Maksimālais laiks, kas stacijai jāgaida marķiermaģistrāles *tīklā*, lai saņemtu atbildi no jebkuras citas stacijas.

laineris [a. *liner* < *line* līnija] 1. *aeron.* Daudzvietīga pasažieru lidmašīna ar maksimālām ērtībām. 2. *jūrn.* Kuģis, kas veic regulārus reisus noteiktos maršrutos jeb līnijās.

laistīšana, lietēšana lauks. Ūdens, arī mēslojuma ievadīšana augsnē ar mākslīgā lietus iekārtām. Ir mitrinošā, mēslojošā, barojošā, sil-došā, veldzējošā l.

laistīšanas (lietēšanas) aparāts lauks. tehn. Aparāts, kas laistāmā šķidruma strūklu pārvērš pilitēs un sadala pa apkārtējo laukumu.

Īsstrūklas l. a. – l. a., kas aplaista laukumu 5–8 m rādiusā. **Vidējastrūklas l. a. – l. a.,** kas pulsējoši izsviež 18–35 m garu strūklu 30° leņķī pret horizontu. **Tālstrūklas l. a. – l. a.,** kurā ūdensstrūklas kinētiskā enerģija nepārtraukti griež laistīšanas stobru, aplaistot laukumu 35–80 m rādiusā.

laistīšanas iekārta lauks. tehn. Iekārta ūdens sadalīšanai pa lauku un izsmidzināšanai uz augiem; sastāv no sūkņa vai sūkņu stacijas, maģistrālā cauruļvada, sadales un laistīšanas cauruļvadiem, armatūras un laistīšanas aparātiem.

laistītājautomobilis aut. Cisternautomobilis, kas apgādās ar laistīšanas ierīcēm.

laivceltnis jūrn. → dēvits

lakāda ā. apstr. Krāsota un lakota, mīksta, maiga piena teļu vai kazu *hromāda*, ko izmanto apavu rūpniecībā un ādas galantērijā.

lakas [v. *Lack*] *ķīm., tehnol.* Dabisko vai mākslīgo sveķu plēvju veidotāji šķidumi gaistošos šķīdinātājos. **Elektroizolācijas l. el. – l.,** ko lieto elektroizolācijai. **Emaljas l. –** speciāla laku grupa plānu (0,05 mm) un elastīgu segumu veidošanai uz tinumu stieplēm. **Līmēšanas l. – l.** vizlas plāksnīšu salīmēšanai vai to pielīmēšanai pie papīra vai auduma. **Pārklāšanas l. – l.,** kas izveido aizsargsegumu apkārtējās vides iedarbes novēršanai. **Piesūcināšanas l. – l.,** ko lieto elektrisko mašīnu un aparātu tinumu piesūcināšanai, lai palielinātu to mitrumizturību.

lakbenzīns ķīm. Organisks šķīdinātājs, naftas pārtvaices benzīna frakcija ar viršanas temperatūru 150–200 °C; lieto metāla virsmu attaukošanai, laku un krāsu materiālu šķīdināšanai.

lakmuspapīrs Filtrpapīrs, kas piesātināts ar *lakmusa* šķidumu ūdenī noteiktas vides skābuma vai sārmainības pārbaudei: kļūst sarkans skābju un zils sārmu iedarbībā.

lakmuss [hol. *lakmoes*] *ķīm.* No ķērpjiem iegūta violeta krāsviela, kas skābā vidē krāsojas sarkana, bet bāziskā vidē – zila; lieto laboratorijās par indikatoru.

lakolīts [gr. *lakkos* padziļinājums, bedre + *lithos* akmens] *geol.* Liels sēņveida vai kukuļveida

sacietējušas magmas ķermenis Zemes garozā ar izliektu augšdaļu un plakānu pamatni; zemes virspusē parādās kā kupolveida kalns.

lakrica [gr. *glykyrrhiza* saldā sakne] *pārt.* Kopā ar lakricsaknes sulu, cukuru, cietes sirupu un želatīnu iebiezināts miltu klisteris.

lakrimatori [lat. *lacrima* asara] *ķīm.* Vielās, kas izraisa asarošanu.

lakstaugi *biol.* Viengadīgi, divgadīgi un daudzgadīgi augi, kuru stumbrs un zari nepārkoksnejas un nepārziemo.

lakta 1. *lopk.* Horizontāli nostiprināta kārts putnu gulēšanai. 2. *tehn.* Stacionārs masīvs kalēja darbarīks metāla priekšmetu brīvai kalšanai ar rokas veseri, izveidots kā smags tērauda lējums ar slīpētu norūdītu darbvirsmu un nelielu ragu.

laktācija [lat. *lactare* dot pienu] *biol.* Piena veidošanās un izdalīšanās no zīdītāju un cilvēka *piena dziedzeriem*. L-as l i k n e *lauks.* – grafiski attēlotas izslaukuma izmaiņas pa mēnešiem. L-as v i e n m ē r ī b a s k o e f i c i e n t s *lauks.* – lielums, kas rāda izslaukuma izlīdzinātību pa l-as mēnešiem. L-as p e r i o d s (govij) – laiks starp diviem grūsnības periodiem, kurā govīs ir slaucama.

laktalbumīns [lat. *lac (lactis)* piens + albumīns] *ķīm.* Piena sūkalu olbaltumviela.

laktāmi [lat. *lac (lactis)* piens] *ķīm.* Cikliski *amīnoskābju* atvasinājumi, kas ciklā satur atomu grupu –C(O)–NH–; lieto poliamīdu ražošanai u. c.

laktāti [lat. *lac (lactis)* piens] *ķīm.* *Pienskābes sāļi.*

laktāze [lat. *lac (lactis)* piens] *biol.* Aizkuņģa dziedzerā ferments, kas noārda cieti.

laktodensimētrs [lat. *lac (lactis)* piens + *densus* biezs, blīvs + gr. *metron* mērs] *lopk.* Ierīce piena blīvuma mērīšanai.

laktoze [lat. *lac (lactis)* piens] *ķīm.* → **piencukurs**

lamarkisms [pēc fr. zinātn. Ž. B. Lamarka (*J. B. Lamarque*, 1744–1829) vārda] *biol.* Pirmā vienotā mācība par dzīvās dabas evolūciju, kuras pamatā ir organismiem piemītoša iekšēja tieksme pilnveidoties.

lamberts [pēc v. fiziķa J. H. Lamberta (*Lambert*, 1728–1777) vārda] *fiz.* Gaismas avota vai apgaismotas virsmas spožuma ārpussistēmas mērvienība.

lamblioze *med.* Parazītu lambliju (*Lambliā intes-*

tinalis) izraisīta infekcijas slimība cilvēka tievajā zarnā.

lamele [v. *Lamelle* < lat. *lamella* plāksnīte] 1. *el.* Ķīļveida vara plāksnīte, līdzstrāvas mašīnas kolektora elements; kolektorā l-es citu no citas atdala izolācijas materiāla starplikas. 2. *tekst.* Plāksnīte, kas fiksē šķēru notrūkumu stellēs.

laminārs [lat. *lamina* plāksne, sloksne] *fiz., meh.* Slāņains, plakans. L-a p l ū s m a – viskoza šķidruma (vai gāzes) sakārtota plūsma, kurā šķidrums pārvietojas paralēli slāņu veidā; visus šķidruma daļiņu ātrumi ir paralēli plūsmas virzienam, tāpēc šīs daļiņas nepāriet no slāņa slānī.

laminēt [lat. *lamina* plāksne, sloksne] *kokaistr., poligr.* Pārklāt materiāla virsmu ar sintētisku lokšņu materiālu (ar filmām, plēvēm, papīru u. c. lokšņu materiāliem).

Landē faktors [pēc v. fiziķa A. Landē (*Landé*, 1888–1975) vārda] *fiz.* Lielums, kas raksturo attiecību starp elementārdaļiņas, kodola, atoma vai molekulas magnētisko momentu un pilno mehānisko kustības daudzuma momentu.

landi [fr. *landes*] *ģeogr.* Zemi, smilšaini līdzenumi Biskajas līča krastā Francijā; no jūras tos atdala kāpu grēdas.

lando [fr. *landau*] *aut.* Viegļā automobiļa virsbūve, kurai virs pakāļējam sēdekļu rindām ir atverams jumts.

langets [fr. *languette* mēlīte] *pārt.* Nepanēts šķēlēs ceptas gaļas ēdiens, ko gatavo no liellopu filejas tievās daļas, griežot gaļu slīpi 1–1,2 cm biežās šķēlēs.

lanolīns [lat. *lana* vilna + *ol(eum)* eļļa] *ķīm.* Aitu vilnas vasks; iegūst no aitu vilnas vai vilnas mazgāšanas ūdeņiem; izmanto medicīnisku un kosmētisku ziežu un krēmu ražošanai.

lantanoīdi (**lantānīdi**) *ķīm.* Periodiskās sistēmas 14 elementi, kas tabulā atrodas aiz pirmās grupas pārstāvja – *lantāna*; metāli, pieder pie retzemju elementiem.

lantāns [gr. *lanthanein* palikt nemanītam] *ķīm.* Ķīmiskais elements La, atomnr. 57, atommasa 138,91, sudrabbalts metāls, retzemju elements.

lapa (*folium*) *biol.* Augstāko augu orgāns, kas veic fotosintēzi, transpirāciju, gāzu apmaiņu un citas svarīgas augu dzīves funkcijas.

lāpa *siltumt.* Gāzu plūsmas degošā daļa *kurtuvē* (strūklā), kas sastāv no gaisa, karsto gāzveida degšanas produktu un kurināmā daļiņu maisījuma. Lāpā sadeg cietais putekļu, šķidrais un gāzveida kurināmais.

laparoskopija [gr. *laparē* vēders + *skopein* skatīties] *med.* Vēdera dobuma orgānu izmeklēšanas un operatīvas ārstēšanas metode.

laparotomija [gr. *laparē* vēders + *tomē* griezumš] *med.* Ķirurģiska operācija – vēdera dobuma atvēršana.

lapdale *inf.* Dokumenta sadalīšana *lappusēs* un to attēlošana *displeja ekrānā* pirms izdrukāšanas.

lapilli [lat. *lapillus* akmentiņš] *ģeol.* Nelieli, apaļi vai stūraini vulkāna izmeši, kas rodas no gaisā sacietējušas lavas pilieniņiem vai līdzaižrautu iežu gabaliņiem.

lapkāji (*Phyllopoda*) *biol.* Sikū vēžveidīgo kārtā.

lapkritis *biol.* Masveidīga lapu nobīršana, kas nodrošina augu pāreju uz miera periodu un izdzīvošanu augšanai nelabvēlīgos apstākļos; mērenajā joslā iestājas rudenī, subtropu un tropu joslās – sausuma periodā. L-i var izraisīt mākslīgi, apsmidzinot augus ar *defoliantiem*.

Laplasi operators [pēc fr. zinātn. P. S. Laplasi (*Laplace*, 1749–1827) vārda] *mat.* Otrās kārtas diferenciālo operators $\Delta \cdot \Delta = \nabla \cdot \nabla = [\partial^2 / (\partial x)^2] + [\partial^2 / (\partial y)^2] + [\partial^2 / (\partial z)^2]$, (∇ – *Hamiltona operators*; $\nabla \cdot \nabla$ – skalārs reizinājums; x, y, z – koordinātas).

laponis, taloms *biol.* *Zemāko augu* veģetatīvais ķermenis, kas ārēji līdzīgs augstāko augu stubbram un lapām, bet pēc uzbūves ir daudz primitīvāks.

lapoņaugi *biol.* → *zemākie augi*

lappuse *inf.* 1. Fiksēta garuma brīvpieceja *atmiņas bloks*. 2. Tekstapstrādē vai datorizdevniecībā – drukājamās l-es vai grafikas attēls *displeja ekrānā*. T i m e k l a l. – tīmekli WWW – valodā HTML sastādīts dokuments, kurā parasti norādītas *hipersaites* ar citiem tīmekli WWW atrodamajiem dokumentiem; pa šīm hipersaitēm notiek pāreja no vienas tīmekļa l-es uz otru. Sk. arī *sērfošana*.

lāpstošanas mašīna *lauks. teh.* Augsnes pamatapstrādes mašīna; darbīgās daļas ir racējmezgli ar lāpstām – katrā racējmezglā ir trīs

lāpstas, kas cita pret citu novietotas 120° leņķī; katra lāpsta atgriež augsnes šķēli, paceļ uz augšu un pagriež ar virspusi uz leju.

lapu sūnas (*Musci*) *biol.* *Sūnaugu* klase; daudzgadīgi un viengadīgi augi ar stubbru un nedalītām lapām.

laputis (*Aphidodea*) *biol.* *Augutu* apakškārtā; sīki kukaiņi ar mīkstu ķermeni; *fitofāgi* – sūc augu sulu.

lapžauņi (*Eulamellibranchia*) *biol.* *Gliemežu* kārtā (pērlgliemenes, dižgliemenes, sēdgliemenes u. c.).

laringīts [gr. *larynx* (*laryngos*) balsene] (*laringitis*) *med.* Balsenes iekaisums.

laringoloģija [gr. *larynx* (*laryngos*) balsene + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare par balsenes slimībām.

laringoskops [gr. *larynx* (*laryngos*) balsene + *skopein* skatīties] *med.* Instruments (spogulis) balsenes apskatei.

laringotomija [gr. *larynx* (*laryngos*) balsene + *tomē* griezumš] *med.* Balsenes atvēršanas operācija.

Lārmora frekvence [pēc a. zinātn. Dž. Lārmora (*J. Larmor*, 1857–1942) vārda] *fiz.* Frekvence, ar kādu ap ārējā magnētiskā lauka virzienā precesē (sk. *precesija*) elektrona orbitālās kustības daudzuma moments (leņķiskais moments). Precesija ir saistīta ar magnētiskā lauka mijiedarbību ar magnētiskā dipola momentu, kas vienmēr ir paralēls, bet vērsts pretēji elektrona orbitālās kustības mehāniskajam momentam.

lasāmatmīņa *inf.* Energoneatkarīga *datora* primārās (operatīvās) *atmiņas* daļa, kuras saturu ieraksta tās izgatavotājs un kuru datora darbības gaitā nevar mainīt. L-ā parasti tiek ierakstītas būtiskas sistēmprogrammas; l-u izmanto arvien lielāku *operētājsistēmas* daļu uzglabāšanai. E l e k t r i s k i p ā r p r o g r a m m ē j a m ā l. – l., ko ar elektrisku *signālu* var programmēt un vairākas reizes pārprogrammēt gan datorā, gan ārpus tā. P ā r p r o g r a m m ē j a m ā l. – pusvadītāja l., kuras saturu *lietotājs* var dzēst, apstarojot to, piem., ar ultravioleto gaismu, un pēc tam ierakstīt tajā jaunus *datus* ar speciālas *ierīces* – programatora – palīdzību. P r o g r a m m ē

j a m ā l. – pusvadītāja l., no kuras datus var tikai lasīt; programmējamajā l-ā datus ieraksta vai nu tās izgatavošanas procesā, vai arī to dara lietotājs ar speciālu ierīci – programmatoru; atšķirībā no pārprogrammējamās l-as šā tipa atmiņas *mikroshēmas* var programmēt tikai vienu reizi. Sk. arī *atmiņa*.
lasīšanas un rakstīšanas galviņa *inf.* Ierīce, kas, pārvietojoties pa diskatmiņas virsmu, veic datu ierakstīšanu un nolasīšanu.

lāsmenis Atklāta ūdens virsma upes (ezera) ledus segā vai peldošos jūras ledus laukos, arī izcirsts caurums ūdenstilpes ledū.

lata kokapstr. Brusiņa, kuras biezums ir 30–90 mm un platums nepārsniedz 100 mm.

latekss [lat. *latex* sula] 1. *biol.* → **piensula**. 2. *biol., ķīm.* Kaučukaugu piensula. **Sintētiskie l-i** *ķīm.* – *polimēru* (galvenokārt kaučuku) koloidālas sistēmas ūdenī; lieto par saistvielu un plānu gumijas izstrādājumu, porgumijas, līmes un krāsu ražošanai.

latensifikācija [lat. *latens* apslēpts, neredzams + *facere* darīt, taisīt] *fotogr.* Latentā fotogrāfiskā attēla pastiprināšana pirms fotomateriāla attīstīšanas, apstrādājot to ar speciāliem šķīdumiem, dzīvsudraba tvaikiem vai papildus apgaismojot eksponēto *gaismjutīgo* slāni.

latents [lat. *latens* (*latentis*) apslēpts, neredzams] *med., biol.* Apslēpts. L-ais *p e r i o d s* – slimības bezsimptomu periods – laika intervāls no momenta, kad sākas kairinātāja iedarbība uz orgāniem, audiem, šūnām, līdz organisma atbildes reakcijai.

laterāls [lat. *lateralis* < *latus* (*lateris*) sāns, puse] *biol.* Tāds (par ķermeņa daļu), kas atrodas sānis no ķermeņa vidējās plaknes.

laterīts [lat. *later* ķieģelis] *ģeol.* Zemjains, ķieģel-sarkans iezis, kas sastāv galvenokārt no alumīnija un dzelzs oksīdiem un oksīdu hidrātiem; veidojas dziļās iežu ķīmiskas dēdēšanas procesā.

laterizācija *ģeol.* *Laterīta* dēdēšanas garozas veidošanās; process, kurā tropisko mežu augsnēs uzkrājas dzelzs savienojumi, veidojoties dzelzs konkrēcijām.

laternīts *būv.* Jumta seguma loksnes, kurās izmantotas veselībai nekaitīgas sintētiskās šķiedras.

latīņu kvadrāts [no latīņu burtiem sākotnējā pierakstā] *mat.* Kvadrātmatrix no skaitļiem 1, 2, ..., n, kuras nevienā rindā un ailē skaitļi neatkārtojas (piem., ja

1	2	3	4
2	1	4	3
3	4	2	1
4	3	1	2

, n=4).

latols tehn. Kādreiz Latvijā lietota autodegviela; pēc tilpuma sastāv no 50% benzīna un 50% etilspirta.

laucē mež. Ar mežu neapklāta zeme (meža zemē), kas neatbilst deguma, izniķušas audzes, vējgāzes, izcirtuma un rekultivētās zemes pazīmēm.

laukakmeņi *ģeol.* Ledāju atrautas un pārvietotas iežu atlūzas, vietām pat krāvuņi.

laukdīdība *lauks.* Procentos izteikta laukā sadiģušo sēklu skaita attiecība pret izsēto dīgstošo sēklu skaitu. Ja l. vāja, iegūst retus sējumus.

lauks¹ 1. *fiz.* Fizikālais l. – matērijas specifiska eksistences forma, kas izpaužas kā sistēma, kuru raksturo fizikālo lielumu nepārtraukts sadalījums telpā un kurai piemīt bezgalīgs skaits brīvības pakāpju. **E l e k t r i s k a i s l. el.** – l., ko rada elektrisks lādiņš vai laikā mainīgs magnētisks l.; to raksturo ar elektriskā l-a intensitāti; grafiskai interpretācijai izmanto spēka līnijas un ekvipotenciāles (līnijas vai virsmas). **E l e k t r o m a g n ē t i s k a i s l.** – viens no fizikālo l-u veidiem – īpaša matērijas forma, ar kuras starpniecību mijiedarbojas elektriskie lādiņi. Vakuumā to raksturo elektriskā l-a intensitāte un magnētiskā l-a indukcija, vidē l-a raksturošanai izmanto arī elektriskā l-a indukciju un magnētiskā l-a intensitāti. Elektriskie un magnētiskie l-i veido vienotu l-u, viena l-a izmaiņas izsauc otra l-a rašanos un otrādi. **E l e k t r o s t a t i s k a i s l.** – laikā nemainīgs elektriskais l. ap mierā esošiem elektriskiem lādiņiem. Ja kādā telpas daļā l-a intensitāte ir vienāda un spēka līnijas vērstas vienā virzienā, tad l. ir **h o m o g ē n s** (v i e n d a b ī g s). **M a g n ē t i s k a i s l.** – magnētiskās mijiedarbības materiālais nesējs, fizikāls l., kas

iedarbojas uz kustībā esošām elektriski lādētām daļiņām vai ķermeņiem, uz elektriskās strāvas kontūriem un to elementiem, kā arī uz daļiņām vai ķermeņiem, kuriem neatkarīgi no to kustības piemīt magnētiskais moments. Kvantitatīvi magnētisko l-u raksturo magnētiskā indukcija un intensitāte; grafiskai interpretācijai izmanto magnētiskās spēka līnijas. **P u l s ē j o š s l. – l.**, kura indukcijas vektors nemaina virzienu, bet tā lielums mainās pēc sinusa likuma. **R o t ē j o š s m a g n ē t i s k a i s l., g r i e ž l a u k s – l.**, kura indukcijas vērtība ir nemainīga, bet indukcijas vektors rotē ar noteiktu leņķisko ātrumu. **2. inf. Ieraksta daļa** ar patstāvīgu funkcionālu nozīmi, ko *datora programma* apstrādā kā atsevišķu *datu* elementu (piem., *komandas adreses l., operanda l., ziņojuma datu l. u. c.*). **A d r e s e s l. –** noteikta komandas vai ziņojuma daļa, kas satur adresi. **A t l a s e s l. –** saistītu izvēlņu kopa. Sk. arī *ievadlauks*. **A t s l ē g a s l. –** viens vai vairāki ieraksta l-i vai *atribūts* relāciju *datu bāzes* tabulā, kas veido atslēgu, kura atvieglo *datu izguvi* vai *atjaunināšanu*. **D a t u l. –** vieta, kas ierakstā rezervēta noteiktas *informācijas* glabāšanai; relāciju *datu bāzēs*, kur dati tiek attēloti tabulu kopas veidā, ieraksti tabulās veido *rindiņas*, bet *datu l-i –* kolonnas. **3. mat.** Algebriska sistēma (*gredzens*), kurā izpildāmas visas četras aritmētiskās operācijas, izņemot dalīšanu ar 0 (raciālo, reālo, komplekso skaitļu l-i).

lauks² lopk. Zirga pazīme – tāds, kam deguna priekšdaļas apmatojumā ir balta svītra pār pieri un degunu līdz virslūpai. **P l a t i l. –** baltā svītra pār pieri un degunu līdz virslūpai ir platāka par pusi no deguna platuma. **Š a u r i l. –** baltā svītra pār pieri un degunu līdz virslūpai ir šaurāka par pusi no deguna platuma.

lauksaimniecība Nozare pārtikas produktu ražošanai iedzīvotājiem un izejvielu daudzām rūpniecības nozarēm. L-as pamatnozares ir zemkopība, lopkopība un putnkopība.

lauksaimniecības dzīvnieki lopk. Dzīvnieki, kurus audzē lopkopības produktu ražošanai vai izmantošanai darbā.

lauksaimniecības dzīvnieku produktivitāte lopk.

Dzīvnieku saražotās produkcijas daudzums noteiktā laika vienībā.

laukšpati min. Kardinālo minerālu grupa; dabā tie parasti ir izomorfi maisījumi vai saaugumi.

laukstranzistors elektron. Sk. tranzistors

laupitāj bites bišk. Vecākās darbabites, kas beziensuma periodā mēģina iekļūt vājāko saimju stropos un zagt medu.

laužņi lopk. Mutes dzelži, kas iegulst zirga apakšžokļa bezzobu spraugā; parasti izveidoti no diviem elementiem, kas vidū savienoti ar lociklu; *iemaukti* pievieno ar gredzeniem.

lava [it. lava] geol. Ugunīga, šķidra vai viskoza *magma*, kas izplūst vai ar sprādzienu tiek izmesta no vulkāna izvirduma laikā.

Lavala sprausla [pēc zv. inženiera K. G. Lavala (Laval, 1845–1913) vārda] *aeron.* Profilēts kanāls – sākumā sašaurināts un tālāk paplašināts, lai iegūtu virsskaņas izplūdes ātrumu; lieto reaktīvajos dzinējos, virsskaņas un hiperskaņas aerodinamiskajās caurulēs.

lavēt [hol. laveren] jūrn. Kuģot, bieži mainot kursu, lai izvairītos no, piem., zemūdens šķēršļiem.

lavīna [v. Lawine < lat. labina nogruvums] Sniega nogruvums, kas rodas kalnu nogāzēs, slidot vai gāžoties sniega masām. **S a u s ā l. – l.**, kas veidojas pēc snieguniņiem un intensīvas snigšanas, kad uzkrājas daudz sniega un tas vāji saistīts ar pagulvirsma. **S l a p j ā l. – l.**, kas rodas atkušņu un lietus laikā, kad starp sniega slāni un nogāzes virsmu veidojas ūdens kārtiņa. **S u b l i m ā c i j a s d i a f t o r ē z e s l. – l.**, kas rodas apstākļos, kad sniega slāņa apakšējā daļā veidojas idens sarmas kristālu horizonts, kurš izraisa virsējā sniega slidēšanu.

lavīncaursite elektron. Sk. caursite

lavsāns [kr. лавсан < Лаборатория высокомолекулярных соединений Академии наук] ķīm. → polietilēntereftalāts

lazarete [fr. lazaret] med. Ārstnieciska iestāde īslai cīgai ārstēšanai (parasti pie karaspēka daļas).

lāzerapstrāde materiālt. Sk. apstrāde

lāzergravieris poligr. → elektrogravieris

lāzerķīmija ķīm. Ķīmijas nozare, kurā pēta vielu pārvērtības lāzeru starojuma iespaidā.

lāzerlokācija [lāzers + lat. locatio izvietojums]

astr. Attāluma mērīšana līdz ZMP ar lāzera, kura darbības princips balstās uz tā laika intervāla mērīšanu, kurā gaismas no lāzera izplatās līdz speciālam ZMP – ģeodēziskajam pavadonim (kas aprīkots ar gaismas atstarotāju) – un atpakaļ; izmanto kosmiskajā ģeodēzijā (sk. *astronomiskā ģeodēzija*) precīzai novērojumu vietas ģeogrāfisko koordinātu un to izmaiņu noteikšanai.

lāzerprinteris [a. *laser (light amplification by stimulated emission of radiation)* gaismas pastiprināšana ar inducētu starojumu + printeris] *inf.* *Printeris*, kas informāciju uz papīra atveido ar lāzera stara palīdzību, izmantojot elektrostātiskās reprodukcijas tehnoloģiju.

lāzers (optiskais kvantu ģenerators) *fiz.* Kohērenta, monohromatiska starojuma ģenerators (avots); l-a darbībā izmanto gaismas inducēto (uzspiesto) emisiju – procesu, kad sākotnējais fotons, mijiedarbojoties ar aktīvās vietas ierosinātu atomu vai molekulu, inducē šā atoma vai molekulas atgriešanos zemākā enerģētiskā stāvoklī, izstarojot sekundāro fonu. Šā sekundārā fotona visas īpašības, piem., frekvence, fāze, izplatīšanās virziens u. c., ir identiskas sākotnējā fotona īpašībām. *Cietviela l.* – optiskais kvantu ģenerators, kura aktīvā vide ir dielektriski kristāli un stikli, kas satur optiski aktīvus centrus (piemaisījumi – retzemju metālu vai pārejas metālu joni, krāsu centri), kuru enerģētiskie līmeņi tiek izmantoti inversijas apdzīvotības radīšanai. Pie cietvielu l-iem pieder arī pusvadītāju l-i. *Pusvadītāju l.* – ierīce *koherenta* gaismas starojuma iegūšanai, kurā *elektroni* un *caurumi* tiek injicēti cauri *p-n pārejai* un, izstarojot gaismas kvantu, savstarpēji *rekombinē (anihilē)*; pusvadītāju diode, kuras divas plakanparalēlās skaldnes, kas perpendikulāras p-n pārejai, ir optiskā rezonatora spoguļi.

lāzerstrāvu terapija *med.* Fizioterapijas metode, kurā ārstnieciskā nolūkā apstaro noteiktas ķermeņa daļas ar starojumu no kvantu ģeneratoriem, lāzeriem.

lāzeržiroskops *aeron.* Kvantu žiroskops, kas sastāv no gāzes lāzera ar riņķveida rezonatoru, kurā pretējos virzienos tiek ģenerētas fonu

plūsmas – skrejviļņi. Rotācija rada šo skrejviļņu frekvenču starpību, kuru izmērot, var noteikt rotācijas ātrumu; lieto aeronavigācijas sistēmās, jo l-i ir precīzāki par mehāniskajiem žiroskopiem.

lēca 1. *fiz., fotogr.* No stikla, kvarca vai plastmasas izgatavots dzidrs, caurspīdīgs ķermenis, ko norobežo divas laužējvirsmas, no kurām vismaz viena ir izliekta vai ieliekta (sfēriska, paraboliska, torodiāla, cilindriskā vai koniska); tā optiskās īpašības nosaka virsmu liekuma rādiusi; lieto fotoaparātu, tālskatu, mikroskopu, projektoru un spektrālaparātu *objektīvos, okulāros un kondensoros*. Ir *savācējlēcas* un *kliedētājlēcas*. *Elektronu l.* – iekārta elektronu kūļa fokusēšanai; izmanto elektrostātiskos (elektrostātiskās lēcas) vai magnētiskos (magnētiskās lēcas) laukus. Sk. arī *Frenela lēca*. 2. *biol. (lens cristallina)* Acs ābola sastāvdaļa – no garām, caurspīdīgām, bezkrāsainām šķiedrām sastāvošs, abpusēji izliekts ķermenis, kas atrodas stiklveida ķermeņa bedrītē aiz varavīksnienes.

lēcējzviņenes (*Archaeognatha*) *biol.* *Kukaiņu* kārtā; ķermeni klāj zvīņas, vēdera galā trīs gari posmoti piedēkļi, kas noder lēkšanai.

lecektis *lauks*. Zemas būves agrāro dārzeņu, dēstu u. c. audzēšanai – koka vai betona apmales, kas segtas ar sintētisko plēvju vai stiklotiem noņemamiem rāmjiem.

lēcienslānis *ocean.* Jūras vai ezera ūdens slānis, kurā hidroloģisko raksturlielumu (temperatūras, sāļuma, blīvuma) vertikālais gradients strauji pieaug līdz ar dziļuma palielināšanos.

lecinašana *lopk.* → **pārošana**

lecitīni [v. *Lecithin* < gr. *lexhitos* olas dzeltenums] *ķīm.* Salikti *lipīdi*, bioloģisko membrānu struktūrelementi; lieto medicīnas, parfimērijas rūpniecībā.

ledājs *geol.* Liela, ilgstoši pastāvoša, kontinentāla ledusmasa, kas lēni pārvietojas pa Zemes virsmu smaguma spēku iespaidā. *L-a atrašanās vieta* – plaša l-a (šļūdoņa) barošanās apgabalā, kas atdala plāno, nekustīgo, pie klintīm piesaļušo firna lauka augšējā daļu no tā kustīgās, lejupslidošās zemākās daļas. *L-a baseins* – Zemes virsmas rajons, ko aizņem l., ar to saplūstošie sānšļūdoņi un to barošanās baseins. *L-a koma*

p l e k s s – l-a un tā kušanas ūdeņu veidoto nogulumu un reljefa formu sakopojums šļūdoņu un kontinenta segledāju malās. L-a s k r a m b a s – svitrojums, sīki, lineāri padziļinājumi l-a kustības virzienā cieta iežu virsmā.

ledeburīta struktūra materiālt. Baltā čuguna struktūra (ar eitektisko oglekļa daudzumu 4,3%), kas veidojas kristalizācijas procesā nemainīgā temperatūrā, sastāv no austenīta un cementīta graudu smalka mehāniska maisījuma; ļoti cieta, trausla, grūti apstrādājama griežot.

ledgrieži būvn. Konstrukcija, kas aizsargā koka tiltus pret ledus triecieniem ledus iešanas laikā.

ledlauzis jūrn. Kuģis ar raksturīgu olveida korpusu un spēcīgu dzinēju ledus laušanai ostās, to pieejās un jūrā ziemas sezonā.

ledstāve met. Vienlaidus nekustīgas ledus segas veidošanās upēs, ūdenstilpēs, kā arī periods, kad veidojas nekustīga ledus sega upē vai ūdenstilpē.

ledus ģeol., met. Ūdens (H_2O) cietā agregātstāvoklī; minerāls. A p r a k t a i s l. – dažāda biezuma un lieluma nekustīgs l., kas sākumā atradies zemes virspusē un vēlāk nosegts ar nogulumiežiem. A p r i m u š a i s l. – šļūdoņa vai kontinentālā segledāja perifērijas zonas vai izvirzījuma daļa, kas ir sašķēlusies un vairs nepārvietojas. J ū r a s l. – jūrā peldošs l., kas sastāv no ledus, kurš veidojies jūrā, upes ledus un kontinentālā ledus. L e d u s g a r o z a – ledus slānis uz zemes vai sniega segas virsas. L e d u s g r a u d i – atmosfēras nokrišņi – caurspīdīgi ledus graudi ar necaurspīdīgu, baltu kodolu. L e d u s i e š a n a – ledus kustība upēs straumes, bet ezeros – vēja ietekmē. L e d u s p a r ā d i b a s – ledus režīma sastāvdaļas un dažādu ledus veidu rašanās un sairšanas fāzes – ledus vizma, vižņi. L e d u s r e ž i m s – ledus veidošanās, attīstības un sairšanas procesu īpatnības un maiņas ūdens objektos gada laikā. L e d u s s a b l i v ē j u m s – upes gultnes aizsprostojums ar iekšledu un vižņiem rudens ledus iešanas laikā vai ledstāves sākumā. L e d u s s a s t r ē g u m s – ledus sablīvēšanās upes gultnes sašaurinātās, sek-

lās vietās, likumos, uz sēkļiem ledus iešanas laikā. L e d u s s e g a – ledus, kas izveidojas okeānos, jūrās, upēs, ezeros, mākslīgās ūdenskrātuvēs aukstajā gadalaikā. L e d u s z o n a – fiziogēogrāfiskā zona antarktiskajā un arktiskajā joslā, kur lielāko teritorijas daļu sedz ledāji. M ā k s l ī g a i s l. t e h n o l. – l., ko iegūst, sasaldējot ūdeni aukstuma iekārtās *ledus ģeneratoros*. P a z e m e s l. – dažādas izcelsmes l., kas ietilpst *litosfērā* mūžīgā sasaluma apgabalos.

ledus barjera jūrn. Ledāju mēles vai šelfa mala, augstums var būt no diviem metriem līdz dažiem desmitiem metru virs jūras līmeņa.

leduskaramele pārt. Cieta *karamele* bez pildījuma.

ledus kristāli jūrn. Kristāli pareizas sešstūrainas prizmas veidā, kas pieaugot iegūst stabiņu, adatiņu un plāksnīšu formu; l. k-iem saplūstot, veidojas sniegpārslas.

leduskritums ģeol. Ledus daļa, ko dziļas plaisas sašķēļ dažāda lieluma un formas ledus blokos un kas veidojas ledāju gultnes garenprofila krasa izliekuma vietās.

leduslaikmets ģeol. Laiks, kad vairākkārt veidojās un izzuda (izkusa) apledojumi, atbilst *pleistocēnam*.

ledus lauki jūrn. Vislielākie dreifējošā ledus veidojumi; gigantiskie l. l. ir pāri par 10 km caurmērā, plašie – 2–10 km caurmērā, lielie – 0,5–2 km un l. l-u atlūzas – ledus gabali ar 100–500 m caurmēru.

leduspagrabs lauks. Mūra, betona vai koka celtne ar grīdas, sienu un griestu siltumizolāciju ledus un ātrobojīgu produktu uzglabāšanai. Ledu sagatavo ziemā, ievieto l-ā un nosedz ar zāģskaidām. Ledum kūstot, l. un produkti atdziest līdz 5 °C.

ledusšķirtne ģeol. Maksimālā augstuma līnija, no kuras *segledāja* daļa pārvietojas pretējos vai stipri atšķirīgos virzienos.

lēģenda [lat. *legenda* lasāmais] *kart.* Apzīmējumu un paskaidrojumu sistēma, kas atklāj kartes saturu.

lēģēšana [v. *legieren* sakausēt < lat. *ligare* savienot, saistīt] *materiālt.* Metālu īpašību uzlabošana, sakausējot tos ar citiem metāliem (arī citiem elementiem). Piem., sakausējot tēraudu ar niķeli (Ni) un hromu (Cr), iegūst tērau-

du, kas nekorodē atmosfēras apstākļos un dažās agresīvās vidēs.

leicīns [gr. *leukos* balts] *ķīm.* Neaizstājama *amīnoskābe*, ir augu un dzīvnieku olbaltumvielās.

leikocīti [gr. *leukos* balts + *kytos* šūna] *biol., med.* Baltie asinsķermenīši, cilvēka un dzīvnieku bezkrāsainās asinsšūnas.

leikocitoze [gr. *leukos* balts + *kytos* šūna] (*leucocytosis*) *med.* *Leikocītu* skaita palielināšanās asinīs.

leikopēnija [gr. *leukos* balts + *penia* trūkums] (*leucopenia*) *med.* *Leikocītu* skaita samazināšanās asinīs.

leikoplasti [gr. *leukos* balts + *plastēs* veidojums] *biol.* Bezkrāsaini veidojumi augu šūnu *protoplazmā*, kuri izstrādā cieti un var pārvērsties par *hloroplastiem*.

leikoze [gr. *leukos* balts] (*leucosis*) *med.* Leikēmija – ļaundabīga asinsrades sistēmas slimība.

leja ģeod. Zemes virsas daļa, kas atrodas zemāk par tās apkārtni.

lejasbjefs būvn. Ūdensteces (ūdenstilpes) daļa leļpus aizsprosta.

lejtece ģeogr. Ietekai tuvākā upes daļa, arī tās apkārtnē.

lējums tehnol. Pusfabrikāts vai gatavs izstrādājums, kas izgatavots, ielejot veidnē izkausētu metālu, stikla masu, keramikas vai ģipša saistvielas *šļikeri*.

lejupielāde inf. *Datnes* pārsūtīšana ar *modema* starpniecību no attāla *datora lietotāja* datoram. Plašākā nozīmē – datnes pārsūtīšana no lielāka (centrālā) datora uz tam pakļautu attālu vai mazāku datoru.

lejupsaderība inf. Attīstības *sistēmas* spēja sadarbīties ar mazāk attīstītu sistēmu.

lēkši lopk. Ātra zirgu gaita, kas veidojas no atsevišķiem lēcieniem ar sarežģītu trīstakts atbalstu un ķermeņa lidojuma fāzi ceturtajā takti. *Ātrīe l.* – ātrākais zirga kustības veids, kad soļa garums, ieskaitot brīvo lidojumu, var trīskārt pārsniegt zirga ķermeņa garumu; pārvietošanās ātrums 15–18 m/s. *Paplašinātie l.* – l. ar labi izteiktu ķermeņa *brīvā lidojuma* fāzi; ātrums 6–8 m/s. *Parastie l.* – gaita, kad zirgs pārvietojas graciozi un brīvi ar nelielu lēciena garumu un ātrumu.

lēkts astr. Debess spīdekļa parādīšanās uz patiesā horizonta, Saulei un Mēnesim – diska augšējās malas parādīšanās uz patiesā horizonta. Aprēķinot l-a momentu, jāņem vērā *refrakcijas* ietekme, bet Mēnesim – arī horizontālā *paralakse*.

lēļveidīgie (*Caprimulgiformes*) *biol.* *Putnu* kārtā. Latvijā vienīgais pārstāvis ir vakarlēpis, lēlis (*Caprimulgus europaeus*).

Lemba nobīde fiz. Ļoti neliela atomu enerģētisko līmeņu nobīde, ko var izskaidrot ar elektronu mijiedarbību ar fizikālo vakuumu.

lemesis lauks. tehn. *Arkla* darbīgā daļa, paredzēta aramsloksnes atgriešanai no apakšas, pacelšanai, novadišanai uz vērstuvi un vagas dibena izveidošanai. L-ša griezējšķautnes biezums nedrīkst pārsniegt 1 mm. *K a l t v e i d a l.* – l. smagu augšņu aršanai; l-ša smaile noliekta uz leju un uz neatrā lauka pusi. *P a š u z t r i n e s l.* – l. ar apakšpusē piemētinātu plāna cietmetāla kārtiņu; darba laikā mikstākais metāls nodilst ātrāk par piemētināto plāksnīti un asmens visu laiku paliek cietmetāla kārtiņas biezumā. *T r a p e c v e i d a l.* – l. vieglu augšņu aršanai; arī priekšlobītājam. *T r i s t ū r a l.* – l. arklam ar skrūves vērstuvi, jo trīsstūra forma vislabāk salāgojas ar skrūves smaili.

lemma [gr. *lēmma* pieļāvums] *loģ., mat.* Palīgapgalvojums (teorēma), ko izmanto citu apgalvojumu (teorēmu) pierādīšanai.

Lenca likums [pēc kr. fiziķa E. H. Lenca (1804–1865) vārda] *el.* Likumsakarība, kas izsaka, ka indukcijas elektrodzinējspēks vienmēr darbojas tādā virzienā, ka tā radītās indukcijas strāvas magnētiskais lauks kavē tos procesus, kas šo indukcijas elektrodzinējspēku ierosinājuši.

lenčkreklīš, U kreklīš apģ. Bezaiždares pārmaucamais *augšģērbs* bez *piedurknēm* no paplānas trikotāžas drānas; valkā tieši uz mīssas, sākotnēji *apakšveļas*, tagad arī *virsdreģbju* sastāvā.

lēninātājs dz. *Šķirošanas uzkalna* sliežu ceļa krītuma posmā iemontēta bremzēšanas iekārta vagonu kustības ātruma samazināšanai.

lenteņi (*Cestoda*) *biol.* *Plakantārpu* klases parazitiskie tārpi. Cilvēka un dzīvnieku *endoparazīti* – *helmini*.

lentzāgmašina *kokapstr.* Darbmašina koksnes zāģēšanai, kurā par griezējinstrumentu lieto zāģlenti, kas uzlikta un nostiepta vertikāli vai horizontāli uz skriemeļiem. Galvenie l-u veidi ir: l-as balķu un brusu sazāģēšanai, dališanas l-as (plānāku zāģmateriālu izzāģēšanai no biežākiem materiāliem) un galdnieku l-as (galvenokārt liklīnijas zāģēšanai).

leņķis 1. *mat.* Plaknes figūra, ko veido divi stari (l-a malas), kuri iziet no viena punkta (l-a virsotnes). *C e n t r a l.* – l. starp diviem riņķa līnijas rādiusiem. *E i l e r a l.* – viens no trim sfēriskās kustības Eilera l-iem: nutācijas, precesijas un rotācijas l. *I e v i l k t s l.* – l. starp divām hordām, kuras iziet no viena riņķa līnijas punkta. *P a g r i e z i e n a l.* – l. starp divām plaknēm – kustīgo un nekustīgo plakni, kuras ķermenim rotējot, krusto rotācijas asi. *T e l p a s l.* – telpas daļa, ko ierobežo riņķa kona virsma. 2. *mat.* *riņķis*. *G r i e š a n a s l.* – l. starp skaidvirsmu un griešanas plakni. *Ķ ī l l e ņ ķ ī s* – l. starp skaidvirsmu un mugurvirsmu. *M u g u r l e ņ ķ ī s* – l. starp mugurvirsmu un griešanas plakni. *S k a i d l e ņ ķ ī s* – l. starp skaidvirsmu un griešanas plaknei perpendikulāru plakni. *V i r s o t n e s l.* – l. starp divu griezējasmens nogriežņu projekcijām uz pamatplaknes.

leņķiskais augstums *astr.* Koordināta *horizontālajā koordinātu sistēmā*, ko skaita pa spīdekļa augstuma riņķi (debess sfēras lielo riņķi, kas iet caur zenītu, spīdekli un nadīru) no *horizonta* līdz spīdeklim. L. a. mainās robežās no -90° līdz 90°.

leņķmērs *būv.* Mērinstruments, kuru veido nekustīga lokveida pamatne, uz tās 130° leņķi atrodas pamatskala, kas sadalīta grādos, un pārbidāmais sektors, pie kura nekustīgi piestiprināts *nonijs*.

leperis, leperis *mat.* Apstrādājamās virsmas *kontrķermenis*, ko izmanto par instrumentu virsmas *lepēšanā*. L-a š a r ž ē š a n a – abrazīvo graudu iespiešana l-a virsmas slānī. Š a r ž ē t s l. – l. ar iespiestiem abrazīvā materiāla graudiem.

lepēšana [a. *lapping* pulēšana, slipēšana] *būv.*, *mat.* *mat.* Materiāla smalkā apstrāde ar šaržētu *leperi* vai ar abrazīvo pastu vai suspen-

siju, ko ievada starp apstrādājamo virsmu un *leperi*.

lepidopteroloģija [gr. *lepis* (*lepidos*) zvīņa + *pteron* spārns + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* *Entomoloģijas* nozare, kurā pēta *tauriņus*.

leperis *mat.* *mat.* → **leperis**

lepra [gr. *lepra*] *med.* Spītālība, hroniska infekcijas slimība, bojā galvenokārt ādu un nervu sistēmu.

leptoni [gr. *leptos* viegls, plāns] *fiz.* *Elementārdaļiņu* klase, kas nepiedalās stiprajā mijiedarbībā. Pie l-iem pieder pozitrons un elektrons, μ (μ) un τ (τ) *mezoni* un tiem atbilstošie *neitrīno* (ν_e , ν_μ , ν_τ); visi l. ir fermioni, jo to spins ir 1/2.

leptospirozes [gr. *leptos* šaurs, smalks + *speira* savijums] (*leptospirosis*) *med.*, *vet.* Cilvēku un dzīvnieku infekcijas slimības, ko ierosina leptospīru ģints mikroorganismi.

lesbisms [pēc Lesbas (*Lesbos*) salas nos. Egejas jūrā] Pret dabiska dzimumtieksme sievietei pret sievieti.

lesivēšanās [v. *Lessivierung* < fr. *lessiver* izskalot] *lauks.* Atmālošanās process; augšnes izskalošanās veids, kur no virskārtas ar ūdeni tiek ienestas dziļāk augsnē ķīmiski nenoārdītas māla daļiņas.

less [v. *Löß*] *ģeol.* Ļoti izplatīts gaiši dzeltens, smalkgraudains, porains, vāji cementēts, domājams, colas izcelsmes *nogulumiezis*.

letalitāte [v. *Letalitāt* < lat. *letalis* nāvējošs] *biol.*, *med.* No kādas slimības mirušo skaita attiecība pret cilvēku skaitu, kas ar šo slimību slimojuši.

letāls [lat. *letalis* nāvējošs] *med.* Ar nāvi saistīts, tāds, kas izraisa nāvi.

letargija [gr. *lēthē* aizmirstība + *argia* bezdarbība] *med.* Patoloģisks, dziļam miegam līdzīgs stāvoklis, kura laikā smagos gadījumos elpošana un pulss ir ļoti vāji.

liāzes [v. *Lyase* < gr. *lyein* atraisīt, atbrīvot] *ķīm.* *Fermentu* klase; veicina atomu vai atomu grupu atšķelšanos no substrāta, veidojot dubultsaites, vai minēto atomu pievienošanas dubultsaitēm.

libido (*libido*) *biol.* Dzimumdzīve.

librācija [lat. *libratio* šupošanās, svārstīšanās] *astr.* L. debess mehānikā – triju debess ķermeņu savstarpējās kustības speciālgadījums,

kad mazākās masas debess ķermenis, kas pārvietojas divu pārējo debess ķermeņu gravitācijas laukā, attiecībā pret tiem atrodas relatīvā līdzsvarā. Punktus, kuros šis ķermenis atrodas līdzsvarā, sauc par l-as punktiem. *M ē n e s s l.* – nelielas periodiskas, šķietamas Mēness svārstības ap savu centru, kuru cēlonis ir Mēness nevienmērīgā kustība pa orbītu un Mēness ekvatora slīpums attiecībā pret Mēness orbītu; tā rezultātā no Zemes iespējams redzēt vairāk nekā pusi (59%) Mēness virsmas.

licis *geogr.* Ūdenstilpes daļa, kas tālu iesniedzas sauszemē un kam ir brīva ūdens apmaiņa ar ūdenstilpes galveno daļu.

lidakveidīgie (*Esociformes*) *biol.* Viena no augstāko *kaulzivju* kārtām. Raksturīgākais pārstāvis lidaka (*Esox lucia*).

lidaparāta metalizācija *aeron.* Visu lidaparātu konstrukcijas elementu savienošana ar elektību vadošām detaļām, lai nodrošinātu elektrisko kontaktu, tādējādi novēršot elektriskā potenciāla starpības rašanos un dzirksteļošanu.

lidaparāts *aeron.* Ierīce (gaisakuģis) lidojumiem Zemes atmosfērā vai kosmiskajā telpā – aerostatiskie, aerodinamiskie, kosmiskie l-i un raķetes; iedala pilotējamos un nepilotējamos, vienreizējas un daudzkārtējas izmantošanas l-os; ir eksperimentālie, tautsaimniecības, kara, sporta u. c. l-i. *H i b r i d a l.* – l., kam cēlējspēku rada, kombinējot aerostatisko un aerodinamisko lidošanas principu. *L. a r n e s o š o k o r p u s u* – l. bez spārnēm, tā cēlējspēks rodas galvenokārt korpusa mijiedarbībā ar gaisu. *L. u z g a i s a s p i l v e n a* – transportlīdzeklis kustībai virs zemes vai ūdens virsmas uz gaisa spilvena nelielā augstumā. *T e l e p i l o t ē j a m s l.* – l., kuru vada operators no vadības centra, kas var atrasties uz zemes, lidmašīnā vai kosmiskajā kuģī.

lidlauka zonas vadības tornis *aeron.* Institūcija gaisa satiksmes vadībai lidlaukā.

lidlauks *aeron.* Speciāli iekārtota un ar tehniskiem līdzekļiem aprīkota noteikta zemes teritorija vai ūdens akvatorija (arī ēkas, objekti un iekārtas), kas paredzēta, lai organizētu gaisakuģu pienākšanu un atiešanu (t. i.,

gaisakuģu pacelšanos, nosēšanos, manevrēšanu un stāvēšanu, pasažieru iekāpšanu, bagāžas, kravas un pasta iekraušanu un izkraušanu, kā arī gaisakuģu tehnisko apkopi, degvielas uzpildi u. c.); galvenā l-a daļa ir viens vai vairāki *skrejceļi*. L-us iedala civilajos un militārajos l-os. *R e z e r v e s l.* – l., kurā gaisakuģiem nosēsties gadījumos, kad nav iespējams vai nav mērķtiecīgi turpināt lidojumu līdz plānotās nosēšanās l-am.

lidmašīna *aeron.* Gaisakuģis, kam vilces spēku rada iebūvēts dzinējs, bet cēlējspēku – mijiedarbība ar gaisu. Pietiekams aerodinamiskais cēlējspēks rodas, tikai sasniedzot pacelšanās ātrumu.

lidmašīnas centrējums *aeron.* Lidmašīnas masas centra novietojums attiecībā pret spārna vidējās aerodinamiskās hordas priekšgalu; izsaka procentos vai hordas daļās.

lidmašīnas nolaišanās *aeron.* Lidojuma posms, kad būtiski samazinās lidmašīnas lidojuma augstums un ātrums. *S t e i d z a m ā l.* n. – lidmašīnas kreisēšanas lidojuma augstuma strauja samazināšana sakarā ar gaisa spiediena negaidītu krišanu hermētiskajā kabīnē (kabīnes dehermetizācija) ugunsgrēka u. c. gadījumos.

lidmašīnas nosēšanās *aeron.* Lidojuma nobeiguma posms no 15 m augstuma līdz piezemēšanai uz skrejceļa un *noskrējienam*; sastāv no planēšanas, izlīdzināšanas, izturēšanas, parašutēšanas un piezemēšanās, kad pamatbalstu riteņi pieskaras skrejceļam; lai dzēstu nosēšanās ātrumu, atver interceptorus, izmanto riteņu bremzes, dzinēja reversu. L. n-os raksturo nosēšanās distance, ātrums un noskrējiena garums.

lidmašīnas pacelšanās *aeron.* Lidojuma sākumposms, kas sastāv no ieskrējiena, atraušanās no skrejceļa un lidojuma, līdz lidmašīna sasniedz tādu augstumu, ātrumu un konfigurāciju, kas nepieciešami lidojuma sākumam pa maršrutu.

lidmašīnas peldspēja *aeron.* Lidmašīnas spēja peldēt ūdenī noteiktu laiku, iegrimstot līdz ūdenslīnijai.

lidmašīnas vadība *aeron.* Vadības ierīču atliekšana, lai panāktu vajadzīgo telpisko stāvokli; l. v-ā lieto *aerodinamiskās plāksnes*. *D i r e k*

t i v ā l. v. – lidmašīnas trajektorijas stabilizācija, ko pilots veic pēc aparātūras paneļa indikatoru rādījumiem.

lidmašīnu sports aeron. Viens no *aviosporta* veidiem, kurā ietilpst pilotāžas figūru izpilde, maksimālā ātruma, augstuma, attāluma, kravnesības rekordlidojumi u. tml.

lido [it. *lido* krasts] *ģeogr.* Smilšaina zemes strēle, kas līci atdala no jūras un pārvērš to par lagūnu; l. ir raksturīgas Adrijas jūras Itālijas piekrastes ziemeļu daļā.

lidojošais spārns aeron. Lidmašīnas shēma bez *fizelāžas*.

lidojošā laboratorija aeron. Pilotējams eksperimentāls gaisakuģis, kas aprīkots ar iekārtām pētījumiem reālajā lidojumā; l. l-ā izmēģina un pēta jaunu konstrukciju koncepcijas, aerodinamiskas konfigurācijas, borta sistēmas un aprikojumu.

lidojošā platforma aeron. Lidaparāts bez spārniem, kas paceļas vertikāli; cēlējspēku rada ar nesošām gaisa skrūvēn vai reaktīvo dzinēju.

lidojuma limenis aeron. Pastāvīga atmosfēras spiediena līmenis, kas noteikts attiecībā pret atmosfēras standarta spiediena 1013,2 hPa līmeni.

lidojumderīgums aeron. Gaisakuģa atbilstība noteiktām detalizētām normām attiecīgai gaisakuģa klasei; valsts prasību kopums lidaparātiem ar nolūku nodrošināt lidojuma drošību.

lidojums aeron. Darbības process aeronautikā, kad lidaparāts pārvietojas atmosfērā aerodinamisku (aerostatisku) spēku, gravitācijas spēku un spēka iekārtas vilces iedarbībā vai tikai aerodinamisku (aerostatisku) un gravitācijas spēku iedarbībā bezmotora lidojumā. **A k l a i s l.** – instrumentāls l., ja ir nulles redzamība. **A k r o b ā t i s k a i s l.** – īpaši veikti gaisakuģa manevri ar ātru telpiskā stāvokļa maiņu, neparastu telpisko stāvokli un neparastām ātruma izmaiņām. **I n s t r u m e n t ā l a i s l.** – l., kura laikā gaisakuģa vadīšanai izmanto tikai aeronavigācijas parametrus mērītāju rādījumus vai automātiskās lidojuma vadības sistēmas. **L. a u t o r o t ā c i j a s r e ž i m ā** – l. nesošās gaisa skrūves darba režīmā, kad enerģija skrūves griešanai

tiek ņemta no plūsmas (normāls darbības režīms *autožīriem*, bet helikopteriem rodas spēka iekārtas atteices gadījumā). **S u b o r b i t ā l s l.** – hiperskaņas vai kosmiskā lidaparāta l. pa ballistisko trajektoriju ar ātrumu, kas mazāks par pirmo kosmisko ātrumu, proti, nesasniedzot kosmisko orbitālo trajektoriju.

lidojumu dinamika aeron. Aerodinamikas sadaļa, kurā pēta lidaparāta kustības dinamiskās īpašības.

lidojumu vadības centrs kosm. Komplekss, kas nodrošina kosmiskā lidaparāta vispārīgā tehniskā stāvokļa, apkalpes (ja tāda ir) veselības stāvokļa un operatīvu kosmiskā lidojuma gaitas izvērtēšanu pēc komandu un mērījumu kompleksa sniegtajiem datiem, pēc kuriem notiek lidojuma vispārīgā vadīšana.

lidosta aeron. Gaisa transporta uzņēmums, kas realizē regulāru pasažieru satiksmi, kravas un pasta pārvadāšanu ar civilās aviācijas lidmašīnām; sastāv no *lidlauka*, gaisa satiksmes vadības dienesta un pasažieru apkalpošanas kompleksa.

līdums lauks. Meža izcirtums lauksaimniecības vajadzībām.

līdzenums ģeod. Plašas sauszemes virsas, jūras vai okeāna dibena teritorijas ar relatīvi maz saposmotu reljefu (augstuma starpība nepārsniedz 60–150 m) un nelielu virsas slīpumu. **A b i s ā l i e l-i** – okeāna un jūras dziļdēns apgabali, kuru dziļums pārsniedz 2000 m. **S e g s l ā ņ u l.** – plaša teritorija, ko veido horizontāli sagūlušī nogulumieži vai vulkāniskie ieži.

līdzfrēzēšana materiālt. Sk. frēzēšana

līdzība mat. Vienādas formas (līdzīgu) figūru īpašība; tās atšķiras cita no citas tikai ar izmēriem. Līdzīgas figūras iegūst citu no citas ar *homotētiju*.

līdzības teorija Teorija zinātnē un tehnikā, kuru izmanto, ja pētāmo procesu ietekmē dažādi faktori; lai izvairītos no dažādo lielumu mērvienību izvēles, lieto bezdimensionālas fizikālo lielumu kombinācijas, ko izmanto par kritērijiem procesa analīzei (piem., sk. *Reinoldsas skaitlis*).

līdzināšana inf. l. Personālajos datoros – precīza

lasīšanas un rakstīšanas galviņu novietošana virs celiņiem, no kuriem jālasa vai kuros jāieraksta dati. 2. Teksta (teksta bloka) novietošana tā, lai tas piekļautos formas (lap-puses) malām vai būtu centrēts tās vidū.

līdzinieču metode lopk. Vaislinieka meitu salīdzināšana ar citu vaislinieku meitām, kuras ir vienāda vecuma un ir augušas un ražo līdzīgos apstākļos.

līdzņēmējripa materiālt. Uz virpas darbvārpstas nostiprināma diskveida detaļa griezes momenta nodošanai līdzņēmējam.

līdzņēmējs materiālt. Uz apstrādājamā ķermeņa nostiprināma ierīce griezes momenta pārņemšanai no virpas darbvārpstas uz apstrādājamo ķermeni.

līdzprocesors [līdz + a. processor < lat. proces-sus iešana uz priekšu] inf. Specializēts procesors, kas papildina centrālā procesora funkcionālās iespējas.

līdzsaite elektron. Pozitīva atgriezeniskā saite.

līdzspriegums el. Laikā nemainīga elektriskā sprieguma polaritāte.

līdzstrāva fiz., el. Elektriskā strāva, kuras virziens elektriskajā ķēdē ir laikā nemainīgs.

līdzstrāvas atjaunošana tel. Vidējā līdzstrāvas televīzijas signāla līmeņa atjaunošana maiņstrāvas signālā.

līdzsvara stāvoklis fiz. Mehāniskās sistēmas stāvoklis, kurā visi tās punkti ir nekustīgi attiecībā pret izvēlēto atskaites sistēmu. In d i f e r e n t s l. s. – ja sistēmas stāvokli izmaina, līdzsvars saglabājas. L a b i l s l. s. – ja sistēmas stāvokli nedaudz izmaina, līdzsvars neatjaunojas. S t a b i l s l. s. – ja sistēmas stāvokli nedaudz izmaina, tā atgriežas līdzsvarā.

līdzsvars fiz., meh. Materiālu objektu stāvoklis, kurā tie vai nu atrodas mierā, vai pārvietojas vienmērīgi virzes kustībā. L - a n o t e i k u m i – vienādojumi, kuros neieiet balstu (saišu) reakcijas. L - a v i e n ā d o j u m i – vienādojumi, ar kuriem var aprēķināt balstu (saišu) reakcijas; mainot aktīvos spēkus, proporcionāli mainās balstu reakcijas, bet l. saglabājas. N e i t r ā l s l. – sistēmas stāvokļu kopa, kurā sistēma var atrasties arī tad, ja koordinātām un ātrumiem piešķir nelielas ierosmes. N e s t a b i l s l. – sistēmas

stāvoklis, kurā tā neatgriežas pēc nelielām ierosmēm uz koordinātām un ātrumiem. S t a b i l s l. – sistēmas stāvoklis, kurā tā atgriežas pēc nelielām ierosmēm uz koordinātām un ātrumiem.

liece meh. Deformācijas veids, kam raksturīga deformējamā objekta (stieņa, sijas, plātnes, čaulas u. c.) ass liekuma izmaiņa ārējo spēku iedarbībā, kā arī mainoties temperatūrai. L - e s m o m e n t s – iekšējo spēku momentu summa kādā ķermeņa šķēluma redukcijas punktā, ko rada šķēlumā darbojošies spēki (normālie spriegumi), kurus savukārt rada ārējo spēku iedarbība vai temperatūras maiņa. L - e s s p r i e g u m s – tangenciālā vai normālā sprieguma komponentes l - e s g a d i j u m ā. T i r ā l. – l., kad normālšķēlumā darbojas tikai l - e s moments (nav šķērsspēka).

liedags ģeogr. Pludmale; gludā, viļņu noskalotā jūras krasta daļa starp ūdeni un kāpām.

liegums ekol. Dabas aizsardzības kategorija; teritorija, kur aizliegti vai ierobežoti daži cilvēka darbības veidi, lai saglabātu un aizsargātu noteiktus dabas kompleksa elementus. Ir valsts un vietējas nozīmes l - i; pastāvīgi l - i, pagaidu l - i jeb mikroliegumi (aizsardzības laiks līdz 10 gadiem) un sezonas l - i (aizsardzības laiks noteiktā gada sezonā); kompleksie un specializētie l - i. L - a teritorija zemes lietotājam netiek atsavināta, bet viņš ir atbildīgs par l - a režīma ievērošanu.

liekņa mež. Zema, mitra vieta; zems, mitrs mežs.

liekšana tehnol. Apstrādes process, kurā sagatavei vai tās daļai veido liektu formu.

liekums mat. Mērs plaknes līknes atvirzei no pieskares pieskaršanās punkta apkārtnē; l - s ir apgriezti proporcionāls l - a riņķa rādiusam.

lielainums mež., kokapstr. Skujkoku koksnes uzbūves izmaiņas stumbra un zaru saspīestajā daļā, kas izpaužas šķietamā gadskārtu vēlinās koksnes krasā resninājumā. Vērojams kokmateriālu galos lokveidīgu, retāk aplveidīgu, tumši iekrāsotu apgabalu izskatā, bet zāģmateriālos, detaļu sāvīrmās un uz finieriem – tādas pašas krāsas svītru veidā; raksturīgs likumainiem un slīpi stāvošiem stumbriem, kā arī visiem zariem; sevišķi bieži sastopams egles koksne.

lielais riņķis *mat.* Riņķa līnija, pa kuru sfēru šķel plakne, kas iet caur sfēras centru.

Lielais Sprādziens *astr.* Hipotētisks sprādzienveida process, kurā no niecīga ultrablīva objekta (iespējamie sākuma izmēri 10^{-35} m, blīvums 10^{97} kg/m³) izveidojies Visums; Visuma attīstības sākumposms. Saskaņā ar Visuma veidošanās teoriju L. S. noticis pirms apm. 10–15 miljardiem gadu. Sk. arī *Visuma evolūcijas ēras*.

lielākais kopīgais dalītājs *mat.* Lielākais no skaitļiem, ar kuriem dalās divi vai vairāki dotie vesēlie skaitļi.

lieldators *inf.* Dators, kuru kāds lietotājs (organizācija vai tās struktūrvienība) parasti izmanto par galveno datoru savu problēmu risināšanai.

lielieplaka *ocean.* Plašs okeāna dibena pazeminājums, ko norobežo kontinenta piekāje, zemūdens kalnu grēdas, vaļņi vai augstienes.

liellopa pase *lopk.* Datorizēti aizpildīta veidlapa, kurā norāda dzīvnieka dzimšanas datumu, piešķirto identitātes numuru, izcelšanās datus un dzīvnieka īpašnieku.

liellopi *lopk.* Dobradžu dzimtas vērsu apakšdzimtas lauksaimniecības dzīvnieki. Vērsu apakšdzimtā ietilpst *bifeļi, jaki, zebu* un *govis*.

lielo skaitļu likums *mat.* Apgalvojums, ka *gadījumlieluma* vērtību aritmētiskais vidējais (biežums) tiecas uz šā lieluma varbūtību, ja izmēģinājumu skaits neierobežoti aug.

lieluma apzīmējums *apg.* Starptautiskā, nacionālā vai uzņēmuma mērogā pieņemts ciparu, burtu, burtciparu, piktogrāfisks vai citāds kods, ar kuru marķē *ģērba lielumu*, piem., krūštura 85B lielums. *C e n t i m e t r i s k a i s I S O 1. a.* – Starptautiskās standartu organizācijas (ISO) ieteiktais ģērba l. a. ar informatīvo *vadmēru* nosaukumiem pievienotiem vai piktogrammā ierakstītiem *tipfigūru vadmēru* garumiem centimetros, kuriem proporcionālie izmēri ir iekonstruēti *ģērba* piegriezumdetaļās, piem., zēnu pidžamas lieluma etiķetē – “*Augums – 140 cm*”; sieviešu kostīmkleitas lieluma etiķetē – “*Krūšu apkārtmērs – 96 cm, Gūžu apkārtmērs – 104 cm, Augums – 176 cm*”. *L i e l u m a c o l l a p z ī m ē j u m s* – lieluma izteiksme

ar *vadmēru* garuma collu pārskaitļiem, piem., vīriešu ārjaka 40" lielums, kas der tiem, kuru *krūšu apkārtmērs* ir (40±1) collu robežās. *P u s k r ū š u* (centimetriskais) l. a. – lieluma kodējums ar krūšu pusapkārtmēra garuma izteiksmi centimetru pārskaitļos, piem., vīriešu žaketes 50. lielums der tiem, kuru krūšu pusapkārtmērs ir (50±1) cm robežās. *L i e l u m a b u r t a p z ī m ē j u m s* – lieluma kodējums ar angļu vārdu iniciālsaīsinājumu burtiem, kas apzīmē vaļīgo un stāpīgo ģērbu krūšapjomu paplašinātas derētspējas robežas (piem., XS – *eXtra Small* papildu mazais, S – *Small* mazais, M – *Medium* vidējais, L – *Large* lielais, XL – *eXtra Large* papildu lielais).

lielumērs *apg.* Tipfigūras sekundārais, *vadmēriem* proporcionāli aprēķinātais *somatomērs*.

lielums *fiz., mat.* Matemātisks mainīgais, kas atbilst kādai fizikālai parādībai. L-u izsaka ar skaitli (skalāru), vektoru vai tenzoru, un tas var būt mainīgs vai pastāvīgs (konstants). *B e z g a l ī g i l i e l s l. – l.* vai funkcija, kuras absolūtā vērtība, argumentam mainoties, kļūst robežas nozīmē lielāka par jebkuru doto skaitli. *B e z g a l ī g i m a z s l. – l.* vai funkcija, kuras absolūtā vērtība, argumentam mainoties, kļūst robežas nozīmē pēc patikas tuva nullei.

lielums, augumlielums *apg.* Ģērba adresātu *tipfigūras* raksturotājs ar *vadmēra* vai vairāku *vadmēru* samērības robežgarumu intervāliem, kurus skaitliski apzīmē ar to vidējām vērtībām. *D i v d i m e n s i j u l. – l.*, kas ģērba adresātu tipfigūru raksturo ar divu *vadmēru* samērības robežgarumu intervālu centriem, piem., džinsu 33"/34" l. der tiem, kuru *vidukļa apkārtmērs* ir (33,0±0,5) collu intervālā un *kājas garums* – (34±1) collu intervālā. *T r i s d i m e n s i j u l. – l.*, kas ģērba adresātu tipfigūru raksturo ar trīs *vadmēru* samērības robežgarumu intervālu centriem, piem., sieviešu *virsdrebju* 100.–112.–160. l. der figūrām, kuru *krūšu apkārtmērs* ir (100±2) cm intervālā, *gūžu apkārtmērs* – (112±3) cm intervālā un *augums* – (160±4) cm intervālā; šādu trijiskā samēra kombināciju Vācijā apzīmē ar 522. lieluma kodu. *V i e n d i m e n s i j a s l. – l.*, kas ģērba

adresāta tipfigūru raksturo ar viena vadmēra samērības robežgarumu intervāla centru; skaitliskā izteiksmē tas ir l-u skalas loceklis $L_n = (L_0 + \delta \cdot n)$, kur L_0 – par l-u skalas nullto ($n=0$) loekli pieņemta tipfigūru vadmēra sākotnējā intervāla vidējā vērtība; δ – starplielumu intervāls, kura garums ir vienāds ar samērīguma *pielaidi*; n – intervāla kārtas numurs skalā; piem., cepures 56. l. der tiem, kuru *galvas apkārtmērs* ir $(56,0 \pm 0,5)$ cm, t. i., $(L_n \pm \delta/2)$ robežās. Sk. arī *tipfigūra un lieluma apzīmējums*.

liemenis, kautķermenis *lopk., pārt.* Nokauta, atasiņota dzīvnieka ķermenis bez galvas, ādas, kājām, astes un iekšējiem orgāniem.

liesa (lien) *biol.* Mugurkaulnieku un cilvēka nepāra orgāns, kas piedalās asinsradē, vielmaiņā un organisma aizsargreakcijās.

liesinātāji *ķīm. tehnol., ker.* Materiāli, ko ievada keramikas masā, lai samazinātu keramisko materiālu žāvēšanas un apdedzināšanas sarukumu; izmanto dabiskos (kvarcu, kvarca smiltis u. c.) un mākslīgos (šamotu, dehidratizētus mālus, ķieģeļu lauskas) l-us.

liešana 1. materiālt. Detaļu izgatavošanas tehnoloģija – izkausētu, šķidro materiālu ielej ugunsizturīgā formā, kurā, materiālam sacietējot, veidojas lējums; izmanto sarežģītas formas detaļu izgatavošanai no metāla, tā sakausējumiem, plastmasas, stikla u. c. materiāliem. **Centrē d z e s l.** – lējumu ražošana, šķidro metālu brīvi ielejot rotējošā veidnē; ārējo formu veido rotējošā metāla veidne, iekšējās formas veidojas centrēdzes spēku darbības rezultātā. **L. apvalkveida veidnēs** – vienreizlietojamās veidnes izgatavo no kvarca smilšu un 6–7% sintētisko sveķu maisījuma, kas saskarē ar sakarsēto veiduļu paplāti sakarst, sveķi saķepina smilti un veido apvalkveida veidnes vienu pusi; pēc sveķu pilnīgas sacietēšanas (200–220 °C) veidnes puses savieno. Gatavā veidnē lej tēraudu, čugunu vai krāsainos metālus. **L. ar izk aus ē j a m i e m v e i d u l i e m** – sarežģītas formas precīzu lējumu ražošana – veiduļus izgatavo no parafina un stearīna, savieno ar ielietņu sistēmu un pārklāj ar smilšu un šķidrā stikla masu; veiduļus no veidnes izkausē karstā ūdenī, tad veidni apdedzina

un pielej ar izkausēto metālu. **S p i e d l i e š a n a** – l-as tehnoloģija, kurā metāla veidnēs šķidro materiālu (metālu, polimēru) iepilda ar spiedienu, izmantojot virzuli, saspiestu gaisu vai *ekstrūderu*. **2. ker.** Keramikas izstrādājumu veidošanas paņēmieni – lejamu masu (*šlikeri*) lej ģipša vai cita poraina materiāla veidnē, kas uzsūc ūdeni no šlikera, un veidnē izveidojas cieta daļiņu kārtiņa.

lietderības koeficients *fiz., tehn.* Ierīces, mašīnas, mehānisma darbības efektivitātes raksturlielums, kas vienāds ar lietderīgi izmantotās enerģijas attiecību pret pilno enerģiju, ko sistēma saņem; raksturo dzinēja, mašīnas vai iekārtas lietderīgumu un efektivitāti; l. k-a izmaiņas diapazons ir no 0 līdz 1. **H i d r a u l i s k a i s l. k.** – spiediena l. k. – lietderīgi izmantotā spiediena attiecība pret visu rīcībā esošo spiedienu; raksturo nelietderīgos spiediena zudumus. **H i d r o m e h ā n i s k a i s l. k.** – mašīnas hidrauliskā un mehāniskā l. k-a reizinājums; raksturo hidro mašīnas darbību un ievēro arī enerģijas zudumus berzes dēļ.

lietēšana lauks. laistīšana

lietišķā matemātika *mat.* Matemātikas metožu kopums, kuras izmanto citu zinātnes nozaru (fizikas, bioloģijas, sabiedrisko zinātņu), tehnikas un ekonomikas praktiskajām vajadzībām, ieskaitot arī matemātisko modelēšanu.

lietkoki *mežr.* Koki, kuru *lietkoksnes* daļas garums ir vismaz 1/3 no stumbra garuma (līdz 20 m gariem kokiem) vai 6,5 m un vairāk (20,5 m un garākiem kokiem).

lietkoksne *mežr.* Visa veida apaļie kokmateriāli, izņemot malku.

lietojumikona [lietojums + gr. *eikon* attēls] *inf.* Neliels attēls vai grafisks simbols, kas apzīmē *lietojumprogrammu* grafiskajā *lietotāja saskarnē*.

lietojumlogs *inf.* Grafiskajā *lietotāja saskarnē* – logs, kas sastāv no *virsrakstjoslas*, *lietojumu izvērtnes* joslas un darba laukuma.

lietojumpakotne *inf.* *Lietojumprogrammu sistēma*, ar kurām var risināt noteiktas klases uzdevumus. L-ēs parasti apvieno bieži izmantojamas problēmiorientētas lietojumprogrammas.

lietojumprocess [lietojums + lat. *processus* iešana uz priekšu] *inf.* 1. *Lietotājam nepiecie-*

šāmās *informācijas* ievadišanas, glabāšanas, apstrādes vai izvadišanas process. *Datoros* l-u apraksta ar *lietojumprogrammām*. 2. *Datoru tiklos – sistēmas* daļa, kas veic datu apstrādi konkrētiem *lietojumiem*.

lietojumprogramma [lietojums + gr. *programma* paziņojums, priekšraksts] *inf.* *Programma*, ko izmanto, lai ar *datoru* izpildītu noteikta veida darbus. Sk. arī *siklietotne*.

lietojumprogrammatūra *inf.* *Programmatūra* kādu konkrētu datu apstrādes sistēmas *lieto-tājam* specifisku uzdevumu risināšanai; satur attiecīgās *lietojumprogrammas* un *lietojum-pakotnes*.

lietojums *inf.* *Datora* izmantojums īpašiem nolūkiem, piem., algu sarakstu sastādīšanai, inventāra uzskaitēi, aviobiļešu rezervēšanai u. c. vajadzībām.

lietotājdraudzīgums *inf.* *Datu apstrādes sistēmas, datora, ierīces* vai *programmas* viegla un ērta izmantojamība, kad *lietotājam* nevajag detalizēti izstudēt dažādus papildavotus (darbības aprakstus, rokasgrāmatas u. c.).

lietotājs *inf.* Persona, kas izmanto *datoru* un tā *lietojumprogrammas* savu uzdevumu risināšanai. *A t t ā l a i s* l. – l., kas izmanto datoru sistēmas *programmas* un *datus* ar attālu terminālu starpniecību.

lietotājvārds *inf.* *Vārds*, ar kuru *lietotājs* piesakās *tīklā Internet*. L. veido *tīklā Internet* lietotāja *elektroniskā pasta adreses* sākuma daļu (līdz simbolam @). Tā, piem., elektroniskajā pasta adresē "gfricnov@edi.lv" l. ir "gfricnov".

lietus *met.* Nokrišņi ūdens pilieni veidā, kas galvenokārt rodas no lietus slāņmākoņiem un gubu lietusmākoņiem. *L e d a i n s* l. – atmosfēras nokrišņi sīku, cietu, pilnīgi caurspīdīgu ledus lodišu veidā, kas veidojas no lietus pilieniņiem, kuri sasilst, nonākot no siltāka atmosfēras slāņa aukstākā. *S k ā b j l i e t u s, s k ā b a i s* l. – l., kas piesārņots ar lielu daudzumu sēra oksīda un slāpekļa oksīda.

lietusgāze *met.* Spēcīgs, bet īslaicīgs lietus, kura intensitāte (nokrišņu daudzums vienā minūtē) nav mazāka par noteiktu robežu; jo ilgāk list, jo šī robeža zemāka.

lietusmērs *met.* Iekārta nokrišņu savākšanai un to daudzuma mērīšanai.

lievenis būv. Neliela vaļēja vai daļēji slēgta piebūve pie ēkas durvīm.

lifts [a. *lift*] *tehn.* Ietaise smagumu pacelšanai noteiktā augstumā (mehānisks l., hidrauliskais l., pneimatiskais l.).

ligandi [v. *Ligand* < lat. *ligare* saistīt, savienot] (*adendi*) *ķīm.* Molekulas vai joni, kas kompleksajos savienojumos ar koordinatīvo saiti saistīti ar centrālo atomu.

ligatūra [lat. *ligatura* savienojums, savijums] *materiāl.* Palīgsakausējums, kas satur metāla leģēšanai vajadzīgos elementus. Par l-u sauc arī cēlmetālu cietības palielināšanai un izstrādājumu palētināšanai lietotos metālus.

ligāzes [v. *Ligase*], *sintetāzes ķīm.* *Fermentu* klase; katalizē divu molekulu saistīšanos.

lignamons kokapstr. Modificēta koksne, kas iegūta, plasticējot (sk. *plastikācija*) ar amonjaku ķīmiski mehāniskās *modificēšanas* ceļā.

lignīns [lat. *lignum* koks, koksne] *ķīm.* Dabiskais *polimērs*, augu pārkoksņējušos šūnapvalku sastāvdaļa.

lignīts [lat. *lignum* koks, koksne] *ķīm.* Brūnogļu paveids, kas sastāv galvenokārt no maz sadalījušās koksnes atliekām, satur 65–71% ogļekļa.

ligroīns [v. *Ligroin*] *ķīm.* Naftas destilācijas frakcija; *ogļūdeņražu* maisījums (viršanas temperatūra 120–235 °C), arī smagais benzīns.

ligzda 1. *biol.* Veidojums, kurā putni dēj un perē olas un kurā īsāku vai ilgāku laiku uzturas arī mazuļi. 2. *bišk.* Mājas bišu mājokļa daļa, kurā bites izvelk šūnas, audzē perus un uzkrāj barības rezerves – medu, bišu maizi.

ligzdbēgļi (*nidifugae, praecoces*) *biol.* Putni, kuru mazuļi izšķīlas no olām labi attīstīti, redzīgi, klāti ar biežām pūkām; tiklīdz mazuļi apzuvuši, tie spēj sekot vecākiem, knābāt to norādīto barību vai baroties patstāvīgi; pie l-iem pieder galvenokārt putni, kas ligzdo klajās vietās, un ūdensputni.

ligzdgulji (*nidicolae, altrices*) *biol.* Putni, kuru mazuļi izšķīlas no olām mazattīstīti, akli, kaili vai klāti ar retām pūkām; pēc izšķīlšanās ilgi paliek ligzdā, vecāki tos baro, silda, aprūpē; pie l-iem pieder *zvirbuļveidīgie, dzeņveidīgie, baložveidīgie, pelikānveidīgie*.

ligzdsēja lauks. *Rindsējas* veids – sēklas tiek sētas ligzdās, nevis nepārtrauktā rindā.

lihenoloģija [v. *Lichenologie* < lat. *lichen* < gr. *leichēn* ķērpis + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Botānikas nozare, kurā pēta ķērpjus.

lihteris [hol. *lichter*] *jūrn.* Kravas kuģis bez dzen-skrūvīs; lieto kravas pārvadājumiem ar vel-koni; l. var iztikt bez piestātnēm ostā, var paņemt kravu no kuģiem ar lielu iegrimi, lai, to samazinot, kuģis varētu ieiet ostā.

lihterkuģis jūrn. Kuģis *lihteru* pārvadāšanai, ie-kraujot tos ar celtņiem vai iepludinot, t. i., kuģim palielinot iegrimi tā, ka kravas klājs atrodas zem ūdens.

lihterpacēlājs tehn. Kravas celtnis, ar kuru izceļ *lihterus* no ūdens līdz kravas klāja līmenim un novieto uz sliežu ratīņiem.

līkne 1. mat. Viendimensijas objekts, kam piemīt liekums. A l g e b r i s k ā l. – plaknes l., kuras vienādojumā F ir polinoms ar reāliem koeficientiem. I z l i e k t a (uz leju) l. – l., kas katrā punktā atrodas virs savas pieskares. P l a k n e s l. – punktu (x, y) kopa, kuru ko-ordinātas apmierina vienādojumu $F(x, y) = 0$. T e l p a s l. – l., kas ir divu virsmu šķēluma līnija. 2. Lika līnija, kas grafiski attēlo kāda procesa gaitu. B a t i g r ā f i s k ā l. – hipsogrāfiskās līknes daļa, kas raksturo jūru un okeānu dziļuma sadalījumu. H i p s o g r ā f i s k ā l. – l. taisnstūra koordinātās, kas attēlo dažādos uz Zemes virsmas izplatītos augstumus un dziļumus (okeānos). H i p s o m e t r i s k ā l. – līknes daļa, kas raksturo sauszemes augstumu izplatību.

likopodijs [gr. *lykos* vilks + *pus* (*podos*) kāja] (*Lycopodium*) *biol., med.* Staipekņu sporas, ko lieto medicīnā dzeltena pulvera veidā.

līkšņa lauks. Līgana, staigana vieta, kas veidoju-sies, aizaugot ezeram.

likumainība mežr. Apaļā kokmateriāla garenass novirzīšanās no taisnas līnijas.

likums meh. Parādību vispārējās iekšējās, nepie-ciešamās un noturīgās sakarības, kas raksturo visu esamības lietu, procesu un parādību tiešo eksistenci, kopsakaru un attīstības īpa-šības. Sk., piem., *enerģijas saglabāšanās likums, gravitācijas likums, masas nezūda-mības likums.*

likvācija [lat. *liquatio* kausēšana] 1. *ģeol.* At-dziestošas *magmas* sadalīšanās vairākās sav-starpēji nešķīstošās šķidrās fāzēs. 2. *mate-*

riālt. Sakausējumu ķīmiskā sastāva nevien-mērība, kas veidojas kristalizācijā un ko var samazināt, paātrinot kristalizācijas procesu vai veicot difūzijas atkvēlināšanu. D e n d r i t u l. – l., kurā atšķiras dendritu ķīmiskais sastāvs. Ī p a t n ē j ā s v a r a l. – smagākā elementa koncentrēšanās sakausējuma apak-šējā daļā. Z o n u l. – l., kurā veidojas dažāda ķīmiskā sastāva zonas.

likvidusa līnija [lat. *liquidus* šķidrums] *materiālt.* Līnija, kas sakausējuma stāvokļa diagrammā savieno sakausējumu kristalizācijas sākuma temperatūras; virs šīs līnijas sakausējumi atrodas šķidrā stāvoklī. Sk. arī *solidusa līnija.*

likvors [lat. *liquor* šķidrums] *biol.* Šķidrums, kas piepilda galvas un muguras smadzeņu do-bumus.

likieris [fr. *liqueur* < lat. *liquor* šķidrums] *pārt.* Aromatizēts, stipri saldināts alkoholisks dzēriens, kas satur 25–45% spirta.

limacīdi [lat. *limax* (*limacis*) gliemezis + *caedere* nonāvēt] *lauks.* Ķīmiskas vielas *kailglieme-žu* iznīcināšanai: metaldehīds (izkaisa vai iz-smidzina suspensijas veidā), superfosfāts, vel-dzētie kaļķi, varā sulfāta un veldzēto kaļķu maisījums (1:10), dzelzs sulfāts, pelni.

limāns [gr. *limēn* osta, jūras līcis] *ģeol.* 1. Izstiepts, sekls līcis, kas izveidojies, krasta joslai iegrimstot un jūrai pārplūdinot upes grīvu; ūdens l-ā ir sāļāks nekā jūrā, ja upes plūdums nav straujš. L. var būt savienots ar jūru (at-klāts l.) vai atdalīts ar nēriju (slēgts l.). 2. Sekls pazeminājums, kurā pavasarī uz-krājas ūdens, bet vasarā to aizņem purvi un pļavas.

limbs [lat. *limbus* apmale, mala] 1. *astr.* Plakans gredzens, kurš iedalīts vienādās daļās (piem., loka grādos un minūtēs) un pēc kura leņķu mērīšanas instrumentos nosaka mērāmo leņķu lielumu. 2. *astr.* Saules, Mēness vai cita debess ķermeņa diska mala. 3. *materiālt.* Leņķiskā pārvietojuma normēšanas elements (gredzens, disks) ar iegravētām iedaļām.

līme ķīm. Dabiska vai sintētiska viela vai vielu kompozīcija, ko lieto dažādu vai vienādu mate-riālu neizjaucamai savienošanai virsmu adhezīvās mijiedarbības rezultātā; sacietējot l. veido izturīgi savienojosu plēvi. G u m i j a s l. – kaučuka vai gumijas šķidrums

organiskos šķīdinātājos (benzīnā); limējumam piemīt pietiekama elastība. O r g a n i s k ā s l ī m e s – klisteris, kaulu jeb galdnieku l. S i l i k ā t l ī m e – uz etilsilikāta jeb šķidrā stikla bāzes veidota l. S v e ķ u l ī m e s – līmes, kuras plēves veidojošā viela ir termoreaktīvo polimēru (fenolformaldehīda, epoksīdu) sveķi, kas nocietinās nocietinātāju klātbūtnē normālā vai paaugstinātā temperatūrā.

limeprādis būv. Instruments līniju un virsmu līmeniskuma pārbaudei un maza slīpuma leņķu mērīšanai. L-ža jutīgais elements ir stikla ampula, kura pildīta ar spirtu vai ēteri un kurā atrodas neliels gaisa burbulītis. Līmeniskuma kontrolei vienlaikus divos virzienos, kā arī divu perpendikulāru virzienu kontrolei izmanto l-i ar divām cilindriskām ampulām vai l-i ar sfērisku jutīgo elementu.

limēšana materiālt. Vienādu vai dažādu materiālu savienošana ar līmi, iegūstot izturīgu neizjaukamu savienojumu – līmsavienojumu. Sk. arī *papīrmasa* (papīrmasas limēšana).

limetpošana būv. → **nivelēšana**

limfa [lat. *lympa* ūdens] biol. Šķidrums, kas cirkulē mugurkaulnieku, arī cilvēka, *limfātiskajā sistēmā*, aizpilda šūnstarpas un pārnēsā šūnu vielmaiņas produktus.

limfadenīts [lat. *lympa* ūdens + *adēn* dziedzeris] (*lymphadenitis*) med. Limfmezglu iekaisums.

limfangīts [lat. *lympa* ūdens + *angeion* trauks] (*lymphangitis*) med. Limfvadu iekaisums.

limfātiskā sistēma (*systema lymphaticum*) biol. Mugurkaulnieku, arī cilvēka, asinsrites sistēmas daļa – asinsrades orgānu, limfvadu un limfmezglu sistēma, kas aizvada limfu no audiem uz vēnu sistēmu.

limfmezgli (*nodi lymphatici*) biol. Putnu, zīdītāju un cilvēka *limfātiskās sistēmas* orgāni, kas ražo *limfocītus*, *monocītus* un filtrē limfu.

limfocīti [lat. *lympa* ūdens + gr. *kytos* šūna] biol. *Leikocītu veids*; organismā veic aizsargfunkciju.

limfogranulomatoze [lat. *lympa* ūdens + *granulum* gaudiņš] (*lymphogranulomatosis*) med. Ļaundabīga asins slimība.

limfvadi (*vasa lymphatica*) biol. *Limfātiskās*

sistēmas daļa, cilvēka un dzīvnieku cauruļveida orgāni, pa kuriem no audiem un orgāniem plūst *limfa*.

līmjosta dārz. Līdzeklis augļu koku kaitēkļu (salnas sprīžmeša mātīšu) fiziskai ierobežošanai (ar kāpuru limi noziež joslu apkārt stumbram).

limnigrāfs [gr. *limnē* ezers + *graphein* rakstīt] Pašrakstītājs ūdenslimeņa reģistrēšanai ūdens tilpēs un upēs.

limnisks [gr. *limnē* ezers] *hidr.* Ezera, ezeram piemītošs, ezerā radies, tajā augošs vai dzīvojošs.

limnoglaciāls [gr. *limnē* ezers + lat. *glacialis* saistīts ar ledu, ledains] *ģeol.* → **glaciolimnisks**

limnokēmi [gr. *limnē* ezers + a. *kames*] *ģeol.* *Kēmi* no stāvošu kušanas ūdeņu uzkrāta materiāla.

limnoloģija [gr. *limnē* ezers + *logos* jēdziens, mācība], **ezerzinātne** *hidr.* Zinātne par ezeriem.

limonāde [v. *Limonade*] pārt. Atspirdzinošs dzēriens no ūdens, cukura, augļu un ogu sulas vai esences (ar ogļskābo gāzi vai bez tās).

limonīts [lat. *limus* dubļi] *min.* Dabiski, slēptkristāliski vai amorfi, brūni vai dzeltenbrūni dzelzs hidroksīdi, kas veido brūnās dzelzs rūdas, purva rūdas, okerus.

līmprese papīr. Divi veltņi viens virs otra vai viens otram blakus, pirms kuriem papīra lenti ar mitrumu 8–12% no abām pusēm apsmidzina ar attiecīgu *līmvielu*.

limuzīns [fr. *limousine* pēc Francijas provinces Limuzēnas (*Limousin*) nos.] *aut.* Slēgta vieglā automobiļa virsbūve, kurai aiz priekšējās sēdekļu rindas ir starpsiena ar nolaižamu logu; automobilis ar šādu virsbūvi; l-am ir 2–4 sēdekļu rindas.

līmveltņi kokapstr. Mašīna finieru vai citu plātņu materiālu pārklāšanai ar šķidru līmi.

līmvielas ķīm. Polimēri vai to dažādas kompozīcijas; lieto materiālu salīmēšanai, izveidojot starp līmvielām un līmējamo materiālu adhezīvo saiti. Sk. arī *papīra līmvielas*.

līne [hol. *lijn*] *jūrm.* Virve, kuras apkārtmērs ir mazāks par vienu collu (25,4 mm).

lineamenti [lat. *lineamentum* ar krītu vai spalvu novilkta svītra] *ģeol.* Ilgi pastāvoši planetāra mēroga lineāri Zemes garozas struktūras

elementi, kas saistīti ar ļoti dziļiem lūzumiem un nosaka lielu Zemes garozas bloku, kontinentu, okeānu un riftu zonu robežas.

lineārā algebra *mat.* Matemātikas nozare, kurā ar algebriskām metodēm pēta galīgdimensiju lineāras *telpas*. L. a. aplūko lineāras vienādojumu sistēmas, matricas, determinantus, lineāras transformācijas (operatorus).

lineārā enerģijas pārnese *fiz.* Ionizējošā starojuma kvanta vai elementārdaļiņas enerģijas zudums apstarotajā vielā noietā ceļa (*treka*) garuma vienībā.

lineārais paātrinātājs *fiz.* Iekārta elektronu paātrināšanai ar radiofrekvenču diapazona elektromagnētisko viļņi līdz lielām enerģijām (1–10 MeV).

lineārā perspektīva *Sk. perspektīva*

lineārs [lat. *linearis* uz līniju attiecīgs] Garenstiepts, iegarens, uz līniju attiecīgs.

lineļa *ķīm.* Žūstoša augu eļļa no linsēklām, satur līdz 91% nepiesātināto taukskābju glicerīna esteru; izejviela pernicām.

linete [fr. *lunette* mēnestrīps] *materiālt.* Virpas ierīce, ko izmanto garu, nestingu apstrādājamo ķermeņu papildu balstīšanai. K u s t ī g a l. – uz suporta stiprināma un ar to kopā pārvietojama l. N e k u s t ī g a l. – nekustīgi uz *statnes vadotnēm* stiprināma l.

līnija [lat. *linea* aukla, diegs; svītra] 1. *mat.* Taisne vai līkne (ģeometriskā varietāte); arī l a u z t a l., kas sastāv no secīgi savienotiem taisnes nogriežņiem. Ģ e o d ē z i s k ā l. – īsākā l., kas savieno kādas virsmas divus punktus un atrodas uz šīs virsmas. S l ē g t a l. – l., pa kuru kustoties punkts var nonākt iepriekšējā stāvoklī. 2. *inf.* Fizikāls savienojums, ko starp pārraidošajām un uztverošajām ierīcēm, piem., telefoniem, *termināļiem* un *datoriem*, veido vadi vai dažāda tipa *kabeļi*. A t v ē l ē t ā l. – *sakaru l.* pastāvīga savienojuma izveidošanai starp diviem *lietotājiem*, kuru izmanto ar kādu noteiktu uzdevumu saistītai datu apmaiņai; atvēlētās l-as pretstats ir *iezvanlīnija*, kas nodrošina savienojumu tikai tad, kad kāds no lietotājiem to ir pieprasījis. D a t u p ā r r a i d e s l. – fizikāla vide *signālu* pārsūtīšanai, *datu ķēdes galiekārtu*, *datu komutatoru* un citu datu pārraides ierīču savienošanai. N o m ā t ā l. –

telefona l., ko kāda organizācija iznomā, lai nodrošinātu pastāvīgu sava *lokālā tīkla* savienojumu ar kādu teritoriālo tīklu vai *tīkla Internet pakalpojumu* sniedzēju. 3. *biol.* Dzimumiski vairojošos ģenētiski vienveidīgu indivīdu kopa ar stabili iedzimstošām pazīmēm, kas cēlusies no viena priekšteča vai priekšteču pāra. 4. *lopk.* Radniecisku mājdzīvnieku grupa, kurā vairākās paaudzēs vai vienādos krustojumos atkārtojas vienas un tās pašas pazīmes. Ģ e n e a l o ģ i s k ā l. – visi pēcteči, kas cēlušies no l-as dibinātāja. H i b r i d i s k ā l. – *heterozes* pirmās paaudzes *hibrīdi*, kas iegūti, krustojot noteiktas vecāku formas. I n b r e d l ī n i j a s – l-as, kas iegūtas *inbrīdinga* rezultātā. S i n t ē t i s k ā l. – dzīvnieku populācija, kas izveidota no vairākām šķirnēm, selekcionējot pēc neliela pazīmju skaita. S p e c i a l i z ē t ā l. – vienā šķirnē pēc neliela pazīmju skaita selekcionēta dzīvnieku populācija.

līnijdefekts *fiz. Sk. defekts*

līnijintegrālis *mat.* Noteiktā integrāļa vispārinājums, kad integrēšanas kopa ir līnija (līkne).

līnijuķūģis *jūr.* Liels kara bruņukuģis.

līnijuģošana *jūr.* Kravas vai pasažieru pārvadāšana pa noteiktu maršrutu starp divām vai vairākām ostām; parasti l-ā izmanto prāmjus un konteinerkuģus.

līnijuguns *aeron.* Trīs un vairāk zemes aeronavigācijas ugunis, kas novietotas uz šķērslīnijas ar nelieliem intervāliem tā, ka no attāluma izskatās kā īsa gaismas josla.

linimentī [lat. *linimentum* < *linere* ziest] *med.* Zāļforma – šķidrās ziedes.

linkrusts [lat. *linum* audekls + *crusta* garoza] *būvn.* Apdares ruļļmateriāls ar gludu vai reljefu virsmu, kuru izgatavo, *papīra pamatni* pārklājot ar polimērmastiku.

līnmetējs *jūr.* Ierīce *līnes* padošanai uz citu kuģi vai krastu – raķešpistole ar papildu rokturi, raķeti un 400 m garu līni, kas ievietota speciālā kastē.

linolejs [v. *Linoleum* < lat. *linum* audekls + *oleum* eļļa] *būvn.* Ruļļu polimērmateriāls grīdas segumam. Ir polivinilhlorīda l., vursalīns, gliftālsveķu, koloksilīna un gumijas l-i.

linolēnskābe *ķīm.* Nepiesātināta alifātiskā taukskābe $C_2H_5(CH=CHCH_2)_3-(CH_2)_6-COOH$,

šās skābes glicerīnesteris ir lineļļas u. c. augu eļļu sastāvā.

linolskābe *ķīm.* Nepiesātināta alifātiskā taukskābe $\text{CH}_3(\text{CH}_2)_3(\text{CH}=\text{CHCH}_2)_2-(\text{CH}_2)_7-\text{COOH}$, šās skābes glicerīnesteris ir lineļļas un kaņepju eļļas sastāvā.

linšķiedra (lini) *tekst.* Šķiedra, kas iegūta no linu (*Linum usitatissimum*) lūksnes.

linu jucekņa kalte lauks. tehn. Stacionāra lauksaimniecības mašīna pogaļu jucekņa kaltēšanai un padevei stacionārajā linu jucekņa kuļmašīnā. Ir karuseļa un konveijera tipa l. j. k-es.

linu kodaļu gatavojamā mašīna lauks. tehn. Stacionāra lauksaimniecības mašīna iššķiedras un samudžināto linu stiebru mīstīšanai, kulstīšanai un spaļu atdalīšanai.

linu kulstāmā mašīna lauks. tehn. Stacionāra lauksaimniecības mašīna mīstītu linu attīrīšanai no spaļiem un linšķiedras izlīdzināšanai.

linu kuļmašīna lauks. tehn. P ā r v i e t o j a m a l. k. – kuļmašīna linu kūļu atpogaļošanai, pogaļu jucekņa izberšanai un linsēklu attīrīšanai; galvenās darbīgās daļas ir iespīlētājtransportieris, atpogaļotājaparāts, jucekņa berze un tīrītava. S t a c i o n ā r a l. k. – kuļmašīna linu jucekņa kuļšanai un linsēklu tīrīšanai. T r a k t o r a m u z k a r i n ā m a l. k. – kuļmašīna lentē uz lauka noklātu, apžuvušu linu savākšanai, izkulšanai, linsēklu pildīšanai maisos un linu stiebru izklāšanai uz lauka vai sasiešanai kūļos; sastāv no savācējtransportiera un iespīlētājtransportiera, kuļaparāta, kratītāja, sietiemi ar notekgaldiem, elevatora un maināma kūlišu sienamā aparāta (vai maināmas izklājējierīces); izmanto arī tilināšanai izklāto linu apvēršanai un savākšanai kūļos.

linu lentes apvēršējs lauks. tehn. Traktoram uzkarināma lauksaimniecības mašīna lentē uz lauka noklātu linu apvēršanai, lai paātrinātu to kalšanu.

linu plūcējs lauks. tehn. Traktoram uzkarināma lauksaimniecības mašīna linu plūkšanai un noklāšanai uz lauka; ar l. p-u arī sagatavo lauku darbam ar linu kombainu – applūc lauka malas un sadala lauku slejās.

linu savācējs lauks. tehn. Traktoram uzkarināma

lauksaimniecības mašīna uz lauka lentē noklātu linu savākšanai un sasiešanai kūļos vai nesasieta linu savākšanai kopiņās; sastāv no savācējtrumuļa, stiebru piespiedēja, stiebru galu nolīdzinātāja un kūlišu sienamā aparāta.

linu stiebrīņi lauks. Neapstrādāti garšķiedras lini, kas rāda produkcijas daudzumu – uzskaita atpogaļotu, izkaltētu, nemērcētu, mērcētu vai tilinātu linu stiebrīņu ražu; kvalitāti noteic pēc kopējā un tehniskā garuma un vidējā linu stiebrīņu diametra.

lioīls [gr. *lyein* šķīdināt + *philein* mīlēt] *ķīm.* Tāds, kura molekulām vai virsmai ir tieksme slapināties ar šķidrumu, uzbriest vai šķīst tajā.

lioīfobs [gr. *lyein* šķīdināt + *phobos* bailes] *ķīm.* Tāds, kura molekulām vai virsmai ir tieksme šķidrumu atgrūst, ar to neslapināties.

liparīts [pēc Lipāru salu nos.] *ģeol.* → **riolīts**

lipāzes [gr. *lipos* tauki] *biol., ķīm.* Hidrolāžu klases fermenti; atrodas dzīvniekos, augos (saulgriežu sēklās) un mikroorganismos; šķēļ taukus, glicerīnus un taukskābes; izmanto ādu attaukošanai, sieru aromatizācijai un ārstniecības līdzekļos.

lipekļis pārt. Elastīga masa, ko veido nešķīstošās graudu olbaltumvielas.

lipīdi [gr. *lipos* tauki] *biol., ķīm.* Organisku vielu grupa – tauki un taukiem līdzīgas vielas; ir visās dzīvajās šūnās.

lipīgums *ķīm.* Pielipšanas vai *adhēzijas* spēja.

lipokaīns [gr. *lipos* tauki] *biol.* Aizkuņģa dziedzera iekšējās sekrēcijas produkts, hormons, kas piedalās taukvielu maiņas regulācijā aknās.

lipoma [gr. *lipos* tauki] (*lipoma*) *med.* Labdabīgs audzējs taukaudos.

liptobiolīti [gr. *leptos* atļicis + *bios* dzīve + *lithos* akmens] *ģeol.* Fosilās ogles, kas veidojušās no ķīmiski izturīgiem augstāko augu komponentiem (sporām, vaskiem, sveķiem).

liste (līstīte) kokapstr. Maza šķērsgriezuma, līdz 25 mm biezis un līdz 80 mm plats zāgmateriāls.

listerioze [pēc a. ķirurga Dž. Listera (*J. Lister*, 1827–1912) vārda] (*listeriosis*) *med., vet.* Cilvēka un dzīvnieku akūta infekcijas slimība, kuru ierosina mikroorganisms *Listera mono-*

cytogenes un izplata grauzēji, mājputni, mājlopi.

listra [lat. *lustrare* padarīt gaišāku] *sil. tehnol.*

Stikla vai glazētu porcelāna izstrādājumu virsmas pārklājums ar ļoti plānu, mirdzošu, bieži irizējošu (sk. *irizācija*) metālu oksīdu plēvīti. B e z k r ā s a i n a l. – bismuta oksīda l., kas veido ļoti spožu stikla vai glazūras virsmu. K r ā s a i n a l. – l., ko veido bismuta oksīds kopā ar krāsojošajiem dzelzs, mangāna, vara u. c. oksīdiem. P e r l a m u t r a l. – l., ko veido bismuta oksīds kopā ar alumīniju, svina vai cinka oksīdiem.

litifikācija [gr. *lithos* akmens + lat. *facere* darīt, radīt] *geol.* Pārakmeņošanās, irdeni nogulu pārtapšana cietos iežos.

litījs [gr. *lithos* akmens] *ķīm.* Ķīmiskais elements Li, atomnr. 3, atommasa 6,94, ļoti viegls, miksts, aktīvs metāls.

litofilie elementi [gr. *lithos* akmens + *philos* draudzīgs; elementi] *geol.* Galvenie iežveidotāji ķīmiskie elementi (O, Si, Al, Na, K, Ca, Mg u. c.), kas ir vairāk nekā 90% no Zemes garozas masas.

litofīti [gr. *lithos* akmens + *phyton* augs], **petrofīti** *biol.* Akmeņaugi – augi, kas aug uz klintīm un akmeņiem.

litogēnēze [gr. *lithos* akmens + *genesis* izcelšanās] *geol.* Nogulumiežu veidošanās un izmaiņu procesu kopums.

litoloģija [gr. *lithos* akmens + *logos* jēdziens, mācība] *geol.* Ģeoloģijas nozare par nogulumiežiem, to sastāvu, uzbūvi un ģenēzi.

litopons [gr. *lithos* akmens + *ponos* darbs] *ķīm.* Cinka sulfīda un bārija sulfāta maisījums, balts pigments, ko lieto gumijas maisījumos, laku un krāsu materiālos.

litorālās cenoze *biol.* Organismu grupējumi, kas dzīvo litorālē.

litorāle [lat. *litoris* (*litoralis*) jūras krasts] *geogr.* Okeāna vai jūras piekrastes daļa starp viszemāko bēguma un visaugstāko paisuma ūdenslīmeni; dažkārt par l-i uzskata okeāna vai jūras dibenu līdz 200 m dziļumam.

litosfēra [gr. *lithos* akmens + *sphaira* lode] *geol.* Zemes ārējais, cietais apvalks, kas aptver Zemes garozu un daļu mantijas līdz astenosfērai. L-as p l ā t n e s – lieli (vairākus tūkstošus km²), cieti, nepārtrauktā kustībā esoši

l-as bloki, kas pārvietojas pa astenosfēru un ko citu no cita atdala seismiski aktīvu tektonisko lūzumu zonas un aktīvie vulkāni.

lize pārt. Koka lāpsta ar garu kātu maizes kukuļa ielaišanai krāsnī un izvilksšanai no tās.

lizēna [v. *Lisene*] *arhit.* Plakans izvirkājums sienā šauras vertikālas joslas veidā.

lizimētrs [gr. *lysis* izšķīšana + *metron* mērs] *geol.* Aparāts, ar ko mēra ūdens iesūkšanās ātrumu un dziļumu augsnē; sastāv no metāla vai dzelzsbetona tilpnes, kurā ievieto augšnes monolītu, un trauka zem tilpnes, kurā uzkrājas ūdens (to mēra ar menzūru).

lizogēnija [gr. *lysis* izšķīšana, sadalīšanās + *genos* izcelšanās] *biol.* Baktērijas un baktēriofāga koppelstāvēšana.

lizols [v. *Lysol* < gr. *lysis* izšķīšana, sadalīšanās + lat. *ol(eum)* eļļa] *ķīm.* Eļļains šķidrums, dezinfekcijas līdzeklis, ko gatavo no *krezolīem*.

lizosomas [gr. *lysis* izšķīšana, sadalīšanās + *soma* ķermenis] *biol.* Šūnas struktūrelementi, kas veic gremošanas funkciju un aizsargfunkciju.

L "Lima" *jūrn.* Starptautisks signāls – nozīmē "apstādiniet savu kuģi!"

lobīšana 1. *lauks. tehn.* Augšnes virskārtas sekla apstrāde ar šķīvju un lemešu *lobītājiem*, lai izprovocētu nezāļu sēklu dīgšanu, kā arī iestrādātu pēcpļaujas atliekas un mēslojumu.
2. kokapstr. F i n i e r k l u č a l. – koksnes griešana paralēli šķiedru virzienam, kad finierklucis rotē, bet lobnāzis, griežot finiera lenti, izdara virzes kustību. F i n i e r k l u č a p u s a p l o c e s l. – gareniski pārzāģēta finierkluča l.

lobītājs *lauks. tehn.* Augšnes virskārtas apstrādes rīks, ar ko apstrādā (loba) augsni 6–14 cm dziļumā pēc graudaugu novākšanas; apstrādā arī papuves un viengadīgos zālājus. L e m e š u l. – arklam līdzīgs l., ko lieto līdz 14 cm dziļai lobīšanai un seklai aršanai līdz 18 cm dziļumā. Š ķ ī v j u l. – l., kura darbigās daļas ir sfēriski šķīvji ar 450 mm diametru, kas sakopoti baterijās ar nostādījuma leņķi līdz 35°; šķīvji sagraiza augsni, irdina un daļēji apvērs 5–7 cm dziļumā; lieto arī augsnes pirmsējās apstrādei 4–10 cm dziļumā.

lobmašīna *kokapstr.* Mašīna finierskaidas lobīšanai no finierkluča. Sk. arī *lobnāzis*.

lobnazis (lobmašinas nazis) *kokapstr.* Finieru lobmašinas suportā iestiprināts griezējinstrumentu finiera lentes nogriešanai no finierkluča. *L-ža a s i n ā j u m a l e ņ ķ i s* – leņķis, ko veido lobmašinas naža priekšējā un muguras skaldnes. *L-ža a s m e n s* – šķautne, kas veidojas, krustojoties l-ža priekšējai un muguras skaldnēm. *L-ža g r i e š a n a s l e ņ ķ i s* – leņķis starp kluča virsmas pieskari un naža priekšējo skaldni.

lobskaida *kokapstr.* Lobītā *finierskaida*.

locija [hol. *loodsen* vadīt kuģi] *jūrn.* 1. Kuģu vadīšanas zinātnes nozare, kurā pēta kuģošanas apstākļus dažādās ūdenstilpēs un ūdens-tecēs. 2. Oficiāla navigācijas informācija par kuģošanas apstākļiem, valsts noteikumiem teritoriālajos un iekšējos ūdeņos.

locīkla, šarnīrs *tehn.* Cilindriska vai sfēriska konstrukcija, kas ļauj vienam ķermenim pagriezties ap otru.

locis [v. *Lotse*] *jūrn.* Speciālists kuģu vadīšanā noteikta rajona ostu ieejās, kanālos u. c. vietās, kur jāpārzina vietējie kuģošanas apstākļi.

locītava *biol.* Pārtraukts kaulu savienojums, kurā starp kaulu virsmām ir spraugveida dobums; sastāv no locītavas virsmām (galvenokārt kaulu galos), locītavas somiņas un locītavas dobuma.

lodāmuris *tehn.* Rokas instruments lodēšanai ar lodējamo detaļu vietēju sakarsēšanu, lodmetāla izkausēšanu, izlīdzināšanu uz savienojamām virsmām vai ievadīšanu starp savienojamajām detaļām.

lode *mat.* Ķermenis, ko ierobežo sfēra.

lodējums *tehnol.* Lodējot izveidots detaļu savienojums. *S t i k l a l. sil. tehnol.* – izturīgs cieta materiālu (metāla, stikla, keramikas u. c.) savienojums ar *lodstiklu*.

lodstikls *sil. tehnol.* Viegli kūstošs stikls, ko lieto metāla, stikla, keramikas u. c. materiālu savienošanai lodējot; ķīmiski un termiski sadurīgs ar lodējamiem materiāliem.

lodziņš *inf.* Norobežots laukums *displeja ekrānā*, kas atgādina *logu*; atšķirībā no *loga* l-u parasti nevar pārvietot, palielināt vai samazināt. L-u izmanto arī *logu* vadībai, piem., to lieluma maiņai. Sk. arī *dialoglodziņš, sarakstlodziņš, ziņojumlodziņš*. *K o m b i n ē t a i s l.* – l., kas apvieno *ievadlauka* un *sarakstlodziņa* iespējas.

lodžija [it. *loggia*] *arhit.* 1. Vaļēja *galerija*, kas piekļaujas ēkai, telpa, kurai ārsienas vietā ir *kolonāde* vai *arkāde*. 2. Ēkas fasādē iebūvēta telpa, kas fasādes pusē ir vaļēja, bet no pārējām trim pusēm norobežota ar sienām.

logaritms [gr. *logos* attiecība + *arithmos* skaitlis] *mat.* Bāzes a kāpinātājs y, ar kuru iegūst doto skaitli $x(x>0): x=a^y$ jeb $y=\log_a x$. (Sk. *decimāllogarīts, naturāllogarīts*.)

logers [v. *Logger*] *jūrn.* 1. Neliels zvejas motor-kuģis ar vienu vai vairākām burām. 2. Neliels divmastu vai trismastu burukuģis.

logometrs [gr. *logos* attiecība + *metron* mērs] Elektromēraparāts, ar kuru nosaka divu elektrisku lielumu (galvenokārt strāvu) attiecību; lieto arī neelektrisku lielumu (spiediena, temperatūras u. tml.) mērīšanai. L-i var būt visu sistēmu elektromehāniskie mēraparāti, bet visbiežāk izmanto magnētelektriskās sistēmas l-us, retāk elektrodinamiskās vai ferdinamiskās sistēmas l-us.

logopēdija [gr. *logos* vārds + *paideia* audzināšana] *med.* *Defektoloģijas* nozare, kurā pēta un koriģē runas defektus cilvēkiem ar normālu dzirdi.

logošana *inf.* Paņēmienu un metožu kopums *displeja ekrāna* sadalīšanai divās vai vairākās daļās, kurās vienlaikus var tikt attēlota dažāda informācija, ko iespējams apstrādāt gan atsevišķi, gan kopīgi. L-as a p k ā r t n e – jebkura *operētājsistēma* vai *operētājsistēmas* paplašinājums, kas ļauj lietotājam displeja ekrānā strādāt gan ar dažādu izmēru *logiem*, gan arī izmantot grafiskās lietotāja *saskarnes* iespējas.

logs 1. *būv.* Konstrukcijas elements mājas sienā telpas dabiskajam apgaismojumam un vēdināšanai; logu konstrukcijas parasti veido no koka, plastmasas vai metāla. *J u m t a l.* – l. bēniņu vai mansarda izgaismošanai; konstrukcija var būt dažāda, to var iebūvēt ne tikai vertikālā plaknē, bet arī jumta slīpnē. 2. *inf.* *Displeja ekrāna* laukums, kurā parādās *informācija*, kas attiecas uz darba procesā izmantojamajiem objektiem (*programmām*, dokumentiem, *ziņojumiem* u. c.). Informācija par dažādiem objektiem var tikt parādīta vienlaikus vairākos logos. *A k t ī v a i s l.* – l., ar kuru lietotājs pašreizējā brīdī strādā;

aktīvajā logā ir informācija par izpildāmo uzdevumu, un tas var saņemt *datus* un lietotāja komandas. *K a s k a d ē t i l o g i* – lietotāja *saskarnē* – divi vai vairāki logi, kas *displeja ekrānā* ir daļēji pārklājušies; lietotājs var redzēt visu to logu virsrakstjoslas un malas, ko viņš ir atvēris. *L o g a v i r s r a k s t s* – laukums virsrakstjoslā, kurā var būt logā attēlotās programmas, *datnes*, dokumenta vai cita objekta nosaukums, ar ko identificē logu. *P ā r r a i d e s l.* – *datoru tīklu protokolos* noteiktais *pakešu* skaits, kuras citu pēc citas var pārraidīt bez apliecinājuma saņemšanas; šo skaitu (pārraides loga platumu) izvēlas tā, lai tīkla *caurlaidspēja* būtu maksimāla. *U z n i r s t o š a i s l.* – kustīgs fiksēta lieluma l., kurā lietotājs ievieto informāciju, ko pieprasa *lietojumprogramma* un kas nodrošina tās izpildes procesa turpināšanu atbilstoši lietotāja prasībām.

logikas algebra [gr. *logikē* (*technē*) mācība par pareizu domāšanu; algebra] *loģ.*, *mat.* Algebra darbībām ar izteikumiem, kurā saliktus izteikumus veido ar *negāciju*, *konjunkciju*, *disjunkciju* u. c. matemātiskās logikas apzīmējumiem (sk. arī *ekvivalence*, *implikācija*).

lokācija [lat. *locatio* izvietoums] *fiz.* Virziena un (vai) attāluma noteikšana līdz attālam objektam, izmantojot uz objektu nosūtīto un no tā atstaroto signālu (skaņas viļni vai elektromagnētisko viļni).

loka dzēškamera *el.* Elektrisko aparātu konstrukcijas elements starp kontaktiem degošā loka izstiepšanai, sadalīšanai un dzēšanai.

lokālais tīkls [lat. *localis* vietējs] *inf.* *Datoru tīkls*, kas izvietots ierobežotā teritorijā (čēkā, uzņēmumā, iestādē) un atrodas *lietotāja* pārzinātā. *Datu* apmaiņa l-ajā t-ā nav pakļauta ārējiem priekšrakstiem, bet datu apmaiņa ar objektiem, kas atrodas ārpus l-ā t-a, parasti ir pakļauta zināmiem noteikumiem. *L-ā t-a a p r a i d e* – *pārraide*, kurā *kadri* paredzēti uztveršanai visām aplūkojamā l-ā t-a *stacijām*. *L-ā t-a m u l t i r a i d e* – *pārraide*, kurā kadri paredzēti uztveršanai kādai noteiktai aplūkojamā l-ā t-a staciju grupai.

loka lampā kino, *tel.* Jaudīgs gaismas ķermenis, kurā izmantots elektriskais loks; lieto kinostudijā *projektoros*.

lokalizācija [lat. *localis* vietējs] Saistība (saistīšana) ar noteiktu vietu.

lokāls [lat. *localis* vietējs] Kādam vietai raksturīgs, tāds, kas saistīts ar noteiktu vietu. *L-ā s t r u k t ū r a ģeol.* – sika tektoniska struktūra (piem., kroka, pārrāvums).

lokizlāde *el.* Sk. *izlāde*

lokmala kokapstr. Zāģmateriāla šaurā mala, kas nav apzāģēta (*p i l n ā l.*) vai ir daļēji apzāģēta (*d a l ē j ā l.*). *A s ā l.* – l., kas aizņem zāģmateriāla malas visu platumu. *S t r u p ā l.* – l., kas aizņem daļu no zāģmateriāla šaurās skaldnes (malas).

lokmallata kokapstr. Koksnes atgriezum, kas veidojas, apzāģējot neapmalotus zāģmateriālus.

lokomotīve [fr. *locomotive* < lat. *locus* vieta + *motio* kustība] *dz.* Dzelzceļa vilces spēka iekārta vagonu sastāvu vai atsevišķu vagonu pārvietošanai pa sliežu ceļiem. *G ā z t u r b ī n u l.* – autonoma l. ar gāzturbīnu primāro dzinēju. *M a n e v r u l.* – l., kas veic manevru vagonu sastāvu pārvietošanu stacijās. *T v a i k a l.* – autonoma l., kurā primārais enerģijas avots ir tvaika katls. *V i l c i e n u l.* – l., kas vada vilcienus ceļa iecirkņos.

loks 1. *mat.* Līnijas daļa (nogrieznis) starp diviem tās fiksētiem punktiem. 2. *el.* Elektriskais l., *Volta l.* – viens no patstāvīgās elektriskās lokizlādes (sk. *izlāde*) veidiem gāzē, kur izlādes procesi koncentrēti šaurā, koši spīdošā plazmas kanālā. Ja elektrodi novietoti horizontāli, sakarsēto gāzu augšupejošā plūsma kanālu izliec loka veidā; izdalās daudz siltuma enerģijas, radot augstu temperatūru (5000–6000 °C) loka zonā. Elektrisko loku plaši izmanto metālu metināšanā un griešanā, elektrometallurģijā (*loka krāsnis*), spektrālanalizē, plazmotronos, elektriskās strāvas pārveidotājos, gaismas avotos (*lokizlādes spuldzes*) u. c. *L o k a d z ē š a n a* – ja elektriskajai ķēdei pieslēgtais spriegums pārsniedz 15 V, bet ķēdē plūstošā strāva pārsniedz 0,5 A, atslēdzot ķēdi, starp kontaktiem sākas *lokizlāde*; elektriskais l. aizkavē ķēdes pārtraukšanu un izraisa kontaktu priekšlaicīgu nolietošanos. Ātrākai loka pārtraukšanai elektriskajos aparātos iebūvē speciālus mezglus loka dzēšanai. *L o k a d z ē š k a m e*

r a – no karstumizturīga izolācijas materiāla izgatavota kamera, kurā ar magnētisko lauku ievēl elektrisko loku, kur to atdzēsē kamerā sienā un šķērssiens. L o k a d z ē š a n a s r e ž ģ i s – no tērauda plāksnītēm ar nelielām gaisa izolācijas atstarpēm veidots režģis, kurā elektriskais loks sadalās vairākos lokos un dziest. 3. *lopk*. Zirglieta saku savienošanai ar ilksim, lai pasargātu zirga plecus no grūdieniem.

loksne Samērā plāns taisnstūrveida materiāla gabals; taisnstūrveida papīra lentes daļa.

loksnēšana Tehnoloģiskais process lokšņu materiālu izgatavošanai.

loksodroma [gr. *loxos* slīps + *dromos* ceļš, skrējiens] *mat.* Spirālveida līnija uz sfēras, kas ar visiem meridiāniem veido vienādus leņķus; ja leņķis nav vienāds ar 0 vai 90°, tad l-ai ir tādas spirāles veids, kas tiecas uz zemeslodes poliem. Attālums starp diviem punktiem pa l-u ir lielāks nekā pa *ortodromu*, tāpēc aviācijā lidojumus veic pa *ortodromu*, izmantojot žiroskopiskās kursa sistēmas.

lokšņu griešana materiālt. Spiedapstrādes veids – detaļu nogriešana no loksnes pa nenoslēgtu kontūru; loksni ar *grieznēm* sadala vajadzīgā platuma sloksnēs.

lokuss [lat. *locus* vieta] *biol.* *Hromosomas* iecirknis, kurā atrodas *gēns*; gēna vieta *hromosomu kartē*.

lokszāģis *mežr.* Ar loku nospiegots plāns, šauras sloksnes veida zāģa plātne.

longete [fr. *longuette*] *med.* Ģipša apsējs, ko lieto lūzumu saaudzēšanai.

longitudināls [lat. *longitudo* (*longitudinis*) garums] *Garens*, *garenvirziena*.

lonžerons [fr. *longeron*] *aeron.* Gaisakuģa spēka konstrukcijas gareniskais pamatelements; ir kārbu, kopņu un siju l-i.

lopbarība lauks. Mājdzīvnieku ēdināšanai izmantotie *barības līdzekļi*, minerālas izcelsmes un bioloģiski aktīvu vielu piedevas. Kombinētā l., *barības maisījums lopk*. – rūpnieciski izgatavots spēkbarības u. c. barības veidu maisījums miltu, drupatu, granulu vai briķešu veidā. Katrai dzīvnieku sugai un grupai izēdina tai gatavotu kombinēto l-u. L-as a m o n i z ē š a n a –

l-as apstrāde ar amonjaku, lai to bagātinātu ar slāpekli un uzlabotu sagremojamību. Amonizētu barību izēdina tikai atgremotājiem dzīvniekiem. L-as apstrāde, sagatavošana – *barības līdzekļu* sasmalcināšana, granulēšana, vārīšana vai sutināšana, sausā karsēšana, fermentēšana, raudzēšana, diedzēšana, iedarbība ar ķīmiskām vielām (amonjaku, nātrija sārmu) u. c. paņēmieniem, lai uzlabotu sagremojamību un garšas īpašības, bagātinātu ar slāpekli, olbaltumvielām, vitamīniem vai atbrīvotu no kaitīgām vielām. Sk. arī *konservēšana*.

lopbarības raudzēšana lauks. Bioloģiska lopbarības sagatavošanas metode. Raudzēšanas procesā barību bagātina ar B grupas vitamīniem, olbaltumvielām, fermentiem, taukskābēm, uzlabo tās garšu un diētiskās īpašības. Raudzē ar maizes rauga kultūru, galvenokārt spēkbarību, arī sakņaugus, spēkbarības un sakņaugu maisījumus.

lopbarības sadalītājs lauks. tehn. Pārvietojama vai stacionāra lopbarības sagatavošanas mašīna barības pārvietošanai, samaisīšanai un sadalei silēs. Ir ratiņu, vagonešu, pārvietojamo galdus u. c. tipa pārvietojamie l. s-i. Stacionārajās iekārtās pusšķidru un šķidru barību pārvieto ar pneimatisko vai hidraulisko transportieri.

lopbarības smalcinātājs lauks. tehn. Stacionāra lopbarības sagatavošanas mašīna sulīgās un rupjās barības sagriešanai; govīm barību sagraiza nažu trumulī 20–50 mm gabalos, cūkām vai putniem smalcināšanu turpina smalcinātājkamerā, kur iegūst 2–10 mm garus gabalus.

lopbarības sutinātājs lauks. tehn. Lopbarības sagatavošanas mašīna barības termiskai apstrādei (sakņu mazgāšanai, sutināšanai un sašķaidīšanai).

lopolīts [gr. *lōpas* blodiņa, kauss + *lithos* akmens] *ģeol.* Bāzisko vai ultrabāzisko iežu iepakans kausveida masīvs, kas veidojies, šķidrai *magmai* ielaūzoties nogulumiežu slāņos un tiem, magmā daļēji šķīstot, ieliecoties uz leju.

lordoze [gr. *lordos* salieciens] (*lordosis*) *med.* Mugurkaula izliekums uz priekšu.

lote [v. *Lot* < hol. *lood*] *jūrn.* Ierīce ūdenstilpes

dziļuma mērīšanai. Hidrostatiskā l. – ierīce dziļuma noteikšanai pēc ūdens spiediena uz membrānu. Rokas l. – atsvars ar auklu, uz kuras ir iedaļas. Sk. arī *eholote*.

loža [fr. *loge*] Neliela, ar barjeru vai starpsienu atdalīta telpa skatītāju zālē.

luba, jumta skaida mežr., būv. No apses, egles vai priedes klučiem ēvelējot iegūts jumta seguma materiāls.

lubrikants [lat. *lubricare* padarīt slidenu, gludu] ķīm. Ziežviela.

lubrikators [lat. *lubricare* padarīt slidenu, gludu] tehn. Eļļošanas ierīce, eļļotājs (ar dažādu uzbūvi un darbības principiem).

luess [lat. *lues* sērga] med. → **sifiliss**

luizīts [pēc amer. ķīmiķa V. L. Lūisa (W. L. Lewis, 1878–1943) vārda] ķīm. Noturīga indīgā *kaujas viela*, eļļains, brūns šķidrums ar nepatīkamu smaku.

luksmetrs [lat. *lux* gaisma + gr. *metron* mērs] kino, tel. Mēraparāts apgaismojuma mērīšanai luksos.

lūksne, floēma biol. Augstāko augu audi (mizas iekšējā kārtā), pa kuriem lejupejošā plūsmā no lapām uz patēriņa un uzkrāšanās vietām pārvietojas organiskās vielas.

luksofors [lat. *lux* gaisma + gr. *phoros* nesējs] transp. Gaismas signalizācijas ierīce ielu un ceļu satiksmes regulēšanai, kas signalizē ar vienu vai vairākām krāsainām ugunīm; galvenās signālkrāsas ir sarkanā, dzeltenā un zaļā; palīgkrāsas – zila un mēness balta. Garā mējas l. dz. – dzelzceļa līnijas sadales punkts ar automātisko bloķēšanu aprikotos ceļa posmos.

lukss [lat. *lux* gaisma] fiz. Apgaismojuma mērv. *SI mērvienību sistēmā* – apgaismojums, ko dod vienu lūmenu liela gaismas plūsma, vienmērīgi kritot uz vienu kvadrātmetru lielu laukumu; apz. lx.

lukta arhit. Balkons ērģelēm vai publikai baznīcā.

lukturis aut., transp. Transportlīdzekļa virsbūvē iebūvēts vai uz kronšteina uzstādīts gaismeklis ceļa apgaismošanai. Mīklas l. – l. ar platu un ļoti zemu gaismas kūli, kas nodrošina efektīvu apgaismojumu miglas, lietus un sniega krišanas laikā. Tālās gaismas l. – l., kas apgaismo ceļu transportlīdzekļa

priekšā ar tālo *gaismu*. Tuvas gaismas l. – l., kas apgaismo ceļu transportlīdzekļa priekšā ar tuvo *gaismu* (2). Sk. arī *grozāmlukturis*.

lukturītis aut., transp. Gaismeklis ar segtu gaismas avotu. Atpakaļgaitas l. – baltas gaismas l., kas automātiski ieslēdzas, transportlīdzeklim braucot atpakaļgaitā. Garītu l. – l., kas novietots transportlīdzekļa priekšā, aizmugurē vai sānu daļā un rāda transportlīdzekļa gabarītus. Virzienlukturītis – mirgojošs dzeltenas gaismas l., kas iedegas, ieslēdzot pagrieziena rādītāja sviru. Zempārsega l. – l., kas apgaismo motora telpu.

lumbālpunkcija [lat. *lumbus* jostasvieta + *punctio* duršana] med. Diagnostikas un ārstēšanas metode – *punkcija* ar speciālu adatu starp 3. un 4. jostas skriemeli.

lūmens [lat. *lumen* gaisma] fiz. Gaismas plūsmas mērv. *SI mērvienību sistēmā*, vienāda ar gaismas plūsmu, ko 1 steradiānu lielā telpas leņķī izstaro 1 kandelu (cd) stiprs punktveida gaismas avots; apz. lm.

lumināls ķīm. Barbitūrskābes atvasinājums, miega un pretkrampju līdzeklis.

luminiscence [lat. *lumen* (luminis) gaisma] fiz., Elektromagnētiskā starojuma (*gaismas*) emisija no vielas kādas iedarbības (gaismas, jonizējošā starojuma, elektriskā lauka, ķīmiskā vai bioloģiskā procesa, deformācijas u. c.) rezultātā; l. ir starojums virs šīs vielas *siltumstarojuma* tai pašā temperatūrā; l-es procesa *kinētika* (l-es augšanas un dzišanas gaita laikā) salīdzinājumā ar *gaismas izkliedi* vai gaismas atstarošanos ir daudzārt lēnāka un tās laika konstantes ievērojami pārsniedz gaismas svārstību periodu. Atkarībā no ierosināšanas veida ir *fololuminiscence*, *radioluminiscence* (rentgenluminiscence, *katodluminiscence*), *elektroluminiscence*, *hemiluminiscence* un *termostimulētā l.* Pēc ilgstības šķir *fluorescenci* un *fosforescenci*; pēc elementārā procesa mehānisma rezonanses, spontāno, uzspiesto un rekombinativo l-i (sk. *kristālfosfori*). L-es centri – kristāliskā režģa defekti, kas izraisa *luminofora* spīdēšanu; var būt kristā-

liskā režģa punktveida struktūras defekti (vakances, starpmezgla atomi vai joni) un piemaisījumu atomi vai joni, kā arī to kompleksi – punktveida defektu pāri vai agregāti. *Sensibilizētā l.* – l., kurā ierosinošā enerģija, ko absorbē vieni atomi (molekulas, defekti), *enerģijas pārnese* procesā tiek nodota citiem, kuri pēc tam luminiscē. *Termostimulētā l.* (termoluminescence) – l., kas rodas, ja silda cietvielu, kura ierosināta, iepriekš to apstarojot ar gaismu vai citu radiāciju.

luminiscentis *fiz.* Tāds, kas luminiscē; tāds, kurā izmantota *luminiscentence*.

luminofors [lat. *lumen* gaisma + gr. *phoros* nesējs] *fiz.* Viela, kas ir spējīga luminiscēt (sk. *luminiscentence*) kādas ārējas iedarbības (ierosmes) rezultātā; plaši izmanto tehnikā (*kineskopu, displeju, rentgeniekārtu u. c. luminiscējošos ekrānos, luminiscentās spuldzēs u. c.*). Ir neorganiskie un organiskie l-i. *Neorganiskie l-i* – kristāliskas vielas, kurās ievadīts neredzams piejaukuma jonu (aktivatoru), t. s. *kristālfosfori*.

lunātisms [lat. *lunaticus* mēnessērdzīgs] (*lunaticismus*) *med.* → **mēnessērdzība**

lupa [v. *Lupe*] *fiz.* *Savācējlēca*, ko lieto mazu priekšmetu apskatei; apskatāmo objektu parasti novieto tuvu tās fokusam. Par lupas palielinājumu ir pieņemts saukt lielumu $25/f$ (f ir lēcas fokusa attālums metros).

lūpas (*labia*) *biol.* Cilvēka un dažu dzīvnieku ādas un muskuļu krokas, kas noslēdz *mutes dobumu*.

lupatu pusmasa papīrs. No tekstilrūpniecības (linu vai kokvilnas) atkritumiem vai lietotām tekstilijām (vecdrānām) iegūtas šķiedrvielas lielas koncentrācijas suspensija ūdenī.

lupulīns [lat. *lupulus apinis*] *ķīm.* Apiņu rūgtviela, kas alum dod rūgto garšu.

lupuss [lat. *lupus* vilks] *med.* Vilkēde, saistaudu sistēmas saslimšana.

lutēcijs [pēc Parīzes latīniskā nos. – *Lutetia, Lutecia*] *ķīm.* Ķīmiskais elements Lu, atomnr. 71, atommasa 174,97, *lantanoīds*.

luterūdēns [v. *luter* skaidrs, tīrs + *ūdēns*] *pārt.* Spirta *rektifikācijas* atlikumprodukts, kas paliek, kad no *epirāta* atdestilē vieglāk gaisītošos savienojumus, kuru galvenā sastāvdaļa ir *etilspirts*.

lūzums 1. materiālt. Materiāla sagrūšana slodzes

rezultātā; palēninātas sagrūšanas l-us izraisa ilgstoša statiska slodze. *Noguruma l.* – materiāla sagrūšana daudzkārtēji mainīgas (pēc virziena un lieluma) slodzes rezultātā. *Stīgrs l.* – materiāla sagrūšana pēc plastiskās deformācijas. *Tras l.* – materiāla sagrūšana bez plastiskās deformācijas. **2. sil. tehnol.** Skaldījumā izveidojušās virsmas raksturs. Silikātmateriāliem (stiklam, keramikai, betonam u. c.) l. var būt gluds, graudains, matēts, rupjgraudains, viļņains u. tml.

ļana (ļjana) [sp. *llanos* līdzenumi] *ģeogr.* 1. *Savanna* Dienvidamerikas ziemeļos Orinoko upes kreisajā krastā. Tās veidošanos nosaka nevis klimatiskie, bet augsnes apstākļi. **2.** *Plakana katliene* Pirenejos un Dienvidamerikā.

ļodze meh. Slogojuma veids, kurā notiek taisna stieņa saliekšanās no spiedes spēka ass virzienā. *Elastiķa l.* – l-es slogojuma veids, kurā spiedes spēks nepārsniedz kritisko vērtību (maksimālo spēku, pie kura stienis sabrūk). Kritiskā spēka vērtība atkarīga no stieņa galu nostiprināšanas veida, stieņa garuma, šķēluma izmēriem un materiāla.

M

macerācija [lat. *maceratio* izmiekšķēšana] **1. biol.** Audu sadalīšanās šūnās, izšķīstot starpšūnu vielai. **2. lopk.** Paņēmiens barības līdzekļu apstrādei (uzbriedināšanai) pirms izēdināšanas; apēstās barības izmiekšķēšana sārnu un skābju šķīdumos gremošanas traktā.

madapolams [pēc Indijas pils. Madapolamas nos.] *tekst.* Balināts vai gaiši krāsots audekla pinuma kokvilnas audums ar mikstinošu apreti; plaši lieto sieviešu apģērbos.

madeira [pēc Madeiras salu nos.] *pārt.* Salds vīnogu vīns ar lielu alkohola procentu.

magazīna [it. *magazzino* noliktava] **1. tehn.** Stacionāra ietaise vienvēda apstrādes priekšmetu uzglabāšanai un automātiskai izdošanai orientētā stāvoklī. **2. el.** Mērmagazīna – elektrisko lielumu *mēru* komplekts, ko lieto kāda noteikta elektriska lieluma (pretestības,

induktivitātes, kapacitātes) dažādu vērtību reproducēšanai, kad ir nepieciešams tās precīzi mainīt vai regulēt. Pretestību *m-u* var izmantot arī par sprieguma dalītāju. **3. bišk.** Sk. *dore* (1).

magazīnas kārba [it. *magazzino* noliktava] *kino, tel.* Gaismas izolēta kārba ar divām spolēm (*tīrajai filmai* un eksponētajam filmas materiālam), ko pievieno *kamerai*.

magma [gr. *magma* mikla] *ģeol.* Izkususi Zemes garozas vai augšējās *mantijas* iežu masa. *M-as diferenciācija* – procesu kopums, kurā no *m-as* veidojas atšķirīga minerālsastāva ieži vai ieži, kuros ir dažāds vienu un to pašu minerālu daudzums. *M-as rezervuārs* – vieta, kas dod materiālu vulkānu izvirdumiem; atrodas uz robežas starp Zemes garozu un mantiju un *mantijas* augšējā daļā.

magmatisks [gr. *magma* mikla] *ģeol.* Tāds, kas veidojies no *magmas*; uz *magmu* attiecīgs. *M-ie i e ž i* – ieži, kas veidojušies no *magmas*, tai sacietējot dzīlēs (intruzīvie ieži) vai Zemes virspusē (efuzīvie ieži).

magmatisms [gr. *magma* mikla] *ģeol.* *Magmas* un *magmatisko* iežu veidošanās procesu kopums.

magnēdata [gr. *Magnētis* (lithos) magnēts + *adata*] Plāns magnēts izstiepta romba veidā, kas brīvi griežas ap vertikālu asi un ar vienu galu arvien vērsts uz ziemeļiem; kompasa galvenā sastāvdaļa.

magnētdielektriķis *el.* Monolītā masā sapresēts *feromagnētiska pulvera* (permalojā, alsifera, ferīta) un *dielektriskas saistvielas* (sveķu, plastmasas, lakas) maisījums; lieto par *magnētisku materiālu*.

magnētiķis [v. *Magnetiker* < gr. *Magnētēs lithos* Magnēzijas akmens, magnēts] *fiz., el.* Termins, ko attiecina uz visām vielām, aplūkojot to *magnētiskās īpašības*; *m-us* klasificē pēc vielas *magnētiskās uzņēmības* (χ) vērtībām: *diamagnētiķi* ($\chi < 0$), *paramagnētiķi* ($\chi > 0$) un *feromagnētiķi* ($\chi \gg 0$), un tie mainās atkarībā no *magnētiskā lauka intensitātes*.

magnētiskā anomālija *ģeol.* Palielināta *magnētiskā lauka intensitāte* kādā Zemes iecirknī; to izraisa *magnētiskās masas* (piem., *magnētita rūdas*) Zemes dzīlēs.

magnētiskā caurlaidība (permeabilitāte) *fiz.* Bezdimensijas lielums (μ), kas raksturo vielas *magnētiskās īpašības*; vienāds ar vielas *magnētiskās indukcijas B* un ārējā *magnētiskā lauka intensitātes H* attiecību: $\mu = B/\mu_0 H$. *M. c.* ir saistīta ar vielas *magnētisko uzņēmību* (χ): $\mu = 1 + \chi$.

magnētiskā dzesēšana Metode temperatūras iegūšanai zem 1 K, adiabatiski atmagnetizējot *paramagnētisku* vielu, piem., gadolīnija sulfātu ($GdSO_4$). Izslēdzot *magnētisko lauku*, iepriekš ārējā laukā orientētie atomu elektronu *spini* iegūst haotisku orientāciju un vielas temperatūra pazeminās (sk. *magnetokaloriskais efekts*).

magnētiskā indukcija *fiz.* Vektoriāls lielums (*B*), kas raksturo *magnētisko lauku* vielā, kuras *magnētiskā caurlaidība* μ ir: $B = \mu_0 H$ (*H* – *magnētiskā lauka intensitāte*); mērv. *SI mērvienību sistēmā* – tesla (T).

magnētiskais lauks *fiz.* Telpa vai telpas apgabals, kurā izpaužas *magnētisko spēku* darbība. *M-o l-u* rada *magnēti* vai *elektriskās strāvas*, to raksturo *magnētiskā indukcija*. *M. l.* darbojas uz tajā esošajiem *magnētiem* vai *kontūriem*, pa kuriem plūst *elektriskā strāva*.

magnētiskais moments *el., fiz.* Vektoriāls fizikāls lielums, kas raksturo ķermeņu un vielas daļiņu, kā arī *elektriskās strāvas kontūru* *magnētiskās īpašības*; apz. *M*; mērv. $A \cdot m^2$ (ampērs reiz kvadrātmetrs).

magnētiskā konstante *fiz.* Viena no *SI mērvienību sistēmas* pamatkonstantēm, proporcionalitātes koeficients, kas saista *magnētisko indukciju B* un *magnētiskā lauka intensitāti H*; vakuumā $B = \mu_0 H$, $\mu_0 = 4\pi \cdot 10^{-7} = 12,566370614 \cdot 10^{-7} N \cdot A^{-2}$.

magnētiskā lente *el.* Lokanas lentes veida *magnētiskais informācijas nesējs*, kura darba slāni ieraksta procesā *magnetizē*, veidojot ieraksta celiņus; lieto *audiomagnetofonos* un *videomagnetofonos*, kinotehnikā, skaitļošanas tehnikā u. c.

magnētiskā plūsma *el.* Skalārs lielums *magnētiskā lauka integrālai* raksturošanai – *magnētiskās indukcijas vektora B* plūsma caur aplūkojamo virsmas laukumu; apz. Φ ; mērv. *SI mērvienību sistēmā* – vēbers (Wb).

magnētiskā pretestība *el.* Lielums, ko lieto magnētisko ķēžu aprēķinos, lai raksturotu magnētiskās ķēdes posma pret darbību magnētiskajai plūsmai.

magnētiskā rezonanse *fiz.* Selektīva elektromagnētisko viļņu (ar frekvenci ν) absorbcija vielā, ko izraisa vielas atomu elektronu vai kodolu magnētisko momentu pārorientācija, ja tie iepriekš orientēti ārējā magnētiskajā laukā; m. r. parādās, kad pārorientācijai nepieciešamā enerģija ΔE ir vienāda ar elektromagnētisko svārstību kvanta enerģiju $\Delta E = h\nu$ (h – Planka konstante). Sk. arī *elektronu paramagnētiskā rezonanse*. **Ciklotrona** m. r. – selektīva elektromagnētisko viļņu absorbcija vai atstarošana vadītājos, kas ievietoti pastāvīgā magnētiskajā laukā, ja viļņu frekvence sakrīt ar elektronu ciklotrona frekvenci – lādētu daļiņu rotācijas frekvenci pastāvīgā magnētiskajā laukā, kas perpendikulārs daļiņas rotācijas plaknei; ciklotrona m-o r-i izmanto elektronu enerģētiskā spektra un efektīvās masas noteikšanai metālos. **Kodolu** m. r. (KMR) – elektromagnētisko svārstību enerģijas selektīva absorbcija vielās, kurās ir paramagnētiski atomu kodoli.

magnētiskā separācija *geol.* Derīgo izrakteņu bagātināšanas paņēmiens, kas pamatojas uz sadalāmā maisījuma komponentu magnētisko īpašību atšķirībām.

magnētiskās plūsmas saķēdējums *el.* Kopējā magnētiskā plūsma caur visiem induktīvās spoles vijumiem; ja visus vijumus šķērso viena un tā pati magnētiskā plūsma, tad saķēdējums ir vienāds ar magnētiskās plūsmas un vijumu skaita reizinājumu.

magnētiskā uzņēmība (susceptibilitāte) *fiz.* Bezdimensijas lielums (k), kas raksturo vielas spēju magnetizēties ārējā magnētiskajā laukā (ar intensitāti H); m. u. ir magnētiskā konstante, kas saista vielas magnetizāciju J ar H : $k = J/H$. M. u. diamagnētiķiem ir negatīva (vektori J un H ir pretēji vērsti), bet paramagnētiķiem un feromagnētiķiem – pozitīva (J un H ir vērsti vienā virzienā).

magnētiskā vētra *astr., geol.* Straujas Zemes magnētiskā lauka virziena un stipruma izmaiņas, kas ilgst no dažām stundām līdz vairākām diennaktīm un aptver visu zemeslodi; rodas,

Saules uzliesmojumā izsviestajam kosmiskajam starojumam sasniedzot Zemi un ietekmējot Zemes magnetosfēru.

magnētiskie (feromagnētiskie) materiāli *el.* Vietas ar augstu magnētisko caurlaidību (*feromagnētiķi* un *ferīti*). **Magnētiskie** m. m. – viegli pārmagnetizējami materiāli ar šauru histerēzes cilpu un lielu magnētisko caurlaidību (elektrotehniskais tērauds, permaloji, alsifers u. c., arī ferīti); izmanto magnētisko seržu izgatavošanai maīnstrāvas iekārtās. **Magnētiskie** m. m. – grūti magnetizējami materiāli, kas ilgi saglabā magnetizāciju, tiem ir augsta paliekošā magnētiskā indukcija un liels koercitīvais spēks (dzelzs, niķeļa un alumīnija sakausējumi, leģētie martensīta tēraudi u. c.); izmanto pastāvīgo magnētu un magnētisko informācijas nesēju izgatavošanai.

magnētisms *fiz., el.* 1. Parādību kopums, kuras nosaka īpaša mijiedarbība starp elektriskajām strāvām (kustībā esošiem elektriskajiem lādiņiem), starp strāvu un magnētu vai arī starp magnētiem; mijiedarbības materiālais nesējs ir magnētiskais lauks. Vietas m-u mikroskopiskā skatījumā raksturo tās daļiņu (atomu, molekulu) *spīna* un orbitālais moments. Pēc m-a nesēju dabas un to mijiedarbības rakstura izšķir vāji mijiedarbojošos daļiņu m-u (*diamagnētisms* un *paramagnētisms*) un m-u vielas ar atomu magnētisko struktūru (*feromagnētisms*, *ferimagnētisms* un *antiferomagnētisms*). **Zemes** m. – Zemes magnētiskais lauks. 2. Fizikas nozare, kurā pēta magnētiskās parādības.

magnetīts *el., min.* Melns, magnētisks minerāls, dzelzs oksīds Fe_3O_4 , visbagātākā dzelzs rūda; no m-a pulvera izgatavo magnētdielektriķus.

magnetizācija *fiz., el.* 1. Vektoriāls lielums (J), kas raksturo makroskopiska ķermeņa (*magnētiķa*) magnētisko stāvokli *magnetizēšanas* procesā un skaitliski ir vienāds ar vielas tilpuma (V) vienības magnētisko momentu: $J = M/V$; mērv. – ampērs uz metru (A/m). **Paliekošā** m. – m., kas paliek *feromagnētiķī* pēc ārējā magnētiskā lauka noņemšanas. 2. Process, kura rezultātā viela (piem., *feromagnētiķis*) iegūst magnētisko momentu.

magnetizēšana *fiz., el.* Fizikāls process, kas

norisinās magnētiķī, ja to ievieto ārējā magnētiskajā laukā un tādējādi panāk feromagnētiķa summārās *magnetizācijas* palielināšanos ārējā lauka *magnētiskās indukcijas* virzienā. M-as l i k n e attēlo magnetizācijas atkarību no ārējā magnētiskā lauka indukcijas vērtības.

magneto [a. *magneto* < *magnetoelectric machine*] *el.* Iekšdedzes dzinēju aizdedzes sistēmas sastāvdaļa, kas ģenerē augstspriegumu darbmaisījuma aizdedzināšanai.

magnetodzinēj spēks, MDS *el.* Fizikāls lielums, kas raksturo magnētiskā lauka avotu – elektrisko strāvu. Spoles m. vienāds ar spolē plūstošās strāvas un tās vijumu skaita reizinājumu; mērv. *ampērs* (A).

magnetoelastiskie viļņi Vienlaicīgas magnetizācijas un deformācijas mehānisko spriegumu izmaiņas; rodas magnētiski sakārtotos materiālos – *feromagnētiķos* un *anti-feromagnētiķos* magnētiski elastiskas mijiedarbības rezultātā. Jonu svārstības magnētiski sakārtotos kristālos pārvada magnētisko momentu (spinu) svārstības, kas izplatās kā *spinu viļņi* un izsauc jonu svārstības.

magnetogrāfs [magnēts + gr. *graphein* rakstīt] *el., fiz.* Aparāts, kas nepārtraukti reģistrē magnētiskā lauka maiņu laikā.

magnetohidrodinamika [magnēts + hidrodinamika] 1. *fiz.* Fizikas nozare, kurā pēta elektrību vadošu šķidrums (šķidro metālu, elektrolītu) un gāzu (plazmas) kustību magnētiskajā laukā un to mijiedarbību ar šo lauku. 2. Zinātne, kurā pēta elektromagnētiskā lauka iedarbību uz elektrovadošām un magnētiskām kustīgām šķidrām un gāzveida vielām.

magnetohidrodinamiskais ģenerators (MHD ģenerators) *siltumt.* Elektriskās enerģijas ģenerators, kurā siltumenerģija tieši pārvēršas elektroenerģijā. M-ā ģ-a kanālā zemas temperatūras plazma (apm. 2500 K) plūst caur stipru magnētisko lauku; ģenerēto līdzstrāvu pārveido maiņstrāvā un novada patērētājiem.

magnetokāloriskais efekts *fiz.* Magnētiķa temperatūras izmaiņa, adiabatiski (sk. *adiabata*) izmainot tam pielikto magnētisko lauku.

magnetometrs *fiz.* Ierīce magnētiskā lauka

intensitātes mērīšanai, izmantojot dažādus efektus, piem., Holla efektu. S u p r a v a d o š a i s m. – jutīgākā pazīstamā ierīce magnētiskā lauka intensitātes mērīšanai, balstīta uz *Džozefsona efekta* izmantošanu.

magnetopauze [magnēts + gr. *pausis* pārtraukums] *astr.* Magnetosfēras robeža ar *starpplanētu* vidi.

magnetopretestība, magnetorezistīvais efekts *fiz.* Metāla relatīvās īpatnējās elektriskās pretestības izmaiņa magnētiskajā laukā attiecībā pret tā īpatnējo elektrisko pretestību bez elektriskā lauka (ir gareniskā m. un šķērsmagnetopretestība).

magnetorezistīvais efekts *fiz.* → **magnetopretestība**

magnetosfēra [magnēts + gr. *sphaira* lode] *astr., ģeol.* Kosmiskās telpas apgabals, kas aptver debess ķermeni, kurā norisošos fizikālos procesus un parādības nosaka galvenokārt šā ķermeņa magnētiskais lauks un tā mijiedarbība ar elektriski lādētām daļiņām; m-as ir Zemei, Jupiteram, Saturnam, Merkūram.

magnetostatika *fiz., el.* Zinātnes nozare par laika nemainīgu magnētisko lauku.

magnetostrikcija [magnēts + lat. *strictio* savilkšana] *fiz.* *Magnētiķa* formas un izmēru maiņa, ja to magnetizē. *Feromagnētiķos* un *ferimagnētiķos* relatīvās izmēru izmaiņas ir līdz vienai simtdaļai.

magnetrons [a. *magnetron* < *magnet* + (*elec*)*tron*] *elektron.* Dīvelektrodu elektronu lampa, superaugsto frekvenču elektromagnētisko svārstību ģenerēšanai.

magnēts [v. *Magnet* < gr. *Magnētēs lithos* Magnēzijas akmens, magnēts] *fiz., el.* 1. Ķermenis vai noteiktas formas izstrādājums no *magnētiķa* (*feromagnētiķa* vai *ferimagnētiķa*), kam pēc tā *magnetizēšanas* piemīt *magnetizācija* un kas līdz ar to telpā ap sevi rada *magnētisko lauku*; katram m-am ir divi magnētiskie *poli* – ziemeļpols un dienvidpols. *E l e k t r o m a g n ē t s* – izstrādājums, kas sastāv no elektriskā tinuma (spoles) un *feromagnētiķa* serdes tajā; serdes magnetizāciju rada tinumā plūstošā elektriskā strāva. *P a s t ā v ī g a i s m.* – magnetizēts noteiktas formas priekšmets, kas izgatavots no *feromagnētiķa* vai *ferimagnētiķa* ar lielu paliekošo

magnetizāciju un magnētisko indukciju.
Supravadošais m. – solenoīds vai elektromagnēts ar elektrisko tinumu no supravadoša materiāla (sk. *supravadāmība*).

magnēterapija med. Fizioterapijas metode, kurā izmanto augstfrekvences strāvas plūsmu pa labi izolētiem elektriskajiem vadiem, izraisot audos virpuļstrāvas; izmanto iekaisumprocesu ārstēšanā.

magnētvars el. Elektrotehniskas ierīces daļa no feromagnētiska materiāla, ko lieto magnētiskās plūsmas koncentrēšanai un magnētiskās pretestības samazināšanai. M-ā var būt arī nelielas gaisa spraugas. Maiņstrāvas ķēdēm paredzētos m-us (piem., transformatoru serdes) izgatavo no plānām elektrotehniskā tērauda plāksnītēm, lai samazinātu virpuļstrāvu izraisītos zudumus.

magneziāls sil. tehnol. Tāds, kas satur magnija oksīdu.

magnēzijs [lat. *magnesia*] *ķīm.* 1. Magnija oksīds MgO, balts pulveris, ko lieto ugunsizturīgu materiālu iegūšanai. 2. Novecojis metāliskā magnija pulvera nosaukums. Agrāk lietoja fotografēšanā zibspuldzes vietā, jo degot rada spilgtu gaismu.

magnezīts [fr. *magnesite* < lat. *magnesia* magnēzijs] *min.* Balts vai pelēks minerāls, magnija karbonāts MgCO₃; lieto saistvielu un ugunsizturīgu materiālu izgatavošanai, kā magnija rūdu un keramikā.

magnija rūdas geol. Dabiskas minerālvielas, ko var izmantot magnija iegūšanai, galvenie minerāli magnēzīts, dolomīts.

magnijorganiskie savienojumi ķīm. *Elementorganisko savienojumu* grupa, satur magnija atomu saistībā ar vienu vai diviem oglekļa atomiem.

magnijs [lat. *magnesium*] *ķīm.* Ķīmiskais elements Mg, atomnr. 12, atommasa 24,31, viegls, trausls, gaišā viegli uzliesmojošs metāls ar nelielu blīvumu (1,74 g/cm³) un zemu kušanas temperatūru (650 °C), gaišā sudraba krāsā; izmanto pirotehnikā un sakausējumos ar mangānu, alumīniju un cinku.

magnitūda [lat. *magnitudo* lielums] *fiz.* Nosacīta mērvienība, kas rāda zemestrīces laikā izdalītās enerģijas daudzumu uz platības vienību.

magnoni fiz. Kvazidaļiņas, kas atbilst *spinu* pa-

grieziena viļņiem magnētiski sakārtotā vidē (sk. *spinu viļņi*).

magiskie skaitļi [v. *magisch* < lat. *magicus* < gr. *magikos* burvju] *fiz.* Protonu vai neitronu skaits atomu kodolos, vienāds ar 2, 8, 20, 28, 50, 82, 126 (neitroniem). Kodolos ar magisko nuklonu skaitu (magiskajos kodolos) nukloni saistīti sevišķi cieši, to īpatnējā saites enerģija ir par 0,5–1 megaelektronvoltage (MeV) lielāka nekā blakus esošajiem kodoliem. Pazīstami četri stabilie dubultmagiskie kodoli ${}^4_2\text{He}$, ${}^{16}_8\text{O}$, ${}^{40}_{20}\text{Ca}$, ${}^{208}_{82}\text{Pb}$.

magistrāle [lat. *magistralis* galvenais] 1. Ikvienu galvenā līnija (piem., ceļš, cauruļvads u. c.), no kuras atzarojas citas līnijas. A t p l ū d e s m. – m., pa kuru atplūst neizmantotais šķidrums vai gaiss. S p i e d i e n m a g i s t r ā l e – m., kurā šķidrums vai gaiss ir zem spiediena. 2. *inf.* *Vitais pāris*, koaksiālais vai optiskais kabelis, kas lokālajos tīklos savieno datorus un citas iekārtas. M-es k l u s u m s i g n ā l s – *signāls* marķiermagistrāles tīklā, kas norāda, ka pārraides vide nav aktīva. M-es p i e v i e n o t ā j b l o k s – iekārta, kas paredzēta datoru tīkla stacijas pievienošanai m-es kabelim, izmantojot atzarkabelli; ar m-es pievienotājbloka starpniecību ir iespējams staciju pieslēgt datoru tīklam vai arī to apiet.

Maha skaitlis [pēc austr. zinātn. E. Maha (*Mach*, 1838–1916) vārda] *aeron.* Gāzes plūsmas raksturlielums M, kas vienāds ar gāzes daļiņu ātruma (v) attiecību pret skaņas ātrumu (v_s): M=v/v_s. Kustībā esošam ķermenim M ir vienāds ar ķermeņa kustības ātruma attiecību pret skaņas ātrumu. Aeronautikā ar M. s-i izsaka gaisakuģa ātrumu.

Maijāra reakcija [pēc fr. zinātn. Maijāra (*Maillard*) vārda] *ķīm., pārt.* Reakcija starp reducējošiem cukuriem un aminoskābēm vai olbaltumvielām, kurā izdalās raksturīgas aromātvielas un rodas nefermentatīva brūna krāsa.

mainība biol. Populācijas vai sugas indivīdu pazīmju un īpašību dažādības rašanās, kas var iedzimt un neiedzimt.

mainīgais mat. Objekts, kam var piešķirt dažādas (visbiežāk skaitliskas) vērtības no dotās kopas. Funkcijas y=f(x) definīcijā x ir

neatkarīgais *m.* (arguments), bet *y* – atkarīgais *m.* (funkcija).

maiņas enerģija, metaboliskā enerģija *lopk.* Bruto enerģijas fizioloģiski derīgā daļa barības līdzekli; nonākusi dzīvnieka organismā, iesaistās vielmaiņas procesos.

maiņkondensators *el. Sk. kondensators*

maiņspriegums *fiz., el.* Elektriskais *spriegums*, kam periodiski (sinusoidāli, piem., ar frekvenci 50 Hz) laikā mainās kā polaritāte, tā sprieguma vērtība, turklāt *m-a* vidējā vērtība perioda laikā ir vienāda ar nulli.

maiņstrāva *fiz., el.* Elektriskā *strāva*, kam periodiski (sinusoidāli) laikā mainās kā strāvas virziens (līdz ar to arī *sprieguma* krituma polaritāte elektriskajā ķēdē), tā arī tās vērtība (*stiprums*); *m-as* vidējā vērtība *perioda* laikā ir vienāda ar nulli. Tehniskās *m-as* (arī atbilstošā *maiņsprieguma*) vērtība laikā sinusoidāli mainās ar frekvenci 50 Hz (Eiropā) vai 60 Hz (ASV).

maiņzvaigzne *astr.* Zvaigzne, kam konstatējamais spožuma maiņas. *A p t u m s u m a m.* – *dubultzvaigzne*, kuras komponentu orbīta novietota tā, ka orbītas plakne atrodas aptuveni novērotāja skata līnijas virzienā un riņķojošās zvaigznes regulāri aizsedz (aptumšo) cita citu. *P u l s ē j o š ā m.* – *m.*, kuras spožums mainās zvaigznes pulsāciju rezultātā; pulsāciju laikā mainās zvaigznes temperatūra un līdz ar to spektra klase. Pulsējošās *m-es* atšķiras pēc pulsāciju perioda garuma, spožuma maiņas liknes formas un pulsāciju regularitātes pakāpes. *Sk. arī cefeīda, mirīda. Eruptīvā m., uzliesmojošā m.* – *m.*, kam raksturīgi īslaicīgi spēcīgi uzliesmojumi; pie eruptīvajām *m-ēm* pieder arī *novas* un *pārnovas*.

maiņzvaigžņu fizika *astr. Sk. zvaigžņu fizika*

maisījums *1. tehnol.* Sistēma no atšķirīgām sastāvdaļām, kas dozētas atbilstoši aprēķiniem, piem., izejvielu *m. cementa klinkera* izgatavošanai, izejvielu *m. (šihta)* stikla kausēšanai. **2.** Viendabīga vide, kas sastāv no ķīmiski nesaistītiem komponentiem.

maisīšana *tehnol.* Darbība viendabīgas vides radīšanai un uzturēšanai ierobežotā tilpumā; uzlabojot heterogēnas sistēmas fāžu kontak-

tu, *m. intensificē* siltuma un masas apmaiņas (adsorbciju, ekstrakciju) procesus, veicina šķīšanas un ķīmisko reakciju norisi.

maisītājs, jaucejs *tehnol., lauks. tehn.* Iekārta, kuru lieto *maisīšanai* – homogēnas (šķīdumu) vai heterogēnas (suspensiju, emulsiju) vides iegūšanai, masas un siltuma apmaiņas procesu intensificēšanai.

maize *pārt.* No miltiem cepts pārtikas produkts. *M-es g a r o z a* – maizes klaipa cietā, ārējā kārtā.

maizīte *pārt.* Neliels, salds maizes izstrādājums.

māja *būvn.* Celtne, kas parasti paredzēta dzīvošanai.

mājas bites *bišk.* Bites, ko biškopībā izmanto medus, vaska, propolisa un bišu indes ieguvei, kā arī kultūraugu apputeksnēšanai, lai iegūtu augstākas ražas. Latvijā izplatītākās *m. b.* ir Viduseiropas vai Vidusķievijas pasuga *Apis mellifica mellifica*.

mājdrebes (mājģērbi) *apģ.* Sadzīves *ģērbi*, kas paredzēti valkāšanai mājās (piem., *priekšauts*, *peldmēteli*).

mājdzīvnieki *lopk.* Cilvēku mītnē pieradināti dzīvnieki, kas daudzās paaudzēs vairojas un ražo produkciju cilvēka izveidotajos apstākļos.

mājdzīvnieku mītnes *lopk.* Cilvēku celta un dzīvnieku bioloģiskām prasībām atbilstoši iekārtota ēka. *N o j u m e s v e i d a m ī t n e s* – mazas, vieglas pagaidu celtnes cūku turēšanai vasarā, lai aplokā pasargātu dzīvniekus no saules, vēja un lietus.

mājdzīvnieku turēšana *lopk.* *B r ī v ā m. t. – m.* *t-as* veids, kurā dzīvnieki var novietnē brīvi pārvietoties. *P i e s i e t ā m. t. – m. t-as* veids, kurā dzīvniekus tur piesietus (stāvvietā) ar saiti, ķēdi vai sakām.

mājījaka *apģ.* Mājdreģu *jaka*.

mājlopi *lopk.* Zīdītāju klases lauksaimniecības dzīvnieki, ko izmanto lauksaimnieciskajā ražošanā.

mājoklis Dzīvojamās telpas, ēka cilvēkam, ģimenei.

majolika [pēc Maljorkas (*Mallorca*) salas nos.] *ker.* Glazēti podniecības izstrādājumi ar smalkgraudainu, porainu gaišas krāsas *drumstalu*.

majonēze [*fr. mayonnaise*] *pārt.* Krējumveida konsistences emulsija (mērce) no augu eļļas, olas dzeltenuma (vai visas olas), etiķa, citrona

vai laima sulas ar dažādām garšvielām (sāli, saldinātājiem, sinepēm, papriku) u. c. piedevām.

majoritātes nesēji [lat. *major* lielākais, vecākais] *elektron.* → **vairākumnesēji**

mājputni *lopk.* Putni, ko cilvēki audzē putnkopības produktu (olu, gaļas, spalvu) ieguvei vai estētiskiem nolūkiem. *M-u p r o d u k t i v i t ā t e* – m-u spēja noteiktā laika periodā (mēnesī, gadā, izmantošanas periodā) ražot zināmu olu un gaļas daudzumu; produktivitāti raksturo dējība, dzīvmasas pieaugums, barības izlietojums 10 olu vai 1 kg dzīvmasas pieauguma iegūšanai.

makaronu izstrādājumi [it. *maccheroni*] *pārt.* Ūdeni gatavotas neraudzētas kviešu mīklas izstrādājumi, izkaltēti līdz 13% mitrumam (makaroni, nūdeles, spaghetti u. c.).

makets [fr. *maquette*] Precīzi izgatavots paraugs, modelis apskatei vai apspriešanai. *L i d a p a r ā t a m. aeron.* – projektējamā lidaparāta modelis dabīgos izmēros, lai precizētu to ārējo un iekšējo telpisko komponējumu.

mākoņainums *met.* Mākoņu daudzums, kas novērojams debesīs virs kādas teritorijas. Desmit ballu sistēmā atsevišķi novērtē gan kopējo, gan zemo mākoņainumu.

mākoņi *met.* Ūdens tvaiku kondensēšanās produktu sakopojums smalku ūdens pilieni vai ledus kristālu veidā lielā daudzumā; galvenie m-u veidi ir slāņmākoņi, spalvmākoņi, gubainie m. *P e r l a m u t r a m. – stratosfēras m.*, kas pēc izskata līdzīgi spalvu un spalvu-gubu m-iem; veidojas virs Ziemeļeiropas un ziemā arī virs Aļaskas, redzami tikai īsu brīdi pēc Saules rieta. *S u d r a b a i n i e m. – m-u* veids 75–90 km augstumā, redzami tikai vasarā krāsas laikā, kad tos apgaismo Saule, atrazdamās 5–15° augstumā zem horizonta; spīdošie nakts mākoņi.

makrocefālija [gr. *makros* liels, garš + *kephalē* galva] *med.* Lielgalvainība – lieli galvas izmēri.

makrodefinīcija [gr. *makros* liels, garš + lat. *definitio* noteikšana] *inf.* Izvēlņu virkņu, ar *taustīpiem* iniciējamu darbību un *instrukciju* kopums, kas pierakstīts un saglabāts, piešķirot

tam noteiktu vārdu vai taustiņu kombināciju. *M-as* veido, lai bieži izmantojamu vienvērdīgu darbību virkņu ievadīšanu aizstātu ar vienu *taustīpsitienu* vai lai izveidotu *lietojumprogrammā* miniatūras apakšprogrammas.

makroelementi *lopk.* Ķīmiskie elementi (Ca, P, K, Na, Mg, Cl, S), kuru daudzums augu un dzīvnieku audos ir lielāks par 0,1% masas; m-u trūkums, pārpalikums vai nepareizas attiecības barībā izraisa dzīvnieku saslimšanu.

makrofāgi [gr. *makros* liels, garš + *phagein* ēst] *biol.* Saistaudu šūnas, kas spēj satvert un sagremot *mikrobus* un dažādas organismam svešas daļiņas.

makrofotogrāfija [gr. *makros* liels, garš + *fotogrāfija*] *fotogr.* Nelielu objektu vai to struktūras fotouzņemšana dabīgā vai palielinātā mērogā.

makrofotobjektīvs *fotogr.* Sk. *fotoobjektīvs*

makroglija [gr. *makros* liels, garš + *glia* līme] *biol.* Šūnas, kas aizpilda telpu starp *nervu šūnām* smadzenēs un veido *neiroglijas* pamatmasu.

makrojonī *ķīm.* Makromolekulas, kas satur jonu veida funkcionālas grupas.

makroklimats [gr. *makros* liels, garš + *klima* (*klimatos*) slīpums] *ģeogr.* Klimata raksturojums ģeogrāfiskās zonas vai ģeogrāfiskā rajona ietvaros.

makromolekulas *ķīm.* Molekulas ar ļoti lielu molekulasmasu.

makroplāns [gr. *makros* liels, garš + *plāns*] *kino, tel.* Filmējamās personas sīkas ķermeņa daļas (piem., auss, lūpu, pirkstu) vai cita sīka priekšmeta vai norises uzņēmums.

makroradikāļi *ķīm.* Lielmolekulāri aktīvie *radikāļi*.

makroreljefs [gr. *makros* liels, garš + fr. *relief* < it. *rilievo*] *ģeogr.* Reljefa lielformas, kas nosaka plašas Zemes virsas daļas vispārīgo apveidu un pārsvarā veidojas endogēnos procesos; Latvijā – augstienes un zemienes.

makroskopisks [gr. *makros* liels, garš + *skopein* skatīties] *fiz.* Paņēmiens vai noruna fizikā, kad kāds objekts, parādība vai process tiek aplūkots kopumā, bez vielas uzbūves noteikšanas atomārā (mikroskopiskā) līmenī. Bieži par makroskopisku uzskata objektu, kura

izmēri daudzkārt pārsniedz raksturīgos atomāros izmērus 10^{-10} m.

makrostruktūra materiālt. Materiāla struktūra, ko pēta ar detaļas, izstrādājuma ārējo apskati, kodināšanu u. c. *K o k s n e s m. kokapstr.* – koksnes struktūra, ko var saskatīt ar neapbruņotu aci vai ar lupas palīdzību.

maksi [lat. *maximum* vislielākais] *apg.* *Gurn-ģērba* vai *plecģērba* garums līdz potītēm, piem., maksikleita, maksibrunči.

maksimālā elongācija [lat. *maximum* vislielākais; elongācija] *astr. Konfigurācija*, kurā iekšējās planētas *elongācija* ir maksimāla; šai laikā planēta ir vislabāk saskatāma. Merkura m. e. ir 18–28° robežās, Veneras – 45–47°.

maksimālās ticamības metode *mat.* Statistiska metode, ar kuru iegūst novērtējumus nezināmām parametru vērtībām, konstruējot attiecīgu ticamības funkciju.

maksimāls [lat. *maximum* vislielākais] Vislielākais.

maksimāltermometrs [lat. *maximum* vislielākais + gr. *thermos* silts, karsts + *metron* mērs] Termometrs, kas reģistrē visaugstāko temperatūru, kāda bijusi noteiktā laikposmā.

maksimumbaltais tel. Potenciāls signāla kustības punktā, kuru pieļaujams sasniegt pārraidāmā attēla gaišākajām daļām.

maksimums [lat. *maximum* vislielākais] 1. *mat.* Funkcijas vislielākā vērtība dotajā intervālā. 2. Pats lielākais lielums.

mākslīgā apšēklošana lopk. Spermas ievadīšana mātītes dzimumorgānos ar speciāliem instrumentiem; ietver šādus secīgus posmus: spermas iegūšana no tēviņa, tās kvalitātes noteikšana (noteic spermas biežību, spermatozoīdu aktivitāti, koncentrāciju, vitalitāti), atšķaidīšana, uzglabāšana (parasti -196 °C temperatūrā) un ievadīšana mātītes dzimumorgānos.

mākslīgās šķiedras ķīm. tehnol. Šķiedras, ko iegūst ķīmiskā apstrādē no dabiskiem materiāliem, piem., viskoze, acetātzīds.

makstenes (Trichoptera) biol. *Kukaiņu* kārtā – lidojoši kukaiņi, kas uzturas pie ūdenstilpēm. Daudzām sugām kāpuri dzīvo makstīs, kas veidojas no smiltīm, akmeņiņiem, sīkām gliemju čaulām, augu daļām.

māksts (vagina) biol. Sievišķais iekšējais dzimumorgāns, kas savieno *dzemdi* ar ārējo vidi.

makulatūra, vecpapīrs [v. *Makulatur* < lat. *ma-*

culare notraipīt, sabojāt ar traipiem] *papīrr.* Bojātas (spiestuvē vai citur) *papīra* loksnes, veci papīri, žurnāli, laikraksti, mazvērtīgas, nederīgas grāmatas, papīra un *kartona* pārstrādes atgriezumī, ko izmanto par otrreizējo izejvielu papīra un kartona ražošanā.

makviss [fr. *maquis* krūmājs] *ģeogr.* Mūžzaļo cietlapju krūmu, dzeloņkrūmu un zemu koku audzes silikātaugsnēs mežu izcirtumu vietās Vidusjūras piekrastē. Vietējais nosaukums Itālijā – mačija, Spānijā – matorāls, Ziemeļamerikā – čaparels, Dienvidamerikā – espināls, Austrālijā – skrebs.

malaga [sp. *malaga*, pēc Malagas pils. nos. Spānijā] *pārt.* Spānijā ražots stiprinātais vīns.

malahīts [gr. *malachē* malva] *min.* Zaļš minerāls, vara karbonāta hidrāts $\text{CuCO}_3(\text{OH})_2$, kam raksturīgi blīvi satecējumagregāti ar koncentrisku dažādas intensitātes zaļu joslu miju; izmanto mākslas priekšmetiem un juvelierizstrādājumiem.

malakoloģija [gr. *malakos* mīksts + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zooloģijas nozare, kurā pēta *gliemjus*.

malārija [it. *mala aria* sliktis gaiss] (*malaria*) *med.* Infekcijas slimība ar periodiskām drudža lēkmēm, kuru ierosinātājus *Plasmodium* ģints vienšūņus – malārijas plazmodijus – pārnēsā malārijas odi (*Anopheles*).

malas ieliece *ģeol.* Priekšmalas ieliece, priekškalnu ieliece; tektoniska sinklināla tipa struktūra platformu un ģeosinklinālo apgabalu robežzonā; rodas kalnu veidošanās laikā.

malasledus *ģeol.* Nekustīga jūras ledusgasa, kas ir piesalusi pie krasta vai pie baseina dibena, veidojas gar izrobotiem krastiem seklūdens apstākļos un starp salām Arktikā un Antarktidā.

malignizācija [lat. *malignus* kaitīgs] *med.* Audzēja ļaundabīga pārveidošanās.

malka mežr. Zemas kvalitātes apaļie vai skaldītie kokmateriāli, ko izmanto plātņu ražošanai, apkurei vai sausai pārtvaicei.

malkaskoki mež. Ciršanai paredzēti zemas kvalitātes koki ar likiem, trupējušiem stumbriem, kas nav izmantojami *lietkoksnei*; koki, kuru lietkoksnes daļas garums ir mazāks par 2 m.

māls *ģeol.* Zemjains, ļoti smalkgraudains *nogulumiezis*, kas sastāv galvenokārt no māla minerāliem, piemīt plastiskas īpašības, pēc

apdedzināšanas kļūst akmensciets. **Māla** *duļķe* – galvenais urbšanas šķidrums veids, ūdenī uzduļķots m. **Māla minerāli** *min.* – aluminosilikātu minerālu grupa ar ļoti sīkiem daļiņu izmēriem, piemīt plastiskas īpašības, sorbcijas un jonu apmaiņas spēja; izplatītākie minerāli ir *kaolīnīts, ilīts, smektiiti*. **Māla slānekļis** – blīvs, plātnains, pelēks vai melns māla iezis, kas veidojies mālu sablīvēšanās un daļējas pārkristalizācijas ceļā; izmanto jumtu segumiem, elektrotehnikā, par pildvielu betonos.

malšana 1. *pārt., tehnol.* Smalcināšana, spiežot vai beržot starp cietām, nelīdzenām virsmām (īpašās mašīnās, dzirnavās). 2. *papīr.* Mehāniska *šķiedru* saīsināšana vai *fibrillēšana* ūdens suspensijā. 3. *sil. tehnol.* Mehāniska materiāla smalcināšana līdz daļiņu caurmēram 0,1 mm. **Apvienotā m.** – divu vai vairāku atšķirīgu komponentu maisījuma m. **Sausā m.** – birstošu sausu materiālu m. **Slapjā m.** – cietu materiālu m. ūdens vai cita šķidruma vidē.

malta [gr. *malthē* vaski, sveķi] *ģeol.* Viskoza, pusšķidra viela, naftas oksidēšanās un polimerizācijas produkts seklās iegulās; starpstāvoklis starp naftu un asfaltu; izmanto *gudrona* un tehnisko *bitumu* ieguvei.

Maltas krusta mehānisms *kino* Mehānisms *kamerā* vai *projektorā*, kas nodrošina filmas *intermitējošu kustību*.

maltāze *biol.* Aizkuņģa dziedzerā *ferments*, kas šķēļ ogļhidrātus.

maltoze [a. *maltose* < *malt* iesals] *pārt., ķīm.* Iesalcukurs, vienkāršais cukurs $C_6H_{12}O_6$, kas rodas cietes šķelšanās procesā, starpprodukts alus darīšanā un spirta ražošanā.

malums *papīr.* M-a g r ā d s – *šķiedrvielu (kokmasas, celulozes, lupatu pusmasas) masas suspensijas atūdeņošanas ilguma mērs*. **L i e s s m.** – tāds *papīrmasas* stāvoklis, kad šķiedras ir vāji hidrolizētas, nesašķeltas, uz papīrmašīnas sieta ātri atūdeņojas. **T r e k n s m.** – tāds *papīrmasas* stāvoklis, kad šķiedras ir pietiekami sašķeltas un hidrolizētas. Šāda masa lēni atūdeņojas.

malvāzietis [pēc grieķu ostas Monemvasijas nos. it. valodā – *Malvasia*] *pārt.* Portugāļu desertvīna šķirne.

maļķermeņi *tehnol.* Lodveida, cilindriski vai mucīņveida dažāda caurmēra cieta dabiska (krams) vai sintētiska (porcelāns, korunds, tērauds) materiāla ķermeņi, ko izmanto cietu materiālu malšanai ložu, vibrācijas u. c. dzirnavās.

mamalogija [lat. *mamma* krūts, piena dziedzeris] *biol.* → *terioloģija*

mandeles [v. *Mandel* < gr. *amygdalē* mandele] (*tonsillae*) 1. *biol.* Zidītāju un cilvēka limfātisko audu sakopojums, kas atrodas *mutes dobuma* un rīkles gļotādā. 2. *med.* Limfoidālo audu sakopojums gļotādas saistaudos starp rīkli, mutes un deguna dobumiem.

mandeļskābe *ķīm.* Vienkāršākā aromātiskā *oksiskābe* $C_6H_5-CH(OH)-COOH$.

manekens [fr. *mannequin* < hol. *manneken* viriņš, cilvēciņš] *apģ.* No plastmasas, papīrmasas u. c. materiāliem darināts cilvēka *figūras* vai tās sastāvdaļas atveidojums *apģērbu* uzlaikšanai, demonstrēšanai, pārbaudei u. tml. nolūkiem. **M a i ņ l i e l u m a m.** – drēbnieku m., kam var mainīt atsevišķu *somatomēru* garumus, tuvinot m-a izmērus individuālā pasūtītāja figūras vai *tipfigūras* lielumam. **P r e z e n t ā c i j a s m.** – m., kas paredzēts *tērpu* eksponēšanai muzejos vai izstādēs (ekspomanekens) vai apģērbu komerciālai demonstrēšanai (skatloga m.). **T i p f i g ū r a s e t a l o n a m.** – noteikta lieluma tipfigūrai atbilstošo izmēru (parasti torsi) m., ko lieto *ģērba* antropometriskās atbilstības vizuālai pārbaudei, konstruējot modeļparaugu vai pārbaudot tīrāzētā *ģērba* piegulumu. **T v a i k a m.** – apģērbu higrotermiskās apstrādes aparāts, ar kuru novērš *gludinājumspidus*, ieburzījumus u. tml. preškatna trūkumus.

manevrēšana 1. *transp.* Bieža kustības virziena maiņa (piem., šķēršļu dēļ). 2. *aeron.* Gaisakuģa virzišanās pa lidlauka virsmu savas vilces darbības rezultātā, izņemot pacelšanos un nosēšanos, helikopteriem – arī pārvietošanās virs lidlauka virsmas tādā augstuma diapazonā, kurā var izmantot zemes efektu. 3. *dz.* Atsevišķu lokomotīvu un vagonu pārvietošana pa stacijas sliežu ceļiem, formējot un izformējot vagonu sastāvus, padodot vagonus uz kravu iekraušanas un izkraušanas vietām u. tml.

manevrēšanas ceļš *aeron.* Noteikts ceļš sauszemes lidlaukā, kas paredzēts gaisakuģu manevrēšanai un vienas lidlauka vietas savienošanai ar otru.

manevrs [*fr. manœuvre* lietošana; veikšana]

1. Kustības virziena maiņa. 2. *kosm.* Kosmiskā lidaparāta ātruma un kustības virziena maiņa ar noteiktu nolūku – bremzēšana, orbītas korekcija, tuvošanās. *G r a v i t ā c i j a s m.* – kosmiskā lidaparāta pārlidojums gar debess ķermeni pa noteiktu trajektoriju ar nolūku izmantot debess ķermeņa gravitācijas lauku lidaparāta ātruma un kustības virziena maiņai.

manēža [*fr. manège*] 1. *arhit.* Celtne, telpa sporta nodarbībām un sacensībām. 2. *arhit.* Izrāžu laukums cirkā. 3. Laukums (ar koptu zālienu vai skaidu segumu), celtne vai telpa zirgu apmācībai, trenēšanai un jāšanas sacensībām.

mangāna rūdas *geol.* Dabiskas minerālvielas, no kurām var iegūt mangānu, galvenie minerāli ir mangānīts, piroluzīts, psilomelāns, rodohrozīts.

manganīns *el.* Vara sakausējums ar mangānu un niķeli; raksturīga liela elektriska pretestība, kas maz atkarīga no temperatūras. M-a stieples un lentes izmanto elektrotehniskajā rūpniecībā, galvenokārt sevišķi precīzu aparātu ražošanai.

manganīts *min.* Tumšpelēks vai melns minerāls $MnO(OH)$, nozīmīga mangāna rūda.

mangāns [*lat. manganium*] *ķīm.* Ķīmiskais elements Mn, atomnr. 25, atommasa 54,94, ciets metāls; izmanto metālu sakausējumos.

mangroves [*a. mangrove*] Grūti caurejamas mūžzaļu, zemu (līdz 10 m) koku un krūmu audzes tropiskajos platuma grādos paisuma laikā pārplūstošos okeāna un jūru dūņainos krasotos un upju deltās.

maniakāli depresīvs [*gr. mania* ārpārs, kaisle; *depressio* nospiešana] *med.* Tāds, kam ir periodiskas patoloģiskas garastāvokļa izmaiņas: pacīlāts garastāvoklis (*mānija*) mainās ar nomāktību (*depresiju*).

manierisms [*it. manierismo* mākslotība] *arhit.* Mākslas un arhitektūras stils Eiropā 16. un 17. gs., kam raksturīgs subjektīvisms, dekoratīvisms, fantastiskums.

mānija [*gr. mania* ārpārs, kaisle, tieksme] *med.*

Slimīgs uzbudinājuma stāvoklis ar nepārvaramu tieksmi pēc kā.

manipulators [*fr. manipulateur* < *lat. manipulatio* paņēmieni, metode] *tehn.* Vadāma ierīce, kuras darba elements atdarina cilvēka rokas kustības un darba funkcijas. *B i o t e h n i s k a i s m.* – m., kuru vada cilvēks – operators. *K o m a n d u (n e k o p ē j o š a i s) m.* – m., kura kustības vada cilvēks, nosūtot komandas ar pogām, rokturiem u. tml. *K o p ē j o š a i s m.* – m., kura darba orgāns atkārtot operatora rokas plaukstas kustības.

manna [*gr., lat. manna* < senebr. *mān* dāvana] *pārt.* Pārtikas produkts – sīki putraimi, ko iegūst, atkārtoti maļot kviešu graudus.

mannīts *ķīm.* Alifātiskais sešvērtīgais *spirts* $HOCH_2-(CHOH)_4-CH_2OH$.

mannoze *ķīm.* *Monoze*, viena no izplatītākajiem vienkāršajiem cukuriem – *heksozēm* $C_6H_{12}O_6$.

manometriskais spiediens, pārspiediens, virspiediens *tehn.* Spiediens, ko rāda parastais tehniskais *manometrs*; m. s. ir vienāds ar *absolūtā un atmosfēras spiediena* starpību (*sk. retinājums, vakuums*).

manometrs [*gr. manos* retināts + *metron* mērs] *tehn.* Aparāts gāzes vai šķidruma *spiediena* mērīšanai. Retinājuma mērīšanai lietotos m-us sauc par *vakuummometriem*.

mansards [*fr. mansarde* pēc arhitekta F. Mansāra (*Mansarde*, 1598–1666) vārda] *arhit.* Lauzta formas jumtā (bēniņos) izbūvētas telpas ar stāvajā jumta plaknē veidotiem logiem (palielina ēkas izmantojamo platību). M-a j u m t s – lauza jumta forma ar lēzenu augšējo un stāvu apakšējo virsmu. Latvijā dēvē arī par holandiešu jumtu.

manteļskurstenis *arhit.* → *apvalkdūmenis*

mantija [*gr. mantion* apmetnis, mētelis] 1. *biol.* Dažu bezmugurkaulnieku *epitēlija* kroka, kas aptver ķermeni un veido ārējo skeletu. 2. *geol.* Lielākā no cietajām *geosfērām*, atrodas starp Zemes garozu un kodolu līdz 3480 km dziļumam.

manuālais režīms [*lat. manualis* rokā satverams; *režīms*] *fotogr.* Fotoaparāta darbības režīms, kurā *diafragmas* un *ekspozīcijas* laika lielumu iestāda ar rokām.

manuāls [*lat. manualis* rokā satverams] *med.* Ar rokām veicams, darāms, darbināms. M-ā

terapija – ārstēšana ar rokām – mehāniska iedarbība uz blokētām locītavām, saitēm un muskuļiem.

māņkājiņas *biol.* → pseidopodijas

māņskorpioni (*Pseudoscorpiones*) *biol.* Zirnekļveidīgo kārtā. Nelieli posmkāji ar plakānu ķermeni; apakšžokļi ar spīlēm, kas noder barības satveršanai.

maņu orgāni (*organa sensuum*) *biol.* Specializēti veidojumi, ar kuriem dzīvnieki un cilvēks uztver dažādus vides kairinājumus un veic to analīzi.

māņzirnekļi (*Opiliones*) *biol.* Viena no zirnekļveidīgo kārtām – līdzīgi zirnekļiem; plēsīgi, izsūc zirnekļus, kukaiņus, gliemjus.

mape [v. *Mappe*] *inf.* Kopā uzglabājamu datņu un programmu grupa, kuras apzīmēšanai izmanto vienu vārdu vai grafisku attēlu (*ikonu*). Mapē var būt datnes, kā arī citas mapes, un to izmanto par līdzekli programmu un datu izvietošanai *Macintosh* saimes personālo datoru diskatmiņā.

maraskīno [it. *marasca* rūgtie meža ķirši] *pārt.* Liķieris no Vidusjūras skābajiem ķiršiem.

marblīts [a. *marble* marmors] *sil. tehnol.* Necaurspīdīgs (blāvēts), balts, melns vai krāsains plāksņu stikls, kas izgatavots velmējot; lieto sienu iekšējai apdarei, starpsienām, mēbeļu apdarei.

marcipāns [v. *Marzipan* < it. *marzapane*] *pārt.* Bieža mīklveida masa no uzvārīta sagrūstu mandeļu un cukura sīrupa maisījuma, ko lieto dažādos konditorejas izstrādājumos; konditorejas izstrādājums no šādas masas.

Mareka slimība, neirolīmfoatoze *vet.* Vīrusa izraisīta infekcijas slimība.

maremmas [it. *maremma*] *ģeogr.* Tirēnu jūras piekrastes purvi Itālijā.

mareogrāfs [lat. *mare* jūra + gr. *graphein* rakstīt] *jūrm.* Mēraparāts nepārtrauktai, automātiskai jūras līmeņa svārstību reģistrēšanai.

margarīns [fr. *margarine* < gr. *margaron* pērle] *pārt.* Pārtikas tauki, kas izskatās pēc sviesta; gatavo no dažādiem taukiem, augu eļļām un piena ar sāli, krāsvielām u. c. pārtikas piedevām.

marginālie kanāli [lat. *marginalis* malējais, malas (ģen.); lat. *canalis* rene, grāvis] *ģeol.* Senas erozijas iegultnes, ko kontinentālā ledāja malās izveidojuši tekošie kušanas ūdeņi.

marihuāna [Amerikas sp. *marijuana*, *mariguana*] *ķīm.* Narkotiska viela, ko iegūst no Indijas kņepēm.

marināde [fr. *marinade*] *pārt.* No ūdens, organiskās skābes (etiķskābes, citronskābes), sāls, cukura un garšvielām gatavots šķīdums dārzeņu, gaļas, zivju, sēņu u. c. pārtikas produktu pārļiešanai.

marinēšana *pārt.* 1. Pārtikas produktu pārļiešana ar *marinādi*. 2. Dārzeņu un augļu konservēšana, kas pamatojas uz etiķskābes īpašību kavēt mikroorganismu attīstību.

marinēt [fr. *mariner*] *pārt.* Konservēt pārtikas produktus *marinādē*.

marīns [lat. *marinus* jūras (ģen.)] Jūrai raksturīgs, piemērots, radies jūras darbības ietekmē. M-ie n o g u l u m i – jūras nogulum.

markazīts [lat. *marcasita*] *min.* Minerāls, dzelzs sulfīds FeS₂, izejviela sēra un sērskābes iegūšanai.

markizets [fr. *marquise* < *marquise*] *tekst.* Loti viegls, smalks, porains kokvilnas un (vai) ķīmisko šķiedru audums (pārviju) ažūrpīnumā; sākotnēji no zīda – pretmoskītu tīkliem (markizēm).

Markova ķēde [pēc kr. matemātiķa A. A. Markova (1856–1922) vārda] *mat.* Gadījumu process ar ne vairāk par sanumurējamu skaitu parametru, kurā katra parametra vērtība ir atkarīga tikai no visu parametru vērtībām iepriekšējā momentā.

marķējums Apzīmējums, iezīmējums ar attiecīgu zīmi. Lopkopībā – gaļas kvalitātes apliecinājums – *liemeņa*, pusliemeņa vai ceturtdaļliemeņa apzīmējums ar zīmogu.

marķiera radiobāka *aeron.* Radiobāka, kas atrodas noteiktā attālumā no lidlauka uz skrejceļa ass un raida radiosignālus vertikālā plaknē, pēc kuriem pilots var noteikt attālumu līdz lidlaukam.

marķieris [fr. *marquer* atzīmēt, iezīmēt] 1. *inf.* Noteikta veida bitu secība, ko pārraida viena *lokālā tīkla stacija* citai, lai uzrādītu staciju, kurai ir tiesības sākt *pārraidi*. Sk. arī *tīkls* (marķiergredzena tīkls, marķiermaģistrāles tīkls). 2. *telek.* Automātisko koordinātu sistēmu telefona centrāļu vadības ierīce, ar kuru caur meklēšanas pakāpēm iekārto savienojumu; var būt piekārtots atsevišķiem

komutācijas blokiem vai centralizēts. Kvazi-elektroniskās un elektroniskās centrālās m-a funkcijas veic specializēts elektroniskais skaitļotājs vai mikroprocesori. **3. aeron.** Objekts, kas uzstādīts virs zemes virsmas šķēršļu vai robežu apzīmēšanai; visbiežāk izmanto speciālas gaismas vai krāsojumus un m-a radiobākas. **4. lauks. tehn.** Sadalītājmašīnas (sējmašīnas, stādāmās mašīnas) palīgierīce, kas starp diviem sadalītājagregāta darba gājieniem marķē pareizu rindstarpas platumu – darba gaitā m-a šķīvis ievēl augsnē vadziņu, pa kuru nākamajā gājienā vada traktora riteni.

marmelāde [fr. *marmelade*] *pārt.* Recekļveida konditorejas izstrādājums, ko gatavo no augļu vai ogu biezeņa vai želējošu vielu šķiduma ūdeni, cukura u. c. komponentiem.

marmors [gr. *marmaros*] *ģeol.* Blīvs, kristālisks, balts vai krāsains metamorfs karbonātiezis, kas sastāv no cieši saaugušiem kalcīta graudiem; izmanto tēlniecībā un celtniecībā. **S i n t ē t i s k a i s m. materiāls.** – dabisko minerālu (piem., tufa) un organisko monomēru radiācijas ķīmiskās kopolimerizācijas rezultātā iegūts sintētisks materiāls, kas pēc mehāniskajām un vizuālajām īpašībām līdzinās m-am.

mārs [v. *Maar*] **1. ģeol.** Dziļš piltuvveida vai cilindriskais iedobums zemes virsū, kas radies, eksplodējot gāzēm. **2. ģeogr.** Neliels līcis, kurā ieeja bloķēta ar sanešiem.

marss [hol. *mars*] *jūrn.* Platforma starp burukuģa mastu un masta pagarinājumu; izmanto stāvošās takelāžas nostiprināšanai, darbam ar burām, novērošanai, ko veic sardzes matrozis.

maršas [v. *Marsch*] *ģeogr.* Sāļie purvi jūras piekrastē; veidojas mērenās joslas jūru piekrastē.

maršrutēšana [fr. *marche* gājiens + *route* ceļš] *inf.* Maršruta noteikšanas metode datu pārraides tīklā. **A d a p t ī v ā m. – informācijas pārraides izdevīgāko ceļu automātiska izvēle, ievērojot datu pārraides tīklā radušās izmaiņas. A l t e r n a t ī v ā m. – datu pārraides maršruta izmaiņa datoru tīklā, ja pamata maršrutā ir bojājums vai tas ir aizņemts. F i k s ē t ā m. – tāda pakešu vai ziņojumu m. datu pārraides tīklā, kad maršruta izvēle izdarīta iepriekš un nav atkarīga**

no tīkla stāvokļa. **L o k ā l ā m. –** tādus datu pārraides maršruta izvēles veids datoru tīklos, kurā lēmumu par datu tālāko kustības virzienu pieņem katrs tīkla mezgls, ņemot vērā tikai lokālu informāciju (piem., no mezgla izejošo kanālu stāvokli, rindu garumu u. tml.). **M-as t a b u l a –** tabula, kura glabājas datu pārraides tīkla mezglā un kurā katrai šai mezglā ienākošajai paketei (ziņojumam) norādīts blakusmezgls, uz ko tā jānosūta; m-as tabulas izmanto, lai optimizētu tīklā pārraidāmo datu plūsmu.

maršrutētājs [fr. *marche* gājiens + *route* ceļš] *inf.* Ierīce datu pārraides maršruta izvēlei tīklos, kuriem var būt atšķirīga arhitektūra un protokoli. **Sk. arī tiltmaršrutētājs, vārteja.**

maršruts [fr. *marche* gājiens + *route* ceļš] **1. transp.** Iepriekš paredzēts pārvietošanās ceļš. **2. aeron.** Pārlidojamos ģeogrāfiskos punktus secīgi savienojošā līnija aeronavigācijas kartē. **M-a p u n k t s aeron. –** konkrēts ģeogrāfiskais punkts zonālās aeronavigācijas m-a vai zonālo navigāciju izmantojoša gaisakuģa trajektorijas noteikšanai. **3. inf. Datu bloka (paketes) pārraides ceļš datu pārraides tīklā.**

martenkrāns [pēc fr. metalurga P. Martēna (*Martin*, 1824–1915) vārda] *tehnol.* Reģeneratīva liesmu krāns tērauda ražošanai; sastāv no metāla kausēšanas vannas, kuru pārsedz velve, degļiem, kas velves un vannas starptelpā sadedzina deggāzi vai šķidro kurināmo, reģeneratoriem, kuros degšanai vajadzīgā gaisa uzsildīšanai izmanto atmosfērā izvadīto gāzu siltumu, un ierīcēm šihtas iekraušanai, tērauda un sārņu izliešanai. **M-i iegūst lielākas kvalitātes tēraudus nekā konverteros.**

martenprocess [pēc fr. metalurga P. Martēna (*Martin*, 1824–1915) vārda] *tehnol.* Tērauda ražošana *martenkrāsnī –* šihtas kausēšana; šihla sastāv no metāliskās daļas (cieta vai šķidra pārstrādes čuguna, metāllūžņiem, dezoksidētājiem un leģējošām piedevām) un nemetāliskās daļas (dzelzs rūdas un kušņiem); piemaisījumu oksidētāji ir metāllūžņi, rūda un krāsns gaisā esošais skābeklis; oksidētie piemaisījumi ar kušņiem veido sārņus. Procesa beigās, ievadot dezoksidētājus (ferosilīciju, spoguļčugunu, feromangānu), reducē radušos dzelzs oksīdus.

martensīta struktūra [pēc v. zinātn. Ā. Martensa (1850–1914) vārda] *materiālt.* Rūdīta tērauda struktūra, ar oglekli pārsātināta alfa dzelzs. Jo lielāks oglekļa saturs tēraudā, jo dzelzs vairāk pārsātināta, kristāliskais režģis vairāk deformēts un lielāka martensīta cieģība (HRC līdz 64) un trauslums.

martingals [fr. *martingale* apsējs] *mat.* Process (gadījumlielumu virkne), kurā katra nākamā elementa nosacītā vidējā vērtība sakrīt ar iepriekšējā elementa vērtību.

masa [lat. *massa* pika, gabals] *fiz., meh.* Viens no matērijas galvenajiem fizikālajiem lielumiem, kas nosaka matērijas *inerces* un gravitācijas īpašības; ķermeni, mikrodaļiņu vai kvantu raksturojošs fizikāls lielums, kam ir vairākas nozīmīgas funkcijas. M. ir ķermeņa *inerces* mērs (*inerces m.*), kas nosaka tā spēju spēka darbības rezultātā iegūt paātrinājumu – pretoties ātruma izmaiņai. Gravitācijas lauka teorijās m. (gravitācijas m.) nosaka gravitējošo ķermeņu mijiedarbību. Ņūtona gravitācijas likumā m. ir gravitācijas lādiņš. Relativistiskajā fizikā saskaņā ar Einšteina formulu $E=mc^2$ relativistiska m. ir proporcionāla objekta pilnājam enerģijai. *A p r ē ķ i n a m. dz.* – *vasonu sastāva m.*, ko attiecīga lokomotive *dzeltzēļa līnijas* noteicošajā ceļa kāpumā velk ar tai noteikto aprēķina ātrumu. *Atsperotā m.* – automobiļa daļu m., ko uzņem balstiekārtas elastīgie elementi. *M a i n ī g a s m a s a s ķ e r m e n i s* – tāds masas ķermenis, kam kustības laikā mainās m., piem., raķetes kustībā sadeg degviela, lidmašīnas kustībā var notikt apledojums, tekstilmašīnās tiek uztīts vai notīts audums vai diegi utt. (Klasiskajā mehānikā pieņem, ka masas lielums nemainās atkarībā no objekta kustības ātruma.) *M a s a s m ē r v i e n ī b a* – starptautiskajā mērvienību sistēmā – kilograms (kg), ko nosaka īpaši izgatavots kilograma etalons. *M i e r a m.* (relativistiskajā fizikā) – ķermeņa m., ja ķermenis atrodas miera stāvoklī atskaites sistēmā, kas saistīta ar pašu ķermeni; ķermeņa miera masa m_0 ir identiska masas jēdzienam klasiskajā mehānikā. Saskaņā ar Einšteina formulu $E_0=m_0c^2$ miera m. nosaka ķermeņa iekšējo (miera) enerģiju E_0 , kas

nemaiņam objektam ir invariants lielums. *N e a t s p e r o t ā m.* – automobiļa daļu m., kuras slodzi neuzņem balstiekārtas elastīgie elementi. *R e d u c ē t ā m.* – pozitīvs skaitlis, kas raksturo mašīnas vai iekārtas kādas brīvības pakāpes inertumu kustības laikā. *S a ķ e r e s m. dz.* – vilces *ritošā sastāva m.*, kas spiež uz tā dzenošajiem ritenpāriem.

masas centrs, inerces centrs *fiz.* Ģeometrisks punkts, kas raksturo masu sadalījumu ķermenī vai mehāniskā sistēmā. Mehāniskai sistēmā kustoties ārējo spēku ietekmē, m. c. kustas tā, kā kustas materiāls punkts, kurā koncentrēta visa sistēmas masa.

masas defekts *fiz.* Starpība starp atoma kodolu veidojošo *nuklonu* summāro masu un kodola masu, izteikta atommasas vienībās. Pēc absolūtās vērtības vienāds ar nuklonu saites enerģiju kodolā.

masas nezūdamības likums *fiz., meh.* Viens no vielas fizikas likumiem: ja ķermeņu sistēma nav pakļauta ārējai iedarbībai, tās kopējā masa laika gaitā nemainās; m. n. l. nozīmē, ka masu nevar ne iznīcināt, ne radīt no nekā, tā ir matērijas neatņemama sastāvdaļa. Relativistiskajā mehānikā m. n. l. ietverts enerģijas nezūdamības likumā.

masas skaitlis *fiz.* *Nuklonu* skaits atoma kodolā; raksta pie ķīmiskā elementa simbola augšā pa kreisi, piem., ${}^4\text{He}$, ${}^{12}\text{C}$; apz. A.

masīvs [fr. *massif* smags, blīvs < lat. *massa* pika, gabals] 1. Liela viendabīga platība (piem., mežu m.). 2. *ģeogr.* Pauguru sakopojums uz kopējas paceltas pamatnes. 3. *inf.* Sakārtots vienāda tipa (loģiski viendabīgs) elementu kopums. M-a elementi var būt veseli skaitļi, reāli skaitļi, *rakstzīmju* virknes. Katram m-a elementam piekārtota *indeksu* kopa (apakšraksts), kas nosaka tā vietu m-ā.

maska [v. *Maske* < fr. *masque* < it. *maschera* < arābu *mas-chara* jokošanās, mulķošanās] *kino, tel.* Šablons, ko novieto kameras objektīva priekšā, lai nosegtu daļu kameras redzeslauka.

maskarons [v. *Maskaron* < fr. < it. *mascherone* liela maska] *arhit.* Skulpturāls dekoratīvs elements cilvēka sejas vai dzīvnieka galvas veidā, bieži ar fantastiski stilizētu noskaņu.

maskons [a. *mass con(centration)* masas kon-

centrācija] *astr.* Relatīvi blīvāks iežu koncentrējums desmitiem km dziļumā zem Mēness vai kāda cita debess ķermeņa virsmas, kur novērojama smaguma spēka anomālija.

maskulinizācija [lat. *masculus* vīriešu (ģen.)] *med.* Vīrišķo sekundāro dzimum pazīmju (ūsu, bārdas, rupjas balss) attīstība sievišķā dzimuma indivīdiem.

masspektrometrija [masa + spektrometrija] *ķīm., fiz.* Analīzes metode, kas pamatojas uz atomu grupu, jonu vai radikālu dažādu novirzīšanās spēju magnētiskajā laukā.

masspektrometrs [masa + spektrometrs] *fiz.* Iekārta vielas daļiņu (atomu, molekulu) sadalīšanai pēc to masas ar elektrisko un magnētisko lauku; lieto vielas ķīmiskā sastāva analīzei, izotopu atdalīšanai un bagātināšanai.

masspektroskopija *fiz.* Vielas pētīšanas metode vielā esošo *nuklīdu* masas un to relatīvā daudzuma noteikšanai.

masta koks *mežr.* Slaidis, taisns *būvkoks* , ko izmanto laivu vai kuģu mastiem.

mastika [kr. *мастика* < gr. *mastichē* sveķi] 1. Plastisks, līmējošs materiāls, kas sastāv no *saistvielas* un liela *pildvielu* daudzuma; lieto sausā apmetuma lokšņu piestiprināšanai, jumta segumu izveidošanai, *hidroizolācijas* un tvaikizolācijas ierīkošanai un citur. 2. Aromātiski sveķi, ko iegūst no m-as *pistācijas* stumbra.

mastīts [gr. *mastos* krūts dziedzeris] *med., vet.* Piena dziedzeru iekaisums. *K l ī n ī s k a i s m.* – viegli pamanāms iekaisums; pazīmes – nelielas pārmaiņas pienā līdz pat ļoti sliktam vispārējam veselības stāvoklim. *S u b k l ī n ī s k a i s m.* – apslēptais m., kam nav iekaisuma pazīmju; konstatē pēc somatisko šūnu skaita pienā.

mastoidīts [gr. *mastoeidēs* krūtij līdzīgs] (*mastoiditis*) *med.* Aizauss paugura iekaisums.

masts [v. *Mast*] *jūrn.* Vertikāla konstrukcija – koka vai metāla kolonna virs kuģa augšējā klāja; burukuģim m. ir takelāžas pamats, takelāža sastāv no topmasta, fokmasta, grotmasta un bezānmasta; m-ā novieto sakaru un radio- lokācijas antenas, navigācijas gaismas; izmanto arī kravas bomju (strēļu) stiprināšanai.

masu apkalpošanas teorija, rindu teorija *mat.* Varbūtību teorijas nozare, kurā pēta likumī-

bas lielās sistēmās (ražošanā, sakaru tehnikā, pakalpojumu sfērā), lai izstrādātu optimālas to apkalpošanas metodes.

masveida problēma *mat.* Bezgalīga līdzīgu uzdevumu klase, kuru kopīgai risināšanai tiek meklēti algoritmi, formulējot jautājumu par m. p-as algoritmisko atrisināmību.

mašīna [lat. *machina* ietaise] *tehn.* Noteiktam darbam paredzēta ietaise (mehānisms vai mehānismu komplekss), kuras sastāvā ir *piedziņa* , izpildsistēmas un vadības sistēmas. *D a u d z d a r b u m.* – *darbmašīna* vairāku atšķirīgu griešanas procesu, piem., urbšanas, izvērpošanas un frēzēšanas, veikšanai; apstrādes centrs. *E l e k t r i s k ā m. el.* – ierīce, kas pārveido mehānisko enerģiju elektriskajā (*elektromašīngenerators*), elektrisko – mehāniskajā (*elektromotors* jeb *elektrodzinējs*) vai arī pārveido atsevišķus elektriskās enerģijas parametrus, piem., strāvas veidu, spriegumu, frekvenci vai fāžu skaitu (*elektromašīnpārveidotājs*); darbības pamatā ir elektromagnētiskā indukcija un elektriskās strāvas un magnētiskā lauka mijiedarbība. *R o t o r u m.* – automātiska m., kurā tehnoloģiskās operācijas veic vairāki pa rotora aploci izvietoti darba mehānismi, rotoram nepārtraukti griežoties.

mašīnadišana *tekst.* Trikotāžas drānas vai trikotāžas izstrādājumu izgatavošana ar adāmmašīnu no nepārtraukta pavediena ar iepriekšēju pavediena izliekšanu vai bez pavediena izliekšanas.

mašīninstrukcija *inf.* *Instrukcija*, ko *dators* var tieši identificēt un izpildīt. Sk. arī *komanda* .

mašīnista krāns *dz.* Pneimatiskais vai elektropneimatiskais aparāts vilciena bremžu vadīšanai vilces ritošā sastāva mašīnista kabīnē.

mašīnlaiks *tehnol.* → **pamatlaiks**

mašīntelpa *jūrn.* Motorkuģa telpa, kurā atrodas galvenais dzinējs vai dzinēji un citas ierīces.

mašīnvaloda *inf.* *Valoda*, kuru pazīst un kuras komandas izpilda *datora* centrālais *processors. Programmām* , kas rakstītas m-ā, nav nepieciešama iepriekšēja kompilēšana.

māšu kanniņas *bišk.* 20–25 mm garas cilindriskas kanniņas, ko darbības izvelk jauno māšu izaudzēšanai pirmsspietošanas periodā, kā arī tad, ja māte gājusi bojā.

matemātika [gr. *mathēmatikē* < *mathēma* mācība, zinība] Zinātne par reālās pasaules objektu formām un attieksmēm. Sk. *elementārā matemātika*, *augstākā matemātika*, *diskrētā matemātika*, *lietišķā matemātika*, *skaitļošanas matemātika*.

matemātiskā analīze *mat.* Matemātikas disciplīnu kopums, kurās pēta un izmanto funkcijas robežas, atvasinājuma, diferenciāļa un integrāļa jēdzienus.

matemātiskā fizika *fiz., mat.* Matemātikas nozare, kurā pēta fizikālu procesu matemātisko aprakstu – galvenokārt *parciālos diferenciālvienādojumus* un to atrisinājumus.

matemātiskā indukcija *loģ., mat.* Apgalvojuma $A(n)$ pierādīšanas metode naturālam argumentam n , konstatējot, ka: 1) $A(1)$ ir paties (indukcijas bāze); 2) no $A(n-1)$ patiesuma izriet $A(n)$ patiesums (indukcijas solis).

matemātiskā loģika *loģ., mat.* Zinātnes nozare, kurā pēta loģiskās domāšanas likumus, izmantojot formalizētu valodu, matemātisku simboliku un pārveidojumu metodes, kā arī pamatojot *deduktīvo teoriju* uzbūves principus. Sk. *algoritmu teorija*, *loģikas algebra*.

matemātiskā modelēšana *mat., kib.* Lietišķās matemātikas nozare, kurā izstrādā paņēmienus pētāmo parādību aizstāšanai ar *modeļiem* un ar tiem saistītu matemātisku uzdevumu risināšanai.

matemātiskā programmēšana *mat.* Lietišķās matemātikas nozare, kurā risina plānošanas un optimizācijas uzdevumus, meklējot funkciju ekstrēmās galīgdimensiju lineārās telpās (*lineārā programmēšana*) un pētot optimālās vadības problēmas (*dinamiskā programmēšana*).

matemātiskā statistika *mat.* Matemātikas nozare, kurā pēta statistisku datu racionālas ieguves un apstrādes metodes. Sk. *varbūtību teorija*, *kļūdu teorija*.

materiāli [lat. *materialis* vielisks] *ķīm. tehnol.* Vienkāršas vai saliktas vielas, to maisījumi, dabas un sintētiskas izcelsmes heterogēnas kompozīcijas. *Abrazīvi m.* – ļoti cieti m., ko izmanto koka, metāla, stikla u. c. virsmu mehāniskai apstrādei. *Antifriekcijs m.* – m. ar ļoti mazu berzes koeficientu.

Apdare s m. – būvmateriāli, ko lieto, lai uzlabotu ēku un būvju lietošanas un dekoratīvās īpašības, kā arī lai pasargātu konstrukcijas pamatmateriālu no ārējās vides iedarbības. Lieto dabiskos akmensmateriālus (smilšakmeni, dolomītu) un mākslīgos materiālus (betonu, stiklu, keramiku, plastmasas). *Laku un krāsu m.* – šķidri, pastveida vai pulverveida m., kam pamatā ir plēves veidojošas vielas; pēc uzklāšanas uz krāsojamās virsmas un žāvēšanas tie veido laku un krāsu pārklājumus; plaši lieto vairākus šo m-u veidus – *gruntis, krāsas, lakas, emaljas, tepes*. *Siltumizolācijas m.* – organiski un neorganiski m., kuru siltumvadāmības koeficients ir 0,02–0,2 W/m K, ko nosaka materiāla porainā struktūra (60%). *Stiklkrīstāliki m.* – *sitāli*. Sk. arī *ugunsizturīgie materiāli*.

materiālietilpība Ekonomisks rādītājs, kas raksturo materiālo resursu (izejvielu, materiālu, kurināmā, enerģijas, amortizācijas) izlietojumu kādas produkcijas ražošanai.

materiālu nogurums *materiāl.* Materiālu mehānisko un citu fizikālo īpašību izmaiņas ciklisku, laikā mainīgu mehānisku spriegumu un deformāciju rezultātā.

materiālu radiācijas modificēšana Vēlamo fizikālo un ķīmisko īpašību izveidošana, izmantojot materiālu *radiolīzes* izraisītās pārmaiņas.

matērija [lat. *materia* pirmviela] *fiz.* Viss dabā objektīvi eksistējošais un tā izpausmes formas (piem., viela, lauks).

mātesaudze *mež.* Labākā mežaudze, ko izmanto sēklu ievākšanai.

mātesaugi *lauks.* Ģeneratīvi vairojamie augi (piem., ciklamēnas); aprobežoti šķirņu krāšņumaugi un kokaugi, no kuriem ņem potzarus vai iegūst stādmateriālu ar spraudņiem vai noliekšņiem.

mātes kāzu lidojums *bišk.* Bišu mātes lidojums ārpus stropa vairāku kilometru attālumā no dravas, kura laikā notiek apsēklošanās ar traniem; jaunās mātes izlido, sākot ar 4. dienu.

māteskoks *mež.* Ar noteiktām morfoloģiskām, fizioloģiskām un saimnieciskām īpašībām izvēlēts koks, no kura ievāc sēklas un kura

dzinumu daļas (*meristēmas* audus, šūnas vai *protoplastu*) izmanto meža *reproduktīvā materiāla* veģetatīvai pavairošanai.

mātesplate inf. *Mikrodatora* montāžas plate, kas veido mikrodatora pamatstruktūru; tajā ir centrālais *procesors*, operatīvā *atmiņa*, virknes un paralēlās *pieslēgvietas* dažādu ārējo iekārtu (piem., displeja, tastatūras un disku) vadībai. Ja *mikroshēma*, kas vada displeju, virknes un paralēlās *pieslēgvietas*, peli un diskdziņus, neatrodas uz m-es, tad tos vada autonomas vadības iekārtas, kuras pievieno m-es *izvērses platei*.

matēšana [fr. *mater* padarīt nespodru] *materiālt.* Virsmas (metāla, plastmasu u. c.) apstrāde, lai to padarītu mikronelīdzenu, piem., stikla virsmas apstrāde ar fluorūdeņražskābi vai smilšu strūklku, lai virsmu padarītu blāvu vai fakturētu.

mati (pili) biol. Elastīgi ragvielas pavedieni, kas veido cilvēka un zīdītājdzīvnieku apmatojumu. **Taustes m.** – garī un rupji mati uz dzīvnieku lūpām, ap nāsīm un acīm, kuri uztver mehāniskus kairinājumus; gaļēdājiem tie ir rindās uz lūpām.

matīņa sakne lopk. Sk. *vilnas matīņš*

matorāls ģeogr. Sk. *makviss*

matplaisas, ceks ker. Siku plaišiņi tikls glazūras slānī.

matrica [lat. *matrix (matricis)* māte] 1. *mat., meh.*

Skaitļu taisnstūrveida tabula, kuras elementi a_{ij} sakārtoti m rindās un n kolonnās:

$$A = (a_{ij}) = \begin{pmatrix} a_{11} & \dots & a_{1n} \\ \vdots & & \vdots \\ a_{1m} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix}.$$

Ailes m. – m., kurai $n=1$. **Apgrīztā (inversā) m.** – matrica A^{-1} , kurai $A^{-1}A = AA^{-1} = E$. **Diagonālmatrix a–m.**, kurai $a_{ij}=0$, ja $i \neq j$. **Kvadrātmatrix a–m.**, kurai $m=n$. **Lentveida m.** – m., kurā ir tikai viena kolonna. **Masas m.** – diskreto mehānisko sistēmu kustības aprakstošo diferenciālvienādojumu sastāvdaļa, kas raksturo sistēmas inertumu un novietota pie vispārinātās koordinātas vektora otrā atvasinājuma. **Nulle m.** – m., kuras visi elementi ir nulles. **Ortogonāla m.** – m., kurai $A^{-1}=A^T$. **Rindas m.** – m., kurai $m=1$. **Simetriska m.** – m., kurai $a_{ij}=a_{ji}$.

Singulāra m. – m., kuras determinants ir 0. **Skalārmatrix a–m.** – diagonālmatrix, kuras visi diagonāles elementi a_{ii} ir vienādi. **Transponētā m.** – matrica $A^T=(a_{ji})$, kur m-as A rindas un ailes mainītas vietām. **Trijstūrmatrix a–m.**, kurai $a_{ij}=0$, ja $i > j$ (apakšējā trijstūrmatrix) vai $i < j$ (augšējā trijstūrmatrix). **Vienības m.** – skalārmatrix E, kurai visi $a_{ii}=1$. 2. *tehn.* Pamatfāze, kurā atrodas viena vai vairākas citas fāzes mazākā daudzumā.

matrice [lat. *matrix (matricis)* māte] 1. *ker.* Veidne, kurā iepilda keramisko masu presēšanai. **Saustā m.** – m. (izostatiskajā presēšanā), kas ir nostiprinātā stāvoklī. **Slapjā m.** – m. (izostatiskajā presēšanā), kas nav nostiprināta, bet brīvi peld presējošajā vidē. 2. *tehn.* Presformas sastāvdaļa ar padziļinājumu, kurā veido izstrādājumu. 3. *poligr.* Burtu, rindu un burtu metāliskā salikuma atliešanas veidnes detaļa; iespiešanas spoguļkopija. 4. *poligr.* Negatīvs caurspīdīgs iespiezdzimju attēls fotosalikšanas automāta burtnesējā.

matstikls fotogr. Speciāli matēts stikls, uz kura tieši projicējas *fotoobjektīva* veidots attēls.

mazākais kopīgais dalāmais (mazākais kopīgais daudzskaitlis) mat. Mazākais no skaitļiem, kuri dalās ar diviem vai vairākiem dotiem veseliem skaitļiem.

mazākumnesēji, minoritātes nesēji elektron. *Lādiņnesēji* (elektroni vai caurumi), kas kādā pusvadītāju ierīces struktūras daļā ir daudzkārt mazākā koncentrācijā nekā otra vadāmības veida lādiņnesēji.

mazbērn Bērns no 1 līdz 3 gadu vecumam.

mazbikšites apģ. → *bikšites*

māzerefekts [a. *microwave amplification by stimulated emission of radiation* mikroviļņu pastiprināšana ar inducēta starojuma palīdzību + lat. *effectus* darbība] *astr.* Dažu *miglāju* mikroviļņu starojuma pastiprināšanās sakarā ar inducētā starojuma rašanos miglāja molekulās; molekulu (OH, H₂O, SiO u. c.) ierosmes avots parasti ir kāda tuvumā esoša spoža zvaigzne.

māzers¹ [a. *microwave amplification by stimulated emission of radiation* mikroviļņu pastiprināšana ar inducēta starojuma palīdzību]

fiz. Mikroviļņu pastiprinātājs vai ģenerators, kurš darbojas pēc tiem pašiem principiem kā *lāzers* un kura radītajam starojumam piemīt tādas pašas īpašības (piem., monohromatiskums un koherence) kā lāzera starojumam.

māzers² (māzerpuns) *mež.* Liels koksnes izaugums (vietējs pārsnāgums) ar izlocītām koksnes šķiedrām uz stumbra, zariem vai saknēm.

mazgāšana *tekst.* Tekstilizstrādājumu apstrāde ar ūdeni vai organiskajiem šķīdinātājiem netīrumu un nefiksēto apdares preparātu atdalīšanai; m-as efektu pastiprina ziepju un virsmaktīvo vielu piedevās.

mazsareņi (*Oligochaeta*) *biol.* Posmtārpu klase; raksturīgākie pārstāvji ir sliekas, siksliekas.

mazūdens *met.* Sezonāls, ilgstošs, zems ūdenslīmenis upēs, ko nosaka sausi vai auksti laikapstākļi.

mazuts [*tirku*] *ķīm. tehnol., siltumt.* Naftas pārtvaices atlikums pēc benzīna, ligroīna, petrolejas un solāreļļas frakciju atdalīšanas – tumši brūns, biezs šķidrums; blīvums 890–1000 kg/m³; *sadedzes siltums* 38,5–41,0 MJ/kg; izmanto par kurināmo un tālākā apstrādē, iegūstot mašīneļļas frakcijas; krekingā lieto, lai no naftas iegūtu lielāku benzīna iznākumu.

mazorante [*fr. majorante* pārsniedzošs] *mat.* Reālu skaitļu virkne vai funkcija, kuras vērtība katrai argumenta vērtībai nav mazāka par dotās virknes vai funkcijas vērtību.

MDS *el.* → **magnetodzinējspēks**

meandresāna *ģeol.* Upes gultnes likumošanās.

meandrs [pēc likumotās Meandras upes nos. (tagad Lielā Menderesa Mazāzijā)] *ģeol.* Līdzenuma upes gultnes erozijas likums, ko veido ūdens straumes, kuru virziens nesakrīt ar galvenās upes plūsmu.

mēbeles *mēb.* Pārvietojamu vai iebūvētu izstrādājumu kopums cilvēkam dzīvojamās vai sabiedriskajās telpās un dažādās cilvēka uzturēšanās vietās. *D ā r z a m.* – m. atpūtai atklātā gaisā. *L i e k t ā s m.* – m., kuru konstrukcijā pārsvarā ir no masīvas koksnes ar liekšanas metodi izgatavotas detaļas. *L i e k t i l ī m ē t ā s m.* – m., kuru konstrukcijā pārsvarā ir detaļas, kas izgatavotas ar liekšanas un līmēšanas metodi vienlaikus. *P ā r v e i d o j a m ā s m.* – m., kuru konstrukcija

pieļauj, pārvietojot detaļas (elementus), mainīt tās funkcionālo lietojumu un izmērus. *P ī t a s m.* – m., kuru konstrukcijā pārsvarā ir pītas detaļas. *S a l i e k a m ā s m.* – periodiski lietojamas m. ar saliekamu karkasu, kuru konstrukcija pieļauj to glabāšanu saliktā veidā. *U n i v e r s ā l i s a l i e k a m ā s m.* – korpusmēbeles no unificētām detaļām, kas pieļauj izstrādājumu daudzvariantu montāžu no viena detaļu komplekta. *M-ļu i e k ā r t a* – m-ļu izstrādājumu grupa, kas apvienota pēc mākslinieciski stilistiskām un konstruktīvām pazīmēm, paredzēta telpas noteiktas funkcionālas zonas aprikošanai. *M-ļu k o m p l e k t s* – m-ļu izstrādājumu grupa ar plašiem sastāva variantiem, kas apvienoti savā starpā ar arhitektoniski māksliniecisko (stilistisko) mērķi, paredzēta telpas funkcionālo zonu aprikošanai. *M-ļu s e k c i j a* – konstruktīvi nobeigts m-ļu izstrādājums, kas paredzēts lietošanai kā patstāvīga vai salikta bloķējamo izstrādājumu daļa.

Mēbusa lapa [pēc v. matemātiķa A. F. Mēbusa (*Möbius*, 1790–1868) vārda] *mat.* Vienpusēja virsma, ko iegūst, otrādi salīmējot taisnstūrveida lentes galus.

meco [*it. mezzo* vidēji, mēreni] *apg.* *Gurnģērba* vai *plecģērba* garums līdz pacelei, piem., mecockleita, mecosvārki.

medaljons [*fr. médaillon* < *it. medaglione* liela monēta] *arhit.* Dekoratīvs cilnis, gleznējums vai teksts apaļā vai ovālā ietvarā.

medalus pārt. Salds, putojošs raudzēts dzēriens, kas gatavots ar medu, iesalu un apiņiem.

mediāls [*lat. medialis* vidējais] *biol.* Kādas ķermeņa daļas atrašanās tuvāk ķermeņa viduslīnijai.

mediāna [*lat. mediana* vidējā] **1. mat.** Ģeometrijā – nogrieznis, kas savieno trijstūra virsotni ar pretējās malas viduspunktu. **2. stat.** Gadījumlīdzīguma vērtība, par kuru lielāku un mazāku vērtību varbūtības ir vienādas, t. i., *variante*, kas atrodas augošā vai dilstošā kārtībā sakārtotās variāciju rindas vidū un ir vienāda ar otro kvartili.

medību putni Plēsīgie putni, ko izmanto *medījamo dzīvnieku* medīšanai.

medību saimniecība Dabas resursu izmantošanas sistēma, kas nodrošina arī optimālu dzīvnieku skaitu populācijā.

medicīna [lat. *medicina* ārstniecība, dziedniecība] Zinātnisku atziņu sistēma un praktiska darbība cilvēka veselības saglabāšanai. **medijamie dzīvnieki** Savvaļas dzīvnieki, kurus atbilstoši likumam drikst medīt.

medikamenti [lat. *medicamentum*] *med.* Ārstniecībā lietojamās vielas.

medniecība Zinātne par *medību saimniecību*.

medulārs [lat. *medularis* < *medulla* kaula smadzeņu] *biol.* Tāds, kas attiecas uz kaula smadzenēm, ar tām saistīts.

medus bišk. Bišu savāktā nektāra u. c. saldumu vielu pārstrādes produkts, kas bagātināts ar darbabišu siekalu fermentiem. **L a p u m.** – no liepu, kļavu, ozolu u. c. koku lapām bišu savāktu laputu saldo izdalījumu pārstrādes produkts. **Z i e d u m.** – nogatavināts no ziediem savāktā nektāra (āboliņa, liepu, griķu, viršu u. c.) m.

medus spiedne bišk. Ierīce, kurā no šūnām izspiež medu. Lieto viršu medus atbrīvošanai no šūnām.

medus sviēde bišk. Ierīce medus izsviešanai no kārēm. **H o r d i ā l ā m. s.** – m. s., kurā kāres plakne vērsta pret cilindra sienām; izplatītākās ir četru apkāru hordiālās m. s-es. **R a d i ā l ā m. s.** – m. s., kurā kāres ievieto radiāli m. s-es asij, vienlaikus var ievietot 28–65 medus kāres.

medus telpa bišk. Stropa daļa virs peru telpas, kur dores korpusa m. t-as kārēs bites uzkrāj medus rezerves.

megacikls [gr. *meas* liels + *kyklos* ritenis, riņķis] *geol.* Zemes tektoniskās attīstības posms, kurā notikušas ļoti būtiskas Zemes tektoniskās struktūras, it īpaši ģeosinklinālo sistēmu pārmaiņas.

megapaskāls fiz. Spiediena mērvienība, miljons paskālu; apz. MPa.

megareljefs [gr. *meas* liels + fr. *relief* < it. *rilievo*] *geol.* Vislielākie Zemes virsas reljefa elementi ar viendabīgu Zemes garozu, piem., kalnāji, okeānu dziļgultnes, līdzenumi.

megommetrs [gr. *meas* liels + *ommetrs*] *el.* Mēraparāts lielas (līdz $10^{10} \Omega$) elektriskās pretestības mērīšanai; lieto elektriskās izolācijas pretestības, kā arī izolācijas materiālu virsmas pretestības un tilpumpretestības mērīšanai.

mehānika [gr. *mēchanikē* < *mēchanē* darbarīks, ierīce] Fizikas nozare, kurā pēta ķermeņu (cietu, šķidru, gāzveida) stāvokļu, mijiedar-

bības un kustības likumsakarības. **A n a l i t i s k ā m.** – m-as izklāsts, kura pamatā ir franču matemātika un fizika Ž. Lagranža izstrādātie analītiskie klasiskās m-as apraksti un izvedumi, nelietojot nevienu zīmējumu. **C i e t a ķ e r m e ņ a m., d e f o r m ē j a m a ķ e r m e ņ a m.** – m-as nozare, kuras pamatā ir nepārtrauktas vides m-as sakarības. **K l a s i s k ā m.** – Ņūtona, Lagranža un Hamiltona m.; klasiskās m-as pamatā ir Ņūtona likumi, kas ir spēkā, ja materiālo objektu kustības ātrums ir neliels salīdzinājumā ar gaismas ātrumu. **L i e t i š ķ ā m., p r a k t i s k ā m.** – m-as metožu izmantojums svarīgu un sarežģītu praktisku uzdevumu risināšanā ar aptuvenām analītiskām vai skaitliskām metodēm. **N e p ā r t r a u k t a s v i d e s m.** – m-as nozare, kurā aplūko gāzu, šķidrumu un deformējamu cietu ķermeņu kustību un līdzsvaru; ietver gāzu dinamiku, hidromehāniku, elastības un plastiskuma teoriju u. c. teorijas. **S t a t i s k ā m.** – m-as nozare, kuras pamatā ir materiālo objektu mijiedarbību un kustības pētīšana ar sistēmas stāvokļa parametru statistisku aprakstu. **Š ķ i d r u m a m.** – m-as nozare, kurā aplūko šķidrumu kustību un līdzsvaru, izmantojot nepārtrauktas vides m-as sakarības. **T e h n i s k ā m.** – vienkāršāko teorētiskās m-as, materiālu pretestības, mašīnu un mehānismu teorijas zināšanu kopa, ko izmanto m-as vienkāršāko uzdevumu risināšanā ikdienas dzīvē.

mehāniskā (elastiskā) deformācija fiz., meh., tehn. Cietu ķermeņa daļiņu savstarpējā novietojuma izmaiņa, kas izpaužas *mehāniskos spriegumos*, ķermeņa formas un izmēru izmaiņa. Sk. arī *bīde, deformācija, spiede, stiepe, šļūde, vērpe*.

mehāniskais spriegums fiz. Iekšējie spēki, kas rodas materiālā tā deformēšanās procesā. Vienkāršākajā gadījumā, ja deformējošo spēku pieliek perpendikulāri cietā ķermeņa virsmai, mehāniskais spriegums ir spēks, kas darbojas uz ķermeņa virsmas laukuma vienību (sk. *spiediēns*). Vispārīgākos gadījumos ķermenī spriegumi darbojas dažādos virzienos un to raksturošanai izmanto sprieguma *tenzoru*.

mehāniskā izturība tehn. Materiāla spēja pretoties sagrūšanai un neatgriezeniskai for-

mas maiņai (plastiskai deformācijai), ja uz to iedarbojas ārēji faktori (slodzes un nevienmērīgi elektriskie, magnētiskie, temperatūras u. c. lauki).

mehāniskā izvērses ierīce *tel.* Jebkura mehāniska ierīce, kas fiksē uzņemamo ainu punktu pēc punkta un līniju pēc līnijas, veidojot elektrisku signālu.

mehāniskās īpašības *materiālt.* Materiāla īpašības, kas raksturo materiāla spēju pretoties ārēja spēka iedarbībai – stiprība, plastiskums, cietība, stigrība u. c.

mehāniskā sistēma *meh.* Sk. **mehāniskis**

mehāniskie audi *biol.* → **balstaudi**

mehāniskis [gr. *mēchanikos*] Uz *mehāniku* vai *mehānismu* attiecīgs, ar tiem saistīts. *M-ā d a r b ī b a* – viena materiālā objekta (piem., materiālā punkta) iedarbība uz citu materiālo objektu – pievilkšanās vai atgrūšanās. *M-ā s i s t ē m a* – jebkura materiālu punktu vai ķermeņu kopa, kas savstarpēji mehāniski iedarbojas. *M-ās s i s t ē m a s l ī d z s v a r s* – stāvoklis, kurā *m-ās sistēmas* sastāvdaļas atrodas mierā vai kustas vienmērīgi taisnā kustībā. *M-ās s i s t ē m a s m a s a* – lielums, kas vienāds ar visu sistēmā ietilpstošo punktu un ķermeņu masu summu ($m = \sum m_k$).

mehāniskis maisījums *materiālt.* Sakausējuma struktūra, kas sastāv no savstarpēji nešķīstošu komponentu cietu fāžu maisījuma; mehāniskās īpašības mainās lineāri; atkarībā no ķīmiskā sastāva ievērojami pazeminās sakausējuma kušanas temperatūra.

mehānisms [lat. *mechanismus* < gr. *mēchanē* darbarīks, ierīce] **1. tehn.** Ķermeņu sistēma kustības pārveidošanai un spēku pārveidošanai; sistēma, ietaise kāda darba (darbības) veikšanai. *S p ā r n a m-i aeron.* – ierīces lidmašīnas spārnā, kuras maina aerodinamisko raksturojumu. **2. ķīm.** Kādas norises vai ķīmiskās reakcijas siks un detalizēts stadiju un starpstāvokļu kopums.

mehanizācija [fr. *mécanisation*] *tehn.* Roku darba aizstāšana ar mašīnu darbu. *D a l ē j a m.* – tehnoloģiskā procesa vai procesu sistēmas (neskaitot vadības sistēmas) m., kurā daļa cilvēku izmantojamās enerģijas aizvietota ar nedzīvās dabas enerģiju. *K o m p l e k s ā m.* – tehnoloģiskā procesa vai procesu sistē-

mas divu vai vairāku primāro sastāvdaļu daļēja vai pilnīga m. *R a ž o š a n a s m.* – cilvēku vadāmu ražošanas procesu vai to daļu izpilde, izmantojot nedzīvās dabas enerģiju. *S p ā r n a e n e r ģ ē t i s k ā m. aeron.* – spārna cēlējspēka palielināšana, izmantojot spēka iekārtas enerģiju, lai mainītu spārna aplūsmu.

mehanizēt [fr. *mécanizer*] *tehn.* Apgādāt ar mašīnām, aizstāt roku darbu ar mašīnu darbu.

mehanizētie darbarīki (rokas darbmašīnas) *tehn.* Darbarīki ar iebūvētu dzinēju, kurus operators vada, turot rokas.

mehanoķīmija *ķīm.* Ķīmijas nozare, kurā pēta vielu ķīmiskās pārvērtības mehāniskās iedarbības rezultātā.

Meisnera efekts [pēc v. zinātn. V. Meisnera (*W. Meissner*) vārda] *el.* Pilnīga magnētiskā lauka izspiešana no metāliska vadītāja, kad tas, pazeminoties temperatūrai un magnētiskajam laukam zem kritiskajām skaitliskajām vērtībām, kļūst supravadošs (sk. *supravadītājs*).

meitasplate *inf.* Drukātās *shēmas* plate, ko ievieto *mātesplates* kontaktligzdā, lai paplašinātu datora funkcionālās iespējas.

mejoze [gr. *meiōsis* samazināšanās] *biol.* Šūnas kodola dalīšanās, kā rezultātā *hromosomu* skaits samazinās uz pusi.

meklēšanās *lopk.* Zīdītāju mātītes dzimumaktivitātes periods. *M. ir periodiska*, tās ilgums dažādām sugām atšķirīgs. *I s t ā m.* – laiks, kad notiek ovulācija un mātītes ļaujās aplēkties. *M. i n d u k c i j a* – dzimumuzbudinājuma procesa izraisīšana ar hormonāliem preparātiem uz noteiktu laiku. *M. s i m p t o m i* – pazīmju un uzvedības atšķirību kopums, kas norāda uz m. sākumu. *M. s i n h r o n i z ā c i j a* – dzīvnieku dzimumcikla uzbudinājuma fāzes un ovulācijas regulēšana ar hormonālo preparātu ievadīšanu organismā. *P ē c m e k l ē š a n ā s* – laiks pēc m., kad izzūd ar dzīvnieka dzimumuzbudinājumu saistītās izmaiņas dzimumorgānos un uzvedībā. *P r i e k š m e k l ē š a n ā s* – laiks pirms m., kad sākas izmaiņas dzīvnieka dzimumorgānos un uzvedībā.

meklētājprogramma [meklētājs; gr. *programma* paziņojums, priekšraksts] *inf.* *Programma*, kas dokumentos meklē speciālus *atslēg-*

vārdus un sniedz lietotājam dokumentu sakarstus, kuros šie vārdi ir atrasti.

meklētājs telek. Automātisko telefona centrālū elektromehāniska komutācijas ierīce; galvenās sastāvdaļas ir stators un rotors. Rotoram ir griezes kustība (griežmeklētājos un motormeklētājos), vertikālā un griezes kustība (ceļgriežmeklētājos) vai griezes un radiālā kustība (mašīnmeklētājos). Saņemot strāvas impulsu, rotors veic vienu kustības soli; rotora slīdkontakti pārvietojas soli pa solim pa statora lamelēm (metāla plāksnītēm, kam pieslēdz meklētāja izeju vadus).

mekonijs [gr. *mekon* magoņu sula], **zarnu piķis lopk.** Dažādu vielu atliekas, viskozas, lipīgas konsistences tumši zaļganās vai brūnās krāsas masa, kas uzkrājas gremošanas traktā embrionālās attīstības periodā.

melamīns [gr. *melas* melns + *amīns*] **ķīm.** Heterocikliskais trīsvērtīgais pirmējais *amīns* $C_3H_6N_6$; lieto *aminofomaldehīda* sveķu sintēzei u. c.

melanholija [gr. *melas* (*melanos*) melns + *cholē* žults] **med.** Slimīgs stāvoklis – nomākts garastāvoklis, apgrūtināta domu gaita un palēninātas kustības.

melanīni [gr. *melas* (*melanos*) melns] **biol.** Brūni un melni pigmenti audos; tie nosaka cilvēka un dzīvnieku ādas, kukaiņu kutikulas un augu mizas krāsu.

melānisms [gr. *melas* (*melanos*) melns] **biol.** Tumšas (brūnas, melnas) krāsas indivīdu pārsvars populācijā sakarā ar pigmenta *melanīna* veidošanos ķermeņa *segaudos*.

melanoma [gr. *melas* (*melanos*) melns] (*melanoma*) **med.** Ļaundabīgs audzējs, kas rodas no ādas pigmentšūnām.

melanža [fr. *mélange* maisījums] 1. **pārt.** Vienādabīga, sasaldēta olu baltuma un dzeltenuma masa. 2. **ķīm.** Koncentrētu skābju vai oksidētāju maisījums ķīmiskajā rūpniecībā un raķešu tehnikā. 3. **tekst.** Dažādu krāsu šķiedru maisījums dzijā, audumā, adījumā u. tml.

melanždzija [fr. *mélange* maisījums] **tekst.** No dažādās krāsas šķiedrām darināta dzija.

melase [fr. *mélasse* < lat. *mel* medus] **pārt., lopk.** Cukurrūpniecības blakusprodukts – brūna, sirupam līdzīga viskoza masa; satur daudz cukura, galvenokārt saharozes; lieto spirta, rauga, citronskābes rūpniecībā un lopbarībai.

melhior [fr. *maillechort*, pēc fr. izgudrotāju Maijo un Šorjē vārdiem] **materiāl.** Korozijizturīgs vara un niķeļa sakausējums (niķeļa daudzums 19–30%), ko var papildus leģēt ar dzelzi un mangānu; labi pakļaujas spiedapstrādei.

melinīts [fr. *mélinite* < gr. *mēlinos* dzeltenoranžs] **ķīm.** → **pikrīnskābe**

meliorācija [lat. *melioratio* uzlabošana] **ekol., lauks.** Nelabvēlīgu dabas apstākļu pārveidošanas un zemes uzlabošanas pasākumu komplekss.

melnaiss caurums astr. Hipotētiskais kosmiskais objekts, kas var izveidoties, masīvam debess ķermenim *gravitācijas kolapsa* rezultātā saspiežoties līdz tam raksturīgiem nelieliem izmēriem. M-o c-u veidojošā viela atrodas m-ā c-a centrā, to apņem sfēra, kuru nespēj atstāt ne viela, ne starojums, jo sfēras iekšienē otrais *kosmiskais ātrums* pārsniedz *gaismas ātrumu*. Iespējams, ka ļoti lielas masas m-ie c-i atrodas daudzu *galaktiku* kodolos.

melnaiss punduris astr. Sk. **baltais punduris**
melnā izplešana tel. Mākslīga nelinearitātes (sk. *izvērses linearitāte*) radīšana televīzijas signālā, liekot tā melnās daļas amplitūdai izplesties uz pārējās signāla daļas rēķina.

“melnā kaste” aeron. → **borta informācijas uzkrājējs**

melnā svītra tel. Vairākas melnas rindas, ko izmanto par atskaites vai pārbaudes signālu.

melnējums fotogr. Sk. **fotogrāfiskais melnējums**
melnplaukas lauks. Augu slimību grupa, ko ierosina m-as *bazīdiju sēnes*; bojā galvenokārt graudaugu ģeneratīvos orgānus, arī stiebrus, lapas (stiebru m-a). Inficētie augu orgāni pārvēršas melnā putošā (putošā m-a) vai cietā (cietā m-a) sporu masā.

melnzeme lauks. Auglīgu augšņu tips, kam raksturīga bieža, gandrīz melna trūdu kārta, graudaina vai drupataina struktūra; veidojusies mērenās joslas mežastepju un stepju zonā.

mēmais ieraksts kino, tel. Uzņemšana bez skaņas ierakstīšanas.

membrāna [lat. *membrana* ādiņa] 1. **biol.** Puscaurlaidīgs *citoplazmas* slānis. 2. **tel.** Ļoti plāna daļēji gaismcaurlaidīga plēve, kas noslāpē dubultos atspīdumus biežākas filmas pamatnes lietošanas gadījumā.

membrānas kamera tehn. Diafragmas *pneimodzinējs*.

membrānsūknis *tehn.* Sūknis *suspensiju* un šķidrumu pārsūknēšanai, kur darba šķidrums atdalīts no suspensijas ar *membrānu*.

mēmie ieži *geol.* Nogulumieži, kas nesatur organismu atliekas, pēc kurām varētu noteikt to ģeoloģisko vecumu.

mencveidīgie (*Gadiformes*) *biol.* Viena no augstāko kaulzivju kārtām; tipiskākie pārstāvji ir mencas un vēdzeles.

mendelisms [pēc čehu dabaszin. J. G. Mendela (*Mendel*, 1822–1887) vārda] *biol.* Mācība par iedzimtības likumsakarībām.

Mendela likumi *biol.* Iedzimtības likumsakarības, ko 19. gs. atklāja J. G. Mendelis.

mēnesis *astr.* Laika intervāls, kurā Mēness vienreiz apriņķo Zemi un kurā notiek viens pilns Mēness fāžu maiņas cikls. M-ša garums ir atkarīgs no atskaites punkta, attiecībā pret kuru aplūko Mēness kustību. Ar vārdu “mēnesis” bez apzīmētajiem parasti saprot kalendāro m-i. **A n o m ā l i s t i s k a i s m.** – laika intervāls starp divām sekojošām Mēness iziešanām caur orbītas perigeju; vidējais ilgums 27,55 diennaktis. **D r a k o n i s k a i s m.** – laika intervāls starp divām sekojošām Mēness iziešanām caur vienu un to pašu orbītas mezglu; vidējais ilgums 27,21 diennaktis. **K a l e n d ā r a i s m.** – laika intervāls, kurā ir 28 līdz 31 diennaktis. **S i d e r i s k a i s m., z v a i g ž ņ u m.** – Mēness apriņķojuma periods – laika intervāls, kurā Mēness vienreiz apriņķo Zemi un atgriežas iepriekšējā stāvoklī attiecībā pret nekustīgajām zvaigznēm; vidējais ilgums 27,32 diennaktis. **S i n o d i s k a i s m.** – laika intervāls starp divām sekojošām vienādām Mēness fāzēm; vidējais ilgums 29,53 diennaktis.

mēnessakmens *min.* Opalescējošs, puscaurspīdīgs *mikrokļins* vai *ortoklazs* ar bāli zilu irizāciju un perlamutra spīdumu; izmanto juvelierizstrādājumiem.

Mēness aptumsums *astr.* Tāds Zemes, Saules un Mēness savstarpējais stāvoklis, kad Mēness nonāk Zemes ēnā. **P i l n s M. a.** – tāds Zemes, Saules un Mēness savstarpējais stāvoklis, kad Mēness pilnīgi ieiet Zemes ēnā. **D a l ē j s M. a.** – tāds Zemes, Saules un Mēness savstarpējais stāvoklis, kad Mēness daļēji ieiet Zemes ēnā. **P u s ē n a s M. a.** –

tāds Zemes, Saules un Mēness savstarpējais stāvoklis, kad Mēness šķērso tikai Zemes pusēnu.

mēnessērdzība, lunātisms, somnambulisms *med.* Īpatnēji apziņas traucējumi, kam raksturīga sarežģīta automātiska darbība miegā; apziņas krēslas paveids.

Mēness fāzes [*gr. phasis* izpausme] *astr.* Saules apgaismotā Mēness daļas formas, kas redzamas no Zemes un periodiski atkārtojas. **M. fāžu maiņas cēlonis** ir Mēness stāvokļa maiņa attiecībā pret Zemi un Sauli, tam riņķojot pa orbītu. Ir četras galvenās M. fāzes: **j a u n m ē n e s s** – M. fāze, kurā Saules apgaismotā Mēness daļa nav redzama; **p i r m a i s c e t u r k s n i s** – M. fāze, kurā Saules apgaismotā Mēness daļa redzama pusapļa veidā ar izliekumu uz labo pusi (Zemes ziemeļu puslodē); **p i l n m ē n e s s** – M. fāze, kurā Saules apgaismotā Mēness daļa redzama pilnībā; **p ē d ē j a i s c e t u r k s n i s** – M. fāze, kurā Saules apgaismotā Mēness daļa redzama pusapļa veidā ar izliekumu uz kreiso pusi (Zemes ziemeļu puslodē).

meningīts [*gr. mēninx* (mēningos) āda, plēve] (*meningitis*) *med.* Smadzeņu apvalka iekaisums.

meniska teleskops *astr.* *Katadioptriskais teleskops*, kurā sfēriskā spoguļa aberāciju koriģēšanai lieto *meniska* formas lēcu.

menisks [*gr. mēniskos* mēness sirpis] *fiz.* Kapilārās caurulītēs vai citos šauros traukos ielietā šķidruma brīvā virsma, kuras ieliektu vai izliektu formu nosaka tas, vai šķidrums trauka sienas slapina vai neslapina; piem., dzīvsudraba m. termometra stobriņā ir izliekts, jo dzīvsudrabs neslapina stiklu, bet ūdens m. ir ieliekts, jo ūdens, slapinot stiklu, paceļas gar caurulītes sienām.

menstruācijas [*lat. menstruus* ikmēneša] (*menstruatio*) *biol.* Regulāra dzemdes asiņošana dzimumnobriedušai sievietei.

mentāls [*lat. mens* (mentis) prāts] Uz prātu, domāšanu attiecīgs. **M-a r e t a r d ā c i j a** *med.* – psihiskās attīstības traucējumi, garīgā atpalicība.

mentols [*v. Menthol* < *lat. menth(a)* mētra + *ol(eum)* eļļa] *ķīm.* Cikloheksāna rindas spirts, *terpēns*

$C_{10}H_{20}O$, piparmētru eļļas galvenā smaržīgā sastāvdaļa.

menzula [lat. *mensula* galdiņš] *ģeod.* Ģeodēzijas instruments (sastāv no statīva, paliktņa un planšetes) apvidus topogrāfiskai uzmērīšanai ar grafiskām metodēm; lieto kopā ar *kiprēģeli*.

menzūra [lat. *mensura* mērs] *ķīm.* Konisks laboratorijas trauks ar iedaļām.

mēraparāts *metr., tehn.* Mērīšanas līdzeklis, kas dod iespēju iegūt informāciju par mērāmo fizikālo lielumu novērotājam tieši uztveramā veidā. *Analoģais m.* – m., kura mērījumu rezultātus nolasa no graduētas skalas (kā nepārtrauktu funkciju). *Ciparu m.* – m., kura mērījumu rezultātus nolasa no ciparu nolases ierīces. *Integrējošie m-i* – m-i, kas informāciju par mērāmo fizikālo lielumu integrē pēc kāda cita mainīgā, visbiežāk pēc laika (piem., ūdens un elektriskās enerģijas skaitītāji). *M-a atskaites iekārtas* – m-a konstrukcijas daļa, kas paredzēta mērāmā lieluma vērtības nolasišanai. *M-a jutība* – izejas signāla izmaiņas attiecība pret mērāmā lieluma izmaiņu, kas to izraisa. *M-a skala* – atzīmju sakopojums, kas veido noteiktu mērāmo lielumu secību un apjomu. *Reģistrējošie m-i* – m-i, kas apgādāti ar ierīci, kura reģistrē rezultātus; ir pašrakstošie m-i (kas rezultātu pieraksta diagrammas veidā) un drukājošie m-i (kas rezultātu izvada uz papīra ciparu veidā). *Salīdzinošās darbības m.* – m., kas mērāmo lielumu salīdzina ar lielumu, kura vērtība ir zināma (piem., vienādplecu svāri, elektriskie potenciometri). Precīzāki ir mērījumi ar salīdzinošās darbības m-iem, bet plašāk lieto tiešās darbības m-us, jo tie ir vienkāršāki. *Tiešās darbības m.* – m., kas pārveido mērāmo lielumu, nesalīdzinot to ar zināmu lielumu (piem., termometers, ampērmeters).

mērcilindrs Cilindrisks stikla trauks ar iedaļām.

mērelektrods *el.* Pārvietojama strāvas vadītāja uzgalis, ko piespiež mērīšanas punktam, lai iegūtu mērījumu.

mērgēlis [v. *Mergel*] *ģeol.* Karbonātiezis, kas satur mālus; izmanto hidroaulisko saistvielu (kaļķu, romāncementu) izgatavošanai.

meridiānrīķis *astr.* Tālskatis, kura vienīgā ass nostādīta tā, ka tas grozāms tikai *debess meridiāna* plaknē; lieto debess spīdekļu *deklinācijas* un *rektascensijas* noteikšanai.

meridiāns [lat. *meridianus* < *meridies* pusdienu] Caur poliem novilkta iedomāta līnija uz *sferas*. M-i kopā ar paralēlēm veido koordinātu sistēmu, pēc kuras nosaka objekta atrašanās vietu. *Ģeogrāfiskais m.* – pusdienas līnija, iedomāta līnija caur Zemes ģeogrāfiskajiem poliem, uz kuras pusdienu iestājas vienā laikā. *Magnētiskais m.* – Zemes magnētiskā lauka spēka līniju projekcija uz Zemes starp magnētiskajiem poliem.

meridionāls [lat. *meridionalis* pusdienas (ģen.)] Tāds, kam ir ziemeļu–dienvidu virziens.

mērījumi *metr.* Mērīšanas procesā iegūtā kvantitatīvā informācija par fizikālo lielumu. *Basolūtie m.* – m., kuros mērāmā lieluma vērtību nosaka pēc mēraparāta rādījumiem. *M-a rezultāta kvadrātiskā novirze* – m-u rezultātu sadalījuma funkcijas parametrs, kas raksturo to izveidi. *M-a rezultāta ticamības robežas* – augšējā un apakšējā robeža intervālam, kas ar uzdoto varbūtību ietver mērīšanas kļūdu. *M-a rezultāts* – mērīšanā iegūta fizikāla lieluma vērtība. *M-u nolasijs m-s* – mērīšanā pēc skalas vai citas atskaites iekārtas iegūta fizikālā lieluma skaitliskā vērtība. *M-u pareizība* – īpašība, kas raksturo m-u rezultātu sistemātiskās kļūdas tuvinājumu nullei. *M-u sakritība* – m-u īpašība, kas raksturo m-u rezultātu tuvinājumu vienu otram, ja tie veikti vienādos apstākļos. *M-u vienotība* – mērāmo lielumu izteikšana likumā noteiktajās mērvienībās ar nosacījumu, ka m-u rezultātu vērtības reproducētas no nacionālajiem vai starptautiskajiem mērvienību etaloniem un rezultātu kļūda zināma ar novērtētu nenoteiktību. *Netiešie m.* – m., kuros fizikālā lieluma vērtību nosaka pēc citu lielumu m-u rezultātiem, izmantojot noteiktas likumsakarības starp šiem lielumiem. *Relatīvie m.* – m., kuros mērāmā lieluma vērtību nosaka algebriski, summējot mērāmā lieluma novirzi no iestādišanas mēra vai etalona lieluma. *Saistītie m.* – vairāku vienāda

nosaukuma lielumu dažādu kombināciju mērīšana un mērāmo lielumu noteikšana, atrisinot vienādojumu sistēmu. Tiešie m. – m., kuros fizikālā lieluma vērtību nosaka tieši eksperimentā. Vienlaicīgie m. – vairāku dažādu fizikālo lielumu vienā laikā iegūti m-i, nosakot likumsakarības starp tiem.

merīnaitas [sp. *merinos*] *lopk.* Smalkvilnas aitu šķirnes.

mērinstrumenti *būv.* Instrumenti detaļu izmēru, ģeometrisko formu un savstarpējā novietojuma pareizības konstatēšanai bez skalas ar rādītāju.

mēris (*pestis*) *med., vet.* Sevišķi bīstama akūta cilvēku un dzīvnieku infekcijas slimība. Katras sugas dzīvniekiem mēri ierosina specifisks vīruss. Cūku m. (*pestis suum*) *vet.* – lipīga epizootiska visu vecumu cūku slimība, ko ierosina *Togaviridae* dzimtas *Pestivirus* ģints vīruss. Gaļējā m. *vet.* – akūta kažokzvēru un suņu infekcijas slimība, ko izraisa *Paramix* dzimtas *Morbilli* ģints vīruss.

meristēma [gr. *meristos* dalīts, dalāms] *biol.* → veidotājaudi

mērīšana *metr.* Fizikāla lieluma vērtības eksperimentāla noteikšana ar speciāliem tehniskiem līdzekļiem. M-as precizitāte – īpašība, kas raksturo mērījuma rezultāta tuvinājumu mērāmā lieluma īstajai vērtībai. M-as princips – fizikāla parādība vai fizikālu parādību kopums, uz kuriem bāzējas m-as process. M-as robeža – mērījumu diapazona lielākā vai mazākā vērtība. M-as sistēma – m-as līdzekļi un aparāti, kas saistīti ar informācijas pārraides kanāliem un dod mērāmās informācijas signālus, kas izmantojami automātiskai apstrādei vai automātiskām vadības sistēmām.

mērīšanas kļūda *metr.* Mērījuma rezultāta novirze no mērāmā lieluma īstās vērtības. Absolūtā m. k. – m. k., kas izteikta mērāmā lieluma vienībās. Gadījuma m. k. – kļūdas sastāvdaļa, kas atkārtotos mērījumos mainās nenoteikti. Instrumentālā m. k. – m. k-as sastāvdaļa, kas atkarīga no lietotajiem mērīšanas līdzekļiem. Relatīvā m. k. – absolūtās m. k-as attiecība pret mērāmā lieluma īsto vērtību. Rupja m. k. –

kļūda, kas ievērojami pārsniedz attiecīgajos apstākļos paredzamo kļūdu. Sistēmātiskā m. k. – kļūdas sastāvdaļa, kas paliek nemainīga vai likumsakarīgi mainās atkārtotos mērījumos.

mērīšanas metode *metr.* Zinātniski pamatots mērīšanas līdzekļu, paņēmieni un apstākļu kopums. Divu vatmetru m. *el.* – metode jaudas mērīšanai trīsfažu ķēdē bez neitrāles vada; aktīvo jaudu nosaka, algebriski saskaitot divu vatmetru rādījumus. Kompensācija m. m. *el.* – m. m., pēc kuras mērāmo lielumu salīdzina ar otru, kura vērtība ir precīzi zināma. Nullē m. m. – m. m., kurā mērāmā lieluma vērtību salīdzina ar mēru un aparāta rādījumu savieto ar nulli. Pretstatījuma m. m. – m. m., pēc kuras mērāmā lieluma vērtība un mēra vērtība vienlaikus iedarbojas uz salīdzināšanas aparātu, parādot attiecību starp tiem. Salīdzināšanas m. m. – m. m., pēc kuras mērāmā lieluma vērtību salīdzina ar kāda mēra lielumu. Tiešā novērtējuma m. m. – m. m., pēc kuras mērāmā lieluma vērtību nosaka tieši no mēraparātu atskaite iekārtas. Voltmetra un ampēmetra m. m. *el.* – metodes elektrisko pretestību mērīšanai.

mērjosla *inf.* Tekstapstrādes un datorizdevniecības programmās – displeja ekrāna josla, kas collās vai citās mērvienībās norāda rindīņu platumu, rindkopu atkāpes un citu teksta elementu izvietošanu.

merkaptāni [lat. *merc(arius)* dzīvsudrabs + *captans* satverošs] *ķīm.* Sēru saturoši organiski savienojumi ar nepatīkamu smaku; lieto par piedevām–brīdinātājiem pie degošām vai indīgām gāzēm, kurām pašām smakas nav.

Merkatora projekcija [pēc flāmu kartogrāfa Merkatora (*Mercator*, īstajā vārdā G. Krēmers *Kremer*, 1512–1594) vārda] *kart.* Zemes objektu projekcija kartē bez leņķu sagrozījumiem; kartes mērogs jebkurā punktā visos virzienos ir pastāvīgs (jūras kartēs visbiežāk lietotā projekcija).

mērķnaibles *el.* *Strāvmainis* ar atveramu serdi līnijas vada apņemšanai; lietojams ķēdēs līdz 600 V, precizitātes klase 2,5. M-ēm ir tikai viens ar ampēmetru savienots sekundārais tinums, bet primārā tinuma funkcijas veic

serdes aptvertais līnijas vads ar mērāmo strāvu.

mērķfunkcija *kib., mat.* Funkcija, kas skaitliski raksturo mērķtiecīgas darbības (piem., sistēmas parametru maiņas) kvalitāti.

mērlente Centimetros iedalīta lente ķermeņa apkārtmēra mērīšanai.

mērlīste būv. Līste (no tērauda, koka vai plastmasas) ar mērvienību iedaļām attāluma mērīšanai, diagonāles noteikšanai, taisnu līniju aizzīmēšanai.

mērogmaiņa *inf.* Datorgrafikā – izvēlēta loga vai grafiskā attēla palielināšana visa ekrāna lielumā. M-as lodziņš – neliels lodziņš aktīvā loga virsrakstjoslas augšējā labajā stūrī; noklikšķinot *pelī* m-as lodziņā, palielinās aktīvā loga izmēri un lietotājs var redzēt visu tā saturu; pēc atkārtotas peles noklikšķināšanas logs atgūst savu iepriekšējo lielumu.

mērogs *kart.* Plānā vai kartē attēlota objekta līneāro izmēru attiecība pret šā paša objekta līneārajiem izmēriem dabā.

mērpārveidotājs *1. metr., tehn.* Mērīšanas līdzeklis (mēraparāta daļa), kas mērījuma rezultātu pārveido tālākai pārveidošanai, pārraidīšanai, apstrādei un izmantošanai kontroles un vadības sistēmai piemērotos signālos (bet ne tiešai nolasīšanai). *Mēroga m.* – mērīšanas pārveidotājs, kas maina mērāmo lielumu noteiktu reizu skaitu. *Primārais m.* – mēraparāta ķēdes pirmais pārveidotājs, kas ņem mērāmā lieluma izmaiņu. *Starppārveidotājs* – mēraparāta ķēdes pārveidotājs pēc primārā pārveidotāja. *2. el.* M., kas pārveido mērāmo neelektrisko lielumu tā elektriskā ekvivalentā. *Elektrolītiskais m.* – m., kura darbības pamatā ir elektrolīta šķīduma pretestības atkarība no tā koncentrācijas. *Fotorezistoru m.* – m., kura darbības pamatā ir fotorezistora pretestības atkarība no gaismas plūsmas, kas krīt uz m-u. *Ģenerējošie m-i* – m-i, kuru izejā mērāmais neelektriskais lielums rada elektrodzinējspēku. *Induktīvais m.* – m., kura darbības pamatā ir spoles induktivitātes vai divu spoļu savstarpējās induktivitātes maiņa mērāmā neelektriskā lieluma iedarbības rezultātā. *Kapacitīvais m.* – m., kura darbības pamatā ir

kondensatora kapacitātes maiņa mērāmā neelektriskā lieluma iedarbības rezultātā. *Parametriskie m-i* – m-i, uz kuriem iedarbojoties, mērāmais neelektriskais lielums maina elektriskās vai magnētiskās ķēdes parametrus R, C, L, M. *Pjezoelektriskie m-i* – m-i, kuru darbības pamatā ir *pjezoe efekts*, proti, kristāla deformācijas izsauca uz tā skaldnēm pretējas zīmes elektriskus lādiņus. *Rezistīvie m-i* – m-i, kuros mērāmais lielums, iedarbojoties uz pārveidotāju, maina rezistora pretestību. Vienkāršākie ir *reostata m-i*, kuros pretestība mainās, mainoties *reostata* slīdkontakta stāvoklim. *Tenzopārveidotājs* – m., kura darbības pamatā ir vadītāja elektriskās pretestības atkarība no mehāniskā sprieguma tajā. *Termoelektriskie m-i* – m-i, kuru darbības pamatā ir *termoelektriskais efekts* – ja divu dažādu metālu vai pusvadītāju galu kontaktiem ir atšķirīga temperatūra, tad kontūrā rodas elektrodzinējspēks. *Termorezistoru m.* – m., kura darbības pamatā ir vadītāja vai pusvadītāja elektriskās pretestības atkarība no temperatūras.

mērs *1. metr.* Līdzeklis, ar kuru reproducē noteiktu fizikāla lieluma vērtību. *Daudzvērtīgs materiāls m.* – m., kas reproducē viena fizikāla lieluma vairākas vērtības. *Materiāla mēra komplekts* – speciāls mēru komplekts, ar kuru dažādās mēru kombinācijās var iegūt dažādas fizikāla lieluma vērtības. *Materiāls m.* – m., ar kuru reproducē vai aizvieto vienu vai vairāku konkrēto lielumu zināmo vērtību, kas mēra lietošanas laikā ir pastāvīga. *Vienvērtīgs materiāls m.* – m., kas reproducē fizikāla lieluma vienu vērtību. *2. apģ. Sk. somatomērs*

meriserizācija [pēc a. izgudrotāja Dž. Mersera (*J. Mercer*, 1791–1866) vārda] tekst. Augšķiedru tekstilmateriālu apstrāde ar koncentrētu nātrija hidroksīda šķīdumu istabas temperatūrā, parasti nostieptā stāvoklī. M. palielina izstrādājumu higroskopiskumu, krāsojamību un stiprību.

mērspieķis *lopk.* Centimetros iedalīts metāla vai cita materiāla stienis dzīvnieka ķermeņa garuma, platuma un augstuma mērīšanai; uz

stieņa ir atsevišķas skalas katram parametram.

mērtilts *el. Elektromēraparāts*, kura elementi slēgti tilta shēmā un kura darbības pamatā ir elektrisko lielumu salīdzināšanas metode, proti, mērāmo lielumu salīdzina ar elektriskā lieluma mēriem (parasti izmanto mērmagazīnas); lieto gan līdzstrāvas, gan maiņstrāvas m-us. Neelektrisku lielumu mērīšanai m-us lieto kopā ar mērpārveidotājiem.

mērtransformators *el.* Transformators, ko lieto maiņstrāvas mēraparātu diapazona paplašināšanai, arī mēraparātu elektriskai atdalīšanai no augsta sprieguma augstsprieguma tīklos, radot apkāpes personālam drošus darba apstākļus. Parasti m-us izmanto spriegumam virs 250 V un strāvai, kas pārsniedz dažus desmitus ampēru (*strāvmaiņi un spriegummaiņi*).

mērvienības etalons *metr.* Materiāls mērs, mērīšanas līdzeklis, atsaucēs materiāls (mēra vai mērierīču komplekta pirmais paraugs) vai mērīšanas sistēma, kas paredzēta mērvienības lieluma noteikšanai, realizēšanai, saglabāšanai vai reproducēšanai. N a c i o n ā l a i s m. e. – ar Ministru kabineta normatīvu aktu atzīts etalons, ko lieto par noteikta lieluma bāzi citiem ar to saistītiem lieluma etaloniem valstī. S t a r p t a u t i s k a i s m. e. – ar starptautisku vienošanos atzīts etalons, ko lieto par noteikta lieluma bāzi citiem ar to saistītiem lieluma etaloniem.

mērvienību sistēma *fiz.* Fizikālo mērvienību kopa, kur ietilpst galvenās mērvienības, kas ir savā starpā neatkarīgas, un atvasinātās, no galveno mērvienību izvēles atkarīgas mērvienības. MKS m. s. – m. s., kuras pamatvienības ir metrs, kilograms un sekunde. Nozīmīgākās atvasinātās mērvienības ir *ņūtons, džouls, vats, paskāls, hercs*. SI m. s. – universālo fizikālo lielumu m. s., ko pieņēma XI Ģenerālā mēru un svaru konferencē 1960. g. oktobrī. Tajā ir sešas galvenās mērvienības (*metrs, kilograms, sekunde, ampērs, kelvins un kandela*) un virkne atvasināto mērvienību. T e h n i s k ā m. s. – novecojusi vai nelietota fizikālo lielumu sistēma, kurā pamatvienības ir metrs, spēka kilograms un sekunde.

mervinīts *sil. tehnol.* Magneziālo ugunsizturīgo materiālu sastāvdaļa $3\text{CaO} \cdot \text{MgO} \cdot 2\text{SiO}_2$.

mesa [spāņu *mesa* galds] *ģeogr.* Neliela galdaugstiene, plato, plakankalne, kas veidojusies, erozijai saposmojot plašus lavas plato.

Mesbauera efekts [pēc v. fiziķa R. Mesbauera (*Möbbauser*, dz. 1929) vārda] (**kodolu gamma rezonanse**) *fiz.* γ kvantu absorbcija vai izstarošana no atomu kodoliem cietvielā bez tās iekšējās enerģijas izmaiņām, t. i., bez fononu absorbcijas vai radiācijas, kam atbilst ļoti šauras (10^{-10} eV) rezonanses līnijas; izmanto, lai pētītu kodolu mijiedarbību ar apkārti (sk. *Mesbauera spektroskopija*).

Mesbauera spektroskopija [pēc v. fiziķa R. Mesbauera (*Möbbauser*, dz. 1929) vārda] *fiz.* Metode kodolu mijiedarbības pētīšanai ar kodola apkārtnes radītiem elektriskajiem un magnētiskajiem laukiem, izmantojot *Mesbauera efektu*.

mēsli (mēslošanas līdzekļi) *lauks.* Materiāls augšnes auglības palielināšanai (var būt cietā, šķidrā vai gāzveida agregātvoklī). Ir organiskie mēsli, *minerālmēsli*, arī rūpnieciskās ražošanas blakusprodukti, bakteriālie mēslošanas līdzekļi, organominerālmēsli (piem., amonizēta kūdra). B a k t e r i ā l i e m ē s l o š a n a s l ī d z e k ļ i – preparāti, kas satur augiem derīgus mikroorganismus vai to sporas un veicina bioloģiskos procesus augsnē; nitrāģīnu, rizotorfīnu, kas satur gumībaktērijas, izmanto tauriņziežu sēklu apstrādei pirms sējas; azotobaktēriju un fosforbaktēriju lieto organiskām vielām bagātās augsnēs audzējamu dārzeņu sēklu apstrādei. Sk. arī *mikromēsli*.

mēslojums lauks. Barības vielas augiem, ar kurām bagātina augsni. L o k ā l a i s m. – m. (minerālmēsli), kas noteiktā dziļumā lentveidā vai līgzveidā iestrādāti augsnē noteiktā attālumā no kultūraugu sēklām. N e t i e š a i s m. – m. augšnes īpašību uzlabošanai (ģipsis, kaļķi, nitrāģīns). T i e š a i s m. – m., ar kuru augsnē ievada galvenokārt barības vielas (slāpekli, fosforu, kāliju u. c.).

mēslošana lauks. Process augu nodrošināšanai ar barības vielām un augšnes īpašību uzlabošanai; augiem trūkstošos barības elementus (visbiežāk slāpekli, fosforu, kāliju) piegādā

galvenokārt ar minerālmēsliem un organismiem mēsliem (tiešā m.); augsnes auglību un tajā notiekošos mikrobioloģiskos procesus uzlabo, lietojot organiskos mēslus, bakteriālos mēslošanas līdzekļus, kā arī augsni kalpojot (netiešā m.).

Meščerska vienādojums [pēc zinātn. L. Meščerska (1859–1935) vārda] *meh.* Mainīgas masas punkta dinamikas pamatvienādojums, kas izsaka sakarību starp laikā (t) mainīgo masu ($m(t)$), tās paātrinājumu (a), aktīvo spēku (F) un reaktīvo spēku (R): $m(t)dv/dt = F + R$.

metaboliskā enerģija *lopk.* → **maiņas enerģija**
metabolisms [gr. *metabolē* pārvēršanās, pārmaiņa] *biol.* → **vielmaiņa**

Metagalaktika [gr. *meta* aiz + galaktika] *astr.* Hipotētiska, samērā autonoma gigantiska kosmiskā sistēma, kurā ietilpst daudzas galaktikas. Tā kā šādas sistēmas robežas vēl nav atrastas, ar M-u bieži saprot novērojamo *Visuma* daļu. Sk. arī *redzamības horizonts*.

metālfizika Cietvielu fizikas apakšnozare, kurā pēta *metālu* uzbūvi un īpašības; ietver šādas nodaļas: mikroskopiskā metālu teorija, defekti un to ietekme uz mehāniskām, elektriskām u. c. īpašībām, metālu fāžu sastāvs un heterofāžu materiāli.

metālgriešana (griešana) *materiālt.* Apstrāde, atdalot skaidu no apstrādājamā ķermeņa, vai tā sadalīšana daļās ar *griezējinstrumentu*. *Griešanas dziļums* – attālums starp apstrādājamo un apstrādāto *virsmu*. *Griešanas plakne* – pie griežņa galvenā griezējasmens konstruēta teorētiska pieskarplakne griešanas virsmai. *Griešanas režīmi* – apstrādājamā ķermeņa un griezējinstrumenta savstarpējo iedarbību raksturojošie parametri: griešanas ātrums, padeve, griešanas dziļums, griešanas spēks un griešanas jauda. *M-as teorija* – tehniska zinātne, kurā pēta fizikāli mehāniskos procesus – berzes, siltuma, elastīgās un plastiskās deformācijas, skaidas veidošanās u. c. procesus, kas noris, griezējinstrumentam iedarbojoties uz apstrādājamo ķermeni; tās pamatudevums ir m-as režīmu optimizēšana. *M. ar gāzi* – m-as metode, pēc kuras metālu ar gāzes liesmu sakarsē līdz degšanas temperatūrai, tad

sadedzina to skābekļa strūklā, kas arī izpūš no griezuma vietas radušos sārpus; degli virza pa griešanas kontūru. *T e r m i s k ā m.* – ķermeņa daļas atdalīšana, materiālu griezuma vietā kausējot.

metāli [gr. *metallon* šahta, raktuve] *ķīm., materiālt.* Ķīmiskie elementi, kuriem raksturīga liela brīvo elektronu koncentrācija un kuru atomi saistīti ar *metālisko saiti*; raksturīga liela elektrovadītspēja, siltumvadāmība, spēja labi atstarot elektromagnētiskos viļņus, spīdums, plastiskums. *Grūti kustošie m.* – titāns, vanādijs (1900 °C), tantāls (2996 °C), hroms (1875 °C), volframs (3410 °C) u. c. *Krāsainie m.* – visi metāli, izņemot dzelzi, mangānu, hromu un to sakausējumus. *Krāsainie m.*, kuru kušanas temperatūra ir zemāka par dzelzs kušanas temperatūru, ir viegli kustošie m. (alvas kušanas temperatūra ir 322 °C, svina – 327 °C, cinka – 419 °C, alumīnija – 658 °C. *Melnie m.* – dzelzs, mangāns, hroms un to sakausējumi (tēraudi un čuguni). *Sārmu m.*, *sārmometāli* – periodiskās sistēmas pirmās pamatgrupas elementi (piem., nātrijs, kālijs, rubīdijs); šo metālu *hidroksīdi* ir stipri *sārmī*. *Sārmzemju m.* – periodiskās sistēmas otrās pamatgrupas elementi (piem., kalciji, stroncijs, bārijs); šo metālu *oksīdiem* reaģējot ar ūdeni, vide kļūst bāziska. *Smagie m.* – m., kuru blīvums ir virs 5 g/cm³, *vieglie m.* – m., kuru blīvums ir zem šīs vērtības. Pēc izplatības dabā vēl ir retie m. (volframs, molibdēns, cērijs u. c.) un retzemju m. (lantāna grupas metāli). Sk. arī *cēlmetāli*, *retzemju metāli*.

metāliskais rādiuss *fiz.* Konstante – puse no mazākā starpatomu attāluma vienkāršu elementu metālos.

metāliskā saite *ķīm.* Ķīmiskā saite, kuras cēlonis ir lielā vadāmības elektronu koncentrācija; negatīvi lādētā elektronu gāze notur pozitīvi lādētos jonus noteiktos attālos (sk. arī *metāli*).

metāliskie savienojumi *materiālt.* Vairāku metālu sakausējumu vai arī metālu sakausējumu ar dažiem nemetāliem (piem., H, B, N, C, Si) cietas fāzes. Atšķirībā no cietiem šķidrumiem m. s. pieskaitāmi pie t. s. starpfāzēm, kuru *kristālais režģis* atšķiras no komponentu kristāliskajiem režģiem.

metāliskie stikli *materiālt.* Metāliski sakausējumi *stiklveida stāvoklī*, kuri veidojas, samērā ātri ($<10^6$ K/s) atdzesējot metālisku kausējumu plānas lentes veidā.

metalizācija [v. *metallisieren* metalizēt < gr. *metallon* šahta, raktuve] *ķīm., tehnol.* Metāla vai nemetāliska materiāla izstrādājuma virsmas pārklāšana ar plānu (no mm daļām līdz 40–50 mm) metāla kārtiņu, kas nosedz virsmas defektus, veido aizsargājošu, elektrību vadošu, dekoratīvu pārklājumu; pārklāj elektrolītiski (sk. *galvanotehnika*), vakuumā (iztvaicējot metālu un uzguļsnējot izstrādājumam) vai ķīmiski (reducējot metālu no sāļu šķīduma uz izstrādājuma virsmas). *Koksnes m. kokapstr.* – koksnes pildīšana ar metāliem, izmantojot spiedienu.

metalizēta koksne *kokapstr.* Koksne, kas (ar spiedienu) pildīta ar metālu. *M. presēta k.* – modificēta presēta koksne, ko iegūst, piepildot ar metāliem presēto koksni.

metalizols *būv.* Hidroizolācijas ruļvmateriāls, alumīnija folija, kas no abām pusēm pārklāta ar bitumena mastiku, to izmanto pagrabu, baseinu, rezervuāru u. c. būvju hidroizolācijai.

metālkeramika *materiālt.* Izstrādājumi no pulverveida izejmateriāliem – metālu, sakausējumu vai ķīmiski savienojumu nemetālisku elementu pulveriem. Pulverus sapresē slēgtā veidnē, tad iegūto sagatavojumu krāsnī saķepina ar aizsargatmosfēru. Izstrādājuma īpašības var uzlabot ar hidrostatisko presēšanu.

metalogēnija [gr. *metallon* šahta, raktuve + *genos* izcelsme] *ģeol.* Mācība par rūdu atradnēm, to veidošanās apstākļiem un izvietojumu.

metālorganiskie savienojumi *ķīm.* *Elementorganisko savienojumu* veids, kuros oglekļa atomi ir tieši saistīti ar metāla atomu. Pazīstamākie m. s. ir magnijorganiskie, cinkorganiskie un alumīnijorganiskie savienojumi.

metālplasti *materiālt.* Slāņainie polimēru kompozītmateriāli; sastāv no metāla loksnēm, kas no vienas vai abām pusēm pārklātas ar polimērmateriāla slāni korozijaizsardzībai un dažreiz arī dekoratīvā nolūkā; lieto cauruļvadiem, mašīnbūvē, celtniecībā u. c.

metālproteīdi *ķīm.* Saliktas olbaltumvielas, kas satur metālu jonus.

metallurģija [gr. *metallon* šahta, raktuve + *ergon*

darbs] *tehnol.* Zinātne par metālu rūpniecisko ražošanu un pirmapstrādi; tehnoloģijas nozare, kas aptver metālu iegūšanu no rūdām u. c. materiāliem, metālu ķīmiskā sastāva, struktūras un sakausējumu īpašību mainīšanas procesus.

metamērija [gr. *meta* pēc, aiz + *meros* daļa] *biol.* Dzīvnieku ķermeņa sadalījums posmos – *metamēros* jeb segmentos, kas regulāri atkārtojas.

metamorfisms [gr. *meta* pēc, aiz + *morphē* forma] *ģeol.* Endogēni dziļu procesi, kuros paaugstinātas temperatūras, spiediena un ķīmiski aktīvu šķīdumu un gāzu iespaidā mainās iežu uzbūve un minerālsastāvs.

metamorfoze [gr. *metamorphōsis* pārvēršanās, pārvērtība] *biol.* 1. Augu veģetatīvo orgānu – lapas, vasas vai saknes formas un funkcijas pārveidošanās auga individuālās attīstības gaitā. 2. Dažu dzīvnieku pēcmembrionālās attīstības stadijas vai formas pārvēršanās citā stadijā vai formā.

metanols [v. *Methanol*], **metilspirts**, **koka spirts** *ķīm.* Vienkāršākais spirts CH_3OH , bezkrāsains, ļoti indīgs šķidrums; labs šķīdinātājs.

metāns [v. *Methan*] *ķīm.* Dabaszāģes galvenā sastāvdaļa, vienkāršākais ogļūdeņradis CH_4 .

metaplāzija [gr. *metaplasīs* pārveidošanās] *biol.* Dzīvnieku vai augu audu spēja pārveidoties citos audos (piem., skrimšļaudi kaulaudos).

metasomatoze [gr. *meta* pēc, aiz + *sōma* (sōmatos) ķermenis] *ģeol.* *Metamorfisma* paveids, būtiskas iežu minerālsastāva izmaiņas aizvietošanās reakcijās ar reaģētspējīga materiāla papildu pieplūdi.

metastabīlais stāvoklis *fiz.* Salīdzinoši stabils atomu vai molekulu ierosināts kvantu stāvoklis.

metastāze [gr. *metastasis* pārvietošanās] *med.* Jauns slimības perēklis, kas rodas, ja slimības ierosinātāju no sākotnējā perēkļa pa asinsvadiem vai limfvadiem pārnēs uz citu vietu organismā.

metatīkls [gr. *meta* pēc, aiz + *tīkls*] *inf.* *Datoru tīkls*, kas izveidots kā citu datoru tīklu kompozīcija, piem., tīkls Internet (sk. *tīkls*).

metējmašīna *tehn.* Pārvietojams beramvielu ātrgaitas lentes konveijers ar taisnu vai ieliektu lentes darbdaļu; ar inerces spēku materiālu aizsveiz 10–20 m tālu; lieto dzelzceļa sta-

cijās, elevatoros, noliktavās, ostās beramvielu pārkraušanai, šķirošanai, vēdināšanai.

mētelis [v. *Mantel* < lat. *mantellum* apmetnis] apģ. Pilnīgi atdarāms, parasti starplikots, dažkārt arī siltinoši oderēts pagars *ārdrēbju plečģērbs* ar garajām *piedurknēm*.

meteoradars [gr. *meteōra* debess parādības + a. *radar*] aeron. Gaisakuģa radiolokācijas ierīce, kas konstatē negaisa zonas un centrus; nodrošina lidojumu negaisa laikā.

meteorisms [gr. *meteōrismos* uzpūšanās] (*meteorismus*) med. Palielināts gāzu daudzums kuņģī vai zarnās.

meteorīta krāteris astr. Kausveidīgs padziļinājums planētās, pavadoņa vai asteroīda virsmā, kas radies, nokritot lielumam *meteorītam*. *Sekundārie* m-u k-i – m-u k-i, kas izveidojas, no sprādziena krātera izviesta-jiem meteorīta gabaliem nokritot atpakaļ uz debess ķermeņa virsmas. *Sprādziena* m. k. – m. k., ko veido lielas masas meteorīts, ar lielu ātrumu ietriecoties debess ķermeņa virsmā; sadursmes brīdī meteorīta kinētiskā enerģija pāriet siltumā, notiek sprādziens, kurā liela daļa meteorīta iztvaiko, bet sprādziena vietā paliek sekls, apaļš krāteris. *Trieciēna* m. k. – m. k., ko veido vidējas masas meteorīts, ietriecoties debess ķermeņa virsmā un deformējot virsmas iežus; trieciēna krāterim parasti ir piltuveida forma; krāteri atrod meteorīta gabalus.

meteorītika astr. Zinātnes nozare, kurā pēta *meteoroidu* kustību starpplanētu telpā, Zemes atmosfērā (*meteoru* parādības), *meteorītu* nokrišanu uz Zemes, kā arī pašus meteorītus un meteorītu *krāterus*. M. izmanto astronomijas, fizikas, ķīmijas, mineraloģijas, ģeofizikas u. c. zinātņu nozaru metodes.

meteorīts [gr. *meteōros* tāds, kas lidinās gaisā] astr. Neliels Saules sistēmas mazais ķermenis, kas no starpplanētu telpas nokritis uz Zemes vai cita debess ķermeņa. Pētījumu dati liecina, ka m-i ir *asteroidu* šķembas, kas veidojas to sadursmēs. M-am ar lielu ātrumu lidojot cauri Zemes atmosfērai, sakarstot un kūstot, uz tā virsmas izveidojas tumšāka kumsa kārtā. *Akmens* m. – parasti pelēks m., kas sastāv no silikātiem ar niķeldzelzs piejaukumu. Vairākums akmens m-u satur

nelielas, apaļas akmens lodītes – *hondras* (92% no visiem meteorītiem). *Dzelzs* m. – m., kas sastāv no niķeldzelzs ar nelieliem minerālu piejaukumiem (6% no visiem m-iem). *Dzelzs un akmens* m. – m., ko veido dzelzs ieslēgumi akmens masā vai akmens ieslēgumi dzelzs masā (2% no visiem m-iem). Sk. arī *tektīti*.

meteorogrāfs [gr. *meteōra* debess parādības + *graphein* rakstīt] met. Aparāts vairāku meteoroloģisko faktoru (gaisa temperatūras, spiediena un mitruma) vienlaicīgai automātiskai reģistrēšanai brīvā atmosfērā.

meteoroids [meteors + gr. *eidōs* veids] astr. Nelielu izmēru Saules sistēmas mazais ķermenis, kas pārvietojas starpplanētu telpā; vielas, kas *Saules sistēmas veidošanās* laikā netika akumulētas planētās un citos debess ķermeņos. *M-u spīts* – asteroīdu šķembas un komētu sabrukšanas produkti, kas pārvietojas pa bijušās komētas orbitu.

meteoroloģija [gr. *meteōra* debess parādības + *logos* jēdziens, mācība] Ģeofizikas nozare, mācība par *atmosfēru* un tajā notiekošajiem fizikālajiem procesiem. *Lietišķā* m. – m-as nozare, kurā pēta atmosfēras procesu sakarības ar cilvēku saimniecisko darbību; pie lietišķās m-as pieder biometeoroloģija, agrometeoroloģija, medicīnas m., rūpniecības m., lauksaimniecības m., aviācijas m. *Sinoptiskā* m., *sinoptika* – zinātne par laikapstākļiem un to prognozēšanas metodēm.

meteoroloģisks [gr. *meteōra* debess parādības + *logos* jēdziens, mācība] Uz *meteoroloģiju* attiecīgs, ar to saistīts. *M-ā būdīnā* – speciālas konstrukcijas būdīnā ar koka žalūziju sienām un durvīm uz ziemeļiem, tā novietota m-ajā laukumā 2 m virs zemes, un tajā atrodas *psihrometrs*, mata *higrometrs*, maksimuma un minimuma termometri un pašrakstītāji. *M-ais pavadoņs* – aparātūra kosmosā, ar kuras palīdzību iegūst datus par atmosfēras globālo stāvokli. *M-ais posteņs* – m-o elementu novērošanas un reģistrēšanas vieta. *M-ais tīkls* – m-ās stacijas un posteņi noteiktā teritorijā, kuri veic novērojumus ar vienāda tipa aparātiem pēc vieno-tas programmas, vāc un apkopo datus. *M-ā*

observatorija – hidrometeoroloģiskā dienesta iestāde, kas regulāri veic m-os novērojumus pēc plašas programmas. M-ā r a ķ e t e – lidaparāts, kas paredzēts augšējo atmosfēras slāņu novērojumiem; aparatūras nodalījumu ar izpletni nolaiž uz zemes pēc dzinēja darbības izbeigšanās. M-ie a p a r ā t i – aparāti un ierīces m-o elementu mērīšanai un reģistrēšanai; tie ir dažāda veida m-ie termometri un termogrāfi, psihometri, higrogrāfi, barometri, anemometri, anemogrāfi, vējrāži, lietusmēri, pluviogrāfi, aktinometri, sniegmēri, redzamības mēritāji u. c. M-ie e l e m e n t i – atmosfēras stāvokļa un procesu raksturlielumi, kas izteikti noteiktās mērvienībās; šo raksturlielumu noteikšanai izmanto vizuālās novērošanas metodes un dažādus m-os aparātus; m-ie elementi ir gaisa temperatūra un mitrums, atmosfēras spiediens, mākoņainums, nokrišņu daudzums, redzamība, augsnes temperatūra, sniega segas biezums, saules spīdēšanas ilgums, saules radiācija, negaiss, putenis, migla u. c.

meteors, krītošā zvaigzne [gr. *meteōros* tāds, kas lidinās gaisā] *astr.* Īslaicīga gaismas parādība Zemes atmosfērā, kas rodas, *meteoroidam* ar kosmisku ātrumu ieskrienot Zemes atmosfērā. Berzes dēļ meteoroids sakarst un parasti pilnīgi iztvaiko. Atsevišķos gadījumos tas nokrīt uz Zemes kā *meteorīts*. M-a p ē d a – īslaicīga sliede Zemes atmosfērā, kas redzama pēc spoža m-a lidojuma; to veido atmosfēras gāzes, kas spīd rekombinācijas procesu rezultātā. M-u p l ū s m a – daudzu m-u parādīšanās dažu stundu laikā, kam par cēloni ir Zemes sastapšanās ar ģenētiski saistītu meteoroidu spietu. M-u l i e t u s – ļoti intensīva m-u plūsma. S p o r i ā d i s k a i s m. – nejauši parādījies m., kas nepieder nevienai no m-u plūsmām. Sk. arī *bolids*.

meti tekst. → **šķēri**

metiens lopk. Daudzdzemdētājiem dzīvniekiem vienā atnešanās reizē dzimušo mazuļu kopa. M-a i z l i d z i n ā š a n a – jaundzimušo sivēnu pārvietošana no m-a ar lielu sivēnu skaitu m-ā ar mazu skaitu.

metilēnzilais ķīm. Organiska krāsviela, antiseptisks līdzeklis.

metilgrupa [v. *Methyl* + grupa] *ķīm.* Organiskajos savienojumos atomu grupējums $-CH_3$. **metiloranžs ķīm.** Organiska *azokrāsviela*; m-a šķīdumu ūdenī plaši lieto analītiskajā ķīmijā par *indikatoru*.

metilspirts ķīm. → **metanols**

metināšana materiālt. Neizjauicama cietu materiālu savienojuma veidošana atomu vai molekulu mijiedarbības rezultātā, sametināmās virsmas sakausējot, kopīgi plastiski deformējot. A u k s t ā m. – m., kurā savienojums izveidojas parastā temperatūrā, saskarsmes virsmu atomiem tuvinoties un saistoties ar atomu saitēm, ja plastiskus materiālus kopēji plastiski deformē. B e r z e s m. – m., kurā viena detaļa beržas gar otru, sakarst, pat apkūst; tad kustību strauji nobremzē un detaļas saspiež, sakarsētā vietā metāls plastiski deformējas un veido savienojumu. E l e k t r i s k ā l o k a m. – m-as veids, kurā metāla kaušēšanai izmanto elektroloku siltumu; elektroloks var būt starp diviem neatkarīgiem elektrodēm vai starp izstrādājumu un kūstošu elektrodu. Ķ ī m i s k ā m. – m., izraisot ķīmisku mijiedarbību starp sametināmām virsmām; lieto termoreaktīvo plastmasu m-ai. M. ar augstfrekvences strāvu – m., izmantojot dažu plastmasu spēju sasilt augstfrekvences strāvas laukā līdz mikstapšanas temperatūrai pietiekami īsā laikā polāru molekulu svārstību berzes radītā siltuma rezultātā. M. ar i n f r a s a r k a n o s t a r o j u m u – m., izmantojot infrasarkanā starojuma radīto siltumu. M. ar šķīdinātājiem – m., virsmas pirms to kontaktēšanas uzbriedinot šķīdinātājā. M. ar u l t r a s k a ņ u – m., izmantojot ultraskaņas svārstību radīto siltumu.

metionīns ķīm. Neaizstājamā *aminoskābe* $CH_3S-CH_2CH_2CH(NH_2)-COOH$.

metode [gr. *methodos* pētišanas ceļš] Paņēmienu un principu sistēma teorētiskai vai praktiskai darbībai.

metopa [gr. *metōpon* piere, priekšpuse] *arhit.* Doriskā ordera *frīzes* daļa – plātne (ko parasti rotā cilņi) starp *triglifiem*.

mētrājs mez. Meža augšanas apstākļu tips minerālaugsnes.

metroloģija [gr. *metron* mērs + *logos* jēdziens,

mācība] Zinātne par mērījumiem, to precizitātes un vienotības nodrošināšanas metodēm un līdzekļiem. *Reglamentētā m.* – m-as nozare, kas aptver prasības un normas, kuras nosaka un kontrolē valsts.

metropolitēns [fr. (*chemin de fer*) *métropolitain* galvaspilsētas (dzelzceļš)] dz. Elektrificēts pilsētas dzelzceļš apakšzemes tuneļos, uz estakādēm vai nodalītos ielu iecirkņos.

metrs [fr. *mètre* metrmērs < gr. *metron* mērs] fiz. Garuma pamatmērvienība *SI* mērvienību sistēmā. Pēc 1960. g. novembrī Ģenerālajā mēru un svaru konferencē pieņemtās metra definīcijas metrs ir vienāds ar 1650763,73 viļņa garumiem, ko vakuumā izstaro kriptona 86 (^{86}Kr) atoms, ja tajā notiek elektronu pāreja starp diviem noteiktiem atoma enerģijas līmeņiem. Metrs aptuveni vienāds ar $1/10^7$ no Parīzes meridiāna ceturtdaļas.

mezenhīma [gr. *mesos* vidējais, vidus (ģen.) + *enchyma* ielietais, iepildītais] *biol.* Daudzšūnu dzīvnieku un cilvēka digļa saistaudi tā agrīnajās attīstības stadijās.

mezentērijs [gr. *mesos* vidējais, vidus (ģen.) + *enteron* zarna] *biol.* Apzarnis – vēderplēves kroka zarnu piestiprinājumam.

mezgla punkts, mezgls *el.* Elektriskās ķēdes (vai tās aizvietošanas shēmas) punkts, kurā savienoti vismaz trīs vadi (zari).

mezgls 1. meh. Stieņu savienojuma vieta kopnē, kā arī spēku redukcijas vietas galīgajos elementos. *M-u izgrīšanas metode* – metode kopnes stieņu piepūli analītiskajā aprēķināšanā, kurā tiek aplūkots atsevišķo *m-u* vietās saejošu spēku sistēmas līdzsvars. *M-u spēki* – galīgo elementu metodē reducētie spēki *m-u* vietās. 2. c. Sk. **ceļu mezgli**.

3. *el.* Sk. **mezgla punkts**. 4. *jūr.* Ārpus-sistēmas mērvienība ātruma mērīšanai, 1 mezgls ir 1 starptautiskā jūras jūdze stundā, t. i., 1,852 km/h. 5. *inf.* Jebkura datoru tīklam pievienota ierīce, kas var veikt informācijas apmaiņu ar citām datoru tīklam pievienotām ierīcēm; ierīce, kas veic kādu noteiktu funkciju kopumu. Sk. arī *procesors*, *disks*, *mātesplate*, *atmiņa*.

mezglu ķērājs *papīrr.* Papīrmasas attīrītājs ar vibrējošu cilindru vai vibrējošu vannu; lieto šķiedrvielu masas attīrīšanai no piemai-

sījumiem, kas pēc īpatnējā svara maz atšķiras no šķiedru īpatnējā svara.

mezoderma [gr. *mesos* vidējais, vidus (ģen.) + *derma* āda] *biol.* Daudzšūnu dzīvnieku digļa vidējā digļlapa.

mezofāzes fiz. → **šķidrie kristāli**

mezofiti [gr. *mesos* vidējais + *phyton* augs] *biol.* Augi, kas piemērojušies augšanai vidēji mitrās augsnēs.

mezogleja [gr. *mesos* vidējais + *gloios* lipīgs] *biol.* Recekļains slānis starp *ektodermu* un *entodermu* sūkļu un *zarndobumaiņu* organismā.

mezoklimats [gr. *mesos* vidējais, vidus (ģen.) + *klima* (klimatos) slīpums] *ģeogr.* Vietējais klimats.

mezomērīšanas teorija [gr. *mesos* vidējais + *meros* daļa; teorija] *ķīm.* Teorija, kas apraksta organiskās vielas molekulas, kurās ir konjugētas (sk. *konjugācija*) dubultsaites un atomi ar nesadalītajiem elektronu pāriem.

mezomorfs stāvoklis [gr. *mesos* vidējais + *morphē* veids] *ķīm.* Vielas stāvoklis, kurā tai piemīt gan šķidruma, gan kristāliskas vielas īpašības.

mezonīns [it. *mezzanino* pusstāvs] *arhit.* Nepilns stāvs starp celtnes diviem stāviem vai jumta izbūvē; parasti atrodas ēkas centrā un ir ar atsevišķu divslīpju jumtu.

mezon [gr. *mesos* vidējais + (elektr)ons] *fiz.* Nestabila elementārdaļiņa, kas pieder pie *hadroniem* (mezon, kaons, pions u. c.); piedalās stiprajā mijiedarbībā (izņemot μ un τ mezonus).

mezopauze [gr. *mesos* vidējais + lat. *pausa* pārtraukums] *astr., met.* Atmosfēras pārejas slānis starp *mezosfēru* un *termosfēru*; tajā novērojami sudrabainie mākoņi.

mezorēliefjs [gr. *mesos* vidējais + fr. *relief*] *ģeogr.* Vidēja lieluma Zemes reljefa veidojumi, kas ietilpst kategorijā starp *makrorēliefu* un *mikrorēliefu*, galvenokārt veidojušies eksoģenajos procesos.

mezosaprobi [gr. *mesos* vidējais + *sapros* pūstošs] *biol.* Organismi, kas dzīvo un vairojas ar organiskām vielām mēreni piesārņotos ūdeņos un piedalās ūdeņu bioloģiskās pašattīrīšanās procesā.

mezosfēra [gr. *mesos* vidējais + *sphaira* lode] *astr., met.* Atmosfēras slānis, kas atrodas virs *stratosfēras* (50–80 km augstumā).

mezoskafs [gr. *mesos* vidējais + *skaphos* kuģa korpus] *ocean*. Kamera okeānu vidējo dziļumu pētīšanai, kas apgādāta ar speciālu aparātūru un var patstāvīgi pārvietoties zem ūdens.

mezotrofs [gr. *mesos* vidējais + *trophē* barība] *biol.* Vidēji bagāts ar barības vielām.

mezozojiskā krokošanās *geol.* Intensīva kalnveidošanās un granitiska sastāva iežu intrūziju veidošanās cikls, kas sākas *triasa* beigās un beidzas *paleogēna* sākumā.

mezozojs (mezozoja ēra) [gr. *mesos* vidējais + *zōē* dzīvība] *geol.* Zemes ģeoloģiskās vēstures ēra starp *paleozoju* un *kainozoju* (pirms 67–230 miljoniem gadu), kam raksturīga strauja rāpuļu attīstība (iedala *triasa*, *juras* un *krita* periodos).

meža atjaunošana *mež.* Jaunu meža paaudžu veidošana vietās, kur mežs izcirsts, izdedzis vai citādi gājis bojā; pasākumi ar mežu neapklāto zemju apmežošanai. *D a b i s k ā m.* a. – m. a., izmantojot sēklu *pašizsēju* no atstātiem *sēkliniekiem* un blakus augošām audzēm vai ar *paaugu*, veicināšanai var izmantot arī augsnes joslveida apstrādi, lai radītu koku sēklām labākus dīgšanas apstākļus. *M ā k s l ī g ā m.* a. – mērķtiecīga meža stādīšana vai sēšana vietās, kurās mežs ir audzis agrāk vai aug pašreiz.

meža blakusizmantošana *mež.* Meža izmantošana, kas nav saistīta ar kokmateriālu ieguvī (savvaļas ogu, augļu, riekstu, sēņu, ārstniecības augu, sūnu u. c. izejvielu ieguve; dravu izvietošana mežā, lopu ganišana vai sienu plaušana, meža izmantošana kultūras vajadzībām, zinātniskiem mērķiem, medībām, veselības nostiprināšanai u. tml.).

mežainums *mež.* Meža platība procentos no attiecīgās teritorijas kopplatības.

meža aizsardzība *mež.* Pasākumu komplekss meža slimību, kaitēkļu un bojājumu novēršanai.

meža apsardzība *ekol.* Pasākumu komplekss pret meža ugunsgrēkiem, nelikumīgu ciršanu u. c. rīcību, kas kaitē mežam.

meža izmantošana *mež.* Meža derīgo īpašību izmantošana un meža resursu ieguve.

meža kategorija *mež.* Iedalījuma vienība, kas noteikta mežu iedalīšanai atkarībā no taut-

saimnieciskās un ekoloģiskās nozīmes vai galvenā uztdevuma.

meža kultūras [lat. *cultura* audzēšana, apstrāde] *mež.* Koku sējumi vai stādījumi, atjaunojot vecās audzes meža zemēs vai no jauna apmežojot nemeža zemes. *M-a k-u f o n d s* – ar mežu neapklātās zemes, kurās paredzēta mākslīga vai dabiska *meža atjaunošana*.

meža kultūrdarbi *mež.* Mežsaimnieciskās ražošanas sastāvdaļa, kas saistīta ar meža vai nemeža zemju *apmežošanu*: *augšnes sagatavošana*, koku sēšana, stādīšana, ierīkoto meža kultūru *agrotehniskā kopšana*, vajadzības gadījumā *papildināšana* un aizsardzība pret slimībām, kaitēkļiem un meža dzīvnieku bojājumiem.

meža nozare *mež.* Tautsaimniecības nozare – mežsaimniecība un mežsaimniecības produkcijas pārstrāde.

meža pārdošana uz celma *mež.* Augošu koku pārdošana.

meža politika *mež.* Programma, kurā noteikti meža nozares attīstības mērķi, kā arī līdzekļi un paņēmieni šo mērķu sasniegšanai.

meža rekonstrukcija *mež.* Mazvērtīgu mežaudžu novākšana un ražīgas mērķa audzes audzēšana to vietā.

meža resursi [fr. *ressources* krājumi] *mež.* Dabas procesu un mežsaimnieciskās darbības rezultātā uzkrātais meža ekoloģiskais, ekonomiskais un sociālais potenciāls. *M. r-u a t r a ž o š a n a* – nepārtraukta ilgtspējīga mežsaimnieciskā darbība, kas saistīta ar visu patērējamo daudzveidīgo meža materiālo un ekoloģisko vērtību atjaunošanu un apsaimniekošanu (koksnes, sveķu, ogu, sēņu, riekstu, medijamo dzīvnieku u. c. ieguvī un *biosfēras vitalitātes* nodrošināšanu).

mežaudze *mež.* Meža kokaugu kopums. *O r g a n i z ē t ā m.* – ar tehnoloģiskajiem koridoriem slejās sadalīts meža *nogabals*, kurā meža kopšanas darbus veic ar mašīnām, nenobraucot no koridoriem.

mežaudzes kopšanas tehnoloģija *mež.* Mežaudzes kopšanas cirtes veids. *Ģ e o m e t r i s k ā m.* k. t. – cirtes veids, kurā ik pēc noteikta atāluma izcērt koridorus, bet starpkoridoru platībā audzi nekopj. *K o m b i n ē t ā m.* k.

t. – cirtes veids, kurā ik pēc 30–40 m izcērt koridorus un starpkoridoru platību kopj selektīvi. *Selektīvā m. k. t.* – cirtes veids, kurā izcērt tikai tos kokus, kas no mežkopības viedokļa nav perspektīvi.

meža zemes mež. Zemes, kas paredzētas meža audzēšanai.

meža zīme mež. Vienota parauga dokuments – sveķu, sulu, celmu, mizu, zaru, zaleņa, eglīšu, meiju u. c. dekoratīvo materiālu un meža blakusizmantošanas produktu ieguves atļauja, arī nelikumīgi nocirsto koku izvešanas atļauja.

meženis 1. mež. No meža paaugas izraksts kociņš pārstādīšanai meža kultūru platībā vai apzaļumošanas vajadzībai. **2. → potcelms**

mežierīcība mež. Mācība par mežu izmantošanas regulēšanu laikā, telpā un kvantitatē, lai nodrošinātu nepārtrauktu un vienmērīgu to izmantošanu un saņemtu pēc iespējas lielākus ienākumus.

mežizstrāde mež. Kokmateriālu sagatavošana, kurā ietilpst cirsmu izstrāde, kokmateriālu transportēšana un pirmapstrāde. *M-es a t l i e k a s* – koksnes atliekas, kas rodas, izstrādājot mežu, un ko neizmanto (skaidas, mizas, atgriezumī, zari, galotnes u. c.).

mežķīmija ķīm. Ķīmijas nozare, kurā nodarbojas ar koksnes, mizu, koku *zaleņa, sveķu* un citu meža produktu ķīmisko īpašību izpēti un ķīmisko pārstrādi.

mežķīmiskā rūpniecība mežr. Ķīmiskās rūpniecības nozare, kurā nodarbojas ar koksnes un meža produktu ķīmisko pārstrādi (koksnes sauso pārtvaici, koksnes pāroģļošanu, *kolofonija* ražošanu, *talleļļas* pārstrādi, *karotīna* un *skuju miltu* ražošanu, *kampara* sintēzi u. c.).

mežmateriāli mež. No kokiem iegūstamie produkti veidi: kokmateriāli, sula un sveķi, celmi, miza, pumpuri, zalenis, zari, eglītes, meijas u. c. dekoratīvie materiāli. (Pirms ieguves tie ir meža resursi, pēc ieguves – meža produkcija.)

mežs mež. Ekosistēma, kurā galvenais organizmas producers ir *kokaudzē*. *S a i m n i e c i s k a i s m.* – m., kura galvenais uzdevums ir nodrošināt kokmateriālu ražošanu. *S a u d z ē*

j a m a i s m. – m., kura apsaimniekošanā līdzvērtīgi jāsavieno vides aizsardzība un kokmateriālu ieguve. *M e ž a t i p s* – vienas ekosistēmas (bioģeocenozes) ar kopīgu valdošo koku sugu viena meža augšanas apstākļu tipa ietvaros.

mežsaimniecība Pasākumu kopums meža zemes apsaimniekošanai ar mērķi apmierināt sabiedrības ekoloģiskās un sociālās intereses un pieprasījumu pēc mežsaimniecības produkcijas. *N e n o p l i c i n o š a m.* – saimnieciskā darbība, kas saglabā meža bioloģisko daudzveidību, produktivitāti un atjaunošanās spēju, neapdraudot citas ekosistēmas. *M-as p r o d u k c i j a* – meža iegūta un tirgus cenās novērtējama produkcija.

MHS gēntests [lat. *Malignes* ļaundabīgs; *Hypertermie* pārkaršana; *Syndrom* pazīme] *lopk., vet.* Ļaundabīgā *hipertermijas* gēna lokalizācijas metode *stresjutības* noteikšanai.

miastēnija [gr. *my(s)* muskulis + *astheneia* nespēks] (*myasthenia*) *med.* Hroniska slimība, kas izpaužas muskulatūras vājumā.

miāzes [gr. *myia* muša] *med., vet.* Invāzijas slimības, ko izraisa mušu, dunduru u. c. kukaiņu kāpuri.

micēlijs [lat. *mycelium* < gr. *mykēs* sēne] *biol.* → *sēņotne*

micellas [lat. *micella* < *mica* drupata] *ķīm.* Elektriski lādētas *koloidālo šķīdumu* daļiņas.

midi [fr. *midi* (dienas) vidus] *apģ.* *Gurnģērba* vai *plecģērba* garums līdz puslielam, piem., *midi-svārki*, *midibikses*, *midimētelis*, *midikleita*.

miecēšana 1. ā. apstr. *Jēlādu* izstrādes galvenais process – *kailādas* ķīmiska apstrāde, lai nostiprinātu audus un iegūtu izturīgu, elastīgu, tālākai apstrādei noderīgu materiālu. Nemiecē *jēlmītas ādas* un *pergamentu*. *M-ai* lieto sintētiskos miecētājus, dažus miecvielu maisījumus un augu *miecvielas*. **2. fotogr.** Fotomateriāla apstrādāšana pirms *attīstīšanas* kālija hroma alauna, kālija alumīnija alauna vai formalīna šķīdumā vai *fiksāzā*, kurai pievienotas šīs vielas, lai palielinātos mitra emulsijas slāņa mehāniskā izturība.

miecvielas ķīm. Vielas, ko izmanto ādu un kažokādu apstrādē; ķīmiski saistoties ar olbaltumvielām, tās paaugstina ādas izstrādā-

jumu stiprību uzbriedušā mitrā stāvoklī, samazina briešanu ūdenī, uzlabo izturību pret fermentatīvu iedarbību un hidrolītiskiem procesiem. Neorganiskās m. parasti ir *hroma* savienojumi un kālija alumīnija alauns, organiskās – *tanīni*, *formaldehīds*, *hinoni*, dažī *fenoli* u. c. Augu valsts m. *mežr.* – no mizām, koksnes, lapām un stublājiem *ekstrakcijas* ceļā iegūtas vielas, kuras izmanto olbaltumvielu denaturācijai un *ādu miecēšanai*. M-u *ekstrakts* – dabisko m-u šķīdums.

miega (hipnotiskie) līdzekļi [gr. *hypnos* miegs] *med.* Medikamenti, kas paātrina iemigšanu, palielina miega ilgumu, dziļumu (piem., lumināls, fenazepams, rohipnols).

mielīns [gr. *myelos* (muguras vai kaulu) smadzenes] (*myelinum*) *biol.* Nervu šķiedru apvalka sastāvdaļa.

mielīts [gr. *myelos* (muguras vai kaulu) smadzenes] (*myelitis*) *med.* Muguras smadzeņu iekaisums.

mielocīti [gr. *myelos* (muguras vai kaulu) smadzenes + *kytos* šūna] (*myelocytus*) *biol.* Murgurkaulnieku un cilvēka sarkano kaula smadzeņu šūnas, no kurām rodas granulocīti.

miera periods *lauks.* → *sēklu pēcbriede*

miesas veļa *apg.* Dienas *apakšveļa* un nakts *gultamģērbis*.

mietnis *mež.* Jauna koka stumbra vai zaru daļas (ar gludu mizu) 2–2,5 m garumā un 4–8 cm caurmērā, ko lieto koku *veģetatīvai pavairošanai*, izmantojot to spēju veidot saknes no *papiļdu* pumpuriem; stādīšanas dziļums 0,7–1,0 m.

miets *mežr.* Tievs un īss apaļais koksnes sortiments, ko izmanto ganību un citu teritoriju iezogšanai.

mietsakne *biol., mež.* Viena spēcīgi attīstīta, vertikāli augoša sakne ar vājāk attīstītām *sānsaknēm*; m-i veido parastā priede un parastais ozols, augot vietās ar dziļu gruntsūdens līmeni.

mieturalģes (*Charophyta*) *biol.* Zemāko augu nodalījums – makroskopiskas alģes, kas izskatā līdzīgas kosām. Aug ūdenstilpēs; ar nepatīkamu smaku.

mieturis 1. *biol.* Zaru, lapu vai ziedu sakārtojums (uz auga stumbra vai stublāja) cits citam preti

aptuveni vienādā augstumā. 2. *mež.* Zari, kas izauguši no viena gada galotnes sānu pumpuriem (priedei, eglei).

migla *met.* Sīku ūdens pilienu vai ledus kristāliņu sabiezējums *atmosfēras* zemākajos slāņos.

miglājs *astr.* Relatīvi blīvs gāzes un putekļu apgabalš Galaktikā un citās zvaigžņu sistēmās.

Absorbcijas m., tumšais m. – jebkurš m., kura tuvumā vai iekšienē nav spožas zvaigznes, kas to apgaismotu, tāpēc tas pie debess redzams kā tumšs veidojums uz gaišo m-u vai blīva zvaigžņu lauka fona. *Atstarojošais m.* – jebkurš m., kas atstaro tuvumā esošo zvaigžņu gaismu (tāpēc tā spektrs ir līdzīgs šo zvaigžņu spektriem).

Difūzais m. – neregulāras formas m.; sastāv galvenokārt no ūdeņraža un hēlija, kā arī no neliela daudzuma citu ķīmisko elementu un putekļu (sk. arī *ūdeņraža mākonis*); novērojams kā atstarojošais m. vai absorbcijas m. vai kā emisijas m., ja to apstaro spoža un karsta zvaigzne. *Emisijas m.* – jebkurš m., kura spektrs sastāv galvenokārt no ūdeņraža, hēlija, jonizēta skābekļa u. c. emisijas spektrālīnijām. *Pārnovas m.* – emisijas m., kas rodas *pārnovas* sprādziena rezultātā; spīd, sprādzienā nomestajam gāzu apvalkam mijiedarbojoties ar *starpzvaigžņu vidi*. *Planētārais m.* – emisijas m., kura centrā ir neliela karsta zvaigzne – topošais *baltais punduris*; rodas, sarkanajam milzīm noņemot apvalku.

miglāju fizika *astr.* *Starpzvaigžņu vides fizikas* nozare, kurā pēta miglāju izcelšanos, uzbūvi un tajos norisošos procesus. M. f-as praktiskās metodes aptver miglāju elektromagnētiskā starojuma un magnētiskā lauka novērojumus.

miglas taure jūrn. → *tifons*

miglātājs sil. tehnol. Viela, kas, veidojot sīkus kristālus, rada stiklveida materiālā (stiklā, glazūrā, emaljā) gaismas izkliedi. Par m-iem izmanto fluora, fosfora, titāna u. c. savienojumus.

miglošana *lauks.* Darba šķidruma sadalīšana sevišķi sīkās daļiņās (aerosolos) un novadīšana uz apstrādājamām virsmām.

miglotājs *lauks. tehn.* Lauksaimniecības mašīna kultūraugu slimību un kaitēkļu apkarošanai –

miglojot augus pārklāj ar attiecīgas koncentrācijas indīgo vielu šķīduma daļiņām; m-a galvenā sastāvdaļa ir aerosola ģenerators. Slēgtu telpu dezinficēšanai toksiskās vielas izšķīdina dīzeldegvielā un ar aerosola ģeneratoru iztvaicē.

migmatīts [gr. *migma* (*migmatos*) maisījums] *ģeol.* Metamorfis iezis, kurā mijas tipiska metamorfa iezā (gneisa, amfibolīta) un magmatiska iezā (granīta, sienīta) joslas.

migrācija [lat. *migratio* pārvietošanās] 1. *biol.* Dzīvnieku pārvietošanās uz kādu tuvāku vai tālāku apgabalu. 2. *ķīm.* Pārceļošana, pārvietošanās. *V i e l u m.* – vielu (krāsvielu, plastifikatoru) pārvietošanās no materiāla masas uz tā virsmu (izsvīšana). 3. *ģeol.* Naftas un gāzes pārvietošanās (pārplūde) iezos, arī ķīmisko elementu pārvietošanās ģeoķīmiskajos procesos.

migrēna [fr. *migraine* < gr. *hēmikrania* galvaskausa puse] (*hemicrania*) *med.* Lēkmjveida sāpes galvas vienā pusē.

mijiedarbība 1. *ķīm., tehn.* Masas, enerģijas vai informācijas apmaiņas procesu kopums. 2. *fiz.* Atsevišķu daļiņu vai ķermeņu savstarpējā iedarbība, kas izraisa to kustības vai stāvokļa maiņu. Ņūtona mehānikā viena ķermeņa m-u ar citu ķermeni raksturo ar spēku. Mūsdienu fizikā visas m-as var reducēt uz četrām fundamentālajām mijiedarbībām. A k u s t o e l e k t r o n u m. – ultraskaņas viļņu (ar frekvenci 10^7 – 10^{13} Hz) m. ar vadāmības elektroniem metālā vai pusvadītājā; cēlonis ir iekšējā kristāliskā lauka izmaiņas, ultraskaņai periodiski deformējot kristālisko režģi. Sk. *stiprā mijiedarbība, vājā mijiedarbība*.

mijiedarbīgās galaktikas *astr.* Galaktikas, kas atrodas tik tuvu cita citai, ka to savstarpējie gravitācijas spēki ietekmē galaktiku formu un struktūru; starp tām var veidoties savienojumi vai pretējos virzienos vērsti pagarinājumi; m. g. var apņemt kopīgs apvalks vai gredzens, un tās var saplūst kopā, izveidojot vienu galaktiku.

mijindukcija *el. Sk.* indukcija

mijinduktivitāte *el. Sk.* induktivitāte

mikla *pārt.* Masa maizes, cepumu un citu miltu ēdienu gatavošanai.

mikobaktērijas [gr. *mykēs* sēne + baktērija] (*Mycobacteriaceae*) *biol.* Nūjiņveida baktērijas, kas agrīnās attīstības stadijās var zaroties.

mikocenoze [gr. *mykēs* sēne + cenoze] *biol.* Sēņu kopums noteiktā teritorijā.

mikoloģija [gr. *mykēs* sēne + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Botānikas nozare par sēnēm.

mikoplazmas [gr. *mykēs* sēne + *plasma* veidojums] *biol.* Sikas baktērijas bez šūnapvalka.

mikoriza [gr. *mykēs* sēne + *rhiza* sakne] *biol.* Sēņu micēlija un augstāko augu sakņu kopdzīve.

mikozes [gr. *mykēs* sēne] (*mycoses*) *med.* Parazitisko sēņu ierosinātas slimības.

mikro [gr. *mikros* mazs] *apģ.* *Gurnģērba* garums līdz kājstaklei, piem., mikrošorti; arī supermini. Sk. arī *mini*.

mikroanalīze [gr. *mikros* mazs + *analīze*] *ķīm.* Tāda parauga analīze, kura masa nav lielāka par 1 mg.

mikroautobuss *aut.* Vienstāva autobuss, kurā nav vairāk par 17 sēdvietām.

mikrobi [gr. *mikros* mazs + *bios* dzīvība] *biol.* → mikroorganismi

mikrobioloģija [gr. *mikros* mazs + *bioloģija*] Zinātne par mikroorganismiem.

mikrobocenoze [gr. *mikros* mazs + *bios* dzīvība + *cenoze*] *biol.* Mikroorganismu kopums noteiktā teritorijā, vidē.

mikrocefālīja [gr. *mikros* mazs + *kephalē* galva] *med.* Mazgalvainība – maza, neattīstīta galva, patoloģija, kas saistīta ar garīgu atpalicību.

mikrocietība 1. *materiāl.* Materiāla plānu slāņu cietība. 2. *sil. tehnol.* Atsevišķu materiāla mikrostruktūras iecirkņu cietība, ko nosaka, iespiežot virsmā dimanta piramīdu un mērot iespaiduma diagonāļu garumus (lieto mikroskopu).

mikrodators [gr. *mikros* mazs + *dators*] *inf. Dators*, kura centrālais procesors realizēts, izmantojot mikroprocesoru. Pie m-iem pieder, piem., personālie datori.

mikrodzinējs *el. Sk.* dzinējs

mikroelektronika *fiz.* Elektronikas nozare, kas aptver elektronu ierīču radišanu mikrominiatūrā integrālā izpildījumā.

mikroelementi *ģeol., ķīm.* Ķīmiskie elementi, kuru daudzums attiecīgajā iezī nepārsniedz 0,1%; augu un dzīvnieku organismos tie ir niecīgā daudzumā (10^{-3} – $10^{-12}\%$), bet ir nepieciešami

dzīvības norisēm (piedalās bioķīmiskajās norisēs šūnās, aktivizē fermentu darbību, ietilpst dažu vitamīnu sastāvā). Nepietiekams m-u daudzums vai arī to pārpalikums augu un dzīvnieku organismā izraisa dažādas slimības.

mikrofāgi [gr. *mikros* mazs + *phagein* ēst] *biol.* *Leikocītu* veids – kustīgas šūnas, kas iekaisuma vietā satver un sagremo svešo vielu daļiņas (arī mikroorganismus).

mikrofilma [gr. *mikros* mazs + *filma*] *fotogr.* Rokraksta, iespiesta teksta vai grafiska dokumenta stipri samazināta fotoreprodukcija.

mikrofilmēšana, mikrofotokopēšana *fotogr.* Dokumentu, preses materiālu, rasējumu, rokrakstu un citu materiālu samazinātu precīzu kopiju iegūšana.

mikroflora [gr. *mikros* mazs + lat. *flora*] *biol.* Noteiktai videi raksturīgs *mikroorganismu* kopums; dabā atrodas augsnē, ūdeņos, gaisā, pārtikas produktos, lopbarībā, augu un dzīvnieku organismos (gremošanas traktā, elpošanas ceļos, uz ādas u. c. orgānos). *K ū t s m. lopk.* – *baktērijas*, kas raksturīgas tikai noteiktai kūtij, to populāciju sastāvs atkarīgs no ēkas sienām, mikroklimata, pakaišiem, mēsliem, barības un citiem apstākļiem.

mikrofons [gr. *mikros* mazs + *phonē* skaņa] Ierīce akustisku svārstību pārvēršanai elektriskās svārstībās skaņas pastiprināšanai, pārraidīšanai, ierakstīšanai vai mērīšanai.

mikrofotogrāfija *fotogr.* Objektu fotografēšana ļoti lielā palielinājumā caur mikroskopu vai ar speciālu mikrofotogrāfijas iekārtu (redzamajos *spektra* staros, ultravioletajā vai infrasarkanajā spektra daļā).

mikrofotokopēšana *fotogr.* → **mikrofilmēšana**

mikroklimatoloģija [gr. *mikros* mazs + *klima* (*klimatos*) slīpums + *logos* jēdziens, mācība] *Klimatoloģijas* nozare par klimatu piezemes gaisa slānī ģeogrāfiskās ainavas nelielā daļā.

mikroklimats [gr. *mikros* mazs + *klima* (*klimatos*) slīpums] 1. *met.* Klimata īpatnības piezemes gaisa slānī virs zemes un augsnes augšējā slānī, ko nosaka konkrētā apkārtnē vide. 2. *lopk.* Meteoroloģisko faktoru kopums noteiktā, norobežotā telpā; dzīvnieku mītnēs to raksturo temperatūra, gaisa mit-

rums, gaisa kustības ātrums, *apgaismojums*, gaisa sastāvs.

mikroklīns [gr. *mikros* mazs + *klinein* liekt] *min.* Kālija *laukspāts* $K[AlSi_3O_8]$, izplatīts iežveidotājs minerāls granītos, pegmatītos un gneisos.

mikroķīmiskā analīze *ķīm.* Ķīmiskā analīze, izmantojot ļoti mazu vielas daudzumu (0,001–0,01 g).

mikromanipulators [gr. *mikros* mazs + *manipulators*] Aparāts dažādu darbību veikšanai ar ļoti maziem objektiem, piem., ar organisma šūnām.

mikromašīna *el.* Elektriskā *mašīna* ar jaudu no vata daļām līdz dažiem simtiem vatu; izmanto automātikas, telemehānikas, skaitļošanas tehnikas iekārtās (servodzinējus, soļu elektrodzinējus, selsinus, griežtransformatorus u. c.), sadzīves mazjaudas mehānismu elektriskajai piedziņai u. tml.

mikromēsli *biol.* *Minerālmēsli*, kuru darbīgā viela ir *mikroelementi*; ir bora, vara, molibdēna, cinka, mangāna, kobalta m., kā arī polimikromēsli, kuru sastāvā ietilpst divi vai vairāki mikroelementi.

mikrometeorītu erozija [gr. *mikros* mazs + *meteorīts*; lat. *erosio* sairšana] *astr.* Atmosfēras neieskaustu planētu, pavadoņu un asteroīdu virsmas lēna erozija, ko rada mikrometeorītu triecieni pret to virsmu; rezultātā veidojas *regolīts*.

mikrometrs [gr. *mikros* + *metron* mērs] *fiz.* Mērinstruments vai ierīce mazu lineāro izmēru mērīšanai ar precizitāti līdz 0,01 mm.

mikronogriezums *biol.* Plāna augu vai dzīvnieku audu kārtā (ap 10–15 mm), kas nogriezta no parauga virsmas ar *mikrotomu* audu anatomijas pētīšanai.

mikroorganismi [gr. *mikros* mazs + *organismi*], **mikrobi** *biol.* Vissīkākie organismi, kas skatāmi tikai mikroskopā.

mikroprocesors [gr. *mikros* mazs + a. *processor*] *inf.* Augstas integrācijas pakāpes *shēma*, kas izpilda centrālā procesora funkcijas. M-us plaši lieto *mikrodatoros*, tirdzniecības un sadzīves tehniskajās ierīcēs, rotaļlietās u. c.

mikroreljefs [gr. *mikros* mazs + *reljefs*] *ģeogr.* *Reljefa* sīkformas, kas veidojas galvenokārt ārējo procesu rezultātā; lielāku reljefa veido-

jumu detaļas (pauguru nogāzes, stepes ieplakas, nelielas piltuves).

mikroseismas [gr. *mikros* mazs + *seismos* zemestrīce] *ģeol.* Zemes virsmasniecīgas svārstības, ko rada *cikloni* un *taifūni*.

mikroshēma [gr. *mikros* mazs + *schēma* izskats, veids] 1. *elektron.* → **integrālā (integrētā) mikroshēma**. 2. *inf.* Neliels, plāns pusvadītāja (visbiežāk silīcija) kristāls, kurā izveidota integrētā *shēma*. *Atmiņas m.* – integrētā *shēma*, kas īslaicīgi (brīvpieejas *atmiņā*), pastāvīgi (*lasāmatmiņā*, programējama *lasāmatmiņā*) vai līdz brīdim, kad nepieciešams to mainīt (pārprogrammējama *lasāmatmiņā*), saglabā tajā ierakstītās *programmas* vai *datus*.

mikroskops [gr. *mikros* mazs + *skopein* skatīties] *fiz.* Optisks instruments mazu priekšmetu palielinātu attēlu iegūšanai; sastāv no objektīva un okulāra. Pēc konstrukcijas īpatnībām m-us iedala fāžu kontrasta, interferences, binokulāros u. c. m-os. Maksimālā izšķirtspēja, ko iespējams sasniegt ar m-u, ir robežās no 200 līdz 300 nm. *Polarizācija s m.* – optiska ierīce *anizotropu* vielu pētīšanai lineāri polarizētā gaismā. Sk. arī *elektronmikroskops*.

mikrostruktūra materiālt. Materiāla struktūra, ko raksturo *graudu* forma, lielums, izvietojums, mikroplaisas u. c. defekti un ko pēta ar metalogrāfijas mikroskopiem (palielinājums no 300 līdz 100 000 reizēm).

mikrotoms [gr. *mikros* mazs + *tomē* griezum] *fiz.* Laboratorijas aparāts, ar kuru iegūst plānus augu vai dzīvnieku audu nogriezumus mikroskopiskai izpētei.

mikrovilņi elektron. *Radiovilņi* ar frekvenci 1–100 gigahercu (GHz) robežās.

mikrovilņu nosēšanās sistēma aeron. *Instrumentālā nosēšanās sistēma*, kurā izmanto mikrovilņus un standartveida virzienantenas. M. n. s-ai ir lielāka precizitāte nekā metru vilņu instrumentālās nosēšanās sistēmām, un tajā ir iespēja izvēlēties gaisakuģim optimālo nosēšanās trajektoriju.

mikrurģija [gr. *mikros* mazs + *ergos* darbs] Smalku darbību veikšana ar *mikromanipulatoru*.

miksedēma [gr. *myxa* gļotas + *oidēma* tūska]

(*myxoedema*) *med.* Sejas tūska, kas rodas pavājinātas vairogdziedzera darbības dēļ.

mikseris [a. *mixer* maisītājs, jaucējs] *pārt.* Ierīce maisījuma gatavošanai, putošanai.

miksēšana [a. *mix* maisīt, jaukt] 1. *pārt.* Maisīšana, putošana ar *mikseri*. 2. *kino* Visa filmas skaņas materiāla (mūzikas, dialoga, trokšņu) apvienošana vienā *skaņas celiņā*.

miksīnveidīgie (*Myxiniiformes*) *biol.* Viena no *apaļmutnieku* kārtām. Jūras mugurkaulnieki – miksīnas, kas, līdzīgi nēģiem, pārtiek gan no beigtām, gan dzīvām zivīm un *ben-tosa* organismiem.

miksomatoze (*Myxomatosis cuniculorum*) *vet.* Ļoti bīstama akūta trušu un zaķu infekcijas slimība, ko ierosina ģints *Leporipoxverus* vīrusi.

mikstotrofi [gr. *mixis* maisījums + *trophē* barība] *biol.* Organismi, kam raksturīga jaukta tipa – *heterotrofiska* un *autotrofiska* – barošanās.

miksovīrusi [gr. *myxa* gļotas + *vīruss*] *biol.* Vīrusu grupa, pie kuras pieder, piem., masalu, gripas, trakumsērgas izraisītāji.

mikspikli [a. *mixed pickles*] *pārt.* Ar dillēm, estragonu, timiānu etiķi gatavoti zaļi dārzeņi (pupas, puķkāposti, gurķi, burkāni, sīpoli, sparģeļi).

mikstā kopija [lat. *copia* daudzums, krājums] *inf.* Elektroniska *informācijas* uzglabāšanas vai *izvades* forma kādā no personālajā *datorā* izmantojamajām *datu* vidēm, piem., *disketē*, cietajā *diskā*, *lasāmatmiņas kompaktdiskā*, *magnētiskajā lentē*, *displeja ekrānā*. Sk. arī *cietā kopija*.

mikstināšana ā. *apstr.* *Atsārnotu kailādu* apstrāde ar fermentu preparātiem ūdens vidē paaugstinātā temperatūrā, kā rezultātā āda kļūst miksta un elastīga, ar gludu, maigu virsmu; mikstina ādas, kuras izmanto apavu virsu, apģērbu un galantērijas preču ražošanai.

mikstmieši biol. → **gliemji**

miksttapšana tehnol. Amorfas vielas pāreja no cieta stāvokļa plastiskā stāvoklī temperatūras ietekmē.

mikstūra [lat. *mixtura* savienojums, maisījums] *med.* Šķidrā *zaļforma* – dažādu zaļu uzlējumu un novārtījumu maisījums.

miliārs [lat. *miliaris* prosas grauda lielumā] *med.* Tāds slimības process, kam raksturīgi prosas

graudu lieluma pūslīši, pauguriņi, pinnes vai daudzi sīki *tuberkuli*.

milibārs [lat. *mille* tūkstotis + gr. *baros* smagums] *fiz.* Spiediena mērvienība, bāra tūkstošdaļa (plaši lieto meteoroloģijā); apz. mbar.; *SI* mērvienību sistēmā m-am atbilst hektopaskāls (hPa).

militekss *tekst.* Šķiedru, filamentu un pavedienu lineārā blīvuma mērvienība – viena kilometra masa miligramos; apz. *mtex*.

milivoltmētrs [lat. *mille* tūkstotis + voltmētrs] *el., fiz.* Voltmētrs mazu spriegumu mērīšanai.

milti 1. *pārt.* Pulverveida pārtikas produkts, ko iegūst, samaļot labības augu graudus (kviešus, rudzus, pupas u. c.). *B i d e l ē t i m.* – ļoti smalki samalti m., no kuriem pilnīgi atdalītas sēnālas un klijas. *K a r t u p e j u m.* – no kartupeļiem iegūta cieta. 2. *lopk.* Lopbarība, ko iegūst, samaļot labības, pākšaugu, eļļas augu sēklas vai rupjo barību. *S i e n a m.* – samalts siens, arī siena smalkumi (izēdina galvenokārt cūkām un teļiem maisījumā ar cita veida lopbarību). *S k u j u m.* – izkaltētu eglu un priežu skuju m., ko lieto vitamīnbarībai un par kombinētās spēkbarības piedevu. 3. *materiālt.* Pulverveida viela, ko iegūst, cietvielu sasmalcinot (samaļot). *K o k s n e s m.* *kopakstr.* – noteikta granulometriskā sastāva koksnē daļiņas, ko iegūst koksnē sausā mehāniskā malšanā.

miltrasas lauks. Plaši izplatītas krāšņumaugu u. c. kultūraugu slimības, kuru ierosinātāji ir miltrasu *Erysiphaceae* dzimtas sēnes; bojā lapas, dzinumus, augļus, ogas, ziedus.

miltu apstrādes līdzekļi *pārt.* Vielas, ko pievieno miltiem, lai uzlabotu to cepamības īpašības un krāsu.

milzis *astr.* → **milzu zvaigzne**

milzu zvaigzne, milzis *astr.* Liela diametra un lielas starждаudas zvaigzne. Pēc temperatūras m. z-es var iedalīt s a r k a n a j o s m i l ž o s un d z e l t e n a j o s m i l ž o s. Par m. z-ēm kļūst vidējas masas zvaigznes evolūcijas stadijā, kas seko galvenās secības zvaigžņu stadijai. Sk. arī *zvaigžņu evolūcija*.

mīmika [gr. *mimikos* atdarinošs] Sejas muskuļu dabiskas vai tēlotas kustības, kas atspoguļo psihisko un emocionālo stāvokli.

mīmikrija [gr. *mimikos* atdarinošs] *biol.* Vienu organismu eksistencei derīga aizsargājošas

krāsas vai formas līdzība ar citiem organismiem vai objektiem.

minerālavots *ģeol.* Avots, no kura izplūst minerālūdens.

minerālbarība *lopk.* Minerālsāļi, ko izmanto par lopbarības piedevu, ja dzīvnieku barībā nav pietiekamā daudzumā vai ir nepareizās attiecībās *makroelementi* vai *mikroelementi*.

minerāleļļa *ķīm.* Šķidrās augstāko ogļūdeņražu maisījums, ko iegūst no naftas.

mineralizācija [fr. *minéraliser* mineralizēt] *ģeol.* Rūdu minerālu kristalizēšanās no šķīdumiem, gāzēm, kausējumiem.

mineralizators *sil. tehnol., ker.* Viela, kas veicina tehnoloģiskā procesa norisi, sekmējot izejvielu sadalīšanos un jaunu fāžu veidošanos zemākā temperatūrā, piem., piedeva keramikām masām, kas veicina noteiktu kristālisku savienojumu veidošanos apdedzināšanas procesā.

minerālizējvielas *ģeol., tehnol.* → **derīgie izrakteņi**

minerālkrāsas Krāsaini vai balti ieži, ko izmanto krāsvielu ražošanai.

minerālkrāsvielas Dabā sastopamās neorganiskās krāsvielas (okers, umbra, svina mīnījs, cinka baltums u. c.), arī mākslīgās neorganiskās krāsvielas (dažādu toņu ultramarīns, Berlīnes zilums, titāna pigmenti). Pie mākslīgajām m-ām pieder arī sodrēji, ko lieto *fotomateriālu* saiņošanas papīru ražošanā.

minerālmēsli *lauks.* Mēsli, kuros augu barības vielas ir viegli uzņemamu neorganisku savienojumu (galvenokārt sāļu) veidā; nosacīti – arī daži rūpnieciski ražoti organiskie savienojumi, piem., karbamīds. *F o s f o r a m.* – mēslošanas līdzeklis, kurā galvenais augu barības elements fosfors (P) visbiežāk ir fosforskābes sāļu veidā; veicina citu barības elementu izmantošanu, palielina augu izturību pret sausumu un veldrēšanos, sekmē augu nobriešanu. *G r a n u l ē t i m.* – m-u granulas, lodītes ar 1–4 mm diametru; granulētie m. ir mazāk higroskopiski, glabājot nekūst un nesacietē, labāk izsējas. *K ā l i j a m.* – mēslošanas līdzekļi, kuros galvenais augu barības elements ir kālijs (K); veicina cukuru un cietes veidošanos un uzkrāšanos augos, vielmaiņu augu šūnās un

olbaltumvielu uzkrāšanos, labību cerošanu un sakņaugu sakņu veidošanos. **M a g n i j a m.** – m., kuru galvenais augu barības elements ir magnijs (Mg); magnija-amonija fosfāts, dolomītmilti, cementa putekļi, degakmens pelni un Sauriešu ģipšakmens; lieto visiem kultūraugiem māslmiltis un smiltis augsnēs, ja tajās magnija oksīda ir mazāk par 7–8 mg/100 g. **S l ā p e k ļ a m.** – m., kuros galvenais augu barības elements ir slāpekļis (N); biežāk lietotie slāpekļa m. ir urīnviela, amonija sulfāts, amonija hlorīds, amonija nitrāts, sašķidrināts amonjaks, amonjaka ūdens. Sk. arī *mikromēsli*.

mineralogija [lat. *minera* rūda + *logos* jēdziens, mācība] *ģeol.* Zinātne par minerāliem, to sastāvu, uzbūvi, īpašībām, izcelsmi un izplatību.

minerāls [lat. *minera* rūda] *ģeol.* Ciets, kristālisks, pēc ķīmiskā sastāva, fizikālajām īpašībām un struktūras viendabīgs, neorganisks savienojums, kas veidojas Zemes garozā. **A k c e s o r i s k i e m-i** – iežos nelielā daudzumā (ne vairāk par dažiem procentiem) sastopamie m-i. **A u t i g ē n i e m-i** – m-i, kas atrodas to veidošanās vietā. **M ā k s l ī g i e m-i** – mākslīgi iegūti kristālisks produkti, kas pēc ķīmiskā sastāva un fizikālajām īpašībām atbilst dabiskajiem m-iem (dimanti, rubīns, safīrs, kvarcs u. c.); plaši izmanto optikā, elektrotehnikā un juvelierizstrādājumiem. **R ū d u m-i** – m-i, kas satur metalurģiski izdalāmus metālus, piem., magnēti, kalkopīti, galenīti. **S m a g i e m-i** – m-i, kuru blīvums ir lielāks par 2,9 g/cm³. **U g u n s i z t u r ī g i e m-i** – m-i ar augstu kušanas temperatūru (piem., kvanči, andaluzīts, grafīts, korunds), kurus var izmantot ugunsizturīgiem materiāliem.

minerālsāļi *ģeol.* Ieži, kas viegli šķīst ūdenī, galvenokārt hlorīdi, sulfāti, nitrāti.

minerālšķiedra *tekst.* No dabā esošiem minerāliem iegūta tekstilšķiedra (azbesta šķiedra).

minerālūdeņi *ģeol.* Pazemes ūdeņi, kuros ir paaugstināts sāļu un gāzu daudzums.

minerālvate *sil. tehnol.* Mākslīgā vate, ko izgatavo no metalurģisko sāļu un minerālizeju vielu kausējumiem, izpūšot ar saspiestu gaisu; m-i un tās izstrādājumus (plāksnes, seg-

mentus u. c.) lieto būvkonstrukciju un tehnoloģisko iekārtu siltumizolācijai.

minerālvielas *lopk.* Minerālelementi (*makroelementi*, *mikroelementi* un *ultramikroelementi*) un to sāļi, kas paliek pelnos pēc barības līdzekļa pārpelnošanas; to daudzums nepārsniedz 0,001% no masas.

mini [a. *mini.* < lat. *minimus* vismazākais] *apg.* **Gurnģērba** vai **plecģērba** garums līdz pusgurniem, piem., minikleita, minisvārki. **M ē r e n a i s m.** – gurnģērba garums līdz ceļgaliem, piem., mērenā m. mētelis. **S u p e r m i n i** – gurnģērba garums līdz kājstaklei, piem., supermini svārki, supermini kombinē. Sk. arī *mikro*.

mīniji [lat. *minium*] *ķīm.* **Pigmentu** grupa, kas satur dažus dzelzs un svina oksīdus. **D z e l z s m-s** – dabas materiāls, kas sastāv no trīsvērtīgās dzelzs oksīda Fe₂O₃ ar mālu un kvarca piemaisījumiem. **S v i n a m-s** – oranži sarkans svina oksīda Pb₃O₄ pigments; plaši lieto antikorozijas krāsās u. c.

minilaboratorija [lat. *mini(mus)* vismazākais + *laboratorija*] *fotogr.* Tehnoloģiskā aprīkojuma komplekss automatizētai fotomateriālu apstrādei un fotoattēlu kopēšanai; sastāv no diviem patstāvīgiem blokiem – fotofilmu apstrādes procesora un fotoattēla kopēšanas ierīces (printera) un fotopapīra apstrādes procesora.

minimaks [minimums + maksimums] *mat.* Divu mainīgo funkcijas ekstrēms, ko iegūst, ņemot minimumu viena mainīgā maiņas apgabalā no maksimumiem otra mainīgā maiņas apgabalā. Sk. arī *sedlu punkts*.

minimālais attēla elements *tel.* Mazākā vizuālās informācijas vienība, kas izšķirama televīzijas sistēmā.

minimāltermometrs [v. *minimal* < lat. *minimus* vismazākais + gr. *thermos* silts, karsts + *metron* mērs] Termometrs, kas reģistrē viszemāko temperatūru, kāda bijusi zināmā laika posmā.

minimums [lat. *minimum* vismazākais lielums] 1. Pats mazākais lielums; zemākā robeža; vismazākā vērtība. 2. *mat.* Funkcijas vismazākā vērtība dotajā intervālā.

minorante [fr. *minorante* nesasniedzošs] *mat.* Reālu skaitļu virkne vai funkcija, kuras vērti-

ba katrai argumenta vērtībai nav lielāka par dotās virknes vai funkcijas vērtību.

minoritātes nesēji [v. *Minoritāt* < lat. *minor* mazāks] *elektron.* → **mazākumnesēji**

minors [lat. *minor* mazāks] *mat. Determinants*, ko iegūst, izvītrojot no dotā determinanta zināmas rindas un ailes.

minūte [lat. *minutus* sīks, niecīgs] 1. Ārpussistēmas mērvienība laika mērišanai; 1 min=60 s. 2. *mat.* Leņķu un riņķa līnijas loku mērvienība, kas ir 1/60 grāda.

mioblasti [gr. *mys (myos)* muskulis + *blastos* dīgļis] *biol.* Cilvēka un dzīvnieku jaunās muskuļšūnas.

miofibrillas [gr. *mys (myos)* muskulis + lat. *fibrilla* šķiedriņa] *biol.* Saraušanās pavedieni, kas stiepjas caur muskuļšķiedrām.

mioglobīns [gr. *mys (myos)* muskulis + lat. *globus* lode] *biol.* Salikta muskuļu olbaltumviela, muskuļu *hemoglobīns*, kas piegādā muskuļiem skābekli.

miokardīts [gr. *mys (myos)* muskulis + *kardia* sirds] (*myocarditis*) *med.* Sirds muskuļaudu iekaisums.

miokards [gr. *mys (myos)* muskulis + *kardia* sirds] *biol.* Sirds muskuļaudi.

mioloģija [gr. *mys (myos)* muskulis + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Anatomijas nozare, kurā pēta muskuļus.

mioma [gr. *mys (myos)* muskulis] (*myoma*) *med.* Labdabīgs muskuļaudu audzējs.

mions [mī(mez)ons] *fiz.* Nestabila elektriski lādēta elementārdaļiņa (agrākais nos. "mī mezons"), pieder pie *leptoniem* un piedalās *vājajās* un *elektromagnētiskajās mijiedarbībās*; apz. μ .

miopija [gr. *myōps (myōpos)* tuvredzība] (*myopia*) *med.* Tuvredzība.

miorelaksanti [gr. *mys (myos)* muskulis + a. *relaxant* < lat. *relaxare* novājināt, samazināt] *med.* Vielas, kas izraisa muskuļu šķiedru atslābumu.

miozīns [gr. *mys (myos)* muskulis] *biol.* Muskuļu olbaltums, viela, kas nodrošina muskuļu saraušanos.

miozīts [gr. *mys (myos)* muskulis] (*myositis*) *med.* Skeleta muskuļu iekaisums.

mipora *būv.* Uzputota *aminoplasta* bloki; lieto par skaņas un siltumizolācijas materiālu celtniecībā.

mira [fr. *mire* mērķis, tēmēklis] *fotogr.* Tabula optisko instrumentu (parasti *objektīvu*) vai fotomateriālu izšķirtspējas kvantitatīvai noteikšanai – caurspīdīga vai necaurspīdīga materiāla plāksnīte, uz kuras uzklāts standarta zīmējums, parasti vienāda platuma svītras vai tumši un gaiši sektori.

mirabilīts [lat. *mirabilis* brīnīšķīgs] *min.* → **glaubersāls**

miracīdijs [gr. *meirakidion* bērns] *biol.* Viena no *sūcējtārpu* kāpurstadijām.

mirāža [fr. *mirage* atspoguļojums] Atmosfēras optiska parādība, kad pie apvāršņa redzami dažādu objektu šķietami attēli.

mirdzdiode, gaismas diode *elektron.* Sk. **diode**
mirdzizlāde *el.* Sk. **izlāde**

mirīda [pēc Vaļa zvaigznāja zvaigznes Miras nos.] *astr.* Pulsējoša *maiņzvaigzne*, kam piemīt gandrīz regulāras spožuma maiņas ar lielu amplitūdu un garu periodu.

mirres [gr. *myrrha* < arābu *murr* rūgts] Aromātiski sveķi; lieto medicīnā un kvēpināšanai reliģiskos rituālos.

mirušais mats *tekst.* Ļoti rupja, trausla šķiedra bez dabiskās krāsas un spīduma, serdene aizņem 90–95% no šķiedras diametra.

mirušie matiņi *lop.* Vilnas matiņi, kam serdes kārtā aizņem matiņa lielāko daļu, tāpēc tie lūst un neder pārstrādāšanai.

misa *pārt.* Lejavs, kurā ekstrahētā *iesala* šķīstošā sausna un cieta fermentatīvā ceļā ir pārckurota līdz *dekstrīniem* un *maltozei*.

misiņš [v. *Messing*] *materiālt.* Vara un cinka sakausējums ar maksimālo cinka daudzumu līdz 39%. Varš un cinks savstarpēji šķīst un veido cieta šķīdumu; var leģēt ar alvu, alumīniju, niķeli u. c. elementiem. Palielinot cinka daudzumu, palielinās misiņa stiprība un plastiskums.

mīstāmā mašina *lauks.* *tehn.* Stacionāra lauksaimniecības mašina linu un kaņepāju stiebru saspiešanai, salaušanai un šķiedras atdalīšanai no koksnes.

mistela *pārt.* Spirtota vīnogu sula.

mīstikla *lauks.* Rīks linu stiebrņu koksnes sasmalcināšanai un atdalīšanai no šķiedras; sastāv no rievotas koka pamatnes un pamatnē ar asi iestiprinātas virsdaļas, kas paceļama un nolaižama ar rokturi.

mistrāls [fr. *mistral*] *met.* Spēcīgs un auksts vietējs ziemeļrietumu vējš, kas pūš no kalniem Vidusjūras piekrastē, Francijā, Ronas ielejā.

mistraudze *mež.* Audze, kuras valdošās sugas krāja ir 90% un mazāk no kopējās krājas. Ar laiku koku sugu skaits samazinās, notiek ekoloģiska specializēšanās, parādās dominantes.

mistrs lauks. Vairāku kultūraugu (reti viena kultūrauga dažādu šķirņu) maisījums. M. salīdzinājumā ar tīrsēju labāk izmanto augšējās barības vielas, mitrumu un saules enerģiju; tajā palielinās augu veldres izturība un slimībizturība.

mitkals *tekst.* Kokvilnas jēlaudums audekla pinumā no vidēji rupjas (18,5–15,4 teksti) kardu dzijas.

mitne būvn. Ēka, telpa, kur dzīvot, apmesties. L o p u m. – ēka, telpa mājdzīvnieku mītināšanai.

mitochondriji [gr. *mitos* pavediens + *chondros* graudiņš] *biol.* *Organoīdi* šūnas citoplazmā, enerģētiskie centri.

mitoze [gr. *mitos* pavediens], **kariokinēze** *biol.* Šūnas kodola dalīšanās, kas nodrošina ģenētiskā materiāla vienlīdzīgu sadalīšanos starp meitšūnām.

mitrājs *geogr.* Purvs, mitrs mežs, sekls ezers un aizaugušas piekrastes ūdeņi līdz 6 m dziļumam.

mitrināmais aparāts *poligr.* Ofseta iespiedmašīnas daļa, kas neļauj starpelementiem kļūt uzņēmīgiem pret krāsu.

mitrināšana *ā. apstr.* Mitruma ievadišana kailādā pēc žāvēšanas (atkarībā no tās veida un deformācijas pakāpes), lai āda iegūtu plastiskumu.

mitruma koeficients *geogr.* Attiecība starp gada nokrišņu daudzumu un iztvaikojamību vienā un tai pašā laika periodā; raksturo teritorijas mitruma pakāpi.

mitrumizturība *papīr.* Papīra (kartona) īpašība saglabāt stiprību mitrā stāvoklī.

mitrumnoturība *tehnol.* Materiāla spēja ilgstoši pretoties mitruma graužošanai iedarbībai, ja materiāls periodiski samirkst un izkalst.

mitrums 1. *fiz.* Ķīmiski nesaistītā ūdens daudzums vielā, materiālā. G a i s a m. – ūdens tvaiku daudzums gaisā. Gaisam nosaka absolūto m-u, kas vienāds ar ūdens tvaiku masu

kubikmetrā gaisa, un relatīvo m-u, kas vienāds ar procentos izteiktu ūdens tvaiku daudzumu pret ūdens tvaiku piesātinātā stāvokli.

2. *mežr.* Koksnes m. – procentos izteikts ūdens daudzums koksne. A b s o l ū t a i s k o k s n e s m. – koksne esošais ūdens daudzums, ko izsaka procentos no sausas koksnes masas. B r ī v a i s k o k s n e s m. – m. koksnes šūnu dobumos (makrokapilāros) vai koksnes m. virs šķiedru piesātināšanas m-a. H i g r o s k o p i s k a i s k o k s n e s m. – m., kuru koksne uzsūc no apkārtējās vides (gaisa, tvaika, dūmgāzēm), vai saistītais m. K o k s n e s l i d z s v a r a m. – m., uz kuru tiecas žūstoša koksne, ja to iztur vidē ar nemainīgiem parametriem (temperatūru un gaisa m-u). R e l a t ī v a i s k o k s n e s m. – mitrā koksne esošais ūdens daudzums, ko izsaka procentos no mitras koksnes masas; parasti lieto kurināmās koksnes raksturošanai. Relatīvais m. atšķirībā no absolūtā m-a vienmēr ir mazāks par 100%.

mitrumuzturētāji *pārt.* Vielas, kas palīdz saglabāt produktiem vajadzīgo mitruma un mīkstuma pakāpi, novērš kristalizāciju.

mitrumvadāmība *mež.* K o k s n e s m. – koksnes spēja vadīt saistīto ūdeni šķidruma veidā šūnas sienīņu mikrokapilāru sistēmā (galvenokārt) un tvaika veidā ar gaisu pildītu makrokapilāru sistēmā (mazākā mērā).

miza *biol.* Augu stumbra un sakņu perifēriskā (segaužu) daļa līdz kambijam.

mizanscēna [fr. *mise en scène* inscenēšana] *kino, tel.* Aktieru izvietojums filmēšanas laukumā atsevišķos brīžos.

mizanscēnas izkadrējums *kino, tel.* Fotogrāfiju vai zīmētu attēlu virkne, kurā atspoguļota kadra kompozīcija epizodes vai visas filmas vēstījuma nozīmīgākajos momentos.

mizostomīdi (*Myzostomida*) *biol.* Posmtārpu klase. Adatādaļu parazīti vai komensāļi.

mizošana *koka* *apstr.* Mizas atdalīšana no koku stumbriem un sortimentiem (zaļbaļķiem, finierklučiem, stabiem, papīrmalkas u. c.). M-a s t l i e k a s – mizas, krijas, koksnes un stumbru perifērijas daļiņas, kas rodas kokmateriālu mizojot. M. s l o k s n ē m – rupja m. ar mizas atdalīšanu joslu veidā visā kokmateriāla garumā.

mizotājs (mizošanas mašīna) *kopapstr.* Darbmašīna mizas noņemšanai no koksnes (galvenokārt no apaļkoku) virsmas. **B e r z e s m-i** – ķēžu un veseru m-i, kas, vienam balķim beržoties gar otru vai gar agregāta sienu, atbrīvo balķus no mizām. Šādās iekārtās pārsvarā mizo pa ūdeni transportēto *papīrmalku*. **D i s k a m-i** – mašīnas, kuru darba orgāns ir uz vertikālas vai horizontālas tērauda ass iestiprināts tērauda disks ar tērauda nažiem; disks griežas ar ātrumu 600–1500 apgr./min; lieto papīrmalkas sausai mizošanai. **H i d r a u l i s k i e m-i** – mašīnas, kurās mizu atdala ar spēcīgu ūdens strūklu, ko raida uz mizojamo balķi ar lielu spiedienu, vai ar riņķveida strūkļām visapkārt mizojamiem balķiem.

MMA sindroms [gr. *mastos* krūts + *mētra* dzemde + lat. *aga* bez; gr. *syndromē* satecēšana, saplūšana] *lopk.* Dzīvnieku tesmeņa un dzemdes pēcdzemdību slimības.

M “Mike” jūrn. Starptautisks signāls – nozīmē “kuģis ir apstādināts un nekustas”.

moda [lat. *modus* mērs, veids] *mat., meh.* Gadījumlieluma vērtība, kuras varbūtība ir vislielākā, t. i., *variante* ar vislielāko absolūto vai relatīvo biežumu variācijas rindā. **S v ā r s t ī b u m.** (f o r m a) – stāvokļa konfigurācija svārstību kustībai (ar vienu svārstību frekvenci), ja novirzes no līdzsvara stāvokļa ir maksimālas.

mode [fr. *mode*] *apg.* Tērpsnāš un citādā cilvēku rīcībā dominējošo stilu periodisku pārmaiņu parādība, kas specifiski izpaužas noteiktā sabiedrībā un noteiktā laikposmā.

modelēšana *mat.* Objekta pētišana ar modeļu palīdzību; izmanto gadījumos, kad objekti tiešai izpētei grūti pieejami.

modelis [fr. *modèle* paraugs, modelis] *tehn.* 1. Paraugs. 2. Priekšmeta vai parādības vienkāršots samazināts vai palielināts atveidojums, kas atspoguļo tā īpašības un struktūru. 3. Ierīce, fizikāla sistēma vai matemātisku sakarību kopums, kas pētāmo procesu atveido vai atbilstoši vienkāršotā veidā, izmantojot tā būtiskās pazīmes.

model[kadrs] [fr. *modèle* paraugs, modelis + *cadre* ietvars] *kino* Kadrs, kurā nelieli modeļi uzņemti tā, ka tie izskatās pēc lieliem objektiem.

modems [a. *modem* (*modulator* – *demodulator*)]

inf. Funkcionāla ierīce, kas ciparsignālu pārveido *analogsignālā* un analogsignālu ciparsignālā, lai tos varētu apstrādāt datoros un pārraidīt pa sakaru līnijām. M-us lieto attālu termināļu pievienošanai datoru tīklam. **I e k š ē j a i s m.** – m-a *mikroshēma*, kas iemontēta platē, kura instalēta datorā.

modificēšana 1. materiālt. Tehnoloģisks paņēmieni kristalizācijas centru skaita palielināšanai, ievadot šķidrā materiālā cietas daļiņas – modifikatorus, kas kalpo par mākslīgiem kristalizācijas centriem; čuguniem par modifikatoriem lieto magniju, alumīniju – nātriju, polimēriem – *indigo*. 2. *kopapstr.* Koksnes m. – koksnes fizikālmehānisko, siltumfizikālo, tribotehnisko, biokīmisko un uguns aizsardzības īpašību mērķtiecīga vai regulēta izmaiņa atbilstoši tās lietošanas apstākļiem. **K o k s n e s m-as e f e k t s** – modificētas koksnes īpašību attiecība pret izejas koksnes analogiskajām īpašībām. **K o k s n e s t e r m o d i n a m i s k ā m.** – iepriekš uzsildītas, iztvaicētas, sausas vai pildītas koksnes m., to blīvinot ar sekojošu augsttemperatūras žāvēšanu un termisko apstrādi. **K o k s n e s t e r m o ķ ī m i s k ā m.** – koksnes m., piesūcinot to ar monomēriem, oligomēriem vai sveķiem un pēc tam termiski apstrādājot ar nolūku panākt piesūcināšanas sastāva polimerizāciju vai polikondensāciju.

modifikācija [lat. *modificatio* pārveidošana] 1. *fiz.* Viens no vielas stāvokļiem, procesa, parādības veidiem; pāreja no vienas īpašības otrā. 2. *biol.* Vides apstākļu nosacīta, neiedzimstoša organisma pazīmju maiņa. 3. *ķīm.* Viena un tā paša ķīmiskā savienojuma pastāvēšana dažādos veidos ar atšķirīgām fizikālajām īpašībām.

modifikators [lat. *modificare* pārveidot] *ķīm., tehnol.* 1. Viela, ko pievieno izejvielu maisījumam, lai mainītu tehnoloģiskā procesa norisi un iegūstamā materiāla īpašības; *aģents*, ko ievada *polimērā* tā iegūšanas procesā, lai mērķtiecīgi izmainītu polimēra īpašības. 2. *Maisītāja* veids, kurā notiek polimēru nepārtraukta maisīšana, savietošana un pildīšana.

modulācija [lat. *modulatio* vienmērīgums, ritmiskums] 1. *elektron.* Svārstību parametru (amplitūdas, frekvences, fāzes) mainīšana pēc

noteikta likuma. 2. *kino, tel.* Skaņu ierakstotās gaismas plūsmas stipruma maiņa atbilstoši skaņu svārstību taktij. M-as t r o k-š ņ i – skaņas kropļojumi neadekvāti modulētos *skaņas celiņos*.

modulators elektron. Ierīce, kas veic modulāciju.

modulis [lat. *modulus* mērs] 1. *fiz., tehn.* Lielums, koeficients. E l a s t ī b a s m-ļi – lielumi, kas raksturo materiālu elastiskās īpašības, ja deformācijas ir mazas. 2. *ķīm. tehnol.* Lielumu attiecība, piem., oksīdu attiecība portlandcements klinkerā. A l u m i n ā t u m. – alumīnija oksīda (Al_2O_3) masas attiecība pret dzelzs oksīda (Fe_2O_3) masu. H i d r a u l i s k a i s m. – kalcija oksīda (CaO) masas attiecība pret skābo oksīdu ($\text{SiO}_2 + \text{Al}_2\text{O}_3 + \text{Fe}_2\text{O}_3$) masu. S i l i k ā t u m. – silīcija dioksīda (SiO_2) masas attiecība pret alumīnija un dzelzs oksīda masu ($\text{Al}_2\text{O}_3 + \text{Fe}_2\text{O}_3$). V a n n a s m. *ķīm. tehnol., tekst.* – apstrādājamā materiāla un apstrādes šķīdumā masu kvantitatīva attiecība; piem., celulozes un *nitrējošā maisījuma* masu attiecība (1:50; 1:100 u. c.) nitrocelulozes iegūšanā; *tekstilizstrādājuma* un krāsošanas vannas masu attiecība. 3. *mat.* Algebrā – kompleksam skaitlim $z = a + bi$ atbilstošs lielums $|z| = \sqrt{a^2 + b^2}$ (sk. arī *absolūtā vērtība*). 4. *mat.* Ģeometrijā – skaitlis (skalārs), kas izsaka dotā vektora garumu. 5. *tehn.* Ražošanas m. – tehnoloģiskā iekārta, kas var automātiski funkcionēt patstāvīgi un elastīgas ražošanas sistēmas sastāvā.

modulfrēze materiālt. Sk. *frēze*

modulgrieznis materiālt. Sk. *grieznis*

modfeta [fr. *moffete*] *ģeol.* Zemas temperatūras *fumarola*, kas sastāv galvenokārt no ogļskābās gāzes ar slāpekļa, ūdeņraža vai metāna piejaukumu.

mohēra [arābu *mukhayyar*] *tekst.* No angoras šķirnes kazu (*Capra hircus aegagrus*) apmatojuma iegūta šķiedra.

Moho, Mohorovičiča virsma [pēc dienvidslāvu ģeofiziķa A. Mohorovičiča (*Mohorovičič*, 1857–1936) vārda] *ģeol.* Robeža starp Zemes garozu un mantiju, ko iezīmē krasa seismisko viļņu ātruma palielināšanās; atrodas vidēji 35 km dziļumā.

Mohorovičiča virsma ģeol. → *Moho*

moistogrāfs [a. *moist* mitrs + gr. *graphein* rakstīt] *papīr.* Aparāts papīra mitruma reģistrēšanai, kura darbība pamatojas uz papīra elektrovadāmības izmaiņu mērīšanu atkarībā no papīra mitruma.

moka [pēc Sarkanās jūras ostas Moka nos.] *pārt.* Viena no labākajām kafijas šķirnēm.

mokiks [mo(pēds) + a. *kick* spert] *tehn.* Mopēds bez pedāļmehānisma.

moldings [a. *moulding*] *aut.* Dekoratīva uzlika (automobiļa virsbūvei).

molekula [lat. *moles* masa] *ķīm.* Vielas vissīkākā daļiņa, kurai piemīt vielas īpašības.

molekulārā bioloģija *biol.* Zinātne, kurā pēta dzīvības procesus submikroskopiskā un molekulārā līmenī.

molekulārie kristāli *fiz., krist.* Cietvielas, kas veidojas no molekulām, kuras savstarpēji saistītas ar vājiem van der Vālsa spēkiem vai ūdeņraža saitēm (sk. *starpmolekulārā mijiedarbība*).

molekulāro orbitāļu metode *ķīm.* Metode molekulas īpašību raksturošanai – katra elektrona kvantu ķīmiskais apraksts ar tā stāvoklim atbilstošu viļņu funkciju – molekulāro orbitāli.

molekulmasa, molmasa *ķīm.* Molekulas masa, kas izteikta *atommasas* vienībās. M. skaitliski ir vienāda ar visu molekulas ķīmisko elementu atomu atommasu summu.

molekulu spektri *ķīm.* Elektromagnētiskā starojuma sadalījums, molekulai to izstarojot vai absorbējot sev raksturīgā veidā; vērojami joslu veidā spektra ultravioletajā, redzamajā vai infrasarkanajā daļā.

moleskīns [a. *moleskin* kurmjāda] *tekst.* Gluds, spīdīgs, merseizēts (sk. *mersreizācija*), blīvs kokvilnas audums, kas izstrādāts pastiprinātā satīna pinumā no dzijas ar mazu lineāro blīvumu; audu lineārā aizpilde 140%.

molibdēna rūdas *ģeol.* Dabiskas minerālvielas, no kurām var iegūt molibdēnu; nozīmīgākais minerāls *molibdenīts*.

molibdenīts *min.* Svina pelēks minerāls, *molibdēna* sulfīds MoS_2 , galvenā molibdēna rūda.

molibdēns [gr. *molybdos* svins] *ķīm.* Ķīmiskais elements Mo, atomnr. 42, atommasa 95,94, ciets, gaiši pelēks metāls; izmanto izturīgu sakausējumu iegūšanai.

molmasa *ķīm.* → *molekulmasa*

mols¹ [it. *molo*] *hidr. Hidrotehniska būve, kas ierobežo kādu akvatoriju, piem., ostu, pasargājot to no vētras, bangām, ledus un sānešiem.*

mols² [v. *Mol < Molekül*] *ķīm. Skaitliska vielas elementārobjektu daudzuma vienība – $6,0221367 \cdot 10^{23}$.*

moltilpums *ķīm. Vielas viena mola tilpums.*

moluski [lat. *molluscus* miksts] *biol. → gliemji*

moments [lat. *momentum* virzītājspēks] 1. *mat.*

Gadījumlieluma X raksturlielums $E(X-a)^k$ (a, k – dotie skaitļi) (*sk. vidējā vērtība, dispersija*).

2. *fiz., tehn.* Lielums, kas raksturo kādu kustībā esoša ķermeņa īpašību. *Elektrodzinēja elektromagnētiskais m.*

el. – elektromagnētisko spēku radītais m. *Kritiskais m. el.* – elektromagnētiskā

m -a vislielākā iespējamā vērtība. *N o m i n ā l a i s m.* – dzinēja elektromagnētiskā

m -a vērtība, kas atbilst nominālai slodzes vērtībai. *P a l a i š a n a s m.* – elektromagnētiskais m., ko attīsta dzinējs uzreiz pēc

pie slēgšanas elektriskās enerģijas avotam. *S l o d z e s m.* – lielums, kas raksturo dzinējam

pielikto slodzi; ja dzinēja attīstītais m. pārsniedz slodzes m -a vērtību, dzinēja ātrums

pieaug, pretējā gadījumā – samazinās; ja dzinējs darbojas stabili, attīstās m., kas vienāds

ar slodzes m -u.

monacīts [gr. *monazein* būt vienam] *min.* Minerāls, cērija, lantāna un torija fosfāts (Ce, La, Th) PO_4 ; izejviela cērija, lantāna, torija ieguvei.

monitordozimetrija [lat. *monitor* uzraudzītājs, padomdevējs + dozimetrija] Absorbētās starojuma *dozas* nepārtraukta kontrole, izmantojot vizuāli kontrolējamus *dozimetrus*, kas

[auj laikus koriģēt starošanas režīmu.

monitorings [a. *monitoring* uzmanišana, novērošana] *ekol.* Dabas vides stāvokļa novērošanas, kontroles, analīzes un prognozēšanas

informatīvā sistēma.

monitors [a. *monitor* < lat. *monitor* uzraudzītājs, padomdevējs] 1. *inf.* *Displeja* konstruktīvs

bloks, kas *ekrānā* atveido vienas vai vairāku krāsu *attēlus*. *K r ā s u m.* – m., kas attēla

veidošanai displeja ekrānā var izmantot vairāk nekā divas krāsas. *V i e n k r ā s a s m.* – m., kas var veidot attēlu displejā, izmantojot

tikai vienu krāsu; tiem ir lielāka burtu un ciparu *izšķirtspēja* nekā krāsu m-iem, tāpēc

tos parasti izmanto *tekstu apstrādei*. 2. *jūr.*

Nelielas iegrimes karakuģis militārām operācijām jūras piekrastes rajonos un upēs.

monocīti [gr. *monos* viens pats + *kytos* šūna] *biol.* *Leikocītu* veids; organismā veic aizsargfunkciju.

monoedrs [gr. *monos* viens + *hedra* skaldne] *krist.* Vienkāršākā kristalogrāfiskā forma, viena skaldne.

monofāgi [gr. *monos* viens pats + *phagein* ēst] *biol.* Dzīvnieki, kas savā barībā izmanto tikai vienas sugas indivīdus, piem., daudzi augu

kaitēkļi un parazīti.

monofilija [gr. *monos* viens pats + *phylon* dzimta] *biol.* Dažādu organismu grupu rašanās no vienas kopīgas izejformas – viendabīgas organismu grupas.

monogāmija [gr. *monos* viens pats + *gamos* laulība] *biol.* Dzīvnieku tēviņa pārošanās ar vienu un to pašu mātīti vienu vai vairākas vairošanās sezonas, dažkārt visu mūžu.

monohidrāts [gr. *monos* viens + fr. *hydrate* < gr. *hydōr* ūdens] *ķīm.* 1. Vielas ķīmiskajā nosaukumā – vārds, kas norāda, ka molekula ir saistījusi vienu molekulu ūdens. 2. Bezūdens *sērskābe* (koncentrācija 98,3%).

monohroms [gr. *monohrōmos* vienkāršsains] *kino, tel.* Melnbalts; tāds, kura vienīgās tonālās

gradācijas ir dažādas intensitātes tumšie un gaišie laukumi.

monokarpiski augi [gr. *monos* viens pats + *karpos* auglis] *biol.* Augi, kas zied un ražo augļus tikai vienreiz un pēc tam iet bojā.

monoklināle [gr. *monos* viens + *klinein* liekt] *geol.* Tektoniska struktūra, kuru veidojošie iežu

slāņi noliekti vienā virzienā.

monoklināls [gr. *monos* viens + *klinein* liekt] *geol.* Tāds (iežu) saguluma veids, kur slāņi krit vienā virzienā.

monoklis [fr. *monocle*] *fotogr.* Vienkāršākais vienkāršais objektīvs, kam piemīt visu veidu *aberācijas*.

monokristāls *krist.* Kristāliskas vielas ķermenis, kam visā tilpumā ir kopīgs *kristāliskais režģis*; formu nosaka *kristalizācijas* nosacījumi vai vēlākā mehāniskā apstrāde. Daudziem m-iem ir specifiskas fizikālās īpašības – cie-

tība (dimantam), liela siltumvadāmība (safirāms), caurspīdība (fluorītam), jutība pret ārē-

jām iedarbībā (piem., gaismu, spiedienu, elektrisko lauku).

monokultūra [gr. *monos* viens pats + *kultūra*]

1. *lauks*. Vienas lauksaimniecības kultūras audzēšana vienā un tai pašā zemes gabalā; bezmaiņas sējums. 2. *biol.* Mikroba *tīrkultūra*, ko iegūst laboratorijā.

monolīts¹ [gr. *monolithos* izgatavots no viena akmens] ležū, augsnes paraugs, kas paņemts tā, lai nebojātu tā dabisko uzbūvi.

monolīts² [gr. *monolithos* izgatavots no viena akmens] Viengabala, stipri saliedēts, kā no viena gabala.

monomānija [gr. *monos* viens + *mania* ārprāts] *med.* Psihisku traucējumu veids, kad slimnieka domas saistās ar vienu izpausmi, piem., *piromānija*, *kleptomānija*.

monomērs [gr. *monos* viens + *meros* daļa] *biol., ķīm.* Mazmolekulārs savienojums, kas noder par izejmateriālu *polimēru* sintēzē.

monomolekulārās reakcijas *ķīm.* Reakcijas, kuru norisē piedalās tikai viena daļiņa (neitrāla molekula, jons, radikālis).

monomolekulārs slānis, monoslānis *ķīm.* Vietas (parasti virsmaktīvas vietas) kārtiņa vienas molekulas biežumā uz citas vietas virsmas.

monoms [gr. *monos* viens + *nomē* daļa, loceklis] *mat.* Algebriska izteiksme, kas nesatur summu vai starpību; mainīgo pakāpju reizinājums ar koeficientu.

mononegatīvās tehnoloģijas *kino* Krāsu kinofilmu uzņemšanas tehnoloģijas, kurās tiek izmantota viena filma ar *trīsslāņu emulsiju*.

monopavediens [gr. *monos* viens + *pavediens*] *tekst.* Sk. *pavediens*

monoplāns *aeron.* Lidmašīna ar vienu spārnu; pēc spārna novietojuma šķir augstplākšņu, vidusplākšņu un zemplākšņu m-us.

monopods [gr. *monos* viens + *podos* kāja] *fotogr.* Vienbalsta fotostativs operatīvai fotografēšanai vai filmēšanai ierobežotā apgaismojumā.

monosaharīdi, aldozes *ķīm.* Vienkāršākie ogļhidrāti.

monoskops [gr. *monos* viens + *skopein* skatīties] *tel.* Elektronu lampa, kas ģenerē fiksētu video signālu no attēla, kurš veidojas uz elektroda lampas iekšienē.

monoslānis *ķīm.* → **monomolekulārs slānis**

monospermija [gr. *monos* viens + *sperma* sēkla] *biol.* Apaugļošanās, kad olšūnā nokļūst tikai viens *spermatozoīds* vai *spermij*s.

monozes *ķīm.* *Monosaharīdu* saisināts nosaukums, biežāk attiecinā uz *pentozēm* ($C_5H_{10}O_5$) un *heksozēm* ($C_6H_{12}O_6$).

montāža [fr. *montage* salikšana] 1. *būv.*, *tehn.* Mašīnu, iekārtu, būvju u. tml. salikšana no gatavām detaļām, elementiem. *Montāža* no *transportlīdzekļiem* *būv.* – konstrukciju piegāde objektā, lietojot vilcējus ar maināmām piekabēm; būvlaukumā vilcējam atkabina piekabi, uz kuras elementi jau ir samontēti. 2. *kino, tel.* Uzņemta filmas materiāla atlasīšana un savietošana *norises saskaņotības* principiem atbilstošā veselumā.

Asociatīvā m. – kadru kombinēšana epizodē, vadoties no kādas kopīgas idejas un neizmantojot scenāriju. *Digitālā m. tel.* – videoieraksta m. ar digitāliem līdzekļiem, t. i., nemontējot videolenti mehāniski. *Gaļīgā m.* – pēdējā m-as stadija, kurā tiek sagatavota filmas pasūtītāja *kopija*. M-as *vieta* – *kadru* nomaņas vieta kinofilmā.

Originālnegatīvā m. – *origināl-negatīvā* montēšana, precīzi reproducējot pirms tam veikto pozitīvā m-as shēmu; no iegūtā *montētā negatīvā* tiek gatavotas visas tālākās filmas *kopijas*. *Paralēlā m.* – ne mazāk kā divas neatkarīgas darbības atspoguļojošu *kadru* apvienošana vienā epizodē, pamīšus montējot šo kadru fragmentus. *Universālais m-as galds* – moderna un sarežģīta m-as iekārta, ar kuru var montēt skaņu un attēlu gan kopā, gan atsevišķi 8, 16, 35, 70 mm filmām. *Vizuālā m.* – filmas kombinēšana no uzņemtu kadru kopuma, neizmantojot scenāriju. Sk. arī *pamatmontāža, savietošana*.

Montekarlo metode [pēc Montekarlo (*Monte Carlo*) pils. nos.] *mat.* Skaitlisku aprēķinu metode, pēc kuras aprēķināmos lielumus modelē ar gadījumlaiķiem, iegūstot to statistiskos novērtējumus.

montētājs [fr. *monter* salikt] *kino, tel.* *Montāžas* iekārta divu kinolentes posmu savienošanai un sastiprināšanai.

montmorilonīts [pēc Monmorijonas (*Montmorillon*) atradnes Francijā] *min.* Izplatītākais

smektītu grupas māla minerāls ar lielu adsorbcijas un uzbriešanas spēju.

mopēds [mo(tocikls) + (velosi)pēds] *tehn.* Motocikls ar iekšdedzes motoru, kura darba tilpums ir mazāks par 49,8 cm³. Motora iedarbināšanai, bremzēšanai un kāju atbalstam m-a pārnesumu kārbā iebūvēts pedālmehānisms; motora jauda parasti 1,1–1,8 kW.

morēna [fr. *moraine*] *ģeol.* Nešķīrotu *drupiežu* sakopojums, kuru pārvietojis un nogulsņējis ledājs.

morēnuvāls [fr. *moraines*] → **krumlins**

morfijs *ķīm.* → **morfīns**

morfinisms *med.* Slimīga tieksme pēc *morfija* – *narkomānijas* veids.

morfīns, morfijs [v. *Morphin* < gr. *Morpheus* Morfejs, miega dievs] *ķīm.* Opija grupas *alkaloīds*, ko satur negatavu miega magoņu sēklas; narkotiska viela; lieto medicīnā sāpju remdēšanai.

morfogrāfija [gr. *morphē* veids, forma + *graphein* rakstīt] *ģeol.* *Morfoloģijas* novirziens, kurā veic Zemes virsas reljefa ārējo pazīmju (augstuma, dziļuma, posmojuma, formu izvietojuma, orientācijas) aprakstu bez reljefa izcelsmes un attīstības skaidrojuma.

morfoģenēze [gr. *morphē* veids, forma + *genesis* izcelšanās] 1. *biol.* Organisma orgānu sistēmu un daļu rašanās individuālajā un vēsturiskajā attīstībā. 2. *ģeol.* Dažādu izmēru Zemes virsas reljefa formu rašanās un attīstība.

morfoloģija [gr. *morphē* forma, veids + *logos* jēdziens, mācība] 1. *biol.* Zinātne par organisma uzbūves un attīstības likumsakarībām dažādos līmeņos: šūnu, audu, orgānu un orgānu sistēmu līmenī, to pārmaiņām individuālajā un vēsturiskajā attīstībā. 2. *ģeol.* *Ģeomorfoloģijas* nozare, kurā pēta reljefa formu izvietojumu, izmērus un apveidu.

morfometrija [gr. *morphē* veids, forma + *metrein* mērit] *ģeol.* *Ģeomorfoloģijas* virziens, kurā pēta Zemes virsas reljefa formu skaitliskās attiecības un raksturlielumus; morfometriskos lielumus apkopojot, izveido morfometriskās kartes.

morfoskulptūra [gr. *morphē* veids, forma + lat. *sculptura* < *sculpere* izgriezt, izkalt akmenī] *ģeol.* Zemes virsas nelīdzenumu kopums (gra-

vas, morēnu grēdas, upju ielejas), kuru veidošanā noteicošā nozīme ir ārējo cēloņu izraisītiem procesiem.

morfostruktūra [gr. *morphē* veids, forma + lat. *structura* uzbūve, izkārtojums] *ģeol.* Zemes virsas planetāro un *megareljefa* formu kopums, kuru radīšanā galvenie ir iekšējo cēloņu izraisītie procesi. K r i o ģ ē n ā m-a – m-as tips, kas veidojas sala procesos mūžīgā sasaluma rajonos.

morions [lat. *mormorion*] *min.* Melns kvarca paveids; izmanto par pjezoelektriķi, arī juvelierizstrādājumiem.

Mosa skala [pēc v. mineraloga F. Mosa (*Mohs*, 1773–1839) vārda] *min.* 10 minerālu etalons minerālu cietības noteikšanai ar skrāpēšanas metodi (pieaugošas cietības secībā: 1 – talks, 2 – ģipsis, 3 – kalcīts, 4 – fluorīts, 5 – apatīts, 6 – ortoklāzs (laukšpats), 7 – kvarcs, 8 – topāzs, 9 – korunds, 10 – dimants); cietību raksturo ar kārtas numuru skalā.

mošuss *novec.* → **muskuss**

motobloks [lat. *moto(r)* kustinātājs + a. *block*] *lauks. tehn.* Universāls vienass mazgabarīta traktors darbam ar nomaināmiem uzkarināmiem darbarīkiem un nelielām piekabēm. M-u darba laikā vada operators ar vadības rokturiem, ejot aiz m-a vai blakus tam vai sēžot uz piekabes sēdekļa.

motocikls [fr. *motocycle* < lat. *motor* kustinātājs + gr. *kyklos* riņķis] *tehn.* Divriteņu vai trīsriteņu satiksmes līdzeklis ar iekšdedzes motoru, kura tilpums pārsniedz 50 m³.

motordegviela *tehn.* Šķidra degviela, ko izmanto iekšdedzes dzinējos (*benzīns, dīzeļdegviela*, reaktīvo dzinēju, gāzturbīnu u. c. dzinēju degviela).

motorģenerators *el.* Sk. **ģenerators**

motorkuģis *jūr.* Kuģis ar iekšdedzes galveno dzinēju.

motorollers [v. *Motoroller*] *tehn.* Motocikla paveids; priekšējā riteņa dubļusargs lejasdaļā pāriet platā kāju balsta platformā, kas aizsargā vadītāju un pasažieri no putekļiem un dubļiem; motora darba tilpums ir 125–250 cm³, jauda 4,5–8,2 kW.

motors [lat. *motor* kustinātājs] *tehn.* Mehānisms, kas pārvērš dažāda veida enerģiju rotējošās vārpstas mehāniskajā enerģijā. I e k š d e-

d z e s m. – iekšdedzes dzinējs, kas siltuma enerģiju pārvērš vārpstas rotācijas enerģijā; pēc darbelementa iekšdedzes m-us iedala virzuļa (kloķvārpstas iekšdedzes m., brīvvirzuļu iekšdedzes m.) un bezvirzuļa iekšdedzes m-os (rotormotors, gāzturbīnas m.); pēc darbmašīnības aizdedzināšanas paņēmiena – dzirksteļaidedzes, kvēlaiddedzes, liesmaiddedzes karburatormotors un kompresijaiddedzes m-os; pēc taktu skaita, kurā notiek pilns darbības cikls (ieplūde, saspiede, sadedze, izplete un izplūde), – divtaktu un četraktu iekšdedzes virzuļmotoros. **A p a k š v ā r s t u m.** – m., kam gāzu sadales vārpsta un vārsti novietoti m-a *blokkarterī* blakus cilindram. **A u g š v ā r s t u m.** – virzuļmotors, kam vārsti novietoti virs cilindra. **Č e t r t a k t u m.** – virzuļmotors, kurā darba cikls notiek četru virzuļa gājienu vai divu kloķvārpstas apgriezīgu laikā. **D a u d z d e g v i e l u m.** – m., kas bez īpašām izmaiņām var darboties ar dažādām degvielām (piem., ar benzīnu un gāzi). **D i v t a k t u m.** – m., kura darba cikls notiek virzuļa divu gājienu vai kloķvārpstas viena apgriezīgu laikā. **G a r g ā j i e n a m.** – m., kam virzuļa gājiens ir garāks par cilindra diametru. **G ā z t u r b ī n u m.** – iekšdedzes m., kurā sadegušās degvielas gāzes griež turbīnratu. **Ī s g ā j i e n a m.** – m., kuram virzuļa gājiens ir īsāks par cilindra diametru. **P ū t e s m.** – iekšdedzes virzuļmotors, kurā degvielas sadegšanai nepieciešamo gaisa daudzumu pievada ar spiedienu. **R e a k t ī v a i s m.** – m., kurā vilcei izmantojamo spēku rada no m-a korpusa izplūstošā darbviela. **T u r b o p ū t e s m.** – virzuļmotors, kurā degvielas sadegšanai nepieciešamo gaisa daudzumu cilindā ievada ar spiedienu no *turbokompresora*. Sk. arī *hidromotors*.

motorvagoni dz. Ritošā sastāva vagoni, kurā apvienota lokomotīves vilces iekārta un pasažieru salons.

motorvilcējs dz. Lokomotīve ar iekšdedzes dzinēja jaudu līdz 220 kW; lietojama rūpniecisko uzņēmumu pievedceļu manevru un citos palīgdarbos.

motorzāģis mežr. Ar iekšdedzes dzinēju vai elek-

trodzinēju darbināma pārvietojama zāģēšanas iekārta, kurā par griezējinstrumentu izmanto ķēdes zāģi.

moviola [amer. *movie* kinofilmā + lat. *..olus* diminutīva izskaņā] *kin.* **tel.** 1. Portatīva iekārta kinofilmu caurskatīšanai, ar kuru var demonstrēt attēla un skaņas ierakstus kopā vai atsevišķi. 2. Jebkura montāžas iekārta.

mozaika [it. *mosaico*] **tel.** 1. Gaismjūtīga virsma elektroniskajā kamerā, uz kuras tiek fokusēts attēls. 2. Regulārs krāsaino (sarkano, zaļo, zilo) elementu izkātojums ļoti mazos gaismas filtros, kurus izmanto *aditīvajā procesā*.

mozaiklogi [it. *mosaico*] *inf.* Lietotāja saskarnē – divi vai vairāki logi, kas *displeja ekrānā* nepārkļājas.

Muavra formula [pēc a. matemātiķa A. de Muavra (*de Moivre*, 1667–1754) vārda] *mat.* Formula trigonometriskā veidā dota kompleksa skaitļa kāpināšanai: $z^n = r^n (\cos n\varphi + i \sin n\varphi)$.

muca Cilindriskis vai vēderains trauks (produkta, vielas glabāšanai un transportēšanai).

mucīni [v. *Muzin* < lat. *mucus* gļotas] *ķīm.* Organisma gļotvielas.

Mūdiņa diagramma teh. Diagramma, kas attēlo sakarību starp Darsi koeficientu (tas nosaka *hidraulisko* pretestību plūsmai), *Reinoldsa skaitli* un caurules relatīvo *raupjumu*. M. d-ai ir līdzība ar *Nikuradzes diagrammu* (kurā caurules raupjums iegūts mākslīgi) un *Murīna diagrammu*.

mufelkrāsns [v. *Muffel* + krāsns] Sk. **krāsns**

muflons [fr. *mouflon* < it. *mufflone*] *lopk.* Mazākā savvaļas aita; dzīvo Aizkaukāza un Vidusāzijas kalnos u. c. (uzskatīta par vienu no mājas aitu priekštečiem).

mugurkaulnieki (*Vertebrata*) *biol.* *Hordaiņu* tips – augsti organizēti dzīvnieki, kuru ķermeņa ass skeletu veido skrimšļa vai kaula mugurkauls.

mugurkauls (*columna vertebralis*) *biol.* Mugurkaulnieku, arī cilvēka, skeleta ass – orgāns, kas balsta citas ķermeņa daļas.

mugurkaultikls inf. Globāla vai teritoriāla *datoru tīkla*, piem., tīkla Internet, ātrdarbīgā daļa, kas nodrošina *informācijas masīvu* pārsūtīšanu lielos attālumos.

mugurvirsma materiālt. Griezējķīļa virsma, kas pārvērsta pret apstrādāto virsmu.

mukoīdi [lat. *mucus* gļotas + gr. *eidos* veids] *biol.*

Saliktas olbaltumvielas, kas atrodas radzenē, skrimšļaudos, gļotādās dziedzeros.

mulča [a. *mulch* ietrunējuši salmi] *lauks.* Augsnes nosegšanas (mulčēšanas) materiāls.

mulčēšana [a. *mulch* mulčēt] *lauks.* Augsnes virskārtas nosegšana ar kūdru, salmiem, kompostu, zāgskaidām, ruberoīdu, caurspīdīgu vai melnu plēvi. Tādējādi samazina ūdens iztvaikošanu, veicina tā iesūkšanos, uzlabo augsnes siltuma režīmu, nomāc nezāles. Lieto galvenokārt dārzkopībā, augļkopībā, lauka dārzenkopībā.

mulda *geol.* Tektoniska struktūra; ieapaļas vai ovālas formas iežu slāņu ieliece.

mūlis [lat. *mulus*] *lopk.* Ēzeļa un ķēves *hibrīds.*

multiciklons [lat. *multum* daudz + gr. *kyklōn* rotējošs] *tehn., sil. tehnol.* Iekārta, kas sastāv no vairākiem *cikloniem*, kuri darbojas paralēli un kuriem ir kopīgs cieta daļiņu savācējs.

multiekspozīcija [lat. *multum* daudz + ekspozīcija] *fotogr.* Daudzkārtēja gaismjutīgā materiāla *ekspozīcija*, kombinējot vienā *kadrā* divus vai vairākus fotoattēlus.

multimetrs [lat. *multum* daudz + gr. *metron* mērs] *el.* Kombinēts mēraparāts vairāku elektrisku lielumu (sprieguma, strāvas, pretestības) mērīšanai.

multipleksēšana [lat. *multiplex* salikts, daudzkārtējs] *inf.* Datu pārraides tehnoloģija, ar kuru diviem vai vairākiem datu avotiem var izmantot kopīgu pārraides vidi tā, lai katra datu avota rīcībā tiktu nodots atsevišķs *kanāls*. *Frekvenču dales m.* – m-as paņēmieni, kas, izmantojot dažādas nesējfrekvences, nodrošina iespēju pa vienu *sakaru* kanālu pārraidīt vairākus savstarpēji neatkarīgus *signālus* (piem., audiosignālus un videosignālus). *Laiķdales m.* – m-as paņēmieni, kas nodrošina vairāku sakaru kanālu izveidošanu vienā savienojošā *kabelī* (*kopnē, ķēdē*), sadalot kopējo pārraides laiku atsevišķos intervālos un dodot katram kanālam atbilstošu, periodiski atkārtoto laika intervālu; katram kanālam atbilstošajos laika intervālos pārraidīto *informāciju* apvieno uztvērējā.

multipleksors [lat. *multiplex* salikts, daudzkārtējs] 1. *elektron.* Loģiska iekārta, kas izejai pievieno vienu no vairākām ieejām. Pretēju funk-

ciju veic *demultipleksors*. 2. *tel.* Optiska ierīce, kas ļauj kombinēt attēlus no dažādiem avotiem vienotā signālā veidojošā kanālā.

multiplikācija [lat. *multiplicatio* pavairošana] *kino* Zīmētā *animācija*.

multiplikators [lat. *multiplicator* pavairotājs]

1. *tehn.* Ierīce mehānisma darbības kāpināšanai. *Hidrauliskais m.* – ierīce, kas rada lielu šķidrums *spiedienu*, izmantojot zemāka *spiediena* šķidrums plūsmu; sastāv no diviem kopā sajūgtiem *hidrocilindriem* (viens var būt arī pneimocilindrs). 2. Ierīce, ar kuru vienlaikus var iegūt vairākas kopijas.

multiraide [lat. *multum* daudz + raidīt] *inf.* Ziņojumu pārraides veids *datoru tīklos*, kad viens un tas pats ziņojums vienā laikā tiek nosūtīts vairākām, bet ne visām datoru tīkla *stacijām*. Sk. arī *apraide*.

multivibrators [lat. *multum* daudz + vibrators] *elektron.* Svārstību ģenerators, kura izejas signāla forma atšķiras no sinusoīdas (parasti tā ir tuva taisnstūra formai).

multivide [lat. *multum* daudz + vide] *inf.* *Informācijas* attēlošana un *apstrāde* ar vairāk nekā vienas vides palīdzību; tajā var būt ietverta tekstuālā, grafiskā informācija, audioinformācija un videoinformācija, arī *animācija*. M. ir *hipervides* apakškopā. Hipervide apvieno m-es elementus ar *hipertekstu*.

mulķudrošs *inf.* Tādas ierīces vai programmas, kas aizsargātas pret nemākulīgu vai neuzmanīgu izmantošanu.

mūmijš¹ *ķīm.* Sarkans vai sarkanbrūns minerāl-pigments, ko iegūst, dažādi apdedzinot dzelzs sulfātu (dzelzs vitriolu) vai dzelzs rūdas.

mūmijš², kalnu balzams *min.* Bioloģiskas izcelsmes sveķveidīga viela, parasti sastopama kalnu rajonos (piem., Himalajos) kalņakmeņu dobumos. Ir vairāki m-a veidi; sastāvā ir organiskas un neorganiskas vielas, piem., hipuriskābe, benzoskābe, aminoskābes, vaski, sveķvielas; lieto tautas medicīnā.

mura *ģeogr.* → *selje*

mūrēšana *būv.* Veidošana no akmeņiem, ķieģeļiem, betona blokiem u. c. materiāliem ar javas saistījumu.

Murina diagramma *tehn.* Mūdiņa diagrammai līdzīga diagramma, kurā izmanto *relatīvā raupjuma* apgrieztās vērtības.

mūris būvn. Mūrēta siena; veido no ķieģeļiem, gāz-betona, izdedžbetona, ģipša blokiem, akmeņiem u. c. materiāliem, parasti izmantojot javas saistījumu; mūra elementi ir ārējā rinda, iekšējā rinda, pildījums, horizontālā šuve, vertikālā garenšuve, vertikālā šķērsšuve, laidņu kārtā un galeniekų kārtā.

mūrlata būvn. Horizontāla brusa, kas garenvirzienā novietota uz nesošajām sienām, balsta spāres, uzņem no tām slodzi un pārnēs to uz nesošajām sienām.

mūrnieka āmurs būvn. Darbarīks ar kātu ķieģeļu piesišānai (guldot tos javā) un ķieģeļu pieskal-dišānai.

musings jūrn. Mezglis zāļu trosē; rāpjoties pa trosi, izmanto par atbalstu.

muskarīns [lat. musca muša] ķīm. Alkaloids, viena no mušmiru indīgajām vielām.

muskatels pārt. → muskats

muskats, muskatels pārt. 1. Aromātisku vīnogu šķirne. 2. Desertvīns no šīm vīnogām.

muskatvīns [fr. muscat] pārt. No īpašas vīnogu šķirnes Muscat ražots deserta vīns.

muskovīts [v. Muskovit pēc Maskavas nos. lat. Muskovia] min. Izplatītākais vizlu grupas minerāls $KAl_2[AlSi_3O_{10}(OH,F)_2]$, gaišā vizla; izmanto radio un televīzijas tehnikā, elektroierīcēs.

muskulatūra [lat. musculus muskulis] biol. Dzīvnieku un cilvēka muskuļu kopums.

muskula acs laukums lopk. Cūkai – garā muguras muskuļa (lat. *musculus longissimus dorsi*) šķērsriezuma laukums (cm^2), pēc kā vērtē kautķermeņa kvalitāti.

muskulkuņģis, šķilvis, šķilmis (pars muscularis) lopk. Putnu kuņģa otrā daļa; sevišķi attīstīta graudēdājiem. M. ar spēcīgas muskulatūras, norīto mazo akmentiņu vai citu ciētu priekšmetu palīdzību saberž un sasmalcina no dzierkuņģa ienākušo jau macerēto barību.

muskuss (mošuss) [lat. muscus] ķīm. Sarežģīta sastāva smaržviela, ko iegūst no augiem un dažu dzīvnieku (muskusbrieža, muskusvērša) sēkliniekiem, arī ķīmiskā ceļā.

muslīns [fr. mousseline pēc Mosulas pils. nos.] tekst. Ļoti viegls, porains kokvilnas, zīda vai vilnas audums audekla vai vienkāršā ažūrpinumā, var būt balināts vai gaiši krāsots; virsmas blīvums nepārsniedz $70 g/m^2$.

musons [fr. mousson < arābu mausim gadalaiks] met. Atmosfēras vispārējās cirkulācijas parādība troposfēras zemākajos slāņos – gaisa masu plūsma, kas divas reizes gadā maina virzienu – ziemā no sauszemes uz okeānu, vasarā no okeāna uz sauszemi. M-u s t r a u m e s – okeānu un jūru virsējo ūdens slāņu plūsmas, ko izraisa m-i.

mušveidīgie (Brachycera) biol. Viena no divspārņu apakškartām. Raksturīgi pārstāvji ir mušas, dunduri un spindeles.

mutācijas [lat. mutatio mainīšanās, pārmaiņa] biol. Iedzimtības faktoru pārmaiņas, kas iedzimst nākamās paaudzēs un izraisa atbilstošas pārmaiņas organisma pazīmju attīstībā.

mutagēni [lat. mutatio mainīšanās, pārmaiņa + gr. genos izcelšanās] biol. Faktori, kas izraisa mutācijas. **Bioloģiskie m.** – vīrusi, organisma novecošanās u. c. **Fizikālie m.** – jonizējošais un ultravioletais starojums, ekstremālās temperatūras u. c. **fizikālie faktori.** **Ķīmiskie m.** – nukleīnskābju sintēzes inhibitori, slāpekļa bāzu analogi, krāsvielas, smago metālu sāļi u. c. vielas.

mutagēnēze [lat. mutatio mainīšanās, pārmaiņa + gr. genesis izcelšanās] biol. Mutāciju rašanās; to var izraisīt, iedarbojoties uz dzīvīem organismiem ar mutagēniem.

mutēdobums (cavum oris) biol. Gremošanas trakta sākumdaļa.

mutē un nagu sērga vet. Pārņadžu slimība, ko ierosina Picornaviridae dzimtas Rhinovīrus ģints vīruss; visuzņēmīgākās ir govīs, mazāk jutīgas ir cūkas, aitas, kazas un zīmeļbrieži.

mutuālisms [lat. mutuus savstarpējs, abpusējs] biol. Dažādu sugu indivīdu abpusēji izdevīga simbioze.

N

nabas saite (funiculus umbilicalis) biol. Placentāļu, arī cilvēka, orgāns, kas savieno augli ar placentu.

nacionālais parks [fr. national < lat. natio cilts, tauta; parks] ekol. Teritorija, kurā vienlaikus ar dabas kompleksa aizsardzību tiek

organizēta arī iedzīvotāju ekoloģiskā izglītošana un atpūta.

nadīrs [arābu *naẓīr* < *naẓara* skatīties] *astr.* *Vertikālās līnijas un debess sfēras apakšējais krustpunkts.*

nafta [gr. *naphtha*] *ģeol., ķīm.* Šķidr degošs derīgais izrakteis, komplicēts dabisku ogļūdeņražu maisījums, viena no galvenajām enerģētiskajām izejvielām. N-as ķīmiskā rūpniecībā – smagās rūpniecības nozare, kas aptver sintētisku materiālu ražošanu, izmantojot n-as pārstrādes un dabasgāzes rūpniecības produktus.

naftalīns *ķīm.* Aromātisks organiskais savienojums $C_{10}H_8$, svarīga ķīmiska izejviela.

naftas fontānieguve *ģeol.* Naftas urbumu izmantošanas paņēmieni, kurā naftas izplūdi nodrošina dabisks vai mākslīgi radīts iežu slāņu spiediens.

naftas pārstrāde *tehnol.* Jēlnaftas pārstrāde pēc tās izsūkņēšanas no zemes; pēc naftas pirmāpstrādes – gāzu, ūdens, sāļu un mehānisko piemaisījumu atdalīšanas – notiek *naftas pārtvaice*.

naftas pārtvaice *tehnol.* Naftas sadalīšana frakcijās destilācijas ceļā vai nu parastos apstākļos, vai vakuumā.

naftas pavadgāzes *tehnol.* Gāzes, kas izšķīdušas jēlnaftā un atdalās no tās: vieglie ogļūdeņraži metāns, etāns, propāns, butāns, kā arī oglekļa dioksīds, sērūdeņradis, dažreiz cēlgāze hēlijs.

naftas produkti *tehnol.* Naftas pārtvaices produkti, piem., benzīns, dīzeļdegviela, zieģeļļas. *Naftas ūdeņi* – pazemes ūdeņi tieši zem pazemes naftas slāņa, parasti ar lielu mineralizācijas pakāpi.

naftenāti *ķīm.* *Naftēnskābju* sāļi un esteri.

naftēnskābes *ķīm.* Organiskās skābes, ciklisko ogļūdeņražu atvasinājumi; lieto par virsmaktīvām vielām.

naftoli [v. *Naphthol* < gr. *naphtha* + lat. *ol(eum)*] *ķīm.* Naftalīna rindas *fenoli*; vienkāršākais ir $C_{10}H_7OH$.

naģla būvsn. Koka izstrādājumu sastiprināšanas elements (6–250 mm garš, 0,7–8 mm diametrā).

naģs 1. (*ungues, ungulae*) *biol.* Naģi – sauszemes mugurkaulnieku, arī cilvēka, ragvielas veidojumi pirkstu galos. **2.** *mežr., kokapstr.*

Stumbra gala izvirzījums, kas rodas, ja, koku nogāžot, stumbru nepārzāģē visā koka diametrā.

nairīts *ķīm.* *Hloroprēnkaučuku* tirgus nosaukums Krievijā.

naktouss [hol. *nachhuis*] *jūrn.* Navigācijas iekārta kuģa kompasa uzstādīšanai, magnētu kompensatoru izvietojumam kopā ar regulēšanas ierīcēm.

nakts debess spīdēšana *astr.* Gaismas parādības, kas nosaka nakts debess spožumu skaidrā bezmēness naktī. N. d. s-u veido jonizēto gāzu spīdēšana atmosfērā, Piena Ceļa gaisma, *zodiakālā gaisma* un ar neapbruņotu aci nesaskatāmo zvaigžņu, *mīglāju* un *galaktiku* spīdēšana. Sk. arī *polārbļāzma*.

nanoreljefs [gr. *nannos* punduris + *reljefs*] *ģeol.* Sīkas *reljefa* formas, kas veidojas *sufozijas* karsta, termokarsta, mūžīgā sasaluma, erozijas, vēja iedarbības un augsnes veidošanās procesos un dzīvnieku un cilvēku darbības rezultātā.

napalms [v. *Napalm* < *Na(phthensāure)* naftēnskābe + *Palm(itinsāure)* palmitēnskābe] *ķīm.* Ķīmiskā kaujas viela degbumbās un liesumetējos – recekļaina viela, kas sastāv no naftas frakcijām un uzbriedinātājlīdzekļa nātrija palmitāta.

narkolepsija [gr. *narkaein* sastingt + *lēpsis* lēkme] (*narcolepsia*) *med.* Īslaicīga miega lēkme.

narkoloģija [gr. *narko(tikos)* apdullinošs, stingumu radošs + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare, kurā pēta narkotisko līdzekļu lietošanas sekas un narkomānu ārstēšanas iespējas.

narkomānija [gr. *narko(tikos)* apdullinošs, stingumu radošs + *mania* ārpriests] *med.* Slimīga tieksme lietot narkotiskas vielas.

narkotiskas vielas [gr. *narkotikos* apdullinošs, stingumu radošs] *ķīm.* Savienojumi, kas neatgriezeniski, graužīgi iedarbojas uz centrālo nervu sistēmu, sākotnēji izraisot miegu, halucinācijas, eiforiju u. c. sajūtas. N-o v-u lietošana rada pieradumu un tieksmi pēc tām.

narkotiskie analģētiskie līdzekļi, opioīdi *med.* Līdzekļi, kam piemīt spēcīga pretsāpju darbība pret jebkuras izcelsmes sāpēm.

narkoze [gr. *narkosis* sastingums] *med.* Vispārēja

vai vietēja *anestēzija*, ko izraisa mākslīgi, lai izslēgtu sāpju sajūtu ķirurģiskās operācijas laikā. *N-es l ī d z e k l i* – preparāti, kas spēj izraisīt atgriezenisku, spēcīgu nervu sistēmas nomākumu ar apziņas un jušanas zudumu (piem., ēteris, brevitāls, predians). *Ķirurģiskā n-es stadija* – n-es stadija, kad var veikt operāciju, jo ir izzudušas sāpes un muskulatūra – atslābināta.

nārsts *biol.* Zivju un *abinieku* nobriedušo dzimumproduktu – *olšūnu*, *spermatozoīdu* – izlaišana ūdenī un tai sekojošā *apaugļošanās*.

narzāns [kabardiešu *nart-sanē* teiksmainās nartu ciltis dzēriens] *pārt.* Ogļskābs ārstniecisks un atspirdzinošs minerālūdens Kislovodskā un Centrālajā Kaukāzā.

nastijas [gr. *nastos* sabiezināts] *biol.* Auga kustības, ko izraisa gaismas intensitātes maiņa, ķīmisko vielu vai mehāniskā iedarbība.

nātrene *med.* → *urtikārija*

nātrija bikarbonāts *ķīm.* Ogļskābes skābais sāls NaHCO_3 , dzeramā soda.

nātrija hidroksīds *ķīm.* Nātrija sārms NaOH , ziepjuzāles, kaustiskā soda.

nātrija hlorīds *ķīm.* Sāļsskābes sāls NaCl , vārāmā sāls.

nātrija karbonāts *ķīm.* Ogļskābes sāls Na_2CO_3 , kalcinētā soda.

nātrija tetraborāts *ķīm.* → *boraks*

nātrijs [senebr. *neter* burbuļojoša viela] *ķīm.* Ķīmiskais elements Na, atomnr. 11, atommasa 22,99, viegls, miksts, ļoti aktīvs metāls.

natronkaļķi [v. *Natron* nātrija hidroģēnkarbonāts < arābu *natrun* + kaļķi] *ķīm.* Nātrijkaļķi, NaOH un Ca(OH)_2 maisījums, ko lieto laboratorijās CO_2 absorbēšanai.

natronvārišana *cel.* Celulozes iegūšana no apses vai papeles koksnes šķeldām, salmiem un *esparto*, vārot šķīdumā, kura aktīvais komponents ir nātrija hidroksīds.

naturālisms [lat. *naturalis* dabisks] Uzskatu sistēma par dabu kā visa pastāvošā pamatu un universālu izskaidrošanas līdzekli.

naturāllogaritms [lat. *naturalis* dabisks + *logarithms*] *mat.* Logaritms, kura bāze ir skaitlis e; apzīmē $\ln x$.

natūrlapa 1. dz. Vilciena galvenais tehnoloģiskais un uzskaites dokuments, kurā ir uzrā-

dīti vilciena numurs, indekss, masa, garums, asu skaits, formēšanas stacija, adresārstacija, vagonu numuri, kravu dati u. c. dati. 2. *inf.* *Hipertekstu* pārlūkošanas process, kura gaitā *lietotājs*, izmantojot *hipersaites*, izskata savstarpēji saistītus dokumentus, kas var būt izveidoti dažādos datoros. Sk. arī *pārlūkprogramma*.

nāve *biol.* Organisma dzīvības norišu izbeigšanās.

nāves cilpa (*Nesterova cilpa*) *aeron.* Pilotāžas figūra – noslēgta likne vertikālajā plaknē augstāk par ieejas punktu tajā; pārslodze sasniedz 4–6 vienības un tiek sasniegta 2–4 s laikā.

navigācija [lat. *navigatio* kuģošana] 1. *jūrn.* Ziņātnes nozare, kurā pēta kuģu ceļa izraudzīšanas un kuģa vietas noteikšanas jautājumus; ir vizuālā, astronomiskā, radiotehniskā, hidroakustiskā un ģeofiziskā n.; n. risina arī kuģošanas drošības problēmas; par n-u sauc arī laikposmu, kad ir iespējama kuģošana. Sk. arī *jūras navigācijas periods*, *kosmiskā navigācija*. 2. *aeron.* Sk. *aeronavigācija*.

navigācijas sistēma *kosm.* Kosmiskā lidaparāta sistēma, kas pēc mērījumu datiem nosaka tā kustības parametrus. Mērījumu veikšanai izmanto radiotālmērus, radioaltimetrus, dažus *orientācijas devējus* u. c. ierīces, apstrādei – borta datoru. Sk. arī *kosmiskā navigācija*.

nazis 1. Plāksnes veida rokas griezējinstrument ar spalvu. *Dārznieka nazis* *lauks.* – naži, kas īpaši piemēroti darbiem dārzā: potnazis un acojamais n. – acošanai, potēšanai ar zariņu; parastais dārznieka n. – dzinum, zaru nogriešanai, celmiņu izgriešanai. 2. *tehn.* Dažāda garuma, platuma un biezuma plākšņu veida griezējinstrument, kam viena vai vairākas malas ir noslīpētas noteiktā leņķī un veido taisnu vai liklīnijas griezējšķautni. *Arklis* *lauks. tehn.* – n., kas atgriež aramsloksni vertikālā plaknē un izveido gludu vagas sienu. *Kārtis* *lauks. tehn.* – arklis n., kas izgatavots no plakanstieņa, tā vienu galu nokaļot par asmeni; nazi nostata ar asmens slīpumu uz priekšu tā, lai augsnī grieztu no apakšas uz augšu; lieto krūmpurvu un meža arklos un zirgarklos.

Koksnes smalcināšanas n. kokapstr. – plakans n. smalcināšanas mašīnas darbvārpstā. **Mizošanas mašīnas n. kokapstr.** – n. mizošanas mašīnas rotorā. **Plakana n. lauks. tehn.** – no tērauda loksnes izgatavots n. ar diviem asmeņiem (ja viens asmens nodilst, nazi pagriež par 180° un darbu turpina); lieto krūmu-purvu un meža arklos un zirgarklos. Sk. arī *frēznazis*.

nažu asināšanas mašīna kokapstr. Mašīna lob-nažu, ēvelnažu un *spiedlineāla* asināšanai.

neaktīniskais apgaismojums [ne + gr. *aktis* (*aktinos*) stars] *fotogr., kino* Fotolaboratorijas apgaismojums, kura gaismas viļņu spektrālais sastāvs nesagaismo fotomateriālu, neskar tā spektrālās *sensibilizācijas* zonas.

neatkarīgi notikumi *mat.* Gadījumielumu virkne, kas realizējas savstarpēji nesaistītos statistiskos eksperimentos (piem., metot spēļu kauliņu).

neatrisināmība *mat.* Neiespējamība atrisināt doto uzdevumu ar dotajiem līdzekļiem (piem., geometrisku konstrukcijas uzdevumu). Algoritmā teorijā n. sastopama atsevišķās masveida problēmās.

neauglība *biol.* Pieauguša organisma nespēja radīt pēcnācējus.

neautās tekstildrānas tekst. Drānas, kas visbiežāk veidotas no šķiedrām, kuras sastišina cauršūjot, cauradot, salīmējot u. tml., bet var veidot arī no pavedieniem, *priekšdzijas*, auduma, adījuma u. c. materiāliem.

neburzīgums *tekst.* Tekstildrānu īpašība veidot krunkas ārējo spēku iedarbībā, bet pēc slo-dzes noņemšanas nesaglabāt tās.

necaurspīdīgums materiālt. Materiāla īpašība adsorbēt un izkliedēt gaismas staru plūsmu.

NEF [a. *net energy for fattening*] *lopk.* Barības līdzekļa barotārvērtības un dzīvniekam nepieciešamās enerģijas rādītājs, ko izsaka pēc produktīvā efekta – tauku nogulsnēšanās pieauguša dzīvnieka organismā.

nefelīns [gr. *nephelē* mākonis] *min.* Feldšpatīdu grupas iezveidotājs minerāls, nātrija un kālija alumosilikāts (Na, K)AlSiO₄; izmanto alumīnija ieguvei, ķīmiskajā rūpniecībā, keramikā.

nefelīnsienīts [nefelīns + sienīts] *ģeol.* Sārmais intruzīvs magmatisks iezis, kas sastāv no *laukšpatiēm* un *nefelīna*.

nefelometrija [gr. *nephelē* mākonis + *metrein* mērit] *ķīm.* Vielu analīzes metode, kuras pamatā ir gaismas staru izkliede duļķainā šķidrumā.

nefrīdiji [gr. *nephros* niere] *biol.* Dažu *bez-murkaulnieku* izvadorgāni, kas no organisma izvada *vielmaiņas* produktus, dažkārt arī dzimumproduktus.

nefrīts [gr. *nephros* niere] 1. (*nephritis*) *med.* Nieru iekaisums. 2. *min.* Pelēks vai zaļš minerāls, blīvs, slēptšķiedrains amfibolu paveids, kam senatnē piedēvēja nieru slimības ārstējošas īpašības, labi pulējams, izmanto mākslas priekšmetiem un juvelierizstrādājumiem.

nefrītiāze [gr. *nephros* niere + *lithos* akmens] (*nephrolithiasis*) *med.* Nierakmeņu slimība.

nefroloģija [gr. *nephros* niere + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare, kurā pēta nieru darbību, slimības un ārstēšanu.

nefroze [gr. *nephros* niere] (*nephrosis*) *med.* Nieru slimība ar deģeneratīviem procesiem nieru kamoliņos un kanāliņos.

negācija [lat. *negatio* noliegums] *loģ.* Matemātiskās loģikas operācija “ne-A” ar rezultātu Ā (arī $\neg A$), kas ir patiess izteikums tad un tikai tad, ja izteikums A ir aplams.

negadījums *tehn.* Nejaus notikums, kas, piem., apdraud (kāda) veselību, dzīvību, rada materiālus zaudējumus; arī nelaimes gadījums. **A v i ā c i j a s n. aeron.** – gaisakuģa nepareiza funkcionēšana no brīža, kad kāda persona ierodas uz tā ar nodomu veikt lidojumu, līdz momentam, kad visas personas, kas piedalījušās lidojumā, ir izkāpušas no gaisakuģa.

negais *met.* Kompleksa atmosfēras parādība, kuras sastāvdaļa ir vairākkārtēja elektriskā izlāde starp mākoņiem un zemi (zibens), ko pavada skaņu parādība (pērcons).

negatīvais uzsitums *tel.* Televīzijas signāla kroplojuma paveids.

negatīvs [lat. *negativus* noliedzošs] *fotogr., kino* 1. Fotoattēls (melnbaltajā fotogrāfijā un kinematogrāfijā), kurā gaismjutīgā slāņa *nomelnējuma* optisko blīvumu sadalījums atbilst uzņemamā objekta spilgtuma sadalī-

jumam; krāsu fotogrāfijā un kinematogrāfijā – fotoattēls, kurā atsevišķa elementa krāsa ir uzņemšanas objektam atbilstošā elementa papildkrāsa un kurš sastāv no trim dažādu krāsu attēliem – dzeltenā, purpura un gaišzilā, kuros optiskā blīvuma sadalījums atbilst uzņemamā objekta spilgtuma sadalījumam attiecīgi spektra zilajā, zaļajā un sarkanajā zonā. **2.** Fotoplate vai filma ar apgrieztu fotoattēlu, ko izmanto pozitīva fotoattēla iegūšanai. **3.** Galīgais attēls (astro-nomijā, spektrogrāfijā, rentgenoloģijā); eksponēta un attīstīta kinofilma ar *negatīvu attēlu*. **M ē m a i s n.** – skaņu filmas n., kuram nav piemontēts *skaņas celiņš*. **M o n t ē t a i s n.** – filmas n., kas sagatavots pozitīvo *izlaidumkopiju* izgatavošanai. **S e p a r ē t i e n - i – n - i,** kas fiksē tikai vienu no trim pamatkrāsām.

nēģveidīgie (*Petromyzoniformes*) *biol.* *Apal-mutnieku* kārtā, kurā ietilpst nēģu dzimta.

neidentificēts lidojošais objekts, NLO [*ne* + *lat. identificare* uzskatīt par vienādiem; *lidojošs*; *objectum* priekšmets] *astr.* Gaismas parādība atmosfērā vai fizisks objekts, kura izcelsme subjektīvu vai objektīvu iemeslu pēc nav zināma.

neilons [*a. nylon*] *tekst.* Poliamīda šķiedra.

neiralģija [*gr. neuron nervs + algos sāpes*] (*neur-algia*) *med.* Sāpes nerva stumbrā vai atzarojumos.

neirastēnija [*gr. neuron nervs + asthenia* nespēks, vājums] (*neurasthenia*) *med.* *Neirozes* veids – funkcionāls nervu sistēmas vājums.

neirīts [*gr. neuron nervs*] (*neuritis*) *med.* Nerva iekaisums.

neirocīts [*gr. neuron nervs + kytos šūna*] *biol.* → **nervu šūna**

neirofibrillas [*gr. neuron nervs + lat. fibrilla* šķiedriņa] *biol.* Pavedienvēida balststruktūras nervu šūnās un to izaugumos.

neiroglija [*gr. neuron nervs + glia* līme] *biol.* *Nervaudu* daļa, kas aizpilda telpu starp nervu šūnām, to izaugumiem un smadzeņu kapilāriem.

neiroleptanalģēzija [*gr. neuron nervs + leptos* maigs + *analģēs* nesāpīgs] *med.* Īslaicīga anestēzijas metode sāpju nomākšanai, kas netraucē vielmaiņas procesus.

neiroleptiķi *med.* *Neiroleptiskie* medikamenti.

neiroleptiskie līdzekļi *med.* Preparāti, kas izraisa emocionālu līdzsvaru, noņem trauksmi, nomierina.

neiroleptisks [*gr. neuron nervs + lēptikos* noskaņots ņemt] *med.* Tāds, kas nomāc, bloķē centrālās un perifērās nervu sistēmas funkcijas un ko lieto psihisku slimību ārstēšanā.

neirolimfomatoze [*gr. neuron nervs + lat. lymph* tīrs ūdens] *vet.* → **Mareka slimība**

neiroloģija [*gr. neuron nervs + logos* jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare – mācība par nervu slimībām un to ārstēšanu.

neiroma [*gr. neuron nervs*] (*neuroma*) *med.* Audzējs, kas sastāv galvenokārt no nervu audiem.

neirons [*gr. neuron nervs*] *biol.* → **nervu šūna**

neiropātija [*gr. neuron nervs + phatos* ciešanas] (*neuropathia*) *med.* Iedzimta veģetatīvās nervu sistēmas uzbudināmība.

neiropsiholoģija [*gr. neuron nervs + psiholoģija*] *med.* Psiholoģijas nozare, kurā pēta cilvēka psihisko darbību sakarā ar centrālās nervu sistēmas funkcionēšanu.

neirotropie līdzekļi [*gr. neuron nervs + tropos* virziens] *med.* Līdzekļi, kas iedarbojas uz noteiktu nervu sistēmas elementu darbību (nomāc vai ierosina).

neirotrops *med.* Tāds, kas selektīvi iedarbojas uz kādiem nervu sistēmas elementiem.

neiroze [*gr. neuron nervs*] (*neurosis*) *med.* Funkcionāli nervu sistēmas darbības traucējumi.

neistons [*gr. neuston* peldošs] *biol.* Organisma kopums, kas pārvietojas pa ūdenstilpes virsmu, piem., alģes, vienšūņi, ūdensmērītāji, virpuļotājvaboles.

neitrāle [*lat. neutralis* < *neuter* ne viens, ne otrs] *el.* **1.** Zvaigznes slēgumā savienotu *trīsfāžu ģeneratora, transformatora* trīs tinumu kopējais punkts; arī vads, kas pievienots trīs tinumu savienojuma punktam. **2.** *Līdzstrāvas mašīnās* – *ģeometriskā* n. – taisne, kas savieno *enkura* virsmas punktus, kuri atrodas vienādā attālumā no abiem *galvenajiem poliemi*; *fizikālā* n. – taisne, kas savieno *enkura* virsmas punktus, kuros magnētiskā indukcija $B=0$; mašīnu slogojot, vērojama fizikālās n-es nobīde no ģeometriskās n-es.

neitralizācija *ķīm.* Reakcija, kurā ķīmiski līdzsvaro sārmains vielu ar skābu vielu vai otrādi.

neitralizators *ekol., tehn.* Iekārta toksisko vielu daudzuma samazināšanai iekšdedzes motora atgāzēs; paredzēta galvenokārt oglekļa oksīda, slāpekļa oksīdu un ogļūdeņražu absorbēšanai (šķidrums n.) vai pārvēršanai nekaitīgos savienojumos paaugstinātā temperatūrā (termiskie n-i) vai katalītiskajās reakcijās (katalītiskie n-i). K a t a l i t i s k i e n-i – n-i, kuros izmanto ar platīnu, protaktīnu, niķeli, varu vai dzelzi klātas keramikas lodītes; darba temperatūra 400–600 °C; pievadot gaisa papilddevu, tiek neitralizēti 85% ogļūdeņražu un 90% oglekļa oksīda.

neitralizēšana *ā. apstr.* Skābes samazināšana jēlādās pēc miecēšanas, miecēšanas procesa pabeigšana. Ja āda netiek neitralizēta, tā kļūst cieta un trausla.

neitrāls [lat. *neutralis* < *neuter* ne viens, ne otrs] *ķīm.* Tāds, kam nav ne skāba, ne bāziska reakcija.

neitrīno [it. *neutrino* deminutīvs no *neutrons*] *fiz.* Stabila, elektriski neitrāla elementārdaļiņa, kas pieder pie *leptoniem* un piedalās *gravitācijas* un *vājajās mijiedarbībās*; rodas elementārdaļiņu sabrukšanā, kā arī atomu kodolu pārvēršanās procesos (sk. *bēta sabrukšana*); apz. v.

neitrīno astronomija *astr.* *Nukleārās astrofizikas* nozare, kurā pēta kosmiskajos objektos notiekošos fizikālos procesus, kuros piedalās *neitrīno*, kā arī izveido kosmisko neitrīno reģistrācijas metodes.

neitrīno detektors *astr.* *Daļiņu teleskops*, kas reģistrē no debess ķermeņiem nākošo *neitrīno* plūsmu, kura rodas Saules kodolreakciju zonā un *pārnovu* uzliesmojumos. Lai iekārtētu *kosmisko starojumu*, n. d-us novieto dziļi pazemē.

neitronogrāfija *fiz.* Vielas pētīšanas metode, kurā izmanto *neitronu* izkliedi vielā, mērot neitronu pilno izkliedes šķērsgriezumu vai monohromatisku neitronu izkliedes leņķisko sadalījumu. Neitronu avots ir kodolreaktors.

neitrons [a. *neutron* < lat. *neutrum* ne viens, ne otrs] *fiz.* Elektriski neitrāla elementārdaļiņa, atoma kodola sastāvdaļa; pieder pie *bario-*

niem un piedalās visās mijiedarbībās; apz. n. Brīva n-a vidējais dzīves laiks ir 886,79 sekundes (sk. *bēta sabrukšana*).

neitronu zvaigzne *astr.* Zvaigzne evolūcijas beigu stadijā, kam ir ārkārtīgi mazs diametrs, augsta temperatūra un ārkārtīgi liels blīvums. N. z. izveidojas no *pārmilzu zvaigznes* kodola *gravitācijas kolapsa* rezultātā, ja zvaigznes kodola masa ir 1,4 līdz 2–3 Saules masu robežās. Sk. arī *zvaigžņu evolūcija*, *pulsārs*.

nekonvencionālā medicīna [ne + lat. *conventionalis* atbilstošs līgumam, noteikumiem; medicīna] Nekārtā, netradicionālā medicīna, kas nepakļaujas zinātniskās medicīnas likumiem, bet ir ļoti sena (piem., homeopātija, iridoloģija).

nekrofāgi [gr. *nekros* miris + *phagein* ēst] *biol.* Maitēdāji – dzīvnieki, kas ēd nobeigušos dzīvniekus.

nekroze [gr. *nekros*is atmiršana] *biol., med.* Orgāna vai ķermeņa daļas atmiršana dzīvā organismā.

neks [a. *neck* kakls] *ģeol.* Stabveida vulkānisku iežu veidojums, kas radies, vulkāna kanālā sacietējot izvirduma produktiem.

nektāraugi [gr. *nektar* dievu dzēriens + *augi*] *biol., bišk.* Entomofili augi, kuru ziedos ir īpaši dziedzeri (nektāriji), kuros izdalās salds šķidrums – nektārs.

nektārs [gr. *nektar* dievu dzēriens] *biol.* Salds šķidrums, ko izdala īpaši augu dziedzeri.

nektons [gr. *nēkton* peldošs] *biol.* Aktīvi peldošu ūdensdzīvnieku kopums, kas spēj pretoties spēcīgām straumēm un tālu pārvietoties.

nekustīgais punkts *mat.* Punkts (elements), ko dotā transformācija nemaina, t. i., pārveido sevī (piem., rotācijas centrs). Sk. arī *invariants*.

NEL [a. *net energy for lactation*] *lopk.* Barības līdzekļa *barotājpvērtības* un dzīvniekam nepieciešamās enerģijas rādītājs, ko izsaka pēc produktīvā efekta – piena ieguves un re-produkcijas funkciju nodrošināšanas laktējošiem dzīvniekiem, galvenokārt govīm.

nelabvēlīgie laikapstākļi *aeron.* Sniegs, migla vai ierobežota redzamība, stiprs vējš, sals, apledojs, pārt dzēsētais lietus, kas apdraud gaisakuģu pacelšanos un nosēšanos.

nelikvids [lat. *liquidus* šķidr, tekošs] *mež.* Koki

vai to daļas, kas rodas koku atmiršanas vai mežizstrādes procesā (kritalas, lapas, skujuas, zari, žagari, koku galotnes, stumbru atlūzas, skaidas un mizas, kā arī nocirstie koki un krūmi, kurus atstāj satrupēšanai sastāva kopšanas cirtēs) un ko neizmanto mehāniskā, ķīmiskā, siltumenerģētiskā vai citās pārstrādes nozarēs.

nelineārā optika *fiz.* Optikas nozare, kurā pēta intensīvas gaismas izraisītus efektus.

nelinearitātes korekcija *tel.* Videopastiprinātāja amplitūdas raksturojuma linearitātes modificēšana nolūkā korigēt trūkumus saistītās attēldemonstrējošās ierīces krāsu gammā.

nematocīdi [nematodes + lat. *caedere* nonāvēt] *biol.* Ķīmiskas vielas, ko izmanto augu aizsardzībā *nematožu* iznīcināšanai.

nematodes [gr. *nēma* (*nematos*) diegs] (*Nematoda*) *biol.* Veltņtārpu klase; daudzi ir cilvēka, dzīvnieku vai augu parazīti, piem., kartupeļu nematodes, cērmes, spalši.

nemertīnas [gr. *Nēmertē* Nēmerte – nimfas vārds] (*Nemertini*) *biol.* Bez mugurkaulnieku tips; dzīvo jūrās un okeānos; plēsīgi, retāk parazīti.

nemetāli *ķīm.* 22 ķīmiskie elementi, kam nav metāliem raksturīgo īpašību. N. ir gāzes, šķidrums (broms), cietvielas (fosfors, sērs, bors).

nenoteiktība *mat.* Virknes vai funkcijas robežas vērtība $0/0$, ∞/∞ , $0-\infty$, $\infty-\infty$, 0^0 , 1^∞ vai 0^∞ , ko novērš, pārveidojot sākotnējo izteiksmi.

neodīms [gr. *neos* jauns + (*di*)*dymos* divkārsš] *ķīm.* Ķīmiskais elements Nd, atomnr. 60, atommasa 144,24, metāls, lantanoids.

neogēns (**neogēna periods**) [gr. *neos* jauns + *genos* izcelsme] *ģeol.* Kainozoja ēras otrais periods (pirms 25–1,7 miljoniem gadu), kam raksturīgas krasas sauszemes faunas izmaiņas (parādījās ziloņu, cūku, aitu, zirgu priekšteči, cilvēkpērti).

neoklasicisms 20. gs. pirmās puses Eiropas un Amerikas zemju arhitektūras un mākslas virziens, kura pārstāvji atjaunoja *klasicisma* tradīcijas.

neons [gr. *neos* jauns] *ķīm.* Ķīmiskais elements Ne, atomnr. 10, atommasa 20,18, cēlgāze.

neoplāzija [gr. *neos* jauns + *plasis* veidojums]

med. Audu jaunveidojums (parasti ļaundabīgs).

neoprēns *ķīm.* Hloroprēnkaučuku tirgus nosaukums ASV.

neorganiskā ķīmija Ķīmijas nozare, kurā pēta ķīmisko elementu un to savienojumu īpašības, izņemot vairākumu oglekļa savienojumu. Sk. arī *organiskā ķīmija*.

neotektonika [gr. *neos* jauns + *tektonikē* celtniecības māksla] *ģeol.* Tektonikas nozare par jaunākajiem tektoniskajiem procesiem, kas noteikuši pašreizējā reljefa veidošanos.

neotektonisks *ģeol.* Ar jaunākajām Zemes garozas kustībām saistīts, to ietekmēts.

neotēnija [gr. *neos* jauns + *teinein* sasniegt] 1. *biol.* Dažu organismu spēja vairoties agrīnās attīstības stadijās; piemīt augiem (sūnām, staipkeņiem, papardēm, *kailsēkļiem*, *segsēkļiem*) un dzīvniekiem (dažiem abiniekiem, *posmkājiem*, tārpiem). 2. *lopk.* Parādība, kad ķermeņa attīstības traucējumi nav izraisījuši dzimumfunkciju traucējumus.

nepārnadži (*Perissodactyla*) *biol.* Zīdītāju kārta; raksturīgākie pārstāvji ir zirgi, tapiri, degunradži; *ekstremitātēm* vislabāk attīstīts trešais pirksts, pārējie attīstīti vāji.

nepārtrauktā barošana *inf.* Datoru sistēmas nodrošinājums ar dubļējošu barošanas avotu gadījumam, ja parastais barošanas avots tiek atslēgts vai tā spriegums samazinās līdz nepieļaujamam līmenim.

nepārtrauktība *meh.* Jēdziens, kas izsaka, ka telpas daļa ir nepārtraukti pildīta ar šķidrumu vai gāzi. N-as nosacījumu apraksta *nepārtrauktības vienādojums*.

nepārtrauktības vienādojums *meh.* Viens no hidrodinamikas vienādojumiem, kas izsaka masas nezūdamības likumu jebkuram kustībā esošā šķidruma vai gāzes tilpumam: $\partial r / \partial t + \text{div}(ru) = 0$, (r – šķidruma blīvums, u – ātrums izraudzītajā punktā).

nepieciešamais un pietiekamais nosacījums *log., mat.* Nosacījums, ka izteikums A ir patiess tad (nepieciešamais nosacījums) un tikai tad (pietiekamais nosacījums), ja patiess ir izteikums B (sk. *ekvivalence I*).

nepilnīgi pazīstamās sēnes (*Deuteromycota*, *Fungi imperfecti*) *biol.* Augstākās sēnes, kas vairojas tikai bezdzimumiski.

nepilnīgi pazīstamie ķērpji (*Deuterolichenes*) *biol.* Ķērpju klase; tās pārstāvjiem nav zināma auglķermeņu veidošanās.

neptūnijs [pēc planētas Neptūns nos.] *ķīm.* Ķīmiskais elements Np, atomnr. 93, atommasa 237,05, *aktinoids*, iegūts mākslīgi; sabrūkot veido plutoniju.

nērija, kosa *ģeogr.* Gara sanešu (smilšu, grants, gliemežvāku) josla, strēle, kas atdala līci vai lagūnu no atklātās jūras.

neritisks [gr. *nēritēs* jūras gliemis] *ocean.* Tāds, kas saistīts ar nelielu jūras vai okeāna dziļumu.

Nernsta–Etinghauzena efekts [pēc v. zinātn. V. Nernsta (1864–1941) un Etinghauzena vārdiem] Elektriskā lauka rašanās cietā vadītājā, kurā ir temperatūras gradients un tam perpendikulāri uzlikts magnētiskais lauks; elektriskais lauks var rasties kā paralēli, tā perpendikulāri temperatūras gradientam.

nervācija [lat. *nervus* dzīsla, nervs] *biol.* Lapu, ziedu vainaglapu un augļu dzīslējums.

nervaudi *biol.* Īpaši audi, kas veido *nervu sistēmu*.

nervi [lat. *nervus* nervs] *biol.* Īpaši audi šķiedru kūlīši cilvēka un dzīvnieku organismā, kas ietverti kopējā apvalkā un nodrošina kairinājuma un atbildes reakcijas pārvadi.

nervīra arhīt. Velves riba – vertikāli caurejošs sabiezējums velves virsmā, arhitektonisks elements, kas palielina velves stiprību.

nervozitāte [lat. *nervositas* (*nervositatis*) stiprums] *med.* Paaugstināta nervu sistēmas uzbudināmība.

nervu impulss *biol.* Nervu šūnas ierosas vilnis, kas izplatās pa nervu šķiedru.

nervu sistēma *biol.* Dzīvnieku un cilvēka organisma struktūru kopums, kas apvieno un koordinē visu orgānu un to sistēmu darbību. *Parasimpātiskā n. s.* – veģetatīvās n. s.-as daļa, kas piedalās iekšējo orgānu darbības un asinsvadu tonusa regulēšanā. *Veģetatīvā n. s.* – n. s., kas regulē iekšējo orgānu darbību un nav pakļauta mūsu gribai.

nervu šķiedras *biol.* Nervu šūnu izaugumi, kas vada *nervu impulsus*.

nervu šūna, neirons, neirocīts *biol.* Nervu sistēmas pamatvienība, kas sastāv no šūnas ķermeņa un izaugumiem un vada nervu impulsus.

nesaderīga sistēma *mat.* Lineāru vienādojumu sistēma, kurai nav atrisinājuma.

nesakārtotas sistēmas fiz. Vietas kondensētā stāvoklī, kurām nav stingra periodiskuma atomu vai molekulu izvietojumā (sk. *tālā un tuvā kārtība*).

nesaspiežamais šķidrums aeron. Vides modelis, kurā, mainoties spiedienam, blīvums paliek nemainīgs.

nesaspiežamība fiz., meh. Sk. *saspiežamība*

nesējfrekvence [nesējs + lat. *frequentia* biežums] *inf.* Elektriski vai elektromagnētiski viļņi vai impulsi, ko modulē atbilstoši *datu signāliem* un izmanto kodētu *datu pārraidei*.

nesējraķete kosm. Raķete, ko izmanto par transportlīdzekli *kosmiskā lidaparāta* ievadīšanai orbitā ap Zemi vai starpplanētu lidojuma trajektorijā. Šobrīd kosmonautikas praksē izmanto tikai daudzpakāpju n-es. N-es pakāpes var būt vienreiz izmantojamas, ja tās pēc atdalīšanas nokrīt un iet bojā, vai arī daudzkārt izmantojamas, ja tās nolaižas uz Zemes ar izpletni.

nesējs inf. Nemodulēts *signāls*, ko izmanto kodētu *datu pārraidei*. *Datun.* – signāls, ko izmanto *datu pārsūtīšanai pa pārraides vidi*; *datun.* var būt, piem., spriegums, strāva, gaisma, elektromagnētiskie viļņi.

nesējskrūve aeron. Helikoptera gaisa skrūve (propelleris) lidojumam un vadībai nepieciešamo aerodinamisko spēku radīšanai, novietota horizontāli virs korpusa; sastāv no rotora, lāpstām un ieliktna ar *dempferiem*. *N-es lāpsta* – gaisa skrūves agregāts (ar spārnām līdzīgu profilu), kas rotējot rada vilci.

neskvegonīts sil. tehnol. Magnija karbonāta trihidrāts ($MgCO_3 \cdot 3H_2O$), fāze, kas veidojas *magneziālo* saistvielu *hidratācijā*.

netēmēts mikrofonis kino Mikrofonis, kas uztver skaņu no plašas telpas sev visapkārt.

neto masa (neto) [it. *netto* tīrs] Produkta masa (tīrsvars) bez *taras* masas.

neveroni biol. Augļi, kas nogatavojoties paliek slēgti.

nevienādība mat. Formula, kurā divas *izteiksmes* savieno n-as zīme (<, ≤, >, ≥, ≠). Algebrisku n-u, kas satur mainīgo x, atrisina, atrodot x vērtību, kura to apmierina. *Trīstūra n.* –

nevienādība $c < a + b$ jebkurai no trijstūra malām a , b , c (t. i., malas garums ir mazāks nekā abu pārējo malu garumu summa).

nezāles lauks. Augu sugas, kas pret cilvēka gribu ieviesušās ar kultūraugiem apstādītajās platībās.

niacīns [a. *niacin* < *ni(cotinic) ac(id)*] nikotīnskābe] *ķīm.* → **nikotīnskābe**

niedrājs *biol.* 1. Meža augšanas apstākļa tips vidēji bagātās, skābās kūdras augsnēs. 2. Parasto niedru audze ūdenstilpēs.

nigrols [lat. *niger* melns] *ķīm.* Netīrītas minerāleļļas šķirne, ko iegūst naftas pārstrādē.

Nikola prizma (nikols) [pēc skotu dabaszin. V. Nikola (*W. Nicol*, 1768–1851) vārda] Dzidra, caurspīdīga kalcīta prizma, kas laiž cauri tikai vienā plaknē polarizētu gaismu.

nikotīns [fr. *nicotine* pēc fr. diplomāta Ž. Niko (*J. Nicot*) vārda] *ķīm.* Tabakā esošs *alkaloids*, stipra nervu sistēmas inde.

nikotīnskābe, niacīns *ķīm.* Piridīna rindas karbon-skābe, dažu fermentu sastāvdaļa, PP vitamīns.

Nikuradzes diagramma *meh.* Diagramma, kas attēlo sakarību starp Darsī koeficientu (nosaka hidraulisko pretestību plūsmā), *Reinoldsa skaitli* un caurules relatīvo *raupjumu*. Nikuradze eksperimentēja ar caurulēm, kurās raupjums bija radīts mākslīgi. Mūsdienās praksē lieto *Mūdija* vai *Mūrīna* diagrammas.

niķelis [v. *Nickel*] *ķīm.* Ķīmiskais elements Ni, atomnr. 28, atommasa 58,69, sudrabbalts, ciets, korozijizturīgs, grūti kūstošs (1455 °C) metāls ar lielu blīvumu – 8,9 g/cm³; lieto galvaniskiem pārklājumiem, sakausējumos ar varu un hromu; svarīgs legētajelementu tēraudos.

niķeļa rūdas *min.* Dabiskas minerālvielas, no kurām var iegūt niķeli; galvenais minerāls *pentlandīts*.

nimfa [gr. *nymphē*] *biol.* Dažu *posmkāju* attīstības stadija (pēc kuras izveidojas pieaudzis indivīds).

nimfomānija [gr. *nymphē* nimfa + *mania* ārpriests] 1. (*nymphomania*) *med.* Slimīgi kāpināta sievietes dzimumdzīve. 2. *lopk.* Sievišķo dzīvnieku dzimumcikla traucējumi ar paaugstinātu vai nepārtrauktu dzimumuzbudinājumu.

nimoniks materiālt. Karstumizturīgs (1000–1100 °C) niķeļa un hroma sakausējums; lieto reaktīvo dzinēju turbīnu lāpstīņām.

niobijs [pēc Tantalā meitas Niobes vārda] *ķīm.* Ķīmiskais elements Nb, atomnr. 41, atommasa 92,91; ķīmiski izturīgs metāls.

Nipkova disks [pēc v. inženiera P. Nipkova (*Nipkow*, 1860–1940) vārda] *tel.* Rotējošā diska izvērse ierīce – viena no pirmajām mehāniskajām izvērse ierīcēm; necaurspīdīgs disks ar smalku spirālveida perforāciju.

nistagms [gr. *nystagmos* mirkšķināšana] (*nystagmus*) *med.* Nepatvaļīga, ātra, ritmiska acu ābolu raustīšanās (*vestibulārā aparāta* funkcijas traucējumu dēļ).

niša [fr. *niche*] *arhit.* Padziļinājums sienā, kur parasti novieto statujas, vāzes un krūšutēlus, ierīko strūklakas u. c.

nīštāvs *tekst.* Rāmis ar *nītiem*, caur kurām izvilkti šķēri, ko aušanas laikā vienlaikus paceļ un nolaiž saskaņā ar auduma pinumu.

nītīšana *tekst.* Process, kurā pirms aušanas katru šķēru izvelk cauri *lemelei*, *nītiem* un *šķieta* zobam.

nitrāti [v. *Nitrat* < lat. *Nitrogenium* slāpeklis] *ķīm.* Slāpekļskābes sāļi vai esteri, kas satur grupu –O–NO₂. *C e l u l o z e s n.* – viegli degošas vielas, šķīst organiskos šķīdinātājos.

nitrejošie maisījumi *ķīm.* Koncentrēta slāpekļskābe HNO₃, koncentrēta sērskābe H₂SO₄ un ūdens noteiktās attiecībās.

nitrešana [v. *nitrieren* < lat. *Nitrogenium* slāpeklis] *ķīm.* Reakcija, ar ko molekulā ievada grupu –NO₂.

nitridešana *ķīm. tehnol.* Ķīmiski termiskās apstrādes veids – metāla virskārtu piesātinā ar slāpekli, kas veido nostiprinošus ķīmiskos savienojumus – nitrīdus; palielina virsmas cietību, nodilumizturību un korozijnoturību. N-u veic slēgtā traukā 500°–600 °C temperatūrā; traukā ievada amonjaku, kas disociē un veido aktīvu atomāro slāpekli; process ir ilgstošs (līdz 20–30 st.).

nitifikācija [v. *Nitrifikation* < gr. *nitros* salpētis + lat. *facere* darīt] *biol.* *Mikroorganismu* izraisīta pakāpeniska amonija savienojumu oksidācija.

nitrili *ķīm.* Organiski savienojumi, kas satur grupu –CN.

nitrīti *ķīm.* Slāpekļpaskābes HNO_2 sāļi vai esteri; satur grupu $-\text{O}-\text{NO}$.

nitrobenzols *ķīm.* Indīgs organisks aromātiskais savienojums $\text{C}_6\text{H}_5\text{NO}_2$ ar rūgto mandeļu smaržu; lieto organiskajā sintēzē un krāsvielu ražošanā.

nitroceluloze *ķīm.* Celulozes slāpekļskābes esteri; ja n-es molekulā nitrātgrupu ir maz, no tās iegūst *kolodiju* un *celuloīdu*; ja nitrātgrupu daudz, iegūst *piroksilīnu*, no tā savukārt iegūst bezdūmu pulveri.

nitrocementācija *ķīm. tehnol.* Ķīmiski termiskās apstrādes veids – tērauda virskārtas vienlaicīga piesātināšana ar slāpekli un oglekli; veic dabasgāzes amonjaka vidē, rūda tieši no krāsns un atlaidina zemā temperatūrā.

nitroemaljas *ķīm.* Pigmentu un pildvielu suspensijas *nitrolakās*; lieto dažādu materiālu ātri žūstošiem pārklājumiem.

nitrofoska [lat. *Nitro(genium)* slāpeklis + *Phos(phorus)* fosfors + *Ka(lium)* kālijs] *ķīm.* Kombinēts slāpekļa, fosfora un kālija mēslojums.

nitroglicerīns *ķīm.* *Glicerīna* slāpekļskābes esteri, ļoti bīstama sprāgstviela.

nitrokrāsas *ķīm.* *Pigmentu* un *pildvielu* suspensijas *nitrolakās*; lieto dažādu materiālu ātri žūstošiem pārklājumiem.

nitrolakas *ķīm.* Ātri žūstošs celulozes nitrāta *koloksilīna* šķīdums organiskos šķīdinātājos; lieto ādas, koka, metāla, papīra u. c. materiālu pārklāšanai, *nitrokrāsu* un *nitroemalju* izgatavošanai.

nitrons (orlons) *ķīm., tekst.* Mākslīga *polimērā* šķiedra; ražo no akrilskābes *nitrila*.

nīts *tekst.* Speciāls korda pavediena, metāla stienīša vai stieples veidojums, caur kura acīgu izvelk šķēru pavedienu; nītis sakopotas *nīšstāvos*.

nivācija [v. *Nivation* < lat. *nix (nivis)* sniegs] *ģeol.* Sniega izsaukta iežu sala dēdēšana, galvenokārt polārajos, subpolārajos un augstkalnu apgabalos.

nivāls [lat. *nivalis* sniega] *ģeol.* Ar *nivāciju* saistīts, radies tās ietekmē.

nivelēšana [fr. *niveler* līdzināt] 1. *ģeod.* Zemes virsmas punktu augstuma noteikšana attiecībā pret jūras līmeni vai kādu citu izraudzītu punktu, lai noteiktu absolūto vai relatīvo

augstumu; viens no ģeodēzijas mērījumu veidiem. *Fizikālā n.* – augstumu starpības aprēķināšana pēc barometra vai hipso-metra rādījumiem. *Ģeometriskā n.* – tiešā punktu līmeņu starpības mērīšana. *Trigonometriskā n.* – līmeņu starpības aprēķināšana pēc attāluma starp punktiem un pēc leņķa, kāds ir slīpumam starp abiem punktiem. 2. *aeron.* Dažādu punktu relatīvā augstuma noteikšana, piem., gaisakuģa agregātu savstarpējā stāvokļa noteikšana. 3. Nolidzināšana.

nivelieris [fr. *niveler* līdzināt] *ģeod.* Ģeodēziskais instruments, kas sastāv no līmeņrāža un tālskata; lieto zemes virsmas punktu augstumu starpību un paaugstinājumu mērīšanai.

NLO astr. → neidentificēts lidojošais objekts

N "November" jūrn. Starptautisks signāls – nozīmē "nē" vai "iepriekšējā signālu grupa jālasa noliedzošā formā".

noapaļošana *mat.* Skaitļa aizstāšana ar tā aptuveno vērtību, atstājot vajadzīgo ticamo ciparu skaitu.

nobeidze *inf. Sk.* **anormālā nobeidze, normālā nobeidze**

nobeiguma apdare *tekst.* Fizikāli mehāniska (sk. *dekatešana, kalandrēšana, sarucināšana*) un (vai) ķīmiska (sk. *apretēšana*) tekstilizstrādājumu apdare, kuras rezultātā uzlabojas to izskats un lietojamība.

Nobela prēmija [pēc zv. ķīmiķa A. Nobela (*Nobel*, 1833–1896) vārda] Starptautiska prēmija, kuru kopš 1901. g. Zviedrijas Karaliskā Akadēmija piešķir par pasaules labākajiem sasniegumiem ķīmijā, fizikā, fizioloģijā un medicīnā, literatūrā un par humanitāru starptautisku darbību Nobela miera prēmiju piešķir Norvēģijas stortings. Kopš 1969. g. to piešķir arī par sasniegumiem ekonomikas zinātnēs.

nobīde no iestatītās vērtības *tel.* Televīzijas viļņa kropļojums, kas reproducētajā attēlā parādās kā šaura, balta svītra tumšo laukumu labajā malā un šaura, melna svītra gaišo laukumu labajā malā.

nobiras *ģeol.* Drupu materiāls, kas gravitācijas spēku ietekmē nobirst un uzkrājas kalnu piekāvē un veido n-u konusus un n-u joslas.

nobraunēšana kokapstr. Koksnes n. – aplievas trupes sākums, lapkoku aplievas dažādu nokrāsu un intensitātes tumši brūni iekrāsojumi, kas rodas nocirstajā (visvairāk bērza, dižskābarža un alkšņa) koksne dažādu bioloģisko procesu iedarbībā un izsauc nelielu koksnes cietības samazināšanos; vērojama tikai koksnes griezumos dažāda lieluma un formas plankumu veidā; iztvaicētā koksne neattīstās. **K o k s n e s s ā n u n.** – n., kas sākas no apaļkoku sānu virsmas un izplatās uz to centru.

nocepums pārt. Izceptās maizes masas un miklas masas starpības attiecība pret miklas masu; rodas ūdens, etilspirta, oglekļa dioksīda, gaistošo skābju u. c. gaistošo vielu iztvaikošanas rezultātā (var būt 6–14%).

nocietināšana pārt. Svaiga saldējuma izturēšana zemā temperatūrā (–25– –30 °C) brīvā ūdens kristalizācijai.

nodalījums (divisio) biol. Sistemātikas augstākais pamattaksons, kas botānikā apvieno radniecīgas klases. **Zooloģijā** tām atbilstošs taksons ir tips.

nodāja ģeol. Sistēmai pakārtota stratigrāfiskā iedalījuma vienība, kurai ģeohronoloģiskajā iedalījumā atbilst epoha.

nodilšana materiālt. Materiāla sagrūšana, ja uz to vienlaikus iedarbojas deldēšanas spēki un triecieni.

nodilumizturība materiālt. Materiāla spēja pretoties berzes spēku iedarbībai; to nosaka ar materiāla masas zudumu berzes ietekmē no laukuma vienības (g/cm^2) vai ar tilpuma zudumu (cm^3/cm^2).

nodilums fiz. Izstrādājuma virsmas pārmaiņa berzes rezultātā; n. ir atkarīgs no izstrādājuma materiāla īpašībām, izstrādājuma konstrukcijas un berzes rakstura. Ir abrazīvais un kavitācijas n., kā arī n., ko rada lokāla bīde, saķepšana, virsmas nogurums vai korozija. **N-a** lielumu raksturo ar izstrādājuma izmēru, formas, tilpuma vai masas maiņu.

nodrāznis kokapstr. Sk. finiera nodrāznis

nogabals mež. Meža inventarizācijas pamatvienība – viendabīga meža platība, kurā ir vienādi audzi raksturojoši taksācijas dati, vienāds augšanas apstākļu tips un kurai pie-

mērojams viens apsaimniekošanas režīms. **N-u n u m u r ē š a n a** – viena kvartāla robežās n-us numurē, sākot no ziemeļrietumu stūra pa rindām uz dienvidaustrumiem.

nogatavināšana 1. ķīm. Tehnoloģisks process, kura laikā materiālu vai reakcijas maisījumu iztur noteiktos apstākļos tik ilgu laiku (bieži – vairākas diennaktis), cik nepieciešams, lai iegūtu produktu ar noteiktām īpašībām. **2. pārt.** Produkta izturēšana noteiktos apstākļos, kuras laikā bioloģisko (fermentu vai mikroorganismu iedarbībā) vai fizikālķīmisko procesu rezultātā produkts iegūst jaunas tehnoloģiskās īpašības vai garšu, aromātu un konsistenci, siers – arī acojumu. Piem., nogatavina miltus, sieru, pienu, maisījumu saldējuma ražošanai, krējumu sviesta ražošanai, gaļu, vīnu, tēju, skābpiena dzērienus, skābu krējumu.

nogāze ģeol. Slīpa zemes virsas daļa, kas norobežo dažādas reljefa formas uz sauszemes, okeānos un jūrās (kontinenta nogāze); veidojas endogēnos un eksogēnos procesos. **K o n t i n e n t a n.** – kontinenta zemūdens nomalas galvenā sastāvdaļa, kas atrodas starp kontinentālo šelfu un kontinenta piekāji; tiešs blakus esošā kontinenta turpinājums. **N-žu e k s p o z ī c i j a** – dažādu reljefa formu n-žu orientācija pa vai pret valdošajiem vējiem, kas nosaka mikroklimata diferenciāciju, augsnes un ainavu dažādību. **N-žu p r o c e s i** – sausas vai ar ūdeni piesātinātas grunts un iežu virskārtas pārvietošanās pa n-i smaguma spēka ietekmē, kas rada nobrukumus, noslīdeņus, nobiras, nogrūvumus, seljes, kurumus, ziemā – lavīnas.

nogrūvums ģeol. Gravitācijas spēka izraisīta strauja iežu masu pārvietošanās stāvās nogāzēs.

nogulas ģeol. Irdeni, vēl nesacietējuši fizikālu, ķīmisku un bioloģisku procesu produkti, kas ir nogulsnejušies ūdenstilpēs vai uz sauszemes virsmas; blīvi noslāņojušās vielas.

nogulumi ģeol. → **nogulumieži**

nogulumieži ģeol. Ieži, kas veidojušies no senāko iežu dēdēšanas produktiem vai smalkgraudainajiem vulkānu izmešiem, sedz 75% Zemes virsmas; visvairāk izplatīti ir māli, smiltsieži, karbonātieži.

nogurumizturība *materiālt., tehn.* Materiāla spēja pretoties *nogurumam*; raksturo ar ilgizturību, ko mēra darba ciklos, lidojumos (aviokonstrukcijām), kilometros, stundās. N-as (ilgizturības) robeža – lielākais spriegums, ko materiāls cikliski mainīgā slodzē iztur neierobežoti ilgi (pieņemts, ka ciklu skaits $N=10^9$).

nogurums *meh.* Mainīgas slodzes radītais materiāla mehānisko un fizikālo īpašību pārmaiņas. **Akustiskais n. aeron.** – konstrukcijas elementu n. akustiskā sloģojuma iedarbības rezultātā. **Konstrukciju n. tehn.** – pakāpeniska bojājumu uzkrāšanās atkārtoti mainīga sloģojuma iedarbībā, kā rezultātā rodas plaisas un sākas konstrukcijas sabrukšana. **N-a līkne** (Vēlera līkne) – sakarība starp sprieguma amplitūdu un ciklu skaitu simetriskā ciklā, kurā notiek materiāla sagraušana. **N-a lūzums** – lūzums, ko izraisa ilgstoša, laikā mainīga slodze; lūzuma virsmā ir redzamas divas ļoti atšķirīgas joslas – gluda, noslīpēta ārējā un rupjgraudaina iekšējā josla. **N-a pārbaude** – pārbaude ar dažādiem ciklisko sloģojumu veidiem uz speciāliem eksperimentāliem stendiem. Visvienkāršāko pārbaudi izdara ar rotējošu stieni, kura viens gals nostiprināts rotējošā konsoles balstā, bet otrā galā pielikts nemainīgas slodzes spēks. **N-a plaisa** – plaisa, kas rodas visvairāk piepūlētajā materiāla joslā materiāla nevienādīguma vai virsmas defekta dēļ.

nojume būvn. Vieglas konstrukcijas celtnes ar jumtu vai jumtveida pārsegumu uz balstiem un ar sienām vai bez tām.

nokalne ģeod. Kalna vai pakalna slīpne, slīpums. **nokare, pārkare ģeogr.** Iežu masīva daļa, kas veido neatbalstītu izvīrzījumu.

noki [hol. *nok*] *jūrn.* Visu slīpo un horizontālo *rangoutu* koka daļu gali.

noklusējums inf. Aparatūras un *programmatūras* darbība vai standartuzstādījums gadījumos, kad *lietotājs* nav uzdevis nekādu alternatīvu. **N-a izvēle** – izvēle, ko programma veic automātiski; parasti *n-a izvēle* ir visiespējamākā izvēle, ko lietotājs būtu izdarījis kādā *izvēlnē* vai sarakstā.

nokrišņi met. Ūdens šķidrā vai cietā veidā, kas rodas no mākoņiem vai kas, kondensējoties

gaisā esošajam ūdens tvaikam, veidojas tieši uz Zemes virsmas un priekšmetiem. *N-u* daudzumu mēra ar izkritušā ūdens slāņa biezumu milimetros, bet intensitāti – mm/min, mm/h, mm/diennaktī.

nolaidenums ģeod. Slīps, parasti līdzens vai mazliet viļņots Zemes virsmas apvidus, kura augstums lēzeni pazeminās vienā virzienā.

nolaišanās aeron. Sk. **lidmašīnas nolaišanās**

nolaižamais aparāts kosm. Kosmiskā lidaparāta sastāvdaļa, kas spēj nolaisties uz Zemes vai cita debess ķermeņa. Ja šim debess ķermenim nav atmosfēras, *n-ajam a-am* jābūt aprīkotam ar *bremzēšanas raķešdzinēju* un raķešdzinēju, kas nodrošina lēno nolaišanos, kurā netiek bojāts lidaparāts un necieš apkalpe. Ja debess ķermenim ir blīva atmosfēra, *n-ajam a-am* jābūt aprīkotam ar izpletņu sistēmu vai citu bremzējošu ierīci. Ja debess ķermenim ir retināta atmosfēra, *n. a.* jāapriko ar abu veidu nolaišanās sistēmu kombināciju.

nolieksnis lauks., mež. → **noliektnis**

noliektnis, noliektnis lauks., mež. Augošs, ar augšni apbērts koka vai krūma zars, kas attīsta adventīvās saknes, dzinumus un, no mātesauga atdalīts, kļūst par patstāvīgu augu (izmanto pavairošanai).

nolietošanās materiālt. Materiāla īpašību neatgriezeniska maiņa ekspluatācijas laikā. *N.* izpausmes ir mehāniskais nodilums, materiāla nogurums un korozija, paliekošās deformācijas un sagrūšana, ko rada berze, slodze, temperatūra, mitrums, starojums, agresīva vide.

nomalis kokapstr. Pats malējais balķa atgriezums, kam ir tikai viena apzāģēta platā skaldne.

nomats ģeol. Tektoniska struktūra, kas veidojusies, kādai Zemes garozas daļai noslīdot uz leju gar lūzuma plaisu. *K ā p ņ v e i d a n.* – paralēli orientētu iežu bloku kāpņveida sakārtojums vienā virzienā, ja ir paralēlu plaisu sērija.

nomelnējums fotogr. Attīstīta melnbaltā foto materiāla tumšie laukumi, ko veido *attīstīšanas* procesā radies metāliskais sudrabs; tā kvantitatīvais mērs ir optiskā starojuma vājināšanās pakāpe caurstarējošā gaismā, kas ir proporcionāla *ekspozīcijai*.

nomenklatūra [lat. *nomenclatura* vārdu saraksts]

Nosaukumu saraksts. *Ķ ī m i s k ā n.* – ķīmisko elementu un savienojumu nosaukumu sistēma precīzai vielas sastāva apzīmēšanai izrunā un rakstībā.

nometnieki *biol.* Putni, kam viss dzīves cikls – ligzdošana, barošana un ziemošana – noris vienā noteiktā teritorijā.

nominālizmērs [lat. *nominalis* ar vārdu, nosaukumu saistīts + izmērs] *st. Sk. izmērs*

nomogrāfija [gr. *nomos* likums + *graphein* rakstīt] *mat.* Matemātikas nozare, kurā pēta vairāku mainīgo funkciju vērtību aptuvenu grafisku aprēķināšanu, izmantojot skalas un graduētas līniju saimes (nomogrammas).

nonesuma leņķis *aeron.* Horizontālais leņķis starp gaisakuģa *garenass* un ceļa ātruma virzieniem. *N.* 1-a lielumu ietekmē vēja ātrums un virziens.

nonijs [lat. *Nonius* – portugāļu matemātiķa P. Nuniša (*Nunez*, 1492–1577) vārda latinizēta forma] *fiz., tehn.* Mērinstrumenta (piem., bīdmēra, mikrometra) un mērāparāta palīgskaļa, uz kuras nolasa pamatskaļas vienas vienības daļas.

noosfēra [gr. *noos* prāts + *sphaira* lode] Prāta sfēra; vide Zemes apvalkā, kuras attīstību virza cilvēka saprātīgā darbība. *N.-as* robežas nav noteiktas, jo tās nepārtraukti mainās.

nootropas vielas [gr. *noos* prāts + *tropē* pagrieziens, pārmaiņa] *ķīm.* Organiski savienojumi, kas ietekmē cilvēka augstākās nervu sistēmas un prāta darbību.

noplūdenis *ģeol.* Kušanas, lietus vai gruntsūdeņiem piesātināts plāns grunts slānis (līdz 1,5 m biezis), kas gravitācijas ietekmē pārvietojas lejup pa nogāzi.

nopūšana *tehn.* Tvaika un gāzu maisījuma aizvadišana no celulozes vārkatla, tā pazeminot spiedienu vārkatlā un reģenerējot siltumu un ķīmikālijas. *G a l ī g ā n.* – gāzveida produktu aizvadišana no celulozes vārkatla pēc vārīšanas, lai samazinātu spiedienu vārkatlā pirms celulozes *šķīdrievu* masas izpūšanas vai izmazgāšanas no tā. *T v a i k a k a t l a n.* – periodiska vai nepārtraukta ūdens aizvadišana no tvaika katla, lai sāļu daudzums tajā nepārsniegtu pieļauto.

noradrenālins [v. *Noradrenalin*] *ķīm.* Virsnieru

hormons; paaugstina asinsspiedienu, stimulē *ogļhidrātu* maiņu.

Nordkapa straume *jūrn.* Siltā jūras straume, kas plūst Barenca jūrā starp Nordkapa ragu un Medvežija salu; vidējais ātrums līdz 0,4 m/s.

norises saskaņotība *kino, tel.* Laika un telpas nepārprotams atspoguļojums, attēla virziena un kompozīcijas saskaņojums, kas ļauj skatītājam uztvert filmu kā loģisku tās satura izklāstu.

norīts [pēc Norvēģijas vārda] *ģeol.* Tumšs, bāzisks intruzīvs iezis, kas sastāv no *piroksēniem* un *plagioklaziem*.

norīvēšana *materiālt.* Plakanu un konisku virsmu smalkās apstrādes veids ar smalkzobu rotācijas griezējinstrumentu – norīvi.

norīvis *materiālt.* *Sk. norīvēšana*

normālā nobeidze [lat. *normalis* mērauklai, paraugam atbilstošs] *inf.* Darba veiksmīga izpilde, ko apliecina *operētājsistēmas* izdots speciāls kods. *Sk. arī anormālā nobeidze.*

normālapstākļi *fiz.* Standarta fizikālie apstākļi, kuros spiediens $p=101\,325\text{ Pa}$ (normālā atmosfēra), termodinamiskā temperatūra $T=273,15\text{ K}$ un gāzes molārais tilpums $VO=2\,2414\cdot 10^{-2}\text{ m}^3\cdot\text{mol}^{-1}$.

normāle [lat. *normalis* taisnleņķa, taisns] *mat.* Taisne, kas perpendikulāra līknes pieskarei dotajā punktā.

normālelements *fiz.* Galvaniskā elementa paveids, kas ir elektrodzinējspēka etalons līdzstrāvu ķēdēs; pēc *n-a* 20 °C temperatūrā nosaka elektrodzinējspēka lielumu ar relatīvo precizitāti līdz 0,0005%.

normalitāte [v. *Normalitāt* < lat. *normalis* mērauklai, paraugam atbilstošs] *ķīm.* Šķīdumu koncentrācijas mērs, ko izsaka ar vielas *gramekvivalentu* skaitu litrā.

normalizācija 1. Pielīdzināšana normai, saskaņošana ar normālo stāvokli, piem., tauku, olbaltumvielu vai piena beztauku sausas satura koriģēšana piena produktu ražošanā.

2. *materiālt.* Tēraudu termiskās apstrādes veids – karsēšana virs kritiskās temperatūras, izturēšana un dzesēšana mierīgā gaisā, lai uzlabotu tērauda apstrādājamību ar griešanu, veidotu smalkgraudainu struktūru.

normālkonsistence [lat. *normalis* mērauklai, paraugam atbilstošs + *consistere* sastāvēt]

sil. tehnol. J a v a s n. – neorganisko saistvielu iejaukšanai nepieciešamais ūdens daudzums (H_2O masa attiecināta pret sausas saistvielas masu), lai java būtu plastiska, viegli apstrādājama un veidojama.

normālsadalījums [lat. *normalis* mērauklai, paraugam atbilstošs], **Gausa sadalījums** *mat.* Nepārtraukta gadījumlieluma varbūtību sadalījums, kura blīvumfunkciju $y = a \exp(-bx^2)$ attēlo zvanveida līkne.

Norvēģijas straume *jūrn.* Siltās Ziemeļatlantijas straumes turpinājums, kas plūst uz ziemeļiem gar Norvēģijas piekrasti; vidējais ātrums ap 0,3 m/s.

nosacītais kurināmais *energ.* Tehniski ekonomiskos aprēķinos pieņemta kurināmā uzskaites vienība dažāda kurināmā veidu efektivitātes salīdzināšanai un kurināmā daudzuma uzskaitē. Par vienu n-ā k-ā vienību pieņemts 1 kg cietā kurināmā ($1 m^3$ gāzveida kurināmā) ar *sadedzes siltumu* 29 308 kJ (7000 kcal); pārreķināšanas koeficients naftai ir 1,43, dabasgāzei – 1,175, vidējas kvalitātes akmeņoglēm – 0,69, kūdrai – 0,34, degslāneklim – 0,32, malkai – 0,27.

nosēdbaseins *ekol.* Tilpne šķidrumu attīrīšanai no piemaisījumiem, kas attiecīgajā šķidrumā grīms vai uzpeld.

nosēgpinumi *tekst. Sk. adījuma pinums*

nosēšanās *aeron. Sk. lidmašīnas nosēšanās*

nosēšanās zona *aeron.* Darba laukuma daļa, kas paredzēta gaisakuģa nosēšanās un pacelšanās vajadzībām.

noskalošana *ģeol.* Process, kurā pa nogāzēm tekošie ūdeņi pilnīgi vai daļēji nonesuši virsējos augšnes horizontus.

noskrējieni *aeron.* Palēnināta lidmašīnas kustība pa skrejceļu līdz pilnīgai apstāīai nosēžoties vai pēc ieskrējiena pārtraukšanas paceļoties.

noslāņošanās Jebkuras sistēmas patvaļīga sadalīšanās vairākos slāņos.

noslēgums *inf.* Identifikācijas vai vadības *informācija*, kas atrodas *datnes* vai *ziņojuma* beigās. *Ziņojuma n.* – ziņojuma daļa, kas norāda uz tā beigām un, iespējams, satur pārbaudes informāciju (piem., *kontrolsummu*). *Sk. arī iesākums.*

noslīdenis *ģeol.* Iežu masīvs, kas gravitācijas spēka ietekmē atšķēlies no nogāzes un noslīdējis vai slīd pa to lejup.

noslogojums Izmantošanas, lietošanas intensitāte (piem., par ierīci, iekārtu). *Ceļa satiksmes napa kāpec.* – satiksmes intensitātes un apskatāmā ceļa posma caurlaides spējas attiecība.

nosmacenis *lopk.* Putnu embrijs, kas miris pēdējā attīstības stadijā, tādā miris jau pilnīgi izveidojies putna mazulis.

nospārnošana *mežr.* Valējas pludināšanas apstākļu uzlabošana upēs, lai novērstu pludināmo kokmateriālu aizķeršanos aiz dažādiem šķēršļiem, īpaši šaurās un līkumotās upēs, kā arī tur, kur upju krasti noauguši ar kokiem un krūmiem līdz pat ūdenslīmenim; izmanto garenvirzienā sasaistītus baļkus.

nospraušana *būv.* Būves plāna (asu) vai galveno elementu (ēkas pamatu, sienu, stabu) vietas noteikšana, atzīmēšana un šo atzīmju nostiprināšana dabā.

nostādinātājfiltirs *tehn.* *Filtirs*, kurā atdalāmie piemaisījumi nosēžas tā apakšējā daļā.

nostādinātājs Aparāts suspensijas cieto daļiņu vai savstarpēji nešķīstošu šķidrumu atdalīšanai zemes gravitācijas spēku ietekmē.

nosusināšana *lauks.* Meliorācijas pasākumu komplekss – liekā ūdens novadišana no saimnieciskai darbībai izmantojamām zemes platībām. Nosusinātā augsne kultūraugu ražība ir lielāka.

notece 1. *hidr.* Lietusūdens vai kušanas ūdeņu notecēšana jūrās un reljefa pazeminājumos pa zemes virsu un augšnes un iežu kārtā; ūdens tilpums, kas laika vienībā aiztek no attiecīgās zemes platības. *N-es strāume* – okeāna un jūras straume, ko rada jūras līmeņa virsmas slīpums. *P a z e m e s n.* – pazemes ūdeņu pārvietošanās iežos hidroaīliskā slīpuma vai *pjezometriskā spiediena* ietekmē. *V i r s z e m e s n.* – ūdens, galvenokārt nokrišņu, pārvietošanās dabā pa zemes virsmu; izsaka ar noplūdušā ūdens slāni milimetros un raksturo ar *n-es moduli* – litriem sekundē no kvadrātkilometra ($l/s \cdot km^2$) vai litriem sekundē no hektāra ($l/s \cdot ha$). 2. *elektron.* Lauktranzistora (sk. *tranzistors*) elektrodz, uz kuru pārvietojas *lādiņnesēji*; apz. *D* (a. *drain drenāža, notece*).

noteicošais kāpums *dz. Sk. dzelzceļa līnija*

noteka Ūdenstece, ūdenstilpe (ezers, ūdenskrātuve), īpašos gadījumos dziļāki grunts slāņi,

kas uzņem ūdeņus no zemes nosusināšanas sistēmas un tai piegulošās platības.

notekūdeņi *ekol.* Sadzīvē un rūpniecībā izmantotais ūdens un nokrišņu ūdens no apdzīvotu vietu, rūpniecību un uzņēmumu teritorijām; n. var būt stipri vai nosacīti piesārņoti un to ievadišana ūdenstilpēs un ūdenstecēs pasliktina to ūdens kvalitāti: samazinās izšķīdušā skābekļa daudzums, ūdenstilpju dibenā rodas nogulsnes, izmainās ūdenstilpes vai ūdensteces flora un fauna, tāpēc n-us mehāniski, ķīmiski un bioloģiski attīra. N-u attīrīšana – n-os esošo suspendēto, koloidālo un izšķīdušo piemaisījumu daudzuma samazināšana, ūdens dezinficēšana un ķīmiskā neitralizēšana. N-u bioloģiskā attīrīšana *lauks*. – n-os esošo organisko vielu biokīmiska mineralizēšana ar mikroorganismiem, kas organiskās vielas izmanto barībai. N-u radioaktīvā attīrīšana – organisko piesārņojumu sagraušana līdz CO_2 un H_2O , izmantojot jonizējošā starojuma netiešo iedarbību uz organisko piesārņojumu.

notikums *stat.* Jebkurš fakts, ko var konstatēt novērojumā vai izmēģinājumā (sk. *gadījums*, *notikums*). D r o š a i s n. – n., kurš iestājas vienmēr un kura varbūtība ir 1. N e i e s p ē j a m a i s n. – n., kas dotajos apstākļos nav iespējams; tā varbūtība ir 0. N e s a v i e n o j a m i n-i – n-i, kas nevar notikt reizē, piem., derīgas un brāķa detaļas paņemšana no kastes ir nesavienojami n-i. P i l n a n-u k o p a – nesavienojamu n-u kopa, kurai pieder ikviens no sagaidāmajiem n-iem. P r e t ē j i n-i – pilna n-u kopa, kas sastāv no diviem nesavienojamiem n-iem A un B, n-u B sauc par n-a A negāciju un apzīmē ar simbolu $\bar{A}$, to varbūtību summa ir 1.

noturība *tehn.* Spēkratu īpašība pretoties dziņekļa (riteņu) slīdei; ir garennoturība un šķērsnoturība. N. atkarīga galvenokārt no dziņekļa saķeres ar ceļu, no n-as atkarīga spēkratu drošība, it sevišķi pagriezienos, kāpumos un bremzējot.

nova [lat. *nova* (*stella*) jauna (zvaigzne)] *astr.* Zvaigzne, kuras spožums eksplozijas rezultātā pēkšņi pieaug simtiem tūkstošu reižu un

pēc tam pakāpeniski samazinās līdz sākotnējam spožumam. Pēc mūsdienu priekšstatiem novas ir *dubultzvaigznes*, kurās notiek ūdeņraža pārplūšana no dubultsistēmas normālās zvaigznes uz balto punduri, līdz notiek kodoltermisks sprādziens, kas novērojams kā novas uzliesmojums. A t k ā r t o t ā (r e k u r e n t ā) n. – n., kurai novērojami atkārtoti spožuma uzliesmojumi; to intensitāte ir mazāka nekā parastai novai. P u n d u r n o v a – n., kuras spožuma maiņas amplitūda ir ievērojami mazāka nekā parastai novai un uzliesmojumi periodiski atkātojas.

novads *hidr.* Ūdenstece, kas uzņem ūdeni no nosusināšanas tikla, uztver arī virszemes *noteci* un pieplūstošos gruntsūdeņus un novada uz *noteku*.

novecināšana *materiālt.* Metālu sakaussējuma struktūras izmaiņš normālā vai paaugstinātā temperatūrā; pārsātinātā cietā šķiduma pārvērtības notiek pakāpeniski, un materiāls nocietinās, tā stiprība palielinās; n. samazina izstrādājuma iekšējos spriegumus, lai ekspluatācijas laikā nemainītos forma un izmēri.

novecošana 1. *biol.* Neatgriezenisks organisma individuālās attīstības process. 2. *materiālt.* Materiāla struktūras, īpašību un virsmas kvalitātes neatgriezeniskas pārmaiņas laikā un ārējo faktoru ietekmē.

novelšana *tehn.* 1. Divu saskarē esošu ķermeņu saskaņota savstarpēja pārvietošana bez *slides*. 2. Divu zobratu vai zobstieņa un zobrata savstarpēja pārvietošana. N-as m e t o d e – zobu gludās apstrādes metode zobratu zoba profila veidošanai ar speciālas formas griezējinstrumenta un apstrādājamā ķermeņa n-u, kas imitē divu zobratu vai zobrata un zobstieņa sažobes kustību.

novirze *metr.* Attiecīgā konkrētā izmēra (faktiskā, robežizmēra) un tam atbilstošā nominālizmēra algebriska starpība. A p a k š ē j ā n. – mazākā robežizmēra un nominālizmēra algebriska starpība. A u g š ē j ā n. – lielākā robežizmēra un nominālizmēra algebriska starpība. F a k t i s k ā n. – algebriska starpība starp faktiskā un nominālā izmēra vērtībām. F o r m a s n. – lielākais attālums starp reālo

un pieguļošo virsmu (profilu). **N o v i e t o j u m a n.** – virsmas (profila) vai ass n. no nominālā novietojuma. **P a m a t n o v i r z e** – standartā reglamentēta augšējā vai apakšējā n., kas atrodas tuvāk nulles līnijai; apzīmē ar latīņu alfabēta burtiem. **V i d ē j ā n.** – n., kas ir vienāda ar augšējās un apakšējās robežizmēru summas pusi.

novokaīns [a. *Novocaine* < lat. *novus* jauns + (co)caine kokaīns] ķīm., med. Viens no pirmajiem ārstnieciskajiem preparātiem, ko lieto vietējai anestēzijai.

nozematoze bišk. Bišu zarnu slimība, ko izraisa vienšūnas parazīts bišu nozema (*Nosema apis*); invadētām bitēm ziemošanas periodā parādās caureja.

nozoloģija [gr. *nosos* slimība + *logos* jēdziens, mācība] med. Patoloģijas nozare – mācība par atsevišķu slimību būtību.

nožuvums, rukums mežr., kokapstr. Koksnes izmēru un tilpuma samazināšanās žūstot, ja absolūtais mitrums samazinās zem 30%. **K o k s n e s a k s i ā l a i s n.** – koksnes lineārais rukums šķiedru virzienā. **K o k s n e s m a k s i m ā l a i s n.** – koksnes rukums ar sākotnējo mitrumu, kas vienāds vai lielāks par koksnes šūnu sienīņu piesūcināšanas robežu, izdalot no tās saistīto ūdeni. **K o k s n e s n - a k o e f i c i e n t s** – koksnes vidējais n., samazinoties saistītā ūdens saturam uz mitruma vienu procentu. **R a d i ā l a i s n.** – koksnes lineārais rukums radiālajā virzienā.

n tipa pusvadītājs Sk. **elektronu vadāmība**

NTSC sistēma tel. Televīzijas krāsu sistēma, ko ASV Nacionālā televīzijas sistēmu komiteja (NTSC) ieviesa pēc 1950. g.

nučfiltrs [v. *Nutschfilter* < *nutschen* sūkt + *Filter* filtrs] ķīm. tehnol. Filtrs, kura darbības pamatā ir šķidrumsa filtrēšanās pazemināta spiediena iedarbībā.

nukleārā astrofizika [lat. *nucleus* kodols; astrofizika] astr. Astrofizikas nozare, kurā pēta mikropasaules procesu lomu kosmiskajās parādībās, analizē zvaigznēs un citos kosmiskajos objektos notiekošos kodolprocesus, kuru norises rezultātā izdalās enerģija un sintezējas ķīmiskie elementi (sk. *zvaigžņu kodolreakciju ciklī*). N-ās a-as galvenais in-

struments ir *daļiņu teleskops*. Sk. arī *kosmiskā starojuma fizika* un *neitrīno astronomija*.
nukleārā grupa [lat. *nucleus* kodols; grupa] lopk. Dzīvnieku vai putnu *līnijas* ģenētiskais pamt.

nukleāzes ķīm. *Fermenti*, kas šķēļ *nukleīnskābes*.

nukleīnbāzes ķīm. *Purīna* (adenīns, guanīns) vai *pirimidīna* (citozīns, uracils, timīns) rindas heterocikliskās bāzes, kas ietilpst *nukleozi- du*, *nukleotīdu*, kā arī *biopolimēru* *dezoksiribonukleīnskābes* un *ribonukleīnskābes* sastāvā. **K o m p l e m e n t ā r ā s n.** – n., kas ietilpst *dezoksiribonukleīnskābes* vai *ribonukleīnskābes* dubultspirāļu sastāvā kā atbilstošie pāri divās blakus esošās polimēru ķēdēs, piem., adenīns–timīns, guanīns–citozīns.

nukleīnskābes [lat. *nucleus* kodols + *skābes*] *biol.*, ķīm. Lielmolekulāri savienojumi, ko veido lineāri savā starpā ar fosforskābes diestera saitēm savienoti dezoksiribonukleotīdi (*DNS* sastāvā) vai ribonukleotīdi (*RNS* sastāvā); nodrošina ģenētiskās informācijas glabāšanu un nodošanu nākamajām šūnu paaudzēm.

nukleotīdi [lat. *nucleus* kodols] *biol.*, ķīm. Nukleīnskābju *monomēri*, kas sastāv no slāpekļa purīnbāzes (adenīns, guanīns) vai pirimidīnbāzes (timīns, citozīns, uracils), ribozes (*ribonukleīnskābes*) vai dezoksiribonukleīnskābes (*DNS*) un fosforskābes atlikuma.

nukleozi *biol.*, ķīm. Nukleīnskābju sastāvdaļas, kas savukārt sastāv no *cukurvielās* un dažiem stingri noteiktiem heterocikliskiem savienojumiem (*nukleīnbāzēm*). Mākslīgi gatavotos n-us vai analogus lieto medicīnā.

nukleuss [lat. *nucleus* kodols] bišk. Neliela bišu saime neapsēklotu māšu novietošanai līdz to dēšanai vai arī apsēklotu māšu uzglabāšanai rezervē.

nuklīds [lat. *nucleus* kodols + gr. *eidos* veids] *fiz.* Visu zināmo atomu veidu (*izotopi*, izobāri u. c.) kopējs nosaukums. Definē ar ķīmiskā elementa simbolu un *masas skaitli*.

nuklons [lat. *nucleus* kodols] *fiz.* Atomu kodolu veidojošo daļiņu *protonu* un *neitronu* kopējs nosaukums.

nulle [lat. *nullus* nekāds] *mat.* 1. Pozicionālā skaitīšanas sistēmā – cipars 0, kas norāda, ka

attiecīgās šķiras (vietas) vienību nav. 2. Funkcijas $f(x)$ nulle ir skaitlis $x=c$, kuram $f(c)=0$.

3. Aditīvā algebriskā sistēmā – elements 0, kuram $a+0=a$ visiem a .

nullmeridiāns *astr., ģeogr.* → **sākummeridiāns**
nullpunkts (neitrāle) *el.* Trīsfāžu elektriskajā ķēdē zvaigznes slēgumā savienotu elementu kopējais punkts.

nullvektors *mat.* Vektors ar garumu (moduli) 0, kam arī visas koordinātas ir 0.

nunataki [eskimosu] *ģeogr.* Atsevišķas izolētas klinšainas virsotnes, kas paceļas virs lēdāja.

nutācija [lat. *nutatio* līgošanās, svārstīšanās]

1. *biol.* Augu kustības, kas rada vasas, vītes vai saknes gala pārvietošanos pa spirāli.

2. *astr.* Nelielas periodiskas Zemes rotācijas ass svārstības, kas rodas tāpēc, ka mainās Mēness un Saules novietojums attiecībā pret Zemes ekvatoriālo pāresninājumu. Svārstību periods ir 18,6 gadi un amplitūda 9,2".

3. *meh.* Ātri rotējoša ķermeņa dinamiskās simetrijas ass svārstības (trīcēšana) sfēriskā kustībā, kas saistīta ar n -as leņķa izmaiņu laikā. N -as l e n $ķ$ i s – Eilera leņķis starp nekustīgo asi un kustīgo asi.

nutrija (*Myopotamus coypus*) *lopk.* Grauzēju kārtas purva bebru ģints dzīvnieks, ko fermās audzē kažokādu un gaļas ieguvei; savvaļā dzīvo Dienvidamerikas purvainajos apgabalos.

pieburkrūsturis, bistjē *apģ.* Krūšturis ar pagarinātu, mikstos audus nedeformējošu pakrūtes pamatni, kas var sniegties līdz vidukļa līmenim.

Ņūtona binoms [pēc a. zinātn. I. Ņūtona (Newton, 1643–1727) vārda], **binomiālā formula** *mat.* Formula

$$(a+b)^n = C_n^0 a^n + C_n^1 a^{n-1} b + \dots + C_n^{n-1} a b^{n-1} + C_n^n b^n$$

binoma n -tajai pakāpei, kur C_n^k – **binomiālkoeficienti**.

Ņūtona likumi [pēc a. zinātn. I. Ņūtona (Newton, 1643–1727) vārda] *meh.* Trīs mehānikas pamatlikumi. **P i r m a i s** Ņ. 1. – materiāls punkts, uz kuru nedarbojas spēki, kustas vienmērīgi pa taisni vai atrodas miera stāvoklī; **o t r a i s** Ņ. 1. – materiāla punkta paātrinājums ir proporcionāls punktam pieļiktam spēkam un vērsts spēka darbības vir-

zienā; **t r e š a i s** Ņ. 1. – divi materiāli punkti viens uz otru darbojas ar spēkiem, kas pēc moduļa ir vienādi, bet vērsti pretējos virzienos pa taisni, kura savieno šos punktus.

Ņūtona mehānika *meh.* *Mehānikas* daļa, kurā pēta materiālu punktu sistēmas mehānisko kustību trīsdimensiju Eiklīda telpā. Tās pamatā ir Ņ. 1.-i.

ņūtons *fiz.* Spēka mērv. *SI mērvienību sistēmā*; apz. N; spēks, kas vienam masas kilogrammam (kg) dod vienu m/s^2 lielu paātrinājumu.

O

oāze [gr. *Oasis* vairāku apdzīvotu vietu nos.

Lībijas tuksnesī] *ģeogr.* 1. Vieta tuksnesī, kur ir ūdens un bagātīga veģetācija. 2. No ledus brīva teritorija Antarktīdā.

obdukcija [lat. *obductio* atvēršana, parādīšana] *med.* → **autopsija**

objektīvs [lat. *objectivus* uz priekšmetu attiecīgs]

1. *fiz.* Optiska instrumenta daļa; *lēca* vai lēcu sistēma, kas savāc gaismu, kura nāk no aplūkojamā objekta. 2. *kino, tel.* Optiska sistēma, kas sastāv no vairākiem caurspīdīga materiāla (parasti – stikla) elementiem (lēcām), cilindra un fokusējošā mehānisma; koncentrē vai izklidē gaismas starus, vai arī maina to virzienu un veido reālu attēlu. **A n a m o r f a i s o.** – o., kas uzņemšanā samazina attēla augstumu; izmanto platekrāna filmu uzņemšanai. **A n a s t i g m a t i s k a i s o.** – o., ar ko var vienlīdz precīzi uzņemt vertikālās un horizontālās līnijas. **A p o h r o m a t i s k a i s o.** – o., kas vienlīdz skaidri fokusē visu krāsu gaismas starus. **E l e k t r o n i s k a i s o.** – o., kas pārveido gaismas starus elektronu plūsmās, kuras veido attēlu magnētisko lauku ietekmē. **G a r a f o k u s a o.** – o., kura fokusa garums ir lielāks par vidējo; var uzņemt tālu esošus objektus un lielus sīku objektu attēlus. **H o m o f o k ā l a i s o.** – o., kuram *fokuss* nav maināms, – parasti platleņķa o. ar lielu fokusa dziļumu. **M i g l a s o.** – o. ar viegli dūmakainu lēcu mazliet neasu attēlu uzņemšanai. **O-a c i l i n d r s** – cilindrisks ietvars kameras vai projektora lēcām;

parasti tam pievienots arī fokusēšanas mehānisms un *varavīksne*. O-a l e ņ ķ i s – leņķis starp divām nosacītām līnijām, kas vilkta no o-a centra uz *kadrā* ietvertās telpas diviem malējiem punktiem; o-a leņķa lielums nosaka *kadrā* ietvertās telpas apjomu. O-a r e - v o l v e r g a l v a – grozāma ierīce ar vairākiem dažāda fokusa garuma o-iem, kurus var operatīvi apmainīt filmēšanas laikā. P l a t l e ņ ķ a o. – o., kura fokusa garums ir mazāks par vidējo un ar kuru var ietvert *kadrā* plašu filmējamās vides daļu. Z i v s a c s o. – o. ar ļoti platu leņķi (līdz 180°); var ietvert *kadrā* lielu telpas daļu. Sk. arī *telefotoobjektīvs*, *transfokators*.

oblāta [lat. *oblata* dāvana] *med.* Cietes kapsula (zāļu devai).

obliterācija [lat. *obliteratio* izbeigšana, aizmiršana] 1. *hidr.* Hidroiekārtu droselēs novērojama parādība, ka, noregulējot mazas plūsmas, *caurplūdums* arvien samazinās, jo *caurplūstošā eļļa* kopā ar piemaisījumiem samazina *caurplūdes šķērsriezumu*. 2. *med.* Asinsvada vai orgāna dobuma aizaugšana. 3. *biol.* Augu šūnu un audu saplakšana.

observācija [lat. *observatio* novērošana] 1. *med.* Veselu cilvēku izolācija speciālā telpā novērošanai, lai izslēgtu to saslimšanu ar kādu infekcijas slimību. 2. *jūr.* Kuģa atrašanās vietas noteikšana pēc orientieriem krastā vai debess spīdekļiem.

observatorija [lat. *observare* novērot] Speciāla zinātniski pētnieciska iestāde, kas apgādāta ar aparāturu astronomiskiem, ģeofizikāliem, meteoroloģiskiem pētījumiem atkarībā no specializācijas. A e r o l o ģ i s k ā o. – o., kas zondē brīvo atmosfēru un izdara eksperimentālos un teorētiskos pētījumus *atmosfēras fizikā* un *aeroloģijā*. Sk. arī *hidro-meteoroloģiskā observatorija*.

obsesija [lat. *obsessio* ielenkšana, turēšana savā varā], **apsēstība** (*obsessio*) *med.* Stāvoklis, kad slimnieks atrodas spaidu idejas varā, viņu māt domas, atmiņas, bailes, tieksmes u. tml., no kurām viņš nevar atbrīvoties, kaut saprot to bezjēdzību.

obsidiāns [lat. *obsidianus*, pēc romieša Obsija (kas šo akmeni atradis) vārda] *ģeol.*, *sil. tehnol.* Vulkāniskais stikls, kas veidojas, strauji at-

dziestot magmai; lieto būvmateriāliem (*perlīta* ieguvei), dažus paveidus – juvelierizstrādājumiem.

obstipācija [lat. *obstipare* pieblīvēt] (*obstipatio*) *med.* Zarnu aizcietējums.

obturators [lat. *obturare* aizsprostot] *med.* Plāksnīte mutes dobuma defektu aizklāšanai.

oderējums 1. *būvn.*, *sil. tehnol.* Krāsns vai cita siltumagregāta iekšējais (ķieģeļu, plāksņu, bloku) pārklājums korpusa aizsardzībai pret augstas temperatūras un citu agresīvu faktoru iedarbību. 2. *tehn.* Malšanas iekārtu iekšpusēs pārklājums ar nodilumizturīgiem materiāliem. 3. *ķīm.* Reaktoru iekšpusēs pārklājums ar ķīmiski izturīgiem materiāliem.

odonatoloģija [lat. *Odonata* spāres + gr. *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Entomoloģijas nozare, kurā pēta spāres.

odontoloģija [gr. *odūs* (odontos) zobs + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Stomatoloģijas nozare – mācība par zobiem un to slimībām.

odoranti [lat. *odor* smaka, smarža] *ķīm.* Vielas ar asu smaku, kuras lieto, lai kādu gāzi vai šķidrumu padarītu viegli samanāmu vai atšķiramu.

ofiolīti [gr. *ophis* čūska + *lithos* akmens] *ģeol.* Iežu komplekss, kas sastāv no ultrabāziskiem intruzīviem iežiem un dziļūdens nogulumiežiem; domājams, tie ir senas okeāniskās Zemes garozas relikti.

ofiūras (*Ophiuroiden*) *biol.* Adatādaīņu klase; piecstaraini simetriski dzīvnieki, kas dzīvo okeānos un jūrās.

ofseta gumija *poligr.* Speciāla gumija, kas pārnes attēla novilkumu no ofseta iespaidformas uz papīra.

ofsetpapīrs *papīr.* Līmēts *papīrs* ar vidēju *pelnu* daudzumu un ierobežotu *deformāciju* mitrā stāvoklī; lieto iespaiddarbiem *ofseta tehnikā*.

ofsets [a. *offset* (printing)] *poligr.* Tipogrāfiskās iespīšanas veids, kurā *iespīdelementi* atrodas vienā līmenī ar *starpelementiem*; iespīšanas procesā krāsu no *iespīdeformas* pārnes uz gumijas cilindru un no tā uz papīru.

oftalmija [gr. *ophthalmos* acs] (*ophthalmia*) *med.* Acs iekaisums.

oftalmoloģija [gr. *ophthalmos* acs + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Mācība par acu uzbūvi, slimībām, to ārstēšanu un profilaksi.

oftalmoplēģija [gr. *ophthalmos* acs + *plēgē* trieciens, bojājums] (*ophthalmoplegia*) *med.* Acs muskuļu paralīze.

oftalmoskopija [gr. *ophthalmos* acs + *skopein* skatīties] *med.* Acs dibena izmeklēšana ar speciālu instrumentu *oftalmoskopu*.

oftalmoskops [gr. *ophthalmos* acs + *skopein* skatīties] *med.* Optisks instruments acs izmeklēšanai.

oga (*bacca, uva*) *biol.* Daudzsēklu auglis ar sulu augļapvalka vidējo un iekšējo kārtu.

ogle *ķīm.* Melna, trausla degoša viela, kas paliek pāri, nepilnīgi sadegot organiskiem materiāliem, parasti koksnei; sastāv galvenokārt no oglekļa un pelnu piemaisījumiem.

ogleklis *ķīm., materiālt.* Ķīmiskais elements C, atomnr. 6, atommasa 12,01, nemetāls, visu organisko savienojumu pamatsastāvdaļa; svarīgākās kristāliskās alotropās formas ir dimants, grafiīts, lonsdeilīts. Pie alotropām formām pieskaita vēl amorfo o-i (ogli) un fullerēnus. Svarīgs tērauda un čuguna sastāvdaļas komponents, kas maina to kušanas un sacietēšanas temperatūru, mehāniskās un tehnoloģiskās īpašības.

oglekļa dioksīds, ogļskābā gāze *ķīm.* Izplatītākais oglekļa oksīds CO_2 , gāze, kas smagāka par gaisu; slāpē degšanu.

oglekļa monoksīds, tvana gāze *ķīm.* Oglekļa oksīds CO, ļoti indīga gāze.

ogles *ķīm., tehn.* Ciets organiskas izcelsmes nogulumviela, kas satur 50% organisko vielu, no brūnas līdz spīdīgi melnai krāsai. Sk. *brūnogles, akmeņogles, antracīts*.

ogļhidrāti, cukuri, cukurviela *ķīm., lopk.* Dabā plaši sastopami organiski savienojumi, kas satur oglekli, ūdeņradi un skābekli atbilstoši formulai $\text{C}_m(\text{H}_2\text{O})_n$; piedalās dažādās dzīvībai nepieciešamās norisēs un ir galvenais šūnu enerģijas avots; galvenā sastāvdaļa un enerģijas avots mājdzīvnieku barībā, atgremotājiem nodrošina priekškuņģa *mikrofloras* darbību. Ir *monosaharīdi, disaharīdi* un *polisaharīdi*.

ogļošānās *ģeol.* Organisko vielu (kūdras) pārveidošanās par oglēm, palielinoties oglekļa un samazinoties skābekļa un ūdeņraža daudzumam.

ogļplasti *ķīm.* Armētas plastmasas, kas pildītas

ar oglekļa šķiedras kūļiem, lenti, audumu; viegls un mehāniski ļoti izturīgs konstrukciju materiāls; lieto tehnikā, kosmonautikā, sporta piederumu ražošanai u. c.

ogļskābā gāze *ķīm.* → **oglekļa dioksīds**

ogļūdeņraži *ķīm.* Oglekļa un ūdeņraža ķīmiskie savienojumi. Nepiesātinātie o. – organiski savienojumi, kuru atomu virknē ir vismaz viena divkārsa vai trīskārsa saite ($\text{C}=\text{C}$, $\text{C}\equiv\text{C}$). Sk. *alkēni, alkīni*.

ogļu pazemes pārgāzēšana *ģeol.* Ogļu atradņu izstrādes veids ar ogļu nepilnīgu oksidēšanu dzīlēs, iegūstot deggāzes.

ogu krūmi *dārzk.* Daudzgadīgi krūmi (jāņogas, upenes, ērkšķogas, avenes, zilenes, dzērvenes u. c.), kuru augļus (ogas) izmanto uzturā.

ogu novācāmā mašīna *lauks. tehn.* Lauksaimniecības mašīna ražas novākšanai no ogulājiem, kam vienlaikus nogatavojas 85–95% ogu. Ar elektriskām o. n-ām m-ām ogas nopurina ogu uztvērējos ar rokas vibratoriem. Pašgājēja o. n. m. sakļauj krūmus un nopurina ogas ar rotējošiem vibrātoruļiem.

okeāna dziļgultne *okean.* Okeāna gultnes centrālā, lielākā un dziļākā daļa (dziļāka par 2500 m), kas aizņem 80% no visas okeāna gultnes platības.

okeāna sliekšnis *okean.* Zemūdens šaurums, kas savieno divus sauszemes iecirkņus.

okeanogrāfija [gr. *ōkeanos* bezgalīgā jūra + *graphein* rakstīt] *okean.* Mācība par Pasaules okeāna hidroloģisko režīmu.

okeanogrāfiskais profils *jūrn.* Noteiktā virzienā izvietotas okeanogrāfiskās stacijas, kas atrodas uz kuģiem ar nemainīgu kursu.

okeanoloģija [gr. *ōkeanos* bezgalīgā jūra + *logos* jēdziens, mācība] *okean.* Kompleksa zinātne par okeāniem kā *hidrosfēras* daļu.

okeāns [gr. *ōkeanos* bezgalīgā jūra] *ģeogr., okean.* Pasaules okeāna daļa, ko ierobežo apkārtējie kontinenti. Ir Klusais, Atlantijas, Indijas un Ziemeļu Ledus okeāni, dažkārt izdala arī Dienvidu okeānu.

okers [gr. *ōchros* bāls, iedzeltens] *ķīm., sil. tehnol.* Dabiski minerālpigmenti, gaiši dzeltenīgi līdz brūngandzelteni māli, kas satur daudz dzelzs oksīda vai hidroksīda.

oklūzija [lat. *occlusus* slēgts] 1. *met.* Process *ciklonā* – siltā gaisa iespiešanās augstākos

troposfēras slāņos, piezemes slānī ieklūstot aukstā gaisa masām. 2. *med.* Augšējā un apakšējā žokļa zobu sakodiens.

oksalāti [gr. *oxys* skābs + *hals* (*halos*) sāls] *ķīm.* Skābekskābes sāļi.

oksidācija (oksidēšana) [gr. *oxys* skābs] *ķīm.*

Vielas savienošanās vai savienošana ar skābekli. Viens no o-as veidiem ir degšana.

oksidēt 1. *ķīm.* Savienot kādu vielu ar skābekli.

2. *tehn.* Pārklāt metāla virsmu ar oksīda kārtiņu, lai padarītu glītāku vai aizkavētu koroziju. 3. *ķīm.* Atņemt atomam elektronus.

oksidētājs 1. *ķīm.* Viela, kas ko oksidē. 2. *aeron.* Degvielas komponents, ko ievada raķešdzinējā degšanas veicināšanai.

oksīds [v. *Oxid* < gr. *oxys* skābs] *ķīm.* Elementa un skābekļa savienojums.

oksigenators [lat. *oxygenium* skābeklis] *med.* Ierīce mākslīgai elpināšanai ķirurģiskās operācijas laikā.

oksihemoglobīns [gr. *oxys* skābs + hemoglobīns] *med.* Hemoglobīna un skābekļa savienojums, kas apgādā audus ar skābekli.

oksilīkvīts [gr. *oxys* skābs + lat. *liquidus* šķidr] *tehn.* Sprāgstviela, kurā oksidētājs ir sašķidrināts skābeklis vai sašķidrināts gaiss.

oksilofīti [gr. *oxys* skābs + *ilyis* purvs, dūņas + *phyton* augs] *biol.* Augi, kas piemērojušies augšanai skābās augsnes.

oksiskābes *ķīm.* Organiskas skābes, kuru molekulas satur grupas $-COOH$ un $-OH$ (piem., pienskābe).

oksitocīns [gr. *oxys* ass, pēkšņs + *tokos* dzemdības] *med.* Hipofīzes hormons, kas izraisa gludās muskulatūras saraušanos.

oktaedrs [gr. *oktahedron* < *oktō* astoņi + *hedra* skaldne] 1. *mat.* Regulārs daudzskaldnis, kura skaldnes ir 8 trijstūri. 2. *krist.* Vienkāršā kristalogrāfiskā forma, astoņskaldnis, kura skaldnes ir vienādmalu trijstūri.

oktāns [v. *Oktan* < gr. *oktō* astoņi] *ķīm.* Piesātinātais ogļūdeņradis C_8H_{18} , viena no benzīna sastāvdaļām; bezkrāsains šķidrums.

oktānskaitlis *aut.* Skaitlis, kas raksturo dzirkstelāizdedzes motoros lietojamās degvielas noturību pret detonāciju.

oktants [lat. *octans* (*octantis*) (riņķa līnijas) astotdaļa] *mat.* Telpas daļa, ko atdala trīs savstar-

pēji perpendikulāras plaknes (piem., koordinātu plaknes).

okulārs [lat. *oculus* acs] *fiz., fotogr.* Pret novērotāja aci vērsta optiskās sistēmas daļa, kurā aplūko optisko attēlu, ko veido objektīvs vai kāda cita o-a priekšā esoša optiska sistēma.

okultācija [lat. *occultus* slepens, apslēpts] *astr.* → aizklāšanās

ola (*ovum*) *biol.* No organismiem ārējā vidē izvadīta olšūna ar ārējiem apvalkiem (tārpiem, gliemjiem, kukaiņiem, abiniekiem, rūpuļiem, putniem un dējējzīdītājiem). O l a s a p a u g l o t ī b a *lopk.* – olas spēja attīstīt embriju, ko nosaka, tās caurskatot 6.–7. inkubācijas dienā, – ja olā neredz embrija aizmetņus, tā nav apauglota. O l a s č a u m a l a – putna olas aizsargkārtā, kas sastāv no kalcija, magnija, fosfora un citiem sāļiem. O l a s d z e l t e n u m s – putnu olas sastāvdaļa – augstvērtīgu barības vielu produkts, kas nepieciešams putna embrija attīstībai. O l u m e l a n ž a *pārt.* – ilgi uzglabājams olu pārstrādes produkts, pildīts hermētiskā tarā, pasterizēts vai saldēts. O l u p u l v e r i s *pārt.* – mākslīgi izkaltēts olu saturs, kurā ir 45% un vairāk olbaltumvielu, 35% tauku un ap 9% ūdens.

olbaltumvielas *ķīm.* Lielmolekulāri organiski savienojumi, kas sastāv no aminoskābju savienojumiem, viens no *kopproteīna* veidiem, dzīvo struktūru pamatkomponents.

oldeļēji (*Monotremata*) *biol.* Zīdītāju kārtā – primitīvākie zīdītāji, kas dēj olas; raksturīgākie pārstāvji ir pīlknābji un skudreži.

oleīns [lat. *oleum* eļļa] *ķīm.* 1. Glicerīna oleīnskābes esteris. 2. Šķidrums taukskābju maisījums, ko iegūst, sašķeļot šķidrus vai viegli kūstošus taukus.

oleīnskābe *ķīm.* Viena no dabā izplatītākajām nepiesātinātajām organiskajām skābēm $C_{17}H_{33}COOH$; ir augu eļļās, dzīvnieku taukos.

oleums [lat. *oleum* eļļa] *ķīm.* Koncentrēta sērskābe, kurā izšķīdināts sēra trioksīds.

oligēmija [gr. *oligos* mazs + *haima* asinis] *med.* Asiņu kopējā daudzuma samazināšanās organismā.

oligocēns [gr. *oligos* mazs, mazliet + *kainos* jauns] *geol.* Paleogēna perioda vēlā epoha pirms 37–25 milj. gadu un sistēmas augšējā nodaļa.

oligofāgi [gr. *oligos* mazs, mazliet + *phagein* ēst] *biol.* Dzīvnieki, kas barībā izmanto nedaudzu sugu dzīvos organismus.

oligofrēnija [gr. *oligos* mazs + *phrēn* prāts] (*oligophrenia*) *med.* Iedzimti vai agrā bērnībā iegūti psihiskās attīstības traucējumi.

oligomēri [gr. *oligos* mazliet + *meros* daļa] *ķīm.* *Homologu* rindas locekļi, kuru molekulas ir intervālā starp monomēru un lielmolekulāro savienojumu molekulmasu; izejvielas polimēru sintēzei, ietilpst līmju sastāvā u. c.

oligosaprobi [gr. *oligos* mazs, mazliet + *sapros* pūstošs + *bios* dzīve, dzīvība] *biol.* Organismi, kas dzīvo un vairojas tikai ar organismu vielām maz piesārņotos ūdeņos.

oligotrofi [gr. *oligos* mazs, mazliet + *trophē* barība] *biol.* Augi, kas spēj augt ar barības vielām nabadzīgās augsnēs.

oligūrija [gr. *oligos* mazs + *ūron* urīns] (*oliguria*) *med.* Nieru izdalītā urīna daudzuma samazināšanās.

oliveļa *ķīm.* Pārtikas produkts, galvenā sastāvdaļa ir glicerīna oleīnskābes esteris.

olivīns [lat. *oliva* olīva] *min.* Tumšo iežveidotāju minerālu grupa, ultrabāziskiem iežiem raksturīgi dzelzs un magnija silikāti; veido izomorfu rindu, kuras galējie locekļi ir forsterīts (Mg_2SiO_4) un fajalīts (Fe_2SiO_4); izmanto metalurģijā veidņu ražošanai, ugunsizturīgiem materiāliem, juvelierizstrādājumiem.

olnīcas (*ovarium*) *biol.* Cilvēka un dzīvnieku sievišķais dzimumdziedzeris, kurā attīstās olšūnas.

olšūna *biol.* Cilvēka, dzīvnieku un augu sievišķā dzimumšūna, no kuras pēc apaugļošanās vai partenogēzes ceļā var attīstīties jauns organisms.

Oma likums [pēc v. fiziķa G. S. Oma (*Ohm*, 1787–1854) vārda] *el.* Empīrisks elektrodinamikas likums – strāvas stiprums vadītājā ir tieši proporcionāls pieliktajam spriegumam un apgriezti proporcionāls vadītāja pretestībai.

omiskā pretestība *el.* Rezistīva elektriskās ķēdes elementa *elektriskā pretestība* līdzstrāvai; apz. R; mērv. oms (Ω).

ommētrs [oms + gr. *metron* mērs] *el.* Mēraparāts tiešai aktīvās (omiskās) *elektriskās pretestī-*

bas mērīšanai – voltmetrs ar iebūvētu strāvas avotu. Sk. arī *megommētrs*.

oms [pēc v. fiziķa G. S. Oma (*Ohm*, 1787–1854) vārda] *el.* *Elektriskās pretestības* (aktīvās, induktīvās, kapacitīvās, reaktīvās, pilnās) mērv. *SI mērvienību sistēmā*; apz. Ω . Elektriskās ķēdes posma pretestība ir 1 Ω , ja, tajā plūstot 1 ampēru (A) stiprai strāvai, spriegums šai posmā ir 1 volts (V).

oneiroīds stāvoklis [gr. *oneiros* sapnis + *eidos* veids] *med.* Aptumšotas apziņas stāvoklis, līdzīgs fantastisku kombināciju sapnim.

onihija [gr. *onyx* (*onychos*) nags] (*onychchia*) *med.* Naga gultnes iekaisums.

onikss [gr. *onyx* nags] *min.* Minerāls, melnbalti joslains ahāta paveids; lieto mākslas priekšmetiem un juvelierizstrādājumiem.

onkogēns [gr. *onkos* audzējs + *gennan* radīt] *med.* Tāds, kas ierosina *jaundabīgos audzējus*.

onkoloģija [gr. *onkos* audzējs + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare, kurā pēta audzēju izcelsmi, attīstību un ārstēšanu.

ontogēze [gr. *on* (*ontos*) esošais + *genesis* izcelšanās] *biol.* Organisma individuālās attīstības process, kas sākas ar apaugļotu *olšūnu* un beidzas ar organisma dabisko nāvi.

oogāmija [gr. *ōon* ola + *gamos* laulība] *biol.* *Dzimumvairošanās* process, kurā saplūst atšķirīga lieluma un kustīguma *gametas*.

oogonijs [gr. *ōon* ola + *gonē* dzimšana] *biol.* Daudzu *aļģu* un *zemāko sēņu* sievišķais dzimumorgāns.

ooģēze [gr. *ōon* ola + *genesis* izcelšanās] *biol.* *Olšūnas* attīstības process.

oolīti [gr. *ōon* ola + *lithos* akmens] *ģeol.* Sīkas (daži mm) minerālu (kalcīta, dolomīta, aragonīta, dzelzs vai mangāna oksīdu) lodītes ar koncentriski čaulainu uzbūvi.

oomicētes [gr. *ōon* ola + *mykēs* (*mykētos*) sēne] (*Oomycetes*) *biol.* *Aļģsēņu* klase; raksturīgs labi izveidots, zarains vienšūnas *micēlijs*.

O “Oskar” jūrn. Starptautisks signāls – nozīmē “cilvēks aiz borta”.

opalescence Varavīkšņaina krāsu rotaļa, kas raksturīga opālam, mēnessakmenim un dažiem citiem minerāliem ar mikroskopiski šūnainu uzbūvi.

opāls [lat. *opalus* < gr. *opallios* < sanskrita *upala* akmens] *min.* Minerāliem nosacīti pieskai-

tīts, ciets, amorfs hidratizēts silīcija dioksīds $\text{SiO}_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$, kura vairāki paveidi ir dārgakmeņi un rotakmeņi.

opcija [lat. *optio* izvēle] *inf.* Papildiespēja, ko piedāvā lietotāja programma.

operācija [lat. *operatio* darbība] **1. med.** Ķirurģiska iejaukšanās dažādu slimību un traumu gadījumos. **2. mat.** Darbība, ar kuru dotajam kopas elementu (operandu) skaitam piekārto kādu no elementiem – o-as rezultātu. (Sk. *algebriska sistēma*.) **Aritmētiskās** o-as – skaitļu saskaitīšana, atņemšana, reizināšana un dalīšana. **Asociatīva** o. – bināra o., kurai $(a \cdot b) \cdot c = a \cdot (b \cdot c)$. **Bināra** o. – algebriska operācija, kurai vajadzīgi divi operandi: elementiem a un b operācija ir $a \cdot b = c$ (c – o-as rezultāts, piem., summa vai reizinājums). **Idempotenta** o. – bināra o., kurai $a \cdot a = a$. **Komutatīva** o. – bināra o., kurai $a \cdot b = b \cdot a$. **Ternāra** o. – o. ar trim operandiem (piem., $1/3 (a+b+c)$). **Unāra** o. – o. ar vienu operandu (piem., a^3). **3. Tehnoloģiskā procesa** pabeigts posms, ko veic nepārtraukti un vienā darba vietā. O-u **koncentrācija** – komplicētāku o-u izveidošana, apvienojot vairākas tehnoloģiskās pārejas ar nolūku samazināt tehnoloģiskā procesa izpildē aizņemto darbāšņu vai darba vietu skaitu. O-u **sinhronizācija** – tehnoloģisko o-u kombinēšana (veicot to diferenciāciju un koncentrāciju) ar nolūku tuvināt o-u izpildes laikus, lai vienmērīgāk noslogotu automātiskās vai plūsmas līnijas iekārtas.

operands [lat. *operandus*] **1. mat.** Lielums (izteiksmē), ar kuru izdara darbības. **2. inf. Datoru** instrukcijas daļas, kas nosaka, ar kādiem objektiem jāveic operācijas.

operatīvais laiks *tehnol.* Laiks, ko patērē vienai operācijai (detālas apstrādei, komplekta salikšanai u. tml.); sastāv no *pamatlaika* un *palīglaika*.

operators [lat. *operator* tas, kas darbojas] **1. mat.** Viennozīmīgs attēlojums vektoru vai funkciju telpā. **Lineārs** o. – funkcija, kas vienu vektoru telpu attēlo lineāri otrā vektoru telpā. **Lineāra** o-a **īpašvektors** – vektors, kas lineārā transformācijā attēlojas par sev proporcionālu vektoru. **Lineāra**

o-a **īpašvērtība** – vērtība, kas sakrīt ar daudzlocekļu raksturojuma saknēm. **Hamiltona** o., **ablā** – o., kas izsakāms kā pirmās kārtas diferenciālooperators. **2. inf.** Apzīmējums, kas rāda, kāda darbība jāizpilda ar vienu vai vairākiem *operandiem*.

operatoru rēķini *mat.* Matemātiskās analīzes nozare, kurā pēta diferenciālvienādojumu atrisināšanu ar vienkāršotām algebriskām metodēm, izmantojot speciālas transformācijas (operatorus).

operētājsistēma [lat. *operatio* darbība, darbs + *gr. systēma* veidojums, salikums] *inf.* **Programmu** komplekss, kas vada *datu* organizēšanu un programmu izpildi *datorā*, nodrošina *aparātūras* un *programmatūras* kopdarbību, *resursu* racionālu izmantošanu un sadarbību *ar lietotāju*. Pazīstamākās personālo datoru o-as ir MS-DOS, OS/2, Microsoft Windows 95 un UNIX. **Dalītā** o. – o., kas izvietota visos datoru tīkla mezglos un kas nodrošina un saskaņo tīkla komponentu pieeju lietotājiem resursiem. O. DOS (a. *Disk Operating System* – diska o.) – 1) kopīgs apzīmējums o-ām, kas *sistēmas* starta vai *restarta* gadījumā tiek iepildītas no *diska*; 2) o. firmas IBM personālo datoru saimēm: IBM PC un IBM PS/2; šo o-u parasti sauc par PC-DOS, lai atšķirtu to no o-as MS-DOS, kas ir firmas Microsoft produkts. O. Microsoft Windows – uz o-as MS-DOS bāzes izveidota vairākuzdevumu o., kas nodrošina grafisko lietotāju *saskarni* (*ikonu*, *dialoglodziņu*, izvelkamo *izvēlņu* un *peles* izmantošanu). O. Microsoft Windows NT – firmas Microsoft izstrādāta 32 bitu vairākuzdevumu o. ar grafisku lietotāja saskarni, *tiklošanas* iespējām un paaugstinātas *drošības* līdzekļiem. O. MS-DOS (a. *Microsoft Disk Operation System*) – firmas Microsoft izveidota personālo datoru o., ko vienlaikus var izmantot tikai viens lietotājs viena uzdevuma risināšanai; lai organizētu diskus un *datnes*, MS-DOS izmanto kokveida *direktoriju* struktūru, kur datnes tiek uzglabātas *direktorijos* un *apakšdirektorijos*. O. UNIX – vairāklietotāju un vairākuzdevumu elastīga o., ko var adaptēt dažādiem lietotājiem un izmantot gan *lieldatoros*, gan

personālajos datoros. T i k l a o. – programmu kopums, kas tiklā saslēgtiem datoriem ļauj kopīgi izmantot datnes un tiklam pievienotās ierīces.

opiāti *ķīm.* *Alkaloidi*, opija magoņu preparātu sastāvdaļa.

opijs [lat. *opium* < gr. *opion* magoņu sula] *biol.*, *ķīm.* Nenogatavojušos opija magoņu sabiezējusi piensula, narkotiska viela; o-a preparātus lieto medicīnā par pretsāpju līdzekļiem.

opioidi [gr. *opion* magoņu sula + *eidos* veids] *med.* → **narkotiskie analģētiskie līdzekļi**

opobalzams *ķīm.* Arābijā augoša koka sula; lieto par ārstniecības līdzekli un smaržvielu.

opoka [kr. *опока*] *ģeol.* Viegls, sīkporains nogulumiežis, kas sastāv no silīcija dioksīda (opāla); izmanto cementa rūpniecībā un adsorbentiem.

opozīcija [lat. *oppositio* pretstatīšana] *astr.* *Konfigurācija*, kurā planētas un Saules *ekliptisko garumu* starpības absolūtā vērtība ir 180. O-ā nonāk tikai ārējās planētas, šai laikā to attālums no Zemes ir minimāls.

optika [gr. *optikē* (*technē*) redzēšanas (māksla)] *fiz.* Fizikas nozare, kurā pēta redzamās un neredzamās gaismas īpašības un to iedarbē notiekošas parādības.

optimizācija [lat. *optimus* vislabākais] *kib.*, *mat.* Labākā atrisinājuma meklēšana matemātiskām problēmām, vadoties no pieņemtā optimalitātes kritērija.

optiskā aktivitāte [v. *optisch* < gr. *optikos* ar redzi saistīts; aktivitāte] *fiz.*, *ķīm.* Noteiktu šķīdumu un cietvielu spēja griezt lineāri polarizētas gaismas polarizācijas plakni; plaknes pagriešanas leņķis ir proporcionāls attālumam, kādā gaismas stars izplatās vielā, un šķīduma koncentrācijai, ja stars izplatās šķīdumā. K r e i s ā o. a. – o. a., ja, skatoties pretēji stara izplatīšanās virzienam, polarizācijas plakne griežas pa kreisi; l a b ā o. a. – ja griešana notiek pa labi.

optiskā ass *fiz.* 1. Stars, kas atbilst optiskās sistēmas simetrijas asij. 2. Virziens dubultlauzošā kristālā. Ja gaismas stars izplatās gar šo asi, to neskar dubultlaušana un pēc iziešanas caur optisko sistēmu tas nemaina savu virzienu.

optiskais blīvums *fotogr.* → **fotogrāfiskais blīvums**

optiskais ceļš *fiz.* Gaismas noietā attāluma *d* reizinājums ar vielas, kurā kustas stars, laušanas koeficientu *n*. Optiskais ceļš ir vienāds ar attālumu, kādu tādā pašā laikā, kā veicot ceļu *d* vielā, gaismas stars būtu veicis vakuumā.

optiskais kvantu ģenerators *fiz.* → **lāzers**

optiskais skaņas ieraksts *kino*, *tel.* Skaņas ieraksts, fiksējot skaņas modulācijas fotogrāfiska attēla veidā.

optiskais stiprums [v. *optisch* < gr. *optikos* ar redzi saistīts] *fiz.* Lēcas (lēcu sistēmas) *fokusa* attālumam apgriezti proporcionāls fizikāls lielums, kas raksturo *lēcas* vai lēcu sistēmas gaismas viļņu laušanas spēju; mēra dioptrijās.

optiskais teleskops *astr.* *Teleskops*, kas uztver un reģistrē redzamo gaismu; lieto vietās ar labu *astroklimatu* vai orbitālajās observatorijās; attēla kvalitātes uzlabošanai izmanto *aktīvo optiku* vai *adaptīvo optiku*. O-ā t-a izšķirtspēja sasniedz loka sekundes desmitdaļas. Par *starojuma uztvērējiem* izmanto fotoplates un *lādiņa saites matricas*. Pēc optiskās sistēmas konstruktīvajām īpatnībām o-os t-us iedala *refraktoros*, *reflektoros* un *katadioptriskajos teleskopos*.

optiskā sistēma *fiz.* Optisko detaļu (spoguļu, lēcu, optisko *prizmu*, *rastru*, gaismas vadu) noteikta kombinācija gaismas kūļa pārveidošanai; lieto priekšmeta attēla iegūšanai (fotoaparāta, mikroskopa, tālskata o-ās s-as), gaismas spektrālai sadalīšanai, gaismas enerģijas pārraidīšanai (spoguļus, *lēcas*, gaismas vadus) un gaismas kūļu struktūras pārveidošanai (*diafragmas*, *rastrus*).

optiskā šķiedra Kvarca stikla vai cita gaismcaurlaidīga materiāla šķiedra ar diametru no dažiem mikroniem līdz simtiem mikronu, pārklāta ar materiālu, kura refrakcijas koeficients ir mazāks nekā šķiedrai; izmanto optoelektronikā gaismas starā iekodētās informācijas pārraidei. Gaismas pilnīgā iekšējā atstarošanās dod iespēju gaismai izplatīties pa šķiedru lielos attālos.

optiskie balinātāji *papīr.*, *tekst.* Organiski savienojumi, bezkrāsainas fluorescējošas vielas,

kas absorbē spektra neredzamās daļas ultravioleto starojumu un pārvērš to staros ar lielāku viļņu garumu (redzamajā gaismā), dodot optisku baltuma efektu. Lieto ķīmisko tekstilizstrādājumu balināšanai un dabisko tekstilizstrādājumu *pēcbalināšanai*, papīra u. c. balināšanai.

optiskie izomēri *ķīm.* Izomēri, kas atšķiras savā starpā vienīgi ar spēju pagriezt polarizētas gaismas stara plakni savstarpēji pretējos virzienos, to struktūras savā starpā attiecas kā spoguļattēli.

optoelektronika [gr. *optos* redzams + *elektronika*] *elektron.* Elektronikas nozare, kas aptver optisko un elektrisko metožu vienlaicīgu izmantošanu informācijas apstrādei, pārraidei un glabāšanai. *K o h e r e n t ā o. – o.*, kas saistīta ar jauniem principiem un metodēm lielu skaitļošanas sistēmu radīšanai, optiskiem sakariem, informācijas glabāšanai un apstrādei, kuriem nav analoģu tradicionālajā elektronikā. Sk. arī *optonika*.

optometrija [gr. *optos* redzams + *metrein* mērit] *med.* Redzes aprūpes nozare, kurā nodarbojas ar redzes spēju noteikšanu, redzes un acu defektu novēršanu.

optopāris [gr. *optos* redzams + *pāris*], **optrons** *elektron.* Kombinēta pusvadītāju ierīce, kas satur kopējā korpusā iemontētus divus elementus – gaismas avotu un tās uztvērēju; starp o-a daļām veidojas optiska saite, tādēļ o-i izmanto iekārtas daļu galvaniskai atsaitei. Par gaismas avotu parasti izmanto gaismas *diodi*, bet uztvērējs var būt *fotorezistors*, fotodiode (sk. *diodē*), fototranzistors (sk. *tranzistors*).

optronika *elektron.* *Optoelektronikas* nozare, kurā pēta elektrisko elementu aizstāšanas iespējas ar optiskajiem elementiem.

optrons [gr. *optos* redzams + (elek)trons] *elektron.* → **optopāris**

orāls [lat. *os (oris)* mute] *med.* Tāds, kas atrodas mutes dobumā vai ir saistīts ar to.

oranžērija [fr. *orangerie* < *orange* apelsīns] *arhit.* Siltumnīca vai telpas augi, kas zem klajas debess attiecīgajā klimatā nevar augt.

orbīta [lat. *orbita* sliede, ceļš] 1. *astr.* Debess ķermeņa trajektorija kosmiskajā telpā. *E l i p*

t i s k a o. – o., pa kuru pārvietojas debess ķermenis, ja tā ātrums ir robežās starp pirmo un otro kosmisko ātrumu; tās ekscentricitāte ir lielāka par 0 un mazāka par 1. *H i p e r b o l i s k a o. – o.*, pa kuru pārvietojas debess ķermenis, ja tas kustas ar ātrumu, kas pārsniedz otro kosmisko ātrumu; tās ekscentricitāte ir lielāka par 1. *P a r a b o l i s k a o. – o.*, pa kuru pārvietojas debess ķermenis, ja tas kustas ar otro kosmisko ātrumu; tās ekscentricitāte ir 1. *R i ņ ķ v e i d a o. – o.*, pa kuru pārvietojas debess ķermenis, ja tas kustas ar pirmo *kosmisko ātrumu*; tās ekscentricitāte ir 0. Sk. arī *ģeostacionārā orbīta*, *polārā orbīta*, *Saules sinhronā orbīta*. 2. *fiz., ķīm.* → **orbitāle**. 3. *med.* Acs dobums, kurā atrodas acs ābols.

orbitālā lidmašīna *aeron.* Aerokosmiskā lidmašīna vai kosmiskais kuģis, kas būvēts pēc lidmašīnas shēmas un lido kā kosmiskais aparāts, bet nolaižas kā lidmašīna. Izmantojot aerodinamisko cēlējspēku, būtiski samazinās nolaišanās pārlodzes un o-o l-u var izmantot atkārtoti.

orbitālā observatorija *astr.* Astronomiskais *Zemes mākslīgais pavadonis* (ZMP); Zemes mākslīgajā pavadonī ievietota *astronomiskā observatorija*.

orbitālā rezonanse *astr.* Ap kopēju centrālo ķermeni riņķojošu debess ķermeņu apriņķojuma periodu attiecība, kas izsakāma ar veseliem skaitļiem; izveidojas debess ķermeņu gravitācijas mijiedarbības rezultātā. Saules sistēmā o. r. pastāv, piem., Plutona un Neptūna kustībā, kuru apriņķojumu periodu attiecība ir tuva 3:2.

orbitālā stacija *kosm.* Pilotējams, apdzīvojams *kosmiskais lidaparāts*, kurā ilgstoši dzīvo un strādā nomaināmas kosmonautu apkalpes. O-ajā s-ā var veikt Zemes dabas resursu izpēti, meteoroloģiskos novērojumus, tehnoloģiskos eksperimentus, medicīniski bioloģiskus pētījumus, astronomiskus un ģeofizikālus pētījumus, dažādu materiālu ražošanu mikrogravitācijas apstākļos, kosmisko lidaparātu montāžu, tehnisko apkalpi un remontu orbitā u. c. O-ās s-as ar kravām apgādā *transportkuģi*.

orbitāle [a., fr. *orbital* < lat. *orbita* sliede, ceļš],

orbīta fiz., ķīm. Atsevišķas atoma elementārdaļiņas, piem., elektrona atrašanās stāvokļa varbūtības raksturojums telpā, proti, elektronu atrašanās vietas atomos attiecībā pret kodolu; kvantu mehānikā un kvantu ķīmijā – atomu un molekulu atļautās viļņu funkcijas; nosaka, atrisinot Šrēdingera vienādojumu.

orbītas korekcija [lat. *orbita* sliede, ceļš; *correctio* labošana, labojums] *kosm.* Kosmiskā lidaparāta manevrs, kura gaitā tiek novērstas tā faktiskās orbītas atšķirības no plānotās orbītas; o-as k-as izdarīšanai lidaparātu aprīko ar korigējošo raķešdzinēju.

orderis [v. *Order* < fr. *ordre* kārtība; pavēle] *arhit.* Nesošo un balstošo arhitektonisko elementu kārtojums (pamatne, kolonnas, pilastri un antablements) noteiktā mākslinieciskā sistēmā, kas klasiskā veidā radās Senajā Grieķijā. Doriešu, doriskais o. – sengrieķu arhitektūrā – doriskais kolonnu sakārtojums: kolonnas bez bāzes, vidusdaļā pāresninātas, vienkāršs kapitelis un trijdaļu antablementa vidū frīze – dekoratīvo triglifu un metopu josla. Joniskais o. – o., kas izceļas ar slaidām proporcijām un izsmalcinātām detaļām: kolonnai ir bāze, stāvā iegrieztas dziļas kanelūras, kapitelim divgalu volūtas; arhitrāvs sadalīts horizontālās joslās. Korintiešu o., korintiskais o. – sengrieķu arhitektūrā – o., kurā kolonnu kapitelis izrotāts ar akanta lapām un vijumiem, kas atbalsta abaka stūrus. Toskāniskais o. – Senajā Romā radies klasiskais o., kam raksturīga bāze, gluds kolonnas stāvs un divdaļīgs profilēts kapitelis.

ordinācija [lat. *ordinatio* noteikšana, norīkošana] *med.* Ārsta dots priekšraksts.

ordināta [lat. *ordinatus* sakārtots] *mat.* Otrā no punkta Dekarta koordinātām (plaknē vai telpā).

ordinators [lat. *ordinator* rīkotājs, kārtotājs] *med.* Ārsts, kura pārziņā ir atsevišķa slimnīcas palāta.

ordinatūra 1. Ārstu augstākās kvalifikācijas celšanas veids. **2.** *Ordinators* amats.

ordoviks (ordovika periods) [pēc seno ķeltu ordoviku cilts] *ģeol.* Paleozoja ēras otrais

periods (pirms 500–440 miljoniem gadu), kam raksturīga pirmo sauszemes augu parādīšanās.

oreola efekts [fr. *aureole* < lat. *aureolus* zeltīts; lat. *effectus* darbība] *fotogr., tel.* Gaišs aplis ap intensīvāk apgaismotajām kadra daļām, ko rada gaismas atstarošanās no kinolentes pretējās virsmas; efekts, kas izraisa oreola parādīšanos ap objektiem televīzijas attēlā.

organellas [gr. *organon* rīks, instruments] *biol.* Vienšūņu protoplazmas veidojumi, kas pilda dažādu orgānu funkcijas (piem., vienšūņu skropstiņas kustību o.).

organiskais stikls materiālt. No polimetilmetakrilāta ražots caurspīdīgs, ciets, relatīvi viegls lokšņu materiāls; noturīgs pret atmosfēras, gaismas, ūdens un minerālskābju iedarbību, laika gaitā nedzeltē, nekļūst nespodrs.

organiskā ķīmija Ķīmijas nozare, kurā pēta organiskos savienojumus.

organiskie mēsli biol., lauks. Svaigas vai bioloģisko norišu rezultātā pārveidotas augu vai dzīvnieku izcelsmes organiskās vielas, kuras lieto augu mēslošanai.

organisks [v. *organisch* < gr. *organikos* mehāniskis, saistīts ar rīkiem vai instrumentiem] **1. biol.** *Organismam* raksturīgs; cieši saistīts ar organisma dzīvi. O-a slimība – slimība ar konstatējamām izmaiņām ķermenī. **2. ķīm.** Tāds (savienojums jeb molekula), kas satur oglekli (izņemot ogļskābes metālu sāļus).

organisms [lat. *organismus* < gr. *organon* rīks, instruments] *biol.* Jebkura dzīva būtne.

organogēni ķīm. Galvenie elementi, kas ietilpst svarīgāko organisko, īpaši dabā sastopamo vielu sastāvā: ogleklis, ūdeņradis, skābeklis, slāpeklis, fosfors, sērs.

organogēn(isk)s [organisks + gr. *genos* izcelšanās], **biogēn(isk)s** *ģeol.* Tāds, kas sastāv no organismu atliekām vai to dzīvības procesa produktiem.

organogetinakss ķīm. *Organoplastiķis* ar sintētiskās šķiedras papīra pildvielu; lieto mašīnbūvē, elektrotehnikā un radiotehnikā.

organoīdi [orgāns + gr. *eidos* veids] *biol.* Augu un dzīvnieku šūnu struktūras, kas pastāvīgi atrodas citoplazmā.

organoleptika [gr. *organon* orgāns + *lēptos* pieņemams, jēdzienisks] *lopk.* Barības līdzekļu īpašību noteikšana un novērtēšana ar maņu orgāniem: tausti, redzi, ožu, garšu.

organoleptiskās īpašības *lopk.* Piena vai lopbarības īpašības, ko novērtē ar cilvēka maņu orgāniem.

organoplastika [orgāns + plastika] *med.* Zaudēta orgāna mākslīga izveidošana ķirurģiskā ceļā.

organoplastiķi *ķīm.* *Plastmasas*, kas armētas ar sintētiskajām šķiedrām, sintētisko šķiedru papīru vai audumu; lieto konstrukciju materiālos un elektrotehniskajos materiālos.

organotekstolīts *ķīm.* *Organoplastiķis* ar sintētiskas šķiedras auduma pildvielu; konstrukcijas un elektroizolācijas materiāls aviorūpniecībā un mašīnbūvē.

organoterapija [orgāns + terapija] *med.* Ārstēšana ar preparātiem, kas pagatavoti no dzīvnieku orgāniem.

organovoloknīts [orgāns + kr. *волокно* šķiedra] *ķīm.* *Organoplastiķis* ar sintētiskas šķiedras pildvielu; korozijizturīgs un nodilumizturīgs siltumizolācijas materiāls aerokosmiskajā tehnikā, kuģu būvē un mašīnbūvē.

orgāns [gr. *organon* rīks, instruments] *biol.* Daudzšūnu organisma daļa ar noteiktu uzbūvi un funkcijām.

orgānu sistēma *biol.* Funkcionāli vienota orgānu kopa, kas veic noteiktu funkciju.

orgasms [gr. *orgasmos* saviļņojums] *biol.* Seksuālās uzbudināmības kulminācija, it sevišķi seksuālo attiecību laikā.

orientācija 1. Stāvoklis telpā attiecībā pret citiem objektiem. 2. *aeron.* Gaisakuģa leņķiskā stāvokļa noteikšana sasaistīto koordinātu sistēmā attiecībā pret kustīgo ātruma koordinātu sistēmu.

orientācijas detektors [lat. *oriens* (*orientis*) austrumi + *a. detector* atsedzējs, atklājējs] *kosm.* Ierīce, kas mēra *kosmiskā lidaparāta* leņķisko stāvokli attiecībā pret orientācijas asīm un rotācijas ātrumu attiecībā pret smaguma centru. *Infrasarkanais horizonta detektors* – o. d. ar šauru redzeslauku, kas uztver infrasarkanā starojuma intensitātes kritumu uz planētas diska robežas un nosaka virzienu uz planētas horizontu. *Saules detektors* – optiski elektro-

niska ierīce, kas reģistrē ierīces optiskās ass novirzi no virziena uz Sauli. Saules detektoru izmanto arī kosmiskā lidaparāta *navigācijas sistēmā*. *Zvaigžņu detektors* – miniatūrs teleskops, kas reģistrē optiskās ass novirzi no virziena uz zvaigzni vai attālu planētu; izmanto arī kosmisko lidaparātu *navigācijas sistēmā*. *Žiroskopa piskais detektors* – o. d., kurā izmanto rotējoša žiroskopa īpašību saglabāt nemainīgu rotācijas ass stāvokli. Sk. arī *orientācijas un stabilizācijas sistēma*.

orientācijas un stabilizācijas sistēma *kosm.* *Kosmiskā lidaparāta* (KLA) *sistēma*, kas pavērš vajadzīgajā virzienā un saglabā KLA konstrukcijas elementu (radiatoru, Saules bateriju, optisko instrumentu, koriģējošā raķešdzinēja sprauslas u. c.) orientāciju. *Aktīvā o. un s. s.* – o. un s. s., kas ietver *orientācijas detektorus*, kuri mēra KLA faktisko orientāciju, vadības automātiku un izpildelementus (orientācijas un stabilizācijas *raķešu mikro-dzinējus* vai spararus, kuru rotācijas ātruma maiņa vienā virzienā izraisa KLA griešanos pretējā virzienā). *Pasīvā o. un s. s.* – o. un s. s., kas vēlamajā veidā izmanto ārējos spēkus, kuri darbojas uz KLA (gravitāciju, *gaismas spiedienu*, aerodinamisko pretestību u. tml.).

orientēšana [v. *Orientierung* < lat. *oriens* (*orientis*) austrumi] *tehn.* Tarā, tvertnē vai uz transportiekārtas haotiski esošu *detāļu* vai *sagatavju* novietošana tādā stāvoklī, kāds nepieciešams to automātiskai salikšanai vai apstrādei.

orientēties [v. *orientieren* < lat. *oriens* (*orientis*) austrumi] Noteikt debespusēs, noteikt savu atrašanās vietu apvidū.

orientieris [v. *Orientier* < lat. *oriens* (*orientis*) austrumi] Punkts, objekts, pēc kā orientējas vai orientē ko.

oriģinālnegatīvkopija [lat. *originalis* sākotnējs + *negativus* noliedzošs + *copia* daudzums, krājums] *kino* Kinofilmas *negatīvkopija*, kas izgatavota no *oriģinālpozitīvkopijas* un tiek izmantota *izlaidumnegatīvu* izgatavošanai. **oriģinālnegatīvs** [lat. *originalis* sākotnējs + *negativus* noliedzošs] *kino* Filma, uz kuras uzņemot tiek fiksēts *negatīvais attēls*.

oriģinālpozitīvkopija *kino* Kinofilmas *pozitīv-kopija*, ko nokopē uz filmas ar īpaši smalku emulsijas *graudainību* un izmanto *oriģināl-negatīvkopiju* izgatavošanai.

orkāns [hol. *orkaan* viesuļvētra] *met.* Viesuļvētra, tropiskais ciklons.

orlons [v. *Orlon*] *ķīm.* → **nitrons**

ornitofilija [gr. *ornis* (*ornithos*) putns + *philia* mīlestība] *biol.* Augu *svešappute* ar putnu līdzdalību.

ornitoloģija [gr. *ornis* (*ornithos*) putns + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zooloģijas nozare par putniem.

ornitopters [gr. *ornis* (*ornithos*) putns + *pteron* spārs] *aeron.* Par gaisu smagāks gaisakuģis, kam cēlējspēku un vilces spēku rada gaisa mijiedarbība ar vēcināmiem plāksņiem.

ornitoze [gr. *ornis* (*ornithos*) putns] (*ornithosis*) *vet.* Vīrusu ierosināta putnu infekcijas slimība, ar kuru dažreiz saslimst arī cilvēki.

orogēns [gr. *oros* kalns + *genos* izcelsme] *ģeol.* Kalnveidošanās apgabals attīstības beigu stadijā, kad augšupejošās tektoniskās kustības dominē pār lejupejošajām un veidojas kalni.

orogrāfija [gr. *oros* kalns + *graphein* rakstīt] 1. *ģeol.* Kalnu aprakstīšana; *ģeomorfoloģijas* nozare, kurā apraksta kalnu, to joslu, sistēmu un grēdu izvietojumu, formu, struktūru un veidošanos. 2. *ģeod.* Zemes virsas vai tās daļas reljefa aprakstīšana un attēlošana kartē vai modeli.

orogēnēze [gr. *oros* kalns + *genesis* izcelsme] *ģeol.* Kalnu veidošanās intensīvos tektoniskos procesos.

oroloģija [gr. *oros* kalns + *logos* jēdziens, mācība] *ģeol.* *Orogrāfijas* nozare par kalnu izcelšanos.

orometrija [gr. *oros* kalns + *metron* mērs] *ģeod.* *Orogrāfijas* nozare par kalnu izmēriem.

orpēšana [a. *warp* pārvietot, pagriezt (kuģi)] 1. Pārvietošana, pagriešana. 2. *aeron.* Gaisakuģa kustība horizontālā plaknē virzienā, kas nesakrīt ar *garenasi*, piem., lidmašīnas pārvietošanās ar dažādu dzinēju vilci, planiera pārvietošanās, ja to velk utt. O-as *leņķis* – leņķis horizontālā plaknē starp gaisakuģa *garenasi* un pārvietošanās virzienu attiecībā pret gaisa masu.

Orta komētu mākonis [pēc nīderl. astronoma

J. H. Orta (*Oort*) vārda] *astr.* Hipotētisks veidojums Saules sistēmas ārējā daļā, kurā ir ļoti daudz komētu. O. k. m-ņa iekšējā daļā atrodas *Koiperas josla*.

ortocentrs [gr. *orthos* taisns + *centrs*] *mat.* Trijstūra augstumu (vai to pagarinājumu) krustpunkts.

ortodontija [gr. *orthos* pareizs + *odūs* (*odontos*) zobs] *med.* Stomatoloģijas nozare, kurā pēta zobu sakodiena un žokļu anomāliju veidošanos un ārstēšanu.

ortodroma [gr. *orthos* pareizs, taisns + *dromos* ceļš] *mat.* Īsākā sfēras vai citas rotācijas virsmas līnija starp diviem šās virsmas punktiem; izmanto jūras navigācijā un aeronavigācijā, pārvietojoties no punkta uz punktu. Uz sfēras o. ir lielā riņķa loks, kas veido ar meridiāniem dažādus leņķus. O-as *k o o r d i n ā t a s aeron.* – sfēriskā koordinātu sistēma, kuras ekvators ir o., kas savieno divus secīgus maršruta punktus uz Zemes virsmas.

ortogonalitāte [gr. *orthogōnios* taisnleņķa, taisnleņķu] *mat.* → **perpendikularitāte**

ortohromatisks [gr. *orthos* taisns, pareizs + *chrōma* (*chrōματος*) krāsa] *fotogr.* Fotomateriāli ar palielinātu jutīgumu pret zaļo un dzelteno gaismas *spektra* zonu.

ortohromatizācija [gr. *orthos* taisns, pareizs + *chrōma* (*chrōματος*) krāsa] *fotogr.* *Fotoplates* vai *filmas* emulsijas krāsu jutīguma palielināšana, piejaucot tai dažas krāsvielas (sensibilizatorus), kas emulsiju padara jutīgu pret zaļajiem un dzeltenajiem gaismas spektra stariem.

ortoklāzs [gr. *orthos* taisns + *klasis* lūšana] *min.* Sārts vai dzeltens kālija *laukšpats* $KAlSi_3O_8$, izplatīts iežveidotājs minerāls; lieto stikla un keramikas rūpniecībā, dažus paveidus – juvelierizstrādājumiem.

ortopēdija [gr. *orthos* pareizs + *paideia* audzināšana] *med.* Medicīnas nozare, kurā nodarbojas ar kustību un balsta orgānu deformāciju pētīšanu, ārstēšanu un profilaksi.

ortozes [lat. *orthosis* iztaisnošana < gr. *orthos* pareizs, taisns] *med.* Ārējas palīgierices, kas palīdz bojātai locītavai kustēties.

orts *mat.* Vienības vektors.

ortšteins [v. *Ort* vieta + *Stein* akmens] *ģeol.* → **rūsakmens**

oscilācija [lat. *oscillare* šūpoties, svārstīties] *ģeol.*

Ledāja malas robežas svārstība.

oscilators [lat. *oscillare* šūpoties, svārstīties] *el., fiz. 1.* Svārstību sistēma; elektromagnētiskā lauka teorijā – elementārs *dipols*, kura *elektriskais moments* laikā periodiski mainās.

2. Speciāls aparāts, ko lieto elektriskajā metināšanā, lai pārveidotu rūpnieciskās frekvences (50 Hz) zemsprieguma maiņstrāvu augstfrekvences (150–200 kHz) augstsprieguma (2000–3000 V) maiņstrāvā. O-a strāva nodrošina stabilāku loka degšanu.

oscilogrāfs [fr. *oscillographe* < lat. *oscillare* šūpoties, svārstīties + gr. *graphein* rakstīt] *el.* Mēraparāts ātri mainīgu elektrisku lielumu un procesu vizuālai pētīšanai vai reģistrēšanai. Ir *elektronstaru o-i* (universālie, atmiņas, stroboskopiskie un speciālie o-i) un *cilpu o-i* (izmanto gaismas staru).

osciloskops [fr. *oscilloscope* < lat. *oscillare* šūpoties, svārstīties + gr. *skopein* skatīties] *el.* Oscilogrāfam līdzīgs aparāts, kas paredzēts tikai vizuāliem novērojumiem.

osmijs [gr. *osmē* smarža, smaka] *ķīm.* Ķīmiskais elements Os, atomnr. 76, atommasa 190,2; zilganbalts platīna grupas *cēlmetāls*, ļoti cieta, nodilumizturīgu sakausējumu sastāvdaļa.

osmotiskais spiediens [fr. *osmotique* < gr. *ōsmos* grūdiens] *ķīm., fiz.* Virsspiediens, kas jāpieliek šķīduma pusē, lai pārtrauktu *osmozi*.

osmoze [gr. *ōsmos* grūdiens, spiediens] *pārt., ķīm., fiz.* Vienvirziena difūzija caur puscaurlaidīgu membrānu, kas atdala šķīdumu no tīra šķīdinātāja vai mazākas koncentrācijas šķīduma. *P r e t ē j ā o.* – šķīdumu filtrācija zem spiediena (0,3–0,4 MPa) caur puscaurlaidīgu membrānu disociētu jonu līmenī (molekulmasa < 1000, daļiņu izmērs < 0,005 m).

oss [zv. *ās* kalnu grēda], **eskers** *ģeol.* Garš, līkumots, šaurs vaļņveida paugurs; paugurota grēda vai grēdu virkne, kas sastāv no smilts, grants un oļiem, ko ledāja plaisā vai tunelī noguldījuši ledājkūšanas ūdeņi; Latvijā – arī *kangars*.

osta jūrm. Pret viļņiem un sanešiem aizsargāta *akvatorija* kuģu stāvēšanai, apkopei, kravas iekraušanai un izkraušanai, pasažieru apkal-

pošanai, iekāpšanai kuģī un izkāpšanai no kuģa u. c. darbībām.

osteopātoloģija [gr. *osteon* kauls + *arthron* locītava + *patoloģija*] *med.* Medicīnas nozare, kurā pēta patoloģiskas pārmaiņas kaulos un locītavās.

osteoblasti [gr. *osteon* kauls + *blastos* dīgļlis] *biol.* Šūnas, kas veido *kaulaudus* (atrodas kaulaudos).

osteociti [gr. *osteon* kauls + *kytos* šūna] *biol.* → **kaulaudu šūnas**

osteodensitometrija [gr. *osteon* kauls + lat. *densitas* blīvums + gr. *metron* mērs] *med.* Diagnostikas metode kaulaudu blīvuma noteikšanai.

osteogrāfija [gr. *osteon* kauls + *graphein* rakstīt] *med.* Skeleta kaulu aprakstīšana.

osteohondroze [gr. *osteon* kauls + *chondros* skrimslis] (*osteochondrosis*) *med.* Degenerācijas process skrimslī un kaulā.

osteoklasti [gr. *osteon* kauls + *klastos* ārdošs] *biol.* Kaulaudu noārdītājšūnas (atrodas kaulaudos).

osteoloģija [gr. *osteon* kauls + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Anatomijas nozare, kurā pēta kaulu formu un uzbūvi kopsakarā ar kaulu funkciju.

osteoma [gr. *osteon* kauls] *med.* Labdabīgs kaulaudu audzējs.

osteomalācija [gr. *osteon* kauls + *malakia* mīkstums, vājums] (*osteomalacia*) *med.* Kaulu atmieķšķēšanās, saslimšana, ko izraisa D vitamīna trūkums organismā.

osteomielīts [gr. *osteon* kauls + *myelos* smadzenes] (*osteomyelitis*) *med.* Kaulu smadzeņu iekaisums.

osteoporoze [gr. *osteon* kauls + *poros* eja] (*osteoporosis*) *med.* Kaulu atrofija vielmaiņas traucējumu dēļ.

osteorefleksoterapija [gr. *osteon* kauls + lat. *reflexus* atstarojums + gr. *therapeia* ārstēšana] *med.* Ārstēšanas metode, kurā izmanto kaulu sensorisko sistēmu, lai ietekmētu perifērās un centrālās nervu sistēmas atbildes reakcijas.

osteosintēze [gr. *osteon* kauls + *sintēze*] *med.* Lauzta kaula galu operatīva savienošana.

osteotomija [gr. *osteon* kauls + *tomē* grieziens] *med.* Kaula atvēršanas operācija.

ostīts [gr. *osteon* kauls] (*ostitis*) *med.* Kaulaudu iekaisums.

otēšana būvn. Svaigi krāsotas virsmas nogludināšana ar platu.

otiatrija [gr. *ūs* (*ōtos*) auss + *iatreia* ārstēšana] *med.* Mācība par ausu slimībām un to ārstēšanu.

otīts [gr. *ūs* (*ōtos*) auss] *med.* Auss iekaisums.

otoliti [gr. *ūs* (*ōtos*) auss + *lithos* akmens] *biol.* Mugurkaulnieku, arī cilvēka, un dažu bezmugurkaulnieku līdzsvara orgāna daļa.

otoneiroloģija [gr. *ūs* (*ōtos*) auss + *neuron* nervs + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Mācība par iekšējās auss saistību ar galvas smadzenēm fizioloģiski un patoloģiski.

otorinolarinoloģija [gr. *ūs* (*ōtos*) auss + *rhinos* deguns + *laryngos* balsene + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare – mācība par ausu, deguna, rīkles un balssenes uzbūvi, saslimšanām un ārstēšanu.

otoskleroze [gr. *ūs* (*ōtos*) auss + *skleros* ciets] (*otosclerosis*) *med.* Slimība, kam raksturīga ausu deģeneratīva bojāšanās, kuras rezultātā iestājas vājdzirdība vai kurlums.

otoskopija [gr. *ūs* (*ōtos*) auss + *skopein* skatīties] *med.* Ārējās auss ejas un bungādiņas apskate ar speciālu instrumentu – o t o s k o p u.

overštāga jūrn. Burukuģa pagrieziena veids, kad kursa izmaiņas saistītas ar *halzes* izmaiņām.

ovoskopēšana [lat. *ovum* ola + gr. *skopein* skatīties] *lopk.* Olu caurskatīšana, lai atdalītu nederīgās.

ovoskops [lat. *ovum* ola + gr. *skopein* skatīties] *lopk.* Ierīce olu kvalitātes novērtēšanai pēc dzeltenuma stāvokļa, gaisa telpas, dažādiem ieslēgumiem, čaumalas biežuma un embriju attīstības inkubatoros.

ovulācija [lat. *ovum* ola] *biol.* Sieviešķo dzimumšūnu iznākšana no zīdītāju, arī cilvēka, olnīcas, pārplisot nobriedušām *folikulām*.

ozokerīts [gr. *ozein* smirdēt + *kēros* vasks], **kalnu vasks** *min.* Naftas bitumu grupas minerāls, dzeltens, zaļš vai brūns ciets piesātināto *ogļūdeņražu* maisījums, kas sastopams kā poru un dobumu aizpildījums naftu saturošos iežos; lieto medicīnā, ķīmiskajā rūpniecībā, elektrisko tinumu izolācijas piesūcināšanai.

ozona slānis *met.* Ozonosfēra; ozona koncentrācijas slānis atmosfērā 10–50 km augstu-

mā, kas pasargā Zemi no ultravioletā starojuma.

ozonators *ķīm., fiz.* Aparāts ozona iegūšanai.

ozonēšana *ķīm.* Apstrāde ar ozonu, piem., gaisa vai ūdens tīrīšana un dezinficēšana ar materiāliem, kas satur vai izdala ozonu.

ozons [gr. *ozōn* tas, kam ir smaka] *ķīm.* *Skābekļa* alotropiskā modifikācija O_3 , gāze ar raksturīgu smaržu un ļoti stiprām oksidētāja, bālētāja un dezinficētāja īpašībām. O. veido slāni, kas Zemi pasargā no ultravioletā starojuma.

oža *biol.* Organisma spēja uztvert un analizēt ārējās vides ķīmiskā sastāva īpatnības.

ožas orgāni *biol.* Dzīvnieku un cilvēka orgāni, kas uztver un analizē ožas kairinājumus – smakas.

Ožē efekts [pēc fr. fiziķa P. Ožē (*Auger*) vārda] *fiz.* Process, kas sastāv no elektrona pārejas no augstākas elektronu čaulas uz vakantu stāvokli zemākā elektronu čaulā ar sekojošu bezizstarojuma atbrīvotās enerģijas pārdevi citam augstākas čaulas elektronam, kurš nonāk vai nu ierosinātā stāvoklī, vai arī tiek emitēts no vielas.

Ožē spektroskopija [pēc fr. fiziķa P. Ožē (*Auger*) vārda] *fiz.* Elektronu spektroskopijas veids, spektroskopija, kurā, ierosinot pētāmo vielu ar fotoniem, elektronu vai jonu kūli (sk. *Ožē efekts*), reģistrē no atomiem, molekulām un cietvielām emitēto Ožē elektronu enerģiju un emisijas intensitāti.

P

paātrinājums *fiz.* Vektoriāls lielums, kas raksturo materiāla punkta kustību (vai cieta ķermeņa virzes kustību). Ķermeņa ātruma izmaiņas mērs vienā laika vienībā; mērv. *SI mērvienību sistēmā* ir metrs sekundē ik sekundi (m/s^2). Ir vidējais p. (ķermenim kustoties noteiktu laika intervālu), momentānais p. (p. attiecīgajā laika momentā) u. c. paātrinājumi.

paātrinājumtaustiņš *inf.* Vienā laikā nospiežamu *tastatūras taustiņu* kombinācija noteiktas funkcijas izpildei, kura, izmantojot *peli*, jāmeklē *izvēlnē*.

paātrinātājs *ķīm. tehnol.* → **aktivators**

paātrinātie elektroni *fiz.* Jonizējošais starojums, ko iegūst, paātrinot *elektronus* ar rezonanses transformatoriem vai lineārajiem *paātrinātājiem*.

paaudze, ģenerācija *biol.* Individu kopa, kam ar kopīgiem senčiem ir vienādas pakāpes radniecība.

paaudžu intervāls *biol.* Laiks no dzīvā organisma piedzimšanas līdz viņa pēcnācēju dzimšanai.

paaudžu maiņa *biol.* Divu vai vairāku pēc vairošanās veida atšķirīgu *paaudžu* likumsakarīga mijā organismu dzīves ciklā.

paauga *mež.* Zem *mežaudzes* vainaga klāja dabiski izaugušie kociņi, no kuriem var veidoties jauna *mežaudze*.

pacelšanās *aeron.* Sk. *lidmašīnas pacelšanās*

paceltnis *tehn.* → **domkrats**

pacēlums 1. *geol.* Mazliet *pacelta*, parasti vāji norobežota *līdzenuma* daļa. 2. *aeron.* Vertikālais *attālum*s no *vidējā jūras līmeņa* līdz *zemes virsmas līmenim* vai ar *zemes līmeni* saistītam objektam.

pacients [lat. *patiens* (*patientis*) cietējs] *med.* Slimnieks, kas ārstējas pie ārsta.

pacila *mež.* *Zemes pacēlums* (mikropaaugstinājums – atgāzta *velēna*, *rabate*, *kupica* u. tml.), kas izveidots, apstrādājot augsni, lai radītu labākus sākotnējās *augšanas* apstākļus stādiem *mitrākās meža kultūru* plantībās.

pačūlija [a. *patchouli* < tamilu *pacculi* zaļa lapa] *ķīm.* Ēteriska eļļa no *p-as* auga zaļajām daļām; lieto *parfimērijā*.

padēls *mež.* Šaurā *leņķī* *augošs resns zars* vai *augšanā* *atpalikusi otra galotne*.

padeve *materiālt.* *Instrumenta* vai (un) *apstrādājamā ķermeņa* *pārvietošana* *virsmas veidošanai*; *p-i* *raksturo* ar *noietā ceļa garumu* *griešanas kustības viena cikla* – *apgrieziena* vai *dubultgājiena* – *laikā*. *P-es k ā r b a* – *pārvadu kārba* (sk. *pārvads*) *p-es* *regulēšanai*.

padevējs *tehn.* Ierīce *materiāla dozēšanai* un *padevei* no *bunkuriem* vai *citām tīlpumpadevēji* un *tehnoloģiskajām iekārtām*; ir *tilpumpadevēji* un *gravitācijas* (*vibrācijas*, *gliemeža*, *šķīvja*) *p-i*, kas ir *automātiski regulējami* un ar *distances vadību*.

padeves spēks *Padeves virzienā* *vērsta* *pretestības spēka* *komponente*; *virpošanā* *p. s. ir aksiāls spēks*.

padevīgums *meh.* *Stingumam* (*c*) *pretējs lielums* (*f*) (*f=1/c*).

pagaidu ēka būv. *Neliela vieglas konstrukcijas ēka*, kurai *pamatus nebetonē*, bet *sienas balsta uz ķieģeļu stabiņiem* vai *akmeņiem*.

pagale *mežr.* *Apālais koksnes sortiments* līdz 1 m *garumam*, *piem.*, *malkas p.*

pagrabs būv. *Atsevišķi būvēta* vai arī *zem ēkas ierikota telpa*. *A t s e v i š ķ a i s p.* – *atsevišķi stāvošais p.* var būt pilnīgi *iedziļināts* *zemē*, *daļēji iedziļināts* vai *veidots virs zemes līmeņa atkarībā no grunts hidroģeoloģiskajām īpašībām*; no *augšas izveido grunts apbērumu*.

pagrieziens uz kalniņu (ranversmans) *aeron.* *Pilotāžas figūra* – *gaisakuģis kalniņa izpildes laikā pagriežas par 180° bez apgriešanās* ap savu *garenisko asi* un *pikēšanas kalniņam* *pretējā virzienā*.

pagulvirsma *met.* *Aktīvā virsma*; *Zemes* (*augšnes*, *augāja*, *sniega*, *ledus*, *ūdens*) *virsma*, kas *mijiedarbībā* ar *atmosfēru* *piedalās siltuma* un *mitruma apmaiņā*.

pahidermija [gr. *pachydermia* biezādainība] *med.* *Patoloģisks ādas sabiezējums*.

pahimeningīts [gr. *pachys* resns, *biezs* + *meningīts*] *med.* *Galvas* vai *mugurkaula smadzeņu* *cietā apvalka iekaisums*.

paipalas (*Coturnix coturnix*) *lopk.* *Vistveidīgo* *kārtas* *fazānu* *dzimtas* *suga* – *laukīrbei* *līdzīgi*, *ātraudzīgi*, *brūnpelēki putni*, ko *audzē* *olu* un *gaļas ieguvei*.

paisuma elektrostacija (PES) *enerģ.* *Hydroelektrostacija*, kas *okeāna* (*jūras*) *paisuma enerģiju* *pārveido elektroenerģijā*, *izmantojot ūdenslīmeņa starpību* *paisuma* un *bēguma laikā*. *PES darbojas Francijā Ruānas upes grīvā* un *Krievijā* *pie Barenca jūras līča*.

paisums *ģeogr., astr.* *Plūdmaiņa* – *ūdenslīmeņa* *paaugstinājums* ap *zemeslodes virsmas punktu*, *virskura Mēness* *atrodas zenītā*, un *tam diametrāli pretējo zemeslodes virsmas punktu*. *P-a s t r a u m e* – *pēc virzienu* un *ātruma periodiski mainīga straume*, ko *rada Saules* un *Mēness pievilkšanas spēku* *izraisītās plūdmaiņas*. *P-a v i l n i s* – *Saules* vai

Mēness pievilksanas spēku radīts ūdenslīmeņa svārstību vilnis.

pajūgu sacensības *lopk.* Sacensības zirgu sportā – pajūgā jūdž vienu vai divus pārus zirgu, pajūgu vada braucējs, un brauc vēl divi pasažieri.

pakaiši *lauks.* Materiāls, ko izmanto dzīvnieku mītņu sanitāri higiēnisko apstākļu uzlabošanai, radot dzīvniekiem siltas, sausas un mikstas gulvietas un stāvvietas. Kūdras p. – gaissausa sasmalcināta sūnu kūdra (frēzkūdra), kas labi uzsūc mitrumu un gāzi, saista slāpekļa savienojumus, palielina kūtsmēslu apjomu.

pakalpojums *inf.* Lietotājoorientētu funkciju kopums, piem., datoru vai programmatūru pircēju tehniskā apkalpošana vai datoru tīkla izmantošanas iespēju sniegšana lietotājam. Šaurākā nozīmē – p-i, ko kāda programma sniedz citai programmai. P-usniedzējs – 1) atvērto sistēmu bāzes etalonmodeļa slāņa elementu kopums, kas nodrošina slāņa p-us; 2) firmas, kas nodrošina tiešu pieeju tīklam Internet vai kādam citam teritoriālajam datoru tīklam. Sk. arī brīvītīkls. Tiešais p-i – p-u kopums, ko sniedz firma, kas uztur pati savu tīklu un nodrošina elektronisko pastu, sarunas, spēļu datu bāzes, ielādējamās datnes un cita veida informācijas pārsūtīšanas, apstrādes un uzglabāšanas p-us; vairākums tiešsaistes p-u ar elektronisko pastu ir savienoti ar tīklu Internet.

pakaļējais tilts *tehn.* Spēkratu pakaļējā ass ar tai nepieciešamajiem piedziņas mehānismiem.

pakaļpīķis *jūrn.* Kuģa korpusa pakaļgala apakšējais nodalījums.

pakaļvadnis *jūrn.* Kuģa pakaļgala apakšējā daļa (ar sarežģītu profilu), savienota ar ķīli, borta apšuvi, stūri un dzenvārpstas deidvudu. (Kuģa stringeru sastiprinājuma vieta pakaļgalā – kuģa daļa, kas šķēļ ūdeni kuģa atpakaļgaitā.)

pakāpe 1. *tehnol.* Sistēmas pārvērtības raksturojums, tehnoloģiskās iekārtas raksturojums (piem., kalķakmens dekarbonizācijas p., saistvielu javas hidratācijas p., ložu dzirnavu pildījuma p.). 2. *mat.* Vienādu reizinātāju reizinājums: $a^n = a \cdot a \cdot \dots \cdot a$ (n reizes); pieņem,

ka $a^0 = 1$ ($a \neq 0$). Aplūko arī negatīvas ($a^{-n} = 1/a^n$) un daļveida p-es ($a^{\frac{n}{m}} = \sqrt[m]{a^n}$).

pakavs *lopk.* No metāla kalts izstrādājums, ko ar īpašām naglām piestiprina pie darba dzīvnieku (zirgu, mūļu, ēzeļu, vērsu) nagiem nagu pasargāšanai no mehāniskiem bojājumiem. Priekškāju un pakaļkāju p-iem ir mazliet atšķirīga forma. Ir gludie p-i un p-i ar radzēm (tās var būt maināmas).

pakete [v. *Paket* sainis, sainītis] *inf.* Nedalāms datu bloks, ko pārsūta pa datu pārraides tīklu. P-ē parasti ir ne tikai lietotāja dati, bet arī informācija par datu nosūtītāju un datu saņēmēju, kā arī informācija kļūdu atklāšanai. P-es garums – kopējais baitu skaits p-ē; p-es garumu nosaka tīkla slāņa vadības protokols. P-es iekšums – p-es daļa, ko pārsūta pirms lietotāja datiem un kas satur adreses un citu vadības informāciju.

paketslēdzis *el.* Sk. slēdzis

paklājs *el.* Dielektriskais p. – p. no materiāla ar lielu īpatnējo elektrisko pretestību darbiem ar paaugstinātu elektrisko bīstamību.

pakledus, paks [a. *pack* sainis] 2–5 m biezs, ilggadējs, peldošs jūras ledus, kas veidojies vairāk nekā divu gadu augšanas un kušanas ciklā.

pakrūtes apkārtmērs *apē.* Krūškurvja lielākā horizontālā perimetra somatomērs pakrūtes līmenī, kura mērgaruma vērtību nosaka ar mērlenti, savietojot aptvēruma atskaites un nolasījuma punktus; krūsturu lielumu skalas vadmērs.

paks → pakledus

paksis *būvñ.* Ēkas stūra savienojums guļbūvēm.

Gluda is p. – tāds guļškaitņš (sk. šķautnis) sienu stūru savienojums, kad guļškaitņš gali neizvirzās ārpus sienas plaknes; sauc arī par dzeguļotiem stūriem. Krusta p. – tāds guļkoku savienojums ēkas stūros, kad to gali izvirzās ārpus sienas plaknes.

pākstenis (*siliqua*) *biol.* Sauss auglis, daudzsēklu veronis; attīstās no augšējās sēklotnes, kas saaugusi ar divām augļlapām.

pāksts (*legumen*) *biol.* Sauss auglis, daudzsēklu veronis; attīstās no augšējās sēklotnes, kas izveidojusies no vienas augļlapas.

pākšaugi *biol., lauks.* Tauriņziežu dzimtas kultūraugi; palielina augsnes auglību – ar

gumiņbaktērijām saista atmosfēras slāpekli (Latvijā galvenokārt zirņi, vīķi, lupīnas, pupas, pupiņas); sēklas lieto pārtikā; lopbarībā lieto arī p-u zaļmasu, salmus, pelavas.

pakulas tehnol. Īsas, sajauktas, spaļainas nevērjamās lūksnes šķiedru (linu, kaņepāju) pirmapstrādes vai vēršanas *atgājas*. Neapstrādātas vai speciāli apstrādātas (darvotas) p. lieto celtniecībā par siltumizolējošu un troksni slāpējošu materiālu, tekstilrūpniecībā – par neausto drānu pamatslāni.

palaidejs tehn. Ierīce, iekārta kā iedarbināšanai. **Magnētiskais p. el.** – kompleksa vadības iekārta trīsfāžu asinhrono dzinēju tiešai pieslēgšanai tīklam, atslēgšanai no tā, arī griešanās virziena maiņai (reversijai); tā sastāvā ir viens (*nerēversīva*) ja *magnētiskajam p-am*) vai divi (*rēversīva* ja *magnētiskajam p-am*) kontaktori ar iebūvētiem *termorelejiem* un divas vai trīs *vadības pogas*. Tagad lieto arī *tīrīstoru* magnētiskos p-us, kuros *komutācijas* laikā nerodas elektriskais loks.

palāta [lat. *palatium* pils] *med.* Slimnieku istaba slimnīcā.

palēciennosēšanās (“āzis”) *aeron.* Gaisakuģa nosēšanās ar lielu vertikālo ātrumu, kā rezultātā notiek viens vai vairāki īslaicīgi palēcieni.

paleja *ģeogr.* Zemāka vieta starp pauguriem.

palēninājums *meh.* Lielums, kas raksturo palēninātu kustību; vienāds ar tangenciālo paātrinājumu, kurš vērsts pretēji ātruma vektoram.

palēninātājs tehn. Papildu ierīce transportlīdzekļa bremsēšanai; parasti lieto hidroinamiskos, elektriskos vai motora p-us.

paleobioloģija [gr. *palaaios* sens + *bioloģija*] Zinātnes nozare, kurā pēta pagājušo ģeoloģisko laikmetu organismus.

paleobotānika [gr. *palaaios* sens + *botānika*] Botānikas un paleontoloģijas nozare, kurā pēta pēc atliekām restaurētus dažādos Zemes vēstures periodos eksistējušus augus.

paleocēns [gr. *palaaios* sens + *kainos* jauns] *ģeol.* *Paleogēna* perioda agrā epoha pirms 67–58 milj. gadu un sistēmas apakšējā nodaļa.

paleoekoloģija [gr. *palaaios* sens + *ekoloģija*] *ģeol.* *Paleontoloģijas* nozare par seno organismu dzīves apstākļiem.

paleogēns (paleogēna periods) [gr. *palaaios* sens + *genos* izcelsme] *ģeol.* *Kainozoja* ēras pirmais periods (pirms 67–25 miljoniem gadu), kam raksturīga zīdītāju un putnu strauja attīstība.

paleoģeogrāfija [gr. *palaaios* sens + *geographia* zemes apraksts] *ģeol.* Vēsturiskās ģeoloģijas nozare par pagājušo ģeoloģisko laikmetu fiziogeogrāfiskajiem apstākļiem.

paleoklimatoloģija [gr. *palaaios* sens + *klima* (klimatos) slipums + *logos* jēdziens, mācība] *ģeol.* *Klimatoloģijas* nozare par ģeoloģiskās un vēsturiskās pagātnes klimatu.

paleokontinents [gr. *palaaios* sens + lat. *continens* (*continentis*)] *ģeol.* Senais kontinents, kas pastāvējis agrākajos ģeoloģiskajos periodos.

paleolimnoloģija [gr. *palaaios* sens + *limnē* ezers + *logos* jēdziens, mācība] *ģeol.* Zinātne par ezeru attīstības īpatnībām agrākajos ģeoloģiskajos laikmetos.

paleomagnētisms [gr. *palaaios* sens + *magnētisms*] *ģeol.* Senais Zemes magnētiskais lauks, kas saglabāties dzelzi saturošo minerālu dabiskā paliekošā magnetizētībā.

paleontoloģija [gr. *palaaios* sens + *on* (*ontos*) esošais + *logos* jēdziens, mācība] Ģeoloģijas zinātne, kas pēc fosilijām pēta agrāko ģeoloģisko periodu organismus un to evolūciju.

paleotektonika [gr. *palaaios* sens + *tehtonikē* (*technē*) celtniecības māksla] *ģeol.* Zemes garozas vai tās atsevišķu daļu tektoniskā struktūra un tektonisko kustību režīms kādā senā Zemes ģeoloģijas attīstības laikposmā.

paleovulkanoloģija [gr. *palaaios* sens + *vulkano* *ģeol.* *ģeoloģijas* nozare, kurā pēta seno Zemes ģeoloģiskās attīstības laikmetu vulkānisma parādības un šo parādību pārmaiņas laika gaitā.

paleozojs (paleozoja ēra) [gr. *palaaios* sens + *zōē* dzīvība] *ģeol.* Trešā Zemes vēstures ēra pirms 570–230 miljoniem gadu (iedala kembrija, ordovika, silūra, devona, karbona un perma periodos).

paleozooloģija [gr. *palaaios* sens + *zooloģija*] *Zooloģijas* un *paleontoloģijas* nozare, kurā pēta izmirušus, dažādos Zemes vēstures periodos eksistējušus dzīvniekus.

palette [fr. *palette* lāpstiņa] *kart.* Caurspīdīga kvadrātiski sagrafēta plāksnīte, ko lieto laukuma noteikšanai plānos un kartēs.

pali *met.* Ilgstoša ikgadēja upes režīma fāze (parasti noteiktā sezonā), kuras laikā ir vislielākais upes ūdenīgums ar augstu ūdenslīmeņa pacēlumu un applūdinājumiem, ko izraisa sniega kušana, ledus kušana vai musonu lieti.

paliatīvs [lat. *palliare* apsegt] *med.* Līdzeklis, kas tikai uz laiku atvieglo slimību.

paldzība *inf.* Interaktīvās sistēmas daļa, kas ļauj lietotājam pēc pieprasījuma iegūt informāciju par sistēmas darbību. T i e š s a i s t e s p. – *displeja ekrānā* pieejama p., ko lietotājs var izmantot, strādājot ar *datoru tīklu* vai *lietojumprogrammu*.

palielināšana (palielinošā kopēšana) *kino* Liekļa mēroga kopijas izgatavošana no mazāka mēroga filmas.

paliene, palu terase *ģeogr., lauks.* Relatīvi līdzena viszemākā *upes ielejas* dibena daļa, kas periodiski applūst palos un plūdos. P-es a u g s n e s – *aluviālās* augsnes – augšņu tips, kas veidojas upju p-ēs un deltās.

paligatmiņa *inf.* Sk. *atmiņa*

paliglāiss *tehnol.* Palīgdarbu (darba vietas sagatavošanas, ierīču un instrumentu uztādīšanas, iepazīšanās ar tehnisko dokumentāciju, darbmašīnas apkalpošanas u. c.) izpildes laiks, kas pienākas vienas detaļas vai izstrādājuma izgatavošanai vai apstrādei.

paligpostenis *dz.* Postenis sliežu ceļa posmā, kurā nav ceļu izvēršes, tas paredzēts tikai *pievedceļu* pievienojuma punkta apkalpošanai.

paligspēka iekārta *aeron.* Spēka iekārta papildu enerģijas iegūšanai, ko izmanto pamatdzinēju iedarbināšanai un lai padarītu gaisakuģi neatkarīgu no zemes apkopes līdzekļiem.

paliksnis *ģeol.* Apraksts vai reljefā izteikts *dendācijas* virsmas izcīlnis, kas parasti veidots no cietākiem iežiem nekā apkārtējā teritorijā.

palinoloģija [gr. *palynein* kaisīt + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Botānikas nozare, kurā pēta augu *putekšņus* un *sporas*.

pālis *būv.* Pamatu konstrukcijas elements (stabs), kas uzņem slodzi no būves un pārnēs to uz pamatnes dziļākiem grunts slāņiem; var iedziļināt vai izveidot grunti; palielina vāju grunšu nestspēju, norobežo ēku pret ūdens pieplūdi, kā arī novērš grunts nobrukšanu. Sk. arī *gatavpāļi, vietpālis*.

palisāde [fr. *palissade* < lat. *palus* miets] *arhit.* Senlaiku nocietinājums – šķērslis, kas būvēts no nosmailinātiem baļķiem; nosmailinātu, zemē stāvus cits citam līdzās iedzītu koka pāļu aizsargsiena.

pallādijs [pēc sengrieķu dievietes Atēnas Pallādas (*Pallas (Pallados)*) vārda] *ķīm.* Ķīmiskais elements Pd, atomnr. 46, atommasa 106,4, dārgmetāls; plaši lieto tehnikā.

palmete [fr. *palmette* palmas zars] 1. *arhit.* Skulpturāls vai gleznots ornaments stilizētu palmas lapu veidā. 2. *lauks.* Mākslīgi veidots plakans augļu koka vainags (klasiskā p. – svečtura, slipā, horizontālā p.; dabiskā jeb slipzaru p.).

palmitīnskābe [lat. *palmes (palmitis)* palmas zars] *ķīm.* Cieta augstākā *karbonskābe* C₁₅H₃₁COOH, kušanas temperatūra 62,6 °C; lieto krāsu, mazgāšanas līdzekļu, sveču ražošanai.

paloda būv. Durvju vai loga *aplodas* augšējā līmeniskā daļa.

palodze būv. Loga *aplodas* apakšējā līmeniskā daļa; ir ārējās un iekšējās p-es; ārējā p. aizsargā loga ailu no atmosfēras nokrišņu iedarbības un sienu no mitruma.

palpācija [lat. *palpatio* glāstīšana, taustīšana] *med.* Slimnieka orgānu izmeklēšana iztaustot.

palpitācija [lat. *palpitatio* pulsešana, pukstēšana] *med.* Pastiprināta sirds pukstēšana.

PAL sistēma [a. *Phase Alternation Line*] *tel.* Televīzijas krāsu sistēma, ko, uzlabojot NTSC sistēmu, radījis Dr. V. Bruhs (*W. Bruch*, "Telefunken") VFR 1963. g.

palu terase *ģeogr., lauks.* → *paliene*

pāldzinis *būv.* Mašīna pāļu iegremdēšanai grunti ar triecieniem.

pamatāda, derma 1. *ā. apstr.* Jēlādas saistaudu vidējais slānis, kas daudzkārt biežāks par *viršādu*; vienīgais slānis, kas saglabājas pēc visām jēlādas izstrādes operācijām. 2. *biol.* → *korijis*

pamatapgaisojums *kino, tel.* Apgaisojums visam filmēšanas laukumam. D o m i n ē j o š a i s p. – apgaisojums filmēšanas laukumā, līdz minimumam samazinot tonālos kontrastus. V ā j i n ā t s p. – apgaisojums filmēšanas laukumā, radot izteiksmīgu ēnu zīmējumu.

pamatatmiņa *inf.* Sk. **atmiņa**

pamatdiapazons *tel.* Šaura frekvenču josla plaša diapazona televīzijas kanāla zemākajā frekvenču daļā.

pamatmalja *sil. tehnol.* *Emaljas* slānis, ko uzklāj tieši uz metāla; tam jānodrošina laba stikla saistība ar metālu.

pamatfotoobjektīvs *fotogr. Sk. fotoobjektīvs*

pamati *būvñ.* Ēkas daļa, kuras uzdevums ir sadalīt un pārnest ēkas slodzi uz ēkas pamatni; p-u elementi ir p-u pēda, ēkas apmale, horizontālā hidroizolācija un *virspamats*. **Lentveida p.** – nepārtraukta lentveida konstrukcija, uz kā balstās ēkas ārējās un iekšējās kapitālsienas; tos parasti ierīko zem betona, ķieģeļu u. c. smagām sienām. **Lentveida peldošie p.** – p. ar augšējo un apakšējo stiegrojumu un līdz ar to telpiski stingru konstrukciju, kas dod iespēju uzņemt grunts izcilājumu radītās slodzes. **P-u deformācijas – p-u sēšanās, p-u izspiešanās grunts kūkumošanās dēļ, p-u augšdaļas atrauššanās un izspiešanās, p-u nobīde uz sāniem grunts sānspiiediena dēļ.** **P-u horizontālā hidroizolācija – p-u elements,** ko veido p-u un sienu saskares vietā no hidroizolācijas ruļļmateriāla, kuru pie piem visbiežāk pielīmē ar bitumena mastiku. **Stabveida p.** – p., kas veidojas no atsevišķiem stabiem, kam noteikti jābūt ēkas stūros, sienu krustojuma vietās, zem ēkas karkasa statņiem, zem smagām nesošām ailstarpu konstrukcijām un sijām; ierīko zem koka un karkasa ēkām.

pamatieži *geol.* Brīvs apzīmējums iežiem, kas radušies pirms kvartāra perioda.

pamatkadrs [fr. *cadre* ietvars, ierāmējums] *kino, tel.* Kadrs, kurā ietverta visa kādas epizodes darbība, atsevišķus šās darbības momentus parādot iemontētos *tuvplānos*.

pamatklintājs *geol.* → **kristālais pamatklintājs**
pamatkrāsas Trīs krāsas (dzeltena, sarkana, zila), kuras jaucot noteiktā kārtībā, ir iespējams iegūt krāsu, kas vizuāli nav atšķirama no nevienas izvēlētas krāsas.

pamatkustības materiāls. Sk. **kustība**

pamatlaiks, mašīnlaiks *tehnol.* Ražošanā izmantotais laiks, ko patērē tikai apstrādājamā priekšmeta kvalitātes (formas, izmēru, fizi-

kāli mehānisko īpašību u. c. parametru, kā arī novietojuma) maiņai.

pamatmēslojums *lauks.* *Mēsli,* kas iestrādāti augsnē pirms kultūraugu sējas (rudeni vai pavasari, izkliešus vai lokāli) un apgādā kultūraugu ar barības elementiem visā veģetācijas periodā; lieto organiskos mēslus un minerālmēslus.

pamatmontāža [fr. *montage* salikšana] *kino, tel.* Uzņemtā materiāla savietošana un saskaņošana scenārijam atbilstošā veidā.

pamatne 1. būvñ. Zemes virsējie slāņi (grunts), kas uzņem būves slodzi; ir dabiskās un mākslīgās p-es (sauc arī par pamatojumu). **2. arhit.** Kolonnas bāze, sienu virspamats u. tml.

pamatnīca *būvñ.* *Gulbūves* apakšējais vainags.

pamatnovirze *metr. Sk. novirze*

pamatpretestība *dz. Sk. kustības pretestība*

pamatstāvoklis *fiz.* Kvantu sistēmas (atoma, molekulas, cietvielas) stāvoklis ar vismazāko iespējamo iekšējo enerģiju; kvantu sistēma no p-ļa, absorbējot enerģijas kvantu, nonāk *ierosinātā stāvoklī*.

pamatu pēda *būvñ.* Pamatu apakšējā virsma, kas atbalstās uz pamatnes (grunts vai sagataves kārtas).

pamežs *mež.* Krūmaugu kopums ar mežu neapklātās zemēs, nepabeigtos apmežojumos un ar mežu apklātās zemēs; arī to koku sugu (baltalkšņu, apses) indivīdu kopums, kas neveido vērtīgas audzes.

pampa [sp. *pampa*] *geogr.* Plaša, līdzena *subtropu* īso graudzāļu un krūmu stepa Argentīnā.

pampero [sp. *pampero*] **1. met.** Auksts, brāzmais dienvidu vējš Argentīnā un Urugvajā, kura veidošanās saistīta ar auksto antarktisko gaisa masu ielaušanos pampās no Andu puses. **2. geogr.** Augstkalnu bezmežu plato Dienvidamerikas tropiskajā joslā, kur bieži pūš vēji un ir biežas, aukstas miglas.

panaceja [gr. *Panakeia* dieviete Panakeja, kas ārstē visu] Universāla ārstnieciska viela, kurai piedēvē spējas izārstēt visas slimības un visus slimniekus.

panarīcijs [lat. *panaricium* < gr. *parōnychia* nagu ēde] (*panaritium*) *med.* Strutains pirksta iekaisums.

pandēmija [gr. *pandēmia* visa tauta] *med.* Epi-

dēmiska slimība, kas aptver visas valsts vai valstu grupas iedzīvotājus.

panduss [fr. *pente douce* slīpā nogāze] *arhit.* Slīps laukums pie ēku (galvenokārt slimnīcu, lopu mītņu, garāžu) ieejas vai tilta gala; slīps uzbraucamais ceļš lopbarības uzvešanai uz kūtsaugšas (bēniņiem).

panelis [v. *Paneeel*] 1. *arhit.* Liels saliekamas konstrukcijas sienas vai pārseguma elements. 2. *arhit.* Pēc apdares atšķirīga telpas sienas apakšējā daļa. 3. *tehn.* Iekārtas, agregāta vai ierīces daļa, uz kuras montētas atsevišķas detaļas. *I n s t r u m e n t u p.* – p. ar transportlīdzekļa kontroles mērinstrumentiem. *V a d ī b a s p.* – p. ar mehānisma vadības ierīcēm. 4. *aeron.* Gaisakuģu spēka konstrukciju tehnoloģiskais un konstruktīvais elements, kas sastāv no *apšuvuma* un *stringeriem*.

paneļkastīte *aut.* Telpa nelielu lietu glabāšanai automobiļa instrumentu *panelī*.

panēšana [v. *panieren* apviļāt rīvmaizē < lat. *panis* maize] *pārt.* Pārtikas produktu apstrādes veids. Viens no p-as paņēmieniem, sagatavojot produktus cepšanai, ir produktu apviļāšana miltos vai rīvmaizē un sakultā olā.

pangas 1. *biol.* Uz augu orgāniem sastopami patoloģiski izaugumi. 2. *med.* Lipīdu izgulsnējumi artērijās aterosklerozes gadījumā.

panhromatisks [gr. *pan* viss + *chrōma* (chrōmatos) krāsa] *fotogr.* Fotomateriāls, kam ir palielināts jutīgums pret zaļajiem, dzeltenajiem un sarkanajiem gaismas spektra stariem.

panhromatizācija [gr. *pan* viss + *chrōma* (chrōmatos) krāsa] *fotogr.* Fotoplates vai filmas emulsijas krāsu jutīguma palielināšana, piejaucot tai dažas krāsvielas (sensibilizatorus), kas padara emulsiju jutīgu pret zaļajiem, dzeltenajiem un sarkanajiem gaismas spektra stariem.

panika [gr. *panikon*, pēc sengrieķu dieva Pāna vārda] *med.* Briesmu sajūta, satraukums, apjukums, kas pēkšņi pārņem cilvēku neparedzētā situācijā; šāda psihiska stāvokļa izraisīta nemērķtiecīga rīcība.

panikulīts (*panniculitis*) *med.* Zemādas tauku slāņa iekaisums.

paniņas *pārt.* Sviesta ražošanas blakusprodukts, kas satur 0,4–0,7% tauku, olbaltumu kom-

pleksu, A, D, E, F, B₁, B₁₂, PP vitamīnus, arī neaizstājamās aminoskābes.

pankreatīns *med.* Fermentu preparāts, kas pagatavots no dzīvnieku *aizkuņģa dziedzerā*.

pankreatīts [gr. *pankreas* (pankreatos) aizkuņģa dziedzeris] (*pancreatitis*) *med.* Aizkuņģa dziedzerā iekaisums.

pankreāts [gr. *pankreas* (pankreatos) aizkuņģa dziedzeris] *biol.* Aizkuņģa dziedzeris.

panmiksija [gr. *pan* viss, katrs + *mixis* sajaukšana] *biol.* Brīva *populācijas* indivīdu krusošāšanās.

pannuss [lat. *pannus* drēbes gabals] *med.* *Radzenes* apdulķojums, iekaisums ar pārmērīgu, patoloģisku saistaudu un asinsvadu ieaugšanu no konjunktīvas.

panorāma, panorāmas kadrs [gr. *pan* viss + *horama* skats; fr. *cadre* ietvars, ierāmējums] *kino, tel.* Kadrs, kas uzņemts, *kamerai* griežoties ap savu vertikālo asi. *P.* ar *a t k l ā j u m u* – p-as kadrs, kura beigās skatītājam atklājas kāda pārsteidzoša vai negaidīta detaļa. *V e r t i k ā l ā p.* – kadrs, kas uzņemts, *kamerai* griežoties ap savu horizontālo asi. *Z i b e n ī g ā p.* – p-as kadrs, kas uzņemts, *kamerai* griežoties tik strauji, ka attēls saplūst.

panorāmas kadrs *kino, tel.* → **panorāma**

panorāmfokuss [gr. *pan* viss + *horama* skats + lat. *focus* pavards] *kino, tel.* Objektīva fokuss, kas ļauj parādīt vienlīdz skaidri gan *kamerai* tuvākos, gan attālākos objektus.

panpermija [gr. *pan* viss + *sperma* sēkla] *astr., biol.* Hipotēze, ka dzīvas būtnes vai dzīvības diļļi uz Zemi atceļojuši no kosmosa.

pantogrāfs [gr. *pan* (pantos) viss + *graphein* rakstīt] 1. *kart.* Mehāniska ierīce līdzīgu plakanu figūru zīmēšanai; tā darbības pamatā ir *homotētijas* īpašības; lieto plānu, karšu, tehnisku zīmējumu pārzīmēšanai vajadzīgajā mērogā. 2. *dz.* Svīru un šarnīru mehānisms, kas savieno elektriskā *ritošā sastāva* spēka ķēdi ar kontaktīkla *gaisvadu*.

panotēnskābe [gr. *panthoten* no visām pusēm + skābe] *ķīm.* Vitamīns B₃.

paparžaugi (*Pteridophyta*) *biol.* Augstāko augu nodalījums; tajā ietilpst mūsdienās sastopamās un daudzas senas, jau izmirusas augstāk attīstīto *sporaugu* formas.

papaverīns [lat. *papaver magone*] *ķīm., med.*

Opija grupas *alkaloīds*; lieto medicīnā par pretkrampju un pretspazmu līdzekli.

papildatspere tehn. Virs pamatatsperes nostiprināta atspere, kas darbojas, kad transportlīdzeklis ir slogots.

papildkopa mat. Kopa A', kas sastāv no visiem tiem elementiem, kuri nepieder kopai A.

papildkrāsas, sekundārās krāsas poligr. Krāsas, kas veidojas divu pamatkrāsu kombinācijā (piem., zaļš no dzeltena un zila).

papildmēslojums lauks. *Mēsli*, kas iestrādāti augsnē, izsēti vai izsmidzināti augu augšanas periodā un apgādā kultūraugus ar barības elementiem (galvenokārt ar slāpekli) dažādās attīstības stadijās; p-u augi uzņem ar sakņu sistēmu vai lapām.

papildtastatūra [papildu + it. *tasta* taustiņš] *inf.* Neliela noteiktas nozīmes *taustiņu* grupa (piem., ciparu taustiņi), kas parasti novietota personālā *datora tastatūras* labajā pusē. Sk. arī *cipartastatūra*.

papīra caurskats papīrr. Šķiedrvielas materiāla izkliedes vienmērīguma rādītājs papīra loksnē; nosaka caurplūstošā gaismā.

papīra formāti papīrr., poligr. *A formāti* – poligrāfijas papīrs ar standarta izmēriem; A0 pamatizmēri ir 1189x841 mm, salocīts vienreiz, kļūst par A1 (841x594 mm), tas savukārt, salocīts vienreiz, kļūst par A2 (594x420 mm) utt. *B formāti* – poligrāfijas papīra standarti plakātiem un lielformāta darbiem; B0 pamatizmēri ir 1414x1000 mm. *C formāti* – papīra standarti aploksnēm. *A formāti* saskaņoti ar *C formātiem* – A4 loksne ietilpst C4 aploksnē.

papīra gludums papīrr. Papīra virsmas reljefa īpašība, ko mēra ar laiku (sekundēs), kurā noteikts gaisa daudzums izplūst starp papīra virsmu un standartgludu virsmu.

papīra līmvielas papīrr. Vielas, ko pievieno šķiedru suspensijai papīra ražošanas procesā, lai papīrs iegūtu daļēju (ierobežotu) hidro-fobitāti.

papīra pamatne papīrr. Papīrs, kas paredzēts tālākai apdarei, veidojot jaunu šķirni noteiktiem mērķiem. *Abrazīvā p. p.* – līmēts, mitrumizturīgs vai stiegrots papīrs ar lielu mehānisko *stiprību* un skrullēšanās pretestību.

Antikoroziīvā inhibitorizētā p. p. – no nebalinātas *sulfātcelulozes* izgatavots papīrs ar ierobežotu sulfātujonu un hlorjonu daudzumu un normētu šķidrumsu iesūkšanos, ja to vienpusēji samitrina. *Apdare smate-riāla p. p.* – papīrs ar labu uzsūkšanas spēju, dažreiz arī mitrumizturīgs, dažreiz iekrāsots ar gaismizturīgām krāsām; lieto papīra kārtainā plastikāta ražošanai skaidu plātņu un finiera apdarē. *Bitumētā p. p.* – biezs, nelīmēts papīrs no makulatūras ar normētu petrolejas un ksilola uzsūkšanas. *Diazotipā p. p.* – stipri līmēts papīrs ar normētu virsmas uzsūkšanas spēju, caurspīdīgu un gludumu. *Divslāņainā ūdensnecaurlaidīgā p. p.* – līmēts, vienpusgluds vai mašingluds papīrs bez pildvielām ar normētu raušanas pretestību; lieto divslāņainā ūdensnecaurlaidīgā krepētā kabelpapīra izgatavošanai. *Elektroķīmiskā p. p.* – papīrs ar normētu ūdens uzsūkšanos un lineāro deformāciju ar nelielu dzelzs un kalcija sāļu daudzumu. *Elektrostrāvas vadošā p. p.* – papīrs ar sodrēju vai grafīta pildvielu un vienmērīgu elektrisko pretestību; lieto elektrotermiskā papīra izgatavošanai. *Fotopapīra pamatne* – mitrumizturīgs papīrs ar augstu baltuma pakāpi, ar ierobežotu mitruma iesūkšanās spēju, netirumu skaitu un metāliskiem ielāsojumiem. *Fotopauspapīra pamatne* – caurspīdīgs, nelīmēts papīrs ar labu gaismcaurlaidību un mehānisko stiprību; izgatavots no labi samaltas celulozes ar smalku malumu. *Higiēnisko salvešu p. p.* – ūdensizturīgs krepēts papīrs ar labu uzsūkšanas spēju; paredzēts pēc speciālas piesūcināšanas vienreizējas lietošanas higiēnisko salvešu izgatavošanai. *Kritpapīra pamatne* – līmēts, mašingluds, balts papīrs ar vidēju *pelnu* daudzumu un ierobežotu lineāro deformāciju samitrinātā stāvoklī. *Novelkamās folijas p. p.* – plāns, stiprs, ļoti gluds, līmēts papīrs bez pildvielām; lieto folijas ražošanai. *Ofsetpapīra plāksnīšu p. p.* – blīvs, stipri līmēts papīrs ar lielu mitrumizturību, ierobežotu izstiepšanās spēju un *paliekošo deformāciju*; lieto iespiedformu izgatavošanai. *Pienaproductu*

pakošanas p. – stipri limēts, mašingluds papīrs ar lielu mehānisko stiprību un cietību; lieto vienreizējas lietošanas papīra taras izgatavošanai. **Pigmentēto pārklājumu p.** – limēts papīrs ar normētu raušanas pretestību; lieto vaskadrānas izgatavošanai un papīra izstrādājumu aplīmēšanai. **Tekstūrpapīra pamatne** – stiprs papīrs ar labu uzsūkšanas spēju; lieto zīmējumu krāsošanai, kas imitē vērtīgu koku sugu struktūru. **Vienkārtas filtrmaterālu p.** – plāns papīrs ar normētu mitruma iesūkšanos; lieto cigarešu filtru materiālu izgatavošanai. Sk. arī *papīrs* (limētais papīrs).

papīrkopijas kino Filmu *oriģinālnegatīvu* kopijas uz papīra, kas tika uzkrātas ASV Kongresa bibliotēkā līdz 1907. g., kad ASV autortiesību likumdošana neattiecās uz filmā fiksētu attēlu, bet attiecās tikai uz attēlu, kas fiksēts uz papīra.

papīrlente papīrr. Nepārtraukta papīra vai kartona lente ražošanas vai pārstrādes procesā.

papīrmalka cel., mežr. Skujkoku un lapukoku garkluči ar 6–8 cm caurmēru un 2 m garumu *sulfītelulozes* ražošanai un 6–40 cm caurmēru un 2 m garumu *sulfātelulozes* ražošanai. Sulfātelulozes ražošanai atļauts izmantot skaldītņu un mizotu p-u ar izmēriem skaldītā plaknē un pa aploces daļu virs 5 cm.

papīrmasa papīrr. *Šķiedrvielu* pusfabrikātu suspensija ūdenī; p. var būt kā no viena *pusfabrikāta*, tā no dažādu pusfabrikātu šķiedrām un var saturēt pildvielas, limvielas un krāsvielas. P-as *attīrīšana* – dabisko un mehānisko piemaisījumu aizvākšana no atšķaidītas p-as. P-as *frakcionēšana* – p-as sadalīšana frakcijās pēc šķiedru garuma. P-as *kompozīcija* – visu masas komponentu attiecības *papīra (kartona)* izgatavošanai. P-as *koncentrācija* – absolūti *sausas vielas attiecība* gramos uz vienu cm³ pret suspensijas tilpuma vienību. P-as *limēšana* – *limvielu* ievadīšana p-ā, lai mazinātu *papīra (kartona)* ūdens un ūdens šķīdumu uzsūkšanas spēju.

papīrmašīna papīrr. Mašīna, uz kuras notiek *papīra* veidošana, *presēšana*, *žāvēšana*, *kalan-*

drēšana u. c. procesi. Ir plakansieta un apaļsieta p-as.

papīrs papīrr., poligr. No šķiedrām veidots lokšņu materiāls ar virsmas blīvumu 4–250 g/m²; maltās šķiedras izvietotas haotiski, un kopā tās satur virsmas sāķeres spēki. **Acetilētais p.** – daļēji acetilēts p. ar palielinātu ūdensnecaurlaidību un termoizturību. **Aerogrāfiskais apdare p.** – dekoratīvs p. ar viensusēju, daudzkrāsainu zīmējumu, kas veidots ar aerogrāfo metodi; lieto grāmatu iesējumu un *kartona* izstrādājumu apdarei. **Afišu p.** – vāji limēts, mašingluds vai viensusgluds p. ar vidēju *pelnu* daudzumu afīšu un reklāmu iespiešanai. **Antiadhezīvais p.** – ar silīcijorganiskiem savienojumiem apstrādāts p., ko lieto lipīgu produktu starplikām un iesaiņošanai. **Antikorozivais iesaiņošanas p.** – p. ar ūdensizturīgu pārklājumu, kas satur korozijas *inhibitorus* metālisko izstrādājumu aizsargāšanai no korozijas. **Bakelītizētais p.** – ar bakelītlaku piesūcināts vai ar *bakelīta* pulveri kā masas pildvielu izstrādāts elektroizolācijas p.; lieto p-a kondensatorkarkasu izgatavošanai. **Baktericīdais p.** – p., kas satur baktericīdas vielas; lieto ievainojumu pārsiešanai un produktu iesaiņošanai, lai pasargātu tos no baktēriju iedarbības. **Burnīcu p.** – *rakstāmpapīrs* ar ierobežotu gludumu un noteiktu necaurspīdīgumu; lieto skolēnu burnīcu izgatavošanai. **Burnīcu vāku p.** – krāsots, limēts p. ar vidēju *pelnu* daudzumu skolēnu burnīcu vāku izgatavošanai. **Caurspīdīgais rasēšanas p.** – plāns, limēts, caurspīdīgs p. rasējumiem ar zīmuli un tušu, kurus paredzēts pavairot (kopēt) ar retrogrāfijas paņēmieni. **Daudzslāņu p.** – p., kas sastāv no vairākiem slāņiem ar vienādu vai dažādu šķiedrvielu kompozīciju p-iem, kuri ražošanas procesā saistīti slapjā stāvoklī bez limvielām. **Dekoratīvais p.** – p. ar krāsotu, gludu, krepētu virsmu vai zamšu, ādu, marmoru vai audumu imitējošu virsmu. **Digrammu p.** – kalandrēts, limēts p. ar ierobežotu lineāro deformāciju; lieto reģistrējošos aparātos un elektronskaitļošanas mašīnu izvadišanas iekārtās. **Dizotip a**

gaismjutīgais p. – gaismjutīgs p. ar diazotipa pārklājumu, lai iegūtu pozitīvas gaismas kopijas ar gaismnecaurīdīgiem svītru vai tekstu oriģināliem (sk. arī *papīra pamatne* – diazotipā p-a pamatne). *Dobspiedes p.* – vāji līmēts p. ar palielinātu pelnu daudzumu iespīšanai *dobspiedes* tehnikā. *Dokumentu p.* – stipri līmēts p. dažādu dokumentu iespīšanai. *Dublikātu p.* – nelīmēts, mašīngluds p. ar nelielu pelnu daudzumu; lieto dokumentu pavairošanai ar kopējamām mašīnām. *Elektroizolācijas p.* – nelīmēts, no *sulfācelulozes* izgatavots p., termoizturīgs, ar lielu caursišanas spriegumu un īpatnējo elektrisko pretestību. *Estatampu p.* – p. ar ierobežotu lineāro deformāciju mitrā stāvoklī; lieto māksliniecisko gravīru izgatavošanai. *Etiķešu p.* – līmēts p., dažreiz arī *kritpapīrs*, ko lieto etiķešu iespīšanai. *Fototipa p.* – mašīngluds, balts, stipri līmēts p. ar nelielu pelnu daudzumu un lielu virsmas izturību; lieto krāsainu reprodukciju iespīdēdarbiem ar fotokopijas metodi. *Fungicīdais p.* – p., kas satur fungicīdas vielas, kuras pasargā tajā iesaiņotos izstrādājumus no pelējumsēņu iedarbības. *Hektogrāfēšanas p.* – līmēts, ar biezu pigmenta slāni pārklāts p. bez *pildvielām*; lieto vienreizējas lietošanas matricu izgatavošanai materiālu pavairošanas iekārtās. *Hromatogrāfijas p.* – augstas baltuma pakāpes sūcpapīrs ar ierobežotu dzelzs un vara daudzumu; izgatavots no celulozes ar lielu α celulozes daudzumu; lieto hromatogrāfiskām un elektroforētiskām kvalitatīvām analizēm. *Insekticīdais p.* – biocīds p., kas pasargā iesaiņotos izstrādājumus no kaitēkļiem. *Izolācijas p.* – p. siltuma, skaņas, gaismas un elektroenerģijas izolācijai. *Kabeļu p.* – elektroizolācijas p. ar lielu raušanas pretestību; lieto augstsprieguma kabeļu izolācijai un to armatūras izgatavošanai. *Kalandrētais p.* – papīrs, kas izlaists caur superkalandru, palielinot gludumu un spodrumu. *Kartogrāfijas p.* – mitrumizturīgs, stipri līmēts p. ar mazu paliekošo deformāciju pēc samitrināšanas; lieto kartogrāfijas izdevumu iespīšanai. *Kokvilnas p.* – p., kura sa-

stāvā ir vismaz 25% kokvilnas šķiedru. *Krepētais p.* – p. ar smalkām krokām un palielinātu stiepšanos (raujot). *Krepēts medicīnais p.* – plāns krepēts p. ar lielu virsmas uzsūkšanas spēju; lieto vairākās kārtās par pārsiešanas un saiņošanas materiālu medicīnā. *Krepētais saiņošanas p.* – no cēlinātas celulozes izgatavots plāns krepēts p., ko lieto dažādu izstrādājumu starplikām un iesaiņošanai. *Laikrakstu p.* – nelīmēts p. ar lielu *kokmasas* un mazu pelnu daudzumu; lieto laikrakstu iespīšanai. *Līmētais p.* – p. ar ierobežotu ūdens vai ūdens šķīdumu uzsūkšanas spēju. *Marķēšanas p.* – stiprs, ūdensizturīgs p. apģērbu iezīmēšanai ķīmiskajā tīrīšanā. *Marmorveida p.* – p. ar spožu, daudzkrāsainu marmorveida pārklājumu vienā pusē; lieto iesējumu un baltpreču aplīmēšanai, kā arī dekoratīviem mērķiem. *Mašīngludais p.* – caur *papīrmašīnas kalandru* izlaists p. – vienmērīgi biezs un gluds abās pusēs. *Metallizētais p.* – ar metālisku pulveri pārklāts vai ar foliju salīmēts p. *Paizejvielais p.* – ķīmiski vai mehāniski apstrādātas koksnes šķiedras, arī labības salmi; speciālām p-a šķīrnēm lieto arī minerālšķiedru (azbesta, bazalta) un sintētiskās šķiedras. *Pārklājumu p.* attēlu pārnešanai p., ko lieto uz tā attēloto zīmējumu pārnešanai uz porcelāna, koka, stikla vai p-a virsmām, kā arī novelkamo bildīšu izgatavošanai. *Paškopējošais p.* – p., kas sakomplektēts noteiktā lokšņu secībā, kopē attēlu no lokšnes uz lokšni bez kopējamā p-a palīdzības. *Pašlīmējošais p.* – p., kas pārklāts ar speciālu līmi no vienas puses. *Perгамента p.* – puscaurspīdīgs, ar sērskābi apstrādāts p., kas nelaiž cauri mitrumu un taukus. *Perlamutra p.* – dekoratīvs p. ar perlamutru imitējošu virsmu, izgatavots, apstrādājot p-u ar sudraba vai svina spīdumiem. *Priekšlapu p.* – līmēts p. ar vidēju pelnu daudzumu, palielinātu dubultlocījumu skaitu un ierobežotu skrullēšanas pēc vienpusējas samitrināšanas. *Rasēšanas p.* – stipri līmēts, virsmā izturīgs, mašīngluds papīrs, paredzēts visu veidu rasēšanas darbiem un gleznošanai ar ak-

vareļkrāsām. **Siltumjutīgais p.** – p. ar siltumjutīgu pārklājumu; lieto reģistrējošiem aparātiem ar termopierakstiem. **Spēļu kāršu p.** – stipri līmēts, gaismnecaur-laidīgs p. ar lielu apmales stiprību. **Tekstilpatronu un konusu p.** – biezs, stiprs, līmēts, dažreiz arī spilgti krāsots, vienpus-gluds vai mašingluds p. ar ierobežotu virsmas uzsūkšanas spēju; lieto tekstilrūpniecībā spolišu patronu un konusu izgatavošanai. **Tekstūru p.** – p. ar reljefu virsmu. **Termometnāmais saiņošanas p.** – izturīgs p. ar ierobežotu tvaiku caurlaidību, ar termometnāmu virsmas slāni un normētu termometnāmās šuves stiprību; lieto preču automātiskai iesaiņošanai. **Termoreaktīvais p.** – p. ar termoreaktīviem aizsargslāņiem, kas uzklāti uz caurspīdīgas pamatnes, lai iegūtu uz termokopēšanas aparātiem pozitīvas kopijas, iespiedmateriālus un rasējumus. **Ti po grāfijas p.** – p. ar palielinātu pelnu daudzumu uzziņas materiālu un grāmatu iespiešanai augstspiedes tehnikā. **Titullapu p.** – labas kvalitātes p. grāmatu un dažādu papīrstrādājumu titullapām. **Veržē p.** – p. ar ūdenszīmēm, ko veido tuvu stāvošas paralēlas līnijas p-a garenvirzienā, kuras taisnā leņķī krusto retas paralēlas līnijas. **Zīmēšanas p.** – izturīgs, stipri līmēts p. ar gludu vai rievainu virsmu; lieto zīmēšanai ar zīmuli, tušu vai akvareļkrāsām. Sk. arī *koppapīrs, kritpapīrs, ofsetpapīrs, pauspapīrs, puspergaments, rakstāmpapīrs, vatmanpapīrs, verdolpapīrs*.

papiruss [gr. *papyrus*] **biol.** Grišu dzimtas lakstaug, papirusniedre, kuras dzimtene ir tropu Āfrika; no šā auga stiebriem izgrieztu un salīmētu sloksņu vīstoklis ir papīra priekštecis; uz p-a rakstija senie ēģiptieši un citas senās tautas.

paplāksnis aeron. Gaisakuģa konstruktīvais elements, ko izmanto aerodinamisko spēku izmaiņai vai atsevišķu agregātu aizsardzībai no applūstoša gaisa; spārna gala p. (disks) – apaļas vai eliptiskas formas plāksnis, kas uzstādīts vertikāli spārna galos un nepieļauj cēlējspēka samazināšanos gaisa pārplūdes dēļ.

paplašinātājurbis materiālt. Sk. **urbis**

papulas [lat. *papula*] **med.** Mezgliņveidīgi ādas izsitumi.

papuve lauks. Tīrums, ko visu veģetācijas periodu vai daļu no tā kultūraugu audzēšanai neizmanto; ziemāju sējai gatavojams lauks. **Tīrājebne aizņemtais p.** – p., kurā kultūraugus neaudzē visu gadu; tīrās p-es veidi: melnā, agrā un vēlā p. **Melnā p.** – tīrā p., kurā augsni sāk apstrādāt līdz ar priekšaugu novākšanu.

parabola [gr. *parabolē* salīdzināšana; salīdzinājums; līdzība] **mat.** Plaknes likne (konika), kuras katra punkta attālumi līdz dotajam punktam (fokusam) un līdz dotajai taisnei (direktrisei) ir vienādi. **Kubiskā p.** – plaknes likne, kuras vienādojums Dekarta koordinātās ir $y=ax^3$.

paraboloids [parabola + gr. *eidos* veids] **mat.** Ar *parabolu* saistīta neierobežota virsma, kurai var būt divi veidi – eliptiskais p. un hiperboliskais p. (sedlu virsma).

paradokss [gr. *paradoxos* negaidīts, savāds] **loģ.** Pamatots izteikums vai izteikumu virkne, kas satur pretrunu, t. i., no kuras iegūstami divi savstarpēji izslēdzoši izteikumi.

paraelektriķi fiz. *Segnetoelektriķi* nepolārā fāzē virs fāžu pārejas temperatūras.

parafini [v. *Paraffin* < lat. *parum* maz + *affinis* radniecīgs] **ķīm.** → **alkāni**

parafins [v. *Paraffin* < lat. *parum* maz + *affinis* radniecīgs] **ķīm.** Baltas krāsas cietu ogļūdeņražu maisījums, ko parasti iegūst no naftas.

paraformaldehīds, paraforms ķīm. *Formaldehīda polimēru* maisījums $HO[-CH_2O-]_nH$, glabāšanai un transportēšanai ērts ciets formaldehīda veids.

paraforms ķīm. → **paraformaldehīds**

parafrēnija [gr. *para* pie, blakus + *phrēn* prāts, saprāts] (*paraphrenia*) **med.** Psihiska slimība ar murgiem un *halucinācijām*.

paragripa [gr. *para* pie, blakus + fr. *grippe* gripa] (*paragrippus*) **med.** Akūta vīrusu ierosināta infekcijas slimība augšējos elpošanas ceļos.

paraģenēze [gr. *para* pie, līdzās + *genesis* izcel-sme] **ģeol.** Likumsakarīga ģenētiski saistītu minerālu, fāciju, formāciju vai ķīmisko elementu asociāciju atrašanās kopā.

paraklāzs [gr. *para* pie + *klasis* salaušana] **ģeol.** Tektoniskais lūzums.

pārakmeņojumi, fosilijas *ģeol.* Organismu atliekas vai to dzīvības procesu pēdas, kas saglabājušās nogulumiežos.

paralakse [gr. *parallaxis* novirze, nobīde] 1. *fiz.*

Objekta vizuālā novietojuma maiņa, ko rada novērotāja pārvietošanās. 2. *astr.* Šķietama debess spīdekļa pārvietošanās pie debess sfēras, ja novērotājs maina novērošanas stāvokli. P. ir apgriezti proporcionāla attālumam līdz spīdeklim. D i e n n a k t s p. – leņķis, par kādu mainās spīdekļa stāvoklis, ja to novēro no Zemes virsmas vai no Zemes centra; novērojama tikai Saules sistēmas objektiem. Ja spīdekļis atrodas uz *horizonta*, tā diennakts p. ir maksimāla un to sauc par *h o r i z o n t ā l o* p-i. Tā kā Zeme nav sfēriska, horizontālās p-es vērtība ir atkarīga no novērojumu vietas ģeogrāfiskā platumā. Horizontālā ekvatoriālā p.–spīdekļa horizontālā p. novērotājam, kas atrodas uz Zemes ekvatora. G a d a p. – leņķis, par kādu mainās spīdekļa stāvoklis, ja to novēro no Zemes centra vai no Saules centra un ja spīdekļis atrodas uz taisnes, kas ir perpendikulāra Zemes orbītas plaknei un iet caur Saules centru. 3. *fotogr.* Starpība starp *fotobjektīva* un skatumeklētāja (viziera) *optiskajām asīm*.

paralakses regulētājs [gr. *parallaxis* novirze, nobīde; lat. *regulare* sakārtot] *kino, tel.* Ierīce *kamerā*, kas automātiski nostāda *skatumeklētāju* pareizā stāvoklī pret optisko sistēmu.

paralēle [gr. *parallēlos* blakus esošs] *ģeogr.* *Ekvatoram* paralēla līnija, kuras visos punktos ģeogrāfiskais platumš ir vienāds.

paralēlisms [gr. *parallēlismos*] *biol.* Filoģenētiski (sk. *filoģenēze*) radniecīgu organismu grupu *evolūcija* līdzīgā virzienā.

paralēlknaibles *tehn.* Sk. *knaibles*

paralelograma likums *mat.* Kārtula divu nekolīneāru vektoru grafiskai saskaitīšanai: vektoru *a* un *b* summa *a+b* ir šo vektoru veidotā paralelograma diagonālei atbilstošs vektors ar to pašu sākumpunktu.

paralelograms [gr. *parallēlogrammon* < *parallēlos* blakus esošs + *gramma* rakstzīme] *mat.* Četrstūris, kura pretējās malas pa pāriem ir paralēlas.

paralēlprojekcija *mat.* Sk. *projekcija*

paralēlskala [gr. *parallēlos* blakus esošs + lat. *scala* kāpnes] *jūrn.* Navigācijas instruments, kas sastāv no diviem ar metāla skavām saistiprinātiem paralēliem lineāliem; pārvietojot p-u pa navigācijas karti, tiek saglabāts paralēlais virziens.

paralēlskalldnis *mat.* Prizma, kuras pamats ir *paralelograms* un pretējās skaldnes – pa pāriem vienādi paralelogrami.

paralēļu aksioma *mat.* Ģeometrijas aksioma: katrai taisnei plaknē caur punktu ārpus tās var novilkāt tikai vienu taisni, kas to nekrusto. Pieņemot vai noraidot p. a-u, izveidojas attiecīgi Eiklīda vai neeiklīda ģeometrija.

paralīze [gr. *paralysis* atslābums] (*paralysis*) *med.* Kustību spējas zudums sakarā ar nervu sistēmas traucējumiem.

paramagnētiķis *fiz.* Viela, kuras atomiem ir pastāvīgs *magnētiskais moments*, bet atšķirībā no *feromagnētiķa* tie orientēti haotiski. Bez ārējā magnētiskā lauka p. ir nemagnētisks.

paramagnētisms *fiz.* Vielā īpašība magnetizēties (iegūt *magnētisko momentu*) virzienā, kas sakrīt ar ārējā magnētiskā lauka virzienu. Metālu p-u galvenokārt nosaka vadāmības elektronu spina p. un atomu (jonu) elektronu čaulu p. (sk. *paramagnētiķis*).

parametriskais pastiprinātājs *elektron.* Svārstību pastiprinātājs, kura darbība balstās uz kondensatora kapacitātes vai spoles induktivitātes maiņu sinhroni ar pastiprināmo svārstību.

parametrs [gr. *parametrōn* tas, kas nomēra] 1. *ķīm., tehn.* Lielums, kas raksturo iekārtas vai darba vides stāvokli (piem., temperatūra, spiediens), iegūts mērīšanas rezultātā (piem., gaisakuģa ātrums, kurss, augstums). 2. *mat., meh.* Lielums, kas saglabā savu nozīmi tikai konkrētā uzdevumā.

paramnēze [gr. *para* pie, blakus + *mnēsis* atmiņas (ģen.)] (*paramnesia*) *med.* Atmiņas traucējumi, maldi – cilvēkam šķiet, ka pašreizējie notikumi jau kādreiz bijuši.

paranefrits [gr. *para* pie, blakus + *nephros* niere] (*paranephritis*) *med.* Nieres tauku apvalka iekaisums.

paranoja [gr. *paranoia* ārprāts] (*paranoia*) *med.* Psihiska slimība ar sistematizētiem murgiem (greizsirdības, kaitēšanas u. c.).

parapets [it. *parapetto*] būv. Aizsargsēta, aizsargmargas virs ēkas fasādes gar jumta malu, uz tiltiem u. tml., kas sargā no krišanas.

pārappgaismotība kino Kādas kadra daļas pārmerīga *ekspozīcija*, ko izraisa neadekvāti liels attiecīgās telpas daļas *apgaismojums*.

paraplāns aeron. Vispārinošs apzīmējums lidaparātiem ar lokanu spārnu; lai samazinātu brīva kritiena ātrumu, izmanto deltveida vai izpletņveida spārnu.

paraplēģija [gr. *para* pie, blakus + *plēgē* sitiens] (*paraplegia*) med. Abu kāju vai roku paralīze.

paraproktīts [gr. *para* pie, blakus + *prōktos* tūplis] (*paraproctitis*) med. Taisnās zarnas atveres apkārtējo audu iekaisums.

parasimpātiskā nervu sistēma biol. Sk. nervu sistēma

parasols [fr. *parasol* saulesargs] aeron. Lidmašīnas konstrukcija ar eliptisku spārnu virs fizelāžas.

parašūtešana [fr. *parachute* izpletnis] aeron. Gaisakuģa nosēšanās pēdējais posms, kad gaisakuģis virzās kā izpletnis un kustības beigās pieskaras zemei.

paraugkoks mež. Koks, kuru izmanto analīzei, lai noskaidrotu koku augšanas un attīstības likumsakarības un sortimentu iznākuma noteikšanai.

parauglaukums mež. Audzes daļa, pēc kuras takācijas spriež par visu audzi.

paraugmērs tehn. Mērs, kas atestēts un apstiprināts par paraugmēru citu mēru pārbaudei (*justēšanai*).

paraugnovilkums poligr. Iespieduma paraugs. P-u izgatavo no *imidžsetera* filmām; digitālo p-u izgatavo ar speciālu printeri.

paraugs ķīm. tehnol. Analizēšanai paņemtā viela. P ā r s t ā v n i e c i s k s p. – p., kura sastāvs un īpašības atbilst visas analizējamās vielas partijas sastāvam un īpašībām.

parazītaugi biol. Augi, kas pilnīgi vai daļēji pārtiek no citu dzīvo organismu barības vielām (piem., vijas, biezlapes).

parazīti [gr. *parasitos* liekēdis] biol. Organismi, kas dzīvo uz cita organisma virsmas vai iekšienē un eksistencei nepieciešamās barības vielas iegūst no *saimniekorganisma*, tam kaitējot.

parazītiskais konuss, sānkonuss ģeol. Jaunie vul-

kāni uz centrālā vulkāna nogāzēm, tie veidojušies no izvirduma produktiem, kas izplūduši pa centrālā kanāla nozarojumiem.

parazitisms biol. Specifiska antagonistiska dažādu sugu organismu kopdzīve, kurā viens organisms (*parazīts*) otru organismu (*saimnieku*) izmanto par barības avotu un dzīvesvietu, tam kaitējot. Starp parazītu un saimnieku pastāv sarežģīta bioloģiska mijiedarbība.

parazītoīdi [gr. *parasitos* liekēdis + *eidos* veids] biol. Kukaiņu kāpuri, kas attīstības sākumstadijās ir *parazīti*, bet vēlāk kļūst par *plēsējiem*.

parazītsignāls tel. Dublējošs videosignāls, kas tiek uztverts vēlāk un ir vājāks nekā pamatsignāls; izraisa pamatsignāla atstarošanās no lidaparātiem vai augstu pāri apkārtnei novietotiem objektiem.

pārbalts tel. Televīzijas video vilni veidojošā signāla novirzīšanās virs pieņemtā maksimumbaltā līmeņa.

pārblīve inf. Pārmērīgi intensīva *ziņojumu* plūsma *datoru tīklā*, kas aizkavē ziņojumu pārslēgšanu, nelabvēlīgi ietekmē datoru tīkla *veiktspēju* un var radīt pārraidāmās *informācijas* zudumus.

pārceltuve transp. Peldoša iekārta regulārai transportlīdzekļu, cilvēku un kravu pārvadāšanai pāri ūdensšķerslim. Upju p-ei lieto plostus, laivas, pontonus vai prāmjus, ezeru vai jūras šaurumu p-ēs lieto pašgājējus prāmjus.

parciālais spiediens [lat. *partialis* daļējs] fiz. Gāzu maisījuma sastāvā ietilpstošās kādas gāzes spiediens, pieņemot, ka visā maisījuma tilpumā būtu tikai šī viena gāze (gāzu maisījumā gāzes spiediens ir vienāds ar visu tā sastāvā esošo gāzu p-o s-u summu).

pārcukurošana pārt. Tehnoloģijas posms, iegūstot spirtu no graudiem vai kartupeļiem, izejvielās esošās cietes pārvēršana cukuros; visbiežāk pārcukuro ar fermentiem.

pārdzesēšana fiz. Vielas atdzesēšana līdz temperatūrai, kurā tai cits *agregārstāvoklis* ir stabilāks. Fāžu pārejās ar siltuma atdevi (kondensācija, kristalizācija) nepieciešama p., lai veidotos jaunās fāzes dīgli (sīki piliēni, kristāliņi). P-as pakāpe atmosfērā nosaka nokrišņu veidu (lietu, sniegu, krusu).

pareizrakstības pārbaudītājs *inf.* Programma, ar kuru pārbauda vārdu pareizrakstību tekstā, salīdzinot katru vārdu ar pareizi uzrakstīto vārdu vārdnīcā, kas glabājas *datora* disk-atmiņā.

pāreja 1. *c.*, *būvn.* Vieta, kas paredzēta (iezīmēta vai īpaši izbūvēta) ceļa šķērsošanai gājējiem; būve (laipa, tunelis) dabisko šķēršļu pāriešanai. Sk. arī *pārejas likne*. 2. *būvn.* Slēgts gaitenis pāriešanai no vienas celtnes uz otru. 3. *ģeogr.* → **pārkāpe**. 4. *fiz.* Jebkuras pārmaiņas vielā, kuru dēļ notiek ievērojamas vielas īpašību izmaiņas; piem., fāžu p-as vielā. 5. *fiz.* Kodola, atoma vai molekulas enerģētiskā stāvokļa izmaiņa, kodolam, atomam vai molekulai pārejot no daļiņas visa iespējamā enerģijas līmeņa uz citu enerģijas līmeni. 6. *tehnol.* Pabeigta materiālapstrādes operācijas daļa, kuras izpildes laikā nemainās apstrādājamā virsma vai savienojuma vieta, izmantojamais instruments un apstrādes režīms.

pārejas likne *dz.* Sliežu ceļa posms ar mainīgu rādiusu, kas plūdeni savieno liku ceļa posmu ar taisnu posmu kā *ceļa plānā*, tā *ceļa profilā*.

pārejas mati *lopk.* Vilnas matiņi, kas ir rupjāki par dūnvilnu, bet smalkāki par akotmatiem; sastāv no zvīņu kārtas, korķa kārtas, dažreiz arī no serdes kārtas.

pārejkadri *kino, tel.* Jebkurš filmas materiāls, kas savieno vienas ainas divus dažādus *kadrus*.

pārejošs dialogs [*gr. dialogos saruna*] *kino, tel.* Dialogs, kas turpinās *kadrā*, kurā nav ar to sinhronizējama attēla.

parenhīma [*gr. para* pie, blakus + *enchyma* ielietais, iepildītais] *biol.* 1. Augu pamataudi. 2. Dažu *bezmugurkaulnieku* irdenie saistaudi, kas aizpilda telpu starp iekšējiem orgāniem.

parenterāls [*gr. par(a)* pie, blakus + *enteron* zarna] *med.* P-ais p a ņ ē m i e n s – medikamentu ievadīšana organismā, apejot gremošanas sistēmu (piem., injekcijas vēnā, muskulī, zem ādas).

parestēzija [*gr. par(a)* pie, blakus + *aisthēsis* sajūta] *med.* Tirpuma, dūriena u. c. sajūta, ko nav radījis ārējs kairinājums.

parēze [*gr. paresis* novājināšanās] (*paresis*) *med.* Nepilnīga paralīze, muskuļu funkcijas pavājināšanās.

parfimērija [*fr. parfumerie* < *parfum* smarža; smaržas] Izstrādājumi ādas, matu un apģērba aromatizēšanai, ķermeņa un telpu higiēniskai atsvaidzināšanai.

pārfokusēšana [*lat. focus* pavards] *kino, tel.* Objektīva fokusa mainīšana kadra uzņemšanas laikā, kuras rezultātā vienu filmējamo objektu attēla asums palielinās, citu – zūd.

pārgāzne *būvn.* Hidrotehniska būve, parasti ūdeni uzstādinošās būves daļa ūdens novadīšanai pāri zemes aizsprostam; ūdens plūst pāri sliekšnim, veidojot brīvu ūdens plūsmu.

pāriība *fiz.* Simetrija pret telpisko inversiju. Sakarā ar p-as saglabāšanās likumu klasiskajā fizikā visi procesi notiek vienādi labajā un kreisajā koordinātu sistēmā. Kvantu fizikā noteikta objekta (piem., viļņu) funkcijas, pārejot no labās koordinātu sistēmas uz kreiso, var palikt nemainīgas vai mainīt zīmi uz pretējo. Pirmajā gadījumā viļņu funkcija ir simetriska, otrajā tā ir antisimetriska.

parka [pēc aleutu, eskimosu u. c. ziemeļtautu briežādu kažokģērba nos.] *apģ.* Gara, ūdensnecaurīdīga ārkura ar kažokādas vai citādi siltinātu kapuci, ar vidukļa un lejasmalas *tuneljostām* pret drēgnumu.

pārkāpe, (kalnu) **pāreja** *ģeogr.* Viszemākā un visvieglāk pieejamā vieta kalnu grēdas korē vai kalnu masīvā.

pārkare *ģeogr.* → **nokare**

pārkarsēts šķidrums *fiz.* Šķidrums, kura temperatūra ir augstāka par tā viršanas temperatūru. Šāds šķidruma stāvoklis ir metastabils, un, ievadot tajā viršanas centru, notiek šķidruma spontāna vārišanās (iztvaikošana), kuras sekas var būt arī sprādziens. P-u š-u izmanto elementārdaļiņu reģistrēšanai speciālās kamerās.

parkets [*fr. parquet*] *būvn.* Grīdas seguma materiāls – plāni koka dēļi. Ir gabalparkets, dēļu p., mozaīkas p., vairogu p.

pārklājums 1. *materiāl., sil. tehnol.* Uz cieta materiāla virsmas speciāli izveidots slānis ar funkcionālu, aizsargājošu vai dekoratīvu nozīmi. L ā z e r a p. – p., ko izveido, ar lāzera staru izkausējot uz nostiprināmās virsmas uzbērtu p-a materiāla pulveri. N o s t i p r i n o š a i s p. – metāla izstrādājumu nostiprināšanas paņēmiens – cietu, izturīgu

materiāla kārtu uzklāj detaļas virsmai, veidojot p-u, kas palielina virsmas nodilumizturību, kalpošanas ilgumu un dod iespēju kompensēt detaļas nodilumu un atjaunot sākotnējos izmērus. **Plazmas p.** – p., ko izveido ar plazmotronu no ļoti cietiem karbīdiem, nītrītiem u. c. vielām, kuras pārvērš plazmas stāvoklī un uzsmidzina virsmai. **Vakuuma kondensācijas p.** – p., ko izgatavo vakuuma kamerā, – p-a materiālu ar elektronu staru iztvaicē, un tas kondensējas uz izstrādājuma virsmas. **Sk. arī uzkausējumi, uzsmidzināšana.** **2. mat.** Dotās kopas netukšu apakškopu sistēma, kuru apvienojums aptver visu šo kopu.

pārklāšana tel. Divu televīzijas attēlu elektroniskas kombinēšanas paņēmieni, kad priekšplāns tiek ņemts no viena, fons – no cita avota.

pārkoksņējies mež. Tāds (augšs vai tā daļa), kura šūnās ir pastiprināti veidojies lignīns un celuloze.

parks [a. park] ekol. Telpiski un vizuāli noteikta teritorija, ko veido cilvēka izveidota dabas elementu daudzveidība, celtnes un mazas arhitektūras formas.

parkūrs [fr. parcours] lopk. Speciāli izveidots šķēršļu maršruts jātnieku sporta sacensībās.

parķis [v. Barchent (lejasv. Parchen)] < arābu barrakan rupjvilnas drāna] tekst. Blīvs, parasti vienpusēji uzkārstis kokvilnas vai vilnas audums triniša, audekla vai ripsa pinumā, var būt balināts, vienkrāsains vai apdrukāts; mazliet biežāks un smagāks par flaneli.

pārlase mat. Uzdevuma atrisināšanas algoritma paveids, kurā jāpārbauda visi tā atsevišķie gadījumi (piem., kāda parametra skaitliskām vērtībām).

pārlidojuma attālums aeron. Gaisakuģa lidojuma attālums, ko gaisakuģis bez komercpravas var veikt ar maksimālo degvielas rezervi un ar minimālo aprikojumu lidojuma drošībai. Degvielas rezerves palielināšanai konstrukcijas iekšpusē var būt uzmontētas (vai piekarinātas ārpusē) papildvertnes.

pārliekuma punkts mat. Plaknes liknes punkts, kurā mainās tās izliekuma virziens un piešķare krusto līknī.

pārlūkošana inf. 1. Datu bāzes vai datņu saraksta

izskatīšana, lai atrastu kādu konkrētu objektu. **2. Hiperteksta dokumentu izskatīšanas process,** kurā izmantotas hipersaites.

pārlūkprogramma [pārlūkot + gr. programma paziņojums, priekšraksts] inf. Lietojumprogramma, kas paredzēta datu bāzu, datņu sarakstu un tīmekļa WWW dokumentu izskatīšanai, lai atrastu lietotājam vajadzīgo informāciju. P-as var būt grafiskas vai tekstuālas. **Sk. arī pārlūkošana.** **P. Netscape Navigator –** globālā tīmekļa WWW p., ko izstrādājusi firma Netscape Communications un ko bez maksas var izmantot ar protokola FTP starpniecību; šī p. nodrošina ērti izmantojamu saskarni tīmekļa WWW lietotājiem.

pārmālošanās ģeol. Mazāk stabilo primāro siliķātu dēdēšanas process augsnē.

pārmeln tel. Televīzijas video vilni veidojošā signāla novirzīšanās zem pieņemtā melnā līmeņa.

pārmija dz. Sliežu ceļa virsbūves metāla konstrukcija ceļu savienošanai, lai ritošais satāvs varētu pāriet no viena ceļa uz otru. **Centrālizēta p.** – p., ko var pārslēgt ar speciālām ierīcēm no viena centrālā vadības punkta. **Necentrālizēta p.** – p., ko pārslēdz ar roku pārvedmehānismu tieši pie p-as. **P-u postenis –** vienas vai vairāku p-u apkalpošanas punkts.

pārmilzis astr. → pārmilzu zvaigzne

pārmilzu zvaigzne, pārmilzis astr. Liela diametra un ļoti lielas starķaudas zvaigzne. Pēc temperatūras p. z-es var iedalīt sarkanajos pārmilžos, dzeltenajos pārmilžos, baltajos pārmilžos. Par p. z-ēm kļūst masīvas zvaigznes vēlās evolūcijas stadijās; evolūcijas beigās pārmilži uzliesmo kā pārnovas. **Sk. arī zvaigžņu evolūcija.**

pārmīšana tel. Paņēmiens divu izvērses lauku pārklāšanai, lai pēc iespējas samazinātu ģirbēšanu.

pārmontēšana televīzijai kino, tel. Kinofilmas oriģināla garuma izmaiņa, pielāgojot demonstrēšanai televīzijā.

pārnadži (Artiodactyla) biol. Zīdītāju kārtā; dzīvnieki, kuru ekstremitātēm sevišķi labi attīstīts 3. un 4. pirksts, kas veic ķermeņa balsta funkciju. Tipiski pārstāvji ir govīs, bifeļi, aitas, cūkas, kamieļi, lamas.

pārneses parādības fiz. Parādību loks, kas sevi ietver masas, momenta vai enerģijas pārnesi, kurai par iemeslu ir molekulu kustība.

pārnesumkārbā tehn. Transportlīdzekļa *transmisijas* agregāts, ar ko, mainot pārnesumskaitli, izmaina griezes momentu plašākā diapazonā, nekā to var panākt, mainot motora darba režīmu, – var atvienot motoru no transmisijas un panākt transportlīdzekļa kustību atpakaļgaitā. *A u t o m ā t i s k ā p.* – p., kurā pārnesumu pārslēgšana un pārslēgšanas momenta izvēle notiek automātiski, bez autovadītāja līdzdalības. *B e z p a k ā p j u p.* – p., kurā pārnesumskaitļa maiņa notiek laideni, bez pakāpēm. *M e h ā n i s k ā p.* – p., kurā griezes momenta maiņa notiek ar mehānisko pārvadu (piem., zobratu). *P l a n e t ā r ā p.* – p. ar *planetāriem mehānismiem*.

pārnesums tehn. Transmisijas *pārnesumskaitļa* maiņas pakāpes rādītājs. *A u g s t ā k a i s p.* – p. ar vismazāko pārnesumskaitli. *Ā t r i n o š a i s p.* – p., kura pārnesumskaitlis ir mazāks par 1. *T i e š a i s p.* – p., kura pārnesumskaitlis ir 1; trīsvārpstu *pārnesumkārbās* to panāk, tieši savienojot ieejošo ar izejošo vārpstu. *Z e m ā k a i s p.* – p. ar vislielāko pārnesumskaitli.

pārnesumskaitlis tehn. Skaitlis, kas ir lielāks par 1 un skaitliski raksturo lielākā un mazākā zobrata zobu skaita attiecību, gliemežrata un gliemeža zobu skaita attiecību, siksnas pārvada lielākā un mazākā skriemeļa diametra attiecību, sviras garākā pleca garuma attiecību pret īsākā pleca garumu.

pārnova, supernova [lat. *nova (stella)* jauna (zvaigzne)] *astr.* Zvaigzne, kuras spožums eksplozijā pēkšņi pieaug simtiem miljonu reižu un pēc tam pakāpeniski samazinās. *I t i p a p.* – pēc mūsdienu priekšstatiem – *dubultzvaigzne*, kurā notiek ūdeņraža pārpļūšana no dubultsistēmas normālās zvaigznes uz *balto punduri*, līdz tas eksplodē, vai arī *dubultzvaigzne*, kurā notiek divu balto punduru saplūšana, kas arī noved pie eksplozijas. *I I t i p a p.* – *pārmilzu zvaigzne* evolūcijas beigu stadijā, kas eksplodē un ar lielu ātrumu aizsviež lielu daļu savas masas. *P-as m i g l ā j s* – p-as eksplozijā izsviestās

vielas veidojums. Sk. arī *zvaigžņu evolūcija, miglājs*.

parodontoze [gr. *para* pie, blakus + *odūs (odontos)* zobs] (*parodontosis*) *med.* Zobu alveolu atrofija un iekaisums.

parodonts [gr. *para* pie, blakus + *odūs (odontos)* zobs] *med.* Zoba nostiprinātājaudi žokļa kaulā.

pārogļošana mežr. Koksnes p. – koksnes karsēšana bezskābekļa vidē līdz 370 °C un augstākā temperatūrā.

paroksisms [gr. *paroxysmos* uzbudinājums] *med.* Slimības pēkšņs uzliesmojums, lēkme.

parole [fr. *parole* vārds, runa] *inf.* *Rakstzīmju* (parasti burtu un ciparu) virkne, ko izmanto, lai identificētu *datoru tīkla lietotāju*, kuram ir tiesības izmantot datoru tīkla *resursus* un pakalpojumus. Dažkārt p. precizē resursu un pakalpojumu izmantošanas tiesību robežas, piem., nosaka, vai lietotājs *informāciju* drīkst tikai lasīt vai drīkst arī to kopēt.

pārōšana, lecināšana lopk. Dzīvnieku mātītes un tēviņa kontaktēšana pēcnācēju iegūšanai. *N e r a d n i e c i s k ā p., a u t b r ī d i n g s* – tādu dzīvnieku p., kuru abiem priekštečiem ciltsrakstos līdz ceturtajai paaudzei nav kopēju senču. *R a d n i e c i s k ā p., i n b r ī d i n g s, i e k š a u d z ē š a n a* – regulāra radniecisku eksemplāru p. *P u t n u p-as v e i d i* – grupu, ligzdu, sprost, pārmaiņu p. un maksliģā apsēklošana.

parotīts [lat. *parotis* pieauss siekalu dziedzeris] (*parotitis*) *med.* Pieauss siekalu dziedzera iekaisums. *E p i d ē m i s k a i s p.* – cūciņa.

pārpalcišība, redundance inf., mat. Koda īpašība saturēt vairāk simbolu, nekā nepieciešams ziņojuma tiešajai pārvadei; izmanto kļūdu novēršanai.

pārpotēšana dārkz. Otrreizēja *potēšana*, lai uzlabotu, piem., augļu koku šķirnes.

pārpurvošanās lauks. Kūdras slāņa veidošanās augšnes virskārtā ilgstoša pārmitruma apstākļos; to izraisa sekls gruntsūdens, virszemes ūdeņu sastrēgšana, purvu veģetācija, augšnes ūdenscaurlaidības samazināšanās gļežņošanās vai rūsakmens veidošanās dēļ, kā arī cilvēku saimnieciskā darbība.

pārraide inf. Signāla, ziņojuma vai cita veida informācijas nosūtīšana no vienas vietas uz

citu, izmantojot telefonu, telegrāfa, radio vai cita veida sakarus. Sk. arī *duplekss*, *simplekss*. *A sinhronā* (startstopa) p. – datu p., atsevišķi sinhronizējot katru rakstzīmi, bloku vai vārdu; to panāk, pārraidot speciālus startsignālus un stopsignālus. *A tkārtota p.* – atkārtota ziņojumu nosūtīšana *datoru tīklā*, ko veic noteiktā laika periodā, ja nav pienācis apstiprinājums par iepriekšējā ziņojuma saņemšanu; atkārtotā p. ir daļa no *protokola kļūdu* novēršanas mehānisma. *D a t u p.* – datu pārsūtīšana no datu avota datu saņēmējiem ar sakaru līdzekļiem. *P-es ā t r u m s* – pārraidīto *bitu*, *baitu*, rakstzīmju, vārdu, vārdu grupu, *ierakstu* vai citu informācijas elementu skaits laika vienībā (sekundē vai minūtē). *P-es v i d e* – fizikāla vide signālu p-ei starp datoru tīkla *stacijām*. *S i n h r o n ā p.* – datu p-es veids – dati un vadības signāli tiek pārsūtīti regulāros laika intervālos.

pārraudzība *lopk.* Dzīvnieku individuāla produktivitātes un izceļšanās uzskaitē un kontrole.

pārredzamība *transp.* Vides īpašība, kas raksturo no vadītāja vietas redzamo telpu ārpus transportlīdzekļa.

pārsedze 1. *būvñ.* Ēkas sienas konstruktīvais elements, ko izveido logu un durvju ailu pārsegšanai un slodžu uzņemšanai no augstāk esošajām ēkas konstrukcijām. 2. *tekst.* Audu vai šķēru pavediena nogrieznis, kas pārklāj pretējās sistēmas pavedienus auduma virspusē.

pārsegs Detaļa (arī ar sānu daļām), kas no ārpusē noslēdz kādu telpu. *M o t o r a p.* – p., kas noslēdz motora telpu.

pārsegumi *būvñ.* Nesošās un arī norobežojošās ēkas konstrukcijas, kas uzņem pastāvīgo un mainīgo slodzi un pārnēs tās uz nesošajām sienām vai kolonnām.

pārseks [*par(alakse)* + *sek(unde)*] *astr.* Ārpussistēmas garuma mērvienība, ko lieto astronomijā; apz. pc; attālums, no kura Zemes orbītas lielā pusāss redzama 1" leņķī, ja novērotājs atrodas uz taisnes, kas ir perpendikulāra Zemes orbītas plaknei un iet caur Saules centru; 1 pc = $3,0857 \cdot 10^{16}$ m.

pārskološana *mež.* Sējeņu pārstādīšana retākā

izvietojumā *kokaudzētāvās* lielāku stādu izaudzēšanai.

pārslapēšana *hidr.* Gruntsūdeņu uzstādīnāšanās; gruntsūdeņu līmeņa paaugstināšanās to tecēšanas ātruma un krituma samazināšanās dēļ.

pārslas *pārt.* Pārtikas produkts – saspiesti, arī citādi apstrādāti graudi. *A u z u p.* – tvaicēti, lobīti auzu graudi, kas valčos saspiesti līdz 0,6–0,7 mm biezumam un izkaltēti.

pārslaucene *lopk.* → *vecpiene*

pārslodze *tehn.* 1. Slodze, kas pārsniedz normu, nominālo lielumu. 2. *aeron.* Rezultējošā spēka (vilces un aerodinamiskā spēka summas) attiecība pret masas spēku; mēra ar *akselerometru*. *E k s p l u a t ā c i j a s* p-es – maksimālās un minimālās p-es, kas ir pieļaujamās gaisakuģa ekspluatācijā. 3. *aeron., kosm.* Skaitlis, kas rāda, cik reizu spēks, ar kādu ķermenis spiež uz balsta laukumu, pārsniedz tā normālo svaru. P-i izraisa inerces spēks, kas rodas, gaisakuģim mainot lidojuma trajektoriju (uzņemot vai samazinot augstumu, izpildot sarežģītas pilotāžas figūras) un paātrināti pārvietojoties. P-es vērtība *kosmiskā lidojuma* aktīvajā posmā un nolaišanās posmā var sasniegt 3 līdz 5.

pārslodzes mērītājs *aeron.* Ierīce pārslodzes mērīšanai; sastāv no vertikāla *akselerometra* un *indikatora*, kura skala izteikta relatīvās vienībās (k): $k = g/g_n$ (g – mērītais paātrinājums, g_n – normālais Zemes gravitācijas spēka paātrinājums).

pārspiediens 1. *aeron.* *Manometriskais spiediens*; gaisa spiediena starpība starp spiedienu hermētiskajā kabīnē un atmosfērā. 2. *tehn.* Pārāk augsts *spiediens*.

pārspolēšana *tekst.* Pavediena pārtīšana no vienas uztinuma formas uz citu uztinuma formu.

pārsprieguma novadītājs *el.* Elektrisks aparāts, kurā elektriskās izlādes rezultātā noslēdzas ķēde starp elektriskā tīkla punktu ar paaugstinātu potenciālu un zemi; lieto elektroiekārtu aizsardzībai pret *pārspriegumu*.

pārspriegums *el.* *Spriegums*, kura vērtība daudzkārt pārsniedz elektriskās ierīces vai sistēmas nominālo spriegumu; var būt bīstams iekārtai un apkalpojošajam personālam. *Ā r ģ i e*

p-i – p-i, ko izraisa atmosfēras parādības (*zibens*). *A t m o s f ē r a s p. – p.*, kas rodas sakarā ar elektriskām parādībām atmosfērā. *I e k š ē j i e p-i – p-i*, kas saistīti ar pārejas procesiem elektriskajās ierīcēs un sistēmās (ierīces atslēgšana, pēkšņa slodzes maiņa, īsslēgumi). *K o m u t ā c i j a s p. – p.*, kas rodas pārejas procesā, strauji mainoties induktīvo elementu strāvai.

pārsūtītājs *inf.* *Programma*, kas saņem elektroniskā pasta (e-pasta) ziņojumus, pievieno tiem dažādu papildinformāciju un pārsūta tos adresātiem.

partenoģenēze [gr. *parthenos* jaunava + *genesis* izcelšanās] *biol.* Dzimumvairošanās veids – sievišķās dzimumšūnas attīstās bez apaugļošanās.

partenokarpija [gr. *parthenos* jaunava + *karpos* auglis] *biol.* Augu augļu veidošanās bez apaugļošanās.

parters [v. *Parterre* < fr. *par terre* uz zemes] *arhit.*

1. Skatītāju zāles apakšējais stāvs. 2. Dārza vai parka daļa ar mauriem, puķu dobēm, baseiniem, strūklakām, kas izvietotas noteiktā sistēmā.

pārtikas piedeva *pārt.* Viela, ko parasti nelieto pārtikā, bet ko pievieno pārtikai tehnoloģiskiem (ieskaitot organoleptiskiem) mērķiem ražošanas, apstrādes, sagatavošanas, iesaiņošanas vai uzglabāšanas gaitā un kas kļūst par pārtikas produktu sastāvdaļu vai ietekmē to īpašības.

pārtikas produktu apstarošana *pārt.* Iesaiņotu vai neiesaiņotu pārtikas produktu apstrāde ar jonizējošu starojumu (līdz 10 kGy), lai samazinātu mikroorganismu daudzumu, kas izraisa produktu bojāšanos. Alternatīva metode termiskai sterilizācijai.

partikulārs atrisinājums [lat. *particularis* daļējs, atsevišķs] *mat.* Diferenciālvienādojuma atrisinājums, ko iegūst no *vispārīgā atrisinājuma*, piešķirot noteiktas vērtības visām tā konstantēm (parametriem).

pārtinējs *kino* Ar roku vai motoru darbināma ierīce kinolentes pārtīšanai.

pārtinējskatītājs *kino* Vienkārša ierīce filmas caurskatīšanai bez projicēšanas.

pārtraucējsadalītājs *tehn.* Ierīce, kas ar centrālās, vakuuma un oktānkorektora pali-

dzību veic aizdedzes sistēmas vadības funkcijas un motora darba secībā sadala augstsprieguma strāvas impulsu pa motora cilindriem.

pārtraukuma punkts *mat.* Punkts, kurā vienargumenta funkcija nav nepārtraukta, bet tās vērtībai ir galīgs (lēcienveida) vai bezgalīgs pārtraukums.

pārtraukumpunkts *inf.* Vieta *programmā*, kur tās izpilde var tikt pārtraukta, lai izdrukātu mainīgo vērtības vai veiktu programmas *testēšanu*. Sk. arī *kontrolpunkts*.

pārtraukums *inf.* Kāda procesa, piem., *datora programmas* izpildes, apturēšana, kuru izraisa, piem., *signāls*, ko ģenerē ievadizvades iekārta vai komanda *programmā* un kuru veic tā, lai procesa izpildi varētu atsākt. Sk. arī *aparātūrpārtraukums*, *apdarinātājs*, *programmāpārtraukums*.

pārurbšana *materiāl.* Cauruma diametra palielināšana urbjot.

pārvads 1. *tehn.* Tehniska sistēma kustības pārvešanai no viena (dzenošā) elementa uz otru (dzīto) elementu. *H i d r o d i n a m i s k a i s p. – p.*, kas pārvada griezes kustību, izmantojot šķidruma plūsmas radīto spēku. Svarīgākās sastāvdaļas ir kopējā tvertne ievietoti *sūkņa* un *turbīnas skrejratī* ar lāpstiņām un nekustīgi vadaparāti ar lāpstiņām. *H i d r o s t a t i s k a i s p. – p.*, kas pārvada mehānisko enerģiju, izmantojot šķidruma statiskā spiediena radīto spēku; galvenās sastāvdaļas ir statiskās darbības *hidrosūkņi* un *hidromotors*. *H i d r o s t a t i s k a i s s k r ū v e s p. – s k r ū v e s p.* ar eļļas slāni starp kustīgajām virsmām, kuru pievada ar spiedienu. *Ķ ē d e s p. – l o k a n a s ķ ē d e s s a i t e s p.*, kas savieno divus vai vairākus ķēžratus un pārvada kustību starp tiem; ķēdes p-os izmanto rulliņu, plāksņu, buksiņu ķēdes, zobķēdes un metinātās ķēdes; ķēdes p-us lieto lauksaimniecības mašīnās, ceļu būvmašīnās, transportlīdzekļos. *P l a n e t ā r a i s p. – m e h ā n i s m s* griezes kustības pārveidošanai, kurā dažu rotējošo locekļu asis var pārvietoties; ratus ar nekustīgām un sakrītošām asīm sauc par centrāliem jeb saules ratiem, ar kustīgām asīm – par satelītiem; ir skrūves, frikcijas un zobratu planetārie p-i. *R i t e s s k r ū v e s*

p. – skrūves p. ar lodītēm starp kustīgajām virsmām; strādā rites berzes režīmā. S i k s n a s p. – netiešais berzes p., kurā griezes momenta pārvešanai starp vārpstām izmantoto dzensiksna (ir plakansiksna, ķīlsiksna un zobsiksna p-i); lieto mašīnās un aparātos. S k r ū v e s p. – darbmašīnas mehānisms ar skrūves un uzgriežņa kinemātisku pāri, kas skrūves rotāciju pārveido uzgriežņa virzes kustībā. 2. *tehn.* Mehānisms, kas pārveda kustību ar spēka parametriem (spēku, griezes momentu) un attiecīgi izmaina kinemātisko parametru (leņķisko vai lineāro ātrumu). J a u d a s p. *dz.* – vilces *ritošā sastāva* iekārta enerģijas novadišanai no primārā dzinēja vārpstas uz riteņpāru vārpstām, kas nodrošina laidenu vilces spēka un kustības ātruma pārveidošanu, mainoties dzinēja darba režīmiem. E l e k t r i s k a i s j a u d a s p. – jaudas p., kura pamatelementi ir elektriskās mašīnas (vilces ģenerators, elektromotori). H i d r a u l i s k a i s j a u d a s p. *dz.* – jaudas p., kura pamatelementi ir hidrauliskās mašīnas (hidrosāļņi, hidrotransformatori). M e h ā n i s k a i s j a u d a s p. – jaudas p., kura pamatelements ir zobratu pārvadu kārbu. P-u k ā r b a *aut.* – konstruktīva vienība mašīnas piedziņā ar p-u sistēmu slēgtā korpusā. P-u g r u p a *aut.* – starp divām piedziņas vārpstām novietota vairāku p-u kopa ātruma pakāpjveida regulēšanai. 3. *c.* Ceļa pārvads – tilts viena ceļa pārvadīšanai pār otru dažādos līmeņos.

pārvaldība *inf.* Datu apstrādes sistēmas funkcija, kas nodrošina *pieeju* datiem, pārbauda datu glabāšanu un vada *ievadizvades* operācijas. D a r b u p. – *operētājsistēmas* funkcija, kas realizē darbu *ievadi*, interpretāciju un to izpildes plānošanu, kā arī rezultātu *izvadi*.

pārvaldnieks *inf.* Persona, *aparātūra* vai *programmatūra*, kas ir atbildīga par visu procesu izpildi, kuri saistīti ar kādas *sistēmas* pārvaldības funkcijām.

pārveidotājs 1. *el.* Ierīce (*transformators, spriegummainis, strāvmainis, frekvences p., fāžu dalītāji* u. c.) elektriskās enerģijas parametru (sprieguma, strāvas, frekvences, fāžu skaita) maiņai, arī maiņstrāvas pārveidošanai līdzstrāvā (*taisngrieži*) vai otrādi (*invertori*).

2. *inf.* Ierīce *signālu* pārveidošanai no viena signāla veida citā, piem., no diskrēta signāla *analogsignālā* un otrādi. A n a l o g c i p a r u p. – ierīce, kas uztver *analogsignālu* un pārveido to ekvivalentā *ciparsignālā*. C i p a r a n a l o g u p. – ierīce (parasti *mikroshēma*), kas ciparsignālu kā n bitu paralēlu vārdu pārveido ekvivalentā *analogsignālā*; ciparanalogu p-a darbība ir pretēja *analogcīparu* p-a darbībai.

pārvietojums *meh.* Materiālā objekta stāvokļa maiņa trīsdimensiju Eiklīda telpā. C i e t a ķ e r m e ņ a p. – cieta ķermeņa stāvokļa maiņa, ko raksturo ar viena tā punkta (piem., masas centra) p-u un trīs pagriezieniem ap to. M a t e r i ā l a p u n k t a p. – materiāla punkta stāvokļa maiņa, ko raksturo ar tā rādiusvektora vai trīs koordinātu izmaiņu laikā. V i r t u ā l a i s (i e s p ē j a m a i s) p. – mehāniskās sistēmas punktu elementārpārvietojums, kuru saites pieļauj kādā fiksētā laika momentā.

pasāts [v. *Passat(wind)*] *met., okean.* Noturīgas gaisa masu plūsmas vispārējā atmosfēras cirkulācijā, kas visu gadu pūš no subtropu augsta spiediena zonas uz ekvatoriālo zema spiediena joslu. Ziemeļu puslodē pūš no ziemeļaustrumiem, bet dienvidu puslodē – no dienvidaustrumiem. P-u s t r a u m e s – Pasaules okeāna virsmas straumju sistēma, kas veidojusies valdošo vēju (p-u) ietekmē ziemeļu un dienvidu puslodes tropu joslā.

pasaules ass *astr.* Taisne, kas paralēla Zemes rotācijas asij un iet caur *debess sfēras* centru. Punktus, kuros p. a. krusto *debess sfēru*, analogiski Zemes poliem sauc par *debess Ziemeļpolu* (atrodas Mazā Lāča zvaigznājā) un *debess Dienvidpolu* (Oktanta zvaigznājā). *Debess Ziemeļpola leņķiskais augstums* ir vienāds ar novērojumu vietas ģeogrāfisko platumu.

pasaules daļa *ģeogr.* Kontinents ar apkārtējām salām. Ir sešas p. daļas: Austrālija kopā ar Okeāniju, Āzija, Eiropa, Amerika, Āfrika un Antarktika.

pasaules laiks, Griničas laiks *astr.* Sākummeridiāna *vietējais laiks*; sakrīt ar O. *jostas laiku*. P. l-u plaši lieto astronomijā, ar to ir cieši saistīts *koordinētais pasaules laiks*.

pasāža [fr. *passage*] *arhit.* Segta eja starp celtņiem; segta, stiklota galerija ar tirgotavām abās pusēs.

pasāžieris [fr. *passager*] *transp.* Persona, kas par maksu pārvietojas kādā satiksmes līdzeklī.

pasāžinstruments [fr. *passage* eja + lat. *instrumentum* rīks] *astr.* Instruments debess spīdekļu *kulminācijas* momenta un *rektascensijas* noteikšanai.

pasēja lauks. Lauksaimniecības kultūras sēšana citas kultūras aizņemtā laukā; zem vasarājiem – reizē ar *virsaugu* sēšanu vai mazliet vēlāk, zem ziemājiem – to cerošanās fāzē. Sk. arī *apakšaug*.

pasija (galvenā sija) būv. Lielāka šķērsgrīzuma sija, uz kuras perpendikulāri balstās citas īsākas un mazāka šķērsgrīzuma sijas. **L a i d a p.** – kāpņu *laida* p.; balsta pakāpienus un uzņem no tiem slodzi.

pasivācija (pasivēšana) [fr. *passivation* < lat. *passivus* bezdarbīgs] *ķīm.* Plānas, bet blīvas *oksīdu* kārtiņas radišana uz metāla virsmas, lai to pasargātu no tālākas korozijas.

pasīvais posms [lat. *passivus* bezdarbīgs] *kosm.* *Kosmiskā lidojuma* posms, kura laikā *kosmiskā lidaparāta* raķešdzinēji ir izslēgti (izņemot *orientācijas* un *stabilizācijas sistēmas* raķešdzinējus) un KLA pārvietojas gravitācijas spēka ietekmē; p-ajam p-am raksturīgs *bezsvara stāvoklis*, tā laikā tiek veikts lidojuma uzdevums vai arī KLA tiek nogādāts līdz lidojuma mērķim.

pasīvā zvaigzne [lat. *passivus* bezdarbīgs] *inf.* *Zvaigžņtīkls*, kurā izmantots pasīvais *centrmežgls*. Sk. arī *aktīvā zvaigzne*.

Paskāla likums [pēc fr. zinātn. B. Paskāla (*Pascal*, 1623–1662) vārda] *fiz.* Hidrostatikas likumsakarība, pēc kuras spiediens, kuru uz šķidruma (vai gāzes) virsmu rada ārējie spēki, šķidrumā (gāzē) izplatās visos virzienos vienādi un ir atkarīgs tikai no šķidruma štaba augstuma un šķidruma blīvuma.

Paskāla trijstūris [pēc fr. zinātn. B. Paskāla (*Pascal*, 1623–1662) vārda] *mat.* Bezgalīgs

		1			
			1	1	
		1	2	1	
	1	3	3	1	
1	4	6	4	1	

skaitļu trijstūris, kas satur *binomiālkoefficientus*. Katrs P. t-a iekšējais skaitlis ir abu virs tā stāvošo skaitļu summa.

paskāls [pēc fr. zinātn. B. Paskāla (*Pascal*, 1623–1662) vārda] *fiz.* Spiediena un mehāniskā sprieguma mērv. *SI mērvienību sistēmā* (Pa) – spiediens, ko rada 1 ņūtonu (N) liels spēks, ja tas darbojas uz 1 m² lielu virsmu perpendikulāri tai (1 Pa=1 N/m²).

paspārne arhit. Ārtelpa zem sienām pāri pārlaista jumta.

pasta [it. *pasta* mīkla] Koncentrēta viskoza *suspensija*; gatavo no pulverveida vielām, tās iejaucot viskozā šķīdumā un pievienojot stabilizatorus (parasti virsmaktīvās vielas), kas neļauj daļiņām salipt; lieto personiskajā higiēnā (zobu pasta, roku aizsargpasta), saimniecībā (pumeka vai krīta suspensija mazgāšanas līdzeklī), tehnikā (no abrazīviem materiāliem gatavotas slīpēšanas p-as), pārtikas rūpniecībā (tomātu p.). P. ir viena no zālformām – augu eļļā, taukos vai vazelinā suspendēta sausa zāļu viela (vairāk par 25%).

pastaigu laukums lopk. Ierobežots laukums dzīvnieku mītnu tuvumā dzīvnieku pastaigām.

pasta sakari telek. Organizēta pasta sūtījumu nogāde adresātam.

pasta sūtījums telek. Vēstules, pastkartes, bandroles, pakas, naudas pārvedumi, periodiskie izdevumi, ko pasta iestādes pieņem, pārsūta un izsniedz adresātiem saskaņā ar pasta noteikumiem.

pastatne būv. Palīgkonstrukcija (iekšējās sastatnes), ko lieto būvdarbos un remontdarbos nelielā augstumā telpās.

pasta vagonš dz., telek. Dzelzceļa vagonš, kas paredzēts pasta sūtījumu pieņemšanai, pārvadāšanai, šķīrošanai un izsniegšanai. Brauciena laikā pasta vagonš būtībā ir pasta iestāde, kas pārvietojas pa noteiktu maršrutu.

pasta zīmogs telek. Zīmogi, ar ko sūtījumam uzspiež datumu (kalendāra zīmogs), apmaksas lielumu (vērtības zīmogs) un atzīmē pārvietošanās gaitu (ģerboņa zīmogs).

pastereleze (pasteurellosis) vet. Patogēnu baktēriju *pasteurellu* ierosināta daudzu sugu dzīvnieku infekcijas slimība, kas uzliesmo, ja dzīvniekus tur nepiemērota mikroklimata apstākļos.

pasterizācija [pēc fr. bakteriologa L. Pastēra (*Pasteur*, 1822–1895) vārda] *pārt.* Produkta karsēšana un izturēšana noteiktu laiku noteiktā temperatūrā (līdz 100 °C), lai maksimāli samazinātu parastās mikrofloras daudzumu un iznīcinātu visu patogēno mikrofloru. **P i e n a p.** – piena termiskā apstrāde temperatūrā, kas nepārsniedz tā viršanas temperatūru.

pastila [lat. *pastillus* plāčenis] *pārt.* Konfekšu veids; gatavo, saputojot sarīvētus un ar cukuru savāritus augļus (visbiežāk ābolus), cukuru, olbaltumu u. c. pārtikas piedevas.

pastiprinājuma koeficients *elektron.* Pastiprinātāja izejas sprieguma, strāvas vai jaudas attiecība pret atbilstošo ieejas lielumu.

pastiprinātāja aktivizētājlampa *kino* Gaismas ķermenis, kura gaismas projektorā cauri skapšanas celiņam nonāk uz fotoelektriska elementa un iedarbina pastiprinātāju.

pastiprinātājs *elektron.* Iekārta, kuras ieejai pievadot kādu elektrisku signālu, izejā iegūst tāda paša veida, bet lielākas jaudas signālu. Izejas jaudu dod p-am pieslēgts enerģijas (parasti līdzstrāvas) avots, bet p-a shēma izveidota tā, lai, ieejas signālam mainoties, mainītos arī jaudas padeve no enerģijas avota. **A u g s t f r e k v e n c e s p.** – maiņstrāvas p. ar caurlaides joslu no dažiem desmitiem kilohercu līdz dažiem desmitiem un simtiem megahercu. **D i f e r e n c i ā l a i s p.** – p. ar divām ieejām – tiešo un inverso; tā izejas signāls proporcionāls ieejām pievadīto spriegumu starpībai; izmanto līdzstrāvas p-os dreifa samazināšanai. **I m p u l s u p.** – platjoslas p., kas paredzēts atsevišķu vai periodisku sprieguma impulsu pastiprināšanai. **L i d z s t r ā v a s p.** – p. ļoti lēni mainīgu signālu pastiprināšanai; izejā bez derīgā signāla var parādīties arī t. s. dreifa signāls, kas lēni mainās atkarībā no temperatūras un barošanas sprieguma izmaiņām. **M a i ņ s t r ā v a s p.** – p. sinusoidālu vai nesinusoidālu maiņstrāvas signālu pastiprināšanai. **Operacionālais p., operācijpastiprinātājs** – līdzstrāvas p. ar ļoti lielu pastiprinājuma koeficientu (visbiežāk daži desmiti tūkstoši), lielu ieejas un mazu izejas pretestību; gatavo integrālo mikroshēmu

veidā; izmanto par universālu signālu pastiprināšanas, pārveidošanas un ģenerēšanas elementu. **P l a t j o s l a s p.** – maiņstrāvas p., kura frekvenču caurlaides josla pārklāj zemfrekvences un augstfrekvences p-u caurlaides joslas. **R e z o n a n s e s p.** – maiņstrāvas p. ar šauru frekvenču caurlaides joslu; parasti satur rezonanses LC kontūru. **Z e m f r e k v e n c e s p.** – maiņstrāvas p., kura frekvenču caurlaides josla aptuveni atbilst skaņu frekvenču diapazonam – no dažiem desmitiem hercu līdz dažiem desmitiem kilohercu.

pastkastīte *inf.* Atmiņas apgabals dokumentu vai datu glabāšanai, kas saņemti pa elektronisko pastu Parasti katram lietotājam ir sava p., kurā automātiski tiek ievietots tam adresētais ziņojums.

pastmarka *telek.* Pasta sūtījuma apmaksas zīme, uz kuras norādīta tās vērtība (nomināls) un valsts vai pasta administrācija, kas pastmarku izdevusi; bez tam uz pastmarkas ir miniatūrs zīmējums vai fotoattēla kopija ar paskaidrojošu uzrakstu.

pastozs [lat. *pastosus*] *med.* Miklveidīgs, uzblīdis (par organisma audiemi).

pasts [v. *Post* < it. *posta* < lat. *posita* (*mansio*) noteikta uzturēšanās vieta] *telek.* 1. Organizēta sūtījumu piegāde adresātam (sk. *pasta sakari*). 2. Iestādes un organizācijas, kas kārtu regulāru pasta sūtījumu piegādi. 3. Adresātam nosūtītie un saņemtie pasta sūtījumi.

pasuga (*subspecies*) *biol.* Augu un dzīvnieku sistēmātikas taksons, kas zemāks par sugu.

pašappute, autogāmija *biol.* Divdzimumu zieda apputeksnēšanās ar tā paša zieda putekšņiem.

pašfrekvence *fiz.* Jebkuras sistēmas svārstību frekvence, ar kuru realizējas sistēmas brīvas svārstības bez ārējās iedarbības.

pašgājējšasija *lauks. tehn.* Traktors ar maināmiem virsbūves vai darba iekārtas elementiem, kas izveidots kā šasija ar rāmi, ritošo iekārtu (parasti – riteņiem) un motoru; var būt arī ar kabīni.

pašgrābis *lauks. tehn.* Cikliskas darbības beramkravu un šķiedrkravu satveršanas ierīce, kas pati piepildās un iztukšojas. Ir p-ji ar 2–8 kravas satveršanas žokļiem, kas var būt blīvi

(beramkravām), ar zobiem (gabalkravām) vai veidoti no stieņiem (šķiedrkravām).

pašiekkrāvējs *lauks. tehn.* Cikliskas darbības mašīna, kas paredzēta autonomai kravas iekraušanai transportlīdzekļa kravas kastē. Ir pi ar mehānisko, hidraulisko vai pneimatisko iekraušanas piedziņu.

pašierosme *meh.* Svārstību kustības veids *autosvārstību* (sk. *svārstības*) sistēmā. Mikstas p-es gadījumā svārstības ierosinās no līdzsvara stāvokļa un sasniedz stabilu robežciklu. Cietas p-es gadījumā robežcikls ir nestabils un kustība pārvēršas vai nu miera stāvoklī, vai pieaugot kļūst nestabila.

pašindukcija *el. Sk. indukcija*

pašinduktivitāte *el. Sk. induktivitāte*

pašizgāzējierīce *tehn.* Ierīce kravas automobiļa platformas vai kravas kastes pacelšanai.

pašizgāzējs *aut.* Specializēts kravas automobilis ar ierīci (mehānisko, hidraulisko vai pneimatisko cēlēju) pusšķidru un beramkravu mehāniskai izgāšanai.

pašizretināšanās *mež.* Pakāpeniska dabiska audzes koku skaita samazināšanās līdz ar audzes vecuma palielināšanos.

pašizsēja *mež.* Sēklu izplatīšanās no augošiem kokiem ar vēju vai putnu un dzīvnieku nejaušu starpniecību – viens no svarīgākajiem dabiskās meža atjaunošanās faktoriem.

pašizslēgšanās *aeron.* Dzinēja noslāpšana – dzinēja neparedzēta apstāšanās bez pilota komandas.

paškrāvējs *tehn.* Kravas automobilis ar savu iekraušanas ierīci.

pašmērķēšanas galviņa *aeron.* Automātiska mērīšanas ierīce raķetēm mērķa meklēšanai un trāpīšanai tajā.

pašpielicējs *poligr.* Ierīce, kas automātiski padod lokšnes lokšņu iespiedmašīnā.

pašproduktivitāte *lopk.* Katram atsevišķam vērtējamam dzīvniekam raksturīgie produktivitātes kritēriji, piem., cūkām – speķa biezums, dzīvmasas pieaugums diennaktī un barības patēriņš produkcijas vienības ražošanai.

pašrakstītājs *tehn.* Reģistrējošais mēraparāts, kas rādījumu pieraksta diagrammas veidā. Rakstītājelements (zīmulis, kapilārcaurulīte, adata) atstāj trajektoriju uz kustībā esoša informācijas nesēja (parasti papīra lentes) ar

pastāvīgu ātrumu; informācijas pierakstei izmanto arī gaismas staru (optiskā jeb fotogrāfiskā pierakste).

pašsvars *transp.* Pilnīgi komplektēta un ar ekspluatācijas šķidrumiem uzpildīta transportlīdzekļa svars (bez kravas).

pašsvārstības *el. Svārstības*, ko sistēmā rada uzkrātā enerģija, kad sistēmu izvada no līdzsvara vai sākuma stāvokļa.

pašuzliesmošanās *tehn.* Darbmaisījuma aizdegšanās motora cilindrā, kad temperatūra vai spiediens pārsniedz kritisko robežu.

patiesais Saules laiks *astr.* *Laika mērīšanas sistēma*, kas balstās uz redzamo Saules diennakts kustību pie debess sfēras. P. S. l. ir vienāds ar Saules centra *stundu leņķi*; patieso laiku rāda *Saules pulksteņi*; tas nav vienmērīgs, jo Saules diennakts kustības ātrums gada laikā mazliet mainās. Lai iegūtu gandrīz vienmērīgu laika mērīšanas sistēmu, ievieš *vidējo Saules laiku*. Sk. arī *laika vienādojums*.

patiesumvērtība *mat.* Vērtība "paties" (arī T vai 1) vai "aplams" (F vai 0), ko pieņem vienkāršs vai salikts izteikums (Būla funkcija, attiecsmē).

patina [it. *patina*] *ķīm.* Dažādas nokrāsas (no zaļganas līdz brūnganai) pārklājums, kas rodas uz vara, misiņa un bronzas izstrādājumu virsmas, tiem oksidējoties dabiskā vidē vai, ja tos apstrādā ar oksidētājiem (sk. *patinēšana*).

patinēšana [it. *patina*] *tehnol.* Vara un tā sakausējumu izstrādājumu apstrādāšana ar ķīmiskiem reaģentiem, pārklāšana ar patinu, lai uzlabotu to dekoratīvās īpašības un aizsargātu no bojāšanās.

patogēns [gr. *pathos* ciešanas + *genos* izcelsme] *med.* Tāds, kas izraisa slimību.

patogēniskā terapija [gr. *pathos* ciešanas + *genesis* izcelšanās; terapija] *med.* Ārstēšana, kas vērsta pret slimības rašanās un attīstības mehānismiem.

patogēnēze [gr. *pathos* ciešanas + *genesis* izcelšanās] *med.* Mācība par slimību cēloņiem un attīstību organismā.

patoloģija [gr. *pathos* ciešanas + *logos* jēdziens, mācība] *med.* 1. Medicīnas nozare, kurā pēta slimības procesus un organisma stāvokli

slimības laikā. 2. Organisma norišu novirze no normas.

patoloģisks med. 1. Saistīts ar patoloģiju, tai raksturīgs. 2. Normai neatbilstošs.

patrona [v. *Patrone*] 1. **materiālt.** Uz darbvārpstas uzstādāma ierīce instrumenta vai apstrādājamā ķermeņa iestiprināšanai. **P a š c e n t r ē j o š a p.** – trīsžokļu p., kas savieta apstrādājamā ķermeņa un darbvārpstas rotācijas asis. 2. **el.** Vītņots kvēlspuldzes metāla pamats pieslēgšanai elektriskajam tīklam.

pauguraine ģeol. Pauguru grupa vai masīvs, kas raksturīgs galvenokārt augstieņu reljefam.

paugurmasīvs ģeol. Pauguru kopa uz vienas kopējas paceltas pamatnes, ko norobežo nogāzes.

paugurs ģeol. Pozitīva *reljefa forma* ar relatīvo augstumu līdz 200 m ar samērā lēzenām nogāzēm, ar apaļu vai ovālu virsotni. P-i satopami izolēti vai grupās, veidojot p-u virknes, p-u grupas un masīvus.

paugurvalnis ģeol. Valņveidīga reljefa lielforma ar paugurainu virsmu.

Pauli princips [pēc šveic. fiziķa V. Pauli (*W. Pauli*, 1900–1958) vārda] **fiz.** Likums, kas apgalvo, ka divas daļiņas ar pusveselu *spinu* (*fermioni*) nevar vienlaikus atrasties identiskos kvantu stāvokļos, piem., atomā divi elektroni nevar atrasties kvantu stāvokļos ar vienādiem šos elektronus raksturojošiem kvantu skaitļiem.

pauspapīrs [v. *Pauspapier* < *paus(en)* izzīmēt cauri + *Papier*] **papīr.** Plāns, caurspīdīgs *kalandrēts papīrs* rasējumu pavairošanai ar tiešo un elektrogrāfijas metodi.

pavada lopk. Ādas sikсна ar spaili, ko izmanto zirga, govus u. c. mājdzīvnieku vadīšanai.

pavadonis astr. Dabisks vai mākslīgs objekts, kurš riņķo ap kādu debess ķermeni un kura kustību nosaka gravitācijas spēki. Sk. arī *Zemes mākslīgais pavadonis*.

pavadoņierīce tehn. Ierīce apstrādājamās *sagataves* vai saliekamā izstrādājuma detaļu noveidošanai, kuru transportsistēma pārvieto pa visām *automātiskās līnijas* pozīcijām.

pavadzīme transp. Galvenais kravas pārvadājumu dokuments, ko aizpilda nosūtītājs un kas atrodas ar kravu visā tās ceļā un tiek izsniegts saņēmējam kopā ar kravu.

pavasara punkts astr. Debess sfēras punkts, viens no diviem *debess ekvatora* un *ekliptikas* krustpunktiem; punkts, kurā Saules diska centrs atrodas pavasara ekvinokcijā.

pavasaris astr. Gadalaiks, kas Zemes ziemeļu puslodē iesākas, kad Saule savā redzamajā kustībā pa ekliptiku šķērso debess ekvatoru p-a punktā, un beidzas, kad Saule nonāk vasaras saulgriežu punktā.

pavediena vadītāja tekst. Ierīce pavediena nokļāšanai uz adāmmašīnas adatām.

pavediens tekst. Samērā stiprs, smalks, lokans ķermenis ar neierobežotu un daudzkrāt līeļāku garumu nekā diametru, piemērots tekstilmateriālu un izstrādājumu ražošanai.

K o m p l e k s a i s p. – p., ko iegūst no diviem vai vairākiem filamentiem, tos sagrodojot vai salīmējot. **K o r d a p.** – stipri grodots kokvilnas vai ķīmisko šķiedru p., ko izmanto auklu, virvju un drānu izgatavošanai. **Monopavediens, monofilaments** – p., ko bez sagraušanas nevar sadalīt garenvirzienā vairākos citos p-os, bet ko var izmantot tekstilizstrādājumu izgatavošanai. **P-a n u m u r s** – p-a smalkuma mērs, kas raksturo garuma attiecību pret masu: $N=L/M$; p-a mērvienības ir km/kg, m/g, mm/mg.

paviļas būv. Atsevišķi laukakmeņi zem guļbūves *pamatnīcas*.

pazala lauks. Neproduktīvs labības stiebrs, kam nav izveidojusies ziedkopa.

pazemes ūdeņi ģeol. Ležu porās, plaisās un citos tukšumos esošais ūdens šķidrā, gāzveida vai cietā stāvoklī.

pēcaudzēšana lauks. Agrotehnisks paņēmieni, ar ko panāk pilnīgu ražas ienākšanos, augiem izmantojot saknēs, lapās un kaceņos uzkrātās barības vielas, – kultūraugus pirms salnām sabiezināti pārstāda segtajās platībās, audzē 2–6 °C temperatūrā. P-u izmanto dārzeņu (ziedkāpostu, tomātu), garšaugu (seleriju, pētersīļu) un krāšņumaugu (krizantēmu, kalli) audzēšanā.

pēcbalināšana tekst. Tekstilizstrādājumu apstrāde ar *optiskajiem balinātājiem* pēc to ķīmiskās balināšanas.

pēcembrionālā attīstība biol., lopk. Dzīvā organisma attīstība, kas norit pēc organisma pie-

dzimšanas un turpinās līdz tā nāvei; ir pieci periodi: *jaundzimušā, piena, dzimumnobriešanas, brieduma un novecošanās* periods.

pēcgarša *pārt.* Garšas sajūta, kas paliek mutē pēc kumosa norīšanas un atšķiras no ēdot uztvertās sajūtas.

pēcleduslaikmets *Sk. holocēns*

pēcmeklēšanās *lopk. Sk. meklēšanās*

pēcnobriede *lauks., mež. Fizioloģisku, ķīmisku un fizikālu pārmaiņu laiks pēc sēklu nogatavošanās, kad palielinās dīgspēja un dīgšanas enerģija.*

pēcprocesors [*pēc + a. processor < lat. processus* iešana uz priekšu] *inf. 1. Datora programma, ar ko veic datu apstrādes noslēguma operācijas. 2. Procesors, kas veic pamatprocesora darbības gaitā iegūto rezultātu papildapstrādi. Sk. arī priekšprocesors.*

pēcspīdums *tel. Gaismas efekts, ko rada fosfors pēc indukcijas pārtraukšanas. E k r ā n a p. – teleekrāna spīdums, kas turpinās pēc tam, kad televizora darbība pārtraukta.*

pēda *aeron. Angļu mēru sistēmas garuma mērvienība, apz. ft (a. foot); 1 ft=0,3048 m. Pēdās izsaka, piem., gaisakuģa augstumu.*

pedālis [*v. Pedal < lat. pedalis* kājas (ģen.), uz kāju attiecīgs] *tehn. Ar kāju darbināma svira. A k s e l e r a t o r a p. – p., ar kuru maina darbmašīnā padēvi motora cilindrā.*

pēdas garums *apģ. Somatomērs, ko mēra kā horizontālo attālumu no papēža atpakaļizvirzījuma līdz garākā pirksta priekšgalam; pēdģērbu (piem., zeķu, apavu) lielumu skalas vadmērs.*

pederastija (*paiderastia*) *med. Seksuāla patoloģija – tieksme vīrieša dzimumdzīvi apmierināt ar vīrieti (zēnu, jaunekli).*

pediatrija [*gr. pais (paidos)* bērns + *iatreia* ārstēšana] *med. Medicīnas nozare par bērnu slimībām un ārstēšanu.*

pedigrs [*a. pedigree* ģealoģija, cilts vēsture] *lopk. Ziņas par dzīvnieka izcelsmi.*

pedikuloze [*lat. pediculus* uts] (*pediculosis*) *Utainība.*

pediments [*a. pediment < lat. pes (pedis)* kāja, pēda] *ģeogr. Krasi kontinentāla klimata apstākļos izveidojies mazliet viļņots līdzenums.*

pedipalpas [*lat. pes (pedis)* kāja, pēda + *palpare*

taustīt, glāstīt] *biol. Helicerātu galvkrūšu ekstremitāšu otrais pāris.*

pediplēns [*lat. pes (pedis)* kāja, pēda + *a. plain* līdzenums] *ģeogr. Humīda klimata apstākļos izveidojusies izlīdzināta, lēzena priekškalnu virsma.*

pedofilija [*gr. pais (paidos)* bērns + *philein* mīlēt] *med. Seksuālās perversijas veids – dzimumtieksmju apmierināšana ar bērniem.*

pegmatīts [*gr. pēgma (pēgmatos)* sastiprinājums] *ģeol. Rupjgraudains gaišas krāsas magmatiskais dzīsliezis, satur rūpnieciskus laukšpatu, vizlu, dārgakmeņu un reto elementu sakojumus.*

peilējums *aeron., ģeod., jūr.* Horizontāls leņķis starp meridiāna ziemeļu virzienu, kas iet caur peilētāju un nosakāmā objekta virzienu; p. parasti sakrīt ar azimutu. Atkarībā no atskaites meridiāna var būt magnētiskais, īstais un kompasa p.

peilēklis, peilers *aeron. Ierīce, ar ko nosaka novērojamā objekta virzienu vai kuģa kursa leņķi. Lieto optiskos, akustiskos un radiopeilēkļus.*

peilers [*v. Peiler < hol. peilen* noteikt virzienu; mērīt (ūdens dziļumu)] *aeron., ģeod., jūr. → peilēklis*

peilēt [*hol. peilen* noteikt virzienu; mērīt (ūdens dziļumu)] *aeron., ģeod., jūr.* Noteikt novērojamā objekta virzienu ar *peilēkli*.

pektīni, pektīnvielas [*gr. pēktos* sarecējis, recekļveidīgs] *ķīm., pārt. Augu valsts organiskas vielas, kas pieder pie polisaharīdiem; vārot p-us ar cukuru un augļu sulām, iegūst recekli (izmanto konditorejā).*

pektīnvielas *ķīm., pārt. → pektīni*

pekulārā zvaigzne (neparastā zvaigzne) [*lat. peculiaris* savs, paša] *astr. Zvaigzne, kas pēc kādām būtiskām spektra īpašībām atšķiras no savas spektra klases parastām zvaigznēm. P-ās z-es spektra īpatnību cēlonis var būt zvaigznes atmosfēras ķīmiskā sastāva, jonizācijas un ierosināšanas apstākļu anomālija.*

pelagra [*it. pella agra* raupja āda] (*pellagra*) *med. Slimība, kas rodas no PP un B vitamīnu avitamīnozes.*

pelagiāle [*gr. pelagos* jūra] *okean. Okeānu, jūru un ezeru ūdens masa.*

pelagisks [*gr. pelagikos* jūras (ģen.), uz jūru

attiecīgs] okean. Tāds, kas attiecas uz okeāna dziļūdens – no krasta attālo – daļu.

pelavas lauks. Rupjā lopbarība – graudaugu, graudzāļu un tauriņziežu kulšanas, graudu un sēklu tīrīšanas atliekas (sēklu plēksnes, saberztu lapu stiebru daļas, veselie graudi); pirms ēdināšanas ieteicams sutināt vai sajaukt ar *sulīgo barību*.

peldēšana fiz. Šķidrumā vai gāzē daļēji vai pilnīgi iegrimuša cieta ķermeņa hidrostatiskais līdzsvara stāvoklis. Vienkāršākajā gadījumā ķermenis peld, ja Arhimēda cēlējspēks līdzsvaro smaguma spēku, kas darbojas uz ķermeni.

peldkājvēži (*Copepoda*) **biol.** Žokļkāju kārtā; sīki vēžveidīgie, kas dzīvo jūrās un saldūdeņos.

peldpūslis biol. Zivju orgāns, kas darbojas galvenokārt kā hidrostatiskās aparāts. P-im izplešoties, zivs īpatnējais svars samazinās, p-im saraužoties – palielinās. P. veic arī elpošanas (tā plānajās sienās ir daudz asinsvadu), skaņu veidošanas un rezonatora funkcijas.

pele inf. Kursora pozicionēšanas ierīce, ar ko displeja ekrānā vada kursora kustību; peles pārvietošana izraisa atbilstošu kursora pārvietošanos displeja ekrānā. M e h ā n i s k ā p. – p., par kuras kustības virzienu iegūst informāciju ar peles apakšējā virsmā iebūvētas speciālas lodītes palīdzību; peles pārvietošana pa kādu virsmu rada lodītes griešanos; lodītes griezes kustība tiek pārveidota elektriskajos signālos, ko pievada datoram un izmanto kursora kustības vadībai displeja ekrānā. O p t i s k ā p. – p., kas par savu atrašanās vietu saņem informāciju, uztverot pašas izstaroto gaismu, kura atstarojas no speciāla paliktņa ar precīzu koordinātu režģi. O p t o m e h ā n i s k ā p. – p., kurā atšķirībā no mehāniskās peles lodītes kustība tiek pārveidota elektriskajos signālos, izmantojot kā mehāniskus konstruktīvus elementus, tā arī gaismu emitējošas diodes un fototranzistorus. P e l e s r ā d ī t ā j s – displeja ekrāna elements, kura novietojums mainās, *lietotājam* pārvietojot peli.

pelēkā karte fotogr. Pelēkā kartona loksne, kas atstaro 18% uz tās krītošās gaismas; izmanto eksponometrijā precīzas ekspozīcijas noteikšanai un eksponometru normēšanai.

pelīti [gr. *pēlos* māls] **geol.** Nogulas vai nogulumieži (māli, argilīti), kas sastāv no ļoti sīkām, par 0,01 mm smalkākām daļiņām.

pelni tehnol. Nesadegušais pārpalikums, kas veidojas no kurināmajā esošajām minerālvielām, oksīdiem SiO_2 , Al_2O_3 , CaO , MgO , Fe_2O_3 u. c.; izmanto par izejvielu būvmateriālu rūpniecībā, arī dažu retu metālu (germānija, gallija) iegūšanai un lauksaimniecībā mēslojumam un kaitēkļu iznīcināšanai. P. ir kurināmā balasts, kas samazina kurināmā sadedzes siltumu, veido nosēdumu kārtu uz sildvirsmām, samazina siltumapmaiņu, izraisa katla cauruļu un dūmsūcēja virsmu abrazīvo dilšanu un piesārņo apkārtējo gaisu ar putekļiem.

pelnu gaisma astr. Saules neapspīdētās, pret Zemi vērstās Mēness redzamā diska daļas vāja spīdēšana Saules gaismā, ko atstarojusi Zemes virsma; vislabāk redzama laikposmā no jaunmēness līdz pirmā ceturkšņa fāzei un no pēdējā ceturkšņa līdz jaunmēness fāzei.

pelnu uztvērēji tehn. Ierīces dūmgāzu attīrīšanai no pelniem.

pelnu vanna lauks. Līdzeklis cīņai ar putnu spalvgraužiem – koka kaste ar blīvu dibenu, kurā 15–20 cm biežā slānī ieber sausu smilš un koka pelnu maisījumu (vienam spainim maisījuma vēlams pievienot 200 g sēra pulvera).

pelnavielas lopk. → koppelni

Peltjē efekts [pēc fr. fiziķa Ž. Peltjē (*J. Peltier*, 1785–1845) vārda] **fiz., el.** Siltuma izdalīšanās vai absorbēšana (atkarībā no strāvas virziena), kas notiek, ja elektriskā strāva plūst caur divu dažādu vadītāju (metālu un pusvadītāju) kontaktsavienojumu; izdalītā vai absorbētā siltuma daudzums ir proporcionāls strāvas stiprumam, kas plūst caur kontaktsavienojumu (sevišķi izteikti pusvadītājiem). P. e-u izmanto dzesēšanas un apsildīšanas ierīču izveidošanā.

peļu vienība, PV lopk. Vismazākā grūsnā ķēvu asins seruma deva, kas izraisa dzimumuzbudinājumu baltajai pelītei, kuras dzīvmasa ir 7–8 g.

pemfiguss [gr. *pemphix* (*pemphigos*) piliens] **med.** Smaga ādas slimība, kam raksturīgi pūšļi uz ādas un gļotādas.

peneplēns [a. *peneplain* < lat. *paene* gandrīz + a. *plain* līdzenums] *ģeol.* Viegli viļņots dundācijas līdzenums, kas veidojies senu, noārdītu kalnu vietās.

penicilīni [lat. *penicillus* ota] *ķīm.* Heterocikliski savienojumi, antibiotiskas vielas, ko iegūst no dažām pelējumsēnēm vai ķīmiskās sintēzes ceļā.

pentaeritrīts [gr. *pente* pieci + *erythros* sarkans] *ķīm.* Četrvērtīgs alifātiskais spirts $C(CH_2OH)_4$, cieta viela; lieto *pentaftalsveķu*, virsmaktīvu vielu, ziežu u. c. iegūšanai.

pentaftalsveķi *ķīm.* Alkīdsveķi, kuru iegūšanai galvenās izejvielas ir ftalskābes anhidrīds un četrvērtīgs alifātiskais spirts *pentaeritrīts*; lieto laku un krāsu materiālu ražošanā.

pentāns [v. *Pentan* < gr. *pente* pieci] *ķīm.* Alkāns C_5H_{12} ; degvielu sastāvdaļa, šķīdinātājs; ir trīs izomēri.

pentaprizma [gr. *pente* pieci + *prisma* sazāģētais] *fotogr.* Spoguļkameras skatumeklētāja optiskā sistēma, kas dod tiešu, neapvērstu attēlu.

pentlandīts [pēc īru dabaspētnieka Dž. Pentlanda (J. Pentland, 1800–1873) vārda] *min.* Dzeltenš vai brūns minerāls, dzelzs un niķeļa sulfīds (Ni, Fe), S_8 , kā izomorfu piemaisījumu satur arī kobaltu; galvenā niķeļa un kobalta rūda.

pentode [gr. *pente* pieci + (elektr)ods] *elektron.* Vakuuma lampa ar pieciem elektrodiem – katodu, anodu, stūrējošo tīkliņu, ekrāntīkliņu un bremztīkliņu. P-ei ir ļoti liela iekšējā pretestība un liels pastiprinājuma koeficients; anodstrāva maz atkarīga no anodsprieguma.

pentozes [v. *Pentose* < gr. *pente* pieci] *ķīm.* Vienkārtšie cukuri (ogļhidrāti) ar pieciem oglekļa atomiem molekulā.

pepsīns [v. *Pepsin* < gr. *pepsis* gremošana] *biol., ķīm.* Kuņģa sulas ferments, kas piedalās olbaltumvielu šķelšanā.

peptīdi [v. *Peptid* < gr. *peptos* sagremots] *ķīm.* Aminoskābju kondensācijas produkti, kas satur grupējumu $-CO-NH-$; iegūst arī, šķeļot olbaltumvielas.

perēšana *biol.* Dabiskais putnu mazuļu iegūšanas veids. P-as instinkts *lopk.* – putnu tieksme sēdēt uz olām, kas parādās dējības sa-

mazināšanās vai pārtraukšanas laikā, jo asinīs palielinās hormons *prolaktīns*.

perforācija [lat. *perforare* urbt cauri] 1. (*perforatio*) *med.* Patoloģisks process, kurā kāda orgāna (piem., kuņģa, dzemdes) sienā rodas caurums. 2. *kino* Vienāda lieluma regulāri izvietoti caurumiņi filmas malās, kuros iekļūst pārtinējmehānisma zobī, virzot filmu cauri kamerai vai projektoram. P-as joslas numērācija – secīga numerācija 30 cm intervālos uz filmas negatīva p-as joslas tuvumā, orientieris filmas attīstīšanas, montāžas un demonstrēšanas procesā.

pergaments [v. *Pergament* < lat. (*charta*) *Pergamena* Pergamas papīrs] ā. *apstr.* Izstiepta un izkaltēta, sārnota (sk. *sārmošana*) vai atsārmota (sk. *atsārmošana*), bet nemiecēta lielopu un cūku *kailāda*; izmanto bungu u. c. izgatavošanai (senāk lietots rakstīšanai).

pergamīns [v. *Pergamin*] 1. *papīr.* Daļēji caurspīdīgs, izturīgs papīrs bez pildvielām; lieto galvenokārt *pauspapīra* izgatavošanai un pārtikas produktu iesaiņošanai. 2. *būv.* *Jumta seguma* un *hidroizolācijas* ruļļmateriāls, ko iegūst, speciālu kartonu piesūcinot ar bitumenu.

perhidrols [fr. *perhydrol* < lat. *per* pār, *virs* + gr. *hydōr* ūdens] *ķīm.* Ūdeņraža peroksīda (H_2O_2) 30% šķīdums ūdenī, spēcīgs oksidētājs.

peri biol. Bišu olas, kāpuri un kūniņas kāru šūnās. *Aizvākotie p.* – *cirmeņi*, kūniņas, pat jaunās bites, kas atrodas šūnās zem aizvākuma.

pericentrs [gr. *peri* pie, tuvumā, *ap* + *centrs*] *astr.* Debess ķermeņa orbītas punkts, kas atrodas vistuvāk centrālajam ķermenim, ap kuru tas riņķo. Ja tas riņķo ap zvaigzni, p-u sauc par *periastru*, ja ap Zemi – par *perigeju*, ja ap Mēnesi – par *periselēniju*, ja ap Sauli – par *perihēliju*.

periderma [gr. *peri* pie + *derma* āda], **feloderma** *biol.* Segaudi, kas uz augu stumbriem, saknēm, bumbuļiem un sakneņiem nomaina primāros segaudus – *epidermu*.

peridotīts [fr. *péridotite* < *péridot* olīvīns] *ģeol.* Tumšs intruzīvs ultrabāzisks iezis, kas sastāv no *olivīna* un *pirokseniem*; izplatīts Zemes augšējā mantiņā, satur hroma, niķeļa, platīna rūdas un azbestu.

perifērija [gr. *periphēreia* aploce] Ārējā daļa; daļa, kas atrodas tālu no centra.

perifitons [gr. *peri pie* + *phyton* augs] *biol.* Ūdens organismi, kas mīt uz citiem dzīvjiem organismiem vai nedzīvās dabas priekšmetiem.

perigejs [gr. *peri pie*, tuvumā, ap + *gē* zeme] *astr. Sk. pericentrs*

periglaciāls [gr. *peri pie*, tuvumā + lat. *glacies* ledus] *ġeol.* Ārpusledāja. P-ā j o s l a – segledājam pieguļoša josla, kuras klimata un dabas īpatnības veidojas segledāja ietekmē.

perihēlijs [gr. *peri pie*, tuvumā, ap + *hēlios* saule] *astr. Sk. pericentrs*

perihondrijs [gr. *peri pie* + *chondros* skrimslis] *biol.* Skrimšļa saistaudu slānis, kas pārvēršas par skrimšļaudiem.

perikardīts [gr. *peri pie*, apkārt + *kardia* sirds] (*pericarditis*) *med.* Sirds somiņas (perikarda) iekaisums.

perimetrits [gr. *peri pie*, apkārt + *mētra* dzemde] (*perimetritis*) *med.* Dzemdes ārējā apvalka iekaisums.

perimetrs [gr. *perimetron* apkārtmērs] *mat.* Ierobežotas plaknes figūras robežlinijas (kontūras) garums. *Sk. arī applūdinātais (apslapētais) perimetrs.*

perioda un starjaudas sakarība [gr. *periodos* apkārtceļš, riņķojums] *astr.* Svarīgs zvaigžņu attāluma noteikšanas paņēmieni mūsu Galaktikā un citās tuvākajās galaktikās – sakarība starp pulsējošo *maiņzvaigžņu*, galvenokārt cefeīdu, spožuma maiņas periodu un starjaužu; pēc novērojamā spožuma maiņas perioda nosaka maiņzvaigznes starjaužu un, zinot zvaigznes redzamo spožumu, aprēķina attālumu līdz tai.

periodiskā sistēma *ķīm.* → **elementu periodiskā sistēma**

periodisks [gr. *periodikos* tāds, kas atkārtojas] *mat., fiz.* Tāds, kas parādās pēc zināmiem laikposmiem, zināmā laikā; tāds, kas atgriežas, iestājas no jauna. P-a k u s t ī b a – tāda materiālu objektu kustība, kurā pēc noteikta laika (perioda) visi kinemātiskie lielumi atkārtojas vienādā laika secībā. P-as s v ā r s t ī b a s – kustība, kurai pēc noteikta laika (perioda T) visi kinemātiskie raksturojumi (ātrums, paātrinājums) atkārtojas.

periodontīts [gr. *peri pie*, apkārt + *odūs* (*odontos*)

zobs] (*periodontitis*) *med.* Zoba saknes un apkārtējo audu iekaisums.

periods [lat. *periodus* < gr. *periodos* apkārtceļš, riņķojums] 1. Laikposms, kurā noris kāds noslēgts process. B r i e d u m a p. *lopk.* – p., kam raksturīga organisma produktīvo un atražošanas funkciju pilnīga izpausme un stabilizācija. C i e t s t ā v ē š a n a s p. *lopk.* – laiks no slaucama dzīvnieka aizlaišanas līdz nākamās atnešanās dienai. D z i m u m n o b r i e š a n a s p. *lopk.* – laikposms, kad dzīvnieks strauji aug un attīstās; intensīvi attīstās iekšējās sekrēcijas dziedzēri, sevišķi – dzimumdziedzēri; šis p. beidzas, kad dzīvnieku sāk izmantot vaislai. J a u n d z i m u š ā p. *lopk.* – krasas pārejas laiks, kad mazulis atstājis mātes organismu un viņa galvenā barība ir piens; izveidojas ķermeņa termoregulācija, fermentatīvie procesi, pastiprinās vielmaiņas intensitāte un citas eksistencei svarīgas funkcijas. N o v e c o š a n a s p. *lopk.* – p., kad dzīvnieks pakāpeniski zaudē savu saimniecisko derīgumu, samazinās tā produktivitāte. P i e n a p. *lopk.* – laiks, kurā dzīvnieka mazuli baro ar pienu un vienlaikus pieradina pie parastās, sugai raksturīgās augu barības. P u s s a b r u k š a n a s p. *fiz.* – laiks, kurā sabrūk puse no kāda radioaktīvā elementa atomiem. S e r v i s p e r i o d s, n e g r ū s n ī b a s l a i k s *lopk.* – p. no dzīvnieka atnešanās līdz jaunai grūsnībai. S t a r p a t n e š a n ā s p. *lopk.* – p. no vienas atnešanās līdz otrai. Z i d ī š a n a s p. *lopk.* – laiks, kad jaundzimušo tur kopā ar māti un viņš pārtiek no mātes piena. 2. *fiz., meh.* Laika intervāls, pēc kura cikliski atkārtojas fizikālo lielumu vērtības. 3. *ġeol.* Ērai pakārtota ģeohronoloģiskās skalas vienība, kas aptver nozīmīgu Zemes ģeoloģiskās vēstures un dzīvības attīstības posmu un kam stratigrāfiskajā skalā atbilst *sistēma*. 4. *ķīm.* Elementu kopa periodiskajā sistēmā, kas aptver elementus no sārmmetāla līdz cēlgāzei.

periostīts [gr. *periosteon* < *peri pie*, apkārt + *osteon* kauls] (*periostitis*) *med.* Kaulplēves iekaisums.

periosts [gr. *periosteon*] *biol.* → **kaulplēve**

periselēnijs [gr. *peri pie*, tuvumā + *selēnē* mēness] *astr. Sk. pericentrs*

periskops [gr. *periskopein* skatīties apkārt] *fiz.*

Optiska novērošanas ierīce, kas sastāv no binokulārās vai monokulārās skata caurules ar optiku, kura maina gaismas stara virzienu; var novērot objektus, atrodoties aiz gaismnecaurlaidīga aizsega, piem., novērot virs ūdens notiekošo, atrodoties zemūdenē.

perisperms [gr. *peri* pie, apkārt + *sperma* sēkla] *biol.* Īpaši audi augu sēklās, kuros uzkrājas diglīm nepieciešamās barības vielas.

peristaltika [gr. *peristaltikos* aptverošs] *biol.* Do-bo orgānu (kuņģa, zarnu) muskulatūras viļņveidīga saraušanās, tādējādi pārvietojot orgāna saturu funkcionāli pareizā virzienā.

peritonīts [gr. *peritonaion* vēderplēve] (*peritonitis*) *med.* Vēderplēves iekaisums.

perkolācija [lat. *percolatio* kāšana] *ķīm. tehnol.* Ekstrakcijas metode, kurā *ekstrahentam* ļauj lēni plūst caur nekustīga ekstrahējamā materiāla slāni.

pērkons *met.* Skaņas parādība, kas negaisa laikā pavada atmosfēras elektrisko izlādi.

perkusijs [lat. *percussio* klauvēšana, sišana] *med.* Izklauvēšana – izmeklēšanas metode – iekšējo orgānu stāvokļa novērtēšana pēc skaņas.

perkutēt [lat. *percutere* klauvēt, sist] *med.* Izklauvēt; izmeklēt ar perkusijas metodi.

perlamutrs [v. *Perlmutter* < *Perle* pērle + *Mutter* māte] Gliemežnīcu iekšējā kaļķakmens kārtā, ko veido sikas aragonīta zvīniņas; raksturīgs īpatnējs (perlamutra) spīdums; lieto rotaslietām, pogām.

pērle [v. *Perle*] *biol., ķīm.* Apaļš *perlamutra* grauds, kas veidojas dažu gliemeņu ķermenī, nogulsnējoties perlamutram ap sīku svešķermeni.

perlīne [hol. *paardelijs*] *jūrn.* Kaņepāju tauva ar 100–150 mm perimetru.

perlīta struktūra [v. *Perlit* < *Perle* pērle; struktūra] *materiālt.* Tērauda struktūra, kas satur 0,83% oglekļa, sastāv no smalka plāksnīšu ferīta un cementa maisījuma. P. s-u iegūst, tēraudu lēni atdzesējot; cietība HRC 20.

perlīts [v. *Perlit* < *Perle* pērle] *ģeol., tehnol.* Minerāls, vulkāniskais stikls. Uz p ū s t s p. – termiski apstrādāts (1000–1200 °C) p. – porains materiāls, ko izmanto par vieglo pildvielu, ražojot siltumizolējošus materiālus

(piem., vieglbetonu), un par sorbentu, īpaši jūrā izplūdušas naftas savākšanai.

pērvista (*Numida meleagris*) *lopk.* Gaļas ieguvei audzējami vistveidīgo kārtas putni zilganpelēkā krāsā ar baltiem plankumiņiem.

permalojs [a. *permalloy* < *perm(eability)* caurlaidība + *alloy* sakausējums] *el.* Niķeļa un dzelzs sakausējums, *magnētisksts* materiāls (sk. *magnētiskie* (*feromagnētiskie*) *materiāli*).

permanganāti [v. *Permanganat* < lat. *per* pāri, virs + *Manganat*] *ķīm.* Mangānpārskābes HMnO_4 sāļi, stipri oksidētāji. K ā l i j a p-s-dezinfekcijas līdzeklis, t. s. zilie graudiņi.

perms (*perma periods*) [pēc Permas guberņas nos.] *ģeol.* Paleozoja ēras sestais (pēdējais) periods (pirms 285–230 miljoniem gadu).

permutācija [lat. *permutatio* apmaiņa, pārvietošana] *mat.* Elementu 1, 2, ..., n kārtības maiņa (piem. 35214, ja $n=5$). Visu p-u skaits ir $n!$ (sk. *faktoriāls*).

pernica [v. *Firnis*] *ķīm.* Šķidra, plēvi veidojoša viela; lieto eļļas krāsu ražošanā un koka un metāla virsmu apstrādei pirms krāsošanas. A l k i d u p. – p., kuras galvenā, plēvi veidojošā sastāvdaļa ir *alkidsveķi*. D a b i s k ā p. – žūstošu augu eļļu maisījums ar *sikatīvu*. K o m b i n ē t ā p. – oksidētu vai polimerizētu augu eļļu un sikatīva šķīdums terpentīnā vai lakbenzinā.

perniciozs [lat. *perniciosus* postošs, bīstams] *med.* Ļaundabīgs (piem., *perniciozā anēmija*).

peroksīdi [v. *Peroxid* < lat. *per* pāri, virs + *Oxid*], **superoksīdi** *ķīm.* Savienojumi, kas satur īpašu divu skābekļa atomu savienojumu (–O–O–); spēcīgi oksidētāji; lieto arī par polimerizācijas iniciatoriem un *sašūšanas* jeb vulkanizācijas *agentiem*. Ū d e ņ r a ž a p-s- H_2O_2 – lieto dezinfekcijai, audumu un papīra balināšanai u. c.

peroksiradikālis [lat. *per* pāri, virs + fr. *oxy(gène)* skābeklis + radikālis] *ķīm.* Ķīmiska daļiņa, kas satur peroksigrupu –O–O–; rodas, reaģējot *brīvajiem radikāļiem* ar skābekļa molekulām (parasti ūdens šķīdumos).

perons [fr. *perron*] *transp.* Izbūvēts laukums transportlīdzekļu stāvvietās, platforma ērtākai pasažieru izkāpšanai un iekāpšanai, kravas

iekraušanai un izkraušanai, arī degvielas pildīšanai, stāvēšanai vai tehniskai apkopei.

perorāli [lat. *per* caur, pa + *os* (*oris*) mute] *med.* Caur muti (medikamentu ievadišanas veids).

perpendikularitāte [lat. *perpendicularis* state-nisks], **ortogonalitāte** *mat.* Taišņu un plakņu īpašība veidot savā starpā taisnu leņķi.

perspektīva [fr. *perspective* < lat. *perspicere* sa-skatīt, skaidri redzēt] 1. *mat.* Figūru un ķer-meņu attēlojums plaknē vai uz (cilindra, sfēras) virsmas, projicējot tos no kāda telpas punkta. 2. *kino, tel.* Telpiska priekšmeta attē-la raksturs atkarā no kameras attāluma; trīs-dimensiju ilūzija uz plakanas virsmas. A t m o s f ē r a s p. – brīvā dabā uzņemtu objektu attēlu krāsas un kontūru izšķiramības sama-zināšanās atmosfēras ūdens tvaiku ietekmē atkarā no kameras attāluma. B r ī v ā p. – īpaši konstruēta fona dekorācija, kas pastip-rina p-as efektu. L i n ē ā r ā p. – paralēlu telpas līniju satuvināšanās efekts atkarā no kameras attāluma. P-as p i e l ā g o š a n a – filmējamo objektu proporciju un savstarpējo attālumu mainīšana uzņemtajā attēlā, izman-tojot objektīvus ar ļoti lielu vai ļoti mazu fokusa garumu.

pērtiķi, pērtiķveidīgie, primāti (*Primates*) *biol.* Augsti organizēta zīdītāju kārtā.

pērtiķveidīgie *biol.* → **pērtiķi**

perturbācija [lat. *perturbatio* sajukums] *astr.* De-bess ķermeņa reālās orbītas novirzīšanās no teorētiski aprēķinātās orbītas. P-u rada galve-nokārt citu debess ķermeņu gravitācijas spē-ki, debess ķermeņa masas sadalījuma asimet-rija, *gaismas spiediens* u. c. faktori.

perturbācija teorija *astr., fiz.* Tuvinātā metode, ar ko var risināt komplicētu problēmu, ja to aprakstošais vienādojums tikai mazliet atšķiras no citas problēmas un tai atbilstošā vienādojuma, kura atrisinājums ir zināms; piem., planētas kustības orbīta ap Sauli ir elipse, citu planētu ietekme to tikai mazliet izmaina; šās orbītas formas maiņas iespē-jams aprēķināt, izmantojot p. t-u. P. t-u vis-plašāk lieto astronomijā un kvantu fizikā.

peru pienišs bišk. Darbabišu virsriekles dziedzeru izdalītais sekrēts, ar ko baro māti un māšu *cirmepus* un pirmās trīs dienas darbabišu un tranu *cirmepus*.

peru telpa bišk. Stropa pirmais stāvs ar kārēm, kur bites audzē perus, uzkrāj barības rezerves un pārziemo.

perversija [lat. *perversus* apgriezts, ačgārns] (*perversio*) *med.* Pretdabiska tieksme, it īpaši dzimumdzīvē.

pesticīdi [lat. *pestis* epidēmija, sērga + *caedere* nonāvēt] *ķīm., lauks.* Bioloģiski aktīvi ķī-miski preparāti kaitīgu mikroorganismu, augu un dzīvnieku iznīcināšanai. Pēc iedar-bības p-us iedala aficīdos (iznīcina laputis), *akaricīdos* (ērces), *arboricīdos* (krūmus, ko-kus), *baktericīdos* (mikroorganismus), *fungi-cīdos* (augus), *insekticīdos* (kukaiņus), larvi-cīdos (kāpurus), *limacīdos* (gliemežus), *nematocīdos* (nematodes), *ovicīdos* (kaitēkļu olas), *zoocīdos* (dzīvniekus). Daži p. kaitīgos organismus neiznīcina, bet traucē to vairo-šanos (piem., hemosterilanti padara kukaiņus vairoties nespējīgus), pievilina tos (*atrak-tanti*) vai atbaida (*repelenti*), nomāc dzīv-nieku barošanās refleksus (antifidanti), ietek-mē augu attīstību (augšanas regulatori, *defo-lianti*, *desikanti*, *retardanti*).

Petri trauciņi [pēc v. bakteriologa R. J. Petri (*Petri*, 1852–1921) vārda] *biol., ķīm.* Apaļi, seklī stikla vai plastmasas trauciņi ar vertikālām malām; lieto galvenokārt bakterioloģiskajās un ķīmiskajās laboratorijās.

petrofīti [gr. *petros* akmens, klints + *phyton* augš] *biol.* → **litofīti**

petrogrāfija [gr. *petros* akmens, klints + *graphein* rakstīt] *ģeol.* Ģeoloģijas zinātne par iežiem, to sastāvu, uzbūvi, veidošanos.

petroķīmija *Petrogrāfijas* nozare, kurā pēta iežu ķīmisko sastāvu un to ķīmisko izcelsmi.

petroleja [v. *Petroleum* < gr. *petros* akmens, klints + lat. *ol(eum)* eļļa] *ķīm.* Naftas destilācijas (200–300 °C temperatūrā) produkts, *ogļūdeņ-ražu* maisījums; lieto par šķīdinātāju un degvielu.

petrolēteris [petrol(eja) + ēteris] *ķīm.* Naftas frakcija ar viszemāko viršanas temperatūru (40–70 °C); lieto par šķīdinātāju.

petrositāli [gr. *petros* akmens, klints + sitāli] *sil. tehnol.* No iežiem iegūti *sitāli*.

pH [lat. *potentia Hydrogenii*], **ūdeņraža eksponents** *ķīm.* Fizikālķīmiskais lielums šķīduma skābuma vai bāziskuma kvantitatīvai rakstu-

rošanai: neitrālu ūdens šķīdumu pH ir 7, skābu – mazāks par 7, bāzisku – lielāks par 7.

pidžama [a. *pyjamas* < hindu, persiešu] *apg.* Vīriešu *guļamdrēbju* komplekts, ar ko kopš 1880. gada aizstāj vīriešu naktskreklu; sastāv no guļambiksēm un *guļamjakas*; vēlāk arī pārējo dzimumvecumgrupu valkātāju citu (piem., mājas, pludmales u. tml.) *tērpu* sastāvdaļa.

pieaugums 1. *mat.* Starpība $Dx = x_2 - x_1$ starp divām kāda mainīgā (x) vērtībām x_1 un x_2 . 2. *mež.* Noteiktā laika periodā izveidojies koka vai audzes augstuma, caurmēra, šķērs-laukuma vai krājas palielinājums (kokam, audzei) vai samazinājums (audzei). 3. *lop.* Dzīvnieka masas vai izmēru palielinājums. **Absolūtais** p. – p. laika vienībā. **Relatīvais** (attiecinātais) p. – absolūtā p-a attiecība pret vidējo pieaugošo masu.

piedevas tehnol. Vietas, ko pievieno izejvielu mai-sijumam, lai veicinātu tehnoloģiskā procesa norisi un uzlabotu iegūstamā materiāla vai izstrādājuma īpašības. **Hidrofobās** p. – virsmaktīvas vielas (piem., *silikonī*), kas, adsorbējoties uz materiālu virsmas, izveido ūdenī nešķīstošus ķīmiskos savienojumus un novērš ūdens uzsūkšanu. **Mikropie-devas** – vielas, ko pieņem *portlandcementam* blīvuma un mehāniskās stiprības palielināšanai un pašizmaksas samazināšanai, piem., kvarca smiltis, kaļķakmens, dolomīts, dom-nu sārgņi. **Plastificējošās** p. – vielas, ko pievieno cementa javai, betona masai veidojamības (plasticitātes) uzlabošanai, piem., māls, trepelis, diatomīts.

piegiegšana *apg.* Mazākas piegriezumdetāļas pagaidu pievienošana lielākai detaļai ar rok-darbu dūrieniem vai ar viegli izārdāmiem šujmašīnas cilpdūrieniem.

piedurkne *apg.* Rocē iešūta vai ar rāvējslēdzēju atdalāmi iestiprināta *ģērba* daļa, kas pilnīgi vai daļēji aptver delmu. Pēc *piegriezuma* veida ir iešūtās vai citādi ierocētās p-es, reg-lāna un kopgrieztās p-es; pēc garuma – nag-piedurknes (bez paduses daļas), iespiedurknes (līdz pusdīlbam), dīlbpiedurknes (līdz elko-nim), 3/4 p-es (līdz pusdīlbam), 7/8 p-es (līdz plaukstas locītavai), garās p-es (līdz plauk-stas pamatnei).

piedziņa tehn. Enerģijas pievadīšanas mehānismi mašīnai; sastāv no *dzinēja*, pārvadmehā-nisma (sk. *pārvads*) un vadāmelementiem (sajūga, pārnēsūmkārbas).

pieēja *inf.* Datu izvades, ievades vai modifikā-cijas operāciju vispārināts apzīmējums. **A t ā l ā p.** – p. datu *apstrādes* līdzekļiem, izmantojot sakaru *pakalpojumus*. **N e s a n k c i o n ē t a p.** – apzināts datu izmantošanas ierobežojumu pārkāpums, kas izpaužas datu lasīšanā, modifēšanā vai iznīcināšanā. **P-as l a i k s** – laika intervāls no lasīšanas vai ierakstīšanas *komandas* padošanas līdz lasīšanas vai ierakstīšanas procesa sākumam. **P-as m e t o d e** – 1) metode *ierakstu* atrašanai *datnē*; p-as metodi realizē ar *sistēmas pro-grammām*; attiecīgās sistēmprogrammas bieži pašas tiek sauktas par p-as metodēm; 2) noteikumu un līdzekļu kopums, ar kuriem realizē abonenta piekļūšanu noteiktiem datoru sistēmu vai tīklu *resursiem*. **P-as t i e s ī b a s** – *lietotāju* tiesības datu apstrādes *sistēmā* glabātu noteiktu programmu un datu sankcionētai izmantošanai. **P-as v a d ī b a** – līdzekļu kopums, kas, pieprasot no lietotāja *pieteikumvārdu* vai *paroli*, nodrošina pret datoru tīkla resursu nesankcionētu izmantošanu. **T i e š ā p.** – tāds p-as veids datiem, kura realizācijas gaitā iespējama piekļūšana jebkuram atmiņā glabājamam datu elemen-tam, neizmantojot citus datu elementus.

piegaismošana fotogr. Dabiskā apgaismojuma maiņošana, lai mikstinātu *kontrastu*, koriģētu gaismēnu attiecības un veidotu fotogra-fējamajam objektam vēlamu krāsas toni; izmanto *zibspuldzes*, atstarotājus un reflek-torus.

piegriezums 1. *apg.* Ģērba virsmas sadalījums piegriezumdetālās, piem., pēc pamatdetāļu apveida ir taisnais, slīpais, apaļais p.; pēc piedurkņu piesaistes ir atsevišķo (noņema-mo), iešūto, reglāna un kopgrieztu piedurkņu p-i. 2. *mež.* Platība, ko piešķir meža (zemes) lietotājam vai īpašniekam papildus pie lie-tošanā vai īpašumā esošās meža (zemes) platības.

piejosta *apg.* *Gurnģērba* augšmalai vai *augšģērba* lejasmalai piešūta vai citādi, piem., līmējot, metinot, piestiprinātā griezummalu glīt-

apstrādes papild detaļa, ar kuru attiecīgo ģērba joslu piekļauj valkātāja ķermenim.

piekabe *transp., lauks. tehn.* Transportlīdzeklis, kas paredzēts braukšanai savienojumā ar mehānisko transportlīdzekli (spēkratiem), veidojot *autovilcienu* vai *traktorvilcienu*. A k t ī v ā p. – p. ar dzenošiem riteņiem. C i s t e r n p i e k a b e – specializēta p. ar cisternu šķidru, gāzveida, beramkravu vai maisījumu pārvadāšanai. D a u d z a s u p. – p., kam ir vairāk par divām asīm. G a r u m m a i ņ a s p. – p. ar maināmu sakabes iekārtas garumu. P a s ī v ā p. – p., kam nav dzenošo riteņu. V i e n a s s p. – p. ar vienu atbalsta asi. Sk. arī *kempingpiekabe*, *puspiekabe*, *savācējspiekabe*.

piekāje *ģeogr.* Līnija vai šaura pārejas josla, kas plānā vai kartē norobežo kalna nogāzes pārejas posmu no blakus esošās lidenās teritorijas. K o n t i n e n t a p. – kontinenta zemūdens nomalas apakšējā daļa, kas veido pārejas zonu starp kontinenta nogāzi un okeāna dibenu.

piekalne *ģeod.* Kalna nogāzes apakšējā daļa; kalna piekāje.

piekāpšanās *inf.* Process, ar kura starpniecību lokālajos tīklos *stacija* aiztur *datu pārraidi*, lai novērstu *sadursmi*, ja pārraides vide ir aizņemta.

piekarams kontainers *aeron.* Ciets plūdlīniju korpus ar nodalījumiem; lieto kravas, aprīkojuma un ieroču pārvadāšanai; hermētiskus p-os k-us izmanto par degvielas tvertnēm, kuras var nomest pēc degvielas izlietošanas.

piekarceļš *tehn.* Celšanas un transporta mašīna, kas kravu vai cilvēkus pārvieto ritošiem ratiņiem piekārtā *piekarē*, kuri virzās pa sliedi vai trosi. P-a sliede var būt novietota uz atsevišķiem balstiem (sk. *vienslides ceļš*) vai piestiprināta pie ēkas pārseguma vai *estakādes*.

piekare *tehn.* *Piekarceļa* sastāvdaļa (kravas tvērējs, kauss, vagonete, krēsls) kravas satveršanai (novietošanai) un pārvietošanai pa sliedi vai trosi.

piekārtojums *poligr.* Iespiešanas sagatavošanas process, kura laikā *iespiedējs* uz iespiedloknes panāk krāsu sakrītību un intensitāti atbilstīgi *paraugnovilkumam*.

piekraste (*piekrastes zona*) *ģeogr.* Krastam pie-

guļošā teritorija, kurā vērojamas tagadējās jūras baseina vai seno jūras baseinu viļņu darbības pēdas.

piekūnveidīgie (*Falconiformes*) *biol.* Plēsīgo putnu kārtā; raksturīgākie pārstāvji ir ērgļi, vanagi, piekūni, klijāni, lijās.

pielaide *st.* Pozitīvs lielums, ko izsaka ar starpību starp robežizmēriem vai robežnovirzēm un kas rāda, par cik var mainīties detaļas faktiskais izmērs. P-es l a u k s – apgabals, kura novietojumu attiecībā pret *nominālizmēru* nosaka augšējā un apakšējā novirze.

pielapes (*stipulae*) *biol.* Lapas pamatnes izaugumi, parasti divi, kas aizsargā jaunās lapas.

pielīts [gr. *pyelos* sile; bļoda] (*pyelitis*) *med.* Nieru bļodiņu iekaisums.

pielūžņojums *mežr.* Koksnes atliekas mežā, no kurām nevar iegūt standartam atbilstošu lietkoksnī un malku.

pieļaujamaais sūkšanas augstums *tehn.* Maksimālais augstums, līdz kuram *sūknis* darbojas normāli, bez *kavitācijas*; sevišķi svarīgs rādītājs *centrbēdzes sūkņiem*.

piēmija [gr. *pyon* strutas + *haima* asinis] (*pyaemia*) *med.* *Sepses* veids – mikrobu iekļūšana asinīs no strutu *perēkļa*, inficējot visu organismu.

piena aizstājēji *lopk.* Augu, dzīvnieku un mikrobioloģiskas izcelsmes barības līdzekļu maisījums, ko izmanto pilnīgai vai daļējai pilnpiena vai vājpiena aizvietošanai jaundzīvnieku ēdināšanā. P. a-a ķīmiskais sastāvs un bioloģiskā pilnvērtība ir maksimāli tuvi aizstājamajam produktam.

piena aizture *lopk.* Piena atdeves pārtraukšana dažādu negatīvu faktoru ietekmē; process saistīts ar hormona *adrenalīna* nonākšanu asinīs un vēlāk tesmenī (adrenalīns izraisa piena eju un slēdzējmuskuļa saraušanos).

piena atdeves intensitāte *lopk.* Piena daudzums, ko izsaulc no govs vienā minūtē.

piena blīvums *lopk.* Viena kubikcentimetra piena masa gramos 20 °C temperatūrā.

piena dzesēšanas rezervuārs *lopk.* Iekārta piena uzkrāšanai, dzesēšanai un īslaicīgai glabāšanai noteiktā temperatūrā; var komplektēt ar jebkuru slaukšanas iekārta.

piena dziedzeris, **krūts dziedzeris** *biol.* Zīdītājdzīvnieku un cilvēka dziedzerorgāns piena sekrēcijai.

piena filtrēšana *lopk.* Mehānisko piemaisījumu atdalīšana no piena.

piena kaites (kļūdas) *lopk.* Piena bioloģisko, fizikālo un ķīmisko īpašību nevēlamas izmaiņas.

piena kannu dzesētājs *lopk.* Iekārta piena dzesēšanai kannās un īslaicīgai glabāšanai; sastāv no ūdens vannas un aukstuma agregāta.

pienakmens *lopk.* Kalcija, magnija fosfāta, olbaltumvielu un citu vielu nogulsnes piena slaukšanas, pirmapstrādes un uzglabāšanas iekārtās.

piena pirmapstrāde *lopk.* Piena filtrēšana un atdzesēšana pirms uzglabāšanas.

piena produkti *pārt.* Produkti, kas iegūti no piena un kam ražošanas procesā pievienotas tikai pārtikas piedevas un citas funkcionāli nepieciešamas sastāvdaļas. P-a p-u i z s t r ā d ā j u m – izstrādājumi, kas gatavoti no p-a p-iem, kuriem ražošanas procesā pievienotas pārtikas piedevas, ražošanas palīg līdzekļi un citas nepieciešamās vielas, lai daļēji aizvietotu piena sausnas sastāvdaļas.

piena sasaldēšanas temperatūra *lopk.* Rādītājs, pēc kura nosaka piena dabiskumu – sasaldēšanas temperatūra ir atkarīga no pienā izšķīdušo vielu koncentrācijas. Parastā p. s. t. ir 0,51 °C.

piena virziena govju šķirnes *lopk.* Govju šķirņu grupa, kuru galvenais produkcijas veids ir piens.

piencukurs, laktoze *ķīm., pārt.* Piena ogļhidrāts $C_{12}H_{22}O_{11}$ (satur piens), ko iegūst, no sūkālām atdalot olbaltumvielas un nodzidrinātās sūkalas iebiezinot; no iebiezinātām sūkālām izkristalizētos kristālus skalo un kaltē.

piengatavība *lauks.* Labības gatavības pakāpe – augu augšējās lapas, ziedkopa un graudu apvalki zaļi, stiebru apakšējie mezgli atmiruši. P-as laikā graudi ir sasnieguši maksimālo garumu, to endosperms pildīts ar baltu, pienveidīgu šķidrumu; turpinās barības vielu pieplūde un uzkrāšanās graudos, ūdens tajos ir 40–60%.

pienība *lopk.* Piena daudzums, ko dzīvnieks producē savā organismā vienas laktācijas laikā.

pienīgums *lopk.* Dzīvnieka piena ražošanas spēja. C ū k a s p. precīzi ir grūti nosakāms; ir vairākas metodes, pēc kurām to nosaka

aptuveni. P-a k o e f i c i e n t s – visa laktācijas perioda standartizētā četrprocentīgā piena daudzuma attiecība pret katru dzīvmasas kilogramu. R e l a t i v a i s p. – visa laktācijas perioda standartizētā četrprocentīgā piena daudzuma attiecība pret katriem 100 kg dzīvmasas.

piens 1. biol. Sekrēts, kas laktācijas periodā izdalās no zīdītājdzīvnieku un cilvēka *piena dziedzeriem*. Reziduālais, paliekošais p. *lopk.* – p., kas pēc govs slaukšanas paliek tesmenī neizslaukts. **2. pārt.** Veselu dzīvnieku (govs, kazas, aitas, ķēves vai bifeļu) p-a dziedzeru normālas sekrēcijas produkts. A t j a u n o t s p. – p., kas iegūts, sausiem vai iebiezinātiem p-a produktiem pievienojot noteiktu daudzumu ūdens, lai atjaunotu nepieciešamo ūdens un sausnas attiecību. P-a i e r a u d z ē š a n a – no dažāda veida pienskābes baktērijām pagatavota ierauga pievienošana p-m, vājpienam, krējumam vai p-a maisījumam noteiktā temperatūrā. P-a s a r e c i n ā š a n a – ar skābju vai fermentu preparātiem panākta p-a recekļa izveidošanās. R e k o m b i n ē t s p. – p., kas iegūts, kombinējot dažādās attiecībās p-a taukus un p-a beztauku sausnu (ar ūdeni vai bez ūdens), lai atjaunotu nepieciešamo ūdens un sausnas attiecību.

pienskābe *ķīm. Karbonskābe, oksiskābe* $CH_3CH(OH)COOH$, mikroorganismu un augstāko organismu vielmaiņas produkts.

pienskābes baktērijas *biol.* Baktērijas, kas dzīvības procesiem nepieciešamo enerģiju iegūst pienskābajā rūgšanā.

piensula, latekss *biol.* Izskatā pienam līdzīga augu sūnsula.

piepes mež. Sēņu grupa, kas attīstās uz *kokmateriālu* daļām vai ekspluatācijā esošas *koksnēs*.

piepildīšana ā. apstr. Ādas biežuma izlīdzināšana ar organiskām un neorganiskām vielām un sintētiskiem polimēriem izturības stiprināšanai pret ārējo faktoru iedarbību.

pieprasījums inf. 1. Ieejas ziņojums, ar kuru *datu apstrādes sistēmai* pieprasa kādu *informāciju*. **2.** Izsaukšanas procedūra, kas prasa noteiktu atbildes reakciju. D a t u b ā z e s p. – *datu bāzes ierakstu p.*, kuru *lietotājs* vai *pro-*

gramma nosūta datu bāzes pārvaldības sistēmai; atkarībā no pārvaldības sistēmas un *valodas*, kuru izmanto, lai vērstos pie datu bāzes, p-a *tekstā* var būt norādītas papildu darbības – atrasto datu sakārtošana, elementāru aprēķinu izpilde u. tml.

piepūle *meh.* Šķēluma iekšējo spēku rezultējošais spēks. *Sk. šķēlumu metode.*

pierādījums *loģ., mat.* Dotā apgalvojuma (tēzes, teorēmas) patiesuma pamatojums, secinot to no citu zināmu apgalvojumu (premisu, argumentu) patiesuma.

pieradināti dzīvnieki *lopk.* Dzīvnieki, kuru pieradināšanai pie mājas katru nākamo paaudzi ņem tieši no savvaļas.

piesala *met.* Ledus josla gar upju, ezeru un ūdenskrātuvju krastiem. *I e s ā k u p. – p.,* kas veidojusies pie krasta. *P a l i k u p. – p.,* kas, ledum kūstot, palikusī pie krasta. *P i e n e s u p. – p.,* kas veidojusies, piesalstot pienestiem viņņiem un ledum.

piesārņojums, vides piesārņojums *ekol.* Tādas vielas vai faktori, kas, atrazdamies dabas vidē, nelabvēlīgi ietekmē gan pašu vidi, gan cilvēku, kaitējot viņa veselībai.

piesātinātie ogļūdeņraži *ķīm.* *Sk. alkāni*

pieskare *mat.* Dotās liknes sekantes MM' robežstāvoklis, kad punkts M' neierobežoti tuvojas dotajam punktam M; p-ei ar likni ir tikai viens kopīgs punkts (M).

pieskarplakne *mat.* Plakne, kam ar doto virsmu ir tikai viens kopīgs punkts.

pieslēgvieta *inf.* Savienojums, ar kura starpniecību sinhronizē un vada datu plūsmu starp centrālo procesoru un tādām ārējām iekārtām kā, piem., modemiem un printeriem. *P a r a l ē l ā p. – ievadizvades p. informācijas* ātrai sinhronai pārsūtīšanai pa paralēlām līnijām starp datoru un ārējām ierīcēm (piem., paralēlo printeri). *S e r i ā l ā p. – ievadizvades p. secīgai (bitu pēc bita) informācijas pārsūtīšanai starp datoru un tā ārējām ierīcēm (piem., modemiem, pelēm, skeneriem un seriālajiem printeriem).* *S p ē l u p. – p. kursorviras* vai spēļvadnes pievienošanai datoram.

pieslēšanās laiks *mež.* Minimālais gadu skaits, ieskaitot ciršanas gadu, pēc kura pieguļošo cirstu ir atļauts nocirst.

pieslīpēšana *būvn.* Virsmu savstarpēja pielāgošana, slīpējot ar abrazīviem materiāliem, lai iegūtu blīvus, hermētiskus savienojumus.

piespieddzese *tehnol.* Temperatūras pazemināšana ar kādu ierīci.

piestātnes masts *aeron.* Būves un ierīču komplekss dirižabļu piestāšanai un stāvēšanai.

piestrāde *tehn.* Mašīnu detaļu saskarvirsmu pielaikošanās to darbības sākumstadijā.

piesūcināšana *ķīm.* Tehnoloģisks process materiāla savstarpēji savienoto poru aizpildīšanai ar šķidriem preparātiem, piem., papīra vai auduma p. ar sintētisko sveķu emulsiju slāņaino plastikātu ražošanā. *K o k s n e s d i f ū z i j a s p. kokapstr. – p.,* kas pamatojas uz vielu iesūkšanos mitrā koksne, tāpēc ka pastāv koncentrācijas starpība uz koksnes virsmas un tās iekšpusē. *K o k s n e s d u b u l t p i e s ū c i n ā š a n a –* koksnes secīgā p. ar diviem dažādiem aizsarglīdzekļiem vai divreizēja p. ar vienu aizsarglīdzekli. *K o k s n e s k a p i l ā r ā p. – p.,* kas balstās uz šķidruma iekļūšanu sausā koksne kapilāro spēku ietekmē. *K o k s n e s p - a s a t t e i c e –* koksnes p-as moments, kad šķidruma uzsūkšana praktiski nenotiek un tālākā p. ir neracionāla. *K o k s n e s p. ar d i f ū z i j a s p a ņ ģ ģ m i e n u –* mitras koksnes apstrāde vai p. ar ūdeni šķīstošiem aizsarglīdzekļiem *d i f ū z i j a s* ceļā. *K o k s n e s p. ar p u l s ģ j o š o p a ņ ģ ģ m i e n u –* koksnes p. autoklāvā pēc spiediena un vakuuma paņēmiena ar vairākkārtēju īslaicīgu ciklu atkārtošanu. *K o k s n e s p. ar s p i e d i e n u c a u r p i e r e s d a l u –* apaļu, nemizotu, svaigi cirstu kokmateriālu p. ar spiedienu pa vienu no gala virsmām. *K o k s n e s p. pēc k a n ā l u p - a s p a ņ ģ ģ m i e n a –* koksnes p., ievadot aizsarglīdzekļus izurbtajos šķērskanālos pastas, pulvera vai speciāli pagatavoto patronu veidā. *K o k s n e s p - a s t i l p u m s –* koksnes brīvā tilpuma daļa, kurā p-as šķidrumu var iepildīt ar noteiktu p-as paņēmieni. *P - a s ā t r u m s –* p-as šķidruma iesūktā daudzuma attiecība pret p-as ilgumu (parasti kilogramos vai litros laika vienībā). *P - a s š ķ i d r u m a c a u r l a i d ī b a –* p-as šķidruma spēja iekļūt koksne p-as laikā, kas raksturo p-as ātrumu. *P - a s š ķ i d r u m a i z t e*

c ē š a n a – p-as šķidruma iesūkšanās dziļuma attiecība pret p-as ilgumu (milimetros laika vienībā).

pieši *lopk.* Metāla vai plastmasas izstrādājumi, ko ar siksnīņu piestiprina jātnieka zābakiem zirga skubināšanai.

piešķire *inf.* 1. Operācija, kas maina vērtību šādiem elementiem: mainīgajam, reģistram, masīva elementam, ieraksta laukam. 2. Identifikatora piešķiršana ierīcei vai kādam citam resursam, ko izmanto programmas.

piešūšana *apg.* Mazākas piegriezumdetaļas vai furnitūras detaļas (piem., pogas) galīgā pievienošana lielākai piegriezumdetaļai, to piešūjot. Sk. arī *sašūšana*.

pieieteikšanās *inf.* Lietotāja identificēšanās procedūra, pievienojoties datoram pa sakaru līniju. Šīs procedūras laikā dators parasti pieprasa lietotāja vārdu un paroli.

pieieikūmvārds *inf.* Vārds, ko lietotājam piešķir datoru tīkla administrators un ko izmanto, lai identificētu lietotāju. P. kopā ar *paroli* ļauj lietotājam piekļūt datoru tīkla resursiem.

pieteka *ģeogr.* Ūdenstece, kas ieplūst lielākā ūdenstecē vai ezerā; parasti tā ir īsāka par galveno upi un mazāk ūdenīga.

pievads *tehn.* Ierīce mašīnas vai mehānisma darbināšanai; (vispārīgā gadījumā) sastāv no motora, pārvada un vadības sistēmas. B r e m ž u p. – bremžu sistēmas daļa, kas pēc vadības signāla pievada spēku bremžu mehānismiem. H i d r a u l i s k a i s p. – p., kas nodrošina mašīnu un mehānismu kustību ar darba šķidruma palīdzību. P n e i m a t i s k a i s p. – p., kas nodrošina mašīnu un mehānismu kustību ar saspīestas gāzes palīdzību.

pievasa *biol.* Vasa, kas izveidojas no papildu (adventīvajiem) pumpuriem uz auga virszemes daļām.

pievedceļš *dz.* Ceļš kravas pārvadāšanai no rūpniecības uzņēmuma dzelzceļa stacijas vai kravas punkta līdz dzelzceļa transporta koplietošanas sadales punktam.

pievedējtraktors *mežr.* Ar hidromanipulatoru un kravas platformu apgādāts traktors kokmateriālu pievešanai paceltā stāvoklī (*nevēl. forvaders*).

pievelšana *lauks.* Lauka virsmas nolīdzināšana,

cilu sadrupināšana, augsnes kapilaritātes palielināšana (optimāla sakārtas blīvuma radīšanai) ar gludajiem veltņiem vai skrītulvēltņiem, visbiežāk pēc sējas vai reizē ar sēju, irdenās augsnēs arī pirms sējas.

piezīmjdators *inf.* Portatīvs personālais dators ar autonomu barošanas avotu, nelielu tastatūru un displeju.

pigmenti [lat. *pigmentum* krāsa] 1. *biol.* Krāsvielas, kas atrodas dzīvo organismu audos. 2. *ķīm.* Krāsvielas, kas nešķīst tajā vidē, kuru iekrāso; lieto laku un krāsu materiālu ražošanā, stiklšķiedras audumu, plastmasu un gumijas maisījumu krāsošanai u. c. K e r a m i s k i e p. – augstā temperatūrā stabilas vielas, kuru krāsa ir atkarīga no to kristāliskā režģa uzbūves un tajā esošiem režģa defektiem, kas absorbē noteikta viļņu garuma gaismas starus.

pigmentšūnas *biol.* Ķermeņa šūnas, kuru citoplazmā atrodas pigmenti.

pikaps [a. *pick-up* pacelt] *aut., transp.* Viegls kravas automobilis ar vaļēju kravas kasti, kas izveidota vienlaidus ar pārējo virsbūves daļu.

pikē [fr. *piquē*] *tekst.* Balināts vienkrāsas vai apdrukāts blīvs audums no ķemmdzijas ar dažādu reljefu rakstu, ko veido sarežģīts pinums.

pikēšana [fr. *piquer* durt] *aeron.* Strauja gaisakuģa krišana pa trajektoriju, kas ar horizontālo plakni veido leņķi, kurš lielāks par 30°.

piketāža [fr. *piquet* miets + *étagér* novietot stāvus] *ģeod.* Punktu izvēle dabā un iezīmēšana ar mietiņiem, lai sāktu ģeodēzisko mērīšanu.

pikets [fr. *piquet* miets] *ģeod.* Ar mietiņu fiksēts apvidus punkts trases raksturīgo punktu apzīmēšanai; apvidus punkts ģeodēziskajā mērīšanā.

piknomets [gr. *pyknos* blīvs + *metron* mērs] 1. *fiz.* Speciālas formas stikla trauks ar šauru kakliņu un noteiktu tilpumu, kuru izmanto šķidrumu un cietvielu blīvuma precīziem mērījumiem. 2. *tehn.* Ierīce gāzu, šķidrumu un beramvielu blīvuma noteikšanai.

pikrīnskābe [gr. *pikros* rūgts, ass + *skābe*], melnīts *ķīm.* Trinitrofenols, koši dzeltens aromātisks savienojums, 2,4,6-trinitrofenols ($\text{NO}_2\text{C}_6\text{H}_2\text{OH}$; agrāk lietoja par krāsvielu un sprāgstvielu.

pikselis [a. *pixel* < *pic(ture) el(ement)*] attēla elements] *inf.* Vismazākais attēla elements, kam rastrgrafikā var patstāvīgi piešķirt tādus raksturojumus kā, piem., krāsa un spilgtums.

pikuļi lauks. Gurķu augļi, ko novāc 4 vai 5 dienas pēc aizmešanās, kad to garums ir 2–3 cm, diametrs 1,0–1,5 cm; izmanto konserviem.

piķelēšana [hol. *pekelen* sālit] *ā. apstr.* Kažokādu apstrādes pamatoperācija – atgaļota kažokādas pusfabrikāta un atsārnotu kailādu apstrāde ar skābju un sāļu šķīdumiem ūdenī pirms miecēšanas ar hroma sāļiem; izmanto arī jēlādu konservēšanai.

piķēšana [fr. *piquet* miets] *lauks., mež.* Dīgstu pārstādīšana lielākos attālumos *dīglapu* fāzē, lai nodrošinātu augiem lielāku augšanas telpu.

piķis mežr. Melna amorfa cietviela, kas paliek destilācijas kublā, pārdestilējot akmeņogļu un koka darvu vai *talleļļu*; izmanto *fitosterīna* iegūšanai un tehnisko papīru līmēšanai (*hidrofobizācijai*). *Priežu darvas p.* – cietais atlikums pēc darvas eļļas atdestilēšanas no priežu darvas (sk. *darva*). *Taļļu p.* – *talleļļas* *vakuumrektifikācijas* paliekas – melna piķveida viela.

pilārs [lat. *pilarius* < *pila* stabs] *arhit.* Kvadrātveida vai daudzstūrains balsta elements, kas ir masīvāks par *kolonn*u un kam var nebūt ordera daļējuma sistēmas. *Saišķu p.* – bagātīgi profilēts balsts, kas no visām pusēm ir papildināts ar pilastriem, puskolonnām, trīsceturtdaļkolonnām u. tml.

pilastrs [fr. *pilastre* < lat. *pila* stabs] *arhit.* Izvirzījums ar taisnstūra šķērsgrīzumu sienas vai staba virsmā, parasti veidots pēc *kolonnas* uzbūves shēmas.

pildbetons būvn. Materiāls, kura masa sastāv no vāji plastiskas parastā betona masas un akmeņu pildījuma. Plaši izmanto pamatu un citu masīvu konstrukciju betonēšanai. Akmeņu tilpums p-ā nedrīkst būt lielāks par pusi no betonējamās konstrukcijas tilpuma.

pildīnš būvn. 1. Rāmī iestiprināts plāns dēlis vai finieris. 2. Pakāpiena elements, kas augstuma virzienā nosedz telpu starp diviem kāpšļiem.

pildrežģis būvn. Ēkas sienas konstrukcija, kurai

koka karkasu aizpilda ar ķieģeļu mūrējumu vai citu materiālu.

pildvielas tehnol. 1. Vietas, ko pievieno materiāliem, sagatavojot plastmasu kompozīcijas, gumijas maisījumus, laku un krāsu materiālus un betonus, lai izstrādājumiem būtu vēlāmās īpašības un mazākas ražošanas izmaksas. *Lokšņup.* – papīrs, kokvilnas, stikla u. c. audumi; lobītais finieris. *Pulverveida p.* – krīts, talks, kaolīns, kvēpi, metālu pulveri, koka milti u. c. ar daļiņu lielumu līdz 500 μm. *Šķiedrveida p.* – stikls, kokvilna, organiskās šķiedras, bora, oglekļa u. c. šķiedras. 2. *papīrr.* Ūdenī nešķīstošas vai mazšķīstošas vielas, ko pievieno *papīrmasai*, lai palielinātu papīra necaurspīdīgumu un *baltuma* pakāpi. *P-uturība* – procentos izteikta papīrā esošo p-utiecība pret p-utaudzumu, kas ievadīts papīrmasā. 3. *kopakstr.* Viela vai vielu maisījums, ar ko aizpilda koksnes poraino struktūru, to modificējot.

pīles (*Anatidae*) *biol., lopk.* Zosveidīgo kārtas ūdensputni.

“pīles” shēma aeron. Lidmašīnas komponējuma shēma, kurā horizontālais spārnojums novietots pirms spārna.

pīlienlaistīšana dārk. Īpašs *laistīšanas* veids segtajās platībās, izmantojot speciālu laistīšanas iekārtu.

piliens Atsevišķs neliels šķidrums tilpums, kas ar rotācijas virsmu norobežots līdzsvara stāvoklī; p-a formu nosaka šķidrums virsmas spraiguma un ārējo spēku iedarbība.

pilings [a. *pillling*] *tekst.* Šķiedru savēlšanās uz tekstilmateriālu virsmas valkāšanas vai mazgāšanas laikā, veidojot t. s. pīles vai bumbulišus, kas saglabājas uz materiāla virsmas, bojājot tā izskatu.

pīlnās strāvas likums el., fiz. Fizikas likums, kas noteic, ka magnētiskā lauka intensitātes vektora cirkulācija pa konķūru, kurš aptver strāvu, ir vienāda ar to neatkarīgi no vietas, kas ir telpā ap šo strāvu.

pilngatavība lauks. Labības gatavības pakāpe – augu veģetācijas daļas ir atmirušas, graudu endosperms ciets, lūstošs; barības vielu pieplūde graudiem, kā arī to morfoloģiskā attīstība beigusies, ūdens tajos ir 17–20%. P-as

sākums ir labākais labības novākšanas laiks, tās beigās graudi no vārpām sāk izbirt.

pilnkrāsu iespaidums *poligr.* Četru CMYK krāsu iespaidums.

pilnmēness *astr. Sk.* Mēness fāzes

pilnpiens *pārt.* Piena produkts, kas iegūts, normalizējot pienu ar vājpienu, pienu vai krējumu, lai tauku daudzums nebūtu mazāks par 3%. P. ar samazinātu tauku daudzumu – piena produkts, kas iegūts, normalizējot pienu ar vājpienu, pienu vai krējumu; tauku nav mazāk par 0,5% un nav vairāk par 3,0%.

pilnputenis *met.* Putenis snigšanas laikā, pūšot stipram vējam.

pilnvara *inf.* Atribūts, ko dinamiski piešķir objektam, lai norādītu, ka tam ir tiesības iniciēt noteiktu darbību.

pilnvarošana *inf.* Pilnvaru piešķiršana kādai personai vai personu grupai noteiktu darbību izpildei un resursu izmantošanai datoru tīklā.

piloni [gr. *pylōn* vārti] *arhit.* 1. Nošeltas piramīdas veida celtnes, ko būvēja Ēģiptes tempļu priekšā abās pusēs *portālam*. 2. Lielī stabi, kas balsta velves vai atrodas ēkas portāla, tilta uzbrauktuves malās u. tml. vietās.

pilotāža [fr. *pilote* < *piloter* vadīt] *aeron.* 1. Prasme vadīt gaisakuģi lidojuma laikā. A u g s t ā k ā p. – lidaparāta manevrēšana ar nolūku izpildīt *pilotāžas figūru* kompleksu. S a r e ž ģ ī t a p. – manevrēšana grupā vai apgrieztajā stāvoklī. 2. Gaisakuģa vadīšana, izpildot ar to telpiskus manevrus (p-as figūras): *virāžu*, *slidēšanu*, *kabrēšanu*, *pikēšanu*, apvērsi, mucu, *nāves cilpu* u. c.

pilotāžas figūra *aeron.* Gaisakuģa kustība, kad tā trajektorijai ir noteikts veids vai gaisakuģis griežas ap savu asi vai veic kombinētas darbības; ir vairāki tūkstoši p. f-u. P. f. “k a l n i ņ š” – p. f., kurā gaisakuģa taisnvirziena lidojuma laikā tiek uzņemts ātrums ar pārslogdi, lielāku par vienu. Sk. arī *kabrēšana*, *nāves cilpa*, *pikēšana*, *virāža*.

pilotāžas un navigācijas komplekss *aeron. Sk.* automātiskā lidojuma vadības sistēma

pilotēšana [fr. *piloter* vadīt] *aeron.* Lidaparāta stāvokļa un trajektorijas vadīšana ar pamatvadības aprīkojuma iedarbību uz vadības

plāksnēm; p. var būt vizuāla vai instrumentāla.

pilotēt [fr. *piloter* vadīt] *aeron.* Manipulēt ar gaisakuģa vadības ierīcēm lidojuma laikā.

pilots [fr. *pilote*] *aeron.* Licencēts lidotājs, kas ar pamatvadības aprīkojumu nosaka gaisakuģa telpisko stāvokli.

pilsētīkls *inf.* Datoru tīkls, kas parasti aptver kādu pilsētu vai tās daļu un apvieno tajā izvietotos lokālos tīklus.

pincēšana [fr. *pincer* kniebt] *dārz.* → *izkniebšana*

pinēns *ķīm.* Bicikliskais *monoterpēnu* ogļūdeņradis, parastās priedes (*Pinus silvestris*) un parastās egles (*Picea abies*) sveķu *terpentīna* galvenā sastāvdaļa.

pinocitoze [gr. *pinein* dzert, uzsūkt + *kytos* šūna] *biol.* Šūnas membrānas spēja absorbēt šķidruma pilienu ar tajā izšķīdušajām organismiskajām vielām.

pinole [v. *Pinole* < it. *pinola* pīnijas čiekurs] *materiālt.* Darbmašīnas cilindriskā virzes *izpildītaiše*.

piodermija [gr. *pyon* strutas + *derma* āda] (*pyodermia*) *med.* Strutojošs ādas iekaisums.

pioreja [gr. *pyon* strutas + *rhein* tecēt] *med.* Strutu izdalīšanās.

pipete [fr. *pipette* caurulīte] *ķīm.* Stikla vai plastmasas caurulīte ar gumijas pūslīti galā nelielu šķidruma daudzumu pārvietošanai vai pilināšanai. M ē r p i p e t e – p. ar iedaļām.

pīrāgs *pārt.* Cepts miklas izstrādājums ar pildījumu.

piramīda [gr. *pyramis* (*pyramidos*)] 1. *mat.* Daudzskaldnis, kura viena skaldne (pamats) ir daudzstūris, bet pārējās skaldnes (sānskaltnes) – trijstūri ar kopīgu virsotni (p-as virsotni). 2. *krist.* Vienkāršā kristalogrāfiskā forma, kurā visas skaldnes ir trijstūri ar kopīgu krustpunktu; atkarībā no šķērsriezuma ir *t r i g o n ā l a s* (trisstūrainas), *t e t r a g o n ā l a s* (četrstūrainas), *h e k s a g o n ā l a s* (sešstūrainas) u. c. piramīdas.

piranometrs [gr. *pyr* uguns + *ana* augšup + *metron* mērs] *fiz.* Aparāts izkliedētās Saules radiācijas mērīšanai uz horizontālas uztvērējplāksnes.

pirātisms [lat. *pirata* < gr. *peiratēs* jūras laupītājs]

1. *jūrm.* Jūras laupītāju darbība, izmantojot

labi bruņotu ātrgaitas kuģi uzbrukumam tirdzniecības kuģiem, kā arī piekrastes ciematiem. Pretlikumīga vardarbīga rīcība pret kuģa vai lidaparāta komandu un pasažieriem, piem., personu īpašuma nolaupīšana, transportlīdzekļa sagrābšana. 2. inf. Neatļauta programmatūras vai integrēto shēmu kopēšana personiskai vai komerciālai izmantošanai.

pirenomicētes (*Pyrenomycetes*) *biol.* Asku sēņu klase; raksturīgi *augļķermeni*, kas attīstās uz *hifām* pa vienai vai īpašā hifu pinumā.

piretrīni *ķīm.* Cilvēkam maztoksiski augu izcelsmes insekticīdi.

piretroīdi *ķīm., lauks.* Pieskares un zarnu *insekticīdi*; lieto izsmidzinot; nav kaitīgi augiem, cilvēkam un dzīvniekiem – maztoksiski.

pirheliomētri [gr. *pyr* uguns + *hēlios* saule + *metron* mērs] *fiz.* Aparāts tiešas Saules radiācijas absolūtai mērīšanai uz perpendikulāras plaknes.

piridīns [v. *Pyridin* < gr. *pyr* uguns] *ķīm.* *Heterocikliskais savienojums* ar nepatīkamu smaku C_5H_5N , toksisks, daudzu dabas un ārstniecisku vielu struktūrelements.

pirimidīns [v. *Pyrimidin* < *Pyridin*] *ķīm.* *Heterocikliskais savienojums* $C_4H_4N_2$, kura gredzens ir daudzu dabas vielu sastāvā.

pirīts [gr. *pyritēs* (*lithos*) ugunsakmens] *min.* Izplatītākais sulfīdu minerāls, dzeltens dzelzs sulfīds FeS_2 ; izmanto sēra un sērskābes ieguvei.

pirksts *tehn.* Cilindriskais stienis detaļu savienošanai. V i r z u l a p. – stienis virzulī, kas veido kustīgu savienojumu ar *klani*.

pirmgliemji (*Amphineura*) *biol.* Gliemju apakštips; senākie un primitīvākie gliemji bez čaulas vai arī čaulu veido astoņas dakstiņveidā izvietotas plātnītes.

pirmkailsēkļi (*Progymnospermae*) *biol.* Izmirušu augu klase; eksistēja no *devona* vidus līdz *karbona* vidum.

pirmpiene *lopk.* Pirmo reizi atnesusies gov.

pirmpiens *lopk.; nevēl.* → *jaunpiens*

pirmreizinātājs *mat.* Dotā naturālā skaitļa dalītājs, kas ir *pirmskaitlis*.

pirmskaitlis *mat.* Naturāls skaitlis, kas ir lielāks par 1 un dalās tikai ar 1 un pats ar sevi. P-lī veido bezgalīgu virkni.

piroelektrība [gr. *pyr* uguns + *elektrība*] *fiz., ķīm.* Elektriskais lādiņš, kas parādās uz kristāla pretējām skaldnēm, karsējot kristālus ar polārām simetrijas asīm.

piroelektriķi *fiz.* Kristāliski *dielektriķi* (necentrosimetriski kristāli), kam ir spontāna polarizācija, t. i., polarizācija bez ārējā elektriskā lauka, kuru nosaka pozitīvo un negatīvo lādiņu “smaguma centra” nesakrīšana. Visi p. ir arī *pjezoelektriķi* (bet ne otrādi).

piroelektriskais efekts *el., fiz.* Pretējas zīmes elektrisko lādiņu parādīšanās uz kristāla pretējām virsmām (sk. *piroelektriķi*), ja tos silda vai dzesē (temperatūras izmaiņas ātrumam jābūt lielākam par lādiņu noplūdes ātrumu).

pirofitaļģes, pirofīti (*Pyrophyta*) *biol.* Zemāko augu nodalījums. Kustīgas vai nekustīgas vienkāršas kolonijas, retumis pavedienveida, aļģes, kuru šūnas ir kailas vai ietvertas divdabīgās bruņās.

pirofīti *biol.* Sk. *pirofitaļģes*

pirogallols [v. *Pyrogallol* < gr. *pyr* uguns + lat. *galla panga*] *ķīm.* 2,4,6-trioksibenzols, trisvērtīgais *fenols*.

piroklastiskie ieži [gr. *pyr* uguns + *klasis* lūšana] *ģeol.* Ieži, kas veidojušies no vulkānu izvirdumu drupu materiāla.

piroksēni [gr. *pyr* uguns + *xenos* svešs] *min.* Tumšo iežveidotāju minerālu grupa, magnija un dzelzs silikāti, vieni no galvenajiem bāzisko iežu minerāliem; izmanto keramikā, dažus paveidus – juvelierizstrādājumiem.

piroksilīns [fr. *pyroxiline* < gr. *pyr* uguns + *xylon* koks] *ķīm.* Trinitroceluloze, sprāgstviela. Sk. *nitroceluloze*.

pirolīts *būv.* Hidroizolācijas materiāls, kura sastāvā ir oleīns vai stearīns, kālija hidroksīds, nātrija silikāta ūdens šķīdums, smalki samaltas krīts un ūdens.

pirolīze [gr. *pyr* uguns + *lysis* sadalīšanās, izšķīšana] *ķīm.* Organisku vielu sadalīšanās augstā temperatūrā.

pirols [gr. *pyrros* ugunskrāsas (ģen.) + lat. *ol(eum)e[ll]a*] *ķīm.* Pieclocekļu *heterocikliskais savienojums* C_4H_4NH .

piroluzīts [gr. *pyr* uguns + *lūs*is mazgāšana] *min.* Melns minerāls, mangāna oksīds MnO_2 , nozīmīgākā mangāna rūda.

piromānija [gr. *pyr* uguns + *mania* ārpriests, kaisle] *med.* Slimīga tieksme dedzināt.

pirometrija [gr. *pyr* uguns + *metrein* mērit] *fiz.* Paņēmieni temperatūras mērīšanai no attāluma, temperatūru reģistrējošai ierīcei – *pirometram* – neatrodoties tiešā kontaktā ar vielu, kuras temperatūra ir jānosaka. P-ā, piem., izmanto sakarsētas vielas starojuma atkarību no temperatūras u. tml.

pirometrs [gr. *pyr* uguns + *metron* mērs] *tehn.* Ierīce augstas temperatūras (virs 400 °C) mērīšanai, pamatojoties uz dažādu ķermeņu īpašību (elektriskās pretestības, starojuma u. c.) maiņu atkarībā no temperatūras.

pirops [gr. *pyrōpos* ugunsveidīgs] *min.* Granātu grupas minerāls, sarkans magnija un alumīnija silikāts $Mg_3Al_2(SiO_4)_3$, viens no dimantu pavadoņminerāliem; izmanto juvelierizstrādājumiem.

piroskops [gr. *pyr* uguns + *skopein* skatīties] *ker.* **Keramikais** (Zēģera) p. – no keramikas masas izgatavota nošķelta trijstūra piramīda ar noteiktu *deformācijas temperatūru*; izmanto temperatūras noteikšanai keramisko materiālu apdedzināšanas krāsnīs.

pirotehnika [gr. *pyr* uguns + *technikos* prasmīgs] Tehnikas nozare, kas aptver degošu maisījumu un to lietošanas ierīču izgatavošanu un apkalošanu. Pirotehniskos maisījumus un ierīces lieto militārām vajadzībām (signalizācijai, apgaismošanai, aizdedzināšanai (degbumbas), dūmu aizsega radīšanai, sprādzienu imitēšanai), kinofilmu uzņemšanā, svētku ugunošanai, lauksaimniecībā (cīņā ar kaitēkļiem, salnām), tehnikā.

piroterapija [gr. *pyr* uguns + *terapija*] *med.* Ārstēšana ar mākslīgi izraisītu drudzi.

pirts būv. Īpaši iekārtota mazgāšanās telpa vai telpu komplekss, kurā vienlaikus notiek mazgāšanās procedūras un pirts mikroklimata labvēlīga iedarbība uz cilvēka organismu.

pisto|starmetis [v. *Pistole* < čehu *pistol* caurule, *pistole* + *starmetis*] *Starmetis*, kas raida ļoti šauru un koncentrētu gaismas kūli.

Pitagora teorēma [pēc sengr. zinātn. Pitagora (*Pythagoras*, ap 570–500 p. m. ē.) vārda] *mat.* Teorēma, kas saista taisnleņķa trijstūra malu garumus: $a^2 + b^2 = c^2$ (a , b – katetes, c – hipotenūza).

pitāķis mež. Darbarīks sīku sortimentu pārvietošanai un celšanai; sastāv no koka kāta un tā galā piestiprināta dzelzs āķa.

Pito caurule [pēc fr. zinātn. A. Pito (*H. Pitot*, 1695–1771) vārda] *aeron.* Dinamiskā un statiskā *spiediena* uztvērējs lidmašīnās; sastāv no caurules ar divām kamerām, kas attiecīgi savienotas ar garenass un šķērsass virzienā novietotiem gaisa ieplūdes caurumiem.

piūrija [gr. *pyon* strutas + *ūron* urīns] *med.* Strutu izdalīšanās ar urīnu.

pjedomonts ģeogr. → **priekškalne**

pjezodevējs [gr. *piezein* spiest + *devējs*] *el.* Elektroierīce, kurā rodas potenciālu starpība, ja to spiež vai stiepj.

pjezoelektriķi fiz. Kristāliskas vielas, kurās, ja tās spiež vai stiepj noteiktos kristalogrāfiskos virzienos, rodas elektriskā polarizācija bez ārējā elektriskā lauka klātbūtnes (tiešais pjezoelekta).

pjezoelektriskais efekts fiz. Dažu dielektrisku kristālu polarizācijas izmaiņa mehāniskajā deformācijā.

pjezokeramika ker. Polikristālisks *dielektriķis* ar nesimetrisku izkropļotu struktūru, kurā mehānisku deformāciju rezultātā rodas elektriskais lādiņš; *tehniskās keramikas* materiāls.

pjezokvarcs min. Caurspīdīgs bezdefektu kvarca kristāls, kam piemīt pjezoelektriskas īpašības; izmanto radiotehnikā.

pjezometrisks [gr. *piezein* spiest + *metrein* mērit] *fiz., hydr.* Tāds, kas attiecas uz šķidrumu zem spiediena. P-ais **l i m e n i s** – augstums, kurā paceļas artēziskais ūdens spiediena iedarbībā. P-ais **s p i e d i e n s** – attiecība starp šķidruma spiedienu kādā punktā un šķidruma īpatnējo svaru.

pjezopusvadītāji el. *Pusvadītāji*, kam piemīt *pjezoelektriskās* īpašības.

placebo [lat. *placere* patikt] *med.* 1. Zāles (viela), kam nav farmakoloģiska efekta; lieto jaunu medikamentu pārbaudei. 2. Ārstēšana ar indiferentu (neaktīvu, neiedarbīgu) vielu (piem., destilētu ūdeni), iegūstot psiholoģisku efektu.

placenta [lat. *placenta* plāčenis] *biol.* Augstāko *zīdītāju*, arī cilvēka, orgāns, kas grūtniecības laikā saista augli ar mātes organismu.

placentāļi *biol.* Augstākie *zīdītāji*, kam grūtniecības laikā attīstās *placenta*.

plafons [fr. *plafond*] *arhit.* Griestu laukums ar skulpturālu vai glezniecisku apdari.

plagioklazi [gr. *plagios* slīps + *klasis* lūšana] *min.* Visvairāk izplatīto iežveidotāju minerālu grupa, nātrijs un kalcija *laukšpati*; veido izomorfu rindu, kuras galējie locekļi ir albits ($\text{NaAlSi}_3\text{O}_8$) un anortīts ($\text{CaAl}_2\text{Si}_2\text{O}_8$); izmanto būvmateriāliem, dažus paveidus juvelierizstrādājumiem.

plaisa 1. tehnol. Izstrādājuma linijveida defekts; ir caurplaisas, makroplaisas, mikroplaisas, matplaisas, vienpusējas p-as. **2. mežr., kokapstr.** Koksnes pārrāvums šķiedru virzienā. **C a u r e j o š ā p.** – visā kokmateriāla garumā sānu p., kas iziet uz divām zāgmateriāla sānu virsmām vai kam ir divas izejas uz vienu zāgmateriāla vai sortimenta sānu virsmu. **D z i ģ ā p.** – vienpusēja p., kas sniedz apaļkokos virs 1/10 no gala diametra un apaļos sortimentos – dziļāk par 7 cm, zāgmateriālos vai detaļās – dziļāk par 5 mm, bet zāgmateriālos un sortimentos, kuru biezums ir lielāks par 50 mm, – dziļāk par 1/10 no biezuma. **S a k ģ a u t ā p.** – p., kas nav platāka par 0,2 mm. **S a l a p.** *mežr.* – sarautu audu p. visā stumbra bezzaru daļā; rodas, strauji pazeminoties temperatūrai un koku aplievā izplešoties sasalstošam ūdenim (cieš galvenokārt lapkoku sugas). **S e k ģ ā p.** – vienpusīga p. apaļkokos ne dziļāk par 1/10 no gala diametra un ne dziļāk par 7 cm, zāgmateriālos un detaļās – līdz 5 mm, bet zāgmateriālos un detaļās, kuru biezums ir virs 50 mm, – ne dziļāk par 1/10 no biezuma. **S e r d e s p.** – radiāli vērstā kodola p., kas sākas no serdes un tālu izplatās sortimenta garumā; rodas augošā kokā un palielinās nocirstā koksne, tai žūstot. **Z i b ē ņ s p.** – zibens pāršķelta koka vai kokmateriāla sānu virsma. **Ž ū š ā n a s p.** – īsa, šaura un sekla, žūšanas laikā radusies p. kokmateriāla galā vai sānu virsmā. **3. ģeol.** Iežu slāņu pārrāvums bez jūtamas pārbīdes; rodas tektonisko kustību rezultātā.

plaisainība *tehn.* Plaisu daudzums izstrādājumā.

plakankalne *ģeogr., ģeol.* Plašs, pacelts plakanvirsmas sauszemes apgabals, kas atrodas

augstāk par apkārtējo teritoriju un kam raksturīgs dziļš, erozijas radīts saposmojums. Vidējais augstums ir vismaz 500 m virs jūras līmeņa.

plakanspārnu sūknis *tehn.* Rotācijas *sūknis*, kura galvenā sastāvdaļa ir rotors ar radiālā virzienā izgrieztām spraugām, kurās ievietoti plakani spārni.

plakantārpi (*Plathelminthes*) *biol.* *Bezmugurkaulnieku* tips – galvenokārt dzīvnieku un cilvēka parazīti; raksturīgākie pārstāvji ir skropstaiņi, sūcējtārpi un lenteņi.

plakne *mat.* Virsma, kas satur katru taisni, kura savieno jebkurus divus tās punktus. Viens no ģeometrijas pamatjēdzieniem.

plaknes ģeometrija *mat.* → **planimetrija**

plāksteris *med.* Ar lipīgu vielu noziesta lente vai loksnīte pārsēju piestiprināšanai. **Ā r s t n i e c i s k a i s p.** – baktērijs p. ar zāļu devu; lipīga plastmasas, papīra vai cita materiāla loksnīte ar ātri lietojamiem medikamentiem (piem., nitroglicerīnu, hormoniem, sinepēm, pipariem).

plākēt [fr. *plaquer*] *tehn.* Pārklāt metāla izstrādājumus ar plānām cita metāla plāksnēm, piem., dūralumīniju ar tīrā alumīnija kārtu.

planācija [lat. *planum* līdzenums] *ģeol.* Reljefa izlīdzināšanās, kopīgi iedarbojoties denudācijas un akumulācijas procesiem relatīvi mierīgā tektoniskā režīmā.

planciņa *kokapstr.* Maza šķērsgriezuma zāgmateriāls, kura biezums ir līdz 25 mm un platums līdz 80 mm.

planēt [fr. *planer* < lat. *planus* līdzens] **1. ģeod., būvn.** Nolidzināt, izlīdzināt (reljefu); izveidot reljefu atbilstoši projektam; planēt ar buldozeriem, skrāperiem, greideriem, speciālas konstrukcijas planētājiem. **2. aeron.** Vienmērīgi laisties no augstuma bez dzinēja vilces izmantošanas.

planēta [gr. (*astēr*) *planētēs* klejojoša (zvaigzne)] *astr.* Liels debess ķermenis, kurš riņķo ap zvaigzni tās gravitācijas ietekmē un kurā nenotiek zvaigznēm raksturīgi procesi. Neskaitot *Saules sistēmu*, p-as atklātas arī pie dažām Saulei tuvām zvaigznēm un viena *pulsāra*. **Ā r ē j ā p.** – p., kas atrodas tālāk no Saules nekā Zeme. **I e k š ē j ā p.** – p. (Merkurs un Venera), kas atrodas tuvāk Saulei nekā Zeme.

Milzu p. – liela, masīva p. (Jupiters, Saturns, Urāns un Neptūns), ko aptver gredzens un kam ir plašs gāzu (galvenokārt ūdeņraža un hēlija) apvalks un nav cietas virsmas. **Zemes grupas p.** – neliela vidējas masas p. (Merkurs, Venera, Zeme un Marss), kam ir cietā virsma un relatīvi plāna atmosfēra.

planetārais pārvads tehn. Mehānisms griezes kustības pārveidošanai; sastāv no sazobē esošiem zobratiem, vismaz viena zobrata ass ir kustīga telpā (to sauc par *satelītu*).

planetārijs [lat. *planetarius* zvaigžņu novērotājs] **astr.** 1. Saules sistēmas modelis. 2. Projektijas aparāts, ar kuru uz kupolveida ekrāna attēlo zvaigžņotās debess ainu, spīdekļu redzamo kustību un astronomiskās parādības.

planetārs [lat. *planeta* < gr. (*astēr*) *planētēs* klejojoša (zvaigzne)] 1. Saistīts ar planētām, tām raksturīgs. 2. **ģeogr.** Tāds, kas aptver visu sauszemi un Pasaules okeānu.

planētas cilpveida kustība astr. Planētas redzamā kustība pie debess sfēras, kas rodas, summējoties planētas kustībai pa *orbītu* un Zemes (novērotāja) kustībai pa orbītu. Tā kā šīs kustības notiek ar atšķirīgu ātrumu un dažādās plaknēs, planēta attiecībā pret zvaigznēm pārvietojas pa cilpveida trajektoriju. **Planētas tiešā kustība** – planētas kustība pie debess sfēras virzienā no rietumiem uz austrumiem. **Planētas pretējā kustība** – planētas kustība pie debess sfēras virzienā no austrumiem uz rietumiem.

planētas diennakts astr. Laika intervāls, kurā planēta vai cits Saules sistēmas debess ķermenis veic vienu apgriezieni ap asi attiecībā pret Sauli. P. d. atšķiras no tās *rotācijas perioda*, jo rotācijas perioda laikā debess ķermenis pārvietojas pa orbītu un maina savu stāvokli attiecībā pret Sauli.

planētas saspiedums astr. Planētas ekvatoriālā un polārā rādiusa starpības attiecība pret tās ekvatoriālo rādiusu. Zemes saspiedumu sauc arī par *polāro saplākumu*. Sk. arī *ģeoīds*.

planetoloģija [planēta + gr. *logos* jēdziens, mācība] **astr.** Kompleksa zinātne par Saules sistēmas planētām un pavadoņiem; pēta šo objektu dzīles, virsmu, atmosfēru un magneto-sfēru, to izcelšanos un attīstību; izmanto

planētu un pavadoņu tiešos pētījumus ar starpplanētu zondēm; balstās uz ģeoloģijas un ģeofizikas metodēm, izmanto arī *astrofizikas* un radiofizikas metodes.

planētu fizika Astrofizikas nozare, kurā pēta planētu un to pavadoņu uzbūvi, fizikālās īpašības, ķīmisko sastāvu un tajos norisošos procesus. P. f. ir cieši saistīta ar *planetoloģiju*.

planieris [fr. *planeur*] **aeron.** Par gaisu smagāks bezdzinēja gaisakuģis, kam cēlējspēku rada lidojumā ar nemainīgiem parametriem nekustīga nesējvirsmā, bet vilces spēku – noslide smaguma spēka ietekmē. P. var uzņemt augstumu, tikai izmantojot kāpjošā gaisa plūsmu vai vilcēju (parasti lidmašīnu). Izmanto lidotāju apmācībai sportā.

planierisms aeron. Aviācijas sporta veids, kurā izmanto *planierus*; sacensības notiek augstumā, ātrumā un tālumā.

planimetrija [lat. *planum* plakne + gr. *metrein* mērīt], **plaknes ģeometrija mat.** Elementārās ģeometrijas nozare, kurā aplūko plaknes figūras un to īpašības.

planimētrs [lat. *planum* plakne + gr. *metron* mērs] **tehn.** Mehāniska ierīce plaknes figūru laukumu mērīšanai. Visvairāk izplatīts ir polārais p.

planina, poloņina ģeogr. Karpatu un dažu Balkānu pussalas kalnu grēdu lēzenās virsotnes ar augstkalnu pļavām.

planisfēra [lat. *planum* virsma, plakne + gr. *sphaira* lode] **kart.** Zemes vai debess globusa attēls uz plakanas kartes pusložu veidā.

planka [v. *Planke*] **kopakstr.** Zāģmateriāls, kura biezums ir lielāks par 50 mm un platums lielāks par divkāršu biezumu.

Planka konstante [pēc v. fiziķa M. Planka (*Planck*, 1858–1947) vārda] **fiz.** Universāla konstante, kas pēc dimensijas atbilst *akcijai* vai kustības daudzuma momentam; tās vērtība *SI* mērvienību sistēmā ir $6,626196 \cdot 10^{-34}$ džoulesekundes (J·s); apz. *h*.

planktons [gr. *planktos* klejojošs] **biol.** Pasīvi peldošu ūdens organismu kopums, kas nespēj pretoties straumei.

plānripa materiālt. Uz darbmašīnas *darbvārpstas* uzstādāma ierīce lielu izmēru apstrādājamā ķermeņa bāzēšanai un nostiprināšanai.

plāns [fr. *plan* plāns < lat. *planus* plakans,

līdzens] 1. Attēlojums plaknē ar nosacītām atzīmēm un noteiktā mērogā. *Novietnes p. būvn.* – plāns, kurā precīzi parādīta jaunās būves vieta esošajā situācijā. 2. *ģeod.* Noteiktā mērogā (1:10 000 un vairāk) samazināts apvidus horizontālās projekcijas attēls plaknē, ko sastāda pēc apvidus uzmērīšanas datiem. 3. *kino, tel.* Kadrā ietvertās vides apjoms, ko nosaka attālums starp filmējamo objektu un kameru; arī kadra uzņēmums noteikta mēroga robežās. *Sk. arī makroplāns, priekšplāns, tuvplāns.*

plānslīpējums *min.* Ļoti plāna (milimetra desmitdaļas), pulēta iežu plāksnīte pētījumiem mikroskopā.

planšete [fr. *planchette* dēlītis] 1. *kart.* Plāns, četrstūrainis dēlītis ar uzlīmētu rasēšanas papīru topogrāfiskā plāna uzņemšanai *ar menzulu*; plakana somiņa kartēm. 2. *ģeod.* Plāns, ko iegūst ģeodēziskajā uzmērīšanā.

plantācija [lat. *plantatio* augu stādīšana] 1. *mež.* Dažādiem specializētiem saimnieciskiem mērķiem ierīkojama un audzējama koku un krūmu audze. *Enerģētiskā p.* – p. ātraudzīgu krūmu un koku sugu (kārķu, vītulu, papēļu u. c.) audzēšanai sabiezinātā stādījumā ar 2–5 gadus vecu *cirtmetu* ātrai lielas *biomasas* ražošanai, kas izmantojama enerģijas ieguvei. *Īscirtmetā p.* – ātraudzīgu koku sugu un to *hibrīdu* audžu p., ko audzē īsu *cirtmetu* (6–25 g.) koksnes masas ražošanai, galvenokārt *celulozes* ieguvei, retāk *zāģbaļķu* audzēšanai. *Sēklu p.* – pēc noteiktiem selekcijas principiem atlasītu un veģetatīvi pavairotu vienas sugas koku stādījums, ko audzē sēklu ieguvei. 2. *lauks.* Liela platība, kur audzē vienas sugas augus.

plantāžāršana [fr. *plantage* stādīšana, dēstīšana + aršana] *lauks.* Augsnes pamatapstrādes process, augsni apvēršot ar plantāžarklu 60–100 cm dziļumā pirms augļu dārzu un vinogulāju ierīkošanas.

plasticēšana *ķīm.* → **plastikācija**

plasticitāte [v. *Plastizität* < gr. *plassein* veidot] *materiālt.* Neatgriezeniska cietvielas formas maiņa ārēju deformējošu spēku ietekmē. *P-es apakšējā* (izveltnējāmības) *robeža ker.* – minimālais ūdens daudzums mālos vai keramiskā masā, kad tā vēl ir plastiska – sāk

plaisāt deformējošu spēku ietekmē. *P-es augšējā* (plūstāmības) *robeža ker.* – maksimālais ūdens daudzums mālos vai keramiskā masā, kad tā sāk izplūst pašsvara ietekmē. *P-es skaitlis, Aterberga skaitlis ker.* – mitruma daudzuma starpība starp p-es augšējo un apakšējo robežu.

plastīdas [v. *Plastid* < gr. *plastos* izveidots] *biol.*

Krāsaini veidojumi augu šūnu citoplazmā.

plastificējošas vielas *ķīm. tehnol.* → **plastifikatori**

plastifikācija *ķīm.* *Plastifikatoru* ievadīšana polimērā un homogēnas kompozīcijas izveidošana.

plastifikatori, plastificējošas vielas [gr. *plastos* izveidots + lat. *facere* darīt, taisīt] 1. *ķīm. tehnol.* Vielas, kas samazina polimērmateriālu un laku un krāsu pārklājumu cietību un trauslumu, palielina elastību, plastiskumu un salturību, samazina plastmasu kausējumu viskozitāti; visbiežāk lietotie p. ir ftalskābes u. c. skābju esteri, sintētiski oligomēri, kaučuki. 2. *ker.* Organiskas un neorganiskas kompleksas vielas, ko pievieno keramiskajām masām un saistvielu javām veidojamības un plūstāmības palielināšanai, nepaliekot ūdens daudzumu. 3. *kopakstr.* Piesūcināšanas šķidrums, kas iesūcas koksnes šūnu sienās un maina tās plastiskās īpašības.

plastika [lat. *plastica* < gr. *plastikē* veidošana] *med.* Ķermeņa daļu formas un funkciju atjaunošana vai uzlabošana ar ķirurģiskām metodēm.

plastikācija *ķīm.* Materiālu termiskā un (vai) mehāniskā apstrāde, lai padarītu to plastiskāku.

plastikāti *ķīm.* *Plasticēta polivinilhlorīda plastmasas* ar dažādu sastāvu, kas satur 10–40% *plastifikatora*; lieto elektrības vadu un kabeļu izolācijai, caurulišu, lenšu, celtniecības profilu, mākslīgās ādas u. c. ražošanai.

plastiskās izejvielas materiālt. Materiāli (māli, kaolīni, bentonīti), kas ārējas mehāniskas iedarbības rezultātā pieņem noteiktu formu un saglabā to pēc iedarbības izbeigšanās.

plastisks [gr. *plastikos* veidojams] 1. Lokans, vijgs. 2. Tāds, kas viegli padodas deformēšanai un veidošanai.

plastiskums [gr. *plastikos* veidojams] *fiz., meh.* Materiāla īpašība slodzes iedarbībā mainīt

formu un izmērus bez pārrāvumiem, plaisām un saglabāt izmainīto formu un izmērus arī pēc slodzes iedarbības izbeigšanās. **P-a teorija** – nepārtrauktas vides mehānikas nozare, kurā pēta likumsakarības starp mehāniskajiem spriegumiem un elastiski plastiskām neatgriezeniskām deformācijām un izstrādā konstrukciju un to elementu plastisko deformāciju aprēķinus.

plastisoli [gr. *plastos* izveidots + v. *Sol* < lat. *solutio* šķīdums; sairšana] **ķīm.** Pulverveida polimēru dispersija organiskos šķīdinātājos.

plastmasas [gr. *plastikos* veidojams + lat. *massa* masa, mikla] **ķīm., materiālt.** Dabas vai sintētisko lielmolekulāro savienojumu materiāli, kuru pamatsastāvdaļa ir polimērs, kas izstrādājuma veidošanas laikā ir šķidrā (viskozi tekošā) vai ļoti elastīgā stāvoklī, bet pēc sacietēšanas – cietā (stiklveida) stāvoklī; ietilpst arī stabilizatori, plastifikatori, pildvielas, krāsvielas u. c.; lieto dažādu tehnisku izstrādājumu, iesaiņojuma materiālu, saimniecības priekšmetu izgatavošanai u. c. **Gāz pildītājs p.** – viegli, poraini polimērmateriāli (putupolistiols, putupoliuretāni, mīpora u. c.) ar gāzes vai gaisa ieslēgumiem; cietās gāzpildītās p. lieto skaņas un siltuma izolācijai un konstrukciju pildīšanai celtniecībā, triecienslodžu dzēšanai iesaiņojumā; elastīgās gāzpildītās p. – miksto mēbeļu ražošanā. Sk. arī *putuplasti*, *poruplasti*.

plasts [gr. *plastos* izveidots] **1. būvn.** Slāņains sienu apdares materiāls. **Koksnes p.** – p., kas sastāv no savā starpā salīmētām un ar polimēru šķīdumu piesūcinātām finierskaidu loksēm. **Pāpīra p.** – p., kas izgatavots, karstajās presēs sapresējot vairākās kārtās saliktu, ar sintētiskiem sveķiem piesūcinātu papīru; tā virsma var imitēt vērtīgu koku sugu vai akmensmateriālu tekstūru. **2. materiālt.** Plastmasa (parasti salikteņa beigu daļa, piem., putuplasts, poruplasts).

plāte **ģeol.** *Platformas* daļa, kur kristālisko pamatklintāju klāj nogulumiežu sega.

platforma [v. *Plattform* < fr. *plate-forme* plakana forma] **1. transp.** Plakana virsma, laukums. **Kravas p.** – vaļēja noliktava tādu kravu glabāšanai, kas nav jāpasargā no atmosfēras

nokrišņiem un temperatūras svārstībām. **Pasaziēru p.** – labiekārtots, ar asfaltu vai betona plātnēm klāts laukums transportlīdzekļu stacijās vai pieturvietās pasažieru iekāpšanai transportlīdzeklī un izkāpšanai no tā. **Šķirošanas p. dz.** – tehnisko līdzekļu un iekārtu komplekss siksūtījumos pārvadāto kravu šķirošanai un komercoperāciju veikšanai. **2. transp.** Kravas automobiļa virsbūves, piekabes vai puspiekabes daļa plakanas virsmas veidā. **3. transp.** Vaļējs kravas vagoni ar zemiem, atvāžamiem bortiem vai bez tiem, kurā pārvadā beramkravu un gabalkravu, konteinerus un iekārtas, ko nevajag sargāt no atmosfēras ietekmes. **4. ģeol.** Liels (tūkstoši km²) kontinentālās Zemes garozas pamatelements ar mierīgu tektonisko režīmu. **Austrumeiropas p.** – sena (*arhajs*) Zemes garozas struktūra Eiropas austrumu daļā, kurā ietilpst arī Baltija. **5. inf.** *Datora aparātūras* uzbūves pamatprincipi, kas nosaka izmantojamās sistēmas programmatūras veidu, vai arī sistēmas programmatūra, kas nosaka datora lietojumprogrammatūru; ir aparātūras un programmatūras p-as.

platformsega [v. *Plattform* < fr. *plate-forme* plakana forma + *sega*] **ģeol.** *Platformas* augšējais struktūrstāvs, ko veido nogulumieži un vulkanogēnie ieži.

platīna rūdas min. Dabiskas minerālvielas, ko var izmantot platinmetālu ieguvei, galvenokārt tīrradņa platīna minerāli.

platīnāšana tekst. Tekstilmateriālu apstrāde p-as iekārtās noteikta un vienmērīga platuma iegūšanai.

platīnmetāli ķīm. *Elementu* periodiskās sistēmas astotās grupas elementi (rutēnijs, rodijs, pallādijs, osmijs, irīdijs, platīns), grūti kūstoši plastiski metāli, kopā ar sudrabu un zeltu veido cēlmetālu grupu.

platīns [lat. *Platinum* < sp. *platina* < *plata* sudrabs] **ķīm.** Ķīmiskais elements Pt, atomnr. 78, atommasa 195,09, cēlmetāls, ķīmiski sevišķi izturīgs.

plātne 1. meh. Telpiska konstrukcija, ko ierobežo divas plakanas virsmas, kuru attālumus (t. i., biezums) salīdzinājumā ar pārējiem diviem tās izmēriem ir mazs. **2. kokapstr.** Līmēts kokšķiedru, kokskaidu vai listišu lokšņu

materiāls. **Armēta kokskaidu p.** – kokskaidu p., kuras konstrukcijā ietilpst stiegrošanas elementi. **Kokskaidu p-es** – limētie lokšņu materiāli, ko iegūst, karstā presēšanā ar neminerālas dabas saistvielu salimējot koksnes daļiņas. **Kokšķiedru p-es** – limētie lokšņu materiāli, ko iegūst, salimējot savā starpā koksnes šķiedras. **Kokšķiedru p. ar divpusēju gludumu** – kokšķiedru p., kam abas skaldnes ir vienādi raupjas. **Kokšķiedru p. ar necildotu virsmu** – kokšķiedru p. ar viendabīgu kokšķiedru frakciju sastāvu p-es biežumā bez krāsvielu piedevām. **Kokšķiedru p. ar vienpusēju gludumu** – kokšķiedru p., kam viena no skaldnēm ir vairāk raupja vai uz tās ir transportiera nospiedums. **Masīvās koka p-es** – limētie lokšņu materiāli, ko iegūst, salimējot savā starpā koka listītes. **Mīkstā kokšķiedru p.** – kokšķiedru p. ar blīvumu līdz 400 kg/m³, kas izgatavota pēc paklāja žāvēšanas metodes. **Profilētā kokšķiedru p.** – kokšķiedru p., kuras labajā pusē iestrādāts noteikts profils. **3. ģeol.** Ievērojama **platformas daļa**, kurā kristālisko pamatklintāju pārsedz nogulumieži. **Litosfēras p.** – liels **litosfēras** bloks, ko norobežo aktīvas **spredinga** un **subdukcijas** zonas un kas pārvietojas (dreifē) kā viens vesels.

plātniškomplekss, Goldži komplekss biol. Šūnas **organoids**, ko veido ar membrānu norobežotu vakuolu, pūšļu un cisternu sistēma.

plātņu tektonika (jaunā globālā tektonika) ģeol. Zinātniska hipotēze, saskaņā ar kuru Zemes garoza sastāv no 6–8 lielām plātnēm, kuras mantijas konvekcijas strāvu iespaidā pārvietojas horizontālā virzienā – okeāna vidusgrēdu rajonā, izplūstot bazaltu lavām, plātnes atbīdās (**spredings**), bet salu loku rajonā tās ienirst zem kontinenta (**subdukcija**).

plato [fr. *plateau* lēzens, līdzens] **ģeogr.** Paaugstināts līdzenums ar plakanu vai lēzeni viļņotu, erozijas mazliet saposmotu virsmu. **Lavas p.** – plašs, paaugstināts līdzenums, kas veidojies, lielām lavas masām izplūstot Zemes virspusē un aizpildot visus iepriekšējā reljefa nelīdzenumus.

platopaugurs, zvoncs ģeol. Paugurs ar plašu virsotnes plakanumu, ko veido bezakmens māls.

platpierrainais vērsis lopk. → **gajals**

plāts pārt. Panna ar vaļēju galu miklas izstrādājumu cepšanai.

plātsmaize pārt. Uz plāts cepta izveltnēta smalkmaize.

plaucēšana tekst. Vilnas audumu apstrāde ar verdošu ūdeni, kurai seko atdzesēšana; fiksē audumu struktūru un izmērus.

plaucēt pārt. Apliet ar verdošu ūdeni, piem., augļus, dārzeņus, miltus.

plaukstators inf. Mazs **dators**, kas novietojams plaukstā (tā iespējas ir ierobežotas); barošanas avots parasti ir baterijas.

plaukts mēb. Mēbeļu izstrādājums bez priekšsienas ar mugursienu vai bez tās grāmatu vai citu priekšmetu novietošanai.

plaušas (pulmones) biol. Dažu zivju, sauszemes mugurkaulnieku un cilvēka **elpošanas orgāni**.

plaušgliemeži (Pulmonata) biol. Viena no **glie-mežu** apakšklasēm; dzīvo uz sauszemes, saldūdeņos, dažkārt arī jūrās.

plaušzivis (Dipnoi) biol. **Kaulzivju** apakšklase; divējādi elpojošas zivis, kam ir gan žaunu, gan plaušu elpošana.

plāva ķīm. Ciets produkts, kas sastāv galvenokārt no oksīdiem un veidojas uz metāla izstrādājumu virsmas, tos karsējot oksidējošā vidē, piem., gaisā.

plazma [gr. *plasma* veidojums] **1. fiz.** Daļēji vai pilnīgi jonizēta gāze, kuras pozitīvi un negatīvi lādēto daļiņu summas ir aptuveni vienādas. Lādēto daļiņu klātbūtne nosaka p-as īpašību atšķirību no gāzes, tā vada elektrisko strāvu, mijiedarbojas ar elektromagnētisko lauku, izstaro elektromagnētiskos viļņus. **P.** ir izplatītākais vielas stāvoklis Visumā; zemes apstākļos to iegūst elektriskajā gāzizlādē. Termiski līdzsvarotā, izotermiskā **p. – p.**, kurā daļiņu temperatūras ir tuvas. Atkarībā no temperatūras izšķir augsttemperatūras ($T=10^6-10^8$ K) un zemas temperatūras ($T=10^3-10^5$ K) **p-u**. Termiski nelīdzsvarotā, neizotermiskā **p. – p.**, kurā daļiņu (elektronu, jonu, atomu) vidējā enerģija un tādā arī temperatūra atšķiras. **2.** Apgabals gāzu izlādes caurulē, kas satur apmēram vienādu skaitu elektronu un pozitīvo jonu. **3. biol.** **Asins** šķidrā daļa.

plazmaferāze *med.* Pacienta asins attīrīšana no nevēlamām olbaltumvielām.

plazmapastrāde Materiālu apstrādes paņēmieni, kurā izmanto zemas temperatūras plazmas termisko, mehānisko, lādētu daļiņu un starojuma iedarbību; izmanto cietu, grūti kūstošu materiālu urbšanā, metināšanā, pārklājumu veidošanā (sk. *plazmas pārklājumi*), materiālu virsmas attīrīšanā un modificēšanā.

plazmas ķīmija, plazmoķīmija Ķīmijas nozare, kurā pēta ķīmisko procesu (sintēzes, pirolīzes, reducēšanas) likumsakarības, mehānismus un kinētiku zemas temperatūras plazmā un izstrādā plazmas tehnoloģijas pamatprincipus.

plazmas metalurģija Metāla rūdas reducēšana, metālu kausēšana un attīrīšana, izmantojot plazmas strūklu enerģiju; izmanto kvalitatīvu, ļoti tīru metālu un to kausējumu iegūšanai.

plazmas pārklājumi Materiālu virsmas pārklājumi, ko iegūst, izmantojot plazmas strūklu termisko un kinētisko enerģiju, – plazmas strūklā ievadītās (pulvera vai stieples veidā) izejvielas kūstot veido šķidrus pilienus, kas, ar lielu ātrumu triecoties pret apstrādājamo virsmu, izveido pārklājumu.

plazmatiskās šūnas, plazmocīti [gr. *plasma* veidojums] *biol.* Īpašas mugurkaulnieku un cilvēka šūnas, kas izstrādā antivielas.

plazmidas [v. *Plasmid* < gr. *plasma* veidojums] *biol.* Baktēriju iedzimtības faktori, kas sastāv no gredzenveida dezoksiribonukleīnskābes molekulas.

plazmocīti [gr. *plasma* veidojums + *kytos* šūna] Sk. **plazmatiskās šūnas**

plazmodijs [gr. *plasma* veidojums] *biol.* *Gļot-sēņu* veģetatīvais ķermenis.

plazmons *Kvazidaļiņa*, kas apraksta elektronu svārstības ap joniem *plazmā*.

plazmotrons [gr. *plasma* veidojums + (elek)trons] *tehn.* Elektriskās gāzizlādes ierīce zemas temperatūras plazmas strūklu iegūšanai; izmanto materiālu apstrādē, ķīmijā u. c. **A u g s t f r e k v e n c e s** p. – p., kurā pa dielektriska materiāla cauruli plūstošu gāzi sakarsē augstfrekvences (10^5 – 10^{10} Hz) izlādē; plazmas strūklai ir neliels ātrums (15–50 m/s), un tā ir tīra. **L o k a p.** – p., kurā slēgtā kamerā

starp volframa vai tā kausējuma katodu un dzesējamu anodu ievada un lokizlādē sakarsē un jonizē plazmu veidojošo gāzi, kas strūklu veidā ar ātrumu 50–300 m/s izplūst no kameras pa atveri anoda centrā.

plecģērbs *apg.* Ģērbs, kas, balstoties uz pleciem, daļēji vai pilnīgi aptver cilvēka ķermeni jebkurā garumā. **N e r o c ē t a i s** p. – p. bez *rocēm* (piem., *apmetnis*, pončo, *guļammaiss*). **R o c ē t a i s** p. – p., kura stāva sānos ir iestrādātas roces, bet tajās nav iešūtas *piedurknes* (piem., *veste*, *bezrocis*). **P i e d u r k ņ u** p. – p., kura rocēs ir iešūtas vai atdalāmi ieročētas *piedurknes*, piem., ar rāvējslēdzēju ieročējamo *piedurkņu veste*, *mētelis*, *žakete*. Sk. arī *augšģērbs*.

pleckāji (*Brachiopoda*) *biol.* *Vainagtaustekleņu* klase; jūras bezmugurkaulnieki, kuru ķermeni aptver divvāku čaula.

plecs *el.* Viens no *elektriskā* tilta shēmas zariem. Vienkāršākā tilta shēmā ir četri pleci.

pleira [gr. *pleura* sāni] *biol.* Saistaudu apvalks, kas sedz *plaušas*.

pleirīts [gr. *pleura* sāni] (*pleuritis*) *med.* *Pleiras* iekaisums.

pleiopneimonijs [gr. *pleura* sāni + *pneimōn* plauša] *med.* Vienlaicīgs *plaušas* un *pleiras* iekaisums.

pleistocēns [gr. *pleistos* skaitliski vislielākais + *kainos* jauns] *geol.* Kvartāra perioda agrā epoha (pirms 1,7 milj. līdz 10 tūkstošiem gadu), kam raksturīgi vairāki apledojuumi un starpleduslaikmeti, mūsdienu dzīvnieku un augu sugu izveidošanās.

pleistons [gr. *pleusis* peldēšana] *biol.* Daļēji iegrimušu, ūdens slāni pasīvi peldošu ūdens organismu kopums.

pleksistikls [v. *Plexiglas* < lat. *plexus* pinums + *Glas* stikls] *ķīm.* Organiskais stikls, ko gatavo no izturīgiem, caurspīdīgiem polimēriem, piem., polimetilmetakrilāta.

pleksīts [lat. *plexus* pinums] (*plexitis*) *med.* Nervu pinuma iekaisums vai bojājums.

plekstveidīgie (*Pleuronectiformes*) *biol.* *Augstāko* kaulzivju kārtā. Ķermenis asimetrisks, plakans, abas acis atrodas galvas vienā pusē.

plektomicētes (*Plectomycetes*) *biol.* Viena no *asku sēņu* klasēm.

plene *mežr.* Sasaistīti apaļie kokmateriāli, no kuriem veido plostu.

pleohroisms [gr. *pleon* vairāk + *chrōs* ādas krāsa] *min.* Dažu minerālu īpašība caurizgājušā gaismā mainīt krāsu atkarībā no gaismas izplatīšanās virziena un gaismas polarizācijas.

plēsēji *biol.* 1. (*Carnivora*) Zīdītāju kārtā; dažāda lieluma un izskata dzīvnieki ar spēcīgiem ilķņiem un plēsējzobiem. 2. Dzīvnieki, kas ēd citu sugu dzīvniekus.

plēsonība *biol.* Savstarpējo attiecību forma, kad viens dzīvnieks – *plēsējs* uzbrūk citas sugas dzīvniekam ar nolūku to nogalināt un apēst.

plēšums lauks. Uzarta neskarta zeme vai *atmata*. P-a augšnei ir labas fizikālās un ķīmiskās īpašības, laba struktūra, parasti tajā maz nezāļu. P-ā sēj galvenokārt ziemājus, linus, zaļbarības augus.

plēvspārņi (*Hymenoptera*) *biol.* *Kukaiņu* kārtā; dažāda lieluma kukaiņi, parasti ar diviem pāriem caurspīdīgu plēvveida spārnū: bites, lapsenes, skudras u. c.

pleziozauri (*Plesiosauria*) *biol.* Izmirusi jūras *rāpuļu* kārtā.

plienakmens *min.* Kaļķakmens, ģipšakmens.

pliens *min.* Blīvs, ciets, ūdensnecaurlaidīgs māls.

plikatīvs [lat. *plicare* salocīt] *ģeol.* Sakrokots, salocīts.

plīšpinumi *tekst.* Sk. *adījuma pinums*

plīšs [v. *Plüsch*] *tekst.* Drāna, ko vienmērīgi klāj plūksnas, kuras ir garākas nekā samtam.

plīts *būv.* Universāla siltumtehnikas virtuves iekārta ēdienu gatavošanai, pārtikas produktu kaltēšanai, pasterizēšanai, kā arī trauku un apģērbu žāvēšanai.

plīvurs *fotogr.* Sk. *fotogrāfiskais plīvurs*

ploiditāte [gr. *ploos* „kārs + *eidos* veids] *biol.* Hromosomu kompleksa skaita dažādība organismu šūnu kodolā.

plomba [fr. *plomb* svins] *med.* Viela, ar ko aizpilda bojātā zoba dobumu.

ploteris [a. *plotter*] *inf.* Ierīce, kas paredzēta *datu izvadei* no datora grafisku *attēlu* veidā.

plučvilna *tekst.* Vilnas šķiedra, ko iegūst, saplūcinot nolietotus vilnas audumus, adījumus, auduma atgriezumus, vērpšanas, aušanas, adīšanas atlikus utt.

plūdenis *ģeol.* Ar ūdeni piesātināta, irdena,

smalkgraudaina grunts, kas spēj plūst sava svāra iespaidā; nopietns traucēklis dažāda veida būvdarbos un derīgo izrakteņu ieguvē.

plūdi Lielī teritorijas applūdinājumi, paaugstinoties ūdenslīmenim upes, ezera vai jūras piekrastē.

pludināšana *mežr.* Sk. *kokmateriālu pludināšana*
pludinā kamera *tehn.* Kamera *karburatorā*, kurā uzkrāj smidzinātajos nonākošo degvielu un degvielas līmeni regulē *pludināš.*

pludināš *tehn.* Peldoša detaļa, ko lieto šķidruma līmeņa noteikšanai vai regulēšanai, piem., ar slēgvārsta palīdzību pludinākamerā uztur pastāvīgu degvielas līmeni.

plūdmaiņas *ģeogr., astr.* Jūru un okeānu ūdenslīmeņa, Zemes cietās virsmas un atmosfēras spiediena periodiskas svārstības (pausums un bēgums), ko izraisa galvenokārt Mēness gravitācijas spēks un mazākā mērā Saules gravitācijas spēks. Lielākās p. novērojamas *sizigijās*. Sk. arī *kvadrātūrplūdmaiņas*.

plūdmale *ģeogr.* Krasta zonas virsūdens daļa, kas pakļauta viļņu un bangu darbībai.

plumbikons [lat. *Plumb(um)* svins + (vid)ikons] *tel.* Fotokonduktīva televīzijas pārraides lampa, kas izveidota uz *vidikona* bāzes, bet ar svina oksīda uztvērēlektrodu.

plunžeris [a. *plunger*] *tehn.* Virzulis, kura garums ir ievērojami lielāks par diametru un kurš var pagriezties ap savu asi.

plunžerpāris *tehn.* Ļoti precīzi apstrādāti un individuāli viens otram pielāgoti *plunžeris* un čaula; lieto dīzeļmotoru augstspiediena sūkņī.

plunžersūknis *tehn.* Sūknis, kas ar lielu spiedienu padod dīzeļu degvielas daudzumu dīzeļmotorā sprauslām.

pluskoks *mež.* Labākais starp pārējiem audzes kokiem (pēc kāda noteikta kvalitātes rādītāja).

plūsma 1. *meh., tehn.* Substances (gāzes, liesmas, siltuma u. c.) kustība noteiktā virzienā. *A d i a b a t i s k a p.* – gāzes p., kurā nenotiek siltuma pārnese starp gāzi un apkārtējo vidi. *B e z s p i e d i e n a p.* – šķidrums p. vaļējā gultnē vai slēgtā, nepilnīgi pildītā *kanālā*, kur šķidrums kustība noteiktā smaguma spēka iedarbībā. *B e z v i r p u l a (p o t e n c i ā l a) p.* – šķidrums vai gāzes p. bez virpuļiem ātruma laukā. *K r i t i s k ā p.* – gāzes p., kuras

ātrums sasniedz skaņas ātrumu un izsaka maksimālo jeb kritisko *caurplūdi* esošajos apstākļos. **L a m i n ā r a p.** – viskoza šķidruma p., kurā šķidruma daļiņas sakārtoti virzās pa slāņiem un enerģijas pārdale (masas pārnese starp slāņiem) notiek molekulārā limenī; vērojama, ja p-as ātrums ir samērā neliels. **N e s t a c i o n ā r a p.** – gāzes (šķidruma) p., kurā p-as parametri (piem., ātrums, spiediens) mainās laikā. **P - a s c a u r u l e h i d r.** – *plūsmas līniju* kopa, kas iet caur kādas noslēgtas līnijas visiem punktiem, veidojot cauruļveida virsmu. Ja noslēgtās līnijas ietvertais laukums ir ļoti mazs (tiecas uz 0), tādu p-as cauruli sauc par elementāru p-as caurulīti. **S p i e d i e n a p.** – šķidruma vai gāzes kustība slēgtā kanālā (caurulē) *spiediena* spēku iedarbībā. **S t a c i o n ā r a p.** – šķidruma vai gāzes p., kurā daļiņu dinamiskie raksturlielumi nemainās. **S u b k r i t i s k a p.** – gāzes p., kuras ātrums ir mazāks par skaņas ātrumu. **T u r b u l e n t a p.** – p., kuras šķērsgriezumā notiek daļiņu sajaukšanās. **V i r p u l u p.** – gāzes vai šķidruma p., kurā daļiņas, kas veic virzes kustību, deformējas un rotē. **2. teh.** Tehnoloģiska procesa veids, kurā atsevišķi posmi ir secīgi un vienmērīgi saskaņoti. **Sk. plūsmas līnija.**

plūsmas līnija 1. teh. Tehnoloģiskā iekārta, ko veido savstarpēji saistītas mašīnas un citas iekārtas un kas secīgi veic dažas operācijas, lai ražotu galaproduktu. **2. meh.** *Fluīda* plūsmas līnija, kam pieskare katrā punktā sakrīt ar attiecīgās fluīda daļiņas ātruma vektoru.

plūsmas mehānika meh. → *fluīdu mehānika*

plūsmas regulators teh. Aparāts *hidrodzinējā* ātruma regulēšanai; sastāv no parastās *droseles* un stabilizatora *vārsta*. Stabilizators uztur droselē nemainīgu *spiediena* kritumu, tāpēc eļļas *caurplūdums* un līdz ar to *hidrodzinējā* ātrums nav atkarīgs no slodzes un ir nemainīgs.

plūsmdaļis teh. *Sadalītāja* aizvars, kurā izveidotas rievas vai dobumi, kas savieno attiecīgos plūsmas vadus; pārvietojot p-i, tos pilnīgi vai daļēji aizver vai atver. Ir cilindriski, plakani, bīdāmie un grozāmie p-ļi.

plūstamība fiz., meh. Ķermeņa īpašība plastiski

vai viskozi deformēties mehānisku spriegumu iedarbībā; lielums, kas apgriezti proporcionāls viskozitātei.

plūstošās smiltis (pseudoplūdenis) Dažāda rupjuma smiltis, kas spēj pārvietoties filtrējošās pazemes ūdeņu plūsmas hidrodinamiskā spiediena ietekmē.

plutonijs [lat. *Plutonium*, pēc planētas Plūtons nos.] **ķīm.** Ķīmiskais elements Pu, atomnr. 94, atommasa 244,06, *aktinoids*, iegūts mākslīgi; lieto atomieročos un par kodoldegvielu.

plūtonijs [pēc sengr. pazemes, Zemes dziļu dieva Plūtona vārda] **ģeol.** 1. 18. gs. radusies ģeoloģijas teorija, kas gandrīz visu iežu veidošanos un visus ģeoloģiskos procesus saista ar norisēm dziļi Zemes dzīlēs, ar “centrālo uguni”. 2. Liela apjoma dziļš intruzīvs *magmatisms*.

plūtons [pēc sengr. pazemes, Zemes dziļu dieva Plūtona vārda] **ģeol.** Liels intruzīvs magmatisko iežu ķermenis Zemes garozā, kura caurmērs var sasniegt vairākus simtus kilometru.

pluviāls [lat. *pluvia* lietus] Lietains; tāds laikposms, kurā *arīdos* apgabalos iestājas mitrs klimats.

pluviogrāfs [lat. *pluvia* lietus + gr. *graphein* rakstīt] **met.** Pašrakstītājs aparāts šķidro nokrišņu daudzuma, ilguma un intensitātes reģistrēšanai.

plaujmašīna lauks. teh. Lauksaimniecības mašīna labības vai zāles plaušanai. **L a b ī b a s p.** – p. labības plaušanai; ir vālu p-as (no plauto labību uz lauka noklāj nepārtrauktā vālā), kūlišu sējēji (noplauto labību ar kūlišu sienamo aparātu sasien kūlišos) un pašnometējas labības p-as (labību uz lauka nomet kopiņās). **Z ā l e s p.** – pašgājēja, traktoram piekabīnāma vai uzkarināma lauksaimniecības mašīna sēto un dabisko zāļu plaušanai; galvenā darbīgā daļa ir griezējaparāts. **Sk. arī smalcinātājplaujmašīna.**

plava biol., lauks. Veģetācijas tips, ko veido daudzgadīgi lakstaugi, kuri spēj augt un veidot zelmēni visu veģetācijas periodu.

pneimatika [gr. *pneumatikos* vēja] **teh.** Tehnikas nozare, kurā ierīces un mehānismus darbina saspiests vai retināts gaiss (vai cita gāze, piem., slāpekļis).

pneimatiskais šķirojamais galds *lauks. tehn.* Stacionāra mašīna labības un zaļu sēkļu tīrīšanai un šķirošanai pēc to blīvuma. Šķirojamās sēklas tiek uzvirzītas uz slīpā galda sieta, kratītas un vienlaikus irdinātas ar augšupējo gaisa plūsmu.

pneimatolīze [gr. *pneuma* (*pneumatosis*) vēsma, gaiss + *lysis* izšķīšana] *ģeol.* Minerālu veidošanās procesi, kurus ierosinājušas no magmas izdalījušās karstās gāzes.

pneimistors [gr. *pneuma* vēsma, gaiss] *tehn.* Signāla pastiprinātājs, kura darbība balstās uz gaisa strūklu savstarpējo dinamisko iedarbību.

pneimocilindrs *tehn.* *Pneimodzinējs*, kas dod virzes kustību, izmantojot saspiesta gaisa enerģiju; sastāv no cilindra, virzuļa ar kātu un blīvēm; lieto, piem., dažādās darbmašīnās un manipulatoros, un transportlīdzekļos bremžu darbināšanai.

pneimodzinējs (pneimatiskais dzinējs) Mašīna (piem., *pneimocilindrs*, *pneimomotors*, *vakuuma dzinējs*, *pneimoturbīna*), kas saspiesta vai retināta gaisa enerģiju pārveido mehāniskajā enerģijā. *D i a f r a g m a s p.* (*m e m b r ā n a s k a m e r a*) – virzes kustības p., kam virzuļa vietā darbojas lokana materiāla *diafragma* (membrāna), kura parasti iespīlēta starp divām metāla čaulām; lieto transportlīdzekļu pneimatiskajās bremzēs, iespīlēšanas ierīcēs, vadības vārstu darbināšanai u. c. *G r o z e s p.*, *n e p i l n a p a g r i e z i e n a p.* – p., kura vārpsta pagriežas par zināmu leņķi gan uz vienu, gan uz otru pusi (lieto samērā reti).

pneimoencefalogrāfija [gr. *pneuma* vēsma, gaiss + *encephalos* galvas smadzenes + *graphein* rakstīt] *med.* Galvas smadzeņu diagnostiskā izmeklēšana, kurā par kontrastvielu lieto skābekli vai gaisu, ko ievada ar punkciju.

pneimogramma [gr. *pneuma* vēsma, gaiss + *gramma* rakstu zīme, raksts] *med.* Krūškurvja elpošanas kustību grafisks attēls, ko izmanto plaušu funkciju analīzei.

pneimoiekārta (pneimatiskā iekārta) *tehn.* Iekārta, ar ko veic vajadzīgās mehāniskās darbības ar saspiestu gaisu vai citu gāzi; uzbūvē vienkārša, ugunsdroša un sprādziendroša iekārta; galvenās sastāvdaļas ir *kompresors*,

saspiestās gāzes tīlpne, *pneimodzinēji* un attiecīgie vadības un kondicionēšanas aparāti.

pneimokonioze [gr. *pneumōn* plauša + *konis* puteklis] (*pneumoconiosis*) *med.* Plaušu slimība, kas rodas, strādājot kaitīgos apstākļos (piem., cementa putekļos, dzirnavās).

pneimomašīna *tehn.* Mašīna (piem., *pneimocilindrs*, *pneimomotors*, *vakuumsūkņis*, *kompresors*, *ventilators*), kas pārveido saspiesta vai retināta gaisa enerģiju mehāniskajā enerģijā vai otrādi.

pneimomehānisms *tehn.* Mehānisms, kura sastāvā ir kāda pneimoierīce, piem., *pneimocilindrs*.

pneimomotors *tehn.* Statiskas darbības *pneimodzinējs*, kas rada griezes kustību, izmantojot saspiesta gaisa enerģiju; izmanto rūpniecībā, celtniecībā, rokas darbarīkos, piem., urbmašīnās, slīpmašīnās, šķērēs u. tml.

pneimonija [gr. *pneumōn* plauša] (*pneumonia*) *med.* Plaušu iekaisums, plaušu karsonis.

pneimonika *tehn.* Tehnikas nozare, kurā izmanto no *pneimistoriem* veidotas p-as shēmas.

pneimopiedziņa *tehn.* Pneimatiskā *piedziņa*.

pneimosadalītājs (pneimatiskais sadalītājs) *tehn.* *Pneimoiekārtā* lietojams *sadalītājs*; bieži lieto vārstu sadalītājus un sadalītājus ar plakanu plūsmdali.

pneimoshēma (pneimatiskā shēma) *tehn.* Shēma, kurā attēloti *pneimoiekārtas* komponenti un to savstarpējie savienojumi.

pneimotorakss [gr. *pneumōn* plauša + *thorax* krūtis] (*pneumothorax*) *med.* Patoloģiska gaisa uzkrāšanās pleiras dobumā.

pneimoveidošana *materiālt.* Izstrādājumu veidošana no 0,025 līdz 10 mm biezām superelastiskā stāvoklī esošām termoplastiska polimērmateriāla plēvēm vai loksnēm, izmantojot sakarsētu, saspiestu gaisa pārspiedienu (0,05–2,5 MPa); p-u var kombinēt ar *vakuumveidošanu*; lieto dažāda biezuma lielgabārīta plānsienu izstrādājumu (lidmašīnu un ledusskapju detaļu, taras u. c.) ražošanai.

p-n pāreja, elektroncaurumu pāreja *Pusvadītāja* apgabals, kurā notiek pāreja no *elektronu vadāmības* uz *caurumu vadāmību*.

podagra [gr. *pus* (*podos*) kāja + *agra* slazds, cilpa] (*podagra*) *med.* Hroniska locītavu slimība, ko izraisa vielmaiņas traucējumi.

podniecība *ker.* Māla trauku ražošana. P-as i z s t r ā d ā j u m i – māla izstrādājumi ar necaurspīdīgu krāsainu, matētu, smalkgraudainu *drumstalu*.

podzolēšanās [kr. *подзол* kā pelni] *geol.* *Podzola* veidošanās – augsnes cilmiežu minerālu un organisko vielu noārdīšanās augsnes virsējos horizontos, ieskalosšanās un nogulsnešanās dziļāk.

podzols (podzolētā augsne) [kr. *подзол* kā pelni] *lauks.* Bālganas vai pelēkas krāsas neauglīga, ar sāļiem nabadzīga augsne. Latvijā raksturīga sausos smiltāju mežos, tipiska tai-gas zonā.

pogaļa (capsula) biol. Sauss daudzskēlu auglis, kas nogatavojies atveras; attīstās no augšējās *sēklotnes*, kas saaugusi no divām vai vairākām *augļlapām*.

pogonofori (Pogonophora) biol. *Bezmugurkaulnieku* tips; jūras un okeāna iemītņieki.

poikilotermi [gr. *poikilos* raibs, dažāds + *thermē* siltums, karstums] *biol.* → **aukstasiņu dzīvnieki**

Pokelsa efekts [pēc v. fiziķa F. Pokelsa (*Pockels*) vārda] *fiz.* Lineārs elektrooptiskais efekts – refrakcijas koeficienta izmaiņa kristālos, ja tiem uzliek ārēju elektrisko lauku, kas izpaužas kā *gaismas dubultlaušana*; novērojams vienīgi *segnetoelektriķos*; izmanto koherenta optiskā starojuma vadīšanai.

polārā aviācija aeron. Speciālās aviācijas vienības ar aprikojumu darbam ekstremālos Ziemeļpola un Dienvidpola apgabalos ar zemu gaisa temperatūru.

polārā distance jūrn. Spīdekļa meridiāna loks, skaitot no paaugstinātā debess pola līdz spīdekļa centram; p. d. iekļaujas ekvatoriālā sistēmā.

polārais trīsstūris jūrn. Trīsstūris ar lielo riņķu malām, tā virsotnes ir zenīts, pols un spīdekļa vieta; p-o t-i aprēķina ar sfēriskās trigonometrijas paņēmieniem.

polārā orbīta [lat. *polaris* uz polu attiecīgs + orbīta] *kosm.* Orbīta, kurā ievadītais *ZMP* pārlido zemeslodes polu apgabalus. Atbilstoši izvēloties orbītas raksturlielumus, var panākt, ka ilgstošā laikā pavadonis secīgi pār-lūko visus Zemes virsmas apgabalus.

polārblāzma [lat. *polaris* uz polu attiecīgs + blāz-

ma] *astr., fiz.* Atmosfēras augšējo slāņu pastiprināta spīdēšana *jonosfērā*, retināta gaisa *luminiscence*; novērojama neregulāri, pārsvarā lielos ģeogrāfiskos platumos abās Zemes puslodēs. Pēc formas p. ir daudzveidīga – loki, stari, S veida lentes, plankumi; krāsa – zilgani balta, dzeltenī zaļa, retāk sarkanīga vai violeta.

polārdistance [lat. *polaris* uz polu attiecīgs + *distantia* atstatums] *astr.* Spīdekļa *deklinācijas* papildinājums līdz taisnam leņķim.

polāre [v. *Polare* < gr. *polos* ass, pagrieziena punkts, pols] *aeron.* Līkne, kas grafiski rāda sakarību starp cēlējspēka un pretestības aerodinamiskajiem koeficientiem.

polārimetrija [polari(zācija) + gr. *metrein* mērit] *fiz., ķīm.* Pētījumu metode, kurā izmanto polarizētās gaismas plaknes pagriešanas atkarībā no analizējamās vielas koncentrācijas.

polarimētrs [polari(zācija) + gr. *metron* mērs] *fiz.* Ierīce, ar ko mēra gaismas polarizācijas pakāpi, kā arī gaismas polarizācijas plaknes pagriešana leņķi.

polariskops [polari(zācija) + gr. *skopein* skatīties] *sil. tehnol.* Optiska ierīce gaismas polarizācijas novērošanai; lieto atlaidīnātu stiklu kvalitātes kontrolei (novēro paliekošo spriegumu radīto dubultlaušanu).

polaritāte [v. *Polaritāt* < lat. *polaris* uz polu attiecīgs] 1. Divu punktu īpašību pretējība. 2. *el.* Parādība, ka kādas magnetizēta vai elektrizēta ķermeņa īpašības dažos virsmas punktos izpaužas ar lielāku intensitāti nekā citos punktos. 3. *biol.* Atšķirības starp šūnas, audu, orgāna vai organisma pretējām daļām.

polaritons [polari(zācija) + (fo)tons] *fiz.* Salikta *kvazidaļiņa*, kas rodas, *eksitonam* vai optiskam *fononam* sadarbojoties ar *fotonu*, kura enerģija ir vienāda ar eksitona vai fonona enerģiju. P. nosaka *pusvadītāju* un *dielektriķu* optiskās absorbcijas spektrus.

polarizācija [gr. *polos* ass, pagrieziena punkts, pols] *fiz.* 1. Optiķā – gaismas viļņa svārstību simetrijas izžušana attiecībā pret gaismas izplatīšanās virzienu. 2. Mehāniskā sprieguma veidošanās dielektriķos, kas ievietoti elektriskajā laukā; elektriskajā laukā katrs dielektriķa elements darbojas kā elementārs *dipols*. Elektrolītiskā p. – pretēji spriegumi,

kas veidojas elektrolītiskos procesos. *V i d e s p.* – tilpuma elektriskā dipolu momenta veidošanās ārējā elektriskā laukā vai citu iedarbību, piem., mehānisko spriegumu, rezultātā. Sk. arī *pjezoelektriķi, segnetoelektriķi*.

polarizācijas mikroskops *fiz.* Mikroskops minerālģīskiem vai bioloģiskiem pētījumiem, kurā pētāmo objektu apgaismo ar polarizētu gaismu.

polarizators *fiz.* Ierīce, kas konstruktīvi izgatavota kā prizma (vai arī citādi) un kas no nepolarizētas gaismas rada lineāri polarizētu gaismu; piem., Nikola prizma, Glāna prizma u. c.

polarizējamība *fiz.* Atomu, jonu, molekulu, šķidrumu un cietvielu spēja iegūt vektoriālu dipola momentu *p*, kas rodas, elektriskajiem lādiņiem atomu sistēmās nobīdoties elektriskajā laukā (*E*) lādiņu atrašanās vietās.

polārlapsa (*Vulpes lagopus*) *lop.* Savvaļā (Eiropas, Āzijas un Amerikas tundrās un mežu tundru rajonos) sastopams un sprostos audzējams kažokzvērs. *Z i l ā p.* – balto *p-u* variācija; akotmatu krāsa no tumši pelēkas līdz gaiši pelēkai ar zilu nokrāsu.

polarogrāfija *ķīm.* Analīzes metode, kas pamatojas uz to, ka šķīdumā kādas vielas klātbūtnē izveidojas noteikta sakarība starp tajā ievietotā elektroda potenciālu un caurplūstošās strāvas stiprumu.

polarons [polar(izācija) + (elektr)ons] *fiz.* Kvazidaļiņa (elektrons + ar to saistītie fononi), kas kustas cietvielā potenciāla bedrē kā viennots veselums, kuru tas pats radījis, polarizējot un deformējot kristālisko režģi. *P.* var būt lādiņnesējs ar *efektīvo masu*, kas pārsniedz elektrona masu.

polārs [lat. *polaris* uz polu attiecīgs] Tāds, kas atrodas uz debess ķermeņa pola vai tā tuvumā; tāds, kam ir sakars ar Zemes polu. *P-ā d i e n a* – laika periods, kad Saule vairāk nekā vienu diennakti nenoslīd aiz apvāršņa; dienas ilgums atkarīgs no ģeogrāfiskā platumā. *P-ais l o k s* – paralēle 66°33' attālumā no ekvatora uz ziemeļiem vai dienvidiem; to uzskata par aukstās klimatiskās joslas robežu; robeža, kur iestājas *p-ās dienas* un *p-ās nakts*.

polārstacija [lat. *polaris* uz polu attiecīgs +

statio atrašanās vieta] Zinātniskā stacija Arktikā un Antarktīdā, kur stacionāri veic sistematiskus meteoroloģiskos, aeroloģiskos, aktonometriskos, ģeomagnētiskos, glaciālos, bioloģiskos un medicīniskos novērojumus.

polderis [v. *Polder*] Nosusināta platība, kas ar dambjiem norobežota no uzplūstošiem upju, ezeru un jūras ūdeņiem; ūdeņu novadīšanai no iedambētās platības ierīkots hidromezgls ūdens novadīšanai *paštecēs* ceļā vai ar mehānisku ūdens pacelšanu un pārsūknēšanu *notekā*.

poleris [v. *Poller*] *jūrn.* → **slīdrags**

poliakrilamīds [gr. *poly* daudz + akrils + amīds] *ķīm.* Ūdenī šķīstošs termoplastisks polimērs $[-CH_2-CH(CONH_2)-]_n$, karsējot virs 100 °C, tam veidojas telpiska struktūra; lieto papīrrūpniecībā (pildvielu noturības uzlabošanai), tekstilrūpniecībā (audumu apretēšanai) u. c.

poliakrilāti *ķīm.* Akrilskābes esteru polimēri $[-CH_2-CH(COOR)-]_n$ (*R* – radikālis); caurspīdīga, lēni degoša *plastmasa*; lieto plēvju, lokšņu, zobu protēžu, laku, krāsu materiālu u. c. izgatavošanai.

poliakrilnitrils *ķīm.* Lineārs termoplastisks polimērs $[-CH_2-CH(CN)-]_n$, šķīst organiskos šķīdinātājos, karsējot virs 150 °C, kļūst tumšs, nešķīstošs; izmanto poliakrilnitrilšķiedru ražošanai.

poliamīdi *ķīm.* Termoplastiski *polimēri*, kuru makromolekulu galvenās vai sānu virknes satur amīdu grupas $-CO-NH-$ vai $-CO-NH_2$; izmanto poliamīdšķiedru un plēvju ražošanā. *P-u* plastmasas lieto elektrotehnikā, aparatbūvē, mašīnbūvē.

poliandrija [gr. *poly* daudz + *anēr* (andros) vīrs] *biol.* Vienas mātītes pārošanās ar vairākiem tēviņiem.

poliartrīts [gr. *poly* daudz + *arthron* locītava] (*polyarthritis*) *med.* Locītavu iekaisums.

polibutadiēns *ķīm.* Sintētisks *kaučuks*, butadiēna $H_2C=CH=CH-CH_2$ polimerizācijas produkts.

polidipsija [gr. *polydipsios* ļoti alkstošs] (*polydipsiosis*) *med.* Pārmērīga, slimīga slāpju sajūta.

poliedrs [gr. *poly* daudz + *hedra* skaldne] *mat.* → **daudzskaldnis**

poliesteri *ķīm.* Heteroķēžu *polimēri*, kuru

- galvenās virknes, un karboķežu polimēri, kuru sānu virknes satur esteru grupu $-C(O)-O-$; lieto plēvju, šķiedru, stiegrotu plastu, laku, krāsu, līmju ražošanai.
- poliēteri** *ķīm.* Heteroķežu *polimēri*, kuru galvenajā virknē ir ēteru grupas $-C-O-C-$.
- polietilēnoksīds** *ķīm.* Ūdenī šķīstošs termoplastisks *polimērs* $[-CH_2-CH_2O-]_n$; lieto šķīstošu plēvju un diegu izgatavošanai, par biezinātāju lateksiem u. c.
- polietilēnpoliamīns** *ķīm.* $H_2N(CH_2CH_2NH)_nH$ ($n=1-5$), tumši brūns šķidrums, ko lieto epoksīdsveķu cietināšanai.
- polietilēns** *ķīm.* Termoplastisks *polimērs* $[-CH_2-CH_2-]_n$; plaši lieto plēvju, cauruļu, taras ražošanai, kabeļu elektroizolācijai, antikorozijas pārklājumiem.
- polietilēntereftalāts, lavsāns, terilēns** *ķīm.* Termoplasts $[-(O)C-C_6H_4-C(O)-O-(CH_2)_2-O-]_n$; lieto poliesteru šķiedru, plēvju, taras, konstrukcijas un elektrotehnisku izstrādājumu izgatavošanai.
- polifāgi** [gr. *poly* daudz + *phagein* ēst] *biol.* Dzīvnieki, kas barībā izmanto daudzugu citus organismus.
- polifāgija** [gr. *poly* daudz + *phagein* ēst] 1. *biol.* Daudzu sugu organismu izmantošana uzturā. 2. *med.* Pārmērīga, slimīga ēstgriba.
- polifenilēni** *ķīm.* *Polimēri*, kuru galvenā virkne sastāv no benzola gredzeniem.
- polifilija** [gr. *poly* daudz + *phylon* dzimta] *biol.* Hipotēze par kādas sistēmātikas organismu grupas rašanos no divām vai vairākām priekšteču grupām *konverģences* ceļā.
- poliformaldehīds** *ķīm.* Termoplastisks, lineārs polimērs ar lielu cietību un dilumizturību $[-CH_2-O-]_n$; lieto aparātbūvē un mašīnbūvē krāsaino metālu un sakausējumu aizstāšanai, šķiedru ražošanai.
- poligāmija** [gr. *poly* daudz + *gamos* laulība] *biol.* Pārošanās ar vairākiem dzimumpartneriem.
- poliginija** [gr. *poly* daudz + *ginē* sieva, sievietē] *biol.* Viena tēviņa pārošanās ar vairākām mātītēm.
- poligonālie veidojumi** [gr. *polygōnos* daudzstūrs] *ģeol.* Maza un vidēja izmēra un reljefa formas sezonālā un mūžīgā sasaluma apvidos; rodas, saplaisājot gruntij.
- poligons** [gr. *polygōnos* daudzstūrs] 1. *mat.* → daudzstūris. 2. *stat.* Diskrētas variācijas rindas grafiks laužas līnijas veidā, kuras virsotņu abscisas ir proporcionālas varianšu biežumiem. 3. *tehn.* Īpaši iekārtota vieta tehnisko ierīču izmēģinājumiem.
- poligrāns** [gr. *poly* daudz + lat. *granum* grauds] *būv.* Dekoratīvs ēku ārsienu aizsargmateriāls; sastāv no polimēra saistvielas un dažādu minerālu granulveida pildvielām.
- poligēnētisks** [gr. *poly* daudz + *genētikos* uz dzimšanu attiecīgs] Tāds, kas radies vairāku faktoru ietekmē, mijiedarbībā.
- polihloroprēns** *ķīm.* Sintētisks kaučuks, hloroprēna polimerizācijas produkts.
- polihlorvinils** *ķīm.* → polivinilhlorīds
- polihromija** [gr. *polychrōmos* daudzkrāsains] Daudzkrāsainība; daudzu krāsu lietojums un dažādas krāsas materiālu izmantojums arhitektūrā, tēlniecībā un lietišķajā mākslā.
- poliimīdi** *ķīm.* Aromātisko tetrakarbonskābju vai to atvasinājumu un diamīnu policiklokondensācijas produkti; nedegoši, ķīmiski un termiski ļoti izturīgi (vairāk par 400 °C) *polimēri*; lieto izstrādājumiem, kas paredzēti ilgstošai lietošanai 250–350 °C temperatūrā.
- poliizobutilēns** *ķīm.* Polimērs $[-C(CH_3)_2-CH_2-]_n$, mazmolekulārs p. ir viskozs šķidrums, lielmolekulārs p. – kaučukveidīga amorfa viela; ķīmiski un termiski izturīgs (līdz 350 °C), mehāniski neizturīgs; lieto elektroizolācijas un antikorozijas pārklājumiem, līmju, hermetizējošu materiālu izgatavošanai.
- polikarbonāti** *ķīm.* Termoplastiski *polimēri* $[-ORO-CO-O-R-]_n$ (R – radikālis); raksturīga augsta kušanas temperatūra un ļoti liela triecienizturība, fizioloģisks inertums, caurspīdīgums; lieto aparātbūvē precīzu detaļu izgatavošanai, protēzēm, lokšņu, plēvju, cauruļu ražošanai.
- polikarps** [gr. *poly* daudz + *karpos* auglis] *biol.* 1. Augs, kas dod augļus vairākkārt. 2. Zieds ar vairākām auglīnīcām.
- poliklinika** *med.* Ārstniecības iestāde, kas sniedz medicīnisko palīdzību pašā iestādē, kā arī ierodoties mājās.
- polikondensācija** *ķīm.* Polimēru iegūšana, kad, reaģējot monomēriem ar vismaz divām funkcionālām grupām, rodas makromolekulas ar jaunām funkcionālām grupām un atšķēlas

mazmolekulāri produkti (ūdens, spirti, sālskābe u. c.).

polikristāls *krist.* Materiāls, kas sastāv no vairākiem vai ļoti daudziem atsevišķiem kristāliņiem (piem., marmors).

polimastija [gr. *poly* daudz + *mastos* krūts] *med.* Anomālija – papildus krūtsgalu izveidošanās (cilvēkam vai zīdītājdzīvniekam).

polimēranaloģiskās reakcijas *ķīm.* Makromolekulu funkcionālo grupu ķīmiskās reakcijas ar mazmolekulāru vielu funkcionālajām grupām, kuru rezultātā mainās polimēra elementārvienību ķīmiskais sastāvs, nemainot galvenās virknes formu un garumu; p. r. izmanto polimēru ķīmiskai modificēšanai, jaunu polimēru un kopolimēru iegūšanai.

polimērās šķiedras [gr. *poly* daudz + *meros* daļa] *ķīm.* Mākslīgi šķiedrmateriāli no polimēriem, piem., no poliamīdiem (kaprons, neilons, dedérons), no poliestieriem (lavsāns, dakrons), no poliakrilnitrila (nitrons), no celulozes (viskoze).

polimērbetons *sil. tehnol.* Betons, ko izgatavo no maisījuma, kura sastāvā līdzās minerālajiem komponentiem (cementam, smiltīm, šķembām) ietilpst ūdenī šķīstoši *polimēri* vai to *emulsijas*, piem., *polivinilspirts*, nātrija karboksimetilceluloze, poliakrila emulsija; polimēru piedeva palielina betona mehānisko stiprību un ūdensizturību.

polimērcements *sil. tehnol.* No minerālajām izejvielām izgatavots cements ar *polimēra* piedevu, piem., *portlandcements* ar *polivinilacetāta* piedevu, ko pievieno cementa malšanas procesā.

polimērhomologi [polimērs + gr. *homologos* sašķanīgs] *ķīm.* Polimēru molekulas, kas sastāv no vienādiem elementārposmiem un atšķiras tikai ar *polimerizācijas pakāpi*.

polimēri [gr. *poly* daudz + *meros* daļa] *ķīm., materiālt.* vielas, kuru makromolekulas sastāv no ļoti liela elementāru locekļu – monomēru skaita; makromolekulai piemīt spēja mainīt formu. *D a b a s p.* – celuloze, ciete. *Sintētiskie p.* – p., ko iegūst no ķīmiski aktīviem *monomēriem* polimerizācijas vai polikondensācijas reakcijā. *T e r m o p l a s t i s k i e p.* – p. (polietilēns, polistirols,

poliamīds, teflons, organiskais stikls, poliuretāns u. c.), kas atkarībā no temperatūras var atrasties dažādos fiziskos stāvokļos: stiklveida, ļoti elastīgā, viskozi tekošā un šķidrā stāvoklī. *T e r m o r e a k t ī v i e p.* – izturīgi, siltumnoturīgi, ķīmiski stabili p. ar labām elektroizolācijas īpašībām, no kuriem (saistot ar pildvielām) iegūst termoreaktīvās plastmasas.

polimerizācija *ķīm.* Polimēru iegūšanas process, kurā makromolekulas veidojas no monomēriem ķēdes reakcijās, viena (homopolimerizācija) vai vairāku (kopolimerizācija) monomēru molekulām pievienojoties aktīvajam centram; par monomēriem izmanto mazmolekulāras vielas ar vienu vai vairākām dubultām vai trīskāršām saitēm un nestabilus cikliskus savienojumus.

polimerizācijas pakāpe *ķīm.* Tādu elementārvienību (monomēra posmu) skaits polimēra makromolekulā, kuras atkārtojas.

polimēru ķīmija *ķīm.* Zinātnes nozare, kurā pēta *polimēru* sintēzi, to sastāvu, struktūru un ķīmiskās īpašības.

polimetāliskās rūdas *min.* Kompleksas rūdas, ko var izmantot svina, cinka, vara, sudraba, zelta u. c. metālu ieguvei; sastāv galvenokārt no šo metālu sulfīdiem (sfalerīta, galenīta, halkopirīta u. c.).

polimetilmetakrilāts *ķīm.* Termoplastisks *polimērs* $[-CH_2-C(CH_3)(COOCH_3)-]_n$, bezkrāsains, caurspīdīgs materiāls; lieto kontaktlēcām, līmēm, apgaismes tehnikā, aviorūpniecībā dažāda biezuma organiskā stikla lokšņu izgatavošanai u. c.

polimorfās pārvērtības *krist.* Metālu (cietā stāvoklī) kristāliskā režģa formu maiņa atkarībā no temperatūras; notiek karsēšanas–dzesēšanas procesā. Kristāla formu zemākā temperatūrā pieņemts apzīmēt ar alfa (seko bēta, gamma, delta utt.).

polimorfija [gr. *poly* daudz + *morphē* veids, forma] Vienas un tās pašas cietās vielas spēja pastāvēt vairākās struktūras formās – modifikācijās.

polimorfisms [gr. *poly* daudz + *morphē* veids, forma] 1. *krist.* Cietvielu spēja eksistēt stāvokļos ar dažādu atomu kristālisko struktūru (sk. *kristālķīmija*). 2. *biol.* Divu vai vairāku

atšķirīgu indivīdu grupu vienlaicīga pastāvīga atrašanās vienā sugā.

polineirīts [gr. *poly* daudz + *neuron* nervs] (*polyneuritis*) med. Daudzu perifērisko nervu iekaisums.

polinoms [gr. *poly* daudz + *nomos* daļa, locekļis] mat. Algebriska izteiksme

$a_0x^n + a_1x^{n-1} + \dots + a_{n-1}x + a_n$ ar mainīgo x (vai vairākiem mainīgajiem), kur koeficienti a_i ir skaitļi. Sk. arī *monoms*, *binoms*, *trinoms*.

polinoze¹ tekst. Viskozes šķiedru paveids, kas atšķiras ar lielāku šķiedras struktūrelementu sakārtotības pakāpi un viendabīgāku struktūru.

polinoze² [lat. *pollen* (*pollinis*) putekšņi] (*pollinosis*) med. Ziedputekšņu izraisīta alerģiska slimība.

polioencefalīts [gr. *polios* pelēks + *enkephalos* galvas smadzenes] (*polioencephalitis*) med. Galvas smadzeņu pelēkās vielas iekaisums.

poliolefini [gr. *poly* daudz + fr. *oléfine*] ķīm. Termoplastiski *polimēri* (polietilēns, polipropilēns, poliiizobutilēns, etilēnpropilēnkaučuki un butilkaučuki), alkēnu polimerizācijas un kopolimerizācijas produkti $[-CH_2-C(R'R'')-]_n$ (R' , R'' – radikāļi); p-iem ir ļoti labas dielektriskās īpašības, mehāniskā un ķīmiskā izturība, bet sliktas adhezīvās īpašības.

poliomielīts [gr. *polios* pelēks + *myelos* muguras smadzenes] (*poliomyelitis*) med. Mugurkaula smadzeņu pelēkās vielas iekaisums, ko izraisa vīruss.

polipeptīdi ķīm. Aminoskābju polikondensācijas produkti.

poliplāns aeron. Lidmašīna ar četrām un vairākām nesošām virsmām, kas atrodas viena virs otras un rada cēlējspēku.

poliploīdija [gr. *polyploos* daudzkārtīgs + *eidos* veids] biol. Par parasto *hromosomu* skaitu divkārt vai vairākkārt lielāks hromosomu komplekts šūnās.

polipropilēns ķīm. Polimērs, propilēna polimerizācijas produkts.

polips [gr. *polypūs* polips < *poly* daudz + *pūs* kāja] (*polypus*) 1. med. Patoloģisks izaugums gļotādā (piem., degunā, zarnās). 2. biol. Zarndobumaiņu dzīvesforma.

polisaharīdi ķīm. Vienkāro cukuru (*ogļhidrātu*)

saliktie polikondensācijas produkti, piem., celuloze vai cieta.

polisasts [gr. *polyspaston* ar daudzām virvēn savēlķams] tehn. Ar lokanu saitī (troši) saistīts kustīgu un nekustīgu trišu mehānisms, ko izmanto spēka un ātruma maiņai celšanas, montāžas, vilkšanas ierīcēs.

polispermija [gr. *poly* daudz + *sperma* sēkla] biol. Vairāku vīrišķo dzimumšūnu iekļūšana olšūnā.

polistirols ķīm. Termoplastisks *polimērs* $[-CH_2-CH(C_6H_5)-]_n$, ko iegūst, polimerizējot monomēru stīrolu; p. ir trausls, bezkrāsains, caurspīdīgs; lieto elektrotehnikā, skaņas un siltuma izolācijas materiālu, apgaismes tehnikā, apdares materiālu, mājturības priekšmetu, bērnu rotaļlietu u. c. ražošanai; p-a īpašību uzlabošanai to modificē.

polisulfidsārms cel. Sārmains *šķeldu* vārišanas šķīdums celulozes iegūšanai pēc *sulfātvārišanas* metodes, kas blakus nātrija hidroksīdam un nātrija sulfīdam satur arī nātrija polisulfīdus.

polisulfoni ķīm. *Polimēri*, kuru makromolekulu virknēs ir $-SO_2-$ grupas.

politetrafluoretilēns, teflons ķīm. Termoplastisks *polimērs* $[-CF_2-CF_2-]_n$ ar izcilu ķīmisko un siltumizturību, elektroizolējošām un antifrikcijas īpašībām; saglabā elastību plašā temperatūras intervālā no -250 līdz 250 °C; lieto ķīmiskajā, elektrotehnikajā un pārtikas rūpniecībā, kosmonautikā, medicīnā u. c.

politūra [lat. *politura* pulējums, apdare] ķīm., tehn. Dabas sveķu (parasti *shellakas*) šķīdums spirtā, ko lieto ļoti kvalitatīvu koka virsmu galīgai apdarei.

poliuretāni [gr. *poly* daudz + *ūr(on)* urīns + *aith(ēr)* ēteris] ķīm. *Polimēri*, kuru makromolekulās ir uretāngrupas $[-NH-COO-]$; iegūst, polikondensējot diizocianātus (sk. *izocianāti*) ar daudzvērtīgiem spirtiem, $-OH$ grupas saturošiem oligoesteriem u. c.; p-u īpašības ir atkarīgas no makromolekulu uzbūves; lieto laku, limju, hermētiķu, mākslīgo ādu, apavu zoļu, putuplastu, šķiedru u. c. izgatavošanai.

poliurija [gr. *poly* daudz + *ūron* urīns] (*polyuria*) med. Pārmērīga urīna izdalīšanās.

polivinilacetāli ķīm. Termoplastiski *polimēri* (piem., polivinilformāls, polivinilbutirāls),

kas satur tiem raksturīgo funkcionālo grupu; iegūst, *polivinilspirtu* kondensējot ar *aldehīdiem*; p-u elastība un adhēzijas spēja palielinās, palielinoties izmantotā aldehīda molekulmasai; izmanto laku, līmju, plēvju ražošanā.

polivinilacetāts *ķīm.* Termoplastisks, amorfs *polimērs* $[-CH_2-CH(OCOCH_3)-]_n$ ar labu adhēziju pret koksni, papīru, stiklu u. c.; lieto emulsijas krāsu, līmju, košļājamās gumijas ražošanā, polivinilspirta sintēzē u. c.

polivinilhlorīda plēve *būv.* Ruļļmateriāls, ko izmanto telpu iekšējai apdarei, var būt ar papīra pamatni vai bez tās.

polivinilhlorīds *ķīm.* Ļoti plaši lietots termoplastisks *polimērs* $[-CH_2-CHCl-]_n$; nedegošs, ar nelielu siltumizturību (tāpēc p-am vienmēr pievieno termostabilizatorus); izmanto cauruļu, lokšņu, plēvju, mākslīgās ādas, taras izgatavošanai, elektrības vadu un kabeļu izolācijai u. c.

polivinilidenhlorīds *ķīm.* Termoplastisks *polimērs* $[-CH_2-CCl_2-]_n$; lieto šķiedru un līmju ražošanā u. c.

polivinilspirts *ķīm.* Termoplastisks *polimērs* $[-CH_2-CH(OH)-]_n$ ar mikrokristālistisku struktūru; ko iegūst polimēranaloģiskajās reakcijās, katalītiski hidrolizējot polivinilacetātu; p. satur 0,05–5% vinilacetāta elementārvienību, šķīst karstā ūdenī; izmanto līmju, ūdenī šķīstošu šķiedru un plēvju izgatavošanai u. c.

polivitamīni [gr. *poly* daudz + vitamīni] *med.* Ārstnieciski preparāti, kas satur vairākus vitamīnus.

pollūcija [lat. *pollutio* notraipīšana] *biol.* Ar dzimumaktu nesaistīta, spontāna spermas noplūšana.

polonijs [lat. *Polonium* pēc Polijas lat. nos. *Polonia*] *ķīm.* Ķīmiskais elements Po, atomnr. 84, stabilākā izotopa atommasa 210; radioaktīvs metāls.

poloņina [serbhorvātu] *ģeogr.* → **planina**

pols [lat. *polus* < gr. *polos* ass; pagrieziena punkts]

1. *mat.* Ģeometrijā – *polāro koordinātu* sākumpunkts. 2. *mat.* Kompleksa mainīgā analītiskas funkcijas izolēts *singulārs punkts*, kurā funkcijas robeža ir ∞ . 3. *ģeogr.* Katrs no diviem iedomātiem punktiem, kur Zemes

griešanās ass krustojas ar tās virsmu (Ziemeļpols un Dienvidpols). A p g a i s m o j u m a p. – punkts uz Zemes virsmas, kur spīdekļis atrodas zenītā. A u k s t u m a p o l i – zemeslodes virsmas punkti vai rajoni, kuros ir viszemākā gaisa temperatūra. M a g n ē t i s k i e p o l i – Zemes virsmas apgabalu, no kura iziet Zemes magnētiskā lauka spēka līnijas, sauc par magnētisko Ziemeļpolu, apgabalu, kurā spēka līnijas ieiet, – par magnētisko Dienvidpolu. R e l a t ī v ā s n e p i e e j a m ī b a s p o l i – no krasta visgrūtāk sasniedzamie rajoni Arktikā un Antarktīdā. 4. *el.* Elektriskais p. – galvaniska elementa, akumulatora u. c. līdzstrāvas avotu pieslēgspaile. G a l v e n a i s p. – līdzstrāvas mašīnas magnētvara posms, uz kura parasti novietots tinums galvenās magnētiskās plūsmas iegūšanai. I e r o s m e s p. – elektromašīnas magnētvara posms, uz kura novietots ierosmes tinums magnētiskās plūsmas radīšanai. M a g n ē t i s k a i s p. – katra no divām magnēta virsmas vietām, kur novērojama vislielākā magnētiskā lauka indukcija. P a p i l d p o l s – līdzstrāvas mašīnu magnētvara daļa, uz kuras novieto tinumus komutācijas plūsmas iegūšanai.

pomoloģija [lat. *pomum* auglis + gr. *logos* jēdziens, mācība] *dārz.* Augļkopības nozare, kurā pēta augļaugu šķirnes, nodarbojas ar šķirņu rajonēšanu, introducēšanu un klasificēšanu.

pompāža [fr. *pompage*] *aeron.* Nestacionārs gāzturbīnu dzinēju darba režīms, kura laikā caurplūstošais gaiss applūst darba lāpstiņas nevienmērīgi, gaisa caurtece un spiediens kompresorā lēcienvēidīgi samazinās, kā rezultātā rodas gaisa plūsmas pašierosinātās svārstības.

pomora [serbhorvātu – bezdibenis] *ģeogr.* Dabiska atvere *karsta* masīvā, erozijas ieleja, karsta piltuve vai karsta ieplaka, kas uzsūc lietus un sniega kušanas vai upes ūdeņus un novada tos pazemē.

pontons [fr. *ponton* < lat. *pons* (*pontis*) tilts] *c., jūr.* Peldoša metāla vai koka konstrukcija, ko izmanto par balstu peldošajiem tiltiem (pontontiltiem), peldošām piestātnēm un nelieliem upju prāmjiem – pārceltuvēm;

mucas vai kastes veida ierīce nogrimušu kuģu izcelšanai.

pontontilts *c.* Tilts, kas balstās uz vienu vai vairākiem pontoniem.

poplīns [fr. *popeline*] *tekst.* Blīvs zīda, kokvilnas vai ķīmisko šķiedru audums audekla pinumā ar izteiktām šķērsrievām, kas rodas, audos izmantojot rupjāku dziju nekā šķēros; šķēru lineārā aizpilde divreiz lielāka nekā audu aizpilde; var būt balināts, vienkrāsains vai apdrukāts p.

populācija [lat. *populus* tauta, iedzīvotāji] *biol.* Vienas sugas indivīdu kopa, kas ilgstoši apdzīvo noteiktu teritoriju, kur vairojas un ir norobežota no tās pašas sugas indivīdu kopām.

populāciju ekoloģija *ekol.* → **demekoloģija**

populāciju ģenētika *biol.* Ģenētikas nozare, kurā pēta populāciju ģenētisko struktūru un tās pārmaiņu likumsakarības.

porainība *tehn.* Materiāla (vielas) raksturojums pēc poru daudzuma un veida. I s t ā p. – slēgto un vaļējo poru tilpuma attiecība pret materiāla parauga tilpumu. S l ē g t ā p. – p., ko rada slēgtās poras, kurās nevar iekļūt ne gāze, ne šķidrums. Š ķ i e t a m ā p., v a l ē j ā p. – p., ko rada vaļējās poras, t. i., tādas poras, kas, saistoties savstarpēji vai ar apkārtējo vidi, veido kanālus.

poras [gr. *poros* eja, izeja] *tehnol.* Ļoti sīkas spraudziņas starp vielas daļiņām, nelieli tukšumi cietos materiālos; ir m a k r o p o r a s (caurmērs lielāks par 50 μm), m e z o p o r a s (caurmērs 2–50 μm), m i k r o p o r a s (caurmērs mazāks par 2 μm). S l ē g t ā s p. – p., kurās nevar iekļūt ne gāze, ne šķidrums. V a l ē j ā s, k a n ā l u s v e i d o j o š a s p. – abos galos atvērtas p. V a l ē j ā s n e c a u r e j o š a s p. – p., kurām viens gals ir slēgts un kurās var iekļūt ierobežots gāzes un šķidruma daudzums, kas ir atkarīgs no poru izmēra un spiediena gāzē vai šķīdumā.

porcelāns [v. *Porzellan*] *ker.* Smalkkeramikas izstrādājums ar blīvu, baltu, caurspīdīgu *drumstalu*, parasti pārklāts ar caurspīdīgu nefritētu *glazūru*; izejvielas – kaolīns, laukšpats, kvarcs. C i e t a i s p. – *alumosilikātu* materiāls, kurā ir 50% kaolīna, 25% laukšpata un 25% kvarca; glazētu izstrādājumu

maksimālā apdedzināšanas temperatūra ir 1380–1460 °C. K a u l u p. – caurspīdīgs p. ar ļoti baltu drumstalu; satur arī 30–60% liellopu kaulu pelnu. M i k s t a i s p. – p. ar lielāku laukšpata daudzumu un zemāku apdedzināšanas temperatūru nekā cietajam p-am. Sk. arī *kristālporcelāns*.

porfiriska struktūra [gr. *porphyreos* purpurkrāsas (ģen.)] *ģeol.* Magmatisko iežu struktūra, kam raksturīgi atsevišķu lielāku kristālu ieslēgumi sīkgraudainā pamatmasā.

porfīrs [gr. *porphyreos* purpurkrāsas (ģen.)] *ģeol.* Magmatisks iezis ar lielāku kvarca, kālija laukšpatu un vizlu kristālu ieslēgumiem tāda paša sastāva smalkgraudainā vai stiklainā pamatmasā; terminu parasti lieto kopā ar ieža nosaukumu, piem., kvarcporfīrs, granītporfīrs.

poroforī [gr. *poros* eja, izeja + *phoreus* nesējs] *ķīm.* → **porveidotāji**

porolons [kr. *поролон*] *ķīm.* Viegls, elastīgs un sīkporains materiāls, ko iegūst no *poliuretāniem*.

porometrs [gr. *poros* eja, izeja + *metron* mērs] *materiālt.* Iekārta materiālu gāzu caurlaidības un poru izmēru sadalījuma noteikšanai.

porozimētrs [v. *Porosität* porainība < gr. *poros* eja, izeja + *metron* mērs] *materiālt.* Iekārta poru izmēru un to sadalījuma noteikšanai, iespiežot porās šķidru dzīvsudrabu ar spiedienu 200 MPa, ja poru izmēri lielāki par 1,2 mikroniem.

portāls [lat. *porta* durvis, vārti] *arhit.* Arhitektoniski vai skulpturāli veidota ieeja ēkā.

porteris [a. *porter*] *pārt.* 1. Alus šķirne – stiprs tumšais alus, kura ražošanā izmanto karameliesalu. 2. Iesala dzēriens.

portīks [lat. *porticus*] *arhit.* Segta telpa aiz *kolonnādes*.

portlandcements [pēc Portlendas (*Portland*) pus-salas (Anglijā) nos.] *būv.* Hidrauliska javu saistviela, kas galvenokārt sastāv no kalcija silikātiem un ko iegūst, smalki samalot cementa *klinkeri* kopā ar *ģipšakmeni*; izmanto celtniecībā. Ā t r i c i e t ē j o š a i s p. – p., kas satur palielinātu trikalcijsilikātu un trikalcijsilikātu aluminātu daudzumu; cietējot izdalās daudz siltuma. B a l t a i s p. – p., kura izejvielas nesatur vairāk par 0,3–0,45%

krāsvielu. *C e l u b ū v e s p.* – p., kura galvenā sastāvdaļa ir trikalcijs silikāts ar granulēto domnu sārņu piedevām; silzturīgs, ar mazu sarukumu un lielu spiedes stiprību. *H i d r o f o b a i s p.* – p., kas nav higroskopisks un nemaina īpašības, ilgstoši uzglabājot. *K r ā s a i n i e p-i* – p-i, ko iegūst, piejaucot baltajam p-am minerālās krāsvielas.

portvīns [pēc Portu pils. nos. Portugālē] *pār.* Portugālē ražots stiprinātais vīns.

poruplasti *ķīm.* Gāzpildītas *plastmasas* ar savstarpēji saistītām vaļējām porām.

porveidotāji, porofori *ķīm.* Vielas, kas, pievienotas polimēram, fizikālu vai ķīmisku pārvērtību rezultātā rada tajā slēgtas vai vaļējas poras.

posmkāji (*Arthropoda*) *biol.* *Bezmugurkaulnieku* tips; divpusēji simetriski dzīvnieki ar posmotu ķermeni un posmotām ekstremitātēm.

posmtārpi (*Annelides*) *biol.* *Bezmugurkaulnieku* tips; ķermenis parasti sastāv no posmiem, kuru sānos dažkārt ir izaugumi – sariņu pušķi, kam ir kustību orgānu funkcija.

postembrionāls [lat. *post* pēc + gr. *embryon* dīgļis] *biol.* Tāds, kas ir, notiek pēc embrionālās attīstības stadijas. *P-ā attīstība* – attīstības laiks pēc dzimšanas.

postmodernisms 20. gs. otrās puses arhitektūras un mākslas virziens, kura pārstāvji modernisma pārņemienus brīvi savienoja ar iepriekšējo periodu mākslas tradīcijām.

postnatāls [lat. *post* pēc + *natalis* uz dzimšanu attiecīgs] *biol.* Tāds, kas attiecas uz periodu pēc dzimšanas.

postsinhronizācija [lat. *post* pēc + gr. *synchronismos* vienlaicīgums] *kino, tel.* *Sinhronas* skaņas ierakstīšana filmā agrāk uzņemtam attēlam.

postulāts [lat. *postulatum* prasība] *loģ., mat.* Deduktīvas teorijas sākumpieņēmums. Sk. arī *aksioma*.

postvulkāniskās parādības *ģeol.* Gāzes, karstie ūdeņi un tvaiki, kas turpina izdalīties no plaišām un *bokām* uz *vulkāna* virsas vai tā tuvumā pēc *vulkāna* aktīvās darbības beigšanās.

postvulkānisms [lat. *post* pēc + *vulkānisms*] *ģeol.* Apzīmējums parādībām, kas noris pēc *vulkāna* aktīvās darbības beigšanās.

potašs [a. *pott* pods + *ash* pelni] *ķīm.* Kālija karbonāts K_2CO_3 . Nosaukums no senākas ieguves tehnoloģijas – p-u sākumā ieguva no lapukoku pelniem, tos podā aplejot ar ūdeni un iegūto sārmu iztvaicējot.

potcelms (meženis) dārzk., mež. Augs vai auga daļa (sakne, dīgļlapa), uz kā uzpotē cita auga daļas (zarus, pumpurus).

potenciālā bezgalība [lat. *potentia* spēks, spēja, iespēja] *mat.* *Bezgalības* koncepcija, kurā bezgalīgu kopu var aplūkot tikai līdz ar algoritmu tās elementu konstruēšanai, saistot to ar algoritma izpildes procesu. Sk. arī *aktuālā bezgalība*.

potenciālā enerģija *fiz., meh.* Enerģija, kas piemīt ķermenim vai ķermeņu sistēmai un ir saistīta ar to atrašanās vietu; vienāda ar darbu, kas jāpastrādā, lai sistēmu pārveidotu no kādas sākotnējās konfigurācijas uz tās pašreizējo stāvokli. Piem., ja daļiņu ar masu *m* gravitācijas laukā, ko raksturo brīvās krišanas paātrinājums *g*, paceļ augstumā *h*, tai tiek piešķirta kinētiskā enerģija (*mgh*); ja tad ķermenim ļauj brīvi krist no šā augstuma, potenciālā enerģija pāriet kinētiskajā enerģijā.

potenciāls [lat. *potentia* vara, spēks, iespēja] *el., fiz.* Mehāniskās sistēmas *potenciālo enerģiju* raksturojošs fizikāls lielums potenciālu spēku laukā. *E l e k t r i s k a i s p.* – skalārs lielums, elektrostatiskā lauka punkta enerģētiskais raksturotājs; apz. *j*; mērv. *SI* *mērvienību sistēmā* – volts (V). *E l e k t r o d i n a m i s k i e p-i* – elektromagnētiskā lauka raksturlielumi, koordinātu un laika skalāra vai vektoriāla funkcija. *L a u k a p.* – lielums, kas ir vienāds ar darbu, kāds jāpadara, lai vienu vienību lielu pozitīvu lādiņu vai vienu vienību lielu masu no bezgalīgi tāla punkta pārnestu lauka punktā, kurā nosaka p-u. *P-u s t a r p ī b a* – darbs, ko padara *elektriskā lauka* spēki, pārvietojot pozitīvu vienības lādiņu starp diviem lauka punktiem. *S k a l ā r a i s m a g n ē t i s k a i s p.* – skalārs lielums magnētiskā lauka raksturošanai; mērv. *SI* *mērvienību sistēmā* – volts (V). *V e k t o r i ā l a i s m a g n ē t i s k a i s p.* – vektoriāls lielums *A*, kura rotors ir vienāds ar magnētiskās indukcijas vektoru: $\text{rot } \mathbf{A} = \mathbf{B}$; mērv. *SI* *mērvienību sistēmā* – vēberi uz metru (Wb/m).

potenciometrija *ķīm.* Analīzes metode, kas pamatojas uz potenciāla mērīšanu šķīdumā starp diviem elektrodēm.

potenciometrs [lat. *potentia* spēks + gr. *metron* mērs] 1. *el.* Regulējams rezistors ar pārbīdāmu kontaktu; lieto elektriskā sprieguma regulēšanai, arī pārvietojuma devējos. 2. *fiz., ķīm.* Mēraparāts, ar ko mēra elektrodu sistēmas elektrodzinējspēku šķīdumā, izmantojot kompensācijas metodi.

potēšana *dārzk., mež.* Augu veģetatīvās pavairošanas veids – viena auga daļas (*potzara*) pieaudzēšana otram augam (*potcelmam*). Sk. arī *ablaktēšana, acošana*.

potvasks *dārzk., mež.* → **potziede**

potzars *dārzk., mež.* Koka zariņš, arī pumpurs, ko izmanto *potēšanai*. Parasti par p-u izmanto vienu gadu, retāk vairākus gadus augušu zariņu, arī lakstaugu dzinumus, sadīgušas sēklas.

potziede, potvasks *dārzk., mež.* Ziede, ko lieto augu potējuma vietas vai rētas izolēšanai no apkārtējās vides; galvenās sastāvdaļas: bišu vasks, kolofonijs vai sveķi, cūku tauki, lin-eļļa. Potējot lakstaugus, par p-i lieto kolo-diju.

pozicionēšana [lat. *positio* stāvoklis] *materiālt.* Darbmašīnas *izpildietais* precīza tukšgaitas pārvietošana punktā ar noteiktām koordinātām.

pozitīvkopija [lat. *positivus* pozitīvs, atbilstošs + *copia* daudzums] *kino* → **kopija**

pozitīvs [lat. *positivus* pozitīvs, atbilstošs] 1. *fotogr.* Fotoattēls, ko iegūst no *negatīva* un kam atšķirībā no negatīva gaismas un ēnu vai krāsu sadalījums atbilst to īstajam sadalījumam dabā. 2. *kino* Filma ar *pozitīvu attēlu*.

pozitrons [lat. *positivus* pozitīvs + (elek)trons] *fiz.* Stabila, pozitīvi lādēta elementārdaļiņa; elektrona *antidaļiņa*, pieder pie *leptoniem*; apz. *e⁺*.

P "Papa" *jūrn.* Starptautisks signāls – 1) uz tirdzniecības kuģa nozīmē "visai komandai jābūt uz klāja sakarā ar izešanu jūrā"; 2) uz zvejas kuģa – "mani tikli ir aizķērušies".

praktiskā astronomija *astr.* *Astrometrijas* nozare, kas aptver leņķu mērīšanas instrumentu

izmantošanu precīzā laika, ģeogrāfisko koordinātu un azimuta noteikšanai un nodarbojas ar leņķu mērīšanas instrumentu teoriju. P. a. ir cieši saistīta ar *astronomisko ģeodēziju*.

pralinē [fr. *pralinés* grauzdētas, apcukurotas mandeles] *pārt.* Cukura, sasmalcinātu riekstu kodolu un kauliņaugu kodolu maisījums, ko lieto konditorejas krēmu aromatizēšanai un dažādiem pildījumiem.

prāmis transp. Ūdens transportlīdzeklis sauszemes transportlīdzekļu, kravu un pasažieru regulārai pārcelšanai pāri ūdens šķēršļiem. *J ū r a s p.* – rolkertipa pasažieru kuģis, ar ko var pārvadāt 300–800 pasažieru un 100–200 automobiļu. *U p j u p.* – laiva, plosts vai liellaiva ar kravas platformu piestātņu līmenī; to pārvieto ar airiem, velkoņiem vai gar trosi.

prauli bišk. Kurināmais materiāls, satrunējusi vītola, liepas u. c. koksne dūmu iegūšanai *dūmekļos*.

prazeodīms [lat. *Praseodymium* < gr. *prasios* gaiši zaļš + *didymos* divkāršs] *ķīm.* Ķīmiskais elements Pr, atomnr. 59, atommasa 140,91, metāls, *lantanoīds*.

preambula [lat. *preambulus* priekšā ejošs, priekšējs] *inf.* Speciālu *signālu* secība, ko pievieno *datu blokam* vai *ierakstam* datora *atmiņā*, lai datu *pārraides* vai nolasīšanas sākumā sinhronizētu datu avota un datu saņēmēja *aparāturu*.

precesija [lat. *praecessio* priekšā iešana] 1. *meh.* Ātri rotējoša cieta ķermeņa sfēriska rotācijas ass kustība, kurā šī ass apraksta konisku virsmu. *P-as l e ņ ķ i s –* Eilera leņķis, kas novietots starp nekustīgo (Ox) asi un mezglu līniju (OM). *P r e t ē j ā p.* – p., kurā p-as un rotācijas leņķiskie ātrumi vērsti pretējos virzienos. *R e g u l ā r ā p.* – cieta ķermeņa sfēriska kustība, kuras laikā nemainās trīs lielumi: nutācijas leņķis, rotācijas leņķiskais ātrums un p-as leņķiskais ātrums. *T i e š ā p.* – p., kurā p-as un rotācijas leņķiskie ātrumi vērsti vienādos virzienos. 2. *astr.* Zemes rotācijas ass virziena periodiska maiņa, kuras cēlonis ir Mēness un Saules, kā arī planētu gravitācijas iedarbība uz Zemes ekvatoriālo

paresninājumu (attiecīgi *lunisolārā p.* un *planetārā p.*). P-as dēļ Zemes rotācijas ass apm. 25 700 gadu laikā apraksta ap *ekliptikas* poliemi gandrīz konisku virsmu, kuras sfēriskais rādiuss ir apm. 23,5°. P-as rezultātā *pavasara punkts* pārvietojas par 50,4" gadā un mainās debess spīdekļu ekvatoriālās koordinātas. Sakarā ar to astronomijā lieto *epohu*.

precizā sēja lauks. → **punktsēja**

predikāts [lat. *predicatum* izteiktais] *loģ., mat.*

Objekta (indivīda) īpašība vai savstarpējā attiecība, kuru konkrētiem objektiem apraksta ar izteikuma patiesumvērtībām (piem., p. "x daļas ar 5" ir patiesi tikai noteiktām skaitļx vērtībām).

preformisms [lat. *praeformare* iepriekš izveidot]

biol. Hipotēze, ka katrs organisms jau iepriekš izveidots ļoti sīka dīgļa veidā dzimumšūnā un organisma attīstība ir šā dīgļa palielināšanās izmēros.

prekembrijs [lat. *prae* iepriekš + *kembrijs*], **kripto-**

tozojs *geol.* Senākais, apmēram četrus miljardus gadu ilga Zemes garozas attīstības posms pirms kembrija (aptver arhaja un proterozoja ēras).

premiksis [lat. *praemixtus* iepriekš samaisīts]

lauks. Bioloģiski aktīvu vielu un pildvielas maisījums, ko izmanto lopbarības bagātināšanai, pievienojot galvenokārt kombinētajai spēkbarībai.

preparāts [v. *Präparat* < lat. *praeparatus* sagatavots]

1. Ķīmisks, farmaceitisks produkts, kas iegūts laboratorijā vai rūpnīcā. *Fermentu p. lopk.* – p., kas satur bioloģiski aktīvas vielas – fermentus (enzīmus); iedarbība izpaužas *barības vielu* pilnvērtīgākā izmantošanā, īpaši dzīvniekiem, kam ir vienkameras kuņģis, un jaundzīvniekiem. *Hormonu p-i lopk.* – uz hormonu bāzes veidoti p-i, kas satur bioloģiski aktīvas vielas. Izmanto dzīvnieku augšanas un nobarošanās paātrināšanai, dzimumdzīvi u. c. procesu regulēšanai. Hormonu p-u pēciedarbība nav pilnībā izpētīta, un tos drīkst lietot tikai tad, ja saskaņo ar veterinārijas speciālistiem. 2. Zinātniskai pētīšanai sagatavots vielas paraugs, dzīvnieka vai auga daļa.

prērija [fr. *prairie* pļava] *ģeogr.* Pļavu stepe,

lidzens vai lēzeni paugurots, dabisks bezmežu klajums Ziemeļamerikā.

prese [lat. *pressus* spiediens] *tehn.* → **spiedne**

presēšana [lat. *pressare* spiest] *ķīm., tehn.* Materiālu spiedapstrāde, kuras laikā pārveido materiāla formu, to sablīvē, mainot fizikālās un mehāniskās īpašības (silikātmateriālu tehnoloģijā lieto hidrostatisko, karsto, pus-sauso p-u). *Polimērmateriālu p.* – gumijas maisījumu un termoreaktīvo plastmasu lokšņu u. c. izstrādājumu iegūšanas tehnoloģija, kuras pamatā ir materiāla mikstapšana, to sildot (80–300 °C), un izstrādājuma formas fiksācija, materiālam sacietējot veidnē izturēšanas laikā.

prespats *cel.* Plakansieta vai apaļsieta celulozes atūdepošanas iekārta, pēc kuras celuloze ar apm. 38% koncentrāciju tiek satīta tīteņos.

prespinumi *tekst. Sk. adījuma pinums*

prespulveris 1. *ķīm., tehn.* Pulverveida polimērmateriāls, kas sastāv no daļēji sacietējušiem termoreaktīviem fenolfomaldehīdsveķiem vai amīnaldehīdsveķiem (retāk citiem); p-i pārstrādā presējot un ar spiedlīšanu. 2. *ker.* Pulverveida keramikas masa ar mitrumu 2–7%.

prestarteri (prestarerbarība) *lopk.* Spēkbarības maisījums barības piedevām jaundzīvnieku pirmajās dzīves nedēļās; parasti lieto 1–4 nedēļu vecu atšķirtu sivēnu ēdināšanai.

pretapledošanas ierīce (sistēma) *aeron.* Gaisakuģu atsevišķu virsmu (nesošo daļu) priekšējo malu, dzinēja, propellera, stiklojuma, gaisa spiediena devēja) apsildes sistēma, kas novērš šo virsmu apledojumu lidojuma laikā; apsildei izmanto siltu gaisu vai elektrisko strāvu.

pretbloķētājs *tehn.* Papildu sistēma, kas nepieļauj bremzējošo riteņu bloķēšanos darba bremžu sistēmā.

preterozijas hidrotehniskās būves būvsn. Būves, ko ierīko, lai novērstu vai ierobežotu augšnes ūdenseroziju (ūdenskrātuves, regulēšanas aizsprosti, dambji, kritņi, straujakas).

pretestība 1. *tehn.* Spēks, kas darbojas kam pretī.

Aerodinamiskā p. aeron. – aplūsmas ķermeņa aerodinamisko spēku galvenā vektora projekcija uz kustības virzienu, kas pretējs ķermeņa kustības virzienam; atkarībā

no lidojuma ātruma un uzplūdes leņķa profila izvietojuma aerodinamiskā p. sastāv no spiediena p-as, berzes p-as, profila p-as, induktīvās p-as, viļņa p-as un interferences p-as. 2. fiz., meh. Sk. kustības pretestība. 3. el. Vadītāja pretošanās mērs kustīgiem elektriskiem lādiņiem, kas, tajā pārvietojoties, veido elektrisko strāvu; mērv. SI mērvienību sistēmā – oms (Ω).

pretfrēzēšana materiālt. Sk. frēzēšana

pretgaismā, kontražūrs fotogr. Apgaismojums, kad fotografēšanas vai filmēšanas laikā uzņemamais objekts atrodas starp uzņemšanas aparātu un gaismas avotu.

pretinde, antidots med. Viela, ko lieto par pretlīdzekli saindēšanās ārstēšanai.

pretoreola odere [pret + fr. *aureole* < lat. *aureolus* zeltīts] **kino** Gaismnecaurīdīgs filmas pārklājums, kas novērš *oreola* efektu.

pretoreola slānis fotogr. Fotomateriāla aizsargslānis, kas novērš atspīdumu *oreolus*, fotografējot spilgtus vai mirdzošus objektus.

pretputeķļu ierīce aeron. Helikopteru gāzturbīnu dzinēju aizsardzības ierīce pret puteķļu iesūkšanu dzinējā, lai mazinātu to abrazīvo iedarbību uz lāpstiņām.

pretsaite elektron. Negatīva atgriezeniskā saite.

pretsalīpes vielas pārt. vielas, kas mazina sausu pārtikas produktu daļiņu salīpšanu.

pretstarojums Sk. atmosfēra (atmosfēras pretstarojums).

pretsvars tehn. Rotējošai detaļai piestiprināts papildu svāriņš, lai novērstu rotējošas nelīdzsvarotas masas centrālās spēku.

pretuguns josla mež. No organiskām vielām attīrīta josla mežā vai meža malā ugunsgrēku ierobežošanai.

pretvārsts, vienvirziena vārsts tehn. Vārsts, kas pieļauj plūsmas kustību tikai vienā virzienā un noslēdz kustību pretējā virzienā.

pretvēja josla mež. Aizsargājama josla gar mežaudžu malām, t. s. meža kažoks.

pretvēja plāksnes būv. 30–80 mm biezas, cietas, ar sintētisko sveķu saistvielu un stiklaudumu pārklātas akmens vates vai stikla vates plāksnes ar labu termisku pretestību; lieto sienu siltināšanai.

pretvējš transp. Vējš, kura virziens ir pretējs ķermeņa kustības virzienam.

prezbiopija [gr. *presbys* vecs + *ōps* (opos) ska-tiens] **med.** Acs akomodācijas pavājināšanās vecumā.

priekšauts apg. Mājdrebju vai darba ādrēbju gurnģērbs vai lenču plecģērbs, ar kuru priekšpusē piesedz *virsdrebes*, lai pasargātu no notraipīšanas. Klēpjap., klēpjauts – apjožams vai citādi piestiprināms p. Lēnču p. – pārmaucamo vai sasienamo lenču krūšautu un apjožamā klēpjauta sašuvums vai vienlaidu piegriezums vienotā abpusvidukļa p-ā.

priekšējais tilts tehn. Spēkratu priekšējā ass ar piedziņas un stūres mehānismiem, šasijas daļa ar grozāmiem riteņiem un bremzēm.

priekškalne, pjedmonts ģeogr. Pārejas zona starp kalnzemi un līdzenumu; raksturīgs paugurains vai zemkalnu reljefs; kalnzeses, kalnu grēdas, kalnu sistēmas malējā, pazeminātā daļa.

priekškamera tehn. Kamera motora *cilindra galvā* (sk. *galva*), kas ir savienota ar degkameru un kurā iesmidzina degvielu.

priekškāpa ģeogr. Vēja sanestu smilšu valnis pludmalē, kas veidojas, samazinoties vēja ātrumam pie kāda šķēršļa.

priekškuņģis (proventriculi) lopk. Atgremotāju dzīvnieku četrkameru kuņģa pirmās 3 daļas: *spureklis*, *aceknis*, *grāmatnieks*, kur sārmains vides apstākļos notiek barības sabēršana, šķīdināšana un fermentācija.

priekšlaicīgā pārtrauce inf. Programmas, komandas, procedūras vai datu pārraides pārtraukšana gadījumā, ja netiek ievēroti sistēmai noteiktie ierobežojumi.

priekšlēca fotogr. Fotoobjektīva priekšpusē nostiprināta optiska palīgierīce *fokusa* attāluma mainīšanai, fotografējot no tuvas distances.

priekšlobītājs lauks, tehn. Traktorarkla darbīgā daļa, kas paredzēta nežāļu iestrādāšanai augsnē. Lemēšp. – no lemeša, vērstuves un statnes sastāvošs p., kas, novietots katra arkla korpusa priekšā, nogriež aramsloksnes virskārtu un iegulda to vagas dibenā ar zālaino pusi uz leju; arkla korpus, kas pārvietojas aiz p-ā, nogriež aramsloksnes apakšējo daļu un apber ar to vagas dibenā ieguldītās nežāles un augu atliekas. Šķīvjap. – sfērisks šķīvis, kas nostiprināts slīpi gan

pret vertikālo plakni, gan pret braukšanas virzienu; iestrādā nezāļu un augu atliekas līdzīgi lemeša p-am. Sk. arī *stūrgriezis*.

priekšmeklēšanās lopk. Sk. **meklēšanās**

priekšosta jūrn. Ostas akvatorijas ārējā daļa, kas no jūras viļņošanās ierobežota ar dabisku aizsegu; paredzēta noenkurotu kuģu stāvēšanai un to daļējai izkraušanai līdz iegrimēi, kas ļauj ieiet ostā.

priekšpīķis jūrn. Kuģa korpusa priekšgala apakšējais nodalījums.

priekšplāns [priekš + fr. *plan* plāns < lat. *planus* plakans, līdzens] **kino, tel.** Filmējamā skata daļa, kas atrodas tieši kameras priekšā. P-a d e k o r ā c i j a – dekorācija, kas tiek novietota starp kameru un filmējamo objektu, uzņemot *kombinētos kadrus*.

priekšprocesors [priekš + a. *processor* < lat. *processus* iešana uz priekšu] **inf.** *Datora programma* vai *procesors*, kas veic pirmprogrammas vai *datu* iepriekšēju *apstrādi* pirms to nodošanas tālākai apstrādei pamatprogrammai vai pamatprocesoram. Sk. arī *pēcprocesors*.

priekšraksts inf. Teikums *programmēšanas valodā*, kas apraksta izpildāmās operācijas un ir sintaktiski un semantiski pilnīgi noformēts.

priekšskatījums inf. Grafikas vai teksta *lappuses* parādīšana *displeja ekrānā* tādā izpildījumā, kādā tā tiks izdrukāta. L a p p u s e s p. – ar tekstastrādes un *datorizdevniecības programmatūru* veidots precīzs grafisks lappuses attēlojums.

priekšpārns aeron. Profilēts atliecams spārna profila priekšējais gals, ar ko maina cēlējspēku (var būt gar visu priekšējo malu).

priekšstīrītājs lauks. tehn. Stacionāra vai pašgājēja lauksaimniecības mašīna graudu tīrīšanai tūlīt pēc izkulšanas. Ar p-u graudu plūsmu sadala divās vai trīs frakcijās – graudos un atšķirās vai graudos un izmantojamās un neizmantojamās atšķirās.

priekšvadnis jūrn. Kuģa stringeru sastiprinājuma vieta kuģa priekšgalā – kuģa daļa, kas šķēļūdeni.

primārais ķermeņa dobums, blastocēle biol. Daudzšūnu dzīvnieku dīgļa dobums *blastulas* stadijā.

primāti [lat. *primates* tie, kas ir pirmie] **biol.** → **pērtiķi**

printeris [a. *printer* < *print* iespiest, drukāt] **inf.** *Izvadierīce*, kas saņem no *datora* kodētus *datus*, pārveido tos lasīšanai piemērotā formā un izveido atbilstošu tekstu vai grafiku uz papīra vai citā datu vidē. B e z u z s i t i e n a p. – p., kas drukā rakstzīmes bez mehāniska sitiena. B u r t c i p a r u p. – datora izvadierīce alfabēta rakstzīmju rindveida izdrukai. E l e k t r o s t a t i s k a i s p. – p., kas izmanto elektriski pretēji uzlādētas krāsvielas (tonera) daļiņas, lai izveidotu zīmējumu (tekstu) uz papīra; pie šā tipa p-iem pieder, piem., lāzerprinteris un šķidro kristālu p. K r ā s u p. – vispārējs nosaukums p-iem, kuri veido krāsainus attēlus; pie šās p-u grupas pieder, piem., krāsu strūkļprinteri un elektrostatiskie p-i. N o k l u s ē j u m a p. – p., ko *lietojumprogramma* izmanto automātiski tai gadījumā, ja lietotājs nav devis norādījumus par cita p-a lietošanu. P a r a l ē l a i s p. – p., ko paredzēts pieslēgt datora paralēlajai *pieslēgvietai*. P u n k t m a t r i c a s p. – sitienprinteris, kas ar punktmatrix palīdzību veido tekstu vai grafiskus attēlus, izdarot ar adatām sitienus pa kopējamo lenti; izmanto 9 vai 24 adatu punktmatrixas p-us. S e r i ā l a i s p. – p., ko pievieno datora seriālajai pieslēgvietai. Šķ i d r o k r i s t ā l u p. – elektrostatisks p. ar šķidrā kristāla paneli, caur kuru plūst gaisma; atkarībā no elektriskās ierosmes *pikseļi* veido rakstzīmes un caurplūstošā gaisma uz drukājamās virsmas rada elektrostatisku attēlu, ko pēc tam nostiprina ar pretēji lādētām krāsvielas daļiņām. Sk. arī *lāzerprinteris*, *rindprinteris*, *strūkļprinteris*.

privātums [lat. *privatus* personisks] **inf.** Fiziskas vai juridiskas personas tiesības kontrolēt vai noteikt, kādu *informāciju* par šo personu drīkst uzkrāt un saglabāt un kam šo informāciju ir atļauts izmantot.

prizma [gr. *prisma* sazāģētais] 1. *mat.* Daudzskaldnis, kura divas skaldnes (pamati) ir vienādi n-stūri paralēlās plaknēs, bet pārējās n skaldnes (sānskaldnes) ir paralelogrami (n=3, 4, ...). P. var būt taisna vai slīpa. 2. *fiz.* Jebkura viendabīga caurspīdīga vide (ķer-

menis), ko lieto optiskās ierīcēs. 3. *fiz.* Caurspīdīga materiāla gabals, ko ierobežo divas plakanas šķeļošās virsmas. Gaismai izplatoties caur p-u, tā tiek lauza un disperģēta uz katras no virsmām – sadalīta spektrā. P-as lauzējlēņķis – lēņķis, ko ierobežo p-as skaldnes, caur kurām izplatās gaisma.

probands [v. *Proband* < lat. *probare* izmēģināt, pārbaudīt] *lopk.* Pēc ciltsvērtības vērtējamais dzīvnieks; dzīvnieks, kam ir ciltsraksti.

procedūra [lat. *procedere* virzīties uz priekšu] 1. *med.* Ārsta ieteikti ārstēšanas pasākumi (piem., masāža, peldes). 2. *inf.* Darbību secība, kas jāveic, lai atrisinātu kādu uzdevumu.

procentile [lat. *pro centum* uz simtu] *stat.* Pētāmās parādības pazīmes vērtība, kas daļa variācijas rindu 100 vienādās daļās, tā ka katrā no tām nonāk 1% kopas vienību.

procents [lat. *pro centum* uz simtu] *tehnol.* Kāda daudzuma vai lieluma (veselā) simtā daļa; apzīmē ar zīmi %.

processors [a. *processor* < lat. *processus* iešana uz priekšu] *inf.* Ierīce vai datora funkcionāls bloks, kas interpretē un izpilda komandas. Centrālais p. – p., kas datu apstrādes gaitā veic instrukciju interpretāciju un vada citu datora bloku darbību; sastāv no vadības bloka, aritmētiski loģiskā bloka un atmiņas. Grafikas p. – specializēts mikroprocesors, kas parasti iebūvēts videoadapterī un kas atbilstoši datora instrukcijām veido grafiskos attēlus. Priekšgala p. – p., kas atvieglo resursdatora darbu, veicot dažādus palīguzdevumus, kā, piem., ķēžu komutāciju, ziņojumu apdari, kodu pārveidošanu, kļūdu vadību. Vektoru p. – p., kas vienlaikus strādā ar vienu matricas rindu vai kolonnu. Sk. arī mikroprocesors, priekšprocesors.

process [lat. *processus* iešana uz priekšu] 1. Secīga, nepārtraukta, ciešā sakarībā esošu attīstības stadiju, parādību vai stāvokļu kustība un maiņa, pāreja citā parādībā; sistēmas elementu savstarpēja mijiedarbība un mijiedarbība ar apkārtējo vidi. 2. *tehnol.* Secīga darbību maiņa izejmateriāla pārstrādē par produktu. Grupveida tehnoloģis-

kais p. – tipveida tehnoloģiskais p., ko izmanto noteiktas detaļu grupas apstrādei. Ķīmiskās tehnoloģijas p. – ķīmisko un fizikālķīmisko pārvērtību kopums sistēmā no izejvielām līdz gatavai produkcijai. Maršruta tehnoloģiskais p. – tehnoloģiskais p., kurā norādīta operāciju secība, bet nav norādīti pārejas un apstrādes režīmi. Mehānisks p. – p., kas ietver izejvielu un iegūtās produkcijas transportēšanu un mehānisko apstrādi. Nepārtraukts p. – p., kura parametri mainās telpā, bet nemainās laikā. Periodisks p. – p., kura parametri periodiski mainās telpā un laikā. Ražošanas p. – darbību kopums, kuru rezultātā rūpnīcā nonākušie materiāli un pusfabrikāti pārvēršas gatavā izstrādājumā. Tehnoloģiskais p. – ražošanas procesa sastāvdaļa; secīgu tehnoloģisko operāciju kopums darba priekšmetu (materiālu, sagatavju, detaļu) īpašību pārveidošanai. Tipveida tehnoloģiskais p. – tehnoloģiskais p., kurā tehnoloģisko operāciju un pāreju lielākās daļas saturs un izpildes secība ir kopīga veselai ražojumu grupai ar kopīgām konstruktīvi tehnoloģiskām pazīmēm. 3. *el.* Pārejas p. – elektriskās ķēdes (ja tajā ir enerģijas uzkrājēji – induktīvas spoles vai kondensatori) pāreja no viena stacionāra režīma otrā; pārejas p-u cēlonis parasti ir komutācija.

producenti [lat. *producens* (producentis) radītājs, ražotājs] *biol.* Sk. autotrofi

produkts [lat. *productus* ražotais, radītais] *tehnol.* Ķīmisko un fizikālo pārvērtību rezultātā no izejmateriāla iegūta enerģija, viela vai materiāls. Derīgais p. – p., kura ieguve ir tehnoloģiskā procesa mērķis.

profilakse [v. *Prophylaxe* < gr. *prophylaxis* iepriekšēja aizsardzība] 1. *med.* Pasākumu komplekss pret slimību izcelšanos un izplatīšanos. 2. *tehn.* Pasākumi tehniskās sistēmas apkopes ietvaros, lai tās darbība saglabātos atbilstoši attiecīgajam drošuma līmenim: sistēmas tehnisko raksturotāju uzlabošana (justēšana, regulēšana, pārstādīšana, eļļošana, kontaktvirsmu tīrīšana utt.) un to elementu nomaiņa, kam līdz bojājumam atlikušais resurss kļuvis nepietiekams.

profilfrēžšana [fr. *profil* apveids + v. *fräsen*] *kokapstr.* Koksnes (koksnes materiālu) frēžšana ar profilētu asmeņu frēžēm vai frēžu komplektiem.

profilogrāfs [fr. *profil* apveids + gr. *graphein* rakstīt] *tehn.* Mēraparāts detaļas virsmas negludumu noteikšanai; virsmas profila attēlojumu iegūst liknes (profilogrammas) veidā.

profilrādīuss *hidr.* → **hidrauliskais rādīuss**

profils [fr. *profil* apveids] 1. Objekta sānskats; šķēsgriezums pa vertikālu plakni. 2. *materiālt., tehn.* Metāla spiedapstrādē iegūta metāla sagatave un izstrādājums ar dažādu šķēsgriezuma konfigurāciju. Ir liektie, presētie un velmētie p-i; pēc šķēsgriezuma veida – vienkāršie p. (kvadrātveida, apaļie u. c.) un fasonprofili (T veida, I veida u. c.). 3. *aeron.* Lidojuma trajektorijas vai tās daļas ortogonālā projekcija uz vertikālu plakni, kas iet caur gaisakuģa trajektorijas projekciju uz Zemes virsmu. **Aerodinamiskais p.** – plūdlīniju ķermeņa vai spārna šķēlums ar plakni paralēli bāzes plaknei; p-u raksturo ar formu (simetrisku, rombveida, trīsstūra u. c.), hordas garumu, relatīvo biezumu (maksimālo spārna biezuma attiecību pret profila hordu) un izliekumu. **Laminārs aerodinamiskais p.** – spārna p. ar laminārās *aplūsmas* pāreju uz turbulento plūsmu tālu no p-a priekšējās malas bez papildenerģijas (robežslāņa atsūkņēšanas, virsmas dzesēšanas u. tml.) lietošanas. **Superkritiskais aerodinamiskais p.** – zemskāņas lidmašīnas spārna p., kas, palielinot profila biezumu, ļauj palielināt lidojuma ātrumu par 50–100 km/h, saglabājot cēlējspēka koeficientu. 4. *metr.* Virsmas šķēluma līnija ar plakni. **Nominālais p.** – nominālās (ģeometriskās) virsmas p. P-a **negludumu** a u g s t u m s – vidējā augstuma vērtība starp p-a pieciem augstākajiem punktiem un pieciem zemākajiem punktiem bāzes garuma robežās. P-a **negludumu maksimālais a u g s t u m s** – attālums starp p-a visaugstākās virsotnes punktu un zemākās rievas punktu bāzes garuma robežās. P-a **negludumu vidējais solis** – vidējais attālums starp p-a krustpunktiem ar viduslīniju bāzes garuma robežās. P-a **negludumu**

mu vidējais solis p a v i r s o t n ģ m – vidējais attālums starp negludumu virsotnēm bāzes garuma robežās. P-a **relatīvais atbalsta garums** – p-a atbalsta garuma attiecība pret bāzes garumu dažādos p-a šķēluma līmeņos. P-a **vidējā aritmētiskā novirze** – p-a noviržu no viduslīnijas absolūto lielumu vidējā aritmētiskā vērtība bāzes garuma robežās. P-a **viduslīnija** – bāzes līnija, kurai ir nomināla p-a forma un kura liekta tā, lai bāzes garuma robežās p-a vidējā kvadrātiskā novirze līdz šai līnijai būtu minimāla. P i e g u l o š a i s p. – p., kas saskaras ar reālo p-u ārpus materiāla un ir novietots tā, ka attālums no reālā p-a punktiem līdz pieguļošajam p-am ir vismazākais. R e ā l a i s p. – reālās virsmas p.

profilvirpošana *materiālt.* Sk. **virpošana**

profundāle [lat. *profundus* dziļš] Ezera dziļākā daļa, kas nav pakļauta viļņošanās kustībām.

progesterons [lat. *pro* par + *gestatio* grūtniecība] *biol., ķīm.* Viens no *steroīdu* rindas sievišķajiem *dzimumhormoniem*, kas uztur grūtniecību un atvieglo tās iestāšanos.

prognātisms [gr. *pro* priekšā + *gnathos* žoklis] *med.* Žokļu izvirzījums uz priekšu.

programma [gr. *programma* paziņojums, priekšraksts] *inf.* Kādā no *programmēšanas valodām* rakstīta *instrukciju* kopa, kas nosaka darbību secību, kuras *dators* izpilda *datu apstrādes* procesā. P-as parasti iedala sistēmprogrammās, palīgprogrammās un *lietojumprogrammās*. **Instalēšanas p.** – p., kas sagatavo citu *programmatūras* pakotni darbam datorā; lai noteiktus p-u *draiverus* piekārtotu konkrētiem *displejiem*, *printeriem*, *skeneriem* un citām *ierīcēm*, tā pārkopec *datnes* no distributīvās *disketes* uz cietā *diska* un identificē datora ārējās *iekārtas*. **Izpildāma p.** – datora p., kas gatava palaišanai noteiktā datorā; lai p. būtu izpildāma, tā iepriekš jātranslē attiecīgā datora *mašīnvalodā*. **Izvēlīga p.** – p., kas savas darbības gaitā nodrošina *lietotāju* ar *izvēlnēm*, no kurām viņš var izvēlēties attiecīgas *komandas* vai *opcijas*. **Komandvaldāma p.** – p., kas savas izpildes gaitā pieprasa, lai lietotājs ievadītu sintaktiski pareizi formu-

lētas komandas. **K r ā s o š a n a s p.** – datorgrafikas p. attēlu zīmēšanai displeja ekrānā, veidojot zīmējumu no atsevišķiem punktiem vai *pikseliem* ar grafiskās planšetes vai *peles* palīdzību; krāsošanas p. izmanto rastrgrafiku. **P a s t a p.** – p., ar ko lietotājs raksta, lasa, pārsūta un saglabā *elektroniskā pasta* ziņojumus. **P r e t v ī r u s u p.** – p. datora *vīrusu* atklāšanai un likvidēšanai; ja vīrusu nav iespējams likvidēt, bojāto p-u iznīcina. Sk. arī *vakcīna*. **S ā k n ē š a n a s p.** – īsa p., kas pastāvīgi glabājas datora energoneatkarīgajā *atmiņā* un kas vajadzības gadījumā no *lasāmatmiņas* operatīvajā atmiņā izsauc uzdevumu risināšanas vadības sistēmu (piem., *operētājsistēmu*) vai tās ielādes p-u. **Z ī m ē š a n a s p.** – datorgrafikas p. attēlu zīmēšanai displeja ekrānā; zīmēšanas p. veido attēlu, izmantojot tādus zīmējuma elementus kā līnijas, lokus un aplocek, ko uzglabā atmiņā matemātisku formulu veidā; zīmēšanas p-as izmanto *vektorgrafiku*.

programmaparatūra [gr. *programma* paziņojums, priekšraksts + lat. *apparatus* ierīce] *inf.* Programmatūra vai *dati*, kas pastāvīgi lietotāšanai parasti ierakstīti dažāda tipa *lasāmatmiņās* un veido nedalāmu programmatūras un aparatūras apvienojumu.

programmators [gr. *programma* paziņojums, priekšraksts] *tehn.* Darbmašīnas vadības sistēmas elements ar programmu, kas nodrošina mašīnas izpildietaišu uzdotā funkcionēšanas cikla automātisku izpildi.

programmatūra [gr. *programma* paziņojums, priekšraksts] *inf.* Datoru programmas, procedūras un ar tām saistītā dokumentācija un *dati*, kas nepieciešami datoru *sistēmas* darbībai. P-as **p a k o t n e** – savstarpēji saistītu programmu kopums, kas izveidots kādas noteiktas uzdevumu klases risināšanai un kas ietver visas nepieciešamās palīgprogrammas un programmu dokumentāciju. **P u b l i s k ā p.** – p., ko neaizsargā autortiesības un ko var izplatīt bez maksas, neprasot tās autora atļauju. **S i s t ē m a s p.** – lietojumneatkarīga p., kas nodrošina *lietojumprogrammu* izpildi; pie sistēmas p-as pieder, piem., *operētājsistēmas*, *tīklu* un *datu bāzu pārvaldības* programmas.

programmēšana [gr. *programma* paziņojums, priekšraksts] 1. *inf.*, *mat.* Programmu sastādīšana datoram (elektroniskajam skaitļotājam). **A u t o m ā t i s k ā p.** – programmas ģenerēšana, ko veic dators bez tiešas cilvēka līdzdalības, izmantojot *translatorus*, *lietojumprogrammatūru*, standartprocedūras un pārbaudes programmas. 2. *mat.* Matemātikas disciplīna, kurā pēta funkciju ekstrēmu atrašanu galigdimensiju vektoru telpu apakškopās (piem., lineārā, kvadrātiskā, veselskaitļu p.).

programmpārtraukums [gr. *programma* paziņojums, priekšraksts + pārtraukums] *inf.* Pārtraukums, ko rada kāda *instrukcija programā*, kura aptur notiekošo *informācijas apstrādes* procesu, lai pieprasītu *pārtraukuma apdarinātāja* pakalpojumus, piem., organizētu *datu ievadi* vai *izvadi*. Sk. arī *aparatūrpārtraukums*.

programmpirātisms [gr. *programma* paziņojums, priekšraksts + lat. *pirata* < gr. *peiratēs* jūras laupītājs] *inf.* Nelikumīga darbība, kuras rezultātā bez attiecīgās licences kopē un izplata *programmatūru*.

programmrīki [gr. *programma* paziņojums, priekšraksts + rīki] *inf.* Programmas, ko izmanto citu programmu izstrādāšanai. P-u sastāvā parasti ir *teksta redaktors*, *kompilators*, ielādes, *atkļūdošanas* un citas programmas.

programmsaderība [gr. *programma* paziņojums, priekšraksts + saderība] *inf.* Īpašību komplekss, kas dod iespēju izmantot dažādos datoros vienu un to pašu *programmatūru*.

projekcija [v. *Projektion* < lat. *proiectio* mešana uz priekšu] 1. *mat.* Telpiskas figūras vai ķermeņa attēlojums plaknē (p-as plaknē), izmantojot taišņu sistēmu, kuras iet cauri visiem figūras punktiem un krusto šo plakni. **C e n t r ā l ā p.**, **k o n i s k ā p.** – p., kurā visi projicējošie stari iziet no viena punkta (centra). **O r t o g o n ā l a p.** – paralēlprojekcija, kuras plakne ir perpendikulāra projicēšanas virzienam. **P a r a l ē l p r o j e k c i j a**, **c i l i n d r i s k ā p.** – p., kurā visas projicējošās taisnes ir paralēlas. 2. *fiz.* Optiskas sistēmas veidots priekšmeta attēls uz plaknes. 3. *kino* Filmas attēla demonstrēšana uz ekrāna.

A v e r s ā p. – attēla projicēšana no priekšpusēs uz necaurspīdīga ekrāna. **R e v e r s ā p.** – attēla projicēšana no aizmugures cauri caurspīdīgam ekrānam. **P-as a p a r ā t s** – sk. *projektors*. **P-as ā t r u m s** – ātrums, kādā filma virzās cauri *projektoram*; mēmās filmas p-as ātrums ir 16 kadri sekundē, skaņu filmas – 24 kadri sekundē.

projekcijas aparāts fotogr., kino → **projektors**
projekcijkopēšana fotogr. Pozitīvas fotokopijas iegūšana ar *fotopalielinātāju*, projicējot un eksponējot negatīva attēlu uz pozitīvā materiāla (fotopapīra); var iegūt gan palielinātas, gan samazinātas negatīva attēla kopijas.

projektors [v. *Projektor* < lat. *projector* tas, kas met uz priekšu] 1. fotogr., kino Optiski mehāniska ierīce plakanu oriģinālu attēlu (diapozitīvu, kinofilmu, mikrofilmu, zīmējumu, fotogrāfiju) projicēšanai uz ekrāna. 2. tehn. Optisks mēraparāts nelielu izmēru un sarežģītas konfigurācijas izstrādājumu kontrolei – uz p-a ekrāna iegūst stipri palielinātu izstrādājuma attēlu, ko salīdzina ar rasējumu vai kam nosaka izmērus; plaši lieto mašīnbūvē.

projekts [v. *Projekt* < lat. *proiectum* uz priekšu mests] Kāda objekta vai pasākuma plāns, zīmējums, apraksts, tehnoloģiskā shēma. **Meža apsaimniekošanas p. mež.** – meža apsaimniekošanas un izmantošanas pamatdokuments, ko izstrādā zvērīnātis taksators, lai nodrošinātu vides aizsardzību, racionālu meža apsaimniekošanu, kā arī nepārtrauktu un nenoplicinošu meža izmantošanu.

prokarioti [gr. *pro* priekš, pirms + *karyon* kodols] biol. Organismi, kam šūnas kodols nav ar membrānu norobežots no citoplazmas.

proksimāls [lat. *proximus* tuvākais] biol. Tāds, kas atrodas tuvāk ķermeņa vidusasij.

proktīts [gr. *prōktos* tūplis] (*proctitis*) med. Taisnās zarnas gļotādas iekaisums.

prolaktīns [lat. *pro* par + *lac* (*lactis*) piens] ķīm. Viens no hipofīzes *hormoniem*; piedalās piena dziedzeru un olnīcu darbības regulēšanā.

prolapss [lat. *prolapsus* tāds, kas izslīdējis ārā] med. Kāda iekšējā orgāna izspiešanās uz āru pa dabisku vai mākslīgu atveri.

prolīns ķīm. Aizstājamā *aminoskābe*, 2-karboksipirolidīns.

promile [lat. *pro mille* uz tūkstoti] ķīm., okean. Kāda lieluma tūkstošdaļa, procenta desmitdaļa; apz. ‰; jūras ūdens sāļuma mērvienība, kas atbilst vienam gramam sāļu vienā kilogramā ūdens.

promotori [lat. *promovere* virzīt uz priekšu] ķīm. Aktivatori, kas palielina *katalizatoru* aktivitāti, selektivitāti vai noturību.

propāns [v. *Propan* < *Prop*(ylen) propilēns + (*Meth*)an metāns] ķīm. Piesātināts *ogļūdeņradis* C₃H₈, viena no dabasgāzes sastāvdaļām.

propelenti [lat. *propellere* dzīt, grūst] pārt. Gāzes (ne gaiss), kas izspiež produktu no iesaiņojuma.

propelleris [lat. *propellere* dzīt, grūst] aeron., tehn. Gaisa skrūve vilces spēka iegūšanai, lidmašīnas, glisera u. c. dzinulis. P. var būt ar nekustīgām vai vadāmām lāpstām, reversa, koaksiālais, stumjošais, velkošais u. c.; p-i raksturo *solis* un *vilce*. **K o a k s i ā l s p.** – divi p-i (vai nesošas gaisa skrūves), kas novietoti tuvu viens aiz otra un griežas pretējos virzienos. **L i d m a š i n a s p.** – dzinēklis, kas rotējot atsviež gaisu un līdz ar to dzinēja radīto griezes momentu pārvērš vilces spēkā; sastāv no rumbām un vairākām (parasti 2–4) radiāli izvietotām aerodinamiska profila lāpstām. **S t u m j o š a i s p.** – p., kas novietots aiz dzinēja gaisakuģa fizeļāžas astes daļā vai gondolas astes daļā. **S t ū r e s p.** – maināma soļa p., ko uzstāda helikopterā ar vienu nesošo gaisa skrūvi astes sijas galā, kas kompensē reaktīvo momentu un izpilda virziena stūres funkcijas (sk. arī *fenestrans*).

propilaji [gr. *propylon* (*propylaia*) – dsk.] arhit. Monumentāli vārti pie ieejas pilsētā vai citā arhitektūras ansamblī.

propilēns [v. *Propylen* < gr. *prōtos* pirmais + *pion* trekns + *hylē* viela] ķīm. Nepiesātināts *ogļūdeņradis* C₃H₆, viena no naftas pārstrādes gāzu maisījumu sastāvdaļām.

propolis [gr. *propolis* aizsargbūve] biol., bišk. Bišu lime – sveķaina aromātiska viela, ko ražo medus bites no koku pumpuru un jauno dzinumu izsvīduma. P-am ir baktericīdas īpašības; izmanto medicīnā.

proporcija [lat. *proportio* attiecība, samērs] *mat.*

Divu attiecību vienādība $a:b=c:d$.

proporcionālā dalīšana *mat.* Nogriežņa sadalīšana divās daļās ar dotu to garumu attiecību.

propsi *mežr.; nevēl.* → **balsteņi**

prostaglandīni [v. *Prostaglandin* < gr. *prostatēs* priekšā stāvošais + lat. *glandula* dziedzeris] *biol., ķīm.* Ciklopentāna rindas savienojumi, daudzveidīgas darbības *hormonu* tipa dabas vai sintētiskas vielas.

prostrācija (*prostratio*) *med.* Nomāktība, nespēks, vienaldzība pret apkārtni.

protaktīnijs [lat. *Protactinium* < gr. *prōtos* pirmais, pirm.. + *Actinium* aktīnijs] *ķīm.* Ķīmiskais elements Pa, atomnr. 91, atommasa 231,04, metāls, *aktinoids*.

protaktors *jūrn.* Instruments, ar ko kartē atrod un atzīmē kuģa vietu.

proteīdi [gr. *prōtos* pirmais] *ķīm.* Saliktas *olbaltumvielas*, kurās bez *aminoskābēm* ir arī *neolbaltumvielu* komponenti.

proteīni [gr. *prōtos* pirmais] **1.** *ķīm.* Vienkāršas *olbaltumvielas*, visu organismu šūnu svarīga sastāvdaļa. **2.** *lauks.* Lopbarības, dzīvnieku un augu produktu slāpekļvielas. Lauksaimniecībā par p-iem sauc plašāku vielu grupu nekā ķīmijā vai bioloģijā.

protektors [lat. *protector* aizsargātājs, aizstāvis] *aeron., aut.* Riepas ārējais gumijas slānis ar īpašu rievojumu, kas saskaras ar ceļa segumu.

proterozojs (**proterozoja ēra**) [gr. *proteros* agrākais + *zōē* dzīvība] *ģeol.* Zemes ģeoloģiskās vēstures ēra pirms 2600–570 miljoniem gadu.

protēze [gr. *pro(s)thesis* pielikšana] *med.* Mākslīga ķermeņa daļa (piem., roka, kāja), kas aizstāj zaudēto. *L o k a p.* – trūkstošo zobu aizvietojoša p. ar diviem vai vairākiem atbalsta zobiem. *Z o b u t i l t v e i d a p.* – neizņemama p. trūkstošā zoba aizvietošanai, kas balstīta uz diviem vai vairākiem zobiem. Sk. arī *fasete*.

protistoloģija [gr. *prōtistos* pats pirmais + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zinātne par vienkāršajiem organismiem.

protokols [gr. *prōtokollon* pirmā lapa] *inf.* Semantisku un sintaktisku noteikumu kopums, kas nosaka *datoru tīkla* funkcionālo *bloku* darbību *datu pārraides* procesā. *B a i t o r i e n*

t ē t s p. – datu posma slāņa p., kas stingri nefiksē vadības simbolu izvietošanu kadrā; šo simbolu interpretācija ir atkarīga no izmantotajam koda (*EBCDIC* vai *ASCII*). *B e z s a v i e n o j u m a p.* – datoru tīklu p., kas neparedz iepriekšēju *savienojumu* nodibināšanu starp datu sūtītāju un datu saņēmēju, piem., *tīkla Ethernet p-i, intertikla* pakešapmaiņas p., lietotāja *datogrammu* p. *D a t ņ u p ā r s ū t ī š a n a s p., p.* *FTP – p-u TCP un IP sistēmas* sastāvdaļa, kas aptuveni atbilst atvērto sistēmu sadarbības bāzes etalonmodeļa lietojumslānim; izmantojot p-a TCP pakalpojumus, p. *FTP* ļauj tīkla lietotājiem apskatīt attālu datoru *direktorijus*, nolasīt, pārsūtīt vai atjaunot to datnes. *H i p e r t e k s t a t r a n s p o r t a p.* (*HTTP*) – *tīkla Internet* standartprotokols, kas nodrošina *informācijas* apmaiņu globālajā *tīmeklī WWW*. Sk. arī *sākumlapa*. *I n t e r t i k l a p.* *IP – p-u TCP un IP sistēmas* sastāvdaļa, kas atbilst atvērto sistēmu sadarbības bāzes etalonmodeļa tīkla slānim; p. *IP* nodrošina bezsavienojuma *režīmu*; saskaņā ar šo p-u tiek vadīta *pakešu maršrutēšana* starp dažādiem savstarpēji savienotiem tīkliem. *K o m u n i k ā c i j a s p.* – standartizēta datu apmaiņas procedūra starp datoriem vai datoru un *termināli*. *P a s t a n o d a l a s p.* (*POP*) – standartprotokols, ko izmanto *elektroniskā pasta* lietotāji, lai saņemtu *ziņojumus* no elektroniskā pasta servera. *P ā r r a i d e s v a d ī b a s p., p.* *TCP (a. Transmission Control Protocol)* – p-u TCP un IP sistēmas sastāvdaļa, kas atbilst atvērto sistēmu sadarbības bāzes etalonmodeļa transporta slāņa p-am; p. *TCP* paredz iepriekšēju savienojuma nodibināšanu, un tajā ir tādi drošas datu pārraides un plūsmas vadības mehānismi kā slidošais *logs*, taimauti, apstiprinājumi un atkārtotās pārraides. *P i e e j a s p.* – priekšrakstu kopa, kas nosaka *stacijas* darbību, kad tā veic *informācijas* pārraidi pa koplietošanas datu pārraides vidi datoru tīklā. *P-u k o m p l e k t s* – savstarpēji saistītu p-u kopums, kas nosaka datoru tīkla arhitektūru un darbību; tā, piem., tīkls *Internet* izveidots uz p-u TCP un IP komplekta bāzes, un šie p-i izstrādāti tā, lai to darbība

būtu saskanīga. Savienojumorientēts p. – datoru tīkla p., kas pirms jebkura ziņojuma pārraides paredz nodibināt iepriekšēju savienojumu starp datu nosūtītāju un datu saņēmēju, piem., pārraides vadības p., hiperteksta transporta p. Starptīklošanas p. – p., kas nosaka dažādu datoru tīklu savstarpējos sakarus un mijiedarbību.

protons [gr. *prōtos* pirmais] *fiz., ķīm.* Stabila elementārdaļiņa, kas kopā ar *neitroniem* veido visu ķīmisko elementu atomu kodolus. P-us skaits kodolā ir vienāds ar ķīmiskā elementa atomnumuru. P-i ir *hadroni*, pieder pie *bārioniem* un pēdalās visu veidu *mijiedarbībās*; apz. p.

protoplanetārais disks [gr. *prōtos* pirmais + *planēta*; gr. *diskos* metamā ripa] *astr.* Gāzes un putekļu disks ap zvaigzni, no kura veidojas planētas. Sk. arī *Saules sistēmas veidošanās*.

protoplāsts [gr. *prōtos* pirmais, sākotnējais + *plastos* veidots] *biol.* Augu šūnas saturs; sastāv no šūnas membrānas, *citoplazmas* un kodola, bet neietver *šūnapvalku*.

protoplazma [gr. *prōtos* pirmais, sākotnējais + *plasma* veidojums] *biol.* Šūnas saturs kopā ar kodolu un *citoplazmu*.

prototips [gr. *prōtotypos* pirmtēls, paraugs] *med.* Labi zināms medikamentu grupas preparāts, ar ko salīdzina jaunu zāļu grupas preparātu.

protozooloģija [gr. *prōtos* pirmais, sākotnējais + *zooloģija*] *biol.* *Zooloģijas* nozare, kurā pēta *vienšūņus*.

protozvaigzne [gr. *prōtos* pirmais + *zvaigzne*] *astr.* Topošā zvaigzne, kas veidojas starpzvaigžņu molekulārā *ūdeņraža mākoņa* blīvuma maksimuma apgabalos *gravitācijas nestabilitātes* rezultātā. Mākoņa vielai kondensējoties, izveidojas rotējošs gāzes un putekļu disks, no kura centrālās daļas izveidojas zvaigzne, kas saspiežoties sakarst un sāk spīdēt. Atlikusi mākoņa viela izkļiedējas starpzvaigžņu telpā *zvaigžņu vēja* ietekmē vai izveido *protoplanetāro disku*. P. izstaro infrasarkanā starojumu. Sk. arī *zvaigžņu evolūcija*.

protrombīns [lat. *pro* vietā + *trombīns*] *ķīm.* *Olbaltumviela*, kas ietilpst asins plazmā, asins recēšanas sistēmas sastāvdaļa.

protuberance [lat. *protuberare* uzpūsties] *astr.* Līdz simtiem tūkstošu km garš lokveida veidojums Saules vainaga apakšējā daļā, kurā ir augstāka vielas koncentrācija un zemāka temperatūra nekā apkārtējā Saules viela. *Aktīvā p.* – p., kura strauji mainās un kurā novērojama ātra vielas kustība. Aktīvās p-es pastāv no pāris desmitiem minūšu līdz dažām diennaktīm un ir bieži saistītas ar *Saules plankumiem*. *Eruptīvā p.* – mierīgās p-es daļa, kura pēkšņi kļūst spožāka un kuras viela tiek izmesta Saules vainagā ar ātrumu simtiem km/s. *Eruptīvā p.* pastāv dažas minūtes līdz pusstundai un parasti ir saistīta ar *Saules uzliesmojumu*. *Mierīgā p.* – p., kas lēni maina izskatu un var pastāvēt mēnešiem ilgi.

province [lat. *provincia*] 1. *ģeogr.* Ainavapvalka rajonēšanas vienība fizioģeogrāfiskās zemes robežās, ko nodala pēc morfostruktūras pazīmēm un klimata. 2. *ģeol.* Plaša teritorija, kas apvieno veidošanās laika un apstākļu ziņā radniecīgas derīgo izrakteņu (rūdu, naftas, gāzes u. c.) iegulas.

provitamīni [lat. *pro* vietā + *vitamīni*] *ķīm.* Ķīmiski savienojumi, no kuriem organismā var veidoties *vitamīni*.

projektors, starmetis [fr. *projecteur* < lat. *proiectio* mešana uz priekšu] *el., kino, tel.* Apgaismošanas iekārta, pagriežama lampa ar lielu fokusa attālumu, kas raida šauru gaismas kūli noteiktā virzienā. *Digitalais p.* – ierīce, kas dod iespēju ar digitāliem līdzekļiem panākt projektora apgaismojuma efektu televīzijas attēlā. *Kleigu p-i* – kinostudiju un televīzijas studiju vajadzībām paredzēti jaudīgi p-i. *Pamata p-gaismaojuma p.* – p., kas dod vienlaidus izlīdzinātu apgaismojumu ar vājām ēnām. *Puilitī* – pie studijas griestiem nostiprinātas metāla konstrukcijas dažādu gaismas ķermeņu novietošanai.

psammīti [gr. *psammos* smilts] *ģeol.* Smilts ieži.

psammofīti [gr. *psammos* smilts + *phyton* augs] *biol.* Augi, kas aug smiltājos.

psammons [gr. *psammos* smilts + *on* eksistējošs] *biol.* Organismu kopums, kas dzīvo ūdens tilpju piekrastes mitrajās smiltīs virs ūdenslīmeņa.

psefiti [gr. *psephos* akmentiņš] *ġeol.* Rupjgraudainie drupieži (grants, oļi, akmeņi).

pseidoartroze [gr. *pseudos* meli + *arthron* locītava] (*pseudoarthrosis*) *med.* Neīsta locītava – nenormāls kaulu kustīgums nepareizi sadzijuša lūzuma vietā.

pseudodemence [gr. *pseudos* meli + lat. *dementia* neprāts] (*pseudodementia*) *med.* Šķietama plānprātība, tieksme izkļūst par plānprātīgu (var būt saistīta ar nomāktību vai histēriju).

pseudogadskārta *mež.* Vāji iezīmējies un nepilnīgi izveidojies otrs gadskārtu slānis pēc koka vainaga (salnas, kukaiņu, uguns u. c.) bojājuma.

pseudokarsts [gr. *pseudos* meli + *karsts*] *ġeol.* Karstam līdzīgi procesi un parādības – *glaciokarsts* un *termokarsts*.

pseudomonoze [lat. *pseudomonas* baktēriju ģints nos.] *vet.* Kažokzvēru infekcijas slimība ar hronisku gaitu.

pseudomorfoze [gr. *pseudos* meli + *morphē* forma] *ġeol.* Viltus kristāls, kura forma neatbilst attiecīgā minerāla kristāliskā režģa uzbūvei, bet ir pārmantota no cita – aizvietota vai izšķīduša kristāla.

pseudopodijas [gr. *pseudos* meli + *pus* (podos) kāja], **māpkājiņas** *biol.* Dažu vienšūnas organismu un daudzšūnu organismu kustīgo šūnu (leikocītu) citoplazmas izaugumi – barības uzņemšanas un kustību orgāni.

pseudoterase [gr. *pseudos* meli + fr. *terrasse*] *ġeol.* Kāpļveida reljefa forma, kas nav radusies ūdens darbības rezultātā.

PSE sindroms [a. *pale* bāls + *soft* miksts + *exudativ* eksudatīvs] *lopk.* Cūkgaļas kvalitātes raksturojums, kas nozīmē, ka gaļā ir paaugstināts pienskābes līmenis, izmainījusies gaļas struktūra un olbaltumvielu īpašības; parādās stresa faktora rezultātā.

psihastēnija [gr. *psychē* dvēsele + *astheneia* nespēks, vājums] (*psychasthenia*) *med.* Nervu sistēmas darbības traucējumi, kas izpaužas personības disharmonijā un *neirozēs*.

psihiatrija [gr. *psychē* dvēsele + *iatreia* ārstēšana] Medicīnas nozare, kurā pēta psihiskās slimības un to ārstēšanu.

psichoanalīze [gr. *psychē* dvēsele + *analysis* sadalīšana, izjaukšana] Psihoterapijas metode; mācība par neapzinātiem cilvēka psihes procesiem.

psihofarmakoloģija [gr. *psychē* dvēsele + *pharmakon* zāles + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Farmakoloģijas nozare, kurā pēta ārstniecības vielu ietekmi uz psihi un psihiatrijā lietojamās vielas.

psihofizioloģija *biol.* Mācība par fizioloģisko un psihisko procesu mijiedarbību.

psihogēns [gr. *psychē* dvēsele + *genos* izcelšanās] Tāds, kas rodas psihes ietekmē.

psihohigiēna *med.* Mācība par ārējo apstākļu ietekmi uz cilvēka psihi un par veselības saglabāšanas metodēm.

psihometrika [gr. *psychē* dvēsele + *metrein* mērit] *med.* Eksperimentālās psiholoģijas nozare, kurā pēta psiholoģisko procesu rašanās ātrumu, ilgumu un spriegumu.

psihoneiroze *med.* Funkcionāla centrālās nervu sistēmas slimība.

psihopātija [gr. *psychē* dvēsele + *pathos* ciešanas] *med.* Psihiskas novirzes, kas izpaužas personības disharmonijā ar traucējumiem gribas un emocionālajā sfērā, nemainot intelektu.

psihopatoloģija [gr. *psychē* dvēsele + *pathos* ciešanas + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Mācība par psihiskām slimībām.

psihostimulatori [gr. *psychē* dvēsele + lat. *stimulus* stiba, pātaga] *med.* Medikamenti, kas uzlabo garastāvokli, domāšanu un darbaspējas, mazina nogurumu.

psihoterapija [gr. *psychē* dvēsele + *therapeia* kopšana, ārstēšana] *med.* Ārstēšana ar psihisku iedarbību (piem., hipnozi).

psihotrop(isk)ie līdzekļi [gr. *psychē* dvēsele + *tropos* virziens] *med.* Medikamenti, kas ietekmē cilvēka psihisko un emocionālo stāvokli.

psihoze [gr. *psychē* dvēsele] (*psychosis*) *med.* Psihiska slimība.

psihrofīti [gr. *psychros* auksts + *phyton* augs] *biol.* Augi, kas aug mitrās un aukstās augsnēs (polārajos apgabalos, augstkalnēs).

psihrometrs [gr. *psychros* auksts + *metron* mērs] *met.* Ierīce gaisa temperatūras un gaisa mitruma noteikšanai pēc sausa un saslapināta termometra rādījumiem.

psfometrs [gr. *psophos* troksnis + *metron* mērs] *telek.* Telefona un citu sakaru kanālu traucējumu (trokšņu, sprakšķu, blakuskānāla sarunu inducēto strāvu) sprieguma

mēraparāts; skala graduēta psfometriskajos *volto*s.

psoriāze [gr. *psōriasis* nieze] (*psoriasis*) *med.* Zvīņēde – hroniska ādas slimība.

pterilijas [gr. *pteron* spalva + *hylē* mežs] *biol.* Putna ķermeņa apspalvotās vietas.

Ptolemaja teorija [pēc sengr. astronoma K. Ptolemaja (*Ptolemaios*, ap 90–ap 168) vārda] *astr.* Uz *geocentrisko pasaules sistēmu* balstīta debess spīdekļu kustības teorija, kas debess ķermeņu redzamo kustību izskaidroja, izmantojot visai sarežģītu riņķu sistēmu – *e p i c i k l u s* – (riņķus, pa kuriem pārvietojas debess ķermeņi) un *d e f e r e n t u s* – (riņķus, pa kuriem pārvietojas epiciklu centri). Kaut arī P. t. bija kļūdaina, tā deva iespēju noteikt debess spīdekļu stāvokļus un aprēķināt to kustību.

ptoze [gr. *ptōsis* krišana] *med.* Orgāna (piem., plakstiņa, nieres, kuņģa) noslīdēšana, noslīdējums.

puansons [fr. *poinçon*] *tehn.* Štances darbdetaļa, kas tieši deformē sagatavi. P-a forma un izmēri atbilst štancējamās detaļas formai un izmēriem.

Puasona koeficients [pēc fr. zinātn. S. D. Puasona (*Poisson*, 1781–1840) vārda] *meh.* Skaitlis, kas raksturo materiāla elastību – absolūtā vērtība (*v*) taisna stieņa relatīvās šķērsdeformācijas (*ε'*) attiecībai pret relatīvo garendeformāciju (*ε*) stiepes vai spiedes deformācijā, ja ir spēkā Huka likums; P. k-u nosaka eksperimentāli.

puazs [pēc fr. zinātn. Ž. L. M. Puazeija (*J. L. M. Poiseuille*, 1799–1869) vārda] *hidr.* Fluīda dinamiskās *viskozitātes* mērv. *CGS* *mērvienību sistēmā*; apz. P.

pubertāte [lat. *pubertas* (*pubertatis*) < *puber* pieaudzis] *biol.* Dzimumgatavības iestāšanās, attīstības stadija, kurā cilvēkam sāk funkcionēt dzimumdziedzeri, pamostas dzimumdziņa un rodas spēja radīt pēcnācējus.

pucolāncements *materiālt.* Sulfatizētos un mineralizētos ūdeņos korozijizturīgs cements, ko iegūst, sajaļot *portlandcementsa* klinkeru vai kaļķus kopā ar hidrauliskām piedevām (trepeļi, diatomītu, trasu, domnu sāļņiem), kas satur aktīvo silīcija dioksīdu.

pucolāni [it. *pozzolana* pēc Itālijas ostas Pocuoli (*Pozzuoli*) nos.] *materiālt.* Vulkāniskie izvirdumieži (pelni, tufs), ar kramskābi bagāti nogulumieži (diatomīti); lieto par piedevām saistvielai javās, lai padarītu tās ūdensizturīgas.

pūčveidīgie (*Strigiformes*) *biol.* Viena no putnu kārtām, nakts plēsējputni (pūces, ūpji, apogi u. c.).

pūdercukurs *pārt.* Ļoti smalki samalts vai sabetzts cukurs.

pudurošana lauks. Rušināmaugu mehāniskā retināšana (galvenokārt tālrindu sējumos) ar kultivatoru vai cukurbiešu retinātāju, atstājot rindā vienādos atstatumos vairāku augu pudurus.

puerperāls [lat. *puerpera* dzemdētāja, nedēlniece] *med.* Pēcdzemdību.

pulēšana [v. *Polieren* < lat. *polire* darīt gludu] *materiālt.* Virsmas apstrāde (pēc slīpēšanas), lai iegūtu spoguļgludu virsmu; stikla un akmensmateriālu apstrādei lieto ar filcu apvilktas ripas, par pulēšanas pulveri – ļoti smalku dzelzs oksīdu (krokusu) vai hroma oksīda pastu. Plastmasu virsmu un laku pārklājumu p-ai lieto p-as pastas, piem., hroma oksīda pastu.

pulka *aut.* Detaļa, kuru izmanto par asi ar noteiktu sāngāzumu un atgāzumu, ap ko griežas vadāmie riteņi.

pulmonoloģija [lat. *pulmo* (*pulmonis*) plauša + gr. *logos* jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare, kurā pēta plaušu uzbūvi, funkciju, slimības, to ārstēšanu un profilaksi.

pulmotors [lat. *pulmo* plauša + *motor* dzinējs] *med.* Mākslīgās elpināšanas aparāts.

puloroze [lat. *pullus* (*pullorum*) cālis] (*pullorosis*) *vet.* Akūta putnu infekcijas slimība, ko ierosina mikroorganisms *Salmonella pullorum*; visuzņēmīgākie ir putnu mazuļi.

pulovers [a. *pullover*] *apg.* Pārmaucams aditais *augšģērbs* ar piedurknēm.

pulpa [lat. *pulpa* mīkstsums] *biol.* Irdeni saistaudi, kas pilda zoba dobumu.

pulpīts [lat. *pulpa* mīkstsums] (*pulpitis*) *med.* *Pulpas* iekaisums.

pulsācija [lat. *pulsatio* grūšana, sišana] *meh.* Svārstību process, kurā summējas divas harmoniskas kustības ar tuvām frekvencēm.

pulsārs [a. *pulsar* < *pulsating source of radio-emission* pulsējošs radiostarojuma avots] *astr.* Pulsējošs kosmiskā elektromagnētiskā starojuma (radiostarojuma, gaismas u. c.) avots, kura starojuma impulsi seko cits citam ar stingri noteiktu periodu. Saskaņā ar p-a modeli to veido ātri rotējoša *neitronu zvaigzne* ar spēcīgu magnētisko lauku, kas ģenerē šaurus elektromagnētiskā starojuma kūlus diametrāli pretējos virzienos; laika intervāls starp p-a impulsiem ir vienāds ar neitronu zvaigznes rotācijas periodu. Novērojami tikai tie p-i, kuru starojuma kūlis skar Zemi.

pulss [lat. *pulsus* sitiens, grūdiens] *biol.* Asinsvadu sienu periodisks vilņojums.

pulveris [lat. *pulvis* (*pulveris*) puteklis] 1. *materiālt.* Sīki sasmalcināta kristāliska vai amorfa viela (daļiņu izmēri 10^{-8} līdz 10^{-3} m); iegūst ar fizikālmehāniskām metodēm (cietu vielu mal, saberž) un fizikālķīmiskām metodēm (izgulsnējot, sublimējot, elektrolizējot, izmantojot zemas temperatūras plazmu); lieto dažādu pastu izgatavošanai. 2. *med.* Birstoša, viegli dozējama zālforma. 3. *mil.* Šaujampulveris – cieta, sablīveta sprāgstviela; lieto šāviņos.

pulvermetallurģija *materiālt.* Tehnoloģijas nozare, kurā nodarbojas ar pulveru ražošanu un detaļu izgatavošanu no tiem. Detaļas izgatavo, sapresējot pulveri vai pulveru maisījumu ar sekojošu saķepināšanu augstā temperatūrā; var izgatavot sarežģītas formas detaļas ar labām mehāniskām īpašībām.

pumeks [lat. *pumex* putas] *geol.* Viegls (peld ūdenī), porains gaišas krāsas vulkāniskais stikls; izmanto abrazīviem, filtriem, par vieglu pildvielu betonos.

pumpurošanās *biol.* Bezdzimumvairošanās veids – jauna organisma veidošanās no mātes organisma izaugumiem – *pumpuriem*.

pumpurs (*gemma*) *biol.* 1. Mātes organisma izaugumi, no kuriem veidojas jauns organisms. 2. Vasas aizmetnis, no kura veidojas lapa vai zieds. *Generatīvais p.*, *ziedpumpurs* – zieda vai ziedkopas aizmetnis. *Snaudpumpurs* (*snaudošais p.*) – p., kas plaukst tad, ja virs tā esošie p-i vai galotnes p. gājis bojā. *Veģetatīvais* jeb

lapasp. – īss stumbrs, kam galā augšanas konuss un lapas aizmetnis.

pumpursipōls *dārzk.* Liliju dzimtas augu veģetatīvās vairošanās orgāns – jaunie p-i izaug ziedkāta lapu padusītēs (piem., lilijām) vai centrālā loka galā (piem., ķiplokiem).

punduris *astr.* → **pundurzvaigzne**

pundurkoki *biol.* Mazi, ģenētiski pārveidoti koki, galvenokārt lielaugļu ābeļu un bumbieru šķirnes.

pundurkrūms *biol.* → **sīkkrūms**

pundurnova *astr.* Sk. *nova*

pundurtruši *lopk.* Trušu šķirņu grupa ar mazu dzīvmasu (līdz 1,6 kg), ķermeņa garumu līdz 26 cm, platu pieri un purnu, izvalbitām acīm; apmatojuma krāsa dažāda.

pundurzvaigzne, punduris *astr.* Zvaigzne, kam salīdzinājumā ar citām tādas pašas temperatūras zvaigznēm ir mazs diametrs, blīva atmosfēra un maza starжда. Parasti par p-ēm sauc galvenās secības G, K, M spektra klases zvaigznes (sk. *zvaigžņu spektrālā klasifikācija*). Tie attiecīgi ir dzeltenie **punduri** (piem., Saule), oranžie **punduri** un sarkanie **punduri**. Pavisam cita tipa p. ir **baltais punduris** un **brūnais punduris**.

punkcija [lat. *punctio* duršana] *med.* Ķermeņa dobuma vai asinsvada sienas pārduršana ārstnieciskā vai diagnostiskā nolūkā.

punkta apkārtnē *mat.* Intervāls (a-e, a+e); e – mazs pozitīvs skaitlis dotajam skaitļu taisnes punktam a. Vairākdimensiju telpās – riņķa, kura centrs ir a, iekšējo punktu kopa.

punkts [lat. *punctum* dūriens] 1. *mat.* Vienkāršākais ģeometrijas pamatjēdziens, kura attiecsmes pret citiem objektiem (taisnēm, plaknēm) apraksta ģeometrijas aksiomas. P-a stāvokli Eiklīda telpā raksturo ar tā koordinātām. 2. *meh.* Noteikta vieta telpā, kas kādā ziņā ir svarīga, ar ko izceļas, ir iekārtota kādam nolūkam; līnijas robeža. *Matēriāls p.* – materiāls objekts (ciets, arī šķidrums vai gāzeveida), kura kustības pētīšanā rotācijas kustību var neievērot; materiāls p. var būt ne tikai mazs, bet arī ļoti liels objekts, piem., planētas, zvaigznes; materiāls p. nevar būt mazs ķermenis, ja kustībā jāievēro to rotācija, piem., lodes rikošets. *Matēriālu*

p-u s i s t ē m a – materiālu p-u kopa, kuras p-i savstarpēji mehāniski iedarbojas. N e b r ī v s m a t e r i ā l s p. – materiāls objekts p-a veidā, kura kustību ierobežo saites ar savām reakcijām. 3. el. Elektriskās ķēdes elementu savienojumu vieta. M e z g l a p. (mezgls) – elektriskās ķēdes punkts, kurā savienoti vismaz trīs vadi. Sk. arī *nullpunkts*. **punktsēja, precizā sēja lauks.** Tālirindējas veids, sēklas rindās iesējot vienādos attālumos pa vienai. Sk. arī *rindsēja*.

punšs [a. *punch* < hindu *panī* pieci (pēc pamatsastāvdaļu skaita)] *pārt.* Karsts vai auksts alkoholisks dzēriens, kas sastāv no ruma vai araka (degvīns no cukurniedru vai palmu sulas vai rīsa), augļu sulām vai tējām, cukura, garšvielām un ūdens.

pūpe [a. *poop*] *jūrn.* Klāja paaugstinājums kuģa pakalgalā.

pūpēži (*Gasteromycetes*) *biol.* Bazīdiju sēņu klase; augļķermeņi ļoti dažādi slēgti, atveras tikai pēc sporu nogatavošanās.

purīni [v. *Purin* < lat. *purus* tīrs] *ķīm.* *Heterocikliski savienojumi*, kas ir *nukleīnskābju*, dažu *alkaloīdu* (piem., kofeīna) sastāvdaļas, ir arī dzīvnieku vielmaiņas produktos (urīnskābē).

purpurs [lat. *purpura* purpurgliemezis; sarkana krāsa] *ķīm.* Tumšsarkana krāsviela, ko agrāk ieguva no purpurgliemežiem, tagad ķīmiskās sintēzes ceļā.

purvaine ekol. Ainavisks vienību tips, kurā dominē *purvu* un *mitrāju* ainava.

purvājs 1. mež. Meža augšanas apstākļu tips slapjās, nabadzīgās sfagna kūdras augsnēs.

2. *geogr.* Purvaine; purvaina, zema, mitra vieta.

purvs geogr. Pārlietu mitrs Zemes virsas nogabals, kurā pastāvīga vai ilgstoša periodiska mitruma apstākļos izveidojies ne mazāk par 30 cm biezs kūdras slānis un purva veģetācija. A u g s t a i s p., arī s ū n u p. – kūdras veidots, lēzens kupolveida izliekums, kas veidojas, pārejas p-am tālāk attīstoties; pārsvarā barojas ar atmosfēras nokrišņiem. P ā r e j a s p. – p., kas veidojas, kūdras slānim zemā purvā kļūstot biežākam un mainoties augu valstij; palielinās augu barošanās no atmosfēras nokrišņiem, bet samazinās no gruntsūdeņiem. Z e m a i s p. – p., kas

veidojas ieplakās, upju ielejās, kur pieplūst gruntsūdeņi vai upju ūdeņi, kā arī aizaugot ezeriem; barojas ar gruntsūdeņiem vai upju ūdeņiem, kas ir bagāti ar minerālvielām.

pusass aut. Vārpsta, kas pārvada griezes momentu no diferenciāļa koniskajiem zobratiem uz dzenošajiem riteņiem. A t s l o g o t ā p. – ar dzenošā riteņa rumbu savienota p., kas balstās uz tilta sijas ar diviem gultņiem un nav slogota ar lieces momentu. P u s a t s l o g o t ā p. – ar lieces momentu slogota p., kas balstās tilta sijas gultnī tuvu dzenošajam ritenim. T r i s c e t u r t d a l a t s l o g o t ā p. – ar dzenošā riteņa rumbu savienota p., kas balstās uz tilta sijas ar vienu gultni un daļēji uzņem lieces momentu.

pusaudzis Bērns no 11 līdz 15 gadu vecumam.

pusautomāts tehn. Mašīna (agregāts), kas automātiski veic vienu pilnu darba ciklu, bet cikla atkārtošanai vajadzīga cilvēka iejaukšanās.

pusbalķis kokapstr. Zāģmateriāls, kam apzāģēta vai nofrēzēta viena sānu skaldne.

pusceluloze cel. Šķiedrvielas materiāls, kas iegūts, ar attiecīgām ķīmikālijām vāritu koksnes šķeldu mehāniski sašķiedrojot dažāda veida iekārtās; šķiedrvielas iznākums 55–85%.

pusdiena astr. Saules augšējās *kulminācijas* moments novērotāja meridiānā. C i v i l ā p. – laika moments 12^h 00^m 00^s pēc *joslus laika* vai *vasaras laika*. P a t i e s ā p. – Saules augšējās *kulminācijas* moments pēc *patiesā Saules laika*. V i d ē j ā p. – Saules augšējās *kulminācijas* moments pēc *vidējā Saules laika*. P-as l ī n i j a – taisne, kas savieno matemātiskā *horizonta* ziemeļu un dienvidu punktu; ir *debess meridiāna* projekcija horizonta plaknē.

pusfabrikāts tehnol. Ražojums vai izstrādājums, kam līdz pilnīgai gatavībai vēl nepieciešams viens vai vairāki apstrādes posmi.

pusgrupa mat. Algebriska sistēma ar vienu asociatīvu bināru operāciju. Sk. arī *grupa*.

pushordaiņi (Hemicordata) biol. Viens no *bezmugurkaulnieku* tipiemi; jūras dzīvnieki.

puskoksēšana tehnol. Ogļu karsēšana bez gaisa klātbūtnes ap 700 °C temperatūrā (zemākā par koksēšanas temperatūru), lai iegūtu lielāku šķidrā produkta iznākumu – *darvu*.

puskokss *siltumt.* Puskoksēšanas procesā iegūtais cietais produkts; izmanto par kurināmo vai ģeneratorgāzes iegūšanai.

puskombinezons *apg.* Kombinezons bez piedurknēm; sk. arī *dungripi*.

puslietkoks *mežr.* Koks, kura lietkoksnas daļas garums ir mazāks par lietkokiem noteikto garumu, bet lielāks par 2,0 m; stumbra apakšējā trešdaļa pēc likumainības un trūpes izplatības atbilst papīrmalkas sagatavošanas prasībām.

puslode *ģeogr.* Zemes sfēriskās virsmas puse. Parasti p-es sadala pa *ekvatoru* (ziemeļu un dienvidu puslode) vai *meridiānu* (160° austrumu garuma un 20° rietumu garuma – austrumu un rietumu puslode).

pusloks *tehn.* Detaļa ar nenoslēgtu cilindrisku virsmu. **K o n i s k a i s p.** – p. ar konisku nenoslēgtu cilindrisku virsmu.

pusnakts *astr.* Saules apakšējās *kulminācijas* moments novērotāja meridiānā. **C i v i l ā p.** – laika moments 12^h 00^m 00^s pēc *joslu laika* vai vasaras laika; šai momentā notiek datuma maiņa. **P a t i e s ā p.** – Saules apakšējās kulminācijas moments pēc *patiesā Saules laika*. **V i d ē j ā p.** – Saules apakšējās kulminācijas moments pēc *vidējā Saules laika*.

puspergaments *papīrr.* Plāns tauku un ūdens necaurlaidīgs *papīrs*, kas izgatavots no smalka maluma *papīrmasas* ar ierobežotu tauku caurlaidību; lieto pārtikas u. c. produktu iesaiņošanai.

puspiekabe *tehn.* Automobiļa vai traktora piekabe, kuras pilnas masas daļa ar *segļu* ierīces palīdzību balstās uz *vīlcējautomobiļa* (*vīlcēja*); p-es pakāļdaļai var būt viena, divas vai trīs asis.

pusplakne *mat.* Plaknes daļa, kas atrodas vienā pusē no kādas plaknē dotas taisnes.

pusporcelāns *ker.* → **kristālporcelāns**

pusrupjvilna *lopk.* Vilna, kas sastāv no *akotmatiem*, *pārejas matiņiem* un *dūnmatiem*; iegūst no *pusrupjvilnas šķirņu aitām*.

pussabrukšanas periods *fiz.* Laiks, kurā sabrūk puse no radioaktīvā elementa atoma kodolu sākotnējā skaita; apz. $T_{1/2}$.

pussala *ģeogr.* Sauszemes daļa, kas tālu iestiepjās okeānā, jūrā vai ezerā.

pussibi *lopk.* Dzīvnieka pusbrāļi un pusmāsas, proti, vienas grupas dzīvniekiem ir vai nu kopīgs tēvs, vai māte.

pusskrūvērstuve *lauks. tehn.* Arkla *vērstuve*, kuras virsma aramsloksni labi apvērš, bet drupina un irdina sliktāk par kultūrvērstuvī; lieto smagu, saistīgu un velēnainu augšņu aršanai.

pussmalkvilna *lopk.* Vilna, kas sastāv no viendabīgām šķiedrām, *pārejas vilnas matiņiem*, kuru diametrs ir 25–50 mikroni; iegūst no *pussmalkvilnas šķirņu aitām*.

pussšķidrmēsli *lopk.* Kūtmēsli, kas pēc īpašībām ir vidēji starptvrtiem *kūtmēsliem* un *šķidrmēsliem*; iegūst, lietojot minimālu pakaišu daudzumu.

pussļaupta jumtgale *arhit.* Jumta plakne ēkas galos virs nošķelta *zelmiņa*.

pustaisne *mat.* → **stars**

pustula [lat. *pustula* tulzna, pūte] *med.* Strutaina pūtīte ādā.

pusvadītājs *fiz., el.* Cietviela, kuras elektrovadītspēja ir vidēja starp metālu un dielektriķu elektrovadītspēju un palielinās, augot temperatūrai; p-iem raksturīga šaura (< 2–3 eV) elektronu aizliegto enerģiju zona starp *valento* un *vadāmības zonu*. **A m o r f i e p-i** – amorfas vielas ar *pusvadītāju* īpašībām; elektrovadāmība zemā temperatūrā tipiski ir *lēcienvēida vadāmība*. **K e r a m i s k i e p-i** – no metālu oksīdu maisījuma gatavoti keramikas materiāli; tehniskās keramikas materiāls. **K o m p e n s ē t s p.** – p., kas vienlaikus satur *donorus* un *akceptorus* salīdzināmās koncentrācijās; donoru atbrīvotos elektronus satver akceptorī, kas noved pie brīvo lādiņnesēju koncentrācijas samazināšanās. **O r g a n i s k i e p-i** – organiskās cietvielas, parasti polimēri ar konjugētām saitēm, kurām piemīt *elektronu* vai *caurumu vadāmība* un pozitīvs elektrovadītspējas termiskais koeficients.

pusvagon *dz.* Kravas vagona ar vaļēju virsbūves augšu lielākoties beramkravu, gabalkravu un metāla izstrādājumu pārvadāšanai, kurus nevajag sargāt no nokrišņiem.

pusvēršis *jūrn.* → **galfvinds**

pusviļņa plāksne *fiz.* Plāna dubultlauzoša materiāla plāksnīte, kas ir izgriezta paralēli šā

materiāla optiskajai asij; plāksnītes biežums ir izvēlēts tā, lai noteikta viļņa garuma starojumam optisko ceļu starpība gaismas komponentēm ar ortogonālām polarizācijām būtu vienāda ar pusi no gaismas viļņa garuma; izmanto optiskās ierīcēs, piem., gaismas polarizācijas plaknes pagriešanai par noteiktu leņķi.

pūšana *biol.* Mikroorganismu izraisīts slāpekli saturošu organisko savienojumu noārdīšanās process.

pušta [ung. *puszta*] *ģeogr.* Vidusdonavas graudzāļu stepe smilšainas melnzemes augsnē.

putas *fiz.* Rupjdispersa sistēma, kurā *dispersā* fāze ir gāze, kas burbuļu veidā izkļiedēta dispersijas vidē; rodas gāzes disperģēšanas procesā vai gāzveida fāzes veidošanās laikā. Ir arī p. ar cietu dispersijas vidi (*putuplasti*, *putubetons*). Putu stabilitāte ir atkarīga no virsmas spraiguma, ko nosaka virsmaktīvo vielu klātienē, tīru šķidrumu p. ir nestabilas. P. izmanto uguns dzēšanai, flotācijā, putekļu un šķidrumu šļakatu uztveršanai. Ja putu rašanās nav vēlama, tās noārda, šķidrumu maisot vai lietojot putu dzēsējus, piem., izoamilspirtu, silikonus u. c.

pūtējs *tehn.* → **gāzpūtējs**

puteķļaizsargs *tehn.* Jebkuras formas un dažāda materiāla detaļa, kas aizsargā pret putekļu piekļūšanu kādai mehānisma daļai.

puteķļi *fiz.* Gāzveida vidē suspensētu cietvielu daļiņu sistēma. P-u v ē t r a *met.* – liela daudzuma p-u vai smilšu (smilšu vētra) pārnesšana spēcīga vēja ietekmē; to rašanos veicina vējš (ātrums lielāks par 15 m/s), sausa augšne un nabadzīga augu sega.

puteķšņica *biol.* Zieda sastāvdaļa, kurā nogatavojas *puteķšņi*.

puteķšņi, **ziedputeķšņi** (*pollen*) *biol.* Sēklatņu mikrosporas, kas veic *apputeķšņēšanos*.

puteķšņlapa (*stamen*) *biol.* Sēgšēkļu zieda vairošanās orgāns, kurā veidojas *puteķšņi*.

putenis *met.* Atmosfēras parādība, kad notiek sniega pārvietošanās spēcīga vēja ietekmē. Z e m a i s p. (sniegviļsnis) – vējš pārvieto sausu sniegu līdz 2 m augstumam no sniega virsmas; vēja ātrums ir lielāks par 6 m/s un ir zema gaisa temperatūra. Sk. arī *pilnputenis*.

putni (*Aves*) *biol.* Viena no *mugurkaulnieku* klasēm.

putnu apgrozības koeficients *lopk.* Putnkopības saimniecības darbības rādītājs, kas ir atkarīgs no ganāmpulkā ieskaitāmo jaunputnu skaita un no gada sākumā un beigās esošā vidējā putnu skaita.

putnu embriju anomālijas *lopk.* Dažādas kropulības, kas attīstās, ja inkubācijas laikā ir pārāk zema vai augsta temperatūra, neatbilstošs mitruma režīms, traucēta gāzu apmaiņa.

putnu fizioloģiskā vaislas ātraudzība *lopk.* Rādītājs, ko nosaka pēc dienu skaita no izšķilšanās brīža līdz pirmās olas izdēšanai.

putnu mātes ģimene *lopk.* Putnu grupa, kas sastāv no īstajiem brāļiem un māsām – *sibiem*.

putnu mēsli *lopk.* Vērtīgs, iedarbīgs un koncentrēts organiskais mēslojums, kas satur visas augiem nepieciešamās barības vielas.

putnu tehnoloģiskās slimības *lopk.* Vielmaiņas funkcionāli traucējumi, ko izraisa *hipokinēze*, *kanibālisms*, *sprotnogurums*, *histērija*, aptaukošanās, aknu taukainā deģenerācija.

putnu tēva ģimene *lopk.* Putnu grupa, kas sastāv galvenokārt no pusbrāļiem un pusmāsām – *pussibiem*.

putraimi *pārt.* Veselu vai skaldītu labības graudu izstrādājumi no miežu, kviešu, auzu, griķu, prosas, kukurūzas un rīsa graudiem.

putuplasta materiāli *aeron.* Viegli, ar gāzi piepildīti materiāli, kas atgādina sacietējušas putas; lieto aviobūvē plānsienu konstrukciju piepildīšanai, lai palielinātu to stingrību un siltumizolāciju.

putuplasti *materiālt.* Gāzpildītas (ļoti porainas) plastmasas ar slēgtām porām; lieto par skaņas un siltuma izolācijas vai iesaiņojuma materiālu.

putu veidotāji *fiz., ķīm.* Vielas, kas veido viendabīgu gāzveida fāzi cietā vai šķidrā produktā.

PV *lopk.* → **peļu vienība**

π [gr. alfabēta burts "pi"] *mat.* Skaitlis 3,14159..., kas izsaka riņķa līnijas garuma attiecību pret tās diametru. Viena no svarīgākajām matemātikas konstantēm.

R

rabate [v. *Rabatte* šaura dobe] *mež. Pacilas* veids – ap 50 cm augsts nepārtraukts divpusīgs augšnes saarums koku stādīšanai mitrākos augšanas apstākļos.

racējarkls lauks. tehn. Rīks lielu stādu un sējeņu izrakšanai augļu koku audzētavās. Traktoram uzkarināmais r. sastāv no rāmja ar maināmu racējlemedi un arkla rāmim piestiprināta kāta naža.

radars [a. *radar* (*radio detecting and ranging*) radiolokators] *aeron. Radiotehniska ierīce mērķa atklāšanai un tā virziena un attāluma noteikšanai ar radiosignāliem.*

radiācija [lat. *radiatio* spīdēšana, starošana] *fiz. Enerģijas izstarošana, starojums; starveida izplatīšanās. Izklīdētā Saules r. – saules siltuma daļa, kas izklīdējas atmosfērā, sastopoties ar gaisa molekulām, putekļiem un ūdens daļiņām. R-as j o s l a – kosmiskās telpas rajons ap Zemi, kurā ietilpst elektriski lādētas daļiņas. S a u l e s r. – Saules izstarotais siltums; tās daudzums ir atkarīgs no attāluma starp Zemi un Sauli (attāluma starpība gada laikā mainās par apm. 5 milj. km), Saules staru krišanas leņķa (jo tas mazāks, jo mazāku enerģijas daudzumu saņem laukuma vienība), no Saules augstuma virs horizonta, dienas garuma, mākoņainības, atmosfēras dzidruma. S u m m ā r ā r. – tiešo un izklīdēto Saules staru r., kas sasniegusi Zemi. T i e š ā S a u l e s r. – Saules siltums, kas sasniedz Zemes virsu tieši ar Saules stariem saulainā laikā.*

radiācijas defekti *fiz. Cietvielas struktūras kropļojumi, apstarojot to ar daļiņu kūli vai cietu elektromagnētisku starojumu. R. d. ir vakances un starpmezgla atomi un piemaisījumu atomi, kas rodas kodolreakcijā.*

radiācijas kontūrs *fiz. Gamma staru avots, kura darbības pamatā ir īslaicīgi eksistējoši radioaktīvie izotopi, ko iegūst kodolreaktorā, aktivējot izkausētu metālu (parasti litiju vai indiju) ar lēnajiem neitroniem.*

radiācijas ķīmija *ķīm. Zinātne par vielu ķīmiskajām pārmaiņām, kas notiek dažādu jonizējošo starojumu iespaidā.*

radiācijas ķīmiskais iznākums *Jonizējošā staro-*

juma un vielas mijiedarbībā radušos vai izzudušo molekulu (vai jonu, radikāļu u. c. daļiņu) skaits, kas attiecināts uz 100 eV absorbētās enerģijas.

radiācijas ķīmiskā sintēze *ķīm. Ķīmiskās rūpniecības nozare, kurā produktu sintēzei izmanto izejvielu radiolīzes reakcijas.*

radiālais griezumums *mežr. Koksnes garengriezums caur serdi.*

radiālis aeron. Līnija uz Zemes virsmas, kuras visiem punktiem ir vienāds azimuts.

radiāls [lat. *radialis* < *radius* stars] *mat. Tāds, kas starveidīgi iziet no viena punkta; tāds, kam ir rādiusa virziens.*

radiāns [lat. *radius* riteņa spieķis; stars] *mat. Leņķis, kas (kā centra leņķis) atbilst riņķa līnijas lokam, kura garums ir vienāds ar tās rādiusu; apz. rad.; 1 rad ir $180^\circ/\pi \approx 57^\circ 17' 44''$.*

radiants [lat. *radians* (*radiantis*) izstarojošs] *astr. Debess sfēras punkts, no kura šķietami nāk visi vienas meteoru plūsmas meteori. Kaut arī faktiskās meteoru trajektorijas ir paralēlas, perspektīvas efekta dēļ tie šķiet izlidojam no viena punkta.*

radiators [lat. *radiare* izstarot] 1. *siltumt. No čuguna vai tērauda elementiem veidots apkures sildķermenis. 2. tehn. Siltummainis iekšdedzes dzinēja dzesējošā šķidruma vai eļļas temperatūras pazemināšanai dzesē sistēmā un eļļošanas sistēmā. 3. elektron. No alumīnija vai tā sakausējumiem izgatavots elements pusvadītāju diodes, tranzistora tīrītora, elektronu lampas u. c. siltumizdalošu elektronierīču dzesēšanai.*

radijs [lat. *radiare* izstarot] *ķīm. Ķīmiskais elements Ra, atomnr. 88, stabilākais izotops, ar atommasu 226, ļoti rets, radioaktīvs sārmmezģu metāls.*

radikālis [lat. *radicalis* saknes (ģen.), pamatā] 1. *ķīm. Stabila, nemainīga atomu grupa organiskajos savienojumos, kas dažādos variantos atkārtojas daudzās vielās (piem., metilradikālis $-CH_3$). 2. ķīm. Atomu grupa ar lielu reakcijas spēju (brīvu valenci) pret citām molekulām. B r ī v i e r-ļi – ķīmiski ļoti aktīvi atomi vai atomu grupas (molekulas, joni), kurās centrālajam atomam ir nepāra skaits valences elektronu, no kuriem viens ir t. s. brīvais elektrons; brīvos r-ļus parasti*

apzīmē ar $\cdot R$, piem., metilradikālis $\cdot CH_3$.
3. mat. Saknes zīme, kā arī saknes vilkšanas rezultāts. Plašākā nozīmē – izteiksme, kurā ir sakne.

radikālpolimerizācija *ķīm.* Polimerizācija, kurā aktīvie centri, kas nodrošina polimēra ķēdes augšanu, ir brīvie *radikāļi*.

radio [lat. *radiare* izstarot] *telek., inf.* Radioviļņu lietošana dažāda veida informācijas pārraidei; jebkura bezvadu elektrosakaru sistēma.

radioaktīvais piesārņojums *ekol.* Vides piesārņojums, kas rodas, radioaktīvajām vielām nokļūstot atmosfērā, ūdenī, zemes virskārtā vai uz apvidus priekšmetiem; viens no kodolieroču postošajiem faktoriem; r-o p-u var izraisīt arī kodoltehnisko un kodolenerģētisko iekārtu bojājumi vai avārijas, kā arī radioaktīvo vielu glabāšanas un transportēšanas noteikumu neievērošana.

radioaktīvā ķēde *fiz.* Radioaktīvo *nuklīdu* rinda, kuras katrs nākamais nuklīds veidojas iepriekšējā nuklīda *alfa* vai *bēta sabrukšanā*. Pēdējais r-ās ķēdes *nuklīds* ir stabils. Ir zināmas četras r-ās ķēdes – urāna ($^{238}U \rightarrow ^{208}Pb$), torija ($^{232}Th \rightarrow ^{208}Pb$), aktīnija ($^{235}U \rightarrow ^{207}Pb$) un neptūnija ($^{237}Np \rightarrow ^{209}Bi$, iegūta mākslīgi) ķēde.

radioaktīvie atkritumi *fiz.* Radioaktīvās vielas vai tās saturoši objekti, kas rodas kodoliekārtu darbības gaitā vai radioaktīvo vielu lietošanas rezultātā.

radioaktīvie nokrišņi [lat. *radiare* izstarot + *activus* darbīgs] *ekol.* Nokrišņi, kas satur radioaktīvās vielas un apkārtņē rada radioaktīvo piesārņojumu.

radioaktivitāte [lat. *radiare* izstarot + v. *Aktivitāt* < lat. *activus* aktīvs, darbīgs] *fiz.* Spontāna nestabilo atomu kodolu pārvēršanās, kurā mainās atoma kodola sastāvs vai tā iekšējā enerģija un tiek izstarots radioaktīvais starojums. Pazīstamākie r-es veidi ir *alfa* un *bēta sabrukšana* un spontānā kodolu dalīšanās.

radioaltimētrs *aeron. Sk. altimētrs*

radiobāka *aeron., jūrn.* Noteiktā Zemes punktā novietota radiotehniska ierīce, kuras izstarotos radiosignālus izmanto kuģu vai gaisakuģu atrašanās vietas vai novirzes no dotās trajektorijas noteikšanai. Ir *k u r s a* r-as

(uzdod noteiktu lidojuma virzienu horizontālā plaknē), *g l i s ā d e s* r-as (nosaka trajektoriju vertikālajā plaknē), *v i s v i r z i e n u* jeb *a z i m u t ā l ā s* r-as (pēc kurām noteic gaisakuģu azimutu) un *m a r ķ i e r a* r-as (pēc kurām fiksē konkrētas vietas pārlidošanu). Kursa, glisādes un marķiera r-as izmanto instrumentālās nosēšanās sistēmās, visvirzienu r-as – lidojot pa maršrutu.

radiobioloģija [lat. *radiare* izstarot + *bioloģija*] Zinātne, kurā pēta jonizējošā starojuma ietekmi uz dzīvajiem organismiem.

radiodeviācija [radio + lat. *deviatio* < *de* at., *nost* + *via* ceļš] **1. aeron.** Radiokompasa vai *radiopeilēkļa* kļūda, ko rada no apkārtējiem priekšmetiem atstarotie elektromagnētiskie viļņi. **2. jūrn.** Peilējamās *radiobākas* elektromagnētisko viļņu novirze no īstā virziena kuģa metālisko daļu ietekmē; r. atkarīga no kursa leņķa uz radiobākas, raidstacijas darbības viļņa garuma, kuģa iegrimes u. c. faktoriem.

radioekoloģija *ekol.* *Radiobioloģijas* nozare, kurā pēta radioaktīvo vielu izplatīšanos *biosfērā* un to ietekmi uz vidi.

radioelektronika Zinātnes un tehnikas nozare, kurā nodarbojas ar informācijas pārraides, uztveršanas un pārveidošanas problēmām, izmantojot elektromagnētiskās svārstības un viļņus; aptver *radiotehniku, elektroniku, kvantu elektroniku, optoelektroniku, mikroelektroniku* un ir saistīta ar cietvielu fiziku.

radiofrekvence *elektron.* Jebkura elektromagnētisko svārstību vai maiņstrāvas frekvence diapazonā no 3 kiloherciem (3000 Hz) līdz 3000 gigaherciem ($3000 \cdot 10^9$ Hz).

radiogalaktika *astr.* Aktīvā galaktika, kam salīdzinājumā ar parastajām galaktikām ir anomāli intensīvs starojums radioviļņu diapazonā.

radiogēnais siltums [lat. *radiare* izstarot + gr. *genos* izcelšanās] Zemes siltuma daudzums, ko izdala radioaktīvie elementi sabrukšanas gaitā.

radioimunoloģija Radioloģiskās tehnikas lietošana *imunoloģijā*.

radiointerferometrs [lat. *radiare* izstarot + *interferometrs*] *astr.* *Interferometrijas* instruments radioastronomiskiem novērojumiem; sastāv

no divām vai vairākām *radioteleskopa* antenām, kas novietotas noteiktā attālumā cita no citas. Jo lielāks ir attālums starp antenām (r-a b ā z e), jo r-a izšķirtspēja ir labāka, taču tikai r-a bāzei paralēlā virzienā. Ar šādu sistēmu var sasniegt izšķirtspēju 10^{-5} loka sekundes.

radioizotopiskais termoelektroģenerators [lat. *radiare* izstarot + izotops; gr. *thermos* silts, karsts + elektroģenerators] *kosm.* Ierīce, kas radioaktīvo izotopu sabrukšanas izdalīto siltumu pārvērš elektriskajā enerģijā. Kosmonautikā r-os t-us izmanto par enerģijas avotu *starplanētu zondēs*, kas lido tālu no Saules, kur nepietiekamā apgaismojuma dēļ nav izmantojamas *Saules baterijas*; kosmiskajos lidaparātos uzstādāmo r-o t-u jauda nepārsniedz dažus simtus vatu.

radiokompass *aeron., jūr.* Automātiska ierīce uz kuģa vai gaisakuģa radiostācijas atrašanās virziena noteikšanai; darbība pamatojas uz radiostācijas izstaroto elektromagnētisko viļņu uztveršanu ar sakrustotu rāmīšu antenu un visvirzienu antenām, kas uztver radiostaciju signālus vidējo viļņu diapazonā. R-u izmanto gaisakuģu novadīšanai uz lidlauka rajonu (lietojot lidlauka radio pievadstacijas) vai lidojumam no viena maršruta pagrieziena punkta līdz otram (lietojot maršruta radiostācijas).

radioķīmija Zinātnes nozare, kurā pēta radioaktīvo izotopu un elementu iegūšanu, koncentrēšanu, izdalīšanu un īpašības.

radiolarīts *geol.* Kramains nogulumiezis, kas sastāv no vienšūnas *planktona* organismu *Radiolaria* skeletiem; izmanto cementa rūpniecībā.

radiolīze [lat. *radiare* izstarot + gr. *lysis* sadalīšanās] *ķīm.* Vielu sabrukšana, sadalīšanās jonizējošā starojuma ietekmē.

radiolokācija [lat. *radiare* izstarot + *locatio* izvietojums] 1. *elektron.* Zinātnes un tehnikas nozare, kurā nodarbojas ar dažādu objektu atklāšanu, pazišanu, to koordinātu un kustības parametru noteikšanu, izstarojot radioviļņus un uztverot no objekta atstaroto signālu (aktīvā r.) vai uztverot paša objekta izstarotos signālus (pasīvā r.), vai arī uztverot uz objekta speciāli šim nolūkam novietotas

ierīces atbildes signālu (r. ar aktīvo atbildi).

2. *astr.* Praktiskās *astrofizikas* metode, kurā Saules sistēmas ķermeņu pētījumiem izmanto *radiolokatoru*. R. devusi iespēju ļoti precīzi noteikt attālumu līdz debess ķermeņiem, pētīt to virsmu un rotāciju.

radiolokators [lat. *radiare* izstarot + *locatio* izvietojums] *aeron., jūr.* Ierīce objektu atklāšanai, to atrašanās vietas (attāluma un virziena) noteikšanai ar radiosignāliem – r. izstaro augstfrekvences radiosignālus un uztver tos pēc atstarošanās no objektiem; sastāv no radiatora, radiouztvērēja, vienas vai divām virzienantennām, informācijas apstrādes un indikācijas mezgliem. *Sekundārā r.* – radiolokācijas sistēma, kurā r-a raidītais signāls izsauc citas stacijas atbildes signāla raidīšanu.

radioluminiscence *fiz.* *Luminiscence*, kas rodas, ja cietvielu vai šķidrumu apstaro ar kodolstarojumiem.

radiometeorogrāfs [lat. *radiare* izstarot + gr. *meteōron* debess parādība + *graphein* rakstīt] *met.* Ierīce temperatūras, mitruma un gaisa spiediena mērīšanai atmosfērā; sastāv no radiozondes un radiouztvērēja ar reģistratoru uz zemes.

radiometeoroloģija [lat. *radiare* izstarot + gr. *meteōron* debess parādība + *logos* jēdziens, mācība] Zinātne, kurā pēta *stratosfēras* un *troposfēras* meteoroloģisko apstākļu ietekmi uz radioviļņu izplatīšanos, kā arī pēc uztverto radiosignālu īpašībām nosaka meteoroloģiskās parādības atmosfērā.

radiometrija [lat. *radiare* izstarot + gr. *metrein* mērit] *fiz.* Radioaktīvo *nuklīdu* aktivitātes mērīšanas metožu kopums. Plašākā nozīmē jebkuras starojuma enerģijas mērīšanas metožu kopums.

radiometrs [lat. *radiare* izstarot + gr. *metron* mērs] *fiz.* 1. Akustikā – skaņas intensitātes mērīšanas ierīce. 2. Kodoltehnikā – vielas *radioaktivitātes* vai radioaktīvā starojuma mērīšanas aparāts. 3. *astr.* *Starojuma uztvērējs* mazas jaudas radiostarojuma mērīšanai; sastāv no dipola antenas, kas noskaņota noteikta viļņa garuma radiostarojuma uztveršanai un pārvērš radiosignālu elektriskajā signālā; lieto *radioteleskopos*.

radionavigācija 1. Zinātne par gaisakuģu un citu kustīgu objektu vadīšanu ar radiotehniskiem līdzekļiem, objektu vietas un kustības parametru noteikšana. 2. *elektron.* Kustīgu objektu (kuģu, lidmašīnu, automobiļu) kustības kontrole un vadīšana ar radiotehniskiem līdzekļiem.

radionuklīdi [lat. *radiare* izstarot + nuklīdi] *fiz.* Radioaktīvo elementu kodoli; ir dabiskie un mākslīgi radītie (tehnogēnie) r.; pazīstami ap 2000 r-u.

radiopeilēklis, radiopeilers [lat. *radiare* izstarot + v. *peilen* noteikt virzienu] *elektron.* Radiotehniska ierīce, ar ko nosaka objekta (parasti gaisakuģa) virzienu, uztverot tā raidītos elektromagnētiskos viļņus; sastāv no *virzienantenas*, uztvērēja, automātiskas mērīšanas ierīces un *indikatora*. Lai samazinātu peilēšanas kļūdas, kas saistītas ar elektromagnētisko viļņu atstarošanos no apkārtējiem priekšmetiem, r-ļos izmanto apļveida antenu komutāciju.

radiopeilers elektron. → **radiopeilēklis**

radio pievadstacija aeron. Virzienu zemo un vidējo radioviļņu frekvenču diapazona radio-stacija, ko izmanto gaisakuģa pievadīšanai lidlaukam. Parasti r. p-as darbības rādiuss ir 20–50 km; r. p-as virzienu nosaka ar automātisko *radiokompasu*.

radioraidītājs elektron. Iekārta, ar ko iegūst un *radioviļņu* veidā izstaro modulētas *radiofrekvenču* diapazona elektromagnētiskas svārstības.

radiosakari telek. Sakaru veids, kurā informāciju raida un uztver ar radioviļņiem. *C i r k u l ā r i e r.* – daudzu adresātu sakari, kad radiocentrs raida identisku radiogrammu vienlaikus vairākiem adresātiem (piem., kuģiem) un saņem no adresātiem apstiprinājumu.

radiosekstants aeron., jūrn. *Radionavigācijas* ierīce kuģu un gaisakuģu koordinātu noteikšanai pēc debess ķermeņu (Saules, Mēness, zvaigznēm) radiostarojuma; r. strādā autonomā režīmā, to neietekmē attālums vai laikapstākļi.

radioslāpējošie materiāli tehn. Īpaša kompozītu materiālu klase, kuru sastāvs un struktūra efektīvi absorbē radiodiapazona elektromagnētiskos viļņus; lieto lidaparātu, ūdens un

zemūdens objektu radiolokācijas kontrasta samazināšanai.

radiospektroskopija fiz. Fizikas nozare, kurā pēta radiodiapazona elektromagnētiskā starojuma inducētās pārejas starp kvantu sistēmas enerģētiskajiem līmeņiem. Sk. *magnētiskā rezonanse*.

radiotālmērs [lat. *radiare* izstarot + tālmērs] *aeron.* *Radionavigācijas* ierīce, ar ko mēra attālumu *attāluma mērīšanas sistēmās*, vai autonoms attāluma mērītājs līdz radiosignālus atstarojošam objektam, piem., *radioaltimētrs*.

radiotehnika elektron. Zinātnes nozare par elektromagnētisko svārstību un viļņu izmantošanu informācijas pārraidei un pārveidošanai, par šo svārstību un viļņu ģenerēšanu, izstarošanu, uztveršanu, pārveidošanu; tehnikas nozare, kurā nodarbojas ar elektromagnētisko svārstību un viļņu praktisko izmantošanu.

radioteleskops [lat. *radiare* izstarot + teleskops] *astr.* *Teleskops* kosmisko objektu radiostarojuma uztveršanai un reģistrēšanai; sastāv no antenas un *starojuma uztvērēja* – *radio-metra*. Novērojumus ar r-u veic galvenokārt no Zemes virsmas 0,5 mm līdz 10 m viļņu garumu diapazonā. Atsevišķam r-am ir neliela izšķirtspēja (ne lielāka par 1'), tās paaugstināšanai izmanto *radiointerferometru*.

radioterapija [lat. *radiare* izstarot + terapija] *med.* Ārstēšana ar radioaktīvām vielām.

radiotoksēmija [lat. *radiare* izstarot + *toxicum* inde + gr. *haima* asinis] *med.* Organisma saindēšanās ar radioaktīvām vielām.

radiouztvērējs elektron. Ierīce, kas izdala konkrētu modulētu radiofrekvenču diapazona elektromagnētiskas svārstības no visām *antenas* uztvertajām svārstībām un demodulē tās (sk. *demodulācija*).

radioviļņi elektron. Elektromagnētiskie viļņi, kuru frekvence ir *radiofrekvenču* apgabālā un kuri izplatās apkārtējā vidē bez īpašām pārvades līnijām. R-u frekvenču apgabals ir sadalīts diapazonos, katram no tiem ir vairāki apakšdiapazoni, kuru izmantošanas jomas, ievērojot katram diapazonam raksturīgās izplatīšanās īpatnības, nosaka, starptautiski vienojoties.

radiozonde *met.* Meteoroloģiska ierīce, kas pārcelta gaisā brīvi lidojošā balonā un pārraida informāciju par gaisa temperatūru, spiedienu un mitrumu.

rādītājerīce *inf.* Ievadierīce, ko izmanto, lai vadītu kursora kustību vai veidotu grafiskus attēlus displeja ekrānā. Pazīstamākās r-es ir pele, kursorbumba, kursorsvira un dažādi gaismas zīmuļi.

rādītājs 1. *stat.* Pētāmās parādības vai procesa skaitliskais raksturojums. *M o m e n t a r. - r.*, kas izsaka parādības stāvokli noteiktā laika momentā, piem., mēneša beigās, gada sākumā u. tml. *P e r i o d a r. - r.*, kas izsaka parādības lielumu noteiktā laika periodā, piem., mēnesī, ceturksnī utt. 2. *tehn.* Mērāparāts, mērierīce, kas mērījumu fiksē vizuālā veidā vai vizuāli signalizē par to. 3. *tehn.* Mērāparāta, mērierīces detaļa (bulta, plāna plāksne u. tml.), kas parāda mērījumu uz skalas vai citas detaļas. 4. *inf.* Simbols, kas attēlots displeja ekrānā bultiņas vai kādā citā formā un kas pārvietojas, pārvietojot peli vai kādu citu rādītājerīci. R-u izmanto, lai uzrādītu objektus vai darbības, ko lietotājs vēlas atlasīt tālākai izmantošanai. R. nosaka nevis kursora, bet gan rādītājerīces atrašanās vietu. Sk. arī dubultklikšķis, klikšķis, pele.

rādiuss [lat. *radius* riteņa spieķis; stars] *mat.* Nogrieznis, kas savieno kādu riņķa līnijas punktu ar tās centru; arī šā nogriežņa garums.

rādiusvektors 1. *mat.* Vektors $\vec{OP}$, kurš iziet no fiksēta plaknes vai telpas punkta O (piem., koordinātu sākumpunkta) un kura gala-punkts ir dotais punkts P. 2. *meh.* Nekustīgs vektors, kas rāda materiāla punkta stāvokli telpā no dotās atskaites sistēmas sākumpunkta.

radons [lat. *Radon* < *Rad(ium)* rādijs + (*Arg*)on argons] *ķīm.* Ķīmiskais elements Rn, atomnr. 86, atommasa 222,02, radioaktīva cēlgāze.

radze 1. *ģeol.* Šķautņains iežu blūķis. 2. *ģeol.* Dolomīts. 3. *tehn.* Profilēts stienītis riepas protektorā, kura gals ir izvirzīts virs protektora virsmas un uzlabo riepas saķeri ar ceļa virsmu.

radzene (*cornea*) *biol.* Acs ābola ārējā apvalka daļa – mazliet izliekta caurspīdīga plēvīte,

kas atrodas acs ābola priekšpusē un sedz apm. vienu piektdaļu no acs ābola virsmas. **radziņš** *pārt.* Pusmēness formas pārtikas izstrādājums (piem., smalkmaizīte, makarons, cepums).

rafināde *pārt.* Tīrītais graudu cukurs.

rafinēšana [fr. *raffiner* attīrīt] 1. *ķīm. tehnol.* Vielās, maisījuma, arī pārtikas produktu (cukura, eļļas u. c.) attīrīšana no kaitīgiem vai nevēlamiem piemaisījumiem. 2. *tehnol.* Rafinādes izgatavošana no smalkā cukura.

rafinēts [fr. *raffiner* attīrīt] *tehnol.* Attīrīts no piemaisījumiem; sasmalcināts.

rafinieris [fr. *raffineur* attīrītājs] *papīr.* Mašīna kokmasas rupjo šķirošanas atkritumu sasmalcināšanai un sašķiedrošanai; galvenās sastāvdaļas ir divi bazalta diskveida akmeņi, no kuriem viens ir nekustīgs, bet otrs griežas ar ātrumu 25–300 apgriezieni minūtē.

rafinierkokmasa *papīr.* Kokmasa, kas iegūta, rafinējot (sasmalcinot) kokmasas šķirošanas atkritumus.

rafiniermasa *papīr.* Rupji kokmasas šķirošanas atkritumi, ko sasmalcina rafinieri.

rafinoze [v. *Raffinose* < fr. *raffiner* attīrīt] *ķīm.* Trisaharīds, galaktozilsaharoze $C_{18}H_{32}O_{16}$, balti, saldi, ūdenī šķīstoši kristāli; ir cukurbietēs un kokvilnas sēklās.

ragata *mežr.* No skujkoku balķiem izgatavota palīgkonstrukcija upes aizsprostošanai, lai apturētu valēji pludināmos kokmateriālus, vai arī ūdensdārzu ierīkošanai; izgatavo, balķus sastiprinot ar ķēdēm, trosēm, stieplēm, dzintelēm un šķērskokiem viena vai vairāku balķu platumā un vajadzīgajā garumā; krastā r-tu atsien ar trosēm, retāk ķēdēm, pie augošiem kokiem, zemē ieraktiem stabiem vai betona enkuriem.

ragieži *ģeol.* Ļoti cieti pelēki vai balti metamorfi ieži, kas veidojušies magmas un apkārtējo iežu mijiedarbības zonā un kam nereti piemīt tendence šķelties asšķautņainās šķembās; izmanto mākslas priekšmetiem.

ragmānis *min.* Izplatītākais amfibolu grupas iezveidotājs minerāls.

rags 1. (*cornu*) *biol.* Ciets ragvielas vai kaula veidojums uz dažu mugurkaulnieku pieres vai deguna kaula. 2. *ģeogr.* → zemesrags

rahīts [gr. *rhachis* mugurkauls] (*rachitis*) *med.*

Slimība, kuras cēlonis ir D vitamīna trūkums organismā un kura izpaužas kaulu attīstības traucējumos.

raiduztvērējs *inf.* Ierīce, kas datu apmaiņas procesā starp darbstaciju un datoru tīklu izpilda gan signālu raidītāja, gan arī uztvērēja funkcijas. Sk. arī *modems*.

rāja [hol. *ra*] *jūrn.* Metāla vai koka šķērskoks pie kuģa masta burukuģu taisno buru un signālkarogu piestiprināšanai.

rajonēšana [fr. *rayon* apgabals] *ģeogr.* Teritorijas iedalīšana atsevišķās vienībās, kas iekšēji ir viendabīgas un savstarpēji atšķiras rajonējamo dabas apstākļu ziņā.

rajons [fr. *rayon* apgabals] *ģeogr.* Fizioģeogrāfiskās *rajonēšanas* vienība, ko raksturo viena tipa reljefs, viendabīga ģeoloģiskā uzbūve un makroklimatiskie apstākļi, kā arī viena tipa hidrotermisko apstākļu, augšņu un biocenozu kopums.

rakelis [v. *Rakel*] *poligr., tekst.* Instruments drukas krāsas izspiešanai caur sietu šablonu atvērumiem, drukāšanas procesā dekorējot izstrādājumus *sietspiedes* tehnoloģijā; r-ļus izgatavo no dažādiem materiāliem (koka, gumijas, plastmasas, metāla) ar dažādiem profiliem.

rakstāmpapīrs *papīrr., poligr.* Līmēts kalandrēts, balts vai viegli ietonēts *papīrs* ar vidēju *pelnu* daudzumu; izgatavots no balinātas celulozes; piemērots vienkāršai apdrukai un rakstīšanai ar pildspalvu, zīmuli u. tml.

rakstatgrieze *inf.* Vadības *rakstzīme*, kas *kursoram* vai *printerim* dod rīkojumu atgriezties aplūkojamās *rindīņas* sākumā. Ja saņemta arī *rindpadeves* *rakstzīme*, kursora vai *printeris* vienlaikus veic arī nākamās *rindīņas* *padevi*.

raksturlikne *fiz., tehn.* Divu lielumu savstarpējā atkarība, kas savukārt var būt atkarīga no trešā lieluma, parametra vai no vairākiem parametriem; grafiski attēlo ar likni. Ā r ē j ā r. *el.* – elektriskās enerģijas avota sprieguma atkarība no slodzes strāvas; parasti, strāvai pieaugot, spriegums uz avota spailēm samazinās. M a g n e t i z ē š a n a s r. – likne, kas raksturo feromagnētisku materiālu – magnētiskās indukcijas (B) atkarību no magnētiskā lauka intensitātes (H). V o l t a m

p ē r u r. – sakarība, kas rāda nelineāra rezistīva elementa pretestības maiņu, – strāvas atkarību no elementam pieliktā sprieguma.

raksturojošās metodes pārt. Sensorās metodes, ko lieto, lai raksturotu un noteiktu pārtikas produktu sensoro īpašību intensitāti.

rakstzīme *inf.* Burts, cipars vai jebkurš cits simbols, ko izmanto datu grafiskai attēlošanai vai kodēšanai datu *apstrādes sistēmās*. R. *datora atmiņā* aizņem vienu *baitu*. A t s t a r p e s r. – r., ko ievada datorā, izmantojot atstarpēšanas *taustiņu*, rezultātā veidojas *atstarpe*. R-ju k o p a – datorā izmantojams noteikts r-ju saraksts; katru r-i attēlo kā skaitli, piem., koda ASCII r-ju kopas attēlošanai tiek izmantoti skaitļi no 0 līdz 127, kuros ietverts angļu alfabēts, cipari un citas speciālas r-es. R-ju v i r k n e – lineāri sakārtota r-ju kopa, ko veido kāda alfabēta jebkura galīga garuma r-ju secība, piem., burti, skaitļi, vadības un citas speciālas r-es. V a d ī b a s r. – viena no pirmajām 32 koda ASCII r-ēm; katrai no tām ir piekārtota noteikta vadības standartfunkcija, piem., *rakstatgrieze* vai *rindpadeve*; lai izpildītu pirmajām 26 r-ēm (A–Z) atbilstošās standartfunkcijas, jānospiež vadišanas taustiņš un attiecīgās r-es taustiņš.

rakurss [fr. *raccourcir* saīsināt] *fotogr.* Neierasta perspektīva ar ievērojami palielinātu priekšējo plānu; visspilgtāk izpaužas, fotografējot ar platlēnka *fotoobjektīvu*.

raķešdegviela [v. *Rakete* < it. *rochetta* vārpstiņa + degviela] *aeron., kosm.* Viela vai vielu kopums, kas vienlaikus ir *raķešdzinēja* enerģijas avots un *darbviela*. Ir cietās, šķidrās un sašķidrinātās gāzes r. Kosmonautikā visvairāk izmanto *ķīmisko r-u*.

raķešdzinējs [v. *Rakete* < it. *rochetta* vārpstiņa + dzinējs] *aeron., kosm.* Reaktīvais dzinējs, kas rada *vilci*, kustībai pretējā virzienā izsviežot *darbvielas* (gāzes, plazmas) strūklu vai fotonu plūsmu. R. sastāv no dzinējiekārtas un darbvielas avota. Pēc izmantojamā enerģijas un darbvielas avota r-us iedala *ķīmiskajos r-os*, *gāzes r-os*, *elektriskajos r-os*, *kodolu r-os* un *fotonu r-os*. Pēc veicamā uzdevuma ir *starta r-i*, *galvenie r-i*, *koriģējošie r-i*, *bremzēšanas r-i* un *raķešu mikrodzinēji*.

raķešlidmašīna *aeron.* Reaktīva lidmašīna, kurā pamatdzinējs ir *raķešdzinējs*.

raķešu mikrodzinējs *kosm.* Miniatūrs *raķešdzinējs*, kas paredzēts izmantošanai *kosmiskā lidaparāta orientācijas un stabilizācijas sistēmā*, dažkārt arī nelielai orbītas korekcijai, piem., kosmiskā lidaparāta tuvošanās laikā. Par r. m-u bieži izmanto gāzes *raķešdzinēju*.

raķešu taisnteces dzinējs *aeron.* Kombinēts dzinējs, kurā apvienoti *raķešdzinēja* un taisnteces dzinēja (sk. *reaktīvais dzinējs*) darbības principi; *raķešdzinējs* augstā spiedienā sadedzina degvielu ar oksidētāja nepietiekamību, tālāk nepilnās sadegšanas produkti nonāk taisnteces dzinējā, kur sadeg gaisa plūsmā; šādu dzinēju var lietot, ja lidošanas ātrums ir lielāks par Maha skaitli 1–5.

raķešu turbīnu dzinējs *aeron.* Kombinēts dzinējs, kurā apvienoti *turboreaktīvā* un *reaktīvā dzinēja* elementi; kompresors, kas spiež gaisu, piedziņai izmanto turbīnu.

raķete [v. *Rakete* < it. *rochetta* vārpstiņa] *aeron., kosm.* Bezpilota lidaparāts vai šāviņš ar *raķešdzinēju*, kas var pārvietoties un manevrēt bezgaisa un bezatbalsta telpā. *A v i ā c i j a s r.* – kaujas ierocis gaisa un virszemes mērķu iznīcināšanai, kurā lādiņa nogādei līdz mērķim izmanto *raķešdzinēju*. *V i e n p a k ā p e s r.* – r., kuras sastāvdaļas lidojuma laikā netiek atdalītas. *D a u d z p a k ā p j u r.* – r., kas sastāv no vairākām lidojuma gaitā atdalāmām r-es pakāpēm, kuras darbojas secīgi cita pēc citas, sākot ar apakšējo pakāpi. Dažos gadījumos apakšējo pakāpi papildina ar papildu blokiem – *s t a r t a p ā t r i n ā t ā j i e m*, ko starta brīdī iedarbina vienlaikus ar apakšējo pakāpi; šādu konstrukciju uzskata par pusotru pakāpi. Ar daudzpakāpju r-i var sasniegt daudz lielāku ātrumu nekā ar vienpakāpes r-i.

raķetoplāns [v. *Rakete* + fr. *planer* līdināties] *aeron.* Lidaparāts, kura trajektorija sastāv no paātrinājuma un augstuma uzņemšanas ar *raķešdzinēju* un tālākas planēšanas ar izslēgtu dzinēju, izmantojot korpusa vai spārna cēlējspēku; planēšanas posms var būt ļoti liels (starpkontinentāls).

RAM (a. *random acces memory*) *inf.* Brīvpieejas atmiņas apzīmējums (sk. *atmiņa*).

Ramana efekts [pēc indiešu fiziķa Č. V. Ramana (*Raman*, 1888–1970) vārda] *fiz.* *Gaismas izkliede* vielā ar gaismas viļņu garuma maiņu.

rāmīš 1. *meh.* Ģeometriski noturīga stieņu sistēma, ko izmanto par kādas konstrukcijas pamatu (skeletu). 2. *tehn.* Nesošā sistēma, kuras elementi ir savstarpēji cieši saistīti un pie kuras ir piestiprināti transportlīdzekļa agregāti un mezgli. *C e n t r ā l s i j a s r.* – r. ar vienu slēgtu profila garensiju un balstiem agregātu stiprināšanai. *G a r e n s i j a s r.* – r., kam ir divas garensijas, kuras savā starpā sastiprinātas ar šķērssijām.

rampa [fr. *rampe* ceļa slīpums, uzbrauktuve] 1. Skatuves grīdas priekšējā mala, kur izvietoti gaismas ķermeņi. *I e d o m ā t ā r. kino, tel.* – iedomāta līnija, kas norobežo filmējamo vidi no kameras un ko kamera filmēšanas gaitā nedrīkst šķērsot. 2. Slīpa vai paceļama platforma preču pārvietošanai no zemākas vietas augstākā vietā un otrādi. *I e d z i š a n a s r. lopk.* – slīpa platforma, kas atvieglo dzīvnieku iedzīšanu transportlīdzeklī vai izdzīšanu no tā. 3. *c.* Slīpa brauktuve (vai josla), kas *šķērsojuma mezglā* savieno dažādu līmeņu ceļus; bez pakāpieniem izbūvējams vai izejams dažādo līmeņu ceļu savienojums. 4. *jūrn.* No kuģa pakalgala uz krastu nolaižama sekciju platforma; stacionārā stāvoklī r-as viena sekcija veido aizveri kuģa korpusā (desantkuģiem r. ir kuģa priekšgalā).

randevu [fr. *rendez-vous* satikšanās] *jūrn.* Iepriekš saskaņota kuģu satikšanās vieta jūrā.

rangouts [hol. *rondhout*] *jūrn.* Virsklāja konstrukcijas un kuģa iekārtas detaļas signāluģu, zīmju un antenu izvietošanai, kravu iekārtu nostiprināšanai, uz burukuģiem – visu buru uzstādīšanai un nostiprināšanai.

ranžēšana [fr. *ranger* sakārtot] *stat.* Statistikas un cita veida informācijas sakārtošana kvantitatīvā vai kvalitatīvā nozīmīguma ziņā noteiktā, parasti augošā kārtībā (tiešais ranžējums) vai dilstošā kārtībā (ačgārmais ranžējums).

rapa *geol.* Piesātināts dabiskas (sālsēzera, līmāna) vai mākslīgas ūdenstilpes sāļūdens.

rapakivi [somu *rapa* sapuvis + *kivi* akmens] *geol.* Pelēks vai sārts granītporfīrs (sk. *porfīrs*) ar lieliem, ovāliem laukšpata kristālu ieslēgumiem; populārs būvakmens.

rapīrs [v. *Rapier* < fr. *rapière*] *tekst.* Stinga vai lokana caurulīte vai lente, ar ko rapīru *stellēs* audu ievada šķīrienā.

raports [fr. *rapport* ziņojums] *tekst.* Mazākais audu un šķēru skaits, kas rāda auduma pīnumu.

rāpotājvēži (*Reptantia*) *biol.* *Desmitkājvēžu* apakšārta. Raksturīgi pārstāvji ir upes vēži un krabji; pirmais krūškāju pāris parasti sevišķi liels un ar spilēm.

rāpuļi (*Reptilia*) *biol.* Viena no *mugurkaulnieku* klasēm; čūskas, ķirzakas, bruņurupuči u. c.

rasa *met.* Atmosfēras ūdens tvaiku kondensācijas produkts, kas pilienu veidā kondensējas uz augšnes virskārtas un uz priekšmetiem. Sk. *rasas punkts*.

rasas punkts *fiz.* Temperatūra, kurā gaisā esošais tvaiks kļūst piesātināts; ja gaisa temperatūra tālāk pazeminās, sākas tvaika kondensācija – veidojas rasa. Ja gaisa relatīvais mitrums ir 100%, r. p. sakrīt ar gaisa temperatūru. R. p-u nosaka ar *higrometru*.

rastrgrafika [lat. *rastrum* grābeklis + gr. *graphikē* gleznošanas māksla] *inf.* Grafiku vai zīmējumu attēlošanas veids, kurā *līnijas displeja ekrānā* veidotas no atsevišķiem punktiem (*rastra* elementiem). Sk. arī *vektorgrafika*.

rastrs [lat. *rastrum* grābeklis] 1. *fotogr.* Sistēma fotoreproducēšanā, kas sastāv no daudziem uz virsmas noteiktā veidā izvietotiem vienāda tipa elementiem (caurumiem, lēcām, spoguļiem, prizmām), kuri pārveido gaismas staru plūsmas raksturu. 2. *inf.* Horizontālu *līniju* šablons, ko izmanto *attēlu* veidošanai *displeja ekrānā*. Katra r-a līnija sastāv no punktiem, ko sauc par *pikseļiem*. Pikseļus var izgaismot atsevišķi, tādējādi veidojot *rakstzīmes* un grafiku. 3. *tel.* Līniju struktūra, ko uz televizora ekrāna veido *izvēršes plankums* un kas nosaka televīzijas attēla elementu pārraides secību.

rastrvektora konversija [lat. *rastrum* grābeklis +

vector vedējs, nesējs; lat. *conversio* pārmaiņa] *inf.* Bitkartētu *attēlu* pārveidošana vektoros vai *līniju* segmentos. Sk. arī *rastrgrafika*, *vektorrastra konversija*.

raticīdi [lat. *rattus* žurka] *ķīm.* Vielas, ko lieto žurku u. c. graužēju iznīcināšanai.

ratiņi *dz.* Ritošā sastāva ekipāžas sastāvdaļa, kas nodrošina lokomotīves kustību pa sliežu ceļu, uzņem vertikālās slodzes no virsbūves, horizontālās gareniskās vilces un bremzēšanas slodzes un šķērsslodzes; ekipāžā ietilpst divi divasīgie vai trīsasīgie vai arī četri divasīgie r.; vienas ekipāžas r. var būt savā starpā nesavienoti vai savienoti. R-u bāze – attālums starp ritošā sastāva r-u malējo riteņpāru griešanās asīm.

ratiņstatīvs *kino* Sk. *kinokamera*

rats *tehn.* Apaļa mašīnas vai aparāta detaļa, kas griežas ap asi vai kopā ar vārpstu un parasti pārnēs griezes momentu. Ratu, kas rit pa balstvirsmu, sauc par rīteni.

raudzēšana *pārt.* Tehnoloģisks process, kurā mikroorganismu, fermentu vai citu vielu ietekmē notiek pārtikas produkta sastāvdaļu bioķīmiskas izmaiņas.

rauga sēnes *biol.* Mikroskopisku vienšūnas *sēņu* grupa.

raugs *pārt.* *Saharomicēšu* dzimtas vienšūnas sēnes. *Lopbarības r. lopk.* – rūpnieciski iegūta, izkaltēta (arī presēta vai šķidra) r-a masa, ko izmanto mājdzīvnieku ēdināšanai (olbaltumvielu un B grupas vitamīnu avots). *R-a celts pēja* – laiks, kurā r. uzraudzē zināmu daudzumu miklas līdz noteiktam apjomam.

rauknis *lauks., mež.* Sirpjveida rīks sakņu un sīku krūmu nogriešanai.

raukums *mežr., kokapstr.* Apaļkoku caurmēra vai neapmalotu zāģmateriālu platuma pakāpeniska samazināšanās visā to garumā, kas pārsniedz normālo raukumu – 1 cm uz sortimenta garuma 1 m.

raupjuma skatlis *hidr.* Nosacīts lielums, kas raksturo plūsmas kanāla iekšējo sienu nelīdzenumu augstumu; nosakāms pēc īpašas metodikas.

raupjums *fiz., tehn.* Nelīdzenumu kopums, kas veido detaļas virsmas mikroreljefu (virsmas negludumu); veidojas virsmas apstrādes pro-

cesā. *Relatīvais r. hidr.* – nosacītā hidroauliskā *raupjuma skaitļa* attiecība pret caurules diametru; lieto hidroauliskos aprēķinos.

rausis *pārt.* Apaļš, plāns plācenis no raudzētas mīklas (ar pildījumu vai bez tā).

raustišanās *tel.* Kļūme vai mērķtiecīgi izraisīts efekts, televīzijas signāla līdzstrāvas līmenim spēji mainoties, kas liek strauji mainīties attēla spilgtumam ekrānā.

rauši lauks., pārt. Eļļas rūpniecības *blakusprodukts*, kas paliek, izspiežot eļļu no eļļas augu sēklām; izlieto mājdzīvnieku spēkbarībai.

rāva Brūns purva ūdens ar izšķīdušiem dzelzs sāļiem.

ravēšana lauks. Nezaļu izraušana ar rokām.

ražas gads *mež.* Gads, kurā kādas sugas koki zied bagātāk nekā citus gadus; pretēji – neražas gads, kad ziedu nav nemaz (egļēm).

ražas ievākšana *mež.* Koku augļu vai sēklu savākšana no zemes (ozolu, kļavu, ošu), no zariem (apšu, bērzu, papeļu), no nozāģētiem kokiem (priežu, egļu), no ūdens virsmas (melnalkšņu) un no augošiem kokiem sēklu plantācijās.

ražība lauks. Augkopības produkcijas daudzums, kas iegūts no sējumu platības vienības; aprēķina centneros no 1 ha sējumu gadā (zemstikla platībās – kg no m²).

ražotājbarība *lopk.* Uzņemto barības vielu un enerģijas daļa, ko no barības devas patērē noteiktas produkcijas (piena, dzīvmasas pieauguma, augļa augšanai, olu, vilnas u. c.) veidošanai; atbilst neto enerģijai.

ražotspēja *mež.* Koka vai cita auga spēja ziedēt un ražot sēklas; tā sākas dažādā vecumā atkarībā no sugas un augšanas apstākļiem (r. agrāk sākas mežmalās un atsevišķi augošiem kokiem).

reāģents [lat. *re.* pret, atpakaļ + *agens (agentis)* tāds, kas darbojas], **reaktīvs** *ķīm.* Viela, kas piedalās reakcijā. *Flotācijas r-i* – sk. *flotācija*.

reāģēt [lat. *reagere* darboties pretī, atsaukties] *ķīm.* Piedalīties ķīmiskā reakcijā.

reakcija [lat. *re.* pret, atpakaļ + *actio* darbība] 1. *ķīm.* Vielu savstarpēja ķīmiska iedarbība, kā rezultātā rodas viena vai vairākas jaunas vielas. *Eksotermiskā r. – r.*, kurā izda-

lās siltums. *Endotermiskā r. – r.*, kurā tiek saistīts siltums. *Ķēdes r. – ķīmiskā r.* vai *kodolreakcija*, kurā līdztekus r-as produktiem rodas pietiekami daudz aktīvu daļiņu, lai process pats sevi uzturētu vai norisētu pieaugošā ātrumā. *Ķīmiskā r. ultraskaņas klātbūtnē* (sonoķīmija) – r., kas paātrinās vai notiek tikai tad, ja uz tās vidi iedarbojas ar ultraskaņu. *Sadalīšanās r. – ķīmiskā r.*, kurā sarežģītas molekulas pārvēršas vienkāršās molekulās (piem., $\text{CaCO}_3 \rightarrow \text{CaO} + \text{CO}_2$). 2. *meh.* Spēks, ar kādu uz aplūkojamo objektu kontakta vietā iedarbojas ierobežojošais objekts. *Enkurā r. el.* – elektriskās mašīnas *enkurā* inducētās strāvas magnētiskā lauka atgriezeniskā iedarbība uz *induktora* magnētisko lauku, piem., līdzstrāvas mašīnās enkura r-as rezultāts ir fizikālās *neitrāles* nobīde no ģeometriskās neitrāles. *Normālā r. – saskares* virsmās pa normāli vērsta r.; ja tā kļūst negatīva, vienpusīgā balstā zūd kontakta spēki un objekts atraujas no balsta.

reaktīvais dzinējs [lat. *re.* pret, atpakaļ + *activus* darbīgs] *aeron.* Kopīgs nosaukums lidaparātu dzinējiem, kuros vilce tiek radīta ar reaktīvo spēku, kas rodas, reaktīvai strūklai ar lielu kinētisko enerģiju izplūstot no dzinēja sprauslas; ir raķešu un gaisa r-i d-i. *Gaisa r. d. – r. d.*, kurā gaisu izmanto par pamatķermeni termodinamiskajā ciklā un reaktīvās vilces radīšanai. *Iekšdedzes r-i d-i – r-i d-i*, kuros degvielas sadedzes enerģija tiek pārvērsta caur *sprauslu* izplūstošās degšanas produktu gāzu strūklas kinētiskajā enerģijā. *Pulsējošais taisnteces gaisa r. d. – periodiskas darbības gaisa r. d.* ar siltuma padevi, kad paaugstinās spiediens gāzes plūsmā; lieto lidmašīnās, lādiņos un bezpilota lidmašīnās, kuras izmanto par mērķiem. *Taisnteces gaisa r. d. – gaisa r. d.* bez kompresora, kurā gaisa saspiešana notiek ar ieejošās plūsmas kinētisko enerģiju; lieto lidojumiem ar lielu virsskaņas ātrumu (virs Maha skaitļa 1,5–2). *Sk. arī raķešdzinējs.*

reaktīvā kustība *fiz.* Ķermeņa kustība, ko izraisa reaktīvais vilces spēks, kurš rodas, no ķermeņa pa sprauslu izplūstot gāzes, tvaika u. c. strūklai; ķermenis kustas strūklas kustībai

pretējā virzienā; izmanto reaktīvajos dzinējos un reaktīvajos šāviņos.

reaktīvā turbīna *Turbīna*, kurā ievērojama daļa darbķermeņa (šķidrums, gāzes, tvaika) potenciālās enerģijas pārvēršas mehāniskajā enerģijā darbrata kanālos, kam ir reaktīvās sprauslas forma; šajos kanālos darbķermeņa strūkļa attīsta reaktīvo spēku.

reaktīvs [lat. *re..* pret, atpaka] + *activus* darbīgs] *ķīm.* → **reaģents**

reaktogrāfs [lat. *re..* atpaka] + *actio* darbība; gr. *graphein* rakstīt] *kino, tel.* Iekārta auditorijas reakcijas fiksēšanai filmas demonstrēšanas laikā.

reaktoplasti *ķīm.* *Plastmasas*, kuru galvenā sastāvdaļa ir neatgriezeniski cietējoši *oligomēri*.

reaktors 1. *ķīm.* Aparāts, kurā realizē ķīmisku reakciju. Dažus r-us sauc par *konverteriem*, kontaktparātiem, *autoklāviem*, *skruberiem* u. c. Pēc reaģentu ievadišanas veida šķir periodiskas, pusperiodiskas un nepārtrauktas darbības r-us, pēc maisīšanas rakstura – ideālas maisīšanas, daļējas maisīšanas un ideālas izspiešanas r-us, pēc reaģentu fāžu stāvokļa – homogēnas un heterogēnas vides r-us, pēc temperatūras režīma – izotermiskos, adiabatiskos un r-us ar siltuma apmaiņu, pēc konstruktīvā izveidojuma – tilpņveida, kolonnveida un cauruļotos r-us. 2. *el.* Spole (no liela šķērsgriezuma izolēta vada) induktīvās pretestības palielināšanai augstsprieguma tīklā. Lieto 6–10 kV maiņstrāvas ķēdēs īsslēguma strāvas ierobežošanai līdz pieļaujamai vērtībai un augstāka sprieguma saglabāšanai uz barojošām kopnēm īsslēguma režīmā.

realgārs [arābu *rahjal ihar* rūdas pulveris] *min.* Oranžsarkans minerāls, arsēna sulfīds AsS, arsēna rūda.

reāllaiks [lat. *realis* priekšmetisks, vielisks + laiks] *inf.* Faktiskais *datu apstrādes* procesa norises laiks, kas atkarīgs no datu plūsmas, kuru *dators* saņem no kāda ārēja procesa.

reanimācija [lat. *re..* atkal + *animatio* dzīvības iedvešana] *med.* Dzīvībai svarīgu orgānu darbības atjaunošana.

recekļis Telpiska olbaltumvielu struktūra (gels, režģis).

recepte [lat. *receptum* saņemtais] 1. *pārt., tehnol.* Apraksts, kurā norādīts optimālais produkta, ēdiena vai medikamenta sastāvdaļu un piedevu daudzums un lietošanas veids. Tehnoloģiskais reglaments, kurā aprakstīta kāda produkta vai izstrādājuma gatavošanas tehnoloģija. 2. *med.* Rakstisks ārsta priekšraksts aptiekai par zāļu izgatavošanu un lietošanu.

receptori [lat. *recipere* saņemt] *biol.* Jušanas nervu šķiedru gali, kas uztver *kairinājumus*.

receptūra [lat. *receptum* saņemtais] 1. *med.* Zāļu izrakstīšanas un sagatavošanas noteikumu kopums. 2. *novec.* Materiāla izejvielu maisījuma kvalitatīvais un kvantitatīvais sastāvs un sagatavošanas apraksts.

recesīvs [lat. *recessus* atkāpšanās] *biol.* Tāds, kas netiek pārmantots iedzimtības ceļā.

recinātāji *pārt.* Vielas, kas veido želeju, recekli un strukturē produktu.

recipients [lat. *recipiens* (*recipientis*) saņēmējs] 1. *med.* Slimnieks, kam pārlej asinis vai transplantē audus. 2. *lopk.* Dzīvnieks, kam transplantē no *donora* iegūtos audus, orgānus vai embrijus.

reciproks [lat. *reciprocus* savstarpējs] Savstarpējs. *R-a i n e r v ā c i j a* *biol.* – reflektorisks mehānisms, kas nodrošina inervāciju savstarpēji saistītām skeleta muskuļu grupām sarežģītu kustību veikšanai (piem., skriešanai, iešanai).

redāns [fr. *redan*] *jūrn.* Lidlaivas korpusa vai hidroplāna pludiņa apakšā – pakāpienveida iedobums ūdens plūsmas atraušanai, resp., ūdens pretestības samazināšanai.

reducenti [lat. *reducens* (*reducentis*) tāds, kas atjauno agrākajā stāvoklī], **destruktori** *biol.* Organismi, kas noārda bojāgājušo organismu organiskās vielas līdz neorganiskajām vielām.

reducēt [lat. *reducere* virzīt atpakaļ] 1. Samazināt, īsināt; vienkāršot. 2. *ķīm.* Pievienot elektronus vai ūdeņradi; samazināt oksidācijas pakāpi.

reducētājs *ķīm.* Reaģents, kas izraisa *reducēšanu*, atdod elektronus.

redukcija [lat. *reductio* virzīšana atpakaļ] *biol.* 1. Orgāna samazināšanās, uzbūves vienkāršošanās vai raksturīgās funkcijas zudums organisma individuālajā vai vēsturiskajā at-

tīstībā. 2. Šūnu hromosomu samazināšanās mejozē uz pusi.

reduktāze *lopk. Ferments*, ko izdala pienā esošie mikroorganismi.

reduktors [lat. *reductor* tāds, kas virza atpakaļ] *tehn.* 1. Pārvars, kas samazina apgriezienu skaitu un palielina griezes momentu. 2. Hidrauliska vai pneimatiska ierīce, kas samazina un regulē šķidruma vai gāzes spiedienu.

redundance [v. *Redundanz* < lat. *redundare* lit pāri malām] *inf.* Dažāda rakstura papild-elementu kopums, ko iestrādā sistēmā tās darbības uzticamības palielināšanai. Iz-manto, piem., *aparātūras*, informacionālo un algoritmisko r-i.

redzamās gaismas starojums *med.* Fizioterapijas veids, ko izmanto jaunpiedzimušo apstarošanai *hiperbilirubinēmijas* ārstēšanā.

redzamība 1. *met.* Spēja ar redzi atšķirt attālinātus objektus, kurus no novērotāja šķir dažāda duļķojuma gaisa slānis. 2. Attālums, kurā izzūd novērojamā objekta pazīmes, kontūras; objekta uztveramība ar redzi. R-as t ā l u m s *aeron.* – maksimālais attālums, kurā redzami un atpazīstami neapgaismoti zemes virsmas objekti dienā un apgaismoti objekti naktī; ir horizontālā, vertikālā un slīpā r.

redzamības attālums *c.* Minimālais attālums, kurā pie stūres sēdošam autovadītājam ir jāpārredz ceļš vai jāsaskata šķērslis uz ceļa. A p d z i š a n a s r. a. – r. a., kas vajadzīgs, lai autovadītājs varētu droši apdzīt, braucot ar projektēto (aprēķina) ātrumu.

redzamības horizonts *astr.* Visuma novērojamās daļas robeža, sfēras virsma, kuras centrā atrodas novērotājs un kuras rādiuss ir vienāds ar Visuma pastāvēšanas laika (sk. *Lielaais Sprādziens*) un *gaismas ātruma* reizinājumu. Novērojumi ārpus r. h-a nav iespējami, jo starojums no šās Visuma daļas vēl nav sasniedzis novērotāju.

redze *biol.* Organisma spēja uztvert un analizēt gaismu jeb elektromagnētisko starojumu.

redzes orgāni *biol.* Cilvēka un dzīvnieku orgāni, kas specializēti *gaismas* kairinājuma uztveršanai un analīzei.

refleksija [lat. *reflexio* atliekšana] *fiz., meh.* Staru viļņu atstarošana (atstarošanās).

reflekss [lat. *reflexus* atstarojums] 1. *biol.* Orga-

nisma atbildes reakcija uz ārējās vai iekšējās vides kairinājumu. B e z n o s a c ī j u m a r. – r., kas izveidojies no nostiprināties evolūcijas gaitā un pāriet no paaudzes paaudzē ar iedzimtību. N o s a c ī j u m a r. – r., kas izveidojas organisma individuālās dzīves laikā noteiktos apstākļos un izzūd, mainoties apstākļiem, kuros tas radies. 2. *fiz.* Atstarojums; krāsas nianse, kas rodas, uz priekšmetu krītot gaismai, kura atstarojas no citiem objektiem.

reflektors [v. *Reflektor* < lat. *reflectere* liekt atpakaļ] 1. Atstarotājs, ierīce, iekārta vai elements staru, viļņu atstarošanai. 2. *kino* Alumīnija folija vai apsudrabota virsma saules gaismas virzīšanai uz filmējamo objektu ārskatu uzņemšanas laikā. S l ā p ē j o š a i s r. – r., kas izkļiedē vai mīkstina virzīto gaismu. T i e š a i s r. – r., kas darbojas līdzīgi spogulim. 3. *astr.* → **spoguļteleskops**

refrakcija [lat. *refractio* laušana] 1. *fiz.* → **gaismas laušana**. 2. *astr., jūr.* Gaismas stara noliekšanās, tam ejot cauri Zemes atmosfērai; cēlonis ir Zemes atmosfēras nehomogenitāte. R-as dēļ visi redzami spīdekļu attēli ir pietuvināti zenītam. R. neietekmē spīdekļus, kas atrodas zenītā, bet uz patiesā *horizonta* r-as vērtība sasniedz apm. 35'.

refrakcijas koeficients *fiz.* *Optiskā* starojuma izplatīšanās ātrumu attiecība divās vidēs. Vidēs, kurās notiek arī gaismas absorbcija, r. k. ir komplekss lielums, kura imaginārā daļa ir *absorbcijas konstante*.

refraktaritāte [lat. *refractarius* stūrgalvīgs] *med.* Nespēja uzbudināties.

refraktometrija [lat. *refractus* laužts + gr. *metrein* mērit] 1. *fiz.* Optikas nozare, kurā pēta dažādu vielu gaismas laušanas koeficienta mērīšanas metodes. 2. *ķīm.* Analīzes metode, kuras pamatā ir šķidruma gaismas laušanas koeficienta mērījumi.

refraktometrs [lat. *refractus* laužts + *metron* mērs] *fiz.* Optisks instruments cietvielu un šķidrumu gaismas laušanas koeficienta noteikšanai.

refraktors (lēcu teleskops) [lat. *refractus* laužts] *astr.* *Optiskais teleskops*, kura objektīvs sastāv no vienas vai vairākām lēcām.

refrižeratorautomobilis *aut., transp.* Transportli-dzeklis ar hermētiski slēgtu saldējamu kravas

telpu (-18–+4 °C) ātrbojīgu pārtikas produktu pārvadāšanai.

refrižeratorkuģis [a. *refrigerator* < lat. *refrigerare* atdzēsēt + kuģis] *jūrn.* Kuģis ar aukstuma iekārtu noteikta temperatūras režīma radīšanai kravas telpās – ātrbojīgu pārtikas produktu pārvadāšanai.

refrižerators [a. *refrigerator* < lat. *refrigerare* atdzēsēt] *transp.* Transportlīdzeklis ar furgona tipa virsbūvi, kurā uzstādīta saldēšanas iekārta.

refrižeratorvagens *dz.* Izotermiskā kravas vagona veids – vagona ar saldēšanas (un sildīšanas) iekārtu ātrbojīgu kravu pārvadāšanai.

regate [it. *regata*] *jūrn.* Lielas burāšanas, airēšanas vai motorlaivu sacīkstes, ko pēc tradīcijas rīko noteiktā gadalaikā un vietā.

regolīts [gr. *rhēgos* pārkļājs + *lithos* akmens] *astr.* Irdens materiāls, kas klāj atmosfēras neieskaitu planētu, pavadoņu un asteroīdu virsmas; veidojas *mikrometeorītu erozijas* rezultātā.

regresija [lat. *regressio* kustība atpakaļ] 1. *mat.* Gadījumieluma vidējās vērtības statistiska funkcionāla atkarība no cita gadījumieluma. R-as a n a l ī z e – matemātiskās statistikas metode r-as noteikšanai, izmantojot statistisku eksperimentu rezultātus. 2. *ģeol.* Jūras atkāpšanās sauszemes celšanās, jūras dibena grimšanas vai ūdens daudzuma samazināšanās dēļ.

regresijas koeficients *lopķ.* Lielums, kas rāda, par cik vienībām mainās kāda pazīme, ja otra pazīme mainās par vienu vienību.

regress [lat. *regressus* atgriešanās, kustība atpakaļ] *biol.* Organisma attīstība, kam raksturīga organizācijas līmeņa pazemināšanās, struktūras vienkāršošanās un funkciju skaita samazināšanās.

regs [arābu] *ģeogr.* Līdzens, akmeņains tuksnesis Ziemeļāfrikā.

regulators [lat. *regulare* sakārtot] *tehn.* Ierīce vai sistēma procesa norises sakārtošanai pēc noteikta likuma. Tehnikā r. parasti veic automātisku regulēšanu. Sk. arī *releĵregulators*.

reguri [hindu] *lauks.* Augsnes, kas veidojas tropiskajā klimatā ar mainīgu mitruma daudzumu; raksturīga tumši pelēka vai pelēka

krāsa, maz humusa, neitrāla vai sārmaina reakcija.

reģenerācija [lat. *regeneratio* atjaunošana, atjaunošanās] 1. *ķīm. tehnol.* Ražošanas procesā vai reakcijā lietoto produktu pārvēršana sākuma produktos (piem., otrreiz lietojama polietilēna iegūšana no veciem izstrādājumiem, sasildīta produkta siltuma otrreizēja izmantošana). 2. *biol.* Organisma spēja atjaunot zaudētos audus, orgānus vai ķermeņa daļas (piem., ķirzakai ataug atrautā aste). 3. *min.* Apdēdējuša kristāla formas atjaunošanās, nokļūstot augšanai labvēlīgā vidē.

reģenerators [v. *Regenerator* < lat. *regenerare* atjaunot] 1. Atjaunotājs. 2. *siltumt.* Periodiskas darbības siltuma apmainītājs siltumagregātu lietderības koeficienta palielināšanai, piem., periodiskas darbības keramiska kamera ar speciālu krāvēju krāsnis *atgāzu* siltuma izmantošanai; lieto stikla kausēšanas krāsnīs.

reģenerāts 1. *tehnol.* Reģenerācijas produkts – izlietots materiāls, kam pārstrādes procesā atjaunotas agrākās īpašības. 2. *ķīm.* Vecu gumijas izstrādājumu speciālas pārstrādes produkts, kas spēj atkārtoti vulkanizēties, veidojot jaunus gumijas izstrādājumus.

reģionāls [lat. *regionalis* apgabala, novada] Tāds, kas attiecas uz kādu atsevišķu apgabalu, atsevišķu valsti vai uz vairākām kaimiņvalstīm.

reģistra veltnīši *papīrr.* Papīrmašīnas sieta galda sākuma sastāvdaļa; r. v-u daudzums atkarīgs no sieta galda garuma un veltnīšu diametra.

reģistrs [lat. *registrum* pieraksts] 1. *elektron.* Elektroniska iekārta bināra skaitļa glabāšanai, dažreiz arī izmaiņīšanai; parasti sastāv no D *trigeriem*. P a r a l ē l a i s r. – r., kurā visu informāciju ievada vienlaikus. B ī d e s r., v i r k n e s r. – r., kurā informāciju ievada pakāpeniski – *bitu* pēc bita; ievadot kārtējo informācijas bitu, iepriekš ievadītais automātiski pabīdās uz priekšu par vienu pozīciju. 2. *telek.* Automātisko telefona un telegrāfa centrāļu ierīce izsaukamā abonenta numura uzglabāšanai un numerācijas ciparu tālākai noraidīšanai citām vadības ierīcēm; var arī noraidīt centrāles vai aizņemības signālus. 3. *inf.* Maza apjoma *atmiņa*, kas

paredzēta datu īslaicīgai glabāšanai. R-a ietilpība parasti ir viens bits, *bait*s vai *vārds*.
A d r e s e s r. – r. adreses glabāšanai.

rehabilitācija [lat. *re..* atkal + *habilitas* derīgums] *med.* Pasākumi darbaspēju atgūšanai pēc slimības vai ievainojuma.

reiders [a. *raider*] *jūrn.* Karakuģis, kas uzbrūk pretinieku tirdzniecības kuģiem un transportkuģiem galvenajos jūrasceļos.

reids [kr. *peṛṛ* < hol. *reed*] *jūrn.* Jūras daļa krasta tuvumā pie ieejas ostā vai kanālā; r-ā noenkurojas kuģi, kas gaida ieiešanas rikojumu ostā. Ir ārējie jeb atklātie r-i un iekšējie r-i (norobežoti ar moliem).

reimatisms [gr. *rheumatismos* plūšana, izplūšana] (*rheumatismus*) *med.* Infekciozi alerģiska slimība, kas skar galvenokārt locītavas un sirds un asinsvadu sistēmu.

reimatoloģija [gr. *rheumatismos* plūšana, izplūšana + *logos* jēdziens, mācība] Medicīnas nozare, kurā pēta *reimatisma* attīstību, diagnostiku un ārstēšanu.

reimokardioloģija [gr. *rheuma* plūsma + *kardia* sirds + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Mācība par reimatisma bojājumu procesiem sirds un asinsvadu sistēmā, to diagnostiku un ārstēšanu.

reimokardīts [gr. *rheuma* plūsma + *kardia* sirds] (*rheumocarditis*) *med.* Reimatisks process sirds audos.

Reinolds skaītis [pēc a. fiziķa O. Reinoldsa (*Reynolds*, 1842–1912) vārda] *fiz.* Līdzības kritērijs, ko lieto viskozu šķidrumu un gāzes tecēšanas aprakstam; apz. R_e . R. s. raksturo inerces spēku un viskozitātes spēku attiecību: $R_e = \rho v l / \mu$ (ρ – blīvums, v – plūsmas raksturīgais ātrums, l – raksturīgais lineārais izmērs, μ – dinamiskais viskozitātes koeficients). R. s. raksturo arī viskoza šķidruma plūsmas apgabalus: ja $R_e < R_{ekr}$, tad iespējama tikai lamināra plūsma, bet, ja $R_e > R_{ekr}$, plūsma var kļūt turbulentā (R_{ekr} – kritiskais R. s.). Sk. arī *līdzības teorija*.

reinvīns *pārt.* Vinogu vīna šķirne Vācijā, gatavota no Reinas ielejā augošajām vīnogām.

reiss [v. *Reise* ceļojums] *transp.* Transportlīdzekļa brauciens no maršruta viena galapunkta līdz otram. M a n e v r u r. dz. – manevru vagonu sastāva (ar lokomotīvi) pārvie-

tošanās no viena ceļa uz citu, mainot kustības virzienu. T i e š a i s r. *aeron.* – gaisakuģa lidojuma veids, kad visu r-u no izlidošanas punkta līdz galapunktam caur jebkuriem starppunktiem norāda ar vienu un to pašu nosacīto apzīmējumu.

rekognoscēšana [lat. *recognoscere* iepazīt, apskatīt] *ģeod.* Apvidus uzmērāmās teritorijas izpēte, kurā pārbauda esošos ģeodēziskos punktus, nosprauž jaunus uzmērīšanas atbalsttikla punktus un līnijas, izvēlas uzmērīšanas metodiku.

rekombinācija [lat. *re..* atkal, no jauna + *combinatio* savienošana] 1. Sastāvdaļu savienošana citā kārtībā. 2. *biol.* Ģenētikā – *gēnu* pārgrupēšanās, kas nosaka jaunu pazīmju un to kombināciju veidošanos. 3. *fiz.* Elektronu un *caurumu* vai elektronu un pozitīvo *jonu* apvienošana, veidojot neitrālus pārus.

rekonfigurācija [lat. *re..* atkal, no jauna + *configuratio* veidošana] *inf.* 1. *Datoru sistēmas* esošās *konfigurācijas* maiņa, piem., izolējot vai apejot bojātu funkcionālu *bloku*, ar vairākiem moduļiem veidojot alternatīvu *ceļu* vai arī mainot *savienojumus* starp komponentiem. 2. Datoru sistēmas dažādu funkcionālo bloku nomainīšana ar citiem, kā arī pārmaiņa to savienojumos. D i n a m i s k ā r. – datoru *tīkla* vai datoru sistēmas konfigurācijas izmaiņa, nepārtraucot tās darbību.

rekonstrukcija [lat. *re..* atkal, no jauna + *constructio* celšana, būvēšana] 1. *būv.* Būves pārbūve, mainot tās apjomu un mainot vai saglabājot tās funkcijas. 2. Atjaunošana, uzlabošana. M a z v ē r t ī g o j a u n a u d ņ u r. *mež.* – mazvērtīgu *jaunaudžu*, kurās ir daudz slimu, bojātu un atmirušu kociņu, vai audzēšanas mērķiem un augšanas apstākļiem nepiemērotu koku sugu uzlabošana vai pārveidošana.

rekonvalescence [lat. *re..* atkal, no jauna + *convalescentia* atveseļošana] *med.* Atveseļošanās periods pēc smagas saslimšanas.

rekordautomobilis *aut.* Sacikšu automobilis ātruma rekordu sasniegšanai īsā distancē (piem., 400 m, 1 km, 1 jūdze).

rekordlidojums [a. *record* < lat. *recordari* atcerēties + lidojums] *aeron.* Gaisakuģa lidojums, kas parāda tā maksimālās iespējas

sasniegt lielu attālumu, ātrumu, kravas pacelšanu augstumā un lidojuma ilgumu.

rekreācija [lat. *recreatio* (spēku) atjaunošana] *arhit.* Atpūtas zonu, kā arī veselības aizsardzības un tūrisma kompleksu projektēšana ciešā saistībā ar ainavu arhitektūru.

rekristalizācija 1. *ķīm.* Pārkristalizēšanās. Process, kurā sikkristāliskam produktam mainās graudu lielums. *P r i m ā r ā r.* – polikristāliska materiāla pārkristalizēšanās pēc plastiskas deformācijas. *S e k u n d ā r ā r.* – atsevišķu aktīvu materiāla graudu ļoti strauja augšana uz pārējās masas rēķina saņemšanas procesā. 2. *materiālt.* Uzkaldināta metāla kristāliskās uzbūves maiņa, kas notiek, ja temperatūra pārsniedz *r*-as temperatūru, – deformēto *graudu* vietā izveidojas jauni, pareizi veidoti, līdzsvaroti graudi; metālam pazeminās cietība, palielinās plastiskums. *R*-as *t e m p e r a t ū r a* – katram metālam vai sakausējumam raksturīga (no kušanas temperatūras atkarīga) temperatūra, ko pārsniedzot, notiek deformēta metāla *r*.

rekši [lat. *rex* valdnieks] *lopk.* → *īsmatainie truši*

rektascensija [lat. *rectus* taisns + *ascensio* kāpšana uz augšu] *astr.* Koordināta ekvatoriālajā koordinātu sistēmā, ko skaita pa *debess ekvatoru* no pavasara punkta pretēji pulksteņrādītāja kustības virzienam līdz spīdekļa deklināciju riņķim (sk. *deklinācija*). *R*. mainās robežās no 0^h līdz 24^h.

rektifikācija [lat. *rectificatio* iztaisnošana, izlabošana] 1. Šķidru vielu maisījuma sadalīšana tīrās vielās vai frakcijās pēc to viršanas temperatūras; pamatā ir daudzkārtēja destilācija, šķidrās un tvaika fāzes pretplūsma; izmanto naftas, koksēšanas blakusproduktu pārstrādē, ķīmiskajā un pārtikas rūpniecībā. *A z e o t r o p ā r.* – r., kurā azeotropajam maisījumam (tā sadalīšanai) pievieno vielas, kas veido citu azeotropu. *E k s t r a k t ī v ā r.* – r., kurā maisījumam pievieno vielu, kas vienas vielas gaistamību palielina; izmanto, ja dažādu vielu viršanas temperatūra maz atšķiras. 2. *pārt.* Attīrīšana no piemaisījumiem, piem., vairākkārt destilējot.

rektifikāts 1. *ķīm.* Rektifikācijas produkts. 2. *sar.* Tīrtais etilspirts.

rektoskopija [lat. *rectum* taisnā zarna + gr.

skopein skatīties] *med.* Taisnās zarnas izmeklēšana ar speciālu ierīci – *rektoskopu*.

rektoskops [lat. *rectum* taisnā zarna + gr. *skopein* skatīties] *med.* Ierīce taisnās zarnas izmeklēšanai – caurule ar optisku sistēmu un elektriskās gaismas avotu.

rekuperācija [lat. *recuperatio* saņemšana atpakaļ] Elektriskās enerģijas *r. el.* – elektrodzinēja darba režīms, kad dzinēja *enkurā* inducējas tāds elektrodzinējspēks, lai dzinējs var nodot elektrisko enerģiju atpakaļ avotam.

rekuperators [lat. *recuperator* atpakaļsaņēmējs] *tehnol.* 1. Virsmas tipa *siltummainis*, kurā siltumapmaiņa starp dzesējamo un sildāmo vielu notiek caur sienīņu, kas šīs vielas šķir; izgatavo no metāla, keramikas, plastmasas un grafīta. Pēc uzdevuma iedala sildītājos, dzesētājos, iztvaicētājos, kondensatoros; pēc konstrukcijas – cauruļapvalka, plāķņu, spirāļu *r*-os u. c., pēc darbības veida – periodiskas un nepārtrauktas darbības *r*-os. 2. Tvertne *tehnoloģiskā ūdens* nostādināšanai *azbestcements* izstrādājumu ražošanas nodalās.

relaksācija [lat. *relaxatio* sasprieguma mazināšana, atslābināšana] 1. *fiz., meh.* Materiāla spēja pakāpeniski mazināt spriegumu deformētā ķermenī. 2. *ķīm.* Sistēmas pāreja no ārējas iedarbības izraisīta nelīdzsvara stāvokļa termodinamiska līdzsvara stāvoklī. 3. *med.* Spriedzes mazināšana; atslābināšanās.

relaksācijas laiks *fiz.* Laiks, kurā sistēmas mērāmais parametrs samazinās *e* reizes, piem., ierosinātu atomu dzīves laiks, kurā ierosinātu atomu skaits noteiktā stāvoklī samazinās *e* reizes.

relaksācijas svārstības *el., tehn.* Svārstības, kas rodas nelineārās sistēmās, kurās eksistē lieli disipatīvie spēki (piem., berzes spēki mehāniskajās sistēmās, elektriskā pretestība – elektriskajās sistēmās).

relaksanti [a. *relaxant* < lat. *relaxare* atlaist vaļīgāk, atslābināt] *ķīm., med.* vielas, ārstniecības līdzekļi, kas pazemina muskulatūras *tonusu*, mazina sasprindzinājumu.

relatīvā atommasa, atommasa *fiz.* Atoma masa, izteikta *atommasas vienībās* *A_r*. Ķīmiskā elementa *r. a.* aptuveni ir vienāda ar šā elementa kārtas skaitli *A*.

relatīvais augstums *aeron.* Sk. **augstums**

relativistiskā astrofizika [v. *relativistisch* saistīts ar relativismu, ar relativitātes teoriju; astrofizika] *astr.* Astrofizikas nozare, kurā pēta tos kosmiskos objektus (*kvazārus, pulsārus, melnos caurumus* u. c.), kuros norisošajos procesos svarīga nozīme ir relativitātes efektiem.

relativistiskā fizika *fiz.* Lielu ātrumu fizika. R-ās f-as pamatā ir speciālā relativitātes teorija, kas iedibina korektus fizikālo notikumu apraksta principus telpā un laikā; tās jomas ir relativistiskā mehānika un relativistiskā elektrodinamika. Robežgadījumā, kad kustības ātrumi *v* ir daudz mazāki par gaismas ātrumu *c*, r-ās f-as secinājumi atbilst klasiskajā fizikā pieņemtajiem secinājumiem.

relativistiskais intervāls *fiz.* Invariants lielums, kas saista divus fizikālus notikumus telpā un laikā. *L a i k v e i d a r. i. – r. i.*, kas atbilst cēloņsaistītiem notikumiem. *N u l l e s r. i., g a i s m a s r. i. – r. i.*, kas saista notikumus, starp kuriem izplatās elektromagnētiskais signāls. *T e l p v e i d a r. i. – r. i.*, kas atbilst neatkarīgiem notikumiem.

relativitātes princips *fiz.* Viens no fizikas fundamentālajiem principiem, saskaņā ar kuru visas inerciālās atskaites sistēmas ir ekvivalentas – ne ar kādiem līdzekļiem novērotājam nav iespējams konstatēt pašam savu vienmērīgu taisnvirziena kustību; no tā izriet, ka visas fizikas likumsakarības visās inerciālās atskaites sistēmās izpaužas vienādi.

relatīvs [lat. *relativus* attiecināts, attiecīgs] Tāds, kas pastāv un ir izsakāms salīdzinājumā ar ko; attiecībā pret ko; tāds, kas mainās atkarībā no apkārtējiem apstākļiem.

Releja izkliede [pēc a. fiziķa Dž. V. Releja (*J. W. Rayleigh*, 1842–1919) vārda] *fiz.* Koherenta *gaismas izkliede* optiski neviendabīgā vidē, kurā daļiņu izmēri ir daudz mazāki par krītošās gaismas viļņu garumu.

Releja viļņi, virsmas viļņi [pēc a. fiziķa Dž. V. Releja (*J. W. Rayleigh*, 1842–1919) vārda] *fiz.* Elastiskas *svārstības*, kas izplatās cietos ķermeņos gar to brīvo virsmu un rīkst perpendikulāri virsmai.

relejregulators *aut.* Elektrisks aparāts, kas automātiski pieslēdz ģeneratoru

elektroiekārtai vai atslēdz no tās, ierobežo barošanas strāvas stiprumu un regulē spriegumu uz ģenerators spailēm.

relejs [fr. *relais* < *relayer* mainīt, aizstāt] *el., telek.* Automātiska ierīce, kas lēcienveidīgi maina izejas lieluma vērtību, ja ieejas lielums sasniedz noteiktu vērtību. Parasti r-am ir divi darba stāvokļi, retāk – trīs. Atkarībā no ieejas lieluma ir strāvas, sprieguma, laika r-i, *termoreleji* u. c. r-i.

reliktaugsnes [lat. *relictum* atlikums + *augšne*] *lauks.* Augšnes, kuru īpašības neatbilst tagadējiem fiziogeogrāfiskajiem vai saimnieciskās izmantošanas apstākļiem.

relikti [lat. *relictum* atlikums] *biol.* Augu un dzīvnieku *sugas, populācijas, cenozes* u. c. dabas objekti, kas attiecīgajā teritorijā saglabājušies no iepriekšējiem ģeoloģiskajiem laikmetiem. R-a e z e r s – ezers, kas ir senas jūras palieka un izveidojies no līča, kurš atdalījies no jūras.

relikstarojums *astr.* Zemas intensitātes kosmiskais radiostarojums, kas aizpilda Visumu un veido vienmērīgu radiostarojuma fonu ar niecīgām intensitātes fluktuācijām. R. radies Visuma evolūcijas posmā, kad notika ūdeņraža rekombinācija; Visumu veidojošā viela kļuva relatīvi caurspīdīga, un starojums varēja brīvi pārvietoties visos virzienos. Sk. *Visuma evolūcijas ēras.*

relīns būv. Divkārtains vai trīskārtains grīdas seguma materiāls ar dilumizturīgu, dekoratīvu augšējo kārtu; lieto virtuvju un sanitāro mezglu grīdām.

reliņš [v. *Reling*] *jūrn.* Atklātā klāja norobežojums ar metāla caurulītēm; r. var aizvietot *falšbortu.*

reljefs [fr. *relief*] *ģeogr., ģeol.* Zemes vai kādas teritorijas virsas, kā arī jūras un okeāna dibena formu kopums. A p r a k t a i s r. – nogulumu vai vulkanogēno iežu nosepts r., kas izveidojies pirms šo iežu uzkrāšanās. A u g s t k a l n u r. – augstkalnājs; jauno kalnzemju r., kam raksturīgas stāvas nogāzes, dziļš un izteikts posmojums, smailas, klinšainas virsotnes. E r o z ī v a i s r. – r-a tips, kura galvenais veidošā faktors ir tekošais ūdens. G l a c i ā l a i s r. – r-a formu kopums, kas veidojies seno un mūsdienu ledāju darbības

rezultātā. *Gravīģināis r.* – nogāžu r.; dažāda apveida r-a formu sakopojums uz nogāzēm un to piekājē, kas radies smaguma (gravitācijas) spēka izraisītas blāķveida, birstošu vai plūstošu iežu masu periodiskās vai lēnas pārvietošanās rezultātā. *Grēdotts z e m ū d e n s r.* – r., ko veido gari, šauri, paralēli akumulācijas paaugstinājumi un kas veidojies, stiprām *plūdmaiņu* straumēm iedarbojoties uz smilšainu jūras dibenu. *R-a f o r m a* – Zemes virsmas izcīlnis, ieplaka vai līdzenums. *Z e m ū d e n s r.* – ūdenstilpes dibena r-a formu kopums, kas veidojies endogēnos vai eksogēnos procesos.

reljefspiedums *poligr.* → **izcīlspiedums**

remisija [lat. *remissio* atslābšana; pārtraukums] *med.* Slimības parādību samazināšanās.

remonts [fr. *remont* no jauna ierīkot] Iekārtas, izstrādājuma, ietaises labošana.

rendzīnas [poļu *redzina*] *lauks.* Velēnkarbonātu augšnes – meža un mežastepju zonu augšņu tips, kas veidojies uz karbonātiskiem cilmiežiem.

rene *tehn.* Ietaise apstrādājamo priekšmetu pārvietošanai un uzkrāšanai orientētā stāvoklī.

renesanse [fr. *renaissance* atdzimšana] 15.–16. gs. Eiropas mākslas stils, kam raksturīga antikās mākslas tradīciju atdzimšana; radās Itālijā 15. gs. sākumā.

rēnijs (*Renium*) *ķīm.* Ķīmiskais elements Re, atomnr. 75, atommasa 186,21, gaišpelēks, plastisks metāls; lieto grūti kūstošos sakausējumos.

Renkina cikls [pēc skotu fiziķa un inženiera V. Dž. Renkina (*W. J. Rankine*, 1820–1872) vārda] Tvaika dzinēja ideālais termodinamiskais cikls, ko veido izobāriska siltuma pievade (*tvaika katlā*), adiabatiska tvaika izplešanās (*tvaika dzinējā*), izobāriska siltuma novade (*kondensatorā*) un adiabatiska kondensāta saspiešana (*katla barošanas sūkņi*). R. c. ir *tvaika enerģētisko iekārtu* darbības pamatā.

renovācija [lat. *renovatio* atjaunošana] *būv.* Atjaunošana, būves remonts; mērķtiecīga funkcionālu vai tehnisku uzlabojumu ieviešana būvē, nemainot tās apjomu.

renovaskulārā hipertensija [lat. *ren* niere + *vasculum* traucējš; hipertensija] *med.* Arteriāla

hipertensija, kas saistās ar nieru asinsvadu bojājumu.

rentgenanalīze *fiz.* Kristālisku vielu struktūras pētīšanas metode, izmantojot rentgenstarus. Lielu kristālu gadījumā r-ē izmanto Laues metodi; pulverveida vielas gadījumā izmanto Debaja–Šērera metodi.

rentgendiagnostika *med.* Slimību noteikšana ar rentgenoloģiskās izmeklēšanas metodēm.

rentgenluminiscence *fiz.* *Radioluminiscences* paveids, kas rodas, apstarojot *luminoforu* ar rentgenstariem vai γ stariem; lieto rentgendiagnostikā attēla vizualizācijai.

rentgenmērs [rentgens + gr. *metron* mērs] *fiz.* *Dozimētrs gamma starojuma* dozas jaudas mērīšanai, kura skala graduēta rentgenos R (mR, μR) vai rentgenos sekundē R/s.

rentgenogrāfija *med.* Rentgenoloģiska izmeklēšana, ar rentgenstaru palīdzību iegūstot uzņēmumu uz speciālas filmas.

rentgenogramma [rentgens + gr. *gramma* rakstu zīme, pieraksts] *fiz.* Fotomateriālā reģistrētā rentgenstarojuma intensitātes sadalījuma aina, kas iegūta, rentgenstarojumam ejot caur pētāmo objektu.

rentgenoskopija *fiz.* Ķermeņa caurskatīšana ar rentgenstaru palīdzību.

rentgenradioloģija Zinātnes nozare, kurā pēta *rentgenstaru* un radioaktīva starojuma ietekmi uz dzīvu organismu.

rentgens [pēc v. fiziķa V. K. Rentgena (*W. K. Röntgen*, 1845–1923) vārda] *fiz.* Gamma starojuma un *rentgenstarojuma* ekspozīcijas dozas ārpussistēmas mērvienība; apz. R; $1\text{ R}=2,58\cdot 10^{-4}\text{ C/kg}$ (kuloni uz kilogramu).

rentgenspektrālanalīze *fiz.* Vielās fizikālās analīzes metode, kas balstās uz atomu, jonu vai molekulu rentgenspektru pētījumiem. Pēc rentgenspektru līniju enerģijām un intensitātēm nosaka vielu kvalitatīvo un kvantitatīvo sastāvu.

rentgenstarojums [rentgens + starojums] *fiz.* Elektromagnētiskais starojums viļņu garumu intervālā 10^{-3} – 10^2 nm (fotonu enerģijas no 10 elektronvoltiem (eV) līdz dažiem megaelektronvoltiem (MeV)). R-u reģistrē fotomateriālā vai ar kodolstarojuma detektoriem; izmanto rentgendiagnostikā, rentgenterapijā, rentgenmikroanalīzē, defektoskopijā u. c.

avoti – rentgenlampas, radionuklīdi, lādētu daļiņu paātrinātāji.

rentgenstruktūranalīze *fiz.* Vielas atomārās un molekulārās uzbūves pētīšanas metode, kas balstās uz rentgenstaru *difrakciju* vielā.

rentgenteleskops [rentgēns + teleskops] *astr.* *Teleskops* kosmisko objektu *rentgenstarojuma* uztveršanai un reģistrēšanai. R-us novieto orbitālajās observatorijās, jo līdz Zemes virsmai kosmisko objektu rentgenstarojums nenonāk. R-a izšķirtspēja atkarībā no starojuma viļņa garuma variē 1–20".

rentgentelevīzija *tel.* Attēla pārraidīšana no rentgenaparātūras uz televizora ekrānu.

rentgenterapija *med.* Ārstēšana ar *rentgenstaru*.

reobionti [gr. *rheos* plūsma + *biōn* (*biontos*) dzīvojošs] *biol.* Organismi, kas pielāgojušies dzīvei straujos, ar skābekli bagātos ūdeņos.

reencefalogrāfija [gr. *rheos* plūsma + *enkephalos* galvas smadzenes + *graphein* rakstīt] *med.* Diagnostikas metode asinsplūsmas noteikšanai galvas smadzeņu asinsvados.

reogrāfija [gr. *rheos* plūsma + *graphein* rakstīt] *med.* Metode, ar ko netieši nosaka asinsplūsmu dažādos orgānos, ar reogrāfu reģistrējot caur orgānu ejošās elektriskās strāvas pretestības svārstības.

reogrāfs [gr. *rheos* plūsma + *graphein* rakstīt] *med.* Aparāts, kas reģistrē asinsvadu un kapilāru pildījumu ar asinīm.

reoloģija [gr. *rheos* plūsma + *logos* jēdziens, mācība] *sil. tehnol.* Zinātne par vielu deformācijām un plūstamību; pēta procesus, kas attiecas uz neatgriezeniskām paliekošām deformācijām un dažādu viskozu un plastisku materiālu plūstamību.

reoloģiskās īpašības *tehnol.* Viskozitāte, plasticitāte, elastība, veidojamība, plūstamība.

reometrija *fiz.* Vielas *reoloģisko īpašību* mērīšana.

reopeksija *ķīm.* *Polimēru* un keramikas masu viskozitātes palielināšanās, saglabājoties pastāvīgam deformēšanas ātrumam.

reostats [gr. *rheos* plūsma + *statos* nekustīgs] *el., fiz.* Ierīce elektriskās strāvas vai sprieguma regulēšanai elektriskajās ķēdēs, *rezistors*, kura elektrisko pretestību var nepārtraukti vai lēciņveidīgi mainīt.

repelenti [lat. *repellens* (*repellentis*) tas, kas atgrūž] *biol.* vielas, kas atbaida dzīvniekus.

repers [fr. *repère* iezīme] *ģeod.* Apvīdū nostiprināta ģeodēziska zīme (stabs, sliede u. c.), kas fiksē augstumu attiecībā pret kādu citu izejlīmeņa virsmu un noder par augstuma atbalsta punktu vai pārbaudes punktu *nivelējot*.

replikācija [lat. *replicatio* atkārtošana] *biol.* *Dezoksiribonukleīnskābes* molekulu dubltošanās specifisku fermentu klātbūtnē.

reproducēšana [v. *reproduzieren* < lat. *re..* atkal, no jauna + *producere* radīt] *fotogr.* Plakanu informatīvo materiālu (rasējumu, zīmējumu, gleznu, grafisku attēlu un *fotogrāfiju*) *fotografēšana*, lai izgatavotu fotokopijas (reprodukcijas).

reprodukcija [lat. *re..* atkal, no jauna + lat. *productio* darinājums] 1. *biol.* → **vairošanās**. 2. *kino* Atveidojums, kopija; *kopijas* attēla tonālo kvalitāšu atbilstība kopētā attēla kvalitātēm. A d e k v ā t a r. – kopija, kuras tonālās atšķirības ir tādās pašas kā kopētajam materiālam. I z p l ū d u s i r. – kopija, kuras tonālās atšķirības ir vājākas nekā kopētajam materiālam. P ā r k o n t r a s t a i n a r. – kopija, kuras tonālās atšķirības ir izteiktākas nekā kopētajam materiālam.

reproduktīvais materiāls [lat. *re..* atkal, no jauna + *productio* atveidošana, atražošana; materiāls] *mež.* Visi *meža atjaunošanai* izmantotajam kokaugu *ģeneratīvās* un *veģetatīvās* pavairošanas izejmateriāli: *sēklas, sējeņi, stādi, dižstādi, spraudēji, mietpi, stādeņi*.

resgalis *mežr.* Apaļā kokmateriāla apakšējā daļa vai gals ar lielāko caurmēru.

resivers [a. *receiver* saņēmējs] *tehn.* Kompresora iekārtas rezervuārs, kas izlīdzina spiediena svārstības un attīra gaisu no eļļas vai ūdens pilieniem.

resorbītvā darbība [lat. *resorbere* uzsūkties] *med.* Medikamentu iedarbība, kas parādās pēc to iekļūšanas asinīs un audos.

respirācija [lat. *respiratio*] *biol.* Elpošana.

respirators [lat. *respirare* elpot] Individuāls līdzeklis elpošanas ceļu aizsardzībai – ierīce, kas filtrējot attīra ieelpojamo gaisu no putekļiem un gāzveida kaitīgām vielām; ir pretputekļu, pretgāzu un universālie r-i.

restarts [lat. *re.. atkal*, no *jauna + a. start* sākt skriet] *inf.* 1. *Programmas* darbības atsākšana, izmantojot *kontrolpunkta datus*, kas ierakstīti *atmiņā*. 2. *Datora* darbības atjaunošana pēc priekšlaicīgās pārtrauces. *A u t o m ā t i s k a i s r.* – programmas atkārtota palaišana tās izpildes gaitā bez otrreizējas uzdevuma *ievades*; programmas automātiska atsākšana tieši no pārtraukšanas vietas var notikt arī pēc *sistēmas kļūmes (atteices)*.

restaurācija [lat. *restauratio* atjaunošana] *arhit.* Celtnes un mākslas darba atjaunošana sākotnējā veidā, pamatojoties uz vēsturiskās informācijas zinātnisku izpēti.

restorānvagons [fr. *restaurant + wagons*] *dz.* Vilciena vagona pasāžieru apgādāšanai ar karstiem ēdieniem.

resursdators [fr. *ressource* līdzeklis, palīdzība + *dators*], **hostdators** *inf.* *Datoru tīkla* centrālais vai vadošais dators, kas sniedz nepieciešamos *pakalpojumus* citiem šā tīkla datoriem vai *termināļiem*; arī *tīklam Internet* pievienotie datori, kas pilda *r-u funkcijas*.

resurss [fr. *ressource* līdzeklis, palīdzība] 1. *Dabas* bagātības, izejvielu, materiālu, kurināmā, naudas u. c. krājums, enerģijas avots un darbaspēks, ko vajadzības gadījumā var izmantot. 2. *aeron.* Konstruktijas darba ilgums, kas var būt izteikts nolikuma stundās, iekārtas darba ciklos, gaisakuģa nosēšanās skaitā u. tml., līdz tā ir izlietojusi savas darbības (turpmāka lietošana vairs nav iespējama); gaisakuģiem ir garantijas *r.*, starpremonta *r.* un noteiktais *r.* 3. *inf.* Jebkurš *datoru sistēmas* komponents, ko izmanto *programmu* izpildes procesā, piem., *operatīvā atmiņā*, *diskatmiņā*, *ievadizvades ierīces*. *K o p l i e t o j a m s r.* – 1) *r.*, ko *datu apstrādei* kopīgi izmanto vairākas *darbstacijas*; 2) *direktoriji*, *datnes*, *programmas*, *modemi*, *printeri*, *ploteri* u. c. *ievadizvades ierīces*, ko kopīgi izmanto *datoru tīkla lietotāji*. *T i k l a r-i* – programmiskais, tehniskais, informacionālais un organizatoriskais *datoru tīkla* nodrošinājums, kas paredzēts lietotāju uzdevumu risināšanai. *V i e n o t s r-u v i e t r ā d i s – adrese*, kas *pārlūkprogrammā* norāda, kur var atrast kādu konkrētu *tīkla Internet r-u*; vienotam

r-u vietrādim varētu būt, piem., šāda struktūra: <http://www.edi.lv/history.htm>; vietrāža pirmā daļa (līdz dubultajai slīpsvītrai) norāda *pieejas* metodi (šajā piemērā – *hiperteksta* transporta *protokolu*), *teksts* starp dubulto slīpsvītru un vienkāršo slīpsvītru rāda *serveri*, bet teksts aiz vienkāršās slīpsvītras – *direktoriju* vai *datni*.

retabls [sp. *retablo*] *arhit.* *Altāra* dekoratīvā pagustinātā daļa.

retaine *mež.* *Ar mežu neapklāta zeme* (sk. *zemes*), kurā aug jaunaudze (ar *biezību* 0,3 un mazāk) vai vidēja vecuma un vecāka audze (ar *biezību* 0,2 un mazāk).

retardanti [lat. *retardatio* aizkavēšana] *biol., lauks.* Sintētiskas vielas, kas palēnina organisma attīstību, ziedu novīšanu vai augļu nogatavošanos; izmanto dažādu kultūraugu stublāju augšanas kavēšanai, palielinot to izturību pret veldrēšanos.

retikulācija [v. *Reticulation* < lat. *reticulum* tīkliņš] *fotogr., kino* Fotomateriālu emulsijas slāņa sakrokošanās un saplaisāšana nepareiza apstrādes un temperatūras režīma dēļ – uz fotomateriāla rodas nenovēršams tīkliņveida raksts.

retīna (*retina*) *biol.* *Acs tīklene*.

retinājums *tehn.* Starpība starp absolūto *spiedienu* telpā, kur spiediens ir pazemināts, un *atmosfēras spiedienu* (sk. *vakuums*).

retināšana 1. *lauks.* Sējumu un stādījumu atbrīvošana no liekajiem augiem, lai palikušajiem būtu vairāk vietas attīstībai. *V a i n a g u r.* – lieko zaru izzāģēšana vai izgriešana (nekopietiem vai veciem) augļu kokiem. 2. *mež.* Krājas kopšanas *cirte* 21–40 gadus vecās skuju koku un 21–30 gadus vecās lapkoku audzēs.

retinīts (*retinitis*) *med.* *Acs tīklenes* iekaisums.

retinols (*retinolum*) *ķīm.* *A vitamīns*.

reto metālu rūdas *min.* Dabiskas minerālvielas (parasti magmatiskie ieži, it īpaši pegmatīti), no kurām var iegūt mazizplatītus ķīmiskos elementus; rūdās šie elementi nereti sastopami tikai izomorfu piemaisījumu veidā.

retorte [lat. *retorta* atpakaļ atliekta] 1. *ķīm.* Senāk ķīmiskos eksperimentos plaši lietots trauks dažādām pārtvaices procedūrām ar garu, uz sāniem noliektu kaklu. 2. *tehn.* Apa-

rāts metalurģijā metālu iegūšanai vai pārveidošanai.

retrakcijas diegs [lat. *retractio* atvilkšana atpakaļ] *med.* Īpaši izstrādāts kokvilnas diegs zobārstniecībā smaganas atbīdīšanai.

retranslators [lat. *re..* atkal, no jauna + *translatio* pārņemšana] *aeron.* Radiosignālu uztvērējs un tālākraidītājs; izmanto radiosakaru līnijās (sk. *transponders*) un attāluma mērīšanas sistēmās.

retuša [fr. *retoucher* palabot] *fotogr.* Fotogrāfiju (pozitīva vai *negatīva*) un iespaidformu labošana, novēršot to tehniskos un gradācijas defektus vai mainot attēla raksturu.

retzemju metāli materiālt. Lantāna grupas metāli no lantāna La līdz lutēcijam Lu, kuri Zemes garozā atrodas nelielos daudzumos; izmanto par leģējošiem elementiem sakausējumos.

reutilizācija [lat. *re..* atkal, no jauna + *utilis* derīgs] *biol.* Atkārtota vai daudzkārtēja uzņemto minerālvielu izmantošanās augā.

revakcinācija *med.* Atkārtota potēšana (vakcinācija).

reverberācija [lat. *reverberare* atsist, atgrūst] *fiz., meh.* Skaņas enerģijas saglabāšanās telpā (skaņas viļņiem atstarojoties no sienām, griestiem, grīdās). Pēc skaņas avota darbības pārtraukšanas, kad r. izpaužas visspilgtāk, telpā dzirdama rimstoša r-as skaņa jeb pēc-skaņa; tās rimšanas raksturs ir viens no svarīgākajiem telpu akustisko īpašību kritērijiem. R-u raksturo ar standarta r-as laiku (T) – laika sprīdi, kurā pēc skaņas avota darbības pārtraukšanas reverberējošā akustiskā lauka intensitāte samazinās 10^6 reizes jeb par 60 dB. Koncertzālēm T mēdz būt robežās 1,1–2,6 s, diktora studijā 0,3–0,5 s.

reversēšana [lat. *reversio* pagrieziens] *el.* Dzinēja griešanās virziena maiņa.

reverss [lat. *reversus* vērsts atpakaļ, atdots] *aeron.* Mehānisms, kas pārlēdz mašīnas vai dzinēja darbību kustībai pretējā virzienā. R-a i e k ā r t a – iekārta pilnīgai vai daļējai dzinēja vilces vektora virziena maiņai gaisakuģa kustībai pretējā virzienā; izmanto, lai samazinātu noskrējienu pēc nosēšanās. P r o p e l l e r a r. – maināmā soļa propellera lāpstu pagriešana tādā stāvoklī, ka negatīvā

uzplūdes leņķa dēļ rodas vilce pretēji lidmašīnas kustības virzienam.

revitalizācija [lat. *re..* atkal, no jauna + *vitalis* dzīvotspējīgs, dzīvīgs] *arhit.* Sena apbūves kompleksa funkcionāla aktivizācija, pielāgojot to jaunai sabiedriskai funkcijai.

revolverautomāts tehn. Sk. *automāts*

revolvergalva [lat. *revolvere* griezties + *galva*] *tehn.* Ap horizontālu vai vertikālu asi periodiski pagriežama metālgriešanas mašīnas izpildietāise ar 4–8 pozīcijām vai ligzdām apstrādes procesā secīgi izmantojamu griezējinstrumentu iestiprināšanai.

revolvervirpa materiālt. Sk. *virpa*

rezekcija [lat. *resectio* atšķelšana] *med.* Orgāna daļas vai kaula izgriešana.

rezerpins [v. *Reserpin*] *ķīm.* *Alkaloīds*, ko satur augi rauvolfijas; lieto augsta asinsspiediena ārstēšanai.

rezervāts [lat. *reservare* saglabāt] *ekol.* Aizsargājamo dabas objektu kategorija – teritorija, kurā tiek saglabāts un pētīts kādam reģionam raksturīgais dabas parādību, dabisko ainavu, augu un dzīvnieku komplekss; izmanto par bāzi zinātniskajiem pētījumiem.

rezerves daļas tehn. Detaļas, mezgli un agregāti, ar kuriem tehnisko apkopju un remontu gaitā aizstāj nolietotos un bojātos tehniskās sistēmas elementus.

rezervēšana [lat. *reservare* krāt, saglabāt] 1. Atlicināšana, paglabāšana (kādai vajadzībai). 2. *aeron.* Iekārtu papildināšana nestrādājošiem (aukstā rezerve) vai paralēli strādājošiem (karstā rezerve) elementiem, kas automātiski vai pārlēdzot aizvieto bojātos iekārtu elementus.

rezervuārs [fr. *reservoir* < lat. *reservare* krāt, saglabāt] Tilpne (cisterna, baseins, tvertne, balons) gāzes vai šķidruma uzkrāšanai un glabāšanai; r-us izgatavo no metāla, dzelzsbetona, polimērmateriāliem un aprīko ar drošības vārstiem, līmeņrāžiem, manometriem, iepildes un nopildes armatūru. Ir virszemes, zemē iedziļināti un apakšzemes r-i.

rezinoze [lat. *resina* sveķi] *biol.* Sveķu izdalīšanās no skujkoku stumbriem un zariem.

rezistence [lat. *resistentia* < *resistere* pretoties] *biol., med.* Organisma spēja pretoties kai-

tiem apstākļiem, izturība pret antibiotiskām vielām, indēm un vīrusiem.

rezistors [a. *resistor* < lat. *resistere* pretoties] *el., fiz.* Elektriskās ķēdes elements, ko lieto, izmantojot tā aktīvo (omisko) elektrisko pretestību, lai iegūtu vajadzīgo strāvas vai sprieguma vērtību.

rezolsveķi, rezoli [lat. *resina* sveķi] *ķīm.* Sintētiski termoreaktīvi sveķi, ko iegūst no *fenola* un *formaldehīda*; lieto *plastmasu* izgatavošanai.

rezonanse [lat. *resonans* tāds, kas atbalsojas] *meh.* Svārstību sistēmas selektīva atbildes reakcija uz ārēju iedarbību, ja šīs iedarbības frekvence ir tuva svārstību sistēmas pašfrekvencei. *Elektronu paramagnētiskā r.* – parādība, kad uz paramagnētisku vielu spēcīgā magnētiskā laukā iedarbojas mikroviļņu starojums, kas izraisa pārejas starp magnētiskajā laukā sašķeltiem *spina* stāvokļiem; izmanto vielas īpašību pētīšanai un medicīniskajā diagnostikā. *R-es f-rek-v-e-n-c-e* – ierosinošā spēka frekvence, ar kuru uzspiesto svārstību amplitūdai ir maksimālā vērtība. *S-p-r-i-e-g-u-m-u r. el.* – tāds režīms maiņstrāvas ķēdē ar virknes slēgumu, ka ķēdes *reaktīvā pretestība* ir nulle. Spriegumu *r-i* var iegūt, mainot induktīvo vai kapacitīvo pretestību vai frekvenci; šai režīmā ķēdē ir vislielākā strāva. *S-t-r-ā-v-u r. el.* – režīms maiņstrāvas ķēdē ar paralēliem zariem, ja ķēdes *reaktīvā vadītspēja* ir nulle; šai režīmā ķēde patērē vismazāk strāvas.

rezonanses imitators [rezonanse; lat. *imitatio* atdarināšana] *kino* Mehāniska vai elektroniska ierīce atbalsošanās efekta radīšanai.

rezonanses koksne kokapstr. Koksne, ko lieto mūzikas instrumentu skaņas izstarotāju (deku) gatavošanai (parasti egle, priede); tās gadskārtu optimālais platums ir 1–4 mm un optimālais vēlinās koksnes daudzums gadskārtā – 5–20%; koksnei jābūt ar vienādām gadskārtām, gadskārtu skaita svārstības divos blakus esošos centimetros nedrīkst pārsniegt 30%.

rezonanses teorija ķīm. Ķīmijas teorija, kas pirmo reizi izskaidroja virkni līdz tam nesaņemtu vielu struktūras jautājumu.

rezonators [lat. *resonare* atbalsoties] *fiz.* Ierīce,

kurā ārējā impulsa iedarbībā var notikt ilgstošas periodiskas svārstības.

rezonēt¹ [fr. *résonner* < lat. *resonare* atbalsoties] *fiz.* Notikt rezonansei.

rezonēt² [fr. *raisonner* prātot, spriedelēt] *med.* Slimīgi, tukši, bezjēdzīgi spriedelēt.

rezorcīns [v. *Resorcin*] *ķīm.* Divvērtīgs *fenols* $C_6H_4(OH)_2$; lieto krāsvielu ražošanā un par dezinfekcijas līdzekli.

rezultējošais spēks [v. *resultieren* < lat. *resultare* atlēkt atpakaļ] *meh.* Sk. **kopspeks**

režģis 1. mat. Algebriska sistēma ar divām binārām operācijām, kas ir idempotentas, komutatīvas un asociatīvas. Sk. *Būla algebra, loģikas algebra. 2.* Konstruktīvs elements. *A-g-l-o-m-e-r-ā-c-i-j-a s. r. sil. tehnol.* – lentes tipa iekārta cietvielu smalkumu saķepināšanai.

režģtīkls inf. *Tīkla* topoloģijas paveids, kurā ir vismaz divi *mezģli*, starp kuriem ir ne mazāk par diviem *ceļiem*.

režģms [fr. *régime* noteikta kārtība, pārvalde] *inf.* Viens no iespējamajiem kādas sistēmas, piem., *datora* vai *programmatūras*, darbības stāvokļiem. Jebkuru sistēmu parasti var pārslēgt no viena tās darbības *r-a* citā *r-ā*. *A-s-i-n-h-r-o-n-a-i-s r.* – *datu apstrādes* vai *pārraidē* veids, kad katras konkrētas operācijas izpilde sākas pēc iepriekšējās operācijas beigu *signāla* saņemšanas. Sk. arī *pārraide* (asinchronā pārraide). *A-s-i-n-h-r-o-n-ā s-p-r-s-ū-t-i-š-a-n-a s. r.* – *informācijas* pārsūtīšanas metode, ko izmanto platjoslas ISDN tīklos; *ATM* specifikācijā definētas fiksēta garuma (53 baitu) *paketes* (*šģnas*), kas raida, izmantojot fizikālā kanāla asinhrono laikdales *multipleksēšanu*. *B-e-z-s-a-v-i-e-n-o-j-u-m-a r.* – datoru tīklos – tāds sistēmu sadarbības *r.*, kurā datu apmaiņa notiek bez iepriekšējās savienojuma izveidošanas un bez datu plūsmas vadģšanas. *G-r-a-f-i-k-a s. r.* – *r.*, kurā displeja ekrāns tiek aplģkots kā *pikseļu* matrica; *rakstzģmes* un citas kontģras tiek veģdotas, izmantojot noteģktas pikseļu kombinācijas. *I-e-s-p-r-a-u-š-a-n-a s. r.* – *programmas* darbģbas *r.*, kurā teksts tiek ierakstģts dokumentā vai *komandu* rindā, vienlaikus pārbģdot pa labi visas *rakstzģmes*, kas ir aiz *kursora*. *N-e-s-a-i-s-t-e-s r.* – datu apstrādes sistēmas funkģonālā

bloka darbības r., kurā aplūkojamais funkcionālais bloks strādā neatkarīgi no tā, vai tas ir pieslēgts sistēmai, vai arī atslēgts no tās; sistēma tā darbību nevada. **Pār raksta r.** – programmas darbības r., kurā teksts, ko ieraksta dokumentā vai komandu rindā, tiek rakstīts virsū pa labi no kursora esošajam tekstam. **Savienojuma r.** – datoru tīklos – tāds sistēmu sadarbības r., kurā datu apmaiņa notiek pa iepriekš izveidotu savienojumu un kurš atvieglo datu plūsmas vadīšanu, kā arī kļūdaini pārraidīto vai pazudušo datu atklāšanu. **Tiesāties r.** – datu apstrādes sistēmas funkcionālā bloka darbības r., kura būtiskā pazīme ir tā, ka šis bloks sadarbībā ar citām sistēmas daļām strādā tiešā sistēmas vadībā. Sk. arī *kustības režīms*.

riba 1. tehn. Konstruktivs balsts vai savienojošs elements. **2. aeron.** Lidmašīnas spārna vai spārnojuma spēka konstrukcijas šķērselements. **3. arhit.** Velves riba → *nervūra*

riboflavīns [v. *Riboflavin* < *Ribo(se)* + lat. *flavus* dzeltens] *ķīm.* B₂ vitamīns, dzeltens pigments, kas piedalās oksidācijas procesos organismā.

ribonukleīnskābe, RNS [v. *Ribo(se)* riboze + lat. *nucleus* kodols + skābe] *biol., ķīm.* Lielmolekulārs savienojums, kam ir galvenā nozīme ģenētiskās informācijas realizēšanā – *transkripcijā* un *translācijā*.

riboze [v. *Ribose*] *ķīm.* Vienkāršais cukurs, *monosaharīds* C₅H₁₀O₅, kopā ar *nukleīnbāzēm* veido *nukleozīdus*.

ricinella [lat. *ricinus* + e] *ķīm.* No ricinauga sēklām iegūta bieža, nežūstoša eļļa; lieto medicīnā un tehnikā.

riča lauks. Rokām stumjams vai velkams transportlīdzeklis nelielu kravu pārvadāšanai dārzos.

Rīdberga konstante [pēc zv. zinātn. J. Rīdberga (*Rydberg*, 1854–1919) vārda] *fiz.* Fizikāla konstante, kas ietilpst atomu enerģijas līmeņu un starojuma frekvenču vienādojumos; apz. R_∞.

rīdbergs [pēc zv. zinātn. J. Rīdberga (*Rydberg*, 1854–1919) vārda] *fiz.* Enerģijas mērvienība atomfizikā – viens rīdbergs (Ry) ir aptuveni 13,6 elektronvolti (eV) un ir vienāds ar ūdeņraža atoma jonizācijas enerģiju.

riekstaugi lauks. *Augļaugu* apakšgrupa, kurā ietilpst lazdas un valriekstkoks.

riekstiņš (*nucula*) *biol.* Auglis – viensēklas *neveronis* ar plēvveida vai mazliet pārkoksnejušos augļapvalku. Attīstās no *auglēnīcas*, kas radusies, saaugot vienai vai vairākām augļlapām.

rieksts (*nux*) *biol.* Auglis – viensēklas *neveronis* ar pārkoksnejušos augļapvalku. Attīstās no apakšējās *sēklotnes*.

riepa aut. Elastīgs apvalks, ko montē uz riteņa diska un kas, saskaroties ar ceļa virsmu, veido saķeri ar to un daļēji samazina ceļa nelielā dzimuma radītus triecienus. **Arķveida r.** – bezkameru r. ar arkveida profilu un lieliem protektora izciļņiem; profila augstuma attiecība pret platumu ir 0,4–0,5. **Bezķameru r.** – pneimatiskā r. ar speciālu disku, kas veido hermētisku gaisa telpu. **Diagonālā r.** – pneimatiskā r., kuras karkasa un breķera korda diegi novietoti 30–40° leņķī pret tās simetrijas plakni. **Platprofila r.** – r., kuras profila augstuma attiecība pret tā platumu ir 0,6–0,8. **Pneimatiskā r.** – r., kuras elastību dod tajā esošais saspīstais gaiss. **Radiālā r.** – r., kurā korda diegi novietoti radiālā virzienā, perpendikulāri riepas simetrijas plaknei, – rīpai ir laba elastība un maza rites pretestība. **Rādžotā r.** – r., kurai pa perimetru vairākās rindās iestiprinātas radzes, kas palielina r-as saķeri ar slidenu cieta seguma ceļa virsmu. **Uzlabotās pārgājības r.** – pneimatiskā r., kuras protektoram ir augsti un reti izciļņi, kas uzlabo automobiļa pārgājību pa mitru grunti un sniegu. **Zemprofila r.** – r., kurai profila augstuma attiecība pret platumu ir 0,7–0,9. **Zīemas r.** – r. ar tādu protektora zīmējumu (apzīmējums R+S), kas nodrošina labu saķeri ar sniegainu, apledojušu, slapju, dubļainu vai irdenu seguma ceļiem.

riets astr. Debess spīdekļa pazušana zem patiesā *horizonta*; Saulei un Mēnesim – diska augšējās malas pazušana zem patiesā horizonta. Aprēķinot r-a momentu, jāņem vērā *refrakcijas ietekme*, bet Mēnesim – arī horizontālā *paralakse*.

rietumu plūdums met. Valdošā gaisa plūsma

kopējā atmosfēras cirkulācijā no rietumiem uz austrumiem; raksturīga bieža rietumu vēju atkārtotšanās un intensīva cikloniskā darbība.

rietumu punkts *astr., ģeogr.* Viens no četriem galvenajiem *horizonta* punktiem, pretējs austrumiem; atrodas pa kreisi no novērotāja, kas nostāties ar seju pret ziemeļiem.

Rietumvēju straume *jūrn.* Aukstā jūras straume, kas plūst gar Austrālijas rietumu piekrasti; ātrums 0,2–0,35 m/s.

rievklis *tehn.* Ķīlveida *ierievis*, kas tiek iedzīts rievās, tāpēc detaļu savienojums nav pilnīgi precīzs.

rievošana *poligr.* Iecirtumu veidošana papīrā, lai būtu vieglāk salocīt stingros kartonus.

rievsavienojums *tehn.* Nekustīgs vai ass virzienā kustīgs mašīnas elementu savienojums griezes momenta pārņemšanai; savienojuma detaļās izveidotas rievās un izciļņi.

reformings [a. *reforming* pārveidošana, uzlabošana] *ķīm. tehnol.* Process naftas ķīmijā, kurā alifātiskos ogļūdeņražus katalītiski pārvērš aromātiskajos ogļūdeņražos.

rifs [v. *Riff*] *ģeol.* Masīvs biogēna kalņakmens zemūdens veidojums, kas sastāv no koloņālu koraļļu, sūneņu un aļģu skeletiem. B a r j e r r i f s o k e a n. – zemūdens r., kas stiepjas paralēli kontinentu un salu krastiem, nereti norobežojot lagūnu. K o r a l l u r. – virsūdens un zemūdens koraļļu kalņakmens masīvi.

rifts [a. *rift* plaisa] *ģeol.* Liela, simtus vai tūkstošus kilometru gara, lineāra Zemes garozas horizontālas stiepes struktūra, ko norobežo dziļlūzumi. R-u g l o b ā l ā s i s t ē m a – dziļlūzumu tīkls, kas sadala Zemes garozu atsevišķos lielos *litosfēras* blokos.

rīgels [v. *Riegel* aizbīdnis; zvēru taka] → **klints-slieksnis**

rīgipsis [Ri(gas) ģipsis] *būv.* Sausā apmetuma loksnes; sastāv no presētas būvģipša masas, kas dažreiz ir stiegrota ar organiskām šķiedrām un no abām pusēm aplīmēta ar kartonu.

rījolēšana [lejasv. *riolen* < fr. *rigoler* izvagot, rievot] *lauks.* Dziļāka augsnes pārrakšana, novietojot virsējo slāni dziļumā un apakšējo slāni virspusē.

rīkjosla *inf.* Taisnstūrveida josla *loga* augšējā

daļā, kur ar labi atšķiramām *ikonām* izdalīti apzīmēti laukumiņi (*pogas*). Šīs ikonas pārstāv bieži lietojamās komandas.

rīkkopa *inf.* Palīgprogrammu kopa, kas atvieglo gan programmas izstrādāšanu konkrētam lietojumam konkrētā vidē, gan arī šīs programmas *atkļūdošanu*.

rikši *lopk.* Ātra zirgu gaita, kas saistīta ar lielu enerģijas patēriņu. R-u gaitā diagonālo kāju pāru kustību stāvokļi sakrīt vai gandrīz sakrīt, tāpēc uz katra soļa dzirdami tikai divi nagu uzsitieni pret zemi.

Rīmaņa virsma [pēc v. matemātiķa B. Rīmaņa (*Riemann*, 1826–1866) vārda] *mat.* Vispārīnāta kompleksā plakne – vairākplakņu virsma ar griezumiem, kuru izmanto komplekso funkciju nepārtrauktai attēlošanai.

rimšana *meh.* Svārstību amplitūdas pakāpeniska samazināšanās. R-as k o e f i c i e n t s – attiecība starp divu sekojošu absolūto vērtību novirzēm no svārstību centra lineāru rimstošu svārstību gadījumā.

rinda 1. (*ordo*) *biol.* Augu sistemātikas pamattaksons (sk. *taksons*), kurā apvienotas radniecīgas dzimtas (dzīvnieku sistemātikā r-ai atbilstošs taksons ir *kārta*). **2.** *mat.* Bezgalīga summa $a_0 + a_1 + \dots + a_n + \dots$, kuras vērtību aprēķina kā parciālsummām $s_n = a_1 + \dots + a_n$ robežu. R. ir k o n v e r ģ e n t a, ja šī robeža eksistē, un d i v e r ģ e n t a, ja robežas nav. M a i ņ z ī m j u r. – r., kuras locekļiem pārmaiņus ir zīmes + un -. P a k ā p j u r. – funkciju r. $a_0 + a_1x + a_2x^2 + \dots + a_nx^n + \dots$, kuras locekļi satur argumenta x pakāpes.

rindiņa *inf.* Tekstu apstrādē – horizontāls *rakstzīmju* izvietojums displeja ekrānā vai izdrukā.

rindizvērse *tel.* Izvērse, elektronu kūlim virzoties horizontāli un tādējādi veidojot attēla rindu telekamerā vai televizorā.

rindmotors *tehn.* Motors, kam cilindri novietoti rindā viens aiz otra.

rindpadeve *inf.* Vadības *rakstzīme*, kas ziņo *printerim*, ka tam jāpārvietojas uz nākamo *rindiņu*, nemainot iepriekšējo *kursora* vai drukājošās galviņas pozīciju. Lai kursoru vai printeri nobīdītu uz nākamās rindiņas sākumu, r-ei jābūt apvienotai ar *rakstatgriezī*.

rindprinteris *inf.* Ātrdarbīgs *printeris*, kas visu teksta *rindīgu* drukā vienā darba cikla laikā.

rindsēja lauks. Visizplatītākais sējas veids, kad sēklas tīrumā tiek izsētas noteiktā dziļumā dažāda atstatuma rindās. Ir parastā r. (rindu atstatums 12–15 cm), tuvrindsēja (6–8 cm), tālrindsēja (45–90 cm). Īpašs r-as veids ir slejsēja jeb lentsēja (sēklas izsēj divās vai trīs satuvinātās rindās, kas mijas ar platām rindstarpām). Dārzenkopībā īpaši r-as veidi ir *joslēja*, *punktsēja*, *ligzdsēja*.

rindsējmašīna lauks. tehn. Mobila mašīna sēklu izsējai un iestrādei. Sēklu izvietoējums rindās ir nejaušs, sēklu savstarpējais attālums mazliet nevienmērīgs. Ir tuvrindsējmašīnas, parastās sējmašīnas un dārzeņu sējmašīnas (rindu attālums 20–90 cm).

rindu teorija mat. → *masu apkalpošanas teorija*

rinīts [gr. *rhis (rhinos)* deguns] (*rhinitis*) 1. *med.* Deguna dobuma gļotādas iekaisums. 2. *vet.* Infekcijas slimība, kam raksturīgs deguna gļotādas iekaisums. Specifiskas infekciozā r-a formas ir putniem, cūkām, trušiņiem un zirgiem. C ū k u i n f e k c i o z a i s a t r o f i s k a i s r. – infekcijas slimība, kas uzliesmo, ja cūkas tur nelabvēlīgos mikroklimata apstākļos.

rinologija [gr. *rhis (rhinos)* deguns + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Zinātne par deguna un deguna blakusdobumu slimībām, to attīstību, ārstēšanu un profilaksi.

riнопластика [gr. *rhis (rhinos)* deguns + *plastika*] *med.* Operatīva deguna atjaunošana vai tā formas koriģēšana.

rinoskopija [gr. *rhis (rhinos)* deguns + *skopein* skatīties] *med.* Deguna dobuma izmeklēšana ar speciālu aparātu – spoguļi rinoskopu.

rinovīrusi [gr. *rhis (rhinos)* deguns + *vīrusi*] *med.* Vīrusu grupa – iesnu ierosinātāji vīrusi.

riņķa līnija, aploce mat. Slēgta plaknes likne, kuras visi punkti atrodas vienādā attālumā r (r – riņķa līnijas rādiuss) no fiksēta punkta – r. l-as centra. R. l-as garums ir $2\pi r$. A p v i l k t a r. l. – r. l., kas iet caur visām dotā daudzstūra virsotnēm. I e v i l k t a r. l. – r. l., kas pieskaras visām dotā daudzstūra malām.

riņķis, aplis mat. Plaknes figūra (apgabals), ko ierobežo r-a līnija un kas satur šās r-a līnijas centru.

riņķūdēns papīrs. Ar šķiedrvielām un pildvielām bagāts atūdens, kas rodas *papīrmasas* atūdeņošanā un ko tālāk izlieto masas atšķaidīšanai.

riņķvads Okeāna zvejas rīks – 200–2000 m (parasti 600 m) garš un 30–300 m augsts apmetamais tīkls, ko apakšdaļā savelk ar trosi, – siļķu, skumbriju u. c. pelagisko zivju zvejšanai.

riobiksītes [pēc līdzības ar Riodežaneiro karnevālu tērpiem] *apg.* Cieši piekļāvīgas *mazbiksītes*, kuru piegriezumam augšmalā raksturīgs taisns vai U veidā ieliekts pavēderes griezumš, bet lejasmalā – gandrīz līdz sānu augšmalai augšup izliekti izgriezumš, kas iluzori pagarina kājas.

riolīts [v. *Rhyolith* < gr. *rhyas* lavas straume + *lithos* akmens], **liparīts** *geol.* Pelēks vai sārts efuzīvs iezis, kas pēc ķīmiskā sastāva ir līdzīgs granītam, sastāv no stiklainas vai slēptkristālisks pamatmasas ar kvarca un laukšpatu kristālu ieslēgumiem; izmanto par būvmateriālu. (Krievu un vācu literatūrā plašāk lieto sinonīmu *liparīts*.)

ripnāzis lauks. tehn. Arkla *nazis*, kura darbīgā daļa ir no abām pusēm uzasināta tērauda rīpa; tās ass iestiprināta grozāmā balstenī; lieto visiem arklu veidiem.

ripors būvn. Vairāku komponentu maisījums *siltumizolācijas* kārtas izveidošanai, logu bloku un paneļu šuvju hermetizēšanai.

ripss [v. *Rips*] *tekst.* Blīvs, stingrs vilnas, kokvilnas vai zīda audums neistā r-a pinumā ar lielu šķērsrievojumu; lineārā aizpilde šķēru virzienā ir ievērojami lielāka nekā audu virzienā.

ripzāģmašīna kokapstr. Darbmašīna koksnes zāģēšanai, kurā par griezējinstrumentu lieto vienu vai vairākas zāģripas, kas uzstiprinātas darbvarpstā. Galvenie r-u veidi ir r-as garenzāģēšanai, r-as šķērszāģēšanai un formātzāģmašīnas (plātņu apzāģēšanai vai sazāģēšanai). Sk. arī *formātpiegriešanas ripzāģmašīna*.

rises 1. *mež.* Transportlīdzekļu riteņu (kāpurķēžu) radītie padziļinājumi augsnē vai gruntī. 2. Iegriezta, ievilkta rīeva, svītra. M ē b e ļ u i z s t r ā d ā j u m a l a k u u n k r ā s u p ā r k l ā j u m a r. mēb. – apstrādes griezum-

svītru pēdas uz laku un krāsu pārklājuma pēc mēbeļu izstrādājuma virsmas cildošanas.

rīslings [v. *Riesling*] *pārt.* 1. Balto vīnogu šķirne.

2. No šīm vīnogām gatavots baltvīns.

ritenis *tehn.* Ierīce, kas sastāv no riepas un diska vai loka ar spieķiem; lieto griezes kustības pārveidošanai virzes kustībā. **B a l s t r i t e n i s** – r., kas pārvietojoties uzņem vertikālo slodzi. **D z e n a m a i s r.** – r., kura centram no transportlīdzekļa rāmja pielikts horizontāls spēks; tas rotē transportlīdzekļa virzes kustības rezultātā. **D z e n o š a i s r.** – r., kas no enerģijas avota pievadieto griezes momentu pārvērš vilces spēkā un savu rotāciju pārvērš transportlīdzekļa virzes kustībā. **R e z e r v e s r.** – papildu r., kas paredzēts bojāta r-ņa nomainīšanai un ko vadā līdz transportlīdzeklim. **V a d ā m a i s r.** – r., kas ar stūres sistēmu maina transportlīdzekļa kustības virzienu.

ritep motors *tehn.* Motors, kas ievietots dzenošajā ritenī.

ritep pāris *dz.* Ritošā sastāva ekipāžas pamatelements, *raizīņu* daļa, kas uzņem visas konstrukcijas slodzes, nodod tās uz sliedēm un virza konstrukciju pa sliežu ceļu. **R a r i t e n i s** – speciālas formas ritenis (vienlaidvelmēts vai sastāvošs no riteņa centra un bandāžas), kas uzstiprināts uz ass; riteņa velšanās loka diametrs ir no 950 mm (vagoniem) līdz 1250 mm (lokomotīvēm).

riteņu formula *transp.* Nosacīts riteņu spēkratu apzīmējums formulas veidā (piem., 4x2), kurā norādīts riteņu kopskaits (4) un dzenošo riteņu skaits (2). Jo vairāk dzenošo riteņu, jo labāka spēkratu pārgājība.

riteņu savirze *transp.* Tāds spēkratu vadāmo riteņu novietojums, kur horizontālajā garenplaknē to priekšdaļu atstatums ir mazāks nekā pakaļdaļu atstatums. Samazinot riepu dilšanu un uzlabojot vadāmību, r. s. kompensē riteņu sagāzuma un savienojumu izdilauma radīto riteņu stāvokļa maiņu. Automobilim r. s. ir 1–9 mm.

Ritera metode *meh.* Spēku aprēķina metode kopnes stieņos, šķēlot kopni vēlamā vietā tā, lai bez vienādojumu sistēmas atrisināšanas noteiktu vajadzīgos spēkus.

ritešana, velšanās *meh.* Viena ķermeņa rotācija

gar otru, kurā kontakta punktā nav slīdes, – kontakta punkti nepārtraukti mainās, noņemoties kustīgajam *aksoīdam* pa nekustīgo aksoīdu.

ritgultnis *tehn.* Gultnis, kurā berzes samazināšanai izmanto rites ķermeņus (lodīšu un rullīšu gultņus), kas novietoti vienā vai vairākās rindās un rotē pa r-ņa ārējā un iekšējā gredzena darbvirsmām.

ritināšana *inf.* Uz displeja ekrāna attēlotās informācijas pārbīde vertikālā vai horizontālā virzienā.

ritjosla *inf.* Taisnstūrveida josla *loga* ietvara labajā vai apakšējā malā, ko izmanto loga satura pārvietošanai horizontālā vai vertikālā virzienā.

ritošā iekārta (gaitas iekārta) *aut.* Tehniska iekārta, kas mijiedarbībā ar ceļu pārveido dzenošo riteņu rotācijas kustību transportlīdzekļa virzes kustībā; galvenās sastāvdaļas ir dzineklis (riteņi, kāpurķēdes, puskāpurķēdes, kam var būt pievienoti balstiekārtas un piedziņas mehānismi) un rāmis.

ritošais sastāvs *dz.* Kustīgas mehāniskas iekārtas, kas apriekotas ar ekipāžu, lai pārvietotos pa sliežu ceļiem. **M o t o r v a g o n u r. s.** – motorvagoni un piekabes vagoni pasažieru pārvadāšanai, no kuriem tiek veidoti elektrovilcieni, dīzeļvilcieni, turbovilcieni un automotrisas. **V e l k a m a i s r. s.** – pasažieru un kravas vagoni, ko pārvieto *vilces ritošais* sastāvs.

rīvmaize *pārt.* Sarīvēta kaltēta maize (parasti baltmaize).

rīvurbis *materiālt.* Smalkzobu rotācijas griezējinstrumentis ar 6–12 smalkiem zobiem *izrīvēšanai*.

rizalīts [it. *risalto* izcilnis, izvīrījums] *arhit.* Uz priekšu izvīrīta ēkas daļa visā tās augstumā.

rizoīdi [gr. *rhiza* sakne + *eidos* veids] *biol.* Pavienveidīgi *ķērpju*, *sūnu* un *sēņu* vienšūnas vai daudzšūnu izaugumi.

rizosfēra [gr. *rhiza* sakne + *sphaira* lode] *biol.* Bioloģiski aktīva augsnes kārtā, kas apņem augu saknes.

RNS *biol., ķīm.* → **ribonukleīnskābe**

robeža *mat.* Skaitlis, kam tuvojas funkcijas (vai skaitļu virknes locekļu) skaitliskā vērtība, ja arguments tiecas uz doto skaitli vai arī

neierobežoti aug vai dilst. Uz r-as jēdzienu balstās *matemātiskā analīze*.

robežizmērs *metr.* Sk. **izmērs**

robežkārtā *hīdr.* Plāna šķidruma vai gāzes kārtā, kas atrodas tuvu šķidruma vai gāzes slāņa virsmai, kura rada ievērojamu berzes spēku. Īpaša nozīme robežkārtas teorijai ir aerodinamikā.

robežnosacījumi, robežnoteikumi *mat., meh.* Sakarības, kas nepieciešamas parasto un daļēji diferenciālvienādojumu risināšanai noteiktos robežas intervālos vai apgabalos. **D a b ī g i e r.** – daļēji diferenciālvienādojumu atrisinājumu sakarības uz apgabala robežas, kas vienādas ar nulli. **G a l v e n i e r.** – sakarības daļēji diferenciālvienādojumu atrisinājumu atrašanās uz apgabala robežas, kas jāizpilda, izvēloties atrisinājumu precīzās aproksimējošās funkcijās.

robežproblēma *mat.* Uzdevums atrast diferenciālvienādojuma vai to sistēmas atrisinājumu, kas apmierina noteiktus papildnosacījumus uz attiecīgā apgabala robežas (robežnosacījumus).

robežpunkts, akumulācijas punkts *mat.* Kādas kopas punkts, kura katrā apkārtnē atrodas vēl vismaz viens šīs kopas punkts (sk. *punkta apkārtnē*).

robežslānis *tehn.* Plāns viskoza šķidruma (vai gāzes) plūsmas slānis, kas veidojas uz cieta ķermeņa virsmas vai uz robežas starp diviem ar dažādiem ātrumiem, temperatūru vai ķīmisko sastāvu plūstošiem šķidrumiem. Plūsmas režīms dinamiskā r-i atkarīgs no *Reinoldsa skaitļa* (*Re*) un var būt *laminārs* vai *turbulents*. R-i ir izteikts plūsmas ātruma un temperatūras gradients; uz iekšējās virsmas ātrums ir vienāds ar nulli, ārējā virsmā tas vienāds ar pamatplūsmas ātrumu. R-im ir svarīga nozīme *hidroaeromehānikā* un *siltumapmaiņā*.

robežspriegums *meh.* Sprieguma vērtība uz noteiktas sloģojuma robežas. Stiepes sloģojumā Huka likuma derīgumu nosaka proporcionalitātes robeža. **I z t u r ī b a s r.** – maksimālais spriegums, kurā notiek materiāla sagraušana. **T e c ē š a n a s r.** – spriegums, kurā sākas materiāla tecēšana (deformācija pieaug pastāvīgā slodzē).

robežstiprība *materiāl.* Maksimālais spriegums, ko materiāls iztur nesagrūstot; to pārsniedzot, notiek materiāla sagraušana. **K o k s n e s b ī d e s r.** *kopakstr.* – spriegums, kādā notiek koksnes parauga sagraušana bīdē. **K o k s n e s s t i e p e s r.** *kopakstr.* – spriegums, kādā notiek koksnes parauga sagraušana stiepē.

robežteorēma *mat.* Apgalvojums par funkciju virknes robežas īpašībām, ja ir zināmas funkciju īpašības. R-as aplūko arī varbūtību teorijā (centrālā r.).

robokārs [čehu *robo(t) + a. carratiņi*] *tehn.* Bezsliežu programmējami automātiski pašgājēji ratiņi kravu piegādāšanai *elastīgu ražošanas sistēmu* darba vietās.

robots [čehu *robot < robota* piespiedu darbs] *tehn.* Automātiska programmējama mašīna dažādu objektu pārvietošanai un pozicionēšanai. **A d a p t ī v a i s r.** – r., kura programma var mainīties atkarībā no ārējiem apstākļiem. **A g r e g ā t u s i s t ē m a s r.** – r., kura manipulators izveidots no atsevišķiem funkcionāliem agregātiem. **E l e k t r o m e h ā n i s k a i s r.** – r., kura manipulators izdara kustības, izmantojot elektrodzinēju piedziņu un mehāniskos pārvadus. **H i d r a u l i s k a i s r.** – r., kura manipulatora kustību piedziņā izmanto hidrauliskos cilindrus. **I n t e r a k t ī v a i s r.** – r., kas ne tikai izpilda cilvēka – operatora komandas, bet arī pats piedalās situācijas noteikšanā un lēmumu pieņemšanā. **P a l ī g d a r b u r.** – r., kas veic tikai objektu pārcelšanas darbības: iekraušanu, izkraušanu un pārvietošanu. **P ā r v i e t o j a m a i s** (arī *kustīgais vai mobīlais*) *r.* – r., kas var pārvietoties, izmantojot grīdas vai piekaramo (augšējo) sliežu ceļu. **P n e i m a t i s k a i s r.** – r., kurā manipulatora kustības realizē, izmantojot pneimatiskos cilindrus. **T e h n o l o ģ i s k a i s r.** – r., kas ir apgādāts ar tehniskiem līdzekļiem tehnoloģiskas operācijas izpildīšanai. **U n i v e r s ā l a i s r.** – r., kas var veikt dažādas ražošanas procesa operācijas – pamatoperācijas un palīgdarbus.

roce (**rokas izgriezumus**) *apģ.* *Plecģērba* sānu atvere rokas caurbāšanai, *piedurknes* iešūšanai vai citādi tās piesaistei. Ir tiplās, smail-

stūru, taisnstūru roces un spraugveida roces (spraugroces), kreklpiedurknes, siksipārnpiedurknes u. c. roces.

roces izgriezums *apg.* Bezpiedurkņu *plecģērba* stāva sānu atveres robežlīnijas veids, piem., *blūzes drapētais, bezroča taisnstūru, lenč-krekliņa* desantiskais r. i.

rocēts *apg.* Tāds (ģērbs), kam ir rokas izgriezums (*roce*).

rodanīdi *ķīm.* Rodānūdeņražskābes sāļi, nozīmīgi analītiskajā ķīmijā.

rodānūdeņražskābe *ķīm.* Neorganiska skābe, tiociānskābe $H-S-C\equiv N$, nozīmīga analītiskajā ķīmijā.

rodenticīdi [lat. *rodentia* graužējs] *ķīm.* → *ratīcīdi*

rodījs (*rodium*) *ķīm.* Ķīmiskais elements Rh, atomnr. 45, atommasa 102,91, platīna grupas metāls.

rodohrozīts [gr. *rhodon* roze + *chrōsis* krāsa] *min.* Sārts minerāls, mangāna karbonāts $MnCO_3$, mangāna rūda.

rodonīts [gr. *rhodon* roze] *min.* Sārts minerāls, mangāna silikāts $MnSiO_3$; izmanto mākslas priekšmetiem un juvelierizstrādājumiem.

rokas instrumenti *būv.* Dažādu materiālu apstrādei būvobjektā un mājas apstākļos piemēroti instrumenti; ir griezējinstrumenti, aizzīmēšanas instrumenti un palīginstrumenti.

rokoko [fr. *rococo*] *arhit.* 18. gs. Eiropas arhitektūras, mākslas un modes stils, kam raksturīga dekoratīva bagātība, izsmalcinātība un rotaļība.

rokrats *tehn.* Diskveida rokturis vārpstas pagriešanai. Nelielus r-us (diametrs < 10 cm) izgatavo galvenokārt vienlaidu disku veidā (bez spieķiem), lielākus r-us – viendabīgu ratu veidā (piem., stūresrats).

rokspiešana *inf.* Vairāku datu apstrādes iekārtu darbības sinhronizācijas *procedūra*, kuras rezultātā iegūst *apstiprinājumu*, ka starp šīm iekārtām nodibināti vai pārtraukti sakari.

rolkeris (*rorokuģis*) [a. *roll on* uzbraukt + *roll off* nobraukt] *jūrn.* Kuģis ritošās tehnikas pārvadāšanai; transportlīdzekļi uz kuģa uzbrauc un no tā nobrauc savā gaitā.

ROM (a. *read only memory*) *elektron.* Lasāmatmiņas apzīmējums (sk. *atmiņa*).

romānika [lat. *Romanicus* romiešu] 10.–12. gs. Eiropas arhitektūras un mākslas stils, kam raksturīgas vienkāršas, masīvas formas, nosacīts un ekspresīvs reliģisko sižetu tēlojums.

romboedrs [gr. *rhombos* rombs + *hedra* skaldne] *krist.* Daudzskaldnis ar rombiskām skaldnēm.

rombs [gr. *rhombos*] *mat.* Paralelograms, kura visas malas ir vienādas.

romšteks [fr. *romsteck* < a. *rumpsteak*] *pārt.* Pānēts šķēlēs ceptas liellopu gaļas ēdiens, ko gatavo no liemeņa mugurdaļas un ciskas augšējās un iekšējās daļas.

roņveidīgie (*Pinnipedia*) *biol.* Jūras zīdītāju kārta; lieli dzīvnieki ar slaidu, veltenisku ķermeni un peldpleznām.

rostbifs [a. *roast beef*] *pārt.* Lielā gabalā (2,5–3 kg) cepts gaļas ēdiens, ko gatavo no liellopu gaļas filejas vai mugurdaļas.

Roša robeža *astr.* *Pavadoņa* riņķveida orbītas minimālais rādiuss, kurā pavadoni vēl nesagrauj centrālā ķermeņa gravitācijas radītie paisuma spēki. Milzu *planētu* gredzeni atrodas R. r-as iekšienē.

Roša tilpums *astr.* Pilienvēda formas telpas apgabals ap rotējošu *dubultzvaigznes* komponentu, uz kura ārējās robežas komponenta gravitācijas spēks ir vienāds ar rotācijas radītā centrālās spēka un otra komponenta gravitācijas spēka summu. Ja dubultzvaigznes komponents aizpilda savu R. t-u, no piliena smailā gala notiek vielas pārplūšana uz otru komponentu.

rotācija [v. *Rotation* < lat. *rotatio* riņķveida kustība] 1. *mat.* Pagrieziens – geometriskā transformācija plaknē vai telpā, pagriežot figūru vai koordinātu sistēmu par noteiktu leņķi ap nekustīgu punktu vai asi. 2. *meh.* Ķermeņa kustības veids – griešanās ap kādu punktu vai asi.

rotācijas (griezes) kustība *meh.* Ķermeņa pārvietošanās telpā ap nekustīgu asi.

rotācijas periods [lat. *rotatio*; gr. *periodos* apkārtceļš, riņķojums] *astr.* Laika intervāls, kurā planēta vai cits debess ķermenis veic vienu apgriezieni ap asi attiecībā pret zvaigznēm. Sk. arī *planētas diennakts*.

rotakmeņi *min.* Skaisti, krāsaini minerāli vai ieiži, ko izmanto mākslas priekšmetu un rotaslietu izgatavošanai.

rotametr [lat. *rotare* griezt + gr. *metron* mērs] *tehn.* Šķidruma un gāzes ātruma vai caurplūduma mērīšanas ierīce.

rotonda [it. *rotonda* apaļa] *arhit.* Neliela, apaļa, ar kupolu segta celtne (parasti parkā vai dārzā), kuras dzegu visapkārt balsta kolonnas.

rotormotors *tehn.* Motors, kurā uz rotējošu virzuli iedarbojas darba gāzes.

rotorplāns *aeron.* Par gaisu smagāks gaisakuģis, kam kustību dod spēka iekārta un ko tur lidojumā gaisa un viena vai vairāku nesošo propelleru mijiedarbība.

rotors [lat. *rotare* (roto) griezt] 1. Tehniskās sistēmas rotējošā detaļa, piem., turbīnas, kompresora, helikoptera nesējskrūves centrālā daļa. Elektriskajās mašīnās r. visbiežāk ir feromagnētiska materiāla cilindrs, kurā ir r-a *tinums*; *virpuļstrāvu* samazināšanai maiņstrāvas mašīnās r. ir salikts no elektrotehniskā skārda plāksnēm. T r a n s p o r t a r. *tehn.* – transporta ietaise, kas nepārtraukti griežas un ar saviem satvērējiem pārnēs pusfabrikātus no viena darba r-a uz citu, kā arī veic sagatavju padošanas un apstrādāto priekšmetu noņemšanas funkcijas. 2. *mat.* Vektors (apzīmē **rot a**), kas raksturo vektorlauka ($\mathbf{a}=\mathbf{a}(x, y, z)$) virpuļu intensitāti aplūkojamā punktā: **rot a**= $\nabla \times \mathbf{a}$ (x, y, z – punkta koordinātas; ∇ – Laplasa operators).

rozeola [lat. *roseus* sārts] (*roseola*) *med.* Planķumveidīgi ādas izsitumi sārtā krāsā.

rozīnes [v. *Rosine* < fr. *raisin* vīnoga] *pārt.* Kalvētas dažādu šķirņu vīnogas.

R “Romeo” jūrn. Starptautisks signāls bez apzīmējuma; lieto kopā ar citu burtu kombināciju.

ruberoīds [lat. *ruber* sarkans + gr. *eidos* veids] *būvn.* *Jumta seguma* un *hidroizolācijas* ruļļmateriāls, ko iegūst, ar mīkstu bitumenu piesūcinot speciālu kartonu, pēc tam pārklājot to ar grūti kūstoša *bitumena* un *pildvielu* maisījumu un apkaisot ar minerālpulveri vai zvīņveida vizlu.

rubīdijs [lat. *rubidus* sarkans] (*Rubidium*) *ķīm.* Ķīmiskais elements Rb, atomnr. 37, atommasa 85,47, sudrabbalts, ļoti aktīvs sārmometāls.

rubīns [v. *Rubin* < lat. *ruber* sarkans] *min.* Dzidrs,

sarkans vai violeti sarkans *korunda* paveids, kurā ir līdz 4% hroma oksīda (Cr_2O_3), viens no vērtīgākajiem dārgakmeņiem.

rūda *ģeol.* Dabiska minerālviela, no kuras tehnoloģiski iespējams un ekonomiski ir izdevīgi iegūt dažādus elementus, galvenokārt metālus un to savienojumus. Ir metālu (piem., dzelzs, vara, titāna, polimetāliskās rūdas) un nemetālu rūdas (sērs, barīts, grafit, azbests, fosforīts, pjezokvarcs, fluorīts), ko sauc arī par nerūdām.

rūdāmība *materiālt.* Materiāla spēja rūdišanā iegūt lielu cietību (jo tēraudos vairāk oglekļa, jo lielāka rūdāmība, resp., cietība).

rudens *astr.* Gadalaiks, kas Zemes ziemeļu puslodē iesākas, kad Saule savā redzamajā kustībā pa ekliptiku šķērso debess ekvatoru *rudens punktā*, un beidzas, kad Saule nonāk ziemas saulgriežu punktā.

rudens punkts *astr.* Debess sfēras punkts (viens no diviem *debess ekvatora* un *ekliptikas* krustpunktiem), kurā Saules diska centrs atrodas rudens ekvinokcijā.

ruderāli augi [lat. *rudus* (*ruderis*) gruveši, drupas] *biol.* Savvaļas augi, kas aug cilvēku saimnieciskās darbības ietekmes teritorijās.

rudimentāri orgāni *biol.* → **rudimenti**

rudimenti [lat. *rudimentum* pirmsākums, aizmetnis], **rudimentāri orgāni** *biol.* Orgāni, kas organismu evolūcijas gaitā zaudējuši savu sākotnējo nozīmi un pamazām izzūd.

rūdišana 1. *materiālt.* Termiskās apstrādes veids – materiāla karsēšana līdz noteiktai temperatūrai ar tūlītēju strauju dzesēšanu (lai struktūras veidošanās notiktu bez difūzijas), lai palielinātu izstrādājuma cietību, stiprību, nodilumizturību. *Īst en ā r.* – krāsaino metālu sakausējumu termiskās apstrādes veids – sakausējumu sakarsē līdz komponentu maksimālās šķīdības temperatūrai un strauji atdziest, iegūst vienmērīgi pārsātinātu plastisku šķīdumu ar nelielu cietību; tā rūda dūralumīniju, berilija bronzu. *I z o t e r m i s k ā r.* – r., kurā sakarsēto detaļu iegremdē izkausētu sāļu vannā (tās temperatūra ir vienāda ar atlaidīšanās temperatūru) un izturo nemainīgā (izotermiskā) temperatūrā līdz pilnīgai struktūras pārvērtībai. *K r i t i s k a i s r - a s ā t r u m s* – minimālais

dzēsēšanas ātrums, kas ļauj saglabāt karsēšanas procesā iegūto austenītu līdz *martensīta* pārvērtību sākuma temperatūrai. *N e p ā r t r a u k t ā r.* – r., kurā dzēsēšanu veic nepārtraukti vienā r-as vidē. *N e p i l n ā r.* – instrumentu tēraudu karsēšana virs 780 °C temperatūrai, saglabājot neizšķīdušas karbīda daļiņas. *P a k ā p j u r.* – r., kas nerada iekšējos spriegumus un deformācijas, – detaļu atdzesē vidē, kuras temperatūra ir 50–100 °C virs martensīta veidošanās sākuma temperatūras, izkausē sāļu vannā, iztur, kamēr izlīdzinās temperatūra visā detaļas šķēsgriezumā, pēc tam atdzesē gaisā. *P ā r t r a u k t ā r.* – r., kurā dzēsēšanu veic divās vidēs; pirmajā vidē r-as ātrumam jābūt lielākam par kritisko r-as ātrumu, no 400–300 °C temperatūras detaļu pārliet otrā, lēnāk dzesējošā vidē. *P i l n ā r.* – konstrukciju tēraudu karsēšana līdz *austenīta struktūrai*. R-as *t e m p e r a t ū r a* – karsēšanas temperatūra, kurā struktūra pilnīgi pārkristalizējas vai sakausējumus iegūst maksimālo šķīdību. R-as *v i d e* – viela (ūdens, minerāleļļa, polimēru emulsijas, sāls kausējumi, gaiss u. c.), kurā dzesē sakarsēto rūdāmo izstrādājumu; tai jānodrošina tāds dzesēšanas ātrums, kas ir lielāks par attiecīgā materiāla kritisko r-as ātrumu. *S t i k l a r.* – stikla termiskā apstrāde, kurā stiklu uzkarš līdz plastiskam stāvoklim un pēc tam strauji atdzesē (gaisā vai šķīdumā). Rezultātā stiklā vienmērīgi sadalās paliekošie spriegumi un būtiski palielinās termiskā un mehāniskā izturība. *V i r s k ā r t a s r.* – nostiprināmajai detaļai ar intensīvu karsēšanu (ar gāzes degli, augstfrekvences strāvu, lāzera staru u. c.) tikai virskārtu sakarsē līdz r-as temperatūrai un strauji atdzesē; virskārta norūdās, bet serdes daļa saglabā plastiskumu un vāju cietību. **2. lauks.** Segtās platībās izaudzēto dārzenų dēstu pakāpeniska pieradināšana pie āra apstākļiem.

ruds lopk. Zirga apmatojuma krāsa, ko veido brūnas krāsas segmati un jebkuras nokrāsas brūni aizsargmati.

rugaine lauks. Nopļauts labības lauks, kurā palikuši rugāji (10–15 cm gara stublāju apakšējā daļa); var būt arī nenopļautas zema auguma nezāles, pasējas augi.

rūgšana 1. biol. Mikroorganismu izraisīts *anaerobisks*, fermentatīvs organisko vielu noārdīšanās process. **2. pārt.** Monosaharīdu un disaharīdu noārdīšanās mikroorganismu darbības rezultātā; var notikt aerobos (*etiķskābā* un *citronskābā* r.) vai anaerobos apstākļos (*spirta* r., *sviestskābā* r., *pienskābā* r.).

rūgušpiens pārt. Skābpiena dzēriens ar neizjauktu recekli, kas ražots no piena vai vājpiena, vai daļēji nokrejota piena, vai jebkuru šo produktu maisījuma, saraudzējot ar mezofilo pienskābes baktēriju ieraugu.

rukšana materiālt. Materiāla vai izstrādājuma izmēru (un tilpuma) samazināšanās. *K o k s n e s r.* – koksnes r., samazinoties *saisītājam mitrumam*.

rukums 1. tekst. Tekstilmateriāla lineāro izmēru samazinājums mērcēšanas, mazgāšanas, ķīmiskās tīrīšanas vai citas iedarbības rezultātā. **2. mežr., kokapstr.** → **nožuvums**

rulete [fr. *roulette* < *rouler* saritināt, satīt] **pārt.**

1. Veltņa formā satīts biskvīta miklas izstrādājums ar saldu vai sāļu pildījumu. **2.** Garenā gabalā satīts šķiņķis vai savelta maltā gaļa.

rullis kino Uz vienas *spoles* uztītās kinolentes apjoms, kas atbilst apm. 12 demonstrēšanas minūtēm – 300 m 35 mm filmai vai 120 m 16 mm filmai. *P i l n a i s r.* – 365 m garš 16 mm filmas r., kas atbilst apm. 30 demonstrēšanas minūtēm.

rumba ģeogr., hidr. Krāce, neliels ūdenskritums.

rumbas [a. *rhumb* < gr. *rhombos* apgrieziena]

1. Virziens uz redzamā horizonta punktiem attiecībā pret debespūsēm vai leņķis starp diviem tādiem virzieniem. **2. ģeod.** Leņķis starp meridiānu un doto virzienu, kura vērtība mainās no 0° līdz 90° un kuru pieraksta ar debespūsī nosaukumiem un atbilstošo horizonta plaknes leņķi grādos. **3. jūr.** Plaknes leņķa ārpussistēmas mērvienība jūras navigācijā ir 1/32 un meteoroloģijā 1/16 no horizonta riņķa līnijas.

rums [a. *rum*] **pārt.** Stiprs alkoholisks dzēriens ar īpatnēju aromātu; ražo no cukurniedru sulas vai melases, to pārraudzējot, destilējot un destilātu izturot ozolkoka mucās.

rupjvele materiālt. Sk. **ēvele**

rupjmaize pārt. Maize no rupji maltiem rudzu miltiem.

rupjvilna *lopk.* Pēc smalkuma nevienmērīga, neizlīdzināta vilna, kurā ir maz *dūnvilnas* un *pārejas matiņu*, bet ir izteiktas *akotmatu* šķipsnas; iegūst no *rupjvilnas šķirņu aītām*.

rurāls [lat. *ruralis* lauku] Lauku, laukiem raksturīgs.

rūsa¹ *fiz.* Gaismas parādība virs horizonta īsa uzliesmojuma veidā tāla negaisa laikā, nav redzams zibens un dzirdams pērcons, novērojami tikai zibens apgaismotie mākoņi.

rūsa² *ķīm.* Sarkanbrūns hidratētu dzelzs oksidācijas produktu slānis, kas rodas uz dzelzs, čuguna, tērauda izstrādājumu virsmas vides iedarbības rezultātā.

rūsakmens, ortšteins *ģeol.* Ciets, sarkanbrūns, ar dzelzs hidroksīdiem cementēts iezis *podzola* augšņu profila pamatnē.

rūsas sēnes (*Uredinales*) *biol.* Sēnes, kas parazitē galvenokārt uz *sēgsekļiem*, retāk uz kailsēkļiem un papardēm (sk. *paparžaugi*).

rustika [lat. *rusticus* neaptēsts] *būvn.* Virsmas klājums ar rupji apdarinātiem akmeņiem; šādas virsmas imitācija apmetumā.

rusts [lat. *rusticus* neaptēsts] *būvn.* Rupji aptēsts akmens, ko lieto *rustikā*.

rušināmaugi lauks. Kultūraugi, kuru augšanai un attīstībai nepieciešama liela augšanas telpa un rindstarpu apstrāde (sakņaugi, bumbulaugi, daudzi dārzeņi).

rutēnijs (*Ruthenium*) *ķīm.* Ķīmiskais elements Ru, atomnr. 44, atommasa 101,07, platīna grupas metāls.

rutils [lat. *rutilus* sarkanīgs] *min.* Tumši sarkans vai sarkanbrūns minerāls, *titāna* dioksīds TiO₂, titāna rūda.

S

sabiezēšana 1. Šķidrums viskozitātes palielināšanās. 2. *ker.* Keramisku suspensiju (šlīkeru) plūstamības samazināšanās.

sablīvēšana materiālt. Materiāla tilpuma samazināšana un blīvuma palielināšana mehāniskas iedarbības rezultātā – paņēmieni materiāla mehāniskās stiprības un ūdensnecaurlaidības palielināšanai (piem., triecienbetona izgatavošanā).

sablīvēšanās materiālt. Materiāla tilpuma samazināšanās un blīvuma palielināšanās. **Smalcinātas koksnes s. pakāpe kokapstr.** – smalcinātas koksnes beramtilpuma un sablīvinātas masas tilpuma starpības attiecība pret sablīvināto tilpumu.

sabrukšana tehn. Izstrādājuma kompakturnāve zaudēšana dažādu faktoru (mehānisko, ķīmisko u. c.) iedarbībā; sākumposmā zūd izstrādājuma vienlaidums (veidojas plaisas, poras), pēc tam izstrādājums sadalās daļās.

sabrukums meh. Konstruktijas vai to elementu *stiprības, ilgziturbības* vai *stabilitātes* zudums kritiskajā slogojumā vai no temperatūras izmaiņām.

sacepums pārt. Cepeškrāsnī cepts ēdiens, kam produktu saistīšanai pievienota ola.

sacukuroties pārt. Sabiezējot kristalizēties.

sadales kārba aut. Zobratu reduktors jaudas plūsmas sadalīšanai starp automobiļa priekšējo un pakalējo dzenošo tiltu.

sadalījumsfunkcija mat. Varbūtību teorijā – nepārtrauktam gadījumlielumam X atbilstošā funkcija $F(x)=P(X < x)$ visām reālām x vērtībām.

sadalījums mat. 1. Dotās kopas netukšu apakškopu sistēma, kuru apvienojums ir šī kopa (sk. *pārklājums*) un kuras apakškopām nav kopīgu elementu. Katrs kopas s . nosaka tajā kādu ekvivalenci (sk. *ekvivalence* 2.).

2. **Gadījumlieluma varbūtību s.** – funkcija, kas raksturo sakaru starp šā gadījumlieluma vērtībām un to varbūtībām. Diskrētām gadījumlielumam atbilst, piem., *binomiālais sadalījums*, bet nepārtrauktam gadījumlielumam – attiecīga sadalījumsfunkcija (sk. *normālsadalījums*). Matemātiskajā statistikā, analizējot novērojumu datus, iegūst empīrisku s -u, kas aptuveni atbilst zināmiem teorētiskajiem s -iem.

sadalītājs tehn. 1. Ierīce vienmērīgai regulējamai materiālu (piem., kaļķakmens, stikla šīhtas un betonmaisījuma) padevei no bunkuriem un tehnēm uz transportiercēm un pārstrādes iekārtām. Pēc konstrukcijas ir šķīvja, glieņveida un lentes s -i. Sk. arī *lopbarības sadalitājs*. 2. Aparāts (hidropneumoiekārtās), kas vienlaikus vada plūsmas divās vai vairākās līnijās (piem., pievada un aizvada eļļas

plūsmu *hidrocilindros*). Ir s-i ar bīdāmu *plūsmdali*, ar grozāmu *plūsmdali* un vārstu s-i. 3. Vadības sistēmas ierīce, kas maina enerģijas nesēja (darba šķidruma, gāzes, elektriskās strāvas) plūsmas virzienu.

saderība inf. Īpašību komplekss, kas ļauj darboties vienotā *sistēmā* dažādu *datu apstrādes* sistēmu objektiem; ir *aparātūsaderība* un *programmsaderība*.

saderīga sistēma mat. Lineāru vienādojumu sistēma, kam ir viens un tikai viens atrisinājums.

sadiegšana apģ. Divu vai vairāku vienlielu piegriezumdetāļu pagaidu savienošana ar taisnājiem rokdarbu *dūrieniem* vai ar šujmašīnas viendiega cildūrieniem.

sadisms [fr. *sadisme*, pēc fr. rakstnieka F. de Sada (*de Sade*, 1740–1814) vārda] *med.* Psihiski traucējumi, kas izpaužas seksuāla baudījuma gūšanā, mokot otru cilvēku; tīksmināšanās par citu ciešanām.

sadursme 1. fiz., meh. Cietu ķermeņu savstarpēja īslaicīga trieciena kustība, kuras laikā ķermeņu saskares punktos rodas ievērojami trieciena spēki. 2. *inf.* Nevēlama situācija *pār-raides* vidē, kas rodas, ja vairākas *lokālā tīkla stacijas* raida vienlaikus.

sadursmes brīdinājuma sistēma aeron. *Radio-navigācijas* sistēma, kas konstatē apkārtējo gaisakuģu bīstamību; sastāv no raidītāja, radiouztvērēja, skaitļošanas ierīces un indikatora.

sadzīves ķīmija Ķīmiskie produkti, ko lieto māj-saimniecībā, parfimērijā u. c. (piem., veļas pulveri, traipu tīrīšanas līdzekļi, insekticīdi).

sādža arhit. Neliela lauku apdzīvota vieta, kur mājas ir tuvu kopā.

safīrs [gr. *sappheiros*] *min.* Dzidrs, zils korunda paveids, viens no vērtīgākajiem dārgakmeņiem.

safjāns [v. *Saffian* < persiešu] *ā. apstr.* Smalka, mīksta, krāsota kazas vai aitas āda; lieto grāmatniecībā un apavu izgatavošanā.

sagatave tehnol. Ražošanas priekšmets, no kura, mainot tā formu, izmērus, virsmas raupju-mu un materiāla īpašības, iegūst detaļu vai izstrādājumu. **L i e k t i l ī m ē t ā s** s-es **kopakstr.** – vienlaikus liektas un līmētas koka s-es no finieriem. **S. no k o k s n e s,**

k o k s n e s s. kokapstr. – zāģmateriāls ar izmēriem un kvalitāti, kas atbilst no tā izgatavojamiem izstrādājumiem un detaļām ar apstrādes un rukuma uzlaidi.

sāgo [malaj.] *pārt.* Putrainiem līdzīgs produkts, ko iegūst galvenokārt no sāgopalmu (cika-deju) u. c. palmu stumbra cietes vai gatavo no kartupeļu vai kukurūzas cietes.

sagremojamība lopk. Barības sagremošanas pakāpe, kas raksturo uzņemtas barības pārvēršanos organismā uzsūkties spējīgās vielās. **S-s k o e f i c i e n t s** – sagremoto vielu daudzuma procentuāla attiecība pret organisma uzņemtajām barības vielām.

sagremojamo vielu summa lopk. *Barības līdzek-ļa* vai *barības devas* kompleksās barotāj-vērtības rādītājs, dzīvnieku ēdinašanas nor-mēšanas kritērijs (sk. *TDN*).

saharimetrija [gr. *sakchar* cukurs + *metrein* mē-rit] *ķīm. tehnol.* Metode cukura koncentrā-cijas noteikšanai šķīdumos, mērot polari-zētas gaismas (kas iziet caur šo šķīdumu) pagriešanās plaknes leņķi.

saharimētrs ķīm. Optiskais aparāts, ar ko mēra cukura koncentrāciju šķīdumos.

saharīns [v. *Sacharin* < gr. *sakchar* cukurs] *ķīm.* Organisks savienojums, kas ir daudzkārt saldāks nekā cukurs un ko lieto cukura vietā.

saharomētrs ķīm. tehnol. *Densimētrs* (jeb areo-mētrs) *saharozes* šķīdumu koncentrācijas noteikšanai pēc šķīdumu blīvuma; graduēts saharozes masas procentos.

saharoze ķīm. *Disaharīds*, viens no izplatītākajiem augu cukuriem; niedru vai biešu cukurs.

Sāhela [arābu] *ģeogr.* Dabas apgabals, pārejas zona starp Sahāras tuksnesi un Rietum-āfrikas savannām.

sailentbloks [a. *silent block*] *tehn.* Ar gumiju klāta metāla *bukse*, ko lieto detaļu savieno-šanai ar savstarpēji iespējamu nelielu griezes kustību.

saimē bišk. Bioloģiska kopdzīves vienība, kurā ir trīs morfoloģiski atšķirīgas individu for-mas ar atšķirīgām bioloģiskām funkcijām – māte, darbabites (no dažām bitēm līdz 60 000 bišu) un trani (daži simti līdz tūkstošiem).

saimniecības ēka būvn. Ēka, kurā dažādās kombinācijās var būt apvienoti dažādi šķūņi, kūts, lopbarības virtuve, inventāra noliktava,

pagrabs, pirts vai sauna, garāža, siltumnīca. Tā var būt atsevišķa vai savienota ar dzīvojamo māju.

saimniecorganisms *biol.* Dzīvais organisms, kurā *parazīts* sasniedz dzimumgatavību.

saistaudi *biol.* Audi, kas atrodas visos orgānos un saista tos savā starpā.

saiste 1. *sil. tehnol.* *Sikdispersa* ugunsizturīga viela, ko lieto krāšņu oderējuma šuvju aizpildīšanas *javu* gatavošanai. 2. Saistījums.

saistene *biol.* → **konjunktīva**

saistes svars *c.* Automašīna svara daļa, kādu uzņem dzenošie riteņi. *S. s-a koeficients* – dzenošo asu uzņemtā svara attiecība pret visu automašīna svaru.

saistīšanās *sil. tehnol.* Javas plūstamības zudums cietēšanas sākumā.

saistītais ūdens (mitrums) kokapstr. *K o k s n e s s. ū.* – ūdens, kas atrodas koksnes šūnu sienās (mikrokapilāros).

saistītājielas būv. Vielas, ko kopā ar pigmentiem pievieno krāsām un kas pēc izžūšanas veido uz nokrāsotas virsmas plānu dekoratīvu vai korozijizturīgu plēvi.

saistvielas (neorganiskās) sil. tehnol. Pulverveida vielas, kas, iekļautas ūdenī vai citā šķīdumā, veido plastisku masu, kura pakāpeniski saistās, cietē un kļūst par akmensveida ķermeni; spēj sasaistīt monolītā arī citus materiālus, piem., šķembas, granti u. c. *G a i s ā c i e t ē j o š ā s s. – s.*, kas iegūst un saglabā stiprību tikai gaisā (ģipša, kaļķu un magnēziālās s.); lieto virszemes būvēm. *Ģ i p š a s. – gaisā cietējošās s.*, ko izgatavo no ģipšakmens ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) vai anhidrita (CaSO_4). Atkarībā no termiskās apstrādes temperatūras, saistīšanās un cietēšanas ātruma ģipša s. iedala divās grupās: *z e m t e m p e r a t ū r a s s.* (līdz 200 °C) – būvģipsis, veidņu ģipsis, augststiprības ģipsis (ātri saistās un cietē) un *a u g s t t e m p e r a t ū r a s s.* (līdz 1100 °C) – anhidritcements, klona ģipsis (lēni saistās un cietē). *H i d r a u l i s k ā s s. – s.*, kas spēj sacietēt un ilgstoši saglabāt stiprību ne tikai gaisā, bet galvenokārt arī ūdenī (*portlandcements* un tā paveidi, *aluminātcements*, *pucolāncements*, *romāncements*, *hidrauliskie kaļķi*); lieto būvēm arī zem ūdens.

saite 1. *fiz., meh.* Objekta kustības ierobežojums; analītiski to izsaka saišu vienādojums. *D i v p u s ē j a s. – s.*, kuras s-es vienādojumam visos gadījumos jābūt vienādībai (nepieļaujot atrašanās kontakta punktus). *H o l o n o m a s. – s.*, kurai s-es vienādojumā neietilpst punktu ātrumi: $f(x, y, z) = 0$. *I d e ā l a s. – s.*, kurai reakcijas (N_k) darbs jebkurā sistēmas virtuālajā pārvietojumā (δr_k) ir vienāds ar nulli: $\sum N_k \delta r_k = 0$. *N e h o l o n o m a s. – s.*, kurai s-es vienādojumā ietilpst punktu ātrumi: $f(x, y, z, x', y', z') = 0$. *R e o n o m a s., n e s t a c i o n ā r a s. – s.*, kurai s-es vienādojumā ietilpst laiks: $f(x, y, z, t) = 0$. *S k l e r o n o m a s., s t a c i o n ā r a s. – s.*, kurai s-es vienādojums nesatur laiku: $f(x, y, z) = 0$. *V i e n p u s ē j a s. – s.*, kas pieļauj kontakta izzušanu kustības laikā starp objektu un ierobežojumu; s-es vienādojumi ir vienādības un nevienādības. 2. **Sk. ķīmiskā saite.** 3. *inf.* Fizikāla ķēde starp diviem sakaru tīkla mezgliem.

saites enerģija *fiz.* Enerģija, kas nepieciešama, lai kādu saistītu sistēmu sadalītu sastāvdaļās, nepiešķirot tām kinētisko enerģiju, piem., elektrona s. e. atomā, nuklona s. e. atoma kodolā.

sajūgs *tehn.* Mašīnu elements vārpstu vai uz tām nostiprinātu detaļu savienošanai. *E l e k t r o m a g n ē t i s k a i s s. e l.* – elements, kas pārnēs rotācijas kustību. *H i d r a u l i s k a i s s., h i d r o s a j ū g s. – s.*, kas pārnēs jaudu no vienas vārpstas uz otru, izmantojot šķidruma plūsmas radītos spēkus; sastāv no viena otram līdzās novietotiem sūkņa un turbīnas *skrejratiem*; lieto automobiļos, traktoros, kuģos u. c.

sajūgums dz. Divu kontakttīkla blakussekciju savienojums, pa kuru notiek elektriskā ritošā sastāva pantogrāfa pāreja no vienas sekcijas uz otru.

sakabe *dz., tehn.* Mehāniska iekārta ritošā sastāva sakabināšanai vilcienā un noteikta atbilstuma ieturesšanai starp tā vienībām, garenspēku novadišanai no vienas vienības uz otru, to mikstināšanai un triecienspēku amortizācijai kustības laikā, apstājoties, iekustoties un manevrējot. *A u t o m ā t i s k ā s. – s.*, kas ritošā sastāva vienības automātiski

sakabina vilcienā, bet atkabināšana notiek, ar roku pagriežot sviru, kas atrodas lokomotīves vai vagona sānmalā. **Lauksaimniecības mašīnās** – ierīce vairāku mašīnu pievienošanai traktoram, lai pilnīgāk izmantotu tā jaudu.

sakabināšanās kosm. Kosmisko lidaparātu savienošanās orbītā; var notikt gan automātiski, gan rokas režīmā. **Smezgls** – kosmiskā lidaparāta sastāvdaļa, kas veic divu lidaparātu s-os: nodrošina abu lidaparātu garenasu precīzu savietošanos un lidaparātu ciešu savilkšanos. **Smezgla** ir pārejas lūka, ko pēc s. var atvērt vai izņemt.

sakari 1. telek. Tautsaimniecības (infrastruktūras) nozare, kas nodrošina informācijas nosūtīšanu un saņemšanu (noraidi un uztveršanu) ar pasta un elektrosakaru palīdzību. **Simplaksis** – ziņojuma pārraide vienā iepriekš noteiktā virzienā. **2. inf.** Mērķtiecīga datu un vadības signālu apmaiņa starp datu avotu un datu saņēmēju, izmantojot sakaru kanālus. **3. dz.** Dienesta telefona un telegrāfa s. un radiosakari vilcienā kustības un līnijas struktūrvienību darba vadīšanai.

sakārtojums mat. Bināra transitīva attieksme R , kas ir refleksiwa un antisimetriska (t. i., no aRb un bRa izriet $a=b$; **nestingrs** s. – piem., $\leq, \geq$) vai arī antirefleksiwa (nav iespējams aRa) un asimetriska (ja aRb , tad bRa nav spēkā; **stingrs** s. – piem., $<, >$). **Dalījums** s. – s. $\subset$ kopā, kurā eksistē nesalīdzināmi elementi a un b , t. i., tādi elementi, kam nav ne $a \subset b$, ne $b \subset a$ (piem., kopas apakškopām). **Līnēars** s. – s. $\subset$ kopā, kurā ikkatri divi elementi ir salīdzināmi, t. i., visiem a, b ir $a \subset b$ vai $b \subset a$.

sakaru kabelis telek. Vairāku metālisku vadu vai stiklšķiedras dzīslu sakopojums plastmasas vai svina apvalkā (čaulā) elektriska vai optiska signāla pārraidei. Kabelus izgatavo ieguldāmus zemē vai ūdenī, uzkarināmus pie trosēm, piestiprināmus pie sienām un novietojamus telpās.

sakaru kanāls telek. Sakaru līniju un pārraides aparātūras komplekss informatīvā signāla pārraidei starp raidītāju un uztvērēju. Bez pārraides aparātūras sakaru līnija nodrošina

vienu kanālu; lietojot pārraides aparāturu, no vienas līnijas var iegūt vairākus s. k-us.

sakaru līnija 1. telek. Fizikālā vide un tehnisko līdzekļu komplekss informatīvā signāla pārraidei no raidītāja līdz uztvērējam; fizikālā vide var būt gaisa vadi, metāliskās un stikla šķiedras kabeļlīnijas, viļņvadi un ēters.

2. inf. Jebkura pārraides vide, kas nodrošina informācijas apmaiņu starp attālām stacijām.

sakaru sistēma [gr. *systēma* no daļām kopā salikts veselais] kosm. Kosmiskā lidaparāta sistēma, kas nodrošina abpusējus radiosakarus, retāk televīzijas sakarus ar virszemes komandu un mērījumu kompleksu. Signālu retranslēšanai var tikt izmantoti sakaru pavadoni.

sakas lopk. Kaklā uzmaucama zirglieta, pie kuras piesaistītās dzeņaukstes pārnes zirga vilcējspēku uz velkamo priekšmetu.

sakausējums materiālt. Materiāls, ko izveido, sakausējot vairākus komponentus. No tīriem metāliem s. atšķiras ar labākām mehāniskajām un tehnoloģiskajām īpašībām. Kristalizācijas procesā s. veido dažādas struktūras – cietus šķīdumus, mehāniskus maisījumus un ķīmiskus savienojumus. Sk. arī *Vuda sakausējums*.

sakne¹ (radix) biol. Augstāko augu veģetatīvais orgāns, kas augu nostiprina augsnē un sekmē barības vielu pārvietošanos.

sakne² mat. 1. S-es vilkšanas rezultāts (sk. arī radikālis). **Aritmētiskā s.** – s-es $\sqrt[n]{a}$ reālā nenegatīvā vērtība, kur a ir reāls skaitlis ($a \geq 0$). S-es $\sqrt[n]{a}$ – aritmētiska darbība, kas ir apgriezta kāpināšanai: ja $a^n = b$, tad $a = \sqrt[n]{b}$ (n -tā sakne no b , $n \geq 2$). 2. Polinomam $p(x)$ sakne ir mainīgā x vērtība $x=c$, kurai $p(c)=0$. Algebriskam vienādojumam $p(x)=0$ sakne ir skaitlis $x=c$, kas to apmierina.

saknenis (rhizoma) biol. Daudzgadīgu augu vasas pārveidne, kur uzkrājas rezerves vielas, kas nākamajā gadā tiek izmantotas auga augšanai.

saknes kakls biol. Pāreja no *dīg/saknes*, kas ir auga galvenā sakne, uz *stumbu*; vieta, kurā diferenciācijas auga sakņu un stumbra audu anatomiskā uzbūve un veidojas fizioloģiski atšķirīgas augšanas procesu polaritātes, –

saknēm tās ir pozitīvi *geotropiskas*, bet stumbriem – pozitīvi *fitotropiskas*.

sāknešana inf. *Datora* darbības iniciēšana, kuras gaitā pēc operatīvās *atmiņas* attīrīšanas tajā tiek ierakstīta *operētājsistēma*. **Aukstā s.** – datora iedarbināšana, sākot ar barošanas sistēmas ieslēgšanu un operētājsistēmas ielādi. **Siltā s.** – sistēmas *programmatūras* atkārtota ielāde vai iniciācija, kas notiek pēc tam, kad sistēmai ir pieslēgts barošanas spriegums un tā ir darba stāvoklī.

sakņauģi lauks. Kultūraugi (vairākums divgadīgi), kuru galvenā izmantojamā daļa ir saknes un to pārveidnes, retāk – lapas (dārzeņi, lopbarības augi – turnepši, lopbarības bietes, kūzikas, tehniskās kultūras – cukurbietes, cigoriņi). **Lopbarības s.** – divgadīgi lakstaugi, ko izmanto dzīvnieku ēdināšanai (bietes, burkāni, puscukurbietes, cukurbietes, kāļi, turnepši).

sakņkāji (Rhizopoda) biol. Viena no vienšūņu klasēm.

sakņu griezējs lauks. tehn. Sulīgās barības sagatavošanas iekārta, sastāv no iekraušanas tvertnes, diviem diskiem ar nažiem un lāpstīņām, smalcinātājkurvjā, izviedējdiska un piedziņas.

sakristeja [lat. *sacrum* svētums] *arhit.* Baznīcas telpa, kurā garīdznieki gatavoja dievkalpojumam un kur glabājas dievkalpojumam nepieciešamie piederumi.

sākumfāze fiz. Svārstību process sākummomentā.

sākumlapa inf. Globālā *tīmekļa* WWW dokuments, kas tiek uzskatīts par ieiešanas punktu kādā saistītu dokumentu kopā. Tā, piem., kādas firmas s-ā parasti ir firmas logotips, *informācijas* apraksts par šo firmu un *saites* ar dokumentiem, kas sniedz detalizētāku informāciju par šo firmu un ir pieejami tīmeklī WWW.

sākummeridiāns, Griničas meridiāns, nullmeridiāns astr., ģeogr. Meridiāns, attiecībā pret kuru mēra zemeslodes virsmas punktu ģeogrāfisko garumu. Pēc starptautiskas vienošanās 1884. gadā par s-u pieņemts bijušās Griničas observatorijas (Londonā) meridiāns.

sākumnosacījumi mat. Funkcijas un tās atvasi-

nājumu sākumvērtību kopa, kas nepieciešama, lai no dotā diferenciālvienādojuma vispārīgā atrisinājuma iegūtu *partikulāro* atrisinājumu.

sakēdējums el. Sk. magnētiskās plūsmas sakēdējums

sakēpināšana ķīm. Stingas telpiskas struktūras veidošana, uzsildot dispersus, birstošus materiālus līdz temperatūrai, kas ir zemāka par materiālu kušanas temperatūru.

sakēpšana tehnol. Process, kurā no *sīkdispersām* vielām augstā temperatūrā iegūst cietu, porainu materiālu (piem., cementa klinkeru).

sakere c. Ceļa seguma virsmas un riepu protektora savstarpējās iedarbības raksturotājs lielums, kas atkarīgs no seguma virsmas, protektora stāvokļa un kustības ātruma.

sala ģeogr. Sauszemes teritorija, ko no visām pusēm norobežo okeāna, jūras, ezera vai upes ūdeņi. **Kontinentālā s.** – kontinenta daļa, kas atdalīta no tā, jūrai applūdinot sauszemi vietās, kur Zemes garoza sašķēlusies vai iegrimusi. **Koraļļu s.** – s. no mehāniski sadrupušiem koraļļu kaļķakmeņiem un dzīvo koraļļu kolonijām uz koraļļu rifu virsmas (atoli). **Saļūloķis** – jaunas, lineāri orientētas kalnainas salu virsknes, kas atrodas pārejas zonā starp kontinentu un okeānu. **Vulkāniskā s.** – vulkāniskā izvirduma produktu veidojums, kas sastāv no viena vai vairākiem vulkānu konusiem vai vulkāniskiem kalniem.

salāgojums tehn. Divas vai vairākas kustīgi vai nekustīgi savienotas detaļas, kas veido *spēli* vai apspilējumu.

salaidne dz. Sliežu s. – sliežu galu savienojuma vieta. **Izolētā sliežu s.** – īpaša sliežu s., kas neļauj strāvai plūst no vienas sliedes uz otru; ierīko ar automatisko bloķēšanu aprikotos ceļa iecirkņos uz bloķiecirkņu robežām. **Sliežu s-es stiprinājums** – sliežu galu mehāniskais savienojums.

sala izcilāšana lauks., mež. *Sējeņu* un *stādu* sakņu apraušana, atkārtoti sasaldot un izplešoties smagu minerālaugšņu vai kūdrainu augšņu virskārtai (visbiežāk *kokaudzētāvās* un jauniestādītās *meža kultūrās*).

salcietība lauks., mež. Augu spēja bez bojājumiem izturēt zemu negatīvu temperatūru un

pēc sala izbeigšanās normāli turpināt visus fizioloģiskos augšanas un attīstības procesus.

saldējums pārt. Uzputots un sasaldēts piena produkts, piem., piena, krējuma, augļu un ogu, aromātiskais, kārtainais s.

saldēšanas (dzesēšanas) koeficients siltumt. Bezdimensijas lielums aukstummašīnas apgrieztā termodinamiskā cikla efektivitātes raksturošanai – aukstumražīguma attiecība pret patērēto enerģiju (darbu).

saldētava siltumt. Ar aukstumiekārtām, termolizētām kamerām un palīgiekārtām apgādāts specializēts uzņēmums produktu atdzesēšanai, sasaldēšanai un uzglabāšanai zemā temperatūrā. Ir sagādes, ražošanas, sadales, tirdzniecības, transporta u. c. veida saldētavas.

saldinātāji pārt. Cukuru nesaturošas vielas, kas dod produktiem saldu garšu.

saldskābmaize pārt. No bīdēļiem rudzu miltiem cepta maize ar saldenskābu garšu.

saldūdens Ūdens, kas nesatur sāļus vai satur maz sāļu.

saldūdens kaļķieži, saldūdens kaļķi ģeol. Kaļķakmens, kas izgulsnējies no saldūdeņiem ezeros, avotu izplūdes vietās, alās.

salicilāti [lat. *salix* (*salicis*) vītols] ķīm. *Salicilskābes* sāļi vai esteri; lieto medicīnā.

salicilskābe [lat. *salix* (*salicis*) vītols + skābe] ķīm. Organiska skābe, 2-oksibenzoskābe; lieto medicīnisko preparātu, krāsvielu u. c. ražošanā, antiseptisko īpašību dēļ lieto pārtikas rūpniecībā.

sāļjums Koncentrēts vārāmās sāls NaCl šķīdums ūdenī.

salinitāte [lat. *sal* sāls] ķīm. → **sāļums**

sālīšana pārt., ā. apstr. Konservēšana vārāmās sāls šķīdumā vai apkaisot ar sāli.

salivācija [lat. *saliva* siekalas] med. Siekalosāšanās; pārmērīga, nepārtraukta siekalu izdalīšanās.

salizturība sil. tehnol. Materiāla spēja izturēt daudzkārtēju sasaldēšanu un atkausēšanu bez sairšanas un stiprības ievērojamas samazināšanas pazīmēm; s-u nosaka ar sasaldēšanas un atkuššanas ciklu skaitu, kuros process noticis bez redzamiem materiāla bojājumiem.

salmi lauks. Labības, pākšaugu, zaļu un eļļas

augu stieбри, lapas, ziedkopas, kas paliek pēc graudu vai sēklu izkuļšanas; izmanto lopbarībai, pakaišiem, kurināšanai u. c.

salmiaks [v. *Salmiak* < lat. *sal ammoniacus*] ķīm. Amonija hlorīds NH₄Cl.

salmonellas [pēc amer. zinātn. D. Salmona (*Salmon*, 1850–1914) vārda] biol. Ārējā vidē izturīgu salmonellu dzimtas baktēriju grupa, kas izraisa akūtas epidēmiska rakstura zarnu infekcijas slimības *salmonellozes* cilvēkam, mājdzīvniekiem un peļveidīgajiem graužējiem.

salmonellozes (*salmonellozes*) med., vet. Zarnu infekcijas slimības, ko ierosina *salmonellas*.

salna met. 1. Gaisa temperatūras pazemināšanās pavasarī un rudenī nakti zem 0 °C. 2. Uz zemes un augiem izveidojušies ledus kristāli.

salns lopk. Zirga apmatojuma krāsa, ko veido brūnu un baltu *segmatu* maisījums un tādas pašas krāsu kombinācijas *aizsargmati*.

salons [v. *Salon* < fr. *salon*] transp. Pasažieru telpa gaisakuģī, autobusā, kuģī.

salpetris [v. *Salpeter*] ķīm. Vairāku *nitrātu* tehniskais nosaukums. Č i l e s s. – nātrija *nitrāts* NaNO₃; lieto galvenokārt par slāpekļa mēslojumu.

sals met. Laikapstākļi, kad gaisa temperatūra ir zem nulles; aukstums.

sāls ķīm. Vārāmā sāls, nātrija hlorīds NaCl.

sālsskābe ķīm. Hlorūdeņraža HCl šķīdums ūdenī.

sālsūdens pārt. Ūdens, kurā izšķīdināta vārāmā sāls.

salu koki ģeol. Vulkānisku salu un zemūdens kalnu grēdu virknes litosfēras plātņu robežjoslā subdukcijas zonās, stiepijas kontinenta pusē no okeāna dziļvagām paralēli tām; raksturīga liela seismiskā aktivitāte un vulkānisms, jaunas kontinentālās Zemes garozas veidošanās.

salurētiķi [lat. *sal* sāls + gr. *diurētikos* urīnu dzenošs] med. → **diurētiskie līdzekļi**

sāļi ķīm. Ķīmiskie savienojumi, kas rodas, ja skābē ūdeņraža atomus aizstāj ar metāla jonu vai katjonu; cietvielas ar augstu kušanas temperatūru.

sālūdeņi Stipri mineralizēti dabiskie limānu, sāļezeru un pazemes ūdeņi, kas satur hlorīdus, sulfātus un bromīdus. P a z e m e s s. – s.,

kuros izšķīdušo sāļu kopējais daudzums pārsniedz 35 g/l.

sāļums, salinitāte *ķīm.* Ūdenī izšķīdušo sāļu daudzums *promilēs*.

samārijs [pēc minerāla samarskita nos.] *ķīm.*

Ķīmiskais elements Sm, atomnr. 62, atommasa 150,36, *lantanoīds*.

samērojami nogriežņi *mat.* Nogriežņi, kuriem ir kopīga mērvienība, kas katrā no tiem ietilpst veselā skaitā reižu.

samts [v. *Samt*] *tekst.* Drāna, kuru vienmērīgi klāj īsu (2–3mm) plūksnu kārtā.

samums [arābu *samūm* < *samm* inde] *met.* Tveicīgs, sauss rietumu, dienvidrietumu vējš, kas nes smilšu un putekļu mākoņus Arābijas un Mazāzijas pussalā, Ziemeļāfrikas tukšos un Vidusjūras ziemeļu piekrastē.

sanačija [lat. *sanatio* ārstēšana, atveseļošana] *med.* Atveseļošana.

sānapgaismojums *kino, tel.* Filmējamās ainas apgaismojums no sāniem. *A b p u s ē j s s.* – filmējamās ainas apgaismojums no abiem sāniem.

sāncensība *inf.* Situācija, kurā pārraides vides *pieejas protokols* ļauj vairākām *lokālā tīkla stacijām* sākt *datu pārraidi* vienā laikā, riskējot ar *sadursmes* rašanos.

sandals [lat. *sandalum* sandalkoks] *ķīm.* Sarkana vai dzeltena krāsviela, ko iegūst no sandalkoka, arī no dažiem citiem kokiem.

sandaraks [lat. *sandaraca* < gr. *sandarakē* sarkanais arsēns] *ķīm.* Cieti augu valsts izcelsmes dabas sveķi; lieto spirta laku izgatavošanai.

sandriks [kr. *сандрик*] *arhit.* Arhitektoniska detaļa virs logu vai durvju ailām dzegas fragmenta vai *frontona* veidā.

sandrs [isl. *sandr* < *sand* smiltis] *ģeol.* Smiltājs; plakans vai lēzeni nolaidens ledājkūšanas tekošu ūdeņu saskalots līdzenums, ko veido bieža smilšu kārtā.

saneši *ģeol.* Cietās iežu un grunts daļiņas, ko ūdens teces un straumes pārnēs ūdenstilpēs un nogulsnē palienē, gultnē, deltu rajonā vai baseinu dibenā. *S-u p l ū s m a* – summārā piekrastes *s-u* masas pārvietošanās krasta zonā viļņošanās un piekrastes straumju rezultātā.

sāngāzums *tehn.* Pulkas ass vai riteņa slīpums

transportlīdzekļa garenasij perpendikulārā plaknē.

sāngrāvis, ceļa grāvis *c.* Grāvis katrā ceļa pusē (vai vienā pusē), kas savāc un novada virsmes ūdeni no ceļa klātnes un brīvjoslas.

sanitārtehniskās ierīces [v. *sanitār* < fr. *sanitaire* < lat. *sanitas* veselība + *tehnisks*] *būv.* Ēkas iekšējam kanalizācijas tīklam pievienotas ierīces notekūdeņu uzņemšanai.

sanitārtehniskie darbi *būv.* Darbi, kas saistīti ar ēku inženiersistēmu montāžu, ekspluatāciju un remontu, lai nodrošinātu komfortablus, sanitārhygiēniskām prasībām atbilstošus dzīves apstākļus ēkās un apdzīvotās vietās.

sānkonus *ģeol.* → **parazītiskais konuss**

sānpārvals *tehn.* Galvenā pārvada daļa dažos spēkratos pārnēsumskaitļa un (vai) klirensa palielināšanai. *S.* parasti sastāv no viena vai diviem zobratu pārvadiem, kas iebūvēti dzenošā tilta korpusā, atsevišķā korpusā vai ritenī.

sānpeldes (*Amphipoda*) *biol.* Augstāko vēžu kārtā; pārvietojas, peldot uz sāniem.

sānsvere 1. *transp.* Transportlīdzekļa stāvoklis, kurā tā vertikālā simetrijas plakne nesakrīt ar zemes virsmas *normāli* (plakni); rodas, piem., pagriezienā (lidmašīnai) vai nesimetriski novietotas kravas dēļ (kuģim). 2. *aeron.* Vertikāls leņķis starp horizontālo plakni un gaisakuģa šķērsasi, kas vērsta labā spārna virzienā. *S.* ir pozitīva, ja šķērsass atrodas zem horizontālās plaknes, negatīva – ja šķērsass atrodas virs horizontālās plaknes. *S-es* un *garensveres rādītājs* – *aviohorizonta* rādītāji, kas ataino gaisakuģa *s-es* un *garensveres* leņķus.

sānteka *mež.* Sk. **atsveķošana** (atsveķošanas *s.*).

santonīns [lat. *santonica* herba santonzāle] *ķīm.* Organiska viela, ko iegūst no īpašas vibotņu sugas augiem; populāras cērmju zāles.

sānu līnija *biol.* *Apalmutnieku, zivju* un *abinieku* ādas maņu orgāni, kas uztver ūdens svārstības un palīdz dzīvniekam orientēties vidē.

sānu rezerves *c.* Paplašināti vai padziļināti sāngrāvji ceļa brīvjoslās, lai iegūtu uzbērumu veidošanai vajadzīgo grunts daudzumu un novadītu no ceļa ūdeni.

sāpes biol. Sajūta, ko rada spēcīgu kairinātāju vai audu bojājumu izraisīto fizioloģisko norišu kopums.

saplāksnis kokapstr. Līmēta slāņaina koksne, kas sastāv no savstarpēji salīmētām divām un vairākām (visbiežāk trim vai piecām) lobītā finiera loksnēm, kurās koksnes šķiedrām blakus esošajās loksnēs ir noteikts (parasti savstarpēji perpendikulārs) virziens. **B a k e l i z ē t s s.** – paaugstinātas ūdensizturības, atmosfērizturības un stiprības **s. D e k o r a t i v a i s s.** – s., kas laminēts ar plēvu pārklājumu kombinācijā ar dekoratīvo papīru vai bez tā. **G a r e n i s k a i s s.** vai **s-šņa p l ā t n e** – **saplākšņa plātne**, kam ārējo kārtu koksnes šķiedru virziens sakrīt ar to lielākajiem lineārajiem izmēriem. **K o m b i n ē t a i s s.** (s-šņa p l ā t n e) – s. vai s-šņa plātne ar finieru kārtām no dažādu koku sugām, kas izvietotas simetriski attiecībā pret centrālo kārtu. **K o m p o z i c i j a s s.** (s-šņa p l ā t n e) – s. vai s-šņa plātne, kam ir viens centrālais slānis vai daži iekšējie slāņi, kas veidoti no dažādu materiālu loksnēm (kokskaidu plātnes biezumā no 2 līdz 8 mm, s-šņa atgriezumī, kokšķiedru plātnes, gumija, azbests u. c.). **L a p k o k u s.** (s-šņa p l ā t n e) – s. vai s-šņa plātne, kam ārējās kārtas ir no lapkoku koksnes. **P r o f i l ē t a i s s.** – s., ko iegūst, presējot speciālajā presformā. **L i e l i z m ē r a s.** – s., kura garums vai platums nav mazāks par 1800 mm. **S l i p ē t s s.** (s-šņa p l ā t n e) – s. vai s-šņa plātne, kura ārējās kārtas ir slīpētas.

saplākšņa plātne kokapstr. Noteikta biezuma slāņaina līmēta koksne, kas sastāv no savstarpēji salīmētām septiņām un vairāk lobītā finiera loksnēm, kurās koksnes šķiedrām blakus esošajās loksnēs ir noteikts virziens.

saponīni [lat. *sapo* (*saponis*) ziepes] **ķīm.** Organiski augu valsts savienojumi, *glikozīdi*, kuru šķīdumi puto līdzīgi ziepēm.

saprobitāte [gr. *sapros* satrūdējis + *bios* dzīvība] **biol.** 1. Organisma fizioloģisko un biokīmisko īpašību kompleks, kuru dēļ tie var dzīvot un vairoties ar organiskām vielām bagātos ūdeņos. 2. Ūdeņu piesārņotība ar organiskām vielām.

saprofīti [gr. *sapros* satrūdējis + *phyton* augs]

biol. Organismi, kas barojas ar organiskām atliekām.

sapropelis [v. *Sapropel* < gr. *sapros* satrūdējis + *pēlos* māls, dubļi], **gitija ģeol.** Organogēnas ezeru dūņas, kas veidojušās no ūdensaugu un ūdensdzīvnieku atliekām; satur vitamīnus, hormonus un bioloģiski aktīvas vielas.

sapropelīti [v. *Sapropelit*] **ģeol.** Fosilās ogles, kas veidojušās no *sapropeliem*.

sarafāns [kr. *сарафан* < pers. *serāpā* goda tērps] **apģ.** Bezpidurkņu kleita; garā kleita bez pidurkne – slāvu sieviešu tautastērpa sastāvdaļa.

sarakstlodziņš inf. Lodziņš ar ritināmām izvēlnēm, no kurām lietotājs var atlasīt vienu.

saraksts inf. 1. Datu struktūra, kas attēlo sakārtotu ierakstu – saraksta elementu – secību.

2. Datu bāzēs – datu struktūra, kas katram bāzes elementam piekārt rādītāju, kurš norāda attiecīgā datu elementa atrašanās vietu bāzē. **A d r e s ā t u s.** – *elektroniskā pasta adrešu s.*, ko izmanto, lai pārsūtītu ziņojumus cilvēku grupai, kuru vieno kādas noteiktas intereses. **K a r s t a i s s.** – bieži izmantojamu tīmekļa WWW vietu s., ar ko lietotājs strādā, izmantojot izvēlni vai dialoglodziņu; *pārlūkprogrammā* Netscape Navigator karsto s-u sauc par grāmatzīmju s-u un tā elementus – par grāmatzīmēm.

sari lopk. Akotmati, kas klāj cūkas ķermeni un daļēji aizsargā to no ārējās vides nelabvēlīgas ietekmes.

Sarkanā grāmata biol., ekol. Zinātnisks dokuments, kurā ierakstītas iznikstošas un apdraudētās augu, dzīvnieku, sēņu, ķērpju sugas un pasugas, doti dati par to bioloģisko izplatību, minēti galvenie faktori, kuru dēļ sugu skaits krasi samazinās.

sarkanguļa vet. Izplatīta cūku infekcijas slimība, ar ko saslimst 3–12 mēnešus vecas cūkas; ierosina dabā plaši izplatīta nūjiņu baktērija *Erysipelothrix rhusiopathiae*.

sarkanie asinsķermenīši biol. → **eritrocīti**
sarkanlūstamība materiālt. Materiāla trausla sagrūšana noteiktā augstā temperatūrā.

sarkanmiecēšana ā. apstr. Jēlādu miecēšana ar augu miecvielām – ozolu mizu ekstraktiem, arī ar egļu un kastaņu mizām – stingrības palielināšanai.

sarkannoturība *materiālt.* Materiāla spēja saglabāt cietību un stigrību līdz noteikta augstuma temperatūrai.

sarkano acu efekts *fotogr.* Sarkanā krāsā attēlotas acu zilītes *fotoattēlā*; rodas, acu aizmugures sienai atstarojot gaismas sarkanā *spektra* daļu, ja fotografējot virza *zibspuldzes* gaismas impulsu fotoobjektīva *optiskai asij* tuvā leņķī. To novērš ar īslaicīgu impulsa apgaismojumu tieši pirms uzņemšanas, kā arī nevērēt *zibspuldzi* tieši uz uzņemamo objektu.

sarkoma [gr. *sarx* (*sarkos*) gaļa] (*sarcoma*) *med.* No saistaudiem veidojies ļaundabīgs audzējs.

sarma¹ *met.* Sīku ledus kristāliņu apledojums uz koku, krūmu zariem u. c. priekšmetiem; veidojas ūdens tvaiku sublimācijas rezultātā vai sasalstot pārdzesētiem miglas pilieniem.

sarma² [kr. *сарма*, no *Sarmas* upes nos.] *met.* Baikāla ezera *bora* (stiprais ziemeļvējš), ko rada atmosfēras spiediena starpība virs sauszemes un ezera virsmas.

sarma pierē *lopk.* Zirga pazīme – laukums pieres apmatojumā, kurā ir balti mati uz tumšu segmatu fona.

sārmais *ķīm.* Tāds (šķīdums), kurā ir brīvi negatīvie OH joni; sārmaini ir, piem., nātrija vai kālija sārmu šķīdumi.

sārmi *ķīm.* *Sārmmetālu* un ūdeni šķīstošo *sārmzemju metālu* (piem., bārija, nātrija, kalcija) *hidroksīdi*.

sārmmetāli *materiālt.* Sk. **metāli**

sārmošana *ā. apstr.* *Jēlādu* apstrāde ar kalcija hidroksīda suspensiju; izmanto visu *jēlādu* apstrādē; ietekmē gatavā ādas izstrādājuma īpašības.

sārmzemju metāli *materiālt.* Sk. **metāli**

sārņi *1. materiālt.* Vielu maisījums, kas izkausētā vai cietā veidā klāj metāлкаusējuma virsmu.

2. ķīm. Nešķīstošie piemaisījumi sāļu kausējumos. *3. sil. tehnol.* Atkritumviela, kas rodas, cietām izejvielām (kurināmajam, rūdai, kušņiem) augstā temperatūrā reaģējot ar gāzes vidi. Ir metalurģiskās rūpniecības s. un kurtuvju s. (izdedži) un pelni. *Vulkāniskie s. ģeol.* – porainas lavas drumslas, kas veidojas sprādzienā vai lavas straumes virspusē. *4. cel.* *Kaustificētie s.* – kalcija karbonāta nogulsnes, kas rodas, kaustificējot *zaļo sārmu*. *Melnie s.* –

nogulsnes, kas rodas, nostādinot sulfāta *zaļo atsārmu*.

saross [gr. *saros*] *astr.* Periods, ar kādu vienā un tai pašā secībā aptuveni atkārtojas *Saules aptumsumi* un *Mēness aptumsumi*. S-a garums ir 18 gadi un 11,3 diennaktis, un tā laikā notiek 42 vai 43 *Saules aptumsumi* un 28 *Mēness aptumsumi*.

saroze *kokapstr.* Sortimenta formas pārmaiņas, izžāģēšanas, žāvēšanas un glabāšanas laikā sariēžoties (sagriežoties, saliecoties). *Salikta s.* – žāģmateriāla gareniska samešanās vairākos likumos platajā skaldnē.

sārtaļģes (*Rhodophyta*) *biol.* Zemāko augu nodalījums; vienšūnas un daudzšūnu pavadienveida, krūmveida, plātņveida *āļģes*.

sarucināšana *tekst.* Drānas mehāniska *nobeiguma apdare* žāvēšanas un platināšanas mašīnās vai speciālās iekārtās; drāna saraujas garenvirzienā un iegūst stabilus izmērus.

sarukums *materiālt.* *1.* Izstrādājuma izmēru samazināšanās. *Apdedzināšanas s.* – izmēru samazināšanās apdedzināšanas procesā, materiālam sablīvējoties, sākot, samazinoties poru tilpumam. *Ķīmiskais s.* – izmēru samazināšanās ķīmisko reakciju norisē rezultātā. *Žāvēšanas s., fizikālā s.* – izstrādājuma izmēru samazināšanās žūstot. *2.* Lielums, kas rāda lējuma izmēru maiņu no šķidra stāvokļa līdz pilnīgai materiāla atdzišanai.

sāržokļaiņi (*Chaetognatha*) *biol.* Viens no *bezmugurkaulnieku* tipiem; plēsīgi jūras dzīvnieki.

saržs [fr. *serge*], *trinītis* *tekst.* *Auduma pinums*, kurā audu un šķēru raports ir vismaz 3 vai vairāk un auduma virspusē veidojas diagonālas svītras.

sasaluma plaisas Veidojumi augsnē un iežos, tiem saraujoties ilgstošas zemas temperatūras ietekmē.

sasalums *Sasalusi* iežu kārtā. *Mūžīgais s.* – Zemes garozas iežu slāņi, kuros ilgu laiku saglabājas neatkususi ieži, pat vairākus simtus un tūkstošus gadu.

sasalumzinātne → **ģeokrioloģija**

sasāļošanās Process, kas noris galvenokārt sausa klimata apstākļos, palielinoties sāļu koncentrācijai cilmiežos.

saskarne inf. Funkciju kopa, kas nodrošina datu apmaiņu starp divām ierīcēm, divām lietojumprogrammām vai starp lietotāju un lietojumprogrammu. **Grafiskā lietotāja s.** – displeja formatēšanas veids, kas ļauj lietotājam izvēlēties komandas, palaist programmas, kā arī apskatīt datu sarakstus un citus objektus, norādot to piktogrāfiskos attēlus (ikonas). **Lietojumprogrammu s.** – lietojumprocesos izmantojama pilna operētājsistēmas funkciju specifikācija un šo funkciju izmantošanas procedūru apraksts; **tikla operētājsistēmās** ar lietojumprogrammu s-i definē standarta metodi, kas nodrošina visu tikla iespēju izmantošanu. **Lietotāja s.** – visu programmā vai datorā paredzēto līdzekļu kopums, kas nosaka, kā lietotājs var sadarboties ar datoru; lietotāja s-i veido, piem., izvēlņu kombinācijas, ekrāna plānojums, tastatūras komandas, komandvaloda, kā arī dažādas ievadizvades ierīces. **Priekšgala s.** – s., kas nosaka datora ierīču sadarbību ar ārējiem objektiem (lietotājiem, datoru tīkliem u.c.). **Rakstzīmju orientēta lietotāja s.** – lietotāja s., kas atšķirībā no grafiskās lietotāja s-es komandu ievadīšanai datorā paredz izmantot tastatūru. **S-es standarts** – specifikāciju kopa, kas nosaka divu ierīču savienojumu.

saspiežamība fiz., meh. Vielas īpašība, kas raksturo vielas spēju mainīt tilpumu, ja uz to iedarbojas vispusējs mehāniskais spriegums. **S-as koeficients** – fizikāls lielums, kas izteic vielas relatīvo tilpuma maiņu, kas spiediens mainās par vienu vienību: $\chi = (1/V) \cdot (\Delta V / \Delta p)$ (ΔV – vielas tilpuma v maiņa, ja spiediens mainās par lielumu Δp ; χ – elastības moduļa K apgriezts lielums: $\chi = K^{-1}$). Vislielākā χ vērtība ir gāzēm, vismazākā – cietvielām. χ samazinās, palielinoties spiedienam, un palielinās, paaugstinoties temperatūrai. **Nesaspiežamība** – teorētisks gadījums, kad $\chi = 0$ ($K = \infty$); lieto tehniskos aprēķinos, lai vienkāršotu sarežģītus aprēķinus un iegūtu pārskatāmus rezultātus.

sastatnes būv. Palīgkonstrukcija ēkas ārēsienu apmešanai, krāsošanai vai remontēšanai;

parasti ierīko no zemes limeņa visā ēkas augstumā.

sastāva koeficients mež. Koku sugu kociņu skaita (līdz 9 g. vecās audzēs) vai koku sugu krāju (10 g. un vecākās audzēs) savstarpēja skaitliskā attiecība *nogabalā*; parasti izsaka desmitdaļās un apzīmē ar koeficientiem no 1 līdz 10.

sastāvs tehn. Sistēmas sastāvdaļu kvalitatīvais un (vai) kvantitatīvais raksturojums. **Fāžu s.** – sistēmas fāžu (kristālisko, stiklveida, gāzveida) kopums. **Granulometriskais s.** – dispersas sistēmas sadalījums (%) pēc graudiņu lielumiem. **Ķīmiskais s.** – 1) ķīmisko elementu un (vai) atomu grupu kopums, kas veido ķīmisko savienojumu; 2) ķīmisko savienojumu kopums, kas ietilpst vielu maisījumā. **Mineralogiskais s.** – kristālisko fāžu kopums.

sastrēgumsignāls inf. Signāls, ko pārraida maģistrāles tikla stacija, lai informētu citas stacijas par to, ka tās nedrīkst sākt pārraidi.

sasveķojums mež. Koksnes parenhīmas un sveķaiļu epitēlijsūnu atmiršanas rezultātā izveidojusies, ar sveķiem pildīta koksnes traheīdu zona stumbra vai celma daļā.

sasveķošanās mež. Mehānisku ievainojumu un (vai) ķīmisku vielu iedarbības rezultātā izraisīta skujkoku sveķaiļu epitēlijsūnu atmiršana un koksnes traheīdu un parenhīmas sūnu piepildīšanās ar sveķiem.

sasveķota koksne mež. Koksne ar paaugstinātu dabisko sveķu daudzumu.

sašūšana 1. apg. Divu vai vairāku vienlielu piegriezumdetaļu galīgā savienošana ar diegu šuvi. **2. ķīm.** Starmolekulāru ķīmisku saišu veidošana starp lineārām un sazarotām makromolekulām, veidojot vienotu telpisku struktūru. **Radiācijas s.** – polimēru molekulu s. ar jonizējošu starojumu.

sašūšanas aģents ķīm. Ķīmiskais savienojums, ko pievieno polimērus saturošām sistēmām un kas izraisa makromolekulu šķērssaistīšanos telpiskā struktūrā.

sateces līnija ģeogr. Sk. tālveģis

sateka ģeogr. Vieta, kur savienojas upes, strauti. **satelītnavigācija** [lat. *satelles* (*satellit*) pavado-
nis, miesassargs, kalps + *navigatio* kuģoša-
na] *kosm.* Navigācijas nozare, kurā par orien-

tieriem izmanto *Zemes mākslīgos pavadņus* (navigācijas pavadņus) – ar radio-tehniskiem paņēmieniem uztver kustībā esošo navigācijas pavadņu raidīto radio-signalu frekvences nobīdi *Doplera efekta* dēļ un nosaka uztverošās iekārtas atrašanās vietu uz Zemes virsmas.

satelīts [lat. *satelles (satellitis)* pavadonis, miesassargs, kalps] 1. *tehn. Planetāra mehānisma* zobrāts, kam ir rotējoša ass. 2. *astr., novec.* Planetas pavadonis.

satiksmes apjoms *c.* Transportlīdzekļu skaits, kas izbrauc apskatāmo ceļa posmu vai šķēsgriezumu noteiktā laikā (diennaktī, gadā, kalpošanas periodā).

satiksmes blīvums *c.* Transportlīdzekļu daudzums ceļa, brauktuves vai joslas garuma vienībā noteiktā laika vienībā, izņemot stāvošos transportlīdzekļus.

satiksmes intensitāte *c.* Transportlīdzekļu daudzums, kas laika vienībā pabrauc garām kādam ceļa punktam.

satiksmes plūsma *c.* Transportlīdzekļi, kas pārvietojas pa ceļu vienā virzienā vienā vai vairākās rindās.

satīns [fr. *satīn*, pēc Ķīnas ostas Šanťou senā nos.] *tekst.* Gluds, spīdīgs kokvilnas audums satīna *pinumā* (sk. *auduma pinums*) ar lielu lineāro aizpildi audu virzienā.

satumsināšana *tel.* Signāla zemāko frekvenču saspiēšana, kas izraisa būtisku attēla detaļu zudumu tā tumšākajās daļās.

saturācija [lat. *saturare* piesātināt, piepildīt] *ķīm., pārt.* Šķidrumu piesātināšana ar gāzi, piem., ogļskābo gāzi; veic dažādas konstrukcijas aparātos – *saturatoros*, parasti paaugstinātā gāzes spiedienā. Izmanto cukurrūpniecībā (ar oglekļa dioksīdu izgulsnē pielikto kaļķu pārumu), dzērienu ražošanā, koka gāzes pārstrādāšanā (saista amonjaku) u. c.

Saturna koks *ķīm.* Īpašā veidā no šķiduma izgulsnēti metāliskā svina kristālu sakopojumi.

satvērējs *tehn.* *Manipulatora* vai robota darba elements, kas nodrošina priekšmetu paņemšanu un noturēšanu noteiktā stāvoklī. *Magnetiskais* – elektromagnētiska ietaise feromagnētisku objektu paņemšanai un noturēšanai. *Mehānisķais* – kņaiņļu

vai spīļu veida satveršanas mehānisms. *Pneimatisķais* – mehānisms ar elastīgiem elementiem, kas, būdami pildīti ar gaisu, deformējas un satver manipulācijas objektu. *Vakuums* – piesūcekņa veida satvērējs parasti plakanu objektu noturēšanai.

saulesakmens *min.* *Laukšpatu* paveids ar sarkanīgu vai zeltainu vizmu, ko izraisa ļoti sīki hematīta ieslēgumi; lieto juvelierizstrādājumiem.

Saules aktivitāte [lat. *activus* rosīgs, darbīgs] *astr.* Parādību kopums *Saules atmosfērā*, kas saistīts ar *Saules plankumu*, *fotosfēras lāpu*, *protuberanču* skaita, *Saules uzliesmojumu* un Saules vainaga perturbāciju biežuma, kā arī dažu Saules radiācijas veidu palielināšanos. Šīs parādības novērojamas galvenokārt Saules aktīvajos apgabalos, kuru skaits, S. a-ei palielinoties, pieaug. S. a-i raksturo ar Volfa skaitli, kas ir atkarīgs no Saules plankumu un plankumu grupu skaita. S. a-ei raksturīgs apm. 11 gadu aktivitātes cikls, kam klājas pāri garāki cikli.

Saules aptumsums *astr.* Tāds Zemes, Saules un Mēness savstarpējais stāvoklis, kad Mēness nonāk tieši starp Sauli un Zemi. *Pilns S. a.* – tāds S. a., kad Mēness pilnīgi aizklāj Sauli; šai laikā novērojami *Saules atmosfēras* augšējie slāņi. *Gredzenveida S. a.* – tāds S. a., kad Mēness atrodas tik tālu no Zemes, ka tā ēnas konuss neskar Zemes virsmu un Saule netiek pilnīgi aizklāta. *Daļējais S. a.* – tāds S. a., kad Mēness daļēji aizklāj Sauli.

Saules baterija [fr. *batterie*] *el., kosm.* Pusvadītāju fotoelektriskais ģenerators Saules starojuma enerģijas tiešai pārvēršanai elektriskajā enerģijā; sastāv no silīcija, kadmija sulfīda vai gallija arsenīda fotoelementiem, tās jauda var sasniegt vairākus desmitus kW; izmanto galvenokārt *kosmiskā lidaparāta* elektroapgādei.

Saules bura *kosm.* *Kosmiskā lidaparāta* dzinējiekārta, kuras vilci rada Saules gaismas spiediens. Pat no sevišķi viegla materiāla izgatavotai S. burai vilce ir ļoti maza salīdzinājumā ar tās masu, tāpēc pagaidām kosmonautikā S. buru praktiski neizmanto.

saulgrieži, solstīcija *astr.* Laika moments, kurā Saule savā redzamajā gada kustībā pa *ekliptiku* sasniedz vislielāko vai vismazāko *deklināciju*. *V a s a r a s s.* – laika moments, kurā Saule sasniedz vislielāko *deklināciju* (ap 21. jūniju), tad zemeslodes ziemeļu puslodē ir visgarākā diena. *Z i e m a s s.* – laika moments, kurā Saule sasniedz vismazāko *deklināciju* (ap 22. decembri), tad zemeslodes ziemeļu puslodē ir visīsākā diena. Sk. arī *astronomiskie gadalaiki*.

Saules konstante, solārkonstante [lat. *constans* (*constantis*) pastāvīgs] *astr.* Saules elektromagnētiskā starojuma summārā enerģija, kas 1 sekundē krīt uz 1 m² lielu, perpendikulāri Saules stariem novietotu virsmu pie Zemes atmosfēras augšējās robežas, ja Zeme atrodas vidējā attālumā no Saules. *S. k-es* vērtība ir 1370 W/m².

saules lidmašīna *aeron.* Lidmašīna, kuras spēka iekārtā izmanto saules gaismas enerģiju.

Saules plankums *astr.* Tumšs, ieapaļš veidojums Saules *fotofērā*, kura temperatūra ir ievērojami zemāka nekā *fotofērai*. *S. p-a* centrālo, tumšāko daļu sauc par *ē n u*, gaišāko apmali – par *p u s ē n u*, nelielu *S. p-u* bez pusēnas sauc par *p o r u*. *S. p-u* diametrs var būt aptuveni 1000 līdz 100 000 km, pastāvēšanas ilgums – 1 līdz 100 diennaktis.

Saules pulkstenis *astr.* Senākā laika mērīšanas ierīce, kurā izmanto *S. p-ņa* rādītāja mestās ēnas pārvietošanos atkarībā no Saules stāvokļa pie debesīm. *S. p.* rāda *patieso Saules laiku*. *E k v a t o r i ā l a i s S. p.* – *S. p.*, kura ciparnīca novietota paralēli *debess ekvatoram*, bet rādītāja stienītis vērsts uz debess polu. *H o r i z o n t ā l a i s S. p.* – *S. p.*, kura ciparnīca novietota horizontāli, bet rādītājam ir taisnleņķa trijstūra forma un tā hipotenūza vērsta uz debess polu. *V e r t i k ā l a i s S. p.* – *S. p.*, kura ciparnīca novietota vertikāli, bet rādītājam ir taisnleņķa trijstūra forma un tā hipotenūza vienkāršākajā gadījumā vērsta uz debess polu.

Saules sinhronā orbīta *kosm.* *Zemes mākslīgā pavadņa* orbīta, kuras raksturlielumi izvēlēti tā, lai pavadņa orbītas plakne visu laiku veidotu noteiktu leņķi ar virzienu Zeme–Saule. Tādā gadījumā zemeslodes apgabalā,

kurus pārlido pavadonis, visu laiku ir vienādi apgaismoti.

Saules sistēma *astr.* Kosmiskās telpas daļa, kurā dominē *S. s-as* centrālā ķermeņa – Saules – gravitācijas lauks un debess ķermeņu kopums, kas Saules gravitācijas spēka iedarbībā pastāvīgi tur atrodas, – *planētas*, to *pavadoņi*, *asteroīdi*, *komētas* un *meteoroīdi*. Telpu starp debess ķermeņiem aizpilda *starpplanētu vide*.

Saules sistēmas veidošanās *astr.* Process, kurā aptuveni pirms 4,6 miljardiem gadu no molekulārā *ūdepraža mākoņa* iekšējās daļas izveidojās Saule (sk. *protozvaigzne*), bet no ārējās daļas – diskveida mākonis (sk. *protoplanetārais disks*), no kura savukārt izveidojās *planētas*, to *pavadoņi* u. c. mazāki *Saules sistēmas* debess ķermeņi.

Saules teleskops *astr.* *Optisks teleskops* Saules novērošanai. Lielu *S. t-u* optiskā sistēma parasti ir nekustīga, bet Saules gaismu *S. t-a* objektīvā novirza ar plakanu spoguļi (*c e l o s t a t u*), kas griežas saskaņā ar Saules diennakts kustību. *S. t-us* uzstāda vietās, kur ir Saules novērošanai piemērots *astroklīmats*.

Saules uzliesmojums *astr.* Saules hromosfēras apgabala spožuma pēkšņa palielināšanās, kas ilgst no dažām minūtēm līdz dažām stundām; uzliesmojumā rodas spēcīgs radiostarojums, ultravioletais starojums, rentgenstarojums; no uzliesmojuma rajona tiek izsviesta augstas enerģijas lādētu daļiņu plūsma – Saules *kosmiskais starojums*.

Saules vainags *astr.* Sk. *vainags*

Saules vējš *astr.* Pastāvīga radiāla Saules vainaga plazmas (galvenokārt protonu, elektronu, hēlija atomu kodolu) plūsma virzienā no Saules; rodas, izplešoties karstajam Saules vainagam. *S. vēja* ātrums ir 200 līdz 900 km/s.

sauna [somu *sauna*] *arhit.* Somu pirts – plašs telpu komplekss, kurā ietilpst lāvas telpa ar augstu gaisa temperatūru, dušas telpa, atpūtas telpa, peldbaseins. Procedūras lāvas telpā apvieno ar peldēšanas aukstā ūdenī.

sausais atlikums *ķīm.* Atlikums, kas paliek pēc šķidruma iztvaicēšanas.

sausais ledus *ķīm.* Cieta ogļskābā gāze.

sausās brokastis *pārt.* Pārtikas koncentrāti, kas pilnīgi gatavi izmantošanai uzturā, piem., kukurūzas un kviešu pārslas, kukurūzas, risu un kviešu pūslīši.

sausbarība *lopk.* Līdz gaissausam stāvoklim izkaltēta barība, galvenokārt spēkbarība; lieto par ēdināšanas normēšanas un barības uzskaites mērvienību putnkopībā, arī cūkkopībā, pārrēķinot barības naturālo masu 88 vai 90% *sausnā*.

sausiene *mež., lauks.* Nogāzes un ūdensšķirtnes augšējā daļa, kas mitrumu saņem galvenokārt no atmosfēras nokrišņiem, jo grunts-ūdens horizonts atrodas dziļi.

sausie piena produkti *pārt.* Produkti, kas iegūti, gandrīz pilnīgi atdalot ūdeni no piena, vājpiena, paniņām, sūkalām vai šo produktu maisījuma (sausais pilnpiens, sausais vājpiens, sausās sūkalas u. c.).

sausmigla *met.* Dūmakas paveids, zemo atmosfēras slāņu gaisa duļķošanās, ko rada putekļu, dūmu u. c. piejaukumi.

sausmīļi, kserofiti *biol.* Augi, kas pielāgojušies augšanai neliela mitruma apstākļos un var ilgstoši izturēt augsnes un atmosfēras sausumu.

sausna Bezūdens viela barības līdzekļi, kuras daudzumu izsaka procentos no dabiskās vielas svara. **B a r ī b a s.** *lopk.* – *barības līdzekļa* sausā daļa, kas paliek pēc ūdens iztvaicēšanas *termostatā* 100–105 °C vai 130 °C temperatūrā.

sauspūtis *met.* Sk. *sausvējš*

sausšāni *mež.* Augošam kokam atmirusī stumbra virsma, kas radusies mizas nobrāzuma vai dziļāka ievainojuma vietā.

saussvars *transp.* Transportlīdzekļa *pašsvars* bez degvielas, eļļas un dzesēšanas šķidruma.

sausuveķi *mež.* Sabiezējuši (sakaltuši) priežu un egļu sveķi, kuri paliek uz *atsveķošanas* *brūču spoguļa* vai uz gadījuma rakstura ievainojumiem un no kuriem ir iztvaikojis terpentīns.

sausums *met.* Ilgstošs bezlietus periods, kas epizodiski atkārtojas apgabalos ar nepietiekamu gaisa un augsnes mitrumu; s-a sākums ir moments, kad gaisa mitruma deficīts lielāks par 20 milibāriem.

sausvējš, sauspūtis *met.* Vējš, kam raksturīga

augsta gaisa temperatūra (20–25 °C), zems relatīvais gaisa mitrums, liels mitruma deficīts vasarā; pūš stepēs, pustuksnešos un tukksnešos.

sauszeme, cietzeme *ģeogr.* Zemes garozas daļa, kas nav klāta ar ūdeni.

sautēšana 1. *pārt.* Produktu vārīšana mazā šķidruma daudzumā (15–30% no sautējamo produktu masas). 2. *tehnol.* Materiāla apstrāde – karsēšana mitrumā. **P a p ī r m a l k a s s.** *papīrr.* – papīrmalkas iepriekšējā apstrāde ar tvaiku brūnās kokmasas iegūšanai.

savācējpiekabe *lauks. tehn.* Speciāla traktorpiekabe, ar ko, braucot pa vālu, savāc lopbarību tilpnē.

savācējprese *lauks. tehn.* Traktoram piekabināma prese, ar ko, braucot pa vālu, lopbarību paceļ, sapresē saiņos, apsien ar auklu un atstāj uz lauka vai ievada aizmugurē braucošā transportlīdzekļi.

savanna [sp. *sabana*] *ģeogr.* Sauso *tropu* veģetācija, kurā dominē graudzāles un starp tām izklaidus augoši atsevišķi koki, to grupas un krūmaudzes; raksturīga dienvidu puslodei.

savietojamība *tel.* Krāsu televīzijas raidījuma kvalitāte, kas nozīmē iespēju uztvert tā signālu arī ar melnbaltajiem televizoriem.

savietošana *kino* Divu filmas posmu sastiprināšana *montāžas* vietā.

savilce *būv.* Elements, kas saista savā starpā spāru pāri un daļēji to arī balsta.

savrupiene *ģeogr.* Neliela lokāla rakstura ģeogrāfiskās ainavas rajonēšanas vienība (paukurs, grava, starppauguru iepakla).

savrupēta *būv.* Dzīvojamā māja ar saimniecības ēkām, paredzēta vienai ģimenei.

savstarpējā apmaināmība *st.* Neatkarīgi izgatavotu viena tipa izstrādājumu (detāļu) vienādie izmēri, kas dod iespēju, mašīnu saliekot vai remontējot, šos izstrādājumus iemontēt vietā bez papildu apstrādes.

sazobe *tehn.* Divu mehānisma locekļu vienveidīgo elementu secīga mijiedarbība, ko nodrošina elementiem izveidotie izciļņi, robi, bukses vai rullīši. S-i realizē zobpārvados, gliemežpārvados, ķēdēs un vītņu pārvados.

scenārijs [it. *scenario*] *kino, tel.* Rakstītā tekstā fiksēts filmas vēstījums un citi norādījumi, no kuriem filmas veidošanas gaitā vadās tēlotāji, operatori, montētāji un citi filmas veidotāji.

scintilācija [lat. *scintillatio* mirgošana] *fiz.*

Īslaicīgi gaismas uzliesmojumi *scintillatoros*.

scintilatori [lat. *scintillatio* mirgošana] *fiz.* Vietas vai to šķidrumi, kuros jonizējošo starojumu kvanti vai atsevišķas daļiņas izsauc gaismas uzliesmojumus – *scintilācijas*; izmanto scintilāciju skaitītājos jonizējošā starojuma plūsmu mērīšanai.

seanss [fr. *séance*] 1. Noteikts laikposms, kurā nepārtraukti noris kāda darbība (kinofilmas demonstrēšana, ārstnieciska procedūra u. c.). 2. *inf.* Laika intervāls, kurā interaktīvā režīmā izpildāmā programma saņem sākotnējo informāciju, apstrādā to un sniedz atbildi uz lietotāja jautājumiem. 3. Laika intervāls, kurā datu pārraides sistēmās (arī datoru tīklos) notiek datu apmaiņa starp diviem datoriem vai datoru un tā termināli.

seboreja [lat. *sebum* tauki, spēķis + gr. *rhein* tecēt] (*seborrhoea*) *med.* Tauku dziedzeru slimība.

SECAM sistēma *tel.* Televīzijas krāsu sistēma, ko radījis Anrī de Franss Francijā 1958. g.

sedans [a. *sedan*] *aut.* Triju tilpumu (motora, pasažieru un bagāžas telpu) vieglā automobiļa slēgta virsbūve ar divām vai četrām sānu daļas durvīm.

sedatīvie līdzekļi [lat. *sedatio* nomierināšana] *med.* Dažādi preparāti, kas darbojas nomierinoši uz centrālo nervu sistēmu (piem., baldriāns, nitrazepams).

sedatīvs [lat. *sedatio* nomierināšana] *med.* Nomierinošs, sāpes remdinošs.

sēdekļis *aut.* Regulējama vai neregulējama vieta autovadītāja vai pasažiera novietošanai sēdus stāvoklī. A t v ā ž a m a i s s. – saliekams s., kas saliktā stāvoklī atrodas pie salona sienas vai speciālā nišā. R e g u l ē j a m a i s s. – s., kam var regulēt sēdvietas augstumu, stāvokli garenvirzienā un atzveltnes slīpumu.

sedimentācija [lat. *sedimentum* nogulsnes] *fiz.* Sīku, cietu daļiņu, pilienu, gāzes burbuļu nogulsnešanās vai uzpeldēšana šķidrā vai

gāzveidīgā dispersijas vidē Zemes smaguma spēka vai centrālās spēka ietekmē.

sedimentoloģija [lat. *sedimentum* nogulsnes + *logos* jēdziens, mācība] *ģeol.* Mācība par nogulumiežiem, to sastāvu, uzbūvi un veidošanos.

sediments [lat. *sedimentum* nogulsnes] Nogulsnešums, nogulsnes.

sedliene *ģeogr.* Tektoniskas vai erozīvas izcelsmes pazeminājums starp kalnu virsotnēm; parasti tiek izmantota par *pārkāpi*.

sedlu punkts *mat.* Funkcijas $f(x, y)$ argumentu vērtību pāris, ar kuru f iegūst maksimālo vērtību pret x , bet minimālo pret y (vai otrādi); arī atbilstošais virsmas punkts. Sk. arī *minimākss*.

sedulka lopk. Zirglieta, ko liek uz zirga muguras un nostiprina ar vēderjostu un s-as siksnām un kas palīdz noturēt sakas, ilksis-un loku vajadzīgā stāvoklī.

sedzējemulsija *kino* Speciāla *emulsija*, kas uzklāta uz filmas, lai novērstu dažādu kadru daļu *eksponāciju*. S-as p r o c e s s – ar s-as palīdzību uzņemtu divu atsevišķu attēlu apvienošana *kopēšanas* procesā.

segaudi *biol.* Audi, kas sedz auga orgānus no ārpusēs.

segemalja *sil. tehnol.* *Emaljas* slānis, ko uzklāj uz pamatemaljas, veidojot izstrādājuma fizikālās īpašības un dekoratīvo izskatu.

segkārtā *ģeol.* Ieži, kas pārsedz derīgā izrakteņa slāni.

segledājs *ģeol.* Ļoti biezs kļāpveida ledus vairogas vai ledus kupols, kas klāj lielas sauszemes platības.

segli lopk. Ierīce sēdēšanai vai nastu piestiprināšanai uz dzīvnieka muguras; galvenā daļa ir polsterēti un ar ādu apvilkti s-u loki.

seglinija *jūrn.* Taisna līnija dabā, kuras galos ir krasta zīmes ar ugunīm, kas, skatoties no jebkura šās līnijas punkta, redzamas vienā un tai pašā virzienā. V a d o š ā s. – līnija jūras kartē – kuģu ceļa apzīmējums.

segļu āda ā. apstr. Ļoti izturīga āda aizjūga piederumu izgatavošanai; izturīga pret sviedru, gaismas un berzes iedarbību.

segļu ierīce *tehn.* Vilkšanas ierīce *vilcējautomobiļa* savienošanai ar puspiekabes atbalsta plāksni.

seglu vilcējs *aut.* *Vilcējautomobilis* ar īsu garenbāzi un *seglu ierīci* puspiekabes pievienošanai.

segmati *biol.* Ādas veidojums, kas klāj gandrīz visu zīdītāju ķermeni.

segmentierēvis *tehn. Ierīvis*, kas piemērots precīziem savienojumiem nelielās slodzēs.

segments [lat. *segmentum* atgriezums] *mat.* Plaknes figūra, ko ierobežo līknes loks un atbilstošā *horda*; telpā – ķermenis, ko plakne atšķel no kādas virsmas ierobežotās telpas daļas (piem., lodes s.).

Segnera rats *lauks. tehn.* Augu laistišanas ierīce, ko darbina izplūstošā ūdens reaktīvais spēks; sastāv no vertikālas pievadcaurules, uz kuras nostiprinātā horizontālā caurule ar horizontāliem pretējos virzienos atliektiem vaļējiem galiem var brīvi griezties horizontālā plaknē.

segnetoelektriķi *fiz., ķīm.* Vielas, kam piemīt elektriskā polarizācija arī tad, ja nav ārējā elektriskā lauka. Noteiktā paaugstinātā temperatūrā šī īpašība izzūd. S. sastāv no *domēniem* – apgabaliem ar dažādu polarizācijas virzienu. Visi s. polārā fāzē ir *pjezoelektriķi*.

segnetsāls [pēc fr. aptiekāra E. Senjeta (*Seignette*, 1632–1698) vārda] *ķīm.* Vīnskābes kālija un nātrija dubultsāls, pirmais zināmais tipiskais *segnetoelektriķis*.

segsēkļi (*Angiospermae*), **ziedaugi** *biol.* *Sēklau* apakšnodalījums; augi, kam *sēklaizmetņi* ieslēgti zieda *sēklotnē*, bet sēklas veidojas auglī.

segtās platības *lauks.* Mākslīgi izveidota vide kultūraugu audzēšanai, steidzināšanai un uzziedināšanai – *siltumnicas*, *lecektis*, īslaicīgi segumi ar stacionāru vai pārvietojamu karkasu. Atkarībā no izmantošanas laika s. p. var būt apsildāmas, daļēji apsildāmas vai neapsildāmas.

segtspēja *ķīm.* Vienmērīga krāsas vai emaljas slāņa spēja padarīt krāsājamo virsmu neredzamu.

segums būvn., tehnol. Materiāla pārklājuma kārtā, kas sedz kādu virsmu.

seiners [a. *seiner* < *seine* riņķvads] *jūr.* Neliels jūras zvejas kuģis zvejošanai ar *riņķvadu*.

seismisks [gr. *seismos* zemestrīce] *ģeol.* Tāds, ko izraisa zemestrīce vai mākslīgi radīta Zemes garozas vibrācija (sprādziens).

seismogrāfs [gr. *seismos* zemestrīce + *graphein* rakstīt] *ģeol.* Elektromehānisks aparāts seismisko svārstību reģistrēšanai.

seismogramma [gr. *seismos* zemestrīce + *gramma* pieraksts] *ģeol.* Seismisko viļņu izraisīto svārstību pieraksts uz papīra vai magnētiskās lentes.

seismoloģija [gr. *seismos* zemestrīce + *logos* jēdziens, mācība] *ģeol.* Ģeofizikas nozare par zemestrīcēm un ar tām saistītām ģeoloģiskām norisēm.

seišas [fr. *seiches*] Stāvviļņi, kas veidojas noslēgtās ūdenstilpēs straujas atmosfēras spiediena maiņas, vēja uzplūdu un atplūdu, seismisko u. c. parādību ietekmē.

sēja *lauks.* Sēklu izkliedēšana tīrumā, to tūdaļ iestrādājot augsnē.

sējaparāts *lauks. tehn.* Ierīce sējmašīnā vienmērīgas sēklu vai minerālmēslu plūsmas radīšanai sējot.

sejas tonis *tel.* Vidējais gaismas līmenis uz cilvēka sejas, kas apgaismota atbilstoši televīzijas prasībām.

sējenis *mež.* No izsētas koku vai krūmu sugu sēklas bez *pārskološanas* izaudzēts stādīšanai derīgs augs.

sējmašīna *lauks. tehn.* Traktoram uzkarināma vai piekabīnāma mašīna lauksaimniecības kultūru vai minerālmēslu vienmērīgai izsējai augsnes virspusē vai iestrādei augsnē.

K o m b i n ē t ā s. – mobila mašīna sēklu un minerālmēslu vienlaicīgai izsējai rindās un iestrādei vajadzīgajā dziļumā. **P n e i m a t i s k ā s.** – s. ar pneimatisko sējaparātu. **V i e n s ē k l a s s.** – s., kas paredzēta precīzai sēklu izsējai pa vienai noteiktā attālumā un dziļumā. Sk. arī *rindsējmašīna*.

sejsargs *bišk.* Biškopja inventārs galvas un kakla aizsargāšanai no bišu dzēlieniem; izgatavots no plāna auduma ar caurskatāmu tīkliņu sejas priekšpusē.

sējumi *lauks.* Atsevišķu kultūraugu vai to grupu aizņemtī tīrumi; ir graudaugu, tehnisko kultūru, lopbarības augu, sēklaudzēšanas, pavasara, rudens, starpkultūru s.

sekante [lat. *secans* (*secantis*) šķeļošs] *mat.* Taisne, kas krusto doto plaknes likni divos (vai vairākos) punktos.

sekcija [lat. *sectio* sadalīšana, sagriešana] Liķa uzšķēršana.

sekcionēšanas postenis dz. Elektrotehniska iekārta, kas izvietota starp blakus vilces apakšstacijām un aprakota ar automātiskiem slēdžiem kontakttikla aizsardzībai pret isslēgumiem.

sēkla (*semen*) *biol.* Sēkļaugu vairošanās un izplatīšanās orgāns.

sēklaizmetnis (*ovula*) *biol.* Sēkļaugu daudzšūnu veidojums, no kura attīstās sēkla.

sēklaudži *biol., dārk.* Savvaļā vai kultūrstādījumos no augļaugu sēklām izaugušie šeņņi; izmanto par potcelmiem.

sēkļaugi (*Spermatophyta*) *biol.* Visaugstāk attīstīto augu nodalījums, kuru vairošanās un izplatīšanās orgāns ir sēkla.

sēklenis (*achenium*) *biol.* Sauss auglis – vienas sēklas neveronis ar ādainu augļapvalku.

sēklinieks 1. (*testis*) *biol.* Vīrieša un dzīvnieku vīrišķais dzimumdziedzeris, kurā attīstās spermatozoīdi. 2. *dārk.* Atlasīts šķirnei atbilstošākais augs vai auglis, ko audzē sēkļu iegūšanai. 3. *mež.* Izcirtumā atstāts no cirstās audzes virsvaldu koks sēkļu ražošanai un dabiskās meža atjaunošanas veicināšanai.

sēklis 1. Ūdensteces vai ūdenstilpes daļa, kurā salīdzinājumā ar apkārtējo akvatoriju dziļums ir neliels. 2. *jūrn.* Šelfa virsmas pacēlums, kurš sastāv no mikstas grunts un kura dziļums salīdzinājumā ar apkārtni ir neliels; kontinentālais sēklis.

sēklkopība Augkopības un mežkopības nozare – sēkļu audzēšana un sēkļu kvalitātes uzlabošana. S-as g r u p a *mež.* – pieaugušas audzes selekcijas novērtējums, iedalot četrās grupās: A – izcila audze, B – sēklaudze, C – normāla audze un D – minusaudze.

sēklotne *biol.* Augļenicās doba paplašināta apakšējā daļa, kur attīstās sēklaizmetņi.

sēklpapardes (*Lygnopteridaceae*) *biol.* Izmirušu kailsēkļu klase.

sēklšķiedra *tekst.* Šķiedra, kas veidojas uz sēkļu virsmas. Visplašāk lietotā s. ir kokvilna.

sēkļu berzne *lauks. tehn.* Kuļmašīnas sastāvdaļa

vai atsevišķa ierīce āboliņa, timotiņa, linu u. c. kultūraugu sēkļu galviņu izberšanai.

sēkļu dražēšana *lauks.* Sēkļu pārklāšana ar ūdeni uzsūcošu masu, kas satur *fungicīdus*, *insekticīdus* un barības elementus.

sēkļu glabāšana *mež.* Sēkļu novietošana tādos apstākļos (noteiktā temperatūras, mitruma un gaisa režīmā), kur pēc iespējas ilgāk nepazeminās dīgspēja.

sēkļu kodināšana *mež.* Sēkļu apstrāde ar ķimikāliem, lai iznīcinātu kaitīgus organismus, dīgstu slimību ierosinātājus.

sēkļu kodināšanas mašīna *lauks. tehn.* Mobila vai stacionāra iekārta mitrai, pusmitrai vai sausai sēkļu apstrādei ar ķimikāliem, lai sēkļu pasargātu no slimībām un kaitēkļiem.

sēkļu kvalitāte *mež.* Rādītāji, kas raksturo sēklas saimniecisko derīgumu (dīgspēju, dīgšanas enerģiju, tīrību, 1000 sēkļu masu u. c.), kas jāzina, nosakot izsējas normu.

sēkļu nobīršana *mež.* Sēkļu vai augļu atdalīšanās no koka tūlīt pēc nogatavošanās (bērziem, ozoliem, vīksnām, gobām), ziemā (liepām, ošiem, kļavām) vai pavasarī (priedēm, egļēm, alkšņiem).

sēkļu pēcbriede (*miera periods*) *lauks.* Sēkļu bioloģiska īpašība nedīgt noteiktu laiku pēc to morfoloģiskās nogatavošanās; laiks, kurā sēklas sasniedz fizioloģisko briedumu; pēcbriedes ilgums atkarīgs no augu sugas – kultūraugiem parasti 10–100 dienu, savvaļas augiem – vairākus gadus vai gadu desmitus (galvenokārt nezālēm).

sekotājiekārta, servoiekārta, servomehānisms *tehn.* Īpaša veida iekārta, kas vāju vadošo ierosmi (piem., cilvēka rokas kustību) pārveido spēcīgā darbībā. Ir mehāniskās, elektriskās, hidrauliskās un pneimatiskās s-as. Ja vajadzīgs liels pastiprinājums, lieto vairākpakāpju s-as; priekšpakāpē mēdz izmantot elektronisko pastiprinātāju. Būtiska s-as pazīme ir t. s. atgriezeniskā saite.

sekrēcija [lat. *secretio* atdalīšana, atdalīšanās] *biol.* Process, kurā dziedzeri veido un izdala *sekrētu*. Ā r ē j ā s. – s., kurā dziedzera izstrādātais produkts (*sekrēts*) pa izvadkanālu nonāk kādā organisma dobumā vai uz organisma virsmas. I e k š ē j ā s. – s., kurā

dziedzera izstrādātais produkts (*inkrēts*) bez izvadkanāla nokļūst asinīs un ar tām izplatās pa visu organismu. *P i e n a s.* – piena veidošanās piena dziedzeru epitēlijšūnās, ļoti sarežģīts fizioloģisks process, kurā piedalās viss organisms.

sekretārs [fr. *secrétaire*] mēb. Skapis ar atvāžām durvīm vai izvelkamu paneli rakstu darbiem.

sekretīns [lat. *secretio* atdalīšana, atdalīšanās] *biol.* Hormons, kas piedalās aizkuņģa dziedzera sekrēcijas regulēšanā.

sekrēts [lat. *secretus* atdalīts, izdalīts] *biol.* Viela, ko izstrādā un izdala *sekrēcijas* dziedzeri cilvēka un dzīvnieku organismā (siekalas, kuņģa sula u. tml.).

seksoloģija [lat. *sexus* dzimums + gr. *logos* jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare par cilvēka dzimumdzīves un laulības problēmām.

seksopatoloģija [lat. *sexus* dzimums + *patoloģija*] *med.* Mācība par slimīgām novirzēm dzimumdzīvē, dzimumtraucējumu izcelsmi un to ārstēšanu.

sektants [lat. *sextans* (*sextantis*) sestdaļa] *jūrn.* Galvenokārt jūras astronomijā lietojams leņķu mērīšanas instruments, kura skalas garums atbilst 1/6 riņķa līnijas; sastāv no rāmja ar limbu un diviem spoguļiem, no kuriem viens pagriežas kopā ar *alidādi*.

sekste *biol., lopk.* Putnu sekundāra dzimumpazīme, kas atspoguļo vairošanās orgānu attīstību un darbību.

seksualitāte [lat. *sexus* dzimums] *biol.* Cilvēkam un dzīvniekiem piemērots izturēšanās komplekss, kas saistīts ar dzimumtieksmes apmierināšanu.

sektoriālais ātrums [lat. *sector* griezējs, atdalītājs] *meh.* Lielums, kas raksturo *sektoriālā* *laukuma* izmaiņu laikā punkta kustībā pa plakanisku likni; *sektoriālā* *laukuma* pirmais atvasinājums pēc laika.

sektoriālais laukums [lat. *sector* griezējs, atdalītājs] *meh.* Laukums, ko noplanē rādusvektors, ja to novelk no nekustīgā centra uz kustīgo punktu. Centrāla spēka gadījumā, kad *sektoriālais ātrums* ir laikā nemainīgs lielums, s. l. ir proporcionāls laikam (viens no Keplera likumiem).

sektors [lat. *sector* < *secere* atdalīt, nogriezt] *mat.* Plaknes figūra, ko ierobežo dotās līknes loks starp diviem krustiskiem stariem un šo staru nogriežņi (piem., riņķa līnijas loks un divi tās rādiusi).

seks [v. *Sekt*] pārt. Dzirkstošs vīns.

sekundārais ķermeņa dobums [lat. *secundarius* otrais, otršķirīgais], *celoms* *biol.* Telpa, kas atrodas starp cilvēka un daudzšūnu dzīvnieku ķermeņa sienas iekšējo virsmu un iekšējiem orgāniem.

sekundārās krāsas [lat. *secundarius* otrais, otršķirīgais] *poligr.* → **papildkrāsas**

sekunde [lat. *secunda* (*divisio*) (grāda) otrais (iedalījums)] *fiz.* 1. Laika mērvienība *SI mērvienību sistēmā* – 1/31556925,9747 no *tropiskā gada* (kas iesākās 1900. g. 0. janvārī plkst. 12 pēc efemerīdu laika; tas atbilst 1899. g. 31. decembra plkst. 12 pēc parastā laika); sekunde ir aptuveni vienāda ar 1/86400 no vidējās Saules diennakts. 2. Leņķa mērvienība, kas vienāda ar 1/3600 grāda.

sekvestranti [lat. *sequestrare* atdalīt, atņemt] pārt. Metāla jonu savācēji, vielas, kas saistās ar produktus nelielos daudzumos esošiem metāla (vara, dzelzs) joniem un veido neaktīvus kompleksus; saistītie metāla joni nevar katalizēt (veicināt) tauku un vitamīnu oksidēšanos, pigmentu atkrāsošanos, garšas un aromātvielu samazināšanos pārtikas produktos, kā arī duļķainu nogulšņu veidošanos dzērienos, piem., tējā.

sekvestr [lat. *sequestrum* < *sequestrare* atdalīt, atņemt] *med.* Kāda orgāna, visbiežāk kaula, atmirusi, ar *demarkācijas* līniju norobežotā daļa.

selekcija [lat. *selectio* atlase, izvēle] *lauks.* Jaunu lauksaimniecības kultūru, mājdzīvnieku un mikroorganismu *celmu* izveidošanas un esošo formu saimniecisko īpašību uzlabošanas pasākumu komplekss. S-as teorētiskais pamats ir *ģenētika*; galvenās metodes ir izlase, pāru atlase, *krustošana*, poliploidizācija, *tiraudzēšana*, *mutaģenēze*, *ģēnu inženierija*.

selektīfaiers *papīr.* Vertikāla *papīrmasas* attīrīšanas iekārta.

selektīvs [lat. *selectio* izvēle, atlase] *ķīm.* Tāds,

- kas pamatojas uz atlasī, izvēli pēc kādas noteiktas pazīmes.
- selenīts** [gr. *selēnē* mēness] *min.* Šķiedrains minerāla ģipša paveids ar zīdaiņu spīdumu.
- selēns** [lat. *Selenium* < gr. *selēnē* mēness] *ķīm.* Ķīmiskais elements Se, atomnr. 34, atommasa 78,96. Vienu alotropo formu, pelēko selēnu, plaši lieto elektriskajos taisngriežos un fotoelementos.
- selga** *ģeogr.* 1. Dziļa vieta jūrā, lielā ezerā, platā upē tālu no krasta. 2. Vaļņveida reljefa forma Karēlijā, Kolas pussalā, Somijā un Igaunijā.
- selje** [arābu *sail* straume], **mura** Dubļu vai dubļu un akmeņu plūsma, kas pēkšņi rodas kalnu rajonu upju gultnēs krasu uzplūdu laikā.
- selke** [somu *selkä*] *ģeol.* Somijā un Karēlijā – gala morēnas grēda.
- selmīds** *ķīm., lopk.* Dezinfekcijas līdzeklis.
- selsins** [a. *selsyn* < a. *sel(f)* pats + gr. *syn* (*chronous*) vienlaicīgs] *el.* Maiņstrāvas elektriskā mašīna, ar ko panāk mehāniski nesaistītu vārpstu sinhronu pagriešanos; lieto automātikā un telemehānikā mēraparātu rezultātu pārraidei.
- selva** [portug. *selva* < lat. *silva* mežs] *ģeogr.* Mitrie ekvatoriālie meži Amazones baseinā.
- sēnāls lauks.**, *pārt.* Labības maluma daļa, kas satur graudapvalkus, dīgļus, mazliet endosperma un ziedplēksnes un rodas plēkšņaino graudu (miežu, auzu) apstrādē.
- sēnes** (*Mycota, Fungi*) *biol.* Liela eikariotu grupa, kuri barojas *heterotrofiski* un kuru veģetatīvais ķermenis ir *micēlijs*. Sk. arī *augstākās sēnes*, *zemākās sēnes*. **K o k s n i b o j ā t ā j a s s. mež.** – s., kas noārda koksnes šūnu sienīgas un būtiski maina tās fizikāli mehāniskās īpašības. **K o k s n i e k r ā s o t ā j a s s. mež.** – s., kas maina koksnes dabisko krāsu, bet būtiski neietekmē tās fizikāli mehāniskās īpašības.
- senestopātījas** [gr. *koinos* vispārējs + *aisthesis* sajūta + *pathos* ciešanas] *med.* Dažādas nepatīkamas, grūti aprakstāmas patoloģiskas sajūtas ķermenī.
- sengrava** *ģeol.* → *vecgrava*
- senieleja** *ģeol.* Leduskušanas ūdeņu noteces ieļēja; upes ieļeja posms, ko veidojuši ledāju kušanas ūdeņi pirms tās upes darbības, kura tajā tek tagad (piem., Gauja posmā no Valmieras līdz Inčukalnam, Daugava starp Krāslavu un Daugavpili).
- senilitāte** [lat. *senilis* sirmgalvis] *med.* Vecums, vecuma nespēks.
- senleja** *ģeol.* Ieļejveida pazeminājums, kura izcelšanās nav saistīta ar tekoša ūdens ģeoloģisko darbību. Parasti tā sakrīt ar pirmskvartāra ieļejveida iegrauzumiem.
- sensibilizācija** [lat. *sensibilis* sajūtam, uztverams] 1. *fotogr.* Fotoemulsijas gaismjutības palielināšana un spektrālās jutības apgabala paplašināšana, fotomateriāla izgatavošanas procesā ievadot fotoemulsijas sastāvā īpašas vielas – *sensibilizatorus*. 2. *med.* Organisma pastiprināta jutība pret kādu medikamentu.
- sensibilizators** [lat. *sensibilis* sajūtam, uztverams] *fotogr., kino* Viela, kuras klātbūtne *fotoemulsijā* palielina tās gaismjutību un paplašina spektrālās jutības apgabalu.
- sensitizators** [lat. *sensitivus* jutīgs] *kino* Viela, kas palielina *fotoemulsijas* ekspozīcijas ātrumu vai krāsu jutīgumu.
- sensitogramma** [lat. *sensitivus* jutīgs + gr. *gramma* raksts] *fotogr.* Dažādās ekspozīcijās ar sensitometru iegūta fotomateriāla *melnējuma* skala, pēc kuras nosaka galvenos fotomateriāla raksturlielumus.
- sensitometrija** [lat. *sensitivus* jutīgs + gr. *metron* mērs] *fotogr.* Mācība par gaismjutīgo (sk. *gaismjutība*) materiālu fotogrāfisko īpašību (gaismjutības, kontrastainības u. c.) mērīšanu un strukturālo īpašību (izšķirtspējas, gaudainības) noteikšanu.
- sensitometrs** [lat. *sensitivus* jutīgs + gr. *metron* mērs] *fotogr., kino* Ierīce fotomateriāla fotogrāfisko īpašību mērīšanai.
- sensorā analīze** [v. *sensorisch* < lat. *sensus* jūtas, sajūta] *pārt.* Ar sajūtām (redzi, ožu, garšu, tausti, dzirdi) uztveramo produktu īpašību novērtēšana.
- sensorisks, sensors** [v. *sensorisch* < lat. *sensus* jūtas, sajūta] *biol.* Tāds, kas saistīts ar sajūtām, ar maņu orgāniem, tiem raksturīgs. **S-as nervu šķiedras** – nervu šķiedras, pa kurām ierosa no orgāniem un audiem tiek novadīta uz centrālo nervu sistēmu.
- sensors** [a. *sensor* < lat. *sensus* jūtas, sajūta] *tehn., ķīm.* Ierīce, kas uztver enerģijas impulsu un

novada to uz uztvertā signāla apstrādes aparatūru.

senspārņi (*Paleodictyoptera*) *biol.* Izmirusi ku-kaiņu kārta.

Senvenāna–Vancela formula [pēc zinātn. A. Ž. K. Senvenāna (*A. J. C. Saint-Venant*, 1797–1886) un Vancela (*Wantzel*) vārdiem] Klasiskā gāzes izplūdes aprēķina formula (praksē biežāk izmanto vienkāršotas aptu-venas formulas).

sēņotne, micēlijs *biol.* Sēņu veģetatīvais ķer-menis, daudzšūnu vai vienšūnas veidojums, kas sastāv no *hifām*.

separācija [lat. *separatio* atdalīšana] *tehnol.* *Dispersu sistēmu* sadalīšana fāzēs. **Hidrauliskā s.** – tādu sistēmu s., kuru dispersā vide ir šķidrums. **Magnētiskā s.** – sistēmas magnētisko daļiņu (dzelzs, kobalta u. c.) atdalīšana, lietojot elektromagnētus; izmanto, piem., smilts bagātināšanā. **Pneimatiskā s.** – s. gāzu attīrīšanai no putekļiem.

separators [lat. *separator* atdalītājs] 1. *tehn.* Aparāts, mašīna cietu vai šķidru maisījumu sadalīšanai vai kādas cietas, arī šķidrās, vie-las atdalīšanai no gāzes vai šķidruma; dar-bības pamatā ir maisījumā esošo vielu fizi-kālo īpašību atšķirība. Izmanto kalnrūp-niecībā (izrakteņu bagātināšanai), pārtikas rūpniecībā (krējuma, biezpiena ražošanā, alus dzidrināšanai), gāzu attīrīšanai. 2. *tehn.* Aptvere ar izgriezumiem, kas no-drošina vienādas atstarpes starp lodītēm vai veltniņiem *ritgultņos*.

sēpija [gr. *sēpia* tinteszivs] *ķīm.* Brūna krāsviela, ko izstrādā tinteszivs; arī attiecīgas krāsas mākslīgi iegūts brūns *pigments*, ko lieto glezniecībā.

sepsē [gr. *sēpsis* pūšana] (*sepsis*) *med.* Asins saindēšanās; organisma vispārēja smaga strutojoša saindēšanās.

septicēmija [gr. *sēptikos* pūšanas (ģen.) + *haima*

asinis] *med.* *Sepses* veids – mikrobu toksīnu nokļūšana asinīs un audu deģenerācija.

sēra dioksīds *ķīm.* Sērpaskābes anhidrīds SO_2 , gāze ar asu smaku, rodas, sēram degot gaisā vai skābeklī; *cel.* – *sulfitvārskābes* galvenā sastāvdaļa. **Brīvais s. d.** – *sulfitvārskābes* s. d-a daļa, kas šķīdumā saistīta sērpaskābē (H_2SO_3). **Kopīgais s. d.** – *sulfitvārskābes* brīvā un saistītā s. d-a summa. **Saistītais s. d.** – *sulfitvārskābes* s. d-a daļa, kas saistīta ar kalciju monosulfitā.

seraki [fr. *sérac*] *ģeol.* Ledus smailes un zobī, kas leduskritumu vietās izveidojušies uz le-dāja virsmas ledus mēles nevienmērīgas ku-šanas rezultātā; prizmatisku ledus izciļņu joslas, kas rodas, saspieduma plaisām šķēr-sojot *firna* lauku.

sēra rūdas *ģeol.* Dabiskas minerālvielas, no kurām var iegūt sēru, galvenie minerāli – tīrradņa sērs, ģipsis, anhidrīts, pirīts.

sēra skābes *ķīm.* Neorganiskas skābes, kurās sēra atoms ir divvērtīgs (sērūdeņražskābe H_2S), četrvērtīgs (sērpaskābe H_2SO_3) vai sešvērtīgs (sērskābe H_2SO_4), kā arī šo pamatsavieno-jumu saliktās skābes – tiosērskābe, piro-sērskābe u. c.

sēra trioksīds *ķīm.* Sēra oksīds, sērpaskābes an-hidrīds SO_3 , kurā sērs ir sešvērtīgs. Bezkrā-sains šķidrums vai polimēra formā bezkrā-saini kristāli; ar ūdeni veido sērskābi.

sērbaktērijas *biol.* Baktērijas, kas oksidē redu-cētos sēra savienojumus un molekulāro sēru.

serde 1. mež. Koka s. – mīksti audi koka stumbra vai zara gadskārtas vidū – galotnes pumpura veidotās šūnas. 2. *kopakstr.* Tieva stumbra centrālā daļa, kas sastāv no irdeniem audiem un kam ir tumši brūna vai gaišāka krāsa nekā apkārtējai koksnei; sortimentu galos re-dzama neregulāras formas plankuma veidā (ap 5 mm), radiālajās virsmās – šauras joslas izskatā. 3. *ģeol.* No urbuma izcelts cilindrisks iežu stabiņš.

serdenis 1. materiālt. Liešanas veidnes daļa, kas veido lējumu iekšējās virsmas, dobumus, ur-bumus; s-ņus izgatavo no izturīgas serden-masas. 2. *kopakstr.* Finierkluča lobišanas

atlieka, kuras minimālais diametrs atkarīgs no lobmašinas darbvārpstas iespīlēšanas sprūdu diametra. 3. *kino* Neliela plastmasas vai metāla spole bez sānu plāksnēm kinolentes uztīšanai. Biežāk lieto tikko attīstītas filmas uztīšanai, tā izvairoties no nobertumiem.

serdes (koksnes) stars *mež.* Radiāla audu josla no mizas uz serdi, kas uzkrāj rezerves barības vielas vai ietver sveķaili.

sēre *Sēklis*, kas sākas tieši no ūdenstilpes vai ūdensteces krasta līnijas, raksturīgs meandrējošām (likumojošām) upēm.

sērfošana [a. *surf* braukt ar dēli pa viļņiem] *inf.* Nelineārs informācijas meklēšanas process tīkla Internet kibertelpā.

sērija [lat. *series* rinda] 1. *tehnol.* Vienveidīgu vai radniecīgu ražojumu virkne; šo priekšmetu kopums. 2. *ģeol.* Vietējā stratigrāfiskā iedalījuma vienība, kas aptver vairākas svītas. 3. *ģeol.* Slīpslāņotu nogulumu uzbūves vienība.

sērīri [arābu] *ģeogr.* Plaši, līdzeni akmeņu vai šķembu tuksneši reljefa pazeminājumos Ziemeļāfrikā, kas veidojušies, vējam izpūšot smiltis, mālu un granti.

seroloģija [lat. *serum* sūkalas + gr. *logos* jēdziens, mācība] *med.* Mācība par asins serumu.

serotonīns [lat. *serum* sūkalas + gr. *tonos* sastringums] *ķīm.* Organiska viela, *hormons*, kam ir būtiska nozīme augstākās nervu sistēmas darbībā un vielmaiņā un kas regulē asinsspiedienu.

serozais apvalks [lat. *serum* sūkalas] (*tunica serosa*) *biol.* Apvalks, kas no iekšpuses sedz mugurkaulnieku, arī cilvēka, ķermeņa dobumus un apņem iekšējos orgānus.

serpentināzbests [lat. *serpens* (*serpentis*) čūska + azbests] *min.* → **hrizotilazbests**

serpentinīts [lat. *serpens* (*serpentis*) čūska] *ģeol.* Zaļš, plankumains metamorfs iezis, kas sastāv galvenokārt no *serpentina*.

serpentinš [lat. *serpens* (*serpentis*) čūska] *min.* Minerālu grupa, hidratizēti magnija silikāti $Mg_3Si_2O_5(OH)_4$, kuru šķiedrainais paveids hrizotils ir galvenais azbestu minerāls.

sērs *ķīm.* Ķīmiskais elements S, atomnr. 16, atommasa 32,06, nemetāls, parasti gaiši

dzeltēna cietviela, kas deg ar violetu liesmu un asu smaku. Lieto sērskābes, krāsvielu, sērskociņu ražošanā, kaučuka vulkanizēšanai.

sērskābe *ķīm.* Stipra skābe H_2SO_4 ; lieto hidro-metalurģijā, metālu kodināšanai, minerālmēslu, skābju, sāļu, sprāgstvielu, krāsvielu ražošanā, organiskajā sintēzē.

sērsna *met.* Sniega segas ledus garoza, kas veidojas pēc īslaicīga atkušņa vai lietus, kuram seko temperatūras pazemināšanās. Dažkārt veidojas arī sala laikā, kad snieg smalks sniegs un pūš stiprs vējš, kas sablīvē sniega virsējo kārtu.

sertifikācija *tehn.* Sertifikāta izsniegšanas procedūra, kas parasti saistīta ar kvalitātes pārbaudi.

sertifikāts [fr. *certificat* < lat. *certus* zināms + *facere* darīt] *tehn.* Apliecība, rakstiska liecība. *Lidojumderīguma s. aeron.* – apliecība par to, ka gaisakuģis vai tā daļas atbilst lidojumderīguma normām.

sērūdeņi, sērūdeņraža ūdeņi *ģeol., ķīm.* Pazemes ūdeņi, kuros kopējais sēra savienojumu (sērūdeņraža, sulfīdu, sulfītu) daudzums ir lielāks par 10 mg/l; izmanto dziedniecībā.

sērūdeņradis *ķīm.* Sēra savienojums ar ūdeņradi H_2S , gāze ar sapuvušu olu smaku.

sērūdeņraža ūdeņi *ģeol., ķīm.* → **sērūdeņi**
sērūdeņražskābe *ķīm.* Sērūdeņraža šķīdums ūdenī, arī pats sērūdeņradis.

serums [lat. *serum* sūkalas] *biol.* Šķidrums, kas atdalās no asinīm un limfas, tām sarecot.

serveris [a. *server* apkalpotājs < lat. *servus* vergs, kalps] *inf.* Jebkurš *dators*, kas nodrošina datoru tīkla lietotājiem pieeju *datnēm, printeriem, komunikāciju sistēmām* vai citiem *pakalpojumiem*. Parasti s-im ir modernāks *procesors*, lielāka *atmiņa* un plašākas *klūdu* labošanas iespējas nekā atsevišķa lietotāja *darbstacijai*. *Datņu pārsūtīšanas protokola s., FTP* (a. File Transfer Protocol) s. – datņu s., kas nodrošina pieeju *protokola FTP arhīva datnēm*. *Datņu s.* – specializēts s-a veids, kas nodrošina pieeju *koplietošanas datnēm*. *Domēnu vārdu s.* – *lietojumprogramma*, kas uztur *domēnu vārdu* un atbilstošo IP adresu tabulu, lai ar tās starpniecību pārveidotu domēnu vārdus IP adresēs. *Druk a s. – s.*, kas parasti

vada vairākus printerus; drukas s. no citiem tiklā apvienotajiem datoriem saņem un uzkrāj drukājamās datnes, veido to rindu un citu pēc citas nodod drukāšanai vienam vai vairākiem tam pievienotajiem printeriem. **Komunikāciju s.** – specializēts datoru tīkla s., kas lietotājiem nodrošina pieeju ārējiem tīkliem, kā arī attālu vai mobilo pieeju tīkla resursiem. **Pasta s.** – s., kas vada *elektroniskā pasta* ziņojumu sadali adresātiem. **Pieejas s.** – dators, kas attāliem lietotājiem, kuri parasti pievienoti lokālajam tīklam ar *modemu* starpniecību, nodrošina iespēju izmantot tīkla resursus tā, it kā lietotāja dators būtu tieši ieslēgts tīklā. **Termināla s.** – ierīce, kas, izmantojot vienu sakaru kanālu, ar kombinēta signāla palīdzību ļauj pievienot *resursdatoram* vairākus modemus vai termināļus. **Tīmekļa s.** – globālā *tīmekļa WWW* programma, kas atbilstoši protokola HTTP prasībām pieņem kadrētus informācijas pieprasījumus, apstrādā tos un nosūta lietotājam pieprasīto dokumentu. **Vārdu s.** – dators, kas ar tīklu Internet savienotā lokālajā tīklā nodrošina alfabētisko domēnu vārdu pārveidošanu skaitliskajās starptīklu protokola adresēs (IP adresēs).

servēšanas galds [v. *servieren* pasniegt (ēdienu) < lat. *servire* kalpot] *mēb.* Pārvietojams galds – paplāte.

servodzinējs [lat. *servus* vergs, kalps + dzinējs] *el.* Īpaša mazas jaudas mašīna elektrisko signālu pārveidošanai mehāniskā rotācijas kustībā.

servoiekārta *tehn.* → **sekotājiekārta**

servokompensācija [lat. *servus* vergs, kalps + *compensatio* līdzsvarošana] *aeron.* *Šarnīra momenta* samazināšana gaisakuģa vadības sistēmā, izmantojot aerodinamisko spēku, ko rada neliela palīgvirisma – servokompensators, kas atrodas vadības plāksnes pakāļējā malā.

servomehānisms *tehn.* → **sekotājiekārta**

servopievads *tehn.* *Pievads* ar spēku pastipriņošu ierīci.

servovadība [lat. *servus* vergs, kalps + vadība] *aeron.* Gaisakuģa vadības plāksņu atliekšana ar aerodinamiskiem spēkiem, kas ro-

das, vadot nelielu servostūres vadības plāksni, kas atrodas vadības plāksnes pakāļējā malā.

sezona [fr. *saison* gadalaiks] 1. Viens no četriem gadalaikiem. 2. Gada daļa, kurai raksturīgas kopīgas īpašības, kādi noteikti darbi vai atpūta.

sezonāls Uz sezonu attiecīgs, ar sezonu saistīts. **S-ais sasaļums** – sezonāla iežu horizontu vai augšņu sasalšana un periodiska to atkušana siltajā periodā.

sēta (arī **viensēta**, **lauku sēta**, **savrupsēta**) Atsevišķa lauku māja, saimniecība.

sēža tehn., st. Detaļu savienojuma veids, ko nosaka iegūtā *spēle* vai *uzspilējums* un kas raksturo detaļu relatīvo pārvietošanās iespēju vai spēju pretoties pārvietošanai. **Pārejas s.** – savienojuma veids, kas dod iespēju atkarībā no detaļu faktiskajiem izmēriem iegūt kā spēli, tā uzspilējumu. **S. ar spēli** – savienojuma veids, kas nodrošina detaļu relatīvo pārvietojumu. **S. ar uzspilējumu** – savienojuma veids, kas nepieļauj detaļu relatīvo pārvietošanos.

sfagni, kūdras sūnas (*Sphagnidae*) *biol.* *Lapu sūnu* apakšklase; daudzgadīgi augi, kas veido blīvas audzes, atmirstot veido kūdru un veicina teritoriju pārpurvošanos.

sfalerīts [gr. *sphaleros* mānīgs] *min.* Minerāls, cinka sulfīds ZnS, galvenā cinka rūda.

sfēns [gr. *sphēn* ķilis] *min.* → **titanīts**

sfēra [gr. *sphaira* lode, bumba] *mat.* Lodes virsma, t. i., visu to punktu kopa, kuru attālumam līdz fiksētam punktam (s-as centram) ir vienādi ar noteiktu skaitli (s-as rādiusu).

sfēriskā astronomija *astr.* *Astrometrijas* nozare, kas izstrādā matemātiskās metodes, kā noteikt debess spīdekļu redzamos stāvokļus un kustību uz debess sfēras.

sfērīks [gr. *sphairikos*] *mat., meh.* Lodveidīgs, lodes (ģen.); tāds, kas ir uz lodes virsmas. **S-akustība** – cieta ķermeņa kustība ap vienu tā nekustīgu punktu. Tā kā ķermenis ir ciets, tad visi tā punkti kustas pa *sfērām* ar nemainīgiem rādiusiem. **S-locīkla**, s. *šarnīrs* – konstrukcija, kas ļauj vienam ķermenim pagriezties attiecībā pret otru tikai ap vienu punktu.

sferoīds [gr. *sphaira* lode + *eidos* veids] *mat.*

Saspiesta lode, ķermenis, kas izveidojas, elipsei rotējot ap savu mazo asi.

sferolīti [gr. *sphaira* lode + *lithos* akmens] *ķīm.*

Radiāli starainas uzbūves kristāliski veidojumi, kas rodas, piem., polimēriem, stiklam, metāliem kristalizējoties no kausējuma.

sfigmomanometrs [gr. *sphygmōs* sirds pukstēšana + *manometrs*] *med.* Aparāts asinsspiediena mērīšanai.

sfinkters [gr. *sphinkter* žņaudzējs], **slēdzējmuskulis** *biol.* Gredzenveidīgs muskulis, kas saraujoties noslēdz vai sašaurina atveri. P u p a s. – pupa gala slēdzējmuskulis, kas novērš piena pašizteci.

sgrafito [it. *sgraffito* < *sgraffiere* ieskrāpēt] Zīmējuma ieskrāpējums sienas apmetumā, atsedzot apakšējā slāņa krāsojumu.

shēma [gr. *schēma* izskats, veids] Uzmetums, skice, plāns. 1. *tehn.* Vienkāršots mašīnas, mehānisma, iekārtas u. c. attēls, kas dod priekšstatu par to struktūru un atsevišķo daļu kopsakaru. Ja s. ir konstruktoru dokumentācijas daļa, to izpilda ar standartizētiem apzīmējumiem. A i z v i e t o š a n a s s. – s., kurā reālos elementus aizstāj ar idealizētiem elementiem; lieto elektrisko ķēžu aprēķinos. E k v i v a l e n t ā s. – aizvietošanas s., kas vienkāršota, izmantojot *ekvivalentos pārveidojumus*. E l e k t r i s k ā s. *el.* – elektriskās ķēdes grafisks attēls. K i n e m ā t i s k ā s. *materiālt.* – darbmāšīnas mehāniskās kustības avota, kustības pārnese un pārveidošanas elementu shematisks attēls ar kinemātiskiem raksturojumiem. 2. *inf.* Savstarpēji savienotu elektronisku komponentu kopums, kas veic kādu noteiktu funkciju.

sials [lat. *Si(licium)* silīcijs + *Al(uminium)* alumīnijs] *ģeol.* Zemes garozas virsējais slānis, kas sastāv galvenokārt no silīcija un alumīnija minerāliem.

sibi lopk. Dzīvnieki, kas cēlušies no vienas mātes un viena tēva, īstie brāļi un māsas.

siderīts [gr. *sidēros* dzelzs] *min.* Dzeltenīgs minerāls, dzelzs karbonāts $FeCO_3$, dzelzs rūda.

siderofilie elementi [gr. *sidēros* dzelzs + *philein* mīlēt] *ģeol.* Ķīmiskie elementi, kas ģeokīmiski radniecīgi dzelzij, piem., kobalts, niķelis.

sidsrs [fr. *cidre*] *pārt.* Ābolu vīns.

siekalas (*saliva*) *biol.* Siekalu dziedzeru sekrēts, kas izdalās mutes dobumā.

siekalu dziedzeri (*glandulae salivales*) *biol.* Gremošanas orgāni, kas izdala siekalas un ievada tās mutes dobumā.

siena būvn. Viena no svarīgākajām ēkas nesošajām un norobežojošām konstrukcijām. Tai jābūt pietiekami izturīgai un noturīgai vertikālo un horizontālo slodžu uzņemšanai. A p š ū t a k a r k a s a s. – s. no koka karkasa ar abpusēju vai vienpusēju dēļu apšuvumu un siltumizolācijas materiāla pildījumu starp karkasu un apšuvumu. K a p i t ā l ā s s.-as – ārējās un iekšējās nesošās s.-as, kas paredzētas slodzes uzņemšanai. K o k a s. – guļbūves, stāvbūves, apšūta karkasa vai vairogu s.; būvē ne augstāku par diviem stāviem. N e n e s o š ā s. – pie ēkas nesošajām konstrukcijām (parasti pie karkasa) piestiprināta s., tās galvenais uzdevums ir uzņemt vēja slodzi tikai nesošā karkasa šūniņas robežās. N e s o š ā s. – s., kas nodrošina ēkas stiprību, noturību un stingrumu, uzņemot vēja, pašsvara, pārseguma un jumta konstrukciju radīto slodzi. P a š n e s o š ā s. – s., kas nodrošina ēkas stiprību, noturību un stingrumu, uzņemot vēja un pašsvara radīto slodzi, piem., ēkas galasiena, ja uz tās nebalstās pārseguma un jumta konstrukcijas. S. a r h o r i z o n t ā l ā m d i a f r a g m ā m – s., kas sastāv no divām paralēlām, pusķieģeli biežām garesienām, kuras ik pēc 4–5 horizontālajām kārtām savā starpā sasaistītas vai nu ar galenieku kārtu, vai arī ar javā ik pēc 0,5 m ievietotām 6 mm resnām tērauda stiegrām. V a i r o g u s. – s. no koka vairogiem, kas veidoti no latu ietvara, siltumizolācijas materiāla pildījuma un abpusēja dēļu apšuvuma; vairogu sastiņina ar naglām un salaiduma vietu nosedz ar segdēli.

siena drudzis (*catarrhus aestivus, pollinosis*) *med.* Alerģiska reakcija pret ziedputekšņiem augu ziedēšanas laikā.

sienīts [pēc senēģiptiešu pils. Sunas (gr. *Syēnē*, tagad Asuāna) nos.] *ģeol.* Pelēks vai sārts intruzīvs iezis, kas sastāv no kālija *laukšpatiem* un *amfiboliem*; izmanto celtniecībā.

siens lopk. Nopļauta un līdz 15% mitruma izkaltēta zāle; *rupjā lopbarība*; izēdina govīm, aītām, zirgiem, trušiem.

siera graudi pārt. Sūkalu *sinerēzes* rezultātā sablīvējušies piena recekļa gabaliņi, kas izveidojas siera ražošanas tehnoloģiskajā procesā pēc piena recekļa sagriešanas ar speciāliem nažiem. *S. g-u apstrāde* – *s. g-u ūdens satura un skābuma pakāpes regulēšana* ar dažādiem tehnoloģiskiem paņēmieniem.

siers pārt. Nogatavināts vai nenogatavināts (svaigs) produkts, kas iegūts, sarecinot pienu, vājpienu, daļēji nokrejotu pienu, krējumu, sūkalu krējumu, paniņas vai jebkuru šo produktu maisījumu ar fermentiem vai citiem piemērotiem koagulantiem un daļēji novadot recināšanas rezultātā radušās sūkalas. *K a u s ē t s. s.* – produkts, kas iegūts, maļot, maisot, kausējot un emulģējot vienu vai vairākas *s-a* šķirnes, pievienojot vai nepievienojot dažādas piedevas. *N e n o g a t a v i n ā t s (s v a i g s) s. – s.*, kas derīgs patēriņam drīz pēc ražošanas. *N o g a t a v i n ā t s s. – s.*, kas zināmu laiku izturēts noteiktā temperatūras un mitruma režīmā, ievērojot arī citus nepieciešamos apstākļus, lai tajā notiktu katrai *s-a* šķirnei raksturīgās bioķīmiskās un fizikālās pārmaiņas. *S a l d p i e n a s. – s.*, kas iegūts, pienu sarecinot ar fermentu preparātiem. *S k ā b p i e n a s. – s.*, kas iegūts, pienu sarecinot ar pienskābi, etišķābi vai citronskābi. *S ū k a l u s. – ciets* vai pusciets produkts, kas iegūts, iebiezīnot sūkalas, pievienojot (vai nepievienojot) pienu, krējumu vai citus piena produktus. *S-a a c i s* – dažādas formas iedobumi (caurumi) *s-ā*, ko veido un paplašina gāzes, kas rodas *s-ā* nogatavināšanas laikā bioķīmiskajās reakcijās un kas uzkrājas mazāk saistītās *s-a* masas vietās.

siešana tekst. Process, kurā izstrādātās aušanas pamatnes šķēru galus sasiem ar jaunās aušanas pamatnes šķēru galiem un mezglus izvelk cauri *lamelēm*, *nītim* un *šķietam*.

siets Ietaise *dispersu* materiālu sadalīšanai pēc daļiņu rupjuma, izsijājot caur sietiem ar dažādu acu izmēru; lieto plakanus (vib-

rācijas, svārstību) un cilindraveida (rotējošos) sietus. *P a p ī r m a š ī n a s s-a g a l d s p a p ī r r.* – *papīrmašīnas daļa*, uz kuras notiek *papīrmasas* atūdeņošana un *papīrlentes* veidošanās; sastāv no krūšuvēltna, reģistra daļas, *sūckastēm*, *gaučvēltna* un *s-a*.

sietspiede poligr. Tehnoloģijas veids – *iespiedelementi* ir krāsu caurlaidīgi, *starpelementi* – krāsu necaurlaidīgi.

sietstobri biol. Vertikālas garu, izstieptu augu šūnu rindas, pa kurām pārvietojas *fotosintēzē* radušās organiskās vielas.

sifiliss [pēc it. ārsta un dzejnieka Dž. Frakastoro poēmas tēla – gana Sifila vārda; gr. *sys* cūka + *philos* draugs] (*syphilis*) *med.* Veneriska infekcijas slimība, ko izraisa baktērija bālā spiroheta (*Treponema pallidum*) un kas izplatās dzimumakta un sadzīves ceļā un noris vairākās stadijās.

sifons [gr. *siphōn* caurule, sūknis] 1. *tehn.* Izliekta caurule ar dažāda garuma posmiem, pa kuru šķidrumu no augstāk stāvošā trauka pārlej traukā ar zemāku līmeni. 2. *pārt.* Hermētiski noslēdzams trauks gāzēta dzēriena pagatavošanai un uzglabāšanai.

signāldēlis [lat. *signum* zīme + *dēlis*] *kino* → **klabata**

signalizācija [fr. *signalisation* < lat. *signum* zīme] 1. Signālu sistēma, signālu kopums. 2. *dz.* Elektromehāniska signālierīču sistēma, ar ko panāk vilcienu kustības drošību un precīzu darba organizāciju. *L o k o m o t ī v j u s.* – vilcienu kustības intervālu regulēšanas automātiskā sistēma ar automātisko bloķēšanu aprikotos ceļa posmos, kas nodrošina garāmejas vai stacijas luksoforu signālradījumu pārraidi lokomotīves luksoforam mašīnista kabīnē un vilciena automātisku apstāšanos, ja mašīnists vajadzīgajā brīdī nebremzē vai neaptur vilcienu. *P ā r b r a u k t u v j u s.* – automātiska *s-as* sistēma, kas, tuvojoties vilcienam, slēdz autotransporta kustību viena līmeņa krustojumu pārbrauktuvēs.

signālradītāji dz. Noteiktas formas un krāsas gaismas, apgaismojamās vai neapgaismojamās tāfeles vai lukturi ar nosacītiem apzīmējumiem vai uzrakstiem, kas dod lokomotīvu brigādei papildu informāciju par

kustības maršrutu, attiecīgu iekārtu atrašanās vietu un stāvvokli.

signāls [v. *Signal* < lat. *signum* zīme] Informācijas materiālais izteiciējs un pārnesejs sakaru un vadības sistēmās; s-u realizē kā laikā mainīgu fizikālu (elektrisku, magnētisku, elektromagnētisku, optisku, akustisku vai mehānisku) lielumu. **A i z s e g a s-i dz.** – redzami pastāvīgie galvenie s-i, kas norāda sliežu ceļa krustošanās vietu vienā līmenī ar citu dzelzceļa līniju, kā arī tramvaju ceļiem, trolejbusa līnijām, paceļamie tilti. **B r i d i n ā j u m a s-i dz.** – redzami pastāvīgie s-i, kas paziņo vadītājam, ka vilciens tuvojas galvenajiem s-iem un to rādījumiem. **D a t u s.** – fizikāla datu forma, kurā tos pārsūta pa datu *pārraidēs līnijām* (piem., elektriski vai gaismas impulsi, elektromagnētisko viļņu svārstības). **D i s k r ē t s.** – nolašu secība, kas iegūta *analogsignāla* diskretizācijas rezultātā; **diskrēts s.** ir fizikālu lielumu (sprieguma, strāvas, gaismas) impulsu sērija. **D z i r d a m i e s-i dz.** – dažāda garuma, skaita un kombinējuma skaņas, ko rada ar lokomotīvu, motorvagonu un dzelzceļa svilpēm, mutes svilpēm, signāltaurēm, sirēnām un petardēm. **G a l v e n i e s-i dz.** – redzami pastāvīgie s-i, kas norobežo stacijas un blokiecirkņus ceļa posmā un dod s-us, kuri atļauj vai aizliedz vilcienu kustību. **G a r ā m e j a s s-i dz.** – redzami pastāvīgie galvenie s-i, kas atrodas posmā un atļauj vai aizliedz vilcienam aizņemt blokiecirkni. **I e e j a s s-i dz.** – redzami pastāvīgie galvenie s-i, kas atļauj vai aizliedz vilcienam iebrukt stacijā. **I z e j a s s-i dz.** – redzami pastāvīgie galvenie s-i, kas atļauj vai aizliedz vilcienam izbrukt no stacijas. **K o m b i n ē t a i s s. tel.** – televīzijas s., kas satur gan attēla, gan sinhronizējošo informāciju. **K r ā s u s. tel.** – videosignāla daļa, kas nosaka teleattēla krāsu kvalitāti. **M a n e v r u s-i dz.** – redzami pastāvīgie galvenie s-i, kas atļauj vai aizliedz veikt manevrus. **M a r š r u t a s-i dz.** – redzami pastāvīgie galvenie s-i, kas atļauj vai aizliedz vilcienam braukt no viena stacijas rajona uz otru. **R e d z a m i e s-i dz.** – noteiktas krāsas luksofori, tāfeles, karodziņi, lukturi, diski, signālrādītāji un signālzīmes

ar raksturīgu signālrādījumu skaitu un savstarpējo izvietojumu, signāluģuņu degšanas režīmu un pārneseamo signāltāfeļu formu: **p a s t ā v ī g i e r e d z a m i e s-i** – lauka luksofori, ko novieto noteiktās dzelzceļa līnijas vietās, un lokomotīvu luksofori; **p ā r n e s a m i e r e d z a m i e s-i** – tāfeles, karodziņi, lukturi uz kātiem ceļa iecirkņu un ritošā sastāva norobežošanai; **r o k a s r e d z a m i e s-i** – karodziņi, diski, lukturi, roka, ar kuru palīdzību vilcieniem dod dažādas komandas un norādījumus; **v i l c i e n a r e d z a m i e s-i** – diski, karodziņi un lukturi vilciena galvas un astes apzīmēšanai. **U z k a l n u s-i dz.** – redzami pastāvīgie galvenie s-i, kas atļauj vai aizliedz vagonu nolaišanu no uzkalna.

signālspludze el. Mazas jaudas apgaismojuma spuldze elektrisko objektu un ierīču vadības paneļos, kas informē par objektu un ierīču darba režīmiem.

signālu apstrāde elektron. Darbības ar signāliem, lai noteiktu to parametrus un raksturojumus, iegūtu tajos ieslēgto informāciju.

signālzīmes dz. Ar vilces *ritošā sastāva* prožektoru apgaismotas noteiktas formas tāfeles, uz kurām ir nosacīti apzīmējumi vai uzraksti, kas informē par satiksmes apstākļiem un ceļa stāvokli un pieprasa lokomotīvu brigādes noteiktu rīcību.

signatūra [lat. *signare* apzīmēt] 1. *med.* Ārsta receptes kopija, ko aptieka pievieno zālēm. 2. *kart.* Nosacīta zīme, simbols objektu (piem., mežu, ceļu, baznīcu, kapsētu u. tml.) apzīmēšanai; šo zīmju kopums. 3. *poligr.* Iespiedloksnes kārtas numurs, ko iespīēž loksnes pirmajā un trešajā lapaspusē, lai atvieglotu brošēšanu.

sija meh. Stiepveida konstrukciju elements, kas ir atbalstīts galos vai vidū un noslogots galvenokārt liecē. **K o n s o l s i j a** – vienā galā iespīlēta s. **V i e n ā d a s p r e t e s t ī b a s s.** – prizmatisks ķermenis ar mainīgu šķēluma laukumu, kuru slogojot spriegumi visos šķēlumos ir vienādi. **S a l i k t a s s i j a s būv.** – koka sijas, ko veido, sanaglojot dēļus dubultā T veidā, kastveidā vai citā kombinācijā (tādējādi vienmērīgāk noslogo koksnī un ietaupa kokmateriālus). **S i j u b a l s t ī š a n a**

būv. – siju atbalstīšana uz nesošām ārsienām un iekšsienām, vajadzības gadījumā ievietošana sienās speciāli izveidotās slēgtās vai vaļējās ligzdās. **S i j u e n k u r o š a n a** **būv.** – siju nostiprināšana, izmantojot saliektu plakandzelzi vai sametinātas plakandzelzs sloksnes, kuru vienu galu piestiprina pie sijas gala, bet otru – pie mūra sienas.

sijašana Birstoša materiāla sadalīšana frakcijās ar sietiem pēc to daļiņu lieluma (sk. *fraktionēšana*).

sikativs [lat. *siccativus* žāvējošs] **ķīm.** Augu eļļu žūšanas katalizators, ko pievieno pernicai, lakām, eļļas krāsām, lai paātrinātu plēves veidošanos.

sikkoksne **mežr.** → **tievkoksne**

sikkrūms, pundurkrūms **biol.** Zems (< 0,6 m) kokaugs bez skaidri izteikta galvenā stumbra. Ir mūžzaļi (brūklenes, dzērvenes, virši) un vasarzaļi s-i (mellenes, zilenes).

siklietotne **inf.** Neliela *lietojumprogramma*, kas paredzēta kāda specifiska uzdevuma izpildei (piem., kalkulatora *programma*, kāršu spēles *programma* u. c.).

sikmežs **mež.** Neliela meža platība, kas pieder privātam īpašniekam.

sikometrs [lat. *siccus* sauss, izžuvis + gr. *metron* mērs] **papīrr.** Automātisks papīra mitruma mērītājs, kura darbība pamatojas uz papīra dielektriskās konstantes izmaiņām (no 2,0–3,5 sausam papīram un līdz 81,7 ūdenim).

sikoze [gr. *sykōsis* < *sykon* vīģe] (*sycosis*) **med.** Hronisks matu maisiņu iekaisums.

sikspārņi (*Chiroptera*) **biol.** Zīdītāju kārta; vienīgie zīdītāji, kas aktīvi lido (priekšējās ekstremitātes pārveidojušās par spārniem).

sikstruktūras konstante **fiz.** Konstante, ko izmanto, lai aprakstītu nelielas izmaiņas atomu un molekulu elektronisko stāvokļu enerģijā, kura ir saistīta ar magnētisko mijiedarbību starp elektrona orbitālās kustības un spina momentiem; s. k. skaitliski ir vienāda ar elektrona ātruma attiecību pret gaismas ātrumu, elektronam atrodoties uz ūdeņraža atoma pirmās Bora orbitas. Biežāk lieto s. k-es apgrieztu vērtību, kas ir bezdimensionāla un vienāda ar 137.

siksūtījums **dz.** Kravu sūtījums, kura masa ir no

10 kg līdz 10 t un tā pārvadāšanai vajadzīgs tilpums, kas ir mazāks par 1/3 četrasīgā vagona tilpuma.

sikšķeldas papīrr. *Šķeldas*, kas iziet caur šķirošanas sietiem ar acu izmēriem no 10x10 mm līdz 12x12 mm.

sildelements **el.** Elektriskajā krāsnī, vārāmajā katlā, automātiskajā slēdzī, magnētiskajā palaidējā, mēraparātā, termorelejā u. c. ievietojamais siltuma avots; sildelementa silšanu izraisa caur to plūstošā strāva.

sildkabelis **el.** Sk. *kabelis*

sile **lopk.** Dzīvnieku barības saņemšanas vieta. **A u t o m ā t i s k ā s.** – ar elektronisku iekārtu apgādāta s. individuālā sprostā; kad dzīvnieks ieiet sprostā un elektroniskā iekārta nolasa individuālo numuru, silē iebirst ieprogrammēts barības daudzums. **P u s a u t o m ā t i s k ā s.** – ierīce ar barības uzkrāšanas tilpni; barība silē iebirst pati vai dzīvniekam nospiežot ierīces mēlīti.

silicēšana **materiālt.** Ķīmiski tehniskās apstrādes veids – metāla virskārtas piesātināšana ar silīciju, lai palielinātu korozijizturību jūras ūdenī un skābēs.

silīcija dioksīds **ķīm.** Ķīmiskais savienojums SiO₂, kura izplatītākās formas ir minerāli kvarcs un kvarca smiltis.

silīcijorganiskie savienojumi **ķīm.** Organiskie savienojumi, kuros silīcija atoms ir tieši saistīts ar vismaz vienu oglekļa atomu.

silīcijs [lat. *Silicium* < *silex* (*silicis*) krams] **ķīm.** Ķīmiskais elements Si, atomnr. 14, atommasa 28,08, nemetāls; pēc izplatības Zemes garozā ir otrā vietā aiz skābekļa.

silīcīti [lat. *silex* (*silicis*) krams] **ģeol.** Amorfi vai slēptkristāliski ieži (diatomīti, trepeļi, opokas, jašmas, krami), kas sastāv no silīcija dioksīda minerāliem – kvarca, halcedona, opāla.

silikagels [lat. *silex* (*silicis*) krams + fr. *gél* (*atine*) želatīns] **ķīm., sil. tehnol.** Atūdeņots, izkarsēts aktīvs silīcija dioksīds, *sorbents*, ko lieto dažādu produktu žāvēšanai, mitruma uzsūkšanai hermētiski noslēgtās telpās, piem., starp lidaparāta logu stikliem u. c.

silikāti [lat. *silex* (*silicis*) krams] **min.** Plašākā minerālu klase, dabiski silīcijskābju sāļi, kas kopā veido 80% no Zemes garozas masas.

silikatizācija būv. Mākslīga grunts mehānisko īpašību uzlabošana, injicējot grunti šķidrā stikla šķidrumu.

silikātmateriāli [lat. *silex (silicis)* krams + materiāli] **tehnol.** Materiāli, kuru pamatsastāvdaļa ir *silikāti*, arī materiāli, kas nesatur silikātus, bet ir iegūti pēc tādas pašas ražošanas tehnoloģijas (piem., kaļķi, ģipsis). **Mākslīgie s.** – cements, stikls, keramika, porcelāns u. c.

silikoni [lat. *silicium* silīcijs] **ķīm.** Sintētiski silīciju, skābekli un oglekļa grupas saturoši savienojumi $-O-Si(R'R'')-O-$, kur R' un R'' var būt H-, CH_3- , C_2H_5- , C_6H_5- ; satur vismaz vienu saiti Si-O-C. Visbiežāk lieto, lai dažādas virsmas padarītu hidrofobas.

silikoze [lat. *silex (silicis)* krams] (*silicosis*) **med.** Hroniska plaušu slimība, ko izraisa ilgstoša putekļu ieelpošana.

silīts **ķīm.** → **karborunds**

sills [a. *sill*] **ģeol.** Intruzīvo iežu plātņveida iegulas starp horizontāli guļošajiem slāņiem; parasti izveidojas lielākā skaitā un izvietojas cits zem cita.

sils mež. Meža audze sausās, nabadzīgās smilts augsnēs.

siltasiņu dzīvnieki, homotermi **biol.** *Zīdītāji* un *putni* – dzīvnieki, kuru ķermeņa temperatūra ir pastāvīga un nemainās atkarībā no vides temperatūras.

siltuma balance 1. siltumt. Siltuma procesos pienākošā, derīgi izlietotā un zaudētā siltuma salīdzināšana; s. b-i sastāda enerģijas vienības vai procentos no kopējās enerģijas; izmanto *katlu iekārtās, krāsnīs, siltumdziņēs* u. c. notiekošo procesu analīzei, kā arī zinātniskos pētījumos fizikā, ķīmijā, bioloģijā u. c. **2. Zemes un jūras s. b.** – siltuma enerģijas pieplūdes un zuduma attiecība sistēmā, kur galvenie elementi ir radiācijas balance, kondensācijas un iztvaikošanas siltums, turbulentā un konvektīvā siltuma apmaiņa starp atmosfēru un litosfēras virsmu, advekcija, siltuma plūsma starp Zemes virsmu un litosfēras un hidro-sfēras dziļākajiem slāņiem un siltuma pārnese (jūrā) ar straumēm.

siltumaizsardzība aeron. Normāla siltuma režīma nodrošinājums aviācijas un raķešu iekārtās

un aparātos, lai pasargātu no aerodinamiskās sasilšanas atmosfēras blīvajos slāņos. Ir aktīvas s-as metodes (ar aukstu dzesēšanas šķidrumu, piem., degvielu) un pasīvas s-as metodes (ar siltumizolējošiem un aizsargājošiem materiāliem).

siltumaizsargājošie materiāli aeron. Konstruktīvas materiāli, kas aizsargā no aerodinamiskās sasilšanas lidaparāta virsmu u. c. elementus. Ir trīs s-o m-u tipi: ablācijas materiāli (grafīts); materiāli ar labām preterozijas un siltumuzņemšanas īpašībām (volframs, oglekļa šķiedras); materiāli ar mazu siltumvadāmību un lielu atstarošanas spēju (kvarca šķiedras materiāli).

siltumakumulators, termoakumulators **siltumt.** Ierīce siltumenerģijas uzkrāšanai siltumenerģētikas iekārtās; lieto dažādās ierīcēs enerģētisko slodžu izlīdzināšanai nevienmērīgas siltuma piegādes gadījumā. **T v a i k a un ū d e n s a k u m u l a t o r s** siltumu uzkrāj ar karstu ūdeni.

siltumapgāde siltumt. Karsta ūdens vai tvaika piegāde ēku apkures, ventilācijas un karstā ūdens apgādes sistēmām, arī tehnoloģiskajām vajadzībām. **C e n t r a l i z ē t ā s - e s s i s t ē m a** – s-es sistēma, kas apgādā dzīvojamo vai rūpniecības ēku rajonu, ciematu vai pilsētu no kopējā siltuma avota (TEC, rajona katlumājas u. c.). **V i e t ē j ā s. – s - e s** sistēma, kas apkalpo vienu vai vairākas ēkas no individuāla siltuma avota.

siltumapmaiņa siltumt. Siltuma enerģijas pārnese no vides ar augstāku temperatūru uz vidi ar zemāku temperatūru. **K o n v e k c i j a s. – s.** ar kustībā esošu vidi, piem., gaisa, tvaika vai šķidruma plūsmu. **S t a r o j u m a s. – s.** *siltumstarojuma* veidā.

siltumatdeve siltumt. Siltumapmaiņa *siltumnesēja* plūsmas robežās virzienā uz sildāmo vidi vai no tās.

siltuma un peloīdu terapija [gr. *pēlos* dūņas, māli] **med.** Fizioterapijas veids, kurā izmanto dažādas no 38–55 °C sasildītas vielas ar ārstnieciskām īpašībām: dūņas, parafinu, ozokerītu, mālus, naftalīnu, smiltis. Ar tām pārklāj visu organismu vai izmanto aplikāciju veidā uz slimās ķermeņa daļas, ievada arī dobumos – vagīnā, resnajā zarnā.

siltumcaursite elektron. Sk. **caursite**

siltumcaurule *siltumt.* Ierīce siltuma pārnesei ar mazu temperatūras kritumu; sastāv no hermētiski noslēgta kanāla, kas daļēji aizpildīts ar šķidru *siltumnesēju*, kurš, iztvaikojot vienā kanāla galā, uzņem siltumu, bet, kondensējoties otrā kanāla galā, to atdod; tvaika kustība kanālā notiek spiediena starpības dēļ starp iztvaikošanas un kondensācijas zonām. S-es izmanto dažādās ierīcēs enerģētikā, kosmiskajā tehnikā u. c.

siltumenerģētika *Siltumtehnikas* nozare, kas aptver metodes siltuma enerģijas pārvēršanai citu veidu enerģijā, galvenokārt mehāniskajā un elektroenerģijā. Siltuma enerģiju mehāniskajā enerģijā pārvērš *siltumdzinējos* (automobiļos, kuģos u. c.). Siltuma enerģiju elektriskajā pārvērš *termoelektrostacijās*, *atomelektrostacijās*, *ģeotermālajās elektrostacijās* u. c. Tiešu siltuma enerģijas pārvēršanu elektroenerģijā veic ar *magnetohidrodinamiskajiem ģeneratoriem* u. c. ierīcēm.

siltumietilpība tehn. Fizikāls lielums, kas rāda, cik daudz siltuma jāpievada sistēmai, lai tās temperatūru paaugstinātu par 1°C vai 1 K .

siltumizolācija būvn., siltumt. Ēku, *siltumtehnikas* un *aukstumtehnikas* iekārtu, cauruļvadu u. c. aizsargāšana no nevēlamas siltumapmaiņas ar apkārtējo vidi, pārklājot tos ar *izolācijas materiāliem*. Nepietiekama siltumizolācija siltumtehnikas iekārtās rada siltuma zudumus (nevēlamu siltuma pieplūdi no apkārtējās vides) aukstumtehnikas iekārtās.

siltumizolācijas materiāli būvn., siltumt. Materiāli (izstrādājumi) būvkonstrukciju, dažu iekārtu un cauruļvadu siltumizolācijai. Siltumizolācijas materiāliem ir mazs siltumvadītspējas koeficients ($< 0,2\text{ W/(m}\cdot\text{K)}$) un maza tilpummasa, bet liela porainība ($> 70\%$). Pēc tilpummasas kg/m^3 nosaka siltumizolācijas materiālu marku – ļoti viegļie s. m. (marka 15–100), viegļie s. m. (125–350), smagie s. m. (400–700). J a u k tie s. m. – arbolīts, fibrolīts u. c. Neorganiskie jeb minerālie s. m. – minerālvate, stikla vate un izstrādājumi uz to bāzes, šūnbetoni, uzputināts perlīts un vermikulīts, šūnbetoni un putustikls, alumīnija

folija u. c. Organiskie s. m. – porainas koksnes skaidu un šķiedru plātnes, kūdras plātnes, korķa izstrādājumi, putuplasti u. c.

siltumizturīga konstrukcija aeron. Virsskaņas un hiperskaņas gaisakuģu konstrukcija, kuras sakaršanu var pieļaut līdz 1500°C , neparedzot siltumizolāciju; lieto titāna, tērauda, niķeļa sakausējumus un kompozītmateriālus.

siltummainis siltumt. Aparāts, ar ko realizē siltumapmaiņu starp vidēm ar atšķirīgu temperatūru; lieto *siltumenerģētikā* (ekonomāizerus, gaisa sildītājus, kondensatorus, tvaika pārkarsētājus), *siltumapgādes* sistēmās, daudzās tehnoloģiskajās iekārtās rūpniecībā u. c. S-ņi ir reģeneratori (s. ar siltuma akumulāciju), reģeratori (siltumapmaiņa notiek caur vides atdalošo sienu) un s a p l ū d e s s-ņi (siltumapmaiņa notiek, abām vidēm tieši saskaroties un sajaucoties, piem., ūdens dzesēšanas torņi, skruberi).

siltumnesējs, darbiela siltumt. Siltumapmaiņas veicējs – kustīga šķidra vai gāzveida vide, ar ko realizē siltumapmaiņu sildīšanas, dzesēšanas un žāvēšanas sistēmās, termiskās apstrādes procesos, apkures, ventilācijas, gaisa kondicionēšanas sistēmās un tehnoloģiskajās iekārtās. Par s-iem lieto ūdeni, ūdens tvaiku, dažādas gāzes, šķidrus metālus, organiskos un silīcijorganiskos savienojumus u. c.

siltumnīca dārk. Segta virszemes būve ar dabisku vai mākslīgu mikroklimatu galvenokārt dārzenu, puķu vai to dēstu un sēklas materiāla audzēšanai, arī selekcijas un zinātniski pētnieciskajam darbam.

siltumnīcas efekts [lat. *effectus* darbība] *astr.* Temperatūras paaugstināšanās planētas atmosfērā; izraisa noteikti ķīmiskie savienojumi (CO_2 u. c.), kas relatīvi nedaudz aiztur Saules gaismu, bet stipri kavē planētas virsmas siltuma starojuma aizplūšanu kosmosā.
siltumpārnese tehn. *Siltumapmaiņa* starp diviem *siltumnesējiem*, kas atdalīti ar sienīņu vai fāžu saskares virsmu.

siltumpeļengators aeron. Ierīce, kas nosaka virzienu uz kādu objektu, reaģējot uz siltuma (infrasarkano) starojumu.

siltums 1. fiz. Kinētiskās enerģijas veids, ko rada

mikrodaļiņu haotiska kustība makrosistēmās. **Disociācijas s.** – s-a daudzums, kas jāpatērē, lai sadalītu vienu *molu* saliktas vielas divās vai vairākās vienkāršās vielās. **Fāžu transformācijas s.** – s-a daudzums, kas tiek uzņemts vai izdalīts fāžu pāreju procesos; parasti s-a daudzumu attiecina uz 1 *molu* vielas. **Iztvaikošanas s.** – s-a daudzums, kas vajadzīgs, lai līdz viršanas temperatūrai sasildītas šķidrās vielas masas vienību pārvērstu tvaika fāzē; mērv. J/kg. **Kondensācijas s.** – s-a daudzums, ko masas vienība izdala, tvaikam pārvēršoties šķidrā fāzē; mērv. J/kg. **Kušanas s.** – s-a daudzums, kas nepieciešams, lai vielas masas vienību (konstantā temperatūrā un spiedienā) pārvērstu no cieta stāvokļa šķidrā; mērv. J/kg. **Veidošanās s.** – reakcijas siltumefekts, veidojoties (konstantā temperatūrā) 1 *molam* saliktas vielas no vienkāršām vielām. **2. biol.** Temperatūra, kāda nepieciešama organismu dzīvības norisei, ko sajūt kā patīkamu, dzīvošū; temperatūra starp aukstu un karstu.

siltumsaturs *siltumt.* → **entalpija**

siltumstarojums *fiz.* Sakarsētu ķermeņu elektromagnētiskais starojums, kura spektrs un intensitāte ir atkarīga tikai no ķermeņa temperatūras.

siltumsūknis (termiskais sūknis) *siltumt.* Ierīce siltuma pārnesei no siltuma avota ar zemāku temperatūru (āra gaiss, grunts, ūdenstilpne, notekūdeņu kolektors u. c.) uz patērētāju ar augstāku temperatūru (siltumapgādes, apkures, ventilācijas, gaisa kondicionēšanas sistēmas u. c.), patērējot mehānisko vai elektrisko enerģiju. Procesi, kas noris s-nos, un to konstrukcijas ir līdzīgi kā **aukstuma mašīnās**.

siltumtehnika Zinātnes un tehnikas nozare, kas aptver siltuma enerģijas iegūšanas metodes, tās pārvēršanu citos enerģijas veidos, sadali, transportēšanu un izmantošanu. Svarīgākās s-as nozares ir **siltumenerģētika**, augsttemperatūru tehnoloģija metālu iegūšanai un to termiskai apstrādei, materiālu apdedzināšanai u. c., materiālu kaltēšana, šķidrumu pārtvaice, **siltumapgāde**, arī **aukstumtehnika** un **kriogēnā tehnika**.

siltumtūklis *siltumt.* Ar siltumizolāciju pārklātu siltumapgādes cauruļvadu sistēma, pa kuru siltumnesējs (karsts ūdens vai tvaiks) pārnēs siltumu no siltuma avota patērētājam. S-u var izbūvēt zem zemes – tieši gruntī, ēku pagrabos, kanālos vai tuneļos kopā ar citiem cauruļvadiem (ūdensvadu, kanalizāciju u. c.), kā arī virs zemes – uz balstiem un estakādēm.

siltumvadāmība *fiz.* Siltuma pārnese veids – pārnese no vielas karstākās daļas uz aukstāku daļu; realizējas, daļiņām (atomiem, molekulām, elektroniem) ar lielāku enerģiju tieši nododot enerģiju daļiņām ar mazāku enerģiju.

siltumvadītspēja *fiz.* Materiāla īpašība nodrošināt siltumpārnēsi no vietām, kur temperatūra ir augstāka, uz vietām, kur temperatūra ir zemāka.

siluets [fr. *silhouette*, pēc fr. finanšu ministra E. de Silueta (*Silhouette*) vārda] *apg.* Ģerba formas ēnas apveida grafisks attēlojums vai vārdisks raksturojums, parasti attiecībā pret valkātāja figūru. **Piekļāvīgais s., piegulošais s.** – s., ko raksturo valkātāja figūras kontūru tuvināts atkātojums. **Vaļīgais s.** – s., kam raksturīga no valkātāja figūras atstāvoša forma. **Viduklota s.** – s., kura kontūras ievērojami sašaurinās valkātāja figūras vidukļa joslā.

silumīns [v. *Silumin* < lat. *Sil(icium)* + (*Alumin(ium)*)] *materiālt.* Lejamais alumīnija un silīcija sakausējums ar lielu šķidrplūstamību, mazu sarukumu, lielu blīvumu (2,65 g/cm³), labu korozijizturību, labi metināms un apstrādājams griežot.

silūrs (silūra periods) [pēc senās silūru cilts Velsā] *ģeol.* Paleozoja ēras trešais periods (pirms 440–405 miljoniem gadu).

silvīns [fr. *sylvine*, pēc hol. ķīmiķa F. Boes vārda latinizētās formas *Sylvius*] *min.* Evaporitu minerāls, kālija hlorīds KCl, viens no galvenajiem kālija minerāliem.

simā [lat. *Si(licium)* silīcijs + *Ma(gnesium)* magnijs] *ģeol.* Zemes garozas apakšējā kārta, kas veidota galvenokārt no silīcija un magnija minerāliem.

simbioze [gr. *symbiōsis* kopdzīve] *biol.* Dažādu sugu organismu kopdzīve.

simbols [gr. *symbolon* zīme] 1. Nosacīts grafisks apzīmējums zinātnē un tehnikā jēdzienam, kādam lielumam, operācijai vai attieksmei. Par s-iem izmanto ciparus, burtus un īpašas zīmes. 2. *ķīm.* Ķīmiskā elementa latīņu nosaukuma saīsinājums, piem., H (Hydrogenium – ūdeņradis).

siemenss [pēc v. elektrotehniķa un uzņēmēja V. Simensa (W. Siemens, 1816–1892) vārda] *el.* Elektrovadītspējas mērv. *SI* mērvienību sistēmā; apz. S; $1\text{ S} = 1\text{ W}^{-1}$.

simetrija [gr. *symmetria* atbilstība, samērīgums] 1. *mat.* Figūras vai ķermeņa īpašība sakrist ar sevi, ja plaknē vai telpā izpilda noteiktas transformācijas. *A k s i ā l ā s.* – s. pret taisni (s-as asi). *C e n t r ā l ā s.* – s. pret punktu (s-as centru). *P ā r n e s e s s.* – figūras periodiska sakrišana ar sevi, ja figūru pārvieto kādas taisnes virzienā. 2. *krist.* Likumskarīga līdzvērtīgu kristāla daļu atkārtotāšanās. *S-as e l e m e n t i* – nosacīti geometriski palīgtili (plaknes, asis, centri), ar kuru palīdzību raksturo kristālu.

simfize [gr. *symphysis* saaugšana] *biol.* Mazkustīgs divu kaulu savienojums ar *skrimšļ-/audiem*.

simistors *elektron.* Simetriskais *tiristors*.

simpatētiskā tinte [v. *sympathetisch* < gr. *sympathēs* jutīgs, jūtīgs] *ķīm.* Bezkrāsas šķidrums, parasti satur kobalta sāļus; ar to rakstītais teksts top redzams tikai pēc noteiktas apstrādes.

simpātiskā nervu sistēma [v. *sympathisch* < gr. *sympathēs* jutīgs, jūtīgs] Veģetatīvās nervu sistēmas daļa, kas piedalās organisma darbību regulēšanā.

simpatrija [gr. *syn* kopā + *patris* dzimtene] *biol.* Jaunu sugu veidošanās iezesugas *areālā*.

simpleksie sakari *telek.* Sk. **sakari**

simplekss [lat. *simplex* vienkāršs] 1. *mat.* Izliekts piramīdveida daudzskaldnis (piem., starp koordinātu asu nogriežņiem), ko veido lineāri neatkarīgi vektori. 2. *inf.* *Signāla pārraide* vienlaikus tikai vienā virzienā. Sk. arī *duplekss*.

simptomātisks [v. *symptomatisch* < gr. *symptōma* gadījums] *med.* Tāds, kas saistīts ar *simptomu* (simptomiem). *S-a ārstēšana* – ārstēšana, ar ko atvieglina slimnieka stā-

vokli – novērš slimības pazīmes, bet ne cēloņus. *S-ās p s i h o z e s* – psihozes, kas rodas dažādu somatisku un infekcijas slimību dēļ, kā arī pēc traumām u. c. gadījumos.

simptoms [gr. *symptōma* gadījums] *med.* Izpausme, procesa pazīmes (piem., sāpes, izsitumi, reiboņi u. tml.), pēc kurām ārsts nosaka diagnozi.

simulēt [lat. *simulare* padarīt līdzīgu; izlikties] *med.* Izlikties, atdarināt ko neesošu (piem., slimību, psihisku stāvokli).

sinantropiski dzīvnieki [gr. *syn* kopā + *anthrōpos* cilvēks] *biol.* Dzīvnieki, kas pielāgojušies dzīvei cilvēku apdzīvotās vietās.

sinapse [gr. *synapsis* savienojums, saite] *biol.* Nervu šūnu kontakta apvidus ar citu nervu vai tā aptverto audu iecirkni.

sindesmoloģija [gr. *syndesmos* saite + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Anatomijas nozare, kurā pēta kaulu savienojumus (locītavas, saites, cipsas).

sindetikons [gr. *syndetikon* tas, kas saista, savieno] *ķīm.* No želatīna un etiķskābes izgatavota bieza lime papīra un kartona limešanai ražošanas procesā.

sindroms [gr. *syndromē* saplušana] *med., vet.* Pazīmju (*simptomu*) kopums, kas raksturīgs kādai slimībai.

sinekija [gr. *syn* kopā + *oikos* mājas] *biol.* *Komensālisma* paveids – divu dažādu sugu dzīvnieku sadzīves forma, kurā abiem partneriem ir kopīga dzīvesvieta.

sineklīze [v. *Syneklise* < gr. *syn* kopā + *klisis* liekšana] *ģeol.* Plaša, lēzeni ieliekta platformu struktūra ar biezu nogulumiežu segu. *B a l t i j a s s.* – liela ieliece Austrumeiropas platformas rietumu daļā.

sinekoloģija [gr. *syn* kopā + *ekoloģija*] *Ekoloģijas* nozare, kurā pēta *biocenozes*.

sinerēze [gr. *synairesis* saspiešana, samazināšanās] *ķīm., pārt.* Patvaļīga šķidruma izdalīšanās no recekļa vai gela, kas saistīta ar tilpuma samazināšanos un telpiskās struktūras blīvuma palielināšanos; gela novecošanās.

sinergisti [gr. *synergos* palīdzīgs] 1. *biol.* *Muskuļi*, kas darbojas vienā virzienā. 2. *pārt.* Pārtikas piedevas, kas pastiprina antioksidantu, stabilizētāju, emulgantu, garšvielu un aromatizētāju darbības efektivitāti.

sinerģisms [gr. *synergos* palīdzīgs] *med.* *Far-makoloģiskais koerģisms*, kad medikamenti pastiprina cits cita iedarbību.

sinestēzija [gr. *synaisthēsia* līdzjūtīgums] *biol.* Sajūtas rašanās ne tikai tai maņu orgānā, uz kuru iedarbojas kairinājums, bet vienlaikus arī kādā citā orgānā.

sinonija [gr. *syn* kopā + *gōnia* stūris] *krist.* Radniecīgu simetrijas veidu grupa, kurā ietilpst kristāli ar līdzīgiem simetrijas elementiem; ir 7 s-as: triklinā (vismazāk simetriskie kristāli), monoklinā, rombiskā, trigonālā, tetragonālā, heksagonālā, kubiskā (vissimetriskākie kristāli).

singulārs punkts [lat. *singularis* īpašs, atsevišķs] *mat.* 1. Plaknes liknes punkts, kurā likne vairs nav gluda (piem., mezgļpunkts, atgriezes punkts). 2. Kompleksās plaknes punkts, kurā dotā funkcija nav analītiska.

sinģenēze [gr. *syn* kopā + *genesis* izcelsme] *ģeol.* Minerālu veidošanās procesi nogulās vienlaikus ar to uzkrāšanos.

sinhondroze [gr. *syn* kopā + *chondros* skrimslis] (*synchondrosis*) *biol.* Nekustīgs vai mazkustīgs kaulu savienojums, kurā savienotājs ir *skrimslis*.

sinhrokontakts [gr. *synchronos* vienlaicīgs + kontakts] *fotogr.* Ierīce, kas saslēdz elektrisko ķēdi, nodrošinot *zibspuldzes* darbību fotoaparāta kadra loga maksimālā atvēruma brīdī. S. "k a r s t ā p ē d a" – s. uz fotoaparāta korpusa, kas veido bezkabeļa savienojumu ar zibspuldzi un dod iespēju realizēt arī citus zibspuldzes automātikas režīmus – mērīt atstarotās gaismas lielumu no fotomateriāla virsmas uzņemšanas brīdī un mainīt impulsa apgaismojuma leņķi atkarībā no fotoobjektīva fokusa attāluma.

sinhronā audiokamera [gr. *synchronos* vienlaicīgs; lat. *audire* klausīties + *camera* velve] *kino* Kamera attēla un skaņas vienlaicīgai fiksēšanai vienā kinolentē, paredzēta galvenokārt 16 mm filmām.

sinhronā dzinējs *el.* Mainītrāvas *dzinējs* ar konstantu rotācijas frekvenci, kas atkarīga no strāvas frekvences un dzinēja polu skaita.

sinhronģenerators *el.* Sk. *ģenerators*

sinhronizācija [v. *Synchronisation* < gr. *synchro-* nos vienlaicīgs] 1. Divu vai vairāku perio-

disku mainīgu parādību (procesu un darbību) saskaņošana tā, ka to norises periodi (periodu sākums un beigas) savstarpēji precīzi sakrīt. S-as l a i k s *fotogr.* – minimālais ekspozīcijas laiks, kad fotoaparāta kadra logs ir pilnīgi atvērts un zibspuldze vienmērīgi izgaismo visu kadra laukumu. 2. *kino, tel.* Filmas attēla un skaņas saskaņošana montāžas procesā. S-as n u m u r i – *montāžas* procesā 30 cm intervālos uz filmas un skaņas celiņa malām uzrakstītie numuri, kas montāžas režisoram ir orientieris attēla un skaņas s-ai.

sinhronizators [gr. *synchronos* vienlaicīgs] 1. *tehn.* Ierīce divu vai vairāku procesu norises saskaņošanai; *pārnesumkārbas* ierīce, kas izlīdzina zobratu griešanās leņķiskos ātrumus, dod iespēju pārslēgt pārnesumus laideni, bez trokšņa; berzes s., izmantojot berzi koniskās virsmās, neļauj saslēgt zobratu ar vārpstu, pirms to griešanās ātrumi nav vienādi. 2. *aeron.* Mehānisms aviācijas šaujamieročos, kas dod iespēju šaut no ložmetēja vai lielgabala caur rotējošo propelleri un netrāpīt tā lāpstām. 3. *kino, tel.* *Montāžas iekārta* attēla un skaņas sinhronizēšanai.

sinhrons [gr. *syn* kopā + *chronos* laiks] Vienlaicīgs.

sinklināle [gr. *syn* kopā + *klinein* liekt] *ģeol.* Ieliekta iežu slāņu kroka, kuras kodolā iegul jaunāki, bet spārnos – vecāki ieži.

sinklinorijs [gr. *syn* kopā + *klinein* liekt + *oros* kalns] *ģeol.* Liela sarežģītas uzbūves sinklināla tektoniskā struktūra, kas sastāv no ļoti daudzām mazākām krokām.

sinoptika, sinoptiskā meteoroloģija [gr. *synoptikos* vienlaikus visu aplūkojošs] Zinātne par laikapstākļiem un to prognozēšanas metodēm.

sinoptisks [gr. *synoptikos* vienlaikus visu aplūkojošs] Pārskata, kopsavilkuma. S-ā k a r t e – tematiska ģeogrāfiskā karte, uz kuras ar pieņemtiem simboliem attēloti meteoroloģiskās stacijās izdarīto novērojumu rezultāti noteiktā laika momentā.

sinostoze [gr. *syn* kopā + *osteon* kauls] *biol.* Nekustīgs kaulu savienojums, ko veido pārkaulojušies skrimšļaudi.

sintetāzes ķīm. → **ligāzes**

sintētiskās šķiedras ķīm. Šķiedras, ko ražo no sintētiskajiem polimēriem.

sintētisks [gr. *synthetikos* savienots, sakārtots] **ķīm.** Uz ķīmisko sintēzi pamatots, sintēzē iegūts.

sintezators [gr. *synthesis* savienošana, sakārtošana, sakārtojums] 1. **ķīm.** Aparāts, kas pusautomātiski ķīmiskajā sintēzē veic vairākas secīgas operācijas; izmanto *polipeptīdu* un polinukleotīdu iegūšanā. 2. Elektroniska mūzikas ierīce.

sintēze [gr. *synthesis* savienošana, sakārtošana, sakārtojums] **ķīm. tehnol.** Sarežģītu vielu iegūšana no vienkāršām vielām ķīmiskos un ķīmiski tehnoloģiskos procesos.

sintīns ķīm. Sintētiska šķidrā degviela, iegūta no akmeņogļēm pēc Fišera–Tropša metodes.

sinusoīda [lat. *sinus* izliekums + gr. *eidos* veids] **mat.** Bezgalīga viļņveida līkne, kas ir periodiskās funkcijas $y = \sin x$ (arī $y = \cos x$) grafiks.

sinuss [lat. *sinus* izliekums] **mat.** Trigonometriskā funkcija $y = \sin x$, kuras vērtība šauram leņķim izsaka atbilstošā taisnleņķa trijstūra pretkatetes attiecību pret hipotenūzu.

sīpolaugi biol. Augi, kuru pazemes vasa veido sīpolu.

sīpoldārzeni dārzk. Dārzeni, kam veidojas uzturā izmantojami sīpoli, – parastie sīpoli, ķiploki, puravi u. c.

sīpolpuķes dārzk. *Krašņumaugi* – tulpes, narcises, lilijas, sīpolīrīsi u. c., kas veido sīpolus.

sīpols (bulbus) biol. Īsa pazemes vasa ar stipri sarukušu stumbru.

sīpolu racējs lauks. tehn. Mašīna, kas izrok sīpolus un ar diviem darba gājieniem noklāj uz lauka kopējā vālā; pēc sīpolu apžūšanas tos savāc, atsiļā augsni un ar racējam papildus pierīkotu izkraušanas elevatoru iekrauj blakus braucošā transportlīdzeklī.

sirds (cor) biol. Dzīvnieku un cilvēka *asinsrites* centrālais orgāns, kas dzen asinis pa asinsvadiem un nodrošina pastāvīgu asins plūsmu.

sirds glikozīdi med. Augu izcelsmes vielas, kas stimulē sirds muskuli.

sirēna [lat. *siren* < gr. *seirēn* jūras nimfa] **tehn.**

Aparāts spēcīgu skaņas signālu raidīšanai;

aviācijā lieto par brīdinājuma signālu, ja pilots veic nepareizas darbības.

sirms lopk. Zirga apmatojuma krāsa, ko veido melni un balti segmenti vienādā attiecībā un tādas pašas krāsu kombinācijas aizsargmati.

siroko [it. *scirocco*] **met.** Stiprs, karsts, sauss, puteklains dienvidaustrumu vējš tropiskā ciklona priekšējā daļā. Vidusjūras valstīs tas pūš no Āfrikas ziemeļdaļas un Arābijas pussalas tuksnešiem uz Dienvideiropu; vietējie paveidi ir marīns, garbis, solano, šarks.

sirts [tirkū] **ģeogr.** 1. Kalnu grēdu norobežots, augsti pacelts lidenums Tjanšana iekšējos rajonos. 2. Plaša, erozijas saposmota ūdensšķirtn Aizvolgā.

sīrups [v. *Sīrups* < arābu *sarab* dzēriens] **pār.** Koncentrēts (40–60%) cukura (saharozes, glikozes u. c.) vai cukuru maisījuma šķīdums ūdenī vai dabiskā augļu un ogu sulā.

sistēma [gr. *systema* no daļām salikts veselais]

1. Savstarpēji saistītu (atkarīgu) elementu kopa; sakārtots veselums, kura daļas ir savstarpēji saistītas pēc noteiktiem likumiem, noteikumiem vai principiem. 2. **ķīm.** Telpā savstarpēji saistīts vielu un materiālu kopums. *D i s p e r s a s.* – heterogēna s., kurā dispersā fāze izkliedēta disperģējošā vidē, veidojot lielu kontaktvirsmu, piem., aerosols, koloidāls šķīdums. *H e t e r o g ē n a s.* – vairākfāžu s. *H o m o g ē n a s.* – vienfāzes s. – gāze, šķidrums, šķīdums. 3. **meh., tehn.** Elementu vai objektu savienojums vienā veselumā, ko raksturo funkcionāla vienotība. Katras s-as funkcionēšana jāaplūko mīkiedarbībā ar apkārtējo vidi, ar ko saistītas s-as ieejas un izejas. *K o n s e r v a t ī v a s.* – mehāniska s., kam kustības laikā nemainās pilnā mehāniskā enerģija (kinētiskās un potenciālās enerģijas summa). *M a t e r i ā l u p u n k t u s.* – materiālu punktu kopa, kurā ikviena punkta stāvoklis un kustība ir atkarīga no pārējo attiecīgās s-as materiālo punktu stāvokļiem un kustības. *N e k u s t ī g ā a t s k a i t e s s.* – materiāla s., kas nosacīti nekustas vai ir inerģiāla. *N e m a i n ī g a s.* – s., kurā kustības laikā nemainās tās struktūra (brīvības pakāpju skaits un sai-

tes). Statiski nenoteikta s. – s., kurā nezināmo skaits (saišu reakcijas vai aktīvie spēki) s-as neatkarīgajos līdzsvara vienādojumos (vai noteikumos) ir lielāks par šo vienādojumu (vai noteikumu) skaitu. *T r i s f ā ž u s. el.* – elektrisko ķēžu kopums, kurā avots ir *trīsfāžu ģenerators* vai *trīsfāžu transformators*. *4. inf.* Objektu, procedūru vai paņēmieni kopums un to savstarpējās attiecības, kas funkcionāli veido vienotu veselumu. *D a l ī t ā d a t ņ u s.* – datņu s., kurā datus izvietotas dažādās datoru s-as vai datoru *tīklu* komponentos un ir vienādi pieejamas katrai šās s-as vai *tīkla* sastāvā esošā datora *programmai*. *D a t ņ u p ā r v a l d ī b a s s.* – informācijas pārvaldības s., ko *operētājsistēma* vai programmas izmanto, lai organizētu datņu struktūru veidošanu un izmantošanu. *D a t u a p s t r ā d e s s.* – apstrādes metožu, *programmatūras* un *aparatūras* kopums automatizētai datu apstrādei. *D a t u b ā z e s p ā r v a l d ī b a s s.* – *lietjumprogrammatūra*, kas organizē datus datu *bāzē*, nodrošinot to uzglabāšanu, *izguvi*, *drošību* un integritāti; datu bāzes pārvaldības s. parasti veic izdrukājamo pārskatu formatizēšanu, kā arī *eksportu* uz citām *lietjumprogrammām* un importu no tām, izmantojot datņu standartformātus. *H i e r a r h i s k a d a t ņ u s.* – datņu organizēšanas metode, kas operētājsistēmās MS-DOS un OS/2 izmanto speciālu datņu hierarhiju, kuru sauc par direktorijiem vai *mapēm*; hierarhiskā datņu s. sākas ar saknes direktoriju, no kā atzarojas *apakšdirektoriji*; katrā direktorijā vai apakšdirektorijā var būt gan datus, gan citi direktoriji. *I n f o r m ā c i j a s p ā r v a l d ī b a s s.* – programmu komplekss, ar kuru izveido, izmanto, *atjaunina* un *uztur* datus vai datu bāzes. *I n t e r a k t ī v ā s.* – datoru s., kurā lietotājs ar *termināla* un operētājsistēmas starpniecību var tieši sazināties ar centrālo *procesoru*. *P ā r v a l d ī b a s i n f o r m ā c i j a s s.* – informācijas s., kas nodrošina organizācijas vai datu apstrādes s-as administratorus ar plānošanai, organizācijai un vadībai nepieciešamo informāciju. *T ī k l a d a t ņ u s.* – dalīta datņu koplietošanas s., kas ļauj iz-

mantot attālā datora datus un perifērijas iekārtas tā, it kā tās atrastos lietotāja datorā; šī s. tiek plaši izmantota tīklā Internet. *U z z i ņ u s.* – automatizēta s., kas darbojas dialog režīmā un nodrošina lietotājus ar uztīņas informāciju. *Z i ņ o j u m a d ē ļ a s.* – s. datorā, ko, lai apmainītos ar informāciju, izmanto lietotāju grupa, kuriem ir kopīgas intereses. *5. ģeol.* Vispārīgās stratigrāfiskās shēmas pamatvienība, kas apvieno viena *perioda* laikā izveidojušos iezu kompleksu; s-u robežas iezīmējas ar būtiskām faunas un floras izmaiņām, ko nosaka fiziogeogrāfisko apstākļu izmaiņas Zemes virsmā.

sistemātika [gr. *systēmatikos* uz sistēmu attiecīgs] *1.* Sistēmas veidošana – klasificēšana, iedalīšana un grupēšana. *2. biol. Bioloģijas* zinātne, kurā apraksta visu dzīvo un izmirušo organismu daudzveidību, dod tiem raksturīgus nosaukumus, sakārto organismus hierarhiskās kategorijās (*taksonos*) un izveido modeli, kurā atspoguļota organismu grupu vēsturiskā attīstība un savstarpējā radniecība.

sistole [gr. *systolē* saraušanās, savilkšanās] *fiziol.* Sirds muskuļu kontrakcijas fāze.

sitāli [kr. *чирал*] *sil. tehnol.* Kristāliski stikla materiāli, kas iegūti vadāmā katalītiskā heterogēnā stikla kristalizācijā, – blīvi, gludi, smalkgraudaini, necaurspīdīgi materiāli baltā, krēma un pat melnā krāsā; lieto apdares materiālu, elektroizolatoru, trauku u. c. izgatavošanai. Ārvalstīs pazīstami ar nosaukumiem stiklkeramika, pirokeramika, stiklporcelāns. *S ā r ņ u s.* – s., kuru izejmateriāls ir metalurģiskie un kurināmā sāļņi. *S t i k l a s.* – s., ko iegūst no stikla.

sitienprinteris *inf. Printeris*, kas ar drukāšanas mehānisma palīdzību, izdarot sitienus pa kopējamo lenti, drukā *rakstzīmes* uz papīra. Sk. arī *printeris* (punktmatricas p.), *rindprinteris*, *ziedlapprinteris*.

situācija [v. *Situation* < fr. *situation*] *1.* Stāvoklis, apstākļi, to kopums. *2. ģeogr.* Topogrāfiskajā kartē vai plānā ar pieņemto apzīmējumu sistēmu attēloto objektu kopums.

sīveļļas ķīm. Augstāko *spirtu* un citu vielu maisījums, indīgs spirta rūgšanas blakusprodukts, ko izdala jēlspirts rektifikācijas pro-

cesā; izmanto medicīnisko preparātu, smaržvielu, laku un krāsu šķīdinātāju u. c. ražošanā.

sivēnmāte *lop.* Viena no vaislas cūkām grupā, ko izmanto sivēnu ieguvei. *P a m a t a s.* – augsttraģīga vaislas cūka, ko vairākkārt izmanto sivēnu ieguvei. *P ā r b a u d ā m ā s.* – cūka periodā no pirmās grūsnības konstatēšanas līdz pirmā metiena sivēnu atšķiršanai; kvalitāti pārbauda pēc pirmā metiena sivēniem. *S-es i z m a n t o š a n a s c i k l s* – laika periods, kas vajadzīgs viena sivēnu metiena iegūšanai un izaudzēšanai līdz atšķiršanai. *S-šu i z m a n t o š a n a s g r u p a s* – kuļļu māšu, ciltskodola, ražojošā un brāķa grupa.

sivēns *lop.* Cūkas pēcnācējs no dzimšanas līdz 4 mēnešu vecumam. *A t š ķ i r t s s.* – s. no atšķiršanas līdz iedalīšanai nobarojamo cūku grupā (3–4 mēnešu vecumā). *Z i d ē j s s.* – s. no dzimšanas līdz atšķiršanai no sivēnmātes. *S-u m i g a* – speciāli norobežota vieta sivēnmātes atnešanās aizgaldā, kur ar apsildāmo grīdu, parasto vai infrasarkanā spuldzi nodrošina optimālu vides temperatūru. *S-u izlīdzinātība metienā* – katra atsevišķa s-a dzīvmasa metienā. *SPF s-i* (v. *spezifiziert* speciāls, *pathogen* patogēns, *frei* brīvs) – speciālās laboratorijās sterili iegūti s-i, lai palielinātu s-u neuzņēmību pret infekcijas slimībām.

sivēnu (cūkgaļas) ražošanas ritms *lop.* Dažāda ilguma ražošanas procesa elementu vienmērīga atkārtošana vai zināma produkcijas daudzuma ražošana noteiktā laika vienībā (nedēļā, mēnesī, gadā).

sizals [v. *Sisal*, pēc Meksikas ostas Sisalas nos.] *tekst.* Šķiedra, kas iegūta no sizala agaves (*Agave sisalana*) lapām.

sizigija [gr. *syzygia* savienojums, saistība] *astr.* *Mēness fāžu* – jaunmēness un pilnmēness – kopīgs nosaukums. *S-u laikā* ir sevišķi lielas plūdmaiņas, jo Saule, Mēness un Zeme atrodas aptuveni uz vienas taisnes.

sjēna [it. (*terra di*) *Siena* Sjēnas (zeme) – pēc pils. nos. Itālijā] *ķīm.* Dzeltēnbrūns dabas pigments, kas sastāv no dzelzs oksīdiem; lieto mākslinieku, tipogrāfijas u. c. krāsās.

sjerra [sp. *sierra* < lat. *serra* zāģis] *ģeogr.* Augsta,

asi izrobota kalnu grēda Spānijā un valstīs, kur lieto spāņu valodu.

skābbarība *lop.* Sulīgā barība, kas iegūta, konservējot zāli vai citu zaļmasu un sulīgo vai udeņaino barību ar bioloģiskām (izmantotot pienskābo un etiķskābo rūgšanu) vai ķīmiskām (izmantojot organiskās skābes un minerālskābes vai formalīnu) metodēm; izēdina visu sugu mājdzīvniekiem, galvenokārt govīm. *K o m b i n ē t ā s.* – sulīgā barība, ko iegūst, skābējot kopā 3–5 barības līdzekļus, lai samazinātu skābēšanas zudumus, uzlabotu s-as kvalitāti un bioloģisko vērtību. *S-as t v e r t n e* – tilpne s-as gatavošanai, konservēšanai un uzglabāšanai (s-as tornis vai s-as tranšeja); tvertnes tips un tilpums atkarīgs no konservējošās masas veida, no mehānismiem tās iepildīšanai, noblīvēšanai, iztukšošanai u. c. faktoriem.

skābe *ķīm.* Viela, kuras molekulas satur ūdeņraža atomus un kura spēj veidot stabilus sāļus ar metāliem.

skābeklis *ķīm.* Ķīmiskais elements O, atomnr. 8, atommasa 16, izplatītākais elements Zemes garozā; gāze.

skābekļa aprīkojums *aeron.* Līdzekļu komplekts (skābekļa balons, skābekļa maska, regulējošā aparātūra un skābekļa padeves sistēma) apkalpes un pasažieru pasargāšanai no skābekļa nepietiekamības lidojuma laikā un no degšanas produktu iedarbības ugunsgrēka gadījumā.

skābeņskābe *ķīm.* Vienkāršākā divvērtīgā karbonskābe (COOH_2), ir daudzus augos; lieto rūsas un katlakmens notīrīšanai, galvanostēģijā, ādu rūpniecībā u. c.

skābes tornis *cel.* Aparāts torņskābes iegūšanai celulozes rūpniecībā, vārot koksnes šķeldas pēc sulfitmetodes.

skābēšana 1. *pār.* Augļu un dārzeņu bioloģiskais konservēšanas veids, kurā konservants ir mikroorganismu darbības rezultātā radušies pienskābe. Paralēli pienskābajai rūgšanai s-as laikā notiek arī alkoholiskā rūgšana.

2. *lauks.* Lopbarības s. – viens no lopbarības konservēšanas veidiem, ko lieto augu zaļās masas, sakņaugu un graudu saglabāšanai, izmantojot pienskābo rūgšanu vai organiskās un minerālās skābes. 3. *ā. apstr.* Kažokādu

pusfabrikāta apstrāde ar maizes kvasiem (sarežģīts biokīmiskais process).

skābgraudi *lopk.* Pienkābās rūgšanas ceļā vai ķīmiski (ar propionskābi, skudrskābi u. c.) konservēti graudi; placinātus izēdina liellopiem, cūkām, zirgiem.

skābjlietus *met. Sk. lietus*

skābpiena produkti *pārt.* Piena produkti, kas ražoti no piena, vājpiena, paniņām, daļēji nokrejota piena vai jebkuru šo produktu maisījuma, saraudzējot tos ar pienskābes baktēriju ieraugiem.

skābputra *pārt.* Bez sāls vārīta, ieskābēta šķidra putraimu putra, kam piejauc rūgušpienu vai biezpienu.

skābsiens *lopk.* Hermētiski nosegtā tvertnē vai hermetizētos rituļos pienskābās rūgšanas procesā vai ķīmiski konservēta līdz 40–60% sausnas saturam apvītināta zāle.

skābuma regulētāji *pārt.* Vielas, kas regulē produktu skābuma pakāpi.

skābums *ķīm.* Ūdeņraža jonu koncentrācija šķīdumos. **Piena aktīvais s.** – s., ko izsaka ar ūdeņraža jonu koncentrācijas negatīvo logaritmu pH; nosaka, izmantojot dažādus *indikatorus*, piem., *lakmusapīru* (svaiga piena aktīvais s. ir pH 6,5–6,8). **Piena titrējais s.** – pienā esošo hidroģēnfosfātu, citronskābes, citrātu, olbaltumvielu un oglekļa dioksīda radītais s.; mēra *Ternera grādos* (svaigam pienam ir 16–18 °T).

skafandrs [gr. *skaphē* laiva, laiviņa + *anēr* (*andros*) vīrs] *kosm.* Individuāls hermētisks ietērps, ko lieto, lai nodrošinātu kosmonauta darbību atklātā kosmosā vai uz cita debess ķermeņa virsmas, kā arī lai pasargātu kosmonautu no kosmiskā lidaparāta dehermetizēšanās sekām. S-am ir *dzīvības nodrošināšanas sistēma*, termoregulēšanas, energoapgādes un sakaru sistēma.

skaida materiālt. 1. Griešanas procesā no apstrādājamā ķermeņa atdalītais materiāls. **Elementu s.** – s., kas sastāv no atsevišķiem, plastiski deformētiem, savstarpēji vāji saistītiem elementiem; veidojas, apstrādājot cietus zemas stīgības materiālus ar mazu griešanas ātrumu. **Izlauzuma s.** – s., kas sastāv no atsevišķiem dažādas formas

savstarpēji nesaistītiem elementiem; veidojas, apstrādājot mazplastiskus materiālus – cietu čugunu, cietu bronzu u. c. **Plūstošā s.** – lentveida s., kuras virsma griežņa pusē ir gluda, bet pretējā pusē – viegli robota; veidojas, apstrādājot tēraudu ar lielu griešanas ātrumu. **P o s m a i n ā s.** – s., kuras virsma griežņa pusē ir gluda, bet pretējā pusē – robota un atsevišķi elementi ir savstarpēji stipri saistīti un ar noteiktu virzienu; veidojas, apstrādājot tēraudu ar vidēju griešanas ātrumu. **S-as g a r e n s a r u k u m s** – s-as garuma samazināšanās salīdzinājumā ar nogriežamās *sloksnītes* garumu; raksturo ar sarukuma koeficientu – nogriežamās sloksnītes un s-as garumu attiecību. **S-as šķērsu z b l i d u m s** – s-as šķēsgriezuma laukuma palielinājums salīdzinājumā ar nogriežamās sloksnītes šķēsgriezuma laukumu. **2. S-as** – cieta materiāla mehāniskajā apstrādē radušās smalkās atliekas (piem., koksnes s-as).

skaidbetons būv. *Betons*, kurā par saistvielām izmanto *cementu* un *kaļķus*, par pildvielām – smiltis un zāģskaidas (nedrīkst būt mizu piejaukumi); viegls, ar mazu siltumvadītspēju, pietiekami izturīgs mazstāvu ēkām.

skaidojamā (frēz)mašīna kokapstr. Mašīna speciālu skaidu iegūšanai no koksnes.

skaidvirsmas materiālt. *Griezējķīļa* virsma, kura pavērsta pret materiāla nogriežamo slāni un pa kuru noslid skaida.

skaitīšanas sistēma mat. Skaitļu pieraksta veids, kurā dažāda lieluma vienību skaitu attēlo ar *cipariem* noteiktās vietās. **P o z i c i o n ā l a s.** s. – s. s., kurā vienības ir bāzes b (b=2, 3, ...) pakāpes; cipari tajā ir 0, 1, ..., b-1. **B i n ā r a j ā, o k t ā l a j ā, d e c i m ā l a j ā** un **h e k s a d e c i m ā l a j ā** (sedecimālajā) s. s-ā bāze ir attiecīgi 2, 8, 10, 16.

skaitītājs Aparāts, ierīce kāda mainīga lieluma, piem., enerģijas patēriņa, pakāpeniskai reģistrēšanai. Sk. arī *telefona skaitītājs*.

skaitlis mat. Pamatjēdziens, kas izsaka objektu daudzumu (kvantitāti). **A l g e b r i s k s s.** – s., kas ir algebriska vienādojuma $f(x)=0$ sakne ($f(x)$ – polinoms). **A p t u v e n s s.** *fiz., mat.* – s., kas izsaka lieluma vērtību ar

zināmu kļūdu vai (salīdzinājumā ar sākotnējo s -i) vienkāršotā veidā. $I m a g i n ā r s$ s . – skaitlis bi , kur b ir reāls s , i – imaginārā vienība. $I r a c i o n ā l s$ s . – reāls s , kas nav racionāls. $K o m p l e k s s$ s . – skaitlis $a+bi$, kur a ir reāls s , bi – imaginārs s . $N a t u r ā l i e s$ l - i – s -i $1, 2, \dots, n, \dots$. $R a c i o n ā l s$ s . – daļskaitlis p/q ($q \neq 0$), kur p, q ir veseli s - i . $R e ā l s$ s . – s , kura daļveida daļa ir 0 vai bezgalīga decimāldaļa. $S a l i k t s$ s . – s , kas nav pirmskaitlis. $T r a n s c e n d e n t s$ s . – s , kas nav algebrisks skaitlis, piem., π , e (naturālā logaritma bāze). $V e s e l s$ s . – naturāls s , ar zīmi $+$ vai $-$, arī 0 .

skaitliskās metodes *mat.* Metodes matemātisku uzdevumu skaitliskai atrisināšanai (lineārajā algebrā, matemātiskajā analizē, diferenciālvienādojumos u. c.).

skaitļošanas matemātika Matemātikas nozare, kurā pēta un izstrādā skaitliskās metodes, to algoritmus un datorizētus risināšanas paņēmienus.

skaitļu taisne, skaitļu ass *mat.* Taisne, kuras punktiem viennozīmīgi piekārtoti reālie skaitļi (atbilstoši to sakārtojumam), izmantojot mērogvienību – fiksētu attālumu starp punktiem 0 un 1 .

skaitļu teorija *mat.* Matemātikas nozare, kurā pēta veselo skaitļu īpašības (dalāmību, pirmskaitļus, kongruenci), izmantojot analītiskas un algebriskas metodes.

skala [lat. *scala* kāpnes] **1. fiz.** Lineāls (vai ciparnīca) ar iedaļām dažādos mēraparātos. **B o f o r t a** s . – 1806. gadā angļu admirāļa F. Boforta izveidotā s . vēja stipruma vizuālai noteikšanai ballēs pēc tā iedarbības uz priekšmetiem vai pēc ūdens viļņošanās. **T e m p e r a t ū r a** s . – savstarpēji salīdzināmu temperatūras vērtību sistēma (Celsija, Fārenheita, Reomira). **2. mat.** Logaritmiskā s . – taisne vai tās nogrieznis, kas sadalīts atbilstoši logaritmiskās funkcijas (parasti decimāllogaritma) vērtībām no lineāri secīgiem skaitļiem. Izmanto grafiskos aprēķinus.

skalārais reizinājums *mat.* Skaitlis $ab = |a| |b| \cos \phi$ dotajiem vektoriem ($|a|, |b|$ – vektoru moduli, ϕ – leņķis starp vektoriem); izsaka projekcijas garumu vienam vektoram uz otru.

skalārs lielums [lat. *scalaris* kāpņveidīgs, ar

pakāpieniem] *mat.* Fizikāls lielums, ko (pretstatā vektorālām lielumiem) var raksturot ar vienu skaitli (piem., laiks, tilpums, temperatūra, enerģija, jauda).

skaldišanās *biol.* *Alēlisku gēnu* pāru sadalīšanās un izvietošanās dažādās šūnās.

skaldītājosla *inf.* Taisnstūrveida josla, ko pārvietojot, var sadalīt *logu* horizontālās vai vertikālās daļās.

skaldnēšana *tehnol.* Viens no stikla un dārgakmeņu slipēšanas veidiem, apstrāde ar *slip-ripi*, kas rotē ap horizontālu asi.

skaldnība *min.* Minerālu īpašība sašķelties noteiktos virzienos, parasti paralēli kristālu skaldnēm.

skalenoedrs [gr. *skalena* ķilis + *hedra* skaldne] *krist.* Kristalogrāfiskā forma, daudzskaldnis, kura skaldnes ir neregulāri trijstūri.

skalpelis [lat. *scalpellum* nazītis] *med.* Ķirurga nazis.

skandījs [lat. *Scandium*, pēc Skandināvijas lat. nos. *Scandia*] *ķīm.* Ķīmiskais elements Sc, atomnr. 21, atommasa 44,96, miksts metāls; izmanto vieglu sakausējumu ražošanai.

skaņa 1. fiz., meh. Mehāniskas svārstības, kas izplatās elastīgu viļņu veidā cietā, šķidrā vai gāzveida vidē. Ar dzirdi uztveramās svārstības frekvenču diapazonā no 16 Hz līdz 16 kHz. *Sk. arī hiperskaņa, infraskaņa, ultraskaņa.* **2. kino, tel.** Kinofilmas audiālā daļa. **B r i v ā** s . – filmas s , ko ieraksta neatkarīgi no attēla. **D z i v ā** s . – filmas s , ko ieraksta vienlaikus ar attēlu. **S-as a u g s t u m a** **k r o p l o j u m i** – atskaņojošās iekārtas darbības ātruma svārstību izraisītas izmaiņas s -as tonalitātē. **S-as d e f o r m ē š a n a** – s -as ieraksta nedabiska pārveidošana. **S-as n o l a s i t ā j s** – iekārta, ar ko *montāžas* procesā var dzirdēt ierakstu filmas s -as celiņā.

skaņas barjera aeron. Strauja lidaparāta aerodinamiskās pretestības palielināšanās lidojumā, tuvojoties skaņas ātrumam; tās cēlonis ir viļņa krīze plūsmā, kurai seko ātra viļņa pretestības palielināšanās.

skaņas celiņš *kino* Kinolentes daļa, kurā fiksēts filmas skaniskais saturs. **A m p l i t ū d a** s . **c. – s. c.** no divām daļām – caurspīdīgās un necaurspīdīgās, kuru robežu veido skaņas

signāla oscilogrāfiskā fiksējuma līnija. **I n t e n s i t ā t e s** s. c. – nepārtrauktas līnijas platuma gradācijas perpendikulāri s. c-a malai. **S. c-a f o n s** – skaņas fons, kas piemīt s. c-am neatkarīgi no tajā fiksētās skaņas. **S. c-a n o v i r z e** – atšķirība filmas attēla un tam atbilstošā s. c-a posma novietojumā uz filmas lentes (s. c. ir priekšā attēlam), ko nosaka projektoru konstrukcija.

skaņas trieciens *aeron.* Akustiska parādība, kas rodas atmosfērā, pārvietojoties trieciena viļņiem no lidaparāta, kurš lido ar virsskaņas ātrumu.

skaņas zemūdens kanāls *jūr.* Ūdens slānis, kura robežās skaņas viļņi, iekšēji daudzkārt atstarojoties, koncentrējas un izplatās lielā attālumā; liela nozīme zemūdens sakaros kuģu vadīšanā.

skaņizolācija *būv.* 1. Pasargāšana no trokšņiem. 2. Materiālu slānis, kas izveidots ēkas nesošajās un norobežojošās konstrukcijās telpu pasargāšanai no caurplūstošiem trokšņiem.

skapis *mēb.* Mēbeļu izstrādājums, parasti ar durvīm, dažādu funkcionālas nozīmes priekšmetu glabāšanai (ar vai bez atvilktnēm).

skara *biol.* → **ķekars**

skarificēšana *lauks., mež.* Cieta sēklapvalka ievainošana mehāniski – ar skarifikatoriem vai ķīmiski – ar sērskābi, lai veicinātu mitruma uzsūkšanu un sēkļu digšanu.

skarifikācija [lat. *scarificare* skrāpēt, iegriezt] 1. *med.* Operācija, izdarot vairākus sikus griezumus ādā. 2. *lauks., mež.* → **skarificēšana**

skarlatīna, šarlaks [lat. *scarlatum* sarkana krāsa] (*scarlatina*) *med.* Akūta bērnu infekcijas slimība ar izsitumiem uz ādas; pieaugušie slimo reti.

skarns [zv. *skarn*] *geol.* Rupjgraudains, metasomatiskais iezis, kas sastāv no granātiem un piroksēniem un veidojas karbonātiežu un magmatisku silikātiežu kontaktzonā; ar s-iem saistītais dzelzs, vara, molibdēna, volframa u. c. metālu rūdas.

skarošana *lauks.* Graudzāļu dzimtas augu attīstības fāze, kuras laikā skara izaug no augšējās lapas maksts; s-as sākums ir šķirnes agrinuma rādītājs.

skataka *Aka* (ar vāku), kurā ievadītās kanalizācijas caurules vai drenas var tikai apskatīt un pārbaudīt, akā neiekāpjot.

skatols [gr. *skōr* (*skatos*) izkārņījumi] *ķīm.* *Indola* rindas organisks savienojums, olbaltumvielu sadalīšanās produkts, kas rada izkārņījumu smaku.

skatumeklētājs 1. *fotogr.* Daudzfunkcionāla fotoaparāta sastāvdaļa tā pareizai orientācijai attiecībā pret uzņemamo objektu, *kadra* robežu noteikšanai, *fokusēšanai* un *asuma* dziļuma kontrolei. **C a u r s k a t a s.** – rāmjrveida vai teleskopiskais s., kas *tālmēra* fotoaparātos apvienots vienotā sistēmā ar tālmēra mehānismu. **S p o g u l s k a t u m e k l ē t ā j s** – s., ar ko vienlaikus var noteikt *kadra* robežas un uz matstikla iestādīt *asumu* (*fokusēt*). 2. *kino, tel.* Neliels optisks instruments, ar ko var aplūkot *kadrā* ietvarto telpu atkarā no objektīva leņķa; kamerai pievienota optiska ierīce, ar ko var filmēšanas laikā redzēt *kadrā* ietvarto telpu.

skava *būv.* Leņķī vai lokveidā izliekts veidojums dažādu detaļu un konstrukciju stiprināšanai; izmanto koka spāru, statņu, grīdas dēļu u. c. konstrukciju stiprināšanai.

skeleta likne *meh.* Amplitūdas un frekvences plaknē attēlota punktu kopa, kas rāda brīvo svārstību amplitūdas un frekvences sakarību.

skelets [gr. *skeleton* (*sōma*) izžuvusi miesa] (*skeleton*) *biol.* Dzīvnieku un cilvēka ķermeņa cieto veidojumu – kaulu un skrimšļu – kopums.

skeletveidotājs *dārz.* Augļu koks, uz kura skeletzariem uzpotēti cita augļu koka zari. Parasti par s-u izraugās ziemcietīgas šķirnes augļu koku. Nepārpotētus zarus izgriež, kad uzpotētie zari ir izveidojuši spēcīgu zarojumu (pēc 3–5 gadiem). Uzpotēšanai vispiemērotākais vecums ir 10 gadi.

skeletzari *dārz.* Augļu koku pamatzari (pirmās pakāpes s.) un no tiem atējošie zari (otrās pakāpes s. utt.).

skeners [a. *scanner* < *scan* vērīgi aplūkot] 1. *med.* Aparāts slimības diagnozes noteikšanai, ar ko var iegūt cilvēka organismā ievadīto radioaktīvo izotopu sadalīšanās ainu. 2. *inf.* Perifērijas *ierīce*, kas secīgi caurskata un lasa *tekstus, attēlus* un svītrkodus, pārveido tos

ciparu kodā un uzglabā kā datnes, ko ar lappušu izkārtojuma un datorizdevniecības programmu starpniecību var ievietot sagatavojamā dokumenta tekstā.

skenēšana [a. *scan* vērīgi aplūkot] *med.* Staru diagnostikas metode, ar ko reģistrē cilvēka organismā ievadīto radioaktīvo izotopu uzkrāšanos slimajos audos vai orgānos. D u p l e k s ā s. – diagnostikas metode kāju vēnu un nieru asinsvadu izmeklēšanai.

skice [v. *Skizze* < gr. *schēdios* pie rokas esošs, improvizēts] *tehn.* Uzmetums, sagatave, iekārtas projekta priekšlikums (skices projekts).

skinefekts [a. *skin effect* < *skin* āda + *effect* efekts] *fiz.* Virsmas efekts, kas izpaužas elektromagnētisko svārstību, viļņu dzišanā, tiem iespiežoties elektrovadošā vidē. S-a darbības rezultātā, piem., augstfrekvences maiņstrāva nevienmērīgi sadalās pa vadītāja šķēsgriezumu, galvenokārt lokalizējoties tikai vadītāja virsmas slānī (skinslāņa biezumā). Jo lielāka ir elektromagnētisko svārstību frekvence un vadītāja īpatnējā elektrova-ditspēja, jo mazāks ir šā slāņa biezums.

sklandrausis, žograusis pārt. Cepts miklas izstrādājums (Kurzemē) – plāns rupjas miklas plācenis ar uzliktām malām, kas ietver kārtainu rīvētu burkānu, kartupeļu biežputras, aizdara u. c. pildījumu.

sklēra [gr. *sklēros* ciets] *biol.* → *cīpslene*

sklerīts [gr. *sklēros* ciets] (*scleritis*) *med.* Sklēras iekaisums.

sklerofīti [gr. *sklēros* ciets + *phyton* augs] *biol.* Sausumizturīgi augi – *kserofīti* ar koksainu vasu un reducētām lapām.

skleroma [gr. *sklēroma* sacietējums] (*scleroma*) *med.* Infekcijas slimība, kas attīstās elpošanas ceļos, veidojot iekaistošus sacietējumus.

skleroze [gr. *sklērosis* sacietēšana] (*sclerosis*) *med.* Audu vai orgānu blīvuma palielināšanās – specifisko elementu vietā savairojas saistaudi. M u l t i p l ā s. – hroniska nervu sistēmas slimība.

skolioze [gr. *skoliōsis* izliekums] (*scoliosis*) *med.* Mugurkaula deformācija sānu virzienā.

skorbutis [v. *Skorbut* < hol. *scheurbuik* plaisājošas lūpas], **cinga** (*scorbutus*) *med.* Slimība, ko izraisa C vitamīna trūkums organismā.

skorpioni (*Scorpiones*) *biol.* Viena no zirnekļveidīgo kārtām – plēsīgi naktsdzīvnieki.

skotoma [gr. *skotos* tumsa] *med.* Norobežots defekts acs redzeslaukā.

skrāpis lauks. Rīks zirgu un liellopu apmatojuma tīrīšanai.

skrausts Taisni izstiepta, stipri noārdīta augstiene ar noapaļotām virsotnēm.

skrebs [a. *scrub*] *ģeogr.* Sk. **makviss**

skreja bišk. Stropa priekšpusē, pie peru telpas pamatnes 10 mm augsta un 300 mm gara eja, pa kuru bites izlido un ielido, iznes atkritumus no ligzdas; s. funkcionē arī gaisa apmaiņai (ventilācijai) ligzdā.

skrejceļš aeron. Sauszemes lidlauka taisnstūra laukums gaisakuģu ieskrējienam paceļoties un noskrējienam nosēžoties; iedala galvenajos s-os (ar lielāko garumu) un palīgskrejceļos; var būt ar mākslīgo vai grants segumu, vieglām lidmašīnām arī ar speciāli sagatavotu zemes segumu.

skrejdzīmas tehn. Iekārta materiālu sajaukšanai un sasmalcināšanai; sastāv no čuguna bļodas un tajā rotējošiem diviem masīviem čuguna veltniem; smalcināšana notiek noberžot un saspiežot.

skrējējzviņenes (*Zygentoma*) *biol.* Kukaiņu kārtā; bezspārnaini, vidēji lieli spārnaini kukaiņi, kuru ķermenī bieži klāj zviņas; dzīvo augsnē, telpās, skudru un termītu mītnēs.

skrejrats, darbrats tehn. Turbomašīnas rotors ar lāpstām.

skrejuguns mež. Meža ugunsgrēks, degot zem-segai ar atklātu liesmu.

skrēpers [a. *scraper* skrāpis] *lauks. tehn.* Zemes darbu mašīna, ar ko norok grunts virskārtu, transportē un slāņveidīgi iestrādā.

skretele mež. Arkveida divriči – nemehanizēta kokmateriālu pirmējā transporta palīgiekārta – arkveida loks, kam galos piestiprināti riteņi.

skriemelis tehn. Rats, kas pārnēs griezes momentu starp vārpstām vai brīvi griežas uz vārpstas vai ass; sastāv no rumbas, diska vai spieķiem un loka, kura profils atbilst dzensiksnas profilam.

skrimslis biol. Organisma veidojums, kas sastāv no skrimšļaudiem. S-šļa p l ē v e – saistaudu apvalks, kas klāj s-i.

skrimšļaudi *biol.* Blīvi, elastīgi audi, ko veido skrimšļa šūnas (hondrocīti) un šūnstarpu viela.

skrimšļzivis (*Chondrichthyes*) *biol.* Zivju klase; ir skrimšļa skelets, ķermenis klāts ar zvīņām vai kails.

skripsts *mež.* Atsveķošanas darbarīks, ko lieto sānteku iegriešanai, arī sveķu iztecēšanas stimulatora uzziešanai.

skripts [a. *script* < lat. *scriptum* uzrakstītais] *inf.* Instrukciju virkne, kas nosaka, kā programmai jāveic kāda specifiska procedūra, piem., iekšēja elektroniskā pasta sistēma.

skrofuloze [lat. *scrofula*] *med.* Limfmezglu tuberkuloze.

skropstaiņi, skropstiņinfuzorijas (*Ciliata*) *biol.* Vienšūņu klase; pārvietojas ar skropstiņām; dzīvo jūrās, saldūdeņos, augsnē, ir cilvēka un dzīvnieku parazīti.

skropstīgas *biol.* Tievi, diegveidīgi šūnas citoplazmas izaugumi, kas spēj ritmiski kustēties.

skropstiņepitēlijs *biol.* Vienkārtains segaudu slānis elpošanas ceļos.

skropstiņinfuzorijas *biol.* → skropstaiņi

skropstiņtārpi (*Turbellaria*) *biol.* Plakantārpu klase; brīvi dzīvo jūrās un saldūdeņos, retāk – parazīti; plēsēji.

skruberis [a. *scrubber* < *scrub* berzt, kasīt] Aparāts mehānisku sīkdaļu (putekļu, pelnu, kvēpu) un atsevišķu gāzu (sērūdeņraža, amonjaka) atdalīšanai no gāzu maisījuma ar šķidrumu. Mehāniskais s. – s., kurā šķidrumu un gāzes maisījumu sajauc ar rotējošām lāpstiņām. Ir arī s-i ar keramikas gredzenu pildījumu, virs kura izsmidzina šķidrumu. Strūklas s. – s., kurā piemaisījumus uztver no sprauslām izsmidzināts šķidrums.

skrūve *tehn.* Cilindriska (retāk koniska) detaļa, kam ārpusē izveidota vītne; var būt ar iegremdētu, pusiegremdētu un pusapaļu galvu.

skrūves līnija *mat.* Spirālveida likne telpā, ko apraksta vienmērīgi ap fiksētu asi rotējoša nogriežņa galapunkts, ja nogrieznis pārvietojas paralēli sev ass virzienā. Sk. arī *heliķoīds*.

skrūvgriezis *tehn.* Instruments skrūvju skrūvēšanai – rokturī iestiprināts viengabala stienis ar speciāli veidotu galu, kas atbilst skrūves galvas rievas vai padziļinājuma formai.

skrūvsavienojums *tehn.* Izjaucams nekustīgs vītņotais savienojums, kurā savienojamās detaļas saspiež kopā ar skrūvēm.

skrūvspīles materiāls. Ietaise apstrādājamā ķermeņa iestiprināšanai un saturēšanai. A t s l ē d z n i e k a s. – uz darba galda stiprināmas s., kuru piespiedējaka pārvietojas pa lineārām vadotnēm. K a l ē j a s. – s., kuru piespiedējaka pārvietojas pa aploces loku. M a š i n s k r ū v s p ī l e s – uz darbmašīnas galda stiprināmas s.

skrūvveida kustība, kinemātiskā skrūve *meh.* Speciāls cieta ķermeņa kustības gadījums, kurā leņķiskā ātruma vektors ir paralēls virzes kustības ātruma vektoram. Ja abi vektori ir vērsti vienā virzienā, tad ir labās skrūves kustība, bet, ja pretējos virzienos, – kreisās skrūves kustība. Ja kinemātiskā ass saglabā savu stāvokli telpā un virzes kustības ātruma attiecība pret leņķisko ātrumu ir nemainīga, tad skrūves kustība ir ar nemainīgu kāpi.

skrūvvērstuve lauks. *tehn.* Arkla skrūvveida vērstuve; pilnīgi apvērš aramsloksni, to gandrīz nedrupinot un neirdinot; labi strādā saistīgās, velēnainās augsnēs, bet nav piemērota darbam iestrādātās un vieglās smiltis augsnēs.

skudrskābe *ķīm.* Vienkāršākā organiskā skābe HCOOH.

skuja *biol.* *Skujkoku* adatveida lapas.

skujkoki (*Pinopsida, Pinatae*) *biol.* Koki, kas ietilpst *kailsēkļu* nodalījumā.

skvērs [a. *square* laukums] *dārkz.* Neliels apzaļumots laukums pilsētā vai pilsētciematā; galvenie elementi tajā ir kokaugi, puķes, zāliens.

slānekļi *geol.* Slāniski metamorfi ieži ar orientētu iezveidotāju minerālu izvietošanu, kas nosaka spēju šķelties plānās plātnītēs; izmanto celtniecībā (piem., dabisko šiferi), enerģētikā (degslānekļus). K r i s t ā l i s k i e s. – smalkkristāliski metamorfi ieži ar slānisku tekstūru. M ā l a s. – sk. *māls*.

slānis 1. Vietas blīva, vienmērīga biezuma kārtā, kas atrodas starp, zem vai virs citām kārtām. 2. *geol.* Plakans viendabīga sastāva iežu ķermenis, kura laukums ievērojami pārsniedz biezumu. 3. *geol.* Horizonta vai svītas

daļa. 4. c. Ceļa segas konstrukcijas elements, kas ieklāts vienā procesā.

slāņojums *ģeol.* Iežu uzbūve ar dažāda sastāva un krāsas *slāņu* miju.

slāpekļis *ķīm.* Ķīmiskais elements N, atomnr. 7, atommasa 14,01, gāze, gaisa galvenā sastāvdaļa (78,09%).

slāpekļsaistītās baktērijas *biol.* → **gumiņbaktērijas**

slāpekļskābe *ķīm.* Stipra vienvērtīga skābe HNO_3 .

slāpekļūdeņražskābe *ķīm.* HN_3 , s-es sāļi ir *azīdi*.

slāpēšana *meh., tehn.* Uzspiesto svārstību amplitūdas vai intensitātes mazināšana ar pretestības spēkiem. *Aerodīnamiskā s. aeron.* – lidaparātu svārstību s. attiecībā pret masas centru ar papildu aerodinamiskiem spēkiem un momentiem.

slāpētājs *tehn.* Ierīce lineāru vai vērpes svārstību amplitūdas samazināšanai (absorbēšanai). *Svārstību s. – 1) dz.* ritošā sastāva ekipāžas atsperojuma elements (hidrauliskais, pneimatiskais un mehāniskais berzes slāpētājs), kas ar berzi ierobežo svārstību amplitūdu, it īpaši rezonanses režīmā, un slāpē svārstību enerģiju; *2) aeron.* automātiska ierīce brīvo svārstību slāpēšanai – gaisakuģa svārstību samazināšanai ar nekustīgām aerodinamiskām virsmām vai ar automātiskām vadības ierīcēm. *Trokšņa s. –* ierīce trokšņa samazināšanai motora atgāzu izplūdes sistēmā.

slāpinašana *fiz.* Šķidrums izplūšana pa cietķermeņa virsmu, no nosaka vielu daļiņu mijiedarbība uz robežvirsmas; ja šķidrums cietķermeņa virsmu slapina, tad notiek tā pacelšanās pie trauka sienām (sk. *menisks*).

slāpjdraņķis *met.* Sniegs vienā laikā ar lietu; slapjš laiks, kad krit sniegs ar lietu.

slaukšana *lopk.* Mērķtiecīgs, piena atdeves refleksam pieskaņots, aktīvs piena izvades process. *S-as zāle –* telpa, kurā uzstādītas stenda tipa *slaukšanas iekārtas* un kurā slaucamie dzīvnieki uzturas tikai slaukšanas laikā.

slaukšanas iekārta *lopk.* Savstarpēji saistītu iekārtu komplekss govju vai citu piena ieguvei audzētu dzīvnieku slaukšanai un piena pirmapstrādei. *Eglītes tipa s. i. –* stenda s. i., kurā dzīvnieki ienāk un iziet

grupās; stāvvietas izvietotas ieslīpi – skujiņu veidā abās tranšejas pusēs. *Karusēļa tipa s. i. –* stenda s. i., kurā dzīvnieki slaukšanas laikā atrodas uz rotējošas gredzenveida platformas. *Paralēlā izvietojuma s. i. –* stenda s. i., kurā dzīvniekus ielaiž pa grupām un fiksē stāvvietai taisnā leņķī pret slaucējas darba tranšēju; slaukšanas aparātu uz tesmeņa uzliek starp pakāļkājām. *Tandēmatipā s. i. –* stenda s. i., kurā dzīvniekus ielaiž un izlaiž individuāli, slaukšanas laikā izvieto citu aiz cita vienā vai abās tranšejas pusēs.

slēdzējmuskulis *biol.* → **sfinkters**

slēdzene Mehānisms durvju vārtnes fiksēšanai aizvērtā stāvoklī un durvju aizslēgšanai. Vairāk izplatītas ir s-es ar plāksnišu, cilindru vai disku mehānismiem.

slēdzis 1. *el.* Ierīce elektriskās ķēdes vai tās posma *komutācijai* (savienošanai un pārtraukšanai). *Aizdedzes s. aut. –* s. transportlīdzekļa aizdedzes sistēmas u. c. elektroenerģijas patērētāju atslēgšanai. *Bezkontakta k t u. s. –* s., kam komutācija notiek bez mehāniskas pārslēgšanas, to aizstāj vadāma (regulējama) elementa (*tranzistora, tiristora* u. c.) pretestības lēcienveida izmaiņa; tā priekšrocības ir ātrdarbība, hermētiskums, komutācija bez elektriskā loka. *Ceļas. –* ierīce, kas komutē elektrisko ķēdi, kad iekārtas kustīgā sistēma sasniedz ceļa galu (*galas. s. aut. –* s. barošanas avota atslēgšanai no masas (virsbūves metāla daļām, kas ir elektriskās ķēdes otrs vads). *Paket slēdzis –* ar roku darbināms elektrisks aparāts vairāku zemsprieguma elektrisko ķēžu vienlaicīgai pārslēgšanai. 2. *fotogr.* *Fotoaparāta* mehānisms, kas regulē ievietotā *gaismjutīgā* materiāla precīzu dozētu *ekspozīcijas* laiku. *Centrālais s. –* starp fotoobjektīva lēcām iebūvēts slēdža mehānisms, kas nodrošina ekspozīciju, vienlaikus apgaismojot visu gaismjutīgā materiāla laukumu. *Spraugslēdzis –* *fotoaparātā* iebūvēts slēdža mehānisms, kurā ekspozīcijas laiku regulē ar spraugas platumu gaismecaurlaidīgā aizslīetnī, kas atrodas tieši fotomateriāla priekšā.

slēgums 1. el. Elementu savienojuma veids elektriskajā ķēdē vai shēmā. **Paralēlslēgums** – s., kurā ķēdes elementiem ir divi kopēji punkti. Virknē slēgtos elementos plūst kopēja strāva, uz paralēli slēgtiem elementiem ir kopējs spriegums. **Trīstūra s.** – trīs elektriskās ķēdes elementu ciklisks savienojums. **Virknēs s.** – s., kurā ķēdes elementus savieno nesazarots ķēdes posms (bez mezgla punktiem). **Zvaigznes s.** – trīs vai vairāku elektriskās ķēdes elementu savienojums, kurā tiem visiem ir viens kopējs punkts. Sk. arī *īsslēgums*. **2. elektron.** **Dārlingtona s.** – saliktais tranzistors.

slēguzgrieznis materiāl. Divdaļīgs skrūves pārvada uzgrieznis darbmašīnas vilcējietaisē virzes kustības ieslēgšanai un pārtraukšanai.

sleja mež. Cirsma daļa, no kuras visus sagatavotos kokmateriālus izved pa vienu ceļu (starpīrtē – pa tehnoloģisko koridoru).

slejas lopk. Iejūga daļa – pie sakām pievienotas ādas siksnas, ko stiprina uz zirga muguras, sāniem un gūžām, lai pasargātu zirgu no vērsuma spiediena, braucot no kalna.

slēmings [a. *slam* blikšķis, sitiens] **jūrn.** Kuģa priekšgala dibena trieciēni pret ūdeni, kuģim ejot pret vilni lielā ātrumā; tas izraisa spēcīgu kuģa korpusa vibrāciju – korpusa lokās un var deformēties, tāpēc kuģa ātrums jāsamazina.

slīde el. Asinhronā dzinēja teorijas pamatjēdziens; lielums, kas vienāds ar magnētiskā lauka (n_0) un rotora griešanās ātruma (n) starpību attiecīgās vienībās: $s = (n_0 - n) / n_0$. **Dzinēja režīmā** slīdes vērtība mainās robežās 0–1.

slīdrags, poleris jūrn. Pietauvošanās pālis – masīvs metāla stabiņš (uz kuģa klāja un piestātnē), ap ko apliek tauvu kuģa pietauvošanai pie piestātnes.

slīdzobrats materiāl. Pa dzenvārpstu aksiāli pārvietojams zobrats; virpās izmanto suporta piedziņā.

slīde dz. Tērauda sija ar speciālu profilu šķērsgrīzumā, līdzīgu dubulta T veida sijai; s-es pa pāriem paralēli nostiprina uz gulšņiem vai citiem balstiem divsliežu ceļa veidošanai. **S-as galviņa** – s-es augšējā daļa, kas saskaras ar ritošā sastāva riteņiem. **S-es kakliņš** – s-es vidusdaļa, kas savieno s-es

galviņu ar pēdu. **S-es pēda** – s-es apakšējā daļa, kas balstās uz gulšņiem.

sliepe būvn. Krāsotāja darbarīks, ko lieto plaisu, zaru vietu un citu nelidzenumu aizziešanai un virsmas nolīdzināšanai.

sliepnēšana būvn. Nelidzenumu, plaisu u. c. negludumu aizziešana ar tepi, nolīdzinot virsmu pirms krāsošanas (ķītiešana, tepēšana).

slietenis arhit. Pirmatnējais mājoklis no konusveidā saslīdētām kārtīm, vēlāk – namiņš, vasaras virtuve.

sliežu ceļš dz. Apvidū ierīkots inženierbūvju komplekss, kas sastāv no divām tērauda slīdēm, kuras novietotas noteiktā attālumā viena no otras, lai pa tām varētu pārvietoties speciāls ritošais sastāvs. **Platsliežu ceļš** – s. c., kurā attālums starp sliežu galviņu iekšējām šķautnēm ir lielāks par 1000 mm. **S. ceļa apakšbūve** – s. ceļa apakšējā daļa – zemes klātnē un inženiertehniskās būves – tilti, caurtekas, tuneļi, estakādes u. c., uz kā balstās ceļa virsbūve. **S. ceļa platum** – attālums starp sliežu galviņu iekšējām šķautnēm (bijušajā PSRS teritorijā, Somijā, Ķīnā – 1520 mm, Rietumeiropā, Kanādā, ASV – 1435 mm, Spānijā – 1676 mm). **S. ceļa virsbūve** – s. ceļa augšējā daļa – slīdes, gulšņi, sliežu piestiprinājumi, balasta slānis, sliežu enkuri, pārmijas, tilti un pārmiju brusas, kas uzņem slodzi no ritošā sastāva riteņiem un nodod to ceļa apakšbūvei. **Šaursliežu ceļš** – s. c., kurā attālums starp sliežu galviņu iekšējām šķautnēm ir mazāks par 1000 mm (rūpnieciskajam transportam). **Vienlaidu s. c.** – s. c., kas izveidots no metinātiem sliežu posmiem, kuru garums ir tik liels (150–950 m), ka temperatūras izmaiņu radītie spēki tajos nevar pārvarēt posma garenvirziena nobīdes pretestības spēkus.

sliežu ķēde dz. Automātiskās bloķēšanas, lokomotīvu signalizācijas un pārmiju un signālu centralizācijas elektriskās sistēmas pamatelements, kas funkcionē kā elektriskā ķēde, ar kuru kontrolē sliežu ceļu aizņemību un lietojamību.

slikšņa Aizaugusi ūdenstilpes daļa, kurā ūdens virsu klāj veģetācijas un organisko nogulumu slānis, kas viegli deformējas.

slimests *mežr.* Kokmateriālu mizošanai paredzēts nažveida rokas darbarīks ar diviem rokturiem.

slipēšana 1. *materiālt.* Metāla, koksnes, akmens u. c. izstrādājumu apstrāde ar *abrazīvajiem* instrumentiem (*slīpripām* vai *slīplentēm*) un materiāliem, lai iegūtu gludas virsmas ar precīzu formu un izmēriem. **A p a l s l i p ē š a n a** – ārēju cilindrisku virsmu apstrāde ar slīpripas perifēriju. **I e k š s l i p ē š a n a** – iekšēju cilindrisku virsmu s. **K o p ē j o š ā s.** – *fasonvirsmu* apstrāde ar virsmas profilam atbilstošas formas slīpripu. **P l a k a n s l i p ē š a n a** – plakanu virsmu apstrāde ar slīpripas perifēriju vai gala virsmu. **P r o f i l s l i p ē š a n a** – fasonvirsmu apstrāde ar slīpripu, ko pārvieto pa virsmas profilam ekvidistantu trajektoriju. 2. *tehnol.* Cieta materiāla, piem., stikla, virsmas apstrāde ar abrazīvu, lai noņemtu virskārtu vai padarītu virsmu mikronelīdzenu; parasti slīpē, lietojot dažāda smalkuma pulverus (korundu, karborundu, smiltis), ko padod uz slīpējamās virsmas pastas vai ūdens suspensijas veidā. 3. *ā. apstr.* Ādu apstrāde ar s-as mašīnām, veidojot ādai vienmērīgu biezumu un plūksnainību; notiek atkārtoti, *velūram* pat trīs un vairāk reizi. 4. *pārt.* Putraimu ražošanā – aizmetņa un kodola ārējās daļas atdalīšana, formas un viendabīguma veidošana sasmalcinātajiem putraimiem.

slīplente *koka* *apstr.* Instruments, kas sastāv no abrazīviem graudiem, kuri ar saistvielu pietīprināti pie (papīra vai auduma) pamatnes; izmanto virsmu slīpēšanai.

slīpmašīna *materiālt.* Darbmašīna materiālu slīpēšanai, galvenokārt virsmu raupjuma mazināšanai; galvenās izpildietais ir *darbvārpsta* – slīpripas griešanai, *suports* un *galds* – padevei. **A p a l s l i p m a š ī n a** – s. centros bāzētu ķermeņu ārējo cilindrisku virsmu slīpēšanai. **B e z c e n t r a s.** – s. uz balstnaža starp vadripi un slīpripu bāzētu cilindrisku ķermeņu slīpēšanai. **P l a k a n s l i p m a š ī n a** – s. plakanu virsmu slīpēšanai.

slīpraksts, *kursivs inf., poligr.* Raksts, kurā rakstzīmes ir ieslīpinātas pa labi.

slīpripa *materiālt.* Abrazīvais rotācijas instru-

ments diska, cilindra, nošķelta konusa u. c. formā; lieto virsmu slīpēšanai.

slips [a. *slip* *slidēt*] *jūrn.* 1. Iekārta kuģu izceļšanai krastā – slīpa plakne, pa kuru virzās speciāli ratiņi, ar ko nelielus kuģus izceļ krastā. 2. Slīpa platforma zvejas kuģa pakalgalā, pa kuru uzvelk uz klāja trali vai citu zvejas riku, vai vali.

slīpums *mat.* → *virziena koeficients*. Sk. arī *ceļa slīpums*.

slodze 1. *el.* Jauda, ko no elektriskās enerģijas avota saņem tam pievienotais patērētājs.

2. *meh.* Ārējo fizikālo faktoru, parasti spēka, iedarbība uz konstrukciju. Ir statiskā, dinamiskā, maksimālā, ilgstošā, mainīgā, momentānā, akustiskā, inerciālā, termiskā u. c. s-es. **A k s i ā l a s.** – ārējās mijiedarbības spēks, kas vērsts aplūkojamā objekta (stieņa, sijas, vārpstas vai čaulas) garenass virzienā. **G r a u j o š ā s.** – ārēja iedarbība uz materiālu objektu, kura kādā objekta daļā vai punktā rada graužošu spriegumu, kas var izraisīt konstrukcijas sabrukumu. **I z k l i e d ē t ā s.** – s., kurā spēku pielikšanas punkti ir izkļaidēti pa tilpumu, laukumu vai līniju. **K u s t ī g ā s a u t o c e l a t i l t a s-es** – braucošu transportlīdzekļu un gājēju radītās s-es uz tilta; izmanto *tiltu*, *caurteku* un *ceļu segu* aprēķinam. **L i d a p a r ā t a s. aeron.** – spēku sistēma (virsmas un masas spēki), kas darbojas uz lidaparātu un nosaka tā stiprības aprēķinu. **P i e l a u j a m ā s.** – ekspluatācijas laikā pieļaujamā konstrukcijas elementa sloģojuma s.; nosaka pēc konstrukcijas elementu izmēriem un pieļaujamā sprieguma. Sk. arī *aprēķina slodze*.

sloksnīte *materiālt.* No apstrādājamā ķermeņa apstrādes procesā noņemamais materiāla slānis.

slūžas [v. *Schleuse*] *būvn.* Būve kuģu pacelšanai vai nolaišanai no vienas ūdenstilpes otrā ūdenstilpē ar atšķirīgu ūdenslīmeni; aizsprosts ar aizbīdņiem ūdenslīmeņa regulēšanai ūdenstilpē.

slūžu kamera [v. *Schleuse*; lat. *camera* *velve, istaba*] *kosm.* *Kosmosa kuģa* vai *orbitālās stacijas* hermētisks nodalījums, kura galos ir divas lūkas, kas nav atveramas abas vienā laikā; paredzēts kosmonautu iziešanai atklātā

kosmosā vai pārejai no viena lidaparāta nodalījuma otrā, ja tajos ir dažāds atmosfēras spiediens vai sastāvs.

smadzenes (*cerebrum*) *biol.* Dzīvnieku un cilvēka centrālās nervu sistēmas daļa.

smadzeņu apvalki (*meninges*) *biol.* Apvalks, kas apņem galvas un muguras smadzenes.

smaganas (*gingivae*) *biol.* Mutes dobuma gļotādas daļa.

smagumcentrs *meh.* Centrs, kurā nosacīti koncentrēta mehāniskās sistēmas masa.

smagumspēks *meh.* Spēks, kas rodas gravitācijas rezultātā un ir vērsts vertikāli uz leju; vienāds ar masas un brīvās krišanas paātrinājuma (uz Zemes $g=9,81 \text{ m/s}^2$) reizinājumu.

smaille *geogr.* Jauno kalnu asa virsotne; kalnu virsotnes augstākais punkts.

smalcināšana *tehn.* Cietu materiālu mehāniska apstrāde, samazinot materiāla gabalu izmērus. R u p j ā s. – s. līdz materiāla gabalu (daļiņu) caurmēra rupjumam 100 mm; v i d ē j ā s. – līdz 30 mm; s ī k ā s. – līdz 5 mm; s m a l k ā s. – līdz 0,5 mm.

smalcinātājpļaujumašīna *lauks. tehn.* Mobila lauksaimniecības mašīna kultūraugu pļaušanai, sasmalcināšanai un iekraušanai transportlīdzeklī.

smalcinātājs *lopķ.* Sk. **lopbarības smalcinātājs**
smalkāda *ā. apstr.* Mīksta, plastiska āda, ko iegūst, aitu, kazu, teļu, kamieļu vai suņu ādu mīcējot (sk. *mīcēšana*) ar alauna šķidrumu, kam pievienots olas dzeltenums ādas ietaukošanai un kviešu milti ādas aizpildīšanai un mīkstināšanai; lieto cimdium, apavu virsām. Apģērba s-as mīcē ar alaunu, olas dzeltenumu un hroma sāļiem; s-as galantērijai un grāmatsiešanai mīcē ar alaunu un augu mīcvielām.

smalkkeramika *ker.* Keramikas izstrādājumi ar smalkgraudainu, homogēnu *drumstalu*.

smalkmaizīte *pārt.* Neliela, parasti salda maizīte no smalko kviešu miltu mīklas ar taukvielu un garšvielu piedevām.

smalkvilna *lopķ.* Vilna, kas sastāv no viendabīgām smalkām šķiedrām – *dūnvilnas*. Labākā s. ir *merīnaitām*.

smalta [it. *smalto* emalja] *tehnol.* Krāsains, nekauspidīgs kubiņu vai plāksniņu veida stikls, ko lieto mozaikām.

smaragds [gr. *smaragdōs* zaļš dārgakmens] *min.*

Dzidrs, koši zaļš *berila* paveids, dārgakmens.

smarža *pārt.* Ar ožas orgānu (degunu) uztverama sajūta, ko izraisa deguna dobumā nonākušās gaistošās vielas.

smektiiti [gr. *smectos* izziests] *min.* Māla minerālu grupa, kam piemīt liela sorbcijas un uzbriešanas spēja, izplatītākais minerāls *montmorilonīts*.

smerčs [kr. *смерч*] *met.* → **virpuļviesulis**

smidze *sil. tehnol.* Stikla defekts – sīku pūslīšu sakopojums stiklā.

smidzenis *met.* Atmosfēras nokrišņi ļoti sīku pilieniņu veidā (diametrs < 0,5 mm); s. veidojas no iekšmasu mākoņiem (galvenokārt slāņmākoņiem) vai miglas.

smidzināšana *lauks.* Ūdens vai šķidruma izsmidzināšana sīku pilieniņu veidā.

smidzinātājs *tehn.* Mašīna vai aparāts šķidru vielu izsmidzināšanai. D ā r z a s., v e n t i l a t o r a s. *lauks. tehn.* – traktoram piekabīnāma vai uzkarināma lauksaimniecības mašīna darba šķidruma (šķiduma, suspensijas, emulsijas, pesticīdu, minerālmēslu) sagatavošanai un izsmidzināšanai augļu koku un ogu krūmu lapotnē. E l l a s s. – tehniska ierīce, kas izsmidzina eļļu gaisa plūsmā, lai eļļu *pneimoiekārtas* kustīgos elementus vai rites gultņus. L a u k a s., s t i e ņ a s. *lauks. tehn.* – traktoram piekabīnāma, uzkarināma vai pašgājēja lauksaimniecības mašīna darba šķidruma (pesticīdu, minerālmēslu) šķidruma, suspensijas, emulsijas) sagatavošanai un izsmidzināšanai uz augsnes vai augiem.

smidži *biol.* → **ērces**

smilšakmens *geol.* Blīvs, sacementējies smilts iezis.

smilšpadeves sistēma *dz.* Lokomotīves un motorvagonu elektriskās vadības iekārtu komplekss, kas zem dzenošajiem riteņpāriem pakaisa sausas smiltis, lai palielinātu to saķeri ar sliedēm, novēršot buksēšanu un šļūci.

smiltājs Smilšaina zemes platība. G r ē d o t s s. – smilšu masīvs, ko veido šauras, paralēlas *grēdas*. K u p s n u s. – birstošu smilšu sakopojums ap krūmājiem, vērmelēm, sālszālēm solončakos, upju, ezeru, jūru pie-

krastēs, kur ir stiprs vējš un sekli grunts-ūdeņi.

smilts (smiltis) 1. *geol.* Irdens drupiezis, kas sastāv no 0,1–1 mm lielām daļiņām. K v a r c a s. – s., kurā ne mazāk par 90% ir kvarcs; galvenā stikla rūpniecības izejviela. V e i d ņ u s. – irdena, ugunsizturīga kvarca s., ko izmanto vienreizējas lietošanas metāllietuvju veidņu un serdeņu izgatavošanai. 2. *būv.* Irdens dažādu nogulumiežu maisījums, kas sastāv no atsevišķiem minerālu graudiem, kuru lielums pēc būvmateriālu rūpniecības klasifikācijas ir 0,14–5 mm.

smirģelis [v. *Schmirgel*] *geol.* Smalkgraudains iezis, kas sastāv no cieši saaugušiem korunda kristāliņiem; izmanto abrazīviem materiāliem.

smite tekst. Ķīmiskais preparāts *šķēru* izturības palielināšanai; galvenā sastāvdaļa ir dabiskie un sintētiskie *polimēri*.

smītēšana tekst. *Smites* uzklāšana uz *šķēriem* pirms aušanas, lai samazinātu *šķēru* berzi *lamelēs*, *nītis* un *šķietā* un palielinātu to stiprību.

smogs [a. *smog* < *smoke* dūmi] *met.* 1. Intensīvs lielo pilsētu un rūpniecības centru piezemes gaisa slāņa piesārņojums anticiklonu un bezvēja apstākļos, to veido indīgu gāzu maisījums, dūmi, tvaiki, dažādi aerosoli, kurināmā atkritumi, putekļi, transportlīdzekļu izplūdes gāzes. 2. Indīgu gāzu, tvaiku un aerosolu palielinātas koncentrācijas mākonis. 3. Ar dūmiem un kvēpiem sajaukta bieza migla. M i t r a i s j e b L o n d o n a s s. – s., kurā kaitīgie maisījumi ir kopā ar miglu. S a u s a i s j e b L o s a n d ž e l o s a s s. – s., kurā kaitīgie maisījumi ir bez miglas.

smokings [a. *smoking-jacket* svārki, kuros smēķē] *apģ.* Sākotnēji 19. gs. smēķētavā valkājamā britu džentlmeņu virsjaka, kopš 20. gs. sākuma vīriešu pusceremoniālā vakartērpa (ielūgumos – “B. T.” angļu “black tie” – “melnā tauriņa” tērpa) *virsdreģbu žakete* ar spīdīgi zidainiem smailgalu vai šallapakles atlokiem.

snaudpumpuri biol., dārkz. Pasīvie veģetatīvie pumpuri, kas plaukst, ja fizioloģisku traucējumu pēc apturēta *aktīvo pumpuru* augšana.

Snelliusa likums [pēc nīderl. zinātn. V. Snelliusa (*Snellius*, *Snell van Royen*, 1580–1626) vārda] *fiz.* Gaismas laušanas likums, kas nosaka, kā gaismas stars tiks laužts uz robežvirsmas starp divām vidēm; $\sin i / \sin i' = n' / n$ (i ir gaismas krišanas leņķis, i' – gaismas laušanas leņķis, n – tās vides laušanas koeficients, n' – tās vides laušanas koeficients, kurā gaisma tiek laužta).

snidze met. Sniega izdalīšanās no mākoņiem.

sniegājs ģeogr. Liela, ar sniegu klāta platība (parasti kalnos, ziemeļos).

snieglauza mež. Augošu koku stumbru pārlūšana vai ielūšana sniega smaguma ietekmē.

sniegliece mež. Augošu koku stumbra neatgriezeniska noliekšanās vai izgāšanās ar saknēm sniega smaguma ietekmē.

sniegmērs met. Ierīce sniega segas blīvuma noteikšanai.

sniegpārsla met. Lielu izmēru sniega kristāls, kura forma atkarīga no temperatūras u. c. kristālus veidojošiem faktoriem.

sniegpuenis met. Sniegavētra zemā gaisa temperatūrā ar lielu vēja ātrumu, kas visbiežāk veidojas, aukstam gaisam ieplūstot ciklona aizmugurē.

sniegs met. Cieto nokrišņu veids, kas izdalās no lietusslāņu, augstajiem slāņu un gubu lietusslāņiem, M ū ž i g a i s s. – s-a un ledus sega, kas saglabājas visu gadu; tā apakšējo robežu kalnu rajonos sauc par s-a robežu. S-a g r a u d i s. – necaurspīdīgu, baltu, matētu graudiņu veidā. S-a l i n i j a – s-a robeža; augstuma robeža, virs kuras sniegs uzsnieg vairāk, nekā spēj izkust un iztvaikot; virs s-a līnijas veidojas ledāji; tās augstumu nosaka temperatūra, klimata kontinentālitate, reljefa īpatnības un ģeogrāfiskais novietojums; virs istās jeb klimatiskās s-a līnijas notiek nokrišņu uzkrāšanās un ledāju un sniegāju veidošanās; sezonālā jeb periodiskā s-a līnija vasarā pakāpeniski paaugstinās līdz istajai s-a līnijai, bet ziemā pazeminās. S-a p a l i k a s – nekustīgi s-a, firma un ledus sakopojumi vietās, kas pasargātas no vēja un tiešas saules staru iedarbības, saglabājas ilgāk par apkārtējo sezonālo s-a segu. S-a p u t r a – s-a sakopojums uz ūdens virsas,

kas brīva no ledus; rodas uz vēsa ūdens, ja ir liela snidze. S-a r ē g i – savdabīgas firma vai ledus virsas formas, kas veidojas, firmam vai ledum nevienmērīgi kūstot vai iztvaikojot tiešu saules staru iedarbībā sausā gaisā, ja uz ledus vai firma virsmas atrodas iežu atlūzas un šķembas. S-a s e g a – uzsnigusi s-a kārta, kas veidojas uz zemes vai ledus noturīgā negatīvā gaisa temperatūrā.

sniegvilksnis *met.* Sausa sniega pārnese ar stipru vēju pa sniega segas virsmu.

soda [v. *Soda* < it.] *ķīm.* Nātrija karbonāts Na_2CO_3 , arī mazgājamā s. D z e r a m ā s. – nātrija bikarbonāts NaHCO_3 . K a l c i n ē t ā s. – bezūdens s., nātrija karbonāts Na_2CO_3 . K a u s t i s k ā s. – nātrija hidroksīds NaOH , ziepjuzāles.

sodas sakausējums *cel.* Sakausētie karbonātu pelni, kas rodas, organiskajai daļai izdegot no *melnā atsārma* sausās daļas un karbonizējoties *atsārmam*, vārot koksnes šķeldas pēc *natronvārīšanas* vai *sulfātvārīšanas* metodes.

solano [sp. *solano* < *sol* saule] *met.* Karsts vējš Spānijā.

solāreļļa Naftas destilāta frakcija ar viršanas temperatūru 240–400 °C; attīrot un apstrādājot iegūst dīzeļdegvielu, izolācijas (transformatoru, kabeļu), turbīnu u. c. eļļas.

solārijs [lat. *solarium* < *sol* saule] Sauļošanās vieta, telpa; paralēli mītnē iekārtots neliels dzīvnieku pastaigu laukums.

solarizācija [lat. *solaris* uz saules gaismu attiecīgs] *fotogr.* Negatīvā fotoattēla pārvēršanās pozitīvajā attēlā pārapgaismota fotomateriāla negatīvā sudraba halogenīdu *fotoķīmiskajā* apstrādē.

solārkonstante [lat. *solaris* uz saules gaismu, sauli attiecīgs + *constans* (*constantis*) pastāvīgs] *astr.* → **Saules konstante**

solārs [lat. *solaris* uz saules gaismu, sauli attiecīgs] Uz Sauli attiecīgs, Saules (ģen.). S-a i s g a d s – Saules gads – laika skaitīšanas sistēma, kurā par pamatu izmanto tropisko gadu; uz tā balstās Jūlija, Gregora un mūsdienu starptautiskais kalendārs.

SOLAS [*Safety of Life at Sea*] jūrn. Starptautiskā konvencija “Dzīvības drošība jūrā”.

solenoids [gr. *sōlōn* caurule + *eidos* veids] (*spole*) *el., fiz.* Ierīce magnētiskā lauka akumulācijai

elektriskajā ķēdē – spirālē tīts vads, pa kuru plūst strāva. Ja šāda spole ir pietiekami gara (salīdzinot ar tās diametru), tad tās centrālajā daļā magnētiskā indukcija ir paralēla s-a asiņ, proporcionāla strāvas stiprumam un vijumu skaitam.

solfatāras [it. *solfatara* < *solfo* sērs] *ģeol.* Sēra oksīdu un sērūdeņraža gāzu plūsmas no sīkām plaisām vulkāna krāterī vai nogāzēs, nereti veidojot ievērojamus sēra sakopojumus.

solidols [lat. *solid(us)* blīvs, biezs + *ol(eum)* eļļa] *ķīm., tehn.* Naftas produkts, vazelinveidīga ziežviela mašīnu gaitas mezgliem; antifrikcijas vai konservācijas ziede (novec. nos. ir tavots).

solidusa līnija [lat. *solidus* blīvs, biezs] *metālt.* Līnija, kas sakausējuma stāvokļa diagrammā savieno sakausējumu kristalizācijas beigu kritiskās temperatūras; zem šīs līnijas sakausējumi atrodas cietā stāvoklī. Sk. arī *likvidusa līnija*.

soliflukcija [v. *Solifluktion* < lat. *solum* augsne + *fluctio* tecēšana], **kriosoliflukcija** *ģeol.* Lēna ar kušanas vai nokrišņu ūdeņiem piesātinātas grunts vai augsnes noplūšana pa nogāzi smaguma spēka iedarbībā; to izraisa periodiska augšņu un iežu sasaldšana un atkušana; pārvietošanās ātrums no dažiem cm līdz dažiem m gadā.

solīņš *mēb.* Mēbeļu izstrādājums sēdēšanai vienam vai dažiem cilvēkiem, bez atzveltnes, ar apvilkto sēdekli.

solitons [v. *Soliton*] *fiz.* Atsevišķa viļņa pakete ar telpā un laikā stabilu struktūru nelineārā disperģējošā vidē; mijiedarbojoties savstarpēji vai ar citiem ierosinājumiem, saglabā savu struktūru.

solods [kr. *солод* < *соль* sāls] Sasāļotā augsne, kas veidojas, caurskalojoties (atsāļojoties) *solonciem*.

soloncs [kr. *солонец* < *соль* sāls] Sasāļotā augsne, kurā viegli šķīstošie sāļi atrodas 20–80 cm dziļumā.

solončaks [kr. *солончак* < *соль* sāls] Sasāļotā augsne, kuras virskārta piesātināta ar viegli šķīstošiem sāļiem.

sols¹ [v. *Sol*] *ķīm.* Sikdispersu, telpiskā struktūrā nesaistītu, neorganisku vai organisku daļiņu

koloida sistēma šķidrā dispersijas vidē, piem., ūdenī.

sols² mēb. Mēbeļu izstrādājums ar šauru sēdekli, kura augstums ir vienāds ar tā dziļumu vai lielāks par to; paredzēts vairākiem cilvēkiem.

solstīcija [lat. *sol* saule + *sistere* apstāties] *astr.* **saulgrieži**

solvatācija [v. *Solvation* < lat. *solvere* izšķīdināt] *ķīm.* Šķīdinātāja molekulu piesaistīšanās izšķīdinātās vielas molekulām vai joniem. Ja šķīdinātājs ir ūdens – hidratācija.

solvāti [lat. *solvere* izšķīdināt] *ķīm.* *Solvatācijas* produkti – izšķīdinātās vielas molekulas vai joni, ko aptver šķīdinātāja molekulu apvalks, kuru notur elektrostatiskie un van der Vālsa spēki, kā arī koordinācijas un ūdeņraža saites.

solvents [lat. *solvens* (*solventis*) atraisošs, šķīdinošs] 1. *ķīm.* Šķīdinātājs. 2. *tehn.* Noteikta naftas vai akmeņogļu darvas pārtvaices frakcija; lieto par šķīdinātāju.

solvolīze [lat. *solvere* izšķīdināt + gr. *lysis* sadalīšana] *ķīm.* Izšķīdušās vielas un šķīdinātāja apmaiņas reakcija, kurā rodas jaunas vielas. S-i ūdens šķīdumā sauc par *hidrolīzi*.

solīdzinējs *el.* *Sinhronizējs*, kas pārveido elektriskus impulsus diskrētā mehāniskā kustībā.

soļi lopk. Lēnākais zirgu gaitas veids, kurā katrā kājā atrodas citā stāvoklī un kontaktā ar zemi ir trīs vai brižam divas kājas.

soma [gr. *sōma* ķermenis] *biol.* Indivīda ķermenis ar visām šūnām, izņemot *dzimumšūnas* un šūnas, no kurām rodas *dzimumšūnas*.

somaīņi (*Marsupialia*) *biol.* *Zīdītāju* kārtā Austrālijā, Amerikā; mātītēm uz vēdera gandrīz vienmēr ir soma – ar ādas kroku norobežota kabatveidīga telpa –, kurā atrodas zideklī; tur tiek iznēsāti mazuļi. Tipiski pārstāvji – ķenguri, oposumi.

somatiskās šūnas [gr. *sōmatikos* saistīts ar ķermeni] *biol., lopk.* Visas ķermeņa šūnas, izņemot *dzimumšūnas* un šūnas, no kurām rodas *dzimumšūnas*. Tesmeņa epitēlija šūnas un šūnu atlūzas, eritrocīti, leikocīti un mikroorganismi, kuri ir pienā un pēc kuru daudzuma spriež par govju veselību.

somatisks [gr. *sōmatikos* saistīts ar ķermeni] *med.* Ķermenisks (pretstats – *psihisks*).

somatomērs (mērs) [gr. *sōma* ķermenis] *apģ.*

Cilvēka figūras mērgarumu vai citu mērlielumu (piem., masas, plecslīpes leņķa) mērījuma vai aprēķina rezultāts, ko izmanto *apģērbu* konstruēšanā. *I n d i v ī d a s. – s.*, kura skaitlisko vērtību nosaka, mērot konkrēta cilvēka figūru. *L i n e ā r a i s s. –* projekcijattālumu s., kura mērgarumu nosaka ar *antropometru*, mērlatu, taustmēru, fotoaparātu, datora skeneri, piem., *ķermeņa augstums*. *L o k v e i d a s. –* ķermeņa virsmas s., kura mērgarumu nosaka ar mērlenti, piem., galvas apkārtmērs, krūšu apkārtmērs, kājas garums, virskrūšu pārskauستا pusloks. *T i p f i g ū r u p r i m ā r a i s s. –* sk. *vadmērs*. *T i p f i g ū r u s e k u n d ā r a i s s., l i e l u m m ē r s –* *tipfigūras* s., kura mērgarumu aprēķina, ievietojot noteikta lieluma tipfigūras *vadmēru* vērtības regresijas vienādojumā, kas iegūts attiecīgās populācijas antropometriski statistiskā pētījumā.

somenis (*folliculus*) *biol.* *Sauss auglis* – daudz-sēklu *veronis*.

somma *geol.* Vecā vulkāna *kalderas* sienas, kas kā valnis apjož jauno vulkānu.

somnambulisms [lat. *somnus* miegs + *ambulare* staigāt], *lunātisms* *med.* → *mēnessērdzība*

sonors [lat. *sonorus* skanīgs] *jūrn.* → *hidrolo-kators*

sopka [kr. *сопка*] *geogr.* 1. Paugurs vai kalns ar noapaļotu, parasti bezmeža, virsotni (Ziemeļāzijā, Kazahijā un Tālajos Austrumos). 2. Kuriļu salās – vulkāns (Kļuču sopka). 3. Krimā un Kaukāzā – dubļu vulkāns.

sopors [lat. *sopor* sastingums, miegs] *med.* Smags apziņas traucējums – dziļš patoloģisks miegs.

sorbcijs [lat. *sorbere* uzsūkt] *fiz., ķīm.* Uzsūkšana, piesaistīšana. Gāzes vai šķidrums absorbēcijs visā citā šķidrums vai cietvielas tilpumā vai adsorbēcijs uz šķidrums vai cietvielas virsmas. Sk. *absorbēcijs*, *adsorbēcijs*, *hemosorbēcijs*.

sorbenti [lat. *sorbens* (*sorbentis*) uzsūcošs] *fiz., ķīm.* Cietvielas vai šķidrums, kas selektīvi uzsūc no apkārtējās vides citas vielas.

sorbīta struktūra [pēc a. zinātn. H. K. Sorbija (H. C. Sorby, 1826–1908) vārda; struktūra] *materiāl.* Tērauda struktūra, kas sastāv no

ferīta un noapaļotu *cementīta* graudiņu maisījuma; iegūst, paātrināti atdzēsējot tēraudu ar *austenīta struktūru* vai to izotermiski izturot augstā temperatūrā (500–600 °C); cietība HRC 25.

sorbīts [lat. *sorbus* pilādžoga] *ķīm.* Daudzvērtīgs *spirts* ar saldu garšu; lieto par cukura aizstājēju diabēta slimniekiem.

sors [tirkū] *ģeogr.* → **šors**

spaiļe *el.* Ierīce vadu pievienošanai elektriskam aparātam, mašīnai, ietaisei u. tml.

spališi (*Enterobius vermicularis*) *biol.* *Helminti*, veltpūtāri, cilvēka zarnu parazīti, kas izraisa *enterobiozi*.

spalvas (*pennae*) *biol.* Ādas ragvielas veidojumi, kas klāj putnu ķermeni un veido *apspalvojumu*.

spalvgrauži *biol.* → **grauzējutis**

spalvu maiņa *lopk.* Periodiska spalvu nomaiņa putniem – pilnīga veco spalvu atmiršana, izkrišana un jauno spalvu augšana. P i e s p i e d u s m. *lopk.* – ar zootehnisko, hormonālo vai ķīmisko metodi izraisīts bioloģiskais spalvu nomaiņas process, lai saīsinātu dējējputnu neproduktīvo periodu.

spalī *lauks.* Šķiedraugu apstrādes blakusprodukts; stublāju koksnes daļa. Pēc linu apstrādes s. ir 70–80% no kopējās linu stiebrīgu masas; izmanto par kurināmo, siltumizolācijas un skaņizolācijas materiālu, arī zemas kvalitātes papīra ražošanai.

spararats *tehn.* Masīvs disks vai gredzens, ko novieto uz virzuļmotoru, kompresoru, sūkņu u. c. mašīnu vārpstas, lai nodrošinātu tām vienmērīgu griešanos.

spārdeks [a. *spardeck*] *jūrn.* Virsbūves klājs – kuģa augšējais klājs virs galvenā klāja; pasargā kravu no viļņiem.

spārenica *būvn.* Gulbūves augšējais vainags vai gulbkoks, uz kura balstās spāres.

spāres¹ (*Odonata*) *biol.* Viena no *kukaiņu* kārtām – lieli, krāšņi lidojoši *posmkāji*, kas uzturas dažādos *biotopos* ūdenstilpju tuvumā.

spāres² *būvn.* Jumta nesošās konstrukcijas galvenais elements; kopā ar pārējām konstrukcijām veido telpisku, ģeometriski nemainīgu struktūru, kas uzņem visu slodzi, kura darbojas uz jumta ekspluatācijas laikā.

spārņa iestādīšanas lenķis *aeron.* Lenķis starp

spārņa centrālo hordu un lidmašīnas bāzes asi. S. i. l. ir pozitīvs, ja hordas priekšējais punkts ir augstāks par pakalējo attiecībā pret lidmašīnas bāzes līniju.

spārņa profils *aeron.* Spārņa šķēsgriezums paralēli lidmašīnas bāzes plaknei; to raksturo ar maksimālo relatīvo biezumu un maksimālo izliekumu. S. p-a forma var būt simetriska, asimetriska, superkritiska, rombveida, ķīļveida u. c.

spārņa sašaurinājums *aeron.* Hordas garuma attiecība spārņa centrā un galā.

spārņa savērpums *aeron.* Spārņa vietējo hordu novirze no lidmašīnas bāzes plaknes vai profila izliekuma izmaiņa pa tā vēzienu; var būt ģeometriskais savērpums, kad mainās hordas iestādīšanas lenķis, un aerodinamiskais savērpums, kad mainās profila izliekums.

spārņa uzplūds *aeron.* Gaisakuģa spārņa daļa ārpus pareizas ģeometriskās formas (trapeces, trīsstūra) plānā; var būt priekšējais un pakalējais s. u.

spārņa vēziens *aeron.* Attālums starp gaisakuģa nesošās plāksnes galiem; gaisakuģi ar maināmu spārņa bultveidību lidojumā mainās arī s. v.

spārni *biol.* Dažu dzīvnieku – putnu, sikspārņu un kukaiņu – lidošanas orgāni. Sk. arī *spārns*.

spārņojums *aeron.* Lidaparāta aerodinamiskās virsmas, kas nodrošina garenvirziena un ceļa *stabilitāti* un vadāmību; sastāv no horizontāla un vertikāla s-a. *H o r i z o n t ā l a i s s.* sastāv no nekustīgās daļas – stabilizatora un kustīgās daļas – augstuma stūres; *v e r t i k ā l a i s s.* sastāv no nekustīgās daļas – ķīļa un kustīgās daļas – virziena stūres.

spārnota rakete *aeron.* Bezpilotu lidaparāts vienreizējam vadāmajam lidojumam atmosfērā ar automātisko mērķēšanas sistēmu raķešdziņņu un kaujas lādiņu.

spārns 1. *aeron.* Gaisakuģa nesošā virsma cēlējspēja radīšanai un šķērsstabilitātes un vadāmības nodrošināšanai (ar *eleroniem*); iekšējos tilpumus izmanto degvielas, agregātu un sistēmu novietošanai. Lidmašīnām ar maināmu s-a bultveidību lidojumā piemīt īpašības, kas raksturīgas lidmašīnām ar taisno s-u, kā arī iespēja sasniegt lielu ātru-

mu, palielinot s-a bultveidību. 2. *aut.* Automobiļa virsbūves detaļa, kas nosedz riteni. Sk. arī *spārni*.

spazmas [gr. *spasmos* krampji] *med.* Muskuļa vai muskuļu grupas ilgstoši krampji.

spazmofilija [gr. *spasmos* krampji + *philia* tieksme] (*spasmophilia*) *med.* Pastiprināta nervu sistēmas uzbudināmība ar tieksmi uz *krampjiem*.

specapģērbs [spec(iāls) + apģērbs] *apģ.* → *aizsargapģērbs*

speciālie efekti [lat. *specialis* sevišķs, īpašs; lat. *effectus* iedarbība] *kino* Ainas, kas tiek veidotas, izmantojot īpašus, no parastās uzņemšanas, attīstīšanas un montāžas prakses atšķirīgus paņēmienus. Sk. arī *kombinētie kadri*. *K a m e r a s s. e. – s. e.*, kas tiek realizēti uzņemšanas laikā. Sk. arī *kadrs* (apmānošais kadrs, kadrs caur stiklu), *kustības paātrinājums*, *kustības palēninājums*, *modelkadrs*, *pamatkadrs*, *pārejkadri*, *spoguļattēlkadrs*, *šablonkadrs*, *uzņemšana* (fragmentārā uzņemšana). *L a b o r a t o r i j a s s. e. – s. e.*, ko realizē filmas attīstīšanas un kopēšanas laikā. Sk. arī *Dunninga process*, kopēšana ar mākslīgo attēlu, optiskā kopēšana, pārklājošā kopēšana, sedzējemulsiņas process.

specifikācija [fr. *spécification* < lat. *species* paveids, suga + *facere* darīt] Detalizēts ierīces, procesa vai izstrādājuma nepieciešamo raksturojumu precīzs apraksts. *P r o g r a m m a s s. inf.* – precīzs tā rezultāta apraksts, ko nepieciešams iegūt ar izstrādājamo *programmu*.

spēka iekārta aeron. Sistēma, kas sastāv no viena vai vairākiem dzinējiem un palīgagregātiem, kuri kopā rada gaisakuģim nepieciešamo vilci.

spēka moments fiz. Vektoriāls *dinamikas* lielums, kas raksturo ķermeņa rotāciju ap asi vai rotāciju attiecībā pret nekustīgu punktu ķermenim pielikto spēku ietekmē.

spēka palīgiekārta aeron. Autonoma gaisakuģa iekārta enerģijas padevei tā sistēmām uz zemes vai lidojumā avārijas gadījumos.

spēka plecs meh. Īsākais attālums no dotā centra vai punkta līdz spēka darbības taisnei.

spēkbarība lopk. *Lopbarība* ar augstu enerģētisko

vērtību un labu *sagremojamību* – gaudi un to pārstrādes produkti, kaltēti pārtikas, gaļas un zivju rūpniecības blakusprodukti. Izņemto visu mājdzīvnieku ēdināšanā. *K o m b i n ē t ā s.* – rūpnieciski izgatavots s-as līdzekļu maisījums, kas papildināts ar *minerālvielu* un *vitamīnu premiksiem*; izgatavo pēc zinātniski pamatotām receptēm noteiktai dzīvnieku sugai, vecuma un produktivitātes grupai.

spēkpāris meh. Divu spēku kopa, kuras spēki ir vienādi pēc moduļa, paralēli, pretēji vērsti un neatrodas uz kopējas taisnes. *S-a m o m e n t s* – lielums, kas raksturo s-a griezes iedarbību uz ķermeni, rādot rotācijas virzienu un griezes efekta skaitlisko vērtību; s-a moments (vektors) ir perpendikulārs s-a darbības plaknei un vērsts labās skrūves ass pārvietojuma virzienā. *S-a momenta modulis* ir vienāds ar spēka un pleca reizinājumu. *S-ā p l a k n e* – plakne, kas iet caur abu paralēlo s-a spēku darbības taisnēm. *S-a p l e c s* – īsākais attālums starp s-a spēkiem.

spēkrati tehn. Sauszemes bezsliežu rati ar spēkiekārtu vilces spēka radīšanai starp *dzinekli* un grunti, piem., automobīlis, traktors, motocikls, mopēds, elektrokārs, ekskavators.

spēkratu transmisija [lat. *transmissio* pārsūtīšana] *tehn.* Spēkratu šasijas mehānismu kopums, kas pārvada griezes momentu no motora uz *dzinekli*.

spēks fiz., meh. Fizikāls lielums, kas kvantitatīvi raksturo divu ķermeņu mijiedarbību, kurā tie deformējas vai iegūst paātrinājumu. Mijiedarbība var notikt, tieši saskaroties (spiediēns, berze), kā arī starp attālinātiem ķermeņiem ar to radīto lauku (piem., gravitācijas) starpniecību; mērv. *ņūtons* (N). *A e r o d i n a m i s k a i s s.* – s., ar ko gāzes vide iedarbojas uz tajā kustīgu cietu ķermeni (piem., spārnu). *K o e r c i t i v a i s s. el.* – pretējā virzienā vērsta magnētiskā lauka intensitātes vērtība, lai pilnīgi atmagnetizētu feromagnētiku; apz. *HC*.

spektrālā jutība fotogr. Fotomateriāla *gaismjutīgajā* slānī esošā sudraba halogenīda spēja ķīmiski mainīties noteikta gaismas *spektra* ietekmē.

spektrometrs [lat. *spectrum* aina, parādība + gr. *metron* mērs] fiz., ķīm. Iekārta *spektra* reģistrēšanai.

spektroskopija [lat. *spectrum* aina, parādība + gr. *skopein* skatīties] fiz. Fizikas nozare, kurā pēta atomu kodolu, atomu un molekulu struktūru, kādas vielas vai vides ķīmisko sastāvu, izmantojot to spektrus. *Absorbīja* s. – kvantu sistēmas (atomu, molekulu, šķidrumu, cietvielu) enerģētisko stāvokļu noteikšanas metode, mērot tās gaismas absorbcijas *spektrus*. *Kodolmagnētiskā* s. ķīm. – s-as nozare, kas pamatojas uz atomu *kodolmagnētisko rezonansi*; lieto organisko vielu struktūras noteikšanā.

spektrozonālā metode fotogr. Fotoattēlu, kinoattēlu vai videoattēlu iegūšanas metode, kurā izmanto apgaismošanu vienā spektra zonā vai vienlaikus vairākās spektra zonās, lai pastiprinātu vai atklātu tās objektu detaļu optisko īpašību atšķirības, kas maz izteiktas vai nav konstatējamas ar parastajām metodēm.

spektrs [lat. *spectrum* aina, parādība] Kāda fizikāla lieluma visu vērtību kopa, kas raksturo sistēmu vai procesu. S. var būt nepārtraukts vai diskrets, to var attēlot kā frekvences, viļņa garuma vai enerģijas funkciju. 1. *elektron.* Signālu veidojošo dažādu frekvenču sinusoidālu svārstību amplitūdu (amplitūdu s.) vai fāžu (fāžu s.) atkarība no šo svārstību frekvences. 2. *fiz.* Optiskā – elektromagnētiskā starojuma sadalījums viļņu garumos vai frekvencēs, piem., krāsu josla, ko iegūst, kad baltās gaismas stars sadalās, ejot caur caurspīdīgu *prizmu*. *Emisijas* s. – starojuma s., ko viela emitē, atomiem vai molekulām pārejot no augstākiem atļautajiem enerģijas stāvokļiem uz zemākiem. Emisijas s. rodas, ja vielu ierosina kāds ārējs enerģijas avots, piem., ja vielu karsē vai apšauda ar elektronu kūli.

spēku sistēma meh. Divu vai vairāku spēku kopa, kas vienlaikus darbojas uz vienu materiālo objektu. *Paralēlu* s. s. – s. s., kurā visi spēki telpā ir paralēli, turklāt to vērsumi var būt kā uz vienu, tā uz otru pusi. *Plakaniskā* s. s. – s. s., kurā spēki darbojas vienā kopējā plaknē. *Saēj* o š u s. s. – s. s., kurā

spēku darbības taisnes krustojas vienā punktā (piem., gravitācijas lauka spēki tālā mijiedarbībā). S. s-as *redukcija* uz *centru* – spēku vienkāršošana, aizstājot tos kādā redukcijas centrā ar ekvivalentu s. s-u, kas sastāv no viena spēka (s. s-as galvenā vektora) un viena spēkpāra (s. s-as galvenā momenta). *Telpiskā* s. s. – s. s., kurā spēki ir izkaisīti telpā (dažādos virzienos), kopumā tiem var būt projekcijas uz visām trim asīm, kā arī momenti pret visām trim asīm.

speķis pārt. 1. Cūku zemādas tauku slānis.

2. Auksti vai karsti kūpināts sāļta cūkas liemeņa muguras tauku slāņa gabals.

spēle 1. *kib., mat.* Lēmumu pieņemšanas modelis dažādās sacensībās un konfliktsituācijās. *Antagonistiskā* s. – s. diviem spēlētājiem ar pretējām interesēm, kurā viena spēlētāja laimests ir vienāds ar otra zaudējumu (s-es summa ir 0). *Kooperatīvā* s. – vairāku personu s., kurā spēlētāji var apvienoties koalīcijās. *Pozicionālā* s. – s., kurā katra spēlētāja *stratēģija* ir daudzsoļu lēmumu pieņemšanas process diskretā laikā. 2. *st.* Urbuma un vārpstas faktisko izmēru pozitīva starpība, ja urbuma izmērs pirms savienošanas ir lielāks par vārpstas izmēru. *Lielākā* s. – urbuma lielākā robežizmēra un vārpstas mazākā robežizmēra pozitīva starpība. *Mazākā* s. – urbuma mazākā robežizmēra un vārpstas lielākā robežizmēra pozitīva starpība. *Vidējā* s. – lielākās un mazākās s-es vidējā aritmētiskā vērtība.

speleoloģija [gr. *spēlaion* ala + *logos* jēdziens, mācība] Zinātne par alām – par alu izcelšanos, formu, attīstību, mikroklimatu, ūdeņiem, augu un dzīvnieku valsti.

spēļu teorija kib., mat. Nozare, kurā pēta un klasificē spēles, izstrādājot tām optimālās stratēģijas un lēmumu pieņemšanas metodes.

spēļvadne inf. Rokā turama *ierīce*, ar kuras palīdzību datorspēlēs pārvieto *cursoru* vai *attēlu*.

spenceris [v. *Spencer* < a. *spencer* pēc ministra lorda Dž. Dž. Spensera (G. J. Spencer, 1758–1834) vārda] apģ. *Virsdrēbju* pieklāvīgi īsā *virsjaka*, parasti līdz viduklim; sākotnēji līdz

- pakrūtei (kā 1790.–1825. g. ampīrkleitu pāpildinājumos).
- sperma** [gr. *sperma* sēkla] *biol.* *Spermatozoīdu* un dažu vīrišķo dzimumorgānu dziedzeru sekrēta maisījums.
- spermacets** [gr. *sperma* sēkla + *kētos* liels jūras dzīvnieks] *biol.* Vaskveida viela, kas atrodas speciālos dobumos kašalotu galvās; izmanto medicīnā, parfimērijā u. c.
- spermatofors** [gr. *sperma* sēkla + *phoros* nesējs] *biol.* Dažiem dzīvniekiem specializēta kapsula, kurā atrodas vīrišķās dzimumšūnas – *spermatozoīdi*.
- spermatoģenēze** [gr. *sperma* sēkla + *genesis* izcelšanās] *biol.* *Spermatozoīdu* jeb vīrišķo dzimumšūnu veidošanās process.
- spermatoreja** [gr. *sperma* (*spermato*) sēkla + *rheos* plūsma] *med.* Sēklas šķidruma noplūšana, iztecēšana bez dzimumlocekļa erekcijas.
- spermatozoīds** [gr. *sperma* (*spermato*) sēkla + *zōon* dzīvnieks + *eidos* veids] *biol.* Dzīvnieku un cilvēka vīrišķā dzimumšūna – *gameta*.
- spermijis** [gr. *sperma* sēkla] *biol.* *Augstāko augu* vīrišķā dzimumšūna – *gameta*, kam nav kustības orgānu – *vicīpu*.
- spermogonijs** [gr. *sperma* sēkla + *gonos* dzimšana] *biol.* Rūsas un asku *sēņu* veidojums, kurā attīstās *sporas*.
- spīdekļa amplitūda** *jūrn.* Īstā horizonta loks no austrumu punkta līdz spīdekļa uzlēkšanas punktam vai no rietumu punkta līdz spīdekļa norietēšanas punktam.
- spīdekļa augstums** *jūrn.* Leņķis, ko debess sfēras rādiuss, kurš novilkts no spīdekļa centra, veido ar horizonta plakni.
- spīdekļa azimuts** *jūrn.* Leņķis, ko spīdekļa meridiāns veido ar novērotāja vietas meridiānu; šie meridiāni vilkti caur zenītu un to plaknes ir perpendikulāras horizonta plaknei. Azimuta lielums ir 0–180°, skaitot no dienvidu vai ziemeļu punkta, vai 0–90°, skaitot no horizonta ceturkšņiem.
- spīdekļa deklinācija** [lat. *declinatio* novirzīšanās] *jūrn.* Leņķis starp virzienu uz spīdekli un ekvatora plakni.
- spīdekļa rektascensija** [lat. *rectus* taisns + *ascensio* kāpšana uz augšu] *jūrn.* Ekvatora loks no pavasara punkta līdz spīdekļa meridiānam Saules redzamās kustības virzienā.
- spīdekļa stundas leņķis** *jūrn.* Leņķis pie debess pola vai attiecīgs ekvatora loks, skaitot no novērotāja meridiāna pusdienas daļas caur rietumiem līdz spīdekļa meridiānam.
- spīdekļu koordinātu maiņa** *jūrn.* Spīdekļa augstuma un azimuta maiņa; spīdeklim uzlecot un norietot, augstums mainās straujāk nekā novērotāja meridiāna tuvumā; spīdekļu azimuts mainās lēnāk, bet novērotāja meridiāna tuvumā – straujāk.
- spidometrs** [a. *speedometer* < *speed* ātrums + gr. *metron* mērs] *aut.* Ierīce, kas rāda transportlīdzekļa kustības ātrumu un nobraukto attālumu.
- spīdums tehnol.** Virsmas spēja atstarot gaismu.
- spīdvēži** (*Euphausiacea*) *biol.* Augstāko *vēžu* kārtā; daudziem no tiem ir *gaismas orgāni*, kas izstaro iedzeltenu gaismu.
- spiedapstrāde materiālt.** Materiālu apstrādes veids, kas pamatojas uz ārējo spēku iedarbības radīto plastisko deformāciju. Materiāla deformāciju ierobežo instruments, un izstrādājums iegūst vajadzīgo formu un izmērus.
- spiede** Mehāniskā deformācija.
- spiedes stiprība** *Koksnes s. s-as robeža kokapstr.* – spriegums, kādā notiek koksnes parauga sagraušana spiedē.
- spiediena augstums hidr.** Viens no *Bernulli vienādājuma* locekļiem – *spiediens*, kas izteikts ar šķidruma līmeņa augstumu; *SI mērvienību sistēmā* nosaka ar izteiksmi $p/\rho g$ (kur p – *spiediens*, g – brīvās krišanas paātrinājums, ρ – šķidruma blīvums).
- spiediena kritums hidr.** → **spiediena (hidrauliskais) zudums**
- spiediena (hidrauliskais) lietderības koeficients** Sk. arī *lietderības koeficients*
- spiediena (hidrauliskais) zudums hidr.** Berzes spēku izraisītais *spiediena* samazinājums šķidruma vai gāzes kustībā.
- spiediens fiz., meh.** Spēks, kas attiecināts uz laukuma vienību un darbojas perpendikulāri laukuma virsmai. Līdzīgs fizikālais lielums ir normālais mehāniskais spriegums. Par s-u to mēdz saukt tad, ja tas darbojas uz cieta ķermeņa ārējo virsmu un šķidrā vai gāzveida ķermenī – jebkurā punktā uz tā

virsmas vai iekšienē. S-a mērv. *SI mērvienību sistēmā* ir *paskāls* (Pa), kas vienāds ar *ņūtonu* uz kvadrātmētru (N/m^2), ārpussistēmas mērv. ir *fizikālā* un *tehniskā atmosfēra*, *bārs*, *milibārs*, ūdens un dzīvsudraba staba milimetri. *Hidrostatiskais s.* – s. noteiktā gāzes vai šķidruma punktā. *Pārciālais s.* – gāzu maisījuma atsevišķa komponenta hidrostatiskais s., pieņemot, ka šis komponents ir visā tilpumā, ko dotajā temperatūrā aizņem gāzu maisījums; aprēķina, reizinot atsevišķa komponenta *molu* daļu ar gāzu maisījuma s-u. *Ūdens strūkļa s.* – lielums (p), kas raksturo vidējo s-u uz virsmas daļu, pret kuru atsitas ūdens strūkļa; ja virsma ir plakne, tad $p = \rho v^2 \cos \alpha$ (ρ – ūdens blīvums, v – strūkļa ātrums, α – strūkļa virziena leņķis pret plaknes normāli).

spiediens uz grunti *aeron.* Lidmašīnas masas attiecība pret šasijas riteņu atbalsta laukumu.

spiedienūdeņi *geol.* Artēziskie ūdeņi.

spiedliešana *tehnol.* Tehnoloģisks process precīzu dažāda lieluma (no 1–2 mm līdz 1,5 m) sarežģītas konfigurācijas izstrādājumu iegūšanai. Lejot plastmasas (termoplasta, reaktoplasta, putuplasta) vai gumijas maisījumu, masu izkausētā stāvoklī iespiež veidnē, kur pēc sacietēšanas (atdziestot, sašūjoties, vulkanizējoties) iegūtais izstrādājums ir formas iekšējās virsmas precīza kopija. **2. ker.** Šlikera iespiešana ģipša veidnē, kur pēc ūdens aizvadišanas iegūst izstrādājumu, kas ir veidnes iekšējās virsmas precīza kopija.

spiedlineāls *kopakstr.* Instruments (lobmašīnas suportā), kas saspiež un atbalsta finiera loksnī finierkluča lobīšanā.

spiedne, prese *tehn.* 1. Mašīna, kurā ar spiedienu sablīvē vai saspiež vielu, maina tās formu; lieto izstrādājumu veidošanai un to stiprības pārbaudēm. *Līmēšanas s. kokapstr.* – s. līmētās slāņainās koksnes salīmēšanai. *Mizu prese cel.* – mašīna mizu saspiešanai ķīpās. **2.** Iekārta mitruma izspiešanai no kāda materiāla vai vielas; ir mehāniskās un hidroaizvadišanas s-es.

spietošana *bišk.* Bišu kodētā instinkta bioloģiska norise, kad no bišu saimes dažu minūšu laikā izlido apm. puse no saimē lidojošām darba-

bitēm kopā ar māti un netālu koka zaros izveido spieta kamolu.

spiets *bišk.* Dabīgi atdalījušies jauna bišu saime, kas sastāv no vienas mātes (20–30 tūkst. darbabitēm) un ir spējīga izveidot jaunu ligzdu.

spietuve *bišk.* Finiera kaste bišu spieta saņemšanai, pagaidu uzglabāšanai un transportēšanai; standarta s-ē var ievietot septiņas peru telpu apkāres.

spiežampoga *inf.* Grafiskajā lietotāju saskarnē – lielāka izmēra *poga*, kas *dialoglodziņā* iniciē lietotāja izvēlētais darbības. Vairākumā *dialoglodziņu* ir, piem., *apstiprinājumpoga*, kas apstiprina lietotāja izvēli un izpilda *komandu*, kā arī atcelšanas *poga*, kas atceļ lietotāja izvēli un aizver *dialoglodziņu*; *dialoglodziņā* parasti ir arī *noklusējuma poga*, kas pārstāv biežāk izmantojamās lietotāja izvēles. Sk. arī *kmandpoga*.

spīkula [lat. *spiculum* gals, smaile] *astr.* Zobveida izaugums Saules *hromosfēras* augšējā daļā.

spīles 1. *biol.* Dažu *helicerātu* un augstāko vēžu *galvkrūšu* ekstremitāšu pārveidojušies galapostmi. **2. tehn.** Ierīce priekšmetu satveršanai, saspiešanai un saturēšanai; saspiešanas spēku rada ar skrūvi, ekscentru, sviru, ķīli, atspēri un pneimatisku vai hidroaizvadišanas ierīci.

spīlgtuma amplitūda [lat. *amplitudo* plašums] *kino, tel.* Attiecība starp atstarotās gaismas daudzumu no filmējamā objekta gaišākajām un tumšākajām daļām.

spīlgtuma signāls *tel.* *Videosignāla* daļa, kas nosaka teleattēla spīlgtumu.

spīļarkls *lauks. tehn.* Rīks augsnes apstrādei – uzirdināšanai un daļējai apvēršanai; piemērots galvenokārt vieglām augsnēm, ieteicams kartupeļu vagošanai.

spīļastes *biol.* → *ādspārņi*

spīļkāji (*Tanaidacea*) *biol.* Augstāko vēžu kārtā; visbiežāk dzīvo pašraktās ejās jūrās un okeānos.

spīļsavienojums *lauks. tehn.* Nekustīgs izjaukams savienojums, ko lieto disku un gredzenu nostiprināšanai uz asīm vai vārpstām jebkurā vietā un stāvoklī; savienojumu nodrošina berzes spēki; aptverošo šķelto detaļu savelk ar skrūvi.

spinakers [a. *spinnaker*] *jūrn.* Jahtas trijstūrveida bura, ko uzvelk, ja ir labs ceļavējš.

spināls [lat. *spinalis* muguras (ģen.)] *biol., med.* Uz muguras smadzenēm attiecīgs. S-ie d z ī v n i e k i – mugurkaulnieki.

spins [a. *spin* griezties] *fiz.* Elementārdaļiņu iekšējs kustības daudzuma moments, kas nav saistīts ar to orbitālo kustību. S-a lielums ir kvantēts, un to nosaka s-a k v a n t u s k a i t l i s, ko parasti apzīmē ar s. *Fermionu* s-a kvantu skaitlis ir pusvesels skaitlis (piem., elektronam, protonam, neitronam $s=1/2$). *Bozonu* s-a kvantu skaitlis ir vesels skaitlis (piem., fotonam $s=1$).

spinu viļņi *fiz.* Spinu reorientācijas viļņi magnētiski sakārtotā vidē (*feromagnētiķi*, *antiferomagnētiķi*, *ferimagnētiķi*), kuri rodas, videi ārējas iedarbības rezultātā nonākot ierosinātā stāvoklī; spina noliece ierosinātā stāvoklī spinu mijiedarbības dēļ ir delokalizēta, tā izplatās vidē kā vilnis – *magnons*.

spirāle [v. *Spirale* < lat. *spiralis* < *spira* izliekums, likums] 1. *mat.* Plaknes likne, kas bezgalīgi tinas ap kādu punktu, tam tuvodamās vai no tā attālinādamās (piem., Arhimēda s., hiperboliskā s., logaritmiskā s.). 2. *aeron.* Pilotāžas figūra – gaisakuģa kustība pa spirāli. S. var būt augšupejoša vai lejupejoša, atkarībā no sānsveres – lēzena vai stāva s.

spirogrāfija [lat. *spirare* elpot + gr. *graphein* rakstīt] *med.* Plaušu funkcionālo spēju noteikšana ar aparātu spirogrāfu, kas pieraksta plaušu darbības grafisko attēlu.

spirometrs [lat. *spiritus* elpa, dzīvība < lat. *spirare* elpot + gr. *metron* mērs] *med.* Aparāts elpojamā gaisa tilpuma mērīšanai.

spirti [lat. *spiritus* elpa, dzīvība] *ķīm.* Organiski savienojumi, kas satur –OH grupas; pēc šo grupu skaita izšķir vienvērtīgos un daudzvērtīgos s-us.

spirtometrs *fiz., ķīm.* Aparāts, ar ko šķidrumā mēra *etilspirta* koncentrāciju.

spirts [lat. *spiritus* elpa, dzīvība] *pārt.* Vispārināts apzīmējums produktam, kura galvenā sastāvdaļa ir *etilspirts*; lieto alkoholisko dzērienu, medikamentu, sintētisko vielu u. c. gatavošanai. A b s o l ū t a i s s. – gandrīz pilnīgi no ūdens atbrīvots s.; lieto par šķīdinātāju, degvielu, reaģentu u. c. D z e r a-

m a i s s. – speciāli gatavots produkts, kas satur 95% alkohola un ko atšķaidītu izmanto par alkoholisku dzērienu.

splanhnoloģija [gr. *splanchnon* iekšas + *logos* jēdziens, mācība] *Anatomijas* nozare, kurā pēta iekšējos orgānus.

spodrpapīrs *papīr.* Sevišķi gluds un spodrs *papīrs*; apstrādāts glancēšanas iekārtā.

spogulis *fiz.* Optiska ierīce gaismas staru atstarošanai; parasti spoguļa virsma ir plakana, sfēriska, paraboliska vai elipsoidāla. Ā r ē j a i s s. *aut.* – atpakaļskata s., kas novietots transportlīdzekļa ārpusē vadītāja pārredzamības zonā. A t p a k a l s k a t a s. *aut.* – s., kurā transportlīdzekļa vadītājs var redzēt situāciju aizmugurē un daļēji transportlīdzekļa sānos. I e k š ē j a i s s. *aut.* – atpakaļskata s., kas novietots transportlīdzekļa salonā, autovadītāja priekšā.

spoguļattēlkadrs [spogulis + attēls + fr. *cadre* ietvars, ierāmējums] *kino* Kadrs, kura attēla daļu veido nelielu modeļu atveidi spoguļi.

spoguļkamera [spogulis + lat. *camera* velve; itabā] *fotogr., kino, tel.* Kamera, kuras optiskā sistēma ļauj operatoram redzēt filmējamo vidi tieši caur uzņemšanas objektīvu. D i v o b j e k t ī v u s. – s. ar divu dažādu funkciju objektīvu bloku – atsevišķai *asuma* iestādīšanai (*fokusēšanai*) un fotomateriāla uzņemšanai (eksponēšanai). V i e n o b j e k t ī v a s. – s. ar universālu *fotoobjektīvu*, ar kuru gan iestāda asumu un kadrē, gan eksponē fotomateriālu.

spoguļskatumeklētājs *fotogr.* Sk. *skatumeklētājs*

spoguļteleskops, reflektors *astr.* *Optiskais teleskops*, kura *objektīvs* ir ieliekts sfērisks vai parabolisks spogulis. Tā kā s-a objektīva fokālā plakne atrodas teleskopa caurules iekšpusē, parasti izmanto nelielu palīgspoguļi, kas maina staru gaitu. Ņ ū t o n a s i s t ē m a s s. – s., kurā staru gaitas maiņai izmanto plakanu palīgspoguļi, kas novietots 45° leņķī pret optisko asi. K a s e g r ē n a s i s t ē m a s s. – s., kurā staru gaitas maiņai izmanto izliektu palīgspoguļi, kurš novietots perpendikulāri optiskajai asij un kura fokusēto gaismu izvada pa atvērumu galvenā spoguļa centrā.

spoilers [a. *spoiler* plūsmas pārtraucējs] *aeron.*

Plāksne uz gaisakuģa spārna augšējās virsmas spārna cēlējspēka regulēšanai; lieto lidojuma augstuma vadībā, nemainot spārna uzplūdes leņķi (sk. arī *interceptors*).

spole 1. tekst. Pavediena uztinums uz patronas; priekšmets pavediena uztīšanai. **2. kino** Cilindriskais priekšmets ar apaļām sānu plāksnēm kinofilmas uztīšanai. I z j a u c a m ā s. – s., ko var izjaukt divās daļās, lai ērti izņemtu vai ievietotu uz *serdeņa* uztītu filmu. U z l ā d e s s. – hermētiski noslēgta 8 mm, 16 mm vai 35 mm filmas s. *tīrās filmas* glabāšanai un operatīvai kameras pārlādēšanai filmēšanas laukumā. **3. el. Solenoīds** – stiepļu spirāle, pa kuru laiž *elektrisko strāvu magnētiskā lauka* iegūšanai. I n d u k c i j a s s. – aizdedzes sistēmas ierīce, kas pārveido zemsprieguma līdzstrāvu augstsprieguma strāvā.

spondilīts [gr. *spondylos* skriemelis] (*spondylitis*) med. Skriemeļu (visbiežāk tuberkulozs) iekaisums.

spondiloze [gr. *spondylos* skriemelis] (*spondylosis*) med. Deformējoša mugurkaula slimība ar deģeneratīvām pārmaiņām skriemeļos.

sporaiņi (*Sporozoa*) biol. *Vienšūņu* tips; galvenokārt cilvēka un dzīvnieku iekššūnu *parazīti*.

sporangijs [gr. *spora* sēkla + *angeion* trauks] biol. Auga orgāns, kurā veidojas *sporas*.

sporas [gr. *spora* sēkla] biol. Mikroskopiski organismu veidojumi, ar kuriem tie vairojas un saglabājas nelabvēlīgos apstākļos.

sporaugi biol. Augi, kas vairojas un izplatās ar *sporām*.

sporofili [gr. *spora* sēkla + *phyllon* lapa] biol. *Paparžaugu* lapas, uz kurām veidojas *sporas*.

sporofīts [gr. *spora* sēkla + *phyton* augs], **sporogons** biol. Augu bezdzimumpaaudze, kas producē *sporas*.

sporogons [gr. *spora* sēkla + *gonē* dzimšana] biol. → **sporofīts**

sporoģenēze [gr. *spora* sēkla + *genesis* izcelšanās] biol. *Sporu* veidošanās process.

sprādzienbīstamība tehnol. Vielu spēja sprāgt vai detonēt, ja tās karsē vai iniciē ar triecienu, berzi vai citu vielu sprādzienu vai detonāciju.

sprādzienpiltuve ģeol. → **diatrēma**

spraudeņis dārkz., mež. Augu veģetatīvās pavai-

rošanas materiāls – izgriezta koka vai krūma *mātesauga* dzinuma daļa ar pumpuriem; izmanto augu *veģetatīvai pavairošanai*. K o k s n a i n i e s-ņi – pārkoksņējušos dzinumu s-ņi (apm. 10–30 cm gari ar vismaz 2–3 pumpuriem), ko sagatavo augu *miera periodā*, pēc lapu nobiršanas rudenī līdz pumpuru briešanas sākumam pavasarī. L a p a i n i e s-ņi – s-ņi, ko sagatavo un apsakņo augu aktīvā augšanas periodā no nenobriedušiem dzinumiem ar lapām. Z ā l a i n i e s-ņi – jaunu mātesaugu 5–6 cm garu nepārkoksņējušos dzinumu daļas ar 1–3 pumpuriem; vislabāk apsakņojas koku un krūmu ziedēšanas laikā atdalīti s-ņi.

spraudeņstāds dārkz., mež. No koksainā vai zālainā *spraudeņa* apsakņots un izaudzēts *stāds*.

spraugslēdzis fotogr. Sk. **slēdzis**

spraukumi lopk. Eļļas rūpniecības blakusprodukts, kas paliek pēc eļļas ekstrakcijas no sasmalcinātām eļļas augu sēklām; izmanto mājdzīvnieku ēdināšanai līdzīgi kā *lopbarības raušus*.

sprausla tehn. Slēgts profilēts noteiktu izmēru kanāls liela ātruma un noteikta virziena piešķiršanai darbvielas (šķidruma, gāzes) plūsmai. S-as izmanto smidzinātājos, miglotājos, iekšdedzes motoros. L a v a l a s., k o n v e r ģ ē j o š i d i v e r ģ ē j o š a s. – s., ar kuru var sasniegt ļoti lielu (gāzes vs. tvaika) izplūdes ātrumu, kas pārsniedz skaņas ātrumu; izmanto aktīvās turbīnās un reaktīvos dzinējos. R e a k t ī v ā s. – gaisa izejas kanāls no reaktīvā dzinēja, kurā potenciālā gāzes enerģija pārveidojas kinētiskajā enerģijā.

spreidings [a. *spread* izplešanās] ģeol. Mantijas konvekcijas strāvu izraisīta litosfēras plātņu horizontālā atbīdīšanās okeānu vidusgrēdu zonās.

sprieguma kritums līnijā el. *Sprieguma* avota un *patērētāja* spriegumu efektīvo vērtību ģeometriskā starpība.

spriegummainis el. Mērtransformators augsta maiņsprieguma pārveidošanai spriegumā, ko var izmērīt ar standarta *elektromērāparātiem*.

spriegums (sprieguma kritums) 1. el. Elektriskais s. – potenciālu starpība starp elektriskā lauka

vai elektriskā vadītāja diviem punktiem; mērvienība *volts* (V); mēra ar *voltmetru*. *C a u r s i t e s* s. – s., pie kura *dielektriķis* kļūst par elektriskās strāvas vadītāju. *F ā z e s* s. – s. *trīsfāžu* sistēmās starp *līnijas* vadu un *nullvadu*; s. starp zvaigznes *slēgumā* slēgta *ģeneratora*, *transformatora*, patērētāja *fāzi* un *nullpunktu*. Trīsfāžu sistēmās trijstūra slēgumā fāzes s. ir vienāds ar līnijas s.-u. *I n d u c ē t a i s* s. – s., ko vadītājā inducē laikā mainīga *magnētiskā plūsma*. *L ī n i j a s* s. – s. trīsfāžu sistēmā starp diviem līnijas vadiem. *N o m i n ā l a i s* s. – s. iekārtās, sistēmās nominālā darba režīmā. *P i e l a u j a m a i s* s. – *elektrodrošības* normās pieļautās s.-a vērtības, kas neapdraud cilvēka veselību vai dzīvību. *P r i m ā r a i s* s. – s. transformatora ieejā (uz transformatora *primārajām* spailēm). *S e k u n d ā r a i s* s. – s. transformatora izejā (uz transformatora *sekundārajām* spailēm). *S i n u s o i d ā l s* s. – *maiņspriegums*, kas laikā mainās pēc sinusoidāla likuma. Sk. arī *augstspriegums*, *līdzspriegums*, *pārspriegums*, *sprostsprriegums*, *zemspriegums*. *2. meh., tehn.* Mehāniskais s. – fizikāls lielums, kas raksturo ārējo faktoru iedarbības rezultātā deformētā materiālā radušos iekšējos spēkus (piem., kas rodas stikla izstrādājumos straujas dzesēšanas rezultātā); mērv. *SI mērvienību sistēmā* – *paskāls* (Pa). *G r a u j o š a i s* s. – s.-a vērtība, ar kuru stiepē slogots stienis pārtrūkst vai arī saliktā slogojumā (stiepe, vērpe, liece u. c.) lokālā punktā s.-a *tenzoram* ir tādas komponentes, kas izraisa sabrukumu. Graujošā s.-a vērtība statiskā slogojumā ir lielāka par graujošā s.-a vērtību dinamiskā (cikliskā) slogojumā. *N o r m ā l s p r i e g u m s* – s.-a komponente, kas dotā šķēluma punktā vērsta normāles virzienā; s.-a tenzorā ir trīs normālsprriegumi. *P i e l a u j a m a i s* s. – s.-a vērtība, kādu konstrukcijas elements ekspluatācijas laikā var izturēt ar zināmu drošības un izturības rezervi. Par pieļaujamo s.-u izvēlas daļu no izturības robežsprieguma vai daļu no tecēšanas robežsprieguma.

sproga *lopk.* Vilnas cirpuma vismazākais elements. Vilnas matiņi turas s-ā ar viļņojumu un *tauksviedriem*.

sprogkāji (*Cirripedia*) *biol.* Vēžveidīgo kārtā; vidēji lieli vēži, kuru ķermeņi apņēma kaļķa plātnes; dažreiz s. veido apaugumus uz kuģiem.

sprostekrāns *kino* Sk. **gaismas sprostekrāns**
sprostezers *ģeogr.* Ezers, kas radies, kalnu nogruvumiem, ledājiem vai lavas straumēm aizsprostojot upes ieleju.

sprostnogurums *lopk.* Putnu tehnoloģiskā slimība, kas saistīta ar kalcija trūkumu barībā; galvenās pazīmes ir samazināts muskuļu tonuss, kāju paralīze, *osteoporoze*, kaulu trauslums.

sprosts *lopk.* Noteikta lieluma metāla stieņu vai sieta būris dzīvnieku turēšanai.

sprostslānis *elektron.* Slānis, kas izveidojas *p-n pārejā*, ja tai pielikts *sprostsprriegums*. S.-im netiek cauri *vairākumnesēji*, tāpēc strāva ir ļoti maza.

sprostsprriegums *elektron.* *P-n pārejai* pielikts sprriegums, kad avota pozitīvais pols savienots ar pusvadītāja n apgabalu; p-n pārejā veidojas *sprostslānis*, kas laiž cauri tikai mazākumnesējus, tāpēc strāva ir maza.

sproststrāva *elektron.* Elektriskā strāva *p-n pārejā*, ja tai ir pielikts *sprostsprriegums*. S. palielinās, paaugstinoties p-n pārejas temperatūrai (apmēram divas reizes, temperatūrai pieaugot par 10 °C); no sprieguma s. ir atkarīga ļoti maz, jo, pieaugot spriegumam, sprostsblānis paplašinās un tā pretestība palielinās.

sprūdmehānisms *tehn.* Zobmehānisms turpatpatkāļkustības pārvēršanai pulsējošā vienvirziena rotācijas vai virzes kustībā; sastāv no sprūdrata ar nesimetriskiem profila zobiem, dzenošā un fiksējošā sprūda; lieto padeves mehānismos, darbmašīnās, par vienvirziena sajūgu (piem., velosipēdam).

spuldze *el.* Elektriskās apgaismošanas vai *elektromagnētisku*, cilvēka acīm neredzamu viļņu *ģenerējošo* ierīču daļa – stikla balons ar kvēldiegu. *D i e n a s g a i s m a s*, *l u m i n i s c e n c e s* s. – s. ar dienas gaismai līdzīgu gaismu. *D i v g a i s m u* s. – s. ar diviem kvēldiegiem, kas izstaro atšķirīgu gaismas stiprumu, kurš parasti atbilst tuvai un tālai gaismai. *H a l o ģ ē n s p u l d z e* – apgaismošanas s., kas pildīta ar fluora, hlora,

broma vai joda tvaikiem. Infrasarkanā s. – s. *infrasarkanā* staru iegūšanai. Neona s. – ar *neonu* pildīta s. Ultravioletā s., kvārca s. – s. *ultravioleto* staru iegūšanai. Sk. arī *kvēlspuldze*, *signālspludze*, *zibspuldze*.

spunde Koka aizbāznis mucai.

spuras *biol.* Ūdensdzīvnieku pārvietošanās orgāni; ir *bezmugurkaulniekiem* (dažiem *gliemežiem*), *apaļmutniekiem*, zivīm, dažiem *zīdītājiem* (vaļiem, jūrassirēnām).

spurdze *biol.* Ziedkopa, kuras ziedi atrodas kā nokarena vārpa uz ziedkopas galvenās ass.

spureklis (*rumen*) *lopk.* Pirmā un ietilpīgākā atgremotāju četrkameru kuņģa daļa, priekškuņģis.

spurgaliņas *biol.* Augu saknes uzsūcējnoslas virsējās kārtas šūnu izaugumi.

S "Sierra" jūrn. Starptautisks signāls – nozīmē "kuģa dzinēji strādā atpakaļgaitā".

stabilitāte [lat. *stabilitas (stabilitatis)* pastāvīgums, nemainīgums] 1. *kib.* Dinamiskas sistēmas īpašība, kas izpaužas tieksmē saglabāt esošo līdzsvara stāvokli neatkarīgi no sākumnosacījumu vērtībām. 2. *meh., tehn.* Konstruktijas vai tās elementu līdzsvara stāvoklis, kas saglabājas sloojumā līdz kritiskai slodzei. 3. *transp.* Transportlīdzekļa spēja pretoties ārējo spēku iedarbībai, kas izraisa novirzes no kustības virziena vai līdzsvara stāvokļa. Ir statiskā un dinamiskā s. Garenvirziena statiskā s., statiskā garenstabilitāte *aeron.* – lidmašīnas spēja pēc traucējuma ierosinātāja novēršanas patstāvīgi bez pilota līdzdalības atgriezties līdzsvarotā stāvoklī (attiecībā pret ātrumu un uzplūdes lēņķi).

stabilitātes teorija [lat. *stabilitas (stabilitatis)* pastāvīgums, nemainīgums; teorija] *mat.* Matemātikas nozare, kurā pēta diferenciālvienādojumu atrisinājumu – dinamisko sistēmu trajektoriju u. c. objektu, kā arī skaitļošanas procesa stabilitāti, t. i., atkarību no sākumnosacījumu maiņas.

stabilitrons [a. *stabilitron* < *stabilize* stabilizēt + (*elec*)tron elektrons] *elektron.* Elektronierīce, kam spriegums gandrīz nemainās, mainoties strāvai; lieto sprieguma stabilizēšanai un ierobežošanai. Gāz pildītais

s. – ar retinātu gāzi pildīts stikla balons, kurā darba laikā notiek mirdzizlāde. Pusstādītāju s. – *Zēnera diode*.

stabilizācija [lat. *stabilis* pastāvīgs, noturīgs] *ķīm.* Metožu un paņēmieni kopums, ko lieto, lai palielinātu materiālu izturību pret dažādu faktoru (temperatūras, gaismas, skābekļa u. c.) iedarbību pārstrādes, glabāšanas un ekspluatācijas laikā.

stabilizators [lat. *stabilis* pastāvīgs, noturīgs] 1. *tehn.* Ierīce, kas nodrošina kāda objekta vai sistēmas stabilitāti. Hidrauliskais s. – s., kas sastāv no diviem krusteniski ar cauruļvadiem savienotiem hidrocilindriem. Šķērssstabilizators – balstiekārtas ierīce, kas ar savu iekšējo pretestību mazina transportlīdzekļa virsbūves sānsveri. Vērpstieņa s. – stieņveida šķērssstabilizators, kura gali pievienoti labās un kreisās puses balstiekārtai; stieņa savēršanās rezultātā samazinās virsbūves sānsvere. 2. *aeron.* Lidaparāta spārnojuma horizontāla virsma, kas kopā ar augstuma stūres plāksni nodrošina garenisko stabilitāti un vadāmību (var būt nekustīga vai vadāma). 3. *el.* Frekvences s. – ierīce pastāvīgas frekvences automātiskai uzturēšanai neatkarīgi no svārstībām elektrības tīklā un slodzes lieluma. Sprieguma s. – ierīce pastāvīga sprieguma automātiskai uzturēšanai neatkarīgi no svārstībām elektrības tīklā un slodzes lieluma. 4. *elektron.* Parametriskais s. – s., kas satur *stabilitronu* un virknē ar sprieguma avotu slēgtu rezistoru; slodzi pieslēdz paralēli stabilitronam. Kompensācijas s. – s., kas stabilizē spriegumu ievērojami efektīvāk nekā parametriskais s.; satur virknē ar slodzi ieslēgtu regulējošo elementu, parasti tranzistoru, kas maina cauri plūstošo strāvu atkarībā no izejas sprieguma. 5. *ķīm.* Vielas vai to maisījumi, kas palēnina *polimēru* un *plastmasu* novecošanu: *termostabilizatori*, *antioksidanti*, *fotostabilizatori*, *antiradi* u. c.

stabilizētāji [lat. *stabilis* pastāvīgs, noturīgs] *pārt.* Vielas, ar kuru palīdzību veido un saglabā produktu vēlamu struktūru, konsistenci (reoloģiskās īpašības) u. c. īpašības.

stabs *mežr.* Slaidis, taisns skujkoku apaļais kok-

materiāls, ko izmanto sakaru un elektrolīniju būvē.

stacija [lat. *statio* atrašanās vieta] 1. Iestāde, kas zināmā nozarē apkalpo kādu teritoriju vai veic zinātnisku darbu. **Aeroloģiskā s.** – meteoroloģiskā dienesta iestāde, kas regulāri izdara temperatūras, gaisa mitruma, spiediena, vēju u. c. aeroloģiskus pētījumus atmosfēras augšējos slāņos. **Agrometeoroloģiskā s.** – hidrometeoroloģiskā dienesta iestāde, kurā regulāri izdara agrometeoroloģiskos novērojumus, seko lauksaimniecības kultūru attīstībai un sniedz prognozes. **Augstkalnu s.** – hidrometeoroloģisko novērojumu s. kalnos virs 2000 m virs jūras līmeņa, kur līdz ar meteoroloģiskiem elementiem pēta arī šļūdoņus, lavīnas, seljes, kalnu ezerus un prognozē bīstamās dabas parādības. **Hidroloģiskā s.** – hidroloģiskā dienesta iestāde upju, ezeru, purvu un jūras ūdeņu hidroloģiskā režīma elementu novērošanai. **Hidrometeoroloģiskā s.** – atmosfēras un hidrosfēras stāvokļa, procesu un režīma novērošanas vieta. **Meteoroloģiskā s.** – iestāde, kas regulāri mēra atmosfēras stāvokli. **Radiometeoroloģiskā s.** – iekārta automātiskai meteoroloģisko elementu mērīšanai un iegūto rezultātu pārraidīšanai pa radio. **Ūdens bilances s.** – specializēta hidrometeoroloģijas s., kas novēro ūdens bilances elementu un faktoru kopumu, fiksē to maiņas. Sk. arī *polārstacija*. 2. **dz.** Dzelzceļa līnijas sadales punkts ar ceļu izvērsi, kurā notiek vilcienu pieņemšana, aizlaišana, izmaiņas un apdzīšanas operācijas, kravu pieņemšana un izsniegšana, pasažieru pārvadājumu operācijas, vilcienu formēšana un izformēšana, manevru darbi u. tml. operācijas. **Iecirkņa s.** – sadales punkts, kurā notiek pasažieru un kravu tranzitvilcienu pieņemšana un aizlaišana, lokomotīvu un vagonu remonts, kravu iekraušana un izkraušana, uzņēmumu pievedceļu apkalpošana. **Kravu s.** – sadales punkts, kurā kravas iekrau un izkrau lielā apjomā. **Pasažieru s.** – sadales punkts, kurā notiek pasažieru iekāpšana un izkāpšana, pasta sūtījumu pieņemšana un pasažieru

vilcienu satiksmes organizēšana. **Pasažierutehniskā s.** – sadales punkts, kurā vilcienu sastāvus sagatavo reisam. **Starpstacija** – sadales punkts, kurā notiek vilcienu izmaiņa, apdzīšana un caurlaišana, kravu iekraušana un izkraušana, pasažieru iekāpšana un izkāpšana, bagāžas pieņemšana, uzglabāšana un izsniegšana. **Šķirošanas s.** – sadales punkts, kurā notiek kravas vilcienu apkope, remonts, formēšana un kravu operācijas. 3. **inf.** *Datoru tīkla terminālmezgls* vai starpmezgls, kur izvietotas *datu aprādes* vai pārsūtīšanas iekārtas un ar tām saistītā *programmatūra*. **Bāksignāla s.** – marķiergredzena *lokālā tīkla s.*, kas ziņo blakus esošajām s-ām par būtiskiem *bojājumiem*. **Datu s.** – *datu pārraides tīklā* – *datu galiekārtas*, *datu ķēdes galiekārtas* un, iespējams, arī kādas starpiekārtas apvienojums. **Tīkla s.** – jebkurš dators vai cita ierīce, kas pievienota tīklam, izmantojot tīkla *saskarnes* plati. 4. **biol.** *Populācijas dzīvesvieta*, kuras apstākļi nodrošina indivīda eksistenci un attīstību. 5. **biol.** Vieta, kur populācijas indivīdi uzturas kādu noteiktu laikposmu.

stacijas ceļi dz. Sliežu ceļi stacijas robežās.

stacionārs¹ [lat. *stationarius* stāvošs, nekustīgs] Nekustīgs, pastāvīgs, nemainīgs; tāds, kas paliek uz vietas.

stacionārs² [lat. *stationarius* stāvošs, nekustīgs] *med.* Ārstniecības iestāde, kurā ārstē slimniekus, tiem atrodoties tur zināmu laiku.

stacionārs stāvoklis fiz. Kvantu fizikā – atoma, molekulas vai kādas citas sistēmas stāvoklis, ko nosaka noteikts kvantu skaitļu kopums, parasti tas ir viens no iespējamajiem diskrētajiem enerģētiskajiem stāvokļiem, kurā var atrasties atoms vai molekula.

stādāmais šķēps *mež.* 95–105 cm garš, 4–5,4 kg smags rokas darbinstruments – ar rokturiem aprīkota tērauda stieņa galā piestiprināts 10–12 cm plats un 35–50 cm garš ķīļveida asmens stādāmās spraugas veidošanai. Praksē izplatīts arī nosaukums “Kolesova šķēps”.

stādāmā mašina Traktoram uzkarināta vai pusuzkarināta lauksaimniecības mašina stādāmā materiāla sadalīšanai pa lauku un iestrādei

augsnē. D ē s t u s. m. – s. m., kas stāda dārzeņu dēstus četrās vai sešās rindās; dēstus ievieto stādāmajos aparātos ar rokām; darba ātrums ir 0,5–1,5 km/h. K a r t u p e l u s. m. – s. m., kas sastāv no rāmja ar riteņiem, sēklas bumbuļu tvertnēm, stādāmajiem aparātiem, lemesīšiem un pārvadiem; rindstarpu platums 60 vai 70 cm, darba ātrums 4–9 km/h.

stādeņi mež. *Klonēts meža reproduktīvais materiāls*, kas iegūts ar *veģetatīvās pavairošanas* metodēm no *audu*, *meristēmu* un *protoplastu kultūrām*.

stādi dārz., mež. Lielāku izmēru meža reproduktīvais materiāls, ko iegūst, audzējot sējumus pēc pārsēšanas vēl 2–3 gadus. Sk. arī *dēsti*.

stadija [gr. *stadiōn*] *biol.* Periods, zināma attīstības pakāpe, attīstības, darbības fāze.

stafilokoki [gr. *staphylē* vīnogu ķekars + *kokkos* grauds] *biol.* Lodveida baktērijas, kas izraisa strutojošas saslimšanas.

stafiloma [gr. *staphylē* vīnogu ķekars + *homos* līdzīgs] (*staphyloma*) *med.* Acs cīpslenes vai radzenes norobežots izspiedums uz āru.

stagarveidīgie (*Gasterosteiformes*) *biol.* Viena no augstāko *kaulzivju* kārtām; tipiski pārstāvji stagari – jūras un saldūdeņu iemītņiki.

staignājs Staigņa, purvainā vieta.

staipeknveidīgie (*Lycopodiatae*) *biol.* *Paparžu* klase; daudzgadīgi vienādsoru un dažādsoru *lakstaugi*; stumbrs ložņājošs vai pacils.

stalagmīti [gr. *stalagma* pile] Minerālu, parasti kalcija karbonātu, dažāda lieluma stabi un konusi uz alas grīdas, kas veidojas, izgulsnējoties no mineralizētiem pazemes ūdeņiem, kuri pil no alas griestiem.

stalagnāti, stalaktoni [gr. *stalattein* pilēt] *min.* Minerālu kolonnas karsta alās, kas rodas, savienojoties *stalagmītiem* un *stalaktītiem*.

stalaktīti [gr. *stalaktos* pilošs] 1. *min.* Minerālu lāstekveida un bārkstveida veidojumi pie alas griestiem; rodas no pilošiem mineralizētiem ūdeņiem. 2. *arhit.* Prizmatiski dekoratīvi elementi, kas novietoti cits virs cita pārkaru rindās (rotā nišu velles, trompus, puskupolus, karnīzes u. tml.); izplatīti viduslaiku arābu un islama arhitektūrā.

stallis lopk. Mitne zirgu turēšanai un kopšanai.

stampa Vālei līdzīgs priekšmets materiālu, vielu saspiešanai, sablīvēšanai.

standartatmosfēra [a. *standard* + *atmosfēra*] *aeron.* Nosacīta atmosfēra, kuras parametri nav atkarīgi no meteoroloģiskajiem apstākļiem un kura pamatojas uz ilgstošu novērojumu rezultātiem. S-ai ir šādi galvenie fizikālie raksturlielumi: atmosfēras spiediens jūras līmenī – 1013,25 hPa, temperatūra jūras līmenī +15 °C, blīvums jūras līmenī 1,225 kg/m³, temperatūras gradients: līdz 11 km augstumam (–6,5 °C/km), no 11–20 km (0 °C/km), 20–32 km (+1 °C/km).

standartizācija *st.* Noteikumu, normu u. tml. izstrādāšana tādu uzdevumu risināšanai, kas attiecīgā nozarē atkārtojas. N a c i o n ā l ā s. – s-as darbība vienas valsts ietvaros. S t a r p t a u t i s k ā s. – s., kurā piedalās vairākas suverēnas valstis.

standartlaktācija lopk. 305 slaukšanas dienu ilga *laktācija*.

standartnovirze, kvadrātiskā novirze *mat. Gadījumlīluma* statistiskā novērtējuma kvalitātes raksturojums $\sigma(X) = \sqrt{D(X)}$, kur $D(X)$ ir gadījumlīluma X *dispersija*.

standarts [a. *standard*] *st.* *Standartizācijas* darba konkrēts rezultāts (dokuments, pamatvienība, fizikāla konstante vai fizikāls priekšmets), kas iegūts, izmantojot zinātnes un tehnikas sasniegumus un praktisko pieredzi; s-u apstiprinājusi kompetenta organizācija.

staniols [v. *Stanniol* < it. *stagnolo* alvas plāksnīte < lat. *stannum* alva] *ķīm.* Plāna alvas folija – iesaiņojamais materiāls.

stāpelis [hol. *stapel*] 1. *jūrn.* *Eliņa* slīpāis pamats uzbūvētā vai izremontētā kuģa nolaišanai ūdenī. 2. *aeron.* Pamats vai platforma gaisakuģu būvei.

stara atpakaļgājiens *tel.* Elektronu kūļa strauja refrakcija pēc rindas izvēršes pabeigšanas uz nākamās rindas sākumu.

starjauda *astr.* Pilnā enerģija, ko zvaigzne vai cits kosmiskais objekts izstaro laika vienībā. Astronomijā par s-as mērvienību parasti izmanto Saules s-u ($3,9 \times 10^{26}$ W).

starjaudas klases *astr.* Zvaigžņu iedalījums pēc to *starjaudas* un atrašanās vietas *Hercšprunga–Rasela diagrammā*. Pirmā s. k-e –

pārmilzu zvaigznes; otrā s. k-e – spožās milzu zvaigznes; trešā s. k-e – normālās milzu zvaigznes; ceturtā s. k-e – submilzu zvaigznes; piektā s. k-e – galvenās secības zvaigznes; sestā s. k-e – subpundurzvaigznes; septītā s. k-e – baltie punduri.

stārķveidīgie (*Ciconiiformes*) *biol.* Putnu kārtā; dažāda lieluma putni ar garu kaklu un kājām, zoofāgi (stārķi, gārņi, flamingi u. c.).

starmetis kino, tel. → **prožektors**

starojuma pēcefekti *fiz.* Radiācijas iniciētā polimerizācija (precīzāk, polimēra vidējās molekulas palielināšanās), kas turpinās pēc starošanas beigām.

starojuma uztvērējs *astr.* Ierīce, ar ko iespējams konstatēt un izmērīt elektromagnētisko starojumu; to novieto *teleskopa* fokālajā plaknē. Par s. u-u astronomijā izmanto bolometru, dzirksteļkameru, fotoelektronu daudz-kāršotāju, fotoplati, *lādiņa saites matricu*, proporcionālo skaitītāju, *radiometru*, scintilāciju skaitītāju u. c.

starojums *fiz.* Elektromagnētiskais s. – elektromagnētiskie viļņi, ko veido elektriskā un magnētiskā lauka harmoniskas svārstības, kas notiek savstarpēji perpendikulārās plaknēs un ir perpendikulāras viļņa izplatīšanās virzienam. Brīvā telpā elektromagnētiskie viļņi izplatās ar *gaismas ātrumu*. *C e r e n k o v a s.* – zilganās krāsas s., ko izstaro elementārdaļiņas ar lielu enerģiju, kustoties caurspīdīgā vidē ar ātrumu (v), kas pārsniedz gaismas ātrumu (c) šai vidē.

starpcirte *mež.* *Cirte*, kuras galvenais mērķis ir vērtīgu, noturīgu un kvalitatīvu vēlamā sastāva mežaudžu izaudzēšana; te ietilpst sastāva kopšanas cirte, krājas kopšanas cirte un rekonstruktīvā cirte.

starpelementi *poligr.* *Iespiedformas* daļa, uz kuras netiek uzklāta poligrāfijas *iespiedkrāsa*.

starpgalaktiku vide *astr.* Ļoti retināta vide – gāze, putekļi, *relikststarojums* un *neitrīno*, kas atrodas telpā starp galaktikām; putekļveida komponents ir nenozīmīgs. S. v. ir gandrīz pilnīgi jonizēta; gāzes temperatūra ir augstāka par 100 000 K. Sk. arī *Visuma* vidējais *blīvums*.

starpredzens *fotogr.* Starp fotoobjektīvu un

fotoaparātu ievietojams gredzens, kas, pagarinot *fokusēšanas* attālumu, dod iespēju fotografēt no tuvākas distances, nekā to pieļauj fotoobjektīva un fotoaparāta konstrukcija.

starpkadru pāreja kino, tel. Paņēmieni, ar kādu tiek veikta attēlu nomaļņa *montāžas* vietā. S. p. ir, piem., diafragmas atvēršanās – kadra sākums, attēlam atklājoties no tumsas pieaugošā aplī, vai arī satumsums un izgaismošanās – attēla satumšana līdz pilnīgi melnam ekrānam kadra beigās un izgaismošanās no pilnīgi melna ekrāna nākamā kadra sākumā.

starpklājs, tvīndeks *jūrn.* Telpa kravas tilpnē (sauskravas kuģī) starp klājiem, tā sadala kravas tilpni vairākos stāvos.

starpkrautuve *mežr. Sk.* *kokmateriālu krautuve* *starplikas* *kopakstr.* Noteikta biežuma, platuma un garuma listes, ko lieto zāgmateriālu krautnēs vai kamerās, lai nodrošinātu žāvēšanas aģenta cirkulāciju krautnēs un žāvēšanas laikā nenotiktu materiālu deformācijas.

starpliktuve *inf.* *Logošanas* vidē rezervēts *atmiņas* apgabals, kurā kāda dokumenta kopija vai izgriezums no tā (*teksts* vai *grafika*) tiek saglabāts, lai to vēlāk ievietotu tai pašā vai citā dokumentā.

starpmolekulārā mijiedarbība *fiz.* Elektriski neitrālu molekulu vai atomu mijiedarbība, kas nosaka šķidrumu un molekulāro kristālu esamību, reālo gāzu atšķirību no ideālās gāzes.

starpniekserveris [starpnieks + a. *server* apkopotājs] *inf.* *Serveris*, kas atrodas starp klienta *lietojumprogrammu* (piem., *tīmekļa WWW pārlūkprogrammu*) un īsto serveri. S. pārķer visus īstajam serverim adresētos *pieprasījumus* un pārbauda, vai nevar pats tos izpildīt. Ja s. nevar kādu no pieprasījumiem izpildīt, tad tas šo pieprasījumu pārsūta īstajam serverim. Sk. arī *starpniekvārteja*.

starpniekvārteja *inf.* *Vārteja*, kas nodod *tīmekļa WWW pārlūkprogrammas* *pieprasījumu* vienotā *resursu* vietrāža ārējam serverim un nosūta atpakaļ iegūto *informāciju*. S. pilda klientam uzticama aģenta *funkcijas*, kas klienta uzdevumā īsteno *pieeju tīklam*.

Internet. S. parasti ir saistīta ar *ugunsmūri*, un tās galvenais uzdevums ir izveidot barjeru, kas aizsargā klientu no nesankcionētas pieejas.

starporbitālais velkonis *kosm.* *Raķetes* pakāpe, ko izmanto, lai *kosmisko lidaparātu* nogādātu no zemas orbītas plānotajā orbītā (piem., *ģeostacionārajā orbītā*) vai palaistu *starpplanētu lidojumā*.

starpārveidotājs *metr., tehn. Sk. mērpārveidotājs*

starpplanētu lidojums *kosm.* Kosmiskais lidojums ar nolūku sasniegt citas planētas apkārtni un veikt tās pētījumus no pārlidojuma trajektorijas, ievadīt *starpplanētu zondi* planētas mākslīgā pavadoņa orbītā vai nolaieties uz šīs planētas. Vismazāko enerģijas patēriņu prasa s. l. pa *H o m a n a e l i p s i*, kura veido pieskari ar starta un mērķa planētas orbītām un kuras vienā fokusā atrodas Saule.

starpplanētu vide *astr.* *Saules vējš*, magnētiskais lauks, *kosmiskais starojums*, putekļi un gāze, kas aizpilda *Saules sistēmu*. S. v. pakāpeniski pāriet *starpzvaigžņu vidē*.

starpplanētu zonde *kosm.* Automātisks *kosmiskais lidaparāts* lidojumam *starpplanētu telpā*, visbiežāk – uz citas planētas apkaimi, tas ir apgādāts ar pētniecisko aparāturu, trajektorijas korekcijas (sk. *manevrs*) dzinēju, radiosakaru sistēmu; par elektriskās enerģijas avotu s. z-ēs izmanto *Saules baterijas* vai *radioizotopiskos termoelektrogeneratorus*.

starpprodukts *tehnol.* Daudzstadiju sintēzes vai tehnoloģisko procesu starpstadijās iegūta viela vai materiāls.

starpasasuma ūdeņi *ģeol.* Pazemes ūdeņi, kas atrodas starp mūžīgi sasalušo iežu slāņiem mūžīgā sasasuma zonā.

starpšiena būv. Iekšējā nenesošā siena, ko iebūvē starp ēkas ārsienām un iekšējām kapitālajām sienām, lai sadalītu telpu. *G a l d n i e k u s.* – koka s., kuras augšdaļā ir stikloti vairogi. *K a r k a s u s.* – s. no koka karkasa, aizpildījuma un apšuvuma; statņus veido no latām vai dēļiem, apšuvumam izmanto dēļus, kokskaidu vai kokšķiedru plātnes, sausā apmetuma loksnes, aiz-

pildījumam – *izdedžus*, zāģskaidu un pulverkaļķu maisījumu, *izdedžbetonu*, *skaidbetonu*, *minerālvati*. *M o n o l i t ā s.* – no parastā betona, izdedžbetona, ģipšbetona, skaidbetona u. c. betoniem veidota s.; karkasu veido no dažādiem materiāliem, stieģrojumu liek vertikāli un horizontāli. *S a l o k ā m ā s.* – karkasa konstrukcijā pa vadulām uz metāla vai cita materiāla rulliņiem pārbidāma s. telpu īslaicīgai paplašināšanai vai sadalīšanai. *S t i k l a b l o k u s.* – pašnesoša s., ko lieto telpu apgaismošanai, kurām nav logu. *V a i r o g u s.* – s. no divu vai trīs dēļu kārtu vairogiem, vairogu augstums parasti ir vienāds ar telpas augstumu, to veidošanai var izmantot zemas kvalitātes kokmateriālus.

starpšienasskapis *mēb.* Skapis telpas sadalījumam atsevišķās zonās.

starpstiklošana *inf.* Tiklu apvienošanas tehnoloģija, kas nodrošina atsevišķu *lokālo* tiklu apvienošanu teritoriālajā tīklā un teritoriālo tiklu apvienošanu lielākos teritoriālajos tīklos. S-ai izmanto tādas *ierīces* kā, piem., *vārtejas*, *maršrutētājus* un *tiltus*.

starpzvaigžņu vide *astr.* Gāze (apm. 99% s. vides masas), putekļi, magnētiskais lauks un *kosmiskais starojums*, kas piepilda telpu starp zvaigznēm un *miglājiem* mūsu Galaktikā un citās galaktikās. S. v. pakāpeniski pāriet *starpgalaktiku vidē*.

starpzvaigžņu vides fizika *astr.* *Astrofizikas* nozare, kurā pēta *starpzvaigžņu vides* sastāvu un īpašības. Sk. arī *miglāju fizika*.

stars 1. *fiz.* Šaura, noteiktā virzienā orientētu elektromagnētisko viļņu vai elementārdaļiņu izplatīšanās josla. *I n f r a s a r k a n i e s i e l.* – ar cilvēka aci neuztverami elektromagnētiskie *viļņi*, kuru *viļņa garums* ir apm. 0,75 līdz 2 milimetri (siltuma s-i). *U l t r a v i o l e t i e s i* – ar cilvēka aci neuztverami elektromagnētiskie viļņi, kuru viļņa garums ir apm. 20–4000 *angstrēmu*. 2. *mat.* Pus-taisne – taisnes daļa, kas atrodas vienā pusē no kāda dotā punkta uz tās.

starta logs *kosm.* Laika intervāls, kurā pieļaujams *kosmiskā lidaparāta* starts ar nolūku sasniegt citu – orbītā ap Zemi lidojošu – KLA vai veikt *starpplanētu lidojumu*.

starta paātrinātājs *aeron.* Lidaparāta palīgdziņējs īslaicīgai vilces palielināšanai pārloties; lieto cietās degvielas raķešdzinējus, ko pēc darba beigām noņem.

starta raķešdzinējs *kosm.* Raķešdzinējs ar lielu vilci, kurš līdztekus ar galveno raķešdzinēju nodrošina kosmiskā lidaparāta startu no Zemes; parasti izmanto cietās degvielas ķīmisko raķešdzinēju.

starterbarība *lopk.* Kombinētās spēkbarības veids, kas paredzēts jaundzīvniekiem (sivēniem, teļiem, jēriem, broileriem) audzēšanas vai nobarošanas sākumperiodā – pirmajās dzīves nedēļās. Izgatavo rūpnieciski pēc zinātniski pamatotām receptēm.

starteris [a. *starter*] *tehn.* Ierīce, kas griežot iekšdedzes motora vārpstu, iedarbina motoru. **E l e k t r i s k a i s s.** – s., kas sastāv no elektromotora un mehānisma tā savienošanai ar griežamo vārpstu. **P n e i m a t i s k a i s s.** – ar saspiestu gaisu darbināms s. Sk. arī *elektrostarteris*.

starts [a. *start*] **1. kosm.** Kosmiskā lidojuma sākums, kad tiek iedarbināti nesējraķetes raķešdzinēji, to vilce pārsniedz debess ķermeņa pievilksanas spēku un kosmiskais lidaparāts uzsāk kustību. **2. aeron.** Brīdis, kad sākas lidmašīnas ieskriešanās, lai pāceltos gaisā.

statika [v. *Statik* < gr. *statikos* stāvošs] *meh.* Mehānikas nozare, kurā pēta ķermeņu līdzsvaru spēku iedarbībā; aplūko paņēmienus, kā sadalīt dažādus spēkus, atrast to kopīgo iedarbību uz materiālo objektu, noteikt materiālā objekta smagumcentru un izdarīt citas darbības ar spēkiem.

statistika [v. *Statistik* < lat. *status* stāvoklis] Zinātnes nozare, kurā pēta cilvēku sabiedrības, dabas parādību u. c. kvantitatīvās pārmaiņas; statistisko datu savākšana, attēlošana, analīze un interpretācija.

statistiskā fizika Teorētiskās fizikas nozare, kurā pēta makrosistēmu fizikālās īpašības, izmantojot priekšstatus par to mikrouzdevību.

statistiskā hipotēze *mat.* Hipotēze par pētāmās ģenerālkopas sadalījumfunkcijas raksturu vai parametru vērtībām.

statīvs [lat. *stativus* stāvošs, nekustīgs] *fotogr.* Saliekama vai stacionāra ierīce fotoapa-

rāta, kinokameras vai videokameras stabilam atbalstam fotografēšanas vai filmēšanas laikā. **S-a g a l v a –** mehāniskais s-a mezgls, uz kura uzņemšanas laikā nekustīgi nostiprina fotoaparātu, videokameru vai kinokameru.

statne *tehn.* Mašīnas korpusa galvenā sastāvdaļa, kam piestiprina agregātus, mehānismus, mezglus u. c. mašīnas daļas; uzņem slodzi, kas rodas, mašīnai darbojoties.

statnis *tehn.* Balsta elements (celtnē, ierīcē) – stienis, balķis u. tml. (piem., stūres s.).

stators [a. *stator*] *el.* Elektriskās mašīnas nekustīgā daļa.

statoskops [gr. *statos* stāvošs + *skopein* skatīties] Ļoti jutīgs *barometrs*, kas rāda visnecīgākās atmosfēras spiediena pārmaiņas.

stāvbūve *būvn.* Celtnē, kuras sienas veido statenisli cits pie cita likti apaļkoki vai šķautņi.

stāveplis Šahtas krāsns materiālu karsēšanai un kausēšanai; lieto metalurģijā, kaļķu un romāncementa ražošanā.

stāvoklis *fiz.* Materiālo objektu ieņemtais vietas telpā un laikā; apraksta ar mainīgiem parametriem diferenciālā formā, ievērojot papildu noteikumus (sākot ar visvienkāršākajiem saišu vienādojumiem līdz pat nepārtrauktas vides mehānikas sakarībām). **S ā k u m a s.** – materiālā objekta s. pret atskaites sistēmu kustības pētīšanas sākumā. **S t a c i o n ā r s s.** – fizikālās sistēmas s., kurā tās stāvokļa parametri nav atkarīgi no laika (piem., šķidruma plūsma atrodas stacionārā s-i, ja tās ātrums vai citi lielumi ikvienā plūsmas punktā ir nemainīgi).

stāvokļa līnija *aeron.* Līnija uz zemeslodes virsmas ar vienādu *aeronavigācijas* parametra lielumu, piem., vienāda attāluma līnija ir riņķa līnija ar centru vietā, kurā uzstādīts *retranslators*.

stāvokļa vienādojums *siltumt.* Sakarība, kas savstarpēji saista homogēnas termodinamiskās sistēmas parametrus, ja tā atrodas termodinamiskā līdzsvarā; s. v. ir Klapeirona vienādojums ideālai gāzei un van der Vālsa vienādojums reālai gāzei. Vienkāršām termodinamiskām sistēmām (gāzēm) s. v. ir sakarība starp gāzes spiedienu (p), tilpumu (V) un absolūto temperatūru (T): $f(p, V, T)=0$.

stāvotnes augstums hidr. Viens no *Bernulli* vienādojuma locekļiem – šķidruma īpatnējā potenciālā enerģija, ko izsaka ar augstumu virs patvaļīgi pieņemta atskaites līmeņa.

stāvotnes enerģija hidr. Viens no *Bernulli* vienādojuma locekļiem – raksturo darbu, kas jāpatērē, lai vienu kg šķidruma paceltu dotajā augstumā.

stāvs 1. arhit., tehn. Vertikālās uzbūves horizontāla konstruktīvā daļa, kas no augšas un apakšas norobežota ar griestiem un grīdu.

2. mež. Sk. audze (audzes stāvs).

stāvšķautnis Atsevišķi izslēdies ledus gabals ledus segā vai starp ledus laukiem.

stāvavads Stacionāri nostiprināms lamatu tipa zvejas rīks zvejošanai ūdenstilpju piekrastē; sastāv no izturīga linuma un karkasa, kas nostiprināts ar trosēm, enkuriem, mietiem vai pāļiem, veido lamatas (pagalmu un krātīņus).

stāze [gr. *stasis* stāvēšana] *med.* Plūsmas paliecināšanās vai apstāšanās asinsvados, limfvados vai zarnās.

stearīns [gr. *stear* tauki] *ķīm.* 1. *Glicerīna* un *stearīnskābes* esteris, daudzu tauku sastāvdaļa. 2. *Stearīnskābes* un *palmitīnskābes* maisījums, no kā gatavo svecas.

stearīnskābe *ķīm.* Organiska viela $C_{17}H_{35}COOH$, visu cieto tauku sastāvdaļa.

steidzināšana dārzk. Agrotehnikas paņēmieni, ar ko dārzenus, puķes, augļus un ogas iegūst laikā, kad atklātā laukā to raža nav iespējama; lai izbeigtu augu miera periodu un tie sāktu augt un attīstīties, regulē apgaismojumu, temperatūru, gaisa un augsnes mitrumu.

steliņģis lopk. Norobežota telpas daļa, kurā katru atsevišķi tur nepiesietus vaislas un darba ķēves ar kumelēm, ērzeļus un sporta zirgus.

stelles tekst. Iekārta, kurā auž audumu. **A t s p o l u s.** – s., kurās audus šķirienā ievada ar atspoli. **B e z a t s p o l u s.** – s., kurās audu nesējs nesatur rezerves audu uztinumu. **H i d r a u l i s k ā s s.** – bezatspoļu s., kurās audus šķirienā ievada ar ūdens strūklu. **M i k r o a t s p o l u s.** – bezatspoļu s., kurās audu šķirienā ievada ar speciālām mikroatspolēm, kas nenes audu uztinumu, bet satver tikai tā galu un ievada šķirienā. **P n e i m a t i s**

k ā s s. – bezatspoļu s., kurās audus šķirienā ievada ar gaisa strūklu. **P n e i m o r a p ī r u s.** – bezatspoļu s., kurās audus šķirienā ievada ar gaisa strūklu un *rapīriem*. **R a p ī r u s.** – bezatspoļu s., kurās audus šķirienā ievada ar vienu vai diviem rapīriem.

stenga [hol. *steng* kāts] *jūrn.* Pagarināta masta augšējā daļa; fokmastam – fokstenga, grotmastam – grotstenga, bezānmastam – kreisstenga.

stenobionti [gr. *stenos* šaurs + *bios* (biontos) dzīvība, dzīve] *biol.* Organismi, kas dzīvo apstākļos ar šauru vides pārmaiņu amplitūdu, *ekoloģisko valenci*.

stenohalīni [gr. *stenos* šaurs + *hals* sāls] *biol.* Organismi, kas piemērojušies dzīvei šaurā vides sāļuma diapazonā.

stenokardija [gr. *stenos* šaurs + *kardia* sirds] (*stenocardia*) *med.* Lēkmjveida sāpes sirds apvidū, kas rodas sakarā ar skābekļa trūkumu sirds muskulī.

stenoze [gr. *stenos* šaurs] (*stenosis*) *med.* Vadorgānu vai dobumu sašaurināšanās.

stents [gr. *stenos* šaurs] *med.* Endoprotēzes veids, ko ievada bojātajā asinsvadā.

stepe *geogr.* Relatīvi līdzens, plašs bezmežu līdzenums Dienvidaustrumeiropā un Sibīrijā, klāts ar sausumizturīgu graudzāļu, sīpolaugu un citu lakstaugu veģetāciju. **S-e-s i e p l a c i ņ a** – gandrīz līdzens, parasti ieapaļš pazeminājums, kas sastopams pa vienam vai grupās ūdensšķirtņu līdzenās virsmās pustuksnešu, stepju vai mežastepju zonās.

steradiāns [gr. *stereos* telpisks + *radiāns*] *mat.* Telpas leņķis, kas izšķēļ no tā virsotnei apvilktas sfēras ar rādiusu r virsmas daļu, kuras laukums ir r^2 .

stereobāze [gr. *stereos* telpisks + *bāze*] *fotogr.* *Stereofotogrāfijā* – attālums starp uzņemšanas objektīvu *optiskajām asīm*, vienāds ar vidējo attālumu starp cilvēka acīm.

stereofotogrāfija [gr. *stereos* telpisks + *fotogrāfija*] *fotogr.* *Fotoattēlu* stereopāru iegūšana, kurus aplūkojot, stereoskopā rodas telpiskuma (stereoskopiskuma) iespaids.

stereofotogrammetrija [gr. *stereos* telpisks + *phōs* (*phōtos*) gaisma + *gramma* pieraksts + *metrein* mērīt] *Fotogrammetrijas* daļa; metode

stereoainu ģeometriskai interpretācijai, lai sastādītu apvidus topogrāfiskos plānus, kartes vai noteiktu uzņemta objekta telpiskās koordinātas.

stereoķīmija ķīm. Ķīmijas nozare, kurā pēta atomu sakārtojumu molekulās.

stereometrija [gr. *stereos* telpisks + *metrein* mērit], **telpas ģeometrija** mat. Elementārās ģeometrijas nozare, kurā aplūko telpas figūru un ķermeņu īpašības (pretstatā *planimetrijai*).

stereometrs [gr. *stereos* telpisks + *metron* mērs] Aparāts reljefa stereoskopiskai zīmēšanai.

stereopāris [gr. *stereos* telpisks + *pāris*] fotogr. Divi fotogrāfiski telpiska objekta attēli, kas iegūti, uzņemot no diviem, no objekta vienādi attālinātiem punktiem, kuru attālums (stereobāze) parasti ir vienāds ar vidējo attālumu starp cilvēka acīm.

stereoskopija [gr. *stereos* telpisks + *skopein* skatīties] kino Tehnika trīsdimensiju attēla iegūšanai un demonstrēšanai ar īpašu optisku līdzekļu (brīļļu vai ekrānu) palīdzību.

stereoskops [gr. *stereos* telpisks + *skopein* skatīties] fotogr. Ierīce stereofotogrāfiju aplūkošanai; sastāv no lēcu, prizmu vai spoguļu un lēcu pāra; divi plakanie stereopāra attēli (ko s-a aplūko katru ar savu aci) binokulārās redzes dēļ rada viena telpiska attēla iespaidu.

sterilizācija [lat. *sterilis* neauglīgs] 1. pārt. Produkta karsēšana un izturēšana noteiktu laiku noteiktā temperatūrā virs 100 °C, kurā iet bojā sīkbūtnu veģetatīvās formas un sporas. **R a d i ā c i j a s s.** – pārtikas produktu, iesaņojuma materiālu, medikamentu un medicīnisko piederumu mikrobioloģiskās tīrības nodrošināšana, izmantojot jonizējošā starojuma baktericīdo iedarbību. 2. *biol.* Mikroorganismu un to sporu iznīcināšana ar dažādām fizikālām un ķīmiskām metodēm. 3. *med., vet.* Pēcnācēju radīšanas spēju iznīcināšana, saglabājot dzimumdziedzeru endokrīno funkciju (piem., pārsienot vai pārgriežot olvadus, izoperējot dzimumdziedzerus).

sterilizējošā doza Sk. **doza**

sterīni [v. *Sterin* < gr. *stereos* ciets] ķīm. *Steroīdu* grupas organiskas vielas, lielmolekulāri

spirti, kas ir gandrīz visu augu un dzīvnieku taukvielu sastāvā.

steroidi [a. *steroid* < *ster(ol)* sterīns + gr. *eidos* veids] *biol., ķīm.* Organisko savienojumu grupa, pie kuras pieder *vitamīni* (D grupa), *dzimumhormoni*, virsnieru garozas *hormoni*, sirds *glikozīdi*, *sterīni* un dažī *alkaloīdi*. Daudzus lieto ārstniecībā.

sters [gr. *stereos* telpisks], **krāvummērs** *mežr.* Viena no divām mēža taksācijas tilpuma mērvienībām, ko lieto grēdās krauto materiālu tilpuma izteikšanai. Sk. arī *ciešmērs*.

stetoskops [gr. *stēthos* krūtīs + *skopein* skatīties] *med.* Caurulīte (ar paplašinājumu galos) slimnieku izklausīšanai.

stiebrošana lauks. *Graudzāļu* dzimtas augu attīstības fāze – stiebru augšana garumā. S-as laikā intensīvi aug arī lapas, s-as beigās parasti ir izveidojusies lielākā daļa zaļmasas, palielinās sausnas procents.

stiebrs (*culmus*) *biol.* Cilindrisks, nezarots, posmos parasti dobs, mezglos uzpūsts *graudzāļu* dzimtas augu *stumbrs*; dažām graudzālēm (piem., kukurūzai) s. ir ar pilnu vidu.

stiebrzāles lauks. *Graudzāļu* dzimtas augi, vairāk nekā 100 sugu, piem., aīrenes, auzenes, parastā dižauza, parastā kamolzāle, parastais miežubrālis, skāresnes, smilgas, timotiņi. Izmanto kultivēto pļavu un ganību ierīkošanai (iegūst zaļmasu un sienu).

stiegrbetons būvn. Betons, kurā iestrādāts cita materiāla *stiegrojums*.

stiegrojums, armatūra meh. Tērauda vai cita izturīga materiāla (piem., oglekļa šķiedras) stiepi, stieples vai to grupējumi (troses, tauvas, kūļi, sieti, karkasi), kas iestrādāti konstrukciju elementos, lai palielinātu to izturību.

stienis meh. Nesošās konstrukcijas elements, kura šķēlumu smaguma centri atrodas uz vienas taisnes. **L i k s s.** – konstrukcijas stieņveida elements, kura šķēlumu smaguma centri neatrodas uz vienas taisnes, bet novietoti uz laužas taisnes (piem., rāmis) vai nepārtrauktas līnijas (piem., arka).

stiepe fiz., meh. Stieņa sloģojums, kurā tā galos darbojas vienmērīgi izkliedēti pa normāli prom no stieņa vērsti spriegumi. **A s i m e t r i s k ā s.** – s-es spēku darbības speciāls

- gadījums, kurā uz apaļu vai prizmatisku stieni tā gala punktus darbojas tam paralēli divi pretēji spēki, kuru pielikšanas punkti galos nesakrīt ar laukumu smaguma centriem.
- stieplūzmava pārt.** Speciālas konstrukcijas dzelzs stieple, ko lieto dzirkstošo vīnu pudeļu korķu nostiprināšanai.
- stiepnis meh.** Garš stienis, kas slogots garenvirzienā.
- stieņšana ā. apstr.** Izžāvēta, mitrināta pusfabrikāta apstrāde ar deformāciju, s-u, locīšanu, lai padarītu ādu mīkstu, elastīgu un palielinātu ādas laukumu. Apavu apakšu ādai šī operācija nav nepieciešama.
- stiga mež.** Mežā mākslīgi izveidota josla, kas norobežo dažādus meža gabalus: īpašumus (robežstigas, 2 m platas), kvartālus (kvartālstigas, 5 m), cirsma (vizūrtidziņas, 0,5 m).
- stiga (flagella) lauks.** Augu veģetatīvās vairošanās orgāns – ložņīga virszemes vasa ar gariem un tieviem posmiem, kurai mezglu vietās attīstās virszemes vasa un piesaknes.
- stigmatas** [gr. *stigma* dūriens, rēta, zīme] *biol.* Traheju atveres posmkāju ķermeņa sānos.
- stigošana dārkz.** Dārkopības paņēmieni augļu koku stumbru mizas pasargāšanai no plīšanas – stumbra mizā ar dārza naža asmens galu izdara 8–12 cm garus vertikālus iegriezumus.
- stigrība fiz., meh.** → viskozitāte
- stigtangas apg.** Kailgūžu tangas, kas sastāv tikai no priekšējās trīsstūrveida vai trapecveida slejas, kuru notur tieva, stāipīga jostas aukla un stāipīgas starpgūžu vai pagūžu auklas.
- stihija** [gr. *stoicheion* elements] Dabas parādība, kas izpaužas kā nevaldāms un bieži vien postošs spēks, piem., viesuļvētra, vulkāna izvirdums.
- stikla bloks būvn.** Dobs stikla izstrādājums ar apm. 50% gaismcaurlaidību un labām siltumizolācijas īpašībām; izgatavo, sametinot divus presētus pusblokus; lieto celtniecībā.
- stikla drumslas, stikla lauskas sil. tehnol.** Sadrupināti stikla atkritumi, ko pārstrādā stikla ražošanai.
- stikla liešana sil. tehnol.** Stikla izstrādājumu izgatavošana no šķidra stikla (1000–1100 °C) divdaļīgā čuguna veidnē, kurā stikla masa atdziest un sacietē; papildu spiedienu veidnē var radīt ar saspīestu gaisu.
- stikla masa sil. tehnol.** Stikla kausējums.
- stikla pakete būvn.** Būvmateriāls, kas sastāv no divām vai vairākām stikla plāksnēm, kuras savienotas pa perimetru rāmī tā, ka starp tām veidojas hermētiski noslēgta telpa ar sausu gaisu.
- stiklaudums sil. tehnol.** Audums no stiklšķiedras diegiem; lieto stiklplastu stiegrošanai, elektroizolācijas lenšu ražošanai, filtriem, ugunsdrošiem aizkariem.
- stikla vate sil. tehnol.** Viegls izolācijas materiāls, kas veidots no īsiem, masā haotiski izvietotiem stiklšķiedras pavedieniem (ar polimēru vai bituma saisti); lieto siltumizolācijas un skaņizolācijas izstrādājumu izgatavošanai.
- stikla veidotāji (oksīdi) sil. tehnol.** Oksīdi (SiO_2 , P_2O_5 , B_2O_3 , GeO_2), kuru kausējumu atdzesējot, veidojas stikls. Daži oksīdi (PbO , Al_2O_3 , Nb_2O_5 , TiO_2) ir gan stikla veidotāji, gan modifikatori.
- stiklkeramika sil. tehnol.** Kristālisks stikla materiāls, ko gatavo ar keramikas tehnoloģijas paņēmieniem, t. i., izstrādājumu presē no stikla pulvera un pēc tam kristalizē (sk. *kristalizācija*) divpakāpju vai vairākpakāpju režīmā.
- stiklošanās materiālt.** Vielas pāreja stiklveida stāvoklī (*amorfā* stāvokļa veids).
- stiklplasti** [stikls + gr. *plastos* izveidots] *ķīm. tehnol.* Kompozītmateriāli, kas sastāv no polimēru saistvielas (matrices) ar stikla monošķiedras, šķiedru kūļu, austā vai neaustā stiklauduma pildvielu; lieto izturīgu konstrukciju un detaļu izgatavošanai dažādās mašīnbūves nozarēs, celtniecībā, mājstaimniecības un sporta inventāram u. c.
- stiklprofilits būvn.** Atsevišķu stikla elementu veidā izgatavots būvmateriāls, kam ir kārbveida, T veida, U veida, pusloka u. c. šķērs-griezums; var būt stiegrots ar tērauda sietu un nestiegrots, bezkrāsains vai krāsains; izmanto gaismcaurlaidīgu sienu, starpsienu un pārsegumu izveidošanai.
- stikls sil. tehnol.** Ciets, amorfs materiāls, ko iegūst, izkausējot rūpīgi dozētu izejvielu (piem., smilšu, nātrija karbonāta un kaļķakmens) maisījumu un kausējumu pārdzesējot (strauji

atdzesējot). Pāreja no šķidra stāvokļa stiklveida stāvoklī ir atgriezenisks process. Praktiski nozīmīgi neorganiskie s-i ir silikātu, borātu, fosfātu, germanātu, borsilikātu, silikofosfātu u. c. s-i. *Bezšķembu s.* – s., kas plīstot nerada asšķautņainas šķembas; ir stiegrotie, rūdītie, triplekša bezšķembu s-i; lieto transportlīdzekļu logiem. *Blāvots s.* – s. ar samazinātu caurspīdību. *Celtniecības s.* – s. un s-a izstrādājumi, ko lieto būvniecībā, – logu s., vitrīnstikls, stikla bloki, stikla vate, mozaikplāksnītes u. c. *Elektrotehniskais s.* – s., ko lieto elektrotehnikā, piem., elektrospuldzēm, pusvadītājiem u. c. *Fotohromiskais s.* – s., kas ultravioletā (arī redzamās gaismas) starojuma ietekmē kļūst tumšs, bet pēc laika caurspīdīgumu (bezkrāsainību) atgūst; lieto gaismas filtriem un speciālām brillēm. *Kvarca s.* – stiklveida silīcija dioksīds (SiO_2), kam piemīt liela termiskā un ķīmiskā izturība; lieto ķīmiskās aparatūras un trauku izgatavošanai, kvarca šķiedras ieguvei, izmantošanai gaismas vados. *Optiskais s.* – dzidrs, optiski viendabīgs, caurspīdīgs, ķīmiski izturīgs s. (*kronstikls* un *flintstikls*) optisku sistēmu caurspīdīgo elementu izgatavošanai. *Organiskais s.* – *polimēri* stiklveida stāvoklī. *Plāksņu s.* – celtniecības s., ko ražo dažāda biezuma plāksņu veidā (logu s., vitrīnstikls, krāsainais, pārvilktais krāsainais, rakstainais u. c. s-i). *Radiācijas izturīgi s-i* – pret γ starojumu izturīgi s-i, to sastāvā ietilpst svina, bismuta vai volframa oksīdi; lēnos neitronus absorbē s-i, kas satur kadmija oksīdu (CdO) un bora oksīdu (B_2O_3). *Rūdīts s.* – speciāli termiski apstrādāts, termiski un mehāniski izturīgs, elastīgs lokšņu s.; no spēcīga trieciena sadrūp šķembās ($< 1 \text{ cm}^2$), kuru malas nav asas. *Siltumabsorbējošs s.* – s., kas pasargā no siltumstariem (ar infrasarkanā starojuma viļņa garumu $\lambda > 0,7 \mu\text{m}$). *Stiegrots (armēts) s.* – plāksņu s., kurā starp diviem s-a slāņiem ievēlmēts metāla režģis; s-a plāksne no mehāniska trieciena saplaisā, neradot šķembas. *Šķidrāis s.* – ūdeni izšķīdināts šķīstošais s. *Šķīstošais s.* – sārmu metālu

(K, Na, Li) silikātu s., kas viegli šķīst ūdenī. *Šķirnes s.* – s-a izstrādājumi, ko izgatavo no bezkrāsaina, bezsvina un svina *kristālstikla*, krāsaina un blāvota s-a, piem., saimniecības trauki un dekoratīvi izstrādājumi (vāzes u. c.). *Taras s.* – s-a trauki lauksaimniecības un rūpniecības produkcijas iepildīšanai. *Tehniskais s.* – s. un tā izstrādājumi ar specifiskām īpašībām lietošanai noteiktās tehnikas nozarēs (piem., kvarca s., optiskais s., apgaismes tehnikas s., radiācijas izturīgs s. u. c.).

stiklšķiedra tehnol., tekst. No stikla kausējuma iegūta karstumizturīga un ķīmiski izturīga šķiedra ar lielu stiepes stipribu (3–5 GPa) un labām dielektriskām un siltumizolācijas īpašībām. S-as atkarībā no garuma iedala nepārtrauktā (garums $> 20 \text{ km}$) šķiedrā un īsšķiedrā (garums 5–50 cm); lieto audumu, neaustu materiālu, stiegrojuma izgatavošanai.

stikltekstolīts ķīm. Kompozītmateriāli, kas sastāv no *polimēru* saistvielas (matrices) ar stiklauduma pildvielu; lieto izturīgu konstrukciju un detaļu izgatavošanai dažādās mašīnbūves nozarēs, celtniecībā, māsaimniecības un sporta inventāram u. c.

stiklveida stāvoklis fiz. Amorfs vielas stāvoklis, kas rodas, pārdzesētam šķidrumam sacietējot; no citiem *amorfiem stāvokļiem* atšķiras ar atgriezenisku pāreju starp kausējumu un s. s-i. S. s-i var būt *metāliskie stikli*, *amorfie pusvadītāji*, *dielektriķi*.

stilbikses apg. Staklēts *apakšveļas gurnģērbs*, kas aptver iegurni un – ar starām – atsevišķi abus stilbus. Ir īsās, ceļgarās un garās s.

stilete [it. *stiletto* duncītis] *lopk.* Metāla lineāls (ar milimetru iedaļām un asu galu); līdz 1993. gadam lietoja spēka biezuma mērīšanai dzīvām cūkām.

stingumkrampji, tetāns (tetanus) med. Smaga akūta infekcijas slimība, kam raksturīgas krampju lēkmes; ierosina nūjiņveida baktērija *Clostridium tetani*.

stingums meh. Lielums, kas izsaka spēka un tā izraisītā pārvietojuma attiecību elastīgā elementā. S-a *koeficients* – lielums (c), kas izsaka, cik liels spēks jāpieliek, lai elastīgo elementu (atsperi) deformētu par vienu garuma vienību. *Dinamiskais s.* –

attiecība starp ierosmes spēka amplitūdu un svārstību amplitūdu: $c(z) = c[(1 - z^2)^2 + (4n^2 z^2)/k^2]^{0.5}$ (n, k – konstantes).

stīplčezs [a. *steepchase* jāšanas ātruma sacīkstes auļos ar šķēršļiem] *lopk.* Auļošanas sacensības pār nekrītošiem šķēršļiem īpašā vairākus kilometrus garā trasē.

stīprā mijiedarbība fiz. Viena no četrām *fundamentālajām mijiedarbībām* fizikā; piedalās *hadroni*; mazs darbības rādiuss (aptuveni 10^{-15} m). S-as m-as procesiem raksturīgais darbības laiks ir apm. 10^{-23} sekundes. Normālos apstākļos galvenā s-as m-as izpausme ir kodolspēki.

stīprība 1. meh. Materiāla spēja saglabāt normālo stāvokli sloojumā; no s-as ir atkarīgs slozdes lielums, ko var uzņemt attiecīgais konstrukcijas elements. S t a t i s k ā s. – spēja izturēt vienreiz pielikto maksimālo ārējo spēku, nesagrūstot un nedeformējoties virs pieļaujamās plastisko deformāciju robežas. 2. *el.* Elektriskā s. – *dielektriska* materiāla vai vides spēja nevadīt *elektrisko strāvu*; atkarīga no materiāla īpašībām.

stīrols [v. *Styrol* < gr. *styr(ax)* stīraks + lat. *ol(eum)* eļļa] *ķīm.* Vinilbenzols $C_6H_5CH=CH_2$, bezkrāsains šķidrums ar viegli saldenu smaržu; svarīga izejviela polimēru un plastmasu ražošanā.

stīrpotājs lauks. tehn. Mašīna cukurbiešu izkraušanai no transportlīdzekļiem, notīrīšanai no zemes un lapām un atkritumu iekraušanai atpakaļ transportlīdzeklī. Sastāv no piekabīnāmās daļas, ar kuru bites no autotransporta padod uzkarināmajai daļai, kas tās notīra un nokrauj stīrpā.

stīrpu apmetējs lauks. tehn. Mobila mašīna kartupeļu, biešu u. c. sakņu stīrpu iezīmošanai – pārsegšanai ar zemi.

stīrpu vedējs lauks. tehn. Agregāts salmu vai siena stīrpu iekraušanai, pārvešanai un izkraušanai.

stišovīts [pēc kr. zinātn. Stišova vārda] *sil. tehnol.* Viena no silīcija dioksīda (SiO_2) polimorfām kristāliskām *modifikācijām*, kas iegūta augstā spiedienā; ļoti blīva.

stodere jūr. Peldoša navigācijas zīme, ar ko apzīmē kuģošanai bīstamās vietas, – 6–19,5 m garš īpaša krāsojuma koka kāts ar radio-

lokācijas atstarotāju, nostiprināts uz peldošas pamatnes un enkura.

stohastisks process [gr. *stochastikos* tāds, kas tēmē, min; process], **gadījumprocess fiz., mat.** No laika atkarīgo gadījumlielumu kopa (virkne), kas raksturo kādas sistēmas varbūtisku stāvokļu maiņu (piem., Brauna kustība).

stokss [a. *stokes* pēc a. zinātn. Dž. G. Stoksa (*G. G. Stokes*, 1819–1903) vārda] *hidr.* Kinematiskās *viskozitātes* mērv. *CGS mērvienību sistēmā*; apz. St; $1 \text{ St} = 10^{-4} \text{ m}^2/\text{s}$.

stolons [lat. *stolo* (*stolonis*) saknes dzinums] *lauks.* Vasas pārveidne – tievs, garš, zarots augu pazemes dzinums, kura galā uzkrājas rezerves vielas (galvenokārt ciete) un izveidojas bumbulis (kartupelim) vai sīpols.

stomatoloģija [gr. *stoma* (*stomatos*) mute + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare, kurā nodarbojas ar mutes dobuma, žokļu un sejas orgānu un kaulu slimību izpēti un ārstēšanu.

stopkrāns dz. Bremzēšanas krāns saspiesta gaisa izlaišanai no bremžu maģistrāles un bremžu iedarbināšanai gadījumos, kad nepieciešams vilcienu pēkšņi apturēt.

stopsignāls transp. Sarkani lukturi transportlīdzekļa aizmugurē, kurus ieslēdz darba bremžu sistēma un kuri signalizē par transportlīdzekļa bremzēšanu.

stratēģija [gr. *stratēgia* < *stratos* karaspēks + *agein* vest] *kib., mat.* Iespējamais spēlētāja vai koalīcijas rīcības (lēmumu pieņemšanas) veids kādā spēlē atbilstoši spēles likumiem.

stratifikācija [lat. *stratum* segums, slānis + *facere* darīt] 1. *lauks., mež.* Grūti dīgstošo kokaugu sēkļu pirmsējas sagatavošanas metode – lai paātrinātu sēkļu pēcbriedi, t. i., miera perioda izbeigšanos un uzlabotu dīgšanu, sēkļu tur mitrās smiltis pazeminātā temperatūrā. 2. *fiz.* Atmosfēras, kā arī jūru un ezeru ūdens sakārtojums slāņos. S-as cēlonis ir slāņu fizikālo īpašību (temperatūras, blīvuma u. c.) atšķirība dažādā augstumā vai dziļumā.

stratigrāfija [lat. *stratum* segums, slānis + gr. *graphein* rakstīt] *ģeol.* Ģeoloģijas nozare par Zemes garozas slāņu veidošanās secību, vecumu, hronoloģiskajām attiecībām un izplatību.

stratīsfēra [lat. *stratum* segums, slānis + gr. *sphaira* lode] *ģeol.* Zemes garozas augšējā daļa, ko veido nogulumieži.

stratopauze [lat. *stratum* segums, slānis + *pausa* pārtraukums] *Atmosfēras* pārejas slānis starp stratofēru un mezofēru 50–55 km augstumā.

stratoplāns [lat. *stratum* segums, slānis + plāns] *aeron.* Novēcojis nosaukums lidmašīnai, kas piemērota lidojumiem *stratosfērā*.

stratosfēra [lat. *stratum* segums, slānis + gr. *sphaira* lode] *aeron.* Sk. **atmosfēra**

stratostats [lat. *stratum* segums, slānis + gr. *statos* stāvošs] *aeron.* Nevadāms *aerostats* lidojumiem *stratosfērā* ar apkalpi vai zinātnisko aparāturu atmosfēras augšējo slāņu pētīšanai, aparatūras izmēģinājumiem, lēcieniem ar izpletni no stratofēras; s-a uzbūve līdzīga gaisa balonam, bet lidojumiem lielā augstumā paredzēta hermētiska kabīne.

stratotips [lat. *stratum* segums, slānis + gr. *typos* forma] *ģeol.* Kādas stratigrāfiskas vienības (svītas, horizonta) griezumā atsegumā vai urbumā, kurā iespējami pilnīgi ir atspoguļots šās vienības nogulumu raksturs.

strautjece Krāčains upes posms ar lielu kritumu un lielu strāmes ātrumu; veidojas vietās, kur sašaurinās upes gultne vai tajā parādās cietie ieži, kas veido *kāpli*, sliekšni un palielinātu slīpumu.

strautjeka būv. Izbūvēts gultnes posms, kurā gultnes slīpums ir stāvāks par kritisko slīpumu; s-ā (atšķirībā no *kritņa*) ūdens plūsma nekad neatraujas no gultnes.

straume Ūdens plūdums ūdenstecē un ūdens-tīpē; liels ūdens daudzums, kas pārvietojas kādā virzienā; ūdens masas kustība, ko izraisa vējš virs ūdens, spiediena maiņa ūdenī un plūdmaiņas izraisītie Mēness gravitācijas spēki.

strauts *ģeogr.* Neliela pastāvīga vai nepastāvīga ūdenstece, kas veidojas, notekot pa gultni kušanas vai lietus ūdeņiem vai izplūstot uz zemes virsas pazemes ūdeņiem.

strāva *el.* Elektriskā s. – orientēta lādiņnesēju kustība; lādiņnesēji var būt elektroni (metālos), pozitīvie vai negatīvie joni (gāzēs, šķidrumos, plazmā). *Drošinātāja ieliktnā* k u š a n a s s. – elektriskā s., kas kausē

drošinātāja ieliktni. *Fāzes s.* – elektriskā s. trīsfāžu ģeneratora vai transformatora fāzes tinumā vai slodzes fāzes pretestībā. *Īslēguma s.* – elektriskā s. elektrotehniskā ierīcē vai elektriskā sistēmā *īsslēguma* režīmā. Tā ir maksimāli iespējamā s. ierīcē vai sistēmā ar nemainīgu tīkla spriegumu. *Kontūrstrāva* – nosacīti pieņemta elektriskā s., kas noslēdzas elektriskās ķēdes *kontūrā*; lieto elektrisko ķēžu aprēķinos. *Līnijas s.* – elektriskā s. trīsfāžu sistēmu līniju vados. *Nesinusoidālā s.* – jebkuras formas laikā mainīga elektriskā s. (izņemot s-u, kas laikā mainās pēc sinusoidāla likuma). *Nobīdes s.* – s., kas raksturo laikā mainīga elektriskā lauka radīto magnētisko virpuļlauku. *Nominālā s.* – s. ierīcēs un sistēmās nominālā darba režīmā. *Nullvada s.* – elektriskā s. zvaigznē slēgtas trīsfāžu sistēmas *nullvadā*. *Sinusoidālā s.* – sinusoidālas formas maiņstrāva. *Trīsfāžu s.* – elektriskā s. trīsfāžu sistēmu slēgumos (fāzes, līnijas s., s. nullvadā). *Uzlādes s.* – elektriskā s. gāzveida vidē vai elektriskajā ķēdē, elektriskās enerģijas uzkrājiem uzkrājot elektriskos lādiņus. *Vienfāzes s.* – elektriskā s. vienfāzes elektriskajā ķēdē. Sk. arī *vājstrāva*.

strāvas stiprums *el.* Elektriskās strāvas raksturlielums; mērv. *SI* *mērvienību sistēmā* ampērs (A).

strāvmainis *el.* *Transformators*, ko kopā ar sekundārajā tinumā ieslēgtu ampēmetru izmanto lielu elektrisko strāvu mērīšanai.

strāvpārgāzne *hidr.* Būve *caurteces* mērīšanai upē vai kanālā; caurteci aprēķina vienkārši pēc strāumes dziļuma s-ē.

strele 1. Šaura, uzskalota sauszemes josla, kas iestiepjas jūrā, veidojas pie pamatkrasta izvirzījuma, kur nogulsņējas saneši. 2. Ass ķīļveida veidojums no sanešiem, kas rodas starp divām satekupēm.

streptocīds [strepto(koks) + lat. *caedere* nogalināt, nonāvēt] *ķīm.* Vienkāršākais *sulfanilamīdu* grupas preparāts; lieto galvenokārt streptokoku, meningokoku, gonokoku ierosināto infekciju ārstēšanā.

streptokoki [gr. *streptos* ķēdīte + *kokkos* grauds]

med. Lodveida baktērijas, kas ir daudzu slimību ierosinātājas.

streptomicīns [gr. *streptos* ķēdīte + *mykēs* sēne] *ķīm.* Antibiotisks līdzeklis ar plašu pretmikrobu iedarbības spektru, īpaši pret tuberkulozes baktērijām.

stresa sindroms *lopk.* Dzīvnieku paaugstināta jutība pret *stresu* izraisošiem faktoriem.

stresjutība *lopk.* Paaugstināta dzīvnieku organisma reakcija uz dažādu nelabvēlīgu vides faktoru iedarbību.

stresori [a. *stress* spriegums] *med., vet.* Kairinātāji, kas iedarbojas uz organismu, radot *stresu*. A k ū t i e s. – jaundzīvnieku atšķiršana, trokšņi, strauja gāzu koncentrācijas paaugstināšanās kūti, stipras sāpes, slāpes, izsalkums, transportēšana. E m o c i o n ā l a s i z c e l s m e s s. – neparastas smakas, sveši cilvēki, pārmaiņas turēšanā un ēdināšanā u. c. F i z i k ā l a s i z c e l s m e s s. – mikroklimata novirzes no sanitāri higiēniskajām normām, dzīvnieku transportēšana, pārdzīšana u. c. Ķ ī m i s k a s i z c e l s m e s s. – farmakoloģiski preparāti, profilaktiskās apstrādes, slimību ierosinātāji u. c.

strespozitīvs *lopk.* Dzīvnieks, kas *stresjutības* pārbaudē atzīts par *stresjutīgu*.

stress [a. *stress* spriegums] *med., vet.* Spriedze – organisma fizioloģisku atbildes reakciju virkne uz spēcīga kairinātāja (*stresora*) iedarbību.

strihnīns [gr. *strychnos* dzērvacis] *ķīm.* Ļoti indīgs *alkaloīds*; lieto medicīnā.

strijas *med.* Svītrveida atrofijas joslas ādā.

striktūra [lat. *strictura* sažņaugšanās, saspiešanās] *med.* Kanāla vai vada sašaurinājums.

stringers [a. *stringer* < *string* sastiprināt] *aeron., jūr.* Garenisks lidaparāta vai kuģa (laivas) korpusa spēku uzņemšanas konstrukcijas elements; kalpo apšuvuma pastiprināšanai, stiepes un spiedes slogojumu uzņemšanai.

strobēšana [gr. *strobos* virpulis] *kino, tel.* Mērķtiecīga *stroboskopiskā* efekta veidošana.

strobils [gr. *strobos* virpulis] *biol.* Sk. **čiekurs**

stroboskopiskā filmēšana *kino, tel.* Filmas uzņemšana mirgojošā gaismā.

stroboskopiskais efekts [gr. *strobos* virpulis + *skopein* skatīties; lat. *effectus* darbība] *fiz.*

Redzes ilūzija, kas rodas, ja kādu priekšmetu aplūko, virkņojot īsus, periodiskus apgaismojumus (nevis nepārtrauktā apgaismojumā), piem., uzņemot un projicējot kinofilmās.

stroboskops [gr. *strobos* virpulis + *skopein* skatīties] *fiz.* Iekārta, kas rada īsus periodiskus gaismas uzliesmojumus, kuru sekošanas frekvenci var mainīt; izmanto periodiskas kustības pētīšanai un tās frekvences mērīšanai.

stroncījs [lat. *Strontium*, pēc vietvārda Stonšana (*Strontian*) Skotijā] *ķīm.* Ķīmiskais elements Sr, atomnr. 38, atommasa 87,62, viegls sārmzemju metāls.

stropa kaltiņš *bišk.* Biškopja darbarīks, ar ko bišu saimes apskatē izkustina kāres un nokasa no kārēm vasku un propolisu.

strops *bišk.* Cilvēku izgatavots mājas bišu mājoklis.

strūkla 1. *fiz.* Šķidrums vai gāzes *plūsmas* veids, ko raksturo ātrums, blīvums un temperatūra. 2. *hidr.* Šķidrums vai gāzes *plūsmas* daļa, kas atrodas *plūsmas caurulēs* iekšienē. S-u i e r ī c e s – ierīces, kuru darbībā izmanto šķidrums vai gāzes s-u savstarpējo dinamisko iedarbību (*injektorī* un *ežektorī*); izmanto arī informācijas ieguvei un pārveidei.

strūklprinteris *inf.* *Printeris*, kas rakstzīmju attēlus uz papīra atveido, no kapilārām sprauslām izsmidzinot krāsvielas strūklu.

struktūra [lat. *structura* uzbūve, sakārtojums]

1. *fiz., ķīm.* Veselā sastāvdaļu (struktūrelementu) savstarpējā saistība (piem., stikla s-ā stikla veidotāju un modifikatoru saistība). Kristālisku vielu s. – atomu, jonu vai molekulu likumsakarīgs izvietojums telpā. M o l e k u l a s s. – attieksmju kopums starp atomiem, kas parāda atomu izvietojumu telpā, saites starp atomiem un šo saišu stiprumu. 2. *ģeol.* Ieža pazīmju kopums, ko nosaka tā sastāvdaļu lielums, forma un savstarpējais izvietojums. T e k t o n i s k ā s. – kādas Zemes garozas daļas uzbūves formu kopums, kas radies noteikta tektoniskā režīma rezultātā un nosaka attiecīgās teritorijas ģeoloģisko uzbūvi.

strukturāls Struktūras nosacīts; ar struktūru saistīts, tāds, kas attiecas uz struktūru.

struktūranalīze *fiz., ķīm.* Analīze vielas struktūras noteikšanai.

struktūreljefs [lat. *structura* uzbūve, sakārtojums + *reljefs*] *ģeol.* *Reljefs*, kura forma sakrīt ar to veidojošo iežu saguluma formām; parasti veidojas vietās, kur zemes virspusē *denudācijas* rezultātā atsedzas cieta iežu slāņi.

struktūrūdens *sil. tehnol.* Vietas ķīmiski saistītais ūdens, ko atdalot, mainās vielas struktūra un īpašības, piem., atdalot no ģipsakmens ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) $1,5 \text{ H}_2\text{O}$ (ūdens molekulas), iegūst celtniecības ģipsi $\text{CaSO}_4 \cdot 0,5\text{H}_2\text{O}$.

struktūrveidotāji *ķīm.* Piedevas, ko ievada *polimēros*, lai regulētu to virsmolekulāro struktūru.

struma, kākslis (*struma*) *med.* Palielināts vairogdziedzeris.

strupceļš *dz.* Sliežu ceļa atzars bez turpinājuma, noslēgts ar atbalstu, kas neļauj ritošajam sastāvam nobraukt no sliedēm.

stublājs *biol.* Zālaugs lakstauga *stumbrs* (mūža ilgums 1–3 gadi).

studija, kinostudija [it. *studio* darbnīca] *kino, tel.* Kinofilmu ražošanai īpaši būvētas vai pielāgotas telpas. *M o n t ā ž a s s.* – telpa, kurā notiek filmas *montāža*.

studijas pulsts [it. *studio* darbnīca; v. *Pult* < lat. *pulpitum* paaugstinājums] *tel.* Attēla pārslēgšanas ierīce, ko izmanto raidījuma režisors, lai no viena attēla avota pārslēgtos uz citu.

stuks [it. *stucco*] Ģipša un kaļķa masa ar piedevām dekoratīvās tēlniecības darbiem.

stumbenis, štoks *ģeol.* Vertikāli vai stāvi orientēta stipri izstieptas formas *intrūzija*.

stumbrs 1. (*caulis, truncus*) *biol.* Augstāko augu ass orgāns, kas balsta auga virszemes daļu un vada vielas no saknēm uz lapām. Sk. arī *stiebrs* un *stublājs*. 2. *mež.* Koka virszemes daļa bez zariem. *S-a l i k u m a i n i b a – s-a* garenass novirze no taisnes, ko rada *s-a* izliekums. *S-u s a g a r u m o š a n a k o k - a p s t r.* – *s-u* sazāģēšana noteikta garuma apaļkoku sortimentos.

stumbrveidotājs *dārzk.* Augļu koks vai ogu krūms, uz kura stumbra veido cita koka vai krūma vainagu; izmanto arī daiļdārzniecībā dekoratīvo rožu un ceriņu formu veidošanai.

stundu leņķis *astr.* Koordināta ekvatoriālajā koordinātu sistēmā, ko skaita pa *debess ekvatoru* no tā krustpunkta ar *debess meridiānu* (debess sfēras dienvidu daļā) pulksteņrādītāja kustības virzienā līdz spīdekļa *deklināciju riņķim* (sk. *deklinācija*). *S. l.* maiņās robežās no 0° līdz 24° .

stupors [lat. *stupor* sastingums] *med.* Sastingums, nomāktības stāvoklis psihisku slimību gadījumos.

stūrenis *būv.* Darbarīks stūru pārbaudei, lai konstatētu, vai leņķis starp abām stūra vertikālajām plaknēm ir 90° .

stūres iekārta *tehn.* Ierīču sistēma, ar ko transportlīdzekļa vadītājs, iedarbojoties uz vadāmajiem riteniem vai asīm, virza transportlīdzekli pa noteiktu trajektoriju.

stūres impulss *aeron.* Strauja īslaicīga kādas vadības stūres atliekšana un atgriešana sākumstāvoklī, nemainot citu lidmašīnas vadības ierīču stāvokli.

stūres patēriņš *aeron.* Stūres atliekšanas leņķis ar vadības ierīcēm vai automātiskām iekārtām.

stūres piedziņa *aeron.* Spēka ierīce (hidrauliskā, pneimatiskā, elektriskā), kas atliec gaisakuģa vadības plāksni atbilstoši signāliem no pilotu vadības svirām vai automatizētās vadības sistēmas.

stūres trapece Stūres iekārtas sastāvdaļa, kas nodrošina pagrieziena centram tuvākā riteņa pagriešanu par lielāku leņķi, nekā pagriežas no centra tālākais ritenis.

stutmalka *mežr.* → *balsteņi*

subakvāls [lat. *sub* zem, *pie* + *aqua* ūdens] Zemūdens, zem ūdens radies, zemūdens videi raksturīgs. *S-ie p r o c e s i* – ģeoloģiskie procesi, kas norisinās zem ūdens, – nogulumu uzkrāšanās, ūdensbaseinu dibenu izskalošanās.

subalpīns [lat. *sub* zem, *pie* + *Alpinus* Alpu] *ģeogr.* Tāds, kas ir pārejā uz *alpīno*; tāds, kas attiecas uz augstu kalnu rajoniem, kuri atrodas zemāk par *alpīno* joslu.

subantarktisks [lat. *sub* zem, *pie* + gr. *anti.* pret + *arktikos* ziemeļu] *ģeogr.* Tāds, kas atrodas dienvidu puslodē ekvatora virzienā no antarktiskā; tam piemītošs, ar to saistīts.

subareāls [lat. *sub* zem, *pie* + *arealis* < *area*

laukums, platība] *ģeogr.* Tāds, kas radies, notiek uz sauszemes. S-ie p r o c e s i – ā rējo cēloņu izraisītie ģeoloģiskie procesi, kas norisinās uz sauszemes, – erozija, glacialie un eolie procesi.

subbarktsks [lat. *sub* zem, pie + gr. *arktikos* ziemeļu] *ģeogr.* Tāds, kas atrodas ziemeļu puslodē ekvatora virzienā no arktiskā, starp arktisko un mēreno joslu; tam piemitošs, ar to saistīts.

subatlantisks [lat. *sub* zem, pie + *Atlanticus* (*oceanus*) Atlantijas (okeāns)] Tāds, kas atkarīgs no Atlantijas okeāna.

subdukcija [a. *subduction* paniršana] *ģeol.* Lielas litosfēras plātnes ieniršana zem citas plātnes.

sūbējums *ķīm.* Oksidācijas produkts. M i e c v i e l u s. mež. – koksnes virsmas (līdz 5 mm dziļi) iesarkani brūns vai zilgani tumšbrūns iekrāsojums, kas rodas koksne miecvielu oksidēšanās rezultātā, sastopams sugām, kuru koksne un mizā ir daudz miecvielu; raksturīgs pludinātai koksnei.

subekvatoriāls [lat. *sub* zem, pie + *aequator* izlīdzinātājs] *ģeogr.* Ekvatoriālajai joslai abpusēji pieguļošs.

subglaciāls [lat. *sub* zem, pie + *glacialis* uz ledu attiecīgs] *ģeol.* Tāds, kas radies zem ledāja, zemledāja videi raksturīgs. S-ā v a g a – šaurs taisnvirziena vai mazliet likumots ieļļveida padziļinājums, kas orientēts ledāja kustības virzienā.

subkontinents [lat. *sub* zem, pie + *continens* (*continentis*)] 1. *ģeol.* Kontinenta daļa, kas pēc ģeoloģiskajam un ģeomorfoloģiskajam īpašībām atšķiras no pārējā kontinenta. 2. *ģeogr.* Plašs sauszemes masīvs, kas daudz mazāks par kontinentu.

subkortikāls [lat. *sub* zem + *cortex* (*corticis*) garoza] *biol.* Tāds, kas atrodas zem galvas smadzeņu garozas.

subkutāns [lat. *sub* zem + *cutis* āda] *med.* Zemādas (piem., zemādas iešļircinājums).

sublimācija [lat. *sublimare* pacelt uz augšu] *fiz.* Process, kurā gāzveida stāvokli esošā viela pāriet cietā agregātstāvoklī vai otrādi, bez šķidrā stāvokļa starpstadijas (sarmas veidošanās, sniega iztvaikošana).

sublimāts [lat. *sublimatus* uz augšu pacelts] 1. *ķīm.* Sublimācijas produkts. 2. *ķīm.*

Divvērtīgā dzīvsudraba hlorīds $HgCl_2$, ļoti bīstama inde.

submilzu zvaigzne, zemmilzis [lat. *sub* zem + milzu] *astr.* Zvaigzne, kas *Hercšprunga–Rasela diagrammā* atrodas starp milzu zvaigžņu apgabalu un galveno secību; pieder pie ceturtās starjauklas klases.

suborbitāls lidojums [lat. *sub* zem + orbita] *kosm.* Kosmiskais lidojums, kura laikā kosmiskais lidaparāts paceļas ārpus atmosfēras blīvajiem slāņiem, taču neattīsta pirmo kosmisko ātrumu un līdz ar to nenonāk orbitā, bet nolaižas atpakaļ uz Zemes.

subordinācija [lat. *sub* zem + *ordinatio* kārtošana] 1. Institūciju vai amatpersonu izkārtotuma sistēma, kur zemākie posmi padoti augstākiem; kādas sistēmas elementu savstarpēja pakārtotība. 2. *biol.* Centrālās nervu sistēmas pastāvīga ietekme uz perifēro nervu sistēmu.

subordinatūra *med.* Medicīnas studenta specializācija, izpildot ārsta ordinatora pienākumu.

subprodukti [lat. *sub* zem, pie + *productus* radīts, ražots] 1. *lopk.* Dzīvnieku iekšējie orgāni un ķermeņa daļas, ko lieto svaigus vai termiski apstrādātus un sasmalcinātus plēšīgo kažokzvēru, arī cūku un putnu ēdināšanā. 2. *pārt.* → gaļas subprodukti

subpundurzvaigzne, zempunduris [lat. *sub* zem + pundurzvaigzne] *astr.* Zvaigzne, kas *Hercšprunga–Rasela diagrammā* atrodas pundurzvaigžņu apgabalā zem galvenās secības; pieder pie sestās starjauklas klases.

substance [lat. *substantia* būtība] *ķīm.* Sk. **viela**
substancionālais atvasinājums *mat., meh.* Vektora (**v**) pilnais atvasinājums pēc laika (**t**), izteikts ar tā konvektīvo komponenti (vektora **v** atvasinājumu tikai pēc koordinātām **x**, **y** un **z**) un lokālo komponenti (vektora **v** parciālo atvasinājumu pēc laika):
$$\mathbf{a} = d\mathbf{v}/dt = [v_x(\partial\mathbf{v}/\partial x) + v_y(\partial\mathbf{v}/\partial y) + v_z(\partial\mathbf{v}/\partial z)] + d\mathbf{v}/dt.$$

substitūcija [lat. *substitutio* aizstāšana, maiņa] *mat.* Galīgas kopas viennozīmīgs attēlojums uz sevi – piem., virknei 1234 pārejot tās permutācijā 2341.

substrāts [lat. *sub* zem, pie + *stratum* segums, slānis] Pamats, pamatne. 1. *biol.* Pamats,

pie kura piestiprināts organisms; *mikroorganismu* augšanas vide (barotne). 2. *lauks*. Mākslīga augsne – sūnu kūdra vai attiecīgās proporcijās sagatavoti kompostu, lapu trūdzes, smilts, grants u. c. komponentu maisījumi attiecīgu siltumniecās audzējamo kultūru audzēšanai. 3. *ķīm*. Savienojums, uz ko iedarbojas *ferments*.

subtitri [lat. *sub* zem + fr. *titre* raudze] *kino, tel*. *Titri*, kas atrodas kadra apakšējā malā un parasti satur dialoga tulkojumu.

subtraktīvais process [lat. *subtrahere* aizvilkt, atņemt; lat. *processus* iešana uz priekšu] *kino, tel., foto* Krāsu *pozitivkopiju* izgatavošanas metode, regulējot sarkanās, zaļās, zilās krāsas intensitāti ar krāsainiem filtriem, kas absorbē nevēlamo eksponējošās gaismas spektra daļu.

subtropisks [lat. *sub* zem, pie + gr. *tropos* pagrieziena] *ģeogr.* Subtropu joslai raksturīgs, ar to saistīts.

subtropu josla, subtropi *ģeogr.* Joslas abpus ekvatoram polu virzienā no tropu joslas, pārejas apgabali starp tropu un mēreno joslu.

sūcējkropstaiņi (*Suctoria*) *biol.* *Skropstaiņu* klase. Pieaugušie indivīdi parasti ir sēdoši *vienšņi* saldūdeņos un jūrās; barību satver ar sūcējaustekļiem.

sūcējtarpi, trematodes (*Trematoda*) *biol.* *Plakantārpu* klase; visi ir parazīti.

sūckastes papīrs. *Papīrmašīnas sieta* galda sastāvdaļa, kas seko pēc *reģistra* daļas un zem vakuuma atūdeņo slapjo papīrlenti līdz sausnas saturam 8–12%.

sudraba nitrāts *ķīm.* AgNO_3 , līdzeklis piedzīvēšanai, “elles akmens”.

sudrablapsa (*Vulpes fulvus*) *lopk.* Plēsoņu kārtas suņu dzimtas lapsu ģints sprostos audzējams garmatains kažokzvērs ar melnu vai zilganmelnu pamatkrāsu un gaiši vai tumši pelēku pavilnu.

sudrabs *ķīm.* Ķīmiskais elements Ag, atomnr. 47, atommasa 107,87, balts, miksts *cēlmetāls*.

suflē [fr. *soufflé*] *pārt.* 1. No saputotiem olu baltumiem un cukura gatavota gaisīga kūka. 2. Ēdiens no sīki sagrieztiem dārzeņiem, zivīm vai gaļas, kas sacepti ar putotu olas baltumu. 3. Salds krējums vai piens ar cukuru saldējuma gatavošanai.

sufozija [lat. *suffosio* parakšanās] *ģeol.* Siku drupiežu daļiņu un šķīstošu sāļu izskalošanās ar pazemes ūdeņiem, un pazemes tukšumu un alu veidošanās.

suga (*species*) *biol.* Pamattaksons organismu sistēmā – bioloģiski norobežotu indivīdu dabisku populāciju grupa, kam raksturīga kopīga izcelšanās, ģeogrāfiskā un ekoloģiskā kopība, noteikts izplatības apgabals – *areāls*, uzbūves līdzība un pēctecība – spēja, brīvi krustojoties, dot normālus, sugai raksturīgus pēcnācējus.

suicidāls [lat. *suī* sevi + *caedere* nonāvēt] (*suicidalis*) *med.* Pašnāvniecisks. S-a r ī c ī b a – pašnāvības domas un pašnāvības mēģinājums.

suka *el.* Elektrību vadošs elements, kas savieno elektriskās mašīnas *kolektoru* ar patērētāju (slodzi).

sukāde [v. *Sukkade*] *pārt.* Sacukuroti augļi vai augļu mizas.

sūkalas *lopk., pārt.* Šķidrumsiera, biezpiena un kažeina ražošanas *blakusprodukts*, kurā ir galvenokārt piena cukuri un maz sausnas (6–7%); izmanto mājdzīvnieku ēdināšanai.

sukcesija [lat. *successio* pēctecība, secība] *biol.* Likumsakarīga, secīga *biocenožu* nomainīšanās kādā teritorijā.

sūkļi (*Spongia*) *biol.* Bezmugurkaulnieku tips; primitīvi daudzšūnu ūdensdzīvnieki; ķermeņa virsma ir poraina ar kanāliem, pa kuriem plūst ūdens kopā ar barību.

sūkņis 1. Hidrosistēmas elements, kas dzinēja pievadīto mehānisko enerģiju pārvērš šķidrumsa vai gāzes plūsmas enerģijā. 2. *tehn.* Viens no galvenajiem ūdensapgādes sistēmas elementiem ūdens pārvietošanai gan vertikāli, gan horizontāli. *C e n t r b ē d z e s s., c e n t r i f u g ā l a i s s.* – hidrauliskā *turbomašīna* šķidrumsa pārsūknešanai; galvenā daļa ir rotējošs skrejrats, kura lāpstiņas, griežot šķidrumsa, rada centrālās spēku, kas izsviež šķidrumsa. *E l e k t r o m a g n ē t i s k a i s s. el.* – elektrotehniska ierīce (elektriskā mašīna) elektrību vadošu šķidrumsa sūknešanai. *R o t ā c i j a s s.* – nepārtrauktas darbības statiskais s., kam pretstatā parastajam *virzuļsūkņim* ir izteikta rotācijas kustība (zobratu s., plakanspārnu

s., radiālie un aksiālie virzuļsūkņi, skrūvju s.); parasti lieto hidroiekārtās un eļļošanas sistēmās. **T v a i k a s.** *siltumt.* – agregāts, kas sastāv no tvaikmašīnas un virzuļsūkņa; tvaikmašīnas virzuli un sūkņa virzuli savieno kopējs kāts; lieto par rezerves s-i mazjaudas tvaika katlu barošanai. **Z o b r a t u s.** – rotācijas s., kura galvenās daļas ir divi vai vairāki savstarpēji sazobēti zobrati, kas griežas sūkņa korpusā; lieto eļļas padevei eļļošanas sistēmās un hidroiekārtu vajadzībām. Ir iekšējās un ārējās sazobes zobratu sūkņi. Sk. arī *virzuļsūkņis*.

sukulenti [lat. *succulentus* sulīgs] *biol.* Sausumizturīgi augi – *kserofīti*, kas saglabā ūdens rezerves sulīgās lapās vai stumbros.

sula 1. *biol.* Šķidrums, dažādu vielu šķīdums, kas cirkulē augu šūnās. 2. *pārt.* Pārtikas produkts, ko iegūst, atdalot augļu, ogu, dārzeņu sulu. **D a b i s k ā s s u l a s** – sulas, ko gatavo no viena veida izejvielām bez cukura, skābes, krāsvielu vai citu vielu piedevs. **G ā z ē t ā s s u l a s** – ar oglekļa dioksīdu piesātinātas dabiskās sulas. **I e b i e z i n ā t ā s s u l a s** – sulas, ko iegūst no dzidrīnātām dabiskām sulām, iztvaicējot vai izsaldējot daļu ūdens. **K u p a ž ē t ā s s u l a s** – sulas, kam pie pamatsulas pievieno līdz 35% citu augļu vai ogu sulu. **R a u d z ē t ā s s u l a s** – sulas, kurās esošie cukuri pārraudzēti etilspirtā. **S a l d i n ā t ā s s u l a s** – sulas, ko iegūst, dabiskajām sulām pievienojot cukuru vai cukura sirupu. **S u l a s a r a u g ļ u m i k s t u m u** – homogēni saberzta augļu masa, kas atšķaidīta ar cukura sirupu.

sulfanilamīdi [a. *sulphanilamide* < *sulph(ur)* sērs + *anil(in)* anilīns + *amide* amīds], **sulfonamīdi** *ķīm.* Viena no vecākajām pretmikrobu medicīnisko preparātu grupām.

sulfāta zaļais sārms *cel.* Nātrija sulfīda un nātrija karbonāta sakausējuma (ko iegūst, sadedzinot *melno sārmu*) šķīdums ūdenī.

sulfāceluloze *cel.* Celuloze, kas iegūta, vārot galvenokārt priedes vai bērza koksnes *šķeldas* pēc *sulfārvārīšanas* metodes.

sulfāti [v. *Sulfat* < lat. *Sulfur* sērs] *ķīm.* *Sērskābes* sāļi.

sulfātvārīšana *cel.* Koksnes *šķeldu* vārīšana ar

šķīdumu, kur aktīvie komponenti ir nātrija hidroksīds un nātrija sulfīds.

sulfātziepes *cel.* Sveķskābju un taukskābju nātrija sāļu un neitrālo vielu maisījums, kas radies kā blakusprodukts, koksnes *šķeldas* vārot pēc *sulfātvārīšanas* metodes.

sulfidēšana *ķīm. tehnol.* Ķīmiski tehniskās apstrādes veids – metāla virskārtas piesātināšana ar sēru; sērs veido *sulfīdu*, samazina virsmas berzes koeficientu un palielina nodilumizturību.

sulfīdi [v. *Sulfid* < lat. *Sulfur* sērs] *ķīm.* Metālu un sēra savienojumi, *sērūdeņražskābes* sāļi.

sulfiditāte *cel.* Procentos izteikta nātrija sulfīda ekvivalenta attiecība pret nātrija hidroksīda un nātrija sulfīda summu, vārot *šķeldas* pēc *sulfātvārīšanas* metodes *sulfātcelulozes* iegūšanai.

sulfītācija *pārt.* Cukura ražošanā – *difūzijas sulas* apstrāde ar sēra dioksīdu, lai samazinātu tās krāsainību un viskozitāti.

sulfītceluloze *cel.* Celuloze, kas iegūta, vārot galvenokārt *šķeldas* no egles, lapegles un retāk ar lapukoksnes (apses) piejaukumu pēc *sulfītvārīšanas* metodes.

sulfīti [v. *Sulfit* < lat. *Sulfur* sērs] *ķīm.* *Sēraskābes* sāļi; labi reducētāji.

sulfītvārīšana *cel.* Koksnes *šķeldu* vārīšana ar skābiem sēraskābes sāļu šķīdumiem, kas satur izšķīdināta *sēraskābes* anhidrīda pārākumu sulfītcelulozes iegūšanai. **N e i t r ā l ā s.** – *šķeldu* vārīšana ar buferētiem (sk. *buferšķīdums*) neitrāliem vai vāji sārmajiem sēraskābes sāļu šķīdumiem.

sulfītvārskābe *cel.* Skābos sēraskābes sāļus saturošs *sulfītvārīšanas* šķīdums ar izšķīdušā *sēraskābes anhidrīda* pārākumu.

sulfonamīdi *ķīm.* → **sulfanilamīdi**

sulfoogle [lat. *Sulfur* sērs + ogle] Ar *oleumu* apstrādāta sasmalcināta akmeņogle; lieto par *katjonītu* ūdens mikstināšanas iekārtās.

sulfoskābes *ķīm.* Organiskas, sešvērtīgo sēru saturošas skābes.

sulfurēšana [lat. *Sulfur* sērs] *ķīm. tehnol.* Sulfogrupas ($-SO_3H$) ievadīšana organiska savienojuma molekulā. S-ai lieto koncentrētu sērskābi, oleumu, hlorsulfoskābi, kompleksi saistītu SO_3 ; lieto medicīnisko preparātu, mazgāšanas līdzekļu u. c. sintēzē.

sumbrs (Eiropas bizons) (*Bison bonasus*) *biol.* Bizonu ģints dzīvnieks ar kastaņbrūnu apmatojumu (īpaši labi apmatota ir ķermeņa priekšdaļa); savvaļā sastopams Baltkrievijā, Kaukāzā u. c., pieder pie govveidīgo apakšdzimtas.

summācija *med.* *Farmakoloģiskais koerģisms*, kad medikamentu kopējā iedarbība pārsniedz visu atsevišķo medikamentu iedarbību summu.

summārs [lat. *summa* kopējais skaitlis] Tāds, kas radies saskaitīšanas rezultātā, apkopots.

summators [lat. *summa* kopējais skaitlis] *inf.* *Datora bloks*, kas paredzēts *mašīnvārdu* formā kodētu skaitļu saskaitīšanai; ir paralēlie un seriālie s-i.

sūnaugi (*Bryophyta*) *biol.* Primitīvāko augstāko augu nodalījums, kurā ietilpst *sūnaugi*, *lapu sūnas* u. c.

sūneņi (*Bryozoa*) *biol.* *Vainagtaustekleņu* klase; galvenokārt jūras *bezmugurkaulnieki*, bieži ar kaļķa skeletu; dzīvo kolonijās, kas pietiprinās pie *substrāta*.

superdators [lat. *super* virs, pār + *dators*] *inf.* Īpaši jaudīgs *dators*, kas izstrādāts ātrdarbīgiem sarežģītiem aprēķiniem.

superfinišs [lat. *super* virs, pār + a. *finish* apstrāde, apdare] *materiālt.* Īpaši smalkas ārējo virsmu apstrādes veids ar speciālā turētājā iestiprinātām sīkgraudaina abrazīva galodām.

superfosfāts *ķīm. tehnol.* Mākslīgais fosfora mēsls, galvenokārt dažādu kalcija fosfātu un sulfāta maisījums, ko iegūst, apstrādājot ar sērskābi dabiskos, ūdenī nešķīstošos fosfātus – apatītus vai fosforītus.

supermini [lat. *super* virs, pār + *minus* vismazākais] *apg.* Sk. *mini*

supernova [lat. *super* virs, pār + *nova* jauna] *astr.* → *pārnova*

superoksīdi *ķīm.* → *peroksīdi*

superpozīcijas princips 1. *mat., meh.* Fizikāls princips, pēc kura no atsevišķiem elementāriem procesiem salikta procesa rezultējošais efekts ir vienāds ar elementāro procesu radīto efektu summu. S. p. ir spēkā, ja fizikālo procesu modelē lineāri vienādojumi. S. p-am ir liela nozīme kvantu fizikā. 2. *el.* Elektrisko ķēžu aprēķinu princips, ko lieto,

aprēķinot lineāras elektriskās ķēdes ar vairākiem avotiem (analizē katra avota darbību atsevišķi, lai pēc tam rezultātus summētu).

supertuvplāns [lat. *super* virs, pār + *tuvs* + fr. *plan* plāns] *kino, tel.* Uzņēmums, kurā ietilpst filmējamās personas sejas daļa starp lūpām un uzacīm.

suports [fr., a. *support* paliktņš] *materiālt.* Darbmašīnas virzes *izpildietais* instrumenta pārveidošanai. *G a r e n s u p o r t s* – paralēli apstrādājamā ķermeņa rotācijas asij pārvietojams s. *K r u s t s u p o r t s* – s. ar pārvietošanas iespējām divos savstarpēji perpendikulāros virzienos. *Š ķ ē r s s u p o r t s* – perpendikulāri apstrādājamā ķermeņa rotācijas asij pārvietojams s. *S-a k ā r b a-* korpusveida konstruktīvs elements s-a piedziņas un vadības ietaišu ievietošanai.

supozitorijs [lat. *suppositorius* tāds, kas atrodas apakšā], *svecīte* (*suppositorium*) *med.* Dozēta zālforma (tapiņa) ievadīšanai taisnajā zarnā, makstī, urīnvadā, nāsī vai ārējā dzirdes kanālā.

supratekamība *fiz.* Kvantu šķidruma (sk. *Bozes šķidruma*) stāvoklis, kurā šķidrums bez berzes izplūst caur kapilāriem.

supravadamība [lat. *supra* virsū, pār + *vadāmība*] *fiz.* Cietvielu īpašība, kam raksturīga elektriskās pretestības lēcienveida samazināšanās līdz nullei, ja paraugu atdzesē līdz kritiskai, katram materiālam raksturīgai temperatūrai. Sk. *Meisnera efekts*, *Kūpera efekts*, *Džozefsona efekts*.

supravadītājs *fiz.* Materiāls, kam zemā temperatūrā pilnīgi izzūd elektriskā pretestība.

supravadītspēja *fiz.* Daudzu tīru metālu un saliktu savienojumu īpašība, kuras viena no galvenajām izpausmēm ir tā, ka noteiktā zemā, t. s. kritiskajā temperatūrā vielas elektriskā pretestība lēcienveidīgi izzūd. Tīriem supravadošiem metāliem kritiskā temperatūra ir tikai daži grādi virs temperatūras absolūtās nulles (šķīdra hēlija temperatūras).

surdokamera [lat. *surdus* kurls + *kamera*] *aeron.* Hermētiska telpa ar skaņnecaurīdīgām sienām; izmanto aviācijā un kosmiskajā medicīnā lidaparātu apkalpes trenēšanai.

noris pēc sinusa vai kosinusa likuma. **Re-lak-sā-cijas s.** – nesinusoidālas s. elektriskajā ķēdē, kas satur līdzsprieguma avotu, nelineāru elementu ar lejupejošu voltampēru raksturliknes posmu un vismaz vienu enerģijas uzkrājēju elementu. **Ri-m-stošas s.** – periodiskas s. ar laikā dilstošu *svārstību amplitūdu*. **Sinusoīdālas s.** – s., kas laikā mainās pēc sinusa likuma. **Sprieguma s.** – sprieguma maiņa attiecībā pret ierīces, sistēmas nominālo spriegumu.

svārstību centrs meh. Fizikālā svārsta punkts, ko iegūst, atliekot tā reducēto garumu no iekares punkta uz smaguma centra pusi. Asi, kas iet caur šo punktu, sauc par *svārstību asi*.

svārstību kontūra labums el. Skaitlis, kas rāda, cik reižu spriegums uz reaktīvajiem elementiem rezistora, induktivitātes spoles un kondensatora (RLC) virknes slēgumā rezonanses režīmā pārsniedz spriegumu ķēdes ieejā. Jo lielāks s. k. l., jo mazāki ir relatīvie enerģijas zudumi kontūrā.

svārstību sistēma meh. Sistēma, kuras parametri svārstās laikā ap kādu vidējo vērtību. **Autonoma s.** – s., kurā nav ārējas ierosmes. **Lineāras s.** – s., kuras kustību apraksta lineāri diferenciālvienādojumi.

svārstību slāpētājs Sk. slāpētājs

svārstību teorija kib., mat. Matemātikas nozare, kurā pēta lineārus un nelineārus svārstību procesus, aprakstot tos ar diferenciālvienādojumiem.

svārstīkla tehn. Svirmehānisma loceklis, kam ir sviras veids un kas šarnīrveidā savienots ar *statni* u. c. mehānisma locekļiem.

svārstis fiz. Materiāls objekts (ķermenis vai punkts), kas svārstās ap stabilu līdzsvara stāvokli. **Dubultsvārstis** – divu s-u sistēma, kurā otrs s. iekārts virknē kādā punktā pie pirmā s-a. **Fizikālais s.** – ķermenis, kas var griezties un svārstīties smaguma spēka laukā ap horizontālu asi, kura neiet caur tā smaguma centru; līdzīga svārstību kustība var notikt ap jebkuru nevertikālu asi. **Koniskais s.** – materiāls punkts, kas iekārts bezsvara saitē, kura svārstoties apraksta konisku virsmu. **Matē-**

matiskais s. – bezsvara saitē iekārts materiāls punkts, kas smaguma spēka laukā var svārstīties vienā plaknē; tā cikliskā frekvence (k) ir atkarīga no brīvās krišanas paātrinājuma (g) un s-a garuma (l): $k=(g/l)^{0.5}$. **Reducētais s-a garums** – pielīdzinot matemātiskā un fizikālā s-a cikliskās frekvences, iegūst fizikālā s-a reducēto garumu: $l=J_0/m \cdot r_0$ (J_0 – inerces moments; m , r_0 – masa un masas centra attālums no iekares punkta). **Sfēriskais s.** – bezsvara saitē iekārts materiāls punkts, kas smaguma spēka laukā var svārstīties pa sfēras virsmu ar rādiusu, kurš vienāds ar saites garumu.

svecīte med. → supozitorijs

sveķu gaismas pēda kino, tel. Gaismas intensitātes mērvienība – gaismas daudzums, kas nonāk uz virsmas, kura atrodas vienas pēdas (0,3048 m) attālumā no vienas sveķu gaismas stipra gaismas avota, atbilst 10,764 luksiem.

svēdra 1. mež. Liels koksnes izaugums (vietējs pāresnījums) uz stumbra, zariem vai saknēm ar izlocītām koksnes šķiedrām. **2. sil. tehnol.** Stikla defekts, pēc sastāva un īpašībām atšķirīga stikla *ieslēgums* pamatstiklā.

sveķaile mež. Noslēgta dzīvu šūnu sistēma, ko veido skujkoku koksne vertikāli (vertikālās s-es) vai horizontāli (serdes staru s-es) izvietotas kanālu veidojošās *epitēlijšūnas* un ap tām izvietotās pavadošās *parenhīmas* šūnas.

sveķi 1. biol. Sabiezējuši skujkoku vielmaiņas produkti, arī sula. **Eglis mež.** – sveķ-skābju šķīdums *terpentīnā*, kas izdalās no egles koksnes dažu ārējo gadskārtu un mizas *sveķailēm* un no šūnām zem *kallusa*. **S-u cirsma** – sk. *cirsmā*. **2. ķīm.** Dabiskajiem s-iem līdzīgi sintētiski produkti, piem., *alkidsveķi*, *epoksīdsveķi*. **Jonu apmaiņas s.** – organiskie *polimēri*, kas vienlaikus ir *jonīti*.

sveķražīgums mežr. Lielums, kas rāda, kādu sveķu daudzumu koks spēj izdalīt.

sveķu ligzda mež. Lēcveidīgs iedobums starp divām skujkoku gadskārtām, kas pildīts ar sveķiem; ļoti bieži egles koksne. **Caurēj-**

šā s. l. *kopakstr.* – s. l., kas iziet uz divām pretējām zāgmateriāla vai detaļas pusēm.

sveķu tecināšana mežr. → **atsveķošana**

svērtenis tehn. Ierīce vertikāla virziena noteikšanai un pārbaudei (piem., būvniecībā); vienkāršākais ir auklas s. – tievā, elastīgā diegā iekārts ķermenis (parasti konisks vai cilindrisks) – smaguma spēka iedarbībā diegs nostiepijas vertikāli (iezīmē s-a līniju).

svērteņa līnija astr. → **vertikālā līnija**

svērteņošana būvn. Vertikālo plakņu vertikālītātes pārbaude un nodrošināšana.

svešappute, alogāmija, ksenogāmija biol. Zieda apputeksnēšanās ar cita zieda putekšņiem.

sviedri biol. Zīdītāju, arī cilvēka, **sviedru dziedzeru** sekrēts.

sviedru dziedzeri (glandulae sudoriferae) biol. Daudzu zīdītāju un cilvēka ādas dziedzeri, kas izdala **sviedrus**.

sviests pārt. No krējuma ražots piena produkts, kas sastāv no piena taukiem ar tajos vienmērīgi izkliedētām beztauku sausas un ūdens daļiņām. Atkarībā no ražošanas veida ir saldkrējuma un skābkrējuma s. S-a i z s t r ā d ā j u m i – produkti, kas gatavoti no piena taukiem, piem., s-a pastas, s-a eļļa, kausēts s., piena tauki, bezūdens s-a eļļa un bezūdens piena tauki.

sviestskābe ķīm. Organiska skābe C_3H_7COOH , šķidrums ar asu, vecam sviestam raksturīgu smaku.

svilināšana tekst. Neiestrādātu šķiedru galu un pūku atdalīšana, tās sadedzinot. Drānas svilina iekārtās ar gāzes degļiem no vienas vai abām pusēm.

svina baltums ķīm. Balts sintētiskas izcelsmes pigments – bāziskais svina karbonāts.

svina rūdas min. Dabiskas minerālvielas, no kurām var iegūt svinu, galvenais minerāls **galenīts**.

svins ķīm. Ķīmiskais elements Pb, atomnr. 82, atommasa 207,2, mīksts, smags metāls (blīvums $11,34 \text{ g/cm}^3$) ar zemu kušanas temperatūru (327°C), plastisks, ķīmiski stabils; lieto radioaktīva starojuma izolācijai un sakausējumos ar alvu u. c. krāsainiem metāliem.

svira meh. Vienkāršs mehānisms, kurā ar statni kustīgi savienots ciets ķermenis, kas var pa-

griezties ap savienojuma ģeometrisko asi. **P i r m ā v e i d a s.** – s., kurā aktīvais spēks un līdzsvarojošais spēks ir novietoti s-as šarnīra pretējās pusēs. **O t r ā v e i d a s.** – s., kurā aktīvais spēks un līdzsvarojošais spēks ir novietoti vienā pusē no s-as šarnīra.

svīrveidīgie (Apodiformes) biol. Putnu kārtā; teicami lidotāji, galvenokārt entomofāgi. Latvijā ir tikai viena suga – melnā svīre (*Apus apus*).

svīta [fr. suite rinda, secība] ģeol. Vietējā stratigrāfiskā iedalījuma pamatvienība ar ģeogrāfisku nosaukumu un noteiktu vietu stratigrāfiskajā griezumā; apvieno paleontoloģiski un petrogrāfiski radniecīgu iezu kompleksu.

svīteris [a. sweater] apģ. Silts, adīts **augšģērbs** ar garajām **piedurknēm**, parasti ar valnišadījuma **piejostu** lejasmaļā (piem., **pulovers** ar atlokāmo valnišadījuma ciešapakli līdz pazodei, pūkaini uzkārst **polo krekls**).

svītrojums tel. Televīzijas attēla vizuāls defekts, kas parādās, ja tiek deformēti videosignāla zemākās frekvences komponenti.

svītrošana mežr. Apaļo kokmateriālu daļēja mizošana – mizas nogriešana garenisku sloksņu veidā.

šāberēšana [v. Schaber kasiklis, skrāpis] materiālt. Smalka apdares operācija ar speciālu instrumentu – **šāberi**, ar ko no virsmas nokasa plānas metāla skaidas.

šāberis [v. Schaber kasiklis, skrāpis] materiālt. Instruments precīzai virsmu apstrādei; sastāv no dažādas formas metāla stieņiem, kam galā ir griezējšķautne.

šablonkadsrs [v. Schablone paraugs, modelis + fr. cadre ietvars, ierāmējums] kino Kadsrs, ko uzņemot, daļu negatīva sedz **maska**; attiecīgo negatīva daļu eksponē atsevišķi.

šablons [v. Schablone paraugs, modelis] Plāksne ar izgriezumumu, kas atbilst veidojamā izstrādājuma profilam.

šagrēnpapīrs [fr. chagrin miksta, nelidzena āda + papīrs] papīr. **Dekoratīvs papīrs**, kas izgata-vots, uzklājot uz vienas puses krāsainu vai cilspieduma slāni, kurš imitē šagrēnādu; lieto grāmatu, žurnālu u. c. papīra izstrādājumu apdarei.

šahta [v. Schacht] 1. Vertikāla vai slīpa pazemes

eja ar atveri Zemes virspusē derīgo izrakteņu ieguvei vai izpētei. 2. Kalnrūpniecības uzņēmums, kas veic derīgo izrakteņu apakšzemes ieguvi. 3. *tehn.* Vertikāls dobums dažās konstrukcijās.

šalanda [fr. *chaland*] *jūrn.* Neliels kuģis, kas iekārtots tā, ka var atvērt kuģa dibenu šķidro kravu (zemes) izmešanai; krava tiek ņemta no zemessmēlēja.

šamots [v. *Schamotte* < it. *sc(i)armotti*] *ker.* Līdz daļējai saķepšanai apdedzināti māli. Š-a i z s t r ā d ā j u m i – keramikas izstrādājumi, ko gatavo no š-a un neapdedzinātiem ugunsizturīgiem māliem. Š-a ķ i e ģ e l i – no pussausas š-a masas presēti ķieģeļi, ko izmanto rūpniecisko un sadzīves krāšņu ode-rēšanai. U g u n s i z t u r ī g s š. – 25–45% alumīnija oksīdu saturoši līdz daļējai saķepšanai apdedzināti *ugunsizturīgi māli*. V i e ģ l ā š-a i z s t r ā d ā j u m i – no izdegošas piedevas saturošas š-a masas izgatavoti izstrādājumi, ko izmanto siltumizolācijai augsttemperatūras iekārtās.

šampanietis [fr. *champagne*, pēc Šampanas novada Francijā] *pārt.* Dzirkstošs, ar otreizējā raudzēšanā iegūtu ogļskābi piesātināts vīnogu vīns.

šankrs [fr. *chancre*] *med.* Vāts uz dzimumorgāniem venerisku slimību gadījumos.

šarlaks [v. *Scharlach* < lat. *scarlatum* sarkana krāsa] *med.* → **skarlatīna**

šarms [a. *charm* pievilcīgums] *fiz.* Kvantu skaitlis, kas raksturo hadronus vai kvarkus. Elementārdaļiņas, kam š. nav vienāds ar 0, sauc par šarmantajām daļiņām. Š. saglabājas stiprajās un elektromagnētiskajās mijiedarbībās, bet vājajā mijiedarbībā mainās par vienu vienību.

šarnīra moments [v. *Scharnier* < fr. *charnière* locīkla] *aeron.* Spēku, kas iedarbojas uz vadības plāksni, attiecība pret tās atliekšanas asi. Š. m. nosaka piepūli, kas nepieciešama, lai atliektu vadības plāksni; momentu samazināšanai lieto aerodinamisko kompensāciju vai *trimmerus*.

šarnīrmehānisms [šarnīrs + mehānisms] *tehn.* Mehānisms, kura locekļi veido griezes kinemātiskos pārus – *šarnīrus*. Pēc š-a locekļu kustības veida ir plakniskie (šarnīru asis ir

paralēlas), sfēriskie (šarnīru asis krustojas vienā punktā) un telpiskie š-i (šarnīru asis šķērsojas). Vienkāršākie š-i ir plakanaiss sfēriskais šarnīru četrlodeklis.

šarnīrs [v. *Scharnier* < fr. *charnière* locīkla] *meh., tehn.* → **locīkla**

šartreze [fr. *chartreuse* < *La Grande Chartreuse* kartēziešu klosteris Francijā] *pārt.* Salds, stiprs zaļu liķieris, sākotnēji izstrādāts kartēziešu klosterī.

šasija [fr. *châssis* < lat. *capsa* kaste, tilpne] 1. Transportlīdzekļa daļa, kurā ietilpst *transmisija*, ritošā daļa un vadības sistēma. P a š g ā j ē j a š. – š. (ar motoru un kabīni) speciālas iekārtas uzstādīšanai uz tās. 2. *aeron.* Lidaparāta balstu sistēma lidaparāta stāvēšanai, pārvietošanai pa zemi vai aviobāzes kuģa klāju, ieskrējienam pirms pacelšanās, noskrējienam un bremzēšanai pēc nosēšanās, trieciena samazināšanai nosēžoties. Š-as balsta pamatelementi – amortizators, stiprinājuma spēka elementi, riteņi, balsta pacelājs. Š. uz g a i s a s p i l v e n a – ierīču kopums, kas rada gaisa spilvenu (paugstinātu statisko spiedienu zem lidaparāta fizelāžas vai spārna daļas). V e l o s i p ē d a t i p a š. – gaisakuģa balstu sistēma, kas sastāv no pamatbalstiem zem fizelāžas un palīgbalstiem spārna galos atbalstam manevrēšanas laikā un stāvvietā.

šasijas pacelājs *aeron.* Lidaparāta mehānisms šasijas ievilkšanai un izlaišanai.

šaurfilma, šaurformāta filma *kino* Filma, kas šaurāka par 35 mm (8 mm, 16 mm un mūsdienās reti lietotās 9,5 mm, 17,5 mm, 28 mm filmas).

šēds [a. *shed*] *lopk.* Speciāla nojume kažokzvēru sprostu izvietošanai.

šelfs [a. *shelf*] *okean.* Lēzena kontinentu zemūdens perifērija starp krastu un zemūdens nogāzi līdz aptuveni 200 m dziļumam.

šellaka [hol. *schellak*] *ķīm.* Dzīvnieku valsts dabas sveķi, ko iegūst, attīrot *štoklaku* (sacietējušus kukaiņu sveķveida izdalījumus); lieto gaismizturīgu laku un augstvērtīgas politūras izgatavošanai.

šēras [zv. *skär*] *ģeogr.* Nelielas klinšainas salīņas pie zemiem, stipri robotiem jūras vai ezera krastiem; tās veidojušās senā aple-

dojuma laikā Somijā, Zviedrijā, Norvēģijā, arī citur.

šerbets [v. *Scherbett* < arābu *šarba* dzēriens] *pārt.*

1. Austrumzemju dzēriens, ko gatavo no augļu saldējuma, vīna, šampanieša vai liķiera.

2. Bieza masa, ko gatavo no augļiem, kafijas, šokolādes un cukura (bieži ar riekstiem).

ševers [a. *shaver* skuveklis] *materiālt.* Zobratveida vai zobstieņveida *griezējinstrumenti* ar vairākiem griezējasmehānismiem uz katra no instrumenta zobiem.

ševingēšana [a. *shaven* nokasīt, ēvelēt] *materiālt.* Nerūditu zobratu zobu virsmas apdares process, kurā ar speciālu instrumentu – ševeru – nokasa no zobu virsmas plānas metālskaidas.

ševrets [fr. *chevette* kaziņa] *ā. apstr.* Ševro ādas aizstājējs, ko izstrādā no ļoti hrommiecētas aitas, – miksta, irdena, viegli stiepjama āda, kuras labajai pusei ir skaists piltuvveida ādas grauds; izmanto apģērbu izgatavošanai.

ševro [fr. *chevreau* kazlēns] *ā. apstr.* Speciāli apstrādāta, miksta kazāda, ko lieto elegantu apavu virsu izgatavošanai.

šiferis [v. *Schiefer*] *ģeol.* Slānekļis, kas šķeļas plānās, gludās plāksnītēs; lieto jumtu segumiem un elektroiekārtās. *A z b e s t c e m e n t a š. sil. tehnol.* – no sašķiedrota azbesta un cementa maisījuma presētas plāksnes – jumtu segmateriāls.

šifons [fr. *chiffon* < arābu] *tekst.* Ļoti viegls, caurspīdīgs dabiskā zīda vai mūsdienās arī ķīmisko šķiedru audēkla pinuma audums, mikstāks un vieglāks par žoržetu.

šifrators [fr. *chiffreur*] *elektron.* Loģiska iekārta ar vairākām (parasti 2ⁿ, kur n ir izeju skaits) ieejām, no kurām vienai pievada signālu "1"; atkarībā no ieejas, kurā ir vieninieka signāls, izejās veidojas noteikta signālu kombinācija. (Pretēju funkciju veic dešifrators.)

šihta [v. *Schicht*] *tehnol.* Noteiktās attiecībās speciāli sagatavots beramu izejmateriālu maisījums, ko ievada pārstrādes iekārtā, piem., stikla kausēšanas krāsnī, domnā.

šimmijs [a. *shimmy*] *aeron.* Gaisakuģa šasijas riteņu autosvārstības, kas rodas rites gaitā. Šā riteņiem ir leņķiskās svārstības ap asi, kas ir perpendikulāra skrejceļa virsmai; lai

mazinātu svārstību iespējamību, lieto hidrauliskus *dempferus* un gaisakuģis nedrīkst pārsniegt atļauto nosēšanās ātrumu.

šinšilla¹ [fr. *chinchilla* < sp.] (*Chinchilla laniger*) *biol.* Sudrabpelēks graužēju ģints dzīvnieks, no kura iegūst vērtīgu kažokādu; brīvā dabā dzīvo Dienvidamerikas kalnos; nebrīvē audzē īpašās audzētavās.

šinšilla² [fr. *chinchilla* < sp.] *tekst.* 1. Adīta vilnas drāna ar uzkārstu virsmu. 2. Biezs, porains vilnas dubultaudums, kura virsmu klāj garas, mazliet sagrodotas, uzkārstas dzijas pārsešanas, kas saveltas cirtainās sprogās.

šira [v. *schirren* iejūgt], *lence lauks.* 12–15 cm plata polsterēta širu aizjūgā izmantojama krūšu siksna, ko gatavo no ļoti izturīgas, divkārt šūtas ādas. Š i r u a i z j ū g s – lenšu aizjūgs (bez loka izmantošanas), ko plaši lieto Rietumeiropas zemēs.

šizofrēnija [gr. *schizein* skaldīt, dot + *phrēn* dvēsele, prāts] (*schizophrenia*) *med.* Psihiska slimība.

šķautnis kokapstr. No četrām pusēm apzāgēts vai aptēsts apaļkoks.

šķeldas 1. *cel.* Speciālās iekārtās sakapāti apmēram vienādu izmēru (22x23 mm) koksnes gabaliņi celulozes un kokmasas iegūšanai. 2. *kokapstr.* → *tehnoloģiskās šķeldas*

šķeldošana cel. Papīrmalkas (mizotas vai nemizotas) pārstrādāšana *šķeldās*.

šķeldotājs tehn. Mašīna, kas sastrādā papīrmalku *šķeldās* ar masīvu tērauda disku, uz kura iestiprināti naži. Disks strādā ar 150–650 apgriezieniem minūtē. Ir pazīstami 3, 4, 5 un 10–12 nažu š-i.

šķelšana ā. apstr. Ādas sadalīšana labajā (augšējā) un kreisajā (apakšējā) slānī.

šķeltāda ā. apstr. Blīvs, ciets, plūksnains *velūra* tipa *kailādas* slānis, ko iegūst, biezas cūku un liellopu jēlādas šķeļot 2–3 kārtās un pēc tam slīpējot. Virsējai kārtai ir ādai raksturīgais *grauds*, tā ir vienāda biežuma; apakšējai kārtai biežums nav vienāds un *ādas graudu* veido mākslīgi vai arī ādu slīpē, iegūstot *velūru*.

šķelttapa tehn. Izjaucamu savienojumu elementi, ko izgatavo no pusapaļas miksta tērauda stieples un lieto, lai novērstu uzgriežņa atskrūvēšanos vai nepieļautu elementa

pagriešanas un pārbīdi; š-u iebāž šķērsurbumā un tās galus atloka.

šķēlums 1. *mat.* Ģeometrijā – ķermeņa kopīgā daļa ar kādu plakni telpā. 2. *mat.* Kopu algebrā – kopa $A \cap B$, kas sastāv no visiem elementiem, kuri pieder abām kopām A un B. 3. *apg.* → **šķirtne**

šķēlumu metode *meh.* Paņēmiens materiālo objektu iekšējo spēku noteikšanai – šķeļot objektu ar kādu plakni vai virsmu tiek tālāk aplūkota tikai viena no divām objekta daļām, kas ir miera stāvoklī vai kustas. Atbrisinot uzdevumus, atrod reakciju spēkus un momentus šķēlumā.

šķembas tehnol. Šķautņainas cieta, izturīga akmensmateriāla (dolomīta, granīta u. c.) atlūzas, kuru lielums ir 5–150 mm un kuras iegūst, sadrupinot dabiskos iežus; lieto par betonu pildvielu un ceļu segumos.

šķēres tehn. Sviru tipa grieznis; sastāv no diviem šarnīrveidā savienotiem nažiem ar gredzenveida rokturiem neasajos galos.

šķērēšana tekst. Šķēru pavedienu uztīšana uz aušanas pamatnes paralēli. L e n š u š. – š., kurā šķērus pa daļām, nepieciešamā secībā, lentveidā uztin uz īpaša ribveltņa un pēc tam visus kopā pārtin uz aušanas pamatnes; šķēru blīvums lentē tāds pats kā uz aušanas pamatnes, bet šķēru skaits tik reižu mazāks, cik lenšu tiek uztīts. P a r t i j u š. – š., kurā visus auduma šķērus sadala n partijās un paralēli uztin uz speciāla šķēru veltņa, pēc tam no visiem šķēru veltņiem satin kopā uz aušanas pamatnes; šķēru skaits un blīvums uz šķēru veltņa ir n reižu mazāks nekā uz aušanas pamatnes.

šķēri, meti, velki tekst. Pavedieni auduma garenvirzienā.

šķērsadījums tekst. Sk. **adījums**

šķērsadišana tekst. Sk. **adišana**

šķērsapziņošana inf. Ziņojumu vienlaicīga nosūtīšana vairākām diskusiju grupām vai intereškopām.

šķērsbāze tehn. 1. Attālums starp transportlīdzekļa vienas ass abu pušu riteņu centriem. Sk. arī **garenbāze**. 2. *aeron.* Attālums starp gaisakuģa riteņu, slēpju vai pludiņu kontakta ar virsmu centriem.

šķērsgriezums 1. Griezums, šķēlums šķērsvir-

zienā, šāda griezumā (šķēluma) attēls. 2. *fiz.*

Sk. **efektīvais šķērsgriezums**

šķērskamanas materiālt. Sk. **kamanas (2)**

šķērslaukums mež. Sk. **audzes šķērslaukums**

šķērsloksne kokapstr. Lobītā finiera š. – lobītā finiera loksne, kuras platums pārsniedz tās garumu.

šķērsnis ģeogr. Relatīvi sekls gultnes posms līdzenuma upē, ko veido smilšaini un grantsaini nogulumi un kas parasti atdala divas blakus esošās iedzemes.

šķērsprofils Priekšmeta (objekta) šķēlums plaknē, kas perpendikulāra garenasij.

šķērsspēks meh. Iekšējo spēku komponente, kas paralēla atšķeltās daļas šķēlumam.

šķērssvārstības meh. Stieņu, siju, plātņu u. c. objektu svārstību kustība, kuras virziens ir perpendikulārs objekta garenasij vai garenplaknei.

šķēršļu pārvarēšana, konkūrs lopk. Klasiskais jātnieku sporta veids, kurā ir jāpārvar dažāda grūtuma pakāpju šķēršļi.

šķeterēšana tekst. Divu vai vairāku pavedienu sakārtošana un sagrodošana kopā.

šķīdība ķīm. Vielas spēja veidot viendabīgu sistēmu **šķīdumu** ar citu vielu; kvantitatīvi raksturo ar piesātināta šķīduma koncentrāciju noteiktā temperatūrā. Š-as l i k n e – raksturlielums, kas rāda, kā atkarībā no temperatūras mainās vienas vielas š. otrā. Gāzu š. ir atkarīga no spiediena un temperatūras, šķīdru un cietu vielu š. – praktiski tikai no temperatūras.

šķīdinātājs 1. ķīm. Viela, parasti šķīdums, kas šķīdina otru, parasti svara mazākumā esošu vielu. 2. *ķīm., tehnol.* Šķīdums, parasti organisku vielu maisījums, ko lieto krāsu, laku, limju u. c. tehnisko apdares materiālu gatavošanai un atšķaidīšanai.

šķīdrais stikls būvtn. Sk. **stikls**

šķīdrie kristāli, mezofāzes fiz. Dažu organisku vielu stāvoklis, kurā tās saglabā noteiktu sakārtotību molekulu novietojumā un kristāliem raksturīgu fizikālo īpašību anizotropiju.

šķīdmēsli lopk. Kūtmēsli (ar 7–10% sausas), ko iegūst, dzīvniekus turot uz spraugu grišdām bez pakaišiem.

šķidrumdzese aut. Sk. **dzese**

šķidrums 1. fiz. Vielas agregātstāvoklis – viens no kondensētā stāvokļa veidiem; viela amorfā stāvoklī, kam raksturīga laba plūstamība; š. pieņem tā trauka formu, kurā tas atrodas. **A n i z o t r o p s š.** – š., kura īpašības dažādos virzienos nav vienādas. **I d e ā l s š.** – iedomāts absolūti nespīējams š., kura viena slāņa pārvietošanās attiecībā pret citiem nerada iekšējās berzes spēkus; var izmantot aptuvenos reālos aprēķinus š-a plūsmai caurulēs, ja viskozitātes spēki ir pietiekami mazi. **Š-a svārstības a s** – mazas š-a lokālo punktu (kā nepārtrauktas vides) svārstības, kam raksturīga viļņu izplatīšanās, atstarošana un rimšana. **2. Šķidra viela vai vielu maisījums.** **A m o r t i z a t o r a š.** – speciāla eļļa, ko lieto amortizatoros to darbības nodrošināšanai. **B r e m ž u š.** – speciāls š. ar zemu sasalšanas temperatūru, nelielu stigrību un labām eļļošanas īpašībām. **D z e s e s š.** – š., ko lieto motora dzesēšanas sistēmā (antifrīzs, tosolis, ūdens).

šķidrums 1. fiz. Viendabīgs divu vai vairāku vielu maisījums. Pēc agregātstāvokļa š. var būt gāzeveidīgs (piem., gaiss, deggāze), šķidr (jūras ūdens) vai ciets (misiņš, bronza). **2. ķīm. tehnol.** Viendabīgs divu vai vairāku vielu šķidrums maisījums, kurā izšķīdušas vielas ir atdalāmas no šķīdinātāja. Š-a kvantitatīvo sastāvu raksturo koncentrācija; ir piesātināti, pārsātināti un nepiesātināti š-i. **K o d i n ā š a n a s š.** – šķidrums stikla izstrādājumu dekoratīvai apstrādei, kas sastāv no 1 daļas fluorūdeņražskābes (HF), 1,5 daļām sērskābes (H_2SO_4) un 3,6 daļām ūdens.

šķiedenis (brāga) lopk. Spirta rūpniecības *blakusprodukts*, ko iegūst, pārstrādājot graudus, kartupeļus, melasi; satur 90–95% ūdens; maza *barotāvērtība*, tāpēc izmanto galvenokārt nobarojamo liellopu ēdināšanā.

šķiedra, tekstilšķiedra tekst. Samērā stiprs, smalks, lokans ķermenis ar ierobežotu, bet daudzkārt lielāku garumu nekā diametru, piemērots dzijas vai citu tekstilmateriālu un izstrādājumu ražošanai; pēc iegūšanas veida š-as dalās dabiskajās un ķīmiskajās š-as.

A l p a k a s š. – no alpakas (*Lama pacos*) apmatojuma iegūta š. **D a b i s k ā š.** – š., kas sastopama dabā un veidojas augos (*augšķiedra*), dzīvniekos (*dzīvniekšķiedra*) un minerālos (*minerālšķiedra*). **K a ņ e p ā j u š.** – š., kas iegūta no kaņepju auga (*Cannabis sativa*) lūksnes. **K e r a m i s k ā s u g u n s i z t u r i g ā s š-as** – keramikas š-as ar 40–75% alumīnija oksīda Al_2O_3 un iegūšanas temperatūru 1250–1600 °C; lieto par izolācijas materiālu augstā temperatūrā. **K u p r o š.** – š., ko iegūst no celulozes šķīduma kompleksā vara tetramīnhidroksīda šķīdumā. **Ķ ī m i s k ā š.** – š., ko iegūst ķīmiskajā rūpniecībā; iedala mākslīgajās un sintētiskajās š-as. **L a m a s š.** – no lamas (*Lama glama*) apmatojuma iegūta š. **L a p u š.** – no auga lapām iegūta š.; visplašāk lietotās lapu š-as ir *sizals* un *abaka*. **L ū k s n e s š.** – š., kas veidojas auga stiebra lūksnes kārtā; visplašāk lietotās ir linšķiedra, džutas, kaņepāju un rāmjijas š-as. **M ā k s l i g ā š.** – š., ko iegūst no dabiskiem lielmolekulāriem savienojumiem – celulozes (viskozes, acetāta, triacetāta, kupro, polinozās š.) vai olbaltumvielām (kazeīna, zeīna, sojas pupu š.). **M e t ā l a š.** – š., ko iegūst no vara, misiņa, niķeļa vai citu metālu stieplītes vai sagriežot šaurās sloksnītēs plānu alumīnija foliju; izplatītākie komercnosaukumi – alu-nīts, metlons u. c. **M e t a l i z ē t ā š.** – š., ko iegūst, sagriežot šaurās sloksnītēs metāl-zētu poliestera plēvi; salīdzinājumā ar metāla š-u metalizētā š. ir daudz elastīgāka un mazāk oksidējas gaisa skābekļa ietekmē; izplatītākie komercnosaukumi – metanīts, lurekss u. c. **P o l i a k r i l n i t r i l a š.** – sintētiskā š., ko iegūst no akrilnitrila polimēra vai kopolimēriem, kuru ķēdēs vismaz 85% masas ir akrilnitrila elementārvi-nību; pēc ārējā izskata un dažām īpašībām līdzīga vilnai, tikai daudz mazāk uzsūc mitrumu un vairāk elektrizējas; izplatītākie komercnosaukumi – akrils, nitrīns, orlons, kreslāns u. c. **P o l i a m i d a š.** – sintētiskā š., ko iegūst no poliamīdiem; liela stiprība un berzes izturība (izplatītākie komercno-saukumi – neilons, kaprons, anīds, perlons,

dederons, stilons). **P o l i e s t e r a š.** – sintētiskā š., ko iegūst galvenokārt no polietilēntereftalāta; stipra, elastīga, termiski un ķīmiski izturīga, gaismizturīga, formnoturīga š.; izstrādājumi maz burzās, neliels higroskopiskums, elektrizējas (izplatītākie komercnosaukumi – lavsāns, terilēns, dakrons, tetorons, elans). **P o l i p r o p i l ē n a š.** – sintētiskā š., ko iegūst no stereoregulāra izotaktiska *polipropilēna*; liela stiprība, elastīga, izturīga daudzkārtējā stiepē un liecē, ķīmiski izturīga, bet vāji termoizturīga. **P o l i v i n i l h l o r i d a š.** – sintētiskā š., ko iegūst no vinilhlorīda polimēra vai kopoliemēriem, vai papildus hlorēta polivinilhlorīda; stipra, laba siltumizolācijas un elektroizolācijas spēja, laba gaismizturība, ķīmiskā izturība, maza siltumizturība, izmanto galvenokārt tehniskām vajadzībām (izplatītākie komercnosaukumi – rovilis, movils, vinjons, hlorīns). **P o l i v i n i l s p i r t a š.** – sintētiskā š., ko iegūst no polivinilspirta; salīdzinājumā ar citām sintētiskajām š.-ām labi uzsūc mitrumu, stipra, berzes izturīga, gaismizturīga, siltumizturīga; izplatītākie komercnosaukumi – vinilons, kuralons, vinols. **S i n t ē t i s k ā š.** – š., ko sintezē no mazmolekulāriem savienojumiem polimerizācijas vai polikondensācijas procesā. Sk. arī *linšķiedra, sēklšķiedra, šķiedras*.

šķiedras 1. biol. Garas un šauras (prozenhimātiskās) šūnas vai šūnu saišķi, kas veido augu stumbru (stiebru). **2. meh.** Dabiskas vai ķīmiskas izcelsmes materiālu izstieptas struktūras. **O g l e k l a š.** – ķīmiskas š., kas sastāv galvenokārt no oglekļa (85–99%); termiski, mehāniski un ķīmiski ļoti izturīgas; izmanto karstumizturīgu izolācijas materiālu, vieglu un īpaši izturīgu stiegroto polimērmateriālu (oglekļplastu) ražošanai, ko lieto augstā temperatūrā, kosmiskajā un aviācijas tehnikā, raķešu, automobiļu, mašīnu, aparātu, ķīmiskās aparatūras būvē. **Ā r ē j ā s š.** – deformējama ķermeņa mehāniskā – objekta š., kas atrodas vistālāk no neitrālās ass vai vienkārši objekta ārpusē.

šķiedraugi lauks. Augi – lini, kaņepes, dzuta, kokvilna –, no kā iegūst dabiskās šķiedras; no sēklām iegūst eļļu.

šķiedrviela materiāl. Galvenā papīrrūpniecības izejviela, *šķiedru* materiāls.

šķiets tekst. No daudzām metāla plāksnītēm, kas nostiprinātas tuvu cita citai starp diviem balstiem vai listītēm, izveidota ierīce, kas veic šādas funkcijas: atdala šķēru pavedienus citu no cita, regulē šķēru blīvumu audumā, piesit audu pavedienus auduma malai, kalpo par atspoles vadotni.

šķilšanās skapji lopk. Inkubācijas iekārtas, kur olas atrodas tikai caļu šķilšanās laikā.

šķilvis (šķilmis) lopk. → muskuļkūņģis

šķinķis pārt. Auksti vai karsti kūpināta sālīta cūkgaļa.

šķirdēlis bišk. Blīvs koka konstrukcijas rāmis, kas norobežo bišu saimes aizņemto peru telpu vai medus telpu stropā.

šķiriens tekst. Šķēru pavedienu sadalījums divās daļās, lai aušanas laikā starp šiem pavedieniem varētu ievadīt audu.

šķime lauks. 1. Selekcijas ceļā iegūta kultūraugu kopa ar iedzimstošām saimnieciski vērtīgām īpašībām. 2. Vienas sugas dzīvnieku grupa ar iedzimstošām saimnieciski vērtīgām īpašībām, līdzīgu *eksterjeru* un *konstitūciju*. **M ā t e s š.** – š., no kuras mātītes izmanto rūpnieciskā krustošanā, bet hibridizācijā – mātes liniju veidošanai. **Š-es m a t e r i ā l s** – ciltisdarbā izmantojamie dzīvnieki un viņu pavairošanas materiāls. **T ē v a š.** – š., no kuras rūpnieciskajā krustošanā izmanto tikai vaisliniekus, bet hibridizāciju programmas – tēva liniju veidošanai.

šķirnība (asinība) lopk. Krustošanā iegūtā dzīvnieka katras šķirnes īpatnības.

šķirošanas uzkalns dz. Šķirošanas stacijas iekārta vagonu šķirošanai; sastāv no sliežu ceļa kāpuma, virsotnes un krituma, kas, izmantojot vagonu smaguma spēku komponenti krituma posmā, ļauj vagoniem patstāvīgi norīpot uz attiecīgajiem šķirošanas parka ceļiem.

šķirsiets bišk. Aizsargžēģis ar 4,2 mm platām spraugām, lai darbības varētu brīvi pārvietoties, bet mātes nē; lieto māšu norobežošanai, dravojot ar palīgsaimēm, māšu krātīnos un skreju aizsprostošanai.

šķirtne, šķēlums apģ. Ģērba vai cita šūtā izstrādājuma virsmā, parasti augšmalā vai lejasmalā, iestrādāts piegriezumdetāļu pavērums,

piem., muguras vidusvīles lejasgala, sān-
vīļu lejasgalu, dūrgala, priekškakles, mu-
gurkakles u. c. š-es.

Šķivošana lauks. Augsnes virspusēja (4–10 cm
dziļa) apstrāde ar šķīvju lobītājiem, šķīvju
ecēšām – sagraiza daudzgadīgo zālaugu
velēnu sagraizīšana pirms aršanas, rugaines
lobīšana; aizstāj kultivēšanu zaļmēslojuma
papuvē, vecos daudzgadīgos zālajos, jaun-
apgūtā zemē, arī aizkaltsā blīvā augsnē;
var iestrādāt augsnē minerālmēslus, kūdras
kompostus, irdenus kūtmēslus.

Šķūnis būvn., lauks. Saimniecības ēka vai tās
sastāvdaļa zemnieku saimniecībā lopbarības,
malkas, darbarīku u. c. glabāšanai.

Šleifs [v. *Schleife* (pušķī sasieta) lente] **ģeogr.**
Irdenu nogulumiežu josla, kas veidojusies,
saplūstot *izneses konusiem*, un aptver kalna
vai augstienes piekāji.

Šlihs [v. *Schlich*] **ģeol.** Smago minerālu kon-
centrāts, ko iegūst, pārskalojot dabiski ir-
denus vai sasmalcinātus iežus. Š-i sastopami
jūras krasta zonā, aluviālos, deluviālos, eolos
nogulumos, ezeru u. c. nogulumos.

Šlickeris [v. *Schlicker* < *Schlick* dūgas] **tehnol.**
Izejvielu maisījuma suspensija ūdenī – bieza
krējuma konsistencei līdzīga masa; lieto
keramisku izstrādājumu izgatavošanai ar
liešanas paņēmieni un emaljēšanā. G l a z
ū r a s š. – smalki samaltas *fritētas* vai
nefritētas glazūras suspensija, ko izmanto
keramikas izstrādājumu glazēšanai. M ā l u
š. – lejamā keramiskā masa, ko izmanto
izstrādājumu veidošanai ar liešanas paņē-
mienu.

Šļūce 1. lauks. tehn. Vienkāršs rīks arumu
nolidzināšanai, lai aizsargātu augsni no
izkalšanas agrā pavasarī un izprovocētu
nezāļu sadīgšanu. K o m b i n ē t ā š. – š.,
kas sastāv no rāmja, kuram priekšpusē ir
nazis ar regulējamu slīpumu arumu izciļņu
nogriešanai, aiz naža ir tapu sija, aiz tapu
sijas – vairāki leņķstieņi. V i e n k ā r š ā š. –
š., kas sastāv no sijām, kuras novietotas šķēr-
sām agregāta kustības virzienam. 2. **mežr.**
Ierīce kokmateriālu priekšgalu ievietoša-
nai, tos treilējot.

Šļūde meh. Cietu ķermeņu lēna, nepārtraukta
plastiskā deformācija nemainīgas slodzes vai

mehāniska sprieguma iedarbībā; vērojama
gan kristāliskiem, gan amorfiem cietķer-
meņiem neatkarīgi no slogojuma veida plašā
temperatūras intervālā – no kriogēnām tem-
peratūrām līdz temperatūrām, kas tuvas
kušanas temperatūrai.

Šļūdonis, glečers ģeogr. Dabiski izveidojies kus-
tīgs atmosfēras izcelsmes ledus sakopojums
kalnos, kur cieto nokrišņu gada summa pār-
sniez to izkušanu un iztvaikošanu.

Šļūkšana lauks. Augsnes virspusēja apstrāde ar
šļūci.

Šļute mežr. Cirvis kokmateriālu tēšanai.

Šmita teleskops [pēc ig. optiķa B. Šmita
(*Schmidt*, 1879–1935) vārda] **astr.** *Katadi-
optriskais teleskops*, kurā sfēriskā spoguļa
aberāciju koriģēšanai lieto speciālas formas
lēcu, t. s. korekcijas plati.

Šnicele [v. *Schnitzel*] **pārt.** Panēts cūkas, teļa vai
aitas gaļas ēdiens, ko gatavo no liemeņa mu-
guras vai šķiņķa mikstuma (bez kauliņa)
tāpat kā karbonādi.

Šokolāde [v. *Schokolade*] **pārt.** 1. Konditorejas
izstrādājums no kakao masas maisījuma ar
pūdercukuru. 2. Dzēriens no šokolādes pul-
vera.

Šoks [fr. *choc* trieciens] **med.** Organisma reak-
cija uz neparastu, ārkārtēju kairinātāju
(piem., smagu traumu, apdegumu, asiņo-
šanu u. tml.) – smagi asinsrites, elpošanas
u. c. traucējumi skaidrā apziņā. H i p o v o l ē-
m i s k s š. – š., kas rodas, dzīvam organis-
mam zaudējot asinis, plazmu, ūdeni (piem.,
pēc operācijas, asiņošanām, apdegumiem).
S e p t i s k s š. – š., kas rodas, ja ir smagas
infekcijas slimības (piem., peritonīts, pnei-
monija, septisks aborts).

Šoneris [a. *schooner*] **jūrn.** Divmastu vai trīs-
mastu burukuģis ar slīpajām burām.

Šopera-Rīglera aparāts papīr. Papīrmasas ma-
luma pakāpes noteikšanas aparāts, ko iz-
manto lielākajā daļā Eiropas valstu un
Krievijā.

Šors, sors [tirku] **ģeogr.** Sezonāli applūstoša so-
lončaku ieplaka vai pazeminājums Cen-
trālāzijā.

Šotkija barjera [pēc v. fiziķa V. Šotkija
(*W. Schottky*, 1886–1976) vārda] Potenciāla
barjera pusvadītāja kontaktā ar metālu;

veidojas, ja elektronu *izejas darbi* no metāla un no pusvadītāja ir dažādi. Š. b-ai ir maiņstrāvas taisnošanas efekts. Pusvadītājus ar Š. b-u izmanto par supraugstfrekvenču detektoriem.

Šotkija efekts [pēc v. fiziķa V. Šotkija (*W. Schottky*, 1886–1976) vārda] *fiz.* Elektronu *izejas darba* samazināšanās, cietvielai atrodoties ārējā paātrinātā elektriskajā laukā; Š. e. izpaužas kā *termoelektronu emisijas* palielināšanās.

šots [arābu] *ģeogr.* Noslēgta beznoteces ieplaka ar *solončakiem* vai izžūstošs sālszers Sahāras ziemeļdaļā.

špaktele [v. *Spachtel*] (*nevēl.*) → **slieپne**

špaktelešana (*nevēl.*) → **slieپnešana**

špaktelepe *ķīm.* Laku un krāsu materiāls, kurā pigmentu un pildvielu saturs 4 līdz 10 reizes pārsniedz saistvielas daudzumu; lieto krāsojamo virsmu nelidzenumu aizpildīšanai.

špangouts [hol. *spanthout* < *spant* sija + *hout* koks] *aeron.* Gaisakuģu *fizelāžas* spēka uzņemšanas sistēmas šķērselementi, kas nodrošina šķeluma formu un stingrību; uzņem vietējo slogojumu kopā ar apšuvumu.

špats [v. *Spat*] 1. *min.* Špati – caurspīdīgi minerāli ar labu skaldnību; ietilpst vairāku minerālu nosaukumos, piem., *laukšpats*, *Islandes špats*. 2. *vet.* Zirgu un darba vēršu slimība – lecāmās locītavas iekšpuses hroniska deformējoša pārkaulošanās, kuras laikā stipri samazinās dzīvnieka darbaspējas.

špigate [hol. *spiegat*] *jūrn.* Notekas atvere vai caurule kuģa bortā vai klājā ūdens novadīšanai.

špinelīdi *min.* → **špineļi**

špineļi, **špinelīdi** [v. *Spinell* < lat. *spina* ērkšķis] *min.* Minerālu grupa, saliktie oksīdi (hromīts, magnetīts u. c.), kuru dzidrie paveidi (piem., cēlšpinelis) ir dārgakmeņi.

šprings [hol. *spring*] *jūrn.* Kuģa tauvošanās trose, kas padota uz krastu no kuģa priekšgala pakaļgala virzienā un no pakaļgala – priekšgala virzienā.

Šrēdingerā vienādojums [pēc austr. fiziķa E. Šrēdingerā (*Schrödinger*, 1887–1961) vārda] *fiz.* Kvantu mehānikas pamatvienādojums, ar ko var paredzēt daļiņas īpašības, tai atrodoties ārējo spēku laukā. Tā pamatā ir *de Brojī viļņu* hipotēze. No matemātiskā

viedokļa Šrēdingerā vienādojums ir otrās kārtas parciāldiferenciālvienādojums. Atrisinot Šrēdingerā vienādojumu, var atrast sistēmas atļautos enerģētiskos stāvokļus un tiem atbilstošās viļņu funkcijas.

štaga [hol. *stag*] *jūrn.* *Takelāžas* trose, atsaite kuģa takelāžas apaļkoku noturēšanai kuģa garenvirzienā, arī buru piestiprināšanai.

štance [v. *Stanze*] *materiālt.* Štancēšanas instruments; sastāv no puansona (augšējās daļas) un matricēs, kas nostiprināti uz plāksnēm un pārvietojas pa vadotnēm.

štancēšana *materiālt.* Spiedapstrādes veids, kurā detaļas izgatavo ar *štanci* no lokšņu, lenšu un slokšņu izejmateriāla. Štancēt var metālus un nemetāliskus materiālus; š-as operācijas ir izciršana, liekšana, izvilšana, apspiešana, veidošana. *K o k s n e s š.* *kopakstr.* – koksnēs griešana ar *matricēs* un *puansona* palīdzību.

štāpeļdzija tekst. No štāpeļšķiedrām iegūta dzija.

štāpeļšķiedra [v. *Stapel* + šķiedra] *tekst.* Šķiedra, ko iegūst no filamentiem, tos sagriežot, sacērtot, saplēšot vai citādi ierobežojot (samazinot) to garumu; attiecina arī uz dabisko šķiedru garumiem.

Štarka efekts [pēc v. fiziķa J. Štarka (*Stark*, 1874–1957) vārda] *fiz.* Atomu un molekulu enerģētisko līmeņu sašķelšanās elektriskajā laukā; sašķeltās līnijas spektrā novietojas simetriski attiecībā pret sākotnējo spektrālās līnijas pozīciju. Atkarībā no tā, vai spektrālās līnijas nobīde ir proporcionāla elektriskajam laukam pirmajā pakāpē vai kvadrātā, ir *lineārais* un *kvadrātiskais* Š. e.

štoklaka *ķīm.* Sveķi, ko izdala lakas bruņots, kas parazitē uz tropas augošām akācijām un albīcijām.

štoks [v. *Stock* nūja, stumbeņis] → **stumbeņis**

štreks [v. *Strecke*] *ģeol.* Horizontāla kalnrakšanas darbu pazemes eja, kurai nav tiešas izejas Zemes virspusē.

štrope [v. *Stropp*] *transp.* Kravas celšanas ierīce – trose vai virve ar *augām* abos galos.

šuftanprocess *kino* Sk. **spoguļattēlkadrs**

šūna 1. *biol.* Dzīvo organismu pamatstruktūra, strukturālās un funkcionālās organizācijas pamatvienība, sīkāka daļiņa, kas spēj vai-

roties, veikt specifisku vielmaiņu, sajst kairinājumus un reaģēt uz tiem. Š ū n a s c e n t r s – *centrosoma*. Sk. arī *plazmatiskās šūnas*, *somatiskās šūnas*. 2. *bišk*. Šūnas – darbabišu sekretizēta vaska veidojums, kas sastāv no šūniņām, kurās bites izaudzē jaunās bites un uzglabā barības rezerves krājumus (medu un bišu maizi). M ā k s l ī g ā s š ū n a s – no bišu vaska ar šūnu valčiem izgatavotas vaska plāksnes ar iespīestām darbabišu šūniņu pamatnēm. 3. *inf. Atmiņas* vai *reģistra* elements, kam ir noteikta *adrese* un kas paredzēts viena binārā skaitļa glabāšanai. 4. *inf*. Rindas un kolonnas krustpunkts *izklājlapā*. 5. *inf*. Fiksēta garuma *pakete*, kas paredzēta pārsūtīšanai pa šūnu komutācijas tīklu. 6. *inf*. Asinhronās pārsūtīšanas režīmā – *datu bloks*, kas sastāv no 53 baitiem, no kuriem 5 baiti ir atvēlēti *galveneī*, bet pārējie 48 – *datiem*. Š ū n u r e t r a n s l ē š a n a – vispārējs termins, kas apzīmē *sakaru protokolus*, kuri izmanto fiksēta garuma īsu pakešu komutāciju.

šūnakmens *ģeol.* Ciets, porains saldūdens kaļķakmens.

šūnapvalks *biol.* Apvalks, kas apņem augu šūnas *protoplazmu*.

šungīts [pēc Šungas ciemata nos. Karēlijā] *ģeol.* Melns, blīvs metamorfs slānekļis, kas satur daudz slēptkristāliska oglekļa; lieto par apdares materiālu un melnu krāsvielu ražošanai, mālainos paveidus – betonu vieglo pildvielu ražošanai.

šūniņas *bišk*. Bišu šūnu sastāvdaļas horizontālās plaknēs – cita pie citas izveidotas sešstūrīgas tilpnītes ar kopēju vidussieni. D a r b a b i š ū ņ. – š. darbabišu izaudzēšanai un medus glabāšanai; diametrs 5,42–5,62 mm, garums – 11–12 mm. T r a n ņ. – š. tranu izaudzēšanai; diametrs 6,25 mm, garums 13–16 mm.

šūnstarpu viela *biol.* Dzīvnieku, arī cilvēka, organisma audu sastāvdaļa – viela, kas aizpilda telpu starp šūnām.

šunts [a. *shunt*] *el.* Elements, ko ieslēdz paralēli elektrotehniskās ierīces (*galvanometra*, *ampēmetra*) galvenajam *zaram*, lai pa galveno zaru neplūstu visa strāva, bet noteikta tās daļa.

šūnu konstrukcija *aeron.* Vairākslāņu konstrukcija, kas sastāv no diviem apšuvumiem ar aizpildītāju šūnu formā (sešstūru, romba, taisnstūru u. c. formas šūnām no plānas folijas) starp tiem un ir savienota ar karkasa elementiem.

šūnu valči *bišk*. Ierīce mākslīgo bišu šūnu izgatavošanai – divi metāliski veltni, kuros iegravētas darbabišu šūniņu pamatnes.

šurfs [v. *Schurf*] *ģeol.* Vertikāls vai mazliet slīps rakums derīgo izrakteņu izpētei, hidroģeoloģiskiem vai inženierģeoloģiskiem nolūkiem.

šuve 1. *apg.* Šujamdiegu vienveidīgo *dūrienu* virkne. Ir sašuves (sašuvumvilēs), konturālās apšuves (apvērsumvilēs), starpšuves (piem., apvērsumvīļu slēptajos saistšuvumos), nošuves (stepējumos), pārmalas apdiegumšuves, atšuves (lejasmalas atšuvumvilēs), pagaidšuves, iešuves (piegriezumdetāļu telpiskās formas veidošanai), pogpiešuves (ar vai bez kātiņa), pogcaurumšuves, stipršuves (nostiprinājumos), reversšuves (vīles galu nostiprinājumiem ar šujmašīnas atpakaļgaitu). 2. *būvn.* Atsevišķu sastāvdaļu, detaļu savienojuma vieta. D a r b a š. – saduršuves plakne starp cietējošo un svaigo betonmasu, radusies betonēšanas pārtraukuma rezultātā.

T

tabletes [fr. *tablette* plāksnīte] *med.* Zālforma – apaļas plāksnītes veidā sapresēts ārstnieciskis pulveris.

tabulēšana *tehnol.* Tehnoloģiska operācija tablešu iegūšanai no pulverveida materiāliem; lieto farmaceutiskajā, plastmasu pārstrādes rūpniecībā u. c.

tabula [lat. *tabula* dēlis, plāksne] *inf.* 1. Relāciju *datu bāzē* – *datne*, kur datu elementu atrašanās vieta rindās un kolonnās nosaka to savstarpējās attiecības. 2. *Tekstapstrādē* – *izklājlapas*, ko veido rindas un kolonnas un kas atvieglo matemātisku aprēķinu veikšanu. **tabulēšana** [lat. *tabula* dēlis, plāksne] *inf.* *Kursora* pārvietošana pa *displeja ekrānu* vai *printerā* drukāšanas galviņas pārvietošana līdz

noteiktai kolonnai apstrādājamajā *tabulā*. Sk. arī *taustiņš* (tabulēšanas t.).

tabūns [īm. *Indīga kaujas viela* ar rūgtenu mandeļu smaržu.

taburete [fr. *tabouret*] *mēb.* Mēbeļu izstrādājums sēdēšanai vienam cilvēkam, bez atzveltnes un elkoņbalstiem.

tafts [v. *Taft* < pers.] *tekst.* Sākotnēji zīda, tad merserizētas kokvilnas (parasti ar ķīmisko šķiedru piejaukumu) audums no šķeterētas ķemmdzijas neīstā ripsa pinumā ar šķērsrieviņām, blīvāks un spīdīgāks nekā poplins; šķēri ir smalkāki par audiem.

tahifilaksija [gr. *tachys* ātrs + *phylaxis* sargāšana] *med.* Sevišķi ātra pierašana pie zāļu vielas.

tahikardija [gr. *tachys* ātrs + *kardia* sirds] *med.* Paātrināta sirds muskuļa saraušanās.

tahimetrija [gr. *tachys* ātrs + *metrein* mērit] *geod.* Topogrāfiskās uzmērīšanas metode, pēc kuras iegūst apvidus topogrāfisko plānu.

tahimētrs [gr. *tachys* ātrs + *metron* mērs] 1. *Ģeodēzijas* instruments ātrai attāluma noteikšanai horizontālā virzienā un vietas augstuma noteikšanai; teodolīta paveids. 2. *hidr.* Ierīce ūdens tecēšanas ātruma mērīšanai.

tahogrāfs [gr. *tachos* ātrums + *graphein* rakstīt] *transp.* Ierīce, kas reģistrē autovadītāja darba laiku, transportlīdzekļa kustības ātrumu un nobraukto attālumu, iepildīto un izlietoto degvielas daudzumu un uzkrātās kravas daudzumu.

tahogenerators [gr. *tachos* ātrums + *generators*] *el.* Sk. *ģenerators*

tahomētrs [gr. *tachos* ātrums + *metron* mērs] *tehn.* Ierīce griešanās ātruma mērīšanai.

tahta [pers.] *mēb.* Plata kušete diviem cilvēkiem.

taifūns [v. *Taifun* < ķīniešu *tai fung* liels vējš] *met.* Tropiskais ciklons Tālo Austrumu musonu zonā.

taiga [kr. *тайга*] Veģetācijas tips, kurā dominē skujkoku meži; mērenās joslas mežu zonas apakšzona; viena no dabas zonām Eirāzijā un Ziemeļamerikā.

taimauts [a. *time out*] *inf.* Situācija, kad process gaida kādu ārēju notikumu vai iepriekš noteiktā laika intervāla beigas, bet procesa gaidīšanas laiks beidzas agrāk, nekā notiek ārējais notikums vai beidzas noteiktais laika intervāls. Piem., t-a situācija rodas, ja pro-

cess nosūta *zipojumu*, bet noteiktā laikā nesaņem *apstiprinājumu*. Sk. arī *taimeris*.

taimeris [a. *timer* noteikt laiku] 1. *tehn.* Aparāts, kas pēc zināma, iepriekš noteikta laika sprāža (aiztures laika) automātiski ieslēdz vai izslēdz kādu iekārtu, mašīnu, ierīci vai arī signalizē par šā laika sprāža beigām. T-i, kas ieslēdz vai atslēdz elektriskos kontaktus, sauc par laika *releju*. 2. *inf.* Datorā iebūvēts elektronisks pulkstenis, kas veidots ar *aparāturu* un *programmatūru*. Sk. arī *integrālais taimeris*.

taimerpārtraukums *inf.* Procesa pārtraukums *taimera* noteiktā laika intervāla beigu momentā.

taisnā zarna (*rectum*) *biol.* Cilvēka un augstāko zīdītāju zarnu trakta beigu daļa.

taisne *mat.* Līnija, kas satur katru nogriezni, kurš savieno divus tās punktus; viens no ģeometrijas pamatjēdzieniem. Šķērsstāvēt – t-es telpā, kuras nekrustojas un nav paralēlas, t. i., neatrodas vienā plaknē.

taisngriezis *elektron.* Elektriskās enerģijas pārveidotājs, kas maiņstrāvu pārveido vienas polaritātes pulsējošā līdzstrāvā. Izejas sprieguma pulsācijas var samazināt ar *gludinātājfiltro*. Dzīvsvēdība – dzīvsvēdība *ventilis*. Vadāmā – t., kura izejas spriegumu var mainīt. Vadāmos t-žos par ventiļiem izmanto *tiristorus*. Taisngrieztā sprieguma regulēšanai maina tiristoru vadības sprieguma impulsu pievadīšanas momentu.

taisnošana 1. *materiālt.* Apstrādes process, kurā likvidē metāla iespiedumus, izspiedumus, viļņojumu, izliekumu, atjaunojot metāla sākotnējo stāvokli. 2. *inf.* Teksta horizontāla vai vertikāla izlīdzināšana, kurā panāk, ka katras teksta rindiņas pirmā un pēdējā rakstzīme atrodas tai atbilstošajā vietā lappuses malā. Sk. arī *līdzināšana*.

taisnspārņi (*Orthoptera*) *biol.* *Kukaiņu* kārta; priekšspārņi ir šauri, pakājspārņi – plati ar vēdekļveidīgu salokāmu pakāļejo daļu; pakāļkajas – lēcējkajas; gandrīz visi (sienāži, circeņi, siseņi) sīsina.

taisnstūris *mat.* Paralelograms, kura visi iekšējie leņķi ir taisni.

takelāža [hol. *takelage*] 1. *jūrm.* Kuģa trošu, ķēžu,

bloku u. c. ierīču kopums, ko izmanto *rangouta* nostiprināšanai, kravas celšanai un nostiprināšanai u. c. nolūkiem. **2.** Trošu, ķēžu, štrophu kopums, ko lieto celšanas ierīcēs celtniecības, montāžas u. c. darbos. **3.** *aeron.* Piederumi, kas saista *aerostatu* ar *gondolu*. **takeļējums jūrn.** Kuģa augšējā klāja aprīkojuma elementu kopums – apaļkoki (bomji, gafeles, rājas, masti, stengas, bugsprits u. c.), take-lāža, buras, antenas, signālugunis, kravas celšanas iekārtas u. c.

takirs [tirkū] *ģeogr.* Mālaina, parasti daudzstūrveidīgi saplaisājusi virsma bez veģetācijas sasāļotos lēzenos pazeminājumos Vidus-āzijas tuksnešos. Ziemā un pēc lietavām tā pārvēršas staigsnājā.

taksācija [lat. *taxatio* novērtēšana] **1.** Novērtēšana, cenas noteikšana. **2.** *mež.* Mežsaimniecības nozare, kurā pēta un noskaidro metodes, ar kurām noteikt augošu, nocirstu un pārstrādātu koku dimensijas un tilpumu, koku un audžu *vecumu*, *pieaugumu*, *krāju*, augšanas gaitu un mežaudžu struktūras likumsakarības. T-as a p r a k s t s – mežu kvartālu un nogabalu secībā sakārtoti meža inventarizācijas galvenie rādītāji, kas ierakstīti veidlapā. T-as f o r m u l a – dažu t-as datu saīsināts pieraksts mežaudžu plānā: skaitītājā ir nogabala numurs un vecuma klase, saucējā – nogabala platība, augšanas apstākļu tips un bonitāte. T-as k a r t ī t e – noteiktas formas veidlapa katra nogabala meža inventarizācijas datu atzīmēšanai. T-as r e k v i z ī t i – visi meža inventarizācijas rādītāji, kas paredzēti t-as kartītes veidlapā. T-as r e k v i z ī t u s a ī s i n ā j u m i – meža inventarizācijas rādītāju nosaukumu saīsinājumi, kam nav atbilstoša simbola. T-as r e k v i z ī t u s i m b o l i – starptautiski pieņemtie t-as rekvizītu apzīmējumi (*vecums* – A, *augstums* – H, *caurmērs* – D, *šķērslaukums* – G, *krāja* – V).

taksidermija [gr. *taxis* kārtība + *derma* āda] *biol.* Dzīvnieku izbāžņu izgatavošana.

taksija [gr. *taxis* kārtība] *biol.* Pārvietoties spējīgu organismu, šūnu vai to daļu kustība kāda kairinātāja (gaismas, siltuma, ūdens, ķīmisko vielu) ietekmē.

taksofons [lat. *taxare* novērtēt + gr. *phōnē* skaņa]

telek. Telefona automāts – aparāts telefoniskām sarunām par tūlītēju samaksu.

taksometrs [lat. *taxare* novērtēt + gr. *metron* mērs]

1. aut. Automobilis pasažieru vai kravas pārvadāšanai par maksu pēc individuāla pasūtījuma un noteiktas takses. **2.** Skaitītājs, kas pievienots pārneseimkārbai un uzskaita maksas automobiļa darbu un maksu par braukumu.

taksonomija [gr. *taxis* izvietojums noteiktā kārtībā + *nomos* likums] *biol.* Zinātne par augsti organizētu *hierarhisku* dabas objektu *taksonu* klasifikācijas un nomenklatūras principiem un metodēm; dabas un sabiedrības sistēmu sakārtošana savstarpēji saistītās un pakļautās grupās. Sk. arī *sistemātika*.

taksons [gr. *taxis* izvietojums noteiktā kārtībā] Objektu kopums, kam raksturīgas noteiktas kopīgas pazīmes un īpašības, kuru dēļ tas atbilst noteiktai taksonomiskajai (sk. *taksonomija*) kategorijai; klasifikācijas vienības nosaukums, kas rāda dabas procesu un parādību vietu klasifikācijas sistēmā.

taktis [lat. *tactilis*] *biol.* Taustes (ģen.). T-as s a j ū t a s – taustes sajūtas.

takts [v. *Takt* < lat. *tactus* pieskāriens] *tehn.* Iekšdedzes motora darba cikla daļa viena virzuļa gājiena laikā.

talasoģeosinklināle [gr. *thalassa* jūra + *gē* zeme + *synkliniai* pretēju kalnu nokares] *ģeol.* *Ģeo-sinklināle*, kas izveidojusies okeāniskā tipa Zemes garozā, tajā notiek nogulumu intensīva uzkrāšanās.

talasokratoņs [gr. *thalassa* jūra + *kratos* spēks, stiprums] *okean.* Tektoniski mazkustīgs okeāna gultnes apgabals (okeāniskā platforma), kura pamatā ir bazalta slānis, ko sedz dažādi nogulumi.

talasoterapija [gr. *thalassa* jūra + *terapeia* kopšana, ārstēšana] *med.* Ārstēšana ar jūras klimatu un jūras peldēm.

tālā un tuvā kārtība *fiz.* Sakārtotība vielas (cietvielu, šķidrumu) struktūru veidojošo daļiņu novietojumā, to magnētisko un elektrisko *dipolu* orientācijā. Sakārtotību attālumos, kas salīdzināmi ar starpatomu attālumiem, sauc par t u v o k ā r t ī b u, kuru raksturo koordinācijas skaitlis; sakārtotību, kas atkarojas neierobežoti lielos attālumos, sauc par

tālo kārtību; *šķidrumos*, amorfās cietvielās un *stiklos* ir tikai tuvā kārtība, kristālos ir arī tālā kārtība.

talks [lat. *talculus*] *min.* Minerāls ar ļoti mazu cietību, hidratizēts magnija silikāts $Mg_3Si_4O_{10}(H)_2$; izmanto par izejvielu silikātrūpniecībā, parfimērijas, papīra, gumijas rūpniecībā, medicīnā, par izolācijas un ugunsizturīgu materiālu.

talleļļa [zv. *tall* priede + *ellja*] *mežr., ķīm.* Ciklisko alifātisko karbonskābju (sveķskābju $C_{19}H_{39}COOH$, 30–50% saturs) un taukskābju (35–55% saturs) maisījums ar neitrālām vielām un *melnā atsārma* oksidācijas produktiem, ko iegūst koksnes pārstrādāšanas procesā pēc sulfātvārīšanas metodes, vārot skujkoku šķeldas.

tallijs [lat. *Thallium* < gr. *thallos* atvase, zaļš zars] *ķīm.* Ķīmiskais elements Tl, atomnr. 81, atommasa 204,38, mīksts metāls, lieto par piedevu viegli kūstošiem sakausējumiem.

tālmērs 1. *ģeod.* Instruments attāluma mērīšanai dabā. **2.** *fotogr.* Optiska ierīce fotoaparāta uzņemšanas objektīva *fokusēšanai*, ar kuru nosaka attālumu līdz uzņemšanas objektam, savienojot optiskajā sistēmā divus objekta attēlus vienā.

tālo kosmisko sakaru centrs *kosm.* Specializēta komandu un mērījumu kompleksa daļa, kas nodrošina abpusējus sakarus ar *starpplanētu zondēm* un to trajektorijas mērījumus, izmantojot jaudīgus radioraidītājus signālu noraidīšanai un lielus *radioteleskopus* signālu uztveršanai.

taloms [gr. *thallos* atvase, zaļš zars] *biol.* → *la-ponis*

talrepe [hol. *taaltreep*] *jūrn.* Metāla caurule, kuras abos galos ieskrūvēti stieniši ar gredzeniem; cauruli pagriežot, trosi pievelk vai atlaiž.

tālrunis telek. → **telefona aparāts**

tālskatis *astr., fiz., ģeod.* Optisks instruments tālu priekšmetu vizuālai novērošanai; optiskā sistēma sastāv no *objektīva* un *okulāra*. **G a l i l e j a t. – t.**, kura okulārs ir izklaidējoša optiska sistēma, kas dod tiešu attēlu. **K e p l e r a t. – t.**, kura okulārs ir sakopjoša optiskā sistēma, kas dod apgrieztu attēlu. Tieša attēla iegūšanai Keplera t-i izmanto apgriežsistēmu.

tālveģis [v. *Tal* ieleja + *Weg* ceļš], *ievalka* *ģeogr.*

Upes ielejas dibena, gravas, sengravas visdziļākā ass līnija; ūdens *sateces līnija* dabā, kas iet pa mikroreljefa ieplaku zemākajām vietām.

tampons [fr. *tampon*] *med.* Sterila materiāla (vates, marles) sloksne, veidojums, ko ievada dobumā vai brūcē, lai apturētu asiņošanu vai uzsūktu izdalījumus (strutas, siekalas).

tanatoloģija [gr. *tanatos* nāve + *logos* jēdziens, mācība] Medicīnas nozare, kurā pēta nāves pazīmes un organisma procesus īsi pirms un pēc nāves.

tandēms [a. *tandem*] *tehn.* Uz vienas ass vai vienā līnijā izvietotu vienveidīgu mašīnu vai to daļu apvienojums agregātā; piem., tandēmmašīna, tandēmlokomotīve, tandēmvelosipēds, tandēmspārns.

tangas [v. *Tanga* < portugāļu *tanga* gurnauts] *apģ.* Īpaši šauras *mazbiksītes*, kas sastāv no divām sānos nesašūtām trapeceveida slejām, kuras notur staipīgas lentes *piejosta* vai saites abos sānos. Sk. arī *stīgtangas*.

tangāža [fr. *tangage* ķīļa šūpošanās] *aeron.* Gaisakuģa leņķiskā kustība, kad tā garenass maina savu stāvokli attiecībā pret horizontālo plakni (sk. *kabrēšana*, *pikēšana*); t-u raksturo ar leņķi un leņķisko ātrumu.

tangenss [lat. *tangens* skarošs] *mat.* Trigonometriskā funkcija $y = \operatorname{tg} x$, kuras vērtību šauram leņķim izsaka atbilstošā taisnleņķa trijstūra pretkatetes attiecība pret piekatei.

tanīns [fr. *tanin* miecviela] *ķīm.* Miecviela, ko satur daudzi augi, bet it sevišķi ozolu mizas.

tankkuģis [a. *tank* tvertne] *jūrn.* Transportkuģis šķidrās kravas pārvadāšanai speciālās kravas tilpnēs.

tantals [lat. *Tantalum*, pēc gr. teiku tēla Tantala vārda] *ķīm.* Ķīmiskais elements Ta, atomnr. 73, atommasa 180,95, pelēks, plastisks, mehāniski izturīgs metāls.

tāpatība, identitāte *mat.* Vienādība, kas satur mainīgos un ir spēkā visām to vērtībām (piem., $a+b=b+a$).

tapetes [v. *Tapete*] *būv.* Telpu iekšējās apdares ruļvmateriāls uz papīra vai cita veida pamatnes. To virsma var būt gluda vai reljefa, balta vai citā krāsā, ar vienkrāsainu vai daudzkrāsainu dekoratīvu rakstu.

tapnis materiālt. Vārpstveida ierīce uzmaucama

instrumenta vai apstrādājamā ķermeņa uzstādīšanai darbmašīnā.

tapošana kokapstr. Koka detaļu, tapsavienojuma tapu un tapu ligzdu veidošana frēzējot vai zāģējot.

tapsējums [fr. *tapisser* tapsēt] *aut.* Speciāls skaņnecaurlaidīgs, higiēnisks automobiļa salona jumta, durvju un sānu paneļu apšuvums.

tara [it. *tara* zudums, noplūde < arābu] 1. Kravas ārējais iesaiņojums, kurā kravu (preci) pārvadā. 2. *transp.* → pašsvars

tarāns gaisā [kr. *tapati* < gr.] *aeron.* Viens no gaisa kaujas cīņas paņēmieniem, kad ar lidmašīnas propelleri vai spārnu triecas pret pretinieka gaisakuģi.

taras koeficients *transp.* Transportlīdzekļa taras attiecība pret kravnesību.

tarēšana [it. *tarare* < arābu] *tehn.* Tilpuma mēru, svaru, termometru u. c. neelektriskiem mērījumiem paredzētu mērīšanas līdzekļu skalas iedaļas vērtības (vai graduēšanas liknes) noteikšana ar augstākas klases mērīšanas līdzekļiem.

tarifa attālum [v. *Tarif* < arābu] *dz.* Visīsākais kravas pārvadājumu attālum starp divām stacijām pa sliežu ceļiem, pēc kura aprēķina pārvadāšanas izmaksas.

tārp gliemji (*Aplacophora*) *biol.* Pirmgliemju klase; ķermenis bez čaulas, tārpveidīgs; skeletu veido kaļķa adatas, kas izkaisītas ķermeņa ārējā segā.

tārpi (*Vermes*) *biol.* Vairāku bezmugurkaulnieku tipu kopīgs nosaukums bez taksonomiskas nozīmes (*plakantārpi*, *veltņtārpi*, *dzelkņtārpi*, *posmtārpi* u. c.).

tārtiņveidīgie (*Charadriiformes*) *biol.* Putnu kārtā; pārsvarā ūdensputni vai putni, kas dzīvo ūdenstilpju krastos (tārtiņi, kaijas, tilbītes, zīriņi u. c.).

tāss *biol., mež.* Bērzu *mizas* ārējā kārtā, kas sastāv no dažādu nokrāsu baltām, viegli atdalāmām, plānām audu sloksnēm un satur sveķveida vielu – betulinu.

tastatūra [v. *Tastatur* < it. *tasto* taustiņš] *telek.* Sistematizēts taustiņu kopums kādas ierīces vai iekārtas (rakstāmmašīnas, salikšanas mašīnas, datora, telefona aparāta, ekrānpults, kalkulatora) darbības manuālai vadīšanai vai kodētai datu ievadei.

taukaudi *biol.* Irdenie saistaudi, kuros ir daudz taukšūnu.

tauki *biol., ķīm.* *Glicerīna* un augstāko *taukskābju* esteri; dabiskas izcelsmes vai sintētisks produkts, viens no galvenajiem uzturliedzekļiem, šūnu enerģijas avots. T-u daudzumu lopbarībā un dzīvnieka ķermeņa audos nosaka ķīmiskā analizē. *Dzīvnieku t.* – balta vai iedzeltena vienveidīga masa ar mikstu konsistenci, kas satur piesātinātās un nepiesātinātās taukskābes. *Iekšu t.* – dzīvnieka kautķermeņa dobumā un apnierēm nogulsņētie taukaudi. *Intermuskulārie t.* – starp muskuļiem nogulsņētie taukaudi. *Intramuskulārie t.* – muskuļos, starp muskuļaudu kūļiem un muskuļu šķiedrām nogulsņētie taukaudi. *Kopta uki* – izkaltētā paraugā ēteri šķīstošo vielu daudzums, kurā ietilpst visi *lipīdi*. *Piena t.* – komplicēts glicerīna un taukskābju esteru maisījums.

taukķermenis *biol.* 1. Irdeni audi, kas atrodas uz dažu *posmkāju* vēdera sienas. 2. Neregulāri taukšūnu veidojumi pie *abinieku* sēkliniekiem.

taukmiecēšana ā. *apstr.* Jēlādu *miecēšana* ar taukiem, kas satur nepiesātinātu taukskābi; iegūst vismīkstākās, plānākās, elastīgākās ādas.

taukskābes *ķīm.* Taisnas virknes alifātiskās organiskās *karbonskābes*, kas plaši sastopamas dabā taukvielās esteru veidā. To nosaukumus bieži atvasina no taukvielas nosaukuma, kurā tās sastopamas (piem., *stearīnskābe*, *linolēnskābe*, *sviestskābe*).

tauksviedri *biol.* Tauku un sviedru dziedzeru sekrets – ķīmiskā reakcijā ādas virspusē radies jauns ķīmiskais savienojums.

tauku aizvietotāji pārt. Vielas, kas veido nepieciešamās sensorās īpašības produktiem ar samazinātu tauku saturu.

tauku dziedzeri (*glandulae sebaceae*) *biol.* Zīdītāju un cilvēka ādas dziedzeri.

taukvielas *ķīm.* Vielu grupa, pie kuras pieder dzīvnieku un augu, kā arī no neorganiskām vielām iegūti tauki, eļļas. Pie tām parasti piešķaita arī fosfolipīdus, *sterīnus*, vairākus *vitāminus*.

taumasīts [gr. *thaumasite* pārsteigums] *min.* Minerāls $\text{Ca}_3(\text{CO}_3/\text{SO}_4/\text{SiO}_4)(\text{OH})_6 \cdot 12\text{H}_2\text{O}$, kas

veidojas *ģipša*, *cementa* un *pucolānu* saistvielu izstrādājumos *hidratācijas* un cietēšanas procesā.

tauriņi (*Lepidoptera*) *biol.* Viena no *kukaiņu* kārtām.

tauriņzieži (*Fabaceae*, *Pappillionacea*) *biol.*

Viena no lielākajām *divdīgļlapju* klases dzimtām, koki, krūmi, puskrūmi, lakstaugi.

taurs (*Bos taurus*) *biol.* Vēršu ģints dzīvnieks, no kura cēlušās mūsu mājas govīs; izmiris jau 17. gs. sākumā.

tauste *biol.* Organisma spēja uztvert un analizēt ārējās vides kairinājumus.

taustekļi *biol.* Daudzu *bezmugurkaulnieku* kustīgi ķermeņa izaugumi. Veic ožas, garšas, taustes, dažkārt arī elpošanas, barības satveršanas, pārvietošanās un aizsargfunkcijas.

taustes orgāni *biol.* Cilvēka un dzīvnieku maņu orgāni, kas uztver un analizē vides kairinājumus.

taustipsitiens *inf.* *Datora* tastatūras *taustiņa* nospiešana un atlaišana, lai iniciētu kādu darbību vai ievadītu *rakstzīmi*.

taustiņš *inf.* *Tastatūras* konstruktīvs elements, ko nospiežot, tiek ģenerēts atbilstošās *rakstzīmes* kods vai iniciēta attiecīgās datora ierīces darbība. *Al t e r n ē š a n a s t.* – firmas *IBM* un ar to saderīgas tastatūras t., ko nospiežot vienlaikus ar citiem t-iem, tiem tiek piešķirta cita – alternatīva – nozīme, piem., kādas funkcijas izsaukums. *A t k ā p š a n ā s t.* – tastatūras t., kas izdēš rakstzīmi pa kreisi no *kursora*; dažās sistēmās atkāpšanās t. izdēš arī iezīmēto tekstu. *A t s o l a t.* – tastatūras t. ar atšķirīgu nozīmi dažādās programmās; to bieži izmanto, lai atgrieztos iepriekšējā līmeņa hierarhiskajās *izvēlņu* struktūrās, kā arī lai izietu no programmas; dažās programmās atsoļa t. atver izvēlni, maina darba *režīmu* vai pārtrauc darbības izpildi. *A t s t a r p ē š a n a s t.* – garš t. tastatūras apakšdaļā, kas ievada *atstarpes* rakstzīmi. *A u g š u p š ķ i r š a n a s t.* – t., kas apvienots ar t-u 9 un izvietots firmas *IBM* un ar to saderīgas tastatūras *cipartastatūras* daļā, kā arī paplašinātās tastatūras rediģēšanas t-u blokā starp tastatūras pamatdaļu un cipartastatūru; visbiežāk to izmanto *tekstapstrādes* programmās, lai do-

kumentu ritinātu par viena ekrāna saturu uz augšu. *B e i g v i e t a s t.* – t., kas apvienots ar t-u 1 un izvietots firmas *IBM* un ar to saderīgas tastatūras cipartastatūras daļā, kā arī paplašinātās tastatūras rediģēšanas t-u blokā starp tastatūras pamatdaļu un cipartastatūru; visbiežāk tas pārvieto kursoru uz rindiņas beigām, uz labo apakšējo ekrāna stūri vai arī uz dokumenta beigām. *B u r t s l ē g a t.* – tastatūras t., kas darbojas kā pārslēgs; kad burtslēgs ir ieslēgts, tad tastatūras burtu t-i ievada lielos burtus, kad izslēgts – mazos burtus. *C i p a r s l ē g a t.* – tastatūras t., kas darbojas kā pārslēgs; ar ieslēgtu cipartastatūras t-us var izmantot skaitlisku *datu ievadei*; ar atslēgtu cipartastatūras t-u lielākā daļa cipartastatūras t-u tiek izmantoti kursora vadībai un ekrāna ritināšanai. *D z ē š a n a s t.* – t., kas apvienots ar decimāldalītāja t-u un izvietots firmas *IBM* un ar to saderīgas tastatūras cipartastatūras daļā, kā arī paplašinātās tastatūras rediģēšanas t-u blokā starp tastatūras pamatdaļu un cipartastatūru; dzēšanas t. visbiežāk dzēš nākamo rakstzīmi aiz kursora, bet dažās programmās tas var dzēst arī iezīmēto tekstu, attēlu vai citu objektu. *E k r ā n d r u k ā š a n a s t.* – firmas *IBM* un ar to saderīgas tastatūras t., kas parasti izvietots tastatūras augšpusē un tiek izmantots, lai ekrāna saturu nosūtītu *printerim* drukāšanai. *F u n k c i j a s t.* – t., kura nospiešana iniciē no datorā izmantotās *programmatūras* atkarīgas speciālas funkcijas izpildi; funkcijas t-us parasti apzīmē ar F1, F2 utt. *I e s p r a u š a n a s t.* – t., kas apvienots ar t-u 0 un izvietots firmas *IBM* un ar to saderīgas tastatūras cipartastatūras daļā, kā arī paplašinātās tastatūras rediģēšanas t-u blokā starp tastatūras pamatdaļu un cipartastatūru; iespraušanas t. visbiežāk pārslēdz programmu no iespraušanas režīma uz pārraksta režīmu vai otrādi. *I e v a d ī š a n a s t.* – tastatūras t., ko parasti izmanto, lai norādītu, ka pabeigta kāda rakstzīmju virknes ievade; *operētājsistēmās* ievadišanas t. nosaka, ka jāizpilda komanda; tekstu apstrādes programmās ievadišanas t-u parasti izmanto, lai norādītu rindkopas beigās, bet datu bāzu programmās – lai

apliecinātu, ka *ieraksta* ievade ir pabeigta un jāpāriet uz jaunu ierakstu. *K a r s t a i s t.* – t. vai t-u kombinācija, ko nospiežot, tiek izraisīta kādas darbības izpilde neatkarīgi no tā, kāda programma tajā brīdī datorā tiek izpildīta. *L e j u p š ķ i r š a n a s t.* – t., kas apvienots ar t-u 3 un izvietots cipartastatūras daļā, kā arī paplašinātās tastatūras rediģēšanas t-u blokā starp tastatūras pamatdaļu un cipartastatūru; lapas lejupšķiršanas t. visbiežāk tiek izmantots teksta pārrakstīšanas programmās, lai dokumentu ritinātu par viena ekrāna saturu uz leju. *P ā r s l ē g š a n a s t.* – tastatūras t., kas nospiežot stāvokli piešķir pārējiem t-iem citu nozīmi, piem., lielā burtā ievadi, ja tiek nospiests burtā t., vai simbola ievadi, ja tiek nospiests ciparu t. *P ā r t r a u k š a n a s t.* – firmas *IBM* un ar to saderīgas tastatūras t., kas parasti izvietots tastatūras augšpusē un ir apvienots ar pauzēšanas un ritslēga t-u; ja vienlaikus ar šo t-u nospiež vadīšanas t-u, tad tiek ievadīta pārtraukuma komanda. *P a š a t k ā r t o š a n a s t.* – tastatūras t., kas nodrošina automātisku kādas rakstzīmes atkārtēšanu, kamēr šis t. ir nospiests. *P a u z ē š a n a s t.* – firmas *IBM* un ar to saderīgas tastatūras t., kas uz laiku pārtrauc programmas vai komandas izpildi; tā, piem., pauzēšanas t-u izmanto, lai pārtrauktu gara teksta *izvadi* uz ekrāna un ļautu lietotājam to izlasīt. *R i t s l ē g a t.* – firmas *IBM* un ar to saderīgas tastatūras t., kas parasti izvietots tastatūras augšpusē un darbojas kā slēdzis; ieslēgtā stāvoklī ritslēga t. nosaka kursora vadīšanas t-u darbību. *S ā k u m v i e t a s t.* – t., kas apvienots ar t-u 7 un izvietots firmas *IBM* un ar to saderīgas tastatūras cipartastatūras daļā, kā arī paplašinātās tastatūras rediģēšanas t-u blokā starp pamattastatūru un cipartastatūru; sākumvietas t. visbiežāk pārvieto kursoru uz rindiņas sākumu, uz kreiso augšējo ekrāna stūri vai uz dokumenta sākumu. *T a b u l ē š a n a s t.* – tastatūras t., ko parasti izmanto *tabulēšanas* rakstzīmes ievadei; dažās programmās tabulēšanas t-u izmanto arī kādas ekrāna iezīmes pārvietošanai no vienas vietas uz citu. *T-u p ā r d e f i n ē š a n a* – citu funkciju piešķiršana atsevišķiem tastatūras

t-iem; t-u pārdefinēšanu veic īpašas programmas. *V a d ī š a n a s t.* – tastatūras t., kuru nospiežot vienlaikus ar citiem t-iem, tiem piešķir citu – alternatīvu – nozīmi; dažās programmās vadīšanas t. kopā ar atsevišķiem rakstzīmju t-iem ievada vadības rakstzīmes.

tautomērija [gr. *tauto* tas pats + *meros* daļa] *ķīm.* Dažu organisku vielu spēja eksistēt divās formās ar atšķirīgu struktūru, bet vienādu elementu sastāvu, pie kam viena forma var pārvērsties otrā.

tauva [hol. *touwe*] *jūrn.* Resna virve vai trose; lieto kuģa nostiprināšanai pie piestātnes.

TDN [a. *total digestible nutrients* sagremoamo vielu summa] *lopk.* Barības līdzekļu kompleksās enerģētiskās vērtības rādītājs pēc sagremoamo vielu daudzuma vai sagremojamās enerģijas; lieto ASV kopš 20. gs. sākuma.

“Technicolor” tehnoloģija *kino* Krāsu kinofilmu uzņemšanas tehnoloģija, izmantojot trīs atsevišķus *negatīvus* – zilu, sarkanu un dzeltenu.

tedijs [a. *teddy*] *apģ.* → **kombinēbikses**

teflons [a. *teflon* < (*poly*)te(*tra*)fl(uorethylene) + ..on] *ķīm.* → **politetrafluoretilēns**

tehnika [gr. *technikos* prasmīgs] 1. Vēsturiski izveidojies ražošanas līdzekļu (rīku, ierīču, aparātu un mašīnu) un iemaņu kopums. 2. *tehnol.* Jebkura metodoloģija vai process un tam atbilstošās iemaņas un aprīkojums kādas konkrētas ražošanas problēmas atrisināšanai.

tehniskā keramika materiālt. Kopīgs apzīmējums daudzveidīgiem materiāliem un izstrādājumiem, ko gatavo ar keramikas tehnoloģijas metodēm, bet kam ir atšķirīgas īpašības un izmantošana.

tehniskā labuma kategorija *mežr.* *Lietkoki*, *puslietkoki* un *malkaskoki*.

tehniskā redze *tehn.* Tehnisko līdzekļu kopums, kas, izmantojot fotoelektriskās vai televīzijas ietaises, nodrošina darba zonas vai priekšmeta identificēšanu un dod informāciju robota vadības sistēmai.

tehnogēns [gr. *technē* māksla, meistarība + *genos* dzimšana, izcelšanās] Cilvēka saimnieciskās darbības radīts, ietekmēts. T-ie n o g u l u m i – cilvēka saimnieciskās darbības

veidojumi, ko uzskata par īpašu nogulumu ģenētisko tipu (uzbērumi, terikoni, izgāztuves, kultūrlāpi pilsētās u. c.).

tehnoloģija [gr. *technē* māksla, meistarība + *logos* jēdziens, mācība] *tehn.* Zinātne par izejvielu, materiālu, pusfabrikātu vai izstrādājumu īpašību maiņām ražošanas procesā. T. ietver metodes, kas mērķtiecīgi pārveido apstrādājamā objekta īpašības (formu, izmērus, sastāvu, struktūru u. c.) un nodrošina gatavu produktu vai detaļu un mezglu salikšanu, regulēšanu un remontu, kā arī informāciju par nepieciešamajiem ražošanas līdzekļiem. *B e z a t k r i t u m u t. – t.*, kurā līdzās pamatproduktam rodas *blakusprodukts*, kas var būt izejviela citā t-ā vai ko var izmantot citās tautsaimniecības jomās. *Ķ ī m i j a s t. – t.*, kuras pamatā ir fizikālķīmisko un ķīmisko paņēmieni lietošana izejvielu pārstrādei gatavā produkcijā. *P l a s t m a s u t. – t.*, kuras pamatā ir fizikālķīmisko un ķīmisko procesu lietošana zemmolekulāru izejvielu pārstrādei polimēros un plastmasās. *S i l i k ā t u t. – t.*, kuras pamatā ir fizikālķīmiskie, ķīmiskie un termiskie procesi minerālo izejvielu (mālu, kaļķakmens, ģipsakmens u. c.) pārstrādei par silikātmateriāliem un izstrādājumiem (cementu, keramiku, stiklu, betonu u. c.).

tehnoloģiskais koridors *mež.* Mežaudzē speciāli izcirsta stiga sagatavoto kokmateriālu transportēšanai no mežaudzes līdz *augšgala krautuvei*.

tehnoloģiskais logs *dz.* Laikposms, kurā ir pārtraukta vilcienu kustība sliežu ceļu remonta vai būvniecības darbu veikšanai.

tehnoloģiskais process [gr. *technē* māksla, meistarība + *logos* jēdziens, mācība; lat. *processus* iešana uz priekšu] *tehnol.* Secīgu *tehnoloģisko operāciju* kopums darba priekšmetu (vielu, materiālu, izstrādājumu) īpašību pārveidošanai.

tehnoloģiskā operācija *tehnol.* *Tehnoloģiskā procesa* daļa, ko nepārtraukti izpilda vienā darba vietā; ražošanas organizācijas un plānošanas pamatelements.

tehnoloģiskās īpašības *materiālt.* Materiāla īpašības, kas raksturo materiāla spēju pakļauties

dažādiem apstrādes veidiem: liešanai, metināšanai, štancēšanai, apstrādei ar griešanu u. c.

tehnoloģiskā sliede *lauks.* Divi neapsēti celiņi uz lauka traktoragregāta riteņu šķērsbāzes platumā, pa kuriem pārvietojas agregāta riteņi, kopjot lauksaimniecības kultūras (piem., mēslojot ar virsmēslojumu, apstrādājot ar ķīmikālijām).

tehnoloģiskās šķeldas *kopakstr.* Noteiktā rūpumā mehāniski sasmalcināta koksne, ko izmanto par izejvielu koksnēs plātņu, celulozes un hidrolīzes rūpniecībā. *Z a l ā s š ķ e l d a s m e ž r. – šķeldas*, kas satur mizas, skuju vai lapu piemaisījumus.

tehnoloģiskums *tehnol.* Produkcijas atbilstība racionāliem ražošanas un izmantošanas apstākļiem.

tēja [v. *Tee* < ķīniešu] *pārt.* Īpaši apstrādātas (vītīnātas, satītas, fermentētas, kaltētas) augu lapas u. c. daļas; dzēriens no šā produkta.

tekila [sp. *tequila*, pēc Meksikas pils. Tekilas nos.] *pārt.* Alkoholisks dzēriens, ko iegūst no raudzētas zilās agaves sulās.

tekne *būvn.* Caurules vai puscaurules veida ierīce šķidrumu vai beramvielu novadīšanai (pārvietošanai). *J u m t a t. – t.*, kas savāc nokrišņu ūdeni no jumta un novada tālāk uz notekcaurulēm; izgatavo no skārda vai plastmasas. *T r a n s p o r t a t. – slīpi* nostiprināts koka, dzelzsbetona, stiklplasta vai cita materiāla elements ar bortiem vai bez tiem dažādu materiālu transportēšanai virzienā uz leju. Sk. arī *vibrotekne*.

tekss [a. *tex*(tile)] *tekst.* Šķiedru, filamentu un pavedienu lineārā blīvuma mērvienība – viena kilometra masa gramos.

tekstapstrāde [lat. *textum* sakārtojums, savienojums + apstrāde] *inf.* Datora izmantošana dokumentu veidošanas, *redīgēšanas, formātēšanas*, lasīšanas un drukāšanas procesā. T. ir viens no izplatītākajiem personālo datoru lietojumiem. Sk. arī *tekstprocesors*.

tekstildrāna [lat. *textile* audums < *texere* aust] *tekst.* → *drāna*

tekstilmateriāls *tekst.* Jebkura šķiedra vai pavediens un jebkurš materiāls, kas veidots no šķiedrām vai pavedieniem.

tekstilpalīgvielas tekst. Visas vielas, izņemot krās-
vielas, kuras izmanto tekstilizstrādājumu
apdarei un kopšanai.

tekstilšķiedra tekst. → **šķiedra**

tekstlodziņš [lat. *textum* sakārtojums, savienojums + lodziņš] *inf.* *Lodziņš displeja ekrānā*, kas iezīmē laukumu, kurā *lietotājs* var ievadīt *tekstu*.

tekstolīts [lat. *textum* audums + gr. *lithos* akmens] *el.*, *ķīm.* Slāņains *kompozītmateriāls*, ko veido, sapresējot vairākas ar sintētiskajiem sveķiem piesūcināta kokvilnas auduma kārtas; lieto par *izolācijas* materiālu, izgatavo mehānismu detaļas, elektrisko shēmu paneļus u. c.

tekstprocesors [lat. *textum* sakārtojums, savienojums + a. *processor* < lat. *processus* iešana uz priekšu] *inf.* *Lietojumprogramma tekstapstrādei datorā*.

teksts [lat. *textum* sakārtojums, savienojums] *inf.* Cilvēkam uztverama informācija, kas sastāv no dabiskās vai mākslīgās valodas *rakstzīmēm* un teikumiem. T. ir viena no formām, kurā dators var uzglabāt un pārsūtīt informāciju. *A t k l ā t s t.* – *ziņojums* nešifrētā formā, kuru t-a redaktori un *tekstprocesori* var brīvi lasīt. *Š i f r ē t s t.* – t. ar apslēptu semantisko jēgu, kuru var lasīt, tikai izmantojot šifra atslēgu. *T-a r e d a k t o r s* – datora *programma*, ko izmanto t-a *datņu* veidošanai un *rediģēšanai*; atšķirībā no tekstprocesora t-a redaktors nenodrošina *vārdu* aplaušanas vai *formatēšanas* iespējas.

tekstūra [lat. *textura* audums, savijums] 1. *materiālt.* Materiāla uzbūves atsevišķu elementu vai to grupu orientējums cietā materiālā, saistība starp materiāla graudiem, porainība un homogenitāte. 2. Cietvielu (piem., iežu) uzbūves īpatnību kopums, ko nosaka vielu sastāvdaļu orientācija un izvietojums. *K o k s n e s t.* *kopakstr.* – dabiskais zīmējums uz apstrādātas virsmas, ko veido šūnas, gadskārtas, koksnes stari u. c. koksnes uzbūves elementi. 3. *krist.* Galvenā kristālisko graudu orientācija *polikristālos*, molekulu – amorfās cietvielās (sk. *amorfis*), polimēros, *šķīdros kristālos*.

tekstveidne [lat. *textum* sakārtojums, savienojums + veidne] *inf.* *Teksta fragmenti (standartfrāzes, paragrāfi, lappuses)*, ko, veidojot dažādus dokumentus (vēstules, pārskatus, līgumus u. c.), atkārtoti izmanto.

tektīti [gr. *tēktos* izkausēts] *astr.* Apaļi vai ieapaļi zaļa, retāk melna stikla veidojumi no milimetra daļām līdz vairākiem centimetriem diametrā; sastopami dažādu ģeoloģisko laikmetu nogulās. Domā, ka t. veidojušies, vai nu Zemes atmosfērā sairstot *komētu* kodoliem, vai arī sprādzienā, komētai vai *meteorītam* triecoties pret Zemi.

tekonika [gr. *tekonikē* celtniecības māksla], **ģeotektonika** *ģeol.* Ģeoloģijas zinātne par Zemes garozas uzbūvi, kustībām, deformācijām un attīstību. *P l ā t ņ u t.* – jaunā globālā t. – hipotēze, pēc kuras Zemes *litosfēru* veido kustīgu litosfēras plātņu sistēma.

tekonisks [gr. *tekonikos* tāds, kas prot būvēt, taisīt] *ģeol.* Tāds, kas saistīts ar Zemes garozas un *mantijas* kustībām. *T-ās k u s t ī b a s* – Zemes garozas un *mantijas* kustības, ko rada procesi Zemes dzīlēs, kā arī Zemes rotācijas ātruma maiņas.

tele lopk. Govju sugas sievišķais dzīvnieks, kas vēl nav atnesies, bet nav vecāks par trim gadiem.

telefakss [gr. *tēle* tālu + a. *fax* < *fac simile* < lat. *fac simile* dari to pašu] *inf.*, *telek.* → **fakss**

telefilma [tele(vīzija) + a. *film* plēve] *tel.* Ar televīzijas kamerām uzņemta filma.

telefona aparāts telek. Telefona tīkla galierice runas uztveršanai un pārraidīšanai. T. a-m ir zvans (vai signālpuldzīte, vai ierīce, kas rada akustiskos signālus), ciparripa (vai tastatūra), mikrotelefons (vai mikrofons un skaļrunis). T. a-ā var tikt iebūvēti autoatbildētājs, diktofons un faksimila ierīce (dokumenta attēla uztveršanai un pārraidei).

telefona automātiskais atbildētājs telek. Automātiska ierīce, ko pieslēdz pie telefona līnijas ziņojuma pieņemšanai abonenta prombūtnes laikā vai automatizēto uzziņu sniegšanai.

telefona centrāle telek. Tehnisko līdzekļu komplekss telefona tīkla sakaru kanālu komutācijai; ir manuālās, pusautomātiskās un *automātiskās t. c-es.*

telefona sakari telek. Elektrosakaru veids runas

pārraidei, pārvēršot to elektriskos vai optiskos signālos un pārraidot pa sakaru līnijām un kanāliem. Pēc telefona tikla nozīmes iedala iekšējos (vienas ATC ietvaros), vietējos, tālsakaru un starptautiskajos sakaros.

telefona skaitītājs *telek.* Ierīce telefona sarunu skaita vai sarunu ilguma noteikšanai.

telefona tīkls *telek.* Tehnisko ierīču komplekss telefona sakaru organizēšanai; sastāv no telefona sakaru mezgliem (telefona centrālēm), līnijām un galierīcēm.

telefona un telegrāfa slodze *telek.* Kopīgais vienlaikus aizņemto telefona vai telegrāfa līniju (kanālu, savienojuma traktu) laiks vienas stundas laikā; mērvienība – aizņemtas stunda jeb erlangs.

telefonija *telek.* Zinātnes un tehnikas nozare, kurā nodarbojas ar telefona sakaru principu un darbības pētīšanu un atbilstošas aparatūras izgatavošanu.

telefonogramma *telek.* Dienesta ziņojums, kas paredzēts pārraidīšanai vai ir pārraidīts pa telefona sakaru līniju; pierakstīta t. ir dokumenti.

telefons *telek.* 1. Elektroakustisks elektrisko signālu pārveidotājs skaņas signālā; izveido neizjauamus vai kapsulas veidā. 2. T-a sakari. 3. T-a tīkla abonenta numurs. 4. *nevēl.* → telefona aparāts

telefotoobjektīvs *fotogr.* Sk. fotoobjektīvs

telegrāfa aparāts *telek.* Aparāts telegrammu noraidīšanai un uztveršanai; pēc ieraksta veida ir lentes, loksnes drukājošie un faksimila (dokumenta vai ziņojuma attēlošanai) t. a-i.

telegrāfa atslēga *telek.* Manuāli darbināma ierīce signālu raidīšanai Morzes kodā; lieto telegrāfa un radiotelegrāfa aparātos.

telegrāfa centrāle *telek.* Iekārtu komplekss telegrāfa kanālu komutācijai, ziņojumu uztveršanai, saglabāšanai un tālākai pārraidei. Modernajās t. c-ēs informācijas uzglabāšanai izmanto specializētus elektroniskos skaitļotājus.

telegrāfa kanāls *telek.* Tehnisko līdzekļu komplekss, kas nodrošina telegrāfa signālu pārraidi no signālu raidītāja līdz uztvērējam – telegrāfa aparātam.

telegrāfa sakari *telek.* Elektrosakaru veids dokumentālu ziņojumu (telegrammu) vai nekustīgu attēlu pārraidei; uztveršanas vietā iegūst pierakstītu tekstu vai attēlus. Uz t. s-u sistēmas bāzes ir izveidots paaugstinātas ticamības datu pārraides tīkls. Atsevišķa t. s-u nozare ir *faksimilsakari*.

telegrāfa tīkls *telek.* Kādā teritorijā izvietota telegrāfa sakaru mezgls (telegrāfa centrāļu) galiekārtu (telegrāfa aparātu) un telegrāfa kanālu kopums (vienas valsts vai vairāku valstu robežās).

telegrāfs [gr. *tēle* tālu + *graphein* rakstīt] *telek.* 1. *Telegrāfa sakaru* saīsināts nosaukums. 2. Specializēta sakaru iestāde, kas nodarbojas ar telegrammu noraidīšanu, uztveršanu un piegādāšanu adresātiem.

telekamera (televīzijas kamera) [tele(vīzija) + kamera] *tel.* Televīzijas tehnikas ierīce, kas uztver, raida vai ieraksta attēlu. R a i d o š ā t. – neliela portatīva t., kas pārraida attēlu pa radiosakaru līniju.

telekinoiekārta, telekinoprojektors *tel.* Iekārta kinofilmu demonstrēšanai televīzijā.

telekinoprojektors *tel.* → telekinoiekārta

telekodētājs *tel.* Ierīce, kas pārvērš oriģinālos videosignālus pārraidei vajadzīgā veida signālos.

telekomunikācija [gr. *tēle* tālu + lat. *communicatio* ziņojums] *inf.* Informācijas pārraide pa sakaru līnijām no viena raidītāja uz vienu vai vairākiem uztvērējiem ar telegrāfa, telefona, radio, televīzijas, *datoru tīklu* u. c. sistēmu palīdzību. Informācija var tikt piegādāta saņēmējam kā *cietās kopijas*, nekustīga vai kustīga *attēla*, redzamu vai dzirdamu *signālu* vai arī citā uztveramā veidā.

telekonference [gr. *tēle* tālu + lat. *conferentia* pārrunas] *inf.* Kādas personu grupas interaktīvs informācijas apmaiņas process, izmantojot telefona sakarus vai *datoru tīklu*.

telekonversija [tele(vīzija) + lat. *conversio* pārmaiņa] *kino, tel.* Kinofilmas pielāgošana demonstrēšanai televīzijā, palielinot tās kustības ātrumu no 24 uz 30 kadriem sekundē.

telekonverters [gr. *tēle* tālu + lat. *convertere* mainīt, pārvērst] *fotogr.* Negatīva (no -10 līdz -20 dioptriju) optiska sistēma, kas no-

vietota starp *fotoaparātu* un *fotoobjektīvu*; palielina objektīva fokusa attālumu, samazinot tā gaismas un izšķiršanas spēju.

telemehānika [gr. *tēle* tālu + *mehānika*] Zinātnes un tehnikas nozare, kurā pēta metodes dažādu sistēmu vadīšanai un kontrolēšanai no attāluma.

telemetrija [gr. *tēle* tālu + *metrein* mērit] 1. *meh. Telemehānikas* nozare, kas aptver metodes un tehniskos līdzekļus tālu objektu darbības vai stāvokļa parametru mērīšanai un pārraidīšanai. 2. *met.* T-as metodes un tehniskie līdzekļi meteoroloģiskās informācijas iegūšanai.

telemetrijas sistēma [gr. *tēle* tālu + *metrein* mērit; gr. *systema* no daļām kopā salikts vesels] *kosm. Komandu un mērījumu kompleksa* sastāvdaļa, kas uztver *kosmiskā lidaparāta* (KLA) bortsistēmu raidītos radio signālus un tādā veidā saņem informāciju par KLA orientāciju, bortsistēmu un aparātūras funkcionēšanu, kā arī saņem KLA iegūto zinātnisko vai lietišķo informāciju, ja lidaparātam nav paredzēts atgriezties uz Zemes.

teleoloģija [gr. *telos* (*teleos*) mērķis + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Mācība, pēc kuras dabai piemīt mērķtiecība un tās procesiem – iekšēja cēlonība.

teleskopa apertūra (objektīva diametrs) *astr.* *Teleskopa* ieejas atveres diametrs, no kuras izmēriem atkarīgs teleskopa savāktā elektromagnētiskā starojuma daudzums.

teleskopa izšķirtspēja *astr.* Lielums, ar ko mēra *teleskopa* spēju atšķirt savstarpēji tuvus objektus un ko visbiežāk raksturo ar mazāko leņķisko atstatumu starp diviem punktiem, kas vēl redzami atsevišķi.

teleskopa montējums *astr.* Mehāniska konstrukcija, kas ļauj iestādīt teleskopu uz debess objektu un sekot tā kustībai. *A z i m u t ā l a i s t. m. – t. m.*, kam viena no rotācijas asīm ir vertikāla (*a z i m u t ā l ā a s s*), bet otra – horizontāla (*a u g s t u m a a s s*). Lai sekotu debess spīdekļiem to diennakts kustībā, teleskops, kas uzstādīts uz šāda montējuma, jāgriež ap abām asīm. *E k v a t o r i ā l a i s t. m. – t. m.*, kam viena no rotācijas asīm ir paralēla *pasaules asij* (*p o l ā r ā*

a s s), bet otra – perpendikulāra tai (*d e k l i n ā c i j a s a s s*). Ar teleskopu, kas uzstādīts uz šāda montējuma, var sekot debess spīdekļiem to diennakts kustībā, griežot teleskopu tikai ap polāro asi.

teleskops [gr. *tēle* tālu + *skopein* skatīties] *astr.* Astronomisks instruments debess objektu attēlu, spektru iegūšanai vai starojuma intensitātes mērīšanai, izmantojot to elektromagnētisko starojumu. Pēc uztveramā elektromagnētiskā starojuma diapazona ir *radioteleskops*, *infrasarkanais t.*, *optiskais t.*, *ultravioletais t.*, *rentgenteleskops* un *gamma t.* Sk. arī *daļiņu teleskops*, *Saules teleskops*.

teletīkls *tel.* Televīzijas staciju grupa, kas pārraida vienas un tās pašas programmas.

televīzija [a. *television* < gr. *tēle* tālu + lat. *visio* redzēšana] *tel.* Pašreizējā brīdī vai agrāk fiksētu, kustīgu attēlu pārraide ar elektrisku signālu starpniecību. *P l a t e k r ā n a t. – t-as* tehnoloģija, kas nodrošina attēla lielumu, kādu nevar iegūt, izmantojot vienīgi katodstaru lampu.

televīzijas pārraides lampā *tel.* *Elektronstaru lampā* telekamerā, kas optisko attēlu pārvērš elektriskajā signālā.

televizors [a. *televisor* < gr. *tēle* tālu + lat. *visor* skatītājs] *tel.* Aparāts televīzijas raidījumu uztveršanai un demonstrēšanai. *D u b u l t s t a n d a r t a t. – t.*, kas var uztvert attēlus vairākos rindu standartos.

telfers [a. *telfer* < gr. *tēle* tālu + *pherein* nest] *tehn.* Autonoma, kompakta celšanas mašīna, kas pārvietojas pa viensliedes piekarceļu; sastāv no *trices* un braukšanas mehānisma; lieto remonta un montāžas darbos.

telofāze [gr. *telos* gals, nobeigums + *fāze*] *biol.* Šūnas kodola dalīšanās pēdējā fāze.

telomorfoze [gr. *telos* gals, nobeigums + *morphōsis* veids] *biol.* Evolūcija šauras (galējas) specializācijas virzienā.

tēlotāja geometrija *mat.* Ģeometrijas nozare, kurā pēta telpas figūru un ķermeņu attēlošanu plaknē, izmantojot *projekcijas*. Sk. *aksonometrija*, *perspektīva*.

telpa 1. *fiz.* Matērijas eksistences pamatforma, kas raksturo materiālo objektu izplatību, visu materiālo sistēmu koeksistenci un mijiedarbību. Klasiskajā mehānikā izmanto

Eiklīda trīsdimensiju t-u, kas ir vienāda un nemainīga visos virzienos. 2. *mat.* Pamatkopa ar aksiomātiski definētu struktūru, ko izmanto dažādām matemātiskām konstrukcijām. E i k l ī d a t. – galīgdimensiju lineāra t., kurā definēts vektoru *skalārais reizinājums*. F u n k c i j u t. – topoloģiska vektoru t., kuras elementi ir noteikta veida funkcijas (piem., nepārtrauktas, ierobežotas vai integrējamas funkcijas). H i l b e r t a t. – reāla vai kompleksa vektoru t. ar skalāro reizinājumu, kura kā metriskā t. ir pilna konverģences nozīmē. L i n e ā r a t., v e k t o r u t. – t., kuras elementus (vektorus) var reizināt ar skaitļiem (skalāriem) un saskaitīt. M e t r i s k a t. – t., kuras ikkatriem diviem punktiem ir definēts attālums (funkcija, kas apmierina *trijstūra nevienādību*). T o p o l o ģ i s k a t. – t., kurā definēta apakškopu (vaļējo kopu) sistēma ar noteiktām īpašībām. 3. *inf.* Datu glabāšanai paredzēta vieta datora atmiņā.

telpaugi *dārk.* Dekoratīvi, izturīgi krāšņumaugi telpu apzaļumošanai.

telpiskā stāvokļa ilūzija *aeron.* Nepareizs, izkropļots gaisakuģa lidojuma stāvokļa priekšstats lidotāja apziņā, kas rodas vestibulāro un redzes orgānu kairinājumu rezultātā un izpaužas kā šķērssasvēruma, griešanās vai pikēšanas izjūtas. Parādība ir bīstama ar to, ka lidotājs var neticēt indikatoru rādījumiem un vadīt lidmašīnu pēc savām izjūtām.

telplaika liekums *astr.* Lielums, kas vispārīgajā relativitātes teorijā raksturo četrdimensiju telpas metrisko īpašību atšķirību no Eiklīda telpas metriķas. T. l-u rada gravitējošās masas; kosmoloģijā tas ir atkarīgs no *Visuma vidējā blīvuma*. Sk. arī *Visuma modelis*.

telts *tipa ēkas būvn.* Ēkas, kurām jumta konstrukcijas veic arī sienu funkcijas. Tās ir visekonomiskākās no visām divstāvu ēkām gan materiālu, gan darbaspēka patēriņa ziņā.

telūrijs [lat. *tellus (telluris)* Zeme] *astr.* Mehāniska ierīce, kas modelē Zemes kustību ap Sauli, Mēness kustību ap Zemi, kā arī Zemes un Mēness rotāciju ap asi.

telūriskās līnijas [lat. *tellus (telluris)* Zeme] *astr.* Absorbcijas spektrālīnijas, kas rodas kosmiskā starojuma avota spektrā, starojumam

ejot cauri Zemes atmosfērai. T. l. veidojas, starojumam mijiedarbojoties ar N_2 , O_3 un H_2O molekulām.

telūrs [lat. *Tellurium < tellus (telluris)* Zeme] ķīm. Ķīmiskais elements Te, atomnr. 52, atommasa 127,60, sudrabinai pelēks, trausls metāls.

teļš *lopk.* Abu dzimumu govīs mazulis no dzimšanas līdz sešu mēnešu vecumam. I z n ē s ā t s t. – pēc vidējā grūsnības laika (285 d.) piedzimis teļš. N e i z n ē s ā t s t. – pirms vidējā grūsnības laika izbeigšanās piedzimis teļš.

tēmēklis *tehn.* Ierīce, mehānisms šaujamieroču notēmēšanai. A v i ā c i j a s t. – ierīce šaujamieroču, raķešu mērķēšanai no gaisakuģa vai bumbu mešanai; sastāv no viziera iekārtas, skaitļotāja, pilotāžas datu bloka, vadības pults un t-ļā indikatora.

tēmēts *mikrofons* [gr. *mikros* mazs + *phōnē* skaņa] *kino, tel.* Mikrofons, kas uztver tikai no kāda noteikta virziena nākošu skaņu.

temperatūra [lat. *temperatura* pareizs sajaukums] Parametrs, kas raksturo termodinamiskās sistēmas līdzsvara stāvokli, – ja izolētas sistēmas dažādām daļām ir atšķirīga t., tad starp tām siltumapmaiņa notiek tik ilgi, kamēr t. izlīdzinās. C i e t ē š a n a s t. – t., par kuru zemākā t-ā amorfi materiāli pāriet cietā stāvoklī. D e f o r m ā c i j a s t. – mikstapšanas intervāla augšējā robeža, t., kurā stikls no plastiska stāvokļa pāriet šķidrā stāvoklī. K r i s t a l i z ā c i j a s t. – fāžu pārejas (šķidrums–cietviela) t. Stikla kristalizācijas t-u nosaka kā kristalizācijas t-as diapazonu, proti, nosaka kristalizācijas augšējo un apakšējo robežu. K u š a n a s t. – t., kurā cieta viela pāriet šķidrā stāvoklī. M i k s t t a p š a n a s t. – robežtemperatūra, virs kuras amorfi materiāli sāk pāriet plastiskā stāvoklī. S a ķ e p š a n a s t. – t., kurā no *sīkdispersām* cietvielām iegūst cietu, porainu materiālu. S t i k l o š a n ā s t. – t., kurā amorfi materiāli dziestot pāriet no elastīga vai viskozi plūstoša stāvokļa stiklveida stāvoklī. T e c ē š a n a s t. – t., kurā amorfs materiāls karsējot pāriet no elastīga stāvokļa viskozi plūstošā stāvoklī.

temps [lat. *tempus* laiks] Parādības norises

ātrums. *A u g š a n a s t. stat.* – dinamikas rindas līmeņu relatīvo pārmaiņu rādītājs, kas raksturo pētāmās parādības attīstības ātrumu; aprēķina, dalot kādu dinamikas rindas līmeni y_m ar šās rindas pirmo līmeni y_1 vai iepriekšējo līmeni y_{m-1} : $T = \frac{y_m}{y_1}$

$$\text{vai } T = \frac{y_m}{y_{m-1}} \quad y_1$$

Vidējais augšanas t. stat. – lielums, kas izteic parādības izmaiņu vidējo intensitāti visā aplūkojamā periodā, to izsaka skaitļa 1 daļās vai procentos un aprēķina pēc ģeometriskā vidējā formulas:

$$\bar{T} = \sqrt[n]{T_{1(k)} \cdot T_{2(k)} \cdot T_{n(k)}}$$

(n – augšanas t -u skaits; $T_{n(k)}$ – k ēdes augšanas t -i). *Vidējais pieauguma t. stat.* – lielums, kas rāda, par cik procentiem vidēji palielināties (ja vidējam pieauguma t -am ir “+” zīme) vai samazināties (ja vidējam pieauguma t -am ir “–” zīme) pētāmās parādības līmenis visā aplūkojamā periodā; to aprēķina, no vidējā augšanas t -a atņemot 100%.

tenesms [gr. *tēnesmos* nesekmīgas pūles iztukšot zarnas] (*tenesmus*) *med.* Slimīga biežas defekācijas vai urinēšanas vajadzība.

tents [a. *tent*] *aut.* Pārklājs no elastīga un ūdensnecaurlaidīga materiāla pasažieru salona vai kravas telpas pārsegšanai, lai aizsargātu no nelabvēlīgiem ārējiem apstākļiem.

tenzodevējs *el.* Elektroierīce, kas ģenerē no lineāra izmēra maiņas atkarīgu signālu.

tenzometrija [lat. *tensus* saspringts + gr. *metrein* mērit] *tehn.* Cietķermeņu deformācijas un ārējo deformācijas spēku mērīšana; lidaparātu konstrukcijas spriegota stāvokļa eksperimentāla noteikšana, kas balstīta uz vietējo deformāciju mērīšanu.

tenzometrs [lat. *tensus* saspringts + gr. *metron* mērs] *tehn.* Aparāts kādam ķermenim pieliktā stiepes, spiedes u. c. spēka mērīšanai pēc šā spēka radītās deformācijas; lieto mehāniskus, optiskus, pneimatiskus, akustiskus, elektriskus t -us.

tenzopārveidotājs *el. Sk. pārveidotājs*

tenzorezistīvais efekts *el.* Metāla vai pusvadītāja elektriskās pretestības izmaiņa deformācijā.

tenzors [lat. *tensus* saspringts] *fiz., mat.* Fizikāls

vai matemātisks objekts daudzdimensiju telpā, kuru analītiski apraksta ar sarežģītām skaitļu sistēmām, ne kā skalāru vai vektoriālu lielumu, bet kā lielumu ar tiem radniecīgām īpašībām (piem., sprieguma t ., deformāciju t ., *inercet* t . u. c.). *Deformāciju t.* – lielums, kas raksturo ķermeņa punktu stāvokli telpā pēc deformēšanas salīdzinājumā ar stāvokli pirms deformēšanas (matemātiskā formā attēlojams kā otrā ranga simetrisks t .). *T-invarianti* – izteiksmes vai skaitliski lielumi, kas paliek nemainīgi, ja zināmā veidā pārveido t -u no vienas koordinātu sistēmas citā.

teobromīns [gr. *theos* dievs + *brōma* mielasts] *ķīm., pārt.* Organisks savienojums, *purīnu* rindas *alkaloīds*, ko satur kakao augļi, kolas rieksti un tējas auga lapas.

teodolīts [v. *Theodolit*] Optiski mehānisks instruments horizontālo un vertikālo leņķu mērīšanai un virziena noteikšanai.

teofilīns [v. *Theophyllin* < *Thein* teīns + gr. *phylon* lapa] *ķīm.* *Purīnu* rindas *alkaloīds*, ir tējas lapās un kafijas pupiņās.

teorēma [gr. *theōrēma* < *theōrein* apdomāt, aplūkot] *loģ., mat.* Apgalvojums (izteikums), kura patiesumu noskaidro, to pierādot (sk. *pierādījums*). T . sastāv no nosacījuma (premisas) P un secinājuma Q : “ja P , tad Q ”. *Apgrieztā t.* (iepriekšminētajai): “ja Q , tad P ”. *Pretējā t.*: “ja ne- P , tad ne- Q ”. Sk. arī *implikācija*, *nepieciešamais un pietiekamais nosacījums*.

tepe *ķīm. tehnol.* Pastas veida laku un krāsu materiāls šuvju vai virsmas nelidzenumu aizpildīšanai pirms krāsošanas vai lakošanas.

terakota [it. *terra cotta* apdedzināta zeme] *ker.* Neglazēts keramisks izstrādājums no māliem ar necaurspīdīgu, krāsainu, porainu *drumstalu*.

terapeitiskā deva [gr. *therapeia* ārstēšana, kopšana] *med.* Optimālais medikamentu daudzums, kas izraisa ārstniecisko efektu.

terapeitiskais indekss *med.* Toksisko un terapeitisko zāļu devu attiecība.

terapija [gr. *therapeia* ārstēšana, kopšana] *med.* 1. Medicīnas nozare, kurā pēta iekšējās slimības, to izcelšanos, diagnostiku un ārstēšanu. 2. Ārstēšana.

terarosa [it. *terra rossa* sarkana zeme] Sarkanās, mālaines, ar dzelzs oksīdiem un to hidratētiem bagātas augsnes, kas veidojas sausa tropiskā un subtropiskā klimata apstākļos.

terase [fr. *terrasse* < lat. *terra* zeme] 1. *ģeol.* Kāp|veida reljefa forma upju ieleju, ezeru un jūru krastos un kalnu nogāzēs. Jū r a s t. – jūras piekrastes zonas reljefa forma, kuru veidojusi jūra, kad tās līmenis bijis relatīvi zemāks vai augstāks salīdzinājumā ar tagadējo. 2. *arhit.* Valēja vai segta mājas piebūve, var būt uz horizontāla jumta; bieži stiklota vai ar balustrādi.

teratogenitāte [gr. *teras* (*teratos*) briesmonis, kroplis + *genos* rašanās] *med.* Zāļu vielas iespējamība izraisīt iedzimtas kroplības, ja tās lietotas grūtniecības laikā.

teratogēns *biol.* Tāds, kas, iedarbojoties uz *embriju*, rada organisma iedzimtas kroplības.

teratoloģija [gr. *teras* (*teratos*) briesmonis, kroplis + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zinātne, kurā pēta dzīvo organismu embrionālās attīstības traucējumus un kroplības.

teratoma [gr. *teras* (*teratos*) briesmonis, kroplis] (*teratoma*) *med.* Iedzimts dažādu audu elementu audzējs.

tēraudi materiālt. Dzelzs un oglekļa sakausējumi; oglekļa daudzums 0,08–1,3%. A t s p e r u t. – t., kuros ir 0,50–0,65% oglekļa, 1,5–2,0% silīcija un 0,8–1,0% mangāna; pēc rūdīšanas un vidējās atlaidināšanas piemīt augsta elastības robeža un ilgzturība. A u t o m ā t u t. – t. ar 0,10–0,40% oglekļa, palielinātu fosfora, svina, kalcija, selēna daudzumu, kas nodrošina labu apstrādājamību ar griešanu. C e m e n t ē j a m i e l e ģ ē t i e k o n s t r u k c i j u t. – leģēti t. ar mazu oglekļa daudzumu (< 0,30%); pēc cementsēšanas un sekojošas termiskās apstrādes tiem ir liela virskārtas cietība un stīgra serdes daļa. E l e k t r o t e h n i s k a i s t - s – f e r o m a g n ē t i s k s m a t e r i ā l s, no kura gatavo magnētisko sistēmu serdes. G a d f i l d a t - s – pret abrazīvo dilšanu izturīgs t-s, kas satur 0,9–1,1% oglekļa un 12–13% mangāna; piemīt spēja eksploataācijas gaitā uzkaldināties; lieto dzelzceļa pārmijām, akmens dzirnavu vaigiem. K a r s t u m i z t u r ī g i e t. – leģēto konstrukciju t-u grupa, t., kas

spēj pretoties deformācijai un sagraušānai augstā temperatūrā; raksturošanai izmanto šļūdes izturību un ilgzturību (var būt noteiktu laiku noslogoti temperatūrā, kas augstāka par 500 °C). L e ģ ē t i e i n s t r u m e n t u t. – ar hromu, silīciju, volframu leģēti t. ar oglekļa daudzumu līdz 1,1%; tiem piemīt liela cietība, nodilumizturība, siltumnoturība; izmanto nelielu, vienkāršu griezējinstrumentu izgatavošanai. L e ģ ē t i e t. – t., kuru sastāvā ir ogleklis un leģējošie elementi (Ci, Vi, Ti, W, V, Si, Mn u. c.), kas uzlabo mehāniskās, fizikālās un tehnoloģiskās īpašības. Leģēto t-u markā uzrāda oglekļa un leģējošo elementu daudzumu. L o d ī š u g u l t ņ u t. – rites gultņu izgatavošanai paredzēti t. ar lielu cietību, nodilumizturību, kontaktnoguruma pretestību; satur 0,95–1,15% oglekļa, 0,4–1,65% hroma un 0,2–1,2% mangāna. N e r ū s ē j o š i e t. – pret elektroķīmisko koroziju izturīgi t., leģēti ar 12–14% hroma, kas uz metāla virsmas veido blīvu aizsargkārtiņu un palielina t-a elektroķīmisko potenciālu. O g l e k ļ a i n s t r u m e n t u t. – t. ar 0,7–1,3% oglekļa; cieti, nodilumizturīgi; lieto vienkāršu, nelielu griezējinstrumentu izgatavošanai. O g l e k ļ a k o n s t r u k c i j u t. – t. ar 0,08–0,65% oglekļa; lieto konstrukciju, mašīnu un detaļu izgatavošanai. Š t a n č u t. – t. ar lielu stiprību, nodilumizturību, trieciēnstiprību, labu siltumnoturību un minimālām tilpuma izmaiņām termiskajā apstrādē; izmanto štanču un presformu izgatavošanai. T. ar noteiktu termiskās izplešanās koeficientu – dzelzs un niķeļa sakausējumi, kuru lineārās izplešanās koeficients ir atkarīgs no niķeļa daudzuma; invaram (36% Ni) ir vismazākais termiskās izplešanās koeficients, kovaram (29% Ni) un platīnam (48% Ni) termiskās izplešanās koeficients ir tuvs stikla izplešanās koeficientam. U z l a b o j a m i e l e ģ ē t i e k o n s t r u k c i j u t. – leģēti t. ar 0,30–0,50% oglekļa un līdz 5% leģējošo elementu (Cr, Ni, Mn, Si); izmanto atbildīgu mašīnu detaļu izgatavošanai.

tērcē *ģeogr.* Purvains strauts; šaura plūstošu ūdeņu straume; upes atteka zemā, purvainā vietā.

terciārs [lat. *tertius* trešais] *ģeol.* Kainozoja ēras priekšpēdējais (pirmskvartāra) periods, ir iedalīts divos patstāvīgos periodos – *paleogēnā* un *neogēnā*.

terenkurs [v. *Terrainkur* < fr. *terrain* zemes gabals + v. *Kur* ārstēšana] *med.* Ārstēšana ar laika un attāluma ziņā stingri dozētām pastaigām.

terfenils *ķīm.* Aromātisks *ogļūdeņradis* $C_6H_5-C_6H_4-C_6H_5$, balta, kristāliska viela.

terikons [lat. *terra* zeme + gr. *kōnos* konuss] Koniska neizmantojama (tukšo) iežu kau-dze kalnrūpniecības rajonos.

terilēns [a. *terylene*], **lavsāns** *ķīm.* Polimēro šķiedru (poliesteru) veids → **polietilēnterētālāts**

terioģija [gr. *thērion* zvērs + *logos* jēdziens, mācība], **mamaloģija** *biol.* Zinātne par zīdītājiem.

teritoriāls [lat. *territoralis* < *terra* zeme] Uz noteiktu zemes platību, uz teritoriju attiecīgs. T-ā j ū r a *ģeogr.* – jūras ūdeņi, kas piekļaujas valsts sauszemes teritorijai vai iekšējiem ūdeņiem un uz ko attiecas valsts suverenitāte; t-ie ūdeņi.

teritorija [lat. *territorium* < *terra* zeme] *ģeogr.* Valsts, zemes, iekšējo un piekrastes ūdeņu platība ar noteiktām robežām; noteikts Zemes virsas apgabals.

termāls [gr. *thermos* silts, karsts] Uz siltumu attiecīgs, tāds, kas saistīts ar pazemes karstajiem ūdeņiem. T-ie ū d e ņ i *ģeol.* – pazemes ūdeņi, kuru temperatūra ir augstāka par 20 °C.

termanestēzija [gr. *thermē* siltums, karstums + *anaisthēsis* nejutīgums] *med.* Temperatūras sajūtas zudums.

termas (**termālie ūdeņi**) [lat. *thermae* < gr. *thermos* silts, karsts] *ģeol.* Siltī vai karstī avoti vai pazemes ūdeņi, kuru temperatūra ir augstāka par 20 °C; arī tie pazemes ūdeņi, kuru temperatūra ir augstāka par attiecīgās teritorijas vidējo gaisa temperatūru.

termika [gr. *thermē* siltums, karstums] Zemes virsmas, atmosfēras vai okeāna siltuma (temperatūras) apstākļi.

terminālis [a. *terminal* galastacija < lat. *terminalis* gala, beigu] 1. *inf.* Ievadizvades ierīce, kas pievienota datoram datu ievadišanai un

izvadišanai. T. parasti ir apgādāts ar *tastatūru* un *displeju*, kas *lietotājam* ļauj tieši sadarbīties ar datoru. A t t ā l a i s t. – t., kas pieslēgts pie datoru *sistēmas*, izmantojot datu *pārraidē liniju*. G r a f i k u t. – speciāls t. ar augstas *izšķirtspējas* displeju, grafikas planšeti vai citām grafikas *ievadierīcēm*, kas paredzēts grafisko datu *ievadei* personālajā datorā un *izvadei* no tā. T r u l a i s t. – t., kas nevar patstāvīgi veikt datu *apstrādi*; lieto par attālā datora ievadizvades ierīci. V i e d a i s t. – vairāklietotāju sistēmu t., ar ko var ne tikai izgūt datus no *resursdatora*, bet arī patstāvīgi veikt *datu apstrādi*. V i r t u ā l a i s t. – 1) dažādu t-ļu, kas pieder pie noteiktas t-ļu klases, loģisks modelis, kuru izmanto, lai aprakstītu t-ļu darbību atvērto sistēmu sadarbības vidē; 2) dažās *operētājsistēmās* – *displeja stacijas* loģisks ekvivalents, kas rada ilūziju, ka operētājsistēmas rīcībā ir vairāk ierīču, nekā ir īstenībā. 2. *transp.* Specializēts ostas rajons ar pietātnēm, kravas apstrādes iekārtām un kravas uzglabāšanas iespējām. K r a v a s t. – kravas automobiļu novietnes teritorija, kas aprīkota ar preču iekraušanas, uzglabāšanas un izkraušanas iekārtām.

terminators [lat. *terminare* norobežot] *astr.* Robeža starp debess ķermeņa apgaismoto un neapgaismoto daļu.

termiskā analīze [v. *thermisch* < gr. *thermē* siltums, karstums; analīze] *materiālt.* Kristālisko punktu noteikšanas metode, mērot materiāla temperatūras izmaiņas laikā.

termiskā apstrāde 1. *materiālt.* Materiālu apstrādes tehnoloģija, kurā ar karsēšanu un sekojošu dzesēšanu maina materiāla struktūru un tai atbilstošās īpašības. S ā k o t n ē j ā t. a. – t. a., kurā uzlabo materiālu un sagatavojumu tehnoloģiskās īpašības. N o s l ē d z o š ā t. a. – t. a., kurā izveido gatavām detaļām nepieciešamās ekspluatācijas īpašības: stiprību, cietību, nodilumizturību u. c. 2. *pārt.* Pārtikas produktu apstrāde augstā temperatūrā, piem., *pasterizācija*, *sterilizācija*, *apstrāde ultraaugstā temperatūrā*.

termiskais ekvators *ģeogr.* 1. Līnija, kas uz zemeslodes savieno vietas ar augstāko vidējo mēneša vai gada gaisa temperatūru. 2. Para-

lēle ar visaugstāko ilggadējo vidējo mēneša vai gada gaisa temperatūru.

termiskā izplešanās tehnol. Vietas izmēru maiņa sasilstot.

termiskā izturība materiāl. Materiālu (izstrādājumu) spēja izturēt straujas temperatūras svārstības, saglabāt struktūru un mehāniskās īpašības paaugstinātā temperatūrā.

termiskā (siltuma) josla ģeogr. Zemes ģeogrāfiskā platuma josla ar noteiktu gaisa termisko režīmu, kuras veidošanos nosaka dažādu apgabalu saņemtais atšķirīgais Saules siltuma daudzums. A u k s t ā j o s l a – t. j., kas atrodas starp poliem un polārajiem lokiem, tai raksturīga polārā diena un polārā nakts; Saules stari krīt ļoti slīpi polārās dienas laikā, bet polārās nakts laikā vispār neapspīd šo teritoriju; visu gadu valda negatīva gaisa temperatūra. K a r s t ā j o s l a – t. j., kas atrodas starp tropu lokiem, kur Saule divas reizes gadā atrodas zenītā. M ē r e n ā j o s l a – t. j., kas atrodas ziemeļu un dienvidu puslodē starp tropu loku un polāro loku; ir izteiktas gada temperatūras svārstības un sezonālitate.

termiskā stratifikācija [v. *thermisch* < gr. *thermē* siltums, karstums; stratifikācija] Gaisa temperatūras augstuma sadalījums atmosfērā.

termistors [a. *thermistor* < *therm(al)* siltuma + (*res*)istor rezistors], **termorezistors elektron.** Pusvadītāju materiāla rezistors, kura pretestība būtiski mainās, mainoties temperatūrai.

termīts [v. *Thermit* < gr. *thermē* siltums, karstums] **ķīm.** Pulverveida metāla (parasti Al, retāk Mg, Ti, Zr) un kāda cita metāla (Fe, V, Cr, Mo u. c.) oksīda maisījums, kas aizdedzināts intensīvi sadeg, izdalot daudz siltuma (temperatūra pārsniedz 2000 °C). Izmanto metināšanai un tīru metālu iegūšanai (sk. *alumotermija*).

termoakumulators siltumt. → **siltumakumulators**

termoanemometrs [gr. *thermos* silts, karsts + *anemometrs*] **tehn.** Ierīce gāzes vai šķidruma plūsmas ātruma mērīšanai.

termobarokamera [gr. *thermos* silts, karsts + *barokamera*] **aeron.** Kamera, kurā imitē lidojuma temperatūru un spiedienu, lai izmēģinātu konstrukcijas un aviodzinējus.

termobaterija [gr. *thermos* silts, karsts + *baterija*]

el. Termoelektriska ierīce, kas sastāv no vairākiem *termoelementiem*. T-as jauda palielinās proporcionāli termoelementu skaitam.

termodestrukcija ķīm. Destrukcija paaugstinātās temperatūras iedarbībā.

termodevējs el. Elektroierīce, kas ģenerē no temperatūras atkarīgu signālu.

termodifūzija fiz., ķīm. Gāzu vai šķidrumu maisījumu komponentu *difūzija*, sajaukšanās, kuras cēlonis ir temperatūras starpība maisījumā.

termodinamika fiz. Fizikas nozare, kurā pēta makroskopisku sistēmu stāvokli un īpašības dažādos siltuma procesos.

termodinamiskais cikls tehn. Secīgi norisošu termodinamisko procesu kopums, kuru gaitā darbkārmeņa parametri iegūst cikla sākuma stāvokļa vērtības (piem., *Karno cikls*). Ja ciklu veido tikai atgriezeniski *termodinamiskie procesi*, tad tas ir atgriezenisks (*ideāls*), ja kaut viens cikla process ir neatgriezenisks, tad cikls ir neatgriezenisks. Visi reālie t-i e c-i ir neatgriezeniski. T i e š a j o s t-a j o s c-o s daļa pievadītā siltuma pārvēršas mehāniskajā enerģijā (termiskie dzinēji). A p g r i e z t a j o s t-a j o s c-o s, patērējot mehānisko enerģiju, siltumu pārvada no zemākas temperatūras siltuma avota uz augstākas temperatūras siltuma avotu (*aukstummašīnas*).

termoelastoplasti ķīm. Polimērmateriāli, kas, līdzīgi *elastomēriem*, ekspluatācijas apstākļos ir spējīgi uz lielām atgriezeniskām deformācijām, bet paaugstinātā temperatūrā tiem piemīt tecētspēja, līdzīgi *termoplastiem*.

termoelektriskā dzesēšana [gr. *thermos* silts, karsts + *elektrisks*] **siltumt.** Dzesēšanas veids, kurā izmanto *termoelementa* īpašību – *Peltjē efektu*. Ja elektriskajā termoelementa ķēdē plūst elektriskā strāva, tad viena vadītāju savienojuma spaiļē sakarst, bet otra atdziest; t-o d-u izmanto fizikā, medicīnā, bioloģijā, vakuumtehnikā, sadzīvē (termoelektriskie ledusskapji). T-ās d-as ierīču izgatavošanai lieto pusvadītājus.

termoelektrocentrāle (TEC) enerģ. *Tvaika turbinu elektrostacija*, kas ražo un piegādā patērētājiem divu veidu enerģiju: elektro-

enerģiju un siltumenerģiju. T-ē parasti izmanto termofikācijas turbīnas, kurās daļa attiecīgas temperatūras un spiediena tvaika tiek novadīta *siltummainī*, bet atlikušais tvaiks – turbīnas nākamajās pakāpēs un no turienes *kondensatorā*.

termoelektrodzinējspēks *el.* Sk. **elektrodzinējspēks**

termoelektroģenerators [gr. *thermos* silts, karsts + elektrisks + lat. *generator* radītājs] *enerģ.* Iekārta siltuma enerģijas tiešai pārvēršanai elektroenerģijā; sastāv no pusvadītāju *termoelementu* baterijas, siltuma avota, siltuma pievadīšanas un dzesēšanas ierīcēm; lieto kosmiskajā tehnikā, sakaru tehnikā, navigācijas signalizācijas ierīcēs u. c.

termoelektronu emisija *fiz.* Elektronu emisija no sakarsētiem ķermeņiem vakuumā, ja elektronu enerģija pārsniedz *izejas darbu*. Lielos elektriskos laukos t. e. summējas ar *autoelektronu* emisiju.

termoelektrostacija (TES) *enerģ.* Siltumelektrostacija – iekārta un būvju komplekss, kur siltuma enerģiju, ko iegūst, dedzinot organisko kurināmo, pārvērš elektroenerģijā. Sk. arī *tvaika turbīnu elektrostacija*, *kondensācijas elektrostacija (KES)*, *termoelektrocentrāle (TEC)*, *atomelektrostacija (AES)*, *ģeotermālā elektrostacija*.

termoelements [gr. *thermos* silts, karsts + lat. *elementum* pirmviela] No dažādiem vadītājiem (metāla, pusvadītājiem) sastāvoša elektriskās ķēdes daļa, kurai silstot vai atdziestot rodas *termoelektrodzinējspēks*; t-us izmanto *termoelektroģeneratoros*, *termoelektriskās dzesēšanas ierīcēs*, *termopāros* u. c. Tehnikā plaši lieto pusvadītāju t-us.

termofikācija [gr. *thermē* siltums, karstums + lat. *facere* darīt] *siltumt.* Centralizētā *siltumapgāde*, pamatojoties uz kombinētu elektroenerģijas un siltumenerģijas ražošanu galvenokārt *termoelektrocentrālēs*.

termofiksācija [gr. *thermē* siltums, karstums + lat. *fixus* noturīgs], **termostabilizācija** *tekst.* Termoplastisku (sk. *termoplastiskums*) šķiedru drānu apstrāde iekšējo spriegumu noņemšanai, formas un izmēru saglabāšanai; t-ai izmanto karstu gaisu, tvaiku vai ūdeni, pēc tam izstrādājumus strauji atdzesē.

termofili [gr. *thermos* silts, karsts + *philein* mīlēt] *biol.* Organismi, kas pielāgojušies dzīvei vidē ar augstu temperatūru.

termofobi [gr. *thermos* silts, karsts + *phobos* bailes] *biol.* Organismi, kas spēj normāli dzīvot un vairoties tikai relatīvi zemā temperatūrā.

termofors [v. *Thermophor* < gr. *thermos* silts, karsts + *phoros* tāds, kas nes] Ierīce atsevišķu ķermeņa vietu sildīšanai.

termogrāfija *ķīm.* Analīzes metode, ar ko pēta vielu vai to sistēmu fāžu pārvērtību siltuma efektus, vielas pakāpeniski sildot vai dzesējot un vienlaikus reģistrējot temperatūru.

termogrāfs [gr. *thermos* silts, karsts + *graphein* rakstīt] Pašrakstītājs aparāts gaisa, ūdens u. c. vides temperatūras nepārtrauktai reģistrēšanai.

termogramma [gr. *thermos* silts, karsts + *gramma* raksts] *Termogrāfa* pierakstījuma likne.

termojonu emisija *fiz.* Virsmas *jonizācija*.

termokarsts [gr. *thermos* silts, karsts + karsts – pēc Karsta plato nos.] *ģeol.* Iegruvumu un pazemes tukšumu veidošanās, izkūstot pazemes ledum vai atkūstot sasalušai gruntij.

termoklīns [gr. *thermos* silts, karsts + *klinein* liekt] *jūrn.* Ūdens temperatūras lēcienslānis ar lieliem vertikāliem temperatūras gradientiem, parasti atrodas zem ūdens virsējā slāņa apmēram 30–50 m dziļumā.

termoķīmija Ķīmiskās termodinamikas nozare, kurā pēta dažādu procesu siltumefektus.

termoluminiscence [gr. *thermos* silts, karsts + lat. *lumen* (*luminis*) gaisma] Cietvielu spēja uzkrāt ārējās iedarbības (piem., jonizējošā starojuma) enerģiju, kas sildot tiek atdota gaismas kvantu veidā.

termometrija [gr. *thermos* silts, karsts + *metrein* mērit] *fiz.* Fizikas nozare, kurā pēta temperatūras mērīšanas metodes. M a g n ē t i s k ā t. – temperatūras (zem 1 K) mērīšanas metode, kas balstās uz *paramagnētīķa magnētiskās uzpēmības* atkarības no temperatūras (sk. *Kirī likums*).

termometrs [gr. *thermos* silts, karsts + *metron* mērs] *fiz., ķīm.* Temperatūras mērīšanas ierīce, kas atrodas kontaktā ar pētāmo vidi. T-u darbība balstās uz dažādām no temperatūras atkarīgām fizikālām īpašībām, galvenokārt uz vielas izplešanos tempera-

tūras ietekmē. Šķidrums – t., kura darbība balstās uz šķidruma (etilspirts, petroleja, dzīvsudrabs) termisko izplešanos.

termonosēdmateriāli *materiālt.* Izstrādājumi, ko iegūst, apstarotus poliolefinus (piem., polietilēnu) mehāniski izstiepjot 100–130 °C temperatūrā un tad strauji atdzesējot. Radiācijas radīto šķērssaišu izraisītā formas atmiņas efekta dēļ, atkārtoti uzsildīti, izstrādājumi tiecas atgūt savu sākotnējo formu.

termopāris *siltumt.* Mērpārveidotājs, kura darbības pamatā ir *Zēbeka efekts*; sastāv no diviem dažāda materiāla savstarpēji savienotiem (parasti sakausētiem) elektrovadošiem elementiem (termoelektrodiem). Ja termoelektrodu savienojuma vietas atrodas dažādā temperatūrā, t-a ķēdē rodas termoelektrodzinējspēks, kura lielumu nosaka karstā un aukstā kontakta temperatūra un t-a materiāls. Izmanto temperatūras mērierīcēs; plaši lieto vara un konstantāna (temperatūras diapazons 70–800 K), hromela un kopela (220–900 K), hromela un alumela (220–1400 K) u. c. t-us.

termoplasti [gr. *thermos* silts, karsts + *plastos* izveidots] *ķīm.* Polimēri un plastmasas, kas, atkārtoti sildīti, var atkal pāriet viskozi tekošā stāvoklī, bet atdziestot sacietē.

termoplastiskums *tekst.* Šķiedru veidojošo *polimēru* īpašība atkārtoti daudzkārt pāriet no cieta stāvokļa šķidrā, ja tos silda, un no šķidra stāvokļa cietā, ja tos atdzesē.

termoradiolīze *ķīm.* Ķīmiskās pārvērtības vielās, kas notiek *jonizējošā starojuma* un augstas temperatūras vienlaicīgā iedarbībā.

termoregulācija [gr. *thermos* silts, karsts + lat. *regulare* sakārtot] *biol.* Dzīva organisma fizioloģiskie procesi, kuru rezultātā ķermeņa temperatūra paliek apm. vienā un tai pašā līmenī.

termoregulators Ierīce, kas uztur *dzeses sistēmā* vai telpā noteiktu temperatūru.

termoregulēšanas sistēma [gr. *thermos* silts, karsts + lat. *regulare* sakārtot; gr. *systema* no daļām kopā salikts veselais] *kosm.* *Kosmiskā lidaparāta sistēma*, kas nodrošina pieņemamu temperatūru konstrukcijas elementiem, bortsistēmām, aparatūrai un apkalpei, – termojutīgie elementi, vadības

automātika, izpildelementi (elektriskās sildāmierīces, žalūzijas, siltumnesēja sūkņi) un ārējās siltumapmaiņas ierīces (radiatori).

termorelejs *el.* *Relejs*, kura vadības signāls ir noteikta temperatūra.

termorezistors [gr. *thermos* silts, karsts + rezistors] *elektron.* → **termistors**

termosfēra [gr. *thermos* silts, karsts + *sphaira* lode] *astr., met.* Augšējais, ļoti retināts Zemes *atmosfēras* slānis virs *mezopauzes*, starp *mezosfēras* augšējo robežu un *eksofēru*, vidēji augstumā no 80 līdz 1000 km; t-ā ļoti strauji pieaug temperatūra, tas saistīts galvenokārt ar Saules īsviļņu izstarojuma absorbēšanu. T-as augšējā daļā var brīvi lidot kosmiskie lidaparāti.

termoss [gr. *thermos* silts, karsts] Trauks, ko lieto pārtikas uzturēšanai nemainīgā temperatūrā. Nelieliem tilpumiem (1–5 l) izmanto stikla *Djuāra traukus*, kas ievietoti metāla vai plastmasas korpusos; izmanto arī no nerūsēša tērauda izgatavotus *Djuāra traukus*. Lieliem tilpumiem (sabiedriskā ēdināšanā, armijā) lieto termosus, kuros ārsien un korpusa starptelpa aizpildīta ar siltumizolējošu materiālu.

termostabilizācija [gr. *thermē* siltums, karstums + lat. *stabilis* pastāvīgs, noturīgs] *tekst.* → **termofiksācija**

termostabilizatori [gr. *thermē* siltums, karstums + lat. *stabilis* pastāvīgs, noturīgs] *ķīm.* Vielas, kas palielina polimēru un plastmasu izturību pret paaugstinātu temperatūru to pārstrādāšanā un lietošanā.

termostats [gr. *thermē* siltums, karstums + *statos* stāvošs] 1. *el.* Ierīce dažādu priekšmetu vai darba mezglu turēšanai pastāvīgā temperatūrā. 2. *tehn.* Vārsts, kas šķidrumsdzeses sistēmā automātiski regulē temperatūru.

termoterapija [gr. *thermos* silts, karsts + *terapija*] *med.* Ārstēšana ar siltumu (termoforu, kompresēm).

termozolu paņēmieni *tekst.* Augsttemperatūras krāsošanas paņēmieni, kurā tekstilizstrādājumu piesūcina ar krāsvielas šķīdumu, žāvē un apstrādā paaugstinātā temperatūrā; parasti izmanto poliestera šķiedru krāsošanai.

terms [a. *term*] *fiz.* Atoma vai molekulas ener-

gētiskais stāvoklis (apzīmējumu "terms" visbiežāk lieto, grafiski attēlojot enerģētisko stāvokli kvantu teorijā).

terpēni [v. *Terpen* < gr. *terebinthos* sveķu koks, terpentīnkoks] *ķīm.* Cikliski ogļūdeņraži, augos esošo ēterisko eļļu un sveķu galvenā sastāvdaļa.

terpentīns [v. *Terpentin* < gr. *terebinthos* sveķu koks, terpentīnkoks] *ķīm.* Šķidrš skujkoku sveķu pārtvaices produkts ar raksturīgu smaržu, *monoterpēnu* ogļūdeņražu maisījums; šķīdinātājs, organiskās sintēzes izejviela; lieto medicīnā un krāsu rūpniecībā. *E k s t r a k c i j a s t.* – t., ko iegūst, pārstrādājot sasveķotas priežu celmu koksnes benzīna ekstraktus. *S a u s t v a i c e s t.* *mežr.* – t., ko atdestilē *darvas tecināšanas* sākumperiodā. *S u l f ā t a t.* *mežr.* – t., ko izdala no *sulfācelulozes* vārišanas katlu nopūšanas gāzu kondensāta. *S v e ķ u t.* *ķīm.* – t., ko ar ūdens tvaiku atdestilē no skujkoku sveķiem.

terpineoli *ķīm.* *Terpēnu* rindas *spirti*.

tērs *apgē.* Sensori uztveramo cilvēka ķermeņa pārveidojumu (piem., frizūras, grima, tētvējuma) un papildinājumu (piem., *apgērba*, apavu, aceņu, rotaslietu, somu u. c. aksesuāru) kopums. *P r o f e s i o n ā l ā d a r b a t-i* – *aizsargtērpī* (sk. *aizsargapgērbs*), sanitārie, tehnoloģiskie, korporatīvie, uniformu, daļēji – sporta veidu (piem., hokejistu, slēpotāju, motobraucēju, paukotāju, jātnieku, peldētāju), izrāžu (piem., skatuves, cirka, kino, karnevāla), amatu u. tml. *t-i*. *S a d z ī v e s t ī* – ikdienas, lietišķie, atpūtas, ārstnieciskie, svinību un ceremoniju *t-i*. Sk. arī *kostīms*.

tēsējgrieznis *materiālt.* Sk. *grieznis*

tēsējinstrumenti *materiālt.* Tēšanai piemērots griezējinstrumenti – tēsējgrieznis (sk. *grieznis*), zobtēsis u. c.

tēsējmašīna *materiālt.* *Darbmašīna* tēšanai; galvenās sastāvdaļas ir slīdnis (tēsējinstrumenta pārvietošanai) un galds (apstrādājamā ķermeņa pārvietošanai). *Z o b r a t u t.* – zobratu zobu apstrādes mašīna; galvenās izpildietāises ir *slīdnis*, *galds*, *darbvārpsta* un *suports*.

tesla [pēc serbu zinātn. N. Teslas (1856–1943) vārda] *el., fiz.* *Magnētiskās indukcijas* mērv.

SI mērvienību sistēmā, vienāda ar 1 vēberu uz kvadrātmētru; apz. T.

tesmenis *lopk.* Ziditājdzīvnieku mātišu ķermeņa daļa – piena dziedzeri un pupi. *T-ņa i n d e k s s* – t-ņa priekšējo ceturkšņu izslaukuma attiecība pret kopējo izslaukumu.

testeris [a. *tester* < *test* pārbaude, pētīšana] *el.* Mērinstruments elektrisko ķēžu raksturojošo lielumu (*strāvas*, *sprieguma*) un parametru (*pretestības*, *kapacitātes*) mērīšanai.

testēšana [a. *test* pārbaude, pētīšana] *inf.* *Programmatūras* un *aparātūras* darbības pārbaude, izmantojot testdatus. *A k t ī v ā t.* – mērķtiecīga iedarbība uz pārbaudāmo objektu ar nolūku novērot tā reakciju; aktīvo t-u izmanto *datu apstrādes sistēmu* darbības kontrolei.

testkopija [a. *test* pārbaude, pētīšana + lat. *copia* daudzums] *kino* Pirmā *kopija* no samontēta filmas izlaidumnegatīva.

testosterons [a. *testosterone* < lat. *testis* sēklinieks + *sterol* sterīns] *biol., ķīm.* Steroīdu grupas *hormons*, vīrišķais *dzimumhormons*.

tests [a. *test* pārbaude, pētīšana] *inf.* Speciāli izveidota *datu* kopa, ko izmanto, lai pārbaudītu *datora* vai *sistēmas* darbības atbilstību paredzētajām prasībām. *A l f a t.* – jaunizstrādātas *programmatūras* vai *aparātūras* noslēdzošais funkcionālās pārbaudes posms, ko veic paši izstrādātāji. *B ē t a t.* – jaunizstrādātas *programmatūras* vai *aparātūras* otrais pārbaudes posms, kas tiek veikts pasūtītājorganizācijā normālā darba režīmā.

tēšana *materiālt.* Ēvelēšanai analogisks griešanas process ar tēsējinstrumenta virzes (parasti vertikālu) kustību; izmanto neapaļas formas caurumu, iekšējo rievu un zobu virsmu apstrādei. *Z o b u t.* – zobu apstrāde ar tēsējinstrumentu.

Tešenas slimība [pēc Čehijas pilsētas Tešinas nos.] *vet.* Enzootiskais encefalomielīts, cūku infekcijas slimība, ko izraisa vīruss; visbiežāk saslimst sīvēni pēc atšķiršanas.

tetānija [gr. *tetanos* spriegums, sastingums] (*tetania*) *med., vet.* Slimība, ko izraisa *vairgdziedzera* epitēlijķermenīša darbības pavājināšanās vai izbeigšanās un kalcija vielmaiņas traucējumi organismā; simptō-

mi – paaugstināta nervu sistēmas uzbudināmība un krampju lēkmes.

tetāns [gr. *tetanos* saspriegums, sastingums] (*tetanus*) med. → **stingumkrampji**

tetraciklini [a. *tetracycline* < *tetracyclic* ar četriem ogļūdeņražu gredzeniem] ķīm. Plaša iedarbības spektra *antibiotiski* medicīniskie preparāti.

tetraedrs [gr. *tetra.*, četr., + *hedra* skaldne] 1. mat. Regulārs daudzskaldnis (piramīda), kura skaldnes ir 4 trijstūri. 2. krist. Kristalogrāfiskā forma – četrskaldnis. K u b i s k a i s t. – regulārs četrskaldnis, kura skaldnes ir vienādmalu trijstūri.

tetraetilsvins ķīm. *Metālorganisks* savienojums $Pb(C_2H_5)_4$, toksisks, agrāk lietots par benzīna antidetonatoru.

tetrahloriglekis ķīm. CCl_4 , organisks šķīdinātājs, toksisks.

tetralīns ķīm. Tetrahidronaftalīns, aromātisks ogļūdeņradis $C_{10}H_{12}$, šķīdinātājs un degvielas piedeva.

tetrode [gr. *tetra.*, četr., + (elektr)ods] elektron. Vakuuma lampa ar četriem elektrodiem – katodu, anodu, stūrējošo *tikliņu* un ekrāntikliņu. Ekrāntikliņš samazina kapacitāti starp stūrējošo tikliņu un anodu, tādējādi ievērojami uzlabojot lampas darbību. T-es galveno trūkumu – *dinatronefektu* – novērš, *pentodē* ievietojot vēl vienu tikliņu – *bremztikliņu*.

teturams, antabuss ķīm. Līdzeklis alkoholisma ārstēšanai, izraisa riebumu pret alkoholu un vemšanu.

tialīts Alumīnija titanāts Al_2TiO_5 ; lieto oderējumam motoru būvē; galvenā īpašība – karsēts līdz $700\text{ }^{\circ}\text{C}$, neizplešas.

tiazols ķīm. Pieclocēkļu *heterocikliskis* sēru un slāpekli saturošs savienojums.

Ticiusa–Bodes likums [pēc v. astronomu J. Ticiusa (*Titius*) un J. E. Bodes (*Bode*) vārdiem] astr. Empīriskā formula, pēc kuras var aptuveni aprēķināt planētu orbītu lielo pusasu vērtības astronomiskajās vienībās. Izmanojot T.–B. l-u, tika prognozēta *asteroīdu* eksistence starp Marsa un Jupitera orbītām. Iespējams, ka T.–B. l. aptuveni parāda masas sadalījumu Saules sistēmā planētu veidošanās stadijā.

tiešā proporcionalitāte mat. Sakarība starp lielumiem x un y , ko izsaka lineāra funkcija $y=ax$ (a – proporcionalitātes koeficients).

tievgalis mežr. Apaļā kokmateriāla gals ar mazāko caurmēru.

tievkoksne, sīkkoksne mežr. Apaļie kokmateriāli ar caurmēru līdz 13 cm.

tiflīts [gr. *typhlos* akls] (*typhlitis*) med. Aklās zarnas iekaisums.

tifons [gr. *Typhōn* Tifons, ugunsspļāvējs briesmonis sengr. mitoloģijā] jūrn. Skaņu signālaparatūra, kas raida miglas signālus no kuģiem, bākām u. c. navigācijas iekārtām.

tifs [gr. *typhos* apziņas aptumšošanās] (*typhus*) med. Infekcijas slimība ar drudzi un apziņas aptumšoanos.

tīgelis [v. *Tiegel*] ķīm. tehnol., tehn. Trauks no ugunsdroša materiāla (māla, porcelāna, šamota, dzelzs, platīna u. c.) dažādu materiālu karsēšanai, kausēšanai vai dedzināšanai.

tiklastiks tekst. Blīvs atlasa pinuma audums no kokvilnas kardu dzijas ar lineāro blīvumu šķēriem 25 teksti un audiem 29,4 teksti; virsmas blīvums 180 g/m^2 .

tiklene (*retina*) biol. Acs ābola iekšējais apvalks, kurā atrodas gaismjutīgas šūnas, receptori (nūjiņas un vāļītes); t. pāriet redzes nervā.

tikliņš elektron. Vakuuma vai gāzpildītais elektronierīces elektrods, kam pievadīts spriegums ietekmē strāvas plūsmu lampā. *Bremztikliņš*, *antidinatrona t.* – t. starp ekrāntikliņu un anodu; elektriski savienots ar katodu; novērš *dinatronefektu*. *Ekrāntikliņš* – t., kas atrodas starp stūrējošo t-u un lampas anodu; novērš starp stūrējošo t-u un anodu radušās kapacitātes negatīvo ietekmi uz lampas darbību. Ja anodspriegums kļūst mazāks par ekrāntikliņa spriegumu, rodas t. s. *dinatronefekts*. *Stūrējošais t.* (vai vienkārši – t.) – elektrods, kam pieslēdzot negatīvu spriegumu attiecībā pret katodu, samazinās lampas anodstrāva.

tiklkave inf. Pārmērīga *aizkave*, kas *tiklā* Internet tērzesšanas retranslēšanas gaitā rada ziņojumu drūzmēšanos un novilcina to nosūtīšanu.

tiklošana inf. 1. *Datu apstrādes* funkciju sadalīšana starp *datoru tikla* komponentiem. 2. Datoru tikla projektēšana. 3. Divu vai

vairāku datoru tiklu sadarbības nodrošināšana. *P a m a t j o s l a s t.* – datu *pārraidē* datoru tiklos, kas par nesēju izmanto kodētu signālu. *P l a t j o s l a s t.* – datu *pārraidē* datoru tiklos, izmantojot frekvenču daļas *multipleksēšanu*; lietojot platjoslas t-u, pa vienu *sakaru līniju* vienlaikus var pārraidīt vairākus signālus, piešķirot katram no tiem atsevišķu frekvenču joslu (*kanālu*).

tikls 1. kib., mat. Sakarīgs orientēts *grafs* bez kontūriem, kam ir sākuma virsotne (ieēja) un beigu virsotne (izeja). Izmanto transporta t-u un vadības sistēmu optimizācijas teorijā.

2. inf. Datoru un ar tiem saistīto perifērijas ierīču grupa, kas savstarpēji savienotas ar sakaru kanāliem un nodrošina *datu* un citu *resursu* kopīgas izmantošanas iespējas vairākiem lietotājiem. *A p r a i d e s t.* – datoru t. (parasti lokālais t.), kurā izmantota *apraide*. *B e z v a d u l o k ā l a i s t.* – lokālais datoru t., kura mezglu vai atsevišķu segmentu savienošanai izmanto radioviļņu vai infrasarkanā staru tehnoloģiju. *D a t o r u t.* – datu pārraides t., ar to savstarpēji saistīto datoru un šai saistībai nepieciešamās *programmatūras* un *aparātūras* apvienojums, kas paredzēts mijiedarbības un datu apmaiņas organizēšanai starp attālām reālām galasistēmām. *D a t u (p ā r r a i d e s) t.* – datu ķēdes *galiekārtu* un pārraides vides apvienojums, kas nodrošina datu pārraidi starp datu stacijām. *H e t e r o g ē n a i s t.* – datoru t., kas apvieno dažāda tipa datorus, *operētājsistēmas*, t-a kartes un tādējādi spēj izmantot dažādus t-a *protokolus*. *H o m o g ē n a i s t.* – datoru t., kas apvieno tikai viena tipa datorus, *operētājsistēmas* un t-u kartes un izmanto vienu t-a protokolu. *L i n e ā r s t.* – t-u topoloģijas paveids, kurā ir tikai divi terminālmegzgli, galīgs skaits starpmezglu un starp jebkuriem diviem mezgļiem ir tikai viens *ceļš*. *M a ģ i s t r ā l e s t.* – datoru t-u topoloģijas variants, kurā visi t-a mezgli (stacijas) ir pievienoti vienam kabeļim, pārsūtītais ziņojums vienlaikus nonāk visos t-a mezglos; ziņojumu pieņem tikai tas mezgls vai tie mezgli, kuriem ziņojums adresēts. *M a r ķ i e r g r e d z e n a t.* – *gredzentikls*, kas izmanto *marķiera* nodošanas

procedūru un nodrošina datu pārraidi starp stacijām pa kopēju pārraides vidi, kā arī pārraidīto datu atgriešanos raidošajā stacijā; lai novērstu sadursmes, marķieris tiek nodots no vienas stacijas otrai; ja stacija ir gatava datu pārraidei, tā notver marķieri un nodod datus pārraidei. *M a r ķ i e r m a ģ i s t r ā l e s t.* – *maģistrālais* t., kurā *pieejas* vadībai izmanto marķiera nodošanas procedūru. *P a m a t j o s l a s l o k ā l a i s t.* – lokālais t., kurā dati tiek kodēti un pārraidīti, neizmantojot nesēja modulēšanu. *P l a t j o s l a s l o k ā l a i s t.* – lokālais t., kurā pārsūtāmos datus kodē, *multipleksē* un pārraida, izmantojot modulētas *nesējfrekvences*, un kuros pārraide var notikt vienlaikus pa vairākiem kanāliem. *P u b l i s k a i s d a t u t.* – datu pārraides t., kas nodrošina datu pārraidi plašam abonentu lokam. *S a k a r u t.* – datu pārraides t., kas sastāv no savstarpēji komutējamām sakaru mezgliem un datu stacijām. *T e r i t o r i ā l a i s t.* – datoru t., kas savieno attālus lietotājus, kuri var atrasties citās pilsētās vai valstīs un kuri parasti izmanto vispārējās lietošanas vai speciālus sakaru līdzekļus. *S k.* arī *pilsēttikls*. *T-a e t i k s e t e* – vispārpieņemtas normas, kas nosaka lietotāja uzvedību, izmantojot t-a Internet pakalpojumus. *T-a i e v a d i z v a d e s p a m a t s i s t ē m a* – *lietojumprogrammu* un *operētājsistēmu* (*MS-DOS*, *OS/2* un dažu *UNIX* versiju) sadarbības procedūru kopums, kas lokālajam t-am pievienotajiem personālajiem datoriem nodrošina iespēju izmantot t-a resursus. *T-a s a s k a r n e s k a r t e* – personālā datora *izvērses plate*, kas kopā ar t-a *operētājsistēmu* vada informācijas plūsmu datoru t-ā; t-am darbojoties, šī plate ir tieši saistīta ar datu pārraides vidi (*vīto pāri*, koaksiālo vai optisko kabeli), kas savukārt saista savā starpā visas t-a saskarnes plates. *T-a t o p o l o ģ i j a* – shematisks datoru t-a staciju (mezglu) un sakaru posmu (*saišu*) izvietojums; t-a topoloģiju var izmantot par klasifikācijas pazīmi, pēc kuras t-us iedala, piem., lineārajos t-os, gredzentiklos, *zvaigžņtiklos*, *koktiklos*, *režģtiklos*. *T. Internet (Internet)* – pasaules lielākais *intertikls*, kas sevī apvieno

dažādus datoru t-us. *Vienādranga t.* – lokālais t., kurā katra personālā datora *diskdziņi*, datnes un *printeri* ir pieejami no jebkura cita šim t-am pieslēgtā datora.

tiklspārpi (*Neuroptera*) *biol.* *Kukaiņu* kārta; plēsēji, pārtiek no sikiem kukaiņiem, galvenokārt laputīm, to kāpuriem un olām.

tiks¹ [a. *tick* < lat. *t(h)eca* pārvalks] *tekst.* 3/1 triniša pinuma audums, līdzīgs denimam, bet parasti krāsots; virsmas blīvums 260 g/m².

tiks² [fr. *tic*] (*tic, convulsio habitualis*) *med.* Atkārtotas, ātras, no gribas neatkarīgas muskuļu kontrakcijas.

tiksotropija *ķīm.* Atgriezeniskas polimēru un dispersu sistēmu fizikālo un mehānisko īpašību izmaiņas, ja uz tām mehāniski iedarbojas izotermiskos apstākļos.

tillas [gr. *thyllis* maiss] *biol.* Koksnes *parenhīmas* šūnu izaugumi.

tills [fr. *tulle*] *tekst.* Ļoti plāns, caurspīdīgs tiklveida audums (tikliņdrāna) audekla pinumā vai sešstūrainu actiņu mežģīņpinumā, sākotnēji no zīda pavedieniem.

tilpuma elastības modulis *fiz.* → **kompresijas modulis**

tilpumanalīze *ķīm.* Kvantitatīva analīze, kurā nosaka reaģentšķīduma tilpumu, kāds nepieciešams reakcijai ar analizējamo paraugu.

tilpumiskais (tilpuma) lietderības koeficients *hidr.* → **volumetriskais lietderības koeficients**

tilpummaiņas vienmērība *sil. tehnol.* Saistvielu izstrādājumu īpašība saglabāt kompaktnumu (nerodas plaisas, atšķēlumi) cietēšanas procesā; to nosaka, saistvielu javas paraugus vārot vai pārbaudot autoklāvā.

tilpummasa *tehn.* Materiāla tilpuma vienības masa dabiskā stāvoklī (ietverot poras).

tilpumregulēšana *hidr.* Regulējama *hidrodzinēja* ātruma regulēšanas veids, mainot *hidrosūkņa* vai *hidrodzinēja* darba tilpumu; lieto lielas jaudas iekārtās.

tilpums *mež.* Atsevišķa koka koksnes uzskaites mērs (m³). *Koksnes brīvais t.* – koksnes kapilāru t., ko var aizpildīt ar piesūcināšanas šķīdumu.

tilpumšancēšana *materiālt.* Spiedapstrāde, kurā šancējamā karstā metāla tecēšanu visā tilpumā ierobežo šanču veidodobuma virsmas.

tiltmaršrutētājs [tilts + fr. *marche* gājiens + *route* ceļš] *inf.* *Ierīce*, kurā kombinētas *tilta* un *maršrutētāja* funkcijas.

tilts 1. *c.* Būve ceļa pārvadīšanai pāri ūdensšķēršļiem; jebkurš t. sastāv no *brauktuves*, laiduma konstrukcijas un balstiem. T-a p ā r e j a – posms, kurā ceļa trase šķērso upi; sastāv no t-a un tā pieejām un uzbrauktuvē. 2. *tehn.* Spēkratu *šasijas* daļa – ass ar piedziņas, stūrēšanas un bremzēšanas mehānismiem. *Sk. pakalējais tilts, priekšējais tilts.* D e d i o n a t. – šarnīra dzenošais t., kurā riteņu rumbu savstarpējais stāvoklis nav atkarīgs no balstiekārtas elastīgo elementu deformācijas. D z e n o š a i s t. – t. ar dzenošajiem riteņiem, kurā ietilpst galvenais pārvads, starpriteņu diferenciālis un pievads dzenošajiem riteņiem. V a d ā m a i s t. – t. ar vadāmajiem riteņiem. V i d ē j a i s t. – t., kas atrodas starp transportlīdzekļa priekšējo un pakalējo t-u. 3. *inf.* Funkcionāls *bloks*, kas savieno divus *lokālos tiklus*, kuriem ir vienādi loģiskā posma vadības *protokoli*, bet kuriem var būt dažādi vides *pieejas* vadības *protokoli*. *Sk. arī maršrutētājs, tiltmaršrutētājs, vārteja.* K o p ņ u t. – *ierīce*, kas *datorā* savieno divas līdzīgas vai atšķirīgas *kopnes*.

timeklis, timeklis WWW [a. *World Wide Web*] *inf.* *Hiperteksta sistēma*, kas izmanto tiklu Internet par *informācijas* transportēšanas mehānismu. Šo hiperteksta sistēmu veido *informācija*, kas sadalīta atsevišķās vienībās, kuras saistītas ar īpašām asociatīvām saitēm – *hipersaitēm*, tādējādi veidojot visaptverošu (globālu) t-i.

timekļa dziedzeri *biol.* Dažu *posmkāju* ārējās sekrēcijas dziedzeri, kuru sekrēts gaisā ātri sacietē un veido smalkus timekļu pavedienus.

timekļraide *inf.* *Informācijas pārraide*, izmantojot tiklu Internet un *timekli WWW*.

timīns *ķīm.* *Pirimidīna* rindas *heterocikliskais savienojums* C₅H₆N₂O₂, ietilpst *nukleoīdu* sastāvā.

timols [v. *Thymol* < *Thym(ian)* timiāns + lat. *ol(eum) e[ll]a*] *ķīm.* Aromātiskais *fenolu* rindas savienojums, *mentola* izejviela.

tinktūra [lat. *tinctura*] *med.* Šķīdra zāļforma –

- augu ārstniecisko vielu spirta vai ūdens iz-
vilkums.
- tīnums** *el.* Elektrisko mašīnu, aparātu vai iekārtu
elements – uz serdeņa noteiktā kārtībā un
noteiktā vijumu skaitā uztīts izolēts vads.
B i f i l ā r s t. – t. ar diviem savā starpā
savītiem vadiem. **E n k u r a t.** – uz elek-
triskās mašīnas *enkura* uztīts t. **I e r o s m e s**
t. – uz elektriskās mašīnas *ierosmes* *poliem*
uztīts t. **M a g n e t i z ē š a n a s t.** – *elektro-*
magnēta t. **P r i m ā r a i s t.** – *transformatora*
ieejas t. **R o t o r a t.** – elektriskās mašīnas
rotor a t. **S e k u n d ā r a i s t.** – *transformatora*
izejas t., pie kura pieslēgta slodze (patē-
rētājs). **S t a t o r a t.** – uz elektriskās mašīnas
statora uztīts t.
- ti ofēns** [v. *Thiophen* < gr. *theion* sērs + *phainein*
rādīt] *ķīm.* Sēru saturošs pieclocekļu *hetero-*
cikliskis savienojums C_4H_4S .
- tiokoli** *ķīm.* Polisulfīdu *kaučuki*.
- tiokols** *tehn.* Sintētiskā kaučuka veids, ko lieto
šuvju hermetizācijai.
- tiosulfāti** [v. *theion* sērs + sulfāts] *ķīm.* Tiosēr-
skābes sāļi. **N ā t r i j a t-s** $Na_2S_2O_3$ ir foto-
materiālu *fiksācijas* galvenā sastāvdaļa.
- tipfigūra** [gr. *typos* nospiedums, paraugs + fi-
gūra] *apģ.* Noteikta reģiona iedzīvotāju vien-
as dzimumvecumgrupas daļas, kas parasti
pārstāv vairāk par 0,1%, standartizēta vai
tipizēta, ar *vadmēru* samēriba robežgaru-
mu intervālu centriem definēta *lieluma fi-*
gūra. Apģerbu rūpnieciskajā ražošanā un
tirdzniecībā lietojamās t-u parametrus at-
veido *lielummēru* tabulās, *manekenos*, ap-
ģerbu datorizētās konstruēšanas sistēmu
datu bāzēs.
- tips** [gr. *typos* nospiedums, paraugs] 1. (*typus*)
biol. Dzīvnieku sistematikas *taksons*, kurā
apvienotas radniecīgas *klases*. *Botānikā* tam
atbilst *taksons nodalījums*. 2. *tehn.* Paraugs,
priekšmetu grupas modelis, piem., **g a i s a k**
u g a t. ir visi vienas un tās pašas kon-
strukcijas gaisakuģi, ieskaitot to modifikā-
cijas.
- tīrasīņu dzīvnieki** *lopk.* Dzīvnieki, kas pieder
tādai šķirnei, kura ļoti daudzās paaudzēs
audzēta izolēti bez svešu šķirņu piejaukuma.
- tīratrons** [gr. *thyra* durvis + (elek)trons] *elek-*
tron. Elektronierīce ar trim elektrodiem (*ano-*

du, katodu un stūrējošo *tīkliņu*), kurā strāvu
rada lokizlāde retinātā gāzē; lieto taisngriežu
iekārtās un par bezkontakta slēdzi. Moder-
najā elektronikā aizstāj ar pusvadītāju ierī-
ci – *tīrstoru*.

tīraudze *mež.* *Audze*, kuras valdošās sugas *krāja*
ir vairāk par 90% no kopējās krājas.

tīraudzēšana *lopk.* Tāda pāru atlases sistēma,
kurā secīgās paaudzēs iegūst pēctečus, pā-
rojot vienai šķirnei piederīgus individuus.

tīrelis *geogr.* Līdzens, kļajš augstais *purvs*, kas
attīstības gaitā pārdzīvojis atkārtotus uguns-
grēkus un kur kūdrā gandrīz vienmēr ir de-
guma horizonts un pārogletas augu atlie-
kas.

tīroidīns *med.* Hormonāls ārstniecības prepa-
rāts – sažāvēti un pulverī saberzti dzīvnieku
vairogdziedzeri.

tīreotoksikoze [gr. *thyreos* vairogš + lat. *toxicum*
inde], **Bāzedova slimība** (*thyreotoxicosis*)
med. Palielināts vairogdziedzeris ar pastip-
rinātu hormonu sintēzi.

tīrēvele *materiālt.* Sk. *ēvele*

tīristors [gr. *thyra* durvis, ieeja + (rez)istors]
elektron. Pusvadītāju ierīce ar trim vai vai-
rākām *p-n pārejām*, kuru ar vadības impulsa
palīdzību var pārslēgt no aizvērtā stāvokļa
atvērtā. T-am ir trīs izvadi – anods, katods
un vadības elektrods. **D i o d t i r i s t o r s**,
d i n i s t o r s – t., kam ir tikai divi elektrodi –
anods un katods –, bet nav vadības elektroda.
F o t o t i r i s t o r s – t., ko atver ar gaismas
impulsu. **G T O t.** (*a. gate turn off* aizvērt
vārtus), **d i v o p e r ā c i j u t.** – t., ko var aiz-
vērt, pievadot vadības elektrodam negatīvu
strāvas impulsu. **S i m i s t o r s**, **s i m e t r i s-**
k a i s t., **t r i a k s** – t., kas var strāvu vadīt
abos virzienos; izmanto maiņstrāvas ķēdēs.
T r i o d t i r i s t o r s – t. ar izvadītiem vi-
siem trim elektrodiem; parasti sauc vienkārši
par t-u.

tīrkultūra *pārt.* Vienas sugas mikroorganismi, kas
ieaudzēti *barotnē*.

tīrmīzošana *koka* *kapstr.* Mīzošana, kurā pilnīgi at-
dala mizas un zaru atliekas.

tīroksīns [gr. *thyreos* vairogš + *oxys* skābs, ko-
dīgs] *ķīm.* Vairogdziedzera galvenais *hor-*
mons, kas regulē vielmaiņu, ietekmē sirds-
darbību un augšanu.

tirozīns *ķīm.* Oksifenilalanīns, aizstājama *amīnoskābe*, ir daudzu *olbaltumvielu* sastāvā, piedalās *hormonu*, *pigmentu*, *alkaloīdu* biosintēzē.

tirradnis *ģeol.* Dabisks ķīmiski inerti metālu (zelta, sudraba, platīna, pallādija u. c.) veidojums pareizu kristālu vai saaugumu veidā.

tiršķirnes dzīvnieki *lopk.* Vairākās paaudzēs tikai savas šķirnes robežās pāroti dzīvnieki.

titāna dioksīds *ķīm.* TiO_2 , plaši izplatīts termiski izturīgs, balts *pigments* ar labu *segspēju*; pazīstamas divas t. d-a formas: anatāzs un rutilis; polimēriem iesaka lietot rutilu.

titāna pigmenti *papīrr.* Mākslīgi no titāna rūdas rutila un ilmenīta un boksīta atkritumiem alumīnija rūpnīcā pagatavota pildviela, ko lieto papīra caurspīdīguma samazināšanai un baltuma palielināšanai.

titanīts [v. *Titanit* < lat. *Titanium* titāns], *sfēns min.* Dzeltēnbrūns minerāls, kalcija un titāna silikāts $\text{CaTiO(SiO}_4\text{)}$, titāna rūda.

titāns [lat. *Titanium*] *ķīm.* Ķīmiskais elements Ti, atomnr. 22, atommasa 47,88, ļoti ciets plastisks, pelēks metāls (konstrukciju materiāls) ar kušanas temperatūru 1668 °C, blīvumu – 4,5 g/cm³; iegūst vieglus, korozijizturīgus sakausējumus (aviācijai un raķešu būvei).

tītari (mājas) (*Meleagris gallapovo domesticus*) *lopk.* Titaru dzimtas mājputni, cēlušies no Ziemeļamerikas savvaļas t-iem; no tiem iegūst augstvērtīgu, diētisku gaļu.

titava, vinča *tehn.* Celšanas mašīna, kurā kravas pārvietošanai lieto lokanu elementu (virvi, trosi, ķēdi), ko uztin uz spoles; lieto montāžas, treilēšanas, urbšanas darbos, kuģu un zvejas rīku vilkšanai. *K r a v a s t. – t.* kravas pacelšanai ar strēlēm. *L a i v u t. – t.* laivu (arī glābšanas laivu) izcelšanai no ūdens. *T a u v o š a n ā s t. – t.* tauvu pievilkšanai, nostiprinot kuģi pie piestātnes.

titrants *ķīm. tehnol.* Šķīdums, ar ko titrē.

titrēšana *ķīm. tehnol.* Kvantitatīvās ķīmiskās analīzes process, kurā analizējamās vielas šķīdumam pakāpeniski pievieno noteiktas ķīmiskas vielas šķīdumu ar zināmu koncentrāciju, kas reaģē ar analizējamās vielas šķīdumu, ar indikatoru rādot reakcijas beigas.

Potenciometriskā t. – t., kad ekvivalences punktu nosaka pēc elektroda potenciāla izmaiņas gaitas atkarībā no pieliktā *titranta* daudzuma.

titrs [fr. *titre* raudze] 1. *ķīm.* Vielas daudzums gramos vienā šķīduma mililitrā. 2. *kino, tel.* Jebkurš teksts, kas parādās filmas attēlā, bet nav filmējamās ainas sastāvdaļa. *A f i š a s t-i – t-i*, kuros uzskaitīti filmas veidošanā iesaistītie aktieri un tehniskie darbinieki. *B e i g u t. – t.*, kurā norādītas filmas beigas. *G a l v a s t-i – t-i* ar filmas nosaukumu un afišas t-iem filmas sākumā. *P a n o r ā m a s t. – slidošs t.*, kas virzās horizontāli pāri ekrānam. Sk. arī *komentārtitri*, *subtitri*.

Tjūringa mašīna [pēc a. matemātiķa A. M. Tjūringa (*Turing*, 1912–1954) vārda] *kib., mat.* Informācijas pārstrādes ierīces (piem., datora) abstrakts modelis, kam ir bezgalīga ārējā atmiņa lentes veidā.

tokajietis [pēc vietvārda] *pārt.* Stipra, salda vīna šķirne no Tokajas apvidus Ungārijā.

tokoferols [gr. *tokos* atvase, pēcnācējs + *pherein* nest + lat. *ol(eum)* eļļa] *ķīm.* E vitamīns.

toksēmija [lat. *toxicum* inde + gr. *haima* asinis] (*toxicaemia*, *toxaemia*) *med.* Organisma saindēšanās ar toksīniem.

toksikodermija [lat. *toxicum* inde + gr. *derma* āda] (*toxicoderma*, *toxidermia*) *med.* Akūta, alerģiska ādas slimība.

toksikoinfekcija [lat. *toxicum* inde + infekcija] *med.* Akūta slimība, kas saistīta ar inficētas barības lietošanu uzturā.

toksikoloģija [lat. *toxicum* inde + gr. *logos* jēdziens, mācība] *med.* Mācība par indēm, to iedarbību uz organismu un aizsardzību pret saindēšanos. *A v i ā c i j a s t. – t-as* nozare, kurā pēta aviācijas materiālu toksiskās īpašības un bīstamības pakāpi cilvēkam.

toksikomānija [lat. *toxicum* inde + gr. *mania* ārpriests, kaisle] (*toxicomania*) *med.* Tieksme lietot toksiskas vielas (piem., dihlōfosu, līmes, tehniskos šķīdinātājus), kas izraisa *eiforiju*.

toksīni [lat. *toxicum* inde] *ķīm.* Indīgas *olbaltumvielas*, ko izstrādā mikroorganismi, dzīvnieki (čūskas, lapsenes, bites, zirnekļi u. c.) un dažī augi.

toksiskā deva *med.* Ļoti liela zāļu deva, kas izraisa saindēšanos un nāvi.

toksiskās gāzes *aeron.* Gāzes (oglekļa, hlora, zilskābes, fosgēna gāze), kas var rasties gaisakuģa kabīnes iekšējās apdares degšanā un gruzdēšanā.

toksisks [lat. *toxicus* indīgs] Indīgs; *toksīnu* iedarbības radīts.

tolerance [lat. *tolerantia* iecietība, izturība] *biol.*

Organismu izturība pret nevēlamu vielu vai faktoru iedarbību.

toluols [pēc Kolumbijas pils. Santjago de Tolu nos. + lat. *ol(eum)* eļļa] *ķīm.* Aromātisks ogļūdeņradis $C_6H_5CH_3$, ko iegūst no akmeņogļu darvas vai naftas produktiem, nozīmīga ķīmiskās un farmaceitiskās rūpniecības izejviela.

tomas milti [pēc a. metalurga S. G. Tomasa (*Thomas*, 1850–1885) vārda] *tehnol.* Samalti sārnī, kas radušies, fosforu saturošu čugunu konvertējot par tēraudu kaļķu klātienē (*tomas process*); fosforu saturoši minerālmēsli.

tomas process [pēc a. metalurga S. G. Tomasa (*Thomas*, 1850–1885) vārda] *tehnol.* Konverterprocesa veids, kurā ar fosforu bagātus čugunus var pārstrādāt tēraudā. Pārstrādi veic *konverteros* ar bāzisku (dolomīta) odevējumu, kurā iekrauj kaļķus, ielej šķidru čugunu un, pūšot cauri gaisu, oksidē lieko oglekli un fosforu, kura oksidācijas produkti ar kaļķiem veido sārnus.

tombolo [it. *tombolo* kāpa] *ģeol.* Šaura sauszemes josla, kas savieno bijušo salu ar jūras krastu; veidojas no jūras sanešiem.

tomogrāfija [gr. *tomos* daļa, slānis + *graphein* rakstīt] *med.* Rentgendiagnostikas metode, ar ko iegūst izmeklējamā objekta atsevišķu slāņu attēlu.

Tomsona efekts [pēc a. fiziķa V. Tomsona (*W. Thomson*, 1824–1907) vārda] *fiz.* Siltuma izdalīšanās vai absorbcija (papildus siltumam, kas izdalās atbilstoši Džoula–Lenca likumam) vadītājā, pa kuru plūst elektriskā strāva, ja vadītājā ir temperatūras gradients. Papildus izdalītā siltuma daudzums ir proporcionāls strāvas stiprumam, strāvas plūšanas laikam, temperatūras starpībai.

tonālā gradācija [v. *Ton* < gr. *tonos* skaņa,

nokrāsa, krāsa; lat. *gradatio* pakāpeniska paaugstināšanās, pastiprināšanās] *kino, tel.* Toņu intensitātes atšķirības kadrā atkarā no filmējamās ainas apgaismojuma pakāpes. *M e l n b a l t ā t. g. – t. g.* starp absolūti melno un absolūti balto toni melnbaltajās filmās.

toneris [a. *toner*] *inf.* Elektriski uzlādēts pulveris vai tinte, ko izmanto elektrostatiskajos *printer*os un kopēšanas iekārtās. *Attēls* veidojas, t-im pielipot pretēji uzlādētai plātei, veltnim vai papīram.

tonēšana [v. *Ton* < gr. *tonos* skaņa, nokrāsa, krāsa] *kino, fotogr.* Attēla krāsas toņa veidošana: *fotoķīmiskā* procesā – *fotoattēlu* veidojošā pelēki melnā sudraba aizstāšana ar citu (krāsainu) ķīmisku savienojumu; *attīstīšanas* procesā – izmantojot speciālus *attīstītājus*.

toniks [gr. *tonikos* enerģiju izraisošs] *pārt.* Limonāde, kurā par rūgtvielu izmantots *hinins* (līdz 86 mg/l).

tonis [v. *Ton* < gr. *tonos* skaņa, nokrāsa, krāsa] 1. *fiz.* Muzikāla skaņa, ko izraisa svārstības tikai ar vienu noteiktu frekvenci. 2. *kino, tel.* Krāsas vai gaismēnas kvalitāte. *V i d ē j i e t o ņ i – tonālās gradācijas* pakāpes starp intensīvi izgaismotajiem un apēnotajiem attēla laukumiem.

tonnāža [fr. *tonnage*] *jūrn.* Lielums, kas raksturo kuģa kravnesību; peldoša kuģa izspiestā ūdens svars tonnās. *S v a r a t. –* kuģa tilpums svara tonnās; *r e ģ i s t r a t. –* kuģa tilpums reģistra tonnās (1 reģistra tonna ir 100 kubikpēdu).

tonometrs [gr. *tonos* sasprindzinājums + *metron* mērs] *med.* 1. Aparāts acs iekšējā spiediena mērīšanai. 2. Aparāts arteriālā un venozā asinsspiediena mērīšanai.

tonsilīts [lat. *tonsilla* mandele] (*tonsillitis*) *med.* Rikles mandeļu iekaisums.

tonuss [lat. *tonus* < gr. *tonos* sasprindzinājums] *biol.* Ilgstošs nervu centru ierosas stāvoklis vai muskuļu sasprindzinājums, kas nerada nogurumu.

toņmāls *ker. → angoba*

toņu gradāciju kropļojumi *tel.* Videosignāla kropļojumi, kuru rezultātā mainās atšķirīgu krāsu toņu relatīvā intensitāte.

topāzs [gr. *topazos*] *min.* Ļoti ciets minerāls, alumīnija silikāts $\text{Al}_2\text{SiO}_4(\text{O}, \text{H}, \text{F})_2$, kura dzidrie, krāsainie paveidi (rozā, zili, dzeltenī) ir dārgakmeņi; izmanto arī abrazīviem.

topbura [hol. *topzeil*] *jūrn.* Trijstūru vai četrstūru

bura, ko uzvelk virs tādas pašas slīpas buras.

topisks [gr. *topikos* < *topos* vieta] *med.* Vietējs.

T-ā *d i a g n o s t i k a* – slimības perēkļa atrašanās vietas noteikšana.

topkross [a. *top-cross*] *lopk.* Speciāla atlases metode, pēc kuras radnieciskā pārošanā iegūtu vaislinieku pāro ar tās pašas šķirnes neradnieciskā pārošanā iegūtu mātiti.

topmasts [a. *top mast*] *jūrn.* Apaļkoks, burukuģa masta pagarinājums.

topnante [v. *Toppnant*] *jūrn.* Trose, kas notur rājas, gafeles un kravas bomjus.

topocentriskās koordinātas [gr. *topos* vieta, apvidus + lat. *centrum* viduspunkts, centrs; koordinātas] *astr.* *Astronomiskās koordinātas*, par kuru sākumpunktu izraudzīta novērošanas vieta; praksē izmanto galvenokārt *astrometriju*.

topogrāfija [lat. *topographia* < gr. *topos* vieta, apvidus + *graphein* rakstīt] 1. Ģeodēzijas un kartogrāfijas nozare, kurā izstrādā ģeodēziskās uzmērīšanas metodes Zemes virsmas topogrāfisko plānu un ģeogrāfisko karšu sastādīšanai. 2. *ģeogr.* Kādas teritorijas ģeogrāfisko īpašību kopums.

topogrāfiskā karte *kart.* Ģeogrāfiskā karte, kurā ar topogrāfiskiem apzīmējumiem parādīti Zemes virsmas elementi, objekti un reljefs.

topogrāfiskie apzīmējumi *kart.* Standartizēti simboliski apzīmējumi dažādu Zemes virsmas situācijas elementu un objektu attēlošanai uz kartes un plānā.

topoloģija [gr. *topos* vieta, apvidus + *logos* jēdziens, mācība] 1. *mat.* Matemātikas nozare, kurā pēta ar nepārtrauktību saistītās matemātisko objektu īpašības, vispārinot ģeometriskos priekšstatus (piem., figūru īpašības, kas paliek invariantas pret nepārtrauktu deformāciju). 2. *el.* Shēmas t. – *elektriskās ķēdes* (shēmas) attēls bez elektriskās ķēdes elementiem (pretestībām, enerģijas avotiem). Shēmas t-ā attēloti visi shēmas mezgli un tos savienjošie zari.

tops [hol. *top*] *jūrn.* Masta vai stengas augšējais gals.

torakoskopija [gr. *thōrax* (*thōrakos*) krūtis + *skopein* skatīties] *med.* Pleiras dobumu apskate ar speciālu aparātu *t o r a s k o p u*.

Torričelli formula [pēc it. zinātn. E. Torričelli (*Torricelli*, 1608–1647) vārda] *fiz.* Formula, pēc kuras aprēķina *šķidruma izteces* ātrumu atkarībā no brīvās krišanas paātrinājuma un šķidruma līmeņa augstuma: $w = \sqrt{2gh}$ (g – brīvās krišanas paātrinājums, h – šķidruma līmeņa augstums virs *izteces* atveres). T. f. izsaka arī ķermeņa ātrumu brīvā kritienā.

torija rūdas *min.* Dabiskas minerālvielas, no kurām var iegūt toriju; galvenais minerāls *monacīts*, kurā torijs ietilpst kā izomorfs piemaisījums.

torijs [lat. *Thorium*, pēc skandināvu pērkona dieva Tora vārda] *ķīm.* Ķīmiskais elements Th, atomnr. 90, atommasa 232,04, *aktinoids*, radioaktīvs metāls.

torkretēšana [lat. (*tec*)*tor(ium)* apmetums + (*con*)*cret(us)* sabiezināts, ciets] *būv.* Betoņēšana, betona masu kārtās uzmetot uz betonējamās virsmas ar saspiesta gaisa enerģiju.

tornado [sp. *tornado*] *met.* Postošs, straujš piltuvveida atmosfēras virpulis ar lietu un negaisu, *virpuļviesuļa* paveids Amerikā.

torņceltnis *tehn.* Brīvi stāvošs grozāms izlices celtnis; tā galvenā sastāvdaļa ir tornis, pie kura šarnīrveidā piestiprināta izlice; pārvietoja galvenokārt pa sliedēm.

torņskābe *cel.* Kalcija, nātrija, magnija vai amonija *bisulfīta* un sērskābes H_2SO_3 ūdens šķīduma maisījums.

toross [kr. *topoc*] *jūrn.* Ledus krāvums, vēja vai ūdens straumes sadzīti ledus gabali un atlūzas jūrās, ezeros, upēs un to krastos.

torpēda [lat. *torpedo* elektriskā raja (zivs)] *tehn.* Pašvadāms zemūdens šāviņš, kas sastāv no dzinēja iekārtas, vadības sistēmas un kaujas lādiņa plūdliniju korpusā; lieto mērķu iznīcināšanai zem ūdens un uz ūdens.

torrs *fiz.* → **tors**²

tors¹ [lat. *torus* izcilnis, izliekums] 1. *mat.* Gredzenveida rotācijas ķermenis (vai tā virsma), kas veidojas, riņķim rotējot ap ārēju asi tā plaknē. 2. *ģeol.* Dēdēšanas *paliksnis*.

tors² (torrs) [pēc it. zinātn. Torričelli vārda] fiz.

Atmosfēras spiediena mērvienība, kas vienāda ar 1 mm dzīvsudraba stabiņa spiedienu jeb 1/760 fizikālās atmosfēras; apz. mm Hg.

torstriko [it. *torso* rumpis + *triko*], bodijs *apg.*

Augšģērba (piem., blūzes, lenčkrekliņa, ģiebura, pulovera) un elastīgu biksišu apvienojums viengabala (vismaz iegurņa daļā – apakšveļai) ģērbā, ar gludu un ciešu augšdaļas piekļāvumu figūrai, parasti ar pavēderē iestrādātu aizdari.

torte [it. *torta*] pārt. No vairākām mīklas kārtām un krēma vai cita pildījuma veidots, gabalos dalāms konditorejas izstrādājums.

tosteris [a. *toaster* < *toast* grauždiņš] pārt. Ierīce maizes rīcieni grauždēšanai, apcepšanai.

trafiks [a. *traffic* satiksme] inf. Datu plūsma datu pārraides tīklā. T-u parasti raksturo ar tā intensitāti, ko izsaka ar pārraidāmo datu daudzumu, kuri šķērso noteiktu punktu datu pārraides ceļā. T-a n a l i z e – informācijas plūsmas novērošana, lai iegūtu ziņas par šās plūsmas intensitāti un virzienu.

traheāti (*Tracheata*) biol. Viens no posmkāju apakštipiem; apvieno daudzkājus un kukaiņus.

traheīdas [gr. *tracheia* elpvads + *eidos* veids] biol. Vadaudu elementi paparžaugu un kailsēkļu koksņē.

traheīts [gr. *tracheia* elpvads] (*tracheitis*) med. Elpvada gļotādas iekaisums.

traheja, elpvads (*tracheia*) biol. 1. Dažu mugurkaulnieku, arī cilvēka, elpošanas orgāns, kas pārvada gaisu no balsenes uz bronhiem un plaušām. 2. Posmkāju ķermenī – tievu vadu sazarojums ar atverēm, kas veic elpošanas funkcijas.

traheotomija [gr. *tracheia* elpvads + *tomē* griezumš] med. Elpvada ķirurģiska atvēršana, ja gaiss nevar iekļūt plaušās balsenes vai elpvada bojājuma vai nosprostošanas dēļ.

trahoma [gr. *trachōma* < *trachys* grubuļains] (*trachoma*) med. Hroniska infekcioza acu slimība.

trajektorija [lat. *traiectus* pārvietošanās] fiz., meh. Līnija, likne, pa kuru atskaites sistēmā pārvietojas materiāls punkts (par tādu uzskatāms ķermenis vai ķermeņa masas centrs). T-u nosaka ķermenim pieliktie spēki, un to

atrod, risinot kustības vienādojumus. A b s o l ū t ā t. – punkta t. absolūtajā (nekustīgajā) atskaites sistēmā. B a l l i s t i s k ā t. – lidaparāta, aviobumbu vai ballistiskās raķetes kustības t. apstākļos, kad nav vilces un aerodinamisko spēku izmaiņu. P u n k t a t. – punkta stāvokļa rādiusvektora galapunkta ģeometriskā vieta. R e l a t ī v ā t. – punkta t. kustīgajā atskaites sistēmā.

trakcija [lat. *tractus* izstiepts] med. Vilkšana, stiepšana.

traktoragregāts [traktors + agregāts] lauks. tehn.

Traktora apvienojums ar lauksaimniecības mašīnām; komplektēšanai izmanto sakabes. V i e n k ā r š s t. – t., kas veic tikai vienu operāciju, piem., kultivēšanu; k o m b i n ē t s t. – t., kas veic vairākas secīgas operācijas, piem., kultivēšanu un sēšanu.

traktorarklis lauks. tehn. Ar traktoru savienojams

rīks aršanai, apvēršot augsni; sastāv no rāmja ar riteņiem, pie kura piemontēti arkla korpusi; pirms katra korpusa nostiprināts priekšlobītājs vai stūrgriezis, bet pirms pēdējā korpusa – arī ripnāzis. D ā r z u t. – t., kas atšķiras ar jūgrāmja uzbūvi, lai traktoragregātu varētu vadīt pa augļu koku rindstarpu, bet arklu pievirzīt tuvu koku stumbriem. F r o n t ā l a i s t. – t. saistīgu augšņu aršanai; arot aramsloksni apvērš par 180° un nokļāj atpakaļ sākotnējā vietā. K r ū m u p u r v u t. – t. krūmu iznīcināšanai, iearot ar vienkorpasa arklu. M a i ņ v ē r s ē j a t. – t. ar diviem korpusu komplektiem aramsloksnes apvēršanai pārmaiņus pa labi (braucot turp) un pa kreisi (braucot atpakaļ). P i e k a b i n ā m a i s t. – traktora piekabes sistēmai piekabināms t. ar jūgierīci. P u s u z k a r i n ā m a i s t. – t., kas ar traktora uzkares sistēmu savienots tā, lai arkla priekšējā daļa transporta stāvoklī balstītos uz traktora, bet pakalējā daļa – uz arkla pakalējā riteņa. U z k a r i n ā m a i s t. – uz traktora uzkares sistēmas uzkarināms t. (diezgan nestabils). V i e n p u s v ē r s ē j a t. – t., ar ko apvērš aramsloksni uz labo pusi.

traktorgrābeklis lauks. tehn. Mobila mašīna nopļautas zāles vai siena sagrābšanai vālos; pēc vālošanas veida iedala šķērsgrābekļos un sāngrābekļos.

traktors [a. *tractor* < lat. *tractare* vilkt] *lauks. tehn.* Spēkrati, kas paredzēti tiem pievienotu mašīnu – *traktoragregātu* – darbināšanai vai transporta *piekabju* pārvietošanai; uzlabotas pārgājības t-iem visi riteņi ir dzenošie. *T r e i l ē š a n a s t.* – t. kokmateriālu savākšanai un pārvietošanai cismās; izmanto kāpurķēžu t-us vai riteņtraktorus ar trejādām tehnoloģiskajām iekārtām.

trakts [v. *Trakt* < lat. *tractus* izplatība] 1. c. Liels ceļš. 2. *tehn., inf.* Ierīču, iekārtu vadu u. tml. kopums kā pārvadīšanai, pārvietošanai. *G r e m o š a n a s t. biol.* – ceļš, pa kuru organismā virzās barība.

trakumsērga (*rabias, lyssa*) *med., vet.* Siltasiņu dzīvnieku un cilvēka bīstama infekcijas slimība ar letālu iznākumu (bojā *CNS*); izraisa *Rhabdoviridae* dzimtas *Lyssavirus* ģints vīrusi.

traleris [a. *trawler*] *jūrn.* 1. Kuģis zivju zvejošanai ar *trali* un zivju apstrādei. 2. Mīnu t. – neliels karakuģis ar plastmasas korpusu jūras mīnu meklēšanai un iznīcināšanai.

tralis [a. *trawl*] 1. *jūrn.* Zvejas rīks aktīvai zvejošanai – īpašas konstrukcijas tīkls, ko velk viens vai divi (dvīņu) *traleri*. *G r u n t s t.* – t. zvejai ūdenstilpes dibenā. *P e l a ģ i s k a i s t.* – t. zvejai pelagiālē dažādā dziļumā. 2. *tehn.* Ierīce mīnu atklāšanai un iznīcināšanai.

tramps [a. *tramp* klaidonis] *jūrn.* Kuģis, kas pārvadā kravas pēc vajadzības, bez noteikta maršruta.

tranene *bišk.* Darbābīte, kas bezmāšu bišu saimē dēj neapaugļotas olas, no kurām attīstās *trani*.

trankvilizatori [lat. *tranquillare* nomierināt] *med.* Medikamenti ar nomierinošu un miegu izraisošu iedarbību.

trans *bišk.* Viriešu kārtas bite, kuras galvenā bioloģiskā funkcija ir apsēklot jaunās bišu mātes. T-i attīstās no neapaugļotām olām 24–32 dienās; dzīvo 1,5–3 mēnešus.

transakcija [lat. *transactio* starpniecība] *inf.* 1. *Sakaru sistēmās* – mijiedarbība starp *programmu* lokālā sistēmā un programmu attālā sistēmā, lai iniciētu noteiktu darbību vai

iegūtu vajadzīgo rezultātu. 2. *Datu bāzēs – pieprasījums* datu bāzes saturamīgai vai informācijas izguvei.

transatlantisks [lat. *trans* caur, pāri + atlantisks] Tāds, kas šķērso Atlantijas okeānu, savienotā krastus vai arī atrodas viņpus Atlantijas okeāna.

transepts [a. *transept* < lat. *trans* caur, pāri + *saepum* žogs] *arhit.* Viens vai vairāki šķersvirzieni *jomī*, kas plānā krustveida celtnēs taisnā leņķī šķērso galvenos, gareniskos jomus.

transferāzes [lat. *transfere* pārnest] *ķīm.* *Fermentu* klase; veicina dažādu ķīmisku grupu pārneši no viena savienojuma uz otru.

transfokators [lat. *trans* caur, pāri + *focus* pavards] *kino, tel.* Objektīvs ar maināmu *fokusu* garumu.

transformācija [lat. *transformatio* pārveidošana, pārvēršana] 1. Pārveidošana, pārvēršana; pārvēršanās. 2. *el.* *Mainstrāvas sprieguma* pazemināšana vai paaugstināšana ar *transformatoru*. 3. *mat.* Kopas viennozīmīgs (injektīvs) attēlojums sevī – piem., lineārās t-as lineārās telpās, *ģeometriskās* t-as Eiklīda telpās (*translācija, rotācija, homotētija, perspektīva*). *A f i n a t.* – plaknes vai telpas lineāra t., kas katru taisni pārveido taisnē. *A p g r i e z t ā t.* – t., kas pārveido objektu (piem., figūru) B atpakaļ par objektu A, ja dotā t. pārveidojusi A par B. *L i n e ā r a t.* – lineāras telpas attēlojums sevī, ko apraksta bāzes vektoru koordinātu matrica vai lineāru funkciju sistēma. Sk. arī *substitūcija*.

transformators [v. *Transformator* < lat. *transformare* pārveidot] 1. *el.* *Mainstrāvas* ierīce sprieguma un strāvas pārveidošanai; sastāv no primārā tinuma un viena vai vairākiem sekundāriem tinumiem, kas novietoti uz feromagnētiskas serdes (ar dažiem izņēmumiem). *B e z s e r d e s t., T e s l a s t.* – augstfrekvences t. bez feromagnētiskas serdes. *D i v t i n u m u t.* – t. ar vienu primāro un vienu sekundāro tinumu. *E j l a s t.* – t., kura serde ar tinumiem iegremdēta ar t-u eļļu pildītā slēgtā tvertnē. *M e t i n ā š a n a s t.* – metināšanas darbam paredzēts

pazeminošs vienfāzes t. ar īpašībām, kas sekmē elektriskā loka stabilu degšanu. *P a u g s t i n o š a i s t. – t.*, kas paaugstina spriegumu un samazina strāvu. *P a z e m i n o š a i s t. – t.*, kas pazemina spriegumu un palielina strāvu. *S a u s a i s t. – t.*, kura serde ar tinumiem atrodas gaisā (pretstatā eļļas t-am). *T r i s f ā ž u t. – t.*, kas transformē trīsfāžu elektrisko enerģiju. *V i e n f ā z e s t. – t.*, kas transformē vienfāzes elektrisko enerģiju. Sk. arī *griežtransformators*, *impulstransformators*. **2. tehn.** Ierīce, piem., kustības enerģijas pārveidošanai vai pārņemšanai. *H i d r o d i n a m i s k a i s t.*, *h i d r o t r a n s f o r m a t o r s* – hidrodinamiskais *pārvads*, kas uzbūves ziņā līdzīgs hidrodinamiskajam *sajūgam*, taču var palielināt griezes momentu, izmantojot nekustīga vadaparāta lāpstiņas.

transfūzija [lat. *transfusio*] Pārliešana (piem., asins pārliešana).

transgresija [lat. *transgressio* pāriešana] **1. ģeol.** Jūras uzvirzīšanās sauszemei Zemes garozas grimšanas vai okeāna limeņa celšanās rezultātā. **2. biol.** Ģenētikā – pazīmju spektra paplašināšanās otrajā un tālākajās hibrīdu paaudzēs. *F e n o t i p u t.* – ģenētiski atšķirīgu populāciju pazīmju pārsegšanās.

transkontinentāls [lat. *trans* caur, pāri + *continentāls*] Tāds, kas šķērso kontinentu.

transkripcija [lat. *transcriptio* pārrakstīšana] *biol.* Ģenētiskās informācijas nodošana no *de-zoksiribonukleīnskābes* un *ribonukleīnskābes* molekulām ribonukleīnskābes biosintēzes procesā.

translācija [lat. *translatio* pārņemšana] **1. mat.** Paralēlā pārnese – ģeometriskā transformācija plaknē vai telpā, pārbīdot figūru vai koordinātu sistēmu par noteiktu nogriezni (vektoru) un nemainot koordinātu asu virzienus. **2. biol.** *Ribonukleīnskābes kodonu* secībai atbilstoša aminoskābju ieslēgšanās polipeptīdu molekulās. **3. inf.** Vienā *programmēšanas valodā* uzrakstītas programmas pārveidošana ekvivalentā programmā, kas uzrakstīta citā programmēšanas valodā. **4. inf.** Datorgrafikā – attēla pārvietošana pa *displeja ekrānu* no vienas vietas uz citu. *A d r e s e s t.* – instrukcijas vai datu elementa

adreses pārveidošanas process, kurā rezultātā iegūst adresi tās ielādēšanai operatīvajā *atmiņā*.

translators [a. *translator* tulkotājs < lat. *translatio* pārņemšana] *inf.* *Programma*, kas veic kādas citas programmas translēšanu no vienas programmēšanas *valodas* citā programmēšanas valodā.

transmisija [lat. *transmissio* pārsūtīšana, pārņemšana] *tehn.* **1.** Ierīču kopums mehāniskās enerģijas pārvadīšanai un tās sadalīšanai patēriņa vietās. *H e l i k o p t e r a t.* – jaudas pievada ierīces (reduktori, vārpstas, pievadu kārbas, sajūgu uznavas, bremzes u. c. agregāti) astes vadības propellerim. **2.** Mehānismu un agregātu savienojums, kas motora griezes momentu aizvada līdz transportlīdzekļa *dzineklim*.

transmisijēļa [lat. *transmissio* pārsūtīšana, pārņemšana + eļļa] *tehn.* Minerāleļļas (retāk sintētiskā eļļa) ar palielinātu viskozitāti un zemu sastingšanas temperatūru, ko lieto transmisijas agregātos zobratu pārvadu eļļošanai. T. samazina berzi, nodilumu, novērš ieskrabājumus un sakaršanu.

transmisīvās slimības [lat. *transmissio* pārsūtīšana, pārņemšana] *med.* Infekcijas slimības, ko izplata asinssūcēji kukaiņi un ērces.

transparentā keramika [lat. *transparere* spīdēt cauri; keramika] *ker.* Tehniskās keramikas veids, keramisko materiālu grupa, kam raksturīga liela gaismcaurlaidība, piem., alumīnija oksīda un alumīnija oksinitrīda *AlON* keramika.

transpirācija [lat. *trans* caur, pāri + *spirare* elpot] *biol.* Ūdens iztvaikošana no auga.

transplantācija [lat. *transplantare* pārstādīt] *med.*, *vet.* Audu vai orgānu pārstādīšana uz citu vietu tai pašā organismā vai uz citu organismu. *E m b r i j u t. vet.* – embriju izskaļošana no *donoru* dzemdes un pārstādīšana *recipientēm*.

transplantāts [lat. *transplantare* pārstādīt] *med.*, *vet.* Pārstādīti audi; pārstādīts orgāns.

transponders [a. *transponder* < *trans*(mitter) vidutājs, starpnieks + (*res*)ponder atbildētājs] *aeron.* Uztvērējs un raidītājs, kas kopā ar atbildes signālu pārraida papildinformāciju, piem., par gaisakuģa augstumu.

transportieris [fr. *transporteur* < lat. *transportare* pārvest, nogādāt] 1. *tehn.* Mehāniska sistēma materiālu un gabalkravu pārvietošanai. *Greifera t.* – 1) *automātiskas līnijas* transporta mehānisms, kas paceļ apstrādājamo objektu virs bāzējošajiem elementiem un pārvieto to par *solī* uz nākamo *darba pozīciju*; 2) štancēšanas preses barošanas mehānisms, kas satver apstrādājamo priekšmetu un pārvieto to par noteiktu attālumu. *Karodziņ u. t.* – stieņveida t. ar izciļņiem (karodziņiem), kurš veic lineāro un leņķisko kustību, pārvietošanās laikā aptverot pārvietojamos priekšmetus. *Ķēdest.* – t., kurā par dzenošo elementu izmanto ķēdi. *Lentes t.* – t. ar kravu nesošo elementu nepārtrauktas lentes (gumijota audekla, metāla, stieplu pinuma) veidā. *Plākšņ u. t.* – t., kura kravas nesošā daļa izveidota no metāla plāksnēm. *Sol u. t.* – *automātisku līniju* transporta sistēma ar periodisku kustību. *Sprūdu t.* – stieņveida t. ar sprūdiem, kurš veic tikai lineāru kustību. 2. *dz.* Specializēts vaļēja tipa kravas vagoni lielizmēra un smagsvara kravu (līdz 500 t), mašīnu un iekārtu pārvadāšanai.

transportkuģis [lat. *transportare* pārvest, nogādāt + kuģis] 1. *jūr.* Kuģis kravu pārvadāšanai. 2. *kosm.* Automātisks *kosmiskais lidaparāts*, kas paredzēts kravu (raķešdegvielas, skābekļa, pārtikas, iekārtu u. c.) nogādāšanai uz *orbitālo staciju* un dažos gadījumos arī atpakaļ uz Zemi (saražoto materiālu, pētījumu materiālu u. c.).

transports [lat. *transportare* pārvest, nogādāt] Materiālās ražošanas nozare, kas saistīta ar pasažieru un kravu pārvadāšanu. *Dzelzceļ a. t. dz.* – t. pa sliežu ceļiem, t. a. veids, kas visvairāk piemērots liela pasažieru skaita un masveida kravu pārvadājumiem.

transs [fr. *transe*] *med.* Pēkšņa, īslaicīga apziņas aptumšošanās (piem., epilepsijas lēkmju laikā).

transseksuālisms [lat. *trans* caur, pāri + *sexus* dzimums] *med.* Vēlēšanās mainīt dzimumu.

transsudāts [lat. *trans* caur, pāri + *sudare* sūkties] *med.* Šķidrums, kas uzkrājas ķermeņa audos un dobumos un rada tūskas.

transurāna elementi *ķīm.* Radioaktīvu, mākslīgi

iegūstamu elementu grupa, kas *elementu periodiskajā sistēmā* ir aiz urāna; rodas kodolreakcijās.

transvesticisms, transvestisms [lat. *trans* pāri + *vestire* ģērbt] (*transvestitismus*) *med.* Slimīga tieksme ģērbties pretēja dzimuma apģērbā.

transvestisms (*transvestismus*) *med.* → **transvesticisms**

tranzistora aktīvais režīms [a. *transistor* < *tran(sfer)* pārnest + (*re*)*sistor* pretestība; aktīvs; režīms] *elektron.* *Tranzistora darbība*, kad, palielinot bāzes strāvu, palielinās arī kolektora strāva; izmanto pastiprinātājos.

tranzistora nogriešanas režīms *elektron.* *Tranzistora darbība*, kad tranzistors ir aizvērts un kolektora strāva ir tuva nullei; šo režīmu iegūst, pievadot *bāzes-emitera* ķēdei sprostspriegumu.

tranzistora piesātinājuma koeficients *elektron.* *Tranzistora bāzes strāvas attiecība* pret minimālo bāzes strāvu, kas tranzistoru noved piesātinājuma režīmā.

tranzistora piesātinājuma režīms *elektron.* *Tranzistora darbība*, kad tranzistors ir pilnīgi atvērts – spriegums starp kolektoru un emiteru ir neliels (0,5–1,5 V), bet kolektora strāvu nosaka tikai barošanas spriegums un kolektora ķēdē ieslēgtā pretestība. Lai šo režīmu iegūtu, bāzes strāvai jābūt lielākai par t. s. piesātinājošo bāzes strāvu.

tranzistora slēdža (atslēgas) režīms *elektron.* *Tranzistora darbība*, kad tranzistors atrodas tikai piesātinājuma vai nogriešanas režīmā, bet aktīvajā režīmā tikai īslaicīgi, pārejot no aizvērtā stāvokļa atvērtā stāvoklī un otrādi.

tranzistors [a. *transistor* < *tran(sfer)* pārnest + (*re*)*sistor* pretestība] 1. *elektron.* Pusvadītāju ierīce, ko izmanto elektrisko signālu pastiprināšanai vai par bezkontakta slēdzi. *Bipolārais t.* – trīsslāņu silīcija vai germānija struktūra ar divām *p-n* pārejām. Bipolārajam t-am ir trīs izvadi – *emitors*, *bāze* un *kolektors*. *Fototranzistors* – bipolārais t., kurā kolektora strāvu maina, apgaismojot t-a bāzes slāni. *Lauktranzistors* – t., kam cauri plūstošo strāvu maina ar tai perpendikulāri vērstu elektrisko lauku. Lauk-

tranzistoram ir trīs izvadi – *iztece*, *notece* un *aizvars*. Lauktranzistors ar izolētu aizvaru, MOP t. (metāls, oksīds, pusvadītājs), MDP t. (metāls, dielektriķis, pusvadītājs) – lauktranzistors, kura vadības elektrods (aizvars) atdalīts no strāvu vadošā kanāla ar izolācijas slāni – silīcija dioksīdu. Saliktais t. – sk. *Dārlingtona slēgums*. Vienpārejas t., divbāzu diode – triselektrodu pusvadītāju ierīce, kuras volt-ampēru raksturliknē ir posms ar negatīvu diferenciālo pretestību – palielinot spriegumu, samazinās strāva. 2. *sar.*; *nevēl*. Pār-nēsājams t-u radiouztvērējs.

trapece [gr. *trapezion* galdiņš] *mat.* Četrstūris, kura divas malas (t-es pamati) ir paralēlas.

traps¹ [hol. *trap*] 1. *jūrn.* Kuģa kāpnes iekšējās telpās un pie klāja uzbūvēm; ir stacionārie, loču, tilpnes, aizborta, glābšanas laivu, margsienas t-i un t., kas savieno kuģi ar krastu. 2. *tehn.* Kāpnes iekāpšanai transportlīdzeklī un izkāpšanai no tā.

traps² [zv. *trapp*] *geol.* Bazaltisku iežu komplekss, kas izplatīts platformās, bieži ļoti lielās platībās.

trase [v. *Trasse*] Līnija, kas dabā vai plānā apzīmē ceļa, kanāla, ūdensvada, elektropārva-des vai sakaru līnijas atrašanās vietu un virzienu. C e | a t. c. – telpiska līkne, ko veido ceļa ass uz zemes virsmas.

trasešana Trases iezīmēšana, nospraušana. C e | a t. – drošas satiksmes kustības prasībām atbilstoša autoceļa mērķtiecīga iekļaušana apkārtnes ainavā.

trass [v. *Traß*] *min.* Vulkānisko *tufu* grupas iezis, kas satur amorfu kramskābi SiO_2 ; lieto par *hidraulisku piedevu* saistvielām.

trauma [gr. *trauma* bojājums] *med.* Ārēja faktora izraisīts organisma audu vai orgānu bojājums (piem., mehānisks, ķīmisks).

traumatoloģija [gr. *trauma* (traumatos) bojājums + *logos* jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare, kurā nodarbojas ar traumatu diagno-stiku un ārstēšanu.

trauslums *fiz.*, *meh.* Materiāla īpašība ārējo spēku iedarbībā sagrūt pēc nelielas plastiskas deformācijas.

traversa [lat. *traversus* šķērsenis] 1. *būvn.*, *tehn.* Metāla sija, šķērssija. 2. *tehn.* Sijveida ne-

kustīga darbmašīnas sastāvdaļa, kas balstīta uz vienas vai vairākām kolonnām; sijveida darbmašīnas *izpildietais*.

travertīns [lat. *travertino*] *geol.* Ciets, porains kaļķakmens, kas izgulsnējies no termālu avotu ūdeņiem; lieto celtniecībā par apda-res materiālu.

treilers [a. *trailer*] *lauks. tehn.* Speciāla daudzazu *piekabe* nedalāmu smagsvara vai lieltgabarīta kravu transportēšanai – lielizmēru bezbortu platforma, kurā var būt kravas iekraušanas (vinča, trapi) un kravas nostiprināšanas ierīces.

treilēšana [a. *trail* vilkt] *mežr.* Kokmateriālu transportēšana vilkšus pa zemi vai puspa-celti no mežaudzes uz *augšgala krautuvi*; izmanto speciālus t-as traktorus, retāk vinčas vai zirgu.

treknraksts *inf.* *Burtstils*, kurā *rakstzīmes* veidotas tumšākas, izmantojot biezinātus ele-mentus.

treks [a. *track*] *aeron.* Gaisakuģa lidojuma tra-jektorijas projekcija uz Zemes virsmas, kuras virzienu jebkurā laika momentā (parasti) izsaka leņķa grādos, skaitot no meridiāna ziemeļu virziena.

trematodes (*Trematoda*) → *sūcējtārpi*

tremors [lat. *tremor* drebēšana] *med.* Trīce – neapzinātas ķermeņa vai tā daļu (pirkstu, lūpu u. c.) svārstību kustības.

trenažieris [kr. *тренажёр* < a. *train* apmācīt, vingrināt] Mācību un treniņa ierīce profesijai nepieciešamo iemaņu iegūšanai; izmanto, piem., lidotāju apmācības procesā. Kompleksais pilotāžas t. *aeron.* – t., kas imitē lidojuma apstākļus un precīzu attiecīga gaisakuģa apkalpes kabīnes atveidojumu. Specializētais t. *aeron.* – t., kas imitē atsevišķu borta sistēmu darbu lidojuma laikā, piem., aeronavigācijas sistēmu.

treniņi *lopk.* Augoša vai nobrieduša zirga orga-nisma mērķtiecīga sagatavošana paredza-mai izmantošanai.

treonīns *ķīm.* Oksimetilalanīns, aizstājama ami-noskābe, ir gandrīz visu olbaltumvielu sa-stāvā.

trepanācija [fr. *trépanation* < gr. *trypanon* urbis] *med.* Kaula dobuma (piem., galvaskausa) operatīva atvēršana.

trepelis [v. *Tripel*, pēc Tripoles pilsētas nos.] *min.*, *sil. tehnol.* Ļoti viegls, irdens vai vāji cementēts bioķīmiskas izcelsmes nogulum-iezis, kas sastāv no *opāla*; izmanto cementa rūpniecībā un par izolācijas materiālu.

triacetātsķiedras [gr., lat. *tri.* trīs.. + lat. *acetum* etiķis + šķiedra] *tekst.* Mākslīgās šķiedras, ko iegūst no celulozes etiķskābes esteriem, acetilējot vairāk par 92% celulozes *hidrosilgrupu*.

triaks elektron. Simetriskais *tristors*.

triangulācija [lat. *triangulum* trijstūris] *ģeod.* Plāna atbalstpunktu veidošanas metode, pēc kuras atbalstpunktus dabā izvieto tā, lai tie veidotu savstarpēji saistītu trijstūru sistēmu.

triass (triasa periods) [gr. *trias* trejādība, pēc trīsdalīga mezozoja ēras iedalījuma Vācijā] *ģeol.* Mezozoja ēras pirmais periods (pirms 230–195 miljoniem gadu), kam raksturīga pirmo zīdītāju parādīšanās.

triazīni ķīm. Slāpekli saturoši sešlocekļu heterocikli $C_3H_3N_3$.

triazoli ķīm. Slāpekli saturoši pieclocekļu heterocikliski savienojumi $C_2H_3N_3$.

triba [lat. *tribus* cilts] (*tribus*) *biol.* Sistemātikas paligtaksons, kurā apvienotas radniecīgas ģintis.

triboelektrība [gr. *tribos* berze + *elektrība*] *fiz.* Elektrisku lādiņu rašanās, ja ķermeni berž; ja berž *metālu* pret *dielektriķi*, metāls uzlādējas pozitīvi un negatīvi, ja berž divus dielektriķus, pozitīvi uzlādējas dielektriķis ar lielāku *dielektrisko caurlaidību*.

triboluminiscence krist. *Luminiscence*, kas rodas, ja kristālus saberž vai saskalda; t-i rada *dislokāciju* kustība deformācijā.

tribometrija [gr. *tribos* berze + *metrein* mērit] *meh.* Mācība par ārējās berzes spēka un koeficienta mērīšanas metodēm un berzei pakļauto virsmu nodiluma noteikšanas paņēmieniem.

trice tehn. Kravas celšanas ierīce, parasti veidota pēc *polispasta* shēmas, var būt ar rokas vai elektrisko piedziņu; lieto remonta, montāžas un takelāžas darbos.

tricepss [lat. *triceps* trīsgalvains] *biol.* Trīsgalvainais augšdelma muskulis.

tridimīts [gr. *tridymos* trīskāršs] *min.* Kvarcs,

kas kristalizējies augstā (870–1470 °C) temperatūrā.

trieciena spēks meh. Mijiedarbības spēks sadursmes kontakta punktā, kas ļoti īsā laikā mainās no nulles līdz ievērojamai vērtībai un trieciena beigās atkal samazinās līdz nullei. *T. s-a i m p u l s s* – lielums, kas raksturo triecienu integrālā veidā, ievērojot *t. s-a (F)* izmaiņas laikā (*t*): $S = \int F dt$.

triecienslidmašīna aeron. Zemu lidojoša kaujas lidmašīna mazu un kustīgu mērķu un dzīvā spēka iznīcināšanai kaujas laukā un tuvā aizmugurē, virszemes un ūdens mērķu iznīcināšanai ar aviācijas bruņojuma līdzekļiem; aprīkota ar daudzfunkcionālu mērķēšanas un navigācijas kompleksu, raķešu, torpēdu u. c. bruņojumu.

triecienspretestība meh. Materiāla spēja pretoties sagrūšanai, ja uz materiālu iedarbojas triecienslodze.

trieciens fiz., meh. Materiālo objektu sadursme, kad īsā laika sprīdī praktiski nemainās objektu stāvokļi, bet ievērojami mainās to ātrumi. *Absolūti neelastīgs t. – t.*, kura atjaunošanās koeficients ir vienāds ar nulli. *Ekscentrisks t., necentrāls t.* – sadursme, kurā ķermeņi pirms sadursmes kustas virzes kustībā, bet to centru ātrumi nav vērsti pa kopējo normāli sadursmes punktā. *Elastīgs t.* – sadursme, kurā daļa no normālajiem impulsiem kontakta punktā atjaunojas, bet ne pilnīgi (*t-a atjaunošanās koeficients R* ir robežās $0 < R < 1$). *Slipts t.* – sadursme, kurā kontakta punkta relatīvais ātrums nav vērsts pa normāli. *T-a i m p u l s s* – lielums, kas raksturo kustības daudzuma (*mv*) izmaiņu (*D*) *t-ā atkarībā no spēka (F) pilnā impulsa t-a laikā (t):* $Dmv = \int F dt$. *T-a atjaunošanās koeficients, R* – attiecība starp *t-a spēka impulsa normālo komponenti t-a otrajā fāzē un normālo komponenti t-a pirmajā fāzē. T-a centr s* – īpašs ķermeņa punkts, caur kuru jāiet *t-a impulsa darbības taisne*, lai *t-a impulss* netiktu pārņemts uz gultņiem. *T-a pirmā fāze* – laika intervāls no *t-a sākuma momenta līdz brīdim, kurā normālā reakcija sadursmes punktā sasniedz savu maksimālo vērtību. T-a otrā fāze* – laika

intervāls no t-a pirmās fāzes beigām līdz t-a beigām, kad zūd kontakta spēks.

trīcienstīgrība 1. *materiālt.* Mehāniskais raksturlielums, ko novērtē ar iegriezta parauga sagraušanai patērētā darba attiecību pret parauga šķērsgriezuma laukumu lūzuma vietā. Pārbaudi veic trīcienliecē. Materiāla t. mainās atkarībā no temperatūras. 2. *koksapstr.* Koksnes t. – koksnes spēja absorbēt trīcienlieces enerģiju svārsta trīcienpārbaudes iekārtā.

trīcienvilnis, blīvējuma lēcienis *meh.* Parādība gāzes vidē, kad notiek kustība ar ātrumu, kas pārsniedz skaņas ātrumu (piem., izšautas lodes, virsskaņas lidmašīnas, raķetes, meteorīta kustība atmosfērā, reaktīvais dzinējs, eksplozija); veidojas saskares zonā starp virsskaņas ātrumu un mazo ātrumu – plānā gāzes kārtiņā notiek lēcienveida pāreja uz virsskaņas ātrumu, lēcienveidā pieaug gāzes spiediens, blīvums un temperatūra.

trīcis tehn. Vienkārša ierīce ūdens pacelšanai, izmantojot *hidraulisko trīcieni*; var ierīkot vietās, kur ir plūstošs ūdens un kur var izveidot kritumu.

trīedrs [gr., lat. *tri.* trīs.. + gr. *hedra* skaldne] *mat.* Triju lineāri neatkarīgu *vektoru* sistēma, ko telpā izmanto par *bāzi* citu vektoru izteikšanai.

trīfeles [v. *Trüffel*] 1. *biol.* Asku sēņu ģints; ēdamas sēnes, kuru augļķermeņi attīstās augsnē. 2. *pārt.* Šokolādes konfekšu šķirne.

trīgers [a. *trigger* sprūds, mēlīte] *elektron.* Iekārta, kas ilgstoši var atrasties vienā no diviem stabilajiem stāvokļiem; pretējā stāvoklī pārslēdzas, pievadot ieejas signālu.

trīgļifs [gr. *triglyphos* trīsreiz izgrieztais] *arhit.* Doriskā *ordera frīzes* daļa – rievota vertikāla taisnstūrveida akmens plātne.

trigonometrija [gr. *trigōnon* trijstūris + *metrein* mērit] *mat.* Elementārās matemātikas nozare, kurā aplūko trigonometriskās funkcijas un to izlietojumu ģeometrijā (piem., trijstūru aprēķināšanā).

trihina, trihinella [gr. *trichinos* matu] (*Trichinella spiralis*) *biol.* Veltņtārpu tipa nematožu klases parazīts.

trihineloze (*trichinellosis*) *med.* Slimība, ko ierosina parazīti *trihīnas*.

trihlormetāns *ķīm.* → *hloroforms*

trihofītijs [gr. *trix* (*trichos*) mats + *phyton* augs] (*trichophytia*) *med.* Infekcioza ādas sēņu slimība.

trihogrammas (*Trichogramma*) *biol.* Ļoti sīku plēvspārņu (ķermeņa garums 0,3–1,0 mm) kāpuri, kas parazitē kukaiņu (galvenokārt tauriņu, divspārņu, plēvspārņu) olās. T. audzē laboratorijās; izmanto kaitēkļu apkarošanai.

trihomonas [a. *trichomonas* < gr. *trichōma* mati] *biol.* Vienšūņu tipa viciņu klases parazīti.

trihomonoze (trihomonīaze) [a. *trichomonas* < gr. *trichōma* mati] (*trichomoniasis*) *med.* Parazitāra cilvēka dzimumorgānu un izvadorgānu slimība, ko ierosina *trihomonas* (*Trichomonas vaginalis*).

trijstūris mat. Ģeometriskā figūra, ko ierobežo trīs taisnes nogriežņi (t-a malas), kuru galapunkti (t-a virsotnes) pa pāriem ir kopīgi. *S f ē r i s k s t.* – t., ko veido trīs lielo riņķu loki uz sfēras; sfēriska t-a malas izsaka ar attiecīgajiem centra leņķiem. *T a i s n l e ņ ķ a t.* – t., kura viens leņķis ir taisns. *Sk. katete, hipotenūza, Pitagora teorēma.*

trikotāža [fr. *tricotage* < *tricoter* adīt] *tekst.* No adījuma izgatavoti izstrādājumi. *P i e g r i e z t ā t.* – t-as izstrādājumi, kas izgatavoti no adījuma ar visu izstrādājuma detaļu piegriešanu un sekojošu sašūšanu. *P u s r e g u l ā r ā t.* – t-as izstrādājumi, kas izgatavoti no detaļām ar izaditu apakšmalu. *R e g u l ā r ā t.* – t-as izstrādājumi, kas izgatavoti no gatavām detaļām vai adīti ar specializētām adāmmašīnām vai automātiem.

trikotāžas drāna tekst. Adīta drāna.

trikotāžas mašīna tekst. Adāmmašīna.

trilobīti (*Trilobita*) *biol.* Izmirusi jūras posmkāju klase.

trimērs [gr., lat. *tri.* trīs.. + gr. *meros* daļa] *ķīm.* Ķīmiskais savienojums, kas sastāv no trim vienādām struktūrvienībām.

trimmeris [a. *trimmer* < *trim* ieviest kārtību] *aeron.* Palīgvadības plāksne stūres plāksņu pakalējā malā, lai pilnīgi vai daļēji kompensētu šarnīru momentus, kas iedarbojas uz vadības sistēmu un samazina pilotam piepūli, vadot lidmašīnu.

trinitis 1. *tekst.* → *saržs.* 2. *būvñ.* Līmenisks vai

statenisks dēļu segums no reti liktiem dēļiem, kuru starpas nosegtas, pirmajai dēļu kārtai virsū klājt otru.

trinitrofenols *ķīm.* Ķīmiskis savienojums $C_6H_2(OH)(NO_2)_3$, gaiši dzeltenī ūdenī šķīstoši kristāli, kušanas temperatūra 122,5 °C; sprāgstviela.

trinitrotoluols, trotils *ķīm.* Bieži lietota, relatīvi droša sprāgstviela $CH_3-C_6H_2(NO_2)_3$, dzelten pulveris.

trinoms [gr., lat. *tri.* trīs.. + gr. *nomē* daļa; locekļis] *mat.* Polinoms, kas sastāv no trim locekļiem (monomiem) (piem., kvadrātrinoms).

triode [gr., lat. *tri.* trīs.. + (elektr)ods] *elektron.* 1. Vakuuma lampa ar trim elektrodiem – katodu, anodu un stūrējošo tīkliņu; lieto signālu pastiprināšanai un ģenerēšanai. 2. P u s v a d ī t ā j u t.; *novēc.* → **tranzistors**

triodtiristors *elektron.* Sk. **tiristors**

trioksāns *ķīm.* Formaldehīda trimērs $[-CH_2O-]_3$, izejviela poliformaldehīda ražošanai.

triperis [v. *Tripper*] *med.* → **gonoreja**

triplāns [gr., lat. *tri.* trīs.. + lat. *planum* plakne] *aeron.* Lidmašīna ar trim nesošiem spārnēm, kas atrodas cits virs cita.

triplekss [lat. *triplex* trīskārtains] *tehn.* Trīskārtains bezšķembu stikls, kas sastāv no divām ar caurspīdīgu plastisku masu salīmētām stikla plāksnēm; ja stiklu sasit, drumsklas neatlec.

triplets [fr. *tripler* trīskāršot] *biol.* Kodonu veidojoša triju nukleotīdu kombinācija deoksiribonukleīnskābes vai ribonukleīnskābes molekulā.

tripsīns [gr. *thrypsis* atšķaidīšana] *biol.* Aizkuņģa dziedzerā fermentis, kas sašķē olbaltumvielas.

triptihekrāns [gr. *triptychos* trīskārtēji salikts + fr. *écran*] *kino, tel.* Ekrāns, kas sastāv no trim atsevišķām daļām, uz centrālā ekrāna demonstrē galveno epizodi, uz malējiem tai pašā laikā – to papildinātājas epizodes.

triptofāns *ķīm.* Heterocikliska neaizstājama aminoskābe, ir daudzās olbaltumvielās.

trīsis *tehn.* Rats ar profilētu riervu lokanās saites (trošes, ķēdes) ievietošanai kustības virziena maiņai. T. parasti griežas ap nekustīgu asi gultņos; izmanto *trīcēs*, *tītavās* u. c. celšanas mašīnās.

tritījs [gr. *tritos* trešais] *ķīm.* Radioaktīvs ūdeņraža izotops 3H , T; lieto kodolenerģētikā.

troakārs [fr. *trois-quarts*] *med.* Ķirurģisks cauruļveida instruments šķidruma vai strutu izvadišanai no organisma dobumiem.

trofika [gr. *trophē* barošana] *biol.* Organisma šūnu vielmaiņas un to regulējošo procesu kopums, kas nodrošina šūnu, audu un orgānu morfoloģisko struktūru un fizioloģiskās funkcijas.

trofiskā ķēde [gr. *trophē* barība, barošana] *biol.* → **barošana ķēde**

trofiskie faktori [gr. *trophē* barība, barošana; faktori] *lopk.* Barības vielas, ko organisms saņem ar augu vai dzīvnieku valsts barību.

trofoblasts [gr. *trophē* barība, barošana + *blastos* dīgļis] *biol.* Zidītāju dīgļa ārējais šūnu slānis.

trofoneiroze [gr. *trophē* barošana + *neiroze*] (*trophoneurosis*) *med.* Slimība, kas rada audu barošana traucējumus.

trogieļa *ģeol.* → **trog**

trog, **trogieļa** [v. *Trog* sile] *ģeol.* Šļūdoņa izveidota silesveida kalnu ieleja.

trohofora [gr. *trochos* ritenis + *phoros* nesējs] *biol.* Dažu posmtārpu un gliemju kāpurs.

trokšņa slāpētājs *tehn.* → **klusinātājs**

trokšņi *elektron.* Gadījumrakstura svārstības, kas traucē elektrosakaru sistēmas darbību, to pamatā ir strāvu veidojošo lādiņu kustības haotiskums. Visbiežāk sastopamie ir termiskie t. rezistoros un skrošu t. snis elektronu ierīcēs.

trombīns [gr. *thrombos* pika, gabals, sarecējums] *ķīm.* Ferments, kas izraisa asins recēšanu.

trombociti [gr. *thrombos* pika, gabals, sarecējums + *kytos* šūna] *biol.* Mugurkaulnieku asins formelelementi, kas piedalās asins recēšanā.

tromboflebīts [gr. *thrombos* pika, gabals, sarecējums + *phleps* (*phlebos*) vēna] (*trombo-phlebitis*) *med.* Vēnas sienas iekaisums, kas saistās ar tromba veidošanos.

tromboze [gr. *thrombos* pika, gabals, sarecējums] (*trombosis*) *med.* Asinsvada dobuma vai sirds dobuma pilnīgs vai daļējs aizsprostojums ar trombu.

trombs¹ [gr. *thrombos* pika, gabals, sarecējums] (*thrombus*) *med.* Asins vai limfas receklis asinsvados vai limfvados.

trombs² [it. *tromba*] *met.* Spēcīgs maza apjoma virpulviesulis, kas veidojas uz sauszemes nenoturīgas stratifikācijas apstākļos.

tropi [gr. *tropos* pagrieziens] *ģeogr.* Iedomāti riņķi uz zemeslodes virsmas, kas ir paralēli ekvatoram un atrodas no tā 23°27' attālumā uz ziemeļiem (Vēža t-s) un dienvidiem (Mežāža t-s); t-u loki, saulgriežu loki.

tropisks *ģeogr.* Tāds, kas atrodas starp tropiem; tropiem raksturīgs. T-ais ciklons – ciklons pasātu joslā starp 10° un 20° paralēli abās puslodēs virs okeāniem; mazāka apjoma, bet ar daudz lielāku postošo spēku salīdzinājumā ar mēreno platumu cikloniem. T-ā joslā – zemeslodes karstākā josla abpus ekvatoram ar svelmainu, karstu klimatu, pasātiem un musoniem.

tropismi [gr. *tropos* pagrieziens] *biol.* Auga orgānu augšanas kustības virzieni atkarībā no kairinātāja atrašanās vietas.

tropopause [gr. *tropos* pagrieziens + lat. *pausa* pārtraukums] *astr.* Atmosfēras pārejas slānis starp troposfēru un stratosfēru (sk. *atmosfēra*).

troposfēra [gr. *tropos* pagrieziens + *sphaira* lode] *fiz., met.* Sk. **atmosfēra**

trose [viduslejasv. *trosse*, hol. *tros*] *jūrn.* Savīta tērauda stiepļu, kaprona, polivinilhlorīda vai citu šķiedru virve; ir kabeltrose, takelāžas t., trosvijuma t., vilkšanas t., labā vai kreisā vijuma t.

trostīta struktūra *materiālt.* Tērauda struktūra, kas sastāv no *ferīta* un adatveida *cementīta* maisījuma; iegūst, strauji atdzesējot *austenītu* vai izotermiski izturot to vidējā temperatūrā (400–500 °C); cietība HRC 30.

trošu ceļš *tehn.* *Piekārceļš* kravas vai cilvēku pārvietošanai ar vagonetēm, kausiem, krēsliem u. tml., kas iekārti starp balstiem novilkta trosē. T. c. var būt ar vienu bezgala troši, kas pārvietojas pa noslēgtu trasī, vai divām trosēm – pa nekustīgu nesošo troši vilcējtrose pārvieto ratiņus ar piekari turpatpakā kustībā.

trotis [kr. *тротил*] *ķīm.* → **trinitrotoluols**

trūdi Tas, kas ir satrūdējis, trūdvielas.

trūdvielas *biol.* Organisko vielu noārdīšanās produkti, kas rodas, augu un dzīvnieku atliekām sadaloties mikroorganismu iedarbībā.

trūdzone *lauks.* Trūdvielām bagāta augsne.

trupe *mež.* Satrupējusi koksne – sēņu infekcijas rezultātā bojāta koksne ar izmainītu krāsu un mehāniski vājinātu struktūru. Aplievas t. – t. nocirstu koku aplievā ar iedzeltenbrūnu vai rozīgi brūnu nokrāsu skujkokiem un raibu marmorveida iekrāsu lapkokiem; rodas no ilgās un nepareizas glabāšanas, biežāk apaļkokos. Ārējā mīkstā t. – tumši brūna plaisainuma t., kas aptver kokmateriālu visā tā šķēsgriezumā vai tikai tā daļā un izplatās dziļumā, bieži virzoties pa plaisām; rodas galvenokārt kokmateriālu ārējās (kā aplievas, tā kodola) daļās no ilgās un nepareizas glabāšanas koksni noārdošu sēņu iedarbībā; uz koksnes bojātās virsmas bieži novērojami sēņotnes kūlīši un augļķermeņi. Baltā šķiedrainā t. – lapkoku t., kam raksturīga pazemināta cietība un gaiši dzeltena vai gandrīz balta krāsa un šķiedrainā struktūra; bojātai koksnei bieži ir raiba nokrāsa, kas atgādina marmora zīmējumu, kur gaišie apgabali ir norobežoti no tumšākiem apgabaliem ar tievām likloču līnijām; stipri bojāta koksne kļūst mīksta, viegli sadalās šķiedrās un drūp. Cietā aplievas t. – aplievas t., kas pēc cietības tuva apkārtējās koksnes cietībai. Kodola t. – augoša koka kodola t., kas parādās sortimentu galos dažāda izmēra un formas plankumu veidā, dažreiz ar izeju uz aplievu, garengriezumos – izstieptu plankumu un joslu veidā; raksturīga pazemināta koksnes cietība. Mīkstā aplievas t. – aplievas t. ar mazu koksnes cietību. Raibā sietveida t. – t., kam raksturīga pazemināta koksnes cietība un raiba nokrāsa uz tumši brūna vai pelēki violeta fona, iedzelteni plankumi un joslas un šūnveida vai šķiedrainā struktūra.

T “Tango” jūrn. Starptautisks signāls – nozīmē “turieties no manis noteiktā attālumā; tralēju pāri”.

tualette [fr. *toilette*], *ateja būvn.* Īpaši iekārtota telpa vai atsevišķa celtnē ar sanitārtehnisko aprīkojumu dabisko vajadzību nokārtošanai, sevis sakopšanai.

tūba Blīvējošs, skaņu un siltumu izolējošs materiāls, ko iegūst, veļot vilnu (vai ķīmiskas

šķiedras, minerālšķiedras), kažokādu atkritumus, kā arī sablīvējot un termiski apstrādājot minerālvati; izmanto blīvju, starpliku, amortizatoru izgatavošanai, apavu ražošanai un dažādos tehnoloģiskos procesos.

tuberkuli [lat. *tuberculum* pauguriņš] *med.* Audu mezgliņi, kuru veidošanos izraisa tuberkulozes izsaucējas *mikobaktērijas*.

tuberkulīns *med.* Tuberkulozes baktēriju kultūras ekstrakts, ko lieto tuberkulozes diagnostikā.

tuberkuloma [lat. *tuberculum* pauguriņš] (*tuberculoma*) *med.* Norobežots tuberkulozes perēklis plaušās.

tuberkuloze [lat. *tuberculum* pauguriņš] (*tuberculosis*) *med.*, *vet.* Infekcijas slimība, kas skar galvenokārt plaušas, kaulus, limfmezglus.

tufs [it. *tufo* < lat. *tofus*] *geol.*, *sil. tehnol.* Porains iezis, kas sastāv no sacementētiem irdenajiem vulkānisko izvirdumu produktiem (pelniem, lapilliem, bumbām); plaši lieto celtniecībā. Par tufiem sauc arī saistītos minerālavotu nogulumus. *S ā r ņ u t.* – uzpūsts, porains materiāls, ko iegūst, strauji dzesējot metalurģiskos sārņus; lieto par vieglo betonu pildvielu.

tugajs [tirku] *geogr.* Īpatnējs *galeriju mežs* upju ielejās un palienēs ar seklu gruntsūdeni, Centrālāzijā pustuksnešos un tuksnešos.

tuksnesis *geogr.* 1. Veģetācijas tips, ko sausa klimata apstākļos veido sausumizturīgi daudzgadīgi lakstaugi un kokaugi. 2. Ainavu tips ar ļoti nabadzīgu floru vai pilnīgi bez tās.

tūkstošsēkļu masa lauks. 1000 kondicionētu sēkļu vai sausu viensēklas augļu masa gramos; materiāla kvalitātes rādītājs, kas raksturo sēklas materiāla rupjumu un gatavības pakāpi.

tukšā kopa *mat.* Kopa, kurā nav neviena elementa; apzīmē Δ (piem., vienādojuma $x^2+1=0$ reālo sakņu kopa).

tukšgaita 1. *el.* Elektriskās iekārtas vai sistēmas darbība, ja ir atslēgta slodze. 2. *tehn.* Brīvgaita, mehānisma vai mašīnas darbība, neveicot lietderīgu darbu.

tukšie ieži *geol.* Neizmantojamie derīgo izrakteņu ieži – segkārtā, zemas kvalitātes starpslāņi.

tukšumzīme *inf.* 1. *Rakstzīme*, ko izmanto *programmu* un *datu* pierakstā, lai norādītu atstarpi starp programmas elementiem un starp datiem. 2. *Grafisks atstarpes rakstzīmes attēlojums*. 3. *Rakstzīme*, kas veido tukšumu grafisku rakstzīmju virknē.

tularēmija [pēc Kalifornijas Tūlares apgabala nos. + gr. *haima* asinis] (*tularaemia*) *med.*, *vet.* Akūta dzīvnieku un cilvēku infekcijas slimība, kuras infekcijas avots ir grauzēji un putni, izplatītāji – dunduri, odi, ērces; uzņēmīgas ir aitas, it sevišķi jēri.

tumors (*tumor*) *med.* Audzējs.

tumšā kamera (*camera obscura*) *fotogr.* Gaismenecaurīdīga kamera (istaba vai kaste) ar nelielu atveri vienā sienā, caur kuru uz pretējās sienas projicējas apvērsts priekšmetu attēls; viens no pirmajiem optiskajiem instrumentiem, ko izmantoja pareizas perspektīvas attēlošanai glezniecībā un grafikā, arī astronomijā.

tundra [somu *tunturi* plakankalne bez meža] *geogr.* Plaši bezmežu klajumi, klāti ar sūnu, ķērpju un zemu krūmu veģetāciju ziemeļos no taigas mežiem Ziemeļu puslodes subarktiskā klimata apstākļos.

tunnelis [a. *tunnel*] *būvn.* Apakšzemes būve transportlīdzekļu un gājēju kustībai, ūdens novadīšanai u. c. vajadzībām.

tunelcaursite (*Zēnera caursite*) *elektron. Sk. caursite*

tunel efekts *fiz.* Kvantu mehāniska parādība, mikrodaļiņas iziešana cauri potenciāla barjerai, ja daļiņas pilnā enerģija ir mazāka par barjeras augstumu. T-a varbūtība ir jo lielāka, jo mazāka ir daļiņas masa un jo šaurāka ir potenciāla barjera.

tunelkrāsns *Sk. krāsns*

tunikāti [lat. *tunicatus* ar apvalku] (*Tunicata*) *biol.* *Hordaiņu* apakštips; jūras dzīvnieki, kuru kāpuriem ir *horda*; ir vientuļas un koloniālas formas.

tura būvn. Veidņu atbalsta elements, lai veidņu stāvokli telpā saglabātu nemainīgu.

turbidīti [a. *turbid*] *geol.* Dubļu strauņu nogulumu jūrās un okeānos, izplatīti zemūdens grēdu un augstieņu nogāzēs.

turbīna [v. *Turbine* < lat. *turbo* (*turbinis*) grie-

šanās, virpulis] *tehn.* Dzinējs, kas pievadītās darbvielas (gāzes, tvaika, ūdens) enerģiju pārvērš mehāniskajā kustībā. Turbīnas uz-būves galvenie elementi ir sprauslu ierīces un darbrats ar lāpstiņām. Pēc lietojamās darbvielas ir *gāzturbīnas, tvaika turbīnas, hidro-turbīnas*. Pēc darbvielas iedarbības veida ir *aktīvās un reaktīvās t-as*, pēc darbvielas plūsmas virziena – *radiālās un aksiālās t-as*, pēc lietošanas veida – *stacionārās* (lieto elektroenerģijas ražošanai elektrostacijās) un *transporta t-as* (lieto par dzinēju transportlīdzekļos).

turbīnkuģis [v. *Turbine* < lat. *turbo* (*turbinis*) griešanās, virpulis + kuģis] *jūrn.* Kuģis, ko dzen tvaika vai gāzes turbīna; izmanto arī saliktu turbīnas un elektrodzinēju enerģētisko iekārtu, ar ko palielina kuģa manevrēšanas spējas.

turbokompresors [lat. *turbo* griešanās, virpulis + kompresors] *tehn.* 1. *Kompresors*, ko darbina iekšdedzes motora izplūdes gāzu enerģija. 2. Gāzturbīnu dzinēja daļa, kas sastāv no kompresora un tā pievaditurbīnas uz vienas vārpstas.

turbolidnis aeron. Eksperimentāls vertikālās pacelšanās lidaparāts bez aerodinamiskajām nesošajām, stabilizējošajām un vadības virsmām. Cēlējspēku t-im dod turboreaktīvais dzinējs; horizontālo kustību regulē ar vilces vektora atliekšanu; t-i vada ar strūklas gāzes stūrēm.

turbopropellera dzinējs aeron. Aviācijas gāzturbīnu dzinējs, kurā vilce rodas galvenokārt no gaisa skrūves (propellera), ko griež gāzturbīna, un daļēji (8–12%) no reaktīvās strūklas dzinēja sprauslās. T-a *ventilatora d.* – t. d-a paveids, kurā parastā propellera vietā izmantots propelleris ventilators, kas ir viens vai vairāki loka korpusā ievietoti propelleri; to var uzskatīt arī par *divkontūru* dzinēju ar ļoti lielu divkontūrības pakāpi.

turboreaktīvais dzinējs aeron. Gaisa reaktīvais dzinējs, kurā spiediena paaugstināšanai lieto *turbokompresoru*. T. *divkontūru d.* – t. d. ar gaisa plūsmas sadali uz iekšējo un ārējo kontūru; daļa no degvielas sadegšanas enerģijas iekšējā kontūra turbīnā pārveidojas mehāniskajā darbā ventilatora pievadām;

ārējā kontūrā gaisu izmanto reaktīvās vilces iegūšanai izplūdes sprauslās.

turbotaisnteces dzinējs aeron. Kombinēts vairāku režīmu gaisa reaktīvais dzinējs lidojumiem ar hiperskaņas ātrumu; sastāv no gāzturbīnas un taisnteces dzinēja kontūra.

turbulence [lat. *turbulentus* saviļņots, sajaukts] *fiz.* Fizikāla parādība gāzēs un šķidrumos, kurai raksturīgas neregulāras savstarpējas vides apjomu pārvietošanās un to haotiska sajaukšanās. *Atmosfēras t. met.* – Zemes atmosfēras īpašība – haotiska spiediena, temperatūras un pārvietošanās ātruma maiņa.

turbulentā viskozitāte fiz. Aprēķina lielums, kas raksturo plūsmas pretestību, kuru izraisa virpuļu veidošanās turbulentā plūsmā.

turbulents [lat. *turbulentus* saviļņots, sajaukts] Virpuļveida. T-ā *plūsmā* – šķidruma vai gāzes plūsma, kurā pretstatā laminārajai plūsmai ir virpuļi.

turbulizators aeron. Ierīce uz lidmašīnas spārna virsmas plūsmas destabilizēšanai un pārejas veicināšanai no laminārās plūsmas uz turbulentu plūsmu.

turēšana lopk. Dzīvnieku izvietošanas veids un apstākļi. B *rīvā t.* – dzīvnieku t. bez piesiešanas. D *ivfāž u t.* – cūku t-as sistēma, pēc kuras sivēni pēc atšķiršanas turpina augt atnešanās aizgaldā līdz 3–4 mēnešu vecumam un pēc tam – nobarojamo cūku kūti. G *rupveida t.* – lielāka dzīvnieku skaita t. vienā aizgaldā. I *ndividuālā t.* – dzīvnieku t. pa vienam fiksēti vai brīvi. K *ombinētā putnu t.* – t-as veids, kur līdz noteiktam vecumam putnus tur sprotos, bet vēlāk uz grīdas vai *voljeros*. P *iesietā t.* – dzīvnieku t. ar ierobežotām kustībām, piesienot ar kaklasiksnu vai nakts apaušiem. T *rīsfāž u t.* – cūku t-as sistēma, pēc kuras sivēnus no dzimšanas līdz realizācijai tur trīs dažādās vietās: atnešanās aizgaldā, atšķirto sivēnu kūti un nobarojamo cūku kūti. V *ienfāzest t.* – cūku t., pēc kuras sivēnus no dzimšanas līdz realizācijai tur atnešanās aizgaldā.

turgors [lat. *turgere* būt piebriedušam, uztūkušam] *biol.* Spriegums, ko rada šūnu šķidrā satūra spiediens uz *šūnapvalkiem*.

Turīnas liķauts fotogr. Liķauts ar senāko zināmo *gaismjutīga materiāla attēlu*, kas radies līdz šim nezināmā veidā.

turis inf. 1. *Datorgrafikas un datorizdevniecības programmās* – mazi, melni laukumi, kas parasti izvietoti ap katru objektu. Velkot aizturu, ar *peles* palīdzību var mainīt izvēlēta objekta novietojumu vai tā izmērus. **2.** Lokāls *identifikators*, ar kura palīdzību var realizēt *pieeju* kādai *ierīcei* vai tādiem objektiem kā *dators*, *logi* vai *dialoglodziņi*. Grafiskajā *lietotāja saskarnē* turus izmanto šo objektu identifikēšanai.

turmalīns [singaliešu *turamali* tads, kas pievelk pelnus] *min.* Minerālu grupa, alumīnija silikoborāti, kuru dzidrie, krāsainie paveidi ir dārgakmeņi.

tūrs (*Capra caucasica*) *biol.* Savvaļas kaza ar šķērsgriezumā trīsstūrīgiem, ieapaļiem ragiem; dzīvo Kaukāzā un Rietumspānijā.

tūska slimība vet., lopk. Bīstama sivēnu slimība, kam raksturīga ausu, deguna un pavēderes ādas tūska; saslimst laba barojuma sivēni, visbiežāk pēc atšķiršanas.

tuvošanās kosm. Pa orbītu lidojošu *kosmisko lidaparātu manevru* virkne, kuras rezultātā lidaparātu savstarpējais attālums un ātrums tiek samazināti līdz iepriekš uzdotai nelielai vērtībai, lai izdarītu apskati, veiktu *sakabināšanos* u. c. operācijas. Lai veiktu t-os, vismaz vienam kosmiskajam lidaparātam jābūt aprīkotam ar *koriģējošo raķešdzinēju*.

tuvplāns, tuvskats kino, tel. Personas vai dzīvas būtnes uzņēmums, iekļaujot kadrā ne vairāk kā apm. ceturtdaļu tās auguma, arī jebkura cita priekšmeta uzņēmums no neliela attāluma. **P i e t u v i n o š s t. – t.**, kas parāda kādu daļu no iepriekšējā tālākā plāna. **P ā r v i e t o j o š s t. – t.**, kas parāda kādu personu vai priekšmetu ārpus iepriekšējā kadra.

tuvskats kino → tuvplāns

tvaicēšana 1. pārt. Pārtikas produktu gatavošana verdošā ūdens tvaikos (100 °C temperatūrā) speciālos katlos ar dubultdibenu vai ieliekamu caurumotu pamatni. **2. tehnol.** Izstrādājuma apstrāde ar siltumu un mitrumu. Betona un dzelzsbetona izstrādājumi šādas apstrādes ietekmē paātrināti cietē un palie-

linās to stiprība. **K o k s n e s t. kokapstr. –** koksnes termiskā apstrāde piesātinātā tvaika vidē. **3. tekst.** Tekstilizstrādājumu apstrāde ar tvaiku. Lieto dažādos apdares procesos (sk. *dekatēšana, termofiksācija*) patstāvīgi vai kā tehnoloģisku paņēmieni procesu intensificēšanai.

tvaika–gāzturbīnas iekārta enerģ. Siltumenerģētiska iekārta, kur par darbvielām izmanto ūdens tvaiku (*tvaika turbīnā*) un kurināmā sadedzes dūmgāzes (*gāzturbīnā*); izmanto galvenokārt elektroenerģijas ražošanai. Ir t.–g. i-as ar atsevišķiem gāzu un tvaika kontūriem un t.–g. i-as, kuras dūmgāzes un tvaiks veido kopēju plūsmu.

tvaika katls siltumt. Iekārta ar kurtuvi, kur iegūst virsatmosfēras spiediena tvaiku izmantošanai ārpus iekārtas, ja tajā esošo darbvielu (ūdeni) apsilda ar kurināmā sadedzes *dūmgāzēm*. **E l e k t r i s k a i s t. k. –** tvaika ģenerators ar elektrisko apsildīšanu. Mūsdienā izpratnē t. k. ir ierīču komplekss tvaika (arī karstā ūdens) iegūšanai (katla agregāts).

tvaika pārkarsētājs siltumt. *Katla agregāta* sastāvdaļa, iekārta tvaika temperatūras paaugstināšanai; sastāv no sastiprinātiem tērauda cauruļu *siltummaiņiem*, kas var būt novietoti pie kurtuves griestiem vai sienām. Tvaika pārkarsēšana paaugstina *tvaika enerģētiskās iekārtas* lietderības koeficientu.

tvaika starpkarsētājs siltumt. *Katla agregāta* sastāvdaļa, kurā augstspiediena *attvaiku* atkārtoti pārkarsē.

tvaika turbīna enerģ., siltumt. Siltumdzinējs, kas ūdens tvaika potenciālo enerģiju pārvērš kinētiskajā enerģijā un pēc tam rotējošās vārpstas mehāniskajā darbā. Izplūstot pa *sprauslām*, tvaiks nonāk izliektas formas darba lāpstiņu kanālos, kur, tvaika strūklai mainot virzienu, rodas centrālās spēks, kas izraisa rotora griešanos. **A k t ī v ā t. t. – t.**, kurā tvaika potenciālās enerģijas pārvēršanās kinētiskajā notiek tikai sprauslās. **K o n d e n s ā c i j a s t. t. – t. t.**, ko izmanto tikai elektroenerģijas ražošanai *kondensācijas elektrostacijās*. **K o n d e n s ā c i j a s t. t. a r r e g u l ē j a m i e m n o z a r o j u m i e m (*termofikācijas t.*) – t. t., ko izmanto *termoelektrocentrālēs* elektroenerģijas un**

siltuma ražošanai. Pretspiediena t. t. – t. t., ko lieto, ja termoelektrocetrālās darbības zonā ir siltuma patērētāji ar lielu mazmainīgu siltuma slodzi. Reaktīvā t. t. – t. t., kurā tvaika potenciālās enerģijas pārvēršanās notiek arī lāpstiņu kanālos. Atom-*elektrostacijās* izmanto mitra t. t.-as.

tvaika turbīnu elektrostacija enerģ. Termoelektrostacija, kurā elektroģeneratora piedziņai izmanto tvaika turbīnu. Kondensācijas t. t. e. – t. t. e., kas ražo tikai elektroenerģiju.

tvaika un gāzes elektrostacija enerģ. Termoelektrostacija, kurā uzstādīta tvaika gāzturbīnas iekārta; var darboties gan kā kondensācijas elektrostacija (KES), gan kā termoelektrocetrālā (TEC).

tvaikcaurlaidība materiālt. Materiāla īpašība spiediena iedarbībā laist cauri ūdens tvaiku vai gāzi.

tvaikmašīna enerģ., siltumt. Siltumdzinējs, kas ūdens tvaika potenciālo enerģiju pārvērš mehāniskajā darbā. Tvaiks, izplešoties cilindrā, pārvieto virzuli; kloķa–kļāņa mehānisms virzuļa turpatpakā kustību pārvērš vārpstas rotācijas kustībā. Universālu t-u 18. gs. izstrādāja angļu izgudrotājs Dž. Vats. Mūsdienās t-ai ir tikai vēsturiska nozīme.

tvaikonis jūrn. Kuģis, ko dzen tvaikmašīna.

tvaiks fiz. Vielas gāzveida stāvoklis (fāze), kas atrodas saistībā ar tās pašas vielas kondensēto stāvokli (šķidro vai cieto fāzi). Ūdens t-u izmanto par darbvielu tvaikmašīnās, turbīnās, par siltumnesēju un reagentu dažādos tehnoloģiskajos procesos. Nepiesātināts (pārkarsēts) t. – t., kura spiediens ir zemāks par temperatūrai atbilstošo piesātinātā t-a spiedienu. Pārsātināts t. – t., kura spiediens ir lielāks par temperatūrai atbilstošo piesātinātā t-a spiedienu, šāds t-a stāvoklis ir nestabils un var rasties tikai gadījumos, ja kaut kādu iemeslu pēc (piem., nav kondensācijas centru) nav iespējama kondensācija. Piesātināts t. – t., kas ir līdzsvarā ar kondensēto fāzi (kondensētās fāzes iztvaikošanas un t-u kondensācijas procesi viens otru kompensē) un kam ir noteikts, no temperatūras atkarīgs spiediens. Slāpēt. – t., kas satur šķidruma pilienus (piem., migla). T-a enerģētiskā

iekārta enerģ. – siltumenerģētiska iekārta, kas kurināmā ķīmisko enerģiju vai kodolenerģiju pārvērš mehāniskajā enerģijā – darbā; sastāv no tvaika katliem (t-a ģeneratoriem), t-a dzinējiem (tvaika turbīnām vai tvaika mašīnām), kurās t-a siltuma enerģija pārvēršas mehāniskajā enerģijā.

tvana gāze ķīm. → oglekļa monoksīds

tvērējierīce tehn. Celšanas mašīnu sastāvdaļa, kas satver vai ietver kravu tās pacelšanas vai pārvietošanas laikā.

tvērtne Šķidrumam paredzēta plānsienu tilpne. Degvielas t. – transportlīdzekļa motora barošanas sistēmā ietilpstoša tilpne degvielai.

tvīninks [a. tween-deck] jūrn. → starpkājs

U

ūdele (*Mustela lutreola*) lopk. Sesku ģints ūdeļu apakšģints kažokzvērs, kas savvaļā sastopams Eiropā un Ziemeļamerikā; apmatojuma pamatkrāsa brūna ar dažādu nokrāsu variācijām.

ūdens ķīm. Ūdeņraža oksīds H_2O , vienkāršākais ūdeņraža un skābekļa savienojums, visplašāk lietotā dabiskā izejviela. Ū. balance – kvantitatīvs ū. pieplūdes un aizplūdes raksturojums atmosfērā, uz zemeslodes un tās atsevišķās daļās noteiktā laika periodā. Sk. arī zemeslodes ūdens balance. Ū. caurplūdu m s – ū. tilpums, kas iztek vienā sekundē caur upes šķērsgriezumu; to aprēķina pēc formulas: caurtece $a = F \cdot v$, izsaka kubikmetros sekundē (m^3/s) (F – upes šķērsgriezuma laukums, x – vidējais dziļums, v – straumes ātrums). Ū. duļķainums – suspendēto vielu daudzums tilpuma vienībā (kopā ar ū-i) ū. plūsmās un ūdenstilpēs. Ū. krājumi – visi Zemes hidrosfēras ūdeņi (1386 milj. km^3 , no tiem 96,5% Pasaules okeāns), kas ietver litosfēras augšējo slāņu ūdeņus, atmosfēras tvaikus un ūdeņus biosfēras organismos. Ū. resursi – reāli izmantojamie saldūdeņi, kas ū. riņķojuma procesā nepārtraukti atjaunojas. Ū. režīms – caurplūduma, ūdenslīmeņa un ū. tilpuma

maiņa upēs, ezeros, ūdenskrātuvēs un purvos klimatisko sezonālo maiņu ietekmē. **Ū. r i ņ. k o j u m s** – nepārtraukta ū. pārvietošanās Zemes atmosfērā, hidrosfērā un Zemes garozā Saules radiācijas un smaguma spēka iedarbībā; ir mazais un lielais ū. riņķojums. **V i r s s a s a l u m s l ā ņ a ū.** – pazemes ūdeņi virs sasalušajiem iežiem mūžīgā sasaluma rajonos, kas veidojas vasarā 1–4,5 metru dziļumā; daļa šā ū. atrodas zem upēm un ezeriem. **Z e m e s l o d e s ū. b i l a n c e** – attiecība starp ū. daudzumu, kas nonāk uz Zemes virsmas nokrišņu veidā, un ū. daudzumu, kas noteiktā laikā iztvaiko no Pasaules okeāna un sauszemes.

ūdensapgāde būv. Pasākumu komplekss patērētāju apgādei ar ūdeni. Ēkās ierīko iekšējās ū-es sistēmas atsevišķi aukstajam un karstajam ūdenim, bet augstceltnēs, sabiedriskās un ražošanas ēkās – arī ugunsdzēsībai.

ūdensatdeve 1. fiz. Materiāla īpašība atdot ūdeni apkārtējam gaisam. Šo īpašību raksturo ūdens daudzums, ko materiāls zaudē dienā, ja apkārtējā gaisa relatīvais mitrums ir 60% un temperatūra 20 °C. **2. hidr.** Līdz pilnai mitrumietilpībai piesātinātu iežu spēja atdot gravitācijas ūdeni; nosaka, izsūknējot urbumus.

ūdens attīrīšana ekol. Tehnoloģisko procesu komplekss dabā esošā ūdens sastāva maiņai atbilstoši ūdens lietotāju prasībām. Virszemes saldūdeņus parasti dzidrina un, gatavojot dzeramo ūdeni, arī dezinficē; sīkdispersās, koloidālās un lielmolekulārās daļiņas ar koagulāciju apvieno rupjdispersās daļiņās (pievienojot ūdenim alumīnija vai dzelzs sāļu šķīdumus); rupjdispersos piemaisījumus atdala nogulsnetājos, dzidrinātajos un **ūdens attīrīšanas filtros**; baktēriju daudzumu samazina, ūdeni dezinficējot ar hloru, ozonu, kālija permanganātu, ultravioleto starojumu; smakas un piegāršas samazina, ievadot oksidētājus un ūdeni filtrējot caur sorbenta (aktīvās ogles) slāni.

ūdens attīrīšanas filtrs ekol. Iekārta suspendētu, koloidālu un izšķīdušu piemaisījumu atdalīšanai no ūdens.

ūdenscaurlaidība 1. ģeol. Iežu spēja caur porām un plaisām filtrēt ūdeni. **2. fiz.** Materiāla

īpašība spiediena iedarbībā laist cauri ūdeni. Sk. arī **ūdensnecaurlaidība**.

ūdens cietība ķīm. Ūdens īpašību kopums, ko nosaka tajā esošie kalcija un magnija sāļi. **Ū. k a r b o n ā t i s k ā c.** – ūdens īpašības, ko rada kalcija un magnija hidroģēnkarbonāti. **Ū. n e k a r b o n ā t u c.** – ūdens īpašības, ko rada kalcija un magnija sulfāti, hlorīdi, silikāti un fosfāti. **K o p ē j ā ū. c.** – ūdens karbonātu un nekarbonātu summa; ū. c-u mēra ar Ca un Mg katjonu milimolliem litrā (mmol/l), arī cietības grādos, piem., viens vācu cietības grāds ir 10 mg kalcija oksīda litrā (CaO/l), kas atbilst 0,179 mmol/l. Pēc kopējās cietības ir miksts (kopējā cietība < 1,5 mmol/l), vidēji ciets (1,5–3 mmol/l), ciets (> 2,5–6 mmol/l) un ļoti ciets (> 6 mmol/l) ūdens. Ja lieto cietu ūdeni, tvaiku un apkures katlos veidojas katlakmens, palielinās ziepju patēriņš, slikti vārās dārzeņi. **Ū. c-u novērš 1)** vārot (samazina karbonātisko cietību), **2)** ar reaģentiem (Ca(OH)₂, Na₂CO₃, NaOH, Na₃PO₄), **3)** filtrējot caur katjonītiem, apmaina kalcija un magnija jonus pret Na, H vai amonija joniem.

ūdensdēlis arhit. Koka ēkās – konstruktīvs un arhitektonisks elements starp sienas augšdaļu un zemiņa apakšdaļu; apšūtās ēkās arī virs cokola. **Ū.** piesedz sienas plakni vai **virspamatu** pret lietusgāzēm.

ūdensdzese tehn. Sk. **dzese**

ūdenserozija [ūdens + lat. *erosio* sairšana] **lauks.** Gravu veidošanās vai augsnes vienlaidu noskalošanās.

ūdenskritums ģeogr., hidr. Ūdens krišanas vieta upes gultnēs, kur krasi mainās gultnes augstums, veidojot gandrīz vertikālu kāpli. **Ū-u k a s k ā d e** – dabisku vai mākslīgu ū-u sērija, kas rodas, ūdenim plūstot pa terasveidīgu vairākpakāpju gultni.

ūdenslīmenis Brīvā ūdens virsas augstums virs kādas pastāvīgas horizontālas plaknes.

ūdenslinija meh. Horizontālas, ar mierīga ūdens virsmu sakrītošas plaknes un kuģa vai cita peldoša transportlīdzekļa šķēluma līnija. Ū-as plakne daļa kuģa korpusu zemūdens un virsūdens daļā. Maksimāli pieļaujamais ū-as augstums ir tad, ja kuģis iegrimis līdz

pieļaujamas kravas iezīmei, bet minimālais – ja uzņemts tikai balasts.

ūdensmetējs jūrn. Kuģa dzinējs, kas spēku kuģa pārvietošanai rada, izsviežot skrūves sūkņu vai lāpstīņu radītu spēcīgu ūdens strūklu; lieto kutieriem un nelieliem ātrgaitas pasažieru kuģiem.

ūdensnecaur laidība 1. ģeol. Iežu (mālu, blīvu kaļķakmeņu, dolomītu un kristālisko iežu) spēja aizturēt ūdeni. **2. fiz.** Materiāla īpašība nelaist cauri ūdeni. Ūdensnecaur laidīgi ir īpaši blīvie materiāli un blīvie materiāli ar noslēgtām porām.

ūdensnesējhorizonts ģeol. Ar ūdeni piesātinātu ūdenscaur laidīgu iežu slāņkopa, ko no augšas un apakšas (gruntsūdeņiem tikai no apakšas) norobežo ūdensnecaur laidīgi slāņi.

ūdens sagatavošana tehnol. Tehnoloģisku operāciju kopums, kurā no dabiska ūdens avota ņemtais ūdens iegūst patērētāja prasībām atbilstošu kvalitāti; ū. s-ā ietilpst ūdens dzidrināšana (mehānisko piemaisījumu un koloidālo daļiņu atdalīšana), ūdens mīkstināšana (Ca un Mg jonu atdalīšana), pilnīga vai daļēja sāļu atdalīšana (demineralizācija), ūdens deaerācija, stabilizācija, fluorēšana, hlorēšana un ozonēšana.

ūdens salinitāte jūrn. Ūdenī izšķīdušo sāļu daudzums gramos uz vienu kilogramu ūdens; izsaka promilēs (‰).

ūdens sildītājs siltumt. *Siltummainis* ūdens sildīšanai ar tvaiku vai karstu ūdeni, izmantojot gāzi vai elektroenerģiju; izmanto karstā ūdens apgādes, apkures, katlu iekārtu sistēmās un sadzīvē.

ūdensšķirtnie ģeogr. Nosacīta robeža uz Zemes virsas starp divām blakus esošām ūdens tecēm vai to sistēmām (baseiniem). Kaln zemēs ū. labi izdalās reljefā, jo tā sakrīt ar kalnu grēdas kores līniju, līdzenumos – vāji izteikta. Ir virszemes un pazemes ū-es.

ūdenstece ģeogr., hidr. Upe, strauts, kanāls, grāvis.

ūdenstilpe ģeogr., hidr. Dabisks vai mākslīgs Zemes virsas pazeminājums, kurā uzkrāties ūdens (upe, kanāls, ezers, dīķis). Ir beznoteku ū-es un ū-es ar vāju noteci.

ūdens tvaiks fiz. Ūdens gāzveida agregātstāvoklis – tipiska reālā gāze. Tehnikā ū. t-u iegūst, ūdenim vāroties tvaika katlos vai

speciālos *siltummaiņos* (iztvaikotājos); izmanto par *darbvielu siltumtehnikā*. Ū. t-a raksturlielumu noteikšanai parasti izmanto tabulas un diagrammas.

ūdensuzsūce fiz. Materiāla īpašība uzsūkt ūdeni un saglabāt to.

ūdens vērpete fiz. Virsējā ūdens slāņa apļveida kustība; veidojas atsevišķos ūdenstilpju vai gultnes teces posmos, sastopoties divām straumēm, straumei aptekot krasta izvirzījumus vai strauji izplešoties gultnei.

ūdenszari dārzk., mež. Dzinumi, kas attīstās no *snaudpumpuriem* uz kailiem skeletzariem.

ūdens ziedēšana biol. Intensīva *planktona* attīstība ūdenstilpēs; tā krasi maina ūdens fizikālās un ķīmiskās īpašības, pasliktina ūdens garšu, maina krāsu, samazina dzidrumu.

ūdenszīme papīrr. Ražošanas procesā papīrā (Veržē papīrā un vērtspapiros) ievaidotas zīmes, ko var redzēt caurplūstošā gaismā (skatoties pret gaismu).

ūdeņradis [gr. *Hydrogenium* ūdeni dzemdējošs] ķīm. Ķīmiskais elements H, atomnr. 1, atommasa 1,008, visvieglākā gāze; ar gaisu veido sprāgstošus maisījumus.

ūdeņraža eksponents [lat. *exponere* parādīt] ķīm. → pH

ūdeņraža mākonis astr. Tas pats, kas difūzais *miglājs*, tikai iedalīts pēc ūdeņraža molekulu vai atomu jonizācijas pakāpes. **M o l e k u l ā r a i s ū. m.** – auksts un relatīvi blīvs difūzais miglājs, kurā ūdeņradis veido molekulas. Daudzos molekulārajos ū. m-ņos notiek zvaigžņu veidošanās (sk. *zvaigžņu evolūcija*). **N e i t r ā l a i s ū. m.** – difūzais miglājs, kurā ūdeņraža atomi ir neitrāli. Pēc neitrālā ū. m-ņa radiostarojuma ar 21 cm viļņa garumu nosaka *Galaktikas* struktūru. **J o n i z ē t a i s ū. m.** – difūzais emisijas miglājs, kurā ūdeņraža atomi atrodas jonizētā stāvoklī; mākoņa temperatūra ir apm. 7000–9000 K.

ūdeņraža pārskābe ķīm. → ūdeņraža peroksīds
ūdeņraža peroksīds, ūdeņraža pārskābe ķīm. Bezkrāsains šķidrums H_2O_2 ; lieto dezinfekcijai (3%), auduma un papīra balināšanai, par oksidētāju u. c. Sk. arī *perhidrols*.

ūdeņraža saite ķīm. Starpatomu saite, vidēja starp kovalento saiti un nevalentu starpatomu

mijiedarbību, kas realizējas, ūdeņraža atomam sadarbojoties ar diviem blakusatomiem, veidojot saiti O–H–O; O–H–N.

ūdeņu pašattīrīšanās biol. Piesārņotu ūdeņu pakāpeniska attīrīšanās ūdensorganismu dzīvības procesu gaitā; ū. p. procesā piedalās galvenokārt aerobiskās baktērijas, sēnes, aļģes un dzīvnieki (zooplanktona un zoobentosa organismi).

ugunsbīstamība Materiālu, izstrādājumu u. c. objektu īpašība – nekontrolējamas un nevēlamas aizdegšanās iespējāmība. U-as klase – komplekss rādītājs, kas izsaka u-as pakāpi.

ugunsdrošība Apstākļi, kad ir pilnīgi vai gandrīz pilnīgi novērsta uguns postošās iedarbības iespējāmība. U-as sistēma tehn. – ierīces un pasākumi ugunsnelaimes novēršanai, signalizēšanai, ugunsgrēka dzēšanai vai lokalizācijai.

ugunsgrēks Nekontrolējams degšanas process, kas saistīts ar materiālo vērtību bojāeju un draudiem cilvēku dzīvībai.

ugunsizturība materiālt. Materiāla spēja izturēt augstu temperatūru nesakūstot; kvantitatīvi to raksturo ar temperatūru, kurā standartparaugs (Zēģera konuss – 30 mm augsta piramīda), kas izgatavots no pārbaudāmā materiāla, deformējoties noliecas un ar virsotni skar pamatnes plakni.

ugunsizturīgie materiāli, ugunsuri materiālt. Materiāli un izstrādājumi, kas nesakūstot iztur 1580 °C un augstāku temperatūru; izgatavo galvenokārt no minerālām izejvielām (māla, kvarcīta, magnezīta); lieto rūpniecisko augsttemperatūras krāšņu, kurtuvju u. c. siltumagregātu oderēšanai.

ugunskuģis jūrn. Kuģošanai bīstamā rajonā (jūras šaurumā, ostas pieejā) noenkurots kuģis, kas darbojas kā bāka.

ugunsmūris inf. Drošības sistēma, kas paredz speciāli programmēta datora ievietošanu starp kādas organizācijas lokālo datoru tīklu un tīklu Internet. U. aizsargā šo lokālo tīklu no nesankcionētas tīkla Internet lietotāju pieejas, bet apgrūtina aizsargātā tīkla lietotājiem tīkla Internet pakalpojumu izmantošanu.

uguns novērošanas tornis mež. Novērošanas tornis, kas uzcelts reljefa augstākajā vietā ar

apreķinu, lai dūmi, kas parādās jebkurā meža vietā, būtu saskatāmi vismaz no diviem torņiem.

ugunturi materiālt. → ugunsizturīgie materiāli
U krekliņš apģ. → lenčkreklis

ultrafiltrēšana [lat. *ultra* pāri par, vairāk nekā + filtrēšana] ķīm. tehnol. Šķidruma atdalīšana no tādām daļiņām, kuru izmēri ir no dažiem mikroniem līdz molekulārajiem izmēriem, filtrējot caur puscaurlaidīgu membrānu 0,1–0,12 megapaskālu (MPa) spiedienā.

ultrašviļņu terapija med. Fizioterapijas metode, kurā izmanto maiņstrāvu.

ultramarīns [v. *Ultramarin* < lat. *ultra* aiz, viņpus + *marinus* jūras (ģen.)] ķīm. Zils pigments, ko iegūst, sakausējot kaolīnu ar sodu, sēru un dažām citām izejvielām.

ultramikroanalīze ķīm. Metožu kopums ļoti mazu vielas daudzumu (10^{-6} – 10^{-12} g un 10^{-3} – 10^{-6} ml) kvalitatīvā un kvantitatīvā sastāva noteikšanai.

ultraskaņa fiz. Skaņas viļņi, kuru svārstību frekvence ir robežās no 15–20 kiloherciem (kHz) līdz apmēram 10^6 megaherciem (MHz); izmanto zinātnē, tehnikā, medicīnā (lokācijai, iekšējo orgānu zondēšanai u. c.); cilvēka ausis u-as svārstības neuztver.

ultraskaņas terapija med. Fizioterapijas metode, kurā izmanto augstas frekvences mehāniskās svārstības elļainā vai ūdens vidē.

ultrasonogrāfija [lat. *ultra* pāri par, vairāk nekā + *sonus* skaņa + gr. *graphein* rakstīt] med. Diagnostikas metode, kurā izmanto ultraskaņu.

ultravioletais starojums [lat. *ultra* aiz, viņpus + violets], **UV starojums fiz.** Elektromagnētiskais starojums, kas atrodas apgabalā starp redzamo gaismu un rentgenstariem; viļņa garums ir diapazonā starp 390 nm un 5 nm; praktiskiem mērķiem šo apgabalu bieži iedala vēl sīkāk – tuvajā un tālajā vai vakuuma ultravioletajā diapazonā; izmanto vielas sastāva noteikšanai (spektroskopā un luminiscentajā analīzē), kā arī plastmasu polimerizēšanai, fotohlorēšanai u. c. ķīmisko procesu ierosināšanai.

ultravioletais teleskops astr. Teleskops kosmisko objektu ultravioletā starojuma uztveršanai

un reģistrēšanai; konstruktīvi līdzinās *optiskajam teleskopam*, arī tā izšķirtspēja ir aptuveni tāda pati, tikai par *starojuma uztvērēju* tajā izmanto speciālu fotoplati vai fotoelektronu daudzkāršotāju. U-os t-us novieto galvenokārt *orbitālajās observatorijās*, jo līdz Zemes virsmai kosmisko objektu ultravioletais starojums nonāk tikai daļēji.

ultravioletā katastrofa *fiz.* Neatbilstība starp klasiskās fizikas ietvaros teorētiski paredzēto sakarsēta ķermeņa starojuma blīvumu spektra ultravioletajā daļā un eksperimentāli novēroto, kas ir daudz mazāks par klasiskajā fizikā paredzēto starojuma blīvumu.

ultravioletā starojuma gaismas terapija *med.* Fizioterapijas metode, kurā izmanto ultravioletā starojuma garviļņu spektru; lieto profilaksē.

umbra [lat. *umbra* ēna] Brūns *pigments*, kas satur mālzeni un 30–35% dzelzs vai mangāna oksīda.

uniformisms [lat. *uniformis* vienveidīgs] *ģeol.* Ģeoloģiska koncepcija par ģeoloģisko faktoru nemainīgumu laika gaitā, kas atzīst, ka ģeoloģiskajā pagātnē ir darbojušies tādi paši spēki ar līdzīgu intensitāti un ātrumu kā mūsdienās.

universālinstruments [lat. *universalis* vispārīgs + *instrumentum* rīks] *astr.* Leņķu mērmais instruments, ar ko mēra debess spīdekļu *leņķiskos augstumus* un *azimutus*.

universālkopa [lat. *universalis* vispārīgs + *kopa*], **universs** *mat.* Kopa, kura sastāv no visiem noteikta veida elementiem un kuras apakškopa ir katra aplūkojamā kopa.

universs [lat. *universalis* vispārīgs] *mat.* → **universālkopa**

upe *ģeogr.* Pastāvīga ūdens straumes plūsma dabiskā gultnē. U p e s b a r o š a n ā s – upi baro atmosfēras nokrišņi, sniega kušanas ūdeņi, ledāju kušanas ūdeņi un pazemes ūdeņi; visbiežāk barošanās ir jaukta, kur viens no ūdensguves veidiem ir pārsvarā pār citiem. U p e s b a s e i n s – apgabals, kurā u. ar savām pietiekām savāc virszemes un apakšzemes ūdeņus. U p e s g u l t n e – garš, šaurs pazeminājums upes ielejas dibenā, ko visu gadu aizpilda upes ūdens. U p e s i z ū š a n a – pilnīga noteces izbeigšanās

upes gultnē. U p e s k r i t u m s – upes ietekas un ietekas ūdens virsmas augstuma starpība vai arī starpība starp diviem punktiem upes tecējuma dažādās vietās. U p e s p ā r t v e r e – process, kurā izskalošanās rezultātā viena u. tuvojas otrai, mainot ūdensšķirtni, t. i., upes augšteces ūdeņi ieplūst blakus upē vai u. sadalās divās tecēs katra savā sistēmā. U p e s s l ī p u m s – krituma un garuma attiecība kādā noteiktā posmā vai visā garumā; upes slīpums parasti atbilst apvidus reljefam. U p j u s i s t ē m a – kādas teritorijas galvenā u. ar visām tās pietiekām, kas saplūst kopā un iznes savus ūdeņus no šās teritorijas ar kopējo ūdensteci. U p j u t i k l s – hidrogrāfiskā tīkla daļa, ko veido kādas teritorijas upes.

upstarpa *ģeogr.* Teritorija, kas atrodas starp divām blakus esošām upēm.

uracils [v. *Uracil*] *ķīm.* Sešlocekļu heterocikliskis *pirimidīnu* rindas savienojums $C_4H_4N_2O_2$.

uralkīdi *ķīm.* Modificēti *alkīdsveķi*, kuros daļa ftalskābes anhidrīda ir aizstāta ar diizocianātu.

urāna rūdas *ģeol.* Dabiskas minerālvielas, no kurām var iegūt urānu un tā savienojumus; nozīmīgākais minerāls *uraninīts*.

uraninīts *min.* Melns minerāls, stipri radioaktīvs urāna dioksīds UO_2 , galvenā urāna rūda.

urāns [lat. *Uranium*, pēc planētas Urāns] *ķīm.* Ķīmiskais elements U, atomnr. 92, atommasa 238,03, *aktinoīds*, radioaktīvs sudrabbalts metāls, lieto par kodoldegvielu. U a g r u p a s m e t ā l i – urāns (U), torijs (Th), plutonijs (Pu) – galvenie atomenerģijas ražošanas izejmateriāli.

urāti *ķīm.* *Urīnskābes* sāļi; to nogulsnešanās locītavās izraisa podagru.

urbis materiālt. Cilindriskis viena vai vairāku asmeņu griežjainstruments caurumu un dobumu veidošanai vai paplašināšanai; ir koka urbji un metāla urbji. Galvenie elementi ir griezējdaļa ar griezējzobiem, vaddaļa ar vadlentītēm uz ārējās cilindriskās virsmas, skaidrietas un bāzējošais kāts ar līdzņēmīgalu. C e n t r u r b i s – u. centrurbumu apstrādei rotācijas ķermeņa gala virsmās. G r e m d u r b i s – u. konisku vai cilindrisku padziļinājumu un atbalsta virsmu apstrādei

ap urbumiem. **Lielgabalurbis**, **stobura u.** – speciālas konstrukcijas u. dziļu caurumu urbšanai un tālākai apstrādei garos apstrādājamos ķermeņos. **Paplašinātā jurbis** – u. bez smailes un šķērsasmens, ar lielāku griezējzobu skaitu nekā spirālurbim; lieto caurumu diametra palielināšanai. **Spirālurbis** – u. ar diviem griezējasmēņiem (griezējzobiem), šķērsasmeni un skrūvveidīgām skaidrievām.

urbjmašina materiālt. **Darbmašina** urbšanai, paplašināšanai un izrīvēšanai; galvenās izpildietais ir galds (apstrādājamā ķermeņa bāzēšanai), darbvārpsta (griezējinstrumenta rotācijas pārvietošanai), pinole vai darbvārpstas pārvietojama kārba (virzes pārvietošanai). **Horizontālā u.** – u. ar horizontālu darbvārpstas rotācijas asi. **Radiālā u.** – u. ar vertikālu darbvārpstas rotācijas asi, kuras novietojumu attiecībā pret galdu var regulēt. **Vertikālā u.** – u. ar vertikālu darbvārpstas rotācijas asi.

urbšana 1. materiālt. Urbumu (caurumu un dobumu) izveidošana vienlaidu materiālā un apstrāde ar rotācijas griezējinstrumentu – **urbi**; griešanas kustība ir urbja rotācija, padeve – urbja un apstrādājamā ķermeņa savstarpējā virzes kustība. Sk. arī **gremdurbšana**, **pārburbšana**. **2. ģeol.** Kalnrakšanas darbi, kuros, ar speciālām ierīcēm sagraujot iežus, izveido zemē cilindriskus kanālus; izmanto dažādos ģeoloģiskos darbos, ūdensapgādē.

urbums 1. ģeol. Izurbts (sk. **urbšana**) cilindrisks neliela diametra kanāls iežos. **2. st.** Iekšējā salāgojamā virsma.

ureāze ķīm. **Ferments**, katalizē urīnvielas šķelšanas organismā.

urēmija [gr. *ūron* urīns + *haima* asinis] (**uraemia**) **med.** Dažādu slāpekļa maiņas produktu (urīnvielas, kreatinīna u. c.) uzkrāšanās asinīs.

uretāni ķīm. Organiski savienojumi, karbamīnskābes esteri.

uretrīts [gr. *ūrēthra* urīnizvadkanāls] (**urethritis**) **med.** Urīna izvadkanāla iekaisums.

uretroskopija [gr. *ūrēthra* urīnizvadkanāls + *skopein* skatīties] **med.** Urīna izvadkanāla izmeklēšana ar speciālu aparātu **uretroskopu**.

urga ģeogr. Neliels strauts.

urīnizvadkanāls (*urethra*) **biol.** Cauruļveida orgāns, kas izvada *urīnu* no *urīnpūšļa* ārējā vidē.

urīnpūslis (*vesica urinaria*) **biol.** Dažu bezmugurkaulnieku un vairākuma mugurkaulnieku, arī cilvēka, orgāns, kurā no organisma pirms izdalīšanās pa urīnvadiem uzkrājas *urīns*.

urīns [lat. *urina* < gr. *ūron*] **biol.** Šķidrums, kas veidojas mugurkaulnieku, arī cilvēka, *nierēs* un pa urīnizvadceļiem tiek izvadīts no organisma.

urīnskābe ķīm. Organisks heterocikliskais *purīnu* rindas savienojums, viens no olbaltumvielu maiņas galaproduktiem.

urīnvads (*ureter*) **biol.** Mugurkaulnieku, arī cilvēka, cauruļvada pāra orgāns, kas izvada *urīnu* no nierēm.

urīnviela, karbamīds ķīm., lauks. Ogļskābes diamīds NH_2CONH_2 , bezkrāsaini kristāli ar sāļu garšu. U. atrodas asinīs, izdalās ar urīnu un sviedriem; iegūst rūpnieciski, izmanto par slāpekļa minerālmēsliem un par piedevu lopbarībai.

urobilīns [gr. *ūron* urīns + lat. *bilis* žults] **ķīm.** Dzeltens žults *pigments*, kas izdalās ar urīnu un nosaka urīna dabisko krāsu.

uroģenitālā sistēma [gr. *ūron* urīns + lat. *genitalia* dzimumorgāni; sistēma] **biol.** Dzīvnieku un cilvēka anatomiski un funkcionāli saistītu izvadorgānu un dzimumorgānu kopums.

uroloģija [v. *Urologie* < gr. *ūron* urīns + *logos* jēdziens, mācība] Medicīnas nozare, kurā nodarbojas ar urīna izvadorgānu slimībām.

urometrs [gr. *ūron* urīns + *metron* mērs] **med.** Aparāts urīna īpatnējā svara noteikšanai.

urotropīns [gr. *ūron* urīns + *atropīns*] **ķīm.** → **heksametilēntetramīns**

urtikārija [lat. *urtica* nātre], **nātrene** (*urticaria*) **med.** Slimība, kam raksturīgi nātres dzēlumiem līdzīgi ādas (retāk gļotādas) izsitumi un nieze.

utilizācija [fr. *utilisation* < lat. *utilis* derīgs] **tehnol.** Ražošanas un sadzīves atkritumu (piem., makulatūras, lupatu, izlietotas stikla un plastmasas taras) un liekās enerģijas (piem., izplūdes gāzu kinētiskās un siltumenerģijas) izmantošana citos tehnoloģiskos procesos. **O z o n a u.** – gaisa radiolīzes

rezultātā radītā ozona izmantošana notek-
ūdeņu radiolītiskās attīrīšanas u. c. radiācijas
ķīmisko procesu paātrināšanai.

utilizācijas katls [fr. *utilisation* < lat. *utilis* derīgs]

Tvaika katls vai ūdens sildīšanas katls bez
kurtuves, kam vajadzīgo siltumu piegādā no
citas enerģētiskās vai tehnoloģiskās iekārtas
plūstošās karstās gāzes. U. k-iem raksturīgas
izvērstas konvektīvās sildvirsmas.

utilmilti [lat. *utilis* derīgs + *milti*] *lopk.* Steri-
lizētas, izkaltētas un samaltas lopkopībā,
galvenokārt putnkopībā, radušās atliekas:
uzturā nelietojami kautķermeņi, kritušie
putni, spalvas, galvas, kājas, iekšas; izman-
tojami putnu un cūku ēdināšanā kombinētās
spēkbarības sastāvā.

U “Uniform” *jūrn.* Starptautisks signāls – no-
zīmē “jūs ejat uz bīstamu vietu”.

uvāls [kr. *υαλ*] *ģeogr.* 1. *Krasta* ieleja vai ieplaka
ar plašu nelidzenu dibenu, pa kuru plūst upe.
2. Garumā stiepta augstiene ar slīpām no-
gāzēm un plakanu vai mazliet izliektu vir-
smu Krievijas Eiropas daļā un Sibīrijā.

uviolstikls [u(ltra)viol(ets) + stikls] *sil. tehnol.*
Krāsains stikls, kas laiž cauri ultravioleto
(UV) starojumu.

uvoloģija [lat. *uva* vīnogu ķekars + gr. *logos*
jēdziens, mācība] *lauks.* Zinātne par vīnogu
tehnoloģiskajām īpašībām.

UV starojums fiz. → **ultravioletais starojums**

uzaugums mež., kokapstr. U. uz stumbra – da-
žādas formas un izmēru krasi izteiktis stum-
bra resnājs ar svēdrainu (sk. *svēdra* (1))
koksnes struktūru; sastopams uz visām koku
sugām, biežāk uz lapkokiem.

uzbojs [tirku] *ģeogr.* Upes saugultne Centrāl-
āzijā, kas saglabājusies kā sena reljefa forma
no mitrākas klimatiskās epohas; notece u-ā
veidojas pēc īslaicīga, spēcīga lietus vai
pavasari, kūstot sniegam.

uzbriešana materiālt. Materiāla spēja palieli-
nāties tilpumā, iesūcot sevī ūdeni vai kādu
citu mazmolekulāru šķīdinātāju. *K o k s n e s*
a k s i ā l ā u. kokapstr. – koksnes lineārā u.
šķiedru virzienā. *K o k s n e s t i l p u m a u.*
kokapstr. – koksnes tilpuma palielināšanās,
palielinoties tajā *saistītā ūdens* daudzumam.
K o k s n e s u - a s k o e f i c i e n t s k o k -
apstr. – vidējā koksnes u., palielinoties

saistītajam mitrumam par vienu mitruma
procentu.

uzciršana būvn. Grubuļainas virsmas radīšana
ar mehāniskiem paņēmieniem, lai uzlabotu
apmetuma vai apdares veida saķeri ar ap-
strādājamo virsmu.

uzdiegšana apģ. Šuvekļa detaļu īslaicīgā savie-
nošana, parasti ar roku darba dūrienu pa-
gaidīsuvi, uzliekot vienu detaļu virs otras.

uzganišana lopk. Mājdzīvnieku, galvenokārt
liellopu, nobarošana ganībās.

uzgrieznis tehn. Vītņotā savienojuma vai skrūves
pārveda elements ar iekšējo vītni.

uzgriežņu atslēga tehn. Instruments skrūvju un
uzgriežņu skrūvēšanai; u. a-as ir piemērotas
skrūvju galvu vai uzgriežņu formai. Ir re-
gulējamas un neregulējamas u. a-as.

uzkalde materiālt. Metāla nocietināšanās plas-
tiskajā deformācijā, kad mainās kristāliskais
režģis, deformējas *graudi*, palielinās metāla
cietība, stiprība, bet samazinās plastiskums,
triecienizturība, metāla siltumvadītspēja,
elektrovadītspēja.

uzkaldinājums materiālt. Griešanas virsmai un
apstrādātajai virsmai pieguļošo materiāla
slāņu cietības palielināšanās griešanas pro-
cesā, vienlaikus samazinoties plastiskumam.

uzkares mehānisms lauks. tehn. Svīru un *stiepņu*
sistēma lauksaimniecības mašīnu un rīku
uzkarināšanai traktoram.

uzkares rāmis lauks. tehn. Arkla rāmim pie-
vienota ierīce uzkarināmo un pusuzkarināmo
arklu pievienošanai traktoram; sastāv no
diviem statņiem un atsaites.

uzkāšana tekst. Drānu virsmas īpašību maiņa –
ar attiecīgām iekārtām no drānas virsmas
izvelk šķiedru galus, kas aizklāj drānas struk-
tūru, padara virsmu pūkaināku, mīkstāku,
palielina siltumizolācijas īpašības.

uzkausējumi materiālt. Nostiprinošie metālu
pārklājumi, ko uzkausē šķidrā stāvoklī ar
elektroloka metināšanu.

uzkrājejaudi biol. Augu audi, kuros uzkrājas
ūdens un rezerves barības vielas (saknēs,
sakneņos, bumbuļos, gumos, stumbros, lapās
un sēklīs).

uzkrājējs tehn. Ietaise pusfabrikātu uzglabāšanai
starp *automātiskās līnijas* iecirkņiem.

uzkusums sil. tehnol. Aizsargkārtā, kas veidojas

no apdedzināmā materiāla uz apdedzināšanas krāsns oderējuma (piem., cementa klinkera aizsargkārtā).

uzķepums materiālt. Ķīlveidīgs veidojums uz instrumenta skaidvirsmas, kas tai pielīp vai piemetinās griešanas procesā; u. jūtami maina griežņa ģeometriju un apstrādātās virsmas kvalitāti.

uzlāde el. Akumulatoru baterijas u. – process, kurā akumulatora platēs (sekcijās) tiek uzkrāta elektriskā lauka enerģija; akumulatoru uzlādē no *līdzsprieguma avota*, kam u-es procesā uzlādējamā baterija ir *slodze*. *Kondensatora u.* – process, kurā *kondensatora platēs* uzkrājas elektriskie lādiņi.

uzlaide apg. Viļu, nolocījumu u. c. platums, kas veido gatavā *ģērba* virsmu raksturojošā kontrolizmēra L_i un piegriezumdetāļas šablona (lekāla) attiecīgā izmēra D_i starpību, $U_i = (D_i - L_i)$. U-ēm pieskaita sašuvuma, sārūkuma un uzturējuma iestrādes, dažkārt arī ieloču dziļumu, savilkumu, krokojumu u. tml. reljefās dekoratīvās apdares iestrādes.

uzlaušana inf. Darbība, kas saistīta ar ielaušanos *datoru sistēmā*.

uzledojums, uzledus Ledus veidojums, kas radies, sasalstot ūdenim, kurš virs ledus segas izplūdis pa plaisām, samazinoties upes dziļvajam šķērsgriezumam, aizsprostojoties ar iekšledu vai upei caursalstot, arī sasalstot virs zemes izplūdušam gruntsūdenim.

uzledus → **uzledojums**

uzlējums, uzlija pārt. Salds alkoholisks dzēriens, ko gatavo, svaigiem augļiem vai ogām uzlejot spirtu.

uzliesmošanas temperatūra fiz., tehnol. Temperatūra, kurā, vielu karsējot, tās tvaiki uzliesmo, bet degšana neturpinās; izmanto šķidro naftas produktu un gaistošu vielu ugunsbīstamības noteikšanai.

uzlija pārt. → **uzlējums**

uzliktpi dz. Sliežu *salaidnes* stiprinājuma metāliski elementi, ar ko savieno sliedes un kas uzņem lieces spēkus un šķērsspēkus.

uzlūšana Upes vai ūdenstilpes ledus segas sairšana, kas notiek siltuma vai mehānisko spēku iedarbībā, intensīvi pieplūstot ūdenim.

uzmala dz. Sk. **bandāža (3)**

uzmats geol. Pārāvuma tipa tektoniska struktūra, kas rodas, iežu blokam pārbīdoties uz augšu pret guļošo spārnu.

uzmava tehn. Mašīnu elements, ko lieto vārpstu, cauruļu, kabeļu, sviru u. c. detaļu savienošanai, hermētiskuma un izturības nodrošināšanai un pretkorozijas aizsardzībai; var būt viengabala vai dalītu čaulu veidā.

uzņemšana, filmēšana [a. *film* uzņemt filmā] *kino, tel.* Kādas norises fiksēšana filmā, kas pēc attīstīšanas un kopēšanas var tikt projicēta. *F r a g m e n t ā r ā u.* – *kadrs*, kura u-as laikā kameru vairākkārt apstādina uz ilgāku laiku. U-as *ž u r n ā l s* – rakstiskas piezīmes par u-as detaļām un gaitu.

uzplūdenis, uzplūdiens Strauja, īslaicīga upes līmeņa paaugstināšanās pēc intensīvām lietusegāzēm, kas beidzas tikpat strauji kā sākusies.

uzplūdes leņķis aeron. Vertikāls leņķis starp gaisakuģa ātruma virzienu un tā garenvirziena asi. U. l. ir pozitīvs, ja gaisakuģa garenvirziena ass atrodas augstāk par gaisa ātruma vektora virzienu, un negatīvs, ja gaisakuģa garenvirziena ass ir zemākā par gaisa ātruma vektora virzienu.

uzpūšanās sil. tehnol. Minerālo izejvielu (mālu, vermikulīta) īpašība palielināties tilpumā, ja to karsē.

uzputošana sil. tehnol. Mērķtiecīga putu radīšana, piem., ražojot putubetonu, mīporu u. c.

uzrāve aeron. Dzinēja vilces strauja palielināšanās, ja strauji palielina degvielas padevi; to izsaka ar laiku no procesa sākuma līdz brīdim, kad sasniegta 95% vilce gala režīmā.

uzsalne met. Plāns, nevienmērīgs kristāliskā ledu slānis, kas veidojas, sublimējoties ūdens tvaikam no gaisa uz augsnes virskārtas, zāles, sniega segas, kā arī uz priekšmetu virsmām pēc radioaktīvās atdzišanas.

uzsmidzināšana materiālt. Nostiprinošo metālu pārklājumu veidošana, uzsmidzinot nostiprināmajai virsmai šķidro metālu.

uzspīlējums st. Urbuma un vārpstas faktisko izmēru negatīva starpība, ja urbuma izmērs pirms savienošanas ir mazāks par vārpstas izmēru. *L i e l ā k a i s u.* – urbuma mazākā robežizmēra un vārpstas mazākā robežizmēra negatīva starpība. *M a z ā k a i s u.* –

urbuma lielākā un vārpstas mazākā robežizmēra negatīva starpība. **Vidējais u.** – lielākā un mazākā u-a vidējā aritmētiskā vērtība. **U-a pielāide** – lielākā un mazākā u-a starpība vai urbuma un vārpstas pielaižu summa.

uzstādījums kino Sk. **kinokamera**

uzstādīnājums hidr. Līmeņa pacēlums ūdenstecē pie aizsprosta vai cita šķēršļa; u. ir skaitliski vienāds ar **kritumu**.

uzsūktspēja, uzsūkšanas spēja tehnol. Materiāla spēja uzsūkt ūdeni vai citu šķidrumu. **Kapilārā u. papīr.** – papīra (kartona) īpašība uzsūkt šķidrumu; nosaka, mērot šķidruma iesūkšanās augstumu vertikāli iestiprinātā papīra (kartona) sloksnītē noteiktā laika vienībā. **Veidnes u. ker.** – ģipša veidnes spēja uzsūkt ūdeni no keramikās lejamās masas, lai veidotos **drumstala**.

uzšūšana apģ. Šuvekļa galīgās uzlikumvīles nošūšana, uzliekot vienu detaļu uz otras.

uzturētārbārība lopk. Uzņemto barības vielu un enerģijas daļa, ko organisms izmanto organisma dzīvības funkciju uzturēšanai – gremošanas un elpošanas orgānu, asinsritināšanas un nervu sistēmas darbībai, ķermeņa šūnu atjaunošanai, normālas ķermeņa temperatūras saglabāšanai, kustībām utt.

uztvērēja būv. Būve virszemes noteces pārvietošanai drenāžas vai lietusedeņu notecē; drenāžas tīkla būve ūdens uztveršanai no grāvjiem, galvenokārt kontūrgrāvjiem un ceļa grāvjiem, vai virszemes ūdeņu ievadīšanai **kolektorā** no reljefa iepakām.

uztvērējelektrods tel. Televīzijas pārraides lampas daļa, uz kuras veidojas elektroniskais attēls.

uzvalks apģ. No vienas un tās pašas drānas piegriezts viriešu vissezonu **virsdreģbu** komplektģērbs, kas sastāv no **biksēm** un **plec-svārkiem** (*žaketes, frakas, smokinga, keta-veja*), dažkārt ar **vesti**. Plašākā nozīmē – netradicionālais, vismaz divu savrupģērbu (viena, parasti **bikšu** veida, **gurnģērba** un vismaz viena, parasti **virsjakas** veida, **augģģērba**) **virsdreģbu** komplekts, piem., **džinsu u.**, **bluzona u.**, **treniņu u.**, **safari u.**

uzvārīšanās sil. tehnol. Plānsienīņu pūslīšu veidošanās uz emaljas vai glazūras virsmas.

uzvedne inf. Displeja ekrānā izspīdināts teksts, kas norāda, ka lietotājam jāievada zināma informācija. **Komandu u. ziņojums**, kas norāda, ka sistēma ir gatava saņemt nākamā komandu. **Sistēmas u.** – komandvadāmās **operētājsistēmās** – teksts, kas norāda, ka operētājsistēma var veikt tādus uzdevumus kā **datņu** kopēšana, **disku formatēšana** un **programmu** ielāde.

uzziedināšana dārk. Griezto ziedu iegūšanas paņēmieni siltumnīcās ziemas un pavasara periodā; izmanto sīpolpuķes, bumbulsīpolpuķes, retāk kokaugs vai ziemcietes.

V

vaboles (Coleoptera) biol. Viena no **kukaiņu** kārtām.

vadakmeņi ģeol. Laukakmeņi, par kuriem ir zināma to precīza veidošanās vieta un pēc kuriem var noteikt ledāju plūsmas virzienu.

vadāmības elektrons fiz. → **elektroni cietvielā**

vadāmības zona fiz. Atļauto elektronu enerģētisko stāvokļu enerģiju apgabals cietvielā, kas absolūtā nulles temperatūrā ir tukšs (**pusvadītājos, dielektriķos**) vai daļēji aizpildīts ar elektroniem (**metālos**).

vadaparāts tehn. **Turbomašīnas** ietaise – profilētu lāpstu sistēma, kas virza ūdens, tvaika vai gāzes plūsmu uz **turbīnas skrejratu**.

vadaudi biol. **Augstāko augu** audi, pa kuriem pārvietojas ūdens ar tajā izšķīdušajām barības vielām.

vādi [arābu wādī] ģeogr. Sausas īslaicīgo vai periodisko ūdens straumju ielejas Ziemeļāfrikā un Arābijas tuksnešos, kurās notece veidojas tikai pēc stipriem lietiemi.

vadība 1. kib., tehn. Iedarbību kopums, kas izraisa un nodrošina fizikālas, tehniskas vai bioloģiskas sistēmas funkcionēšanu, darbošanos. **Rokas v.** – lidaparāta v-as paņēmieni, kad lidojuma režīma maiņa notiek, pilotam iedarbojoties uz v-as ierīcēm. Sk. arī **servovadība**. **2. tehn.** Tehniska sistēma ierīču un aparātu vadīšanai. **Darbmašīnas automātiskā v.** – darbmašīnas v., ko realizē v-as sistēma ar iepriekš izstrādātu

programmu bez cilvēka līdzdalības. *Gaisak u ģ a v. aeron.* – sistēma, kas sastāv no galvenās v-as un palīgvadības; galvenā v-as sistēma nosaka gaisakuģa telpisko stāvokli un sastāv no eleroniem, augstumstūres un virzienstūres. *Gāzdina m i s k ā v. aeron.* – lidaparāta v-as sistēma, kurā v-as spēkus un momentus tā telpiskā stāvokļa maiņai rada ar reaktīvajām strūklām. *Pneim a t i s k ā v.* – v-as operāciju veikšana ar pneimatiskām ierīcēm.

vadības plāksnes aeron. Kustīgas aerodinamiskas virsmas gaisakuģa balansēšanai un stūrēšanai – *eleroni, augstumstūre un virzienstūre.*

vadības sistēma kib., tehn. Kibernētiska sistēma, kas sastāv no vadāmā objekta un regulatora, kuri saistīti ar informācijas pārvades kanāliem. *Kontūras (arī trajektorijas) v. s. – v. s.,* kas nodrošina *manipulatora* izpildorgāna kustību pa noteiktu trajektoriju un noteiktā pārvietošanās ātrumā. *Pozīci o n ā l ā v. s. – v. s.,* kas priekšmeta nogādāšanu vietā ar uzdotām koordinātām veic ar manipulatoru, neievērojot noteiktu kustības trajektoriju.

vadītājs el., fiz. Elektriskais v. – viela, kurā *elektroni* nav saistīti ar saviem *kristālisko režģi* veidojošiem *atomiem*, – *elektroni* elektriskā lauka ietekmē var brīvi pārvietoties, radot *elektrisko strāvu*. *Superjonu v-i* – cietie elektrolīti, jonu kristāli ar lielu jonu vadītspēju, kas salīdzināma ar šķidru elektrolītu vadītspēju.

vadītspēja el. Elektriskā v. – proporcionalitātes koeficients (G) starp elektrisko strāvu (I) *patērētājā* un spriegumu (U): ($I=GU$); v-as mērv. *SI mērvienību sistēmā* ir *sīmens* (S). *Aktīvā v.* – apgriezts lielums aktīvajai *pretestībai* (R): ($G=1/R$). *Induktīvā v.* – apgriezts lielums induktīvajai *pretestībai* ($B_L=1/X_L$). *Īpatnējā elektriskā v.* – apgriezts lielums īpatnējai elektriskajai *pretestībai*, mērv. S/m . *Kapacitīvā v.* – apgriezts lielums (j) kapacitīvajai *pretestībai* ($B_C=1/X_C$). *Kompleksā v.* – apgriezts lielums *maiņstrāvas* ķēdes kompleksajai *pretestībai* ($Y=1/Z$); kompleksās v-as reālā daļa atbilst *aktīvajai v-ai*, imaginārā – *reaktīvajai*

v-ai ($Y=G\pm jB$). *Lēcienveida v.* – cietvielu elektrovadītspējas mehānisms, kam raksturīgi elektronu lēcieni starp lokalizētiem stāvokļiem; lēcieniem nepieciešamo enerģiju rada atomu termiskās svārstības; piemīt *nesakārtotām sistēmām*. *Noplūdes v.* – primārais parametrs (G_0) ekvivalentai shēmai, kas aizvieto ķēdi ar izkliedētiem parametriem; mērv. sīmens uz kilometru (S/km); raksturo aktīvos jaudas zudumus gaisvadu (kabeļu) līnijās, kurus rada nepilnīga izolācija starp līnijas vadiem un zemi. *Pilnā v.* – kompleksās v-as modulis ($Y=\sqrt{G^2+B^2}$). *Reaktīvā v.* – apgriezts lielums *maiņstrāvas* ķēdes reaktīvajai *pretestībai* ($B=1/X$, kur $X=X_L-X_C$). Sk. arī *elektrovadītspēja*.

vadmala [zv. *vadmal*] tekst. No aparātdzijas ražots vilnas audums.

vadmērs apģ. *Apģērbu lielumu* skalu noteicošais *somatomērs*, ko izmanto *tipfīgūru* lielumam proporcionālo, sekundāro somatomēru aprēķināšanai. V-u standartizētos garumus (*galvas apkārtmēru, krūšu apkārtmēru, pakrūtes apkārtmēru, vidukļa apkārtmēru, gūžu apkārtmēru, augumu, delma garumu, kājas garumu, pēdas garumu*) tieši vai netieši norāda apģērba preču lieluma marķējumos.

vadotnes tehn. Statnes un citu korpusveida detaļu konstrukcijas elementi, pa kuriem pārvietojas kustīgi mezgli vai izpildietais. *Aerostatis k ā s v.* – v., kas strādā analogiski hidrostatiskajām v-ēm, taču eļļas slāņa vietā starp kustīgajām virsmām ir saspiesta gaisa slānis. *Hidrodinamiskā s v.* – v., kas strādā šķidrās berzes režīmā ar eļļas slāni starp kustīgajām virsmām, kuru veido spiediēns, kas rodas speciālās ķīļveida rievās, ja ir noteikts pārvietošanās ātrums. *Hidrostatiskā s v.* – v., kas strādā šķidrās berzes režīmā ar eļļas slāni starp kustīgajām virsmām, kuru uztur ar pastāvīgu spiedienu. *Rites v.* – v., kurās starp kustīgajām virsmām atrodas rotācijas ķermeņi – lodītes un veltnīši; strādā rites berzes režīmā. *Slīdes v.* – v., kas strādā ar eļļojošu starpslāni, kurš daļēji vai pilnīgi atdala kustīgās virsmas; starp virsmām attiecīgi ir pus-sausā vai šķidrā berze.

vadozie (infiltrācijas) ūdeņi [lat. *vadosus* sekls] *geol.* Pazemes ūdeņi, kas veidojušies no virsūdeņiem.

vadripa materiāls. Slīprija, ko lieto bezcentra slīpmašīnās slīpējamā ķermeņa aksiālai pārvietošanai.

vads 1. *el.* Elektriskais v. – metāla strāvas vadītājs elektriskajā ķēdē. *E k r a n ē t s v.* – v., ko aptver *elektrisks ekrāns*; lieto sistēmās (iekārtās), kur nepieciešama aizsardzība pret ārēju elektrisko un *magnētisko* lauku iedarbību. *I z o l ē t s v.* – ar *izolācijas materiālu* pārklāts elektriskais v. *L i n i j a s v.* – v., kas savieno ģeneratora un patērētāja fāžu sākumus. *M o n t ā ž a s v.* – izolēts v. vai *kailvads*, ko izmanto *elektroiekārtu* montāžā. *T i n u m u v.* – elektrisko mašīnu, aparātu, iekārtu tinumu v. *Z e m ē j u m a v.* – v., kas savieno *elektroiekārtas* korpusu vai tās atsevišķas daļas ar zemējumu. *Sk. arī gaisvads, kontaktvads.* 2. Kāsēju vai lamatu tipa zvejas rīks; ir stacionāri novietojamie, velkamie un apmetamie vadi.

vadvārpsta tehn. → **dzenvārpsta**

vadzars dārz. Augļu koku stumbra turpinājums, uz kura izaug *skeletzari*.

vafele [v. *Waffel*] *pārt.* Plāns, sauss cepums ar rutiņveida rakstu virspusē.

vagīna [lat. *vagina* maksts] *biol.* Dzemdies kakls. *M ā k s l ī ģ ā v. vet.* – ierīce lauksaimniecības dzīvnieku spermas ieguvei.

vaginisms [lat. *vagina* maksts] *med.* Sievietes ārējo dzimumorgānu pārmērīgs jutīgums.

vaginīts, kolpīts [lat. *vagina* maksts] (*vaginitis*) *med., vet.* Maksts (dzemdies kakla) gļotādas iekaisums, ko izraisa patogēnie mikroorganismi.

vagonete [fr. *wagonnet*] *dz., lauks. tehn.* Neliela gabarīta transportlīdzeklis kravas pārvadāšanai pa šaursliežu dzelzceļu nelielos attālumos; sastāv no riteņpāriem, rāmja un virsbūves; pārvieto ar motorvilcējiem, nelielām elektrolokomotīvēm, arī ar rokām.

vagonlapa dz. Krauta vagona dokuments, kurā norāda datus par vagonu un kravu, uzliktām plombām, pavadzīmes numuru un citus datus, kas nepieciešami vilciena *natūrlapas* sastādīšanai.

vagons [fr. *wagon*] *dz.* Dzelzceļa ritošais sastāvs ar *ratīņu ekipāžu*, kas aprīkots ar visiem līdzekļiem kravas un pasažieru pārvadāšanai. *I z o t e r m i s k a i s k r a v a s v.* – segts kravas v., kas aprīkots ar iekārtām pastāvīgas un vienmērīgas gaisa temperatūras uzturēšanai un paredzēts ātrbojīgo kravu pārvadāšanai (sk. *refrīžeratorvagons*). *K r a v a s v.* – v. dažādu kravu pārvadājumiem. *P a s a ž i e r u v.* – v. pasažieru, pasta un bagāžas pārvadājumiem. *S e g t s k r a v a s v.* – kravas v. ar segtu virsbūvi dažāda veida kravu pārvadāšanai, to saglabāšanai un aizsardzībai no atmosfēras iedarbības. *S p e c i ā l i e v-i* – pasažieru v-i dienesta, dažādu laboratoriju u. c. vajadzībām. *T ā l s a t i k s m e s v.* – pasažieru (kupejas vai vietkaršu) v. ar guļamvietām. *U n i v e r s ā l a i s k r a v a s v.* – v. dažādu kravu pārvadāšanai. *V i e t ē j ā s a t i k s m e s* un *piepilsētas v.* – pasažieru v., kurā sēdekļi izvietoti kopējā salonā. *Sk. arī kupeja* (kupeju v.), *pasta vagons*.

vagonsūtījums dz. Ar vienu *pavadzīmi* noformēts kravas sūtījums, kam nepieciešams atsevišķs vagons.

vagonu sastāvs dz. Vairāki savā starpā sakabināti vagoni bez vilces ritošā sastāva. *M a n e v r u v. s.* – v. s., ar ko izpilda *manevrus*.

vagošana lauks. tehn. Agrotehnikas paņēmieni rušināmaugu kopšanā – rindstarpu irdināšanas veids.

vaicājums inf. 1. *Lietotāja* vērsšanās pie *datu bāzes*, lai iegūtu nepieciešamo *informāciju*. 2. Interaktīvās *sistēmas* lietotāja darbība, kas pieprasa sistēmas atbildi.

vaicājumvaloda inf. *Lietotāja* un *informācijas sistēmas* mijiedarbības *valoda*, ko izmanto, lai aprakstītu informācijas meklēšanas un izvades *praktikumus*.

vaijers [a. *wire*] *jūrn.* Tērauda trose, ar kuru ūdeni velk trali.

vaijervinča jūrn. Vinča, ar kuru uztver vai izlaiž *vaijera* trosi, ievēlot *trali*; uz tās var uztīt 300–5000 m vaijera ar diametru 12–34 mm. **vainagdžega būvn.** Ēkas ārienes augšdaļas *džega*.

vainags 1. *astr.* Ārējais, retinātākais *zvaigznes* (arī Saules) *atmosfēras* slānis. Saules v-ā

vērojamas *protuberances*. Saules v-a ārējā daļa izkļiedžas starpplanētu telpā *Saules vēja* veidā. 2. *būvn.* Ēkas skeleta (karkasa) gulžoku josla; gulžbūvē – viena kārta stūros savienotu gulžoku. 3. *mež., dārk.* Koka zarotā daļa, sastāv no *vadzara*, dažādu pakāpju *skeletzariem* u. c. zariem. V-a v e i d o š a n a *dārk.* – koka galotnes un sānu dzinumus saīsināšana, lai atvieglinātu ražas novākšanu.

vainagtaustekleņi (*Tentaculata*) *biol.* *Bezmugurkaulnieku* tips; galvenokārt jūras dzīvnieki; ķermeni apņem čaula, ap mutes atveri parasti ir taustekļu vainags.

vainaguguns *mež.* Meža ugunsgrēks, liesmām pārvietojoties pa koku vainagiem.

vairākkārtīga zvaigžņu sistēma *astr.* Trīs vai vairāk zvaigznes, kas savstarpējās gravitācijas spēku ietekmē riņķo ap kopējo smagumcentru pa eliptiskām orbitām. Sk. arī *dubultzvaigzne*.

vairākumnesēji, majoritātes nesēji *elektron.* *Lādiņnesēji* (elektroni vai caurumi), kas kādā pusvadītāju ierīces struktūras daļā ir daudzkārt lielākā koncentrācijā nekā otra vadāmības veida lādiņnesēji.

vairogdziedzeris (*glandula thyroidea*) *biol.* Mugurkaulnieku, arī cilvēka iekšējās sekrēcijas dziedzeris.

vairogs *geol.* Plaša platformas daļa, kur atsedzas pamatklintājs, kas denudācijas procesā gandrīz pilnīgi zaudējusi nogulumiežu segu; kristāliskais v.

vairošanās, reprodukcija *biol.* Process, kurā organisms rada sev līdzīgus pēcnācējus, tādējādi nodrošinot dzīvības nepārtrauktību un individu pēctecību. D z i m u m i s k ā, ģ e n e r a t ī v ā v. – v., kurā notiek *gametu* veidošanās, apaugļošanās un *zigotas* veidošanās. J a u k t ā, c i k l i s k ā v. – *heterogāmija*. Veģetatīvā, bezdzimumiskā, a g ā m ā v. – v. bez apaugļošanās, kādai vecāku formas daļai attīstoties par jaunu organismu; arī vairošanās ar sporām.

vairpumpuri *biol.* Auga orgāni, kas attīstās uz lapām, žāklēs vai ziedkopās un, atdalījušies no mātes organisma, var attīstīties par jaunu augu.

vairsīpoli *dārk.* Augu veģetatīvās vairošanās

orgāni – sīkie bumbuļsīpoli gladiolām, frēzijām, krokusiem; pumpursīpoli liliju lapu padusēs; sīpoli ķiploku centrālā loka galā.

vaislas dzīvnieki *lopk.* Dzīvnieki ar zināmu izcelšanos, kurus izmanto pēcnācēju ieguvei.

vaislas gatavība *lopk.* Dzīvnieku spēja vairoties. F i z i o l o ģ i s k ā v. g. – dzīvnieka fizioloģiskais stāvoklis, kad parādās dzimumdziņa, bet dzīvnieks vēl nav tik nobriedis, lai radītu pilnvērtīgus pēcnācējus, sev nekaitējot. S a i m n i e c i s k ā v. g. – tāds fizioloģiskais stāvoklis, kad dzīvnieks ir pilnīgi nobriedis pilnvērtīgu pēcnācēju radīšanai.

vaislinieks *lopk.* Augstvērtīgs dzīvnieks šķirnes uzlabošanai – dzīvnieku tēviņš, ko izmanto mātišu apaugļošanai. V-a s l o d z e – mātišu skaits, kas gadā jāapaugļo vienam v-am. T e r m i n ā l a i s v. – v., ko izmanto krustošanas noslēdzošā posmā nobarojamo dzīvnieku ieguvei.

vājā mijiedarbība *fiz.* Viena no četrām *fundamentālajām mijiedarbībām* fizikā; daudz vājāka par stipro un elektromagnētisko mijiedarbību; darbības rādiuss ļoti mazs (aptuveni $2 \cdot 10^{-18}$ m). Vājajā m-a piedalās visas elementārdaļiņas, izņemot fotonus.

vājināšana *fotogr.* Negatīvā vai pozitīvā *fotoattēla* optiskā blīvuma samazināšana, apstrādājot vājinošā šķīdumā (vājinātājā) – metāliskais sudrabs, kas veido attēlu, daļēji vai pilnīgi pārvēršas šķīstošos savienojumos, kurus izskalo no *fotoemulsijas*, tā samazinot pārmērīgu pārgaismošanas vai pārtattīšanas dēļ radušos optisko blīvumu, kontrastu un aizplivurojumu un likvidējot atsevišķas attēla detaļas.

vājpiena pulveris, sausais vājpiens *pārt., lopk.* Līdz 4–8% mitruma izkaltēts *vājpiens*; izmanto *piena aizstājēju*, kombinētās *spēkbarības*, galvenokārt *starterbarības* gatavošanai.

vājpiens *pārt., lopk.* Piena produkts, kas iegūts, atdalot no pilnpiena (separējot) krējumu (piena tauku daļu).

vājstrāva *el.* Elektriskā strāva, kuras stiprums ir mazāks par 0,1 ampēru.

vakance [v. *Vakanz* < lat. *vacans* (*vacantis*) tukšs, brīvs] *ķīm.* Atoma vai jona trūkums *kristāliskā režģa* mezglā.

vakcīna [lat. *vaccinus* govju < *vacca* govš] 1. *med.*, *vet.* Aizsargpote – no mikroorganismiem vai to vielmaiņas produktiem iegūts preparāts, ko lieto infekcijas slimību profilaksē. 2. *inf.* *Programma*, kas aizsargā datoru pret vīrusiem. V. veic sistēmas pārbaudi, lai atklātu un likvidētu tajā esošos vīrusus.

vakcinācija *med.*, *vet.* Vakcīnas ievadīšana organismā profilakses nolūkā.

vakcīnoterapija *med.*, *vet.* Vakcīnu lietošana infekcijas slimību ārstēšanā.

vaksācija [a. *vax* vasks] Nevēlama apmatojuma noņemšana no ķermeņa ādas ar īpaša vaska palīdzību.

vakuolas [lat. *vacuus* tukšs] *biol.* Pūslīši vienišķas organismos un daudzšūnu organismu šūnās.

vakuumdestilācija *ķīm.* Vielas pārtvaicēšana (destilācija) pazeminātā spiedienā.

vakuumēšana būv. B e t o n a v. – mehāniska liekā ūdens nosūkšana ar spiedienu no svaigas betona masas ar vakuuma vairogiem vai vakuuma caurulītēm.

vakuumkamera *fiz.*, *tehn.* Kamera vai tilpums, kurā rada pazeminātu spiedienu.

vakuummērs [lat. *vacuum* tukšums + gr. *metron* mērs] *fiz.* Aparāts retināto gāzu spiediena mērīšanai.

vakuumpievads *tehn.* Pneimatiskais pievads, kura sistēmā ir retinājums.

vakuums [lat. *vacuum* tukšums] *fiz.* Klasiskajā fizikā – tukša telpa; vispārīgi – tukša telpa vai ierobežots tilpums, no kura ir atsūknēts gaiss (gāze); ideāli šāds stāvoklis nav panākams. Fizikālajās tehnoloģijās par v-u dēvē tilpumu, kurā gaisa spiediens ir ievērojami zemāks par atmosfēras spiedienu, raksturojot šo tilpumu ar v-a dziļumu. D z i l š v. – tāds v., kurā gaisa spiediens ir mazāks par 0,001 mm Hg. S u p e r d z i l š v. – v., kurā spiediens ir mazāks par 10^{-8} mm Hg. Arī kosmisko telpu bieži dēvē par v-u. F i z i k ā l a i s v. – kvantu lauku teorijā – kvantu sistēmas zemākais enerģētiskais stāvoklis, kurā nav reāli novērojama kvantu, bet var notikt tikai v-a fluktuācijas, rodoties un tūdaļ izzūdot t. s. virtuālajiem kvantiem.

vakuumsūknis *tehn.* Sūknis, ar ko izsūknē gaisu no sistēmas, radot retinājumu (vakuumu),

resp., pazeminot spiedienu; lieto tehnikā un zinātniskos pētījumos.

vakuumveidošana ķīm. Izstrādājumu veidošana no termoplastiska polimērmateriāla plēvēm vai loksnēm, kuras atrodas superelastiskā stāvoklī, izmantojot spēku, kas rodas atmosfēras un retinājuma (50–85 kilopaskāli (kPa)) spiedienu starpības dēļ; v-u var kombinēt ar pneimoveidošanu; izmanto lielgabārta plānsienu izstrādājumu (ledusskapju, aparātu korpusu, automobiļu detaļu u. c.) ražošanai.

vakuumžāvēšana tehnol. Sk. žāvēšana

valcēšana ķīm. Tehnoloģisks process polimēru kompozīciju un plastmasu sagatavošanai tālākai pārstrādei.

valči [v. *Walze* veltnis, cilindrs] *tehn.* Iekārta ar diviem horizontāliem, pretējos virzienos rotējošiem gludiem vai rievotiem veltniem, cilindriem vai konusiem plastisku vai viskozi elastīgu materiālu apstrādāšanai, arī materiālu sasmalcināšanai un sajaukšanai.

valdaudze mež. Koki, kas palikuši pēc audzes dabiskās izretināšanas, ieskaitot tos kokus, kuri periodiski izcirsti.

valdošā koku suga mež. Koku suga, kurai ir lielākā krāja nogabalā.

valence [v. *Valenz* < lat. *valentia* spēja, spēks] *ķīm.* Elementa vērtība jeb spēja izveidot ķīmisko saiti ar noteiktu, šim elementam raksturīgu skaitu vienvērtīgu atomu, piem., ūdens molekulā (H_2O) skābekļa atoma v. ir divi.

valentā zona [v. *valent* < lat. *valere* būt stipram; gr. *zōnē* josta] *fiz.* Atļauto elektronu enerģētisko stāvokļu enerģiju apgabals cietvielā, kas absolūtās nulles temperatūrā ir pilnīgi aizpildīts ar valences elektroniem (sk. *zonu teoriju*).

valīns [v. *Valin*] *ķīm.* Aminoizobaldriānskābe, neaizstājama aminoskābe.

vālite (*spadix*) *biol.* Ziedkopa ar paresninātu galveno asi, uz kuras atrodas sēdoši ziedi.

valnis *geol.*, *geogr.* Izstieptas formas uz augšu izliekta platformu struktūra; akumulatīva reliefā forma, ko izveidojuši ledāju kušanas ūdeņi, nosēžoties duļķainu plūsmu nogulām palu laikā, upei izejot no mazūdens gultnes un seklūdenī zaudējot straumes ātrumu.

valnišpinumi *tekst.* Sk. adījuma pinums

valoda *inf.* Rakstzīmju un nosacījumu kopums *datu*, izpildāmo darbību un vadības informācijas kodēšanai un nodošanai tālākai apstrādei. **Algoritmu** v. – simboliska formāla v., kas paredzēta algoritmu pierakstam; algoritmu v-as izmanto gan kā konkrētas programmēšanas v-as, gan kā formalizācijas līdzekli algoritmu analīzes uzdevumos. **Hiperteksta iezīmēšanas** v. – v., kas, izmantojot speciālus kodus, nosaka hiperteksta dokumenta atveidojuma displeja ekrānā gadījumā, ja tiek lietotas *tikla Internet WWW lappuses* (piem., kods “<p>” apzīmē jaunu rindkopu, bet kods “” – *treknrakstu* displeja ekrānā). **Mākslīgā** v. – v., kuras izmantošanas nosacījumi precīzi definēti; mākslīgās v-as konstrukcijas plaši lieto dažāda veida programmēšanas v-ās. **Valoda C** – programmēšanas v., kas izstrādāta 20. gs. 70. gadu sākumā, lai atvieglotu programmatūras pārveidošanu no viena *datora* uz otru; tajā apvienotas augsta līmeņa mašīnneatkarīgas v-as un asambler-valodas iespējas; v. **C ir operētājsistēmas UNIX** pamatvaloda. **Valoda C++** – programmēšanas v-as **C** objektorientēta versija. **Valoda Java** – objektorientēta programmēšanas v., kas atvasināta no v-as **C++**, atmetot mazāk veiksmīgās un potenciāli bīstamās šās v-as konstrukcijas.

valsts (*Regnum*) *biol.* Augstākais sistēmātikas pamattaksons organiskās pasaules klasifikācijā. **Florās** v. – augstākā floristiskās rajonēšanas vienība.

valsts mērīšanas līdzekļu reģistrs *metr.* Apstiprināto mērīšanas līdzekļu tipu saraksts, kurus atļauts lietot Latvijas Republikā valsts metroloģijas kontrolei pakļautajās formās.

valsts metroloģijas uzraudzība *metr.* Valsts institūcijas darbība, kuras mērķis ir pārbaudīt likumu un noteikumu ievērošanu reglamentētās metroloģijas jomā.

valēja kopa *mat.* Taisnes, plaknes vai telpas punktu kopa, kas nesatur nevienu savu robežpunktu (piem., valējs intervāls (a, b)).

vaļumjosla, vaļums Valēja ūdens josla starp segu un krastu; veidojas pirms ledus uzlūšanas, ledum kūstot vai ceļoties ūdenslīmenim.

vaļveidīgie (*Cetacea*) *biol.* Zidītāju kārta; tipiski jūras dzīvnieki ar zivjveidīgu ķermeni; priekšējās ekstremitātes pārveidojušās par krūšu spurām.

vanādijs [lat. *Vanadium*, pēc senskandināvu dievietes Freijas pavārda Vanadisa] *ķīm.* Ķīmiskais elements V, atomnr. 23, atommasa 50,94, ciets metāls.

van der Vālsa spēks [pēc nīderl. fiziķa J. D. van der Vālsa (*van der Waals*, 1837–1923) vārda] *fiz.* Elektrostatisks spēks starp divām elektriski neitrālām molekulām vai atomiem; veidojas, kad satuvināti atomi vai molekulas inducē viens otrā dipola momentus, kas rada elektrostatisku mijiedarbību starp šīm daļiņām.

vanilīns [v. *Vanillin*] *ķīm.* Aromātiskās rindas aldehīds ar vaniļas smaržu.

vanna 1. *ķīm. tehnol.* Horizontālā virzienā garena tilpne. Stikla kausēšanas krāsns v. – v., kurā klons, sienas un pārsegums izveidoti no ugunsizturīgiem blokiem un ķieģeļiem; kausēšanas v-as vienā galā nepārtraukti pilda izejvielu maisījumu – šihlu, bet otrā galā izstrādā stiklu. Sk. arī *krāsošanas vanna*.

2. *el. Elektrolītiskā* v. – trauks ar elektrību vadošu šķīdumu, kurā ar elektrisko strāvu panāk vielas sadalīšanos; izmanto elektrisko un magnētisko lauku modeļēšanā. **Galvaniskā** v. – trauks ar šķīdumu, kurā, laižot līdzstrāvu, šķīdumā iegremdētas detaļas virsmu pārklāj ar metālisku slāni.

vannasistaba būv. Īpaši iekārtota telpa ar vannu; apdarināma ar mitrumizturīgiem, viegli tīrāmiem materiāliem.

vantis [hol. *vant*] *jūrn.* Pie borta piestiprinātas trošes, kas notur *mastu* vai *stengu*.

vāramā sāls (sāls) *pārt.* Nātrija hlorīds, ko lieto par garšvielu un konservantu.

vara rūdas *ģeol.* Dabiskas minerālvielas, kas satur vara minerālus un no kā var iegūt varu; galvenie minerāli halkopirīts un halkozīns.

varavīksne 1. *fiz.* Atmosfēras optiskā parādība, ko izraisa gaismas laušana, atstarošana un difrakcija ūdens pilienos, – daudzkrāsains loks, kas redzams Saulei pretējā pusē. **Prīmārā** v. – v., kuras ārējā mala ir sarkana, iekšējā – violeta, pārējās krāsas izvietojas atbilstoši viļņu garumam; leņķiskais rādiuss 42°.

Sekundārā v. – retāk novērojama v. ar pretēju krāsu izvietojumu; leņķiskais rādiuss 50° . 2. *kino* Kamerai pievienojama *apertūra*, kas regulē uz *filmas emulsijas* nonākošo gaismas daudzumu.

varavīksnene (*iris*) *biol.* Acs ābola vidējā apvalka daļa, kas gar lēcas priekšējo malu ieliecas acs ābola iekšienē; tās centrā ir atvere – redzoklis (jeb zilīte).

varbūtība *mat.* Skaitlis $P(A)$ ($0 \leq P(A) \leq 1$), kas raksturo gadījumnotikuma *A* realizēšanās iespēju. Nosacītā v. – notikuma *B* varbūtība $P_A(B)$, ja notikumi *A* un *B* ir savstarpēji atkarīgi, pieņemot, ka *A* jau ir noticis. Sk. arī *biežums*, *neatkarīgi notikumi*.

varbūtību teorija *mat.* Matemātikas nozare, kurā pēta gadījuma rakstura parādību un procesu matemātiskos modeļus, izmantojot *varbūtības* jēdzienu. Sk. arī *stohastisks process*, *vidējā vērtība*, *dispersija*, *matemātiskā statistika*.

vārds *inf.* 1. *Rakstzīmju* virkne, kas identificē kādu *programmas* komponentu vai *datu* struktūru, piem., programmu, datu kopu vai *procedūru*. 2. *Informācijas* vienība, kas sastāv no rakstzīmēm, *bitiem* vai *baitiem* un ko apstrādā un uzglabā datora atmiņā kā vienotu veselumu. Datinēs v. – rakstzīmju secība, ko izmanto konkrētas *datnes* identificēšanai. Domēna v. – v-u sistēma, ko izmanto, lai identificētu konkrētu datoru tīklā Internet. Izvēlnēs v. – nosaukums, ar kādu *izvēlne* parādās izvēlņu joslā. Lauka v. – unikāls v., kas palīdz lietotājam noteikt lauka saturu un ko datu bāzes *pārvaldības* programma izmanto, lai identificētu noteiktu datu lauku. Lietotāja v. – viena no datoru sistēmu un tīkla aizsardzības formām, kas (parasti kopā ar *paroli*) ļauj autentificēt lietotāju. Pastkastītes v. – *elektroniskā pasta* adreses daļa, kas atrodas pa kreisi no rakstzīmes @ un kas norāda kādas konkrētas personas pastkastītes v-u; adreses daļa, kas atrodas pa labi no rakstzīmes @, ir domēna v., kas norāda datoru, kurā izveidota pastkastīte, un tā atrašanās vietu. Sk. arī *lietotājvārds*, *pieteikumvārds*. Pilnais domēna v. – domēna v., kas identificē konkrētu datoru (vai vismaz konkrētu

apakštīklu) tīklā Internet un kas sastāv no *resursdatora* v-a, *apakšdomēna* v-a un domēna v-a. Resursdatora v. – pilnā domēna v-a kreisā daļa, kas viennozīmīgi identificē konkrētu datoru kāda datoru tīkla domēna *apakšdomēnā*. Vietas v. – tīklā Internet – elektroniskā pasta adreses daļa, kas atrodas pirms domēna vai *apakšdomēna* (ja tāds ir) v-a. Vietrādes domēna v. – domēna divu burtu v., kas norāda valsti, kurā atrodas tīkla Internet adresāts, piem., uk (Apvienotā Karaliste), lv (Latvija).

variācija [lat. *variatio* maiņa] 1. *mat.* Kombinātorikā — sakārtota *izlase* (pa *k*) no galīga skaita (*n*) elementu; v-u skaitu apzīmē A_k^n . 2. *mat.* Funkcijas argumenta vai funkcionāļa maza novirze. 3. *mat.* Matemātiskajā statistikā – gadījumlieluma maiņas skaitliskais raksturojums. 4. *aeron.* Magnētiskā v. – leņķis horizontālā plaknē starp ģeogrāfiskā meridiāna un kompasa meridiāna ziemeļu virzieniem, kuru atskaita no ģeogrāfiskā meridiāna pulksteņa rādītāju kustības virzienā ar zīmi “+” un pretējā virzienā ar zīmi “-”.

variāciju rēķini *mat.* Matemātikas nozare, kurā pēta funkciju un funkcionāļu ekstrēmu atrašanu, izmantojot *variācijas* jēdzienu, diferenciālvienādojumus un skaitliskas metodes (piem., uzdevumā par *brahistohronu*).

variante [v. *Variante* < lat. *variants* (*variantis*) mainīgs] *stat.* Atsevišķa mainīgas pazīmes vērtība.

variators [lat. *variare* mainīt] *tehn.* Mašīnas vai aparāta *pārvads vārpstu* griešanās ātruma laidenai bezpakāpju regulēšanai; parasti lieto mehāniskos (berzes, siksnas vai ķēdes) variatorus.

varietāte [lat. *varietas* (*varietatis*) dažādība, daudzveidība] *biol.* Sugas indivīdu grupa, kam raksturīga iedzimstība morfoloģiska novirze no sugas tipa, bet nav sava noteikta areāla. Mūsdienu sistematikā šo jēdzienu gandrīz nemaz nelieto, jo tam nav skaidra teorētiska pamata.

varikaps [a. *varicap* < *vari*(able) mainīgs + *cap*(acity) kapacitāte] *elektron.* Pusvadītāju *diode*, kurā izmanto *p-n* pārejas kapacitātes atkarību no *sprostsprieguma*.

varikocēle [lat. *varix* (*varicis*) vēnas paplašinā-

jums + gr. *kēlē* audzējs] (*varicocele*) med. Virieša sēklsaites vēnu paplašinājums.

varikonds [a. *varicond* < *vari(able)* mainīgs + *cond(enser)* kondensators] el. *Kondensators* ar nelineāru kulonvolta raksturlielni.

varikozs (*varicosus*) med. Tāds, kam daudz paplašinājumu, mezglains (piem., vēnu paplašinājums); saistīts ar vēnu paplašinājumiem, mezgliem (piem., varikoza čūla).

Varignonā teorēma [pēc fr. mehāniķa P. Varignonā (*Varignon*, 1654–1722) vārda] Teorēma, kura izsaka, ka *kopspēka* moments pret izvēlēto punktu ir vienāds ar visu sistēmas spēku momentu ģeometriskā summu pret to pašu punktu.

variometrs [lat. *varius* dažāds + gr. *metron* mērs]

1. *aron*. Ierīce gaisakuģa vertikālā ātruma mērīšanai. 2. *elektron*. Ierīce plūdenai elektriskās ķēdes induktivitātes mainīšanai.

vārišana pārt. Pārtikas produktu termiskā apstrāde lielā ūdens, buljona vai retāk piena daudzumā 100 °C temperatūrā atmosfēras spiedienā vai augstākā temperatūrā virspiedienā.

vārišanās, viršana fiz. Šķidruma intensīva iztvaikošana, ja temperatūra ir vienāda ar šķidrās un gāzveida fāzes līdzsvara temperatūru. V. procesā šķidruma pāreja tvaikā notiek ne tikai caur ārējo robežvirsmu, bet arī visā šķidruma tilpumā. V. t e m p e r a t ū r a – vielas raksturlielums, kas ir atkarīgs no spiediena un vielas tīrības, – pastāvīga temperatūra, kurā šķidrums virst nemainīgā spiedienā.

vārpa (*spica*) *biol.* *Ziedkopa* ar pagarinātu galveno asi, uz kuras atrodas sēdoši *ziedi*.

vārpsta 1. st. Ārējā salāgojamā virsma. 2. *tehn.* Cilindriskis ķermenis, kas pārnēs rotācijas momentu starp detaļām, ar kurām tas savienots. V-u k ā r b a – mehāniska pārvada ietaise ar vairākām v-ām, kas satur instrumentus; pievienojama darba galvai, izmantojot tās piedziņu.

varroatoze bišk. Mājas bišu slimība, ko izraisa ektoparazīts varro ērce (*Varroa jacobsoni*), kas pērošanas laikā vairojas uz darbabīšu un tranu periem.

vārskābe cel. Šķidrums, kurā vāra koksnes šķeldu celulozes iegūšanas procesā – ar reģenerēto

(atstrādāto) sērpaskābes anhidrīdu pastiprināta svaigā sulfīta skābe (*torpskābe*).

vārsts, vārstulis tehn. Ierīce, kas atver un daļēji vai pilnīgi aizver *šķidruma, gāzes* vai *tvaika* plūsmas ceļu, veicot dažādas funkcijas. D r o š ī b a s v. – spiediena ierobežošanas v., kas pasargā sistēmu no pārliecīgas spiediena palielināšanās un iespējamās avārijas; ja spiediens pārsniedz pieļaujamo, v. atveras un izlaiž tvaiku, šķidrumu, gāzi, līdz spiediens kļūst normāls (obligāti jāierīko sistēmās, kur avārijai var būt smagas sekas, piem., tvaika katliem, kompresoriem). P ā r p l ū d e s v. (nepareizi – “drošības v.”) – spiediena ierobežošanas v., kas uztur sistēmā nemainīgu spiedienu; v-am darba laikā jābūt atvērtam un jāizlaiž daļa *fluida* no sistēmas; tas rada zināmus enerģijas zudumus. P r e t s p i e d i e n a v. – spiediena ierobežošanas v., kas rada šķidruma vai gāzes līnijā pretspiedienu; lieto, piem., lai neļautu hidrocilindra virzulim pārvietoties smaguma spēka iedarbībā u. c. nolūkiem. R e d u k c i j a s v. – spiediena v., kas, samazinot pieplūdes spiedienu, cenšas ieturēt sistēmā konstantu spiedienu; lieto, piem., pneimoiekārtās, gāzes sistēmās u. c. S e c i b a s v. – spiediena ierobežošanas v., ko izmanto hidroiekārtās vai pneimoiekārtās dzinēju darbināšanai noteiktā secībā. S p i e d i e n a i e r o b e ž o š a n a s v. – spiediena v., kas notur konstantu spiedienu, izlaiždams no sistēmas daļu šķidruma vai gāzes; veic dažādas funkcijas; izmanto, piem., par drošības, pārplūdes, pretspiediena, secības u. c. v-u. V i e n v i r z i e n a v., p r e t v ā r s t s – v., kas ļauj brīvi plūst šķidrumam vai gāzei vienā virzienā, bet neļauj plūst pretējā virzienā.

vārstulis tehn. → **vārsts**

varš ķīm., materiālt. Ķīmiskais elements Cu, atomnr. 29, atommasa 63,55, sarkanīgs, mīksts metāls ar labu elektrovadītspēju un siltumvadītspēju, plastisks, korozijizturīgs; kušanas temperatūra +1083 °C, blīvums – 8,94 g/cm³; viegli apstrādājams ar spiedienu, nocietināms ar plastisko deformāciju – uzkaldi. Dažādi piemaisījumi ievērojami pasliktina vara īpašības.

vārteja inf. Ierīce, kas nodrošina datu pārraidi

starp datoru tīkliem, kuriem ir atšķirīga arhitektūra un *protokoli* (piem., starp lokālo datoru tīklu un pakešu komutācijas datoru tīklu). **P a s t a v. – v.**, kas savieno divas vai vairākas (iespējams, arī atšķirīgas) *elektro-niskā pasta* sistēmas un pārsūta ziņojumus starp tām.

vasa (*cormus, stolo*) *biol.* Augstāko augu *stumbrs* ar lapām un pumpuriem.

vasara *astr.* Gadalaiks, kas Zemes ziemeļu puslodē iesākas, kad Saule savā redzamajā kustībā pa ekliptiku sasniedz v-as saulgriežu punktu, bet beidzas, kad Saule šķērso debess ekvatoru rudens punktā.

vasarāji lauks. Kultūraugi, kas vienā veģetācijas periodā attīstās no sēklas līdz tehniskai gatavībai; galvenokārt labība (mieži, auzas, kvieši, kukurūza, rīss), pākšaugi (zirņi, pupas, lupīnas), eļļas augi (saulgriezes, viengadīgais rapsis, sinepes), šķiedraugi (lini, kaņepes), stiebrzāles (daudziedu aīrenes viengadīgā forma, mohārs). Pie v-iem pieskaita arī divgadīgos augus, ko saimnieciski izmanto pirmajā gadā pēc sēšanas (bietes, burkāni, kāļi).

vasaras saulgriežu punkts *astr.* Debess sfēras punkts, kurā Saules diska centrs atrodas vasaras saulgriežos.

vasaras telpas būvn. Veranda, balkons, terase, lodžija (paplašina dzīvokli vai veido atsevišķu vasaras sezonā izmantojamu telpu), arī vasarnīcas un dārza mājiņas.

vasarnīca būvn. Ģimenes mītne, kas ir apdzīvājama siltā gadalaikā, parasti atrodas ārpus pilsētas.

vasarzaļie augi *biol.* Daudzgadīgie augi, kam lapas ir zaļas tikai vienu veģetācijas periodu.

vasks 1. *ķīm., tehn.* Dabiskas izcelsmes vai sintētiska viela, kuras galvenā sastāvdaļa ir augstāko *tauskābju* un augstāko vienvērtīgo (retāk divvērtīgo) *spirtu esterī*; amorfa viela, kas ķīmisko un fizikālo īpašību ziņā līdzīga taukiem. Ir dzīvnieku v. (piem., bišu v., vilnas v. *lanolīns*, no kašalotu taukiem iegūtais spermacets), augu v. (karnaubvasks) un minerālvaski (cerezīns). 2. *biol.* Bišu v. – medusbišu vaskadziedzeru sekrēts.

vaskulīts [lat. *vasculum* trauciņš] (*vasculitis*) *med.* Sīko asinsvadu iekaisums.

vate [v. *Watte*] *sil. tehnol.* Irdena, no piemaisījumiem attīrīta šķiedru masa (kokvilnas v., stikla v., minerālvate).

vati [v. *Watten* < hol. *Wadden* piekrastes sēkļi] *geogr.* Zemas jūras piekrastes līdzenumu joslas, kas applūst paisumā un nožūst bēgumā. V. izveidojušies no sīkiem smilšu graudiņiem un duļķu sanešiem.

vatmappapīrs [a. *Whatman paper*, pēc papīrfabrikas īpašnieka Votmena vārda] *papīrr.* Stipri limēts, grubuļains, virsmā izturīgs papīrs, sevišķi pret beršanu (dzēšanu); paredzēts rasēšanai.

vatmētrs [vats + gr. *metron* mērs] *el.* Ierīce elektriskās ķēdes *jaudas* mērīšanai. **A s t a t i s k a i s v. – v.** ar lielu precizitāti, kur mērsistēma aizsargāta pret ārējā *magnētiskā lauka* iedarbību; paredzēts mērījumiem *līdzstrāvas* un *maiņstrāvas* ķēdēs. **V i e n f ā z e s v. – v.** *jaudas* mērīšanai vienfāzes ķēdēs. **T r i s f ā ž u v. – v.** trīsfāžu sistēmu *jaudas* mērīšanai.

vats [pēc a. fiziķa Dž. Vata (*J. Watt*, 1736–1819) vārda] *fiz.* Jaudas mērv. *SI mērvienību sistēmā*; apz. W; jauda ir 1 W, ja sekundē tiek veikts 1 J liels darbs.

vatsekunde *el.* Elektriskās enerģijas mērvienība – 1 *vatu* lielas jaudas elektriskās strāvas izdalītā enerģija 1 sekundē.

vatstunda *el.* Elektriskās enerģijas mērvienība, vienāda ar 3600 *vatsekundēm*.

vazelīns [v. *Vaselin*] *ķīm.* Ziede, cieta un šķidro naftas *ogļūdeņražu* maisījums.

vazodilatori [lat. *vas* trauks + *dilatare* paplašināšana] 1. *biol.* Nervu šķiedras, kas paplašina asinsvadus. 2. *med.* Vielas, kas samazina asinsvadu perifēro pretestību un asinsspiedienu.

vazokonstriktori [lat. *vas* trauks + *constrictio* savilkšana] *biol.* Nervu šķiedras, kas sašaurina asinsvadus.

vazomotori [lat. *vas* trauks + *motor* dzinējs] *biol.* Nervu šķiedras, kas vada impulsus no centrālās nervu sistēmas uz asinsvadiem.

vazopresīns [lat. *vas* trauks + *pressare* spiest] *biol.* Antidiurētiskais hormons (neirosekrēcijas produkts).

vēbermētrs [vēbers + gr. *metron* mērs] *el.* → **fluksmētrs**

vēbers [pēc v. fiziķa V. E. Vēbera (Weber, 1804–1891) vārda] *Magnētiskās plūsmas mērv. SI mērvienību sistēmā*; apz. Wb; 1 vēbers vienāds ar 1 volta un 1 sekundes reizinājumu ($Wb = V \cdot s$).

vecāku forma *lopk.* Specializētās un sintētiskās dzīvnieku *linijas* vai *šķirnes*, ko izmanto krustošanai, lai iegūtu *hibrīdus*.

vecgrava, sengrava *ģeol.* Gravas attīstības pēdējā stadija – sausa ieleja ar lēzeni ieliektu dibenu, izliektām, velēnotām nogāzēm, kas bieži apaugusi ar krūmājiem.

vecpapīrs *papīr.* → **makulatūra**

vecpiene, pārslaucene *lopk.* Govs, ko pēc atnešanās slauc ilgāk par gadu.

vecpiens *pārt.* Piens, kas izdalās septiņās pēdējās laktācijas dienās; mainītās garšas un ķīmiskā sastāva dēļ tas nav piemērots piena produktu ražošanai.

vecumklase *mež.* Kategorija audžu sadalīšanai pēc vecuma. Skujkokiem viena v. aptver 20 g., mīkstajiem lapkokiem – 10 g., baltalksnim – 5 g.

vecums *mež.* **C i r š a n a s v.** – pieaugušo audžu v-a zemākā robeža, ar kuru var uzsākt galveno izmantošanu. **F i z i s k a i s v.** – gadskārtu skaits celma augstumā, kam pieskaita 3–5 gadus, kas nepieciešami celma augstuma sasniegšanai. **K v a n t i t a t ī v ā g a t a v u m a v.** – audzes v., kad kulminē audzes kopējās krājas vidējais pieaugums. **T e h n i s k ā g a t a v u m a v.** – audzes v., kad kulminē noteiktu dimensiju un kvalitātes kokmateriālu vidējais pieaugums audzē. **V a l d o š a i s v.** – tāds v., kāds ir koku vairākumam audzē. **V - a g r u p a –** vecumklašu apvienojums jaunaudzēs, vidēja v-a audzēs, briestaudzēs, pieaugušās un pāraugušās audzēs. **V - a p a k ā p e –** v-a klašu sīkāks sadalījums 5 vai 10 gadu periodos. **V i d ē j a i s v.** – aritmētiski vidējais visu koku v. audzē.

vecupe *ģeogr.* Pilnīgi vai daļēji atdalījies kādreizējais upes posms vai *meandrs*.

vecvecāku forma *lopk.* Dzīvnieku *šķirnes* vai *linijas*, kuras izmanto krustošanai, lai iegūtu *vecāku formu*.

vēdekļspārņi (*Strepsiptera*) *biol.* *Kukaiņu* kārtā; mātītēm maisveida ķermenis bez kājām un

spārņiem; tēviņiem pakalspārņi vēdekļveidīgi.

vēdera dobums (*cavum abdominis*) *biol.* Mugurkaulnieku, arī cilvēka ķermeņa daļa, kurā atrodas iekšējie orgāni.

vēderjosta *lopk.* Sikсна ar vairākām sprādzēm sedulku un sedlu nostiprināšanai, apspraudzējot ap zirga ķermeni.

vēderkāji *biol.* → **gliemeži**

vēderplēve (*peritoneum*) *biol.* Vēdera dobuma serozais apvalks.

vēderskropstaiņi (*Gastrotricha*) *biol.* Veltņtārpu klase; dzīvo jūrās un saldūdeņos.

veģetācija [lat. *vegetatio* rosigums, dzīvīgums, augšana], **augu sega, augājs** *biol.* Vēsturiski izveidojies kāda reģiona vai visas zemeslodes *fitocenožu* kopums.

veģetācijas periods *biol.* 1. Gada periods, kurā noris augu augšana un attīstība. 2. Augu attīstības ciklam nepieciešamais laiks.

veģetārisms [v. *Vegetarismus*] Uztura režīms, kura pamatā ir augu produktu (arī piena un olu) lietošana un atteikšanās no gaļas.

veģetatīvā nervu sistēma *biol.* Sk. *nervu sistēma*
veģetatīvā vairošanās *biol.* *Bezdzimumvairošanās* veids – jauna organisma veidošanās no mātes organisma *veģetatīvo orgānu* daļām un to pārveidnēm.

veģetatīvie orgāni *biol.* Auga organisma daļas, kas nodrošina tā eksistenci.

veģetatīvs [lat. *vegetativus* saistīts ar augšanu] Tāds, kas saistīts ar organisma dzīvības un attīstības procesiem.

veidaugstums *mež.* Koka (audzes) augstuma reizinājums ar *veidskaitli*.

veidne 1. *materiāl.* Elementu kopa, kas veido dobumu lējuma materiāla iepildīšanai. V-es konstrukcija un v-es materiāli ir atkarīgi no lejamā materiāla temperatūras, lējuma formas, izmēriem un liešanas paņēmiena. **V-ņu materiāli** – materiāli v-ņu izgatavošanai; visplašāk lieto smilšu un māla veidzemi, arī smilšu un šķidrā stikla, smilšu un polimēru sveķu maisījumu un metālu. 2. *inf.* Šablons vai forma, ko teksta *procesoram, izklājlapām* vai citiem *lietojumiem* izmanto kā zmetumu, aizpildot tukšās vietas ar vajadzīgo *informāciju* (piem., formulām, iezīmēm, skaitļiem, simboliem)

un tādējādi atvieglojot atkārtotu uzdevumu risināšanu.

veidnis būvn. Konstrukcija, kurā iestrādā betona masu un kura saglabā betona masu tās cietēšanas laikā noteiktā stāvoklī, dodot vajadzīgo telpisko formu.

veidojamība materiālt. Materiāla īpašība ārēju spēku iedarbībā pieņemt kādu noteiktu formu un to saglabāt pēc šo spēku darbības izbeigšanās.

veidotājaudi, meristēma biol. Augu audi, no kuriem veidojas pastāvīgie audi.

veidskaitlis (krūšaugstuma veidskaitlis) mež. Lielums koka tilpuma aprēķināšanai – attiecība starp koka stumbra un tāda paša augstuma cilindra tilpumu, ja par cilindra pamata laukumu pieņem stumbra krūšaugstuma caurmēra laukumu.

veidulis materiālt. Modelis lējuma veidnes izgatavošanai; sastāv no vairākām daļām, ko izgatavo no koka, plastmasas, viegliem metāliem.

veiktspēja inf. Sistēmas vai tās komponentu spēja izpildīt paredzētās funkcijas. Par v-as kvantitatīviem kritērijiem parasti izmanto atbildes laiku, *caurlaidspēju* un izmantojamību. V-as p ā r v a l d ī b a – v-as pārvaldība ir dažādu *tīkla* komponentu v-as mērīšanas un novērtēšanas process.

vēja aizsargs tehn. Plāksņveida detaļa vēja iedarbības ierobežošanai.

vēja brāzma met., aeron. Nevienmērīga turbulenta gaisa plūsma atmosfērā; tās ātruma maksimālā vērtība slogojuma aprēķinam ir noteikta gaisakuģa stiprības normās.

vēja enerģētika enerģ. Zinātnes un tehnikas nozare, kurā izstrādā teorētiskos pamatus, metodes un līdzekļus vēja enerģijas izmantošanai tautsaimniecībā, jo vēja enerģija pieder pie neizsīkstošiem enerģijas avotiem.

vēja leņķis aeron. Leņķis starp *ceļa līniju* un navigācijas vēja virzienu; v. l-i mēra no ceļa līnijas pulksteņa rādītāju kustības virzienā no 0° līdz 360°.

vēja nobide aeron. Atmosfēras nevienmērīgums, vēja ātruma, stipruma un virziena krasas maiņas; bieži rodas zemākos atmosfēras slāņos, kā rezultātā mainās spārna *uzplūdes* leņķis un lidmašīnas gaisa ātrums, v. n-es

vertikālā komponente ir daudzu gaisakuģu katastrofu cēlonis.

vējatplūdi, atplūdi enerģ. Vēja darbības radītās ūdenstilpju ūdenslīmeņa svārstības – ūdens masu pārvietošanās vēja virzienā.

vējdēļi būvn. Divslīpju jumta galos piestiprināti dēļi, kas aizsedz jumta stateniskās, atklātās malas (virs zeltiņa), lai jumta segumu pasargātu no vēja postījumiem un nokrišņiem.

vējerozija [vējš + lat. erosio sairšana] lauks. Augsnes nopūšana, aizpūšana.

vējgāze mež. Ar mežu neapklāta zeme, no kuras nav novākti vēja izgāztie koki.

vējģenerators el. Sk. ģenerators

vējlauza mež. Ar mežu neapklāta zeme, no kuras nav novākti vēja nolauztie koki.

vējlauzēju joslas lauks., mež. Pret vēju izturīgu koku un krūmu stādījumi joslās, kas samazina vēja ātrumu, aiztur sniegu un uzlabo *mikroklimatu* starpjoslā platībā.

vējrādis Ierīce vēja virziena un ātruma noteikšanai.

vējroze met. Noteiktas vietas vēja režīma grafisks attēlojums, ko var sastādīt atsevišķam mēnesim, sezonai, gadam, bet centrā aplīti ierakstīt bezvēja dienu skaitu. V-ēs kopā ar vēja ātrumu var attēlot arī tā vidējo ātrumu, gaisa temperatūru, vēja saistību ar mākoniem, nokrišņiem u. c. elementiem.

vējslota dārzk., mež. Augu slimbā, kam raksturīga blīvu sazarojumu veidošanās sīkajos koku zaros. Lapkokiem v-u ierosina parazitiskās sēnes (v-u sēne), skujkokiem (priedēm, eglēm) – dažādi kairinātāji (ērces, baktērijas, vīrusi, mehāniski bojājumi, retāk parazitiskās sēnes, piem., rūsas sēnes). Sazarojumi var attīstīties arī no pumpuru mutācijām.

vējš 1. met. Gaisa masu kustība attiecībā pret Zemes virsu, ko izsauc nevienmērīgais atmosfēras gaisa spiediena sadalījums – gaisa masas pārvietošanās no lielāka spiediena apgabaliem uz mazāka spiediena apgabaliem. **V i e t ē j i e v ē j i** – gaisa masu plūsmas, kas raksturīgas tikai noteiktam apvidum, kur tās bieži atkārtojas un rada specifiskus klimatiskos apstākļus; vietējiem vējiem ir doti vietējie nosaukumi. **2. aeron.** V ē j a v i r z i e n s – leņķis starp meridiāna ziemeļu

virzienu un virzienu, uz kuriem pūš v. (atšķiras no meteoroloģiskā vēja virziena par 180°).

vējšķautnis Iežu atlūza ar vēja nesto smilšu graudu noslipētu vai korodētu virsmu, veidojas tuksnešos vai jūras malā.

vējtvēris būv. Telpa pie māju vai dzīvokļu ārdurvīm (kur ieeja ir tieši no āra) vēsās āra gaisa plūsmas aizturēšanai ārdurvju vēršanas brīdī.

vējuzplūdi, uzplūdi enerģ. Vēja darbības izraisītās ūdenstilpju ūdenslīmeņa svārstības (pretvēja krastā ūdenslīmenis paaugstinās).

vējvilpi Vēja radītie vilpi.

vējzivjveidīgie (Beloniformes) biol. Augstāko kaulzivju kārtā; Latvijā tikai viena suga – vējzivs.

vektorgrafika [lat. *vector* vedējs, nesējs + gr. *graphikē (technē)* zīmēšanas (māksla)] *inf.* Visplašāk pazīstamais grafisku datu attēlošanas veids, ko izmantojot, *datora izvadierīces* vektorus attēlo, pa punktiem zīmējot tiem atbilstošas taisnes un līknes.

vektoriālais reizinājums mat. Vektors $\mathbf{a} \times \mathbf{b}$, kas perpendikulārs abu doto vektoru $\mathbf{a}$, $\mathbf{b}$ veidotajai plaknei un vērsts tā, ka sistēmai $(\mathbf{a}, \mathbf{b}, \mathbf{a} \times \mathbf{b})$ ir labā orientācija. $V\text{-}a$ r -a modulis $|\mathbf{a}| |\mathbf{b}| \sin \varphi$ ($|\mathbf{a}|$, $|\mathbf{b}|$ – vektoru moduli, φ – leņķis starp vektoriem) izsaka uz vektoriem $\mathbf{a}$, $\mathbf{b}$ konstruētā paralelograma laukum.

vektormetrs [lat. *vector* vedējs, nesējs + gr. *metron* mērs] *el.* Mērinstruments elektriskās strāvas vai sprieguma amplitūdas vērtību un fāzes mērīšanai.

vektorrastra konversija [lat. *vector* vedējs, nesējs + *rastrum* grābeklis; lat. *conversio* pārmaiņa] *inf.* Vektorgrafikas pārveidošana bitkartētos attēlos, kas veidoti no punktiem vai pikseļiem. Sk. arī *rastrvektora konversija*.

vektors [lat. *vector* vedējs, nesējs] *mat.* Geometrisks lielums, kam piemīt skaitliskā vērtība un vērsums. V -u attēlo kā vektoru nogriezni uz taisnes, plaknē vai telpā. A k s i $ā$ l s v . – telpas v ., kas maina zīmi, ja telpai maina orientāciju (piem., vektoriālais reizinājums). B r i v s v . – v ., ko var pārvietot telpā uz jebkuru punktu (piem., spēkpāra

moments). K o l i n e $ā$ r i v i – v i , kas paralēli vienai taisnei. K o m p l a n $ā$ r i v i – v i , kas paralēli vienai plaknei. N e k u s t i g s v . – v ., kas ir saistīts ar tā pielikšanas punktu un nav pārvietojams telpā (piem., punkta rādiusvektors, mehāniskās sistēmas kinētiskais moments pret punktu). O r t o g o n $ā$ l i v i – jebkuras v -u telpas v -i, kuru skalārais reizinājums ir 0. S l i d o $š$ s v . – v ., ko var pārvietot pa tā darbības taisni (piem., dinamiskās skrūves moments, spēka moments pret asi, spēka pārvietojums absolūti cietā ķermenī). V $-a$ a t v a s i n $ā$ j u m s – v ., kam ir divas komponentes – viena komponente izsaka v -a vērtības izmaiņu tā darbības virzienā, otra komponente attiecīgi izsaka pagriezienu tam perpendikulārā virzienā. V $-a$ k o m p o n e n t e – v -a sastāvdaļa, kas kopā ar pārējām komponentēm līdzvērtīga dotajam v -am. V $-a$ p r o j e k c i j a – skalārs lielums, kas vienāds ar v -a moduļa un tā virziena leņķa kosinusa reizinājumu. V $-u$ l a u k s – vektorfunkcijas (sk. *funkcija*) vērtību kopa dotajā plaknes vai telpas apgabalā; v -u lauka teorijā izmanto matemātisko analīzi. V i e n i b a s v ., o r t s – izvēlētās atskaites sistēmas ass pozitīvajā virzienā vērsts v . (orts), kura modulis ir viena vienība.

vektoru algebra mat. Matemātikas nozare, kurā apraksta algebriskās operācijas ar vektoriem. Sk. *skalārais reizinājums*, *vektoriālais reizinājums*, *jauktais reizinājums*.

veldrēšanās biol., lauks. Lakstaugu stublāju noliekšanās; notiek galvenokārt augu bioloģisko īpašību (nepietiekamas stublāju noturības un sakņu attīstības) vai augšanas apstākļu dēļ (pārmērīgs vai vienpusīgs slāpekļa mēslojums, bieži sējumi, lietusgāzes, vējš, krusa), veicina slimības un nezāles.

veldzēšana sil. tehnol. Kaļķu (CaO) apstrāde ar ūdeni, lai tos pārvērstu pulverī vai javā, kuru pamatkomponents ir kalcija hidroksīds Ca(OH)_2 .

velēna lauks. Augsnes virsējais slānis, kas satur daudz dzīvo un atmirušo augu pazemes daļu.

velēnstāds mež. Stāds, ko iegūst, izrokot ar speciālām doblāpstām vai cilindriskām lāpstām zem audzes vainaga klāja vai mežma-

lās saaugušas *paaugas* pašizsējas sējeni kopā ar saknes ietverošo augsnes tilpumu.

velkatlase *inf.* Process, ko realizē, nospiežot *peles pogu*, turot to nospiestu un pārvietojot *peles rādītāju* pa *displeja ekrānu*. V-i pārtrauc, atlaižot *peles pogu*. V. dod iespēju atlasīt visus uzrādītos objektus starp pogas nospiešanas un atlaišanas punktiem.

velki *tekst.* Sk. *šķēri*

velkme *tehn.* Retinājums cauruļvada vai kanāla daļā, kas nodrošina gaisa vai gāzes plūšanu. Dabiskā v. – v., ko rada atmosfēras gaisa un dūmvada gāzu blīvuma starpība, kura palielinās ar dūmvada vai dūmeņa augstumu. Mākslīgā v. – v., ko rada ar ventilatoriem un dūmsūcējiem.

velkonis *jūrn.* Neliels kuģis ar spēcīgu dzinēju un labām manevrēšanas spējām; izmanto lielu kuģu pārvietošanai ostas teritorijā, lielai un citu peldošu objektu vilkšanai vai stumšanai.

velkzobu mehānisms *kino* Mehānisms *kamerā* vai *projektorā* filmas *intermitējošās kustības* radišanai.

velmēšana *materiālt.* Spiedapstrādes veids – materiālu deformēšana starp diviem rotējošiem *velmjiem*. V-as stāvi – v-as iekārtas, kas sastāv no korpusa, rotējošiem *velmjiem* un to piedziņas mehānisma.

velmji *materiālt.* Velmēšanas stāva sastāvdaļas, ar ko velmējumiem veido vajadzīgo formu un izmērus; var būt gludi vai ar veidrievām, t. s. profiliem.

veloergometrija [velo(sipēds) + gr. *ergon* darbs + *metrein* mērit] *med.* Funkcionāla sirds asinsvadu sistēmas izmeklēšanas metode, ar ko nosaka izturību pret slodzi.

velšana *tekst.* Vilnas tekstilizstrādājumu (filca, tūbas, velto apavu) izgatavošanas vai apdares process, kurā izmanto vilnas šķiedru uzbuves īpatnības (zviņņveida virsmu, cirtainību, plastiskumu, elastību), kuru dēļ vilnas izstrādājumi spēj savelties, kļūstot biežāki, blīvāki, siltāki un izturīgāki.

veltnēt *tehnol.* Apstrādāt ar veltni, veļot blīvēt, saspiest plānāku.

veltnis *tehn., lauks. tehn.* Rotējošs cilindveida elements, kura garums ir lielāks par diametru un ar kuru ko piespiež, nolidzina vai tml.;

iekārta, ierīce ar šādu darbelementu. L a u k a v. – traktoram piekabīnāms vai uzkarināms v. augsnes virskārtas blīvēšanai, nolidzināšanai vai irdināšanai; lieto gan atsevišķi, gan kopā ar citām augsnes apstrādes mašīnām un sējmašīnām. S t i e ņ u v. – v. cilu drupināšanai un virskārtas nolidzināšanai; sastāv no horizontālas, līdz 2 m garas vārpstas, uz kuras ik pēc apm. 50 cm nostiprināti spieķoti gredzeni, kas nes pa aploci vienmērīgi izvietotus (6–10) stieņus.

veltņošana *būvñ.* Pilnīgi nožuvušas krāsotas virsmas apstrādāšana ar dažādu rakstu veltņiem, lai uzlabotu izskatu un nosegtu nelielus apmetuma defektus.

veltņtārpi (*Nemathelminthes*) *biol.* *Bezmugurkaulnieku* tips. Zemākie tārpi; dzīvo saldūdeņos un jūrā, ir arī cilvēka un dzīvnieku parazīti.

velūrāda [fr. *velours* samts + āda] *ā. apstr.* Zamšādaī līdzīga, blīva, *hrommiecēta* teļu vai cūku āda ar plūksnainu, samtainu virsmu; to iegūst, slīpējot teļu *jēlādu* kreisās puses kārtu, bet cūku ādām – labās puses kārtu, tā iegūstot v-as samtaino virsmu.

velve *arhit.* Lokveida pārsegums, kas savieno balstus, sienas. R i b u v. – v. ar ribām (*nervirām*).

velvetons [a. *velveteen* < lat. *villus* apmatojums] *tekst.* Vienkrāsaina drāna, pēc struktūras līdzīga zamšam, bet mazāk blīva.

velvets [a. *velvet* samts] *tekst.* Audums, kam virspuses garenvirzienā redzamas izteiktas plūksnu joslas. K o r d v e l v e t s – v. ar platām plūksnu joslām. R i e v o t a i s v. – v. ar šaurām plūksnu joslām.

vena contracta (lat.) *tehn.* Strūklas sašaurinājums *fluidā* izplūdē.

vēnas (*venae*) *biol.* Asinsvadi, pa kuriem asinis no orgāniem un audiem plūst uz sirdi.

vends [pēc senslāvu cilts venedu nos.] *ģeol.* Augšējā *proterozoja* iedalījuma vienība, laikposms tieši pirms kembrija (pirms 680–570 miljoniem gadu).

veneriskās slimības [lat. *venus* (*veneris*) mīlestība] *med.* Infekcijas slimības, ar kurām inficējas galvenokārt dzimumceļā (piem., sifiliss, gonoreja).

veneroloģija [lat. *venus* (*veneris*) mīlestība +

logos jēdziens, mācība] *med.* Medicīnas nozare, kurā pēta *venerisko slimību* attīstību, ārstēšanu un profilaksi.

ventilācija [lat. *ventilatio* < *ventilare* vēcināt, plivināt] *tehn.* Gaisa apmaiņa telpā. *D a b i s k ā v.* – svaiga gaisa ieplūšana pa logiem, durvīm, žalūzijām. *M ā k s l ī g ā v.* – svaiga gaisa piegāde ar *ventilatoriem*.

ventilators [lat. *ventilator* < *ventilare* vēcināt, plivināt] *tehn.* Uzbūvē vienkārša mašīna, kas rada gāzes plūsmu ar ļoti mazu spiedienu; lieto vēdināšanai, dzesēšanai, kurtuvju darbības intensificēšanai, beramu materiālu transportam pa cauruļvadiem u. c. *A k s i ā l a i s v.* – v., kurā gāzu plūsmu v-a ass virzienā rada rotējošā darbrata lāpstīņas. *R a d i ā l a i s v.* – centrbēdzes v., kas gāzu plūsmu rada starp rotējošā darbrata lāpstīņām esošās gāzes centrēdzes spēka ietekmē.

ventilis [v. *Ventil*] 1. *tehn.* Vārsts, vārstulis – hidrauliskas vai pneimatiskas sistēmas elements plūsmas pārtraukšanai vai atjaunošanai, arī caurplūdes regulēšanai cauruļvados. 2. *inf.* Loģiskais elements, kas realizē loģisko reizināšanas operāciju. 3. *elektron.* Ierīce, kas strāvu vada tikai vienā virzienā. Visbiežāk par v-ļiem izmanto pusvadītāju ierīces – *diodes*, *tristorus*, *tranzistorus*. Lieto arī vakuuma diodes – *kenotrons* un gāzpildītās ierīces – *gazotrons*, *tiratronus*. *D z ī v s u d r a b a v.* – lielas jaudas gāzpildīta elektroniska ierīce, kurā elektriskā strāva rodas, veidojoties elektriskajam lokam dzīvsudraba tvaikos starp *anodu* (anodiem) un dzīvsudraba *katodu*. Agrāk plaši izmantoja lielas jaudas *taisngriežu* iekārtās (piem., elektrovilciena un tramvaja vilces apakšstacijās). *E l e k t r o m a g n ē t i s k a i s v.* – v., ko darbina *elektromagnēts*. *V-ļu k o m u t ā c i j a* – strāvas pārslēgšanās process no viena v-ļa uz otru elektriskās enerģijas pārveidotājos.

ventrāls [lat. *ventralis* < *venter* (*venteris*) vēders] Vēdera, tāds, kas attiecas uz ķermeņa vēderpusi.

Venturi caurule [pēc it. zinātn. G. Venturi (*Venturi*, 1746–1822) vārda] Ierīce šķidruma vai gāzes plūsmas ātruma vai caurplūduma no-

teikšanai pēc izmērītā spiediena krituma; spiediena kritums *V. c-ē* ir mazāks nekā mērdiafragmā. Lieto plūsmu ātruma mērīšanai, ja nav pieļaujams liels spiediena kritums mērierīcē.

vēnulas [lat. *vena vēna*] (*venula*) *biol.* Vissīkākās vēnas.

vepris lopk. Kastrēts cūku ģints vīrišķais dzīvnieks (kuilis).

veranda [a. *veranda* < hindi] *būvn.* Stiklota, neapkurināma telpa, kas izmantojama vasarā. *V-ai* ir kapitāls pārsegums, bet no pārējās ēkas daļas tā ir atdalīta ar kapitālajām sienām.

verdolpapīrs papīrr. Līmēts, mašīnluks *papīrs* bez *pildvielām*, ar ierobežotu paliekošo deformāciju; lieto rakstainu audumu izgatavošanai.

verificēšana [fr. *vérification* pārbaude < lat. *verus* patiess, īsts] *metr.* Darbību kopums, ko veic Nacionālais reglamentētās metroloģijas dienests (vai cita atzīta institūcija), lai konstatētu un apstiprinātu, ka valsts metroloģiskajai kontrolei pakļautie mērīšanas līdzekļi pilnīgi atbilst noteiktajām prasībām.

verifikācija [fr. *vérification* pārbaude < lat. *verus* patiess, īsts + *facere* darīt] *inf.* 1. *Programmas* korektuma formāla pierādīšana. 2. *Sistēmas pārbaude*, ko parasti veic tās izstrādāšanas gaitā, lai pārliecinātos, vai izstrādāšanas procesā aplūkojamā posma rezultāti atbilst tā sākumā definētajiem noteikumiem un prasībām.

vēris lauks. Meža augšanas apstākļu tips vidēji bagātās minerālaugsnes; audzes veido egles, aug bērzi, parastās apsēs.

vermikulīts [lat. *vermiculus* tārpiņš] *min.* Vizlu tipa minerāls, hidratizēts magnija alumosilikāts $Mg_3(AlSi)_4O_{10}(OH)_2 \cdot 4H_2O$, kas karsēts ievērojami uzpūšas; izmanto siltumizolācijas materiāliem.

vermuts [v. *Wermut* vērmeles] *pārt.* Vīnogu vīns ar aromātisku augu (piem., vērmēļu) esenču piedevu.

verniers [pēc fr. matemātiķa P. Vernjē (*Vernier*) vārda] *fiz., tehn.* → *nonijs*

veronāls ķīm. *Barbiturātu* grupas miega līdzeklis. **vērpe meh.** Deformācija, kas rodas stienī, ja tā galam pielikto spēku sistēmu var reducēt uz

spēkpāri ar stieņa asij paralēli vērstu momentu (M) (v -es momentu). Elastīgā stienī, kamēr vēl nav sākusies plastiskā deformācija, v -es (tangenciālo) spriegumu (t) nosaka pēc formulas $t = Mr/I_p$ (r – attālums no ass, I_p – polārais laukuma inerces moments).

vērpete Sk. **ūdens vērpete**

vērpstienis *tehn.* Transportlīdzekļa balstiekārtas elastīga metāla vārpsta, kas darbojas vērpē.

vērpšana *tekst.* Procesi kopums, kurā no ierobežota garuma šķiedrām iegūst dziju.

vērsis *lopk.* Kastrēts govju sugas vīrišķais dzīvnieks.

vērstuve *lauks. tehn.* Arkla darbīgā daļa – izliekta tērauda plāksne, kas piestiprināta arkla korpusam; arklam virzoties uz priekšu, no sāniem un apakšas atgrieztā aramsloksne pārvietojas pa v -i uz augšu un vienlaikus tiek sagāzta uz sāniem, pagriežas ar virskārtu uz leju, deformējas, ieslid iepriekšējā arkla korpusa izveidotajā vagā un piekļaujas iepriekš apvērstajām aramsloksnēm. Ātrā rāšanās v – v , kas paredzēta aršanai ar palielinātu ātrumu (līdz 12 km stundā); palielinot darba ātrumu, uzlabojas aršanas kvalitāte. Sk. arī *kultūrvērstuve*, *skrūvvērstuve*. Cilindriskā v – v , kuras virsmu veido savstarpēji paralēlas veidules apm. 45° leņķī pret kustības virzienu; labi ierdina tikai vieglas smilts augsnes.

vērtība 1. *el.* Amplitūdas v , maksimālā v – periodiski mainīgu elektrisko procesu raksturojošo lielumu (*elektriskā strāva*, *spriegums*, *EDS*) maksimāli iespējamās v -as perioda laikā. Efektīvā v – periodiski mainīgu elektrisko procesu raksturojošo lielumu (*elektriskās strāvas*, *sprieguma* u. c.) vidēji kvadrātiskā v . Pēc sinusoidāla likuma mainīgiem lielumiem efektīvā v ir mazāka par amplitūdas v -u. Momentānā v – laikā mainīgu elektrisko procesu raksturojošo lielumu (*elektriskās strāvas*, *sprieguma* u. c.) skaitliskā v jebkurā laika momentā. Nominālā v – elektrisko procesu raksturojošo lielumu (*elektriskās strāvas*, *sprieguma*, *jaudas*) v -as elektriskajās ierīcēs, ierīcēm darbojoties *nominālā režīmā*. Vidējā v – laikā mainīgu periodisko procesu

raksturojošo lielumu (*elektriskās strāvas*, *sprieguma*, *jaudas*) v perioda laikā. Sinusoidālas formas maiņstrāvai šīs v -as ir vienādas ar nulli. 2. *ķīm.* → **valence**

vertikālā līnija [lat. *verticalis* statenisks; līnija], **svērteņa līnija** *astr.* Taisne, kuras virziens sakrīt ar smaguma spēka darbības virzienu attiecīgajā zemeslodes punktā; noteic ar svērtēni.

vērtne *būv.* Aplodā iestiprināts verams norobežojošs logu un durvju elements; var būt dažāds v -ņu skaits (ir vienvērtnes, pusotrvērtnes un divvērtņu durvis).

veselā daļa *mat.* Lielākais veselais skaitlis, kas nepārsniedz doto reālo skaitli a ; apzīmē $[a]$ vai $\{a\}$.

veserdrupinātājs *tehn.* Sk. **drupinātājs**

veste [lat. *vestis* apģērbs] *apģ.* Pilnīgi atdarāms *virsdrebju* rocētais *augšģērbs* bez *piedurknēm*, parasti bez *apakles*. Bolerov – cieša, līdz pakrūtei saīsināta v , ko valkā neaizdarītu.

vestibulārais aparāts [lat. *vestibulum* durvju priekša; aparāts] *biol.* Mugurkaulnieku, arī cilvēka iekšējās auss daļa, kas uztver stāvokļa maiņu telpā.

veterinārā sanitārija *vet.* Veterinārijas nozare, kurā pēta dzīvnieku infekcijas un invāzijas slimību profilaksi.

veterinārija [lat. (*ars*) *veterinaria* ārstēšanas māksla] *vet.* Zinātne, kurā pēta dzīvnieku slimību izcelsmi, izplatību, attīstību, to ārstēšanu un profilaksi, kā arī nodarbojas ar lopkopības produktu sanitāro uzraudzību.

vētra *met.* Ļoti stiprs vējš (ātrāks par 20 m/s), kas rada postījumus uz sauszemes un stipru ūdens viļņošanos. Magnētiskā v – Zemes magnētiskā lauka pārmaiņa, kas ilgst no dažām stundām līdz vairākām diennaktīm un aptver visu Zemi; magnētiskā v saistīta ar Saules aktivitātes uzliesmojumiem, kuru ietekmē palielinās jonosfēras un magnetosfēras aktivitāte.

vezikulas [lat. *vesicula* pūslītis] *med.* Pūšļveida izsitumi ādā.

vezikulīts [lat. *vesicula* pūslītis] (*vesiculitis*) *med.* Sēklas pūslīšu iekaisums.

vēzis 1. (*cancer*) *med.* Ļaundabīgs audzējs. 2. *mež.* Koksnes v – koka virsmas brūce ar

pakāpienveidīgi paplašinātu sānu virsmu un grubuļainiem koksnes saaugumiem gar brūces malām vai sveķu izplūdumiem. **S l ē g t a i s k o k s n e s v.** – koksnes v. ar nenormālu koksnes un mizas resninājumu skarto vietu tuvumā. **V a l ē j a i s k o k s n e s v.** – koksnes v. vai brūce ar plakanu vai padziļinātu dibenu, pakāpjveidīgām malām un uzaugumiem tās perifērijā.

vezumnieki (aukstasiņi) lopk. Tipiski smaga darba zirgi, ko parasti izmanto soļu gaitā.

vēžveidīgie (Crustacea) biol. *Žaunaiņu* klase; ķermeņa garums no mm daļām līdz 80 cm. Galva un krūtis bieži saaug un veido galvkrūtis, ko parasti klāj pārkaļķots vairogis; pie galvas ir 5, pie krūtīm – 2–60 ekstremitāšu pāri. Augstākajiem v-ajiem pirmais ekstremitāšu pāris ir ar lielām spilēm.

viadukts [v. *Viadukt* < lat. *via* ceļš + *ducere* vest] c. Tilts dziļu gravu šķērsošanai.

vibrators [v. *Vibrator* < lat. *vibrare* tricināt, likt svārstīties] *tehn.* Ierīce vibrāciju radīšanai. **Ā r ē j i e v-i būvn.** – v-i bieži stiegrotu plānsienīgu konstrukciju blīvēšanai; piestiprināti veidņu ārpusē, v-i izraisa veidņa vibrāciju, kas pāriet uz betona masu; ir lieli enerģijas zudumi, jo bez betona masas jāiesvārsta arī veidņi. **D z i l u m a v. būvn.** – v., ko vibrēšanas laikā ievieto tieši betona masā; darbības dziļums ir apm. 1,25 reizes lielāks par v-a darbīgās daļas garumu; masīvu konstrukciju betonēšanai lieto grupu v-us, kas sastāv no vairākiem uz vienas transversa nostiprinātiem dziļuma v-iem. **E l e k t r i s k a i s v.** – metāliska vada nogrieznis, *elektrību* vadoša vai *dielektriska* materiāla stienis *elektromagnētisko* svārstību ierosināšanai. **V i r s m a s v. būvn.** – v. grīdu, ceļu un plātņu konstrukciju blīvēšanai; sastāv no metāla plātnes ar diviem rokturiem, pie kuras uz amortizatoriem piestiprināts v. Sk. arī *multivibrators*.

vibroapstrāde tehn. Metālapstrādes process, izmantojot vibrācijas; var veikt ar skaidas noņemšanu vai bez tās. Veicot vibroapvelšanu (bez skaidas noņemšanas), palielinās virsmu nodilumizturība, uzlabojas to eļļošanas īpašības.

vibrobunkurs tehn. Detaļu *orientēšanas* un pa-

došanas ietaise, kas darbojas ar vibrācijas piedziņu.

vibroecēšas lauks. tehn. Ecēšas, kas sastāv no divām paralēlām sijām ar tapām, kas novietotas šķērsām kustības virzienam un tiek svārstītas ar piedziņu no traktora jūgvārpstas savstarpēji pretējos virzienos.

vibrogrāfs [lat. *vibrare* svārstīties, trīcēt + gr. *graphein* rakstīt] Ierīce mehānisko svārstību reģistrēšanai.

vibroizolācija [lat. *vibrare* svārstīties, trīcēt + izolācija] *tehn.* Celtnu, iekārtu, mašīnu, aparātu vai cilvēku aizsardzība pret mehāniskajām svārstībām (vibrācijām, triecieniem), kas rodas, darbojoties mehānismiem, pārvietojoties transportlīdzekļiem u. tml.

vibromaisītājs būvn. Sk. *betona maisītājs*

vibrostends [lat. *vibrare* svārstīties, trīcēt + a. *stand* stends] *tehn.* Iekārta materiālu, detaļu, ražojumu pārbaudei, pakļaujot objektus vibrācijām.

vibrotehnika [lat. *vibrare* svārstīties, trīcēt + tehnika] *tehn.* Zinātnes un tehnikas nozare, kurā pēta un izstrādā metodes un līdzekļus mehānisko svārstību (vibrāciju) iegūšanai, izmantošanai, kontrolei un aizsardzībai pret vibrācijām. V-as teorētiskā bāze ir svārstību teorija.

vibrotekne tehn. Tekne ar vibratoru, kas veicina kravas pārvietošanos uz leju.

vibroterapija [lat. *vibrare* svārstīties, trīcēt + terapija] *med.* Fizioterapijas metode, kurā izmanto zemas frekvences mehāniskas svārstības, piestiprinot ķermenim vibratorus aplikatoru veidā vai izmantojot ūdens vannas.

vibrotransports [lat. *vibrare* svārstīties, trīcēt + transports] *tehn.* Materiālu vai detaļu pārvietošana, izmantojot mehāniskās svārstības. V-a iekārtas ir vibrotransportieri jeb vibrokonveijeri (piem., graudu transportēšanai), vibropacēlāji (materiālu transportēšanai vertikālā virzienā), vibrotvertnes (detaļu automātiskai orientēšanai, šķirošanai).

vicaiņi (Mastigophora) biol. *Vienšūņu* klase – vienšūnas organismi ar 1–8 (retumis daudzām) *vicām*, kas veic pārvietošanās orga-

noīdu funkcijas. Daudzi ir cilvēka un dzīvnieku bīstamu slimību ierosinātāji.

vicas biol. Vienšūņu, arī spermatozoīdu pastāvīgi veidojumi – *organoīdi*, kas veic pārvietošanās funkcijas.

vide 1. biol. Dzīvo organismu eksistences apstākļu kopums. **O p t i m ā l ā v.** – ārējā v., kurā optimāli norit visi organisma dzīvībai svarīgie procesi un vielmaiņa. Ārējās vides faktorus iedala *abiotiskos*, *biotiskos* un *trofiskos faktoros*. **2. ķīm.** Objekta apkārtnē. **A g r e s i v ā v.** – v., kas ārdroši iedarbojas uz objektiem, kuri ir ar to saskarē (piem., piesārņotais gaiss rada skābjlietu, kas graužošī iedarbojas uz ēkām). **B e z ū d e n s v.** – šķīdums (šķidrums), kas nesatur ūdeni vai ūdens ir izšķīdusi viela. **M o d i f i c ē t ā v. pārt.** – inertās gāzes vai gāzu maisījuma slānis ap pārtikas produktu iesaiņojumā, lai zināmu laiku saglabātu dabisko produkta kvalitāti. **M o d i f i c ē t ā l i d z s v a r a v. pārt.** – inertu gāzu maisījuma v. augļu un dārzeņu uzglabāšanai. **N e i t r ā l a v.** – v., kuras *ūdeņraža eksponents* ir 7 ($pH=7$). **S ā r m a i n a v.** – v., kuras *ūdeņraža eksponents* ir lielāks par 7 ($pH>7$). **S k ā b a v.** – v., kuras *ūdeņraža eksponents* ir mazāks par 7 ($pH<7$).

vidējais mat., stat. Skaitlis, kas raksturo n skaitļu $a_1, \dots, a_n$ kopu zināmā vidējā nozīmē. **A r i t m ē t i s k a i s v.** – skaitlis $(1/n)(a_1 + \dots + a_n)$. **G e o m e t r i s k a i s v.** – skaitlis $\sqrt[n]{a_1 a_2 \dots a_n}$. **H a r m o n i s k a i s v.** – skaitlis $n/(1/a_1 + \dots + 1/a_n)$. **K v a d r ā t i s k a i s v.** – skaitlis $\sqrt{(1/n)(a_1^2 + \dots + a_n^2)}$.

vidējais brīvā ceļa garums fiz. Vidējais attālums, ko atoms vai molekula, atrodoties haotiskā termiskā kustībā, noskrien līdz sadursmei ar citu atomu vai molekulu.

vidējais koks mež. Audzes vērtējuma rādītājs, ko izsaka ar novērtētās audzes aprēķinātajām vai uzmēritajām vidējām dimensijām – augstumu, caurmēru un tilpumu.

vidējais Saules laiks astr. Laika mērīšanas sistēma, kas balstās uz Zemes rotāciju un ko realizē, ieviešot fiktīvu punktu – vidējo Sauli (sk. *diennakts*) – un apskatot tās diennakts kustību. V. S. I. ir vienāds ar vidējās Saules centra *stundu leņķi*; gandrīz

vienmērīgs laiks, tomēr *Zemes rotācijas nevienmērības dēļ* tajā pastāv nelielas neregularitātes. V. S. I.-a skaitīšanas veidi ir *vietējais laiks* un *pasaules laiks*.

vidējā Saule astr. Fiktīvs debess sfēras punkts, kas vienmērīgi pārvietojas pa debess ekvatoru, visu laiku atrazdamies Saules tuvumā.

vidējā vērtība (matemātiskā cerība) mat. Gadījumlieluma X varbūtību diskrēta sadalījuma raksturlielums

$$EX = \sum_k p_k x_k$$

(p_k – varbūtības, x_k – vērtības).

vidējkalni (vidējkalnu reljefs) geogr. Kalnu reljefs, kur absolūtais augstums nepārsniedz 3000 m un kam raksturīgas noapaļotas kalnu grēdu virsotnes un relatīvi lēzenas nogāzes.

Videmaņa efekts [pēc v. fiziķa G. H. Videmaņa (*Wiedemann*, 1826–1899) vārda] Feromagnētiskā vērpes deformācija, pa to plūstot elektriskai strāvai; *magnetostrikcijas* paveids.

Videmaņa–Franca likums [pēc v. fiziķu G. H. Videmaņa (*Wiedemann*) un R. Franca (*Franz*) vārdiem] Likums, kas nosaka, ka visu metālu siltumvadāmības koeficienta attiecība pret īpatnējo elektrovarādāmību ir konstante, vienāda ar $2,45 \cdot 10^{-8} \text{ W}\Omega/\text{K}^2$ (vati uz kelvinu reiz omi uz kelvinu).

videoadapteris [lat. *videre* redzēt + a. *adapter* < lat. *adaptare* pielāgot, piemērot] *inf.* Elektroniska ierīce, ar kuru ģenerē videosignālus, kas pa kabeļiem tiek nosūtīti *displejam*. V. konstruktīvi var būt iebūvēts datorā vai arī izveidots kā *termināļa* sastāvdaļa.

videobuferis [lat. *videre* redzēt + a. *buffer*] *inf.* Atmiņa videoadapterī, kas paredzēta *displeja* ekrānā rādāmo datu glabāšanai.

videodisks [lat. *videre* redzēt + gr. *diskos* disks] *tel.* Videoieraksta nesējs, kam ir diska veids.

videoieraksta iekārta tel. → **videomagnetofons**

videoimpulss el. Sk. **impulss**

videokasete [lat. *videre* redzēt + it. *cassetta* kasēte] *kino, tel.* Kasēte, kurā attēls tiek fiksēts magnētiskā lentē un kuru izmanto videomagnetofonā.

videokonference [lat. *videre* redzēt + *conferentia* pārrunas] *inf.* **Telekonference**, kurā piedalās

divi vai vairāki dalībnieki, izmantojot datoru tīklu kā audiodatu, tā arī videodatu pārsūtīšanai.

videokontroles iekārta *tel.* Iekārta, kas pārvērš uztveramā attēlā elektriskos signālus, kuri tiek saņemti pa kabeli tieši no attēla avota.

videomagnetofons, videoieraksta iekārta *tel.* Magnetofons televīzijas attēla un skaņas ierakstam un reproducēšanai.

videomikseris [lat. *videre* redzēt + a. *mixer* < *mix* maisīt] *tel.* Aparāts televīzijas studijā vai ārpusstudijas raidītājā, kas ļauj atlasīt un kombinēt vienotā programmā no vairākiem avotiem pienākošus *videosignālus*.

videopastiprinātājs *tel.* Elektrisko signālu pastiprinātājs attēla signāla, videosignāla vai televīzijas signāla pastiprināšanai. **K a m e r a s v.** – telekamerā ietilpstoša videopastiprināšanas kaskāde (kaskādes) savienojumā ar pretestības transformācijas kaskādi pretestību saskaņošanai ar kameras kabeļa pretestību.

videoplate [lat. *videre* redzēt + plate] *inf.* Paplašināšanas plate, kas tiek pievienota personālā datora spraudņiem un kas ģenerē tekstu vai grafikas attēlus *monitora* ekrānā.

videosignāls *tel.* Televīzijas signāla sastāvdaļa: attēla signāls kopā ar rindu un puskadru atpakaļgājēju laikos iekomutētiem dzēšanas impulsiem, bet bez sinhronizēšanas un nolīdzināšanas impulsiem. Sk. arī *signāls*.

videosignālu monitors *tel.* Katodstaru osciloskops, kas īpaši pielāgots televīzijas signālu atspoguļošanai.

videotēka [v. *Videothek*] Videokasešu krājums; videokasešu krājuma glabātava.

videotelefone *tel., telek.* Elektrosakaru veids, kurā konstruktīvi apvienoti telefons, televīzijas raidītājs, uztvērējs un vadības pults; abonenti viens otru dzird un redz un var demonstrēt dokumentus, priekšmetus un saņemt datus no displeja.

vides aizsardzība *ekol.* Starptautisku, valsts, likumdošanas, sabiedrisku, organizatorisku un tehnisku pasākumu kompleksa sistēma, kas virzīta uz apkārtējās vides (dabas) saglabāšanu, tās bagātību vairošanu un aizsardzību no cilvēku tehnoloģiskās darbī-

bas negatīvajām sekām (piesārņošanas). Lielākie apkārtējās vides piesārņošanas avoti ir *siltumenerģētika* (kurināmā sadedzināšana, kurināmā, īpaši naftas un tās produktu, transports), rūpniecība (ķīmiskā, naftas pārstrāde, būvmateriālu ražošana u. c.) un transportlīdzekļi (autobiļi, gaisa transports u. c.).

vides inženierija *ekol.* Inženiertehniskie pasākumi vides piesārņojuma novēršanai, dabas resursu racionālai izmantošanai un aizsardzībai, degradēto vides un ainavas elementu atjaunošanai un atveseļošanai.

vides piesārņojums *ekol.* → **piesārņojums**

videssaimniecība *ekol.* Vides apsaimniekošana un aizsardzība.

vidikons [lat. *videre* redzēt + gr. *eikōn* attēls] *tel.* Televīzijas pārraides lampa, kurā izmantota fotopretestība. **A t s e v i š ķ ā t ī k l i ņ a v.** – uzlabots v. ar papildu elektrodu stieplu tīkliņa veidā.

Vidmanšteta struktūra *materiālt.* Tērauda struktūra, kas veidojas, ja tēraudu strauji atdzesē no augstas temperatūras (1200 °C) (ferītam veidojas vādekļveida graudi). Šāda struktūra vērojama dzelzs meteorītos.

vidukļa apkārtmērs *apg.* Rumpja mazākā horizontālā perimetra *somatmērs* vidukļa līmenī, kura skaitlisko vērtību nosaka ar mērlenti, savietojot aptvēruma atskaites un nolasījuma punktus; *gurnģerbu lielumu skalas vadmērs*.

vidusokeāniskās grēdas *ģeol.* Ar globāliem dziļlūzumiem saistītas, līdz 4 km augstas zemūdens kalnu grēdas, kuru kopgarums pārsniedz 60 000 km; izplatītas Atlantijas un Indijas okeānu centrālajā daļā, Klusā un Ziemeļu Ledus okeānu malas zonā.

vidustece *ģeogr.* Upes vidējais posms.

viēdkarte *inf.* 1. Drukātās *shēmas* plate ar iebūvētu loģiku vai *mikroprocesoru*, kas tai nodrošina zināmas *informācijas apstrādes* un lēmumu pieņemšanas iespējas. 2. Plastmasas karte ar iebūvētu atmiņu un mikroprocesoru, ko izmanto, piem., lietotāju identifikēšanai un naudas pārvedumiem.

vieglbetons būvn. *Betons*, kura blīvums nepārsniedz 1800 kg/m³.

vieglmetāli *materiālt.* Metāli, izņemot sārmi-

zemju metālus, kuru blīvums nepārsniedz 3g/cm^3 , – alumīnijs, magnijs, berilijs.

viela 1. ķīm. Matērijas veids, kurā matērijai ir miera masa. V-as n e z ū d a m ī b a s l i k u m s – viens no dabas pamatlukumiem, kas nosaka, ka dabas procesos v. nezūd un nerodas klāt no jauna, tikai maina savu vietu vai veidu (atklājis A. L. Lavuazjē). **2. tehn.** Jēdziens, ko lieto sarežģītos terminos, lai apzīmētu materiālu, kam piemīt raksturīga īpašība vai īpašību komplekss (piem., atkrāsotājiela, cementējoša v., gaissausa v., kristāliska v., virsmaktīva v. u. c.).

vielas blīvums fiz. Sk. blīvums

vielmaiņa, metabolisms biol. Dzīvajos organismos norisošas vielu bioķīmiskās pārvērtības.

vienādība mat. 1. Formula $A=B$, kuras kreisā puse A un labā puse B ir *izteiksmes*. **2.** Bīnāra attiecība (ekvivalence), kas izsaka matemātisko objektu identitāti (piem., figūru kongruenci).

vienādkāji (Isopoda) biol. Augstāko vēžu kārtā; tipiskākie pārstāvji ir grēvji (*Mesidothea entomon*), ūdensmērītāji, mitrenes u. c.

vienādojums mat. Vienādība, kas satur mainīgos (nezināmos) lielumus un ir pareiza tikai atsevišķām to vērtībām (v-a saknēm vai atrisinājumiem). **Algebrisk v.** – vienādojums $f(x)=0$, kur $f(x)$ – n-tās pakāpes polinoms ($n=1, 2, \dots$). **Bikvadrātvienādojums** $ax^2+bx+c=0$. **Binomināls v.** – vienādojums $ax^n+b=0$. **Diferenciālvienādojums** – funkcionālvienādojums, kas reizē ar nezināmo funkciju satur tās atvasinājumus. **Funkcionālvienādojums** – v., kas satur nezināmu funkciju (no noteiktas funkciju klases). **Integrālvienādojums** – v., kurā nezināmā funkcija atrodas zem integrāļa zīmes. **Kubvienādojums** – algebrisk v., kam $n=3$. **Kvadrātvienādojums** – algebrisk v., kam $n=2$ (t. i., kreisā puse ir kvadrātrinoms). **Lineārs v.** – vienādojums $f(x_1, \dots, x_n)=0$, kur f – lineāra funkcija. Parasti aplūko lineāru v-u sistēmas. **Trigonometrisk v.** – v., kas satur trigonometriskās funkcijas.

viendīgļlapji (Monocotyledoneae) biol. Zied-

augu klase; dīglim ir viena dīgļlapa, kas bieži ir pārveidota par sūcējorgānu barības vielu uzņemšanai no *endosperma*.

viengadīgās puķes dārzk. Krāšņumaugi, kas vienā veģetācijas periodā iziet visas attīstības stadijas no sēklas dīgšanas līdz atražotām sēklām.

viengadīgi augi biol. Lakstaugi, kuru dzīves cikls ilgst vienu *veģetācijas periodu*, tie dīgst pavasarī vai vasarā un rudenī pēc sēklu nogatavošanās iet bojā.

viengulamā gulta mēb. Gulta vienam cilvēkam. **vienkadra mehānisms** [viens + fr. *cadre* ietvars, ierāmējums; gr. *mēchanē* darbarīks, ierīce] **kino, tel.** Mehānisms, kas ļauj *eksponēt* filmu kadru pa kadram, tā padarot iespējamu *animācijas* kino.

vienkāršās kristalogrāfiskās formas krist. Figūras, kas sastāv no vienādām skaldnēm, piem., kubs, oktaedrs, diedrs, monoedrs u. c.

vienkārtais patents tekst. Sk. adjūma pinums

vienkārtais puspateints tekst. Sk. adjūma pinums

vienmājas augi, vienmājnieki biol. Augi, kam vīrišķie un sievišķie ziedi vai vīrišķie un sievišķie dzimumvairošanās orgāni atrodas uz viena un tā paša auga.

vienmājnieki biol. → **vienmājas augi**

vienrocis Rokas zāģis ar vienu rokturi (nevēl. fuksītis).

viensēta lauks. Vēsturiski izveidojies zemnieku apmetņu pamattips Latvijā – individuāla zemnieku saimniecība atstatu no citām tuvākajām saimniecībām.

viensliedes ceļš tehn. Piekārce/š ar vienu sliedi, pa kuru pārvietojas vagoni vai ratiņi ar piekari. **Piekarināms v. c.** – v. c., pa kuru ritošais sastāvs pārvietojas zem sliedes. **Uzkarināms jeb virssliedes ceļš** – v. c., pa kuru ritošais sastāvs pārvietojas virs sliedes.

viensūņi (Protozoa) biol. Bezmugurkaulnieku tips; patstāvīgi eksistējoši viensūnas organismi.

vienvirziena mikrofonis [gr. *mikros* mazs + *phōnē* skaņa] **kino, tel.** Mikrofonis, kas uztver tikai no kāda noteikta virziena nākošu skaņu.

viesulis met. Gaisa masu spēcīga virpuļveida kustība ap izteiktu vertikālu asi, parasti veidojas zema spiediena apgabalā malā, auksto

un silto gaisa masu saskares joslā. Sk. arī *virpuļviesulis*.

viesuļvētra *met.* Ārkārtīgi spēcīga, postoša virpuļkustības vētra.

vieta *inf.* Datoru tīklam pievienots dators, kas nodrošina attālas *pieejas* iespējas, izmantojot, piem., *protokolu FTP*. *Datņu pārsūtīšanas protokola v.* – tīkla Internet *resursdators*, kurā izvietoti *arhīvi* un kurā instalēts datņu pārsūtīšanas protokols. *Tīmekļa v.* – *timekli WWW* – datoru sistēma, kas izpilda *Web servera funkcijas* un ļauj strādāt ar *timekli WWW* atrodamajiem dokumentiem. *V-ulicence* – *programmatūras izplatītāja* un *pircēja* juridiska vienošanās, kas nosaka kopiju skaitu, kuras pircējs var izmantot iekšējai lietošanai.

vietas leņķis *aeron.* Vertikāls leņķis starp novērotāja atrašanās vietas horizontālo plakni un gaisakuģa virzienu.

vietējais laiks *astr.* Kādas noteiktas vietas *vidējais Saules laiks*, kas atkarīgs no vietas ģeogrāfiskā garuma. *Pusdienu* ($12^h 00^m 00^s$) pēc v. l-a ir tad, kad vidējā Saule (sk. *diennakts*) atrodas augšējā *kulminācijā*. Divu zemeslodes punktu v-o l-u starpība ir vienāda ar šo punktu ģeogrāfisko garumu starpību. Agrāk v-o l-u lietoja sadzīvē, ar 19. gs. beigām to sāka aizstāt ar *josu laiku*.

vietējais (lokālais) paātrinājums Sk. *paātrinājums*

vietējs Tāds, kas ir raksturīgs kādai noteiktai vietai, teritorijai; tāds, kas ir saistīts ar kādu vietu, teritoriju.

vietiene *ģeogr.* Lokālo īpašību ziņā atšķirīgs ģeogrāfiskais komplekss; plašākas teritorijas daļa, ko veido noteiktas izcelsmes reljefa mezoformu kopums.

vietkarte *dz.* Braukšanas dokuments vilcienā, kas dod pasažierim tiesības ieņemt noteiktu numurētu vietu guļamvagonā.

vietpālis būv. Pālis, ko būvē, iestrādājot betona masu gruntī iepriekš ierīkotā caurumā.

vīgas *ģeogr.* Starpvaļņu (starpkangaru) pārpurvotās ieplakas *Sliteres rezervātā*, kur dominē zāļu purvi, retāk sūnu un pārejas purvi. Pavasaros un rudenos, kad ir palielināts mitruma daudzums, v. pārvēršas par garenstieptiem sezonāliem ezeriem.

vijas (*Cuscuta*) *biol.* Viju dzimtas ģints – parazitiski viengadīgi augi bez saknēm un zaļām lapām. Eiropas vija parazitē uz nātēm, apiņiem, kaņepēm, upenēm, vīkiem, mārslu vija – uz āboliņiem, liniem, tīruma vija – uz tauriņziežiem, bietēm, burkāniem, linu vija – uz liniem un to nezālēm.

vilce, vilcējspēks *tehn.* Dzinēja radīts spēks, kas izraisa kustību; mēra *ņūtonos*. *Aprēķina v. dz.* – v-es ritošā sastāva v., kas attīstās, braucot ar aprēķina ātrumu. *Taņģenciālā v. dz.* – v., kas v-es ritošā sastāvā pieliek pie dzenošo riteņu lokiem.

vilcējautomobilis *transp.* Specializēts automobilis ar sakabes iekārtu, pneimatiskās bremžu sistēmas un elektroiekārtas izvadiem piekabes vai puspiekabes pievienošanai.

vilcējietaise *materiālt.* Piedziņas ķēdes galējā ietaise virzes izpildelementa pārvietošanai.

vilcējs lauks. *tehn.* Spēkrati piekabju, puspiekabju vai mašīnu vilkšanai; v. kopā ar piekabi vai puspiekabi veido *autovilcienu* vai traktorvilcienu.

vilcējspēks *tehn.* → *vilce*

vilcējspole *kino, tel.* Kustīga *kameras* vai *projektoru* mehānisma daļa, kuras zobi, iekļūstot filmas perforācijā, virza filmu.

vilces apakšstacija *dz.* Elektrotehnisko iekārtu komplekss, kas elektrificētajās līdzstrāvas dzelzceļa līnijās pazemina pievadītās trīsfāžu strāvas spriegumu un pārveido to līdzstrāvā.

vilces raksturlikne *dz.* *Vilces ritošā sastāva* vilcējspēka un kustības ātruma sakarība dažādos vilces motora darba režīmos, tiek dota diagrammas vai tabulas veidā.

vilces ritošais sastāvs *dz.* Pašgājējs *ritošais sastāvs*, kas aprīkots ar enerģētiskām iekārtām vilcējspēka radīšanai (lokomotīves, motorvagoni, motorvilcēji, drezinas).

vilces spēks lauks. Mehāniskais spēks, kāds zīrgam jāpieliek piekabes, ratu u. c. lauksaimniecības darba rīku pārvietošanai. *Normālā v. s.* – visekonomiskākais v. s-a lielums, kas atbilst 13–15% zirga dzīvmasas. *Papild v. s.* – v. s., kas nepieciešams, zīrgam ejot pret kalnu; proporcionāls piekabes masai un kāpuma leņķa sinusam.

vilciens *dz.* Saformēts un sakabināts vagonu sastāvs ar vienu vai vairākām lokomotīvēm.

vēm vai motorvagoniem, arī lokomotive, motorvagonu, automotrisa vai no sliežu ceļa nenņemama drezīna, ko aizlaiž ceļa posmā. **Ārpuskārtas v.** – v. īpašam gadījumam normālas kustības atjaunošanai un ugunsgrēku dzēšanai (ugunsdzēsēju un palīdzības v., sniegtiris, atsevišķa lokomotive, automotrisa un nenņemama drezīna). **Caurbraucošais v.** – kārtējais kravas v., kas brauc bez kravas pārkārtošanas cauri vismaz vienai iecirkņa vai šķirošanas stacijai. **Garsastāva v.** – v., kura garums pārsniedz v-u kustības grafikā noteikto garuma normu. **Iecirkņa v.** – kārtējais kravas v., kas brauc bez kravu pārstrādes no vienas iecirkņa vai šķirošanas stacijas līdz otrai. **Izvedējvilciens** – kārtējais kravas v., kas izved vagonus no mezgla šķirošanas stacijas uz iecirkņa starpstacijām un kravu stacijām. **Kārtējais v.** – v., kas kursē pēc apstiprināta v-u kustības grafika. **Ļažu v.** – kravas v., kurā ir vairāk nekā 10 vagonu ar cilvēkiem. **Paaugstinātais v.** – kravas v. ar vienu vai vairākām darbīgām lokomotīvēm, kura masa pārsniedz 6000 t. **Pagarināts v.** – pasažieru v., kura sastāvā ir 20 vai vairāk vagonu. **Palielinātais garuma v.** – kravas v., kura garums pārsniedz 350 asis. **Pārvaides v.** – kārtējais kravas v., kas paredzēts vagonu nosūtīšanai no vienas mezgla stacijas uz citu un tiek apkalpots ar speciāli izdalītām lokomotīvēm. **Pasažieru v.** – v. pasažieru, pasta un bagāžas pārvadājumiem, kura sastāvā ir pasažieru, pasta un bagāžas vagoni. **Piepiļētais v.** – kārtējais pasažieru v., kura braukšanas maršruts ir līdz 150 km. **Saimniecības v.** – kravas v., kas apkalpo paša dzelzceļa vajadzības (balasta, sliežu, gulšņu u. c. pārvadājumiem). **Savācējvilciens** – kārtējais kravas v., kas savāc vagonus no pieklāves iecirknī esošajām starpstacijām un kravu stacijām un nogādā tos šķirošanas stacijā. **Savienots v.** – v., kas izveidots, sakabinot divus vai vairākus v-us ar darbīgām lokomotīvēm v-a galvā. **Smagšv.** – kravas v., kura masa par 100 un vairāk tonnām pārsniedz noteiktai lokomotivei šim iecirknim pare-

dzēto masas normu. **Tālsatiksme v.** – kārtējais pasažieru v., kura braukšanas maršruts pārsniedz 700 km. **Vietējais v.** – kārtējais pasažieru v., kura braukšanas maršruts ir 150–700 km. **Va indekss** – īpašs kravas v-a kods, kas sastāv no 10 cipariem: pirmie četri ir formēšanas stacijas vienotā tīkla šifrs, nākamie divi cipari – šai stacijā saformētā sastāva kārtas numurs, pēdējie četri – adresārstacijas šifrs. **Va numurs** – skaitlis, ar ko apzīmē katru v-u atkarībā no v-a kategorijas, kursēšanas perioda un kustības virziena.

vilcienu kustības grafiks dz. Dzelzceļa ekspluatācijas un darba organizācijas pamatdokuments visām struktūrvienībām, grafisks vilcienu virzības attēls, kurā vilcienu gaitu attēlo ar punkta kustību koordinātu sistēmā – diennakts laiks un nobrauktais ceļš.

vīle¹ apg. Divu vai vairāku šuvekļa kārtu savienojums ar šuvi vai ar vairākām šuvēm; ir savienojumu, malu un apdares vīles. Savienojumu vīles ir sašuvumvīles, nošuvumvīles, uzlikumvīles, sadurvīles, slēgvīles, apvērsuma dubultvīles; malu vīles – apmalojumvīles, nolocijumvīles, apvērsumvīles; apdares vīles – ieločvīles, zeimējumvīles (zeimes), reljefvīles, iemalojumvīles.

vīle² Virsmas apstrādes instruments; sastāv no dažāda šķērsgriezuma un garuma rūdītiem tērauda stiepiem vai sloksnēm, kuru darbdaļā ir izveidoti zobi.

vilkme tehn. → **vilce**

vilcesspēja aeron. Skaitlis, kas raksturo dzinēju kopējās vilces attiecību pret lidaparāta masu; no v-as atkarīgs maksimālais ātrums, augstuma uzņemšanas laiks, maksimālais lidojuma augstums, ieskrējiena garums un manevrēšanas spējas.

vilkšana 1. materiālt. Spiedapstrādes veids stieņu izgatavošanai – apaļu vai fasonprofila sagatavi aukstā stāvoklī izvelk caur spraugu, kuras šķērsgriezums ir mazāks par sagataves šķērsgriezumu; v-as procesā metāls plastiski deformējas un uzkalidnās; tā plastiskumu var atjaunot ar atkvēlināšanu. **2. inf.** Attēla segmenta vai cita izvēlēta objekta pārvietošana pa displeja ekrānu, izmantojot **peli**. V-u izdara, norādot izvēlēto objektu,

nospiežot peles *pogu* un pārvietojot peli vajadzīgajā virzienā. Atlaižot peles pogu, fiksē jauno objekta novietojumu.

vilna 1. lopk. Aitu, kazu, kamieļu, trušu u. c. dzīvnieku apmatojums, ko izmanto par dabisko izejvielu tekstilrūpniecībā. Dabiskais v-as garums – v-as garums, ko mēra, neiztaisnojot v-as šķipsnas vilņojumu. Īstais v-as garums – atsevišķu v-as matiņu garums, ko mēra, iztaisnojot matiņa vilņojumu, bet matiņu neizstiepjot. Nevienveida v. – v., kas sastāv no dažāda veida matiņiem. Tīra v. – no mehāniskiem maisījumiem attīrīta un izmazgāta v. Tīras v-as iznākums – mazgātas tīras vilnas attiecība pret nemazgātu v-u. Vienveida v. – v., kas sastāv no viena veida matiņiem. V-as cīrpums – v-as matiņu sakopojums, ko nocērp no aitas vienā gabalā. V-as defekti – v-as kvalitātes rādītāju neatbilstība standarta prasībām. V-as elastība – v-as matiņu spēja pēc to izstiepšanas vai saspiešanas ieņemt sākuma stāvokli. V-as smalkums – mikronos izteikts v-as matiņa diametrs. V-as spīdums – v-as spēja atstarot gaismu. V-as stiepjamība – v-as matiņu spēja pagarināties, ja tos stiepj. V-as stiprums – v-as matiņu spēja pretoties pārraušanai. V-as velšānās – v-as īpašība noteiktā temperatūrā un mitrumā savēties blīvā masā – *tūbā*. **2. tekst.** Dažādu dzīvnieku apmatojums un to nocērpot iegūtā v-as šķiedra; tekstilrūpniecībā izmanto galvenokārt aitu v-u (95–97%), kazu v-u (2–3%) un kamieļu v-u (1–2%). Akota v-as šķiedra – gandrīz taisna, rupja šķiedra, kuras šķēsgriezumā ir trīs slāņi – zvīņu, korteksa un serdenes slānis. Pārejas v-as šķiedras – šķiedras, kuru šķēsgriezumā vietām izveidojies trešais slānis – serdene. Pūku v-as (dūnvilnas) šķiedras – vissmalkākās, mīkstākās, stiprākās šķiedras, cirtainas šķiedras, kuru šķēsgriezumā var izdalīt divus slāņus – zvīņu un korteksa slāni. Pusrupjā v. – v. ar pūku, pārejas un akota šķiedrām, kuru smalkums 34–40 μm, garums 50–200 mm; lieto zemākas kvalitātes trikotāžas izstrādājumu un audumu ra-

žošanai. Pussmalkā v. – v. ar rupjākām pūku šķiedrām un pārejas šķiedrām, smalkums – 25–35 μm, garums 40–150 mm; lieto smalkiem trikotāžas izstrādājumiem un smalku uzvalku un kleitu audumu ražošanai. Rupjā v. – v. ar pūku, pārejas, akotu *mirušā* mata šķiedrām, smalkums 40–67 μm, garums 10–250 mm, viszemākās kvalitātes vilna. Smalkvilna – 30–80 mm garas vienmērīgas, smalkas, cirtainas pūku šķiedras (diametrs 14–25 μm), ko lieto labas kvalitātes trikotāžas izstrādājumu un audumu ražošanai; vislabāko smalkvilnu iegūst no merīnaitām (merīnvilna). Sk. arī *mirušais mats*, *plūčvilna*.

vilnas matiņš lopk. Ādas veidojums, kas sastāv no olbaltumvielu savienojuma – keratīna. V. m-akorķa kārta – v. m-u pamatmasa, kas sastāv no garām atspolveida šūnām. V. m-sakne – v. m-a stiebra daļa, kas atrodas ādā. V. m-a serdes kārta – v. m-a centrālā daļa, kas sastāv no pārragotām, savā starpā irdeni sakārtotām šūnām, starp kurām ir gaiss. Serdes kārta ir *akotmatiem*, *mirušajiem matiem* un dažreiz arī pārejas v. m-iem. V. m-a sīpoliņš – v. m-a bumbiervēda paplašinājums, matiņa augošā daļa. V. m-a stiebrs – v. m-a daļa virs ādas. V. m-a zvīņu kārta – v. m-a ārējā kārta, kas sastāv no plānām, pārragotām zvīņveida šūnām.

vilnas vilņojums lopk. Vilnas matiņa novirzīšanās no iedomātas centrālās ass. Augsts v. – v. v., kurā matiņa loka augstums ir lielāks par loka pamata garumu. Cilpveida v. – v. v., kas pēc izskata līdzīgs no adījuma izārdītam diegam. Lēzens v. – v. v., kura loka augstums ir mazāks nekā loka pamata garums. Normāls v. – v. v. ar vienmērīgu pusloka formu.

vilnsega lopk. Visa vienā reizē nocirptā vienas aitas vilna. Slēgtā v. – v., kurā visi matiņi beidzas vienā līmenī, veidojot līdzenu virsmu. Valējā v. – v., kuras virspusē daļa matiņu veido šķipsnas.

vilņa cugs [v. *Zug* gājiens, vilciens] fiz. Kohērenta starojuma vilņa nogrieznis, kura garums ir ierobežots.

vilņa fronte *el.* Elektromagnētiskā v. f. – virsma, kuras punktos *elektriskā* un *magnētiskā* lauka intensitāšu vektoru fāze ir nemainīga.

vilņa garums *el.* Elektromagnētiskā v. g. – attālums starp divām tuvākajām *vilņu frontēm* vai attālums, ko vilnis noskrien viena perioda laikā.

vilņaplāns *aeron.* Trīsdimensiju ķermenis, kam cēlējspēks rodas liela ātruma triecienvilņa iedarbības rezultātā aizvēja pusē.

vilņi 1. *jūrn.* Ūdenstilpju un ūdensteču ūdens svārstības, ko rada plūdmaiņas, vējš, atmosfēras spiediena maiņas, zemestrīces, zemūdens vulkānu izvirdumi, kuģu pārvietošanās. V-us var raksturot pēc augstuma, garuma, pārvietošanās ātruma un izcelšanās. *B a n g a s v., b a n g v i l ņ i* – vēja radīti v., kas sairst pret lēzenu krastu; var sasniegt 5–12 m augstumu. *K u ģ a ķ ī l a v.* – ūdenslīmeņa svārstības, kas rodas, kuģim pārvietojoties. *P a i s u m a v.* – ūdenslīmeņa svārstības, kas rodas, līmenim paaugstinoties Zemes, Mēness un Saules savstarpējo kustību rezultātā. *P a s ā t u v.* – ūdenslīmeņa svārstības, kas rodas noturīgu vēju darbībā. *S e i s m i s k i e v.* – ūdenslīmeņa svārstības, ko rada zemestrīces un vulkānu izvirdumi. *V ē t r a s v.* – ūdenslīmeņa svārstības, ko izraisa ilgstošs vējš ar ātrumu 20–24 m/s, t. i., ap 9 ballēm pēc Boforta skalas. *Sk. arī vējvilņi.* 2. *fiz.* Perturbācijas izplatīšanās vidē, vienlaikus pārnēsot enerģiju. 3. *fiz.* Periodisku vai gandrīz periodisku kustību izplatīšanās vispārējā gaisa pārnēsē. V. veidojas uz divu gaisa slāņu robežas, kuri virzās ar dažādu ātrumu un kuriem ir dažāds blīvums un temperatūra. 4. *el.* *E l e k t r o m a g n ē t i s k i e v.* – laikā mainīga elektromagnētiskā lauka izplatīšanās telpā vai vidē; atkarīga no vides elektriskās un magnētiskās caurlaidības; vakuumā elektromagnētiskā lauka izplatīšanās ātrums ir tuvs gaismas ātrumam – 300 000 km/s.

vilņlauzis Hidrotehniska būve krasta aizsardzībai pret vilņiem – vilņu augstuma samazināšanai akvatorijās (norobežotājvilņlauži – akmeņu u. c. materiālu krāvumi un būves)

un krastu aizsargāšanai pret izskalošanu (zemūdens sliekšņi, peldoši balķi, plosti, pontoni).

vilņmērs *jūrn.* Optisks aparāts jūras vilņu augstuma, garuma, perioda, pārvietošanās ātruma un virziena noteikšanai.

vilņošanās pašrakstītājs *jūrn.* Aparāts, kas pie raksta vilņu profilus, pēc kuriem nosaka vilņu augstumu, ātrumu un periodiskumu.

vilņu funkcija *fiz.* Kompleksa funkcija, kas figurē Šrēdingerā vienādojumā un raksturo daļiņas īpašības kvantu mehānikā. Fizikālā jēga ir vilņu *funkcijas moduļa* kvadrātam, kas raksturo varbūtības blīvumu noteiktām daļiņas īpašībām, piem., ja v. f. ir atkarīga no daļiņas telpas koordinātām, tad tā raksturo varbūtības blīvumu daļiņai atrasties noteiktā telpas punktā.

vilņu krīze *aeron.* Ķermeņa applūsmas pāreja no zemskāņas ātruma uz vietējo virsskāņas ātrumu, kā rezultātā rodas blīvējuma lēcieni un ievērojami palielinās gaisa pretestība.

vilņu pretestība 1. *fiz.* Akustikā – attiecība starp skaņas spiedienu un vides daļiņu svārstīšanās ātrumu. 2. *fiz.* Hidroaeromehānikā – pretestība, kas rodas, ja gāzes ātruma attiecība pret ķermeni pārsniedz skaņas ātrumu šai gāzē un ir *triecienvilņa* ierosināšanai patērētās enerģijas daudzums. 3. *el., elektron.* Kompleksās elektriskā un magnētiskā lauka intensitātes attiecība elektromagnētiskajam šķērsvilnim vidē. 4. *el.* Viens no pārvades līnijas parametriem. Gaisvadu līnijām v. p. ir ap 500 Ω, kabeļlīnijām – 50 Ω.

vilņvads *elektron.* Metāla caurule vai dielektrisks stienis, pa kuru izplatās elektromagnētiskie vilņi.

vimpelis [hol. *wimpel*] *jūrn.* Šaurs, garš karogs ar kuģa kompānijas emblēmu.

vinilacetāts *ķīm.* Monomērs vairāku polimēru ražošanai $\text{CH}_2=\text{CH}-\text{O}-\text{CO}-\text{CH}_3$.

vinilhlorīds [v. *Vinylchlorid* < lat. *vinum* vīns + gr. *hylē* viela + *Chlorid* hlorīds] *ķīm.* Monomērs polimēru ražošanai $\text{CH}_2=\text{CH}-\text{Cl}$.

vinilplasts *ķīm.* Stings termoplastisks polimērmateriāls, ko gatavo no neplastificēta *polivinilhlorīda*; lieto par konstrukcijmateriālu,

kā arī celtniecības profilu, cauruļu un iesaiņojuma materiālu ražošanai.

vinākmenis *ķīm.* Kālija hidroģēntartrāts; lieto par kodinātāju, krāsojot audumus.

vinča [a. *vinch*] *tehn.* → **tītava**

vīns *pārt.* Alkoholisks dzēriens, ko iegūst, raudzējot augļu, vīnogu vai citu ogu sulas vai to sasmalcinātu masu. **Aromatizētie vīni** – vermuts u. c. vīni, kuru ražošanā izmanto aromātvielu un garšvielu piedevas (augu ekstraktus, muskatriekstus, kanēli, krustnagliņas u. c.). **Deserta vīni** – tokajiešu tipa vīni, kagors, malaga, saldie portvīni un muskati, ko gatavo, neļaujot vīnogu (arī citu ogu un dažu augļu) sulai pilnīgi norūgt un pieliekot tai cukuru; raksturīgs liels alkohola procents (13% un vairāk). **Dzirkstošie vīni** – dabiskā ceļā ar oglekļa dioksīdu piesātināti vīni (šampanietis u. c.), ko ražo no sausajiem vīniem, ar cukura un rauga piedevu ierosinot atkārtotu rūgšanu. **Pussaldie vīni** – vīni, kas satur 10–13% alkohola un 3–5 g/100 ml cukura. **Sausie vīni** – vīni, kuros viss cukurs pārraudzēts – rislingi, Bordo, Burgundas u. c. vīni. **Stiprinātie vīni** – portvīni, madeira, heress u. c., kam pēc saisināta raudzēšanas laika pievieno vīna destilātu.

vīraks [v. *Weihrauch*] Smaržīgi sveķi kvēpināšanai.

viras būv. Kustīga savienojuma detaļa (logu, durvju u. c.) **vērtņu** piestiprināšanai. Pēc konstrukcijas ir noceļamās un iekaltās v.

virāža [fr. *virage*] 1. *aeron.* Pilotāžas figūra – gaisakuģa pagrieziens par 360° horizontālajā plaknē ar pastāvīgu vai mainīgu rādiusu un sānsveri. 2. c. Ceļa **klātnes** veidojums ceļa līkumā – vienpusējs slīpums liekuma centra virzienā, lai atvieglotu automobiļu vadīšanu un samazinātu sānslīdes iespēju. 3. *fotogr.* Ķīmiskais šķīdums **fototēlā tonēšanai**.

viras laistītājs lauks. tehn. Uz traktorpiekabes vai automobiļa uzmontēta cisterna vircas, arī citu šķidrumu iesūkņēšanai, transportēšanai un izkliešanās uz lauka. V. l. a galvenās daļas ir cisterna, izlaistītājierīce, sūcējaģistrāle un spiedienģistrāle.

virgācija [lat. *virga* zars] *ģeol.* Kalnu grēdu vai kroku zarošanās.

virilisms [lat. *virilis* vīrišķs] *med.* Virieša sekundāro dzimum pazīmju parādīšanās sievietei.

virkne *mat.* Naturāla argumenta funkcija ($a_1, a_2, \dots, a_n, \dots$) ar vērtībām no kāda skaitļu apgabala vai patvaļīgas kopas. **Augoša v.** – reālu skaitļu v., kurai $a_n \leq a_{n+1}$. **Dilstošā v.** – reālu skaitļu v., kurai $a_n \geq a_{n+1}$. **Diverģenta v.** – v., kurai neeksistē robeža. **Ierobežotā v.** – v., kurai eksistē tāds skaitlis c , ka $|a_n| < c$ visiem n . **Konverģenta v.** – v., kurai eksistē robeža, kad n neierobežoti aug ($n \rightarrow \infty$). **Monotona v.** – augoša vai dilstoša v. **Rekurenta v.** – skaitļu virkne $a_1, a_2, \dots, a_n, \dots$, kuras katru locekli var izteikt ar iepriekšējiem: $a_n = F(a_{n-1}, \dots, a_{n-k}; n)$. Sk., piem., **Fibonači skaitļi**.

virpa materiālt. Darbmašīna rotācijas ķermeņu apstrādei – virpošanai, urbšanai, vītnes griešanai; galvenās izpildietāises ir darbvārpsta rotācijas kustības piešķiršanai apstrādājamam ķermenim un suports instrumenta virzes pārvietošanai. **Aizmugurēšāna v.** – specializēta v. frēzes zobu spirālveida formas mugurvirsmu apstrādei. **Karusēlvirpa** – v. īsu, liela diametra ķermeņu apstrādei ar rotācijas griešanas kustību ap vertikālu asi. **Kopēšāna v.** – ar kopēšanas mehānismu apgādāta v. profilvirpošanai. **Revolvērvirpa** – v. ar instrumentu magazīnu – **revolvergalvu**. **Universālā v.**, vītņgriešanas v. – v. ar plašiem griešanas ātruma, padeves un apstrādājamo ķermeņu izmēru diapazoniem.

virpošana materiālt. Rotācijas ķermeņu apstrāde ar **griezni**; griešanas kustība ir apstrādājamā ķermeņa rotācija, padeve ir griežņa virzes kustība. **Apvirpošana** – ārējo virsmu apstrāde virpojot. **Fasonvirpošana** – salikta profila virsmu apstrāde ar atbilstošas formas griežņa griežējasmēni. **Izvirpošana** – iekšējo virsmu apstrāde virpojot. **Profilvirpošana** – salikta profila virsmu apstrāde ar griezni, kuru pārvieto pa virsmas profilam atbilstošu trajektoriju. **Zobu v.** – zobu apstrāde ar speciālu zobratveida instrumentu – **zobtēsi**, imitējot divu

cilindrisku skrūvratu sazobi; griešanas kustība realizējas novelšanas procesā, divu cilindrisku skrūvratu sazobē esošām zobu virsmām slidot vienai pa otru.

virpotāji (*Rotatoria*) *biol.* Veltņtārpu klase. Sīki brīvdzīvojoši tārpi saldūdeņos, augsnē, sūnās; vairākums plēsīgi.

virpulis *fiz.* Šķidrums vai gāzes kustības veids, kad šķidrums vai gāzes daļiņas pārvietojas pa spirāli; mazas jaudas v-ļi turbulentā plūsmā ir vienmēr. Lieljaudas v-ļi (*virpuļviesuļi*) var būt ļoti postoši. **B r i v a i s** v. – v., kura stāvoklī nosaka ātruma lauka sadalījums. **P i e s a i s t i t a i s** v. – v., kurā stāvoklis ir fiksēts attiecībā pret applūstamo ķermeni.

virpuļstrāva *el.* Laikā mainīga, magnētiskā lauka inducēta, elektrodzinējspēka radīta strāva elektrību vadošā vidē.

virpuļsūkņi *tehn.* Turbomašīna, kas no centrālās sūkņa atšķiras ar darbības principu un pašsūcē spēju; galvenā daļa ir ripveida skrejrats ar lāpstiņām un horizontālu asi; lieto nelielās ūdensapgādes iekārtās, ugunsdzēsībā u. tml. (kur vajadzīga pašsūcē).

virpuļviesulis *met.* Spēcīgs, postošs piltuvveidīgs vai stabveida atmosfēras virpulis, kas veidojas no gubu lietusmākoņa līdz zemes vai ūdens virsmai un iesūc dažādus priekšmetus un ūdeni; tornado, smerčs.

viršāda, epiderma *ā. apstr.* Ļoti plāns jēlādas virsējais slānis, ko, jēlādu sagatavojot, nokasa nost.

viršājs *biol.* Fitocenoze, kurā dominē sila virsis.

virsaugs lauks. Lauksaimniecības kultūra, ko audzē vienā platībā ar *apakšaugu* un novāc pilngatavībā, dažreiz (ja apakšaug stipri nomākts) – agrāk. Piemērotākie v-i ir intensīvas, agrīnas, īsstiebrainas, veldres izturīgas miežu šķirnes, retāk cita labība. V-u sēj reti, attālās rindās; ierobežo mēslojumu.

virsaugstums *mež. Sk.* audze

virsbūve *aut.* Automašīna daļa vadītājam, pasažieriem, kravai vai speciālas iekārtas ievietošanai.

virsdrebes, virsgērbi *apg.* Gērbi, kas veido sadzīves *apgērba* galveno kārtu, kuru valkā virs *apakšveļas* galvenokārt iekšējās vai tām līdzīgas āra laikapstākļos un zem *ārdrēbēm*, kad tās ir nepieciešamas. **P a v e l-**

k a m ā s v. – v., virs kurām parasti valkā citas v., piem., zemsvārku virskrekls. **V i r s v e l k a m ā s** v. – v., ko parasti valkā virs pavelkamajām v-ēm, piem., *žakete, kostīmjaka*.

virsgērbi *apg.* → **virsdrebes**

virsjaka *apg.* *Virsdreību jaka*.

virskārtas nostiprināšana *materiālt.* Tehnoloģiski paņēmieni (virskārtas plastiskā deformācija, virskārtas rūdīšana), ar kuriem palielina virskārtas cietību, stiprību, nodilumizturību, saglabājot detaļas serdes daļā lielu stiprību, pretošanās spēju triecieniem.

virskrekls *apg.* *Virsdreību krekls*.

virslaide *apg.* Gatavā *gērba* virsmu raksturojoša kontrolizmēra L_i un to noteicošā *tipfigūras lielummēra* vai indivīda attiecīgā *somatomēra* M_i mērgarumu starpība $V_i = (L_i - M_i)$ vai (retāk) tās relatīvā izteiksme $V_i = 100 \cdot V_i / M_i$ procentos.

virisma 1. mat. Kustīgas līnijas veidota punktu kopa. Sk. arī *cilindrs, kvadrīka*. **A l g e b r i s** **k a v.** – v., kuras vienādojums ir $F(x, y, z) = 0$ (F – polinoms ar reāliem koeficientiem). **I z l i e k t a v.** – v., kuras katrā punktā eksistē plakne (atbalstplakne), no kuras visa v. atrodas vienā pusē. **R o t ā c i j a s** v. – v., ko iegūst, ja plaknes līnija (veidule) rotē ap asi, kas atrodas tai pašā plaknē (piem., taisns riņķa cilindrs, sfēra). **2. materiālt.** Robeža, kas cietu ķermeni atdala no apkārtējās vides jeb ķermeņa robežpunktu kopa. **A p s t r ā d ā j a m ā** v. – apstrādē ņemamā materiāla v. **A p s t r ā d ā t ā** v. – apstrādē izveidotā v. **G r i e š a n a s** v. – pārejas v. starp apstrādājamo un apstrādāto v-u, ko apstrādē veido griezējinstrumenta galvenais asmens.

3. st. Detaļas konstrukcija, ko veido cilindrisku, plakanu, konisku, evolventu u. c. v-u kopums. **N o m i n ā l ā** v. – rasējumā uzrādītā v., kurai nav izmēra un formas novirzes. **P i e g u l o š ā** v. – v., kas saskaras ar reālu v-u ārpus materiāla un ir novietota tā, lai attālums no reālās v-as līdz pieguļošās v-as punktiem būtu vismazākais. **R e ā l ā** v. – noteiktas detaļas v., kas veidojusies apstrādes procesā vai mainījusies ekspluatācijā un kuras izmēri nav noteikti ar pieļaujamo kļūdu. **V-as** **n e g l u d u m s** – atkārtoti

nelīdzenumi uz detaļas v-as ar relatīvi mazu soli bāzes garuma robežās. 4. *tehnol.* Robeža starp fāzēm. A k t ī v ā v. – v., uz kuras norisinās apskatāmie fizikālie un ķīmiskie procesi. E k v i p o t e n c i ā l a v. *el.* – v. *elektriskajā laukā*, ko veido punkti ar viennādu *elektrisko potenciālu*. Ī p a t n ē j ā (pulveru) v. – dispersās fāzes summārā v. attiecībā pret tās masu. S i l t u m a p m a i ņ a s v. – v., ar kuras starpniecību notiek *siltumpāre*. S t a r p f ā ž u v. – fāžu saskāres v. daudzfāžu sistēmās.

virmaktīvas vielas *ķīm.* Vielas, kuru molekulas plānā slānī spēj koncentrēties uz fāžu robežvirsmām un samazina to brīvo enerģiju (*virsmas spraigumu*). Lieto mazgāšanas līdzekļu, antistatisku vielu, ugunsdzēsības līdzekļu u. c. ražošanā.

virsmas parādības *ķīm.* Parādības (*kohēzija, adhēzija, adsorbcija, desorbcija, slapināšana*), ko izraisa *virsmas enerģija*, virsmas slāni veidojošo daļiņu paaugstinātā ķīmiskā aktivitāte, virsmas slāņa atomārā struktūra un sastāvs.

virsmas spraigums *ķīm.* Darbs, kas jāveic, lai atgriezeniski izveidotu divu fāžu robežvirsmas vienu laukuma vienību. V. s-a ietekmē šķidrums cenšas ieņemt formu (parasti pilienveida), kam ir minimāla virsma.

virsniere (*glandula suprarenalis*) *biol.* Mugurkaulnieku, arī cilvēka iekšējās sekrēcijas dziedzeris.

virsozne *ģeogr.* Atsevišķa kalna, grēdas, kalnu masīva vai paugura augstākais punkts vai augstākā daļa, no kuras uz visām pusēm notiek teritorijas pazemināšanās.

virspamats būvn. Pamatu virszemes daļa, kuras uzdevums ir aizsargāt ēkas sienas u. c. konstrukcijas no grunts mitruma ietekmes, to veido no mitrumizturīgiem un salizturīgiem materiāliem.

virsrakstjosla *inf.* Taisnstūrveida josla loga augšējā daļā, kur norādīts loga vai tajā redzamā dokumenta nosaukums. V-as krāsa norāda, vai logs ir aktīvs.

virsskaņas ātrums *meh.* Ātrums, kas pārsniedz skaņas ātrumu.

virsspiediens *tehn.* → **manometriskais spiediens**

virstopi *fiz.* Periodiskas svārstības, kuru frek-

vences ir svārstību sistēmas (piem., stīgas) pamattona svārstību frekvences daudzkārtņi. Svārstību sistēmās v. veidojas līdzās pamattonim.

virstopu frekvences strāvas terapija *med.* Fizioterapijas veids, kurā izmanto nepārtrauktu vai impulsveida ultraaugstfrekvences elektrisko lauku.

viršūdeņi *ģeol.* Pastāvīgu vai īslaicīgu ūdens tilpju un nokrišņu ūdeņi.

viršvaldu koki *mež.* Kopējo mežaudzes vainagu klāju pāraugušie garākie un resnākie koki ar labi attīstītiem vainagiem; *izcirtumos* atstāj par sēkliniekiem.

viršana *fiz.* → **vārišanās**

virtuālā atmiņa [lat. *virtualis* varbūtējs] Sk. **atmiņa**

virtuālā ķēde [lat. *virtualis* varbūtējs] *inf.* Loģisks savienojums datu pārraides tīklā starp datu avotu un datu saņēmēju, ko fizikāli var realizēt dažādā veidā. V. ķ. pastāv tikai ziņojuma pārraides laikā. K o m u t ē j a m ā v. ķ. – 1) standarta x.25 prasībām atbilstoša v. ķ., ko nepieciešamības gadījumā veido dinamiski; komutējamā v. ķ. ir standartā x.25 paredzētās komutējamās *linijas* ekvivalents; 2) v. ķ., kuras izveidošanu pieprasa ar virtuālu izsaukumu. Komutējamo v-o ķ-i pēc tās izmantošanas likvidē.

virtuālā realitāte [lat. *virtualis* varbūtējs; lat. *realis* priekšmetisks, vielisks] *inf.* Datorā veidota mākslīga trīsdimensiju vide, kas rada realitātes ilūziju. Lai panāktu šo ilūziju, izmanto speciālus stereoskopiska efekta *displejus* (brilles) un palīgierīces manipulācijām ar v-ās r-es objektiem. Sk. arī **ķibertelpa**.

virtuve būvn. Telpa ar plīti galvenokārt ēdiena gatavošanai.

virtuves galdskapis *mēb.* Virtuves skapis ar darba virsmu ēdiena gatavošanai.

virtuves skapis *mēb.* Skapis virtuves un saimniecisko priekšmetu un piederumu glabāšanai.

virulence [lat. *virulentus* indīgs] *med.* Indīgums, mikroorganismu slimības izraisīšanas spēju pakāpe.

vīrusi [lat. *vīrus* inde] *biol.* Šūnu parazīti, bez-šūnu dzīvības formas, kas sastāv no nukle-

īnskābes un olbaltumvielām, infekciju slimību ierosinātāji, kas spēj vairoties tikai dzīvā šūnā.

virusoloģija [vīrusi + gr. *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Bioloģijas zinātne par vīrusiem.

vīruss [lat. *virus* inde] *inf.* *Programma*, kas patvaļīgi pievienojas citām datora programmām un to darba laikā veic dažādas nevēlamas darbības: bojā *datnes*, katalogus un skaitļošanas rezultātus, dzēš vai piesārņo *atmiņu* un citādi traucē datora darbību. Sk. arī *vaccīna*.

virziena koeficients, slīpums *mat.* Koeficients $k = \tan \alpha$ taisnes vienādojumā $y = kx + b$ (α – taisnes leņķis ar x ass pozitīvo virzienu).

virziena kosinusi *mat.* Skaitļi $X/|a| = \cos \alpha$, $Y/|a| = \cos \beta$, $Z/|a| = \cos \gamma$ dotajam telpas vektoram $a = (X, Y, Z)$, kur α , β , γ ir leņķi, ko a veido ar koordinātu asu vienības vektoriem i, j, k .

virzienaukļa būvn. 2–3 mm resna aukla, ko nostiepj, mūrējot būves ārējās rindas.

virzienlata būvn. 120–150 cm gara, taisna no ēvelēta koka lata virsmas gluduma pārbaudei.

virzienlukturītis *aut.* Sk. *lukturītis*

virzienskava būvn. Mūrnieka darbarīks *virzienaukļa* piestiprināšanai. V-as aso galu ievieto horizontālajā šuvē, pie otra gala piestiprina virzienaukļu.

virzulis *tehn.* Detaļa cilindrā, kas, blīvi noslēdzot cilindru, pārvietojas tā garenvirzienā.

virzu[kompresors *tehn.* Izplatīts kompresoru tips (uzbūvē un darbībā līdzīgs *virzu[sūkņim]*) ar labām blīvēšanas iespējām, kuru lieto gāzes saspiešanai līdz augstam spiedienam. Bieži lieto vairākpakāpju v-us.

virzu[motors *tehn.* Motors, kurā gāze vai tvaiks iedarbojas uz virzuli un tas cilindrā pārvietojas.

virzu[sūknis *tehn.* Statiskās darbības *hidromašīna*; galvenās sastāvdaļas ir cilindrs ar virzuli, kas periodiski iesūc un izgrūž šķidrumu. Vienkāršākos ūdens v-ņu darbina ar rokām; mehāniski darbināma v-ņa virzuli pārvieto ar kloķmehānismu vai citu mehānismu.

viscerāls [lat. *viscera* iekšas] *biol.* Tāds, kas attiecas uz iekšējiem orgāniem.

viskijs [a. *whisky*] *pārt.* Stiprs alkoholisks dzēriens, ko gatavo no kukurūzas vai rudzu graudiem, tos īpaši pārcukurojot, pārraudzējot, destilējot un destilātu ilgstoši izturot saskarē ar apogļotu ozolkoku. Pasaulē ir izplatījies no Anglijas, Skotijas un Īrijas.

viskoze [lat. *viscosus* stīgs] 1. *ķīm.* Stigra, bezkrāsaina masa, ko iegūst no *celulozes*, *sēroglekļa* un *sārma*; lieto mākslīgā zīda un celofāna ražošanai. 2. *tekst.* Mākslīgā tekstilšķiedra; higroskopiska, labi vada siltumu, mazelastīga, piemērota vasaras apģērbam; izstrādājumi sarūk, labi drapējas, ir viegli kopjami, gaismas un sviedru izturīgi.

viskozimetrija [lat. *viscosus* stīgs + gr. *metrein* mērit] *fiz.* Fizikas nozare, kurā pēta šķidrumu viskozitātes mērīšanas un analīzes metodes.

viskozimetrs [lat. *viscosus* stīgs + gr. *metron* mērs] *fiz.* Ierīce vai aparāts *viskozitātes* noteikšanai. I z t e c ē š a n a s v. – ierīce keramiskās lejamās masas (šlikera) iztecēšanas laika noteikšanai, lai kontrolētu masas *reoloģiskās īpašības*.

viskozitāte [lat. *viscosus* stīgs], *stīgrība* *fiz.* Gāzu un šķidrumu spēja pretoties tecēšanai vides iekšējās starpmolekulārās iedarbības dēļ; lielums, kas raksturo darbīgos berzes spēkus šķidrumā vai gāzē. D i n a m i s k ā v. – spēks, kas vajadzīgs gāzes vai šķidruma kārtiņu savstarpējai pārbīdei; mērv. *CGS mērvienību sistēmā* ir *puazs* (P) un *centipauzs* (cP), *SI mērvienību sistēmā* – paskālsēkunde (Pa·s). K i n e m ā t i s k ā v. – dinamiskās v-es attiecība pret gāzes vai šķidruma blīvumu; mērv. *CGS mērvienību sistēmā* ir *stokss* (St) un *centistokss* (cSt), *SI mērvienību sistēmā* – kvadrātmētrs sekundē (m²/s).

vispārīgais atrisinājums *mat.* Diferenciālvienādojuma atrisinājuma izteiksme, kas satur nenoteiktas konstantes (atbilst funkciju saimei).

“viss brīvs, viss aizņemts” metode *lopk.* Kūts kopšanas metode, pēc kuras kūti vai kūts sekciju vienlaikus atbrīvo no dzīvniekiem, lai veiktu pamatīgu tīrīšanu un dezinfekciju.

vistas (*Gallus*) *lopk.* Vistveidīgo kārtas mājputni,

kuru veidošanā galvenā loma ir savvaļas Bankivas (*Gallus bankiva*) jeb džungļu vistai. Dekoratīvās v. – v., ko audzē skaistumam spalvu un krāsu daudzveidības dēļ, bet kam nav saimnieciskas nozīmes (Bentamas, Brobanernas, Feniksa, Jokohamas, Paduanas vistas).

vistveidīgie (*Galliformes*) *biol.* Putnu kārtā; faunā, medņi, rubeņi, irbes, paipalas u. c. putni (pasaulē ap 270 sugu).

Visuma evolūcijas ēras *astr.* Visuma evolūcijas posmi, ko raksturo noteikti fizikālie apstākļi (inflācijas ēra, kvarku ēra, hadronu ēra, leptonu ēra, kodolsintēzes ēra, starojuma ēra un vielas ēra, kas turpinās mūsdienās). Daļa no V. ē. ērām ir hipotētiskas, jo balstās tikai uz teorētiskiem aprēķiniem. Sk. arī *Lielais Sprādziens*.

Visuma izplešanās *astr.* Novērojamais attāluma pieaugums starp galaktiku grupām vai kopām, kura iespējamais cēlonis ir *Lielais Sprādziens*. V. i. notiek ar arvien mazāku ātrumu, jo to kavē Visuma objektu savstarpējie gravitācijas spēki. V. i. raksturs nākotnē ir atkarīgs no *Visuma vidējā blīvuma*. Ja Visuma vidējais blīvums ir mazāks par noteiktu kritisko blīvumu (10^{-26} kg/m^3), tad V. i. turpināsies mūžīgi, ātrumam arvien samazinoties. Ja Visuma vidējais blīvums ir vienāds ar kritisko blīvumu, tad V. i. turpināsies, līdz pēc bezgalīgi ilga laika tas sasniegs noteiktus izmērus. Ja Visuma vidējais blīvums ir lielāks par kritisko blīvumu, tad V. i. nākotnē nomainīs saraušanās. No V. i. rakstura ir atkarīgs *Visuma modelis*.

Visuma lielmēroga struktūra [lat. *structura* celtnē, celšanas veids, uzbūve] *astr.* Neregulāra telpisku šūnu struktūra, ko veido galaktiku sistēmas. V. l. s-u veidojošās galaktikas galvenokārt izvietojušās šūnu sienās, šūnu vidū galaktiku ir maz. Šūnas diametrs ir 50 līdz 150 Mpc.

Visuma modelis [lat. *modulus* mērs, paraugs] *astr.* Kosmoloģiska shēma, kuras nolūks ir, balstoties uz mūsdienu astronomijas novērojumu datiem un Einšteina vispārīgās relativitātes teoriju, aprakstīt Visuma īpašības un evolūcijas likumsakarības. Ir divi V. m-ļi, abiem raksturīga sākumstadijas ek-

sistence – *Lielais Sprādziens*. Slēgtais V. m. – V. m., pēc kura telpas tilpums, ko aizņem Visums, ir galīgs, kaut gan pati telpa ir neierobežota, telpa laika liekums ir pozitīvs. Slēgtā Visuma izplešanās ar laiku nomaina saraušanās līdz sākumstāvoklim, pēc kura iespējama atkārtota izplešanās. Sk. arī *Visuma izplešanās*. V. aļēja is V. m. – V. m., pēc kura Visums ir bezgalīgs un visi attālumi tajā ar laiku nepārtraukti palielinās. Valējam Visumam *telpa laika liekums* ir negatīvs vai robežgadījumā vienāds ar nulli.

Visuma vidējais blīvums *astr.* Vielas daudzums *Metagalaktikā*, kas attiecināts uz tās tilpumu. Visumā konstatētās matērijas (starojuma, gāzes, putekļu, zvaigžņu u. tml.) vidējais blīvums nepārsniedz 10^{-28} līdz 10^{-27} kg/m^3 , taču iespējams, ka Visumā pastāv slēptā jeb neredzamā masa, kas nav novērojama, bet var veidot 90 līdz 99% Visuma masas. Iespējamie slēptās masas avoti ir mazas starjaudas zvaigznes galaktiku ārējā daļā, starpgalaktiku gāze, neitrino miera masa vai līdz šim vēl nepazīstamas elementārdaļiņas.

Visums, kosmos *astr.* Visa ap mums esošā objektīvi eksistējošā pasaule, kas ir bezgalīga laikā, neierobežota telpā un daudzveidīga matērijas formu ziņā. Sk. arī *Metagalaktika*.

vitabilitāte [lat. *vita* dzīve, dzīvība + a. *ability* spēja] *tehn.* Tehniskās sistēmas īpašība, kas raksturo sistēmas drošumu; tehniskās sistēmas spēja veikt noteiktas funkcijas arī tad, ja ekspluatācijas gaitā tajā rodas defekti vai daļēji bojājumi, arī spēja laikus atklāt un ierobežot vai novērst parādības, kurām progresējot, sistēma pilnīgi zaudētu darbību.

vitāis pāris *inf.* Divi saviti izolēti vadi, kas samazina indukciju un ar to saistīto elektrisko signālu interferenci. V. p. izveido samērā lētu datu pārraides vidi.

vitālisms [lat. *vitalis* dzīvības, dzīves (ģen.)] *biol.* Mācība par sevišķas nemateriālas dzīvības substances esamību dzīvajos organismos.

vitamīnaugi *biol.* Dažādu sugu augi, ko var izmantot tīru vitamīnu preparātu vai vitamīnu koncentrātu ieguvei.

vitamīnbarība *lop.* Dabiska lopbarība, kurā ir

daudz vitamīnu vai provitamīnu: *zāles milti*, vitamīnsiens, skujas un *skuju milti*, *lopbarības raugs*, *zivju eļļa* u. c.

vitamīni [lat. *vita* dzīve, dzīvība + *amīns*] *biol.*, *ķīm.* Bioloģiski aktīvi savienojumi, kas nelielā daudzumā nepieciešami organisma dzīvības procesiem. Svarīgākie v. ir A (retinols), B₁ (tiamīns), B₂ (riboflavīns), B₃ (panotēnskābe), B₆ (piridoksīns), B₁₂ (ciānko-balamīns), C (askorbīnskābe), D₂, D₃ (kalciferoli), E (tokoferoli), H (biotīns), K (filohinoni vai farnohinoni), PP (nikotīnskābe).

vitaminizēt pārt. Bagātināt ar vitamīniem.

vitaminoloģija Mācība par vitamīnu uzbūvi, īpašībām, iegūšanas metodēm un iedarbību uz organismu.

vītēpaugi *biol.* Dekoratīvi *lakstaugi* un *kokaugi* ar vijīgu stumbru.

vītes (*cirri*) *biol.* Vasas vai lapas pārveidnes, ar kurām augs piestiprinās pie balsta. Vasas izcelsmes v. ir vīnkokiem, mežvīniem; par viti var pārveidoties visa lapa (piem., zirņiem), lapas atsevišķas saliktās lapiņas (pļavas dedestīnai); v. raksturīgas daudziem tauriņziežiem un ķirbjaugiem.

vītinašana *mežr.* Koku v. – augošu koku vai nogāztu stumbru dabiska kaltēšana vasaras periodā – augošam kokam celma daļā visapkārt stumbram pārgriež aplievas koksni (koku gredzeno). Nogāzto stumbru vītina, atstājot to ar visiem zariem cirsma žūt.

Vitkomba spārniņi *aeron.* Vertikālas aerodinamiskas plāksnes lidmašīnas spārna galos, priekšējā uz augšu, pakalējā (īsākā) – uz leju; V. s. sadala gaisa virpuli vairākos mazākos virpuļos, kuru intensitātes summa ir mazāka par vienu lielo virpuli.

vītne *tehn.* Apciļņi un rievās, kas pa skrūves līniju izveidoti uz cilindriskā vai koniskā ķermeņa sānvirsmas. Atkarībā no apciļņu un rievu šķērsriezuma profila ir trijstūrītnes, taisnstūrītnes, trapecvītnes, zāgveida vītnes un apaļvītnes.

vītngrieznis *materiālt.* Gredzenveida vairākāsmeņu griezējinstrumentis ārējās vītnes iegriešanai; vītngriešanas ripiņa.

vītņmērs *tehn.* Instruments vītnes profila un soļa noteikšanai.

vītņurbis *materiālt.* Urbjveidīgs vairākāsmeņu

griezējinstrumentis iekšējās vītnes iegriešanai.

vitrīniskapis [v. *Vitrine* < lat. *vitrum* stikls + *skapis*] *mēb.* Skapis ar stiklotiem nodalījumiem dažādu priekšmetu eksponēšanai.

vitrioli [v. *Vitriol*] *ķīm.*; *novēc.* Sērskābes sāļi, sulfāti.

vivārijs [lat. *vivarium* zvērudārzs] *biol.* Speciāli iekārtotas telpas laboratorijas dzīvnieku turēšanai.

vivianīts [pēc a. mineraloga Dž. Viviana (*G. Vivian*) vārda] *min.* Minerāls, hidratizēts dzelzs fosfāts $\text{Fe}_3(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$, raksturīgs purvu gruntīm; izmanto par zilu minerālkrāsu, par fosfora minerālmēslojumu.

vīvisekcija [lat. *vīvus* dzīvs + *sectio* uzšķēršana] *biol.* Dzīvnieku operēšana pētnieciskos nolūkos.

vizieris [v. *Visier* < lat. *videre* skatīties], **skatumeklētājs** 1. *aeron.* Ierīce uz lidaparāta borta apkārtnes novērošanai, objektu atpazīšanai un sekošanai mērķim; ierīce, kas mēra vēja ietekmē radušos novirzi no uzdotā virziena; mērķēkļa plāksnīte ar izgriezumu. 2. Ģeodēziskā instrumenta daļa, ar kuru vizē – noregulē ģeodēzisko instrumentu uz kādu punktu. 3. *fotogr.* → skatumeklētājs (1)

vizītsvārki [v. *Visite* < lat. *visitare* apmeklēt + *svārki*] *apg.* → ketavejs

vizlas *min.* Silikātu iežveidotāju minerālu grupa, kam raksturīga tieksme šķelties plānās plāksnītēs, galvenie minerāli ir muskovīts, biotīts, flogopīts; izmanto par elektroizolācijas materiāliem, par pildvielām gumijas rūpniecībā, krāsu, plastmasu rūpniecībā un optikā.

vižņi *hidr.* Ledus gabaliņi, kas parādās pirms upes, ezera vai jūras aizsalšanas, ūdeni iekritis sniegs vai *malasledus* atlūzas; v. kopā ar ūdens tecī var būt kustībā (vižņu iešana) vai arī atrasties nekustīgi zem ledus segas un radīt v-u sablīvējumus.

voklīze [pēc Voklīzas departamenta nos. Francijā] *ģeol.* Spēcīgs karsta avots, kas neizsīkst arī mazūdēns periodos.

vokoders [a. *vocoder* < *voice* balss + *code* šifrs, kods] *telek.* Telefona sakaru sistēma, kurā runas signālam atbilstošo elektrisko signālu pārveido un pārraida kodētu impulsu veidā;

- uztverto signālu dekodē un pārvērš skaņas signālā.
- volastonīts** [pēc a. mineraloga V. Volastona vārda] *min.* Metamorfs silikātu minerāls, kalcija silikāts CaSiO_3 ; izmanto keramikā, laku, krāsu un papīra rūpniecībā.
- volframs** [lat. *Wolframium* < v. *Wolfram* < *Wolf* vilks + *Rham* netīrumi, kvēpi] *ķīm.* Ķīmiskais elements W, atomnr. 74, atommasa 183,85, smags, grūti kūstošs metāls; lieto speciālu sakausējumu ražošanai.
- voljērs** [fr. *volière* būris, sprosts] *lopk.* Dzīvnieku nojumveida novietne.
- voltampērs** [volts + ampērs] *el.* Maiņstrāvas ķēdes *pilnās jaudas* mērvienība (VA); 1 volt-ampērs ir vienāds 1 *volta* un 1 *ampēra* reizinājumam.
- Voltas loks** [pēc it. fiziķa A. Voltas (*Volta*, 1745–1827) vārda] *fiz.* Elektriskā izlāde gāzē relatīvi mazā spriegumā, ko pavada elektrodu un gāzes sakaršana līdz vairāku tūkstošu grādu temperatūrai; izmanto galvenokārt metālu kausēšanai un metināšanai.
- voltizēšana** [fr. *voltiger* dejot uz zirga] Vingrošana uz zirga, kas *auļos* pārvietojas pa manēžas apli, kura diametrs ir apmēram 15 m.
- voltmērs** [volts + gr. *metron* mērs] *el., fiz.* Ierīce *elektrodzinējspēka*, elektriskā *sprieguma*, elektrisko *potenciālu* starpības mērīšanai; elektriskās ķēdes posmā ieslēdz paralēli. *Elektromagnētiskais v. – v.*, kurā spēka momentu rada spoles magnētiskā lauka iedarbība uz metāla plāksnīti; skala sadalīta nevienmērīgi – var mērit gan *līdzspriegumu*, gan *maiņspriegumu*. *Elektroniskais v. – v.* – elektroniska ierīce sprieguma efektīvās vērtības mērīšanai; sastāv no elektroniskiem blokiem (*taisngrieža*, *pastiprinātāja*) un līdzstrāvas tipa mērīšanas mehānisma. *Elektrostatiskais v. – v.*, kura darbība balstās uz divu vai vairāku elektriski uzlādētu vadītāju elektriskās enerģijas izmantošanu; lieto lielu spriegumu (virs 1000 V) mērīšanai. *Indukcijsistēmas v. – v.*, kura darbības pamatā ir laikā mainīgas *magnētiskās plūsmas* un *v-a* kustīgajā daļā *inducētās strāvas* mijiedarbība; mēra tikai *maiņspriegumu*. *L a m p u v. – v.*, kura (*taisngrieža* un *pastiprināšanas*) blokos izmantotas elektronlampas un mēriekārtai izmantots magnētelektriskās sistēmas mikroampērmērs, kura skala graduēta *volto*; mēra līdzsprieguma un maiņsprieguma efektīvo vērtību. *L i d z s t r ā v a s v. – v.* līdzsprieguma mērīšanai. *M a g n ē t e l e k t r i s k a i s v. – v.* līdzsprieguma mērīšanai; spēka momentu rada *pastāvīgā magnēta* magnētiskā lauka iedarbība uz vadītājiem; skala sadalīta vienmērīgi. *M a i ņ s t r ā v a s v. – v.* maiņsprieguma mērīšanai. Sk. arī *amplitūdvoltmērs*, *ciparvoltmērs*, *milivoltmērs*.
- volts** [pēc it. fiziķa A. Voltas (*Volta*, 1745–1827) vārda] *el.* *Elektrodzinējspēka* (*potenciālu starpības* jeb *elektriskā sprieguma* mērvienība); apz. V; 1 V ir spriegums vadītājā, kura *pretestība* ir 1 *omu* liela un pa kuru plūst 1 *ampēru* stipra elektriskā strāva.
- volumetriskais lietderības koeficients** [fr. *volume* tilpums + gr. *metrein* mērit; koeficients], **tilpumiskais (tilpuma) lietderības koeficients** *hidr.* Lielums, kas raksturo atsevišķas hidromašīnas vai hidroiekārtas darbību (rāda nelietderīgās šķidruma noplūdes), – lietderīgi izmantotā šķidruma *caurplūduma* attiecība pret visu ricībā esošo *caurplūdumu*.
- volūta** [lat. *voluta* < *volutare* valstīt, ripināt] *arhit.* Arhitektoniski dekoratīva detaļa spirālveida ievijumu formā.
- vorsalīns** [kr. *ворсалин* < *ворс* plūksnas; uzkārsums] *būvn.* Siltumu un skaņu izolējošs grīdas seguma materiāls, kam augškārtā veidota no sintētiskās dzijas cilpām, bet pamatne ir polivinilhlorīda plēve.
- Vuda sakausējums** [pēc a. izgudrotāja Vuda (*Wood*) vārda] *ķīm.* Viegli kūstošs (kušanas temperatūra 68 °C) metālu *sakausējums*, kas sastāv no bismuta (50%), svina (25%), alvas (12,5%) un kadmija (12,5%). Lieto konstantas augstas temperatūras nodrošināšanai dažādāmu eksperimentiem laboratorijās.
- vulkāngrava** *ģeol.* → **barankoss**
- vulkānisk** *ģeol.* Tāds, kā izcelsme ir saistīta ar vulkāniem. *V-ais s t i k l s* – amorfs, stiklains iezis, kas veidojas, magmai strauji atdziestot. *V-ās g ā z e s* – gāzes, kas izplūst no vul-

kāniem izvirduma laikā vai pēc tā; v-ās gāzes visbiežāk veido ūdens tvaiki, slāpekļis, ūdeņradis, sērūdeņradis, hlors, fluors un argons. V-ie p e l n i – vismalkākie vulkānu izmeši, gaisā sacietējuši vissīkākie lavas pilieniņi. V-ie p u t e k ļ i – vissīkākie v-ā izvirduma produkti, kuru diametrs ir mazāks par 0,1 mm un kurus vējš aiznes lielā attālumā.

vulkānisms *geol.* Parādību un procesu kopums, kas saistīts ar magmas izplūdi no dziļēm Zemes virspusē vai Pasaules okeāna dibenā.

vulkanizācija *materiāl.* Tehnoloģisks process dabiskā vai sintētiskā kaučuka pārvēršanai gumijā. R a d i ā c i j a s v. – šķērssaišu veidošanās dabiskajos un sintētiskajos kaučukos jonizējoša starojuma iedarbībā.

vulkanoklasti [vulkāns + gr. *klastos* salauzts gabalos, sadrupināts] *geol.* Cietie, pēc izcelsmes nešķīrotie vulkānu izvirdumu produkti, kas sastāv no lavas kanālu sienām atrauciem iežu gabaliem un sacietējušas lavas pilieniem.

vulkanoloģija [vulkāns + gr. *logos* jēdziens, mācība] *geol.* Ģeoloģijas nozare par vulkānu izcelšanos, uzbūvi, darbību.

vulkāns [pēc seno romiešu uguns dieva Vulkāna vārda] *geol.* Vieta, kur no dziļēm Zemes virspusē izplūst magma, šaurākā nozīmē – no v-a izvirduma produktiem izveidotais kalns. D u b ļ u v. – zems paugurs ar piltuvveida krāteri virsotnē, pa kuru periodiski izverd dubļu masas un gāzes, kas bieži ir sajauktas ar ūdeni un naftu. P l a i s u t i p a v. – v., no kura lava izplūst Zemes virspusē pa dziļām plaisām. V-a i z v i r d u m s – karstas lavas, piroklastiska materiāla un gāzu izplūdumi no v-a eksploziju, izlijumu, izstūmumu veidā. V-a k a n ā l s – vertikāla vai gandrīz vertikāla eja, kuras apakšējā daļa savienojas ar *magmas* avotiem, bet augšējā daļa beidzas ar *krāteri*; parasti ir viens centrālais kanāls, kas bieži sazarojas, veidojot daudzus mazākus kanālus. V-a k o n u s s – konusveidīgs kalns ar nošķeltu virsotni, kurā atrodas *krāteris*; parasti v-a konusam ir kārtaina uzbūve: drupu materiāls, ko veido

lielāki vai mazāki lavas gabali un vulkāniskie izdedži, kuri pārklāti ar lavas kārtām. **vulvīts** [lat. *vulva* sievietes ārējie dzimumorgāni] (*vulvitis*) *med.* Sievietes ārējo dzimumorgānu iekaisums.

V “Viktor” jūrn. Starptautisks signāls – nozīmē “man vajadzīga palīdzība”.

W

W “Whiskey” jūrn. Starptautisks signāls – nozīmē “vajadzīga medicīniskā palīdzība”.

X

X veida priekšskājas lopk., vet. Raksturīgs cūku eksterjera defekts – stipri satuvināti priekškāju ceļgali.

X “X-ray” jūrn. Starptautisks signāls – nozīmē “pārtrauciet darbību un vērojiet manus signālus!”.

Y

Y “Yankee” jūrn. Starptautisks signāls – nozīmē “es dreifēju ar enkuru”.

Z

zāģbaļķis *mežr.* Apaļais kokmateriāls sazāģēšanai *zāģmateriālos*.

zāģēšana *kopakstr.* Koksnes griezapstrādes veids – kokmateriāla sadalīšana ar daudzgriežņu instrumentu – zāģi.

zāģis *kopakstr.* Daudzgriežņu instruments, kam griežņi – zobī – var būt izveidoti plātnes, lentes vai diska malās, cilindra galā vai pie speciālu ķēžu atsevišķiem locekļiem un ko izmanto koksnes zāģēšanai. Sk. *gaterzāģis*, *zāģlente*, *zāģripa*.

zāgkopa kokapstr. Zāgu salikuma shēma balķa vai balķu grupas sazāģēšanai noteikta platuma un biežuma zāgmateriālos. Z-as platumam s – attālums starp malējo iezāģējumu līnijām.

zāglente kokapstr. Slēgtas kontūras lentveida griezējinstrumentis ar zobiem vienā malā vai abās malās.

zāgmateriāli kokapstr. Koksnes produkcija, ko iegūst, balķus gareniski sazāģējot pēc noteiktiem izmēriem un atbilstoši kvalitātes standartu vai tehnisko noteikumu prasībām. A p m a l o t i z. – z. bez lokmalām (asšķautņaini) vai ar daļējām lokmalām, kuru lielums nepārsniedz standartā noteikto lielumu. K a l i b r ē t i e z. – izžāvēti un līdz vajadzīgajiem izmēriem apstrādāti z. K o n s t r u k c i j u z. – z. ar garantētiem stiprības rādītājiem nesošo konstrukciju detaļu izgatavošanai. N e a p m a l o t i z. – z. ar pilnām vai daļējām lokmalām, kuru lielums pārsniedz standartā noteikto lielumu. R a d i ā l a g r i e z u m a z. – z., kam to gadskārtas ir taisnā (vai gandrīz taisnā) leņķī pret plato skaladni. T a n g e n c i ā l a g r i e z u m a z. – z., kam gadskārtas ir līdztekus (vai gandrīz līdztekus) to platajām skaldnēm. Z-u f a k t i s k i e i z m ē r i – z-u izmēri to noteikšanas brīdī esošā mitruma pakāpē. Z-u i z n ā k u m s – z-u daudzums, ko iegūst no izejmateriāla viena kubikmetra. Z-u n o m i n ā l i e i z m ē r i – standartos vai z-u specifikācijās dotie izmēri noteikta mitruma (parasti 20%) koksnei.

zāgrīpa kokapstr. Diskveida zāģis ar ārmalā izveidotiem zobiem.

zāgskaidas kokapstr. Zāģēšanas atkritumi – sīkas koksnes daļiņas.

zālājs lauks. Ar zālaugiem aizņemta platība. Ir dabiskie (izveidojušies vides ietekmē, piem., dabiskās pļavas un ganības) un kultivētie (cilvēka izveidoti) z-i.

zalenis mež. Kokaugu skuja, lapas, pumpuri un jaunie, nepārkoksnējušies dzinumi.

zāles med., vet. Medikamenti slimību ārstēšanai vai diagnosticēšanai un līdzekļi slimību profilaksei.

zāles griezumī lauks. Sasmalcināta (2–5 cm

gara), plaukšanas un ziedēšanas fāzē pļauta, mākslīgi izkaltēta zāle; lopbarība, kombinētās spēkbarības komponents.

zāles milti lopk. Speciālās iekārtās, augsttemperatūras kaltēs izkaltēta un samalta zālmasa; izmanto par proteīna un vitamīnu avotu kombinētās spēkbarības sastāvā.

zāles placinātājs lauks. tehn. Zāles pļaujmašīnas palīgierīce vai atsevišķa mašīna nopļautu tauriņziežu stiebru placināšanai, lai samazinātu stiebru un lapiņu kalšanas ātruma starpību.

zāliens lauks. Dārzu, parku u. c. apstādījumu veidu ainavu kompozīcijas pamatelements – laukums, kur aug īsi apcirptas ilggadīgas stiebrzāles (arī kopā ar citiem lakstaugiem).

zāliņš [hol. zaling] jūrn. Platforma kuģa mastā, burukuģim – mastā un topmasta salaiduma vietā.

zaļais konveijers lauks., lopk. Plānveidīgi organizēta zaļbarības ražošanas sistēma nepārtrauktai mājdzīvnieku apgādei ar zaļmasu visā augu veģetācijas periodā.

zaļais stars fiz. Pedējais vai pirmais Saules stars smaragdzaļā krāsā pie horizonta, Saulei rietot vai lecot; izskaidrojams ar Saules gaismas refrakciju un dispersiju.

zaļā zona ekol. Mežu masīvi pilsētu un lielāku pilsētciematu tuvumā ar sanitārhiģiēnisku un estētisku nozīmi.

zaļbarība lauks., lopk. Zaļā veidā mājdzīvniekiem izēdināmie tīrumu, pļavu un ganību augi, sakņaugu lapas un laksti; tajos maz sausas, bet daudz proteīna un vitamīnu.

zāļforma ķīm., med. Noteiktam zāļu līdzekļa ievadīšanas veidam atbilstoši sagatavots medikamenta veids (piem., ātri vai iekšķīgi lietojamas z-as). C i e t ā s z-as – *tabletes, kapsulas, dražejas, obālās, kapsulas un zirnīši*. M i k s t ā s z-as – *ziedes, pastas, svečītes, plāksteri*. Š ķ i d r ā s z-as – *šķīdumi, mikstūras, ekstrakti, aerosoli un emulsijas*.

zāļmasa lauks. Nopļautu, noganītu, augsnē iestrādātu vai dzīvniekiem izēdināmu zāl-
augu zaļā masa.

zāļu ķīmija ķīm. Organiskās ķīmijas nozare, kurā nodarbojas ar medicīnas preparātu radīšanu un to ķīmisko īpašību pētīšanu.

zamšāda ā. apstr. Mīksta, elastīga, no vienas vai

abām pusēm slīpēta un krāsota, viegli stiepjama, poraina, taukmiēcēta (sk. *taukmiēcēšana*) briežu, aitu, piena teļu un savvaļas kazu āda ar īsu, biezu, spīdīgu plūksnu; izturīgāka par *velūrādu*.

zamšs [kr. *замша*, v. *Sāmisch*(*leder*) zamšāda]

1. *ā. apstr.* Miksta, elastīga, stiepjama taukmiēcēta āda ar spīdīgu, īsu, biezu plūksnu.

2. *tekst.* Bliva drāna ar biezu uzkrāsumu, kas imitē ādu, var būt vienkrāsaina vai apdrukāta.

zara aizaugšana *mež.* Nokaltuša vai nolūzuša zara ieaugšana stumbra koksni.

zara atmiršana *mež.* Dzīvības procesu izbeigšanās zaros pēc lapu un skuju nokalšanas.

zarainums *mež.* Augošu koku un apaļu kokmateriālu kvalitātes rādītājs, ko nosaka pēc zaru skaita izmēriem un sakārtojuma.

zarīnbarība *lopk.* Lapu koku sīkie zari un atvases, arī egļu un priežu skuja, ko lieto zālēdāju, galvenokārt kazu un trušu, ēdināšanā ziemas periodā.

zarnas (*intestinum*) *biol.* Dzīvnieku un cilvēka gremošanas trakta daļa.

zarndobumaiņi (*Coelenterata*) *biol.* *Bezmugurkaulnieku* tips; apvieno gan vieniniekus (hidras, aktīnijas), gan koloniālus dzīvniekus (koraļļus, sifonoforas); dzīvo galvenokārt siltajās jūrās, daži – saldūdeņos.

zarnu pikis *lopk.* → *mekonijs*

zarojumpunkts *inf.* Vieta programmā (*adrese* vai *komandas iezīme*), kur notiek programmas zarošanās.

zars 1. *biol., mež., kokapstr.* Sānpumpura veidots stumbra atzarojums. Apaļiem kokmateriāliem tā ir koksni ielēgta zara daļa (pamatne). *A p a l š z.* – z., kura lielākais caurmērs nepārsniedz mazāko caurmēru divas reizes. *A p a u d z i s (a i z a u d z i s) z.* – uz apaļā kokmateriāla izliektās virsmas neredzams, stumbra koksni ieaudzis z., par ko var liecināt mizas rētas vai saaugumi. *A t m i r i s (n o k a l t i s) z.* – z., kura koksne ir sausa, atmirusi, var būt tumša, bet bez trupes pazīmēm. *C a u r e j o š s z.* – z., kas parādās divās pretējās zāgmateriāla vai detaļas skaldnēs. *D a l ē j i s a a u d z i s z.* – z., kura gadskārta saaugusi ar apkārtējo koksnī no 1/4 līdz 3/4 no zara šķēluma peri-

metra. *I z k r ī t o š a i s z.* – z., kam nav saauguma ar apkārtējo koksnī un kas turas tajā neblīvi; pie izkritošajiem zariem piešķaita arī izkritušo zaru caurumu. *K a u l a z.* – nokaltis, sasveķojies, ciets z. skuju koku koksni. *N e s a a u d z i s z.* – z., kura gadskārta nav saaugusi ar apkārtējo koksnī vai ir saaugusi ar to mazāk par 1/4 no zara šķēluma perimetra. *N o k a l t i s (a t m i r i s, k a u l a) z.* – z. bez lapām vai skuļām, ar nokaltušo koksnī, kas nav saaugusi ar stumbra koksnī. *S a a u d z i s z.* – z., kura gadskārta saaugusi ar apkārtējo koksnī ne mazāk par 3/4 no zara šķēluma perimetra. *S a t r u p ē j i s z.* – z. ar trupējumu, kas aizņem ne vairāk par 1/3 no zara šķērsgrīzuma laukuma. *T r u p ē j i s z., t a b a k a s z.* – trupes bojāts z. dažādās sadalīšanās pakāpēs, kad zara koksne ir pārvērtusies irdenā masā. *V e s e l s z.* – z. bez trupes pazīmēm. *Z. k o k a v a i n a g ā* – no koka stumbra novirzīts pārkoksņējies sānu dzinums. *Ž ā k l v e i d a z.* – sk. *žāklis*. 2. *el., tehn.* Elements, posms, kas garenvirzienā atdalās, atzarojas no galvenā veidojuma (ceļa, cauruļvada, teces u. tml.). *E l e k t r i s k ā s ķ ē d e s (s h ē m a s) z.* – elektriskās ķēdes (shēmas) posms, kurā plūst viena un tā pati elektriskā strāva un no kura nenoza- rojas neviena cita strāva. *G a l v e n a i s z.* – elektriskās ķēdes z. ar mērinstrumentu (*ampērmētru, galvanometru*), kam paralēli slēdz šuntu. *G r a f a z.* – elektriskās ķēdes *grafa* apakšgrafs (nogrieznis, kas atbilst elektriskās ķēdes zaram).

zaru izkļiedšana *mež.* Nocirsto koku nelikvido atlieku vienmērīga izkļiedšana, tos sagar- mojot līdz 1 m garos nogriežņos.

zaru mieturis *mež.* → *mieturis*

Zēbeka efekts [pēc v. fiziķa T. J. Zēbeka (*Seebeck*, 1770–1831) vārda] *el.* Elektrodzi- nēj spēka rašanās elektriskajā ķēdē, kas sa- stāv no virknē slēgtiem dažādiem vadītājiem, kuru kontaktvielu temperatūra ir dažāda; izmanto *termoelementos* un temperatūras mērīšanai (sk. *termopāris*).

zebras [v. *Zebra* < afr.] *biol.* Zirgu dzimtas dzīv- nieki ar svītrām uz dzeltenī baltā ķermeņa; dzīvo Āfrikā.

zebu [v. *Zebu*] (*Bos taurus indicus*) lopk. Dienvidāzijas un Dienvidaustrumāzijas patstāvīgs govys tips (izplatīts Indijā) – govīs ar raksturīgu saistaudu un taukaidu kupri skausta apvidū un noļukušām ausīm. Slimību un karstuma izturīgi dzīvnieki, ko audzē galvenokārt gaļai, arī darbam un piena ieguvei.

zefīrs [gr. *zephyros* silts, maigs vējiņš; rietumvējš] pārt. Augļu pastilas šķirne.

zeķturis apģ. Iegurņa joslu aptverošs, nestaklēts jostveida apakšģērbs ar vairākiem garo zeķu turētājiem.

zelmenis lauks. Lakstaugu virszemes daļu kopums. Pēc audzēšanas vietas šķir plāvu, purvu, tīrumu z-i, pēc botāniskā sastāva – tauriņziežu, stiebrzāļu un grīšļu z-i, pēc lietošanas ilguma – daudzgadīgo un viengadīgo, pēc izmantošanas veida – ganību un pļaujamo z-i.

zelminis, jumtgale arhit. Divslīpju jumtu noslēdzošā galasiena, atšķirībā no *frontona* z-i no sienas neatdala *dzegas*.

zelta griezumš, harmoniskā attiecība mat. Nogriežņa sadalījums tādās daļās a un b, ka lielākā daļa ir vidējais ģeometriskais starp mazāko daļu un visu nogriezni:
 $(a+b)/a=a/b=(1/2)(1+\sqrt{5})\approx 1,62$.

zelta rūdas ģeol. Dabiskas minerālvielas, no kurām var iegūt zeltu; galvenā nozīme ir tīrradņa dzīslu vai kliežu zeltam, kā blakusproduktu to iegūst arī no vara un polimetālu rūdām.

zelteris [v. *Selterswasser* Zeltersas ūdens, pēc vietvārda *Niderzeltersa*] ķīm., pārt. Bezalkoholisks dzēriens, ko gatavo no ūdens un minerālāļiem un piesātinā ar ogļskābo gāzi.

zelts ķīm. Ķīmiskais elements Au, atomnr. 79, atommasa 196,97, dzeltens cēlmetāls.

zemāda ā. apstr. Jēlādas apakšējais slānis, ko veido irdenie saistaudi ar bagātīgiem tauku nogulumiem. Jēlādu izstrādes laikā šo kārtu nokasa.

zemākās sēnes biol. Sēnes, kuru veģetatīvais ķermenis ir kails protoplasts, aizmetņa tipa *micēlijs* (rizomicēlijs) vai labi attīstīts, zariņš, šūnās nesadalīts micēlijs.

zemākie augi, lapaugi (Thallophyta) biol. Dzīvo organismu grupa, kurā apvieno baktērijas, glotsēnes, aļģes un ķērpjus.

Zēmaņa efekts [pēc nīderl. fiziķa P. Zēmaņa (*Zeeman*, 1865–1943) vārda] fiz. Atomu vai molekulu emitētā starojuma spektrālo līniju sašķelšanās ārējā magnētiskā laukā vairākās komponentēs, no kurām katrai ir noteikta starojuma frekvence un polarizācija attiecībā pret magnētiskā lauka virzienu. Atkarībā no tā, cik komponentēs spektrālā līnija sašķelās magnētiskajā laukā, izšķir normālo (tris komponentes) un anomālo (vairāk par trim komponentēm) Z. e-u.

zemcilnis arhit. → *bareljefs*

zemdega ekol. Meža ugunsgrēks, ugunij pārvietojoties pa kūdras slāni bez atklātas liesmas.

Zeme astr., ģeol. Saules sistēmas trešā planēta; pieder pie mazo planētu grupas. Z e m e s a s s – iedomāta taisne, ap kuru notiek Zemes diennakts kustība.

zeme ģeogr. Fiziogēogrāfiskās rajonēšanas vienība; plaša teritorija, kas atšķiras ar noteiktu Zemes garozas struktūras tipu, noteiktu struktūras elementu kopumu vai noteiktu neotektonisko kustību tendenci.

zemējuma pretestība el. Elektriskā pretestība strāvai, kas noplūst zemē no *zemētāja* virsmas. Tās lielumu nosaka zemes īpatnējā vadītspēja, *zemētāja* virsmas izmēri un forma.

zemējums el. Elektrisko mašīnu, aparātu un iekārtu elektrisks savienojums ar zemi. P a g a i d u z. – pārnēsājams z., ar ko saņem iekārtu remonta laikā. Sk. arī *aizsargzemējums, darbzemējums*.

zemes mež. Sauszemes dabas teritorija, ko klasificē pēc noteiktām veidošanās īpatnībām un saimnieciskās izmantojamības. Ar m e ž u a p k l ā t a s z. – dabiski vai mākslīgi izcēlušās audzes. Ar m e ž u n e a p k l ā t a s z. – degumi, iznikušas audzes, vējgāzes, vējlauzas, izcirtumi un lauces. M e ž a z. – aramzemes, pļavas, ganības, ūdeņi, dārzi, ceļi, stigas, pagalmi, atpūtas vietas u. c. N e p a b e i g t o a p m e ž o j u m u z. – nesaslēgušās *kultūras*, nepabeigtās rekonstrukcijas, nepabeigta dabiskā atjaunošana. R e k u l t i v ē t a s z. – ar mežu nepāklātā zeme, kas pēc tās izmantošanas citām vajadzībām, piem., karjeriem, ir sagatavota mākslīgai apmežošanai.

zemes darbu mašīnas būv. Mašīnas, kas mehāniski sastrādā *grunti*: mašīnas zemes darbu sagatavošanai (celmu laušanas mašīnas, koku gāšanas mašīnas, krūmgrieži u. c.), grunts rakšanai un kraušanai (ekskavatori u. c.), grunts rakšanai un transportēšanai (autogreideri, buldozeri, skrēperi u. c.), grunts hidromehāniskai apstrādei (hidromonitori, zemessūcēji u. c.), urbšanas mašīnas, mašīnas grunts blīvēšanai (ceļu veltni, vibroplāksnes, blietes u. c.), sasalušas grunts sastrādei (zāģēšanas un vibrotrieciena mašīnas) un mašīnas ar speciālām darbiercēm.

Zemes dzīles ģeol. Zemes garoza, mantija un kodols; šaurākā nozīmē tā ir *litosfēras* daļa, kurā iespējama derīgo izrakteņu ieguve.

Zemes garoza ģeol. Litosfēras augšējā daļa līdz Mohorovičiča virsmai, apm. 1% no Zemes kopapjoma. *Kontinentālā Z. g.* – pārsvarā granitiska 55–60 km bieza iežu masa, kas veido *Z. g-u* zem kontinentiem. *Okeāniskā Z. g.* – bazaltiska sastāva 2–10 km bieza iežu masa, kas veido *Z. g-u* zem okeāniem.

Zemes iedarbības efekts aeron. Lidaparāta aerodinamisko raksturlielumu maiņa, tuvojoties ekranējošai Zemes virsmai – mainās nesošo virsmu celtspeja.

zemes klātne c. Ceļa konstrukcijas daļa starp sāngrāvju ārējās nogāzes vai ierakuma nogāzes krustojuma līnijām ar zemes virsmu (z. k-es šķautnēm).

Zemes kodols ģeol. Zemes centrālā *ģeosfēra*, kas aizņem 17% no Zemes tilpuma, kodola ārējā daļa ir šķidrā agregātvāve, apm. 2200 km bieza, sastāv no dzelzs un niķeļa sakausējuma ar silīcija un magnija piejaukumu; iekšējais kodols ir ciets, tuvs viskozam stāvoklim, sastāv no dzelzs un niķeļa.

Zemes mākslīgais pavadonis, ZMP kosm. Automātisks *kosmiskais lidaparāts*, kas gravitācijas spēka ietekmē riņķo ap Zemi. *Dabas resursu izpētes ZMP – ZMP*, ko izmanto Zemes virsmas novērojumiem no kosmosa dažādos spektra diapazonos, lai iegūtu informāciju par veģetācijas stāvokli, ūdenstilpju tīrību, derīgajiem izrakteņiem, ledājiem, plašiem ugunsgrēkiem u. c. Šo

pavadoņu iegūtos uzņēmumus izmanto arī karšu sastādīšanai. *Ģeodēziskais ZMP – ZMP*, ko palaiž kā novērojumu objektu kosmiskās ģeodēzijas (sk. *astronomiskā ģeodēzija*) uzdevumu veikšanai. *Ģeofizikālais ZMP – ZMP*, kas pēta Zemes ģeofizikālos parametrus – atmosfēras blīvumu, magnētisko lauku, radiācijas līmeni – un to izmaiņas kosmisko faktoru, galvenokārt *Saules aktivitātes*, ietekmē. *Izlietpavadoņais ZMP – ZMP*, ko izmanto, lai atrastu un novērotu militārus objektus, sekotu stratēģisko raķešu un lidmašīnu lidojumiem, pārtvertu radiosakarus, konstatētu kodolieroču izmēģinājumus. *Meteoroloģiskais ZMP – ZMP* Zemes mākoņu segas un infrasarkanā starojuma novērojumiem no kosmosa ar nolūku iegūt meteoroloģiskos datus laikapstākļu prognožu veidošanai. *Navigācijas ZMP – ZMP*, kas ar *satelītnavigācijas* paņēmieniem nodrošina kuģu, lidmašīnu u. c. objektu atrašanās vietas (ģeogrāfisko koordinātu) precīzu noteikšanu. *Orbitālā observatorija, astronomiskais ZMP – ZMP* astronomiskiem novērojumiem no kosmosa. *Sakarais ZMP – ZMP*, kas retranslē uztvertos radiosignālus un tādējādi nodrošina televīzijas, telefona, telefaksa, datoru u. c. sakarus starp objektiem uz Zemes, atmosfērā un tuvējā kosmiskajā telpā. Sakaru pavadoņus parasti palaiž *ģeostacionārā orbītā*.

zemes piramīdas ģeol. Šauri 10–15 m augsti konusveida pauguri, kas veidojas, atmosfēras nokrišņiem izskalojot nešķīrto morēnas materiālu; virsotnē liels laukakmens vai klints atlūznis, kas pasargā no erozijas morēnas masu.

zemesrags (rags) ģeogr. Krasta izvīzījums, kas tālu iestiepjas jūrā, ezerā vai upē; to veido dažādi ieži vai saneši.

zemes rezonanse [lat. *resonans* tāds, kas atbalsojas] *aeron.* Helikoptera pašierosmes svārstības, ko izsauc rotējošās nesošās gaisa skrūves lāpstiņu smaguma centra novirze no to griešanās plaknes ass.

Zemes rotācija [lat. *rotatio* griešanās] *astr.* Zemes cietā apvalka griešanās ap savu asi virzienā no rietumiem uz austrumiem; pilns apgrie-

ziens notiek 23 stundās 56 minūtēs un 4,09 sekundēs.

Zemes rotācijas nevienmērība *astr.* Zemes cietā apvalka griešanās ātruma izmaiņas un Zemes rotācijas ass stāvokļa maiņa. Ir sezonālas griešanās ātruma izmaiņas, ko izraisa gaisa un ūdens masu pārvietošanās, lēcienveida griešanās ātruma izmaiņas, ko izraisa ģeodinamiskie procesi, un pakāpeniska rotācijas ātruma samazināšanās, ko izraisa *plūdmaiņu* berze. Šo iemeslu pēc veidojas *pasaules laika* un *koordinētā pasaules laika* starpība. Zemes rotācijas ass stāvoklis telpā mainās *nutācijas* un *precesijas* dēļ. Zemes rotācijas ass maina savu stāvokli arī attiecībā pret Zemes cieta apvalku. Šo efektu sauc par *Zemes polu pārvietošanos*.

zemesmēlējs *jūrn.* Peldoša zemes darbu mašīna ar kausu ierīci grunts rakšanai zem ūdens.

zemessūcējs *jūrn.* Iekārta grunts sastrādāšanai zem ūdens un sastrādātās masas jeb hidromasas transportēšanai pa caurulēm.

zemesšaurums *ģeogr.* Šaura sauszemes josla, kas savieno divas lielas sauszemes daļas, pussalu ar kontinentu vai atdala divas ūdenstilpes.

zemestrīce *ģeol.* Dabiski *Zemes garozas* satricinājumi, svārstības, ko izraisa spēja Zemes dzīlēs uzkrājušos spriegumu atbrīvošanās.

zemētājs *el.* Noteikta šķēsgriezuma *vadītājs* (cauruļvads, šina), ko izmanto *zemējumos*.

zemiene *ģeogr.* Plaša sauszemes daļa ar līdzenu vai viļņotu, retāk paugurainu virsu, kas atrodas ne augstāk par 200 m virs jūras līmeņa; kopā ar augstienēm veidojas kontinentālie līdzenumi jeb megalīdzenumi. Dažas z-es atrodas zem jūras līmeņa.

zemkalnājs *ģeogr.* Lēzenu kalnu un kalnu grēdu reljefs, kam raksturīgas noapaļotas virsotnes, nav augstumjoslojuma; sastopams mērenu tektonisko pacēlumu zonā, plašu kalnāju perifērijā, kur notiek intensīva erozija.

zemkopība *lauks.* 1. Agronomijas zinātnes nozare, kurā pēta kultūraugu audzēšanas vispārīgos paņēmienus, izstrādā zemes racionālas izmantošanas un augsnes auglības uzlabošanas metodes. 2. Lauksaimniecības ražošanas nozare, kas aptver pārtikas, tehnisko, lopbarības u. c. kultūraugu audzēšanu. *E k s t e n s ī v ā z.* – lauksaimniecības

sistēma, kurā lauksaimniecības produkcijas apjoma pieaugumu palielina, paplašinot apstrādājamās zemes platību; ilglaika periodam raksturīga maza ražības un lomu produktivitāte. *I n t e n s ī v ā z.* – lauksaimniecības sistēma, kurā lauksaimniecības produkcijas apjomu palielina, vienā un tai pašā zemes platībā ieguldot papildu līdzekļus un darbu; produkcijas ražošana palielinās, palielinoties lauksaimniecības kultūru ražībai.

zemmilzis *astr.* → *submilzu zvaigzne*

zempunduris *astr.* → *subpundurzvaigzne*

zemesdze *mež.* Zemo augu (sūnu, ķērpju, mētru, zālaugu) kopums mežā.

zemesga *mež.* No meža nobirām un atmirušajiem augiem veidojies organisko atlieku slānis, kas klāj meža augsni.

zemspriegums *el.* Elektriskais *spriegums*, kas ir mazāks par 1000 V.

zemūdene *jūrn., tehn.* Kuģis, kas var peldēt zem ūdens (līdz 500 m dziļumā); konstrukcijā raksturīgs izturīgs cilindruveida korpuss, kas sadalīts hermētiski noslēdzamos nodalījumos.

zemūdens akustiskie sakari *telek.* Sakari ūdensvidē ar modulētu akustisko svārstību palīdzību; izmanto sakariem starp kuģiem un zemūdenēm vai starp objektiem, kas atrodas ūdenī un uz sauszemes.

zemūdens spārnu kuģis *tehn.* Kuģis ar ūdenī iegremdētām īpaša profila nesējvirsmām (spārniem). Par dzinējiem izmanto dzenskrūves vai ūdensmetējus.

Zēnera diode [pēc amer. fiziķa K. Zēnera (C. Zener, 1905) vārda] *elektron.* Sk. *diodē*

zenītdistance [v. *Zenit* < arābu *samt* virziens + lat. *distantia* atstatums] *astr.* Spidekļa *lepķiskā* *augstuma* papildinājums līdz taisnam leņķim.

zenīts [v. *Zenit* < arābu *samt* virziens] *astr.* Vertikālās līnijas un *debess sfēras* augšējais krustpunkts.

zibens *el., fiz.* Gigantiska atmosfērā uzkrājušos elektrisko lādiņu redzamā *dzirkstelzizlāde* starp mākoņiem vai starp mākoņiem un zemi.

zibensizlāde *el.* Gigantiska dzirkstelzizlāde, kas ilgst dažas mikrosekundes un kurā elek-

triskā strāva sasniedz 10–500 kiloampēru (kA).

zibensnovedējs *el.* Ietaise ēku, objektu, *apakšstaciju, elektropārvades līniju* aizsardzībai pret *zibens* triecieniem; sastāv no *zibens-uztvērēja, zemētāja* un strāvas novadītāja, kas savieno zibensuztvērēju ar zemi.

zibensuztvērējs *el.* *Zibensnovedēja* daļa, kas uztver zibens triecienu.

zibspuldze *fotogr.* Elektroniska apgaismošanas ierīce, kas elektriskajā izlādē inertas gāzes vidē dod momentānu, dienasgaismai *spektrāli* tuvu (aptuveni 6000 K) impulsa apgaismojumu.

zīdāinis *med.* Bērns no 1 mēneša līdz 1 gada vecumam, kad bērna pamatbarība ir mātes piens.

zīdīšana *biol., lopk.* Mazuļu barošana ar mātes pienu no tās pupiem. Z-as p e r i o d s *lopk.* – laikposms no mājdzīvnieku mazuļu dzimšanas līdz atšķiršanai no mātes.

zīdītāji (*Mammalia*) *biol.* Visaugstāk organizētā *mugurkaulnieku* klase. Morfoloģiski, bioloģiski un ekoloģiski daudzveidīgi dzīvnieki, kam raksturīga liela visu orgānu sistēmu diferenciācija un labi attīstītas galvas smadzenes.

zīds *tekst.* Smalks pavediens, ko iegūst, attinot zīdkāpura savērtos kokonus; visnoderīgāko zīda pavedienu iegūst no zīda vērpēja *Bombyx mori*.

ziedaugi *biol.* → **segsēkļi**

ziede *med.* Mikstas vai pusmīkstas konsistences zālforma ārīgai lietošanai – masa, kas uz ādas vai gļotādas veido vienmērīgu plēvi.

ziedkopa *biol.* Zarota *vasas* augšējā daļa, uz kuras atrodas vairāki **ziedi**.

ziedlapprinteris *inf.* *Sitiēnprinteris* rakstzīmju virknes drukāšanai. Drukājošais elements rotējošā *diska* veidā ar ziedlapveidīgiem, burtus saturošiem izciļņiem.

ziedpumpurs, generatīvais pumpurs *biol.* Sk. **pumpurs (2)**

ziedputekšņi *biol.* → **putekšņi**

zieds 1. *biol.* Segsēkļu dzimumvairošanās orgāns, *vasas* pārveidne ar ierobežotu augšanu.
2. *lopk.* Mazs, gaišs (parasti balts) laukums dzīvnieka apmatojumā vai uz ādas.

ziema Gadalaiks, kas Zemes ziemeļu puslodē

iesākas, kad Saule savā redzamajā kustībā pa ekliptiku sasniedz z-as saulgriežu punktu, un beidzas, kad Saule šķērso debess ekvatoru pavasara punktā.

ziemāji lauks. Kultūraugi, kuru normālai attīstībai nepieciešama pazeminātas temperatūras (no 0° līdz -10 °C) iedarbība. Z-us sēj rudenī vai vasaras beigās (rudenī sadīgst, pārziemo, nākamajā gadā sasniedz pilngatavību), jarovizētas sēklas var sēt pavasarī.

ziemas guļa *biol.* Mērenajās klimata joslās mītošu siltasiņu dzīvnieku fizioloģisks stāvoklis, kurā krasi pazeminās nervu darbības aktivitāte un vielmaiņa, palēninās elpošana, sirds darbība, pazeminās ķermeņa temperatūra; z. guļas laikā dzīvniekiem saglabājas spēja kontrolēt fizioloģisko stāvokli un termoregulācijas mehānismu. Z. g. iestājas, kritiski pasliktinoties barošanās apstākļiem sakarā ar vides temperatūras pazemināšanos.

ziemas saulgriežu punkts *astr.* Debess sfēras punkts, kurā Saules diska centrs atrodas *ziemas saulgriežos*. Tas iestājas ap 21. decembri, un tad zemeslodes ziemeļu puslodē ir visīsākā diena.

Ziemassvētku kociņi *mež.* Vienreizējai lietošanai cirsti vai speciālos substrātu ietvaros vairākkārtējai lietošanai audzēti dažādu sugu un izmēru kociņi, ko izmanto dekorēšanai Ziemassvētkos; Latvijā pārsvarā audzē parasto egli, retāk aso egli, Eiropā un citur pasaulē – dažādu sugu baltegles, garskuļainās priedes, duglāzijas, tūjas un kadiķus.

ziemcietes, daudzgadīgās puķes *dārzk.* Dekoratīvi daudzgadīgi lakstaugi.

Ziemeļatlantijas straume *jūrn.* Siltā straume, Golfa straumes turpinājums, kas plūst uz ziemeļaustrumiem; ātrums 0,1–0,25 m/s.

Ziemeļpols *ģeogr.* Punkts, kur iedomātā Zemes griešanās ass šķērso ziemeļu puslodes virsmu. Sk. arī *pasaules ass*.

ziemeļu punkts Viens no četriem galvenajiem horizonta punktiem; atrodas tajā debesspusē, kur nekad nespīd saule.

ziepes ķīm. Augstāko taukskābju sāļi; c i e t ā s z. – nātrija sāļi; p u s š ķ i d r ā s z. – kālija sāļi.

ziep(j)ošana *tekst.* Krāsotu vai drukātu tekstilizstrādājumu apstrāde ar karstu sintētisko mazgāšanas līdzekļu (sk. *virsmaktīvas vielas*)

vai ziepju šķīdumu krāsojuma noturības uzlabošanai.

ziežvielas tehn. Vietas, ko izmanto mašīnu kustīgo detaļu eļļošanai, metāla izstrādājumu korozijaizsardzībai un dažādu sistēmu hermetizēšanai.

zigogāmija [gr. *zygon* sajūgs, savienojums + *gamos* laulība] *biol.* *Sēņu* dzimumvairošanās veids – divu *gametās* nediferencētu šūnu satura saplūšana.

zigospora [gr. *zygon* sajūgs, savienojums + *spora*] *biol.* Spora, kas veidojas *sēņu* dzimumprocesā – *zigogāmijā*.

zigota [gr. *zygotos* pāri savienots] *biol.* Šūna, kas rodas, dzimumvairošanās procesā saplūstot divām pretēja dzimuma gametām – dzimumšūnām.

zigzagpinumi tekst. Sk. **adījuma pinums**

zilējums mež. *Sēņu* izraisīts skujkoku koksnes bojājums – zilganpelēks vai zaļganpelēks apļievas iekrāsojums.

ziņojumlodziņš inf. *Lodziņš*, kas parādās displeja ekrānā kādas programmas izpildes gaitā un parasti informē par *kļūdām* vai brīdina par *lietotāja* veikto darbību iespējamām sekām. Sk. arī *dialoglodziņš*, *sarakstlodziņš*.

ziņojums inf. 1. *Rakstzīmju* virkne, kas izveido *datu bloku*, kuru pārraida datoru tiklos. 2. Īpašā veidā formatizēts dokuments, ko pārraida, izmantojot *elektronisko pastu*. 3. *Displeja ekrānā* izspīdināts teksts, kas ziņo lietotājam par kādu nosacījumu vai programmu. *A p r a i d e s z. – z.*, kas adresēts visiem datoru tikla lietotājiem. Sk. arī *adrese* (apraides adrese). *B r ī d ī n ā j u m a z. – z.*, kas informē lietotāju par to, ka pieprasītā darbība tiek pārtraukta, jo ir noticis kas neparedzēts; lietotājs var turpināt darbību vai atlikt tās izpildi, kā arī vērsties pēc *palīdzības*. *D i a g n o s t i s k a i s z. – z.*, ko izstrādā diagnostikas programmas vai palīgprogrammas un kas satur informāciju par pārbaudāmās programmas vai ierīces disfunkciju raksturu un to atrašanās vietu. *I n f o r m a t ī v a i s z. – z.*, kas informē lietotāju, ka tam vajadzīgā darbība ir negaidīti pārtraukta un nevar tikt turpināta; lietotājam jāapstiprina, ka šī darbība jāaaptur, vai arī jāvēršas pēc palīdzības. *Z-u a p d a*

r e – dalītas datu apstrādes process, kas apvieno tādas iekšēji saistītas funkcijas kā *z-u* pārsūtīšanu un glabāšanu.

zirga gaita lopk. Zirga virzes kustība. *D a b i s k a z. g. – z. g.*, kas saistīta ar iedzimtiem refleksiem un parādās bez mācīšanas – *soļi, rikši, lēkši*, atsevišķiem zirgiem arī *aida*. *S a m ā k s l o t a z. g. – gaita*, kas zirgam īpaši iemācāma; to izmanto cirka un specializētos iejādes demonstrējumos.

zirga pazīmes lopk. Balti bezpigmenta laukumi uz zirga galvas vai kājām.

zirgēzelis lopk. Ēzeļa un zirga hibrīds (māte – ēzelis, tēvs – zirgs).

zirgkopība lopk. Lopkopības nozare, zirgu audzēšana saimnieciskām un sporta vajadzībām.

zirglietas lopk. Zirga iejūgšanas piederumi.

zirgs (Equus caballus) 1. biol., lopk. Zirgveidīgo dzimtas zirgu ģints dzīvnieks. 2. *lopk.* Zirgu ģints izkastrets vīrišķais dzīvnieks.

zirgspēja, zirgspēks meh. Praksē lietota sena jaudas mērvienība, kas atbilst 735,499 vatiem (W); apz. *ZS*; viena *ZS* ir jauda, kura piemīt sistēmai (dzinējam), kas veic 75 kgm mehāniskā darba vienā sekundē.

zirgu braukšanas sports lopk. Sacensības, kurās sportists vada iejūgtu zirgu vai zirgu kopu; šai sporta veidā ietilpst rikšošanas ātruma sacensības un *pajūgu sacensības*.

zirgu darbaspējas lopk. Spēks, ātrums, izturība, kas ir atkarīgi no zirga tipa, augstākās nervu darbības tipa un individuālām iedzimtām īpašībām.

zirgu kūts lopk. → *stallis*

zirgu platumi ģeogr. Zemes ziemeļu un dienvidu pusložu subtropiskie apgabali (tuvu 30–35° ziemeļu un dienvidu platumā) virs okeāniem ar vājiem vējiem un biežiem bezvējiem subtropisko okeānisko anticiklonu iekšienē.

zirgu spēles lopk. Jāšanas sporta sacensībām līdzīgs ļoti sens zirgu izmantošanas veids.

zirnekļveidīgie (Arachnida) biol. *Helicerātu* klase; pārsvarā sīki sauszemes dzīvnieki, kas elpo ar trahejām un plaušām; seši pāri ekstremitāšu. Raksturīgākie pārstāvji – zirnekļi, ērces, skorpioni.

zirniši med. Zālforma – apaļu lodiņu veidā sapresēts ārstniecisko vielu pulveris.

zīverts [pēc zv. fiziķa A. M. Ziverta (*Sievert*) vārda] *fiz.* Jonizējošā starojuma ekvivalentās dozas mērv. *SI* mērvienību sistēmā; apz. Sv. 1 Sv liela ekvivalentā doza ir jonizējošam starojumam, ar ko apstarojot 1 kg vielas, tajā netieši radušos lādēto daļiņu sākotnējās kinētiskās enerģijas summa ir 1 džouls (J).

zivis (*Pisces*) *biol.* Viena no mugurkaulnieku virsklasēm.

zivju ceļš *hidr.* Speciāla hidrotehniska būve, kas rada atbilstošus apstākļus, lai zivis pavasara nārsta laikā peldus varētu pārvarēt augstuma starpību no *lejasbjefa* uz *augšbjefu* dažādos aizsprostos.

zivju dīķis *lauks.* Mākslīga ūdenstilpe zivju audzēšanai, ko ierīko, aizsprostojot dabisku ūdensteci vai uzkrājot nokrišņu ūdeni.

zivju eļļa No svaigu mencu u. c. zivju aknām iegūta eļļa; izmanto par A un D vitamīnu avotu gan cilvēka uzturā, gan mājdzīvnieku, galvenokārt kažokzvēru, ēdināšanā.

zivju milti *lopk.* Iz kaltētas un samaltas nestandarta zivis un zivju pārstrādes atliekas; izmanto par olbaltumvielu, arī tauku un A, B, D grupas vitamīnu avotu mājdzīvnieku ēdināšanā, galvenokārt kombinētās spēkbarības un bagātinātājpiedevu sastāvā.

zivju pasta *lopk.* Svaigi, samalti zivju rūpniecības atkritumprodukti – zivju galvas, iekšas, spuras, asakas; izmanto galvenokārt kažokzvēru ēdināšanā vai pārstrādā *zivju miltos*.

zivkopība *lauks.* 1. Zinātnes nozare, kurā izstrādā zivju audzēšanas bioloģiskos pamatus. 2. Zivsaimniecības nozare, kurā nodarbojas ar zivju audzēšanu, to resursu saglabāšanu un palielināšanu. *Dabisko ūdenstilpju z.* – zivsaimniecības veids, kura uzdevums ir zivju audzēšanas un nārstošanas apstākļu uzlabošana, zivju aklimatizācija un mākslīgā pavairošana.

ZMP *kosm.* → *Zemes mākslīgais pavadonis*

zobapstrāde *materiālt.* Zobratu, zobstieņu, gliemežratu, ķēžratu, sprūdratu u. c. izstrādājumu zobu virsmu apstrāde ar speciāliem instrumentiem; izmanto *kopēšanas* un *novēšanas* metodes.

zobi (*dentes*) *biol.* Daudzu mugurkaulnieku, arī cilvēka, cieti veidojumi mutes dobumā, ar kuriem satver, nokož un sasmalcina barību

un veido artikulētas skaņas. *Balsta zobsm.* – zobs, ko izmanto protēzes atbalstam. *Piena z.* – z., kas bērnam izšķīļas 6–30 mēnešu vecumā, bet 5–7 gadu vecumā (1,5–2,5 gadu laikā) to saknes uzsūcas, kroņi nodilst. *Pastāvīgie z.* – z., kas bērnam izšķīļas 5–7 gadu vecumā un pakāpeniski nomaina piena zobus.

zobpārvalds *tehn.* Mehāniskais sažobes pārvalds, kas griezes kustību pārnēs ar *zobratiem*.

zobrāts *tehn.* Rāts, kura vainagā izveidoti zobi; *zobpārvalda* daļa.

zobsavienojums *tehn.* Izjaucams mašīnu elementu savienojums griezes momenta pārnešanai.

zobstienis *tehn.* Prizmatiskais vai apaļš stienis, kam vienā pusē izveidoti zobi.

zobtēsis *materiālt.* Instruments zobu tēšanai, kura griezējasmens konfigurācija atbilst attiecīgi zobrata zobu vai zobstieņa profilam; izmanto zobu apstrādei ar novelšanas metodi (sk. *novēšana*).

zobvainags *tehn.* Zobrata daļa, ko veido zobi un to pamatne.

zodiakālā gaisma *astr.* Vāja nakts debess spīdēšana, kas vērojama zodiaka joslā. Z-ās g-ās cēlonis ir Saules gaismas izkliede no *starplanētu vidē* esošajiem kosmiskajiem putekļiem.

zodiaks [gr. *zōdiakos* (*kyklos*) zvēru (riņķis)] *astr.* 16° plata josla pie debess sfēras, kuras centrālā līnija ir *ekliptika*. Z-a zvaigznāji – 12 zvaigznāji, kas atrodas z-ā – Zivis, Auns, Vērsis, Dvīņi, Vēzis, Lauva, Jaunava, Svāri, Skorpions, Strēlnieks, Mežazis, Ūdensvīrs. Z-a zīmes – 12 zīmes, kas atrodas z-ā un kam ir tādi paši nosaukumi kā z-a zvaigznājiem. Z-a zīmes nesakrīt ar z-a zvaigznājiem, jo aptuveni 2000 gadu laikā, kas pagājuši kopš z-a zīmju ieviešanas, *precesijas dēļ* ir notikusi nobīde aptuveni par vienu zvaigznāju.

zona [gr. *zōnē* josla] 1. *būvn., lauks., tehn.* Noteikta platība, darbības vai ietekmes rajons, josla. *Robota apkalojamā z. tehn.* – telpa, kurā ir iespējama objektu pārvietošana ar robota *manipulatoru*. 2. *biol.* Katra no dabas joslām, kurā vides apstākļu specifiku nosaka siltuma un mitruma mijiedarbība.

3. *okean*. Liela okeāna daļa ar noteiktiem dabiskiem apstākļiem (dziļumu, apgaismojumu, augiem, dzīvniekiem). *Abisālā z.* – sk. *abisāle*. *Afotiskā z.* – okeānu un jūru dziļākā daļa, kur neiekļūst saules gaisma un nav fotosintēzes. *Batiālā z.* – sk. *batiale*. *Eifotiskā z.* – okeānu un jūru ūdens augšējie slāņi, kur iekļūst pietiekama saules gaisma un ir liela bioloģiskā produktivitāte. *Hadālā z.* – okeāna dziļvagu z. *Neritiskā z.* – piekrastes z. aptuveni šelfa robežās. *Oligotrofā z.* – no sauszemes attālās okeāna daļas ar zemu bioloģisko produktivitāti. *Pelagiskā z.* – okeāna centrālā, no krasta attālā daļa. *Sublitorālā z.* – jūru un okeānu dibena rajons līdz 200 m dziļumam. Sk. arī *zvaigznes zonas*.

zonālā navigācija *aeron*. *Aeronavigācijas metode*, pēc kuras gaisakuģi veic lidojumus pa jebkuru vēlamo trajektoriju aeronavigācijas *radiobāku* darbības zonās autonomo aeronavigācijas sistēmu iespēju robežās.

zonalitāte [gr. *zōnē* joslā] *ģeogr.* Dabas apstākļu *zonālo* īpašību kopums, ko nosaka nevienmērīgais Saules enerģijas sadalījums dažādos platuma grādos.

zonāls *ģeogr.* Uz *zonu* (2) attiecīgs; tāds, kas atrodas kādā (klimatiskā, augsnes, ģeogrāfiskā) zonā.

zondbalons [fr. *sonde* tausts + *ballon* lode ar tukšu vidu] *met.* Ar ūdenradi pildīts neliels gumijas gaisa balons atmosfēras augšējo slāņu pētišanai, aprīkots ar meteorogrāfu. Mūsdienās aizvieto ar radiozondi.

zonde [fr. *sonde* tausts] 1. *med.* Medicīniskais instruments (caurule) ausu un orgānu izmeklēšanai. 2. *tehn.* Urbis dziļu Zemes slāņu pētišanai un iežu paraugu ņaņemšanai. *Augsnes z.* – stienis ar reni augsnes vai nogulumu izlūkošanai. 3. *met.* Gaisa balons ar īpašu aparātūru meteoroloģisko datu iegūšanai atmosfēras augšējos slāņos.

zonu teorija *fiz.* Elektronu enerģētiskā spektra kvantu teorija, pēc kuras spektrs sastāv no citas citai sekojošām atļautām un aizliegtām enerģiju zonām. Katrā no atļautajām enerģētiskajām zonām ir galīgs skaits elektronu kvantu stāvokļu, proti, zona var tikt pilnīgi aizpildīta ar elektroniem.

zooantroponozes [gr. *zōon* dzīvnieks + *anthrōpos* cilvēks + *nosos* slimība] → **antropozoonozes**

zoobentoss [gr. *zōon* dzīvnieks + *bentoss*] *biol.* Dzīvnieku organismu kopums ūdenstilpes dibenā.

zoocenoze [gr. *zōon* dzīvnieks + *cenoze*] *biol.* Dzīvnieku kopums kādā noteiktā teritorijā.

zoocīdi [gr. *zōon* dzīvnieks + lat. *caedere* nogāvēt] *ķīm., lauks.* Ķīmiski vai bioloģiski preparāti, ko lieto nevēlamu siltasiņu dzīvnieku, galvenokārt grauzēju, iznīcināšanai.

zoofāgi [gr. *zōon* dzīvnieks + *phagein* ēst], **dzīvniekdāji** *biol.* Dzīvnieki, kas pārtiek no dzīvnieku izcelsmes barības.

zooģeogrāfija [gr. *zōon* dzīvnieks + *ģeogrāfija*] *biol., ģeogr.* *Bioģeogrāfijas* nozare par dzīvnieku ģeogrāfisko izplatību, tās cēloņiem un likumsakarībām.

zoo higiēna [gr. *zōon* dzīvnieks + *higiēna*] *Zinātne*, kurā pēta vides ietekmi uz dzīvnieku veselību un produktivitāti; galvenokārt noskaidro lauksaimniecības dzīvniekiem piemērotākos turēšanas, ēdināšanas, kopšanas un izmantošanas apstākļus.

zoohorija [gr. *zōon* dzīvnieks + *chōrein* izplatīties] *biol.* Augļu un sēklu izplatīšanās ar dzīvnieku starpniecību.

zoologija [gr. *zōon* dzīvnieks + *logos* jēdziens, mācība] *biol.* Zinātne par dzīvniekiem.

zooloģiskais dārzs *Zinātniska un izglītojošā iestāde*, kur nebrīvā tur dzīvniekus demonstrēšanai un zinātniskās pētniecības un sugu saglabāšanas nolūkā.

zoomorfisms [gr. *zōon* dzīvnieks + *morphē* veids] *Reālu vai iedomātu objektu apveltīšana ar dzīvniekiem raksturīgām iezīmēm.*

zoonozes [gr. *zōon* dzīvnieks + *nosos* slimība] *vet.* Infekcijas slimības, ar kurām slimo tikai dzīvnieki.

zooplanktons [gr. *zōon* dzīvnieks + *planktons*] *biol.* Tādu brīvi peldošu dzīvnieku kopums ūdenstilpē, kas nespēj pretoties straumei.

zopsiholoģija [gr. *zōon* dzīvnieks + *psiholoģija*] *biol.* Zinātne par dzīvnieku psihi.

zoosporangijs [gr. *zōon* dzīvnieks + *sporangijs*] *biol.* Sēņu un *aļņu* veģetatīvais orgāns, kurā veidojas *zoosporas*.

zoosporas [gr. *zōon* dzīvnieks + *spora*] *biol.* *Alģu* un *sēņu* sporas, ar kurām tās vairojas veģetatīvā ceļā un kuras pārvietojas ūdenī ar vicu palīdzību.

zootehnika [gr. *zōon* dzīvnieks + *technē* māksla, prasme] *lopk.* Lauksaimniecības zinātne par dzīvnieku vairošanos, ēdināšanu, turēšanu un pareizu izmantošanu.

zootehniskā analīze *lopk.* Barības līdzekļu un dzīvnieku produktu pētišana, izmantojot ķīmiskās, fizikālās, bioloģiskās u. c. analīzes metodes.

zosis (mājas) (*Anser. Branta domesticus*) *lopk.* Zosveidīgo kārtas pīļu dzimtas putni, kas cēlušies no meža zosīm.

zosveidīgie (*Anseriformes*) *biol.* Putnu kārtā; pieūdens putni un ūdensputni – zosis, gulbjī, pīles, gauras u. c.

zudumi el., tehnol. Nelietderīgi iztērētā enerģijas daļa. **Aktīvās jaudas** (*jaudas*) *z.* – lietderīga pārvadāmās elektriskās enerģijas neatgriezeniska pārveidošanās siltuma enerģijā (*z.* elektropārvades līniju vados, elektromašīnu un aparātu tīnumos u. c.). **Dielektriskie z.** – siltuma izdalīšanās dielektriķos, ko izraisa laikā mainīgs elektriskais lauks. **Histerēzes z.** – *z. feromagnētiskajās* serdēs, ko izraisa domēnu magnētiskā lauka lēcienveida virziena maiņa. **Ierosmes z.** – *z. elektromašīnu ierosmes tīnūmā.* **Īsslēguma z.** – *z. iekārtās* un sistēmās *īsslēguma režīmā.* **Koronas z.** – elektriskās enerģijas *z. koronizlādē.* **Sprieguma z.** – *sprieguma avota un patērētāja* spriegumu *efektīvo vērtību* aritmētiskā starpība. **Tukšgaitas z.** – *z. iekārtā* vai sistēmā *tukšgaitas režīmā.* **Virpuļstrāvu z.** – *aktīvie jaudas z. feromagnētiskās* serdēs, ko rada serdē plūstošās *virpuļstrāvas.*

zvaigznājs *astr.* Noteikts debess sfēras apgabals, kurā parasti atrodas raksturīgs spožāko zvaigžņu grupējums. Pavisam pie debess sfēras ir 88 z-i.

zvaigzne *astr.* Sfēriskis debess ķermenis, kas sastāv no karstas gāzes (plazmas) un izstaro gaismu u. c. elektromagnētisko starojumu, un dažu veidu elementārdaļiņas. Saule ir *z.* Ir individuālas *z-es*, *dubultzvaigznes* un vairākkārtīgas zvaigžņu sistēmas, *zvaigžņu*

kopas. Sk. arī *zvaigznes zonas*, *zvaigžņu evolūcija.*

zvaigznes atmosfēra *astr.* Zvaigznes ārējie slāņi, kas apņem zvaigzni, – *fotosfēra*, *hromosfēra* un *vainags*. Divi pēdējie slāņi maz ietekmē zvaigznes starojumu un siki ir izpētīti tikai Saulei.

zvaigznes drebešana un mirgošana *astr.* *Optiskā teleskopa* redzeslaukā novērojamā zvaigznes attēla svārstību un spožuma maiņa, kuras cēlonis ir *turbulence* Zemes atmosfērā; samazina *teleskopa izšķirtspēju* un līdz ar to teleskopa efektivitāti. Vietās ar labu *astroklimatu z. d.* un *m. ir* mazāka.

zvaigznes īpatnējā kustība *astr.* Zvaigznes leņķiskā pārvietošanās pie *debess sfēras* gada laikā, tās cēlonis ir zvaigznes kustība kosmiskajā telpā attiecībā pret Sauli. Zinot *z. i-o k-u* un zvaigznes attālumu, iespējams aprēķināt zvaigznes tangenciālo ātrumu.

zvaigznes krāsa *astr.* Zvaigznes izstarotās gaismas vizuālais raksturlielums, kas atkarīgs no *zvaigznes temperatūras.* Temperatūrai pieaugot, *z. k.* mainās no sarkanas līdz oranžai, dzeltenai, baltai, zilganai. Kvantitatīvi *z. k-u* raksturo ar krāsas indeksu (sk. *fotometriskā sistēma*).

zvaigznes spožums *astr.* Punktveida debess objekta (visbiežāk zvaigznes) starojuma intensitātes mērs, ko mēra *zvaigžņlielumos.* *A b-solūtais z. s.* – zvaigznes redzamais spožums, kāds būtu novērojams, ja novērotājs atrastos 10 parseku attālumā no zvaigznes. *Bolometriskais z. s.* – zvaigznes starojuma intensitātes mērs visā tās izstarotajā spektrā. *Redzamais z. s.* – apgaismojums, kuru no zvaigznes saņem virsma, kas orientēta perpendikulāri virzienam uz zvaigzni.

zvaigznes vieta *astr.* Zvaigznes stāvoklis uz debess sfēras, to nosaka *astronomisko koordinātu* pāris. *Patiešā z. v. – z. v.,* kas atbilst konkrētam laika momentam, to noteicot, ņem vērā precesiju un *nutāciju.* *Redzamā z. v. – z. v.,* ko noteicot, bez precesijas un nutācijas ņem vērā arī *gaismas aberāciju* un, ja iespējams, arī *paralaksi.* *Vidējā z. v. – z. v.,* kas atbilst noteiktai *epochai*, to noteicot, ņem vērā *precesiju.*

zvaigznes virsmas temperatūra *astr.* → **efektīvā temperatūra**

zvaigznes zonas *astr.* Sfēriski simetriski *zvaigznes* slāņi, kuriem raksturīga noteikta vidējā temperatūra, gāzes spiediens, blīvums, ķīmiskais sastāvs un kuros norisinās tiem raksturīgi fizikālie procesi. *K o d o l r e a k c i j u z o n a* – z. zona, kurā kodoltermisko reakciju rezultātā izdalās enerģija. *K o n v e k t ī v ā z o n a* – z. zona, kurā enerģijas pārnese nodrošina plazmas konvekcija. *S t a r o j u m a p ā r n e s e s z o n a* – z. zona, kurā enerģijas pārnese nodrošina elektromagnētiskā starojuma daudzkārtīga absorbcija un izstarošana.

zvaigžņlielums *astr.* Bezdimensijas lielums, kas raksturo debess spidekļa spožumu (sk. *zvaigznes spožums*). *Z-u* skala izveidota tā, lai piecu *z-u* starpībai atbilstu zvaigznes radītā apgaismojuma attiecība 100. *Z.* ir atkarīgs no starojuma uztvērēja spektrālās jutības, tāpēc ir vizuālais, fotogrāfiskais, fotoelektriskais u. c. z. Sk. arī *fotometriskā sistēma*.

zvaigžņtīkls *inf.* *Datoru tīkla* topoloģijas variants, kas pēc savas formas atgādina zvaigzni. Zvaigznes centrā ir *centrmezgls* (koncentrators), ko individuāli kabeļi savieno ar pārējiem tīkla mezgliem (stacijām). Sk. arī *tīkls* (maģistrāles tīkls), *gradentīkls*.

zvaigžņu asociācija [lat. *associatio* savienošana] *astr.* Izklaidus novietotu ļoti jaunu zvaigžņu grupējums, kas ietverts gāzes un putekļu mākonī.

zvaigžņu astronomija, Galaktikas astronomija *astr.* *Astronomijas* nozare, kurā pēta sakarības starp *Galaktikas* objektu, galvenokārt zvaigžņu, fizikālajām īpašībām, šo objektu sadalījumu telpā, kustības likumībām un attīstību, kā arī *Galaktikas* uzbūvi un attīstību kopumā. *Z.* a-as nozares ir *zvaigžņu dinamika*, *zvaigžņu kinematika* un *zvaigžņu statistika*.

zvaigžņu atlants *astr.* Zvaigžņu karte, kurā detalizēti attēloti atsevišķi zvaigžņotās debess apgabali. *Z. a.* var aptvert visu debess sfēru vai atsevišķas tās zonas.

zvaigžņu atmosfēru fizika *astr.* Sk. *zvaigžņu fizika*

zvaigžņu dinamika [gr. *dynamikos* uz spēku

attiecīgs, spēka] *astr.* *Zvaigžņu astronomijas* nozare, kurā pēta gravitācijas lauka ietekmi uz zvaigžņu kustību un *Galaktikas* evolūciju.

zvaigžņu evolūcija [lat. *evolutio* attīstīšana] *astr.* Zvaigžņu fizikālo raksturlielumu, iekšējās uzbūves un ķīmiskā sastāva maiņa laika gaitā. *Z. e-as* straujums un evolūcijas beigu stadija atkarīga no zvaigznes masas. Zvaigzne izveidojas kā *protozvaigzne*, tad kļūst par *galvenās secības zvaigzni*, pēc tam par sarkano *milzu zvaigzni* vai sarkano *pārmilzu zvaigzni*. Sarkanā milzu zvaigzne noiet planetāro *miglāju* un kļūst par *balto punduri*, bet sarkanā pārmilzu zvaigzne uzliesmo kā *pārnova*, nometot pārnovas *miglāju*. Pēdējā gadījumā no zvaigznes kodola izveidojas *neitronu zvaigzne* vai *melnais caurums*.

zvaigžņu fizika *astr.* *Astrofizikas* nozare, kurā pēta zvaigžņu izcelšanos, uzbūvi un tajās norisošos procesus. *Z. f-as* praktiskās metodes aptver zvaigžņu elektromagnētiskā starojuma, kā arī magnētiskā lauka novērojumus. *M a i ņ z v a i g ž ņ u f. – z. f-as* nozare, kurā pēta maiņzvaigžņu uzbūvi un spožuma maiņas cēloņus. *Z-u a t m o s f ē r u f. – z. f-as* nozare, kurā pēta fizikālos apstākļus (temperatūru, spiedienu, blīvumu, gāzu masu kustību) zvaigžņu atmosfērās un to ķīmisko sastāvu, izmantojot *spektrālānāli* u. c. metodes.

zvaigžņu interferometrs [lat. *inter* starp + *ferens* nesošs, pārnesošs + gr. *metron* mērs] *astr.* *Interferometrijas* instruments, kurš sastāv no diviem atstātus izvietotiem *optiskajiem teleskopiem* un kura darbība balstās uz gaismas interferences parādību. *Z. i-u* izmanto zvaigžņu leņķisko diametru un vizuālo *du-bultzvaigžņu* komponentu leņķisko attālumu noteikšanai.

zvaigžņu karte *astr.* Uzskatāms zvaigžņotās debess vai atsevišķu tās apgabalu attēlojums, kurā parādīts zvaigžņu u. c. objektu (zvaigžņu kopu, *miglāju*, *galaktiku*) redzamais stāvoklis, spožums u. c. paliginformācija. *G r o z ā m ā z. k. – z. k.*, kas attēlo vīrs horizonta redzamās zvaigžņotās debess izskatu noteiktam laika momentam un noītektam ģeogrāfiskajam platumam. *Z. k-es m ē r o g s* – lielums, kas rāda, cik loka

grādu atbilst vienai kartes garuma vienībai (parasti cm); atkarībā no kartes projekcijas mērogs var būt konstants vai mainīgs.

zvaigžņu katalogs [gr. *katalogos* saraksts] *astr.* Zvaigžņu saraksts, kurā par katru objektu dota noteikta informācija (*astronomiskās koordinātas norādītajā epohā, zvaigznes īpatnējā kustība, zvaigznes spožums, spektra klase* (sk. *zvaigžņu spektrālā klasifikācija*), *starjaudas klase, paralakse* u. c.).

zvaigžņu kinemātika [gr. *kinēma* (*kinēmatos*) kustība] *astr.* Zvaigžņu astronomijas nozare, kurā pēta zvaigžņu kustības likumsakarības zvaigžņu sistēmu iekšienē neatkarīgi no darbojošos spēku rakstura lielam daudzumam zvaigžņu.

zvaigžņu kodolreakciju cikli *astr.* Kodoltermisko reakciju cikli, kuros notiek enerģijas izdalīšanās zvaigžņu kodolreakciju zonā (sk. *zvaigznes zonas*). *O g l e k l a s l ā p e k l a c i k l s* – galvenais kodoltermisko reakciju tips, kurā notiek ūdeņraža pārvēršanās hēlijā un enerģijas izdalīšanās par Sauli karstākās galvenās secības zvaigznēs. *P r o t o n u - p r o t o n u c i k l s* – galvenais kodoltermisko reakciju tips, kurā notiek ūdeņraža pārvēršanās hēlijā un enerģijas izdalīšanās Saules tipa un par to aukstākās *galvenās secības zvaigznēs*.

zvaigžņu kopa *astr.* Gravitācijas saistīta kopīga izcelsmes zvaigžņu grupa. *L o d v e i d a z. k.* – sfēriska vai elipsoidāla zvaigžņu sistēma, kurā ir vismaz 100 000 zvaigžņu; kopa sastāv no vecām zvaigznēm. *V a l ē j a z. k.* – aptuveni sfēriska zvaigžņu grupa, kurā ir 100 līdz 1000 zvaigžņu; kopa sastāv no relatīvi jaunām zvaigznēm.

zvaigžņu laiks *astr.* Laika mērišanas sistēma, kas saistīta ar zvaigžņu diennakts kustību un kurā par pamatvienību ir pieņemta zvaigžņu diennakts. *G r i n i č a s z. l.* – sākkummeridiāna *z. l.* *V i e t ē j a i s z. l.* – *z. l.*, ko jebkurai vietai var aprēķināt, Griničas *z. l.*-am pieskaitot vietas ģeogrāfisko garumu; vietējais *z. l.* skaitliski ir vienāds ar pavasara punkta stundu leņķi novērojumu vietā; izmanto, piem., debess spīdekļu stāvokļu un kulminācijas momentu noteikšanai.

zvaigžņu populācija [fr. *population* iedzīvotāji] *astr.* Galaktikas veidojošo zvaigžņu tips, ko nošķir pēc telpiskā sadalījuma, kustības īpatnībām un stāvokļa *Hercšprunga–Rasela diagrammā*. *P i r m ā z. p.* – relatīvi jaunas un ar smagajiem ķīmiskajiem elementiem relatīvi bagātas zvaigznes, kas ietilpst spirālveida galaktiku diskos un neregulāro galaktiku zvaigžņu veidošanās apgabalos. *O t r ā z. p.* – relatīvi vecas un ar smagajiem ķīmiskajiem elementiem samērā nabagas zvaigznes, kas ietilpst spirālveida galaktiku halo un eliptiskajās galaktikās.

zvaigžņu spektrālā klasifikācija *astr.* Zvaigžņu iedalījums grupās (*s p e k t r a k l a s ē s*) zvaigžņu temperatūras pazemināšanās secībā un pēc to spektra īpatnībām. Galvenās zvaigžņu spektra klases apzīmē ar burtiem O, B, A, F, G, K, M; sīkāku iedalījumu apakšklasēs norāda ar cipariem no 0 līdz 9 aiz burtā. Atsevišķi izdala 1) C spektra klasi (*o g l e k l a z v a i g z n e s*), kas atbilst G, K vai M spektra klasei, bet kuras zvaigžņu atmosfērā ir palielināts oglekļa savienojumu daudzums; 2) S spektra klasi, kas atbilst K vai M spektra klasei, bet kuras zvaigžņu atmosfērā ir palielināts cirkonija oksīda daudzums; 3) W spektra klasi, kas atbilst O spektra klasei (Volfa–Rajē zvaigznes), bet kuras zvaigžņu spektros ir spēcīgas, platas emisijas spektrāllinijas. Ir arī divdimensioņāla *z. s. k.*, kurā katru zvaigzni raksturo arī ar *starjaudas klasi*.

zvaigžņu statistika [v. *Statistik* < lat. *status* stāvoklis] *astr.* Zvaigžņu astronomijas nozare, kurā, balstoties uz ziņām par zvaigžņu skaitu, izdara secinājumus par zvaigžņu sistēmu telpisko uzbūvi.

zvaigžņu vējš *astr.* Pastāvīga radiāla zvaigznes vainaga plazmas plūsma virzienā prom no zvaigznes. Sk. arī *Saules vējš*.

zvanītājprogramma [zvanītājs + gr. *programma* paziņojums, priekšraksts] *inf.* Programma, kas uzgriež *tikla Internet* pakalpojumu sniedzēja numuru un veido ar to *savienojumu*. Z-as nodibinātais savienojums pilnībā integrē lietotāja datoru tīklā Internet.

zvērkopība *lopk.* Lopkopības nozare – kažokzvēru audzēšana ādu ieguvei. *P u s s a v-*

v a l a s z. – z-as veids, kurā pamatgānāmpulka dzīvnieki tiek turēti sprostos, realizēšanai paredzētie dzīvnieki – ierobežotā teritorijā savvaļā. S a l u z. – z-as veids, kurā dzīvnieki tiek turēti dabiski ierobežotā teritorijā, piem., uz salas. S p r o s t u z. – z-as veids, kurā dzīvnieki pa vienam vai nelielām grupām tiek turēti sprostos.

zvīņas biol. Cietas ādas plātnītes uz zivju, rūpuļu, putnu un dažu zīdītāju ķermeņa.

zvīņrāpuļi (*Squamata*) **biol.** Viena no rūpuļu kārtām; rūpuļi, kuru ķermeni klāj zvīņas vai ragvielas vairogī; raksturīgs pārstāvis ir harmeleons.

zvirbuļveidīgie (*Passeriformes*) **biol.** Sugām bagātākā putnu kārtā; tajā ietilpst vārnu, vālodžu, strazdu, zvirbuļu, mušķērāju, ciellavu, cīruļu u. c. putnu dzimtas.

zvonce [kr. *pdjyw*] **ģeol.** → **platopaugurs**

Z “Zulu” jūrn. Starptautisks signāls – nozīmē “man vajadzīgs velkonis”.

žakardpinumi [pēc fr. izgudrotāja un audēja Ž. M. Žakāra (*J. M. Jacquard*, 1752–1834) vārda] **tekst. Sk. adījuma pinums**

žakete [fr. *jaquette* jaciņa] **apģ.** Pavelkamajām virsdrēbēm (pagērbjiem) pāri velkamo *virsdrebju augšgērbis* ar garajām *piedurknēm*, ar vienrindas vai divrindu pogu vaļējās priekšaiždares atloku formnoturīgām puspriekšdaļām, ar šādiem *svārkjiem* raksturogajām vienlaidu stērbeļdaļās slejām līdz pastakles līmenim.

žaklis (**žākļveida zars**) **mež.** Divu līdzīga izmēra zaru saaugums.

žākļstāja lopk. Mājdzīvnieku kāju stāvotnes anomālija – kājas izvērsas uz sāniem un dzīvnieks nevar nostāvēt.

žalūzija [fr. *alousie*] 1. Aizkars vai aizvirtnis no šaurām plāksnītēm gaisa plūsmas vai gaismas regulēšanai. 2. *kino, tel.* Mehānisms *kamerā* vai *projektorā*, kas novieto necaurspīdīgu virsmu starp objektīvu un filmu laikā, kamēr jauns kadrs nonāk pozīcijā pretim objektīvam.

žaunas biol. Ūdensdzīvnieku elpošanas orgāni – ķermeņa izaugumi, caur kuru plānajām sienām notiek gāzu maiņa.

žāvēšana 1. tehnol. Šķidruma, parasti ūdens, aizvadišana no gāzēm, šķidrumiem, cieta

materiāla vai izstrādājuma. A u k s t ā ž. – ž. dabiskos atmosfēras apstākļos. D a b i s k ā ž. – ž., kurā nenotiek siltumnesēja un žāvējamā materiāla kustība. F i z i k ā l ķ ī m i s k ā ž. – ž., kurā mitrumu saista ar higroskopiskām vielām, piem., ar koncentrētu sērskābi. I n f r a s a r k a n ā ž. – ž. speciālās kamerās ar infrasarkanā starojumu. K o n t a k t ā ž. – ž., kad žāvējamais materiāls siltumu saņem no karstas starpsienas, kas to atdala no siltumaģenta. K o n v e k c i j a s ž. – ž., kad žāvējamais materiāls tieši saskaras ar ž-as aģentu (piem., ar karstajām krāsns gāzēm). M ā k s l i g ā ž. – ž., ko veic periodiskas vai nepārtrauktas darbības *žāvētavās*, atmosfēras vai pazeminātā spiedienā (vakuumžāvēšana). M e h ā n i s k ā ž. – presēšana, filtrēšana, centrifugēšana. T e r m i s k ā ž. – rūpniecībā cietu vielu (arī pastu) ž-ai visvairāk lietotā metode, kuras pamatā ir masas un siltuma apmaiņa starp siltumnesēju un mitro materiālu. V a k u u m ā ž. – ž., kad žāvēšana – ž. kamerā, kurā gāzes spiediens ir zemāks par atmosfēras spiedienu. Ž - a s a ģ e n t s – vide, kurā notiek ž. Ž-as j u t i ģ u m s *sil. tehnol.* – izstrādājumu (betona, mālu u. c.) tieksme žūstot plaisāt. 2. *kopakstr.* Koksnes ž. – koksnes hidrotermiskā apstrāde, kas izpaužas mitruma izvadišanā no tās. D a b i s k ā z ā ģ m a t e r i ā l u ž. – zāģmateriālu ž. atmosfēras apstākļos īpaši sakrautās krautnēs, caur kurām cirkulē atmosfēras gaiss. D i e l e k t r i s k ā ž. – ž. augstfrekvences strāvas laukā. I n d u k c i j a s ž. – ž. – koksnes ž. mainīgā magnētiskajā laukā, kur siltuma atdevē koksnei notiek no feromagnētiskajām starplīkām un režģiem, kas izvietoti krautnes iekšpusē. K o k s n e s a t m o s f ē r a s ž. – koksnes konvekcijas ž. ar apkārtējo gaisu bez īpašas tā uzsildīšanas. K o k s n e s d a b i s k ā ž. – koksnes ž. atmosfēras gaisa apstākļos zem nojumes. K o k s n e s ž. g ā z u n t v a i k a s p i e d ē – koksnes konvekcijas ž. gaisa, gāzes vai pārkarsēta tvaika vidē atmosfēras spiedienā. K o n d u k t ī v ā ž. – materiāla ž. ar siltuma saskaratdevi (ar siltuma vadītspēju), materiālam atrodoties kontaktā ar uzsildītām virsmām. M ā k s l i g ā ž. – ž. žāvētavā, iz-

mantojot kādu no ž-as aģentiem. Rotācija s ž. – ž. gāzu un tvaika vidē ar papildu centrālās efekta izmantošanu. Ž. ūdenī nešķīstos šķīdumos – ž., kuras laikā žāvējamais materiāls atrodas sasildītā šķidrā vidē. Ž-as režīms – ž-as aģenta parametru vērtību saraksts konkrētas koku sugas un noteikta biezuma zāģmateriālu žai.

žāvēšanas kritiskais punkts *papīr.* Mitruma pakāpe *papīrā*, kuru sasniedzot, pastāvīgais žūšanas ātrums sāk samazināties.

žāvētava tehnol. Iekārta vielu un materiālu termiskai žāvēšanai (sauc arī par kalti). Ir periodiskas un nepārtrauktas darbības ž-as. Cilindrā žāvētava – ieslīpi novietots rotējošs cilindrs birstošu materiālu nepārtrauktai konvektīvai žāvēšanai. Finiera konveijer žāvētava *kopakstr.* – nepārtrauktas darbības konvekcijas ž. ar piespiedu gaisa šķērcirkulāciju ar saistvielu piesūcinātu finieru vai ar saistvielu pārklātu finieru virsmu žāvēšanai; finierus izvieto žāvēšanas kamerā vertikāli starp konveijera kustīgajiem rāmjiem. Finieru rullīš žāvētava *kopakstr.* – nepārtrauktas darbības ž., kur finierloknes žūst, pārvietojoties starp pāros rotējošiem rullīšiem, žāvēšanas aģentam cirkulējot finiera garenkustības vai šķērcustības virzienā, vai perpendikulāri finiera virsmai. Izsmidzināšanas (torņveida) ž. – ž. sīkdispersa materiāla konvektīvai žāvēšanai, piem., iekārta keramiskas suspensijas (šlikera) izsmidzināšanai vertikālā cilindrā un izžāvēšanai ar karstu gaisu līdz pulverveida stāvoklim; iegūst pussausu keramisko masu. Kamerā žāvētava – periodiskas darbības konvektīvas žāvēšanas iekārta. Lentēs ž. – ž. ar lentes transportieriem, kas nepārtraukti virzās. Torņ žāvētava – ž. birstošu materiālu žāvēšanai ar karstām gāzēm vertikālā tilpnē. Tuneļ žāvētava – ž. konvektīvai žāvēšanai; procesa norisē žāvējamo materiālu vagonētēs pārbīda tuneļa garenvirzienā. Zāģmateriālu ž. *kopakstr.* – speciāli būvēta hermētiski noslēgta telpa ar labu siltuma izolāciju, aprīkota ar žāvēšanas aģenta

cirkulācijas, siltuma apgādes, gaisa apmaiņas, mitrināšanas un žāvēšanas procesa kontroles un vadības sistēmām.

želatīns [fr. *gélatine*] *kīm. tehnol., pārt.* Dzīvnieku olbaltumvielu maisījums, kaulu lime, kuru iegūst no dzīvnieku kauliem, cīpslām un ādas un kuras šķīdums atdziestot sacietē; lieto tehnikā un pārtikas rūpniecībā.

želeja [fr. *gelée*] *pārt.* 1. Ar želatīnu gatavots augļu vai ogu sulu receklis ar cukuru u. c. piedevām. 2. Receklaina masa, ko iegūst no augļu vai ogu sulas ar cukuru.

ženevērs [v. *Genever* < fr. *genievre* kadiķis] *pārt.* Kadiķogu degvīns.

žiklers tehn. Detaļa ar kalibrētu urbumu, pa kuru plūst šķidrums.

žirobuss [gr. *gyros* riņķis + lat. (*omni*)bus visiem] *transp.* Spēkrati, parasti autobuss kalnu apstākļiem un raktuvēm, aprīkots ar lielu papildu spararatu – žiroskopu, kas akumulē mehānisko enerģiju; kalnu ceļos, braucot lejup, ž. iegriež spararatu, tā uzkrāto enerģiju izmantojot līdzenumā vai braucot kalnup.

žirokompas [gr. *gyros* riņķis, aplis + lat. *compassare* mērit soļiem] Ierīce, kas rāda iepriekš uzdotu noteiktu virzienu, parasti ģeogrāfiskā meridiāna virzienu; lieto navigācijā, ģeodēzijā; darbojas pēc žiroskopa principa.

žiomagnētiskais kurss aeron., jūr. Pēc fizikālās būtības magnētiskais kurss, kas iegūts, kompleksi apstrādājot magnētisko un žiroskopisko (nosacīto) kursu. Ž-ā k-a priekšrocība salīdzinājumā ar magnētisko kursu ir tā relatīvi mazās fluktuācijas lidojuma laikā.

žiroskopiskais efekts tehn. Žiroskopa ass īpašība, ka tā ārējo spēku darbības rezultātā pārvietojas spēka momenta vektora virzienā, nevis spēka virzienā. Tas ļauj izveidot dažādas praktiskas iekārtas un instrumentus – žirokompasus, kuģu stabilizatorus, viensliedes dzelzceļa vilcienu stabilizatorus, kā arī automātiski vadīt lidmašīnas, raķetes, torpēdas u. c.

žiroskops [fr. *gyroscope* < gr. *gyros* riņķis + *skopein* skatīties] *fiz.* Ierīce, kuras galvenā sastāvdaļa ir ātri rotējošs cietķermenis, kura rotācijas (simetrijas) ass var mainīt savu

orientāciju telpā. Vienkāršākais ž-a piemērs ir spēļu vilciņš. Ž-us izmanto, piem., navigācijas iekārtās. K v a n t u ž. aeron. – ierīce ķermeņa rotācijas ātruma mērīšanai; plaši lieto lāzeržiroskopus.

žiroteodolīts [gr. gyros riņķis + teodolīts] *ģeod.* Instruments ģeogrāfiskā meridiāna virziena noteikšanai; lieto ģeodēziskā tikla orientēšanai šahtās, tuneļos, inženierbūvēs, navigācijā.

žograisis pārt. → sklandrausis

žogs būvn. Konstrukcija (no koka, metāla, ķieģeļiem, betona, akmeņiem, plastmasas un stieplu pinuma) kāda laukuma norobežošanai; augstums atkarīgs no žoga funkcijas.

žokejs [a. jockey] *lopk.* Profesionāls jātnieks,

jājamzirgu treniņu un pārbaudes speciālists.

žoržets [pēc fr. modistes Žoržetes (*Georgette de la Plante*) vārda] *tekst.* Plāns, ļoti viegls audekla pinuma krepa pavedienu audums, kurā gan audos, gan šķēros pārmaiņus mijas divi labā groduma un divi kreisā groduma pavedieni. Ž-a n u m u r s – šķieta zobu skaits 10 centimetros.

žultsskābes ķīm. Žultī ietilpstošas *steroīdu* rindas karbonskābes; veidojas aknās no *holesterīna*.

žurnāls [fr. journal laikraksts] *inf.* Datne, ko *operētājsistēma* izmanto statistiskās informācijas, dažādu ziņojumu u. c. datu vākšanai un uzskaitēi.

žurnālu galds mēb. Zems galds, lietojams atpūtas zonā.

Izmantotā literatūra

- Ancāne I. Dabas ģeogrāfija: Skaidrojošā vārdnīca. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2000.
- Angļu–latviešu autoceļu terminu tehniskā vārdnīca. / Sagat. Latv. Autoceļu direkcija; aut. kol. – Rīga: Ceļi, 1999.
- Angļu–latviešu skaidrojošā datorvārdnīca / Sast. L. Leikuma, S. Zariņa, M. Ābeltiņš. – Rīga: Jumava, 1998.
- Angļu–latviešu vārdnīca. – Otrais, papildinātais izdevums. – Rīga: Jāņa sēta, 1996.
- Ansone I., Kuhare G., Putriņa G. Vides zinību terminu skaidrojošā vārdnīca. – Rīga: Jumava, 1999.
- Astapenko P. Kāds būs laiks? – Rīga: Zvaigzne ABC, 1993.
- Avots M., Eiduks I., Maksimova O. u. c. Vispārīgā silikātu tehnoloģija. – Rīga: Zvaigzne, 1968.
- Baldunčiks J., Anglicismi latviešu valodā. – Rīga: Zinātne, 1989.
- Bambers K. Ģeoloģija un hidroģeoloģija. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1998.
- Bērziņa V. Tekstilmateriālu apdare. – Rīga: Avots, 1987.
- Bioloģijas jēdzienu skaidrojošā vārdnīca / Sast. A. Klintsone. – Rīga: Mācību apgāds, 1997.
- Brencis K., Dubrovskis V. Bekona ražošanas organizācija un tehnoloģija. – Rīga: Avots, 1985.
- Bumbura M., Jaudzeme M., Muižarāja E., Pētersone A. Augu morfoloģija un anatomija. – Rīga: Zvaigzne, 1967.
- Ciltsdarba normatīvie dokumenti: 1. sēj. – Rīga: LRZM, Latvija–Somija SIA Madonas poligrāfists, 1998.
- Ciltsdarba normatīvie dokumenti: 2. sēj. – Rīga: LRZM, Latvija–Somija SIA Madonas poligrāfists, 1999.
- Cjukša L. Aitkopība. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960.
- Daija G. Ekoloģijas pamati. – Rīga: Enigma, 1998.
- Daugerts R., Garančs A. Laktācijas fizioloģija. – Rīga: Zvaigzne, 1985.
- Dendroloģija. / Sast. V. Lange, A. Mauriņš, A. Zvirgzds. – Rīga: Zvaigzne, 1978.
- Dolacis J., Alksnis A. Koksnes fizikāli mehāniskās un tehnoloģiskās īpašības: Lekciju kurss. – RTU, LV KĶI, 1997.
- Dukaļska L., Galoburda R. Pārtikas tehnoloģijas procesi un aparāti. – Jelgava: LLU, 1999.
- Dzelzceļi: Vispārīgais kurss: Māc. grām. sast. pēc ceturtā izdevuma māc. grām. krievu valodā "Dzelzceļi: Vispārīgais kurss." / Sast. M. Filipovs, M. Uzdins, J. Jefimenko u. c. – Rīga: Valsts a/s "Latvijas dzelzceļš", 1996.
- Eberhards G. Daugavas krāces, grūbes, kauli // Dabas un vēstures kalendārs 1991. gadam. – Rīga: Zinātne, 1990.
- Eberhards G. Fluvialā ģeomorfoloģija: mācību līdzeklis. – Rīga: LVU, 1978.
- Eberhards G. Glaciālā ģeomorfoloģija: mācību līdzeklis. – Rīga: LVU, 1977.
- Eiduss J., Šmits O. Optiskās parādības atmosfērā. – Rīga: Avots, 1980.
- Elektroenerģētikas pamatterminu skaidrojošā vārdnīca. – Rīga: Jumava, 1997.
- Elektrotehnikas teorētiskie pamati: Elektromagnētiskais laiks. / K. Tabaka red. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1991.
- Elektrotehnikas teorētiskie pamati: Stacionāri procesi lineārās ķēdēs. / I. Dūmiņa red. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1999.
- Elektrotehnikas teorētiskie pamati: Pārejas procesi, garās līnijas un nelineārās ķēdes. / K. Tabaka red. – Rīga: Zvaigzne, 1989.
- Enciklopēdiskā vārdnīca: 2 sēj. – Rīga: Latvijas Enciklopēdiju redakcija, 1991.
- Fizikas rokasgrāmata. / E. Šiltera redakcijā. – 2. izd. [Autori V. Fļorovs, I. Kolangs, P. Puķītis u. c.] – Rīga: Zvaigzne, 1988.
- Franču–latviešu vārdnīca: Pārstrādāts un papildināts otrais izdevums / Sast. I. Zandreitere, J. Ābrama. – Rīga: Liesma, 1973.
- Grislis Z., Garkāvjs F., Sprūžs J. Lopkopība. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1991.
- Ģenētikas terminu skaidrojošā vārdnīca. / Sast. Dišlers V., Raipulis J., Nagle E. – Rīga: GER, 1981.

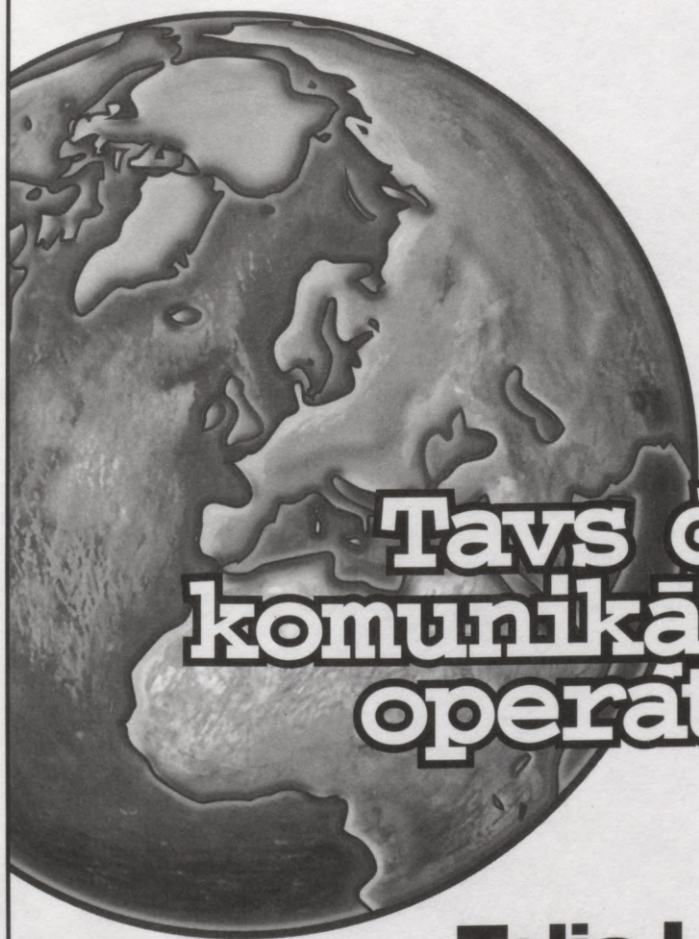
- Geodēzija / U. Zumenta red. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1993.
- Ģeoloģija / A. Indāna red. – Rīga: Zvaigzne, 1979.
- Hidrometeoroloģijas terminu vārdnīca. – Rīga: Zinātne, 1976.
- Ilziņa I., Krūmiņa A., Liepa I. u. c. Bioloģijas rokasgrāmata. / Sast. V. Egle. – 3. pārstr. izd. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1995.
- Iļina I. Zvērkopība. – Rīga: Liesma, 1965.
- Jansons G. Kurzemes pilsētu senās koka ēkas (17. gs.–19. gs. vidus). – Rīga: Zinātne, 1982.
- Jūrnieceības tehniskās terminoloģijas pamati. / Sast. M. Grinšteins, J. Baldunčiks. – Rīga: Elfs, 1995.
- Jūrnieceības termini. / Sast. J. Baldunčiks, P. Bormanis. – Rīga: Zinātne, 1988.
- Kartogrāfijas terminu vārdnīca. / Sast. J. Štrauhmanis. – Rīga: LU, 1991.
- Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – Rīga: Avots, 1992. 1.–2. sēj.
- Krastiņš J., Strautmanis J., Dripe J. Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. – Rīga: Baltika, 1998.
- Kreilis M. Piena kvalitātes programma. – Ozolnieki: LLKC, 1996.
- Krievu–latviešu politehniskā vārdnīca. / A. Ziņģiša red. – Rīga: Liesma, 1977.
- Krievu–latviešu politehniskā vārdnīca / Aut. kol. – 2. pap. un pārstr. izd. – Rīga: Avots, 2000.
- Kristalogrāfijas un mineraloģijas termini / Latvijas ZA Terminol. Komisijas 63. biļetens. – Rīga: Zinātne, 1993.
- Ķīmijas un ķīmijas tehnoloģijas terminu vārdnīca. / Aut. kol. – Rīga: Liesma, 1969.
- Latīņu–latviešu vārdnīca / Sast. K. Veitmane, L. Čerfase, H. Novackis, A. Apinis. – Rīga: LVI, 1995.
- Latviešu literārās valodas vārdnīca: 8 sējumos. / Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. – Rīga: Zinātne, 1972.–1997.
- Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca. / Sast. L. Ceplītis, A. Miķelsone, T. Porīte, S. Raģe. – Rīga: Avots, 1995.
- Latviešu valodas vārdnīca. / Atb. red. D. Guļevska. – Rīga: Avots, 1987.
- Latviešu–angļu enerģētikas un elektrotehnikas vārdnīca. – Rīga: Gandrs, 1997.
- Latviešu–angļu–vācu–krievu ilustrētā ģeomorfoloģijas terminu vārdnīca / Sak. I. Grīne, V. Zelčs. – Rīga: P&K, 1997.
- Latvijas padomju enciklopēdija: 10 sēj. – Rīga: GER, 1981.–1988. 1.–10. sēj.
- Lauksaimniecības mašīnas. / J. Ozola red. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1993.
- Legzdīņš H. Navigācija: 1. d. – Rīga: Zvaigzne, 1971.
- Liepa I., Mauriņš A., Vimba E. Ekoloģija un dabas aizsardzība. – Rīga: Zvaigzne ABC 1991.
- Maldavs Z. Pazemes ūdeņi. – Rīga: LVI, 1964.
- Maldavs Z., Melluma A., Seile A. Ģeomorfoloģijas pamati. – Rīga: Zvaigzne, 1981.
- Mehānikas terminoloģijas vārdnīca. / Latvijas Nacionālā Mehānikas komiteja. – Rīga: 1997.
- Meža kultūras. / M. Buša un I. Mangaļa red. – Rīga: Zvaigzne, 1971.
- Meža nozare Latvijā. – Rīga: Valsts meža dienests, 1999.
- Mežals G. Meža augsnes zinātne. – Rīga: Zinātne, 1980.
- Mežals G., Skujāns R., Freibergs V., Bambergis K. Augsnes zinātne un Latvijas PSR augsnes. – Rīga: Zvaigzne, 1970.
- Osipovs L., Ķīmijas tehnoloģijas pamatprocesi un aparāti. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1991.
- Ošis F., Vitols P. Ķīmijas tehnoloģija. – Rīga: Zvaigzne, 1980.
- Ozola E., Likopa M., Nudiens J. Putnkopība. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1990.
- Ozola E. Putnkopība. – Rīga: Zvaigzne, 1983.
- Ozola L. Pārtikas piedevas: lekciju konspekts. – Jelgava: LLU, 1998.
- Ozola L. Siera tehnoloģijas pamati. – Rīga: NEO, 1997.
- Personālie datori: Angļu–latviešu–krievu skaidrojošā vārdnīca. / Sast. A. Baums, J. Borzovs, A. Gobzems u. c. – Rīga: a/s Dati, 1998.
- Pētersone M., Zariņš P. Pārtikas produktu tehnoloģijas pamati. – Rīga: Zvaigzne, 1975.
- Pleijers H. Ekoloģijas grāmata. – Rīga: Vide, 1993.

- Populārā medicīnas enciklopēdija. – 3. izd. – Rīga: GER, 1985.
- Proboks J. Vispārīgā hidroloģija. – Rīga: LVU, 1986.
- Purviņš I. Praktiskā farmakoloģija. – Rīga: Medikamentu informācijas centrs, 1994.
- Ramans K., Nikodemuss O. Mazo ģeokompleksu pētījumu metodika. – Rīga: LVU, 1982.
- Rolovs B. Par fiziku un fiziķiem. / J. Eidusa red. – Rīga: Zinātne, 1989.
- Rudzītis K. Terminologia medica: Latīņu-krievu-latviešu medicīnas terminu vārdnīca divos sējumos. – Rīga: Liesma, 1. sēj. 1973., 2. sēj. 1977.
- Sarma B. Hidrometrija, hidroloģija un noteces regulēšana. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1990.
- Spalviņa L., Neilands I. Aitkopība. – Rīga: Zvaigzne, 1989.
- Sprūžs J. Kazkopības ABC – Jelgava: LLU, 1996.
- Starptautiskās civilās aviācijas terminoloģija, terminu definīcijas un saīsinājumi angļu-latviešu un latviešu-angļu valodā. / Sast. M. Ansons, I. Viškers. – Rīga: Latvijas Vēstnesis, 1998.
- Stokleja K. Ilustrētā bioloģijas vārdnīca: Viegli atrodami jēdzienu skaidrojumi. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1997.
- Svešvārdu vārdnīca. / Dr. philol. J. Baldunčika red. – Rīga: Jumava, 1999.
- Svešvārdu vārdnīca. / Izlabots un papild. 2. izd. – Rīga: Liesma, 1978.
- Svešvārdu vārdnīca. / Sast. aut. kol.; red. D. Guļevska. – Rīga: Norden AB, 2000.
- Štrauhmanis J. Kartogrāfiskās attēlošanas metodes. – Rīga: LVU, 1977.
- Švinka R., Švinka V. Silikātu materiālu ķīmija un tehnoloģija. – Rīga: SIA "Saknes", 1997.
- Tekstilrūpniecības terminu vārdnīca: Ap 14 000 terminu / P. Blinkens, V. Bērziņa, I. Krieviņš; Atb. red. A. Blinkena. – Rīga: Zinātne, 1998.
- Tūters K. Psihoanalītisko terminu vārdnīca // Latvijas Ārsts: 1. pielikums. – Rīga: 1994.
- Vācu-latviešu vārdnīca. / Sast. K. Granta, E. Pampe. – Trešais izd. (pārstr. un papild.). – Rīga: Avots, 1990.
- Vanaga A. Aerokosmiskās metodes. – Rīga: LVU, 1984.
- Veģe A. Cūkkopība. – Rīga: Zvaigzne, 1986.
- Veterinārijas rokasgrāmata. / Sast. Z. Brūveris – Rīga: Avots, 1987.
- Vides izplatības rokasgrāmata-enciklopēdija. – Rīga: LU Ekoloģiskā centra apgāds "Vide", 1995.
- Vides zinības: Angļu-latviešu skaidrojošā vārdnīca. / Red. R. Ernšteins un R. Jūrmalietis. – Rīga: LU Ekoloģiskā centra apgāds "Vide", 2000.
- Zālītis L. Zoohigiēna. – Rīga: Zvaigzne, 1976.
- Zariņš Z., Neimane L. Uztura mācība. – Rīga: Rasa ABC, 1999.
- Zirnītis A. Meteoroloģija. – Rīga: Zvaigzne, 1968.
- Zviedre A. Priede. – Lielvārde: Lielvārds, 1996.
- Calasibetta Ch. M. Essential terms of fashion: A collection of definitions. – New York: Fairchild [Publ.], 1986.
- Chemical pulping / Ed. by Johan Gullichsen and Carl-Johan Fogelholm. Book 6, Series "Papermaking Science and Technology". – Helsinki: FAPET, 1999.
- Computer Dictionary. / Third Edition. – Microsoft Press., 1997.
- Crumlish C. The Internet Dictionary. – Sybex, Inc., 1995.
- Dictionary of Multimedia. / Ed. S. M. H. Collin. – Peter Collin Publishing, 1995.
- Directive 96/74/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 1996 on textile names // Official Journal of the European Communities. – 1997. – Vol. 40. – L 32. – [3 February]. – Pp. 38–52.
- Dodd A. E. Dictionary of ceramics. – London: George Newnes Limited Tower House, 1984.
- Dyson P. Novell's Dictionary of Networking. – San Jose: Novell Press, 1994.
- Emrich W. Handbook of Charcoal Making: The Traditional Methods. – Dordrecht, Boston, Lancaster: D. Reidel Publishing Co., 1985.
- Encyclopedia of textiles: An illustrative and authoritative source book on textiles / By the editors of

- American Fabrics and Fashion Magazine. / 3rd ed. – New York; Englewood Cliffs: Prentice-Hall [Inc.], 1980.
- Forestry Paper 63: Industrial Charcoal Making. – Rome: 1985.
- Freedman A. The Computer Glossary: The Complete Illustrated Dictionary. / Seventh Edition. – AMACOM American Management Association. – 1997.
- IBM Dictionary of Computing. Compiled and edited by G. McDaniel. / Forth Edition. – McGraw-Hill, Inc., 1994.
- Kearey P. The New Penguin Dictionary of Geology. – London: Penguin Books Ltd, 1996.
- Laing D. G., Jinks A. Flavour Perception Mechanisms. // Trends in Food Science and Technology. – 1996. – No. 12. – Pp. 387–389.
- Meilgaard M., Civille G. V., Carr B. T. Sensory Evaluation Techniques. – CRC Press, 1991.
- Miller G. T. Living the Environment. – California: 1994.
- Mitton J. The Penguin Dictionary of Astronomy. – Penguin Books, 1993.
- Oxford Minireference Dictionary & Thesaurus. / 160 000 definitions and alternative words. – Oxford New York: Oxford University Press, 1997.
- Pfaffenberger B., Wall D. Que's Computer & Internet Dictionary. / 6th Edition. – Que Corporation, 1995.
- Purves W. K. et al. Life: The science of biology. / 5th. ed. – USA Courier Company, Inc., 1998.
- Ridpath I. Oxford Dictionary of Astronomy. – [Oxford]: Oxford University Press, 1997.
- Sheldon T. LAN Times Encyclopedia of Networking. – Osborne McGraw-Hill, 1994.
- Smook C. A. Handbook for Pulp and Paper Technologists. – Vancouver-Bellingham: Angus Wilde Publications, 1997.
- Textile terms and definitions. / Comp. by The Textile Institute Terms and Definitions Committee; Ed. by M. C. Tubbs and P. N. Daniels. – Manchester: The Textile Institute, 1991.
- The Concise Oxford Dictionary of Ecology. / Edited by Michael Allaby – Oxford New York: Oxford University Press, 1994.
- The Encyclopedia of Mineralogy. / Ed. Keith Frye. – Strousburg, Pennsylvania: Hutchinson Ross Publishing Company, 1981.
- The Hutchinson. Dictionary of Computing Multimedia and the Internet. / Second Edition. – Helicon Publishing Ltd, 1998.
- The Wordsworth Dictionary of Science and Technology. – Ware (Hertfordshire): Wordsworth Editions, 1996.
- Tortora P. G. Understanding Textiles. – London: Mcmillan, 1997.
- Vigo T. L. Textile Processing and Properties. – Amsterdam: Elsevier, 1994.
- Walton S., Glover B. The Ultimate Encyclopedia of Wine, Beer, Spirits and Liquers. – London: Hermes House, 1998.
- Webster's New World Dictionary of the American Language. / Ed. by D. B. Guralnik. – Simon and Schuster Inc., 1984.
- Whitten D. G. A. with Brooks J. V. R. A Dictionary of Geology. – London: Penguin Books Ltd, London, 1979.
- Zinkel D. F. and Russell J. (Editors). Naval stores: Production, Chemistry, Utilization. – New York: Pulp Chemicals Association, 1989.
- ABC Glas / Autorenkollektiv; Federführung H.-J. Illig. – Leipzig: VEB Deutscher Verlag für Grundstoffindustrie, 1983.
- Glastechnische Fabrikationsfehler: Eine Brücke zwischen Wissenschaft, Technologie und Praxis / Hrsg. von Jebsen-Marwedel H. und Bruckner R. – Berlin etc.: Springer, 1980.
- Heuschkel H., Heuschkel G., Muche K. ABC Keramik. – Leipzig: VEB Verlag für Grundstoffindustrie, 1990.
- Kleines Lexikon: A–Z. – 3. Auflage. – Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1961.

- Кleines Textilwaren-Lexikon / F. Gruner, B. Holze, H.-U. Kuhtz u. a. – Leipzig: VEB Fachbuchverlag, 1985.
- Kühnel H. Bilderwörterbuch der Kleidung und Rüstung: Vom Alten Orient bis zum ausgehenden Mittelalter. – Stuttgart: [Alfred] Kröner [Verlag], 1992.
- Meiers Lexikon: A–Z. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1974.
- Murawski H. Geologisches Wörterbuch. – Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1977.
- Schubert J. Fachwörterbuch Textil: Deutsch-Englisch, Englisch-Germany. – 6., völlig überarbeitet und erweitert. – Frankfurt am Main: Dt. Fachverlag, 1994.
- Strübel G., Zimmer S. H. Lexikon der Mineralogie. – Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1982.
- Wahrig G. Deutsches Wörterbuch. – 7. Auflage. – Gütersloh / München: Bertelsmann Lexikon Verlag GMBH, 2000.
- Авиация: Энциклопедия. / Гл. ред. Г. П. Свищев. – Москва: Большая Российская энциклопедия, 1994.
- Биологический энциклопедический словарь. – Москва: Советская Энциклопедия, 1986.
- Большой немецко-русский словарь = Das große Deutsch-Russische Wörterbuch: Около 165 000 слов.: В 2-х т. / Сост. Е. И. Лепинг, Н. П. Страхова, Н. И. Филичева и др. под рук. О. Л. Москальской. – Москва: Русский язык, 1980.
- Большой толковый словарь иностранных слов. – В 3-х т. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995.
- Ветеринарный энциклопедический словарь. – Москва: Советская Энциклопедия, 1981.
- Военно-морской словарь. – Москва: 1990.
- Географический энциклопедический словарь. – Москва: Советская Энциклопедия, 1998.
- Геологический словарь: В 2-х т. – Москва: Недра, 1973.
- Горная энциклопедия: В 5 т. – Москва: Советская Энциклопедия, 1984–1991.
- ГОСТ 16263-70. Государственная система обеспечения единства измерений: Метрология.: Термины и определения.
- Единая методика конструирования одежды (ЕМКО СехВ): Т. 8: Термины и определения (1200 терминов) – ЦНИИТЕХ легпром, 1990.
- Железнодорожный транспорт // Энциклопедия. / Гл. ред. Н. С. Конарев. – Москва: Большая Российская энциклопедия, 1994.
- Земля: Наглядный словарь. – Москва: Дорлинг Киндерсли, 1996.
- Ковернинский И. Н. Основы технологии химической переработки древесины. – Москва: Лесная промышленность, 1984.
- Космонавтика // Энциклопедия. / Гл. ред. В. Глушко. – Москва: Советская Энциклопедия, 1985.
- Краткий политехнический словарь. – Москва: Гос. изд. техникотеоретической литературы, 1995.
- Крылатов Ю. А., Ковернинский И. Н. Проклейка бумаги. – Москва: Лесная промышленность, 1987.
- Морской энциклопедический словарь: В 3-х т. – Ленинград / Санкт-Петербург: 1991–1994.
- Океан-атмосфера. – Ленинград: Гидрометеиздат, 1983.
- Океанографическая энциклопедия. – Ленинград: 1974.
- Основы радиационной стойкости органических материалов. – Москва: Энергоиздат, 1994.
- Палей М. А. Стандартизированная терминология в области основных норм взаимозаменяемости: Справочное пособие. – НПК "Индикатор", 1982.
- Першин С. П. Азбука железнодорожного дела: Термины, понятия, определения: Справочник. – Москва: Транспорт, 1990.
- Пикаев А. К. Современная радиационная химия: Твёрдое тело и полимеры: Прикладные аспекты. – Москва: Наука, 1987.
- Политехнический словарь. – Москва: Советская Энциклопедия, 1977.
- Прох Л. З. Словарь ветров. – Ленинград: Гидрометеиздат, 1983.
- Словарь общегеографических терминов: В 2-х т. – Москва: 1975, 1976.

- Справочник лесохимика. – Москва: Лесная промышленность, 1987.
- Технология лесохимических производств. – Москва: Лесная промышленность, 1987.
- Толковый горно-геологический словарь. – Москва: Русский язык, 1993.
- Толковый словарь по химии и химической технологии: Основные термины. / С. М. Баринов, Б. Е. Восторгов, Л. Я. Герцберг и др.; под ред. Ю. А. Лебедева. – Москва: Русский язык, 1987.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 томах / Перевод с немецкого и доп. чл.-корресп. АН СССР О. Н. Трубачева; под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина. – Москва: Прогресс, 1986–1987.
- Хромов С. П., Мамонтов Л. И. Метеорологический словарь. – Ленинград: Гидрометеиздат, 1971.
- Хромов С. П. Метеорология и климатология для географических факультетов. – Ленинград: Гидрометеиздат, 1983.
- Чеботарев А. И. Гидрологический словарь. – Ленинград: Гидрометеиздат, 1978.
- Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка: 2-е изд. – Москва: Просвещение, 1971.
- Электроника: Энциклопедический словарь. – Москва: Советская Энциклопедия, 1991.
- Энциклопедический словарь географических терминов. – Москва: Советская Энциклопедия, 1968.

**Tavs datu
komunikāciju
operātors**

Telia Latvija

Telia Latvija, Lielvārdes iela 8a; Tālr.: 7082100, 7082222
E-pasts: info@telia.lv; <http://www.telia.lv>

6. lpp. Ilze Ancāne, jābūt *Inese Ancāne*.

e
00

e
17

r
95

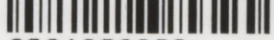
r
80

e
.30

n
2)

Elementu periodiskā sistēma

Elementu periodiskā sistēma																		 0301026020		2																
1	1 H 1.01																	2 He 4.00																		
2	3 Li 6.94																	4 Be 9.01		5 B 10.81		6 C 12.01		7 N 14.00		8 O 16.0		9 F 19.0		10 Ne 20.17						
3	11 Na 23.0																	12 Mg 24.31		13 Al 26.98		14 Si 28.10		15 P 30.97		16 S 32.06		17 Cl 35.45		18 Ar 39.95						
4	19 K 39.10		20 Ca 40.08		21 Sc 44.96		22 Ti 47.90		23 V 50.94		24 Cr 52.0		25 Mn 54.94		26 Fe 55.85		27 Co 58.93		28 Ni 58.71		29 Cu 63.55		30 Zn 65.38		31 Ga 69.74		32 Ge 72.59		33 As 74.92		34 Se 78.96		35 Br 79.90		36 Kr 83.80	
5	37 Rb 85.47		38 Sr 87.62		39 Y 88.91		40 Zr 91.22		41 Nb 92.91		42 Mo 95.94		43 Tc 98.91		44 Ru 101.07		45 Rh 102.90		46 Pd 106.4		47 Ag 107.87		48 Cd 112.41		49 In 114.82		50 Sn 118.69		51 Sb 121.75		52 Te 127.60		53 I 126.90		54 Xe 131.30	
6	55 Cs 132.90		56 Ba 137.33		57 La 138.90		72 Hf 178.49		73 Ta 180.94		74 W 183.85		75 Re 186.20		76 Os 190.2		77 Ir 192.22		78 Pt 195.09		79 Au 196.96		80 Hg 200.59		81 Tl 204.37		82 Pb 207.2		83 Bi 208.98		84 Po (209)		85 At (210)		86 Rn (222)	
7	87 Fr (223)		88 Ra 226.02		89 Ac (227)		104 Rf (261)		105 Db (262)		106 Sg (263)		107 Bh (262)		108 Hs (265)		109 Mt (266)		110		111		112													

Lantanīdi

58 Ce 140.12	59 Pr 140.90	60 Nd 144.24	61 Pm (145)	62 Sm 150.4	63 Eu 151.96	64 Gd 157.25	65 Tb 158.92	66 Dy 162.50	67 Ho 164.93	68 Er 167.26	69 Tm 168.93	70 Yb 173.04	71 Lu 174.96
--------------------	--------------------	--------------------	-------------------	-------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------

Aktinīdi

90 Th 232.03	91 Pa 231.03	92 U 238.02	93 Np 237.04	94 Pu (244)	95 Am (243)	96 Cm (247)	97 Bk (247)	98 Cf (251)	99 Es (254)	100 Fm (257)	101 Md (258)	102 No (259)	103 Lr (260)
--------------------	--------------------	-------------------	--------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------

OBLIGĀTĀIS
EKSEMPLĀRS

Zinātnes un tehnoloģijas terminu skaidrojošā vārdnīcā

pārstāvētas tautsaimniecības nozares un doti ar tām saistītie jēdzienu skaidrojumi. Materiāla izklāsts ir populārs, ilustrācijai bieži vien minēti piemēri, svešvārdiem dotas arī norādes par vārdu cilti. Ērtākas lietojamības labad jēdzieni sakārtoti alfabētiskā kārtībā un ligzdu sistēmā.

Vārdnīca adresēta plašam lasītāju lokam, galvenokārt vidusskolēniem un studentiem. Vārdnīcas autori ir izcili latviešu zinātnieki un nozaru speciālisti. Šāda vārdnīca Latvijā nāk klajā pirmoreiz. Daudzi jēdzieni nav atrodamī nevienu līdzšinējā latviešu valodas skaidrojošajā vārdnīcā.

"Šī ir sava veida "mazā" konversācijas vārdnīca, kurai jārod vieta katrā Latvijas bibliotēkā.

Grāmatu raksturo izcila terminu sakārtotība un to skaidrojumu lakonisms. Pārsteidz vārdnīcā ievietoto terminu daudzveidība (no adīšanas līdz plazmas ķīmijai, no siltumprocesiem līdz informācijas tehnoloģijai, no biškopības līdz kosmiskajai bioloģijai un vēl vismaz 44 svarīgas zinātnes un tautsaimniecības nozares) un iepriecina svešvārdu izcelšanās raksturojums.

Tā nav tikai grāmata skolēniem un skolotājiem, studentiem un pasniedzējiem. Tas būs mīļš draugs un gudrs palīgs ikvienam zinātkāram lasītājam."

Profesors Edmunds Lukevics

ISBN 9984-9383-5-2

9 789984 938356